De Gids. Jaargang 16

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1852

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001185201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

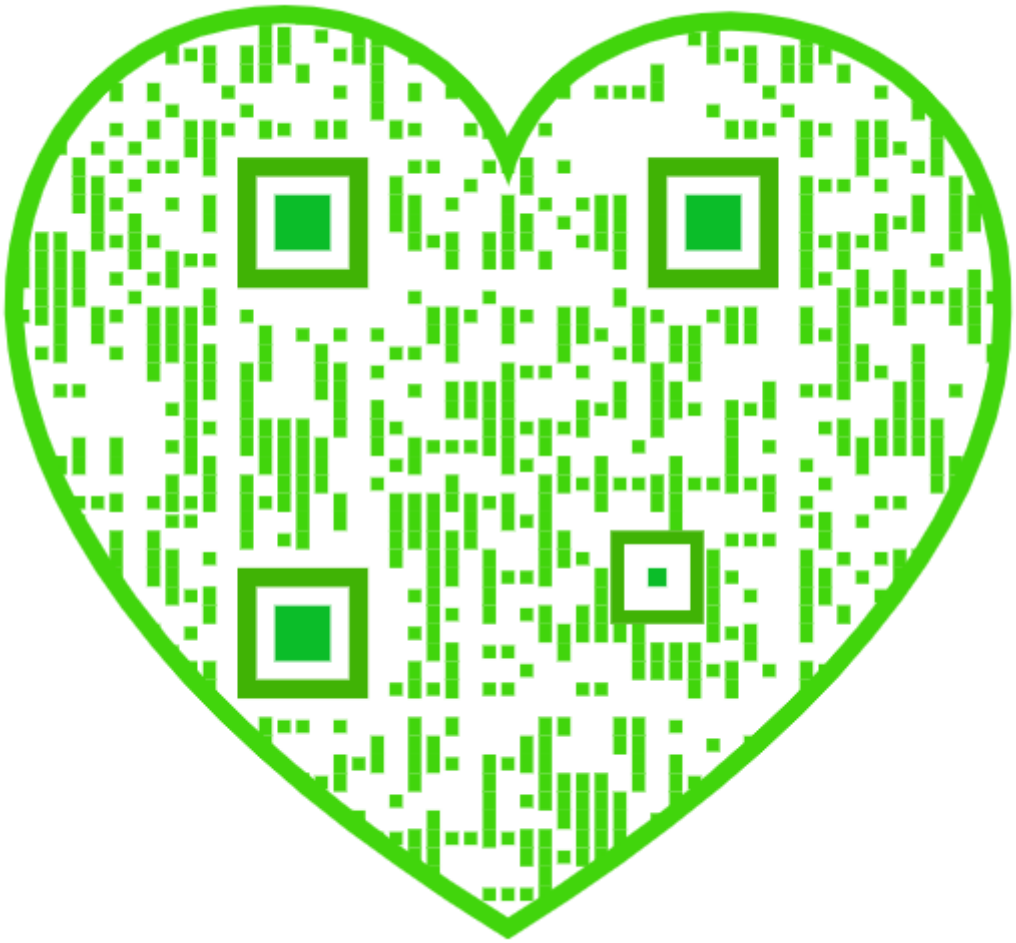

De school en de kerk.

Wenken bij de aanstaande organisatie van het (*lager*) *onderwijs, door J.J. van Toorenenbergen*.

Zeer merkwaardig was de zitting der Staten-generaal van den 24sten September j.l., door de belangrijke discussiën over het lager onderwijs, die toen zijn gevoerd. De Heer Groen van Prinsterer heeft met zijne gewone welsprekendheid het bestaande stelsel van onderwijs en van schoolwetgeving aangetast, en de Heer van Dam van Isselt heeft het niet minder warm verdedigd.

De discussiën waren belangrijk, maar niet bemoedigend voor hen, die hopen op eene toenadering van de denkwijze der verschillende partijen, opdat eene wetgeving op het onderwijs, en dus ook eene regeling van het middelbaar onderwijs, mogelijk worde, waardoor de anarchie eindelijk moge ophouden, onder welke dit belangrijk gedeelte van ons onderwijs voortdurend blijft kwijnen; sedert meer dan eene derde eeuw staat het middelbaar onderwijs in de grondwet vermeld, en tot heden is er wet noch besluit die het regelt. De strijd voor en tegen gemengde scholen wordt met zulk eene hevigheid gevoerd, dat al het overige er door vergeten schijnt te worden.

En is de discussie voor de gemengde school zelve nuttig geweest; is zij vruchtbaar geweest in het leeren kennen van hare gebreken en van de middelen tot hare verbetering? Daarvan is zelfs geene sprake geweest; alleen over de mogelijkheid harer voortduring is er gesproken. De Heer van

Hoëvell drukte de impressie, die de redevoering van den Heer Groen omtrent dit punt op hem gemaakt heeft, volgenderwijze uit[1]: '"De gemengde scholen," zeide de spreker, "zijn in ons land bij den strijd der godsdienstige partijen eene onmogelijkheid." Ik zeg: *ab esse ad posse valet consequentia*, de gemengde scholen bestaan, de gemengde scholen zijn dus geene onmogelijkheid. Indien ze eene onmogelijkheid waren, dan zou de geëerde spreker er geen strijd tegen kunnen voeren. Maar wat meer is, ook hij zelf verlangt gemengde scholen. Immers wat vordert hij? Hij heeft gevraagd, dat daar, waar geene finantiële omstandigheden het beletten, in de groote steden door het gouvernement protestantsche en katholieke scholen werden opgerigt. In de groote steden alleen - op de andere plaatsen, op het platteland, kunnen de scholen dus blijven zoo als zij zijn. Welnu, dan blijven daar immers de *gemengde* scholen, die in het oog van den spreker "in onzen tijd eene onmogelijkheid zijn." Zoo verlangt hij aan het einde iets te doen voortduren, wat hij in den aanvang "eene onmogelijkheid" verklaarde te zijn. Is dit geene inconsequentie?'

De Heer Groen zal hierop zeggen: 'neen: want ik wil ze maar tijdelijk doen voortduren, om de begeerte naar betere op te wekken, en zoo zullen ze van lieverlede in afzonderlijke scholen overgaan.' En het is deze utopie, die hem afkeerig maakt van elke voorgestelde verbetering in de gemengde scholen. De Heer van Toorenenbergen schijnt zich ook met die ijdele verwachting te vleijen; hij zegt, bl. 26: 'Daar, waar de plaatselijke gesteldheid de verwezenlijking van dit beginsel (om de openbare scholen in Protestantsche en Roomsch-Katholieke te scheiden) niet toelaat, worde een onzijdig, bloot maatschappelijk onderwijs op de openbare school gegeven, ten einde het kerkelijk beginsel ongeschonden bewaard blijve, en de behoefte aan een degelijk godsdienstig element in de school tevens een prikkel ontvange.'

Er zullen dus, waar, volgens den Heer Groen, de finantiële aangelegenheden, en, volgens den Heer van Toorenenbergen, 'de plaatselijke gesteldheid de verwezenlijking van dit beginsel op de openbare school niet toelaat,' scholen volgens de wet worden georganiseerd, waarvan de Heer

1 Bijblad, bl. 49.

v.T. zelf zegt, bl. 17 (*De school zonder godsdienst*.): ‘Geheel het gemoed druischt er tegen, en innig smartgevoel drukt zeker velen met mij ter neder, zoo dikwijls zij dien ergerlijken eisch in Nederland hooren. Ons valt een kalm betoog tegen die stelling bijna te zwaar, waarbij het Christelijk gevoel zoo diep wordt gekrenkt.’ Hoe zoude deze regeling bij de wet kunnen overeenstemmen met den grondwettigen eisch: ‘Er wordt overal in het rijk voldoend openbaar lager onderwijs gegeven.’ Voor dit woord *overal* zoude men dan moeten lezen: *op enkele plaatsen*. Ik heb voor mij eenen staat van bevolking van Gelderland, met opgave van het aantal belijders van iedere gezindte in elke gemeente; de bevolking der steden is ruim 95,000, die van het platteland ruim 273,000; dus heeft het platteland bijna driemaal zoo veel bevolking als de steden; aangenomen, dat de finantiële toestand van ieder der 15 steden veroorlooft, dat er afzonderlijke scholen voor Protestanten en Roomsch-Katholieken worden opgerigt, hetgeen ik niet geloof, hoe moet het dan met de veel talrijker bevolking ten plattelande? Onder de 103 plattelandsgemeenten in Gelderland vind ik er slechts twee, Verwolde en Brakel, zamen eene bevolking hebbende van nog geene 1700 zielen, wier inwoners alle tot dezelfde gezindte behooren; alle overigen hebben eene gemengde bevolking; daar echter de gemeenten meerendeels uit verschillende dorpen bestaan, zullen er waarschijnlijk nog eenige dorpen zijn, wier inwoners allen dezelfde godsdienst belijden; aanzienlijk kan dit getal echter niet zijn. Groote moeijelijkheid heeft het ingehad alle dorpen in deze provincie van behoorlijke schoollocalen te voorzien; overal is dit nog niet gelukt, nog minder om aan de onderwijzers overal een behoorlijk bestaan te verzekeren; vanwaar moet nu het geld komen, om bijna overal ten plattenlande twee scholen te stichten, waar er nu één is? Het finantiële bezwaar, dat den Heer Groen ook nog al gewigtig schijnt voor te komen, schijnt bij den Heer van Toorenenbergen minder te wegen. Hij zegt, bl. 30: ‘als de belangstelling der godsdienstige gezindheden in de aangelegenheid van het onderwijs eenmaal zal zijn opgewekt en door bestaande verordeningen levendig gehouden wordt, zal het geheel eener kerkelijke gemeenschap zich de belangen van min bevoorregte deelen allengs aantrekken, en door onderling hulpbetoon zal veel kunnen worden tot stand gebragt.’ Gezwegen nu

van den grondwettigen eisch: ‘Er wordt *overal* in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar onderwijs gegeven,’ vraag ik aan den Heer van Toorenenbergen, of die hoop op onderling hulpbetoon wel voor eenige verwezenlijking vatbaar is? Bedoelt hij, dat iedere kerkelijke gezindte hare eigene min bevoorregte deelen in arme gemeenten zal helpen? Zulke hulp is te begrijpen voor het bijzondere onderwijs, maar niet voor het openbare, daar dit door de burgerlijke gemeente moet bekostigd worden. Bedoelt hij, dat in dezelfde gemeente de rijkere gezindte, om zelve eene gezindheidsschool te erlangen, zich opofferingen voor de armere zal getroosten? Waarschijnlijk is dit de bedoeling, want de vervulling dier hoop is althans mogelijk; maar ook waarschijnlijk? Men zal hulpbetoon bij Protestanten moeten vinden, om Roomsche scholen te stichten, en omgekeerd bij Roomschen voor Protestantsche scholen: is dit denkbaar, vooral als men in het oog houdt, hoe moeijelijk het ten allen tijde is, gemeentebesturen ten plattelande er toe te brengen, om gelden voor het onderwijs toe te staan?

Indien men nu volhoudt, dat de gemengde school tot godsdienstelooze scholen, tot écoles athées moet voeren, en men moet echter erkennen, dat er bezwaren bestaan, die het grootste gedeelte van het volk zullen dwingen zich voortdurend met die scholen te moeten vergenoegen, maakt men dan het opvolgen van het grondwettig voorschrift niet onmogelijk, en bewerkt men zelf niet, dat de wetgeving op het onderwijs ad Kalendas Graecas wordt uitgesteld?

En hebben inderdaad de gemengde scholen, georganiseerd ten gevolge der wet van 1806, zulke heillooze gevolgen gehad, dat men zulk eene gevaarlijke proef moet nemen, met voor het grootste gedeelte des Rijks godsdienstelooze scholen bij de wet voor te schrijven, in de hoop, dat dit een prikkel zoude zijn, om de gemeenten te dringen tot het oprigten van gezindheidsscholen?

Het tegenwoordig levend geslacht is voor verre het grootste gedeelte in die zoo zeer afgekeurde gemengde scholen gevormd, en is nu hier te lande de kleine burger- en de boerenstand zoo veel minder godsdienstig dan in landen, waar het stelsel der gezindheidsscholen wordt gevolgd?

Waar werd de trouwe burgerschare die liefde voor vorst en vaderland ingeplant, welke haar in 1830 als één man

deed opstaan, om de aangerande regten van het huis van Oranje te verdedigen?

Waar werd de mindere klasse die geest van orde ingeboezemd, welke haar in 1848 rustig en kalm deed blijven, toen overal in Europa gisting of oproer heerschte? Aan het stratenrumoer te Amsterdam heeft niet één kweekeling van de gemengde stadsarmenscholen deelgenomen.

De Heer Groen zegt in zijne merkwaardige redevoering, den 24 Sept. uitgesproken, Bijblad, bl. 45: ‘De uitdrukking: *lagere standen* bezig ik altijd ongaarne; evenwel thans schroom ik niet ze in verband mijner rede te gebruiken, omdat ik wil doen uitkomen, dat in die standen een hooger beginsel zich openbaart, zoodat ik althans meermalen de zoodanigen heb aangetroffen, die in ware beschaving voor personen uit de meest aanzienlijke rangen der maatschappij niet behoeven achter te staan. In die lagere standen zijn - en ik acht het voor het vaderland gelukkig - *velen*, die, te midden van de zorgen des dagelijkschen levens, het oog niet altijd op de aarde gerigt houden, die een beter dan tijdelijk goed kennen en voor hunne kinderen verlangen, enz.’

Die openbaring van een hooger beginsel was duidelijk bij de talrijke opkomst der gemeente, toen Gützlaff verslag deed van zijne evangelieverkondiging; zij is evenzeer in steden en dorpen waar te nemen, als de gemeente eene ernstige en trouwe verkondiging van Gods woord verwacht. En gedurende eene halve eeuw heerscht hier reeds het stelsel der gemengde school; hare godsdienstelooze strekking en uitwerking is dan nog niet zeer duidelijk in de gevolgen. En nu vergelijke men van Duitschland en Frankrijk, waar de gezindheidsscholen de regel zijn, zoowel de Protestantsche als de Katholieke bevolking van dezen tijd met die van ons land; men zie de officiële opgaven van het afnemen der kerkgangers, der godsdienstoefeningen, der avondmaalbezoekers, der communicanten met Paschen; men hoore de reizigers, die onze naburen hebben bezocht en met aandacht de godsdienstige rigting der gemeenten en der individuen hebben gadegeslagen en onderzocht, die in de gelegenheid waren dikwijls en op vele plaatsen gesprekken over de godsdienst te houden met personen tot die standen behoorende, bij welke zich in ons land een hooger beginsel openbaart, en men zal moeten bekennen, dat de gezindheids-

school op zich zelve geen voldoend middel is om godsdienstigheid op te wekken en te onderhouden.

Tot 1801 hadden wij hier ook gezindheidsscholen; welke was hare uitwerking? De Heer van Toorenenbergen zegt, bl. 6: ‘Toen kon men met toejuiching de belofte doen aan een begoocheld volk, van door de *kennis*, die noodig is voor eene algemeene zedelijkheid, het waarachtig nut van het algemeen te zullen aanbrengen; toen gevoelde men weinig behoefte meer aan den hartvernieuwenden invloed van den geest des Heeren op de school, rijk als men was door de vermeerdering van kennis en gelukkig als men zich gevoelde door menige wezenlijke verbetering in les en lesgever daargesteld of beloofd.’ Bl. 22 zegt de geëerde schrijver: ‘Het was de tijd der algemeene onverschilligheid, die Gode zij dank voorbij is.’ Is het niet opmerkelijk, dat er onder het beheer der gezindheidsschool geene behoefte meer werd gevoeld aan den hartvernieuwenden invloed van den geest des Heeren, en dat onder het stelsel der gemengde school de tijd der algemeene onverschilligheid voorbijging? Ik wil hier geene gevolgen uit trekken, wel wetende, dat ook andere oorzaken hierop hebben gewerkt, maar ik wil daaruit alleen afleiden, dat de uitdrukking van den schrijver wat sterk is, bl. 7: ‘dat de school bijna zonder strijd in *de magt der godsdienstelоosheid* is geraakt.’

De schrijver zegt, bl. 12: ‘De school is bij uitnemendheid de zaak van het volk, de zaak van het ouderhart in de eerste plaats. Zij is niet door den staat ingevoerd - indien de stem der geschiedenis nog iets afdoet - maar door het Christelijk huisgezin als het ware van de kerk gevraagd en verkregen.’ Hier schijnt de schrijver het oog op Engeland te hebben, welk land hij ook noemt bl. 5. Doordien aldaar kerk en school nog innig verbonden zijn en de kerk de school bestiert, is het natuurlijk, dat de Protestantsche voorstanders der gezindheidsschool op dat rijk bijzonder de aandacht vestigen; en omdat men daar het best kan nagaan, welke vruchten men van de volksschool heeft te wachten, als zij, ten naauwste met eene Protestantsche kerk verbonden, zuiver uit gezindheidsscholen bestaat, en buiten de magt van den staat is geplaatst, zal ik bij het schoolwezen van de heerschende kerk in Engeland eenigzins langer stilstaan, dan anders bij het beoordeelen van een Hollandsch werk zou te pas komen.

Met den dag groeit de oppositie tegen het bestaande stelsel in Engeland aan; even als de kruisvaart tegen de beschermende regten uit Manchester is uitgegaan, vangt daar ook de strijd aan tegen de nationale scholen, zijnde die van de heerschende kerk; en even als het met de Free-traders is gegaan, ging het ook met de voorstanders der gemengde school; hunne eerste pogingen in het lagerhuis leden schipbreuk, maar hun getal, hunne sterkte en de middelen waarover zij te beschikken hebben, groeijen elken dag aan, zoodat het zich laat aanzien, dat eindelijk de overwinning aan hen zal zijn. 'The Westminster Review' van September 11. zegt, dat gedurende de tentoonstelling de denkbeelden over het lager onderwijs zich hebben verruimd en velt, pag. 463, omtrent de bestaande scholen het volgende oordeel:

'Het is niet door gebrek aan scholen, waarin de godsdienst heet onderwezen te worden, dat de arbeiders - klasse van dit land geene wel onderwezene of godsdienstige bevolking uitmaakt, maar door het te groot overwigt dier scholen. Zooveel wordt in eene beperkte tijdruimte vereischt, dat er inderdaad niets voltooid wordt. De liefdadigheidsscholen worden verlaten door jongens van veertien jaar, zonder de bekwaamheid die noodig is om een kruideniers-rekening te begrijpen, en zonder eenig godsdienstig gevoel, dat hun het verrigten van eene zware taak ligter kan maken. Het verslag der opzigters van de gevangenissen gewaagt van jeugdige misdadigers van 15 jaren te Parkhurst en in andere gevangenissen, die reeds herhaald moesten gestraft worden voor verschillende overtredingen, en die echter de Catechismus en de liturgie kenden als een Bisschop. Van welk nut is het onderwijs in de godsdienst, als het verlaagd wordt tot een bloot geheugenwerk?'

Diergelijke oordeelvellingen, inhoudende dat Bijbel en Catechismus doode vormen op de scholen zijn, kunnen er in menigte bijgebragt worden; ik koos er bij voordacht eene van versche dagteekening, omdat in de laatste jaren de lagere scholen de aandacht meer hebben getrokken en daardoor het lager onderwijs nog merkelijk heeft gewonnen[1].

1 Van nog verscher dagteekening is wat de Staatscourant van 21 Oct. jl. vermeldt: Een Anglikaansch geestelijke, twee Presbyteriaansche en een Methodistisch prediker met een Roomsch-Catholieke Bisschop waren gezamenlijk belast eene van staatswege opgerigte gemengde school op te nemen en daarvan een verslag uit te brengen; zij zeggen daarin onder anderen het volgende: 'Wij maken van deze gelegenheid gebruik om ons eenstemmig gevoelen over de gemengde scholen te doen kennen. *Wij zien daarin, de zaak in het afgetrokkene beschouwende, het best denkbare stelsel niet*. Maar dit is niet het ware oogpunt. Als practische lieden moeten wij op de bestaande omstandigheden letten, op den staat van ons land, op het karakter zijner inwoners, op het aantal politieke partijen en godsdienstige secten, en met het oog op dat alles, zien wij in de gemengde scholen het beste practische opvoedingsstelsel, hetwelk tot nog toe uitgedacht is.'
Laat ons als deze geestelijken de beschouwingen in het afgetrokkene laten varen en alleen de ervaring raadplegen.

De Heer van Toorenenbergen zegt, bl. 7: ‘En wat leert de geschiedenis van kerk en school in het laatst der 18de eeuw? Het schoolwezen was, zegt een bevoegd schrijver, veelal zonder levendigen geest, even als de kerk door de koude regtzinnigheid, tot een dooden vorm overgegaan. Het geloof der kerk behoefde opwekking, zoo ook de geest der scholen, waar het geheele onderwijs veelal, naar de algemeene klagt van dien tijd, tot eene onvruchtbare woordenkramerij was vervallen.’

Is hier niet eene treffende overeenkomst tusschen Nederland in 1800 en Engeland in 1850, wat het schoolwezen aangaat?

Ik wilde alleen deze overeenkomst doen opmerken, zonder er eenig gevolg uit af te leiden, omdat bij de voorstanders der gezindheidsschool het getuigenis en het gevoelen van voorstanders der gemengde school weinig afdoet; ik zal dus verder liever een echten Tory doen spreken, warmen voorstander van de regten der heerschende kerk op de school, namelijk Johnston in zijn werk: *England as it is*, 1e. Deel, Hoofdstuk 20: *Public education*.

Hier zegt hij op pag. 299: ‘De Eerwaarde W.J.E. Bennett, die eene hoogst ernstige verhandeling geschreven heeft over de zorg, die de staat verpligt is aan de opvoeding te wijden, beklaagt zich in krachtige bewoordingen over de levenlooze, onvriendelijke, werktuigelijke wijze van onderwijs geven, die in de scholen gevolgd wordt. Wij hebben behoefte, zegt hij, aan onderwijzers en aan gemoedelijke mannen, niet aan automaten, om eene wezenlijke opvoeding te verkrijgen. Zonder twijfel is de mislukte poging van het nationaal schoolsysteem, om de gemoederen der armen aan te grijpen en ze tot gezonde en evangelische denkbeelden te brengen, toe te schrijven aan de drooge wijze van opzeggen

in de scholen, aan het levenlooze onderwijs; dit is bekrompen, vormelijk en werktuigelijk; er is geen kracht, geen vermogen op de harten, als de zetel van de zedelijke verbetering van het menschelijke gemoed, geene sympathie tusschen onderwijzer en leerlingen, en daarvan is het gevolg, dat wij na zoovele jaren de armen nog vervreemd vinden van de kerk. Ik heb met zorg de armenkinderen op de nationaalscholen nagegaan, gelijk het mijn pligt was, en ik durf zonder vrees van tegenspraak beweren, dat het systeem van opvoeding, als systeem, is mislukt in het groote werk der vorming van het gemoed en van de godsdienstige gevoelens. Eerbied voor heilige plaatsen en heilige zaken, eerbied voor meerderen, goede zeden, zuiverheid van taal, ordelijk gedrag, degelijk maar ootmoedig geloof in de leer van de kerk, trouwe bijwoning van de eeredienst en boven alles het ontvangen van 's Heeren nachtmaal, als het zegel van hun leven en geloof, zijn bij de armen niet de vruchten van het opvoedingssysteem van de *National Society*.' De schrijver heeft hier voornamelijk de stadsscholen in het oog; laat ons nu zien, wat de officiële Poor Law Commissioners omtrent het platteland mededeelen. Ik moet hier vooraf de opmerking maken, dat het groote beletsel tot schoolgaan, de veldarbeid hier te lande, evenzeer bestaat als in Engeland; dat er in Engeland van de 2,125,000 armenkinderen slechts 1,087,000 schoolgaan, dus juist de helft (pag. 323); dat er volgens de officiële opgave der regering over 1849 slechts 49 zondagscholen bij ons worden opgegeven, terwijl Engeland er mede bedekt is, zoodat thans bijna ieder kerspel er eene heeft. De opengestelde gelegenheden en de omstandigheden zijn dus zeer in het voordeel der plattelandsbewoners van Engeland; is nu hun opkomen ter schole slechter dan bij ons, en zijn de vruchten van het onderwijs ook minder, dan is de voortreffelijkheid van een *stelsel* van gezindheidsscholen nog niet duidelijk blijkbaar in de resultaten; laat ons dan zien, wat die Poor Law Commissioners zeggen: Wij lezen, pag. 327, dat zij het zuiden, het noorden, het oosten en westen werden ingezonden; ik zal voornamelijk het eerste rapport volgen; de andere bevatten ongunstiger beoordeelingen, die ik onvermeld zal laten.

'Het lezen, het schrijven en soms een weinig rekenen wordt er onderwezen, waarbij soms eenige bezigheid wordt gevoegd: de jongens leeren nog al eens eenige werktuige-

lijke bezigheid, zoo als netten maken enz. en de meisjes leeren naaijen. De leesboeken, die zij gebruiken, bevatten zedekundige en godsdienstige lessen. In sommige scholen wordt het zingen aangemoedigd, als de onderwijzer smaak in muziek heeft. Er is op weinige uitzonderingen na eene zondagschool in ieder kerspel, waarin lezen en soms ook schrijven wordt onderwezen; maar de hoofdzaak is hier godsdienstig onderwijs. De kinderen, die de dagschool bezoeken, gaan ook haast altijd op de zondagschool. Volgens de “commissioners” was het nut van beide de soorten van scholen boven allen twijfel verheven; overal vonden zij de bewijzen hunner goede werking; ook de werkklassen denken er algemeen zeer gunstig over; maar dit neemt niet weg, dat de kinderen van school worden gehouden, zoodra er voor hen gelegenheid is om iets te verdienen. Velen worden van school genomen, voordat zij in de bovenste klasse komen, en het meerendeel, zoodra zij deze bereikt hebben. Jongens van school genomen voor boerenwerk, kunnen over het algemeen lezen, dikwijls zelfs met gemak, maar niet genoegzaam schrijven. Maar de jongens, die van de dagschool voor het boerenwerk worden afgenomen, blijven algemeen op de zondagschool gaan, hetgeen hun het lezen doet onderhouden, en dat dikwijls verbetert; met het schrijven is dit zeldzaam het geval. Er zijn echter gevallen, dat jongens bij veeboeren, doordien zij het vee moeten hoeden, belet worden ook de zondagschool bij te wonen; dan vergeten zij na eenigen tijd bijna alles, wat zij op de dagschool geleerd hebben.’

Nadat in meer bijzonderheden wordt aangetoond, hoe de veldarbeid het schoolgaan schaadt, drukt de ‘commissioner’ zijn gevoelen aldus uit: ‘dat in het geheel de veldarbeid de kinderen berooft van de gelegenheid om op de dagschool zedelijk en godsdienstig onderwijs te genieten, maar dat het zeldzaam is, dat zij door dien arbeid belet worden de zondagschool bij te wonen, zoodat zij meer gehinderd worden in de vorderingen van het gewoon onderwijs, dan in die van het godsdienstige, *hetgeen gegeven wordt in de zondagschool*[1].’

De ‘commissioner’ vermeldt een geval, pag. 330, te Pim-

1 ‘The giving of religious instruction is the object of the Sundayschool,’ pag. 329; waartoe is dan een *systeem* van gezindheidsscholen noodig? Zou het Amerikaansche stelsel niet rationeler zijn? Ik kom daar later op terug.

perne, in Dorsetshire, waar de geestelijke een avondschool voor de vier wintermaanden had geopend: deze werd bezocht door jongelieden van 11 tot 20 jaren, en gaf zeer gelukkige resultaten.

Van geen ander geval van avondscholen vind ik gewag gemaakt, veel minder van voorschriften van de kerk desaangaande.

De Heer van Toorenenbergen beschuldigt onze Hervormde kerk van pligtverzuim; Johnston doet dit de Engelsche kerk ook; de eerste zegt, bl. 9: de kerk heeft de eere verbeurd van de school *alleen* te verzorgen; Johnston is er verre af dit in te stemmen (men zie b.v. pag. 321), doch laat ons uit zijn eigen werk zien of ook die kerk verdient die zorg alleen te houden.

Wij hebben gezien, hoe alles heenwijst naar het nut der avond- en zondagscholen; voor de avondscholen bleek het mij niet dat de kerk iets deed of doet. De 59^{e} canon der kerk (pag. 303) schrijft voor, dat ieder *parson, vicar* of *curate* iederen zondag- en feestdagavond een half uur of meer zal geven om de jeugd en de onwetende personen van het kerspel in de tien geboden, de artikelen van het geloof en het gebed des Heeren te oefenen; met streng gebod aan alle die personen om te komen en aan de ouders om hunne kinderen, aan de meesters om hunne dienstbaren te zenden; de uitvoering van dit voorschrift moest de kerk dadelijk tot het invoeren der zondagschool brengen, en desniettegenstaande is het denkbeeld van datgene wat thans van het meeste nut blijkt om godsdienstige kennis onder de menigte te verspreiden, het denkbeeld om geheel Engeland met zondagscholen te bedekken, door leeken tot verwezenlijking gekomen.

Maar laat ons Johnston zelven hooren (bl. 305): ‘Het grootste getal Dissenters hier te lande zijn Wesleijanen, niet zoo zeer tegenstanders van de leer, als wel van de tucht der kerk. Men weet, dat deze aanzienlijke gezindte uit de kerk voortkwam, en zich van haar afscheidde, ten gevolge van de goddelooze en zondige levenswijze der leeken en van de lage en wereldlijke gezindheden der geestelijken. En aan deze secte, dit dient iedereen te weten, zijn wij, in zamenwerking met andere secten, verschuldigd, dat de Christelijke opvoeding onder ons volk verheven is tot die hoogte, waarop zij nu staat. De Dissenters hebben in de opvoeding den weg gebaand, niet de kerk. Laat ons met

schaamte deze waarheid bekennen, door ons slechts de datums te herinneren, waarop de verschillende genootschappen van opvoeding tot stand kwamen. 1. Het eerste genootschap was dat, genaamd *Sunday School Society*, gevestigd te London in 1785; het was zamengesteld uit Dissenters en leden van de kerk. 2. Het tweede genootschap was dat, genaamd *Sunday School Union*, opgerigt in 1803, insgelijks zamengesteld uit Dissenters en leden van de kerk. 3. Het derde genootschap was genaamd *British and Foreign School Society*, opgerigt in 1808, geheel zamengesteld uit Dissenters, tot leus hebbende vrijheid van geweten, zonder geloofsbelijdenis of catechismus. 4. Het vierde was genaamd *National School Society*, opgerigt in 1811 en ging uitsluitend van de kerk uit. Zoodat de kerk eerst als ligchaam iets tot stand bragt, 26 jaren na het eerste genootschap dat de algemeene aandacht vestigde op de volksopvoeding, en drie jaren na haar erkenden grooten mededinger onder de Dissenters.'

En wat deed de kerk voor de hoofdzaak, het vormen van het personeel? Wat, om op de scholen een kundig en onpartijdig toezigt te hebben? Niets: gedrongen door den Staat en door het voorbeeld der Dissenters, voorstanders der gemengde school, heeft zij schoorvoetend toegegeven en traag verbeterd. Merkwaardig is in de apologie der kerk, door den bisschop van Gloucester en Bristol, die Johnston een *succinet and lucid history* heet (bl. 306), de volgende bekentenis[1].

'Gedurende de laatste zeven jaren is het systeem van inspectie in werking, en zoo ik geloof met bijzonder goed gevolg voor de zaak der opvoeding. Het onderzoek van eene menigte scholen door bekwame en verstandige opmerkers (en deze benamingen verdienen de opzieners in hooge mate) heeft veel licht geworpen op een onderwerp, waarbij zich in de uitvoering altijd bezwaren moeten voordoen..... Onder alle waarheden, die aangaande dit belangrijke onderwerp erkend zijn, is de gewigtigste, dat de onderwijzer zelf eene vroegtijdige opleiding moet hebben ontvangen, zoodat hij niet alleen in staat is het werktuigelijke gedeelte der school te bestieren, maar ook die kennis heeft van de gemoederen der kinderen, en die bekwaamheid om hen te besturen,

1 Voorkomende blz. 313 en 314.

welke alleen de ervaring kan schenken. Boven alles is het noodig dat hij zoodanig met Christelijke beginselen vereenzelvigd zij, dat de toon der Christelijke tucht zich aan den geheelen omgang met zijne scholieren mededeelt.' Is het geloofbaar dat de heerschende kerk in Engeland in drie eeuwen die waarheid niet vond, en daartoe opzieners noodig had, die van Staatswege zijn aangesteld? Hoe ongelooflijk het schijne, de geschiedenis toont ons in andere landen hetzelfde verschijnsel. Wat deed hier vóór 1795 de heerschende kerk voor de vorming der schoolmeesters? Wat doet zij er in Spanje of Italië nog voor? De concurrentie met de gemengde school en het Staatstoezigt heeft overal de gezindheidsscholen verbeterd; de heerschende kerk op zich zelve heeft dit nergens gedaan.

De Heer van Toorenenbergen kan tegen dit betoog teregt aanvoeren, dat in zijn boekje van heerschende kerk noch van hare voorregten sprake is: in zooverre gezindheidsscholen, *in den regel*, dus volgens de wet, niet tot eene heerschende kerk voeren, is dit volkomen waar; hij zegt (bl. 26): 'Wij laten de Staatszorg en het Staatstoezigt onbelemmerd. Dit behoeft geen betoog, voor de grenzen, die wij zelven aan onze wenschen hebben gesteld. Door aan de betrokken kerkelijke ligchamen het regt van aanbeveling bij de benoeming van onderwijzers op openbare scholen, en in het algemeen een toezigt op de school te verleenen, zouden de belangen van godsdienst en kerk, behoudens het regt van de plaatselijke, gewestelijke of koninklijke regering, genoegzaam kunnen worden bevestigd.' Wat de schrijver hier wenscht was vroeger aanwezig in Amerika, in de Vereenigde Staten; ter naauwernood waren er eenige huizen verrezen of er werd eene kerk en eene school gebouwd, en zijn daar de gezindheidsscholen *als algemeene regel* door de ondervinding geijkt en proef bevonden? Zijn zij behouden als zoodanig?

Ik zal hier een schrijver laten spreken, door de Heeren Groen en van Toorenenbergen beide gaarne aangehaald, - den Heer Buddingh; hij zegt[1]: Het onderwijs is in de Vereenigde Staten vrij, zoowel met opzigt tot de personen, die

1 In zijne rede, uitgesproken in de algemeene vergadering van het Nederlandsch onderwijzersgenootschap, den 14den Aug. 11., opgenomen in de 'Wekker' van 12 Sept. 1851, N^{O}. 37.

onderwijs geven als tot de beginselen die er onderwezen worden. Wel is de zorg voor het openbaar onderwijs aan den Staat opgedragen; maar dat onderwijs staat, ook wat de beginselen, de Christelijke beginselen betreft, onder de controle, het regtstreeksche toezigt van het volk zelf. Het onderwijs op de Staatsschool is vrij, ook van betaling; hetgeen den onderwijzer verheft, hem tot Staatsambtenaar maakt, in dienst van een Christelijk volk. De Staat ondersteunt in Amerika geenerlei kerkelijke gezindheid; daaruit volgt dus ook geen *kerkelijk* onderwijs; maar dezelfde vrijheid, die elk individu, elke corporatie geniet, zich eene school, volkomen naar eigen goedvinden, op te rigten, naast de Staatsschool, of beter gezegd, naast de openbare of algemeene school, die vrijheid geniet ook elke gemeente; van daar die menigte kerkelijke zondagscholen, die zich onmiddelijk aan het openbaar onderwijs aansluiten.

Dit stelsel heeft de bewondering van vreemden, van naijverige Engelschen en van een Duitscher als F. von Raumer opgewekt.

Hoe belangrijk het overige deel der rede van den Heer Buddingh zij, vooral ten opzigte der maatregelen omtrent verband tusschen de dagschool en de zondagschool, moet ik dit achterwege laten, om mij bij de hoofdzaak te bepalen, tot hetgeen namelijk de Heer van Toorenenbergen wil (bl. 33) om *in den regel* gezindheidsscholen als *openbare* inrigtingen daar te stellen, en in de gemengde school een onzijdig bloot maatschappelijk, dus godsdiensteloos, onderwijs te doen geven (bl. 26). Een Staat, die een schoolfonds van 13 à 14 millioen heeft, zoo als New-York, behoeft de gemengde school niet als regel aan te nemen, om het finantiëel bezwaar, met de gezindheidsscholen verbonden; het Christelijk beginsel ligt daar ten grondslag van het onderwijs; waarom toch heeft men daar die *onmogelijke* school boven de gezindheidsschool in den regel verkozen? Is dat ook omdat er aan de gezindheidsscholen eigenaardige bezwaren zijn verknocht? Zouden er die hier te lande niet zijn? De Heer van Toorenenbergen gelooft dit. Hij zegt (bl. 25): ‘Gelukkig zijn de dagen van den heeten strijd tusschen Lutherschen en Gereformeerden, om van andere genootschappen niet te spreken, voorbij, waardoor eene vereeniging van die kerkelijke benoemingen op dezelfde school niet mogelijk was.’ De resultaten der gedwongen Evange-

lische kerk in Pruissen, een in mijn oog noodwendig gevolg van de gedwongen Protestansche scholen in dat land, zijn niet van dien aard, dat men den terugkeer van dien strijd, ook bij ons, voor onmogelijk zoude houden; doch ik wil aannemen, dat deze vereeniging goed zal gaan, dat niet één afwijkend kerkgenootschap zijne stem verheffen zal tegen het aannemen der hervormde leer in de openbare gezindheidsscholen, dan vraag ik, of wij ook kunnen zeggen: Gelukkig zijn de dagen voorbij van den heeten strijd tusschen de aanhangers van de leer van Dordt en die van Groningen? Indien de leeraar tot de eerste en de schoolmeester tot de tweede behoort, of omgekeerd, of zoo zij beide tot eene andere partij dan het meerendeel der gemeente behooren, wie zal dan beslissen over de ware leer? Het wereldsche of het kerkelijke gezag? Het eerste zou geheel strijdig zijn met Art. 164 der grondwet; het tweede zou misschien, de gezindheidsschool bij de wet als regel aangenomen, bij gevolgtrekking uit Art. 165 zijn af te leiden. De Staat zou dan het regt van schorsing en afzetting der schoolmeesters aan de kerk moeten overdragen, maar aan welke kerk onder de Protestanten? Zeker aan de Hervormde, omdat ook hare geloofsbelijdenis zou worden gevolgd; en zoo zullen wij dan van lieverlede komen tot eene heerschende kerk onder de Protestanten, wier synode, echte geloofsregtbank, ieder oogenblik te beslissen zal hebben wie in de zuivere leer is: de leeraar, de schoolmeester of de gemeente; en hoe daarbij de Staat zal kunnen voldoen aan het grondwettig voorschrift: ‘Het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering,’ begrijp ik niet.

Uit het aangevoerde meen ik geregtigd te zijn tot dit besluit:

1. dat het nut der gezindheidsscholen als dagscholen voor de volksopvoeding minstens twijfelachtig is, wanneer de wet ze tot regel stelt.

2. dat het wettig invoeren van scholen van louter maatschappelijk belang eene gevaarlijke proef zou zijn, en een *kwaad*, waarvan de *noodzakelijkheid* volstrekt niet is bewezen.

3. dat het nadeel, hetwelk men a priori betoogt dat de gemengde school met het Christelijk beginsel moet te weeg brengen, door de ondervinding niet is gebleken aan de maatschappij te zijn toegebragt.

4. Dat het zeer onzeker is, dat in den regel gezindheidsscholen in te voeren, de gewenschte overeenstemming bij de verschillende godsdienstige partijen zoude uitwerken.

Maar volgens zijne rede in de Tweede Kamer, heeft de Heer Groen bij de partiele verbetering, die hij wenschte, geene gezindheidsscholen gevraagd, maar afzonderlijke scholen, en deze niet in den regel, maar facultatief; hij zeide (Bijblad, pag. 46): 'Voor het openbaar onderwijs vraag ik slechts dat er mogelijkheid zij, zelfs met de meeste bezwaren van toezigt en van overleg met de plaatselijke autoriteiten, om dáár, waar geene overwegende finantiële bezwaren bestaan, in de groote steden scheiding te hebben; ik spreek niet van eigenlijk gezegde gezindheidsscholen - zoo ver wil ik bij transitoren maatregel niet gaan - tusschen Protestanten en Katholieken.' Dus geen regel, geene verpligting bij de wet, maar opheffing van dwang en uitbreiding van vrijheid.

Ik geloof niet dat de Heer Groen goed begrepen is, want hoezeer ik ook geloof, op de gronden door den Minister van Binnenlandsche Zaken aangevoerd, dat die partiële verbeteringen buiten de geheele regeling volgens de grondwet niet mogen ingevoerd worden, verdiende die motie het scherpe antwoord van den Heer van Dam niet.

Zeer velen kleven het gevoelen aan: 1°. dat gezindheidsscholen en afzonderlijke scholen onverdraagzaamheid aankweeken; 2°. dat zij onpaedagogisch zijn: dat gezindheidsscholen en afzonderlijke scholen dus gelijkelijk moeten geweerd worden. Waarom men bij de Israëliten, wien ze beide altijd toegekend worden, hierop eene uitzondering maakt, wordt zelden duidelijk uiteengezet; de Heer van Dam zwijgt er van. Zoude het onderwijs in den Talmud zoo veel betere vruchten geven, dan dat in de Christelijke geloofsbelijdenissen?

Laatstgenoemde Heer zegt (Bijblad, bl. 57): Ik zal hier een enkel woord bijvoegen over den wensch van den spreker omtrent de oprigting van afzonderlijke scholen voor de verschillende gezindten, waarop Protestanten en Katholieken afzonderlijk onderwijs ontvangen zullen.

Dat zal nu eenmaal gebeuren, want in de grondwet staat

geschreven, dat het onderwijs vrij zal zijn. Maar ik vraag het den spreker, ik vraag het u allen: zal die afscheiding zoo gewenscht voor ons vaderland zijn? Wanneer men aan de eene zijde Ultra-Katholieken en aan de andere zijde Ultra-Protestanten zal zien, die hunne kinderen in hunne leer van uitsluiting opvoeden; wanneer men aan de Ultra-Katholieken zal leeren, dat er geen heil voor de Protestanten is, en aan de Ultra-Protestanten, dat er geen heil voor de Katholieken kan bestaan; wanneer men zich dan voorstelt, dat die twee gemeenten zoo tegen elkander opwassen in de scholen, die den Heer Groen wenscht; wanneer men zich voorstelt, dat die kinderen, eenmaal tot mannen en tot burgers van den staat opgegroeid, geroepen zullen zijn om elkander de behulpzame hand te bieden tot handhaving van de gemeene zaak, wat zal er dan geschieden? Helaas, Mijne Heeren! dan zal het niet eene zamenwerking zijn van mannen, die zullen wenschen hunne beste krachten aan te wenden tot bevordering van het algemeen belang, maar het zal zijn strijd en uitsluiting, die noodlottig zal zijn voor het Vaderland.

‘God geve wijsheid aan de Regering en aan deze Kamer, om tusschen die scholen andere scholen op te rigten, gelijk aan die, welke thans nog bestaan, waar niemand gedwongen wordt den Bijbel te lezen noch den Heidelbergschen Catechismus te volgen, maar waar geleerd wordt God lief te hebben boven alles en den evenmensch als zich zelven, waar men leert dat liefde de grondslag is van het Christendom, en dat verdraagzaamheid behoort tot die liefde. Zij, die in zulke scholen zullen opgroeijen, zullen eenmaal tusschen de strijdende partijen staan, en zij zullen hen, die opgevoed zijn in de scholen, die de Heer Groen zoo wenschelijk acht, tot vrede en tot rust vermanen, en hen daartoe trachten te brengen; maar dat zal eene zware taak, eene gewigtige bezigheid zijn, en het is zeer onzeker, of zij in hunne pogingen zullen kunnen slagen.’

De Heer van Dam is hier zeker de tolk eener aanzienlijke partij in Nederland, en ik geloof gaarne wat gezegd wordt van den bijval, dien zijne rede in de Kamer vond. Is daarom dit gevoelen gegrond? Het zij mij geoorloofd er aan te twijfelen, dewijl het mij voorkomt in strijd met de ervaring te zijn. In geheel Duitschland en in Engeland heerscht het stelsel der gezindheidsscholen en afzonderlijke scholen, en is de

spanning tusschen Roomschen en Protestanten daar grooter dan hier? De Heer Groen ziet de oorzaak dier spanning daarentegen in de gemengde school; is zij hier dan grooter dan daar? In Duitschland en Engeland is geene generatie gevormd in de gemengde school om tot vrede en rust te vermanen, niemand gevormd tot die zware taak, tot die gewigtige bezigheid; is daar de betrekking tusschen Roomschen en Protestanten anders dan hier? De Heer van Dam vreest dat het zal *worden* tusschen de godsdienstige partijen: ‘geene zamenwerking tot algemeen belang maar strijd en uitsluiting.’ Maar is het hier bij de verkiezingen niet geweest strijd en uitsluiting, en is het anders geweest in Pruissen? Bij naauwkeurig onderzoek zal men bevinden, dat de soort van scholen zeer weinig invloed op die spanning heeft, maar daarentegen wel de dwang voor hen, die scheiden wilden en gedwongen bijeen moesten blijven; dit *moet* de spanning vermeerderen, en even zeer zullen dit gedwongen geldelijke opofferingen doen, die men zal moeten opbrengen voor eene scheiding die niet begeerd wordt, en waarvan men het nut niet inziet.

Zouden het alleen Ultra's zijn, die dáár, waar dit geschieden kan, gaarne een meer positief Christendom op de scholen zagen volgen, die het godsdienstige onderwijs meer overeenkomstig hunne kerkleer wenschen? Is het onderwijs in de meeste onzer diaconiescholen niet in dien geest ingerigt? En zijn de daar gevormde kinderen later zoo veel onverdraagzamer dan andere? Ik herinner mij niet ooit bewijzen te hebben zien bijgebragt, dat gezindheidsscholen, door geen dwang ontstaan, deze nadeelige gevolgen hebben gehad. De Heer van Hoëvell kon deze bestaande scholen niet bedoelen, toen hij zeide: ‘scholen waar godsdiensthaat, sectegeest en tweedragt worden opgewekt, waar de eene burger tegen den anderen wegens verschil van godsdienstige meening wordt verketterd;’ want omdat de officiele verslagen van de regering van diergelijke slechte en gevaarlijke scholen volstrekt geene melding maken, zou de Heer van Hoëvell niet achterlijk gebleven zijn, toen er sprake was van het verslag der regering voor de hoogere, lagere en middelbare scholen, om de regering op dat verzuim oplettend te maken. Hij heeft dat niet gedaan, ergo bestaan ze hier te lande niet.

Kon men nu den Heer Groen wel bestrijden door hem te

wijzen op scholen, die niet zijn aan te wijzen bij ons tegenwoordig schooltoezigt, dat hij uitdrukkelijk zegt te willen behouden?

Er blijft nog over het tweede bezwaar, dat de afzonderlijke scholen niet paedagogisch kunnen zijn. Ik begrijp niet, hoe dit bezwaar in ernst kan worden opgeworpen. In scholen van dorpen, waar uitsluitend Protestantsche of Roomsche kinderen zijn, kan dus het onderwijs niet paedagogisch of opvoedingkundig zijn, tenzij er eenige kinderen bijkomen, die de andere geloofsbelijdenis zijn toegedaan! De scholen in Drenthe zullen dus dan eerst goed kunnen zijn, indien er zich overal, als in Assen, eenige Roomsche huisgezinnen hebben gevestigd? Ik heb dikwijls gehoord en gelezen dat goede onderwijzers zich gehinderd voelden in hun verkeer met de kinderen, door de omzigtigheid die zij jegens andersdenkenden in het oog moesten houden, nooit dat door die hindernis hun onderwijs beter werd. Alle opheffing van hinder en dwang moet voordeelig op het onderwijs werken, en te voordeeliger naarmate de onderwijzer meer voor zijn taak is berekend; het betoog van het tegenovergestelde zou moeijelijk zijn, en toch zoude het moeten geleverd worden om te doen aannemen dat afzonderlijke scholen onpaedagogisch zijn.

De Heer van Dam heeft dat bezwaar in zijne rede niet opgenomen; het is ook te veronderstellen dat hij het niet deelt; want als schoolopziener en lid van de provinciale commissie van onderwijs in Gelderland, heeft hij bijgedragen tot de officiele opgave omtrent die provincie, te vinden in de Staats-Courant van den 13^{den} Augustus jl., N°. 190; daarin staat het volgende ten opzigte van de rangschikking der scholen:

Zeer goede scholen:	openbare	137	bijzondere van de 1e klasse	10
Goede scholen:	openbare	116	bijzondere van de 1e klasse	3
Matige scholen:	openbare	67	bijzondere van de 1e klasse	0
Slechte scholen:	openbare	11	bijzondere van de 1e klasse	0

Het is te betreuren, dat de bijzondere scholen niet zijn gesplitst in gemengde en afzonderlijke, maar dewijl er van de laatste onder de 13 begrepen zijn, zoo kan men er althans veilig uit besluiten, dat er noch matige noch slechte afzonderlijke of gezindheidsscholen in Gelderland zijn, maar dat zij officieel onder de goede en zeer goede zijn gerang

schikt. Dat is te opmerkelijker, omdat de geest der schoolopzieners niet gunstig gestemd is voor die scholen. De partij van den Heer Groen dringt er bij iedere gelegenheid op aan, dat men hare scholen bezoeke, om met kennis van zaken te kunnen oordeelen over den geest, die in die scholen heerscht, en zoo als men zegt, wordt door de gestelde autoriteiten zeer schaars en ter loops dat onderzoek gedaan[1]. Men heeft toch regt aan te dringen dat het onderzocht worde, of de vrees gegrond is, die men voor het opheffen van belemmerende bepalingen koestert, en zoo dat onderzoek nooit opzettelijk heeft plaats gehad, mag dan als onbetwiste waarheid worden aangenomen, dat die scholen onverdraagzaamheid en sectehaat kweeken? Het zij mij geoorloofd, tot dat men mij met meer afdoende bewijzen overtuigd zal hebben, de vrees niet te deelen, die men aan den eenen kant koestert voor de noodlottige gevolgen van de gemengde school, en evenmin die voor de schrikbeelden, welke men zich vormt van de afzonderlijke scholen. Alleen dan vrees ik ze, als een van beide door dwang worden opgelegd: want dwang kan de spanning tusschen Protestanten en Roomschen vermeerderen; - dwang vrees ik evenzeer, wanneer ze ons gezindheidsscholen, als wanneer ze ons scholen van louter burgerlijk maatschappelijk belang wil opleggen, al is het laatste met het vrome doel om het kerkelijke beginsel te bewaren.

Zeer gewigtig was in de derde plaats de rede van den Minister van Binnenlandsche Zaken: overtuigend werd daarin betoogd, dat eene partiële verandering in de wetgeving voor het onderwijs ongrondwettig zoude zijn; maar hetgeen bij des Ministers helderheid zoo zelden het geval is, er was een gezegde dat ik niet begrijp: ‘Hier is geen sprake van opvoeding, maar van onderwijs;’ het onderwijs toch is een deel der opvoeding: dit is dus met andere woorden: er is geene spraak van het geheel, maar van het deel. Maar dit deel is het juist waarop de ouders regt hebben, 'twelk hunne regten in aanraking brengt met die van den Staat.

1 Een der bekwaamste schoolopzieners in Gelderland heeft mij echter het gunstigste getuigenis gegeven van de school te Nijmegen en die in het Veen te Nijkerk, *na die met aandacht in strekking en werking te hebben nagegaan*.

De Minister zeide (Bijblad, bl. 503): 'De geachte spreker heeft gewaagd van het regt van opvoeding der kinderen. Hier is geene sprake van opvoeding, maar van onderwijs.' Hiermede toch kan de Minister niet bedoelen dat het onderwijs geen deel der opvoeding uitmaakt. Wat dan? Ik herhaal het, het is mij niet duidelijk.

Waarvan bij het maken der wet op het onderwijs sprake moet zijn; wat het doel is dat bereikt moet worden, is naar mijn inzien zeer gelukkig geformuleerd door het Hoofdbestuur van het Nut van 't Algemeen: *eene evenredige*[1] *ontwikkeling van het gemoed, het verstand en het ligchaam*. In de middeleeuwen was de ontwikkeling van het ligchaam bijna uitsluitend het doel der opvoeding; thans wordt zij al te vaak verzuimd en te vaak de invloed voorbijgezien, die het ligchaam op de ziel uitoefent. Het zou derhalve een verzuim in de wet zijn, als de weg niet werd geopend, om bij de jeugd ook het ligchaam te ontwikkelen; het zou een gebrek zijn, als de wet daartoe een voortdurend beletsel in den weg legde, en het zou eene utopie zijn, om dit dadelijk overal door eene wetsbepaling te willen bereiken, dewijl het personeel der onderwijzers er nog niet voor geschikt is[2]. Maak er hen geschikt voor, boezem er hun lust voor in, stel de gelegenheid tot het onderwijs open, op zoodanige wijze als gij wilt, en de onderwijzer zal zijn doel weten te bereiken. Niet anders is het met de ontwikkeling van het gemoed en het verstand; zorg dat gij godsdienstige, ijverige, goede opvoedingkundige onderwijzers hebt, die geheel met hun vak zijn ingenomen, en zij zullen elke gele-

1 In plaats van *evenredige*, had ik liever gelezen *harmonische*: zoo als het voorkomt in § 39 van de Godgeleerdheid van J.K. Lavater, die uit een verhevener oogpunt dezelfde gedachte aldus uitdrukt: Op deze drie wezenlijke hoedanigheden, het kenvermogen, het vermogen der liefde, en de werkkracht, werkt Jezus Christus tegelijk, nooit op eene of andere in het bijzonder en uitsluitender wijze; zij moeten alle gemeenschappelijk en harmonisch ontwikkeld worden. Hij verlicht, verwarmt, versterkt. En op deze wijze wil Hij ons aan zich zelven en aan God gelijkvormig maken; dat is: met iederen voortgang dezer harmonische ontwikkeling algenietender en algenietbaarder maken. *Tijdschrift: Waarheid in liefde*, blz. 566. Het komt mij voor dat er volkomen analogie tusschen de beide denkbeelden bestaat, minder tusschen dit doel uitgedrukt door het Hoofdbestuur van 't Nut, en sommige adviezen uitgebragt in de Noord-Hollandsche predikanten-vereeniging.

2 In *de Wekker* van den 24sten Oct. 1851, komt een zeer goed stuk voor van den Heer Middelbeek, over de mogelijkheid der invoering van de gymnastie ten platte lande.

genheid weten te benuttigen om tot hun doel te komen; zorg alleen hun die gelegenheid niet af te snijden, maar hef alle belemmeringen op. Ik heb niet begrepen wat de Heer Toorenenbergen bedoelt, pag. 11, met ‘de strekking om de openbare school prijs te geven aan de willekeur eener organisatie, waarbij het organiseren zelf hooger geschat wordt dan het teederst belang.’ Zoo veel schijnt er uit te blijken, dat hij het organiseren, dus het grondwettig voorschrift: ‘de inrigting van het onderwijs wordt..... door de wet geregeld,’ lager schat dan het teederst belang. Is dit belang de gezindheidsschool? Dan moet ik hier eene juist tegenovergestelde meening uitspreken; ik weet niet waarom ik van de gezindheidsschool op zich zelve hier iets anders, iets beters zoude verwachten, dan Frankrijk, Duitschland en Engeland hebben opgeleverd, en van de inrigting van het personeel daarentegen verwacht ik alles. Of het personeel van de bestuurders, dat is van het toezigt, goed zal zijn, of dat van de onderwijzers goed zal blijven, en, waar het nog gebrekkig is, gaandeweg zal verbeteren, dit zal geheel van die organisatie afhangen. Naar mijn inzien hangt er dus alles van af. Niemand behoore tot het bestuur, dan die met hart en ziel voor het onderwijs is, niet die er alleen zijne ledige oogenblikken aan kan en wil geven, maar die niet anders vraagt dan er zijn leven aan toe te wijden, die, hij moge Roomsch of Protestant zijn, niets hooger acht dan zijne godsdienst; als men zulke mannen gekozen heeft, kenne men hun zelfstandigheid toe; na vijftigjarige minderjarigheid durve men de school te emanciperen; op de vorming der schoolmannen oefene de kerk een heilzamen invloed uit, en de natie zal den besten waarborg tegen willekeur in de zelfstandigheid van zulke mannen vinden. Alleen door een werkdadig aandeel in de vorming der kweekelingen voor den onderwijzersstand te nemen, kan de wensch van den schrijver (bl. 31) vervuld worden, ‘dat door den invloed der kerk, de godsdienst binnen de muren der school, neen in hare aderen en polzen worde gebragt.’ Ik herhaal het als mijne vaste overtuiging: van eene goede organisatie van het bestuur hangt, hoe de wet ook zij, het meeste af. Het personeel onzer onderwijzers munt gunstig uit in zedelijkheid - in Christelijken zin - boven dat onzer naburen; het is niet besmet met socialismus als het Fransche, met rationalismus als het Duitsche, en het munt verre

uit boven het Engelsche; met zulk een personeel kan veel gedaan worden.

Mogt iemand de voortreffelijkheid onzer onderwijzers boven de Engelsche betwijfelen; hij vergelijke de officiële staten, door onze regering medegedeeld, met *Chambers papers for the people* in het opstel: *the education movement*. Na een donker tafereel te hebben opgehangen van den in- en uitwendigen toestand der scholen in Engeland, uit officiële stukken getrokken, gaat hij aldus voort: ‘Indien wij de kracht van het onderwijzend personeel beschouwen, dat is het getal en gehalte van onderwijzers en onderwijzeressen, zullen wij ze grootendeels onvoldoende vinden. Het is eerst in deze laatste jaren toegegeven, dat men, om aan het hoofd van een school te staan, daartoe moet worden opgeleid. Velen, die nu onderwijzers zijn, missen deze opleiding; zij namen dat beroep bij de hand bij gebrek aan iets anders. Inderdaad, het leger is niet bonter zamengesteld dan de rangen der onderwijzers. De man van opvoeding, opgeleid voor de kerk, de balie of de geneeskunst, laag gezonken door wangedrag of ongeluk; de handelaar, ongelukkig in zijne zaken; de kantoorklerk, wiens goede naam verloren is; de ambachtsman, die door toeval niet langer met zijne handen zijn brood kan verdienen; de gepensioneerde krijgsman, en dan de menigte weduwen, getrouwde en ongetrouwde vrouwen, die alleen de keus overblijft tusschen onderwijzen en gebreklijden; deze allen hebben het onderwijzerspersoneel vergroot, terwijl zij er allerlei soort van bijberoepen bij uitoefenen. Dit ras vermindert echter: de plaats der onwaardigen wordt langzamerhand ingenomen door anderen, voor wier stelselmatige opleiding gezorgd wordt door *de Regering en de opvoeding-genootschappen*.’

En wat had de kerk gedaan? Waarlijk, de diensten, die de kerk tot nu toe aan de school heeft bewezen, zijn luttel; in ons Vaderland even als elders, zoo als gezegd is. De Heer van Toorenenbergen erkent dit zelf; pag. 9 zegt hij: ‘De kerk heeft de eer verbeurd van de school *alleen* te verzorgen; zij heeft verdiend het woord der bestraffing: “Wanneer de kerk slechts met gelijke opoffering en liefde, als een Pestalozzi, voor de lagere scholen altijd gezorgd had, dan zou het onmogelijk geweest zijn..... dat de Staat zich van de school meester gemaakt en geheel dit gebied binnen den kring zijner werkzaamheid getrokken had. Wij

geven volkomen toe, dat de staat hiermede op een vreemd gebied staat. *Maar hoe, indien de eigenlijke verzorgers en wachters slapen*? Waarlijk, wij kunnen dan eerst weder de school aan den Staat onttrekken, wanneer wij door de kerk de school zóó inrigten, dat zij het volk rijke winst en zegen aanbrengt, en de eischen vervult, die ook de Staat regt heeft aan de school te doen.'"

Welnu, dat de eigenlijke verzorgers en wachters bewijzen dat zij niet slapen, maar wakker op hun post zijn, bij het vormen van het jeugdig personeel der aankomende onderwijzers, en dat de Staat door de zondagscholen aan de verschillende Nederlandsche kerken ruime gelegenheid geve om 'de school zoo in te rigten, dat zij het volk rijke winst en zegen aanbrengt.'

Ik heb met genoegen aan het vereerend verzoek der Redactie van de Gids voldaan; ik heb daartoe op nieuw het vraagstuk der betrekking van kerk en school met zorg onderzocht; het spijt mij, dat de uitkomst van mijn onderzoek niet meer overeenstemt met de denkbeelden van iemand, wien ik hoogacht, en met wien ik zoo zeer sympathiseer in den wensch naar eene Christelijke volksopvoeding. Had de kerk altijd zulke trouwe en ijverige dienaars gehad, dan zoude ik mij niet behoeven te scharen onder de bestrijders van hare heerschappij over de school.

Naschrift.

Dus verre was dit artikel reeds gezet voor het vorig nummer van 'de Gids,' toen de redactie mij hare begeerte te kennen gaf, om het eerst in dit nummer op te nemen. De discussiën over het onderwijs, die toen aan de orde van den dag waren, deden mij geheel met het wenschelijke van dit uitstel instemmen, en inderdaad de debatten op den

29sten November en den 1sten December hebben een paar bijzonderheden opgeleverd, die met het door mij geschrevene in vrij naauw verband staan.

De eerste is het zonderlinge verschijnsel, dat van drie zijden aanhalingen uit Victor Cousin hebben plaats gehad, om twee geheel tegenovergestelde meeningen uit zijne werken te verdedigen. Cousin is ongetwijfeld een man van grooten naam, en zeer verre is het van mij, hem dien te willen betwisten, maar als een warm aanhanger van de eclectische school, is hij, even als ieder ander, die bij het onderwijs een lievelingsdenkbeeld voorstaat, te mistrouwen als het dat lievelingsdenkbeeld geldt. Als eclecticus lag er hem alles aan gelegen, de studie der wijsbegeerte als een verpligt vak bij het middelbaar onderwijs te behouden. Het is een dwang, door de universiteit opgelegd, waarover velen klaagden, en die, geloof ik, als alle dwang, nadeelig heeft gewerkt, en resultaten voor Frankrijk heeft gehad, die de anders zeer scherpziende Cousin niet over het hoofd zoude hebben gezien, als zij niet ongunstig waren voor zijn lievelingssysteem.

Maar hoe helder de blik van Cousin moge zijn, ik kan aan geen vreemdeling, die onbekend is met onzen landaard, gezag toekennen in de meest eminent nationale aangelegenheid. Alleen aan mannen, grijs in ondervinding, als Nassau, de Raadt, Görlitz en diergelijken kan ik gezag toekennen, in zoo verre als hunne oordeelvelling zaken betreft, die binnen den kring hunner eigene ervaring liggen.

Het is te hopen, dat, als eens de wet van het onderwijs in discussie zal zijn, men alleen de ervaring zal raadplegen, en daarover met bezadigdheid zal beraadslagen; dat men zal aannemen dat ieder het heil des Vaderlands zoekt, en dus de meest mogelijke vrijheid aan zijne wederpartij zal geven, en ieder van dwang zal afzien, opdat er voor elk een gelegenheid zij zijn lievelingsdenkbeeld in praktijk te zien gebragt. Ik heb met bijzonder genoegen de woorden van den Heer Groen gelezen (Bijblad, bl. 134): ‘noch het een, noch het ander systeem moet bij dwang worden opgelegd.’

De tweede bijzonderheid is een merkwaardig verslag, door den Heer van Dam van Isselt aangehaald. Hij zeide (Bijblad, bl. 343):

‘Er wordt veel bijgebragt tegen de onmogelijkheid van te hebben goede godsdienstige scholen, wanneer het niet zijn gezindheidsscholen.

Nu wil ik onder de aandacht van mijne geachte medeleden brengen een verslag uit Ierland, te vinden in de Staatscourant van den 4^{den} dezer maand. Ik zal de vrijheid nemen dit voor te lezen:

Dezer dagen is in Iersche bladen weder een getuigenis openbaar gemaakt ten gunste der in Ierland van Staatswege opgerigte volksscholen voor kinderen van elke godsdienstige gezindheid. Het is een verslag, na de inspectie eener zoodanige school, de modelschool van het district Bailieborough, opgemaakt door geestelijken van de Anglikaansche en van de Roomsche kerk, alsmede van het Presbyterische kerkgenootschap. Het volgende is de hoofdinhoud van het verslag. De volksopvoeding is in dat district tot voor weinige jaren slecht behartigd; zoo veel te meer indruk maakte op ons de verbetering, in het uiterlijk voorkomen en in het geheele gedrag der leerlingen zigtbaar, niet minder dan door het verstand en door de kennis door hen aan den dag gelegd; wij zagen daarin een blijk, dat het in de school gevolgde stelsel niet enkel strekt tot werktuigelijk aanleeren van lezen en schrijven, maar dat het bij het mededeelen van nuttige kundigheden de geestvermogens opwekt en leidt.

Bij het ondervragen der kinderen bleek ook dat aan het godsdienst-onderwijs al de zorg, die het verdient, besteed wordt. De geschiedenis en de profetiën des Bijbels maken een deel uit van het onderrigt dat de kinderen gezamenlijk ontvangen; buitendien worden die kinderen van elke gezindheid afzonderlijk een half uur dagelijks door een godsdienst-onderwijzer, en elke week een uur lang door een geestelijke van hunne gezindheid in de godsdienstleer onderrigt. Wat het gezamenlijk godsdienst-onderwijs bevatten zal, wordt door het schoolbestuur bepaald, doch kinderen, wier ouders in het gezamenlijke godsdienst-onderwijs bezwaren mogten vinden, mogen niet gedwongen worden om het bij te wonen. De schoolboeken, die, van wege het algemeen schoolbestuur uitgegeven, door alle kinderen zonder onderscheid gebruikt worden, bevatten niet weinig godsdienstig onderrigt, en aan de geestelijken wordt ruimschoots gelegenheid gegeven, om aan de kinderen hunner gezind-

heid onderwijs in hunne kerkleer te geven. Wij achten dus het nationale of gemengde schoolstelsel geschikt om menschen van alle gezindheden tot bevordering der volksopvoeding te doen zamenwerken zonder opoffering van elks eigen overtuiging.'

Is er beweerd, dat zoodanige gemengde school niet zou voldoen aan de eischen der grondwet? Is er onderzocht, of de invoering van zoodanige scholen hier mogelijk is? of een geestelijk toezigt op de scholen in een land kan ingevoerd worden, waar een halve eeuw een burgerlijk heeft bestaan? Neen! De Heer Mackay heeft geantwoord (Bijblad, bl. 349):

'Door den spreker uit Tiel (den Heer van Dam) is ter aanprijzing der gemengde school, een berigt uit Ierland medegedeeld, te vinden in de Staatscourant van den 4^{den} November, alwaar door de vereeniging van eenen Anglikaanschen, van eenen Presbyteriaanschen en van eenen Roomschen geestelijke een model-gemengde school zou zijn opgerigt. Ik moet dien spreker herinneren, dat een later berigt in de Staatscourant van 28 November inhoudt: Op verzoek van een aantal inwoners van Waterfort (in Ierland), waaronder ook de Roomsche bisschop, had het gouvernement besloten aldaar eene modelschool voor kinderen van elke gezindheid, naar het in Ierland ingevoerde stelsel van gemengd schoolonderwijs, op te rigten. Reeds waren daartoe voorbereidende maatregelen genomen, toen de bisschop aan de overheid verklaarde, dat hij de oprigting eener modelschool te Waterfort niet alleen niet goedkeurde, maar er zich met alle kracht tegen verzetten zou.

Ik heb dit alleen medegedeeld ter opheldering van het feit. De kracht van het daaraan ontleende argument verliest dus hare waarde.'

De Heer Mackay vergist zich hier: de Heer van Dam sprak niet van eene school, die *zou zijn* opgerigt, maar van de officieel erkende resultaten eener reeds gewerkt hebbende school; en daartegen stelt de Heer Mackay het veranderlijke en ongemotiveerde gevoelen van een bisschop over; dus gezag tegenover ervaring. Iemand, die ook gezag heeft bij den Heer Mackay, Dr. Doedes, heeft tot den Hoogleeraar Opzoomer gezegd: 'of liever zoude ik u in bedenking geven, of denken mogelijk is zonder weten, en of er

weten mogelijk is zonder waarnemen.’ Als dit waar is, hetgeen ik niet betwijfel, laat dan de waarneming, dus de ervaring, de grondslag der aanstaande wetgeving op het onderwijs zijn, - en laat ons, noch door citaten ons in den war, noch door aprioristische redeneringen ons van den weg laten brengen, opdat wij niet tot dwang komen.

C.L. VAN WOELDEREN.

Akademische prijsvragen.

A.L. Poelman, Theol. in Acad. Groningana candidati, Disquisitio, qua exponitur Jesu Apostolorumque, Pauli praesertim, doctrina, de praedestinatione divina et morali hominis libertate, quae aureum facultatis theologicae in Acad. Groningana praemium A.* 1849 *reportavit. Groningae, apud J. Oomkens, Academiae Typographum*, 1851. - 8vo. 66 *pag.

Naar de wijze te oordeelen, waarop onze Minister van Binnenlandsche Zaken zich onlangs in de Tweede Kamer, bij gelegenheid der discussiën over het Ontwerp-Adres van antwoord op de Troonrede, ten aanzien van de Wet op het Onderwijs heeft uitgelaten, bestaat er voor degenen, die op eene Hervorming ten dezen aandringen, weinig grond om zich met eene spoedige vervulling hunner wenschen te kunnen vleijen. Het moet voor 't minst, volgens des Ministers eigen verklaring, als zeer problematiek worden beschouwd, of voornoemde Wet nog gedurende het zittingjaar, dat met September j.l. aanving, in behandeling zal komen, en, nemen wij daarbij in aanmerking, dat zij, luidens die zelfde verklaring, waarschijnlijk beide, het Hooger en het Lager Onderwijs, zal omvatten, dan kunnen wij ons voorstellen, hoeveel tijd nog bovendien zal moeten verloopen, vóórdat het daartoe strekkende Ontwerp behoorlijk onderzocht en voor de uitvoering rijp zal zijn. Wij zullen ons bij deze gelegenheid niet verdiepen in de vraag naar hetgeen zoowel vóór als tegen de nuttigheid of wenschelijkheid van een dergelijk uitstel kan worden aangevoerd. Hetzij men al of niet van oordeel zij, dat hier periculum in mora is, men doet

het best zich geene illusiën te maken, maar de zaken te nemen zoo als zij zijn. Inmiddels is het een geschikte tijd voor sommigen, om van hunne overdreven eischen terug te komen; voor anderen, om zich van dwalingen en vooroordeelen los te maken, die gegrond zijn in eene idealiserende beschouwing van hetgeen bestaat. Op allen, zonder uitzondering, rust de pligt, om, voor zoo ver zij zich daartoe eenigzins geroepen en in staat gevoelen, van de nog aangeboden gelegenheid gebruik te maken, ten einde licht te verspreiden over de verschillende vraagstukken, van welker meer of minder voldoende oplossing de toekomstige bloei van het onderwijs in ons midden afhankelijk is.

Ook hetgeen ik mij thans heb voorgenomen te schrijven, is aan het gevoel dier verpligting zijnen oorsprong verschuldigd. Wel is waar, het is, blijkens den titel boven dit opstel geplaatst, een punt van ondergeschikt belang, waarop ik de aandacht der lezers van dit Tijdschrift wensch te vestigen, maar toch een punt, dat, bij de aanstaande regeling, bepaaldelijk van het Hooger Onderwijs, zeer in aanmerking verdient te komen, en welks beslissing alleen reeds eenigzins tot maatstaf zal kunnen strekken van den geest, waarin de Hervorming onzer Hoogescholen zal worden tot stand gebragt. Het betreft namelijk de vraag: of men bij de ophanden zijnde reorganisatie onzer Akademiën al dan niet zal behooren terug te komen op Art. 2 van het Koninklijk Besluit van 15 Februarij 1843, waarbij, gelijk men weet, geheel en voor goed werd ingetrokken, hetgeen bij Art. 205 en volg. van het Koninklijk Besluit van 2 Aug. 1815 was vastgesteld, *dat gouden eerepenningen zouden worden uitgeloofd voor studenten, die de beste in 't Latijn geschrevene beantwoording eener prijsvraag hadden geleverd*. Aanleiding, om over die vraag meer opzettelijk na te denken en mijne gedachten opentlijk mede te deelen, vond ik in de mij ter beoordeeling toegezonden Prijsverhandeling van den Heer Poelman, aan het hoofd dezes vermeld. Zij het dan met deze voor mij, dat ik mijn gevoelen omtrent de besprokene aangelegenheid kenbaar maak, en langs dien weg anderen tracht uit te lokken, om tot eene gewenschte regeling daarvan het hunne bij te dragen, opdat, wanneer het eenmaal tot de Hervorming onzer Akademiën komt, ook aan het punt der Prijsvragen zulk eene beslissing moge te beurt vallen, als met eene goede organisatie van het Hooger Onderwijs, en

met de belangen der wetenschap zelve het meest overeenkomstig is.

Gelijk al wat hierbeneden tot het gebied der feiten behoort, zoo heeft ook de Prijsvraag hare geschiedenis. 't Ware gewis niet van belang ontbloot, die geschiedenis na te sporen, en daaruit aan te toonen, uit welke behoefte de Prijsvraag ontstond, wat zij gedaan heeft om die behoefte te bevredigen, en hoe zij ingerigt behoort te zijn, om aan hare bestemming op de beste wijze te beantwoorden. Zulk een onderzoek zou dan vooral tot zeer gewigtige uitkomsten kunnen leiden, indien het zich bepaalde tot een enkel vak van menschelijke wetenschap, de godgeleerdheid, bijv., omdat wij daardoor een even geregeld als belangwekkend overzigt zouden verkrijgen der verschillende phasen, welke de beoefening van zulk een vak gedurende de laatste eeuw doorloopen heeft. Doch het is hier de plaats niet, om ons met dat onderzoek in te laten. Alleen moeten wij bij deze gelegenheid iets in het midden brengen omtrent het doel, dat men zich, in de eigentlijk gezegde geleerde wereld, met het uitschrijven van Prijsvragen heeft voorgesteld, omdat zulks tot opheldering kan strekken van hetgeen wij omtrent de zoogenaamde Akademische Prijsvraag wenschen op te merken.

Wat de Prijsvraag, die ik, ter onderscheiding van de laatstgenoemde, met den naam van *geleerde* zal bestempelen, beoögt, is, eene wetenschappelijke en grondige behandeling van vraagstukken uit te lokken, die, in weêrwil hunner belangrijkheid, daarvan anders welligt verstoken zouden gebleven zijn, hetzij omdat de aandacht er niet genoegzaam op gevestigd werd, hetzij omdat de vrees voor een al te gering debiet, uit den aard der behandelde stof niet moeijelijk te verklaren, van de uitgave weêrhield, hetzij, eindelijk, omdat men, tot geen eigentlijken wedstrijd geroepen zijnde, maar met de algemeenmaking van zooveel of weinig, als men zelf verkoos, kunnende volstaan, er niet zoo gemakkelijk toe kon besluiten, om aan een vraagstuk van geheel specialen aard al zijnen tijd en krachten toe te wijden. Bij de geleerde Prijsvraag staat derhalve het *onderwerp*, waarover zij loopt, op den voorgrond. Wel wensch ik de laatste te zijn, om het groote nut te ontken-

nen, dat zij, die zich aan hare beantwoording wagen, daar uit *voor zich zelven* kunnen trekken. Doch, indien wij dit al bij de bepaling van het doel, waarmede zij wordt uitgeschreven, in rekening mogen brengen, het verdient daarbij toch slechts in *de tweede plaats* in aanmerking te komen. De hoofdzaak is en blijft, dat, door middel van haar, de geleerde wereld in het bezit van geschriften worde gesteld, waardoor de wetenschap, overeenkomstig de behoeften des tijds, op een bepaald punt ontwikkeld wordt.

Is dit ook met de Akademische Prijsvraag het geval? Neen, het oogmerk van deze wordt door aankweeking van wetenschappelijken zin en grondige kennis bij de studerenden bereikt. Gebeurt het ook eene enkele maal, dat op zulk eene vraag een antwoord geleverd wordt, dat voor de geleerde wereld blijvende waarde heeft, dit behoort toch uit den aard der zaak tot de uitzonderingen. Bovendien, wanneer het in de bedoeling lag, zoodanige, werkelijk voldoende, antwoorden uit te lokken, men deed dan klaarblijkelijk verkeerd, door geene anderen dan studenten tot den wedstrijd toe te laten, daar het zich toch allezins natuurlijk laat verwachten, dat zij, die, door voortgezette oefening, een hooger standpunt van wetenschappelijke kennis bereikten, en meerdere gewoonheid verkregen om hunne denkbeelden ordelijk en helder voor te dragen, beter in staat zullen zijn tot de oplossing van een of ander vraagstuk, dan zij, die nog aan den aanvang hunner wetenschappelijke loopbaan staan. Ware 't dan ook om die oplossing zelve te doen, ik zou geene reden zien, om op de herstelling van het Koninklijk Besluit van 2 Aug. 1815, ten aanzien der Prijsvragen, aan te dringen, maar 't integendeel als zeer gepast en wenschelijk beschouwen, dat een maatregel bleef afgeschaft, die noodwendig tot mislukking en teleurstelling moest leiden. Geheel anders echter mag en moet mijn oordeel zijn, daar de bedoeling der Akademische Prijsvraag zulk eene blijkt te zijn, als straks door mij werd opgegeven. Uit dit oogpunt beschouwd, acht ik haar van zoo groote waarde, zoo hoog belang, dat ik mijne sympathie niet te sterk kan uitspreken voor het gevoelen der Staatscommissie van 1849, die, bij Art. 74 van het door haar voorgedragen Ontwerp van Wet op het Hooger Onderwijs, hare wederinvoering van Rijkswege heeft voorgesteld. Ja, gelijk ik straks reeds met een enkel woord te kennen gaf, ik meen zelfs te mogen bewe-

ren, dat het besluit, te dezen aanzien door de Regering te nemen, eenigermate tot maatstaf zal kunnen strekken van den geest, waarin de geheele organisatie van het Hooger Onderwijs tot stand zal worden gebragt. Het zal ook daaruit namelijk kunnen blijken, of men zich met die organisatie de bevordering van den bloei der wetenschap als zoodanig heeft voorgesteld, dan of men de Akademiën wil doen afdalen tot den rang van zulke inrigtingen, waarin men juist zoo veel leert, als men voor de behoefte van het praktische leven te weten noodig heeft. Of zou men welligt van oordeel zijn, dat de bezwaren, met de Akademische Prijsvraag verbonden, voldoende reden voor hare voortdurende afschaffing opleverden? Ik weet het, men kan op eene geheele reeks van die bezwaren wijzen. De Staatscommissie zelve heeft ze, in de voortreffelijk bewerkte Memorie van Toelichting tot haar Wetsontwerp (bl. 152), met de meeste volledigheid en onpartijdigheid opgesomd. Maar zij heeft aan de gegrondheid der daaruit ontleende klagt ook met het volste regt de aanmerking tegenovergesteld: ‘Al deze bezwaren vloeijen enkel uit het misbruik van een op zich zelf nuttigen maatregel voort.’ Ik voor mij aarzel dan ook niet, de woorden, die zij daarop laat volgen, tot de mijne te maken: ‘De ondervinding is daar, om te bewijzen, dat deze instelling heilzame vruchten heeft gedragen. Door haar is menigwerf een edele wedijver tusschen de uitstekendste jongelingen opgewekt en aangevuurd. Vroegtijdig leerden velen, ook zij, die teleurstelling ondervonden, hunne gedachten aangaande eenig wetenschappelijk punt te rangschikken en op schrift te brengen. De gezette lezing van voortreffelijke geschriften is op die wijze aangemoedigd, de toepassing van het gelezene op bepaalde onderwerpen uitgelokt, de stijl geoefend, de zucht tot eigen onderzoek aangevuurd.’ En hecht ik ook mindere waarde aan het argument, dat daarop volgt: ‘Het doel der uitschrijving was in geenen deele de bevordering der wetenschap: toch heeft menig in onze Akademische jaarboeken opgenomen prijsschrift de aandacht van den vreemdeling gaande gemaakt,’ - ik vind daarentegen een krachtigen grond van aanbeveling te meer in hetgeen wij nog verder in de Mem. v. Toel. lezen: ‘Aan enkele jongelingen is een eerepenning uitgereikt, die hem overigens door gedrag noch aanhoudenden vlijt zouden hebben verdiend: verreweg de meesten,

wien de eer der bekrooning te beurt viel, zijn later bekwame burgers van den Staat, niet weinigen uitstekende sieraden der maatschappij geworden.' Inderdaad, waar zooveel voor de nuttige strekking der Akademische Prijsvraag pleit, daar mag men zich door enkele bezwaren niet laten weêrhouden, om van een zoo krachtdadig middel tot aanmoediging van studie gebruik te maken. Te minder, daar die bezwaren niet alleen, zoo als de Mem. v. Toel. zeide, uit misbruik voortvloeijen, maar bij eene eenigzins doelmatige inrigting ook gemakkelijk overwonnen kunnen worden. Dat, zoo als men bijv. gezegd heeft, de beantwoording van Prijsvragen zelfs de beste studenten van hunne gewone dagelijksche en noodzakelijke studiën aftrekt, - is eene omstandigheid, die weinig stof tot bedenking geeft, als de termijn van beantwoording slechts zoo ruim mogelijk wordt gesteld, zoodat al de vacantiën daarin begrepen zijn. Dat velen te vroeg hunne ongeoefende krachten aan een bijna nutteloozen arbeid beproeven, - is eene tegenwerping, die *deels* van eene geheel verkeerde voorstelling van het doel der Akademische Prijsvraag uitgaat, *deels* op een voorbijzien der evenredigheid berust, die er tusschen den inhoud der vraag en den graad van ontwikkeling der studerende jeugd - is zij ook niet altoos aanwezig - althans kan en behoort te bestaan. Is het mogelijk niet te ontkennen, dat sommigen, niet dan door vreemde hulp gerugsteund, zich het eermetaal verwerven - deze zwarigheid kan door de bepaling worden weggenomen, dat aan geen prijsschrift de eer der bekrooning te beurt kan vallen, dan na vooraf *behoorlijk* verdedigd te zijn. Is het, eindelijk, waar, dat zelfs Hoogleeraren, om de eer hunner Hoogeschool of hunner leerlingen te handhaven, niet zelden aan de bewerkers van Prijsantwoorden de behulpzame hand leenen, of prijsvragen uitschrijven, die alleen, maar dan ook zeer gemakkelijk, door hen, die hunne lessen volgden, met vrucht kunnen worden beantwoord, - tegen deze berispelijke verkeerdheid kan in het vervolg gewaakt worden, door bijv. te bepalen, dat de beoordeeling der ingekomen prijsantwoorden zal worden opgedragen aan eene Commissie, zamengesteld uit leden der verschillende Faculteiten, aan eene der Inrigtingen van Hooger Onderwijs in ons Vaderland, waartoe de vraag behoort, met uitsluiting alleen van die, door welke de uitschrijving zelve heeft plaats gehad. Doch het is, na hetgeen daarover reeds door de Staats-

Commissie in het midden werd gebragt, ook minder noodig, over dit een en ander uit te weiden. Wat mij overblijft te doen, is een' blik te slaan op de voor mij liggende Prijsverhandeling, en, met behulp van deze, zoowel de nuttige strekking der Akademische Prijsvraag nog beter te doen uitkomen, als een paar aanmerkingen omtrent de wijze, waarop zoodanige vraag behoort te worden ingerigt, iets nader toe te lichten.

In 1848 werd door de Godgeleerde Faculteit der Groningsche Akademie de navolgende Prijsvraag uitgeschreven: *Num Jesus ejusque Apostoli, Paulus praesertim, praedestinationem divinam vel etiam hominis a Deo dependentiam ita docuerint, ut moralem hominis libertatem tollerent? Sin minus, num utramque rem simpliciter statuerint, an vero etiam utriusque conjunctionem declaraverint aut certe significaverint*? d.i.: ‘Hebben Jezus en zijne Apostelen, Paulus inzonderheid, de goddelijke voorbeschikking, of ook 's menschen afhankelijkheid van God, op zulk eene wijze geleerd en voorgesteld, dat zij 's menschen zedelijke vrijheid ophieven? Zoo niet, hebben zij dan beide eenvoudig naast elkander geplaatst, of ook zeker verband tusschen beide leeren kennen, dit ten minste aangeduid?’ De Heer A.L. Poelman, student aan voornoemde Akademie, en Candidaat in de Theologie, voelde zich opgewekt om naar den uitgeloofden eereprijs te dingen. Hij zette zich dus aan den arbeid, en, de verschillende punten, die in de vraag liggen opgesloten, onderscheidenlijk opnemende, splitste hij zijn antwoord in drie Hoofdstukken, waarvan het *eerste*, uit drie secties bestaande, gewijd is aan de leer van Jezus, van Paulus en van de overige Apostelen, omtrent de Goddelijke voorbeschikking; het *tweede* in vier §§ de vraag behandelt, of Jezus, Paulus en de overige Apostelen 's menschen zedelijke vrijheid hebben geleerd, met weêrlegging tevens van enkele bedenkingen, die tegen een bevestigend antwoord kunnen worden ingebragt; terwijl *eindelijk* het *derde* hoofdstuk, wederom in vier §§, de wijze beschouwt, waarop wij ons, volgens Jezus en de Apostelen, het verband tusschen de Goddelijke voorbeschikking en 's menschen vrijheid hebben voor te stellen. Wat voorts de slotsommen betreft, welke de Schrijver verkrijgt, deze komen hierop neder. Jezus heeft eene Goddelijke voorbeschikking geleerd en daaronder verstaan het vrije raadsbesluit Gods tot zaliging der menschen, volvoerd door de zending van

J. Christus, zich tot alle menschen uitstrekkende, in dier voege, dat zij door Christus kunnen behouden en gezaligd worden (p. 10). Geheel in overeenstemming hiermede is het leerbegrip van Paulus. Het eenige verschil bestaat hierin, dat, terwijl Jezus zich slechts ter loops en bij voorkomende gelegenheid over de Goddelijke voorbeschikking heeft uitgelaten, Paulus daarentegen dit leerstuk opzettelijk betoogd en ontwikkeld heeft (p. 23). En wat de Heidenapostel daarover dacht en predikte, dat vinden wij insgelijks in de schriften van Johannes en Petrus terug. Vooral de voorstelling des laatstgenoemden herinnert ons die van Paulus op dit punt (p. 28), terwijl de eerstgenoemde de waarheid derzelfde voorstelling toont *gevoeld* te hebben, al heeft hij haar niet met zoo veel naauwkeurigheid als Paulus onder redekunstige vormen gebragt (p. 24). In het tweede Hoofdst. zoekt de Heer Poelman uit het onderscheiden oordeel van den Heer over goeden en boozen, en uit den zedelijken aard zijner geboden te betoogen, dat Jezus van de erkentenis eener wilsvrijheid bij den mensch is uitgegaan, en dat, volgens Hem, alle menschen gelijkelijk in het bezit daarvan deelen (p. 29-36); terwijl hij voorts op dezelfde gronden tracht te bewijzen, dat Paulus, zoowel als Petrus en Johannes, den mensch evenzoo, als vrij in zijne keuze tusschen goed en kwaad, hebben voorgesteld (p. 36-42), en eene afzonderlijke § besteedt (p. 42-49), om aan te toonen, dat de bedenkingen, tegen de waarheid van dit een en ander ingebragt, het uitvloeisel zijn van misverstand. Met den inhoud van het *derde* Hoofdst., heeft de Schrijver zich voorgesteld het bewijs te leveren, dat Jezus en zijne Apostelen zeker verband tusschen de Goddelijke voorbeschikking en 's menschen zedelijke vrijheid hebben erkend; een verband, daarin bestaande, dat, hetgeen God *geeft*, door den mensch moet worden *aangenomen* (p. 59). Hij zoekt de waarheid dezer voorstelling te staven door het beroep op, en de verklaring van een aantal plaatsen uit de Evangeliën en de Brieven, waarna hij het geheele resultaat van zijn onderzoek in deze woorden zamentrekt: Jezus en zijne Apostelen hebben eene Goddelijke voorbeschikking geleerd, die te weeg brengt, dat de mensch *kan* behouden worden, zonder dat hij daarom *gedwongen* zij, om zich te laten verlossen (2 Petr. I: 10); 's menschen zedelijke vrijheid (die, volgens Jezus en de Apostelen, zelfs onder de dienstbaarheid der zonde, den mensch

nooit geheel ontbreekt, ofschoon het genot daarvan voor hem bedorven zij) wordt derhalve op deze wijze niet opgeheven, maar het is den mensch vergund, een vrij *gebruik te maken* van de hem aangebodene zaligheid (p. 66.).

Uit het hier geleverde overzigt blijkt, welke hoogstbelangrijke vraagpunten in Poelman's Prijsverhandeling ter sprake gebragt worden, en in welk een geest de oplossing daarvan is uitgevallen. Hadde ik mij bij deze gelegenheid voorgenomen, als beoordeelaar op te treden, ik zou mij dan ook niet in weinige oogenblikken van die taak kunnen kwijten, terwijl het alsdan misschien zou blijken, dat ik tegen den inhoud van het voor mij liggend werkje, vooral tegen de daarin gebezigde bewijsvoering, als niet diep, niet krachtig en volledig genoeg om op wetenschappelijke waarde aanspraak te kunnen maken, vrij wat bedenkingen had in te brengen. Het is echter een geheel ander doel, waarmede ik de pen ditmaal heb opgevat, en het verheugt mij, reeds dadelijk dit doel, voor een gedeelte althans, te kunnen bereiken, door, in plaats van op de gebreken, op de onmiskenbare verdiensten te wijzen, welke Poelman's arbeid bezit. Wij hebben 't vroeger gezegd, het uitschrijven van Akademische Prijsvragen bedoelt niet het belang der wetenschap, maar het belang der studerenden. En dat het als middel daartoe niet vruchteloos gebezigd wordt, hiervan, ik zeg het van ganscher harte en uit overtuiging, geeft de verhandeling van onzen Groninger kandidaat ons een nadrukkelijk bewijs. Wanneer wij toch op de orde en klaarheid zien, die daarin heerscht, den goeden stijl waarin zij is opgesteld, de Bijbelstudie waarvan zij getuigenis geeft, de gewigtige onderzoekingen waarmede de Schrijver zich heeft moeten bezig houden, dan kunnen wij wel niet anders, dan daaruit tot het groote en veelzijdige nut besluiten, 't welk hij uit de bewerking van zijn antwoord ongetwijfeld getrokken heeft. Wij houden 't, met het oog op dit alles, voor uitgemaakt, dat hij, naar den eereprijs dingende, eene aanmerkelijke schrede vooruit heeft gezet op de baan van kennis en wetenschap, en dat zijne eerste proefneming hem een uitstekend middel heeft opgeleverd, om zich in de geregelde rangschikking en duidelijke voordragt zijner denkbeelden op een bepaald punt te oefenen. Eene andere vraag is het, of hij den tijd, dien hij daarmede bezig is geweest, niet nog nuttiger had kunnen besteden; en dit brengt mij tot een twee-

tal aanmerkingen, die hem noch zijnen arbeid gelden, maar de wijze, waarop eene Akademische Prijsvraag, om waarlijk doel te treffen, behoort te zijn ingerigt.

Mijne eerste aanmerking is deze, dat, gelijk ik straks reeds zeide, de inhoud van zulk eene vraag geëvenredigd behoort te zijn aan den graad van ontwikkeling der studerende jeugd. Wel is waar, het komt bij de daarop geleverde antwoorden niet op het voordeel aan, dat de wetenschap als zoodanig er uit trekt. Maar het is toch van wezenlijk belang, dat zij, die aan den wedstrijd deel nemen, zich eene taak zien gesteld, waarvoor zij, wat tijd en krachten betreft, eenigermate zijn opgewassen. Dat is van belang, al ware 't daarom alleen, dat men in het tegenovergestelde geval groot gevaar loopt de *oppervlakkigheid* in de hand te werken. In dit opzigt kan - het zij met bescheidenheid gezegd - de vraag, door Poelman beantwoord, tot voorbeeld strekken, hoe eene Akademische Prijsvraag niet behoort te zijn ingerigt. Het is waarlijk niet te verwonderen, dat al de arbeid en de moeite van een Theol. Cand. tot het leveren van iets grondigs en degelijks te kort schieten, wanneer van hem niets meer of minder gevorderd wordt, dan eene voorstelling van de leer der praedestinatie volgens Jezus en de Apostelen, een bewijs voor of tegen de zedelijke vrijheid van den mensch naar de Schrift, en, eindelijk, wanneer dit bewijs in positieven zin mogt uitvallen, nog eene aanwijzing van het verband, dat volgens diezelfde Schrift tusschen beiden bestaat. Waarlijk, dat is een *labor Herculeus*, die den student wordt opgelegd! Mij dunkt, er werd genoeg van zijne nog weinig geoefende krachten gevorderd, al eischte de Prijsvraag niets meer van hem, dan een onderzoek van de Bijbelsche leer der Praedestinatie, ja, al beperkte zij dat onderzoek tot het leerbegrip van Paulus of de overige Apostelen. Poelman's geschrift moge dan ook in dit opzigt tot eene heilzame waarschuwing zijn. Wij wijten 't den verdienstelijken bekroonde niet, dat de oplossing, die hij, op 66 zeer wijd gedrukte octavobladzijden, van een der diepzinnigste vraagstukken (ook uit het oogpunt der Bijbelsche Theologie) tracht te geven, weinig voldoet. Hij heeft gedaan, wat hij kon en wat van hem verlangd werd. Maar dat hij niet iets beters en grondigers geleverd heeft, daarvan ligt de schuld in den te wijden omvang, de te groote moeijelijkheid eener vraag, voor welker goede beantwoording menig geoefend godgeleerde terug zou deinzen.

De tweede aanmerking, die ik wensch te maken, betreft het gebied, waaraan de door Poelman beantwoorde Prijsvraag werd ontleend. Gaarne wordt het door mij als goed en nuttig erkend, dat nu en dan ook dogmatische vraagstukken ter oplossing worden uitgeschreven, ofschoon ik van oordeel ben, dat door de overige vakken der godgeleerdheid, kritiek en exegese inzonderheid, in den regel eene betere en meer geschikte stof voor Akademische kwesties wordt opgeleverd. Zoo men, die stof uit de dogmatiek nemende, slechts voorzigtig in zijne keuze zij. Onvoorzigtig, ja gewaagd, ook uit een paedagogisch oogpunt, schijnt het mij toe, prijsvragen uit te schrijven, waardoor de orthodoxie der studerenden al te zeer op de proef wordt gesteld. Niet alleen toch dat daaruit een gevaarlijke klip ontstaat voor de onpartijdigheid der beoordeelaars, maar, wat nog veel meer te betreuren is, ook het onpartijdig onderzoek der studenten wordt daardoor aan banden gelegd. Zij worden daardoor toch reeds bij den aanvang hunner studiën genoodzaakt, hetzij meer of minder opentlijk partij te kiezen voor deze of gene rigting in de kerk, terwijl toch de ondervinding genoegzaam leert, hoe moeijelijk het zij, later van denkbeelden terug te keeren, die men eenmaal in het openbaar heeft uitgesproken. En ook van deze zijde beschouwd, schijnt de inhoud der door ons behandelde Prijsvraag mij stof tot gegronde bedenking op te leveren. Het is toch niets minder dan het cardinale punt van de geloofsleer der Herv. Kerk, dat daardoor aan het onderzoek van beginnende godgeleerden onderworpen wordt. Wel is waar, dat onderzoek wordt tot den Bijbel bepaald, doch dit doet weinig af. De voorstanders van welke rigting ook, beroepen zich op bijbelsche uitspraken tot staving van de waarheid van hun stelsel, en wat wordt hierbij van de objectiviteit, die men zich ten doel heeft gesteld? Neen, ik zeg niet te veel, als ik het onmogelijk noem, om, al plaatst men zich geheel op bijbelsch standpunt, eene vraag als die over praedestinatie en zedelijke vrijheid te beantwoorden, zonder dat men zich onder de vanen schaart, hetzij van het liberalisme of van de orthodoxie. En zoo dit niet nuttig is te keuren ten aanzien van hen, die nog pas aan den aanvang hunner wetenschappelijke loopbaan staan, ik meen er dan ook met het volste regt op te mogen, en met den meesten ernst op te moeten aandringen, dat men voortaan niet meer zulke teedere vragen uitschrijve,

als die, waaraan de Heer Poelman zijne krachten heeft beproefd.

Ten slotte nog eene vraag. Zou het, bij de toekomstige reorganisatie van het Hooger Onderwijs, als blijvende maatregel verdienen te worden aangeprezen, dat de Akademische Prijsverhandelingen, gelijk dit in den laatsten tijd met sommige geschied is, afzonderlijk in druk werden gegeven? Ik betwijfel zulks op meerdere gronden. De wetenschap zal daardoor in den regel weinig worden gebaat. Het voordeel der publiciteit wordt ten dezen ontegenzeggelijk door meer dan een daaruit voortspruitend nadeel opgewogen. Hoe dit echter zij, ik verheug mij toch, zelfs in een dubbel opzigt, over de uitgave van Poelman's geschrift. *Vooreerst* om de aanleiding mij daardoor gegeven, om mijne gedachten meer bepaaldelijk over het punt der Akademische Prijsvragen te laten gaan. *Ten andere*, om de daaraan verschuldigde kennismaking met een jeugdigen beoefenaar der godgeleerdheid, naar wiens eersteling te oordeelen, wij nog vele rijpe vruchten van zijn voortgezet onderzoek mogen verwachten. Worde die verwachting niet te leur gesteld, maar blijke 't ook aan hem, hoe naar waarheid de Staatscommissie van de meesten, wien de eer der bekrooning te beurt viel, kon verklaren, dat zij later bekwame burgers van den Staat, soms zelfs uitstekende sieraden der maatschappij zijn geworden!

D. HARTING.

Het Mesmerisme.

(*Naar het Engelsch.*)

***The Mesmeric Mania of* 1851, *with a physiological explanation of the phenomena produced. A lecture by John Hughes Bennett. Medicin. Prof. in the University of Edinburgh*, 1851.**
***Electrobiological phenomena physiologically and psychologically considered, by James Braid*. (*Lecture delivered at the Royal Institution. Manchester*, 1851.)**
***Aanteekeningen en opmerkingen betreffende het Levensmagnetismus, in het belang der menschheid en der wetenschap openbaar gemaakt, door A. Hoek. 's Gravenhage en Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef*. 1851.**

In den loop van het jaar, dat thans ten einde spoedt, werd een groot deel der beschaafde wereld van Engeland en Schotland in rep en roer gebragt door eene dwaling, die, naar wij meenen, ook in ons Vaderland ligtelijk wortel zou kunnen schieten en opgroeijen, als een welig onkruid, dat, mogt het ook al even ras vergaan als het ontstond, toch schade genoeg kon aanrigten, om er bij tijds ernstig voor te waken. Dat de kiemende zaden ook aan onzen volksbodem niet ontbreken, wie zal het betwijfelen, wanneer men hoort, dat de bedoelde dwaling gelegen is in den waan, dat sommige menschen onder den invloed kunnen geraken eener vreemde geheimzinnige kracht (in navolging van Mesmer, gewoonlijk de magnetische genoemd), en dat die kracht het eigendom zij van bijzondere personen, die haar besturen en

rigten naar het hun goed dunkt. Dat wanbegrip, in zijnen meest mystischen vorm, heeft bij ons eenen voorstander gevonden in den Heer Hoek, die, na reeds vroeger ‘eene onderzoekende beschouwing’ in het licht te hebben gegeven, thans op nieuw optreedt met openbaringen, die hij, magnetiseur van beroep, zoo niet geheel, dan toch ten deele in het belang der menschheid en der wetenschap, waarvan zijne *clairvoyante* het orakel zijn moet, uit den mond van deze laatste ter nederschreef. Het kan geen verwondering baren, dat in Engeland, waar denken en handelen gewoonlijk door geen zoo lange rust als bij ons gescheiden worden, die verkeerde opvatting zich in het maatschappelijk leven ernstig deed gevoelen. Het sterkst openbaarde zich dit in Edinburgh, waar fatsoenlijke gezelschappen vaak de schouwplaatsen werden van proefnemingen aangaande de verrigtingen van den menschelijken geest. Aanzienlijke lieden, geleerden en achtingswaardige burgers hielden zich daarmeê om strijd in hunnen bijzonderen kring bezig, terwijl openbare redevoeringen en vertooningen, die eenen ongewonen opgang maakten, het grootere publiek in massa tot zich lokten. Op een keer werd de Royal medical society bewerkt, en - zoo er een afdoend bewijs voor de getrouwheid der straks nader te vermelden feiten vereischt werd, mag die gebeurtenis er toe strekken - juist bij eenige harer meest sceptische leden vertoonden zich de zoogenaamd magnetische verschijnselen. Een medelid van dat gezelschap, J.H. Bennett, Medic. Profess. aan de Edinburghsche academie, aan wiens Verhandeling wij dit berigt ontleenen, verhaalt, dat in sommige opvoedingsgestichten, meisjes en jongens zich in eenen staat van zinsverrukking, van ecstase bragten, waarin zij het voor hunne kameraden vermakelijk schouwspel opleverden van onbewegelijk starende oogappels en stokstijve ledematen. Fijn gevoelige jonge dames vonden er geen bezwaar in aan de op die wijze veroorzaakte opwekking toe te geven en zich in dien toestand op soirées, tot onderhouding van het gezelschap, te vertoonen. Verscheiden voorbeelden zijn hem bekend, dat verstandige jongelui - studenten aan genoemde akademie - gedurende korteren of langeren tijd ongeschikt geworden waren hunne gewone bezigheden te volgen, en verpligt werden, wegens gebrek aan opmerkzaamheid en geestkracht, hunne collegiën en studiën te laten varen. Enkele van hen,

de schade gevoelende, die zij daarvan reeds ondervonden hadden, weigerden bepaaldelijk zich het nemen van verdere proeven op hun persoon te laten welgevallen, en de ouders van enkele zeer gevoelige jongelieden, verschrikt door het blijkbare nadeel, dat de gezondheid hunner kinderen er bij leed, hebben eene herhaling van deze gebeurtenissen ten strengste verboden.

Deze ziekelijke verschijning bleef niet binnen de enge grenzen van Edinburgh beperkt. Zij ging verder voort, en terwijl zij den loop volgde van sommige rondtrekkende leeraars, en bepaaldelijk van Mr. Lewis en Dr. Darling, vertoonde zij zich bij opvolging in Glasgow en in vele andere steden van Schotland. De laatstgenoemde, een Amerikaan, maakte op zijne reis naar Londen zeer veel opgang, en volgens de berigten der dagbladen, herhaalden zich in Engeland's hoofdstad dezelfde tooneelen en dezelfde toevallen, die hij te Edinburgh had te weeg gebragt. Luidens het verhaal van Dr. J. Braid, te Manchester, die in het Junijstuk van het ‘Monthly Journal of medical science’ dezes jaars, eene daartoe betrekkelijke voorlezing publiceerde, zag men te dier stede dezelfde verschijnselen, gelijk ook in Liverpool en de omliggende steden; overal dezelfde vertooningen als die, welke, tijdens Braid zijne voorlezing hield, Mr. Stone aan het Londensche publiek ten beste gaf. Deze heer, insgelijks een Amerikaan, zond billetten rond, waarvan de inhoud was als volgt: ‘Op personen in volkomen wakenden toestand van welbekenden naam en stand in de maatschappij, die naar willekeur uit de rij der toehoorders kunnen optreden, zullen proeven genomen worden. Zij zullen beroofd worden van hun vermogen om te spreken, te zien, te hooren. Hunne willekeurige bewegingen zullen volkomen aan banden gelegd worden, zoodat zij niet zullen gaan zitten noch opstaan, zonder den wil van den proefnemer; hun geheugen zal worden weggenomen, zoodat zij hun eigen naam en dien hunner beste vrienden vergeten: men zal hen doen jammeren van pijn die zij zullen voelen in elk deel van hun ligchaam, al naar den wensch van den operateur; men zal maken, dat een wandelstok hun schijnt een slang te zijn; de smaak van water zal veranderd worden in dien van azijn, honig, melk, brandewijn, alsem, limonade, enz., enz. Deze proeven zullen trouw en eerlijk worden uitgevoerd, zonder streken, zelfs niet in het geringste, zonder zamenspanning of bedrog.’ - Dit mag

zonder twijfel eene verbazende annonce heeten; niettemin, zegt J. Braid, ik weet dat het werkelijk zoo is, dat zulke verschijnselen in de aangegevene en in eene geheel omgekeerde rigting, bij zekere personen kunnen verwezenlijkt worden; maar, voegt hij er bij, ik geef daarvan op eene geheel andere wijze rekenschap, dan de zoogenaamde Electrobiologists; - (met dien naam betitelden zich Darling en Stone, hier zoude men zeggen ‘magnetiseurs’).

Die vertooningen wekten, gelijk zich begrijpen laat, grootelijks de belangstelling, en bragten de pennen van uitstekende mannen, als Sir David Brewster, Prof. Gregory, Mr. Robert Chambers en den door ons reeds genoemden Prof. Bennett, in beweging. De laatste vond in dezen stand van zaken, met dien, welken men in de middeleeuwen aantreft, zoo groote overeenkomst, dat hij gelooft met evenveel regt als men de danswoede, den St. Vitusdans dier tijden, een volksziekte noemt, thans te mogen spreken van de mesmerische manie, eenen als volksziekte heerschenden waanzin in den jare 1851[1].

1 De benaming ‘epidemische manie’, door onzen schrijver hier en ook later nog gebezigd, hebben wij na eenige bedenking behouden, terwijl wij er niets anders onder verstaan willen hebben, dan het bij meerderen gelijktijdig voorkomen van eenen toestand, die, wanneer zij in het enkele individu beschouwd wordt, vaak op, ja zelfs voorbij de uiterste grenzen ligt, die tusschen krankzinnig en niet krankzinnig, door de maatschappij meer nog dan door de wetenschap getrokken worden. Wij mogen over dit punt hier niet uitvoerig handelen, hoewel het welligt niet te onpas ware, nu wij uit de raadzaal van land en stad de uitdrukking hooren weêrgalmen van bezuinigingskoorts, bezuinigingswoede, bezuinigingsrazernij. Behalve dat de climax van koorts, woede, razernij niet zeer juist kan heeten, is zij minstens onvoorzigtig; de beschuldiging toch, die in die woorden ligt opgesloten, kan ligtelijk tegen hem, van wien zij uitging, gekeerd worden, getuige de titel van twee pamphletten, in het vorige jaar te Berlijn in het licht verschenen; het eerste, eene medische dissertatie van C.Th. Groddeck, heet: ‘Die demokratische Krankheit, eine neue Wahnsinnsform;’ het tweede, in antwoord daarop, heet: ‘De morbo reactionario, antiquae insaniae forma. Disputatio jovialis aesthetico-satyrica, quam cum gustibus et auctoritate omnium coquorum et coquarum in quibuslibet Bavariae cerevisiae eneipis, ut sit desertum et compottum die noctuque, in latino culinari publice ad optimum dat fabricator Demetrius Cebedaeus Kameleon Odreg. Opponentibus: Criticaster, Dr. nullius juris obscurantissimus, stud. Tantae Vossiae; Hypochondria, Dr. Spleenii et grillorum.’ Beide partijen zouden, op grond dier krankzinnigverklaring, het voor- of nadeel van ontoerekenbaarheid erlangen, wat zij zonder twijfel elkander van harte zouden misgunnen. - Teregt zegt Flemming in zijn stuk: ‘die politische Aufregung in ihrer aetiologischen Beziehung zu den Geistesstörungen’ (Allgem. Zeitschr. f. Psychiatrie, 1850, p. 36.): ‘Hier spannt bereits die Vermengung der Begriffe von Irrthum und Wahnsinn ihr gefährliches Netz aus, und es liegt wirklich nicht allzu fern, dass eine Deutung, wie die bezeichnete, manchen, welcher sich in den Strudel der allgemeinen Bewegung fortgerissen sieht, selbst auf die sichre Höhe seiner politischen Ueberzeugungen in Besorgniss und in das höchst unbehagliche Dilemma versetzen könnte: bist du selbst etwa in deiner extremen Ansicht wahnsinnig, oder bist du in Gefahr dafür gehalten zu werden?’

Wanneer men zulk een vorm van waanzin bij publieke vertooningen ziet, en wel bij vreemde ons onbekende personen, dan is de eerste indruk: dat alles het werk is van geheime onderlinge afspraak en bedriegerij. Maar wanneer men in zijn huisselijken kring vrienden en betrekkingen er door ziet aangedaan, en juist hen, die wij kenden als ongeloovigen en twijfelaars, dan kan de werkelijkheid der feiten niet langer in twijfel worden getrokken. Inderdaad, dat er een bijzondere toestand van het zenuwstelsel kan te weeg gebragt worden, waarin menschen, overigens goed bij zinnen, voor een tijd beheerscht kunnen worden en onder den invloed gebragt van praedominerende voorstellingen - dit moet men toegeven na al hetgeen mannen als Bennett en andere daarvan gezien hebben en getuigen.

Toch zal het bestaan van zulk een toestand niet zoo ongehoord buitengewoon toeschijnen aan hen, die zich de eigenaardige verschijnselen voor den geest brengen, welke zich ter gelegener ure bij wakend droomen, *reverie*, bij gewoon slaapwandelen, ecstase, zinsverrukking, monomanie of ideefixe en andere verwante aandoeningen voordoen. In elk geval laten zich de verschijnselen, die hier ter sprake zullen komen, terugbrengen tot afwijkingen van begrip, gevoel en beweging en zijn dus identisch in hun karakter met hetgeen bij de geneeskundigen lang bekend is. Het is de wijze, waarop zij kunnen te voorschijn gebragt worden, benevens de veelvuldigheid, waarin zij kunnen voorkomen, die nieuw is, en dit voorzeker vordert reeds de opmerkzaamheid van hen, die de geneeskunst uitoefenen of met de regtsbedeeling belast zijn, verbonden als het is met menschelijke gezondheid en menschelijke getuigenis.

Het ware van het onware te onderscheiden; de zaak los te rukken uit de boeijen, waarin kwakzalverij haar reeds lang genoeg gekluisterd hielden; eene physiologische verklaring te geven van de verschijnselen, die werkelijk zijn voortgebragt, - ziedaar een onderwerp in onzen tijd[1], belangrijk

1 Ook bij ons is de schildering van toepassing, die Damerow, ‘zur Kritik des politischen und religiösen Wahnsinns,’ 1. c.p. 423, van onzen tijd geeft, waarbij hij onder anderen zegt: ‘Während Alexander von Humboldt's Kosmos die Welt durchdringt, erscheinen gleichzeitig in der Gegenwart nicht nur magische und mystische Schriften aus den Zeiten des Mittelalters, der Reformation und Aufklärung in ursprünglicher Gestalt, nicht nur werden jene Richtungen und Abwege geschichtlich bearbeitet, sondern die Gegenwart offenbart auch deren Geist und Inhalt in zeitgemasser höherer Verwandlung. - Wir haben im magischen Umkreise der Gegenwart Wunderkuren, Wunderthäter, alte und neue Heilige und Profane, Mirakelbesprechungen, Traumdeuterer, Amulette, Talismane, Geheimmittel - selbst gegen den Wahnsinn. *Der Glaube und Aberglaube daran, sogar der Betrug und der Verdienst damit, ist zum Theil so ungeheuer als in früheren Zeiten*. Es wiederholt sich die characteristische Erscheinung, das selbst die Ungläubigen sich der magischen Einwirkung nicht entziehen können gerade wie dies auch in der uns zünachst liegenden Zeit der Aufklärung geschah. Der Magnetismus, Somnambulismus, Mesmerismus, Gasnerismus wurde damals wie jetzt zur Magie, der Magnetische Rapport zum Magischen Psycheismus, u.s.w.’

genoeg om met het oog op hetgeen Bennett en Braid daarover gezegd en geschreven hebben, eene meer uitvoerige beschouwing te dezer plaatse bij onze lezers te wettigen. Wij zullen dan tevens gelegenheid vinden ter loops bij het geschrijf van den Heer Hoek te verwijlen, en dan welligt de beschuldiging ontgaan, dat wij aandacht vergden voor de aankondiging van een boekje, dat op zich zelf beneden alle kritiek is, zoo in redenering als in stijl, en hier alleen als voorbeeld van mystiek-duister der *clairvoyance*, en om de tegenstelling nevens de pasgenoemde schrijvers, eene plaats mag innemen. Mogt bij het vreemde der feiten eenige twijfel aan de geloofwaardigheid onzer auctoriteiten oprijzen, zoo herinneren wij bij voorraad, dat Prof. Bennett in de wetenschappelijke wereld steeds met eer en trouw genoemd wordt, terwijl zij, die hem onlangs persoonlijk leerden kennen, in dien goeden dunk bevestigd zullen zijn.

Men houde ons ten goede, dat wij bij het overnemen vaak de auteurs van het oorspronkelijke laten spreken, terwijl wij voor enkele toevoegingen of geringe wijzigingen van onze hand geene afzonderlijke aanwijzing van herkomst noodig achten.

De vraag, die zich het eerst hier voordoet, is: Welke zijn de zoogenaamde magnetische verschijnselen? Het antwoord

vinden wij bij Bennett, waar hij als ooggetuige van de in Edinburgh in dit jaar gegeven vertooningen, ons verhaalt, dat die eigenaardige toestand zich openbaart, terwijl de persoon op eenig voorwerp tuurt, in den beginne door verduistering van het gezigt, alsof men in een nevel ziet; daarop volgt bij den eenen een gevoel van loomheid en slaperigheid, bij een anderen alleen strakheid der oogleden, bij een derden diep zuchten, versnelde ademhaling, hijgen van borst of andere teekenen van algemeene opgewektheid. Indien men nu zulke personen bij herhaling zegt, dat zij hunne inmiddels gesloten oogen niet kunnen openen, zoo zal men vinden, dat zij niet bij magte zijn dit te doen, vooral indien men hunne aandacht nog sterker op hunne oogleden vestigt, door er naar te wijzen, zoodat men ze even aanraakt. Geeft men hen daarentegen verlof, of zegt men dat zij de oogen moeten opendoen, dan gebeurt dit ook terstond.

Op dezelfde wijze kan men zulk een persoon elke mogelijke beweging, zelfs tegen zijn wil, laten maken; of van den anderen kant kan men bewegingen, die hij wenscht te maken, voorkomen, beletten of veranderen. Zoo heb ik iemand zien beletten, dat hij sprak, door het zeggen, dat hij zijn mond gesloten zou houden; ik heb gezien, dat hij niet in staat was een arm of been te buigen, dat hij op zijn stoel was vastgeplakt, of omgekeerd, dat hij belet werd te gaan zitten, dat hij niet bij magte was een bepaald voorwerp te naderen, of dat hij er onweêrstaanbaar naar toe getrokken werd; dat hij niet in staat was, eene werkelijk op den vloer geteekende of ook eene denkbeeldige lijn te overschrijden; ik heb hem op bevel den arm zien opheffen en opgeheven houden, in den stand van iemand, die drinkt, of zijn lijf zien blijven in de positie van iemand, die danst; hem zien wandelen, dansen, loopen in elke rigting, die men verlangde; hem zien nabootsen het rijden op een paard, hoewel hij op een stoel zat, of in de kamer zien rond waggelen, als iemand, die beschonken is. Een zeer eigenaardige proef bestaat daarin, dat men iemand verzoekt een of ander ligt voorwerp, b.v. een wandelstok op te ligten en hem dan op te dringen, dat het een zeer zwaar voorwerp is, - inderdaad krijgt hij het dan hoe langer hoe zwaarder, zoodat hij het eindelijk niet meer kan ophouden. Men kan daarbij opmerken, hoe, naarmate het denkbeeld van zwaarte in zijn geest meer de overhand krijgt, de spieren van zijnen arm,

die den wandelstok in de hoogte houden, meer en meer stijf worden, alsof het een ijzeren staaf was, die hij vast moest houden; eindelijk spant hij blijkbaar al zijn spierkracht in, maar te vergeefs, want het voorwerp ontvalt aan de hand die het omvat, terwijl hij klaarblijkelijk uitgeput en ten einde adem is over de voorafgegane inspanning.

Op soortgelijke wijze kunnen in dezen toestand alle zinnelijke gewaarwordingen verhoogd, veranderd of vernietigd worden, en hun door middel van opgedrongen denkbeelden door een ander worden medegedeeld. Door hunne aandacht op een zekere plek van de huid te vestigen, kan men hen daar hitte of kou doen voelen, de gewaarwording van tinteling of pijn, van gevoelloosheid en verdooving geven, al naar gelang der meêgedeelde denkbeelden. Het gezigt kan hun benomen of pijnlijk gemaakt worden; spookbeelden kan men voor hun oog doen verschijnen of verschillende voorwerpen kan men op andere, waarmeê zij geenerlei overeenkomst hebben, doen gelijken. Een roos kan voor den geest van zulk een persoon den reuk van een ui hebben, en zuiver water de sterke geur van eau de cologne. Op dezelfde wijze kan men hen verschillende geluiden doen hooren; dikwijls is het gehoor zeer scherp en op andere tijden is het geheel vernietigd. Eindelijk kan de smaak worden aangedaan en men kan voor zoo iemand zuiver water zoo zoet als honig, zoo bitter als alsem of zoo zuur als azijn doen zijn.

Verder, wat de geestvermogens betreft, kan het geheugen verloren gaan; ja het vermogen om te oordeelen en te vergelijken kan tijdelijk werkeloos worden. Daarentegen kan de verbeelding zeer levendig zijn, zoodat iemand gemakkelijk de manieren van andere personen in verschillende omstandigheden des levens kan aannemen; hij doorloopt de handgrepen van verschillende mechanische beroepen, terwijl hij zich een kunstenaar waant; hij beproeft denkbeeldige gevaren te ontsnappen of doet zijn best die af te weren, en stelt zich aan, zoo als hij of anderen verondersteld kunnen worden in zekere gegeven omstandigheden of onder zekere voorwaarden te handelen. Zoo kan men doen vechten, zwemmen, loopen, waggelen als iemand, die bedwelmd is, enz. Zelfs de niting van het geslacht kan op die wijze omgekeerd worden, en eene vrouw neemt de manieren, toon van stem en spraak van haren man aan. Zulke menschen kunnen dan ook gemakkelijk in hunne verbeelding worden overgebragt naar

verschillende verafgelegen streken of plaatsen, terwijl zij zullen handelen en spreken alsof zij werkelijk daar waren; eindelijk kan men hen door een zeer zamengestelde reeks van handelingen voortleiden; zoo brengt men hen bijv. in een twist, die met een duël eindigt; men doet hen een visch- of jagtpartij bijwonen, waarbij zij ruime vangst hebben of een overvloed van wild in de weitasch steken.

Men kan hen verder op dezelfde wijze met weinig moeite in slaap brengen, zelfs in een zoo gezonden slaap, dat alle gewone wekkingsmiddelen hen niet zullen doen ontwaken en het gevoel voor het oogenblik vernietigd is. Ja het gebeurt vaak, dat zij op bevel van hem, die hun dat opgedrongen denkbeeld heeft bijgebragt, onmiddellijk ontwaken uit den staat van doffen slaap, waaruit de plaatselijke aanwending van pijnlijke middelen hen niet kon doen verrijzen. Zeer vatbare personen zullen zelfs op bevel op een zeker uur van een bepaalden dag slapen en ter bestemder tijd weer ontwaken, en zij zullen 't doen in het denkbeeld, dat op het vastgestelde uur eene bijzondere magt op hen wordt uitgeoefend. Het is een toestand, die overeenkomt met slaapwandelen, geestverrukking of ecstase; hij vertoont al de overgangen van de genoemde toestanden tot het gewone droomen en wakend droomen of mijmeren (reverie). Wat zeer merkwaardig is, in verband beschouwd met vele dezer zenuwafwijkingen, is, dat iemand gedurende al dien tijd volkomen bewust kan zijn van hetgeen hij doet, en van het ongerijmde der zaak; bijv. hij kan weten, dat het water geen melk of stroop is en toch verklaart hij, dat het den smaak dezer vloeistoffen heeft. Dikwijls, wanneer zijne bewegingen geïnfluenceerd worden, biedt hij klaarblijkelijk weêrstand, maar schijnt toch gedwongen te worden door een wil, die sterker is dan zijn eigene. Hij lacht zelfs over zijne eigene dwaze daden, maar niettemin erkent hij zijne hulpeloosheid. Hij ziet en weet, dat het niets anders dan een wandelstok is, maar toch is hij verpligt al zijn krachten in te spannen om dien vast te houden. Zijne pogingen, om weêrstand te bieden, vermeerderen slechts zijne vermoeijing en dienen nergens anders toe, dan om hem des te zekerder het slagtoffer te maken van het denkbeeld, waardoor hij beheerscht wordt.

Het dient ook vermeld, dat, hoewel jonge en zenuwachtige personen zonder twijfel het meest algemeen worden getroffen, zulks geenszins altijd het geval is; want menigeen, schijn-

baar gezond en sterk, is er toe gebragt al het beschrevene te vertoonen. Tot nog toe heeft men steeds gevonden, dat, naarmate deze verschijnselen vaker bij iemand worden te weeg gebragt, zij in het vervolg des te gemakkelijker kunnen opgewekt worden, en dat de lijdende persoon des te gevoeliger en zenuwachtiger wordt.

Wij hebben tot dusverre slechts eenige der verschijnselen, die bij dergelijke zenuwachtige personen, van welke hier sprake is, kunnen voorkomen, opgesomd, maar terwijl deze oneindige wijzigingen toelaten, laten zich alle toch terugbrengen op vermeerdering, vermindering of verandering van begrip, gevoel of willekeurige beweging, op verschillende wijze onderling vereenigd en beantwoordende aan de eindelooze reeks der denkbeelden, die aan de bedoelde personen door anderen kunnen worden opgedrongen.

Soortgelijke verschijnselen, als de pas beschrevene, treft men in alle eeuwen aan, veroorzaakt bij zekere personen door denkbeelden, die boven alle andere hun geest innamen; zij zijn diensvolgens verschillend gewijzigd, naar gelang van opvoeding, beschaving, staatkundige gesteldheid en godsdienst, in het tijdvak, waarin zij voorkwamen. Hiertoe behooren de uitingen, die bij enkelen van hen, welke de priesterlijke gelofte hadden afgelegd, gedurende hunne inwijding in de geheimnissen, werden waargenomen; hiertoe behoort de zinsverrukking der Pythia en andere priesteressen der oudheid, de invloed van godsdienstige dweeperij; de dans van St. Vitus en het tarantisme, beide volksziekten der middeleeuwen; de zinsbegoochelingen der convulsionairs bij de grafsteê van den heiligen Medardus te Parijs, en wat van dien aard nog meer zij aan te voeren; alle dragen hetzelfde karakter. Talrijke afdwalingen der zenuwverrigtingen, één in wezen met de overige en neêrkomende op zinsbegoocheling, spierkrampen of stuipen, met eigenaardige reeksen van denkbeelden, die op handelen en spreken hun invloed deden gelden, kan men vinden in de geschiedenis van heksen en booze geesten, in de legenden der heiligen, in het Dagboek van Mr. Wesley en in de berigten der reizigers over de godsdienstige zamenkomsten onder den blooten hemel (campmeetings) in de wouden van Noord-Amerika. Zij zijn misschien tegenwoordig nog algemeener dan vroeger en verwekken niet minder verbazing bij onwetenden, terwijl het eenige onderscheid van nu en toen daarin ligt, dat dezelfde

verschijnselen, welke in het duister der middeleeuwen algemeen aan bezwering of toovenarij werden geweten, thans in het gewaad der wetenschap gehuld, aan Magnetisme of Electriciteit worden toegeschreven. De namen reeds getuigen dit; in Engeland spreekt men van ‘electrobiologische’ verschijnselen, ‘van dierlijk-magnetische’ in Duitschland, b.v. Reichenbach, bij ons eveneens; - doch de Heer Hoek gaat verder en maakt in het opschrift ‘levensmagnetismus’ een overgang, of liever, een teruggang van het physische op het metaphysische terrein.

Slaat men het oog op den inhoud van het werkje van den Heer Hoek, dan treft men daarin de openbaringen eener zijner patiënten aan, die, terwijl zij haren magnetiseur wijst op een ‘zuiverder godsdienst,’ hem toevoegt, dat hij het regt niet heeft, die mededeelingen, omdat zij niet overal ingang zullen vinden, aan de wereld te onthouden. Hoewel het in wakenden toestand onbewust zijn der lijderes van hetgeen zij in den magnetischen slaap haren magnetiseur openbaarde, alle contrôle opheft; hoewel ook de manier der classieke geschiedschrijvers, om hunnen helden aanspraken en redevoeringen in den mond te leggen, die de Heer Hoek hier schijnt te willen nabootsen, zeer geschikt is om in te lasschen wat den schrijver het beste te pas komt (hetgeen de Heer Hoek, trouwens, in de aan de openbaringen toegevoegde aanmerkingen, zeer naïf bekent steeds gedaan te hebben, waar wijziging of toevoeging hem ten nutte van het publiek dienstig scheen), niettegenstaande deze gebrekkige waarborgen voor de getrouwheid dier mededeeling, zijn wij echter verpligt ons in de beschrijving van de gewaarwordingen der clairvoyante daaraan te houden. ‘In den magnetischen slaap ben ik,’ zoo spreekt de lijderes, p. 4, ‘geheel en al vrij van de buitenwereld. Daarop is het mij *alsof* er een tweede persoon, hoe dan ook, aanwezig is.’ Pag. 5. ‘Slaap ik te lang voort, dan is het *alsof* er eene vraag tot mij gerigt wordt, om mij uit dien dommel te wekken. Zoo gij en ik het antwoord niet weet, is het de vrager, die het mij geeft. Het is eene zaak, tot nog toe aan mij geheel onbekend, maar van verheven, van goddelijken oorsprong. Wat ik thans van het magnetismus zie, is overheerlijk, en hetgeen ik niet beter verklaren kan, dan iets, dat gelijkt op een wasem, welke dient om de denkkrachtige werking van het magnetismus op te wekken. - Zoodra gij mij begint te magnetiseren, doortrekt de magne-

tische stroom, die, zoo als ik u zeide, aan een wasem gelijk is, mijn geheele ligchaam, maar hij is zoo dun en maakt mij alles zoo helder, dat ik het duidelijk kan doorzien; de fijnste mijner ligchaamsdeelen zijn mij helder; mijne vloeistoffen zelfs zijn mij duidelijk en klaar, mijn ligchaam gevoelt zich zoo ligt als zweefde het in een helder verlichte spheer.'

Pag. 7. 'Wel meent de mensch naar willekeur het magnetische vermogen in werking te kunnen brengen, doch hiermede gaat het als met de meeste menschelijke handelingen, die evenwel door onzigtbare wezens bestuurd worden onder het opzigt van een alles besturenden God. En wie zou durven ontkennen, dat door den Almagtige zulke geestelijke wezens kunnen gevormd worden, die den mensch omgeven en hem inlichten ter ontdekking van hem onbekende zaken? Echter moet men zich wel wachten er stoffelijke denkbeelden aan te hechten. Pag. 8. Stel u dus een geestelijk wezen voor, dat met mijne ziel tot één geworden juist door die vereeniging mij inlichting geeft omtrent vele mij geheel vreemde zaken. Ik zou moeten beginnen met u te vragen of er, voor zoo ver u bekend is, tot heden door een *clairvoyante* ooit mededeelingen gedaan zijn gelijk ik thans doe en welligt nog doen zal. Uit deze mededeelingen zal blijken, dat hier niet, zoo als soms bij droomgezigten, bijgeloof werkt omtrent het bestaan van een denkbeeldig wezen. Hieraan kunt ge niet denken, wanneer gij u slechts mijn schrik herinnert toen het zich voor de eerste keer aan mij opdeed. Het is sedert dien tijd tot heden dezelfde gebleven, en dus noch een stoffelijk wezen, noch een, dat door een droomgezigt of eene geprikkelde verbeelding is te voorschijn geroepen. Het doet zich altijd, zelfs zonder dat ik er aan denk, op dezelfde wijze aan mij voor, en daarom wil ik deze heilige zaak niet beschouwd hebben als de vrucht eener geprikkelde verbeelding.'

Pag. 21. 'Elken dag doet het magnetismus mij spoediger aan en bevind ik mij spoediger in den staat van helderheid; de geestelijke vrager is dadelijk tegenwoordig, en voor mijn ligchaam wordt als het ware de aarde te nietig.'

Pag. 23. 'Om nu den patiënt bewusteloos te maken voor hetgeen hem omringt en hem te brengen tot de ontdekking van het onzigtbare, is de gelijktijdige zamenwerking noodig van den magnetiseur, van den patiënt, van den geestelijken

invloed; door die vereeniging wordt de ontdekking en de mededeeling van het ontdekte mogelijk. Bij mij heeft dit op een bijzondere wijze plaats. Het was een bijzonder geluid, zoo als ik nimmer van eenig menschelijk wezen gehoord heb, waardoor ik werd aangedaan,' enz.

'Pag. 27. Thans zullen wij tot een ander punt van onderzoek (!) overgaan, namelijk de hulp in het magnetismus door eene geestelijke tusschenkomst ontvangen. Het antwoord op uwe vraag: waarin die hulp dan wel bestaat, is, dat er iets geformeerd is met eene bepaalde gedaante, zoo ten minste komt het mij voor. Ik zal beproeven u den geestelijken vrager, welke voor mij van zooveel dienst is, zoo duidelijk mogelijk voor te stellen, doch moet dit met de grootste omzigtigheid behandelen. De gedaante, waarin hij zich sedert maanden na zijne eerste verschijning aan mij voordoet, is altijd dezelfde; het is die van een mensch. Zonderling verschijnsel! Terwijl ik deze laatste woorden uitspreek, houdt hij zich plotseling stil; ik zoude wel wenschen dat hij zelf zich aan mij beschreef, want daar ik hem slechts als een schaduw zie, is het mij zonder zijne ondersteuning onmogelijk hem te beschrijvan. Er vertoont zich alzoo op dit oogenblik eene zwijgende menschelijke gedaante voor mij in eene edelere en schoonere gestalte dan de wereld ooit mogt aanschouwen. Ik zie nu die gedaante duidelijker dan ooit; gewoonlijk is het meer het geluid, dat tot mij komt.

Hoezeer nu deze vorm met de omschrevene overeen mag komen, is dezelve echter over het geheel iets donkerder van aanzien; zij is als het ware door een nevel omgeven, en zoo moet het wezen, omdat het slechts een daargesteld hulpmiddel is, dat naderhand weder te niet gaat. Die in eene menschelijke gestalte gehulde nevelgedaante is met een geestelijken invloed bedeeld en gaat eenmaal weder te niet. Dit evenwel doet niets af; het was slechts ten mijnen dienste daargesteld. Door dien nevel komt een stem tot mij, hetgeen ik u door een voorbeeld kan ophelderen.'

Op het eind harer openbaringen (waarover straks nader) beantwoordt zij de moeijelijke vraag: of zij ook iemand is 'die door het magnetismus in verrukking (wordt hier bedoeld het duitsche *verrückt* = krankzinnig) geraakt is?' aldus, 'wanneer dat waar is, hoe verklaart gij dan de wijze, waarop ik zonder geestelijken invloed tot die mededeelingen zoude gekomen zijn onder gedurige vermeerdering? Al is u dat niet

duidelijk, het staat nog maar gelijk met zoovele bijbelsche mededeelingen; kan hetgeen toen op eene andere door God goedgekeurde wijze plaats had, niet thans plaats hebben door middel van het magnetismus? Waarom kan het niet eene verhoogde werking en soms verrukking van den geest zijn, zonder dat het verstoring te weeg brengt? Ja, ik geniet in die oogenblikken iets zoo onbeschrijfelijks heerlijks, dat ik duidelijk kan nagaan, wat eens een Paulus genoten moet hebben, toen hij, zoo als geschreven staat, werd opgetrokken in den derden hemel, hetgeen men echter alleen geestelijk verstaan moet, en waardoor God hem misschien nog meer liefde bewees dan door de verschijning van Jezus tot zijne bekeering.'

Wij nemen de vrijheid uit deze aanhalingen het volgende te besluiten, dat die patiënte op het oogenblik, dat zij in dien toestand verkeerde, hallucinatiën of zinsbegoochelingen had van het gezigt, het gehoor, van het algemeen gevoel, beantwoordende en in verband staande met een denkbeeld, dat gedurende eenigen tijd alle overige van de buitenwereld, van de objective werkelijkheid afhankelijke gewaarwordingen onderdrukt of verduistert. De gedachte nu, die in al hare mededeelingen doorstraalt, die hare gewaarwordingen, waarvoor geen objectieve grond was, een bepaalden vorm geeft, is hoofdzakelijk die, dat zij onder den invloed staat eener bovennatuurlijke kracht, dat zij 'den geest heeft,' die, bij steeds stijgende levendigheid harer phantasie, ligchamelijke menschelijke vormen aanneemt; zij wordt zich zelve daardoor een hooger wezen en weet alleen, terwijl de anderen er niets van zouden weten, wat het magnetisme zij, hoedanig de toestand der zielen na den dood; de drieëenheid van Vader, Zoon en Heiligen Geest wordt ter sprake gebragt, zoo ook de Godheid van Christus; 'deze is een punt niet zoo moeijelijk als men zoude opmaken uit deze menigvuldige twisten *der menschen*;' kortom, zij heeft eene zoo bovenmenschelijke voorstelling van zich zelve, dat ons dit, gepaard met hare zinsbegoochelingen, waardoor zij geheel en al wordt meêgesleept, het regt geeft haar toestand ziekelijk te heeten en tijdelijk ten minste met krankzinnigheid gelijk te stellen. Het laat zich alleen uit de gebrekkige of ontbrekende geneeskundige, meer bepaald psychologische, kennis van den Heer Hoek verklaren, dat hij, evenzeer als de patiënte zelve, dupe is geworden van hare waanvoorstellingen; of zou hij welligt als magnetiseur tevens

de middellijke auteur der hemelsche openbaringen zijner kranke zijn?

Het is zeker vreemd, dat de Heer Hoek, niettegenstaande de verwaande vraag der *clairvoyante*: of men ooit zoo iets gehoord had? bij uitnemendheid gelukkig geweest is om hare uitspraken door aanhalingen uit oude en nieuwe schrijvers, van Swedenborgh tot Dr. van Oosterzee toe, in schijn of inderdaad te staven. Ons komt het hoogst waarschijnlijk voor, dat de lezing althans van Swedenborgh óf bij den Heer Hoek óf bij de *clairvoyante* aan hare openbaringen is voorafgegaan. De andere schrijvers zijn minder van pas aangehaald dan de beide genoemde, zoo b.v. Schroeder van der Kolk; want juist wat hier aan eene voorlang geschrevene en thans verouderde voorlezing des Hoogleeraars ontleend wordt, zou noch Zijn Hoog Gel. zelve, noch eenig ander deskundige langer als algemeene waarheid willen staande houden. Met onmiskenbare behendigheid echter heeft de Heer Hoek eene onvoorzigtige uiting van den bovengenoemden gevierden kanselredenaar tot ondersteuning zijner *clairvoyante* uitspraak aangewend, zij luidt aldus: ‘behoort de magnetische kracht waarlijk tot het wezen der menschelijke natuur, hare kiem moet dan ook in Christus den mensch bij uitnemendheid aanwezig geweest zijn. Waren de echt menschelijke vermogens in Hem volkomen ontwikkeld, Hij kan zelfs dit in eene hooge mate bezeten hebben, afgescheiden van al wat het besmetten en verontreinigen kan. En die deze kracht als eene der hoogste in de menschheid eerbiedigt, beleedigt ook den Christus niet door hare werkingen van verre met deze te vergelijken.’ Wij zouden te ver gaan, wanneer wij die hypothetische onkunde en die zekere dwaling wilden beantwoorden met den uitroep: de Godsdienst is te heilig om ze met kwakzalverijen te steunen, of omgekeerd deze met bijbeltexten en parabelen, gelijk de *clairvoyante* doet, te vergulden voor het oog der onkundige en ligtgeloovige menigte; het bijgeloof baant een breeden weg voor het scepticisme, dat alligt na de overwinning verder gaat en de hand slaat aan het geloof. Die overweging reeds had den redenaar moeten weêrhouden een dubbelzinnig sieraad, de valsche bloemen van profaan bijgeloof te mengen aan den eenvoud van het ware Christendom; reeds zijn wij met den Heer Hoek er niet verre af in Maria eene somnambule te begroeten, in Christus eenen?...

De gedachte doet ons huiveren, niet minder dan de bedek-

telijk uitgesproken bedreiging: ‘maar wie zondigt tegen den Heiligen Geest, dien zal niet vergeven worden,’ in verband met de woorden van Swedenborgh: ‘Mais quiconque veuille procéder à ce genre d'expériences prenne garde à n'en point abuser par un esprit de vaine curiosité; car il est visible que ce serait commêttre une profanation, qui certainement ne manquera pas d'entrainer à sa suite une peine meritée.’ Neen, wij herhalen het; wij zouden te ver gaan, wanneer wij daarin iets anders of iets meer wilden zien dan eene deerniswaardige dweeperij, dan eene grove dwaling. Gevaarlijk is en wordt die dwaling, wanneer zij in schijn of inderdaad door invloedrijke mannen ondersteund wordt. Daarom is het pligt te waken, dat het publiek er niet het slagtoffer van worde, gelijk de Heer Hoek de dupe werd zijner *clairvoyante*. Wij nemen de vrijheid hem ter lezing aan te bevelen: ‘De betoverde wereld, zijnde een grondig ondersoek van 't gemeen gevoelen aangaande de Geesten,’ enz., door Balthasar Bekker, 1691.

Doch reeds te lang hebben wij stilgestaan bij de geschiedenis eener enkele patiënte en bij de gevolgen en aanmerkingen, die daaruit ongevoelig voortvloeiden; wij bedoelden er niets meer meê dan een bijzonder geval in *details* als voorbeeld te geven van de verschijnselen, die wij eerst in het algemeen geschetst hebben.

Men zal thans gereedelijk inzien, hoe naauw die Mesmerische toestand met de eerste verschijnselen van waanzin verwant is, wanneer men er bij Henry Monro (‘Remarks on insanity’ 1851) het volgende over leest: ‘In gevallen dezer ziekte heeft noch de heerschappij van den wil, noch de magt der rede op de meeste punten opgehouden te werken, terwijl dit niettemin voor enkele punten werkelijk plaats vindt; zulke menschen nu kunnen met hunne gedachten de meeste onderwerpen vrij wel volgen; zij kunnen volkomen het verband zien, dat oorzaak en gevolg zamenbindt en dat de indrukken van den geest vereenigt met de dingen buiten hen, maar juist die indrukken, welke het diepst in hun geest bevestigd zijn, kunnen zij niet beheerschen. Zulk een toestand nu wordt dikwijls het tooneel van inwendigen strijd en gewetensbezwaar, vooral, zoolang de worsteling tusschen de ziekelijke indrukken en de vermogens, die haar trachten te beheerschen nog hevig woedt; inderdaad wij mogen beweren, dat alle ziekelijke en buitensporige indrukken, zoo-

dra ze elke verdere overweging uitsluiten, den rudimentairen vorm dier aandoening daarstellen, hoewel men streng genomen niet zeggen kan, dat er zich volkomene krankzinnigheid ontwikkeld heeft, zoolang niet de strijd door een overwinning van de zijde der ziekelijke gewaarwordingen beslist is, waardoor de zedelijke vrijheid en het vermogen om de rede op die punten te doen gelden, verloren gaan.'

Het eerste tooneel van het proces, dat Monro ons hier zoo naauwkeurig beschrijft, bestaat dus daarin, dat zekere personen geen meester meer zijn over die indrukken, welke het stevigst in hunnen geest zijn ingeprent; dit nu kan kunstmatig worden te voorschijn gebragt, en wel bij ongeveer één op de twintig menschen, gemiddeld over eene geheele bevolking gerekend. Een paar rondreizende kunstenaars hebben in den loop van dit jaar dit in Edinburgh feitelijk vertoond. Daarbij geschiedt namelijk het volgende: men neemt een zeker aantal personen zonder onderscheid of keuze; indien deze er nu toe gebragt kunnen worden gedurende een minuut of tien op eenig voorwerp onwrikbaar hun oog te vestigen, dan wordt er, hetzij bij een van hen, hetzij bij meerdere, vooral wanneer het jonge personen zijn, een eigenaardige toestand der hersenverrigtingen teweeggebragt, waarin de betrokkene persoon er toe gebragt kan worden, niet alleen om te handelen volgens eene reeks van denkbeelden, die een ander hem opdringt, maar waarin zijn gevoel en beweging in elke rigting gebonden en door anderen beheerscht worden.

Hoe wordt die toestand teweeggebragt? Schijnbaar zeer verschillende middelen worden daarvoor gebezigd; toch zijn alle in hunne wijze van werking, in het wezen der zaak gelijk. Mesmer b.v. deed zijne menschen in eene soort van trog zitten en beval hen dan te kijken op een staafje, dat hij hen in de hand deed houden. Dr. Darling laat zijne menschen kijken op een kleine munt, die in de vlakke hand gelegd wordt, terwijl Mr. Lewis en andere de aandacht hunner patiënten op zich zelve vestigen of op de toppen hunner vingers, welke zij op de oogen der behandelde persoon rigten.

Mr. J. Braid verhaalt ons het volgende: voor negen jaar ben ik begonnen het mesmerisme proefondervindelijk te toetsen; aldra leerden mijne experimenten, dat men zichzelven soortgelijke verschijnselen, zoo als een ongewonen slaap, een eigenaardigen toestand van ziel en ligchaam bezorgen kan door met een vasten blik op een of ander onbezield voor-

werp te staren, terwijl men tevens zijne geheele aandacht op deze handeling concentreert. Dit nu bewijst reeds terstond den subjectiven of personelen aard van den Mesmerischen invloed en overtuigt ons, dat het ontstaan der Mesmerische verschijnselen niet afhangt van eenigen magnetischen of verborgenen invloed, die van den magnetiseur op den patiënt zou overgaan, gelijk de dierlijke magnetiseurs (Hoek) beweren.

De krachtige werking der gezegde methode is door Braid op eene openbare voorlezing te Manchester ten aanhoore van circa 800 menschen aangetoond; alvorens hij bij die gelegenheid zijne theoretische inzigten uiteenzette en de verschijnselen liet zien op personen, die reeds vroeger dergelijke bewerkingen hadden ondergaan, noodigde hij vreemdelingen, die nimmer bewerkt waren, uit om op te komen en de uitwerking zijner handelwijze te beproeven. Veertien volwassen mannen traden op, die hem alle geheel en al onbekend waren. Eenige van hen werden verzocht hun oog zoo vast mogelijk te vestigen op het einde van een kurk, die op hun hoofd werd vastgebonden, zoodat zij voor de helft over het voorhoofd uitstak; elk werd verzocht te kijken op de kurk boven op zijn eigen hoofd vastgemaakt, en zijne aandacht onverdeeld op deze handeling te bepalen. Eenige andere werden verzocht, hunne blikken en gedachten te vestigen op een punt van den gas-toestel, die zich in de zaal bevond. Alle begonnen de handeling tegelijkertijd, en tien van de veertien geraakten in slaap, en wel zonder dat hij in het minst een van hen had aangeraakt voordat hunne oogleden zich onwillekeurig sloten. Geen van hen scheen in staat de oogen te openen, ofschoon zij hun bewustzijn behielden[1]. Eenige werden kataleptisch; andere waren ongevoelig voor het prikken met een naald, en een of twee vergaten al wat er met hen gebeurd was. Een dergenen, welke zich niets herinnerden van hetgeen gedurende hun slaap was

1 Bij den heer Hoek ontmoeten wij een paar plaatsen, die met elkander in tweestrijd schijnen, namelijk pag. 23: ‘om den patiënt bewusteloos te maken voor hetgeen hem omringt en hem te brengen tot de ontdekking van het onzigtbare, is noodig,’ enz., en in de noot, pag. 33 zegt ééne somnambule aan den heer Hoek: ‘Al dat reizen, trekken, visites afleggen en hersenbreken is zeer slecht voor het magnetismus en allernadeeligst voor den patiënt. De patienten slapen er maar slecht door, en daarom zou het goed zijn, dat een magnetiseur niets deed dan magnetiseren.’ Hoe kan er sprake zijn van afleiding, wanneer de patiënte onbewust is van de buitenwereld?

voorgevallen, was een krachtvolle werktuigkundige, die was uitgezonden op aanstoken van een zekeren geneeskundige, om Braid tegen te werken, en dit deed hij dan ook door zich niet naar zijne voorwaarden te schikken; maar niettemin, toen hij hem eindelijk te kennen gaf, dat hij bemerkte dat hij valsch deed, zette hij zich er toe met een boos wantrouwend gezigt - nu was hij spoedig ingepakt en werd dien avond een van de beste voorbeelden van de kracht zijner handelwijze. Nog een ander, een zeer verstandige fatsoenlijke man, was zulk een twijfelaar, dat hij, voor hij opstond, zeide: ‘zien was bij hem nog geen gelooven, maar hij moest voelen voor hij er aan gelooven wilde;’ ook hij werd een uitstekend voorbeeld, en toen hij zich ontslagen voelde, beschreef hij zijne gewaarwordingen aan het publiek. Inmiddels dat dit een en ander geschiedde, hadden nog drie leden van het gezelschap zich in denzelfden toestand gebragt door hunne oogen en gedachten op bepaalde punten in de zaal te vestigen, naar aanleiding van hetgeen Braid in zijne voorlezing als een voldoend middel om in slaap te geraken, had aangegeven. Hij wist niets van hetgeen zij deden of in den zin hadden te doen, tot dat hunne vrienden met luider stem hem toeriepen om hen los te rukken uit den diepen slaap waarin zij verzonken waren, toen het hun door aanstooten als anderzins niet gelukt was hen wakker te krijgen.

Ik ben even goed geslaagd, zegt Braid, bij het werken op een aantal vreemdelingen bij gelegenheid van een privaat onderhoud, dat ik met de faculteit te Londen in 1842 had; zestien toch van de achttien geraakten in slaap eenvoudig door sterk op één punt te staren en de aandacht op die handeling te vestigen, terwijl zij de pit van een kandelaar in het oog hielden. Met de meeste van hen was nooit te voren iets dergelijks gebeurd. Nimmer heb ik een van hen aangeraakt, eer hunne oogleden zich van zelve sloten. Mr. Herbert Mayo, de uitstekende physioloog en heelkundige, stelde hen op de proef en stak een naald door den rug van de hand door en door tot in de handpalm bij eenen patiënt, zonder dat deze het geringste bewustzijn van pijn deed blijken of eenige herinnering er van had bij zijn ontwaken.

Dat men een haan buiten zich zelven kan brengen door zijn bek op den grond of op de tafel te houden, zoodat men het dier dwingt op een krijtstreep of een strook gekleurd papier, die voor het beest ligt, te kijken, is een voorbeeld uit

het dagelijksch leven, dat op hetzelfde neêrkomt. Uit deze feiten en uit ontelbare andere, welke mij zelven of anderen, die mijne inzigten en wijze van werken hebben aangenomen, zijn voorgekomen, en verder uit de manieren der Indische Fakirs, welke met een godsdienstig doel sinds 2400 jaren gewoon zijn zich zelve in een staat van ecstatische zinsverrukking te brengen door soortgelijke handelwijze, doordien namelijk ieder onverzettelijk blijft kijken op de punt van zijn eigen neus of op eenig ander deel van zijn eigen ligchaam, of ook wel op eenig onbezield of denkbeeldig voorwerp, b.v. een hunner afgoden en op die handeling zijne onverdeelde aandacht vestigt - uit dit alles besluit ik (Braid), nademaal gelijksoortige uitkomsten uit alle deze persoonlijke handelingen ontstaan, dat men geenerlei reden heeft om te betwijfelen dat die invloed wezenlijk eene subjectieve of persoonlijke is, en dat de opvolgende resultaten slechts eene van andere personen afhankelijke wijziging en versterking ondergaan, hetzij door inblazingen of indrukken, door *suggestions*, die tot de bedoelde persoon komen door middel van woorden, binnen het bereik van zijn gehoor gesproken, hetzij door andere physische indrukken, die op de bijzondere zinsorganen werken. Gemelde toestand is wezenlijk een afgetrokken zijn des geestes, eene concentratie der gedachten, waarbij de geestvermogens overmeesterd, zoo niet geheel en al ingenomen, zijn door een enkel denkbeeld of eene enkele gedachtenreeks en wat daarmeê gepaard gaat; waarbij de geest onbewust, of, bijaldien er nog eenig bewustzijn overbleef, ten minste onverschillig is geworden voor alle andere denkbeelden of indrukken. In gemelden toestand wordt de verbeelding zoo levendig, dat zij als voorhanden in de werkelijkheid aanneemt elk denkbeeld, dat óf van zelf in den geest opkomt, óf dat door iemand anders, op wien des lijders aandacht bijzonder gevestigd was, wordt bijgebragt; en hoe vaker deze verschijnselen worden opgewekt, des te gemakkelijker kunnen zij bij herhaling te voorschijn geroepen worden volgens de wetten van associatie en gewoonte. Buitendien, patiënten welke van nature in hoogen graad ontvankelijk zijn voor zulke indrukken, worden ten laatste zoo gevoelig, dat zij gevaar loopen in dien toestand te vervallen, geheel alleen door middel van de kracht hunner verbeelding en van hun vast vertrouwen, dat er ergens anders eenige bewerking plaats vindt, die de kracht heeft

hen in dien toestand te brengen; dit nu kan gebeuren zonder dat op dien tijd op eenigerlei wijze eenige bewerking wordt verrigt. Dit is zonder twijfel een groote bron van dwaling voor hen, die op grond van een toevallig zamenvallen van proeven en uitkomsten beweren, dat zij de magt bezitten om uit de verte op patiënten invloed uit te oefenen, door hun enkelen wil (cf. Hoek, pag. 61) of door geheime *wegen*.

Zij, die dezen toestand met den naam van electro-biologisch bestempelen, maken bij hunne proeven gaarne gebruik van koper en zink. Die stukken koper en zink zijn echter niets anders dan zigt- en tastbare voorwerpen, die den patiënt behulpzaam zijn in het bepalen van zijne aandacht op één punt, om zoo dien toestand van afgetrokkenheid voort te brengen, welke de werkelijke oorsprong en het wezen is van al wat later volgt. ‘Ik weet bij ondervinding,’ zegt Braid, ‘dat eenig ander voorwerp even werkzaam zou zijn, onder beding, dat de patiënt er dezelfde overtuiging van koestert.’

Genoemde schrijver geeft in eene brochure[1], waarin hij de zooveel gerucht makende proeven van den Baron Reichenbach toetst, het volgende verslag omtrent de werking van magneten, waaraan men toen gaarne de zoogenaamde magnetische verschijnselen wilde toekennen. ‘Met bijna alle de patiënten heb ik die proeven genomen; vele van hen waren vroeger nooit gemesmeriseerd. Terwijl de magneet of ook een ander ding langzaam van het gewricht van de hand naar de toppen van de vingers getrokken werd, kwamen er verschillende uitwerksels tot stand, zoo als eene verandering van temperatuur, tinteling, kriebeling, prikkeling, krampachtige schokkingen der spieren, katalepsie van de vingers of van den arm of van beide; het omkeeren der beweging werd gemeenlijk gevolgd door eene verandering der verschijnsels, ten gevolge van den gewijzigden loop der gedachten, die daardoor den lijders werd bijgebragt. Buitendien, indien eenig denkbeeld van 'tgeen men verwachten kon vooraf in hun geest aanwezig was of al sprekende hun in den loop der bewerking werd bijgebragt, zoo werd dit gewoonlijk zeer spoedig verwezenlijkt. Verzocht men de genoemde patiënten nu om op zij te zien, of werd er een scherm tusschen beide geplaatst, zoodat zij verhinderd werden te zien

1 ‘The power of the mind over the body.’ 1846.

wat er gedaan werd, en verzocht men hen dan hunne gewaarwordingen gedurende de herhaling der bewerkingen te beschrijven, dan werd het tot stand komen van gelijksoortige verschijnselen voorgedragen, zelfs wanneer er niets ter wereld gedaan was, behalve hen gade te slaan en hunne antwoorden aan te teekenen; zij geloofden, dat de bewerkingen herhaald werden; hun geest werd op het deel gerigt, en zoo doende werd er eene physiologische verandering in opgewekt, waardoor zij tot het geloof genoopt werden, dat er werkelijk iets bestond, en hunne gewaarwordingen beschreven, alsof die door uitwendige indrukken ontstaan waren.'

Thans kunnen wij overgaan tot de beschouwing der zoogenaamde magnetische of mesmerische manipulatiën en strijkingen. De strijkingen worden verdeeld in contact-strijkingen, waarbij de vingers van den magnetiseur oppervlakkig over het deel, dat aangedaan zal worden, worden voortgeschoven, en in niet-contact-strijkingen, welke bestaan in het bewegen van de hand over het deel, wel zeer digt er bij, maar zonder het te raken, terwijl de vingers uitgespreid in eene trillende beweging gehouden worden, zoodat er eene ligte verplaatsing van de laag lucht, die het deel, waarop gewerkt wordt, omgeeft en aanraakt, veroorzaakt wordt. De mesmeristen beweren, dat de daargestelde uitwerkingen ontspringen uit een verborgen of magnetischen invloed, of dat het de *odyle*-kracht van Baron Reichenbach is, welke het deel op eene eigenaardige manier aandoet. Mijne (Braid's) onderzoekingen evenwel hebben mij genoopt het toe te schrijven aan het vermogen, dat de geest van den lijder heeft, om de physiologische verrigting van dat deel te veranderen, naar hetwelk de geest met geweld wordt heengetrokken en vastgehouden. Dit geschiedt door middel van waarneembare indrukken der buitenwereld, hetzij door de onbewegelijke stemming van de aandacht, hetzij door het streven van den patient volgens eigen willekeur, in het bijzonder wanneer dit geschiedt in de verwachting en met vertrouwend geloof, dat er eenige verandering op handen is. Indien nu juist bij het verschijnen van den slaap de indrukken op de bijzondere zinswerktuigen gerigt zijn, zullen er in den geest van den lijder denkbeelden worden opgewekt, die overeenstemmen met de bijzondere verrigting van het orgaan, waarop zijn geest gerigt was; is het op een deel, waar spieren liggen, dan zullen de spieren in werking gebragt worden, en waarschijnlijk die denkbeelden opwellen, welke

gewoonlijk aan hunne physiologische werking voorafgaan of er aanleiding toe geven.

Tot een van de meest verbazende klassen van verschijnselen, welke ik gelegenheid had waar te nemen, behoort het omgekeerde resultaat, hetgeen uit dezelfde voelbare indrukken scheen te ontstaan. Zoo b.v. zullen contact-strijkingen of het heen en weêr bewegen van de lucht in den loop van een arm of been de spieren in werking brengen en het lid doen opligten.

Dit noemen de mesmeristen ‘mesmeriserende strijkingen,’ en wanneer zij de lucht dwars over het lid heen en weêr wuiven en het daardoor doen dalen, noemen zij dit ‘demesmeriserende strijkingen;’ verder, door de lucht langs de eene zij van het hoofd heen en weêr te bewegen, zouden zij veroorzaken, dat het hoofd de hand van den operateur volgt, eerst naar de eene en dan naar de andere zijde; of eindelijk door met hunne hand plotseling over de hand van den patient heen te schieten en ze dan snel terug te trekken, en die bewerking telkens te herhalen, zouden zij bewerken, dat de hand wordt opgeheven en kataleptisch wordt. Dit staat bij de mesmeristen als een ontwijfelbaar bewijs te boek, dat er eene aantrekking aanwezig is tusschen de hand van den kunstenaar en de hand der patiente, die zij aantrekt gelijk de magneet het ijzer. Ik (Braid) bemerkte al spoedig, dat, wanneer de patienten beginnen in te slapen, zij nog vatbaar genoeg zijn om door zekere indrukken te worden aangedaan, en dat zij die indrukken zullen naderen of ontwijken, al naarmate die aangenaam of onaangenaam zijn door hoedanigheid of door intensiteit. Bij voorbeeld: zachte muzijk zal hun genoegen geven en zij zullen naderbij komen, terwijl zij pijnlijk zullen aangedaan worden en zich terug zullen trekken bij zeer harde en ruwe muzijk; hetzelfde geldt voor geuren, voor indrukken van hitte en koû, enz. Ik heb mij verzekerd, dat het kittelen der huid, of het heen en weder bewegen der lucht boven de huid de onderliggende spieren in beweging zal brengen, en dat men hen zoo de hand kan buigen en den arm kan doen opheffen; terwijl, door op soortgelijke wijze te handelen met de tegenovergestelde spiergroep, de hand en de vingers zullen uitgestrekt worden en de arm zal vallen. Dit schijnt eenvoudig en begrijpelijk genoeg. Maar verder nog heb ik mij vergewist, dat, wanneer een groep spieren in beweging gebragt is door zulke

indrukken, en men laat ze een korten tijd in den aangenomen stand verwijlen, dat dan de herhaling van denzelfden voelbaren indruk op dezelfde punten, waardoor de beweging was voortgebragt, dit thans niet wederom te voorschijn zal brengen, maar dat nu door schijnbaar dezelfde opwekkende oorzaak juist de omgekeerde werking wordt voortgebragt, om het even of het eene contact-strijking dan wel een eenvoudig wuiven der lucht geweest was. Ik vond buitendien, dat mijn wil niets met die uitkomsten te maken had, daar juist de gewone uitkomst verkregen werd, wanneer ik het omgekeerde verlangde. Deze tegenstrijdige uitwerkingen van dezelfde opwekkende oorzaak verbaasden mij zeer en deden mij inderdaad versteld staan, maar eindelijk kwam ik tot eene zeer eenvoudige oplossing van het schijnbare raadsel. Het viel mij namelijk in, dat, wanneer de patient in het geschikte tijdperk van den slaap verkeert, om die verschijnselen te openbaren, zijn bewustzijn en wil dan zoo zeer beneveld zijn, dat de bewegingen slechts instinctmatig of automatisch geschieden, en juist daarom geeft de indruk niets anders dan eene neiging tot beweging aan, terwijl de rigting en het karakter der beweging juist de meest natuurlijke zijn voor de omstandigheden, welke op dat oogenblik aanwezig zijn. Om die reden zal door dezelfde opwekkende oorzaak de spier, die in rust is, in werking komen, en die in werking is, zal in rust komen. Derhalve, wanneer er een indruk gegeven wordt aan de hand of den arm, die op den schoot ligt, zal die, daar zij niet kan zakken, omhoog gaan en uitgestrekt worden. Daarentegen zal door het maken van denzelfden indruk, nadat zij eene wijl in dien toestand is blijven verkeeren, spierwerking ontstaan, en wederom die beweging, welke de meest natuurlijke is, tot stand komen, dat is voor dat oogenblik het naar beneden gaan. Indien er eenig beletsel voor het rijzen of dalen tusschen beide gebragt wordt, zal het deel bij het herhalen van den indruk zijdelings bewogen worden. Dezelfde wijze van in werking te geraken door waarneembare indrukken, en de omgekeerde uitslag, daarbij zoo even vermeld, kan beperkt zijn tot enkele spieren of tot geheele spiergroepen. Geheel op dezelfde manier kan men werken op de spieren, die de uitdrukking aan het gelaat geven, en zoo doende een hartstogt of gemoedsaandoening doen ontwaken; in dat geval brengt de werking der spieren, die tot

de mimiek behooren, den geest de gewaarwording bij van het voorwerp, dat hen aandoet, beantwoordende aan het denkbeeld, dat in den wakenden toestand gewoonlijk dit beteekenisvolle spel der gelaat-spieren in beweging brengt.

Het is dus eene eenvoudige omkeering van de opvolging, welke in den regel tusschen zielsaandoening en de physische uitingen dezer aandoening plaats vindt. Dat er geene verborgene of specifieke kracht in de strijkingen met de hand schuilt, blijkt daaruit, dat eene soortgelijke beweging der lucht door het blazen uit een blaasbalk volkomen gelijke uitkomsten zal opleveren als de luchtstrooming, die het wuiven der menschelijke hand doet ontstaan, zoo als ik dan ook tot volkomene voldoening van honderde verstandige lieden bewezen heb.

Tot hiertoe hebben wij ons stipt aan de meening van Braid gehouden; wij verlaten hem thans, om de oorzaak nog van eene andere zijde te beschouwen.

De verschillende bewegingen en kunstgrepen der zoogenaamde dierlijke magnetiseurs zijn geheel in tegenspraak met hetgeen zij doen moesten, indien de hun eigene inzigten de ware waren. Want terwijl toch aan den eenen kant hunne bewerkingen zeer beteekenend zijn voor den geest des lijders, worden zij van den anderen kant nooit op zulk eene wijze verrigt, dat zij die spieren, wier werking verlangd wordt, en noodzakelijk is voor de beweging, die zij willen doen uitvoeren, prikkelen, hetgeen zij toch moesten doen, indien het waar was, dat er eene prikkelende of opwekkende stof uit hunne vingertoppen uitstroomde. Bij voorbeeld, wanneer zij verlangen den mond te sluiten en de kaken op elkander te brengen, zijn hunne handen niet gerigt op de slaapspieren, maar op den mond of op de keel. Wanneer zij iemand willen doen bukken of neerzitten, bewegen zij hunne handen van boven naar beneden, of naar voren toe, om hem als het ware de handeling, die zij op het oog hebben, aan het verstand te brengen, maar nimmer zijn hunne handen gerigt op de breede buigspieren, door wier zamentrekking de verlangde beweging volbragt wordt. Eveneens, wanneer een der ledematen of de tronk wordt uitgestrekt, zijn het niet de strekspieren, waarop hoofdzakelijk gewerkt wordt, maar er worden bewegingen gemaakt, die de handeling van het uitstrekken zelve voorstellen of aangeven. Inderdaad, om wetenschappelijk te werk te gaan en in overeenstemming met hunne eigene begrippen,

wordt eene aanmerkelijke ontleedkundige kennis vereischt, welke geenszins noodig is om als ‘magnetiseur’ wel te slagen. Op den Heer Hoek, die, gelijk een beoordeelaar van zijn vroeger geschrift aanmerkte, zijne anatomie van een *clairvoyante* geleerd schijnt te hebben, is dit waarschijnlijk zeer toepasselijk.

Het pleit zeker evenmin voor de anatomische kennis der magnetiseurs, dat, voor zoover wij dit in hunne werkjes en pamphletten konden nagaan, geen van hen gebruik gemaakt heeft van het geschrift van T. Pacini di Pistoja, over de naar hem genoemde ligchaampjes. Men vindt namelijk bij sommige dieren en bij den mensch hoofdzakelijk aan de handpalm en voetzool in de huid kleine gierstkorrelgroote schaalvormig zaamgestelde ligchaampjes, wier centrale holte een door het bevatte vocht omspoelde zenuwvezel, die gewoonlijk daar eindigt, omsluit. Pacini nu opperde de stelling, dat elk ligchaampje een animale magneto-motor zij; hij grondde zich daarbij op de analogie tusschen magnetisme en dierlijke electriciteit, op de overeenkomst der genoemde organen met den electrischen toestel der electrische visschen, en verder op het in 't oog springend beantwoorden aan de zitplaats dier organen van de handelwijze, waardoor de verschijnselen van dierlijk magnetisme gewoonlijk worden te voorschijn gebragt. Men ziet toch, zoo redeneert hij ongeveer, dat die ligchaampjes voorkomen aan de handen, met welke op haar, gelijk ook op de overige deelen der ledematen, de zoogenaamde magnetische strijkingen worden ten uitvoer gebragt; verder, dat zij aan de zenuwen der ledematen, vooral aan de voeten, voorkomen, die bij de magnetische manoeuvres gewoonlijk zeer in aanmerking komen; eindelijk ook in de bovenbuikstreek, op welke zeker iedere magnetiseur zijne kunst beproefd heeft, om het wonderbaarlijke verschijnsel van het aldaar gevestigd magnetisch zien in persoon te aanschouwen. Dit vermogen is echter ook aan de handen en andere ligchaamsdeelen eigen. Het blijkt hieruit genoeg, dat de gewone magnetiseurs den Italiaanschen anatoom, wanneer zij hem gekend hadden, met vreugde als hun bondgenoot begroet zouden hebben. In denzelfden geest uitten zich ook Henle en Kölliker[1], wier woorden wij hier overnemen: ‘Es soll uns nicht wundern, wenn die Anhänger des thierischen Magnetismus, die auch bei uns nicht ganz ausgegangen sind, die Sätze von Pacini

1 Ueber die Pacinischen Körperchen an den Nerven der Menschen und der ‘Säugethiere.’ J. Henle u. A. Kölliker. Zürich, 1844.

mit Wärme ergreifen und zu ihrem Besten verwenden. Nur bitten wir sie alsdann, ihre Manipulationen auf die Oberbauch-gegend der Katze ausdehnen zu wollen, die vermöge ihres Reichthums an magnetischen Apparaten sehr interessante Thatsachen verspricht.'

Eene strijking derhalve, als een zigtbare en waarneembare indruk, is den patient behulpzaam bij het concentreren der aandacht van zijnen geest op een gegeven orgaan of ligchaamsdeel, en dus oefent die verrigting haren invloed uit door eene bepaalde rigting te geven aan de kracht, die binnen in des lijders eigen ligchaam zetelt; maar het heeft evenmin te maken met eene soort van verborgen invloed van den kunstenaar op den lijder, als de lens het licht en de warmte schept, welke zij zigtbaar en waarneembaar voor onze zinnen maakt door de licht- en warmtestralen der zon te verzamelen en in het brandpunt bijeen te brengen. Beide, de strijking en de lens, helpen door de respectieve invloeden zamen te brengen en duidelijk waarneembaar te maken; maar noch de kunstenaar, noch de lens is de bron of oorsprong van het vermogen, of van den invloed, die er zich door openbaart.

Zoo even hebben wij uiteengezet, wat op natuurlijken weg bij de behandelde personen kon tot stand gebragt worden, zonder dat er eenige onderrigting of influistering, van welken aard ook, is voorafgegaan. Het is echter zeer goed mogelijk deze natuurlijke verschijnselen in hun geheel om te te keeren door eene stelselmatige onderrigting op de volgende wijze: veronderstel, dat met elke aanraking of beweging der lucht de kunstenaar overluid spreekt en vooruit zegt, wat er gebeuren zal, dan kan dat inblazen door het oor sterk genoeg werken, om de voorzegde uiting tot stand te brengen, in plaats van hetgeen anders zou gebeurd zijn, en zoo doende zullen, van dat oogenblik af, door middel van dubbele herinnering, door denzelfden indruk op dat deel of zinsorgaan van vroeger, de vooraf in verbinding gebragte voorstelling met hare uiting op nieuw te voorschijn worden geroepen. Wij mogen dus even goed een kunstmatig als een natuurlijk stel van verschijnselen aannemen, die zich openbaren in overeenstemming met de wijze van werking en volgens de bedoeling van den kunstenaar.

Wij hebben bij het nagaan van de voornaamste hulpmiddelen en kunstgrepen, die gewoonlijk worden gebezigd, tevens hunne wijze van werken reeds gedeeltelijk moeten

aanroeren, wijl ieder mesmerist eenige voorstelling, passende bij zijn begrip der geheele zaak, vooraf aan zijne patienten voordraagt; hoe ongerijmd die dikwijls ook zij, hangt zij echter te naauw met de keuze dier middelen zamen, om het nader te moeten toelichten.

Het wordt thans tijd, al ware het slechts ter verduidelijking van eenige minder verstaanbare termen, die ons ontvielen, dat wij stilstaan bij de physiologische verklaring der verschijnselen, of meer nog, bij de wijze, hoe zij ontstaan. Wij bezigden zoo even, in navolging van Braid, de uitdrukking van dubbele herinnering. Hij bedoelt daarmeê het volgende. In den gewonen mesmerischen toestand geraakt de patient, terwijl zijne oogen zich sluiten, in een zekeren staat van dubbel of tweevoudig bewustzijn, waarin hij vergeet, wanneer hij opstaat uit dien slaap, al wat bij die omstandigheid is voorgevallen, maar waarvan hij daarentegen de volkomene herinnering terug krijgt, wanneer hij wederom in slaap geraakt. In het algemeen vindt men, dat de ziel onder die omstandigheid zich eveneens verhoudt als gedurende het gewone droomen; waarbij namelijk ieder denkbeeld, dat van zelve in de ziel opkomt, of haar wordt aangebragt, hetzij door woorden, die onder het bereik van het gehoor geuit zijn, hetzij door andere indrukken op de bijzondere zinswerktuigen, al aanstonds door haar voor waar wordt aangenomen en tegelijk wordt toegerust met al de kracht der voorhanden werkelijkheid. In dien toestand schijnt de verbeelding zich de oppermagt aan te matigen over de rede, over den wil en over de natuurlijke verrigtingen der bijzondere zinswerktuigen, terwijl de in zich zelve gekeerde toestand der ziel haar aldra aan misleiding blootstelt, en er gemakkelijk toe komt, om hare droomen uit te voeren. Zij wordt daartoe opgewekt door zulke inblazingen, als door Dr. Abercrombie geschetst worden in het geval van den officier, met wien zijne kameraden gedurende zijn slaap een gesprek konden houden en hem van een of ander konden overtuigen, en wien zij zelfs den geheelen loop van een duel konden doen vervolgen, tot op het oogenblik, dat het afvuren van het pistool hem, door het gerucht dat dit maakte, deed ontwaken. Bij eene andere gelegenheid, op eene van de rustbanken van de kajuit ingeslapen zijnde, deed men hem gelooven, dat hij overboord gevallen was, terwijl men hem toeriep, zich door zwemmen te redden. Hij bootste de beweging

van het zwemmen na; zij zeiden hem toen, dat hij zorgen moest voor het behoud van zijn leven en duiken, want dat een haai hem vervolgde, waartoe hij eene zoo krachtige poging deed, dat hij zich zelven van de rustbank wierp, waardoor hij zich ernstig bezeerde.

Terwijl wij met dit voorbeeld volstaan kunnen, om de analogie, die tusschen dezen en den mesmerischen toestand bestaat, aan te toonen, gelijk wij dit boven voor den waanzin deden door de aanhaling uit Monro, mogen wij de te geven verklaring uit eene meer algemeene beschouwing putten.

Vangt men aan met de vraag: wat is gevoel of gewaarwording? en bepaalt men het nader door te zeggen, dat het het bewustzijn is van een indruk, dan worden daartoe vereischt: 1. dat een prikkel, hetzij physische of psychische, op een gevoelszenuw wordt aangebragt, hetgeen een indruk voortbrengt; 2. dat als gevolg van dien indruk er iets geboren wordt, waaraan wij den naam van invloed geven, welke invloed naar de halfronden der hersenen geleid wordt; 3. wanneer hij daar aankomt, brengt hij dat vermogen der ziel, dat bewustzijn of perceptie genoemd wordt, in werking, en het resultaat daarvan is het gevoel of de gewaarwording. Daaruit volgt, dat de gewaarwording verloren zal gaan door elke omstandigheid, welke de vatbaarheid der zenuw voor indrukken vernietigt, b.v. het blootstellen harer uiteinden aan hevige koude, of welke den voortgang der leiding van den uit dien indruk geboren invloed verhindert, b.v. beleediging van het ruggemerg, die de gemeenschap met de hersenen afsnijdt, of eindelijk, welke de ziel onbewust voor haar doet zijn, b.v. onoplettendheid, te groote opgewektheid of dofheid. Het is verder bekend, dat het ligchaam van een onthoofd dier door hevige stuipen bewogen kan worden; en er zijn ook bij menschen gevallen voorgekomen, dat hunne leden ginds en her geslingerd werden, alsof zij in den hevigsten strijd gewikkeld waren, hoewel inderdaad geen spoor van pijn werd ondervonden. Alles absorberende voorstellingen van den geest belemmeren het gewaarworden van plaatselijke indrukken, die met hen in geen verband staan; vandaar, dat men midden in het gevecht de wonden, die men ontvangt, niet voelt, en bijna iedereen zal het bij zich zelve hebben kunnen opmerken, dat men zoo diep in gedachten verzonken kan zijn, dat men

niet let op bekenden, die ons passeren, of geen helder begrip krijgt van een gesprek, dat in onze naaste omgeving gehouden wordt. Zoo gaan ook in de opgewektheid door dronkenschap of door stikstofoxyde gas stooten en vallen onopgemerkt voorbij, en zeker hebben vele Indische krijgslieden en godsdienstige dweepers, geheel en al ingenomen door de hun eigene gedachtenreeks, naauwelijks of zeer weinig geleden onder de veronderstelde martelingen, die men hen of eigenlijk hun ligchaam aandeed.

Deze feiten, die wij nog met vele andere zouden kunnen vermeerderen, geven den natuurkundigen genoegzame opheldering omtrent de toevallige ongevoeligheid der slaapwandelaars of van andere menschen, die door een predominerend denkbeeld gedrukt worden. Terwijl intusschen iemand onbewust kan zijn van de indrukken, die in geen verband staan met zijne bijzondere gedachtenreeks, wordt daarentegen al wat daarmeê in betrekking staat, dikwijls met buitengewone vlugheid waargenomen. De vernietiging van het gevoel ten opzigte van algemeene indrukken schijnt opgewogen te worden door eene uitgezochte gevoeligheid met betrekking op dien éénen indruk, hetzij werkelijk te weeg gebragt, hetzij den lijder diets gemaakt. Dr. Holland heeft zeer goed de uitwerking van de aandacht des geestes op de organen des ligchaams doen uitkomen, door er op te wijzen, hoe weinige er maar zijn, die geene prikkeling of eenig ander denkbeeldig gevoel ondervinden in deelen, waarop hunne aandacht het meest gerigt is. Indien wij 's nachts, ten gevolge van eene wat ongewone ligging, hartkloppingen of kloppingen aan de slapen voelen, verbeelden wij ons al ligt, dat er iets niet in orde is; de ademhaling verandert, wanneer wij angstvallig op haar letten; indien wij ons verbeelden, dat wij een kuch hebben, hoesten wij onmiddellijk, en zuiveren zoo doende de luchtwegen, en indien wij veronderstellen, dat er eene of andere oorzaak van prikkeling zich op onze huid bevindt, brengen wij onwillekeurig onze hand naar die plek en wrijven haar. Niets is gewoner bij studenten in de geneeskunde, dan dat zij, wanneer zij beginnen met de studie der bijzondere ziekten, zich verbeelden het slagtoffer van iedere dezer ziekten en zoo bij opvolging telkens van eene andere te zijn. Verder is het genoeg bekend, dat in sommige ongesteldheden werkelijk pijn in een of ander deel kan te weeg gebragt worden alleen door er onze aandacht op te vestigen. Hy-

pochondriaci zijn de martelaars dezer verkeerde indrukken. Vermeende pijn in de leden of in de maag belet hen te wandelen of te eten, en hunne gezondheid lijdt ten slotte door gemis aan beweging of gebrek aan voedsel. Sir Benjamin Brodie heeft eenige merkwaardige ziektegevallen gegeven, in welke die zoogenaamde zenuwpijnen werkelijk tot verzwakking van het lijdende deel en tot zwelling van de huid, die het bekleedt, aanleiding gaven. Het laat zich begrijpen, hoe dergelijke feiten kunnen gebezigd worden, om zich den schijn te geven, dat men voorspellen kan, en hoe ligt het mogelijk is, door eenen sukkelaar te kennen te geven, dat hij op een gegeven dag zeker rheumatische of zenuwpijn zal hebben, die werkelijk voort te brengen.

Tot toelichting van den sterken invloed, dien voorheerschende denkbeelden zelfs op gezonde personen kunnen hebben, deelt Bennett, ter aangehaalde plaatse, een paar gevallen mede. Een apotheker, wiens naam en woonplaats hij noemt, vertelde hem, dat op een keer een slager uit de buurt in zijn winkel wordt gedragen, die een verschrikkelijk ongeluk gekregen had. De man, bezig met een zwaar stuk vleesch in de hoogte vast te haken, glipte uit en de scherpe haak drong in zijn arm, zoodat hij er aan bleef hangen. Toen hij onderzocht werd, was hij bleek, bijna zonder pols, en de uitdrukking van zijn gelaat was als van iemand, die in plotseling doodsgevaar verkeert. Zijn arm kon niet bewogen worden, zonder hem verschrikkelijke pijn te veroorzaken, en bij het opensnijden van de mouw schreeuwt hij het dikwijls uit, en toch, toen zijn arm was blootgemaakt, vond men dien gaaf en ongedeerd, terwijl de haak alleen door de mouw van zijn rok was doorgedrongen. - Talrijke voorbeelden zou men kunnen aanvoeren, waar bij duels of andere gelegenheden personen wanen, dat zij gewond zijn en voor dood neêrvallen, zonder dat zij de minste beleediging bekomen hebben.

J. Braid verhaalt het volgende. Eene dame van ruim 56 jaar, die in hare jeugd weleens slaapwandelde, maar nu volmaakte gezondheid genoot, werd helder wakker verzocht in eene donkere kamer zich te begeven, om te kijken naar de polen van een krachtig werkenden hoefmagneet van negen elementen en te beschrijven, wat zij zag; na geruimen tijd gekeken te hebben, verklaarde zij, dat zij niets zag. Evenwel, nadat ik haar gezegd had oplettend toe te kijken,

en dat zij dan vonken daaruit zou zien komen, zag zij spoedig spranken licht, en op het oogenblik scheen zij een uitstroomen van vuur te zien, zoo als zij eens gezien had bij eene kunstmatige voorstelling van eene vulkanische uitbarsting van den Vesuvius. Buiten haar weten sloot ik het kistje, waarin de magneet stond, digt, maar toch werden dezelfde verschijningen nog als zigtbaar beschreven. Terwijl ik mijne vragen zoo geleidelijk inrigtte, dat zij het antwoord aangaven, en haar verzocht mij te beschrijven, wat zij aan den anderen kant van de kamer zag (waar niets anders was dan de naakte wand), ging zij mij allerlei schimmen van de meest schitterende flikkeringen en vlammen beschrijven, geheel beantwoordende aan de opzettelijke vragen, die ik gesteld had, met het plan, om dezelfde gronddenkbeelden te variëren. Bij herhaling der proeven werden herhaaldelijk dezelfde uitkomsten met deze patiente verkregen. Toen ik de dame in de gezegde kamer nam, nadat de magneet in een anderen hoek van het huis verplaatst was, ontving zij nog dezelfde verschijningen van licht en vlammen, terwijl er niets anders was, waar deze uit ontstaan konden, dan de naakte wand, en veertien dagen nadat de magneet verwijderd was, toen zij uit eigen beweging in die kamer ging, was de eenvoudige associatie van denkbeelden voldoende om voor haar een zigtbare indruk van hetzelfde vlammende licht tot stand te doen komen. Inderdaad, 't was telkens het geval bij haar, wanneer zij in die kamer trad, dat zij nog de eerste oogenblikken lichtvlammen zag. Op dezelfde wijze, toen men haar de polen van den magneet deed aanraken, terwijl zij helder wakker was, openbaarde zich geenerlei aantrekking tusschen hare hand en den magneet; maar zoodra was niet het denkbeeld haar bijgebragt, dat zij vastgehouden zou worden door de vermogende aantrekking van den magneet, zoodat zij in het geheel niet bij magte zou zijn om hare handen er van los te maken, of men kreeg de verlangde uitkomst; en toen men hare hand losmaakte door het bijbrengen van een nieuw denkbeeld, en haar de andere pool op dezelfde wijze deed aanraken, terwijl men haar vooruit zeide, dat deze geen aantrekkend vermogen op de vingers der hand uitoefenen zou, openbaarde zich terstond deze negative uitwerking. Ik wist, dat deze dame niet in staat was om opzettelijk mij of andere der aanwezigen te bedriegen; maar zij was zelve

bedrogen en de speelbal van de heerschappij, die een vooropgevat denkbeeld op haar had; zij was dan ook niet minder verbaasd over het zoo afwisselend vermogen van het instrument, als de anderen, die getuigen waren, over de uitkomsten.

Na nog een aantal proeven op patienten in wakenden toestand te hebben uiteengezet, voert Braid nog het volgende aan: Op dezelfde wijze ging het met verscheidene andere patienten, die ik in de gesloten kamer nam; zij konden niets zien, totdat men hun zeide scherp op een zeker punt te kijken, en dat zij dan lichtvlammen van verschillende kleuren daarvan zouden zien uitgaan; die voorzeggingen werden aldra verwezenlijkt, ofschoon zij helder wakker waren, en er niets anders was dan de kale muur, waar zij hunne oogen op rigtten. Niet alleen hierdoor, maar nog op andere wijzen bovendien heb ik mij vergewist, dat zelfs bij helder daglicht een sterke indruk op den geest bij magte is om zulke misleiding voort te brengen bij zekere individu's, wier geest grooten aanleg heeft tot inbeelding en afgetrokken zijn. Dit feit werd zeer fraai opgehelderd door het geval van een heer van 22 jaar, die elf jaar te voren aan vallende ziekte leed. Toen ik hem in het bedoelde vertrek nam, en eveneens als de laatstvoorgaande op de proef stelde, zag hij eveneens niets, totdat ik hem diets maakte, dat hij vlammen en licht zou zien; nadat ik dit voorzegd had, zag hij die al spoedig, zoo als het behoorde, niet enkel daar, waar de magneet zich bevond, maar ook in andere hoeken van de kamer. Thans, wanneer ik dezen patient en de beide laatstgenoemde in de kamer nam, nadat de magneet reeds langen tijd naar eene verwijderde plek van het huis verplaatst was, zagen zij nog de vlammen en verschillende kleuren gelijk vroeger - een klaar bewijs, dat het alles slechts eene misleiding van den geest was, die voortspruit uit de op het bewuste punt opgewekte verbeelding, welke de physiologische werking verandert. Denzelfden heer kon men, als men hem liet zien op een stuk metaaldraad, in den waan brengen, dat hij eene soort van vlammen en kleuren, die men aangaf dat er uit ontstonden, zag, zelfs bij helder daglicht; en wanneer men hem den draad met den vinger deed aanraken en dan zeide, dat hij het onmogelijk zou vinden den vinger weg te trekken, was het enkele denkbeeld genoeg om zijn wilskracht te verlammen; al zijne spieren werden stijf, en

met verbazing aanschouwde hij dien toestand; maar op het oogenblik, als ik hem zeide: nu is de aantrekking weg en uwe hand zal los zijn, volgde de gewenschte uitslag. Meer nog, zijn vinger had zich een weinig teruggetrokken; en toen, door eenvoudig in vertrouwen te zeggen, dat hij nu zou vinden, dat hij den draad niet kon aanraken, want dat die zijn vinger zou afstooten, werd zijn wilskracht nogmaals door dit denkbeeld verlamd, en op nieuw vertoonde zich zijn onvermogen; want trots zijne angstige, maar kwalijk gerigte pogingen bleef hij zoo onbewegelijk als een beeld staan. Toen ik even aanmerkte, dat de invloed nu was opgeheven, werden hand en arm losser; toen ik iemand, die met mij op de proef lette, zeide: nu zal hij vinden, dat zijne hand onweêrstaanbaar naar den draad getrokken wordt, verkreeg men op het oogenblik zelf dit resultaat. Niemand had den draad sinds uren aangeraakt. Het was louter een stuk gebogen koperdraad, dat wat uitstak en verder geheel vrij op den schoorsteenmantel lag. Het heeft er iets van, alsof Virgilius op dit vermogen doelt, waar hij zegt:

> Possunt, quia posse videntur.

Op dezelfde wijze, nadat ik eenen mijner vrienden in vertrouwen de merkwaardige levendigheid van verbeelding, het blind vertrouwen en de ligtgeloovigheid van den patient had medegedeeld, die hem vatbaar maakten om te gelooven, dat hij eene zintuigelijke gewaarwording had van eene buiten hem plaats vindende verandering, al naar gelang van het denkbeeld, dat hem door anderen mogt worden bijgebragt, verzocht ik dien vriend, wanneer hij in de kamer trad, naar het eind van den draad te kijken tegelijk met den patient, en dat de eerstgenoemde mij telkens, wanneer hem gevraagd werd, welke gekleurde vonken hij er zag uitstroomen, op elke vraag een nieuw denkbeeld zou aan de hand geven. Op deze manier slikte de patient al de bijgebragte denkbeelden, zonder eenig begrip, dat hij op de aangegevene manier misleid werd. Hij ging heen met de volle overtuiging van de physische werkelijkheid van al hetgeen hij gezien en beschreven had, en dezelfde verschijnselen hebben zich bij hem geopenbaard, zoo dikwerf als hij op de proef werd gesteld.

Ik heb het bovenstaande geval zoo uitvoerig meegedeeld, wijl het een zeer goede type is van een soort van patien-

ten, die men soms kan aantreffen, welke zeer gemakkelijk het slagtoffer worden van bijgebragte denkbeelden, op de manier daar even uiteengezet, zonder het minste verlangen om anderen te bedriegen, of in de verte eenige gedachte te hebben dat zij zelve bedrogen worden. Al wat ik daaromtrent in het midden gebragt heb, heb ik door zoo vele eensluidende voorbeelden bewezen, met personen van de grootst mogelijke eerlijkheid en bevoegdheid om hunne gewaarwordingen te beschrijven, dat er omtrent de feiten geen twijfel meer kan zijn.

Doch niet alleen kan men patienten in wakenden toestand doen gelooven, dat zij allerlei vormen en kleuren zien, en dat zij allerlei tastbare indrukken ontvangen, die een onweerstaanbaar vermogen van aantrekken en afstooten zouden hebben, welke inderdaad verlammend op hen werken, doordien een diepe zielsindruk dikwijls de werking verandert van het orgaan of ligchaamsdeel, dat in den gewonen regel bij het ten uitvoer brengen van zulke verrigtingen betrokken is; maar ik heb mij buitendien verzekerd, dat dezelfde invloed verwezentlijkt kan worden ten opzigte van gehoor, reuk, smaak, gewaarwording van hitte en kou, in diervoege, dat bijgebragte denkbeelden en het in zich zelve gekeerd (geconcentreerd) zijn van het inwendige bewustzijn in staat waren bij sommige individus het denkbeeld op te wekken, niet enkel van onbepaalde geluiden, maar zelfs van bijzondere toonen te hooren, eveneens voor den reuk, van bijzondere geuren gewaar te worden, voor den smaak, van allerlei door proeven te onderscheiden, en eindelijk van hitte en kou te voelen. Dit alles, gelijk ik heb bewezen, kan bij sommige ligt opwekbare personen verwezentlijkt worden, terwijl zij helder wakker zijn, en terwijl werkelijk geen geluid, noch geur, noch smaak in de stelling of in de zelfstandigheden, waaraan zij dit toeschrijven, aanwezig is; door enkel te vragen, welken klank, welken reuk, welken smaak, welke stof wordt gij nu gewaar? (een manier van vragen die natuurlijkerwijs het denkbeeld van verandering bijbrengt), heb ik ten klaarste aangetoond, dat zoodoende denkbeelden in den geest der personen kunnen worden opgewekt, welke geheel verschillen van die, welke in mijn ziel op dat oogenblik aanwezig waren. De personen, met welke ik deze proeven deed, verdienden onbeperkt vertrouwen en geloof ten opzigte van hunne eerlijkheid in het beschrijven hunner gewaarwordingen; de uitkom-

sten zijn derhalve geheel en al te wijten aan de merkwaardige wederkeerige werking van ziel en ligchaam op elkander.

Wij hebben alzoo in het bovenstaande op nieuw gezien, dat men een zintuig door bijgebragte denkbeelden ongewoon werkzaam kan doen worden, waarbij de gewone verrigting dan tijdelijk is opgeheven en verdrongen als 't ware door de zielsindrukken, welke het gevolg zijn van het herhaaldelijk en juist van pas bijbrengen van vreemde denkbeelden. Ook in den zoogenaamd magnetischen toestand, schijnt de ziel gereed het eerste het beste denkbeeld, dat men haar bijbrengt, voor waar aan te nemen, en bij de haar dan eigene neiging tot afgetrokkenheid, wordt zij daarmeê zoo vervuld, dat zij als 't ware dood of, in vergelijking met haar gewone wijze van zijn, onverschillig is voor al, wat er gedurende de heerschappij van dat denkbeeld of dier gedachtenreeks voorvalt. Bij de meeste patienten, zoo lang zij nog verkeeren in dien toestand, dat zij zich bij het ontwaken al wat er gedurende hun slaap gezegd of gedaan is kunnen herinneren, blijft er een graad van rede en wilskracht over, die voldoende is om hen in staat te stellen, ware van valsche en louter opgedrongene voorstellingen te onderscheiden, en daarenboven weerstand te bieden, bijaldien zij aan eene handeling hunne goedkeuring niet geven kunnen. Er zijn andere voorwerpen evenwel, welke juist in hetzelfde tijdperk zoo vol verbeelding en zoo afgetrokken zijn, eene zoo inschikkelijke ligtgeloovigheid en lijdzame gehoorzaamheid aan den wil van anderen bezitten, dat zij overheerscht en gedwongen kunnen worden, even goed als zij, welke in een dieperen magnetischen toestand verkeeren; ja, wat meer is, niet weinige van hen kunnen op die wijze geinfluenceerd en gedwongen worden door de inblazing van anderen, terwijl zij klaar wakker en zich volkomen bewust blijven. Het zijn de laatsten, die de verschijnselen plegen te vertoonen, welke door de magnetiseurs met den naam van ‘vigilante’ of wakende verschijnselen bestempeld worden. Wat deze experimentalisten, gelijk Braid hen noemt, hunne patienten door het gehoor opdringen of de andere indrukken, die zij hun meêdeelen (want zij spreken overluid, binnen het bereik van den patient, het denkbeeld of de daad uit, welke zij wenschen en bedoelen dat zich uite, of zij geven eenig zigtbaar teeken of een tastbaren indruk van de denkbeelden of hande-

lingen, die bij den persoon in behandeling moeten opgewekt worden), het zijn altemaal niets dan manieren om op den geest der lijders invloed uit te oefenen, en om de eigenaardige concentratie der aandacht, die door den eersten kunstgreep der behandeling over hen gebragt is, van het eene denkbeeld of plan terug te kaatsen eu te bevestigen op een ander. De uitdrukking, die Mr. Stone bezigde van ‘all right’ of het kloppen op het hoofd, of elke andere handgreep, om den bestaanden waan te verdrijven, het zijn enkel verschillende manieren om de voorafbestaande reeks van voorstellingen af te breken, juist zoo als een tik op den schouder het bewustzijn der omgeving herstellen zal, bij hem, die zoo zeer in mijmering verdiept is, dat hij zijn vriend voorbijgaat zonder hem te kennen of ongevoelig is voor hetgeen in zijn tegenwoordigheid gesproken of gedaan wordt.

Men houde ons dezen kleinen uitstap over het willekeurig afbreken der magnetische verschijnselen ten goede; - het wordt tijd dat wij terugkeeren tot de verklaring der bewegingen, welke in de mesmerische vertooningen eene hoofdrol vervullen, en wier oorsprong, zoo even reeds opgemerkt, wij niet ten onnutte wat hooger mogen vervolgen.

De bedoelde bewegingen worden uitgevoerd door middel van spierwerking. De spier bezit zamentrekbaarheid, die wel is waar onafhankelijk van de zenuwen te voorschijn kan geroepen worden, maar gewoonlijk wordt opgewekt door tusschenkomst van de zenuwen, waarop physische of psychische prikkels werken. De physische prikkels, die op het uiteinde of in den loop van een zenuw worden aangewend, veroorzaken òf zamentrekking van het deel, waarin zich beweeg-zenuwdraden verspreiden, òf zij brengen gecombineerde bewegingen in andere ligchaamsdeelen door middel van het ruggemerg voort. In het laatste geval kan men zich voorstellen, dat de volgende reeks van werkingen plaats grijpt: vooreerst wordt de indruk van den prikkel overgebragt naar het ruggemerg door middel van de aanvoerende zenuw-draden, die zich begeven naar de grijze stof van het ruggemerg; daarop wordt een motorische invloed naar buiten overgebragt door middel van een of meer uitvoerende draden; deze wekt vervolgens de zamentrekking der spieren op, waarin de laatstgenoemde zenuwdraden zich verspreiden; het resultaat daarvan is beweging. Eindelijk kan de zamentrekbaarheid der spieren in werking gebragt worden door psychische prikkels of geestverrigtingen,

zoo als door den wil en sommige gemoedsaandoeningen. Het gaaf en ongeschonden zijn van het zamenstel der spieren is noodzakelijk voor de beweging, die enkel in zamentrekking bestaat, van het ruggemerg voor de reflexbewegingen, en van de hersenen zelven voor beweging van willekeur of gemoedsaandoening afhankelijk; wanneer wij dus de hersenen als afzonderlijk werkend beschouwen, dan geven zij de voorwaarden, die noodig zijn voor het verstand; het ruggemerg, alleen werkend, levert de wezentlijke voorwaarden voor de gecoördineerde bewegingen, die voor de functiën van ademhaling enz. (de vitale) noodig zijn; en wanneer hersenen en ruggemerg zamenwerken, geven zij de voorwaarden, die noodig zijn voor willekeurige beweging en gewaarwording.

Eene willekeurige beweging ontstaat dus, wanneer de wil eene bepaalde rigting geeft aan den zenuwinvloed, zoodat die spiergroepen, door wier gezamentlijke werking de bedoelde beweging tot stand komt, zich zamentrekken, terwijl hare antagonisten zich passief verhouden. Bij de mesmerische proefnemingen of wakende verschijnselen nu doet het opdringen van den magnetiseur meer zenuwinvloed stroomen naar die groep van spieren, welke de opgedrongen beweging voortbrengen, dan de lijder in staat is in de tegenovergestelde spiergroep te drijven.

Beide spiergroepen derhalve worden hevig in werking gebragt, maar daar het opgedrongen denkbeeld het sterkst is, is er geen duidelijk uitgedrukte willekeurige beweging meer, niettegenstaande de lijder eene groote opoffering van zenuwinvloed daaraan te koste legt, gelijk blijkt uit de snelle uitputting, die hij ondervindt. Op deze wijze heb ik onlangs nog zegt Braid, eenen patient de handen onwillekeurig om een wandelstok doen toeknijpen, zoodat hij de greep niet kon loslaten; en toen door zoo luid, dat hij het hoorde, te zeggen: ‘ik zal het nu zoo zwaar maken, dat het hem onmogelijk zal zijn, het gewigt er van langer op te houden,’ werd het denkbeeld, door deze eenvoudige influistering opgewekt, een te sterke tegenpartij voor zijne krachtvolle, maar kwalijk gerigte spierinspanning, want, hoe hij ook worstelde, eindelijk bezweek hij, geheel en al uitgeput door de pogingen om zijn denkbeeldigen last op te houden. De lijder verzekerde ons, nadat de proef was afgeloopen, dat hij vast geloofde, dat hij een 50 pond gewigt zag hangen aan beide einden van den stok op de aangeduide punten, en dat

hij de zwaarte voelde toenemen bij elke vermeerdering, tot dat het gewigt eindelijk zijne krachten geheel te boven ging. Het was in 't oog vallend met betrekking tot de gesteldheid van den lijder, dat hij zoo geheel en al was uitgeput door zijn pogen om den denkbeeldigen last te torschen, als hij had kunnen zijn, wanneer er die werkelijk geweest was. De meeste menschen zullen wel eens iets soortgelijks bij zich zelve waargenomen of een gelijken uitslag ondervonden hebben van een aanval van nachtmerrie gedurende een gewonen slaap. De inspanning en uitputting komen in beide gevallen overeen. Van den anderen kant, wanneer het bijgebragte denkbeeld en een onwrikbaar vast geloof zamengaan met den wil van den patient, kan zijne wilskracht daardoor zoo versterkt worden, dat hij in staat is een last op te ligten waartoe hij in gewonen toestand geheel onvermogend zou geweest zijn. De geschiedenis van gevallen van panischen schrik in een leger door de onbeduidendste oorzaken ontstaan, van waagstukken en heldendaden, die de menschelijke kracht ver te boven schenen te gaan, maar in vlagen van geestdrift volvoerd werden, zijn voor het besproken punt voorbeelden in 't groot.

Denken wij slechts even na over onregelmatige bewegingen, die met voorheerschende denkbeelden in verband staan, dan komen al aanstonds de verschijnselen van chorea of dansziekte ons voor den geest. In deze ziekte komen allerlei eigendommelijke bewegingen voor, hetzij door uitoefening van den wil, hetzij door eene zekere aandrift, die niet beteugeld kan worden. Bij de watervrees vindt men eene aanmerkelijke ligtgeraaktheid bij de meest onbeduidende aanleiding: wanneer men bij daaraan lijdenden op eenigerlei wijze het denkbeeld van drinken doet opkomen, veroorzaakt dit steeds de vreesselijkste krampen. Talrijke afzonderlijke voorbeelden van toevallig voorkomende gedeeltelijke storing der willekeurige bewegingen zou men kunnen aanhalen, hetzij van zelve ontstaan, hetzij door gewoonte verkregen, of bij dieren door beleediging van sommige deelen van het zenuwstelsel voortgebragt, of bij menschen ten gevolge van bijzondere geneeskrachtige middelen; maar wij zullen ons met een paar voorbeelden tevreden stellen, die onlangs aan Dr. Christison voorkwamen, en die hij de goedheid had aan prof. Bennett meê te deelen. Het eerste geval is dat van een aanzienlijk heer, die menigmaal niet kon doorzetten wat hij ten uitvoer wilde brengen. Dikwijls

terwijl hij plan had zich te ontkleeden, duurde het een paar uren, eer hij zijn rok kon uittrekken; intusschen was hij, wat zijne overige geestvermogens aanging, alleen zijn wil uitgezonderd, volmaakt wel. Op een keer een glas water verzocht hebbende, bood men het hem op een schenkblad aan, waarvan hij het echter niet kon afnemen, hoe zeer hij ook zijn best er toe deed; hij hield zoo den bediende een half uur voor zich staande, tot dat eindelijk het beletsel werd overwonnen. In het andere geval was de bijzonderheid meer omschreven. Wanneer die lijder, op straat wandelende, aan eene open plaats in de rij huizen kwam, werd zijn wil eensklaps werkeloos, en hij kon niet verder voortgaan. Een onbestrate plek in de straat, dit was zeker, deed hem stilstaan. Zoo kostte het oversteken van een straat hem zeer veel moeite, en bij het in- of uitgaan van een deur, werd hij altijd eenige minuten tegengehouden. Beide deze heeren schilderden hunne gewaarwordingen figuurlijkerwijze aldus af: dat het was als of een ander persoon bezit had genomen van hun wil. Deze en dergelijke verkeerde bewegingen, hetzij ze tot vermeerdering hetzij ze tot vermindering terug te brengen zijn, hoe ook ontstaan, mogen al niet altijd onder de magt van voorheerschende denkbeelden staan; dat zij het menigmaal zijn, wordt ons door eene massa feiten bewezen. De van ouds bekende geschiedenis van Boerhaave komt hier zoo goed als eenig ander geval te pas; men verhaalt van hem, dat hij eenige meisjes op de weesschool te Haarlem onmiddellijk van eene snel onder hen zich uitbreidende dansziekte (chorea) genezen heeft, door de bedreiging, dat de eerste, die in het vervolg werd aangetast, met het gloeijende ijzer behandeld zou worden.

De kracht der navolging, die meest door middel van den geest der personen werkt, staat bij de geneeskundigen als veel vermogend, hoe onverklaarbaar zij ook schijne, bekend. Uitbundig lagchen is zeer aanstekelijk. Weinigen kunnen een goed nagebootst geeuwen weerstaan, en aan boord van een schip maakt niets zekerder den passagier zeeziek, dan het zien koe kwalijk de anderen varen. Kleeding, wijze van uitdrukking, taaleigen, houding van het ligchaam, eigendommelijke bewegingen worden alle even gemakkelijk van hen, die ons omringen, overgenomen. Bij een bezoek van de Bosjesmans, vertelt Bennett, die hier enkele jaren geleden vertoond werden, was de uitwerking van hun dans op de

toeschouwers in 't oog loopend. Langzamerhand beginnend, begeleid door het maat slaan hunner knodsen, werd het rumoer steeds luider en heviger, telkens meer opwekkend, terwijl elke tred en elk gebaar volkomen in de maat bleven. Ik (Bennett) zelf en eenige vrienden met mij, voelden ten laatste een eigendommelijk trekken door al onze leden; onze eigen voeten hielden onwillekeurig de maat met de dansers, en te oordeelen naar het gevoel, dat wij toen ondervonden, konden wij ons in al hare gevolgen den aard dier aandrift begrijpen, welke de groote menigte deed deelnemen in den dans van St. Vitus, en in het dartelend Tarantisme. In Hecker's ‘volksziekten der middeleeuwen’ kan men het wonderbare verhaal vinden van de danswoede, die Duitschland en de Nederlanden bezocht. Zij droeg ook den naam van St. Jan's of St. Vitusdans, terwijl elders soortgelijke epidemiën weder andere namen voerden, zoo als het Tarantisme in Italie en elders. Ten opzigte van den St. Vitusdans verhaalt Hecker: reeds vroeg in het jaar 1374 zag men te Aken eene groote menigte mannen en vrouwen, die uit Duitschland daarheen kwamen, en die, zaamverbonden door een gemeenschappelijk zelfbedrog, in het publiek, zoowel op de straten als in de kerken, het volgende vreemde schouwspel vertoonden. Zij vormden kringen hand aan hand, en terwijl zij naar het scheen alle beheer over hunne zinnen verloren hadden, bleven zij immer voortdansen, zonder zich om de omstanders te bekreunen, uren achtereen in woest getier, totdat zij uitgeput neêrzegen; gedurende het dansen verging hun hooren en zien, en ongevoelig voor de indrukken der uitwendige zinnen, werden zij door visioenen bestookt, terwijl hunne verbeelding hen geesten deed oproepen, wier namen zij uitschreeuwden; anderen waren ten speelbal aan andere godsdienstige zinsbegoochelingen, naar gelang de begrippen der eeuw hunne verbeelding anders aandeden. Die dans beviel menschen van allerlei rang en stand, in 't bijzonder hun, welke een zittend leven leidden, zoo als schoen- en kleermakers; maar zelfs enkele landlieden verlieten hun werk op den akker, en alsof zij door booze geesten bezeten waren, hielden zij vol met dansen zonder ophouden, totdat hun laatste ademtogt was uitgeput. Het Tarantisme volgde in den beginne alleen op den beet der Tarantula (eene groote spin in Italië) en ving aan met zwaarmoedigheid en dofheid. Genoemde ongesteldheid was met eene zoo groote

gevoeligheid voor muzijk verbonden, dat de daarmede behebte, bij de eerste toonen hunner geliefkoosde melodiën, opsprongen, huppelende van vreugde voortdansten zonder verademing, totdat zij uitgeput en bijna levenloos ter neder zonken. Toen deze ziekte toenam en het gerucht er van veld won, greep eene ongewone gevoeligheid de gemoederen des volks aan; vrouwen in 't bijzonder werden aangetast. Eindelijk groeide het aantal der door haar aangetasten tot in het ongeloofelijke aan, want hetzij ze werkelijk gebeten waren, hetzij ze het zich verbeeldden, jaarlijks herhaalden zij die vertooning overal, waar de Tarantula weêrklonk. Vrouwen bragten de menigte bijéén, en kregen de ziekte, zoo als men verhaalt, niet door de giftige beet der spin, maar door het geestelijk gif, dat hare blikken gretig opzogen, en zoo werd langzamerhand de kuur der Tarantuli gevestigd als een telkenjare wederkeerend feest, dat de bevolking met ongeduldig genot verbeidde. Enkele vrouwen kwamen de uitwerksels der giftige beet te boven, door gedurende 30 jaren achtereen telkens den dans te vernieuwen; want zoolang geloofde men vertoefde het gift in het gestel; maar inderdaad zoolang bestond de waan, tot dat hij ophield afhankelijk te zijn van ligchamelijke opwekking. In de Engelsche vertaling van Heckers werk vindt men belangwekkende berigten nopens enkele godsdienstige secten van den jongsten tijd, die de namen dragen van ‘Jumpers’ (springers), ‘Shakers’ (schudders) en ‘Rauters’ (raaskallers); deze vertoonen verschijnselen, welke op de pas beschrevene zeer veel gelijken.

In al deze gevallen en zoovele andere als men nog zou kunnen aanhalen, blijkt het duidelijk, dat die uitwerkselen zijn voortgebragt door te werken op den geest der personen, en langs dien weg op hunne ligchamelijke vermogens. Om kort te gaan, denkbeelden, die de overhand hebben (praedominerende), hetzij van zelve ontstaan, hetzij door de woorden of daden van anderen opgedrongen, schijnen de opwekkende oorzaak te zijn voor personen, wier hersenfunctiën op dat oogenblik in een eigenaardigen toestand zich bevinden, een toestand, die in aard overeenkomt met dien van slapen of droomen, waarbij eveneens sommige geestvermogens werkzaam zijn, en zelfs tot buitengewone krachtsuiting kunnen aangezet worden, terwijl de overige zijn opgeheven; daarom is zij met regt door Braid Hypnotisme genoemd.

Al de daarbij teweeggebragte verschijnselen stemmen in-

derdaad ten naauwste overeen met hetgeen de geneeskundigen in verschillende ziekelijke toestanden hebben leeren kennen; na hetgeen boven reeds is vermeld, willen wij slechts aanvoeren: waanzin, *delirium tremens*, dronkenschap, *narcotisatie*, ten gevolge van opium, hatchisch en andere geneeskrachtige vergiften, om van meer andere niet te gewagen. In al die gevallen toch worden de denkbeelden zoo levendig, dat zij al de kracht der werkelijkheid verkrijgen, en dat, terwijl de aangedane persoon een zekeren graad van bewustzijn zijner omgeving behoudt, hij toch zich zelven niet vrij kan maken van den verkeerden indruk, of wel hij is zoo vervuld met het ééne denkbeeld, dat hij voor het oogenblik ongevoelig en als dood is voor alle overige.

De ware oorzaak der mesmerische verschijnselen nu is gelegen niet in een vreemden invloed van buiten, maar in een geestverbijstering (*mental delusion*), die in den persoon zelf ligt en die zijn rede en vrijen wil verlamt, zoodat hij voor een gegeven tijd slechts de speelpop is in de hand van een ander, door wien hij onweêrstaanbaar beheerscht wordt, zoodat hij niet anders, dan volgens diens wil en in de rigting, die deze aangeeft, kan zien, hooren, smaken, voelen of handelen. De lijders hebben hunne geheele aandacht gevestigd op hetgeen hun gezegd of op andere wijze te kennen gegeven wordt door die vermeende hoogere magt, en dien ten gevolge ontvangen zij indrukken door middel hunner opgewekte zinnen, die in de magnetische behandeling betrokken zijn, welke zij in hun gezonden toestand niet zouden kunnen waarnemen. Het uitgemaakte feit, dat in sommige toestanden van het zenuwstelsel de menschelijke geest zoo naar willekeur ten onder gebragt kan worden, verdient van meer dan ééne zijde onze belangstelling; men mag toch aannemen, dat een persoon onder die voorwaarden tijdelijk even zoo onverantwoordelijk is voor zijne daden als een waanzinnige; het gewigt der zaak voor de geneeskunde zal straks nog nader blijken. Vooraf echter moeten wij nog opzettelijk verwijlen bij den oorsprong der verschijnselen, die, gelijk men in het bovenstaande meermalen aangeduid vindt, in den persoon zelven te zoeken en te vinden is, en niet, zoo als sommigen willen beweren, van buiten den lijder wordt aangevoerd, en die nu eens eene gewijzigde physische, dan weder eene eigenaardige metaphysische kracht zou zijn. De beide laatste theoriën dragen grootendeels de schuld van de te vaak voorgekomen mis-

kenning der feiten, waardoor zij, die deskundigen behoorden te zijn, afgeschrikt door het heirleger kwakzalvers, dat zich bijna bij uitsluiting aan het magnetismus als ‘geene kwade zaak’, gelijk Hoek zich zeer naïf uitdrukt, vastklampte, en, bevooroordeeld door de negative resultaten, die elk streng onderzoek van *clairvoyantes* aan het licht bragt, eindigden met alles tegelijk, waar en onwaar, feiten en theoriën te zamen te verwerpen. Wij kunnen niet nalaten onderzoekers zoo als Braid, die den raad van zijnen beroemden landgenoot ‘dont think but try’ in waarheid ter harte nam, met erkentelijkheid te noemen. Braid geeft in zijn stuk een menigte proeven, boven door ons overgenomen, waarin de lijder zich zelf in den zoogenaamd magnetischen toestand brengt, waar dus geene andere verklaring overblijft dan dat de oorzaak daarvan in den persoon zelf ligt. Zoodoende vloeijen magnetiseur, patiënten en hooger geestelijke invloed nog volmaakter inéén dan Hoek zelf zou willen toegeven; het idiosomnambulisme had hem hetzelfde geleerd, maar dit gaat hij bij ongeluk steeds voorbij. Nog vindt Braid een bewijs voor zijne stelling in het groot verschil in vatbaarheid voor de mesmerische indrukken; eenigen toch worden snel en hevig aangedaan, anderen daarentegen langzaam en zwak. Dit gebrek aan gelijkvormigheid in de uitkomsten is door twijfelaars opgevat ter regtvaardiging van hun wantrouwen en vermoeden, dat al de verschijnselen, die men vertoonde, slechts een weefsel van bedrog en inbeelding daarstelden, terwijl toch, wanneer ze bezien worden bij het licht der wetenschap, dat wij daarbij te baat nemen, zij het resultaat zijn van een subjectiven of personelen invloed, waarbij wij natuurlijk een zoo groot verschil in uitkomsten moeten verwachten als er onderscheid heerscht in de ziels- en ligchaamsgesteldheid der lijders, die aan deze bewerkingen zich onderworpen hebben. Op dien grond is dan ook de verscheidenheid, die de verschillende individu's vertoonen, een sterk bewijs voor de echtheid der verschijnselen. Verder geeft ons het herhalen der bekende hoorbare, zigtbare of tastbare opgedrongen indrukken, dat ter verzekering van eenen goeden uitslag vereischt wordt, een sprekend bewijs aan de hand voor den psychischen of geestelijken aard van den bij het mesmerisme werkzamen invloed. Was het een electrische invloed, gelijk sommigen, b.v. de Amerikaansche electrobiologists, beweren, dan hadden zij die langs het gehoor den lijder bijgebragte

voorstellingen en hunne manoeuvres tot het teweegbrengen der uitwerksels niet langer noodig, dan dit het geval zou zijn om zich te verzekeren, dat de eene zijde van een leidsche flesch met negative electriciteit geladen is, wanneer de andere met positive is voorzien, of als iemand, die den electrischen telegraaph bedient, noodig heeft om het berigt aan te geven, dat hij wenscht dat overgebragt worde. De baron Reichenbach, die zeker na Mesmer het meeste opzien gebaard heeft, is op grond van eene menigte proeven, die hij met dat doel verrigtte, er toe gekomen eene nieuwe kracht aan te nemen, die analoog aan de bekende vier imponderabilia een vijfde lid dezer groep zou daarstellen, en van hem den naam van Od of Odyle ontving. Men mag gereedelijk toestaan, dat de proeven van Reichenbach met zorg geleid en wel bedacht zijn, voor zooverre zij ter bepaling van louter physische feiten dienen; dit neemt echter niet weg, dat hij een vruchtbare bron van dwaling heeft over het hoofd gezien, althans er niet genoeg op gelet heeft, namelijk op de belangrijke rol, die de geest van den patiënt bij zulke proeven speelt in het, geheel onafhankelijk van uitwendige invloeden, teweeg brengen of wijzigen der resultaten. Zijn eenigste bewijs voor die beweerde nieuwe kracht bestaat in zekere uitwerkingen, die zij op de zenuwen van enkele in den hoogsten graad zenuwachtige personen zou teweegbrengen. Welnu, de proeven van Braid, boven (pag. 73) aangehaald, bewijzen dat juist diezelfde verschijnselen bij dergelijke in hoogen graad zenuwachtige personen tot stand kunnen komen, eenvoudig en door niets anders dan door de onafgebroken aandacht van des lijders geest, wijl deze de physiologische werking van het deel, waarop zij gerigt is, verandert, vooral wanneer dit geschiedt in afwachting dat er iets op het punt staat te gebeuren. Die uitwerksels kunnen versterkt worden, wanneer men maakt, dat de onder behandeling zijnde persoon iets ziet of voelt bewegen over eenig ligchaamsdeel, want dan ondersteunt het zigt- of tastbare voorwerp hem in het concentreren van zijn aandacht, zonder dat daarbij overbrenging van eenigen geheimen of uitwendigen invloed van den operateur op den patiënt plaats grijpt.

Verlangt men het gezegde door de uitspraak van bevoegde mannen nog nader te hooren staven, wij noemen Henry Holland, die na de proeven en de verklaring van Braid geene verdere wederlegging van Reichenbach's beschouwingen omtrent

het bestaan van zijne Od - kracht noodig acht. Hoe bij zulke gevoelige personen, wanneer zij in dien toestand verkeeren, denkbeelden, die hun door middel van het gehoor door een tweeden persoon worden bijgebragt, dezelfde uitwerking hebben, hebben de boven (pag. 74) aan Braid ontleende proeven geleerd. Zelfs Mr. Stone, de Amerikaansche magnetiseur of electrobiologist moest, toen Braid hem persoonlijk het een en ander van zijne proeven benevens hare verklaring mededeelde, bekennen, dat diens verklaring geheel voldoende was voor die gevallen, waar men door middel van het gehoor den lijder denkbeelden kan bijbrengen; maar toch wenschte hij zijne eigene theorie vol te houden, wijl zij alleen verklaring scheen te geven van den zwijgenden wil. Er worden namelijk enkele toevallige voorbeelden aangevoerd, dat magnetiseurs, zoo als zij beweren, stilzwijgend en zonder zigtbare teekenen door middel van louter sympathie en door de magt van hunnen wil hunne lijders bevelen meêdeelen. Deze onderstelling is echter eene geheel en al onhoudbare. Want terwijl het ten hoogste slechts exceptionele gevallen zijn, is Braid, om alleen dezen te noemen, zoo dikwijls hij in de gelegenheid was dergelijke lijders te onderzoeken, steeds terstond in staat geweest de oorzaken van dwaling, die den operateur misleid hadden, aan te geven. Nimmer zag hij eenigen bijzonderen invloed van dien zwijgenden wil, noch in de verte, noch van nabij, indien men ten minste behoorlijk voor alle bronnen van bedrog en misleiding op zijne hoede geweest was. In de vijf jaren, die er sinds zijne refutatie van Reichenbach verliepen, is hem bij alle zijne proeven en onderzoekingen niets voorgekomen, wat zijne overtuiging omtrent dit punt eenigermate heeft doen wankelen. Gelijk men weet, is het een deugdzaam physiologisch feit, dat, zoodra de stam van een zenuw is doorgesneden, alle gevoel en willekeurige beweging in de deelen, die door die zenuw onder de plaats van doorsnijding verzorgd worden, vernietigd is. Bij de aanname van een zwijgenden wil nu hebben wij aan de mogelijkheid te gelooven, dat er zulk een graad van sympathie tusschen twee verschillende personen bestaan kan, dat de een in staat is door uitoefening van zijnen wil of door andere stilzwijgende en onzigtbare manoeuvres zijn eigen zenuwinvloed buiten zijn ligchaam te dringen, en daardoor de daden van iemand anders te beheerschen, zelfs op mijlen verren afstand, terwijl hij anders in zijn eigen ligchaam dien invloed zelfs geen gedeelte van een lijn over het afgesneden zenuw-

einde heen, terwijl namelijk de zenuweinden bijna tegen elkander liggen, kan voortdrijven, zoodat willekeurige beweging van zijn eigen ledematen daaruit voortvloeit.

Hoe vreemd het klinken moge en hoe geneigd men zij aan een zoo ongerijmd beweren niet het minste geloof te hechten, toch staat ons dit niet zoo terstond vrij, wanneer wij de voorstanders van den zwijgenden wil zich op feiten zien beroepen. Het moet niet geheel en al onnoodig gerekend worden, de waarheid dier feiten met de grootste voorzigtigheid na te gaan, en naauwlettend toe te zien of zij werkelijk bewijzen wat men er mede beöogt, namelijk dien zwijgenden wil, dan wel of zij eene andere, betere, minder met onze overig physiologische kennis strijdende verklaring toelaten.

Zeker komt hier de les van eenen anderen Engelschen schrijver (Noble)[1] over ons onderwerp, wiens werkje, rijk in voorbeelden, nog steeds ten hoogste de aandacht van elken waarheidlievenden lezer verdient, wel te stade, waar deze zegt, dat de bewijskracht van elke daadzaak, welke strekken moet om nieuwe meeningen te bevestigen, in omgekeerde reden moet staan tot hare tegenstrijdigheid met de algemeen als waar erkende leer, en dat om stellingen, die zich aankanten tegen alle vroegere ervaring en tegen algemeen erkende begrippen, ingang te doen vinden, elk bewijs, dat voor dezelve aangevoerd wordt, volledig boven alle verdenking verheven moet zijn, en door eene andere uitlegging volstrekt niet moet kunnen ontzenuwd worden. Vreesden wij niet de perken der hier ons toegestane ruimte te zeer te overschrijden, wij zouden eenige goed onderzochte gevallen van zwijgenden wil en *clairvoyance* hier in 't breede kunnen overnemen; thans bepalen wij ons tot een paar staaltjes, die ons het eerst in handen kwamen[2]. M. Lassaigne, echtgenoot en magnetiseur van Mejufvr. Prudence Bernard, had in eenige steden van Frankrijk en Italië magnetische voorstellingen gegeven; beide werden, toen zij te Genève zich ophielden, uitgenoodigd om in een besloten gezelschap tegen 300 fr. als schadevergoeding de volgende, blijkens hunne annonces

1 ‘Mesmerisme true - Mesmerisme false (Noble),’ in 't Hollandsch vertaald door Dr. J.N. Ramaer, onder den titel: ‘wat is waar, wat onwaar in het dierlijk magnetisme?’ (zie pag. 8 aldaar).

2 ‘Relation d'une séance de somnambulisme magnetique donnée a Genève le 24 Decembre 1850, par M.A. Lassaigne et Mlle. Prudence Bernard. Genève 1851,’ niet in den handel, medegedeeld in ‘Casper's Wochenschrift, April 1851.’

door hen gemakkelijk uitvoerbare, proeven te vertoonen: 1°. zou Prudence een in een hermetisch gesloten, van binnen sterk verlichte kast geplaatst geschrift lezen, 2°. Lassaigne zou, in een gesloten kamer zich bevindende, zonder taal of teeken een hem per schrift meêgedeelde orde door Prudence doen uitvoeren. De uitslag van de eerste proef was, dat de somnambule spelde R.A.N.E., twee letters, een aan het begin van 't woord, de tweede tusschen de N. en de E., kon zij niet lezen. Op het binnen in de kist liggend papier stond duidelijk geschreven *Calypso*. De uitslag van de tweede proef was evenmin bevredigend; de gegeven order was den regter voet te buigen; Prudence hief den linkerarm omhoog. Deze geschiedenis van het lezen door onzigtbare voorwerpen, waartoe blijkens de proeven van Passe en Dechambre,[1] niet behoort het zien door het tafpleister, gipsmasker of een blinddoek - want een niet gemagnetiseerde kan daardoor zien in een of andere rigting, zonder dat de omstanders vermoeden in welke - herinnert aan hetgeen in 1840 te Parijs gebeurde. Aan de somnambule van den Heer Teste, die naar den prijs van Burdin (3000 fr.) stond, werden door de Academie de Medecine in een goed gesloten doos de volgende dichtregelen voorgelegd:

> ‘Encore un mot Romains! tout est mûr pour la gloire,
> Ma dernière parole est un cri de victoire;
> Nos succès fussent-ils differents ou douteux,
> S'arrêter est fatal, reculer est honteux.
> Choisissez! Rome libre, ou la patrie esclave,
> La mort, effroi du lâche, est la palme du brave.’

Na een uur inspanning verklaarde de somnambule, dat er stond: ‘nous sommes.’

Onder het opschrift: ‘Beiträge zur Lehre vom Magnetismus’,[2] vindt men het berigt eener Commissie, bestaande uit een twaalftal van de eerste geneeskundigen der Oostenrijksche hoofdstad, van welke het genoeg zij Schuh, Haller, Zehetmayer, Flechner, enz. te noemen. Deze Commissie deed een rij van proeven met meerdere patiënten, waaronder twee sensitiven en ééne somnambule, genaamd Leopoldine, die vroeger door den baron Reichenbach voor meerdere proeven was uitverkoren, en thans onder behandeling van den Rit-

1 ‘Gazette Medic: 10 Sept. 1841.’
2 ‘Zeitschrift der Gesellschaft der Aerzte zu Wien’ (1846), 3er Jahrg., Nov. en Dec.

ter von Eisenstein, naar diens beweren uitstekende magnetische gaven bezat. Wij deelen hier alleen een der korte resultaten van het zorgvuldig en langen tijd voortgezet onderzoek mede, het luidt: ‘Zur Zeit der Untersuchung war die Leopoldine des Hellsehens (*clairvoyance*) *bar und ledig*, nichts destoweniger fährt sie fort sich als Hellseherin zu produciren. Die Rolle, die sie als *clairvoyante* vor der Commission spielte, muss als gänzlich misslungen betrachtet werden.’

Verlangt men het gevoelen te kennen van Prof. Bennet, evenmin een der zaak onkundigen scepticus, gelijk wij boven zagen, hij betuigt uitdrukkelijk, dat hij geenerlei kennis draagt van een reeks behoorlijk bevestigde feiten, die geschikt zijn dergelijke leer te schragen. Hij heeft zelve talrijke proeven genomen met lieden, die in het dierlijk magnetisme gelooven, doch alle te zamen hebben hem slechts overtuigd, dat een dergelijk verschijnsel niet bestaat, en dat al de verschijnselen, die werkelijk zijn voorgevallen, afhangen van voorstellingen die den lijdenden persoon worden bijgebragt. Al de proeven, zoovele er in zijne tegenwoordigheid gedaan werden, die ten doel hadden den invloed van den zwijgenden wil aan te toonen, zijn mislukt. Weshalve hij besluit, dat de bewegingen, de strijkingen en andere handelwijzen der zoogenaamde dierlijke magnetiseurs alleen dienstig zijn om de aandacht te bepalen en om den lijder denkbeelden van anderen op te dringen of mede te deelen. Hij is in die zienswijze bevestigd door zorgvuldig de handelwijze van Mr. Lewis gade te slaan; diens gedragingen waren vol uitdrukking, en hij voerde der behandelde persoon zijne denkbeelden toe door middel van een gebaardenspel, dat inderdaad uitstekend was. Toevallige omstandigheden hebben Bennet tevens overtuigd, dat Mr. Lewis in de opwekking van het oogenblik onbewust was van zijne eigene manier van handelen. Inderdaad, toen hij hem zijn gevoelen uiteenzette, dat de waargenomen uitwerkingen haar ontstaan te danken hadden aan bijgebragte denkbeelden, bestreed Lewis die opvatting, op grond dat hij vaak den persoon juist het tegenovergestelde verzocht te doen van hetgeen hij verlangde dat geschieden zou. Het is zeker waar, wanneer hij wenschte dat de persoon van zijn stoel zou oprijzen, heette hij hem gestadig te gaan zitten, maar op een toon van stem en vergezeld door gebaren, die vrij duidelijk aanwezen, wat zijne wezenlijke bedoeling was.

Bij verschillende gelegenheden beproefde hij op anderen te werken door middel van hetgeen hij noemde den zwijgenden wil, door stevig hen aan te kijken, terwijl hij onbewegelijk bleef staan. Dit gelukte somtijds, evenwel niet zonder dat de pogingen, die hij zelf daarbij deed, zoo heftig waren, dat zij hem buiten zijn weten op zijne toonen deden staan of het hoofd deden opheffen, of hem in zijne gebaren eene schets van hetgeen hij verlangde deden geven, die onmiddellijk door den in behandeling zijnden persoon werd gevat. Gelijk reeds gezegd is, iedereen kan tusschen de oogleden door zien, ook wanneer zij zoo digt op elkander gesloten zijn, dat zij voor hem, die er naar ziet, gesloten schijnen; men kan zich daarvan door eigene proefneming gemakkelijk overtuigen. Het verdient opmerking, dat er sommige personen zijn, die gedurende den magnetischen slaap tusschen door de gedeeltelijk gesloten oogleden zien. In dat geval nu is het genoeg, dat de operateur stijf en strak op eenig deel van hun ligchaam staart, b.v. op een arm of een been, dan zal de patient onmiddellijk vatten wat hem daardoor wordt opgedrongen, en zich verbeelden, dat men wenscht, dat dat deel, waarnaar de operateur kijkt, in beweging worde gebragt, en de hem eigene gezeggelijkheid zal hem oogenblikkelijk geneigd maken aan dit hem opgedrongen bevel te gehoorzamen. Indien nu vooraf reeds het deel in beweging is gebragt, hetzij door eene contact-strijking, hetzij door eenigen anderen prikkel, die onmiddellijk op het deel is aangewend, dan zal, indien b.v. het deel naar beneden hangt, het worden opgeheven, is het omhoog, dan zal het dalen of het zal zich zijdelings bewegen, bijaldien er een mechanisch beletsel is aangebragt, dat de beweging naar boven en naar beneden verhindert. Op dezelfde wijze zal de bij zulke patienten aanmerkelijke neiging tot sympathie en nabootsing hen doen opmerken en doen nabootsen elke natuurlijke handeling van den operateur of van iemand anders, op wien deze des lijders aandacht bijzonder gevestigd heeft. Stel echter een scherm tusschen beide, maak dan bewegingen met het lijf of met de ledematen, en zij zullen zich moeten verlaten op het hooren in plaats van op het zien in de gegeven omstandigheden, en zij zullen thans alleen bij toeval nog naauwgezet in het nabootsen dier natuurlijke handelingen kunnen zijn: hetgeen ten klaarste bewijst, dat zij in het eerste geval geleid worden door

hun gezigt, te weten, dat zij zien tusschen hunne ten deele gesloten oogleden door.

In het voorbijgaan wete men, dat al die verschijnselen kunnen verwezentlijkt worden, zonder dat de patient de bedoeling heeft met anderen bedrog te spelen, en zonder dat hij bij het ontwaken uit zijn slaap eenige herinnering heeft van hetgeen inmiddels geschied is.

Tevens bedenke men, dat den lijder, reeds eer hij de oogen sluit en in slaap geraakt, menig denkbeeld vooraf kan worden bijgebragt, gelijk dit werkelijk door Mr. Stone geschiedde, en dat dan de gevolgen daarvan in den slaap zich zullen uiten; men vergelijke voorts hetgeen boven nopens de magnetische strijkingen en de kunstmatige omkeering der daardoor veroorzaakte verschijnselen gezegd is.

De ondervinding van zaakkundige onderzoekers in Duitschland, in Frankrijk, in Zwitserland, in Engeland en Schotland voert steeds tot hetzelfde resultaat, dat er namelijk, mits men voor bedrog op zijn hoede zij, geene dier beweerde bovennatuurlijke feiten worden waargenomen, welke niet voor eene physiologische verklaring vatbaar zijn, waaruit tevens voortvloeit, dat de aanname eener nieuwe bovennatuurlijke kracht onnoodig is, ja, dat zij niet bestaat.

Het zal gewis ons thans weinig moeite kosten de volgende uitspraak van Bennet te beamen. Men houde tevens wel in 't oog, dat de hier besproken verschijnselen geenerlei verband hoegenaamd bezitten met de eigenaardige sympathie en de soidisant *clairvoyance* der dierlijke magnetiseurs. Ik heb, zegt Bennet, talrijke pogingen zien doen, om daarvan te doen blijken, maar alle zijn zij mislukt. Verder aarzel ik niet mijne overtuiging uit te spreken, dat er nimmer eenige proef genomen is in een wetenschappelijken geest, die in de verte tot steun kan dienen voor de onphysiologische leer van het voorbrengen en zich verplaatsen der zinnen. In denzelfden geest uit zich Braid, bl. 528: Ik heb nimmer eenig verschijnsel gedurende den mesmerischen slaap, ook niet gedurende den toestand, die zich in verschijnselen bij wakenden openbaart, gezien, hetwelk niet in overeenstemming was met de algemeen erkende physiologische en psychologische beginselen. De zintuigen en geestvermogens mogen in eenen buitengewonen graad verlevendigd of onderdrukt worden, maar nimmer heb ik iets gezien, dat regt gaf te gelooven, dat personen daardoor de gave er-

langden, om door bepaald ondoorschijnende voorwerpen te lezen, of het vermogen verkregen, om eene taal te verstaan, die zij nimmer geleerd hadden, en andere zulke bovenzinnelijke verschijnselen meer, die door de mesmeristen als van hoogeren aard bestempeld zijn.

De kracht van een sterk op een punt ingespannen aandacht, van eene levendige verbeelding en van zelfvertrouwen niettemin maakt het iemand mogelijk buitengewone kunststukken van klanknabootsing ten uitvoer te brengen; te schrijven en te schetsen op het gevoel zonder gebruik zijner oogen; in een mengsel deeltjes te ontdekken, die tot zekere stoffen, welke door hunne handen gegaan zijn, behooren, door het verscherpte zintuig van den smaak; het door aanraking alleen onderkennen van. verschillende gladgepolijste, geheel aan elkander gelijkvormige, metaalstukken door grootere gevoeligheid voor hitte en koude, want het verschillend vermogen der metalen, om warmte op te nemen, veroorzaakt ongelijke gewaarwordingen in de hand, die ze aanraakt; sommige metalen, wier specifieke warmte zeer veel verschilt, kan zeker iedereen door dit middel onderscheiden, gelijk Brunner zeer waar heeft aangetoond; een gesprek in een naburig vertrek af te luisteren, wat denzelfden persoon in wakenden toestand niet mogelijk was; voor den geest terug te roepen zaken, lang vergeten, wanneer hij wakker was; en verder besluiten, die eene ongemeene sluwheid verraden, te trekken uit gegevens, die hem zijn bijgebragt, of die van zelve in zijn geest oprijzen uit de herinnering van verleden gebeurtenissen, waarop hun ingespannen aandacht gerigt werd. De laatstgenoemde kunststukken zijn juist analoog aan die, welke de Celtische Zieners of de *Secondsight men* in de Schotsche hooglanden vertoonen. Hun aandacht was zoo sterk ingespannen, en hun geest zoo verzonken in het onderwerp hunner diepzinnige beschouwing, dat zij, even als sommige somnambulisten, daar stonden met starende blikken: ‘their eyes being open, but the sense shut;’ met hunne oogen wel open, maar hun gezigt weg; terwijl men verder de schranderheid van sommige hunner besluiten aanzag als het uitwerksel eener soort van inspiratie, welke aan die soort van menschen eigen zou zijn.

Na het tot hiertoe gezegde zal, dunkt ons, niemand aarzelen voor de reeks belangwekkende, vaak wonderbare verschijnselen, waarover ons onderzoek liep, de nog te zeer gangbare afleiding van eene bovennatuurlijke kracht als onnoodig, onbewijsbaar en zeker onbewezen te verwerpen, terwijl de telkens daarvoor in de plaats gegeven natuurlijke verklaring op eene meer redelijke wijze de weetgierigheid, die van verschijnselen tot oorzaken wenscht op te klimmen, bevredigt. De door ons voorgedragen beschouwing berust op deugdelijke feiten en proeven, zoodat zij op geenerlei wijze er onder lijden kan, indien ook al de proeve van verdere verklaring, gelijk Bennett die waagt, minderen bijval mogt vinden wegens het gebrekkige der kennis, en daarom min of meer hypothetische, dat haar als deel van de leer der hersen verrigtingen aankleeft. Zagen wij er om die reden al geen bezwaar in den genoemden schrijver in den verderen gang zijner redenering te volgen, zoo noopte ons echter de vrees voor te groote uitvoerigheid niets meer dan zijne slotsom over te nemen. Hij neemt namelijk aan, dat zekere geestvermogens tijdelijk verlamd of opgeheven zijn, terwijl de overige in volle werking zijn; iets soortgelijks dus als men ziet in het verloren zijn der beweging, terwijl het gevoel ongestoord is. Diensvolgens veroorzaken de psychische prikkels bij de eerste geene indrukken, terwijl die bij de tweede versterkt zijn; daaruit vloeit voort, dat het juiste evenwigt van den geest verstoord wordt, en dat de lijdende persoon voor dat oogenblik handelt en spreekt, alsof het denkbeeld, dat de overhand heeft boven de overige, werkelijkheid was. In zooverre komt die toestand overeen met het gewone slaapwandelen, met zekere vormen van hypochondrie en waanzin, maar zij laat oneindige wijzigingen toe, naar gelang van den aard van het bijgebragte denkbeeld. Hij stelt, dat er een psychische prikkel wordt voortgebragt, welke onbeheerscht door de overige in gewone omstandigheden werkzame geestverrigtingen, indrukken op de peripherische einden der hersenzenuwvezelen te weeg brengt; de invloed hiervan wordt alleen naar buiten op de in beweging komende spieren overgebragt.

Zoo kan verder de herinnering van gewaarwordingen telkens voor den geest teruggeroepen worden, met dit onderscheid, dat wij onder gewone omstandigheden weten, dat het slechts herinneringen zijn, met behulp van oordeel, ver-

gelijking en onzer andere geestvermogens; maar zijn die gaven uitgeput, gelijk dit in den toestand, die ons hier bezig houdt, het geval is, terwijl het bijgebragte denkbeeld de bovenhand heeft, dan gaat de lijdende persoon gelooven aan deszelfs werkelijkheid.

Op deze wijze kennen wij aan de geestvermogens een zekere magt toe, om de dwalingen, waarvoor elk hunner in 't bijzonder bloot staat, te herstellen, niet anders als de begoocheling van het eene zintuig ontdekt kan worden door de overige. Er zijn begoochelingen der zinnen, er zijn er van den geest, de laatste veroorzaakt door overheerschende denkbeelden en verholpen door juist redeneren; de eerste veroorzaakt door verkeerde werking van een der zinnen en verholpen door de rigtige aanwending der overige. Beide deze toestanden zijn innig vereenigd en werken op elkander, nademaal de van willekeur en gemoedsaandoening afhankelijke beweging en gewaarwording, van den geest bewuste verrigtingen zijn.

Een gezonde geest kenmerkt zich door het juiste evenwigt van al de geestvermogens, op dezelfde wijs als de gezondheid des ligchaams afhangt van de juiste werking van alle zenuwen. Men heeft dus volkomen regt den hier besproken toestand eenen ziekelijken te noemen. Maar even gereedelijk als men dit erkennen wil, evenzeer is men geregtigd dien naam over te brengen en toe te kennen aan het dogmatische scepticisme, dat bij menigeen, b.v. ten opzigte der voor onderzoek toegankelijke feiten van het mesmerisme, heerscht. Het is toch wel der opmerking waardig, dat, in overeenstemming met hetgeen de wakende verschijnselen leeren, een sterk gevestigd denkbeeld - hier van een hardnekkig scepticisme - den geest van een onderzoeker zoozeer kan innemen, dat hij een geheel en al ongeschikt persoon wordt, om als geldige getuige op te treden in zaken van zuiver feitelijken aard, en waarneembaar voor allen, die geen slaven zijn van het vooroordeel. Zijne verbeelding en het bij hem eens gevestigd begrip kan zoo magtig en zoo alles overmeesterend zijn, dat hij onbewust gedwongen wordt de denkbeelden van zijn eigen geest voor de feiten te verklaren, in plaats van datgene, hetwelk zich in de werkelijkheid aan hem voordoet. Deze beschouwing van het individu verbreidt een belangrijk licht over den aard en de waarde van aanschouwelijke waarheid, in gevallen waar twee partijen lijnregt elkander tegenspreken in het beschrijven van gebeurtenissen, van welke

zij beide ooggetuigen waren. Een sterke indruk op den geest, een vooroordeel kan een of meer getuigen misleid hebben, zonder dat zij de geringste bedoeling hadden om de feiten verkeerd voor te stellen. Moge bedrog bij de mesmerische vertooningen dikwijls gepleegd en zeer ligt mogelijk zijn, zoo bestaat het daarom toch niet overal en altijd. Dit heeft men vaak vergeten en tevens dat twijfel leiden moet tot onderzoek, en dit, vooral in de proefondervindelijke wetenschappen, tot waarheid. Dien weg sloeg Braid in; daaraan danken wij de belangrijke bijdrage, door hem op dit gebied geleverd. Tegenover dien geest van onderzoek staat het leerstellige scepticisme, dat niet alleen de rede buitensluit, maar zelfs het waarnemingsvermogen stoort en bederft. Die waarheid schijnt reeds helder gevoeld te zijn door Dugold Stewald, toen hij schreef: ‘onbegrensde twijfelzucht is evenzeer als 't blinde geloof het kind van eenen zwakken geest.’ Het ware eene grove misvatting wanneer men den invloed der verbeelding en der voortdurend op eenig ligchaamsdeel ingespannen aandacht, alleen in den toestand des geestes wilde erkennen, zonder dat daarmeê eenige verandering in het ligchaamsgestel zou gepaard gaan. Ingespannen aandacht op een bepaald ligchaamsdeel gerigt, verandert zoowel de gewaarwording als den bloedsomloop in het bedoelde deel en in des te heviger graad, naarmate verbeelding en geloof van den lijder sterker zijn. Uit deze bron kunnen de zwaarste en noodlottigste ziekten ontspringen, terwijl tevens door de aandacht af te trekken, den gedachtengang op eenig nieuw voorwerp te bepalen of dit steeds na te jagen, verligting en genezing kunnen tot stand komen in gevallen, die zonder zulk eene leiding en stemming des geestes geheel mislukt zouden zijn.

De weldadige invloed van hoop en vertrouwen op ziekte, is den geneeskundigen evenzeer bekend als de nadeelige strekking van vrees en ontmoediging. Deze werking van den geest op het ligchaam is sinds de vroegste tijden af voor de menschen een voorwerp van vereering en verbazing geweest. In den ouden tijd waren de heidensche priesters de geneesmeesters, hunne tempels waren in zoovele genezingsgestichten veranderd, waar de zieken zich om hulp konden aanmelden. In streken waar de R. Catholijke godsdienst heerschende is, plagt ten tijde der middeleeuwen, de be-

trekking van priester met die van geneeskundige in één persoon vereenigd te zijn, zoodat de veelvermogende uitwerksels van sommige reliquiën en de gezegende gevolgen der pelgrimsreizen, in gevallen, die aan eene eenvoudige kuur weêrstand boden, grooten steun vonden. Wel verre, dat wij het onwaarschijnlijk achten, dat er op die wijze werkelijke genezingen hebben plaats gehad, mogen wij uit al hetgeen nopens den vermogenden invloed van verbeelding, geloof en sterk ingespannen aandacht, op het wijzigen en beheerschen van physiologische werkingen is aangevoerd, het besluit afleiden, dat er waarschijnlijk velerlei gevallen van genezing zijn voorgekomen. Het gewijzigd worden van den toestand des ligchaams, door op den geest te werken, is een feit, dat ons in staat stelt, op wetenschappelijke gronden, het ontstaan en het gelukkig slagen der behandeling van menige ziekte te begrijpen, waar haar eigendommelijke en toereikende uitwendige stoffelijke agentia ter verklaring ontbreken.

Op die wijze laat zich ook de reeks van verschijnselen uitleggen, welke aan duivelsche kunst, hekserij, geestenzienerij, betoovering plagten geweten te worden. Daarin lag de kracht der Obi-vrouwtjes, die hunne ligtgeloovige slagtoffers konden doen wegkwijnen en sterven, onder hunne gewaande booze magt en onder den druk hunner verwenschingen. De legenden der heiligen, de berigten van vermaarde bedevaartgangers, de verhalen nopens enkele reliquiën en de geschriften van godsdienstige dweepers in het algemeen, zijn rijk aan wonderbare genezingen. Vele van die geschiedenissen zijn zeker ongeloofelijk, andere echter zijn zeer wel aan te nemen. Zoo zijn de weldadige werkingen der koninklijke aanraking, enz., voor Engeland bewaarheid door mannen, als Richard Wiseman en Robert Boyle. Dat de Fransche koningen van weleer diezelfde gave bezaten, is genoeg bekend. Wat wij van elders weten, nopens de uitwerking van beloften, vol vertrouwen aan den eenen en vol geloof aan den anderen kant, vindt in het hier gezegde evenzeer zijne verklaring, als omgekeerd de geloofwaardigheid dier geschiedenissen er door wint. Het vermogen van de metalen tractors van Perkins, van toovermiddelen en amuletten, berust even goed als de werkzaamheid van galvanische ringen en broodpillen, op het krachtig geloof dat de lijder in de deugd der aangewende middelen heeft. Daarin schuilt de wonderkracht,

die de kuren, door Mesmer verrigt, schijnt te kenmerken. Dr. Haygarth, van Bath, deed al de kuren van Mesmer en Perkins met twee stukken hout, die geheel en al gelijk gemaakt waren aan de metalen tractors van den laatsten - wel te verstaan, zoo lang hij zijn geheim voor zich hield - want van het oogenblik af, dat hij zijn boek in de wereld zond en het bedrog bekend geraakte, kwamen er geene genezingen meer bij hem voor.

Men heeft alle reden om aan te nemen, dat de werkzaamheid van vele onzer geheimmiddelen en van menige geneeskuur van den dag, gelegen is in den roep, die van hen uitgaat, en hen met eene ephemère aureole omgeeft. Verlangt men dit nog nader voor het Mesmerisme toegelicht te zien, wij wijzen op de schrijfster van de ‘Letters on Mesmerism’. Miss Harriet Martineau, welke in die brieven haar eigen geval mededeelt, merkt zeer naïf het volgende aan: ‘Toen men mij, nadat mijne ziekte reeds eenigen tijd bestaan had, in vollen ernst afvroeg, of ik geloofde, dat er geen hulp voor mij was? zou ik geantwoord hebben, dat misschien het Mesmerisme mij gedeeltelijke genezing kon aanbrengen.’ Geen wonder dus, dat, toen men dit ten slotte in 't werk stelde, het de verlangde uitwerking had; en haar geneeskundige had zeker, bij het zien van den waan, die haar bezielde, groot gelijk, de dame met den eersten magnetiseurs den besten, dien hij haar verschaffen kon, in rapport te brengen.

De openbaringen van Kelly, in die dagen opgeteekend door Dr. Dee, Drost van Manchester, onder Koningin Elisabeth, en die men beweerde dat hem ingegeven werden door een geest, terwijl hij in het befaamde kijkglas van Dr. Dee tuurde; de waarzeggers, die een soortgelijk middel bezigen om in de toekomst te zien, door op den bodem van een glas te staren (bij Hoek leest men: ‘het is den mensch, als redelijk wezen, vergund, eenen blik in de toekomst te werpen;’) de ingevingen van den Engel aan hen, die in het toovercrystal van Lady Blessington mogten zien, alle vallen in ééne en dezelfde rubriek; het zijn louter verdichtselen der verbeelding, door vragen als anderzins opgewekt, die opgeteekend zijn als geestverschijningen, die werkelijk gezien, als antwoorden, die hoorbaar geuit of in voor hen zigtbare teekenen door de gezegde Engelen zouden zijn ter neêrgeschreven. Al wat bovenmate den bestaanden loop der gedachten en

gewaarwordingen aanzet en wijzigt, in 't bijzonder wanneer dit verzeld gaat van geloof en verwachting en sterk ingespannen aandacht, zal zonder twijfel eene verandering van den bestaanden ziels- en ligchaamstoestand ten gevolge hebben.

De toepassing van dit feit in de geneeskunde ligt zeer voor de hand, maar eerst in den jongsten tijd heeft men op meer methodischen weg pogingen in 't werk gesteld om pijn te genezen, zenuwopgewektheid en spierzwakte te bekampen.

Neemt men daarbij in aanmerking, dat de geschiktheid om in slaap gebragt, en ten opzigte van de verrigtingen der zenuwen bewerkt te worden, aan vele, ongeveer één op de twintig personen eigen is, dan springt 't in het oog, dat onder de door hunne ziekte reeds daartoe bij uitstek geschikte lijders, het aantal van hen, die vatbaar zijn om zoo bewerkt te worden, veel grooter zal zijn.

Moge het gewigt der zaak, door die meerdere ruimte, waarin zij toepasselijk zal zijn, helderder uitkomen, zoo mogen wij ons echter niet ontveinzen, dat zij nog in hare kindschheid verkeert, en moeten tevens nadrukkelijk protesteren tegen de schandelijke kwakzalverij, waarin zij tot nog toe geheel bedolven ligt. Het verheugt ons op Mr. Braid in Manchester, Dr. Eisdale in Indië, en welligt nog enkele anderen te mogen wijzen, als die een waardig begin hebben gemaakt met de rationele behandeling van ziekten door genoemde middelen. Het verblijve aan verdere waarneming te bepalen, in hoeverre de besproken invloed afhankelijk is van het vertrouwen van den lijder of van zijn geloof in eene geheimzinnige magt, die men waant dat daarbij werkzaam is. Het mag niet te onpas zijn Mr. Braid hier zelf in 't kort zijn gevoelen te hooren voordragen. ‘Deze kunstbewerkingen, *mits voorzigtig en met zorg geleid*, zijn geheel onschadelijk en kunnen tevens tot de heilzaamste gevolgen leiden, door het verligten of genezen van zekere ongesteldheden, die óf in eene hooge mate hardnekkig ter behandeling zijn, óf zelfs geheel ongeneeslijk op de gewone manier van behandelen met enkel medicamenten. Op deze wijze kunnen wij de stemming der zenuwwerking, den toestand van den bloedsomloop, hetzij plaatselijk, hetzij algemeen, en diensvolgens de verrigting van een bepaald orgaan opwekken of neêrdrukken in eenen zeer aanmerkelijken graad, naar gelang der manier van kunstbewerking, waartoe men

in elk individuëel geval zijne toevlugt neemt. Langs dezen weg dus kan ziekelijke inbeelding en ziekte niet alleen teweeggebragt, maar ook in vele gevallen genezen worden, en dat wel niet enkel voor zoover de geestvermogens, maar zelfs waar de ligchamelijke verrigtingen er bij betrokken zijn. Elke verrigting kan verlamd of gestoord worden, door een bepaalde manier van bewerking, van opdringing, van manipulatie; zij kan versterkt en teregt gebragt worden door een tegenovergestelde wijze van behandeling. Meer dan ergens anders, ziet men dit bewaarheid bij patiënten, welke in den zoogenoemd magnetischen slaap geraakt zijn.'

Hoe belangwekkend eene vertooning het zij, die ons leert dat de menschelijke geest op zulk eene wijze ten onder gebragt en beheerscht kan worden, zoo herinnere men zich wel de zoo even reeds aangeprezen omzigtigheid, waarbij van hare geneeskundige toepassing sprake was. Braid houdt de voortgezette herhaling van de bedoelde proeven bij wakenden, voor alles behalve gevaarloos voor de geestvermogens van zulke lijders, die er in een blijvenden ziekelijken toestand door kunnen geraken. Andere deskundigen oordeelen er eveneens over, dat het zonder onderscheid nemen van proeven op zenuwachtige personen nadeelig kan zijn. Wat in den aanvang van dit opstel nopens de mesmerische manie te Edinburgh verhaald is, kan ten voorbeeld strekken. Men vergunne ons, met den schrijver van dat berigt, bij de uiteenzetting, waarin dat nadeel bestaat, nog even stil te staan. Het groote doel van allen, die naar eigen ontwikkeling en volmaking streven, is het beheerschen hunner hartstogten en gemoedsaandoeningen, het beteugelen en regelen der verbeelding, volgens de strengere eischen, die oordeel, vergelijking en opmerkzaamheid aan de hand geven; daarom hebben ook de geneeskundigen tot dusverre zich zooveel mogelijk beijverd, om de daarmeê lijnregt in strijd zijnde verschijnselen, die boven beschreven zijn, te voorkomen. Terwijl het nu blijkt, dat die zelfde verschijnselen bij een groot deel van het publiek kunnen te weeg gebragt worden door onwetende en baatzuchtige lieden, moet men met reden beducht zijn, dat zenuwziekten onder ons steeds zullen toenemen. Het is toch genoeg bekend, en menigeen ligt het welligt nog versch in het geheugen, hoe personen, die aanvingen met het nabootsen van zenuwtoevallen en vallende ziekte, ten slotte ontwaarden, dat zij werkelijk met die kwalen behebt waren.

Het is ook geene ongerijmde veronderstelling, dat de geestvermogens er zeer onder moeten lijden, wanneer personen telkenmale hun eigen wil opgeven en steeds handelen naar aanleiding der buitensporige denkbeelden, die hun door anderen worden opgedrongen. Let men eindelijk op het genot, dat die zenuwopwekking met zich voert, zoo vergete men niet, dat dit zijnen hoofdgrond heeft in het bewustzijn dat het gematigd kan worden, althans dat men zelve daarvan meester is. Op het oogenblik dat het ophoudt zulks te zijn, wordt er een gevoel van onvermogen geboren, dat in hooge mate beangstigt en dat wanhoop aan eigen kracht doet ontstaan, wat men bij krankzinnigen zoo vaak aantreft. Vreesden wij niet den schijn van overdrijving welligt niet van ons te kunnen weren, wij zouden die vergelijking, welks praktische strekking men ligtelijk bevroeden zal, verder kunnen uitspinnen.

Nog één punt rest ons, wat op geene mindere belangstelling aanspraak maakt, het betreft de genezing van dien ziekelijken toestand. Gelukkig is de ziekte, mits tijdig behandeld, zeer gemakkelijk te genezen. Verban eens vooral uit den geest der aangetaste personen het denkbeeld, dat zij in de magt zijn van eenen zekeren vreemden invloed - laat hen weigeren om op eenig bepaald voorwerp gedurende een ongewoon langen tijd te turen - laat hen, om kort te gaan, weêrstand bieden aan de voorbereidende uitputting van den geest, en de kuur is voleindigd. Meerdere fatsoenlijke heeren, hoog beschaafde medische studenten, die buitengemeen gevoelig waren, en die zeer waren aangetast door de menigvuldige proeven, welke men op hen genomen had, zijn op die wijze van hunnen magnetischen waanzin geheel hersteld. Wel bewust, dat de verschijnselen geheel van den geest der lijders afhankelijk zijn, en alleen met hun eigen geest in verband staan, kunnen zij steeds, door een tegendenkbeeld op te roepen, alle kunstenaars en zoogenaamde magnetiseurs trotseren. Zij behouden, wel is waar, het vermogen om zich zelve in eene zenuwstemming te brengen, waarin hun geest tijdelijk geïnfluenceerd wordt door opgedrongen denkbeelden even goed als zij zich aan mijmeringen kunnen overgeven, maar de waan, dat zij door eenen magnetischen of eenen anderen vreemden invloed beheerscht worden, is verdwenen....

Wij trekken uit het een en ander de heilzame les, dat, om ziel en ligchaam bij de gezondheid te bewaren, het een hoofdvereischte is, dat al onze vermogens behoorlijk geoe-

fend worden, en dat men zijne aandacht niet al te lang en niet al te uitsluitend aan een en hetzelfde voorwerp of onderzoek moet wijden, daar een dergelijk gedrag ons een ziekelijken toestand van ziel en ligchaam dreigt te berokkenen. Vandaar het voordeel van ontspanning en van vermaken van allerlei aard, zoo lang ze ten minste niet redeloos en buitensporig worden nagejaagd.

Nog eene opmerking, aan Bennett ontleend, ten besluite. Iedere wetenschap heeft hare eigen wetten, zoo men wil, en zeker kan men van personen, die geen kennis hebben van physiologie en van de verrigtingen van het zenuwstelsel, niet verwachten, dat zij tot een juist inzigt in de zaak, die ons hier bezig hield, zullen komen. - Men mag, na het in de noot, p. 38, gezegde te oordeelen, aannemen, dat ook de *clairvoyante* van den Heer Hoek, zich het vermogen zal toekennen, hoewel zij dit niet uitdrukkelijk beweert, om iemands gedachten te raden; wijl wij echter in elk geval deze gave betwijfelen en tevens gelooven, dat het haar, of althans den Heer Hoek, niet onverschillig mag zijn, welk 't oordeel der lezers over hare openbaringen betrekkelijk de magnetische kracht zij, rekenen wij ons verpligt haar mede te deelen, dat het onze zoo kort mogelijk uitgedrukt is in de woorden: ‘veel *nonsens* een *nonens*’.

Wat betreft den patroon van het levensmagnetismus, den Heer d'Engelbronner, wij zijn, bij gemis van vóórnaam en titel, in het onzekere, of die vriend van den Heer Hoek een geneeskundige zij. Wij herinneren ons een officier van gezondheid van dien naam; ware deze de hier bedoelde, dan zouden wij zijne miskenning der geneeskundige wetenschap, die zoo duidelijk spreekt uit de woorden: ‘dat dit vak sinds Hippocrates (dat is dus sinds het eerste tijdperk zijner ontwikkeling) niets is vooruitgegaan,’ als een zeer ziekelijk en onheilspellend verschijnsel voor de kennis van onzen collega, diep betreuren. Indien echter gezegde Heer d'Engelbronner een regtsgeleerde is, wat men zou kunnen opmaken uit de woorden: ‘la forme l'emporte sur le fonds,’ die hij op het werkje van den Heer Hoek niet wil toegepast zien, welnu, dan volgen wij gaarne zijn advies in het oordeel over dat geschrift, en zeggen: de inhoud wint het van den vorm; want, dit is onze considerans, de eerste is nog slechter dan de tweede. Wat aangaat het doodvonnis, door ZWEG. (die, 't zij in 't

voorbijgaan aangemerkt, over den jongsten dag spreekt in het *futurum perfectum*) over de geneeskunde geveld, zoo vragen wij, om der regtvaardigheid wille, cassatie van dat vonnis, als uitgesproken zonder kennis van zaken, zonder getuigenverhoor, door een onbevoegden regter. - Waar zoo belangrijke feiten getoetst en uitgemaakt moeten worden, verblijve het oordeel aan hen, die door de gewoonte, om over dergelijke zaken te denken, door voorafgaande studiën als anderzins, voor die taak berekend zijn. Het laat zich ligtelijk zeggen: de geneeskundigen zijn bevooroordeeld, verzetten zich tegen nieuwigheden; maar wij laten het aan den lezer over te beslissen, in hoeverre die beschuldiging gegrond is, en in het bijzonder of zij, te oordeelen naar de wijze, waarop wij dit belangrijke geschilpunt hebben behandeld, thans ook op ons toepasselijk zij.

Nov. 1851.

Dr. J. ZEEMAN.

Eenige prachtbanden.

Vergeet mij niet. Muzen-Almanak, voor* 1852. *Onder redactie van J.J.L. ten Kate. Te Amsterdam, bij J.H. Laarman.
Aurora. Jaarboekje voor* 1852. *Uitgegeven door Mr. J.I.D. Nepveu en S.J. van den Bergh. Te Haarlem, bij A.C. Kruseman.
***Holland. Almanak voor* 1852. *Uitgegeven door Mr. J. van Lennep. Te Amsterdam, bij Gebr. Kraay*.**

Wij onderschrijven gaarne de uitspraak in dit Tijdschrift, vroeger bij de aankondiging van een vorigen jaargang der Almanakken gedaan. Die uitsprake, hier en daar met onwil vernomen, ontkende de zoo dikwerf aangeduide verhouding tusschen de Nederlandsche Jaarboekjes en de Nederlandsche Letterkunde en schonk aan gene niet meer dan een vegetatief leven en geene hoogere bestemming, dan, na te zijn aangeraakt door de fijne vingertoppen der ‘minlijke Jonkvrouw,’ bewonderd om het gespilde goud op den prachtband, beschouwd om den cijns door de beeldende kunst daaraan toegebragt, doorbladerd om den naam van een zeer beroemden of een minder beroemden, maar, om welke oorzaken dan ook, niet onverschilligen bijdrager; na te zijn aangevat, opengeslagen, tot vernietiging toe van het werk des binders, besmet en bezoedeld door de hand van den jaarlijkschen criticus of criticaster - de laatste heeft de feitelijke meerderheid in ons dierbaar Vaderland en daarom de meeste kans - te worden weggeborgen op de *élégante porte livre* en aan het nieuwerwetsch ameublement van zaal of *suite* te worden toegevoegd.

Voor de eer onzer letterkunde, die ons ter harte gaat, mogen wij de Jaarboekjes in de hun zoo vaak toegewezen waardigheid niet ten volle erkennen. Niet dat wij durven loochenen, dat menig een onzer talenten een rijkgevulde air toebragt aan de garve, maar we merken tevens op, dat de verpligting, die op elken verzamelaar rust, om geen literair

systeem tot rigtsnoer te nemen, om zijn aesthetiesch gevoel niet toe te passen, of met de wan in de hand het kaf van het koren te scheiden; dat de verpligting veeleer hem opgeladen, om zijn Jaarboekje vóór alles zoo spoedig mogelijk in den vereischten vorm te doen verschijnen, hem dwingt den ijlen halm mede zaam te garen en op te binden in de schove.

Verdrietelijke arbeid alzoo, die beschouwing van wat telken jare door speculatiegeest het licht ziet; verdrietelijke arbeid, en toch, voegen wij er bij, een verpligte voor elk tijdschrift, dat prijs stelt op de nationale letterkunde; dat zoo weinig de gelegenheid wordt geboden den volksgeest te zien leven in de gewrochten der Kunst, en dien, of eenige uitingen daarvan, moet zoeken op te sporen, schoon versnipperd en verwaterd, in die jaarlijksche bundels van poëzie en proza.

Het is een ijdele wensch - wij weten het, zonder dat de geschiedenis, die zoo menige vergeefsche poging heeft geboekt, door ons behoeft geraadpleegd te worden - om die geblankette kinderen der weelde, in het keurslijf der mode geregen, en alléen ontstaan door den wil van een koopmansgeest, te zien vervormen, niet in een oude best - ze zijn het reeds te dikwijls, schoon bedekt met het kleed eener jeugdige *coquette* - maar in de elfengestalte eener dochter van het Noorden, in wier oogen het azuur van den hemel zich spiegelt, aan wier lokken de zonne haren gouden weêrschijn heeft geleend; uit wier minnelijk aanschijn kracht spreekt en verstand; eene kracht als die der natuur welke haar omgeeft; een verstand, als die haar gene kennen, aanwenden en beheerschen deed.

IJdele wensch, zoo lang er geen behoefte aan harmonie wordt gevoeld tusschen wezen en vorm, tusschen inhoud en prachtband; ijdele wensch, zoo lang het belang van den Uitgever geen materiëele mededinging schroomt, die hem niet te euvel kan worden geduid, schoon zij ten verderve strekt voor de letterkunde, waaruit ze degelijkheid en studie verbant.

Deze zienswijze is reeds meermalen uitgesproken en wat meer is, in werking gebragt; doch het consequent streven, het aesthetiesch geweten eener redaktie moest vele veroordeelden van het *genus irritabile*, vele gewogene en te ligt bevondene in het harnas jagen, en ten laatste ruim baan maken voor het meest beginselloos om zich heên grijpen naar

bruikbare en onbruikbare stoffen, om de ieder jaar terugkeerende bressen te boeten.

De *Muzen-Almanak- Vergeet mij niet* ligt thans voor ons in zijn onbehagelijk gewaad, dat weinig van de bevalligheid en den goeden smaak van den Engelschen ‘keepsake,’ zoo getrouw door onze andere Nederlandsche Jaarboekjes gevolgd, schijnt te hebben geborgd. Wij beamen ten volle wat ten Kate in den aanhef van zijn ‘Voorwoord’ gemeend heeft te moeten verzekeren, dat de redaktie van een Jaarboekje een teeder en vaak ondankbaar werk is. Wat hij echter verder aanmerkt, moeten wij in twijfel trekken. ‘Evenmin,’ dus verzekert hij toch, ‘als men den verzamelaar hard kan vallen over de feilen, in de *door hem* geplaatste stukken voorkomende, mag men hem voor hunne deugden dank weten.’ Met een systeem dat wij hem als redacteur van den ‘Muzen-Almanak’ nog behoeven toe te wenschen, is hij voor beiden aansprakelijk, daar het door hem opgenomene, door de daad zelve der opneming, zijne goedkeuring erlangt.

We zijn verheugd te mogen aanvangen met zijn aesthetischen smaak te huldigen, zoo luide sprekende uit de plaatsing van da Costa's ‘*des Engels verhaal van de schepping*,’ fragment uit Milton's ‘Verloren Paradijs.’ Ware het niet dat da Costa in zijn Voorberigt, om welks kortheid wij den meester-zanger schier hard zouden vallen, dat invlechten in de handeling van het verhaal van vroeger gebeurde dingen bijkans als een epische wet had doen gelden en daarbij op het voorbeeld van den dichter der Odyssea had gewezen, ons geloof aan de oorspronkelijkheid van onzen tot dusverre eenigen epischen dichter, waar hij dezelfde poëtische figuur bezigt, zoude bij vernieuwing, na de lezing van dit fragment, aan het wankelen zijn gebragt. Zeker is het echter, dat onze bewondering voor het kunstgewrocht, na die lezing, in niets wordt gedeerd en wij da Costa hebben dank te zeggen voor de goed geslaagde, zij het ook hier en daar ietwat vrije vertaling - de dichter noemt het echter, en meer waar, eene overbrenging - in onze moedertaal.

Of hebt ge - zoo ten minste nog niet alle gevoel voor het

grootsche en verhevene is verloren gegaan bij dien vloed van berijmd en gecadanceerd proza over dood en graf, over treuren knotwilligen - geen sympathie, geen hulde over voor verzen als deze:

> Straks gingen voor hem uit, verzelden Hem en volgden,
> Bij honderdduizenden, de Machten en de Krachten
> En Troonbezitters van den hemel, al te gaâr
> Als waar 't ten strijd geschaard op wagenen van vuur,
> Gevleugeld als zij zelf, en tusschen koopren bergen
> Als in hun stallen, lang voor dezen dag bewaard,
> Maar thands gedreven door den Geest, die in de raderen
> Beweging blies. En ziet! de poorten sloegen open
> Des hemels, bij wier draai op hengsels van fijn goud,
> 't Heelal der hemelen van loutre harmony
> *Trilde en* doordaverd werd. De poorten sloegen open
> Van 't Heiligste, om den Heer der glorie plaats te maken,
> Met zijn almogend woord en levenszwangren geest
> Afdalende om een nieuw, een aardsch heelal te stichten.

Milton geeft het krachtiger en korter:

> to let forth
> The King of Glory, in his powerful Word
> And Spirit, coming to create *new worlds*.

> Terwijl der geesten schaar, als op een hooger strand
> Van Godlijk grondgebied gerangschikt, in d'abys
> Nieuwsgierige oogen sloeg, - in dien onpeilbren baaiert
> Waaruit een wereld stond te worden, maar die toen
> Nog enkel ledigheid en woestheid, donkerheid
> En woeling was - een zee van wanorde en van slijk,
> In golven door den storm, bij doffe vlagen woedend,
> Van op den bodem opgejaagd naar boven om, of 't waar,
> Den trans der heemlen te bereiken, en het hoogst
> Der sterrenwereld in heur afgrond te verzwelgen.

Weder is Milton korter en krachtiger:

> furious winds
> And surging waves, as mountains, to assault
> *Heaven's height and with the centre mix the pole*.

Onverdeelde bewondering hebben wij echter over voor de volgende verzen. Het is hier de kracht van Milton met den

gloed van da Costa gepaard; het is hier, waar deze zijn stoffe eerst regt *beheerscht*, zijne kunstenaarszelfstandigheid bewaard en Milton in zíjne vormen heeft weêrgegeven.

Het Koor der Engelen bezong den tweeden dag:

> Het aardrijk was gevormd, maar als een kern nog eerst,
> Naakt, onontwikkeld, en met windselen omwonden
> Van waatren zonder tal. Want enkel oceaan
> Was de oppervlakte van dit aardrijk bij zijn wording,
> Doch ook die oceaan bezielend, en bevruchtend
> Den diepen moederschoot met sappen, tot een kracht
> Van wasdom en van bloei, straks openbaar geworden
> Als God ten derdenmale sprak: ‘Dat zich de waatren
> Vergaadren onder 't blaauw des hemels in één plaats
> Eén uitgeholde kom, en 't drooge zichtbaar worde!’
> En aanstonds op dat woord verhieven breede bergen
> Hun naakte schouders en nog onbegroeiden rug
> Omhoog, versteekende d'ontzachelijken kop,
> Als in der wolken graauw, en tot nabij de loopplaats
> Der sterren. Breed en diep daartegen zonk de grond
> Naar onder of het ware, en stortten zich de waatren
> Met donderend gejuich in 't hen verbeidend bed.
> Dáár, tot een plas vergaêrd, onpeilbaar, onafzienlijk,
> Verdeelen zij zich weêr met rijzen, vloeien, stroomen
> En koken, eens voor al in eeuwige beweging
> Door 't machtwoord Gods gezet, op wiens bevel zij ijlden
> Als legerbenden (ik beschreef ze u in den strijd,
> Die tusschen Lucifer gevoerd werd en Gods heiren)
> Op een gegeven klank der klaatrende trompet
> Den standaart volgende, voor allen opgeheven.
> Zoo rollen ze onder de aard, of tusschen in, of over
> Haar vastigheden, *dan eens* voorwaarts bij miljoenen
> Van golven, die elkaêr als wandelende bergen
> Voortstuwen op en af, of wel met kronkelingen
> Als bochten van een slang, of als een zilvren gordel
> Zich klemmende om het dal, *dan weder*, van de hoogten
> Van rots en heuvel, naar beneden deels zich golvend,
> En deels verstuivend in hun daverenden val,
> *Hier* vonkelend diamant, *dáár* spiegelglad kristal.

Wij gelooven de medegedeelde proeve voldoende genoeg om onze ingenomenheid te doen billijken. Vreesden wij niet de ons gestelde perken te overschrijden, we zouden zoo gaarne ons het afschrijven van het worden des vierden dags getroosten; de beschrijving is daar boven alles schoon.

De grootsche en breede schildering is weêrgegeven, zoo als het van den Meester, die over zijn voertuig gebiedt, kan gevorderd worden; weêrgegeven met die heerschappij over den vorm, welke de grootste losheid met de uitnemendste statigheid verbindt; die uit den schijnbaren bajert van woorden, de reinste harmonie doet geboren worden, en de hoogste evenredigheid doet ontstaan tusschen den te schilderen toestand, of de voor te stellen handeling en de vormen waaronder ze ons worden verzinnelijkt. *L'épopée vit du grandiose* zegt Victor-Hugo - een man, dien we anders huiverig zijn als wetgever op aesthetiesch grondgebied te erkennen; en zijne uitspraak, die wij ditmaal gaarne aannemen, geldt niet alléen van de stoffe maar ook van hem die haar verwerkt, die haar schept. Da Costa was zich er van bewust; het blijkt uit dit fragment dat wij hopen eerlang te mogen welkom heeten als geheel. Waardiger stoffe had hij zich niet kunnen kiezen, en juist in een leeftijd, die welligt alléen geschikt is voor eene epische schepping; een leeftijd, die bijkans de beide sferen, waarin de epos zich beweegt - de zienlijke en onzienlijke - in zich zaamvat, daar hij den mensch op beider grenzen plaatst, waar hier het avondrood der aardsche zonne hem nog haar purperen gloed leent, en ginds de heerlijke glansen der hemelsche hem omstralen. Waardiger stoffe had hij zich niet kunnen kiezen, zoo ten minste de voortzetting van ons onafgewerkt epos, een te stoute wensch van onze zijde, of het speuren naar de stoffe voor een nieuw, een ijdel pogen blijken mogt.

Hoe wij da Costa - eer we scheiden moet ons dit van het hart - liever op dit terrein ontmoeten, waar de toepassing van zijn religieus systeem aan zijne scheppingen een hooger leven bijzet, dan bij de beschouwing van het ziele-leven der individu's, van het politiek bestaan der volkeren, waar dat systeem onpraktiesch blijkt en de helderheid van den blik des waarnemers zoo dikwerf dreigt te verstoren.

Of ten Kate als redakteur ons een der scherpste contrasten heeft willen schenken, toen hij op da Costa's bijdrage die van Viehoff volgen liet? Diens vers: *de Christen-Beeldhouwers*, toch bezit in ons oog zelfs niet de verdienste om, waar dan ook, eene plaats in het Jaarboekje te ontvangen. De legende die hier wordt nagezongen, of liever afgeschreven en berijmd, heeft in zich-zelve iets goeds; bevat een schat in zich, dien echter het talent-alleen zal weten op te delven

en te verwerken. Zoo als ze ons hier wordt medegedeeld, is de opvatting flaauw en tevens onwaar. Het is een heesche nagalm van zoo menigen forschen toon, ter eere van christenmartelaars aangeslagen; zoo als Viehoff deze laat verschijnen verdienen zij de hulde niet. Hoe geheel anders dan Ignatius van Antiochië, die den Christus durft belijden voor de menschen, zonder een oogenblik te weifelen bij den marteldood in het verschiet; of een Polykarpus van Smyrna, dien ge welligt hooger eere waardig keurt, omdat hij, verstandiger en meer overeenkomstig 's Heeren woord, de martelkroon niet *zockt*, maar haar grijpt wanneer zijn Meester hem haar aanbiedt; hoe geheel anders zijn de door hem geteekende Christenen, die eerst een logen niet te zwaar achten om de doodstraffe te ontduiken welke volgen zou op eene weigering van 's keizers bevel. Even onhandig als de opvatting, is de uitwerking; zonder gang, zonder leven is het verhaal dat met het gewone slot: ‘de held sterft maar wordt zalig,’ geëindigd wordt.

Wat Beets dit jaar schonk, toont op nieuw zijn meesterschap over den vorm. Zijn *Zonsondergang* is in dat opzigt schoon. Jammer, dat de inhoud zoo onbepaald is; dat de gedachte iets neveligs heeft. De zonne, zoo zingt hij, duikt in volle schoonheid onder. Het zou duister worden om ons heên, ware het niet, dat de maan haar post betrok en de aarde overlichtte. Even zoo is het met u geweest, groote Geest! Toen gij verdwenen waart, lichtende zonne! is het donker geworden, en tot heden verwachten wij te vergeefs de maan. Waarom niet duidelijker aangewezen wat bedoeld wordt? Of zou de waarheid der verholen uitspraak in twijfel kunnen getrokken worden, indien ze begrepen, indien ze verstaan werd?

Het doet u goed, dat ge Tollens in dezen rei ook ditmaal weêr begroeten moogt; in den rei waarvan hij een der koryphaeën mag heeten. Het doet u goed hem weder op zijn terrein te ontmoeten, waar hij als een koning gebied voert. De naïveteit, waarmeê de grijsaard zijn heldere gedachten uit, de doorzigtigheid van den vorm, waarin hij ze hult, karakteriseren hem geheel in zijn lief gedicht: *aan de Mei*. Niet minder de keuze van het onderwerp - door menig een reeds aangegrepen en tot geeuwens toe bezongen - waarvoor hij bij vernieuwing onze belangstelling opwekt. Het zou een belangrijk hoofdstuk kunnen zijn in eene wetenschappelijke

geschiedenis onzer moderne literatuur, de vergelijking tusschen Tollens en den dichter, wien Milton het zich tot een voorregt hadde gerekend, als zijn tolk te kunnen aanwijzen; tusschen de forsche krijgstoonen van den koninklijken bard en het hartverheffend lied van den verstandigen Hollander met zijne gezonde wijsgeerte, met zijn praktischen blik in het leven (och, dat zoo velen onzer dichters hem dit vooral te benijden hebben!). Het zou geene vergelijking zijn van het geheel ongelijksoortige; beiden hebben toch punten van aanraking bij zoo menigerlei verschil; beiden blikken om zich heên in de wereld; deze heeft zich echter op een bergtop geplaatst en hij woont bij het arendsnest; gene wandelt op de oppervlakte der aarde, naast den kweelenden nachtegaal, te midden der geurende bloemen. De blik des eenen moge meer omvatten; de waarneming des anderen kan vaster en klarer zijn.

Wij duiden het den redakteur, die zich niet meer dan als verzamelaar wil laten gelden, niet euvel, veeleer prijzen wij zijne voorzigtigheid, dat hij in zijn ‘voorwoord’ zich van alle aansprakelijkheid betreffende de opneming van van Dam van Isselt's bijdrage ontheft. Liever ware het ons geweest, ook om de eer des inzenders zelven, dat de redakteur het had geweigerd, als eene bijdrage, die zwakheid van vorm aan oppervlakkigheid van inhoud paart. De zamenspraak tusschen de *ch* en de *g* getuigt niet voor de taalkennis van het Lid der Vertegenwoordiging, dat wij nimmer anders dan noô begroeteden op letterkundig gebied. Elke stap dien hij dáár deed, was eene struikeling. Wij koesteren echter genoeg achting voor zijne begaafdheden, wij hadden immer te veel sympathie voor den wakkeren Volksvertegenwoordiger, om hem ook thans onzen wensch te verzwijgen, dat hij alleen naar lauweren moge streven dáár waar hij ze alreede gegaard of nog te gâren heeft.

Wij beklagen de *g* die door Bilderdijk wel een weinig verschoveling werd, en sints dien tijd schijnt veroordeeld te worden middelmatige advokaten te ontvangen; doch behalve dat wij ‘den vromen wensch’ van *g* niet regt vatten, noch haar geluk bij het niet meer aantreffen van *ch*'s, moeten we toch in het belang der laatste aanvoeren, dat haar het regt, om genaturaliseerd te worden, wel wat streng door gene wordt ontzegd. Gelukkig voor de *g* is de wederpartij echter aartsdom en poogt in kringen binnen

te dringen waar zij niet behoort, en waar zij het regt niet heeft te verschijnen. Bijv.

Verachtelijke G! wat waa*ch*t ge u voor mijne oogen?
Te lan*ch* hebt ge al mijn plaats bekleed;
Te lan*ch* het Neerlandsch volk bedrogen,
Dat morrend uw verwaandheid leed.

Wij betreuren het dat de Heer van Dam van Isselt wat veel onbekend blijkt te zijn met Bilderdijks linguïstische schriften. Bij een vernuftiger aanval hadden we ons terstond aan zijne zijde geschaard.

Doch te veel reeds over eene bijdrage die geen aanspraak kan maken op aesthetische waarde en het koddige mist van een *farce* of het scherpe en treffende eener satyre.

Wij gaan met stilzwijgen voorbij wat van Lennep aan dit Jaarboekje gemeend heeft te kunnen geven en waaronder wij, tot ons leedwezen, het jaartal 1851 moeten lezen.

Ongelijk gelukkiger dan gene slaagde van den Bergh in de behandeling van een dergelijk, doch buiten kijf ondankbarer onderwerp. In *Vader en Zoon* zou het moreel beginsel zich luide hebben kunnen uitspreken en dit had de taak des dichters zoo veel te ligter gemaakt en tevens de inwerking op lezer of hoorder te sterker. In de bijdrage van van den Bergh: ‘'*t Hoen*,’ leeft alleen het feit en niets dan het feit, dat bewondering opwekt voor den individuzelven - hier een watergeus genoemd, ginds - zoo we in Spanje waren - een Guerilla geheeten. Wij doen hulde aan de fiksche voorstelling van het gebeurde; aan de aanschouwelijkheid, die ons den kamp op den Haarlemmer-weg als voor oogen toovert. Of roemt ge niet met ons coupletten als deze?

Wie voorwaarts rukt - wordt neêrgeveld,
Wie rugwaarts dringt - doorboord,
Wie zijwaarts wijkt - stort in den plasch,
Wie staan blijft - slibbert in 't moeras,
Of wordt in 't slijk gesmoord.

De kleppers wentlen in hun bloed,
En 's meesters bloed met een,
Of schudden dien van 't wagglend zaal
Of kneuzen hem in eigen staal,
Bij 't plettren van hun leên.

Waar ge zulke verzen, slechts door een meesterhand te schrijven, ontmoet, daar doet het dubbel leed, hier en elders op hortende, ja platte regels te stuiten. Wij hebben menigwerf die leemten bij van den Bergh opgemerkt, en wijl wij te veel belang stellen in zijn talent als dichter, om onze meestal goedaardige aesthetische kritiek te volgen, die het goede aanwijst en het slechte verzwijgt, doen wij als onze meening kennen, dat het stootende in zijn versbouw, bij hem de worsteling verraadt van den kunstenaar met zijn voertuig - het woord; tevens, dat het platte in zijn uitdrukking, vooral in zijne balladen, te wijten is aan het overschrijden van de grenzen aan de naïveteit gesteld, die zijn aesthetische smaak als karaktertrek van dat genre erkent.

In kracht en eenvoud blijkt Hofdijk beter te kunnen slagen. Deze bezit nog eene eigenschap, die we niet aarzelen kostbaar te heeten, en welke van den Bergh dikwerf mist. Het is de kortheid waarmeê hij zijn epiesch onderwerp behandelt, en die aan de klaarheid van uiteenzetting en van karakterschildering in geenen deele afbreuk doet. Daarentegen getuigt in het voordeel van van den Bergh, dat hij voor zijne Balladen den eenig juisten grond kiest - den historischen, welke bij Hofdijk zoo dikwerf tot diens schade wordt gemist.

Het verschil in predominerende elementen bij beider balladen, omschrijven wij niet, daar we anders gevaar zouden loopen te verre af te dwalen en een schets te geven van beider individualiteit. Wij stippen het echter alleen aan in zoo verre wij het behoeven, om daaruit beider hoofdgebreken af te leiden.

Hofdijk heeft te gebieden over eene levendiger en frisscher verbeeldingskracht; hij heeft een open oog en oor voor de Natuur die hem van kindsbeen af heeft omgeven en die hem bijkans beheerscht, zoo als Schimmel het in zijne kritiek over den ‘Jonker van Brederode’ heeft willen doen uitkomen. Het pittoreske dat nooit meer dan een bestanddeel der ballade zal mogen uitmaken, wordt daardoor bij hem te dikwerf hoofddoel, zoo als bijv. in zijn *Sint- Vincents-nacht*.

Van den Bergh, opgewassen te midden van eene wereld, ontstaan en geordend door het Protestantisme, en door den strijd er voor gestreden, vòl van herinneringen uit de glorierijkste dagen van Oud-Holland, wordt dikwerf te eenzijdig in de keuze zijner stoffe en geeft zich aan deze geheel over,

zoo dat hij zich in zijne epische voortbrengselen niet van eene zekere eentoonigheid vrijwaren kan. Daarbij bewijst hij dat het hem zelden gelukt het algemeene te vinden in het bijzondere. Zijn blik is daarvoor te weinig wijsgeerig, schoon wij dien echter geene helderheid kunnen ontzeggen. Het zijn personen die hij der vergetelheid poogt te ontrukken; het zijn feiten, die hij bezingt; - het doel, hoe voortreffelijk dikwerf bereikt, is echter bijkans altoos hetzelfde en bijkans nimmer zuiver aesthetiesch.

In de scheppingen van beide dichters - hoe ook door verschillende rigtingen daartoe gebragt - leeft niet het hoog moreel beginsel, heerscht niet de idee, die in de voorgestelde handeling leven moet. Beiden hebben nog zeldzaam bewezen dat ze het historische feit - we bewegen ons hier alleen op het kunstterrein en wel op het gebied der Ballade - tot sage konden verheffen. Deze is toch de eenige ware stof voor de ballade, en daar de sage op onzen grond zoo onvruchtbaar tierde, moet de aard van haar bestaan en ontwikkeling worden nagespoord en toegepast op de historie waaruit ze, zoo ze bestond, zou moeten voortspruiten. De sage is toch het feit *plus* de idee in het feit levende, en door het genie van het volk opgemerkt en bewaard.

Wij zullen welligt onze zienswijze duidelijker maken, zoo wij een voorbeeld bijbrengen.

De Stalboef van Hofdijk is een ware ballade, maakt aanspraak op hooge aesthetische waarde, daar het moreel beginsel er in leeft, en aanschouwelijk in de stoffe wordt uitgedrukt. Het meerendeel van Hofdijk's balladen kan echter de vuurproef der aesthetische kritiek onzes inziens niet doorstaan; genoeg zij het echter - en we wenschen hem er hartelijk geluk mede - dat we hem als auteur van de bovenaangeduide mogen begroeten.

Doch we behoeven heden niet om te zien naar voorbeelden, die verder liggen, dan onze hand grijpen kan. In het Jaarboekje, dat we aankondigen, treffen we 't bewijs hoe keurig Schimmel het begrip der Ballade wist op te vatten; zijn *Herostratus* voldoet in elk opzigt aan de eischen, die wij der besproken dichtsoort stellen moeten en die we pas poogden te formuléren. De afwijking die de Dichter zich veroorlooft van de historische traditie, waar hij den vermetelen brandstichter sneven doet onder 't neêrstortende puin van het beeld der beleedigde Diana, in plaats

van hem te leveren aan den vlammendood door de wrake des volks, werkt voordeelig op het effekt der Ballade, die tevens uitmunt door helderheid van voorstelling en gekuischtheid van uitdrukking.

Den redakteur van den Muzen-Almanak kunnen wij niet onvoorwaardelijk dank zeggen voor de door hem geschonken bijdrage: *Johannes op Patmos* (tweede visioen).

Het moge eene herhaling zijn van wat meermalen werd betoogd en bewezen, we brengen hem echter ook thans onze hulde als versificateur, en roemen zijne vormen ook in dit visioen. Doch hebben wij nog iets meer te prijzen dan die vormen? De openbaring van Johannes verblijve den religieusen phantast, maar worde nooit de stoffe voor een dichterlijke schepping. Wij voor ons gelooven den Olympus aesthetiesch schooner dan de hemel ons door Johannes geopend.

Roem overigens met mij eene voorstelling als deze, waarbij gij het phantastische van het oorspronkelijke onverzwakt, ja, bijkans in sterkeren graad zult aantreffen:

'k Zag het Lam een zegel oopnen, eerste van de vier en drie,
En daar riep, gelijk een donder, een der Dieren: ‘Kom en zie!’
Toen zag ik een paard, als de sneeuw zoo wit;
Zijn ruiter hanteerde den boog;
Men gaf hem een kroon, en in wilden rid
Verdween hij als een, die, ten strijd verhit,
Naar nieuwe triomfen vloog.

'k Zag het Lam een zegel oopnen, tweede van de vier en drie!
En de tweede Diergestalte riep als de andre: ‘Kom en zie!’
Toen zag ik een ander, een vuurrood paard,
En die het bereed had de macht,
De vriendlijke vrede te bannen van de aard;
Ook voerde zijn rechter een snijdend zwaard,
Ter woedende menschenslacht.

'k Zag het Lam een zegel oopnen, derde van de vier en drie!
En de derde Diergestalte riep als de andre: ‘Kom en zie!’
Toen zag ik een klepper, zoo zwart van verw
Als een nacht zonder maneschijn;
En die het beschreed, hield een weegschaal gereed,
En onder de dieren verhief zich een kreet;
‘De duurte in de gerst, en 't gebrek in de tarw,
Maar stroomen van olie en wijn.’

'k Zag het Lam een zegel oopnen, vierde van de vier en drie,
En de vierde Diergestalte riep als de andre: ‘Kom en zie!’
Een vaal bleek ros rende in galop,
Die op zijn schouder was gezeten,
Diens *name* wordt de Dood geheten:
De *Hades volgt hem achter op*.

Ongelukkig is de omschrijving van het getal zeven. Ze doet ons denken aan de manier voor een paar eeuwen in onze literatuur in zwang. Bovendien gelooven we niet dat, zoo het proza van het oorspronkelijke hier werd medegedeeld, ten Kate's poëzij er bij winnen zou.

We nemen voor dit oogenblik afscheid van den voortreffelijken zanger met den wensch dat het hem niet aan lust moge ontbreken zijne vertaling van Dante's Divina Comoedia, waarvan we een fragment hebben mogen leeren kennen, voort te zetten, al ware het ook dat de verdere bewerking dezer visioenen daaronder leed.

Zeker kon Alberdingk Thijm, wiens goed uitgevoerd portret dezen jaargang van den Muzen-Almanak versiert, geene juistere bijdrage hebben geschonken. Te regt heeft hij bebegrepen dat hij geen beteekenloos bijschrift aan zijne geplaatste beeldtenis mogt toevoegen, maar dat hij, wiens zinnelijke vormen aanschouwelijk werden voorgesteld, ook zijnen tijdgenooten een blik moest vergunnen in zijn zieleleven, dat de beeldende kunst niet of slechts gebrekkig onder vormen brengen kon. In zijn gedicht *het Voorgeborchte* - waarom die titel juist hier, waar een andere zoo menigeen op het spoor kon brengen van de gedachte in het dichtstuk nedergelegd - in zijn gedicht *het Voorgeborchte*, wenschte hij een afschaduwing te geven van zijne beschouwing in en buiten het maatschappelijk leven; wenschte hij in éene voorstelling te herhalen wat hij dikwerf in zijne veelvuldige voortbrengselen meer fragmentariesch en welligt minder duidelijk had geopenbaard, en wat alsdan, meer of minder begrepen, bestreden werd met het zwaard van rede en geschiedenis, of met den vergiftigden ponjaard van sekte-haat en nijd.

‘Wat mij en mijn huis aangaat - wij zullen den Heere dienen,’ dus luidt zijn motto. Hoe weinig dit ook beteekent, daar zijne veelvuldige, zijne heftigste bestrijders gewis dezelfde woorden met even veel grond tot de hunne kunnen

maken, geeft het toch reeds de hoofdgedachte aan, die later zal worden geparaphraseerd.

De aanhef - en ze stemt u gunstig voor den dichter - voert u reeds een schrede verder. Ingenomenheid, ook met de poëtische schoonheid dezer regels, noopt ons eenige er van hier mede te deelen:

> Daar zou geen Eeuwigheid, geen leven na dit leven,
> Geen God zijn dan dat stof...

Vervolgens geeft hij eenige uitspraken op van het hedendaagsche materialisme, om, bij het loochenen van de persoonlijke onsterfelijkheid door den Eeuwgeest, plotseling een antithesis op te werpen:

> Neen God! gij schonkt mij moed, gij schonkt mij liefde en hoop,
> Die hooger uitzien dan de atomen (?) bij den loop
> Der aarde in neevling voor mijn altoos feilhare oogen:
> Zelfs mijn genegenheên, de zielen, die 'k bewogen
> Of in verrukking heb aanschouwd en aangehoord,
> Als mij de heilgalm klonk van 't eindloos zoet akkoord
> Der zielseenstemmigheid, 't geruisch van zusterklanken -
> Ik heb ze lief in U, om U! om saam te dánken
> En t' offren, *en een wolk te hiezen*, waar *de geest*
> *Zich op verheffen han* naar 't echte Liefdefeest
> Der Heemlen!

Schooner en verhevener ware het uitgedrukt, dat de geest zich *op de vleugelen der gedachte* ophief. Alberdingk, de bestrijder van het materialisme, wordt hier zelf wat ultramateriëel.

Nogmaals verplaatst zich de dichter in de aangroeijende rijen van het materialisme, om ten tweeden male zijne rigting, zijne wereldbeschouwing daar tegenover te kunnen stellen.

De proloog is geëindigd en de dichter grijpt zijne stoffe aan. Is het u als ons gegaan, Lezer of Lezers, dat ge, bij den aanvang, aan Dante's Divina Comoedia dacht, en voor de bijkans niet te wettigen uitvoerigheid waarmede het visioen, dat volgen zal, wordt aangekondigd, bij dien hoofddichter een vergoêlijking zoekt?

Naar ons inzien had Alberdingk ons met rasscher schreden naar zijn doel kunnen voeren, en ons het overtollige moeten besparen, dat niet anders dan schaden en aan de hoofdidée afbreuk kan doen.

Volgen wij echter thans den dichter.

In het getorente dat hij eindelijk binnentreedt, vindt hij Bilderdijk en deze zal hem ten gids zijn.

> En daar een tranenvloed mijn bleeke wang besproeit
> Klinkt uit de volle borst de kracht die mij doorgloeit:

(De uitdrukking is hier mat.)

> Mijn Meester! 'k vind u hier! erbarming... laat me u volgen...
> Reik me als weleer de hand!...
>
> Een oogenblik nog slechts... dat ik uw kleed kan grijpen...

De geheele apostrophe is naar onze meening krachteloos en mist de kernige kortheid, Alberdingk gewoonlijk zoo eigen.

Bilderdijk antwoordt hem en beschrijft de plaats der afgescheidenheid, waar beiden zich op dit oogenblik bevinden.

Een enkel fragment worde het mij vergund daaruit af te schrijven.

> Aan énklen is 't gegund een grooter waereldkring
> Te omvatten met hun blik; en aarde en sterveling
> En Staat en Maatschappij, en *feit* en *denkbeeld* tevens
> Te aanschouwen *naast elkaâr*: en dus 't geheim des levens,
> Het lot van 't morgen en het heden te bespiên
> En zoo 't verval zijns volks in 't uur des bloeis te zien.
> Dat schijnt wéldroeve gaaf - maar God schept in zijn liefde
> Vaak harmoniën, uit den wanklank.....

Deze regels zijn waardig door Bilderdijk te worden uitgesproken. De dichter, door den Dichtervorst zelv' geleid, voert ons nu ‘in een ruimte, onmeetbaar voor zijn oogen.’ De groote mannen van 't verleden dagen uit hunne graven op en verzamelen zich daar om een hoogen troon.

Alberdingk huldigt de monarchie *quand même*; hij verzinnelijkt het hier tegelijk met zíjne beschouwing der historie. Hij heeft de stoutheid - en voor hem is zij het - Willem den Zwijger voor zich te doen voorbij gaan. Met fijnen takt karakteriseert hij hem; wij juichen zijne *courtoisie* toe, maar zien toch niet de scherpte voorbij die er onder verholen ligt:

> Prins Willem van Oranje
> Peinst hier om de offers, door het willig volk van Spanje
> Voor 's Konings zaak gebracht: zacht *buigt* hij 't *zwijgend hoofd*
> *Als in Philippus' tijd door rimpels diep gehloofd*.

Hij gaat aan Maruix' hand, maar schijnt ter dezer stonde
De vriend niet van voorheen; en 't oog van Aldegonde
Zijn spotziek oog, staat *mat*.

Ginds dwalen de Middeneeuwen - de zoo zeer door Alberdingk geliefde - hem voorbij, in den persoon van Floris den Vijfde en Jan den Eerste.

De nieuwere eeuwen volgen; maar de glimlach waarmeê de dichter gene verwelkomde, verdwijnt om plaats te maken voor stroeven ernst. Hij neemt thans waar om te veroordeelen; hij zoekt contrasten in zijne groepéringen - Prins Maurits verschijnt naast Oldenbarneveldt - om de republiek, de weinige sympathie die hij voor haar gevoelt, te doen verdienen; hij wijst den kanker aan die er in het Staatsligchaam wroette:

Bewind der republiek! wees stookplaats van de haat!
Schrijf de EENDRACHT in uw vaan: maar dat uw beide Machten
Twee eeuwen lang, elkaâr bestrijden, kerkren, slachten.

Jammer slechts, dat onze historische noties er zich tegen verzetten, dat zulk eene voorstelling aandruischt tegen waarheid en regt.

Wij naderen den troon, om welken christen-Koningen en Keizers zich scharen. De trede ter regter zijde - dus de eere-plaats als vasal - wordt den consul Bonaparte ingeruimd;[1] ter linker staat Karel de Vijfde:

Ach, die wijt
Geen trouwloos leenman meer den opstand zijner landen,
Hij kent nu béter land!...

Is den Keizer alle herinneringskracht te loor gegaan of is hem de heugenis bijgebleven van de bloedplakaten eertijds in zijn landen afgekondigd? Een strenge rechtvaardigheid zou dit toch eischen, waar de Zwijger - de opgestane leenman - het hoofd buigt, '*als in Philippus' tijd*, door rimpels diep gekloofd', en dus gedurende twee eeuwen reeds lijdend, boetend welligt en niet vergeven.

De grootsche figuur, voor welke het eeregestoelte bestemd is, treedt nader; het is Karel de Groote.

'Ziet gij dien Vorst?' vraagt de dichter.

1 *Dezen* stelt Alberdingk derhalve hooger dan Willem den Zwijger. Wonderlijke wereldbeschouwing! Hij stelt Bonaparte zelfs boven Karel V; verrassende inconsequentie! Deze was een goed Katholiek - gene maakte zich met het Pausdom wel eens vrolijk!....

hij houdt
Een waereld op zijn hand, maar 't kruis dat haar belommert,
Getuigt de afhankelijkheid des Keizers.

Vreemde constructie; het logiesch verband zou eischen, dat ‘des Keizers’ veranderd werd in ‘der waereld.’ Wij vatten echter genoeg de bedoeling van den dichter om dezen te vragen: ‘Waarom vergeet gij dien grooten Keizer het zwaard te geven; het voegde in zíjn hand bij dat kruis.’

Wij vinden de uitnoodiging van den Keizer aan Bilderdijk om tolk te zijn, wel wat gezocht, of liever de belangstelling van den Hersteller van het Heilig Roomsche rijk in Oud-Hollands bloei zoo geheel natuurlijk niet. Dat de beschouwing van Bilderdijk een klaagtoon wordt over Oud-Hollands verval, hadden wij verwacht; het voegde in 's Meesters mond, die te pas of te onpas, zelfs te midden van zijn grootste epische voorstelling, bij de schildering der vóór-wereld, de geliefkoosde stoffe niet kon laten varen; maar dat Alberdingk hem, juist hém, het redmiddel, dat *hij* voorstelt, zou doen opgeven, dat vermoeden, we bekennen het, was verre van ons[1].

Het woord, door Bilderdijk eenmaal gesproken, wettigde er Alberdingk in geenen deele toe; want er ligt toch een diepe klove tusschen de uitspraak: ‘mijn hart heeft ten allen tijde warm voor de Moederkerk geslagen,’ en hetgeen Alberdingk hem laat zeggen: dat de behoudenis van Holland - en we kunnen het veilig in nog algemeener zin opnemen, zonder aan de meening des dichters geweld te doen - ja der gansche wereld, afhangt van den terugkeer tot de Roomsche ‘de alleenzaligmakende’ Kerk.

Dat Alberdingk dit beweert, wij merken het op, zonder dat het eene nieuwe grieve opwekt tegen den begaafden, voor wiens consequent streven, voor wiens positief geloof we eerbied hebben, hoewel hij dien gedurig door zulke door de prak-

1 Het zal echter moeten dienen als een nieuw bewijs voor zijn beweren, in den aanvang schoorvoetend, nu reeds bepaalder ja op hoogen toon geuit, dat het Protestantisme, aan alle zijden en niet het minst op de Kunst, ongunstig heeft gewerkt. Vondel was als dichter zoo groot omdat hij tot Alberdingks kerk behoort; de overwinning ware volkomen zoo ook Bilderdijk het werd. Hoewel de nuchtere waarheid daartegen strijdt, zal de dichter, die misschien zelf bedeeld is met de gaaf om ‘*feit en denkbeeld* te beschouwen *naast elkaâr*’ het bewijzen, uit eene zinsnede die hij uit haar logiesch verband rukt en desniettemin als basis neemt voor eene nieuwe constructie.
Aant. eens derden.

tijk immer wederlegde uitspraken wel op zware proef stelt; dat hij het echter Bilderdijk in den mond legt, rekenen wij hem aan als een grove onnatuurlijkheid, als een werkelijke leemte in dit anders schoone gedicht.

Wij bevroeden dat ook dit produkt weder veler pennen in edik en galle zal doen doopen; we zijn er toch aan gewoon, dat men zich spant in het gareel van een formule en deze voorttrekt, zonder dat men den heirweg vrijlaat, om ook een ander den doortogt te gunnen.

Wij, die Alberdingk's *Voorgeborchte* eener analyse waardig keurden, wij behooren niet tot de zijnen; wij verdedigen niet eene rigting, die volgens ónze overtuiging zich-zelve niet verdedigen kan, dan door het geloof aan mythen en de gewaande kracht van tradities; en toch reiken wij hem de broederhand, en wijzen hem, den zelfstandigen kunstenaar, in onze schatting eene eere-plaats in het gouden boek onzer letterkunde, waarvan hij de veelzijdigheid, ja den rijkdom beter helpt bevorderen, dan zoo menige regtzinnige, en daarom naar veler meening onschadelijke, dan menige bloemzoete en daarom hoog geprezen poëtaster van onzen daarmeê rijk gezegenden tijd.

De zamenkomst te Greenwich van Mevr. Bosboom-Toussaint beschouwen wij liever in verband met hare bijdrage in de Aurora, waarmede eerstgenoemde bijkans een geheel vormt.

Wij behoeven nog slechts - om dit verslag te kunnen besluiten - gewag te maken van Lublink Weddik's *episode uit het leven des Landverhuizers*, en van de Poll's *Elizabeth van Pallandt*.

Den eerste hebben wij, zoo dikwerf hij Jean Paul van verre poogde na te volgen, onze warmste sympathie niet kunnen weigeren, en deden het ook daar niet, waar menigeen disharmonie meende op te merken tusschen wezen en vorm, waar menigeen het bewijs dacht gevonden te hebben, dat ernst meer dan de scherpte der satyre, zich aan degelijkheid paart. Wij treffen hem hier aan op het gebied der novelle en deze schepping als kriterium aannemende, zouden wij zijne vinding, zijn opvatting van karakters niet gelukkig, zijn blik in het leven niet scherp kunnen prijzen. De aanhef - de schildering der zich inschepende landverhuizers - is levendig, is schoon, zoo als wij het van zulk een prosateur konden verwachten, doch de inkleeding van het verhaal is even arm als de gedachte alledaagsch is. Herman en

Peter wekken geen belang genoeg op als broeders van Johan, om ons deel te doen nemen in hunne smart; de laatste blijft ons geheel een vreemdeling, en de redding door hem aangebragt, zou alleen verrassen in een kinder-sproke. De hoofdpersoon of de minst nevelige en de meest handelende figuur is een prekende dominé; het verhaal wordt er niet boeijender of levendiger door.

M^{r}. van de Poll spare ons eene ontleding van zijne historische novelle. Waarlijk, zoo D^{r}. Schotel geen beter kampioen geweest ware, zou Elizabeth van Pallandt, dus bij den naneef ingeleid, weinig belangstelling inboezemen.

De *dii minores*, die verder de plaats van dit jaarboekje innemen, doen wij mede geen ondienst, door ze met stilzwijgen voorbij te gaan.

Ofschoon wij in geenen deele Dorbeck, van Zeggelen of Hasebroek tot die breede schare rekenen te behooren, beschouwen wij hen niet in 't bijzonder, daar wij hunne bijdragen beneden hun talent zouden moeten noemen en ook.... beneden de kritiek. Den vriend van fraaije letteren en beleefdheid, die ons *de romance Muy Doloroso* gaf, roepen wij een welgemeend ‘tot weêrziens’ toe.

(*Wordt vervolgd*.)

[Gedichten van S.J. van den Bergh]

Zeestilte.

Ieder koeltjen schijnt gestorven,
Ieder golfjen sluimert lang,
En de zonne, moêgezworven,
Neigt vermoeid ten ondergang.

Alsof hem het wolkgewemel
Al te drukkend boog ter neêr,
Legt nu, afgemat, de hemel
Zich ter ruste op 't kalme meir.

En zijn weg, zijn doel vergetend,
Dat zoo eindloos ver nog leit,
Rust het schip, als waar' 't geketend,
In den schoot der eenzaamheid.

Kwam er maar een vogel zweven!
Dat zijn vlucht mijn oog maar bond!
Bracht er maar een vischjen leven
Door te duiken uit den grond!

Maar geen vogel stoort het ledig,
Maar geen visch die stijgen wil -
Is 't daaronder ook zoo vredig?
Is 't daar ook zoo droevig stil?

Zoo als vaak in sombre lanen
't Mij zoo angstig werd te moê,
Stort ik nu ook eensklaps tranen
Op het meir - en 'k weet niet hoe.

Torscht de schepping allerwegen
Dan een groote, een eeuwge smart,
Die ze mij als moederzegen
Heimlijk uitstort in het hart?

O dan is het ook geen logen,
Dat een menschelijk geslacht,
Door verborgen leed bewogen,
Aâmt in 't diepst der golvennacht.

Voor de stille lijdenssmarte,
Die natuur is toebedeeld,
Vindt ze een vriend er, vindt ze een harte,
Dat zij 't lijden niet verheelt.

Maar zijn plaats laat zich slechts droomen,
En geheim is wat hij voelt;
Want zoo dra zijn tranen stroomen,
Heeft de zee, als ze opwaart komen,
Ze aan de bron reeds weggespoeld.

S.J. VAN DEN BERGH.
Naar NICOLAUS LENAU.

Bibliographisch album.

Dr. H.C. Michaelis, over het innig verband tusschen volksbeschaving en nationale dichtkunst, blijkbaar uit de dichtkunst der Grieken. Deventer, A.J. van den Sigtenhorst. 1850.

‘Il faut ou se renfermer, ou s'attendre à avoir de la poussière dans les yeux, si l'on se promène, quand il fait du vent.’
DIDEROT.

Meer dan ooit te voren vertoont zich in onzen tijd in alle vakken der wetenschap een streven tot popularisering, eene neiging, om in bevalligen en voor een ieder begrijpelijken vorm voor te stellen, en algemeen toegankelijk te maken, hetgeen vroeger in het uitsluitend bezit der geleerden was geweest. Men is gewoon, en men vindt er behagen in, dit streven naar popularisering onder de kenteekenen des tijds te rekenen; men beschouwt het als eene onwillekeurige concessie, die door de aristokratie der geleerdheid aan het souvereine volk gegeven wordt, als eene teruggave van een gedeelte van het onthoudene goed, dat men zoo lang als regtmatig verworven eigendom beschouwde. Er bestaat te veel reden, om zich over dit verschijnsel te verheugen; er wordt te veel nut door deze rigting gesticht, dan dat men over zulke redeneringen verbitterd zou kunnen worden; de meer verlichte evenwel zal dat streven naar popularisering als een noodzakelijk gevolg beschouwen van den toestand, in welken de wetenschap tegenwoordig verkeert; hij houdt het er voor, dat het zijnen oorsprong heeft in haar wezen. Want dan eerst kan zij in een regte lijn van het begin tot aan het einde voortgaan, wanneer zij vroeger dienzelfden weg, met veelvuldige krommingen en wendingen, met menigen omweg, en onder avontuurlijke dwalingen, in zijn geheel reeds eens heeft afgelegd; met andere woorden, eene wetenschap kan dan eerst populair gemaakt worden, wanneer zij tot eene ten minste betrekkelijke volmaaktheid is gekomen. Is deze wijze van beschouwen juist, dan volgt daaruit van zelf, dat tot het populariseren eener wetenschap alleen hij geroepen is, die op hare hoogte staat, en met vrijen blik haren geheelen inhoud en omvang overziet, voor wien van al hare schatten ook niet één verborgen is, en die met onbeperkte magt haar beheerscht, en over haar beschikt. En

deze onbeperkte heerschappij over de stof is nog niet eens voldoende; zij alléén maakt nog niet geschikt tot het populariseren eener wetenschap; daarmede is slechts ééne voorwaarde daartoe vervuld. De tweede is de gave der voordragt, de geschiktheid, om zich in de gedachten van hem te verplaatsen, die als een oningewijde tot deze wetenschap genaakt, om zich te kunnen ontdoen van den rijkdom aan inzigt en de opgehoopte schatten van kennis, om onderwijzende als het ware op nieuw te leeren.

Voorwaar geweldige, schier bovenmenschelijke eischen, voor welke juist daarom ook slechts zeer weinige uitverkorene menschenkinderen berekend zijn. Maar voor hem, die werkelijk tot deze edele taak geroepen is, voor dien zal er wel geen verkwikkender gevoel, geene meer zielsverheffende gedachte zijn, dan die, dat al wat hij als eenzame werkman in de mijnen der wetenschap heeft opgedolven, zonder zich te stooren aan de moeiten en gevaren, die hem elk oogenblik bedreigden, zonder zich te laten afschrikken door de dwaalwegen, die hem op basalt voerden, waar hij zilvererts meende te vinden; dat hij dat alles, zeg ik, wat hij na jaren van inspanning en zorgvolle vlijt aan het licht gebragt heeft, niet voor zich alleen, dat hij het voor duizenden heeft verkregen, onder welke hij met volle handen zijne schatten kan uitstrooijen. Wanneer de zilveren vaas helder vonkelend en stralend dáár staat, dan denkt de meerderheid der beschouwers niet aan den jammer en den angst des mijnwerkers, die met onvermoeid geduld het erts uit den schoot der aarde losmaakt, denkt niet aan alle voorzorgen, die moeten worden aangewend, aan de veelvuldige bewerking, die de ruwe stof nog moet ondergaan, voor zij in dien bekoorlijken vorm de hand des kunstenaars kan verlaten: maar de denkende man voelt zich tot hooge bewondering en eerbied gestemd, wanneer hij zich naast het betooverende kunstgewrocht de zwarte onaanzienlijke massa denkt, waaruit het geboren werd.

Een dergelijk gevoel maakt zich van ons meester, wanneer wij ons verdiepen in werken, zoo als Humboldt's ‘Kosmos’, Schleiden's ‘Die Pflanze und ihr Leben’, Oersted's ‘Geist in der Natur’, waarin de sluijer van de geheimzinnigste verschijnselen der natuur wordt weggenomen; of, om niet in het buitenland te zoeken, wat wij zoo digt bij de hand hebben, wanneer wij Kaiser's ‘Sterrenhemel’ lezen, waarin hij als een nieuwe en meer gelukkige Titan den hemel voor ons veroverd heeft. Wij achten ons dan gelukkig, dat wij in een' tijd en onder omstandigheden leven, die ons in deze gewrochten des geestes doen deelen; maar het natuurlijk gevolg der bewondering, der zuivere en onbepaalde vereering van het volmaakte, is het verwerpen van alles, wat op diezelfde belangstelling aanspraak maakt, zonder die door innerlijke waarde te verdienen, is een zorgvuldig op de wacht staan, dat men ons, die gezond voedsel voor den geest verlangen, niet, in plaats van sappige, heerlijke vruchten, in was of papier nagebootste aanbiede. Tot wachters tegen het invoeren dier vervalschte vruchten zijn uit den aard der zaak de beoefenaars der wetenschap zelve geroepen. Wanneer toch deze reeds alle zorg aanwenden, om te verhoeden, dat niet door een werk, voor hen alleen geschreven, ook slechts de meest onbeduidende valsche meening verbreid worde, hoeveel te meer rust op hen de verpligting, om te zorgen, dat niet eene geheele wetenschap aan een geheel volk in een valsch en verkeerd licht worde voorgesteld. In populaire geschriften toch wordt als het ware rekenschap afgelegd van de resultaten, door eeuwenlange studie verkregen, en wie, die het wel meent met zijne tijdgenooten en zijne wetenschap, stelt er geen prijs op, dat niet omtrent haar eene voorstelling ingang vinde, die onjuist, onvolledig en onduidelijk, valsche begrippen omtrent haren toestand doet ontstaan?

Voor zulk een onrijp en verderfelijk gewrocht houd ik het boek, aan welks

beoordeeling deze bladzijden zijn toegewijd. Om twee redenen acht ik mij verpligt, dit gevoelen in het openbaar door bewijzen te staven. Ten eerste om de reden, die reeds vroeger is blootgelegd; ten tweede daartoe aangespoord door den eigenaardigen toestand, in welken de litterarische kritiek in Nederland verkeert. Niemand zal ontkennen, dat de Nederlander voor al wat den geest beschaaft en het hart boeit, in hooge mate vatbaar is; maar daarnevens staat ook een groote eerbied voor alles wat gedrukt is, en een groot ontzag voor alle menschen, die laten drukken. Er is, naar ik meen, geen land, waarin het thans nog zoo gemakkelijk is, tot eene kortstondige letterkundige vermaardheid te geraken, als in Nederland. Het groot getal der mannen, die op de hoogte der wetenschap staan, en een juist en scherp oordeel bezitten over hetgeen goed en slecht is, leent er zich niet gaarne toe, om de letterkundige produkten van den dag in het openbaar te beoordeelen. In de meeste tijdschriften is de rubriek der recensiën in vaste handen. Hoe het echter gesteld is met het recenseren, wanneer er *en masse* moet gerecenseerd worden, dat is trouwens bekend genoeg. *Exempli gratia* wil ik hier slechts aan de recensiën van litterarische dissertatiën herinneren, waaraan zich ‘De Algemeene Konst- en Letterbode’ van tijd tot tijd bezondigt, en aan de boekbeoordeelingen in ‘De Boekzaal’, die allen volgens het recept van Horatius geschreven zijn: ‘*ut alter alterius sermone meros audiret honores*.’ Daarom, wanneer men op het gezag der openlijke beoordeelaars moest afgaan, dan zou er in Nederland bijna geen slecht boek in het licht komen. Gedrukt worden en voortreffelijk zijn, komt bijkans op hetzelfde neêr, en dikwijls, wanneer ik eene zoogenaamde recensie *feliciter* had ten einde gelezen, herinnerde ik mij het begin van een der ‘Mährchen’ van Grimm (‘der Hase und der Igel’), dat aldus luidt: ‘Die Geschichte ist lügenhaft zu erzählen, aber wahr muss sie doch sein, sonst könnte man sie ja nicht erzählen.’ Daarom zal men het ook niet als onbescheidenheid uitleggen, wanneer jongere handen deze moeijelijke en hatelijke taak aanvaarden, eene taak, van welke men weinig voldoening, maar veel verdriet en verkettering heeft te wachten: want onder omstandigheden zoo als die, welke ik geschetst heb, schijnt het mij toe, wel is waar veel minder moeijelijk, maar niet minder nuttig te zijn, wanneer men een slecht boek onschadelijk maakt, dan wanneer men er zelf een goed schrijft.

Om nu het boek, dat ik ter beoordeeling gekozen heb, naar waarde te doen kennen, moest men het eigenlijk in zijn geheel doen overdrukken en van een *commentarius perpetuus* voorzien; want er is, durf ik gerust beweren, geene enkele bladzijde in, uit welke men niet klaarblijkelijk zou kunnen bewijzen, dat de schrijver, hoewel overigens door paedagogische geschriften zeer gunstig bekend, voor de taak, welke hij in dit boek op zich genomen heeft, geenszins berekend was. Dewijl echter eene naauwkeurige beoordeeling van het geheele boek te breedvoerig zou moeten worden, zal ik mij bij een gedeelte daarvan bepalen. De verdeeling van het boekje is de volgende. Na eene inleiding, die eene soort van Protrepticus bevat, handelt de schrijver in het eerste Hoofdstuk over den oorsprong der Grieksche poëzij; in het tweede over hare ontwikkeling; in het derde over den aard der Grieksche poëzij in hare bijzondere soorten. Het eigenlijke thema der verhandeling, de gedachte namelijk, dat er een innig verband bestaat tusschen volksbeschaving en nationale poëzij, is zoo natuurlijk, en boven allen twijfel verheven, dat men haar bijna onder die ideën kan rekenen, welke te algemeen bekend zijn, om nog opzettelijk behandeld te worden; dat men den schrijver *a priori* het regt zou kunnen betwisten, om dat thema nog eens in meer dan 70 bladzijden in alle toonen, en met de menigvuldigste variatien te bespreken. Maar ik wil hierop niet drukken. Ik wil het

den schrijver niet ten kwade duiden, dat hij, naar eene lijst zoekende voor zijn tafereel van den oorsprong, de ontwikkeling en den bloei der Grieksche poëzij, nu eens geen betere heeft kunnen vinden. Ik zal vervolgens toestemmen, dat de voornaamste gedachten, op welke het geheel even als op steunpilaren rust, waar zijn. Ook zal ik het hem niet als een gebrek toerekenen, dat die gedachten niet nieuw zijn, dat hij niet alleen de grondzuilen, op welke zijn gebouw rust, maar soms ook het beeldhouwwerk, waarmede hij die zuilen versierd heeft, van anderen heeft ontleend, want een populair schrijver mag over vreemd goed beschikken, even als over het zijne. Alleen de volgende vragen stel ik mij hier ter beantwoording voor: Heeft de schrijver die gegevene gedachten met beleid en de vereischte duidelijkheid voor het begrip van iederen beschaafden mensch toegankelijk gemaakt? Blijkt het uit zijne redeneringen en de door hem ter opheldering gekozene voorbeelden, dat hij toegerust is met eene voldoende en grondige kennis der Oudheid? Heeft hij met de uitkomsten der nieuwe onderzoekingen op dit veld kennis gemaakt, en zijn die bij hem *in succum et sanguinem* overgegaan? Bezit hij het vermogen, om geregeld en logisch te denken, zoodat de eene zin geleidelijk zich aan den anderen aansluit; dat de eene gedachte noodzakelijk uit de andere voortvloeit? Is eindelijk zijne voordragt eenvoudig en smaakvol? Al deze vragen moet ik luide met neen beantwoorden, en zal, om dit antwoord te motiveren, de inleiding en het eerste Hoofdstuk der verhandeling hier aan een naauwkeurig onderzoek onderwerpen, en wel zoo, dat ik eerst de woorden van den schrijver zelf zal geven, en er dan mijne opmerkingen zal bijvoegen.

De schrijver plaatst in de inleiding eenige verschijnselen op den voorgrond, welke hem met vreugde en de meest hoopvolle verwachtingen voor den toekomstigen bloei der poëzij in Nederland vervullen. Deze verschijnselen zijn de koninklijke ondersteuning, welke aan het toen in de laatste stuiptrekkingen liggende en thans overledene Kon. Nederlandsche Instituut is te beurt gevallen, en de eereprijs, welke insgelijks door den Koning voor het beste oorspronkelijke Nederlandsche blijspel is uitgeloofd. Het is echter nog zeer twijfelachtig, of de omstandigheid, dat het Instituut eene koninklijke ondersteuning noodig had, inderdaad zoo zeer pleit voor den wetenschappelijken zin van het volk; dat het die verkregen heeft, toont hoogstens den wetenschappelijken zin van den Koning aan. Het tweede punt zet de schrijver zelf aldus uiteen: ‘Werden sedert lang niet alleen onze woningen, maar zelfs ons nationaal tooneel, indien het dien naam mag dragen, als overstroomd door een vloed van vreemdigheden (!), vaak niet veel meer beduidend, ja even bedorven als de aanspoelingen der zee; die vloed schijnt naauwelijks hier en daar tot ebbe te keeren, of vorstelijk eermetaal lokt vaderlandsche dichters uit tot Hollandsche tooneelspelen. Dit voorwaar is een verheugend verschijnsel, vooral omdat de regte tijd daarvoor schijnt aangebroken.’ In de eerste plaats is het eene onvergeeflijke onvoorzigtigheid, dat de schrijver de aanspoelingen der zee onbeduidend en bedorven noemt. Zij zijn noch het eene, noch het andere, en de Nederlander beroemt er zich te regt op, dat hij een niet onbelangrijk gedeelte van zijn land zich gevormd heeft uit de aanspoelingen der zee. Den ‘vloed van vreemdigheden’ wil ik nog laten doorgaan; maar ik ken geen' vloed, die ‘hier en daar’ tot ebbe keert. Ook weet ik niet, hoe de schrijver bewezen heeft of bewijzen kan, dat die vloed, zoo hij wezenlijk ooit heeft bestaan, thans heeft opgehouden, en geloof nog veel minder, dat de intensiviteit der vonken van het dichterlijk genie, even als die der elektrische vonken, afhangt van de grootte der metaal-zuil, waaruit men die lokt. Dat echter thans het juiste oogenblik

voor dergelijke kampspelen is gekomen, daarin moeten wij den schrijver, totdat hij er bewijzen voor zal bijgebragt hebben, op zijn woord gelooven.

Bl. 2. ‘De natie moet ontwaken tot belangstelling in hare dichtkunst; dat zal de dichterlijke geesten, die de weldadige natuur nergens of nimmer heeft geweigerd, met meer glans en gloed doen ontvlammen, en hunnen ijver aanprikkelen, om door gestadige studie en oefeningen hunne kunst te verhoogen, en hun talent te veredelen.’ Ik weet niet, of de schrijver Macaulay's ‘Essays’, en wel voornamelijk dien over Milton, kent. Daar kan hij anders in de heerlijkste taal en met eene degelijkheid van argumentatie, welke geene tegenspraak gedoogt, het bewijs er voor vinden, dat de poëzij niet gelijk is aan eene plant, die overal gedijt, en die, wanneer de natuur den gunstigen bodem en het geschikt klimaat heeft geweigerd, ten minste door de kunst en de zorg van den tuinman in trekkasten zich laat aankweeken. Daar staat het, dat eigenlijke, oorspronkelijke, vurige, waarachtige poëzij slechts in bepaalde tijdvakken der geschiedenis van een volk bloeit, dat hare geboorte afhankelijk is van zoo vaste en onveranderlijke wetten, dat de middelen, door den schrijver aanbevolen, niet eens in staat zouden zijn, om eene door kunst voortgebragte lente te doen ontstaan. Het is toch alles te vergeefs. De ware dichter wordt niet gemaakt, hij wordt geboren. Poëtasters echter en rijmelaars mist men gemakkelijk en gaarne. Ook ontken ik ten eenenmale de juistheid van het beweerde feit; want niet dat de Nederlandsche natie te weinig belang stelt in de voortbrengselen der vaderlandsche poëzij, maar wel aan het tegendeel hebben wij den zondvloed te danken van verzen en versjes, welke in het zweet des aanschijns zijn zamengeflanst, en den legio van dichters, die alleen aan de al te groote toegevendheid der natie en aan een met veel slimheid in praktijk gebragt *systême d'admiration mutuelle* hun aanzijn verschuldigd zijn.

In eene minder gelukkige personificatie der poëzij wordt van haar gezegd, dat zij met het volk moet opgroeijen, dat zij in zijne taal zich uitdrukken en toch veredelen moet. Dat heeft er veel van, alsof het incompatible was, dat men in de Nederlandsche taal zou kunnen werken op de veredeling van het hart en het verstand. Ook weet ik niet, wat eene veerkracht is, die, weder in werking gekomen, zich tot een tijd van bloei kan verheffen; en toch staat dit letterlijk zoo in het begin van bl. 3. De schrijver zegt voorts, dat hij bewijzen wil, hoe innig het verband van de dichtkunst met een volk moet wezen, opdat zij werkelijk en weelderig bloeije. Zoo iets toch laat zich niet bewijzen, maar wel aantoonen. Hij spreekt vervolgens van de inrigting en uitwerking zijner meeningen, en ontwikkelt, altijd nog op bl. 3, de diepzinnige waarheid, dat men de Grieksche dichtkunst bijna het kind der Grieksche maatschappij kan noemen. Het is onnoodig, om dat zoo voorzigtig uit te spreken, en nog wel *bijna* er bij te voegen. Niet alleen de Grieksche dichtkunst is het kind der Grieksche maatschappij; maar elke poëzij van elk volk is in elken tijd het eigen kind van dat volk. Maar dit alles zijn slechts voorafgaande gedachten; welligt gaat het beter, wanneer wij in het eerste Hoofdstuk komen, waar de schrijver gelegenheid heeft, bij de behandeling van zijn eigenlijk onderwerp ons de quintessenz aan te bieden van hetgeen naauwkeurige studie en de opzettelijke lezing der Grieksche dichters hem hebben doen vinden. Daar moet ik echter terstond eene lange periode eenigzins naauwkeuriger nagaan en ontleden. Bl. 4 en 5: ‘Is niet het eene volk bij een zeer lang bestaan in zijne taalkundige vorming nog op lagen trap, daar zijne taal soms lang verdrongen en verzwegen werd onder vreemde geweldenaars, of bezoedeld door buitenlandschen invloed? terwijl eene veel jeugdiger natie op het bezit eener zuivere, natuurlijke en vrij ontwikkelde taal mag roemen, even als een bloeijend en beschaafd jongeling

met vloeijende rede tegenover den min gevormden, die bij elke uitdrukking het spel der gebaren te hulp moet nemen.' Ik kom er gul voor uit, dat ik hier het *tertium comparationis* niet heb kunnen vinden. De jeugdige, meer ontwikkelde natie wordt vergeleken bij een bloeijend beschaafd jongeling. Fiat! De oudere min ontwikkelde bij een minder gevormd jongeling (want dit substantivum hoort er noodzakelijk bij), die hevig gesticuleert. Is dat dan verwerpelijk? Kan dan niet ook een bloeijend en beschaafd jongeling bij zijne welsprekendheid een rijk gebarenspel bezitten? Is het niet integendeel eene waarheid, dat eene natie, naarmate zij meer aanleg heeft tot eene natuurlijke welsprekendheid, ook meer gebruik maakt van eene gepaste en levendige gesticulatie; dat dus deze beide gaven, verre van eene tegenstelling te vormen, van elkander als het ware onafscheidbaar zijn? (De schrijver kan hierover vergelijken Dr. Kopisch, 'Ueber die Gebehrdensprache der heutigen Neapolitaner in Bezug auf die Mimik der Alten,' in 'Uebersicht der Arbeiten und Veränderungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur.' 1849, 2te Abtheilung, pag. 28 flgde.) Maar hooren wij hetgeen er in den tekst volgt. 'In dat voorregt deelde de Grieksche natie bij uitnemendheid.' In welk voorregt? vragen wij; want deze zin staat met den voorafgaanden zóó weinig in verband, dat het niet kwalijk te nemen is, wanneer men niet terstond begrijpt, dat hier het bezit eener zuivere, natuurlijke en vrij ontwikkelde taal gemeend is. Nog meer verwondering echter baart de volgende zin. 'Hare taal, uit de Indo-Germaansche ontsproten, is verwant aan de meeste beschaafdste (!) talen van Europa.' Wat beteekent deze zin op deze plaats? Hij zal toch wel geen bewijs zijn van hetgeen voorafgaat, ten minste kan ik dit daarin niet vinden. Het is eene op zich zelve staande geleerde opmerking, een échantillon van de geleerdheid van den schrijver. Het is echter zeer te wenschen, dat men naar het monster niet het geheele stuk moge beoordeelen. De Grieksche taal is niet uit de Indo-Germaansche ontsproten; er bestaat in het geheel geene Indo-Germaansche taal, maar wel een Indo-Germaansche taalstam, een systeem van talen, die de kenteekenen van een' gemeenschappelijken oorsprong dragen. Tot dit systeem van talen behoort de Grieksche, en zoo laat zich op de meest natuurlijke wijze het geheimzinnige raadsel oplossen, dat de Grieksche taal met de meeste beschaafde talen van Europa verwant is. Want ook deze behooren tot den Indo-Germaanschen taalstam. 'Maar,' gaat de schrijver voort, 'gelijk het een kenmerk der Grieken was, om alle wetenschap, die zij van andere volken ontleenden, geheel naar hun zin en inzigt te vervormen, zoo was de vorming dier taal ook alras hun eigendom, en werd deze een afdruksel van de kenmerken hunner geestbeschaving.' Ik heb er veel moeite aan te koste gelegd, om dezen zin te begrijpen; maar geheel en al mogt ik daar niet in slagen. Ik zou weleens willen weten, hoe de schr. zich het ontstaan van deze uit de Indo-Germaansche ontsprotene Grieksche taal voorstelt, in welke tijden hij denkt dat dit geschiedde, en op welke wijze hij over het algemeen meent, dat de eene taal uit de andere is ontstaan.

'De inrigting hunner maatschappij, in den aanvang bij een groot huisgezin te vergelijken, begunstigde de vrije en sterke ontwikkeling der taal, die tevens ondersteund werd door den afkeer der natie voor alle vreemde volken.' Daar hebben wij weder eene bijzonder belangrijke ontdekking, deze namelijk, dat de Grieken in den aanvang hunner geschiedenis bij een groot huisgezin kunnen vergeleken worden. Wanneer de Schr. een vriend van ontdekkingen is, dan kan hij zich het onschuldige genoegen verschaffen, ditzelfde bij alle andere volken, en wel telkens op nieuw te ontdekken. In hoe verre echter het patriarchale leven de vrije en sterke ontwikkeling der taal begunstigt, daaromtrent zie ik nog ophelderingen te gemoet. En nu moeten de Grieken daar-

enboven nog een' afkeer van alle andere natiën gehad hebben. Dat heet toch het denkbeeld van *βάρβαρος* in eene ongeoorloofd ruime beteekenis opvatten. De aankomst van Cecrops, Danaüs, Pelops en Cadmus, dat alles wijst er natuurlijk op heen, dat de Grieken geene vreemdelingen duldden. Of heeft de Schr. misschien in de uitkomsten der nieuwste onderzoekingen, die hij voorgeeft in zijn boek opgenomen te hebben, gevonden, dat dit, even als de oorlogen uit het heldentijdvak, op iets anders slaat, dan op de menigvuldige betrekkingen, in welke Grieken met vreemde volken stonden? Maar misschien heeft hij zich andere tijden voorgesteld; want men weet nooit waar men hem heeft. Nu eens spreekt hij van de tijden der Pelasgen, dan eens van de tijden, in welke de Goden vreedzaam met en onder de menschen verkeerden, dan weder van de dagen, toen de Indo-Germaansche taal van hare Grieksche dochter verlost werd.

'De natie had reeds vroeg schokken en scheuringen ondergaan, even als Griekenlands vulkanische bodem, en niet slechts de nog bestaande overblijfselen der alleroudste bevestigde steden en van hare reusachtige muren, bewijzen die geweldige worsteling, maar ook,' enz. Ik vlei mij ten naasten bij te begrijpen, welke de bedoelingen van den Schrijver waren; maar op zich zelve beschouwd, luidt die phrase ongeveer alsof men zeide: De nog overgebleven resten der Grieksche bouw- en beeldhouwkunst leveren een sprekend bewijs voor de vernielingszucht der Gothen en Vandalen. Wanneer men over het algemeen wil zien, wat er door gebrek aan smaak voor onheil kan ontstaan, dan moet men deze en de volgende zinnen vergelijken bij Müller 'Griechische Litteratur-Geschichte,' I. p. 11, waaruit zij met willekeurige verkortingen en verminkingen zijn vertaald. 'Maar dat geweld kwam nooit van vreemde volken.' Wanneer ik het stelsel der Pythagoraeische zielsverhuizing aankleefde, dan zou ik er geen oogenblik aan twijfelen, of de Schr. was bij eene vroegere incarnatie ooggetuige geweest van hetgeen hij verhaalt; want hij spreekt van de duisterste en nevelachtigste gebeurtenissen der aloude Grieksche geschiedenis, even alsof dat alles in de jongste dagen en in de onmiddelijke nabijheid van Enkhuizen was geschied.

'Het waren onderlinge wrijvingen der natie zelve; zij mogten de taal hier of daar wat bekorten, de vorming van deze bleef daardoor niet eenzijdig. Een ieder deel van het Grieksche volk kon er het zijne aan toebrengen. Zoo onderscheidde zij zich in vier hoofdvormen.' Ik heb lang getracht, om deze woorden in verstaanbaar Hollandsch te vertalen, maar te vergeefs: deze bekorting der taal, deze vorming, die niet eenzijdig bleef; deze wijze, om zoo ontzettend cavalièrement het ontstaan der vier (?) dialekten te verklaren, dat alles schemert mij voor mijne oogen, van dat alles 'wird mir so dumm, als ging mir ein Mühlrad im Kopfe herum.' - 'Zij onderscheidde zich in vier hoofdvormen naar de vier hoofdstammen des volks, en kwam onder het volk, levende, niet door geleerden alleen beschaafd en beschermd, tot die vastheid en volkomenheid, dat zelfs de beschaafde en ligt bewegelijke Grieken, sedert het tijdperk der eerste dichtsoort, tot aan het einde van hun volksleven en den ondergang hunner poëzij, geene verandering van beteekenis in de taal hebben gebragt.'

In de eerste plaats had ik gaarne gezien, dat de Schr. zijne leer omtrent de *vier* hoofddialekten der Grieksche taal eenigzins nader had toegelicht; voorts is het eene wijze van beschouwen, die den Schr. zeer eigenaardig is, om de Grammatici te houden voor diegenen, welke op de vorming eenen overwegenden invloed hadden of konden hebben. Integendeel kan men wel voor stellig aannemen, dat de periode van het verval eener taal dan reeds is aangebroken, wanneer zij in de handen der Grammatici vervalt. Ook heeft hij niet opgegeven, tot op welken tijd hij rekent dat het Grieksche volksleven

bestaan heeft. Ik maak echter uit de woorden: ‘en den ondergang hunner poëzij’ op, dat hij daaraan een tamelijk lang bestaan toekent. In dat geval evenwel begin ik langzamerhand aan de naauwkeurigheid der ‘Special-Studiën’ van den Schrijver te twijfelen, en ik geloof, dat men van hem kan zeggen, hetgeen Strausz (‘Christian Maerklin,’ pag. 11) van het onderwijs op het Seminarium te Blaubeuren zegt: ‘dasz darin des Geistes zu viel, und des Buchstabens zu wenig gewesen.’ Ten minste heeft de Schr. geene kennis gemaakt met het fragment van Aristophanes (*Δαιταλεῖς*, fragm. 1, ap. Dindorf); waaruit ten duidelijkste blijkt, dat de Atheners eene menigte van Homerische woorden evenmin begrepen, als wij dat ‘trotz alledem und alledem’ doen. Ook heeft hij niet, of ten minste niet met vrucht, de aanteekeningen van Prof. Cobet op zijne Inaugurale Oratie gelezen. Vervolgens moet hij niet ijverig in Lucianus gestudeerd en er zeker nooit aan gedacht hebben, om het attische proza van Xenophon te vergelijken bij een Schrijver, die eenige eeuwen later leefde, om b.v. juist Lucianus aan Xenophon te toetsen: want ik wil er niets eens op drukken, dat de Bijzantijnen eigenlijk ook nog Grieken waren en dat Tzetzes en Gregorius Nazianzenus den naam van dichter niet minder waardig zijn dan eene menigte dier mannen, welke de Schr. in zijne inleiding wenscht aangemoedigd en voortgeholpen te zien.

Wie eene proeve van des Schrijvers stijl wil hebben, die leze den volgenden zin: ‘Gelukkige natie, de beste waarborg voor uw volksbestaan was gegeven; aan uwen roem was onvergankelijkheid toegezegd; maar vooral, gelukkige dichters der Grieken, met een zoo zuiver gestemd en zoo volkomen speeltuig voor uwe boeijende zangen.’ Eenige regels verder spreekt hij van eene volle bron van dichtkunst; vol is eene bron altijd, maar hij kan meer of minder rijkelijk vloeijen.

Even als de Juristen bij menige plaats van Theophilus de Instituten zelve moeten raadplegen, om de Paraphrase te begrijpen, zoo heb ik op pag. 7 Müller moeten nalezen, om de vertaling te begrijpen, of liever om de fouten in die vertaling te kunnen opsporen. Wie ooit zelf het bedoelde hoofdstuk van Müller's ‘Litteratur-Geschichte’ gelezen heeft, die zal er in toestemmen en het niet als een oppervlakkig en ligtzinnig uitgesproken oordeel opvatten, wanneer ik beweer, dat het juist niet tot het helderste en duidelijkste behoort van hetgeen hij geschreven heeft. Maar men kan er toch iets bij denken; men vat den zamenhang der gedachten, al wenschte men ook in het bijzonder menig punt in een helderder daglicht geplaatst te zien. Maar wat hier staat, is zuivere, absolute onzin; is het aan elkaâr schakelen van woorden, die uit den (dat beweer ik zonder schroom) slechts half begrepen, Duitschen tekst, overgenomen en naast elkaâr geplaatst zijn; van woorden, die, zoo als Mirabeau dat uitdrukt: ‘hurlent d'effroi, de se voir accouplés.’ Om dit te bewijzen, heb ik niets te doen, dan het Hollandsch en het Duitsch hier naast elkaâr te laten volgen.

Michaelis, pag. 7.

Met dezen God, die in de reine bovenlucht gebied voerde, was eene Godin der Aarde, Juno, verbonden. De *verbinding van hemel en aarde in regen*, welke vruchtbaarheid aan het land gaf, dichterlijk voorgesteld door het huwelijk dezer Godheden, *was welligt de aanleiding tot hunne vereering*.

Ook de diepten der aarde werden volgens de voorstelling der Grieken

Müller, pag. 22.

Mit diesem Himmelsgotte, der in reiner Höhe waltet, ist.... eine Gottin der Erde verbunden,.... und die Ehe dieser Gottheiten, die Vermählung des Himmels und der Erde in fruchtbaren Ungewittern, war der Gegenstand der heiligsten Feier in dem Cultus derselben.

.... So walten andere Gottheiten in den Tiefen der Erde, und da alles Le-

door Goden bewoond; en gelijk alles uit den schoot der aarde leven ontvangt, en gestorven daarin terugkeert, zoo ook werden de onderaardsche Goden met den dood in verband gebragt[1].

ben offenbar nicht bloss aus der Erde entspringt, sondern auch in ihren Schooss zurückkehrt, so stehen diese Gottheiten grossentheils auch mit dem Tode in Verbindung.

En dit zal dan ook het besluit mijner recensie zijn. Want '*sat prata biberunt*,' en wilde ik op die wijze het geheele boek nagaan, dan zou mijne recensie lijviger worden, dan het gerecenseerde boek. Slechts nog eenige korte opmerkingen! Pag. 7 zegt de Schr., dat overal het landleven heerschende was, terwijl nog op pag. 5 de cyklopische muren het bewijs leveren voor den krijgshaftigen geest der natie op denzelfden tijd. De Eumeniden zijn voor hem onderaards werkende krachten. De Muzen stelden volgens hem altijd bronnymphen voor; voor hem is het eene merkwaardige overlevering, dat in de gouden eeuw de Goden met en onder de menschen verkeerden, terwijl dit toch niet eene aan de Grieken eigenaardige wijze van beschouwen is, maar een dier algemeene mythen, die in de mythologie van alle volken teruggevonden worden. Pag. 8 is de plaats uit de Odyssee, waar de Linos beschreven wordt, zóó vertaald, dat, om geene hardere uitdrukking te bezigen, de bevalligheid van het oorspronkelijke ten eenenmale verdwenen is. Verward en onverstaanbaar in zijn geheel, even als in zijne deelen, is op pag. 8 de zinsnede van 'Dat verschil' tot 'magt.' Ten slotte nog een voorbeeld van des Schrijvers naïve wijze van zien. Op pag. 11 verwondert hij zich in gemoede er over, en beschouwt het als een teeken van algemeen verspreide beschaving, dat op de markt van Athene eene groentevrouw aan Theophrastus, die reeds lang te Athene woonde, bij zijne eerste vraag kon hooren, dat hij niet te Athene ge-

1 Ik neem deze gelegenheid te baat, om uit eene bloemlezing van voortreffelijke vertalingen, wier verzameling tot mijne 'menus plaisirs' behoort, den lezers eenige staaltjes mede te deelen. Fréd. Baron de Reiffenberg spreekt in zijn werk: 'Eclecticisme', van een Duitsch boek, uitgekomen te 'Ebendaselbst', voorzeker al een heel onbekende stad. Hij citeerde namelijk een geschrift van Fr. von Baader, dat uit twee deelen bestond; op den titel van het eerste stond: Regensburg 1830, op dien van het tweede: Ebendaselbst 1831.- In een roman van Spindler, Fridolin Schwerdtberger, staat de phrase: 'Die Sache wurde in Bausch und Bogen abgemacht'. De Hollandsche vertaling hiervan luidt: 'de zaak werd te Bausch en te Bogen geschikt'. - In een der catalogussen der Amsterdamsche tentoonstelling (1849 of 1850) was een schilderij geregistreerd, waaromtrent de catalogus het volgende uitsluitsel gaf: 'gezigt op de marmeren brug te Carara'. Maar er was op het schilderij geen spoor van brug te ontdekken. De Duitsche schilder had zijn schilderij genoemd: 'Der Marmorbruch bei Carara'. - Boudewijn's botervliegen, soupers van Milord en oud frankische Texelsche huisjes ('alt fränkisch') zullen wij laten rusten; het zou onbarmhartig en ongepast zijn, om nu nog zijn zonderegister te vermeerderen. Men geloove evenwel niet, dat alleen de Hollanders slecht vertalen. De Duitsche vertaling van van Lennep's Roos van Dekama zou alleen in staat zijn, te bewijzen, dat er 'Iliacos intra peccatur muros et extra.' Om ten slotte nog eens op Hollandsche vertalingen terug te komen, is het mij onmogelijk, om niet ten minste ter loops van den nu bijna reeds traditioneel geworden 'Afgod van Berlichingen' gewag te maken ('Götz von Berlichingen'), en de vertaling van een' regel van Schiller mede te deelen. Schiller zegt: 'Aus den Büschen ruft es Hilfe!' De Hollandsche vertaler 'Uit de bosschen jammert Hilfe'. Hij hield Hilfe zeker voor eene Dryade of Hamadryade.

boren was. Laat op elke vischmarkt van elke stad, van iedere provincie van Nederland, een man komen, die niet in die provincie geboren is, en even goed als dit beschaafde Atheensche appelenwijf, zal de Nederlandsche vischvrouw diezelfde opmerking zoo al niet dadelijk uiten, dan toch terstond in stilte maken.

Ik vermeen aldus mijn oordeel over het boek van Michaelis genoegzaam gemotiveerd te hebben. Wat ik aangehaald heb, zal tot het karakteriseren daarvan voldoende zijn. Verdere stof levert bijna elke bladzijde op. Ik heb mijne meening vrijmoedig en onbewimpeld te kennen gegeven. Misschien zal het een en ander scherp en hevig gevonden worden. Opzettelijke kwetsing, '*cuius caussas procul habeo*', lag ten eenenmale buiten mijne bedoeling. Ik heb niet den man gemeend, maar de zaak, om welke het mij alleen te doen was. Heb ik dan hier en daar mijne meening wat scherp geuit, zoo is dat voorzeker wel te verklaren en te vergeven; want '*In foedis illis*', zegt Madvig, 'de locis aliquot Iuvenalis interpretandis', en zijne woorden kunnen, 'mutatis mutandis' voortreffelijk op dit geval toegepast worden, *in foedis illis laudationum per Ephemeridas sordibus et levitate, et in hac scribendi prurigine iustum mihi videtur, interdum severe et aperte, non contumeliose, loqui*.

Kampen 1851.
E. MEHLER.

***De Kweekschool voor de militaire geneeskundigen, door de leeraren aan die school. Utrecht, J.G. van Terveen en Zn.* 1851.**

Deze met taktiek vervaardigde brochure behelst een pleidooi, ten behoeve der instelling tot vorming van militaire geneeskundigen hier te lande. Het krachtigste argument is hetzelfde, waaraan bekendheid met de krijgstucht de onderteekening door *negen* namen toeschrijft, de exceptie necessitate coacti sumus, daar anders gevormde geneeskundigen zich het officierschap niet zouden willen getroosten. Niet behandeld, veel minder weêrlegd, is het voorname tegenargument, waarop alle utiliteitsredeneringen afstuiten, de volslagen onwettigheid van den ganschen stand der niet aan eene hoogeschool gepromoveerde militaire geneeskundigen. Immers de wet van 12 Maart 1818, ter regeling van hetgene betrekkelijk is tot de uitoefening van de *verschillende takken* der Geneeskunde (Stsbl. N°. 16) volgens haren considerans gemaakt: ‘Alzoo Wij de noodzakelijkheid in overweging genomen hebben, dat *al hetgene* betrekking heeft op de *uitoefening der verschillende vakken van de geneeskunde*, zoodanig worde ingerigt, als meest strekken kan om den heilzamen invloed daarvan op het leven en de gezondheid onzer onderdanen’ (waaronder toch ook de militaire behooren?) ‘te bevorderen, en zoo veel mogelijk over alle de gedeelten van ons rijk op eene *gelijkmatige wijze* te doen ondervinden,’ kent volstrekt geene militaire geneeskundigen en bepaalt integendeel in artikel 8: ‘*Niemand* zal tot de uitoefening der inwendige geneeskunst mogen worden bevoegd verklaard, *dan die op eene der Hoogescholen van het Rijk den graad van medicinae Doctor verkregen heeft*, of wiens op eene buitenlandsche akademie verkregene diploma, na het afleggen van een ander examen geadmitteerd zal wezen.’

Indien nu geene *latere uit het Staatsblad aan te wijzen wet* den stand der militaire geneeskundigen wettigt en hen van deze algemeene wet uitzondert, vallen zij, zoodra zij practiseren over eenigerlei personen, *zelfs militairen*, die zich in eenig gedeelte des Rijks bevinden, in de termen van Artikel 18 derzelve. ‘*Alle onbevoegde personen, eenigen tak der geneeskunst, hoe ook genaamd, uitoefenende*, zullen voor de eerste maal verbeuren eene boete van *vijf en twintig tot honderd gulden*, met confiscatie hunner geneesmiddelen; voor de tweede maal achterhaald wordende, het dubbel daarvan betalen, en bij de derde overtreding met gevangenis van twee weken tot zes maanden worden gestraft.’

Waarschijnlijk is het dan ook slechts te wijten aan het forum priviligiatum, dat de officieren van gezondheid, even als andere militaire genieten, dat zij niet reeds voor lang door onze onafhankelijke officieren van justitie, wien de handhaving der wetten is opgedragen, wegens hunne onwettige handelingen, voor den strafregter zijn vervolgd.

Dr. J.C.G. EVERS.

***Almanak voor het Schoone en Goede*, 1852. *Te Amsterdam, bij A. Jager*.**

Gewis heeft menige Vrouw, bij het einde des jaars, als gure vlagen en kille nevels de aankomst van den winter melden, terwijl de dagbladen en tijdschriften met duizend stemmen den vergulden oogst van Almanakken aankondigen, verlangend uitgezien naar het Jaarboekje, dat wij aan het hoofd dezer regelen hebben genoemd. De gevierde naam van Mevrouwe Bosboom-Toussaint, die zich met de zorge der verzameling en de redaktie van den Almanak belast heeft, is eene aanbeveling, welke van zelve uitgebreide sympathie wekken moet. Het ‘Schoone en Goede’ verscheen ditmaal in veranderd gewaad; de tegenwoordige uitgever was van oordeel - en te regt - dat ook het uiterlijk van zijn Jaarboekje den stempel dragen moest van ontwikkeling en vooruitgang. 't Is eene verandering, die wij verbetering heeten mogen en waarmeê we derhalve den Almanak geluk wenschen. Het bandje is smaakvol, de druk keurig en de keuze der plaatjes, over 't algemeen, gelukkig. Doch, opdat we om vorm het wezen niet voorbij zien, gun me, dat ik u - vlugtig, als past bij de aankondiging van een *éphémère* verschijning - met den Inhoud van 't besproken Jaarboekje bekend make.

Onder de proza-stukken, die de Almanak ons aanbiedt, achten we de bijdrage van de redaktrice een wezenlijk sieraad. ‘Het adres van de Kantwerkster’, eene episode uit het leven eener hooggeboren jonkvrouw, die in 's Gravenhage eene schuilplaats vond voor de gruwelijke vervolging, waaraan de Protestanten in Frankrijk bloot stonden, na de eedbreukige herroeping van 't Edikt van Nantes, zal met deelneming genoten worden door zoovelen als er medegevoel koesteren voor gevallen grootheid en zielenadel, voor onbezweken moed en de verheven veêrkracht van 't vrouwelijk karakter bij den strijd des geloofs. Méer mag ik u van deze bijdrage niet meêdeelen; sla uw Jaarboekje op en overtuig u of we wèl regt hadden deze bijdrage te prijzen als een keursteen in de kroon 't: ‘Schoone en Goede?’ Over ‘Eene gedachte op Oudejaarsavond’ van J.J. Cremer, mogen we vast niet even gunstig oordeelen: het stukje is te metaphoriesch, te overdragtelijk; - *omnis comparatio claudicat*, maar deze strompelt en hinkt, dat ze schier van de been raakt; 't gekozen beeld, dat noch jong is, noch frisch, mist tevens de lenigheid, die 't overal passend maken kan. ‘Eene kunstbeschouwing’ van T.v. Westrheene, dunkt ons vrij aangenaam verteld, maar we hadden liever wat meer waarschijnlijkheid gezien in de *mise en scène*, in de maatschappelijke positie der handelende personen, en daardoor in den ontwikkelingsgang der gebeurtenis. De ‘Kerstgedachten’ van Jufvr. E.J. Hasebroek ademen den geest, die aan de meeste onzer Lezers uit de jongste pennevruchten der schrijfster gewis niet onbekend zal wezen; van elders weten we reeds, dat ze taal en stijl genoegzaam beheerscht, om hare gedachten in een passend kleed te hullen. Ds. Cohen Stuart gaf ‘bij den Christus Remunerator van Scheffer’ een opstel, dat met warmte en gevoel en kennelijk onder de inspiratie van den oogenblik geschreven is, maar tevens den stempel draagt eener subjektiviteit van kunstbeöordeeling, die tot eene reeks van indrukken leidde, welke bij Ref. - zóo vaak en zóo lang hij de beschouwing van Scheffer's kunstgewrocht genoot - voor 't minst anders gewijzigd waren. 't Kan hier de plaats niet wezen

om dit verschil in de rigting onzer kritiek in 't breede te bespreken; we eerbiedigen liever de subjektiviteit van den Schrijver, die hem zoo warme en gevoelvolle bladzijden in de pen heeft gegeven, als hier aan de besproken gravure tot bijschrift verstrekken. Over de keuze van dit plaatje voor den Almanak zouden we 't even weinig éens zijn. Al geven we toe, dat ‘wat verheven *schoon* is voor het gevoel en innig *goed* voor het hart, zich vereenigen in dien Christus-Vergelder van Scheffer,’ toch moeten we ijveren tegen ‘de onvolkomen en gebrekkige schets van het oorspronkelijke,’ omdat we meenen, dat de Kunst, zelfs in 't kleinste, hare strenge eischen heeft; dat ze met edelen toorn neêrziet op de poging van ieder, die haar grootsche uiting poogt te kerkeren in den beperkten kring van zijne ervaring of talent, en met ongewasschen handen, *illotis manibus*, zich waagt aan de reproduktie der Meesters, terwijl hij vergeefs poogt zich te versteken achter het schild der bewering: *in magnis voluisse sat*. - Bij de titelplaat - eene mislukte gravure naar eene keurige schilderij van Kruseman - schreef de Génestet een vloeijend en zangerig dicht, zoo bevallig van vorm als van gedachte. Hoe jammer, dat de graveur de frissche en jonge ‘Fantasie’ van den schilder met zoo vele jaren bezwaard heeft, dat het kinderlijk-reine, 't schalk-naïeve van het oorspronkelijk, in de plaat geheel is te loor gegaan. De gravure ‘de Leidsche Weesjongen,’ naar eene teekening van J.H. v.d. Laar, is beter gelukt en verzeld door een hartig, vaderlandsch lied van S.J. v.d. Bergh, waartoe hij het onderwerp putte' uit de geschiedenis van Leyden's beleg en ontzet in 1572. - Tollens gaf eene vertaling van 't bekende liedje van Goethe: ‘Ein Veilchen auf der Wiese stand’, 't geen u gewis bekend is, ware 't alléen uit de bevallige toonschepping waarmeê Mozart het keurig dicht heeft geïllustreerd. Maar de vertaling geeft niet weêr wat het oorspronkelijke bezit; bij de overgieting is er verloren gegaan van 't *bouquet*, dat aan 't Hoogduitsche liedje waarde geeft. Met het ‘Arme Vader’ van Schimmel loopen we niet hoog, - de gedachte, die op waas noch jonkheid bogen mag, is mijns erachtens in een' vorm geschroefd, welken niemand ongedwongen keuren zal. Mr. J. v. Lennep schonk aan den Almanak eene welgeslaagde overzetting eener Engelsche ballade van Tennyson; Beeloo een keurig en krachtig gedicht getiteld: ‘Kamperduin’, 't beschamend

‘....beeld des bangen strijds
Van Wijnmaands elfden dag,
Die eeuwen roems, in uren tijds,
Voor eeuwig zinken zag!’ -

hollandsch van zin en hollandsch van toon, eene toelichting en uitbreiding van de spreuk der Vaderen, zoo als ze oudtijds onze eerwaardige munt versierde: *concordiâ res parvae crescunt*. De ‘Liefste Last’, van v. Zeggelen, is het bijschrift bij de gravure, naar eene teekening van Moritz Calisch, die ge genoeg bezien en bewonderd hebt, om te bemerken, dat Tetar v. Elven verre onder het origineel gebleven is. En wanneer ik u nu nog gewezen heb op de grooter of kleiner bijdragen van Dr. Heije, van Alberdingk Thijm - die eene sproke van 't jaar 1400 restaureerde als naar gewoonte - van ten Kate, van H. ‘Aan 't Meir van Genève’ - *last, not least* op Potgieter's bijdragen: ‘Aan d'in-’ en ‘Aan d'uitgang van 't Haagsche bosch’, de eerste verzeld door een lief plaatje naar Nuyen, geloof ik de beste stukken vermeld en u een half-beredeneerden katalogus geleverd te hebben van 't geen de ‘Almanak voor het Schoone en Goede van 1852’ zijnen Lezers aanbiedt.

RIEHM.

Verdediging der miskende metaphysica.

Terwijl op den tweeden December jongstleden, te Parijs, de leden van de Wetgevende Vergadering, voor zoo ver zij niet als bijzonder gevaarlijke menschen door Louis Napoleon gevangen gezet waren, in groote onrust heen en weêr liepen, en ter naauwer nood een vergaderplaats vonden, waar zij ongestoord hun protest tegen de usurpatie van den President der Republiek konden uitvaardigen; zaten in den Haag de leden der Tweede Kamer van de Staten-Generaal rustig te beraadslagen over onderwijs en wetenschappen, en wogen in de schaal van het staatsbelang de sommen, daarvoor uitgetrokken op de begrooting. Nadat zij in de morgenzitting aan de Regering de hand geleend hadden tot opheffing van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, met behoud alleen van de Eerste Klasse, onder den naam van Koninklijke Akademie van Wetenschappen, omdat de meerderheid met de Regering in de drie andere Klassen voor het algemeen belang geen genoegzaam nut zag; werd in de avondzitting breedvoerig beraadslaagd over het nut van een geologische kaart van Nederland, in vergelijking van het vele geld, dat daarvoor aangevraagd was en naar alle waarschijnlijkheid nog op lange na niet toereikend zou zijn. Met veel ijver is bij die gelegenheid voor die kaart en voor de Geologie gesproken door den heer Sloet tot Oldhuis: maar in deze rede van den heer Sloet, die algemeen als een man van

wetenschap bekend staat, ben ik zeer getroffen geworden door de volgende woorden: ‘Wanneer eenig zamenstel van menschelijke begrippen en beginselen geen practisch nut oplevert, zou ik schromen het eene wetenschap te noemen. Ik ken, buiten heraldiek en metaphysiek, geene enkele wetenschap, welke in het dagelijksche leven geene practische werking zou hebben.’

Het verwonderde mij wel niet, hier van al de wetenschappen juist de Heraldica, en daarnevens in één adem de Metaphysica, als geheel onvruchtbare wetenschappen gebrandmerkt te zien: want ik begreep zeer ligt, dat den heer Sloet, terwijl hij dat zeide, en waarschijnlijk wel voor de vuist daar maar zoo heen sprak, de Heraldica voor den geest kwam als een loutere liefhebberij van den adel, en niet als hulpwetenschap voor de geschiedenis en oudheidkunde; en dat de man, hoe kundig en geleerd anders, met de Metaphysica wel niet verder bekend zou zijn, dan dat hij haar wel eens had hooren noemen als *een zamenweefsel*, of *spinneweb*, of *nest van spitsvondigheden*, een erfstuk van de Scholastieken uit de middeleeuwen, nu alleen nog maar bruikbaar voor professoren in de philosophie, om er hun scherpzinnigheid in ten toon te spreiden, en misschien ook voor Roomsche seminariën, om er hersens meê te breken en den geest te dooden. Maar het deed mij toch leed. - In de eerste plaats deed het mij leed, hier bij het spreken over het belang en nut der wetenschappen uit den mond van iemand, die zelf als man van wetenschap bekend staat, zulke triviale en philisterachtige uitdrukkingen te hooren, als *practisch nut opleveren* en *in het dagelijksche leven practische werking hebben*. Hoe! is dan het doel en het nut van alle ware wetenschap niet *de kennis der waarheid*? den naar waarheid, kennis en wetenschap strevenden menschelijken geest te bevredigen? Mag men de waarde van een wetenschap beoordeelen naar het voordeel, dat zij oplevert voor het dagelijksche leven?

Daarenboven deed het mij ook bijzonder leed, hier weêr de *Metaphysica* zoo miskend te zien; en dat door iemand, die zelf algemeen voor een wetenschappelijk man gehouden wordt; al begreep ik dan ook, dat hij het in onwetendheid gedaan had.

Het is wel niet vreemd, zelfs door gestudeerde personen, van wie men dat het minst verwachten zou, zoo met minach-

ting over de Metaphysica, en zelfs over alle philosophie, te hooren spreken. Daartoe behoeft men maar naar de Fransche kerk te gaan: want dáár is het in de mode. Maar, als ik daar zoo tegen de philosophie hoor uitvaren, dan lach ik bij mij zelf: want dan weet ik, dat dat in Fransche preken een gemeenplaats is, die men gebruikt in navolging van de predikers in Frankrijk, of van die uit Frankrijk komen; en dan weet ik, dat met die philosophie, die men zoo zeer verfoeit, volstrekt niet de Logica, of Psychologie, of Metaphysica, of Ethica, bedoeld wordt, maar die sensualistische, materialistische en atheïstische zoogenaamde *philosophie du XVIII*^{me} *siècle*; en dat het oogmerk vooral is, om de jongeluî te waarschuwen tegen het lezen van geschriften, die alles behalven philosophisch zijn, maar die uit die zoogenaamde philosophie zijn voortgevloeid, zooals vele geschriften van Voltaire, bij voorbeeld zijn *La Bible enfin expliquée*.

Maar over dat minachtend oordeel, door den heer Sloet tot Oldhuis over de Metaphysica uitgesproken, kon ik niet zoo lachen. Dat kwam mij voor een zaak van ernstiger aard te zijn. Zóó wordt dan, dacht ik, over de Metaphysica gesproken in de Staten-Generaal, en dat door een Volksvertegenwoordiger, die onder de kundigsten en geleerdsten geteld wordt! En ik dacht daarbij, hoe erg ook voor twee jaren in het door een Staatscommissie voorgestelde Ontwerp van Wet op het Hooger Onderwijs èn de Metaphysica, èn de bespiegelende wijsbegeerte in het algemeen, miskend waren geworden. Volgens dat ontwerp zou er in het vervolg geen meesterschap in de *bespiegelende wijsbegeerte* meer zijn, en wel, volgens de Memorie van Toelichting op art. 89, om deze rede, ‘dat de wijsbegeerte niet buiten of boven, maar in alle andere wetenschappen werkt, en in elk vak van studie een onontbeerlijke leidsvrouw en gids is.’ - Men ziet het, volgens die Staatscommissie is *philosophie* in het geheel geen *wetenschap*: zij verstaat onder philosophie of wijsbegeerte niets anders, dan de in elk vak van studie onontbeerlijke *grondigheid van beschouwing en redenering*. Van *Metaphysica*, als vak van onderwijs, is in dat ontwerp van wet dan ook geen spraak: ja, van de geheele philosophie vindt men daar als vak van onderwijs alleen melding gemaakt van de *Geschiedenis der oude Wijsbegeerte*, en niet verder dan *tot en met Aristoteles*, en van één vak, dat onder

dien bepaalden titel tot nog toe in het geheel niet bekend is, en waaromtrent in de Memorie van Toelichting ook geen inlichting gegeven wordt: *de redeneerkunde, in verband met de ervaringszielkunde*.

Ik ben wel in het geheel niet bezorgd, dat de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken, zelf een beoefenaar van de Philosophie als wetenschap, *dat* Ontwerp van Wet op het Hooger Onderwijs zal voordragen: - wij mogen gerust iets beters verwachten: - maar, indien het Koninklijk Nederlandsch Instituut niet opgeheven was, dan zou ik als lid van de Derde Klasse het van mijn pligt rekenen, bij de eerste gelegenheid de beste op die ergerlijke miskenning der Philosophie door die Staatscommissie, die anders uit zulke algemeen hooggeachte leden was zamengesteld, en waarin zelfs een Hoogleeraar in de Bespiegelende Wijsbegeerte zitting had, en op die minachtende wijze, waarop nu weêr in de Tweede Kamer van de Staten-Generaal over de Metaphysica gesproken is, de aandacht te vestigen, als op een bedenkelijk verschijnsel, dat de nu reeds maar al te zeer verwaarloosde studie der Philosophie in ons Vaderland met geheele verbanning bedreigt. Doch ook nu, als afgedankt lid van dat Instituut, gevoel ik mij daarom niet minder verpligt, tegen die miskenning openlijk mijn stem te laten hooren, opdat men een algemeen stilzwijgen niet voor algemeene toestemming houde; en opdat men wete, dat er ten minsten nog iemand is, die de miskende in zijn bescherming durft nemen.

Ik zal mij echter hier alleen tot de Metaphysica bepalen, daar toch de heer Sloet zegt, dat hij buiten de Heraldica en de Metaphysica geen andere wetenschap, en dus ook geen andere philosophische wetenschap kent, die in het dagelijksche leven geen practisch nut zou opleveren, en die hij daarom zou schromen een wetenschap te noemen.

Miskenning komt voort uit *gemis van kennis* en uit *misverstand*, en derhalven uit een verkeerd begrip. Om dus de Metaphysica tegen die miskenning te verdedigen, zal niets anders noodig zijn, dan te trachten om hun, die deze wetenschap niet door eigen studie kennen, een beter begrip er van te geven, door hen met haar aard, doel en strekking wat nader bekend te maken.

Één van de oorzaken, waarom de ware aard, het doel en

de strekking der Metaphysica minder algemeen bekend zijn, en zelfs geheel verkeerd begrepen worden, ligt zeker in den *naam* der wetenschap. Want, terwijl de namen der andere wetenschappen meestal van dien aard zijn, dat zij ook hen, die ze niet zelf beoefenen, met het onderwerp en het doel dier wetenschappen ten minsten eenigzins bekend maken; is dit niet het geval met den naam van *Metaphysica*, en is juist deze naam zeer geschikt, om er zich een geheel verkeerd denkbeeld van te vormen. Die naam zegt van den aard en het doel der wetenschap volstrekt niets. Het is ook louter toeval, dat de wetenschap dien naam gekregen heeft. Te weten: in de verzameling der door den grooten Griekschen wijsgeer Aristoteles nagelatene werken en verhandelingen, die zoo verschillend van aard waren, werden deze onder zekere rubrieken of opschriften verdeeld en gerangschikt; en zoo volgen dan op de natuurkundige werken en verhandelingen, die men onder den algemeenen naam van *physica* bijeengevoegd had, nog eenige andere geschriften, zooals *over de ziel* en *over de wereld*, die men wel als met de voorafgaande physische werken na verwant beschouwde, maar toch als eenigzins van een anderen aard, en die men daarom wel onmiddellijk op de *physica* volgen liet, doch onder het afzonderlijke rubriek *metaphysica*, dat zooveel als *post-physica* of *na-physica* beteekent, en waarmeê men die geschriften, waaraan men geen eigen afzonderlijken naam wist te geven, als een *appendix* of *aanhangsel van de physische geschriften* bestempelde. En naderhand heeft men aan de wetenschappelijke behandeling van die zelfde onderwerpen, die in deze geschriften van Aristoteles behandeld waren, altijd maar dien zelfden naam *metaphysica* gegeven; voornamelijk wel, omdat men er geen andere geschikte benaming voor wist te vinden.

In het Nederduitsch heeft men die benaming *metaphysica* vertaald door *bovennatuurkunde*. Deze vertaling is niet alleen, zooals uit het gezegde blijkt, valsch en verkeerd; maar behalven dat zeer geschikt, om een valsch en verkeerd begrip te geven van den aard en van het doel en de strekking der wetenschap, die zoo genoemd wordt. Want, ofschoon aan die benaming *bovennatuurkunde* nog wel zulk een uitlegging gegeven kan worden, dat zij eenigen zin geeft; wanneer men namelijk daaronder verstaat *de weten-*

schappelijke beschouwing van het bovenzinnelijke of van datgeen, wat *boven* het bereik der eigenlijk gezegde *natuurkunde* ligt, en waarvan het onderzoek nog een trap hooger gaat; zoo is toch die benaming, ook met deze verklaring, in het geheel niet geschikt, om eenig goed denkbeeld van het onderwerp en doel der Metaphysica te geven. Neen, neen: de Metaphysica heeft niet meer en niet minder de kennis van het *bovenzinnelijke* ten doel, als de Physica, die de zwaarte- of aantrekkings-kracht, het licht, de warmte, de electriciteit, het magnetisme en galvanisme tot onderwerp heeft, om van die onder de zinnen vallende verschijnsels den waren, niet onder de zinnen vallenden aard en de niet met de zinnen waartenemene wetten te leeren kennen.

Het *onderwerp* van de Metaphysica is *de wereld*, doch niet met het doel, om van de wereld, voor zoo ver onze kennis reikt, een beschrijving te geven, zoo als het doel was van Alex. von Humbolt in zijn *Kosmos*. Het *doel* der Metaphysica is *de ware wereldbeschouwing*, die wahre Weltanschauung, zoo als men in het Hoogduitsch zegt, *het ware begrip van de wereld als Heelal*. De Metaphysica zoekt een bevredigend, grondig, wetenschappelijk antwoord te geven op die vraag, die bij ieder nadenkend mensch van tijd tot tijd oprijst, en die de kiem en drijfveêr van alle philosophie is: *Wat is toch de wereld, waarin ik leef? Wat is het heelal*?[1].

Deze vraag is zeer verschillend beantwoord geworden: er zijn zeer verschillende wereldbeschouwingen, bij voorbeeld een *materialistische*, een *pantheïstische*, een *dualistische*: maar welke is *de ware*, die op goede wetenschappelijke gronden steunt?

En wie beseft nu niet reeds terstond, welk een hoogst belangrijke wetenschap de Metaphysica is, niet alleen voor den naar kennis en waarheid zoekenden geest, maar ook voor den mensch in het burgerlijk en maatschappelijk leven? Weten wij dan niet, welk een verderflijke, doodlijke kanker voor de maatschappij een materialistische en atheïstische wereldbeschouwing is, wanneer zij zich door een groot gedeelte van een volk verspreid heeft! Zien wij het niet in Frankrijk, en hoe zij daar al die socialistische en

1 Men zie de ‘Ontwikkeling van het begrip der Philosophie,’ Leeuw., bij G.T.N. Suringar, 1835, vooral bl. 30 vlgg.

communistische leerstellingen gekweekt heeft, die dat land op den rand van het verderf gebracht hebben, en het er misschien nog geheel in zullen storten? Weten wij niet, hoe het Pantheïsme, in Duitschland al langzamerhand populair geworden, ook daar in vele streken de maatschappij verpest heeft, - misschien nog erger dan in Frankrijk? En weet men niet, hoe niet alleen in Frankrijk en Duitschland, maar in het geheele beschaafde Europa, ook in ons Vaderland, de natuurkundige wetenschappen bijna geheelenal materialistisch geworden zijn; zoodat er bijna geen natuurkundige gevonden wordt, die niet, met zijn *verstand* ten minsten, een materialist is? De beoefening van deze zoo nuttige wetenschappen verbreidt zich hoe langer hoe meer onder alle standen en klassen der maatschappij, en wordt op allerlei wijze voorgestaan en bevorderd. Wat moet hiervan het gevolg zijn?

'Maar heeft men dan juist metaphysica noodig, om zulke stellingen te verfoeijen, en van de onwaarheid en verderflijkheid van zulke leerstellingen ten vollen verzekerd te zijn?' - Zeker niet, en dat is wèl gelukkig: want niet alle menschen kunnen toch metaphysica leeren: - maar zulk een afkeuring en zulk een overtuiging, als *gij* bedoelt, waarop zijn die gegrond, als zij niet rusten op *wetenschappelijke* gronden of grondige *redenen*? Waarop anders, dan op *geloof*, of een *innige* overtuiging, waarvan men wel geen *rede* kan geven, maar die, als ware het *een stem in ons binnenste*, ons zegt, dat zulke leerstellingen allerverderflijkst en onmogelijk waar kunnen zijn? Maar, indien al dat geloof voor u zelf genoeg mag zijn, zoo is het toch niet voldoende, om die heillooze leerstellingen te *bestrijden*, - om anderen van de valschheid van die leerstellingen te *overtuigen*, en het gevaar en verderf, dat zij bedreigen, *af te wenden*. De prediker of verdediger van die leerstellingen zegt, dat hij niet *gelooft* wat gij gelooft, en dat hij innig van zijn geloof overtuigd is. Zoo staat geloof tegen geloof: en is het niet te vreezen, dat *zijn* geloof meer ingang zal vinden bij de groote menigte, dan dat van u? Hij houdt zich alleen aan het *zinnelijke*, handtastelijke, wat voor oogen ligt: zijn leer is duidelijk en bevattelijk. Zijn leer bevalt ook aan den *zinnelijken* mensch: met zijn leer kan men gerust zijn zinnelijke neigingen botvieren. - Maar uw geloof is ook daarom

tegenover zijn geloof niet voldoende, omdat hij uw geloof met redenen bestrijdt. Hij beweert, dat uw geloof niets dan *bijgeloof* is, *een vooroordeel van uw opvoeding*, en anders niet. De materialist zegt, dat het een loutere hypothese is, behalven de stof en de aan de stof gebondene krachten der natuur nog een ander beginsel aan te nemen, dat men levenskracht, of ziel, of geest noemt; een volstrekt noodelooze en daarom verwerpelijke hypothese. Het *leven*, zegt hij, ook het *bewustzijn* of *zelfsbewustzijn*, is niets anders dan een *natuurverschijnsel*, een produkt van zulk een harmonisch zamenstel van stof, als men een stoffelijk organisme noemt, en van de velerlei natuurkrachten, die daarin tezamenwerken. De Atheïst zegt, dat even zoo het geloof aan een Godheid als Schepper en Regeerder der wereld van allen redelijken grond ontbloot is. Het begrip van een godheid, zegt hij, is niets anders dan een verdichtsel van den menschelijken geest, om zich een oorzaak te denken van die verschijnsels in de wereld, die hij uit bekende natuurlijke oorzaken niet verklaren kan. Hoe meer deze natuurlijke oorzaken bekend worden, des te minder schrijft men aan de godheid toe. Vroeger, toen de wetten en krachten der natuur nog zoo weinig bekend waren, werden duizenden dingen, die wij nu als eenvoudige natuurverschijnsels kennen, aan de godheid, of ook wel aan vele verschillende godheden, toegeschreven: maar nu, ofschoon nog niet alle wetten en krachten der natuur ons bekend zijn, en wij dus nog niet alles daaruit verklaren kunnen, nu weten wij toch zoo veel, dat wij veilig stellen mogen, dat ook dat, wat wij nu nog niet geheel verklaren kunnen, in dergelijke, ofschoon ons tot hiertoe nog onbekende, wetten en krachten zijn oorzaak heeft. - De Pantheïst erkent wel, dat men dat harmonisch geheel, dat wij het heelal noemen, en alle verschijnsels in de stoffelijke en zedelijke natuur, onmogelijk uit de stof en de wetten en krachten der natuur alleen op een bevredigende wijze verklaren kan; dat men wel noodzakelijk één algemeene eeuwige oorzaak van alles, wat bestaat en ontstaat en geschiedt, en van de harmonische eenheid, waarin zich dat alles vereenigt, moet erkennen en aannemen: maar men doet geheel verkeerd, zegt hij, met die oorzaak zich voor te stellen als een wezen *buiten* of *nevens* de wereld. Neen, die oorzaak is *in* de wereld zelf. Men moet de wereld zich in

waarheid voorstellen als *heelal*, als *één alwezen*; maar dan even als een levend wezen, zooals een mensch, of dier, of plant, waarin wij wel ziel of levenskracht en stof of ligchaam met de gedachten van elkander onderscheiden, maar daarom niet als twee nevens elkander bestaande bestanddeelen moeten denken, alsof *in* het ligchaam *nevens* de levende leden en deelen van het ligchaam nog een *afzonderlijke* ziel zou zijn. Zoo moeten wij in de wereld een *ziel* erkennen; maar deze *wereldziel* is niet een afzonderlijk wezen. Zij is niets anders dan het *leven* van het stoffelijk heelal, dat zich hierin op oneindig verschillende wijzen vorm en gestalte geeft, als planeet, als paddestoel, als worm en als mensch. En dit leven van het heelal, of *alleven*, is ook op zich zelf geen *bewust* of *zelfsbewust* leven: het is bewusteloos leven in het planeete- en plante-leven, leven met zelfsbewustheid alleen in den mensch. - Tegenover zulke leeringen en redeneringen, waarbij aan persoonlijke zelfstandigheid, zedelijke vrijheid en onsterfelijkheid van den mensch, en ook aan godlijke voorzienigheid, niet te denken valt; tegenover zulke leerstellingen, en andere meer of minder gevaarlijke dwaalbegrippen en valsche voorstellingen, de ware wereldbeschouwing op wetenschappelijke grondslagen te bouwen, om zoo ware en juiste begrippen te geven van wereld, God en mensch; - dat is het doel der Metaphysica.

'Ja,' zegt men, 'dat doel is zeker hoogst belangrijk, en aan een wetenschap, die dat doel op wetenschappelijke wijze tracht te bereiken, zal niemand een hoogen rang in de rei der wetenschappen betwisten? Maar in de Metaphysica wil men immers alles *à priori* beredeneren, uit abstracte principes en eigengemaakte definities het geheele systeem afleiden, of *construeren*, zoo als men het noemt. Wat waarde kan zulk een *à priori geconstrueerd* metaphysisch stelsel hebben? Wat kan dat anders geven dan ijdele bespiegelingen, droombeelden, luchtkastelen der verbeelding? wat anders dan een zamenstel van abstracte, ijdele, ledige, van alle werkelijkheid ontbloote begrippen?'

Boven heb ik gezegd, dat *miskenning* voortkomt uit *gemis van kennis* of *misverstand. Dit* vooroordeel tegen de Metaphysica, dat werkelijk vrij algemeen verbreid is, komt voort uit *misverstand*.

Ik wil niet ontkennen, dat sommige philosophen aanlei-

ding gegeven hebben tot dit misverstand, door de wijze, waarop zij over de methode der bespiegelende wijsbegeerte gesproken hebben; ook niet, dat sommige philosophen werkelijk zelf verkeerde begrippen van die methode en van een philosophisch systeem gehad hebben, en dus verkeerde wegen zijn ingeslagen, die nimmer tot het voorgestelde doel konden leiden. Vooral in Duitschland is dit in de laatste halve eeuw het geval geweest. Maar, ofschoon sommige philosophen, of misschien vele, daartoe aanleiding gegeven hebben, en wel de grootste geniën, die, als zij eenmaal op een dwaalspoor geraken, natuurlijk het verst afdwalen, het meest; zoo is en blijft het toch een *misverstand*. Neen, de Metaphysica is evenmin een *à-priorische* wetenschap, als de Physica. Even als de natuurkundige wetenschappen, berust zij geheel en alleen op *empirie*, of waarneming en ervaring. Men doet in de Metaphysica natuurlijk geen nieuwe waarnemingen en proefnemingen: want men kan wel waarnemingen en proefnemingen doen omtrent het bijzondere, maar niet omtrent het algemeene, omtrent het *heelal*: maar de Metaphysica berust op al de waarnemingen en ervaringen te zamen, die immer op het geheele gebied der menschelijke kennis gemaakt zijn, op alles dus, wat sterrekunde, natuurkunde en geschiedenis omtrent hetgeen in de wereld is en plaats heeft, tot hiertoe geleerd hebben. En de methode, waarop in de Metaphysica uit deze door waarneming en ervaring verkregene stof een theorie van het heelal of wereldbeschouwing afgeleid, of - als men het zoo noemen wil - een systeem geconstrueerd wordt, is ook volkomen dezelfde, als in de andere wetenschappen; geheel dezelfde, als waarop bij voorbeeld Copernicus uit alles, wat op het gebied der sterrekunde bekend was, zijn theorie van den sterrenhemel of astronomisch systeem, of waarop Harvey uit de waargenomene verschijnsels zijn theorie van den bloedsomloop, afgeleid of geconstrueerd heeft. De weg der wetenschap is maar één.

‘Maar welke vorderingen heeft dan de Metaphysica gemaakt? Is het geen ijdele wetenschap, waar zijn dan haar vruchten? Aan de vruchten zal men den boom kennen.’

O, groot zijn reeds die vorderingen! - Gij *kent* ze *niet*? Natuurlijk, dat gij ze dus *miskent*! Maar wilt gij ze kennen? ga dan Philosophie en Metaphysica studeren. Want, wil ie-

mand weten, wat vorderingen men al in de sterrekunde of in de integraal- en differentiaal-rekening gemaakt heeft; hoe zal hij dat anders doen, dan door deze wetenschappen te beoefenen? - Dat de wetenschap der Metaphysica nog niet volmaakt is, dat wil ik gaarne bekennen: maar welke wetenschap is dan reeds volmaakt? De Sterrekunde? de Natuurkunde? de Physiologie? Volmaaktheid is het doel en streven van elke wetenschap; maar een doel en streven, dat nimmer bereikt zal worden: want de volmaakbaarheid van den mensch en van zijn wetenschap is oneindig. - Mogt toch tot de volmaking der Metaphysica ook in ons Vaderland krachtig worden medegewerkt! Een eerste vereischte daartoe zal wel zijn, dat zij niet zoo geheel en al miskend, en niet van onze Hoogescholen gebannen worde. - Mogt zij ook hoe langer hoe meer van het schoolsche stof, dat haar nog dikwijls zoo onooglijk maakt, gereinigd worden, en een meer algemeen verstaanbare taal spreken! Mogt zij zoo algemeene deelneming en beoefening vinden, en zoo een krachtig bolwerk worden tegen die heillooze theoriën, die de maatschappij bedreigen met verderf en ondergang!

Delft, 6 Jan. 1852.

T. ROORDA.

De Groninger school in haren strijd.

De Groninger School in haren strijd. Brief aan den Hoogleeraar Dr. P. Hofstede de Groot, tot antwoord op zijn Woord aan de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage, door Dr. J.I. Doedes, Predikant te Rotterdam. Utrecht, Kemink en Zn., 1851.

Omstreeks het midden van September l.l. ontving ik van de Redactie van ‘de Gids’ een Exemplaar van: ‘De Groninger School in haren strijd. Brief aan den Hoogleeraar Dr. P. Hofstede de Groot, tot antwoord op zijn Woord aan de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage, door Dr. J.I. Doedes, Predikant te Rotterdam. 2de Druk.’ Velerlei drukte, vooral door mijne verplaatsing van Nijmegen naar Groningen veroorzaakt, is de reden, waarom ik eerst nu voldoen kan aan het verzoek der Redactie, om dat stukje aan te kondigen of te beoordeelen. 'T is voor de eerste maal, dat ik eene dergelijke bezigheid ter hand neem; ware ik niet bepaald daartoe aangezocht, ik zou het ook nu niet gedaan hebben.

Eene aankondiging zonder meer mag overtollig worden geacht. Het stukje van Dr. Doedes beleefde reeds eenen *tweeden*[1] druk, en is dus in veler handen. Het werd ook reeds meer dan eens aangekondigd en beoordeeld. In plaats van eene aankondiging zal ik derhalve eene beoordeeling moeten leveren, en te dien einde Dr. Doedes geschrift naauwkeurig nagaan en van onderscheidene zijden in het licht stellen.

I.

Het heet: *Brief aan Prof. H. de Groot, tot antwoord op*

1 Bij 't afdrukken van deze bladen reeds eenen *derden*.

zijn Woord aan de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage. In hoeverre beantwoordt het aan dien titel?

De brief van Prof. de Groot heeft dezen inhoud: de Hoogleeraar begint met de aanleiding tot zijn schrijven op te geven, als daarin bestaande, dat men hem is aangevallen, omdat hij te 's Gravenhage had gepredikt. Daarlatende *wat* hij gepredikt heeft, rekent men de *daad van prediken* hem, den Predikant Timmers Verhoeven en den Kerkeraad, tot zonde, en strooit wantrouwen, ook door 't verhalen van onwaarheid. Dat laatstgenoemde, verbonden met de vraag van velen: ‘waarom is men dan zoo op de Groninger Godgeleerden gebeten?’ deed den Hoogleeraar de pen opvatten.

In 't eerste deel verhaalt hij: dat verscheidene Godgeleerden, uit verschillende oorden des lands, tot onderscheidene Kerkgenootschappen behoorende, sints 1837 te Groningen het Tijdschrift *Waarheid in Liefde* uitgeven, en dat hun van toen af de naam van *Groninger School* is opgedrongen;

dat zij niemand aanvallen, maar dikwijls hevig aangevallen zijn, ter zake van dat Tijdschrift, uitgegeven met het doel, om de vruchten der Theologische wetenschap te maken tot den eigendom der Gemeente, opdat de Gemeente al meer en meer in de waarheid geheiligd worde;

dat hun wordt te laste gelegd: zij bestrijden de onfeilbaarheid der Heilige Schrift, de Godheid des Heeren, de uitdelging der schuld door het bloed des kruises;

die leerstukken zijn de grondslagen van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente:

Ergo bestrijden zij de grondslagen van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente.

Dat evenwel bestrijden van dit of dat geenszins het kenmerkende van hunne rigting is, maar onderzoek des Evangelies, en 't ontwikkelen van de grondslagen des geloofs daaruit, waarbij zij dan liggen laten en ter zijde stellen al wat hun blijkt onbruikbaar puin te zijn, om 't even of zij dat binnen of buiten de grenzen der Hervormde Kerk ontmoeten;

dat zij daardoor zoo weinig buiten de Hervormde Kerk staan, dat zij volgaarne mede beantwoorden de vier vragen, voorgesteld bij de voorbereiding tot het H. Avondmaal, welke de hoofdzaken der Hervormde belijdenis bevatten.

dat dit alles, wat van rigting en handelwijze der Groninger Godgeleerden gezegd is, bevestigd wordt door de la-

tijnsche leerboeken over de hoofdvakken van 't Godgeleerd onderwijs, en de 59 stukken van Waarheid in Liefde, door hen uitgegeven.

zoodat dan de Groninger Godgeleerden niets anders doen dan wat Hinlopen, v. Alphen, Kist, Egeling en vele anderen, maar bijzonder Lavater, hebben gedaan, en vele tijdgenooten nog doen - het Christendom voorstellen naar het licht van hunnen tijd, in al zijne heerlijke kracht. In hunne practische rigting (niet in de dogmatische leerstellingen) komen zij met genoemde mannen geheel overeen.

In het tweede deel beantwoordt de Hoogleeraar de vraag aan hem gedaan: waarom de Groninger Grodgeleerden zoo bestreden worden. Hij toont aan:

dat de strijd niet van de geheele Gemeente uitgaat, maar dat naast de bestrijding veel bijval staat;

dat het aantal bestrijders gaande weg minder is geworden. Aanvankelijk was er van vele zijden tegenspraak tegen de Groninger rigting, omdat men eerst niet regt inzag, wat zij wilde, als zij de Gemeente tot zelfstandig inzigt in heel het Evangelie wilde brengen, onderscheid maakte tusschen Evangelie en H. Schrift, en Gods openbaring in Christus als hoofdzaak beschouwde. Die rigting wordt nu begrepen, en men erkent, dat zij is Christelijk, hervormd, en van ouds her aan de beste Nederlandsche Godgeleerden eigen;

dat nog een bittere tegenstand is overgebleven van de zijde van vele niet-godgeleerden, misschien het best gekenmerkt door den naam van school van Bilderdijk. Deze bestrijden al wat in Nederland is en niet van hen uitgaat, al wie in Nederland als Godgeleerde eenigen naam heeft, en zich niet door hen laat beheerschen. Zij doen dat zonder wetenschappelijke uiteenzetting hunner inzigten, zonder zelve getrouw te zijn aan de oude regtzinnigheid, die zij allen willen opdringen, en op hoogen toon uitspraak doende over zaken, waar zij weinig of niets van verstaan;

dat zij door hunne onkunde verleid worden tot den waan, dat zuivering van een *kerkelijk* leerstuk naar het Evangelie, bestrijding en omverwerping van de grondslagen des geloofs is, en daarom de Groninger Godgeleerden aanvallen, wanneer zij in plaats van *onfeilbaarheid* der Apostelen meenen te moeten zeggen *de feilloosheid*; wanneer zij aan de hand van het Evangelie zich wachten voor vereenzelviging van den Zoon met den Vader, of de Anselmiaansche *voldoenings-*

leer laten vallen, als geheel iets anders dan de Evangelische *verzoeningsleer*.

Zoodat dan de Groninger Godgeleerden worden aangevallen als bestrijders der waarheid, omdat zij menschelijke omhulsels laten liggen, ten einde de Goddelijke waarheid beter te doen kennen.

Dat de geschiedenis van den strijd deze is:

de wapenen des geestes hebben de Bilderdijkianen niet gebruikt: zij hebben wat hun dwaling scheen, niet liefderijk wederlegd, om zoo de waarheid te doen zegepralen, maar zij hebben met vleeschelijke wapenen gestreden.

In 1842 hebben zij, zeven in getal, de afzetting der Hoogleeraren te Groningen van de Synode gevraagd. De Synode heeft geweigerd.

In 1843 hebben zij een revolutionair beroep op de Gemeente gedaan, opdat deze de Hoogleeraren mogt verjagen. De Gemeente heeft met 55 tegen 3 adressen dat beroep met verontwaardiging beantwoord.

In 1848 hebben zij, met hun dertien, van den Haagschen Kerkeraad verlangd, dat deze den Groninger Hoogleeraren het prediken in den Haag zou beletten. De Kerkeraad had er niets over te zeggen.

Nu schreeuwt die partij over miskenning, alsof zij, zeven en dertien, de Gemeente waren, en de Kerk geen ander regt en geenen anderen pligt hadde, dan om voor waar te houden, wat zij voor waar houden, en uit te voeren, wat zij gebieden.

Dat is in substantie de inhoud van het Woord van Prof. Hofstede de Groot. Op pag. 18 komen nog deze woorden voor: ‘In dezen tijd te leven en niet door hen veroordeeld, maar geprezen en geroemd te worden, zou ik dus eene gevaarlijke zaak rekenen. Daarvoor moet men óf een onbeduidend godgeleerde zijn, óf zich onder hunnen heerscherstaf willen buigen!’

De Brief van Dr. Doedes tot antwoord levert de navolgende schets op:

Aanleiding tot het schrijven van zijnen brief neemt Dr. Doedes uit de zoo even aangehaalde woorden van Prof. de Groot, in verband met hetgeen dezelve voorafgaat, te beginnen met pag. 16, in het midden.

Die woorden, zegt Dr. Doedes, doen gelooven, dat onze

Godgeleerden langzamerhand van hunne ingenomenheid tegen de Groninger School genezen, nu met haar verzoend zijn en tot hare vrienden behooren, en ook, dat zij, die zich niet met haar verzoend hebben en niet tot hare vrienden behooren, voor onbeduidende Godgeleerden zijn te houden, of voor mannen, zonder vrije zelfstandige overtuiging. Dr. Doedes wil echter wel gelooven, dat het zoo niet gemeend is, mits Prof. de Groot dat op zijn woord verzekert.

En dan volgt dit betoog:

Tegenstander is iemand, die tegenspreekt.

Tegensprekers van de Groningers zijn er velen, juist op de drie punten door Prof. de Groot genoemd.

In 1843 heeft Prof. Vinke aangetoond, dat het verschil tusschen onfeilbaarheid en feilloosheid der Apostelen groot en belangrijk is; de feilloosheid kan zoo min bewezen worden als de onfeilbaarheid, en 't is volstrekt niet dezelfde zaak, waarvoor beide namen worden gebezigd. Velen houden de onfeilbaarheid vast: Prof. Vinke in 1843, Dr. v. Limburg Brouwer tezelfder tijde, gelijk ook Dr. D.H. Wildschut.

Over de godheid van Christus verschilde van de Groningers in 1846 des Amorie van der Hoeven J^{r}., nu Dr. Doedes en zeker nog vele anderen. Er is geen woord des Heeren, dat ons vermoeden laat, dat de Heer van iets minder iets meer geworden was, ja, dat Hij ooit was *geworden*. De Heer heeft Thomas over zijn woord niet bestraft - en dat woord dus stilzwijgend als waarheid erkend. De aanhef van Johannes Evangelie leert, hoe men Jezus Christus kan houden voor eeuwig gelijk met den Vader, zonder God den Vader met den Zoon van God te verwarren.

In de leer over den dood des Heeren hebben de Groningers zeer veel juist, en juister en helderder dan vroeger, voorgesteld. Maar Dr. Doedes denkt, dat v.d. Hoeven, indien hij leefde, met hunne voorstelling ook nu nog niet in allen deele overeenstemmen zou. De Groningers laten achterwege, wat in het Evangelie op den voorgrond staat, de vergeving der zonden door den dood en in het bloed van Christus. De Schrift dwingt ons aan te nemen, dat God niet alleen om ons, maar ook *om zich zelven* Christus in den dood heeft gegeven (dit laatste gezegde evenwel zeer voorzigtig te behandelen, omdat het eigenlijk nog niet uitgemaakt is, wat de Schrift er van leert, en toch van dit leerstuk de eeuwige vrede afhangt).

Die tegensprekers hebben gelijk; want de Groningers ontkennen, dat de drie genoemde leerstukken waarheid zijn.

Ten onregte zegt dus Prof. de Groot: dat de Groningers, wel verre van in hunne theologie te strijden met onze beroemdste Godgeleerden, met hen overeenkomen.

'T is waar, dat de Groningers niet strijdlustig zijn tot zelfverdediging, zij bestrijden geene personen, die hen tegenspreken. Zij doen dat zelfs te weinig;

't is ook volkomen waar, dat hunne godgeleerde rigting niet polemisch, maar thetisch te werk gaat:

maar dat beteekent niets; want als zij met *hunne* waarheid *de* waarheid verdringen, dan bestrijden zij de waarheid toch.

Al beantwoorden zij de vragen bij de voorbereiding tot het Avondmaal, *die* belijdenis is niet *de* Hervormde belijdenis: de Groningers kunnen daarom de Hervormde belijdenis bestrijden.

Als door de Groningers iets afwijkends of soms het tegendeel verkondigd wordt van hetgeen anderen leeren en prediken - dan is hunne leer en prediking althans in strijd tegen die van die anderen. De Groningers mogen het ook niet als eene beschuldiging beschouwen, dat zij zouden strijden. Strijden tegen wat de Gemeente aanrandt en den Heer onteert, is pligt.

De Groningers hebben nog geen regt om te zeggen: wij bestrijden de grondslagen des geloofs niet. Want het kon zijn, dat zij *kerkelijk* noemden, wat *Bijbelsch* is, *zuiveren*, wat *uitschudden van 't beste is*; en de leden der Gemeente willen uit eigene oogen zien, en Godgeleerden mogen de zuiverings-processen in oogenschouw nemen.

De Hoogleeraar klaagt ten onregte over den aanval der 7 en 13. Hij miskent hun regt, om aan de Schrift te toetsen, wat Hoogleeraren en Predikanten prediken; hij vergeet dat de Groningers zelve de niet-theologen tot den waan verlokken, dat zij mede theologiseren mogen; hij vergeet, dat een goed aambeeld geen hamer vreest, en dat de lidteekenen in den strijd der waarheid eereteekenen zijn.

Ook zijn de Groningers niet zoo vreeselijk aangevallen. Zij werden zulks in 't openbaar, anderen wel eens uit sluiphoeken. De protestanten en de Christenen in 't algemeen hebben nog wel veel meer geleden. De smaad van Christus kan alleen geleden worden door dezulken, die Christus hoo-

ger plaatsen dan de waarheid toelaat, en dus door de Groningers niet. 't Voorstaan van 't vrije Evangelie tegenover alle menschenvonden is *aller* pligt, dus ook van de tegenstanders der Groningers.

Door de ontkenning van het regt der 7 en 13, om namens de Gemeente te spreken, wordt ook het regt van Prof. de Groot ontkend, om te zeggen, dat *de* Gemeente hare verontwaardiging tegen die mannen gekeerd heeft; de Gemeente heeft het regt om alle prediking bij monde en in geschrifte, te toetsen, om hare belijdenis te willen gehandhaafd zien en daarvoor te strijden.

Wat het langzaam verminderen van den tegenstand betreft - Prof. de Groot houdt zeer ten onregte zwijgen voor toestemmen. D^{r}. Doedes zelf b.v. zweeg tot dusverre, schoon hij daarom geen toestemmer is: - maar dat deed hij deels uit vrees voor eene niet malsche kastijding, deels omdat hij liever eerst onderzoeken en dan uitspraak doen wilde, tevens den Groningers den tijd tot opbouwen latende.

Ook dat de Groningers nu algemeen erkend worden op Nederlandsch hervormden bodem te staan, is niet waar. D^{r}. Doedes oordeelt, dat de vraag, of zij daar staan, nog wel eene gepaste prijsvraag zou wezen.

D^{r}. Doedes kent geen practisch Christendom, dat zoo zou hebben geheerscht, verdonkerd zijn en weer zijn aan 't licht gekomen, en dat door de Groningers zou worden voorgestaan. - Althans van Alphen (zie zijne Gedichten) had eene geheel andere voorstelling van de Christelijke waarheid dan de Groningers; Hinlopen heeft vrij breedvoerig over de tucht tegen ‘valsche leeraars’ geschreven, en van Alphen dacht (zie zijne Gedichten) even als da Costa; zoo ook Lodensteyn en Brakel.

Er zijn dus vele tegenstanders tegen de Groningers, en elk redelijk Godgeleerde moet een tegenstander worden, als Prof. de Groot de bezadigdheid, bescheidenheid, gematigdheid en kieschheid zoo ver durft vergeten, dat hij in ernst herhaalt, wat hij aan de Gemeente te 's Hage schreef, en wat wij aan 't einde van onze schets van 's Hoogleeraars Woord aanhaalden.

Er zijn Godgeleerden in Nederland, die door de school van Bilderdijk niet zijn aangevallen, en die zich toch niet laten beheerschen om voor te staan, wat men voor oud en regtzinnig verklaart; anderen, die tegen Prof. de Groot's

uitdrukking opkomen, omdat zij den lof niet hebben afgebedeld, en niet verdacht willen gemaakt worden als oogendienaars en menschenbehagers.

Verdraagzaamheid kan er zijn als de Groningers tevreden zijn met de uitbreiding hunner tenten langs den eerlijken weg, niet vergetende, dat de Groninger rigting er niet alleen is, dat er, behalve de school van Bilderdijk, nog andere rigtingen zijn buiten haar, zoo als blijkt uit den recensent van da Costa in de Gids, uit eene kritiek van Prof. van Gilse aldaar, uit gezegden van Prof. Scholten, uit menige beoordeeling en aankondiging van geschriften der Groningers.

D^{r}. Doedes is verdraagzaam genoeg om elk een zelfstandig bestaan te gunnen, maar onverdraagzaam tegen leugen, dwaling, oneerlijkheid, kwade trouw, intimidatie, insolentie, usurpatïe.

D^{r}. Doedes eindigt met het verzoek aan Prof. de Groot, dat voortaan niemand door hem worde veracht, omdat hij het niet met hem eens is; en maakt nog de opmerking, dat het beroep op den grooten bijval niet veel om 't lijf heeft, omdat doorgaans de wijsheid bij de minderheid is.

Als wij nu deze beide stukken bij elkander houden, in hoeverre kan D^{r}. Doedes Brief aan Prof. de Groot een antwoord op diens Woord aan de Haagsche Gemeente heeten? In een antwoord mag men billijkerwijze verwachten, dat althans de hoofdzaak van het beantwoorde stuk worde ter sprake gebragt.

Nu is blijkbaar de hoofdzaak in het Woord des Hoogleeraars: dat hem ten gevolge van de bewering des Nederlanders, dat men hem in den Haag niet had mogen laten prediken, gevraagd was: *wie zijn toch die Groningers*? en: *waarom bestrijdt men ze zoo*? d.i. waarom wil men hen van den predikstoel weeren? Die aanleiding tot de vraag van vele leden der Haagsche Gemeente bepaalt de beteekenis van de vraag, en is hier hoofdzaak, omdat in 's Hoogleeraars Woord de beteekenis van *tegenstander* er van afhangt. Die historische aanleiding karakteriseert den strijd, waarvan hier sprake is. Maar Dr. Doedes gaat die aanleiding met stilzwijgen voorbij.

In 't betoog van den Hoogleeraar is hoofdzaak, dat hij de eigenaardigheid der Groninger rigting beschrijft als ge-

legen, niet in eene bijzondere voorstelling van dit of dat leerstuk, maar daarin, dat zij de grondslagen des geloofs niet uit de *kerkleer*, maar uit het *Evangelie* ontwikkelt, en de resultaten tot eigendom der Gemeente maakt; de wetenschap beoefenende om de praktijk, als vrucht voor allen. Maar over dat kenmerkende der Groninger rigting handelt Dr. Doedes slechts hier en daar ter loops.

Verder is hoofdzaak in 's Hoogleeraars Woord, dat hij spreekt van den strijd tegen de Groningers, *zóó* als de 7 en 13 dien voeren, die niet is wetenschappelijk, niet is kerkregtelijk, maar revolutionair, uitgaande van het oordeel, dat de Groninger rigting in de kerk niet mag geduld worden, en doelende op afzetting en uitzetting uit de kerk. Van dien strijd wordt verhaald, dat hij gaande weg minder wordt, en dat nu geen redelijk denkend Godgeleerde hem verder voert. Maar ook deze hoofdzaak roert Dr. Doedes naauwelijks aan. Zoo vaak zijne redenering hem voert naar de wijze en den toon van den strijd der 7 en der 13, stapt hij er luchtig over heen, alsof hij er niets mede had uit te staan.

Wat verder in 's Hoogleeraars woord voorkomt, dient als bijzaak, ter adstructie van de hoofdzaken. Daarover handelt Dr. Doedes alleen of genoegzaam alleen. Zijn brief heet dus ten onregte een antwoord op het Woord van Prof. de Groot aan de Haagsche Gemeente. Hij moest heeten, blijkens zijnen inhoud: een brief naar aanleiding van dit woord, of over eenige punten in dat woord.

En over welke punten dan?

Dr. Doedes schrijft op pag. 5 en 6 eene plaats uit het Woord van Prof. de Groot af, die hij het eigenlijke *corpus delicti* noemt; maar als men leest, wat Dr. Doedes op de eerste helft van pag. 7 schrijft, en daarbij voegt, wat op pag. 48 beneden en 49, 50 te lezen staat, en eindelijk het verzoek op pag. 53 hoort, dat als doel van Dr. Doedes schrijven aldaar genoemd wordt, dan is het blijkbaar, dat vooral de woorden, die ik aan het einde van de schets van 't Woord des Hoogleeraars aanhaalde, Dr. Doedes de pen deden opvatten, omdat hij door die woorden zich en anderen beleedigd achtte.

De titel zou dus moeten zijn: Brief van Dr. Doedes aan Prof. H. de Groot, om zich en anderen te verdedigen tegen de beschuldiging, dat zij onbeduidende theologen zouden zijn, of zich laten beheerschen door de school van Bilderdijk.

II.

Wij gaan tot den inhoud van Dr. Doedes Brief over. Het lijdt geen twijfel, of het staat aan Dr. Doedes vrij, zoo veel en zoo weinig van het Woord van Prof. de Groot te beantwoorden als hij goedvindt, mits hij dat dan door den titel aanwijze, en niet door eenen te ruimen titel aan zijn geschrift voor het oog der Gemeente den schijn geve, dat het ook de hoofdzaak beantwoordt en afdoet. Intusschen komt dan bij den lezer wel in de eerste plaats de vraag op, of Dr. Doedes die punten uit het Woord van Prof. de Groot, waarover hij handelt, goed heeft begrepen en naar waarheid gerefereerd.

Op pag. 7 staat: ‘Gij zegt niet te weten, welk redelijk denkend Godgeleerde nu nog Uwl. tegenstander zou zijn. Uit het verband maak ik op, dat gij bij het woord “tegenstander” denkt aan iemand, die u tegenspreekt.’ Was Dr. Doedes de aanleiding tot 's Hoogleeraars Woord niet met stilzwijgen voorbijgegaan, dan had hij het woord *tegenstander* met die aanleiding in verband kunnen beschouwen, en het zou hem duidelijk geworden zijn, dat tegenstander iemand beteekent, die de Groningers zóó bestrijdt, als de Nederlander doet, die hen in 's Heeren kerk, in de Hervormde Gemeente, op den kansel niet dulden wil. Had Dr. Doedes dat begrepen, dan zou hij zich niet zoo vaak en zoo veel verwonderd hebben over hetgeen Prof. de Groot gezegd heeft van het verminderen en schier verdwijnen van den tegenstand buiten den kring der school van Bilderdijk.

Dat er vroeger zulk een tegenstand, als Prof. de Groot bedoelt, ook buiten de school van Bilderdijk bestond, blijkt b.v. uit de recensiën der dissertatiën van de Heeren Boon en la Clé, in de Godgeleerde Bijdragen. De schrijver van de eerste Recensie treedt reeds met krachtige tegenspraak en geheele afkeuring op (Godgel. Bijdr., 1835, blz. 159); de schrijver der tweede wilde zulk eene Godgeleerdheid noch op Hervormden, noch op Christelijken bodem dulden (Godgeleerde Bijdr., 1836, blz. 1).

Deze grove misvatting van Dr. Doedes bepaalt den geheelen inhoud van zijn geschrift, en komt schier op elke bladzijde terug. Door de aanwijzing daarvan is dan tevens ook aangewezen, dat dit geheele deel van Dr. Doedes be-

toog een strijd is tegen dwalingen, die niet door Prof. de Groot zijn uitgesproken, maar in Dr. Doedes brein haren oorsprong hebben, en aan den Hoogleeraar door zijne partij worden toegedicht.

Op pag. 31 staat: ‘Vroeger waren het dan vele Godgeleerden, die ul. tegenspraken, zeidet gij; nu is 't beter. Gijl. wordt nu, zegt gij, verstaan.

Ik erken, dat die nu beweert, dat gijl. uwe gevoelens niet duidelijk en ridderlijk en open uitgesproken hebt, uwe geschriften zeker niet naauwkeurig heeft gelezen. Maar ik geloof, dat als gij uit het zwijgen dergenen, die vroeger wetenschappelijke tegenspraak verhieven, of tot op dit oogenblik uwe geheele Godgeleerde rigting, uwe theologie in haar geheel, nog niet in het openbaar aan eene grondige kritiek onderwierpen, afleidt, dat zij niets te zeggen hebben, gij eenigzins voorbarig zijt.’

Maar, eilieve, waar heeft Prof. de Groot gezegd, dat de wetenschappelijke tegenspraak is gaan zwijgen? De man, die er open voor uitkomt, dat hij ze *dankbaar erkent*, zou dat zwijgen inderdaad niet wenschen; hij moest ook waarlijk allerellendigst onkundig wezen in de theologische litteratuur der laatste jaren, indien hij zulk eene dwaasheid zeggen kon. En waar heeft Prof. de Groot gezegd, dat nu allen met de Groningers in elk begrip overeenstemmen? Zoo iets te durven beweren, zou immers eene openbare bespotting wezen van de Haagsche Gemeente, tot wie 's Hoogleeraars Woord is gerigt. Maar zoo Prof. de Groot noch het eene, noch het andere heeft gezegd, wat regt heeft Dr. Doedes dan, om 't eenvoudige woord: ‘wij worden nu verstaan,’ zóó in zijn volgend betoog aan te grijpen alsof er stond: ‘nu zijn allen “het met ons eens.” Deze tweede grove misvatting is te meer bevreemdend, nadat Dr. Doedes eerst zelf het volmondigst getuigenis heeft gegeven, dat de Groningers nu wel verstaan moeten worden door al wie zich de moeite gaf hunne geschriften naauwkeurig te lezen. Maar zij laat zich uit de eerstvermelde misvatting verklaren. Eens op een geheel verkeerd standpunt van beschouwing staande, moest Dr. Doedes wel uit dat scheeve oogpunt alle bijzondere uitspraken in een valsch licht verdraaid zien. Hij is dus ook hier geen naauwkeurig referent.

Op pag. 49 leest men, dat Prof. de Groot aan de Gemeente te 's Hage berigt heeft, dat de school van Bilderdijk

alle Godgeleerden aanvalt, die eenigen naam hebben en zich niet door hen laten beheerschen, om voor te staan 't geen zij voor oud en regtzinnig verklaren, en dan volgt later: er zijn in Nederland Godgeleerden, die zich niet aangevallen zien door de mannen, welke gij bedoelt. Zij zullen niet verdragen, dat gij met minachting van hen sprekende beweren durft, dat zij behooren zouden tot degenen, die zich laten beheerschen om voor te staan, 't geen men voor oud en regtzinnig verklaart.' Nu, daar hebben die Godgeleerden dan ook wel deugdelijk gelijk aan. Maar, waar heeft Prof. de Groot met minachting van hen gesproken? Waar gezegd, dat elk, die niet aangevallen is met name, zich daarom beheerschen liet? Er staat immers niet: 'zij *zijn aangevallen*,' zoodat hier een bepaald historisch feit (un fait accompli) wordt bedoeld. Ware dat de meening, dan zou elk, die niet reeds aangevallen werd, zich de beschuldiging kunnen aantrekken van zich te laten beheerschen, Er staat: zij *vallen aan*, in den tegenwoordigen tijd, zoodat zij er nu nog mede bezig zijn. Wie zijne beurt nog niet kreeg, kan ze krijgen. De zin is voor elken onbevangen lezer deze: het is hun eigen, zij hebben de gewoonte van aan te vallen. Al wie hun in hunnen weg komt, en niet òf onbeduidend is, òf voor hen bukken wil, wordt door hen gehavend. In hoeverre dat nu waar is, zullen wij later zien; voor'shands merk ik op, dat Dr. Doedes ook hier niet getrouw refereert, en de woorden van den Hoogleeraar bestrijdt in eene beteekenis, die er niet in ligt, maar die Dr. Doedes er aan gelieft te geven. Daar dit gezegde eigenlijk het mikpunt van Dr. Doedes ganschen aanval is, wordt die aanval in de groote hoofdzaak verlamd. Hij is tegen eenen denkbeeldigen de Groot, niet tegen den werkelijken gerigt.

Deze drie kapitale misvattingen van Dr. Doedes hebben ten gevolge, dat het doel van zijn schrijven wegvalt. Dat doel was (pag. 53): den Hoogleeraar te verzoeken, dat voortaan niemand door hem worde veracht, omdat hij het niet met hem eens is. Maar dat heeft de Hoogleeraar in de verte niet gedaan; dus had dat verzoek kunnen te huis blijven.

In drie kapitale punten derhalve is Dr. Doedes geen getrouw referent van 's Hoogleeraars woorden of bedoelingen. De oorzaak zal wel daarin liggen, dat Dr. Doedes, die

zelf den titel van zijnen Brief zoo weinig in overeenkomst met diens inhoud koos, het Woord van den Hoogleeraar niet in verband met den titel heeft gelezen. Daar staat anders: Woord aan de *Gemeente* te 's Gravenhage; maar Dr. Doedes las dat woord alsof er stond: Woord aan de *Godgeleerden* in Nederland. Daardoor vatte hij het woord *tegenstander*, of *tegenstaan*, dat op het gebied der Gemeente zoo veel zegt als elkander bitter bejegenen, elkander onverdraagzaam behandelen, elkander eene plaats in de kerke weigeren, elkander uit de Gemeente dringen, zóó op, als het op het gebied der wetenschap zou moeten verstaan worden, nam. in den zin van: verschillen in gevoelen, wetenschappelijk bestrijden. Uit die eerste dwaling volgden de andere eigenaardig en de aanval werd overgebragt op een veld, waar de vijand niet stond. De geheele veldslag, in den Brief van Dr. Doedes geleverd, krijgt daardoor het aanzien van het oorlogspel onzer kinderen, die, als er geene krijgslieden tegen hen overstaan, eerst uit kaartpapier eenigen knippen, om ze vervolgens één voor één of in massa neêr te schieten.

III.

Ik ga over tot het toetsen der bewijzen, waarmede Dr. Doedes de onderscheidene punten uit het Woord van Prof. de Groot, nu eenmaal zóó door hem gerefereerd, bestrijdt, en werp daarbij meteen eenen blik op de logica van Dr. Doedes.

Eerst komt hier ter sprake het punt van de *onfeilbaarheid* of *feilloosheid* der Apostelen. Dr. Doedes beaamt, dat het verschil zóó is, als Prof. Vinke dat in 1843 opgaf. ‘Het verschil loopt niet in het algemeen over den grond, op welken wij te bouwen hebben, maar bepaaldelijk over den eersten hoogsten grond, op welken wij te bouwen hebben.’ Onder verbetering zou ik meenen, dat hier juist het tegendeel plaats had. Het verschil is een theoretisch verschil, niet over den *eersten* en *hoogsten*; maar over den *laagsten* en *diepsten* grond. De eerste en hoogste grond, waarop het gebouw der waarheid en des Christelijken levens moet staan, is de waarheid, door de Apostelen gegeven, dus: *dat* hunne mededeelingen waarheid zijn. Dan kan de we-

tenschap, des verkiezende, vragen: *waarom* zijn ze waarheid? en op die vraag, als zij meent daartoe de noodige motieven te hebben, antwoorden: omdat de Apostelen onfeilbaar waren. Zoo komt dan de bespiegelende wetenschap tot den diepsten grond, waarop die bovenste rust. Dat is nu voor de wetenschap eene winst, als zij zoo kan aantoonen, hoe vast die oppergrond op stevige ondergronden rust, en in de theorie, Dr. Doedes heeft gelijk, is het verschil tusschen onfeilbaarheid en feilloosheid groot. Maar daarom heeft Dr. Doedes nog geen regt om te protesteren tegen het gezegde van Prof. de Groot: ‘in plaats van het gewone woord onfeilbaarheid gebruiken wij voor dezelfde zaak liever het naar ons inzien betere feilloosheid.’ Wat? voor dezelfde zaak? - Ja zeker, voor dezelfde zaak, mits men maar bedenkt, dat men hier een woord tot de *Gemeente* en niet *tot Godgeleerden* leest. Voor de Gemeente komt het in de praktijk op 't zelfde neer, of de mededeelingen der Apostelen waar zijn, omdat zij onfeilbaar zijn of omdat zij feilloos zijn. De Gemeente heeft behoefte aan eenen stevigen oppergrond om 't gebouw van hare overtuiging en van haar leven op te bouwen. Als zij dien maar heeft, en maar zekerheid bezit, dat hij niet verzakken zal, dan moge de wetenschappelijke bespiegelaar er groot belang in stellen te weten, of die grond zoo bruikbaar en stevig is, omdat er leem, of omdat er rots onder zit - voor de praktijk der Gemeente doet dat niets ter wereld af - 't is voor de Gemeente en haar Christelijk leven volkomen dezelfde zaak, of men de waarachtigheid der Apostelen in hunne mededeelingen aan feilloosheid of aan onfeilbaarheid meent te moeten toeschrijven. 'T zij de Gemeente de *onfeilbaarheid*, 't zij zij de *feilloosheid* der Apostelen voorsta, zij kan er even goed *ja* om zeggen op de eerste van de vier vragen bij de voorbereiding tot het H. Avondmaal.

Dr. Doedes spreekt ook over de wijze, waarop men de feilloosheid en de onfeilbaarheid der Apostelen bewijzen of niet bewijzen kan. Hij brengt het zoo ver, dat hij toont, het één kan zoo goed als het andere, of het één kan zoo min als het andere worden bewezen. Dr. Doedes brengt de vraag in quaestie daardoor wel hoegenaamd niets verder, maar zooveel bewijst hij er toch mede, dat, al hebben de Groningers geen regt om te zeggen: *feilloosheid* is het regte woord, dat door bewijzen kan gestaafd worden, de voor-

standers van de *onfeilbaarheid* dat regt voor hunne uitdrukking evenmin bezitten.

Eindelijk verbaast het Dr. Doedes, dat Prof. de Groot onregt meent te lijden, wanneer hij door de voorstanders der onfeilbaarheid een bestrijder der onfeilbaarheid genoemd wordt; en hij herinnert aan den Hoogleeraar, dat er nog Godgeleerden in Nederland zijn, die de onfeilbaarheid der Apostelen vasthouden. Ik geloof niet, dat zulks zonder die herinnering den Hoogleeraar zou ontgaan, en dat Dr. Doedes hem gerust zoo veel kennis van de denkwijze onzer Godgeleerden had mogen toeschrijven. En dat Prof. de Groot er juist zoo groot onregt in ziet, dat men hem voor een bestrijder van het leerstuk der onfeilbaarheid houdt, geloof ik ook niet. Althans op pag. 22 van zijn Woord lees ik, dat hij geen bestrijder wil heeten van die ééne en dezelfde zaak, waarvoor de een het woord onfeilbaarheid, de ander dat van feilloosheid bezigt. Hij zelf zegt duidelijk genoeg, dat hij 't woord onfeilbaarheid als minder Evangelisch liefst niet gebruikt, maar beklaagt zich, dat men hem daarom beschuldigt, van in de onfeilbaarheid der Apostelen een der grondslagen van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente te bestrijden (zie pag. 10). Had Dr. Doedes goed gelezen, hij had zich niet behoeven te verbazen. 'T is immers volstrekt zoo verbazingwekkend niet, dat iemand, die geene kerkleer, maar 't Evangelie voor de bron der waarheid houdt, niet beschuldigd wil wezen van aanranding der grondslagen des geloofs, wanneer hij uit het Evangelie meent bewezen te hebben, dat eene gewigtige waarheid beter kan worden geformuleerd, dan de kerkelijke leer dat dus verre deed. Wilde Dr. Doedes zich in dit geval verbazen, zonder dat anderen zich weêr verbazen over zijne verbazing, hij had dan eerst moeten aantoonen, dat in den Syllogismus: De Groningers bestrijden de onfeilbaarheid der Apostelen;

> de onfeilbaarheid der Apostelen is een der grondslagen van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente:
> Ergo bestrijden de Groningers eenen grondslag van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente -

dat, zeg ik, in dezen Syllogismus de minor waarheid bevat. Zonder dat bewijs bewijst zijne verbazing niets.

De Godheid des Heeren.

Dr. Doedes wijst aan, dat v.d. Hoeven Jr. niet begrijpen kon, hoe de aanhef van Johannes' Evangelie kon geschreven zijn van eenen persoon, die voor zijne komst op aarde door God is geheiligd en gevormd, en dat hij zelf met zeker vele anderen dat nòg niet begrijpt. Hij beweert, het is onmogelijk, een woord des Heeren te vinden, waarin Hij over zich zelven spreekt, alsof Hij vóór zijne menschwording niet onveranderlijk dezelfde ware geweest, ja, alsof Hij ooit ware *geworden*. Al 's Heeren woorden zijn in harmonie met Johannes' aanhef, en als men dien volgt, kan men Jezus houden voor eeuwig gelijk aan God, zonder den Vader met den Zoon te verwarren.

Wanneer nu de Groningers beweren, dat Jezus vóór Zijne menschwording een begin heeft gehad, dan mogen zij zich niet verwonderen, dat zij genoemd worden bestrijders van de Godheid des Heeren, van eene waarheid, door Thomas uitgesproken, en door Jezus - omdat Hij er Thomas niet over bestrafte, stilzwijgend als waarheid erkend, - toen deze Discipel uitriep: ‘mijn Heer en mijn God!’ Dr. Doedes zegt hier veel in weinige woorden; maar of dàt aambeeld geen hamer behoeft te vreezen? wij zullen zien.

Of v.d. Hoeven en of Dr. Doedes en of anderen al of niet begrijpen, hoe de voorstelling van de Groningers met den aanhef van Johannes overeenkomt, doet bij wetenschappelijk onderzoek niets af. De eenige vraag is daar: ‘wat is waarheid?’ Dr. Doedes haalt dat een en ander dan ook niet aan als bewijs, dat de voorstelling der Groningers niet deugt, maar als historische proeven, waaruit blijken kan, dat er zijn, die van de Groningers verschillen in de beschouwing van den persoon des Heeren. Dat is overbekend. Maar is 't zoo onmogelijk, als Dr. Doedes zegt, dat er een woord van den Heer zelven worde gevonden, dat ons althans laat vermoeden een *toenemen vóór zijne menschwording*, of een *worden* in 't algemeen? Ik ga eene lange reeks van plaatsen, waarvan Dr. Doedes de bewijskracht ontkent, stilzwijgend voorbij, om mij bij ééne te bepalen voor elk lid van het door Dr. Doedes beweerde.

Joh. 10: 36 lees ik, dat de Heer van zich zelven zegt: *dien de Vader geheiligd en in de wereld gezonden heeft*. Die plaats doet mij vermoeden, dat hier sprake is van eene leiding van minder tot meerder, omdat het werkwoord *ἁγιαζειν* of *hei-*

ligen mijns bedunkens wel zeker de kracht heeft van heilig maken, 't zij dan nadat er eerst een onheilige toestand is voorafgegaan, of nadat er eerst een toestand van onschuld, minder ontwikkelde heiligheid was. Dat dit zoo is, daarvan wordt het vermoeden bij mij versterkt, door dien ik Joh. XVII: 17 den Heer voor zijne Apostelen hoor bidden *heilig ze in uwe waarheid*! Dit woord *ἁγίαζειν*, 't zelfde dat Joh. X: 36 voorkomt, zal toch wel de kracht hebben: breng ze van iets minders tot iets meerders. Een van beiden, of die bede voor de jongeren bewijst niet, dat de Heer den verderen wasdom der zijnen van den Vader gevraagd heeft, óf, zoo ja, dan is er althans één woord van den Heer zelven, dat ons zeer sterk vermoeden doet, dat de Zoon door den Vader is gevormd geworden. Men zal zeggen: die vorming heeft daarom nog niet plaats gehad vóór 's Heeren komst op aarde. Want dat zenden *in de wereld* is niet zenden *op aarde*, maar naar de eigenaardige kracht van het woord *κοσμος* bij Johannes: *de zondige menschenwereld*. De vorming of heiliging van den Zoon door den Vader wordt hier dus gezegd plaats gehad te hebben op aarde vóór zijn openbaar optreden. Dat stem ik gaaf toe. Maar dan volgt er toch uit, dat er op aarde bij den Zoon, volgens zijne eigene verklaring, eene ontwikkeling heeft plaats gehad, dat Hij, op aarde zijnde, derhalve aanvankelijk niet was absoluut volmaakt. Is dat nu zoo, dan laat deze uitspraak des Heeren over zich zelven ons althans ook eene vorming, eene ontwikkeling vóór zijne komst op aarde vermoeden. Immers het is ongerijmd, den Zoon naar zijn eigen woord te erkennen voor niet absoluut volmaakt op aarde, maar wel absoluut volmaakt vóór zijne komst op aarde, of van Hem te zeggen: Vóór zijne komst op aarde was Hij niet absoluut volmaakt, en op aarde ook aanvankelijk niet, maar Hij is daarom vóór zijne komst op aarde niet gevormd, maar op aarde wel. - Een sterk vermoeden - zoo al geen bewijs - voor de vorming des Zoons door den Vader vóór zijne komst op aarde, ligt dus in deze woorden van den Heer zeker wel.

Zoo is 't met het *worden* van den Zoon in 't algemeen ook gesteld. Joh. V: 26 lees ik: *gelijk de Vader leven heeft in zich zelven, zoo heeft Hij ook den Zoon gegeven leven te hebben in zich zelven*. Hoe die woorden ook worden verklaard, daar is sprake van leven, leven Gods, dat in den Zoon is, en

wel *gegeven* van den Vader. Maar waar *gegeven* is, daar is een tijdsgewricht, waarin de gifte geschiedde. ‘Gegeven, maar nooit gegeven’ is onzin. ‘Eens door den Vader gegeven, maar van eeuwigheid in Hem zonder begin,’ dat is eveneens onzin. ‘De Zoon eeuwig gelijk aan God, maar niet eeuwig met leven van den Vader bedeeld,’ dat is alweer onzin. Er is derhalve althans één woord van den Heer zelven, dat ons meer dan vermoeden doet eene wording des Zoons. Dat vermoeden is zelfs zoo sterk, dat wij 't als zekerheid moeten aannemen, of van den Zoon gelooven, wat onzin is.

En gesteld eens, dat er voor de vorming en voor de wording des Zoons geen woord van den Heer zelven ware te vinden, zijn dan duidelijke uitspraken van de Apostelen bij Dr. Doedes niets waard? Geldt het niets, wanneer wij van Paulus, Col. I: 15, vernemen, dat Jezus Christus is *de eerstgeborene der geheele schepping*? Daar wordt zoo duidelijk gepredikt, als immer kan, dat Christus bestaan eenen aanvang heeft gehad. Dat wordt ook wel naar alle regelen van ons denkvermogen verkondigd op iedere plaats, waar Christus *de Zoon* genaamd wordt, of waar van den *eengeborene* sprake is; een *geborene* toch, een *zoon*, beteekent of iemand, die een begin des levens gehad heeft, en in 't leven is getreden door den Vader, nadat de Vader eerst eenen tijdlang zonder Zoon heeft geleefd - of het beteekent niets. Maar zóó duidelijk als in de aangehaalde woorden van Paulus een begin van het leven des Zoons wordt verkondigd, geschiedt dit misschien nergens anders. Want is Hij de eerstgeborene der geheele schepping, dan staan naar alle regelen van logica en uitlegkunde de navolgende punten vast:

Vooreerst, dat Hij geboren is, zoo goed als de geheele schepping is geboren;

ten tweede, dat het woord schepping moet worden opgevat in zulk eenen zin, dat ook Christus zelf tot haar gerekend worden kan; derhalve niet alleen van de stoffelijke, onbezielde, maar ook van de bezielde, geestelijke schepping;

ten derde, dat onder al wat tot die schepping behoort, Christus het eerst in het leven getreden is, zijn leven vroeger dan al wat verder tot de schepping behoort, van den Vader heeft ontvangen. Ik weet, dat het woord *eerstgeborene* te dezer plaatse menigmaal verklaard wordt als *hoofd*

Maar al stem ik toe, dat deze verklaring de juiste is, dan blijft mijn betoog in volle kracht. Want dan wordt Christus hier voorgesteld als een hoofd der geheele schepping, zóó als de eerstgeborene onder Israël dat van het huisgezin was, die zijn regt en zijne magt niet ontleende aan eene keuze, op hem als vreemdeling gevallen, maar daaraan, dat hij met het gezin uit denzelfden vader was gesproten, maar het eerst van allen het aanzijn had ontvangen. Zulk een eerstgeborene moest juist ook een *geborene des Vaders*, maar tevens de *vroegst geborene* zijn. Met dat *geboren zijn* uit den vader stond of viel zijn regt als hoofd des huizes tijdelijk in de plaats zijns vaders, of voor vast na den dood des vaders.

Behalve dit woord van Paulus, dat voor de wording des Zoons pleit, wijs ik hier ook op den Brief aan de Hebreën, waar de vorming des Zoons door den Vader zoo krachtig op den voorgrond treedt. Daar lees ik I: 10, dat het Gode betaamde, den oversten leidsman *door lijden te heiligen*;

I: 11, dat Christus Jezus, die heiligt, en allen, die geheiligd worden, *uit eenen zijn*, waarom Hij zich niet schaamt hen *broeders* te noemen.

I: 17, dat Christus in alles den broederen moest gelijk worden: *opdat* Hij een barmhartig en een getrouw Hoogepriester zoude zijn. Want dat Hij in 't geen Hij zelf verzocht zijnde, geleden heeft, dengenen, die verzocht worden, kan te hulpe komen.

V: 8, dat Christus, hoewel Hij de Zoon was, gehoorzaamheid *geleerd* heeft uit hetgene Hij heeft geleden, en, *geheiligd zijnde*, allen, die Hem gehoorzaam zijn, eene oorzaak der eeuwige zaligheid is geworden. Of hier ook een *worden* des Zoons uit den Vader, en eene *vorming* van den Zoon door den Vader gepredikt wordt, mag ik gerust aan het oordeel van den lezer overlaten.

Én door den Heer zelven derhalve, én door Paulus, èn in den Brief aan de Hebreën, zijn woorden gesproken, waaruit met grond kan worden opgemaakt, dat de Zoon ééns is geworden, en dat Hij vóór zijne komst op aarde, even gelijk toen Hij reeds op aarde was, van iets minders tot iets meerders is opgeklommen, door den Vader gevormd.

Dr. Doedes, eenmaal de onmogelijkheid aannemende, om uit de woorden des Heeren zelven te bewijzen, dat Hij geworden, of van iets minder tot iets meerder is opgeklom-

men, houdt den Zoon voor ‘eeuwig gelijk aan God,’ d.i. zonder begin, en absoluut volmaakt, gelijk God.

Die leer vindt Dr. Doedes: vooreerst in den aanhef van Johannes' Evangelie. Maar als men ze daar vinden wil, moet men toch eerst het een en ander in den tekst veranderen. Er staat: *in den beginne was het woord*. Op dat tijdstip, 't welk hier ‘*in den beginne*’ heet, *was* het woord, bestond het woord. Dat tijdstip ‘in den beginne’ is historisch uit de Schriften bekend; want: *in den beginne schiep God hemel en aarde*. Derhalve lees ik hier: ten tijde, toen God hemel en aarde schiep, bestond reeds het Woord, en dat is dan met andere woorden dezelfde verkondiging, die wij straks van Paulus hoorden: Christus is de eerstgeborene der geheele schepping; Hij werd geboren vóór den hemel en vóór de aarde, en was reeds toen hemel en aarde werden geschapen. Wil Dr. Doedes hier nu lezen, dat de Zoon van eeuwigheid is gelijk de Vader, dan moet hij den tekst veranderen en lezen: ‘*zonder begin* was het woord.’

Ik lees verder: *en het Woord was God* of *een God* (want tot deze beide overzettingen geeft de tekst evenzeer regt). *Deze was in den beginne bij de Godheid*. De eerste maal staat er bij het woord *God* geen lidwoord, de tweede maal wèl. Ik lees hier dus klaar en duidelijk: het Woord was een God, goddelijk wezen, en verkeerde tijdens de schepping van hemel en aarde bij de Godheid, den Vader.

Dr. Doedes toont in zijnen Brief zeer goed te weten, hoeveel het al of niet aanwezig zijn van een lidwoord tot de beteekenis van een naamwoord afdoet; hij zelf drukt meer dan eens op het onderscheid tusschen *waarheid* en *de waarheid, hervormde leer* en *de hervormde leer*. Hoe kan hij dat onderscheid dan juist hier over het hoofd zien, waar de geheele verklaring er van afhangt, en het punt in geschil vooral daarover loopen moet? Wil Dr. Doedes daar lezen, dat het Woord eeuwig is gelijk aan dien God, bij wien het was, dan moet hij alweer den tekst veranderen, en òf het lidwoord, dat er staat, weglaten, òf daar, waar het niet staat, het er inlasschen.

Dr. Doedes beweert, dat de waarheid: ‘de Zoon is eeuwig gelijk aan de Godheid,’ door Thomas is uitgesproken, en door Jezus, - omdat Hij er Thomas niet over bestraft - stilzwijgend als waarheid erkend, toen deze discipel uitriep: ‘Mijn Heer en mijn God.’

Die redenering bestaat uit twee sluitredenen;

1°. Als een apostel zegt: ‘God,’ dan beteekent dat woord zooveel als: eeuwig gelijk aan de Godheid;
Thomas heeft tot Jezus gezegd: ‘mijn Heer en mijn God’:
ergo: Thomas heeft verklaard, dat Jezus is eeuwig gelijk aan de Godheid.
2°. Wat Jezus hoort uitspreken en niet uitdrukkelijk bestraft, dat stemt Hij toe;
Jezus heeft Thomas niet bestraft, toen deze Hem eeuwig gelijk aan de Godheid verklaarde:
ergo: Jezus heeft zelf toegestemd, dat Hij eeuwig gelijk aan de Godheid is.

Beide sluitredenen gaan zoo mank, als zij kunnen. Wat zou Dr. Doedes er van zeggen, wanneer ik hem eens antwoordde met de volgende sluitredenen:

1°. Als de Schrift zegt ‘God,’ dan beteekent dat woord zoo veel als ‘eeuwig gelijk aan de Godheid’;
maar de Schrift zegt tot menschen, tot wie het woord Gods geschiedde: ‘ik heb gezegd: gij zijt goden’ (Joh. 10: 34, 35):
ergo: heeft de Schrift menschen verklaard te zijn eeuwig gelijk aan de Godheid.
2°. Wat Jezus niet uitdrukkelijk bestraft, dat stemt Hij toe; maar Jezus heeft de Schrift niet bestraft, toen zij menschen verklaarde eeuwig gelijk aan de Godheid;
Hij heeft bij de aanhaling van hare verklaring er veeleer bijgevoegd: ‘de Schrift kan niet verbroken worden:’
ergo: heeft Jezus zelf toegestemd, dat menschen eeuwig gelijk zijn aan de Godheid.

Wat zou Dr. Doedes van deze mijne sluitredenen zeggen? Ik denk, hij zou ze verklaren voor volslagen onzin, en hij zou gelijk hebben ook; alleenlijk dat vonnis zou dan de logica treffen, die ik - van hem overnam.

'T is immers al te dwaas, wanneer men weet, dat de H. Schrift der Joden het woord ‘God’ en ‘Goden’ in eenen zoo ruimen zin pleegt te gebruiken, dat die namen menigmaal op engelen en menschen worden toegepast; wanneer men weet, dat de Joden in 's Heeren dagen dat spraakgebruik kennen - maar zoo voetstoots, zonder bewijs, aan te nemen, dat het woord ‘God’ in Thomas mond zoo veel beteekenen moet als eeuwig gelijk aan de Godheid.

En al ware dat zoo gemeend geweest, dan is 't nog al

te dwaas, zulk een woord, in een oogenblik van overspanning en verrukking daarheen geworpen, tot scheidsregter te maken bij een wetenschappelijk diepzinnig onderzoek.

Eindelijk is het meer dan dwaas, den regel voorop te stellen, alsof hij zoo maar gaaf en goed doorging: wat iemand bij het hooren niet bestraft, dat stemt hij toe. Wat regter zou op zulke beginselen willen vonnissen? Wat geleerde zóó willen komen tot de kennis van iemands overtuiging? Maar zóó moet men wel de schriften verklaren, als men in dogmatische bevangenheid zijn dogma er ter linker- of ter regterhand uit wil persen, en bij de schriftverklaring het gezond verstand ter zijde schuift.

Dr. Doedes zegt, dat men, door Johannes te volgen, de verwarring van den Zoon met den Vader vermijden kan. Dat is volkomen waar, mits men eene voorstelling hebbe omtrent den Zoon, welke overeenkomt met die van den Apostel.

Dr. Doedes zegt eindelijk: dat hij de verwarring van Vader en Zoon vermijdt, stellende, dat de Zoon is eeuwig gelijk aan de Godheid. Dat is volkomen waar. Hier is geene verwarring mogelijk. Want: één, die van eeuwigheid is, die absoluut volmaakt is en Vader heet, en één, die van eeuwigheid is, die absoluut volmaakt is, en Zoon heet;

en die laatste eeuwig bij den eerste:

dat zijn twee goden, gelijk in rang en volkomenheid, bij elkander, elk met eenen eigen naam; dat is geene verwarring, neen, maar een twee-godendom in den best mogelijken vorm.

Dr. Doedes heeft de verwarring bijna zoo goed vermeden, als Zoroaster. Ik zeg ‘bijna’, want Zoroaster is nog iets redelijker. Die erkent dan ten minste eene oorspronkelijke eenheid, en zijne tweeheid is maar tijdelijk, en zal weêr in de oorspronkelijke eenheid worden opgelost. Bij Dr. Doedes is het een twee-godendom van eeuwigheid tot eeuwigheid.

Dr. Doedes besluit met de verklaring, dat Prof. de Groot zich niet verwonderen mag, wanneer hij, met zijne begrippen aangaande den Zoon, genoemd wordt een bestrijder van de Godheid des Heeren. Neen, Dr. Doedes! daarover verwondert de Hoogleeraar zich niet. Dat hij de waarheid ontkent van de stelling: Christus is eeuwig gelijk aan de Godheid, dat weet hij zelf zeer wel, en zoo hij zich er in geschrifte over uitliet, dan was het met het doel, dat anderen dat ook

weten zouden. Maar dáárover verwondert hij zich, dat men hem om de ontkenning van die stelling aanvalt als eenen, die in de Godheid des Heeren een der grondslagen ondermijnt van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente. - En, mij dunkt, daarover mag hij zich te regt verwonderen. Want, wie hem als zoodanig wil aanvallen, moet eerst voldingend en afdoend bewezen hebben,

òf dat die stelling waarheid is,

òf dat zij, ook zonder waarheid te wezen, een der grondslagen van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente blijft. Zoolang dat niet is uitgemaakt, zoolang over deze beide punten nog eene prijsvraag zou kunnen worden uitgeschreven, kan een aanval op den Hoogleeraar in den straks gemelden zin met volle regt, in goed Hollandsch, *laster* worden genoemd, en mag de Hoogleeraar, die volkomen toestemt, dat een eerlijk man niet lasteren mag, er zich billijkerwijze over verwonderen, dat eerlijke lieden zich tot zulke dingen verlagen.

Als derde punt komt bij Dr. Doedes ter sprake: *de uitdelging der schuld door het bloed des kruises*. Dr. Doedes oordeelt, dat het woord van v.d. Hoeven nog wel zou herhaald worden: ‘In de gelijkenis van den verloren zoon wordt in het geheel van geene tusschenkomst gesproken; wil men daaruit bewijzen, dat de dood van Christus niet de *conditio sine qua non* der vergeving wezen kan, men erkenne dan, dat de Heer met diezelfde gelijkenis ook zijn eigen Woord weêrlegt: Niemand komt tot den Vader dan door mij.’

Dat woord van v.d. Hoeven bevat zeker volle waarheid. In de gelijkenis van den verloren zoon is wel sprake van den rijkdom der liefde en der vergevensgezindheid van den Vader, maar geenszins van den weg noch ook van de wijze, langs welken of waarop de Vader tot die vergevensgezindheid komt. Wie er dus uit bewijzen wil, dat men vergeving erlangen kan zonder tusschenkomst van Jezus' dood, bewijst er iets uit, dat er niet in ligt; derhalve zou hij er ook met even veel grond - dat is, zonder eenigen grond - uit kunnen bewijzen, dat men zonder Christus tot den Vader komen kan. Maar ik begrijp niet, hoe dat woord van v.d. Hoeven hier bij de zaak te pas komt. Heeft hij dat gezegd bij gelegenheid, dat de een of ander Groninger zich op de gelijkenis van den verloren zoon beroepen had, om daaruit te bewijzen, dat de dood van Christus de

conditio sine qua non der vergeving niet is, dan heeft hij voldingend aangewezen, dat die gelijkenis met zulk een doel niet aangehaald mag worden. Evenwel, zoover ik in het betoog van Dr. Doedes en in het Woord van Prof. de Groot zie, is het hier niet de vraag, wat al of niet uit de gelijkenis van den verloren zoon bewezen kan worden, maar of de dood van Christus in den door Dr. Doedes genomen zin al of niet de *conditio sine qua non* der vergeving is, en of de Groninger Godgeleerden eene voorstelling aangaande 's Heeren dood hebben, die met de waarheid des Evangelies in strijd is.

Dr. Doedes erkent de verdiensten der Groningers in de voorstelling van 's Heeren dood, maar meent, dat bij hen iets achterwege blijft, 't welk hij in het Evangelie op den voorgrond gesteld vindt: De vergeving der zonden door den dood en in het bloed van Christus. Dr. Doedes verstaat daardoor: dat God niet alleen om ons, maar ook *om zich zelven* Christus in den dood heeft gegeven; maar in hoeverre dan om zich zelven, en om welk doel bij zich zelven te bereiken, dat is mij uit zijne woorden niet gebleken. Hij stemt toe, dat dit moeijelijk te bepalen is, en dat er over dit punt een heilig duister ligt. Dr. Doedes schijnt ook toe te stemmen, dat Anselmus dwaalt, maar hij bekent gulhartig, dat de zaak zelve naar zijn oordeel op uitlegkundige gronden nog niet is uitgemaakt. Maar, zeg ik dan, als dat zoo is, dan is het toch zeker wel uitgemaakt, dat, tot zoo lang de uitlegkunde onweêrspreekbaar zal hebben beslist, elk in zijn regt staat, om zijne overtuiging uit te spreken, zonder dat men hem mag beschuldigen van in de uitdelging der schuld door het bloed des kruises een der grondslagen van het zalig- en heiligmakend geloof der Gemeente te bestrijden. - En dat is de beschuldiging, waartegen Prof. de Groot opkomt, en niet bloot deze, dat hij de uitdelging der schuld door het bloed des kruises, zoo als sommigen ze voorstellen, bestrijdt.

Wat mij in dit gedeelte van Dr. Doedes betoog zeer vreemd en onlogisch voorkomt, is: ‘dat men zich niet kan verzoenen met eene voorstelling, waarin men wel vindt de verzekering van de verzoening der zonden en de vruchten daarvan, maar niet de vergeving der zonden zelve, met de daarin opgeslotene uitdelging der schuld door den dood des Heeren.’ Immers, als men verzekering geeft van vergeving

der zonden, dan verzekert men dat de vergeving van zonden bestaat, en wel bestaat voor dengene, aan wien ze verzekerd wordt; en als de vruchten er van gevonden en genoten worden, dan is 't bewezen, dat zij niet nutteloos bestaat, maar dat men er 't volle genot van heeft. En als het dan waar is, dat de uitdelging der schuld door den dood des Heeren in de vergeving opgesloten ligt, welnu, dan is deze met één verzekerd. Dr. Doedes heeft het punt van verschil niet juist voorgesteld. Het is dit: er zijn, die zeggen, dat de dood van Christus de vergeving van zonden *openbaart*, en er zijn, die zeggen, dat de dood van Christus de vergeving heeft *bewerkt*. Er zijn, die zeggen, dat de uitdelging van schuld door den dood van Christus in de vergeving van zonden ligt opgesloten, en er zijn, die zeggen, dat ze er niet in opgesloten ligt. - En of dan van dit geschil de eeuwige vrede afhangt, dat betwijfel ik zeer. De eeuwige vrede is verzekerd, wanneer gij voor u zelven weet: mij zijn de zonden vergeven, en wanneer gij van die vergeving de vruchten geniet; gij behoeft daartoe niet te kunnen uitleggen, hoe God er toe kwam om zonden te kunnen en te willen vergeven, of Hij zich zelven daartoe eerst door den dood van Christus bewegen moest, of niet. Het verschil betreft dus niet den eeuwigen vrede, maar eene wetenschappelijke bespiegeling over de wijze, waarop die vrede wordt of is gewerkt.

Na de drie cardinale punten in geschil te hebben afgehandeld, maakt Dr. Doedes, pag. 22, op een ander misverstand in het voorbijgaan opmerkzaam. ‘Men heeft u aangevallen met de beschuldiging, dat gij tegen de Hervormde belijdenis leert. Gij wijst op de vier vragen, die telkens voor de avondmaalsviering aan de Gemeente gedaan worden, en noodigt uwe lezers uit, om te zien, of het niet zoo is als gij zegt, of er ooit een woord tegen de Hervormde belijdenis door u is uitgesproken. Gij slaat dezen weg in, om den schijn niet op u te laden, dat gij hen verschalken wildet. Ik acht dezen weg daartoe minder gelukkig gekozen, want *de* Hervormde belijdenis, van welke men spreekt, is niet deze Hervormde belijdenis, van welke gij spreekt.’

Dr. Doedes zou bij deze aanmerking gelijk hebben, indien de tegenstanders zich vergenoegd hadden met de beschuldiging: gij houdt u niet aan *die* Hervormde belijdenis, welke wij voorstaan. Dan had Prof. de Groot moeten antwoorden:

neen, dat doe ik ook niet, maar de belijdenis, die ik voorsta, is even zoo goed eene Hervormde als de uwe. Maar nu zij kort en goed hunne belijdenis met *de* Hervormde belijdenis verwisselen, mag Prof. de Groot in dienzelfden toon antwoorden. En dan staat hij althans even goed en, ik geloof, beter in zijn regt dan zijne tegenstanders. Want de belijdenis, door laatstgenoemden voorgestaan, is[1] die, welke voor ruim tweehonderd jaren door vele leden onzer Nederlandsche Hervormde Kerk voor Evangelisch werd erkend. De belijdenis, welke door Prof. de Groot wordt genoemd, is die, welke door 't wettig Kerkbestuur, langs wettigen weg, in onze dagen aan de Gemeente is voorgesteld. Nu moet bewezen worden:

òf dat onze Nederlandsche Hervormde Kerk een dood ligchaam is, van 't welk de geest om te onderkennen wat Evangelisch is, met de jaren 1618 en 1619 is geweken;

òf dat al wat in de belijdenis van 1618 en 1619 is uitgesproken, nog voor Evangelische waarheid kan worden verklaard;

òf dat de Nederlandsche Hervormde Kerk hare belijdenis in 1618, 19 zoo heeft geformuleerd en uitgesproken met wettige bepaling, dat de leerstellingen, daarin vervat, voor tijdgenoot en nakomeling zouden zijn verpligt om te gelooven en te prediken, op poene van te zijn vervallen van het radicaal als lid der Nederlandsche Hervormde Kerk - en dat, zoo het de kerkelijke bepaling mogt zijn, de Kerk tot zulke bepaling regt had, en elk nakomeling daarin moest berusten.

Zoolang deze punten niet zijn bewezen, staat de Hoogleeraar in zijn volle regt, wanneer hij beweert, dat de belijdenis, door de Ned. Herv. Kerk onzer dagen geschreven, is *de* Hervormde belijdenis, en dat hij aan deze getrouw, getrouw is aan *de* Hervormde belijdenis.

Dr. Doedes maakt slechts in 't voorbijgaan op het geheele verschil tusschen *de* Hervormde belijdenis en *deze of die* Hervormde belijdenis opmerkzaam - maar hij weet, dat juist dat geschil de groote knoop van den twist uitmaakt tusschen de Groningers en de 7 en 13 met hunnen aanhang. De geheele bestrijding door de tegenstanders kan in weinige woorden aldus worden uitgesproken: ‘de Groningers zijn

1 Zoo als zij ten minste meenen, maar volgens Prof. Scholten op verre na niet in der daad.

niet zóó hervormd als wij dat zijn: dus zijn ze niet hervormd en moeten de Hervormde Kerk uit.'

Dat het verschil tusschen de school van Bilderdijk en degenen, die door haar aangevallen worden, inderdaad zoo mag worden geformuleerd, kan ik bewijzen. Immers de adressanten hebben het in hun adres van 1843 rond en duidelijk verklaard, als zij op pag. 72 zeggen: 'Wij verheffen onze stem met den eisch, dat hetgeen *wij* Evangelische waarheid achten, ook als rigtsnoer *voor anderen* worde gesteld.'

Nademaal dit nu het groote punt in geschil uitmaakt, zal Dr. Doedes ons de vrijheid moeten gunnen van daarbij een oogenblik langer stil te staan, ofschoon wij volgaarne beamen, dat Dr. Doedes voorzigtig deed, met er slechts in 't voorbijgaan opmerkzaam op te maken.

Ik merk dan vooreerst op, dat Prof. de Groot, toen hij aan de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage schreef, en op de Nederlandsche Hervormde belijdenis wilde wijzen, op *niets anders wijzen kon*, dan op de vragen, die bij de voorbereiding tot het H. Avondmaal aan de Gemeente worden voorgesteld. Dat is toch het eenige, 't welk eene Hervormde belijdenis zou kunnen heeten, en waarmede ooit *de Gemeente* als zoodanig iets heeft te doen gehad. Immers de *Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, de *Heidelbergsche Catechismus* en het *onderteekeningsformulier van de Canones der Dordtsche Synode van* 1618 *en* 1619 zijn niet aan de Gemeente gegeven ten rigtsnoer, maar òf aan *aanstaande Predikanten* òf aan *Kerkbesturen*. Evenwel aan dezulken schrijft Prof. de Groot zijn Woord niet.

Dr. Doedes vreest misschien, dat ik mij met deze weinige woorden van de zaak af wil maken, en dat hij mij zal moeten antwoorden: De Kerkbesturen moeten die formulieren volgen en handhaven in 't belang der Gemeente, en dus heeft de Gemeente het regt om te eischen, dat zij de predikers aan den inhoud dier formulieren binden en houden. Daarom merk ik ten tweede op, dat onze Nederlandsche Hervormde Kerk niet mag gehouden worden, en door de school van Bilderdijk niet schijnt gehouden te worden, voor een dood ligchaam, van 't welk de geest om te onderkennen wat Evangelisch is, sints de jaren 1618 en 1619 zou zijn geweken. Immers de school van Bilderdijk beroept zich op het *onderteekeningsformulier der Canones van de Dordtsche Synode*.

Maar 't is bekend, dat dát formulier eerst wordt gevonden in de post-acta der Synode, en dat het in de Nederlandsche Hervormde Kerk nooit algemeen is aangenomen, en nooit algemeen onderteekend vóór 1816. Het verbindend gezag van die onderteekening is derhalve uitgegaan van de Nederlandsch-Hervormde Kerk na 1816; en heeft *die* Kerk den band gelegd, dan mag zij hem ook verklaren, door uitspraak te doen over het *quia* of het *quatenus*, dan mag zij hem ook wijzigen, door eene korte belijdenis voor te stellen in vier vragen aan de Gemeente. Kent men aan de Nederlandsche Hervormde Kerk na 1816 dat regt niet toe, dan valt de geheele verbindende kracht weg van het onderteekeningsformulier der Canones, en men mag zich daarop in het geheel niet beroepen om te beslissen wat er gepredikt worden mag. Dan blijven er dus als formulieren, waaruit de aard en verpligting der Nederduitsche Hervormde Kerk gekend kan worden, alleen over *de Nederlandsche Geloofsbelijdenis* en *de Heidelbergsche Catechismus*; en wat behelzen zij?

Ik lees in de Nederl. Geloofsbelijdenis:

Art. 7: Wij gelooven, dat deze H. Schrifture den wille Gods volkomelijk *vervat*, en dat al hetgeen de mensch schuldig is te gelooven om zalig te worden, daarin genoegzaam geleerd wordt.

Hier is dus hoofdzaak, niet de H. Schrift zelve, maar wat daarin geleerd wordt, en noodig is tot zaligheid, met één woord, de wil Gods in de H. Schrift vervat.

Art. 8. Achtervolgende deze waarheid en dit Woord Gods, zoo gelooven wij, enz.

Hier wordt duidelijk uitgedrukt, dat wat daar verder van leerstellingen volgt, niet als regel voor elk verbindend wordt verklaard, maar uitgesproken als hetgeen men belijdt, omdat men 't overeenkomstig Gods Woord voor waarheid houdt.

Art. 29. Wij gelooven, dat men wel naarstig en met goede voorzigtigheid, uit het Woord Gods behoort te onderscheiden, welke de ware Kerk zij. - De merkteekenen om de ware Kerk te kennen, zijn deze: Zoo de Kerk de reine prediking des Evangelies oefent; indien zij gebruikt de reine bediening der Sacramenten, gelijk ze Christus ingesteld heeft: zoo de kerkelijke tucht gebruikt wordt, om de zonden te straffen, kortelijk, zoo men zich aanstelt naar het zuivere Woord Gods, verwerpende alle dingen, die daar tegen zijn, houdende Jezus Christus voor het eenig Hoofd.

Hier staat op den voorgrond, dat het kenmerk van de ware kerk niet bestaat in deze of die leerstellingen, maar in 't erkennen van Jezus Christus als eenig hoofd, in 't vasthouden aan 't Evangelie, in 't gebruiken van de tucht - niet tegen afwijkende leeringen - maar tegen de zonden.

Art. 32. Intusschen gelooven wij, hoewel het nuttig en goed is, dat die regeerders der kerk zijn, onder zich zekere ordonnantie instellen, en bevestigen tot onderhouding des ligchaams der kerk, dat zij nogtans zich wel moeten wachten af te wijken van 't gene ons Christus, onze eenige Meester, geordineerd heeft. En daarom verwerpen wij alle menschelijke vonden, en alle wetten, die men zoude willen invoeren, om God te dienen en door dezelve de conscientien te binden en dwingen in wat manieren het zoude mogen zijn.

Hier wordt het verbindend verklaren van eene kerkleer uitdrukkelijk afgekeurd, en verboden genoemd.

Uit dit een en ander blijkt, dat het volstrekt niet tot het kenmerkend wezen der Ned. Herv. kerk behoort, dat zij hare leden verbonden acht tot het aannemen der leerstellingen, in de formulieren uitgesproken, op poene van het radicaal als lid der kerke te verliezen; maar dat de Nederl. Hervormde kerk integendeel van hare leden verlangt: het vasthouden aan Christus, als éénigen Meester, het vasthouden aan het Evangelie, het vasthouden aan den wille Gods, in de H. Schrift vervat. Derhalve, ‘om tot de Ned. Herv. kerk te behooren, moet men onvoorwaardelijk aannemen, hetgeen de mensch naar den wille Gods, in den Bijbel vervat, schuldig is te gelooven om zalig te worden.’

Ik neem deze woorden over van Irenaeus Alethophilus, Evangeliedienaar in de Herv. kerk, uit zijn werk: *De strijd der partijen in de Ned. Herv. kerk van het kerkelijk standpunt beschouwd. Een woord van vrede. 's Hertogenbosch, Gebr. Muller*, 1851. Hij heeft de door D^{r}. Doedes uit te schrijven prijsvraag: of de Groningers op hervormden bodem staan, reeds bij voorraad beantwoord op het terrein, waarop zij alleen beantwoord worden kan: het kerkelijke. De hoofdzaak van zijn betoog nam ik over. Men zie breedvoeriger blz. 8-25 van 't aangehaalde werk. Ik herinner daarbij ook aan meer dan ééne schoone plaats in de *Christelijke tijdvragen van eenen jurist*, N°. 2, *Bedenkingen tegen de aphorismen van Ds. van Rhijn, Nijmegen, bij C. ten Hoet*, 1851, van

eenen man, die wel weet, wat regt is, ook wat Ned. Hervormd is, en dat uitspreekt op echt Evangelischen toon; b.v. blz. 9, wat eenheid van geloof is; blz. 45 ‘het *handhaven* der Christelijke waarheid door middel eener bindende kerkleer, dat is wet: dat staat tegenover Gods Evangelie;’ blz. 48, waar 't Evangelisch beginsel krachtig wordt beschreven.

De Ned. Herv. kerk van 1618 en 1619, heeft derhalve geene verbindende kerkleer gegeven. Maar al had zij dat, hare beginselen zouden nog niet verbindend zijn. Ik verwijs weêr naar den jurist, zoo even aangehaald, blz. 120. ‘Ik antwoord eindelijk, dat het alternatief, van: òf van de werkelijke ontwikkeling van het begrip afstand te doen, òf het kerkgenootschap te verlaten, onder den schijn van vrijheid, *dwang* blijft; om dezelfde reden, waarom het in regten *dwang* is, wanneer een minderjarige zich onder eene pénale clausule verbonden heeft, en men hem, meerderjarig geworden zijnde, tot vervulling noodzaken wil, bewerende dat hij immers vrij blijft om de pénale clausule te verkiezen.’

Er rest nog ééne vraag: of dan al wat in de belijdenis van 1618 en 1619 als evangelische waarheid is uitgesproken, nog voor evangelische waarheid kan worden verklaard. Dat de stellers dier belijdenis, èn van den Catechismus, èn van de Canones zoo gesproken hebben, *omdat* zij 't geen zij spraken voor leer des Evangelies hielden, lijdt wel geen twijfel. Dat ontkennende, zou men hen voor opzettelijke huichelaars moeten verklaren; dat thans elk, die de overtuiging heeft, dat de leerstukken in die formulieren voorkomende, de zuivere evangelieleer zijn, ze nog kan beamen of onderteekenen, *omdat* zij evangelisch zijn, spreekt van zelf; maar dat zij naar den geest der Ned. Herv. kerk aan niemand kunnen worden voorgelegd ter beaming of onderteekening, dan *voor zoo verre* zij met Gods woord overeenkomen naar zijne overtuiging, is ons gebleken. In *hoeverre* zij nu met Gods woord overeenstemmen, dat leert - de wetenschap der uitlegkunde, en zoo iemand daarin dwaalt, dan staat hij niet buiten de grenzen der Ned. Herv. kerk, dan mag men hem niet uitzetten, dan is hij niet *tegen* de Herv. belijdenis en kerk. Neen, hij kan dan vrijmoedig vragen met den reeds genoemden Jurist op blz. 121: ‘kan ik ooit *tegen* hen zijn, wanneer ik vóór het Evangelie schrijf en de banier daarvan tracht

hoog te houden? En zoo dat werkelijk niets anders is dan eene inbeelding, een hardnekkig *misverstand*, waarop ik blijf doordraven, ware het dan niet misschien wenschelijker.... mij, door eene duchtige wederlegging, eens vooral, van dit droombeeld en van mijne schrijfmanier te verlossen?'

Eindelijk valt nog op te merken:
dat de Nederlandsche Hervormde kerk is
eerstelijk eene Christelijke kerk,
vervolgens eene protestantsche kerk,
eindelijk eene Nederlandsche Herv. kerk.

Houdt zij op eene Christelijke te wezen, dan vervalt haar karakter als protestantsch en als Nederlandsch hervormd van zelf. Maar *als Christelijke kerk* heeft zij op zich rustende de verpligting om in Jezus Christus te gelooven, in Hem te worden geheiligd en volmaakt, al meer en meer van zijnen geest te worden vervuld. Zij moet dus den geest der waarheid hebben, waarheid zoeken en in hare kennis willen voortgaan. Maakt zij zich in hare inzigten stationair, zoekt zij hare zaligheid in eene kerkleer, in plaats van in den levenden Christus, dan stelt zij haar Christelijk karakter op den achtergrond en wordt als Christelijke kerk krank. Dan kan zij van zelf niet meer gezond hervormd wezen.

Als *protestantsche kerk* heeft zij op zich rustende de verpligting, om tegen alle menschelijk gezag in zaken van overtuiging en geloof te protesteren, en de vrijheid van onderzoek onbelemmerd te handhaven. Zoodra zij dus door Synode of formulier hare overtuiging bij voorraad laat bepalen, en voorschrijven, wat al of niet voor waarheid erkend mag worden; zoodra zij de vrijheid van onderzoek in dezer voege afkondigt: gij moogt wel vrij onderzoeken, maar gij moogt niets anders vinden, dan de formulieren u toestaan te vinden, dan verliest zij haar karakter als protestantsche kerk, en kan dan niet meer eene hervormde heeten, zoo min als iemand, die opgehouden heeft een Nederlander te zijn, nog een Hollander of een Groninger kan worden genoemd.

Waarin dan ook ooit het kenmerkende van de Hervormde Kerk gezocht moge worden, het kan nooit daarin bestaan, dat zij eene heerschende, voor elk verpligte kerkleer hebbe, nooit daarin, dat iemand verhinderd worde zijne vrije overtuiging uit te spreken aangaande hetgeen de inhoud des Evangeliums is.

Als *Nederlandsche Hervormde Kerk* heeft zij nog daarenboven dit eigenaardige, dat zij geene predikers toelaat, dan die aan eene Hoogeschool wetenschappelijk zijn gevormd, en dat zij elken prediker bij zijne intrede in de ambtsbediening den eed afneemt: ‘dat bij de schriften des Ouden en des Nieuwen Verbonds voor het eenige Woord Gods en de volkomene leere der zaligheid houdt, en alle leeringen verwerpt, die daartegen strijden - en dat hij naar deze leer getrouw zijn ambt zal bedienen.’ (Vergelijk Ned. belijdenis, art. 7.)

Stelt dus een prediker, wettig in de Ned. Herv. Kerk geordend, - en dat is de Hoogleeraar P. Hofstede de Groot - eene leere voor, die niet naar zijne heiligste overtuiging, volgens de uitspraak der wetenschap, uit het Evangelie is geput - zij moge dan oud-gereformeerd wezen, en met eenig formulier overeenkomen - men heeft regt hem toe te voegen: gij zijt niet getrouw aan uwen ambtseed, gij zijt niet Ned. hervormd. Maar zoo lang hij aan het Evangelie getrouw blijft - hij moge dan met de vroegere kerkleer instemmen of haar tegenspreken - zoo lang doet hij, wat de Ned. Herv. Kerk van hem als prediker in haar midden verlangt, zoolang is hij Ned. hervormd. - Behalve dat een Evangeliepredikerdus bepaald Christelijk moet zijn in zijne belijdenis, en bepaald protesterende tegen alle menschelijk gezag in geloofs- en gewetenszaken, *behoort* hij als Ned. Hervormd het *Evangelie* op den voorgrond te stellen, dat te *ontwikkelen*, te *prediken*, en in het leven te volgen en aan te prijzen.

Op blz. 25 lezen wij bij D^{r}. Doedes: ‘In uw woord aan de Hervormde Gemeente van 's Gravenhage, spreekt gij over eenige leden der Ned. Herv. Kerk, alsof zij geheel en al in het ongelijk waren. Er is in uw schrijven over hen geen spoor van erkenning van het regt der leden van de Gemeente, om hetgeen Hoogleeraren en Predikanten als Evangelie prediken, aan de H. Schrift te toetsen. Dat de een zoo, de ander zoo, tegen de Groninger rigting opgekomen is, dat is - ja, hoe vinden wij er een woord voor? Of is 't alleen om den toon, op welken zij spreken? Nu, indien deze eenige berisping verdient, behoort hij met ernst - maar niet op gelijken toon! - bestraft te worden. Maar waar gij hen over tuchtigt, is, dat zij vinnig aanvallen en - zeer onkundig zijn in de *Godgeleerdheid*.’

Kan D^{r}. Doedes het er waarlijk voor houden, dat het

woord van prof. de Groot tot onderwerp heeft, het regt van de leden der Gemeente, om, 't geen hun gepredikt wordt, aan de H. Schrift te toetsen? - Kan hij inderdaad gelooven, dat de Hoogleeraar het als eene misdaad beschouwt, dat men zóó of anders tegen de Groninger rigting is opgekomen? - Kan hij zoo twijfelachtig vragen: of is 't alleen om den toon? - En zijn 't geene regtmatige punten van klagten, dat zij vinnig aanvallen en - zeer onkundig in de godgeleerdheid zijn? D^{r}. Doedes weet immers wel, dat zoo min de Hoogleeraar de Groot als eenig Groninger Godgeleerde het regt der Gemeente in twijfel trekt, om te toetsen, wat zij hoort prediken. Er staat immers duidelijk genoeg in 's Hoogleeraars woord (p. 14): ‘Oordeelt zelve, of ik waarheid zeg.’ - ‘Ziet zelve of het niet zoo is, als ik zeg.’ - D^{r}. Doedes weet immers wel, dat noch de Hoogleeraar, noch eenig Groninger Godgeleerde het als misdaad beschouwt, dat men opkomt tegen hunne rigting. - D^{r}. Doedes weet ook al te goed, dat het niet alleen is om den toon, waarop die 7 en 13 spreken, maar om hunne geheele wijze van handelen. Al waren zij volslagen onkundig in de Godgeleerdheid, dan zouden zij het regt hebben om de prediking van den kundigsten Godgeleerde te toetsen, en zoo zij er niet in berusten konden, die prediking te vermijden, en anderen te hooren, bij wie zij vrede vonden; zij zouden ook in geschrifte mogen verkondigen, dat die Godgeleerde niet predikte naar *hunne* overtuiging. Waren zij in sommige punten der Godgeleerde wetenschappen eenigermate bedreven, dan zouden zij het regt hebben, om al wat zij konden bijbrengen te verzamelen, ten einde den Godgeleerde van dwaling te overtuigen. Maar als zij hem niet kunnen overtuigen, dan luide en openlijk te roepen: ‘hij heeft het mis, hij moet de kerke uit,’ dat is iets anders dan gebruik maken van een deugdelijk regt, dat is de aanmatiging van den verwaanden betweter, die de geldigheid van de uitkomsten eener grondige studie naar de meeningen van zijne onwetendheid bepaalt.

Dat hebben de 7 en de 13 gedaan - en dat is een feit, waarover de Hoogleeraar de Groot met regt klaagt. Maar zij hebben meer gedaan. Zij hebben werkelijk beproefd langs wettige, maar ook langs revolutionaire wegen, de Groninger Hoogleeraren van hunne catheders te dringen - en zij doen nog, wat half-joodsche predikers tegen Paulus

deden, zij zaaijen argwaan en bitterheid tegen hen, waar zij kunnen.

Wat overigens het regt der Gemeente betreft, om *hare* belijdenis, d.i. volgens de opvatting van D^{r}. Doedes, om hare *leer* gehandhaafd te zien, ik wil er niet op antwoorden, omdat dat punt reeds afgehandeld is, maar slechts afschrijven, wat ik op pag. 96, 97 in de reeds aangehaalde '*Tijdvragen van eenen Jurist* lees:

"Het regt der Gemeente op de verkondiging van *hare* leer?" Ik beken dat ik met diep leedwezen, in de verdediging van het Evangelie der Genade, der liefde van onzen Heer Jezus Christus, zoo gedurig op het *regt* beroep hoor doen, zoo gedurig de wapenen des *regts* zie gebruiken.

Geef aan eene Gemeente bij vonnis, door deurwaarders-exploiten ter executie gelegd, haar regt weder op de verkondiging *harer* leer: ik twijfel zeer of een *Paulus*, een *Johannes* niet zouden geroepen hebben: de wapenen ván onzen krijg zijn geene vleeschelijke wapenen, maar krachtig bij God ter nederwerping van sterkten!

Ik geloof niet, dat men mij met regt zal beschuldigen, dat ik, door dit te zeggen, het onregt in bescherming neem dergenen, die deze sterkten opwerpen.

"Wij willen ook geen vonnissen, geen deurwaarders exploiten, geen executieën; wanneer hebben wij daarvan een enkel woord gesproken?"'

'Waar men met het beroep op zijn *regt* begint, daar ligt het deurwaarders-exploit reeds *in dat beroep* voor de hand, of dat beroep beduidt niets. Indien ik den weg van regten insla om mijnen schuldenaar tot betaling te noodzaken, dan is dat, wanneer ik er bij protesteer, dat het mij waarlijk niet te doen is om een vonnis te verkrijgen en ter executie te leggen, òf eene protestatio actui contraria, of ik deed beter mij van alle exploit introductief d'instance te onthouden. Is het te verwonderen, dat de schuldenaar daarin slechts uitstel van executie meent te bespeuren, en eene niet geslotene achterdeur, om tot die executie, bij gunstige omstandigheden, en wanneer er gewillige deurwaarders te vinden zijn, over te gaan?

Het gronddenkbeeld des *regts* is de *waarheid*, of liever *waarheid* en *regt* zijn slechts één en hetzelfde denkbeeld.'

Op pag. 26 vind ik verder bij D^{r}. Doedes eene redenering, strekkende om de Groninger Godgeleerden te doen begrijpen, dat zij zelve de betweterij en de aanmatiging op 't godgeleerd terrein voeden en te voorschijn lokken. Immers, zij geven sints jaren uit een *Godgeleerd* tijdschrift voor *beschaafde Christenen*, en daardoor leeren zij beschaafde Christenen zich voor Godgeleerden te houden. 't Zou waar kunnen zijn; indien de beschaafde Christenen met hunne uitlegkunde niet verder waren dan D^{r}. Doedes schijnt te zijn, die aan de uitdrukking: Godgeleerd tijdschrift voor beschaafde Christenen, geenen anderen zin schijnt te kunnen geven dan dien van: tijdschrift voor Godgeleerden, d.i. beschaafde Christenen. Maar zoo lang elk eenvoudig lezer er uit verstaan zal: Tijdschrift van Godgeleerden, waarin de resultaten van godgeleerd onderzoek voor beschaafde Christenen worden blootgelegd, heeft het niet erg nood. En wat overigens de vrees betreft, dat de beschaafde Christenen zullen meenen, dat zij met de Groninger Godgeleerden theologiseren mogen; de Groninger Godgeleerden zeggen van ganscher harte Mozes na: 'och, of ze allen profeten waren.' Zij gelooven dat het beschaafde deel der Gemeente er groote behoefte aan heeft, om zelf uit de openbaring in Christus de waarheid Gods voor het Christelijk leven te leeren ontwikkelen. Zij gelooven, dat het voor de Gemeente des Heeren zeer schadelijk, en zelfs gevaarlijk is, dat men der Gemeente, ook aan haar beschaafde deel, geene andere zielespijs toediene, dan zij reeds op de kinder-catechisatie heeft ontvangen, en daarom trachten zij op allerlei wijze hunnen wetenschappelijken arbeid voor de Gemeente vruchtbaar te maken, en wat zij gevonden hebben in populairen vorm tot hare kennis te brengen, opdat de Gemeente wete, *wat*, maar ook langs *welken weg zij dat gevonden hebben*. Wil zich dan een enkele in dwazen waan verheffen, en eenen toon aannemen, met de mannen van de wetenschap gelijk, of boven hen, welnu, zij zullen 't zich noch erg aantrekken, noch zich zelve daarover beschuldigen. - Ook is die betweterij, voor zoover ik weet, tot dusverre niet het meest voorgekomen bij dezulken, die door het Groninger Tijdschrift op den weg geholpen waren.

Op pag. 28 en 29 komt eene redenering van Dr. Doedes

voor over den smaad van Christus. ‘Bedrieg ik mij niet, dan kan de smaad van Christus alleen gedragen worden door hen, die in de schatting hunner smaders den Heer Jezus te hoog plaatsen en Hem te veel toeschrijven, hooger dan de waarheid hun schijnt te eischen, meer dan de waarheid hun schijnt toe te laten.’ - Mij dunkt, wanneer iemand met de kunde en den invloed van eenen minister zoo is ingenomen, dat hij hem met den koning gelijk stelt, van hem verhaalt, dat hij in niets minder is dan de koning, dat hij ook 't land regeert; maar een ander zegt en blijft volhouden: neen, hij is minister, is minder dan de koning, regeert slechts onder en door den koning, van wien hij afhankelijk is - dat dan de eerste den minister smaad aandoet; want, zoo de minister zich op een standpunt naast den koning plaatste, hij zou een rebel zijn tegen zijnen vorst. Wie hem dus zoo hoog verheffen, maken hem, voor zoo ver 't aan hen ligt, tot een rebel; maar de anderen, die zich daartegen verzetten, dragen zijnen smaad, dat is, zij worden gesmaad, omdat zij hem vereeren en liefhebben, zijne eer en zijnen goeden naam ter harte nemen en hem niets willen laten opdringen, wat hij zelf zich niet wil hebben toegekend.

Op blz. 32 wordt de zaak tusschen prof. de Groot en den Heer da Costa over het *religio una* enz. nog eens weer opgehaald. Op ééne rij worden daar door Dr. Doedes geplaatst de Heeren da Costa en van der Hoeven jr., de onwetenschappelijke veroordeelaar, en de wetenschappelijke beoordelaar. In hoe verre met regt, mag Dr. Doedes zelf verantwoorden. Maar als gij blz. 32 leest, dan zoudt gij meenen, dat de verkeerde opvatting van die ééne zinsnede de stof tot de geheele kastijding van den Heer da Costa door prof. de Groot heeft opgeleverd. De waarheid is, dat die kastijding wel over minstens een twintigtal valsche aanhalingen of vertalingen werd toegediend. Had nu Dr. Doedes het voornemen, om zóó wetenschappelijk het *Compendium Dogm. et Apol. Chr.* te gaan beoordeelen, dan heeft hij zeer te regt uit de ondervinding geleerd, ‘dat op zulk eene misdaad eene lang niet malsche kastijding kan volgen.’ Dan zou hij die kastijding zeker ook wel niet ontkomen wezen, en hij zou ze dubbel verdiend hebben ook.

Op pag. 35 verklaart Dr. Doedes ‘het practisch Christendom’, door prof. de Groot bedoeld, niet te kennen; en uit de lange redenering van pag. 35-48 doorloopende, blijkt

het inderdaad, dat die verklaring eene treurige waarheid is. Dr. Doedes is zoo geheel verward in 't spinneweb der dogmatisterij, dat hij buiten 't gebied van deze geen oog schijnt te hebben. Van die geheele lange redenering zou ik nu zeker wel zwijgen, daar ik reeds heb aangewezen, dat Dr. Doedes de zaak geheel van den eigenlijken bodem des Christelijken levens op dien der dogmatische bespiegeling heeft overgebragt en elk van zelf begrijpt, dat men lang zoeken kan naar een *practisch* Christendom, dat in *theoretische* stellingen moet bestaan. Maar in 't belang van Dr. Doedes lezers, die misschien zouden kunnen denken, dat het toch al te onnoozel van prof. de Groot is, ‘Mr. J. da Costa zoo hard te vallen en Mr. H. van Alphen zoo lief te vinden’, die misschien zouden kunnen denken, dat, wanneer een zoo geleerd en scherpzinnig man als Dr. Doedes dat practisch Christendom van Hinlopen, van Alphen, Lodenstein en anderen niet kan zien, het zeker wel voor niemand zigtbaar wezen zal - moet ik Dr. Doedes een weinig op den voet volgen, en dat practisch Christendom met den vinger aanwijzen.

Ik wil dan eerst opmerken, dat, indien Dr. Doedes hier waarlijk volstaan kon met aan te toonen, dat van Alphen in zijne leerstellingen van de Groninger Godgeleerden verschilde, toch zijne wijze van zulks te betoogen niet overgelukkig is. Want de scherpe kritische blik, waaraan wij zijne belangrijke verhandeling over de tekstkritiek dank wijten, wordt hier volslagen gemist. Zonder onderscheid wordt er geciteerd op naam van van Alphen, terwijl het bekend is, dat de stichtelijke Mengelpoezij niet van dien dichter alleen, maar ook mede van van de Kasteele is. Nu zegt Dr. Doedes wel pag 43: ‘Ik verwacht de bedenking niet, dat wij niet met zekerheid weten, wat aan van Alphen, wat aan van de Kasteele moet toegeschreven worden. Beiden hebben toch zeker deze stichtelijke mengelpoezij voor de uitdrukking hunner overtuiging erkend, even als gij en de Hoogleeraar Pareau beiden in uw latijnsch *Compendium Dogm. et Apol. Chr.* uw beider overtuiging, uitspreekt.’

Even als of die twee zaken gelijk stonden, als of twee dichters, die zamen eenen bundel losse stukken poezij uitgeven, solidair aansprakelijk zouden zijn ieder voor elk deel en ieder woord, zoo goed als twee geleerden, die zamen één geheel, een Compendium schrijven over eenig vak van wetenschap; als of men zonder nadere bepaling den regel

mogt stellen: wat in één boek staat, behoort ook in éénen geest te huis.

Maar al kon dat ook doorgaan, sints wanneer is het aangenomen, dat men, om iemands Godgeleerde denkwijze te doen kennen, bij voorkeur naar poezij verwijst, waar men proza voor de hand heeft? En sints wanneer is het billijk, iemand in zijne Godgeleerde inzigten te kenschetsen door de mededeeling van gedichten uit zijnen studententijd en uit de allereerste jaren na dien tijd? En toch uit dien leeftijd van van Alphen is zijne mengelpoezij.

En zie dan die aanhalingen eens nader onder de oogen: Citaat 1, 2, 3 en 4 beduiden niets ter wereld; want iemand, die de *feilloosheid* der Heilige Schrift gelooft, zou even zoo kunnen spreken.

Citaat 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 en 12 beduiden niets ter wereld: de uitdrukkingen zijn zuiver bijbelsch; ik zou geen Groninger Godgeleerde weten, die ze niet gaaf van van Alphen overnam, al moest hij ook bekennen, dat ze den dogmatisch bevangene ligt zullen verleiden, om er *zijne* dogmatiek in te lezen.

Citaat 13-29 houden steek en bewijzen, dat van Alphen het leerstuk der *voldoening* beleed. Dat zelfde, maar meer ook niet, blijkt uit de aanhalingen uit latere dagen, want, wat op pag. 43 staat: ‘Van Alphen *zal wel* geloofd hebben, dat de Heer Jezus de Heilige Schrift voor onfeilbaar hield. Van Alphen *zal wel*, als Jezus zeggende: daar staat geschreven, den Bijbel voor een onfeilbaar Boek hebben gehouden!’ dat klemt niet sterk. Althans ik twijfel zeer of Dr. Doedes tevreden zou wezen, als men hem op de vraag: hoe bewijst gij, dat dit of dat zoo is? diende met het antwoord: het *zal wel* zoo wezen.

Maar dit slechts even in 't voorbijgaan, om te doen zien, dat dat geheele betoog over 't verschil in dogmatische gevoelens tusschen van Alphen en prof. de Groot, 't welk hier in zijn geheel misplaatst is, nog niet eens zoo veel geeft, als het schijnt te geven. - Dat van Alphen het leerstuk der voldoening aankleefde, had met vrij wat minder omhaal door ééne goed gekozene aanhaling kunnen bewezen worden.

Maar ik wil nu tot de hoofdzaak komen, die hier behandeld worden moet. In het practische van de geheele rigting, zegt prof. de Groot, dat de overeenkomst tusschen van Alphen, Hinlopen, Lodensteyn, Brakel en de Groninger God-

geleerden bestaat. Die practische rigting is zoo moeijelijk niet bij allen aan te wijzen.

Voor *van Alphen* zijn de prozawerken hier hoofdzakelijk in aanmerking te nemen. In den *Christelijken spectator* (p. 37) verklaart hij veel op te hebben met de denkbeelden: *Opvoeding voor de eeuwigheid in het algemeen*, en, *Opvoeding voor de eeuwigheid door het Christendom*. Hij oordeelde (p. 57, 58), ‘dat het geheele plan van de opvoeding des menschdoms door Godsdienst en Christendom, in den Bijbel voor eenen naauwkeurigen denker te vinden, zoo eenvoudig aangevangen, zoo vast aaneenhangt, zoo geregeld voortgaat, zich langzamerhand zoo ontwikkelt, dat het alles omvat.’

Het laatste en hoogste, wat de mensch door Jezus Christus kan verkrijgen, is ‘zich te laten opvoeden voor de eeuwigheid’ (p. 355. 358, 368). In Jezus Christus ziet van Alphen het geheele Evangelie voor zijne oogen: ‘In zijne onvoorbeeldelijke vernedering mijne nooit diep genoeg gevoelde onwaarde; in zijne onbereikbare verhooging mijne, tot in alle eeuwigheid voortloopende bestemming’ (p. 220); terwijl hij telkens doet uitkomen, dat de leer van Gods *vergevende* en *heiligende genade* hem het kenmerkende is van het echte Christendom.

De lezer ziet, dat het zoo zwaar niet valt uit van Alphen's geschriften aan te toonen, dat er in de karakteristieke opvatting van Christus als Gods openbaring, van Christendom als opvoeding - tusschen hem en de Groninger Godgeleerden eene in het oog loopende overeenkomst bestaat. Ware mijne recensie niet reeds meer dan lang genoeg, ik zou bij deze weinige plaatsen nog tal van andere kunnen voegen; want de geheele Spectator is er vol van.

Den geest van *vader Hinlopen* kennen wij uit 's mans feestrede na 50jarige dienst, op nieuw uitgegeven door zijnen achterkleinzoon, te Haarlem bij Kruseman, 1851. Daar leest men p. 3: ‘dit voorrecht, mij, boven mijn bidden en danken, thands vergund, baart u, baart mij zelven vele verwondering. Maar, terwijl het dit onder ons, op aarde, verwekt, denk ik, dat men, in den hemel, deze jaren rekenende, opmerkt, of ik, naar die jaren, in *heiligheid en godzaligen wandel* gevorderd zij, en de *Gemeente vruchten* van zulk eenen langen arbeid gedragen hebbe’. p. 10. ‘Verkoos ik liever, niet veel van mij zelven, maar *veel van Jezus Christus* tot u te spreken.’

Het toepasselijke deel der rede (p. 14) is het navolgende: ‘Jezus Christus moet de inhoud van de leer der voorgangeren wezen; - wij moeten Hem, die dezelfde is, niet willen veranderen; - wij moeten naar Hem veranderd worden; - en, in alle smertelijke veranderingen, ons daarmede troosten, dat Hij dezelfde is en blijft.’

P. 15 ‘het mag in niemands gedachten opkomen, dat wij, zonder *Jezus Christus den hoofdinhoud* onzer leere te maken, het Christendom zouden kunnen leeren.’ P. 17: ‘Voor de grootste wangedrochten in 't Christendom hield ik hen, die anderen naar zich wilden laten noemen, en voor eene allergevaarlijkste zonde, eenen kleinen, omdat hij ons niet volgt, te ergeren. Buiten twisten, die elders de gemoederen verdeelden, zocht ik u mede te houden, verdeeldheden, zonder gedruisch, weg te nemen, en in het geloof in Christus Jezus, onzen *eenigen Leeraar*, dien wij hooren moeten, den eenigen Middelaar, door welken wij tot God komen, ons *eenig Hoofd en Heer*, dien wij gehoorzamen, en door wien wij leven moeten, te leiden’. enz.

P. 19: ‘Indien wij eenen anderen Jezus ons voorstellen, belijden of prediken, dan die ons van de apostelen gepredikt is, dat is een niet-met-al, een beeld, hetwelk zijn oorspronkelijk mist.’

P. 20: ‘Gedenkt steeds, dat Jezus Christus geen voorwerp van enkele bespiegeling is, *maar van gebruik*, ter vervulling onzer behoefte; ons brood, om eeuwig te leven, onze wijnstok om vruchtbaar in goede werken te zijn, onze goede Herder, om ons te beschermen en te besturen en voor te gaan.

P. 23: “Daar Jezus wel zondaren zalig maakt, maar hen *geen zondaren laat blijven*, en ons van de zonde verlost, om *ons heilige en regtvaardige menschen te maken*.”

De practische rigting van vader Hinlopen laat zich wel niet ligt miskennen.

Dr. Doedes heeft van van Lodensteyn en Brakel gezwegen; de werken van van Lodensteyn liggen voor mij. Daar lees ik onder anderen in de *beschouwing van Zion*, blz. 12: Men heeft de *leer* gereformeerd, en gemeend, dat was de zake; dat heeft men den naam van Reformatie gegeven; daar eerst en eigenlijk *'t herstel van 't leven in geestelijke kracht en heiligmaking* 't oogmerk moest geweest zijn en 't herstel van de leere een middel daartoe; gelijk het einde altijd het meest, en 't middel maar daartoe betracht moet worden, en de zaak

van 't einde te benoemen is;' en blz. 13: 'De *leer* der waarheid en genade is, om ons Gode te doen *leven*.'

In dezen geest is dit geheele geschrift, gelijk ook J. van Lodensteyns *geestelijke gedachten aangaande het ware wezen van 's menschen gelukzaligheid*, waarin hij aanwijst, dat 'de gelukzaligheid is *heiligheid* en de heiligheid is *zelfverloochening*, om niet zich zelven, maar Gode te leven.'

Van Lodensteyn wordt dan ook door A. IJpey in zijne beknopte letterkundige geschiedenis der systematische Godgeleerdheid (Deel III, pag. 344) genoemd onder diegenen, welke eene dadelijke hervorming zochten door te zetten, toen de *ijver voor de waarheid den ijver voor de deugd* had doen verkoelen, zoodat men zich weinig over het bevorderen van dezelve scheen te bekommeren.

En onder die mannen telt IJpey ook de beide Brakels, terwijl hij van deze en de anderen aanteekent: 'De bovengenoemde mannen hebben ten aanzien van de *praktiek der godzaligheid*, welke zij onder hunne tijdgenooten zochten te *verlevendigen*, de beste verdiensten gehad.'

Maar genoeg. Ik heb getoond, dat, al ziet Dr. Doedes dat praktisch Christendom van onze vroegere Godgeleerden niet, het daarom in hunne geschriften voor de hand ligt, en dat prof. de Groot niet te veel gezegd heeft, met te beweren: 'Wij zetten voort, wat Hinlopen, van Alphen, Kist, Egeling en dergelijke mannen hebben gedaan en vele tijdgenooten nog doen: het Christendom in het licht van *onzen* tijd voor te stellen als de geheel *redelijke*, den mensch *verlichtende* en *heiligende* en daardoor *zaligmakende godsdienst*, het Christendom als het plechtanker van behoud voor staat, school en huisgezin,' (p. 14) en: 'dat wij *het practische Christendom* willen - - dat in Thomas van Kempen, Wessel Ganzevoort, Erasmus, Menno, Duifhuis, Episcopius, is aan 't licht gekomen - - in Lodensteyn en Brakel weder - - herleefd, tot dat het in - - Hinlopen, van Alphen, Kist, Egeling, en in vele anderen, als van der Roest, Muntinghe, Heringa, om van nog levenden te zwijgen, weder tot kracht en eere is gekomen.' (p. 17)

Ik kom tot het gewigtige punt van bezwaar.

Elk Godgeleerde, zegt Dr. Doedes, moet een tegenstander van prof. de Groot worden, als de bezadigdheid en kieschheid zoo ver door hem vergeten werd, dat hij in vollen ernst durfde herhalen: 'zij vallen alle Godgeleerden aan,

die eenigen naam hebben, en zich niet door hen laten beheerschen om voor te staan, 't geen zij voor oud en regtzinnig verklaren,' of: 'in dezen tijd te leven en niet door hen veroordeeld, maar geprezen en geroemd te worden, zou ik eene gevaarlijke zaak rekenen. Daarvoor moet men òf een onbeduidend Godgeleerde zijn, òf zich onder hunnen heerscherstaf willen buigen.'

Wij wezen reeds aan, dat Dr. Doedes deze woorden in eenen geheel anderen zin opvat, dan ze geschreven zijn. Maar wij willen ze voor een oogenblik eens in den geest van Dr. Doedes opvatten, en onderzoeken, of er dan zoo veel in is, dat de diepe verontwaardiging van Dr. Doedes in zulk eene mate kan gaande maken.

Zie hier eene proeve van eene lijst dergenen, die door de school van Bilderdijk van tijd tot tijd aangevallen zijn:

In het adres van 1842, bij name:

1. *Dermout* wegens het door hem gestelde synodale rapport van 1841 (p. 4 volgg.)
2. Tallooze geschriften uit den boezem der Hervormde kerk en der Hervormde geestelijkheid, (dus zeker ook een groot aantal Godgeleerden) (p. 12).
3. P.W. Brouwer (p. 12).
4. De Godgeleerde Bijdragen (dus een aantal Godgeleerden) (p. 12).
5. Donker Curtius (p. 12).
6. V.d. Willigen (p. 13).
7. Waarheid in liefde (p. 15).
8. Alle Haagsche predikanten op éénen na (p. 29)
9. De overgroote meerderheid der Hervormde geestelijkheid (p. 32).

In het adres van 1843:

10. P.v. Borssum Waalkes (p. 29).
11. H. Bouman (p. 37).
12. Het geheele schoolwezen (waaraan nog al enkele Godgeleerden zijn verbonden), en daarbij in éénen adem:
13. de kerkelijke ligchamen, 'traag, onverschillig en vadsig, werkeloos' (p. 110).
14. Zeer vele kerkeraden (p. 96).
15. Het geheele kerkgenootschap (p. 41).
16. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (p. 112).
17. De Maatschappij van Welstand (p. 113).
18. De Maatschappij van zedelijke verbetering (p. 113).

19. Het Zendelinggenootschap (p. 113) ook nog bijzonder in twee stukjes aangevallen door den Heer Groen.
20. Op weinige uitzonderingen na alle predikanten (p. 118).
21. De Evangelische Kerkbode (p. 124, 125).
    In een stuk van Mr. C.M. v.d. Kemp, getiteld: de beschuldiging tegen de Leeraars der Ned. Herv. Kerk, dat zij hunnen eed breken, enz., gestaafd, enz. 1834.
22. Ypey en Dermout (p. 3).
23. Alle Hervormde Predikanten, met uitzondering van eenige weinige, hier en daar verspreide Leeraren (p. 2).
    In da Costa's bezwaren tegen den geest der eeuw, 1823:
24. De meerderheid der Herv. Predikanten, wier heerschende geest de geest der eeuw is (p. 6, 7).
    In eene recensie door da Costa:
25. Van Oosterzee, omdat hij dorst te schrijven een *leven* van Jezus, die God is, van wien geen leven te schrijven is.

Voeg dat nu al te zamen: tel de namen op, die uitdrukkelijk genoemd werden, voeg er bij allen, die zitting hebben gehad in de Synoden van 1841 en 1842, in alle Synoden sints 1816, die eigenlijk gezamentlijk in de beide adressen veroordeeld worden; begrijp in uwe som alle Godgeleerden, die als Schoolopzieners werkzaam zijn geweest, die in de Godgeleerde Bijdragen, in Waarheid in Liefde, in den Evangelischen Kerkbode hebben geschreven, allen, die in Kerkbesturen en Kerkeraden zitting hadden, allen, die leden zijn van 't Nut, van Welstand, van de Zedelijke verbetering, van het Zendelinggenootschap. Hebt gij dan nog te veel Godgeleerden overgehouden, die onaangevallen bleven, tel op weinige uitzonderingen, op de enkele hier en daar verspreiden na, alle predikanten van 't Nederl. Herv. Kerkgenootschap bij uwe uitkomst van aangevallenen op, en de slotsom zal wel wezen: zij zijn, ja *zijn aangevallen* alle Godgeleerden, die niet geheel zonder beteekenis waren, of reeds behoorden tot hunne partij. De Hoogleeraar, al had hij gezegd, wat Dr. Doedes hem laat zeggen, zou nog niet meer gezegd hebben, dan hij met zoo vele stukken bewijzen kan. Of zegt gij: er is hun toch nog wel een enkel persoon ontsnapt. 't Is waar; maar dan was 't aan een gelukkig geval te danken. Zoo ontsnapte hun b.v. Dr. Doedes, wiens belangrijk werk over de tekstkritiek in hunne oogen eene heiligschennis, wiens ontkenning van de echtheid van Mattheus Evangelie in hunne schatting hoogverraad moet zijn.

En mogt er buitendien nog een enkele zijn: welnu, men bedenke, dat ik mijne som nog bijna slechts uit een *viertal* Schriften van de School van Bilderdijk heb opgemaakt, en dat de oogst ligt nog ruimer ware uitgevallen, indien ik de moeite had willen doen, ook de overige door te bladeren. Maar dat ware overtollig werk: de uitzondering bevestigt den regel - dat spreekwoord mag, zoo ooit, hier worden toegepast; want de uitzonderingen zijn waarlijk dun gezaaid.

Op dit punt, meen ik dus, is de Hoogleeraar, zelfs bij de opvatting, die Dr. Doedes aan zijne woorden geeft, voldoende geregtvaardigd. Maar is 't misschien minder gunstig gelegen met die andere uitspraak: ‘in dezen tijd te leven en niet door hen veroordeeld, maar geprezen en geroemd te worden, zou ik eene gevaarlijke zaak rekenen. Daarvoor moet men òf een onbeduidend. Godgeleerde zijn, òf zich onder hunnen heerscherstaf willen buigen’?

Ik begin met op te merken, dat de Hoogleeraar niet zegt, zoo als Dr. Doedes (p. 49) zijne woorden schijnt te begrijpen dat het gevaar reeds steekt in het niet-aangevallen worden. Neen, er staat niet: ‘niet veroordeeld *òf* geprezen;’ er staat: ‘niet veroordeeld *maar* geprezen,’ enz. Dus wordt het gevaar gezien in den lof, dien zij toezwaaijen. Dan merk ik vervolgens op, dat er niet staat, dat de alzoo geprezenen in gevaar zouden zijn van willens en wetens, tegen hunne heldere overtuiging in, zich te buigen om te belijden of te leeren, wat zij weten onwaarheid te zijn. Er wordt alleen gesproken van buigen onder hunnen heerscherstaf. Dit kan men ook zonder opzet doen, uit zwakheid of vrees voor tegenstand, of uit liefde tot toejuiching. En zou dat gevaar niet bestaan? Ja, 't bestaat voorzeker. Ik wil dat met twee voorbeelden bewijzen. Van Oosterzee is aanvankelijk, zoo als wij aanwezen, door da Costa aangevallen. Thans wordt hij geprezen; maar 't is ook eene daadzaak, dat, terwijl in de vroegere geschriften van van Oosterzee een milde, heldere geest doorstraalde, zoodat men begreep wat hij wilde en welke zijne overtuiging was, thans in elk opvolgend geschrift van zijne hand meer en meer uitdrukkingen voorkomen, die naar de denkwijze van de school van Bilderdijk henenwijzen, zoodat men nu niet meer weet, wat van Oosterzee wil en gelooft. Zijne laatste preeken mogen getuigen. Ik beschuldig van Oosterzee niet van onopregtheid. Maar zijn karakter werd ons door zijne vriendin

Toussaint beschreven als meêgaande, niet tot krachtig spreken tegenover het krachtig drijven van anderen geneigd. Welnu, voor zulke karakters is veel lof van eene sterk drijvende partij gevaarlijk. Zij worden er ligt door vervoerd, om ongemerkt te gaan, waar zij zonder dien lof, bij kalm en helder nadenken, niet zouden gekomen zijn.

Dr. Doedes zelf is bij geluk de scherpe kastijding van de 7 en 13 ontkomen; thans wordt hij door de partij gevleid. Maar 't is ook eene daadzaak, dat Dr. Doedes in dezen zijnen brief aan Prof. de Groot luchtig henenstapt over alle punten, die der partij zouden kunnen onaangenaam wezen, hoewel ze hoofdzaken zijn en klaar voor de hand liggen, terwijl hij vinnig bijt op elk woord van den Hoogleeraar, ofschoon het meer dan eens bijzaak is in 's mans betoog, en eerst verwrongen worden moet om er op te kunnen vatten. Ik wil het ook Dr. Doedes niet verwijten, dat hij het met opzet doet; maar hij zegt zelf (p. 32, 33), dat hij wel eens gezwegen heeft tegenover de Groningers, uit vrees voor eene niet malsche kastijding. Is 't dan zoo geheel onkiesch en zoo geheel ongerijmd te vermoeden, dat er ook voor hem, die zeer goed weet, hoe de School van Bilderdijk kastijdt, gevaar bestaat van te zwijgen tegenover haar en te buigen, al is 't maar zwijgende, daar hij niet alleen door te spreken zich eene kastijding zou moeten op den hals halen, maar nog daarenboven eerst zoo vele banden van genegenheid en lof verbreken? Dr. Doedes zelf is een krachtig bewijs, dat wat Prof. de Groot van dat gevaar gesproken heeft, niet uit de lucht gegrepen is.

Eindelijk nog: Dr. Doedes verzoekt op p. 53 Prof. de Groot: ‘dat voortaan niemand door u worde veracht, omdat hij het niet met u eens is.’ Over het onnoodige van dat verzoek sprak is reeds. Nu wil ik er nog bijvoegen: het is noch de gewoonte van Prof. de Groot, noch van de Groninger Godgeleerden in het algemeen, dezulken te verachten, die van hen verschillen. Zie hier 't bewijs: De geschriften van H. Bouman, J. Clarisse, J. en M. Corstius, J.I. Doedes, B. ter Haar, van Hengel, van der Hoeven, vader en zoon, Hugenholtz, N.C. Kist, van Koetsveld, E.J. en W. Moll, Molhuizen, S. Muller, Domela Nieuwenhuis, J.J. van Oosterzee, Royaards, Scholten, vader en zoon, van Senden, Spijker, Stuffken, Swalue, Vinke, vader en zoon, Wildschut, van Willes, van der Willigen,

om maar eenigen te noemen, zijn, hoewel de Schrijvers van Waarheid in Liefde zeer wel wisten, en nu en dan aanwezen, in hoeverre zij van hen verschilden, met *achting* behandeld, en doorgaans met lof, hoogen lof en ingenomenheid vermeld. Zelfs da Costa's werk: *Verscheidenheid en overeenstemming der Evangeliën*, dat, als vooral van psychologischen en aesthetischen aard, veel beter dan zijne eigenlijke exegetische en Godgeleerde stukken is, wordt als eene rijke aanwinst voor onze Godsdienstige letterkunde aangekondigd, W. i. L. 1842, bl. 567-573.

In dit opzigt steekt *Waarheid in Liefde* zelfs niet ongunstig bij de *Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie* af.

IV.

Ik heb met den inhoud van Dr. Doedes brief afgedaan, en ga nu over tot de beschouwing van den vorm. Hier onderzoek ik eerst, hoe Dr. Doedes beweringen in zijnen brief strooken met de daden in denzelven bedreven.

Pag. 27 lees ik: ‘worden wij aangevallen, wij moeten ons daardoor niet zoo spoedig geraakt gevoelen, en ons daarover niet zoo in 't openbaar beklagen, dunkt mij.’ Dit is dan eene vermaning tot Prof. de Groot gerigt, die in zijn woord aan de Haagsche Gemeente zoo niet had mogen spreken over aanvallen. Dat klinkt nog al vreemd in den mond van den man, die in zijn antwoord juist bezig is met hetzelfde te doen, en p. 4 verklaart, dat hij hetzelfde ziet, wat Prof. de Groot ziet, en er ook tegen waken wil; die p. 7 genoeg toont, dat hij zich en anderen door Prof. de Groot beleedigd acht, en daarom luide opkomt tegen die vermeende beschuldiging; die op pag. 48, 49 geducht warm wordt onder zijne verdediging, en op pag. 53 duidelijk zegt, dat hij schreef om van zich en anderen verachting af te werpen. Wilde nu Dr. Doedes aan Prof. de Groot herinneren, dat hij niet klagen mag, dan had hij zijn' eigen' klaagbrief niet moeten schrijven - daar hij toch minder dadelijke aanleiding had tot schrijven, dan de Hoogleeraar. Want dezen had men gevraagd: waarom valt men u, Groningers, onophoudelijk zoo hard? Maar tot Dr. Doedes blijkt het niet dat de vraag gekomen is: waarom heeft Prof. de Groot u zoo duchtig de les gelezen en zoo veracht? En, meende Dr. Doedes tot zijn

schrijven regt te hebben - en ik wil 't hem niet betwisten - dan kwam die zedeles aan den Hoogleeraar niet te pas. Deze houdt trouwens meer van handelen, en valt niet klaagzuchtig. Hier strooken dus woorden en daden bij Dr. Doedes niet.

Op pag. 51 lees ik: ‘onverdraagzaam ben ik voor al, wat ik als leugen, dwaling, oneerlijkheid, kwade trouw verpligt ben te bestrijden, onverdraagzaam voor intimidatie, insolentie, usurpatie.’ Van die woorden zie ik in Dr. Doedes brief de bewijzen niet. Hij is daar oververdraagzaam tegenover intimidatie, insolentie, usurpatie. Immers, hij spreekt over de Groningers en hunne aanvallers. Hij zal toch wel weten, dat het *insolentie* is, wanneer iemand, in een vak van wetenschap onbedreven, op hoogen toon uitspraak doet over de leer van een deskundige, die in zijne wetenschap op het hoogste standpunt staat, waarop men langs wettigen weg kan komen te staan, en dan meer dan die deskundige wil gehoord worden. Hij zal toch wel toestemmen, dat het *usurpatie* is, wanneer men met zijn zeven en dertien en eenige anderen zich aanmatigt te spreken, alsof men de geheele Kerk en de Kerk alleen was, en eischt, dat alle andere partijen zich, hoe talrijk ook, naar het inzigt dier dertien zullen schikken, of de Kerk verlaten. Wanneer men zich bij 't hoogste Kerkbestuur of bij de Gemeente vervoegt, en zegt: ‘wij verheffen onze stem met den eisch, dat hetgeen *wij* Evangelische waarheid achten, ook als rigtsnoer *voor anderen* worde gesteld.’

Dr. Doedes ontkent toch gewis niet, dat het *intimidatie* is, als men degenen, die men niet overtuigen of winnen kan, onophoudelijk met aanvallen vervolgt, luide tegen hen roept en overal tegen hen waarschuwt, hen openlijk ten toon stelt, hen zoekt met aanklagten voor Kerkeraden, Kerkbesturen, Staten-Generaal en Gemeente, en hunne ontzetting eischt; dat het *intimidatie* is, wanneer men eischt, dat een man, die wettig bevoegd is om te prediken, en aan wien dat regtens door niemand kan verboden worden, ten spijt van alle regt van den kansel geweerd zal worden, alleen omdat hij niet verkiest te prediken wat men met zijn zeven of dertien op hoogen toon van hem en van allen eischt? En waarlijk, de tegen insolentie, usurpatie en intimidatie naar zijn zeggen onverdraagzame man, geroepen om over daden van insolentie, usurpatie en intimidatie te spreken, die heel den volke bekend zijn en die juist de aanleiding gaven tot de vraag

van vele leden der Haagsche Gemeente en dus ook tot dit woord van Prof. de Groot tot haar, schijnt ze niet te kennen, niet op te merken, schijnt te vergeten, dat het door hem aangevallen woord een strijdschrift juist tegen die feiten is, grijpt dit woord aan, als ware het tegen vreedzame polemiek gerigt van wettig bevoegde Godgeleerden, en gaat daar, waar hij niet vermijden kan, over de feiten in quaestie te spreken, met fluweelen hand er over heen, en zegt er juist zoo veel van, als even noodig is om de lezers van zijnen brief te beletten, dat zij kunnen zeggen en bewijzen, dat Dr. Doedes het met die insolentie, intimidatie en usurpatie volkomen eens is. Als dat *onverdraagzaamheid* moet heeten, dan ken ik geene *verdraagzaamheid*[1].

Wat ik daar zeide, bewijst meteen, dat Dr. Doedes' handelwijze niet strookt met zijne bewering, dat hij de zaken bij haren naam wil noemen en afdoen; dat hij rond en open wil schrijven. Maar ook daarover wil ik nog opzettelijk handelen en den toon van Dr. Doedes geschrift in oogenschouw nemen. Hij zegt er nog van (p. 5), ‘dat hij de bezadigdheid hoopt in acht te nemen, dat hij wil spreken in den toon der liefde zoowel als der waarheid.’ Het is bekend, dat Dr. Doedes dien toon zeer goed weet aan te slaan. Zoo heeft hij eens tot van Oosterzee gesproken, en toen was zijn toon die der waarheid, die rond en open is, niet vleit, zelfs den vriend niet, maar bij dat alles den man van wetenschap en den Christelijken vriend volkomen waardig blijft. Maar in dit geschrift? neen, hier heerscht een gansch andere toon, ironie, bitterheid, venijn; het vloeit over van schampere zetten, van uitvallen, die geene opene beschuldigingen zijn op den man af, maar zoo half en half, zoodat ze den schijn hebben, alsof der partij de eene beschuldiging na de andere wordt naar het hoofd geworpen, zonder dat toch iemand zeggen kan: dit of dat heeft Dr. Doedes haar verweten. De toon van 's Hoogleeraars woord is krachtig en soms de toon der volle verontwaardiging, maar toch de gulle opene toon, die zonder zijdelingsche houwen, ridderlijk in 't aangezigt zegt, wat hij zeggen wil, en niet meer te vermoeden overlaat, dan hij zegt. Dr. Doedes toon in zijn antwoord steekt ongunstig daarbij af. Hij heeft op mij, en op anderen met mij, den indruk gemaakt, alsof de Schrijver meer uit ge-

1 Past hier misschien de logica van Dr. Doedes: wat iemand niet bestraft, dat keurt hij goed?

krenkt eergevoel, dan uit liefde voor de zaak der waarheid en des Heeren, de pen had opgevat.

Ik zal bewijzen leveren:

Ik wil nog niet drukken op den toon van commando, p. 20.

‘Maar, Hooggeleerde Heer, bestrijdt gij dan die waarheden niet?’

‘Ontkent gij ze niet als waarheden?’

‘Dit zult gij toch niet ontkennen.’

‘Nu, dan zou er iets op te vinden zijn, om een wapenstilstand te sluiten tusschen u en degenen, die naar uw gevoelen u ten onregte beschuldigen van de bestrijding van onfeilbaarheid van de Schrift, der Godheid van onzen Heer, der schulduitdelging door het bloed des kruises. Men onthoude zich bij die aanklagt voortaan van het woord “bestrijden” en gebruike daarvoor dan het juistere “ontkennen.”’

‘Nu zal 't dan wel goed zijn.’

Dit is eene aardigheid, maar die slecht voegt bij de waardigheid van het onderwerp.

Ik wil ook niet drukken op dat: ‘'t is maar om elkander goed te verstaan’ (pag. 22).

Maar ik noem hier vooreerst eene plaats, waarvan men niet zeggen kan: Dr. Doedes brengt eene beschuldiging in, maar die, zoo als Dr. Doedes woorden er staan, op menig lezer den indruk moet maken van eene vinnige beschuldiging.

‘Gij dwaalt zeer, Hooggel. Heer, als gij schrijft, dat, waar vrijheid van zonde is, dus ook vrijheid van wantrouwen en veroordeeling is. Vrijheid van wantrouwen en veroordeeling is daar, waar men niet *behoeft* te wantrouwen, en waar men niet *behoeft* te veroordeelen, waar noch tot wantrouwen, noch tot veroordeeling *aanleiding* gegeven wordt. De Heer Jezus heeft zijnen discipelen zelf geleerd, de Pharizeën te wantrouwen en de leugen te veroordeelen. Dat woord van u is geheel en al onjuist.’ Is Dr. Doedes van oordeel, dat men de Groningers *behoeft* te wantrouwen en *behoeft* te veroordeelen, dat zij tot wantrouwen en veroordeeling *aanleiding* geven, hij zegge 't open en rond. Wil hij dat niet, dan is het beneden de waardigheid der openhartigheid en der Christelijke liefde, zoo te spreken, dat de lezer vermoedt: dat is een zet voor de Groningers.

Dan wijs ik verder op Dr. Doedes gezegde, p. 35: ‘ja, door u word ik eenigzins beveiligd, daar gij de mannen, die volgens u den Meester ook nu nog in zijne volge-

lingen zoeken uit te werpen uit de Synagoge (bedoelt gij niet “de school van Bilderdijk?”), zeer kalm (of een weinig geagiteerd?), regt humaan en bijzonder Christelijk, voor het oogenblik uit het koningrijk der hemelen zet, door toch van hen te vooronderstellen, dat zij, alzoo handelende, daarmede Gode eene dienst meenen te doen, dewijl zij Hem niet als Vader in Jezus Christus kennen.’

Ik zou Dr. Doedes willen vragen, of, indien de Hoogleeraar hen zoo ziet handelen, niet de humaanste vooronderstelling is, dat zij dat doen in de meening, dat zij 't Gode ter eere doen, uit onkunde of uit dwaling aangaande Gods wezen en wil? en of het synoniem mag heeten, dat iemand God niet als Vader in Christus kent en dat hij buiten 't koningrijk der hemelen is? of er niet een zijn in 't koningrijk bestaan kan, terwijl men wel staat in geloofsverband met Christus, maar daarbij nog niet zoo ver is opgeklommen in de kennis van God als Vader in Christus, dat men zich in de praktijk voor grove dwalingen vrijwaren kan? Maar gesteld, het feit, hier den Hoogleeraar de Groot te laste gelegd, ware juist door Dr. Doedes voorgesteld, dan blijft zijn toon hier nog diep beneden de waardigheid van zijn karakter, van zijn ambt en van de zaak, waarvoor hij opkomt.

Ik wijs verder op die lange, door Dr. Doedes uitgeschrevene plaats van Hinlopen over de tucht tegen valsche leeraars (pag. 44, 45, 46). Die doet hier in den gang van zijn betoog niets ter wereld af. De eenige strekking, die zij hebben kan, is den lezer te doen vermoeden, dat de Groningers valsche leeraars zijn, tegen wie zulk eene tucht op hare plaats zou wezen. Was dat Dr. Doedes overtuiging, hij moest het op den man af verklaren; zoo niet, hij moest die plaats daar niet afgeschreven hebben. Zij is een zijdelingsche houw, regt berekend om argwaan en kwaad vermoeden te zaaijen, een houw, die bloedig treft, en waarbij Dr. Doedes doodonschuldig zeggen kan: ‘ik heb hem niet geslagen.’ Dat wordt door de liefde verboden.

Verder wijs ik op pag. 50, dat vele Godgeleerden de taal van den Hoogleeraar aanmatigend zullen noemen, ‘niet omdat zij meenen, zulke veelbeduidende Godgeleerden te zijn, maar omdat zij het oordeel over hunne waarde of onwaarde niet verkiezen te laten afhangen van eene lofspraak, die zij niet afgebedeld noch verkregen hebben door middel van eene *société d'admiration mutuelle*.’

Men kan daarvan ook alweer niet zeggen: Dr. Doedes beweert van de Groningers, dat zij elkander prijzen, bij wijze van *société d'admiration mutuelle*, en toch, zoo als de woorden er staan, moet de lezer vermoeden, dat de schimpscheut de Groningers geldt, en zij geraken er van verdacht. Dat is niet edel. En zoo de schrijver eenmaal slechts eene vergadering had bijgewoond van het gezelschap, uit welks boezem het tijdschrift Waarheid in Liefde uitgaat, en de onderlinge recensiën had gehoord, niet minder rond vooral dan zijne taal vroeger tegen van Oosterzee, hij zou zelf al 't belagchelijke gevoelen van 't vermoeden, dat daar eene *société d'admiration mutuelle* bestond.

Eenmaal over dit onderwerp sprekende, wil ik er nog een woord bijvoegen. Zou de *société d'admiration mutuelle* misschien daarin gezien moeten worden, dat in het tijdschrift Waarheid in Liefde aan den voet der pagina's bijna uitsluitend plaatsen uit dat tijdschrift zelf worden aangehaald? Dan is de zaak met weinige woorden op te helderen. Het tijdschrift Waarheid in Liefde is niet voor Godgeleerden, die allerlei theologische geschriften in hun bezit of althans onder hun bereik hebben; maar voor beschaafde Christenen, van wie men *niet* vooronderstellen mag, dat zij eene theologische boekerij bezitten. Daarom onthoudt zich Waarheid in Liefde doorgaans van aanhalingen, voor zijn publiek doelloos; het maakt, in afzonderlijke beoordeelingen of in het jaarlijksch verslag, op 't geen er uitgekomen is opmerkzaam, of deelt er den hoofdzakelijken inhoud van mede; maar het verwijst ter staving of opheldering van voorkomende zaken of betoogen, bij voorkenr naar de vroegere stukken van het tijdschrift zelf, omdat het van zijne lezers mag vooronderstellen, dat zij die óf in hun bezit, óf althans onder hun bereik hebbende, in staat zijn om met die aanhalingen hun voordeel te doen.

Ik heb nog een drietal punten, die den Hoogleeraar meer persoonlijk treffen.

Wat Dr. Doedes, p. 53, schrijft van zijne onverdraagzaamheid tegen insolentie, intimidatie, usurpatie, dat doet hij ook alweer zoo, dat er venijn in ligt. Wat kan de lezer anders denken dan: ‘dat geldt den Hoogleeraar de Groot?’ Maar Dr. Doedes heeft het immers niet gezegd. Zoo hij 't ronduit gezegd had, ik zou hem even ronduit moeten antwoorden: Dr. Doedes, gij lastert, en zoo gij *dien*

man, ook maar van verre, in zijn karakter kendet, het zou u onmogelijk wezen, *zoo* te spreken over *hem*.

Op p. 20 staat: ‘Doch laat ik hier voorzigtig zijn. Want eerst moet uitgemaakt worden, wie onze beroemdste Godgeleerden zijn, waarbij Gellerts woord niet geheel en al vergeten mag worden: “Berühmt zu werden ist nicht schwer; man darf nur viel für kleine Geister schreiben.” Daar voorts de graad hunner beroemdheid zeker wel eenigzins zal moeten afhangen, van den meerderen of minderen afstand, op welken zij van het Groningsche standpunt staan, zoo moet ik hier voorzigtig zijn.’

Dat laatste is geheel en al eene aardigheid, maar eene aardigheid, die verregaand gebrek aan humaniteit verraadt. Immers Dr. Doedes beijvert zich zelf om op verscheidene bladzijden te betoogen, dat de beroemde Godgeleerden, die door den Hoogleeraar bij name genoemd worden, en naar wie Dr. Doedes dus zoo voorzigtig niet behoeft te *raden*, niet alleen ver van het Groninger standpunt staan, maar zelfs lijnregt er tegenover. Dat Dr. Doedes Lodensteyn, Brakel, Hinlopen, van Alphen, Kist, Egeling en dergelijke, over wie sprake is, zou willen gerekend hebben tot degenen, die hunne beroemdheid hebben verkregen, door ‘viel für kleine Geister zu schreiben,’ kan ik niet denken. Maar wat blijft er dan anders voor den lezer over, dan te vermoeden, dat dat woord van Gellert den Hoogleeraar de Groot wordt voor de voeten geworpen?

Hier ware 't humaan geweest, wanneer Dr. Doedes, die meer dan eens van der Hoeven Jr., tegen Prof. de Groot laat getuigen, hem ook eens had laten spreken te zijnen gunste. Het is Dr. Doedes immers niet onbekend, wat er in het dagboek van v.d. Hoeven staat, op p. 16 van de voorrede voor zijne nagelatene leerredenen?:

‘6 Jan. 1841. - Hofstede de Groot, theologia naturalis, uitgelezen. 't Is een voortreffelijk werk, dat in goeden latijnschen stijl een schat van philosophie en geleerdheid bevat zonder ostentatie. Hem is de geleerdheid geen omgehangen pronkkleed, maar het natuurlijk en dagelijksch gewaad. En ook de eigenlijke inhoud, de theologia naturalis, is heerlijk. Er is eenheid in, de eenheid des levens. Zijn systeem is eigenlijk geen systeem, maar een *ζωον*, een organisch wezen.’

Wie nu tegen zulk eenen man schrijvende, ook maar

van verre den schijn aanneemt, dat hij hem wil doen aanzien voor eenen ‘Vielschreiber für kleine Geister,’ maakt zich op zijn zachtst gesproken - belagchelijk. Het riekt van verre naar die spreuk der Phariseërs: ‘vervloekt die groote hoop, die niet afweet van de diepten onzer wetenschap,’ en dat zou geene lofspraak wezen op ons Nederlandsch lezend publiek.

Evenwel, Dr. Doedes heeft het alweer niet gezegd.

Eindelijk staat pag. 53, onder, en pag. 54: ‘Eindelijk wenschte ik u in bedenking te geven, of het beroep op den grooten bijval, dien uwe rigting in Nederland vindt, als zoodanig wel veel bewijst voor de waarheid, welke gij verkondigt.

Livius zegt ergens (XXI. 4): “Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur; sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit.”

Zou 't doorgaans wel anders gaan?’

Dit klinkt op zich zelf waar en eenvoudig. Maar zoo als het daar ter plaatse staat, is het die plaats onwaardig. Immers tot een bewijs voor de waarheid der Groninger rigting had Prof. de Groot de herinnering aan den bijval, dien zij vindt, niet gebezigd, maar eenvoudig als een geschiedkundig feit, om te doen uitkomen, wat hij moest, dat de aanval tegen de Groningers geenszins gedaan wordt door de geheele Gemeente in massa, maar door eene betrekkelijk kleine partij. Wat kan dan de strekking van dat gezegde anders wezen, dan den Hoogleeraar onder den neus te duwen: ‘die uwe rigting goedkeuren, zijn een dwaze, onnadenkende hoop; bij de minderheid, de kleine minderheid, uwe tegenstanders, is eigenlijk het verstand?’ Het is waarlijk geene overmaat van beleefdheid tegenover zoo velen, waaronder waardige mannen, van wetenschap en erkende trouw; geene overmaat van beleefdheid jegens zoo menigeen, van wien Doedes herinnert: ‘hoe menigmaal men in de beoordeeling of aankondiging van geschriften, door u en uwe vrienden uitgegeven, op allerlei wijze verzekerd heeft, niet tot uwe rigting te behooren’ (p. 52), maar van wie Dr. Doedes ook weet, dat dit vaak verzekerd werd, ter gelegenheid, dat men aan de Groningers lof had toegekend, of voor hen tegen miskenning was opgekomen, en dan uitdrukkelijk wilde te kennen geven, dat dit ten minste niet was geschied bij wijze van *société d'admiration mutuelle*; zoo als

b.v. de recensent van Dr. Doedes brief in den Tijdspiegel, 1851, XI, pag. 385 en volgg.

In inhoud en vorm is Dr. Doedes Brief beschouwd, en wij gaan eindigen, met terug te keeren tot het punt, vanwaar wij zijn uitgegaan, tot den titel. Maar 't is nu het bovenste, niet het onderste deel van dien titel, waarop ik opmerkzaam maak. Hij luidt: ‘de Groninger school in haren strijd.’ Wat mogt men na het lezen van dien titel van Dr. Doedes verwachten?

Dat hij schetsen zou, hoe de Groninger school is ontstaan, wat zij is, wat zij wil, hoe zij is bestreden. Dat hij karakter, doel, gang van dien strijd in het licht der geschiedenis plaatste; aanwees van welke wapenen men zich wederzijds had bediend, en op welke wijze en met welk gevolg. Dat hij den stand der partijen op dit oogenblik zou schetsen, aantoonen van welk belang de punten zijn, waarover gestreden wordt, welke vruchten de strijd voor de Hervormde Kerk in Nederland, voor 's Heeren Koningrijk in 't algemeen kan dragen; dat hij eindelijk hadde aangeduid, welke de vermoedelijke uitslag van den kamp zou worden. Dat alles toch behoort regtstreeks tot eene beschouwing van ‘de Groninger school in haren strijd.’ Maar van dat alles vindt gij in Dr. Doedes' Brief geen woord. Daarom: was het werkelijk Dr. Doedes doel, dat zijn Brief zou wezen, wat de titel belooft, dan is die Brief ten eenemale mislukt. Was dat Dr. Doedes verlangen niet, dan is de titel mislukt.

Ik heb mijne taak als recensent ten einde gebragt.

Dr. Doedes zegt, p. 21: ‘Men heeft wel eens gewenscht, dat gij meer op tegenspraak antwoorden, en wat tegen u gezegd is bestrijden, of althans niet zoo geheel en al ignoreren zoudt’ - juist te voren stond: ‘Men beklaagt er zich niet over, dat gij strijdlustig zijt tot zelfverdediging, dat gij personen bestrijdt, die u tegenspreken. Het is

bekend, dat gij van strijd en bestrijding in dezen zin u zoo veel mogelijk onthoudt.’ Nu ja, dat is waar ook. Ik weet niet, in hoever Dr. Doedes voor zijn hoofd in die klagte en dien wensch deelt; uit zijnen toon zou ik vermoeden, dat hij er niet geheel vreemd aan is. Ik heb in den aanvang reeds gezegd, dat ik ook niet als tegenspreker en bestrijder van Dr. Doedes zou opgetreden wezen, indien de Redactie van de Gids mij er niet toe uitgenoodigd had. Maar nu ik het op ontvangene uitnoodiging heb gedaan, nu mag ik vertrouwen, dat ik, door op 't Groninger stelsel van nonactiviteit in 't stuk van zelfverdediging eene loffelijke uitzondering te maken, in den geest van Dr. Doedes gehandeld heb.

Groningen, Dec. 1851.

L.S.P. MEYBOOM.

Eenige prachtbanden.

Vergeet mij niet. Muzen-Almanak, voor* 1852. *Onder redactie van J.J.L. ten Kate. Te Amsterdam, bij J.H. Laarman.
Aurora. Jaarboekje voor* 1852. *Uitgegeven door Mr. J.I.D. Nepveu en S.J. van den Bergh. Te Haarlem, bij A.C. Kruseman.
***Holland. Almanak voor* 1852. *Uitgegeven door Mr. J. van Lennep. Te Amsterdam, bij Gebr. Kraay*.**
(*Vervolg van blz.* 121.)

Dáar ligt de *Aurora* vóor ons in haar azuren bindsel, met haar bevalligen tooi van verguldsel en stempels, gewis de keurigste der zusteren, van welke we gaarne getuigen, dat haar uiterlijk schooner wordt, naarmate zij in jaren toeneemt. Zoo ge ons, als in het Januarij-nummer, de eer van uw bijzijn wilt blijven gunnen, zullen we onze kritische wandeling voortzetten en den blik laten gaan over de voornaamste bijdragen, die 't Jaarboekje voor 1852 zijnen Lezers aanbiedt.

Allereerst wordt onze aandacht getrokken door het proza-opstel van Mevrouwe Bosboom-Toussaint, 'tgeen in zoo innigen zamenhang staat met de bijdrage van dezelfde hand, die we in den *Muzen-Almanak* vinden, dat we die niet mogten scheiden, maar in hun oorzakelijk verband beschouwen moeten. De *Zamenkomst te Greenwich* in de *Vergeet-mij-niet*, is de inleiding tot de *Zamenkomst te Plainty Hill* in de *Aurora*. In de eerste maken we kennis met de hoofdpersonen der novelle, terwijl ze zich toerusten tot de handeling; in de

tweede hooren we, uit den mond eener bejaarde ooggetuige, de *grand-aunt*, die de herinnering van hare jeugd hernieuwt, om ze aan de jonger loten van haar geslacht meê te deelen, het verhaal van den strijd hunner beginselen, van hunne reuzige krachtsontwikkeling bij verdediging of aanval, van ondergang en bloedige triomf. - We bevinden ons in Engeland, ten tijde van Koning Karel I. 't Gemor der ontevredenen is langzamerhand luider geworden en de partijen - de koningsgezinden en de tegenstanders van het koningschap - hebben zich in 't geheim, maar krachtig genoeg, in 't harnas gestoken, om tegen elkaâr in 't krijt te treden. In *de Zamenkomst te Greenwich* zijn we getuigen bij de ontmoeting van twee partijhoofden, wier namen eene schrikkelijke vermaardheid wachtte: John Pym en Thomas Wentworth. Deze, later graaf Strafford, was de aristokratische verdediger van 't koninklijk purper, wiens streven en bedoeling 't was om in Engeland alles - en méer nog - te doen, dan Richelieu had gedaan in Frankrijk; die Karel I maken wilde tot den onafhankelijksten heerscher in Europa en de have der burgers met hunne persoonlijke vrijheid ter beschikking wenschte te stellen van de kroon; wiens oogmerk het was ‘to deprive the courts of law of all independent authority even in ordinary questions of civil right between man and man; and to punish with merciless rigour all who murmured at the acts of the Government, or who applied, even in the most decent and regular manner, to any tribunal for relief against those acts.’ In 't begin des verhaals is Wentworth echter nog geenzins de man, dien we u zoo even schetsten met de woorden van Macaulay. Hij is pas aan 't begin van de doornige baan, die hare glanspunten gehad heeft van eere en roem en vermogen, maar die eindigde op de bloedige planken van 't schavot.

Gene was John Pym, - de Puritein, de man uit het volk, de onwrikbare verdediger van zijn regten, de leider en de ziel van de oppositie, die, met ongewone geestkracht en schranderheid, de verschillende uitingen der smeulende ontevredenheid wist te zamelen in één brandpunt, en de morrenden vergaârde onder dezelfde leuze, totdat hij openlijk den kamp aanvaarden kon, die met den ondergang zijner tegenstanders eindigde. Vrienden, als die beide mannen waren, door sympathie en langdurigen omgang, werden ze doodsvijanden door verschil van staatkundige meening. Te

Greenwich bragt Mevrouwe Bosboom Wentworth en Pym bij elkaâr; dáar poogt de een den ander, met kracht van reden, terug te doen keeren van 't ingeslagen spoor; dáar verdedigen ze beiden hun gevoelen en rigting met warmte en overtuiging, tot elk vooruitzigt op verzoening ijdel blijkt en beide ijveraars zich rusten tot den hardnekkigsten kamp. Tusschen de twee figuren van Wentworth en Pym, ontmoeten we eene vrouw - heerschzuchtig, trotsch, harteloos, alléen handelend uit zelfliefde of haat - Lucy Percy, gravin van Carlisle, de vriendin van Koningin Henriëtte, de vertrouwde van al de geheimen der hofpartij, de bezitster, de leidster, de ziel van al de *intrigues* - voormaals de geliefde van Buckingham, en, toen George Villiers gevallen was door de dolk van Felton, de minnares des graven van Strafford, eindelijk *lady of love* van Master John Pym, die den dood der beide Edelen gewild en verkregen had, en dien de fiere Northumberland toch in haar *salon* ontving ‘op den avond van denzelfden dag waarop de graaf van Strafford het schavot had beklommen.’ Ziedaar de hoofdomtrekken van de groep en sommige der beginselen en drijfveêren, die haar tot handelen nopen. De toestand is rijk; de strijd der hartstogten hevig.

Thomas Wentworth, vooral in de *Zamenkomst te Greenwich*, is uitmuntend geteekend. De bijeenkomst door dezen verlangd, en die in den aanvang wel wat gezocht mogt schijnen, wordt geheel gemotiveerd in de volgende woorden, die tevens een diepen blik doet werpen in beider hart:

‘Ik zie wel,’ zegt Pym, de consequente bestrijder van Karel den Eerste, tot Wentworth, die zich aan de zijde van het bedreigde Koningschap schaart, ‘ik zie wel, door welke influisteringen uwer eerzucht gij u verlokken laat, maar geloof mij, zij misleiden u, zij zijn zoo valsch als de stelling waarvan gij uitgaat; zoo valsch als uwe handelwijze door de wereld zal beoordeeld worden, als gij niet naar beteren raad luistert, en u omkeert eer gij eenen voet zet op den verkeerden weg. De eerste zijn! de eenige blijven! ziedaar wat u noodig is en wat gij vooral zoekt, onver schillig hoe en waar....’

‘Neen,’ viel Wentworth in, ‘en een bewijs daarvoor is dat ik u naast mij wil hebben.’

‘Gij wilt mij *niet* naast u hebben..... Maar weet gij, waarom gij mij noodigt u te volgen, terwijl gij zekerheid hebt

dat de noodiging vruchteloos is? Omdat een innerlijk gevoel van waarheid u zegt: dat gij niet verantwoord zijt voor u zelven, voor dat gij u geregtvaardigd hebt bij mij.....; maar die geruststelling zal ik u niet geven door mijne vrijspraak....'

Een meesterlijke greep is het, in het heetst van den woordenstrijd, die, persoonlijk als hij was, van lieverlede politiesch werd, Pym plotseling bedaard te doen verschijnen, hem te doen luisteren, met het doel, om te wederleggen en het parlementslid alzoo te doen zegevieren op den mensch.

Indien wij over grooter ruimte te beschikken hadden, zouden we u gaarne nog andere lichtpunten aangeven in het keurig opstel; thans moeten we 't bij deze vlugtige aanwijzing laten berusten.

Konden we voor de gravin van Carlisle slechts eenige sympathie gevoelen, we zouden deze schets als geheel geslaagd mogen roemen. Doch zoo we dit thans waagden, zouden we wis der schrijfster onregt doen. Tusschen de opvatting en de uitwerking van 't karakter dezer vrouw bestaat een zeer merkbare disharmonie. De gravin van Carlisle had een grootsche figuur kunnen wezen, indien ze zich bevonden had in een ruimer kring, waarin ze zich gemaklijker had kunnen bewegen en waar de verschillende togten, die haar beheerschen, vrijer spel hadden gehad. 't Ligt misschien aan de begrensheid van het tooneel der handeling, waar zoo breede individualiteiten zich niet vertoonen kunnen in al de uitgebreidheid hunner vormen, zonder dat de eene den indruk van de andere verzwakt of scha' doet aan het effekt des geheels. Zoo ontnemen de figuren van Wentworth en Pym aan Lady Carlisle alle belangrijkheid, terwijl ze bovendien overtollig is voor het verhaal.

Het *cadre* van de *zamenkomst te Plainty-Hill* is met even fijnen *tact* gekozen als bevallig van uitvoering, en in de beide opstellen eene nieuwe proeve geleverd van 't veelzijdig talent onzer begaafde *Romancière*.

De tweede proza-bijdrage, die we te vermelden hebben, is gevloeid uit de pen van Ds. van Koetsveld. In zijne *Smokkelaars* heeft de schrijver zich bewogen op een terrein, 'tgeen hem niet even bekend blijkt, als 't grondgebied waar hij anders de stoffe voor zijne schetsen, - en met zooveel geluk! - gezocht heeft. Het tooneel der handeling, die den grond lei

voor deze *Vertelling*, is een grensdorp op de heide; de handelende personen zijn Joden, die, op uitgebreide schaal en sints lang met goed gevolg, den smokkelhandel drijven, - waartoe hunne woonplaats, om hare ligging en de nabijheid der *hunebedden*, die in tijdelijke magazijnen herschapen worden, uitnemend geschikt is, - maar die, verraden door de snapachtigheid van een kind uit hun eigen stam en door de commiezen betrapt, loon naar werken ontvangen. We hebben niets tegen de moraal der vertelling; we zijn 't met Jakob Mozes éens, dat het wenschelijk ware, zoo goede wetten ons van den smokkelhandel verlosten; we beâmen zijne uitspraak: ‘onze natie is niet slechter dan eenige andere; maar hoe meer haar de weg wordt opengelaten, om van een aangeboren en sterk geoefend vernuft een slecht gebruik te maken, hoe meer men hare zedelijke waarde verlagen zal, en hare opheffing tot een vrij en krachtig volk tegen houden;’ - we laten zelfs aan de schoonheid der *détails* in deze vertelling regt wedervaren, maar verhelen tevens onze overtuiging niet, dat de *Aurora* van 1852 door den schrijver van *de Pastorij van Mastland* maar stiefmoederlijk is bedacht, als we berekenen wat hij afstaan kon, uit hetgeen hij elders gaf.

Geertruide van Oosten is de titel van 't verhaal in proza, dat Alberdingk Thijm aan *Aurora* schonk. De novellist verplaatst ons op zijn geliefkoosd terrein: hij vervormde eene Legende uit de veertiende eeuw tot eene bijdrage voor een pracht-jaarboekje van de negentiende. We hebben reeds van onderscheiden kant het meest verschillend oordeel vernomen over het opstel, 'tgeen wij thans op het oog hebben, - een oordeel, dat maar te vaak hard en partijdig klonk, omdat de criticus niet verkoos zich te plaatsen op het standpunt des schrijvers, maar soms uit geringe sympathie voor diens rigting en streven, een apodiktiesch vonnis velde over 't kunstwerk, dat Alberdingk's naam op den titel draagt. Toch zijn er enkelen - en we scharen ons gaarne aan hunne zijde - die aan de verdienste van den vorm eene ongeveinsde hulde bragten; die de keurige opvatting, de naïve gevoelvolle lijnen van het tafereel en de middeleeuwsche tint, die daarover gespreid ligt, geenzins hebben voorbijgezien. En in waarheid, gij moogt ze houden voor *opzettelijk blind*, die weigeren deze verdiensten te erkennen in *Geertruide van Oosten*, of - voor 't minst - twijfelen aan hunne bevoegdheid tot

kunst-kritiek. Maar terwijl we dus aan 't goede regt lieten wedervaren en aan 't prijzenswaarde den palm niet onthielden, moeten we even opregt het wezen van Alberdingk's bijdrage veroordeelen. De hoofdpersoon - de vrome Begijn - verdient, in ons oog, de belangstelling niet, welke de schrijver van 't verhaal voor haar bij zijne lezers tracht op te wekken. De jaarboeken der wetenschap leveren voorbeelden te over van denzelfden ziekelijken toestand des ligchaams en der ziele, met zijne wonderbaarlijke en zoo hoogst verschillende uitingen, dat we die in een' pracht-almanak wel missen konden. De *hysterica*, die teleurgesteld in hare liefde tot eenen zigtbaren, vleeschelijken bruidegom, hare vurige genegenheid overbrengt op den Hemelschen en in de stille kloostercel of daarbuiten steeds onderworpen is aan den invloed der zinnelijkheid, die 't zienlijke en onzienlijke in wonderlijke, soms monsterachtige koppeling veréenigt, is eene bekende verschijning voor den psycholoog; - eene verschijning, die - we ontkennen het niet - menige belangrijke zijde heeft en misschien den draad kan reiken bij 't onderzoek naar 't verband tusschen geest en stof, tusschen ziel en ligchaam, maar die alléen thuis hoort 't zij in het verjaarde Legendenboek, waar ze de *sancta simplicitas* moge verteederen of stichten - 't zij in een psychologiesch werk als Ideler's *Religiöser Wahnsinn*, waar ze voor den onderzoeker een nieuw feit mag opleveren, waaruit hij zijne wetenschappelijke overtuiging construéren kan.

De laatste proza-bijdrage, die we wat uitvoeriger vermelden, zijn we verschuldigd aan het talent van Mej. E.J. Hasebroek, die *Aurora* met: *Eene bladzijde uit het leven eens kunstenaars* beschonk, terwijl ze *Holland* met het opstel: *Bij het Slot te Wijk bij Duurstede* begiftigde.

De begaafde schrijfster, - want ze heeft regt op dit *epitheton ornans*, om de diepte van gevoel, dat trilt en leeft in iederen door haar waargenomen en weêrgegeven toestand, op het gevaar af om overgevoelig te worden gescholden en daarom het nagejaagde doel te missen, - gaf in hare bijdrage: *Eene bladzijde uit het leven eens Kunstenaars, niet* wat de titel belooft. André lijdt, onder omstandigheden in dat verhaal geschetst, niet *omdat* hij kunstenaar is. Het mag veeleer een toeval genoemd worden dat hij het is, en daarbij gebukt gaat onder de beproevingen des levens, welke van zijne maatschappelijke plaatsing geenzins afhan-

kelijk zijn. De individualiteit des houtsnijders boezemt ons bovendien weinig deelneming in. Abstraheren wij de schitterende dichterlijke stijl, die wij waarderen, hoewel we hier en daar de dikwerf gebruikte *epitheta* meer als overlading, dan als versiering moeten beschouwen, dan zal ons weinig degelijks resten.

Wij stellen het opstel: *Bij het slot te Wijk bij Duurstede* hooger. Het belooft minder en het geeft meer. Niet dat we geen regt hadden meer te verwachten, na de lezing van de hoofdbron, waaruit de schrijfster gewis geput zal hebben: - *Joannes à Leidis de origine et rebus gestis Dominorum de Brederode*, medegedeeld door Ant. Matthaeus - maar volgens de konceptie der auteur, hadden wij niets beters, niets volledigers te vergen. De redding van den Jonker moge niet vrij te pleiten zijn van onnatuurlijkheid, - de toestand van hem tegenover de deerne welke hem redt, geeft aanleiding tot een schoon moment, dat tevens volkomen bij de uitwerking is geslaagd.

In beide verhalen - in het laatste is het eenigermate te verdedigen - moeten wij een inleiding doorworstelen, die, als geheel afgescheiden van het werkelijk onderwerp, eene fletschheid van kleur, een zekere leêgte geeft aan het geheel.

Wij hopen echter haar weder een volgend jaar te mogen aantreffen. Waarlijk, zoo eene vereeniging van werkelijke krachten de prachtbanden literaire Jaarboekjes kan doen worden, dan mag hare ondersteuning niet worden gemist.

Een contrast, maar een geen onbehagelijk, vormen Mej. Hasebroeks verhalen met de vertelling: *de Nicht van den Bosch*, van Mr. Pen. Wat gene mist in levendigheid van voorstelling, bezit deze in al te ruime mate; wat gene bezit in zuiverheid en schittering van stijl, in gloeijend koloriet en treffende beelden, mist deze geheel. Mr. Pen noemt zijne bijdrage eene vertelling: we prijzen zijne nederigheid, en de juistheid van zijn oordeel mede. Wij gelooven echter dat de schrijver in zijn levendig voorstellings-vermogen een kostbare eigenschap bezit, die, zoo ze zich weet te paren aan psychologische studie, eerst hare werkelijke waarde verkrijgen zal.

Dr. Nicolaas Beets schreef bij eene keurige gravure van Sluijter naar Ary Scheffer's schilderij: ‘de Reinen van harte,’ een uitmuntend gedicht, dat in volmaakte harmonie is met de opvatting des Meesters, en de ‘reine trits’ - *Vrolijke On-*

schuld, kuische Schoonheid en *goélijke Eenvoud* zóo kort als kernig karakteriseert. Gun ons, dat wij 't u meêdeelen en denk u wat schoon geheel het vormen moet met het weêrgalooze kunsttafereel, dat aan Scheffer's inspiratie zijn ontstaan verpligt is.

Vrolijke Onschuld,
die niet weet
Welk een eerplaats
zy bekleedt;
't Licht begroetend
van den dag,
Met haar blijdsten
kinderlach,
Met de tintling van twee oogen,
In wier blaauw
Wy de oprechtheid lezen mogen
En een vlekkelooze trouw.

Kuische Schoonheid,
die haar oog
Vredig opslaat
naar omhoog;
't Effen voorhoofd,
rein en schoon,
Onversierbaar
door een kroon;
Schoonheid, met haar kracht en waarde
Niet bekend;
Lelie, zwevende over d'aarde,
d'Open kelk naar God gewend. (?)

Goêlijke Eenvoud
't hart vervuld
Van haar liefde
en rijk geduld;
Liefst de laatste;
liefst geleund
Op een schouder,
die haar steunt;
Door geen vreezen of vermoeden
Ooit ontrust,
Prooi der boozen, vreugd der goeden,
Maar van beiden onbewust.

Scheur uw heemlen,
Hemelheer!
Zend beschermende
englen neêr;
Blinke een straal van
hooger licht
Deze Uw schepslen
in 't gezicht;
Gun dat zich de reine blikken
Dezer trits
In de aanschouwing Gods verkwikken,
Die het deel der reinen is.

Wij zeiden reeds, dat de gravure veel verdienstelijks heeft en mogen dezen lof den Heere Sluyter niet onthouden, vooral niet, omdat we een halfomschreven voorstelling hebben van de bezwaren, welke verbonden zijn aan de reproduktie van de meesterstukken eens kunstenaars, die van onzen vroeg gestorven Couwenberg getuigde: '*C'est le seul qui m'ait compris*.'

De plaat door Kaiser gegraveerd naar P.M. Molijn, ofschoon in geheel anderen geest dan de vorige en in Kaiser's eigenaardige manier behandeld, mag evenzeer welgelukt heeten; ze beviel ons, niet gelet op het motief, veel beter dan de andere gravure van dezelfde hand, waar Hofdijk zijn *Nachtschaduwe* bij schreef.

Wat wij de greep van van den Bergh in het leven om hem heên, gelukkiger prijzen dan zijn greep in de historie! Geeft deze uitspraak niet reeds genoeg onze sympathie te kennen voor zijn gedicht: *de Wachtende*, in de *Aurora*? Van den Bergh voelt beter dan hij denkt; het gevoel bestuurt hem bij het waarnemen der feiten. Is het wonder, dat hij die, welke hij had kunnen zien gebeuren, welke hij zelf had kunnen ondervinden, beter wedergeeft dan die, welke hij slechts door analyse leeren kennen en door kritiek kan verheffen tot een vorm voor zijne gedachten?

Wij hadden hem de eere gegund van, zonder den bijstand der beeldende Kunst, den hier voorgestelden toestand te hebben geschilderd. Onze lof is er echter niet minder ongeveinsd om, al gaf ook Molijn de *impulsie* tot de dichterlijke schepping. Evenwel zou die lof misschien luider hebben geklonken, indien de beide zusterkunsten zich hier niet hadden veréenigd, ja, schroomen wij niet het woord neder

te schrijven, hadden *gewedijverd*. We mogen niet ontveinzen dat de poëzij van van den Bergh er onder lijdt. Het kan niet anders, waar het, zoo als hier, de uitdrukking geldt van een moment. De beeldende Kunst vertoont zich daarin het krachtigst en de poëzij het zwakst.

't Is waar, deze kan als de gedachten-kunst bij uitnemendheid, de vleugelen der fantazie aanschieten, en wat ze in voorstellings-kracht voor het heden derft, eene vergoeding pogen aan te bieden in de schildering van voorleden en toekomst en alzoo een toestand volkomen geven wat de beeldende Kunst niet vermag.

Van den Bergh heeft het gepoogd en het is hem gelukt, zoo als het hem in den vorm, dien hij zich koos, gelukken kon. De vrouw, *de wachtende* zelve, uit bij hem haren angst; zij schildert zelve hare verlatenheid; zij deelt daarover hare beschouwingen mede (de onnatuurlijkheid zal reeds duidelijker in het oog vallen); zij keert met hare gedachten tot een gelukkiger verleden; zij dwaalt de toekomst in bij de beschouwing van haar kind en hoopt en verwacht van haren zuigeling, dat hij haar 't geluk hergeven zal, dat de ligtzinnige echtgenoot der gade ontrooft. Gij ziet, dat de dichter van zijn onderwerp zooveel partij heeft getrokken, als hij het in *zijn* vorm vermogt; hij knoopt het gister, 't heden en het morgen aanéén. En desniettemin blijft hij in elke dier drie perioden beneden de voorstelling, die de teekenstift van een' begaafden kunstenaar daarvan zou kunnen leveren, en, wat het heden betreft, thans reeds geleverd heeft.

Toch had de poëzij welligt den palm kunnen wegdragen, zoo de dichter, in stede van een versleten poëtische of oratorische figuur te gebruiken, zijne voorstelling episch of - wierd het woord tegenwoordig niet te onhandig gebruikt - dramatisch had opgevat.

De waarheid van ons beweren gelooven wij reeds bewezen te zien door het slot van het dichtstuk, dat het meest dramatisch en tevens het best geslaagd mag heeten. We hooren de bedroefde moeder haar kind toespreken.

> Gij lacht? *Gij* spot toch niet met moeder?
> Neen, jongen! neen, uw lach is zoet.....
> Het balsemt mijn gewond gemoed,
> Dat voor u klopt, en d'Albehoeder

Voor u zal bidden, dat uw voet
Zich nimmer wend waar teêrlings rollen,
Opdat u 't kwaad niet voort doe hollen
Op 't pad.... dat naar een afgrond spoedt.
En als ge uw harte eens hebt gegeven
Aan haar die u het hare geeft,
Ontneem 't haar niet - in heel uw leven,
De vrouw is 't, die van liefde leeft.

In zijne bijdrage voor *Holland: 'Gevoel*,' toont van den Bergh zich minder gelukkig. Hij roept een kouden prozaïst toe - wien de les geldt, duiden de geheimzinnige initialen aan het hoofd van het dichtstuk aan - dat de dichter gevoel bezit; hij poogt het te bewijzen. Waartoe? Hij, die een dergelijke aanmerking kan formuleren, is niet voor overtuiging vatbaar; hij, die den dichter de menschelijkheid, *das allgemein Menschliche*, te ontstrijden poogt, behoort zelf dier menschelijkheid niet toe.

Van den Bergh levert in dit gedicht het bewijs, dat hij *gevoel* bezit, maar tevens, dat dit gevoel alléen niet genoegzaam is om dichter te wezen.

De bijdrage is verder niet vrij te pleiten van kunstmatige opwinding en gedwongen hoogdravendheid, die ons den tijd te binnen brengt, toen er aan de toekomst der poëzij werd gewanhoopt, toen er evenwel zeer vele dichters in ons Vaderland en even zoo vele profeten als dichters waren.

Hofdijk handhaafde zijn verkregen naam als schilder. In zijn *Uchtend in 't Woud*, herinnert hij ons de schoonste plaatsen uit zijn *Kunstenaars-Idylle*. Deze was echter rijker in uitdrukking; *hier* is 't weinig meer dan een omschrijving van een populair spreekwoord.

Slechts het oog des schilders kan de natuur zóo scherp, zóo juist waarnemen als Hofdijk het hier weder deed. Onwillekeurig toovert uwe fantazie - mits zij niet te log en te loom zij - u het landschap voor oogen, dat de dichter u raden liet en ook niets meer dan kón laten raden, buiten machte als de poëzij zich bekennen moet, der schilderkunst haar palet te ontleenen.

Als een lelie uit heur knop
Luikt de blonde daagraad op.
Tegen 't matte zilver klimmen
Graauwe nevels langs de kimmen,

Maar de hemel kleurt den daauw
Met zijn heldren weêrschijn blaauw.
Uit die zee van koele droppen
Heft het donker woud zijn toppen,
Door de floddrende ochtendlucht
Reeds begroet met kus en zucht.

Hofdijk kan echter meer, dan zich wikkelen in een onvruchtbaren wedstrijd met de schilderkunst. Gij vraagt ons glimlagchend of zijn *Nachtschaduwe* het bewijst? In geenen deele!

Beter ware dat stukje niet geschreven, daar de dichter over de nietigheid er van blozen moet. Gelukkig dat hij *Holland* eene ballade schonk, die zijn *Nachtschaduwe* doet vergeten en zijn *Uchtend* verre overtreft. Zij voert ten titel: *Bange strijd*. In de handeling, waarvan wij de aanschouwelijkheid prijzen, wordt ons Jonker Franc van Reewijc voorgesteld tot wraak gespoord jegens Gijsbrecht van Aemstel, den moordenaar zijns vaders. Tegen diens burgt optrekkende, wordt hij echter door een rooversbende overvallen en gewond. Hij ontwaakt uit zijne bezwijming in het slot zijns vijands, waar hij door diens dochter wordt verpleegd. Dit is de aanleiding tot den strijd, dien de dichter wil schetsen. Zijns vaders moordenaar is de vader zijner geliefde.

De schildering van dien dramatischen toestand is echter niet onberispelijk. Wij wijten dit intusschen meer aan de snelheid, waarmede de rijkdom van gebeurtenissen wordt medegedeeld, dan aan de opvatting van den dichter.

Aanvankelijk dreigt des Jonkers liefde te zullen overwinnen.

De strijd van liefde en wraak was lang,
  Ontvlamde telkens weêr.
Maar in den laten avondstond
Leî Franc zich neêr op de eigen spond
  In Aemstels Burchtslot neêr.

't Is goed gezien, een oogenblik het evenwigt tusschen de beide elkaêr bekampende hartstogten te verstoren en den evenaar nu naar deze, dan naar gene zijde te doen overslaan. Shakespeare deed het ook in zijn *Hamlet*, waarvan we hier een flaauwen weêrschijn begroeten.

Hofdijk geeft hier de worsteling der hartstogten beter dan in menig uitgewerkt treurspel, waar ze, zoo dikwerf in een taaije monoloog uitgesproken, in een declame ontaardt. Hofdijk geeft haar hier in daden:

Maar 't werd hem bang te middernacht,
Nog eer hij de oogen sloot,
Hij zag zijn vader aan zijn spond
Met bloedende en verscheurde wond -
Droef leven in dien dood.

Die wees hem op 't gebroken schild,
En sprak met sombre spijt,
Die hem doorvoer met hellepijn:
‘Uw eed moet staâg een adder zijn,
Die u in 't harte bijt!’

Dan sprong hij van zijn leger op,
En schoot zijn rusting aan;
Daalde af door 't ruim, doorzwom de gracht
En vlood door duisternis en nacht
Langs ongelegen paân.

En hoe doet de dichter den strijd eindigen? Ge vraagt het te regt met belangstelling, daar het zoo dikwerf een klip bleek te zijn waarop de kunstenaar strandde.

Hofdijk heeft haar echter ontweken, en doet zijn held waarlijk groot, menschelijk, christelijk groot, den strijd eindigen met eene zelfopoffering.

‘Neen! moeten wij ellendig zijn,
Dan ik, dan ik het meest!’

roept Jonker Franc, terwijl de moordenaar tegenover hem stond. Hij spaart den vader zijner geliefde en verbreekt wel den eed aan 's vaders schimme gedaan, maar het was een onmenschelijke; en al moge die meineed geen vrijspraak erlangen voor de vierschaar van de strenge rechtvaardigheid, hij doet een strenger boete dan Jephta, want hij wischt het uit met zijn eigen bloed.

Ten Kate geeft ons weder een fragment, berijmd uit de apokalypsis, even phantastisch, even onbegrijpelijk en daarom even onvruchtbaar als het visioen in den *Muzen-Almanak*

opgenomen. Het zelfde talent, dat we toen opmerkten, spilde ook aan dit brokstuk èn begeestering èn tijd. Met hoeveel meer warmte begroeten wij zijn liedeken: *Lijsjen bij haar spinnewiel*. Het is ook een keurgesteente; een meesterstuk wat opvatting, wat toon, wat gang betreft. Ten Kate heeft mededingers, ja, we schroomen niet te zeggen, mededingers, toegerust met meer kracht in de sfeeren van het verhevene, van het pathetische; in het naïve echter staat hij alleen, en behoeft hij welligt Göthe slechts als zijn meerdere te erkennen.

Wij naderen tot het minst aangenaam gedeelte onzer taak. Wij zullen gedwongen zijn ons regtstreeks aan te kanten tegen eene algemeen uitgesproken meening, en gevoelen al het bittere en moeijelijke van de ons opgeladen pligt, al moge ook de tijd voorbij zijn dat we de uitspraak: 'vox populi vox dei,' onderschrijven konden.

De bijdrage, die in vele geleerde genootschappen met uitbundigen bijval is ontvangen, zoo als de Uitgever ons vaak genoeg heeft verzekerd, in den vorm van aankondigingen, die ons aan Boudewijn - treuriger gedachtenisse! - deed denken, kunnen wij, na eene aandachtige lezing, slechts beschouwen als een bewijs te meer, dat ook *geleerde* genootschappen zich kunnen vergapen aan den schijn.

Wij bedoelen *den Profeet van Florence*, van A.J. de Bull. De poging mogt *a priori* reeds gewaagd heeten, om een Savonarola te bezingen, nog meer, hem handelend voor te stellen, - *a posteriori* schijnt ze schier vermetel.

Hoewel wij het streven naar aanschouwelijkheid, naar voorstelling, in stede van betoog op het isoleerbankje in den vorm van ode of élégie op papier *sans fin* gedrukt, een verblijdend teeken in onze letterkunde roemen, hebben wij tot dus verre nog weinig geslaagde proeven er van aan te wijzen.

De lauwer hangt ook hoog, voor velen té hoog. Een mate van objectiviteit wordt voor zoodanigen arbeid vereischt, als slechts enkelen is toegedeeld; een studie wordt den kunstenaar opgelegd, waarvoor de meesten terugdeinzen, daar ze dikwerf de zoo gemakkelijk scheppende kracht van gevoel en fantasie aan banden legt of liever bestuurt.

Wij zijn gewis de laatsten om de Bull objectiviteit, de *eersten* echter om hem studie te ontzeggen. Wij onderstreepen dat woord, om de onregtvaardigheid der periodieke pers

ten zijnen opzigte aan te duiden. De Bull staat in veler schatting te hoog, dan dat men hem zijne zwakheden ten goede mag houden; dan dat men hem als een *douillet* mag beschouwen, wien *bon-bon* liever is dan het bittere heulsap. En toch merkten we een dusdanige beschouwing op bij de verschijning van zijn *Beeld der toekomst*; - een proeve, die gewis sympathie, die hulde verdiende, niet zoo zeer om het formuleren van de heerschende idé, als om het streven naar aanschouwelijkheid in den vorm; maar die, zoo ze ernstig ware beschouwd en geproefd, voorzeker van invloed ware geweest op de tweede en ons een anderen profeet dan den hier voorgestelden had doen kennen, of wel den auteur had weêrhouden een dergelijke stoffe te kiezen.

Spreekt er historie-studie uit hetgeen de Bull ons gaf? Kennis van den aard des volks, waaronder zijn geest verwijlde? Wij geloovën het niet. Wij vergen toch niet te veel, daar de nationaliteitsgeest in onmiddelijk verband staat tot de voor te stellen personen, ja de beweegredenen aangeeft tot de feiten, waaruit die personen spreken. Is in de handeling - en dit is een levensvraag voor het dichtstuk - de idé ontwikkeld, of liever, dragen de feiten de personen, ontwikkelen deze zich in den gang van het verhaal?

Dat de dichter nevel-figuren om den hoofdpersoon plaatst, ze een wijle laat opdagen, om ze dra weder te vernietigen, wij zullen het niet prijzen, maar het laken evenmin, mits het hoofddoel er door bereikt en Savonarola gekend, tot in zijn binnenste bespied worde.

Onze teleurstelling was groot, - we hebben den profeet gâ geslagen in het dichtstuk en hij bleef ons een vreemdeling; want hij verscheen ons als..... *declamateur*, die in gladde verzen predikt, bidt, zegent, maar zoo weinig gelegenheid vindt, waardig te *handelen*.

De aanvang van het gedicht herinnert ons het *Beeld der toekomst*; ook daar is 't een kranke, die troost behoeft; ook daar is 't een ziekbed, waar een handelende figuur wordt geschetst. Maar daar was het een noodzakelijk détail, dat anderen voorbereidt, ja veroorzaakt; hier een toestand, waarvan de zamenhang, met hetgeen geschieden zal, naauw te bespeuren is.

Wij zullen den dichter op den voet pogen te volgen, en noodigen den lezer, die ons tot dus verre verzelde, uit, onsten einde toe ter zijde te gaan, al biedt de reize weinig aanlokkelijks.

Savonarola geeft aan de ontvangen uitnoodiging gehoor en zet zich neder aan de veege sponde.

't Vertrek was donker, en de wanden
Spookachtig somber; maar het licht,
Dat naast haar leger stond te branden,
Viel helder op haar aangezicht,
En schonk, te midden van het duister,
Haar trekken onbeschrijfbren luister.
Het vocht dat aan haar wimpers hing
Getuigde dat de sluimering
Haar onder 't weenen had bevangen;
Zij sliep in de armen van den dood,
De welgevormde leên ontbloot,
De vlecht ontsnoerd; een schittrend rood,
De blos der koorts, gloeide op haar wangen.
De monnik sprak op sombren toon:
'Itaaljes beeld!.... Hoe doodlijk schoon!'

De Bull beschrijft niet bevallig. Zoo ooit, hier was er stoffe voor; hier kon de beschrijving ons op Itaaljes bodem verplaatsen, en, aanvangende met de schildering van het levenloze, dat in zijn vorm, in zijn schikking, een nationaliteit, een individualiteit kon laten gissen, eindigen met in breede trekken de beide levende figuren voor te stellen, - en dat wel op de meest ingrijpende wijze, door het kontrast op te vatten en uit te werken van die sluimerende, die zwijgende vrouw op de sponde en de verheven gestalte er voor.

Bij dergelijke schildering gedenken wij onwillekeurig het beschrijvend element in zijn *Beeld der Toekomst*, zoo als zich dat bijv. in den 5^{den} Zang voordoet:

Eenvoudig was het ruim vertrek.
Een witte muur, een boekenrek,
Een donker-houten zoldering,
Waaraan een koopren kaarskroon hing;
Een schilderstuk aan gindschen wand,
Door een bevriende kunstnaarshand.
Een eikentafel; daar een kas
Wier deurpaneel gebeeldhouwd was.

Wij zouden, na deze regelen echter, schier moeten bekennen, dat in den Profeet van Florence, ten minste wat het pittoreske betreft, eene ontwikkeling, eenige vooruitgang merkbaar is.

De aangehaalde verzen - en ze zijn niet exceptionneel - doen tevens zien dat de Bull bijkans alle woordentooi als overtollig versmaadt.

Wij geven het hem toe, dat een prachtige dictie niet het wezen is der poëzij; maar het is toch een passend kleed; het purper voegt den verhevene immers?

Het muzikale in de poëzij staat de Bull echter met geluk voor. Dat hij dus consequent zij en beide vereenige, en ons den halfslachtigen vorm bespare van het nederige proza, hinkelend op de gevleugelde voeten harer zuster.

Ons rest echter gelegenheid te over om de opmerking, hier gedaan, nader te staven.

> Al zijn uw zonden als scharlaken,
> 't *Bloed dat* aan 't kruis vergoten is
> Kan die als witte wolle maken -
> Doe van uw schuld belijdenis!
> De kranke zuchtte diep bewogen,
> Streek 't voorhoofd met de bleeke hand,
> En sprak, de koortsig gloeiende oogen,
> Gevestigd op den Godsgezant.

Zij had als weeze rondgezworven en overal de verdorvenheid aanschouwd. Zij was zonder des bewust te zijn met het gif besmet geraakt, doch schrikte nog bij tijds uit den zwijmelroes, waarin het kind verkeerde, wakker, nadat de Jood, die haar na 's vaders dood tot zich had genomen, uit ergernisse haar verstiet.

Is die opneming in het Italië der XV^{de} eeuw natuurlijk?

Kan zij niet worden aangemerkt als een oorzaak te zijn van het later ongeluk, van de latere verwerping der vrouw? Een Christen-kind, dat de dichter zoo schuldeloos mogelijk wil doen voorstellen, opdat de verleiding, die haar schuldig doet worden, des te scherper uitkome, op te doen voeden bij een Jood, afgesloten in het Ghetto, verworpen als een gevloekte, verschopt als het gedierte des velds, en tevens in haat den Christen vergoedend, wat deze in verachting hem betaalt! Het is waar, zoo die opneming niet ware geschied, zou de verstooting, die nu plaats heeft, onmogelijk zijn geweest, en de monnik-profeet had het effekt moeten missen, dat de auteur welligt met deze regels heeft beoogd:

> ‘Ja, ja! zoo ver is 't reeds gekomen,’
> Hernam de monnik, ‘dat de Jood

Met recht den Christen van zich stoot,
En als de slang hem heeft te schroomen,
Die de oorzaak was van d'eersten dood!'

Om hare schoonheid belaagd, zocht zij kracht, om der verleiding weêrstand te bieden, in de gedachte aan hare moeder:

Maar de uitkomst heeft mij wreed bedrogen,
En mijne ziele diep bedroefd. -
Stoutmoedig weigerde ik te zingen,
De gastheer waar ik 't dorst bestaan,
Hield met de woeste feestelingen
Hardnekkig, ja zelfs dreigend aan.

Zij weigerde echter in den naam van God en doolde vervolgens beedlend langs de straten.

Het volgende tiental regels, waarin zij hare ellende beschrijft, is schoon. Daar schuilt gang, daar schuilt gevoel in.

Zij

.....Werd als krankzinnig nagewezen
Omdat (ze) toonde God te vreezen,
En niet zoo zondig was als zij.....

Zij verhaalt verder, hoe zij, de geboren Italiaansche vrouw, die gruwt van de algemeene zedeloosheid, en natuurlijk kan weten waar zij het hoogst is geklommen, naar Rome ging, naar de *heilige stad*, om er troost, om er redding te vinden.

De Bull spreekt daar, en niet de biechteling. Wat zij had kunnen voorzien en voorkomen, is dan ook gebeurd. Een bastert van den Paus, uit den huize Borgia, maakte zich van haar meester en zij viel.

Toen zonk ze machtloos op haar sponde
En fluisterde naauw hoorbaar meer,
'k Beleid berouwvol u mijn zonde,
Gun mij gemeenschap met den Heer.

Protestantsch gedacht en geuit.

En na de heilge plechtigheden,
Door hem, zijn ambt getrouw volbracht,
Klonk 't van haar lippen, kalm en zacht:
'Gedenk mijn ziele in uw gebeden,
Eerwaarde vader! - goede - nacht.'

Wij twijfelen weder of een Katholijke op deze wijze van den biechtvader afscheid kan nemen.

Hij weende - hij, *de man der krachten* -
Savonarola, de profeet,
Terwijl een *stortvloed* van gedachten,
Zijn slapen heftig kloppen deed.

De profeet is lang genoeg lijdelijk toeschouwer geweest.

Hij kon niet anders zijn, we stemmen het toe; waarom echter zoo veel ruimte van de schilderij, wier *cadre* zoo eng is, aan zulk een détail ingeruimd?

Was het noodig, om de thans volgende ontboezeming van den profeet over Italië's verdierlijking te wettigen?....

Wij hebben echter gewis het meest schoone gedeelte van het gedicht beschouwd, en dat gedeelte was slechts inleiding. De profeet bleef ons nagenoeg geheel onbekend. De aard van zijn streven, zoo als de toestand van het volk, waaronder hij verkeerde, dien bepaalde, hebben wij leeren kennen; de wijze waarop hij streefde, en die door zijn karakter ons als noodzakelijk, als geëvenredigd aan het doel moet verschijnen, dient ons nog kenbaar te worden gemaakt.

Hoe luttel ontvangen wij. Met iedere schrede voorwaarts, wordt de grootsche historische figuur kleiner en kleiner; hoe langer hoe meer in nevelen gehuld, wekt hij minder belang dan de gewone Italiaansche *Improvisatore*, - niet den Hollandschen declamateur, zoo als de Bull er een, eenige strophen verder, geeft, - voor wien de profeet in verheffing, in gloed en rijkdom van gedachten zelfs onderdoet.

De tweede Zang verplaatst ons in Florence's straten, met menschenmassa's gevuld. Zoo wij hier eenige regels overschrijven, doen wij het niet om den dichter bij vernieuwing hard te vallen over de nuchtere voorstelling, over den weinigen *tact* van beschrijving, die ons zelfs niet één gezigtspunt aanwijst, waaruit die massa's zijn waar te nemen, - dat echter een stoffe van bewerking had kunnen zijn, die zelfs een Nicolaas Lenau hem had benijd, - maar dan is het alleen om duidelijker te kunnen doelen op een gebrek, door een jagt op dramatische voorstelling, zoo ligtelijk veroorzaakt.

De menigte golft op en neêr,
Bedekt Florences straten,

En oud en jong, en knecht en heer,
't Heeft huis en hof verlaten.

''t Gepeupel zult ge op 't kussen zien!'
Smaalt een der jeugdige edelliên;
'Of zelf!' - vervolgt een tweede:
'Regeert de monnik ons eerlang
En 't wordt ons nu alreê te bang -
Het zwaard moet uit de schede!' -
'Geduld, geduld, niet al te vlug!'
Spreekt een vergrijsde: 'toeven!
Och, 't volk keert spoedig hem den rug;
't Zal ons te ras behoeven!
Hij preekt een veel te strenge wet,
De weelde is paal en perk gezet,
En wordt ons hard verweten;
Hij legt ons aan een kloosterband;
Het goud besterft ons in de hand -
Waar wil dan 't volk van eten!'

Wat noemt ge dit anders dan plat proza, te onbehagelijker, omdat ge er de absolute waarheid en natuurlijkheid in mist, die verloren moet gaan bij den kadans van het ongelukkig gekozen metrum.

Het is waar, dat in de regels, die wij gispen, weder een toestand wordt onthuld, die op de handeling van den hoofdpersoon betrekking heeft; wij voegen er echter bij, dat zulk eene voorstelling eene halfslachtige is. Ik gun u de aanschouwelijkheid van het Drama in haren uitgestrektsten zin; - maar afgescheiden van de vrage, of een détail zóo plat, misschien zoo *werklijk waar* uitgewerkt, ook dáar te dulden zij, gelooven wij te mogen beweren, dat hier, waar de dichter *in* zijne schepping mag verschijnen, en ons aan *zijne hand* de volksgroepen had kunnen doen beschouwen, grovelijk tegen de kunstschoonheid gezondigd is.

Wij hebben nóg eene grieve tegen dit détail.

Het doet ons meer gevoelen dat de eerste Zang overbodig is, want de toestand van Italië, de aard van het streven des profeets, kon hier en hier-alléen hel en klaar zijn aangetoond.

De tweede Zang is op zich zelven reeds mislukt, en tevens draagt hij de schuld het best geslaagde gedeelte van het geheele dichtstuk ons bedorven te hebben.

Nadat de geest van volk en adel en geestelijkheid uit de

gevoerde gesprekken kenbaar is geworden, laat de dichter een *Improvisatore* optreden. Het is goed gezien; die figuur mag in een Italiaansch tafereel niet worden gemist. Maar is hij werkelijk de begeesterde dichter van het Zuiden? Wij hebben straks reeds ontkennend geantwoord. Eenige regelen slechts tot proeve:

Het rilt en trilt in 't ronde
Van bange ontsteltenis,
En uit den slaap der zonde
Ontwaakt de Medicis;
Waarheen zal hij zich wenden?
Ach! zijn beneveld oog
Ziet wel naar 's vijands benden
Maar blikt niet naar omhoog!
Hij wringt van schrik de handen -
Maar vouwt ze niet voor Hem,
Die, hoe de golven branden,
Ze breidelt door zijn stem!
Voor schatten en voor schande,
En als een slaaf gedwee,
Tot oneer van den lande,
Zocht hij een laffe vreê...
Hij ging en bood vier steden -
Neen, sprak de Koning, neen!
Dat stelt mij niet tevreden,
Trek met dat aanbod heen!
'Veel duizende dukaten?'
Neen, sprak de Koning, neen!
Dat aanbod mag niet baten,
Ik ben nog niet te vreên!
'Livornaas have mede?'
Toen dacht de koning na -
Dat alles voor den vrede?
Toen sprak de koning: 'ja!'
Maar toen hij met die mare
Weêr in de stad verscheen,
Verbande hem de schare,
En sprak Florence, 'neen!'

De uitspraak tusschen den dichter en ons afkeurend oordeel, dat zelfs zoo verre gaat, van dit fragment alle aanspraak op poëzij te ontzeggen, verblijve den lezer.

De hier aangehaalde verzen herinneren ons weder eenige dergelijke uit het *Beeld der Toekomst*:

En nu, terwijl het loflied klinkt
Treedt Adriaan den tempel binnen -
Is dat begoocheling der zinnen!.....
't Is of de grond zijn voet ontzinkt!
Bij 't volk, dat 's Heeren huis verlaat
Ruischt hem, gehuld in rouwgewaad,
Een ranke leest voorbij....
Haar kleed raakt aan zijn mantelslippen -
Hij drukt ze vurig aan de lippen,
En zegt hartstochtelijk: *Zij*!
En achter 't somber sluijergaas
Rijst op haar kaak een *rozenwaas*,
Bij 't naauwlijks hoorbaar: ‘hij!’

Deze regels, over wier bestaan, over wier *gedrukt-zijn*, ge u welligt verwondert, werden in een van onze het dapperst critiserende tijdschriften, als getuigen aangevoerd voor de schoone versificatie, voor de kracht van voorstelling des auteurs.

Hadden wij straks niet het regt, ten aanzien van de Bull, de onregtvaardigheid der periodieke pers in het licht te stellen; eene onregtvaardigheid, die reeds nu zulke wrange vruchten geeft?

In den derden Zang zullen wij ten laatste gelegenheid hebben den profeet zelven te leeren kennen. Wij hebben reeds lang genoeg van anderen zijn roem, zijne grootsche daden - zeer in 't algemeen - hooren verkondigen, om niet begeerig te zijn, zelve hem aan te staren. Onze verwachting is te meer gespannen, nu de Bull zeer gelukkig de meest voegzame plaats voor zijn Savonarola heeft gekozen. Het is het oogenblik dat deze tot het volk spreekt in de domkerk.

Voor het eerst gloeide er belangstelling in den blik, waarmeê wij den derden Zang van het gedicht aanvingen. De stoffe is zoo verheven, dat ze bij wèlslagen aan de kroone onzer literatuur een parel te meer kon aanbrengen en ze ons een groot lyriesch dichter, die hetzelfde poogde, aan onze naburen minder zou doen benijden.

Hoort, Florentijnsche mannen, hoort!
Daar staat geschreven in Gods woord,
Dat toen de zonen Samuëls,
Die bij de stammen Israëls

Het heilig richter-ambt bekleedden,
Niet meer wat goed en recht was deden,
Het volk hen van hun ambt ontsloeg,
Naar Samuël is heengetogen
En dringend om een Koning vroeg.

En toen vroeg Samuël God om raad, en het antwoord kwam met het bevel:

Verkondig dit, o Samuël!
Aan het ondankbaar Israël -
En daarna zult gij profeteeren,
Opdat hun onverstand hun blijk,
De wijs waarop *hij* zal regeeren,
Die Koning zijn zal in hun rijk.

Zijn wij onregtvaardig geweest, toen onze verwachting zich oploste in teleurstelling, onze sympathie in apathie verkeerde?

Savonarola mist bij de Bull welsprekendheid, kracht, verheffing. De gedachte, die hier en daar nog doorschemert, is verwaterd, gaat onder in den vloed van fraai geschikte en zacht vloeijende woorden. Bovendien, hebben we straks nog gemis aan kleur, aan historische kleur kunnen vergeven, hier *moet* zij gevorderd worden. Toch ontbreekt ze hier nog het meest, en verschijnt Savonarola soms als een moralist der 19de eeuw, soms als een puritein der 16de. Beiden mogt hij niet zijn; de laatste het minst, daarvoor bewaarde hem zijn tijd en zijn afkomst.

Niet om een vergelijking te openen, die tot niets leidt en nog wel hatelijk mogt worden gescholden, maar om ons gevoelen te beter in het licht te stellen, schrijven wij een gedeelte af van de *Weihnachtspredigt*, welke Nicolaus Lenau, dien we straks bedoelden, Savonarola doet uitspreken:

Das Paradies war uns verloren,
Uns blieb die Sünde und das Grab,
Da hat die Jungfrau *Ihn* geboren,
Der das Verlorne wiedergab;

Der nur geliebt und nie gesündet,
Versöhnung unsrer Schuld erwarb,
Erloschne Sonnen angezündet,
Als er für uns am Kreuze starb.

Der *Hohepriester* ist gekommen,
Der lächelnd weiht sein eignes Blut;
Es ist uns der *Prophet* gekommen;
Der *König* mit dem Dornenhut.

Kennt ihr den Strauch im Waldesgrunde?
Kein Blümlein blüht in Seiner Näh,
Kein Vogel singt in seiner Runde,
Den Wandrer fasst ein dunkles Weh!?

Wohl stürbe gern in seinem Grame,
Der Strauch der jene Dornen trug;
Doch muss in alle Welt sein Same
Fort wandern mit dem Windenflug.

Nach seines Fluches altem Brauche
Geht Ahasver noch auf und ab,
Und bricht sich von dem Dornenstrauche
Alljährlich seinen Wanderstab.

Der Strauch - das ist das *Finsterkalte*
In der Natur, das nur versehrt;
Und Ahasver - das ist der alte
Unglaube, der stets irre fährt.

Naturvergöttrer! ihr Geäfften
Des Wahnes, wollt in Sumpf und Riet,
Den Irrwisch an der Leuchter heften:
Er leuchtet nur, indem er flieht!

Allgöttrer! eures Gottes Glieder
Streift hier vom Baum der Wintersturm;
Dort schiesst den Gott ein Jäger nieder;
Hier nagt er selber sich als Wurm.

Noch immer lebt der alte Jude,
Durchflucht die Welt mit Saus und Braus;
Die Kirch ist seine Graüelbude,
Es lässt den Hern nicht in Sein Haus.

Und wo er trifft auf Seinen Gängen
Die Wandrer mit der Kreuzeslast,
Muss er sie höhnen und bedrängen,
Weil er das Reich der Liebe hasst.

Dat is een wijsgeerige gedachte, door beelden beligchamen, zoo als het den zoon der Katholieke kerk een behoefte moest zijn, en tevens den zoon van het Zuiden, die in mijmering verloren, niet in het muffe studeervertrek, maar in den schaaûw der bloeijende aloë, zich in den geest opheft tot de eeuwige Waarheid, welke daar troont boven het donkere azuur.

Wij kunnen thans kort zijn. Wij vinden in den vierden Zang den profeet in de eenzaamheid terug. Zoo ergens, hier was gelegenheid om dat hart voor ons te openen, om ons te doen schouwen in de geheimen van den verheven geest.

Daarvoor ware het welligt het voordeeligst geweest hem in een toestand van strijd te plaatsen, waarop een zedelijke zegepraal kon volgen; hij zou in den kamp van verschillende aandoeningen ons grooter zijn verschenen, en ware ons daardoor tevens nadergebragt. De Bull doet hem echter slechts een lofzang aanheffen over de groote dingen, die God *door hem* heeft doen geschieden. (!)

Nog eenmaal gunt de dichter zijn profeet een zegepraal.

Hij predikt weder:

Al 't onreine, dat de woning,
Waar Hij heerschen moet, ontwijdt, -
In 't geheim den grooten Koning,
En Zijn rijk bestrijdt;

Werpt het neder voor Zijn voeten,
Hij vertreedt 't in het stof -
Zoo moet gij den Vorst begroeten,
Wordt uw tuin Zijn hof!

En na die woorden, terwijl de kinderen in witte pleeggewaden ze herhalen, brengt ieder het onreine op den houtmijt. Deze wordt echter spoedig voor den profeet zelven ontstoken. De beweegredenen tot den ommekeer des volks worden niet medegedeeld. Het moet ons genoeg zijn, waar wij zoo weinig van Savonarola's leven hebben vernomen, te weten, dat hij stierf.

Alles zaamvattende, moeten wij ontkennen dat de idé, welke bij den schrijver voorheerschende was, in de hier geschetste handeling is beligchaamd. Wij moeten aan het *geheel* alle eenheid ontzeggen en den weinigen zamenhang opmerken der *deelen*, die, wel verre dat ze elkaâr wederkeerig *postuleren*,

gemakkelijk zijn los te schakelen, zonder dat het gewrocht, waartoe ze behooren, er onvolledigder door wordt. De dictie kenmerkt zich door waterigheid; ze is echter zoetvloeijend - jammer dat dit zich zoo dikwerf aan gene hoedanigheid paart - en de *lezer* beklaagt zich welligt over een gemis aan gloed, verheffing en gedachte, waarvoor de *hoorder* gewis - anders ware de bijval der geleerde genootschappen nog raadselachtiger - zoo geen equivalent, ten minste eenige vergoeding ontving. Ook van dit dichtstuk gelden de woorden van een hedendaagsch dichter: ‘Sie haben das Reich der Poesie erweitert indem sie nämlich die Prosa mit hineinzogen; da durch ist aber die Poesie nicht reicher, sondern prosaischer geworden.’

Dit nog ten slotte: de dichter is declamateur, het is van ongunstigen invloed geweest op zijn stuk; was het hier de plaats, we zouden pogen aan te wijzen, dat geen zijner voortbrengselen, ofschoon geene in die mate, van dien invloed is vrij gebleven.

Misschien dat de Bull's zeer schoon uitgevoerd portret, hetwelk den jaargang van de *Aurora* versiert - wij bedoelen hier vooral de gekozen pose en uitdrukking - duidelijker dan wij het in woorden vermogen, den sleutel geeft tot zijn doorgaand hoofdgebrek.

Zijne bijdragen in den *Holland* vermelden wij slechts even.

Er schuilt geest in het eene bijschrift; jammer slechts dat het er een moest zijn bij een gravure naar een schilderij van Rochussen, waar, zoo als uit alles van diens hand, zulk een ernst en zulk een diepe gedachte uit spreekt.

(*Wordt vervolgd*.)

Eene bijdrage tot de kennis van den vroegeren toestand van het postwezen in ons vaderland.

Mr. J.C.W. le Jeune, Het Brieven-Postwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Utrecht, Kemink en Zoon. 1851.

De geschiedenis van ons Postwezen van vroegeren tijd is voor het eerst in het werk, aan het hoofd van dit opstel vermeld, eene opzettelijke en uitvoerige behandeling ten deel gevallen. De geleerde Schrijver, die zich met dezen arbeid heeft belast, werd daartoe meer bijzonder aangespoord, uithoofde hij zich in het bezit bevond eener verzameling van tot het gemelde onderwerp betrekkelijke, meest officiële stukken en bescheiden; zij waren van leden zijner familie afkomstig, die in een vorig tijdvak bedieningen bij de Posterijen bekleedden. Naar ons gevoelen heeft hij zich over het algemeen uitnemend van zijne geenszins gemakkelijke taak gekweten, en wij mogen niet nalaten op zijn werk de aandacht te vestigen, in het bijzonder van hen, die het behandelde onderwerp als zoodanig ter harte gaat, of hunne staatshuishoudelijke kennis omtrent een vroeger tijdperk onzer geschiedenis wenschen uit te breiden. Tot dit doel meenen wij mede te werken door de navolgende schets, waarvan de bouwstoffen grootendeels uit het boek van den Heer le Jeune zijn ontleend, en dat welligt op sommige punten het dáár vermelde aanvult en toelicht.

Over de middelen en wegen die in den vroegsten tijd hier te lande tot het overbrengen der briefwisseling gebezigd werden, is weinig met zekerheid te zeggen. Gelijk elders geschiedde, mogen wij gissen, dat men zich ook bij ons tot dat einde bediende, behalve van expressen te voet of te paard in bijzondere gevallen, van de toevallige gelegenheden, die zich aanboden met personen, welke beroepswege of om andere redenen veelal reizende en trekkende waren, zoo als monniken en marskramers, of soms pelgrims. Als instelling, welke hoofdzakelijk diende tot het brievenvervoer en als zoodanig min of meer aan vaste, door plaatselijke keuren bepaalde, regelen was gebonden, wordt het eerst van de zoogenaamde *Bodenschappen* gewag gemaakt. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Bodenschappen het vroegst in Duitschland hebben bestaan, en vandaar op Hollandschen bodem zijn overgeplant, terwijl de naam van *Koopmansboden*, die aan derzelver deelgenooten gegeven werd, genoegzaam aanduidt, dat ze voornamelijk, zoo niet uitsluitend, ten gerieve van den handel waren ingesteld. In sommige onzer koopsteden, bepaaldelijk te Amsterdam, bestonden enkele Bodenschappen reeds op het laatst der 16de eeuw, en misschien vroeger. Langzamerhand zich uitbreidende en verbeterende[1], zijn ze een' geruimen tijd het eenige middel geweest, waardoor de schriftelijke betrekkingen met het binnen- en buitenland werden onderhouden.

Toen zich evenwel aan meerdere spoed en veiligheid voor het brievenvervoer de behoefte deed gevoelen, werden de Bodenschappen in hunne belangrijkste en voordeeligste correspondentiën gaandeweg door de Postkantoren verdrongen, die in dit opzigt beter aan de eischen van den tijd beantwoordden. Daar echter de boden zich niet gemakkelijk hunne oude regten lieten ontnemen, zoo gaf dit tot velerlei botsing aanleiding. Ze bleven met het verzamelen der brieven, als van ouds, voortgaan, en wisten van de Postkantoren het vervoer der depèches met hunne middelen te bedingen.

Ieder Postkantoor stond op zich zelf; ze werkten (zoo men 't noemde) elk afzonderlijk op bepaalde landen en plaatsen. In de groote steden telde men alzoo verscheidene kan-

1 De dienst tusschen Amsterdam en Hamburg b.v. had plaats door 12 boden, waarvan *zes* in de eene, en even zoo veel in de andere stad verblijf hielden. Het overbrengen van goederen en brieven geschiedde per as.

toren, meestal hun' naam ontleenende aan het land of de voornaamste plaats, waarvoor of waarover hunne correspondentie ontvangen en verzonden werd, en voorzien van eigen personeel en afzonderlijke localen. Zoo vond men te Amsterdam in de 17de eeuw de Antwerpsche en Engelsche posterij, in hetzelfde kantoor vereenigd; voorts het Hamburgsche, het Keulsche, het Texelsche en het Binnenlandsche Postkantoor, terwijl met dit laatstgenoemde het Bredasche en Bossche kantoor vereenigd was. Daarenboven bestond er gelegenheid tot verzending van brieven met markt- en veerschippers, alsmede met geheel op zich zelf staande boden. Te 's Gravenhage waren ook niet minder dan *zes* kantoren aanwezig, hoewel sommigen daarvan later, dan die te Amsterdam, schijnen te zijn tot stand gebragt. Eveneens waren er verschillende kantoren gevestigd te Dordrecht en in nog eenige andere steden. Sommige kantoren strekten hunne regten mede tot andere plaatsen uit. Het kantoor te Enkhuizen b.v. was afhankelijk van dat te Hoorn, hetwelk er eenen commies had aangesteld. Elders vond men Postmeesters, die deze betrekking voor verschillende steden gelijktijdig bekleedden. De Postmeester van Gouda was het tevens van Tilburg, gelijk die van Gorinchem het was voor Eindhoven. Zoo zag zich ook de bode van Amsterdam op Groningen met het Postkantoor in laatstgemelde plaats belast. Bijzondere vermelding eindelijk verdient nog de post-inrigting te Steenbergen, waardoor uitsluitend in de correspondentie met de voornaamste Zeeuwsche steden werd voorzien. Deze posterij, waaraan kostbare ritten verbonden waren, was geheel voor eigen rekening door eenen particulier, J. le Jeune, in werking gebragt, nadat hij alvorens door den Prins van Oranje, die te Steenbergen als Heerlijkheid van het huis Oranje-Nassau de begeving der ambten bezat, in 1734 als Postmeester aldaar was aangesteld.

In enkele gevallen werd de Posterij voor rekening der steden zelve uitgeoefend[1], doch meestal waren het bijzondere personen, of, zoo als bijna in alle groote steden der provincie Holland, de voornaamste regeringsfamiliën, die, soms door uitkoop van vroegere bezitters, het regt daartoe

1 Dit was onder anderen het geval te Utrecht, waar de winsten tot onderhoud der armen strekten, en later te Rotterdam. In deze laatste stad genoten de Predikanten, onder den naam van verhoogde nieuwjaarsgelden, eene jaarlijksche som van ƒ 100 uit de opbrengsten der Posterijen.

verkregen hadden, en de voordeelen, zoo het schijnt onverdeeld, zonder tot eenigen afstand aan de stedelijke kassen verpligt te zijn, genoten. Onder de personen en familiën, die zich jegens het Postwezen verdienstelijk hebben gemaakt door het oprigten van kantoren of het in werking brengen van diensten, vinden we, om ons tot de provincie Holland te bepalen, de namen opgeteekend van Geelvinck en Six te Amsterdam; Clignett te Leyden; Twent te Delft; van Assendelft, Dedel en Schuylenburgh te 's Gravenhage.

De middelen, die tot het vervoer der brieven op de belangrijkste liniën strekten, en daaronder in de eerste plaats die, waarmede de gemeenschap met het buitenland werd onderhouden, waren door de groote steden of de aldaar gevestigde kantoren, en voor hunne rekening, aangelegd. De voorwaarden, waarop het aan andere plaatsen, wier min belangrijke correspondentie de kosten van eigen ritten, dan alleen voor zoover ze strekken moesten om zich hier of daar aan te sluiten, niet konde goedmaken, vergund werd zich van die middelen te bedienen, werden door overeenkomsten geregeld. De willekeur, waarmede, ten opzigte dier minder aanzienlijke plaatsen, daarbij werd te werk gegaan, kan uit het volgende voorbeeld blijken. Door het rit, dat het Texelsche kantoor te Amsterdam dagelijks op den Helder onderhield, en hetwelk door middel van postschuiten in verbinding stond met het eiland Texel, ten behoeve van de aldaar ter reede liggende schepen, werden de brieven, die van Texel afkomstig en voor de Noord-Hollandsche steden, waar het rit langs liep, bestemd waren, niet onderweg afgegeven, maar alle te Amsterdam aangebragt, ten einde de zeetijdingen en andere, het allereerst daar bekend te doen zijn. Eerst met de terugkeerende post uit Amsterdam deed men ze op de plaatsen van bestemming bezorgen. Behalve de belangrijke vertraging, die hieruit ontstond, berekende men nog daarenboven, voor de aldus vervoerd wordende correspondentie, het port naar den geheelen afstand, dien men haar op eene zoo onnoodige en onredelijke wijze had doen afleggen.

Als vereenigingspunt, waar onderscheidene posten te zamen kwamen, was in die dagen vooral het kantoor te Alphen belangrijk. Het behoorde aan eene Societeit, waarin alle voorname steden van Holland (waaronder ook Amsterdam, hoewel deze stad buitendien te Alphen nog een afzonderlijk kantoor had), alsmede die van de Generaliteits-

landen, achtereenvolgende getreden waren. Door vijf verschillende ritten, wier vertakkingen zich tot in het buitenland uitstrekten, werden aldaar uit even zoo vele rigtingen brieven aangebragt, en, na hunne verwisseling of sortering te hebben ondergaan, weder verzonden.

De voet en de wijze, waarop de briefwisseling met het buitenland gevoerd werd, berustte op contracten door sommige Hollandsche steden te dier zake met vreemde Postbesturen gesloten. De levendigheid dier briefwisseling in het algemeen deed in hare goede regeling veel belang stellen, weshalve niet zelden verbeteringen op dit punt werden ingevoerd, welke soms met de vernieuwing der contracten gepaard gingen. Dit belette evenwel niet het ontstaan van talrijke conflicten van allerlei aard, voornamelijk ook met de tusschen beide gelegen Staten, langs wier grondgebied de brievenmalen verzonden werden. De oudste betrekkingen, wat het buitenland betreft, zijn hoogst waarschijnlijk met Duitschland aangeknoopt geweest, hetwelk, als de zetel van het Hanseverbond, al vroeg voor onze handels-correspondentie eene groote belangrijkheid bezat.

Om de bijzonderheid der zaak dienen wij hier te gewagen van eene postdienst, welke door het Duitsche Rijks-Postbestuur[1] op het territoir van onzen Staat was daargesteld, in verbinding met een dagelijksch rit van Maaseik op Keulen, en vandaar op Frankfort, Neurenberg en Regensburg naar Weenen, vice versa. Deze dienst, welke met 1°. April 1749 in werking kwam, werd door in keizerlijk liverei gekleede Postillons, die op de Hollandsche Postkantoren af en aanreden, uitgevoerd; en tot de behandeling der daarmede te verzenden en aangebragte pakketten waren te Gorinchem en te Eindhoven speciale Postmeesters, door het gemelde Postbestuur aangesteld. Deze zaak gaf later, toen men aan die aanmatiging een einde wilde maken, en dit ook werkelijk deed, tot langdurige onderhandelingen aanleiding, welke door onzen toenmaligen Envoyé bij het Oostenrijksche Hof, de Heer van Burmania, te Weenen, gevoerd werden. Zijne brieven, bij die gelegenheid gewisseld, en waarvan er een als bijlage achter het werk van den Heer le Jeune voorkomt,

1 Men weet dat het huis van Thurn en Taxis in Duitschland met het Postbestuur was belast, waarmede het in 1616 door Keizer Matthias over de geheele uitgestrektheid van het Rijk werd begiftigd.

bevatten zeer belangrijke beschouwingen, ook ten aanzien der te volgen beginselen bij het Postwezen in het algemeen. Eindelijk gaf het geval, hier bedoeld, aan de Staten van Holland aanleiding tot het nemen eener resolutie (van den 2^{den} December 1756, zie Groot-Plakkaatboek, Deel VIII, bl. 898) tegen het rijden van vreemde Postillons op het grondgebied van den Staat.

Tot dusver hebben wij getracht, in een beknopt en vlugtig overzigt, eenig denkbeeld te geven van den toestand van het Postwezen hier te lande, sedert zijne vroegste wording. Thans zijn wij genaderd tot het tijdstip, waarop voor deze inrigting eene nieuwe orde van zaken is begonnen, ten gevolge van de overdragt der Posterijen in Holland en West-Friesland aan het gemeene land. Het voornemen, daartoe reeds vroeger geopperd, kwam bij de verheffing van Willem IV, tot Stadhouder in de genoemde provincie, in den jare 1747 op nieuw ter sprake, en werd binnen weinige weken, met eene enkele uitzondering, overal tot stand gebragt. 's Gravenhage, daarin spoedig door vele steden gevolgd, deed de opdragt aan den Stadhouder, die er op zijne beurt het land mede begunstigde. Delft deed onmiddellijk afstand aan het land. Te Amsterdam alléén was men weigerachtig. Het kostte ruim een jaar overleg, waarin de Prins zelf tusschen beide kwam, en gedurende welken tijd eene andere Regering op het kussen was gekomen, eer men er daar toe besloot. De overgifte was door alle steden, zoowel aan den Prins als door dezen aan het land, geschied zonder eenig voorbehoud. Slechts omtrent de stad Hoorn werd gespecificeerd: voor zooverre de Stedelijke Regering daarover de dispositie toekwam.

Het blijkt alzoo uit het medegedeelde genoegzaam, dat het brievenvervoer tot dusver werd beschouwd als een stedelijk regt, waarover de stedelijke Regeringen uitsluitend hadden te beschikken. De wegschenking aan het land was ook niet anders dan de overdragt van dit *regt* als zoodanig, en het zal later blijken, dat de belangen der toenmalige bezitters daarbij in geenen deele werden gekrenkt. Alvorens echter wenschen wij nog een oogenblik bij die gebeurtenis stil te staan.

Het behoeft geen betoog, dat bij eenen stand van zaken, waar iedere stad zelfstandig handelde, de noodige eenheid, die bij het Postwezen zeker een allereerst vereischte is, ge-

heel ontbrak. Verschillende en ongelijkmatige tarieven, onderscheidene wijzen van verzending, gedwongen frankering, ook der binnenlandsche brieven, zoo de kantoren van afzending en bestemming niet omtrent de verrekening der porten waren overeengekomen; daarbij weinig veiligheid voor de correspondentie, door geen hooger gezag beschermd; gemis van eene voldoende contrôle ten opzigte der geldelijke verantwoording, en zeker niet de minst zuinige wijze van beheer, dit alles, en nog veel meer, was daarvan het natuurlijk gevolg. Doch het onderwerp, waarop dit gebrek aan eenheid misschien wel het meest nadeelig van allen terugwerkte, is de regeling van den loop der posten. Men roepe zich slechts voor den geest, hoe eene dergelijke regeling vóór alles een onderling verband en eene behoorlijke aaneenschakeling der verschillende posten vordert, om overtuigd te zijn, dat men, om hiertoe te geraken, op een geheel onpartijdig standpunt, waar men het geheel overziet en bestuurt, en slechts het algemeen belang in het oog houdt, dient geplaatst te zijn. Er is dan ook, naar ons oordeel, geen argument, dat zoo krachtig voor de noodzakelijkheid van een monopolie van het brievenvervoer in handen van den Staat pleit, als juist de omstandigheid, dat alléén op die voorwaarde een' aaneengeschakelde postenloop te verkrijgen is, waartoe ten eenenmale de mogelijkheid ontbreekt, wanneer daaromtrent, in geval het bedoelde vervoer aan de bijzondere nijverheid is overgelaten, tusschen verschillende ondernemers, wier belangen en inzigten soms hemelsbreed verschillen, moet worden overeengekomen.

Het vorenstaande is in allen deele toepasselijk op den toestand van ons Postwezen vóór het tijdvak der ineensmelting; en hoezeer tot den gedanen stap in 1747 ook staatkundige, met de nieuwe organisatie der Gemeentebesturen in verband staande redenen mogen geleid hebben, zoo strekt niettemin het te dier zake, in het belangrijkste gewest van het land, eenparig genomen, en binnen zoo korten tijd voltrokken besluit, naar ons inzien, allezins ten bewijze, dat men de gebreken van de bestaande inrigting ondervond en begreep.

Bij de opdragt aan het land, we merkten het reeds op, was door de steden niet meer dan het *regt* tot het oprigten eener Posterij, zoo als het door sommigen uitdrukkelijk werd genoemd, afgestaan. De particuliere bezitters, of de

steden zelve, zoo ze regtstreeks het Postkantoor onder hun beheer hadden behouden, moesten in alle geval op de eene of andere wijze worden schadeloos gesteld. Dit vloeide van zelf uit de aanneming van het aanbod voort, en dit punt heeft ook nimmer van de zijde der Lands-Regering een onderwerp van tegenspraak uitgemaakt. Nadat de verschillende middelen tot zoodanige schadeloosstelling, door eene ingestelde Commissie, bestaande uit zes Commissarissen, die in het algemeen belast waren met het maken van de noodige schikkingen tot het aanvaarden der Posterijen, waren onderzocht, werd besloten, om tot eenen uitkoop, waarin ook sommige marktschippers en boden begrepen waren, over te gaan, en wel bij jaarlijksche betaling eener aan het genoten voordeel geëvenredigde som, *levenslang* of, zoo het steden en corporatiën gold, voor 25 tot 30 jaar. De opbrengst van iedere Posterij gedurende tien jaar, van 1738 tot 1747, werd voor elke uitkeering tot grondslag aangenomen voor de berekening van het gemiddeld jaarlijksche bedrag. Op die wijze geraakte men, volgens de opgaven door de belanghebbenden zelve verstrekt, tot een cijfer van ƒ 347,994.18, als het totaal der dedommagementen voor het *eerste* jaar. Door versterf werd deze som jaarlijks minder, en was 15 jaren na den genomen maatregel tot omstreeks de helft, of tot ƒ 169,348.17½ teruggebragt. Tot in het begin dezer eeuw hebben er gededommageerden voortgeleefd. De geheele uitgave heeft iets meer dan zes millioen gulden beloopen, voor welke gezamenlijke som mitsdien door den Staat het eigendom der Posterijen in Holland en West-Friesland is verkregen geworden.

Inmiddels was de straks genoemde provisionele Commissie in 1751 door een vast bestuur, de generale Directie uitmakende, vervangen, en nadat alle verdere voorbereidende maatregelen waren afgeloopen, had het aanvaarden van het beheer van landswege werkelijk plaats op den 1sten Julij 1752. In de provinciën, buiten Holland, bleef alles op den ouden voet. Eerst eene halve eeuw later werden de Posterijen in de Bataafsche Republiek, bij een besluit van het Staatsbewind, *nationaal* verklaard, en met de oude Hollandsche Posterijen vereenigd, welke maatregel op nieuw met het verleenen van schadeloosstelling aan de belanghebbenden is gepaard gegaan.

Het ligt geenszins in ons plan in bijzonderheden te treden,

omtrent de voorzieningen, die sedert 1752 tot organisatie van het Hollandsche Postwezen, in verband met zijne nieuwe verhouding, genomen werden. Genoeg zij het aan te stippen, dat de elkander opvolgende Postbesturen daarin met ijver en veerkracht, maar tevens met onbekrompenheid, zijn te werk gegaan, zoodat binnen een betrekkelijk kort tijdsbestek, ten opzigte der belangrijkste aangelegenheden, eene eenparige wijze van behandeling was tot stand gekomen, en vele verbeteringen waren ingevoerd, terwijl spoed en goedkoopheid niets te wenschen overig lieten. Dat de Hollandsche Posterijen gunstig bekend stonden, mag daaruit worden afgeleid, dat de Russische Ambassadeur te 's Gravenhage zich in 1782 tot het Bestuur onzer Republiek wendde, om, namens zijne Regering, dienaangaande uitvoerige inlichtingen te erlangen.

J.P. HOFSTEDE.

Bibliographisch album.

De Russische Schuld. Bedenkingen tegen de conventie van 30/18 *Augustus* 1850, *door Mr. G.W. Vreede. Amsterdam, bij J.F. Schleijer*. 1851.

Moeijelijk zou het zijn een onderwerp aan te wijzen, meer dan de vordering van Rusland geschikt om het Hollandsch hart in vlam te zetten. Nog eens wordt de herinnering opgewekt aan die lange reeks van vernederingen, door trouwelooze bondgenooten aan een weerloos slagtoffer opgelegd; na een tijdsverloop van vele jaren komt de autokraat, in een luim van verbittering over te leur gestelde verwachtingen, waarmede de Hollandsche natie eigenlijk niet gemoeid is, het schandloon van verraad en afval eischen. Voorwaar, wie nog van Keizer Nikolaas als van een edelmoedig Vorst durft spreken, - wie door het lot der Polen en Tjerkessen en Hongaren, de edelste volksstammen, die de Czaar op het hart heeft getrapt, niet tot andere gevoelens werd gebragt, - hij kan uit het laaghartig gedrag jegens Holland tot juister inzigt komen. Zoo een sprank van zielenadel in het keizerlijk gemoed gloeide, - zoo de trotsche gebieder niet de slaaf zijner hartstogten en van willekeur was, hoe ware het mogelijk, dat hij met fijn berekend overleg na twintig jaren aan eene mishandelde natie haar goud zou pogen af te persen. Eené andere vraag is het evenwel, of bij het onderzoek naar regt en verpligting soortgelijke overwegingen niet beter worden ter zijde gesteld; of het kalm oordeel niet beroerd, het helder inzigt niet beneveld wordt door de taal van gekrenkt gevoel en de herinnering van onregt; en of het niet verkieslijk is, nu de Czaar tot de kunstenarijen en berekeningen eens procureurs is afgedaald, in bedaarde gemoedsstemming zijne vordering na te gaan. Professor Vreede schijnt aan zoodanige handelwijs de voorkeur te schenken: althans hij heeft zijne verontwaardiging voor de conventie en onze tegenwoordige bewindslieden gespaard. Met zeldzame grootmoedigheid is de man, dien wij voorheen, als doortrokken met Belgische revolutionnaire begrippen, hoorden afmalen, tot lofredenaar opgetreden van datzelfde ministerie, dat destijds een zeer waakzaam oog op hem hield: ‘quantum mutatus ab illo.’ Ja, wel beleven wij dagen, in welke veel geschiedt, wat vroeger onmogelijk toescheen (bl. 69). Hoe dit zij, op argumenten en gronden komt het aan; zien wij derhalve, met welke redenen het betoog is omkleed en aangedrongen. Na in den aanhef te hebben afgekeurd, dat ‘de vesting zonder slag of stoot is overgegeven,’ of met andere woorden, de overhaasting te hebben gegispt, waarmede de tegenwoordige minister tot de conventie is toegetreden, geeft de schrijver zijne bevreemding te kennen over het lijdelijk gedrag, het raadselachtig stilzwijgen door Rusland jaren lang bewaard, en wordt (uit de Russische nota van April 1850) de ‘divergence d'opinions ou d'intérêts’ tegenover de betuiging van vriendschap en goede verstandhouding (in het tractaat van 1-13 September 1846) gesteld. Naïf voorwaar is bij een' Hoog-

leeraar in het staatsregt dit goedgeloovig hechten aan de woorden van een verdrag van handel en scheepvaart! ‘Wat,’ roept hij in zijne onschuld uit, ‘wat is er dan toch in die vier jaren gebeurd? welk kwaad hebben wij sedert 1846 bedreven, om het nu ten koste van het eergevoel der natie te moeten afkoopen?’ Is dan de schrijver alleen een vreemdeling in Jeruzalem, en bleef te Utrecht onbekend, wat elders door Nederland van algemeene bekendheid is, dat de erfgenamen van Willem II geweigerd hebben de galerij van prachtige schilderstukken aan de Petersburger afgevaardigden over te leveren; dat het voorgeschoten millioen onverwijld gevonden was en weêrgegeven, en dat ‘de schrandere en grootmoedige Vorst’ het volk, waaraan Rusland zijne beschaving en opkomst moet dank weten, straft wegens familie-twisten, en om het verlies van kunstgewrochten. Roekeloos en ligtvaardig is de bewering (bl. 5), ‘dat negen ministers achter elkander zich niet in 't minst hebben bekreund om deze schuldvordering.’ Men weet althans in sommige kringen te 's Hage maar al te wel, dat deze netelige zaak aan velen der genoemde ministers voortdurend zorgen baarde; dat alleen persoonlijke invloed van den ontslapen Vorst het onweder telkens heeft afgekeerd, en dat, wel verre van ‘de omzigtigheid van den Heer Verstolk’ te roemen, ieder billijk beoordeelaar erkennen moet, dat deze eisch één der vele lasten is, door den Hertog der volharding op de schouders zijner opvolgers gelegd. Zoo hier van ministerie sprake mag zijn, dan boet het ook in dit geval voor de feilen zijner voorgangers! Of evenwel de blijkbare affectatie, waarmede de Utrechtsche Professor herhaaldelijk van ministerie spreekt, terwijl de stukken slechts de onderteekening van twee ministers dragen, door gronden van staatsregt of billijkheid geregtvaardigd wordt, - of zij vooral na eene latere verklaring des ministers van buitenlandsche zaken is vol te houden, zullen wij hier niet onderzoeken. - De volgende bladzijden (6-10) zijn aan een overzigt der Conventie en Memorie van Toelichting gewijd, met zijdelingsche, door niets gemotiveerde, schimpschoten op ‘onze jongere diplomatie,’ en vermelding van ‘een in de leiding der buitenlandsche aangelegenheden grijs geworden staatsman.’ Elders noemt de schrijver het ‘een' duren pligt den minister (Verstolk) te verdedigen, die zich zelf niet meer verdedigen kan,’ en bl. 40 roemt hij ‘de handeling van een staatsman, die de eer van zijn vaderland lief had.’ Waartoe toch die onhandige lofredenen op een staatsman, onder wiens leiding de helft van een koningrijk verspeeld, de wederhelft met schulden is overladen; door wiens medewerking het misnoegen eener trouwe bevolking opgewekt en aangevuurd werd, en het wantrouwen op de bewindslieden zoo hoog klom, dat de afstand van een troon, en gewijzigde instellingen, en liefde voor een' Vorst, die zijn bloed voor het vaderland stortte, ter naauwer nood voldoende waren, om de ontevredenheid te bedwingen. Die retrospectieve beschouwingen, verschoonbaar welligt in hen, die door antecedenten en familie-herinneringen aan de zaak des behouds zijn verbonden, schijnen weinig voegzaam in een Neophyt, die zulke zware vergrijpen tegen het nu gevierde stelsel heeft te boeten! Even weinig gegrond en hoogst willekeurig is de would-be fijne onderscheiding tusschen ‘S.M. Neerlandaise, S.M. le roi des Pays-Bas, S.M. Belgique’ in I vervat. Dat die woorden bij afwisseling in de hier overgelegde stukken zijn gebruikt, - dat nog in de laatste nota van den Baron de Maltitz gesproken wordt van ‘traité définitif, conclu en 1839 entre les *Pays-Bas* et la Belgique,’ van ‘Sa Majesté Néerlandaise,’ en ‘Gouvernement Néerlandais,’ van ‘le Roi des Pays-Bas,’ en ‘Gouvernement des Pays-Bas,’ zonder eenig blijk, dat die uit de lucht gegrepen onderscheiding in de taal der diplomatie erkend of aangenomen is, valt ieder in 't oog, en is reeds door het Handelsblad (n°. 6178) aangewezen.

Diensvolgens is ook de kracht der redenering in II (bl. 11-15) voor een goed deel ontzenuwd. Juist blijft de opmerking, dat ‘bezit *en* souvereiniteit,’ verg. art. 5 van het tractaat van 19 Mei 1815, de conditio resolutoria was: en een gouvernement, dat voortdurend van ‘in opstand geraakte gewesten,’ van ‘oproerige zuidelijke provinciën’ sprak, dat in zijn officieel orgaan de gebeurtenissen binnen België onder de rubriek van vaderlandsche tijdingen bragt, kon volhouden, dat, ja, het bezit, maar mogt zeker niet beweren, dat ook de souvereiniteit over België verloren was. De eenige lof, aan de toenmalige gezaghebbers billijkerwijs verschuldigd, is deze: dat zij zorgvuldig vermeden hebben uitdrukkingen te bezigen, die hunne dubbelzinnige houding tegenover Rusland konden compromitteren. Om niet te betalen hield men vast aan het verloren bezit; om niet den tegenstand op te geven, klemde men zich aan de souvereiniteit. De verwijzing naar het geschrift van Hogendorp (bl. 13) doet niets ter zake: eene kwade dienst, welke de belezenheid des Hoogleeraars hem meermalen bewijst. Niet naauwkeurig, althans onvolledig is het citaat uit het twaalfde Protocol, op bl. 14. Men leze slechts in het aangehaald Recueil, I, bl. 107, de woorden: ‘ils ont pensé qu'au lieu de reprendre ses anciennes dettes tout-entières,’ etc., en zie verder op bl. 115, art. XV, vooral ook de authentieke verklaring, bl. 161.

Verre het best geslaagde deel dezer brochure is, naar ons voorkomt, het sub III geleverd betoog, met verwijzing naar de Memorie van den Vice-Kanselier Graaf van Nesselrode. Dit Précis des Négociations, relatives à la séparation de la Belgique d'avec la Hollande, et à l'indépendance future du nouvel état (Murhard, Supplément au recueil des principaux traités, tome XVI, page 357-380), had ongetwijfeld met vrucht tegen enkele Russische beweringen kunnen gebezigd worden, en verdient wel eene plaats onder de reeks van stukken aan de Staten-Generaal overgelegd. Den Russischen gezant met wapens uit het arsenaal van den Graaf van Nesselrode te bestrijden heeft eigenaardige bekoorlijkheid, schoon wij de vrees niet kunnen van ons weren, dat Rusland een even voordeelig kampveld voor zich geopend zag. De geslepen staatkunde van het keizerrijk had alle kansen dermate berekend, dat de fijnst gesponnen redenering haar niet verwarren kon. - Minder gelukkig en afdoend is de bestrijding uit de Conventie op 16 November 1831, tusschen Rusland en Groot-Britannië gesloten. Het beroep op deze overeenkomst is zoo vaak misbruikt, de geschiedenis van dit verdrag zoo weinig gekend, de feiten althans uit de beraadslaging in het parlement zoo zeer vergeten, dat 't niet geheel overbodig kan zijn ze beknoptelijk in herinnering te brengen. De Britsche ministers hadden begrepen, ondanks de Belgische onlusten en aanvankelijke afscheuring van Holland, het aandeel van Groot-Britannië in de Russische schuld te kunnen betalen zonder nieuwe magtiging van het parlement. Men houde hierbij in het oog, dat de tekst van het tractaat van 19 Mei 1815, art. 3, luidt: ‘His Majesty the King of the United Kingdom of Great-Britain and Ireland engages on his part, to recommend to his Parliament to enable Him to take upon Himself an equal capital,’ etc., en art. 5: ‘It is hereby understood and agreed, that the said payments on the part of their Majesties the King of the Netherlands and the King of Great-Britain shall cease and determine, should the possession and the sovereignty (which God forbid) of the Belgic provinces at any time *pass* or be severed from the dominions of his Majesty the King of the Netherlands, previous to the complete liquidation of the same.’ Op den 26sten Januarij 1831 bragt Mr. Herries de vraag in het Huis der Gemeenten ter sprake. Uitgaande van de conventie van 13 Augustus 1814, bewees hij, dat de verdediging der Belgische gewesten en hunne vereeniging (incorporation) met Holland het eigenlijk doel, grond en voorwaarde der be-

taling was. Groot-Britannië zou met Holland een gelijk deel der schuld dragen, en gelijke parten (equal shares) voldoen; ook zou 't zonderling en dwaas zijn, ware het anders; hoe toch kon Engeland zich verbinden, om afzonderlijk (singly) te betalen, niet om eenig algemeen belang, maar tot zeker bepaald doel, waarbij Holland inzonderheid betrokken was. En wat was er gebeurd? Terwijl Holland de betaling geweigerd had, was de Engelsche schatkist voortgegaan nu reeds drie termijnen te betalen. Kon men toelaten, dat de bestuurders der schatkist (Lords of the Treasury) hunne magt te buiten gingen, en was niet de pligt der bewindslieden geweest in de vergadering te verschijnen, de zaak open te leggen, en de noodige magtiging te komen vragen, die het parlement gewis niet zou geweigerd hebben te verleenen. Hij stelde derhalve voor te besluiten, vooreerst, dat de Leden der Thesaurie alleen bij de wet gemagtigd waren tot de betaling van het Engelsch aandeel in de Russische schuld over te gaan, overeenkomstig de bepalingen van het verdrag; ten andere, dat de betaling dier gelden afhankelijk was gesteld van de voortdurende vereeniging van Holland en Belgie; eindelijk, dat, daar de beide staten nu gescheiden waren, alle betalingen sedert de scheiding geschied op geene parlements-acte berustten, en gedaan waren in strijd met 't tractaat, dat de leening erkend had. Tot verdediging van de handelingen der Ministers voerde Lord Althorp aan, dat de eigenlijke vraag deze was, of de staat niet moreel (in honour) tot voortdurende betaling was verpligt. Alleen op den strengen letter van het tractaat ziende, mogt Engeland al niet verbonden schijnen, bij naauwkeurig onderzoek van den geest en de bedoeling was hem gebleken, dat men in eere tot de betaling gehouden was, en dat Engeland alleen uit dien hoofde tusschen Holland en België had kunnen interveniëren. De scheiding door de ontwerpers van het verdrag beoogd was eene scheiding door buitenlandsch geweld, en had niets te maken met eenigerlei afscheuring ter zake van inwendige tweespalt. Het was slechts gedeeltelijk waar, dat men met 't verdrag de vereeniging der Hollandsche en Belgische gewesten had willen verzekeren onder het stamhuis van Oranje, of dat Nederland alleen bij den inhoud belang had. Was 't voor Rusland niets waard zekerheid te erlangen voor de voldoening der schuld? En was niet blijkbaar het streven der Britsche regering daarheen geweest, toen zij het rijk tot betaling der helft van Hollands schuld aan Rusland verbond, om Rusland belang te doen hebben bij het handhaven der vereeniging van den Nederlandschen staat? Daarom was dit verdrag door Engeland aangegaan; en in billijkheid bleef het bij voortduring verbindend. Of Holland al weigerde te betalen, deed niets ter zake. Zoo iemand zich gezamenlijk met een' derde tot vereffening eener schuld verbonden had, zou hij eerloos handelen, indien hij zocht van zijne verpligting zich los te maken, omdat die derde weigerde zijne verbindtenis gestand te doen. Wanneer de voorwaarden eener schuldverbindtenis gewijzigd wierden of vervielen ten gevolge van omstandigheden buiten toedoed des schuldeischers, hield daarom dan tevens de zedelijke verpligting des schuldenaars op? Toen deze zaak voor de eerste maal ter zijner kennis kwam, raadpleegde hij met de regtsgeleerde advizeurs der Kroon over de vraag, of onder de bestaande omstandigheden, Engeland verpligt was met betalen voort te gaan. Hun advies hield in, dat dit rijk tot voortzetting van die betalingen verbonden was door een tractaat, terwijl de parlements-acte louter als formele goedkeuring der wetgevende magt was te beschouwen. In gevolge de uitspraak der lands-advokaten, die geheel met zijn gevoelen overeenkwam, werd een mandaat ter betaling afgegeven. Lord Grenville, met 't beheer der schatkist belast, gaf aanvankelijk twijfel te kennen, of wij wel tot voortdurende betaling verpligt waren; doch na de gronden der advizeurs te hebben overwogen, stemde

hij de juistheid hunner inzigten toe, en keurde bij gevolg de handelingen der schatkist goed. Daarna gingen die regtsgeleerde raadslieden (the Attorney and Solicitor-General) tot toelichting en verdediging van hun advies over. Hun hoofdgrond kwam hierop neder, dat de verpligting, om te blijven betalen, eershalve en in billijkheid bestond. Wij zullen sommige argumenten voorbijgaan, b.v. dat het aanranding van een koninklijk praerogatief zou zijn zich met een tractaat te mengen, dat nog niet was afgeloopen (waarop Sir James Scarlett antwoordde, dat hierdoor een praerogatief zou worden opgedragen, niet enkel om verdragen te sluiten, maar ze ook uit te leggen naar het goeddunken der Kroon, zelfs na verleende goedkeuring van het parlement), alsmede eene bewering van den Solicitor, dat het maximum van 3 millioen ponden sterling, waartoe ten gevalle van Holland eene verbindtenis was aangegaan, voor een deel althans moest gerekend worden te zijn verstrekt voor de Hollandsche koloniën, in wier bezit Engeland sinds den algemeenen vrede gebleven was, - of het niet snijdend betoog, ‘dat men den Russischen Keizer wegens een billijk aanzoek geene parlements-acten kon tegenwerpen, die hij niet kende:’ - immers, bij verschil tusschen deze acten en het keizerlijk aanzoek, hadden ook de ministers zich in de strekking vergist, en door hunne handeling de verleende magt overschreden. Ook Dr. Lushington verdedigde het gevoelen, ‘dat het gebeurde blijkbaar een casus improvisus was, waarvoor Rusland niet was te laken.’ Maar ook in dat geval behoorden de ministers voorziening bij het parlement gevraagd te hebben. Want juist dit was het bezwaar, niet dat het gouvernement voorstellen aan het parlement gedaan had, die deze vergadering niet in haar belang of eershalve verpligt was goed te keuren, maar dat zij op eigen gezag, zonder het parlement te raadplegen, gelden hadden betaald, waartoe geene wet hun bevoegdheid verleend had. Mr. Frederick Pollock, Sir James Scarlett en Sir Edward Sugden achtten de zaak zoo duidelijk en ten nadeele der ministers uitgemaakt, dat geen enkel betwistbaar punt was overgebleven. De woorden der parlements-acte magtigden den betrokken ambtenaar tot de uitbetaling van zekere sommen gelds, zoolang een bepaald geval aanwezig was. Dit geval bestond niet meer. Wat werd er dan van het regt? De uitdrukkingen van het tractaat waren, dat de betaling zou voortduren, totdat België van Holland gescheiden was (passed away). Kon men eene meer omvattende uitdrukking kiezen? Was België niet van Holland losgemaakt: want de woorden tot buitenlandsch geweld te beperken was niet redeneren, maar willekeurige uitlegging opdringen. Was Holland nog tot betalen verpligt? - dit werd zelfs door de ministers niet beweerd. En toch kon men niet aannemen, dat het tractaat buitenlandsch geweld voor hen, maar iets anders ten aanzien van Engeland bedoeld had. Lord John Russell betoogde, even als Lord Althorpe, dat men op den geest letten moest, en dat deze de betaling wettigde. Nooit was eene motie voorgesteld zoo blijkbaar uit partijgeest, of minder uit zucht ter besparing van uitgaven, of strekkende om een constitutioneel beginsel te handhaven. Het gedrag der ministers zou worden afgekeurd zonder overlegging of onderzoek van stukken, zonder eenigzins acht te slaan op de gebeurtenissen van 1830 en 31, waarvan de uitlegging van het tractaat grootelijks kon afhangen. Nadat Mr. C. Wynn deze gronden bestreden had, nam Sir Robert Peel het woord. Hij meende, dat eigenlijk de vraag was, niet of er eene moreele verpligting voor Engeland tot betalen bestond, maar of een ondergeschikt bureau al of niet verpligt was overeenkomstig de wet te handelen. Wat de parlements-acte wilde, werd niet en kon niet worden betwijfeld. Zoo er nog andere verbindtenissen bestonden, en de regering na een tijdsverloop van vijftien jaren aarzelde die mede te deelen, zou hij zeggen, dat de ministers verpligt waren uit naam der kroon de verklaring te komen afleggen, dat

zulke engagementen waren aangegaan, wier openbaarmaking nog niet raadzaam was, maar dat het gouvernement een votum van vertrouwen verzocht, of eene nieuwe voordragt zou indienen. Desgelijks zoo latere onderhandelingen die gedragslijn deden geraden zijn. Maar de ministers hadden voorgenomen hunne handelingen te regtvaardigen, hoewel in strijd met de duidelijke bepaling der wet. Men had veel gewigt aan de omstandigheid gehecht, dat daar Engeland tot de eindscheiding van Holland en België had medegewerkt, wij die schulden moesten erkennen, waartoe wij buiten onze interventie gehouden waren. Voorzeker! maar was Rusland zelf niet evenzoo geïntervenieerd, en moest deze mogendheid dan niet huiverig zijn (feel a delicacy) om op het afdoen van schulden aan te dringen, wier oorzaak haar eigen tusschenkomst vernietigd had? Geen zonderlinger redenering, dan die van den Kanselier der schatkist. De scheiding, bij de tractaten bedoeld, was zoodanig eene, welke door buitenlandsch geweld was te weeg gebragt. Derhalve wanneer door kuiperij, of welk ander middel ook, mits slechts niet door vijandelijken aanval, België aan Frankrijk overging - en het was niemand onbekend, hoe nabij den Belgischen troon de Hertog van Nemours was geweest - zou desniettemin Engeland tot voortdurende betaling aan Rusland gehouden zijn. Lord Palmerston merkte aan, dat Rusland uit eigen beweging (en dit deed tot de quaestie veel af) de betaling der leening had afhankelijk gesteld van den voortduur der vereeniging van het koningrijk der Nederlanden: met andere woorden, Rusland wist, dat 't voor Engeland eene zaak van overwegend belang was, dat alle natiën de handhaving van Holland en België onder éénen Vorst ongeschonden hielpen bewaren: en uit dien hoofde, alleen met het oogmerk om de vurige begeerte tot gemeenschappelijke zamenwerking met Engeland aan den dag te leggen, verklaarde Rusland in de bewoordingen van het tractaat, dat de leening niet verder verbindend zoude zijn, wanneer eene scheiding tusschen Holland en Belgie had plaats gegrepen. Had de Engelsche staatkunde medegebragt, om tegen de vereeniging dezer beide rijken te zijn, dan zou Rusland, in gelijken geest als waarmede het nu deze voorwaarde aan de leening verbonden had, evenzeer hebben medegewerkt tot hetgeen als voorkeur van Engeland beschouwd werd, en de scheiding ten grondslag der leening hebben gelegd. En zou dan nu die vrijwillige edelmoedigheid van Ruslands zijde tot wapen tegen dien staat worden gebruikt door hen zelven, ten wier gevalle de gunst verleend was? Bij de eindbeslissing zegevierde het bewind met eene meerderheid van even twintig stemmen: telt men de leden der betrokken partij niet mede, het ministerie was geslagen.

Onbetwistbaar blijkt, en uit deze debatten, en uit de Conventie zelve, dat naar het inzigt der beide partijen de vereeniging van Nederland en Belgie verbroken was, en dat de oude waarborg een' nieuwen grondslag vorderde. Maar hoe nu onze regering? kon deze zich met een' schoonschijnenden glimp van regt op deze handeling harer bondgenooten beroepen, zij, die in zoo menig later staatsstuk, met verloochening van vroegere stappen, volhield, dat aan erkentenis der onafhankelijkheid van Belgie niet was te denken, zoolang de Belgische gezagvoerders weigerden onvoorwaardelijk toe te treden tot de grondslagen van scheiding bij het 12de protocol vastgesteld. Nog onder dagteekening van 29 Mei 1832 schrijven de Nederlandsche gevolmagtigden: ‘Le gouvernement des Pays-Bas - reste disposé et prêt à continuer à négocier avec la conférence dans le but de s'entendre sur les conditions auxquelles la Belgique sera séparée de la Hollande. Tant que ce but n'aura pas été atteint, il ne pourra être question pour le Roi des Pays-Bas de reconnaître l'indépendance politique d'un nouvel état Belge, et la souveraineté du Prince de Saxe Cobourg’ (vg. ook Annexe B. tot het 67ste Protocol).

De Londensche Conferentie beklaagt zich den 10den Junij 1832 over de onverwachte wending

door Koning Willem genomen: ‘Le projet Néerlandais du 31 Janvier renversait tout à coup cette base des travaux de la conférence de Londres, et la renversait au bout de 7 mois de discussions, dans lesquelles sa Majesté le Roi des Pays-Bas avait protesté, non contre l'établissement d'une souveraineté nouvelle en Belgique, mais simplement contre quelques actes du nouveau Souverain de ce pays; avait laissé s'accréditer auprès de la conférence sans protestation aucune, un plénipotentiaire de ce nouveau souverain; et avait même fait recevoir par ses propres plénipotentiaires les communications que la conférence de Londres leur avait faites des propositions et observations du plénipotentiaire de la Belgique, agissant au nom du Roi des Belges.

“Voyant que sa Majesté le Roi des Pays-Bas changeait ainsi au moment où l'on devait le moins s'y attendre, le but de toutes les négociations qui avaient été entamées depuis 6 mois avec la Hollande, et ne pouvant par conséquent le poursuivre, les plénipotentiaires réunis en conférence à Londres, avaient presque tous été forcés de demander de nouvelles instructions à leurs cours, qui s'étaient aussitôt empressées de faire connaître directement à sa Majesté Néerlandaise la juste surprise et les vifs regrets que leur avait causês le projet de Traité confidentiel du 31 Janvier 1832, projet totalement inadmissible à leurs yeux.” En een dag later (den 11den Junij 1832) geven de vijf gevolmagtigden aan de beide Nederlandsche gezanten, ten antwoord op eene nota van den 2den dier maand, te kennen: dat bij langer uitstel eener eindschikking met België, “il ne tiendrait plus à elle (la conférence) d'empêcher que les nouveaux retards qui succederaient à tant d'autres n'entrainassent pour la Hollande les suites les plus graves, parmi lesquelles figurerait en première ligne le refus que ferait de bon droit la Belgique de payer, à partir du 1er Janvier 1832, les arrèrages de sa quote-part à la dette du royaume uni des Pays-Bas, forcée qu'elle serait à en employer le montant à la défense légitime de son territoire” (Vgl. Protocole N°. 70). In het merkwaardig résumé, bij nota van 30 Junij 1832, door den Nederlandschen gevolmagtigde, namens zijne regering overgelegd, leest men deze woorden: “Dans le protocole N°. 7, du 20 Décembre 1830, la conférence prononça pour la première fois le mot d'indépendance future de la Belgique. Deux jours après l'ambassadeur du Roi protesta formellement contre ce protocole, en tant que soit par ses dispositions, soit par ses expressions, cet acte portait atteinte aux droits de S.M. Plustard le Roi fit encore répondre au même protocole par une déclaration, dans laquelle S.M. contestait à la conférence l'attribution de démembrer le royaume, et se réservait expressément ses droits et ceux de sa Maison sur la Belgique.....” L'annexe du protocole N°. 12 porte pour titre: “Bases destinées à établir la séparation de la Belgique d'avec la Hollande.” Il n'y est question ni de souveraineté ni de séparation politique..... Le Gouvernement des Pays-Bas s'en remet avec confiance au jugement impartial de l'histoire pour déterminer si l'on pouvait exprimer en termes plus explicites qu'on n'avait pas renoncé à la souveraineté sur la Belgique, et qu'au cas, où jamais on y renonçat, ce ne serait que moyennant de justes équivalens.... La note et le mémoire des plénipotentiaires des Pays-Bas du 14 Décembre 1831 ne s'écartèrent en aucune manière de ces principes.... la question de la souveraineté ne se laissa aborder, que lorsque le négociateur russe à la Haye eût pris l'initiative de quelques conditions favorables.’

Op bl. 24 en volgg. ontvangt de lezer uit de tweede en derde hand eene verklaring, door Lord Palmerston, vijf jaren geleden, in het Huis der Gemeenten afgelegd. Zoo het om eene naauwkeurige opgaaf van het gesprokene te doen is, moeten wij de woorden des Britschen staatmans zeker niet in Galignani's Messenger nasporen: de ‘onwraakbare getuige’ zelf zou daar tegen

opkomen. Allerminst gaf het geleverd betoog den Hoogleeraar regt van ‘die belagchelijke pretensie,’ van onzin (bl. 33) te spreken: tot dusverre is de Russische staatkunde en diplomatie nog niet uit dien hoofde vermaard. En hoeverre Lord Palmerston verwijderd bleef van met den schrijver dezer brochure (bl. 29) te meenen, dat Rusland's Keizer gehouden was zich tegen den prijs, van Groot-Britannië bedongen, stelselmatig aan de gedragslijn der Engelsche ministers aan te sluiten, leert ons de depêche van den Staats-Secretaris aan den Britschen gezant te St. Petersburg, Lord Heytesbury, van 14 Januarij 1832 (bij Murhard, I.l., bl. 325, N°. XIV): ‘His Majesty's government are so sensible of the importance of preserving unimpaired that union which has hitherto subsisted between the five powers, that, whatever inconveniences may attend the extension of the time fixed in the treaty, those inconveniences have been considered to be more than counterbalanced by the *chance* of receiving the Russian ratification in time to exchange it simultaneously with those of the other powers... (bl. 326). His Majesty's government are well aware that His Majesty the Emperor of Russia stands, with regard to this question, in a position different in some respects from that of some of the other sovereigns who are parties to the treaty; and that the connection which the marriage of His Royal Highness the Prince of Orange has established between the royal families of Russia and Holland, and the personal friendship and esteem of which that marriage has been at once the fruit and the cause, must, necessarily, mingle sentiments of private affection and feelings of personal delicacy with those higher considerations of European policy by which alone under other circumstances His Imperial Majesty's decisions would be governed upon a matter so deeply and directly affecting the peace of nations;’ - en ten slotte: ‘His Majesty's government feel then that they would be wanting in frankness towards the government of Russia, if they were not to instruct your Excellency to declare, that, whatever deference they might wish to shew to the sentiments which have hitherto led to the suspension of the Russian ratification, any longer delay in the settlement of this important matter would, in their opinion, be attended with too great and too imminent a danger that, consequently, much as they should regret to find themselves separated at last from the Russian government in a transaction in which the two governments have so long and so usefully cooperated, they will feel themselves bound on the 31$_{st}$ to exchange the ratification of Great-Britain in conjunction with those of such other of the five powers as may then also be ready, without waiting further for the ratification of Russia, should her plenipotentiaries not be authorized to exchange it on that day.’ - In hooge mate leerrijk is de vergelijking dezer depèche met de beide voorgaande (N$_{os}$. XII en XIII) aan de twee Engelsche gezanten Sir G.W. Chad te Berlijn, en Sir F.R. Forbes te Weenen: inzonderheid als men er neven legt, wat hier (bl. 25) aan Lord Palmerston wordt toegeschreven.

Nog eens komt de Hoogl. Vreede op zijn lievelingsdenkbeeld terug, ‘de zorg, waarmede de Heer Verstolk zich wachtte voor de vermenging van le gouvernement Neérlandais, met le royaume des Pays-Bas’ (bl. 31-33). Die schijngrond komt ons voor door de terminologie in alle staatsbescheiden voldoende te zijn weêrlegd: de vergelijking van art. 5 en art. *Secret* der Conventie van 1815 is alleen reeds doodend. Men zou met gelijk regt uit de woorden van Lord Palmerston, bl. 24, in verband met de Conventie van 13 Augustus 1814 (over de Koloniën), kunnen afleiden, dat eigenlijk de Souvereine Vorst schuldenaar was; deze toch was de bevoordeelde: hij werd in eer en waardigheid hersteld, ja wat meer is, zijne staten werden aanzienlijk uitgebreid. - Dat ‘voor Rusland zelfs sedert 18 Februarij 1831, ten

gevolge der aanneming van het 12de Protocol door Willem I, de scheiding niet meer twijfelachtig was,' is eene stelling, waarvan het bewijs tegenover de stukken, met de conferentie gewisseld, wel niet is te leveren. En houdt men dan het karakter der Conventie van 30/18 Augustus 1850 in het oog, zoo teregt (bl. 33) eene transactie geheeten, - vergeet men daarbij niet, dat bij zoodanig tractaat iedere partij hare beweringen voorop kan zetten, zonder dat de onderteekening van onzen Minister eene erkentenis van de gegrondheid der stellingen zijns tegenstanders insluit, - dan gelooven wij niet, dat velen met onzen auteur de waardigheid van den staat gekrenkt zullen achten door die gruwzame woorden: 'droits et obligations, avances successives, zelfs niet door preuve de desintéressement' (art. 1). - Even luttel als b.v. de onderhandelaars van Frankrijk geërgerd waren door den titel 'roy de France,' dien de Engelsche vorsten zich in zoo menig verdrag hebben toegeëigend, en dien zelfs Lodewijk de XIV in 1670 dulden moest. Zie Mignet, Négociations relatives à la succession d'Espagne, Tome 3, p. 109. - IV (bl. 35-43): Hier wordt het netelig punt der verklaringen, of acceptatiën behandeld, door den Nederlandschen Minister van Financiën, in der tijd, d.i. in Junij en September 1831, afgegeven voor den termijn van rentebetaling, verschenen 1 Januarij 1831, en van de amortisatie verschenen 1 Julij 1831. - Natuurlijk wordt wederom zeer gedrukt op het onderscheid tusschen 'Hollandais, Néerlandais' en 'Gouvernement des Pa s-Bas:' - op het verschil tusschen 'tenir compte' en 'rembourser intégralement,' en wordt de vermoedelijke oorsprong der fijne zegging 'tenir of entrer en compte' van het geheim artikel der Conventie van 19 Mei 1815 afgeleid. Bewijsbaar is dit laatste wel niet, ofschoon zeer waarschijnlijk. Had nu de schrijver zich bepaald tot aanduiding der tallooze klippen, die de Nederlandsche regering in 1831 te mijden had: - het wankelend en geschokt, maar nog niet geheel verloren betrouwen op Rusland als bondgenoot: de kansen voor de toekomst te berekenen, en de knellende nood van het oogenblik - wij zouden gaarne de eersten zijn om ook dit alles in rekening te brengen (d'en tenir compte), en bij de eindvereffening met den Baron Verstolk dit regt aan dezen staatsman doen wedervaren, dat wij elk woord van blaam op onze lippen smoorden. - Iniqua est in omni re accusanda, praetermissis bonis, malorum enumeratio, vitiorumque selectio. Maar de Heer Vreede heeft deze les van den Romein, bij de beschouwing eener Conventie, waar zij uitnemend te stade komt, zoo weinig behartigd, - want hij vraagt voor den voormaligen minister niet enkel vrij - maar lofspraak, - dat wij, onzes ondanks, worden genoopt naar de gronden zijner hulde gestreng en naauwlettend onderzoek te doen. Geven wij gereedelijk toe, dat de Heer Verstolk op het eenmaal gekozen standpunt niet beter handelen kon, wij spreken dan tegelijk het oordeel uit over die keuze.

Is de staatsman wijs en voorzigtig, die de lasten van het oogenblik op de toekomst wentelt, en alzoo het voorleden tot een bron van leed en jammer maakt? Is het niet juist politieke schranderheid het kwaad te voorzien, *το ἐνἀρχῆ γινόμενον κακον γνῶναι*, volgens Aristoteles? En wat heeft de Heer Verstolk gedaan? In de allereerste Nota, den 21sten Januarij 1831 aan onzen bekwamen minister te St. Petersburg gezonden, schrijft hij ten slotte: 'In deze hoogst moeijelijke gesteldheid van zaken en bij het vertrouwen, dat men met zooveel regt steeds voedt, op de welwillendheid van zijne Russische Majesteit ten aanzien van het Nederlandsche gouvernement, zoowel als op Hoogstdeszelfs edelmoedige geneigdheid om dat gouvernement te helpen in de tegenwoordige drukkende omstandigheden, durft men den wensch aan den dag leggen, dat van wege Rusland zelf voorloopig voorzien worde in de betaling van het een vierde gedeelte van deszelfs in Holland gevestigde

schuld, verschenen den 1sten Januarij 1831, welk vierde de hierboven vermelde som (van een millioen twee en zestig duizend vijf honderd gulden) bedraagt: zich overigens gaarne verbindende om op de *voldoening* der voorzegde som bij een meer geschikt tijdstip *terug te komen*. De Nederlandsche gezant noemt het eene “bonne nouvelle,” dat de Graaf van Nesselrode aan het aanzoek der Nederlandsche regering had gehoor verleend;’ - er bijvoegende: ‘que ce Ministre ayant prévu l'état de gêne momentané de nos ressources financières, avait mis cette somme à la disposition de la maison Hope pour que, dans tous les cas, le payement des intérêts de la dette Russe échue le 1er Janvier 1831 n'éprouvât aucun retard.’ Gewis geene loutere edelmoedigheid: want art. 4 der overeenkomst van 19 Mei 1815 stelt le Gouvernement Russe garant envers les créanciers: - hoewel Professor Vreede (bl. 41 en 42) de tweede zinsnede niet had moeten voorbijzien, waarin ons gouvernement als ‘lié et tenu pour l'exact payement’ voorkomt. De schrandere Russische staatsman bedong reeds bij Nota van 28 Januarij ‘des arrangements ultérieurs pour le *remboursement* de cette *avance*,’ (niet ‘somme,’ zoo als de Memorie van Toelichting opgeeft). Wederom spreekt de gezant, Graaf van Gourieff, in een schrijven van 11/23 Mei 1831 van ‘l'avance qui a été faite par la Russie.’ In een rapport der departementen van Buitenlandsche Zaken en van Financiën van den 27sten September 1831 werd wèl het gevoelen uitgedrukt, dat Nederland van alle *verdere* betalingen ontslagen was, maar reeds was tweemaal eene declaratie afgegeven: ‘qui constate l'avance faite par le gouvernement Impérial à celui de S.M. le Roi des Pays-Bas.... ainsi que l'engagement pris par le gouvernement du Roi d'en tenir compte au gouvernement de Russie, même dans le cas, où, en vertu de l'article secret de la convention du 19 Mai 1815, les stipulations de cet acte subiraient quelque changement.’ Ook in eene depèche van 29 Junij 1831 gewaagt de minister Verstolk herhaaldelijk van een ‘toegestaan voorschot,’ evenzoo in eene Nota van 10 September aan den Russischen gezant. Toen echter uit eene missive van den Secretaris van Staat van den 30sten September 1831 gebleken was, dat Koning Willem I een ander gevoelen voorstond, dan de Heer Verstolk zelf drie dagen vroeger ontwikkeld had, bragt deze op 12 November een nieuw advies uit, ‘om, met terzijdestelling der questie of Noord-Nederland van alle betaling wegens het aandeel van het Koningrijk in de bedoelde schuld ontheven was, zoolang de onttrekking van België aan 's Konings souvereiniteit slechts de facto bestond, aan voornoemde Heeren (Hope & Co.) te doen antwoorden, dat de opstand der Belgische provinciën Z.M. buiten het geval bragt van in de verlangde betaling te voorzien.’ Dit ontwijkend antwoord, aan de Heeren Hope & Co. gegeven, was tegelijk een antwoord aan Rusland, welks gezant, Graaf van Gourieff, mondeling het verlangen had geuit om de gedachten der Nederlandsche regering te kennen ten aanzien den verdere betaling der renten en aflossing van de Russische schuld in Holland. - Belangrijk is 't uit officiële stukken na te sporen, hoedanig omstreeks dezen tijd de stemming en gezindheid der kabinetten was, ten einde te beter den indruk te waarderen, dien eene rondborstige verklaring, ‘dat de Nederlandsche regering van alle verdere betaling ontslagen was,’ zelfs bij Rusland zou hebben gemaakt. De verzameling van Murhard vergunt ons een' blik te slaan in de overleggingen van drie Hoven. Sir G.W. Chad berigt uit Berlijn, depèche van 24 October 1831, dat de minister Ancillon met het Tractaat was ingenomen, maar onder de kansberekeningen meest opzag tegen eene weigering van Holland's zijde: The third case would be the most embarrassing, for it would be very hard to compel Holland (who has already suffered so much), by military force; and as to Russia, she would never be brought to employ her

arms against Holland on this point; but this case is most improbable. The King of Holland has much pride and highmindedness, qualities which I esteem more in adversity than in prosperity; he will at first cry out, but he will not persevere in his resistance: the interest of all the debt which he now pays and the expenses of the army will make him yield. Mr. Ancillon thinks the territorial arrangement equitable and fair towards Holland. The points which he expects will pinch the Dutch are the participation of the Belgians in the navigation of the Rhine, and the proportion of the debt allotted to Holland. - In gelijken zin schrijft Francis R. Forbes uit Weenen: ‘Prince Metternich told me that he highly approved of it, as fair and honourable to both parties, he said that it was such as neither could think of refusing, and expressed his pleasure at this business being at an end.’ Lord Granville zendt op 21 November eene depèche uit Parijs van dezen inhoud: ‘The signature of the Treaty between the 5 powers and the King of the Belgians has given great satisfaction to the French Government. This act is justly considered by them as consolidating the peace of the world: but although all apprehension of a collision between the great powers of Europe is thereby removed, the King of the French and his ministers nevertheless feel an anxious impatience for the acceptance of the articles of separation by the King of the Netherlands.’ - Lord Palmerston geeft den 30sten December de navolgende instructies aan den Britschen gezant te Weenen: ‘If this third and last attempt of the five powers to settle, without an appeal to the sword, the terms of separation between Belgium and Holland should fail, the conference of London must necessarily be dissolved. With the conference would end that union and concert between the five powers, of which the conference was at once the result and the guarantee. What turn the affairs of Europe might then take, when each of the 5 powers began to act singly and without reference to the rest, upon this important matter, His Majesty's Government will not venture to predict.

Those powers which like France and England have already declared their readiness to ratify, might complete as far as they are concerned, their engagements with Belgium, and proceed to give effect to the stipulations of the Treaty; or the whole of the 5 powers might, by common consent, cancel the results of 14 months' laborious negotiation, and leave the two contending parties to seek by the sword that settlement which the pen had been unable to effect. But is it likely that in either of these cases the peace of Europe could be preserved? Or is it not on the contrary next to a certainty, that such a collision of interests, and such a conflict of passions as must inevitably arise out of the separation of two great divisions of a Kingdom, never could allow a peaceable settlement, unless controlled by the united influence of all the great powers of Europe.’ Wij hebben reeds boven gewezen op den inhoud eener missive van 14 Januarij 1832, aan Lord Heytesbury, waaruit het hoog gewigt blijkt door den Engelschen minister gehecht aan Rusland's gemeenschappelijke zamenwerking. Is het denkbaar dat de toetreding van Koning Willem tot het tractaat van 15 November, waaraan men destijds meende dat de vrede der wereld hing, geene volledige kwijtschelding zou hebben verworven van de gelden door Rusland voorgeschoten? De Nederlandsche regering poogde het niet. Zelfs de vruchtelooze zending van Graaf Orloff, en de sedert merkbaar gewijzigde openbare meening in Holland, vermogten niets om het volhardingstelsel te breken.

Prins Dolgorouky, de nieuwe zaakgelastigde, bekwam op den 18den November 1832, hetzelfde antwoord, ‘que, vû l'insurrection de la Belgique, le Roi ne se voit pas dans le cas de pourvoir au dit payement,’ waarop hij on-

der dagteekening van 13/25 December, 1832 het voorzigtig antwoord gaf: ‘que l'Empereur son auguste maitre aime à croire que le cabinet de la Haye ne se refusera pas en même temps de tenir compte à la Russie en temps et lieu de ses *avances successives*, comme aussi de s'entendre avec elle sur les arrangements que les circonstances auront rendu nécessaires relativement à la convention du 19 Mai 1815. Sous ce double rapport les déclarations ultérieures du cabinet Neerlandais lui donnent l'espoir que les *droits* de la Russie, *justement* acquis, ne seront pas méconnus. En en faisant ici la réserve toute expresse,’ etc. Welke die déclarations ultérieures zijn geweest, weten wij niet: want het résumé van een onderhoud op 17 November, tusschen den Minister Verstolk en den Zaakgelastigde van Rusland gehouden, is bij de stukken van regeringswege niet overgelegd.

Ziedaar nu de gedragslijn, welke, volgens den Heer Vreede, aan den tegenwoordigen minister geen regt geeft om te klagen over het onvoordeelig standpunt, waarop hij zich ten gevolge van de handelingen van het behoud, met opzigt tot de Russische schuld, zoude bevonden hebben (bl. 41). Want dat de Baron Verstolk later in 1840 en 1841 beproefd heeft op zijne stappen terug te komen, kon de verklaringen niet ongeschreven maken en de gevolgen zijner verrigtingen niet doen uitblijven. Toen de Russische gezant bij nota van 22/10 October 1839 zelf de initiative nam met de aankondiging der betaling door Rusland van den rentetermijn van Januarij, had reeds de Heer Verstolk meer onbewimpeld gesproken: ‘il est chargé de remercier Mr. le Baron de Maltitz de cette communication, et de lui exprimer en même temps, quant à la réserve conterne dans la dite note, que par suite de l'insurrection de la Belgique et de sa séparation aujourd'hui reconnue du royaume des Pays-Bas, le Gouvernement Neerlandais ne se trouye pas dans le cas de contribuer à l'acquittement des intérêts et de l'amortissement de la dette cidessus mentionnée.’ Of de woorden ‘sa séparation aujourd'hui reconnue,’ na de vroegere réserves, juist en behendig gekozen zijn, kunnen wij in het midden laten. Maar natuurlijk was de opvatting in het antwoord van den Baron de Maltitz: ‘il semble résulter de la note susmentionnée que le cabinet du Roi envisage le traité du 7/19 Avril 1839 qui a sanctionné d'une manière définitive la séparation des provinces Belges du Royaume des Pays-Bas comme ayant marqué une ère nouvelle dans l'exécution de la convention de 1815... Il est par conséquent permis d'admettre que selon l'opinion du Gouvernement Neerlandais lui-même, le moment est venu d'aborder une question que les deux cours doivent avoir un égal intérêt à ne pas laisser dans le vague.’ Nog beroept zich de gezant op ‘la notice confidentielle de Monsieur le Baron Verstolk du 19 Janvier 1832,’ waarom hij zich zorgvuldig onthouden had ‘de provoquer une discussion sur le principe de l'exécution de la convention conclue à Londres 7/19 Mai 1815. L'Empereur s'en remettant avec une entière confiance à la loyauté traditionnelle de la Neerlande et aux dispositions amicales de son Gouvernement, avait ajourné toute délibération sur cette question,’ etc. Om dus met volledige kennis het gedrag van Rusland te beoordeelen, vooral ook om met grond uitspraak te doen over ‘le principe posé par le cabinet du Roi,’ waarvan de Russische gezant in zijne nota van 10 April 1850 spreekt, zouden wij den inhoud dier ‘notice confidentielle’ van Januarij 1832 moeten kennen. Welligt zal de commissie van rapporteurs bij haar nader verslag op de mededeeling van dit en andere stukken aandringen, en zeker verspreidt de openbare beraadslaging ook hieromtrent nieuw licht. Liefst schorten wij ons oordeel dus op. Nu reeds kunnen wij twee punten aan professor Vreede gewonnen geven. Vooreerst, dat het beding van den Minister Verstolk ‘que dans le cas où le gouvernement Impérial refuserait de reconnaître le principe par le cabinet du Roi, celui-ci

se verrait obligé de considérer comme non avenne la proposition qu'il venait de lui faire,' - eene wijde deur tot het aanknoopen van geheel nieuwe onderhandelingen openstelde. Ten andere: dat de Minister van Buitenlandsche Zaken eene eenige gelegenheid door de gewijzigde grondwet hem geboden, ongebruikt - men zou haast zeggen, ontglippen liet. Daarentegen is zijn gevoelen 'over de verbindende kracht van eene ouverture verbale' (bl. 52 volg.) naar ons voorkomt, te regt bestreden, en met beroep op de beste en nieuwste schrijvers over Volkenregt, Martens, Klüber en Heffter weêrlegd. Natuurlijk is de toestemming van beide partijen daarbij een wezenlijk vereischte, en wij begrijpen zeer goed dat b.v. de Graaf van Nesselrode zelfs met 'une note verbale pour lui servir de mémorandum' niet te vrede, aan onzen gezant Baron van Heeckeren, 'une note en forme' verzocht: zie depèche van 9 Febr. 28 Januarij 1831.

Niet vrij van overdrijving is de blaam (bl. 64) over de onderteekening des Konings, buiten noodzaak in het spel gebragt: zij is althans niet gewettigd door de aangehaalde woorden uit het verslag der rapporteurs. - Wheaton leert uitdrukkelijk: 'La constitution civile de chaque etat particulier détermine en qui réside le pouvoir de ratifier les traités négocies et conclus avec les puissances étrangères, et de les rendre ainsi obligatoires pour la nation..... Dans tous ces cas c'est conséquemment une condition implicite en negociant avec des puissances étrangères que les traités conclus par le gouvernement exécutif seront soumis à la ratification de la manière, préscrite par les lois fondamentales de l'etat.' Eléments du droit International, I. p. 239, § 6, vg. § 4 der Memorie van Beantwoording. Maar niet te ontkennen schijnt het, dat meer constitutioneel en meer regelmatig de vorm is, welken Zijne Britannische Majesteit alreede bij de Couventie van Mei 1815 koos: 'engages on his part, to recommend to his parliament to enable Him to take upon Himself an equal capital of the said Russian loan,' hoewel niet geheel overeenstemmend met de sedert aangenomen inrigting der Engelsche financieele huishouding. Of nu evenwel bij nieuwe onderhandelingen met Rusland resultaten waren te verkrijgen, als die de Heer Vreede, in zijnen easy-chair te Utrecht gezeten zonder Russisch agent tegen zich over, aan zijne lezers voorspiegelt, is eene andere vraag. Misschien zou eene andere inkleeding te bedingen zijn, en uitdrukkingen kunnen vermeden worden, kwetsend voor het nationaal gevoel van enkelen onzer landgenooten. Misschien ook zou de Keizer, die inderdaad bij de Conventie van 30/18 Augustus 1850 vroegere aanspraken heeft opgegeven, en aan den Minister van Sonsbeeck afgestaan, wat aan den Baron Verstolk werd geweigerd, op zijne eerste eischen terugkomen. Hoe dit zij, indien het wetsontwerp mogt worden afgestemd, zal de verwerping naar wij hopen, op deugdelijker gronden steunen, dan in deze brochure zijn aangeduid.

G.J. Mulder, Open Brief aan den Heer Mr. J.R. Thorbecke, Minister van Binnenlandsche Zaken. Rotterdam, H.A. Kramers, 1851.

Het is geenszins ons voornemen partij te kiezen in de zaak der opheffing van het Instituut, of op nieuw bittere woorden te voegen bij de vele, die daarover reeds gewisseld zijn. Wij willen onderzoeken, noch beslissen, of de uiterste, de ziekelijke gevoeligheid, waardoor de nu opgeheven instelling laatstelijk gedreven werd, in de bejegening des ministers hare regtvaardiging vindt: en of deze van zijnen kant ongelijk had over den toon te klagen, door het Instituut jegens het Gouvernement gebezigd. Het publiek is daaromtrent genoegzaam ingelicht: en ons geweten is bevredigd, als wij hebben gezegd, dat we oneindig liever de versierselen van het Commandeurskruis der orde van den Nederlandschen Leeuw, op voordragt van den Minister Thorbecke, aan zijnen ouden leermeester van Lennep zien aanbieden, dan het Besluit tot opheffing eener Instelling lezen, waarvan deze grijze geleerde zoo lang Lid en sieraad was. - Maar Professor Mulder beweert in dezen open brief (bl. 8), dat de onmisbaarheid van een Instituut boven alle bedenking verheven is; (bl. 17) dat het geene vraag is, of het noodig zij, dat er eene corporatie van dien aard (als de nieuwe Akademie) voor wis- en natuurkundige wetenschappen besta; (bl. 21) een land, dat geen algemeen Instituut hebben wil, dat er een heeft en het laat afbreken, werpt zich het hoofd van den romp en haalt zich het hart uit het lijf. - Nu is 't natuurlijk, dat menigeen, die zich het onvermoeid streven van den beroemden Hoogleeraar herinnert voor de edelste goederen onzer natie, opvoeding en onderwijs, en de volkswelvaart alleen op deze gegrond; - die gewoon is hem als eene eer van ons vaderland te noemen, wiens rondborstig en onafhankelijk karakter even achtenswaardig is als zijne uitmuntende begaafdheden, - zich laat wegslepen door den invloed van zulk een' naam. Zoo zou het kunnen gebeuren, dat allengs de meening veld won, die wij met de woorden der brochure hebben opgegeven; en daar wij van hare onjuistheid overtuigd en doordrongen zijn, zullen wij trachten ook door achtenswaardige stemmen en voorbeelden uit het buitenland de gronden van ons strijdig gevoelen te ontwikkelen. Naar den eisch van deze afdeeling in dit tijdschrift volgen wij den schrijver op den voet.

Niemand zal wel ‘eene meening’ aan den Hoogleeraar ontzeggen: of evenwel het niet behooren tot eene politieke partij, als grond tot ‘een meer genegen oor’ bij den aanvang aangevoerd, - of vooral de bijvoeging: ‘zoolang ik mijn verstand behoud, zal ik tot geene behooren,’ iets afdoet, daar (bl. 16) van geene politieke inmengselen in deze quaestie gebleken is, kan niet twijfelachtig zijn. Zoo in dien afkeer afkeuring lag van menig ander, die meent

dat onze regeringsvorm zonder politieke partijen ondenkbaar is als tot het wezen daarvan hehoorend, het zou gewis weinig doorzigt of begrip van deze zaken verraden. Of anders de houding van den Heer Mulder in de laatste jaren tegenover den Minister juist hem tot een onpartijdig en bedaard beoordeelaar stempelde; of er niet telkens velleiteiten van oppositie, zij het ook geene politieke, zich hebben vertoond, vrage hij aan zijn eigen geweten. Een man als op de eerste bladzijden wordt afgemaald, kan geen brief schrijven als die in de volgende is vervat, en desniettemin wij eeren de cordaatheid, die hem in de pen gaf. Den Hoogleeraar onwaardig is de aanmerking over den grooten afstand tusschen den minister en hem zelven (bl. 4), ook dit zou uit een kalm en onbevangen gemoed niet zijn neêrgeschreven. Aan ons voornemen getrouw, kunnen wij over het eerste deel des briefs, ‘Het Instituut’ (bl. 5-16), beknopt zijn. Onedelmoedig mag het heeten eene instelling te verguizen, die niet meer bestaat; en wij onderschrijven geen' regel in dezen ‘open brief’ liever, dan het oordeel op bl. 8. ‘Mij is het waarlijk voorgekomen, dat, zoo als gansch Nederland gedurende zekere periode te weinig veerkracht vertoonde, zoo ook het Instituut, dat intusschen veel meer gedaan heeft dan erkend wordt, meer werkzaamheid had behooren aan den dag te leggen;’ of, de vraag (bl. 31): ‘is het niet mede aan de regering te wijlen, dat het Instituut niet alles deed, waartoe het bestemd en ingerigt was?’ Twisten wij daarom niet met den Hoogleeraar, over de groote eer en het groot aanzien, die deze koninklijke instelling bij een deel van het volk genoot (bl. 5), noch over de vraag, of deze uitheemsche plant in Nederland getierd, of wortel had geschoten. Maar de overwegingen, waaruit zij geboren, en bij ons overgeplant werd (bl. 6), moeten wij met eenige naauwkeurigheid nagaan, omdat deze met het hoofdpunt van ons onderzoek zamenhangen. De oprigter zelf heeft ze voor ons bewaard. Le 4 Mai le roi fonda l'institut général des sciences et des arts: il était divisé en quatre classes etc. Quelques personnes désapprouvaient la formation d'un corps aussi éclairé, mais fort dans l'opinion, et aussi indépendant que l'institut national. Cependant rien ne semble plusutile, plus glorieux, plus constitutionnel, et par conséquent plus monarchique. Les savans périssent quand ils sont arrivés à peine à leur plus haut point de perfection. Ils restent souvent ignorés et victimes des inimitiés et des Zoiles. Ils sont souvent dans l'impossibilité de suivre leurs travaux faute d'encouragement. Ils augmentent en activité, en émulation et en lumières par leur contact.... Le roi avait manifesté que son but était, en créant l'institut national et royal, non-seulement de favoriser les progrès des sciences et des arts, le bien-être des savans, mais encore de charger ce corps de la direction passive de tout ce qui concourait à l'amélioration sociale et individuelle. Un corps représentant des sciences et des arts est d'ailleurs nécessaire dans tout pays: car un gouvernement est chargé, dans toutes ses mesures, de la responsabilité nationale. Il ne doit pas se reposer uniquement sur un ministre ou un seul individu à l'égard de ce qui intéresse l'honneur et la gloire nationale: il ne doit point commettre d'erreurs sur cet objet; ou, si cela arrive, il faut que la postérité, et d'abord les étrangers, ne puissent lui reprocher de n'avoir pas su profiter, ou de n'avoir pas connu le véritable état des connaissances humaines dans son pays.

‘Il ne pouvait donc rien faire de mieux que de recueillir dans un seul foyer toutes les lumières de la Hollande, et faire tous ses efforts pour les augmenter: honorer des hommes aussi recommandables que sont les vrais savans, c'était honorer la nation et soi-même.’ Documens Historiques sur le Gouvernement de la Hollande. Tome 2, pag. 277-282.

Ziedaar de taal van een welwillend Vorst, van de Fransche centralisatie-begrippen tijdens het keizerrijk doortrokken. Hooren wij onmiddellijk na den

volklievenden Koning, die ook in dit opzigt het goede, dat hij bedoelde, niet tot stand brengen kon, wat een uitstekend en geniaal Duitsch Geleerde, von Savigny, omstreeks denzelfden tijd (in 1808) in de Heidelberger Jahrbücher schreef, naar aanleiding van Schleiermacher's Gedanken über Universitäten. ‘Nicht so befriedigend scheint uns die Darstellung der Akademie. Was der Verfasser über die Nothwendigkeit eines Vereins der Meister zur Fortbildung der Wissenschaft bemerkt, betrifft eigentlich nur den natürlichen, inneren Verein der unter allen wahren Gelehrten wirklich besteht, und der sie um so enger umfasst, je mehr sie der Wissenschaft und nicht bloss einem einseitigen Talent angehören; es folgt aber daraus nicht die Nothwendigkeit einer äusseren Anstalt, und wir wünschten, der Verfasser hätte sich erklärt, wie eine solche Anstalt, welche nicht, wie die Universität, durch eine bestimmte Aufgabe und durch die erfrischende Berührung mit den Jünglingen lebendig erhalten wird, in die Länge bestehen könnte, ohne zu einer todten Form zu werden. In Deutschland scheint die bisherige Erfahrung diese Zweifel zu bestärken: eine solche Einrichtung führt sicher zu einer aristokratischen Verfassung der Gelehrten-Republik’ (von Savigny, vermischte Schriften, IV, p. 260). Wij beweren niet, dat uitstekende geleerden even daarom de beste wetgevers zelfs voor hunne specialiteit zouden zijn; maar kan iemand aarzelen, wie dieper inzigt bewijst in het wezen der zaak, Koning Lodewijk, of de Berlijnsche regtsleeraar? De lessen der ervaring en de lessen der staatshuishoudkunde leiden tot hetzelfde resultaat. Professor Mulder beweert wel, dat ‘in elk beschaafd land,’ en, ‘waar men zich henen wendt in het beschaafd Europa, dezelfde grondgedachte wordt aangetroffen, en soortgelijke overwegingen tot het oprigten of beschermen van inrigtingen onder de namen van Akademiën van wetenschappen, Instituten of anderen hebben geleid’ (bl. 7). Waarschijnlijk zal hij op het ‘mits goed georganiseerd’ (bl. 26), ‘maar goed omschreven’ (bl. 23), nadruk en klemtoon willen leggen. Maar wij vragen, waar ter wereld bestaat eene corporatie, die uwe denkbeelden verwezenlijkt heeft, die niet allengs op de vergulde stoelen is ingeslapen? Is het aan Frankrijk te zien, dat het waarachtige volksgeluk uit de stembus niet te halen is (bl. 33), voorwaar, ook het voortreffelijk Instituut heeft daar geen heil aangebragt; en Professor van Lennep sprak zeer naar waarheid: ‘Men heeft aan de leden der eigenlijk gezegde Fransche Akademie wel eens verweten, dat, als zij eens door hunne talenten en arbeid dien hoogsten zetel der Fransche letteren bereikt hadden, zij zich dan met welbehagen in dezen leuningstoel nedervleiden, om daarin verder zeer gerust hun gemak te houden.’ De tijd zal moeten leeren, of het voorbeeld van Rusland, dat op vreemde wieken drijft, en van elders de uitstekende mannen riep (bl. 24), op den duur invloed behoudt, en voor andere staten even aanbevelenswaardig is als bij die onbeschaafde, half Aziatische, bontkleurige natie. Misschien ook legt de Sultan van Turkije een juist begrip van de behoeften zijns rijks aan den dag, door het *stichten* van een Instituut dezer dagen (bl. 7). Maar het is eene vergissing, en misverstand te beweren, dat de grondgedachte: ‘personifieer van staatswege kunsten en wetenschappen, het zal het land tot heil verstrekken; bescherm haar van regeringswege, het zal het Land tot voorspoed wezen,’ overal in het beschaafd Europa wordt aangetroffen. Op het gevaar af van onder die dwazen te worden geteld, van wie (bl. 29) wordt gelezen: ‘men haalt nu meer en meer bij ons het voorbeeld van de Engelschen aan, en zegt ons kortweg, dat wij maar moeten nadoen, wat zij ons voordoen; in het volk zelf, zegt men, moet het streven bestaan naar zijne eigene ontwikkeling, stap vrij den reus na, indien gij klein van postuur zijt,’ - zullen we ons niet laten weêrhouden onder de aandacht onzer landgenooten te brengen, hoe in Engeland over voorstellen als deze gedacht en geoordeeld wordt. Want, is het waar en uitgemaakt, dat

wij, Nederlanders, het den reus hebben voorgedaan, totdat slaapmiddelen de kleinen van postuur ook klein in veêrkracht en streven naar ontwikkeling hebben gemaakt; dat de theorie niet betrekkelijk is, of enkel onder zekere bepaalde omstandigheden geldig, maar met de ordeningen van hoogere wijsheid en de wetten van maatschappelijken vooruitgang overeenstemt, dan moet de toepassing ook hier van kracht zijn. In Augustus des jaars 1850 kwamen de natuuronderzoekers op een congres te Edinburg bijeen. De voorzitter Sir David Brewster opende de vergadering met eene uitmuntende rede, waarin hij, met vermelding der hulde door wijlen Professor Playfair aan het Fransch Instituut gebragt, soortgelijke inrigting ook voor Groot-Britannie wenschelijk keurde, de organisatie van ‘an intellectual priesthood’ aanprees, en onder anderen deze woorden sprak: ‘It is therefore, gentlemen, no extravagant opinion that institutions which have thus thriven in other countries should thrive in ours - that insulated societies which elsewhere flourish in combination, should when combined flourish among us - and that men ordained by the state to the undivided functions of science should do more and better work than those who snatch an hour or two from their daily toil or from their nightly rest. In a great nation like ours, where the higher interests and objects of the state are necessarily organised, it is a singular anomaly that the intellectual interests of the country should, in a great measure, be left to voluntary support and individual zeal, - an anomaly that could have arisen only from the supineness of ever-changing administrations, and from the intelligence and liberality of a commercial people.... The time has now arrived for summoning to the service of the state all the theoretical and practical wisdom of the country; for rousing what is dormant, combining what is insulated, and uniting in one great institution the living talent which is in active, but undirected and unsupported exercise around us.’

Hiertegen nu stelt the Economist de volgende beschouwingen over:

‘Sir David Brewster ontwikkelt hier met ongemeene welsprekendheid een zeer algemeen gevoelen; wij hopen den schijn van laatdunkendheid te zullen ontgaan, als wij het wagen van hem te verschillen, en de gronden onzer bestrijding ontleenen juist aan Frankrijk en die landen, waar de middelen van den staat tot belooning der mannen van de wetenschap, en prikkel voor den wetenschappelijken vooruitgang worden besteed. Dat de geleerden zelven de meest onpartijdige en bevoegde regters zijn over zulk eene vraag, moeten wij betwisten. Wel wordt gewoonlijk en als stilzwijgend aangenomen, dat lieden van een' bepaalden werkkring of beroep - landbouwers, bankiers, scheepsreeders, enz. - omdat zij noodwendig hun eigen vak beter dan anderen verstaan, daarom ook weten, welke bepalingen de wet daaromtrent moet vaststellen. Dit zou juist kunnen zijn, indien de werking van den staat, eens opgewekt, beperkt koude worden tot dat bedrijf, waartoe zij in naam heet te behooren. Doch dit is onmogelijk; en de belangen van alle klassen zijn zoodanig zaamgeweven en aaneengeschakeld, dat iedere wet, al wordt zij Graanwet, Bankoktrooi, of Fabriek-reglement genoemd, op eene of andere wijze de gansche maatschappij treft. Zij is een uitvloeisel der magt van allen; en, naar den loop der natuur, zijn allen voor de gevolgen aansprakelijk. Bestemd om enkelen te begunstigen, legt zij aan velen beperking op, of, zoo zij bedoelt eene bijzondere klasse te betoomen, wordt ze een breidel voor ieder, die met deze in middellijke of onmiddellijke aanraking komt. Omdat wetten en reglementen belangen treffen buiten den kring, dien zij heeten te beheerschen, is juist de bijzondere stand, wiens voordeel zij beoogen, de laatste dien men raadplegen moet. Met al den eigenbaat en zelfzucht van andere menschen, zien zij hun bijzonder vak derwijze door een vergrootglas, dat alles daarbuiten beneveld of onzigtbaar wordt. Graanbouwers letten, bij het schreeuwen om eene korenwet, alleen op de

prijsverhooging, die zij er van wachten, - en geleerden, die om steun en bescherming van den staat roepen, zien bovenal op de bevordering en den glans hunner wetenschap. Hiermede verbinden zij eenig besef van persoonlijk genot en voordeel, - wanen al ligt, dat aan hen gunsten te verleenen, leeraarstoelen op te rigten, collegien te begiftigen, en geleerden te ondersteunen, hetzelfde beteekent als kennis uit te breiden, - en komen wat ligtvaardig tot het besluit, dat het in 't vermogen der staatsmagt ligt om die trapswijze openbaring der wetten van het Heelal aan den mensch te verhaasten, die van den aanvang der geschiedenis langzaam maar gestadig vooruitgaat.' - De schrijver weêrlegt dan de dwaling, alsof de bloei der wis- en natuurkundige wetenschappen in Frankrijk aan het Instituut zou te wijten zijn, - toont aan, hoe de groote nieuwe ontdekking van de planeet Neptunus bijna terzelfder tijd in Engeland als in Frankrijk plaats greep, en dat de eer gelijkelijk aan le Verrier en Adams toekomt, - ja, huldigt met woorden van Sir David Brewster zelven de verdiensten van een nederig Amerikaan, Mr. Daniel Kirkwood van Pottsville, die eene bewonderenswaardige wet in het zonnestelsel zeer onlangs heeft aan het licht gebragt, waardoor de oorspronkelijke grootte van een verdwenen planeet kan worden bepaald, lang nadat zij is vergruizeld. 'Welken glans ook,' dus vervolgt the Economist, 'de werken van la Place, Monge, Biot en anderen over Frankrijk hebben verspreid, dit is veeleer toe te schrijven aan verschillende omstandigheden, als b.v. de zucht om onzen Newton te evenaren, of aan die groote gisting in de Fransche hoofden na hunne eerste omwenteling, dan aan het Nationaal Instituut. Sedert 1635, het jaar, waarin Colbert de Akademie der wetenschappen stichtte, tot diep in de volgende eeuw, heeft die instelling de Fransche mathematici geene meerderheid doen verwerven; zij doet hen ook nog in onze dagen niet uitmunten boven die wiskundigen in Engeland en Amerika, die de eer huns lands verhoogen, en de wetenschappen uitbreiden en verrijken, zonder lidmaatschap eener akademie, zonder titel, en zonder subsidie van den staat. Ons komt 't voor, dat alle deelen der maatschappij, ook de nederigste en minst aanzienlijke, even noodig zijn voor hare welvaart en ontwikkeling, ala de mathematische en iedere andere wetenschap. Bovendien, de begunstigde kunsten en wetenschappen kwijnen allengs. Zij worden door fortuinzoekers overvoerd, in stede van door mannen van genie te worden beoefend. Het is een tastbaar feit, dat de schoone kunsten op het vaste land door bescherming van staatswege meer bedorven dan vooruitgezet zijn: en zoo de wetenschappen niet eveneens ontluisterd en verlaagd wierden, het is omdat zij uit haren aard een zuiver afdruksel der godheid vertoonen, min vatbaar voor verderving in de hand des menschen. Het ligt ditmaal niet op onzen weg om stil te staan bij de wijze, waarop dusdanige inrigtingen individueele eerzucht en ijdelheid kweeken, en tot zekere hoogte het Communisme voeden, door den schijn aan te nemen, dat de staat alles vermag - zelfs duidelijke kennis verspreiden - voor het volk: nog slechts ééne opmerking. De wetenschap der volkswelvaart leert, dat alle pogingen, om ééne productie boven de andere te vieren en aan te moedigen, falen en nadeel doen. De reden van dit verschijnsel - en dit is bij stoffelijke goederen in 't oog loopend - is deze: dat het eenig middel om voor het eene voortbrengsel te betalen de productie van een ander is. Wordt derhalve de eene soort van staatswege overmatig gevoed, dan ontstaat evenredige vermindering van productie eener andere soort, die alleen tot betaalmiddel kan strekken. Vraag en aanbod zijn verstoord, en twee klassen van voortbrengers lijden. En is dit waar bij stoffelijke goederen, het geldt evenzeer voor die diensten, welke de menschen elkander onderling of aan de maatschappij bewijzen. Zelfs kunnen wij stoffelijke goederen de teekens dezer wederkeerige diensten noemen: allereerst worden deze, met andere woorden, de natuurlijke betrekkingen tusschen twee

of meer klassen van voortbrengers in de maatschappij verstoord, daarna de producten zelve. Zoo ook de vordering in kennis. Het is klaar, dat men elkander niet gelijkelijk wederkeerige diensten bewijzen kan, tenzij de vooruitgang in het verkrijgen der noodige kennis en bekwaamheid gelijken tred houde bij den één als bij den ander. De gansche maatschappij, niet de personen alleen, maar ook hun wenschen, begeeren en doen, - wetenschap, kunst, goederen, het maakt alles een deel uit van één zamenhangend geheel, hoe veelsoortig en verschillend ook de onderscheiden deelen zijn, en niet één dezer kan kunstmatig verwrongen, verminkt of gekromd worden, noch ook bovenmatig uitgezet, zonder aan het geheel groot nadeel toe te brengen. Zoodanig was het uitwerksel van het Nationaal Instituut in Frankrijk. Het heeft de voedende sappen, onderhoud en bestaanmiddelen en eerbetoon afgetrokken van de nederige arbeidende klassen en de dagelijksche beroepsbedrijven, en aldus bijgedragen om de gemoederen te verbitteren, het volk met gewone ambachtsbezigheid ontevreden te maken, en hen aan te sporen om een stand en werkkring te verlaten, die onaanzienlijk is en vernederend schijnt, omdat hij niet beloond en van staatswege geëerd wordt, gelijk een zetel in het Instituut. De theorie, welke ons de volkomene eenheid der maatschappij doet kennen, en de tegenwoordige staat der volken van ons werelddeel, waar de magthebbers het voorbeeld van Colbert hebben nagevolgd, voeren ons tot het besluit, dat Sir David Brewster in volslagen dwaling verkeert, wanneer hij groote nationale en sociale voordeelen wacht van het stichten onder ons, en organiseren van staatswege van een “intellectueel priesterdom,” hoe bekoorlijk het aitzigt voor geleerden ook zijn moge.’

Dus verre het betoog van den Britschen schrijver. Zoo onder de ‘quelques personnes,’ die aan Koning Lodewijk het plan tot oprigting van zijn Instituut hebben ontraden, ook de uitmuntende van Swinden was, en diens afkeuring op soortgelijke gronden rustte, dan toonde hij ook in dit opzigt zijnen tijd te zijn vooruitgestreefd. De reeks van onschatbare redevoeringen en verhandelingen, met welke hij later de instelling verrijkte, zou desniettemin wel verschenen zijn. Maar ons dunkt, dat in de beschouwingen van den Economist zeer veel gevonden wordt, dat bij den schrijver van ‘Wetenschap en Volksgeluk’ goedkeuring en sympathie moet wekken. Indien wij ons volgaarne met hoofdstrekking en inhoud van dat werkje vereenigen, wij kunnen den schrijver van dezen ‘open Brief’ (bl. 20, 21, 22) niet nazeggen: ‘eene personificatie der menschelijke kennis behoort in een beschaafd land te huis; zij is daar onmisbaar.... altoos kom ik neder op de wenschelijkheid, de onmisbaarheid van algemeene Akademien, of Instituten’ .... ‘ééne inrigting in het Land is voldoende, maar ook onmisbaar; daarin moeten de eerste geleerden opgenomen zijn .... de algemeene (corporatie) zij de beschermeling der Regering.... Moet de beschaving, zoo mogelijk, niet ergens als van één centrum uit worden gerigt op hetgeen blijvende waarde heeft? Zou in dit opzigt alleen een Instituut niet onmisbaar zijn, meer dan iets anders in het land, indien het zijne hooge roeping kende en vervulde?’ Inzonderheid moet hetgeen volgt (bl. 22) bevreemding baren, waar de Hoogleeraar Mulder ‘in een goed gekozen, algemeen Instituut’ zoo al geen behoedmiddel en waarborg ziet tegen het ‘altoos door geslingerd worden van de volkeren door fortuinzoekers,’ dan toch ‘heerlijke gevolgen’ daarvan wacht. Heeft dan de ervaring der laatste jaren niet geleerd, dat juist daar de instellingen vastheid en bestendigheid hadden verkregen, waar de staatsmagt zich niet met dergelijke kunstmiddelen inliet? dat het ‘krankzinnige Europa’ te zoeken was in Pruissen, voor een' tijd dwaas en onbesuisd (Wetenschap en Volksgeluk, bl. 22), bij de rustelooze Fransche natie, het vaderland van centralisatie en Akademien en Instituten, terwijl voorwaar Rusland

niet door zijne Akademikers of uitheemsche geleerden en kunstenaars, noch Belgie door ‘zulk eene instelling op

den meest uitmuntenden voet' (Open Brief bl. 7) voor den storm der omwentelingen is bewaard gebleven. Erger en onvergeeflijk zou het gewis zijn, wanneer in Nederland de Regering of een Minister, wel verre van kunsten en wetenschappen te beschermen, over hare beoefenaars smaad en verguizing had uitgestort. Daarom kunnen wij niet zonder tegenspraak laten, wat hier zoo bij herhaling verzekerd wordt, dat door den Minister 'in de Tweede Kamer eene schaduw op het Instituut geworpen werd, alsof zijne Leden 'slands geld voor eten en drinken, voor presentie-gelden misbruikten' (bl. 12 en 13), of, bragt het staatsbelang mede van dinés te gewagen, die men niet meer hield (bl. 15), en wederom (bl. 33) scheidt de regering zich van de mannen van aanzien, stoot zij hen voor de borst; zegt zij: gijlieden zijt eters en drinkers en onbruikbare, luije dienstknechten, of (bl. 32) 'vooral wanneer de regering de uitstekende mannen als eters en drinkers aan het volk gaat teekenen.' Wij achten den Heer Mulder te hoog om niet te gelooven, dat hij ten volle overtuigd is dat in waarheid de Minister deze of soortgelijke woorden heeft gesproken. Ook hebben zij die met gif en venijn ter markt komen, het hunne gedaan om die dwaling te voeden en ingang te verschaffen. En toch, wat is er gezegd? Ik heb vóór mij liggen de twee oorspronkelijke jaarlijksche rekeningen over 1848 en 1849 aan het departement van Binnenlandsche zaken gedaan, en meen, dat elk die deze stukken inziet, het besluit zal moeten opmaken, dat, wanneer men zamentrekt, volgens die rekeningen de sommen voor alle wezenlijke uitgaven op die rekeningen uitgetrokken, het Instituut, om die wezenlijke uitgaven te doen, niet meer behoeft dan zes duizend gulden. Het Instituut had toen elf duizend gulden..... Maar de overige vijf duizend gulden, waaraan zijn zij besteed? Aan tractementen van secretarissen, aan presentiegelden voor de leden, in 1848 aan het jaarlijksch dinér, dat in 1849 niet meer voorkomt; en ten laatste nog aan eenige kleine posten van reiskosten naar den Haag. (Bijblad bl. 468[9], zitting van 21 December 1850). Kan de Heer Mulder zonder blozen zijne eigen woorden herlezen (bl. 13, 14): 'raadgevers der regering, uitstekenden in de wetenschap en de kunst.... zóó te schetsen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal: veroorloof mij het op te merken, ik geloof niet, dat het een Minister van wetenschap en kunst tot eere verstrekt. In elk geval: het Instituut had niet gegeten en gedronken; het waren de geletterden, de kunstenaars, die door u der verachting werden prijs-gegeven, prijs-gegeven onverdiend, onwaar, en, naar mijn oordeel, tegen alles in wat goed is en wat tot heil des lands strekken kan..... men had ontwikkeld, dat het *onwaar* was, dat het geld nog voor een deel aan dinés verbruikt werd,' - en dit in den mond of in de pen van iemand die beweert, dat zijne woorden niets zullen bevatten, wat persoonlijk kwetsen kan, vrij zullen wezen van onvoegzamen toon (bl. 4 en 34). Met de nieuwe Akademie zijn wij evenmin als de schrijver van dezen brief ingenomen: en de verdediging des ministers heeft ons niet ten volle van de noodzakelijkheid dezer instelling overtuigd. Maar hoe edelmoedig Professor Mulder ook in de bres springt voor andere wetenschappen, dan die hij zelf beoefent, en wier eer hij zoo glansrijk handhaaft - van zijn standpunt is het toch zonderling niets te willen, omdat men alles niet krijgen of behouden kan. Dat de eenheid is gebroken (bl. 17), omdat de personificatie naar buiten niet meer bestaat, ontkennen wij, die met v. Savigny aan eene veel hoogere eenheid gelooven. En dat het beginsel: 'geene van Regeringswege gedecreteerde en gesubsidieerde maatschappij dan onder twee voorwaarden: vooreerst, dat hetgeen die maatschappij zou bereiken, van publiek belang zij en onbereikbaar voor particuliere krachten, aan zich zelve overgelaten; in de tweede plaats, dat de Regering de hulp van zoodanig genootschap behoefde', een zuiver beginsel is, en althans een wezenlijk onderscheid aanwijst tusschen de ontworpen Akademie en de drie overige klassen van het voormalig Instituut, is onloochenbaar-

Daarmede vervallen dan ook alle de tegenwerpingen op bl. 17-19 van den open brief zaamgeraapt. Bijzonder welgevallig was ons de verklaring des Ministers, dat de bedoeling niet is geweest een soort van voorregt toe te kennen aan de wis- en natuurkundige wetenschappen. In onzen tijd vooral zouden wij daarin eene zeer bedenkelijke strekking vinden: en de spreker in de Tweede Kamer, die op den vroegeren voorrang van andere vakken van studie wees, - dezelfde, die het afkeurend advies van den eenigen van Swinden heeft ingeroepen, - had zich wel mogen herinneren, hoe geheel verschillend het oordeel van dezen uitmuntenden man over het verband der wetenschappen was. Zie Lofrede op J.H. van Swinden door Mr. D.J. van Lennep, bl. 18, wier inhoud ons eenigermate twijfelen doet, of de afkeuring van Koning Lodewijk's voorgenomen stichting wel zoo stellig geweest is: vruchteloos zijn tot dit oogenblik onze pogingen gebleven, om het advies zelf te bekomen.

Zeer behartigenswaardig komt ons de wenk voor (Open Brief bl. 23): ‘beweging is het toch niet, waaraan een Staat behoefte heeft; althans, indien ik mij niet bedrieg, is het de rigting der beweging en niet de beweging zelve, waardoor heil wordt aangebragt.’ Juist zoo: en deze opmerking bewijst tevens de onmisbaarheid van politieke partijen, die tegen de eenzijdigheid en overdrijving van iedere rigting waken. Minder bekoren ons de voorstellen (bl. 24) aangaande het ‘hooren van regeringswege over alles, waarvan dat ligchaam kennis zou bezitten’; ‘raadgevend in bijna alles wat van algemeen belang is.’ Hoe met zoodanig hooren een regelmatige gang van zaken en zelfstandig bestuur zou bestaanbaar zijn, mogen anderen beslissen. De proeven die wij nog korteling met Geneeskundige wetgeving, met suiker- en zout-accijns zagen nemen, boezemen ons weinig vertrouwen op goeden uitslag van dergelijke adviezen in. Het paar practische voorbeelden (bl. 26), om het hooge gewigt van zulk eene corporatie te bewijzen, had gelukkiger kunnen gekozen zijn. Vooreerst het Staats-Examen. De Heer Mulder verzekert, dat het afnemen van dit quasi-Examen verderfelijk, schadelijk, nutteloos is: dat, nooit zou gebeurd zijn, indien de Regering namelijk naar goeden raad (van zulk een Instituut als hij voorstelt) had willen luisteren, wat thans gebeurt: dat de Hoogescholen bevolkt worden met deels ongeschikte studenten, de Gymnasiën ontvolkt van deels uitmuntende jonge lieden, die het nu wel met minder kunnen doen (bl. 29). Nu hebben wij het geluk in den tegenwoordigen Minister een' man aan het hoofd van ons Binnenlandsch bestuur te bezitten, die zijn leven in de wereld der wetenschap heeft doorgebragt, en de werking ook van dit Staats-Examen van nabij heeft gadegeslagen. Hij beweert van zijnen kant: ‘Het besluit, waarbij het Examen van toelating is ingesteld, werd genomen in 1845. Ik was toen in eene andere betrekking, die mij bijzonder in staat stelde over de gevolgen van die instelling zeer veel te vernemen, en zelf die gevolgen te zien. De indruk van het eerste oogenblik, de indruk later van 1845 tot 1849, uit zoovele getuigenissen van zaakkundigen, uit eigen ondervinding verkregen - want ik heb geheele generatien, op die wijze tot de Akademie toegelaten, daar zien aankomen - was bij mij deze, dat die instelling niet met de belangen van ons hooger onderwijs was overeen te brengen. Dit was geenszins alleen mijn individuele indruk; het was de algemeene meening van de deskundigen. Het was de algemeene meening gestaafd door de ondervinding. Men moest na het besluit van 1845 vragen: zijn de jonge lieden, nu toegelaten, inderdaad bekwamer dan degenen die van te voren aan de Akademie kwamen? Ieder jaar op nieuw was men in de gelegenheid om in vergelijking te komen, en telkens was het antwoord op die vraag ontkennend. Ik trede in het Ministerie, en nu komt in 1850 de vraag voor, of dat Examen op dien voet zal worden voortgezet, dan wel of aan den Koning de afschaffing moet worden voorgedragen. Mijn eerste indruk was: afschaffing. Daartoe bragt mij de over-

tuiging: de instelling beantwoordt niet aan het doel; zij is uiterst anti-liberaal; onze Hoogescholen zijn geen speciale scholen, gelijk de militaire Akademie, gelijk de insteling te Delft; zij hebben veel ruimeren werkkring, en de vorming die daar wordt genoten, moet voor elk toegankelijk zijn. Afschaffing was dus de eerste gedachte. Maar bij nadere overweging redeneerde ik dus: dat Examen bestaat nu; het wordt door bekwame menschen, die zich daartoe telken jare beschikbaar stellen, afgenomen: zou het geen vruchten kunnen dragen, ook zonder die voorwaarde, dat men alleen wanneer men geijkt, goedgekeurd is door de Examinatores, de lessen aan de Hoogeschool mag gaan bijwonen? En het kwam mij voor, dat in den toestand, waarin wij zijn, voorbereidende eene wetgeving op het onderwijs, eene nieuwe inrigting van het middelbaar en lager onderwijs, het Examen aan die voorbereiding dienstbaar kon en moest worden gemaakt. Ik meende, dat men van dergelijke Examina deze vruchten kon plukken. Uit het verslag dat mij werd gedaan omtrent het Examen, zou ik vooreerst den staat van het publiek en bijzonder onderwijs leeren kennen, door die jonge lieden genoten, welke de Akademie verlangden te bezoeken. Maar dit was geenszins de eenige, ook niet de voornaamste vrucht. Het voornaamste was dit: ik zou door dat verslag over het algemeen bekend worden met den staat der kundigheden, waartoe de jonge lieden die zich naar de Akademie begeven, in den regel zijn gevorderd. Ik hechtte hieraan bijzonder, omdat het mij een leiddraad zou geven bij de verdeeling van het hooger en middelbaar onderwijs. Die twee resultaten kon men, meende ik, van ieder Examen verkrijgen, en nog beter, na een tweede, na een derde Examen uit de vergelijking der uitkomsten van het eene met die van het andere..... De werking van zoodanige instelling kan zeker niet genoegzaam uit één verslag worden beoordeeld. Mogt mij nu - en men zal in dit opzigt mijne gezegden en voornemens wel vertrouwen - uit het onderzoek van het tweede verslag, vergeleken met het eerste, blijken dat men van een derde Examen geen vruchten heeft te wachten, dat meer nadeel dan voordeel uit dergelijk Examen voortvloeit, - het besluit omtrent de Examina zal niet langer worden gehandhaafd, en ik zal den Koning verzoeken dat besluit, dat nu nog bestaat, in te trekken. Bijblad bl. 380[l]. Wat het ontvolkt worden der Gymnasiën', en 'de goede prikkels', en 'vlijt en inspanning' (bl. 27) betreft, ook dienaangaande behoeven wij de voorgespiegelde wijsheid van een op te rigten Instituut wel niet. Bij voorbaat zijn al die bedenkingen reeds vrij afdoend wederlegd. 'De oorsprong van het Examen is gemakkelijk aan te wijzen. Het Examen, zoo als het in 1845 werd ingesteld, is zijn oorsprong verschuldigd aan een misverstand en aan eene klagt. Aan een misverstand, want degeen die er inzonderheid aanleiding toe heeft gegeven, was iemand opgeleid bij eene speciale school, die van ons hooger onderwijs, zoo als het hier te lande altoos is geweest, geen regt begrip had, en de Hoogescholen op ééne lijn plaatste met scholen als b.v. de militaire Akademie te Breda is. Aan eene klagt in de tweede plaats. Men beklaagde zich over de niet-voldoende voorbereiding van de jonge lieden, die de Hoogescholen kwamen bezoeken: eene klagt, waarvoor later, van 1846 tot 1849, evenzeer grond was. Wat moest men hebben gedaan? Men moest getracht hebben, en ik hoop dit te doen bij de wet op het onderwijs, zooveel men kon van het voorbereidend Examen bij de Hoogeschool over te brengen op de Gymnasia; men moest getracht hebben het onderwijs van de Gymnasia te versterken; het zoogenaamd propaedeutisch onderwijs bij de Akademien kon vervallen. Dit ware geweest den weg ter verbetering inslaan; maar in stede hiervan gaat men gelooven, dat het gebrek verholpen zal worden door een dergelijk Examen. Het gevolg was, dat de jongelieden zich lieten dresseren, om toch door het Examen te komen, zonder er zich op toe te leggen wezenlijke kennis te verkrij-

gen. Dat uitsluitend werken voor het Examen en niet om degelijke wetenschap te erlangen, is een groot nadeel aan onze Akademien eigen, en die allerongelukkigste en verderfelijke rigting wordt op die wijze aan de jongelieden reeds ingedrukt, voor dat zij nog de Akademie bezoeken. Maar er is nog een ander nadeel aan dit Examen verbonden. Men verbeeldt zich wanneer men het heeft doorgestaan, een graad te hebben verkregen; men gelooft uit dien hoofde gedurende het eerste jaar, dat men aan de Akademie toeft, vrijheid te hebben om niets te doen; te meer, dewijl dat eerste jaar bijzonder voor propaedeutische studien bestemd is. En dat eerste jaar verloren, is drie jaren verloren voor het vervolg. De instelling van het Examen is dus, mijns inziens, eene dubbele dwaling. Dit is niet eene opvatting van het oogenblik; ik heb de zaak gedurende zeven jaren kunnen nagaan. Er moet vrijheid zijn in dit opzigt gelijk vrijheid van akademische studie bij de Akademien. Vrijheid moet vooral gelden, waar het er op aankomt gevolg te geven aan den wil, om zich door akademische opleiding een of meer takken van wetenschap eigen te maken. - Men meent, de jonge lieden leggen zich nu niet toe: - men bedriegt zich; zij doen hun best om zich van de voordeeligste zijde te doen kennen. Een enkele heeft zich aangemeld voor het Examen, die verklaarde zich op geen der vakken, waarover het examen loopt, te hebben toegelegd. Maar zoo iemand moest zonder eenigen twijfel zijn afgewezen..... Heeft nu de commissie voor het staatsexamen dit niet altoos in acht genomen, het is eene fout. Ik wensch nog te onderzoeken, of de resultaten van de twee Examina te zamen van dien aard zijn, dat wij ze in den toestand, waarin wij ons thans bevinden, op prijs moeten stellen, en dus die Examina in volgende jaren nog behooren te behouden. Ik geloof in staat te zijn dat onderzoek met onpartijdigheid in te stellen, en ik voeg er bij, dat ik anderen in staat zal stellen met mij te onderzoeken. Ik zal de resultaten van de Examina laten zamenvatten en openbaar maken, zoodat de deskundigen mij in die zaak zullen kunnen ondersteunen en voorlichten.' (Bijblad 380^{I}. Zitting van den 2^{den} December 1851).

Dat de Minister in zijne opvatting van den aard onzer Akademiën niet alleen staat, maar gesteund wordt door de meest bevoegden en deskundigen onder onze landgenooten, bewijzen de schriften van den uitmuntenden opvoedkundige van Heusde, eene keurige oratie van Professor Holtius (de majorum liberalitate in condendis Academiis, Trajecti 1836), de 'brieven over Hooger Onderwijs,' voor vele jaren te Leiden uitgegeven, enz. Dit betreuren wij met den Hoogleeraar Mulder ten hoogste, dat 'sedert lang een gebrek bij onze natie is geweest, - niet dat er niet veel gedacht en geschreven en beproefd is, - maar dat men het goed gedachte niet heeft aangehouden, totdat het in het leven trad. Een nuttig stel wenken, dat er gegeven wordt, ja men geeft er zijne toestemming aan, maar na weinige weken of maanden is het alsof er niets is gezegd. Vooral verbaast dit in de zaken van onderwijs. Die de stukken der Commissie van het Hooger Onderwijs van 1828 inziet, zal bijna elk denkbaar punt behandeld, ontwikkeld zien. Er behoorde slechts een ordenend hoofd toe, om er eene goede keuze uit te doen. En toch lagen die twee folianten daar van 1828 af aan, zonder gebruikt te worden. - Minder praten dus, maar meer doen, dat is het wat wij noodig hebben' (Wetenschap en Volksgeluk, bl. 75). Waarschijnlijk zweefde soortgelijk denkbeeld den Minister Thorbecke voor den geest, toen hij onlangs, bij de algemeene beraadslaging over het onderwijs, zijne rede aanving met den wensch, dat, hetgeen wij nu over het onderwijs hebben gehoord, de belangstelling in de zaak niet hebbe verzwakt: dat hier het spreken het doen niet uitsluite en dat de slotsom niet zij: er is zooveel over het onderwijs gesproken, dat wij er niet meer van willen hooren (Bijblad, bl. 358, 3). Voegen wij ten aanzien van het Staats-Examen nog deze opmerking bij het geschrevene, dat alleen het niet genoegzaam letten-

op het karakter van onze Akademiën, waardoor reeds vroeger die ongelukkige drie graden aan ons Hooger Onderwijs zijn opgedrongen, thans wederom velen voor het Besluit van 23 Mei 1845 (Stbl. N°. 25) doet ijveren: waarvan een doorslaand blijk is de anders zoo verdienstelijke brochure van den Heer P. de Raadt: De Koninklijke Besluiten van Mei 1845 en Julij 1850, en de Verslagen der Staats-Commissiën beschouwd, Amsterdam 1851.

Eene tweede vraag, die Professor Mulder aan zijn Instituut wenschte voor te leggen, en ‘waarom alleen een Instituut reeds noodig zou zijn’ (Open Brief, bl. 30) is deze: ‘welke zijn de verpligtingen der Regering in het beschermen, in het handhaven van die bronnen van zedelijke en stoffelijke welvaart, die voor Nederland onmisbaar mogen geacht worden; welk deel daarvan kan beter aan individuële pogingen worden overgelaten.’ - Stellen wij den Hoogleeraar vooraf gerust, wat ‘de oprigting van eene Landbouwschool van staatswege tot stand te brengen’ (bl. 30) aangaat: dit punt behoeft niet meer te worden uitgemaakt, evenmin als de tafelgelden (bl. 13) nog behoeven te worden opgeheven. Jammer, niet waar, dat de aandacht juist op zulke ephemère onderwerpen viel. Maar nu het ‘tweede voorbeeld!’ Elk die de staatswetenschappen beoefent, heeft aanstonds het antwoord gereed. Hij zal zeggen; In- en buiten Nederland zijn de partijen in twee kampen verdeeld: de eene, in de heillooze Fransche centralisatie-begrippen opgevoed, wil en wacht alles van ‘den Staat;’ een tooverwoord, waarin de begrippen van staatsmagt, staatsgezag, en doel der staatsvereeniging elkander doorkruisen: dat de leer dezer partij met socialistische theoriën naauw verwant is, en het ‘prendre législativement aux uns pour donner aux autres’ als grond-dogma gemeen heeft, behoort tot het abecedarium der hedendaagsche staathuishoudkunde. Deze partij zag tot het verschijnen van den ‘Open Brief’ een' vurig' tegenstander in Professor Mulder van Utrecht, die in vroegere schriften, b.v. in Wetenschap en Volksgeluk (bl. 34), met edele nationale zelfverheffing op de tijden wees, toen Nederland, zonder Instituut en zonder premiën van staatswege, in nijverheid vooraan was. In Amsterdam moest het vermillioen gemaakt, in Amsterdam de campher geraffineerd worden. Leyden en Utrecht en zoo vele andere steden getuigden van de nijverheid der natie. De diamanten, die op de aarde gedragen worden, worden in Amsterdam geslepen; de goudsche pijpen gingen eenmaal de wereld over, en de zijde- en fluweel-fabrieken van Utrecht waren over Europa beroemd; vooral het slot van die voortreffelijke brochure had de bedoelde partij met schrik en ontzetting vervuld (bl. 77): ‘Plaatsen zich aan het hoofd der genoemde maatschappijen mannen van aanzien en van warme belangstelling in goede dingen - hoedanige ons land er, God zij gedankt, in menigte telt - mannen die hebben om van te leven en verder van belooning afkeerig zijn, die alleen het heil des Vaderlands voor hebben, dan zal uit de zedelijke kracht dier maatschappijen dezelfde bron van volksgeluk voortspruiten, die Engeland tot het krachtigste land der aarde maakt. Hij, die naar buiten om hulp uitziet, hij spant zijne krachten niet in: maar hij, die weet, dat hij geene hulp te wachten heeft, zijne krachten worden meer en meer geoefend. Eenmaal zal hij sterk worden.’ - Gulden woorden, van wier waarheid de andere partij diep doordrongen is. Zij leert, dat in het schip van staat de natie de zeilen moet zijn, van welke de beweging uitgaat, de regering enkel het roer dat den voortgang bestuurt en regelt; zij weet, dat de volkskracht onmetelijk, die van een gouvernement uiterst beperkt is, dat organiseren en reglementeren en centraliseren de vloek en het verderf der natiën zijn; dat de zachte stoving der protectie veêrkracht en energie verdooft; zij wil met den Minister vrije ontwikkeling van krachten, gelijkheid van regt, gelijke behandeling van alle belangen; gelijkheid van werking, zonder welke groote ontwikkeling niet te verwachten is; - zij acht 't met dien staatsman

een triumf van den maatschappelijken vooruitgang, dat niemand meer *begint* te zeggen: ik ben een voorstander van bescherming, maar dat men zegt: ik ben een voorstander van de vrijheid; doch op elken regel zijn uitzonderingen: het komt dan aan op de beoordeeling der uitzonderingen die men wenscht. Zal nu de beslissing omtrent deze aan zoodanig Instituut verblijven, als Professor Mulder verlangt? Maar dan kan de uitspraak aanstonds voorzien en voorzegd worden. Is de meerderheid de beginselen der bescherming toegedaan, zij zal zooveel mogelijk tot ‘de verpligtingen der Regering’ trekken; bestaat zij daarentegen uit anti-protectionnisten, zij zal den kring ‘der individuële pogingen’ zoozeer verbreeden, dat de taak der Regering tot het wegruimen van hinderpalen worde beperkt. Want dat *een* Instituut, vermoedelijk niet alleen zaam te stellen uit deskundigen en specialiteiten op dit punt (bl. 31), - zelfs met toevoeging van uitheemsche vernuften als de Russische Akademikers, - in het wezen der maatschappelijke behoeften dieper' blik zou slaan dan de ervaring aller eeuwen aan de beste staatshuishoudkundigen geleerd heeft, - met allen eerbied voor de talenten van den Heer Mulder, en voor zijne plannen, maar wij kunnen dit niet aannemen.

Wel verre dan ook, dat het ‘vereenigen der uitstekende mannen’ (bl. 32) voor ons een bedreigend schrikbeeld zoude zijn, wenschen en wachten wij daarvan de heilrijkste vruchten voor Nederland. Dat de Heer Mulder, wiens naam wij sinds jaren gewoon zijn te ontmoeten, overal waar iets goeds te verrigten is, daarbij niet zal achterblijven, staat bij ons vast. Zelfs deze Brief, ondoordacht en overdreven als hij ons voorkomt, toont karakter, toont ijver en belangstelling in de hoogste, de edelste goederen van ons volk. Het is reeds verdienstelijk in het openbaar te zeggen, wat anderen, minder rondborstig en opregt, in geheime zamenkomsten herhalen. Wij zijn overtuigd, dat ligtgeraaktheid alleen den ‘open Brief’ niet in de pen gaf, maar dat de Hoogleeraar in gemoede vreest, dat onderwijs en wetenschap noch bij de Regering, noch bij de Vertegenwoordiging genoegzaam worden behartigd. Zoo de verdiensten en het vroeger leven van den Heer Thorbecke geen voldoende waarborg zijn om hem vrij te waren voor zoodanig verwijt, wij vertrouwen, dat de behandeling zijner met ongeduld verbeide wet op het onderwijs èn minister èn kamers van die blaam zal zuiveren. Maar geene miskenning, geene veroordeeling bovenal van de zijde dergenen, die andere middelen voorstaan, dan de wetgevende magt, na herhaald en zorgvuldig onderzoek, als de meest geraden keurt om het doel te bereiken, waarheen beider streven gelijkelijk is gerigt. Legio is de naam en het aantal der napraters; het ‘servum pecus,’ dat een man als Professor Mulder in zijn hart verfoeit, maar dat hem evenwel ‘eene niet ongegronde meening’ toekent, en nu onze hoogste belangen in gevaar acht, enkel omdat hij het hun zegt.

De ‘open Brief’ heeft in vorm veel behouden van het onzamenhangende, le décousu, dat meestal aan den gewonen briefstijl eigen is. Wij hebben geen moed om te tellen, hoe dikwijls de majusculae U.H.E.G. op deze 35 bladzijden voorkomen, maar wenschten wel, dat de kampvechter voor het Instituut eene der wezenlijke diensten van de voormalige Tweede Klasse bij dit schrijven had in eere en voor oogen gehouden - weglating namelijk dier bespottelijke titulatuur.

***Plato geen Pantheist, maar integendeel behoorende tot de Heidenen van* Rom. II: 26, (*die de regten der Wet bewaren*). *Door A. Goedkoop, Emeritus-Predikant van Gent, en Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Amsterdam, de Erven Wed. F.G. Onder de Linden*. 1851.**

'Zonderlinge titel' - zijn des schr. eigene woorden, waarmede hij de korte inleiding opent, welke dit opstel voorafgaat: 'Zonderlinge titel', zegt hij, 'maar die het onderwerp, in deze § § te behandelen, in twee hoofdbijzonderheden verdeelt, en waarvan het eerste gedeelte het tweede mogelijk maakt.' Wij voor ons begrijpen, na deze verklaring, daarom dat *integendeel* nog niet. In schriften als deze, komt het gewis, meer nog dan in die van elken anderen aard, op de juiste uitdrukking aan en de keuze der woorden.

Daarop begint de 1ste § met de vraag: *Was Plato een Pantheist*? Gewis had men in de eerste plaats eene meer behoorlijke uiteenzetting mogen verwachten van hetgeen eigenlijk onder Pantheïsme te verstaan zij, dan hetgeen de schr. ter loops daarvan zegt. Intusschen, het resultaat van zijn betoog kent men natuurlijk al terstond uit den titel; doch ofschoon ook het tweede gedeelte van dien titel op zich zelf reeds genoegzaam aanwijst, welk standpunt van beschouwing de schr. hierbij uitsluitend zal aannemen, zoo is echter het begin zijner redenering te karakteristiek, om ze niet in haar geheel over te nemen. Wij lezen alzoo: 'Op zich zelve schijnt deze vrage zeer onverschillig te zijn, want voor Christenen, voor Protestantsche Christenen, die alleen zich aan de Goddelijke openbaring houden en geen gezag van menschen erkennen, hoe heilig (?) zij ook geweest zijn, maar op wie de bepaling van Petrus niet toepasselijk is, 2 Petr. I: 21: *Heilige menschen Gods*, DOOR DEN H. GEEST GEDREVEN, en dus nog minder aan Heidenen, hoe vernuftig en wijsgeerig zij ook geweest zijn en gesproken hebben, kan, hetgene de vader der wijsbegeerte en zijne met hem eenstemmige tijdgenooten beweerd hebben, geene beweegreden zijn ter omhelzing van eenig gevoelen, door hen voorgedragen, maar slechts verwondering opwekken, dat zij, zonder het licht der goddelijke openbaring, waarmede Israël alleen begunstigd was, niet gedwaald zouden hebben in die punten, welke het uitsluitend eigendom der Goddelijke openbaring, ook vóór Christus, geweest zij.'

Wie zich nu met dezen prothesis in alles vereenigen kan, die leze deze 50 bladzijden door (alleronbehagelijkst gedrukt, met slecht gecorrigeerden tekst en nooten, geheel ordeloos, achter en door elkander!) om eindelijk tot het dus geformuleerde slot te komen: 'Er is dus geene onmogelijkheid, dat de vooronderstelde Heiden wezenlijk zoodanig een zij, die, ofschoon van de kennis der openbaring verstoken, *de regten der Wet bewaart*, en bij God aangemerkt wordt als waardig Gods vereerder, *Lover*, meer dan de Jood, die, begunstigd met Gods openbaring, slechts Jood was in naam.'

En indien wij zelve nu de slotsom van onze gedachte over dit boekske wilden trekken, - zij zou deze zijn. Voor den Christen, die geheel uit het standpunt der openbaring Plato zou willen beoordeelen, was het welligt eene nuttelooze onnoodige arbeid. - 'Wat zou die lofrede op Hercules beduiden, wie komt tegen hem op?' - duwden die Spartaan den Sophist toe, die zijn voornemen had te kennen gegeven, dit tot het onderwerp eener redevoering te willen maken. - In dier voege, vreezen wij, zou mede van den eenen kant gesproken worden, wanneer men aankondigde te willen betoogen (zij zulks gemakshalve, doch zonder den minsten spot dus uitgedrukt!) dat Plato althans een fatsoenlijk Heiden was. En van anderen weêr, die den grooten philosoof uit een geheel wijsgeerig oogpunt beschouwen, en hem op deze wijze zoo half en half Christelijk gerehabiliteerd zien, verwachten wij den uitroep:

Non tali auxilio, nec defensoribus istis!

Dr. C.A. ENGELBREGT.

***Geldersche Volks-Almanak voor* 1852. *Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff*, 1852.**

Wij roepen den achttienden jaargang van dezen Almanak onzen welkomstgroet toe. Niet dat wij het boeksken prijzen om zijn literaire waarde - om het gemis waarvan wij het echter niet te hard zullen vallen, nederig als het is en zonder eenige aanspraak - wij noemen het echter *nuttig*, en in die qualiteit wordt de Geldersche Almanak wellicht van meer beteekenis dan de zoogenaamde pracht-jaarboekjens, die zoo groote verplichting op zich laden en soms, ja dikwerf, zoo weinig daaraan kunnen beandwoorden.

Vele belangrijke mededeelingen geworden ons over Gelderlands verleden, over Gelderlands geschiedenis, in weinig meer dan korrekte vormen. De voorstelling is echter overal klaar en duidelijk en dit is hier het eenig noodige. Het *Levensberigt van Geerlach van der Capellen*, door den redakteur medegedeeld, *de Klingelbeek bij Arnhem*, door denzelfden en *de Vijf en twintigjarige bruiloft van Teunis-Oom*, door Dr. Donkersloot, munten naar ons gevoelen boven alle bijdragen uit.

Wij zouden den verzamelaar in bedenking geven in de toekomst de zoogenaamde poëzij geene plaats meer te gunnen, daar de hier medegedeelde proeven beschouwd kunnen worden als een kaakslag te zijn in het aangezicht der Kunst.

Ook de plaatjens, mids verbetering mogelijk zij, wenschten wij in dat lot te zien deelen.

De Edomieten en Nabateërs. Eene historische studie.

III*. Jobab, tweede koning der Edomieten. - De stad Bozra. - Jobab door de overlevering met Job verward. - Het boek Job als bron voor de kennis van Edom in het aartsvaderlijk tijdvak. - Leeftijd van den schrijver van dat boek. - Plaats waar het is vervaardigd. - Karakter des gedichts. - Job is een historisch persoon. - Het landschap Uz. - Drieërlei bevolking van Uz. - Job en zijne vrienden als stamverwanten van Abraham. - Jobs ongelukken en melaatschheid. - Strooptogten der Chaldeërs en Sabeërs. - Godsdienst der Edomieten.

‘En Bela stierf en Jobab, de zoon van Zerah, uit Bozra, werd koning in zijne plaats.’ Met deze woorden vermeldt de gewijde oorkonde[1] den tweeden der Edomietische koningen, die door de keuze der edelen werd verheven op den troon, door Bela, den zoon van Beor, gegrondvest. Waarschijnlijk was ook hij een dapper en gelukkig veldoverste, en had hij daaraan zijne verheffing te danken[2]. Gelijk de eerste koning van Moabietische afkomst schijnt geweest te zijn, en het vervolg der geschiedenis ons nog een anderen vreemdeling op den Edomietischen troon zal leeren kennen, heeft men ook de vaderstad van Jobab buiten de grenzen des Edomietischen rijks gezocht. Er worden waarschijnlijk in de Israëlietische geschiedenis drie steden vermeld, die den naam van Bozra dragen, waaronder eene van geringere beteekenis, terwijl van de beide aanzienlijkere de eene in Hauran of Auranitis, een distrikt in het Noord-Oosten van Palaestina,

* De beide eerste hoofdstukken dezer historische studie leest men in ‘de Gids’ voor 1850, D. II, blz. 1-30 en 653-700.

de andere in het Edomietisch gebergte gelegen was. Vroeger was men, wel is waar, vrij algemeen van oordeel, dat het Bozra der Edomieten niet van het beroemde, ook in de schriften der Romeinen en Grieken vaak onder den naam van *Bostra* voorkomende, Auranietische, waarvan men alleen eenige kennis had, verschilde[3]. Men bedacht niet, dat het Bozra van Hauran op 25 Duitsche mijlen afstands van Edoms gebied gelegen en door de Moabieten en Ammonieten daarvan gescheiden was, en dat geene historische sporen ons regt geven, veroveringen der Edomieten zoo verre buiten de grenzen van hun Vaderland in eenig tijdperk hunner geschiedenis aan te nemen. Er is dan ook niets meer noodig geweest, dan het wedervinden eeniger sporen van eene stad Bozra in het Edomietisch gebergte door de reizigers der tegenwoordige eeuw, om de juistheid van de onderscheiding der beide Bozra's, reeds door Eusebius en Hieronymus[4] gemaakt, algemeen te doen inzien, en dat hetwelk in de latere geschiedenis als de Edomietische hoofdstad voorkomt, door schier alle schriftverklaarders als werkelijk in Edoms bergen gelegen te doen erkennen[5]. De Heer van Senden[6] intusschen, ofschoon met het thans schier algemeen gevoelen in alle andere opzigten volkomen instemmende, meent dat Jobab niet uit het Edomietische maar uit het Auranietische Bozra stamde, dewijl het hem waarschijnlijk voorkomt, dat het eerstgenoemde eerst na de verwoesting van der Edomieten hoofdstad Sela door Amazia, koning van Juda, gebouwd werd. Er is echter hiervoor schijn noch schaduw van bewijs, en indien wij hem al mogen toegeven, dat welligt de zetel des rijks, na de verwoesting van Sela, naar Bozra werd overgebragt, en daarom deze plaats in een later tijdvak van de geschiedenis der Edomieten als hunne hoofdstad vermeld wordt, dit sluit een vroeger bestaan niet buiten, voor hetwelk wij veeleer het berigt aangaande Jobabs afkomst een vrij afdoend bewijs zouden achten. Eene soortgelijke bewijsvoering voor jongeren oorsprong laat zich met vrij wat meerder kracht tegen het Auranietische Bozra wenden, waarvan in het vervolg der geschiedenis zeker geen spoor gevonden wordt, vroeger dan de dagen van Judas den Makkabeër[7].

Het ligt niet in ons bestek hier over het Auranietische Bozra verder uit te wijden, doch dat hetwelk het leven schonk aan der Edomieten tweeden koning, en later in hunne ge-

schiedenis zoo beroemd werd, verdient dat wij hier, waar het ons het eerst voorkomt, er een oogenblik bij verwijlen.

De naam *Bozra*, in de vertaling der LXX en het Onomasticon *Bosor* uitgesproken, beduidt *omtuining, vesting, sterkte*, en kon daarom ligtelijk aan verschillende plaatsen gemeen zijn. Zijne beteekenis is dezelfde als die van Mibzar, hetwelk ook onder de Edomietische steden genoemd wordt, en door Hitzig, naar het ons schijnt wat te gewaagd, voor een anderen naam van Bozra gehouden wordt[8]. De gesteldheid van het door de Edomieten bewoonde terrein was bij uitnemendheid voor den aanleg van schier onneembare vestingen geschikt. Men herinnere zich slechts de woorden van Jeremia[9] tot het Edomietische volk:

> Gij, die in rotsspleten woont, u klemt aan de hoogte der bergen!
> Al bouwdet ge uw nest hoog als de adelaar, ik zal u vandaar
> afstooten, spreekt de Heere.

En wanneer wij nu zien dat in de voorafgaande en volgende verzen derzelfde profetische rede[10] Bozra genoemd wordt als de plaats, waartegen de door Jahve verwekte vijand Edoms vooral zijnen aanval rigten, en waarover hij zijne vleugelen als een arend uitbreiden zou, dan kan het wel aan geen twijfel onderhevig zijn, of ook Bozra moet in het ontoegankelijkst gedeelte van het gebergte Seïr zijn gelegen geweest. Hetzelfde onderstelt de reeds gemelde, waarschijnlijke gissing, dat de Edomieten, na de verovering van Sela door Amazia, den rijkszetel naar Bozra zullen hebben overgebragt, en dit de reden is, waarom zij bij de Profeten, welke na die verovering schreven, toen nog slechts van een ‘overblijfsel der Edomieten’[11] sprake kon zijn, steeds bij uitnemendheid als hunne stad genoemd wordt, en reeds Amos van hare vorstelijke praalgebouwen gewag maakt[12]. Dat bij het leven van Jeremia Bozra althans tijdelijk in de handen der Moabieten zou geweest zijn, wordt uit eene plaats van dien profeet opgemaakt; doch misschien moet aan een derde Bozra ten noorden van den Arnon gedacht worden, waarvan ook elders welligt nog een spoor voorkomt[13]. Van dien tijd af wordt Bozra in de geschiedenis niet meer genoemd, ofschoon de schrijvers van het Onomasticon het nog gekend hebben. Waarschijnlijk heeft het een ruim aandeel gehad in de rampen, die Edom getroffen hebben, en is het langzamerhand geheel in verval geraakt.

De beroemde Seetzen vernam, volgens zijne schriftelijk nagelaten aanteekeningen, het eerst van alle nieuwere reizigers, van een inwoner van Hebron, Joesoef el-Milki geheeten, dat ten zuiden der Doode Zee, als hoofdplaats van het tegenwoordige landschap Djebâl of Gebalene, een Tophila lag, en niet verre vandaar een zuidelijk Bozra, de oude hoofdstad der Edomieten[14]. Zonder hiervan eenige kennis te dragen, vond Burckhardt[15] het aan zijnen voorganger aangewezen Tophila, waarin latere schrijvers teregt het tot dusverre onbekende Tophel van Deuteronomium[16] hebben erkend. Twee en drie vierde uur ten zuiden vandaar, vond hij een dorp el-Boezeira geheeten, uit omstreeks 50 huizen bestaande, en gebouwd tegen eene hoogte, op welker kruin een klein kasteel, zijnde een vierkant gebouw met sterke muren, gelegen was, in hetwelk de inwoners bij vijandelijke overvallen hunne bezittingen borgen. De ruïnen in den omtrek getuigden, dat hier vroeger eene aanzienlijke stad had gestaan[17]. Burckhardt had echter niet het minste vermoeden, welk eene gewigtige ontdekking hem was ten deel gevallen. Slechts kwam hem daarbij eene in het Christelijk tijdvak als bisschopszetel vermelde stad Psora voor den geest, die echter waarschijnlijk nimmer anders dan in eene verminkte lezing het aanzijn had[18]. Aan het Edomietische Bozra werd noch door Burckhardt, noch door zijn vertaler Gesenius gedacht, dewijl men zich gewend had der Edomieten hoofdstad in Hauran te plaatsen. Echter pleiten de bouwvallen en alle bijzonderheden der ligging ten krachtigste voor het Edomietische Bozra, dat slechts in deze streken kan gezocht worden, en de naam, die, als Arabische verkleinvorm, niets anders dan ‘klein Bozra’ beteekent, kan allengs in dien vorm in gebruik zijn gekomen, toen de glans der aêloude koningsstad voor den nieuwen luister van het Auranietische Bozra begon te tanen.

Wij keeren terug tot koning Jobab, omtrent wien wij nog eene merkwaardige overlevering te vermelden hebben. Men leest haar in het onderschrift van het boek Job in de Grieksche vertaling der LXX. Jobab heet daar de vijfde zoon van Abraham, zoodat zijn vader Zerah schijnt te worden aangemerkt als dezelfde met Zerah, dien wij als Esau's kleinzoon door Rehuël hebben leeren kennen[19], - eene genealogie, die, zoo zij gegrond ware, onze tot dusverre gegeven voorstelling der Edomietische geschiedenis zou veroor-

deelen. Bozra wordt daarbij niet als de naam zijner geboortestad, maar als die zijner moeder aangemerkt, eene opvatting, waarvan het onhoudbare bij opmerkzame lezing van Gen. XXXVI van zelve blijkt. Ook zou hij eene Arabische vrouw gehuwd hebben, die hem een zoon baarde, Ennon[20] geheeten. Eindelijk, en dit is de hoofdzaak in het gansche berigt, hij zou den naam van Jobab later met dien van Job hebben verwisseld, en dus dezelfde zijn als de aartsvader, die de held is der geschiedenis, verhaald in het Bijbelboek, dat, naar hem, den naam van Job draagt. In overeenstemming hiermede, wordt meer bepaaldelijk het landschap Ausitis (Uz) ‘op de grenzen van Idumea en Arabië’ voorgesteld als de streek waarin Jobab leefde en gezag uitoefende, terwijl zijne drie vrienden eveneens als koningen van andere stammen voorkomen: Eliphaz, die voor Esau's zoon uit Basmath gehouden wordt, en dus twee geslachten ouder dan Jobab zou geweest zijn, als vorst der Themanieten, Bildad als vorst der Sauchieten (Suhieten), Zophar als vorst der Minaeërs, die men hier in stede der Naämathieten van den Hebreeuwschen tekst genoemd vindt.

Het is niet moeijelijk in deze berigten een zamenweefsel van zeer onwaarschijnlijke gissingen te erkennen, afgeleid uit vermeende of werkelijke overeenkomst van namen en het oord, dat de dichter van het boek Job ontegenzeggelijk als de plaats der handeling van zijn drama heeft aangeduid. De eerste grond van het verdichtsel schijnt de toevallige overeenkomst der namen Job en Jobab te zijn. De naam van *Job*, beter *Ijob*, beteekent de *vijandig behandelde*, en kon gemakkelijk worden verklaard uit het lot, dien vromen aartsvader wedervaren. In deze beteekenis van den naam bood zich dus een aanknoopingspunt aan voor de gissing, dat de aartsvader vroeger een anderen naam had gedragen, die evenwel in klank eenige gelijkheid met den lateren zou gehad hebben, even als volgens de oorkonde in Genesis *Abram* in *Abraham, Sarai* in *Sara* veranderd was[21]. En ofschoon naar de Hebreeuwsche schrijfwijze de namen *Job* en *Jobab*[22] veel meer dan naar de Grieksche of de onze verschillen, er was ook daar genoegzame overeenkomst in de uitspraak, om zelfs bij hen, die de Hebreeuwsche taal magtig waren, aan zulk eene gissing plaats te geven. Zij had daarbij een ander steunpunt in de omstandigheid, dat Uz, hetwelk in het boek Job als des aartsvaders

woonplaats wordt opgegeven, zooals wij straks nader zien zullen, ongetwijfeld eenmaal, althans gedeeltelijk, een Edomietisch landschap was, even als ook Theman, waaruit Jobs vriend Eliphaz afkomstig was, wiens naam bovendien in Esau's geslachtsregister werd weêrgevonden. Waarschijnlijk kenden de Grieksche vertalers ook nog de Suhieten als een in de nabijheid der Edomieten wonenden volksstam, en dit een en ander was hun genoeg om eene loutere gissing als historisch feit voor te dragen. Den naam van Jobabs vader, Zerah, werd door eene andere gissing voor eenzelvig verklaard met dien van Zerah, Rehuëls zoon, zonder dat men zich bekreunde om de chronologische zwarigheid, die hieruit in verhouding tot de overige deelen van dit zamenweefsel van gissingen ontstond.

Wij hechten, gelijk men ziet, aan die overleveringen der Grieksche vertalers geen gewigt, maar zij verschaffen ons eene gepaste gelegenheid om bij het belang van het boek Job voor de kennis van het oude Edom kortelijk stil te staan. Daar het ons geheel in het aartsvaderlijk tijdvak verplaatst, en dit volgens overleveringen en berigten, die ons niet meer toegankelijk zijn, met verwonderlijke waarheid en aanschouwelijkheid schildert, is het althans niet voegzaam tot een later tijdvak de aanwijzing te verschuiven van de bijdragen, die het ons tot de kennis van dit land en volk levert. Bij de onmogelijkheid echter, om den leeftijd van den held van dat boek, dien wij, zoo als later blijken zal, werkelijk voor een historisch persoon houden, eenigzins nader te bepalen, nemen wij de geheel uitwendige aanleiding, ons door de vermelde overleveringen geboden, te baat, om hier ter plaatse eene beschouwing van het historische in het boek Job in ons verhaal in te weven. Wij moeten echter daartoe vooraf kortelijk ons gevoelen zeggen over den leeftijd en landaard van den schrijver van dat boek, en over het eigenaardig karakter van het heerlijke dichtstuk, hetwelk wij hem verschuldigd zijn. Over al deze vraagstukken heerscht onder de geleerden een verbazend verschil van gevoelen. Daar echter eene uitvoerige behandeling niet van deze plaats is, zullen wij onze meening, zonder eenige polemiek tegen andersdenkenden, eenvoudig thetisch uiteenzetten.

Wat den leeftijd des schrijvers betreft, heeft men zonderling genoeg in alle eeuwen der Israëlietische geschiedenis, van het aartsvaderlijk tijdvak nog vóór Mozes tot in en na de Babylonische ballingschap, rondgedwaald en rondgetast. Wij voor ons

kunnen een geschrift, als het boek Job, dat door volkomenheid en kunst van vorm, rijkdom van taal en heerschappij over de uitdrukking, diepte en krachtige uiting der gedachten uitmunt, noch in het tijdvak der opkomst, noch in dat van het verval der Hebreeuwsche letteren plaatsen, maar zien daarin eene wèlgerijpte vrucht der periode van haren hoogsten bloei. Ook de aard van het dichtstuk zelf, dat in zijnen vorm dramatisch, in zijn wezen didaktisch en wijsgeerig is, maar met de hoogste daarmede bestaanbare lyrische verheffing, wijst ons op een geheel ander tijdvak dan dat der heldensagen en volksgezangen, die de eerste bloesems der ontluikende poëzij plegen te zijn. Indien nu de grootste luister der Hebreeuwsche literatuur zich in het algemeen in het tijdvak der Koningen vertoont, dan mag het onze aandacht niet ontgaan, dat tegen het einde van dat tijdvak de profetische rede meer het overwigt krijgt, terwijl de eigenlijke bloeitijd der Hebreeuwsche dichtkunst, met name der lyrische en gnomische, der Psalm- en Spreukdichting, met welke beide het boek Job verwant is, vooral in het tijdvak van David en Salomo moet gezocht worden. Terwijl ons dit reeds in het algemeen op de eeuw van Salomo als den leeftijd onzes dichters wijst, vinden wij bij nadere beschouwing in vele en velerlei omstandigheden daarvan de verrassendste bevestiging. De taal van het boek Job is het meest met die der Spreuken verwant[23], en heeft daarmede vele eigenaardige, elders niet voorkomende woorden en uitdrukkingen gemeen[24]. In de voorstellingen en denkwijze der beide boeken openbaart zich niet minder verwantschap, b.v. in de verpersoonlijking der goddelijke wijsheid[25] en de schilderingen van den *Sjeôl* of de onderwereld[26]. Dezelfde ontwakende zucht naar grondiger kennis der natuur, ook van hare uitheemsche wonderen, die Salomo tot de beoefening der natuurlijke historie dreef[27], en hem vloten deed bouwen, die hem allerlei natuurlijke zeldzaamheden uit de afgelegenste gewesten toevoerden[28], openbaart zich in de heerlijke, door waarheid en fijnheid van opmerking uitmuntende schilderingen der natuur en harer voortbrengselen in het boek Job[29]. De dichter van dat boek maakt gewag van het goud van Ophir[30], en de vaart naar Ophir had alleen onder de regering van Salomo plaats, daar latere pogingen tot herhaling faalden[31]. De dichter van Job verraadt eene zoo naauwkeurige bekendheid met de toestanden en voortbrengselen van Egypte, de

vlugge papyrus-scheepjes op den Nijl[32] en den schriftelijken regtshandel[33], de koningsgraven met hunne schatten[34] en de mijnwerken met hunne onderaardsche gangen[35], den krokodil en het rivierpaard, met zoo verwonderlijke aanschouwelijkheid onder de namen van Leviathan en Behemoth beschreven[36], dat hij kennelijk in een tijd van naauwe verbindtenis met Egypte geleefd heeft, en zelfs het vermoeden van een bezoek door hem aan dat land gebragt naauw te onderdrukken is; terwijl werkelijk het huwelijk van Salomo met eene Egyptische prinses[37] en zijn handel in Egyptische paarden[38] voor de engste verbindtenis met dat gewest in zijne dagen getuigen. De dichter van Job schildert de aartsvaderlijke tijden met eene frischheid van koloriet en waarheid van opvatting, met eene zorgvuldige onthouding van alle toespeling op de eigenaardige instellingen en gebruiken van het Mozaïsme, die nog in Salomo's tijd mogelijk schijnt, maar den later levenden Israëliet meer en meer bezwaarlijk moest worden, naarmate die tijden verder achter hem lagen, en de Mozaïsche instellingen, eerst sedert den tempelbouw meer met het leven des volks verwassen, hem in toenemenden graad vervreemdden van die zeden en begrippen, die oorspronkelijk het gemeenschappelijk eigendom van den ganschen Semietischen stam waren. Toch toont ons ook weder van den anderen kant de zuivere en verhevene voorstelling van het Opperwezen, en vooral het diep besef van schuld en zonde, eenen wijze, die in de school van Mozes gevormd was, en wanneer hij, blijkens den grondtoon van zijn gedicht, even als Asaph[39], een andere tijdgenoot van David en Salomo, het onbevredigende en valsche der oppervlakkige vergeldingsleer toont in te zien, die aardsche zegeningen onafscheidelijk met deugd en godsvrucht verbindt, staat hij niet slechts boven de kinderlijke denkwijze van de eeuw, waarin hij den held zijner geschiedenis plaatste, maar geeft hij tevens een bewijs van den afstand, die hem scheidt van het geslacht, voor hetwelk de beloften en bedreigingen der wet werden uitgesproken. Zoo de voorstelling van Satan in den proloog[40], aan vroeger tijdvak vreemd, ons waarschuwt dat wij des dichters leeftijd niet vroeger dan het aangeduide mogen stellen, de geheel eigenaardige trek, dat de Satan daar in Gods raad verschijnt, en met den Heer overlegt, hoe de deugd van Zijnen dienaar op de proef te stellen, - een trek, die slechts met het visioen van Micha, Jimla's zoon,

in de dagen van Achab, verwantschap heeft[41], waarschuwt ons evenzeer, dat wij den Satan van het boek Job geenszins met dien van later eeuwen moeten verwarren, noch uit zijn optreden een bewijs voor des dichters lateren leeftijd moeten afleiden. Eindelijk, terwijl de hooge oorspronkelijkheid en zeldzame frischheid van dit gedicht, waarin de Hebreeuwsshe poëzij haren hoogsten luister heeft ten toon gespreid, alle gedachte van navolging buitensluit, verdient het opmerking, dat onderscheidene profeten, niet enkel Jeremia[42], maar reeds Amos[43] en Jesaja[44], op menige plaats door toespeling en weêrklank niet onduidelijk den indruk verraden, dien de lezing van het boek Job op hen had te weeg gebragt[45].

Wanneer wij ten anderen de vraag opwierpen naar den landaard van den dichter van Job, dan meene men niet, dat wij iets zouden hechten aan vroegere, meestal op verwarring van den dichter met den held des gedichts steunende gissingen, als ware dit boek niet van Israëlietischen oorsprong, maar door een Idumeër, Arabier of Arameër geschreven. Het kan aan geen twijfel onderhevig zijn, of dit dichtstuk is, bij alle zorg des dichters om eene zoo speciaal Hebreeuwsche kleur, als onbestaanbaar zou zijn met den tijd en de plaats, waarin hij zijnen held laat optreden, te vermijden, toch inderdaad door en door Hebreeuwsch, en van den echten geest der godsdienst van Jahve geheel doordrongen. Ook de taal, ofschoon eenigzins eigenaardig gekleurd, is in den grond zuiver Hebreeuwsch, en daar, bij de frischheid, die elke regel van het gedicht ademt, aan eene vertaling zelfs in de verte niet kan gedacht worden, schijnt dit alleen genoegzaam, om den Hebreeuwschen oorsprong van dit boek buiten twijfel te stellen. Slechts dit was onze bedoeling met de gestelde vraag, in welk gedeelte van Palestina het boek zou ontstaan zijn. Dat bij het oogpunt, waaruit wij hier het boek Job beschouwen, het antwoord op die vraag verre van onverschillig is te achten, springt van zelf in het oog. En dat antwoord is, zoo het ons toeschijnt, inderdaad met groote waarschijnlijkheid te geven. Wij moeten ons geheel eenstemmig verklaren met het gevoelen van Stickel en Schlottman[46], dat de dichter van Job heeft geleefd en gedicht in dat gedeelte van Palaestina, hetwelk de Bijbel met den algemeenen naam van ‘het Zuiden’[47] bestempelt, en wel dáár, waar het, nabij het zuidelijk uiteinde

der Doode Zee, de bergen van Edom met afwisselende en niet streng afgebakende grenzen beroerde, of welligt zelfs, om de zuidspits der Doode Zee henen, in het tegenwoordige Gebalene (Djebâl) met de westelijkste stammen van Noord-Arabië in regtstreeksche aanraking kwam. Men verzuime toch niet hier in het oog te houden, dat reeds onder Davids regering Edom aan den Israëlitieschen schepter onderworpen was, en de bewoners van het Zuiden of de Woestijn van Juda, bij hunne meestal nomadische levenswijze, voor hun gebied naauw vaste grenzen hadden, maar even als de Overjordaansche stammen hunne togten en legeringen uitbreidden, naarmate de omstandigheden dit veroorloofden[48]. Hier in deze afgelegen streken leefde een frisch en krachtig, door gaven des geestes uitblinkend geslacht. Teregt herinnert ons Stickel, dat ‘de wijze vrouw,’ door Joab ontboden, opdat zij David tot terugroeping van den gebannen Absalom bewegen zou, uit Thekoa stamde[49], en dat diezelfde plaats ook de geboorte had gegeven aan den ongeleerden herder, dien de Heer van achter de kudde had genomen, zeggende: ‘Ga henen, profeteer tot mijn volk Israël’[50]. Merkwaardig is het, dat juist met Amos, den eenigen schrijver van het Oude Testament wiens afkomst uit deze streken ons met zekerheid bekend is, de taal van het boek Job in hare eigenaardigheden bijzondere overeenkomst heeft[51], en dat die zelfde profeet welligt de vroegste der Hebreeuwsche schrijvers is, bij wien wij de sporen kunnen opmerken van vertrouwdheid met het werk onzes dichters. Doch zoo Thekoa als het noordelijkste punt van de Woestijn van Juda of het Zuidland mag beschouwd worden, veel dieper zuidoostwaarts denken wij ons de gewone verblijfplaats van den dichter van Job, nabij het oord waar zich de handelswegen kruisten, door de karavanen der Sabeërs, op hunne togten naar Damaskus en Palmyra, en door die van Thema en andere meer oostwaarts gelegen Arabische stammen, tot onderhouding hunner handelsbetrekkingen met Egypte en de havens der Philistijnen bereisd[52]. In zulk een grensland, in gedurige aanraking met aanpalende en doortrekkende vreemdelingen, moest juist de taal zulk eene eigenaardige kleur door vermenging met vreemde bestanddeelen erlangen, als, gevoegd bij het geheel eigenaardig en op zich zelf staand karakter des gedichts, volkomen toereikend schijnt, om alles te verklaren wat het boek Job van 't gewone spraakgebruik afwijkends aan-

biedt; en nergens minder dan hier, moet ons eene bekendheid met vreemde volken, hunne begrippen en godsdienstige voorstellingen verwonderen, als waarvan wij op zoo vele plaatsen van dit gedicht de sporen aantreffen. Hier ook, in die woeste en van het middelpunt des Israëlietischen levens afgezonderde streken, was zeker, bij de veelal nomadische leefwijze der bevolking, nog veel van den geest der aartsvaderlijke tijden tot in de dagen des dichters overgebleven, en hier moest het hem vrij wat ligter vallen, zich te onthouden van alle toespelingen op de tempeldienst en de ceremoniën der wet, op de gebruiken en zeden eener meer verfijnde zamenleving, dan zoo hij meer in het middelpunt des rijks zich had opgehouden. Bij dit alles komt nog, dat dáár op de grenzen van Edom de sage van Job, die, gelijk wij later zullen zien, ongetwijfeld op historischen grondslag rustte, het vroegst moest bekend zijn en de meeste opmerkzaamheid trekken, zoodat, uit dit oogpunt gezien, ook de keuze van een Edomietischen of Arabischen held door onzen dichter ophoudt eene toevalligheid te zijn. En wanneer wij nu eindelijk opmerken, met welke onnavolgbare waarheid en aanschouwelijkheid hij het leven en de tooneelen der woestijn, hare holen en ontoegankelijke wildernissen, hare aardstortingen en verwoestende vloeden, hare opgezwollen waterbeken, troebel door sneeuw, en hare waterlooze stroombedden, die in de zomerhitte de hoop des reizigers bedriegen, hare ontembare woudezels en fladderende struisvogels, de karavanentogten en rooverijen harer zwervende bewoners[53], ons voor oogen stelt, is het dan niet het natuurlijkst te denken, dat het hare lucht was, die hij ademde, dat de eigen aanschouwing van hare natuur hem het palet reikte, waaraan hij zijne verwen ontleende? Immers, wij mogen het als zeker stellen, dat de dichter der hooge oudheid, bij het gemis der duizenden bronnen, waaruit thans de dorst naar kennis van allerhanden aard wordt gelaafd, de juiste voorstelling van andere gewesten en andere tooneelen, dan die welke hem door de dagelijksche aanschouwing gemeenzaam waren, in den regel missen moest[54].

Ware bij den leeftijd en de woonplaats, die wij, zoo het ons voorkomt met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, den dichter van Job hebben toegekend, en welke de kennis van den ganschen stroom der historische overleveringen van de aan het Zuidland grenzende streken van Arabië bij hem

veronderstellen doet, zijn dichtstuk een *epos*, wij zouden ongetwijfeld in dit boek eene even rijke bron vinden voor de kennis der vroegste geschiedenis van Edom en de aanpalende gewesten, als ons Homerus voor de kennis van den Griekschen heldentijd verschaft. Doch van een gedicht als het hier beschouwde, welks karakter wij reeds boven met een woord aanduidden, kon de historische overlevering nimmer den wezenlijken inhoud vormen; zij kon ten hoogste daarvan het lijstwerk zijn. Door sprekend ingevoerde personen, en dus in dramatischen vorm, - die echter, bij het gemis van daarmede verbonden handeling en bij de omstandigheid, dat de toestand zelf niet uit de gesprekken blijkbaar wordt, maar in een tot inleiding dienend verhaal is uiteengezet, aan het dichtstuk op den naam van *drama* geen aanspraak geeft, - wordt een onderwerp behandeld, dat geheel op het terrein der godsdienstige begrippen en ervaringen behoort. De strijd, dien de vrome, wanneer hij, schoon onschuldig, door het ongeluk vervolgd wordt, heeft te voeren tegen de verzoeking om zich van God af te wenden, ziedaar wat zich bij opmerkzame beschouwing als het onderwerp des gedichts aan ons kenbaar maakt. In dien strijd, welken de dichter gewis ook in zijn eigen gemoed had gestreden, in dien strijd, welke ten gevolge der heerschende voorstelling, dat zegeningen als loon, rampen als straf moeten beschouwd worden, in de ziel der meer nadenkenden onder 's dichters tijdgenooten vaak schijnt gestreden te zijn, wil hij den weg ter overwinning wijzen, door opmerkzaam te maken op het onnaspeurlijke der wegen van dien God, wiens gedachten oneindig boven het bereik der stervelingen verheven zijn, zoodat den mensch slechts het zwijgend berusten voegt en het vertrouwen, dat de einduitkomst hem niet zal beschaamd maken, die zich onder alle beproeving aan God blijft vastklemmen. Niet om door schoone vormen en beschrijvingen te verlustigen, ofschoon hij in beiden een onnavolgbaar meester is, niet om den roem der vaderen te verheffen en hunne heldendaden te verheerlijken, is het dat de dichter van Job heeft geschreven; zijn doel is om te leeren, en wel op het gebied der hoogste en heiligste waarheden. En hieruit is het dan ook reeds van zelve blijkbaar, dat de wezenlijke inhoud des gedichts niet in historische overleveringen, door de kunst des dichters gerangschikt en versierd, kan gelegen zijn. Slechts op tweëerlei wijze

blijft het gebruik van historische stof in zulk een gedicht denkbaar. Of dat gebruik zal louter sporadisch zijn, bij toespelingen, beschrijvingen en beelden in den loop des gedichts ingeweven, óf, zoo het meer met het zamenstel van het gansche gedicht is verweven, het moet zijn dat de dichter een historisch voorbeeld gekozen heeft, om daarin, bij vrije behandeling, de waarheid, die hij leeren wilde, aanschouwelijk voor te stellen.

Inderdaad vinden wij in het beschouwde dichtstuk, zoo oneindig ver van de prozaïsche nuchterheid van wat later eeuw bij uitnemendheid het ‘leerdicht’ genoemd heeft, - een wijsgeerig vertoog in verzen, - verwijderd, dit tweeërlei gebruik van historische stof verbonden, en het is daardoor niet minder dan door zijn vorm, dat het boek Job op zulk eene eigenaardige wijze het midden houdt tusschen de epische, didaktische en dramatische poëzij, en dat alle pogingen moeten mislukken om het te rangschikken onder eene der klassen, in welke eene vermetele kritiek het gewaagd heeft, de oneindig verscheidene voortbrengselen der dichtkunst te splitsen. Terwijl intusschen het sporadisch gebruik van historische stof niet ligt door een opmerkzaam lezer van dit gedicht zal geloochend worden, moeten wij erkennen, dat het historisch karakter van den held des boeks en der hem toegekende lotgevallen, zelfs wat de hoofdzaken betreft, niet zelden is in twijfel getrokken, en men beide geheel aan de vinding, de scheppende verbeelding des dichters heeft willen toeschrijven. Wij zouden geneigd zijn aan wie zoo denken met een schrander criticus onzer dagen te gemoet te voeren: ‘De beoefening der letterkundige geschiedenis leidt tot eene uitkomst, die velen verbazen moet, - dat de gave der vinding niet die is van het genie. De vinding na te jagen is het zwak der tijden van uitputting, onvruchtbaarheid en aanmatiging. Het genie rangschikt en volgt na, bestudeert en doorgrondt, maar het vindt niet uit’[55]. Doch ofschoon wij Homerus, Sophocles, Aeschylus, Dante, Shakespeare, Milton, Vondel, Corneille, Göthe, allen schier wien de lauwer van den dichterroem door tijdgenoot of nakomelingschap is toegekend, als getuigen voor die paradoxe stelling konden laten optreden, wij zouden vreezen ons pleit niet zoo voetstoots te zullen winnen. Maar wij durven op algemeene toestemming rekenen, wanneer wij met Ewald[56] beweren, dat althans aan de hooge oudheid van alle volken

het uitvinden van geschiedenissen, het uitdenken van geheel verdichte personen, ten eenenmale vreemd is, en dat de dichters niet hebben opgehouden uit den levenden stroom van overgeleverde sagen te putten, totdat zijne wateren waren uitgedroogd of in het zand verloren[57].

Het historische van den held des gedichts en zijne lotgevallen, in tegenstelling van hetgeen de sage en de vrije behandeling der overgeleverde stof door den dichter daaraan hebben toegevoegd, is, naar het ons toeschijnt, nog door niemand beter in het licht gesteld, dan door Schlottmann[58], in de schoone inleiding, die hij voor zijne verklaring van dit boek heeft geplaatst. Hij zal in het volgend onderzoek hoofdzakelijk onze leidsman zijn.

Een eerste trek, die voor het historisch karakter pleit der hoofdzaken van hetgeen ons van Job wordt verhaald, is het gewest, waarin de dichter het tooneel der geschiedenis plaatst. Dit gewest ligt buiten Palaestina. Intusschen is het gedicht door een Hebreër en slechts voor Hebreën geschreven. Dat Job daar als buitenlander wordt voorgesteld, moet dus een bijzonderen grond hebben, en die grond kan wel bezwaarlijk een andere zijn, dan de historische overlevering (die althans in dit punt wel historische waarheid zal geweest zijn), aan welke de dichter zijnen held had te danken. ‘Daar was een man in het landschap Uz, wiens naam was Job.’ Men merke op, dat dit landschap Uz voor de geschiedenis der Israëlieten van geen de minste beteekenis is, zoodat men althans niet kan inzien, waarom de dichter juist dit gewest zou gekozen hebben, ware hij daarbij niet door de overlevering zelve bepaald. Het staat dus vast, dat in het aartsvaderlijk tijdvak een man van den naam van Job in het land Uz heeft gewoond[59]. Waar was dit landschap gelegen?

Het antwoord op die vraag is niet gemakkelijk; want ofschoon de naam in zes verschillende bijbelplaatsen voorkomt, openbaart zich bij den eersten aanblik tusschen die plaatsen zooveel verschil en strijd, dat men schier zou meenen aan de oplossing te moeten wanhopen. Op drie van deze plaatsen komt Uz voor als de naam van een persoon[60], op de drie andere als die van een landschap[61]. Hierin is op zich zelve geene zwarigheid gelegen, daar het algemeen bekend is, dat het Oude Testament óf de ethnographische verhoudingen in den vorm van genealogische voorstelt, óf, gelijk

anderen zich de zaak liever denken, in zijne opgaven van den oorsprong der verschillende volksstammen zich eigenlijk bepaalt tot eene aanwijzing van de afkomst der hoofden of *sjeikhs*, die aan elken stam of deel van een stam hunnen naam hebben gegeven. De persoon Uz staat dus voor den stam of het volk der Uzzieten, en het land Uz is het gewest door dien stam bevolkt en naar zijnen naam genoemd. Maar op de drie plaatsen in Genesis, waar over de afkomst dier Uzzieten gesproken wordt, is daaromtrent telkens eene andere overlevering voorgedragen. De eerste maal heet Uz een zoon van Aram en wordt dus onder de Aramesche stammen geteld, op de tweede plaats heet hij de eerstgeborene van Nahor, Abrahams broeder, die te Haran in Mesopotamië woonde, terwijl hij eindelijk op de derde plaats als een zoon van Disan, een der stamhoofden van de Horieten in het gebergte Seir[62], voorkomt. Mogelijk is het zeker, dat twee of drie verschillende stammen den naam van Uz hebben gevoerd, en dat niet op al deze plaatsen dezelfde Uzzieten bedoeld zijn; maar waarschijnlijk kunnen wij dit niet achten, daar de geschiedenis ons slechts van een enkel volk of gewest van dien naam de sporen bewaard heeft. De zwarigheid verdwijnt echter geheel, zoo wij aannemen, dat werkelijk hier ethnographische verhoudingen in den vorm van genealogische zijn voorgesteld; dat de bevolking van het land Uz uit Horieten, Arameërs en Nahorieten was zamengesteld, en dat juist dit door de drieërlei genealogie van den inderdaad als persoon louter idealen Uz wordt aangewezen. Wij zagen ons vroeger reeds tot eene dergelijke verklaring van den naam van Seïr den Horiet als met noodwendigheid gedrongen[63]. Men vergunne ons straks op de hier gestelde hypothese terug te komen, en te zien waarheen zij ons leiden zal. Vooraf zullen wij beproeven of het ons gelukt de ligging van het land, waarin Job woonde, althans eenigermate te bepalen.

In het apokryphe bijvoegsel op de vertaling der LXX, boven door ons vermeld, heet het land Uz, even als in de vertaling zelve, Ausitis, en wordt er omtrent zijne ligging eene aanteekening bijgevoegd, die zoozeer met alle ons van dat land bekende omstandigheden overeenstemt, dat wij van haar althans mogen onderstellen, dat zij op eene echte overlevering rust. Zij leert ons, dat dit land gelegen was op de grenzen van Idumea of Edom en Arabië. Wij moeten bij

die bepaling in het oog houden, wat wij reeds vroeger opmerkten, dat de groote woestijn, ten oosten van Palaestina tot aan den Euphraat gelegen, door de ouden tot Woest-Arabië of de Arabische Woestijn gerekend werd[64]. In die uitgestrekte streek waren de bewoonbare en bewoonde plekken weinige in getal, en de leefwijze der bevolking schier uitsluitend nomadisch, zoodat zich zelfs een niet talrijke stam over eene groote uitgestrektheid lands kon uitbreiden. Ptolemaens kent in dit gedeelte der Arabische Woestijn een stam, aan welken hij den naam van Aisieten geeft, en wier gebied zich tot aan de grenzen van Babylonië uitstrekte[65]. Deze naam, hetzij hij al dan niet met Bochart in dien van Ausieten moet veranderd worden, zweemt te zeer naar dien van Uz, dan dat wij aan de identiteit zouden twijfelen[66]. Maar wanneer dus Ptolemaeus dit volk meer aan de oostelijke grenzen der woestijn plaatst, dan zullen wij moeten aannemen, dat zich inderdaad de woonplaatsen der Uzzieten, met zeker niet scherp te bepalen grenzen, over het gansche gebied hebben uitgestrekt, dat tusschen de Edomieten en Moabieten ten westen en Babylonië ten oosten besloten was, terwijl het welligt noordwaarts tot aan Batanea of Basan reikte, in welk landschap de woonplaats van Job door de Arabische overlevering geplaatst wordt[67]. Ook Jeremia noopt ons aan een gewest van vrij wat omvang te denken, wanneer hij spreekt van ‘alle Koningen van het land Uz[68];’ en zoo wij dan in dit uitgestrekt gebied nevens de Uzzieten van tijd tot tijd ook andere stammen van Arabieren vermeld vinden, behoeft ons dit bij de zwervende levenswijze van dat volk geenszins te verwonderen. Niets is gewoner in de geschiedenis der Bedowinen dan den eenen stam door den anderen in dezelfde woonplaatsen vervangen of verdrongen te zien, en denzelfden stam nu eens magtig, met andere die zich hem aansloten in bondgenootschap, en over een wijd uitgestrekt grondgebied verspreid, dan eens onbeduidend, in vele kleine stammen gesplitst, van alle bondgenooten verlaten, en tot een onbeduidend hoopje versmolten te zien. Dat het land Uz werkelijk aan Edom grensde, leeren eenige bijzonderheden in het boek Job, waarvan wij straks zullen gewagen, ook wordt het uitdrukkelijk bevestigd door Jeremia, wanneer hij in de Klaagliederen[69] spreekt tot de ‘dochter Edoms, die in het land Uz woont.’ Wij mogen er uit opmaken, dat ook de Edomieten, van hunne bergen

afdalende, zich meer en meer oostwaarts, hetzij als nomaden, hetzij ook in vaste woonplaatsen, de vroegere bewoners verdringende of verdrijvende, in het aangrenzende Uz hebben uitgebreid, en daar dezelfde streken later in handen der Nabateërs kwamen, mag het ons nu te minder verwonderen, dat Ptolemaeus de Uzzieten slechts aan de grenzen van Babylonië kent.

Wij komen nu terug tot onze hypothese omtrent de volksstammen, die elkander reeds vóór den leeftijd van Job in het land Uz zullen hebben opgevolgd en gedeeltelijk verdrongen. Wij hebben in de eerste plaats de Horieten genoemd, dewijl zij de oudste dier bevolkingen zullen geweest zijn. Zij komen toch ook als de oudste bewoners van het gebergte Seïr voor[70], en behooren, gelijk de Rephaïeten in Palaestina, van welke de Zamzummieten en Emieten in het Overjordaansche, de Avvieten in de Laagte en de Enakieten in de omstreken van Hebron waarschijnlijk slechts bijzondere afdeelingen waren[71], tot de oudste bevolkingslaag dezer streken, die later aangekomenen uit de gemeenschappelijke bakermat der Arische en zoogenaamde Semietische volken[72], als de echte zonen des lands, als *autochthonen* konden beschouwen, en die daarom in de tafel der van Noach stammende volken geene plaats hebben gevonden[73]. Dat reeds een deel van den Horietischen stam Disan zich over het aan 't gebergte Seïr grenzende landschap Uz zal hebben uitgebreid, kan niet vreemd voorkomen, wanneer wij later hunne opvolgers, de Edomieten, hetzelfde zien verrigten. Job maakt in zijne dichterlijke redevoeringen meermalen van die verdrongene en verdrevene, maar hier en daar nog in holen en rotskloven schuilende, en van roof en plundering levende bevolking gewag, waarin wij reeds vroeger het ellendig overschot der aêloude Horieten meenden te herkennen[74], en wanneer de dichter hem schilderingen van dat vertrapt en verbasterd menschenras in den mond legt, die kennelijk naar het leven geteekend zijn, dan gelooven wij dit daaraan te moeten toeschrijven, dat hij nog in zijne eigene dagen van die rampzalige resten der vroegste bewoners in het gebergte Seïr en de aangrenzende streken uit ondervinding spreken kon.

Gelijk de Kanaäneërs of Pheniciërs in Palaestina de Rephaïeten verdrongen en gedeeltelijk uitroeiden, zoo zullen, naar onze gissing, ook de Horieten reeds lang vóór den

tijd van Abraham geklemd zijn geraakt tusschen de Kanaäneërs in Palaestina, die hen van de noordwestzijde in hunne bergen terug drongen, en tusschen Aramesche stammen, uit Mesopotamië weder door andere verdrongen, die vooral het land Uz overstroomden, en er de tweede bevolkingslaag van uitmaakten. Dat in het aartsvaderlijk tijdvak eene volksverhuizing uit de dieper gelegen streken van Azië naar het Westen, waarbij de volksstammen elkander gelijk de baren der zee gedurig voortstuwden en opvolgden, plaats heeft gehad, in vele opzigten gelijk aan die groote volksverhuizing, welke de grens tusschen de oude en nieuwe geschiedenis uitmaakt, kan den opmerkzamen beoefenaar van de vroegste oorkonden der menschheid onmogelijk ontgaan. Die tweede volkslaag was den jongeren stam der Hebreën nog minder vreemd; de overlevering had nog eenige heugenis bewaard van den tijd, waarop zij zich in deze gewesten had neêrgeslagen; en het is daarom, dat hare afkomst in de volkerentafel in het tiende hoofdstuk van Genesis is opgenomen. Een merkwaardig verschil openbaart zich hierbij tusschen de Kanaänesche en Aramesche stammen. De volkeren-tafel spreekt het duidelijk uit, dat de Hebreën zich met de laatsten nader verwant gevoelden, dan met hen, die zich onder den naam van Kanaäneërs in de lage landen aan de zeekust hadden nedergezet, en, ofschoon eene slechts weinig van de hunne verschillende taal sprekende, in het bij voorkeur gezochte stadsleven, bij den bloei van handel en nijverheid, reeds vroeg geheel van de eenvoudigheid der aartsvaderlijke zeden vervreemd waren[75].

Ofschoon nu deze Arameërs in den tijd waarin Job leefde de groote massa der bevolking van het land Uz zullen hebben uitgemaakt, behoorde hij zelf blijkbaar niet tot hun geslacht. Mogt hij ook tot de ingezetenen des lands in de meest vriendschappelijke verhouding staan, zijne vertrouwdste vrienden, die hem in zijn ongeluk komen troosten, leven niet in zijne onmiddellijke nabijheid, maar komen tot hem van verre[76]. Zij komen, nu zij de ongehoorde rampen vernemen, die hem getroffen hebben, omdat zij van zijn geslacht en zijne maagschap zijn, omdat zij met hem en met Abraham den Hebreër behooren tot het geslacht der laatst aangekomenen, die in deze gewesten de derde volkslaag vormen, nu nog weinigen in getal, ofschoon groot van rijkdom en hoog in eere, maar bestemd om eenmaal

de heerschers te worden in deze streken. Gelijk Eliphaz de Themaniet een nakomeling is van Esau[77], Abrahams kleinzoon, en Bildad de Suhiet een afstammeling van Suah, Abrahams zoon uit Ketura[78], zoo worden wij nu schier van zelve genoopt in Job een afstammeling van Nahor, Abrahams broeder, te herkennen, en het stamhoofd dier Nahorieten, die zich in de laatste plaats in het landschap Uz hadden nedergezet. Nog door eene andere omstandigheid worden wij hierin bevestigd, want, ofschoon wij omtrent de afkomst van Zophar den Naämathiet, den derden van Jobs vrienden, zelfs geene gissing weten bij te brengen, in een later gedeelte van het gedicht treedt een vierde persoon sprekende op, Elihu de Buziet genaamd, en die kennelijk in dezen kring geheel te huis behoort. Maar ook de stam der Buzieten leidt, volgens de overlevering der Hebreën, zijnen oorsprong van Nahor, Abrahams broeder, af[79]. Ofschoon wij nu niet zouden durven beweren, dat ook de namen van Jobs vrienden werkelijk historisch zijn, zoo is het toch niet te gelooven, dat de verhouding, waarin de aartsvader staat tot andere door vriendschap met hem verbonden stamhoofden, die van verre tot hem komen om hem te troosten, op valsche voorstelling berusten zou. Wanneer wij ons Job denken als in het aan Edom grenzend gedeelte van Uz zijn verblijf houdende, schijnt ook de afstand hunner woonplaatsen niet zoo groot te zijn, dat, bij een levendig verkeer door middel van boden of karavaanhandel, in hun bezoek bij Job na voorafgegane afspraak iets bijzonder onwaarschijnlijks, een spoor van erge overdrijving des dichters, in de voorstelling der vroegste tijden, zou gelegen zijn. Theman zullen wij leeren kennen als een landschap door den Edomietischen stam van dien naam bezet, dat waarschijnlijk aan het zuidwestelijk gedeelte van Uz paalde; de woonplaatsen van den stam der Suhieten, of volgens de LXX Sauchieten, heeft men welligt te zoeken in de vlakte Sauan, die naar hare ligging op de kaart van Arabië van Berghaus een deel van het land Uz moet hebben uitgemaakt[80]; de naam van Naämathiet herinnert ons dien van een stadje Naäma[81] in Juda, dat evenwel, als in de Laagte en dus te ver van het tooneel dezer gebeurtenissen gelegen, bezwaarlijk kan bedoeld zijn; de Buzieten eindelijk moeten ongetwijfeld, ook volgens de getuigenis van Jeremia[82], in het land van Uz of in zijne onmiddellijke nabijheid worden gezocht.

Het onderling verkeer van deze stamverwante, maar door woonplaatsen gescheidene mannen, verdient vergeleken te worden met de trouw, waarmede ook Abrahams geslacht, terwijl het in Kanaän nog als vreemdelingen verkeert, aan zijne maagschap in Mesopotamië verkleefd blijft[83]; en de reizen van Abrahams dienstknecht en van Jakob naar en van Haran doen ons even gunstig denken over de middelen van gemeenschap, waarover men in die dagen beschikken kon[84], als de reizen, door Jobs vrienden ondernomen, om hem in zijn ongeluk te bezoeken en te troosten. Klaarblijkelijk is Job, naar de voorstelling des dichters, even zulk een nomadenvorst als Abraham, onmetelijk rijk als hij in vee en dienstknechten en dienstmaagden[85], in het land zijner inwoning nog half een vreemdeling en daarom bij voorkeur de vriendschap onderhoudend met andere stamverwante nomadenvorsten over de naburige gewesten verspreid, maar echter hoog in aanzien door de uitoefening op groote schaal van de deugden van gastvrijheid, edelmoedigheid en liefdadigheid[86], - steeds en nog tot in onze dagen als het schoonste sieraad van een Bedowinen-hoofd gewaardeerd, - eindelijk, even als ook zijne vrienden, te midden van het hem omgevend Heidendom, onveranderlijk vasthoudende aan dien God, die ook de God van Abraham was, en zegepralend over alle verzoeking om zich met de afgoderij der meer gevestigde stammen, in wier midden hij leefde, te bezoedelen[87].

De afkomst, die wij aan Job hebben toegekend, zijne stelling als Abrahams stamverwant en vereerder van den waren God, te midden eener afgodische en uit anderen stam gesproten bevolking, geven nu ook de volledige verklaring van de belangstelling, die de overlevering aangaande het rampzalig lot, dat hem trof, bij de vereerders van denzelfden God en met name ook bij den Hebreeuwschen dichter vond, die uit de bepeinzing zijner geschiedenis de stof putte voor de verhevenste dichterlijke conceptie. De ongelukken, die zulk een man, ‘vroom en opregt, vreezende God en wijkende van het kwade,’ getroffen en ten bloede geteisterd hadden, konden niet anders dan een diepen indruk maken op de geloofsgenooten des aartsvaders. Terwijl in de vroege tijden, waarvan wij spreken, de mensch in het gevoel zijner frissche en jeugdige kracht er nog weinig aan dacht, nog naauw behoefte aan gevoelde, om den blik naar de overzijde des grafs te slaan, en daar de op-

lossing te zoeken der raadselen van het inderdaad ook nog minder ingewikkelde verschijnselen aanbiedend leven, heerschte algemeen het geloof, dat God in de tegenwoordige wereld een iegelijk vergeldt naar zijne daden, goed den goede, maar slechts den kwade kwaad. Dat de berooving van Job van al zijne bezittingen en zijne kinderen tot zijne werkelijke geschiedenis behoort, durven wij niet beweren; in allen gevalle is in de opklimming der drie noodlottige elkander onmiddellijk opvolgende tijdingen, zoo niet de hand des dichters, dan toch die der onbewust dichtende overlevering te erkennen, die de geschiedenis reeds dus afgerond tot den dichter overbragt. Maar wat hier zonder twijfel historisch moet geacht worden, is de vreesselijke krankte, waardoor Job werd aangetast, en die als het toppunt van zijn lijden geschilderd wordt. Sedert lang heeft men in die ziekte de afzigtige melaatschheid erkend, en wel in haren afgrijsselijksten vorm, de tuberculeuse of elephantiasis, die den rampzalige, door haar aangetast, bij levenden lijve aan het verderf ten prooi geeft, het ligchaam met zweren overdekt, en, tot den hoogsten graad geklommen, gansche ledematen, vingers en toonen, en somtijds zelfs handen en voeten, als verstorven aan het organisme ontvallen doet[88], zoodat het schier schijnen moest als werd den lijder het reeds verbeurde leven slechts verlengd, opdat hij den lijdenskelk tot den laatsten droppel smaken zou. Dat een man van Jobs uitstekende vroomheid, een toonbeeld der deugden van den nomadenvorst, door deze vreesselijkste aller plagen aangetast werd, was eene gebeurtenis zoo geheel in strijd met de begrippen en meeningen der grijze oudheid, dat het niet missen kon of zij moest zich diep in het geheugen griften en nog der late nakomelingschap door de overlevering worden medegedeeld.

Een andere trek in het lijden van Job is waarschijnlijk evenzeer historisch; wij bedoelen de hem ten deel gevallen miskenning. Deze toch moest het natuurlijk uitvloeisel zijn van de verkeerde voorstelling, die men zich aangaande de verhouding tusschen zedelijk en natuurlijk kwaad gevormd had, en de verdenking door de vrienden van Job in het gedicht eerst bedektelijk aangeduid, later openlijk uitgesproken, is zeker een trouwe spiegel van hetgeen den vromen lijder inderdaad van zijne tijd- en geloofsgenooten ten deel viel. Niet onmogelijk is het, dat reeds de overlevering den

lijder in eene soortgelijke verhouding tot zijne vrienden geplaatst had, als door den dichter met onovertrefbaar talent is geschilderd.

Eindelijk is ook de blijde uitkomst naar allen schijn geene vinding des dichters te achten. Dat Job van zijne krankheid genas, de verzoeking om God ontrouw te worden weêrstond, door zijne beproeving tot diepere kennis van Gods wegen werd opgeleid, en welligt door droom of visioen van de goddelijke gunst werd verzekerd, - dat alles beschouwen wij als trekken der op waarheid gegronde sage, aan welke de dichter de gestalten en kleuren voor zijne heerlijke compositie ontleende.

Mogen nu al de lotgevallen van Job, als bijzonder persoon en zelfs niet eens tot de Edomieten in engeren zin behoorende, naauwelijks eene plaats verdienen in het historisch tafereel, dat wij het waagden uit de weinige verstrooide berigten der oudheid zamen te stellen, wij hebben, zoo wij meenen, door de beschouwing der verhouding, waarin de dichter hem plaatst tot de verschillende bevolkingslagen van het land, waarin hij verkeerde, een dieperen blik gewonnen in den aêlouden toestand der gewesten, die het tooneel der door ons verhaalde gebeurtenissen zijn. Er vormt zich zoo een achtergrond voor onze schilderij, waarvan eenige trekken allengs duidelijker uit het nevelachtig verschiet te voorschijn treden. De volksverhuizingen der nomadische stammen, de strijd van verschillenden landaard, verschillende zeden, verschillende godsdienst op hetzelfde terrein, totdat de bevolking, die de overhand krijgt, de overwonnenen óf uit hunne woonplaatsen drijft en de spelonken der woestijn tot woning, roof en plundering als eenige middelen van onderhoud toewijst, óf in zich opneemt totdat zij met hen tot één volk is versmolten, teekenen zich in scherper trekken voor onze verbeelding. Ook de détails, door den dichter aan de overgeleverde geschiedenis van zijnen held toegevoegd, de beschrijvingen en beelden, die hij in de gesprekken der door hem opgevoerde personen invlecht, dragen bij tot onze juistere kennis der tijden en gewesten, waarin hij ons verplaatst. Dat door stroopende benden van Chaldeërs en Sabeërs[89] Jobs kudden weggevoerd en zijne jongeren verslagen werden, moge niet strikt historisch zijn; maar historisch is het zeker, dat zulke strooptogten en overvallen van Bedowinen, die slechts van den

roof leefden, in de landen aan het gebergte van Seïr grenzende in de vroegste tijden even gewoon waren, als zij het nog heden ten dage in Arabië en Syrië zijn. En dat de namen van Chaldeërs en Sabeërs werkelijk volken aanduiden, aan wier strooptogten het landschap Uz met de aangrenzende gewesten onderhevig was, kan mede aan geen twijfel onderhevig zijn. Hoe raadselachtig nog voor ons de geschiedenis der Chaldeërs zijn moge, er is alle grond om te onderstellen, dat reeds zeer vroeg, in de periode zelve der groote verhuizingen van den Semietischen stam, waartoe zij blijkens hunne taal en de getuigenis van Genesis behooren[90], een deel van dit krijgshaftig en vrijheidlievend volk zich in het aan de woestijn van Arabië grenzend gedeelte van Babylonië heeft nedergezet, en dus in de nabijheid der wereldstad, die zij later tot den zetel van hun roemruchtig rijk hebben verheven[91]. De Sabeërs mogen ons uit de bijbelsche oorkonden en andere gedenkteekenen der oudheid hoofdzakelijk als een rijk en handeldrijvend volk in het te ver afgelegen Jemen bekend zijn, maar ook de Grieksche schrijvers gewagen van Sabeërs in het Noorden van Arabië, in de nabijheid der Nabateërs, die als Bedowinen leefden en de naburige gewesten door hunne strooptogten verontrustten, hetzij deze als een deel deszelfden wijd over Arabië verspreiden volks, hetzij als een afzonderlijke stam moeten aangemerkt worden[92]. En niet minder historisch is het zeker, wanneer op eene andere plaats de naburige wildernissen geschilderd worden als reeds in den tijd van Job doortogen van de karavanen der handeldrijvende Arabieren, van de zuidelijke Sabeërs niet slechts, die doorgaans als het voorname handelsvolk van Arabië voorkomen en hunne togten tot Damaskus uitbreidden, maar ook van den Ismaëlietischen stam Thema, die zich omstreeks Edoms niet wel bepaalbare zuidoostelijke grenzen ophield, en zich waarschijnlijk in later tijdvak in het verwante volk der Nabateërs oploste[93]. Maar het opmerkelijkst en voor ons gewigtigst bij deze bonte mengeling van elkander kruisende en verdringende stammen, is het overwigt, dat zich de laatst aangekomenen, Abrahams stamgenooten, door den adel van hun gemoed, verklaarbaar uit hun zuiverder godsdienstige begrippen, wisten te verwerven in die gewesten, in welke zij nog ten halve als vreemdelingen verkeerden. Gelijk de He thieten tot Abraham spraken: ‘een vorst Gods zijt gij in ons

midden[94],' zoo kon de dichter van Job aan zijnen held de woorden in den mond leggen:

> 'Ging ik uit naar de poort ter stad in,
> Bereidde ik op de markt mijnen zetel,
> De jonglingen, mij ziende, traden terug,
> En de grijsaards stonden op, bleven staan.
> Vorsten hielden op met spreken
> En legden zich de hand op den mond;
> De stem der aanzienlijken uitte zich niet
> En hunne tong kleefde aan hun gehemelte.
> Hoorde mij een oor, 't prees mij gelukkig,
> Aanschouwde mij een oog, 't gaf mij getuignis;
> Want ik redde den verdrukte, die tot mij riep,
> Den wees, en wien geen helper nabij was.
> De zegen des reeds verloornen kwam op mij
> En het hart der weduwe deed ik juichen.
> Geregtigheid deed ik aan, dat zij mij kleedde,
> De deugd was mij tot mantel en tot tulband[95].'

Tot dit edel en eerbiedwaardig geslacht, bevoorregt door de kennis van den waren God, behoorden ook de Edomieten zelven, het broedervolk van Israël, dat allengs in het gebergte Seïr de heerschende stam werd, gelijk de Israëlieten na vele lotwisselingen in Kanaän. 't Is daarom, dat de dichter Eliphaz den Themaniet onder de vrienden van Job doet optreden, en hem voorstelt als een vereerder van denzelfden God, die ook door Job werd aangebeden. Ook hierin was hij zeker der geschiedenis niet ontrouw, en wij vinden hier een wenk tot opheldering van een duister vraagpunt, dat, eer wij den draad des verhaals weder opvatten, nog een oogenblik onze aandacht vergt.

Omtrent de Godsdienst der Edomieten heeft ons de oudheid geene bijzonderheden bewaard, en, ofschoon men ook hen gemeenlijk als afgodendienaars beschouwt, de Bijbel, die ons de namen der Goden van schier al de Palaestina omringende bevolkingen bewaard heeft, omdat de Israëlieten zich beurtelings met de afgoderij van die allen bezoedeld hebben, leert ons niets omtrent de Goden der Edomieten. Dit leidt ons reeds tot de onderstelling, dat hunne Godsdienst weinig zelfstandigs en eigenaardigs had, en wij zouden welligt aarzelen hun eigen Goden toe te kennen, zoo niet de schrijver der Kronijken, ofschoon in zeer algemeene termen, berigtte, dat Amazia, de Koning van Juda, de Goden der door hem

overwonnen Edomieten vereerde[96], en Josephus ons niet zelfs den naam van een Edomietischen God, *Koze*, bewaard had, als wiens priester Kostobarus, de echtgenoot van Herodes' zuster Salome, genoemd wordt[97]. De nog onverklaarde naam dezer Godheid, die bovendien tot een zeer laat tijdvak der Edomietische geschiedenis behoort, geeft ons echter niet het minste licht. Naar aanleiding vooral van het boek Job, meenen wij omtrent de vroegere Godsdienst der Edomieten het volgende te mogen vaststellen.

Als gesproten uit Abrahams stam zal Esau, in weêrwil van het misnoegen, dat hij door zijne huwelijken bij zijne ouders opwekte, de dienst van den God der Vaderen wel niet geheel hebben vaarwel gezegd, en wij achten het hoogst waarschijnlijk, dat de Edomieten, zoolang zij nog als afzonderlijke stam, die zich zijner verwantschap met Abrahams geslacht bewust was, te midden der overige bevolking van het gebergte Seïr en de aangrenzende wildernissen leefden, vereerders zijn gebleven van den éénen, waren God. Het is daarom, dat de dichter van Job ons den Edomiet Eliphaz voorstelt als den vriend van den Nahorietischen Job, die denzelfden God met hem belijdt. Waarschijnlijk was zelfs gedurende den leeftijd des dichters nog niet alle kennis en herinnering van dien God geheel bij hen verloren geraakt, even als nog tot in Jeremia's tijd de besnijdenis, die van Abraham tot al zijne nakomelingen, met name ook tot de Ismaëlieten was overgegaan, bij hen niet geheel in onbruik was[98]. Het heiligdom te Kades-Barnea, waarbij men de Godspraak ging raadplegen, zal welligt aan den God van Abraham gewijd en daarom ook den Israëlieten een heiligdom geweest zijn[99].

Men stelle zich echter de Godsdienst der Edomieten, althans van de massa des volks, niet als zuiver Monotheïsme voor. Zelfs onder Israël waren het slechts weinige bevoorregten, die in Abrahams God den eenigen God van Hemel en Aarde erkenden; den meesten was Hij slechts een nationale, een Beschermgod, wiens vereering de erkentenis van de magt der Goden van andere volken niet buitensloot. Vandaar hunne geneigdheid tot de vereering van vreemde Goden, hetzij zij door het meer zinnelijke hunner eerdienst werden verlokt, hetzij zij door den voorspoed der volken, die hen aanbaden, in krijg of vrede, genoopt werden, de magt dier Goden hooger dan die van hunnen eigen Bescherm-

god te stellen. Aan dezelfde gevaren was de zuiverder Godsdienst bij de Edomieten blootgesteld, te meer nog, daar reeds hun stamvader het voorbeeld had gegeven van huwelijken met vreemde vrouwen, hetgeen, door zijne nakomelingen gevolgd, de Edomieten langzamerhand in een gemengd ras deed ontaarden, waarin het bloed van Abrahams kleinzoon met dat van de verschillende volksstammen, die in en nabij het gebergte Seïr woonden, Horieten, Kanaäneërs, Arabieren en Arameërs vermengd was. Zulk eene vermenging der rassen brengt tevens natuurlijk een syncretismus hunner godsdiensten te weeg, zoo als wij zelfs onder de Israëlieten in het tijdperk der Rigteren, ten gevolge der vermenging met de Kanaäneërs, aantreffen. De Godsdienst aller volken van Semietischen stam, met uitzondering van het door bijzondere openbaring bevoorregte geslacht Abrahams, schijnt van ouds in zijn wezen Sabaeïsme, vereering der hemelbollen, geweest te zijn, terwijl in de alles bezielende zon het beeld der hoogste Godheid, doorgaans Baäl genoemd, en in het zwakkere licht, dat de nachten verheldert, zijne gezellin, het vrouwelijk natuurbeginsel, werd begroet. Hoezeer het Sabaeïsme in de gewesten, door de Edomieten bewoond, te huis behoorde, hebben ons reeds onze vroegere opmerkingen over den Serbâl of Baälsberg, in het Sinaïetisch schiereiland, geleerd[100]. Maar naar dienzelfden godsdienstvorm wijzen ons ook de aanduidingen in het boek Job aangaande het heidendom, aan welks verleiding de aartsvader en zijne vrienden waren blootgesteld.

> ‘Zoo ik de Zon heb aangezien, hoe zij licht uitstort,
> En de Maan, hoe zij luistervol voorwaarts treedt!
> Zoo mijn hart in 't geheim zich verlokken liet
> En mijne hand haar een kus heeft toegeworpen!
> Ook dit ware strafbaar onregt geweest,
> God dáárboven zou ik hebben geloochend[101]!’

Wij achten het derhalve hoogst waarschijnlijk, dat de Godsdienst der Edomieten zich trapsgewijze aan die der volken, met wie zij zich vermengden, assimilerende, zich eindelijk geheel daarin heeft opgelost, zoodat ten laatste de gansche, uit verschillende bestanddeelen gemengde natie, die naar hunnen naam genoemd bleef, zich in eenen der vele vormen van het Sabaeïsme of de sterrendienst vereenigde. Bekend is het, dat bij verschillende volken de he-

melligchamen, vooral de zon en maan, naar hunne onderscheidene werkingen en attributen, onder velerlei namen vereerd werden, en dat bij alle Semietische volken, onder zeer uiteenloopende vormen der godsvereering, dezelfde gronddenkbeelden worden aangetroffen. De Baäl of Zonnegod, dien de Edomieten als de hoogste Godheid vereerden, kan daarom bij hen den bijzonderen naam van *Koze*, d.i. Beschikker[102], gedragen hebben, en in het geheel het eigenaardige der namen en vormen, waaronder zij de hemelligchamen vereerden, genoegzaam geweest zijn, om het spreken van 'Goden der Edomieten' te wettigen, zonder dat wij daarom verpligt zijn, in het wezen hunner Godsdienst een aanmerkelijk verschil van de leeringen der hen omringende volken te erkennen.

Eindnoten:

1 Gen XXXVI: 33, 1 Kron. I: 44.
2 Zie 'Gids' voor 1850, Dl. II, blz. 653, 656, 684.
3 Dit gevoelen wordt nog voorgestaan door Gesenius in 'Thes.', in v. בָּצְרָה Meer verwondert het ons, dat Winer in de laatste uitgave van zijn 'Real-Wörterbuch' zich nog zoo twijfelachtig uitdrukt over een punt, dat men wel als uitgemaakt beschouwen mag. Reeds Reland, 'Palaestina,' p. 666, heeft de beide Bozra's teregt onderscheiden.
4 'Onomasticon,' Art. *Bosor*.
5 Zie v. Raumer bij Berghaus, 'Annalen der Erdkunde,' I, S. 564 ff., en in zijn 'Palästina,' 3 Aufl., S. 243; Robinson, 'Palästina,' III, S. 125; Ritter, 'Erdkunde,' Th. XIV, S. 101; Tuch, 'die Genesis,' S. 493; Hitzig op Jesaia XXXIV: 6; Baur op Amos, S. 247.
6 Zie het 'Register' op zijn 'Bijbel-Atlas' in v. *Bozra*, en zijn art. *Bozra* in het 'Bijbelsch Woordenboek.'
7 Makk. V: 26, 28, 36. Zelfs dit is niet eens een zeker spoor; doch wij zullen later gelegenheid hebben, om op die plaats, welke met de geschiedenis der Nabateërs in verband staat en nog al moeijelijkheid oplevert, terug te komen. Zie inmiddels Reland's 'Palaestina;' p. 665, en van Senden's 'Register,' blz. 49. Von Raumer wil, dat het Auranietische Bozra (Bostra) eerst sedert Trajanus, die het zoo al niet gesticht, althans zeer verfraaid heeft (vandaar op munten *Trajana Bostra*), in de geschiedenis voorkomt. Eene oospronkelijk Romeinsche stichting kan het echter niet wel zijn om den Semietischen naam. Ook noemt haar Abulfeda, p. ٣٥٣ met nadruk eene 'eeuwenheugende stad' (مدينة ازلية).
8 Hitzig op Jesaia, S. 398. Vgl. 'Gids,' 1850, II, blz. 22.
9 Jer. XLIX: 16.
10 T.w. VI: 13 en 22.
11 Amos IX: 12.
12 Zie Amos I: 12, en verder, behalve de reeds aangehaalde plaatsen van Jeremia, Jes. XXXIV: 6, LXIII: 1. Vgl. nog Baur op Amos, S. 103.
13 Zie Jer. XLVIII: 24, vgl. met 1 Makk. V: 26, waar nevens elkander in het Gileadietische een Bossora en een Bosor genoemd worden. Zie Reland, 'Palaestina,' p. 666, Hitzig op Jesaia XXXVI: 4.
14 Zie Ritters 'Erdkunde,' T. XIV, S. 102.
15 'Reisen in Syriën,' S. 677.
16 Deut. I: 1. Vgl. Robinson, 'Palästina,' III, S. 125, 160, Ritter, t.a.p.
17 Burckhardt, t.a.p., S. 683.
18 In eene der 'Notitiae Ecclesiasticae' bij Reland leest men, 'Palaest.,' p. 217: M*αμώ*, Ψ*όρα*; doch in eene andere p. 215: M*αμοψόρα*. Eene verbastering van dien naam is misschien het in twee Latijnsche 'notitiae' (ald. pl. 223, 226) voorkomende *Mamapson*.
19 Zie 'Gids,' 1850, II, blz. 20.
20 Ἐ*vνών*. Welke Semietische naam hieronder schuilen moge (misschien עֵינוֹן) en om welke reden deze zoon van Jobab vermeld wordt, is even duister, als de oorsprong van dit gedeelte der overlevering onverklaarbaar is.
21 Vgl. Gesenius in 'Thes.,' in v. אִיּוֹב.
22 Tusschen אִיּוֹב en יוֹבָב bestaat vrij wat minder overeenkomst dan tusschen Ἰ*ώβ* en Ἰ*ωβάβ*.

23 Men vindt ook enkele gezegden of spreuken van het boek Job met eenige wijziging in de verzameling der Spreuken opgenomen. Vgl. Spr. VIII: 25 met Job XV: 7, Spr. XIII: 9, XX: 20, XXIV: 20 met Job XXI: 17, Spr. III: 15 met Job XXVIII: 18, Spr. III: 7 met Job XXVIII: 28. 't Is daarom niet overbodig op te merken. dat ons tegenwoordig boek der Spreuken wel in zijn voornaamste bestanddeelen, maar niet in zijn vorm en inrigting van Salomo afkomstig is. Vgl. Ewalds inleiding op dit boek.
24 De voorbeelden zijn het eerst verzameld door Calmet, 'Dissertations sur l'écriture sainte,' II, p. 168, het laatst door Hahn, 'Commentar über das Buch Hiob,' (Berlin, 1850), S. 27.
25 Vgl. Spr. VIII met Job XXVIII.
26 Vgl. Spr. I: 12, IX: 18, XXIII: 14 met Job VII: 9, X: 21, 22, XI: 8, XVII: 16, XXVI: 5, 6. Latere voorstellingen van het schimmenrijk zijn veel meer uitgewerkt, b.v. Jes. XIV: 9-15, Ezech. XXXI: 16-18, XXXII: 21-32.
27 1 Kon. IV: 33 (V: 13).
28 1 Kon. X: 11, 22, 2 Kron. IX: 10.
29 Vgl. Dr. Ali Cohen, 'de Dichter van het boek Ijob als Dierkundige beschouwd,' Gron., 1843.
30 Job. XXII: 24, XXVIII: 16.
31 1 Kon. IX: 26-28, 2 Kron. VIII: 18. Vgl. 1 Kon. XXII: 49, 2 Kron. XX: 36, 37.
32 Job IX: 26.
33 Job XXXI: 35.
34 Job III: 14, 15.
35 Job XXVIII. Niet slechts de bergwerken in Egypte zelve, maar ook die in het Sinaïetisch schiereiland, door Egyptische kolonisten gedreven (zie 'Gids,' 1850, blz. 665-668), kunnen den dichter bekend zijn geweest.
36 Job XL: 10 vv., XLI.
37 1 Kon. III: 1, IX: 24.
38 1 Kon. X: 28, 29.
39 In Psalm LXXIII.
40 Job I en II.
41 1 Kon. XXII: 19-22.
42 Vgl. Jer. XX: 14-18 met Job III: 3 vv., Jer. XX: 7, 8 met Job XII: 4 en XIX: 7, Jer. XLIX: 19 met Job IX: 19, Klaagl. II: 16 met Job XVI: 9, 10, XXVII: 23.
43 Vgl. Amos IV: 13 met Job IX: 8, Am. V: 8 met Job IX: 9 en XXXVIII: 31, Am. IX: 6 met Job XII: 15.
44 Vgl. Jes. XIX: 5 met Job XIV: 11 en Jes. XIX: 13, 14 met Job XII: 24, 25.
45 Onder de nieuwste verklaarders van Job wordt hetzelfde gevoelen aangaande den leeftijd des dichters voorgestaan door Hahn, t.a.p., S. 27-29, en vooral in het vijfde hoofdstuk der uitmuntende inleiding op dit boek van Schlottman, 'das Buch Hiob,' Berlin, 1851, S. 105-111.
46 Stickel, 'das Buch Hiob' (Leipz. 1842), S. 263-277, Schlottmann, t.a.p., S. 111.
47 נֶגֶב Gen. XII: 9, XIII: 1, XX: 1, XXIV: 62, Num. XIII: 29, XXI: 1, Deut. XXXIV: 3, Joz. X: 40, XI: 16, 1 Sam. XXX: 1, Ps. CXXVI: 4, Jerem. XVII: 26, XXXII: 44, XXXIII: 13, Obadj. 19. Het grootste gedeelte van dit Zuidland werd ingenomen door de zoogenaamde 'Woestijn van Juda,' over welke men Winer, 'Real-Wörterbuch,' art. *Wüste*, raadplege.
48 1 Kron. IV: 32, 33, 38-43, Hieronymus 'Proll. in Amos.' Vgl. wat de Overjordaansche stammen betreft, 1 Kron. V: 9, 10, 16, 19-22, Num. XXXII: 41, 42, enz.
49 2 Sam. XIV: 2.
50 Amos I: 1, VII: 14, 15.
51 Zie Stickel, t.a.p., S. 276, Schlottman, t.a.p., S. 111.
52 Job VI: 19. Vgl. Stickel, t.a.p., S. 271.
53 Zie vooral Job VI: 15-20 (vgl. Ps. CXXVI: 4),XXXVIII: 25-27, XXIV: 5-8, XXX: 3-7, XXXIX: 8-11, 16-21, I: 14-19.
54 Vgl. Schlottmann, t.a.p., S. 111, 112.
55 Philarète Chasles, 'Etudes sur Shakspeare,' p. 88-91.
56 'Die poëtischen Bücher des Alten Bundes,' Th. III, S. 16, 17.
57 De vermelding van Job bij Ezechiël XIV: 14, 16, 20, en bij Jakobus V: 11, als van het boek Job hoogstwaarschijnlijk afhankelijk, durven wij niet als bewijs bijbrengen, dat Job een historisch persoon is geweest. De plaats van Ezechiël zou echter een groot gewigt krijgen, ware het boek zoo laat geschreven, als door sommigen beweerd wordt.
58 S. 13 ff.
59 Vgl. hier Hahn, 'Comm. üb. d. B. Hiob,' S. 9.
60 Gen. X: 23, XXII: 21, XXXVI: 28.
61 Job I: 1, Jer. XXV: 20, Klaagl. IV: 21.
62 Zie 'Gids,' 1850, II, blz. 9.
63 Zie 'Gids,' 1850, t.a.p.
64 'Gids,' 1850, II, blz. 7.
65 Ptolemaeus, 'Geograph.,' V: 19, § 2.

66 Gesenius in 'Thes.,' v. עוּז 'Pro AIΣITAI Bochartus, Phaleg II: 8, reponit ΛΥΣITAI ex conjectura, quam quidem librorum mss. auctoritate non firmatam esse accepi. Fac autem, Ptolemaeum scripsisse AIΣITAI, quod responderet Hebraeo עֵרִיץ, haec formarum diversitas in linguis Semiticis trita profecto non impediat, quominus Aesitas Ptolemaei Ausitidos incolas fuisse credamus.' Bij latere Arabieren mag men welligt eene verwisseling van Esau met Uz aannemen, (waarvan de grond in de verovering van Uz door de Edomieten zou moeten gelegen zijn), wanneer zij dien aartsvader عيص of العيص nemen, welke schrijfwijze dan geheel met die van Ptolemaeus zou overeenstemmen.
67 Abulf. 'Hist. Anteislam.,' p. 26.
68 XXV: 20.
69 IV: 21.
70 'Gids,' 1850, II, blz. 8.
71 Bertheau, 'Zur Gesch. der Israëliten,' S. 138 ff.
72 Vgl. Lassen, 'Indische Alterthumskunde,' I, S. 528.
73 Vgl. Bertheau, a.w., S. 149.
74 'Gids,' 1850, II, blz. 24.
75 Dat de Kanaäneërs en de Pheniciërs in den grond hetzelfde volk zijn; dat hunne taal, blijkens de Phenicische monumenten, slechts weinig van het Hebreeuwsch verschilde; dat de naam Kanaän, כְּנַעַן eigenlijk *Laagland* of *Nederland* beteekent, in tegenstelling van Aram, אֲרָם *Hoogland*; dat dus *Kanaän* en *Aram*, Gen. X: 6 en 22, ook slechts ideale stamvaders zijn, even als Seïr en Uz; en eindelijk dat het slechts de uitdrukking van meer of min gevoelde of erkende verwantschap en vriendschappelijke gezindheid is, wanneer Aram wordt gebragt tot het geslacht van Sem, die ook 'de vader aller zonen van Heber' was, maar Kanaän tot het geslacht van Cham, - dit alles zal men wel als blijvende resultaten van de jongste onderzoekingen op het veld der oudste geschiedenis mogen beschouwen, en is te zeer bekend, dan dat het meer dan deze korte herinnering zou behoeven.
76 Vgl. Jobs beschrijving van zijne verhouding tot het volk in welks midden hij leefde in Hoofdst. XXIX, met hetgeen II: 11 van zijne vrienden gezegd wordt.
77 Te weten als Themaniet, omdat Gen. XXXVI: 11 de stam Theman wordt voorgesteld als uit Eliphaz, den zoon van Esau, gesproten. Dat de dichter van Job den door hem opgevoerden Themaniet wederom Eliphaz noemt, toont dat hij ons werkelijk aan een lid der in dien stam heerschende familie wil doen denken. Bij de Arabieren ten minste keeren in de geslachtsregisters van eenige familie dezelfde namen gedurig terug. 't Ware wel de moeite waardig om te onderzoeken, in hoeverre dit ook voor de Bijbelsche oudheid zou kunnen worden aangenomen. Men zou dan, om slechts één voorbeeld te noemen, welligt erkennen, dat Num. XXXII: 41 vv. en Rigt. X: 3 vv. twee verschillende Jaïrs, doch uit hetzelfde geslacht, zijn bedoeld.
78 Gen. XXV: 2.
79 Vgl. Gen. XXII: 1 met Jer. XXV: 23. Den vroegeren twijfel aangaande de echtheid der redenen van Elihu, mogen wij sedert de verschijning der commentariën van Stickel, Schlottman en Hahn overwonnen achten.
80 Anderen hebben gedacht aan Sakkaea, door Ptolem. V: 15, § 26, onder de streken van Woest-Arabië op de grenzen van Batanea genoemd, of aan Sihân, صيحان eene plaats door Burckhardt, 'Reisen in Syriën,' S. 692, in het Edomietisch gebergte vermeld.
81 Joz. XV: 41. Dat een ander, ons onbekend, Naäma moet bedoeld zijn, erkennen ook Gesenius in 'Thes.' en Winer 'R.-W.,' in voce. Zeer ongelukkig was de inval der LXX, om hier aan de ver verwijderde Minaeërs in Gelukkig Arabië te denken (zie Ptolem. VI: 7, § 23). Vgl. Ritters 'Erdkunde von Asien,' Band VIII, 1e Abth., S. 277.
82 Jer. XXV: 23.
83 Zie Gen. XXIV, XXVII: 43 vv., XXVIII, XXIX.
84 Laban, Jakob nazettende, bereikt uit Haran Gilead in zeven dagen. Gen. XXXI: 23.
85 Vgl. Job I: 3 met Gen. XII: 16, XIII: 2, 5, 6, XXIV: 35, enz.
86 Vgl. Job XXIX: 7-25 met Gen. XIV: 17 vv., XX: 14-16, XXI: 22-32, XXIII: 3-18, en wat Abrahams edelmoedigheid en gastvrijheid betreft met Gen. XIII: 8, 9, XIV: 14-16, 23, 24, XVIII: 1-8.
87 Job XXXI: 26-28; vgl. ook plaatsen als II: 9, 10, IX: 24, XV: 25, 26, XXI: 7-15, XXIV: 13.
88 Over de melaatschheid, zoo als zij in den Bijbel voorkomt, zie men Winers 'R.-W.,' in v. *Aussatz*. Het belangrijkste werk over deze ziekte schijnt te zijn: Daniellsen et Boeckh, 'Traité de la Spédalskhed ou éléphantiasis des Grecs, ouvrage publié aux frais du gouvernement Norvégien,' traduit par Cosson, Par. 1848, waaruit Schlottmann, S. 127, eene korte beschrijving dezer ziekte mededeelt.
89 Job I: 15, 17.
90 Gen. XXII: 22. Verg. vooral het 'Bijbelsch Woordenboek,' art. *Chaldea*, en wat de taal der Chaldeërs betreft, art. *Hebreeuwsch*.
91 Zie Delitzsch op Habakuk, S. XXI, XXII der Inleiding. De ook door Delitzsch bestreden verklaring van Jes. XXIII: 13, als getuigde die plaats voor eene overbrenging der Chaldeërs uit hunne

oorspronkelijke woonplaatsen op de grenzen van Armenië naar Babylonië door Assyrisch geweld, schijnt mij geheel mislukt; bevreemdend is het dat men van Job I: 17 niet meer gebruik heeft gemaakt, om hare onhoudbaarheid aan te toonen.

92 Verg. over de Sabeërs Winer 'R.-W.,' v. *Scheba*, Gesen., 'Thes.' in שְׁבָא Tuch op Genesis, S. 225 ff.

93 Verg. wegens Thema Gen. XXV: 15 en ald. Tuch, Jes. XXI: 14, Jer. XXV: 23. De naam is waarschijnlijk dezelfde met dien van het, ook wat de ligging betreft, met de vermoedelijke woonplaatsen van Thema overeenkomende, en reeds in de oudste overleveringen der Arabieren vermelde Taima, تيماء Verg. Caussin de Perceval, 'Essai sur l'hist. des Arab.,' T.I, p. 20.

94 Gen. XXIII: 6.

95 Job XXIX: 7-14.

96 2 Kron. XXV: 14-20.

97 Jos. 'Antt.' XV: 7, § 9.

98 Jer. IX: 24, 25, vertale men dus: Zie de dagen komen, zegt de Heere, dat ik bezoeken zal alle besnedenen met eene voorhuid (מוּל בְּעָרְלָה) Egyptenaren, Judeërs, Edomieten, Ammonieten en Moabieten, en alle Woestijnbewoners, wier hoofdhaar aan de slapen geschoren is (d.z. de Arabieren). De zin is: *allen die, besneden zijnde, onbesneden zijn*, d.i. ofschoon besneden naar het uitwendige, van de ware besnijdenis des harten verstoken zijn. Zie vooral Ewald, en verg. Hitzig. Ook zoo men met anderen vertaalt: 'die aan de voorhuid besneden zijn', blijft deze plaats eene getuigenis, dat de besnijdenis den Edomieten niet vreemd was. Wegens de besnijdenis der Ismaëlieten (Arabieren) verwijst Ewald naar 'Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,' III, S. 230. Zeker is het, dat zij lang voor de invoering van den Islam onder de Arabieren algemeen was (Caussin de Perceval, 'Essai sur l'histoire des Arabes,' I, p. 112, 348), 't welk de plaats van Jeremia bevestigt. Wat Josephus, 'Antt.' XIII: 9, § 1, meldt aangaande de pogingen van Johannes Hyrcanus, om de Edomieten tot de besnijdenis te dwingen, behoort tot veel later tijdvak, en sluit bovendien niet buiten, dat zij welligt bij adelijke en priesterlijke geslachten altijd in gebruik was gebleven.

99 Verg. 'Gids,' 1850, II, blz. 680, 681.

100 'Gids,' 1850, II, blz. 662 vv.

101 Job. XXXI: 26-28.

102 Koze, קֹצֶה waarschijnlijk deelwoordvorm van קָצָה, قضى, *decrevit, definivit, praedestinavit, judicavit*. Vandaar ook in het Hebr. קָצִין *regter*.

De jongste bestrijding der Groninger school.

> Meer dan ooit sprak de innigste overtuiging in mijne borst: ‘het moet wel eene slechte zaak zijn, die met zulke onridderlijke wapenen gehandhaafd wordt.’
> Ds. G. BARGER.

Wat het doel van dit opstel is, wijst zijn titel reeds aan. Het behelst eene beschouwing van den jongsten strijd tegen de Groninger godgeleerden, van de wapenen - waarmeê en de wijze - waarop hij is gevoerd. Zal die beschouwing doel treffen, dan moet ze kort zijn. Want ze is uitsluitend bestemd voor het groote publiek. De gemeente, aan wie Prof. Hofstede de Groot zijn eenvoudig *Woord*[1] schreef, moet in staat worden gesteld om te oordeelen, hoe zijn tegenstanders tegen hem in 't veld zijn getreden. Ze moet - in zoover *De Nederlander* nog geen onbepaalde autoriteit voor haar is - in staat worden gesteld om zelf te oordeelen, aan welke zijde de waarheid is. Ze moet zelf leeren inzien, of de rechtschapenheid en openheid zóó uitsluitend aan de zijde der tegenstanders worden gevonden, als die van zich zelf beweren. En dat doel zal langs den kortsten weg bereikt worden, als de stand van 't geschil haar met onpartijdigheid wordt uiteengezet. Het is voldoende, zoo de bewijsgronden, die tegen de Groninger school zijn ingebragt, achtereenvolgens worden opgesomd, en de eerlijkheid of niet-eerlijkheid der strijders met een enkel woord aangetoond; - de waarheidszin van 't publiek zal dan zelf be-

1 Een woord aan de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage over de Groninger Godgeleerden en hunne bestrijding in ‘den Nederlander’ ('s Hage, Susan).

slissen. Een poging echter van *dien* aard is nog niet beproefd. Wel heeft men in weekbladen en tijdschriften de zaak gedurig ter sprake gebragt; - maar óf men bleef op het terrein der algemeenheden, óf men beoordeelde het geschrift van Dr. Doedes[1] alleen. En waar men dit laatste deed, daar handelde men nog geheel defensief. Men *verdedigde* den Groninger hoogleeraar tegen den Rotterdamschen evangelieprediker. Daardoor ging men, in mijn oog, te ver. Men kan volstaan met den aanval van Dr. Doedes op zijn waarde te leeren schatten, - met dien aanval krachteloos te maken - althans zoo dit noodig is. Een *verdediging* der Groningsche school zal, juist bij degenen voor wie ze eigenlijk bestemd is, op blinde vooringenomenheid afstuiten; - van daar, dat ze in een strijd als deze nutteloos is.

Niet dat ik de zelfverdediging der Groninger school, bij monde van den Heer Meijboom[2] geschied, afkeur; - het tegendeel is waar. Ze was plicht geworden, en is nu - in mijn oog althans - met een schitterenden uitslag bekroond. Maar die zelfverdediging is voor het groote publiek niet voldoende. Ze is van iemand die, zelf in den strijd gewikkeld, niet onpartijdig genoeg wordt gerekend; - en ze gaat bovendien voor de meesten veel te diep. Men heeft aan iets anders behoefte.

Ik wil het beproeven, in die behoefte te voorzien. Ik wil het beproeven, den aard van den strijd te kenmerken, dien de kerkelijk-rechtzinnige partij[3] tegen de Groninger school heeft aangebonden. Ik geloof, dat een poging als deze niet ontijdig genoemd zal worden door al wie den strijd naauwkeurig heeft nagegaan. Het zal niet ongepast zijn, te doen opmerken, of bij degenen, die altijd zeggen dat ze ‘in het belang der waarheid’ spreken, werkelijk waarheidsliefde ten grondslag ligt; - of de liefde tot den Heer, waarvan dezulken altijd beweren vervuld te zijn, zich werkelijk bij hen openbaart in liefde ook tot den naaste. En nu de orthodoxe richting - schijnbaar althans - in ons vaderland

1 De Groninger School in haren strijd (Utrecht, Kemink en Zoon).
2 De Groninger School in haren strijd; - in het Februarij-nommer van *De Gids*, bladz. 148-202.
3 Dr. Doedes zal het mij, hoop ik, niet ten kwade duiden, dat ik hem - den handhaver van een tweegodendom, den inconsequenten voorvechter van een *Kerkleer* - mede met den naam van kerkelijk-rechtzinnig bestempel.

veld wint, zal 't mede niet ongepast zijn, te doen zien tot welke resultaten zij brengt, en naar die resultaten haar waarde te leeren beoordeelen.

Zal de strijd naauwkeurig worden toegelicht, dan moeten de verschillende strijdschriften allen worden ter sprake gebracht; - dan eischt ieder strijder met recht zijn plaats in de rij. 't Zijn D^{r}. Doedes, M^{r}. Mackaij en D^{s}. Barger[1], die ieder van een andere zijde den hoogleeraar hebben aangevallen. Het is dus niet meer dan billijk, den vereenigden aanval van het driemanschap nader in oogenschouw te nemen. Ik hoop het te doen met die onpartijdigheid, die redelijkerwijze kan worden gevorderd; - met die bescheidenheid, die ieder past; - maar tegelijk met die vrijmoedigheid, die niet schroomt de zaken bij haar naam te noemen.

De aanleiding tot den strijd is van te algemeene bekendheid om breedvoerig te worden uiteengezet. Prof. Hofstede de Groot, als lid der Synode te 's Hage, nam voor D^{s}. Timmers Verhoeven een predikbeurt waar. *De Nederlander* liet op smadelijken en honenden toon, dagen achtereen, over de zaak zich uit. Niet de *inhoud* echter der leerrede werd aangevallen; - maar 't feit zelf, dat een Groninger theoloog in de hofstad gepredikt had, werd op bitteren toon door dat blad gegispt. Bij velen werd daardoor de nieuwsgierigheid opgewekt. Men wilde weten, wat die Groninger school dan toch leert, en waarom M^{r}. Groen en zijn vrienden zoo hevig tegen haar zijn verbitterd. Van verschillende kanten noodigde men den hoogleeraar uit, om dit alles schriftelijk uiteen te zetten. Na herhaalde weigering liet hij er zich eindelijk toe overhalen. Minder tot zelfrechtvaardiging, dan om onwaarheid tegen te gaan die werd uitgestrooid, en 't wantrouwen weg te nemen dat gekweekt werd, schreef hij

1 Mr. A. Mackaij aan Dr. P. Hofstede de Groot ('s Hage, Roering).

Aan Mr. A. Mackaij, door G. Barger (in N°. 405, 406 en 407 van *De Nederlander*). Misschien verwondert zich iemand, dat ik van Ds. Molenaar geen melding maak. Maar vooreerst heeft diens aanval weinig te beteekenen, - heeft hij niets gezegd wat zijn bondgenooten niet beter hebben te pas gebracht. En bovendien ademt *zijn* schrijven, bij al de hevigheid, een oprechtheid en heuschheid, die eerbied inboezemen voor 's mans karakter.

toen zijn *Woord aan de Hervormde Gemeente te 's Gravenhage*. Hij beantwoordde daarin kortelijk de beide vragen, die hem gedaan waren. Hij deed dat op een toon van diepe verontwaardiging, maar tegelijk met een beminnenswaardige openheid. En die verontwaardiging zal gebillijkt worden door ieder, die de omstandigheden in aanmerking neemt, waaronder het *Woord* werd geschreven, - die bedenkt, hoe lasterlijk het karakter van den hoogleeraar door *De Nederlander* was aangevallen.

Maar niet allen beschouwden de zaak zóó. D^{r}. Doedes trad op, en bestreed dat eenvoudig woord aan de gemeente, als ware het een wetenschappelijke verhandeling geweest. Met welke wapenen en met welken uitslag, zullen we straks zien. Het is ons nu genoeg, aan te stippen dat de strijd was ontbrand. De kruistocht tegen het verdedigingsschrift van den hoogleeraar was gepredikt, en M^{r}. Mackaij met D^{s}. Barger traden eerlang als bondgenooten van D^{r}. Doedes op.

De hoogleeraar had aangetoond, dat hij, in 's Hage predikend, niets gedaan had, dan van een recht, dat hem toekwam, gebruik maken. De aanleiding van den geheelen strijd was dáárin te zoeken, dat hem dat recht was betwist. Met grond mogt men dus verwachten, dat zijn bestrijders de onjuistheid zijner bewering in 't volste daglicht zouden stellen. Laat ons zien.

'Met stilzwijgen ga ik nu de eigenlijke aanleiding tot uw schrijven voorbij,' zegt Dr. Doedes - zeer naïf, maar minder te verwachten van iemand die 'de waarheid en vrijheid, die in Jezus Christus is, wenscht te dienen.' Vooral bevreemdend in iemand, die het geschrift van den hoogleeraar tot in de kleinste deelen ontleedt en op ieder schijnbaar gebrek opmerkzaam maakt. De verontwaardiging te gispen, en de reden dier billijke verontwaardiging 'met stilzwijgen voorbij te gaan,' het is meer dan bevreemdend in iemand, 'die strijdt voor de waarheid, die in Christus is.'

Eerlijker is in zóó ver de polemiek van M^{r}. Mackaij. 'Ik antwoord, niet zoozeer omdat gij mij beschuldigt, maar omdat gij het regt der gemeente miskent, en boven alles omdat gij den naam mijns Heeren aantast.' Die drie punten worden ontwikkeld. Zonderling echter is het om te zien, hoe de zelfverdediging hier 16, die van 't recht der gemeente 9, die des Heeren slechts 6 bladzijden beslaat.

D^{s}. Barger zegt te zullen handelen over het ‘alles behalve Christelijke’ - gelijk de Heer van Dam in de Tweede Kamer had gezegd - van Mackaij's brief. ‘Het *gedrag* van Prof. Hofstede de Groot’ is het onderwerp zijner beschouwingen. Dit geheele stuk is een bewierooking van Mr. Mackaij en een verguizing van den hoogleeraar, zoo als men alleen van Ds. Barger kan verwachten. Doch ik wil niet vooruitloopen. De man zal zich zelf vonnissen.

Men ziet, hoe de twee *predikanten* over de eigenlijke zaak in kwestie zich niet uitlaten. Het kerkrecht - waaraan ook zij zich moeten onderwerpen - billijkt de handeling van den hoogleeraar volkomen. Maar van daar, dat ze niet zoo eerlijk durven zijn als Mr. Mackaij, en het ‘gemeenteregt’ hooger stellen dan het ‘kerkregt.’ Trouwens, deden ze dat, dan zouden ze in hun betrekking zich wel eenigzins compromitteren. Nu laten zij - zeer voorzichtig - het veld ruim aan hun bondgenoot.

Deze veroordeelt den hoogleeraar reeds op grond van het kerkregt. Want volgens dat kerkrecht zijn de leden der Synode ‘geroepen om de leer te handhaven.’ En die leer is van dien aard, dat - ‘verwerpt iemand waarheden, als die der Godheid des Heeren en der persoonlijkheid des Heiligen Geestes, dan beweren wij’ - zegt Mr. Mackaij - ‘dat hij Gods Woord verwerpt.’ Hij schijnt niet te weten, dat het juist de vraag is, of dat alles in den Bijbel gevonden wordt; - en dat ook de belijdenisschriften der Kerk niet zóó gemakkelijk zijn te verstaan, als sommigen - op den klank der woorden afgaande - wel meenen. Dr. Doedes zelf heeft 't onlangs uitgesproken: het moet nog worden uitgemaakt wat leer der Hervormde Kerk is. Vóór dien tijd zal er aan *handhaving* van die leer toch moeijelijk zijn te denken.

Het is dan ook meer miskenning van 't recht der gemeente ‘om hare vrijheid, hare zelfstandigheid, hare waarheid te handhaven,’ die in het *Woord* van den hoogleeraar zal doorstralen, en door Mr. Mackaij hem vóór de voeten wordt geworpen. En die gemeente ‘is niet eene gemeente die bestaat uit hen, die zich hervormd heeten en aan dit woord eene subjective beteekenis geven, maar eene gemeente, die door hare belijdenis en geschiedenis eene eigene beteekenis aan het woord hervormd geeft, dat boven individuële meeningen verheven is.’ - ‘Zoolang die belijdenis bestaat en het criterium der kerk uitmaakt, kunnen wij vorderen, dat

een Hoogleeraar en Leeraar zich aan de kerkelijke grondwet houden.' Ofschoon slechts ter loops, ook Ds. Barger en Dr. Doedes spreken in dien geest. 'Gesteld' - zegt de eerste - 'een Minister maakt zich aan grondwetschennis schuldig. Welnu! met dit politiek gedrag staat het kerkelijke van den Hoogleeraar volkomen gelijk.' En de tweede beweert: 'tot de regten der gemeente behoort ook, dat zij hare belijdenis mag willen gehandhaafd zien en voor hare belijdenis strijden.'

Ja, wel is 't waar, 'het begrip van kerk is verloren.' Men spreekt gedurig van kerkleer; - men stelt zelfs: 'geen kerk zonder kerkleer;' - en dringt zóó der Hervormde Kerk iets op, wat met haar wezen volkomen in strijd is. Niet zonder reden draagt ze den naam van *de Hervormde*; want ze is de Kerk, die door Christus en zijn apostelen is gegrondvest, in den loop der eeuwen door allerlei menschelijke bijvoegsels misvormd, maar door de groote mannen der zestiende eeuw weêr gezuiverd en in haar oorspronkelijke reinheid hersteld. Die Kerk is geen aggregaat van menschen, toevallig bijeengekomen en nu vereenigd tot een societeit of vennootschap, onder de leiding van een 'vertegenwoordigend ligchaam' als bestuur. Zij is de gemeente dergenen, die Christus 'door zijn geest en woord, in eenigheid des waren geloofs' - des geloofs, ontdaan van alle bijzaken en tijdvormen - 'van den beginne der wereld tot aan het einde vergadert[1].' Was ze een zuiver menschelijke instelling[2], dan zou ze haar statuten geheel kunnen veranderen, zich ontbinden, of besluiten om geen nieuwe leden meer aan te nemen. Dan zou waar zijn, wat onlangs de Hr. Doedes beweerde: 'Gereformeerd moet heeten, wat de Gereformeerde Kerk in hare geloofsbelijdenis als hare overtuiging uitgesproken heeft, onverschillig of zij dit overeenkomstig de Schrift of niet overeenkomstig de Schrift gedaan heeft.' Maar dan zou ze die kenmerkende waarheden ook *officiëel* moeten opgeven; - en dan zou ze commissies van toezicht moeten benoemen, ten einde - als een nieuwe inquisitie voor

1 Vraag 54 van den Heidelb. Catechismus. Zie S.H. Koorders, Het Leerstelsel der Hervormde Kerk, II, bladz. 167 volgg.

2 Gelijk Dr. Doedes haar onlangs heeft voorgesteld ('Jaarb. voor wet. Theologie, IX, 3, bladz. 461 volgg.') Krachtige tegenspraak vond hij reeds in *De Tijdspiegel* voor Februarij 1852, in een artikel, getiteld: 'Kerk en kerkelijke belijdenisschriften.'

een tweede Rome - te waken voor de handhaving der kerkleer.

Mr. Mackaij roept den Hoogleeraar zoo zegevierend toe: ‘Eerst moet gij eene revolutie bewerken, de handhaving der leer uit het reglement en de belijdenis uit de kerk verwijderen, alvorens u te onttrekken aan eene beoordeeling volgens de door de kerk beledene waarheid.’ Maar vooreerst is het de vraag, of die belijdenisschriften der Nederl. Hervormde Kerk voor haar leden nog wel van verbindend gezag zijn, en of er van ‘handhaving der leer’ dus wel sprake kan zijn? Want de Dordtsche Synode heeft in 1618 en 1619 beloofd, dat ze om de vijf jaren herzien zouden worden. Op die belofte steunende, hebben de leden der Kerk die belijdenisschriften aangenomen. Maar de belofte is niet vervuld, en daardoor is de gehoudenheid der andere partij reeds lang vervallen.

En bovendien, wanneer men de belijdenis als ‘*regel* des geloofs’ beschouwt en zou willen gehandhaafd zien, toont men den historischen oorsprong van onze belijdenisschriften slecht te kennen. Want wat waren ze oorspronkelijk anders dan protesten? Protesten tegen de leer, van Rome in de eerste en voornaamste plaats, later ook van de Socinianen, Wederdoopers en Arminianen? Wanneer men *dit* bedacht, zou men inzien, dat ze uit hun aard nimmer regel des geloofs kunnen geweest zijn voor de leden van binnen, maar alleen verzet tegen dwalingen van buiten. Dit laatste zijn ze geweest, en dit laatste zullen ze blijven. Met andere woorden: ze zijn *uitdrukking* van 't geloof; - het beginsel der Hervormde Kerk, inzoover dat tegen de grondaanschouwing van Rome en het Remonstrantisme overstaat, wordt er in uitgesproken. En in deze hun oorspronkelijke beteekenis - maar ook alleen in zóó ver - zijn ze uitdrukking van 't geloof, dat ook in ieder onzer leeft.

Overigens is de Hervormde Kerk, de Kerk die alleen aan Gods Woord zich houdt en van alle menschelijke vonden, waarmeê men de consciëntiën zou willen binden, op grond dáárvan afkeerig is; - die geen Synode als Paus boven zich duldt om, naar gelang van omstandigheden, veranderingen in haar leer te maken, maar alleen als medewerkers onzer blijdschap; - die in gemeenschappelijken eerbied voor Gods Woord en gemeenschappelijke liefde voor Christus den eenigen band ziet die haar leden *wezenlijk* binden kan; -

die het ‘onderzoekt de Schriften’ op haar banier heeft geschreven, en het verfoeit om haar belijdenis als *regel* des geloofs te beschouwen, omdat ze nimmer vergeet Christus' Kerk te zijn.

Mr. Mackaij, Dr. Doedes en Ds. Barger zijn allen warme voorvechters van *kerkleer*, van een *bindenden geloofsregel*; en hun meening schijnt steeds algemeener te worden in ons vaderland. Dezulken spreken, met Mr. Mackaij, van ‘het resultaat van het onderzoek der *Kerk*,’ als geheelheid gedacht, dat in de belijdenisschriften, sints twee eeuwen, onveranderd zal zijn neêrgelegd. Zij maken, zoo doende, van de Kerk een dood lichaam, een zuiver-menschelijke instelling, met een menschelijk hoofd. De wet der zelfontwikkeling wordt door dezulken op haar gebied niet toegelaten. Sints 1619 zal ze een gesloten genootschap zijn geworden, met statuten, die woordelijk dezelfde zijn gebleven. Men vergeet dat men de leer van 't gezag, van 't blind gelooven, uit Rome's Kerk zoo doende in de onze gaat overbrengen. Want men ziet voorbij, dat de inzichten in de waarheid, zoo als die door Christus ons is geopenbaard, in den loop der tijden steeds toegenomen zijn en toenemen moeten in helderheid; - dat, objectief ja, de christelijke waarheid dezelfde blijft, maar dat de christenen steeds beter haar leeren begrijpen; - dat ze *in* de individuën steeds voortgaat zich te ontwikkelen. Men ziet voorbij, dat men, zoo doende, die stereotype belijdenisschriften tot een papieren Paus maakt - of consequent *moet* maken - en dat alle geestesleven, alle ontwikkeling bij de leden der Kerk moet wegsterven onder 't juk der eenmaal afgekondigde leerregels. Ik laat het aan het oordeel mijner lezers over, in hoever de grondaanschouwing - om van de consequenties niet eens te spreken - christelijk mag worden genoemd.

Dat de gemeente rechten heeft die geëerbiedigd moeten worden, niemand - ook Prof. Hofstede de Groot niet, volgens zijn eigen woorden - zal 't ontkennen. En Dr. Doedes had volkomen gelijk, toen hij zeide: ‘Tot de regten der gemeente behoort zeker, dat zij dagelijks de Schriften mag onderzoeken, of deze dingen alzoo zijn, die hun als de inhoud van het vrije Evangelie van Gods Zoon, ontdaan van alle menschenvonden, gepredikt worden bij monde en in geschriften.’ Maar de scherpzinnige man vergeet, dat het juist de bekende adresmannen zijn die op dat recht inbreuk zoe-

ken te maken. De scherpzinnige man vergeet, dat juist die adresmannen, die ‘de belijdenis als regel des geloofs’ willen ‘handhaven,’ dat onderzoek - ten minste in den schoot van de Kerk - pogen af te snijden. Want waar de belijdenis tot ‘kerkelijke grondwet’ wordt verheven, daar blijft weinig vrijheid van onderzoek meer over; tenzij - zoo als Mr. Mackaij met ronde woorden uitspreekt - het resultaat van uw onderzoek geheel overeenkomt met het resultaat van het onderzoek der Kerk. Van daar, dat onwetend Dr. Doedes de zelfverdediging van den hoogleeraar schitterend rechtvaardigt, waar hij zegt: ‘Onverschillig wie op dit regt’ (om de Schriften te onderzoeken) ‘inbreuk maakt - men moet hem op zijne plaats zetten en hem herinneren, dat eerbied voor eens anders regt de heilige pligt van een eerlijk man is.’

‘t Is maar om elkander goed te verstaan.’ Dr. Doedes geeft mij nu zelf den maatstaf in handen, waarnaar ik de volgende redenering moet beoordeelen: ‘Gij’ (Prof. de Groot) ‘wijst op de vier vragen, die telkens voor de Avondmaalsviering aan de gemeente gedaan worden, en noodigt uwe lezers uit om te zien, of het niet zoo is als gij zegt, of er ooit een woord tegen deze Hervormde Belijdenis door u is uitgesproken. Gij slaat dezen weg in, om den schijn niet op u te laden, dat gij hen verschalken wildet. Ik acht dezen weg daartoe minder gelukkig gekozen, want *de* Hervormde Belijdenis, van welke men spreekt, is niet *deze* Hervormde Belijdenis, van welke gij spreekt.’ Want juist *deze* Belijdenis bevat de groote hoofdzaken van 't evangelie, maar laat omtrent allerlei bijzaken het onderzoek vrij; - terwijl *de* Belijdenis, waarvan de adresmannen spreken, nooit van algemeen-verbindend gezag is geweest, en ook nooit als zoodanig mag worden opgedrongen, omdat zij de vrijheid van onderzoek geheel zou opheffen. Dit laatste hebben we hierboven gezien.

Ds. Barger noemt het: ‘*zand in de oogen werpen*,’ dat de hoogleeraar, beschuldigd van buiten de Hervormde Kerk te staan, op deze evangelische en voor elk verstaanbare Belijdenis zich beroept, om te bewijzen, dat hij wel degelijk op Hervormden bodem staat. Deze weg - zegt hij - is door den Hoogleeraar ‘*al zeer ongelukkig gekozen*.’ Het is een ‘vond, die ik mij gedwongen zie te stellen onder de rubriek van dat *zand in de oogen werpen*.’ - ‘Niemand is daarin natuurlijk grooter meester, dan hij, die het vermag

onder het voorkomen van den grootsten eenvoud, de aangenaamste lieftalligheid en de meest argelooze duivenopregtheid. Maar dat het daardoor slechts te ondragelijker wordt springt in 't oog. Ik althans wil het niet ontveinzen, dat een gloed van verontwaardiging mij vervulde, toen ik las wat op bladz. 12-14 en bl. 17 van het *Woord* des Hoogleeraars geschreven staat. Vooral, omdat de naïve verklaring voorafgaat, dat hij dezen weg ter overtuiging van de gemeente betreedt, omdat hij anders welligt den schijn op zich laden zou, dat hij haar *verschalken* wilde.'

Ik schrijf de plaats in haar geheel af, ten behoeve van hen, die Ds. Barger van elders nog niet kennen.

Dat heet bij Ds. G. Barger 'onbevreesde getuigenis voor de waarheid.'

De man, die schrijft, 'dat hij dagelijks eenige zijner dierbaarste en nuttigste oogenblikken met de lezing van *De Nederlander* doorbrengt,' toont een goed leerling te zijn. Hij had niet behoeven te zeggen, dat hij behoort tot 'hen, die in *De Nederlander* hun orgaan vinden.'

Terwijl de hoogleeraar altijd gesproken heeft van '*deze* Belijdenis' (die woordelijk door hem was aangehaald, en dus met *de* Belijdenis niet verward kon worden); - terwijl hij weinige bladzijden later 't vrijmoedig uitspreekt, hoe hij over drie gewichtige leerstukken denkt; - terwijl hij dáár - altijd volgens het oordeel van Ds. G. Barger c.s. - een gevoelen verkondigt, in strijd met *de* Belijdenis, en dus blijkbaar *de* Belijdenis niet onvoorwaardelijk toont aan te nemen; - durft de evangeliedienaar G. Barger hem schaamteloos lasteren en van snoode huichelarij betichten.

Zulke taal is alleen in *De Nederlander* op haar plaats.

Maar neen, Dr. Doedes zegt hetzelfde. Doch in omzichtiger bewoordingen. Hij 'maakt' alleen 'in het voorbijgaan opmerkzaam,' dat de weg - om zich op *deze* Belijdenis te beroepen - door den Hoogleeraar '*minder* gelukkig' gekozen is. 'Want *de* Hervormde Belijdenis, van welke men spreekt, is niet *deze* Hervormde Belijdenis, van welke gij spreekt. 't Is maar om elkander goed te verstaan.' Niemand moet Dr. Doedes kunnen beschuldigen, dat Prof. Hofstede de Groot door *hem* gelasterd is.

En Mr. Mackaij - wiens 'betamelijkheid en gematigdheid van toon' door *De Nederlander* hoog wordt geroemd - verklaart, dat 'de verontwaardiging niet vreemd is, waar on-

der den dekmantel van waarheid, liefde en rondheid, onwaarheden worden opgedischt, hatelijke aantijgingen aangewreven, achterhoudendheid gepleegd.' En deze zinsnede doelt - zegt Ds. Barger, die als vriend van Mr. Mackaij het wel weten zal - vooral op dat substituëren van '*deze*' voor '*de*' Belijdenis.

Men ziet, de aard der bestrijding wordt hoogst opmerkelijk.

Bevreemdend wordt ze, waar wij lezen: 'Wij willen eene oude wetenschap, die zich onderwijzen laat door Gods Woord, en niet wijzer wil zijn dan men behoort te zijn.' Mr. Mackaij drukt zich hier niet zeer bepaald uit. Want *hoe* wijs 'behoort' men te zijn? En wat is 'Gods Woord?' En *in hoever* moet de wetenschap 'zich laten onderwijzen?' Uit andere plaatsen blijkt, dat de letter van den Bijbel bij hem 'Gods Woord' is. Nu zal hij toch niet eischen, dat de wetenschap haar resultaten vaststelle vóór haar onderzoek. Of beschouwt hij den Bijbel ook als een leerboek, van sterrekunde b.v.? Wanneer hij hier uit naam der orthodoxe partij spreekt - en dit schijnt het geval te zijn - speelt de '*bedorven* menschelijke rede' hem parten.

Wezenlijk, Mr. Mackaij moest doen als Ds. Barger, en zich niet wagen op het terrein van de wetenschap. Hij kan blijkbaar niet met haar overweg. Hij toont dat bij vernieuwing, waar hij over haar spreekt in betrekking tot de Kerk. 'De leeraren worden niet meer dienaren der Kerk en der Gemeente, maar der wetenschap.' En die wetenschappelijke Godgeleerden vermeten 't zich beter te weten wat leer des Bijbels is, dan de 'van God geleerden' - gelijk Mr. Mackaij 'met gematigdheid,' onder anderen, zich-zelf noemt - die 'uit de Belijdenis bewijzen, dat iets niet hervormd, uit den Bijbel, dat het niet waar is.' - 'De wetenschap is dus eene Pausin, de mannen der wetenschap eene caste, en de gemeente een ongeletterde hoop, die zich onderwerpen moet.' - 'Het is erger dan het waarheid doodende stelsel van Rome.'

Zoo predikt de partij - van wie we straks zullen zien, dat ze op politiek terrein het gezag huldigt - hier de wildste demokratie. De stelling klinkt echter minder raadselachtig, als men in aanmerking neemt, waar ze uit is voortgevloeid. De grove onkunde in theologische zaken van de mannen der partij was door de Groninger school, door Prof.

Scholten en anderen, op *wetenschappelijke* gronden aangetoond. Door nu bij monde van Mr. Mackaij het recht der wetenschap in theologische zaken te ontkennen, verzekert ze aan de belijdenisschriften de onfeilbaarheid, en aan zich-zelf de overwinning in iederen strijd. Trouwens, zij mag - mede bij monde van Mr. Mackaij - zonder ‘insolentie,’ of ‘usurpatie’ uitroepen: ‘wij gaan altijd vooruit; en het is ook onmogelijk, dat er geene ontwikkeling zij in wijze van oordeelen en beschouwen, waar dagelijks wordt gebeden om den invloed des Heiligen Geestes, die leven en wasdom geeft.’

Dat oordeel over de wetenschap is een belangrijke bijdrage, om de kerkelijk-rechtzinnige partij meer op haar waarde te leeren schatten. De leer van Dr. Doedes is de hare: ‘al kan men ook van iets bewijzen, dat de Kerk het ten onregte als leer der Schrift belijdt, toch is en blijft zij in haar regt, om zóó en niet anders te leeren.’ De Groninger school heeft geen regt ‘om leeraar en leer aan de wetenschap te toetsen.’

In zijn strijdschrift echter tegen de Groninger school gaat Dr. Doedes zóó ver nog niet. Integendeel, ‘men moet werkelijk goed in de theologie gestudeerd hebben, om *in rebus theologicis* goed mede te kunnen spreken.’ Hij erkent dan ook zelf, de aanvallers van Prof. Hofstede ‘zijn geen godgeleerden.’ Maar toch - zegt de theoloog met een vrije, zelfstandige overtuiging - die aanvallen hebt ge zelf uitgelokt door uw *Godgeleerd tijdschrift voor beschaafde christenen*; want uw lezers ‘moeten toch onderzoeken of, wat ge hun geeft, wel waarheid is.’ Hier brengt de verschoonende liefde van Dr. Doedes hem grootelijks op een dwaalspoor. Als Kaiser zijn *Sterrenhemel* schrijft in populairen stijl, doet hij dat om door het groote publiek gelezen te worden; - maar daardoor geeft hij nog aan geen van dezulken het recht, om b.v. zijn theorie van de nevelvlekken te gaan beoordeelen. Hij schrijft - en ook de Groninger school doet dat - om te onderrichten. Aanmatiging alleen zal zich vermeten om te oordeelen. De logika van Dr. Doedes is hier te kort geschoten.

‘In het voorbijgaan’ moet ik hier opmerkzaam maken op een uitboezeming van Dr. Doedes, die zeer mijne aandacht heeft getrokken. ‘Zijn de Groninger godgeleerden heftig aangevallen, zij wisten bijna altijd, wie hen aanvie-

len en van waar de pijlen kwamen. Hebben al de nog levende Nederlandsche Godgeleerden datzelfde ondervonden, als zij werden tegengesproken? Zijn sommigen onder hen ook niet hevig aangevallen, en weten zij niet hoogst zelden, wie de pijlen op hen afzendt? Van welke zijde komen - maar wij willen liever verdragen, dan dat wij klagen zouden. De Heer ziet in de duisternis. Dit is ons genoeg.' 't Is de eenige plaats in het strijdschrift, waar Dr. Doedes pathetisch wordt. En waarlijk, geheel zonder reden. Vooreerst heeft hij zelf over anonyme kritiek niet te klagen; Prof. van Hengel b.v. zond niet in 't duister zijn pijlen op hem af. Maar bovendien, wat is er Dr. Doedes aan gelegen, *wie* hem aanvalt? Is de onbekendheid met den *persoon* die kritiseert voor hem zoo een groote ramp? Ik zou wel eens willen weten, volgens welken regel van de logika hij anonyme kritiek afkeurt. Ik voor mij herhaal hier, wat ik elders schreef[1]: 'Een welbewaarde anonymiteit geeft recht, om ten allen tijde open en vrij zijn gevoelen te ontwikkelen. De aandacht van den lezer wordt dan onverdeeld bepaald bij de voorgestelde zaak, niet afgetrokken door den persoon die ze voorstelt; en de laatste geeft zoodoende gelegenheid tot helderder en dieper inzicht, doordat hij de behandelde zaak in haar geheele diepte ontwikkelt, terwijl hij als maatschappelijk persoon in zijn volle waarde blijft.'

Na deze uitweiding keer ik tot mijn eigenlijk onderwerp terug. Ook de evangelieprediking van de Groninger school wordt afgekeurd. Mr. Mackaij spreekt van haar, als van 'eene aesthetische, paedagogische volmaaktheids-theorie, *die men Evangelie noemt*.' Wat men in de Groninger school een 'blijde boodschap' noemt, is voor Mr. Mackaij dan ook een 'verschrikkelijke boodschap.' Trouwens, hij beschouwt den mensch als 'verdoemd en verloren;' maar de Heer heeft voor den zondaar aan 't kruis betaald, en 'door 't geloof mag deze de deugden en volmaaktheden des Heeren zich toeëigenen.' Slechts één punt is mij in deze leer duister. Hoe komt de diep-bedorven zondaar er toe, om in Christus te gelooven? Uit zich-zelf kan hij 't nimmer. Werkt dan Gods geest het geloof in zijn hart? Maar waarom dan niet in iederen mensch? De Groninger school wordt ge-

1 In de *Akademische Courant*, Tweede Jaargang, N°. 5.

gispt, omdat ze een onbereikbaar ideaal van deugd en waarheid den zondaar voorhoudt. Want - zegt Mr. Mackaij - laat ge van 't bereiken daarvan de zaligheid afhangen, dan ‘maakt gij de ongelukkigen tweemaal ongelukkiger dan ze zijn.’ En stelt ge den hemel voor onvolmaakten open, dan ‘paait ge den zondaar met eene liefde Gods, die strijdt met Zijne heiligheid.’ Maar Mr. Mackaij vergeet, dat God geen volmaaktheid van zijn menschenkinderen vordert. Slechts een beginsel der heiligmaking behoeft er in ons te wonen. En meent Mr. Mackaij, dat de zonde als een eeuwige macht tegen de Godheid zal blijven overstaan? Gelooft hij niet aan de volstrekte overmacht van het goede? Zoo neen, ik twijfel of hij dan nog wel op christelijken bodem staat. En ik twijfel mede, of hij dan den oorsprong der zonde zal kunnen verklaren op een wijze, die zoomin met Gods wijsheid als met Zijne eenheid strijdt.

Het valt gemakkelijk de ‘volmakingstheorie’ der Groninger school met klinkende woorden aan te vallen; maar wat men voor haar in de plaats wil geven, is zeker niet meer-evangelisch, en niet geschikter om de zedelijke kracht in den zondaar op te wekken en te versterken. Doch 't is waar ook, de mensch is ‘diep bedorven;’ de menschelijke rede zit op den troon; - we zijn ‘vervloekt’ - altijd volgens Mr. Mackaij en de zijnen.

Ze doen hun best om deze hun stelling te bewijzen, moet ik evenwel tot hun eer zeggen.

Ze toonen dat, ook waar de strijd loopt over het praktische christendom. Prof Hofstede de Groot had gezegd, dat de Groninger godgeleerden ‘de *Gemeente* zelve willen brengen tot eigen zelfstandig inzigt in geheel het Evangelie’, - dat ze het praktische christendom willen, oorspronkelijk den Nederlanders het aangenaamst, een tijdlang gezwicht voor het ‘vreemde Calvinisme,’ maar ‘reeds in Lodenstein en Brakel in de Hervormde Kerk weêr herleefd.’

Ieder ziet dadelijk, dat de hoogleeraar niets anders beweert, dan: onze *richting* is van praktischen aard, even als die van Brakel b.v.; - *dit* hebben wij met elkaêr gemeen, dat wij het evangelie tot *de Gemeente* willen brengen.

Maar Dr. Doedes ziet dat niet in, en schrijft - ten betooge, dat het ‘niet *historisch* juist’ is, het praktisch christendom van Brakel, Hinlopen en van Alphen b.v. op ééne lijn met dat van de Groninger godgeleerden te stellen -

vijftien bladzijden vol scherpzinnigheid, vol geleerdheid, maar - doelloos. De Hoogleeraar had ‘zelfs in de verte niet beweerd, dat de *dogmatische* richting van de Groninger school dezelfde is, als die van Brakel, Lodensteijn en dezulken.’ Waar Dr. Doedes hem die bewering opdringt, dicht hij hem groote onkunde of groote onoprechtheid toe. Niets geeft tot een van die beide onderstellingen hem éénigen grond.

Maar Dr. Doedes heeft - zeker om zijn scherpzinnigheid te toonen - meer ongegronde stellingen verdedigd. Als de Groninger theologen een Latijnsche definitie geven, en ze geven daarvan in hun tijdschrift een Hollandsche vertaling, dan mag die vertaling als officiëel worden beschouwd. Mr. da Costa valt de definitie aan, legt in de woorden een geheel anderen zin, en zegt dan: ‘zie, dat is nu de stelling der Groninger School!’ Prof. Hofstede de Groot weêrlegt hem, door de beteekenis der gekozen Latijnsche bewoordingen te handhaven, en vooral door te wijzen op de officieele vertaling in 't Hollandsch. Ieder moet geoordeeld worden, de beste uitlegger te zijn van zijn eigen woorden. Niettemin treedt Ds. Barger op, om de beteekenis, die Mr. d. C. aan de woorden gaf, te verdedigen. En Dr. Doedes merkt op, dat ‘door den Heer Barger de Heer da Costa zeer gelukkig verdedigd is.’

Nu, Ds. Barger heeft zich dan ook in de bestrijding der Groninger school een waardig bondgenoot getoond van Dr. Doedes. Wat de laatste met halve woorden zegt, daar komt hij ‘ruiterlijk voor uit.’ Dr. Doedes laat het in 't midden, of die tirade over praktisch christendom in het *Woord* van den hoogleeraar aan onkunde of oneerlijkheid moet worden toegeschreven. Ds. Barger vat natuurlijk de plaats in denzelfden zin op, als Dr. Doedes, en beslist dan de zaak met ronde woorden.

‘Er was wel reden voor Prof. Hofstede de Groot, die door zijn geschrift een gerezen argwaan zocht te dempen, en een geschokt vertrouwen te herstellen, om zich ook van mannen als Lodestein en Brakel meester te maken. Die namen hebben in de Hervormde Kerk van Nederland groot gezag. Maar het is moeijelijk te begrijpen, hoe iemand die *hun* christendom en dat der Groningsche Godgeleerden kent, de woorden van den Professor voor goede munt kan aannemen. En het is nog moeijelijker, de overtuiging vast te

houden, dat een Hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis, die toch ook wel weet wie Brakel was, iets dergelijks kan hebben neêrgeschreven, zonder reeds bij voorraad een glimlach te voelen over de onnozelheid van hen, die het gelooven zouden..... Welk een voorhoofd, waarmede men zulke dingen durft te schrijven!'

Ik neem hier gaarne de woorden van Ds. Barger over, en maak ze tot de mijne: 'Het te *zeggen*, het openlijk en rondborstig te *zeggen*, en er ruiterlijk voor uit te komen, dat men van zulk eene handelwijze een afschuw heeft, dat mogen sommigen dan *onchristelijk* noemen, - ik acht het een *duren christenpligt*.'

Doch het wordt tijd, dat we tot Mr. Mackaij terugkeeren. Als woordvoerder van de anti-revolutionaire partij, dienen wij hem nogmaals gade te slaan, waar hij zijn politieke beginselen verdedigt. Te meer, omdat 'de theologische rationalist' (de naam is aan Prof. Hofstede de Groot door Mr. Mackaij gegeven) die beginselen bestreden heeft.

Hij en zijn vrienden 'komen op tegen het weren van God uit den staat, waardoor de menschelijke rede, bron van waarheid, de menschelijke wil, bron van regt wordt.' Zij bestrijden 'de beginselen eener politiek, die van de menschelijke rede en niet van God uitgaat.' Zij 'beschouwen de Grondwet niet als bron van regt, maar als erkenning van recht, als waarborg voor genot van recht.'

Over dit laatste punt had Mr. Mackaij geen vier bladzijden behoeven vol te schrijven; - de grondwet niet als *bron* van recht te beschouwen, dat hebben de anti-revolutionairen met vele anderen gemeen. Ahrens mag vrij onder de 'revolutionairen' gerekend worden. Ik sla zijn *Rechtsphilosophie* open. En wat lees ik daar[1]? 'Het recht is geen uitvloeisel van de wet. Integendeel; het is 't eerste en oorspronkelijke dat de wet voorafgaat, en deze laatste is niets anders dan de meerder of minder algemeene, meerder of minder juiste uitdrukking van het recht.'

Overigens is die anti-revolutionaire politiek niet zeer redelijk. Zij bestrijdt - ten minste Mr. Mackaij spreekt van *wij* - de theorie der statenwording door een maatschappelijk verdrag. Ze schijnt dus niet te weten, dat niemand

1 Op bladz. 105 der Hoogduitsche vertaling, uitgegeven onder den titel: 'das Naturrecht oder die Rechtsphilosophie.'

om die luchtverhevelingen van Hobbes en Rousseau meer denkt. Zij beschouwt verder de menschelijke rede als een gewrocht van den duivel, dat bij de inrichting der staten geen stem mag hebben. Haar politiek gaat uit van God. Maar hoe leeren wij Gods wil kennen, dan juist door onze rede? En wat zal, bij 't maken van een grondwet b.v., voor ons menschen ‘bron van waarheid’ zijn, dan juist onze rede, voorgelicht door 't evangelie zoowel als door de geschiedenis? Die vragen beantwoordt zij ons niet. Want Gods woord openbaart ons, ja, Gods wil, - doch alleen omtrent de *beginselen* die ons menschen bij al ons handelen moeten bezielen. Verder gaat de bijbel niet.

Even onbevredigd laat ons de anti-revolutionaire partij, waar ze bij monde van Mr. Mackaij over 't gezag der overheid en volkssouvereiniteit zich uitlaat. Over beide nog een paar woorden.

Zij bestrijdt ‘de leer der politieke rationalisten,’ dat de vrije verkiezing op ‘individueel souverein regt’ gegrond zou zijn, ‘alleen door een census beperkt.’ Men zou dus meenen, dat zij de volkssouvereiniteit ontkent. Ze brengt daar zelfs een reden voor bij. ‘Wij meenen, dat de Staten historisch en organisch geworden zijn; dat er is eene overheid, een gezag en onderdanen.’ Maar zij neemt met de andere hand terug, wat zij met de eene geeft. ‘Wij zijn volstrekt niet tegen uitbreiding van verkiezing;’ maar het kiesrecht moet op ‘bevoegdheid’ gegrond zijn. Onder een anderen naam huldigt ze hier dezelfde zaak, die ze vier regels vroeger had veroordeeld. Het valt trouwens niet te ontkennen, dat de ideale gelijkheid van alle menschen de volks-souvereiniteit involveert. En de overheden, waar de anti-revolutionaire partij van spreekt, zijn niet uit den hemel gevallen. Hun gezag heeft in de erkenning hunner volksgenooten zijn eersten historischen grond. En het volk heeft er belang bij om op de regering invloed uit te oefenen; want het geldt zijn eigen belangen. Maar niet ieder burger is ontwikkeld genoeg, om van zijn recht een goed gebruik te maken. Van daar, dat minderjarigen geheel zijn uitgesloten, en de overige burgers een zekere som in de belasting moeten betalen, willen ze kiezer zijn. Dat geld, die beperkende census, is de eenige waarborg. Maar de ‘bevoegdheid,’ waar de anti-revolutionaire partij van spreekt, is juist wat de ‘politieke rationalisten’ door hun census

zoeken te waarborgen. Een andere contrôle om ‘bevoegde’ kiezers te krijgen, is er niet. Ik moet bekennen, hier tusschen de ‘rationalisten’ en de ‘van God geleerden’ geen onderscheid te zien. Beide erkennen metterdaad, dat het *natuurlijke* recht (het individueel souvereine kiesrecht) beperkt is en beperkt moet worden door het *maatschappelijke* recht.

Maar zoodoende schijnt niet waar te zijn, wat ik vroeger zeide. Ik beweerde namelijk, dat Mr. Mackaij en de zijnen op politiek gebied de leer van 't gezag huldigen. Laat ons zien.

‘De staat, die God erkent, erkent zijn souverein gezag, en de regering of de overheid als eene emanatie van dat gezag. Waar de rede God verdringt, staat de eene souvereine burger tegen over den andere en erkennen zij geene souvereiniteit buiten die individuele, dan misschien de souvereiniteit der Grondwet.’ Zoo zegt Mr. Mackaij. Maar dan spreekt in de stem der overheid de stemme Gods. En ‘invloed der onderdanen op de regering’ strijdt dan geheel met den aard van dat gezag. Maar dan moet ook - ofschoon *de Nederlander* het niet doet - een Louis Napoleon worden gehuldigd. Dan moet ook *zijn* gezag beschouwd worden als ‘een emanatie van Gods souverein gezag.’ Zoo niet, wááruit zal men dàn weten, of een overheid als zoodanig geëerbiedigd moet worden, of niet?

Doch het wordt tijd om deze politieke beschouwingen af te breken. Ze waren noodig geworden, omdat Mr. Mackaij van zijn politieke richting zich de heerlijkste gevolgen voorspelt. ‘Wij beweren met volle vrijheid, dat wij uit verwarring orde bevorderen.’ Zeker, niemand zal hun de vrijheid betwisten om dat te beweeren. Maar of het zoo is, ik meen het te mogen betwijfelen. Daartoe hebben zij te veel een afkeer van de ‘onbeschaamde menschelijke rede.’

Wij zullen spoedig zien, tot welke resultaten de kerkelijk-rechtzinnige partij ons brengt op de punten, waarin zij van de Groninger school verschilt. Eenige algemeene opmerkingen over den aard der bestrijding mogen nog voorafgaan.

Waarom schreef Dr. Doedes toch eigenlijk zijn brief? Omdat Prof. Hofstede de Groot de bezadigdheid en bescheidenheid en gematigdheid en kieschheid zoo vergeten

had, van te durven schrijven: ‘Om in dezen tijd te leven, en door de school van Bilderdijk geprezen en geroemd te worden, moet men òf een onbeduidend Godgeleerde zijn, òf zich onder hun heerscherstaf willen buigen.’

Maar door zijn strijdschrift heeft Dr. Doedes alleen bewezen, dat hij een goed advokaat zou zijn - ‘ofschoon men ook van dien loijaliteit verwacht,’ zegt Ds. Barger; - niet, dat hij een beduidend godgeleerde is. En dat hij onder den heerschersstaf der kerkelijk-rechtzinnige partij zich niet buigen wil, ook daarvan geeft hij geen enkel bewijs. Integendeel. Terwijl hij elke vermeende onjuistheid in het *Woord* van den hoogleeraar aanvalt, gaat hij met stilzwijgen voorbij al wat aan die partij onaangenaam zou zijn.

Wat moet men hiervan denken?

Dr. Doedes verdenkt zoo ligt van kwade trouw. Hij herinnere zich hier op *zijn* beurt de woorden: ‘Al wat gij wilt dat u de menschen doen, doet gij hun desgelijks.’

Dr. Doedes houdt ook zeer veel van halve woorden. Zoo b.v. waar hij beweert, dat de Groninger godgeleerden op Hinlopen niet als hun voorganger in het praktisch christendom mogen wijzen. ‘In de gezonde leer’ - volgt dáár onmiddellijk - ‘zal Hinlopen het wel met van Alphen eens zijn geweest.’ - En waar hij zegt, om welke reden hij de Latijnsche Dogmatiek van de Groninger theologen niet zal beoordeelen, lezen wij het volgende: ‘Onophoudelijk liep ik dan gevaar, van door u, *misschien ook wel te regt*, beschuldigd te worden van u niet verstaan en uwe voorstelling niet juist teruggegeven te hebben.’

Dr. Doedes neme ter harte, wat zijn bondgenoot Mackaij schrijft: ‘Vergun mij u in het voorbijgaan te doen opmerken, dat er niets hatelijker is dan iemand van iets te beschuldigen, waarvan men niet weet of het waar is.’ Dat is ‘een gebrek aan rondheid.’

En deze zelf had meer ‘betamelijkheid en gematigdheid van toon’ behouden, wanneer hij meer eerlijkheid in Prof. Hofstede de Groot had voorondersteld, en minder gemeend had in 't uitsluitend bezit van de waarheid te zijn. Is hij werkelijk ‘van God geleerd?’ ‘Wie niet wordt, gelijk de kinderkens’ - ik vind daarvan in 't schrijven van Mr. Mackaij geen spoor. Hij *heeft* de waarheid, hij handhaaft ‘de waarheid;’ - ‘onze leer (van Mackaij c.s.) is de leer des bijbels;’ - de mogelijkheid dat *hij* zou kunnen dwalen,

schijnt in zijn oog niet te bestaan. Men noemt dit wel eens geestelijke hoogmoed.

Ds. Barger blijft, tot het einde toe, aan zich-zelf gelijk. Hij begrijpt, dat *hij* mag zeggen, wat aan ieder ander zou worden ten kwade geduid. Het is alleen om de maat vol te meten, dat ik nog ééne proeve uit zijn polemiek meêdeel.

'Bedenkt men, dat hier geen sprake is van de kunstgreep eens pleiters, dat wij hier zelfs niet eens van een staatsman gewag maken, ofschoon beiden even zeer tot loijaliteit verpligt zijn, maar van het openbaar verweerschrift eens mans, die de jeugd der Hervormde gemeente tot aanstaande leeraars opleidt, van een man die optreedt op den kansel, om het woord der Christelijke waarheid te spreken; wanneer wij bedenken, dat hij voor *zulk* een gedrag, als wij hier ontdekt vinden, niet terugdeinst, en daarbij de grootste duiveneenvoud zoekt aan den dag te leggen, zoodat hij, zonder dat iemand hiernaar vroeg, reeds vooraf de verzekering geeft: "ik zeg dit nu omdat ik u niet wil *verschalken*!" wat moet men dan van den zoodanige oordeelen?'

Met de weêrlegging van *zulke* taal zal ik mijn lezers niet vermoeijen, en mij zelf niet kwellen. Het is mij behoefte, de pen een oogenblik neêr te leggen, en 't hoofd af te wenden van den strijd. Droefenis en verontwaardiging beide vervullen mijn borst. Verontwaardiging, omdat ik de laagste wapenen zie gebruiken tegen den gemeenschappelijken vijand; - omdat ik het fanatisme de onedelste middelen zie aanwenden, ten einde de eens gekozen stelling te handhaven; - omdat ik eerlijkheid, openheid, vrijmoedigheid aangerand zie door insolentie, leugen en kwade trouw. En droefenis, omdat een strijd als deze de zaak des christendoms onberekenbaar veel afbreuk doet; - omdat de vijand daar buiten over onze verdeeldheid zal juichen; - omdat de strijders Christus' gebod: 'hebt liefde onder malkander' zoo geheel toonen te vergeten. De toon en geest, die hun schrijven ademt, bevestigt helaas! op nieuw de oude spreuk: *odium theologicum, odium diabolicum*. Hun strijd voor de christelijke waarheid, - gelijk zij't noemen - is ontaard in een strijd vol personaliteiten.

Vooral wanneer ik bedenk, dat twee van die drie strijders evangeliepredikers zijn, bedroeft mij dat alles. Ik zie, hoe ze hun ambt en roeping geheel uit het oog hebben verloren, en een klove helpen maken die nu misschien niet

meer te dempen is. Ik zie, hoezeer ze 't praktisch christendom benadeelen, en hoe de zaak der waarheid bij al hun twisten niets heeft gewonnen. En half-mismoedig vraag ik mij-zelf af: waartoe nog voortgegaan met het verhalen van al die ellendigheden?

Maar ik bedenk tevens, hoe vinnig, in den persoon van Prof. Hofstede de Groot, de Groninger School is aangevallen, hoe haar richting in dagbladen en vlugschriften weêr als onchristelijk is voorgesteld. En dáárom reken ik 't nuttig te doen zien, tot welke resultaten de orthodoxe partij ons brengt. ‘Aan de vruchten zult gij den boom kennen.’ Wij hebben haar nu zien strijden met allerlei - ook met de onedelste-wapenen; - en waartoe is ze gekomen? Welk inzicht geeft ze ons in de drie groote punten, waarin de leer der Groninger school van de hare verschilt?

Ik wil 't beproeven, dat nog aan te toonen. Welke die drie punten zijn, weet men. De onfeilbaarheid der Schrift, de Godheid van Christus, en de uitdelging der schuld in het bloed des kruises. Prof. Hofstede de Groot heeft zijn gevoelen daaromtrent vrijmoedig ontwikkeld. Dr. Doedes heeft hem weêrsproken. We moeten zien, wat hij - of liever, de orthodoxe partij, want daarmêe stemt hij *hier*[1] geheel overeen - ons voor de opvatting der Groninger school in de plaats geeft.

Ik begin met de onfeilbaarheid der Schrift.

De Hoogleeraar had in zijn *Woord* geschreven: in plaats van het gewone woord *onfeilbaarheid*, gebruiken wij voor dezelfde zaak liever het, naar ons inzien, betere woord *feilloosheid*. Want het eerste woord - *onfeilbaarheid* - ‘geeft te kennen, dat de heilige schrijvers niet hebben *kunnen* feilen. Maar nu is het zeer moeijelijk, ja onmogelijk te bewijzen, dat bijv. de Apostelen niet *konden* feilen in het onthouden en mededeelen van Jezus' eigene woorden.’ Daarom rekent hij 't woord *feilloosheid* beter; want daardoor wordt aangeduid, dat ze in dat onthouden en mededeelen niet gefeild *hebben*. Het woord *onfeilbaarheid* sluit de *mogelijkheid*, het woord *feilloosheid* de *werkelijkheid* van dwaling buiten.

Met andere woorden, de Groninger school houdt ook de

1 Alleen in de leer der satisfactie is de leer van Dr. Doedes een eenigzins andere.

Apostelen - om ons bij deze laatsten te bepalen - voor op zich zelf feilbare menschen. Terwijl ze alleen in God uit den aard van Zijn wezen de mogelijkheid van dwaling ontkent, meent ze, dat de Apostelen uit hun aard, even goed als wij andere menschen, aan die mogelijkheid blootstonden. Hun prediking moeten wij gelooven, omdat we *zien* dat zij waarheid spreken.

Dr. Doedes is van een andere meening.

Vooreerst betwist hij den Hoogleeraar 't recht, om van *onfeilbaarheid* en *feilloosheid* te spreken, als waren die twee ‘dezelfde zaak.’ ‘Het verschil is groot.’ Om dit te bewijzen, roept hij woorden van zijn leermeester Vinke in 't geheugen terug. ‘Het verschil loopt over den *eersten* en *hoogsten* grond, op welken wij te bouwen hebben. De vraag is deze, of wij te gelooven hebben alleen, omdat wij zien, dat de Apostelen waarheid spraken, dan of de *eerste* en *hoogste* grond van ons geloof in hunne onfeilbaarheid, en dus in den goddelijken oorsprong hunnen prediking gelegen zij.’

Ik begin, met Dr. Meijboom toe te stemmen, dat voor de *gemeente*, voor *niet-godgeleerden* de eenige vraag is: bevat der Apostelen prediking waarheid? Voor *haar* doet zeker het waarom weinig ter zake. Aan *haar* schrijvende, mocht dus de hoogleeraar van beide als van ‘dezelfde zaak’ spreken.

Maar ik ga verder. Is er in 't wezen der zaak verschil? Dat onderscheid - ik moet bekennen, niet scherpzinnig genoeg te zijn om het te vatten. Immers, de goddelijke oorsprong van de prediking der Apostelen - hun onfeilbaarheid dus - moet worden bewezen - waaruit? ‘Uit het getuigenis van den waarachtigen God,’ zegt prof. Vinke. Maar wáárin is dat getuigenis neêrgelegd? Juist in de schriften dier Apostelen. ‘Het getuigenis van God’ komt tot ons door ‘het getuigenis van menschen;’ - en nog wel door een getuigenis *in hun eigen zaak*. Men moet dus beginnen - en Dr. Doedes doet dat ook - met ‘de geloofwaardigheid der Apostelen’ *aan te nemen*. Maar die *geloofwaardigheid* is geheel identisch met de *feilloosheid*. Men neemt aan, dat de Apostelen niet gefeild *hebben*; - en op grond daarvan neemt men nu nog aan, dat ze - niet *konden* feilen? Ik zie niet in, dat men er recht toe heeft; - en ik zie ook niet in, wat dat theoretiseeren over abstracte mogelijkheden of niet-mogelijkheden voor waarde heeft.

Men ziet, de zaak draait in een cirkel. Eerst bewijst

men uit de feilloosheid - ofschoon behendig *hier* ‘geloofwaardigheid’ genoemd - de onfeilbaarheid, en dan uit deze laatste weêr de feilloosheid; - eerst grondt men de *fides divina* op de *fides humana*, en dan de *fides humana* weêr op de *fides divina*.

Dr. Doedes heeft dan ook de zwakheid zijner redeneering gevoeld, toen hij schreef: ‘*Ik zie niet in, dat gij, indien gij de feilloosheid bewijzen wildet, den cirkel der bewijsvoering beter vermijden zoudt, dan zij, die de onfeilbaarheid willende bewijzen, gezegd worden in eenen cirkel zich te bewegen*.’

En wat is dan 't bezwaar, waardoor Dr. Doedes wordt teruggehouden, de feilloosheid *aan te nemen*, en gedrongen om haar alleen op grond der *aangenomen* onfeilbaarheid te *gelooven*? Hij spreekt het dùs uit: ‘Zegt gij, dat gij de waarheid van der Apostelen prediking *gelooft*, omdat gij *ziet*, dat zij waarheid spreken, ik vraag u, waarmede gij toch der Apostelen prediking controleert?’ Ik zou Dr. Doedes wel eens willen vragen, waarmede hij toch controleert, dat het licht licht is? En hoe hij *dat* aan anderen zal ‘laten zien’? Wie de waarheid niet gewaar wordt, die heeft - om de taal der H. Schrift te bezigen - oogen om niet te zien, en ooren om niet te hooren, en een hart om niet te verstaan.

Het geheele betoog van Dr. Doedes laat ons waar we zijn. Het bewijst niets, dan dat de onfeilbaarheid onbewijsbaar is. En verder? Dat men niet schroomt die onbewijsbare stelling ‘aan te nemen,’ ten einde, als in de Middeleeuwen, de subjecten (en met hen alle subjectivisme) in den teugel te houden.

Doch laat ons verder gaan, en zien wat Dr. Doedes omtrent de Godheid van Christus ons leert.

De twist loopt hier over den aard van Christus' voorbestaan, en zijne betrekking tot den Vader. Het is bekend, dat daaromtrent tweeërlei opvatting bestaat; - het coördinatie- en het subordinatie-stelsel. Laat ik duidelijker spreken. Sommigen denken zich Christus als ‘eeuwig gelijk aan den Vader,’ in wijsheid b.v., in heiligheid, in alwetendheid, en dus ook in onafhankelijkheid; - dezulken zeggen: Christus en God zijn *co*-ordinaat. Anderen daarentegen beschouwen Christus als ondergeschikt *aan*, en alles ontfangen hebbende *van* den Vader; - als *sub*-ordinaat.

Het laatste predikt de Groninger school. En inzoover zij daardoor de leer van Gods volstrekte eenheid handhaaft,

die in den bijbel overal op den voorgrond staat, mag haar stelling meer bijbelsch, en dus meer Hervormd, genaamd worden dan de leer der coördinatie.

Deze laatste schijnt in Dr. Doedes een verdediger te vinden. Althans, volgens hem is de Zoon eeuwig gelijk aan den Vader, heeft Hij ‘eeuwig persoonlijk bestaan’ en ‘altijd dezelfde (absolute) volmaaktheid gehad.’ Maar als men *dit* aanneemt, - als ‘de Zoon van God geen begin heeft gehad,’ gelijk Dr. Doedes beweert, dan kan Hij 't leven en zijn heerlijkheid niet van den Vader hebben ontfangen. Dan moet men consequent den *Zoon* gaan beschouwen als Gods *broeder*, en vervalt zoodoende in de dwaling van Roëll, die men vroeger bij de aanvaarding van het leeraarsambt verklaren moest te verwerpen. Ik zou wel eens willen weten, of men met zóó een opvatting ‘historisch dogmatisch gezegd kan worden den naam van Hervormd te mogen dragen.’

Het zij verre van mij, de Groninger opvatting als de eenig-ware te verdedigen. Maar men moet iets anders, beters, *christelijkers* voor haar in de plaats weten te geven. En men moet het leerstuk ontwikkelen, niet uit enkele plaatsen of uitdrukkingen, maar uit- of liever, in overeenstemming met - den geest en inhoud van geheel het Nieuwe Testament. Beproeft de Heer Doedes dàt te doen; - poogt hij de waarheid vrijmoedig en helder te ontwikkelen; - dan zal hij *toonen*, dat hij de waarheid en vrijheid, die in Jezus Christus is, wenscht te dienen.

Of men in de zaak geheel zal doordringen, ik weet het niet. Maar *dit* weet ik, dat men geen hoofdzaak moet maken van wat voor ons menschen geen hoofdzaak is. Was dit leerstuk 't, mij dunkt, Christus en zijn Apostelen zouden er niet zoo onbestemd en geheel van ter zijde zich over hebben uitgelaten; mij dunkt, het zou ons duidelijker zijn geopenbaard. En daarom vind ik het zoo bedroevend, dat men in den strijd tegen de Groninger school dat duistere en onbesliste punt zoo sterk op den voorgrond heeft gebracht. Men schijnt het van meer belang te achten, te weten wie Christus in zijn voorbestaan *geweest is*, dan wie hij *nu* voor ons menschen is en wezen moet. Zou het beoefenend Christendom er bij winnen?

De vraag is nog niet beantwoord, of aan den Zone Gods een *vormelijk* of een *essentieel* voorbestaan moet worden toegekend.

Ik moet nog een enkel woord in 't midden brengen over het derde punt, de uitdelging der schuld door het bloed des kruises.

De Nederlander heeft hier vroeger de uitdrukking: ‘schuld *betalend* lijden’ gebruikt. De Anselmiaansche[1] voldoeningstheorie - waaraan dat woord is ontleend - vindt trouwens in dat blad een warm verdediger, en vormt zelfs een band van overeenstemming tusschen de schrijvers van dat welbekende blad en de Roomsche Kerk[2]. Ook Mr. Mackaij zegt nog, dat ‘de zondaar aan het kruis had moeten hangen, maar dat *zijn* straf door Christus gedragen is.’ Van die voldoeningstheorie - waarbij God wordt voorgesteld als een schuldeischer, wien 't onverschillig is door *wien, zoo* hij maar voldaan wordt - is ongetwijfeld de hoogleeraar een bestrijder. En beschuldigde de rechtzinnige partij hem *hierom* weêr van onchristelijkheid, hij zou zich kunnen verbergen achter Dr. Doedes, die het openlijk geschreven heeft: ‘Anselmus heeft gedwaald en is duizendmaal weêrlegd.’

Toch treedt ook hier Dr. Doedes tegen den hoogleeraar op. Toch noemt hij hem een bestrijder van het leerstuk der schuld-uitdelging door het bloed des kruises. En waarom? Omdat er volgens hem in de Groninger school iets achterwege blijft, dat in het evangelie op den voorgrond staat: ‘de vergeving der zonden door den dood en in het bloed van Christus.’ Ze leert alleen, dat Christus' dood ons de *verzekerdheid* en de *vruchten* daarvan geeft; - de vergevingzelf wordt niet genoeg met zijn dood in onmiddellijk verband gebracht. Met andere woorden: zij brengt niet genoeg op den voorgrond, ‘dat God niet alleen om ons, maar ook *om zichzelven* Christus in den dood gegeven heeft.’ Maar *in hoe ver* God dat ook om zich-zelf zal hebben gedaan, laat Dr. Doedes in 't midden. Hij erkent trouwens, dat hier een heilig duister begint, en dringt op naauwgezette bestudeering van sommige bijbelplaatsen aan. Hij hoopt, dat die meer licht over de zaak zullen verspreiden.

Nu, dat Dr. Doedes er nog niet geheel in is doorgedrongen, niemand zal 't hem ten kwade duiden. Maar ik noem het een vreemde logika: zelf de debatten voor nog

1 Wien het ergert, dat ik hier niet van de *Bonaventuriaansche* voldoeningstheorie spreek, herinner ik, dat ik schrijf voor 't groote publiek, en dus aan de algemeen-bekende termen mij houd.

2 ‘De Nederlander,’ n°. 409, voor 27 October 1851.

niet gesloten te verklaren, en dan reeds een ander aan te vallen over *zijn* opvatting van de zaak. Te meer, omdat juist het punt, waardoor de Groninger school het leerstuk zal ‘bestrijden,’ nog het punt in geschil is.

Overigens is hier nog volkomen van toepassing, wat Ds. Boonacker reeds vier jaar geleden schreef[1] (bij de aankondiging eener verhandeling van Dr. D. over de verzoening der zonden). ‘Over het algemeen misten wij hier die helderheid en juistheid, welke wij in de vroegere opstellen van zijne hand met zooveel blijdschap opmerkten; ons is althans het verband, dat *hij* tusschen den dood van Jezus en de vergeving der zonden meent te vinden, niet helder geworden. Hij schijnt tusschen de zoogenaamde voldoeningsleer en die opvatting, welke niets dan alleen eene zedelijke werking van Christus' dood erkent, een tusschenweg te zoeken, of althans iets van beide onderscheiden aan te nemen, maar regt duidelijk is het ons niet geworden, wat hij wil.’

Oneindig duidelijker heeft Dr. Meijboom het cardinale punt van den strijd geschetst, waar hij zeide[2]: ‘er zijn, die zeggen, dat de dood van Christus de vergeving van zonden *openbaart*’ (de Groningers), ‘en er zijn, die zeggen, dat de dood van Christus de vergeving van zonden heeft *bewerkt*.’ En volkomen waar is, wat hij er op laat volgen. ‘Het verschil betreft dus niet den eeuwigen vrede, maar eene wetenschappelijke bespiegeling over de wijze waarop die vrede wordt of is gewerkt.’

Ik voor mij laat de zaak in 't midden. Het is *mij* genoeg, te hebben aangetoond, dat Dr. Doedes ons niets verder brengt, en de Groninger school met *haar* opvatting van 't leerstuk even goed in haar recht is, als Dr. Doedes met de *zijne*. Alleen deel ik hier nog, als een proeve hoe reeds onze oude theologen de zaak verklaarden, nog de woorden meê van Ursinus, dat hetgene, waarom God ons de zonde vergeeft, niet zijn onze verdiensten, maar alleen het bloed Christi, *dat is, zijne gehoorzaamheid, voldoening, en verdiensten*.

Ik heb bij dit alles niets meer te voegen. Ik doe slechts één vraag: heeft men ons verder gebracht? Men heeft nu getwist, gesmaad, veroordeeld; - men heeft in 't aangezicht

1 ‘Alg. Lett. Maandschrift voor 1848,’ 6de afl. bladz. 407.
2 ‘De Gids voor 1852,’ II, bladz. 172.

der gemeente verkondigers van 't evangelie als onchristelijk, ja als huichelaars, gebrandmerkt; men heeft argwaan, wantrouwen en verdeeldheid bij de onkundigen bevorderd; - heeft men de evangelische waarheid beter ontwikkeld en nader tot de harten der menschen gebracht? Het smart mij, die vraag, *die* alles beslist, ontkennend te moeten beantwoorden. Ik kan niet anders zien, of gekrenkte eerzucht, blinde eigenwaan en onverzoenlijke haat hebben de pen der strijders bestuurd. Ik kan niet anders zien, of vernietiging van den gemeenschappelijken vijand, niet bevordering der waarheid, is 't doel van hun schrijven geweest.

Een leerling van de Groninger school ben ik niet. Haar richting is zelfs bij lang na niet de mijne. Maar ik acht de Groninger godgeleerden hoog om hun rechtschapenheid, waarheidsliefde en onvermoeiden ijver op 't gebied des praktischen christendoms. Waar ze met oneerlijke wapenen worden aangevallen; - waar men poogt af te breken wat *zij* opbouwen, christenzin, christelijke liefde en een *redelijk* geloof; - waar men de beoefening aan de bespiegeling gaat ten offer brengen; - waar men *hen* gaat buitensluiten en verdoemen die even warme liefde voor den Heer toonen, alleen-omdat *hun* opvatting van sommige (zoogenaamd-kerkelijke) leerstukken niet *die* is, die men zelf voor de eenig-ware *houdt*; - waar zoo de christelijke waarheid en vrijheid beide dreigen schade te lijden; - moet zulk een handelwijze, naar mijn oordeel, in 't licht worden gesteld. Ik heb daartoe een poging gewaagd in dit opstel. Mogt ik er de waarheid, en door de waarheid den vrede, meê hebben bevorderd!

Ofschoon ik mij een voorstander van anonymiteit heb getoond, onderteeken ik deze regelen. Vraagt men: waarom? Omdat de redactie van dit tijdschrift bijna nimmer ongeteekende artikelen opneemt; - maar vooral, omdat men moet kunnen *zien*, dat geen leerling van de Groninger school hier spreekt.

14 Februarij 1852.

D. KOORDERS.

Achttien brumaire.

I.

Het was den bewoners der enge straat Chantereine, in den vroegen morgen van den 25sten Vendémiaire (17 Oktober), gewis vreemd, de kleine ruimte bijkans geheel te zien ingenomen door een luidruchtige volksmassa, die niet afliet de blikken te richten naar de eerste verdieping van een huisjen, dat naar de uitwendige gedaante te oordeelen, zoo weinig die ongewone aandacht verdiende. De massa liet zich tot dusverre gemakkelijk in groepen verdeelen, ieder van welke een redenaar bezat die zich niet te beklagen had, als zoo menig kollega uit hoogeren stand, over gebrek aan belangstelling. Deze toonde zich genoeg in de heftige gebaren van hoorders en hoorderessen (de laatse niet het minst) en in de onderdrukte kreten, welke van alle zijden werden aangeheven, zoodra de spreker een wijle poosde om adem te scheppen.

Hoe de aandacht geboeid werd, zoudt ge 't gevoegelijkst kunnen opmerken in de groep, welke door opstuwing, en ook wellicht door een minder lijdelijke beweging, de eereplaats onder allen bekomen had, te weten, vlak voor den ingang van het aangegluurde huis.

Die groep was saamgesteld uit een veteraan of invalide, want het gemis van den linker arm gaf hem op dien naam aanspraak, wien de kaal geschuierde en hier en daar gelapte kapotjas kennen deed als een infanterist, nog wel als een zeer arme, van het 5de regiment van linie; uit een paar knapen in *blouses* met lederen riem als gordel, waar-

uit ge den *gamin* herkent, op het punt die qualiteit te verruilen voor die van *ouvrier*, of wellicht voor die der twee *conscrits*, die naast hem het *ça ira* neurieden en wier rossige en nog wat al te dunne knevels den noodigen kruiddamp behoefden, om de spotternijen van de kompagnie te ontgaan. Naast deze, en op dit oogenblik door hen ongedeerd, stonden eenige vrouwen uit de heffe des volks, die gedwongen als ze waren, haar kroost - vooral dat beneden de twee jaren - op hare tochten door de straten en langs de *boulevards* mede te voeren, in den mand of het voertuig en op de koopwaren er in geborgen of geschikt, zich ter bekwamer tijde even ontdeden van den opgetasten last, om in het *dolce far niente*, of in het nog aangenamer gesprek met goê vrienden en bekenden zich te verpozen, en meteen de meêgevoerde kleinen de meest mogelijke vrijheid te gunnen.

Zelden scheen het onderhoud belangrijker dan op dit oogenblik. Was het wonder dat een paar kleuters meer vrijheid dan gewoonlijk werd geschonken en zij, de fruitmand ontgleden, rondbuitelden op de straat, zonder dat de moeders het opmerkten?

'Ik heb hem gezien,' zeî een der vrouwen toen de veteraan haar aan het woord liet komen. 'Gister avond toen hij de barrière inreed.'

'Zoo!' riepen een half dozijn stemmen. Was hij dikker en grooter geworden?

'Leve de kleine korporaal!' klonk het op het oogenblik uit den kring van soldaten, eenige schreden verder gegroept.

Het onderhoud werd een oogenblik gestaakt, daar allen het hoofd wendden, in de verwachting dat er voor de vensters, tot dusverre bijkans hermetiesch gesloten, iets te bespeuren zou zijn. De hoop bleek echter ijdel.

'Kost ge 't merken dat hij de pest had gehad, daar ginder in het zwarte land?' vroeg een der vrouwen aan hare gebure, die door haar straks geuit beweren, een belangrijk personaadje voor allen geworden was.

'Stilte,' klonk het met een korporaalsstem. Het was de veteraan die met minachting in het rond zag. 'Burgeres Margot! ge zegt hem gezien te hebben bij de barrière, gister avond? Babbelaarster! gister avond was het donker, en hij is geen barrière doorgegaan en gister middag was hij al hier.'

De veteraan beroofde de Burgeres Margot wreedaardig

van alle hoop op zedelijk overwicht; maar de oude ging ook voor zijne eigene veiligheid te ver.

‘Ho, ho, Vader Matthieu!’ riep een *gamin*; ‘ik wil gelooven dat ge op de hoogte zijt; gister avond was het donker; de kleine korporaal mag gister middag al hier zijn geweest, maar hij is toch wel een barrière ingekomen.’

‘Daar heeft hij waarachtig gelijk in, de jongen!’ riep een der soldaten.

‘Kom, kom,’ prevelde Matthieu, die begon te begrijpen dat zijn reuk van onfeilbaarheid op het punt stond te verdwijnen.

‘Maar wie heeft hem dan toch gezien?’ vroeg er een.

‘Wel ik, Burgeres!’ sprak Matthieu statig, terwijl hij een beweging maakte als wilde hij de rechter hand aan de muts brengen.

‘Hoe zag hij er uit?’

‘Wel, zoo als ik straks zeî; bij Arcole, op de brug die we moesten overtrekken, droeg hij een blaauwen rok met driekleurige sjerp.’

‘We weten het al; ge hebt het al driemaal verhaald. Maar wie hem gezien heeft na zijn terugkomst? Me dunkt hij moet veranderd wezen. Hier heeft hij de Oostenrijkers slaag gegeven, maar zoo als hij de Turken geklopt heeft....’

‘Ja, dat is zonder voorbeeld,’ andwoordde Matthieu. ‘Ik heb ook veel gezien. Ik ben bij Jemmapes geweest en Fleurij; ik heb de kampagne van 't jaar 3 en 4 gemaakt, maar altijd bleven er bij den vijand nog kompagniën genoeg over, om de neêrlaag rond te vertellen. Maar geen man over te laten, zoo als de korporaal het deed bij zijn laatsten slag aan de roode zee[1].’

‘Hoort ge, daar is hij ook al geweest, daar heeft hij ze ook geslagen; het is wel duizend uren van hier, niet waar, Matthieu?’

‘Twee duizend uur, Burgeres Margot..... Was hij ook maar de helft zoo ver geweest, dan had de Oostenrijker en de Rus het wel gelaten om ons aan te vallen,’ andwoordde Matthieu.

‘De advokaten hadden er de vrees niet onder,’ viel een der *conscrits* in. ‘Dien hebben ze alles durven afnemen

1 De veteraan wil zijn verhaal behoorlijk kleuren en daardoor werken op zijn gehoor. De historie geeft echter Aboukir als de plaats van den veldslag op

wat de kleine korporaal had gewonnen. Maar het zal wel weêr anders worden. Nu heb ik kans den rug van de witten[1] eens te zien. Ik hoop dat hij de babbelaars nu maar in de Seine zal laten werpen, tot welzijn van de Republiek.'

'En van het leger en.... van de veteranen,' voegde Matthieu er mompelend bij, terwijl zijn gelaat een uitdrukking van diepe smart verkreeg, als of een pijnelijke herinnering hem kwelde.

Het gesprek had nog geruimen tijd aldus kunnen voortgezet worden, indien een *fiacre*, die de straat langzaam inreed, de toeschouwers niet verplicht had ruimte te maken en de ingenomen stelling met den meesten spoed te verlaten.

Windsnel vergaderden zich echter de voor een oogenblik verdeelde groepen om het rijtuig, toen het stil hield voor de zoo lang reeds bewaakte woning. De verst afstaanden rekten zich uit op de teenen om zich een blik door het portier te verschaffen, en, even als de naastbijstaanden, den schier geheel in zijn manteljas gedoken bezoeker te kunnen opnemen, die haastig de *fiacre* uitstapte en de geopende deur insloop.

Een oogenblik had de menigte gedacht, den kleinen korporaal, die hun echter zoo reusachtig groot verscheen, te zullen begroeten; doch de hun gegunde beschouwing, in den korten tijd dien de vreemdeling op de deurtrede vertoefde eer hij binnentrad, verstoorde aller illuzie.

Als een elektrieke schok doorvoer hen de gedachte: dat kan hij niet zijn. Zelfs zij die den lang verbeide nimmer hadden gezien, waren er van overtuigd.

Had men hun gevraagd: waardoor? gewis niemant ware het andwoord gemakkelijk geweest. Slechts de veteraan bracht het nog het best onder vormen, toen hij zijn gebure bij het verdwijnen van den onbekende in het oor beet: 'Die heeft nooit de stormmarsch hooren roffelen; 't is een van de advokaten.'

Geheel onjuist had de snorbaard niet geoordeeld, want de bezoeker was Talleyrand, die bij den Generaal Bonaparte om een afzonderlijk gehoor aanhield.

Naauwelijks had de telegraaf de landing van Bonaparte verkondigd, of hij had eenige getrouwen op verkenning uitgezonden, en het zelfs niet beneden zich geloofd, den Minister Fouché te gaan spreken, of hij ook van de richting

1 Dus werden de Oostenrijkers naar de kleur hunner uniform genoemd.

en den spoed der reize door hem mocht worden onderricht. Het moge voorzichtigheid geweest zijn, of wel zucht om den behendigen indringer te tergen, Fouché liet zich niets ontvallen, wat den spiedenden diplomaat van eenige waarde had kunnen zijn. Koeler en daarom juister berekenend dan de verwanten des Generaals, die terstond bij het eerste bericht hem te gemoet waren geijld, was Tallyrand echter te Parijs gebleven; en wis mocht het voor den ijver zijner vrienden getuigen, dat hij, terwijl Bonaparte zich bij het *Directoire* bevond, hetgeen twee uren na zijn aankomst te Parijs plaats had, met zekerheid van des Generaals tegenwoordigheid was onderricht.

Het ware hem wellicht als eene onheuschheid toegererekend - en hij had reden om nu meer dan ooit allen schijn daarvan te vermijden - zoo hij dien zelfden dag den vermoeiden reiziger een bezoek had gebracht. Hij moest het dus verschuiven tot den volgenden morgen, maar ook toen maakte hij zich met jongelingsdrift daartoe gereed, zelfs vóór het uur door de wellevendheid daarvoor aangewezen; eene wellevendheid, wier geboden hij onder andere omstandigheden huiverig ware geweest ongehoorzaam te zijn. Van den portier vernam hij op zijn vrage, om zoo mogelijk tot den Generaal alléén te worden toegelaten, dat, indien zijn meester hem ontvangen kón, dit slechts afzonderlijk zou kunnen plaats hebben, daar Mevrouw en de broeders des Generaals, den reiziger hadden gemist en waarschijnlijk nog in Lyon vertoefden toen de Generaal reeds in zijne woning afgestapt was.

Het vluchtig rood dat bij het vernemen dier tijding het gelaat van Talleyrand overtoog, deed bijkans een gevoel van vreugde vermoeden; en wie hem in den kleinen salon had kunnen bespieden, waar hij de terugkomst van den portier die hem ging aandienen, moest verbeiden, had gewis de bevestiging van zijn vermoeden erlangd.

In een niet zeer groot vertrek, welks ameublement zich tot het noodigste bepaalde, en waarvan de puriteinsche soberheid zoo scherp afstak met de smakelooze weelde van het *Directoire*, ontmoeten wij een man, dien we bij den eersten aanblik als een oude bekende herkennen, doch aan wien we zoo veel vreemds tevens waarnemen dat het de ontrouheid van ons geheugen, dat niet terstond kan aanwijzen waar die persoon werd ontmoet, eenigermate vergoêlijkt.

De trouwe bezoeker van den salon der Baronnesse de Staël had zich echter spoedig herinnerd hem daar gezien te hebben in de uniform van Generaal der Republiek, en er weldra bijgevoegd dat hij hem daar bewonderd en toegejuicht had als Bonaparte, den sterksten arm der republiek. Toch zou hij niet nagelaten hebben op te merken, hoe dat immer strenge gelaat nog strenger, de geel bleeke tint valer was geworden en de zoon van het Zuiden een meer duidelijke verwantschap dan vroeger vertoonde met den telg van Afrikes woestijn.

Een mengeling van beiden werd er waargenomen tot in zijne kleeding, - de grijze overjas, door een gordel op het midden gesloten, waaraan, met een rood zijden koord bevestigd, een rijk bewerkte yataghan hing.

Zoo als ge hem daar, in gepeins verdiept, hadt aanschouwd, half geleund tegen het klavier dat vlak tegenover den schoorsteen een plaats was aangewezen, zoudt ge hem uwe opmerkzaamheid niet hebben ontzegd. De kleinte zijner gestalte, het fijne zijner vormen had u toch den kunstenaar niet doen wraken, die hem tot model had uitgelezen bij de plastische voorstelling van den Romeinschen krijgsgod.

Wat den zinnelijken vorm ontbrak vergoedde de uitdrukking van het wezen in ruime mate; vergoedde het leven tintelend en gloeiend in dien opslag van het oog; vergoedde de kracht die zich in iedere lijn, de rijkdom van het inwendige zijn, die zich in de bewegelijke muskelen van het aangezicht uitsprak.

Wonderen hebt ge van hem vernomen, wonderen die het meest scheppend genie, die de stoutste kombinatiën eens krijgsmans, eens heerschers te boven streefden; en toch, zoo als ge hem daar voor u zaagt, zou het u minder onverklaarbaar toeschijnen, zoudt ge wellicht, wat ge een sproke gewaand hadt, lichter verheffen tot een verhaal van wat werkelijk is geschied.

Terwijl gij hem aanstaart hoort gij de kreten van duizenden oprijzen die hem verheffen als den onverwinnelijken krijgsman, als den alles regelenden heerscher, die overgeplaatst onder vreemde luchtstreek, te midden van vijandige volkeren, door geslacht, door godsdienst van hem gescheiden, de kloven die er tusschen mensch en mensch gaapten, wist aan te vullen; de in band geslagen welvaart wist te ontbreidelen, en den vrijen woestijnbewoner en den stuggen

Mammeluk, sterk in het bewustzijn zijner kracht, onoverwonnen op het schier eindeloos en slechts door de kimmen begrensd gebied, hem ten deel gevallen, deed terugdeinzen voor den stalen muur zijner *carrés*; terwijl de Pyramieden het aanstaarden, of wel de berg Tabor en Sinaï, die de eeuwen langs hun voet voorbij zagen trekken, volken zagen verrijzen en vergaan, de machtigen der aarde hunne glorie zagen winnen, of de reeds verkregene verspillen in één punt des tijds; - en die eeuwenheugende getuigen verklaarden allen, zijn naam waardig om in hunne geschied-rolle te worden geboekstaafd.

Gewis, hij was er zich van bewust ook in dit oogenblik. Hij had menigwerf zich-zelven gewogen en nooit toonde de uitkomst hooger cijfer, dan wanneer hij haar zelf aanschreef. Hij wist wat hij gold. Zie het thands uitgedrukt in den schijn van minachting over zijn gelaat heengespreid, terwijl hij de blikken om zich heen wendt; zie het uitgedrukt in die opeengeperste lippen, terwijl de rechter hand zich ter halverwege in den boezem verbergt en de linker zich steunt op het gevest van den Turkschen sabel. Het is als of hij zijne besluiten wil kenbaar maken, en den vermetelen tegenstander heenwijst op de kracht die hem verzelt. Het is als of het immer tintelende oog, nog gloeiender stralen uitschiet, of de anders ijskoude borst, zwoegt onder den kamp van gewaarwordingen die de grootsche gedachte, in het brein rijpend of reeds gerijpt, begeleiden.

Hij had zich in het Oosten een troon willen oprichten, verhevener dan die van Theodosius. Hij had Egypte dat hij bezat wellicht ten tweeden male de bakermat der beschaving voor geheel Azië willen doen zijn, en, dat waerelddeel binnengedrongen, de nederlagen van Hindostan willen wreken op het gehate Albion.

Doch het Westen behoefde zijn hulp, en hij noemde het opontbod wellicht niet te onpas, om de reeks zijner overwinningen te sluiten, die waarschijnlijk tot niets hadden geleid. Het gebouw, door zijn verbeelding opgetrokken, behoefde ook den onverwrikbaren grondslag der Pyramiden, om niet bij de eerste windvlaag om verre te storten, en het stuifzand van Syrië bood hem er geenen aan. Hij was daarom teruggekeerd naar het Westen, zonder dat het afscheid hem een zucht had gekost; maar niet te min gaf zijne eerzucht geene harer vorderingen prijs, en was hij

in Europa geland, niet zoo als hij het vaarwel had gezegd, maar zoo als hij Afrika had begroet, toen hij aan wal stapte om er bezit van te nemen.

Hoe veel bergen had hij te slechten, hoe veel rivieren te dempen, hoe veel tegenstand te overwinnen, eer hij zich een weg had gebaand tot zijn doel. Hoe veel uren had hij reeds in berekening gesleten; en de geest, bijkans ongeevenaard in de gave der kombinatie, had telkens op kruiswegen gedoold.

Wij begrijpen thands beter de eenzaamheid waarin hij zich bevindt, en de gepeinzen waaraan hij zich overgeeft. Maar het doel schijnt bereikt en het middel gevonden, want die lippen openen zich ten laatste om een hoorbaar woord uit te brengen.

‘Zoo en niet anders,’ fluistert hij. ‘Ik maak een einde aan de woelingen van het gemeen. Frankrijk moet één worden, en dan.....?’

Een glimlach - het was een ongewone bij hem - krulde zijn lippen. Hij zweeg, doch wat hem bezielde, kon gelezen worden op zijn wezen. Zag hij reeds Italië aan Oostenrijk ontroofd, en geknield voor den Alleenheerscher; zag hij dezen de sleutels beroeren van Europaas hoofdsteden, zag hij de volkeren nedergebogen voor het front zijner legers? Dat zijne verbeelding hem in dit oogenblik iets dergelijks voorstelde, duidde het gebaar zijner rechter hand aan, die zich half gerond uitstrekte als of ze de waereldkloot omsluiten wilde; bewees de uitroep genoeg: ‘Wie zal mij weêrstaan, wie zal 't beletten?’

En hij hief het hoofd trotsch omhoog en staarde strak voor zich uit in den spiegel, boven den schoorsteenmantel opgehangen, waarin hij slechts zijn eigen gestalte zag weêrkaatst; en het vermoeden was verre van hem, dat hem in dit oogenblik een andwoord op zijn vrage werd gegeven, dat de toekomst een slip van haren mantel geheven had.

Het aandienen van Talleyrand was een stoornis, die, eenige oogenblikken vroeger ondervonden, eene opwelling van drift had veroorzaakt, welke de portier in den korten tijd zijner dienst reeds geleerd had te vreezen.

Thands klonk hem slechts een kort: ‘hij kome boven’ tegen: en als of hij de berisping duchtte, die deze woorden had kunnen vergezellen, stormde hij den trap af om den wachtenden bezoeker in te leiden.

Toen Talleyrand, terwijl hij naar boven steeg, den driftigen stap des Generaals vernam, en het wapengekletter dat het gedreun van dien stap begeleidde, kon hij niet nalaten even stil te staan, als of hij tijd wilde winnen om zijne kracht die hem dreigde te ontzinken, te verzamelen. Het hart klopte nog sneller dan gewoonlijk, toen hij reeds op den drempel stond.

Gelukkig voor hem dat de Generaal juist het gelaat naar het venster keerde toen hij binnen trad. De beschouwing van de kleine gestalte zonder daarbij bloot te staan aan den scherpen blik van Bonapartes oog, scheen hem de noodige sterkte of liever kalmte te hergeven.

Toen de enge ruimte, aan de wandeling gegund, den Generaal noopte den rug om te wenden, scheen hij de tegenwoordigheid van Talleyrand eerst te bemerken. Hij stond eensklaps stil, en liet den buigenden diplomaat naderen.

‘Zoo, Talleyrand!.....’ was de koude groet, die evenwel niet van toorn getuigde. ‘Ge schijnt minder tegen een welkom dan tegen een afscheid op te zien.’ De laatste woorden wischten bij Talleyrand den goeden indruk der eerste grootendeels uit; ze doelden ook op een gebeurtenis - het verbreken zijner belofte om naar Egypte mede te gaan - die hij zoo gaarne ongebeurd, voor 't minst bijkans vergeten wenschte. En nu bij den eersten groet reeds daarop te hooren zinspelen, te bemerken dat de herinnering wel verre van verflaauwd te zijn, frisch was gebleven, het kon niet anders dan hem grootelijks teleurstellen en zijne tegenwoordigheid van geest in groot gevaar brengen, haren naam van onkwetsbaarheid te verliezen.

‘In heugelijker tijdstip kon de Generaal Bonaparte niet zijn teruggekeerd,’ andwoordde Tallyrand, na een korte poze zwijgens en met een geestdrift die werkelijk natuurlijk scheen. Zijn andwoord toonde dat hij de zinspeling van den Generaal maar liever als niet gehoord wilde beschouwen.

Bonaparte begreep het en glimlachte even. ‘Gij hadt het niet zoo spoedig verwacht, niet waar?’ hernam hij; ‘anders hadt ge minder bezwaar tegen de reis gehad. De republiek bezit een trouwen minnaar in u. Men moet de geliefde niet verlaten, anders vergeet ze u voor een ander.’

Talleyrand begreep maar al te goed den zin dier woorden. Er werd hem echter gelegenheid gegeven, zijn fijnen

takt om een onderhoud te leiden, zijn scherpzinnigheid om van alles partij te trekken, zich ten nutte te maken.

‘Bedoelt ge,’ zoo begon hij met een innemend glimlachjen, ‘met die geliefde de republiek, dan getuigt de werkelijkheid tegen de algemééne waarheid van uw beweren, Generaal! Zij is u trouw gebleven, ofschoon dit minder voor háre standvastigheid dan wel voor úwe hooge waarde getuigt. Het doet echter naar mijn gevoelen uwe vergelijking tusschen de republiek en de vrouw niet minder onwaar zijn. Gene kán ten minste nog standvastig zijn, zelfs in het afzijn van haren beschermer, deze echter..... Hij vulde den afgebroken volzin niet aan.

“Genoeg,” andwoordde Bonaparte ongeduldig. “Als we op die wijs voortgaan maak ik misschien kennis met talloze liefdesavonturen. Ik verlang er geene te kennen.” De gedachte aan Josephine die Tallyrand hem voor den geest wilde brengen, rees zelfs niet bij hem op. Hij wierp zich na de laatste woorden in een leuningstoel en het hoofd achterover buigend, staarde hij den diplomaat strak aan. Dezen werd geen zetel aangewezen. Bij vroegere samenkomsten, vóór den tocht naar Egypte, werd hem er echter altoos een aangeboden en dikwijls wel eene eere-plaats als gast. Talleyrand kon het wel niet aan onachtzaamheid toeschrijven; - de bejegening in het algemeen was geheel anders dan vroeger. De stem des Generaals klonk gebiedender; de toon hooger en korter. Talleyrand was scherpziend genoeg om beider toestand te begrijpen en het zelfs nog een blijk van vertrouwen te heeten, dat de Generaal zich niet voor hem maskeren wilde, wat hij echter zoo meesterlijk verstond en gewis gedaan had, zoo hij hem gevaarlijk en niet nuttig voor zijne plannen beschouwde.

“Het is waar, Generaal!” hernam Talleyrand daarom hoffelijk als ten andwoord op de laatste aanmerking, “de geschiedenis van de republiek zal u gewis aangenamer zijn dan die van menige schoone. De eerste zal u evenwel reeds zeer goed bekend zijn geworden. Ik heb toch vernomen dat ge gister een onderhoud met het *Directoire* hebt gehad. Daar zal u gewis alles verhaald zijn, wat ge weten wilt en ook weten *moet*.” Hij drukte op het laatste woord. Hij wilde, zoo het nog noodig mocht zijn, den Generaal doen inzien, dat hij hem en zijne voornemens begreep, en dus vertrouwelijkheid verdiende.

“Ja, het *Directoire* heeft mij de noodige aanwijzing gedaan,” andwoordde Bonaparte spottend.

“De belegerde wijst gewoonlijk aan den vijand de geschiktste plaats niet aan om de mijnen te graven,” hernam Talleyrand.

“Hebt ge wel ooit een kamp gezien?” vroeg Bonaparte kort.

“Waarom, Generaal?”

“Ge wilt soldaat schijnen tot in uwe vergelijkingen. Blijf echter in uw eigen kring, dan kunnen ze juister zijn.”

“En op dit oogenblik tevens beter verstaanbaar?” hernam Talleyrand half vragend, terwijl niets in zijn toon verried dat de ruwe te-rechtwijzing hem beleedigd had.

Bonaparte andwoordde niet. Hij was te trotsch om den eersten stap te doen en Talleyrand de inlichtingen te vragen, die hij echter behoefde. Toch wilde hij hem in de gelegenheid stellen zich te verklaren, ja hem er toe noodzaken.

“Ik hoorde gister ter loops,” zoo begon hij, “ dat gereeds voor eenige maanden de portefeuille van Buitenlandsche Zaken hadt nedergelegd. Het bevreemdde mij.”

“Mag ik den Generaal vragen waarom?”

“Gij zijt toch een van die dapperen, die niet ophouden te vechten, zoo lang ze patronen hebben. De uwe waren toch nog niet verschoten, wel?”

“Ik betuig u mijn dank voor den goeden dunk van mij opgevat. Veroorloof mij bij die beeldspraak te blijven, ofschoon ze door den beheerscher van Egypte en Syrië beter zou kunnen voortgezet worden dan door mij. Als de dappere merkt dat hij voor een slechte zaak strijdt, zou het dan niet zijn plicht zijn, de patronen te sparen?”

“En sinds wanneer begreept ge dat de zaak, waarvoor ge zoo lang en vol ijver gekampt hadt, een slechte zaak was?” vroeg Bonaparte.

“Reeds van den aanvang af.”

“En toch bleeft gij in het gelid! Wanneer ik een dappere van dien stempel gevangen maakte, liet ik hem fusilleeren.”

Bonaparte vermocht den voorzichtigen diplomaat nog niet den vinger te reiken, ten teeken van vergiffenis voor de laauwheid in het verleden betoond.

Talleyrand bemerkte het met schrik dat hij nog geen schrede gevorderd was; hij wanhoopte echter nog niet.

“Generaal!” zoo hief hij op zachten toon aan. “Wanneer ik toen niet gedaan had wat ik deed, zou ik thands niet zijn wat ik ben. Zou onze toestand, wat *dit* alleen betreft, zoo geheel ongelijksoortig zijn?”

De laatste woorden waren vermetel, misschien de vermetelste door Talleyrand ooit tegen Bonaparte gesproken. Wel verre evenwel dat hij ze door een *bon mot* poogde te verzachten, zweeg hij een wijle, als om het andwoord van Bonaparte te verbeiden; een andwoord dat noodzakelijk een verdediging van diens eigen gehouden gedrag moest zijn. Bonaparte andwoordde hem echter niet, maar bleef onverschillig voor zich staren.

Talleyrand was dus gedwongen voort te gaan. “Gij rekent het mij als een zwakheid aan, het *Directoire* gediend te hebben.....”

“Wie heeft u dat gezegd? Ook *ik* heb het *Directoire* gediend.....”

“Dat ik thands geene vergelijking bedoelde,” hernam Talleyrand, terwijl hij zich even boog, “bewijst reeds het woord zwakheid dat ik bezigde. Als men aan den Generaal Bonaparte denkt, kan dat woord niet bestaan.”

Bonaparte maakte een beweging die ongeduld aanduidde. Meer dan ooit scheen het Talleyrand tijd om recht op zijn doel af te gaan. “Ik heb het *Directoire* gediend,” zoo hief hij aan, “omdat het 't eenigst bestuur was en dit moest worden ondersteund; ik heb het *Directoire* verlaten toen ik zag dat het vernietigd moest en kon worden, wijl een beter bewind mogelijk werd, en de nieuwe heerscher bestond. Iedere steun aan het oude waggelend bewind ontnomen, was een kracht, een hefboom voor het volgend te meer. Gij zijt naar Egypte getogen en ik ben hier gebleven; gij moest ook rijpen tot heerscher en ik tot dienaar; gij moest op de plaats, waar Caesar gestreden heeft, den roem van Caesar doen tanen en Frankrijk doen reikhalzen om u te bezitten; ik moest hier blijven om het terrein te bespieden, opdat ik later bruikbaar zou kunnen zijn om dezen of genen kruisweg aan te wijzen; in één woord, ik moest uw zaakgelastigde zijn, en, hoewel zonder lastbrief, ben ik het geweest.”

“Gij hebt een goed geheugen. Gij herhaalt mij den brief door u geschreven, toen ik zeilreê lag in de haven van Toulon,” hernam Bonaparte. Er lag echter thands geen schijn van verwijt in die woorden.

“En gij hebt mij toen niet geloofd?” vroeg Talleyrand stout. “Zouden de tegenwoordige omstandigheden niet voor mijn gehouden gedrag pleiten?”

Bonaparte bleef het toestemmend ja schuldig. Toch scheen bij het tegendeel evenmin te willen verzekeren; en door een sprong van gedachten, welke bij hem niet verbaasde, kwam hij tot de vrage: “Hebt ge alle betrekkingen van vroeger afgebroken?”

“In geenen deele, Generaal!” andwoordde Talleyrand met beteekenis. “De nuttelooze alleen.”

“Welke noemt ge zoo?”

“Het heirleger kliënten, dat wel ontvangen maar niets geven kan, en het nog grooter aantal dat wel iets geven kan maar het slechts wil, als de kans op driedubbele winst bestaat; te weten, de massa die eerst op den twéeden dag van een nieuw bewind hare diensten komt aanbieden.”

“Het doet me genoegen dat ge de laatste klasse zoo hard valt; toch bevreemdt het mij,” andwoordde Bonaparte kort. “Welke betrekkingen hebt ge aangehouden?”

“Eenige leden van den raad der Ouden en der Vijfhonderd behooren tot mijn vertrouwdste vrienden,” andwoordde Talleyrand, fijn glimlachend. “Boulay (de la Meurthe) - hij zou te gebruiken zijn om een voorstel te verdedigen, - Gaudin, Chazal, Cabanis, - allen geschikt om een plan uit te voeren, maar niet om het te ontwerpen.”

“Dat behoeft ook niet,” viel Bonaparte in.

“Vervolgens Chénier, - bij uitstek geschikt om voor een plan, dat hij slechts voor een gedeelte moet kunnen overzien - anders verdwaalt hij zelf - de massa op te winden; het moet ook niet meer dan opwinding behoeven te zijn. In het beslissend oogenblik kan hij gebruikt worden, maar niet vroeger of later.” Talleyrand gevoelde zich thands eerst op zijn plaats. Het was een geliefkoosde bezigheid voor hem, ieders bekwaamheden te wegen; luider dan gewoonlijk klonk dan zijn stem, die, van zoet en vleiend als ze was, scherp en snijdend begon te worden. Onmeêdoogend in zijne oordeelvellingen, spaarde hij zelf den vriend niet; hoe hij den vijand achtervolgde, kan daaruit worden afgeleid. Het was alsof hij in die oogenblikken zich schadeloos wilde stellen voor het voorzichtig stilzwijgen, dat hij zich te midden der waereld meest had op-

gelegd, zelfs tegenover het gesnap van den dwaze en de intriges van den indringer.

Talleyrand zou gewis op die wijze zijn voortgevaren, ware Bonaparte hem niet in de rede gevallen met den uitroep: “Maar dit zijn allen leden van den raad der Vijfhonderd; hebt ge geen vrienden in die der Ouden?....”

Een kreet van verrassing kon Talleyrand niet geheel smoren. Bonaparte was reeds beter onderricht dan hij vermoedde. Hij wilde zijne getoonde verbazing echter vergoêlijken door op hoffelijken toon aan te merken: “Ik zou durven wedden, Generaal! dat ge Parijs niet vergeten hebt zelfs in de woestijn van Sahara, en dat ge gevleugelde boden hebt gehad, die u alles verkondigden wat in Frankrijk voorviel, behalven hetgeen beneden u was. Gij hebt gelijk als altoos, dat ik u bezig hield met het minst beangrijke. De voorzitter van den raad der Vijfhonderd is ook uw broeder; de vriendschap van eenige leden in den anderen raad zouden meer waardij bezitten.”

Het hoe langer hoe meer indringende, dat deze woorden aanduidden, scheen door den Generaal niet te worden opgemerkt; deze luisterde slechts. “Cornudet, Lemercier, Forgues, Daunou en Cornet,” vervolgde Talleyrand, “behooren tot mijn meest vertrouwelijken kring. Vooral de laatste. Hij is voorzitter van de Kommissie voor het initiatief,” voegde hij met nadruk er bij. “Hij heeft te beschikken over de troepen, aan de wetgeving ter bescherming toegestaan.”

Bonaparte wendde snel het hoofd; beider blikken ontmoetteden elkander.

“In Parijs,” vervolgde Talleyrand, die maar te goed bemerkte dat hij meer en meer het vertrouwen van den nieuwen meester won, “in Parijs ligt op dit oogenblik het 7de en 9de dragonder-regiment.”

“Neen,” klonk het scherp, “het 7de is in Egypte.”

Talleyrand beet zich even op de lippen; hij had zoo gaarne van alles willen onderricht zijn, hij trad buiten zijn gewonen kring en struikelde bij den eersten stap.

“Het zal het 8ste en 9de zijn,” mompelde Bonaparte; “beiden waren in Italië; ze behooren mij.”

Het gelukte Talleyrand niet, wat moeite hij ook deed, die woorden te verstaan. Slechts naar hunne beteekenis gissende, fluisterde hij: Den Kolonel van het 9de ken ik; het is Sebastiani.’

‘Bemoei u niet met het leger,’ hernam Bonaparte hoog. ‘Ik geloof waarachtig,’ voegde hij er zachter bij, ‘dat het hier een aanstekende ziekte is, - de overheersching van het zwaard door de pen. Gij mannen van den tabberd, denkt alles te kunnen, omdat ge een brief zonder fouten kunt schrijven. De Burger-abt leert al paard rijden, en de diplomaat Talleyrand zet zich misschien morgen een Grenadiersmuts op.’ De lach die de laatste woorden vergezelde maakte de scherts minder grof en scherp. Bonaparte wist ook van het Parijsche garnizoen meer dan Talleyrand. De chefs van de meeste *corps* hadden hem reeds verzocht aan het hoofd hunner troepen voor hem te mogen defileeren.

‘Zoo ge een trouwen dienaar in die uniform behoefdet,’ hernam Talleyrand wien het beter voorkwam die woorden geheel als scherts op te nemen, ‘dan voorzeker zou ik niet aarzelen.....’

‘O ik twijfel niet aan uwe zelfopoffering.’

‘Generaal!’ klonk het zacht door de half geopende deur, ‘de Generaal Moulins vraagt een oogenblik gehoor.’

‘Laat hem boven komen.’

De portier verwijderde zich om aan den ontvangen last te voldoen.

Talleyrand had bij het vernemen van den naam des bezoekers zijne verlegenheid niet geheel kunnen verbergen. Hij wenschte, vóór dat het doel bereikt was, niet als bondgenoot bekend te zijn. De vriendschap van den Generaal Bonaparte, met hoe veel begeerte ook verlangd, kon nog niet geheel opwegen tegen het vertrouwen van het *Directoire*, dat hij op het spel zette. ‘Generaal!’ zoo begon hij, ‘het ware wis te veel bouwen op uwe welwillendheid te mijwaards, zoo ik tegenwoordig poogde te zijn bij een onderhoud....’

‘Gij kunt blijven,’ voer Bonaparte hem gebiedend tegemoet. Wilde hij den diplomaat den terugtred onmogelijk maken? Het middel daartoe was niet slecht gekozen.

Moulins trad met drift de kamer binnen; hij kon zijne bevreemding niet ontveinzen bij het zien van Talleyrand, die koud beleefd en met een diepe buiging op hem toetrad, en als het ware hem begeleidde tot de zitplaats van Bonaparte, die niet oprees, voor dat Moulins bijkans voor hem stond.

‘Wapenbroeder!’ riep deze terwijl hij Bonapartes rechter hand greep, en die met warmte drukte: ‘het is een behoefte

voor mij, den held van het Oosten te begroeten. Gister moest ik mijn gevoel bedwingen, - mijne waardigheid vorderde dit. Maar nu....'

'Gij vleit mijne ijdelheid te sterk, Burger-Direkteur,' andwoordde Bonaparte te droog, dan dat de toon niet in strijd zoude zijn met de woorden-zelven.

Moulins gevoelde een soort van teleurstelling, toen hij hier met dien naam werd toegesproken. De Generaal Bonaparte vermeed hem den titel van Generaal te geven.

Zijn geestdrift scheen een weinig getemperd, doch om het te beter te verbloemen, sprak hij Talleyrand toe. 'Hoe kon men u toch beschuldigen van ieder ochtend de zon te zien opgaan van achter de bedgordijnen, Talleyrand. Gij wordt, geloof ik, wakker met de krekels. Gij begint al zeer vroeg uwe bezoeken. Gij zult mij hetzelfde zeggen, Generaal!' vervolgde hij zich tot dezen keerend, en geheimzinnig voegde hij er bij: 'maar mijn bezoek is ook geen gewoon.....'

'Voor mij ten minste niet, Burger-Direkteur! daar ik in de laatste maanden wel met het bruin geroost gezicht der Moslems 's morgens werd verrast, maar mij niet de eer te beurt viel een der hoofden van de grootste republiek der waereld bij mij te zien.'

Het werd Moulins wonderlijk te moede bij die woorden. Ze waren zoo vleiend, en werden toch op bijkans spottenden toon geuit.

De goede Direkteur werd verlegen, en nam ten tweeden male zijn toevlucht tot Talleyrand, dien hij van vroeger als een nederig dienaar kende. Hij boog zich even voor Bonaparte, en ging toen op zijn vroeger schertsenden toon tot den Ex-minister voort: 'Men heette u immer koel in de vriendschap, en ik mag tot mijn genoegen aan uw hier-zijn bespeuren, dat men u ook daarin verkeerd had beoordeeld. Waarlijk de laster vervolgt u wel....'

'Wie kan den laster ontgaan?' hernam Talleyrand. 'Ik zal mij nooit over zijne vervolging beklagen, daar ik reeds lang heb bemerkt, dat hij zelfs den meest verhevene niet spaart.'

De meest verhevene was de Burger-Direkteur, die voor hem stond en wien de laster een te mild offeren aan Bacchus verweet.

Het mocht twijfelachtig zijn of Moulins den waren zin dier woorden begreep, daar hij zich bedaard omwendde

en plotseling den loop van het gesprek veranderend, den Generaal, die bij Talleyrands laatste woorden geglimlacht had, toevoerde: ‘Zou het u gelegen komen mij eenige oogenblikken voor een onderhoud af te staan....?’

‘Gij kunt hier over mij bevelen als overal elders, Burger-Direkteur.’

‘Zou dat onderhoud een afzonderlijk mogen zijn?’ Hij vroeg dit, terwijl hij op Talleyrand duidde.

‘Hoe meent ge dat?’

‘De Burger Talleyrand zal wel zoo goed zijn....’

‘Bekommer u om hem niet,’ viel Bonaparte in. ‘Hij behoort tot mijne vertrouwdste vrienden.’

Talleyrand boog zich, terwijl hij zich op de lippen beet.

‘Maar, Generaal!....’ was alles wat Moulins uitbracht.

‘Ik ben geheel gehoor, Burger-Direkteur!’

‘Gij wilt het? Wel nu, Generaal! ik begin met u mede te deelen, dat ik niet alleen in naam van mij-zelven spreek, maar ook als gemachtigde van mijn beroemden ambtgenoot Gohier.’

‘Den algemeen geachten voorzitter van het *Directoire*!’ zeide Bonaparte, terwijl hij aangenaam verrast scheen.

‘Gij kent misschien den tegenwoordigen toestand der republiek niet....’

‘Ik heb vernomen hoe de zoogenaamde gematigden de echte patriotten benaauwen....’

‘Hoor ik wel? Gij wilt wellicht de steun zijn der laatsten!’ riep Moulins uit.

‘Zoo ik het konde; of indien het noodig ware,’ was het andwoord. ‘De goede zaak zal zich zelve echter wel verdedigen.’

‘Wij gelooven het niet,’ andwoordde Moulins gedrukt. ‘Het zou slechts mogelijk zijn, zoo de republiek even machtig werd als vroeger; zoo ze herwon wat ze verloren heeft; en daarvoor zou het noodig zijn....’ Moulins durfde blijkbaar niet uiten wat hij in last had ontvangen. Die weifeling maakte hem als onderhandelaar met Bonaparte nog zwakker.

‘Welnu, Burger-Direkteur?’ vroeg Bonaparte.

Talleyrand die den gantschen tijd bezig scheen met het beschouwen van een kostbaren degen, dien hij van de tafel genomen had, liet dezen als door onachtzaamheid op den grond vallen.

‘Duizendmaal verschooning,’ bad hij nederig, toen Moulins verschrikt het hoofd omwendde.

‘Kwets u niet, Burger Talleyrand! Hij is scherp.’ riep Bonaparte.

‘Ik moest het weten, want ik kon vermoeden dat hij u behoort,’ hernam Talleyrand.

‘Welnu, Burger-Direkteur! daarvoor zou het noodig zijn...?’ vroeg Bonaparte, de zinsnede herhalende, waarbij Moulins afbrak.

‘Dat de Generaal Bonaparte zich nimmer weder uit Europa verwijderde; dat hij het *Directoire* nimmer den steun van zijn machtigen arm ontzeide.’

‘Dat zal hij ook niet, zoo het *Directoire* het wil. Het behoeft slechts één woord te spreken.’

‘Hartelijk dank, verhevene ziel!’ riep Moulins in geestdrift uit. ‘Dat woord zal gesproken worden; ik ga het terstond mijn ambtgenoot mededeelen.’

‘Maar weet gij dan welk woord ik verlang?’ vroeg Bonaparte zacht, terwijl hij de rechterhand op Moulins' arm leide, als om hem te weêrhouden. ‘Gun mij eene plaats aan uwe zijde, Generaal!’ vervolgde hij vertrouwelijk, terwijl hij hem thands den langgewenschten titel schonk. ‘We zullen saam de republiek grooter doen worden dan ze ooit is geweest. Gun mij eene plaats in het *Directoire*.’

Moulins greep bij die woorden een duizeling aan. Bonaparte deed hem een geheel ander voorstel dan waartoe hij meende aanleiding te hebben gegeven, dan waartoe hij gemachtigd was.

‘Maar Generaal! gij hebt den gevorderden leeftijd niet,’ stamelde Moulins.

‘Ik ben slechts twee jaren te jong. Pas den geest van de wet toe en niet de letter, Generaal Moulins!’

‘Maar Gohier zal er nooit in toestemmen,’ riep Moulins al te openhartig uit.

‘En wat wenschte hij dan?’ vroeg Bonaparte, verwonderlijk bedaard, en voor het eerst door den wederstand niet verbitterd.

‘Dat gij Generaal *en Chef* werdt van het schoonste leger der Republiek, dat gij op de grenzen.....’

‘En niet in Parijs? En daar dreigt nog wel het grootste gevaar. Maar Moulins! het een sluit het ander niet uit. Eenmaal aan uw zijde neêrgezeten, zou ik met u in en

buiten de republiek den vijand kunnen bestrijden. Gij zijt ook soldaat, gij begrijpt mij. Gij waardeert de lauweren van den krijgsman en ze hangen voor u niet te hoog. Gij hebt u zelven tot dusverre veroordeeld in het duister te blijven. Gij moogt het niet langer doen. Gij zijt het verplicht aan de republiek.'

'Bonaparte! gij zoudt mij bijkans bewegen....'

'Mocht ik u geheel kunnen overtuigen!' en Bonaparte drukte de hand van Moulins in de zijne.

'Ik zal het Gohier voorstellen. Het zou misschien een schoone gelegenheid zijn, Siéyès van het kussen te verdrijven; het zal in ieder geval moeielijk zijn, maar zoo gij de kandidaat zijt, zal hij de plaats wel moeten ruimen.'

Een glans van tevredenheid verspreidde zich op zijn gelaat. Hij had zich voor het eerst diplomaat getoond en reeds dacht hij de goede zaak gediend, aller belangen vereenigd, en het *Directoire* gered te hebben.

Talleyrand had in de laatste oogenblikken niet opgehouden Bonaparte aan te staren. Het scheen dat hij dezen in den aanvang niet begreep, want zijn gelaat toonde eene strakheid, die aan een gevoel van teleurstelling deed denken; langzaam echter klaarde het op; en toen Bonaparte Moulins naar de deur geleidde, waar beiden een hartelijk afscheid namen, mompelde hij; 'Niet kwaad; twee van de vijf burger-koningen wandelen reeds op een dwaalweg.'

Het oog van Bonaparte ontmoette het zijne en het scheente vragen: 'Hebt ge mij begrepen?'

'Is de Generaal Moulins wel eens slaags geweest, Talleyrand?' vroeg Bonaparte spottend toen hij weder plaats had genomen.

'De vraag is dubbelzinnig, Generaal! Nog gister heeft hij dapper gevochten, maar het was op een *souper* bij Gohier.'

'Zijt ge er ook geweest?'

'Ja, Generaal! ik heb met alle leden van het *Directoire* goede vrienden willen blijven.'

'Zoo als men mij bericht, zijn zij niet zeer eensgezind en maken zij een ellendig geheel.'

'Een geheel? Zij vertegenwoordigen den eeuwig gistenden baaiert. Gohier zou een goede deurwaarder zijn, Moulins een uitstekend foerier, mids onder behoorlijk toezicht, Barras een scherpziende agent van policie in de achterbuurten, Siéyès een geleerde schoolmeester en Roger Ducos

een goed afgerichte aap zijn. Hoe jammer! ze moeten de republiek besturen!'

'De kritiek is scherp, maar is ze waar?'

'Misschien het minst wat Siéyès betreft.' Talleyrand poosde een oogenblik. 'Siéyès zou wel te gebruiken zijn.'

'Waarvoor?'

Talleyrand begon weder te begrijpen dat hij nogmaals op het punt stond de hem gestelde grenzen te overschrijden. 'Misschien als Minister van onderwijs,' andwoordde hij daarom snel. 'Ik ben toch in de gelegenheid geweest om op te merken, dat hem geene scherpzinnigheid ontbreekt. Toen in Parijs het gerucht liep dat gij in Egypte waart vergaan...'

'Is dat hier verspreid?' vroeg Bonaparte verbaasd.

'Ja, doch slechts een oogenblik; de massa weêrsprak het terstond; háár instinkt zeide dat de Generaal Bonaparte nooit kón vergaan. Allen geloofden het echter in den aanvang, behalven Siéyès.'

'Wij zullen kennis maken,' mompelde Bonaparte. 'Allen?' vervolgde hij luid. 'Ook gij?'

'Toen ik het gerucht vernam bevond ik mij op een plaats waar het mijn plicht was.'

'Plicht, om er aan te gelooven?'

'Ja, Generaal! als uw zaakgelastigde,' ging Talleyrand koud voort, ofschoon het trillen zijner vingeren bewees dat die kalmte slechts gehuicheld was. 'Ik was op Malmaison bij de Burgeres Josephine, toen de tijding aankwam; en de personen, dáár tegenwoordig, maakten het mij tot plicht, er mede geloof aan te slaan.'

'Welke personen?' vroeg Bonaparte met drift.

'De burgeres Talliën en den Burger-Direkteur Barras.'

Bonaparte trilde, toen hij dien naam hoorde noemen. 'Vondt ge Barras dáár?' En in den toon waarop hij die woorden sprak, lag eene ernstige vermaning om waarheid te spreken. 'Vondt ge Barras daar en de burgeres Talliën?' herhaalde hij.

'Neen; ik vónd er alleen den eerste; de laatste kwam na mij,' hernam Talleyrand.

'Barras!' fluisterde Bonaparte, terwijl de krampachtige trekking der rechterhand zichtbaar werd door het kreuken van den overjas, ter plaatse waar ze verborgen lag.

'Barras was immers een goede bekende?' waagde Talleyrand te vragen.

‘Talleyrand!’ en Bonaparte sprong op van zijn stoel. ‘Gewis!’ voegde hij er eensklaps bedaard bij, maar met eene kalmte die slechts gedwongen was en meest een hevige uitbarsting spelde. ‘Gewis! wij kenden elkander sinds lang.’

Bonaparte breidelde zijn toorn, waarvoor geene aanleiding bestond, ten ware hij Talleyrand het recht gaf om aan de waarheid van een vroeger en wel bekend gerucht geloof te slaan.

‘Barras geldt bij mij niet veel, ik behoef het u niet te zeggen, Generaal!’ vervolgde Talleyrand, ‘maar in uw afzijn heb ik toch ééne goede hoedanigheid in hem ontdekt; hij heeft zich een getrouw vriend van uw geslacht getoond.’

‘Wat meent ge?’

‘Waar zoo menigeen de eenzame vrouw verliet, waar zoo menigeen haar veronachtzaamde, heeft hij haar bezocht....’

‘Dus kwam hij dikwerf...?’ vroeg Bonaparte met heesche stem.

‘Zoo als het gerucht wil, ja; maar - en het was eene kieschheid waartoe ik hem weinig in staat rekende - hij deed het meest 's avonds, zoo dat zijn bezoeken geene ergernis konden wekken.’

‘En welke ergernis vermeent ge dan dat ze zouden kúnnen opwekken?’ riep Bonaparte hevig, terwijl hij haastig het vertrek doorstapte en van tijd tot tijd zijn vonkelend oog op Talleyrand liet rusten.

‘Welke ergernis, Generaal?’ herhaalde Talleyrand, schijnbaar verbaasd. ‘De vrienden van uw geslacht zouden daaruit hebben kunnen afleiden, dat den trouwen bezoeker een voorkeur boven allen werd geschonken en het zou hun leed doen; de vijanden - en gij dankt het aan uw genie, dat ze zich van het wapen des lasters moeten bedienen, om u in het geheim te deeren - zouden daarin voedsel kunnen vinden voor een gerucht.....’ Talleyrand scheen den volzin niet ten einde te kunnen brengen, scheen uit kieschheid het gevoel van den echtgenoot te willen sparen. Het verbitterde Bonaparte te meer.

‘Een gerucht?’ riep hij; en zijn stem trilde en het oog tintelde met een vuur dat de tijdgenoot zoo dikwerf bovenaardsch heette. ‘Een gerucht?..... Gij waagt mij te beleedigen!...’

‘Generaal!’ hernam Talleyrand vleiend.

‘Gij lastert een onschuldige, een zwakke vrouw, die bo-

vendien zich niet verdedigen kan, want ze is afwezig. Dat is laag, verstaat ge? Gij haat die vrouw. Waarom? Ik kan mij slechts één beweegreden denken; zoo het waarheid ware wat ik vermoed.... zoo ge gewaagd hebt, de gade van Bonaparte, ... die ge nu *haat*..... Begrijpt ge niet dat ik u vernietigen zou?' De adem begaf hem; slechts het stampen met den voet op den grond, slechts het flikkerend oog, star op Talleyrand gericht, gaf zijn toorn te kennen. De kleine gestalte stond tegen over de betrekkelijk groote van Talleyrand; toch kromde deze zich ter aarde, toch kon zij de macht niet weêrstaan, die een overmacht bleek.

Talleyrand was werkelijk voor een oogenblik onthutst. Spoedig echter keerde zijn gewone kalmte terug; koelbloedig mat hij het gevaar en hij kon zich het dreigende er van niet ontveinzen.

'Gij hebt mij diep gegriefd, Generaal Bonaparte!' sprak hij met waardigheid. 'Ik heb uwe gade geëerd, om haarzelve en om u. Ik heb haar gesteund waar ik het mocht, en gij hebt mij nu verplicht daarvan een bewijs te geven. Zoo gij de woning van den trouwen dienaar, die voor u staat, met een bezoek vereert, zal het hem vóór alles aangenaam zijn, u een geschenk aan te wijzen, dat hij boven al zijne bezittingen waardeert; een geschenk, uit de hand van Mevrouw Bonaparte ontvangen en nimmer door haar teruggeëischt.'

'Van haar?' kreet de Generaal verbaasd. 'Josephine!... zou het waar zijn,' voegde hij er in zich zelven bij.

'Dat geschenk is uw portret.'

Bonaparte werd het lichter om het hart. 'En dat schonk zij u?'

'Ja, Generaal! Ik laat aan u het oordeel over, of het een bewijs van haat is, of van vriendschap. En zoo het zien van dit portret u nog niet bevredigen kon, zou uw getrouwe dienaar,' en terwijl hij dit zeide opende hij zijn portefeuille en vertoonde hij een schuldbekentenis door Josephine geteekend, 'zou uw getrouwe dienaar u dit aanbieden en er bijvoegen: der gade van Bonaparte was het toegelegde jaargeld te gering; zij leende van hare goede vrienden en daaronder ook van Barras wellicht; Talleyrand voelde meer dan hij het begreep, dat dit u onaangenaam moest zijn en hij ging daarom eene schuld aan bij den bankier Collot, om de tekorten van Bonapartes gade te dek-

ken. De Generaal Bonaparte oordeele of dit van haat of van vriendschap getuigt.'

'En gij hebt Barras op Malmaison ontmoet; 's avonds...? het was een ongewoon uur om bezoeken af te leggen. Wat deedt *gij* daar?'

'De van Collot geleende specie aanbieden. Ik had bemerkt dat eene spoedige hulp Mevrouw Bonaparte wélkom zoude zijn. En ook.....'

'Welnu?'

'Ik mag het u niet ontveinzen dat over de *vriendschap* van Barras voor uwe echtgenoot, dat over zijne veelvuldige bezoeken, ook mij de meest uiteenloopende berichten werden medegedeeld. Ik wilde mij overtuigen, ik wilde ook dáár uw zaakgelastigde zijn, Generaal!' De beschuldiging, door Talleyrand bedektelijk tegen Josephine ingebracht, verkreeg hoe langer hoe meer bepaalde vormen.

'En gij zijt als spion mijn eigen huis binnengedrongen! Dat is laag,' riep Bonaparte, terwijl het vaalbleek gelaat bijkans rood werd.

'Spion!' stamelde Talleyrand. 'Ik deed het in uw belang en in dat van uw echtgenoot. Deze wilde ik bedektelijk waarschuwen, niet voor hetgeen ze gedaan had, maar voor het gerucht dat haar iets aantijgde, wat ik - en ik betuig het u plechtig - onwaar geloofde.'

'Geloofdé?' herhaalde Bonaparte met nadruk. Talleyrand gebruikte ook den verleden tijd. Hij scheen echter de bedoeling van den Generaal niet te begrijpen en verbeterde derhalve zijne uitdrukking niet. 'Ook verlangde ik bericht van u te ontvangen; ik wist dat het was aangekomen. Dat bericht was ongunstig en ik had een schoone gelegenheid om schijn van wezen te leeren schiften, vriend van vijand te leeren onderkennen. Ik behoef u juist geen omstandig verhaal van het gebeurde te doen; slechts dit deel ik mede, dat Barras geen *vriend* bleek te zijn.'

'Genoeg; ik wil niets meer hooren,' zeide Bonaparte strak. Ik dank u voor uwe inlichtingen. Gij hebt mij vele tijdgenooten doen kennen.

De portier waagde zich weder op den drempel van het vertrek. Ditmaal was hij brenger van een brief aan het adres van den Generaal Bonaparte.

Het handschrift, op het adres merkbaar, duidde reeds de weinige beschaving des schrijvers aan. De stijl en de vorm

van het inwendige weêrsprak dit ook in geenen deele. Toch scheen het Bonapartes aandacht in hooge mate op te wekken, toen hij las:

‘Generaal! Ik heb een oog verloren bij de bestorming der Bastille; ik ben gekwetst geworden bij Jemmapes en buiten gevecht gesteld in den laatsten veldtocht. Op dit oogenblik, nu ik niets meer dan een oud, onbruikbaar werktuig ben geworden, heeft men mij weggeworpen; de hand die mij overblijft is verminkt, en in een toestand die mij allen arbeid onmogelijk maakt. Mijne vrouw, die ik verlaten heb omdat de republiek mij te wapen riep, is ziek en kan niet genezen bij gemis aan hulp; ik heb vier kinderen die bijkans sterven van honger. Het verzoekschrift dat ik u doe toekomen is reeds meer dan tienmalen het *Directoire* aangeboden, dat zich niet verwaardigd heeft te andwoorden. Eene der minnaressen van den Direkteur Barras, die een paleis bewoont en voor wie hij de penningen der republiek verspilt, bood aan, mijn verzoek te ondersteunen: ik weigerde. Een echt patriot, een soldaat mag geen schandelijke bescherming aannemen.’

‘Dat mag hij ook niet,’ riep Bonaparte met warmte. ‘De brave kaerel!’ Een driftig schellen deed den portier nogmaals boven komen.

‘Wie heeft dezen brief gebracht?’ vroeg Bonaparte.

‘Een veteraan, Generaal!’

‘Zijn naam.’

‘Is mij onbekend.’

‘Ik wil hem kennen. Volg den brenger op den voet.’

‘Hij is zeker uit het gezicht, Generaal! Het was of de man zich schaamde toen hij mij den brief overreikte. Ik weet zeker dat ik hem meermalen in de straat Chantereine heb gezien, waar hij telkens het huis aangluurde. Van morgen is hij onder de volkshoopen geweest die voor uw vensters hadden postgevat.’

‘Genoeg. Zoo gij hem weder ziet, roept gij hem dadelijk.’

In gepeinzen stapte hij weder door het vertrek. De naam Barras ontsnapte hem dikwijls in zijne alleenspraak, waarvan het Talleyrand slechts gelukte eenige weinige en dan nog onsamenhangende woorden op te vangen. ‘De zwelgerijen van Barras zullen een einde nemen,’ riep hij op het laatst. ‘Wat die man aanraakt, besmet hij. Hij en zijn aan-

hang is de kanker in de republiek.... maar het zal anders worden....'

Het werd Talleyrand hoe langer hoe duidelijker welken weg hij moest inslaan. Hij had het zijne gedaan om Barras, voor wien Bonaparte misschien nog eenige genegenheid had kunnen voeden, te verwijderen; Moulins was blijkbaar terug gewezen, dus diens partij zou Bonaparte niet dienen. Niets schoot derhalve over dan Siéyès, tot dus verre het hoofd der gematigden. Tusschen dezen en Bonaparte wilde hij bemiddelaar worden; en daar hij partij had móeten kiezen, had hij zich een schoone en toch de minst gevaarlijke plaats in den worstelstrijd kunnen uitlezen.

De mogelijke beschuldigingen van Josephine was hij voorkomen. Dat hij haar op zijn beurt had aangeklaagd, was meer uit zelfsbehoud geschied, dan uit haat jegens de beleedigde. Het vertrouwen des Generaals, dat reeds door zijn vroeger gehouden gedrag aan het wankelen was gebracht, en door Josephine geheel had kunnen te loor gaan, had hij zich op nieuw verworven, en wel in die mate, en onder zulke omstandigheden, dat het niet weder, al ware eene verzoening tusschen de beide echtelingen mogelijk, ernstig zoude worden gedeerd.

Een vraag van Bonaparte stoorde hem in zijne gepeinzen, die reeds te veel een gevoel van zelf-voldoening hadden opgewekt.

'Gij kent Réal, Talleyrand?'

De storm, een oogenblik te voren nog aan het woeden, was blijkbaar bedaard, want de toon was vriendelijker dan ooit.

'Ja, Generaal.'

'Ik wil hem zien.'

'Maar hij is de vriend van Barras, Generaal.'

'Welnu? Ik wil niet langer dat hij zijn vriend blijve, daarom zal ik hem zien.'

'Ik gehoorzaam. Hij is een bekwaam rechtsgeleerde; een wetenschappelijk gevormd mensch; hij heeft echter meer geleerdheid dan genie; Cambacérès munt daarin boven hem uit. Réal weet zeer goed bestaande wetten uit te leggen, Cambacérès weet echter uitmuntend nieuwe te maken.'

'Gij hebt mij begrepen?' viel Bonaparte hoog in. Hij scheen van Talleyrands betoog niets verstaan te hebben.

'Waarom hij toch Réal aan zich wil verbinden?' vroeg Talleyrand zich af zonder zich daarop een voldoend and-

woord te kunnen geven. Hij was daartoe voorzeker beter in staat geweest, zoo hij de gedachtenreeks van den Generaal, die zijn taktiek aanving in werking te brengen, had kunnen volgen. Bonaparte wilde Barras alleen doen staan, en de mannen van talent en van naam die hem nog omgaven, het eerst in zijn gevolg doen overgaan.

'Generaal!' waagde Talleyrand op zachten toon te vragen, 'zoudt ge niet goedvinden dat ik den burger Siéyès...?'

'Waarom?'

'Naar ik vermoed, kan hij een bondgenoot worden... die...'

'Volvoer mijne bevelen en niets meer,' andwoordde Bonaparte scherp. Gij wilt mij dienen, dien mij dan zoo als ik het gewoon ben; stipte uitvoering van de letter des bevels. In zich zelven voegde hij er bij: 'Siéyès moet tot mij komen, ik niet tot hem. Hij heeft mij noodig; het is goed dat hij het gevoelt.'

'Een vreemdeling vraagt den Generaal een oogenblik gehoor,' meldde de portier.

'Zijn naam.'

'Hij wenschte u dien zelven te doen kennen.'

'Laat hem dan wachten tot het mij gelegen kome dien te gaan vernemen. Schaamt hij zich zijn bezoek of zijn naam?' riep hij met hevigheid uit.

Het scheen dat de nieuwe bezoeker spoedig tot inkeer was gekomen, toen hij te kiezen had tusschen het onverrichter zake terug keeren en het openbaar maken van zijn naam. Dat hij er echter prijs op stelde, dat deze alleen door Bonaparte werd gekend, bleek uit het overreiken van een visite-kaartjen, dat zorgvuldig in een omslag gewikkeld was.

De Generaal nam het onverschillig aan, doch riep na de bezichtiging Talleyrand eenigzins verbaasd toe: 'Het is Fouché.'

'Ik herken hem aan deze handelwijze. Het is een policiestreek; hij heeft mijn *fiacre* zien stilstaan voor uw huis; hij vermoedde dus een bezoek, dat hij nog niet kende,' merkte Talleyrand aan.

'Laat hem binnen komen,' beval Bonaparte, en Talleyrand, die zich verheugde bij dat gesprek te kunnen tegenwoordig zijn, voegde hij koud beleefd toe: 'Gij zult Réal herwaards brengen. Gij zult hem gaan spreken, niet waar? Het is noodig dat het spoedig geschiede.'

De wenk was licht te begrijpen en moest wel worden op-

gevolgd. Talleyrand greep teleurgesteld naar hoed en stok, doch talmde met het afscheid tot dat Fouché op den drempel stond en hij de wijze van verwelkoming kon opmerken.

‘Ik hoop niet dat ik een te groot deel van den kostbaren tijd des Generaals zal rooven,’ ving Fouché aan, terwijl hij bij het zien van Talleyrand den trek van wrevel op zijn gelaat niet wist te weêrhouden.

‘Ik mag het, met u, evenmin hopen’ was het weinig vleiend andwoord.

‘Ik heb de eer uw dienaar te zijn, Generaal....’

‘Gij hebt mij begrepen, Talleyrand!’ voegde deze hem vriendelijk toe.

‘Ik zal den ontvangen last volvoeren,’ hernam hij met nadruk, als wilde hij Fouché duidelijk doen gevoelen hoe ver hij reeds in de gunst van Bonaparte gevorderd was door diens lasthebber te zijn. ‘Tot het genoegen u spoedig weder te ontmoeten,’ zoo besloot hij, terwijl hij zich naar Fouché keerde en nederig voor hem boog.

Wrok gloeide er in den blik, dien Fouché den vertrekkende nawierp. Spoedig werd hij echter gedwongen zich tot het hoofddoel zijner komst te bepalen daar Bonaparte hem vragend bleef aanstaren.

‘Ik had mij niet verstout,’ begon hij, ‘den Generaal Bonaparte mijne opwachting te maken, ware het niet dat een hoogere macht mij dit gelast had. Wat mij-zelven betreft, ik gevoel mij nog niet waardig den grootsten Veldheer van onzen tijd te naderen, zonder door een machtigen beschermer te worden ingeleid. Mijn meester echter had behoefte om u te verzekeren van zijne verknochtheid. Het voegde hem niet om nu reeds zelf hier te verschijnen; het zou wellicht u ongevallig zijn geweest, misschien wel in ongelegenheden hebben gewikkeld of wel....’ Fouché begon zich te verdiepen in allerlei gissingen om tijd te winnen, en de gelegenheid te hebben het gelaat van zijn oplettenden hoorder dat echter onbewegelijk bleef, gade te slaan.

‘Schoon hij na het raadplegen der geschiedenis van het verleden,’ zoo ging hij voort, ‘wellicht een eereplaats achter den Generaal Bonaparte zich zoude mogen toekennen, vreest hij, die meer dan ooit de speelbal is der partijen, tusschen welke hij staat....

“Hij is dus partijloos, als ik wel versta,” merkte Bonaparte droog aan.

De partij die hij aanhangt is zeker de uwe, Generaal! hoewel hij haar niet met zoo veel kracht en genie kan schragen. Tot zijne partij behooren allen die het wèl meenen met het Vaderland.'

'Dus uw meester en ik zijn van dezelfde partij,' zeide Bonaparte, zoo ironiesch dat het Fouché bijkans uit het veld sloeg.

'Ik hoop het voor mijn meester en voor de republiek,' waagde Fouché echter nog te andwoorden.

'De gelijke belangstelling in het welzijn van uw meester en de republiek tevens, getuigt voor de getrouwheid van den dienaar. Waarlijk zulk een dienaar is den meester te benijden,' hernam Bonaparte koel. 'Doch het doel uwer komst, Burger-Minister...?' en hij vestte het doordringend oog op Fouché.

'Zoo als ik de eer had u te doen opmerken, wilde mijn meester u een bezoek hebben gebracht, indien hij niet bevreesd geweest ware....'

'Wees klaar en kort, ziedaar de vereischten van een goed policie-rapport, niet waar, Burger-Fouché?' vroeg Bonaparte; 'gij hebt te grooten naam als beschermer der openbare veiligheid om dit voorschrift niet in praktijk te kunnen brengen.'

'Gij zijt een streng maar tevens een bevoegd rechter, Generaal,' voegde Fouché toe. 'Gij moogt, wat kortheid en klaarheid betreft, de hoogste eischen doen; gij zijt in weinig, maar daarin wel het minst, te evenaren.'

Bonaparte wierp een blik van minachting op den kruipenden Minister, die als de slang in het dichte geboomte, zich in alle bochten poogde te wringnd om zich een weg te banen tot zijn doel.

'Ter zake,' sprak Bonaparte kort.

'Welnu, Generaal! ik zal zoo kort mogelijk zijn. De Direkteur Barras laat u uitnoodigeu tot eene samenkomst. Hij hoopt dat het hem niet geweigerd zal worden,' sprak Fouché op den zoet-vleiendsten toon.

'Weigeren? Als mijn superieur beveelt? Ik ben lang genoeg soldaat geweest om de subordinatie te kennen,' hernam Bonaparte.

'Beschouw het niet als zoodanig,' viel Fouché snel in. 'Gij zijt *zijn* superieur en daarom zal hij het zelfs nog als gunst beschouwen dat gij hem vergt hier te komen, of-

schoon op het Luxembourg alles tot uwe ontvangst in gereedheid is gebracht.'

'Wat meent ge? Het Luxembourg is de woning van het *Directoire*.'

'Wilt ge niet dat het de uwe worde?'

Bonaparte zag verbaasd op. Fouché uitte thands wel kort en klaar zijne meening. Of hij echter wel geheel in den geest van Barras en niet meer volgens zijn eigen verlangen handelde, het scheen voor wie den dienaar en den patroon kenden, zeker niet twijfelachtig. Fouché wist echter dat hij over zijn patroon beschikken kon; en dat hij schijnbaar nog voor hem werkte, geschiedde alleen omdat hij diens naam voor zich nog de beste aanbeveling bij Bonaparte geloofde. Hij wenschte Barras met genen saam te brengen, en als dan voor zich zelven het meest mogelijk voordeel daaruit te trekken. Zoo hij zijne belangen had kunnen voorstaan met Barras op te offeren, hij had voorzeker niet geaarzeld.

'Hebt gij als Minister van Policie de vrije beschikking over de woning van het *Directoire*?' vroeg Bonaparte scherp.

'Niet ik, Burger Generaal! ik ben slechts een nederig dienaar, maar mijn patroon zou door u gerugsteund....'

'Maar wat uw patroon kan doen, zoodra hij door mij wordt gesteund, kan ik ook alleen, zonder hem. Het volgt uit uwe stelling,' riep Bonaparte. Dat het verbond met Barras door den Generaal verworpen werd, duidde deze in de uitgesproken woorden duidelijker aan dan hij 't wilde. Daarom vervolgde hij ook, als om den indruk dier woorden te verzwakken: 'Uwe stelling is valsch; slechts de gevolgtrekking juist.'

'De Burger-Direkteur zou zich zeker beter kunnen uitdrukken dan ik, zijn zaakgelastigde. Ik hoop daarom dat gij aan mijne woorden niet te veel gewicht zult hechten, maar slechts aan den mij opgedragen last, om voor mijn meester een onderhoud te verzoeken, zult gelieven gehoor te verleenen. De Burger Barras heeft van vertrekken moeten wisselen met Siéyès. De zijne zijn niet meer in de *façade* van het paleis. Ze hebben een eigen, een afgescheiden toegang. De Burger Barras heeft zich door allerlei kuiperijen zijn wettig eigendom - de schoonste *antichambre*, den prachtigsten salon - zien ontrooven; hij zou zich echter vrijwillig van wat hij thands nog bezit willen ontdoen, en zou het gewis

nog een geluk heeten, indien hij wist dat de Generaal Bonaparte bezit wilde nemen van alles wat hem vroeger is ontnomen, van alles wat thands aan zijne middelmatige ambtgenoten wederrechtelijk behoort.'

'Uw meester Barras heeft eene wonderlijk gunstige gedachte van mij opgevat. Ik gevoel mij echter weinig in staat daaraan te beandwoorden. Mijne plaats is in het leger. Het *Directoire* weet het evenzeer. Gister, toen het mij ontving, heeft dat hoogste kollegie - uw meester Barras stemde er meê in - nog te kennen gegeven, dat de eer, *het behoud* der republiek het dringend eischte dat ik op de grenzen den vijand ging terugslaan. Ik heb slechts eenigen tijd verzocht om van de vermoeienissen der reize uit te rusten, om mij te gewennen aan de guurte van het Noordsche klimaat. Ik gevoel hoe langer hoe meer, Burger Fouché! dat ik vooral rust, geheele ontheffing van staatszorgen behoef.'

Fouché begreep maar al te goed dat Bonaparte zich momde: dat hij geen verbond met Barras wilde sluiten. Hij wilde thands eene laatste poging doen om ten minste voor zich-zelven te kunnen slagen.

'Het zou mij niet voegen,' hernam hij, 'nog langer door een ijdel gesprek die kostbare rust te verstoren, Generaal! Het zij mij slechts vergund u te vragen of de Burger Fouché ook het voorrecht ten deel valt, iets tot den voortduur, tot de beveiliging dier rust te kunnen bijdragen.'

'Ik dank den Minister van Policie voor zijn aanbod. Ik heb geene vijanden; ik ben omringd van wie mij liefhebben.'

'Zeker; dat is de gantsche republiek. Maar Generaal! ik geloof gaarne dat ge geene vijanden hebt - gij hebt ze niet daar gij ze niet vreest - maar of uwe vrienden - misschien juist uwe beste - de rust, welke gij u wenscht, zullen eerbiedigen, sta mij toe er aan te twijfelen.'

'Gij zoudt mij dus willen beveiligen tegen mijne vrienden? Gij zoudt het willen, zonder dat ik het wil?' vroeg Bonaparte in drift.

'Het laatste zeker niet, Generaal! Ik tracht nooit naar iets, wat ik onbereikbaar weet.'

'Past gij dit op alles toe?' vroeg Bonaparte door die stoute aanmerking verrast en tevens ongeloovig het hoofd schuddende. Hij moest er toch uit afleiden, dat Fouché

het verkrijgen van Bonapartes vriendschap, waarnaar hij streefde, niet voor onmogelijk hield.

‘Past gij dit op alles toe?’ vroeg Bonaparte nogmaals.

‘Ja, Generaal!’

‘Gij spreekt stout.’ Het andwoord, dat Fouché gaf, deed hem een schrede voorwaards treden in Bonapartes achting. De Generaal begon meer te gelooven aan de bruikbaarheid des Ministers. Dit bleek vooral uit de woorden, die hij meer dacht dan uitte: ‘Jammer, dat hij tot Barras' partij behoort.’

‘Wat klachte hebt ge straks over mijne vrienden geuit?’ vervolgde hij luid.

‘Dat ze u weinig rust zullen gunnen. Vijanden zullen u niet deeren; - gij hebt er geene, ten minste geene, die zich met dien naam durven noemen. Gij voert echter wellicht tweeslachtige schepselen in uw lijfstoet meê; tweeslachtige, Generaal! want ze mogen den vorm van een vriend bezitten, ze hebben het wezen van .... een vijand.’

‘Gij bedoelt...?’ vroeg Bonaparte.

‘Het zou mij leed doen eenige illuziën te storen. Als hoofd der Policie ken ik echter menigeen van meer nabij....’ Niettegenstaande Bonaparte zich voorgenomen had niet te luisteren en het onderhoud af te breken, kon hij zich niet weêrhouden Fouché aan te zien, alsof hij het ten einde brengen van den afgebroken volzin wenschte.

‘Ik herhaal van meer nabij, Generaal!’ riep Fouché, die het toenemen van 's Generaals belangstelling opmerkte en hoog waardeerde. ‘Ik ben zelfs in de gelegenheid geweest, in den korten tijd van uw verblijf alhier, te bespeuren, dat dergelijke tweeslachtige wezens werkelijk reeds uw lijfstoet zijn ingedrongen.’

‘Wie? geen raadselen, Burger Fouché! wie?’

‘Ik ben in staat geweest de mate van 's volks liefde voor uwen persoon te leeren kennen, en tevens de oprechtheid van vriend of van vijand, Generaal! Ik heb het getal mijner agenten in Parijs moeten verdubbelen, toen het gerucht van uwen ondergang alhier aankwam. Alle partijen weten het aan het *Directoire*, dat zelf verslagen nederzat. Toen 's avonds die tijding aankwam, waren eenige trouwe vrienden van uw geslacht op Malmaison bij uw echtgenoot....’

‘Welnu,’ riep Bonaparte, die de spanning in zijn binnenste niet te ontveinzen wist.

‘Onder de aanwezigen bevond zich mede een vriend van uw geslacht, een vertrouwde, een beproefde, die alles ter beschikking van de gade des overwinnenden Generaals had gesteld. Toen echter de depêche werd aangebracht, had hij den moed haar het eerst luid voor te lezen; trad hij, de trouwe vriend, der troostbehoevende het eerst van allen met ijskoude kalmte tegen; sprak hij er het eerst van om de weenende vrouw te verlaten; sleepte hij allen met zich en deed alzoo de weduwe alleen staan.’

‘Ik weet het, dat deed Talleyrand,’ zeî Bonaparte koel. Fouché hief verwonderd het hoofd op; hij bleef een wijle sprakeloos.

‘Ik zeg u dank voor uwe mededeeling. Gij ziet echter, dat men juist geen agent of geen minister van policie behoeft te zijn om menigeen van meer nabij te kennen.’

Fouché was met de eigen maat gemeten, waarmeê hij anderen gemeten had. Hij had Barras ontzet doen staan door een mededeeling van wat deze verborgen en door niemand dacht gekend. Bonaparte verraste hem op zijne beurt door dat antwoord.

‘Maar gij, Minister van Policie! kunt gij mij ook ál de aanwezigen noemen op dien avond?’

‘De vriendin van uw echtgenoot.... Barras,’ hernam Fouché bedeesd, die nu begon te bespeuren, dat het wapen, waarmeê hij zijn vijand had willen deeren, hem zelven had gekwetst.

‘Juist. Gij ziet, dat ik eenigermate den loop der zaken ben nagegaan. Zoo ik verdere mededeelingen behoef, zal ik de vrijheid nemen aan de poort van het Ministerie van Policie aan te kloppen.’

Het kookte hem in het binnenste; hij had van tegenovergestelde zijde de bevestiging eener tijding erlangd, die hem het bloed naar het aangezicht dreef. ‘De ellendeling!’ stamerde hij zacht, ‘hij heeft zich durven vergrijpen.... Josephine! gij hebt niet geschroomd....’

Fouché stond gedurende die woorden roerloos. Hij speurde in de schatkameren van zijn vernuft of hij er iets vinden mocht, waarmeê hij voor 't minst het straks verkregen terrein kon verdedigen. Hij geloofde te kunnen slagen door zijn patroon Barras prijs te geven en maakte zich gereed het gebeurde met den ontvluchten *émigré* te verhalen.

‘Ik moet u mijne bewondering betuigen,’ begon hij: dat

gij, duizende uren van hier verwijderd, een blik hebt mogen slaan in den salon van Malmaison. Maar weet gij dan ook, Generaal! wat daar verder is geschied? het is een bijdrage tot de kennis uwer tijdgenoten; weet gij tot welken prijs Barras.....

'Ik verbied u het mij te zeggen,' riep Bonaparte, die de meening van Fouché verkeerd opvatte, ziedend van gramschap uit. Hij rees uit zijn leunstoel op en trad voor het raam alsof hij naar lucht hijgde; plotseling echter werd hij bleeker dan gewoonlijk. Een *fiacre* reed de straat Chantereine in en hield stil voor zijn huis. Het portier werd geopend, en Josephine hupte de trede af en hare woning binnen, met eene gejaagdheid, die welsprekend genoeg haar verlangen naar het weêrzien te kennen gaf.

Verwijder u, Burger Fouché! Hij wenschte er meer bij te voegen, doch het was alsof de spraak hem begaf. Het gebaar met de hand, die naar de deur heen wees, deed Fouché echter met te meer spoed naar zijn hoed grijpen en na een korte plichtpleging verdwijnen.

Bonaparte bleef alleen en wachtte zijn echtgenoot op, die argeloos, zoo als het der onschuld voegde, met een koortsachtige drift den engen wenteltrap opsteeg, en op de eerste trede opwaards schouwde, alsof ze verwachtte, dat de innig vereerde haar op de bovenste zou verbeiden. Hare verwachting was echter ijdel! Zelfs de deur werd niet voor haar geopend, en op den drempel zou haar geen groet van welkom tegen klinken.

Kinderliederen[1]. Door J.P. Heije.

I. Dauw.

Och, kijk! - Wat zijn de bloempjes nat!
't Is of ze huilden van den nacht,
Zie eens - daar ligt een heele vracht
Van druppeltjes op ieder blad:
Zeg, moeder! - wat ze schelen zou?
Kan het ook wezen van de koû? -

- Ja, liefje! Zeker weet ik 't niet,
Wat of de bloempjes deren kan;
Maar - moet ik 't zeggen, kleine man? -
't Zijn ook geen traantjes, die gij ziet;
Die druppels doen de bloempjes goed...
't Is dauw, die 't plantje laaft en voedt.

- Zoo zal 't u nog wel dikwijls gaan, -
Zoo ziet ge, eerst als gij ouder wordt,
Wat heil op ons wordt uitgestort
In menig', schijnbaar droeven traan;
En hoe die dauw in ons gemoed
De hemelbloemen groeijen doet.

1 Ontleend aan eenen bundel, welke dezer dagen, onder den titel van *Nieuwe Kinderliederen*, bij den Boekhandelaar P.N. van Kampen het licht zal zien.

II. Haantje.

Haantje, haantje, koekeloer!
Wat een stappen,
Wat een grappen
Maak je, voor een handje voêr;
'k Denk, als ik zoo'n spuls moest maken,
Eer ik wat te bikken had,
Eer ik aan den kost kon raken,...
Dat ik liever nooit weêr at. -

- Dwaze knaap, onnoozle bloed!
Al dat praten
Zoudt ge laten,
Waren je ouders niet zoo goed;
'k Zal, als te avond of te morgen
Ook uw disch niet is gedekt,
En ge eens voor u zelv' moet zorgen,
Zien, wat voor gezigt gij trekt.

Als gij de ouders eens verliest,
Die u geven
Om te leven,
Zal het blijken wat gij kiest;
'k Denk, dan maakt ge, onnoozle jongen!
Zoo ge ondankbaar blijft en traag,
Nog wel andre kromme sprongen
Voor het vullen van uw maag.

III. Bloemen en vogels.

De kleine bloempjes op de heide,
De kleine vogels in het nest,
Zij hebben 't ook niet altoos best,
Maar worden dan toch groot op 't lest.,
De Heer des Hemels zorgt voor beide; -
En dikwijls waakt een vrome hand
Voor vogelijn en heideplant.

Dan kunnen ze onbekommerd groeijen
En krachten putten uit den nood:
Des vogels lied juicht: ‘God is groot!’.
De plant geeft bloesems, wit en rood,
En zoete geuren onder 't bloeijen; -
En beide danken God den Heer,
En wie hen kweekte, Hem ter eer. -

Gij knapen, meisjes - dartle kleenen! -
Gij wilde vogels - plantjes teêr! -
Ook u beschermt des Hemels Heer; -
Zijn Geest daalt in de harten neêr,
Opdat ze u hulp en schuts verleenen. -
o Zingt en bloeit dan Hem ter eer.
Gij wilde vogels - plantjes teêr!

IV. Voorzigtig.

Kindren! brandt je bekje niet!
Beter is 't wat hard geblazen,
  Kleine bazen!
En een beetje meer geduld,
Dan te krijgen door uw schuld
Hier een blaar en daar een bult.

Kindren! brandt je handjes niet!
Beter is 't niets aan te raken,
  Kleine snaken!
Dan te merken naderhand
Tot uw schaê en tot uw schand',
Dat ge uw pootjes hebt gebrand.

Kindren! brandt je hartjes niet!
Dat zou 'k nog het ergste vinden,
  Kleine vrinden!
Dat geeft vlekken, bruin en zwart,
Dat geeft plekken, ruw en hard,
Dat geeft eeuw'ge rouw en smart.

V. Zwaantje.

Zwaantje, met uw witte pluimen,
Met uw vlerken groot en wijd!
'k Zie het wel, hoe trotsch ge zijt,
Als ge 't water zoo doet schuimen!
Al de vogels klein en teêr
Jaagt gij weg uit beek en vlieten,
En de schuchtre vischjes schieten
Haastig in de diepte neêr.

Mooi dat zijt ge boven velen,
Slank en statig buiten kijf;
Kostbaar dons bedekt uw lijf;
Maar, wat kan dat andren schelen?
Zie dien kleinen nachtegaal,
Graauw en pover in de veêren, -
Maar wat kan hij kwinkeleeren...
Zwaanlief! hè! dat 's meer dan praal?

Zwaantje! wilt gij nedrig wezen,
'k Wed, dat gij, door heel de streek,
Als het siersel van de beek
Wordt bewonderd en geprezen:
Maar, blijft gij zoo trotsch en fier, -
'k Zeg dan, als ik u hoor gaglen
En op ganzenpoot zie wagglen....
Och! 't is toch een ak'lig dier.

VI. Ooijevaar.

Ooijevaar, lepelaar!
'k Zit zoo graag naar u te kijken,
Als gij, dragend dat ge zweet,
Door de heldre lucht komt strijken -
En van rust noch poozen weet,
Voor' uw nest, geheel gereed,
Hoog in d'eikenboom mag prijken.

Ooijevaar, lepelaar!
Als ge dan nog vele weken
Zoo geduldig de eijers broedt,
En - als 't jong er uit komt breken -
't Met zoo trouwe liefde voedt,
Zie, dan vind ik u zóó goed,
Dat ik 't haast niet uit kan spreken!

Lieve vrind, aardig kind!
'k Dank u voor uw vriendlijkheden!
Maar hebt gij weleens bedacht,
Wat uw ouders voor u deden
Sinds men u ter wereld bragt,
En hoe ze altijd, dag en nacht,
Nog hun moeite aan u besteden?

Lieve vrind, aardig kind!
Breng het telkens u te binnen:
Ik zorg weinig maanden maar....
Zie!.... doch de ouders, die u minnen,
Zorgen reeds zoo menig jaar....
Dat is liefde en trouw, voorwaar!
Die 't van mijne ver nog winnen! -

Bibliographisch album.

De Munten der voormalige Hertogdommen Braband en Limburg, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend, door P.O. van der Chijs, Hoogleeraar-Directeur van het Munt- en Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool. Uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap. Haarlem, Erven F. Bohn, 1851. (*Groot-kwarto*, 470 *bladzijd*. XXXVI *platen*.) *Prijs ƒ* 7.50.

Men wachte van ons geene volledige beoordeeling van het werk, welks titel wij hierboven nederschreven; daartoe zou meer numismatische en historische kennis vereischt worden dan wij bezitten en veel meer tijds noodig zijn dan wij aan onze uitspannings-studien kunnen wijden.

Ons doel is alleen om een werk, zoo belangrijk voor de Brabandsche Geschiedenis en Muntkunde, meer algemeen bekend te maken en wij zullen ons, als tot dat einde voldoende, bepalen tot eene beknopte inhoudsopgaaf en slechts nu en dan onze bescheidene aanmerkingen mededeelen.

Vóór dat wij echter tot ons Verslag overgaan, willen wij eerst de aanleiding tot het ontstaan van dit werk nagaan.

Zoo als uit den titel blijkt, is het uitgegeven door Teijler's Tweede Genootschap, dat in Januarij 1842 eene Prijsvraag uitschreef, luidende: ‘Daar er tot heden eene onvervulde behoefte bestaat, in het vak der Munt- en Penningkunde van ons Vaderland, aan een werk, waarin, zoo veel mogelijk, al de munten onzer voormalige hertogen, graven, heeren en steden worden beschreven en afgebeeld, en het bestaande Werk van van Alkemade over de Munten der graven van Holland als hoogst onvolledig, en de daarin gegevene afbeeldingen als zeer onjuist zijn aan te merken, zoo wordt gevraagd: eene zooveel doenlijk volledige, juiste en beredeneerde afbeelding van al de munten onzer voormalige hertogen, graven, heeren en steden, welke in de Nederlanden, in den ruimsten zin des woords, hebben bestaan of zijn geslagen, en wel van de vroegste tijden af tot aan de bevrediging van Gend in het jaar 1576.’

Aan ieder, die geen vreemdeling is in de Nederlandsche middeleeuwsche Numismatiek, zal terstond het veelomvattende dier Prijsvraag in het oog vallen en het was niet te verwachten, dat in het korte tijdsbestek van vier

jaren, voor de beantwoording toegestaan, een eenigzins voldoend antwoord kon worden opgesteld.

Er kwam echter in 1846 een antwoord in, dat in alle opzigten aan de vereischten voldeed en algemeen der bekrooning waardig gekeurd werd en waarvan dit Werk het eerste gedeelte uitmaakt.

Maar men zal ons ook toestemmen dat niemand voor die taak beter berekend is dan de Heer van der Chijs, die zelf bezitter van eene aanzienlijke Munt- en Penningverzameling en aan het hoofd geplaatst van het belangrijke Munt- en Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool, reeds sedert jaren, tot eigen genoegen, afteekeningen van zeldzame Vaderlandsche munten vervaardigde en gedurende langen tijd zijne hoofdstudie van de Munten Penningkunde maakte.

Hoe groot evenwel het aantal der afgebeelde munten bij de inzending van het antwoord ook was, kwamen er daarna den Schrijver, die na de bekrooning openlijk aan de verdere volmaking van zijne Muntboeken kon arbeiden en zich tot de voornaamste Nederlandsche en Belgische muntverzamelaars wenden kon, dagelijks zoo vele vroeger onbekende munten in handen dat er nog ruim vijf jaren noodig waren vóór dat tot de uitgaaf kon worden overgegaan.

Alle lof zij Teijler's Tweede Genootschap dat, door het uitschrijven der Prijsvraag, de uitgaaf van een in zoo vele opzigten nuttig en tevens zoo kostbaar werk mogelijk maakte, maar ook alle lof zij den geachten Schrijver, die zelfs na de bekrooning noch geldelijke, noch tijdsopoffering ontzag, om zijn werk tot die volledigheid te brengen, waarop het thans, vooral wanneer men het vergelijkt met het omtrent de Brabandsche munten uitgegevene, met regt aanspraak maken mag.

Doch gaan wij over tot de beschouwing van het werk zelf.

In de Voorrede of Inleiding, die niet alleen op dit gedeelte maar op het geheele werk betrekking heeft, maakt de Schrijver ons bekend met de verdeeling van zijne Muntgeschiedenis, die in negen afdeelingen gesplitst is, als:

Frankisch en Duitsch Nederlandsche Vorsten.
Braband en Limburg.
Heeren en Steden in Braband en Limburg.
Gelderland.
Geldersche heeren en steden.
Holland.
Utrecht.
Vriesland, Groningen, Drenthe.
Overijssel.

De Schrijver liet dus de tegenwoordige Belgische provinciën, als Henegouwen, Namen enz., die hij volgens eisch der vraag begonnen was te bewerken, varen, niet alleen omdat zijn arbeid buitendien uitgebreid genoeg was maar ook daar er in de laatste jaren in België zooveel de Belgische munten betreffende het licht zag en er bij de Société de la Numismatique Belge plan bestond om al de inlandsche middeleeuwsche munten uit te geven. Een' eersteling van dat plan hebben wij dan ook reeds in de uitmuntende Recherches sur les monnaies du Hainaut van den Heer R. Chalon, in 1848 te Brussel uitgegeven.

Braband en Limburg kon evenwel, als nog gedeeltelijk tot ons Koningrijk behoorende, niet aan onze Zuidelijke broeders worden afgestaan.

Aan het einde der Voorrede berigt de Schrijver ons, dat men in zijn werk eenige weinige munten zal aantreffen, die door den Heer Verkade ten onregte als vóór 1576 geslagen zijn aangemerkt en in zijn Muntboek zijn op-

genomen, en deelt hij ons mede dat hij eene Kaart der Nederlanden vervaardigd heeft, waarop alle plaatsen zijn vermeld, waar men van de Zesde of Zevende eeuw af tot in 1576 gemunt heeft, terwijl de plaatsen waaromtrent zulks onzeker is, daarop met een vraagteeken zijn aangeduid. Deze Kaart zal bij eene volgende aflevering worden uitgegeven.

Om een juist denkbeeld van de behandeling der Afdeeling Braband en Limburg te geven, komt het ons voor dat wij niet beter doen kunnen dan de verdeeling van den Schrijver te volgen.

Het eerste gedeelte heeft tot opschrift:

'Nasporingen over de munten van de voormalige Hertogdommen Braband en Limburg.'

Daarin maakt de Schrijver de zeer ware opmerking dat het moeijelijk zoo niet onmogelijk is den juisten tijd te bepalen, waarop men in het Hertogdom Braband is begonnen te munten en onderzoekt hij of de Hertogen van Braband als zoodanig of in hoedanigheid van Hertogen van Neder-Lotharingen gemunt hebben. Uit dat onderzoek blijkt dat, daar Hendrik I het eerst den titel van Hertog van Braband aannam, zij ook als hertogen van Neder-Lotharingen munt geslagen hebben, immers wanneer wij met zekerheid kunnen aannemen dat de aan de Godfrieden toegeschrevene munten aan hen toekomen.

Verder volgt de beschrijving van twee en zestig zoogenaamde naamlooze munten (monnaies muettes), die gewoonlijk aan Braband en Limburg worden toegekend; wij vinden die op plaat I, II, XXXI en XXXII.

Eenige dezer munten, waarvan de meeste een duister, andere volstrekt geen opschrift hebben, worden naar hunne verschillende typen aan de Brabandsche en Limburgsche steden Antwerpen, Brussel, Halen, Leuven, Maastricht Thienen en Vilvoorden toegeschreven. Bij die attributiën is met vrucht gebruik gemaakt van de vergelijking van oude Belgische munten met de Stadsof Gemeentezegels door den Heer C. Piot[1].

De oudste en tevens belangrijkste dezer munten zijn die van Brussel (pl. I, N°s. 8 en 9); hare opschriften toch duiden zonder twijfel aan dat zij aan die stad toebehooren. De daarop voorkomende letters *S.G.E.P.*, worden bij hare beschrijving in de Revue Belge[2] verklaard door *Sancta Gedula Patrona*. Wij gelooven met den Heer van der Chijs dat zij beteekenen *Sancta Gudula Ecclesiae Patrona*, omdat door die verklaring elke letter een afzonderlijk woord aanduidt, de onjuiste spelling van den naam Gudula vermeden wordt en de patrones van de hoofdkerk te Brussel nog heden de heilige Gudula is.

Hoewel de meeste dezer munten later geslagen zijn dan die der Godfrieden, heeft de Schrijver al de naamlooze munten van Braband, wier juiste ouderdom niet te bepalen is, aan die welke den naam der Hertogen dragen, doen voorafgaan.

De in dit Hoofdstuk beschrevene munten zijn van de elfde, twaalfde en het begin der dertiende eeuw.

De Godfrieden.
(1095-1190.)

De munten dezer hertogen worden in het algemeen beschreven en niet tusschen de drie Godfrieden verdeeld. Het is dan ook ondoenlijk uit te maken aan welken van hen zij toebehooren, daar die hertogen elkander onmiddelijk

1 Etudes sur les types. Revue de la Numismatique Belge, T. IV, p. 1.
2 T.V. p. 79.

in het gebied over Neder-Lotharingen zijn opgevolgd. Wij vinden er zeven op plaat III en nog eene op plaat XXXII. De belangrijkste der Godfriedmunten is die met Lovani (um) plaat III, N°. 1.

Hendrik I.
(1190-1235.)

De attributie van de munten der drie Hendrikken, opvolgers van de Godfrieden, heeft wat Hendrik I betreft minder bezwaar, daar aan dien Hertog die munten worden toegekend, welke met die der Godfrieden het meest overeenkomen.

Plaat III bevat elf munten van dezen Hertog; wij geven evenwel in bedenking of de aldaar onder N°. 4 voorkomende munt niet aan Hendrik II of Hendrik III behoort; zij heeft toch veel meer overeenkomst met de aan die Hertogen toegeschrevene munten dan met die van Hendrik I.

Eenige der munten van Hendrik I zijn te Maastricht geslagen, van de meeste echter is de muntplaats onbekend.

Zeer belangrijk is zijne gemeenschapsmunt met Jan van Eppes, bisschop van Luik (1229-1238), onder N°. 8 afgebeeld.

Hendrik II en Hendrik III.
(1235-1261.)

De munten dezer Hertogen worden ons op plaat III en IV, ten getale van zeventien, ongeschift medegedeeld, daar het bijna zeker is dat beide gemunt hebben en de voorhandene munten met hunne initialen geen groot verschil in type opleveren, en dus zoowel aan den een' als aan den anderen kunnen toebehooren.

Op plaat IV komen nog voor als tijdgenooten van de munten der Hendrikken twee naamlooze muntjes van Limburg, daaraan toegeschreven om den leeuw met een' dubbelen staart, en twee déniers, waarvan de eene met veel waarschijnlijkheid aan Hendrik IV, Hertog van Limburg (1226-1246), wordt toegekend, de andere zonder twijfel door Walram IV, Hertog van Limburg (1246-1279) geslagen is.

Jan I.
(1261-1294.)

Hoewel wij genaderd tot de munten van dezen Hertog kunnen zeggen dat wij het meest duistere gedeelte der Brabandsche Numismatiek hebben doorloopen, ontmoeten wij ook hier door het onmiddelijke opvolgen van Jan II en Jan III aan Jan I, weder groote moeijelijkheden in de attributie, want ofschoon ieder dezer drie Hertogen onbetwistbare aanspraak op eenige bepaalde munten kan maken, zijn er toch een aantal omtrent wier classificatie de Numismatici het niet eens zijn.

De Heer Piot beproefde door vergelijking van de munten dezer drie Hertogen met de gelijktijdige van naburige Staten en naar aanleiding van een' belangrijken vond van munten, die in 1845 te Laeken plaats had, te bepalen welke muntsoorten aan ieder van hen toekomen[1].

Wij gelooven echter dat de door dien ervaren muntkenner vastgestelde regels niet zonder uitzonderingen zijn, doch wagen het niet eene nieuwe classificatie voor te stellen.

1 Quelques observations sur les esterlings de Jean Ier, Jean II et Jean III. Ducs de Brabant. ‘Revue Belge,’ t. II, p. 411.

Met de attributie van den Heer van der Chijs, die op weinige uitzonderingen na met die van den Heer Piot overeenstemt, kunnen wij ons over het algemeen vereenigen.

Wij gelooven dan ook met die geleerden, dat de op plaat V, N°s. 1-14

en plaat XXXII, N°s. 1-5, aan Jan I toegekende munten zonder twijfel door hem geslagen zijn.

Wat evenwel de esterlings à tête plaat V, N°s. 15 en 16 en de grooten met den engel, plaat VI, N°s. 18 en 19, aangaat, komt zulks ons minder zeker voor; wij hebben echter, wat deze munten betreft, geene bewijzen in het voordeel van Jan II, die wij wel meenen te kunnen bijbrengen met betrekking tot de op plaat VI, N°. 17 en plaat XXXII, N°s. 6 en 7 voorkomende.

Het eenige bekende exemplaar der op plaat VI, N°. 17 afgebeelde munt werd in 1841 te Marchiennes-au-Pont gevonden[1] met munten van Filips (?), Koning van Frankrijk, Gui, Graaf van Vlaanderen en Markgraaf van Namen, Willem van Henegouwen, Bisschop van Kamerijk, Jan van Avesnes, Graaf van Henegouwen, Arnold VIII, Graaf van Loon en de Sterling van Jan I (of Jan II), Hertog van Braband, die op plaat V, N°. 15 voorkomt.

Al de genoemde Vorsten waren tijdgenooten van Jan I, maar ook evenzeer van Jan II, en wij gelooven dus, de onzekere attributie der esterlings à tête van Jan van Braband in aanmerking genomen, de bedoelde munt om hare groote overeenkomst met de op plaat VII, N°. 7 en plaat VIII, N°. 21, aan Jan III toegekende munten, aan Jan II te moeten toeschrijven.

Nog meer hellen wij er toe over om de op plaat XXXII, N°s. 6 en 7 afgebeelde munten aan Jan II af te staan, niet alleen omdat zij geheel gelijk in type zijn aan de munten van Willem I, Graaf van Henegouwen (1304-1337)[2], maar ook wat de N°. 7 (Cavalier au drapeau) betreft, omdat de Cavaliers, die de Schrijver tot staving van zijne attributie aanhaalt, zijn cavaliers à l'épée van Margaretha van Henegouwen (1244-1280) en van Boudewijn van Beaumont (1246-1288), welke muntsoort vroeger is ingevoerd dan de Cavalier au drapeau.

De Cavaliers au drapeau toch, die hij aanhaalt, zijn zoovele bewijzen voor onze attributie.

Om de waarschijnlijkheid van ons gevoelen te doen uitkomen deelen wij hier eene opgaaf mede van de ons bekende Cavaliers au drapeau, waaruit blijkt dat zij allen geslagen zijn door tijdgenooten van Jan II of door Vorsten, die na hem geregeerd hebben, terwijl alleen de drie oudste aan Vorsten toebehooren, die ook te gelijk met Jan I heerschten.

Jan II, Graaf van Henegouwen,	1280-1304.
Arnold VIII, Graaf van Loon,	1280-1328.
Waleran, Graaf van Liguy,	1288-1353.
Bertrand III, Prins van Oranje,	1289-1335.
Gui, Graaf van Sint Pol,	1292-1317.
Jan, Graaf van Namen,	1297-1330.
Willem I, Graaf van Henegouwen	1304-1337.
Robert, Graaf van Vlaanderen,	1305-1322.
Jan, Heer van Wallincourt,	1306-1314.

1 'Revue Belge,' T.I. p. 77.

2 R. Chalon, 'Recherches sur les monnaies des comtes du Hainaut,' pl. VI, N°s. 45 et 46.

Jan, Dauphin van Viennois,	1307-1319.
Pierre, Bisschop van Kamerijk,	1310-1323.
Ferry IV, Hertog van Lotharingen,	1312-1328.
Jan, Heer van Crèvecoeur,	1313-1325.
Gaucher, Graaf van Porcien,	1314-1329.
Reinoud, Heer van Koeverden,	1315-1368.
Jan, Heer van Cuinre,	(begin der 14de eeuw.)

Jan I deed muntslaan te Antwerpen, Brussel, Daelhem, Leuven en Maastricht, misschien nog op andere plaatsen, daar eenige van zijne munten geen' naam van muntplaats hebben.

Wat de munten met *Walt* (plaat V, N°s. 8 en 9) betreft, komt het ons onwaarschijnlijk voor dat dit Walter, Heer van Mechelen, zou beteekenen, daar op al de munten van dezelfde type, door eveneens geplaatste letters, muntplaatsen aangeduid worden; men vergelijke de munten van Brussel, Daelhem, Leuven en Maastricht.

Een paar gissingen, die helaas weinig ophelderende zijn, wagen wij omtrent *Walt* te maken.

De aanleiding tot de eerste vonden wij in de Rijmkronijk van Jan van Heelu, waar wij lezen:

> ‘Daer stonden werhusen, die deren
> Wouden dicwile den lande
> Van Daelhem, die dede met brande
> Die hertogen storen al te male,
> Te Sineke, ende te Rimersdale,
> Ten Woude, en te Wilgenru,’ enz.[1].

In de Aanteekeningen van Willems vonden wij geene opheldering omtrent Woude, daar die geleerde zegt dat Woude eene hem onbekende plaats is.

Volgens de aangehaalde plaats van Jan van Heelu, moet het digt bij Daelhem gelegen hebben, waarvan munten met dezelfde type voorkomen. Wij onderstellen daarom de mogelijkheid dat Jan I, die vijf jaren lang in Limburg oorloogde en eerst door zijne overwinning bij Woeringen dit Hertogdom met Braband vereenigde, gedurende dien oorlog, in plaatsen van zoo weinig belang als Daelhem en Woude munt heeft doen slaan. Het was toch reeds bij de Carlovingische Vorsten eene gewoonte hunne muntstempels in hunne legerplaatsen mede te voeren, om altijd in de gelegenheid te zijn zich geld te verschaffen.

Onze tweede gissing, hoewel even onzeker, schrijft de bedoelde munt aan 's Hertogenbosch toe. Deze stad toch, die door Hertog Godfried III gesticht werd, heette oudtijds alleen Bosch[2], en daar Bosch en Wald, volgens Kiliaen, in het Oud-Nederduitsch synoniem zijn, is het mogelijk dat 's Hertogenbosch ook Wald of Walt is genoemd geworden.

Wij geven echter beide gissingen gaarne om beter en gelooven dat wij, na de ontdekking van Méraude in Luxemburg, aan de verklaring van *Walt* niet behoeven te wanhopen.

Jan II.
(1294-1312.)

Op plaat VI, VII, XXXII en XXXIII komen drie en twintig munten van dezen Hertog voor. Vele daarvan komen hem buiten twijfel toe, eenige zou men misschien met evenveel of meer regt aan Jan III kunnen toekennen. Wij wagen het echter niet in deze wezenlijke duisternis licht te willen brengen.

1 Rijmkronijk van Jan van Heelu, betreffende den slag van Woeringen van het jaar 1288. Uitgegeven met ophelderingen en aanteekeningen van J.F. Willems, Lid der Koninglijke Academie van Brussel. Brussel, 1836. blz. 124, vers 3298 en volgende.

2 Jacob van Oudenhoven, ‘Beschrijving van 's Hertogenbosch.’ 's Hertogenbosch, 1670, blz. 1.

Jan II was de eerste Hertog van Braband, die niet even als zijne voorgangers, alleen zilveren munt deed slaan; wij zien van hem op plaat VII, N°. 15, eene munt van laag biljoen (bas billon).

Zeer belangrijk zijn zijne gemeenschapsmunten (monnaies de convention) met Arnold VIII, Graaf van Loon (1280-1328) en Jan I, Graaf van Namen (1297-1330), plaat XXXIII, N°s. 5 en 10.

De munten van Jan II zijn, voor zoo verre dit uit de daarop voorkomende namen van Steden blijkt, geslagen te Antwerpen, Brussel, Leuven en Maastricht.

Jan III.
(1312-1355.)

Onder de regering van dezen Hertog krijgen de Brabandsche munten een meer belangrijk aanzien. Hij toch was de eerste Hertog van Braband die gouden munt deed slaan.

Wij vinden van hem op plaat VII, VIII, IX, XXXIII, en XXXIV, vier en dertig munten, waaronder vier gouden en eenige van laag biljoen.

Zijne gouden munten zijn de Florentijnsche Goudgulden, het groot Lam (grand Mouton), het Lam (Mouton) en het Antwerpsch Schild. De eerste en laatste dezer munten worden hier voor het eerst in afbeelding medegedeeld.

Te regt merkt de Schrijver blz. 69 op, dat de naam van groot Lam juister is dan die van dubbel Lam; doch hij vergist zich, wanneer hij zegt dat het groote Lam meer weegt dan het dubbel van het enkele of kleine Lam, immers wanneer hij hier niet bedoelt de kleine Fransche àignels, die zeker minder wegen dan de helft van het groote Lam, doch van welke muntsoort, waarvan geene exemplaren van dezen Hertog voorkomen, hier naar ons oordeel geene sprake kan zijn.

Verder vinden wij dat het groote Lam eene aan Nederland alleen eigene muntsoort is die, buiten Braband, voor Gelderland, Holland en Henegouwen voorkomt. Er bestaat nog een vierde groot Lam van Jan van Arkel, eerst Bisschop van Utrecht, 1342-1364, daarna Bisschop van Luik, 1364-1378, door den Hoogleeraar Serrure aan Luik toegeschreven[1]. Naar ons inzien evenwel, heeft Utrecht op die munt evenveel regt als Luik, daar er vóór Jan van Arkel, noch van Utrecht, noch van Luik gouden munt voorkomt.

De oudste gouden munten der Bisschoppen van Utrecht zijn van Floris van Wevelichoven, 1379-1393[2].

De oudste der Bisschoppen van Luik, van Jan van Beijeren, 1390-1418[3]. De gouden munt van Hugo IV van Châlons, Bisschop van Luik, 1292-1301, door de Renesse uitgegeven[4] is, zoo als bekend is, sedert lang valsch verklaard.

Op blz. 72 maakt de Schrijver onder anderen gewag van schilden van Lodewijk van Crécy, Graaf van Vlaanderen, 1322-1346, en Reinoud III,

1 'Revue Belge,' T. III, p. 10.

2 F. v Mieris, 'Bisschoppelijke munten en zegelen van Utrecht, pl. VII, N°. 4. J.H. Balfoort, Eenige Utrechtsche Bisschoppelijke Munten,' 3° Twaalftal, N°. 6, terwijl eene derde gouden munt van dezen Bisschop in de rijke verzameling van den Heer Esdré, in 1842 te Amsterdam verkocht, voorkwam.

3 Le Comte de Renesse Breidbach, Histoire Numismatique de l'évêché et principauté de Liège. Bruxelles, 1831, pl. 9, N°s. 1 et 2.

4 Ibid. pl. 5, N°. 1.

Hertog van Gelderland, 1343-1361. Het bestaan dezer beide munten is ons onbekend en wij zouden, zonder het gezag van den Schrijver, zeer geneigd zijn te gelooven dat hier de schilden van Lodewijk van Male, Graaf van Vlaanderen, 1346-1384, en Reinoud IV, Hertog van Gelderland, 1402-1423, bedoeld worden.

Zijne zilveren munten droegen, even als die van Jan I en Jan II, den naam van déniers of penningen, sterlingen, grooten en halve grooten; op plaat IX, N°s. 22 en 23, vinden wij echter eene nieuwe muntsoort, de heele en halve zilveren Peter. Als hoogst belangrijk vermelden wij nog, van de zilveren en biljoenen munten, zijne gemeenschapsmunten met Filips van Valois, Koning van Frankrijk, 1327-1350, en Lodewijk van Nevers of Crécy, Graaf van Vlaanderen, 1322-1346, plaat XXXIII, N°. 1 en plaat XXXIV, N°. 6.

Jan III deed, voor zoo verre met zekerheid bekend is, munten te Antwerpen, Brussel, Halen, Leuven, Maastricht en Vilvoorden, in welke laatste stad volgens verzekering van Heijlen, zijne gouden lammen geslagen zijn.

Wenceslaus en Johanna.
Johanna alleen.
(1355-1383, 1383-1405.)

De munten der Hertogin Johanna, die in 1347 met Wenceslaus van Luxemburg huwde, worden in drie soorten verdeeld.

1°. Die welke vóór 1384 gedurende het leven van haren echtgenoot geslagen zijn.

Wij vinden die afgebeeld ten getale van zeventien op plaat IX, X en XXXIV. Op de meeste dezer munten komen de namen van Wenceslaus en Johanna voor en wordt geene melding gemaakt van het Hertogdom Luxemburg.

Eenige evenwel, het gouden Lam, plaat IX, N°. 1, de Florentijnsche Goudgulden, plaat XXXIV, N°. 1, en de zilveren munten, plaat XXXIV, N°s. 4 en 5, hebben alleen den naam van Wenceslaus, terwijl men op de beide laatste ook den titel van Hertog van Luxemburg aantreft. Eindelijk zien wij op plaat X, N°. 10, eene zilveren munt met het opschrift: *dux Brabantie-Moneta Locebges*.

Daar het gouden Lam van Wenceslaus, volgens verzekering van den Hoogleeraar Serrure, te Vilvoorden gemunt is, durven wij dit niet aan Luxemburg toeschrijven; doch zonder die verzekering zouden wij er toe overhellen deze munt en al de overige met den naam van Wenceslaus alleen en de op plaat X, N°. 10 voorkomende aan Luxemburg toe te kennen.

Een Florentijnsche Goudgulden van dezen Hertog is te vinden bij Lelewel[1], doch aldaar luidt het opschrift der keerzijde: *Wences. L. dux p*. Deze behoort des buiten twijfel aan Luxemburg toe. In de Catalogue des monnaies des comtes et ducs de Luxembourg par M^{r}. de la Fontaine, komen beide Goudguldens voor[2] even als eenige zilveren munten, waarop de titel van Hertog van Braband enz., gevonden wordt.

Ook de Heer Serrure is van oordeel dat al de munten, op naam van Wenceslaus alleen geslagen, met uitzondering van het gouden Lam, aan Luxemburg toekomen, daar die geleerde bij de behandeling der munten van Wenceslaus en Johanna zegt:

1 Zie het titelblad van de 3e partie de la Numismatique du moyen âge, par J. Lelewel, Paris 1835.

2 'Revue Belge,' T.V, p. 23, N°s. 86 en 87.

‘Le mouton d'or que nous décrivons ici en premier lieu ne porte que le nom du duc seul. Cette pièce a été cependant frap-

pée à Vilvorde. Les autres monnaies connues portent les noms de Jeanne et de Wenceslas'[1].

De gouden munten, op naam van Wenceslaus en Johanna geslagen, zijn de gouden Peter van Leuven en de goudgulden van Maastricht (plaat IX, N°s. 2 en 3). Van dezen laatsten, waarvan de Schrijver, blz. 93, zegt dat slechts twee exemplaren in België bekend zijn, bevindt zich een derde in het Keizerlijk Penningkabinet te Weenen. Hunne zilveren munten, die op plaat IX, X en XXXIV voorkomen, zijn grooten, halve grooten, Leuvensche torens, brijmannen en halve brijmannen. Onder hunne biljoenen munten, die wij mede op plaat X vinden, zijn er van zeer ruwen arbeid.

In den tekst wordt nog vermeld de vierde brijman die tot nu toe niet is wedergevonden.

Gedurende het leven van Wenceslaus, muntte hij en Johanna te Leuven, Maastricht en Vilvoorden.

2°. Die, welke van 1384-1389 werden geslagen, ten gevolge van eene overeenkomst met Filips den Stoute, Graaf van Vlaanderen.

Van deze munten, waarvan wij er negen op plaat X en XI vinden, hebben eenige den naam van Johanna in de eerste plaats, andere dien van Filips den Stoute. Bij eene oppervlakkige beschouwing zou men geneigd zijn de eerste aan Braband en de laatste aan Vlaanderen toe te schrijven, doch daar de muntmeestersrekening van Leuven geene melding van die munten maakt, behooren zij allen, als te Mechelen geslagen, aan Vlaanderen toe.

Die munten dan zijn twee gouden dubbele schilden, zes zilveren, genaamd roosbekers of dubbele grooten, grooten en halve grooten en eene biljoenen.

Op blz. 101 en 102 vinden wij, als in dit tijdperk door Johanna te Leuven gemunt, melding gemaakt van dubbele gouden schilden, gouden peters genaamd, gouden engelen, zilveren penningen, genaamd groote moetoenen en halve penningen, die men kleine moetoenen noemde; doch geene dezer muntsoorten heeft de Schrijver kunnen opsporen.

en 3°. Die na 1392 op haren naam alleen geslagen.

Op plaat XI en XII komen achttien dezer munten voor.

Zij zijn twee gouden, de Leuvensche toren, waarvan, zoo wij ons niet vergissen, het eenige bekende exemplaar bij den Heer Goddons te Leuven berust en de gouden Rijder (franc à cheval of cavalier), twaalf zilveren met name dubbele grooten, grooten, halve grooten en voetdragers en vier biljoenen.

Deze munten zijn geslagen te Leuven, Maastricht en Vilvoorden. Of er te Brussel en Thienen (Tirlemont), aan welke steden Johanna even als aan Leuven het muntregt afstond, door haar is gemunt, is bij gebreke van muntcharters niet uit te maken.

Volgens Butkens heeft Johanna in 1396 ook te Oijen munt doen slaan[2].

Anthony.
(1405-1415.)

Na den dood van Johanna ging het Hertogdom Braband en Limburg uit het Huis van Leuven op Anthony van Bourgondië, zoon van Filips den Stoute over.

Vóór het overlijden van Johanna, deed hij echter reeds te Antwerpen gouden schilden en halve schilden en zilveren plekken, grooten en halve grooten slaan, die

1 'Notice sur le cabinet monétaire de S.A. le prince de Ligne,' Gand, 1847, p. 126.
2 Butkens, 'Trophées du Brabant,' T. 1, p. 517.

op blz. 119 en 120 vermeld worden. Van geene dezer munten heeft de Schrijver afteekeningen kunnen bekomen.

Van zijne munten, na zijne inhuldiging als Hertog van Braband geslagen, vinden wij op plaat XIII den gouden Leeuw, den halven gouden Leeuw, vijf zilveren, zijnde botdragers, halve botdragers en een' vierde botdrager en eene koperen.

Op blz. 127 wordt nog gewag gemaakt van zijne gouden peters en Bourgondische goudguldens, die in geene bekende verzameling voorkomen.

Als Hertog deed Anthony munten te Leuven en Vilvoorden.

Jan IV.
(1417-1427.)

Jan IV volgde zijn' vader Anthony als Hertog van Braband op.

Hij huwde in 1418 met Jacoba van Beijeren, Gravin van Henegouwen, Holland, enz.

Heijlen geeft op dat Jan IV, als Graaf van Holland, te Geertruidenberg deed munt slaan, doch daar hij voor die stelling geene voldoende bewijzen aanhaalt, gelooven wij met den Schrijver dat Jan IV als zoodanig niet gemunt heeft.

Zijne munten als Graaf van Henegouwen vinden wij in het meer gemelde werk van den Heer Chalon[1].

Van zijne Hertogelijke Brabandsche komen er voor op plaat XIII en XIV, deels naar de munten zelven, deels naar afbeeldingen op steen gebragt, drie gouden, de Goudgulden, de gouden Kroon en het gouden Schild, zeven zilveren, twee verschillende Drielanders, de halve Drielander, de vierde Drielander, de dubbele Groot, de Groot en de Tuin en eene koperen van twee mijten.

De gouden Kroon, waarvan de muntplaats onbekend is, behoort misschien aan Henegouwen toe.

Op blz. 131 en volgende worden nog vermeld als te Vilvoorden en Maastricht geslagen, doch nu zelfs niet meer in afbeelding aanwezig, zijne gouden nobels, gouden peters of halve nobels, kleine moetoenen, gouden engelen, dubbele grooten, genaamd dubbele Penninc Jans en grooten, die men Penninc Jans noemde.

Voor Braband deed deze Hertog munten te Brussel, Maastricht en Vilvoorden.

Filips I of van Sint Pol.
(1427-1430.)

Filips I, Graaf van Ligny en Sint Pol of Paul, was reeds bij het leven van zijn' broeder Jan IV tot Ruwaard van Braband benoemd; na diens dood volgde hij als Hertog op.

Zijne munten zijn zeer zeldzaam; die welke de Schrijver in de hem bekende verzamelingen heeft aangetroffen, vinden wij slechts vijf in getal op plaat XIV en XV. Zij zijn het gouden Schild, de zilveren Kromstaart en halve Kromstaart en twee biljoenen.

Nog vinden wij vermeld op blz. 144 en 145 den gouden of Leuvenschen Peter, waarvan een exemplaar in het Nationaal Kabinet te Parijs aanwezig is en de zilveren dubbele labbayen, peters, halve peters en vierde peters, die niet meer bekend zijn.

Van den gouden Peter had de Schrijver naar de Ordonnantie van 1642 eene afbeelding kunnen geven; in de beoordeeling van de Documents van den Heer Verachter[2] leest men dat die munt daarin voorkomt. Daar wij onder onze talrijke Evaluatieboekjes, Beeldenaars enz., de gezegde Ordon-

1 Pl. XX.

2 ‘Revue Belge,’ T. 1, p. 135.

nantie niet bezitten, konden wij aan den Heer van der Chijs geene copie van die afbeelding toezenden.

Onder de regering van dezen Hertog werd alleen te Leuven gemunt.

Het muntje op plaat XXXIV, aan Filips van Sint Pol toegeschreven wordt hem te regt weder ontnomen.

Filips de Goede.
(1430-1467.)

Zijn de ons overgeblevene munten van Filips van Sint Pol gering in getal, die van Filips den Goede, zijn' neef en opvolger in het Hertogdom Braband daarentegen, zijn talrijk, ja wij durven zeggen dat weinige Vorsten zoo vele verschillende munten hebben doen slaan.

In vele der gewesten van zijn uitgebreid gebied sloeg hij, meest volgens een voor geheel zijn rijk aangenomen muntstelsel, gouden, zilveren en koperen munt.

Wij vinden dan ook in de verzamelingen der muntliefhebbers zijne Brabandsche, Vlaamsche, Henegouwsche, Hollandsche, Luxemburgsche en Namensche munten bewaard.

Naar zijne zes en twintig Brabandsche, plaat XV, XVI en XXXIV, die zeker nog vermeerderd zouden kunnen worden, wanneer niet eenige zijner muntsoorten geheel waren verloren gegaan, kan men zich een denkbeeld maken van het groote aantal en de verscheidenheid der door dien magtigen Vorst geslagene geldstukken.

Zijne ons in plaat medegedeelde Brabandsch-Limburgsche munten zijn acht gouden, de Klinkert, twee verschillende Peters, de Rijder, de Leeuw, de twee derden Leeuw, die in geene bekende verzameling voorkomt, de een derde Leeuw en de Sint Andriesgulden. Er heeft ook een Brabandsche halve gouden Rijder bestaan, welke muntsoort thans nog van Holland en Vlaanderen aanwezig is; zeven zilveren, die de namen droegen van Philippusstuiver, plak of vierlander, halve stuiver en vierde of oordstuiver; zeven koperen, zijnde enkele en dubbele mijten en vier biljoenen.

Filips de Goede deed munten te Brussel, Leuven, Mechelen en Zevenbergen[1], van welke laatste plaats de Schrijver geene melding maakt.

Op plaat XIV, N°. 18 wordt ons, als eenigzins op de munten betrekking hebbende, de Brabandsche munterslegpenning, onder zijne regering geslagen, afgebeeld.

Reeds bij Filips van Sint Pol merkten wij op dat wij het met den Schrijver eens zijn dat het op plaat XXXIV, aan dien Hertog toegekende muntje, niet aan hem toebehoort. Het is te Mechelen geslagen, welke stad onder Filips van Sint Pol tot Vlaanderen behoorde.

De Schrijver verklaart zich echter niet tusschen Filips den Goede en Filips den Schoone. Wij voor ons gelooven dat het ontbreken van het wapen van Oostenrijk op de voorzijde, welk wapen op bijna alle munten van Filips den Schoone voorkomt en de type sterk voor de attributie aan Filips den Goede pleiten.

Karel de Stoute.
(1467-1477.)

Karel de Stoute volgde Filips den Goede in de regering van al zijne landen op, doch deed niet zoo vele verschillende munten slaan als zijn vader. Wij kennen van hem slechts munten voor Braband, Vlaanderen en Gelderland die weinig verscheidenheid in type opleveren.

1 ‘Notice sur le cabinet monét. du prince de Ligne,’ p. 139.

Zijne Brabandsche munten vinden wij op plaat XVI, XVII en XXXIV.

Zij zijn drie gouden, twee Sint Andriesguldens van verschillenden stempel en de halve Sint Andriesgulden; zes zilveren, zijnde dubbele stuivers, stuivers en halve stuivers; eenige der dubbele stuivers en stuivers werden ook dubbele vuurijzers en vuurijzers genaamd; en drie koperen of biljoenen, die de waarde van twee en eene mijt hadden.

Hij was de eerste Hertog van Braband die een jaargetal op zijne munten deed plaatsen. Wij vinden dit echter niet op al zijne munten, maar alleen op eenige zilveren; zijne oudste munt met jaargetal is het dubbele Vuurijzer van 1474.

Ook komt op zijne te Antwerpen geslagene munten het eerst de hand voor, als muntteeken dier stad. Vóór zijne regering hebben de Brabandsche munten geene muntteekens.

Wij zijn dus aan dezen Hertog, wat Braband betreft, twee nieuwe instellingen verschuldigd die met zekerheid aanwijzen den juisten tijd wanneer en de plaats waar de munten geslagen zijn.

Onder het bestuur van Karel den Stoute werd vóór 1473 te Leuven gemunt; daarna alleen te Antwerpen.

Op plaat XXXIV, N°. 3 en plaat XXXV, N°. 4 komen zijne Brabandsche munterslegpenningen voor.

Maria van Bourgondië.
(1477-1482.)

Maria die als eenig kind van Karel den Stoute hem in de regering opvolgde, huwde in 1478 met Maximiliaan van Oostenrijk, doch deed op haren naam alleen munt slaan.

Ook van deze Hertogin zijn ons slechts Brabandsche, Vlaamsche en Geldersche munten bekend. Wel komen er van haar, zoowel als van haren vader, bij Alkemade Hollandsche munten voor[1], doch wij gelooven dat die oudheidkundige Vlaamsche munten voor Hollandsche gehouden heeft.

Hare munten voor Braband, op plaat XVII, XVIII en XXXIV afgebeeld, zijn de gouden Sint Andriesgulden, de zilveren dubbele stuiver of het Vuurijzer, drie stuivers of vuurijzers en de penning (dénier) van een' groot, eene biljoenen, ter waarde van een' halven groot en twee koperen van vier en twee mijten.

Zij deed munten te Antwerpen en Daelhem of Valkenberg (Fauquemont). Hare te Antwerpen geslagene munten hebben even als die van haren vader de hand tot muntteeken, welke ook door hare opvolgers gebezigd is; die welke zij te Daelhem of Valkenberg deed slaan hebben een' toren.

Op plaat XXXV, N°s. 3, 4, 5 en 6, komen vier munterslegpenningen van Braband voor, gedurende hare regering geslagen.

Maximiliaan en Filips.
(1482-1494.)

Na den dood van Maria werd Maximiliaan voogd over hunnen zoon Filips, bijgenaamd de Schoone.

Gedurende die voogdij werd er munt geslagen voor Braband, Vlaanderen, Gelderland, Holland en Luxemburg.

De Brabandsche munten zijn afgebeeld op plaat XVIII, XIX, XX, XXI en XXXV.

Wij kunnen die in vier soorten verdeelen:

1 'Munt der Graaven van Holland,' pl. XXXIV.[1], N°. 6 en pl. XXXV, N°s. 2 en 4.

1°. Die zonder de namen van Maximiliaan en Filips.
2°. Die op naam van Maximiliaan alleen.

3°. Die op naam van Maximiliaan en Filips.

4°. Die op naam van Filips alleen.

Hunne medegedeelde gouden munten zijn acht in getal; doch daar de groote gouden Réaal, die de Schrijver op gezag van Heijlen deed afteekenen, alleen voor Holland en Vlaanderen niet voor Braband bestaat, moet haar getal met eene worden verminderd. De overige zijn drie Sint Andriesguldens van zeer verschillenden stempel, twee halve Sint Andriesguldens, een vierde gouden Réaal en de halve Nobel of het Schuitken.

De vierde gouden Réaal kan, zoo als de Schrijver te regt aanmerkt, zoowel aan Braband als aan een ander gewest toekomen; hij vergist zich echter wanneer hij meent dat de zeldzaamheid van de halve Nobel of het Schuitken, door den Heer Serrure niet wordt geschat, daar wij die munt in den Catalogus van het Kabinet van den Prins de Ligne, als van R^5 vermeld vinden[1].

Hunne zilveren munten, waar onder eenige van zeer slechte gehalte, zijn negen en twintig, hunne koperbiljoenen twee in getal. Zij hadden den naam van dubbele vuurijzers, vuurijzers, halve stuivers of grooten, halve grooten, groote of dubbele réaal, dubbele griffioen, enkele griffioen, halve griffioen, penning van zes grooten, dubbele Mechelaar of penning van drie grooten, dubbele Brusselaar, dubbele en enkele Lovenaar, penning met de vier leeuwen, groote of dubbele Philippusréaal, dubbele stuiver of halve Philippusréaal en negenmanneke.

De zeldzaamheid van het Vuurijzer, plaat XIX, N°. 9, wordt door den Heer Serrure, als niet voorkomende in het Kabinet van den Prins van Ligne, niet gewaardeerd.

Van den op plaat XX, N°. 26, voorkomenden stuiver, bezitten wij twee varianten, den eenen zonder jaargetal, den anderen van 1490.

De Brabandsche munten, gedurende de minderjarigheid van Filips den Schoone geslagen, zijn te Antwerpen, Brussel, Leuven en Mechelen gemunt.

Op plaat XXXVI, N°. 1, vinden wij eenen Brabandschen munterslegpenning tot dit tijdvak behoorende.

Filips de Schoone meerderjarig.
(1494-1506.)

Filips de Schoone meerderjarig geworden begon eerst te munten in 1496.

Ons kwamen van dezen Hertog munten voor van Braband, Vlaanderen, Holland, Luxemburg en Namen. De Geldersche toch, die wij van hem kennen, behooren tot zijne minderjarigheid.

Op plaat XXI zijn afgebeeld drie gouden Philippusguldens en vier halve Philippusguldens, en op plaat XXXV, N°s. 1 en 2, het gouden Vlies en de Philippusgulden van de laatste jaren zijner regering.

Den grooten gouden penning, plaat XXII, N°. 7, die ook in zilver voorkomt, houden wij met den Schrijver en den Heer Verachter voor een pièce de plaisir.

Zijne zilveren en biljoenen munten vinden wij op plaat XXII en XXXVI, zij zijn twee zilveren vliezen, waarvan een het jaargetal 1520 heeft. De Schrijver gist dat dit 1502 moet zijn, hetgeen zeer mogelijk is, daar meermalen dergelijke vergissingen op de munten voorkomen; een zilveren vlies van geheel anderen stempel van Maastricht, een dubbele stuiver van Antwerpen, die van Maastricht, waarvan wij een uitmuntend exemplaar bezitten, is door den Schrijver bij vergissing niet in plaat medegedeeld, hij wordt

1 P. 146, N°. 121.

echter blz. 219 vermeld, twee stuivers, twee halve stuivers, een penning van een' halven groot en een achtste stuiver.

Koperen munten van Braband zijn van dezen Vorst nog niet wedergevonden, wij kennen die wel voor Vlaanderen.

Filips de Schoone deed na zijne meerderjarigheid munten te Antwerpen en Maastricht, welke laatste stad eene Star als muntteeken heeft.

Zijne Maastrichtsche munten zijn veel zeldzamer dan de Antwerpsche.

Onder N°. 17 van plaat XXII komt een zilveren réaal voor, geslagen te Antwerpen, met de namen van Filips den Schoone en zijne echtgenoote Johanna, dochter van Ferdinand en Isabella, door welke hij de kroon van Spanje met zijne overige gewesten vereenigde.

Minderjarigheid van Karel V.
(1506-1515, of wat de Munten betreft, 1520.)

Door den dood van Filips den Schoone kwam Karel V, slechts zes jaren oud, onder voogdij van zijnen grootvader Maximiliaan.

Wij kennen uit dit tijdvak munten van Braband, Vlaanderen en Namen.

De gouden munten, gedurende die minderjarigheid geslagen, hadden dezelfde namen als die van Filips den Schoone, wij vinden die op plaat XXIII en XXXVI; zij zijn vier Philippusguldens en het Guldenvlies. Deze laatste munt, welke hoogst zeldzaam is en waarvan de Schrijver de herkomst niet opgeeft, bevindt zich in het Keizerlijk Penningkabinet te Weenen. Zeer opmerkenswaardig is ook de op plaat XXIII, N°. 5 afgebeelde Philippusgulden met de Lelie, het muntteeken van Rijssel.

De zilveren en biljoenen munten, die mede aan die van Filips den Schoone gelijk in naam waren en op plaat XXIII en XXXVI voorkomen, zijn een dubbele stuiver, drie stuivers, drie halve stuivers en penningen van twaalf, zes en twee mijten Vlaamsch.

Al deze munten, met uitzondering van den Rijsselschen Goudgulden, zijn van Antwerpen en Maastricht.

Op plaat XXIV, N°s. 1 en 2, worden ons twee zilveren munten medegedeeld, op naam van Karel en zijne moeder Johanna, te Antwerpen geslagen. De eerste die uiterst zeldzaam is is een réaal, de tweede die in geene bekende verzameling voorkomt en welker benaming de Schrijver niet op geeft wordt in de Ordannancie ende Instructie voor de wisselaers t'Antwerpen, 1633, halve réaal genoemd.

Karel V, meerderjarig.
(1515, of wat de munten betreft, 1521-1555.)

Gedurende de eerste jaren zijner meerderjarigheid (1515-1520) deed Karel V of Karel II, als Hertog van Braband, even als toen hij minderjarig was munten slaan, waarop zijn naam niet voorkomt. Deze munten zonder jaargetal zijn dus van die welke tijdens zijne minderjarigheid geslagen werden niet te onderscheiden.

Eerst na 1520 deed hij op zijn' naam munt slaan voor Braband, Vlaanderen, Gelderland, Holland en Namen, naar een muntstelsel geheel verschillende van dat van Filips den Schoone.

Zijne gouden munten als Hertog van Braband op plaat XXIV, zijn twee réalen, een halve réaal, twee Karolusguldens en twee zonnekroonen; de halve gouden Réaal van Maastricht is den Schrijver te laat in handen gekomen om in plaat te worden gebragt.

Zijne zilveren, biljoenen en koperen munten, op plaat XXIV, XXV, XXVI en XXXVI afgebeeld, zijn twee groote en twee kleine Karolusguldens, een vierstuiverspenning van Antwerpen (die van Maastricht heeft de Schrijver eerst later ontdekt en voor zijne verzameling verkregen) een dubbele Carolus of zilveren réaal, twee enkele Carolus of halve zilveren réalen, twee stuivers,

twee halve stuivers, twee negenmannekes en eenige zwarte penningen van twee en drie mijten.

Karel V deed munten te Antwerpen en Maastricht.

Op plaat XXVI en XXXVI komen twee te Antwerpen geslagene munterslegpenningen van dezen Vorst voor.

Filips IV.
Tot aan de Pacificatie van Gend.
(1555, of wat de munten betreft, 1557-1576.)

Filips IV, meer bekend onder den naam van Filips II, deed munt slaan voor Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Vriesland, de Ommelanden, Braband, Vlaanderen, Henegouwen, Namen, Luxemburg, Artois en de Heerlijkheid Doornik.

In het algemeen kan men zijne munten in drie soorten verdeelen, waarvan de beide eerste slechts in het bestek van dit werk vallen.

Op de eerste soort, geslagen van 1557-1559, komt de titel van Koning van Engeland voor, welken titel hij voerde door zijn huwelijk met Maria, dochter van Hendrik VIII.

De tweede soort, van 1559-1580 gemunt, heeft alleen den titel van Koning van Spanje en de vermelding van het gewest waarin de munt geslagen is.

De derde soort, waartoe zijne na 1580 geslagene munten behooren, is gelijk aan de tweede, met uitzondering van het Wapenschild van Portugal dat op de keerzijde in het midden van dat van Spanje geplaatst is. Van deze soort bezitten wij een' halven gouden réaal van Maastricht, zoo wij ons niet vergissen, het eenige bekende exemplaar.

Als vóór de Pacificatie van Gend geslagen, vinden wij op plaat XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI en XXXVI, acht gouden munten, zijnde twee réalen, drie halve réalen, de Koningsgulden, de Sint Andriesgulden en de Gouden Kroon; de Schrijver zegt, dat de Heer Serrure beide réalen van R^4 schatte, de N°. 2 schat hij slechts van R^{31}, negen en dertig zilveren en biljoenen en zes koperen.

Tot de eerste soort behooren de gouden Réaal, onder N°. 1, de zilveren Philipsdaalders, N^{os}, 11, 12, 13 en 14, de biljoenen vierstuiverspenningen, stuivers, halve stuivers en zilveren oorden of negenmannekes, N°s. 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, en plaat XXXVI, N°. 1 en de koperen munt N°. 47. De N°s. 14, 35, 36 en 39 zijn van de munt te Maastricht, de overige van die van Antwerpen.

Al de andere Philipsmunten zijn van de tweede soort, behalve misschien een of meer der halve réalen, daar op de vóór 1559 geslagene de titel van Koning van Engeland niet voorkomt en zij dus van de later gemunte niet te onderscheiden zijn.

Behalve de bovengenoemde gouden die alle te Antwerpen zijn geslagen, zijn zij de volgende zilveren en biljoenen, twee proefmunten of pièces de plaisir, N°s. 9 en 10, drie Philipsdaalders, N°s. 15, 16 en 17, drie halve Philipsdaalders, N°s. 18, 19 en 20, drie vijfde Philipsdaalders, N°s. 21, 22, en 23, vier tiende Philipsdaalders, N°s. 24, 25, 26 en 27, twee Bourgondische of kruisdaalders, N°s. 28 en 29, twee halve kruisdaalders, N°s. 30 en 31, twee vierde kruisdaalders, N°s. 32 en 33, drie twintigste deelen van den Philipsdaalder, N°s. 41, 42 en 44, een veertigste deel van

1 'Notice sur le cabinet monétaire de S.A. le prince de Ligne,' p. 161, N°. 164.

den Philipsdaalder, N°. 43, een stuiver, N°. 45 en een negenmanneke, N°. 46 en vijf koperen, enkele en dubbele oorden, N°s. 48-52.

De N°s. 17, 20, 23, 26, 29, 31, 33, 41, 50 en 52 zijn van Maastricht, de overige van Antwerpen.

Zoo als wij uit de vermelde munten zagen, deed Filips IV alleen te Antwerpen en Maastricht munt slaan.

Na de beschrijving der munten volgen, als bijlagen, de nog aanwezige muntmeestersrekeningen van Leuven, Brussel, Antwerpen en Maastricht, naar de oorspronkelijke stukken gecopiëerd; hoe belangrijk zij zijn, komt het ons minder doelmatig voor hiervan eene analytische opgaaf te geven die toch het bestek dat wij ons hebben afgebakend verre zou overschrijden.

De eigenlijke Charters, die betrekking hebben op de Brabandsche munten, zijn in dit werk niet opgenomen, omdat het drukken daarvan de groote kosten aan de uitgaaf verbonden aanmerkelijk zou hebben vermeerderd en alle toch reeds zijn uitgegeven. Vele zijn medegedeeld in de Revue de la Numismatique Belge. Het ware echter volledigheidshalve wenschelijk dat wij die hier hadden wedergevonden.

In een Naberigt deelt de Schrijver zijne verzamelde bouwstoffen voor een Supplément mede; zij bestaan in eene munt van Brussel en in munten van Jan I, of Jan II, Jan III, Wenceslaus, Anthony, Jan IV, Filips van Sint Pol, Filips den Schoone en Karel V. De zoogenaamde Goudgulden van Leuven van Wenceslaus, blz. 436 vermeld, schrijven wij, als met zijnen naam alleen, om de hierboven opgegeven redenen, aan Luxemburg toe. Verder komen in dit Naberigt voor eenige onuitgegevene Charters en bijzonderheden betreffende de oudste Brabandsche muntgraveurs.

Een naauwkeurig Alphabetisch Register maakt het gebruik van dit werk zeer gemakkelijk.

Wij hebben getracht den hoofdzakelijken inhoud van dit Muntboek weer te geven en willen ons verslag besluiten met de mededeeling van onze aanmerkingen op de behandeling en wijze van uitvoering.

Wat het wetenschappelijke gedeelte van den tekst betreft, gelooven wij dat dit veel aangenamer en minder dor zou zijn geweest, wanneer al de opgaven bevattende hoevele stukken der munten in de verschillende jaren zijn geslagen, onder eene rubriek in de bijlagen waren opgenomen.

Ook hadden wij gaarne gezien dat van al de munten, zoo na mogelijk, de trap van zeldzaamheid was bepaald en dat meer melding was gemaakt van de verzamelingen, waaraan zij ontleend zijn. Wij moeten echter erkennen dat het een, zoowel als het ander voor den Heer van der Chijs, zoo al niet onuitvoerbaar, dan toch aan groote moeijelijkheden onderhevig was. In ons Vaderland bevinden zich betrekkelijk zeer weinige Brabandsche en Limburgsche munten, België daarentegen is daarin zeer rijk. Er was dus in deze niets volledigs daar te stellen, zonder eene algemeene medewerking der Belgische Numismatici, en daar de Schrijver, hoewel eenige dier muntverzamelaars hem welwillend hebben bijgestaan, van andere de gevraagde inlichtingen niet heeft bekomen, zouden wij onbillijk zijn wanneer wij hem de schuld van die leemten gaven.

Het verwondert ons echter niet dat eenige Belgische Numismatici hunne munten niet hebben opgegeven, daar zij Leden zijn van de Société de la Numismatique Belge, die voornemens is eene monographie der Brabandsche en Limburgsche munten uit te geven.

Nog moeten wij hulde doen aan des Schrijvers pogingen om de namen der munten en de beteekenis en oorsprong daarvan op te sporen. Ook in deze opzigten ontmoetten wij veel dat ons onbekend was.

De druk is duidelijk en hoewel wij dien, zoowel als het uiterlijk, wat meer overeenstemmende met onzen tijd zouden wenschen, iets dat daar dit werk in formaat, druk en uiterlijk aan de overige werken van Teylers Genootschap

gelijk moest zijn, niet mogelijk was, moeten wij dien om zijne juistheid prijzen. De drukfouten toch zijn weinige en worden bijna alle verbeterd.

De uitvoering der platen, die naar afteekeningen door den Schrijver zelven vervaardigd, door den Heer Hooiberg op steen zijn gebragt, is naauwkeurig en fraai, ja wij durven zeggen dat er geene getrouwere afbeeldingen van middeleeuwsche munten bestaan. Wij bejammeren het echter dat de kundige lithograaph eenige munten die hij, als niet naar de oorspronkelijke stukken geteekend in omtrek had moeten afbeelden, te zeer heeft afgewerkt. Door die onnaauwkeurigheden toch kan men ligt in dwaling vervallen, ter voorkoming waarvan wij het niet ondoelmatig keuren, eene opgaaf dier vergissingen mede te deelen: zij komen voor op plaat XIV, N°. 9, XV, N°. 4, XXI, N°s. 4 en 5 en XXIII, N°. 6.

De munterslegpenningen die wij in dit werk aantreffen achten wij daar minder op hunne plaats, zij toch hebben geene dadelijke betrekking op de munten.

De prijs van dit werk, die zelfs in vergelijking met dien van buitenlandsche Numismatische werken buitengewoon matig is, zal zeker velen tot den aankoop overhalen, te meer daar dit gedeelte op zich zelf een geheel uitmaakt en de kooper dus niet verpligt is zich ook de volgende deelen aan te schaffen.

Nadat wij ons verslag hadden opgesteld, kwam ons de aankondiging van dit werk door den kundigen muntkenner, J.F.G. Meijer, te 's Gravenhage, in handen[1]; doch dewijl zijne behandeling zeer van de onze verschilt vonden wij geene reden om deze terug te houden.

Met genoegen vernamen wij dat de Heer van der Chijs door Z.M. den Koning van België met eene gouden medaille is begiftigd. Waarlijk eene aan zoo veel kunde en inspanning regtmatige hulde.

Wij hopen dat het den Schrijver niet aan krachten zal ontbreken om de overige gedeelten zijner muntgeschiedenis met dezelfde naauwkeurigheid af te werken en wenschen der Numismatische wetenschap geluk met eene voor hare beoefening zoo belangrijke bijdrage.

Wij eindigen met den geachten Schrijver onzen persoonlijken dank te betuigen, niet alleen voor het vele dat wij van hem leerden, maar ook omdat zijn werk ons weder genoegen deed vinden in de Numismatiek, waaraan wij sedert het overlijden van een' onvergetelijken vader, met wien wij ons van onze vroege jeugd af aan in die wetenschap oefenden, bijna geheel vreemd waren geworden.

Dordrecht, December 1851.
J.W. VAN DER NOORDAA.

Naschrift.

Reeds was de proef van ons opstel gedrukt, toen wij in de Revue Belge[1] een beöordeelend verslag van het Werk van den Heer van der Chijs, door den Heer Ch. Piot, aantreffen.

1 'Algemeene Kunst- en Letterbode, 1851,' N°. 48, blz. 348.

1 Revue de la Numismatique Belge, 2e Série, T. 1, p. 418.

Wij achten het niet ondienstig eenige opmerkingen van dien ervaren' muntkenner, wier juistheid wij erkennen, mede te deelen.

De munten met Mame en Mom, die de Heer van der Chijs, blz. 20, als van de tiende eeuw vermeldt, zijn volgens den Heer Piot van lateren tijd; wij gelooven dat zij in de elfde eeuw te huis behooren.

De Godfriedmunt pl. III, N°. 6, schrijft de Heer Piot met veel waarschijnlijkheid toe aan Godfried, Graaf van Namen (1105-1139); het opschrift van de keerzijde Deo, zijn de eerste letters van Deonant (Dinant), in welke stad door de graven van Namen gemunt is.

De munten van Hendrik II, pl. III, N°s. 1, 2 en 3, die volgens den Heer van der Chijs van oudere dagteekening zijn, kent de Heer Piot aan dien Hertog toe. - Wij zeiden boven dat, naar ons oordeel, de op pl. III, N°. 4, aan Hendrik I toegekende munt, van Hendrik II of Hendrik III is.

Van de op blz. 435 vermelde munt met *hic moneta nostra - Lontourengie* zegt de Heer Piot dat zij ouder is dan de regering van Jan III en niet aan Braband toebehoort. Het eerste durven wij niet beöordeelen daar wij die munt noch in het oorspronkelijke, noch in afbeelding zagen; het laatste komt ons echter aannemelijk voor, daar wij op geene Brabandsche munten Lotharingen vermeld vonden.

Den naam Walt op de munten van Jan I houdt de Heer Piot voor dien van een' muntmeester.

Het is ons bekend dat op munten van dezelfde type (onder andere op eene van Hendrik I, Heer van Herstal (1253-1285)[2] in onze verzameling voorhanden) namen van muntmeesters voorkomen en wij houden het daarom voor mogelijk dat ook Walt de naam van een' muntmeester is. Doch hoewel wij gaarne met den Heer Piot aannemen dat de munten met Walt vóór 1285 en dus vóór de verovering van Limburg door Jan I zijn geslagen, achten wij het daarom niet onmogelijk dat zij gedurende den Limburgschen oorlog te Woude zijn gemunt.

De Heer Piot, dien wij den tolk der Belgische Numismatici kunnen noemen, is met het werk van den Heer van der Chijs zeer ingenomen en is van oordeel dat de Société de la Numismatique Belge haar voornemen om de Brabandsche en Limburgsche munten uit te geven zal moeten opgeven.

Wij bejammeren het nu nog meer dat eenige Numismatici hunne medewerking aan den Heer van der Chijs onthielden.

Februarij 1852.

V.D.N.

2 Revue Belge, T.I. pl. X, N°. 2.

Theokratie en Grondwet, eene reeks van Historisch-Politische Voorlezingen. Door Dr. W.J.A. Jonckbloet, Hoogleeraar te Deventer. (*Te Deventer, bij A. Ter Gunne*, 1851. *Voorbericht*, IV; 212, *bladz.* 8°.)

Sedert de uitgave der Eerste Aflevering van dit werk is ruim een half jaar verloopen: zal daarom de belangstelling in het onderwerp, door den bekwamen schrijver behandeld, verminderd zijn? Zoude men niet veeleer mogen beweren, dat de gebeurtenissen der laatste maanden het gewigt van dit onderzoek hebben vermeerderd? Meer dan ooit is het de vraag van den tijd dien wij beleven: welke is de oorsprong, welke zijn de grenzen van gezag en gehoorzaamheid? - welke zijn de regten en pligten der Regering aan de eene, der Natie aan de andere zijde?

Maar bij de poging, om zóó duistere en ingewikkelde en toch voor het welzijn van ieder onzer zóó beslissende vragen, hetzij dan op te lossen of toe te lichten, behoort de overweging der lessen van de Geschiedenis, de behoefte aan de grondige kennis der feiten, welke zoo dikwerf vermetele magtspreuken en algemeene stellingen hebben beschaamd, ons waarschuwend voor den geest te staan. Zijn wij van alle eenzijdigheid afkeerig, en worden wij door opregte zucht tot waarheid geleid, de jammerlijke maar ernstige ondervinding van alle tijden zal ons overtuigen, dat, gelijk de Vorsten te laat hunne dwingelandij en willekeur hebben betreurd, zoo ook de Volken hunne losbandigheid, hunnen teugelloozen overmoed hebben moeten boeten en bezuren.

Eenige uren afstands scheiden Frankrijk en Groot-Britannië, en echter is het verschil tusschen het Zuiden en het Noorden van Europa niet grooter dan tusschen Dover en Calais. De voorspelling van den even scherpzinnigen als welsprekenden Mirabeau is thans bewaarheid, die de achterdochtige en kleingeestige beknibbeling van de magt en het aanzien der Kroon vruchteloos bestreed, en zijnen tegenstanders te gemoet voerde, dat bij zoodanige verkleining van het gezag des Konings, de toestand van Turkije verkieslijk zoude zijn boven dien van hun ongelukkig Vaderland[1]. Of, waar is in de zoogenaamde Fransche Republiek, trots de officiele erkenning van het beginsel der Volksoppermagt, in dit oogenblik, onder het geweld van den sabel, terwijl meer dan dertig Departementen in staat van beleg zijn verklaard, veiligheid van persoon, zekerheid van eigendom, of vrije uiting en wisseling van gedachten? Zoo ver is het gekomen, omdat men steeds het uiterste, alles of niets willende, los- en dolzinnig den spot dreef met het juiste midden[2], en maat noch regel in het

1 ‘J'aimerais mieux vivre à Constantinople qu'en France si l'on y pouvait faire des lois sans la sanction royale.’ - ‘Lacretelle, Hist. de France pendant 1e 18e Siècle, T. VII, 165.’

2 Fenelon, ‘Directions pour la conscience d'un Roi,’ (La Haye, 1747) p. 88: ‘La sagesse de tout Gouvernement quel qu'il soit, consiste à trouver le juste milieu entre ces deux extremités affreuses, dans une liberté modérée par la seule autorité des lois.’

genot der vrijheid eerbiedigde. - De leer van het maatschappelijk verdrag, gelijk Rousseau haar verkondigd had, op eene ergerlijke wijze misbruikt, bukt voor de niet minder gedrochtelijke theorie van Hobbes en heeft de immer woelige, misnoegde en weêrbarstige burgers tot slaven gemaakt van een' Dwingeland, die het verraderlijk verkregen gebied schijnheilig durft afleiden beide van de volkskeuze en van den wil der Voorzienigheid[1]. Zoowel de Theocratie als de Democratie hebben hem den weg tot het hoogst Bewind gebaand, en de stembus zoowel als het Te Deum zijn tot de wettiging van eene nooit gehoorde misdaad gebezigd. Hij stoft op de eer, de uitverkorene te zijn van bijna acht millioen Franschen, en tevens de uitverkorene te heeten van den Almagtigen God, hij die zich niet ontzag, den vroeger openlijk afgelegden eed te breken! Zullen wij de waarde van het Theocratisch of van het Democratisch beginsel afhankelijk achten van eene zóó ongerijmde en gewetenlooze toepassing? Dit ware gewis onbillijk. Maar het voorbeeld alleen van hem, die, als onder onze oogen, van die beide beginselen den grondslag en steun van eene even plotselijke als voor de rust van geheel Europa gevaarlijke overweldiging heeft gemaakt, leert ons op onze hoede te zijn voor eene verrassende en bedriegelijke praktijk van schoonklinkende bespiegelingen.

Doch het wordt tijd, van de Voorlezingen van den Heer Jonckbloet te spreken en van het standpunt, door den Redenaar gekozen. - Hij stelde zich voor, de partij, welke zich hier te lande de ‘antirevolutionaire’ noemt[2], en wier Hoofd, de Heer Groen van Prinsterer, den strijd over de hem zoo dierbare aangelegenheden nimmer ontwijkt, rondborstig, maar bescheiden te wederleggen, en voorts de leer, welke hij zelf belijdt en met den naam van ‘de Konstitutionele’ bestempelt, te ontvouwen, en als de nationale, in Nederland gewortelde te verdedigen. - De Redactie van ‘de Gids,’ welke mij uitnoodigde, eene kritiek van den arbeid van den Hoogleeraar J. te leveren, en zich misschien herinnerde, dat ik in 1850 met den Heer Groen eene polemiek had gevoerd over eenige hoofdpunten van Staatsregt, die in deze Voorlezingen insgelijks worden besproken, kan niet wenschen, dat ik bij dit Verslag den met mijn edelen tegenstander gesloten vrede verbreke. Ik raap den handschoen op, maar begeer dien niet buiten noodzaak aan den Man toe te werpen, die zeer onlangs voor mij vrijwillig tegen een' hatelijken aanval in de bres sprong en mij tegen den onbekenden vijand met zijn schild dekte[3]. Zonder vooringenomenheid wensch ik bij enkele aanmerkingen van den Heer J. stil te staan, en daarover, niet over de geheele, veelomvattende taak, door hem ondernomen, mijn gevoelen te uiten. Hoe verdienstelijk zijne proeve zij, de schrijver zelf was zich van de ‘onvolledigheid,’ hier en daar van de ‘oppervlakkigheid,’ welke hem ‘wellicht kon worden verweten,’ blijkbaar niet onbewust. Waarom anders een beroep gedaan op het verschoonend oordeel van zijne lezers[4]?

De strekking van het geschrift moge met de eigen woorden van den Heer J.

1 Bekend is het onwaardig gezegde van een' Bisschop: ‘Dieu est avec M. le Président.’
2 Ook ‘Christelijke-historische.’ De Heer J. moge het nuttiger hebben geoordeeld, die partij met den naam van de ‘theokratische school te karakteriseren,’ (bl. 13) had hij daartoe regt?
3 Tegen het ‘Goudsch Kronykske,’ wegens de scherpe afkeuring van den Coup d'État (coup de main?) van Lodewijk Napoleon.
4 Voorbericht, bl. I-III.

worden aangeduid. ‘Ik heb, zegt hij, het noodzakelijke trachten aan te toonen van “de erkenning van het demokratisch beginsel; maar ik heb evenzeer en met nadruk betoogd, dat dat beginsel moet worden geregeld en in verband gebracht met tijd en plaats[1].” Vurig aanklever der in 1848 tot stand gebragte herziening van onze Staatsinstellingen, beweert hij, dat toen op hechte grondslagen het verbond bevestigd werd tusschen nationale beginsels en nationale herinneringen, tusschen wijsgeerige theoriën en staatkundige praktijk; dat toen “de middenterm werd gevonden tusschen den al te abstrakten vooruitgang van 1798 en den al te konservatieven terugblik van 1815[2].” Aan de “waarlijk Konstitutionele Monarchie” van den sedert 1848 hervormden Nederlandschen Staat, gelooft hij geene betere benaming dan die van “eene getemperde Demokratie” te kunnen geven; een woord, dat “met den historisch ontwikkelden politieken zin der Natie naauwer in verband staat, alle begrip van reaktie afsnijdt en den blik op de toekomst richt, zonder blind te maken voor de eischen van het tegenwoordige[3].”

Het schijnt, dat de Heer J. door de “erkenning van het Demokratisch beginsel,” door de “getemperde Demokratie” iets meer en anders verstaat, dan de waarlijk Constitutionele Monarchie, de zamensmelting van het Monarchaal, Aristocratisch en Democratisch beginsel gedoogt. Het “democratisch” beginsel als een der bestanddeelen van den Regeringsvorm in Nederland te doen erkennen, men mag vragen, of dat noodig was? Dat beginsel heeft in 1848 eene aanmerkelijke overwinning behaald, en of hetgeen toen, onder den voor velen onweerstaanbaren invloed van “de stoute wending der dingen,” met overhaasting werd bepaald, de “middenterm” heeten kan tusschen de Staatsregelingen van 1798 en 1815, mag worden betwijfeld. Het is onjuist in de eerstgemelde Constitutie, hoe democratisch ook, de “regtstreeksche” verkiezing tot de Nationale Vertegenwoordiging te vinden[4]: zelfs de hevige Unitarissen van 22 Januarij 1798 hadden geleerd, zich met den “indirecten” kiesvorm te vergenoegen[5]. Groot voorzeker was de reactie van 1801 en 1805, van 1814 en 1815; maar het gaat niet aan te beweren, dat men “te ver” terugging door het “direkte” stelsel te laten varen[6],’ hetwelk in de Bataafsche Republiek even onbekend is geweest, als in het Koningrijk der Nederlanden tot 1848. De Nationale Vergaderingen van 1796 en 1797, zoowel als de latere Wetgevende Ligchamen waren door ‘gekozen’ kiezers gevormd. De ‘regtstreeksche’ verkiezing is eene nieuwigheid, ontleend aan het buitenland: zij is vreemd aan onze ‘nationale herinneringen.’

De Heer J. leest in de Grondwet noch de ‘soevereiniteit des Konings,’ noch die ‘des Volks[7].’ Wij zijn in dit opzigt bondgenooten[8]. Maar daarom ware het mij liever geweest, zoo mijn Ambtgenoot de Constitutionele Monarchie, onder welke wij leven en wier handhaving hij ondubbelzinnig bedoelt[9], met elken anderen naam dan dien van ‘getemperde Demokratie’ had uitgedrukt. Het

1 Voorbericht, bl. III, en 209; 29.
2 Bl. 197.
3 III, T.a.p.
4 Jonckbloet, bl. 190, 196.
5 Verg. mijne ‘Bijdragen tot de Gesch. der Omwenteling,’ 2e Stuk (de Eerste Nationale Vergadering). Amsterd., 1851, bl. IX, 78, 79.
6 Jonckbloet, bl. 196, 46.
7 Bl. 197. 199.
8 Bl. 201.
9 ‘Voor ons,’ herhaalt de Heer J. met Mr. A.J. Duijmaer v. Twist, bl. 208, ‘is geen heil dan in den band tusschen Nederland en Oranje!’

grondwettig Koningschap van 1815 moge bij de jongste herziening der Staatswet een' knak hebben geleden in de beperking van het Aristocratisch beginsel, dat den troon ten bolwerk strekken moest tegen onstuimige doordrijving van democratische ontwerpen, en tot waarborg aan de Natie ‘tegen alle willekeurige uitbreiding van gezag[1],’ nog echter drijft steeds de Monarchie, niet de Democratie boven; nog is het de Monarchie, die de uitvoerende magt geheel bezit, en de wetgevende deelt met de vertegenwoordiging van het klimmend Democratisch, van het verkleind en gekrenkt Aristocratisch beginsel. Nog heeft de Monarchie het regt van oorlog en vrede, het regt van gratie en een' niet geringen invloed op de zamenstelling van het personeel der regterlijke magt, op de regterlijke uitspraken, door de wettige tusschenkomst van het openbaar ministerie. Nog kan de Kroon het ‘veto’ en de ontbinding der Kamers bezigen, wanneer 's Lands heil het gebruik van die buitengewone middelen vordert. Is het aanzijn van zulk een Koningschap, hoe besnoeid men het achte, met het begrip van eene ‘getemperde Demokratie’ overeen te brengen[2]? Zoude die onnaauwkeurige aanduiding niet verleiden tot de onderstelling, dat de heerschappij van het Democratisch beginsel beöogd wordt, terwijl slechts de rede kan zijn van het aandeel, hetwelk het, nevens het Monarchale en Aristocratische, in den constitutionelen regeringsvorm, aan het bestier der openbare aangelegenheden[3] meer zijdelings, dan regelregt neemt? En toch, nog eens: de schrijver wil geene verderfelijke leer prediken; hij verlangt niets buiten of tegen de Grondwet; hij wil haar ‘eene nationale kracht doen zijn en blijven; Vorst en Volk, zegt hij, moeten daartoe in wederkeerige liefde de handen ineenslaan[4].’

Met dit loffelijk inzigt vervuld, had de Heer J. voor zijn onderzoek meer partij kunnen en behooren te trekken van de onwaardeerbare ‘Bijdragen tot de Huishouding van Staat’ van den grondlegger der Constitutionele Monarchie in Nederland, G.K. van Hogendorp. Dat boek, waarin het ‘Oogmerk der Grondwet,’ de oorsprong van onzen, in 1848 wel is waar gewijzigden, maar niet gesloopten of geschapen Regeringsvorm geschetst wordt[5], wijst duidelijk en helder aan, hoe weleer beurtelings het een of ander der drie beginselen in ons Vaderland uitsluitend poogde te heerschen, het Monarchale onder Philips II, het Aristocratische in de Nederlandsche, het Democratische in de Bataafsche Republiek; hoe die onnatuurlijke toeleg onvermijdelijk schipbreuk leed. Tegen den Spaanschen Koning waren het Aristocratisch en Democratisch beginsel vereenigd opgestaan[6]. Zij, die in de oude Republiek het Monarchale en Democratische beginsel feitelijk vertegenwoordigden, boden elkander meermalen de hand tegen de drukkende oppermagt der Aristocratie. In het Bataafsch Gemeenebest ‘dreef op eens het Democratisch beginsel boven;’ nu werd het Aristocratische onderdrukt, het Monarchale uitgesloten. Maar ook de Democratie zoude ondervinden, dat de ‘natuurlijke gesteldheid der Maatschappij’ het overwigt zoude behouden. ‘Het Aristocratisch beginsel bestond in de Maatschappij; het kon er niet uit gebannen worden.’ Vandaar, na veeljarige schokken en eene bittere, onvergetelijke ervaring, in 1813 en 1815 de verzoening en zamenwerking der drie onmisbare beginselen, de verheffing van het

1 Rapport der Commissie tot herz. der Grondwet, 13 Julij 1815.
2 De Heer J. verwijt (bl. 10) aan de ‘reaktionaire partij,’ hare vrees ‘voor het willens of onwillens, kwalijk begrepen woord demokratie.’
3 Jonckbloet, ‘Inleiding,’ bl. 1.
4 Bl. 209.
5 VIII^{ste} Deel, 2^{e}. Stuk, bl. 171-244.
6 Hogendorp, t.a.p. bl. 182; 196, 197.

Monarchale, getemperd door een gedeeltelijk herstel van het Aristocratische en Democratische[1], die nog, ofschoon de onderlinge verhouding in 1848 verbroken zij, de onafscheidelijke grondslagen der tegenwoordige Constitutie uitmaken.

Hogendorp, de hoofdontwerper der Grondwet, die te verlicht en te waarheidlievend was om hare gebreken te ontveinzen, had eer in het werk van den Heer J. eene plaats verdiend, dan een aantal buitenlandsche schrijvers, wier vermelding minder dienstig is tot aanprijzing der echt-Constitutionele Monarchie. Dat de voortreffelijke Guizot, na de omwenteling van 24 Februarij, tot Fransche democraten sprekende[2], zijne Landgenooten tracht te overreden door de gematigde taal: ‘Pour contenir et régler la démocratie, il faut qu'elle soit beaucoup dans l'État et qu'elle n'y soit pas tout[3];’ dat Tocqueville, de wilde en ondoordachte navolging der Amerikaansche vrijheid duchtende, de politieke opvoeding der Franschen en hunne voorbereiding tot demokratische instellingen aanprees[4], en de akeligste toekomst voorzag, wanneer aan die voorwaarde niet voldaan werd, wie zal beweren[5], dat onze rustige Nederlanders door de hartstogten van eene Natie bewogen worden, die, de regeringloosheid moede, zich uit vertwijfeling kromt onder het ijzeren juk van een' gelukzoeker? - Wat Hogendorp vóór dertig jaren schreef, is nog immer waar: ‘de Nederlander begeert noch de Volksregering, noch de Alleenheerschappij[6].’

Hetgeen hij op die treffende woorden laat volgen, te weten, dat de nationale geest in al de tijdvakken onzer geschiedenis dezelfde is geweest, een geest van redelijke onderwerping en betamelijke vrijheid, onder Vorsten, hoofden van den Staat, ‘gebonden aan wetten[7], en wetten makende met gemeen overleg van de Aanzienlijken, als Vertegenwoordigers der geheele maatschappij,’ had den Heer J. insgelijks bij de met zorg bewerkte vijfde en zesde voorlezing (‘Absolute Monarchie en Aristokratie; Demokratie en Konstitutionele Monarchie’)[8] te stade kunnen komen. Het bewijs dier historische stelling had meer tot voordeel van het democratisch beginsel kunnen strekken, dan het onbepaald uitstel tot het niet te berekenen tijdstip, waarop dat beginsel volkomen zal te verwezenlijken zijn, namelijk wanneer ‘de ontwikkeling der Natie het onmogelijk maakt dat de ondeugd alleen zich zou laten gelden[9].’ Met welke jammeren en afschrikwekkende uitkomst de ligtvaardige, onbesuisde toepassing van dat beginsel op ruime schaal gepaard gaat, weet de beoefenaar der Algemeene Geschiedenis en toont het voorbeeld van Frankrijk in onze dagen. Het slot van de fraaije plaats uit Tocqueville, van welke de Heer J. het begin mededeelt, is weinig geschikt, een omzigtig volk aan te moedigen, eene proefneming van eene vrijheid te wagen, die tot den prijs der dwingelandij zoude kunnen gekocht en verbeurd worden. ‘Je pense,’ dus sprak de wijsgeerige Staatsman, die de Vereenigde

1 Hogendorp, bl. 205, 206.
2 ‘De la Démocratie in France,’ (Januarij 1849).
3 Jonckbloet, ‘Voorbericht,’ bl. III.
4 Jonckbloet, bl. 60, 92 volg. 203.
5 Althans de Heer J. beweert dit niet, die het bestaan in Nederland van eene ‘radikale partij,’ met name van Socialisten en Communisten ontkent (bl. 11).
6 ‘Bijdragen tot de Huish. v. Staat,’ VII, 78, 79.
7 Dit is overigens onder eene ‘absolute Monarchie,’ volgens sommigen, denkbaar wanneer men door ‘pouvoir absolu’ alleen verstaat eene hoogste, niet eene despotieke magt. ‘Essai sur le Gouvernement Civil’ (naar Fenelon). Londres, 1722, p. 29, 30.
8 Bl. 134 volgg., 171 volgg.
9 Jonckbloet, bl. 29.

Staten van Noord-Amerika diepzinnig heeft gadegeslagen[1], je peuse que si l'on ne parvient à introduire ‘peu à peu’ et à fonder enfin parmi nous des institutions démocratiques, et que si l'on renonce à donner à tous les citoyens des idées et des sentiments qui d'abord les préparent à la liberté, et ensuite leur en permettent l'usage, il n'y aura d'indépendance pour personne, ni pour le bourgeois, ni pour le noble, ni pour le pauvre, ni pour le riche, ‘mais une égale tyrannie pour tous;’ et je prévois que si l'on ne réussit point avec le temps à fonder parmi nous l'empire ‘paisible’ du plus grand nombre, nous arriverons tot ou tard ‘au pouvoir illimité d'un seul.’

Maar ik keer tot de stelling van Hogendorp terug, dat de nationale geest in Nederland immer dezelfde is geweest, heden als vóór duizend jaren; een geest van betamelijke vrijheid, onder Vorsten, aan wetten gebonden. - Daarentegen ziet de Hoogleeraar J. in de Hollandsche Graven ‘absolute monarchen[2];’ hij spreekt van hun ‘oorspronkelijk absolute gezag[3];’ hij wil, dat het ‘eenhoofdig absoluut bewind,’ uit de behoefte der maatschappij in de ‘tiende’ eeuw geboren was, volgens Droit Divin; dat in de ‘veertiende’ een ‘veelhoofdige invloed der meest ontwikkelden’ (het Aristocratisch beginsel)[4], overeenkomstig met de meer verspreide beschaving was ontstaan, ‘dus evenzeer volgens Droit Divin.’ - De oppermagt toch, de Souvereiniteit, valt naar de leer van den Heer J. volgens den natuurlijken weg, den weg der onvermijdelijke noodzakelijkheid, wettig ten deel aan, en wordt uitgeoefend door hen, bij wie het politiek bewustzijn en de politieke wil zich ten volle ontwikkeld heeft naarmate van de behoefte huns tijds[5].

Ik moet openhartig verklaren, eene zoo plooibare en bedenkelijke theorie niet te bevatten en derhalve niet te kunnen beamen. Ik begrijp niet, langs welken regelmatigen weg, hoe natuurlijk en onvermijdelijk hij den Schrijver voorkome, het pleit zal worden beslecht, of het politiek bewustzijn en de politieke wil zich al dan niet in overeenstemming met den geest des tijds ontwikkeld hebbe. Wie zal hier regter zijn? Hij of zij, die door list of geweld, zich van de oppermagt meester maken en door de Geestelijkheid gesteund, een' glimp van wettigheid aan hun bedrijf weten te geven? Zal het onvermogen of de buigzaamheid der onderliggende minderheid haar goed regt vernietigen? Zal staatkunde, het zij dan valsche of echte, van ‘staatsregt’ niet meer te onderkennen zijn?

Wat den terugblik betreft, welken de Heer J. op den voormaligen regeringsvorm werpt, zoowel onder de Graven, als onder de bondgenootschappelijke Republiek, veel lezenswaardigs zal men daarbij aantreffen; maar ook niet weinig, vatbaar voor twijfel of tegenspraak. Die oppermagt, of liever Landsheer lijke hoogheid, welke volgens onzen Schrijver in de tiende eeuw, krachtens het ‘Droit Divin’ zoude verkregen zijn, is, naar de meening van Kluit, de vrucht van wederregtelijke aanmatiging, van overweldiging[6]. Die ‘absolute monarchie,’ welke, volgens den Heer J., in Nederland bestond, was reeds vóór de ‘veertiende’ eeuw tamelijk getemperd, indien men eenig gewigt hecht

1 ‘De la Démocratie en Amérique,’ 13e édit. (Paris 1850.) T. I, 383 (Chap. XVII).
2 Bl. 144, 151.
3 Bl. 156.
4 Bl. 145 volgg.
5 Bl. 169.
6 ‘Primae lineae Collegii Hist. Dipl. Politici,’ §§ 265, 266. ‘Hi (Duces et Comites) magis magisque sese Regibus, quibus omnia debebant, subtraxerunt et ea sibi jura majestatica vindicarunt, quae solius erant Imperatoris.’

aan het doorwrochte onderzoek van den geleerden Raepsaet, getiteld: ‘Histoire de l'origine, de l'organisation et des pouvoirs des Etats-Généraux et Provinciaux des Gaules, particulièrement des Pays-Bas, depuis les Germains, jusqu'au XVIe Siècle[1];’ of indien men eenig gezag toekent aan het oordeel van een' Geschiedvorscher, als van de Spiegel, die de Regering van Holland en Zeeland, onder de Graven, beschrijft als van ouds op dien voet ingerigt, ‘dat de voornaamste deelen der oppermagt in handen van den Vorst waren, maar zoo voorzigtelijk gematigd, dat de onderzaten altijd de middelen behielden, waardoor zij - den Vorst binnen de palen konden houden, en zich tegen eene volstrekte overheerschinge zeker stellen[2].’

Te regt of te onregt leefde in het ‘politiek bewustzijn’ der Natie, hetwelk door den Heer J. ingeroepen wordt, de door Oldenbarnevelt verdedigde overtuiging, ‘dat een Prince of Grave van Hollandt, een privilegie geaccordeert hebbende, gehouden was 'tzelve te onderhouden, als metten geenen, denwelken hy 'tzelve privilegie geaccordeert heeft, “quasi gecontraheert hebbende,” en zoo hy daarvan in gebreeke bleef, dat hy daartoe by wegen van “justitie” of andersints “by datelyke wegen” behoorde gehouden te worden, gelyk men in deese landen jegens den Coninck van Spaengien gepractiseert heeft[3].’

Maar ook vroegere blijken van afkeer van eene onbegrensde vorstelijke magt, die tot willekeur verleidde, treft men niet zelden aan in de staatsregtelijke geschriften van Philips van Leiden[4], die in de XIVde Eeuw, als getrouw raadsman van den Hertog van Beijeren, Graaf van Holland, in het bestier van 's Lands zaken den eerbied voor de beginselen van het regt met nadruk voorstond. Hij verhief zich tegen het onmerkbaar insluipend: ‘want ons alzoo gelieft, car tel est notre plaisir[5].’ - En van Mieris beweert in het Voorberigt van zijn Groot Charterboek, dat Philips van Bourgondië de eerste Vorst zoude geweest zijn, die de forsche woorden, ‘want dus behaagt het ons,’ onder zijne brieven had durven zetten.

Het bestek, voor de aankondiging van het merkwaardig boek van den Heer J. vergund, is welligt overschreden, en gewis mag de vraag, door het gezegde van Hogendorp uitgelokt, niet ter loops behandeld worden. Dat in het Kort Vertoog der Ridderschap en Steden van Holland, van 16 Julij/16 Oct. 1587[6], de politische invloed der Staten onder het Grafelijk Bewind te breed is uitgemeten, zal niet ligt iemand, na de werken van S. van Slingelandt, Kluit en Wiselius gelezen te hebben, durven loochenen. - Maar het Register van Aart en Adriaan van der Goes, de Verhandeling van den Heer Archivarius de Jonge en andere uit onwraakbare bronnen bewerkte geschriften[7], die sedert het licht hebben gezien, moeten ons tegen eene andere eenzijdigheid waarschuwen. - Wanneer men in het zoo even gemeld Kort Vertoog eene milde

1 ‘Oeuvres complètes,’ T. II, Mons, 1838.
2 ‘Hist. v. de Satisfactie der stad Gocs,’ (1777) bl. 5 volgg.
3 Verhooren van Johan v. Oldenbarnevelt, Utrecht, 1850, bl. 152, n°. 264.
4 Ook de Heer J. maakt van ‘Philippus a Leidis’ gewag, bl. 144.
5 ‘Philippi de Leyden, de Cura Reipubl.’ Cas. LX, p. 207. ‘Evidens est hic instructio pro Principibus ut non informentur, quando contra aequitatem aliquid desiderant, quod dicant: “Volumus hoc.” - Istud enim “Volumus” totum destruit, “et ad praecipitium ducit.”’ - (Amstelaed., 1701, 4°.)
6 S. van Leeuwen, ‘Privileg. en Handvesten van Rijnland,’ bl. 623-636.
7 B.v. van Mr. J.D. Meijer, ‘Verhandeling over de vraag: of de Graven van Holland aan de Staten verantwoording deden of lieten doen wegens het gebruik der Beden of onderstandgelden, door die Staten toegestaan, (1832) Bundel van Verhandel.,’ II, 155-225.

taal hoort voeren, gelijk deze: ‘Wat is de macht van een Prince, sonder goede correspondentie van syne ondersaten: wat correspondentie sal hy met hen houden, wat onderstant sal hy van hen trecken, indien hy hem daertoe laet brengen, dat hy partyschap aenneemt tegen de Staten, die de Gemeenten representeren, ofte om eygentlycker te spreecken tegen zyn eygen Volck selver;’ - wanneer men, zeg ik, in 1587 die taal verneemt, wie herkent dan niet daarin de uitdrukking van eene gevestigde denkwijze, in het verledene gegrond?

Doch het wordt tijd, dit opstel te besluiten, welks uitvoerigheid aanduidt, dat de met niet gewoon talent voorgedragen bespiegelingen en navorsching van den Deventerschen Hoogleeraar, zoo al niet eene onvoorwaardelijke toejuiching, ten minste eene ernstige belangstelling hebben gevonden. In weerwil van den oratorischen vorm en van de polemische strekking, niet gunstig aan eene kalme en onbevooroordeelde overweging, heeft zijn geschrift eene blijvende waarde. Het moet echter niet gelezen worden met het doel, om gemakshalve in de soms gewaagde theoriën of in de beschouwing en uiteenzetting van feiten, gelijk zij aan de wèlversneden pen van den Heer Jonckbloet ontvloeid zijn, lijdelijk en onnadenkend te berusten. Het boek is nuttig, ook om het valsche en onvolledige, dat het behelst en nader kan worden getoetst en aangevuld. Schraal is de literatuur van het Algemeen Staatsregt; dikwijls worden aan den Heer Groen van Prinsterer[1] en anderen fragmenten ontleend van beroemde schrijvers, welke men bijna moet gelooven dat de Heer J. zelf niet raadpleegde. - Het ontbreekt nogtans niet aan proeven van eigen inzigt en vernuft; evenmin aan geleerdheid. Men verg. bl. 83 en 84 uit de ‘Eléments de Paléographie’ van Natalis de Wailly, eene aanstipping van de geschiedenis der formule ‘bij de gratie Gods.’ - Over de spelling, welke mijn kundige Ambtgenoot volgt, zal ik mij geene afkeuring veroorloven; de Heer J. zoude mijne bevoegdheid met regt betwisten. Ik zal alleen zeggen, dat ‘Soeverein, Soevereiniteit, realizatie, konventie, konzekwentie en inkonzekwentie’ mij tot dusverre niet hebben kunnen behagen.

Utrecht, 28 Januarij 1852.

G.W. VREEDE.

1 Jonckbloet, bl. 7, (Hello), bl. 8, (Bolingbroke), bl. 53, (Bossuet), bl. 56, (Fiévée), bl. 60, (de Tocqueville), bl. 71, (Stahl).

***Tijdrekenkundig overzigt der algemeene geschiedenis, tevens ingerigt tot beoefening der geschiedkundige aardrijkskunde. Ten gebruike van Gymnasiën, Instituten, enz. Door M.J.A. Masthoff, Praeceptor in de nieuwe talen, aardrijkskunde en geschiedenis des Vaderlands, aan het Gymnasium te Delft. Met eene voorrede van Dr. J.P. Arend. Te Delft, bij W.N.C. Roldanus*. 1851, bl. 289, 8°.**

Wij leven in eenen tijd van kunstenarijen; doch hartelijk wenschen wij, om daarmede te beginnen, dat die manier geenen verderen ingang moge vinden, waarmede men soms het debiet van boeken zoo ongeveer op dezelfde wijze zoekt te bevorderen als dat van Holloway-pillen en meer van dien aard. Verder ontveinzen wij het geenszins, dat het ons leed doet den overigens in de letterkundige wereld, met welverdienden lof, bekenden naam van Dr. Arend wederom op dergelijk terrein te ontmoeten. Zijne twintigregelige voorrede trouwens behelst niets anders dan eene bloote aanprijzing van het werk van den Schr. Deze wederom betuigt, in eene tweede voorrede van hem zelven, Dr. Arend zijn opregten dank én voor diens welwillend voorafgaand woord, én voor menigen nuttigen wenk, én voor het nazien der proeven. Over dit laatste vooral zou al dadelijk een en ander kunnen gezegd worden, gelijk overigens straks blijken moog. Doch liever spreken wij, met een enkel woord, over den inhoud van het hier voor ons liggend boek.

Gaarne echter laten wij de verklaring voorafgaan, dat wij het in geenen deele als eene gemakkelijke taak beschouwen, om een goed bruikbaar werk te schrijven voor het onderwijs in het algemeen. Hierin zal hij voorzeker, die slechts eenigzins van nabij daarmede bekend is, terstond volmondig toestemmen. Meer toch nog, dan bij verdere wetenschappelijke werken zelfs geëischt wordt, dient hier - wil men althans iets leveren, dat werkelijk dienen kan ten gebruike van Gymnasiën, Instituten enz. - bovenal gelet te worden op het niet *te veel* en niet *te weinig*, en moet men, van het begin tot het einde toe, de grootste duidelijkheid, naauwkeurigheid en stelselmatigheid op 't oog houden. Niemand gewis zal willen beweren, dat aan deze eischen even eenvoudig als gemakkelijk kan worden voldaan, en eene groote menigte, helaas! van allerlei zoogenaamde schoolboeken liggen daar, die, door docenten meestal *faute de mieux* zoo goed mogelijk gebruikt, echter het, als men zoo wilde vrij uit het negatieve, bewijs konden leveren, hoe moeijelijk de zamenstelling altijd valt eener praktische handleiding. Overigens zal het wel geene afzonderlijke opmerking behoeven, dat de Schr. in de eerste plaats de zaken zelve, welke hij slechts oppervlakkig daarstelt, zoo al niet in hare meeste, dan ten minste in eene vrij aanzienlijke uitgebreidheid dient te kennen en grondig te omvatten. Wat zou men, om slechts iets te noemen, van iemand mogen verwachten, die zelf niet verder gekomen, dan dat hij al vlug en goed eenen gewonen regel van drieën kon oplossen, daarom voor pasbeginnenden zou willen schrijven over de allereerste gronden van het cijferen?

Doch genoeg hierover, om den Heer Masthoff aan te toonen, dat, zoo hij almede, naar onze bescheidene meening, hier iets geleverd heeft, hetwelk men

bezwaarlijk zou mogen aanraden ten gebruike van Gymnasiën, Instituten enz., - gelijk wij terstond hopen te bewijzen, - wij daarom nogtans den arbeid, dien hij ondernam, op verre na niet als iets gerings beschouwen. - Voor de bewijsvoering dezer uitspraak, als zij zoo heeten moet, wenschten wij even na te gaan: 1°. in hoeverre het plan van bewerking, - 2°. in hoeverre die bewerking zelve, naar het eenmaal gekozen ontwerp, goed mogen heeten! - Wij willen daarbij zoo kort mogelijk wezen.

De Schr. alzoo zocht vooreerst de tijdrekenkunde met de aardrijkskunde in een en hetzelfde werkje te verbinden, dewijl hem geen leerboek bekend was, waarin deze beide hulpwetenschappen der geschiedenis te zamen werden behandeld. Dit laatste, voorwaar, nemen wij gaarne aan, zonder daarom juist zoodanig gemis te betreuren; want op de wijze althans, waarop de Schr. daarin trachtte te voorzien, was het trouwens te eenenmale onmogelijk, dat immer een goed leerboek voor beide vakken tegelijk tot stand kon worden gebragt. Wat toch beduidt die vereeniging hier? In een register, ja, van ruim twintig bladzijden , komen alphabetisch voor al de namen der aardrijkskundige plaatsen, welke in den loop der Chronologie zijn opgenomen; doch wij vragen eenvoudig af, of zoo iets volledig kán wezen, en hoevele namen voor eene genoegzame beoefening tevens der aardrijkskunde die lijst natuurlijk niet missen moet, gesteld al, dat in de voorafgaande tafels, met de meest mogelijke naauwkeurigheid, telkens de juiste keuze zij gedaan van de verschillende landen, rivieren, steden enz., welke in eene korte aanwijzing der voornaamste gebeurtenissen, van de schepping af tot op onzen tijd toe, konden of moesten voorkomen? Men houde wel in 't oog, dat wij hier oude en nieuwe geographie, alles dooreen hebben! En zoo nu zelfs die Chronologie hier al eens in alles vrij naauwkeurig ware, en, ten dienste wederom der aardrijkskunde, de ligging van alle daarin voorkomende plaatsen, in zoo kort mogelijke bewoordingen, zuiver ware aangegeven, zou dan nogtans die Chronologie weêr omgekeerd niet vaak lijden onder eenen dikwijls onnoodigen last? Immers hier geldt het *te veel* of *te weinig*, waarvan wij zoo even aanstipten, en dat wij, zoo al noodig, met een enkel voorbeeld wenschen op te helderen. Wij slaan daarvoor slechts de geographische lijst op, en nemen *Amiens*, waaromtrent wij vervolgens lezen, op de aangewezene bladz., achter *Vrede van Amiens*: ‘eene Fransche stad aan de Somme, dep. Somme.’ Goed, - ten zij, dat die schrijfwijze van *dep. Somme* wel wat gekuischter had mogen wezen. Maar nu vijf plaatsen verder zien wij *Amsterdam*, en daarachter vier afzonderlijke aanwijzingen van bladz., waar dát te vinden is. - De eerst geciteerde bladz. brengt ons op 1578, en daar vinden wij: ‘Amsterdam en Utrecht kiezen de zijde van den Prins’ - zonder meer. Op de tweede geciteerde plaats bespeuren wij, hoe scherp wij kijken, hoegenaamd geen *Amsterdam*. Door de aanwijzing N°. 3 (om maar niet te vitten) komen wij op 1747, waarachter onder anderen: ‘Doelisten en Bijltjes te Amsterdam.’ - En eindelijk, voor N°. 4 dan, op 1813, waarbij: ‘De kozakken komen te Amsterdam.’ - Wij laten de vraag daar, of in een schijnbaar zoo naauwkeurig register de naam van *Amsterdam* altijd niet eerder en dan niet meer diende voor te komen; maar wenschten alleen te vernemen, wat of de aardrijkskunde met deze aanwijzingen gemeen heeft? - Foei, zal de Heer Masthoff zeggen, was het noodig om voor de Gymnasiën, Instituten enz. de ligging van Amsterdam op te geven, en daarop zou ik antwoorden: het in gemoede met hem eens te zijn, *casu quo*, dat ieder jongen daar wel weten zal waar Amsterdam ligt, maar daarom nog niet waar Amiens; doch dat ik daarom voor het systeem, en vooral in een leerboek, alles of niets wilde opgenomen hebben. En nog. De vijftiende plaats na Amsterdam

is Antwerpen, dat zelfs zesmaal geciteerd staat, en waarbij men, voor de eerste reis, leest: ‘*Antwer-*

pen, in de Belgische provincie van denzelfden naam aan de *Schelde*.' En dan komt weêr *Axel*, waar achter: 'eene stad in *Zeeuwsch* (?) *Vlaanderen*,' - en insgelijks wordt bij *Breda* wederom de ligging aangewezen, en dan bij *Arnhem* weêr niet, enz., enz.... in één woord, waar is hier de lijn, welke getrokken schijnt tusschen vermeend *weten* en *niet weten* van den leerling, en welk nut kan eene dergelijke methode hebben voor het onderrigt? Wanneer wij des Schrijvers eigene woorden hieromtrent raadplegen, wordt het ons juist nog niet veel helderder. 'Het is volstrekt mijne bedoeling niet (dus spreekt hij in de voorrede) alleen dit werkje bij het onderwijs in de geschiedenis te doen gebruiken, maar wel met en naast een geregeld overzigt. Wanneer de leerlingen een eersten cursus hebben afgeloopen en daarbij in mijn boek de uitgebreidbeid der staten enz. hebben nagegaan, waartoe hun de alphabetische lijst der namen den weg zal wijzen, dat zij dan het geheele boek beoefenen.' Die eerste cursus is vrij onbepaald, even als dat *enz.* achter de uitgebreidheid der staten. Maar wat beteekent dan nog: *dat zij dan het geheele boek beoefenen*? Toch niet, hopen wij, om dat van buiten te leeren! De Hemel beware het jeugdig geslacht. In één woord, de proeven hier, om twee zaken tegelijk te behandelen, die zich op deze wijze niet goed lieten vereenigen, mag men als volkomen mislukt beschouwen. Wij willen niet eens verder stilstaan, om na te gaan, op welke wijze de Heer Masthoff in den regel heeft aangevuld, wat, volgens zijn oordeel, en gewis van velen met ons, in de gewone leerboeken ontbreekt ten opzigte van de uitgebreidheid der staten en meer van dien aard; zooveel is echter gewis, dat de weg, dien hij insloeg, ook geenszins geschikt was, om een tweeledig doel, als voorgegeven werd, goed te kunnen bereiken. Daarvoor zou altijd beter kunnen gevolgd zijn eene bewerking, b.v. als: *Bouillet, Dictionnaire Universel d'Histoire et de Géographie*, in welk formaat dan ook. Maar een werkje als dit, hetwelk hoogstens sommigen als zoogenaamden *legger* mogen willen gebruiken, als *leerboek* in te voeren, - in ernst, dat gaat niet, gelijk wij verder hopen te bewijzen. -

Wij zouden namelijk in de 2de plaats nagaan, in hoeverre de bewerking naar het eenmaal aangelegde plan goed zou mogen heeten, en ook hieromtrent mogen wij geen gunstig oordeel vellen, ofschoon wij dan nog alles slechts vlugtig hebben doorbladerd. Niemand, voorwaar, zal toch ook van ons vergen, dat wij van het jaar 4000, v.C., waarmede hier de Schepping begint, tot op 1850 van onze tijdrekening, alle data afzonderlijk zouden hebben gevolgd en nageslagen, om te bespeuren, of welligt hier of daar deze of gene aanwijzing ook van de gewone opgaven afweek. Zoo zou men anders terstond bij het begin reeds mogen aanmerken, waarom de Schr., die bij enkele jaartallen vóór Cyrus een? plaatste, niet dadelijk bij het jaar der Schepping daarmede begon, om dat vervolgens voort te zetten bij zijn 2de jaartal, dat van den Zondvloed; bij zijn 3de, de stichting van Babylon, en zoo verder nog verscheidene reizen zelfs ná Cyrus? Eene enkele afzonderlijke opmerking intusschen, die wij bij het doorbladeren nog maakten, moge den lezer zelven doen oordeelen, in hoeverre hij gelooven zou op het geheel te mogen afgaan.

Over het ontstaan alzoo van het *Nieuw-Assyrische* uit het *Oud-Assyrische* rijk wordt hier gesproken, alsof het ten minste eene uitgemaakte zaak was, dat er *twee* Assyrische rijken geweest zijn. Schlosser daarentegen, in zijne jongste *Weltgeschichte*, rept zelfs met geen enkel woord van een tweede; terwijl Becker reeds duidelijk verklaart, hoe men liever moet aannemen, dat er slechts één rijk van dien naam geweest is. Omtrent dit punt echter, waarbij wij ons nu niet langer mogen ophouden, zullen wij welligt spoedig belangrijke resultaten verkrijgen uit de gewigtige ontdekkingen, die dezer dagen gedaan zijn van Assyrische monumenten, en waardoor, wie weet hoeveel gewenscht licht kan geworpen worden over hunne gansche, zeer duistere ge-

schiedenis. - Bij 376, v. C., lezen wij: ‘De wetten van Licinius te Rome aangenomen.’ En dan verder, bij 366: ‘Sextius, eerste consul uit de Plebeërs (*sic*) te Rome.’ Hier heeft meer dan verwarring plaats, gelijk hij, die in de Rom. Geschiedenis eenigzins te huis is, terstond zal inzien. - Bij 256 staat, dat Manlius en Regulus eene Spartaansche vloot versloegen. Lees eene *Karthaagsche*. - Achter den naam van Tib. Gracchus wordt gevoegd: ‘Bloei der welsprekendheid te Rome,’ hetgeen dan altijd toch eerst achter den naam van Caius Gracchus had moeten komen, die 10 jaren later gemeld wordt. - Bij 45 vindt men: ‘Caesar vernietigt Pompejus enz. - wordt Imperator.’ Wat beteekent dit laatste? - Den naam van Tiberius zie ik slechts door één gevolgd, dien van Phaedrus. Zoo 't hier om de keuze te doen ware, en men zich bij eenen enkelen bepalen moest, dan koos ik altijd nog liever dien van Seianus, die hier niet voorkomt. Dus had men bij Pyrrhus de namen mede mogen verwachten van Cineas, Fabricius, Appius; bij den tweeden Messenischen oorlog en Aristomenes, insgelijks dien van Tyrtaeus; later, na Solon, dien van Clisthenes; verder dien van Nabonnedus of Labynetus, bij het jaar 558. Bij de vermelding der sekten onder de Joden (107) ‘Fariseën en Sadduceën’, had de 3de, die der *Essaeën*, mede moeten opgenomen zijn, enz., enz., enz. - Want indien men juist over deze tabellen (hetgeen zij trouwens met zoo vele andere gemeen hebben) iets wilde schrijven, als: *ce qu'on voit, et ce qu'on ne voit pas*, dan verloor het gewis het boekske van Bastiat, - althans in lijvigheid. - De laatste Keizer van 't W. Rom. Rijk heet hier: ‘Romulus Momyllus Augustulus.’ Zoo mag hij nooit genoemd worden. *Momyllus* was blootelijk eene barbaarsche verbastering van *Romulus*, en hoogstens alzoo de keuze tusschen den eenen of den anderen naam! De Fasti intusschen weten ook niets van dien Momyllus. - Nog slechts een paar ter loops gemaakte opmerkingen, uit lateren tijd, omtrent meer algemeen bekende zaken. De stichting der Hoogeschool te Harderwijk vinden wij vermeld reeds in 1600. Als bijdrage diene mede dit: 1787. ‘De Gemalin van Willem V wordt aan de *Jan Goverwelle Sluis* (sic).... beleedigd.... Nederlandsche letterkundigen uit dien tijd en een weinig later.’ Dit *en een weinig later* strekt zich inmiddels nog uit tot 1840 zelfs: van Kampen en Staring; terwijl daaronder mede opgenomen wordt, vrij eigenaardig bovendien een goed eind achter *Bilderdyk* nog: *J. Wagenaar*, met aanwijzing altijd, dat die reeds gestorven was in 1773! - Dezelfde vreemde zamenvoeging krijgt men wederom in 1848, achter: ‘Letterkundigen in Frankrijk,’ alwaar wij vinden: ‘Delavigne’ (die echter toen reeds 5 jaren dood was!), en vervolgens ‘Guizot, Thiers, Michelet, Chateaubriand, Lamartine, Arago, Capefigue, Béranger, enz.’ - Die sluiting met *enz.* is vaak een dekmantel; doch in ieder geval, als Arago hier bij moest - ('t zal toch *Étienne* niet wezen, want dan gingen weêr *Scribe* en verscheidene anderen voor!) dan had onze groote sterrekundige niet alléén moeten staan tusschen al die letterkundigen, waarvan weêr Capefigue voegelijk plaats had dienen te ruimen voor Hugo, Dumas, Sue, Sand, Ponsard en vele anderen, die als zoodanig meer náam hebben (alle verdere *appreciatie* daargelaten!) dan onze man van Simancas, en van dat geheimzinnig hoefijzer. - Met de Duitsche dichters (bij 1792-1806) gaat het al zeer zuinig toe; - slechts vijf, en dat zonder *enz.* Maar daarvoor mist men dan ook: Wieland, Stolberg, Voss en verscheidene, die men gelukkig buitendien kent. - Onder de verschillende opgaven, inmiddels, van dat zelfde jaar 1848, waarvan wij spraken, komt nog voor: ‘Men wil democratische maaltijden houden.’ Die gebeurtenissen, voorwaar, zitten ieder nog te versch in het geheugen, om voor dat *democratische* niet te vorderen: *reformistische.* - Evenmin had men moeten schrijven bij 1811: ‘Napoleon wordt een zoon geboren, de Koning van *Italië* geheeten,’ immers ‘Koning van *Rome*;’ terwijl omgekeerd, Odoacer (gelijk op bl. 53 geleerd wordt)

zich niet noemde: *Koning van Rome*, maar Koning van *Italië*. - Het geboortejaar van Napoleon zelven is wijders één jaar te vroeg aangegeven. - De schrijfwijze verder van *Buonaparte*, overal voor *Bonaparte*, is niet vol te houden. Om zooveel mogelijk elk vreemdelingschap, als het ware, dat hem van de Fransche natie verwijderde, weg te ruimen, liet Napoleon, zoodra hij eenigen naam had verworven, de *u* weg uit dat Italiaansche *Buo*, en dewijl voortaan zijn officiële naam voor de gansche wereld dus *Bonaparte* werd, en sedert gebleven is, zoo is het óf onwetendheid, óf affectatie, om nog *Buonaparte* te blijven schrijven.

In Chronologische tabellen, eindelijk, waar het vooral aankomt op kortheid en bondigheid, zal men voorzeker gaarne bijvoegsels missen als van dezen aard: 'Lodewijk XVIII, broeder van den *ongelukkigen* Lodewijk XVI.' Waar zou het heen als alle ongelukkigen in de geschiedenis op deze wijze moesten aangetoond worden? Evenzoo op bl. 242: 'Het Fransche leger wordt, *in den vermaarden volkenslag* van Leipzig, geheel verslagen.' *Bij Leipzig* toch was voldoende genoeg. Zoo leest men nog (bl. 17): '- Ardéa - in Latium, niet ver van de kust *der zee*.' En iets verder (bl. 31): '- Catulus verslaat de Karthagers *ter zee*, bij de Aegatische eilanden, enz.' Teregt zou men dien stijl vrij waterig mogen noemen. In het algemeen is slecht daarvoor gezorgd; terwijl door de grofste onnaauwkeurigheid, en het meest volslagen gebrek aan elke gelijkvormigheid, vooral ten opzigte van de spelling der eigennamen, het boek zoo stuitend zondigt ook tegen deze beide vereischten, welke wij, voor eene handleiding, ten gebruike van jongelieden, mede op den voorgrond stelden, dat wij reeds daarom alleen de invoering er van ten sterkste zouden blijven afraden. - Daarbij komt nog afzonderlijk de kwantiteit. 'Ik heb hier en daar - zegt de Schr. - de quantiteit der eigennamen opgegeven; op die lettergreep namelijk, op welke de klemtoon moet vallen, is een teeken gezet, of zij is met eene andere letter gedrukt.' - De lezer oordeele nu verder zelf. Waar het schier voor niemand noodig was, accentuëert men alzoo: Octavianus Gratiànus, Aesòpus, Honòrius, ja zelfs vindt men Dictátor, enz. (het onderscheid overigens tusschen deze verschillende accenten is mij steeds nog een raadsel!) terwijl daarentegen geheel zonder accent blijven namen, die zulks, naar wij vermeenen - *in usum scholarum* altijd - eerder vereischten, als: Arion, Drepanum, Zopyrus en verscheidene andere meer. Gelukkig echter, indien wij maar liever in het geheel niet die toegift hier en daar van den klemtoon er hadden bijgekregen; want alsdan waren wij tevens bevrijd gebleven van: Hesiòdus, Collàtinus, Aràdus, Arìstides, Euergétes en dergelijke fraaiheden meer. Ten bewijze verder, hoe bij het schrijven der eigennamen niet het minste beginsel is op het oog gehouden, voeren wij slechts aan: Cleon en Kodrus, Kadix, Cecrops en Kadmus; Cresus, Boeotië en Phenicië; Cnaeus, Eneas en Caesar, Aeoliërs en Acheërs; Aurunken en Volscen; Konstantijn de Gr. en Constantius, - alles bont en ordeloos naast en door elkander. Waarom niet volgens vasten regel alle Grieksche en andere oude namen uit of door het Latijn overgenomen? Wij schrijven toch ook wel Plato en Xenophon en honderden namen meer, immers niet naar het oorspronkelijke, hetwelk bij béiden de *n* aan het einde heeft, maar eenvoudig, zoo als de Romeinen dat deden. Of men volge hierbij welk systeem dan ook; of men schudde des noods er zelf een uit de mouw, mits men zich slechts aan een bepaald systeem houde, - altijd liever dan willekeur. Doch het zijn zelfs de oude namen alleen niet, waarmede men zoo luchtig leeft. Ik laat nog daar, dat men kort na elkander schrijft: 'Artaxerxes Langhand' en 'Darius Nothus,' waar anders de gedachte als van zelve kon opkomen, dat *Nothus* dan ook altijd wel iets beteekenen kon, en men dus meer naar eenheid had moeten streven op den eenen of anderen kant. Maar waarom nog die, door niets te verdedigen, ongelijkvor-

migheid van schier terstond achter elkander te schrijven: ‘Hendrik *van* Navarre,’ en ‘Hendrik *de* Guise,’ en ‘Frans I,’ en ‘François van Alençon.’ Wil men nog een enkel voorbeeld, hoe in eenen adem twee verschillende schrijfwijzen hier gemeenzaam volgen, - het diene tevens nog voor eene kleine aanwijzing te meer van de waarde der mede opgenomene geographische uitbreiding, waarover wij trouwens reeds gesproken hebben. Maar zoo lezen wij dan op bl. 39: ‘Caesar steekt tweemalen over naar Brittannië (th. Groot-Brittanië), een groot eiland in den Atlantischen Oceaan, ten westen van *Gallia* en *Germanië* gelegen.’ Waarom altijd geen: *Gallia* en *Germania*, of *Gallië* en *Germanië*? - Dat *Brittanië* verder, schrijft de Heer Masthoff ook eenige malen *Britannië*, en dan is hij nog in zijn regt, ofschoon het natuurlijk altijd gepaster ware zich in een en hetzelfde boek, ten minste aan eene en dezelfde manier van schrijven te houden. Vervolgens ontmoeten wij echter nog ettelijke keeren *Brittannië*. In ernst, dat gelijkt wel iets op het voorstel van onzen Epigrammaticus, die, om uit alle malerij te blijven, tusschen Bilderdyk en Siegenbeek, over dat *wareld* en *wereld*, eenvoudig uitnoodigde om te schrijven *waereld*.

Wij hebben gesproken van grove onnaauwkeurigheid; doch zonder dat woord terug te trekken, verklaren wij zelfs ten slotte, dat het boek met slordigheid bewerkt is. Deze beschuldiging moge hard schijnen; maar ter bewijsvoering daarvoor getroosten wij ons slechts het afschrijven van de gebrekkige namen, die wij, onder het doorbladeren, aan den kant hebben aangeteekend. De geduldvolle lezer oordeele op nieuw, *sintemal hier steht geschrieben zu lesen*: Aeschynes, Danabius, Syracruse, Messinia, Epicurius, Cleomenus, Illium, Hortentius, Portius (voor Porcius Cato), Livius Adronicus, Demostenes, Erathosthenes, Sylla, Nicomedus, Asia-Proconasularis, Eleagabalus (voor Elagabalus), Cipriaan, Gilimer (voor Gelimer), Justianus, Trasybulus, Quintus (voor Quinctus Cincinnatus), Cypadocië, Marius (voor Marcius Coriolanus), Hegenomie (voor Hegemonie), de rivier Annia (voor Anien of Anio), Eturiërs (voor Etruriërs), Flaminius (voor Flamininus), Achayers, en verder Lalang (voor Lalaing), Torsteston (voor Torstenson), Massaniello, Maria Thresia, Lefèbre (voor Lefebvre), Cleber (voor Kleber), Heyne (voor H. Heine), Kotsebue, Feiligrath. Zelfs onder de verbeteringen, op de laatste bladzijden, waar wij natuurlijk even rondzagen, of daar ook welligt genoemde namen waren opgenomen, moesten wij nog stuiten op onnaauwkeurigheid. Men leze, om kort te gaan, daar voor 22 bij Glaerio, 34.

En Dr. Arend wordt nog zoo vriendelijk bedankt door den Heer Masthoff voor het nazien der proeven! Fopt hier ook soms de een den ander?

Dr. C.A. ENGELBREGT.

Een jaarboekje.

(*Geene recensie maar gesprek fragment*.)

..... Zoo, mijne lieve! vind ik u lezende? een nieuwen almanak zoo 't schijnt..... Maar wat is dat? Uw oog is vochtig en tegelijk gloeit er toorn in.....

- Ja, ik ben naar, ik ben verontwaardigd, ik wou wel dat er geene Studenten-Almanakken meer wierden uitgegeven. Deze dáár, zie hem eens even door. Ieder jaar flaauwer, hart- en geestloozer, vuiler zelfs en op het vuilste bij voorkeur zinspelende. Academieburger zijn, beteekent hier aan alle tucht ontwassen, van alle piëteit vervreemd zijn, leermeesters als loondienaars, ouders als verpligte geldschieters der losbandigheid beschouwen. Dronkenschap en ontucht - ja, ik moet ze bij haren naam noemen, al heet het in de wereld kieschheid en educatie, die dingen te ignoréren of zachtelijk te omschrijven; - dronkenschap en ontucht leveren de stof van de meeste aardigheden, kwinkslagen en poëtische (?) uitstortingen in dit boekje. Al loopt er hier en daar iets beters of onschadelijks tusschen: het meeste is ballast, uit wat oogpunt ge 't ook beziet. - Mijne arme knapen, die geen' vader meer hebben - elf, dertien, veertien jaar zijn ze nu, - onschuldig en goed, frisch en vrolijk, vol lust in 't leeren, vol lust ook nog in 't spel, zoo ontwikkeld naar verstand en gemoed, - zoo geheel kinderen in de boosheid; - nog een paar jaren en de academietijd nadert: wat moet er van hen worden? - 't Harte krimpt mij digt, als ik er aan denk - zoo'n leven dat begint met den dood, met het vermoorden van het menschelijkste in den mensch, om er het beestelijkste voor in de plaats te stellen. - En zijn er niet geachte, zoogenaamd bezadigde lieden, die ons komen vertellen dat dit woeste leven, die akeligste aller zelfdoodingen een eigenaardig nut heeft, dat jeugd en kracht *aldus* moeten uitgisten en overschuimen - als ware dit de weg om tot menschenkennis, tot *echte* levenswijsheid te geraken! - Wat er ook somwijlen uit die schipbreuk van deugd en reinheid nog worde gered: daar zijn gevolgen die het geheele leven door, ja in dat van volgende geslachten, doorwerken. Ach de zaligheid en den zegen eener *nimmer* ontwijde jeugd, kan niets hem, die ze vermorste, ooit geheel vergoeden.

- Ik wou dat de schande ten minste niet op die wijze ten toon gegedragen wierd als in dezen, en menig vroegeren en anderen Studenten-almanak gebeurt, maar zich liever verbergen bleef in hare sluiphoeken.

- Neen, goede Zuster! dien wensch, zoo als gij hem daar hebt geuit, kan ik niet beamen. Ik versta uw gevoel, ik begrijp het dat gij dieper en ver-

der ziet dan menige andere moeder, die minder weet wat er in de wereld omgaat, of die voor hare zonen op vaderlijke leiding steunen mag, of ook - minder fijn en scherp in en voor hare kinderen voelt dan gij. Niet waar? die flinke, krachtige jongens, uw lust en uw vreugde, liever zoudt gij ze alle drie ter groeve zien dragen, dan zulk eene verwoesting van ligchaam, en in de eerste plaats van de ziel, als op zoo menig jeugdig gelaat geteekend staat, als ook uit dit povere en onbeschaamde boekske spreekt, te moeten zien komen over hen. En ge zoudt gelijk hebben, indien dit lot onvermijdelijk ware, waartoe zoo menig arme knaap - en meisje - als van de geboorte, van de eerste wording af, wordt voorbereid; indien ze in dezen slijkpoel *moesten* worden meêgesleurd. Maar het is goed dat die poel, nu hij er dan eenmaal is, aldus blootligt, en het kwaad zich in zulk eene gestalte openbaart, zonder eenige inmenging van iets edelers, zonder schoone vormen en omkleeding van kunst of smaak. Is de toon en gedeeltelijke inhoud van dezen Academie-Almanak niet de uitdrukking van den algemeenen geest en de gewone levenswijze der studenten: de besten onder hen zullen weldra openlijk en duidelijk protest inleveren tegen de Redactie. Is hij het wèl: de ouders zijn dan ten minste gewaarschuwd, als zij hunne zonen in de bedorven atmosfeer eener zoodanige academie-stad brengen, en wel mogen ze er over nádenken, of niet veel wat in den studententijd naar buiten spat, daar binnen reeds lang heeft gewoeld; of de grond er van niet reeds in de eerste jeugd, door huisselijke opvoeding of *niet*öpvoeding, door omgang met bedorven kinderen of volwassenen of slechte boeken gelegd is. De knaap en het meisje, en dus ook de ellendige ouders, door Beets in zijne Camera Obscura, zoo droevig juist geschetst - we ontmoeten ze immers overal. De trekken zijn sterk sprekend en hoog, maar niet *te* hoog gekleurd. Velen moet men met diep medelijden aanzien, want het gaat van ouder op kind, en bij menig geslacht zit het tot in de beenderen. Geene zonde, en geene gevolgen der zonde, zoo erfelijk als die - juist omdat zij én ziel én ligchaam doordringt, ze tegelijk vernielt. En zijn de ouders gewaarschuwd, de jongelieden zijn het ook, zij zien te beter den kuil, waarin zij zouden vallen; en de gevaren, die zóó, in deze gedaante hen bedreigen, zullen minder gevaren voor hen zijn, dan indien zij zich verscholen onder de bloemranken van fijne geestbeschaving, of ook maar onder 't vernis van een fatsoenlijker toon. Dat geen wat hier, - en eigenlijk nog ruim zoo veel in eenige vroegere jaargangen, - als levensgenot, als gewone, natuurlijke, geoorloofde studenten-routine - bezigheid en uitspanning - voor den dag komt, zal hun, die onbedorven aan de Academie komen, stuiten en walgen, want het is eene liederlijkheid zoo laag en gemeen, dat zij niet eens het voor sommige karakters wegslepende, en schijnbaar vergoêlijkende van den hartstogt heeft. Wie weet of het niet juist alzóó der edeler naturen gemakkelijker wordt, ‘de passer sans transition de l'innocence à l'héroïsme’ - zoo als Aimé-Martin, Education des mères de famille, ou de la civilisation du genre humain par les femmes, het waar en welsprekend uitdrukt, - ‘car pourtant, au moment d'éprouver le feu terrible des passions toutes les jeunes âmes se rencontrent daus le mépris du vice et dans les ravissements de la vertu et il y a dans le sentiment du beau une force supérieure à tous nos penchants mauvais.’ - - Neen, laat het maar opborrelen, dat schuim der onreinheid; het goede wint wel eens door tegenstelling met het kwade, zelfs onder bespotting van 't gemeen; zij ook het dusgenoemd ‘fatsoenlijk’ gemeen altijd het ergst van allen: het verlangen naar iets beters, de behoefte aan iets edelers en menschelijkers, laat zich door dat woest tumult daar buiten niet verdooven. ‘Ces désirs, ces ambitions du *coeur*’ - o ze liggen nog vast in mijn geheugen, die woorden van A. Martin: ‘l'amour nous inspire tout ce que demande la sagesse.

Il nous ouvre à quinze ans ce monde enchanté, où le beau et l'infini nous apparaissent comme le seul but de la vie. Et qu'on ne dise pas que ce monde est imaginaire! Ces perfections idéales, objets de nos rêveries; ces dévouements qui nous semblent si faciles; toutes ces images riantes de la vertu dans l'amour et du bonheur dans la médiocrité, tout cela est *vrai*: il n'y a même que cela de vrai sur la terre. La nature ne nous trompe pas; c'est le monde qui nous trompe lorsqu'il nous arrache à ces illusions de la vérité pour nous plonger tout vivant dans les tristes réalités de ses vices et de ses mensonges.' - -

Zuster, houd moed! niet te vergeefs is er van de wieg af christelijk *leven* gewekt in uwe kinderen, en de kennis des goeds, het goede zelf aangekweekt, opdat de kennis des kwaads, later onvermijdelijk, dán onschadelijk zou kunnen blijven. God heeft uw streven tot dus ver zoo rijk gezegend; want daar ligt in hunne ziel een schat van eerbied en liefde voor Hem; een schat van eerbied en liefde en vertrouwen ook voor de moeder, die met zoo trouw en teêr een hart, maar ook met zoo juisten, scherpen blik en vaste hand, eene knapen-opvoeding weet te besturen. Ze zijn vrolijk, ze voelen zich vrij; maar uw invloed verzelt hen overal, hoewel *zij* 't naauwelijks opmerken. En ze ervaren hoe gij voor hen bidt, ze hebben zelf bidden geleerd, vroeg reeds, en strijden ook. Blijf gij het uwe doen, blijf, als weleer Monica, als zoo menige Christelijke moeder, naarmate 't gevaar toeneemt, ernstiger áánhouden in strijd en gebed; laat het dóórzuiveren van den dorschvloer over aan den Heer, en wees verzekerd dat Hij geen enkelen goeden korrel verloren zal laten gaan! -

De Maagd van Orleans. Historische Roman, door den Schrijver van Aumerle, Caesar Borgia, e.z.v. Naar het Engelsch, door C.M. Mensing. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1850.

Wanneer 't u gaat als mij, vriendelijke Lezer, dan hebt ge in de rei der historiesch-dichterlijke figuren, die de geschiedenis der vóortijden u aanbiedt, sommige die u bovenal lief zijn en tot wie ge u met eigenaardige sympathie getrokken voelt. Die gewaarwording wordt bij mij levendig, zoodra mij 't beeld der herdersdochter van Domremy voor den geest komt, 't zij wanneer mijn oog zich verlustigt in de beschouwing der statuët, die door de vorstelijke vingers eener koninklijke Jonkvrouw, gewijd werd aan de herinnering van Jeanne d'Arc, of mijn geest geniet bij de doorblaêring van Schiller's tragoedie, welke den naam en den roem der ‘Jungfrau von Orleans’ tot de verre nakomelingschap zal overbrengen. Is het vreemd, dat wij den historischen Roman, dien we thans aankondigen, met zekere vóorliefde ter hand namen? De Schrijver berigt ons in de ‘Voorrede’, dat hij, bij de beärbeiding van zijn verhaal, geput heeft uit eene dichterlijke kronijk, geschreven door de zangeres Huéline de Troyes, en getiteld: ‘Gestes de la Pucelle d'Orléans’, waarvan het eenig bestaande exemplaar in zijn bezit is. De schrijfster dezer kronijk was ooggetuige en tijdgenoote der gebeurtenissen, die stoffe leverden voor het romantiesch verhaal en, als echtgenoot van de la Trimouille, koning Karel's eersten staatsdienaar en gunsteling, beter dan iemand anders in staat, om vele bijzonderheden te kennen en onderscheiden handelingen te doorgronden, die voor andere geschiedschrijvers geheim bleven of bij valsch licht beschouwd werden, omdat het hun niet vergund was een' blik te slaan op de roerselen van menig feit, dat tot heden onverklaard bleef. We hebben dezen historischen Roman met genoegen ten einde gelezen en durven dien gerust aan ons lezend publiek bevelen. Naar 't ons voorkwam, is de traditie der geschiedenis bij den gang des verhaals getrouw bewaard. Gij ontmoet daarin gewis vele bekende figuren, en al zoudt ge, misschien niet zonder grond, eenige aanmerking mogen maken op de karakterteekening van den besluiteloozen Karel, of hier en daar aarzelen in uwe beslissing, wat wèl verdichting, wat waarheid zij in de ‘Maagd van Orléans,’ toch gelooven we, dat de lezing van dezen geschiedkundigen Roman, u menig oogenblik genoegelijk en nuttig zal doen doorbrengen. *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*.

Den Heere Mensing, den Vertaler, komt den lof toe, dat hij de overzetting getrouw - op enkele plaatsen zelfs *te* trouw en daardoor ietwat gewrongen - heeft verrigt; den Uitgever, dat hij door eene goede typographische uitvoering en een wèlgelukt vignet, aan 't boek een passend uiterlijk gegeven heeft.

Nieuwe bundels preken.

***Nieuwe Leerredenen van J.J. van Oosterzee. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen*, 1848.**
***Woorden des Levens. Leerredenen van J.J. van Oosterzee. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij dezelfden*, 1851.**
***Leerredenen van J.J.L. ten Kate, Predikant te Middelburg. Te Rotterdam, bij dezelfden*, 1851.**
***Twaalftal Preken, uitgesproken te 's Gravenhage, door C.E. van Koetsveld*, 1849-1851. *Te 's Gravenhage en Schoonhoven, bij K. Fuhri en S.E. van Nooten*, 1851.**

De Heer Van Koetsveld noemt het in den aanhef der ‘Voorrede’ van zijn ‘Twaalftal Preken’ een zonderling verschijnsel, dat de meeste uitgegeven preken met eene verontschuldiging over het alweêr verschijnen van zulk een boek door de auteurs bij het publiek worden ingeleid, en dat ook de recensie daarvan meestal aanheft met eene klagt over de te ruime uitgave van preken. Hij heeft zich verstout om, als auteur, van die gewoonte af te wijken, en ik zal op mijne beurt mij losmaken van de sleur der preek-recensenten en niet klagen over dien vloed van preken, waarmeê wij overstelpt worden, en niet verzoeken, dat men toch eindelijk eens er op bedacht worde om dien vloed te stoppen. Ik beken, het kost wel wat moeite, als men tegenover de redactie van ‘de Gids’ de verpligting op zich heeft genomen, om eens wat preken aan te kondigen, en er dan, eer men met zijn opstel gereed is, al weêr een twaalftal of ook weêr een drietal, of zelfs een enkele komt opdagen, om dan de klagte terug te houden: ‘alweêr preken!’ en den wensch te onderdrukken:

‘ik woû dat men er toch eindelijk eens meê ophield!’ Ja menigeen, wiens verbeelding sterk genoeg is, om bij het lezen der bovenstaande titels zich voor te stellen, wat stapel preken daar vóór mij op mijn schrijftafel ligt, zal mij het regt toekennen om zóó te klagen en te wenschen. Maar ik maak van dat regt geen gebruik, al zouden ook allen het mij toestaan, en ik wil 't zelfs niet als verdienste mij toegerekend hebben, dat ik het niet doe. Vooreerst omdat ik weet, dat het eene vergeefsche klagt is die niet gehoord, een ijdele wensch waaraan niet voldaan zal worden. Want, zoo als de Heer Van Koetsveld schrijft, met een' aardigen gallicisme, die aan het woord van het verfranschte juffertje: ‘ik *bemin* dat gebak’ doet denken: ‘ons godsdienstig publiek *bemint* den preekvorm;’ en zoolang het publiek dien vorm blijft *beminnen*, zullen onze predikers en vooral onze uitgevers wel zorgen, dat er geen gebrek zij aan de voorwerpen van dat *beminnen*. Maar ten andere, ik wil niet instemmen met die klagten over den vloed van preken. Ik weet geen enkele billijke reden voor zulk klagen. Integendeel, ik geloof dat wij reden hebben ons dankbaar er over te verblijden. Trouwens, als wij zien, dat zoovele preken en bundels preken uitgevers vinden, dan is dat toch wel een bewijs, dat ze gelezen worden. Zullen wij ons daarover niet verblijden? 't Is immers een teeken van de behoefte aan godsdienstige lectuur. En dat niet alleen, maar tevens mag de ingenomenheid met den preekvorm als een bewijs gelden, dat de openbare Godsdienstoefening nog zulk een krachtig element in het leven onzer natie is, dat men ten onzent ook de stichtelijke lectuur bij voorkeur in den vorm van preken ontvangt, als wilde men onder de lezing het geestelijk en stichtelijk genot verhoogen door de voorstelling, dat men zich bevindt in het midden eener luisterende schare, en de woorden des levens niet op het papier leest, maar uit den welbespraakten mond des redenaars verneemt. Ik ben het voorts geheel eens met den Heer Van Koetsveld, als hij zijne toestemming geeft aan de verklaring van onzen waardigen leermeester Van Hengel, dat wij van het overvloedig uitgeven van preken geen nadeel hebben te duchten voor het kerkgaan of Bijbel-lezen. Niet zij, die liever bij den warmen haard blijven, dan door wind en weêr naar de kerk te loopen; niet zij, die geen' smaak vinden in het lezen van den Bijbel, zijn het, die preken lezen; maar 't zijn veel meer onze ijve-

rigste kerk-bezoekers en meest belangstellende Bijbel-lezers. Waarlijk, het is een onverstandige wensch, de wensch, dat men toch niet meer preken uitgeve, en ik meen dat het een treurig teeken van kwijning des godsdienstigen levens zou zijn, als men aan dien wensch gehoor moest geven.

De Heer Van Koetsveld heeft dus wèl gedaan, toen hij de uitgave zijner preken maar niet trachtte te verontschuldigen. Over 't geheel moet ik bekennen, dat ik veel sympathie gevoel met hetgeen hij in de ‘Voorrede’ over preken en in 't bijzonder over zijne preken zegt. Met al het daar geschrevene heeft hij mijne volkomene overeenstemming, zelfs als hij, op het gebied der preekliteratuur, ook aan het middelmatige eene plaats wil gegund hebben. Men versta mij echter wèl! Wat daar in de Voorrede, blz. X, te lezen staat, zou ligt den schijn kunnen hebben, als wierd aan de kritiek alle regt op het beoordeelen van preken ontzegd; het zou dien schijn kunnen hebben, als 't door een ander dan den Heer Van Koetsveld geschreven ware, die zelf, blz. XVI, zoo bereidvaardig zijne preken aan het ‘vuur der kritiek’ prijs geeft. Hij kon het wel wat forsch uitdrukken, want hij heeft voor zijn twaalftal preken van dat vuur niet veel kwaads te duchten. Maar al is het ook niet noodig dat het voor, en veel minder dat het tegen hem geschiede: 't mag toch wel eens gezegd worden, dat preken, wanneer ze in 't licht gegeven worden, wel degelijk het voorwerp kunnen en moeten zijn van bescheidene, billijke, maar ook regtvaardige en gestrenge kritiek; dat de preken, die ons ter lezing worden aangeboden, in 't geheel niet dezelfde regten en vrijheden hebben, als die wij hooren. Voor de laatste geldt eerst en boven alles de vraag, of zij stichtelijk zijn; en of een preek stichte, 't zal wel daarvan afhangen, dat haar inhoud waar en goed zij, en zulks kan het geval wezen, al ontbreekt ook veel aan de schoonheid van den vorm. Hier wordt dus ‘het ware en goede met regt boven het schoone geacht.’ Ja, 't is een treurig verschijnsel, als men om het gebrekkige van den vorm door het ware en goede van het gesproken woord niet kan gesticht worden; en menigeen, die 't niet verbergt, dat hem die of die prediker niet bevalt, mogt wel eens het woord ter harte nemen: ‘ziet toe hoe gij hoort!’ Maar wordt een preek in druk uitgegeven, dan verandert de zaak ten eenenmale. Waarom zal men ons te lezen geven wat wij veel beter kunnen hooren? Daarenboven, hier geldt de overvloed ook

van uitmuntende preken, en wij mogen, met het oog daarop, eischen, dat geene andere dan voortreffelijke preken gedrukt worden. Daar is niets wat het uitgeven van het middelmatige zou kunnen verschoonen. Wie niet sterk of verstandig genoeg is, of wie geene genoegzame zelfkennis bezit, om den aandrang van onbevoegden te weêrstaan, die moet het zich getroosten, dat de kritiek hem door hare kastijding tot zelfkennis opleide. Daarbij bedenke men, dat ook het belang en de eer onzer letterkunde wel degelijk eene ernstige kritiek van de homiletische producten vordert. Immers zij maken een zeer belangrijk gedeelte van onze proza-literatuur uit, en wie erkent niet, dat het inzonderheid preken zijn geweest, die ons proza in den laatsten tijd gevormd hebben. Men denke maar aan de Leerredenen van Van der Palm! Voorzeker hebben die ter verbetering niet alleen van den preekstijl, maar in 't algemeen van den Nederduitschen stijl, krachtig gewerkt. De kritiek mag derhalve wel toezien, dat wij ten minste niet achteruit gaan. Nog meer: preken zijn het voorname bestanddeel onzer practische, stichtelijke lectuur. Zij voorzien aan den eenen kant in eene behoefte onzer natie, die, Gode zij dank, nog altijd eene godsdienstige natie mag heeten, al durft men ook voor vreemdelingen en landgenooten het tegendeel beweren, terwijl zij aan de andere zijde niet zonder invloed blijven op de godsdienstige stemming van het beste deel onzes volks. Zoo ligt kunnen zij meêwerken om aan het Godsdienstig leven eene verkeerde rigting te geven, en eenzijdigheid en vooroordeel bevorderen. 't Is waar: ‘wat in zich zelf onbeduidend en vervelend is, oordeelt zich zelf. Het sterft onverkocht en ongelezen weldra zijn eigen dood.’ Maar het zou toch kunnen zijn, dat zelfs datgene, waarvan wij moeten wenschen dat het eenigen tijd blijve leven en niet zoo heel spoedig zijn' eigen dood sterve, dat ook zulke preken, die zeker niet onverkocht en ongelezen blijven, naar vorm zoowel als inhoud, stof tot bedenking opleveren. Dan mag immers de kritiek niet zwijgen? Het publiek en zelfs de auteur, als hij billijk is, beide moeten wenschen dat zij spreke.

Maar te lang reeds het regt der kritiek ook tegenover de preek-literatuur gehandhaafd. Zij, die niet van ‘recensies met inleidingen’ houden, hebben zeker ruime stof om weêr bitter over dit opstel te klagen. Zij mogen van mijnentwege de lange inleiding overslaan en in plaats daarvan de ver-

klaring aannemen, dat ik mij zet tot de beoordeelende aankondiging der boven aangeduide preken, in de overtuiging, dat wij ook op het ‘grondgebied’ der homiletische literatuur, niet minder dan voor alle literarische producten eene volkomene harmonie tusschen ‘het ware, goede en schoone’ eischen. In die overtuiging, zullen wij vooreerst de bundels van de Heeren Van Oosterzee, Ten Kate en Van Koetsveld beschouwen en met elkander vergelijken. De nagelatene ‘leerredenen van Dr. G.H. van Senden’, mij ook reeds ter aankondiging toegezonden, waren er haast bijgevoegd. Maar wij houden ze buiten de vergelijking. Vraagt gij, waarde lezer, naar de reden? O, meen toch niet, dat het is omdat ik gehoor zou geven aan de vermaning: ‘laat de dooden rusten!’ eene vermaning, die naar 't mij toeschijnt, hier in 't geheel niet te pas komt. Ik hoop allen met rust te laten, de levenden zoowel als de dooden, al roer en schud ik zoo wat aan hun werk. Meen vooral niet, dat het uit overvoorzigtigheid en overbescheidenheid zou zijn, alsof ik onderstelde, dat ik de spreuk gedachtig moest blijven: ‘van de dooden niets dan goed!’ Wel foei, alsof het van te voren vast stond, dat ik niets anders zal doen dan veroordeelen en afkeuren! En bovendien, waar ook die goedhartige spreuk hare toepassing vinde, op het nagelaten letterkundig werk zeker niet. Wij mogen toch waarlijk niet onderstellen, dat dit, tegelijk met den auteur, dood is. Integendeel, de uitgave zelf bewijst dat het leeft, ja dat men den auteur er in wil doen blijven leven. De reden is eenvoudig deze, dat de ‘nagelatene leerredenen van Dr. Van Senden’ zoo zeer van de drie opgenoemde bundels verschillen, dat eene vergelijking schier uitsluitend op de aanwijzing van het verschil zou uitloopen, waarbij men met regt onbillijk zou worden tegen den verdienstelijken geleerde, die waarschijnlijk zijne preken niet heeft opgesteld met het oogmerk om ze uit te geven en aan zulke vergelijking bloot te stellen.

Men meene nu echter niet, dat die drie eerstgenoemde bundels, in vorm en inhoud, in geest en strekking aan elkander gelijk zijn als drie droppels water. Ware dat het geval, ik had van geene vergelijking gesproken. Zulk eene gelijkenis zou weinig kunnen strekken om onze gedachten over de afzonderlijke bundels hoog te stemmen. Ja, ik wil wel bekennen, dat de ‘leerredenen’ van den Heer Ten Kate,

naar mijn oordeel, vooral in den vorm wel wat veel gelijken ken op die van den Heer Van Oosterzee, zóó zelfs, dat ik soms onder de lezing heb gedacht aan eene betrekking, zoo al niet als die tusschen origineel en copij, dan toch als die tusschen modèl en navolging. Wij zullen later zien wat daarvan schijnt te zijn. Al vast gaan wij bij onze beschouwing uit van de overtuiging, dat in deze drie bundels tweeërlei rigting in de homiletische letterkunde vertegenwoordigd wordt, de eene door de ‘leerredenen’ van Van Oosterzee en Ten Kate, de andere door de ‘preken’ van Van Koetsveld. Welke die onderscheidene rigting zij, zal nader blijken. Maar 't is juist de opmerking er van, die mij bewoog om ze gezamentlijk te beschouwen en ze onderling te vergelijken. Zal zulke vergelijking eenige vrucht dragen, dan moet er verschil bestaan. De vergelijking van het volstrekt gelijksoortige op een bepaald letterkundig gebied zou kwalijk de moeite beloonen; de vergelijking van het geheel ongelijksoortige zou eene onmogelijkheid zijn. Hier nu vinden wij in de drie bundels genoeg verscheidenheid en tevens genoeg trekken van overeenkomst, bovenal genoeg overeenstemming in de ééne groote hoofdzaak: Christus de grond, het middelpunt, het doel der prediking, om met hoop op een niet geheel onnutten uitslag eene vergelijking te beproeven. Bedenken wij daarbij, dat de drie predikers allen een welverdienden roem op het gebied onzer letterkunde hebben verworven, en dat wij reden hebben er ons met dankbaarheid over te verheugen, dat zij hunne voortreffelijke gaven aan de dienst onzer vaderlandsche kerk besteden, dan mogen wij ons verblijden, dat zij door het uitgeven van hunnen kanselarbeid ons de gelegenheid gaven tot zulk eene vergelijkende beschouwing, waarbij wij ruime stof zullen vinden om, bij de opmerking van de verscheidenheid der gaven, de eenheid des geestes te erkennen.

Om geregeld te werk te gaan spreken wij eerst over elken bundel afzonderlijk, om vervolgens in enkele opmerkingen het resultaat onzer vergelijking op te geven.

Wij beginnen met het werk van Dr. J.J. van Oosterzee, van wien ons twee twaalftallen en bovendien nog twee afzonderlijk uitgegeven preken ter aankondiging werden toegezonden. Men verwachte nu niet, dat wij den inhoud van al die zes-en-twintig preken naauwkeurig zullen ontleden, en elk van die stukken in alle bijzonderheden uitvoerig beoordeelen. Dan zou dit verslag eene onmatige uitgebreidheid

verkrijgen. Toch zullen wij van alle een enkel woord zeggen; maar bij enkele, waarin het eigenaardige van Van Oosterzee's preek-manier meer bijzonder uitkomt, wat langer stilstaan.

De naam van den Heer Van Oosterzee als kanselredenaar, is in ons land beroemd, misschien meer dan eenig andere. Ongewoon groot is de toeloop tot het aanhooren van zijne Evangelie-prediking, en even begeerig als men is om hem te hooren preken, even gretig worden zijne uitgegeven leerredenen gelezen. Hoe spoedig de afzonderlijke bundels elkander opvolgen, telkens wordt van de eenmaal uitgegevene een nieuwe druk verlangd. De eerste bundel, van 1846, is, meen ik, reeds driemaal gedrukt; van de ‘nieuwe leerredenen’, 1848, hebben wij ook al de tweede uitgave vóór ons; van de ‘Woorden des levens,’ 1851, hebben wij, in één' bundel verzameld, ook al het ‘tweede druk’ op den titel. Ik weet niet of onze homiletische letterkunde een tweede voorbeeld van zulk een spoedigen aftrek oplevert. Natuurlijk doet zich daarbij de vraag aan ons op: wat mag de reden zijn van zulk een verbazenden opgang, van zulke steeds aanhoudende, misschien zelfs altijd nog klimmende belangstelling? Hoe jammer, dat de auteur door smartelijke oorzaak verhinderd werd om, bij de uitgave van zijn' laatsten bundel, aan zijne lezers meê te deelen, wat hij, zeker over zijn preken, op het harte had. Wij zouden dan misschien voor een goed deel door hem zelven hebben verklaard gevonden wat wij nu uit zijn werk moeten opmaken, wat wij er bovendien niet anders dan op onvolkomene wijze uit kunnen opmaken, omdat men in eene gedrukte preek vrij wat minder leest dan wat men, als zij door den auteur uitgesproken wordt, er in hoort. Dat geldt van alle preken, maar, bedrieg ik mij niet, inzonderheid van die van Van Oosterzee. Zij zijn er vooral op aangelegd om gehoord, meer dan om gelezen te worden.

Ik geloof dat reeds de voorname eigenschap van deze ‘leerredenen’ wordt aangeduid, wanneer men er van zegt, dat zij vooral geschikt zijn om gehoord te worden. Ik zeg dit met vrijmoedigheid, omdat ik mij overtuigd houde, dat ik alzoo niets te kort doe aan de groote verdiensten en uitstekende begaafdheden van den auteur. 't Is toch waarlijk geene lofspraak, als men omgekeerd moet zeggen: die preken moet men eerst lezen, om ze op haar regten prijs te schatten. Immers preken dienen gehoord, niet gelezen te

worden, en men zou het bijna een ‘opus supererogatorium’ kunnen noemen, als een prediker zijn werk ook ter lezing geeft; en hoog, zeer hoog zouden wij de verdiensten stellen van hem, wiens preken evenzeer geschikt zijn om gelezen als om gehoord te worden. Welnu, zoo zegt men misschien, dat geldt van het werk van Van Oosterzee. 't Blijkt uit de graagte, waarmeê zijne gedrukte leerredenen ontvangen worden! Al zacht, waarde lezer! wel geef ik toe, dat geene geschriften, van alle verdiensten ontbloot, zulk een' opgang kunnen maken, dat zij, binnen korten tijd uitverkocht, herdrukt moeten worden, en wat nu in 't bijzonder preken aangaat, wel geloof ik niet, dat slechte preken zóó zouden kunnen begeerd worden, als zulks blijkbaar met die van Van Oosterzee het geval is; wel wil ik aan het oordeel van het publiek eenige waarde toekennen, zoowel waar het gedrukte als waar het uitgesprokene preken geldt. Maar het publiek is voor mij geen bevoegd regter over de waarde van de voortbrengselen der homiletische kunst; en als zoodanig, meen ik, moeten wij gedrukte preken beschouwen. Lees ik nu de leerredenen van Van Oosterzee, dan is het mij zeer wel verklaarbaar, hoe, zoo dikwijls hij optreedt, eene talrijke schare als aan zijne lippen hangt. Al had ik hem nooit gehoord, - eenmaal had ik dat voorregt, - ik zou het ook bij het enkel lezen erkennen: hij die zóó kan schrijven, zóó bezield, zóó krachtig, zóó verheven, hij moet bij de voordragt van die woorden een' diepen indruk maken op zijne hoorders. De stijl is de mensch. Zóó als die leerredenen daar gedrukt zijn, werden zij door den auteur geschreven, daar hij in zijne verbeelding zijne hoorders vóór zich had, terwijl de voorstelling van hunne aandacht hem als inspireerde, en hem de woorden uit zijne pen deed vloeijen gelijk de verzen rollen van de lippen des improvisators.

Bijna zou ik geneigd zijn om de ‘Leerredenen’ van Van Oosterzee ‘improvisaties’ te noemen, en deed ik het, waarlijk ik zou den auteur geen onregt doen, misschien zelfs zou het ons tot de meest juiste en billijke beoordeeling van zijn werk leiden. Hebben wij regt ze aldus te beschouwen? Ik geloof ‘ja’ te mogen zeggen op die vraag. Ik meen zoo iets in 't algemeen van de genesis van 't meerendeel onzer preken te weten en mij dunkt, ik kan mij ook eenigzins die van Van Oosterzee's Leerredenen voorstellen. Ligt moet vijftig of zestig maal 's jaars zulk een

preek ‘gemaakt worden,’ en dat te midden van ontelbare andere bezigheden, onder katechisatiewerk, gedurende ettelijke uren per week; onder pastorale bezoeken zonder einde; onder vergaderingen van commissiën van allerlei aard; onder wetenschappelijken arbeid bovendien, en dat niet alleen receptief maar ook productief in niet geringe mate; men denke aan het ‘Leven van Jezus,’ en zoo menige belangrijke verhandeling en beoordeeling in de ‘Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie’ en elders. Waarlijk, ik meen mij aan geene onbescheidene gissingen te wagen, als ik het er voor houde, dat de ‘leerredenen’ van Van Oosterzee in den regel niet zijn het werk van weken of van dagen maar van enkele uren; noch onbillijk te zijn als ik ze opgeschrevene ‘improvisaties’ noem. En dan verklaar ik gulweg, dat ik eerbied heb voor zulk eene bekwaamheid, als wij op schier elke bladzijde en in elke preek van deze bundels opmerken, voor zulken rijkdom van geest, blijkbaar in de vaak oorspronkelijke opvatting en veelzijdige aanwending van het tekstwoord, voor zulke heerschappij over de taal, die steeds het regte woord voor het bepaalde denkbeeld bij de hand heeft, voor zoo vele proeven van fijnen, gekuischten smaak, voor zoo uitnemenden tact, de vrucht van menschen- en zelfkennis, om het gemoed te roeren en te bewegen. Maar aan den anderen kant, dat zelfde wat mijne ingenomenheid met deze leerredenen verhoogt, verklaart tevens het minder goede wat haar eigen is. Zij hebben al het levendige, frissche, krachtige van eene uitmuntende improvisatie, maar ook al de gebreken er van. De geringste er van zijn onnaauwkeurigheden in dictie en stijl, die hier en daar ligt te verhelpen waren. Van meer belang is de overgroote weelderigheid van uitdrukking, die vloed van beelden en vergelijkingen, zoo als hij uit de dichterlijke ziel van den auteur uitstroomt, die den hoorder meêsleept, maar den lezer, ook al bewondert hij het *ingenium* des redenaars, toch meermalen doet wenschen dat het wat meer *subactum* wezen mogt. Nog minder achten wij het goed te keuren, ofschoon het in dezelfde oorzaak zijne verklaring vindt, dat de schrijver niet altijd evenzeer aan het behandelde onderwerp regt laat wedervaren, soms meer *over* de zaak handelt, dan wel haar *behandelt*, ja hier en daar niet eens met naauwkeurigheid en precisie zijn onderwerp opgeeft. Dat heeft meermalen ook min gunstigen invloed op het gebruik, door Van Oos-

terzee van den tekst gemaakt, dat in den regel meer is een aanleunen aan, dan een indringen in het woord der Schrift. Ook de indeeling der rede, hoe geregeld zij ook schijne, is meer willekeurig tot stand gebragt dan met dialectische noodzakelijkheid uit de rede gevloeid; zij dient meer om den spreker binnen schier geregelde perioden een geschikt rustpunt aan te bieden, dan wel om het logiesch organisme der rede bloot te leggen. Maar wij hebben er reeds genoeg in 't algemeen ten goede en ten kwade van gezegd, en 't wordt tijd, dat wij de waarheid van ons oordeel met proeven, uit de afzonderlijke stukken ontleend, trachten te staven. Dit ééne nog: men zou mij zeer verkeerd verstaan hebben, als men meende, dat ik de grootste verdienste van Van Oosterzee's preekwerk stelde in de oratorische voortreffelijkheid er van. Neen, het zijn niet enkel proeven van welsprekendheid, maar van kanselwelsprekendheid in den hoogsten en edelsten zin des woords. Het zijn redenen gevloeid uit een gemoed, dat vol is van geloof, brandende van heiligen ijver voor de eer van Christus en voor het heil der gemeente, en wat ook voor 't overige den diepen indruk, door deze woorden op het gemoed van duizenden gemaakt, moge verklaren, het zal wel eerst en vooral dit zijn, dat zij gesproken werden uit geloof om tot geloove op te leiden.

Reeds de eerste der ‘Nieuwe Leerredenen’ doet het voortreffelijke zoowel als het minder goede in Van Oosterzee's preekmanier inkomen. Uit een korte aanmerking, blz. 7, leeren wij haar eenigermate als eene gelegenheidsrede kennen. Zij werd namelijk uitgesproken nadat de leeraar eene beroeping naar Amsterdam afgeslagen en bij vernieuwing zich opentlijk aan zijne Rotterdamsche gemeente verbonden had. Intusschen schijnt tevens te blijken, dat de ‘opentlijk vernieuwde verbindtenis’ reeds had plaats gevonden bij eene vorige godsdienstoefening. Trouwens, uit den inhoud dezer preek zou niemand ligt opmaken, dat zij voor eene bepaalde gelegenheid is bestemd. De inhoud toch is zóó algemeen, dat het stuk bij elke gewone godsdienstoefening kon voorgedragen worden. De tekst is Jes. LV, het gansche hoofdstuk. De auteur verklaart zelf: ‘zulk een hoofdstuk ten grondslag te leggen eener enkele leerrede, zou den naam van vermetel verdienen, zoo niet de rijkdom van het onderwerp ons deed vreezen om te scheiden, wat zoo naauw is zamengevoegd.’ Er is grond voor die bedenking. Maar

't is niet bepaald hoe lang of hoe kort een tekst moet wezen. Doch billijk eischt men dat de tekst zóó behandeld worde, dat de hoorders den zin er van leeren verstaan; en daartoe - strekt deze leerrede niet. Waarom zulk een lange tekst behandeld? De reden moet toch vooral deze zijn, dat men de hoorders met den zamenhang der onderscheidene deelen van den tekst, met de eenheid, die al de deelen verbindt, wil bekend maken en hen alzoo den geheelen inhoud duidelijk voor den geest brengen. 't Geschiedt hier niet. De preek heeft tot opschrift: ‘de noodiging Gods aan den heilbegeerigen mensch.’ 't Is de uitdrukking van den inhoud der allereerste woorden van het teksthoofdstuk; en als wij nu verder, volgens de onderscheidene deelen van dit hoofdstuk, gesproken vinden: I. over den uitlokkenden inhoud dier noodiging; II. over het Godewaardig karakter dier noodiging; III. over de heerlijke werking dier noodiging, en wanneer elke van die bijzonderheden zich knoopt aan uitdrukkingen in den tekst, zelfs elk van de onderdeelen dezer drie punten, dan zou men ligt meenen, dat Jez. LV niets anders behelst dan eene beschrijving van ‘de noodiging Gods aan den heilbegeerigen mensch,’ zoo als zij door Van Oosterzee wordt voorgesteld. Waartoe genoodigd wordt, vinden wij nergens bepaald aangewezen, zoodat ook hier, even als in meer van deze leerredenen, de opgave van het eigentlijk onderwerp ontbreekt. Want zulk eene uitdrukking: ‘de noodiging Gods aan den heilbegeerigen mensch,’ moge een opschrift zijn, een thema is het niet. Intusschen wij merken al spoedig welke noodiging wordt bedoeld, namelijk die om deel te nemen aan het heil des Evangelies. Maar dat heeft de Profeet toch wel niet bedoeld, of men zou hem tot een bode des N. Testaments moeten maken; en duidt hij ook op de zalige toekomst, die God door den Messias bereidde, 't is toch altijd maar voorspelling er van, afschaduwing van het toekomstig heil, onder beelden, door den Profeet aan zijnen tijd ontleend, waarbij hem eerst de wederkeering uit Babel en de herstelling van den Joodschen Staat voor den geest stonden; zie inzonderheid vs. 4, 12 en 13. Vooral die twee laatste verzen zijn, naar 't mij toeschijnt, geheel willekeurig opgevat en toegepast, blz. 11 en 30 verv., als allegorie van de voorspoedige, zalige levensreize van hem, die de noodiging Gods opvolgt. De Profeet heeft zeer zeker aan de terugkomst uit Babel ge-

dacht; en dat had moeten aangewezen worden, zou de tekst zijn verklaard en zou er geene aanleiding zijn gegeven tot vereenzelving van Oud en N. Testament. Het had kunnen geschieden zonder dat aan het stichtelijk gebruik der profetische woorden eenig nadeel ware toegebragt. Wilde ik nu nog meer van deze preek zeggen, ik zou wijzen op het weinig bepaalde van haren inhoud, blijkbaar reeds in het ontbreken van een bepaald aangewezen onderwerp, blijkbaar ook daarin, dat de auteur bij herhaaling spreekt van ‘breede trekken’, waarin hij de noodiging Gods wil schetsen, blz. 7 en 12; ook zou ik den schrijver in bedenking willen geven, of hij, sprekende van de ‘noodiging Gods’, wel in een afzonderlijk deel over het ‘Godewaardig’ karakter dier noodiging spreken kon? Maar tevens wil ik bij al deze aanmerkingen, die ligt nog te vermeerderen zijn, wijzen op zooveel voortreffelijks als ons hier geboden wordt, proeven van echte welsprekendheid, zoo als b.v. wat wij lezen bl. 17, 18: de voorwaarde, waarop God bevrediging biedt voor onze hoogste behoeften.

't Zou te lang zijn, als ik even uitvoerig al de afzonderlijke leerredenen wilde beschouwen. Over de meeste maar enkele woorden. Herhaal ik niet altijd mijne lofspraak, 't is omdat ik vrees eentoonig te worden. Zoo wil ik niet veel zeggen over de tweede leerrede, die over Joan. XIX: 5: ‘Zie den mensch.’ 't Is een in vele opzigten uitmuntend stuk. Treffend is het gebruik, in de inleiding van de geschiedenis van Zinzendorf's bekeering gemaakt, ofschoon zij zeker nog beter op hare plaats was geweest, als de gedachte, daarin uitgedrukt, de grondtoon ware van de geheele preek; de indruk, dien het gedenken van den lijdenden Christus moet hebben, en alzoo het onderschrift der afbeelding niet maar alleen aan het slot der preek ware teruggekeerd. Ik zou verder ook hier nog willen vragen of aan den eigentlijken zin van den tekst volkomen regt is gedaan? Wat wilde Pilatus met dat woord? Dat is toch wel de eerste vraag, en eene oratorische wending, als wij lezen bl. 42: ‘komt, de roepstem van Pilatus, neen, van den God des hemels en der aarde, gehoord, en aan den lijdenden mensch Jezus Christus al onze aandacht gewijd,’ kan kwalijk de vrijheid goedmaken, waarmede de eigentlijke zin van het tekstwoord gewijzigd wordt. Maar al schrijven wij het hieraan toe, dat het stuk de regte eenheid mist, zóó zelfs dat de drie deelen,

waaruit het bestaat, eigenlijk weêr elk op zich zelf het tekstwoord behandelen, er is te veel schoons en aangrijpends in, dan dat wij er anders dan met hooge ingenomenheid van zouden spreken.

Zoo is het niet met de derde leerrede. Ik beken, dat die preek mij zeer weinig heeft kunnen bevallen. Zij bestaat in een doorgaand allegoriseren van den 121sten Psalm: 'Israëls bedevaartslied, ons lied op de reize door het leven.' De enkele trekken in den Psalm worden vergeestelijkt op onzen toestand overgebragt in deze drie punten: 1. het lied vertoont ons treffend onze beeldtenis; 2. het verhoogt krachtig (?) onze kalmte; 3. het bestuurt onze schreden ten goede. Vreemd is hier vooral het derde punt, dat den zin, uit het beeld afgeleid, weder in beeldspraak teruggeeft, zeker niet ter bevordering der klaarheid. Maar dan ook, hoe algemeen en gewoon zijn de enkele bijzonderheden! Men zie maar de uitwerking van het eerste deel: 1. ook ons leven eene reis; 2. ook onze reis door vele bezwaren gekenmerkt (?); 3. ook onze bezwaren door geene menschelijke wijsheid af te wenden. Dat het in den vollen zin loci communes zijn, zal wel geen bewijs behoeven. En toch, het zou mij niet bevreemden als zulk eene preek op het gewone gros der hoorders indruk had gemaakt en den wensch naar de uitgave er van bij velen had opgewekt. Juist zulke voorstelling van het leven als eene reis, vol van moeijelijkheden en bezwaren, vernemen zelfs zij zoo gaarne, die zich over 't geheel hier wèl te huis gevoelen. Er had toch wel mogen aangetoond worden waarom en hoe en onder welke voorwaarden Israëls bedevaartslied ons lied is. Wij vinden van dat alles, wat toch eigentlijk de ontwikkeling van het onderwerp had moeten uitmaken, in de preek niets.

Met hooge belangstelling zetten wij ons tot de lezing van de leerrede over Joh. I: 14a: 'het Woord is vleesch geworden,' de vierde in dezen bundel, niet omdat zij ons ligt in de gelegenheid zou stellen, om de orthodoxie van den auteur te peilen. Ik stel volstrekt geen belang in eene andere regtzinnigheid dan die bestaat in het getrouw en bepaald zich houden aan het Evangelie, en ik ben verzekerd, dat Van Oosterzee in opregtheid des harten daarnaar streeft. Maar ik vond het belangrijk na te gaan, hoe onze prediker zulk een - men gunne mij dit woord! - dogmatisch onderwerp op practische wijze zou behandelen. De

preek werd uitgesproken bij de avondgodsdienstoefening op den tweeden Kersdag, eene gelegenheid, voor de behandeling van zulk een onderwerp uitnemend geschikt, als wanneer men, bij de opgewekte stemming der hoorders, belangstelling mag verwachten in zulk een verheven, moeijelijk onderwerp, zoo naauw verbonden met de overdenkingen van het Kersfeest. Dat een en ander wordt dan ook door den spreker op treffende wijze kort en krachtig aangeroerd, waarna de zin van het tekstwoord exegetisch verklaard wordt, vooral door aanwijzing van het verband, waarin het voorkomt. Indedaad, men moet den tact des auteurs bewonderen, waarmeê hij zulke hooge zaken op zoo duidelijke wijze weet voor te stellen, zóó, dat een aandachtig, eenigzins ontwikkeld hoorder zeker zijne meening heeft kunnen vatten. Ik heb dan ook tegen die exegetische ontvouwing van den zin des tekstwoords geene bedenking, dan alleen deze, dat, ter bevordering der duidelijkheid, misschien nog meer bepaald had kunnen gezegd zijn, dat het een ‘term’ is, waarvan zich de Evangelist bedient, als hij den naam ‘Logos’ geeft aan Christus vóór zijne komst op aarde; een naam, dien hij toch waarschijnlijk niet zou gekozen hebben, had hij dien niet gevonden in den kring dergenen, voor wie hij zijn Evangelie schreef. Vreemd kwam het mij echter voor, dat de auteur beweert, blz. 107: ‘wij zouden Hem (den Logos, als openbaarder van Gods wil) den *woordvoerder* van God kunnen noemen, enz.,’ wat nog vreemder klinkt, zoo als wij het later lezen, blz. 116: ‘weet gij een' beteren naam (voor den Christus) dan het Woord, d.i. de hoogste *openbaring* en *woordvoerder* Gods?’ Mij dunkt, reeds die beide woorden: ‘openbaring’ en ‘woordvoerder,’ zoo als ze daar nevens elkander staan, bewijzen genoeg, dat het de namen zijn van twee geheel verschillende begrippen, ‘woord en spreker,’ die toch beide kwalijk met een en hetzelfde woord, ‘Logos,’ kunnen zijn uitgedrukt. Te meer moet die verwisseling van Woord en Woordvoerder bevreemden in den Heer Van Oosterzee, die blijkbaar even ver verwijderd is van de meening, welke reeds sedert Origenes de grond is geweest van die ongrammatische verwisseling, als van de gevolgen, die er met betrekking tot de opvatting van het wezen van Christus uit kunnen afgeleid worden; in den Heer Van Oosterzee, die in deze zelfde leerrede, blz. 108, gelijk ook elders, Jezus Christus den naam van ‘Schepper’ geeft,

een naam, op bijbelschen grond niet goed te maken. God is, naar het Evangelie, Schepper, maar *door* Christus of *door* den Logos heeft hij de wereld geschapen. - Doch wij komen ongevoelig op het doornig pad der dogmatische polemiek, en liefst wilde ik, zoo veel mogelijk, daar afblijven. Maar wanneer ik nu ook die leerrede op zich zelve beschouw, dan heb ik tegen haren inhoud, in verband met den tekst, en op hare zamenstelling nog al eene en andere bedenking, ook bij de erkentenis van het vele voortreffelijke. De waarheid, die behandeld wordt en die het thema der rede uitmaakt, is deze: ‘het Woord is vleesch geworden.’ Wat de Evangelist er meê bedoelt, is duidelijk, en blijkt klaar uit de onmiddellijk volgende woorden, zoo als dan ook door Van Oosterzee met juistheid wordt aangewezen. 't Is, dat het Woord, waarvan Johannes in 't voorgaande zoo veel groots en heerlijks had gezegd, mensch, volkomen mensch geworden is. De aanwijzing hiervan had dus den inhoud van de preek moeten uitmaken, het betoog van ‘dit feit,’ zoo als de auteur het noemt. Van Oosterzee doet het in 't eerste deel, waarin hij het als ‘een ontwijfelbaar feit’ voorstelt, dat het Woord is vleesch geworden. Maar die beide andere deelen, waarin hij dezelfde waarheid voorstelt als een ‘ondoorgrondelijk wonder,’ en als ‘eene onschatbare weldaad,’ doen tot de ontwikkeling, tot het betoog van de in den tekst voorgestelde waarheid niets af. 't Zijn weêr twee afzonderlijke thema's, die bij eene andere behandeling van denzelfden tekst kunnen gebezigd worden, gelijk het indedaad twee zeer goede onderwerpen voor eene leerrede zouden zijn: ‘het Woord is vleesch geworden, een ondoorgrondelijk wonder,’ en ‘het Woord is vleesch geworden, eene onschatbare weldaad.’ Zelfs dat geheele tweede deel, zoo als het hier staat, is in den gang der rede in 't geheel niet op zijne plaats. Ja, het schijnt, dat de auteur eenige moeite heeft gehad, om het ‘vol te krijgen.’ Hoe moet het bewezen worden, dat het vleesch-worden van het Woord een ‘ondoorgrondelijk wonder’ is? Vooreerst uit het ‘verbazende’ van die vereeniging van Logos en vleesch. Maar is dan datgene, wat ons ‘verbaast,’ op zich zelf en daarom een ‘wonder’? Ten tweede uit het ‘innige’ van die vereeniging. Maar, mij dunkt, dat behoorde in het eerste deel, bij de voorstelling van het feit, bij de beschrijving van den aard en de waarheid en de volkomenheid der vereeni-

ging. Ten derde wordt het wonderbare bewezen uit het ‘vrijwillige’ dier vereeniging. Bedrieg ik mij niet, dan zou juist de opmerking van dat vrijwillige kunnen strekken om onze verbazing te doen ophouden en het wonderbare te verminderen. Daarenboven, wat de schrijver hier bijbrengt van dat vrijwillige wekt bij mij de bedenking of het wel in alles zuiver Evangeliesch zij, b.v. wat wij lezen blz. 124: ‘heet Hij (Christus) ná zijne verhooging een barmhartig Hoogepriester, ook vóór zijne menschwording was Hij, gelijk de Vader, met innerlijke ontferming bewogen. Hij zag uit de woningen des lichts, hoe ons dwaalziek geslacht in duisternis nederzat,’ enz. Het is alsof het de genade van Christus is geweest, dat Hij ter onzer verlossing op aarde kwam, en niet de genade Gods, die zijnen Zoon op aarde zond; of ten minste evenzeer de genade van Christus als van God. 't Is niet Evangeliesch. De komst van Christus is het werk van ‘Gods’ ontferming. De Zoon ‘werd gezonden.’ Hij was ‘gehoorzaam aan den Vader.’ Maar wij zijn alweder in de dogmatiek, hoewel wij met den ‘aanleg’ van de preek te doen hebben. Wat daarin verkeerds is, 't heeft vooral, naar 't mij voorkomt, zijn grond in verkeerd gebruik van den tekst. Als Johannes schrijft: ‘het Woord is vleesch geworden,’ dan ligt de klemtoon op ‘vleesch.’ In de preek van Van Oosterzee daarentegen wordt de nadruk op het ‘Woord’ gelegd, en de strekking van het gansche stuk is om te doen gevoelen, dat het Woord, de Logos, dat hoog, heerlijk wezen, mensch is geworden en als mensch datzelfde hoog, heerlijk wezen is. En dan eene andere oorzaak van dwaling, dat ongelukkig stijf schematismus; zoo veel mogelijk driemaal drie deelen. Ja, 't zijn alle weêr aanmerkingen! Maar men geloove toch niet, dat ik er zoo vele zou gemaakt hebben, erkende ik niet tegelijk het vele voortreffelijke, in ruime mate ons in dit stuk geschonken.

Korter kan ik zijn over de vijfde leerrede, een stuk van echt practische strekking. De tekst, 1 Sam. XVI: 23: Saul in zijne zwaarmoedigheid door het harpspel van David opgebeurd, geeft den redenaar ‘aanleiding’ om te spreken ‘over het verstrooijend genot, als geneesmiddel des ontrusten gewetens.’ De auteur had niet alleen ‘aanleiding’ tot spreken in dien tekst, maar hij heeft inderdaad ook naar en over en uit den tekst gesproken. Het geschiedverhaal is op uitnemende wijze gebruikt, en in dit opzigt mag de preek

als modèl gelden. Minder echter met betrekking tot de wijze, waarop de behandeling wordt aangekondigd. ‘Het verstrooijend genot is als geneesmiddel des ontrusten gewetens. I. bij oppervlakkige beschouwing uitlokkend; II. bij dieper nadenken onvoldoende; III. in de gevolgen allergevaarlijkst.’ Men ziet terstond, dat III niet logiesch kan gecoördineerd zijn met I en II, om de eenvoudige reden, dat, volgens de opgave, in I en II gehandeld wordt over de beschouwing van of het nadenken over het geneesmiddel, in III over het geneesmiddel zelf. 't Had immers moeten zijn, dat geneesmiddel I. wekt, als het eerst aangeboden wordt, goede verwachting, II. als het gebruikt wordt, voldoet het niet aan die verwachting, en dan III. zoo als dat opgegeven is. Ook bevreemdt in 't tweede deel het betoog, dat zulk genot niet voor allen verkrijgbaar is, bl. 153. Ik twijfel aan de waarheid dier stelling, en het betoog er van moet natuurlijk nadeelig werken op de algemeene toepasselijkheid der preek. Waarlijk, niet alleen onder de rijken der aarde vindt men het jagen naar en het aanwenden van verstrooijing. Ik herinner mij eene leerrede van wijlen Prof. Fransen van Eck over dit zelfde onderwerp, die, hoe hoog ook die van Van Oosterzee in ander opzigt boven haar moge staan, toch nog wel iets boven deze vooruit heeft in de treffende, echt practicale aanwijzing van de verschillende soorten van genot, waarnaar de menschen ter geruststelling van het geweten zoeken en jagen.

De zesde leerrede heeft tot tekst 1 Cor. XIII: 11: ‘toen ik een kind was sprak ik als een kind,’ enz.; het behan delde onderwerp: ‘de eeuwigheid, het einde van den aardschen kinderstaat.’ Wilde ik alles meêdeelen, wat ik tegen die preek op het hart heb, waarlijk, mijne recensie er van werd langer dan de vrij lange preek. Reeds het thema mist in den vorm precisie. ‘De eeuwigheid het einde;’ dat had dan toch wel moeten zijn: ‘in de eeuwigheid is het einde,’ of iets dergelijks; en dan is dat onderwerp, wat den inhoud aangaat, zóó algemeen, zóó oppervlakkig, zóó gewoon, dat het indedaad vreemd afsteekt bij den concreten, piquanten tekst. Maar vooral het verband van het onderwerp der rede met den tekst wekt mijn grootste bezwaar. De auteur erkent zelf, blz. 176: ‘Wij stemmen toe, dat de apostel hier bepaaldelijk de “kennis” des Christens op aarde bij de kennis eens kinds vergelijkt, die daarboven voor mannelijk doorzigt

zal wijken. Doch wij zondigen voorzeker niet tegen zijnen geest, wanneer wij ons eene ruimere opvatting zijner woorden veroorloven,' enz. 't Behoeft den Heer Van Oosterzee niet gezegd te worden, dat dit toch waarlijk niet gaat. Ik wil eens toegeven, dat, als men het eenmaal zoo ver heeft gebragt als hij, men zich veel kan veroorloven. Maar jongeren, min gevorderden, die zoo ligt hem tot voorbeeld kiezen en in menig opzigt aan hem een voorbeeld kunnen nemen, die mogen toch wel bedenken, dat de Christenleeraar bij zijn preken is 'Verbi Divini minister,' geroepen om het woord der Schrift voor de gemeente te verklaren en tot de gemeente te brengen. Wil men op die wijze 'in den tekst leggen,' dan kan men van alles alles maken. Waarom dan ook nog in 't geheel een tekst? En wat is het gevolg? Op den weg, hier door den Heer Van Oosterzee ingeslagen, wordt niet de inhoud van den tekst behandeld, maar worden aan de gemeente zaken voorgesteld, waaraan de Apostel ook in de verte niet heeft gedacht. Al wat in II en III van 's menschen deugd en geluk op aarde wordt gezegd, in vergelijking met de deugd en het geluk in den hemel, 't is geheel willekeurig aangebragt. En aan den anderen kant zit het gebrekkige niet alleen in kwalijk aangebragten overvloed, maar in het voorbijzien van wat indedaad in den tekst ligt. Of had niet de vraag gesteld en beantwoord moeten worden: hoe worden wij in geestelijken zin van kinderen mannen? Maar veel meer nog had ter sprake moeten komen, indien de tekst in waarheid was behandeld. En nu hier geen woord meer over deze preek.

De zevende leerrede, over 1 Cor. I: 25, wekt zeker niet zulke bedenking als de voorgaande. Het is eene belijdenispreek, die ten onderwerp heeft 'de geheel éénige waarde van het Evangelie des kruises,' welke éénige waarde daarin wordt aangewezen, 'I. dat het Evangelie meer leert dan menschelijke wijsheid verkondigt; II. dat het Evangelie meer werkt dan menschelijke sterkte vermag.' Die indeeling is op treffende wijze uit den tekst ontleend. Maar 't wekt bevreemding, dat de auteur het oxymoron in dien tekst ook niet op de eene of andere wijze in de aankondiging van het onderwerp heeft zoeken te behouden. Het verband tusschen tekst en thema ware dan beter bewaard, ofschoon ik gaarne erken, dat in de uitwerking van het thema dat verband op juiste wijze is in 't oog gehouden en in de voortgezette te-

genstelling treffend uitkomt. Jammer maar, dat de auteur ook weder hier zoo aan zijne trichotomie gebonden was. In het eerste deel vooral wordt de zaak, naar 't mij toeschijnt, kwalijk in die drie punten afgedaan, en waar er sprake was van de ‘wijsheid Gods,’ daar had ook wel van de openbaring des menschen aan hem zelven, de kennis der zonde, die de mensch buiten Christus mist, mogen gesproken worden. Maar voor 't overige komt Van Oosterzee hier vooral in al zijne voortreffelijkheid uit. Hier is hij bij uitnemendheid op zijn terrein, het gebied der Apologetiek.

Veel minder gunstig is mijn oordeel over de achtste leerrede, waar het woord van Jezus tot Nathanaël, Joh. I: 49^{b}, behandeld wordt. ‘Jezus is de verborgen getuige onzer eenzame uren,’ dus luidt het onderwerp. Zeker niet juist. Immers 't is niet duidelijk, hoe iemand getuige van ‘uren’ kan zijn; van woorden, daden, gedachten zelfs, dat gaat aan, maar van ‘uren’ niet. Maar ik heb niet alleen bedenking tegen die, ik beken, min belangrijke onnaauwkeurigheid. Het geheele onderwerp heeft voor mij iets, haast zou ik zeggen, zoo mystieks, dat het mij leed doet, dat deze preek in den voortreffelijken bundel is opgenomen. Wat vinden wij in den tekst? Eene proeve van Jezus hartekennis, een bewijs van de waarheid, ‘dat hij niet van noode had, dat iemand getuigen zoude van den mensch, want hij zelf wist wat in den mensche was.’ 't Is een wonder van 's Heeren wetenschap, door hem betoond, om zich aan Nathanaël als den Messias te openbaren en hem te winnen voor zijn koningrijk. Nu wil ik geenszins ontkennen, dat men het verhaal van dat wonder ook nu tot stichting der gemeente zou kunnen behandelen, maar ik ontken, dat men regt heeft om het te doen zoo als het hier is geschied. Waartoe leidt de geheele voorstelling in deze leerrede? Daartoe, dat Christus geheel treedt in de plaats van God. Hij wordt de kenner der harten, die onze gedachten weet, enz. De inhoud der leerrede geeft er het bewijs van. Maar dit hangt met de geheele beschouwingswijze des auteurs zamen. Wij zullen later gelegenheid hebben om er over te spreken.

Even weinig ben ik ingenomen met de strekking der negende leerrede: ‘Maria de dienstmaagd des Heeren’, naar Luc. I, vs. 38^{b}. Niet minder dan in de voorgaande leerrede, is 't ook hier het gevoel, dat den auteur, ten koste van het verstand, beheerscht. De leerrede begint met eene treffende

voorstelling van het onderscheid in de waardering van Maria bij de beide groote afdeelingen der Christelijke kerk. De teekening is in alle opzigten fraai, en met onverdeeld genoegen las ik tot aan dat: ‘En toch’ - blz. 275, waar wij eene soort van invective tegen de Protestanten vinden, als hadden zij, ‘door getrouwheid aan de strenge eischen der waarheid - het schoone, het liefelijke, het eerbiedwaardige van Maria's karakter in de schaduw geplaatst.’ Ik zou bijna in verzoeking komen om te antwoorden met den bekenden regel van Boileau. Maar wij keeren tot den redenaar weder. Wat is het, waaruit blijkt, dat wij, Protetanten, het beeld van Maria onbehoorlijk in de schaduw plaatsen? 't Is omdat men onder ons schier nimmer van haar hoort dan waar zij onmiddellijk naast Jezus optreedt, bij zijne geboorte en bij zijne kruisiging. Welnu, ik geloof dat dit regt goed is. En ook de Heer Van Oosterzee doet zelf niets anders. Ja, hij preekt over het karakter van Maria, maar ook hij doet het, ‘gedachtig aan het naderend Kersfeest’, blz. 277, en zoo zullen anderen het ook wel eens gedaan hebben. Ik zou het juist bedenkelijk achten over Maria te spreken anders dan zoo als zij optreedt in onmiddellijk verband met de levensgeschiedenis des Heeren. Ook de Heer Van Oosterzee doet het alweêr niet anders, zoo als uit zijne leerrede blijkt. En hij kon het niet anders doen, en geen Protestantsch leeraar mag het anders doen. Zelfs acht ik reeds bedenkelijk wat wij lezen, blz. 294, waar Maria als ‘een sieraad des hemels’ wordt voorgesteld, en in plaats van die woorden: ‘Wij laten het gaarne aan uwe gewijde verbeelding over om het u voor te stellen, hoe in den stond harer ontbinding hare ziel verlangde naar haren verheerlijkten Zoon, meer dan wachters naar den morgen; - hoe bij het intreden des hemels de verloste zondares aan den voet van haren Zoon en haren Heer is gezonken, en zij zeker met nog vriendelijker woord in het vaderhuis is ontvangen, als waarmede zij hier werd begroet in Elisabeth's woning’, - in plaats van deze woorden las ik veel liever eene waarschuwing om hier niet toe te geven aan de verbeelding, als waaraan alle dwaasheid van Maria-vergoding, met de aan-kleve van die, is toe te schrijven. Ook wat wij lezen blz. 292 enz.: ‘Maria een zegen voor Christus’, 't rust voor het grootste deel, zoo niet alles, op louter gissing; ja ik weet niet, of het wel alles in overeenstemming is met die enkele

trekken, die ons de Evangeliën mededeelen van de verhouding tusschen Maria en Jezus, b.v. Joh. II, 4, Marc. III, 21 en vervolgg., terwijl er toch ook van het woord van Jezus aan het slot van Marc. III en in de gelijkluidende plaatsen, in eene leerrede, geheel aan het karakter van Maria gewijd, nog wel wat meer gebruik had mogen gemaakt worden, dan hier geschiedt, blz. 402, ook met het oog op Luc. XI, 27, 28. Ver is het er van af, dat ik zou voorbijzien, hoe ook in deze leerrede de tegenspraak uitkomt, die er bestaat tusschen de Maria-vereering in de Roomsche kerk, en de zeer ondergeschikte plaats, die Maria in de Evangelische geschiedenis inneemt. Maar wel had ik gewenscht, dat het schreeuwende van die tegenspraak nog sterker ware aangedrongen. Voorts geldt ook van deze leerrede, wat van vele andere preken van van Oosterzee moet gezegd worden. Zij houdt zich niet genoeg aan den tekst. Dat tekstwoord stelt ons Maria voor in hare stille, willige overgave aan het welbehagen Gods, er er is in de preek heel veel, wat ten eenenmale daarbuiten omloopt, terwijl, dunkt mij, in het toepasselijk gedeelte juist het eigenaardig practikale is voorbijgezien, namelijk die stille ootmoed, die in Maria was bij het ondervinden van zoo geheel buitengewone en éénige onderscheiding.

De tiende en elfde leerrede, hoe verschillend ook van onderwerp, behooren beide tot de voortreffelijkste uit den bundel. Beide munten uit door geniale opvatting van den tekst, zulk eene opvatting, die den meester in het vak kenmerkt. De tiende leerrede, over Ps. CIV, 35, behandelt het harde woord aan het slot van den heerlijken scheppingspsalm, ‘het ophouden van den wanklank, dien de zonde in het scheppingslied mengt, eene stof van Gods blijde verheerlijking voor zijne vrome belijders.’ De hoog verheven toon van de fraaije, uitmuntend verdeelde leerrede is in treffende overeenstemming met den toon, die in den Psalm heerscht. De elfde leerrede slaat een geheel anderen toon aan, mede in overeenstemming met het geheel andere onderwerp, dat van bepaald zedelijken aard is. De tekst is de vraag van Jezus, Math. V, 17^{b}: ‘wat doet gij boven anderen?’ en met even veel juistheid als diepte van opvatting van die vraag, wordt, volgens den tekst, aangewezen, ‘dat de Christen geroepen is tot uitmunten.’ 't Is of die beide leerredenen zóó nevens elkander staan, om ons een denkbeeld te

geven van de veelzijdigheid van het talent des auteurs, dat even zeer geschikt is om, onder de leiding van het gewijde lied, op verheven toon de hoorders te wekken tot verheerlijking des Allerhoogsten, als om, altijd met de innigheid en kracht des geloofs, op den bedaard overtuigenden toon des zedeleeraars de hooge roeping en verpligting des Christens voor te houden.

De laatste leerrede in dezen bundel is eene gelegenheidspreek, uitgesproken bij de bevestiging van een nieuwen leeraar in de Rotterdamsche gemeente. De tekst is 2 Cor. V, 18^{b}; het thema: ‘de Evangelie-bediening eene bediening der verzoening.’ 't Is er ver van af, dat ik het vele voortreffelijke in dit stuk zou voorbijzien, vooral in het eerste deel, waar de verzoening als ‘hoofdkenmerk’ en ‘middelpunt’ des Evangelies wordt voorgesteld, en toch mis ik in de preek wat ik er eigentlijk in zocht, en wat ik regt meende te hebben er in te zoeken, de aanwijzing, zoo gij wilt, het betoog, dat de ‘Evangelie-bediening’ eene bediening der verzoening is. Al wat wij in het eerste deel, dat toch eigentlijk de ontwikkeling van het thema behelst, vinden, strekt, met uitzondering alleen van het laatste punt, veel meer om de verzoening als de hoofdzaak des ‘Evangelies’, dan wel als de hoofdzaak der ‘Evangelie-verkondiging’ voor te stellen. Het een verschilt van het ander, vooral in de leerrede, waarmeê wij hier te doen hebben. En wat de beide andere deelen aangaat, het betoog, dat de Evangelie-bediening juist daarin, dat zij eene bediening der verzoening is, zoowel ‘hare hoogste lofspraak’ als ‘hare krachtige aanbeveling’ heeft, die punten zijn geheel willekeurig zóó gekozen en aangekondigd. Er had even goed uit kunnen afgeleid worden, dat de Evangelie-bediening een hoogst moeijelijk werk is, of dat zij de heerlijkste voldoening belooft aan hem, die op waardige wijze er zich van kwijt. Juister, dunkt mij, en eenvoudiger ware de zaak zoo behandeld, dat eerst was aangetoond: ‘de Evangelie-bediening is eene bediening der verzoening’, en dan: ‘wat wacht zij als zoodanig van u, leeraar! wat van u, gemeente!’ Dat geheele tweede deel, eene lofspraak op de Evangelie-bediening, hoe veel schoons en waars het behelze, 't is toch te veel een locus communis, die men der gemeente te vaak bij dergelijke gelegenheid doet hooren. In 't geheel treedt in deze preek het practische te zeer op den achtergrond.

Zoo hebben wij de beschouwing van den eenen bundel leerredenen van Van Oosterzee ten einde gebragt. Zie ik het geschrevene over; ga ik de lange reeks van bedenkingen na, en herinner ik mij het vele voortreffelijke in dien bundel, dan erken ik hoe gemakkelijk het is, aanmerkingen te maken; hoe het maar aan weinigen gegeven is stukken op te stellen, waarop geene dan zulke aanmerkingen kunnen vallen. Bijna had ik, behalve de betuiging hoe zeer ik mij bewust ben, dat het alleen mijne eigene zienswijze is, die ik in de gemaakte aanmerkingen heb uitgedrukt, eene soort van verontschuldiging uit de pen laten glippen, eene betuiging van opregte waarheidsliefde, die mij de gemaakte bedenkingen deed neêrschrijven, of iets dergelijks. Maar ik doe het niet. Voor het publiek acht ik mij daartoe niet geroepen; de auteur, ik weet het, eischt ze niet. Hij toch geeft in het voorberigt voor den anderen bundel, ‘de woorden des levens’, met zoo edele opregtheid en eenvoudigheid zijne overtuiging te kennen, dat zijne leerredenen ‘met velerlei gebreken besmet zijn’, dat alle vrees voor gevoeligheid over billijke, bescheidene, zij het dan ook gestrenge kritiek van zijnen kant moet wijken. Ja, als hij de hoop uitspreekt, dat in dien anderen bundel ‘minder tot gevoel en verbeelding, meer tot gemoed en geweten gesproken werd; - dat de rijke kleurenpracht van vroegere bloesems aanvankelijk door het verkwikkend sap van rijper vruchten vervangen is’, dan mogen wij hopen en vertrouwen, dat hij, zoo niet aan alle, dan toch aan de meeste der gemaakte aanmerkingen zijne toestemming niet zal weigeren. Maar dat zelfde voorberigt roept ons tot eene moeijelijke taak. De auteur hoopt dat ‘bevoegde en Christelijke beoordeelaars van dezen zijnen kanselarbeid, in vergelijking met den vroegeren, de getuigenis kunnen afleggen, dat hij - hierop komt het neêr - beter is geworden.’ Willen wij aan den wensch des schrijvers eenigzins voldoen, dan zullen wij niet alleen moeten beoordeelen, maar ook vergelijken. Maar hoe zwaar die taak zij, ik wil er mij niet geheel aan onttrekken, en rondborstig de uitkomst der vergelijking opgeven. Men wachte nu niet van al deze twaalf preken een even uitvoerig verslag als van de voorgaande. Ik zou waarlijk van het geduld mijner lezers te veel vergen als ik het deed. Bij enkele willen wij wat uitvoeriger stilstaan.

Doch eer wij voortgaan, een woord over den titel van

dezen bundel. Er staat een dubbele titel voor, namelijk: ‘Woorden des levens - Leerredenen’, enz. Wat die eerste titel beteekent is niet regt duidelijk. Ik wenschte wel, dat de auteur er zich wat nader over verklaard had, dan hij in het ‘voorberigt’ doet. Immers, welken zin ik ook aan die woorden tracht te geven, het kan mij maar volstrekt niet duidelijk worden, waarom de leerredenen in dezen bundel bij uitnemendheid dien titel dragen. Wordt er meê bedoeld, dat het woorden zijn, die betrekking hebben op het ‘leven’, d.i. het eeuwige leven, of woorden, die aan het Christelijk leven bevorderlijk moeten zijn - de woorden van den schrijver, ter aangehaalde plaatse, maken deze verklaring meest waarschijnlijk, 't is mij niet duidelijk, waarom deze bundel, en niet ook de vroegere leerredenen van Van Oosterzee den titel hebben van ‘Woorden des levens’. Maar ligt is hij er alleen aan gegeven, om hem daardoor van vroegere bundels te onderscheiden. De voorlaatste bundel heet reeds ‘Nieuwe Leerredenen’; er moest een onderscheidende naam zijn, en vandaar dus ‘Woorden des levens’. Is dit de ware reden, dan kan ik de uitdrukking van mijne bevreemding niet weêrhouden, en noem ik de keus van den titel, vooral met het oog op de vorige bundels, geenszins gelukkig. Want waarlijk, de ons hier gebodene leerredenen verschillen in geest en strekking niet zóó van de vroegere, dat zij door zulk een nieuwen titel daarvan moesten onderscheiden worden. Doch ter zake!

De bundel wordt geopend met eene Nieuwejaarspreek over Openb. V: 7, ‘het boek der toekomst’. Daar hebben wij nu al dadelijk aanleiding tot vergelijking met eene vroeger door den Heer van Oosterzee uitgegeven soortgelijke preek, op oudejaarsavond van het jaar 1848 uitgesproken. Ik meen eenig regt te hebben om, bij de erkentenis van al het verschil, toch ook eenige verwantschap aan te nemen tusschen Oudejaars- en Nieuwejaars-preken, en alzoo tot vergelijking van deze beide stukken. Nu is het mijn plan niet om veel van die Oudejaarspreek te zeggen. Zij is vroeger hard veroordeeld, en dat was onbillijk, omdat die veroordeeling enkel zich grondde op den vorm. Zij is krachtig verdedigd, te hoog geroemd, omdat men daarbij op het gebrekkige in den vorm niet genoeg acht sloeg. Er is misschien geen enkele preek van Van Oosterzee, waarin de gebreken van zijn stijl, dat overladene, dat onjuiste, dat beeldrijke tot vermoeijens

toe, zóó zeer uitkomen. Als wij nu met betrekking tot den stijl de beide stukken vergelijken, dan merken wij grooten vooruitgang, of liever, dan blijkt het, dat de auteur in dit opzigt aan zijne stukken vrij wat meer zorg besteedt, en ook met betrekking hiertoe zijn best doet, om wat van die ‘vroegere rijke kleurenpracht’ af te leggen. Maar ik kan de betuiging van mijne bevreemding niet weêrhouden, dat de auteur zoowel in een uitgegeven Oudejaars-, als in een Nieuwejaarspreek met een tekst uit de Openbaring van Johannes voor ons optreedt, en dus voedsel geeft aan het vermoeden, dat hij voor zijne leerredenen op dit ‘keerpunt des tijds’ bij voorkeur zijne stof aan dat geheimzinnig boek ontleent. De keuze van den tekst kan, vooral bij de preekmanier van Van Oosterzee, niet zonder invloed blijven op de geheele preek. En die invloed is op de beide leerredenen duidelijk, op de laatste niet minder dan op de eerste. De toon is hoog, plegtig, maar schier te hoog; meer ‘groote woorden’ dan zaken ter dadelijke toepassing; de hoorder wordt verheven tot de blijde erkentenis van de dingen des hemels, minder bepaald bij 't geen hem te doen staat hier op aarde, naar hart en wandel. En vraagt de auteur mij, of hij in deze Nieuwjaarspreek ‘minder tot het gevoel, meer tot het gemoed en het geweten gesproken heeft’? In opregtheid kan ik op die vraag geen toestemmend antwoord geven. Ook hier stuit ik op hetzelfde wat ik reeds bij den vorigen bundel opmerkte, dat schier te zeer op den voorgrond treden van Christus, van de ‘Christus-regering’, ‘Christus de Heer onzer toekomst’, blz. 19 en vervolgg. Ja, wij weten, dat er in de Christelijke kerk eene in vele opzigten eerbiedwaardige rigting bestaat, die in zulke voorstelling bijzonder behagen schept. Maar of zij eene uiting zij van het volkomen gezonde Christelijk leven: ik meen reden te hebben er aan te twijfelen.

In de tweede leerrede vinden wij den tekst, Joh. I: 35-52, homiletisch behandeld als een tafereel van de verscheidenheid en eenheid van Jezus' discipelen. Wat den vorm aangaat, zou men haar kunnen vergelijken met de eerste uit den vroeger behandelden bundel. Veel van de aanmerkingen, op het laatstgenoemde stuk gemaakt, vinden ook hier weder hare toepassing. De tekst is te veel als aanleiding tot het behandelde onderwerp gebezigd, niet als de zaak zelve, die behandeld moest worden. Immers die tekst wijst alleen maar op ‘de eenheid en verscheidenheid’ in de wijze, waarop de di-

scipelen ‘tot Jezus komen’, hier wordt het uitgebreid tot hun ‘geheele zijn met Christus’. Voorts zou ik nog wel vragen of de opgave van de vier bijzondere trekken van verschil en overeenstemming wel zóó juist is, dat de hoorders, bij het eerste vernemen er van, dadelijk begrepen wat de spreker bedoelde? Wat is b.v. ‘verscheidenheid van ervaring’? wat ‘eenheid van zin’? 't Had, dunkt mij, ‘gezindheid’ moeten heeten. Ook twijfel ik of de tegenstelling van de eenheid en verscheidenheid wel altijd juist zij. Staat b.v. ‘voorbereiding en verlangen’ in dezelfde betrekking tot elkander als ‘ervaring en voorregt’? of als ‘bestemming en uitzigt’? Maar voor 't overige is 't een regt stichtelijke preek.

De derde leerrede, over Rom. I: 16, 17^{a}, ‘het Evangelie de blijmare van de regtvaardiging des zondaars voor God’, moge ons weder eenige oogenblikken langer bezig houden. Haar inhoud roept ons onwillekeurig preken als de vierde en zevende in den vorigen bundel voor den geest. Zij staat, naar vorm zoowel als inhoud, ver boven de beide genoemde, en gaarne geven wij van haar de getuigenis, dat er in deze preek niet ‘tot gevoel en verbeelding, maar tot het gemoed en geweten gesproken’ wordt. Er is een treffend gebruik gemaakt van den heerlijken tekst; jammer maar, dat zijn inhoud, die anders in de leerrede geheel is opgenomen, ook niet meer bepaald in het thema uitkomt. Immers in dit laatste komt alleen het tweede tekstvers uit: ‘de regtvaardigheid Gods wordt er in geopenbaard’; niet het eerste vers: ‘ik schaam mij het Evangelie van Christus niet’, en ‘het is eene kracht Gods tot zaligheid’. Maar al die bijzonderheden krijgen in de preek zelve haren eisch, en wel op zulke wijze, dat het Evangelie, als de vervulling van de eerste behoefte van den zondigen mensch, in zijne alles overtreffende waarde levendig en krachtig wordt voorgesteld. In het eerste deel, ‘het licht, dat het Evangelie, als de blijmare van de regtvaardiging des zondaars, verspreidt’ - ik beken, dat het misschien beter geformuleerd had kunnen zijn, vooral in verband met het derde onderdeel, ‘het Evangelie verspreidt licht’, omdat het eene weldaad voor den zondaar in het verrassendst ‘licht plaatst’; een nieuw bewijs, hoe bedenkelijk het is, om in het schematismus der rede figuurlijke uitdrukkingen te bezigen -, in dit eerste deel wordt de behoefte aan regtvaardiging voor God en de vervulling dier behoefte door

het Evangelie treffend, en vooral in het derde onderdeel, men zie blz. 87, op hartindringende wijze voorgesteld. Ook in het tweede deel, geheel aan den tekst ontleend, al moge ook de vinding der indeeling de aanbeveling der nieuwheid missen, is de uitvoering in alle opzigten uitmuntend; terwijl eindelijk in het laatste deel, de betuiging van Paulus: ‘ik schaam mij het Evangelie niet’, als des Christens belijdenis van het Evangelie wordt voorgesteld. Hierbij echter kwam de gedachte bij mij op of toch wel aan het woord van Paulus al zijne kracht is toegekend. ‘Ik schaam mij het Evangelie niet’, daarmeê zal de Apostel toch zeker, gebruik makende van eene bekende rhetorische figuur, juist het tegenovergestelde van het ‘zich schamen’ willen uitdrukken. Hij roemde er in, enz. De preek is, naar mijne schatting, een allervoortreffelijkst stuk en een waar sieraad van onze homiletische literatuur.

Zoo oordeel ik niet over de vierde leerrede: ‘de kruisiging’, naar Marc. XV: 22-28. 't Is of het vreeselijke van de zaak zelfs op den stijl des sprekers invloed heeft gehad. Hier vindt men in ruime mate weêr dat gezwollene, dat vooral het vroegere preekwerk van Van Oosterzee eigen was. Golgotha, ‘een golf van steen in een meir van rotsen!’ ‘Wij staan boven het stof der gestorven misdadigers’. ‘Golgotha, in het licht der kruisiging van Jezus geplaatst (!) - het onderwerp, waarover wij onze opmerkingen en beschouwingen in het midden gaan brengen’, - noch juist uitgedrukt, noch volkomen waar. Immers het kruis van Christus, of liever nog de kruisiging van Christus, is het onderwerp. En dan de verdeeling: ‘Golgotha eene weêrgalooze vereeniging van zegepraal en laagheid, van vernedering en majesteit, van willekeur en Godsbestuur, van vonnis en vrijspraak, van aarde en hemel’, - hoe gezocht en gekunsteld!

De vijfde leerrede handelt over Joh VI: 48: ‘het brood des levens’. De naam van Christus had, naar den tekst, in het opschrift niet mogen ontbreken. Jammer, dat de auteur zich niet heeft gehouden aan het denkbeeld, door hem zelven genoemd, blz. 143, ‘Christus even onmisbaar voor de ziel (?), als brood voor het ligchaam’. Hij wijst op den rijkdom van dat onderwerp, en zie, in de behandeling van den tekst neemt hij er nog bij op, wat er toch eigentlijk vreemd aan is, namelijk, wat wij in het tweede, vierde en vijfde punt vinden: ‘Christus betoont (?) nog dezelfde grootheid, - verdient nog

dezelfde hulde, - brengt nog dezelfde scheiding te weeg (het brood' brengt scheiding te weeg (?)) als in de dagen zijns vleesches. Ook hier heeft de auteur zeker buiten den tekst gegrepen.

De zesde leerrede is een woord, in kracht en verhevenheid wedijverende met dat van den tekst, 1 Cor. XV: 24-28. Maar strekt het om den tekst te verklaren? om de Apostolische voorstelling den hoorders, of zelfs den lezers duidelijk te maken? Ik twijfel er aan.

Anders is mijn oordeel over de zevende leerrede, en ik kan den wensch niet onderdrukken, dat de redenaar ook hier niet alleen de afzonderlijke woorden, maar ook de eigentlijke en oorspronkelijke strekking van den tekst meer bepaald in het oog had gehouden. Mij dunkt, een preek over zulk een tekst als Ezech. XXXVII: 1-14, is meer dan eenige andere geschikt, om de hoorders op te leiden tot een Christelijk verstaan van het Oude Verbond, bepaald van de schriften der Profeten. Maar daartoe is niet genoeg, dat men hen leere het Oude Verbond te lezen, alsof 't het Nieuwe ware, en er gedachten en voorstellingen in te leggen, die er eigentlijk vreemd aan zijn. De Heer Van Oosterzee erkent dat zelf, en hij verheft daarom zijne stem tegen hen, die hier eene voorstelling van de Christelijke leer der opstanding uit den dood meenden te vinden. Maar even verkeerd is het, als hij nu op zijne beurt, - in weêrwil van zijne erkentenis, dat den Profeet in dit gezigt de herstelling van het Israëlitische volk wordt geschetst, - 'de opstanding ten nieuwen leven in de gemeenschap met Christus daarin ziet afgebeeld.' Niet dat ik ontkennen wil, dat in het 'visioen' ook op geestelijke herstelling wordt gedoeld; het 14de vers spreekt daarvoor te duidelijk, maar hoofdzaak is het in de voorstelling van den Profeet zeker niet, en zoo schijnt het toch, naar de hier gevolgde behandeling. Die hoofdzaak is blijkbaar de herstelling van het Joodsche volk uit den toestand, waarin het zich bevond ten tijde van Ezechiël, die een toestand was van staatkundigen dood. Wij zien in het 11de vers, hoe de geheele voorstelling gerigt is tegen het ongeloof, waarmeê men het woord van den Ziener ontving, als hij sprak van die herstelling, en hoe hij daarom in het hier gekozen of hem voorgehouden beeld de waarheid wil doen uitkomen, dat voor Gods almagt geen ding onmogelijk is, dat God ook wat dood is levendig kan maken, een volk dat vernietigd schijnt, weêr in het aanzijn roepen. Dat is, dunkt mij, de

duidelijke strekking van het ‘gezigt’, en daarop had toch ook wel, ja daarop had in de eerste plaats tot regt verstand van den tekst mogen gewezen worden. Maar volstrekt willekeurig achten wij het, er een beeld in te vinden van ‘de geestelijke herstelling des zondaars.’ Dat had misschien geheel op het laatst, als tot toepassing, kunnen komen; maar de auteur had niet moeten voorbijzien, dat de Profeet niet het ‘individu’, maar ‘zeer vele beenderen’ en ‘een gansch zeer groot heir’ vóór zich zag. Bij de overbrenging had het gezigt eerst moeten voorgesteld worden als beeld van de herstelling des menschdoms, ‘dood door de zonden en de misdaden’, zoo als die door Christus is tot stand gebragt, en dan eerst als beeld der herstelling van den zondigen mensch. Maar vooral het wonderbare, het onbegrijpelijke, het ongeloofelijke van die herstelling - een leven uit den dood - had door de geheele preek op den voorgrond moeten treden. Dan was in waarheid de tekst behandeld. Dat versta men nu echter niet zóó, alsof het in de preek ware voorbijgegaan. Integendeel, op treffende wijze wordt, blz. 229 en vervolg., het nieuwe leven des Christens als een leven uit God, gewerkt door de kracht van Gods geest, voorgesteld, en gaarne geef ik den auteur den lof, dat hij op echt Evangelische wijze er van gesproken heeft. Mijne aanmerking geldt niet den inhoud van de preek, die zuiver Evangelisch en zoo zeer als eenige andere van zijne leerredenen, stichtelijk is, en dus zeker niet alleen ‘tot gevoel en verbeelding, maar ook tot hart en geweten’ spreekt. Doch wat wij vooral in eene preek mogen eischen, dat zij in onmiddellijk verband sta met den eigentlijken zin en inhoud van den tekst, dat, meen ik, wordt ook hier, even als in andere leerredenen van Van Oosterzee, te zeer gemist.

Ook in de achtste leerrede wordt een tekst uit het Oude Verbond behandeld, de onvergelijkelijk fraaije beeldspraak, Jesaia XXVIII: 23-29. Jammer, dat de schoone tekst door den auteur, ik zeg niet eens niet dieper opgevat, maar zelfs niet beter verstaan en begrepen is; dan hadden wij van het talent van Van Oosterzee zeker iets anders en iets meer voortreffelijks gekregen, dan hij ons hier gegeven heeft. 't Moge wat hard klinken, en toch neem ik mijne verklaring niet terug: de tekst is niet verstaan, voor de hoorders niet verklaard, en alzoo ook in zijn geheelen zin op de hoorders niet aangewend. Wat vinden wij in de leerrede? Zij

wordt al terstond in de inleiding geopend met de voorstelling van de velerlei ‘beproevingen’, het deel der menschen op aarde, en de aanwijzing hoe die, in het licht des Evangelies, ‘heilzame kastijdingen’ zijn, waarna als onderwerp der rede wordt opgegeven: ‘Gods handelwijze met zijne kweekelingen in de school der beproeving’, of, zoo als het, na eene korte toelichting van den zamenhang en zin van den tekst, wordt genoemd: ‘God, als de hemelsche Landman, in zijne handelwijze met kweekelingen in de school der beproeving’. En nu de tekst? 't Komt mij voor, dat de zin der beeldspraak duidelijk, maar nog al een andere is dan dien de Heer van Oosterzee er in heeft gevonden. Wij zien ons door Jesaia voorgesteld, hoe de landman in zijn werk met verstand en overleg pleegt te handelen, als ware het hem van God, de bron van alle wijsheid, geleerd, zie vs. 26. Omdat de landman ‘met verstand en overleg’ te werk gaat, handelt hij op onderscheidene wijze bij de verschillende deelen van zijnen arbeid. Vooreerst bij de bereiding van den grond, vs. 24; hij ploegt niet altijd door, d.i. niet zoo als de auteur het, blz. 254, doet voorkomen, als had Jesaia willen zeggen, dat de landman niet ploegt als zijn akker bezaaid is en zijn graan er op wast; daaruit, dat hij niet zóó ongerijmd handelt, kan kwalijk zijn verstand en doorzigt blijken; maar dit zegt hij: tot bereiding van den grond bezigt hij niet alleen den ploeg, maar ook de egge. Vervolgens toont de landman bij het zaaijen en planten van zijne verschillende gewassen op dezelfde wijze zijn verstand en doorzigt, daar hij ze, elk naar zijnen eisch, op onderscheidene wijze behandelt, vs. 25; het eene wordt gezaaid, het andere op rijen geplant, het andere langs den kant des akkers gezet; dit alles is op verwonderlijk fraaije wijze met de woorden van het oorspronkelijke uitgedrukt; 't wordt echter door den auteur in zijne tekstverklaring niet eens aangeroerd, en in de preek niet gebruikt. Het laatste bewijs voor het verstand en doorzigt des landmans ontleent de Profeet aan de verschillende wijze, waarop hij bij het uitdorschen van zijn graan te werk gaat, vss. 27 en 28. Dat nu Jesaia in dien telkens anders gewijzigden arbeid van den landman ons, als in een spiegel, de handelwijze van God voorhoudt, is duidelijk, en blijkt uit vss. 23 en 29. Zeer te regt kon dus ook God als de hemelsche Landman worden voorgesteld; maar ik begrijp niet, hoe Van Oosterzee, vol-

gens dezen tekst, kon ‘gaan spreken over Gods handelwijze met kweekelingen in de school der beproeving’, of hoe hij ‘naar aanleiding van het besluit en het begin van den tekst, die handelwijze eene treffende openbaring van Goddelijke majesteit kon noemen’. De tekst wijst zeer bepaald op de ‘wijsheid’ Gods, en wel zoo als die wijsheid zigtbaar is in de verschillende lotbedeeling der menschen. De landman, die bij al zijn' arbeid verstandig naar maat en tijd te werk gaat, geeft in dien arbeid een beeld van Gods handelwijze met de menschen, ook niet jegens allen, noch ook te allen tijde dezelfde, maar verschillende naar tijd, omstandigheden, behoeften, enz. Maar genoeg om mijn min gunstig oordeel over deze preek te staven, die, hoeveel goeds zij moge behelzen, zich in een' kring van algemeenheden beweegt, en zulks alleen omdat de tekst zijn eisch niet heeft gekregen, gelijk dan ook eigentlijk maar een gedeelte van het fraaije beeld in de preek is bewerkt, namelijk wat wij van het dorschen er in lezen.

Eene veel meer treffende leerrede is de negende in dezen bundel over Rom. VIII: 24-39, ‘de geloofsroem van den lijdenden Christen’. Eéne vraag! Was 't wel noodig, het onderwerp zóó te bepalen, dat de inhoud van den tekst beschouwd wordt als de geloofsroem van den ‘lijdenden’ Christen? Is 't niet de roem van ‘den Christen’, dien de Apostel hier uitstort, en zooveel hier van ‘lijden’ gesproken wordt, is 't niet het lijden, ja moet het niet zijn, in zekeren zin, ‘het lijden van iederen Christen?’ Het is toch niet enkel uitwendig leed, waarop de Apostel in den tekst doelt. Nu is er in de preek wel min of meer eene strekking om de heerlijke uitboezeming van Paulus als een woord enkel voor hen, die het leed der aarde ondervinden, te doen beschouwen. Maar geen onpartijdige zal zijne bewondering ontzeggen aan de verwonderlijke bekwaamheid van den auteur, die zulk een overvloed van stof in ééne preek weet zamen te vatten, en toch aan den anderen kant elk deel van den rijken tekst ter stichting der gemeente aanwendt. Vreemd intusschen is de wijze, waarop, blz. 280, de behandeling van dien zoo rijken tekst wordt verontschuldigd, ja, 't kan mij bijna spijten, dat Van Oosterzee zich door zijn vernuft kon laten vervoeren, om eene aanmerking neêr te schrijven als wij daar lezen: ‘Waar God Abraham uitleidde, om Zijn bedrukten vriend te versterken, daar wees Hij hem niet

op den Orion afzonderlijk, niet afzonderlijk op den Wagen of het Zevengesternte, maar sprak onbepaald: Zie opwaarts tot de starren, enz.' 't Was er immers om te doen, dat Abraham er van overtuigd wierd, dat zijne nakomelingschap ontelbaar wezen zou, als de sterren des hemels; de sterren van den Orion, of van den Wagen, of van welk ander sterrenbeeld ook, had hij kunnen tellen. Zulk een onjuist spel van het vernuft is indedaad eene vlek in het schoone stuk, welks lezing voorzeker elk Christelijk gestemd hart goed zal doen. Treffend is het gebruik, aan het slot der leerrede, van vs. 31 gemaakt; vooral het tweede antwoord op die vraag, blz. 306, 307, en inzonderheid die woorden: 'meent niet, dat gij eerst van uwe verkiezing zeker moet zijn, om te durven gelooven', enz., zijn, met zooveel ander goeds, treffende bewijzen voor het helder inzigt des auteurs in de Evangelische waarheid.

De tiende is eene preek, uitgesproken bij eene godsdienstoefening op Zondagavond, die te Rotterdam gedurende den zomer op eenigzins eigenaardige wijze is ingerigt, en ook een bijzonderen naam draagt. De Heer Van Oosterzee heeft er iets van gezegd in eene aanteekening op een dergelijk stuk, door hem in den allereersten bundel zijner uitgegevene leerredenen opgenomen. Gelijk dit laatstgenoemde een waar sieraad van dien eersten bundel is, zoo mag ook deze tiende leerrede met bijzondere onderscheiding genoemd worden. Zij vormt, ook van wege haren inhoud, een tegenhanger met dat vroeger uitgegeven 'Avondgebed'. Daar was het onderwerp: 'het onverhoorde gebed' naar 2 Cor. XII: 7-9: hier is het het verhoorde gebed van Elia of, zoo als de Heer Van Oosterzee zijne preek heeft getiteld, 'een avond op Karmel', volgens 1 Kon. XVIII: 41-46. Elia's gebeds-verhooring wordt als stellig verzekerd, geloovig verwacht, zigtbaar vertraagd, langzaam voorbereid, heerlijk geschonken, vrolijk genoten, met trekken, aan het tekstverhaal ontleend, voorgesteld en op hartindringende wijze bij den hoorder aangewend. Mogt ik mij ééne aanmerking veroorloven, 't zou deze zijn, dat het geheel in die zes punten wel wat veel verbrokkeld is.

De beide laatste leerredenen, de eene over Matth. XXII: 30^{b}, met het opschrift: 'den Engelen gelijk'; de andere, over Efez. II: 12^{a}, met het opschrift: 'Zonder Christus', wekken bij mij weder dezelfde bedenking, als ik reeds

tegen andere preken van den Heer Van Oosterzee opperde, dat haar inhoud niet beantwoordt aan den tekst, ja, voor een goed gedeelte, geheel daarbuiten omloopt. 't Is zoo, Matth. XXII: 30, zegt Jezus van de zaligen, dat zij den Engelen gelijk zijn, maar alleen tegenover de grof zinnelijke voorstelling van zijne Sadduceesche tegensprekers. De auteur heeft het in het eerste punt van het eerste deel zijner rede, blz. 343 en verv., aangewezen; ook wat blz. 348 en vervolg. gelezen wordt, mag nog in den tekst liggen. Maar wat wij nu verder in het tweede deel lezen van Engelen-reinheid, -liefde en -vreugd, daarvan vinden wij in den tekst niets; evenmin als wat in het derde deel van eene hoogere ontwikkeling als die der Engelen gesproken wordt. Ja, het leidt zelfs tot misverstand als wij, blz. 346, geschreven vinden: ‘de Engelen zijn kinderen Gods, en slechts zij worden hun gelijk, die “waardig geacht zijn”, dien naam te beërven - zoo spreekt Jezus, en leert, dat zij hier namaals zullen ophouden “zondige” wezens te zijn’. De waarheid van dit laatste zal wel niet ligt ontkend worden, maar wel dat het wordt uitgedrukt in dat: ‘zij worden waardig geacht’ enz., Luc. XX: 35, dat zeker niets anders beteekent, dan wat wij zeggen met ons: ‘zij worden verwaardigd’, vgl. Hand. V: 41, waar hetzelfde woord voorkomt. 't Zou zelfs tot bedenkelijke gevolgtrekking aanleiding kunnen geven, indien men, zoo als hier schijnt te geschieden, dat ‘waardig geacht worden’ wilde opvatten als een ‘waardig zijn’ in zedelijken zin. Voorts als wij vragen, of in deze leerrede ook ‘tot gevoel en verbeelding gesproken wordt’? - dan kan ik, in opregtheid, niet ontkennen, dat het wel wat te zeer het geval is. Ik beroep mij op hetgene wij lezen, blz. 347 en vervolg., van de ‘zonde, die doorgedrongen is in de rijen (reijen?) der Engelen’; van ‘de reinheid van het Paradijs, die daarboven heerscht zonder den kamp van Gethsemané’, - zoodat ‘de drie laatste beden van het Allervolmaak(t)ste (?) gebed er niet te pas komen’ (!); van die ‘uitmuntende geesten, die nog even jong zijn, als toen de morgensterren bij de grondvesting der schepping (?) het vrolijk lofgezang aanhieven, - wier menigte talloos is, maar nimmer gedund door den dood, en enkel toenemend door eene nieuwe daad van Gods eigene (?), scheppende almagt’ Is 't ook niet wat heel sterk als wij (blz. 349) lezen: ‘de dood was de vriend des Christens, maar een vriend, dien hij hier eens voor het eerst,

maar toen ook voor het laatst heeft gezien'? Vreemd is het ook, als men, terwijl de tekst niets anders leert, dan dat de 'gezaligden den Engelen zullen gelijk zijn', hier - trouwens naar eene zeer populaire, maar tevens zeer onbijbelsche voorstelling - gedurig leest, dat de gezaligden Engelen zullen zijn, en zelfs, dat 'Abraham een Engel is geworden', blz. 351, 352. Waarlijk, de auteur is de klip niet te boven gekomen, eene klip, bij de behandeling van zulk een onderwerp zoo hoogst gevaarlijk, om in het overgevoelige en sentimenteele te vervallen.

Wat nu de laatste leerrede aangaat, de inleiding, waarin wij eene soort van beklag vinden, dat ten onzent onder de Protestanten geen vastgestelde Advents-tijd wordt in acht genomen, zou mijne aandacht niet hebben getrokken, indien ik mij nog niet die preek over Maria in de 'Nieuwe Leerredenen' herinnerde. Maar deze bedenking - zij is trouwens op zich zelve onbelangrijk - is niet mijne eenige, noch ook mijne voornaamste tegen dit stuk. De woorden van den tekst luiden: 'Gedenkt, dat gij in dien tijd waart zonder Christus' en 'Paulus herinnert', zoo als trouwens duidelijk is, en door van Oosterzee wordt aangewezen, blz. 371, 'de Ephesiërs aan het (lees: den Efesiërs het) heidensche tijdperk, waarin zij vroeger geleefd hadden'. Volgens den tekst is dan ook het onderwerp der rede: 'Eene wereld zonder Christus' (blz. 373). Maar nu blijkt immers terstond dat, in plaats van den inhoud van het tekstwoord, iets geheel anders gegeven wordt, als de behandeling van dat onderwerp: eene wereld zonder Christus, aldus wordt gedisponeerd: 'wat de wereld "eenmaal" zonder Christus geweest is; wat zij "immer" buiten Christus zou zijn; hoe het mogelijk is, zelfs waar zij Christennaam en doop heeft ontvangen, "nog" zonder Christus te wezen, - ziedaar de belangrijke bijzonderheden, waarop onze beschouwing zich rigt. Met andere woorden, ik schets u de menschheid (lees: het "menschdom", menschheid is het Lat. "humanitas") zonder Christus; den mensch zonder Christus; den Christen zonder Christus!' Alleen de eerste van deze drie 'bijzonderheden' is hier op hare plaats. Al het andere is buiten den tekst, die toch het onderwerp der rede bepaalt, er aan toegevoegd. 't Zijn opmerkingen, tot welker mededeeling geene andere aanleiding was, dan alleen de klank van het woord des Apostels. Ik wil het verkeerde er van maar aan-

wijzen, om niet in herhaling te komen van het reeds vroeger geschrevene. Indedaad het kon den Heer Van Oosterzee geene moeite kosten, alleen over het eerste van die drie deelen eene stichtelijke leerrede te houden, en alzoo, in den strikten zin des woords, de Schrift voor de gemeente te verklaren en toe te passen, zonder er iets vreemds aan toe te voegen. Wat nu verder de uitwerking van dat eerste deel aangaat, waarin de redenaar het menschdom vóór Christus voorstelt uit de herinnering, die in ‘één' gechristend (?) Ephesiër (Trophimus namelijk), ontvanger (?) van den brief aan de Efesiërs’ moesten oprijzen bij het lezen van dit woord des Apostels; 't moge voor het vernuft van den auteur getuigen, 't is al te zeer het werk van ‘verbeelding’, en op de verbeelding der hoorders berekend. Bovendien is 't ten eenenmale onzeker, dat Trophimus mede ‘ontvanger’ was van den brief. Hij wordt er niet in genoemd, en wij weten van geene andere betrekking van hem tot Efese, dan dat hij, Hand. XXI, 29, ‘de Efesiër’ wordt genoemd; en evenmin als wij de overlevering waarschijnlijk achten, die hem tot een van de zeventig discipelen des Heeren maakt, even weinig grond is er voor zijne deelneming aan het leven der Heidensche wereld, zoo als het door Van Oosterzee, blz. 374 en vervolg., wordt voorgesteld. Ook de aankondiging van den inhoud van het tweede deel in eene reeks van vijf verschillende beelden, blz. 383, is zeer zeker in strijd tegen de eischen der eenvoudigheid en duidelijkheid; terwijl de inhoud van het laatste deel wel op vernuftige, maar zeker niet op ware wijze wordt opgegeven in dat: ‘de Christen zonder Christus’.

Het doet mij leed, dat ik mijne aankondiging van dezen bundel eindigen moet met het verslag van twee stukken, die zeker niet tot sieraad er van verstrekken. 't Is vreemd, dat de Heer Van Oosterzee juist deze heeft gekozen, om eene rij over 't geheel veel voortreffelijker leerredenen te sluiten. Alleen meen ik reden te hebben om er mij over te verblijden, dat zij, zoo als uit den bijgevoegden datum blijkt, tot een betrekkelijk vroeger tijdperk zijner homiletische werkzaamheid behooren, een tijdperk, welks onvolkomenheden hij, te oordeelen naar lateren arbeid, meer en meer te boven komt, en, zoo wij vertrouwen, geheel te boven zal komen. 't Zij echter hier nog eens herhaald: heb ik hier en daar menige bedenking

geopperd, menige aanmerking gemaakt, ik verzweeg nog veel meer wat tot lof van het geleverde kon gezegd worden. Wij nemen thans voor eene wijl afscheid van het preekwerk van den Heer Van Oosterzee, om ons te wenden tot dat van de Heeren Ten Kate en Van Koetsveld, en met eene vergelijking van het werk der drie kanselredenaars te eindigen.

Dr. J. VAN GILSE.

(*Het slot in het volgend Nummer.*)

Twee Hollandsche graven. Het geschiedboek en de overlevering.

Met voorbeeldelozen ijver en naauwkeurigheid, met vurige liefde voor de Wetenschap, verzamelen en rangschikken Duitschlands uitstekendste geleerden de bloemen van het Genie des volks uit de verschillende eeuwen. In Duitschland, en ook nog elders, heeft men opgemerkt en erkend, dat niet alleen de beroemde individuën, niet alleen de op zich-zelf werkende geest van deze en gene personen, begaafd zijn met genie - dat is, met ontvangende, verwerkende, beeldende en barende geestkracht: maar dat ook een volk, dat ook een maatschappij, in zekere tijdperken, met eene scheppingskracht bedeeld is, die zich in eigenaardige kunstformen uitspreekt en den gezamendlijken voortbrengselen zelfs van de onbeduidendste personen een bijzonder kenmerk eigent.

Wij, zonen der Negentiende Eeuw, zijn doorgaands te zeer ingenomen met de afgezonderde werking van het persoonlijk verstand, hetwelk niet meer aan algemeenen maatschappelijken invloeden pleegt te gehoorzamen, om groote waarde te hechten aan de onvoorbedachte verrichtingen en maaksels eener volksmenigte, die wij voor gemeen en dom houden, zoo lang ze door óns niet verlicht zijn. Ik twijfel of wij hier wél aan doen.

In Duitschland kan men ieder oogenblik mannen van ernst, geleerden en wijsgeeren, op plaatsen en in gezelschappen vinden, die men nog altoos, krachtens een verouderend wellevendheidsbeginsel, den fatsoenlijken man verbieden zoû. Reeds voor vele jaren doorkruisten de gebroe-

ders Grimm de bosschen van Germanië, voeren zijn stroomen af, beklommen zijn bergen, om uit den mond van den eenvoudigen veldbewoner de geschiedenissen des lands te hooren, in vormen gehuld, die wijd verschilden van de voorstelling, door de historische kritiek als de meest der waarheid getrouwe in het licht gesteld. De voortreffelijke vertaler van het Germaansche Heldenboek, Karl Simrock, luisterde den golven van den Rijn, en den echoos zijner bergen, met gretigheid de herinneringen af der lang verloopen tijden. Ginds zamelt de grijze Von der Haagen de berijmde volksoverleveringen bij-een; elders laat de onvermoeide D^{r}. J.W. Wolff, die ook ons vaderland met gelijke bedoeling bezocht, al de soldaten van het Groothertooglijk-hessiesch regiment zijns letterkundigen schoonbroeders, den Luitenant Von Ploennies, door zijn studievertrek defileeren, om uit hunnen monde te boekstaven, wat ieder hunner uit zijn ‘Heimath’ medevoerde. Verder, *im dorfe Ober-Ammergau*, staat de geleerde tooneelspeler Eduard De Vrient, leunend op zijn pelgrimsstaf, en woont, met sterk geboeide aandacht, de vertooning bij van een acht eeuwen tellend drama of zoogenaamd Mysterie, het *Passions-schauspiel*. In menige Duitsche stad zult ge voor het marionettentooneel, onder de oplettendste toeschouwers, een ernstigen bleeken man vinden, die met angstige naauwkeurigheid de vertooning opteekent; en weinige maanden later wordt u het *Casparle-Theater* in geïlustreerden druk door dezen of genen met roem bekenden professor aangeboden. Al wat in eigenaardige plastische vormen bloeit en geurt op den stam des volks, acht de Duitsche geleerde der afbeelding en registreering waard. Geen kinderspel is hem te onbeduidend, geen spreekwoord te alledaagsch, geen populaire melodie te eenvoudig, geen verhaal te wonderbaarlijk om ze onopgemerkt te laten - wanneer ze leven onder een groot gedeelte des volks. De populariteit is den Duitscher kenmerk en waarborg van belangrijkheid; en niet geheel ten onrechte. Die toon, die vorm, welke bij de menigte geliefd is, bewijst daardoor zijn weêrklank, zijn beeld, in het volksgemoed te hebben gevonden; en de bestudeering van dien algemeenen weêrklank, van dat veelvoudig beeld, leidt steeds tot volledige kennis van het wezen diens volks en van het feit-zelf, dat het in zich opgenomen heeft.

't Is waar, als voorwerp van dusgenoemde ‘liefhebberij’, als, overigens, beteekenisloze vruchten eener grillige fantazie,

werden de plastische en melodische uitingen van den volksgeest door velen, ook in ons midden, opgemerkt, en tot zekere hoogte geschat; maar ik geloof, dat over het algemeen tot heden de wordingsoorzaak dier verschijnsels nog niet genoeg beoefend en daardoor hunne waarde niet genoeg erkend is. Voor mij, als ik in zoo wijd om zich rond grijpende stoffe bescheiden mijn oordeel mag zeggen: indien men ál eene ‘beteekenisloze grilligheid’ kan waarnemen in de bijzondere geesteswerking van enkele individuën - ik twijfel of men, waar sprake is van de werking des Volksgenies, ooit met recht de uitdrukking ‘grilligheid’ kan bezigen. Ik geloof, dat op den grond van alle volksovertuiging, in het leven van ieder populair beeld, in den oorsprong van alle dusgenaamde sprookjens, sagen, en overleveringen in 't algemeen, een kiem van waarheid en redelijkheid verborgen ligt, die onzer waarneming tijdelijk ontsnappen kan, maar ernstige nasporingen zelden onvoldaan laat.

Liever dan te beproeven *a priori* een bewijs voor deze stelling bij te brengen, wil ik trachten, door een paar voorbeelden, de verdedigbaarheid van mijn gevoelen aan te toonen.

Ik kies tot dat einde twee schoone figuren uit de geschiedenis onzer Nederlanden. Ik zal een blik slaan op het wezen, de feiten en omstandigheden dier personen: aan de eene zijde volgends de voorstelling, die de Historische Kritiek er ons van levert; aan den anderen kant in het licht, dat er de Volksoverlevering op geworpen heeft: opdat ons blijke in hoe verre de overlevering, ook waar zij een tafereel schetst dat afwijkt van het stoffelijk gebeurde, gezegd kan worden in haar recht te zijn niet alleen, maar eene voorstelling te geven schitterend van waarheid in hoogeren zin, en aantrekkelijk door leerrijkheid.

Ieder kent de gebeurtenissen, waarmede het weelderig Volksvernuft de regeering en vooral het treurig einde stoffeerde van onzen ridderlijken Graaf Floris V. De heugenis wordt levendig gehouden door de jaarlijksche uitvoering van Vondels *Gijsbreght van Aemstel*; en hoe strijdig Vondels opvatting ook met de historische waarheid moog zijn - de populariteit van zijn *Gijsbreght* is een welverdiende hulde aan den grooten dichter. Gij kent dien Floris der overlevering, kwaadaardig en wellustig despoot als hij in zeker oogenblik geschilderd wordt. Langen tijd heeft men waarde gehecht

aan den letterlijken inhoud van een volkslied, dat meer dan een eeuw na Floris' dood zich voor het eerst liet hooren, en, in de taal der latere eeuwen overgaande, slechts toenam in grofheid van voorstelling, om eindelijk tot eene stuitende platheid van uitdrukking te vervallen.

Volgends dat lied, had de Graaf op een schoonen dag een zijner Baronnen, Geraert van Velsen namelijk, willen dwingen de bijzit des Graven te huwen; de Edelman had, met gepaste fierheid geweigerd zich aan dit bevel te onderwerpen, en de Graaf was dermate wegends deze keurigheid van zijn leenman in gramschap ontstoken, dat hij ‘in fellen moede’ met zeer onbehoorlijke woorden den Heer van Velsen voorspeld had, dat deze willends of onwillends des Graven ‘sleten schoenen’[1] dragen zoude. Hierop had de Graaf, toen Velsen inmiddels eene schoone jonkvrouw getrouwd had, den fieren Edelman met eene zending naar Henegouwen belast, en was naar Velsens kasteel gegaan, om de vrouwe zijns leenmans te verderven. Door de volvoering van dit boevenstuk rekende de Graaf zijne voorspelling verwezenlijkt te hebben. De Heer van Velsen, uit Henegouwen thuisgekeerd, besloot den overspeler te dooden, en voltrok weinig later dit opzet met behulp van Herman van Woerden, Gijsbrecht van Aemstel en anderen. Tot zóo ver de volksoverlevering, ter ongunste van den Graaf: maar als eenmaal de moord voltrokken is, dan komt zij in geheel andere stemming; het gaat haar ter harte, dat zoo schoone, begaafde Vorst door de hand-zelve van wie hij spijsde en kleedde gevallen is; zij vergeet de booze intrige en de gruweldaad, waarvan ze Floris beticht heeft - om het voor hem op te nemen tegen de ‘vloekgenoten’, en zich te goed te doen aan de doodstraf van Geraert van Velsen, dien zij, in een vat met spijkers gekuipt, door de stad Leyden laat rollen.

Ziedaar de overlevering, diep geworteld in den geest des volks; zoo diep, dat nog in onze dagen een te-recht beroemd Nederlandsch historikus het geweld, dat aan Velsens gade gepleegd zou zijn, ergends als waarschijnlijk voorstelt. De groote meerderheid onzer geschiedvorschers echter, met

1 Deze uitdrukking komt voor in de latere lezing van het lied; oorspronkelijk heette het: ‘Miin loddinninge suldi seker hebben.’

Scriverius en Vossius aan 't hoofd, rekenen deze voorstelling wijd verschillend van de waarheid. De historische kritiek heeft over 't algemeen uitgemaakt, dat Floris een edelaardig, ridderlijk Vorst was, tot eene laagheid, van welken aard ook, niet in staat. Wij vinden hem op menig tijdstip van zijn leven bewijzen gevend van vromen zin en ongewone liefde voor de nagedachtenis zijns roemrijken vaders; edelmoedig ten opzichte zijner vijanden, tot onvoorzichtigheid toe; mild en warm voor zijne vrienden; een beschermer en verdediger der verdrukten; een verlicht voorstander en gelukkig beoefenaar van kunsten en wetenschappen; een Vorst, die leefde voor de belangen zijns volks; wien het deerde, dat door de aanmatigingen van een meer en meer aristokratiesch voelenden adel, zijn ‘lieve poorters’ en dorpers benadeeld werden; die zich niet ontzag door zijn zedelijk overwicht de kleine dwingelanden op hunne kasteelen van zich afhankelijk te maken, ten einde vrijheid te hebben om het lot van den meer en meer tot ontwikkeling komenden derden stand te verbeteren; een schrander regeerder, een rechtvaardig rechter, een edel Vorst: hartstochtelijk bemind door de meerderheid zijns volks. De geknakte en vernederde heersch- en hebzucht der aristokratie, de voltrokken doodstraf van Velsens neef, die zich aan 's Graven Rechter vergrepen had, Floris' aansluiting bij Frankrijk, toen hem Engeland te-leur-stelde, dat, ouder en nieuwer gewoonte, heulde met de oproerige vazallen - ziedaar, naar het algemeen oordeel der laatste geschiedschrijvers, de aanleiding ter samenzwering. De Edelen schijnen dan ook ter waereld het voornemen niet gehad te hebben den Graaf te dooden; zij wilden hem eenvoudig in verzekerde bewaring stellen bij den Koning van Engeland, en den jongen Graaf Jan, Floris' erfzoon, als een Vorst ontvangen, dien zij naar hun hand zouden zetten, en die, als naast tot het bewind gerechtigd, den landzaten niet geheel onwelkom zoude zijn. 't Was eerst toen zij alom door de trouwe Gooilanders, Kennemers en West-Friezen besprongen werden, dat zij den moord des Graven boven hun eigen stellig verderf kozen, en, om hun oogmerk niet volkomen te missen, Floris doodelijk verwondden. Geraert van Velsen, de hoofddader, viel in handen des volks; en toch schijnt het bewijsbaar,[1] dat hij geen gewel-

1 Daar bestaan namelijk verscheidene brieven, waarbij de afkomelingen van sommige geslachten zich, ten opzichte van den regeerenden Graaf, verbinden, dat zij noch ‘Haren Ghysebrechte, die men hiet Heere van Aemestelle,’ noch ‘Haren Herman, die men hiet Heere van Woerden, noch Gheraerde van Velsen,’ noch één der genen, ‘die van hem (nam. van *hen*), commen zijn of commen zullen, emmermeer helpen, noch starken en zullen,’ en dat zij ze ‘zullen helpen houden.... vuyten lande.’ ‘Ghemaect’ ten jare 1303, dus 7 jaar na Floris' moord. Zie Van Mieris, *Charterboek*, Dl. II, bl. 27 en volg.

digen dood gestorven is; het vat met spijkers heeft zijn oorsprong aan een verkeerde vertaling van Bekaas uitdrukking *rotatus* te danken,[1] waarmede deze bedoelde *op een rad gelegd*.

Al de tijdgenoten van Floris komen over-een in het prijzen van zijn voortreffelijk charakter, en noch Melis Stoke, noch de Egmonder Prokurator, noch Jan van der Beke, gewagen met een enkel woord van de onteering der Vrouwe van Velsen, veel minder van de grove aanleiding daartoe. De Ongenoemde klerk van de Lage Landen bij der Zee,[2] die Grave Willem V, uit het Huis van Beieren, ‘synen geduchten ende genadigen Lantsheer’ noemt, spreekt er evenmin van, en deze schrijver kon geen belang hebben om de helden uit een verstorven Gravenhuis te sparen, maar zoû in tegendeel, als vriend van het geslacht der Renessen[3], Floris' euveldaad zeker niet met stilzwijgen zijn voorbijgegaan - daar Jan van Renesse, ten gevolge van zijn betrokkenheid in de samenzwering tegen Floris, des lands was uitgebannen, toen hij vluchtende zijn dood vond in de Lek. Alleen de Brabantsche schrijver der Chronijk van Velthem, die, 't is waar, nog tot de eerste helft der XIVe Eeuw behoort, zegt ‘van sommigen’, maar niet uit Holland, vernomen te hebben,

> ‘Dat om een Vrouwe quam,
> Dat men hem sijn leven nam,
>
> Die wijf was een van sinen Baroene.’[4]

Nu, het deswege uitgestrooid gerucht kleedde zich dan ook, gelijk wij gezien hebben, honderd jaar later in de form van een volkslied.....

1 Zie de Lat. Beka p. 99, en de Aant. van Buchelius, alsmede Scriverius *O. Batavien*, bl. 279.
2 De Heer De Windt gelooft, dat het Philippus a Leidis geweest is, die onder dezen naam de bekende belangrijke Neêrlandsche Chronijk geschreven heeft.
3 Zie de Inleiding van Van Mieris tot de genoemde Chronijk.
4 Bl. 202.

‘Maar waarom,’ voert men mij wellicht te gemoet, ‘waarom aan de overlevering in 't algemeen dan zoo veel waarde gehecht, wanneer uit het eerste door u aangehaalde voorbeeld blijkt, dat de overlevering met de historische waarheid geheel in strijd kan zijn?’

Dit laatste echter heeft, geloof ik, nog niet uit mijne mededeeling gebleken. Neen, de Volksoverlevering is nimmer, is ook hier niet *geheel in strijd* met het Geschiedboek.

Ware Floris een Vorst geweest, die, zoo als Philippus a Leidis van Willem V getuigt, zich onderscheiden had als een ‘neerstich beschermer van der vrouwen eere ende suyverheyt’[1], een Vorst als Karel de Stoute - de Traditie zou hem geen misdrijf van den aard als het genoemde hebben toegedicht. Dit maakt de sage van Floris V belangrijk, dat de Traditie er als een onverzoenlijke Nemezis in optreedt, en nog eeuwen na de dood van den overigens voortreffelijksten man wraak neemt over de deugd, die hij geschonden, over de onschuld die hij verdorven heeft; door met den vinger op eene smet zijner persoonlijkheid te wijzen, die noch de vleugel des tijds, noch de wierook zijner bewonderaars in staat is te doen verdwijnen. Want is Floris al niet schuldig aan de boosaardige beleediging zijns Leenmans, die hem in het volkslied verweten wordt, en die zelfs Hooft in zijn Geraert van Velsen hem ten laste legt - D^{r}. Arend zegt te recht, hij is van ontucht niet vrij te pleiten[2]. De weelderige partijen met Jonkers en Jonkvrouwen in den Haarlemer Hout op den huize ten Vogelensang, leidden tot uitspattingen; en is de Traditie, bloeiende onder de toejuiching der opkomende burgerlijke aristokratie der laatste eeuwen, te ver gegaan met, naast Machteld van Velsen, eene dochter des Graven van Benthem, twee dochters uit den huize van Heusden, en andere schoone slachtoffers zijner losbandigheid op te sommen - de wakkere Witte van Haemstede blijft, ondanks het pleidooi van Bilderdijk, de zwakheid zijns vaders voor de nakomelingschap getuigen, en zoû blozen, meer van schaamte dan van gramschap, over de wreede karikatuur die de Traditie na eeuwen nog van Floris geleverd heeft.

1 Zie Gouthoeven, bl. 391.

2 ‘Van dartelheid en wellust heeft men te vergeefs getracht hem vrij te pleiten.’ Arend I^{2}, bl. 377.

Ik ga over tot het tweede voorbeeld, dat ik uit onze geschiedenis putten wil, om den waren aard der volksoverlevering van wat naderbij te leeren kennen. Ik verzoek mijn lezers mij te volgen naar Frankrijk. Wij zijn in het eerste vierde der Tiende Eeuw. Karel de Eenvoudige, Koning van Frankrijk en Lotharingen, schijnt de laatste der Koningen uit dat stamhuis te zullen zijn, hetwelk door een stouten overweldiger op de puinhoopen van het saamgestort paleis der Merowingers gevestigd was, om slechts twee eeuwen later voor de schranderheid en den krijgsmoed van een nieuwen overweldiger te bukken. De Karolingische zon neigt ter kimme. Hugo Capet doet zich, als een gewapende Orion, reeds op in het diepe blaauw der toekomst. - Op een veld, in de nabijheid van Soissons ter dagvaart gekomen, hadden al de vergaderde Leenmannen des goeden Konings, dien men ook *Carolus follus* genoemd vindt, stroohalmen gebroken en hem voor de voeten geworpen, ten teeken, dat zij hunne gehoorzaamheid hem opzeiden. De Koning bleef alléen staan te midden van het eenzaam veld[1].

De drang der Noormannen, met geen goud in gifte, noch landen in leen, op den duur te keeren - de weêrgaâloze stoutheid en onbeschaamde eischen zijner vazallen - de minachting zijner onderdanen - de gewapende aanspraak op zijne kroon door Robert, Hertog van Frankrijk, dreven den onnoozelen Koning, omringd van vleiers en bedriegers, uit zijn vaderland, naar Lotharingen, dat na de dood van Keizer Lodewijk het Kind aan hem was vervallen, en waar hij, in spijt der vijandigheid van Giselbrecht, Hertog van Brabant, toch nog oprechte voorstanders en vrienden onder de Edelen telde. De schrik dreef den Koning noordwaards heen, en, half strijdende, half vluchtende, achtte hij zich eerst in veiligheid op het Kasteel van Bladel, in de tegenwoordige Provincie Noord-Brabant. Vooral op aanraden van zijn gunsteling Hagano, een man van geringe afkomst en laag charakter, die slechts zijn eigen grootheid zocht, en om wiens wille de Koning zich vele vijanden gemaakt had, was Karel willends hier zijne verbrokkelde macht zoo veel mogelijk te herstellen, en te pogen een leger te velde te brengen, in staat om Robert het hoofd te bieden, die reeds openlijk dong naar Frankrijks Koningskroon. In dit uiterste wendde de Koning

1 Burette.

het hopend oog naar de blonde zonen van Friesland en den Rijn, en onder de genen wier hulp hij inriep en van wier heldenhand hij dienst wachtte, behoorde ‘zekere getrouwe Diederik’, welken Karel van de boorden des Vliemeers tot zich riep. Dezen Diederik deed hij, den 15^{n} Juni des jaars 922, de gifte der Kerk van Egmond met vele omliggende goederen,

‘Metten dienstluden, diere in sijn al

Met bossche, meersche (beemden), water ēn weide;’

terwijl tevens bij dit charter de getrouwe Diederik in het bezit der goederen bevestigd wordt, welke hem erfelijk toekomen. In de plaats van den Kancelier van Lotharingen, Aartsbisschop Rutger, welke deze gifte van Karel den Eenvoudige had moeten zegelen en teekenen, daar het tegenwoordig Holland tot aan den Vliemond onder Lotharingen behoorde[1] - zien wij onder het charter den Graaf Haganozelf als notarius fungeeren. Het oogenblik, waarin de gift geschiedde, de verwarde toestand van Karels staten, de gewoonte, dat een Hoog Officier van 't Hof een afwezig Kanselier verving, maakt dit zeer natuurlijk, en verklaart volkomen de plaatsvervanging des Aartsbisschops, dien Hagano zorg draagt onder den giftbrief te vermelden.

Ziedaar dan het erflijk en vrij bezit gekonstateerd van een aanzienlijke streek lands in de provincie, die eenmaal haar naam aan onzen Staat zoû schenken - het erflijk en vrij bezit door dien Diederik, met wien we gewoon zijn onze eigenlijke Staatsgeschiedenis aan te vangen[2]. Het was op

1 Na den dood van Lotharius (II), in 869, verdeelden Lodewijk de Duitscher en Karel de Kale Lothrijk onder zich, volgends een daarvan nog gedeeltelijk aanwezig verdrag (Miraeus, aangeh. bij Batkens, *Trophées du Brabant*, Preuves 7, en V. Mieris, *Charterboek* I, 24), waaruit blijkt, dat Karel o.a. vier Graafschappen in Brabant en het derde deel van Friesland bekwam. In 879 echter noodzaakte Lodewijk de Jonge zijne neven Lodewijk en Karloman, kleinzoons van Karel den Kale, hem ook dat gedeelte van Lotharingen af te staan. Lodewijk de Jonge werd opgevolgd door zijn broeder Karel den Grove, die, in 888 van de regeering vervallen verklaard, zijn neef Arnold, bastaartzoon zijns broeders, tot opvolger had in 't Keizerrijk. Deze Arnold wist te bewerken, dat het Rijk van Lotharingen uit zijn deelen hersteld, en een van hem zeer beminde bastaart Zwentibold als Koning erkend wierd. Dezen laatste volgde in 900 de wettige zoon zijns vaders op, Keizer Lodewijk het Kind, de onmiddelijke voorganger van Karel den Eenvoudige.

2 Men zie een en ander, des noods, nader gestaafd in een stukjen, get.: *De Giftbrief van Koning Karel aan zijn getrouwen Diederik*. De oud-Hoogleeraar Tijdeman heeft, sedert de aanmerkingen, waarmeê hij dit opstel in de *Letteroefeningen* begroette, en sedert het andwoord, dat er van mij op volgde, zich, blijkends het XIIIde Dl. der *Geschiedenis* van Bilderdijk, met de stoffe wat meer *à loisir* beziggehouden, en gaat voort, schoon niet op de vroeger aangevoerde gronden, te beweeren, dat die giftbrief van het jaar 922 niet zoo belangrijk is als ik beweerd heb. Mijn misgreep is hieraan wel voornamelijk te wijten, dat ik, volgends den anders zoo gracieuzen Professor, een ‘illogische onjurist’ ben. Intusschen - ik zoû in herhalingen moeten vervallen, indien ik mijne meeningen op nieuw wilde staven. Ik zal slechts twee zaken hier opmerken. Vooreerst, dat ik met den Dirk van 922, en niet met Gerolf of een ander *begin*, dewijl de betrekking van deze tot onzen Dirk niet bekend is; en dewijl een regeertijd van 67 jaren (922-989), mij voor twee Graven lang genoeg toeschijnt, om Dirk in 922 den Eerste te blijven noemen, al ontvalt hij ons in 863. Ten tweede, dat ik niet zie, hoe het blijkt uit het doorhakken van den Gordiaanschen knoop door Graaf Floris III in het jaar 1174, die het verschil van Abt Wijbold en Dodo, Berwouts zoon, beslechtte, dat Dirk I slechts tot advokaat van Egmond bij den giftbrief van 922 benoemd wordt. Dirk den Eerste werd zoo zeker de Kerk en goederen *in vollen eigendom* geschonken, dat Abt Florens in 1303 (ten spijt van alle zeer ‘logische’ en zeer ‘juridische’ kritici van deze en de vorige eeuw) zich geenszins, ter handhaving van de latere eigendomsrechten der Abdij, beroept op het algemeen kanoniek recht, maar op de ‘echte brieven van den Eersten en Tweeden Grave van Holland’, en hierop, dat al het land, ‘door den Negenden Grave van Holland aan den Paus VRIJWILLIG opgedragen was.’ Jan van Leyden, bl. 87.

een eervolle wijze, dat Dirk den Eerste, bij zijne overige bezittingen, waartoe wellicht ook het leen van een grooter gedeelte onzes Vaderlands behoord heeft, de schenking van dat Egmont gedaan werd, waar de Noormannen en Denen zoo menig maal hunne roofzucht hadden bot gevierd, van dat Egmond, waar de Koninklijke geloofsverkondiger, Adelbert gearbeid had en gestorven was, en waar Dirk een post vond, zijns krijgsmoeds, en zijner Godvrucht waardig; hier bewaarde zijn dapperheid den sleutel des lands, tegenover de vijanden uit het Noorden, waartoe ook de Friezen van gene zijde van 't Vlie te rekenen waren; hier grondvestte hij die Egmonder stichting, welke, als Benediktijner Abdij, gedurende al de Middeleeuwen, om strijd met de Utrechtsche Kathedrale School[1], de stralen van kennis en beschaving over het land en den vreemde deed uitgaan.

Toch was dit feit voor de Volksoverlevering niet belangrijk, niet dichterlijk-wijsgeerig, niet veelomvattend genoeg, dan dat ze zoû verzuimd hebben 't op hare eigenaardige wijze te

1 Zie de allerbelangrijkste door de *Académie royale de Belgique* bekroonde Verhandeling *De l'instruction publique au Moyen âge* van mijn geachten vriend Stallaert, bl. 82.

verwerken, te verbreeden en te kleuren. Zij deed met het charter van Karel den Eenvoudige het zelfde wat de dichter onzer dagen met eene stoffe doet, die hij poëtizeert.

Ziehier hoe zij onze Staatsgeschiedenis aanvangt.

In den jare 863, als Koning Carel de Caluwe van Frankrijk gekomen was in Brabant in eene plaats geheeten Bladelle op de Kempen, om aldaar een algemeene dagvaart te houden tot bescherming zijner landen, die alstoen in vele plaatsen van de Denen en Noormannen verwoest en vernield waren, zoo zijn er vele Heeren, Princen en Vorsten, geestelijk en waereldlijk, uit Duitschland en Frankrijk tot de voorzeide dagvaart gekomen. Paus Ioannes de Achtste, te dier tijd te Ments op den Rijn wezende, heeft er ook zijn Legaat naar toe gezonden. Desgelijks is daar gekomen de edele Heer en Graaf van klein-Troye, dat is van Sancten (Zanten), gelegen op den Rijn, tusschen de steden Nuys en Cleve. Deze Graaf van Sancten heette Hagano of Hagene en was de zwager van Koning Lodewijck van Duitschland en van Sigisbert Hertog van Aquitaniën of Gaskongiën. Welgemelde Graaf Hagano bracht daar met zich zijner zuster Mechthildis der Hertoginne van Gaskongiën beide zonen, van welke de oudste was geheeten Walgerus[1], Grave van Teisterbant, en de jongste Theodoricus of Diederick. Deze Diederick was een vroom Ridder, altijd bereid zijn leven te wagen voor het heilige Christen geloove, die dikwijls met zijn vader Sigisberto veel schoone feiten van wapenen aangerecht ende victorie verkregen had tegen de ongeloovige Heidenen ende Saracenen, die alstoen de landen doorliepen en deden groote schade en verdriet; waarom dat hij ook wel gezien was in des Konings Carels hof.

De eerzame Graaf Hagano nu begreep, dat het tijd werd den Koning te verzoeken, de diensten van dezen Diederick te beloonen en hem gelegenheid te geven zijn krijgsmoed verder ten toon te spreiden. Zoo vereenigde hij zich dan met den voorzeiden Legaat des Pausen en zij verzochten van Koning Carel den Caluwe, dat hij den meergenoemden Diederick met het geheele land, genaamd Hollant, en een deel van Oost-Vrieslant, tot aan de Riviere de Lauwers toe, begiftigen wilde. Welke bede van Heer Diedericks oom, Hagano, en van den Pauselijken Legaat voorzeid, bij den Ko-

1 Deze Walger van Teisterbant is ook historiesch bekend.

ning een zoo goed onthaal vond, dat hij des Hertogen zoon van Aquitaniën niet alleen het voormelde Graafschap opdroeg, maar hem bovendien tot vrouwe gaf zijne nicht Gena of Genna, eene kleindochter van Koning Carel den Groote en dochter des Konings van Italiën. Ook gunde de Koning den Grave van Hollant te voeren het volle en waarachtige wapen van Chilperick II, Koning van Frankrijk, den grootvader van onzes Graven meer-bet-oud-over-grootvader: zijnde een gulden schild, en daarin een roode leeuw, getongd en geklaauwd van lazuur. Een leeuw - en wel te recht: want de voormelde Chilperick stamde, gelijk zijne vaderen, de Fransche Koningen, uit dat edel bloed der dappere, schoon ongelukkige, oude Trojanen, en wel uit Priaem, die bekend staat als Eerste Koning van Frankrijk.

Toen dan nu onze Graaf Dierick met een land, een vrouw en een wapen voorzien was, geleidde hem Carolus Calvus in persoon binnen Hollant en Vrieslant, om den nieuwen Graaf van het volk te doen huldigen. Maar de Koning had, met de begiftiging van Haganoos neef, buiten den waard, dat is buiten den Heere van Egmont, den Burggraaf van Leyden en den Heere van Valckenburch gerekend, wier voorouders al lang vóor Grave Dierick in deze gewesten gevestigd waren. Die edele mannen wilden van Dirk den Gaskonjer, al werd hij ook door Koning Carel den Caluwe geïntroduceerd, niets weten; zij trokken vromelijk tegen den nieuwen Graaf en zijn patroon te velde, en konden eerst door een bloedigen slag genoodzaakt worden hem voor wetachtigen Heer te ontvangen.

Nog is de overlevering niet ten einde van haren adem; zij laat, als de Koning weêr naar Frankrijk vertrokken is, de onrustige Friezen in overleg treden met dat gedeelte der Hollanders, hetwelk nog heimelijk tegen den Aquitaniër wrokte, ondanks zijne Trojaansche herkomst; en het volk begon 't hem zoo lastig te maken, dat hij even in Frankrijk zijn oom den Caluwe ging raadplegen wat te doen. Deze zond oogenblikkelijk een paar Ambassaten met een minnelijk schrijven aan den voormelden Paus Ioannes VIII, die nog altoos te Ments was, en vroeg hem om raad. De Paus scheen *Livius* gelezen te hebben; want hij bediende zich van het zelfde middel, dat, volgends dien schrijver, door Tarquinius Superbus bij dergelijke gelegenheid was aangewend: hij sneed den minlijken brief des Konings aan lange reepen

en scheurde vervolgends van die reepen het éene einde af; des avonds ging hij met de gezanten in zijn tuin, waar vele boomen stonden, klein en groot; toen nam de Paus een zwaard en hieuw de toppen af van al de groote en van enkele der kleine boomen. De gezanten begrepen hier niets van, maar verhaalden den Koning wat zij gezien hadden. De Koning vatt'e des Pausen meening, trok met Diederick, aan het hoofd van een groot leger, in Hollant, deed de belhamels van den opstand te schemeravond vatten en des anderen daags onthoofden, ten aanzien van al het volk. Toen het volk zag, dat het den Koning ernst was, vielen zij hem en den Grave te voet, kregen gratie en hebben den Graaf op nieuws ontvangen. Aldus is Dierick, Sigisberti des Princen van Aquitaniën zoon, geworden eerste Graaf van Hollant en Heer van Vrieslant, door gifte van Koning Carel voorzeid, hem daaraf gevende een opdracht-brief, met des Konings gulden vingerling bezegeld, in forme en van woorde te woorde, als door den eerwaardigen Graaf Hagano is opgesteld.[1]

Hoe vele historische ongerijmdheden, wat tal van anachronismen en andere onregelmatigheden hier ook op elkaâr gestapeld schijnen - toch behoeven wij niet te wanhopen eene hoogere beteekenis in deze *sage* en de meeste harer onderdeelen te ontdekken. Meent gij, dat een volk, hetwelk zich krachtig, moedig en rijk voelt, en in zijn hart het bewustzijn eener glorierijke toekomst draagt, zich zoû hebben kunnen te vrede stellen met zijn oorsprong te ontleenen uit de baatzuchtige gifte eens onnoozelen voortvluchtigen Konings; gifte, door de nood hem afgeperst? Neen, het volk zoû dien zwakken Koning en zijn lagen hoveling Hagano nimmer erkend hebben, al ware de historische kritiek reeds drie vier eeuwen vóor Douza en Scriverius ontwaakt, om het onechte jaartal 863 tot het eenig mogelijke in den giftbrief, tot 922, op te voeren. In de eeuwen, die van het monarchistiesch beginsel doortrokken waren, kon, naar het oordeel des volks, de Graaflijke Soevereiniteit ook niet door een onaanzienlijken krijgsman, den zoon van een halven barbaar, door een ‘zekeren’ Diederik, al was hij dan

1 Zie de folio *Cronijcke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant* (1517) en de *Chronijck ende Historie van dat Edele ende Machtighe Gheslachte van den Huyse van Egmont, ligghende in Noort-Hollant* (te Alkmaar verscheen in 1771 de ? ste Druk).

ook een ‘trouwe’ Diederik, gevestigd wezen. Van hooger afkomst moest het Vorstenhuis zijn voortgekomen, dat Ridders en Veldheeren en Regeerders als een Willem den Eerste en den Tweede (den Roomsch-Koning), als een Floris den Vierde en Vijfde, kon voortbrengen.

Uit Frankrijk, uit den Franschen Koningsstam was de twijg van Hollands Graven gesproten. Uit Frankrijk: er is waarheid in, mijn Lezers! Koning Dagobert had in de eerste helft der Zevende Eeuw de eerste Christelijke kapel in Utrecht gesticht en den grond omgewoeld, waar Willebrord en Bonifacius in zaaien zouden; met het Christendom werd de grond gelegd tot eene nieuwe tot dusverre ongekende beschaving, van welker aanvang het begin der volksgeschiedenis, naar het besef der natie, moest dagteekenen. De stichter van het groote Frankische Rijk, de Koning van Frankrijk en eerste Keizer der nieuwere historie, Charlemagne, de bouwheer van het Nijmeegsche Valkhof, gaf vastheid en duurzaamheid ook ten onzent aan de nieuwe orde van zaken, die voortaan harer ontwikkeling zeker was. Dit, voor het innige volksleven en de bepaling der volksherinneringen in 't algemeen.

Wat nu de staatsinrichting betreft - de schepping van het volkomen georganizeerde leenstelsel: het volk kon (als ik zeide) aan dien onnoozelen Koning niet denken, als aan den eerste van wien bleek, dat hij zijnen vazal de kusten van Holland, in vrijen eigendom geschonken had, onder uitdrukkelijke bevestiging van de erfelijke rechten des begiftigden. Het volk had behoefte om ten minste op te klimmen tot dien laatsten Keizer, en Koning van Frankrijk, die eenige schittering van Karolingische Majesteit had weten te bewaren. Het schreef daarom zonder aarzelen Karel den Kale, den insteller van het geregelde Graafschap in Vlaanderen en grootsten vervorderaar van het feodale stelsel, den giftbrief toe, waarmeê het onze historie aanvangt: volkomen in overeen-stemming met den gang der algemeene geschiedenis!

En de bijzonderheden? - Die Paus Joannes VIII, die een jaar of tien vóor zijne verkiezing tot opperhoofd der Kerk zich de tiaar uit de handen onzer volkstraditie moet laten welgevallen - van waar dat hij zijn rol speelt in onze geschiedenis?

De volksgeest der middeleeuwen, men weet het, verkeerde onder den voortdurenden invloed van het godsdienstig ele-

ment: de groote krijgstochten waren kruisvaarten; de reizen - pelgrimaadjes; de kunstwerken - hymnen en kerkvercieringen; de Koningen - tot zekere hoogte priesters; de machten - uit God en levend door zijne genade; de wetten der Kerk - de grondslag der wetten van den Staat: hoe zoû, bij de stichting van het nieuwe Graafschap, de Kerk niet door haar opperhoofd vertegenwoordigd geworden zijn? - Zij moest het door Joannes VIII, niet door den in 863 regeerenden Paus - om dat Joannes VIII Karel den Kale tot Keizer gekroond heeft, en het volksgenie harmonie wilde brengen in zijn tafereel en samenwerking mogelijk maken onder zijn hoofdfiguren. Bovendien te Troyes (in Frankrijk) heeft Joannes VIII een Koncilie gepraezideerd - hoe wilt gij dat hij uit zoû blijven, als de Graaf van Troje, Hagano, zelf wordt opgevoerd, en natuurlijk geheel in over-eenstemming en met de zelfde bedoelingen handelt als de Paus?

Die Hagano of Hagene, Graaf van Troje? 't Is niet de eenige keer, dat hij in de volksoverlevering genoemd wordt. Het Nevelingenlied, in zijne Nederduitsche rhapsodiën der vroege middeleeuwen, had zijn Diederik en zijn *Hagene*, Hagene van Tronje - hoe zoû men Diederik, den man der geschiedenis, niet gaarne een Hagene van Trojen ter zijde gesteld hebben?

Wat de Tarquijnsche pantomime betreft, die men den Paus laat voltrekken - 't is niet zoo redeloos, dat men den bijzonderen vertegenwoordiger van het autoriteits-beginsel de raadgeving toeschrijft het verzet tegen den Soeverein te smooren, door de hoofden van den opstand te treffen; en de strijd van den Graaf met zijne nieuwe vazallen is slechts een zinnebeeld van het onderling schokken der staatsmachten, dat zich op iedere bladzijde der geschiedenis van het menschelijk geslacht voordoet, het zij feodalisme of konstitutionalisme den grondslag van den staatsvorm uitmaakt.

Ik hoop later door een nog sprekender voorbeeld mijne meening aangaande de hooge beteekenis der volksoverleveringen toe te lichten en te steunen; ik hoop eenmaal een oogenblik van studie te wijden aan het beeld van den krijgsman en wetgever, den geleerde en Christen-Koning, die in de Middeleeuwen optrad - gelijk de held in eene tragedie, wanneer het eerste bedrijf bijna is afgespeeld - om een onvoorzienen en alles afdoenden invloed op de handeling te komen oefenen, waarvan hij voortaan en leider en middel-

punt zal zijn: Karel de Groote, beschouwd híer als historiesch persoon, dáar als hoofdfiguur van eene reeks dichterlijke overleveringen, die niet minder rijk aan feiten zijn dan de geschiedenis-zelve, en die, even als de geschiedenis, zich kenmerken door eene blijkbare harmonie harer onderdeelen, zal, geloof ik, afdoend bewijzen, hoe de Traditie nooit een feit op zich-zelf en buiten verband met andere feiten opvat; hoe zij, langs redelijken weg, gewoon is de feiten te kompleteeren tot volledige wijsgeerige voorstellingen en aesthetische kunstgeheelen. Zij licht Karel den Groote uit de Historie, om hem op een pedestal te verheffen, als de vertegenwoordiger van den geheelen maatschappelijken toestand, dien hij in het leven geroepen en waaraan hij vele eeuwen bestaans, hoewel niet zonder schokken en kleine omwentelingen, verzekerd had; zij stelt hare helden niet voor op een bijzonder oogenblik, maar *en resumé*, onder den invloed van geheel hun leven, en verrijkt met de eigenschappen, waarvan zij slechts de *kiemen* in zich droegen.

Eerbiedigen wij die hooge vormkracht des volks; hangen wij niet aan het uiterlijke; wachten wij ons de overlevering van velen te verwerpen, al schijnt zij op het eerste oogenblik schuldig aan beteekenisloze grilligheid! Het is God, die werkt in de volken, gelijk hij werkt in de redeloze voortbrengsels der minder verhevene natuur. Hebben de geleerden eenheid, verband en harmonie bespeurd tusschen de kruiden en de dieren, tusschen de vruchten van het stof; de tijd zal komen, dat de eenheid, het verband en de harmonie tusschen de voortbrengsels van den geest der volken helder zal uitschijnen, en menig sprookjen een niet minder eervolle plaats in de kategoriën der Wetenschap zal innemen, dan het edelst natuurvoortbrengsel in het kabinet van den fyzikus gewezen wordt.

23 Febr. 1852.

J.A. ALBERDINGK THIJM.

Soesoehoenan Mangkoerat Mas[1]. (Pangerang Depati Anom.) Java 1708.

Eene inleiding.

Bij de levendige belangstelling in alles wat tot onze Indische koloniën betrekking heeft, welke sedert de laatste jaren in Nederland heerscht, mag het inderdaad bevreemding wekken, dat de geschiedenis van de vestiging en uitbreiding onzer heerschappij in het Oosten, nog zoo weinig gekend en zoo schaars beoefend wordt. En toch kan, naar ons inzien, geene geschiedenis des Vaderlands op volledigheid aanspraak maken, wanneer niet die der Nederlanders buiten Europa in hare lijst is opgenomen.

De Hoogleeraar van Kampen, die dit onderwerp in een afzonderlijk werk heeft behandeld, heeft daardoor getoond de door ons uitgedrukte meening te beamen, althans het gewigt van de geschiedenis onzer koloniën naar waarde te beseffen, en wij wenschen van harte, dat de bouwstoffen, door hem en vroegere schrijvers bijéengebragt, weldra door eene bekwame hand geordend en geschikt, en als integrerend

1 Een lief en geleerd vriend, wiens hulp we inriepen tot het opsporen der stoffe voor eene Nuts-verhandeling, had de goedheid den vinger te strekken naar de vijf lijvige en duffe folianten van Valentijn, en ons opmerkzaam te maken op de episode, welke hierbij het publiek wordt aangeboden. - We achten 't ons ten pligt en genoegen, hem daarvoor opentlijk de hulde onzer erkentelijkheid te brengen.

deel der nederlandsche historie daaraan vastgehecht mogen worden.

We kunnen en willen niet veronderstellen dat het minder gunstige licht, waarin ons voorgeslacht, bij de beschouwing zijner daden in andere werelddeelen, welligt mogt verschijnen, onze historici, wien het toch slechts om waarheid te doen moet zijn, zoude afschrikken van de vervulling van dit te lang onbevredigd geblevene desideraat. - Moge de geschiedenis der O. Indische Compagnie - of van hare dienaren in Indië - ook weinig geschikt zijn, om ons nieuwe bijdragen te leveren voor de goede trouw en rondheid der vaderen, zij bevat te vele behartigingswaardige lessen, dan dat we het nut harer beoefening zouden voorbijzien.

Troosten we ons met het woord van den geestigen schrijver der ‘Knickerbockers,’ dat ‘alle koloniën zijn verkregen door het regt van het buskruid,’ en trachten we, door bevordering van hare ontwikkeling en bloei, den wankelen grond te doen vergeten, waarop dat regt steunt!

Soesoehoenan Amangkoerat I, zesde keizer van Java, was na eene 26jarige regering, in de maand April van het jaar 1703 overleden. Zijn zoon, de Pangerang Depati Anom, was door hem, in overleg met al zijne rijksgrooten, tot zijnen wettigen opvolger benoemd en aanvaardde na den dood zijns vaders de teugelen van het bewind. Zijne benoeming moest echter aan de goedkeuring van den Opperlandvoogd, den Heer Willem van Oudtshoorn, en van Hare Edelheden, de Raden van Indië, worden onderworpen; doch bij de vriendschappelijke betrekkingen van den overleden vorst met het nederlandsche bestuur, scheen die toestemming aan niet den minsten twijfel onderhevig te zijn, en vol vertrouwen vaardigde dan ook de jonge keizer, die den naam had aangenomen van Soesoehoenan Mangkoerat Mas, twee gezanten naar Batavia af, om kennis te geven van zijne throonsbestijging en daarop de sanctie der regering te verzoeken.

Zij werden te Samarang door kapitein Hoogerlinde, die aan het hoofd der bezetting stond, plegtstatig als de vertegenwoordigers van den wettigen Souverein verwelkomd en

uitgeleid en zetten onmiddellijk hunnen togt naar de hoofdstad voort. Tot hunne groote bevreemding werden zij echter, bij hunne aankomst aldaar, zonder eenig eerbewijs ontvangen, en weigerde men hun het voor dien dag gevraagde onderhoud. Eerst den volgenden morgen behaagde het Hare Edelheden, hun gehoor te verleenen, doch de uitslag van dit bezoek was verre van aan de verwachtingen der gezanten te beantwoorden, en zwijgend aanvaardde de regering den brief, dien zij haar uit naam van hunnen vorst overhandigden. Wederom zagen zij op eene grievende wijze hunne hooge waardigheid miskend.

Ongeveer ter zelfder tijd waren te Batavia twee afgevaardigden aangekomen van zekeren Pangerang Poegar, halfbroeder des overleden keizers, die zich te Baglén en Mataram als Soesoehoenan had doen uitroepen. Deze pretendent grondde zijne regten op eene verklaring, door den overleden vorst en zijnen zoon onderteekend, waarbij - zoo 't heette - aan hem de opvolging op den javaanschen keizersthroon was verzekerd. - Dit gewigtige document is echter nooit te voorschijn gekomen, maar zelfs wanneer het bestaan hadde, en de verklaring werkelijk ware afgelegd, welke waarde behoort men dan nog te hechten aan aanspraken, welke haren eenigen steun ontleenen aan de onderteekening eens zevenjarigen knaaps, gelijk Depati Anom was, ter tijd dat de belofte gedaan heette te zijn?

Deze problematische regten nu wilde Pangerang Poegar door Hare Edelheden doen erkennen, en hij had te dien einde zijne gezanten met rijke geschenken en vele betuigingen van vriendschap en onderwerping naar den zetel van het nederlandsche bewind afgevaardigd.

We kunnen ons voorstellen, in welk eene angstige spanning de vertegenwoordigers van den wettigen vorst het antwoord van Hare Edelheden beidden, een antwoord, waarvan ze de verklaring verwachtten van het onheusche onthaal of de bevestiging hunner bange vermoedens.

Eindelijk, na veertien dagen wachtens, welke Hare Edelheden zich waarschijnlijk hadden ten nutte gemaakt om bedaard en rijpelijk de vóór- en nadeelen harer aanstaande beslissing te wegen, werden de gezanten der beide prinsen ontboden, en in het kasteel binnengeleid. Of 't vroeger gehoudene gedrag nog verduidelijking behoefde en de mate van hoon niet voldoende ware, werden de vertegenwoordigers

van Pangerang Poegar het eerst in de raadkamer toegelaten, en ontvingen van het bestuur eenen zeer vleienden brief voor hunnen meester, besloten in een' omslag van *geel* satijn, hetwelk op Java de keizerlijke kleur is.

Aan die van Poegar werd daarentegen een brief in een *wit* satijnen omslag overhandigd, eene kleur, die bij de inlanders voor een teeken van verachting geldt.

In dezen brief, welke in de algemeenste bewoordingen was vervat, zeiden Hare Edelheden, dat zij wel gewenscht hadden vroeger van den dood des keizers onderrigt te zijn geweest (welligt als prophetie?); dat zij zijne kennisgeving als zoodanig aannamen, doch met leedwezen in zijn schrijven eene geruststellende verzekering aangaande de oude verbonden en de schulden van zijn rijk aan de Compagnie hadden gemist en zich dus voor den oogenblik niet verder met deze zaak konden inlaten, maar dat het hun aangenaam zoude zijn, later gezanten van hoogeren rang te ontvangen, met wie zij welvoegelijker zouden kunnen onderhandelen omtrent de erkenning van den prins.

't Schijnt dus geene uitvinding der latere dagen te zijn, veel woorden te kunnen bezigen, zonder iets te zeggen.

Onze goede Valentijn beschrijft ons met zijne eigenaartige naauwkeurigheid, de wijze waarop de beleedigde gezanten hunne verontwaardiging lucht gaven, terwijl ze met de grootste minachting den brief voor de voeten van hunnen pinangdrager wierpen.

Dadelijk na dit onderhoud namen zij de terugreis aan; naauwelijks echter hadden zij Batavia verlaten, of Hare Edelheden verzamelden in het geheim al hunne troepen en zonden boden naar hunne bondgenooten, de koningen van Bantam, Goa en Boni en de Macassaarsche vorsten, en riepen hen op om, zoo 't nood gaf, aan de Compagnie hulp te verleenen. - Nadat de troepen krijgsvaardig en alle maatregelen genomen waren, verklaarde de regering opentlijk - tot verwondering en ten spijt van geheel Java - Pangerang Poegar voor den wettigen opvolger op den keizersthroon, en Pangerang Depati Anom voor eenen overweldiger, wien men met kracht van wapenen het aangematigd gezag moest ontwringen, zoo hij weigeren mogt zich aan de beslissing van Hare Edelheden te onderwerpen.

Zóó verre was het echter van zijne zijde nog niet gekomen, want, terwijl de Compagnie hare vijandige plannen be-

raamde, maakte de niets kwaads vermoedende prins zich gereed aan al hare eischen te voldoen, en een tweede gezantschap naar de hoofdstad af te vaardigen, waartoe hij drie zijner voornaamste rijksgrooten had verkozen, met last om de oude tractaten te hernieuwen, de souvereiniteit der Edele Compagnie te erkennen en haar 70,000 rijksdaalders als voorloopige borgtogt voor hare schuldvordering aan te bieden.

Dit gezantschap werd echter op zijnen weg te Tingkar gestuit door onze troepen, die inmiddels reeds waren opgerukt; ‘en het geld,’ zegt Valentijn allernaïefst[1], ‘geraakte in *verkeerde* handen; doch had dit wèl besteld geworden, mogelijk zouden vele zaken wel eenen anderen keer genomen hebben.’

Wij willen, evenmin als die waardige man, nagaan, *welke* de verkeerde handen waren, waarin dat geld geraakte, doch 't mag niet ongepast schijnen, een oogenblik opmerkzaam stil te staan bij de laatste zinsnede, die niet onduidelijk het vermoeden laat doorstralen, dat het *geld* in deze, gelijk in menige andere zaak, veel heeft bijgedragen tot de overhelling van de weegschaal! - Vergeeft ge 't ons, wanneer ons te dezer plaatse de bekende woorden voor den geest komen, welke Jonkheer Onno Zwier van Haren den *Sultan Agon van Bantam*, in zijn vrij slordig treurspel van dien naam, in den mond legt:

> ‘Hun vriendschap is de prijs van 't allerhoogste bod.
> Het geld is maar alleen der Europeërs god!’ -

We wenschen echter, uit deze aanhaling, volstrekt niet de gevolgtrekking gemaakt te zien, dat wij zouden meenen dat de Aziaten in dit opzigt bij de Europeanen achterstaan.

Op eene andere plaats zegt dezelfde voorzigtige Valentijn, dat hij ‘om gewigtige redenen, de oorzaak der verwerping van prins Depati Anom voorbijgaat.’ - Die gewigtige redenen bestonden daarin, dat het den gemoedelij-

1 Wij volgen bij dit geheele verhaal Valentijn op den voet, gelijk men zien zal bij het opslaan van het IV deel, bl. 146-203 van zijne ‘Beschrijvinge van Groot Djava ofte Java Major’, 1726, te Dordrecht en Amsterdam bij Joannes van Braam en Gerard onder de Linden.

ken en vredelievenden leeraar niet wenschelijk voork wam, zich in de politiek zijner dagen te mengen en de handelingen der personen te gispen, welke boven hem geplaatst waren en met wie hij verpligt was gedurig om te gaan. - Die redenen bestaan echter voor ons niet, en de spanne van honderd vijftig jaar, welke ons van de gebeurtenis scheidt, veroorlooft ons eenen onpartijdigen blik te werpen op de oorzaken, welke de Nederlandsche bewindvoerders hebben kunnen bewegen om den weg der regtvaardigheid te verlaten, de wettige aanspraken van Pangerang Depati Anom te verwerpen en, in spijt van volk en rijksgrooten, aan den pretendent Poegar den keizerlijken scepter in handen te geven.

Wij meenen dat die oorzaken gezocht moeten worden in het persoonlijk karakter der beide prinsen.

Pangerang Depati Anom was, bij het overlijden zijns vaders, een krachtvol man van 33 of 34 jaar en huwde aan een vast en onafhankelijk karakter, een helder oordeel, een schaars geëvenaarden moed en eene warme liefde voor zijn land. - Reeds tijdens de vorige regering, had hij daarvan de onmiskenbaarste bewijzen gegeven en zich den roem verworven de stoutste veldheer van het keizerrijk te zijn. - Van zijn bestuur viel dus voor de uitbreiding onzer heerschappij weinig te hopen, en het was niet vreemd dat de Compagnie in hem eenen gevaarlijken nabuur meende te zien. - Zijn oom en mededinger, Pangerang Poegar, daarentegen, was reeds in den avond zijns levens, ontzenuwd door de weelderige genietingen van een Oostersch hof en meer gehecht aan uiterlijken praal en aan de streeling zijner ijdelheid, dan op wezentlijke magt. - Hij moest dus in de oogen van Hare Edelheden een geschikter werktuig schijnen dan de jeugdige, onbuigzame Depati Anom.

Wij mogen 't er voor houden, dat dit meer heeft bijgedragen tot de voorkeur van onze regering, dan de zoogenoemde roem van zachtzinnigheid, welke Poegar zich verworven had, doch die moeielijk in overeenstemming te brengen is met den moord, aan zijnen eigen zoon gepleegd, waarvan de geschiedenis ons de gruwelijke herinnering heeft bewaard.

Hoezeer dan ook staatkundige redenen, bij den eersten aanblik, den zwakken Poegar boven zijnen neef schenen aan te bevelen, zoo zoude toch eene nadere beschouwing

der zaak de dienaren der Compagnie - want op hen alleen komt de geheele schuld neder, daar de Raad van Zeventien in het vaderland onkundig bleef van de ware toedragt der gebeurtenis - hebben moeten overtuigen, dat hun eigenbelang, afgescheiden zelfs van de eischen der billijkheid, medebragt zich te scharen aan de zijde van het goed regt, en de vriendschap van Mangkoerat Mas te zoeken, vooral nadat deze zijne regering had aanvaard met de erkenning hunner oppermagt.

Slechts schoorvoetend en met heimelijken weerzin, gaven de inlandsche Vorsten gehoor aan de roepstem der Compagnie en trokken zij op ter handhaving van een onregtmatig gezag tegen den wettigen Keizer, die naar de wapenen greep, om zijne regten te verdedigen. Want zoodra Mangkoerat Mas de verongelijking vernam, die hem was aangedaan, had ook hij al zijne strijdbare mannen bijeenvergaderd en zich gereed gemaakt eenen krachtigen tegenstand te bieden. Hij trok uit den keizerlijken dalam te Cartasoera op, en ontmoette de onzen, onder het bevel van den Overste Govert Knol en den kapitein Zacharias Bintang, bij Demak.

Middelerwijl had Poegar zich als keizer doen huldigen en den weidschen naam aangenomen van ‘Soesoehoenan Pakoebowana, Sinapati, Inga-laga; Abdul Rhaman, Mohamed din-il Cobra, Sa-Idien, Paratagama[1].’ De plegtigheid der krooning kon echter niet geschieden, daar de kroon zich in handen van haren regtmatigen eigenaar bevond.

‘Uit dit verward werk nu,’ zegt Valentijn, ‘zijn vijf verschillende Javaansche oorlogen ontstaan.’ Deze oorlogen duurden zes jaren en hebben der Compagnie vijf en twintig tonnen gouds gekost. Zij werden met wederzijdsche hardnekkigheid gevoerd en gaven het ongelukkige land aan verwoesting en ellende prijs. Het ligt buiten het plan dezer historische schets, u eene beschrijving te leveren van al de incidenten van den strijd en zijne afwisselende kansen; genoeg zij het, u mede te deelen, dat ons gouvernement, eindelijk de behoefte gevoelende aan rust en vrede, aan den zwaar vervolgden prins voorslagen ter onderhandeling deed

1 De verhevene Heer, de spil, waarom zich alles beweegt, de spijker des Rijks, de wakkere held in het strijdperk, de barmhartige slaaf Gods, de geprezene vermeerderaar en voortzetter van de leer van Mohamed etc.

en zich met dure beloften tot vergiffenis en schadeloosstelling verbond, zoo hij de vijandelijkheden wilde staken.

Het was in het jaar 1708, dat Mangkoerat Mas, van alle kanten bestookt en in de engten der gebergten van Malang teruggedreven, door zijnen laaghartigen veldheer Djaja de Ningrat verraden, en door het lijden zijner vrouw en kinderen bewogen, zich bereid verklaarde, onderhandelingen aan te knoopen, zich aan de Compagnie op de door haar gestelde voorwaarden te onderwerpen en met zijn gezin naar Batavia over te komen.

Vergezelt ons thans naar Sourabaya, op den oogenblik dat de keizer de laatste phase van zijn ongelukkig leven te gemoet ging.

I.

De omstreken van Sourabaya vertoonden in den vroegen morgen van den 24sten Augustus van het jaar 1708 eene ongewone levendigheid en drukte. De weg die naar Djapan - het oude Modjokerto - voerde, was bedekt met nieuwsgierigen, die in gespannen verwachting eene gewigtige gebeurtenis schenen te verbeiden. Mannen en vrouwen van verschillenden rang en leeftijd stonden in talrijke groepen op de breede heirbaan verspreid, en Mantries, Tommongongs, Demangs en Mandoren hadden, met ter zijde stelling van den trots hunner waardigheid, zich gemengd onder de eenvoudige landlieden en koelies, en zelfs kwamen hier en daar het witte gewaad van een' priester, de deftige gestalte en het blanke aangezigt van een' Europeër te voorschijn en blonk tusschen de menigte het zijdgeweer van een' Hollandschen krijgsman en wapperde de roode vederbos van een' vaandrig of luitenant.

Voorzeker, de prikkel moest groot zijn, om het onderscheid van rangen en standen, in het Oosten met slaafsch decorum bewaard, te doen vergeten en de landelijke bevolking af te trekken van den arbeid op de sawahs of rijstvelden en de ouderen van dagen van het verrigten der huisselijke bezigheden en de inzameling der vruchten, die

de boomen der dessa, met tropische kwistigheid, bij de minste aanraking des winds, van hunne zwaar bevrachte takken afschudde.

Dáár vertoont zich in de rigting van het Zuiden een grijze stip en het scherpe oog van den inlander heeft er reeds eene stofwolk in ontdekt, die hem de vervulling zijner wenschen aankondigt. De hoofden worden bij elkander gestoken, de turende blikken wenden zich alle naar het punt, van waar men de caravane verwacht; de groepen bewegen zich; een murmelend gefluister gaat rond door de menigte en eindelijk, terwijl men een' schuwen blik om zich henen werpt, klinkt het eensklaps van alle kanten:

‘De Pangerang!’

‘De Soesoehoenan! de keizer!’ mompelt een *o*nvoorzigtige, doch een waarschuwende wenk van zijnen buurman verbiedt hem voort te gaan.

Werpen wij, zoo gij wilt, terwijl de trein ons nadert, eenen blik op het omringende landschap.

Tusschen het donkere loof der djatibosschen, die aan weêrszijden den weg omzoomen, breekt hier en daar het lichte groen der meer verwijderde sawahs door, terwijl zich aan den zuidelijken gezigteinder de hooge gebergten van Malang verheffen, wier schaars bewassen wanden aan het tooneel een ernst en somberheid bijzetten, welke gelukkig getemperd wordt door de weelderige bekleeding der vallei. Achter ons, aan de zeezijde, strekt zich het vlek of de stad Sourabaya uit, welks bamboezen woningen, met gedroogde alang alang overdekt, zich helder afteekenen tegen de donker blaauwe lucht, of bevallig gluren tusschen het dikke loof van den waringi, de rambutan, de pisang en de tamarinde, en onder de spichtige waaiers der klapperboomen. Te midden der nederige pandoks rijst hier en daar eene meer aanzienlijke huizinge omhoog, van hout en gevlochten riet opgetrokken, en door eene breede gallerij of pandoppo omgeven, waar 's avonds bij 't geluid van anklong en tamtam de rongings plegen te dansen voor den weelderigen meester, die in mollige rust op de zachte matten uitgestrekt, zijne aandacht beurtelings der Javaansche baïaderen en der kringelende rookwolken zijner lange houkha wijdt.

Achter de onregelmatig verspreide woningen steekt, eenigzins ter regter afwijkende, de scherpe form van het onlangs voltooide kasteel uit, dat als een grimmige voogd de

wacht schijnt te houden over het onschuldige vlek en zijne vreedzame inwoners.

De trein is inmiddels tot op korten afstand genaderd en in het volle zonlicht blinken de musketten en zijdgeweren der hollandsche krijgslieden en de pieken en klewangs der barissans of inlandsche troepen, welke de brigade van den kapitein Bintang uitmaken, en eenen langen sleep van palanquins en vrachtkarren, door buffels getrokken en door Javaansche bedienden geleid, tot voorhoede strekken.

Ter wederzijde omstuwd door eene bende ruiterij, verheft zich aan den linkerkant der kostbare palanquin, in het midden, de trotsche en donkere figuur van den Leeuw van Java, den Soesoehoenan Mangkoerat Mas. De gestalte van den Soesoehoenan, ofschoon niet meer dan eene middelbare, werd verhoogd door zijnen slanken lichaamsbouw, en de fiere, opgerigte houding van het hoofd. Het glanzige, gitzwarte haar ontsprong in weelderigen overvloed aan den band van den fijnen gebatikten doek, die om de slapen was vastgehecht en viel in breede tressen op de schouderen neder. De starren, die in den nacht dier oogen plegen te flonkeren, waren op dit pas verduisterd door de wolk van somberheid, die het gemoed van den ongelukkigen vorst vervulde, en zich openbaarde in de diepe groeven van het breede voorhoofd, waarmede echter de uitdrukking van trotschheid, die uit den opgetrokken bovenlip straalde, eenigermate in tegenspraak scheen te staan. Zijne linkerhand hield achteloos de teugels, terwijl de regter steunde in den gordel, die de geplooide cobar of het opperkleed boven de heupen bevestigde, of te wijlen de zijden voorhang der palanquin opligtte en eenen blik vergunde op de tengere figuur en lijdende trekken der prinses, en de ernstige en vastberadene gestalte der keizerinne-moeder.

Nog vertoonden zich voor den opmerkzamen beschouwer op het gelaat van den keizer de sporen van den strijd, dien hij gestreden had, alvorens hij voor altoos afstand had gedaan van zijne aanspraken, en zich onherroepelijk aan de Compagnie had onderworpen. Het was hem een bange en bittere strijd geweest! De herinnering aan het glansrijk verleden, de schim zijner keizerlijke voorzaten, zijn onbetwistbaar goed regt, zijne eerzucht en moed hadden luide gepleit voor het voortzetten van den bloedigen krijg, en eene magtige en welsprekende bondgenoote gevonden in de

oude keizerin, die de moederlijke liefde aan haren trots ten offer bragt, den weifelenden zoon steeds aanspoorde tot volharding en tegenstand, en hem gebood het uiterste te wagen voor zijn wettig erfdeel. Het wanhopige van zijnen toestand, de kommer en elende van zijn gezin, maar meer nog dan dit alles, de gebeden en tranen zijner gemalin, der schoone doch kwijnende Poetrie, hadden echter eindelijk de overwinning behaald in zijn gemoed, en de Hollandsche bode was naar zijnen veldheer teruggekeerd, met de heuchelijke mare dat de keizer bereid was hem naar Sourabaya te volgen. Het besluit was genomen, en het werd heden volvoerd!

Hij reed stilzwijgend voort aan de zijde van den aanvoerder der Hollandsche troepen, den overste Knol, wiens ruwe trekken en breede gestalte scherp afstaken bij de waardigheid, welke in den Soesoehoenan doorstraalde, en de laatste nog te meer deden uitkomen. Op weinigen afstand van hunnen vader, volgden de drie vorstelijke kinderen, en talrijke bedienden sloten met de brigade van den kapitein Meijer den langen trein, terwijl zich hier en daar de driekleur met de Initialen der Vereenigde Oost-Indische Compagnie verhief, die vrolijk hare banen ontplooide in het bewustzijn der zegepraal.

Bont en kleurig als het was, bood het tooneel eene eigenaartige bevalligheid aan; het huwde aan de schilderachtige wanorde der Oostersche caravane, het regelmatig karakter eener Westersche legerbende; aan de zijden draperiën der palanquins en de kostbare stoffen der inlandsche kleederdragt, den strenge, welligt karigen eenvoud der Europesche uniform, doch tevens de flikkering van het magtige Europeesche geweer.

Geheraut en omringd door de woelige menigte, bereikte de trein den ingang van het kasteel en verdween langzaam door de hooge poort. De Soesoehoenan steeg af en trad met zijne gemalin, zijne moeder en kinderen in de vertrekken, welke hem tot verblijf werden aangewezen.

Weinige oogenblikken later zou de Raad van Sourabaya den vorst in gehoor ontvangen en de overste Knol had de kamer verlaten, of hij hem de gelegenheid wilde geven zich voor de plegtigheid voor te bereiden. Naauwelijks echter had hij zich verwijderd, of de inlandsche bediende, die de gewone ververschingen, thee, vruchten en confituren had aangeboden, naderde den keizer, die in gedachten verdiept

tegen het kruisraam leunde, en overhandigde hem op geheimzinnige wijze eenen ongeteekenden brief. Mangkoerat zag den onverwachten bode met eenen doordringenden blik aan, terwijl hij het papier ontvouwde en er, in het Javaansch, de volgende woorden las: ‘Scheep u niet in, zoo gij uwe vrijheid lief hebt; men verraadt u!’

Hoe haastig de keizer de onheilspellende letteren verborg, was de handeling toch aan het waakzaam oog der oude keizerin niet ontsnapt; een bang voorgevoel deed haar den inhoud raden en zij fluisterde den zoon in het oor:

‘Mangkoerat, laat ons vlugten!’

‘Ratoe!’ antwoordde de vorst, ‘ik vertrouw op een moedig vijand.’

De ure van het gehoor was gekomen en Mangkoerat werd ingeleid in de groote zaal van het kasteel, welke tot raadkamer diende. De Raad van Sourabaya ontving hem met de hoffelijkheid, aan zijne hooge geboorte verschuldigd en beantwoordde staande zijnen groet.

‘Pangerang!’ zeide de overste, die zorgvuldig vermeed hem den keizerstitel te geven, terwijl hij hem wenkte plaats te nemen, ‘ik acht mij gelukkig, u tot den stap bewogen te hebben, welke tot eenen duurzamen vrede voor dit land leiden zal, en door Hare Edelheden sints lang van uwe zijde werd verwacht.’

‘Heer Overste!’ klonk het antwoord, ‘zoo ik niet reeds vroeger aan uwe voorslagen gehoor heb gegeven, wijt het niet mijnen onwil, om mijn arm land van de plagen des krijgs te verlossen, maar schrijf het veeleer toe aan de herhaalde waarschuwingen uwer eigene landgenooten, die mij hebben voorspeld, dat mij uit uwe handen slechts dood en verderf zouden wachten.’

Een onrustige trek vertoonde zich op het gelaat van den overste, bij den strengen en doorborenden blik, die de woorden verzelde, doch hij herstelde zich alras en antwoordde met al de innemendheid, welke het hem mogelijk was in zijne stem te leggen:

‘Ik vertrouw, dat gij aan die lasterlijke berigten nimmer geloof hebt geslagen, overtuigd als ge zijt van de goede trouw der Edele Compagnie?’

‘Mijne tegenwoordigheid bewijst het,’ hernam de keizer.

‘Zij, die u dus trachtten af te houden van het sluiten van den vrede,’ ging de overste Knol voort, ‘hebben uw verderf

gezocht en mogen niet ongestraft blijven. Noem mij hunne namen, en wij zullen u voldoening verschaffen.'

'Ik verlang er geene,' was het antwoord, 'en zal hen niet noemen, want ik beschouw hen als mijne vrienden, ofschoon hunne vrees ongegrond moge zijn. Maar genoeg hiervan, Heer Overste! de beloften der Compagnie zijn mij voldoende en ik steun op den vergiffenisbrief, welken ik thans bereid ben uit uwe handen te ontvangen.'

Een diep stilzwijgen heerschte in de zaal en met bevreemding en twijfel zagen de Raden elkander aan; doch op een wenk van den Overste, bedwongen zij de vraag die hun op de lippen lag en wachtten de verklaring der woorden af, wier zin hun volkomen duister was. Het antwoord was weinig geschikt hunne verwondering te doen verdwijnen.

'Gij hebt gelijk,' zeide hij, 'en het vertrouwen, dat gij in de Compagnie stelt, zal zij niet beschamen! Mijneheeren!' ging hij voort, terwijl hij zich tot den Raad wendde, 'de Opperlandvoogd heeft mij gelast aan den Pangerang dezen vergiffenisbrief ter hand te stellen, waarvan ik u den inhoud zal mededeelen.' Hij ontrolde het wigtige perkament, waarop boven in het Nederduitsch en onder in het Javaansch, de volgende verklaring geschreven was:

'De Opperlandvoogd en Raden van Indië verleenen hierbij aan den Pangerang Depati Anom volkomen kwijtscheldinge van 't geen hij tegen de Compagnie misdreven heeft; zij verzekeren hem volle persoonlijke vrijheid en willende hem eene preuve geven van hunne goedertierenheid en genade, zoo dragen zij hem daarenboven op, het vrije bestier en de regeringe eener landstreek op Java, als welke zij zullen aanwijzen; met dien verstande, dat genoemde Prins zal staan onder het gezag der Edele Compagnie, doch onafhankelijk van eenigen anderen inlandschen vorst. Wordende wijders aan den Pangerang vergund, de rijkscieraden en de wapenen zijns vaders te behouden, rekenende de Compagnie op zijne onderworpenheid en op zijne erkentelijkheid voor de vriendschap, welke hem mitsdezen wordt betoond.'

Bij het vernemen van den aanhef van den genadebrief kwam een gevoel van trots en verontwaardiging bij den Soesoehoenan op, dat hij met moeite onderdrukte; doch de beloften, aan het einde vervat, verdreven weldra den eersten ongunstigen indruk, en met zigtbare ontroering

drukte hij den Overste de hand, toen deze hem het document aanbood.

‘Heer Overste!’ sprak hij, ‘op deze voorwaarden zal de Compagnie in mij steeds een trouw bondgenoot vinden, en vergeet ik al de doorgestane smarten en het leed mij aangedaan.’

Hij trok eenen kostbaren ring van den voorsten vinger.

‘Draag dezen,’ ging hij voort, ‘te mijner gedachtenis en als een teeken mijner erkentelijkheid voor uwe bemoeiingen in deze zaak!’

De overste boog zich, doch het scheen dat hij huiverig was het geschenk te aanvaarden, dat de prins hem aanbood; althans de ring ontglipte aan zijne vingeren en hij bespeurde het niet dat zij gevallen was.

Weinige uren later werd Mangkoerat met zijn gezin uitgeleid naar de haven van Sourabaya. Toen hij zich gereed maakte in de boot te stappen, welke hem naar ‘de Reigersdaal’ moest voeren, die op korten afstand ten anker lag, naderde hem op dezelfde geheimzinnige wijze de bediende, die hem 's morgens de waarschuwende woorden had overhandigd, maar ditmaal stootte de keizer hem terug, en de brief vond zijn graf in het water. ‘De Reigersdaal’ ligtte het anker; - van hare hooge campagne wierp de ongelukkige vorst eenen laatsten, langen en weemoedigen blik op de hem zoo dierbare kusten en eer de avond viel waren zij voor altoos aan zijn gezigt onttrokken.

II.

De reize van ‘de Reigersdaal’ was voorspoedig; begunstigd door de oostewinden, gleed zij als een vlugge meeuw over de blaauwe wateren van de Indische Zee, de vruchtbare landstreken van Samarang, Pekalongan en Cheribon langs en bereikte na eene vaart van weinige dagen de reede van de onlangs op nieuw uitgebreide stad Batavia, de zetel der Compagnie en het bolwerk harer magt in het Oosten. De hooge muren en breede grachten, welke de vesting van alle kanten omsloten, gaven haar een weinig vriendelijk en gastvrij aanzien, en hare ver uitgebouwde hoofden schenen

twee reusachtige armen, gereed om den argloozen schepeling in hunne onzachte omhelzing op te nemen.

Het signaal was op ‘de Reigersdaal’ geheeschen en op haar dek heerschte al de bedrijvigheid, welke den oogenblik van landing voorafgaat. De Keizer had zich mede naar het dek begeven en staarde met bewondering op de wordende stad en de welbebouwde omstreken en scheen met ongeduld de ure zijner aankomst te verbeiden.

Sints zijne inscheping te Sourabaya, had hij een angst en eene ongerustheid gevoeld, waarvan hij zich geene rekenschap wist te geven, en gedurig waren hem de veelvuldige waarschuwingen voor den geest gekomen, welke hij in zijn legerkamp en bij zijn vertrek had ontvangen; doch hij had de bange gedachten, die hem kwelden, steeds zorgvuldig voor de zijnen verborgen gehouden en in de herlezing van den genadebrief troost en opbeuring gezocht en, zoo hij meende, ook gevonden. Maar thans, terwijl hij de oogen gerigt hield op het vreemde land en de vreemde stad, kwam de herinnering aan de hem welbekende streken van zijn geliefd Mataram levendiger dan ooit bij hem op en het scheen hem, of hij, in den laatsten blik, dien hij bij zijn vertrek op de kusten van Sourabaya had geslagen, een eeuwig afscheid van zijnen geboortegrond genomen had.

‘De Reigersdaal’ had ten tweeden male haar sein herhaald en ten tweeden male hare vuurmonden doen bulderen over de reede, en nog bleven de batterijen van het kasteel haar stilzwijgen bewaren, nog vertoonde de haven niet het minste teeken van leven.

Onder eene doodelijke stilte viel het anker neder.

Geen eerbewijs heette den ongelukkigen vorst welkom bij zijne intrede in het rijk zijner bondgenooten, aan wie hij zich met zoo veel vertrouwen had overgegeven; geen geleide wachtte hem op aan het strand, geen saluutschot bragt hulde aan zijnen rang.

‘Dewie Saharie!’ zeide hij, zich tot zijne gemalin keerende, die met angstige blikken de sombere uitdrukking van zijn gelaat had gaêgeslagen en hare tengere gestalte steunde aan den arm haars mans, ‘Dewie Saharie! onze vrienden schijnen ons niet zoo spoedig te hebben verwacht, of - vergeten, wat men aan vorstelijke geboorte verschuldigd is.’

‘Mangkoerat,’ antwoordde ze, met bevende stem, ‘ik vrees, dat moeder's voorspellingen waarheid zullen worden.’

‘Heb ik 't u niet gezegd, mijn zoon,’ viel de grijze vorstin harer dochter in de rede, ‘dat het u beter ware geweest u op te offeren voor het regt, dat Alla, uw vader en de rijksgrooten u hebben gegeven, gelijk 't een moedig keizer past, dan als een verachte slaaf te leven, zoo als ik vrees dat thans uw lot zal zijn. - Ziedaar het begin uwer vernedering en het voorspel van wat u te wachten staat!’

De bitterheid, die uit de woorden der trotsche vrouw sprak, moge liefdeloos en zelfs wreed schijnen, toch mag men haar niet onnatuurlijk noemen in de dochter en gemalin der Javaansche keizers, die ook zoo gaarne de moeder eens keizers ware geweest!

‘Neen, moeder!’ antwoordde de vorst, terwijl hij haar verwijtend aanzag, ‘zooveel trouweloosheid is onmogelijk! Een moedig en magtig vijand kan geen verrader zijn; ik deed niet wèl, u ongerust te maken. Neen, Dewie Saharie! een beter lot is onzen kinderen beschoren; houd goeden moed en vrees niet. Mag ik niet veilig steunen op den genadebrief, mij door den Overste gegeven?’

‘Steun veeleer op de kracht van uwen arm en de kris van uwen vader!’ klonk het streng.

‘Ratoe!’ hernam de keizer, ‘laat ons wachten!’

Hij wachtte niet lang, want noode waren de laatste woorden gesproken, of een sterk bemande sloep draaide den hoek van den buitensten ringmuur om en naderde met snelle slagen het vaartuig. Een man, wiens kleeding eene mengeling opleverde van het krijgsmans- en klerkenhabijt, trad er uit, begaf zich aan boord van ‘de Reigersdaal’ en naderde den vorst met eene beleefdheid, welke niet van overdrijving was vrij te pleiten en weinig overeenstemde met de hatelijke en ironische uitdrukking der trekken om den fijnbesneden mond en der kleine graauwe oogen, die onwillig te voorschijn kwamen onder de veilige schaduw van den breedgeranden hoed.

De persoon, die hem dus te gemoet ging, scheen op den keizer eenen onaangenamen indruk te maken, die niet slechts door het terugstootende van zijn uiterlijk te weeg gebragt werd, doch eene andere, waarschijnlijk diepere oorzaak had. Reeds tijdens het leven zijns vaders toch, had hij maar al te duidelijke en veelvuldige bewijzen ontvangen van de vijandige stemming en sluwheid des mans, die thans vóór hem stond en in wien wij u den Heer van der Horst, kapitein en

tolk in dienst der Compagnie, voorstellen. Pijnlijk moest het hem dus aandoen dat juist deze was gekozen, om hem te verwelkomen en naar de stad te geleiden.

De hoffelijke buiging en vriendelijke groet van den tolk bleven onbeantwoord en stilzwijgend volgde Mangkoerat hem in de boot, welke aan de zijde van het schip was blijven liggen. De tegenzin, waarmede de keizer zich aan zijn geleide overgaf, ontging den schranderen van der Horst niet, en naauwelijks waren beide gezeten, of hij gaf het teeken en de riemen plasten in het water en stuwden de boot met vogelsnelheid voort.

Tusschen eene dubbele haag van hellebardiers, wier roode wambuizen niet kwaêlijk pasten bij den warmen toon van het landschap, trad de keizer aan wal en werd naar het middenplein van het kasteel gevoerd, waar hem eenige vertrekken ter woning werden aangewezen.

‘Pangerang,’ zeide de Heer van der Horst op de hem eigene teemende wijze, ‘het doet mij opregtelijk leed in de treurige noodzakelijkheid te zijn u uwe wapenen af te vragen.’

‘Mijnheer!’ antwoordde de verontwaardigde vorst, ‘sints wanneer is een vriend der Edele Compagnie zoo diep gevallen, dat hij zijne wapenen zoude moeten afgeven aan een harer laagste dienaren?’

‘Sints de Edele Compagnie daartoe dien dienaar last gaf.’

‘Welnu,’ hernam de keizer, ‘zeg uwen meesters dat ik mijne wapenen slechts overhandig aan hen, die boven mij zijn geplaatst.’

Dringender en dringender herhaalde de Heer v.d. Horst zijn verzoek, doch tot driemalen toe ontving hij een weigerend antwoord. Hij berustte eindelijk, op last zijner meesters, in de weigering van den vorst, die kort daarna ter raadkamer werd ingeleid.

De groote zaal, die voor het plegtige gehoor was ingerigt, vertoonde eene eenvoudigheid en deftigheid, die aan het moederland herinnerden. De gebruineerde houten wanden, hier en daar behangen met landkaarten en plannen, en gebroken door eene trophee van wapenen en vaandels, stouden in volmaakte harmonie met de groene saaïen gordijnen, die de vensters omlijstten, en het tafelkleed van dezelfde stoffe, waarom de Raden van Indië en de Opperland voogd, de Heer Joan van Hoorn - die inmiddels zijnen

schoonvader, den Hr. Willem van Outshoorn, in het bewind was opgevolgd - waren geschaard.

Aan beide zijden van den ingang hadden de sergeanten der hellebardiers post gevat, terwijl de geheele corridor, die van de vertrekken van den vorst naar de gehoorzaal leidde, met voetknechten was omzoomd.

De Soesoehoenan verscheen, gedost in al de praal der Oostersche vorsten-kleeding; op het fiere hoofd prijkte de gouden Javaansche keizerskroon, welke steeds in zijn bezit was gebleven; onder de kajing soengkit of het kamisool van brocaat, met 18 gouden knoopen voorzien, en met gele zijde gevoerd, vertoonde zich een wit badjoe, beschreven met Arabische spreuken, en versierd met 18 diamanten. De kostbare sarong werd door een gouden heupriem bevestigd, waarin een kris van hetzelfde metaal stak, overvloedig met edelgesteenten ingelegd, en onder de plooïen van het opperkleed kwamen de lange roode hozen te voorschijn, waarvan de franjes op de kleine muilen nederhingen.

Met eene onbeschrijfelijke waardigheid groette de keizer de Raden van Indië, en toen hij tegenover den Opperlandvoogd stond, nam hij de kroon van het hoofd en legde die met den rijksstaf en de kris zijns vaders aan de voeten van Joan van Hoorn neder, terwijl hij op ernstigen toon de woorden uitsprak, welke de geschiedenis ons heeft opgeteekend:

‘Ik ben de wettige zoon en erfgenaam van den overleden keizer Amangkoerat en alzoo ook een wettig opvolger en vervanger van hem op den throon mijner voorvaderen, der Javaansche keizers. Ik ben dit niet alleen door het regt mijner geboorte, dat mij door Alla gegeven is, maar daarenboven door den wil en de openbare verklaring van mijnen gezegenden vader, waarbij hij mij, weinig tijds vóór zijnen dood, in tegenwoordigheid van al de rijksraden, als opvolger in het rijk voorgesteld en verkoren heeft, gelijk ook die keuze door al de rijksraden toegestemd is. - Ik ben mij niet bewust, dat ik de Edele Compagnie of Uw Hoog-Edelheden ooit of ergens benadeeld of beleedigd heb en derhalve kan ik niet bevroeden wat de reden zij, dat Uw Hoog-Edelheden nogtans mij, een wettig erfgenaam en trouw bondgenoot, zoo bitter hebben gelieven te vervolgen, mij van mijn kroon en throon te ontzetten en die aan eenen, welke daar geen regt ter wereld toe had, te geven.

Maar wat zal ik daarover uitweiden; dit is voorbij, en niet te herdoen. Ik verzoek u thans slechts dat gij, ingevolge den inhoud van dezen brief van vergiffenis, waarvoor ik Uw Hoog-Edelheden dank zegge, mij, als een prins van den bloede, mijne vrijheid en eene landstreek gelieft te geven, die ik, als een vrij vorst, die niet van den keizer, maar van u alleen afhangt, bestieren en van wier inkomsten ik met de mijnen, naar mijnen staat leven kan; belovende ik van mijne zijde, nooit meer om mijn rijk en mijn regt te zullen denken en mij vreedzaam en als bondgenoot te gedragen, gelijk dit ook de overeenkomst is, met de uwen aangegaan, waarop ik tot Uw Hoog-Edelheden overgekomen ben.'

De Heer van der Horst stond op en, gluipert als hij was, den keizer zijdelings aanziende, begon hij de aanspraak te vertolken.

'Ik ben de wettige Heer en Keizer van Java, de regtmatige vorst die.....'

'Mijnheer!' viel de keizer hem toornig in de rede, 'vertolk 't geen ik gezegd heb getrouwelijk; ik heb die woorden niet gebezigd.'

'Ik vertolk den *zin* uwer woorden,' grimlachte de ander.

'Ik bezweer u, bij alles wat u dierbaar is,' hernam Mangkoerat, buiten zich zelven, toen de Heer van der Horst ten tweeden male zijne valsche vertaling begon, want ofschoon hij onze taal niet vloeiend sprak, verstond hij haar echter genoeg, om de onnaauwkeurigheid der vertolking te bespeuren, 'ik bezweer u, breng mijne woorden naar waarheid over!'

Op een gebiedenden wenk van den landvoogd, behaagde het den tolk eindelijk, der aanspraak regt te doen wedervaren.

Met zigtbare ontroering hadden de Raden van Indië de daad van onderwerping gaêgeslagen en de edele woorden aangehoord, en zoo het lot van Mangkoerat op dien oogenblik beslist ware geworden, 't zoude welligt een gunstiger keer genomen hebben, dan later de uitkomst bleek te zijn.

Met gespannen verwachting werd het antwoord van Joan van Hoorn verbeid.

'Pangerang!' klonk het, na een kort stilzwijgen, waarin de Opperlandvoogd blijkbaar de woorden woog, welke hij ging uitspreken, 'Pangerang! ik heb met bevreemding en

leedwezen uwe woorden aangehoord, wier raadselachtige zin ik aan een misverstand moet toeschrijven. Zoowel de overeenkomst, waarop ge doelt, als de brief, dien gij ons aanbiedt, zijn ons volkomen onbekend, en kunnen dus niet als verbindend voor de Compagnie worden beschouwd. Zoo de Overste u beloften gedaan, en uwe voorwaarden aangenomen heeft, hij verantwoorde zijne eigenmagtige handeling zelf! - Wij zullen evenwel uw verzoek in overweging nemen en u weldra ons besluit doen kennen.'

Roerloos had Mangkoerat de verpletterende mare vernomen van het aan hem gepleegde verraad, en hij bleef den Landvoogd aanstaren, als zocht hij op zijn gelaat te lezen, of 't geen hij hoorde, droom of werkelijkheid was. De gedachte aan zulk eene trouweloosheid, aan zooveel laaghartigheid was nimmer in zijne ziel opgerezen, en had hij ook tewijlen aan de geheele vervulling der beloften getwijfeld, toch had hij zich nooit de mogelijkheid voorgesteld dat de brief zelf slechts een middel zou kunnen zijn om den argeloozen vijand in handen te krijgen. Fierheid en verachting behaalden echter weldra de zege op den oogenblik van zwakheid en met een vasten tred en kalm gelaat verliet hij de raadzaal.

Wij zijn niet in staat u het tooneel te beschrijven, dat op het vernemen der tijding in de woning van den keizer volgde, noch u de verschillende gewaarwordingen weder te geven, die de verraderlijke handeling bij het vorstelijk gezin opwekte. Omringd van zijne jammerende kinderen, zijne wanhopige moeder en diep verslagene vrouw, ontzonk Mangkoerat de met moeite aangegorde kracht en hij zeeg bewusteloos aan de voeten der oude keizerin neder.

Vier weken lang bragt hij in de pijnlijkste onzekerheid omtrent de ontknooping van zijn lot door, naauw bewaakt en gadegeslagen, en behandeld als gevangene van staat.

Eindelijk was de dag der beslissing gekomen. Hare Edelheden hadden overwogen en de keizer werd binnengeleid om den uitslag dier overwegingen te vernemen.

Die uitslag was - een vonnis van verbanning!

III.

Niet verre van Point-de-Galles op het geurige eiland Ceylon, de rijke en vruchtbare bezitting der Oost-Indische Compagnie, verhief zich, half verscholen tusschen het weelderige groen der bosschen, eene ruime bamboezen woning, wier schitterend geel niet onbevallig afstak bij de donkere tint van het plantsoen, dat haar tot koele schutse strekte.

Lachend en vrolijk, als gij de omgeving zoudt genoemd hebben, wanneer ge met welgevallen een blik wierpt op de prachtige kleurschakering van bloembed en haag, of u vermeiddet in het volgen van de zilveren kronkels der ritselende beek en in het opsporen van hare schaduwrijke wieg op de helling van ginschen ruigen heuvel, toch zoude de eerste gunstige indruk spoedig plaatse bij u hebben gemaakt voor een gevoel van weemoed en smart, wanneer u die woning als een oord der verbanning werd aangewezen, toch zouden al hare bekoorlijkheden zijn verdwenen, al hare schitterende kleuren zich hebben opgelost in den diepen nacht van dat woord: ballingschap!

Ongevoelig voor de schoonheid der natuur om hem henen, of veeleer onvatbaar om haar op te merken en te genieten, sleet de deerniswaardige vorst in die woning het overschot zijner dagen.

Slechts weinige jaren bragt hij op Ceylon door; een onweêrstaanbaar verlangen naar de heemstede; de herinnering aan zijn onbetwistbaar goed regt en den hoon, hem aangedaan; de dood zijner jeugdige gemalin, en de verwijdering van zijne moeder, die hij op Java had moeten achterlaten, sloopten allengskens zijne levenskrachten.

Eenzaam dwaalde hij rond door de ruime gallerij of in de omringende bosschen, en noch de liefkozingen zijner kinderen, noch de trouwe zorg zijner oude bedienden, waren in staat hem op te wekken uit zijne sombere gemoedsstemming.

Één oogenblik slechts scheen 't of hij herleefde en de kracht zijner vroegere jaren in hem terugkeerde. Het was op een laten voorjaarsavond van het jaar 1712; hij wandelde met den Mohammedaanschen priester, die hem van Java was gevolgd en nooit zijne zijde had verlaten, in de

waringi-bosschen achter de huizinge, en stapte zwijgend naast zijnen geleider voort, de armen op den rug gekruist en het hoofd ter aarde gebogen.

‘Soesoehoenan!’ brak eensklaps de priester de stilte, ‘hebt ge nooit aan de mogelijkheid gedacht, dat uwe verongelijking zoude kunnen worden hersteld?’

Mangkoerat zag hem weemoedig aan, en zeide:

‘Reeds lang hebben mij die hersenschimmen verlaten.’

‘En zoo er een middel ware, ze te verwezentlijken, zoudt gij het aangrijpen?’

‘Bij den Propheet, Abdalla!’ barstte hij uit, ‘alles zoude ik tarten om mijn goed regt erkend te zien.’

‘Niet alzoo,’ hernam de andere, terwijl hij met bewondering op de bezielde trekken van zijnen meester staarde, ‘niet alzoo; door geweld zoudt ge uw doel niet bereiken. Één middel slechts staat u ten dienst; schrijf aan de Compagnie in Holland! Zij kan onmogelijk het gedrag harer dienaren hebben goedgekeurd, en van haar alleen kunt ge herstel uwer grieven verwachten.’

‘Ik betwijfel het, mijn vriend! De Compagnie kent voorzeker het verraad, aan mij gepleegd; en nog, zoo ik aan haar schreef, hoe zoude de brief zijne bestemming bereiken? Worden we niet van alle kanten naauwlettend bespied, en zoude er een bode gevonden worden, die voor een armen balling het gevaar wilde trotseren?’

‘Ja,’ klonk het antwoord, ‘ik zal die bode zijn.’

‘Gij, Abdalla! Waar denkt gij aan? Gij zoudt uw leven voor mij in de waagschaal stellen? Nooit!’

‘Heer!’ zeide de priester ernstig, ‘uw leven is meer waard dan het mijne, en zoo ge mij den last wilt toevertrouwen, door vuur en steen en water zal ik dringen om dien te kwijten.’

De Soesoehoenan drukte hem de hand, en beide begaven zich naar de woning om over de volvoering van hun plan te beraadslagen.

Nog dienzelfden nacht vertrok Abdalla met den brief aan de Compagnie, en het gelukte hem ongehinderd de omtuining te bereiken; maar wie beschrijft zijn schrik en zijne wanhoop, toen hij zich plotseling door de wachten omcingeld en aangegrepen zag. Het verraad, dat den ongelukkigen vorst gedurende zijn geheele leven vervolgd had, benam hem ook het laatste en eenige middel, waarvan hij herstel zijner grie-

ven kon hopen. Een der Javaansche bedienden had heimelijk het gesprek van Mangkoerat en den priester afgeluisterd en zich gehaast de gewigtige ontdekking aan den Hollandschen gezagvoerder mede te deelen en de moedige onderneming te verijdelen.

Abdalla werd gevangen genomen en ter dood gebragt; de keizer strenger dan ooit bewaakt, en de brief, dien zijn trouwe dienaar over Perzië en Klein-Azië naar zijne bestemming had willen voeren, werd naar Batavia opgezonden en vernietigd.

Sedert dien tijd sleepte de vorst een kwijnend aanzijn voort en maakte zich eene soort van wezenloosheid van hem meester.

Zijne laatste ure was gekomen; hij deed zijne zonen bij zich roepen, beval den bedienden het vertrek te verlaten, en zeide, met half gebroken stem, terwijl hij de jongelingen kuste:

‘Ik laat u Java tot wettig erfdeel! Vaartwel!’

JOH. C. ZIMMERMAN.

De koninklijke militaire akademie.

Jaarboekje voor de Koninklijke Militaire Akademie. Tweede Jaargang. Breda, Broese en Comp. 1852.

De aankondiging van het hierboven genoemde werkje zal minder bestaan in eene beoordeeling van zijne letterkundige waarde, dan wel in eenige korte beschouwingen over de belangrijke instelling, die het meer algemeen tracht te doen kennen.

Tot het eerste achten wij ons te weinig bevoegd. Wij zijn niet op de hoogte om den stijl eens schrijvers met het vergrootglas der kritiek te kunnen beschouwen, en daar, in den bouw en de schikking zijner volzinnen, leemten en gebreken op te sporen; maar wij zijn wél op de hoogte, even als ieder ander, om te oordeelen of die stijl waar, duidelijk, helder, treffend, welsprekend is; wij zijn wél op de hoogte om te begrijpen, of een werk nuttige en belangrijke waarheden inhoudt, en of de beginselen, die daarin voorgestaan worden, goed en edel zijn en het medegevoel moeten opwekken van alle weldenkenden.

Dát is het, wat ons in vele gedeelten van dit Jaarboekje aantrekt; en hoezeer wij van den arbeid van wapenbroeders en vrienden gewagen, zoo gelooven wij toch, zonder ons aan vleijerij of blinde vooringenomenheid schuldig te maken, met hoogen lof te mogen spreken van de krachtige schets, die ons hier door den Heer Kuyper wordt gegeven van Kornput's heldhaftige verdediging van Steenwijk, en van de

keurig geschrevene opstellen van den redacteur, den Heer Kempees. Laatstgenoemden bovenal brengen wij onzen warmen dank toe voor zijn verdienstelijken arbeid; anderen hebben reeds vroeger in hem dien stijl geroemd, welke hem eene uitstekende plaats onder onze prozaschrijvers heeft verworven; wij roemen bovenal het nuttige, het verdienstelijke van zijn streven. Moge hij lang zoo blijven voortgaan op de baan, waarop hij reeds zoo roemvolle vorderingen heeft gemaakt; en moge altijd zijn hart even warm blijven gloeijen voor alles, wat waar en goed en edel is.

Ziedaar wat wij te zeggen hebben over de wijze, waarop de redacteur van dit Jaarboekje zijn onderwerp heeft behandeld. Laat ons thans overgaan tot het onderwerp zelf, de beschrijving van de Militaire Akademie.

Wij leeren hier, uit de beide jaargangen van dit werkje, de Militaire Akademie van eene zeer gunstige, en wij gelooven ware, zijde kennen. In 1836 opgerigt, is een vijftienjarig bestaan voldoende geweest om aan die instelling eene vermaardheid te bezorgen, die niemand onverdiend kan noemen. Algemeen worden de groote diensten erkend, welke de Akademie aan het Nederlandsche leger en aan geheel Nederland heeft bewezen: zij heeft aan het leger reeds een groot aantal officieren gegeven, die, door eene wetenschappelijke en militaire opvoeding gevormd, in lateren tijd die kundige en bekwame bevelhebbers kunnen worden, waaraan wij behoefte hebben, meer dan ieder ander leger, en meer dan ieder ander volk; de beschaving, algemeene kundigheden en zedelijke en militaire waarde der Nederlandsche officieren hebben daardoor aanmerkelijk gewonnen; de natie heeft hare oude vooroordeelen tegen het leger afgelegd, en ons leeren kennen en hoogachten; de zucht voor den krijgsstand, de kennis van het krijgswezen, zijn onder alle standen meer verbreid geworden; de werkelijk goede leerboeken, in alle vakken van onderwijs door de Militaire Akademie uitgegeven, zijn niet alleen in het leger gebleven, maar ook in handen gekomen van het niet-militaire gedeelte des volks, en hebben daardoor kunde en wetenschap verspreid, en op die wijze den weldadigsten invloed uitgeoefend op de geheele natie; de grondigheid en degelijkheid van het militaire onderwijs hebben naijver opgewekt, en zullen daardoor andere geleerde inrigtingen doen blozen over hunnen stilstand of onbeduidende werking; en zelfs in het buitenland is men tot de

erkentenis gekomen, dat - waar ook verflaauwing en achteruitgang bij ons bestaan - stellig niet in de studie der krijgswetenschappen, - eene studie, die bij ons een leven en ontwikkeling heeft verkregen, overschaduwende wat men, zelfs bij de meest militaire volkeren van Europa, daarin kan aanwijzen.

Dit zijn, stellig, uitkomsten van het hoogste gewigt, en uitkomsten, zoo veel te belangrijker, omdat zij met zoo oneindig veel moeijelijkheden moesten verkregen worden.

Wanneer een land, zoo als Engeland, dat over ruime geldelijke hulpmiddelen heeft te beschikken, of landen, zoo als Frankrijk en Pruissen, waar het leger wezenlijk nationaal is en in de hoogste waarde wordt gehouden, - wanneer in zulke landen aan het militair onderwijs eene goede rigting en regeling wordt gegeven, dan pleit dit wel voor de bekwaamheid van hem, die dit doet; doch gemakkelijk is de taak van dien man, daar hij vrij is in zijne handelingen, en ongehinderd alles kan ten uitvoer brengen, wat hij oordeelt goed te zijn. Maar hoe geheel anders was die taak in ons land, waar de benarde geldelijke toestand bezuiniging in alles gebiedend vorderde; waar men weinig begrip had van de waarde en het nut van een leger en de verkeerdste denkbeelden van hetgeen tot het welzijn van dat leger wordt vereischt, en waar men te kampen had met oude ingewortelde vooroordeelen, met de kleingeestigste inzigten en begrippen, en met een hardnekkig eigenbelang, te dikwijls doof voor de stem van het algemeen welzijn.

Indien, niettegenstaande die hindernissen en moeijelijkheden, bij ons in het krijgswezen, in de studie der krijgswetenschappen, het goede, om niet te zeggen het uitmuntende, is tot stand gebragt, dan is dit ontwijfelbaar te danken aan de twee uitstekende mannen, die aan het hoofd der Militaire Akademie staan; er behoorde al hun wetenschappelijke en militaire roem toe, hunne veelomvattende kennis, hunne heldere inzigten, hun taai geduld en volharding, om zich door de bezwaren en onaangenaamheden van hunne taak niet te laten afschrikken, maar die bezwaren te bekampen, te boven te komen, en eindelijk een gebouw te stichten en te voleinden, waarop zij met reden trotsch mogen zijn. Wij gelooven niets dan het algemeene gevoelen uit te drukken, niets dan de tolk der eenvoudige waarheid te zijn, wanneer wij zeggen, dat die grondleggers en hoofden der Militaire

Akademie zich door hunnen arbeid eenen zuiveren en duurzamen roem hebben verworven, dat het Nederlandsche leger hunne namen altijd met dankbare achting moet noemen, dat het Nederlandsche volk hen als zijne verdienstelijkste burgers moet vereeren.

Is daarom die arbeid volmaakt? Valt er niets aan te veranderen en te verbeteren? Zijn er geene leemten of gebreken in op te merken? - Wij zijn verre van dit te gelooven. Integendeel, het is juist ons voornemen in de volgende regelen een dier leemten of gebreken te vermelden, en het middel aan te wijzen, dat, naar onze meening, daarin herstel kan brengen. En wanneer wij, hulde doende aan de waarheid, met een zoo hoogen lof van de Militaire Akademie en van hare stichters en hoofden hebben gewaagd, dan is dit ook gedeeltelijk geweest, om elke valsche uitlegging van wat nu zal volgen te verhinderen. Wanneer wij in één punt aanwijzen, wat er, naar onze meening, verkeerds of gebrekkigs is in de inrigting der Militaire Akademie, dan willen wij iedereen, niet alleen het regt, maar zelfs het voorwendsel ontnemen, om te beweren, dat die aanmerking voortspruit uit vijandschap jegens die instelling, uit miskenning van de groote bekwaamheden harer hoofden. Wij willen niet verkeerd verstaan worden; en daarom verklaren wij nogmaals, dat wij met hart en ziel voorstanders zijn van de Militaire Akademie; dat wij ten volle deelen in de algemeene achting, welke hare hoofden genieten; - maar die achting sluit bij ons het vrije onderzoek en de eerbiedige beoordeeling niet uit; en juist onze gehechtheid aan de Militaire Akademie drijft ons aan, om datgene op te sporen, wat tot hare verbetering en volmaking strekken kan.

Onze aanmerking betreft het onderwijs op de Militaire Akademie.

Wanneer wij het oog vestigen op het groot aantal lessen, dat de kadets der Militaire Akademie ontvangen, en op den zeer geringen tijd, dien zij voor hunne eigene oefening besteden, dan kunnen wij onmogelijk zoo iets goed noemen. De kennis, op zulk eene wijze verkregen, zal veel geheugenwerk zijn; men zal een aantal malen dezelfde waarheden hebben gehoord, en daardoor die eindelijk in zich opgenomen hebben, zonder ze mogelijk goed te begrijpen; men zal meer *woorden* dan *zaken* hebben geleerd.

Zóó moet, onzes inziens, het onderwijs *niet* zijn. De ken-

nis moet veel meer de vrucht zijn van eigen studie, eigen navorsching, eigen overdenking; men moet meer hechten aan de wijze, waarop eene wetenschap wordt verkregen, dan aan het bezit zelf der wetenschap. Dat men wiskunde, geschiedenis, krijgskunde leert, is zeer goed, is noodzakelijk; maar toch, de hoofdzaak is, dat door die studie het verstand en oordeel worden gescherpt, de geest uitgebreid, en de gewoonte en vaardigheid om na te denken worden verkregen. Vul het hoofd eens jongelings op met eene menigte kundigheden, die hij alleen door gedurige herhaling en voorkaauwing verkregen heeft, - dit zal niet veel waarde hebben: in later tijd zal hij die kundigheden, zoo niet verliezen, ten minste niet verder uitbreiden, want de liefde tot de studie zal hij niet verkregen hebben; hij zal, in het wetenschappelijke, hoogstens blijven wat hij is; hij zal zich niet verder ontwikkelen. - Iedereen begrijpt, dat wij hier in het algemeen spreken, en dat wij gaarne aannemen, dat er uitzonderingen op dien regel worden gevonden. - Rigt daarentegen het onderwijs anders in; gewen den jongeling aan studeren; verban alles wat op geheugenwerk gelijkt, - dan zal de massa der verkregene kundigheden misschien veel kleiner zijn, maar daarentegen veel grooter de vatbaarheid en bekwaamheid, om later nieuwe kundigheden te verkrijgen, - en op dat laatste komt het voornamelijk aan.

Wij gelooven, dat die waarheid, bij het onderwijs aan de Militaire Akademie, te veel uit het oog wordt verloren; wij gelooven, dat daar te veel onderwezen wordt, te weinig gestudeerd. Wij zouden het daarom zeer wenschelijk achten, dat dit omgekeerd werd, dat er veel minder lessen werden gegeven, en de uren voor eigen oefening aanmerkelijk werden vermeerderd. Zelfs die uitvoerige leerboeken - in vele opzigten zoo uitmuntend, en wier bestaan altijd een eeretitel zal uitmaken voor den man, die ze heeft doen vervaardigen - gelooven wij, dat buiten de Akademie zeer groot nut stichten, maar daarentegen voor het onderwijs op de Akademie zelve meer schadelijk dan voordeelig zijn. Die leerboeken zijn *te* volledig; zij maken het onderrigt van den leeraar minder vruchtbaar, daar de leerling toch altijd in die boeken kan vinden, wat hij weten moet; zij bevorderen dat rampzalige, dat geestdoodende van buiten leeren; wij weten het genoeg, dat de talentvolle mannen, die, aan de Militaire Akademie met de taak van het onderwijs zijn

belast, zoo veel mogelijk die werktuigelijke oefeningen, dat van buiten leeren, tegengaan, en naar de vrije ontwikkeling van het oordeel en verstand hunner leerlingen streven; maar wij weten ook, dat dit streven wordt tegengewerkt door de algemeene regeling en inrigting van het onderwijs.

Geheel anders moet dit ingerigt worden. De wetenschap moet niet, met kracht en geweld, in het verstand worden gedrongen; maar het verstand moet, zooveel mogelijk, de wetenschap opsporen, raden, ontdekken. Bij het onderwijs der wiskunde moeten alleen de moeijelijkste stellingen door den leeraar worden voorgedragen en betoogd, en de gevolgen daaruit voortvloeijende, zoo veel mogelijk, door den leerling zelf worden gezocht en opgespoord. Bij het onderwijs der aardrijkskunde, moet de leerling niet uit een boek van buiten leeren, welke rivieren of gebergten het een of ander land bevat; maar die kennis moet hij, hoofdzakelijk, alleen door het bestuderen der kaart verkrijgen. In de letterkunde heeft het zeer weinig waarde, of men den leerling de namen leert kennen der beroemde schrijvers en die hunner werken; maar groote waarde heeft het, dat men zijnen smaak vormt en ontwikkelt door het lezen en bestuderen van de meesterstukken, welke de letterkunde van een volk oplevert. De kennis der geschiedenis verkrijgt men niet door een aantal feiten, en namen, en jaartallen, in het geheugen op te nemen, maar wel, door in den geest dier geschiedenis door te dringen, en daartoe de goede geschiedschrijvers te lezen. Evenzoo bestaat de kennis der krijgswetenschap niet in het leeren van een groot aantal krijgskundige regels, maar in het zoeken en beoordeelen dier regels, en vooral in het raadplegen en lezen van goede schrijvers over de krijgsgeschiedenis. Lektuur en overdenking, dat zijn de voorname, om niet te zeggen de eenig goede middelen om wetenschappelijke kennis te verkrijgen; en het onderwijs, dat de leeraar geeft, moet hoofdzakelijk daartoe strekken, om den lust tot lezen en overdenken aan te wakkeren, en eenigzins te leiden en te besturen.

‘Maar,’ merkt men mogelijk aan, ‘wanneer het onderwijs zóó plaats heeft, dan zal dit misschien wel goede vruchten dragen voor hem, die lust en ijver en een goeden aanleg tot studie heeft; maar niet voor hem, die deze eigenschappen mist, of slechts in eene geringe mate bezit. De goeden zullen zich dan krachtig ontwikkelen, maar de middelmatigen zullen

oneindig minder kundigheden verkrijgen, dan met de thans gevolgde wijze van onderrigt; en de ondervinding leert, dat, in alles, de goeden slechts de minderheid, de middelmatigen daarentegen verreweg de meerderheid uitmaken. De vruchten van het onderwijs zouden dus, over het geheel genomen, veel minder zijn dan tegenwoordig.'

Die tegenwerping komt ons niet gegrond voor. 'De vruchten van het onderwijs zouden minder zijn;' - laat ons elkander duidelijk verstaan: na afloop van den studietijd zal de kadet, misschien, *minder ver gevorderd zijn* in de verschillende wetenschappen, dit willen wij gaarne toestemmen; - maar, wat hij dán van die wetenschappen kent, zal hij duidelijk begrijpen, zal hij grondig kennen; het zal niet meer verloren gaan; hij zal op dien grondslag verder blijven voortbouwen; want, mét de vordering in de wetenschap, is hij ook in verstand en oordeel gevorderd; hetgeen, met de tegenwoordige wijze van onderrigt geven niet altijd het geval moet zijn.

Wij willen gaarne gelooven, dat met de wijze van onderrigt geven, zoo als wij die voorstellen, na afloop van den studietijd, de massa der verkregene kundigheden *minder* zal zijn dan thans, en, als een gevolg daarvan, moet men zich dan ook, bij het jaarlijksche examen, bepalen tot eene minder omvattende kennis, tot het vorderen van het volstrekt noodzakelijke; men moet daarbij minder onderzoeken, *wat* de kadet weet, dan *hoe* hij het weet; het *veel* weten is geschikt om op een examen te pralen, maar het *goed* weten pleit voor de bekwaamheid. Wij willen ook gaarne gelooven, dat voor de minder ijverigen de tegenwoordige gang van het onderwijs gunstiger is; want het valt gemakkelijker, woorden van buiten te leeren, dan zaken te begrijpen. Maar juist dát keuren wij af, dat middelmatigheid en gebrek aan ijver thans minder tegengegaan kunnen worden; dat uitstekende bekwaamheid en ijver zich thans niet vrij kunnen ontwikkelen; dat eene onbillijke gelijkheid door haren looden schepter allen nederdrukt. Wanneer het onderwijs zoodanig is ingerigt, dat, door krachtdadige inspanningen, een kadet in *drie* jaren tijds den officiersrang kan verwerven, terwijl hij, wien het aan ijver ontbreekt, daartoe misschien dubbel zoo veel tijd aan de Akademie moet doorbrengen, dan zal de zucht tot studie oneindig sterker zijn, dan zij het thans is.

Bekwaamheid en onkunde, ijver en traagheid, *gelijke* aan-

spraken op bevordering of belooning te geven, - wij kennen geen grooter onbillijkheid dan deze; daardoor dooft gij alle eerzucht uit; daardoor ontstaat eene flaauwheid, die alles verzwakt en ontzenuwt. Daarom achten wij het ten hoogste wenschelijk, dat de bevordering van officieren tot hoogere rangen, of de overplaatsingen bij keurkorpsen en meer bevoorregte gedeelten van een wapen, altijd afhankelijk blijven van de meerdere of mindere bekwaamheid; dat zal voor den officier een prikkel zijn, om zijne op de Militaire Akademie verkregene kennis te onderhouden en uit te breiden. Op welke wijze men de officieren, van de Militaire Akademie afkomende, moet aansporen om hunne studiën voort te zetten, zullen wij hier niet onderzoeken; meermalen zijn verschillende voorstellen tot dat einde gedaan; het in dit Jaarboekje geuite denkbeeld, om van den officier, die de Akademie verlaten heeft, later nog het afleggen van een examen te vorderen, gelooven wij, dat alle overweging verdient.

Wanneer wij ons hier tot die enkele aanmerking op de inrigting der Militaire Akademie bepalen, en andere punten verzwijgen, waarin, naar ons inzigt, ook verandering wenschelijk zoude zijn, dan ontstaat dit schrijven volstrekt niet uit schroomvallige vrees, dat wij daardoor ongenoegen zouden verwekken, ongunst op ons laden. Wij weten te wel, dat het een dure pligt is voor ieder weldenkend mensch, om nuttige waarheden te openbaren, onverschillig wat daarvan de gevolgen voor hem mogen zijn; wij weten bovendien, dat zulk eene handeling thans bij ons weinig moed vereischt. Wij leven, Goddank, in een land en onder eene regering, waar de stem der waarheid zich, vrij en ongehinderd, mag doen hooren; en wij hebben de vaste overtuiging, dat zoowel de hoofden der Militaire Akademie, als de mannen die aan het hoofd van ons krijgsbestuur en van onze regering staan, te verlicht en te verstandig zijn en te zeer het algemeene welzijn beöogen, dan dat zij het zouden misprijzen, wanneer men eerlijk, opregt en bescheiden aanwees, wat voor hervorming en verbetering vatbaar is.

Maar ons zwijgen ontstaat uit de vrees van soms verkeerd

te worden verstaan, *opzettelijk* verkeerd te worden verstaan. Wij zwijgen, om geene wapenen in handen te geven aan de bestrijders en vijanden der Militaire Akademie.

Dat die instelling bestrijders en vijanden heeft, wie zal het ontkennen, die de niet altijd loijale aanvallen opmerkt, waaraan zij in den laatsten tijd soms heeft ten doel gestaan. Wij hebben hier eene uitdrukking ter nedergeschreven, die hard zal schijnen; maar is zij onbillijk, is zij onverdiend? - Wij gelooven het niet; wij gelooven, dat zij geregtvaardigd wordt door de roekelooze wijze, waarop soms eene instelling wordt aangerand, die goed en nuttig is. O, wij willen niet beweren, dat aan de Militaire Akademie alles goed, alles volmaakt is; wij willen gaarne toestemmen, dat veel daar veranderd, veel daar verbeterd kan worden. Maar, vergelijk die instelling met andere instellingen van onderwijs; vraag, waar meer nut wordt gesticht; vraag, waar meer, gemoedelijk en onvermoeid, aan de verspreiding van kunde en wetenschap wordt gearbeid; vraag, waar meer strikte regtvaardigheid en onpartijdigheid bestaat, waar minder invloed wordt toegekend aan geboorte, rang of rijkdom; vraag, waar meer orde, zedelijkheid en beschaving heerschen; vraag, waar een vader zijn zoon kan plaatsen, zonder te vreezen te hebben, dat hij jaren lang in ledigheid zal doorbrengen, en, naar ziel en ligchaam bedorven, in de ouderlijke woning terugkomen; - en dan zult gij, die vragen onbevooroordeeld beantwoordende, de hooge waarde der Militaire Akademie erkennen, en dan zult gij u niet verwonderen over de verontwaardiging, die in ons oprijst, wanneer wij zien, hoe men naar den ondergang streeft van eene instelling, die ons land tot eer en luister verstrekt, en hoe men mannen aanrandt, wier namen niet dan met eerbied en hoogachting moeten worden uitgesproken.

De vijandschap, waaraan de Militaire Akademie soms ten doel staat, heeft, voor een gedeelte, haar aanzijn te danken aan de strikte billijkheid, die daar bij de plaatsing en bevordering der kadets wordt in acht genomen; en zeer waar is het, wat de Heer Kempees in zijn Jaarboekje daarvan zegt. De geachte schrijver voert een Heer Langeveld in, wiens zoon niet is toegelaten als kadet aan de Akademie; de vader wijt dit mislukken aan partijdigheid, en roept uit: ‘Wij hebben geen kruiwagens.’ De Redacteur laat daarop volgen:

(bl. 4.) ‘“Wij hebben geen kruiwagens!” Maar Mijnheer Langeveld, vergun mij dan u te zeggen, dat vele vooroordeelen tegen de Militaire Akademie juist hunnen grond hebben in de strikte regtvaardigheid, welke dáár bij het afnemen der examens vóórzit. Dit klinkt zonderling, niet waar? toch is het zoo. Veelvermogende heeren, die gaarne hunnen invloed aanwenden om zoons en beschermelingen vooruit te helpen, die in hunne namen alléén reeds eene voldoende aanbeveling wanen te zien, worden vaak door die regtvaardigheid teleurgesteld, zoowel bij de examens ter toelating op de Akademie, als bij de later volgende examens van overgang. Sommigen berusten daarin, en prijzen de heilzame strekking daarvan; anderen worden er wrevelig en onvergenoegd door, en die wrevel en onvergenoegdheid openbaart zich aldra in den toon, waarop zij de schoone inrigting wraken. “Wij hebben geen kruiwagens!” Maar goede heer Langeveld, wilt gij een bewijs der strikte billijkheid, welke over het lot der aspiranten beslist, raadpleeg dan de lijsten, waarop deze jongelieden in volgorde hunner kundigheden door de examinators gerangschikt worden; doe daarbij onderzoek naar den rang en stand hunner vaders, en 't zal u opvallen, hoe bont zij onder elkander staan. Gij zult vaak den vaderloozen jongeling, of den zoon eens vergeten burgers bovenaan vinden, terwijl de namen der invloedrijkste groote heeren in de achterhoede bij de afgekeurde staan. Vergelijk ook die staten met de ranglijsten en oordeelvellingen, welke later door andere leeraars ingediend worden, wanneer de goedgekeurden tot het Akademisch Onderwijs zijn toegelaten; - en de overeenkomst, welke aanvankelijk tusschen deze en gene bestaat (ik zeg *aanvankelijk*, want de later volgende ontwikkeling is natuurlijk niet voor allen dezelfde), die overeenkomst zal u volkomen doen zien, dat uwe aantijging valsch is. Ge zult toch niet willen beweren, dat al die heeren eenstemmig dezelfde beschermelingen willen bevoordeelen?’

De heer Kempees heeft gelijk; met zulke tegenstanders heeft de Militaire Akademie soms te kampen. Wat verstandig en weldenkend is, zal, die instelling leerende kennen, haar voorstaan en verdedigen; maar te dikwijls heeft zij te doen met kleingeestige begrippen, en met de onkunde die op driesten toon misprijst en veroordeelt, wat zij niet in staat is te begrijpen.

Ten slotte nog een enkel woord over een punt, in den laatsten tijd veel besproken: de vereeniging van het instituut der Marine met de Militaire Akademie.

Wij zijn voorstanders van die vereeniging: in gemoede en overtuiging gelooven wij, dat zij in het voordeel is van zeeen landmagt, in het voordeel van 't geheele Vaderland.

De gronden, tegen die vereeniging herhaaldelijk aangevoerd, schijnen ons toe zeer zwak te zijn; hoofdzakelijk komen zij hierop neer: dat de opleiding van den aanstaanden zee-officier geheel verschillend moet zijn van de opleiding van hem, die bestemd is om in de rijen van het leger op te treden.

Wat wil dit zeggen? Wil men daarmede beweren, dat de aanstaande zee-officier, van zijne eerste kindschheid af aan, den Oceaan moet beploegen, aan alle vermoeijenissen en gevaren van het zeeleven moet blootgesteld zijn? bedoelt men er dat mede? - goed; maar, wanneer gij aan die vordering toegeeft, zie dan ook af van elke wetenschappelijke opleiding der aanstaande zee-officieren, - want zij is met het toegeven aan die vordering onbestaanbaar. Maar verwacht dan ook, dat de bevelhebbers onzer oorlogsvaartuigen - zij, die in alle werelddeelen onze natie moeten vertegenwoordigen, en de eer des lands ophouden, - door mindere bekwaamheid en kennis, ook mindere geschiktheid zullen hebben tot het volbrengen van die grootsche taak. Want dát moet men in het oog houden, dat moed en geestkracht *niet de eenige vereischten* zijn, die men van den zee-officier moet vorderen; en dat in onzen tijd, en vooral voor eene zeemagt als de onze, kunde en bekwaamheid onontbeerlijke hoedanigheden zijn in den man die op den Oceaan *Neêrlands* vijanden moet bekampen. Wie er op aandringt om ons zee-officieren te geven, minder wetenschappelijk gevormd en minder bekend met die uitgebreide kundigheden, welke hunnen stand vordert, die verzwakt onze vloot, die vermindert de sterkte van ons Vaderland.

Wanneer men soms beweert, dat men wel eene wetenschappelijke opleiding der aanstaande zee-officieren verlangt, maar die opleiding wil *in eene zeeplaats*, en eene *binnenstad* daarvoor geheel ongeschikt acht, - dan is dit eene bewering, die alleen gegrond kan zijn op onbekendheid met wat bij die opleiding plaats heeft. Het is eene ongegronde onderstelling, wanneer men gelooft, dat, toen het Instituut

der Marine zich in eene zeehaven bevond, het praktische gedeelte der zeevaartkunst meer beoefend werd dan thans; alles bepaalde zich toen tot eenen kruistogt van eenige weken op de *Zuiderzee*; thans wordt dezelfde tijd doorgebragt met eenen kruistogt in de *Noordzee*. Niemand zal daarin verandering of achteruitgang zien. - Er is mogelijk eenige geestigheid in het soms gebezigde gezegde: ‘dat men op de heide geen zeeman kan vormen;’ maar, op dit onderwerp toegepast, is dat gezegde toch niets meer dan eene nietsbeduidende magtspreuk.

Nadeelen zijn er niet in die vereeniging van de instellingen van onderwijs voor zee- en landmagt; en die vereeniging geeft het groote voordeel, dat daardoor, met minder middelen, dat onderwijs veel vollediger kan zijn; dat daardoor grootere sterkte wordt gegeven aan het verband tusschen vloot en leger, een verband, dat voor de oorlogen, die wij te voeren hebben, zoo hoogst wenschelijk is.

Eenzijdige of partijdige inzigten hebben het denkbeeld voedsel gegeven, alsof in die vereeniging eene verongelijking, eene achteruitstelling voor de zeemagt zoude zijn gelegen. Dit is een denkbeeld, waartegen wij ons met alle kracht moeten verheffen. De zeemagt, die in ons Vaderland zulk eene welverdiende populariteit bezit, geniet in de rijen van het leger evenzeer de hoogste achting; zij kan bij geen gedeelte der natie warmer medegevoel vinden, dan bij ons. Wij zouden geen Hollanders moeten zijn, om niet te dweepen met de onsterfelijke heldendaden der groote vlootvoogden van het voorgeslacht, en reikhalzend uit te zien naar het oogenblik waarop die dagen van roem en luister zullen terugkeeren, en de zee nogmaals het tooneel van onze zegepralen zal zijn; wij zouden geen Hollanders moeten zijn, om niet in de vurigste geestdrift te ontgloeijen, telkens wanneer wij hooren, hoe onze wapenbroeders, koen en onverschrokken, op de verste zeeën gevaar en dood braveren, waar de eer en het welzijn des Vaderlands dit vorderen, en met zwakke middelen toonen, wat zij zouden doen, hadden zij over de sterke vlooten van voorheen te beschikken. Waar ooit onverschilligheid moge bestaan omtrent den toestand van zwakheid onzer zeemagt, zoek dat gevoel niet in de rijen van het leger. Integendeel, dat leger wenscht met alle kracht der overtuiging, dat het Hollandsche volk spoedig moge inzien, dat het op de zee zijnen roem en zijne

sterkte moet vinden; dat het herdenken moet wat het eenmaal geweest is, en wat het eenmaal weer kan worden; dat het onvergeeflijk is, niet aan de uitbreiding en vermeerdering onzer zeemagt te arbeiden. Het zal een dag van heil voor het leger zijn, de dag waarop *Nederland* eene sterke zeemagt zal bezitten, die - terwijl wij den vijand aan de landgrenzen bestrijden - de zee voor ons openhoudt, en met ons, *Indië* verdedigt. De belangen van leger en vloot zijn één; wie die belangen als verschillend en strijdig wil voorstellen, doet aan de waarheid te kort.

Breda, 6 Maart 1852.

W.J. KNOOP.

De tijger op Java.

Er zijn inboorlingen van Java, die, zoo dikwijls een hunner in Nederland komt, hier eene onwaardige bejegening ondervinden. Dáár, op dat heerlijke eiland, genieten ze eene onbeperkte vrijheid, en wandelen op de bergen, door de bosschen, in de vlakten ongehinderd rond; - hier worden ze in een naauwen kerker opgesloten, om als gevangenen te leven, als gevangenen weg te kwijnen en te sterven. Dáár zijn ze de koningen, neen, de tyrannen van het woud, de diktators der wildernissen, de autokraten die zonder constitutie naar luim en toeval regeren, de alleenheerschers, voor wie millioenen beven en sidderen; - hier zijn ze een voorwerp van nieuwsgierigheid, dat ieder durft naderen, omdat het achter de tralies zit, dat ieder durft honen en tergen, als de oppasser het gedoogt, in welks nabijheid zelfs vrouwen en kinderen onbeschroomd durven lagchen en schertsen. Dáár is de geheele schepping aan hen cijnsbaar, dáár nemen ze wat hun goeddunkt, dáár voldoen ze hunne begeerten en hartstogten naar hartelust; - hier wordt het karige voedsel als eene aalmoes hun toegesmeten, en moeten ze kunsten vertoonen en aardigheden verrigten, vóór ze de hongerige maag mogen vullen. Er is van alle Nederlanders nog maar één geweest, die den handschoen voor hen opgenomen en hunne regten verdedigd heeft. Gij kent het heerlijke opstel van Hildebrand, in de ‘camera obscura,’ dat hij ‘een beestenspel’ heeft genoemd. Hij heeft al de ellende dier onttroonde Javaansche tyrannen, die te Amsterdam in *Natura Artis Magistra* versuffen en verkwijnen, of op de kermissen van stad tot stad worden rondgevoerd, diep

gevoeld en voortreffelijk beschreven. En, wat nog het ergste is, men bezwalkt hun roem; men vernedert hen niet alleen, maar men steelt hunne glorie; men laat u een tijger zien, opgesloten in een kooi, - vermagerd omdat hij geen vrijheid heeft, - met fletsche, verglaasde oogen, zonder vuur en gloed, omdat hij het groen der bosschen niet meer ziet, - met moeite zich bewegende, omdat hij niet meer springen mag over rotsen en klippen, niet meer spelen en dartelen aan de randen van onpeilbare afgronden; men laat u zulk een gedrocht zien, tam, mak, slaafsch onderworpen, en men zegt: ‘dat is de tijger van Java!’ - Maar men lastert, men pleegt majesteitschennis. Neen Hildebrand heeft gelijk: ‘als gij in 't midden van het beestenspel staat, als gij uw oog slaat op al die vernederde schepsels, - waan niet, dat gij leeuwen en tijgers ziet. De kinderen der woestenij zouden hunne broederen, zoo zij ze hier zagen, verachten en verloochenen. Gij hebt geene wilde dieren voor u, het zijn er slechts de vervallen overblijfselen van; ze zijn naar ziel en ligchaam gekraakt. Hun aard drukt zich niet meer uit. De leeuw stierf in den leeuw; de tijger is dood in den tijger.’

Lezers! ik heb den tijger op Java gezien, eens in het wild, meer dan eens pas gevangen, dikwijls in een bloedig gevecht tegen dieren en menschen. Ik heb gedoold in zijn rijk, het schoonste der wereld, ik heb de verwoestingen, die hij aanrigt, aanschouwd, ik heb zelf in zijne nabijheid gehuiverd en getrild. Ik wil trachten hem u voor te stellen, zoo als hij leeft in de natuur, zoo als hij heerscht als koning, zoo als hij beoorloogd wordt door de menschen.

Maar nog ééne aanmerking vooraf! Gelooft niet, dat ik u met eene natuurhistorische verhandeling wil lastig vallen. Die taak zou mijne krachten te boven gaan. Ik wil u eenvoudig eenige indrukken trachten terug te geven, die ik op Java heb ontvangen. 't Zijn losse schetsen uit het dagboek, dat ik op mijne reizen over dat eiland twaalf jaren lang gehouden heb. 't Zijn tafereelen, waarvan de tijger een deel der stoffaadje zal uitmaken, en die ik in drie hoofdgroepen u voorstel, waarvan de opschriften luiden: de tijger en de bosschen - de tijger en de dieren - de tijger en de menschen.

Ik weet, dat deze poging vermetel is, ik weet, dat ik verre beneden de natuur zal blijven - maar ik weet ook,

dat ik tot Nederlanders spreek, die Java lief hebben en gaarne iets van dat paradijs, hun eigendom, hun eigen land, willen vernemen, en daarom wat mijnen arbeid gebrekkigs aankleeft met welwillendheid zullen verschoonen.

I. De tijger en de bosschen.

Woester en wilder, maar tevens prachtiger en majestueuser land, dan het gansche zuidelijke gedeelte van de Javasche provincie Bantam, kan de verbeeldingskracht van dichter noch schilder zich scheppen. Meermalen, eens zeventien dagen achtereen, heb ik in de eenzaamheid dier eindelooze bosschen, nog nooit door eene menschelijke hand aangeraakt, eerbiedig en bewonderend rondgedoold. Zoo behoorde ik den 20sten Junij 1841 tot een twintigtal reizigers, twee Europeanen, overigens Javanen, die in den vroegen morgen het dorpje Sawarna, aan de zuidkust, waar ze nachtverblijf hadden gehouden, verlieten, en noordwaarts uren lang voorttrokken door eene wildernis, waar de natuur hare rijkste vegetatie met mildheid, met overvloed, met verkwisting had uitgestort. De zon brandde op den vollen middag, maar hare stralen konden ons niet bereiken, opgevangen als ze waren door een koepeldak, hoog boven onze hoofden, van ondoordringbaar loof en groen. Toen de dageraad zich dien morgen voor 't eerst aan den gezigteinder vertoonde, waren wij reeds afgereisd - nu was het twaalf uur. En weet gij wat wij al dien tijd gezien hadden? niets dan boomen en planten, bloemen en kruiden, in eene verscheidenheid, waarvan zich de zoon des noordens geen denkbeeld kan vormen. Honderden verschillende boomsoorten deelen hier vriendschappelijk en in vrede den gemeenschappelijken, door de afgevallen bladeren van honderden jaren onbegrijpelijk vruchtbaren en weelderigen bodem. Velen verheffen zich in regte stammen; zestig, zeventig voet zijn ze opgeschoten, voor ze hunne takken uitspreiden; dan zijn ze gekroond met een digten, malschen, eeuwig groenen bladerentros, die zich aan de kroonen van

andere woudreuzen aansluit, en bogen en gewelven vormt, alsof de Gothische bouwgeest ze had voortgebragt. Beschouw eens een dier woudreuzen op zich zelf. Ziet gij wel aan hoe veel honderden en duizenden planten hij, van zijne eigen sappen, leven en voedsel geeft? Ziet gij wel, hoe die statige stam is bekranst door een net van klimop en kruipers, die in sierlijke kronkelingen naar hem opgroeijen? Ziet gij wel, hoe die lianen als dikke koorden, in een digt lofwerk van bladeren, van zijne hooge gewelven bevallig afklimmen en den grond trachten te kussen? Ziet gij wel hoe overal, op zijne schors, op zijne takken, in zijne knoesten, duizenden kleine plantjes, veelkleurige bloemen, rijk geschakeerde en phantastisch gevormde parasiten tieren en schitteren? Ziet gij wel, dat elk dier woudreuzen eene afzonderlijke eigen plantenwereld torscht?

Maar dat alles prijkt daar verre boven ons. Onder die hooge groene daken schieten weêr andere boomen uit den grond. Dáár lagchen de frissche soms tien en twaalf voet hooge varens u tegen, ginds worden de breede bladeren van de wilde pisangstruik door een vriendelijk koeltje ligt bewogen, hier krommen zich bevallig de gepluimde en gevederde kinderen der bamboestoelen. En dat alles in bonte mengeling en eindelooze verwarring! En die allen weder omstrengeld door slingerplanten en kruiden en bloemen, die om stevige stengels zich kronkelen, en wallen en borstweringen vormen van eene krachtige ondoordringbare vegetatie.

Sedert eeuwen zijn deze wouden, die zich dagreizen ver uitstrekken, jaar in jaar uit, onafgebroken met dit zelfde frissche, groene, ondoordringbare kleed getooid. Wel vallen die bladeren en verdorren die bloemen, maar langzaam, ongemerkt. Niet plotseling, als bij ons, wanneer de koude adem van herfst en winter alles vernielt. Er is geen saisoen voor den dood en een ander voor het leven - maar leven en dood wandelen hand aan hand door deze schepping. Hier alleen, niet in onze natuur, is het beeld van den dichter waar: ‘'t Menschdom valt als bladeren af!’ Ziet gij? daar heeft eene bloem uitgebloeid, maar aan denzelfden stengel opent eene andere voor 't eerst hare frissche blaadjes; naast dat jeugdige knopje hangt een blad, verdroogd en verdord, op het punt van te vallen; aan éénen tak lagchen de bloesem en de pas gezette vrucht en de roode rijpe bes u tegen.

Tallooze beken en stroomen stuwen hunne wateren voort, nu eens met een zacht gemurmel, dan weder met bruischende woede, en witte schuimende vlokken, in een diepen val. Maar dat is ook het eenige geluid, de eenige muzijk. Anders heerscht er stilte, ik zou zeggen eene eerbiedige stilte, op den vollen middag. Ook wij trokken zwijgend voort - 't was of deze prachtig getooide en sierlijk gedrapeerde donkere hallen van den koning der wouden ons onwillekeurig tot ernst en somberheid stemden, zoo niet met eenige huivering en angst vervulden. Want inderdaad, hier woont de tijger, dit is zijn paleis, hier heerscht hij. Gij vraagt hoe wij 't wisten? Gezien hebben wij hem niet, noch den koninklijken tijger met zijne forsche gestalte en gestreepten rug, noch het luipaard met zijne gevlekte vacht en bliksemende oogen, noch den zwarten tijger, den bloeddorstigsten en verraderlijksten van allen - en toch wisten wij, dat ze hier zijn in groote menigte. Ik zal u verhalen, hoe wij 't wisten.

Na nog eenigen tijd door deze maagdelijke wouden te zijn voortgetrokken, kwamen wij aan den Oostelijken tak van de rivier Sawarna, die bij het dorp van dienzelfden naam in de Zuidzee zich ontlast. Wij volgden haren loop opwaarts, en stuitten toen op een heuvel van niet meer dan 700 of 800 voet hoogte, die den naam van Tangkil draagt. Wat prachtig en wonderbaar schouwspel vertoonde zich hier aan onze oogen! Aan den voet van den heuvel gaapte eene ronde grot van 35 tot 40 voet in omvang. Ze was links en regts en boven versierd met dezelfde frissche en krachtvolle vegetatie, en daaruit trad de heldere snelvlietende rivier, bekranst door heesters en slingerplanten en kruiden en bloemen, murmelend te voorschijn. Ze had niet meer dan drie voet diepte en ontving ons in haren koelen schoot. Wij volgden hare bedding en drongen, in de ingewanden van den berg, de donkere grot binnen, die zich langzamerhand vernaauwde tot eene ruimte van niet meer dan tien voet. Kil en huiveringwekkend was het hier in het hart der aarde. De flambouwen, die we bij ons hadden, wierpen slechts een flaauw en spookachtig licht in deze duisternis. Toen wij een afstand van honderd schreden hadden afgelegd, konden wij niet verder, omdat de rivier daar plotseling eene diepte aannam van meer dan 12 voet. Wij keerden terug en zetten ons, op den oever van den stroom,

aan den ingang der grot neder, vol verbazing over dit even majestueus als wondervol natuurverschijnsel.

Toen hoorde ik, dat een mijner reisgenooten, een Javaan uit het gevolg van het distriktshoofd dat ons vergezelde, den geheelen togt in den berg door de rivier had afgelegd. Ik riep hem, en verzocht hem, mij dien togt te beschrijven.

- ‘Er valt niet veel aan te beschrijven, mijnheer!’ was zijn antwoord. ‘De rivier treedt den berg aan de noordzijde binnen, en loopt, op dezelfde wijze als gij gezien hebt, naar mijne berekening 2500 voet lang, door de grot tot dezen uitgang aan de zuidzijde. Ik had eene gelofte gedaan aan den berggeest, om, zoo mijn kind herstelde, zijne woning te doorkruisen, en in 't midden van haar een offer te brengen. De berggeest heeft mijn offer aangenomen, en heeft mij veilig door zijn paleis geleid. Maar waarschijnlijk was hij in onmin met den boschgeest, en moest ik daarvan het slagtoffer worden. Althans naauwelijks had ik hier den oever weder bereikt, ik geloof op dezelfde plek waar wij nu zitten, of eensklaps zie ik uit de struiken twee oogen op mij gerigt, twee oogen als kolen vuur, twee gloeijende oogen, die mij nog doen huiveren als ik er aan denk. Eene siddering deed al mijne leden trillen. Vlugten wilde ik, maar 't was of ik aan den grond was genageld. Het monster doet een enkelen sprong - sneller dan de gedachte heeft een koninklijke tijger mij met zijne ijzeren klaauwen aangegrepen - zijne moordende nagels in mijn ligchaam geslagen - mij over zijn rug geworpen - en zoo ijlt hij met mij in het digtste van 't woud.’

Ik stond verbaasd over dit verhaal. Ik geloofde het niet; maar mijn twijfel verminderde, toen hij mij in zijn regterborst, arm en zijde de afschuwelijkste lidteekenen en misvorming toonde, en ik moest wel gelooven, toen al de omstanders zijn verhaal als eene bekende zaak bevestigden.

- ‘Maar hoe werd uw leven gered?’ was de natuurlijke vraag.

- ‘De berggeest is mij te hulp gekomen! In weêrwil van de hevige pijnen, door den in mijn vleesch gedrukten klaauw van den tijger veroorzaakt, en die bij elke schokkende beweging van het springende dier verdubbelden, liet de berggeest mij mijn verstand behouden. Ik trachtte met mijne linkerhand, die vrij was, mijn kris te grijpen. Dat gelukte mij. Langzaam bragt ik mijn arm naar voren, en plotseling

drukte ik, met al de kracht die mij was overgebleven, het scherpe staal in het oog van den tijger. Met een schreeuw, die mij door merg en been ging, liet hij mij los, en brullend van de smarten der kris, die nog altoos in zijn oog bleef zitten, verdween hij. Zoo ben ik het ontkomen.'

Ik hoorde nu veel van de schrikbarende menigte dezer dieren, hier en in geheel het zuiden van Bantam. Binnen het jaar had men er vijftig gedood. Binnen de twee jaren wist men dat vier-en-dertig menschen waren omgebragt. Dien zelfden dag kwamen wij aan een eenzaam dorp, waar de inwoners 't vorige jaar niet hadden durven oogsten, omdat op de afgelegen rijstvelden (gaga), van wildernissen ingesloten, reeds twee hunner het slagtoffer waren geworden. In een ander dorp woonden acht weduwen, wier mannen door tijgers waren geveld.

Maar niet alleen in dit gedeelte van Java, overal is deze schrik van menschen en dieren verspreid, overal waar de grond nog schaars is bebouwd, - en dat is meer dan vier vijfde gedeelten van het eiland, - in de vlakten, op de bergen, overal heeft hij zijne schuilhoeken en zoekt hij zijne prooi. Sommige streken zijn, door hare plaatselijke gesteldheid, bovenal bij hem geliefd. Eene daarvan hebben wij zoo even aanschouwd. Bezoeken wij er nog eene van een geheel ander karakter.

Wij bevinden ons in de Preanger-Regentschappen, in het trotsche, woeste, vulkanische Garoet. Wij zijn ingesloten door de wildernissen aan de zuidelijke hellingen van den Telaga-Bodas, wiens kruin een uitgestrekt eiwit meer in zijnen schoot draagt. Een afgebroken terrein, steile en diepe ravijnen, scherpe ruggen en randen, dalen, kloven en afgronden! - ziedaar de karaktertrekken van dit oord! Een smal voetpad, hier en daar door de groeikracht van het kreupelgewas, de lianen en het lange gras niet meer te herkennen, leidt ons nu eens naar toppen, die wij letterlijk moeten beklimmen en beklouteren, dan weder langs hellingen, die wij meer afglijden dan afloopen. Huiveringwekkend is de blik in die diepten, op wier bodem hoog geboomte zich als heesters aan ons oog vertoont. Overal, waar wij heenzien, rotsen, spleten, bergen en afgronden - overal op elkander gestapelde massa's basalt, met guirlandes van eeuwig groen, met kreupelhout en hoog geboomte phantastisch versierd, hier en daar alsof het oude ridderkasteelen waren, die zich

in de wildernis verbergen. Bezwaarlijk zoudt gij gelooven, dat zulke steile muren, die uit niets bestaan dan uit op elkander geworpen rotsblokken van verbazende grootte, met bosschen bedekt kunnen zijn - en toch staan ze hier in al hun tropische pracht. Alles is wild en begroeid! Bijna nergens eene opene plek! Boomstammen van breeden omvang zijn met hunne wortels in de spleten der rotsen doorgedrongen! Elke opening wordt door de duizende vezels dier wortels ingenomen - en zoo staan die woudreuzen vast en onwrikbaar, het geweld der eeuwen en de kracht der aardbevingen trotserende. En weet gij wie hier woont? 't Is de tijger, die over die scherpe randen, langs die steile muren, door die onafzienbare afgronden, tusschen die kloven en spleten, in die struiken en bosschen, veilig rondwandelt! 't Is de tijger die hier heerscht!

Met moeite en de inspanning van al onze krachten trekken wij voort. Daar verandert plotseling het tooneel - daar begint eene akelige graswildernis. Alles, zoo ver gij ziet, is met eene rietachtige grassoort bedekt, onder den naam van ‘glaga’ bekend, 12 tot 15 voet hoog, en waarvan de stengels zoo digt opéén gedrongen staan, dat wij er ons slechts met kapmessen een moeijelijken doortogt in banen. Hier vooral, in zulk eene graswoestijn, is het geliefkoosde verblijf van den tijger. Hier heeft hij 't liefst zijn leger, en verzorgt hij zijne welpen.

Wij trekken verder - al hooger en hooger. De glaga heeft weder voor digte bosschen plaats gemaakt. Daar staan wij, nog slechts 700 voeten beneden den top van den berg, aan den oorsprong van een klein dal, rond en om van houtgewas omgeven. Ziet gij die kale plek van bleekgraauwe, geelachtige kleur? De bodem is gevormd, als eene uitgewerkte solfatara, uit vergane en uiteengevallen steenmassa's - en die bodem is bedekt met eene menigte doode dieren, wilde honden, slangen, vogels, herten - en daar ligt ook de koning dezer bergen, dat is ook het graf van den tijger. De huid met alle haren is goed bewaard gebleven, maar alle beenderen zijn vergaan en verteerd! De Javanen hebben aan deze plek den naam van ‘Padjagallang’, dat is: ‘plaats der slagting’ gegeven. Maar welke kracht is het, die deze slagting aanrigt? 't Is eene dier geheimzinnige, maar vreesselijke werkingen der natuur, die de vulkanische grond van Java in zoo tallooze verschijnselen aanbiedt, een dier mys-

teriën, die wij zien, maar naar wier oplossing de wetenschap nog slechts raadt. Wel is het te bewijzen, dat zich hier uit den grond eene voor de ademhaling ongeschikte gazsoort ontwikkelt - maar waarom komen zoo vele diersoorten juist op dit kleine en kale plekje zamen, waar zij noch voedsel, noch drinkwater vinden? Waarom blijven de weeke deelen hunner ligchamen, het vel en de spieren, bewaard, terwijl de beenderen verteerd zijn? Waarom konden wij, toen we die slagtplaats bezochten, er ongestoord rondwandelen, nadat zelfs tijgers er den dood hadden gevonden? Raadsels, louter raadsels! Geheimenissen en wonderen van de vulkanen en de bosschen en de stroomen en de bronnen van Java. Maar 't is een zaligheid te midden dier wonderend rond te dwalen, al begrijpt gij ze niet. 't Is eene zaligheid die krachten der natuur en hare schrikbarende uitwerkselen in de diepste schuilhoeken te bespieden, al jagen zij ons ook nu en dan een kille huivering door de leden. 't Is een zaligheid, den indruk dier bergen en beken en watervallen te gevoelen, al schijnen u ook spookgestalten te omgeven. o! Denk ik aan dat genot, eens op Java met volle teugen genoten, dan begrijp ik den dichter, als hij zingt:

> o Bergen, die mij nog een sombren zucht ontwringt!
> Gij, op wier ruwe spits, in mijmering verzonken,
> Mijn geest zich zelf verloor, van zinbedwelming dronken!
> Voor wier verheven schoon ik 't strelendst zoet vergat!
> Ach, dat ik vóór mijn dood u eenmaal weêr betrad,
> 't Oproerige gebruisch der zaamgevloten wateren
> Beluisterde in uw kolk, hun beekjens hoorde klateren,
> Hun stroomen ruischen langs uw' afloop, en het dal
> Weêrgalmen van den schok van hun ontzagbren val!
> o Wie geleidt mij weer uw sombre gallerijen
> En donkre paden in!

II. De tijger en de dieren.

Lezers! ik heb u de eerste groep mijner tafereelen voorgesteld. Zijt gij 't nog niet moede, dan noodig ik u uit tot de bezigtiging der tweede, die het opschrift draagt: ‘de tijger en de dieren.’

Behalve door den tijger zijn de wouden van Java nog door vele andere soorten van wild gedierte bevolkt. De rhinoceros, de wilde stier, het wilde varken, vele speciës van groote en kleine slangen en tallooze meer kunnen er dikwijls vreesselijke verwoestingen aanrigten. Er heerscht onder die allen een eeuwigdurende strijd, maar boven allen heerscht de tijger. Hij is de schrik der bosschen - hij is altoos de aanvaller - hij behaalt de overwinning over elken vijand! Is het de moed, die ze hem verzekert? Ik geloof, dat gij hem onregt zoudt doen, zoo gij zijnen moed betwijfeldet. Maar toch, er schittert iets anders uit die fonkelende oogen dan moed.

Bijna nimmer ontmoet gij op Java een tijger in 't wild. Ik ken menschen, die jaren achtereen in 't gebergte hebben gewoond, maar voor wie zulk eene ontmoeting een uiterst zeldzaam geval was. Ik zelf heb, in de meest woeste, onbevolkte, afgelegen wildernissen gedwaald, maar slechts eens heb ik er een gezien, toen ik hem opzocht. Daar is eene natuurlijke reden voor. Wij maken onze togten als de zon aan den hemel schijnt - maar in den regel ligt de tijger dan in zijn schuilhoek, dan verbergt hij zich voor de zonnestralen, dan slaapt hij. Wel ben ik met mijne reisgenooten in zijne nabijheid geweest. Onze paarden gaven er ons berigt van. Wanneer ze het bloeddorstige dier door hun reukorgaan bespeurden, dan spitsten ze hunne ooren van angst en vertwijfeling, dan bliezen ze den adem uit de wijdgeopende neusgaten, dan was 't als of wij ze onder ons voelden trillen en sidderen. Maar toch vertoonde zich de tijger niet, en hield hij zich schuil in het woud. Slechts bij uitzondering drijft de honger hem des daags uit zijn hol. In den nacht waakt hij, leeft, rooft en moordt hij. Bespieden wij hem op zijne nachtelijke wandelingen.

In December van het jaar 1839 ondernam ik met eenige vrienden een zeer vermoeijend uitstapje naar de solfatara van den Salak in de provincie Buitenzorg. Den nacht bragten wij door in eene kleine hut, op eene hoogte van bijna 2000 voet, midden in de bosschen van Tjampea, die de hellingen van dezen vuurberg bedekken. 't Was een schoone en heldere nacht; millioenen starren fonkelden aan den onbewolkten hemel, en de volle maan verspreidde een zacht, maar schitterend licht, zoo als zij het alleen tusschen de keerkringen vermag. En toch drong het slechts met moeite hier en daar door de donkere gewelven der boomen, wier witachtig grijze, loodregte stammen, als zoo vele zuilen, de groene bogen schenen te dragen. 't Is alles stil in 't rond, maar 't is de stilte van eenen Indischen nacht. De volle middag is daar het beeld van den dood - de nacht van kalme beweging en levende rust. Altijd hoort gij iets. Nu eens oefenen talrijke nachtinsekten onvermoeid hunne geluidorganen - dan weder zingen ontelbare krekels, in de struiken verspreid, op schelle toonen eenen avondzang - daar belasten honderden padden en kikvorschen zich met de baspartij - nu en dan mengt zich het eentoonig geschreeuw van de hagedissen (gekko's) er tusschen, die het rietendak onzer hut bewonen. Maar ziet - daar wordt plotseling dit gansche orkest overschreeuwd door een klagend gehuil, al sneller en scherper, al snijdender en harder. Wij vlogen naar buiten, om te onderzoeken wat het was. Het geraas hield aan, maar bleek nu, op eenen aanmerkelijken afstand, diep in het woud, zijnen oorsprong te nemen. De Javanen, die ons vergezelden, ontvouwden ons de reden. 't Was het angstgeschreeuw van de apen, die deze bosschen bewonen. Wanneer een talrijke troep in de, dikwijls honderd voet hooge, kruinen der boomen zich gerust aan den slaap heeft overgegeven, dan nadert een groote gestreepte tijger en vlijt zich aan den voet neder. Naauwelijks heeft een der bevolking in de takken het monster opgemerkt, of de schrik perst hem een klagend gehuil af. Allen ontwaken - allen zien den koning der verschrikking beneden - allen schreeuwen - en alleen de tegenwoordigheid van dat vreesselijke dier jaagt hun zulk een doodsangst aan, dat ze geheel verbijsterd, op en door elkander, van tak tot tak springen, en, onder huilen en jammeren, de een den ander verdringen. Ondertusschen blijft de tijger stil en rustig liggen - maar onbewegelijk fonkelen

zijne oogen de arme apen aan - totdat er eindelijk een in de verwarring en het rumoer naar beneden valt, die dan gegrepen en verslonden wordt.

De wilde stier is een der schoonste dieren van Java's wildernissen. Ook op hem aast de tijger; maar hij treedt hem niet tegen in een open ridderlijken kamp; hij bespiedt zijne gangen, wacht hem af in eene hinderlaag, en bespringt hem verraderlijk. Daar ligt de moordenaar op den loer in de digte struiken; hij weet dat hij zijne prooi weldra zal zien, want het malsche gras heeft den stier reeds menigen nacht herwaarts gelokt. Daar nadert eindelijk het trotsche, fraai geteekende, met sierlijke hoornen gekroonde dier. Rustig, van geen gevaar bewust, voor geen gevaar bevreesd, omdat het de kracht van zijne spieren en kop en hoornen kent, geniet het de geurige kruiden door den daauw van den nacht besproeid. De tijger ligt onbewegelijk, hij verroert zich niet, hij houdt zijnen adem in, hij wacht - de stier komt al grazende digter bij - nog eene kleine wending en de gelegenheid zal gunstig zijn - en nu - slechts één enkele sprong - en de tijger zit zijne prooi op den rug - hij heeft hem zijne klaauwen in de breede borst geslagen - hij heeft hem de slagtanden in den korten rimpeligen nek gezet - een vreesselijk gebrul weêrgalmt in den nacht en weêrkaatst door 't gebergte - de stier ijlt, woedend van pijn, in 't digtste van 't woud, maar de tijger blijft in dezelfde houding - de stier slaat in razernij de horens tegen de stammen der boomen, de tijger verroert zich niet - de smarten doen den stier al harder en harder voortijlen, de tijger drijft zijne tanden en klaauwen al dieper en dieper in het vleesch - de stier werpt zich op den grond, wentelt zich om, - de tijger laat los, doet een enkelen sprong, zet zijne tanden in den strot van zijn slagtoffer - en weldra blaast het rogchelend den laatsten adem uit.

Er is nog een reusachtige kampvechter op Java, met wien de tijger zich niet ligt in eenen strijd zal wagen, tenzij hij hem op dezelfde verraderlijke wijze kan bespringen. 't Is de buffel, even leelijk als goedaardig, even log als sterk. Beiden ontwijken elkander. Maar de menschelijke wreedheid weet hen kunstmatig den een tegen den ander aan te hitsen, en tot eenen kamp op leven en dood te voeren. Ik bevond mij in 1843 te Djokdjokarta. In deze vorstelijke residentie woonde ik onder anderen zulk een bloedig volksver-

maak bij. In 't gevolg van den Sulthan begaven wij ons naar de zitplaatsen der toeschouwers, ongeveer tien schreden van een hok verwijderd, geheel rond, 300 voet in diameter en 12 voet hoog. 't Was zamengesteld uit zware palissaden, op zulk eenen afstand in den grond geheid, dat wij er gemakkelijk konden doorheen zien. Daarin stond een groote zwarte breedgeschofte buffel, met regelmatig gebogen hoornen, die vooraf waren gescherpt. Op een wenk van den Sulthan werd de schuif van een kleiner hok geopend, en eensklaps schiet een reusachtige koninklijke tijger in het strijdperk. Naauwelijks heeft hij den buffel bespeurd, of hij doet een sprong naar zijnen vijand. Maar het loome dier schijnt als door eene tooverroede van aard en inborst veranderd. Met eene vlugge wending houdt het den aanvaller zijne hoornen voor, zoodat het niet anders dan van voren te bespringen is. De tijger loert met den kop op den grond tusschen de uitgestrekte voorpooten - en sneller dan het licht heeft hij, onder een gebrul waarvan ons alle zenuwen trilden, klaauwen en tanden tusschen de oogen en neusgaten van den buffel geslagen. Met eene woedende kracht slingert de gewonde reus hem tegen de omheining van het hok, zoodat zijne beenderen kraken - tweemaal weêrstaat hij den schok dier slingering - eerst de derdemaal laat hij los. De buffel had vreesselijk geleden; even boven den neus gaapte eene raauwe wond, waaruit het bloed stroomde. Hij scheen vermoeid; zijne ademhaling was zwaar en gedrukt; hij had geen lust het gevecht te hervatten. In een hoek van het hok lag de tijger, afgemat, naar lucht hijgende, met opgesperden muil en gesloten oogen. De buffel had zich 't eerst hersteld; het bloed hield op te vloeijen; en onafgewend hield hij den blik op zijnen, naar 't scheen, uitgeputten vijand. Maar ziet - daar wordt de schuif van een ander hok geopend, en een tweede tijger, nog grooter dan de vorige, springt op de kampplaats. Met éénen blik heeft hij het strijdperk overzien. Naauwelijks is hij er, of hij waagt den aanval. Maar de beweging van den buffel is nog vlugger en sneller dan de zijne, en, thans gelukkiger dan met zijnen eersten kampvechter, vangt hij den tijger met zijne hoornen op, beukt hem tegen de palissaden en vertrapt hem met de pooten.

Daar lagen de beide kampioenen, zoo 't scheen te zieltogen, en de buffel als overwinnaar tusschen hen in. De strijd-

lust was nu aan beide zijden geweken - want ze kenden elkanders krachten. De kamp zou geëindigd zijn, indien de grootere wreedheid der menschen die der dieren niet had opgewekt en aangespoord. Op de bamboe-latten waarmede het hok bedekt was, zaten eenige Javanen. Met eene stekelige plant, somtijds met een afkooksel van Spaansche peper, werd de teedere huid van den goedaardigen buffel door hen geprikkeld, om hem tot woede te brengen. De hijgende tijgers bedekten ze met stroo; dat staken ze in den brand. Zoo dwong men hen het gevecht te hervatten.

Maar 't werd nu een afschuwelijk schouwspel, dat ik u sparen wil, een schouwspel, dat te meer walging en afgrijzen verwekt, omdat we hier niet meer de bloeddorst en het instinkt van zelfbehoud, de woede van den aanvaller en den moed van den verdediger, aanschouwen, - maar een onnatuurlijken strijd van krachten, die, zoo ze niet kunstmatig werden opgewekt, elkander zouden ontzien en ongemoeid laten. Neen! de dieren zijn zoo wreed niet; ze zijn althans zoo dwaas niet. Ze ontwijken de een den ander, indien niet een overwigt van list of verraad of sterkte den aanvaller de overwinning verzekert. Ja, er kunnen oogenblikken zijn, waarin het schichtige hert ongedeerd naast den tijger staat, en er vrede is tusschen de zwakken en de sterken, tusschen de koningen der wouden en hunne prooi. Kent gij de schoone schilderij van den Javaanschen schilder Radhen Saleh? Ze versiert een der paleizen des konings. Een meesterlijken greep heeft hij in de dierenwereld van Java gedaan. Eene wildernis zoo als ik er straks eene beschreven heb, eene graswoestijn, die, gelijk menigwerf gebeurt, in vlammen staat - en hier een steile, loodregte, onpeilbaar diepe afgrond. Daar nadert de alles verterende vuurgloed. Twee tijgers, een wilde stier, herten en reeën zijn er voor gevlugt, tot den rand van dien afgrond! Een der tijgers zweeft er reeds boven en houdt zich krampachtig vast. Geen bloeddorst meer in zijne oogen, maar angst en vertwijfeling; geen woede meer uit de blikken van den stier, maar schrik en ontzetting; geen vrees meer voor den tijger bij de herten en reeën, maar siddering voor den naderenden brand! Het gemeenschappelijk gevaar heeft de dieren bijeengebragt en den eindeloozen oorlog doen vergeten!

III. De tijger en de menschen.

Ik ben genaderd tot de laatste groep mijner tafereelen, die ik genoemd heb: ‘de tijger en de menschen.’ Gij zoudt misschien veronderstellen, dat de Javanen den tijger een onverzoenlijken haat toedragen - en toch zoudt gij u vergissen. Ze haten niet het geheele geslacht, maar slechts enkele individuën; ze haten wanneer ze mishandeld, bedrogen of beleedigd zijn. Als een tijger des nachts in het dorp is doorgedrongen, en kippen of geiten of paarden heeft geveld, als hij in het bosch een der dorpsgenooten heeft vermoord - dan eerst verklaren ze hem den oorlog. Anders zijn ze zonder wrok, onverschillig, ja zelfs met zekeren eerbied voor hem bezield. Onder de tallooze vormen, waarin het bijgeloof dat volk nog altoos ongelukkig maakt, behoort ook de meening, dat de ziel van sommige menschen in dieren overgaat. En zoo gelooven ze zich vooral met den krokodil en den tijger in dat opzigt naauw verwant. Maar wanneer er een ongeluk in het dorp is gebeurd, dan kan die verwantschap den moordenaar niet meer beveiligen. Bovendien zijn er nog twee hefboomen, die het gevaar voor den tijger vergrooten. De eene is die, welke op Java en in de geheele wereld zoo veel in beweging brengt, de *auri sacra fames*. Het Gouvernement heeft eene vrij aanzienlijke premie gesteld op het dooden dezer dieren. De tweede is het bevel van vorsten en hoofden, om ze levend te vangen, ten einde voor zulke volksvermaken te dienen, als ik er u straks een beschreef. De wil der overheid overwint op Java zelfs de kracht van het bijgeloof.

Groot is het vernuft en de behendigheid, waarmede de Javanen, op die wijze daartoe aangespoord, in 't vangen van den tijger te werk gaan. Ze doen het op onderscheiden manieren, die zich alle door de meeste eenvoudigheid kenmerken. Nu eens door een lang naauw hok te maken van palissaden en boomstammen, met eene valdeur aan de eene zijde en aan de andere een geit tot lokaas. Heeft de tijger zich daardoor laten verschalken, dan wordt hij met lanssteken, tusschen de palissaden door, afgemaakt. Eene andere

manier is het graven van een diep vierkant gat in den grond met loodregte wanden. Dat gat wordt bedekt met graszoden op zeer dunne en broze takken, zoodat alles wat eenige noemenswaardige zwaarte heeft en er opkomt, er doorvalt. 't Gebeurde eens, dat een Javaan 's avonds laat naar zijne woning terugkeerde, en niet wetende, dat men zulk eene verrassing voor den tijger gemaakt had, er op liep en instortte. Hij kon er niet meer uit, en zette zich in een der hoeken neêr, om geduldig den morgen af te wachten. Maar naauwelijks had hij zoo een half uur doorgebragt, of een tijger volgt zijn voorbeeld en valt, met een zwaren slag, in het hol. Wie schetst de angst van den Javaan? Met een kloppend hart dringt hij zich zoo ver hij kan in den hoek, verroert zich niet, en ziet sidderend het oogenblik genaken, dat hij eene prooi wordt van zijn medegevangene. Maar deze is door het gebeurde even ontsteld, let niet op den Javaan, tracht vruchteloos tegen de loodregte wanden op te komen, en vlijt zich eindelijk in een tegenovergestelden hoek neder. Toen de zon hare eerste stralen wierp, kwamen een paar dorpsbewoners bij het hol en zagen dit schouwspel. De eerste indruk is verbazing! Een tijger en hun vriend in dezelfde val! Maar hoe hem er uitgered? Maken ze veel rumoer en beweging, komen ze met touwen of ladders, dan wordt de tijger verschrikt en zijn arme medegevangene wiskunstig zeker zijn slagtoffer. Ze denken na; ze overleggen; ze halen eenige bamboezen stokken, steken die langzaam, ongemerkt tusschen den Javaan en den tijger, zonderen beiden van elkander af, halen hunnen dorpsgenoot er uit, en onttrekken hem op die wijze aan het vreesselijke gevaar!

Een vorstelijk vermaak is de tijgerjagt. Eens woonde ik er eene bij, in de omstreken van Ngawi, in de residentie Madioen. 't Was bij die gelegenheid, dat ik een tijger in 't wild zag. 't Zou de moeite waard zijn die jagtpartij uitvoerig te beschrijven. Genoeg zij het thans, dat 5 of 600 menschen, met pieken en klewangs of korte slagzwaarden gewapend, een uitgebreid terrein in de wildernis bezetten, waar men te voren zich overtuigd heeft, dat de tijger zich ophoudt. Dan loopt men langzaam en zoo geregeld mogelijk naar 't middelpunt te zamen, brengt het dier in een zich meer en meer vernaauwenden kring, en lokt op die wijze een gevecht met hem uit op leven en dood. Het is een vorstelijk vermaak, maar zoo gevaarlijk, dat men meestal ongelukken te be-

treuren heeft, en ik althans aan ééne enkele jagtpartij genoeg had.

Vrij wat veiliger, met minder vermoeijenis en gemakkelijker, kunt ge den strijd tusschen menschen en den tijger aan de hoven der vorsten van Java zien. Hebt gij er lust toe, hoor dan naar 't geen ik den 28 Mei 1840 te Soerakarta heb bijgewoond[1]. Wij zitten met den Keizer op een soort van balkon of amphitheater. Voor ons strekt zich een plein uit in een der voorhoven van het paleis, waarop een tienduizendtal Javanen, in drie dubbele rijen in 't vierkant, geschaard is. Ze zijn allen met lange pieken gewapend. In 't midden van dit vierkant staan vijf groote hokken, met stroo en andere brandbare stoffen bedekt. Op een wenk van den Keizer begeven zich twee Javanen, langzaam, statig, en met vele buigingen en draaijingen van de verschillende ligchaamsdeelen (tandak), naar een der hokken. Na hun eerbiedsbewijs voor den vorst gemaakt te hebben, klimt de een op het hok, en trekt de schuif open. Daar ziet gij den tijger, wel met den rug naar de opening gekeerd, maar toch in de gelegenheid, om zijne gevangenis te verlaten. De man op het hok laat de schuif tot tweemaal toe weder vallen, opent ze dan voor de derde maal, gaat langzaam van het hok af, en zet zich naast de geopende tijgerkooi neder. Middelerwijl heeft zijn makker het stroo in brand gestoken, en plaatst hij zich nu eveneens naast het hok. Zoo wachten ze, met den tijger tusschen zich in, geduldig het teeken van den Keizer, dat hun vrijheid geeft om zich in den kring terug te trekken. Eindelijk wordt het gegeven, ze maken op nieuw hun eerbiedsbewijs, staan op, en verwijderen zich even langzaam en statig en op dezelfde wijze als ze gekomen zijn.

Ondertusschen zijn de blikken van duizenden en duizenden toeschouwers op de opening van het weldra in vlammen staande hok gerigt. Eensklaps springt het ondier er uit. Het blijft plotseling staan en ziet in stomme verbazing om zich heen. 't Is een koningstijger, een der grootste soort. Trotsch op zijn prachtig geel kleed, met bruinachtig zwarte evenwijdige strepen, staat hij daar, en blikt onbevreesd op de spitsen der lansen, die hem van vier zijden in drie dub-

1 Uitvoeriger en naauwkeuriger heb ik dit tijgergevecht beschreven in een opstel, geplaatst in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 3de jaangang, Deel I, blz. 298, enz.

bele rijen tegenblinken. Hij gevoelt zich los van banden en gevangenis - hij gevoelt zich weder vrij. Is het de uitdrukking der vreugde, die hem woest zijn staart doet slaan, zijne oogen schitterende vonken doet schieten, zijn huilend gebrul doet weêrgalmen? Is het de vreugde, die hem zich doet neervlijën met den vreesselijken kop op den grond tusschen de voorpooten? Langzaam staat hij op, langzaam treedt hij de gelederen van het carré voorbij, en laat er rustig het oog over gaan. Een prachtig schouwspel! Hij is vrij - zou hij nu menschen en wapenen vreezen? Daar hij aan de eene zijde van het vierkant geen uitweg ziet, begeeft hij zich met eenige drift naar de andere. Maar ook daar vindt hij alles gesloten. Zijn gang wordt al sneller en sneller. Hij laat een kort en schor gebrul hooren en loopt in galop dwars door 't carré naar den tegenovergestelden kant. Maar overal dalen een dozijn lansen als een ijzeren heg hem tegen, overal ziet hij het blinkend staal op zich gerigt. Zijn galop wordt nog sneller en gejaagder - al langs de rijen - met fonkelende oogen - daar valt hij in woede en vertwijfeling op de speerlieden aan! Maar 't is zijn laatste sprong. Op de lansen opgevangen, tuimelt hij achter uit, rolt een paar maal, hals over kop, over den grond, springt weder op de beenen, doet nog eenige stappen verder, werpt zich nog eens maar flaauw en wankelend op zijne vijanden - tot hij nieuwe wonden ontvangt en, zich omwentelende en den grond met zijn bloed verwende, als een onverschrokken held voor de overmagt is gevallen.

Eén van de vijf tijgers, die op deze wijze, tot vermaak van het volk, hun leven moesten verliezen, deed even voor zijnen dood menig hart nog angstig kloppen. Bij den eersten aanval, dien hij op het carré waagde, deed hij een gelukkigen verbazenden sprong, vloog over de wapenen, die hem tegen werden gehouden, heen, en vlugtte in een der binnenhoven van het paleis. Groot was de schrik, die de meeste Europesche toeschouwers beving; maar de Javanen en vooral de Keizer bleven even bedaard, deftig en marmerkoud, als zij gedurende het geheele gevecht waren geweest. De voorouderlijke gewoonte (adat) brengt mede, dat bij een tijgergevecht allen een eerbiedig stilzwijgen bewaren, en niet van hunne zitplaatsen opstaan vóór alles geëindigd is; ze bleven aan deze gewoonte getrouw, ook toen wij ons over het ontsnappen van den tijger verontrustten. Kort daarop vernamen wij echter,

dat hij tusschen twee muren was gevonden en afgemaakt, zonder eenige andere ongelukken dan het verwonden van een Javaan, die hem had in den weg gestaan.

Lezers! ik heb u hier en daar op Java rondgeleid, u enkele tafereelen van dat eiland voorgesteld. De weinige menschen, die gij zaagt, kenmerkten zich door onwetendheid, bijgeloof, zelfs door wreedheid; de natuur, die gij aanschouwdet, was ruw en woest en wild. Maar gelijk gij de eersten onregt zoudt doen, indien gij hun, in weêrwil van hun gebrek aan beschaving, niet zeer vele goede en voortreffelijke eigenschappen toeschreeft, zoo zoudt gij ook de natuur van Java in haren aard miskennen, indien gij vergat, dat ze tevens tallooze zachte, liefelijke en bevallige tooneelen bezit. Als gij door dat een vijfde bebouwde gedeelte trekt, dan is de tijger verdwenen, en heeft de wildernis voor vruchtbare landouwen plaats gemaakt. Dan lagchen vriendelijke dalen u toe, wier bewoners in den landbouw hun rijkdom zoeken; dan weidt uw oog over onafzienbare vlakten, met de rijkste kultuur overdekt; dan ziet gij talrijke kudden, die vreedzaam grazen in malsche weiden; dan noodigen bekoorlijke dorpjes u uit, waar in de koele lommer der vruchtboomen de huizen en hutten der bewoners zich verschuilen; dan verheugt gij u in de weldaden der beschaving, die zich over Java begint te verspreiden. Maar veel blijft er nog te doen. Die vier vijfde gedeelten wachten grootendeels slechts op de hand van den mensch, om de tijgers te verdrijven en ze in een lustoord te herscheppen. Die tien millioenen Javanen zijn ook door de Voorzienigheid bestemd tot eene hoogere ontwikkeling, zijn vatbaar voor al de edele en voortreffelijke eigenschappen eener Christelijke beschaving. Aan Nederland is die taak opgedragen. God geve, dat, onder den scepter van Nederland, eenmaal het kouter door den grond worde getrokken, waar thans nog de tijger rooft en moordt, en de Geest van Christus de harten vervulle, die thans nog angstig kloppen voor de schrikbeelden van het bijgeloof!

D^{r}. W.R. VAN HOËVELL.

Eenige prachtbanden.

Vergeet mij niet. Muzen-Almanak, voor* 1852. *Onder redactie van J.J.L. ten Kate. Te Amsterdam, bij J.H. Laarman.
Aurora. Jaarboekje voor* 1852. *Uitgegeven door Mr. J.I.D. Nepveu en S.J. van den Bergh. Te Haarlem, bij A.C. Kruseman.
***Holland. Almanak voor* 1852. *Uitgegeven door Mr. J. van Lennep. Te Amsterdam, bij Gebr. Kraay*.**
(*Vervolg en Slot van blz.* 228.)

Wij moeten beginnen met onzen Lezers - *s'il y en a* - verschooning te vragen voor 't onwillekeurig verzuim, waaraan we ons schuldig maakten, toen we, in ons laatste nummer, achterbleven met het vervolg van de kritische beschouwing der Jaarboekjes voor 1852, die we ‘Eenige Prachtbanden’ titelden. 't Is ons - ge houdt dit meervoud niet voor den *pluralis maiestatis*, omdat uwe scherpzinnigheid reeds geraden heeft, dat meer dan één schrijver zijn pen en meening leende bij de zamenstelling van 't genoemde, hier en daar ietwat geïncrimineerde artikel - 't is ons, herhalen we, een aangename pligt dus aan de eischen der hoffelijkheid gehoor te geven. Vergunt ge, dat we thans den draad der redenering weêr opvatten?

Wij vangen dan aan met de beschouwing der bijdragen van den Redakteur van 't Jaarboekje *Holland*, en 't eerst komen ons zijn *zestal Zeemansliedtjens*, uit *Aurora*, onder het oog.

Wij betwijfelen of van Lennep door eigen waarneming den zeeman kent; of hij ooit langs IJ of Maas - wij vergen niet te veel - den breed geschouderde, met het half los gesjord roode baaitje en den glimmenden hoed, uit wiens bruin geroost gelaat u rondheid en eerlijkheid toespreekt, gadegeslagen en een woord uit diens ruwen maar schaars liegenden mond heeft opgevangen. Is het wonder, dat zijn *Zeemansliedtjens* meer het kenmerk dragen van de studeerkamer en tuigen van het stof der folianten, dan dat ze de frischheid ademen en de kracht, die de verkwikkelijke zeekoelte - *la brise salée* - met zich brengen moest? Zeemansliedjes moeten ontstaan in 't logies en voor den mast, niet in de boekencel of aan de schrijftafel. Geur- en kleurloos liggen ze voor ons; kleurloos, tenzij gij het purper, dat het blanketsel of het stijfgeregen keurslijf op de wangen aanbrengt, een blos van leven en gezondheid zoudt willen noemen. Wis zou Janmaat, zoo hij lust kreeg tot zingen, niet grijpen naar de Liedjes, die van Lennep zijn *marin de salon* in den mond legt; verder dan den vasten wal zullen ze wel niet komen.

Zijne gedachten bij de tentoonstelling te Londen mogen we hooger dan die *Liedtjens* stellen. Vermoeden we juist, zoo we hier meer oorspronkelijkheid ontwaren; dat het hier meer de dichter van Lennep is, dan ginder?

We treffen hier wel geene nieuwheid aan; we ontmoeten wel geene gedachte, die ons vreemd was en waarvan de waarheid ons roert en schokt, maar de ernst - waarom hebben we dien juist bij van Lennep bijkans als iets nieuws te prijzen? - waarmede ons denkbeelden, nimmer genoeg herhaald, worden medegedeeld, doen ons den dichter dank zeggen voor zijne bijdrage.

Met waardigheid wijst hij op de nederlaag, door Nederlands nijverheid in den wedstrijd aller volken geleden. Nederlands krachten waren zelfs niet op de kampplaats verschenen, schoon de driekleur er ontploken was.

> Wie is 't dan, die de schuld zal dragen,
> Mijn dierbaar Neêrland, van uw schand?
> Den staatsbestuurder wil ik 't vragen;
> *'k Wil 't vragen aan den fabriekant*.

Wèl zult ge de *dictie* niet schoon roemen, noch de vinding gelukkig - maar we luisteren voort:

Van dien moet ik het antwoord hooren:
‘De aeloude veêrkracht ging verloren,
De ziel voorheen van elken kring.’
Van genen durf ik op mijn klachten
Een woord maar tot bescheid verwachten,
Het ijskoud woord: ‘Bezuiniging.’

Ach! beiden hebben haar vergeten,
De les, die de ondervinding leert:
Altijd werd de eer in 't slijk versmeten,
Van wie niet eerst zich-zelven eert.

Wij juichen u toe, Heer dichter! Die uitspraak van u te vernemen, doet ons goed. De gedachte in die twee regels nedergelegd, is ons meer waard dan menige cijns, door u dit jaar aan de *Prachtbanden* gebragt.

Gezach en rijkdom zijn verloren:
Licht wordt een blijder tijd geboren
Dat noeste vlijt hen wedervindt;
Maar, wat op aarde zij herwonnen,
Is eenmaal de eer eens volks geschonnen,
Geen wilskracht, die haar ooit herwint.

De laatste gedachte heeft echter meer schittering dan degelijkheid. Zou de geschiedenis zelfs van Engeland haar niet logenstraffen?

Het ‘Mengelwerk’ van *Holland* wordt geopend met een adres 'tgeen Mr. Jacob van Lennep *Aan de beschaafde vrouwen van Nederland* rigtte. We hebben er nooit aan getwijfeld, of de gevierde Dichter der *Legenden*, die overal zoo wèl zijn woord weet te doen, ook bij de dames *habile causeur* zou wezen, maar durven niet gaaf verzekeren, dat hij hier zijn *reputatie* zou gemaakt hebben, indien hij niet reeds elders de sporen had verdiend. De Inleiding van het *Adres* is vrij gerekt, en schoon gemakkelijk geschreven, niet zonder luchtsprongen, waarvan men de *portée* niet vat, eer de schrijver zich verklaart voor de keuze der ‘bydrage waarin hy byzonder de Dames aanspreekt,’ waarvan het onderwerp, *de Spraakkunst*, ‘reeds door de aanlokkelijkheid van zijn tytel een aangename lektuur beloofde,’ e.z.v. Het opstel - het *Adres* - is voor verder ontleding weinig vatbaar; we ontkennen niet, dat daarin veel waars voorkomt en veel wat

der behartiging overwaardig is, maar gelooven tevens, dat menig *Mevrouw, Jonkvrouw of Jonge Jufvrouw* - eene klassificatie, die door den schrijver in den algemeenen naam van *lieve vriendinnen* wordt zamengevat - toen zij met voorliefde de bladzijden opsloeg door van Lennep's naam gesierd, eene te-leur-stelling ondervond, die ze haren Dichter maar noode vergeven zal. Het pas gesproken vonnis is minder eene uiting onzer subjektiviteit dan de meening van enkele, die, uit kracht harer kunne, den open brief van *Holland's* Redakteur ook als tot haar gerigt beschouwen mogten.

't *Vervolg der korte Kronijk* heeft hier en daar geestige zetten, maar de *Almanach comique* en ook deze *kronijk* zijn dáar, om te bewijzen, dat karikatuur niet altoos geestig is, en de trek naar *humor* niet zelden in valsch vernuft ontaardt. We zouden hier misschien eene geschikte gelegenheid gevonden hebben, om, op 't voetspoor van een' Engelsch *humorist*, een uitgebreide dissertatie over dit onderwerp aan den man te brengen, maar omdat we 't geduld van den Lezer niet op *te* zware proeve stellen willen, deelen we liever de Historie mede van *de Haan*, die opgenomen is onder 't *Viertal proeven van rhytmische of* (*zoogenaamde*) *Middel-Nederlandsche poëzij, door een Schoolmeester*. Gewoonlijk dient de aanhaling van eenig dichtstuk of fragment bij de kunstbeoordeeling, tot staving van lof of van blaam. 't Zou ons moeilijk vallen de juiste reden op te geven, waarom we het volgende vers citeeren, omdat we het noch af- noch goedkeuren. Daarin is immers het *burlesque* en *grotesque* tot zoo hooge mate opgevoerd, dat de geheele bijdrage valt buiten 't bereik der kritiek. Misschien is de Uitgever de eenige, die dergelijke bijdrage voor een volgenden jaargang het minst gaarne missen zou. Vergenoeg u met het voorwendsel, dat we den Lezer van onzen ernstigen *Gids* eene versnapering wenschten te bereiden, die, terwijl ze zijn lachlust prikkelt, hem den onaangenamen indruk van menig vervelenden volzin in dit opstel zal doen vergeten - tenzij de getuigenis van Julius Capitolinus op hem passe, die van Marcus Aurelius verklaarde: *Erat tantae tranquillitatis, ut vultus numquam mutaverit maerore vel gaudio, deditus philosophiae stoicae*. Luister:

> Wy zijn het eens met Linnaeus, dat er geen beesten bestaan,
> Die meer van kippen houden dan een haan,
> En het blijkt uit de natuurlijke geschiedenis,

Dat dit eigenlijk de oorsprong van onze hoendereieren is.
Een haan is vervolgends een van die dieren,
Die de natuur met hun vederen vercieren
En hij draagt zijn staart
Net als een geänglizeerd paard.
Zijn gezang of gekraai
Is mede bijzonder fraai,
En hy is altijd een beest
Met een goede memorie geweest;
Want hy knijpt als hy kraait, zijn oogen toe,
Of hy zeggen woû: ‘Je ziet, hoop ik, dat ik 't uit mijn hoofd doe?’
Doch volgends Martinet en Buffon
Is dit een bloot *dit-on*.
Het is een vaste gewoonte by den haan
Om met de kippetjens naar bed te gaan;
Doch hy is ook altijd weêr 't eerst op de baan,
En met het ochtendkrieken staat sinjeur
Reeds, met zijn sporen aan, voor de deur
En neemt een morgenslokjen
Uit het kommetjen, onder zijn stokjen.
Of hy geeft wellicht
Aan 't jongste zoontjen van zijn nicht
In 't kraaien een weinig onderricht,
En leert hem schrijven in 't groot:
Eerst een schrapjen, en dan een hanepoot,
Mitsgaders andere manieren
Die een jeugdigen haan van goede famieljen vercieren.
Soms brengt hy een mandtjen wurmen aan 't hok van zijn broêr,
Voor zijn schoonzuster, die niet al te wel is, mevrouw Koekeloer;
En gaat daarna met zijn favoriet hoen
Een wandelingetjen in den moestuin doen;
Of hy gaat eens uit vechten voor zijn pleizier
Met den nieuwen haan van den barbier.
Enfin, wie denkt dat hy 's morgens geen raad met zijn tijd zoû weten,
Kan gerust zeggen: ‘Ik ben mijn natuurlijke historie vergeten.’
Want, integendeel, vóór 't ontbijt
Is 't een haan zijn aangenaamste tijd.
Volgens Grotius en Puffendorf is de haan
Eigenlijk gezegd een Mahomedaan
Omtrent het huwelijk volgt hy dan ook Oostersche begrippen,
En houdt er verscheiden gemalinnen op na, beter bekend onder den naam van kippen,
En die, naar men algemeen zegt
Zeer gelukkig met hem zijn in den echt.

Het doet hem natuurlijk leed,

Dat men op aarde zoo veel hoenders eet,
En dat zoo menig jong haan reeds voor 't vuur staat te braaien
Eer het kind nog gespeend is of zelfs kan kraaijen...
'Terwijl er,' zegt hy, 'zoo'n overvloed van visch
En ander veldgewas voorhanden is.
Zoo de mensch,' vervolgt hy, 'met groente, petercelie, of radijs
Kontent was, dan hadden wy hier een aardsch paradijs;
En liet hy dan, op zijn verjaardag, eens een paar oude vossen braaien,
Eens is immers geens, daar zoù waarlijk geen haan ooit naar kraaien.
Enfin laat hy, als ik doe, eten van 't geen den hof verciert,
En zijn handen afhouên van ons, pluimgediert!'
Als een haan hierover begint door te slaan,
Dan heeft hy morgen ochtend nog niet gedaan.
'Doch,' zegt Cuvier, 'zoo insekten en wormpjens dit hoorden,
Zouden zy mijnheer al aardig kunnen antwoorden.'
Hoe dit zij, een haan zijn grootst pleizier
Is nog altijd de begrafenis van een poelier.

Weerhanen en snaphanen, gelijk men ziet,
Schrijven hun naam net als hy, maar famielje is het niet.

We komen tot de bijdragen van den Heer Hasebroek, die aan *Aurora* een stukje, *Trekvogels*, en aan *Holland* een versje, *Sneeuw* getiteld, afstond. Het eerste dunkt ons even zwak van *dictie* als onjuist van gedachte en het *thema* is verre van nieuw. De trekvogels verzamelen zich bij de aankomst van het barre jaargetij en vragen elkaêr al *klepprend*: - 't is dus alleen van de eidebaar dat hier sprake is - 'werwaarts gaan we heên?' Op het antwoord: 'Naar het Oosten voort,' slaan ze de vleugelen uit en - verhuizen. Dan volgen een paar strofen met de paraphraséring van den onvoldoenbaren wensch

..... neem mij op uw wieken,
Draag mij meê naar 't Ooster strand:

totdat de dichter op eens, met een *salto mortale*, de ziel aanspreekt om haar te vragen, of ze zich niet bedienen wil van de vleugelen, die haar ter dienste staan, dat ze den eeuwigen zomer moge tegenvliegen:

Hebt ge, o ziel! dan ook geen vleugelen?
Vleuglen, wier onzigtbre vlugt
Henendringt door wolk en lucht,

En door niets op aard te teugelen,
Boven wolk en lucht en meir
Stijgt tot hooger sfeer?

De ziel gehoorzaamt en vermeidt zich in het tooverland, dat ze binnenzweeft:

Welk een scheppingspracht
Toont hier 's Scheppers magt!
Meer dan Libanonsche cederen,
Meer dan Sarons rozenblos,
Meer dan 't Oostersch palmenbosch
Met zijn breede bladervederen,
Meer dan Edens lustwarand
Biedt dit tooverland!

't Is niet te ontkennen, dat de beelden in de voorafgaande strofen vrij wèl aan de plantenwereld der Oostersche natuur ontleend zijn, maar 't is tevens zeker, dat we ze weinig in staat keuren, om het hemelsch doel van den togt der stijgende ziel te karakteriséren. Is het wonder dat ze vraagt:

‘Zeg mij waar ik ben,
Dat 'k mijzelf herken?’

En daarop volgt het antwoord van Engelen, die komen aanvliegen:

‘Welkom (heet het) in Gods hof
Pelgrim uit het aardsche stof!’
- Kan het zijn? Ben 'k de aarde onttogen? -
Lieve vooglen! trekt dan vrij!
'k Trek naar 't Oost als gij!

Hoe valsch van voorstelling en hoe mat van uitdrukking! Zeg niet, dat we het gedicht niet ontleden mogen, of dat onze afbrekende kritiek meêdoogenloos het skalpel plant in de fijne, maar niet altoos even consequente uitingen des gevoels. Zoodra het woord het voertuig is der gedachte, zoodra de *dictie* de schelp is, die de parel der idé omsloten houdt, zult ge ons toch niet euvel duiden, dat we de kern zoeken waar ze moest gevonden worden, en ons niet vergenoegen met het Faustiaansche:

‘Gewöhnlich glaubt der Mensch wenn er nur Wörte hört,
Es müsse sich dabei auch etwas denken lassen.’ -

Voldoet de andere bijdrage van den dichter, *Sneeuw*, beter aan de eischen der Kunst? We veroorloven ons op deze vraag een bescheiden, maar stellig ‘neen’ ten antwoord te geven. In 't versje, dat *Holland* opnam, heerscht nog grooter dwarling van gedachte, dan in 't voorgaande. En de uitdrukking, de vorm? Oordeel uit coupletten als deze:

Ja, een God van liefde is Hij,
Die u schiep, o sneeuw!
Maar schoon eeuw aan eeuw
't Schepslendom zijn bode zij,
Wat is 't al bij 't Woord,
Uit zijn mond gehoord?

Dat verkondt: O mensch! uw schuld
Is als de aarde zwart:
Zwart als nacht uw hart,
Met der zonde slijk vervuld:
Zwart 't misvormd gelaat,
Waar haar merk op staat.

Maar veranderde geen moor
't Zwart ooit van zijn huid;
Één toch delgt het uit,
Zelfs het laatste spoor:
In Zijn waschfontein
Wordt het zwartste rein.

Ex unge leonem! 't Is waar, dat we van de zwakste strofen hebben aangehaald en dat er twee plaatsen voorkomen in het dicht, waar de gedachte zich wezenlijk verheft - maar zult ge een kunstwerk prijzenswaard achten, dat door vlekken als de bovenaangehaalde ontsierd wordt? De zwakheid - haast zouden we zeggen - het lijdende van Hasebroek's poëzij wordt hoe langer zoo duidelijker, de gedachte hoe langer zoo onbepaalder en neveliger bij 't mystiesch floers, dat daarover gespreid ligt. Mogt ook bij den dichter de thans gevallen *Sneeuw* de voorbode wezen van een helderder toekomst, zoo als naar zijn eigen vergelijking

Met het sneeuwkleed zinkt
't Sluijergaas van 's hemels oog: -

we zouden er den vaderlandschen zangberg meê geluk wenschen.

J. van Beers, ten onzent reeds zoo gunstig bekend door zijn *Bloem uit de Volksklasse*; de dichter, die slechts voor den spitsvoerder der Zuid-Nederlandsche literatuur, Conscience, moet wijken in fijnheid van opvatting, in waarheid van schildering, in gloed van koloriet, gaf *Aurora* in dit jaar een gedicht: *Bij 't Kerkportaal*, dat zelfs het *taalkundig kongres*, waar het door hem medegedeeld werd, in verrukking bragt.

Hoewel de lezer dikwerf een vonnis, ook hier door den hoorder geslagen, vernietigt, ditmaal echter zal hij het bevestigen, ofschoon hij, kouder en bezadigder en niet weggesleept door regels, waarvan de declamateur alleen de *portée* begrijpt, minder uitbundig zal zijn in zijne toejuiching.

De lezer, en welligt de hoorder mede, heeft den auteur het versleten thema te vergeven, dat bijkans met onveranderde variatiën wordt medegedeeld, en slechts somwijlen, maar uiterst zeldzaam, vernieuwde belangstelling opwekt door de nieuwheid van een détail of van een nimmer dús in het licht gestelden toestand.

Of Conscience in zíjn vorm, bij de behandeling derzelfde stoffe, niet beter ware geslaagd? Hij had gewis meer doeks voor zijn schilderij kunnen bezigen, en de voorstelling ware daardoor veel minder sober - haast zouden we zeggen minder naakt - geworden. De groepéring zou bevalliger, de motiven klarer zijn geweest. Doch wij staan op de grens van onregtvaardig te worden, en we haasten ons den schijn daarvan te ontgaan, door den auteur van onze achting voor zijn kunstgewrocht te verzekeren.

Wij gewaagden straks van een enkele goede greep, die voor de oude, ja verouderde stoffe, bijkans weder vernieuwde belangstelling vergen deed.

Wij ontmoeten haar vooral in het 3de gedeelte, waar Helena voor het kerkportaal ligt nedergeknield en wij een schier *schauderhafte* waarheid in de voorstelling opmerken.

Schoon gedacht is vooral de navolgende bede der arme verschopte:

Helaes! zal ik dan nooit die gunst verwerven,
O God van goedheid, dat ik *gansch* moog sterven?

't Is immers toch gemaklik - sterven..... Ziet
Mijn vader eens, hoe spoedig het verdriet
Om mijne schand hem deed ten grave dalen;
Hoe kort daerna hij moeder ook kwam halen,
Hoe gauw het kindeken, dat hier mijn smert
Moest deelen, engeltje in den hemel werd!

Roemt ge niet met ons de fijnheid van des schilders penseel; roemt ge niet in deze weinige regelen een diepte van gedachte, die ge welligt in ‘de complete werken’ van menigen tijdgenoot te vergeefs zocht?

De Heer A. van der Hoop, Jrs. Zn., wiens naam in den jongsten tijd, als schrijver der *Daguerrotypen*, niet zelden is genoemd, heeft aan *Aurora* een zeer verdienstelijk gedicht afgestaan, 't geen hij, naar aanleiding van de keurige gravure, die hem zijn onderwerp aan de hand gaf - *een les bij 't spinnewiel* titelde. Zoo geestig van gedachte, zoo zonnig als de teekening is, zoo wèl opgevat en helder is het vers, dat haar begeleidt. We hebben steeds en uit beginsel geijverd tegen 't misbruik, om bijschriften te vergen of te leveren bij bestaande *gravures*, ware 't alléen om de overgroote reeks van mislukte kunstprodukten, die aan dergelijken dwang hun aanzijn dank weten, maar mogen onze overtuiging niet verbergen, dat de Dichter van de *les bij 't spinnewiel* een zoo gelukkig gebruik heeft gemaakt van het tafereeltje van Willems tot in de *détails* der teekening, dat we wis den gedwongen oorsprong niet raden zouden uit den lossen vorm van het bevallige bijschrift. We moeten ons, minder om de geringe ruimte, die ter onzer beschikking staat, dan wel ter wille van de eenheid in 't gedicht, die we door brokswijze mededeeling niet storen willen, van aanhalingen onthouden en den lezer naar blz. 146 volgg. van *Aurora* verwijzen.

Kennis-Dorst, door Schimmel, is een stukje vòl van diepe wijsgeerte en heldere waarheid, hoewel we de daarin nedergelegde gedachte herkenden, als eene onlangs door Dr. Max Schasler in zijne studie over *Kunst, Schoonheid* en *Ideaal* reeds aangegeven, - eene indrukwekkende omschrijving, in waarlijk schoonen vorm, van de teleurstelling, die aan Faust de bittere woorden in den mond leî:

‘Mir ekelt lange vor allem Wissen.’

We willen u het gedicht, waar we hoog meê loopen, in zijn geheel afschrijven:

Kennis-dorst.

Lize dartelde om het roosjen,
Purper bloosjen,
Eerstling, die de Lente schiep;
Pas ontslagen van de windsels, -
Donzen bindsels,
Wiegjen, waar het knopje' in sliep.

In 't bloembed stoeiend, gaârt ze,
Of ontblaârt ze,
Of vertreedt ze naar heur keur;
Door een zee van purper wadend,
En zich badend
In een dauw van ambergeur.

Moê gedarteld zijgt ze neder,
Rijst ze weder,
Overziet ze heel heur schat;
Maar wat pijnt haar, krult de tipjens
Van heur lipjens,
Plooit haar voorhoofd straks zoo glad?

't Is de wordende Gedachte:
Welk een krachte
't Bloemeke uit de zwachtlen baart.
't Is de wensch: dat zij 't mocht speuren
Waar de kleuren
Kiemden in de kleurloze aard.

En ze rekt de kleene vingeren,
In 't zich slingeren
Om den tengren rozentak,
Niet de spits der dorens achtend,
Ginds haar wachtend
Onder 't kleurrijk bloemendak.

't Struikjen woelt ze los uit de aarde.
Hoe der gaarde
't Pronkjuweel onttogen wordt!....

Lize! staak het spelemeien,
Ga 't beschreien:
Wat ge ontwortelde is verdord.

Guurte's Kribbe in *Holland* bevat eene roerende schildering van oudersmart in de hut der armoê, met warm gevoel opgevat, met getrouwheid weêrgegeven. Daar zal menig oog vochtig zijn geworden bij de lezing, bij 't genieten van dit gedicht. En hoe we instemmen met het slotcouplet;

Grootsche prediking van 't woord
In de hutten in de harten,
Schier verscheurd door 't wee der smarten
Word begrepen, word gehoord.

Ja waarlijk, dáar is kracht te vinden, die den zinkenden moed opheft, die tot dragen stemt en tot handelen prikkelt, en bij iedere wisseling in den mensch den praktischen zin ontwikkelt, welke alléen hem bestand kan maken tegen den eb en vloed van voorspoed en teleurstelling.

Wij huldigen den vorm, en schoon in mindere mate, ook den blik in het leven, die zich doet kennen in het vers: *Een Levenskontrast*, door D. Dorbeck.

Hebben wij bij de beschouwing van den *Vergeet-mij-niet* zijn op rijm gebragte politieke beschouwing veroordeeld, we hebben te meer regt om thans hem te verzekeren van onze sympathie. Roem met ons de beschrijving, het *pittoresque* van het 1^{e} gedeelte, bij strophen als deze:

Tintelende stralen breken,
Met haar rijk en flonkrend goud,
't Donker groen van 't vrolijk woud,
En de lommerrijke streeken.
Vrolijk klimt het zanggeluid
Van de vooglen in de dreven
(Toon van 't kommerloze leven!)
Boven 't bij-gemommel uit;
En de bonte vlinders zweven,
In den gouden zonnegloed,
Bloem en bloesem in 't gemoet,
En als bloesem, bloem en vlinder,
(Geurig, kleurig, blij en bont!)
Doolt er hier, en daar, en ginder,
Op den lommerrijken grond
Drok gewoel de dreven rond.

De gang van de voorstelling, het doel van den dichter zult ge gemakkelijk bevroeden, na de lezing van dit eerste deel. Het is een kontrast dat reeds zoo dikwerf is opgevat geworden, en het eindigt met de tegenstelling van den weelderigen en dartelen rijke en den in lompen gehulden arme, terwijl aan den eerste tot opwekking van liefdadigheid wordt toegevoegd: geef aan den arme en denk daarbij dat God het u *dubbel* zal vergelden.

De Heer W.J. van Zeggelen bedacht *Aurora* met *Neef Kees en Neef Koos* - een berijmd spreekwoord: '*als twee honden vechten*,' e.z.v., los en gemakkelijk gedicht in v. Zeggelen's bekende manier, die zich nooit tot het hoog komische verheft, maar zich evenmin verliest in 't platte van het *bas comique*, waar menig zoogenaamd *luimig* poëet zoo vaak op verzeilt. Zijn scherts is gul, nooit hatelijk of bijtend, en hij bezit *tact* genoeg, om de meest lachwekkende zij' der toestanden of personen zóo aan 't licht te brengen, dat ze doel treffen zonder te kwetsen.

Achttien jaar. Een blik in de jongenswereld, is een tegenhanger van een blik in de meisjeswereld, in een Jaarboekje voor 1850 opgenomen, die we echter, zoowel in gehalte als in vorm, vrij wat beneden bet voorgaande stellen.

Amsterdam's ijverige Archivarius Scheltema ging voort op den vroeger betreden weg, door in *Holland* de herinnering te hernieuwen van een sieraad der Hoofdstad, de *Jan Rooden-poorts Toren*, die in 't jaar 1830 onder de mokerslagen der bouwlieden den geest gaf. We houden ons bij voortduring voor bijdragen als deze ten zeerste aanbevolen, en danken den schrijver en den graveur voor de gelukkige reproduktie van een verdwenen gedenkstuk der architektuur, dat eens aan onze stad tot sieraad heeft gestrekt.

Mevrouw Bosboom-Toussaint heeft in het opstel: *De Baron Lubrecht Turk van Hemert als Bevelhebber te Grave*, met zooveel talent als haar onderscheidt, het medegevoel opgewekt, tot vergoêlijkens toe van wezenlijke schuld, voor den jeugdigen krijgsman, die, geslingerd en geschokt door allerlei aandoeningen, gedreven door allerlei belang, dat het minst het zijne was, zijn eed en pligt vergat en de hem toevertrouwde sterkte voor 't vijandelijke leger opende. 't Karakter vooral van den Heer van Hemert is tintelend van waarheid en wel achten we, met de beroemde schrijfster, *den dood voor den ontrouwen Bevelhebber een billijke straf*, maar

danken haar tevens dat ze ons *den menschelijken mensch deed liefhebben, wiens zwakheid wij betreuren*.

De Ridder Tollens schonk aan *Holland* een gedicht: *Het Klooster te Rijnsburg*, gemakkelijk en zangerig genoeg het *joycelijk* leven bezingend der Juffers van 't Sticht, in de beroemde Abtdij, die, als de teekening van 't *flotte Leben* juist is, de spreuk der Ridders van den Kousenband wel in den gevel had mogen dragen. Het versje *Gezondheid* in *Aurora* duldt geen analyse, nietige aalmoes als de bijdrage heeten mag. Zij make den overgang tot het gedicht van K. Sybrandi, *De beroofde Vader*, geschreven naar aanleiding van eene Schotsche legende, vòl gevoel en verheven leering en doorgaans, vooral in 't laatste gedeelte, gevat in een vorm, die regt heeft op onzen lof.

We hebben nog eene breede plaats te ruimen voor bijdragen, waarvan we weinig meer dan den titel vermelden kunnen; bijdragen, wier onbeduidendheid geene ontleding toelaat. Tot deze rubriek brengen we het opstel van J.C. Kobus, *Hoe het kwam dat de Hertog van Alva lachte*; eene anecdote den eerzamen *Enkhuizer* waardig, en toch voor den Uitgever van het pracht-jaarboekje *Holland* niet te gering. De *Ontboezeming bij de beschouwing van het Stadhuis* (*Paleis*) *te Amsterdam*, door Erica, heeft weinig wat haar onderscheiden zou van talrijke *expectoratiën* over hetzelfde onderwerp; ze mag goed gemeend wezen, maar op verheffing kan ze niet fier zijn; 't volgende versje: *Amsterdam* (*laauw en flaauw*?) door K.W. -, lijdt aan 't zelfde euvel; 't is een zijdelingsch antwoord op een regtstreeksch verwijt, dat uit 's lands vergaderzaal der Hoofdstad werd toegevoegd, de handschoê opnemend voor den Amsterdamschen geest, ‘wiens trouheit is den Vorst gebleecken menighwerf.’ Beide proeven blijken echter eerstelingen van een talent, 't geen maar schralen oogst te hopen geeft. De *courtoisie* moge al eischen, dat we aan Mevrouw L. v. H. iets vleijends zeiden over hare bijdrage *Bertha*, maar wat we wis niet verzuimen zouden in den loop eener *causerie de salon*, zoo we de eer genoten der Dichteres te worden voorgesteld, kunnen we niet als regel

doen gelden bij de beschouwing der Jaarboekjes in een kritiesch tijdschrift. Mogen we even, terwijl we met een buiging voorbijgaan, de vlugtige opmerking maken, dat we den invloed en de kracht der min - ook in ruimer' kring en scherper omschreven toestand dan van *Bertha* en *Kendals Graaf*, 't liefst door eene vrouw hooren bezingen?

Het onbeduidende: *Hoe zich een Dichter troost*, van de Génestet - een titel, die vast wat anders belooft, dan hij geeft, voegt bij Wijsman's *Stemmen - ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante* - en Gewin's *Aan een Grijsaard*; maar vooral zijn we verpligt over *Achab en Jezebel*, van Tatum Zubli een afkeurend oordeel uit te spreken. Of schuilt er poëzij in strofen als deze, op den tast uit het vers geligt:

> Wat vonnis over haar (Jezebel), die eens ten rijkstroon zat
> Nu fier, dan dartel, voor den stalen spiegel trad,
> Die 't gazen danskleed droeg en van vermaak omgeven,
> Haar stervensuur vergat, door wereldzin gedreven.
>
> Men vindt het bekkeneel - de handpalm - en den voet!
> Is dit Jezebel! - vraagt m' - en siddert in 't gemoed!

Waarlijk, wie 't eenvoudig verhaal en het tragiesch eind van 't koninklijk echtpaar in 't gewijde geschiedboek gelezen heeft, zal zich met onwil keeren van de zoogeheeten dichterlijke behandeling, die schâ doet aan den krachtigen indruk der historie.

Met een welgemeenden groet aan de *Drie Tijdperken van* Dr. Heije en 't *Liedje* van J. Brester, Az., slaan we onze prachtbundels toe, om dit verslag te eindigen.

Onze taak is ten einde. Wij hebben gepoogd ons zelven en anderen rekenschap te geven van het oordeel, dat wij gewaagd hebben uit te brengen, en waardoor naar ons gevoelen de Kunst-kritiek alléen eenige waarde ontvangen kan.

Wij haten die subjective uitspraken, door niets gebillijkt, door niets onderschraagd, waarop zoo menig vertegenwoordiger der literatuur ons ook dit jaar heeft vergast, en die ons, als zoo menigmalen vroeger, verbaasd deden vragen of

de Schoonheid - het ideaal der Kunst - slechts kan waargenomen worden door het gevoel, en of zij niet, tot klaarheid in het bewustzijn gebragt, door het verstand kan worden begrepen en ontleed.

Het was hier de meest lage opvatting van het schoonheidsbegrip, waardoor de kunstoefening, tot dilettantisme gedoemd, niet hooger werd geschat, dan de uitspanning van den schoolknaap; ginds de meest bekrompen voorstelling van het ideaal of de dooréénhaspeling van het doel der Kunst en der Zedeleer, - des Goeden en Schoonen.

Meer dan eenige andere noemen wij dergelijke beschouwing gevaarlijk, bij de tegenwoordige voorheerschende rigting in onze letterkunde. Het piëtisme onzer dagen, dat we zoo gaarne, als uiting van het religieus gevoel bij niet weinige individuën, een afgezonderd plaatsje zouden gunnen, en dat dan welligt naast andere rigtingen nuttig zoude kunnen inwerken, poogt zich als wetgever te doen gelden, ook op het gebied der Kunst, en dreigt daar de Schoonheid te verjagen, tenzij ze zich geheel leenpligtig verklare aan de Christelijke zedeleer.

Verre van ons de stelling, alsof beiden in geenerlei betrekking tot elkander zouden staan, alsof deze niet op gene zoude inwerken, - de geschiedenis der Kunst en van de veranderingen door haar, bij wijziging der godsdienstvormen ondergaan, zou daartegen getuigen; en het is veeleer ons gevoelen, dat de Kunst slecht dáár wonderen verrigtte, waar zij in verband stond met een geloof, dat eene *aanschouwing* zocht van het bovenaardsche en goddelijke, hetwelk zich onder de hand des Kunstenaars in de stoffe uitsprak.

We bestrijden echter de uitspraak der zoogenaamde aesthetische moralisten, zoo herhaaldelijk en op hoogen toon, hoewel bij wijze van aphorismen, geuit, dat niets schoon kan zijn, tenzij het ook *goed* blijke, - die zich van de Venus de Medicis met een gevoel van verontwaardiging zouden afwenden, en de oude Hollandsche best, met hare zedige en stemmige vormen, als een waardiger voorwerp hunner vereering erkennen.

We zouden een bewijs tegen dergelijke uitspraak aan de homelitiek kunnen ontleenen, en op menige leerrede kunnen wijzen, die, regt stichtelijk en zelfs zedelijk goed tot *in superlativo* toe, echter niets minder dan schoon mag worden genoemd.

En te recht. Wel denken wij ons de Goedheid en Schoonheid beide in hare hoogste volkomenheid in God, en dat verklaart beider verwantschap, - de levenskracht, die ieder van haar doet bestaan; de werking, die ieder van haar is aangewezen, is evenwel verschillend. Bouterweck, hoewel zijne begrippen bij onze naburen verouderd genoemd mogen worden, verdient echter wel geraadpleegd te worden, waar hij zoo kort en zoo klaar de bestemming der Kunst, en zelfs het *nuttige* van haar bestaan aanduidt in deze woorden:

‘De mensch is niet geboren om altijd te leeren; niet om altijd pligten te volbrengen met de strenge bewustheid, dat hij ieder oogenblik slechts doet, hetgeen hij verschuldigd is, veel minder om altijd aan God en het bovenaardsche te denken. Hij is ook bestemd om in het gevoel van de harmonie zijner krachten, zich over zijn aanzijn te verheugen;’ en - we huiveren niet er aan toe te voegen - zoodanig genot wordt hem slechts door zijn gevoel voor Schoonheid bereid.

Doch genoeg reeds over een onderwerp, tot welks meer dan oppervlakkige aanduiding, de behandeling van de prachtjaarboekjes en de kritiek daarover geuit, zeker niet magtigt, en waarop wij slechts ter loops waagden te wijzen, omdat het een wanbegrip klarer zou kunnen aantoonen, dat in mindere of meerdere mate, doch schier altoos in ons Vaderland is beschermd geworden, en der vrome, goê-moedige middelmatigheid slechts te dikwerf een lauwerkroon deed vlechten, waar ze een doornen had verdiend.

Dat wij die middelmagtigheid bestrijden, het is ons reeds hier en daar ten kwade geduid, waar voor haar nog sympathie, gegrond op wederkeerig dienstbetoon, bleek te bestaan. ‘Wij, Nederlanders, beminnen de lofrede en haten de kritiek,’ werd onlangs door een bevoegde opgemerkt, toen hij tevens dat verschijnsel betreurde en, naar ons inzien, te regt; want waar geen strenge kritiek wordt geoefend, kan ook geen ontwikkeling zijn; waar de vlek niet zonder vergoêlijking wordt aangewezen, kan zij niet worden uitgewischt.

Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica Veritas.

Bibliographisch album.

Het Evangelie van Johannes in deszelfs schoonheid beschouwd. Voor beschaafde Bijbellezers. Door C.H. van Herwerden, C. Hz., Theol. Doet. en Predikant te Groningen. Derde Stuk. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1851.

Koesterden wij, bij de aankondiging der beide eerste *Stukken* van dit werk (zie ‘de Gids,’ 1851, bl. 370 vv.), vrees, dat de uitgave zou gestaakt worden, wij zullen, na het oordeel, hetwelk wij er over hebben uitgesproken, naauwelijks behoeven te verzekeren, dat de verschijning van het *derde Stuk* ons hoogst welkom was. Omstandigheden, van onzen wil onafhankelijk, verhinderden ons tot heden toe, het aan de belangstelling, niet alleen van ons beschaafd godsdienstig publiek, maar ook van onze Godgeleerden aan te bevelen. Immers wij hebben bij de lezing van dit gedeelte geene reden gevonden, om ook maar het allerminste van onze vroegere lofspraak terug te nemen. Ook hier levert bladzijde aan bladzijde het bewijs, dat de schrijver dit schoone Bijbelboek met zorg heeft bestudeerd; dat hij in zijne eigenaardigheden diep is ingedrongen; dat hij bijzonder de gave bezit om zijne schoonheden op te merken, den takt om haar van onder het eenvoudige kleed, waaronder zij vaak verscholen zijn, aan den dag te brengen, en het talent, om den blik zijner lezers over den rijken inhoud van dit geschrift telkens bepaalder, helderder en ruimer te doen worden.

Het vóór ons liggende gedeelte is gewijd aan de beschouwing van Hoofdst. IX, X, XI en XII, en bevat het *derde Hoofddeel* van geheel den arbeid. Had van Herwerden in het *eerste* aangewezen, hoe de Heer, volgens het vierde *Evangelie*, in onderscheidene meest kleine kringen, als leeraar, met of zonder zijne leerlingen optrad, een en ander teeken verrigtte en in den eersten strijd met zijne vijanden gewikkeld werd (Hoofdst. II, III, IV, V. - Hoofdst. I bevat de *Inleiding*); - had hij in het *tweede* Hem voorgesteld als optredende in verschillende groote kringen, mede onder het verrigten van teekenen, als in naauwere betrekking komende tot zijne leerlingen, en tevens in grooter botsing met zijne vijanden, die zelfs zijn leven belagen (Hoofdst. V, VI, VII, VIII); - in het *derde* ontvouwt hij ons, hoe de strijd der vijanden tegen den Heer in hevigheid toeneemt en ook tegen Zijne beweldadigden ontbrandt, hoe het grootste teeken aanleiding geeft tot de hevigste vervolging, hoe Jezus, plegtig binnen Jeruzalem ingehaald zijnde, door eene hemelstem gesterkt wordt tegen zijn naderend lijden, en eindelijk, onafgebroken van Zijne leerlingen omringd, voor het laatst openlijk te voorschijn treedt. - Elk *Hoofddeel* wordt weder in verschillende *Afdeelingen*

gesplitst, die met juistheid gekozen, en wier opschriften, altijd gepast, nu en dan regt krachtig en puntig zijn. Zoo heet dat van de *vierde* in *dit* Stuk: *Het grootste teeken beslist voor het uitgebreidste vervolgingsplan* (de opwekking van Lazarus, Hoofdst. XI); dat van de *vijfde: Jezus rust in den schoot der vriendschap uit, terwijl het verraad ontkiemt* (de zalving te Betanië, Hoofdst. XII: 1-8.).

Als proeve zij het ons vergund hier eene enkele plaats, waarlijk niet angstvallig gezocht, over te nemen. Over de bijzonderheid, dat Hoofdst. XI: 1 Betanië het '*vlek van Maria en hare zuster Martha*' genoemd wordt, laat de schrijver zich aldus uit (bl. 85): 'Het is blijkbaar met opzet, dat Johannes Betanië als het vlek *van Maria* en van Martha *hare* zuster aanduidt. Men behoeft hier wel niet te vragen, wie van beide zusters de voorkeur bij onzen schrijver heeft: zij, naar wie hij het gansche vlek benoemt? of de andere, die hij slechts als de zuster der eerste kenschetst? Gaat men een weinig verder, dan wordt het ook al ras duidelijk, waarop die voorkeur bij Johannes steunde. *Maria was het, die den Heer met balsem zalfde en Zijne voeten met heure haren afdroogde*. Ziet, dat was een liefdeblijk, hetwelk bij Johannes boven menige andere verdienste waarde had. Hij zou het ook later zelve vermelden. En als hij het dan daarbij ook niet verzwijgen zou, hoe hoog de Heer hare teedere opmerkzaamheid haar aanrekende, dan leed het wel geen twijfel, of Maria's persoon liet zich, voor zijn gevoel, niet juister en waardiger afmalen, dan als diegene, die den Heer dat keurig liefdeblijk had gegeven, en bij den kwistigen balsem nog hare lokken ten beste gaf. Er was eene fijnheid en innigheid in deze gansche eerbetooning, die hem bovenal moest innemen.'

Het is ons niet mogelijk al het voortreffelijke, dat wij opmerkten, te vermelden. Dat Lücke's *Kommentar* niet ongebruikt gebleven is, is merkbaar. Van Herwerden schroomt echter niet van dezen beroemden uitlegger te verschillen. Zoo verstaat hij (bl. 99) in het: '*Een iegelijk, die leeft en in mij gelooft, zal niet sterven in eeuwigheid*,' Hoofdst. XI: 26, de woorden, *die leeft* (*ὁ ζῶν*), van het bezit des *natuurlijken* levens, Lücke van dat des *geestelijken*. En dat het regt hier aan de zijde des eersten is, blijkt én uit de tegenstelling van vs. 25: '*Die in mij gelooft zal leven, al ware hij ook gestorven*,' én daaruit, dat vs. 26 het: *en in mij gelooft* (*καὶ ὁ πιστεύων*), op het: *die leeft*, volgt en er van onderscheiden wordt. - Onder hetgeen vooral onze belangstelling trok behoorde onder anderen de opmerking, dat het denken van Jezus aan zijn sterven, Hoofdst. X: 15: '*Ik stel mijn leven voor de schapen*,' den Heer aanleiding gaf tot de verhevene gedachte, die vs. 16 is uitgedrukt: '*Ik heb nog andere schapen, die van deze stal niet zijn*,' enz., (bl. 55). Het is toch regt Johanneisch, dat 's Heilands dood voorgesteld wordt als het punt van uitgang voor de vereeniging van alle volkeren.

Aan eene der weinige, vroeger door ons gemaakte aanmerkingen, is in dit Stuk te gemoet gekomen. De eerste kortere titel luidt thans: *Doorloopende verklaring van het Evangelie van Johannes, voornamelijk in deszelfs schoonheid beschouwd*. Zoo hebben wij geen regt meer tot het bezwaar: 'Dat het eigenlijke doel, de aanwijzing der *schoonheid* van het Evangelie, wel eens door den schrijver is voorbijgezien, en soms alles, wat hij aanmerkt, nederkomt op eene gewone populaire paraphrastische verklaring, waarbij de aesthetiek te eenemale zwijgt.' Dat de *hoofdtitel* zelf niet veranderd is, keuren wij geenszins af: dit kon, behoudens de identiteit van het werk, onmogelijk anders. Intusschen blijft ook nu nog het bezwaar bestaan, dat de schrijver niet slechts eene aesthetiek geeft van het *Evangelie* van Johannes, van de *levensbeschrijving* des Heeren, gelijk zij in dat Bijbelboek voorkomt; maar ook van 's Heeren *daden* en *redenen* zelve, ook van bijzonderheden,

waarop de vorm der mededeeling van den Evangelist geenerlei invloed kon uitoefenen. Eigenlijk zou dus de titel nog eenigzins anders moeten zijn. Doch misschien heeft van Herwerden zich alzoo slechts *kortheidshalve* uitgedrukt. - Nog is thans het bezwaar tegen den *omvang* van het werk vervallen, althans verminderd, daar dit Stuk met kleiner letter en meer kompres dan de vorige gedrukt is. - Sommige onzer vroegere bedenkingen blijven echter ook hier gelden. Zoo betwijfelen wij, of ook hier, naar des schrijvers opvatting, het Johanneische *Logos*-begrip wel tot zijn regt komt. - Voorts meenen wij in bedenking te mogen geven, of hij daar, waar aanhalingen uit het O.T., die in dit Evangelie voorkomen en van den tekst der LXX afwijken, de afwijking niet wat al te spoedig daaraan toeschrijft, dat Johannes deze plaatsen '*uit zijn geheugen*' bijbragt, waaromtrent wij bescheidenlijk ons opstel over dit onderwerp herinneren, geplaatst in het *tweede Deel* van het *Magazijn voor Kritiek en Exegetiek*. Dat Jezus den Blindgeborene 'schijnbaar onopmerkzaam voorbijging,' gelooven wij wat al te ras uit Hoofdst. IX: 1 afgeleid (bl. 5). Ook dat de Heer met de woorden: '*Noch deze heeft gezondigd, noch zijne ouders*,' den blinde en zijne ouders 'schijnbaar van alle zonde vrijspreekt' (bl. 6), mogen wij niet toestemmen. Immers daar de leerlingen, vs. 2, gevraagd hadden: 'Wie heeft gezondigd, deze of zijne ouders, *dat hij blind zou geboren worden*?' (*ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ*), kon het *zondigen*, in de repliek van Jezus, slechts van een zondigen '*waardoor de blindheid veroorzaakt was*,' verstaan worden. - Als de krankheid van Lazarus, Hoofdst. XI: 4 genoemd wordt: eene krankheid *ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ*, vertaalt de schrijver hier *ὑπέρ* door '*van wege*,' bl. 87, vgl. bl. 130; beter, gelijk hij zelf het op de eerstgenoemde bladzijde óók uitdrukte: '*om* de heerlijkheid Gods.' - Dat Martha, XI: 27, 'niet regtstreeks *ja* zegt' (bl. 100), schijnt ons onjuist, daar haar: *ναὶ* Κύριε, eene bepaalde toestemming van de vraag des Heeren is. - Dat het *ἐνεβρίμήσατο τῷ πνεύματι*, vs. 33, eigenlijk: '*Hij werd verstoord* in den geest,' beteekent, niet: '*Hij werd zeer bewogen*,' en dat die verstoordheid haren grond daarin gehad heeft, dat de Heer de smart over Lazarus' verlies 'niet had kunnen, niet had mogen verhinderen' (bl. 104 v), betwijfelen wij, al hebben ook onderscheidene Schriftverklaarders van naam eveneens geoordeeld: Lücke, dunkt ons, heeft de ongegrondheid dezer opvatting bewezen. - Nog vragen wij, of het niet noodig geweest ware (bl. 26), bij de tegenstelling van *Jezus' discipelen* en *Mozes' discipelen*, Hoofdst. IX: 28, op te merken, dat de Joden zich als de laatste aanduidden, omdat *zij* den *sabbath*, door *Mozes* ingesteld, onderhielden; alsmede of in de benaming *zondaar*, vs. 24, 25 aan Jezus gegeven, niet minder het algemeene denkbeeld van 'een groot boosdoener,' bl. 25, dan wel bepaald dat van een *sabbatschenner* is aangeduid. - Om den schrijver te toonen, met hoe veel aandacht en belangstelling wij zijn werk gelezen hebben, willen wij zelfs de leemten in den *stijl*, die ons voorkwamen, niet verzwijgen: Bl. 7 schrijft hij: *getroost durven overlaten*; hier is het Hoogduitsch van Stier met eene Germanisme vertaald; het moest zijn: *met vertrouwen mogen overlaten*. Bl. 10: *De Heer wil door het gebruik des onbepaalden lidwoords*; er is geen onbepaald lidwoord in het Grieksch, dus liever: *door het weglaten van het lidwoord*. Bl. 14: *naief*, voor *naïf*. Bl. 20: *ontstrijden*, voor: *ontzeggen*. Bl. 27: *spot en hoon, die, omdat hij zoo waar is, zoo fel treft*, voor: *zoo verdiend*, of iets dergelijks. Bl. 68: *effenbaarheid van geest*, voor: *effenheid van geest*, want *effenbaar* is *hetgeen geeffend kan worden*. Bl. 98: *jammervolle zuster*, voor: *bedroefde* of *jammerende* zuster. Men spreekt van een *jammervol leven*, eene *jammervolle gebeurtenis*, niet van een' *jammervol mensch*. Bl. 123: *Het doet ons wèl*, voor: *het doet ons weldadig aan*, of: *het is ons zoo wél*. Bl. 138: *verbierg*, voor:

verborg. Bl. 140: *Hunne bedenkelijkheid*, voor: *hun bezwaar*. Eene *zaak* is *bedenkelijk*; van *menschen* gebruikt men het nagenoeg alleen bij *ziekte*, nimmer in eene beteekenis, gelijk te dezer plaatse. Eindelijk herinneren wij nog de drukfout *in wereld* voor *in de wereld*, bl. 9.

Wij vreezen niet, dat wij wegens deze aanmerkingen van vitzucht zullen beschuldigd worden. De onmiskenbare verdienste van den schrijver komt toch te beter aan het licht, daar wij ook onbeduidende bedenkingen niet achterhielden. Waar men zich tot de zoodanige bepalen moet, keert de berisping als lofspraak tot den beoordeelde weder. God schenke den waardigen man, die een sieraad is der Vaderlandsche Kerk, kracht om zijnen voortreffelijken arbeid weldra voltooid aan het Vaderlandsch publiek te kunnen aanbieden!

A. NIERMEYER.

***Memorandum der geschiedenis van het Vaderland, vooral in verband met de voornaamste krijgsgebeurtenissen beschouwd, door J. Goudriaan*, 1*sten Luitenant der rijdende artillerie. Te Gorinchem, bij J. Noorduyn en Zn.* 1852. 221 bl.**

‘Niet voor oorlogsdaden, gelijk het tot heden te veel in de schoolboeken is geschied, maar voor volkswelvaart en volksgeluk, moet het jeugdig hart ontgloeid worden.’ Zoo spreekt de Heer de Bosch Kemper in zijne, door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem bekroonde verhandeling: ‘Geschiedkundig onderzoek naar de oorzaken der armoede in ons Vaderland.’ Ware deze in het algemeen zeer behartigingswaardige opmerking immer toepasselijk, dan zoude de verschijning van het werk van den Heer Goudriaan moeten worden afgekeurd, en zou men het moeten bejammeren, dat hij het aantal dier geschiedkundige werken weder met eene had vermeerderd, waarin alles, wat de krijgsgebeurtenissen betreft, zoozeer op den voorgrond wordt gesteld, dat het overige er eenigzins door in de schaduw geraakt.

Hoe gegrond de aanmerking ook in het algemeen zij, zoo zal men echter den Heer Goudriaan gaarne vergeving schenken, zoo men bedenkt, dat eene geschiedenis gewoonlijk meer bestaat in de opteekening der oorlogen en schokken waaraan een staat was blootgesteld, dan in die van de gebeurtenissen gedurende den staat van vrede, waaromtrent gewoonlijk weinig valt op te teekenen. Men vergete ook niet dat de schrijver is officier, dat hij zich wel voorstelde een herinneringsboek te schrijven voor allen, maar ook eene handleiding voor eerstbeginnenden, voornamelijk ter opleiding van militairen, waardoor aan de vermelding der krijgsbedrijven betrekkelijk groote uitbreiding is gegeven.

‘Het doel van dit Memorandum is hun, die de geschiedenis van ons land wel gelezen en geleerd, doch er hunne hoofdstudie niet van gemaakt hebben, in korte trekken de voornaamste gebeurtenissen in het gehengen terug te roepen.’ Dit, in het Voorberigt aangekondigd, hoofddoel van den schrij-

ver, gelooven wij, dat hij wel heeft bereikt. In chronologische orde vindt men alle voorname gebeurtenissen onzer geschiedenis, van de vroegste tijden af, tot aan de troonsbestijging van onzen tegenwoordigen Koning, beknopt aangeteekend, met verwijzing naar geraadpleegde schrijvers, die het voor hen, die eene gebeurtenis meer in bijzonderheden wenschen te leeren kennen, gemakkelijk maken na te zien, tot welke werken zij zich daartoe kunnen wenden. De verdeeling in twaalf, goed gekozen tijdvakken, geeft ook veel gemak bij het nagaan van eenig afzonderlijk deel onzer geschiedenis en bij het gebruik als schoolboek. Voor zulk gebruik schijnt het ook bijzonder geëigend, door de groote onpartijdigheid die er in doorstraalt. Het is duidelijk dat de schrijver zich met zorg heeft beijverd alle uitdrukkingen te vermijden, waardoor maar eenigzins de gevoeligheid van roomsch of onroomsch zou kunnen worden opgewekt. Dit doet welligt eenige schade aan de kleur van zijn boek, en weêrhoudt hem mogelijk soms met enkele woorden zijn oordeel over sommige politieke gebeurtenissen te uiten, zoo als dit bij andere wel geschiedt; maar als schoolboek werdt het werk daardoor des te meer tot zijn oogmerk geschikt. In een memorandum behoeft men ook slechts de feiten zelve, niet hunne beoordeeling aan te treffen.

Zulk een bewijs van 's schrijvers omzigtigheid vindt men onder anderen in zijne opgave van de oorzaak van den opstand der Nederlanden tegen de Spanjaarden (bl. 26).

De schrijver heeft teregt begrepen dat het, om eenig begrip van de geschiedenis van een land te hebben, niet voldoende is een aantal feiten en jaartallen te kennen, maar dat de bekendheid met de oorzaken der gebeurtenissen en haar onderling verband daartoe een volstrekt vereischte is. Daarom geeft hij o.a. beknopt en duidelijk op de aanleidende oorzaken der oorlogen, die wij hebben moeten voeren: zie b.v. bl. 81, over den oorsprong der Franche oorlogen, - bl. 72, oorzaken van den eersten Engelschen oorlog. Daarom doet hij het verhaal van de krijgsgebeurtenissen in 1672 en volgende jaren voorafgaan door enkele woorden over de aanleidende oorzaken van den ons toen aangedanen oorlog, en van den kommervollen toestand, waarin ons land zich toen bevond, zie bl. 82 en volg.[1]. Hij wijt dien kommervollen toestand ‘geheel en al aan de verwaarloozing van het leger en het verdedigingsstelsel’ (bl. 85); als aanleidende oorzaak tot die verwaarloozing, had hij ook wel mogen wijzen op het gebrek aan eenheid en kracht van bestuur, waar het op algemeene zaken en vooral op die van oorlog aankwam.

Daarom geeft hij (bl. 42) met enkele trekken op, hoe de regering der republiek was ingerigt, welke de magt en bevoegdheid was van de hooge collegiën van staat.

Des schrijvers doel, om zijn boek ter opleiding van militairen van nut te doen zijn, is zeer blijkbaar in de menigvuldige strategische opmerkingen (zie b.v. bl. 7, 118, 121, 122, 124, 191); in de omstandige wijze, waarop hij de meeste veldslagen (b.v. die bij Nieuwpoort) en belegeringen (als die van Ostende, Grol, Breda, 's Bosch) beschrijft, die misschien soms voor den omvang van het werk al te uitvoerig zijn behandeld.

1 Ik kan mij het genoegen niet ontzeggen voor de geschiedenis der jaren 1672 en 1673, te wijzen op de schoone artikelen van den Heer Knoop, in de ‘Gids’ van Sept, Oct. en Nov. 1851, en de lezing aan te raden aan een ieder, die het geschiedverhaal dier jaren met talent en met een warm vaderlandsch gevoel wenscht geschetst te zien.

Om het gewigtig aandeel dat wij sedert 1805 genoodzaakt waren aan de Fransche oorlogen te nemen, waarin onze troepen meestal medestreden, en ook omdat ons lot toen zoo naauw aan dat van Frankrijk verbonden was, heeft de schrijver zich geregtigd geacht de meeste groote veldslagen van dien tijd in 't kort te beschrijven. Hij doet dit echter (hoewel met enkele uitzonderingen, zie bl. 152) met een kleiner letter, die gewoonlijk gebezigd wordt bij 't opteekenen van die feiten of omstandigheden, zoowel binnenals buitenslands voorgevallen, welke schrijver der vermelding waardig achtte, maar waarvoor hij de eenheid zijner chronologie niet breken wilde, en die in eene beknopte geschiedenis des Vaderlands ook eigenlijk slechts eene ondergeschikte plaats mogen bekleeden.

Na dit zeer onvolkomen verslag van des schrijvers nuttigen arbeid, zal hij ons wel willen vergunnen hem enkele opmerkingen mede te deelen, onder het lezen opgeteekend, en die hem mogelijk bij eene volgende uitgave tot eenige kleine wijzigingen, meestal door de bijvoeging van zeer weinige woorden aan te brengen, zouden kunnen aanleiding geven. Kortheidshalve doen wij dit vragenderwijze.

Bl. 11 en 12: Wanneer begonnen de twisten tusschen de Schieringers en Vetkoopers? in 1304 of in 1346?

Bl. 12: ‘Op den rijksdag te Neurenberg werd Holland en Zeeland tot een Vrouwen-leen verklaard.... Hierdoor werd de nog niet uitgedoofde haat tusschen de edelen en het volk verlevendigd.’ Moest hier niet een enkel woord van uitlegging bij, hoe die verklaring met die twisten in verband stond?

Bl. 28: Hoe bewijst de schrijver zijn gezegde, dat in 1567, na de wegvoering van zijn zoon uit Leuven, bij den Prins van Oranje ‘het voornemen tot rijpheid kwam, zich aan het hoofd van den opstand te plaatsen?’

Bl. 28: Op wien werd in den slag bij Heiligerlee de overwinning behaald?

Bl. 30: Hoe kon de St. Bartholomeusnacht den Prins noodzaken zijn leger af te danken?

Bl. 36: ‘Dood van Rennenberg, opgevolgd door Verdugo.’ In welke betrekking?

Bl. 36: ‘Afzwering van Filips.’ Door wie?

Bl. 70: ‘Munstersche vrede:’ Had vóór het vermelden van dien vrede, niet nu en dan over de vredesonderhandelingen moeten worden gesproken? De handleiding neemt wat te veel den vorm van schoolboek voor militairen aan, door zoo breedvoerig de veldslagen en belegeringen te vermelden en het sluiten van den vrede zoo uiterst beknopt op te teekenen.

Bl. 126: ‘Franschgezinde *torys*:’ is die uitdrukking wel juist? en moeten de *torys* integendeel niet worden beschreven als de buitenlandsche politiek steeds slechts met een op Engeland gevestigd oog beschouwende, en van den oorlog afkeerig, zoodra het bijzonder belang van Engeland niet was gemoeid?

Bl. 136: Behoorde bij de vermelding van het verval van het aanzien der Republiek, na den Utrechtschen vrede, ook niet nog deze oorzaak te worden opgeteekend: dat dit verval een treurig, maar niet onnatuurlijk gevolg was van de groote overspanning, waarin de grootsche, maar meer op Europa dan op de Zeven Provinciën ziende politiek van Willem III, de Republiek zoolang had doen verkeeren?

En ook deze: dat hij door zijn bijzonder groot persoonlijk gezag eenheid had gebragt in de algemeene regering, maar zijn invloed niet had aangewend tot het wegnemen van de hoofdgebreken van die regering, niet gewerkt

voor de toekomst, zoo als hij het zoo bijzonder in zijne magt had, - waardoor dan ook na zijn dood alle oude oorzaken van verderf en ontbinding met verdubbelde kracht hare werking hernamen?[1].

Bl. 143: '..... en 9½ millioen moest betaald worden.' Door wien? aan wien? wanneer?

Bl. 143: 'Alliantie met Frankrijk.' Tot welk einde?

Bl. 159: '.....Schandelijke overeenkomst tusschen York en Brune.' - Waarin bestond dat schandelijke?

Bl. 181: 'Het Noorderleger,' enz. - Behoorde hier, minstens in de noot, niet vermeld te zijn, wanneer Zweden, en ook Bernadotte, zich tegen Napoleon had verklaard?

Op bl. 195, 202 en 203 wordt eenvoudig de afkondiging, wijziging en herziening der Grondwet vermeld (op bl. 203, zeker bij vergissing, met kleine letter, als ware 't een feit dat ons eigenlijk niet aangaat); 't ware wenschelijk dat hier ook gedaan ware wat, op bl. 42, omtrent de inrigting der regering tijdens de Republiek zoo goed gedaan is, en eenige melding gemaakt van de hoofdbeginselen dier grondwetten en eenig denkbeeld gegeven van de tegenwoordige inrigting onzer staatshuishouding.

Ook omtrent vroeger tijdvak geldt deze aanmerking.

Eene breedvoerige vermelding van de verschillende staatsregelingen, die elkaâr sedert 1795 opvolgden, kwam natuurlijk niet te pas. Bij de opteekening van de inrigting der Bataafsche Republiek, scheen het echter niet te onpas met eenige woorden te vermelden, welke de hoofdveranderingen waren, die de staatsinrigting der Republiek daardoor onderging.

De geachte schrijver zal mij, vertrouw ik, de gemaakte aanmerkingen wel ten goede willen houden, en ze beschouwen als een blijk der belangstellende aandacht, waarmede ik zijn werk las, en tevens van mijn wensch om zijn boek nog meer aan zijn doel te zien beantwoorden, dan het nu reeds doet. Acht hij ze gegrond - moge dan spoedig de behoefte aan eene vernieuwde, en dan van deze kleine feilen gezuiverde uitgave, hem de overtuiging schenken, dat het publiek zijn nuttigen arbeid op prijs stelt.

Het gemak van het nazoeken in het werk wordt nog bevorderd door de, achteraan geplaatste, alphabetische registers der merkwaardigste gebeurtenissen, - veldslagen, - belegeringen - en zeeslagen.

Bij het werk is ook nog gevoegd, hoewel daarvan geheel afgescheiden, eene, naauwlijks tien bladzijden druks beslaande, 'Beknopte schets der geschiedenis des Vaderlands,' waarin de schrijver met de grootst mogelijke beknoptheid onze geheele geschiedenis doorloopt.

Ieder examinator zal waarschijnlijk wel tevreden zijn, zoo hij, op zijne vraag naar zulk eene schets, zoodanig antwoord zou ontvangen, en zoo de beantwoording van eenige, naar aanleiding daarvan gedane vragen, hem de overtuiging gaf, dat niet slechts deze schets van buiten geleerd was, maar het boek en de daarin vermelde werken bestudeerd waren.

J.K.W. QUARLES VAN UFFORD.

1 Zoo ongeveer sprak de Hoogleeraar Thorbecke in zijne zoo belangrijke lessen over 'de Staats- en Regtsgeschiedenis van Nederland.'

***Brieven van een' jurist aan een' bureaucraat over regterlijke organisatie. Amsterdam, Gebr. Kraaij.* 1852.**

De strekking dezer brochure is, in 't algemeen, ter gelegenheid van het thans door den Minister van Justitie ingeleverde Wetsontwerp op de regterlijke Organisatie, eenige opmerkingen over dit onderwerp mede te deelen; in 't bijzonder, het stelsel der regering tegen dat der Commissie van Rapporteurs te verdedigen, althans de mindere doelmatigheid van het laatste aan te toonen. Met voorbijgaan van den eersten brief, over de mogelijke persoonlijke bedoelingen der Commissie, geven wij hier den hoofdinhoud van het geschrift in korte trekken op.

De Rapporteurs der Tweede Kamer vonden bezwaar tegen de aanneming van het Ontwerp op de Regterlijke Organisatie, ook nadat het door den Minister was gewijzigd, voornamelijk wegens het bestaan van *meerdere Hoven van Appèl*, en het toelaten van *appèl in zware strafzaken*. Andere aanmerkingen waren van ondergeschikt belang, raakten de oeconomie in het geheel niet, en worden dan ook door den schrijver niet nader behandeld. Hij vergelijkt eenvoudig de hoofdpunten van het systema der regering met die van het ontwerp der Commissie, en toetst vervolgens beide stelsels aan de bepalingen der *Grondwet*, aan het *belang der justitiabelen* en aan dat der *schathist*; het resultaat van zijn onderzoek is: het verkiesselijke van het Ontwerp der Regering boven dat der Commissie van Rapporteurs.

De Minister verlangt den Hoogen Raad als Hof van cassatie te behouden, en onder den Hoogen Raad, in den regel, twee instantiën in burgerlijke zoowel als in strafzaken. De Commissie wil de regtsmagt van den Hoogen Raad in cassatie beperken tot de strafzaken en tot die burgerlijke, in welke geen appèl is, en verder dat Collegie weder tot een Hof van appèl doen worden, zoo als het Hoog-Geregtshof te 's Hage was. Van de arresten in appèl zal geen cassatie, van de vonnissen in strafzaken geen appèl zijn, waardoor dan de Hoven (die de Minister tot vier vermindert) geheel kunnen vervallen. - De *Grondwet* nu beschouwt den Hoogen Raad voornamelijk en in de eerste plaats als een middel van toezigt en contrôle over de lagere Collegiën, wakende voor de rigtige toepassing der Wet, in één woord, als een Hof van cassatie voor alle vonnissen in het algemeen. De regeling der Regterlijke Organisatie voor 't overige geheel aan de bijzondere wetgeving overlatende, verbiedt zij echter ten stelligste eene afwijking van dit beginsel omtrent de roeping van den Hoogen Raad. De Commissie miskent die roeping geheel, door het Hof van cassatie in een Hof van appèl te veranderen; de Minister gehoorzaamt aan de voorschriften der Grondwet, door den Hoogen Raad als Hof van cassatie te behouden. - Ruime gelegenheid tot hooger beroep is het meest overeenkomstig het *belang der justitiabelen*; dit belang is geenzins alleen het winnen van processen, maar in de eerste plaats vooral eene goede regtspraak, het zegevieren van waarheid en regt, het vestigen eener gezonde jurisprudentie. De regtspraak zal beter zijn, wunneer het appèl wordt uitgebreid, dan wanneer het beperkt wordt. De juris-

prudentie zal gezonder zijn, wanneer een Hof van cassatie, dat alleen de regtsquaestie, afgescheiden van de feiten, dan wanneer een Hof van appèl, dat regtsvraag en feiten gezamenlijk beoordeelt, in 't hoogste en laatste ressort over regt en wetverklaring beslist. De Minister wil uitbreiding van appèl en cassatie, de Commissie beperking van beiden. In strafzaken vooral kan het toelaten van hooger beroep niet dan in het belang der justitiabelen zijn; de geschiedenis van Nederlands wetgeving op de strafvordering bewijst, dat het appèl in groote strafzaken eene wenschelijke verbetering niet alleen, maar zelfs een eisch van onzen tijd is; de ondervinding van onze regtspleging leidt tot hetzelfde resultaat.

De Minister wenscht aan die eischen te voldoen; de Commissie staat appél in alle policiezaken toe, waar slechts eene kleine boete of gevangenisstraf van eenige dagen kan worden opgelegd, maar weigert het in alle criminele en correctionele zaken, waarbij de vrijheid voor een geruimen tijd, lijf, eer en leven op het spel staan. Vreemder nog is de tegenwoordige indeeling der procedure in strafzaken, die geen appèl toestaat van vonnissen van ƒ 20 of daar beneden, omdat die straf te ligt is, en evenmin van vonnissen, waarbij dood-, schavot- of tuchthuisstraf wordt uitgesproken, omdat die straf te zwaar is, terwijl van de tusschenliggende middensoort appèl is toegelaten. Wetsontwerp en Rapport willen beide aan deze onlogische instelling een einde maken, maar terwijl het laatste alleen cassatie in grootere strafzaken veroorlooft, staat volgens het eerste den veroordeelde de meer veilige weg van hooger beroep open; cassatie toch is altijd slechts een toevallig en onzeker middel, daar het geheel en al van eene of andere toevallige omstandigheid afhangt, die met de eigenlijke grief van den vrager gewoonlijk niet in het minste verband staat. - Wat eindelijk de *kosten* der beide systemata van regterlijke instellingen betreft, van beiden kan in het algemeen gezegd worden, dat de bezuiniging, uit derzelver toepassing voortvloeijende, niet groot zoude zijn; bij vergelijking echter blijkt, dat ook in dit opzigt het stelsel der Regering boven dat der Commissie te verkiezen is.

Wij treden hier niet in eene beoordeeling van de nadere bewijsgronden, door den schrijver tot staving zijner bewering en wederlegging eener tegenovergestelde aangevoerd; wij meenen ons tot bovenstaande opgave van de hoofdargumenten te mogen bepalen. Wat ons gevoelen omtrent deze aangaat, wij kunnen ons, zonder onbepaalde lofredenaars van het Ontwerp der Regering te willen zijn (de schr. is dit evenmin), zeer wel met zijne uitspraak vereenigen, dat, zoo er eene keuze gedaan moet worden, het stelsel van den Minister verreweg den voorrang verdient. Maar bovenal juichen wij het door den schrijver op den voorgrond geplaatste beginsel toe, dat doelmatigheid nimmer aan de zucht tot bezuiniging behoort opgeofferd te worden, eene bezuiniging, die toch nimmer belangrijk zou kunnen zijn, ten ware men er geheel radicaal durfde inhakken, b.v. veel meer werkzaamheden van ieder lid der regterlijke magt vergen voor dezelfde belooning. Gaarne beamen wij ook, wat de schrijver aan het slot zijner brochure zegt: ‘al is de justitie bij ons ook wat duur, men zal evenwel meer dank inoogsten bij de goede burgerij, wanneer men de proceskosten en registratie weet te verminderen, dan door de schatkist in het stuk van jaarwedden te verligten, waarvan de belastingschuldigen gewoonlijk niets in hun zak gewaar worden.’

***Eenige nadere bedenkingen op de werken over het Koloniaal Monopoliestelsel van den Heer D.C. Steyn Parvé, door P. van Swieten, laatstelijk fungerend Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Koloniën. 's Gravenhage, P.H. Noordendorp*. 1851. 104 bl.**

Evenmin als in zijne ‘Bedenkingen’ op het eerste werk van den Heer Steyn Parvé, bestrijdt de Heer van Swieten in deze ‘Nadere Bedenkingen’, door de ‘Nadere Toelichting’ van dien schrijver uitgelokt, zijne milde beginselen, maar hij wenscht zijne overdrijvingen te doen uitkomen, juist met het doel om hem te ondersteunen. Hij wenscht van harte, dat de door den Heer Parvé gepredikte beginselen eenmaal tot stand mogen komen; hij gelooft, dat de Heer Parvé tot de toepassing eener gezonde theorie op Java bijgedragen heeft op eene wijze, die de erkentelijkheid zijner landgenooten verdient, en herroept bij voorraad elke uitlegging in strijd met dat gevoelen, welke aan eenig gedeelte van zijn geschrift zou kunnen worden gegeven. Zoo spreekt de Heer van Swieten op de eerste en op de laatste bladzijde van zijn geschrift. Wordt men er niet onwillekeurig toe gebragt, bij de lezing dezer woorden eenigzins aan ironie te denken, wanneer de lezing van al het tusschen die eerste en laatste bladzijde vervatte, bewezen heeft, dat de bestrijding, wel niet der theorie, der denkbeelden, maar van bijna alle daaruit geputte conclusiën en becijferingen des schrijvers, doel des bestrijders was; dat deze, hoewel veel van de voorgedragen meeningen theoretisch goedkeurende, zich beijvert aan te toonen dat hare toepassing nadeelig zou zijn, en de in de laatste plaats aangehaalde woorden doet voorafgaan door de herinnering, dat hij in zijne ‘Bedenkingen’ getracht heeft aan te toonen, dat in Nederl. Indië de vereeniging in het Gouvernement van de functiën van Souverein en handelaar den Souverein heeft gebaat, tegen Parvé's hoofdstelling, dat de Vorst, handelaar geworden, verliezen heeft geleden, en dus hoe eer hoe beter tot de uitoefening zijner bloote Souvereiniteitsregten behoorde terug te keeren? Die wezenlijke bestrijding, onder het voorgeven van ondersteuning door waarschuwing tegen overdrijving, treft meer in dit dan in het vorige stukje van den Heer van Swieten, en zal den Heer Parvé waarschijnlijk hebben doen uitroepen: non tali auxilio! De ondersteuning toch van den Heer van Swieten doet aan enkele Fransche protectionnisten denken, waarvan wij soms in het ‘Journal des Economistes’ lezen, die de waarheden en het theoretisch deugdzame van de staathuishoudkunde volstrekt niet ontkennen, en zelfs voorwenden die leer gaarne eenmaal in praktijk te zullen zien brengen; intusschen hun uiterste best doen aan te toonen, dat hare toepassing het land in verderf zou storten.

Het doel dezer aanmerking is geenszins te kennen te geven, dat wij het maken van dergelijke bedenkingen afkeuren, en ons geheel en al met de denkbeelden van den Heer Steyn Parvé vereenigen. Tot zoodanige beslissende uitspraak is eene naauwkeurige, ons ontbrekende, kennis der koloniale aangelegenheden volstrekte behoefte, die men welligt hier te lande, maar voorzeker niet dan na langdurige, gezette studie kan verkrijgen. Bovendien

trachtten wij bij de behandeling der werken van den Heer Parvé in het nummer der ‘Gids’ voor Dec. j.l., eenige overdrijvingen aan te toonen, waaraan hij zich scheen schuldig te hebben gemaakt. Hoewel eene ondersteuning vreemd klinkt, die zich de aantooning ten doel stelt, dat zeer veel van hetgeen men door de verwezenlijking van zekere denkbeelden hoopt te verkrijgen, niet te verwezenlijken is, zoo gelooven wij toch dat het stukje van den Heer van Swieten aan de toepassing van meer zuivere staathuishoudkundige beginselen in Ned. Indië bevorderlijk zal kunnen zijn. Door op de overdrijvingen van den Heer Steyn Parvé te wijzen, maar tevens de toepassing zijner denkbeelden meestal met der tijd, hoewel dan ook in een ver verschiet, voor wenschelijk te verklaren, zal hij de oogen openen van hen, die juist om die, minstens schijnbaar, overdreven verwachtingen, die toepassing aanvankelijk voor geheel hersenschimmig hielden. In dien zin zal zijn arbeid dien van den Heer Steyn Parvé mogelijk kunnen ondersteunen. Het publiek zal nu nog beter in staat zijn te oordeelen, of de toepassing der denkbeelden van den Heer Parvé wenschelijk is, zelfs met de zooveel mindere voordeelen, die daaruit volgens den Heer van Swieten zullen voortspruiten. Ontdaan van hunne overgroote voorgespiegelde uitkomsten, die slechts wantrouwen wekten, zullen zij welligt des te aannemelijker schijnen.

Na eenige voorafgaande aanmerkingen komt de Heer van Swieten, op blz. 7, ‘tot de meer opzettelijke behandeling van des schrijvers stellingen en beloften,’ die hij op de volgende wijze zamenvat:

‘*a*. Hij (de Heer Steyn Parvé) wil vrijheid van handel, dat is te zeggen, afstand van de zijde van het gouvernement van alle handelsoperatiën.
b. Hij geeft te verstaan, dat van 1816 tot 1830 het gouvernement geen handel gedreven heeft, want hij acht dat het (zelve), op eenige uitzonderingen na, tot dien tijd toe op den goeden weg was, enz.
c. Hij wil vrijheid voor den inlander over zijn persoon en arbeid.
d. Hij zegt dat de inlander beide deze vrijheden, door de regelingen van Commissarissen-Generaal tot 1830 genoten heeft.
e. Dat die vrijheden kunnen bestaan onder het thans werkend stelsel.
f. Hij prijst Europische kolonisatie aan, als middel van emancipatie van den Javaan.
g. Hij brengt de voordeelen onder cijfers, die, voor 's lands kas of tot verligting van den Javaan, uit de toepassing dier denkbeelden zouden volgen.’

Deze punten zal de Heer van Swieten in behandeling nemen, ‘om die geheel of gedeeltelijk te ondersteunen of tegen te spreken, naarmate het hem voorkomt, dat zij aan daadzaken en behoeften beantwoorden.’

Deze opsomming wordt voorafgegaan door de juiste opmerking, dat de Hr. Steyn Parvé zich zijne taak vrij gemakkelijk heeft gemaakt, door zijne talrijke bestrijders niet te wederleggen, maar ‘zijn vroeger thema slechts op eenigzins gewijzigden trant op nieuw te behandelen.’ Zulke ‘nadere toelichting’ is inderdaad in vele gevallen te verkiezen boven eene opzettelijke beantwoording der ondervonden tegenspraak, en de Heer Parvé heeft te regt gemeend te kunnen volstaan door in sommige opzigten zijne vroegere opgaven eenvoudig door het gezag van officiële stukken te staven. Maar men zorge dan ook, dat *alle* punten, die met eenigen grond zijn aangevallen, nader worden toegelicht, en dat uit de aangehaalde stukken of schrijvers geene nieuwe aanleiding tot bestrijding worde getrokken. Volgens den Heer van Swieten, heeft de Heer Parvé daarop niet gelet: hij geeft punten van bestrijding op, die niet nader zijn toegelicht, en meent den Hr. Parvé met 't gezag van den door

hem zoo menigmaal aangehaalden Commiss.-Gener. Du Bus te kunnen bestrijden, en ‘ad terminos non loqui’ te brengen.

Bij de lezing van het werkje van den Heer van Swieten teekenden wij een

aantal punten aan, die stof tot eene uitvoerige behandeling zouden kunnen geven. Het nalaten daarvan zal men ons echter wel gaarne vergeven, en de korte aanwijzing voldoende willen achten van de uitkomsten der behandeling van sommige der zoo even opgenoemde hoofdstellingen.

Volgens den Heer Steyn Parvé behoort het gouvernement geen handelaar te zijn, werd het dit eerst sedert 1830, en drijft het zijnen handel met schade (v. Sw., bl. 7); volgens den Heer van Swieten (bl. 13) drijft het gouvernement te veel handel, moet het zich daarvan ontdoen en langzamerhand allen handel aan particulieren overlaten, maar drijft het niet met schade handel, en zou de onthouding niet die schatten hebben verschaft, die de Heer Steyn Parvé opsomt. Het gouvernement is tot handeldrijven verpligt, zoolang in Indië de munt niet zal hersteld zijn, omdat het daardoor remises overmaakt, en door wisseltrekking aan 't ellendig Indisch ruilmiddel eenige conventionnele waarde geeft. Lang voor 1830 was het gouvernement handelaar, en zelfs Elout en Du Bus meenden hunne daartegen gerigte denkbeelden niet in volkomen toepassing te kunnen brengen (bl. 10).

Met het, door den Heer Parvé zelven aangehaald gezag, meent de Heer van Swieten te kunnen aantoonen, dat de Javaan zonder dwang geen handelsproducten zou aankweeken, - dat die dwang immer bestond en niet ondragelijk is; - dat het stelsel van kultures, in zijne gezonde en verstandige toepassing, de meest praktische instelling is om den Javaan tot vlijt te nopen en den handel te voeden; dat dit stelsel, in handen van partikulieren overgegaan (zoo als het langzamerhand kan en moet), Java tot het toppunt van voorspoed zal voeren (bl. 13); - dat de Heer Merkus, wiens denkbeelden de Heer Steyn Parvé heeft ingezogen, vroeger hevig bestrijder, later voorstander werd van het kultuurstelsel (bl. 21).

De verwarring van denkbeelden, die den Heer Parvé aan den ellendigen Indischen gulden dezelfde waarde doet geven als aan den Nederlandschen, doet hem tot zulke buitensporige uitkomsten in zijne berekeningen geraken (bl. 14-20).

Tegen Parvé's beweren, dat vroeger handel en kultuur vrij waren, en bij gevolg ook de Javaan vrij was, meent de Heer van Swieten gemakkelijk te kunnen bewijzen, dat van 1816 tot 1825 reeds de kultuur gedwongen was, waaruit volgt ‘dat toenmaals noch de Javaan, noch de handel vrij waren’ (bl. 23). Ten bewijze der verpligte koffijteelt, voert v. Sw. niet alleen van den Bosch, maar zelfs den door Parvé zoo hoog gevierden Elout aan, en meent uit diens woorden juist het tegendeel te kunnen bewijzen van wat Parvé er uit las (bl. 23-30).

De Heer van Swieten meent, dat de Commissarissen-Generaal, de Gouverneur-Generaal van der Capellen, de Minister Elout, allen, ja, soms in den zin *schreven* en *spraken*, waarin de Heer Steyn Parvé die bezittingen zou wenschen bestuurd te zien, maar dat deze vergeet dat al hunne handelingen en soms latere geschriften met die beginselen in strijd zijn geweest, ‘vermoedelijk omdat zij onuitvoerbaar waren,’ - en dat, zoo zij consequent hadden gehandeld met hunne inzigten, Oost-Indië zijne kosten niet zou goedmaken, veelmin een batig saldo aan het moederland uitkeeren. Vergeet de Heer van Swieten hierbij echter niet, dat die Heeren vele voorstellen deden, die nimmer verwezenlijkt werden, omdat Willem I daaromtrent tot geen besluit kon komen?

De Heer van Swieten meent, dat die Heeren oneindig beter hadden gedaan de Javanen, in hun en ons wezenlijk belang, aan zachten dwang te ouderwerpen, om hen door materieëlen vooruitgang en intellectuële ontwikkeling te spoediger meerder vrijheid te kunnen doen genieten (bl. 33). Is dit niet de wijze, waarop zoowel de socialisten hunne leerstellingen als de meest va-

derlijke regeringen hare maatregelen trachten te regtvaardigen, en is er veel kans, dat immer eene regering uit eigen beweging het tijdstip gekomen honde, die banden te slaken?

Tegenover het door den Heer Parvé opgehangen gunstig tafereel van den toestand der geldmiddelen gedurende het eerste tijdperk, doet de Heer van Swieten de verwikkelingen uitkomen, waaraan de Indische schatkist toen blootgesteld was (bl. 34).

Bij de aanhaling van Parvé's gezegde, dat in 1828 groote hoeveelheden koffij, door vrije teelt verkregen, uit Java werden uitgevoerd en dat de vrije kultuur blijkbaar veel meer zou doen opbrengen dan nu het geval is, nu 5 maal zoo veel boomen naauwelijks de dubbele hoeveelheid koffij opleveren, tracht de Heer van Swieten wederom met de woorden van Du Bus te betoogen, dat de koffijteelt destijds volstrekt niet vrij was, en dat de aanzienlijke door den Heer Parvé als zeer mogelijk onderstelde opbrengst der nu bestaande koffijboomen onmogelijk kan worden verkregen (bl. 36). Bovendien meent de Heer van Swieten, dat het jaar 1828 niet als voorbeeld had mogen zijn gekozen, daar de koffijoogst toen buitengewoon aanzienlijk was, en dus niet als regel mogt worden aangehaald (bl. 66).

Met de woorden van den Minister Elout zelven, betoogt de Heer van Sw. dat zijn, op de denkbeelden van den Heer Du Bus geschoeid, hoewel minder vrijzinnig kolonisatieplan, zonder dwang niet uitvoerbaar was, en meent dat de Heer van den Bosch, door de uitgifte van suikercontracten, den verhuur van zoogenaamde woeste gronden enz., daaraan de voor het tijdstip meest rationele oplossing gaf (bl. 41).

Het denkbeeld om bepaald woeste en onbevolkte gronden door Europeërs te doen koopen en ontginnen, acht de Heer van Swieten hersenschimmig; maar eene veeljarige verpachting van reeds ontgonnen gronden met de magt en de regten van leenheer over de opgezetenen, houdt hij voor doelmatig en praktisch, de eenig mogelijke Europesche kolonisatie, - zoo men daaraan nog dien naam wil geven (bl. 46). ‘De productie van koloniale waren geheel te doen afhangen van arbeid bij dagloon,’ zou haar te niet doen gaan, waaromtrent eenige voorbeelden worden aangehaald. ‘Zonder landbezit en beschikking over de inlandsche bevolking, kan op Java niet voor de Europesche markt geteeld worden.’ - Zoo dit geheel waar is, hoe kan dan de Heer van Swieten zelf het stelsel van kultures slechts als een stelsel van overgang beschouwen? Waarom worden dan nog telkens tot het gouvernement aanzoeken gerigt om afstand van woeste gronden, door de ondernemers geheel met eigen middelen en door hen zelven in dagloon aangenomen arbeidsvolk te bewerken? Waarom is dan de verhuring in de Vorstenlanden zoo gewild? Waarom zijn dan de gronden in de Bataviasche Ommelanden zoo gretig gezocht?

Aan den afstand der gronden in erfpacht geeft de Heer van Swieten ook nog de voorkeur én om het zoo betwistbaar punt van regt, én om de volgende emancipatie van den Javaan (bl. 51). Hij meent echter dat zij niet uitvoerbaar zoude zijn bij gebrek aan gegadigden, - dat de Javaan er niet bij zou winnen onder den dwang van partikulieren te zijn overgebragt, - dat Java oneindig veel minder zou opbrengen, - de kultuur te niet zou gaan, enz. Wil men landen afstaan, dan sta men geheele districten in eens af, dat vele moeijelijkheden, verloop van volk, te groote mededinging kan voorkomen. Later (bl. 74) wordt ook nog aangetoond, hoe dit denkbeeld van van den Bosch ook door Du Bus werd aangedrongen, waarbij het door den Heer Steyn Parvé aangehaald gezag van dezen landvoogd tegen hem zelven wordt aangewend, en beweerd (bl. 98), dat het kultuurstelsel vele der wenschen van Du Bus verwezenlijkte.

De Heer Steyn Parvé wordt, op bl. 56, beschuldigd van tweeledige overdrijving: die ten kwade, die hem onbillijk, - die ten goede, die hem partijdig maakt. Dit wordt gestaafd met zijne gezegden over de groote vermeerdering van de landrenten, de verpachtingen en het zout-monopolie (bl. 4, 'Nad. Toel.,'), waaruit men zou moeten afleiden, dat die belastingen zelve verhoogd zijn, terwijl het integendeel waar is, dat de opbrengst slechts zoo verhoogd is door toeneming van bevolking en welvaart van Java en door gepaste maatregelen van het gouvernement.

Het besluit van 5 Jan. 1819, bepalende, dat 'de belasting van grondhuur, verschuldigd voor de pagger-koffij, niet zal gerekend worden naar het werkelijk getal der aanwezige boomen, maar naar het getal dat had kunnen en moeten geplant worden,' - was (en m.i. niet ten onregte) vroeger aangehaald als bewijs, hoe de bevolking toen reeds aan dwang werd onderworpen. De Heer Steyn Parvé, 'die zich ten regel gesteld heeft al het vroegere goed te vinden,' had in die bepaling te vergeefs eenig bewijs van dwang gezocht, en daarin slechts een maatstaf voor de regeling der belasting gevonden. De Heer van Swieten tracht aan te toonen dat hier wezenlijke en hoogst onredelijke dwang bestond (bl. 59).

Tegenover deze handelwijze plaatst de Heer van Swieten de groote voordeelen, door de invoering van het kultuurstelsel verkregen, waardoor de Javaan volstrekt niet meer werd belast, en bovendien deelde 'in de voordeelen van het kostbaar product' (bl. 60). Het is vreemd, den Heer van Swieten, die menigmaal herhaalt het met den Heer Steyn Parvé in beginsel eens te zijn, zoo telkens (zie ook bl. 62, 71) als voorstander van het kultuurstelsel te zien optreden.

Genaderd tot de beschouwing der 'buitensporige som van 21 millioen gl.,' welke de Heer Steyn Parvé meent, dat de koloniale kas in 1845 aan het moederland had kunnen uitkeeren boven de toen gestorte som van 14½ millioen, acht hij zich bevoegd van dat bedrag onderscheiden sommen af te trekken (bl. 63). Reeds bij eene vroegere gelegenheid gaven wij zoowel onswantrouwen op de groote sommen van den Heer Parvé te kennen, als onsvertrouwen op de gegrondheid van de daartegen gemaakte aanmerkingen van een gewezen Secretaris-Generaal bij het departement van koloniën. Ook aan de hier in het midden gebragte bedenkingen wordt groote waarde gehecht. Eene aanmerking wordt hier echter door den Heer van Swieten gemaakt, die ons volstrekt onbegrijpelijk toeschijnt, - mogelijk door volslagen gebrek aan financiële kennis, maar waaromtrent wij echter gaarne zijne nadere toelichting vernamen: 'De bijlagen, door den Heer Steyn Parvé overgelegd, toonen aan, dat van het Indisch excedent, in 1845, minder naar Nederland is geremitteerd dan had kunnen plaats hebben ƒ 5,309,838; en alhoewel deze som zich in het volgend jaar op de boeken moet terugvinden, zoo kan zij niet in aanmerking komen bij eene vergelijking tusschen hetgeen in 1845 had kunnen' (let wel, *kunnen*) 'gestort zijn in 's lands kas en hetgeen werkelijk daarin aangebragt is. Zij moet dus van de som, door den Hr. Steyn Parvé aangegeven, afgetrokken worden.' Getuigt deze aanmerking niet juist tegen den Heer van Swieten? De Heer Steyn Parvé sprak immers over het bedrag, dat, volgens hem, had *kunnen* geremitteerd zijn, in vergelijking met hetgeen geremitteerd *was*, en mogt dus zeer wel eene som opnemen, die, volgens zijn tegenstander zelven, had *kunnen* geremitteerd zijn?

Belangrijk is hetgeen de Heer van Swieten hier in 't midden brengt ten betooge van het ook straks reeds gezegde, dat er zoo groot verschil is tusschen den Nederlandschen en den Indischen gulden, - tusschen de in Indië gewaardeerde kapitalen en hunne opbrengt in Nederland (bl. 67, 71).

In zijn, reeds sedert lang toegezegd werk over de Koloniale Financiën, zal

de Heer Parvé waarschijnlijk wel gelegenheid hebben dit punt nader toe te lichten en aan te toonen, dat hij niet in de grove feil verviel, hem door den Heer van Swieten verweten, - minstens dat dit verschil van waarde zoo grooten invloed niet kon uitoefenen. Voor een met financiële zaken onbekenden lezer is 't niet te ontkennen dat de aanmerking van den Heer v. Sw. groote waarde heeft.

Na zoo vele aanmerkingen te hebben gemaakt, komt de Heer van Swieten tot het besluit, dat de Heer Steyn Parvé radikaler is in zijne uitdrukkingen dan in zijne wezenlijke meening, en dat zijne overdreven berekeningen slechts strekken om zijnen bestrijders wapenen in de handen te geven; dat hij eigenlijk voor den Javaan zulke algeheele vrijheid niet wil, en in gemoede zal moeten erkennen, dat de Javaan onder het kultuurstelsel billijker wordt behandeld dan vroeger. Het eerste gelooven wij met hem, maar zoo de Hr. Steyn Parvé niet inderdaad voor den Javaan eene groote mate van vrijheid verlangde, of niet de overtuiging had, dat het tegenwoordig stelsel al te drukkend voor hem is, meenen wij dat hij een groot deel van zijn werk ongeschreven zou hebben kunnen laten.

J K.W. QUARLES VAN UFFORD.

Naschrift.

De Redactie van ‘de Gids,’ zal mij wel willen vergunnen van deze eerste gelegenheid, dat ik, na de opneming van mijn stuk in het nummer van haar tijdschrift voor Decemb. 1851, het Koloniaal Monopoliestelsel weder bespreek, gebruik maak om eene dwaling te herstellen, waarin ik toen onwillekeurig, en door mij te veel op een niet zeer getrouw geheugen te verlaten, tot mijn leedwezen ben vervallen.

Ik had daar de vraag gedaan: ‘Waaraan zoude het toch wel toe te schrijven zijn, dat, terwijl van vele zijden den Heer Steyn Parvé het verwijt van misbruik van vertrouwen is gedaan, omdat hij gebruik heeft gemaakt van niet openbaar gemaakte en niet regtstreeks ter openbaarmaking bestemde stukken, nog niet ééne stem soortgelijk verwijt tot den Heer Elout heeft gerigt?’ - en liet daarop volgen: ‘Deze heeft staatsstukken geopenbaard, waarvan, herinner ik mij wel, destijds door Koning Willem I aan den steller het publiek maken stellig was geweigerd.’ - Deze uitdrukking is onjuist. De dwaling ware niet begaan, hadde ik, die woorden schrijvende, de ‘Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat, Elout,’ uitgegeven door zijn zoon Mr. P.J. Elout ('s Hage, 1851), voor mij gehad, of mij naauwkeuriger het daar geschrevene herinnerd.

In het ‘Voorwoord’ toch van Mr. P.J. Elout, ziet men, dat hij zich in dezen bundel heeft ‘willen bepalen tot datgene, wat, met zorgvuldige terzijdestelling van hetgeen zaken kon belemmeren of personen bemoeijelijken, stelsels betrof en beginselen’ (bl. v); - dat hij bij deze mededeeling gemeend heeft ‘de voorzigtigheid, gevolg van het besef zijner verantwoordelijkheid,’ niet uit het oog te verliezen, evenmin als den ‘volkomen waarheidszin, die alle bijzondere en openbare daden zijns vaders kenmerkte’ (bl. xv); - dat hij dan ook, wel verre van

stukken uit te geven, tegen wier openbaarmaking Willem I zich had verzet, in dezen bundel niet heeft opgenomen twee uitvoerige nota's, door den Minister Elout gesteld, naar aanleiding der tegen zijn beheer gerigte brochure van E. ten Brink, welker openbaarmaking, hoewel van regeringswege onraadzaam geacht, echter uitdrukkelijk aan den Heer Elout eerst was vrijgelaten (bl. IV), en later zelfs van 's Koningswege verzocht; ‘eene bevoegdheid, op zich zelve niet te betwisten, doch zóó uitdrukkelijk erkend’ (bl. V). De Heer Elout achtte het echter, in de gegeven omstandigheden, ongeraden, die stukken op eigen naam uit te geven, en berustte in een Kabinetsschrijven, waarin hem 's Konings tevredenheid over zijn beheer op nieuw werd betuigd.

Zonder nu verder de vraag te behandelen, of de door den Heer Elout uitgegeven bundel, even als de werken van den Heer Steyn Parvé, stukken bevat, ‘niet regtstreeks ter openbaarmaking bestemd,’ welke mijne aanmerking meer bepaaldelijk gold, blijkt uit de aangehaalde zinsneden voldoende, dat mijne onderstelling onjuist was, dat de Heer Elout stukken zou hebben geopenbaard, ‘waarvan het publiek maken door Koning Willem I aan den steller zou zijn geweigerd.’

Ik voldoe dan ook zeer gaarne aan het verlangen van Mr. P.J. Elout, mij met de uiterste heuschheid kenbaar gemaakt, om op de begane dwaling terug te komen, en hoop dat deze terugroeping het oog ontgaan zal van niemand dergenen, die aan mijne in Dec. geschreven woorden eenige opmerkzaamheid geschonken mogten hebben. Hoezeer geheel tegen mijne bedoeling, zou in die opmerkzaamheid iets kwetsend voor den Minister Elout of diens zoon kunnen gelegen zijn. Ik acht het mij ten pligt, dien mogelijk ongunstigen indruk, door mijne schuld te weeg gebragt, te keer te gaan.

W.Q.

***Zedekundig Handboekje van Epictetus. Vertaald en opgehelderd door Dr. D. Burger, Jr. Amsterdam, P.N. van Kampen*. 1850.**

De Heer Burger heeft vroeger reeds enkele schriften van Plato voor lezers, die met de oude talen weinig bekend waren, toegankelijk gemaakt. Zeker heeft hij daardoor diegenen aan zich verpligt, welke, schoon zij in hunne jeugd het voorregt eener classieke opvoeding hadden, door latere werkzaamheden de vaardigheid verloren, de goddelijke schriften van Hellas te verstaan, maar evenwel op gevorderden leeftijd behoefte en lust gevoelden om die uitstekende geniën te lezen en in hunne schriften eene verpoozing te zoeken en uitspanning, die ze in staat zijn te verschaffen boven vele der lateren. Het getal dezer is, geloof ik, niet zoo gering, als sommigen ons zouden willen diets maken; of het genoegzaam zij om de uitgave te ‘dekken’ is eene zaak die den uitgever aangaat.

Eene vertaling nu voor deze bestemd, - wie toch geheel vreemd is aan eene classieke beschaving, hem zal ook wel altijd een werk uit de oudheid eene vreemde zaak blijven - moet *leesbaar* zijn, d.i. niet zoo gewrongen en stijf, dat alle behagelijkheid verloren gaat. De Duitsche vertalingen van

sommige schrijvers mogen nuttig zijn als een middel om het oorspronkelijke beter te verstaan; om daaruit te zien, hoe de vertaler deze of gene plaats begrepen hebbe; verscheidene er onder zijn er, die voor niemand eenig ander genot aanbieden, omdat zij stijve, misvormde producten zijn, minder geschikt om liefde voor den schrijver op te wekken, dan wrevel tegen den vertaler, om het geweld dat hij zijner taal heeft aangedaan. De Heer Burger heeft deze klip zoo gelukkig vermeden, dat het werkje, wat wij nu aankondigen, zich zóó laat lezen, dat men bijna nergens herinnerd wordt, dat het eene vertaling is, die men in handen heeft.

Het zedekundig Handboekje van Epictetus is een zeer aardig werkje; evenwel meen ik, dat het eene der vereischten mist om vertaald te worden. De inhoud moge belangrijk zijn, het boekje moge bewijzen dat de zedekunde der Heidensche wijsgeeren op hoogen trap stond en dat die door de Christelijke somtijds ten onregte versmaad en gering geacht wordt, het is door zijn vorm weinig uitstekend; het oorspronkelijke heeft niets, dat den lezer boeit of aantrekt, maar het vermoeit hem, vooral door het afgebrokene. Verscheidenen zullen het boekje opnemen, weinigen het dóórlezen; hoe wenschelijk het ook mogt zijn, dat zeer velen het aannamen tot rigtsnoer van hun' handel en wandel. De wereld zou er niets bij verliezen als de Christen en vrije de lessen en beschouwingen van den Heiden en slaaf ter harte nam. Het kleine boekje bevat vele woorden van waarheid en wijsheid.

Ondertusschen moge hier de bedenking eene plaats vinden of het wenschelijk is dat zulke werken, waarvan de inhoud wel gewigtig, maar de vorm niet zeer welgevallig is, moeten vertaald worden, al dan niet? Die vraag meenen wij ontkennend te moeten beantwoorden. Voor sommigen is het werk in zijn oorspronkelijken vorm toegankelijk; moet de inhoud aan een grooter publiek worden bekend gemaakt, dan is er ligt eene andere wijze te vinden om die tot den eigendom van het algemeen te maken. Immers of er nu al eene goede gelegenheid besta, waardoor velen zich gemeenzaam kunnen maken met de wijsbegeerte van Epictetus, wanneer die op eene drooge wijze is voorgedragen, wat nut zal het aanbrengen? Maar aan de andere zijde ware het wenschelijk dat van sommige der schrijvers, die èn door inhoud èn door vorm beide uitmunten, eene *goede* vertaling bestond. Onze letterkunde, die zoo veel vreemde producten uit Engeland, Duitschland en Frankrijk ontleent, zou verrijkt worden door eene met kundige hand bewerkte vertaling van Tacitus, Seneca, van sommige stukken van Cicero, van Plato, van enkele redevoeringen van Demosthenes en Isocrates; eene aanwinst zou zijn eene fiksche bewerking van Plutarchus. Vooral ook dan, wanneer de vorderingen in de drukkunst een merkbaren invloed uitoefenden op den prijs, die hier te lande veel te hoog blijft en dus op de meer algemeene verspreiding ongunstig werkt. Ook de concurrentie met vreemden maakt dat er vele vreemde boeken gekocht en welligt te veel gelezen worden.

Voor geleerden heeft de Heer B. zijne vertaling niet bestemd; dat getuigen zijne aanteekeningen. Of hij echter der critiek niet te weinig ruimte heeft gegeven, en of hij overal even juist vertaald heeft, daartoe strekke eene enkele plaats tot proeve:

I. 3. ‘niemand zal u benadeelen, gij zult geen vijand hebben; want u zal niets overkomen, dat u schaden kan.’ Dit is blijkbaar onzin: het is mogelijk dat men geen vijand heeft, als men niets doet wat een' ander schaadt, maar niet omdat ons niets overkomt dat schaden kan. Het Grieksch heeft: *οὐδείς σεβλάψει, ἐχθρόν οὐχ ἕξεις, οὐδέ γὰρ βλαβερόν τί πείσῃ*. Het eerste of laatste schijnt overtollig en wordt door de uitgevers veroordeeld. Wil men dien weg niet, dan zoude *πείσῃ* in *πράξεις* moeten veranderd worden.

4. ‘flaauw streven’ Gr. *μετρίως κεκινημένον ἅπλεσθαι. Flaaaw streven*

is eene zonderlinge uitdrukking, en komt ook niet met het oorspronkelijke overeen. - *ἀφιέναι* beteekent *laten varen* niet *opofferen*.

II. 2. *ορμᾶν καὶ ἀφορμᾶν* vertaald met *neiging*, maar er behoorde nog *afkeer* bij.

Ald. μετ' ὑπεξαιρέσεως, 'langzamerhand.' Dat is onjuist.

VII. 'Om niet als een schaap vastgebonden en in het schip geworpen te worden.' Deze woorden hadden eene verklaring noodig. Het verband zou doen vermoeden dat er moest geschreven staan: niet achtergelaten te worden.

XIII. Het begin is *te* vrij vertaald. - Ik kan niet nalaten opmerkzaam te maken op de voortreffelijke woorden, die hier voorkomen. 'Wanneer sommigen u voor een groot man houden, mistrouw dan u zelven.'

XVI *ὡς ἐν κακοῖς ὄντος αὐτοῦ τοῖς ἐκτ*, 'als were hij door zijne omstandigheden ongelukkig geworden.' Ik twijfel aan het Grieksch, maar de Hollandsche vertaling levert geen goeden zin.

XXII. Beteekent *διπλοῦν προςλήψῃ καταγέλωτα*, gij dubbelen spot zult te verduren hebben? of heeft de V. stilzwijgend eene emendatie opgenomen, die trouwens voor de hand ligt?

XLV. Baadt iemand zich *zelden*. Het Gr. heeft *ταχέως* hetwelk men terugbrengt op het te vroeg baden.

De geëerde schrijver houde ons deze enkele aanmerkingen ten goede, en neme de verzekering aan, dat wij van zijne hand zeer gaarne de behandeling van sommige stukken der oude wijsbegeerte zouden ontvangen. De classieke studiën, vroeger welligt te hoog opgevijzeld, loopen tegenwoordig somtijds gevaar veracht te worden uit onbekendheid. Andere vakken van wetenschap worden meermalen populair voorgedragen; maar dit voorregt schijnt der philologie onthouden te worden, en waarom zoude ook deze niet ook in ruimeren kring, dan enkel onder den geleerden stand, haar gunstigen invloed kunnen uitoefenen?

Z.
H.M.

***Blanche Evelijn, of de kracht des geloofs, door de schrijfster van Geertruida of de liefde des geloofs, naar het Engelsch, door C.S. Adama van Scheltema. 2 deelen. Amsterdam, P.N. van Kampen*, 1851.**

De novelle-vorm is tegenwoordig het voertuig voor ideen, schijnbaar het meest in strijd met de aesthetische schoonheid. Geen betoog meer, geen redenering bij een populaire voordracht; maar eene gedachte, eene waarheid, hetzij ze thuis behoore op het gebied der Staathuishoudkunde en Politiek, der Godsdienst of der Geschiedenis, onder beelden voor te stellen, onder het idee eener handeling te brengen, ziedaar het streven onzes tijds.

Er ligt eene wijde klove tusschen de *Mystères de Paris* en het boven aangeduid werk; en toch, dezelfde literaire richting hebben beiden gemeen. Ginds was het: de wonden eener verdierlijkte maatschappij te peilen, geneesmiddelen aan te wijzen, die het half ontnuchterde Europa thands als de bedriegelijke kruiden eens kwakzalvers erkent; hier: de inwerking van het Christendom en diens heiligende kracht aan te wijzen op verstand en hart, of liever op het laatste alleen.

Wij verheugen ons over zulk een streven, dat de noodzakelijkheid der schoone vormen erkent, ofschoon wij slechts op enkele gelukte proeven hebben te wijzen en de meeste het bewijs opleveren van de onmacht om het gekozen voertuig te besturen.

Wij die thands geroepen zijn om dezen roman als kunstvoortbrengsel te beschouwen en niet als een stichtelijke toesprake tot de zondige waereld, als eene opwekking van den godsdienstleeraar aan zijne gemeente, om de oogen omhoog te heffen, en een anderen horizon te zoeken dan die onze aarde begrenst, wij mogen deze proeve niet als volkomen geslaagd welkom heeten, al stellen wij haar boven zoo velen, die de tijdgenoot in ons Vaderland zelfs met vreugde in onze literatuur begroet.

Onze grootste grieve tegen dit werk is, dat de schrijfster het pleit, zoo als het uit hare voorstelling spreekt, jammerlijk verliest. Zij wil ons de kracht des Geloofs voorstellen, de vrede alleen door de Godsdienst verkregen, en om dit te verzinnelijken, kiest zij Blanche Evelijn tot figuur.

Gij moest sympathie kunnen opvatten voor de lieve zeventienjarige, die bijkans alle deugden in zich vereenigt; gij moest zelfs een aesthetiesch welgevallen voelen kiemen in het binnenst; en, hoe jammer! sympathie en welgevallen gaan onder in een medelijden, dat zijn zedelijke verdienste moge hebben, maar alle aesthetiesch genot en - wat in deze meer geldt - alle zucht tot navolging, alle belangstelling onmogelijk maakt.

Het is der Godsdienst een slechte dienst gedaan, een zedelijk reine, te midden der heerlijke Schepping, omringd van geliefde betrekkingen, begeleid door de genietingen der weelde, bevriend met het woord des Heeren, voor te stellen als nimmer gelukkig, als altoos bevreesd niet genoeg te doen om den Heere God aangenaam te wezen, als het leven beschouwende slechts een vervulling van een reeks plichten te zijn, die alle genot verwoest.

Neen, men leert de kracht van zulk een geloof een zwakheid noemen der dweeperij. Zij is strijdig met het Evangelie, dat het genot der aardsche dingen niet verwierp, dat de *waereld* een voorbereiding noemt van den *hemel*, en altijd aanwijst dat er verband tusschen gene en dezen bestaat.

De tering maakt een einde aan Blanches leven. Zij moge de oorzaak zijn van het ziekelijk streven der Jonkvrouw; doch het schijnt dat er eene omgekeerde verhouding bestaat, en dat de godsdienstzin, de brandende ijver van het jeugdig meisjen de krankte ontwikkelt. Dit moet ongelukkig inwerken op den gang van het verhaal, op de bedoeling van de schrijfster, in de handeling uitgesproken.

Het wordt met te meer spijt opgemerkt, waar de nevenfiguren naast de hoofdfiguur verschijnen, waar de kracht des geloofs, in Blanche vertegenwoordigd, zich moet uitspreken tegenover het ongeloof, door Lord Rutherford, de wereldschgezindheid, door Lady Charlton, de onverschilligheid, geboren uit bloote verstandsontwikkeling, door Mathilda verzinnelijkt.

In de schildering en de groepering van deze figuren toonde echter de S. het meest haar talent. Verscheidene toestanden zijn natuurlijk bijgebracht en uitmuntend uitgewerkt en gebruikt. Het mag evenwel de kritiek het oog niet doen sluiten voor sommige tegenstrijdigheden in de charakters, die maar te veel bewijzen dat de schrijfster de voortreffelijkheid van eenige harer détails meer aan een gelukkig oogenblik dank weet, dan aan eene doordachte konceptie, hoewel het bestaan van een plan, doch zeer in 't algemeen genomen, duidelijk te herkennen is.

De overdreven liefde van den Graaf voor zijne dochter Blanche bijv., zou zeer goed gemotiveerd zijn door het gebeurde in het verleden; ze wordt onverklaarbaar nu de schrijfster haar verhaal aanvangt met den terugkeer des Graven van het vaste land, waar hij jaren lang verbleef, zonder aan zijn eenigst kind, dat hij later zoo vurig blijkt lief te hebben, te denken, zonder een verlangen te koesteren haar te zien.

Het charakter van Mathilda is niet konsequent ontwikkeld. Het meisjen, dat, door een oppervlakkig rationalisme, leert twijfelen aan de overleveringen harer jeugd, zonder doel, zonder hoop langzaam voortkruipt op het levenspad, zich en zich-zelve afsluit, en de waereld om haar heen van zich stoot, kan niet de fijne opmerkster in het dagelijksch leven zijn, tot welke de S. haar dikwijls verheft.

Bovendien begaat de schrijfster den misslag, Blanche dikwerf ergerlijk bekrompen voor te stellen naast de koud bespiegelende Mathilde, wier blik in de ruimte vrijer en stouter blijkt. Dit komt vooral uit, waar het de beschouwing der Kunst geldt. Men denke bijv. aan het gesprek door beiden gevoerd over Göthes Egmond (deel I, hoofdst. 19) en waarbij we niet weten wat het meest de verbazing moet opwekken, de dweeperij der geloovige Blanche, voor welke eerbied wordt gevraagd, of de onnoozelheid van de schrijfster, zoodra zij zich op het Kunstgebied waagt.

Het slot van het verhaal, dat van betoogend en preêkend als het begon, sneller en levendiger bij het einde voortgaat, is boven onzen lof verheven. De groepeering om Blanches ziekbed is meesterlijk en vergoedt menige feil, ja bijkans de grootste fout der schrijfster: het niet bereiken van het nagejaagde hoofddoel, het weinig belangstelling opwekken voor de moreele *tendenz*.

De vertaler heeft zich loffelijk van zijne taak gekweten. Weinige barbarismen troffen wij aan, waaronder die op bladz. 79, deel I (zich hervatten voor: zich herstellen), en bladz. 90, deel II (zich bezitten, voor: zich meester te zijn), wel de meest onvergefelijke mogen genoemd worden. Ook de Uitgever werkte door de nette typografische uitvoering mede, om het werk der Engelsche schrijfster hier te lande een groot aantal lezers te verschaffen, waarop het meer dan menig ander produkt in ruime mate aanspraak heeft.

S.

Nieuwe bundels preken.

***Nieuwe Leerredenen van J.J. van Oosterzee. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen*, 1848.**
***Woorden des Levens. Leerredenen van J.J. van Oosterzee. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij dezelfden*, 1851.**
***Leerredenen van J.J.L. ten Kate, Predikant te Middelburg. Te Rotterdam, bij dezelfden*, 1851.**
***Twaalftal Preken, uitgesproken te 's Gravenhage, door C.E. van Koetsveld*, 1849-1851. *Te 's Gravenhage en Schoonhoven, bij K. Fuhri en S.E. van Nooten*, 1851.**
(*Vervolg en Slot van bladz*. 436.)

Nu wij dan tot de beschouwing der Leerredenen van Ten Kate zijn gekomen, acht ik vóór alle dingen noodig, eenige nadere verklaring of zelfs, zoo gij wilt, eenige rekenschap te geven van hetgene ik vroeger (zie boven blz. 406) heb gezegd, dat die ‘Leerredenen’, vooral in den vorm, wel wat veel gelijken op die van Van Oosterzee, zóó zelfs, dat men in verzoeking zou komen om aan eene betrekking tusschen die beiden te denken, als die tusschen modèl en navolging. Het vermoeden, bijna zeide ik de beschuldiging, klinkt vreemd, juist omdat wij in de Leerredenen van Ten Kate het werk van een' dichter hebben (men vergeve mij dat ik hier den auteur niet geheel van zijn werk kan afscheiden, - ik hoop mij niettemin voor alle personaliteit te wachten!) het werk van een' dichter, van wien wij vooral zouden verwachten, bij vrije heerschappij over den vorm, eene zeer bepaalde uitdrukking van zijne eigene persoonlijkheid. Immers Schiller heeft naar waarheid gezegd: ‘al wat de dich-

ter ons kan geven is zijne individualiteit.' Wij kunnen toch niet gelooven, dat navolgen tot de eigenaardigheden van den Heer Ten Kate behoort. Of is het misschien juist het gevolg der worsteling tusschen den dichter en den redenaar, die onzen auteur bewoog om, waar hij als redenaar optreedt, zijne gedachten in een geleend kleed te steken? 't Zal misschien later blijken. Maar eerst het bewijs voor mijne beschuldiging; want ik gevoel meer en meer dat het er eene is. Dat bewijs laat zich in weinige woorden zamenvatten, namelijk zoo: wij vinden in de preekmanier van Ten Kate al de gebreken van die van Van Oosterzee, vooral die, welke ook bij oppervlakkige beschouwing den onbevooroordeelde, of laat ik liever zeggen, hem die er niet meê vooringenomen is, terstond in het oog vallen. Neem b.v. dat stijf, eenvormig, meestal geheel willekeurig disponeren der rede! 't Is bij Ten Kate schier tot een karikatuur geworden. Bij Van Oosterzee vindt men dan toch nog eenige afwisseling; ja, in zijne preken uit den laatsten tijd vooral, ontdekt men een streven, om naar den eisch der Logica de dispositie der rede niet van elders te ontleenen, maar aan den inhoud der rede zelve. Bij Ten Kate daarentegen heeft doorgaans elke preek drie deelen, en elk deel altijd drie onderdeelen, even alsof de stof der christelijke rede eene eenheid ware, die bij ontwikkeling noodzakelijk in eene drieheid zich moet oplossen. 't Schijnt dan ook, dat die dispositie bij den Heer Ten Kate iets zoo gewoons is, dat zijn gehoor er geene andere van hem verwacht, zóó dat hij b.v. in de vierde Leerrede, van welker eerste deel de partitie vooraf niet was opgegeven, nadat hij het eerste en het tweede punt heeft afgehandeld, zijnen hoorders zeer naïef te gemoet voert: 'Gij wacht eene laatste tegenstelling, M.H.' Natuurlijk, het getal was nog niet vol; en de gemeente had ligt gemeend, dat de leeraar iets vergat, indien zij ook dat derde punt niet had gekregen. Maar wat nu, als er eens een vierde en een vijfde en een zesde was bijgekomen? 't Had in die preek heel wel kunnen geschieden. Men zou daar even goed zes als drie tegenstellingen kunnen maken. En zoo is het in de meeste gevallen.

Maar wij willen den auteur over die trichotomie niet al te hard vallen. Er schijnt nu eenmaal eene zekere ingenomenheid met die drieledige indeeling te bestaan. Men is er aan gewoon geworden, zóó zelfs, dat zij voor leeraar en

gemeente eene zekere gemakkelijkheid schijnt te hebben. 't Is blijkbaar nog een overblijfsel van die oude manier van schematiseren, eerst uit Engeland, later uit Duitschland voor onze oude Hollandsche preekmanier in de plaats getreden, toen men altijd hoorde van den ‘aard’ en van den ‘grond’ en van de ‘gevolgen’ van dit en dat. Maar in zooverre zij, naar mijne overtuiging, een vreemd inkruipsel is, dat tot niets anders dient dan om aan de rede eene onnatuurlijke stijfheid en eenvormigheid te geven en den vrijen loop der gedachten, of wat nog erger is, de eigenaardige ontwikkeling van den inhoud des tekstwoords te belemmeren, kan ik niet nalaten er mijne stem tegen te verheffen; vooral wanneer ik vermoed, dat het, zoo als hier in de Leerredenen van Ten Kate, in navolging van een gekozen modèl zijnen grond heeft. Doch er is meer in deze leerredenen, waarin wij overdrijving van eene geenszins loffelijke eigenaardigheid van het preekwerk van Van Oosterzee opmerken. Ik bedoel het gebrek aan verband tusschen den tekst en den inhoud der rede. Van tekstverklaring komt doorgaans niets. Niet zelden wordt over geheel iets anders gehandeld, dan wat den inhoud van den tekst uitmaakt. Soms is het alleen de klank van het tekstwoord, die in de preek nu en dan wordt teruggekaatst. Een enkele keer is het, alsof de spreker door den tekst zich belemmerd gevoelde; b.v. in de tweede leerrede; ja, voor de laatste heeft hij zich den tekst niet gekozen, zoo als de Schrift hem dien gaf, maar zelf, door willekeurig weg te laten wat tot het redebeleid van den Profeet behoort, zich een' tekst gemaakt. Zelfs spreekt de auteur in de eerste leerrede rondweg uit, en in vollen ernst, dat de tekst onwaarheid behelst. David zingt in den VIII^{sten} Psalm van den mensch, ‘dat God hem een weinig minder heeft gemaakt dan de Engelen, en hem met eer en heerlijkheid heeft gekroond’, en nu zegt Ten Kate, blz. 21: Neen, David, neen! het beeld, dat gij schildert, is het onze niet meer. Wat spreekt gij van Engelen? Wat rept gij van eer en heerlijkheid? Een vinger Gods zweeft aan den hemel en schrijft er ons vonnis: ‘ziet tot de maan toe, en zij zal geen schijnsel geven; en de sterren zijn niet zuiver in Zijne oogen: hoeveel te min de mensch, die een made is, en des menschen kind, die een worm is?’ 't Zal wel niet noodig zijn opzettelijk aan te wijzen, met hoe weinig regt de Heer Ten Kate de uit-

spraak in het boek Job tegen het Psalmwoord overstelt, en hoe het een het ander geenszins uitsluit; maar de plaats is karakteristiek voor de willekeur, waarmeê onze auteur met zijnen tekst omspringt, en bewijst hoe weinig hij in de uitstorting van zijn eigen gevoel zich daardoor laat bepalen.

't Is mogelijk dat ik mij bedrieg, maar ik kan het vermoeden niet van mij weren, dat de geheele preekvorm voor den Heer Ten Kate als 't ware een vreemd, geleend kleed is, waarin hij niet zonder moeite zijne gedachten heeft gestoken, een vorm, weinig geschikt om de uitgietingen van zijn dichterlijk gevoel te omvangen. Want indedaad, het is een dichter, niet een kanselredenaar, dien wij in zijne ‘Leerredenen’ hooren spreken. Men meene niet dat dit alleen van den vorm geldt: 't is, ten minste in vele van de stukken, ook op den inhoud van toepassing. Neemt b.v. de eerste, de tweede, de vierde, de vijfde en inzonderheid de twaalfde leerrede; dat zijn alle dichtstukken, geene preken. Waren de woorden maar in een bepaalden maat gezet en naar rijm gekozen, 't zouden niet onverdienstelijke dichtstukken wezen, terwijl 't nu slechte preken zijn. Immers daar is geen soort van prozaïsche voordragt zoo weinig met poëzij verwant, als juist de kanselrede. Wat voor het proza in 't algemeen geldt, dat geldt bij uitnemendheid van de preek. Zij heeft haren grond en wortel in de wezentlijkheid, in hetgeen gegeven is en als zoodanig bestaat, de Evangelische waarheid, de inhoud van het gemeenschappelijk geloof van leeraar en gemeente. Het is de roeping van den kanselredenaar, die waarheid voor te stellen, te ontwikkelen, aan te dringen, terwijl het woord der Schrift hem daartoe de stof geeft en hem houdt binnen bepaalde grenzen, die hij niet kan overschrijden, zonder gevaar te loopen om aan de waarheid te kort te doen of niet voor te dragen, wat met de eischen, ten minste met de behoeften zijner hoorders in overeenstemming is. Nu meene men niet, dat ik poëzij en wezentlijkheid tegenover elkander stel. Maar 't is toch niet ‘de’ wezentlijkheid, die de dichter ons voorstelt, maar de wezentlijkheid zoo als zij voor hem zich voordoet, zoo als zij door hem wordt gevoeld en teruggekaatst in den spiegel van zijne verbeelding. Als de Heer Ten Kate ons, in de eerste Leerrede, ‘de stemmen des avondhemels’ laat hooren, dan wane hij toch niet, dat hij ons die ‘stemmen’ hooren laat, zoo als ze door David, of ook door eene christelijke ge-

meente, met den koninklijken zanger, vernomen worden; maar hij laat ons die stemmen vernemen, zoo als zij door hem gehoord worden. 't Blijkt genoegzaam uit de wijze, waarop hij het lied van David gebruikt. Wat met zijn gevoel overeenkomt, dat neemt hij over - 't is niet eens het wezentlijke in den Psalm - de rest laat hij liggen, ja hij maakt er geene zwarigheid van om het uit te spreken - wij zagen het reeds - als hij in ‘de stemmen des avondhemels’ iets anders hoort dan David er in hoorde. Wil men een ander voorbeeld, neem dan de laatste Leerrede. Wij behoeven den titel er van maar te noemen, om te doen gevoelen, dat de inhoud van het stuk poëzij, niets dan poëzij is. Die titel is ‘de Wandelende Jood’, een bekende dichterlijke conceptie, men noeme haar legende of mythe. En nu moge de Heer Ten Kate ook voor dat stuk eenige woorden van den Profeet Ezechiël zetten en die woorden van tijd tot tijd in zijne rede vlechten, 't is indedaad of hij er ons zand meê in de oogen wilde werpen, opdat wij proza mogten zien, waar hij ons poëzij geeft. Maar wij laten ons niet misleiden. Zijn ‘Wandelende Jood’, die ons hier voor een leerrede in de handen wordt gestopt, is even goed poëzij als zijn ‘Ahasverus’ van vroeger; maar hier natuurlijk in poëtisch proza.

Poëtisch proza, eene contradictio in adjecto, om eens een' logischen term te gebruiken, zoo als b.v. koude gloed; eene ongerijmdheid, even groot als het tegenovergestelde, prozaïsche poëzij; dol geworden proza, zoo als een geestig schrijver het niet onaardig heeft genoemd; 't is doorgaans de stijl, waarin deze Leerredenen zijn gesteld: een opeenstapelen en aan elkander rijgen van beelden en vergelijkingen, in zulke mate, dat het zelfs in poëzij vermoeijen zou; eene weelderigheid van uitdrukking, die niet altijd ware kracht is; een rijkdom en pracht van woorden, die maar al te veel een blinkend kleed is om gebrek aan gedachten te bedekken, met één woord, geheel dat ‘Asiaticum dicendi genus’, door Cicero beschreven als ‘non tam sententiis frequentatum, quam verbis volucre atque incitatum, in quo admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas non est.’ Zeker is op den Heer Ten Kate geheel van toepassing het woord, dat ik ergens door een' Engelschen criticus van den beroemden historieschrijver Macaulay vond gebezigd, dat het hem onmogelijk is ‘to say simple things simply.’ Die pracht van woorden maakt soms, dat men ook daar, waar het hoogst

eenvoudige zaken geldt, indedaad niet weet welke de meening zij van den auteur. Zoo is 't b.v. bladz. 91, - de plaats is niet gezocht, men behoeft naar zulke dingen in den bundel niet te zoeken. Het is de aankondiging van het onderwerp der rede. Welk een omhaal van woorden! Men oordeele! ‘Om u daartoe (d.i. tot de erkentenis van Gods liefde) op te wekken, ben ik thands voor uw aangezigt opgetreden.’ Dat ‘voor uw aangezigt’ had kunnen en, hier althans, moeten gemist worden; maar nu het volgende: Menigmaal is mijn woord u als een stormwind voorbijgegaan, - en de Heer was in den stormwind niet; of Hij thands in uwe zielen nederdaalde met het suizen der zachte stilte, waarin ditmaal de boodschap tot u komt: ‘weet, dat de Heer “die” God is; er is niemand meer dan Hij-alleen!’ Begrijp ik den redenaar wel, dan wil hij, met eenvoudige en duidelijke woorden gesproken, dit zeggen: ‘menigmaal heb ik u God in de ontzaggelijkheid van Zijn wezen voorgesteld; nu wil ik u op Zijne liefde wijzen’, of iets dergelijks. Maar ik vraag toch waarlijk niet zonder reden: waarom dergelijke eenvoudige gedachte in dat zware kleed van het verheven Schriftwoord gestoken, zóódat de zin ten eenenmale onzeker wordt en er indedaad aanleiding wordt gegeven tot misverstand. Immers kan het schijnen als wilde de spreker zeggen, dat toen hij vroeger de gemeente wat hard toesprak, zulks weinig blijvenden indruk naliet en dat hij daarom nu wat zachter toon wilde aanslaan. Of de gemeente des sprekers meening heeft gevat, daaraan zou ik zeer twijfelen; evenzeer wanneer hij, bladz. 215, haar opwekt: ‘Welaan dan! de schoenriemen losgemaakt en aanbiddend op het aangezigt gezonken, met de bede om licht en kracht van Boven’ enz. 't Kan zijn dat een bijbelkundig hoorder, als de redenaar hem toeroept: ‘de schoen van uwen voet!’ terstond denkt aan eene bijzonderheid in de geschiedenis van Mozes, en alzoo de bedoeling van den spreker vat. Maar eenvoudig en duidelijk zou het niet zijn, en 't wordt onverstaanbaar als in plaats daarvan wordt gezegd: ‘de schoenriemen losgemaakt!’ Hoe gekunsteld is het, als de redenaar bij de aankondiging van zijn voornemen om den val van Petrus voor de gemeente te behandelen, zijne waarschuwing tegen liefdelooze veroordeeling van den Apostel en zijne opwekking om met het voorbeeld van Petrus ons voordeel te doen, bladz. 247, aldus inkleedt: ‘zij (die beschouwing van den val van Petrus) worde

geen zwaard in onze hand, waarmeê wij den berouwvollen zondaar naar de kroon steken, die God zelf uit genade op zijn hoofd heeft geplaatst (lees: “gezet”). Zij worde ons veeleer een spiegel, waarin wij ons eigen beeld leeren herkennen, tot onze verootmoediging en heiligmaking’. 't Is toch wel wat heel veel van de verbeelding gevergd, dat zij zich dezelfde zaak op één oogenblik als een ‘zwaard’ en als een ‘spiegel’ voorstelle. Zoo geloof ik ook niet dat de hoorders begrepen zullen hebben, wat wij, bladz. 6, lezen: ‘En zoo hij (David) van daar (van de aanschouwing des hemels) afdaalt tot de armoê van het schepsel, het is alleen om met verhoogde vlucht eene toekomst tegemoet te zweven, die eenmaal aarde en hemel zal verzusteren, wanneer het oude voorbijgegaan en alles nieuw is geworden’. 't Is waarlijk zelfs voor den lezer erg genoeg. En wat moeten de hoorders wel gedacht hebben bij het vernemen van de zinsnede, die kort daarna, bladz. 7, volgt: ‘Meer dan Bethlehem is hier! want dit is een Broodhuis der zielen’. Dat moet ook voor het meerendeel der lezers een raadsel blijven; want men dient Hebreeuwsch te verstaan om het te begrijpen.

't Zal wel niet noodig zijn, na deze proeven, die alle ontleend zijn aan zulke gedeelten der leerredenen, waarin de redenaar vooral op eenvoudige en duidelijke wijze zijne gedachte moest uitdrukken, nog veel meer bewijzen aan te voeren voor de gegrondheid mijner bedenking op het overladene en beeldrijke, op het weelderige en opgesmukte van den preekstijl des Heeren Ten Kate. Het toont waarlijk weinig gekuischten smaak, als men zulk een pracht van opsiering bezigt, hoedanige men b.v. in den aanhef der eerste leerrede aantreft; en het pleit niet voor juistheid van gedachte, als de auteur ons, bladz. 4, ‘met een klankladder van hymnen en klagten, van zuchtende beden en bruisende lofzangen, van welluidende tranen (!) en kreeten der ziel laat op en neêr klimmen’; of als hij, bladz. 5, zich voorstelt dat wij ‘ons zetten op de vleugelen van den gewijden dichter (!), als een leeuwerik op de wieken des adelaars’; het een is even ongerijmd als het ander. Welk eene verwarring, als bladz. 201, Paulus eerst ‘Benjamins wolf’ wordt geheeten, ‘die moord en dreiging blies’ - met toespeling op den zegen van Jacob, dat kan er nog door, maar dan - die wolf ‘tot een lam gemaakt, opdat hij nu op zijne beurt de kudde des Heeren zou weiden’; een lam, dat de kudde weidt! Maar

ik onthoud mij van het bijbrengen van meer van dien aard, om den schijn zelfs te vermijden als wilde ik het preekwerk van den Heer Ten Kate ridiculiseren. Waarlijk, zijn stijl mag ten bewijze verstrekken, hoe na het belagchelijke aan het verhevene grenst, en hoe uiterst voorzigtig men te werk moet gaan, als men het zich eenmaal tot gewoonte heeft gemaakt, zulk een hoogen toon aan te slaan en de kracht der uitdrukking vooral te zoeken in het gebruik van ‘magnisonantia verba’. De billijkheid echter eischt van mij de erkentenis, dat men in deze preken ook stukken aantreft, die, zoo men eens wat van den eisch der eenvoudigheid heeft laten vallen, als modellen van stijl, vooral in het verheven genre, mogen gelden; b.v. bladz. 39 en verv., de voorstelling van de veranderlijkheid en broosheid des menschelijken levens; bladz. 123 en verv., de beschrijving van de zee, en vooral in de laatste leerrede, blijkbaar met bijzondere zorg en ingenomenheid door den auteur bewerkt, de voorstelling van den toestand des Joodschen volks, van zijn lijden en zwerven. Maar ook zelfs in die beste stukken ontbreekt het nog niet aan onjuistheid in het gebruik van beelden en vergelijkingen, die maar al te zeer gebrek aan helderheid van gedachten verraadt.

Zoowel de vorm als de inhoud van deze leerredenen kunnen ten bewijze verstrekken voor de waarheid der stelling, dat even als geen redenaar het vèr zal brengen, indien er in 't geheel geen poëzij in hem is, aan den anderen kant de redenaar op een dwaalweg geraakt, als hij tegelijk dichter wil zijn. Trouwens, 't zijn niet alleen bedenkingen op den vorm die wij opperen, als wij onze aanmerkingen op den stijl en de dictie van den Heer Ten Kate in het midden brengen. Op gebrek aan klaarheid en duidelijkheid, aan eenvoudigheid, ja waarheid van voorstelling, stuit men, ook als men zooveel mogelijk van den vorm der leerredenen abstraheert en zich tot den inhoud alleen tracht te bepalen. Zooveel mogelijk, zeg ik, want geheel kan het nooit geschieden, zoo zijn vorm en inhoud één. Wij willen ook deze leerredenen in bijzonderheden nagaan, en ben ik nu en dan wat uitvoerig, men vergeve het mij om het belang der zaak. 't Zou zeker korter zijn, als ik, bij wijze van voorbeeld, eene enkele leerrede uitkoos, en daarin het verkeerde van de manier des Heeren Ten Kate aanwees, en daartegenover eene andere van hem stelde, die met lof mag vermeld worden. Maar op die wijze zou mijne beoordeeling ligt den schijn van onbillijk-

heid verkrijgen. Ik zeg daarom liever iets van al de preken; zoo is er gelegenheid om zoowel het goede als het verkeerde te vermelden.

Hoe de Heer Ten Kate met den tekst zijner eerste leerrede, Psalm VIII, te werk gaat, heb ik reeds met een enkel woord vermeld. Men zou nog kunnen meenen, dat wat ik daar zoo even uit deze preek bijbragt (bladz. 547), niets anders is dan eene oratorische tirade, waaraan ik misschien te veel gewigt heb gehecht. Maar dat is niet zoo. 't Is blijkbaar den redenaar niet helder geworden, en zoo heeft hij het ook zijnen hoorders niet duidelijk kunnen maken, wat de zin van den Psalm is. Hij verneemt in dat lied ‘de stemmen des avondhemels’ - zeker niet eenvoudig uitgedrukt - zoo als die ‘I. Gods grootheid verkondigen; II. des menschen nietigheid prediken; en III. de verheven bestemming herinneren, door den grooten God voor dien nietigen mensch weggelegd’. 't Moet bevreemding wekken, dat hier een geheel deel aan de voorstelling van 's menschen nietigheid wordt gewijd; daar toch blijkbaar in den Psalm veelmeer de hoogheid en verhevenheid des menschen, als Heer der Schepping bezongen wordt, vs. 5-9, eene hoogheid, die den mensch wel door God ‘gegeven is’, die hij dus van zich zelven niet bezit, maar die hij, nu hij ze verkregen heeft, toch als zijn eigendom heeft en ook betoont in zijne heerschappij over het geschapene. Ja, zelfs het 5de vers, waaraan hier de geheele voorstelling van 's menschen nietigheid zich knoopt, dient juist, dunkt mij, om zijne hoogheid te doen uitkomen, daar hij het voorwerp is van de bijzondere begunstiging van God, wiens majesteit in de eerste verzen van den Psalm bezongen wordt. Ik ga nog verder, en beweer, dat die eerste verzen op echt lyrische wijze tot het volgende, de voorstelling van de verhevenheid des menschen inleiden, en dat men juist in deze voorstelling de eenheid van het onvergelijkelijk fraaije lied heeft te zoeken: de mensch aan het hoofd der Schepping, Gods stedehouder op aarde; maar zoo hoog alleen door God en ter verheerlijking van Diens naam; eene dichterlijke uitwerking van 't gene wij lezen Gen. I: 26-28. Had de auteur deze eenheid van den inhoud des lieds begrepen, dan had er ook in zijne preek eenheid kunnen ontstaan, terwijl nu die drie deelen geheel los nevens elkander zijn gesteld. Maar zal men zeggen: wat in den Psalm hoofdzaak is, komt dan toch in het laatste deel uit, waarin door den redenaar ‘de verhevene bestemming, door God voor den mensch wegge-

legd', wordt voorgesteld. Wie dat meent te vinden, zal zich in hooge mate zien teleur gesteld. De Heer Ten Kate heeft niet den inhoud van den Psalm ons verklaard, maar zijne eigene hyperorthodoxe meening voorgedragen. De mensch is van zijne bestemming vervreemd, en heeft nu ook de heerschappij over de natuur verloren. Lees maar bladz. 20: 'Slaat een blik op zijne (des menschen) omgeving! (een leelijke Germanisme.) Wat is er van zijne heerschappij geworden? Duizend onreine, kruipende en verscheurende dieren, den band der gehoorzaamheid op hunne beurt ontworsteld, voeren krijg tegen hem, gelijk hij krijg voert tegen zijnen Maker. De muil des leeuws, de klaauw des tijgers, het gif der slang: alles is tegen hem en hij is tegen alles!' enz. En nu volgt natuurlijk, dat David het geheel mis heeft, als hij den mensch voorstelt 'een weinig minder dan de Engelen' en wat wij daar meer lezen in den Psalm, en al wat verder wordt voorgedragen van de verhevene bestemming van den mensch, bepaalt zich tot eene dichterlijke beschrijving van de grootheid van 'den Verlosser, die boven het uitspansel throont' en 'wiens heerlijkheid den glans der starren verdooft', eene toepassing van vs. 5, blijkbaar ontleend aan de kwalijk gevatte typische verklaring van deze plaats in den Brief aan de Hebreën; terwijl eindelijk in de voorstelling van de heerschappij des menschen over Gods schepselen op aarde eene profetie wordt gevonden van 'wat wij door Christus kunnen worden, als hij wederkeert met de wolken'. Want dan als (bladz. 26) 'de aarde uit de smeltkroes des vuurs verjongd is weêrgekeerd (!) en nu straalt voor den Heer als een bruid voor haren man' (!) dan zal alles nieuw zijn. Dan zijn 'nieuw die ligchamen, die het verderfelijke hebben uitgedaan en nu doorluchtige tempelen zijn van des Heeren Geest'. De Schrift leert, dat ons ligchaam reeds nu op deze oude aarde een tempel des H. Geestes moet zijn; maar ligt zit het onderscheid in de 'doorluchtigheid' (doorschijnendheid?) die op de nieuwe aarde eene eigenschap des ligchaams zal zijn; altijd volgens den Heer Ten Kate. Dan is 'o David, uw profecy vervuld; want zij (de verlosten) hebben de kroon wederom op het hoofd'. Zij 'gebieden met Hem (Christus) over de werken van Gods handen. Alles is mede onder hunne voeten gezet, niet maar het vredig rund en het schuldeloos schaap, maar ook alle *woeste* dieren des velds'. Dat 'woeste' is in den tekst ingesmokkeld, blijkbaar ten gunste

van de meening des redenaars. ‘Dan zal de wolf met het lam verkeeren’ en wat wij daar verder lezen Jes. XI. Genoeg voorzeker ten bewijze, wat er van de Schrift wordt onder de handen van eenen met quasi-dogmatiek bevangen dichter!

Nog erger is het misbruik van den tekst in de tweede leerrede, ofschoon de auteur hier opregt genoeg is om vooraf te verklaren, dat hij zich door het tekstwoord niet wil laten binden, dat hij het niet wil nemen, zoo als het daar staat, maar zoo als hij het, in tegenspraak met den eigentlijken zin, verkiest op te vatten. Wat ik vroeger omtrent deze willekeur tegen den Heer Van Oosterzee heb aangevoerd (bladz. 418), is ook hier geheel van toepassing op den Heer Ten Kate. De tekst, Ps. LXXIII, 20[a], stelt ons voor, zoo als onze auteur het volkomen juist uitdrukt, bladz. 38, ‘den ondergang des boozen, even onverwacht en volkomen als het verdwijnen eens nachtgezichts’. En nu moge hij het ‘eene kleine uitlegkundige vrijheid’ noemen, en heel veel woorden bezigen om die vrijheid te vergoêlijken, ik noem het willekeurige schriftverdraaijing, als men volgens dien tekst spreekt over ‘het sterven als een ontwaken uit den droom des levens’. Ook heeft de redenaar deerlijk mis als hij meent, dat hij zijne uitlegkundige vrijheid kan goedmaken door te beweren, dat hij op deze wijze beter gelegenheid zal vinden om het Evangelie der behoudenis te verkondigen. Het onderwerp is toch alles behalve Evangelisch. Hoe, het leven zou een droom zijn, waaruit men bij het sterven ontwaakt! Rampzalig hij, voor wien het leven niets anders is. 't Blijkt dan ook genoegzaam uit de ontwikkeling van het 1ste deel, waarin de Heer Ten Kate aanwijst, hoe die beschouwing van het sterven als een ontwaken uit den droom des levens ‘dit leven beoordeelt’, dat hij uitsluitend het oog heeft op het leven van den niet-Christen; en zoo ook uit het 2de deel, waarin aangetoond wordt van welke zijde (?) ‘die beschouwing het sterven leert kennen’. Maar regt duidelijk kon dat den hoorder toch eerst worden aan het slot dezer rede, waar de overdachte waarheid als troostrijk voor den Christen wordt overgesteld, als die ‘gestorven is vóór zijnen dood, - wiens oude mensch en oude droomwaereld samen begraven liggen aan den voet des kruises’ (bladz. 60). En toch, geheel aan het einde is weêr ook het leven voor den Christen een droom (bladz. 62). 't Is over

't geheel een vreemd, phantastisch stuk, vooral in het tweede deel, ‘het sterven een ontwaken’. Daar leest men b.v. dat de mensch als hij sterft ‘een stofkleed achterlaat, gelijk de slang haren huid afstroopt (!), en ligchaamloos (?) daarheen zweeft naar zijne plaatse’. Dan is er ‘geen beurtgang meer der jaargetijden - maar een blijvende zomer of eindelooze winter; een zon, die geen westen heeft (?) of een duisternis zonder morgenstond, al naar de doode, op het instinkt des geloofs of des ongeloofs (?), naar Hemel of Hel is gevaren (bladz. 50, 51). Dat zijn zoo “eenige omtrekken”, waarmeê onze auteur dat “Onbekende Land” schets’. Hij schijnt er toch nog al wat van te weten. Niet minder opmerkelijk is, wat wij in het volgende lezen van de herinneringen des gestorvenen, d.i. des ontwaakten uit den droom des levens. ‘Naauwelijks is hij (de gestorvene) den doodsjordaan doorgedragen (?), of aan den overkant hervindt hij zich zelven. Nu weet ook hij, wat hij gedroomd heeft; en - hij herdenkt! Daar komen ze weêr, in een sleependen rei, al de jaren en seconden, die hem toegerekend werden, en waarvan hij geen enkele meer over kan leven! Terwijl hij zelf inderdaad een schijndoode is (?) wien alleenlijk zijn hulsel ontzonk, werpt ook zijn verleden den zweetdoek af, en staart hem diep in de oogen’ (?). En daarop volgt dan, (bladz. 52 en 53), eene uitvoerige voorstelling van de gansche reeks der herinneringen, waarmeê de gestorvene of de ontwaakte uit den droom des levens zich zal bezig houden; alles een uitspinnen van de gedachte, dat wij na ons leven herinnering zullen hebben van 't geen wij hier hebben gedaan. Maar noch hier, noch in de geheele preek is ook maar schijn van betoog of aanwijzing, dat het sterven een ontwaken is uit den droom des levens. Alles is berekend op het gevoel en de verbeelding der hoorders; voor verstand en hart wordt zeer weinig gegeven.

Zoo is het niet in de derde Leerrede: ‘de disch des Heeren’, naar Luc. XXII: 19, 20; eene preek ter voorbereiding op de viering des Avondmaals. Wij vinden in die preek een treffend bewijs, wat uitstekende gaven den Heer Ten Kate voor den kansel zijn verleend, als hij maar natuurlijk en eenvoudig wil zijn en zich houden aan het woord van den tekst. Wel ontbreekt ook hier niet die overvloed van sieraden, die over 't geheel in zijn preekwerk zoo hinderlijk is; - men zie eens die reeks van tegenstellingen (bladz. 81); -

maar wij weten ook den invloed van de individualiteit des auteurs op zijn' stijl te waarderen, en zien daarom het voortreffelijke en echt stichtelijke van deze preek niet voorbij. Eerst wordt het wezen des Avondmaals voorgesteld en daartoe gewezen op de feiten, die het verzinnelijkt; op de beloften, die het verzegelt; op de krachten, die het openbaart. Vervolgens wordt over de eischen des Avondmaals gesproken. Jammer, dat dit laatste zóó kort is uitgevallen. Wel erken ik, dat wij al die eischen teregt kunnen zamenvatten in dit ééne: ‘geloof!’ Maar om zulks der gemeente duidelijk te maken, had toch wel wat meer mogen ontwikkeld worden, hoe in het geloof ook schuldbesef en heilbegeerte liggen opgesloten. Intusschen, het weinige wat er van gezegd wordt, is treffend en echt Evangelisch, zonder eenigerlei methodistische overdrijving.

Maar nu de vierde preek, over de bekende plaats, Jes. XLIX: 15: ‘kan ook eene moeder haren zuigeling vergeten’ enz. De Heer Ten Kate spreekt volgens dezen tekst over: ‘Gods liefde tot den mensch eene meer dan moederlijke liefde’. Hoe eene liefde ‘meer’ dan moederlijk kan zijn, begrijp ik niet; ‘anders’ dan moederlijk dat gaat aan, maar meer dan moederlijk heeft geen' zin. Maar zelfs wat de Heer Ten Kate blijkbaar in zijn thema heeft willen uitdrukken, is iets anders dan 't geen in den tekst ons wordt geboden, vooral wanneer wij zien hoe hij dat thema uitwerkt, als hij in het eerste deel de liefde Gods jegens den mensch in drie tegenstellingen tegenover de liefde van de moeder jegens haar kind afschetst, om zoo het wezen van Gods liefde als eene meer dan moederlijke te doen kennen. Daar stelt hij dan telkens de onvolkomene liefde der moeder tegenover de volmaakte liefde Gods. Maar al zijn nu al die tegenstellingen volkomen waar, daarin wordt toch waarlijk de bedoeling van ‘het tekstwoord’ niet uitgedrukt. In dat woord toch wordt niet op de onvolkomenheid van de moederlijke liefde gewezen, als die eene onwillekeurige aandrift, een dure pligt en een menschelijke eigenliefde is, ten einde alzoo bij wijze van tegenstelling de uitmuntendheid van Gods liefde boven haar te doen uitkomen. Dat kan toch weinig strekken om de volmaaktheid van de liefde Gods te doen erkennen, als men maar gevoelt dat zij meer is dan zulk eene onvolkomene liefde. Neen, in het woord van den Profeet wordt juist het voortreffelijke, het teedere, het onver-

moeide van de liefde der moeder aangeduid. Het wordt als schier ondenkbaar voorgesteld, dat eene moeder haren zuigeling zou vergeten. Maar is dàt ook mogelijk, Gods liefde is zóó groot, dat Hij niet kan vergeten. Voorts meen ik dat de auteur onbillijk de moederlijke liefde tegenover de liefde Gods heeft voorgesteld, door haar te zeer en bijna uitsluitend als eene natuurlijke aandoening en ook niet als eene zedelijke kracht te doen kennen. Het onbegrijpelijk teedere, dat in het tekstvers zoo treffend wordt uitgedrukt, is in de preek geheel verloren gegaan. Verder ontbreekt het ook hier niet aan uitdrukkingen, wier juistheid en waarheid zeer aan twijfel onderhevig zijn. Op bladz. 97 wordt ‘de liefde van God tot den mensch eene Goddelijke zelfverloochening’ genoemd. Goddelijk is zij natuurlijk, daar het de liefde van God is. Maar wat is ‘eene Goddelijke zelfverloochening’? 't Is, dunkt mij, een grove anthropopathismus. De Schrift verzekert uitdrukkelijk: ‘God kan zich zelven niet verloochenen’. Zelfverloochening is niet denkbaar dan in den mensch. Is 't ook wel volkomen waar en zelfs niet bedenkelijk, als wij, bladz. 105, lezen: ‘Hoe meer wij bevriezen (!), hoe meer Hij (God) ontgloeit. Hoe langer wij Zijn geduld op de proef stellen, hoe leeniger het wordt (!), als een gouden draad die wel rekt maar niet breekt’? De uitdrukking is bovendien niet fraai. Zoo zou ik ook wel vragen, van waar de auteur weet, 't geen hij, bladz. 110, verzekert, ‘dat ook de duivelen gelooven dat God liefde is’? De Apostel Jacobus verzekert ons wel dat de duivelen gelooven, dat er een eenig God is. Maar het geloof ‘dat God liefde is’, kan ik mij in geen duivelen-gemoed denken. Ik meen zelfs dat alleen de Christen dat kan gelooven. Vreemd ook is, in menigerlei opzigt, aan het slot die toespraak aan de moeders; onder andere wat wij lezen bladz. 112: ‘De natuur heeft u geleerd, een zondig schepsel (d.i. de zuigeling in de wieg!) te beminnen, dat alles van u ontving en geheel van u afhangt: hebt gij nu ook door genade geleerd uwen Schepper te beminnen’? enz. Zulke woorden, in verband met de onmiddellijk daaraan voorafgaande vraag: ‘o gij vergeet toch immers God niet voor uwen zuigeling?’ zijn, naar mijne meening, zoo ten eenenmale in strijd met de teêrheid der moederlijke liefde, dat de indruk, daardoor gemaakt, kwalijk kon uitgewischt worden door het volgende, waarin de leeraar zeer teregt verzekert, dat ‘de echt vrome

moeder ook de echt teedere moeder is’. Maar waarom dan ook maar het vermoeden gewekt, als kon de liefde van de moeder jegens haren zuigeling (een zondig schepsel! harde toepassing van de leer der erfzonde voorwaar!) in strijd zijn met de liefde tot God?

Wilde ik zoo voortgaan, wij waren vooreerst nog niet aan het einde. Daar komen wij aan de vijfde leerrede, eene preek over ‘de Zee’. Zeker een niet alledaagsch onderwerp! De tekst is Ps. XCV: 5: ‘Wiens ook de zee is; want Hij heeft haar gemaakt’. Was 't een preek over den tekst, dan zouden wij eene aanwijzing verwachten, dat God heerscht ook over de zee, als door Hem geschapen. Maar de Heer Ten Kate preekt eigentlijk maar over die beide woorden: ‘de Zee’. Die had hij dan ook maar enkel als tekst moeten voorlezen; 't was dan nog meer piquant geweest. De auteur noemt zijn stuk ‘eene Christelijke beschouwing der zee.’ 't Is eene dichterlijke bespiegeling over de zee, hoedanige in de vorige eeuw aan de orde van den dag waren, toen men over land en zee en visschen en vogelen en kruipende dieren allerlei bespiegelingen maakte, en aan die voorwerpen alles knoopte wat op eenigerhande wijze in den Bijbel er meê in verband wordt gebragt, of ook al wat in de verbeelding des dichters bij de voorstelling van die dingen oprees. Zoo is 't ook hier. De zee is als 't ware de lias, waaraan, onder drie rubrieken, allerlei vreemdsoortige zaken worden geregen. Eerst ‘doet de beschouwing van de zee den mensch tot zich zelven inkeeren’. Daar is de onafzienbaarheid en onveranderlijkheid van de zee eene herinnering van 's menschen nietigheid. Daar is het woelen en bruisen van de zee, met het wemelen van hare bewoners, een beeld der menschelijke hartstogten, een beeld van ‘schipbreuken en gruwelen, weggeborgen in ons wroegend geweten’! Dan ‘doet die beschouwing den mensch opklimmen tot den Schepper’, en ik ontken niet, dat hier zeer veel schoons wordt gevonden in die beschrijving van de zee, als een beeld van Gods magt, liefde en voorzienigheid. Maar ook wat een omhaal van woorden; wat een pracht van sieraden, wat een vertoon van physische geleerdheid! Natuurlijk dat al wie in de Bijbelsche geschiedenis met de zee in aanraking komen, er worden bijgehaald: Noach, Mozes, Farao, Jona. Maar allervreemdst voorzeker is wat daar, bladz. 137, te lezen staat, dat ‘zelfs de zee ons komt beschamen’ met de vraag des Apostels: ‘die ook zijn eigen Zoon niet

gespaard heeft - hoe zal Hij ons ook met Hem niet alle dingen schenken?' Waarlijk, al verzekert ons de Heer Ten Kate ook het tegendeel, het wil mij niet duidelijk worden, hoe wij van de zee die vraag vernemen, ook niet uit het derde punt zijner beschouwing, waar hij aantoont hoe 'de zee den Christen doet neêrknielen voor den Christus.' Maar ik heb geen' lust meer om met die spelingen van het vernuft de lezers te vermoeijen. Alleen mag ik niet nalaten te verzekeren, dat die zoogenaamde Christelijke beschouwing van de zee al zeer ongepast wordt besloten met eene peroratie over het Apostolisch woord: 'en nu blijft geloof, hoop en liefde, deze drie; doch de meeste van deze is de liefde'. Maar dat schijnt ook bij andere kanselredenaars de locus communis te zijn, waarmeê zij hunne preken 'toepasselijk besluiten', als zij niets anders weten te zeggen. 't Is indedaad een weinig gepast gebruik van het heerlijk Schriftwoord, als ware het een redmiddel, in plaats van iets beters!

Voorzeker is in die zoogenaamde preek over de zee het gebrekkige van de manier des Heeren Ten Kate ten top gevoerd; en al ben ik er ver af om de volgende leerrede, over de opwekking van den jongeling te Naïn, voor eene voortreffelijke preek te houden, men komt toch onder de lezing van dat stuk eenigermate tot kalmte, nadat die zee- preek het gemoed met allerlei vreemdsoortige aandoeningen bewogen had. Het eerste deel, de 'toelichting van het tafereel in den tekst', is ook wel wat bont gekleurd, maar toch eene veelzins verdienstelijke schildering van het voorval in den tekst. Van het tweede deel is alleen het laatste punt hier op zijne plaats, de opwekking van den jongeling te Naïn, 'eene heerlijke proeve van Jezus' goddelijke barmhartigheid'; want die beide andere punten zijn zoo algemeen, dat ze, mutatis mutandis, even goed bij een preek over honderd andere historische teksten konden gebruikt worden. De toepasselijke aanwending van het overwogene, in het derde deel, is ook al van zeer algemeenen inhoud en kon ook bij menige andere preek over een gedeelte der levensgeschiedenis des Heeren staan. Zeer onkiesch, om het niet harder te noemen, is, bladz. 162, die aanduiding van de opwekking van Lazarus door Jezus: 'zijn hand riep ook uit de diepte der spelonk het aas der verrotting terug'! En dan een hand die 'roept'!

De zevende leerrede, 'Paulus te Rome', is eene zooge-

naamde Bijbeloefening over Filipp. I: 12-30. De Heer Ten Kate verstaat niet, zoo als Van Oosterzee, de kunst om de onderscheidene bestanddeelen van een' uitvoerigen tekst in één gezigtspunt zamen te vatten, en het geheel zóó te ontwikkelen, dat elk deel zijn' eisch krijgt. Anders zou hij dit stuk een anderen naam hebben gegeven. ‘Paulus te Rome’, 't kon even goed staan vóór een gedeelte uit den Brief aan de Efeziërs of Colossensen. Er wordt in dat opschrift niets eigenaardigs van den tekst uitgesproken, dan alleen dit dat de woorden te Rome geschreven zijn. Voorts zou men in de onderscheidene deelen, waarin deze Schriftbeschouwing is gesplitst, eene ontwikkeling verwachten van den inhoud der woorden, die er in behandeld worden, en die den naam geven aan die afzonderlijke deelen. Maar neen; het zijn doorgaans enkel bespiegelingen, dichterlijke uitwerkingen enz. van de uitspraken van Paulus. Daarenboven wordt lang niet alles, wat de tekst biedt, behandeld. Zoo heeft het 2de punt tot opschrift: ‘een lijder, die in zijne verdrukking roemt.’ Daarin zal nu zamengevat worden wat men leest vs. 15-21; maar natuurlijk kunnen die zware woorden, vs. 15-19, kwalijk hunnen eisch krijgen; terwijl de zin van vs. 21, dat blijkbaar bij het volgende behoort, ten eenenmale is misverstaan, en daarom op de verkeerde plaats behandeld. Maar dat de Heer Ten Kate het eigenaardige van deze soort van preken, die men Bijbeloefeningen heet, en die ik in 't geheel niet wil afkeuren, niet begrijpt, blijkt daaruit, dat hij nog noodig had, aan zijne bespiegelingen over de afzonderlijke deelen van den tekst een opzettelijk deel toe te voegen, ‘om de beschouwing toe te passen op ons eigen hart en leven’. Wel zegt hij, bladz. 206, teregt, dat het ‘niet veel is wat hij aan al het gesprokene heeft toe te voegen’, maar het is toch iets en het behelst in elk geval de stilzwijgende erkentenis, dat al het voorgaande niet van toepassing was op het ‘eigen hart en leven’ der hoorders.

Ik kan niet ontkennen, dat ik met zekere ongunstige verwachting de lezing van de volgende preek, die over ‘Jezus' lijden in Gethsemané’ begon. Zoowel de dogmatische rigting van den auteur als zijn jagen naar het verhevene deed mij vreezen, dat hij er weinig voor berekend zou zijn om een onderwerp van dien aard te behandelen. Daarom geef ik, na de lezing van dat stuk, met te meer blijdschap, de verzekering, dat het indedaad eene stichtelijke lijdens-predicatie is. Men

moet wel het overladene van den stijl en het gemis van eenvoudigheid voorbijzien, maar dan is er toch ook zeer veel treffends en hartaangrijpends in de preek. Intusschen blijkt ook hier, dat de Heer Ten Kate niet de man is om in de zaken in te dringen, en haar aard en wezen te ontvouwen. In het I^{e} deel, wordt over den ‘aard’ van 's Heeren lijden in Gethsemané gesproken, en daarin aangewezen dat het was ‘een onuitsprekelijk, een heilig, en een onvergelijkelijk lijden’. Ik geloof dat door die beide negaties al weinig van den aard van 's Heeren lijden in Gethsemané wordt aangeduid, terwijl, wat wonder is, juist het voornaamste en wat als voor de hand ligt, met stilzwijgen wordt voorbijgegaan, namelijk, dat het een ‘inwendig’ lijden, dat het een ‘zielelijden’ was. Ook had in het laatste deel nog wel duidelijker mogen zijn aangewezen, dat in Gethsemané de beslissing plaats had van de volkomene volbrenging des geheelen lijdens; terwijl het nu den schijn heeft dat hier, in het eerste punt, bladz. 236-238, aan dat ‘drinkbeker’ nog eene andere bebeteekenis wordt gegeven dan die - naar 't mij voorkomt, geheel teregt - in het voorgaande er aan gegeven was. Maar ik wil op de veelzins goede preek geene aanmerkingen maken, en bijna zelfs houd ik mijne vraag terug, of het wel juist is, als de Heer Ten Kate ons verzekert, dat ‘Gethsemané onder het zwaard van Titus tot een' puinhoop is zaamgestort’? of dat voor ons, als wij met Christus zijn, Satan geen Satan meer is? De Verzoeker bestond toch zelfs voor Christus, ook nog in Gethsemané, - onze auteur zegt het zelf -, hoe veel meer voor ons!

Ook de negende leerrede, mede over een tekst uit de lijdensgeschiedenis, is een zeer goede preek. Ik zou haar schier de beste uit den geheelen bundel noemen. Meesterlijk is de schildering van den val en van het berouw van Petrus in het eerste deel. Hier is de dichter blijkbaar op zijn terrein. Maar de lof komt hem toe, dat hij ons de geschiedenis naar waarheid heeft voorgesteld. En ook het andere, toepasselijke gedeelte is, in den waren zin des woords, stichtelijk.

Dat kan ik van de tiende leerrede niet getuigen. Zij behelst weêr eene soort van dichterlijke uitbreiding over Openb. III: 1-6, de brief aan de Gemeente te Sardes, ‘Christus tegenover het naam-Christendom’. Zulk een tekst moest voor onzen auteur gevaarlijk zijn, naar zijne geheele

rigting, te meer omdat hij ook met zijn' eigentlijk poëtischen arbeid van den laatsten tijd zich in de Openbaring van Johannes beweegt. Men vindt hier overvloed van fraaije hoogklinkende woorden, een rijkdom van beelden en vergelijkingen, maar weinig wat tot stichting kan dienen. De opgave der dispositie van het stuk, bladz. 275, is geheel in de war. Die drie punten zullen aan de drie voorafgaande vragen beantwoorden. Maar er is weinig logica toe noodig om te erkennen, dat die eerste vraag kwalijk met de beide volgende kon worden gecoördineerd, daar zij reeds de twee volgende vragen in zich bevat; gelijk dan ook, ten gevolge van die verwarring, al de drie deelen, niet elk afzonderlijk aan de drie vragen, maar te zamen alleen aan de eerste vraag beantwoorden. Men verschoone mij van verder verslag van dit stuk.

Tegen de elfde leerrede: ‘de Heer na zijn heengaan voor allen dezelfde’, naar Luc. XXIV: 52 en 53, heb ik velerlei bedenking. De titel der preek behelst eene onwaarheid, die echter in het stuk zelf, bladz. 302, gelukkig verbeterd wordt. Hier toch heet het onderwerp: ‘de ten hemel gevaren Heer is voor ons dezelfde, die Hij voor zijne Apostelen was.’ Zeker, dat klinkt beter en meer waar. Doch hoe waar het op zich zelf moge zijn, in den tekst staat daarvan niets. Daar vinden wij alleen eene beschrijving van hetgeen de Apostelen deden na en onder den indruk van de hemelvaart van Christus; niets van hetgeen de verheerlijkte Heiland voor hen was, nog veel minder dus van hetgeen hij voor alle anderen en zoo ook voor ons is. Maar nu datgene wat wij, naar het thema, in de preek zouden verwachten: juist daarvan vinden wij niets, letterlijk niets. De auteur spreekt in vreemde verwarring over iets geheel anders dan hij zelf meent. Men merke op hoe hij te werk gaat. Wij geven thema en dispositie met de eigene woorden van den schrijver: ‘De ten hemel gevaren Heer is voor ons dezelfde, die Hij voor zijne Apostelen was: want ook wij hebben de rijkste stof, I. om Hem in zijne heerlijkheid te aanbidden; II. om ons in zijn gemeenschap te verblijden; III. om met lof en dank in zijn huis te volharden.’ Nu vraag ik toch of iets van dit alles kan strekken om de waarheid te bewijzen van hetgeen in het thema wordt uitgesproken, ‘dat de verrezen Heiland voor ons dezelfde is als voor zijne Apostelen’? Dat had toch waarlijk eerst moeten aangetoond worden, en dan had als gevolgtrek-

king daaruit kunnen ontleend zijn, wat nu in de drie punten den geheelen inhoud der preek uitmaakt. Maar dan had er betoogd, dan had er tot het verstand en niet alleen tot de verbeelding moeten gesproken worden. En wat is ons dan nu in die drie punten gegeven? Men zou immers meenen dat ons gezegd ware wat dan toch de Heer Ten Kate onder dat ‘aanbidden van Christus’ verstaat. Maar evenmin als hij iets zegt van dat aanbidden van Jezus door de Apostelen, even weinig vernemen wij met een enkel woord, hoe Christus door ons moet aangebeden worden, en hoe dat aanbidden van Christus in verband sta en overeenkomstig zij met het aanbidden van God. Wij vinden niets anders dan eene voorstelling van de magt en heerlijkheid en majesteit van Christus, een betoog, dat hij waardig is aangebeden te worden. Maar ‘hoe’ het moet geschieden, daarvan niets. Het tweede: ‘wij hebben stof om ons te verblijden in de gemeenschap met Christus’, - wie zal zich niet over de waarheid daarvan verheugen en er in roemen; maar in den tekst staat er niets van, en het kan er niet dan per consequentiam uit afgeleid worden. En wat nu die derde bijzonderheid aangaat, dat ‘wij stof hebben om met lof en dank in zijn huis (d.i. het huis van Christus) te vertoeven’; - 't is mij maar niet duidelijk geworden wat de auteur er meê wil. Wat is dat voor een huis? Nu eens is het de kerk, en bij gebreke van die is het de natuur, ten laatste zelfs, bladz. 322, schijnt het de hemel te zijn, ofschoon ik bekennen moet volstrekt niet te begrijpen, wat de auteur wil met de woorden, waarmeê hij dat gedeelte sluit: ‘kent gij lieflijker sterfhuis dan het Huis van den Levende, en zachter doodspeluw dan het Evangelie der onsterfelijkheid?’ Mij dunkt, de hoorders hebben kwalijk die vraag kunnen begrijpen. Duidelijker voorzeker is de vraag, waarmeê deze leerrede sluit. Aan het einde der peroratie, die het slot dezer preek uitmaakt, wordt Judas in zijn rampzalig lot tegenover de Elve geplaatst, die op den Olijfberg den Heer naöogden. En daarop volgt dan: ‘eens zullen wij allen òf met de Elven naar Jezus gaan, “lovende en dankende God”; en dat zal een hemelvaart zijn! òf wij zullen met Judas gaan en allen die Christus met hart en leven hebben verraden, en dat zal een hellevaart wezen! Een derde is er niet. En ziet, nu heeft ons God het grootsche, maar hachlijke en ontzachlijke voorrecht gegeven, om te kiezen. Welaan dan, B. en Z., kiest, maar kiest onberouwlijk!....

Hebt gij gekozen? - Hebt gij waarlijk gekozen? - Hebt gij goed gekozen? Juichen de Engelen Gods over u, of - schreijen ze?...' - Gaarne wil ik erkennen dat zulke woorden gehoord en niet gelezen moeten worden, en dat ze bij het hooren, als ze door goede uiterlijke voordragt ondersteund worden, indruk, zelfs hevigen indruk kunnen maken. En toch, ik houd het voor niets anders dan een 'coup de theatre', verre beneden de waardigheid van den kansel en van het Evangelie, dat daar gepredikt wordt. Of zou het niet pretensieus zijn tot in het bespottelijke, als men van de uitgesprokene leerrede verwachtte, dat de indruk, door haar gemaakt, in een antwoord op zulke vragen, in een ernstig, waarachtig antwoord op die vragen zich zou kunnen openbaren?

De laatste leerrede heeft ten onderwerp 'de Wandelende Jood', de bekende figuur uit de, in den laatsten tijd veel behandelde legende. Hier de type van het Joodsche volk, sedert eeuwen verstrooid en omdolende over de aarde. De tekst is Ezech. XXXVI, 19, 21^{a}, 22^{a}, 24 en 28. Vreemd is zulk een zamenvoegen van stukken en brokken uit de doorloopende rede van den Profeet. De Heer Ten Kate verklaart dat niet. Maar de zaak wordt duidelijk, als men die weggelaten verzen inziet en dan bemerkt, dat de inhoud er van den redenaar niet kon dienen. Hij heeft zelf, zoo als ik reeds zeide, zich een' tekst 'gemaakt.' Hij moest maar liever geen' tekst hebben genomen. Immers door te handelen gelijk hij nu heeft gedaan, heeft hij genoegzaam getoond dat de stof der rede niet aan den Bijbel is ontleend, dat het woord der Schrift er eerst naar gefatsoeneerd moest worden. 't Is indedaad een kunstiglijk verdichte fabel, die hier der gemeente wordt voorgedragen! Ik beweerde reeds vroeger dat het louter poëzij is, die wij hier lezen, en als zoodanig mag het stuk zijne verdiensten hebben. Er zijn zelfs fraaije stukken in, vooral in het eerste deel: 'de Jood doorleeft alle tijden, hij doorzwerft alle plaatsen', ofschoon ik de zaak te twijfelachtig vind, om van den kansel den volke te verkondigen, dat men onder 'de Roodhuiden' in de prairiën van Amerika Joden heeft ontdekt! Och ja, alles wordt in onze dagen weêr opgewarmd, en zoo ook het sprookje, reeds lang geleden verbreid, dat de stammen Israëls Amerika zouden bevolkt hebben, en dat de oorspronkelijke bewoners dier streken, de Roodhuiden, eigentlijk afstammelingen van de

Israëlieten zouden zijn! Voorts wil ik geene bedenking opperen tegen veel wat in dit stuk, vooral in het derde deel, voorkomt over de herstelling des Joodschen volks. De Heer Ten Kate blijkt mede te behooren tot de partij van hen, die in Engeland vooral, maar ook onder ons, dezer dagen veel van zich laten hooren, de oude partij der Chiliasten, voorstanders der verwachting van een duizendjarig rijk, die ja, wel wat gewijzigd en gemoderniseerd is, maar toch in den grond nog altijd diezelfde verwachting der oude Joodsch-Christelijke partij, die de voltooijing van het koninkrijk van Christus te gemoet zag, in den vorm van een verheerlijkt Jodendom. Men grondt die verwachting niet op het Nieuwe, maar op het Oude Testament, op de uitspraken der Profeten, en verklaart wat bij deze laatsten van de wegvoering naar en de uitredding uit Babel voorkomt, van den tegenwoordigen toestand des Joodschen volks en van eene meer of minder spoedig te wachten herstelling van dat volk in een aardsch rijk, waarvan Jeruzalem hoofdstad en middelpunt zal wezen. De Heer Ten Kate schijnt dat zelfs al heel spoedig te verwachten. Immers hij zegt, bladz. 353: ‘Welhaast, en de schepen klapwieken met hunne zeilen, en de stoomwagenen stampvoeten (?) met hunne raderen, om hem (den Wandelende Jood) van verre te brengen, en al het zijne met hem, tot den naam des Heeren zijnes Gods. Vreemden zullen zijn muren herbouwen, en hunne koningen zullen hem dienen’ (Jesaia LX, 8, 9, LXVI, 19, 20; men ziet het is uit het O. Testament. De Apostel Paulus had dergelijke verwachting niet, Rom. XI, 25 verv.). Intusschen, 't zou niet veel baten, of ik al trachtte het on-Evangelische van dergelijke voorstellingen en verwachtingen aan te wijzen. Ze kunnen kwalijk het voorwerp eener verstandige en bedaarde discussie wezen, omdat ze de vrucht zijn van verbeelding, en de phantasie er zich te gaarne in vermeit, dan dat men eenmaal er meê bevangen, ze zou laten varen. Hoe bij ons te lande eene zekere partij zelfs het criterium der regtzinnigheid vindt in dergelijke Chiliastische verwachtingen, is aardig beschreven door John Howard Hinton, in zijne ‘Lettres written during a tour in Holland and North Germany, in July and August 1851, London 1851, pag. 28, 29.’ Die Engelschman was, met zijn gezelschap, waaronder de bekende Dr. Steane zich bevond, door Ds. J. de Liefde ingeleid in een' kring van diens vrienden

en geestverwanten. Daar werd het gesprek ongelukkig op het Duizendjarig Rijk gebragt, en dewijl de Engelschen in 't geheel niet deelden in de verwachtingen van de Hollanders, zoo voerde dat tot een ‘desultory and inconclusive discussion; so that, in fact, nothing was talked of the whole evening but the personal reign, the millennarian Gospel.’ Hinton verzekert: ‘I believe, that if the Lord should wind up the affairs of this world without a personal reign, these brethren will find it difficult to forgive him.’ De Engelsche reizigers, natuurlijk maar matig voldaan over hunnen avond, verzochten Ds. de Liefde, dat hij, bij eene volgende gelegenheid, aan het gesprek eene andere wending mogt geven, waarop deze, even nederig zeker als opregt, hernam: ‘Ik kan de geesten niet leiden; zij (zijne Hollandsche vrienden) zijn geheel van die zaken vervuld, en weten van niets anders te spreken (I cannot rule the spirits; they are always full of it, and can talk of nothing else).’ Wat zal ik dan nu dergelijke phantastische meeningen tegenspreken! Maar ik meen ten ernstigste er tegen te mogen protesteren, dat men ze als Evangelische waarheden aan de Christelijke gemeente voordrage, en dat men het woord der Schrift draaije en plooije, zoo als in deze leerrede door den Heer Ten Kate is geschied, om een' tekst te maken, die stof geve om er over te preken. Immers juist die verzen, die, zonder dat er in de preek een woord van gezegd wordt, uit den tekst zijn weggelaten, bewijzen, om van den zamenhang met het voorafgaande niet te spreken, dat Ezechiël het oog had op de Israëlieten in de Babylonische ballingschap en op hunne verlossing daaruit; men zie vs. 20, 21^{b}, 22^{b}, 23, 25, 27. Wat kan men op deze wijze niet al van den Bijbel maken en in den Bijbel vinden, als men zich de vrijheid veroorlooft, om uit het woord ‘des Heeren’ weg te laten wat in de kraam niet te pas komt!

Doch genoeg om naar iets anders en in vele opzigten iets beters te verlangen. Dat vinden wij in de preken van Van Koetsveld.

Wanneer men na de lezing van de leerredenen van Van Oosterzee en vooral van die van Ten Kate, het ‘twaalftal preken van C.E. Van Koetsveld’ ter hand neemt, dan

krijgt men een gevoel van rust en kalmte, een gevoel, even aangenaam als dat, wanneer men na eene vermoeijende wandeling in de brandende zonnehitte, zich neêrzet in de lommer van het schaduwrijk geboomte. Zoo ging het mij ten minste en ligt zal het anderen eveneens gaan. Ook de beste stukken in de drie bundels, die wij beschouwd hebben, houden den geest in een' staat van spanning, bijna van overspanning, zoo schokken ze het gevoel en wekken ze de verbeelding. In de preken van Van Koetsveld daarentegen vinden wij doorgaans een geregeld, kalm betoog, dat van het begin tot het einde den geest bezig houdt en, omdat het zich vooral tot het verstand rigt en op de overtuiging werkt, een' veel minder hevigen en dus ook minder vermoeijenden indruk maakt. Reeds dit mag eenigermate dienen ter verklaring van 't geen ik in den aanvang zeide, dat wij hier tweeërlei rigting van de homiletische literatuur vertegenwoordigd vinden, en dus indedaad tweeërlei soort van preken hebben. Bij Van Oosterzee en Ten Kate vinden wij doorgaans de strekking, om door de beweging des gevoels en door de opwekking der verbeelding, het geweten wakker te schudden, het hart te treffen, den wil te buigen; Van Koetsveld daarentegen zoekt door de voorstelling en ontwikkeling van de waarheden des Evangelies, hetzelfde doel te bereiken. Hij rigt zich met zijn woord tot het verstand, om alzoo het gemoed te treffen en den wil ten goede te neigen. Ik geloof dat men kwalijk zou doen als men enkel maar de vraag stelde: welke manier de beste zij? Beide hebben haar regt. En al kan ik de betuiging niet terughouden, dat ik met die van Van Koetsveld de meeste sympathie heb (misschien eischt zelfs de billijkheid dat ik het ronduit verklaar), ik meen toch onpartijdig genoeg te zijn om te erkennen, wat er in de leerredenen van Van Oosterzee en Ten Kate boven de zijne voortreffelijks is. Ja, ik wil verder gaan en mijne overtuiging uitspreken, dat, gelijk het preekwerk van de beide laatstgenoemden en vooral dat van Ten Kate, te zeer op het gevoel berekend is, zoo in dat van Van Koetsveld schier te uitsluitend tot het verstand wordt gesproken. Het is de verscheidenheid der gaven, die zich hier openbaart; een verschil, dat bij de menschelijke onvolkomenheid noodzakelijk tot zekere eenzijdigheid moet leiden, maar eene eenzijdigheid, die geen nadeel behoeft te doen aan de eenheid des geestes.

Eer ik in bijzonderheden de preken van den Heer Van Koetsveld beschouw en wat ik er goeds van weet te zeggen, zoowel als mijne aanmerkingen, - want die heb ik ook op zijn werk - aan mijne lezers meêdeel, moet ik nog op eene eigenaardigheid van zijnen bundel wijzen, waardoor deze zich van die zijner beide voorgangers in dit opstel onderscheidt. De Heeren Van Oosterzee en Ten Kate gaven ons enkel hunne ‘leerredenen’, niets meer. De Heer Van Koetsveld daarentegen gaf, zooveel mogelijk, de geheele godsdienstoefening, de voorafspraak, het voorgebed, de Psalm- en Gezang-verzen, vóór en onder en na de preek gezongen. Ik meen zulks allezins te moeten goedkeuren, en houd het daarvoor, dat zijn bundel op deze wijze voor stichtelijke lectuur meer bruikbaar, en daarenboven voor aankomende predikanten nuttiger is geworden. Deze laatste kunnen er uit leeren, vooral hoe men het gezang der gemeente op gepaste wijze met de preek in verband kan brengen. Inzonderheid is de keuze der Psalmverzen doorgaans hoogst gelukkig, en kan men in zijn voorbeeld zien, wat schat er in ons Psalmboek tot stichting der gemeente is besloten. Ook de gewone lezers zullen die verzen met genoegen ontvangen, en, wij mogen er van verzekerd zijn, het lezen er van zal ook het stichtelijk genot, dat de preken schenken, veelzins verhoogen. Men verplaatst zich, op die wijze, onder de lezing, met de verbeelding te gemakkelijker in het midden der gemeente; terwijl het aanwijzen van de verzen, die gezongen werden, op het schutblad vóór elke preek, zoo als bij de leerredenen van Van Oosterzee en Ten Kate, daartoe veel minder geschikt is. Men heeft niet altijd zoo, bij het lezen van de preek, het Psalm- en Gezang-boek bij de hand. Dat ook de voorafspraak door Van Koetsveld werd afgedrukt, was bij den aanleg zijner preken noodzakelijk. Hij leidt met die voorafspraak doorgaans het voorgebed en den tekst in, en zoekt op die wijze de hoorders op de zaak, waarover gehandeld zal worden, voor te bereiden. Ik kan niet zeggen dat ik zulks, als eene vaste gewoonte, zou goedkeuren. Afwisseling is, dunkt mij, hier het meest verkieslijk. Natuurlijk, als men wat vooraf te zeggen heeft, dan spreekt men het uit; zoo niet, dan begint men terstond met gebed en tekst. Maar het ligt wel in de manier van Van Koetsveld, dat hij altijd eerst wat te zeggen heeft, om de hoorders op de

hoogte der te behandelen zaken te brengen. 't Is misschien omdat hij vooral zich tot het verstand rigt en alzoo bij geleidelijken overgang en met vermijding van alle sprongen tot zijne hoorders moet spreken. Zijne rede is als een keten, waarvan niet alleen de eene schakel de andere draagt, maar waarvan reeds terstond de eerste schalm aan de voorstelling van den hoorder moet vastgemaakt worden. Die voorafspraken dienen dan ook gewoonlijk om de toehoorders te brengen in denzelfden kring van gedachten, als waaruit bij den auteur de idée is opgerezen, die hij voor hen wil behandelen. Zij moeten met hem, van het begin tot het einde, den geheelen gang zijner gedachten meêmaken. Hij geeft hun niet alleen wat hij gedacht heeft, maar hij laat hen ook met zich meêdenken. Dat gelukt niet altijd even goed, en vooral kost het den spreker blijkbaar soms eenige moeite om in de voorafspraak de hoorders op zijne hoogte te stellen, en even min, dunkt mij, is hij daartoe altijd den kortsten en gemakkelijksten weg ingeslagen; men zie b.v. de voorafspraak op de zesde preek, waarbij het zoo geheel voor de hand lag om te beginnen met de omstandigheden des tijds, waarin zij werd uitgesproken.

Ook het voorgebed werd ons door den auteur voor elke van zijne preken meêgedeeld. Hij-zelf verklaart in de voorrede, blz. XV, dat hij gewoon is zich op de gebeden, vooral op het voorgebed, voor te bereiden. Ik geloof dat zulks algemeen is aan te prijzen. Het gewigt en de heiligheid der zaak gebieden het en doen het bedenkelijk achten, het daarbij op de stemming en de opgewektheid van het oogenblik te laten aankomen. Of het daarom noodig zij, elk gebed altijd geheel uit te schrijven en te memoriseren, zou ik niet zóó stellig durven beweren. Maar nu de gebeden vóór deze preken? Wij hebben ze nu eenmaal gedrukt voor ons, en zoo mag ook de kritiek er uitspraak over doen. Ik kan niet zeggen dat mijn oordeel er over onbepaald gunstig is. Blijkbaar is het Van Koetsveld er om te doen, vooreerst om het gebed in bepaalde overeenstemming te brengen met den inhoud der preek, en dan om in den inhoud van het gebed zooveel mogelijk afwisseling te brengen. Het laatste volgt uit het eerste. Elke preek heeft haar bijzonder gebed. Ik geloof dat het op die wijze geschiedt overeenkomstig met de meest aangenomen regelen der Homiletiek of Liturgiek. Ik twijfel echter of het zij goed te keuren en of het niet

juist uit het voorbeeld van onzen auteur blijkt, dat eene andere manier misschien beter is. Bij alle afwisseling, die er in deze gebeden heerscht, wat den inhoud aangaat, hebben zij toch, met betrekking tot den vorm, alle iets stijfs en gedwongens. 't Is, dunkt mij, niet natuurlijk, dat men nog vóór dat men preekt en nadat men in de voorafspraak nog maar even het onderwerp der leerrede heeft aangeduid, al terstond met de gemeente biddende zich beweegt in den kring der gedachten, die door dit onderwerp worden gewekt en er meê in verband staan, en dus onderstelt, dat de gemeente er reeds terstond zóó geheel van vervuld is, dat zij behoefte heeft om hare gewaarwordingen er van al biddende uit te storten. Dat moge bij den leeraar, die van het onderwerp zijner rede geheel vervuld is, natuurlijk wezen, bij den hoorder niet alzoo. Ik zou dus aan een gebed van meer algemeenen inhoud, en waarvan men onderstellen mag dat het de uitdrukking is van het gevoel der geheele gemeente, de voorkeur geven, een gebed, waarin de belijdenis van schuld, de dankbare erkentenis van Gods vergevende genade, de verzuchting om deelgenootschap aan het heil dier genade de grondtoonen uitmaken. Men merkt aan enkele van de gebeden voor deze preken, dat zij al te zeer ‘gemaakt’ zijn naar den inhoud der preek. Er is te veel redenering in; te weinig van die verheffing des gemoeds, die onze woorden tot een gebed maakt.

De auteur geeft in de ‘voorrede’ eenige rekenschap van de keuze dezer leerredenen, en doet ons gevoelen dat wij hier nog iets meer hebben dan enkel twaalf preken, min of meer willekeurig uit een' grooten voorraad uitgelezen, maar dat het er hem om te doen is geweest ‘twee jaren van zijn leven in dezen bundel uit te drukken, de twee eerste jaren in eene gemeente, die hem zoo spoedig eigen en dierbaar werd.’ Begrijp ik den zin van deze woorden wel, dan wenschte hij in den bundel te doen zien, hoe hij in de twee eerste jaren van zijn verblijf te 's Gravenhage zich aan zijne gemeente aldaar als Evangeliepredikerheeft doen kennen in zijne eigenaardige verkondiging der Evangelische waarheid, zoowel in 't algemeen, als in bijzondere omstandigheden, bij algemeenen nood en onder eigen druk en beproeving. Daarom is ook de tijd, wanneer de preken werden voorgedragen, altijd naauwkeurig opgegeven, zoodat dan ook enkele, de zesde, zevende, achtste en de beide

laatste, eigentlijk gelegenheidspreken zijn. De auteur wilde blijkbaar zijn leven in en met de gemeente in die preken weêrgeven. Wie zou het niet goedkeuren, en er zich niet over verblijden, dat wij alzoo gelegenheid hebben om de preekmanier van Van Koetsveld in al hare eigenaardigheid te leeren kennen? Intusschen kan ik den wensch niet onderdrukken, dat hij ons, b.v. in plaats van de negende en tiende preek, een paar preken 't zij op Christelijke feesten, 't zij bij de Bediening des Avondmaals of bij de Voorbereiding daarop, gegeven had. Maar gaarne willen wij ook in zijne keus berusten, ons verblijdende over het veelzins voortreffelijke, dat ons gegeven werd.

Om nu den bundel van Van Koetsveld meer in bijzonderheden te leeren kennen, willen wij, even als bij de vroeger beschouwde is geschied, ook hier de afzonderlijke stukken nagaan en over elke preek iets zeggen. Wat ik vroeger van mijne aanmerkingen zeide, dat geldt ook hier. Ze behelzen meer blaam dan lof, meer bedenking dan goedkeuring. Men houde er zich van verzekerd, dat ik ook hier veel meer vind te prijzen dan te laken. In 't algemeen kan van deze preken niet gezegd worden, wat ik van die van Van Oosterzee getuigde, dat zij meer geschikt zijn om gehoord dan om gelezen te worden. Integendeel zou ik van enkele dezer stukken durven beweren, dat zij zeer zeker door weinige van de hoorders zullen begrepen zijn, b.v. de eerste, de vierde en de vijfde preek; terwijl ook al de overige blijkbaar een zeer ontwikkeld gehoor onderstellen. Ligt wordt het door den auteur zelven erkend; immers hij verklaart in de voorrede, blz. XII, dat hij bij de keuze der preken, in dezen bundel opgenomen, te rade is gegaan met zulke hoorders, die, ‘wat hun welligt nog niet helder genoeg was, nog eens wilden *her*lezen.’ De reden daarvan ligt zekerlijk in de behandelde onderwerpen, en 't is er verre af, dat ik voor de voordragt op den kansel zulke zaken ongeschikt zou achten, die wat ernstiger en dieper nadenken van de hoorders vorderen. Ik geloof daarentegen dat men van de preek de ware, blijvende vrucht vooral dan mag wachten, als de inhoud er van niet zoo heel gemakkelijk in den geest der hoorders wordt opgenomen, maar daartoe eenige moeite en inspanning wordt vereischt. Ik houd het daarvoor dat het verkeerd is den hoorders het verstaan en begrijpen van de preek zoo heel gemakkelijk te maken en

hun niets voor te dragen dan datgene, wat zij zonder moeite vatten. Dat zijn in den regel heel oppervlakkige zaken. Maar ik meen aan den anderen kant, dat de Heer Van Koetsveld hier en daar duidelijker had kunnen zijn, niet alleen in het ontwikkelen, maar ook in het aankondigen van de zaken, die hij behandelt. Die aankondiging is gewoonlijk bij hem niet alleen zeer kort, maar vaak ook duister, zoodat eerst in de ontwikkeling blijkt, wat de redenaar eigentlijk wil. Dit nu is, vooral bij zijne manier van preken, een wezentlijk gebrek. Sprak hij vooraf duidelijk uit wat hij den hoorders zal meêdeelen, zijne voorstelling zou én ligter gevolgd én gemakkelijker onthouden worden. Zoo staan ook de deelen der rede hier en daar wel wat los naast elkander; en al vindt ook de opmerkzame lezer ligt den band, die ze te zamen vereenigt, voor den hoorder is dat uit den aard der zaak vrij wat moeijelijker. Maar voorts is de stijl duidelijk, levendig, en ofschoon de bedaarde toon van het betoog de heerschende is, ontbreekt het niet aan stukken vol van kracht en verheffing.

Maar wat vooral tot lof van deze preken mag gezegd worden, 't is dit, dat ze in den vollen zin des woords schriftuurlijk zijn, d.i., dat ze de schrift zoeken te verklaren en op het leven toe te passen. Het zijn geen preken ‘naar aanleiding’ van dit of dat woord der H. Schrift, maar preken ‘over’ den tekst, die het woord des Bijbels toepassen op het leven, en dat woord voorstellen in zijne blijvende kracht ook voor onzen tijd en voor onzen toestand. De preken rusten niet alleen op de verklaring der Schrift als op haren grondslag, maar ze zijn ook schriftverklaring. Haar geheele inhoud is aan den tekst ontleend. Daarbij zijn de meeste onderwerpen, hier behandeld, op zich zelf hoogst belangrijk en òf nieuw, òf althans op nieuwe, oorspronkelijke wijze voorgesteld; b.v. de achtste en de negende preek. Voegen wij hierbij eene niet gewone kennis van hetgeen er in het hart en in het leven der menschen pleegt om te gaan, zoo als wij die van den menschkundigen schrijver mogten verwachten, en daarbij een fijnen tact, om de dingen des dagelijkschen levens met kieschheid maar toch ook met vrijmoedigheid te noemen en hunne verkeerdheid ernstig te bestraffen, zonder dat de dienaar des Evangelies den hoogen toon der Profeten des O. Verbonds aanneemt, dan zal mijn zeer gunstig gevoelen over dezen bundel in 't algemeen genoeg-

zaam gemotiveerd zijn. Ik aarzel niet om te verklaren, dat hij onder het voortreffelijkste, dat onze Homiletische literatuur in de laatste jaren heeft opgeleverd, eene eerste plaats verdient. Het moge nader blijken uit de meer of minder uitvoerige beschouwing der afzonderlijke preken.

De eerste preek is, naar des auteurs eigene verzekering, voorrede bl. XIII, niet zoozeer op de aanwijzing en naar den wensch ‘van trouwe en bevoegde hoorders’ als wel ‘door eigen voorliefde (?) als een Inleiding tot het twaalftal’ geplaatst. Zij is daartoe van wege haar onderwerp bij uitnemendheid geschikt, en verdiende om haren inhoud allezins die plaatsing. Het is een preek over de bekende en ook in den laatsten tijd hier te lande vooral besproken plaats: Joh. VII, vs. 17; zie de aanteek. op bl. 13. Het thema luidt: ‘een Godvruchtig gemoed, de eerste voorwaarde tot erkentenis der Goddelijkheid van het Christendom.’ Het zou den schijn kunnen hebben van bedilzucht als ik, bij de erkentenis dat de gedachte in den tekst geheel en volkomen in het thema is weergegeven, toch eenige bedenking opper tegen de woorden, waarmêe het geënuncieerd is. Vooreerst twijfel ik of het ‘willen doen van het welbehagen Gods’ in den tekst wel geheel wordt uitgedrukt met de woorden ‘een godvruchtig gemoed,’ aangenomen ook dat deze uitdrukking volkomen juist is. Voorts zou dat ‘eerste’ beter weggelaten zijn. Het is de eerste, maar ook de tweede en de derde, met één woord, het is de volstrekte voorwaarde, de conditio sine qua non. Dan zijn die beide begrippen ‘Goddelijkheid’ en ‘Christendom’ veel te abstract. De Heer heeft zich op veel meer concrete wijze uitgedrukt: ‘mijne leer is uit God.’ Het woord van den tekst is veel duidelijker dan het thema van deze preek; en dat mag toch zoo niet zijn. Waarom ook bij zulk een kort en duidelijk tekstwoord, dat woord zelf niet, 't zij geheel 't zij gedeeltelijk, tot thema genomen? Mist nu het thema dezer preek de gewenschte duidelijkheid, nog veel meer geldt dat van de verdeeling der rede. Zoo als het daar staat, bl. 8, is 't indedaad, alsof de auteur in zijne preek geheel iets anders behandelde dan hij in het thema heeft uitgedrukt. Hij schrijft: ‘de zaligmaker drukt hier, mijns inziens, uit: den toets zijner leer, de vastheid zijner kerk, - en de rust zijner geloovigen (dat “drukt uit” is hier al heel ongelukkig!). Het eerste denkbeeld (?) zal ons

over het gebied der uitlegkunde, het tweede over dat der geschiedenis, en 't derde in 't Christelijke gemoedsleven, zoo ik hoop, eenen vrijen en helderen blik doen slaan.' Ik vrees dat deze dispositie den hoorders een raadsel is gebleven, en dat eerst bij de ontwikkeling de bedoeling des sprekers hun duidelijk is geworden; namelijk dat de Heer in dat woord aanwijst: 1. waaraan men de goddelijke oorsprong zijner leer kan onderkennen; 2. wat de waarborg is voor de duurzaamheid van zijn rijk, en hoe dus 3. de geloovigen (zijne geloovigen?) daarin een grond hebben om gerust te zijn met betrekking tot de duurzaamheid van dat rijk. Maar nu zou ik toch den Heer Van Koetsveld wel eens willen vragen wat er op deze wijze van de behandeling van zijn eigentlijk onderwerp, van zijn thema, of ook van zijn' tekst geworden is? 't Is immers eene stelling, die de Heer voordraagt: 'zonder vroomheid des harten geene erkentenis van de goddelijke oorsprong mijner leer!' Die stelling had toch eerst moeten bewezen worden, - of was dat niet noodig, omdat het eene stelling is, door Jezus voorgedragen, zij had moeten toegelicht en zóó bij de hoorders aangedrongen worden, dat die allen erkenden: zoo is het! En wat geschiedt nu in deze preek? De waarheid der stelling wordt aangenomen, en voorts bestaat het geheele stuk uit eene aanwijzing van de heilrijke gevolgen, die het aannemen van die stelling heeft. Intusschen zou ik het vele voortreffelijke van deze preek miskennen, zoo ik de verzekering terughield, dat veel wat tot opheldering en betoog van de stelling in den tekst kan dienen er in voorkomt, vooral in het eerste deel. Maar de ware logische eenheid wordt in het stuk gemist, en de drie deelen hebben geheel het voorkomen van corollaria uit het niet ontwikkeld thema afgeleid. Het is naar mijn oordeel, wat den vorm aangaat, geenszins de beste preek.

Veelmeer ben ik ingenomen met de tweede preek over Joh. VIII: 24, 'de slavernij der zonde.' Vooral de toelichting van den zin van het tekstwoord, bl. 36-39, is meesterlijk. Of echter het denkbeeld van slavernij wel in zijn geheel wordt voorgesteld 'in het gemis van vrijheid, waardoor men gedwongen bukt onder anderer wil; in de magteloosheid, waarmede men zijne ketenen schudt; in het hopeloos vooruitzigt van in zijne slavernij - te sterven,' daaraan zou ik twijfelen. Over het geheel heeft den schrijver meer het beeld van den slaaf dan

wel het denkbeeld der slavernij voor den geest gestaan. Alles, dunkt mij, ligt reeds in het eerste: ‘gemis van vrijheid;’ dat is het wat iemand tot slaaf maakt, en of hij zijne ketenen schudt of niet, dat doet er eigentlijk niets toe. Ja, ook de Heer Van Koetsveld, hoe vrij hij zich bewege, is toch ook nog al op dat drietal gesteld. 't Heeft in deze preek ook zeker op de dispositie gewerkt. Maar wat geheel en al in strijd is met duidelijkheid en eenvoudigheid, dat is de metaphorische vorm, waarin de onderscheidene deelen worden opgegeven, bl. 41. 't Is indedaad alsof de auteur juist in dit opzigt, waar het zoo zeer op duidelijkheid aankomt, met opzet onduidelijk is. De schrijver had zich maar bij de ontwikkeling van het eerste moeten houden: de zondaar is een slaaf, want hij is niet vrij. Wat wij in het tweede en derde deel, bl. 46-51, lezen - ik zou het niet gaarn missen, vooral het laatste niet - was er zeer goed bij opgenomen. 't Komt alles toch op gemis van vrijheid neêr. Treffend vooral is in het andere gedeelte van deze preek de voorstelling van de vrijmakende kracht des Evangelies. Hoe geheel naar waarheid wordt hier, bl. 55, de redding door het Evangelie uit de slavernij der zonde, als eene aanvankelijke, de volkomene redding als het voorwerp der hoop voorgesteld! Maar ook weêr die aanduiding van de gedeelten, waaruit het tweede deel der rede zal bestaan, in vier enkele woorden, bl. 52, - de hoorders konden er niets aan hebben. 't Kon hun eerst in den loop der rede duidelijk worden, wat de spreker er meê wilde.

De inhoud der derde preek is naauw. verwant met dien der voorgaande. Zij heeft tot opschrift: ‘de oorsprong en voortgang der zonde in den mensch.’ De tekst is Jac. I: 13-17. De preek mag als modèl van practicale schriftverklaring gelden, gelijk zij trouwens schier uit niets anders bestaat dan uit de eenvoudige verklaring van den zin en inhoud der belangrijke tekstwoorden. En hoe natuurlijk en treffend knoopt zich de voorstelling van het heil des Evangelies aan de behandeling van den inhoud van het Apostolisch woord, door de kracht van het Evangelie tegenover de drie perioden, waarin de zonde verloopt, voor te stellen: begeerlijkheid, zonde, dood. Zoo wordt de voorstelling der zonde een inleiding tot de prediking ‘des Evangelies,’ als 't welk ‘de begeerlijkheid’ leert bestrijden; van ‘de zonde’ verlost, en ‘den dood’ der zonde te niet doet. 't Is een allervoor-

treffelijkste preek, vol van belangrijke wenken (zie b.v. bl. 77, die aanmerking over het ondoorgrondelijke van het allereerst ontstaan der zonde), echt praktisch en stichtelijk van het begin tot het einde, daarenboven uitmunten de door klaarheid en duidelijkheid. Zou ik iets aanmerken, het is dat het ‘verzocht worden’ in den tekst eigentlijk niet is verklaard, zoodat het, bl. 17, den schijn heeft als of de auteur zulks hield voor synoniem met ‘zondigen;’ en dan dat het ‘voleindigd zijn’ van de zonde, ook nog wel eenige toelichting had vereischt.

De vierde preek is in zekeren zin een uitvloeisel van de derde. Zij heeft de strekking om antwoord te geven op de vraag: ‘waarom God de zonde niet door dadelijke tusschenkomst stuit,’ maar haar laat ontstaan, zich ontwikkelen, enz. De tekst is Rom. XI: 32, en het opschrift: ‘het Godsplan met het gevallen menschdom.’ Tekst zoowel als thema mogen ten bewijze verstrekken dat de auteur wat aandurft. Hij gaat daarbij niet te werk, zoo als soms bij het behandelen van zware teksten en duistere punten des geloofs pleegt te geschieden, dat men de moeijelijkste zaken als hoogsteenvoudig voorstelt en het laat voorkomen als of zoo vele diepzinnige en ernstige Godgeleerden, die zich bij de verklaring dier moeijelijkheden hebben afgesloofd, arme stumpers waren, die klare zaken heel duister hebben gemaakt. Veelmeer doet hij het duistere en raadselachtige in de redenering van den Apostel, vooral in Rom. IX-XI, uitkomen, en wijst hij op de meeningen die, met schijnbare juistheid, daaruit zijn afgeleid: aan den eenen kant de leer der praedestinatie, met de verkiezing en verwerping, aan de andere zijde het libertinisme, onder ons wel min bekend, maar toch niet geheel zonder voorbeeld; bl. 93-97. Maar juist de voorstelling van die moeijelijkheden is voor den spreker het middel om de belangstelling en de aandacht zijner hoorders op te wekken. Het tekstvers wordt, naar zijnen inhoud voorgesteld, ‘als bevattende den sleutel tot de “diepzinnige redenering van Paulus,” als verklarende het plan van God met eene zondige wereld,’ en ‘de leiding Gods met(?) een iegelijk onzer.’ Wilde ik nu den gang der redenering wedergeven, ik zou de geheele preek moeten overschrijven. Genoeg zij het te verzekeren, dat wij in het eerste deel vinden eene volledige en duidelijke ontwikkeling van den gang van 's Apostels redenering, Rom.

IX-XI, terwijl in het tekstvers de sleutel ter verklaring van die redenering wordt aangewezen, en aangetoond, hoe ook de zonde, ofschoon niet uit God, eenmaal in de wereld gekomen onder het bestuur van God kwam, waarbij vooral treffend wordt aangedrongen, hoe het begrip: ‘God heeft allen onder de ongehoorzaamheid besloten,’ alle denkbeeld van een louter ‘toelaten’ van de zonde door God, waarmeê men vaak meent zoo veel te verklaren, buitensluit. God heeft de zonde, dit is de slotsom van 's Apostels redenering - ‘tot vol*slagen* ongehoorzaamheid doen over*slaan* - opdat Hij allen genadig zij, - allen zou winnen voor het koningrijk van Christus, waar de eerst geroepene en de laatst toegebragte alleen in de genade roemen en door genade zalig worden zal.’ Daarna wordt in het tweede deel het woord van den tekst toegepast op de geschiedenis des menschdoms en ook daarin aangewezen hoe, in het plan des Allerhoogsten, de heerschappij der zonde moet strekken ter verheerlijking van Gods genade. Geen ‘toelaten’ van de zonde, maar een dienstbaar maken ook van de zonde aan het volbrengen van Gods welbehagen. Dat wordt van de geschiedenis der verloopen eeuwen, met name van die des O. Verbonds, ook van de geschiedenis onzer dagen aangewezen; terwijl ten laatste zelfs de toekomst uit het oogpunt, in het tekstwoord geopend, wordt beschouwd en op de blijde verwachting gewezen van den tijd, wanneer het volle daglicht der genade zal schijnen over de zondige wereld, enz. In het laatste deel wordt het tekstwoord in zijne toepassing op de hoorders voorgesteld, als de uitdrukking der overtuiging van een iegelijk hunner: ‘ook “mij” heeft God onder de ongehoorzaamheid besloten, opdat Hij “ook mij” zou barmhartig zijn.’ Voorzeker, er behoort wijsheid toe om zulk eene waarheid - want waarheid is het - tot stichting der gemeente te behandelen, zóó dat alle aanleiding tot misverstand en misbruik wordt weggenomen. De Heer Van Koetsveld is daarin uitmuntend geslaagd. Hij heeft de waarheid der toepassing van het Apostolisch woord op een iegelijk onzer in het licht gesteld, en ook het misbruik, van die waarheid gemaakt, ernstig en beschamend ten toon gesteld. Men leze die krachtige apostrophe aan hen die tegenover zonde en genade zich zoogenaamd ‘lijdelijk’ gedragen, bl. 116 en 119. Indedaad ook deze preek is een voortreffelijk stuk; maar zij dient ‘gelezen’

te worden, ten minste het zijn knappe hoorders, die het betoog volgden en bijhielden.

Dat geldt niet minder van de vijfde preek, ‘Adam en Christus, de eerste en de tweede mensch,’ over den tekst: Rom. V: vs. 14*b*, ‘welke (Adam) een voorbeeld is desgenen, die komen zou.’ - Eerst geeft de auteur ons een verklaring van den tekst, d.i. niet alleen van de weinige woorden die voorgelezen zijn, maar van de geheele redenering (vs. 12-21), waarvan de tekstwoorden, als in een kort bestek, den inhoud uitdrukken. Met veel tact is de schrijver bij die verklaring te werk gegaan, en heeft hij er levendigheid en duidelijkheid aan gegeven door de redenenering in verband met het geheele bestaan van den Apostel zelven te beschouwen. En toch kon de redenaar, bl. 435, naar waarheid getuigen: ‘Niet zonder vermoeijenis hebben wij de verklaring van Paulus' woorden ten einde gebragt.’ Maar met deze verklaring van 's Apostels redenering is de tekstverklaring niet ten einde. Zij wordt veel meer ook in de beide volgende deelen, vooral in het tweede, voortgezet. Hier wordt de gedachte in den tekst uitgesproken ontwikkeld: ‘Adam de eerste mensch in het rijk der zonde, Christus in dat der geregtigheid; door de gemeenschap met Adam zijn wij zondaren, door de gemeenschap met Christus worden wij regtvaardigen.’ Natuurlijk komt het ‘leerstuk der erfzonde’ hier ter sprake, en de auteur laat er zich over uit met vrijmoedigheid, maar ook met loffelijke gematigdheid, in echt Evangelischen geest, en even weinig als hij door het huldigen van verouderde orthodoxie sommigen zoekt te behagen, even weinig jaagt hij naar den zoo ligt te verkrijgen lof van hen, die een waar genoegen scheppen in het polemiseren tegen steile regtzinnigheid. In het laatste deel, het toepasselijke, ook hier geheel aan den tekst ontleend, en de practicale verklaring van zijnen inhoud, de voorstelling van de heerschappij der zonde en des doods, waaronder wij geboren, en de heerschappij der genade en des levens, waartoe wij geroepen zijn, - in dit laatste deel geeft de auteur eene treffende proeve, hoe men ook over stukken der leer echt stichtelijk kan spreken. Maar toch de preek wordt beter ‘gelezen’ dan gehoord. De redenaar zelf ‘durfde niet hopen, dat hij aan (?) allen alles even helder had gemaakt.’

Nu volgt in de zesde, zevende en achtste preek een drie-

tal gelegenheidsredenen, uitgesproken bij het eerste uitbreken der cholera te 's Gravenhage in 1849, onder het hevigst worden van die ziekte, en op den plaatselijken dankdag bij het ophouden der plaag. In al deze stukken wordt natuurlijk een geheel andere toon aangeslagen dan in de naast voorgaande. De eerste van het drietal heeft tot opschrift: ‘Petrus de kleingeloovige,’ volgens Matth. XIV, 31. Zij behoort niet tot de beste van deze preken. Er heerscht in den geheelen aanleg van het stuk iets gekunstelds. In het eerste deel wordt in het voorbeeld van Petrus de kleingeloovigheid voorgesteld. ‘Alles,’ zoo lezen wij bl. 162, ‘is hier geschiedenis, geschiedenis van het leven en van het hart: - en vindt daardoor van zelf zijne plaats(?) Alleen wil ik u doen opmerken, dat die geschiedenis drie tijdperken heeft; want wij vinden de kleingeloovigheid van Petrus eerst “geschetst”, dan “bestraft”, maar ook terstond daarop “gered”.’ Ook hier heeft de Heer Van Koetsveld door zijne zucht om in het opgeven der dispositie kort te zijn, zich tot onduidelijkheid of liever tot onjuistheid laten verleiden. Want wat is dat voor een tijdperk der geschiedenis van de kleingeloovigheid, waarin zij, ‘geschetst’ wordt? En voorts niet de kleingeloovigheid ‘wordt gered,’ maar de kleingeloovige Petrus. 't Is weêr dezelfde onklaarheid, ja verwarring in het enunciëren der deelen, die wij ook vroeger opmerkten. Maar ook in de uitwerking is het een en ander dat bedenking wekt. Teregt merkt de auteur aan bij de vermelding van het tekstwonder, bl. 164: ‘vraagt mij niet, hoe? Weder zou ik alleen een raadsel (lees: “een raadsel alleen”) met een raadsel kunnen beantwoorden.’ Maar daarbij had het ook moeten blijven. Want wat nu volgt: ‘Of verstaat gij, hoe iederen winter dezelfde Almagt Gods de wateren smeedt tot een vasten vloer?’ - verklaart niets, en zoo had het kunnen wegblijven; of het verklaart iets; en dan zou het wandelen op de zee ophouden een wonder te zijn. Hetzelfde geldt van het aangemerkte over het wonder der spijziging, bl. 163. Er is misschien iets bedenkelijks in het bijbrengen van dergelijke analogiën. Ook geeft wat wij lezen bl. 168: ‘Dezelfde mond, die de krachtige taal sprak: Wij weten dat gij zijt de Christus enz.,’ zoo als het daar staat, tot misvatting aanleiding. 't Heeft den schijn alsof die woorden door Petrus in overijling, in voorbarigheid gesproken werden; en

dat was zeker niet het geval en werd ook door den schrijver wel niet bedoeld. Misschien is ook op de volgende bladzijde de ijver van Petrus wel wat onbillijk beoordeeld. En wat nu de toepassing van het overwogen verhaal in het tweede deel aangaat, zij bevat een' rijkdom van menschkundige, echt practische opmerkingen. Maar als de auteur het algemeen maken van het bijzondere voorbeeld in den tekst motiveert met de opmerking, dat wij ‘in Petrus zien “den mensch, den christen”, in de evangelie-geschiedenis “de wereld,” en in den bestraffenden mond en de reddende hand van Jezus het hooge 'Godsbestuur,’ dan houde hij mij ten goede, dat ik van deze drie alleen het eerste mag laten gelden, en dat de beide andere bijzonderheden in den tekst op andere wijze konden en moesten overgebragt worden.

De volgende preek werd gehouden onder het woeden der cholera. De tekst is Jes. XXII, vs. 13^{b}.: ‘laat ons eten en drinken, want morgen zullen wij sterven.’ De auteur noemt het onderwerp: ‘de vreugde der wanhoop.’ Ik weet niet of de inhoud van den tekst er volkomen in wordt uitgedrukt. ‘Laat ons eten en drinken!’ dat is toch nog iets meer en iets anders dan alleen de uitdrukking van vreugde, gelijk het volgende: ‘morgen sterven wij!’ veel meer de ongeloovige ligtzinnigheid, dan wel de wanhoop ons voor den geest brengt. Maar voorts heb ik voor dit stuk niet dan lof. Het is een woord van hoogen, heiligen ernst, treffend getuigende van kennis van het menschelijk hart ook in de uitingen van zijne diepste verdorvenheid. Welk een tact om ook datgene, waarvan men vreezen zou dat het niet op den preekstoel kan gebragt worden, van wege zijne walgelijkheid en afschuwelijkheid, zonder eenige kwetsing van den goeden smaak of van het gevoel voor betamelijkheid, te noemen, duidelijk te noemen; vooral bl. 193 en vervolg., en bl. 206. Maar ook hoe regt stichtelijk is de aanwijzing van het gevaar, waaraan allen blootstaan om, zonder tot het uiterste van boosheid te vervallen, waaraan de tekst eerst doet denken, toch ook deel te nemen aan de zondige gezindheid, die er in wordt uitgesproken. Het is in elk opzigt eene uitmuntende preek.

Op den plaatselijken dankdag bij 't ophouden der cholera nam de redenaar tot tekst, 1 Kor. XIX, 9-13, ‘de Goddelijke verschijning aan Elia op Horeb.’ De auteur vindt in die verschijning: ‘de beeldspraak der natuur; den sleutel

des Ouden Verbonds, en den dageraad van het Evangelie.’ Bij de erkentenis van al het voortreffelijke en oorspronkelijke in dit stuk, wekt het toch bij mij nog al eene en andere bedenking. Vooreerst ontbreekt een algemeen denkbeeld, dat al die drie bijzonderheden vereenigt, die nu wat los nevens elkander staan. In de ontwikkeling van dat eerste punt, hoeveel schoons zij ook behelze, komt niet duidelijk uit wat het is, dat door die beeldspraak der natuur wordt aangeduid. Het tweede en derde is weêr niet geheel juist. De verschijning is niet ‘de sleutel des Ouden Verbonds,’ maar zij geeft ons den sleutel ter verklaring des Ouden Verbonds, of zij leidt ons op tot erkentenis van den waren geest van dat Verbond. En zoo ook het derde deel: ‘de dageraad van het Evangelie,’ dat heeft naauwelijks een' goeden zin. Het is veel meer eene profetie van het Evangelie; eene van die bijzonderheden, waarin wij de waarheid erkennen van het woord van Augustinus: ‘Novum Testamentum in Veteri latet; Vetus in Novo patet.’ Immers het is ook het Evangelie, waardoor ons de ware verklaring van deze verschijning aan Elia gegeven wordt. En in de overbrenging en toepassing van het overwogene, wordt, dunkt mij, de verschijning op Horeb ten onregte ‘een beeld van onzen tijd’ genoemd, daar zij veel meer is een beeld van Gods werkzaamheid ook in onzen tijd. Maar wat vooral mijne bevreemding wekt, is dat de auteur dit stuk voor deze bepaalde gelegenheid, voor zulk eene dankzegging voor uitredding heeft gebezigd, of liever dat hij het daarmeê niet meer in verband heeft gebragt. Op enkele regels na, zou het ook bij eene gewone Godsdienstoefening kunnen dienen. De toon der dankzegging klinkt er niet genoeg in door. Hoe karig zijn vooral zij bedacht, die in de ramp smartelijke verliezen hadden geleden, bl. 237 en 240! In het teedere en vertroostende heeft de Heer Van Koetsveld zijn sterk niet.

De negende preek, naar Hand. VII: 59, 60, heeft tot opschrift ‘Stefanus,’ en daaronder: ‘de Godsdienst die doodt en de Godsdienst, die sterven leert.’ In dit laatste wordt het onderwerp opgegeven. 't Zijn eigentlijk twee onderwerpen, die met elkaâr in gering verband staan. 't Is zoo: twee zaken, met elkander in regtstreeksche tegenstelling, kunnen zeer wel 't onderwerp van eene leerrede uitmaken, zoo als b.v. in de volgende preek: ‘de Godsdienst, die verdeelt en de

Godsdienst, die hereenigt.' Maar zulk eene tegenstelling hebben wij hier niet; alleen maar de klank er van. Immers tegenover 'eene Godsdienst die doodt' staat eene Godsdienst, die doet leven of iets dergelijks, maar niet wel eene Godsdienst die sterven leert. Ook is er in de preek niet veel, waardoor verband wordt gelegd tusschen de beide deelen. Maar wat vooral in dit stuk berispelijk mag geacht worden is, dat de aandacht te zeer wordt afgeleid van de hoofdzaak en van den hoofdpersoon. Er wordt meer gesproken over hen die steenigden, dan over Stefanus. Dat wekt te meer bevreemding als wij bedenken, dat de doorgaande, regt loffelijke en aanbevelingswaardige manier van den Heer Van Koetsveld hem bij zijn' tekst doet blijven en den inhoud van den tekst behandelen. Daarmeê zij nu niet ontkend dat over het Godsdienstig fanatisme hier veel treffends en behartigingswaardigs is gezegd. Maar beter had het volgens een' anderen tekst kunnen geschieden.

Gelukkiger is de auteur geslaagd in de volgende preek, over Hand. VIII: 4 en 5: 'Filippus. De Godsdienst, die verdeelt en de Godsdienst, die hereenigt,' een vervolg op de vorige preek. Het stuk heeft natuurlijk groote overeenkomst met het voorgaande. 't Is de verschillende invloed der Godsdienst op de gezindheid en handelingen der menschen, die ook hier wordt geschetst. De voorstelling van de Godsdienst, die (of liever zoo als zij) verdeelt, wordt geknoopt aan het woord des Heeren, Matt. X: 34-36; de andere, die van de Godsdienst, die hereenigt, aan enkele woorden uit Joh. X: 1-16. In het een zoowel als het ander, wordt de scheidende en de hereenigende invloed van de Godsdienst voorgesteld als het 'onderscheidend kenmerk' of 'kenteeken van de grondvesting der Christelijke kerk, van de geschiedenis der wereld, - en dus ook van den raad des Allerhoogsten.' De dispositie heeft zeker al weder niet de aanbeveling der duidelijkheid. In plaats van het tweede had moeten staan 'de geschiedenis des Christendoms.' De geheele Heidensche wereld valt uit den aard der zaak buiten de beschouwing; zie bladz. 289 en 299. Ook in het laatste gedeelte vindt men weder dat gekunstelde en onklare in de dispositie. Een wenk voor onzen tijd, tot 'rust' in het Godsbestuur. Hier het woord 'rust' even verkeerd gebezigd als in de eerste preek in dat 'rust der geloovigen.' En dan het laatste, 'een wenk voor ons hart.' Kan men het hart

toewenken om ‘weder te keeren’ in zich zelf? (lees ‘inkeeren tot zich zelf;’ maar het hart, dat tot zich zelf inkeert, dat gaat toch waarlijk niet aan!) - 't Is alles verkeerd uitgedrukt. Maar voorts mag aan deze preek, zoowel als aan de voorgaande de waarlijk niet geringe lof worden toegekend, dat zij, gelijk zij een schat van belangrijk onderrigt, naar de behoefte onzer dagen vooral, behelst, zoo ook treffende getuigenis geeft van ‘het verzoenend standpunt,’ waarop de Schrijver staat, en met den ernst der waarheid de gematigdheid en bescheidenheid der Christelijke liefde vereenigt.

De beide laatste preken zijn maar in zekeren zin gelegenheidsredenen, voor zoo verre zij uitvloeisels zijn van bijzondere omstandigheden, waarin de Schrijver zich bevond. De elfde preek, over Deut. III: 26^{b}, ‘het onverhoord gebed, in het voorbeeld van Mozes,’ werd door hem uitgesproken gedurende de laatste ziekte zijns vaders; de twaalfde, over 1 Thess. IV: 13, ‘de Christelijke rouw,’ na het afsterven van zijnen vader. Zoo natuurlijk als het is, dat de leeraar niet alleen bij het kiezen van zijn onderwerp zich laat besturen door de omstandigheden, waarin hij zich bevindt, maar ook de gemeente in wier midden, ja waarmeê hij leeft, doet deelen in zijne aandoeningen, evenzeer dreigt het gevaar om bij zulke gelegenheid zich zelven te zeer op den voorgrond te zetten en de aandacht meer te rigten op eigen persoon, dan op het woord, dat verkondigd wordt. De Heer Van Koetsveld is deze klip gelukkig te boven gekomen, en heeft in dit opzigt in deze preken een voorbeeld gegeven van wijze en kiesche sobriëteit. Maar ook op zich zelve beschouwd, zijn beide preken voortreffelijke stukken. Vooral de elfde mag beschouwd worden als eene uitmuntende proeve, hoe men over een' historischen tekst stichtelijk kan preken, zóó dat de geschiedenis, in haar geheel, door de gansche preek gebruikt wordt. Niet in die mate ben ik ingenomen met de laatste preek, die in haren geheelen aanleg - 't is zeker vreemd bij dit onderwerp en in deze omstandigheden! - iets gekunstelds heeft. Hoe gewrongen is dat laatste punt van het eerste deel: ‘de droefheid zonder hoop, - zullen wij leeren kennen in volgende eeuwen, waarvoor (?) zijn (Paulus') woord is bewaard gebleven.’ Wat daar blz. 355 gelezen wordt, - 't is zeker geheel uit het leven gegrepen en op treffende wijze bijgebragt, - maar zoo als die herhaalde vraag: ‘hoe an-

ders zouden zij doen,' enz. daar staat, is zij indedaad onverstaanbaar, ten minste dubbelzinnig. En dan in het tweede deel, waar de hoop van den Christen wordt voorgesteld, als 'de hoop der liefde, de hoop des geloofs, en het middelpunt der hoop,' - 't is geen wonder, dat de auteur, blz. 360, zelf verklaart: 'misschien was deze uitdrukking (de hoop des geloofs), door hare kortheid, u duister.' Niemand zeker zal, bij het hooren noemen van deze bijzonderheden, er aan gedacht hebben, dat 'de hoop der liefde' de Christelijke hoop is, die wij omtrent dierbare ontslapenen koesteren; 'de hoop des geloofs' daarentegen 'het uitzigt van opstanding en eeuwig leven voor ons zelven.' Maar zeker wordt Christus op zeer gezochte wijze 'het middelpunt der hoop' genoemd (dit laatste is ook kwalijk met de beide voorgaande punten te coördineren), tusschen de graven der onzen en ons eigen graf! Zelfs in het laatste deel, in dat 'woord over onze dooden en tot ons zelven,' vooral geheel aan het einde der preek, is meer klank van woorden dan diepte van gevoel. Ook hier blijkt het, dat de Heer Van Koetsveld veel beter op zijn terrein is, waar hij tot het verstand, dan waar hij tot het hart spreekt.

't Zal niet noodig zijn, nu nog, nadat wij de onderscheidene bundels in 't bijzonder beschouwd hebben, veel bij te brengen tot onderlinge vergelijking er van en ter bepaling van de betrekkelijke waarde, die aan den arbeid der drie kanselredenaars moet worden toegekend. Wat in elk hunner eigenaardig is, en waardoor hij zich van de anderen onderscheidt, zal, vertrouw ik, uit mijn verslag genoegzaam zijn gebleken. 't Zal wel duidelijk zijn geworden, dat de verschillende naam, dien de onderscheidene auteurs aan hunne stukken geven, kwalijk kan dienen om ze in hunnen bijzonderen aard te karakteriseren. De Heer Van Oosterzee en Ten Kate noemen ze 'leerredenen,' de Heer Van Koetsveld 'preken.' De laatste had wel regt om, in de noot op de eerste bladzijde zijner voorrede, te doen opmerken, dat die beide namen hunne eigenaardige kracht in het gebruik hebben verloren, zoodat men kwalijk den een' of den anderen van die beiden kan bezigen om er iets bijzonders meê

aan te duiden. Trouwens hij zelf erkent, dat hij vroeger wat hij nu ‘preken’ noemt, ‘leerredenen’ heeft geheeten. Maar vooral de door ons beschouwde bundels mogen ten bewijze strekken voor het geheel willekeurig gebruik, dat men van die namen maakt. Want indien ze indedaad nog eene bepaalde beteekenis hadden, dan zou men aan den kanselarbeid der Heeren Van Oosterzee en Ten Kate den naam van ‘preken,’ aan dien van Van Koetsveld dien van ‘leerredenen’ geven, daar toch in deze laatste het ‘leerend’ element veel meer heerscht dan in de eerste.

Dit leidt ons terug tot hetgeen ik in den aanvang opmerkte, dat wij in deze bundels tweeërlei rigting in de homiletische literatuur vertegenwoordigd vinden; de een door de ‘leerredenen’ van de Heeren Van Oosterzee en Ten Kate, de andere door de ‘preken’ van den Heer Van Koetsveld; tweeërlei rigting, zoowel wat den inhoud als wat den vorm aangaat. Trouwens dat kan niet anders, zoo innig zijn, vooral op dit gebied, inhoud en vorm met elkander verbonden. Zien wij eerst op den inhoud: wat is hier het onderscheid? Zeer ten onregte zou men het in 't verschillend Theologisch of Christelijk standpunt der auteurs zoeken. Wel is er blijkbaar ook in dit opzigt verschil, en is de dogmatische rigting van Van Oosterzee en Ten Kate eene andere dan die van Van Koetsveld; maar niemand zou daarom met grond kunnen beweren, dat de beide eerstgenoemden, in vergelijking met den laatsten, regtzinnige predikers zijn, of dat de laatste op een rationalistisch standpunt staat. Integendeel, alle drie de predikers bewegen zich binnen den kring der Bijbelsche waarheid, al mogen zij ook die waarheid op eenigzins verschillende wijze opvatten. Het verschil ligt, geloof ik, bepaald en uitsluitend op het homiletisch gebied zelf, in de onderscheidene opvatting der homiletische stof, misschien wel ten gevolge van meer of min bewusten invloed, door uitheemsche manier op Van Oosterzee, en door dezen weder op Ten Kate geoefend. Doch wij hebben met de oorzaak niet te doen, maar alleen met het verschijnsel, zoo als het daar vóór ons ligt. Alle drie de predikers verkondigen het Woord van God, de eenige stof der Christelijke prediking. Maar dat Woord van God, als inhoud der preek beschouwd, kan van twee zijden opgevat worden, objectief zoo als het in de Schrift gevonden wordt, subjectief zoo als het in de gemeente en ook in den prediker, zij het dan ook altijd door

en onder de leiding der H. Schrift, is opgenomen. Denken wij ons nu den inhoud der preek in zijne volkomenheid, dan is dat subjectieve en objectieve gelijkmatig aanwezig. Want het een zoowel als het ander heeft regt om in den inhoud der preek vertegenwoordigd te worden. Zoowel de Christelijke waarheid, zoo als zij in de Schrift is geopenbaard en gegeven, als die waarheid in het gemoed en in het leven der geloovigen. Maar wij mogen ook zulk eene gelijkmatige vereeniging van het objectieve en subjectieve ons denken: in de wezentlijkheid heeft het een of het ander den boventoon. Zoo is 't ook hier. Van Oosterzee en vooral Ten Kate geven ons in hunne ‘leerredenen’, wel niet uitsluitend, maar toch vooral de Evangelische waarheid zoo als zij subjectief is geworden in het geloof; Van Koetsveld mede wel niet uitsluitend, maar toch bij voorkeur de Evangelische waarheid, zoo als zij objectief in de Schrift is uitgedrukt. Mij dunkt, wij behoeven de lijst der behandelde onderwerpen in de afzonderlijke bundels maar na te gaan om er ons van te overtuigen; - immers 't is natuurlijk, dat die verschillende rigting ook op de keus der onderwerpen invloed heeft. Waar de subjectieve rigting den boventoon voert, daar is 't natuurlijk niet in de eerste plaats de Schrift, die het onderwerp aan de hand geeft, maar veel meer het Christelijk gevoel of bewustzijn. Een preek b.v. als de VIII^{ste} in de ‘Nieuwe Leerredenen’ van Van Oosterzee of als de XI^{de} in de ‘Woorden des Levens’ zou door den Heer Van Koetsveld niet kunnen geleverd worden, ik zeg niet eens: niet zóó geleverd worden, maar hij zou ook niet over zulk een onderwerp preken. Nog sterker komt dit uit bij den Heer Ten Kate; men denke maar aan preken over ‘de zee’ en over ‘den wandelenden Jood!’ Men stelle daartegen over nu eens een preek als de laatste in den bundel van Van Koetsveld, die over den ‘Christelijken rouw.’ Welk eene aanleiding tot subjectieve opvatting en behandeling van het onderwerp, vooral in de stemming, waarin de auteur zich bevond; en toch, hoe wordt het geheele stuk door den tekst, door het Woord der Schrift, beheerscht; zóó dat het van het begin tot het eind Schriftverklaring is; geen uitstorten van eigen gevoel met de woorden der Schrift, maar een toepassen van den inhoud van den tekst op eigen toestand en op de behoeften der gemeente.

Vraagt men welke van de beide manieren de beste zij? 't Is niet zoo ligt uit te maken. Ik aarzel om uitspraak te

doen. Wel weet ik welke manier de veiligste is. Ongetwijfeld die, welke er zich op toelegt, om het Woord der Schrift in zijne objectieve waarheid aan de gemeente voor te dragen, en de opwekkingen, vermaningen, waarschuwingen en vertroostingen niet zoo zeer er aan te knoopen, als veel meer er uit af te leiden. Al weêr komt mij hier die ‘Wandelende Jood’ voor den geest, als een waarschuwend toonbeeld van de dwalingen, haast had ik gezet dwaasheden, waartoe men door toegeven aan de subjectiviteit kan vervallen. Is men eenmaal in die rigting bevangen, dan baat het ook niet, of men al een' uitvoerigen tekst ter behandeling kiest. 't Zijn dan toch weêr eigene gedachten die men aan de woorden van den tekst hangt, als... Maar ik houû die vergelijking, door een geestig criticus aan de kleêrekast ontleend, terug. Een voorbeeld van 't geen ik bedoel, hebben wij in de preek van Ten Kate over Paulus te Rome, de zevende in zijnen bundel. Intusschen eischt de billijkheid, om ook de schaduwzijde van de andere rigting, wij noemen haar de objectieve, door den Heer Van Koetsveld vertegenwoordigd, te doen uitkomen. Waar men zoo als hij de Schrift laat spreken, daar is van tijd tot tijd nog al verklaring noodig, die, hoe onderhoudend ook ingerigt, niet altijd even gemakkelijk wordt gevolgd, zie vooral de vijfde preek in zijnen bundel, die voor een goed gedeelte toch wel iets heeft van een exegetisch collegie. Daarenboven zien wij in de achtste preek van dezen bundel, dat zulk een bloot wedergeven van den inhoud van het Woord der Schrift op zich zelf niet altijd genoeg is, om aan de behoeften der gemeente te voldoen, en dat daartoe ook wel degelijk noodig is om op haren toestand niet alleen te letten, maar ook bij keus en behandeling der stof aan eigen subjectiviteit, zoo als die door het leven in en met de gemeente is geworden, haar regt te doen toekomen.

Ligt zal het aangevoerde iets kunnen bijdragen ter aanduiding en verklaring van het eigenaardig karakter der beschouwde bundels preken, die wij vooral ook daarom bij elkander gevoegd en gezamentlijk beschouwd hebben, omdat zij de tweeërlei rigting, die in onze homiletische literatuur merkbaar is, zeer bepaald en op karakteristieke wijze vertegenwoordigen. Gewoonlijk meent men het verschil, dat tusschen die beide bestaat, aan te duiden, terwijl men zegt dat de eene preekmanier zich meer rigt tot het gevoel, de

andere meer tot het verstand. Ik geloof dat men op die wijze hoogst oppervlakkig en onbillijk oordeelt. Het onderscheid ligt veel dieper. Want dat Van Oosterzee en vooral Ten Kate in hunne leerredenen zich meer tot gevoel en verbeelding, Van Koetsveld daarentegen zich meer tot het verstand rigt, dat is een geheel toevallig verschijnsel, 't welk zijnen grond heeft in de individualiteit der predikers, terwijl hunne bijzondere preekmanier, naar mijne overtuiging, geenszins alleen noch ook voornamelijk een uitvloeisel is van hunne persoonlijkheid. Die zelfde manier, die voor de beide eerstgenoemde predikers het voertuig is van bezielde, poëtische en - letten wij op den inhoud - naar piëtisme en mysticisme neigende voordragt (kerkelijk-regtzinnig kan ik haar niet noemen, 't is meer het Christendom in den vorm, waarin het zich bij de Hernhutters voordoet, wij zien dat vooral in de voorstelling van Christus bij Van Oosterzee; bij Ten Kate is het te onbepaald om er met zekerheid iets van te zeggen), - die zelfde manier zou voor een rationalistischen prediker zeer wel het voertuig kunnen zijn voor de drooge, koude voordragt van abstracte en zedekundige waarheden. Zij zou zulks eerder kunnen zijn dan de manier van Van Koetsveld, om de eenvoudige reden, dat genen ons in hunne preken veel meer geven het christelijke geloof, zoo als het leeft en werkt in de gemeente en in den leeraar, de laatste datzelfde geloof zoo als het voorgesteld wordt in de Schrift. Bij de eerste manier treedt natuurlijk de individualiteit van den redenaar veel meer op den voorgrond dan bij de laatste. Immers 't kan wel niet anders, of waar men het geloof, zoo als 't in de Christelijke gemeente leeft en werkt, voordraagt, daar doet men het zoo als het gekleurd is door eigene persoonlijkheid.

Het gezegde moge mede ter verklaring dienen, waarom dit opstel als opschrift draagt: ‘Nieuwe bundels preken’. Dat woord ‘nieuwe’ wil niet zoo zeer te kennen geven, dat men hier de nieuwste der laatst verschenen bundels preken vindt aangekondigd. Dan zou het geene waarheid behelzen, en bovendien bij het gedurig weêr in het licht verschijnen van andere preken en bundels leerredenen, zou men in dien zin dat woord nooit kunnen bezigen. Het woord staat daar, om de onderscheidene bundels als vertegenwoordigers van de tegenwoordige preekmanier te doen kennen in onderscheiding van de vroegere. 't Is bekend, hoe oudtijds hier te

lande eene zeer eigenaardige predikwijze bestond, die, als Methodus Belgica, historische vermaardheid heeft verkregen. Haar karakter was uitsluitend Bijbelsch, gelijk zij dan ook eene zeer belangrijke, zeker wel de belangrijkste plaats in de preek aan de tekstverklaring toekende, terwijl het ander gedeelte der rede, de toepassing, uit aanmerkingen bestond, die, bij wijze van corollaria, uit den verklaarden tekst werden afgeleid, gewoonlijk onder bepaalde rubrieken, die in elke preek terugkwamen. Niemand voorzeker zal die manier, zoo als zij oudtijds was, terugwenschen. Maar 't is toch wel te betreuren, dat men in den laatsten tijd er zoo geheel van afgeweken is. Wat er goeds en voortreffelijks in was, zien wij b.v. in Van der Palm, wiens manier toch indedaad geene andere was dan de oud-Hollandsche, maar door hem, den man van klaar verstand en fijn gevoel, gewijzigd en indedaad tot eene methode gemaakt, waarin het goede van de oude manier behouden bleef, namelijk de heerschappij van den tekst over de geheele rede, terwijl zij in zóó verre werd veranderd, dat de inhoud van den tekst in één enkel oogpunt werd zaamgevat, en alzoo ter stichting aangewend. 't Is indedaad bevreemdend, dat Van der Palm, bij de uitgebreidheid van zijnen werkkring en bij zijn algemeen erkend meesterschap over ons proza, als kanselredenaar geen' meer beslissenden invloed heeft geoefend, zóó dat zijne manier niet maar door enkelen, maar door de meesten werd aangenomen. 't Is niet zoo gegaan, misschien wel juist ten gevolge van zijne eenvoudigheid en natuurlijkheid, die eigentlijke navolging moeijelijk en schier onmogelijk maakte. Maar waarom dan niet meer algemeen in zijnen geest voortgegaan? Hoe 't zij, 't is niet, ten minste niet algemeen geschied. Nevens de manier van Van der Palm, en nog in zijnen tijd, is eene andere opgekomen, die de strekking heeft om door de subjectiviteit van den redenaar, veel meer dan door het Schriftwoord, den inhoud en voordragt der rede te doen beheerschen. Zij sluit al wat naar onderwijs ook maar gelijkt, buiten het gebied der preek. 't Is alsof stichten en onderwijzen tegenover elkander staan. Zij stelt den inhoud der Christelijke waarheid maar voor, in de onderstelling dat allen haar reeds volkomen kennen, en dat de stichting der gemeente bewerkt wordt door en alleen afhankelijk is van de indrukmakende wijze, waarop de bekende en erkende waarheid wordt voorgedragen. Vandaar ook dat door de voor-

standers van deze predikwijze groot gewigt wordt gehecht aan het oratorische; en wie zal ontkennen, dat wij in dit opzigt aan hen veel te danken hebben? Maar aan den anderen kant dreigt bij deze manier het gevaar, om den vorm als de hoofdzaak te beschouwen, daarvan uitsluitend werk te maken en van den inhoud alleen in zoover, als hij geschikt is om de oratorische kracht te doen uitkomen; gelijk het ook in onze homiletische literatuur niet aan leerredenen ontbreekt, die ons verbaasd doen staan, dat men aan de meest onbeduidende zaken zulk een kunst van voorstelling kan verkwisten. Maar 't is in de kunst veelzins als in de zedelijke wereld. In beide kan de prijsstelling op het uitwendige alle kracht in zich zamentrekken.

't Zal naauwelijks noodig zijn, dat ik nu nog bepaald aanwijs, in welke betrekking de beoordeelde preekbundels tot elkander staan, wanneer wij ze beschouwen met het oog op de tweeërlei preekmanier, die ik met een enkel woord trachtte te schetsen. Die van Van Oosterzee en Ten Kate vertegenwoordigen de meer moderne predikwijze zoo als zij, ligt onder den invloed van Franschen en Duitschers, in den laatsten tijd zich heeft gevormd. In de preken van Van Koetsveld begroeten wij met belangstelling en blijdschap eene 't zij dan bewuste of onbewuste reactie van de oude Hollandsche methode, natuurlijk gewijzigd ook door den invloed van de andere manier, thans misschien de meest heerschende. Hij wil zijne preken aan niemand als modellen opdringen; en als zoodanig wil ik ze ook niet aanbevelen. Maar wel zou ik aankomende predikanten durven opwekken om die stukken te bestuderen, opdat zij van Van Koetsveld afzien, hoe men een getrouw, belangwekkend, echt stichtelijk gebruik van den tekst kan maken, van hem afzien ook welk verband er bestaat tusschen de Theologische wetenschap en de preek. Om zulke preken te schrijven moet men Theologant wezen; al brengt men dan ook geene Theologie op den kansel. Maar zulke preken als van Ten Kate kan men schrijven al weet men van Theologie niets. En toch is ook van den laatstgenoemden veel te leeren en vooral van Van Oosterzee, wiens preken, al zijn ze ook geheel anders ingerigt dan die van Van Koetsveld, blijkbaar niet minder rusten op den grondslag van godgeleerde kennis. In levendige, krachtige, schilderachtige wijze van voorstelling, munten zij zekerlijk uit. Maar ik meen dat zij als voorbeelden van kanselwelsprekend-

heid met voorzigtigheid moeten gebruikt worden, te meer, omdat die manier zoo ligt na te volgen, en daarom gevaarlijk is voor de ontwikkeling van die manier, die, naar ieders individualiteit, de eigene moet worden.

Nog iets wat betrekking heeft tot al de behandelde bundels. De Christen-leeraar is, als prediker, volksredenaar in den hoogsten en edelsten zin des woords, en daarom is een eerste vereischte van zijne voordragt: populariteit. Bezitten de beschouwde bundels deze eigenschap? Ik kan de vraag niet toestemmend beantwoorden. Ze zijn alle blijkbaar berekend op de behoeften van een zeer ontwikkeld en beschaafd gehoor. Nu is 't wel waar, dat alle drie de predikers werkzaam zijn in stadsgemeenten; maar mij dunkt, dat toch velen te Rotterdam en te Middelburg van het aanhooren der sierlijke redenen van Van Oosterzee en Ten Kate geen anderen indruk zullen ontvangen dan dat de preek zeer ‘mooi’ was; terwijl te 's Gravenhage, nevens hen, die de preken van Van Koetsveld met belangstelling en aandacht volgen, er ook niet weinigen zullen zijn, die niet regt vatten wat de leeraar bedoelt. Niet allën kunnen de preken, waarvan de inhoud bij het hooren ‘nog niet geheel helder was’, ‘herlezen’. 't Is zeker de hoogste kunst der welsprekendheid, in den waren zin populair te zijn. Ik weet niet of wij in dit opzigt wel vooruitgaan, en ik acht het eene treurige erkentenis, dat men den echt populairen toon niet weet te treffen, als men hier en daar bepaalde Godsdienstoefeningen voor ‘eenvoudigen’ of ‘minvermogenden’ (?) aanlegt. Van dat onding, dat men kinderpreek noemt, wil ik niet eens spreken.

Doch genoeg, misschien reeds meer dan genoeg. Voor menigeen is mijn opstel ligt te uitgebreid geworden. De uitvoerigheid er van vinde hare verschooning in de belangstelling, die onze vaderlandsche predikkunde, en op zich zelve en ook van wege het ambt, dat ik bekleed, mij inboezemt. Ik heb mijn gevoelen gezegd en ik onderwerp het gaarne aan het oordeel van bevoegden. Mogt ik iets gezegd hebben, dat waardig is behartigd te worden, iets wat voor jongere medebroeders nuttig en belangrijk kan zijn, mijne moeite zou beloond en mijn doel zou bereikt wezen.

D^{r}. J. VAN GILSE.

Iets over een' Chineschen almanak voor het jaar 1851.

Door de welwillendheid van Prof. Millies is mij, kort geleden, een te *Ning po* uitgegeven chinesche Almanak ter hand gesteld, die, wat den inhoud betreft, mij belangrijk genoeg toeschijnt, om er een kort verslag van te geven, en eene plaats daarvoor in ‘de Gids’ te verzoeken.

Papier, formaat en druk van het boek zijn volkomen chineesch. Alleen op den omslag vond ik de woorden geschreven: ‘*Christian Philosophical Almanac for Hiën fung*, 1st *year* (*A.D.* 1851). *By D.J. Macgowan M.D. at Ning po*.’ Dit zal welligt de naam zijn, waaronder de Almanak bij de Europeërs in China bekend is.

De chinesche titel van den Almanak is 博物通書 *Pŏ-wŭ thûng-schû*, d.i. algemeen boek over algemeene zaken. De nadere opgaven, op den titel vermeld, zijn van den navolgenden inhoud: ‘Gegraveerd in de eerste maand van het eerste jaar van *Hiën fûng*[1]. - De tempel van den waren God[2] staat te Ning po bij de westerpoort voor de regenboog-brug. - De tempel van het gezelschap Jezus[3] staat binnen de oosterpoort boven aan de Grootstraat. - Het jaar 1851 sedert Jezus komst in de wereld. - In het Chineesch geschreven en uitgegeven door Ma-cao-wan, Arts uit het Westen.’

Macgowan begint zijnen Almanak met eene ‘juiste uit-

1 *Hiën fung*, of Algemeene overvloed, is de devise of naam voor het tijdperk van den tegenwoordigen Keizer in China gekozen.

2 眞神堂 Tschin schin thâng.

3 耶穌會堂 Ye-su hoei thâng.

legging van drie chinesche gezegden,' waaraan de drie eerste bladen gewijd zijn.

De eerste stelling is het gezegde van den wijsgeer *Sunschĭ*: 'Met het woord *Thiên* (hemel) bedoel ik den eenigen Geest (God)'. De schrijver knoopt daaraan eene ontvouwing van de christelijke voorstelling van God als Schepper van het heelal; bestrijdt de op philosophische mythen gegronde chinesche voorstelling van eene ontwikkeling der wereld uit den chaos, en stelt daartegen over, als bron van ware kennis, de boeken van het Oude en Nieuwe Verbond.

De tweede stelling is eene aanhaling uit de zamenspraken van Confucius. Het zijn de woorden:

'De menschen op aarde zijn allen broeders.'

(*Ssé-haì tschî nuí kiaî hiûng-tí yè*.)

Macgowan bevestigt dit door de leer van de afstamming van het menschdom van één paar ouders. Hij komt daardoor op den éénigen God als hun Vader, en knoopt daaraan de christelijke zedeles: *Bemin God bovenal, en uwen naasten als u zelven*. - In de zamenspraken van Confucius staan de aangehaalde woorden in het navolgend verband: '*Sse-ma nieû* treurt, dat alle anderen broeders hebben, terwijl hij alleen daarvan verstoken is. - Ik heb, zoo vervolgt een ander discipel, onzen meester dit hooren zeggen: Dood en geboorte hebben hunne voorbeschikking. Rijkdom en adel hangen van *Thiên* (den hemel) af. Als de edele man de achting voor zich zelven heeft, treft hem geen verlies. Is hij welwillend jegens anderen, en houdt hij de wellevendheid in het oog, dan zijn allen, zoo ver de aarde zich uitstrekt, (zijne) broeders. Hoe mag nu een edel man daarover treuren, dat hij geene broeders heeft?'[1].

Ook de derde stelling is eene bekende spreuk van Confucius.

'Eenen vriend te bezitten,' zoo zegt die wijsgeer, 'welke uit verre gewesten komt, geeft dit niet dubbel genoegen?' - Macgowan vat dit woord op; hij schetst in weinig trekken het charakter van *den Vriend* der menschen, noemt zijnen naam, prijst zijne zedeleer, en sluit met den wensch,

1 *Hia lûn* Cap. XII. *Yen yuên*, § 5. - Prof. W. Schott, te Berlijn, heeft reeds in 1826 eene uitmuntende vertaling van de zamenspraken uitgegeven onder den titel: 'Werke des schinesischen Weisen Kung-fu-dsü und seiner Schüler. Aus der Ursprache ins Deutsche übersetzt und mit Anmerkungen begleitet von Dr. Schott.' Halle 1826.

dat zij ingang moge vinden onder de bewoners van China. - Het verdient opmerking, dat Dr. Macgowan zich bepaalt tot *algemeen* christelijke beginselen, dat hij liefde verkondigt, geenen haat. Hij onderscheidt zich daardoor van menigeen, waarop de Chinezen hun spreekwoord toepassen:

人說如此如此
天說未然未然

Jîn schuĕ: ju tsz! ju tsz!
Thiên schuĕ: wi jen! wi jen!
d.i. De menschen beweren: 't is zoo! 't is zoo!
De hemel zegt: 't is niet zoo! 't is niet zoo!

Laat ons nu overgaan tot het volgende gedeelte van den Almanak. De schrijver kondigt aan, dat hij zich ten doel gesteld heeft zijne lezers in het Oosten bekend te maken met eene der nieuwste en belangrijkste ontdekkingen van het Westen - met 'den B l i k s e m - g e e s t (*Thiên khi*[1]) en het s e i n e n door middel van dezen.' Onder deze benamingen brengt hij ter kennis van zijn chineesch publiek datgene, wat bij ons de namen van Electriciteit en Electromagnetische telegraaf draagt.

Is reeds de keus dezer namen eene zeer gelukkige te noemen, niet minder gelukkig is de schrijver in het behandelen van de theorie van den Bliksemgeest, en ik twijfel niet, of hij zal door iedereen wél begrepen worden. Macgowan's poging strekt ten bewijze, dat de chinesche taal, die met haar phantastisch beeldschrift zoo hemelsbreed afwijkt van het karakter der westersche talen, desniettegenstaande eene hooge mate van geschiktheid tot behandeling van weten schappelijke onderwerpen bezit, mits degene, die haar daartoe bezigt, daarin behoorlijk te huis is, en de gaaf bezit, om wetenschappelijke zaken ook populair voor te stellen.

De verhandeling is voorafgegaan door eene reeks van 45 afbeeldingen van werktuigen, benoodigd tot de proefnemingen met Electriciteit, Magnetisme en Galvanisme. Het eerste hoofdstuk bevat eene inleiding over den Bliksemgeest; het tweede handelt over zijne ophooping in glazen gereedschappen. Het derde hoofdstuk ontwikkelt de leer van het Gal-

1 電氣

vanisme; het vierde die van het Magnetisme; het vijfde handelt van de verbinding van de Electriciteit met het Magnetisme; het zesde leert, als toepassing daarvan, het daarstellen van de '*Bliksem-geest-seinen*,' of van den electro-magnetischen telegraaf, en toont de mogelijkheid, om binnen weinige minuten een berigt van *Kan-ton* naar *Pĕking* over te brengen, en antwoord daarop te ontvangen.

Zal de chinesche regering tot de daarstelling der bedoelde bliksem-seinen overgaan? De tijd zal deze vraag moeten beantwoorden. Maar er doet zich eene andere vraag van niet minder gewigt op. Is het chinesche schrift, met zijne wonderlijke trekken en vormen, geschikt tot dusdanige telegrafische mededeeling? Is niet een onoverkomelijke hinderpaal daarin gelegen, dat de Chinezen de woorden hunner taal niet, zoo als wij, door een beperkt getal letters uitdrukken, maar voor ieder woord of begrip een bijzonder min of meer zamengesteld teeken bezigen, zoodat het getal dier teekens of karakters tot op 42000 kan gebragt worden? Laat zich een schrift als dit op dezelfde wijs, als ons letterschrift, telegraferen, of zal men de karakters moeten aanduiden door nummers, en dus van registers voorzien zijn, waarin de karakters naar een of ander systeem geordend en met nummers gekenmerkt zijn? - Macgowan is voor het overseinen van de karakters zelven. Hij wil, dat de enkele trekken, waaruit ieder karakter bestaat, één voor één door een' systeem van telegrafische seinen worde aangeduid, juist zoo, als bij ons met de verscheidene letters geschiedt, waaruit een geschreven woord bestaat. Diensvolgens neemt hij als grondslag van het chinesche schrift de navolgende acht penseeltrekken aan:

1.
2.
3.
4. een haak (, of)
5.
6.
7.
8.

Om hieruit een opgegeven karakter te kunnen zamenstellen is eene bepaling der plaats noodig, waar de aangeduide trekken moeten te staan komen. Macgowan geeft zeven plaatsbepalingen aan: boven, beneden, binnen, buiten, links, regts en middendoor, en voegt daarbij een punt (o) tot afscheiding van zinsneden.

Voor het geval, dat men zich eenvoudig van eene magneetnaald bedient, die door eenen electrischen stroom, oostelijk of westelijk afwijkt, geeft hij voor bovenstaande zestien bepalingen even zoo vele verschillende seinen op, door de beweging der naald uit te drukken.

1	slag	oostelijk	beduidt boven.
1	„	westelijk	„ beneden.
1	„	oost. 1 west	„ binnen.
1	„	west. 1 oost	„ buiten.
2	slagen	oost	„ links.
2	„	west	„ regts.
3	„	oost. 3 west	„ middendoor.
2	„	oost. 1 west	„
2	„	west. 1 oost	„
2	„	oost. 2 west	„
2	„	west. 2 oost	„ haak.
3	„	oost. 1 west	„
3	„	oost. 2 west	„
3	„	west. 1 oost	„
3	„	west. 2 oost	„
3	„	west. 3 oost	„ punt.

Macgowan licht zijn systeem door een voorbeeld toe.

Om een karakter als te seinen, dienen de navolgende 12 bepalingen te worden aangeduid: Boven. midden. . haak. links. - . regts. .

De telegrafische merken, zoo vervolgt de schrijver, kunnen ook op den omvang van eene schijf verdeeld, en door een' ronddraaijenden wijzer aangeduid worden. Hij verduidelijkt dit door eene afbeelding, en toont dat het berigt ook in de Mandschu-taal door middel van Mandschu-letters kan worden medegedeeld. De schrijver weidt vervolgens uit over het praktisch nut dezer uitvinding; hij gewaagt van den onderzeeschen telegraaf, die Engeland met Frankrijk verbindt, en spreekt zelfs van het plan, om door eenen onderzeeschen leiddraad van bliksem-geest-seinen, Amerika aan Engeland vast te hechten.

Men zal natuurlijk de vraag opperen, of het telegrafeersysteem van Macgowan voldoende is, om daarnaar *ieder* be-

doeld chineesch karakter neder te schrijven. In plaats van redenering zal ik daarop voorloopig een proefondervindelijk antwoord geven. Ik heb namelijk de vier hoofdkarakters van den titel des Almanaks, volgens de aanwijzing van Macgowan, naar de verscheidene trekken en hunne plaatsbepaling aangeduid en een' zeer jongen vriend, die Chineesch leert, gevraagd, welke karakters daarmede konden bedoeld zijn. Hij schreef op staanden voet de navolgende vier woorden:

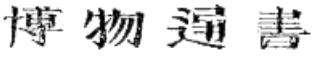

en na de opmerking, dat er, ten gevolge van het onvoldoende der bepalingen, twee misslagen in waren, werden de twee laatste karakters door hem zelven zeer spoedig veranderd en ik had de inscriptie:

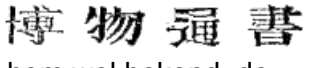

dus de *werkelijk bedoelde karakters*. De drie laatste waren hem wel bekend, de eerste echter toevallig nog niet eens voorgekomen.

De uitkomst dezer proef pleit voor de bruikbaarheid van het door Macgowan aangenomen systeem, voor zoo ver het den grondslag betreft. Het zoude echter praktisch onuitvoerbaar zijn, indien het schrijven van Chineesch, ten opzigte van de opvolging der trekken, niet gebonden ware aan vaste, algemeen aangenomene wetten, die op het beginsel steunen, dat het penseeltje bij het schrijven niet meer bewegingen dan de volstrekt noodzakelijke make, of met andere woorden, dat het geene wegen insla, zoo als de vermaarde reiskaart van Hieronymus Jobs vertoont. De chinesche schooljongens leeren dan ook de karakters naar vaste regelen schrijven, en wanneer ook wij ons daaraan houden, zoo is het schrijven van deze wonderlijke karakters, die zoo menigeen schrik aanjagen, even zoo natuurlijk als gemakkelijk.

De door Macgowan voorgeslagen methode, om chineesch schrift te seinen, is uitvoerbaar, maar tegelijk zeer omslagtig. De praktijk zal van zelve tot eene vermeerdering der kenmerken moeten leiden: er zullen nog eenige ontbrekende grondtrekken bijgevoegd en bepalingen opgenomen moeten worden,

die het mogelijk maken, karakters zoo als of als , die uit een gelijk getal trekken bestaan en toch verscheiden zijn, te onderscheiden, iets hetgeen met de 16 bepalingen niet geschieden kan. Dit aan den vindingsgeest der Chinezen of hunne vrienden overlatende, gaan wij over tot den eigenlijken Almanak van het eerste *Hiên-fung*-jaar. Macgowan doet dezen voorafgaan door eene inleiding over de tijdrekening van het Westen, vergeleken met die van het Oosten, en spreekt een woord ter gunste van de viering van den rustdag.

Het eerste *Hiên-fung*-jaar, zijnde het 48ste van den cyclus van 60 jaren, begint met den 2den Februarij 1851, zijnde de 25ste dag van den cyclus van 60 dagen. De eerste rustof zondag is in den Almanak op den tweeden dag der eerste maand, dus op den 3den Februarij, gesteld. Het eerste *Hiên-fung*-jaar heeft 384 dagen, die over de maanden als volgt, verdeeld zijn:

I. 30, - II. 30, - III. 29, - IV. 30, - V. 29, - VI. 29, - VII. 30, - VIII. 29, - VIII. bis 29, - IX. 30, - X. 29, - XI. 30, - XII. 30. - Bij elken dag vindt men, behalve de cyclische bepaling, den ouderdom van de maan, en het tijdstip van zonsop- en ondergang vermeld. Aan het slot staat eindelijk, nog eene statistieke opgave van de vreemde handelsschepen, die in het 29ste jaar *Tao kuang* (1849) naar China gekomen zijn. In de opgegeven havens is ingeklaard het navolgend getal schepen:

	***Kanton*.**	***Schanghai*.**	***Amoy* en *Futscheu*.**
Britsche	218	89	67.
Amerikaansche	75	25	3.
Hollandsche	21	2	6.
Fransche	4	-	-.
Van Luzon of Manila	2	-	11.
Van andere landen	11	11	-.
Ligterschepen	-	-	35.

Wij besluiten ons verslag met den wensch, dat de Heer Dr. Macgowan te *Ningpo*, waar hij als arts eene uitgebreide praktijk heeft, op den ingeslagen weg moge voortgaan, om het Oosten het overwigt des geestes van het Westen te doen gevoelen.

Met veel belangstelling zien wij het vervolg van zijnen Almanak te gemoet, en hopen ook daarvan op zijn tijd verslag te geven.

Leyden, April 1852.
HOFFMANN.

Den hierboven beschreven Chineschen Almanak zijn wij verschuldigd aan de vriendelijkheid van den Eerw. Heer J. Johnson, te Hongkong, een bekwaam en ijverig Zendeling van het Amerikaansch Baptisten-Genootschap, waartoe ook Dr. D.J. Macgowan te Ning po behoort. Van grooten zegen voor de Evangelieverbreiding en van veelzijdig nut voor de Chinezen, is de arbeid van een aantal Engelsche en Amerikaansche geneesheeren, die sedert eenige jaren, waar zich slechts de gelegenheid aanbood, met de Evangelieboden vereenigd arbeiden, en thans, in alle geopende havensteden van China, bij de Christelijke kerken, ook hospitalen voor de kranke Chinezen hebben gesticht. Het doel dier verdienstelijke mannen is, hun beroep aan te wenden als een middel tot bevordering hunner werkzaamheden in de verspreiding der Christelijke waarheid, en om de zegeningen eener rationele genees- en heelkunde onder de Chinezen uit te breiden, waartoe zij zich ook den 21sten Febr. 1838 tot een Geneeskundig Zendelinggenootschap in China hebben vereenigd. Uit een Verslag, dat ons van dat Genootschap in handen kwam (Report of the Medical Missionary Society in China. For the year 1845. Victoria, 1846. 8°.), deelen wij, daar het vermoedelijk weinig onder ons bekend is, eenige bijzonderheden uit een daarin voorkomend Rapport van Dr. Macgowan, van 1 Sept. 1845, over Ning po mede.

Het Zendelings-hospitaal werd in Nov. 1843 geopend, maar bleef toen slechts drie maanden in werking; eerst in April 1845 werd het weder geopend. Gedurende deze acht maanden kon slechts bij afwisseling een klein gedeelte van de dagen der week aan de behandeling der kranken worden ge-

wijd, daar de studie der taal nog dringend den tijd van den geneesheer vereischte, zoodat slechts een betrekkelijk klein getal ontvangen werd. Tot onlangs werd de liefdadigheid van het Geneeskundig Zendelinggenootschap in deze stad in een vertrek van een burger huis, en later in den voornaamsten tempel der Tao-secte uitgeoefend, hetgeen het verrigten van heelkundige operatiën moeijelijk maakte, en het niet raadzaam deed zijn de behandeling van gevaarlijke ziekten te ondernemen. Thans echter is er een geschikt hospitaal, dat 18 tot 20 patiënten kan opnemen. Het getal van hen, die hulp verlangen, is zoo groot, dat al waren al de geneeskundigen des Genootschaps in deze enkele havenstad, toch een groote menigte lijders, waarvan sommigen uit ververwijderde steden, door gebrek aan tijd tot behandeling, aan hun lot zouden moeten overgelaten worden. Het zijn hoofdzakelijk de armen, die de milddadigheid des Genootschaps te Ning po hebben ontvangen, en in het algemeen de meest geschikte voorwerpen van deszelfs liefdadigheid zijn. Het is te hopen, dat ook weldra diegenen onder de Chinezen, die de middelen bezitten, tot ondersteuning der instelling zullen bijdragen, als vergelding voor de weldaden, die de geneeskundige wetenschap van het Westen hun aanbragt. De stad Ning po ligt aan den zamenloop van twee rivieren, bijna in het midden van een uitgestrekte alluviale vlakte, van 10 tot 15 mijlen breedte, en 20 tot 25 mijlen lengte, aan alle zijden door hooge bergen omgeven. De vlakte wordt in iedere rigting door kanalen doorsneden, die tot droogmaking, besproeijing en vervoer dienen. De bevolking der stad kan op 250,000 geschat worden; die der vlakte is nog veel grooter. De onreine gewoonten des volks, zoowel als de onvolkomene wijze van begraven, in de stad en op het land, schijnen niet veel ziekten te veroorzaken. Het luchtgestel is, zoowel voor inboorlingen als voor vreemdelingen, gezond en over het algemeen aangenaam. De uitersten in de temperatuur, aan de oostelijke zijde van Noord-Amerika opgemerkt, heerschen ook op deze kust, maar in eene veel sterkere mate, hoemeer de Stille Zuidzee den Atlantischen Oceaan in breedte overtreft. Te Ning po kan de winter met dien van Parijs, de zomer voor korten tijd met dien van Calcutta vergeleken worden. - De zegening, door Jenner het menschdom aangebragt, is nog niet tot het noorden van China doorgedrongen, maar in dit jaar zullen pogingen worden aangewend om de vaccine in te

voeren. - In tien gevallen werd de hulp ingeroepen voor personen, die zelfmoord hadden beproefd. Slechts bij een of twee waren de middelen in staat den dood af te wenden. Vier van deze gevallen waren vrouwen, en zes mannen; een door verdrinking, de overigen door opium. In geen land, buiten Japan, komen in de groote steden meer zelfmoorden voor dan in China. Het opiumrooken telt vele slagtoffers, de arme slaven van deze verderfelijke ondeugd melden zich dikwerf, hetzij in persoon, of door hunne betrekkingen, aan, om eenig geneesmiddel, dat hen in staat kan stellen, die noodlottige gewoonte te overwinnen. Gelukkig hebben de ambachtslieden, die de groote massa des volks uitmaken, geld noch tijd om zich daaraan over te geven. Het gebruik van dat gif bepaalt zich voornamelijk bij de dienaren der overheden, bij schuitenvoerders, winkeliers en anderen, die eenigen ledigen tijd hebben; de letterkundigen en officieren zijn misschien meer dan andere klassen daaraan overgegeven. - Kindermoord is zeer zeldzaam in deze stad, maar niet een ander verwant misdrijf. Te Fung-hwa, een der steden van deze fu, grootendeels door arme mattenmakers bewoond, worden de vrouwelijke kinderen in groote menigte gedood, zoo men op de overeenstemmende getuigenis der inboorlingen mag vertrouwen. - Het hoofddoel van dit Hospitaal is geweest, om onder dit volk een zuiverder geloof te verbreiden, dat, zoo het ingang vindt, een zeker, zoowel als het eenige geneesmiddel zal zijn voor hunne zedelijke, en in geen geringe mate ook voor hunne ligchamelijke krankheden. Daarom wordt ieder kranke vermaand alle afgoderij en goddeloosheid te verzaken, en de godsdienst van den Heiland der wereld aan te nemen. Zij worden bij tientallen in de spreekkamer toegelaten, en voor zij heengaan, worden zij door den arts en den inlandschen Christenhelper over de godsdienst onderhouden. Aan allen, die lezen kunnen, worden tractaatjes gegeven. De verhouding van hen, die in China lezen kunnen, tot de geheele bevolking, is zeer klein, waarschijnlijk niet meer dan 5 pCt. van de volwassen mannen. Onder de vrouwen kunnen zeer weinige lezen. De vreemde opgezetenen in deze stad zijn nog in zoo klein getal, dat schier al de weldaden, die de geneeskundige wetenschap en menschenliefde van het Westen aan het volk kunnen toebrengen, door ondersteuning van elders moeten komen. Daarom is het te hopen, dat de be-

hoeften van het Genootschap, dat het Ning po-hospitaal ondersteunt, niet onopgemerkt zullen blijven. De welwillendheid der vreemde opgezetenen in Bengalen heeft reeds middelen verschaft, om het hospitaal met instrumenten, anatomische modellen, platen en boeken, van Parijs ontboden, te voorzien. In gemeld tijdsverloop werden 2137 kranken (waarvan 1737 mannen, 240 vrouwen, 160 kinderen) behandeld. - Eenige jaren later, in 1849, waren er te Ning po twee plaatsen tot raadpleging voor zieken aanwezig, de eene bij de kerk, hoofdzakelijk aan een inlandschen arts toevertrouwd, de andere ten huize van Dr. Macgowan, waar hij elken dag des morgens zieken ontvangt. In dat jaar riepen niet minder dan 12,956 Chinezen zijne geneeskundige hulp in, aan wie ook Christelijke geschriften gegeven en het Evangelie verklaard werd, gelijk ook hetzelfde aan de kerk door den inlandschen helper wordt gedaan. Hoe die ijverige arts ook door nuttige geschriften voor nog veel grooter getal Chinezen werkzaam tracht te zijn, heeft Dr. Hoffmann in het bovenstaande verslag ons doen kennen.

H.C.M.

Macaulay en de Engelsche geschiedenis.

Geschiedenis van Engeland sedert de troonsbestijging van Jakobus II, door Thomas Babington Macaulay. Uit het Engelsch. Eerste en tweede Deel. 's Gravenhage, H.C. Susan. 1851.

III.

Wij hebben in een voorgaand opstel de verovering van Engeland door de Normandiërs geschetst, en bij den invloed verwijld, dien de geschiedenis van Normandije op de gebeurtenissen, de instellingen en het karakter van het Britsche volk geoefend heeft. Te liever en te langer stonden wij stil bij deze beschouwing, omdat de wederkeerige werking der beide staten, en het groote belang van beider lotgevallen, slechts door enkele geschiedkenners, als Palgrave en Lappenberg, schijnen naar waarde geschat te zijn. Met een enkelen trek heeft ook Macaulay ze hoogstgelukkig doen uitkomen: ‘De nabuurschap van een zoo merkwaardig volk begon al spoedig van invloed te zijn op den geest der Engelsche natie. Reeds vóór de verovering ontvingen Engelsche prinsen hunne opleiding in Normandije. Engelsche bisschopszetels en Engelsche leengoederen werden aan Noormannen vergeven. In het paleis van Westminster was het Noormansch-Fransch eene welbekende taal. Het hof van Rouaan schijnt voor het hof van Eduard den belijder geweest te zijn, wat het hof van Versailles in veel later tijden voor dat van Karel II was’ (bl. 13). De geschiedenis der zes eeuwen, tusschen die twee tijdperken gelegen, kon door

Macaulay slechts worden aangestipt. Zijn eigenlijk onderwerp vangt eerst aan met de vernederende betrekkingen, door Karel met Lodewijk XIV aangeknoopt. Maar aanstonds herkent men den meester aan de wijze, waarop hij de voorvallen kiest, en als eene bloemlezing ten toon spreidt. Het verlies van Normandije, door de meeste geschiedschrijvers als zeer rampspoedig aangemerkt, wordt hier van zijne heldere zijde beschouwd; want nu eerst begint de geschiedenis der Engelsche natie. Van lieverlede had de ineensmelting der volksstammen plaats: het onderscheid tusschen Saksers en Noormannen werd uitgewischt: in den aanvang der veertiende eeuw was de vermenging der rassen bijna voltooid, en uit drie takken van den grooten Teutonischen stam was een volk ontsproten, dat voor geen volk der aarde behoefde te wijken. Nu volgde een tijdvak van meer dan eene eeuw, waarin de Engelschen naar veroveringen op het vaste land streefden. Een Fransch koning werd gevangen naar Londen gebragt; een Engelsch koning werd te Parijs gekroond. De banier van St. George werd over Alpen en Pyreneën heengedragen; een veldslag, ten zuiden van den Ebro door Engelschen gewonnen, besliste voor een' tijd over het lot van Castilië en Leon: en tevens bloeiden de kunsten des vredes. Gedenkteekenen van bouwkunde verrezen alom; kerken werden gesticht; torenspitsen verhieven zich; eene rijke en krachtige taal werd gevormd, die door denkers en dichters tot voertuig van verheven beelden en gedachten werd gebezigd. Eene natie, die Geoffrey Chaucer en John Wycliffe onder hare zonen telde, was met eere de rij der volken ingetreden. Welhaast werden het streven naar krijgsroem en de rustelooze veroveringzucht naar andere doeleinden gerigt en door edeler pogingen vervangen. Doch binnen Engelands grenzen beperkt, bleek, naar de opmerking van Comines, het land voor den Engelschen adel niet toereikend; de rozen-oorlogen ontbrandden, en die langdurige en felle strijd om de oppermagt eindigde niet alvorens geheele geslachten voor altoos van het tooneel der geschiedenis verdwenen, en de overige aanzienlijke stamhuizen zoo zeer door tegenspoed waren uitgeput, dat de aanspraken van al de strijdende Plantagenets zich in het huis van Tudor hadden vereenigd. Macaulay noemt het (bl. 25) ‘opmerkelijk, dat in Engeland de twee grootste en heilzaamste maatschappelijke omkeeringen, die namelijk, welke in de

dertiende eeuw een einde maakte aan de verdrukking der eene natie door de andere, en die, waardoor, weinige geslachten later, het eigendomsregt van den eenen mensch op den anderen opgeheven werd, in onmerkbare stilte plaats hadden. Zij verwekten bij de tijdgenooten geene verwondering, en de geschiedschrijvers hebben er slechts zeer weinig acht op geslagen. Zij werden niet door wetsbepalingen en evenmin door ruw geweld te weeg gebragt. Door zedelijke oorzaken werd ongemerkt eerst het onderscheid tusschen den Noorman en den Sakser, en daarna het onderscheid tusschen den heer en den slaaf opgeheven. Onmogelijk is 't, het juiste oogenblik van elken dezer overgangen te bepalen.' - Maar is hieromtrent niet met regt aangemerkt, dat hetzelfde van nagenoeg alle groote en weldadige omkeeringen in de maatschappij kan worden gezegd? De opkomst der middenklassen, de verdeeling van den arbeid, de invloed der drukpers, de ontwikkeling der nijverheid zijn even onopgemerkt ontstaan, en waren geenszins gevolg van eenigerlei wetsbepaling. Welk eene les voor zoovele staatslieden en tijdgenooten, die alles willen reglementeren! en voor die dwaze volksberoerders, die heil wachten van ruw geweld! 'Het ware hoogst onregtvaardig,' vervolgt Macaulay, 'niet te erkennen, dat voornamelijk de invloed der godsdienst de verlossing van deze twee rampen te weeg bragt; en men mag er welligt aan twijfelen, of eene reinere godsdienst gelijken invloed zou hebben uitgeoefend: de stellingen der kerk van Rome, aangaande de priesterlijke waardigheid, hebben herhaaldelijk eenige der zwaarste rampen gelenigd, die op de maatschappij kunnen drukken.' Bij uitstek belangrijk en waar komen ons de wenken voor, hier door Macaulay gegeven, en onverdiend het verwijt van inconsequentie en tegenspraak (door een' schrijver in the Economist, VI, n°. 279, December 30, 1848) daartegen ingebragt. Zoo de maatschappij liever bestaande gebrekkige instellingen allengs ontwassen dan ze wijzigen moet, - zoo daarom vrijheid op elk gebied het zekerst en veiligst middel voor staatkundige hervorming is, - wederlegt nog de waarheid dezer stelling het historisch feit niet, op bl. 27 zoo welsprekend afgemaald: 'wanneer de stervende slaveneigenaar de laatste kerkelijke sacramenten vroeg, dan liet de geestelijke herder niet af hem te smeeken om, bijaldien hij zijne ziel wilde redden, de vrijheid aan die

broeders te schenken, voor wie Christus gestorven was.' Vooral worde niet vergeten, wat later zoo overtuigend is betoogd: 'Zij, die van oordeel zijn, dat in de duistere eeuwen de invloed der Roomsche kerk, over 't geheel genomen, tot heil des menschdoms gestrekt heeft, kunnen evenwel, zonder de minste tegenstrijdigheid, de hervorming eene onwaardeerbare zegening noemen. De leiband, die het kind beveiligt en staande houdt, zou den volwassen man slechts hinderen. Evenzoo kunnen dezelfde middelen, die den menschelijken geest in het éene tijdperk zijner ontwikkeling gunstig en bevorderlijk zijn, op een later tijdstip louter tot belemmering strekken. Er bestaat een punt in 't leven van enkelen, zoowel als in dat van de geheele maatschappij, waar onderwerping en geloof, die in latere dagen met regt slaafschheid en ligtgeloovigheid genoemd zouden worden, nutte hoedanigheden zijn. Een kind, dat leerzaam en geloovig naar de lessen van ouderen luistert, zal waarschijnlijk rasse vorderingen maken. Een man echter, die met kinderlijke gehoorzaamheid elke bewering of elke stelling eens anderen aannam, die niet wijzer ware dan hij, zou in minachting vallen. Evenzoo is het met maatschappijen gesteld. De kindschheid der Europesche volken werd onder de voogdij der geestelijkheid doorgebragt. Het overwigt van den geestelijken stand was langen tijd het natuurlijke en gepaste overwigt, hetwelk aan intellectueele meerderheid regtmatig toekomt. Ondanks al hunne gebreken maakten de priesters toch nog verreweg het schranderste gedeelte der maatschappij uit. Over 't geheel genomen, was het dus goed, dat zij ontzien en gehoorzaamd werden. De inbreuken, die de geestelijke magt op het wereldlijk gebied pleegde, bragten veel meer heil dan onheil te weeg, zoo lang deze magt zich in handen bevond van den eenigsten stand, die geschiedkunde, wijsbegeerte en openbaar regt beoefend had, en de wereldlijke magt aan onbeschaafde heerschers behoorde, die hunne eigene leenbrieven en edicten niet lezen konden. Doch eene wisseling had plaats. Van lieverlede verkregen de leeken meerdere kennis. In den aanvang der zestiende eeuw stonden velen hunner in alle vakken van wetenschap volkomen gelijk met hunne meest verlichte geestelijke herders. Die heerschappij, die in de duistere eeuwen, ten spijt van vele misbruiken, eene gewettigde en heilzame voogdij was geweest, werd voortaan eene onregt-

matige en schandelijke dwinglandij, bl. 54. “Het is moeijelijk uit te maken, of Engeland der roomsch-katholijke religie of der reformatie meer te danken hebbe; de versmelting der rassen en de afschaffing der lijfeigenschap zijn wij voornamelijk aan den invloed verschuldigd, dien de geestelijkheid der middeleeuwen op de leeken uitoefenden. Burgerlijke vrijheid en gewetensvrijheid en al de zegeningen, aan deze beiden verknocht, hebben wij voornamelijk aan den grooten opstand der leeken tegen het priesterschap te danken.”

Zij, die deze beschouwingen wraken, omdat daarin geen rigtsnoer voor het tegenwoordig oogenblik te ontdekken is, verlangen eene eenvormigheid, welke de menschenmaatschappij zoo weinig als de natuur rondom ons biedt. De oorsprong en eigenaardige geest der Anglikaansche kerk, hare verhouding tot de kroon, het ontstaan en de vervolgingen der Puriteinen, de behandeling der vraag, waarom niet reeds onder Elizabeth de strijd tusschen de kroon en het parlement begonnen is, - banen den weg voor het onderzoek, waarom Engelands vereeniging met Schotland en Ierland, wel verre van het aanzien dier mogendheid te verhoogen, sedert Jakobus' troonsbestijging haar tot een staat van den tweeden rang deed afdalen. “De Britsche monarchie was onder vier achtereenvolgende vorsten van den huize Stuart, naauwelijks magtiger lid van het Europeesch statenstelsel dan voorheen het kleine koningrijk Schotland geweest was” (bl. 73). Door de onbeduidendheid des konings steeg het vermogen des parlements, en werd de vorming van een gedisciplineerd leger voorkomen, terwijl de dwaze aanspraken van den zwakken vorst, door zonderlinge leerstellingen gerugsteund, verbittering en wantrouwen deden ontstaan, welke gestadig ten koste van het koningschap in afgedwongen concessiën voldoening zochten. Aldus “werd in den loop zijner regering het ontzag voor de eeuwenheugende instellingen, die den troon zoo lang beschut hadden, al meer en meer verzwakt. Sedert twee honderd jaren waren al de vorsten, die over Engeland geheerscht hadden, met uitzondering alleen van den ongelukkigen Hendrik VI, vastberaden, hooghartig, moedig en vorstelijk in hun voorkomen geweest. Bijna allen hadden meer dan gewone begaafdheden bezeten. Het was dus van niet weinig gewigt, dat in het laatste oogenblik vóór den beslissenden strijd tusschen

onze koningen en hunne parlementen, het koningschap aan de wereld getoond werd stamelend, kwijlend, onmannelijke tranen stortend, bevende voor een getrokken zwaard, en beurtelings de taal eens potsenmakers of die van een' schoolmeester sprekende.”

Nog vóór den dood van Jakobus werd Engeland in eenen oorlog gewikkeld met Spanje. Nu werd eene krijgsmagt en geld, en om beiden te vinden, de hulp van het parlement vereischt. Onder Karel I barstte de groote constitutionele crisis los. Door de gadelooze bekwaamheid van sommige leden werd de invloed, de triomf der volksvergadering voorbereid en verzekerd. Wij kunnen Macaulay niet andermaal volgen, waar hij het afwisselend tafereel ophangt van dien gedenkwaardigen strijd, of de beeldtenis dier groote mannen maalt, welke beurtelings het beslissend treurspel hielpen spelen. Voor Karel en Wentworth is hij even regtvaardig als voor Falkland, Hampden en Pym. - Olivier Cromwell was de eerste, die de noodzakelijkheid inzag eener hervorming van het parlementsleger: en daar dit krijgsheer welhaast de oppermagt in den staat verwierf, wordt deszelfs bijzondere aard en zamenstelling met zorg beschreven. “De ijverigste roijalisten hebben erkend, dat in dit zonderlinge leger geen vloek gehoord, geene dronkenschap noch spel gezien werd, en dat het eigendom van den vreedzamen burger en de vrouwelijke eer tijdens de langdurige soldatenregering heilig werden geacht. Wierden soms buitensporigheden gepleegd, ze waren van geheel anderen aard dan die, waaraan een zegevierend leger zich gemeenlijk schuldig maakt. Geene dienstmaagd had over de ruwe liefkozingen van de roodrokken te klagen. Geen ons zilverwerk werd uit de winkels der goudsmeden genomen. Maar eene pelagiaansche preek of een vensterglas met de beeldtenis der moedermaagd met het kind bragt in de gelederen der Puriteinen eene opgewondenheid te weeg, waarvan de officieren slechts door de uiterste inspanning meester konden blijven.” De onbuigzaam strenge krijgers, die de natie beheerschten, hadden sints eenige maanden over eene vreesselijke wraakoefening op den gevangen koning gedacht. Wanneer en hoe dit plan zijn' oorsprong kreeg; of het zich van den aanvoerder overplantte; of het aan eene staatkunde toe te schrijven was, die de dweepzucht als werktuig bezigde, of aan eene dweepzucht, die met teugellooze voortvarendheid alle

staatkunde ter zijde deed stellen, dit zijn vragen, die men nog ten huidigen dage niet met volkomene zekerheid kan beantwoorden. Het komt echter over 't geheel waarschijnlijk voor, dat hij die scheen te leiden metderdaad gedwongen was te volgen, en dat hij in deze, even als eenige jaren later bij eene andere hagchelijke gelegenheid, zijn eigen gevoelen en zijne eigene neiging aan de wenschen des legers ten offer bragt. Want de magt, die hij in wezen geroepen had, kon hij niet altijd in toom houden; en wilde hij bij voortduring het bevel kunnen blijven voeren, dan was het noodig, dat hij soms ook gehoorzaamheid toonde. Hij betuigde openlijk, dat hij dit ontwerp niet had voorgestaan, dat de voorbereidende maatregelen buiten zijn medeweten genomen waren, dat hij voor zich het parlement niet aanraden kon dien slag toe te brengen; doch dat hij zijn eigen gevoelen aan den drang der omstandigheden onderwierp, die, naar het hem voorkwam, den wil der Voorzienigheid scheen aan te duiden.' - Worden de gebreken en ondeugden van Karel, zijne geveinsdheid en onopregtheid bovenal, naar verdienste ten toon gesteld, even gestreng is Macaulay's afkeuring van de ombrenging des konings. 'Binnen weinig tijds bleek het, dat de staatkundige en godsdienstige ijveraars, wie deze daad moet worden toegeschreven, niet slechts eene misdaad, maar ook eene dwaling begaan hadden. Zij hadden eenen Vorst, die zich bij zijn volk tot dusverre hoofdzakelijk door zijne gebreken had doen kennen, gelegenheid verschaft op een grootsch tooneel voor alle volken en tijden sommige hoedanigheden ten toon te spreiden, die de bewondering en de liefde der menschen onwederstaanbaar opwekken: de hooghartigheid van een dapper edelman, het geduld en de onderwerping van een boetvaardig Christen. Ja, zij hadden zelfs hunne wraakoefening zoodanig ingerigt, dat juist hij, wiens geheele leven slechts aan eene reeks van aanslagen tegen Engelands vrijheden was besteed geworden, nu als martelaar voor diezelfde vrijheden scheen te sterven. Nooit bragt eenig volksleider zulk eenen indruk op de stemming der menigte te weeg als de gevangen koning, die, in dit uiterste zijne koninklijke waardigheid in allen deele bewarend, met onverschrokken moed den dood verbeidde, de gevoelens van zijn onderdrukt volk in ronde woorden uitte, manhaftig weigerde zich voor een niet wettiglijk erkend geregtshof te verdedigen, van het militair ge-

weld op de grondbeginselen der staatsregeling zich beriep; die vroeg, met welk regt aan het Huis der gemeenten zijne achtbaarste leden, aan het Huis der Lords zijne wetgevende functiën ontnomen werden, en tot zijne weenende toehoorders zeide, dat hij niet slechts zijne eigene, maar ook hunne zaak verdedigde. Zijn langdurig slecht beheer, zijne tallooze trouwloosheden waren vergeten. Zijne nagedachtenis werd in de gemoederen der groote meerderheid van zijne onderdanen met die vrije instellingen verbonden, wier vernietiging hij vele jaren lang getracht had te bewerken: want die vrije instellingen waren met hem ten grave gedaald, en onder het treurig stilzwijgen eener door de kracht der wapenen onderdrukte maatschappij door zijne stem alléén verdedigd geworden. Sedert dien dag begon eene reactie ten gunste der monarchie en van het verdreven stamhuis, die niet ophield totdat de troon in zijnen vollen alouden glans hersteld was.' - Even juist en sprekend wordt Cromwell's protectoraat afgemaald: en daar Macaulay's politische blik overal doordringt, zoo verzuimt hij niet in de zamenstelling van het Huis der gemeenten de wijsheid en den burgerzin des protectors te roemen, die door zijne tijdgenooten niet naar verdienste gewaardeerd zijn. Cromwell hervormde het oude vertegenwoordigings-stelsel naar dezelfde beginselen, volgens welke William Pitt het honderd dertig jaren later wilde hervormen, en naar welke het in onze dagen eindelijk ook hervormd is. Het slot van dit eerste hoofdstuk behelst het kort en roemloos bestuur van Richard, herstel van het lange parlement, den togt van Monk en de restauratie. Belangrijke ophelderingen omtrent het gedrag en bedrijf van Monk zijn sedert de uitgave dezer geschiedenis gegeven in de dépêches van den Franschen gezant de Bourdeaux, achter Guizot's geschrift over Monk geplaatst. - Het tweede hoofdstuk ontrolt een deel der Engelsche geschiedenis, waarin de herstelde Vorst uit den huize Stuart zich even verachtelijk toont, als de raadslieden, die hem ter zijde stonden. Nieuw licht is over die schandelijke betrekkingen met Lodewijk opgegaan, sedert in het laatst der vorige eeuw Sir John Dalrymple den sluijer ophief, die het 'dépôt des archives' te Versailles zoo lang bedekte: nog wachten wij uit de hand van Mignet mededeeling van sommige oorkonden, wier echtheid onder buitenlandsche omwerking heeft geleden. Maar de hoofdzaak is uitgemaakt: Karel verkocht

zich en zijn volk aan den Franschen koning, die aldus ‘tegen veel geringer kosten dan hij aan den aanbouw en de verfraaijing van Versailles of Marli besteedde, Engeland gedurende bijna twintig jaren tot een schier even onbeduidend lid van het Europeesch statenstelsel kon maken als de republiek van San-Marino.’ Wij stellen ons voor den aanvang en loop dezer geheime onderhandelingen met eenige zorg na te gaan, het verhaal bij Macaulay aan de berigten van elders te toetsen, - vooral naauwkeurig te letten op de staatkunde der oppositie, zoo menigmaal in een valsch licht gesteld. Voor den Nederlander heeft de studie dier tijden eigenaardige aantrekkelijkheid: zijn vaderland schitterde toen evenzeer door groote mannen als door eerlijke beginselen: de uitmuntende staatsman, wiens regtschapenheid en doorzigt helderder uitkomen naarmate het onderzoek dieper gaat, wordt op de verguizing van onwaardige landgenooten gewroken door de hulde van vreemden: Jan de Witt vraagt na twee eeuwen niemands lof: ‘voor de zaak van het regtsgenootschap der volken op de bres zelve gevallen,’ is zijn naam de liefde van allen die waren zielsadel weten te waarderen. Bij de beschouwing zijner bedrijven herhaalt welligt menigeen de vraag van Fox: ‘daar eerbied voor zijne gedachtenis in de harten eener dankbare nakomelingschap is gegrift, hoe zoekt men te vergeefs naar zijn standbeeld?’

Een blik op de kerkelijke twisten en partijen geslagen bereidt bij Macaulay het onderzoek der staatsgebeurtenissen voor. De geschillen tusschen de rondhoofden en de Cavaliers werden verbitterd en verzwaard door godsdienstige verdeeldheid. Groot was de verwarring op kerkelijk gebied: een andere was de vorm van beheer, bij oude wetten voorgeschreven, dan de presbyteriaansche, bij parlementsverordening ingesteld: geen van beiden werd ten uitvoer gelegd. ‘De kerk, zoo als ze toen bestond, kon men een onregelmatig lichaam noemen, met eenige weinige presbyterien en uit talrijke onafhankelijke gemeenten zamengesteld, die door het gezag der regering, allen in rust en bij één gehouden werden.’ Treffend is de karakteristiek der Puriteinen. Zij stelden zware straffen op het gebruik van het algemeen Gebedenboek, niet alleen in de kerken, maar ook in bijzondere woningen. Het werd voor misdaad gerekend als een kind voor de sponde zijner zieke ouders een dier schoone smeek-

gebeden las, die het lijden van veertig geslachten van Christenen verzacht hebben. Er werden zware straffen vastgesteld voor een iegelijk, die het zou durven wagen de calvinistische eeredienst te laken. Achtenswaardige geestelijken werden niet slechts bij duizenden van hunne betrekkingen afgezet, maar ook menigmaal aan de geweldenarijen van een uitzinnig gepeupel prijs gegeven. Kerken en grafgestichten, fraaije kunstgewrochten en merkwaardige gedenkteekenen der oudheid werden schromelijk verminkt. Het parlement besloot dat alle schilderijen van de koninklijke kunstverzameling die afbeeldingen van Jezus of van de moedermaagd voorstelden verbrand zouden worden. De beeldhouwkunst werd niet meer ontzien. Nymphen en Gratiën, het werk van Ionische beitels, werden aan puriteinsche steenhouwers overgeleverd, om eerbaar te worden gemaakt. Tegen overtredingen van ligter aard werd door de heerschende factie oorlog gevoerd met eenen ijver, die slechts weinig door menschlievendheid of gezonde rede verzacht werd..... Alle openbare vermaken, zoowel de voorstellingen die in de paleizen der grooten ten tooneele werden gevoerd als de worstelspelen en grijnspartijen in het landelijke groen, werden met kracht bestreden.... De schouwburgen moesten afgebroken, de toeschouwers beboet, de tooneelspelers met roeden gegeesseld worden. Maar bovenal de beerengevechten, toenmaals het lievelingsvermaak van aanzienlijken en geringen, waren den onverzettelijken sektarissen een gruwel, en deden hunnen toorn het hevigst ontbranden. Het verdient intusschen opmerking dat hun afkeer van dit vermaak niets gemeens had met het gevoel, dat in onzen tijd de wetgeving genoopt heeft, om, tot bescherming der dieren tegen de noodelooze wreedheid der menschen, tusschen beiden te komen. De Puritein haatte de beerenjagt, niet omdat de beer daarbij mishandeld werd, maar omdat zij den toeschouwer vermaak opleverde. Trouwens hij wist zich doorgaans het dubbele genot te verschaffen, om zoowel de aanschouwers als den beer te kwellen. Welligt werpt geene enkele omstandigheid zulk een helder licht op de stemming dezer haarklovers, als hun gedrag ten aanzien van het Kersfeest. Dit feest was sedert onheugelijke jaren de tijd van vreugde en van huisselijke genoegens geweest; de tijd, dat de familiën bijeen vergaarden, kinderen van de school huiswaarts kwamen, twisten bijgelegd, en in alle straten vreugdezangen gehoord werden; de

tijd, dat alle huizen met maagdepalm versierd, elke tafel rijkelijk bezet was. Dan openden en verruimden zich alle harten, die niet geheel van gevoel waren ontbloot. Dan werden de armen toegelaten om ruimschoots te deelen in den overvloed der rijken, wier gaven uit hoofde van de kortheid der dagen en de ruwheid van het saizoen alsdan bijzonder welkom waren. In dien tijd was de afstand tusschen landheer en pachter, tusschen heer en knecht minder scherp afgebakend dan in het overig gedeelte des jaars. Waar veel genot is, merkt men ook wel eens onmatigheid op; over het geheel echter was de geest, in welken dit feest gehouden werd, eene christelijke feestviering niet onwaardig. Het lange parlement vaardigde in 1644 het bevel uit, dat de vijf-en-twintigste December als een strenge vastendag gehouden moest worden, en dat een iegelijk dien dag zoude doorbrengen in nederig berouw over de zware zonde der natie, die zij even als de vaderen op dien dag door gedartel onder den misteltak, door het eten van wilden zwijnskop en door het drinken van gekruiden ale zoo menigmaal begaan hadden. Niet een der openbare maatregelen van dien tijd schijnt het volk meer verbitterd te hebben dan deze. Bij de volgende verjaring van het feest braken op vele plaatsen geduchte onlusten uit. De constabels vonden tegenstand, de magistraatspersonen werden gehoond, de woningen van bekende ijveraars aangevallen, en de verboden eeredienst van den dag openlijk in de kerken voorgelezen..... De eigenaardigheden van den Puritein, zijn blik, zijne kleederdragt, zijne taal en zijne wonderlijke gemoedsbezwaren, waren reeds sedert de tijden van Elizabeth het stokpaardje der spotters geweest.

Zeer fijn en menschkundig merkt Macaulay verder op (bl. 175), na de verwarring van puritein en kwaker te hebben gegispt: ‘Het is het algemeene lot der sekten in tijden van verdrukking den naam van uitstekende vroomheid te verwerven om dien naam weder te verliezen, zoodra zij magtig worden: en dit is ligt te verklaren. Zelden wordt de mensch door andere dan gemoedelijke redenen genoopt zich bij eene vervolgde gemeente te voegen. Zulk eene gemeente is derhalve bijna zonder uitzondering uit opregte belijders zaamgesteld. De strengste tucht, die men in eene godsdienstige gemeente vermag te handhaven, is slechts een zwak louteringsmiddel, vergeleken met eenigzins strenge

vervolging van buiten..... Maar als eene sekte magt verwerft, als hare gunst den weg tot rijkdom en grootheid baant, dan dringen zich baatzuchtige en eergierige mannen bij haar in, spreken hare taal, volgen stiptelijk hare eeredienst, bootsen hare eigenaardigheden na, en gaan in alle uiterlijk betoon van ijver dikwerf veel verder dan de opregte leden der gemeente. Geen doorzigt, geene waakzaamheid van de zijde der kerkvoogden kan het indringen van zulke valsche broeders beletten. Het onkruid en de tarwe moeten te zamen opgroeijen. De wereld merkt aldra, dat de vromen niet beter zijn dan andere menschen, en leidt daaruit, niet zonder grond, af, dat zij, zoo ze niet beter zijn, veel slechter moeten wezen. Binnen weinig tijds werden al die teekenen, welke voorheen als kenmerkende trekken van heiligheid beschouwd werden, voor kenmerken van schurkerij gehouden. Aldus was het met de Engelsche afgescheidenen gesteld. Zij hadden verdrukking geleden, en de verdrukking had hen rein gehouden. Daarna verwierven zij de oppermagt in den staat. Door hunne gunst alleen kon men hopen hoogen rang en gezag te erlangen. Hunne gunst kon men dan alleen winnen, als men met hen de teekens en leuzen van kerkelijke broederschap wisselde..... Wat destijds als bewijs van wezentlijke godvruchtigheid beschouwd werd, de donkere kleeding, de stroeve blik, het sluike haar, de gemaakte spraak door den neus, de met bijbelsche aanhalingen wonderlijk doorspekte taal, de afschuw van tooneelvoorstellingen, kaartspel en valkenjagt werd zonder moeite nagebootst door lieden, voor wie elke godsdienst dezelfde was. De opregte Puriteinen stonden weldra te midden eener tallooze menigte niet slechts van belangzoekers, maar van belangzoekers zelfs der slechtste soort..... Met eene onbezonnenheid, die wij met regt betreuren mogen, doch die ons niet moet verwonderen, beoordeelde het volk de geheele sekte naar deze huichelaren. De godsdienstleer, de gebruiken en de taal der Puriteinen waren dus in het oog der natie met de zwartste en laaghartigste ondeugden verbonden. Zoodra de restauratie het betoonen van vijandschap jegens de sekte, die zoo lang het overwigt in den staat bezeten had, weder veilig maakte, verhief zich in alle oorden des rijks een algemeene kreet tegen het puritanisme, een kreet, die veelal versterkt werd door de stemmen dier zelfde huichelaars,

wier laagheden den puriteinschen naam hadden geschandvlekt.'

Misschien zal de uitvoerigheid van citaten uit een hoofdstuk, dat toch enkel als inleiding te beschouwen is, hier en daar bevreemding wekken. Maar wij vragen dan, of de latere geschiedenis, die het eigenlijk onderwerp onzer beschouwing moet uitmaken, zonder juist inzigt in den aard der partijen, verstaanbaar is; - of bij een werk van dezen omvang, wanneer het ons om duidelijke kenschetsing is te doen, niet inzonderheid zoodanige plaatsen en groeperingen moeten op den voorgrond komen, als het eigenlijk karakter scherpst vertoonen; - vooral ook, of de wenken des geschiedschrijvers niet treffend en behartigenswaard zijn bij hetgeen onder onze oogen nog telkens 'de dag aan zijn opvolger meldt'? Hoe meesterlijk de teekening der beide koninklijke broeders is, die Macaulay op bovenstaande beschouwingen doet volgen, toch wordt hun inborst niet beter geschetst dan in het puntig woord van Buckingham bij Burnet geboekt: 'Karel kon de zaken begrijpen, als hij wilde; Jakob wilde, maar kon niet' ('Charles could see things if he would; James would see things if he could'). Niemand, met de karakters van het vorstenpaar uit de historie bekend, zal Macaulay van eene strenge oordeelvelling schuld geven. Hij vermeldt éénen hoofdtrek in Karel's gemoed zelfs niet, die bijkans elken schrijver en lezer van de gebeurtenissen dier tijden getroffen heeft: valschheid. Doch zoo als achterdocht en bijgeloof later aan Koning Jakob het verwijt van Ayloffe deden verdienen, toen de Vorst zich ter verkrijging van bekentenis op zijn vermogen tot kwijtschelding beriep: 'ik weet dat het in uwe magt staat te vergeven, maar het ligt niet in uwen aard,' - noemt ook Macaulay den Hertog van York, 'hoewel losbandig, nogtans werkzaam, methodiek, gaarne met gezag bekleed, en in zaken gemoeid: doch buitengemeen traag en beperkt van geest, hardnekkig, barsch, en van aard haatdragend.' Van Karel zegt hij (bl. 178): 'Geene dankbaarheid noch wraakzucht had den minsten invloed op zijne handelingen; want nooit was er eenig menschelijk gemoed, waarop bewezen diensten of geleden smaad zulke flaauwe en voorbijgaande indrukken achterlieten.' Is met deze bewering niet in strijd wat wij reeds op de volgende bladzijde lezen: 'onder den invloed dezer herinneringen wenschte Karel de partij te ver-

nederen, die zich tegen zijnen vader verzet had;' en wat de geschiedenis omtrent den oorlog met Holland meldt? - Dat 'hij veeleer de kroon zou hebben neêrgelegd dan zich de moeite te getroosten van werkelijk zelf het bewind te voeren,' was ook de indruk, dien de Fransche gezanten telkens aan Lodewijk overbriefden. Zie b.v. Mignet, Negociations, III, p. 51. En daar zijne lievelingsondeugden juist dezulken waren, die de Puriteinen het minst verschoonbaar vonden, daar hij bij uitstek fijn opgevoed en vatbaar voor scherts en spotternij de puriteinsche grillen belachte, is wel te regt meer de smaak dan het geweten des konings de scheidsman in den strijd tusschen Episcopalen en Presbyterianen genoemd.

De lezers van Mignet zullen zich bij Macaulay's schets van Europa's staatkundigen toestand en Frankrijks overwigt (bl. 206) de uitstekende memorie herinneren, waarbij de Witt zijne beschouwingen ten dezen aanzien ontwikkelde, en die de Graaf d'Estrades (7 Maart 1664) aan zijnen Souverein toezond. Zie Negociations relatives à la succession d'Espagne. Tome I, p. 266. Wat al roekelooze uitspraken worden door de overdenking van dit meesterstuk weêrlegd! Het heeft boven M.'s tafereel die frischheid van coloriet voor, welke alleen de indruk van persoonlijke aanschouwing den tijdgenoot kan geven. Welligt had ook Macaulay, zoo kwistig in het mededeelen van karakters en wetenswaardige voorvallen waar het inheemsche staatslieden geldt, de verdiensten van Lodewijk's ministers beter moeten waarderen. Als hij van den Franschen koning zegt: 'Hij was zijn eigen eerste minister, en vervulde de pligten dier moeijelijke betrekking met eene bekwaamheid en vlijt, die men niet had kunnen verwachten;' of: 'hij had uitstekende blijken gegeven van twee voor eenen vorst onschatbare gaven: de gaaf om zijne dienaren goed te kiezen, en de gaaf om zich zelven het voornaamste deel van den roem hunner daden toe te eigenen' (bl. 208), dan veroorloven we ons eene tweeledige opmerking. Juist is het dat Lodewijk, naar den raad van Mazarin, geen' eersten minister koos: de schrandere kardinaal had een diepen blik in de ziel van den vorst geslagen, en zijne uitmuntende begaafdheid doorgrond. 'Vous ne le connaissez pas; il y a en lui de l'étoffe pour faire quatre rois,' voorspelde hij den Maarschalk de Grammont, die in den jeugdigen koningszoon, alleen op vermaak en genot bedacht, den aanstaanden regent

voorbijzag. ‘Il se mettra en chemin un peu tard, mais il ira plus loin qu'un autre,’ sprak hij een andermaal van den prins, die hem ‘le grand Turc’ noemde, en toch levenslang het oppergezag behouden liet. Maar naauwelijks had Mazarin den adem uitgeblazen, of Lodewijk de veertiende aanvaarde het staatsbewind. Voortaan zou hij zelf alles bestieren. Dagelijks wilde hij twee maal met zijne ministers arbeiden, en zes uren toewijden aan de zaken des rijks. Geen onderteekening mogt van één' der vier secretarissen van staat zonder 's konings goedkeuring uitgaan: geen zegel door den kanselier worden verleend, geen betaling uit de schatkist worden gedaan zonder voorkennis of bevel des konings. Drie dagen achtereen hield hij zijnen raad vergaderd, ten einde den gang der staatszaken te leeren kennen. Ieder was verbaasd over dit besluit: de koningin-moeder lachte; het hof geloofde er niet aan: en de ministers zagen spoedigen weerzin te gemoet; maar Lodewijk de veertiende bleef vier en vijftig jaren onwankelbaar aan zijn voornemen getrouw. Van hoeveel gewigt en invloed desniettemin de keus zijner raadslieden op het rijksbestuur bleef, kan ons de Lionne's voorbeeld leeren. Deze hoogst bekwame staatsdienaar, minder bij de nakomelingschap gewaardeerd dan onder zijne tijdgenooten, bovenal door zijnen koning op hoogen prijs gesteld, rigtte de leiding der buitenlandsche zaken geheel naar eigen wil. De afdruk van zijnen geest is in alle brieven en dépêches gegrift, die ons Mignet's verzameling mildelijk biedt. ‘Pas un de mes sujets,’ zegt Lodewijk XIV in zijne Mémoires, ‘n'avait été plus souvent employé aux négociations étrangères ni avec plus de succès. Il connaissait les diverses cours de l'Europe, parlait et écrivait facilement plusieurs langues, avait des belles-lettres, l'esprit aisé, souple et adroit, propre à cette sorte de traités avec les étrangers.’ ‘Il avait un génie supérieur,’ schrijft Choisy, en Saint-Simon noemt hem ronduit: ‘le plus grand ministre du règne de Louis XIV.’ Faalt mijn geheugen niet, dan kunnen wij mede in de Mémoires van Gourville dergelijk oordeel lezen. En Mignet, in kennis van dit tijdvak doorkneed, vat den indruk zijner nasporingen aldus te zamen, wanneer hij van het onherstelbaar verlies spreekt, door den dood van de Lionne, 1 September 1671, geleden: ‘Associé à la politique de Richelieu sous son oncle Servien; confident principal de Mazarin: ayant eu une part glorieuse

aux traités de Westphalie et des Pyrenées; négociateur heureux de la ligue du Rhin; guide éclairé de Louis XIV dans ses plus brillantes années, et arbitre en quelque sorte souverain de sa politique étrangère, rien n'égalait alors la clairvoyance de son esprit, la fertilité de ses expédients, la prudence de ses conseils, la sûreté de ses résolutions, et l'aisance de son travail. C'était un homme d'état consommé. Il mourut après avoir tout disposé pour l'abaissement des Hollandais. Mais il aurait été nécessaire qu'il vécut encore assez de temps pour apporter dans l'exécution de ce projet difficile la même prudence et la même habileté que dans ses préparatifs.' III, p. 329. Noodig, ja, voor Frankrijk's roem: want nu werd de uitvoering aan Louvois gelaten, 'le plus grand et le plus brutal de tous les commis,' die de eerzucht zijns meesters streelde door het bogen op de zinspreuk: 'seul contre tous,' die de lessen van matiging in den wind sloeg, maar uit afgunst de zege van Condé en Turenne deed mislukken, en terwijl hij Holland's ondergang afwendde, dien van Frankrijk scheen voor te bereiden: treffend bewijs voorwaar van de juistheid der opmerking, dat Lodewijk, hoe naijverig op eigen gezag, zich geheel zijn leven door anderen leiden liet, met meer doorzigt toegerust. 'Lionne, Louvois, Mme. de Maintenon acquirent tour-à-tour un grand empire sur ses résolutions; mais ils déguisèrent cet empire de l'esprit sous la forme, le premier du conseil, le second de la flatterie, la dernière du dévouement.' Mignet, Introduction, p. LII. Wanneer derhalve Macaulay de bekwaamheid van Frankrijks monarch in de leiding der buitenlandsche zaken roemt, en zijne bedrevenheid in het kiezen van geschikte staatsdienaren, dan stemmen wij dit toe voor het eerste tijdperk zijner regering, voor het tiental jaren, dat op 1661 gevolgd is, zoo lang de wijze staatkunde van de Lionne gehoor vond, en Lodewijk den roem kwam inoogsten van wapenfeiten, door Condé en Turenne voorbereid. Maar later, nadat deze uitmuntende krijgshelden hem waren ontvallen, of veldheeren als Luxembourg en Catinat hadden plaats gemaakt voor legerhoofden als Tallard en Villeroy, nadat de Torcy vruchteloos te 's Gravenhage en te Geertruidenberg vernederende voorwaarden was komen aanbieden, bleek wel, dat de gaaf om goed zijne dienaren te kiezen, en de gaaf, om zich het voornaamste deel toe te eigenen

van den roem hunner daden, zelfs niet vermogten een flaauwen weêrschijn van luister te verspreiden over den avondstond van een glorierijk bestuur. Nog zou de groote koning andere hoedanigheden vertoonen en talenten ontwikkelen, die hij ten toppunt zijner magt niet aan den dag leggen kon. Toen Oudenarde en Malplaquet den glans van Frankrijks wapenen hadden zien tanen, toen Doornik, Menen, Ieperen en Rijssel in handen der geallieerden vielen, en Lodewijk zelf Versailles geen veilige schuilplaats meer achten kon, toen zich met de algemeene rampen huisselijke rouw had gepaard, en de onverbiddelijke dood bij de bloem der dappere fransche jongelingschap ook de telgen van het koninklijk geslacht had weggemaaid, en de grijze monarch, alleen van zijne eeuw overgebleven, welhaast het eenig overblijfsel van zijn gezin zou zijn, toen schreef hij onder de slagen des lots gebukt en neêrgebogen, aan den President Rouillé (29 April 1709): ‘Altoos heb ik mij onderworpen aan den goddelijken wil, en de rampen, waardoor mijn koningrijk geteisterd wordt, laten voor mij geen' twijfel over, of het is 's Hemels welbehagen, dat ik het offer brenge van alles wat mij dierbaarst was. Ik vergeet dus mijnen roem.’ Eerst toen de eischen der bondgenooten hooger stegen naarmate Frankrijk dieper zonk, en hunne harde voorwaarden het doel waren voorbijgestreefd, putte Lodewijk nieuwe veerkracht uit de magt der omstandigheden. De beschouwing van een later deel dezer geschiedenis zal den zamenhang en opvolging dezer gebeurtenissen duidelijk maken.

Van Lodewijk's staatkunde sprekend, gewaagt Macaulay natuurlijk van één harer voornaamste oogmerken, uitbreiding van Frankrijk's grenzen en bezittingen naar de oevers van den Rijn (bl. 209). Men zou dit streven de spil kunnen noemen, waarom zich de gansche regering van dezen vorst, en de krachtsinspanning der edelste geesten van zijne eeuw bewogen heeft. Streelend voor ons nationaal gevoel, zoo gaarne gestreeld door den lof des vreemdelings, is de wijze waarop hier ons gemeenebest wordt afgemaald. ‘Dit beroemd bondgenootschap had het toppunt van eer, magt en voorspoed bereikt. Het bataafsch gebied aan de golven ontwoekerd, en door menschelijke kunst tegen haar verdedigd, - was eene bedrijvige, digt bevolkte bijenkorf gelijk, waarin dagelijks nieuwe schatten aangebragt, en oude opeengesta-

peld werden. Het gezigt van Holland, de welige bebouwing, de ontelbare kanalen, de onophoudelijk draaijende molens, de onafzienbare vloot van schuiten, de rasse opeenvolging van groote steden, de havens waarin duizenden masten zich verhieven, de groote en statige gebouwen, de fraaije lusthuizen, de rijk-gestoffeerde vertrekken, de kunstverzamelingen, de tulpenbedden, maakten destijds op Engelsche reizigers een' soortgelijken indruk als het eerste zien van Engeland nu op een' Noorman of inboorling van Canada te weeg brengt. De Staten-Generaal waren gedwongen zich voor Cromwell te vernederen. Maar na de restauratie hadden zij zich gewroken, tegen Karel met goed gevolg oorloggevoerd, en een' eervollen vrede gesloten. Hoe rijk de republiek echter ware, en welk hoog aanzien zij in Europa ook genieten mogt, zij was tegen Lodewijk's magt niet bestand. Zij vreesde, en niet zonder goeden grond, dat zijn Rijk zich weldra tot aan hare grenzen zou uitstrekken, en moest wel de onmiddellijke nabijheid duchten van een vorst zoo magtig, zoo eerzuchtig en gewetenloos. Nogtans was het niet-gemakkelijk eenig middel uit te denken tot afwending van het gevaar. Alleen konden de Hollanders de kans niet tegen Frankrijk keeren. Van den Rijnkant hadden zij geen hulp te wachten. Verscheiden Duitsche vorsten waren reeds door Lodewijk gewonnen: en de keizer zelf werd door de Hongaarsche misnoegden in verlegenheid gebragt. Engeland was door de herinnering van zware slagen, in den jongsten tijd toegebragt en verduurd, van de vereenigde provinciën gescheiden, en Engeland's staatkunde was sedert de restauratie van wijsheid en geestkracht zoodanig ontbloot geweest, dat het naauwelijks mogelijk was van die zijde den minsten degelijken bijstand te verwachten. Maar het lot van Clarendon en de toenemende ongunstige stemming van het parlement noopten Karel's raadgevers om plotseling eene staatkunde aan te nemen, die de natie verbaasde en verrukte tevens.’

De Spaansche Nederlanden, op wier bezit Lodewijk vlamde, en wier bemagtiging door Frankrijk het schrikbeeld der toenmalige staatslieden was, hadden reeds voorlang de blikken van het Fransch bestuur getrokken. Opmerkelijk is het verschil van inzigt tusschen Richelieu en Mazarin omtrent de wenschelijkheid en voordeelen van de vereeniging dezer gewesten met Frankrijk. Reeds in Junij des jaars 1634 gaf de kardinaal de Richelieu op de voorstellen van aan-

sluiting het gedenkwaardig antwoord: ‘dat zoo al de in bezitneming ten koste van veel tijd, geld en moeite mogelijk was, het behoud niet dan door inlegeringen, met volkshaat, opstand en gedurigen krijg in haar gevolg, zou kunnen geschieden, en zoo het Frankrijk al gelukken mogt zich te vestigen in het bezit, dan nog ligt het oorlogsvuur tusschen dezen staat en Holland zou ontbranden, terwijl de goede verstandhouding van het oogenblik op gemeenschappelijk gevaar en zucht tot vernedering van den Spaanschen vijand rustte.’ Hij was tegen aanneming der voorstellen door de Charnacé gedaan, en sloeg voor eene onafhankelijke, katholieke republiek tusschen Holland en Frankrijk te stichten. Mazarin daarentegen, die zeggen mogt, dat hij het hart eens Franschmans bezat al klonk zijne spraak uitheemsch, lette meer op het onmiskenbaar voordeel, dat Parijs een krachtig bolwerk verwierf, dat aan kwalijkgezinden een gereed toevlugtsoord wierd ontnomen, en een punt van vereeniging aan de legers van Spanje en den Keizer ontviel, de twee vijanden die Frankrijk vooral uit Vlaanderen bestookten, - op den naijver van Engeland, dat gewis met alle magt zoodanig plan tot aansluiting bestrijden zou, wierd het niet door inwendige tweespalt weêrhouden; - op de vastere waarborgen voor den vrede, die te minder gevaar liep verbroken te worden, hoe hechter Frankrijk zamenhing. Zoo oordeelde Mazarin in Januarij 1846; zie Mémoire du Cardinal Mazarin aux plenipotentiaires de France à Munster, bij Mignet I, pagina 177. Maar zijn plan om de Spaansche Nederlanden te verkrijgen mislukte, gelijk de Hollandsche voorstellen van verdeeling, en Richelieu's denkbeeld ‘het stichten van een onafhankelijken staat’ hadden gefaald. De brieven van d'Estrades leeren, op welke wijze de Witt in Maart 1663 nieuwe onderhandelingen aanknoopte, en met hoeveel schrander beleid hij den waren aard van Lodewijk's bedoelingen uitvorschte. Anderen hebben het belangwekkend tafereel dezer gedurige onderhandelingen met meesterlijk penseel afgemaald, zoodat men de geheimste overleggingen in den raad, bijna schreven wij in het gemoed des Konings bespiedt. Volharding, menschenkennis, beraden overleg, scherpzinnigheid in de keuze van personen en middelen, stonden den Vorst ter zijde; bedenkingen van zedelijken aard weêrhielden hem nooit; voor trouweloosheid deinsde hij nimmer terug; kuiperij en omkooping werden

telkens te baat genomen. Hoe onuitputtelijk was Lodewijk in het vinden van werktuigen, om den verachtelijken Karel te winnen, en den tegenstand te breken, die van Engeland's zijde geboden, doodend voor zijne ontwerpen kon zijn! De lange reeks van gezanten tot dit doel afgevaardigd wordt geopend (Aug. 1667) door de Ruvigny, aan de eerste, invloedrijkste Britsche geslachten vermaagschapt, en door een langdurig verblijf met volk, taal en zeden bekend; - wij treffen daarin later Colbert, die zich den kleinen dunk van Koning Karel getroosten kon, en bij het verlaten van zijnen post, met wantrouwen behandeld en belemmerd door zijdelingschen invloed, acht millioen livres tournois had besteed, om Engeland's onzijdigheid te koopen: Courtin, den welsprekenden, overtuigenden onderhandelaar, reeds in eene missie naar Zweden beproefd, en op zijne beurt door Barillon vervangen, wiens talenten en verrigtingen het werk zijner voorgangers bekroonden. Doch het waren niet enkel diplomaten, die Frankrijk's belangen te Londen moesten voorstaan. Onder de zonderlinge hartstogten en grillen van Karel, behoorde ook zijne zucht voor astrologie. Om die dwaze neiging te vleijen en ze dienstbaar te maken aan de oogmerken der fransche politiek, vaardigde men uit Parijs een' theatijner af, l'abbé Pregnani geheeten, door dergelijke oefeningen en kunstenarijen vermaard, die ten allen tijde bij den koning toegelaten, hem zeggen of inblazen kon, wat Karel's aanhoudend uitstel en weifelmoedigheid mogten noodig maken. Gelukkiger was de keus en uitslag, vruchtbaarder de pogingen, door vrouwelijken invloed bij het hof van Londen verkregen. Het traktaat van Dover, waarvan sommige bepalingen den Brit van onzen tijd nog blozen doen, was het werk inzonderheid van eene bekoorlijke vorstin, madame Henriette d'Angleterre. Zij vermogt op Karel's gemoed zooveel, als de zeldzaamste gave van overreding op eene wufte, wankele ziel kan uitwerken. Het tragische en plotselinge van haren dood, zoo ras gevolgd op het sluiten der overeenkomst, is overal bekend waar de fransche letterkunde wordt beoefend, en echte welsprekendheid geëerd. Een oogenblik scheen de goede verstandhouding der beide vorsten op het punt van te worden verbroken, ten gevolge der booze vermoedens door dit geheimzinnig sterven opgewekt; de achterdocht en het wantrouwen, sints lang reeds tusschen de twee natiën bestaande, dreigde ook

de harten der koningen te verdeelen. Maar de maatregelen, door Lodewijk XIV met vaardigen tact genomen, wischten weldra ieder spoor van argwaan en misnoegen uit. Behalve de schoone, bevallige en schrandere Henriette, zuster van Karel, schoonzuster van Lodewijk, en de voornaamste tusschenpersoon tusschen de engelsche en fransche hoven, - werd eene andere vrouw, lager van afkomst en losser van zeden, uit Frankrijk naar Londen gezonden; Louise de Querouelle, later als Hertogin van Portsmouth bekend, door Lodewijk met de domeinen van Aubigny in Berry begiftigd, die de gunsten van den zwakken, zinnelijken Karel deelen moest met mede-geliefden als Barbara Palmer en Eleonora Gwynn, gelijk vroeger Lucie Walters, de moeder des Hertogs van Monmouth, 's konings lieveling geweest was. - Er zijn tusschenpoozen aan te wijzen, waarin vaderlandsche belangen, of de raad en invloed van volklievende mannen den boventoon voerden in Karel's gemoed. Als zoodanig noemt Macaulay (bl. 210) het tijdstip, waarop het drievoudig verbond werd gesloten. Zijn oordeel omtrent Sir William Temple is van elders bekend. De behoedzame, zelfzuchtige aard van diens karakter en staatkunde, werd reeds voor veertien jaren (the Edinburgh Review, October 1838) door Macaulay gegispt. Temple-zelf heeft op vele plaatsen zijner brieven en schriften, den sleutel tot zijn gedrag aan zijne lezers in handen gegeven. Aan Sir Orlando Bridgeman schrijft hij (Februarij 12, 1668): ‘ik ben zoo onaandoenlijk en dof van aard, dat in het laatste dozijn jaren elke betrekking mij geviel, en ik ze telkens met weêrzin heb verlaten’; elders, aan Lord Lisle: ‘Ik weet hoe dwaas het is met de grooten te twisten: het is steken in een wespennest; mijn hart is zoozeer gesteld op dit mijn geliefd plekje Sheen, dat, mag ik dit verblijf behouden, iedere teleurstelling mij ligt zal vallen.’ - De koning kende Temple's neiging tot het rustig buitenleven zoo goed, dat hij ééne zijner veelvuldige pogingen om de zegels van staat door den bekwamen gezant te doen aannemen met het luchtig zeggen besloot: welnu, ga een dag of wat naar Sheen; neem uw gemak en rust; er is niets met u aan te vangen, voor gij dáár zijt geweest. -

Dat nu een man van zooveel ervaring en begaafdheid eigen genoegen boven de dienst zijns lands stelde, en in eenen zoo fel-bewogen tijd de stille rust der afzondering koos voor het woelig staatstooneel, geeft Macaulay stof tot

strenge berisping. Zoo min in het staatkundig leven, zegt hij, als in andere betrekkingen, is 't geoorloofd het zoet te nemen, en te laten wat ons tegenstaat. Dit belet hem niet te erkennen, dat Temple met zeldzaam geluk, ieder zijner groote maatregelen zag toejuichen en goedkeuren door de partij, wier gunst hij zocht. Zoo ging het met het drievoudig verbond, met het vredes-verdrag dat den tweeden oorlog tegen Holland besloot, - met Willem's huwelijk, - eindelijk ook met zijne inrigting van den geheimen raad. Wij hebben alleen van het eerst- en laatstgenoemd ontwerp te spreken. De Triple Alliantie is beurteling met overmaat van lof, en met onverdiende kleinachting beoordeeld. - De beroemde historie-kenner Heeren noemt het sluiten van dit verbond ‘één der verhevenste tooneelen van de nieuwere geschiedenis: zóó edel gevoelen, zóó openhartig en moedig handelen groote staatsmannen:’ - en Dr. Lingard, die onder de Engelsche geschiedschrijvers uitmunt door zaakkennis en onpartijdigheid, aarzelt niet te schrijven: dit verbond rigtte niets meer uit dan de Fransche Koning zelf tot stand wilde brengen (History of England, XII, ch. 3, p. 190). Tegen deze laatste uitspraak nu komen wij met Macaulay in verzet. Omdat Lodewijk voor soortgelijk verbond beducht, zekere voorwaarden van vrede stelde, kunnen wij niet aannemen, dat hij zich daaraan zou gehouden hebben, bijaldien de alliantie niet gesloten was. Zijne legers hadden binnen drie weken Franche-Comté veroverd: de inlijving van dit gewest met zijn rijk was één zijner lievelingplannen: en dezen buit werd hij gedwongen weêr te geven. Was het uit eerbied voor het eens-gegeven woord: uit ontzag voor de eens-gestelde voorwaarden? zou dezelfde vorst, die zich nooit door bezworen traktaten gebonden achtte, die den vrede der Pyreneën, den vrede van Aken, den vrede van Nijmegen schond, het verdeelings-traktaat brak, en den vrede van Utrecht dorst overtreden, - zich bij deze gelegenheid alleen aan zijne beloften hebben gehouden? Doch al ware ook het drievoudig verbond in waarheid niet bewerker van deze terug-gaaf geweest, zooveel is zeker dat in de schatting der tijdgenooten Frankrijk's overmoed door de drie mogendheden gefnuikt en beteugeld was; dat Engeland in weinig dagen uit een staat van vernedering en slapheid tot de energie van een vroeger tijdvak ontwaakte; en dat die plotselinge ommekeer het gevolg louter van wijze en

kloeke besluiten, het werk der Triple Alliantie was. Lofs genoeg voorwaar op den arbeid van Temple! Zijne eigene verklaring van den spoed waarmede het verbond tot stand kwam, ondanks het omslagtig raderwerk der vormen, in ons gemeenebest aangenomen, verdient wel te worden herinnerd. ‘Men wil mij hier volstrekt voor een' man van groote bekwaamheid doen doorgaan: maar wat meest bijdroeg tot het wel-slagen dezer zaak, was het groot vertrouwen tusschen den Raadpensionaris de Witt en mij: hij vond behagen in mijn persoon en ronde wijs van handelen, en ik ben uit dien zelfden hoofde buitengemeen met hem ingenomen, daar ik hem beschouw als één der grootste vernuften (geniuses), die ik ooit leerde kennen, als een eerlijk, vaardig, wellevend man.’ Ook in de brieven aan Arlington wijt hij den goeden uitslag der onderhandeling aan wederzijdsch vertrouwen; en dat de Witt meesterlijk de kunst verstond om dit gevoel in te boezemen, wordt allerwege erkend. - Hoe deze zelf het dubbel oogmerk der Triple Alliantie verklaart, zien wij uit zijne Brieven (IV, bl. 791, 3): ‘het principale effect zal, mijns oordeels, wezen, dat, bij zooverre Frankrijk weder eenige nieuwe feitelijkheden, met verbreking van den vrede, aan Spanje zou willen aandoen, de drie staten gezamenlijk zich illico daartegen zullen kanten, en alzoo niet alleen Spanje bij zijn regt en possessie, maar ook zich zelven van een te redoutabelen nabuur zullen guaranderen.’ - Karel II deed zijne bedoelingen in een dubbel schrijven aan Lodewijk en aan Madame Henriette kennen. Zie Mignet, II, p. 563. - Van Temple's regeringsplan, door hem zelven ‘constitution’ geheeten, en waarin metderdaad eene wezenlijke verandering der constitutie gelegen was, vinden wij in dit werk van Macaulay de vernuftige oplossing weder, die hij het eerst in the Edinburgh Review (October 1838) voordroeg; alleen een staatsman, gelouterd door de praktijk, kon zulk eene verklaring geven van ontwerpen, die aan al zijne voorgangers raadselachtig bleven, en geruimen tijd als één der moeijelijkste vraagstukken in Engelands constitutioneele geschiedenis werden beschouwd. ‘De aard der Engelsche staatsregeling was allengs aan het veranderen. Langzaam maar gestadig won het parlement veld op de voorregten der kroon..... Temple wenschte, naar het schijnt, de wetgevende magt het bezit harer grondwettig erkende regten te verzekeren, doch tevens haar zoo

mogelijk te verhinderen verdere inbreuken op het gebied der uitvoerende magt te maken. Met dit inzigt besloot hij tusschen den souverein en het parlement een collegie te stellen, dat den schok van hunne botsingen kon breken. Er bestond een aloud, hoog-achtbaar en wettelijk erkend ligchaam, hetwelk, naar hij dacht, zoodanig ingerigt kon worden, dat het aan dit doel zou beantwoorden. Hij besloot dus den geheimen raad een nieuw karakter en nieuwe functiën in het bewind te geven. Het getal der raadsleden bepaalde hij op dertig. Vijftien van hen zouden de voornaamste dienaren van den staat, der wet en der godsdienst wezen. De andere vijftien zouden ambtelooze edellieden en gentlemen van groot vermogen en aanzien zijn. Er zou geen inwendig kabinet bestaan. Aan elk der dertig zouden alle staatsgeheimen toevertrouwd, en zij tot bijwoning van elke bijeenkomst uitgenoodigd worden. De koning zou beloven, dat hij zich bij elke gelegenheid door hunnen raad zou laten besturen (bl. 250).

Dit plan, schoon in sommige opzigten de bekwaamheden van den ontwerper niet onwaardig, was in zijnen aard gebrekkig. Het nieuwe collegie was half kabinet, half parlement.... het was te groot en te zeer verdeeld om eene voldoende contrôle uit te oefenen. Het bevatte juist genoeg populaire bestanddeelen om er een' slechten staatsraad van te maken, ongeschikt tot het bewaren van geheimen, tot het voeren van teedere onderhandelingen of tot het leiden van den oorlog. Nogtans waren deze populaire bestanddeelen geenszins toereikend om de natie tegen slecht bestuur te beveiligen. Al had men dus het plan ter goeder trouw beproefd, men zou daarmede niet ligt geslaagd zijn; maar het ging met die proef zelfs niet eerlijk toe. De koning was wuft en trouweloos; het parlement was opgewonden en onbillijk, en de elementen van den nieuwen raad, schoon welligt de beste, welke in dien tijd te vinden waren, waren niettemin slecht.

De aanvang van het nieuwe regeringsstelsel werd dien ondanks met algemeene vreugde begroet; want het volk was in eene stemming om alle verandering als verbetering te beschouwen. Ook zag het eenige der nieuwe benoemingen met genoegen. Shaftesbury thans de volkslieveling werd tot Lordpresident benoemd. Russell en eenige andere uitstekende leden der landpartij werden als raadsleden beëedigd. Maar binnen weinig dagen was alles in verwarring. De moeijelijkhe-

den aan het bestaan van zulk een talrijk kabinet verbonden, waren zoo groot dat Temple zelf er toe komen moest een' der door hem vastgestelde grondregelen te overtreden, en één der leden van een kleiner ligchaam te worden, dat eigenlijk alles bestuurde' (bl. 251.). Of nu de mislukking van dit regeringsplan aan een wezenlijk grondgebrek, aan de wijze der zamenstelling of aan de keus van leden als Halifax en Shaftesbury te wijten zij, - genoeg het faalde, en de nieuwe raad overleefde den jaarkring niet, die hem zag geboren worden. Aan Macaulay komt de lof toe van dieper inzigt in Temple's ontwerp, dan Hallam, Lord John Russell, Courtenay aan de lezers hunner schriften hebben geschonken. Niet overbodig zal deze breedvoerige uiteenzetting van een schijnbaar min belangrijk onderwerp zijn, indien wij er in mogten slagen de opmerkzaamheid van enkelen onzer landgenooten te vestigen op de studie en zorg, waarmede het schrijven dezer geschiedenis is voorbereid.

J. HEEMSKERK.

Achttien brumaire. II.

Het was alsof Bonaparte het oogenblik van het weêrzien vertragen wilde, want, hoewel de deur door Josephine met drift werd geopend en haar de eerste kreet van blijdschap ontsnapte, hij bleef nog, met het aangezicht naar het raam, onbewegelijk staan. Het was alsof hij niet waagde om te zien, en den strijd, dien hij voorzag, aan te vangen. Met koelbloedigheid had hij de stofwolk zien oprijzen, die hem de aankomst der duizende vijanden, in het aanzicht der Pyramiden, verkondde; had hij de aarde voelen daveren onder de hoeven der rossen, de lucht voelen trillen bij het gebriesch van den strijdlustigen viervoet, en het gegil van den bloeddorstigen berijder. Met kalmte had hij het oog tot de zijnen gewend en in het midden der kleine carré met schamperen lach de bespringers zien terug buitelen voor de onverwrikbare stakkels van den reusachtigen egel.

En thands gold het slechts een schuldige vrouw tegen te treden, die bij de eerste beschuldiging reeds vernietigd zoude zijn. Maar de schuldige was Josephine; maar de schuldige was een vrouw, die hij lief had gehad, zoo als hij er geene had bemind.

Hij had de schatten versmaad in den buitgemaakten harem van Mourad-Bey, en het gaas zelfs niet geheven, dat de weelderigste vormen van Circassië slechts ten halve verborg, om des te meer te doen gissen. Hij had de hulde der schoonsten veracht en geen wrevel in zijn hart voelen kiemen, toen hij de gemakkelijkheid bespeurde, waarmeê ze van afgod wisselden en heur cijnsen ten offer brach-

ten aan zijne Generaals. En toch deed het vermoeden alleen dat Josephine hem vergeten kon hebben voor een ander, of zelfs dat zij den schijn er van had op zich geladen, een gevoel van toorne, van liefde en van haat bij hem oprijzen; deed de zekerheid, die hij meer en meer had bekomen, dat het vermoeden waarheid was, hem schier alle zelfbeheersching verliezen, hem een smarte gevoelen, waar boven hij zich verheven dacht, en tevens eene woede, die zich geen volledigen uitweg kon banen en hem-zelven verteerde, daar hij slechts te wel gevoelde, dat hij de schuldige niet verachten, niet verstooten kon.

'Welkom, welkom.....' riep Josephine, terwijl zij hem nader trad, en bij het laatste woord de hand op zijn schouder leî.

Bonaparte trilde toen hij den druk voelde, maar wendde tevens het hoofd om. Zij zag het gelaat, dat immer een uitdrukking van strengheid had, *en profil*, en merkte er de strakheid, de stroefheid, die er haar uit toesprak, te beter door op.

'Wat deert u?' ontsnapte haar onwillekeurig, en haar stem beefde toen zij het uitbracht.

'Wat mij deert?' riep hij gesmoord, alsof alle klank aan zijne stem ontbrak. 'Wat mij deert? Gij bevroedt het niet?'

'Bonaparte!' was alles wat zij voor het oogenblik stameren kon. Spoedig echter welden er tranen in hare oogen op; zij gaven lucht aan haar geprangden boezem. 'Gij hebt zeker Lucien gesproken of Joseph!' kreet zij in haren angst.

'Vrouw!..... Ik had die tranen gewacht; maar niet die spoedige bekentenis. Het is dus waar, wat mij verhaald werd met een schijn van waarheid, die mij had moeten overtuigen, zoo ik overtuigd had *willen* zijn. Maar ik heb niet gewild; ik heb mij daardoor de verrassing bespaard om het door u te worden.....'

De overmaat van schrik gaf haar een ongewone kalmte; wel begon het haar voor de oogen te schemeren, voelde zij de kniën knikken, toch kon zij zich staande houden, door zich te steunen op den rand der tafel. 'Bonaparte!' ontsnapte haar nogmaals; maar er lag thands zoo veel droefheid in den toon harer stem, dat het den vertoornden echtgenoot zelf pijn deed.

'Wat hebt ge mij te andwoorden?' vroeg hij dof.

‘Niets, mijn vriend! niets!’ riep zij zuchtend, terwijl zij zijn hand vatte, die hij echter haastig terug trok. ‘Niets!’ vervolgde zij, ‘want ik begrijp uw vrage niet, ik weet niet wat ge bedoelt; slechts dit weet ik, dat ik een dergelijk welkom niet had gewacht.’ Zij bedekte met heur rechterhand de schreiende oogen, alsof ze hem het gezicht harer tranen nog besparen wilde.

Hij keerde zich ook wrevelig af. Hij kon geen tranen zien vloeien; thands wellicht minder dan ooit, daar hij gevoelde haar ruw, ja te ruw, ontvangen te hebben. Het recht was niet meer volkomen aan zijne zijde; hij erkende 't, al wilde hij 't ontveinzen. Josephine had onwetend reeds terrein gewonnen.

‘Wanneer dacht ge, dat ik Lucien of Joseph gesproken had? Wat zouden ze hebben kunnen melden?’ vroeg hij strak, ofschoon hij schier ademloos het andwoord verbeidde.

‘Beiden zijn mij weinig genegen.....’

‘Misschien te recht,’ beet Bonaparte haar toe.

‘Kunt *gij* mij dat zeggen?’ vroeg zij zacht verwijtend. ‘Ik zie, gij zijt wèl veranderd, ten minste voor mij.’

Bonaparte liep driftig het vertrek rond. ‘Ik heb het mij zelven te wijten,’ riep hij half luid. ‘Dwaas! ik heb legers geordend en tien duizenden doen vliegen op mijn wenken, en ik ben misleid door een vrouw. Ik heb tucht kunnen leeren aan een bandeloozen hoop, en de vrouw, die mijn naam draagt.....’

‘Bonaparte!’ klonk het bij herhaling, toen hij zich weder opwond tot drift.

Thands echter miste het woord zijn vroegere kracht, en prikkelde het veel meer dan het toomde.

‘Maar ik zal u rekenschap vragen; maar ik zal den naam, dien gij draagt, pogen te redden; maar ik zal u het laatst, waar ge roem op draagt, ontnemen,’ klonk het als in één adem.

‘Bonaparte! hoor mij eerst; hoor niet alleen Lucien, hoor ook mij. Ik beken mijn schuld; maar billijkt zij uw toorne?’ vroeg Josephine gejaagd.

Hij had geen andwoord op deze vraag. ‘Gij bekent?’ riep hij ten laatste, ‘gij bekent het, en zoo schaamteloos?’ Op dit oogenblik gevoelde hij hoe gaarne hij hare ontkenning had gehoord.

Spoedig echter hernam de rede haar gezach. Hij begreep

dat Josephine een dergelijke schuld niet zoo naakt kón belijden. Zóo kon zij niet veranderd zijn; zóo kon de diep gevallene niet spreken; hij moest de gesproken woorden wantrouwen; toch was hij bevreesd zijne meening te hooren bevestigen, en Josephine door verder onderzoek te dwingen, zelve hare schande te openbaren.

Zij effende hem echter zelve den weg, door de mededeeling op kalmen toon geuit: ‘Ik heb schulden gemaakt, Bonaparte!’

Hij staarde haar een oogenblik bedaard aan. ‘Welnu?’

‘Ziedaar mijne bekentenis. Ik heb niets meer te zeggen.....’

‘En wie spreekt van ellendig goud, waar de eer van mijn naam op het spel staat?’ Hij sprak immer slechts van zijn naam en niet van de rust van zijn hart, van het lijden zijner ziel, bij de mogelijke ontrouw zijner gade. Hij dacht het laatste ook een zwakheid, die beneden hem was. Schoon zijn hart er hem niet vrij van kon pleiten, vermeed zijn mond het te erkennen.

‘Ellendig goud?’ riep zij onwillekeurig en verbaasd uit. Hoe vaak had Bonaparte haar het tegenovergestelde voorgehouden, zoodra hij haar over hare verkwisting bestrafte. De beschuldiging, die tegen haar zou worden ingebracht, moest wel gewichtig zijn, daar ze tot zulk een uitspraak had kunnen aanleiding geven. Het deed haar angst ten top klimmen, en het lag in den toon, waarop zij uitriep: ‘Maar wat bedoelt ge dan toch?’

‘Ik heb Lucien noch Joseph gesproken; maar slechts uwe vrienden; daaronder behoort immers uw oude getrouwe vriend Barras?....’ hernam hij, haar strak aanstarende.

‘En heeft hij.....?’

Het werd haar thands plotseling klaar wat Bonaparte bedoelde. De toedracht der zaak begreep zij echter niet; den draad der intrige kon zij niet vatten: zij had het niet kunnen doen, zelfs in oogenblikken van kalmte; hoe zou het haar mogelijk zijn in dit?

‘Heeft hij.....?’ zoo begon zij weder, om nogmaals bij hetzelfde woord af te breken. ‘En gij hebt het geloofd!’

‘Het is dus niet waar?’ vroeg hij met meer belangstelling dan hij wilde doen schijnen.

‘Gij hadt mij vóór uw vertrek naar Egypte die vraag niet gedaan,’ riep Josephine met vuur uit. ‘Gij hadt den laste-

raar bevelen te zwijgen; gij hadt Josephine, omdat ze úwe vrouw was, beschermd. En *hij* heeft u verhaald.....? Bonaparte! zoo het werkelijk geschied ware, wat hij aanvoert, en gij door hém daarvan onderricht waart, ge hadt den schaamteloze moeten vertreden; al waart ge machteloos en weêrloos geweest, ge hadt tegen hem moeten opstaan; en ge zijt zooveel krachtiger en grooter, dat er tusschen u en hem zelfs geene vergelijking in de verste verte kan worden gemaakt. Maar wat geldt bij u de eer eener vrouw, die ge niet meer lief hebt, die ge wellicht niet langer aan uwe zijde dulden en daarom verwijderen wilt. Het middel is goed gekozen, Bonaparte! maar het is wreed.' De hartstocht der Kreole deed haar in een staat van overspanning zich-zelve en hare zwakheid tegenover den sterke vergeten; deed haar, de beschuldigde, verkeeren in beschuldigster, die zich over onrecht en verongelijking te beklagen had.

Met ieder ander dan Bonaparte had zij het pleit gewonnen.

Deze echter had de lijdende, gebogene vrouw kunnen opheffen; hij had wellicht medelijden gevoeld, en dit had den wrok tot zwijgen gebracht en de sluimerende liefde doen wekken. Thands echter nu zij zich fier verhief, nu zij het op hare beurt waagde hem aan te vallen, zou hij geen titel der aanklacht doen vallen, geen verontschuldiging, door haar bijgebracht, ongeproefd aannemen, zou hij geen vergiffenis schenken, maar alleen recht doen.

'Gij speelt de verongelijkte,' zeî hij koud. 'Gij hebt Barras niet gezien tijdens mijn afzijn; gij hebt alzoo mijne bevelen opgevolgd; gij hebt hem niet ontvangen op Malmaison?'

'Het *Directoire* was zeer beleefd jegens mij. Zoo dikwerf er paketten van Egypte waren aangekomen, maakten eenige leden hunne opwachting bij mij, om de ontvangen berichten mede te deelen; ook Barras merkte ik daar onder op.' Josephine lag, terwijl zij deze woorden buitengewoon kalm uitsprak, de hand op het hart, als wilde zij het bonzen er van doen bedaren.

'Gij ontwijkt een bepaald andwoord,' riep hij hevig. 'Ik bedoel niet den Direkteur, maar uw ouden vriend Barras.'

Een hoog rood kleurde Josephines wangen. 'Mijn *ouden* vriend? Bonaparte! de beteekenis, die gij er aan hecht, is wel kwetsend genoeg. Gij hebt uw oogmerk bereikt.' De

overspanning was uitputting geworden; haar voet wankelde en ze zou nedergeslagen zijn, ware hij niet toegeschoten om haar een stoel toe te schuiven, waarop zij nederviel.

Er was een pauze, die Bonaparte hoe langer hoe meer onverdragelijk werd. Hij moest de waarheid hooren; hij moest weten of hij het recht had haar van zich te stooten. De verzekeringen vroeger ontvangen, en door hem zoo overtuigend geloofd, schenen hem minder krachtig, minder beschuldigend toe. Zoo hij haar verkeerd had beoordeeld!

'Andwoord mij, Josephine!' zeî hij kalm, terwijl hij voor haar stil stond en haar aanzag, zonder dat de strengheid, straks nog waargenomen, weder zichtbaar werd op zijn gelaat. 'Andwoord mij. Bezocht Barras, de vroegere vriend van ons huis, de beschermer van den eens onbekenden Bonaparte, u dikwerf?'

'Hij bezocht mij slechts eens in die betrekking.'

'Wanneer?'

'Op den avond van den 17^{den} *Vendémiaire*. O! ik zal het niet licht vergeten, het was de droevigste mijns levens.'

Bonaparte begreep dat ze op de toen ontvangen tijding van zijn dood doelde. De toon, waarop zij het zeide, trof hem. 'Ik geloof u,' sprak hij daarom zacht. Maar zich plotseling herinnerend, dat, hetgeen hij thands vernam, met het door Talleyrand en Fouché verhaalde, overeenstemde, vervolgde hij koel en strak: Wie, behalven gij, ontving Barras ten uwent?

'Wie? Hortense had eenige vriendinnen bij zich genoodigd, en was in het paveljoen. Ik was dus alleen, toen hij binnentrad.' Hare stem trilde, toen zij het laatste zeî; zij begon te begrijpen, dat het werkelijk tégen haar zou kunnen getuigen; dat hare vijanden - wie ze waren wist ze niet - een schijn van waarheid aan hunne logens zouden kunnen geven; dat zij misschien op werkelijk gebeurde feiten hadden gewezen, maar deze in een valsch licht geplaatst, maar deze vastgeknoopt aan valsche onderstellingen, zoodat de schijn bijkans niet zou te onderkennen zijn van het wezen.

'Gij beeft?' vroeg Bonaparte, terwijl hij haar donker aanzag. Er moest geen Korsikaansch bloed in zijn aderen hebben gestroomd, zoo het thands niet opgebruischt ware, zoo hem thands geen onbegrijpelijk gevoel van wrevel, ja van

nijd, tot woede had geprikkeld. ‘Gij beeft....! Gij hebt hem alleen ontvangen? Hij is toch met de stormpas mijn huis niet binnengedrongen. Hij heeft toch gehoor gevraagd, en gij hebt het niet geweigerd op dat uur!’

‘Ik had hem niet te vreezen,’ sprak Josephine, terwijl ze zich fier ophief.

‘Maar ik had u verboden hem te ontvangen,’ riep Bonaparte met drift.

‘Ik aarzelde hem daarom toe te laten,’ andwoordde zij zacht. ‘Slechts het verlangen om tijding van u te verkrijgen, de gedachte dat de late bezoeker haar medebracht, deed mij besluiten hem toe te laten.’

Bonaparte zag haar bij die woorden streng aan. Hij scheen te willen doordringen tot in hare geheimste gedachten. Hij zag in, dat Josephine waarheid kón spreken, dat, hetgeen door haar werd bijgebracht, de eenige aanleiding tot het gesprek met Barras kon geweest zijn. Hij verliet daarom dit punt zijner beschuldiging en wisselde van terrein met eene snelheid, waaraan hij de vijanden der republiek reeds had gewend.

‘Hebt ge geld van Barras aangenomen?’

‘Ja, Bonaparte! Ik kon niet meer voorzien in mijn tekort. Talleyrand had zich nog niet aangeboden; hij vermoedde misschien nog niet mijn nood; want werkelijk, Bonaparte! het wás nood. Ik bezat geen duizend francs meer en er ontbraken nog drie maanden aan mijn jaar. Ik was dringend verlegen. Barras bood mij toen een som aan, en ik weigerde niet..... O! ik had het niet moeten doen; bestraf mij niet, Bonaparte! ik heb er genoeg voor geleden. Ik had het niet moeten doen.’ Als dacht ze nog aan de onbeschaamde verklaring door Barras haar op *Malmaison* gedaan, en die ze toeschreef aan de vrijheid hem geschonken door het aannemen zijner gift, sloeg zij de oogen als van schaamte neêr, terwijl haar aangezicht bloosde.

Het was zijner aandacht niet ontgaan. ‘Gij hebt straks gelogen,’ beet hij haar toe op denzelfden gesmoorden toon, die haar vroeger reeds had doen sidderen. ‘Dat geld leî u een verplichting op jegens dien man, waarvan hij maar te veel wist gebruik te maken. Gij waagt mij niet aan te zien.’

‘Toch wel, Bonaparte!’ En ze staarde hem aan en verdroeg zijne toornige blikken. ‘Gij behandelt mij wel wreed; gij

oordeelt mij en doet mij zelfs niet mijn beschuldiger kennen. Wie is het?'

Bonaparte zweeg. Het was vreemd, maar hij kon geen naam noemen; want eene bepaalde beschuldiging was niet ingebracht. De overtuiging, die hij verkregen had, berustte op mededeelingen van Talleyrand; mededeelingen, die elk op zich zelve geene beschuldiging inhielden, maar te saam gevoegd en vergeleken met die van Fouché, hem schier zekerheid, schier onwrikbare bewijzen hadden geschonken. Toch weifelde hij thands, nu Josephine hare laatste vrage deed; want hij kon niet andwoorden. Hij was bijkans gereed - en zijn hart weêrsprak die neiging in geenen deele - om de beschuldiging te laten varen; doch een nog ongekend bezwaar deed zich op. De laatste ontdekking van Fouché, die hij ter halverwege had doen stilzwijgen, doelde op geleend geld, en Josephine had straks beleden, geld te hebben ontvangen.....

Een nieuwe twijfel rees bij hem op.

Josephine had zijn stilzwijgen geheel ten haren voordeele uitgelegd. Zij begon te bevroeden, dat de jaloezij, door nietige oorzaken opgewekt, hare grootste beschuldigster kon zijn; en waar jalouzie kon bestaan, bestond liefde.

Krachtiger dan te voren herhaalde zij daarom hare vraag, terwijl zij Bonaparte nader trad en hem de hand vatte: 'Doe mij mijn beschuldiger kennen, wie is het?'

'Kunt gij 't niet raden?' klonk het scherp. 'Hij moet op *Malmaison* aan uwe zijde hebben gestaan, want al wat ge mij verhaald hebt, wist ik reeds.' De laatste woorden werden met bitterheid geuit.

'Talleyrand?' vroeg zij angstig. 'Maar neen, hij kan het niet zijn; hij was zoo voorkomend; hij toonde zich zulk een warm vriend, ofschoon..... hij later veranderd scheen, ofschoon hij mij later toesprak op een toon, die zoo koud was, op een oogenblik dat ik mij zoo ongelukkig gevoelde..... Ik heb het nooit beschouwd zoo als nu.....' vervolgde zij half luid, alsof ze in zich-zelve sprak. 'Maar neen, hij heeft mij na dien tijd, 't was denzelfden dag van uwe landing, zoo kiesch een geschenk aangeboden, dat mij zoo dubbel welkom was, wijl de reize, die ik naar *Frejus* wilde doen om u te eer te zien, nog al groote onkosten vorderde.... Neen, hij kan het niet zijn. Charlotte evenmin..... Zou het Barras zijn? Is het waar, wat ge straks niet hebt tegengesproken? Zou hij u verhaald hebben.....? Maar dan heeft hij 't gedaan om zich-zelven te ver-

ontschuldigen, om zijne onbeschaamdheid te bemantelen, om zijn gedrag jegens mij dien avond, toen hij alleen tegenover mij zat.....'

'Gij bekent.....' kreet Bonaparte woedend, terwijl hij met den voet stampte. 'Dat hebt ge mij straks niet gezegd, toen ge schreidet als een kind. Gij hebt u verpraat zoo als 't een vrouw past. Gij hebt de martelaresse gespeeld, terwijl ge straks de rol van de verleide wel op u zult nemen..... En gij durft mij nog tegentreden....! Daarom zijt ge mij te gemoet gereisd,' het was een nieuw denkbeeld, dat hij gretig aanvatte; 'ik moest u het eerst van allen hebben ontmoet, ik moest de waarheid van u vernomen hebben, verminkt, verdraaid; ik had u moeten omhelzen als een heilige, als een verdrukte, als een vervolgde, terwijl ik alsdan de boel van den schurk Barras had gekust. Gij hadt mij ook die schande niet bespaard. Gij hadt mij misschien voor Barras gebeden, gij hadt den verworpeling aan mij pogen te verbinden, opdat hij ook in uwe nabijheid mocht zijn. Gij hadt Bonaparte tot opzichter willen maken van de *menus plaisirs* van Barras.'

Zijn drift steeg bijkans tot razernij. Hij balde de hand, die gedurende het gantsche onderhoud de gewone ligging in den overjas had behouden, en, toen ze zich saamtrok, den half gesloten jas openscheurde. Een rood marokijn *étui* rolde op den grond. Naauwelijks bemerkte hij 't, of hij trad er met den voet op en verbrijzelde het daarin verborgen voorwerp, dat een portret, en wel dat van Josephine, scheen te zijn.

Het was het portret, dat zij hem als Generaal van het leger van Italië, een dag voor de afreize derwaards, gegeven had en dat op hare bede immer in zijne nabijheid moest blijven[1].

De wijze, waarop het hem thands ontviel, toonde wel, dat hij daaraan tot nu toe had voldaan, en op het bezit van die beeltenis hoogen prijs had gesteld. Des te scherper tegenstelling sprak echter de laatste daad van vernietiging uit.

Josephine had als verpletterd het hoofd gebogen, bij den vloed van verwijtingen door Bonaparte haar gedaan, bij de uitbarsting van woede, die van oogenblik tot oogenblik in

1 Er bestaan nog brieven, in 1797 door beide echtelingen geschreven, waarin over dat portret wordt gehandeld. Daaruit blijkt dat Bonaparte het immer bij zich droeg. Zelfs na den slag bij Arcole sprak hij er van, en toen hij vóór den slag het glas gebroken vond, achtte hij 't een slecht teeken.

hevigheid toenam, totdat zij het toppunt had bereikt in de verbrijzeling van wat beiden zoo dierbaar was geweest. Het was of zij den geliefden ten tweedenmale verloor en met een kreet van ontzetting en smart zeeg zij neder.

Bonaparte bleef plotseling stilstaan, en zag in den aanvang als bewusteloos in 't rond. Zijn woede maakte plaats voor inwendigen wrevel; wrevel over de zwakheid dier vrouw, wrevel over al het hem omringende, en ook jegens zichzelven.

'Ik ben te hard geweest; ik had moeten weten dat ik niet tot mijn grenadiers sprak,' mompelde hij binnensmonds, terwijl hij de bewustelooze nadertrad. Als voorzag hij zijne onhandigheid in het toebrengen van hulp, draalde hij met de hand uit te steken om Josephine op te heffen.

Onwillekeurig zag hij om naar de schel, als om vrouwelijke hulp in te roepen. Dit scheen echter overbodig te zullen zijn, daar een voetstap in de *corridor* werd vernomen en zich weldra iemant aan de deur aanmeldde. Het was Constant, Josephines kamerdienaar, die, met zijne gebiedster van de vergeefsche reize teruggekomen, in de straat *Chantereine* was afgestapt en zijne gewone funktiën weder had opgevat.

'Wie daar?' klonk het hem barsch tegen.

'Constant, Generaal!'

'Binnen. Roep de kamenier van Mevrouw.'

'Ja, Generaal!' hernam Constant, die zijn best deed zich niet verwonderd te veinzen over den toestand, waarin hij zijne meesteresse vond. 'De burger Dubois-Crancé vraagt gehoor, Generaal!'

'Laat hem in den salon. Ik kom dadelijk. Ontbied eerst de kamenier.'

Het gelukte Bonaparte Josephine in den leunstoel neder te zetten. Zij kwam tot bewustzijn en barstte in tranen los. Toen hij ze langs hare wangen zag vloeien, wendde hij het hoofd om; hij was ook de oorzaak, dat zij ze weende.

'Indien ik misleid ware.....!' prevelde hij, terwijl hij met de tanden knerste. 'Arme Josephine!' en hij drukte haar de hand, die hij in de zijne hield gevat.

Toen de kamenier binnentrad, verried zijn gelaat echter niets van de teederheid, die hem de laatste woorden deed zeggen. Alles was weder tot de gewone ijskoude kalmte teruggekeerd.

'Uwe meesteres bevindt zich niet wel. Verzorg haar.'

‘Het is zeker vermoeidheid van de reize,’ hernam de sluwe kamenier, die zelve een oorzaak zocht voor de onpasselijkheid harer meesteresse, om niet te doen vermoeden dat zij de waarheid kon raden.

‘Zeker,’ was het korte andwoord, en Bonaparte verliet het vertrek.

Toen hij den Minister van Oorlog Dubois-Crancé verwelkomde, die hem de plannen voor een volgenden veldtocht mededeelde, verried geen enkele trek den hartstocht van straks. Hij was te trotsch om in zijn binnenst te laten lezen, om de overmacht van hartstochten te erkennen, die hem echter in dit tijdvak zijns levens nog telkens beheerschten, en waarover hij eerst later kon zegepralen. Met den grootsten ernst, met de stipste aandacht hoorde hij den Minister aan, en volgde hij diens aanwijzing op de medegebrachte kaarten.

Het was alsof hij begreep, dat het zíjn veldtocht zou zijn, die door den Minister thands werd aangeduid. Deze, die wellicht niet alleen uit eerbied voor 's Veldheers groote bekwaamheden hem raadpleegde, maar misschien ook op last van het *Directoire* hem kwam gade slaan, om te beter van zijn voornemen aangaande den krijg te worden onderricht, moest wel tot de overtuiging geraken, dat het Bonaparte ernst was, om op de grenzen de vijanden der republiek te gaan bestrijden.

Terwijl beiden, oogenschijnlijk in de beste stemming, plannen beraamden die niet zouden worden verwezenlijkt, was Josephine, dank zij der zorge der vlugge kamenier, eenigermate van den schok bekomen. Wel vloeiden hare tranen, wel volgde de eene uitbarsting de andere op zoodra zij tot bezinning kwam en zich de gesproken woorden herinnerde, maar er kwam ontspanning na de overprikkeling, er kwam meer kalmte in hare lijdende ziel.

‘Het wordt beter, Therèse! Het wordt beter,’ zeide zij, terwijl ze de vrouw, zorgende en slovende om haar rust en gemak te verschaffen, half glimlachend door hare tranen aanzag. ‘Ge moest me nu alleen laten, hoort ge.’

‘Maar zult ge niet te bed gaan, Mevrouw? Het is vermoeidheid, niets dan vermoeidheid.’

‘Neen, ik zal hier nog wat toeven. Zoodra mijn zoon komt, - hij zal wel spoedig hier zijn, - moet ge hem tot mij brengen. Ge kunt begrijpen dat ik hem verlang te zien. Ga, mijn goede Therèse! ga.’

Deze voldeed aan het gedaan verzoek slechts schoorvoetend. Toen Josephine zich alleen wist, zette zij luide den gang harer gedachten voort.

‘Ja, ik verlang Eugène te zien. De zoon zal de moeder anders begroeten dan de echtgenoot zijne vrouw. O! het is vreeselijk wat hij mij zeide..... Ik had het niet verdiend.’ Het snikken belettede haar voort te gaan. ‘Maar zou hij mij schuldig gelooven?’ vroeg zij zich af. ‘Zou hij mij haten? Hij heeft mij toch lief gehad,’ en nu begon zij met hare gedachten het verleden te onderzoeken en al de bewijzen zijner genegenheid, haar vroeger betoond, op te sporen.

Het afscheid in den nacht van zijn vertrek naar Italië, stond haar duidelijk voor den geest. De jonge Generaal *en Chef* had gezworen te zullen overwinnen of sterven. Ze had het hem kunnen aanzien, dat dit besluit was genomen, al had hij ook de kracht gehad het te verzwijgen om de ure des vaarwels nog niet banger te doen zijn. Hoe hij haar dank had gezegd voor al de liefde hem betoond, voor al de schoone oogenblikken hem door haar geschonken, en uit teederheid haar verzoek om hem te mogen verzellen geweigerd had. Hoe na iedere overwinning haar het hart sneller klopte van weelde, als zij den brief, op het slagveld geschreven, opende, en den grooten Veldheer, die een keizerrijk deed sidderen, als den minnenden echtgenoot erkende, die nog aan haar had gedacht in den buskruiddamp, bij het kruisen der bevelen, bij het ordenen van den aanval, en tot haar nederdaalde om deel te nemen aan hare kleene bezwaren, aan hare vreugden, aan hare behoeften. Hoe beiden echter de verwijdering te zwaar viel en het zoo zeer door haar verlangde opontbod eindelijk aankwam om tot hem te reizen naar Italië, waar zij, door allen geëerd, zich koesterde in het licht dat van haren gemaal uitstraalde, en zich gelukkig bevond in het gevoel harer zwakheid naast zíjne sterkte.

En thands.....! Zij staarde op het verbrijzelde portret, en en alsof zij den aanblik niet kon verdragen, bedekte zij het gelaat met de handen.

Zij had het zacht getik niet gehoord, dat de stilte een oogenblik afbrak.

Toen de deur echter geopend werd en de portier schuchter het hoofd naar binnen stak, zag zij op. ‘Vergeving, Mevrouw!’ stamerde deze, toen hij Josephine bespeurde. ‘Ik dacht, dat ik den Generaal hier zou vinden.’

‘Wat wilt ge?’ vroeg Josephine vriendelijk.

‘De veteraan, die mij den brief, die daar ligt, heeft overgereikt en dien de Generaal mij gelast heeft aan te houden zoodra ik hem zag, wacht beneden. Weet gij ook, Mevrouw! waar ik den Generaal vinden kan?’

‘Is de Generaal uitgegaan?’

‘Neen, dat weet ik zeker. Alleen geloof ik, dat Mijnheer Constant een vreemde bezoeker heeft toegelaten.’

‘Laat den armen man inmiddels boven komen. Roep den Generaal.’

Zij was onwillekeurig de schrijftafel genaderd waar de brief geopend neêrlag. Het was als begreep zij dat de daarin behandelde zaak geene betrekking op den Staat konde hebben en door haar dus veilig zou mogen begrepen worden. Zij behoefde ook afleiding en nieuwe aandoeningen, om zich aan de beheersching der vroegere te onttrekken. Het begin van den brief trok haar reeds aan. De uitdrukking: ‘eene der minnaressen van Barras,’ deed haar onwillekeurig trillen; het herinnerde haar het verwijt door Bonaparte gedaan.....

Met een gemoed zoo ontvankelijk voor indrukken, als het hare, moest de lezing van dien brief haar levendigst medegevoel opwekken, dat onverzwakt zich uitsprak, toen zij de oogen ophief en den armoedig gekleeden en verminkten oud-gediende op den drempel zag staan, terwijl hij de eenigste hand, die hem overbleef, aan het mutsjen hield.

‘Treê binnen, goede man!’ riep zij hem vriendelijk toe, zoo als zij-alleen het kon, en hij het wellicht minder dan een ander ooit had vernomen. ‘Hoe heet gij?’

‘Matthieu, Burgeres!’

‘En gij woont, Matthieu!?’ vroeg zij weder, terwijl zij een glimlach, om de verlegenheid van den veteraan, niet geheel onderdrukken kon.

Deze wist ook niet hoe hij zich in tegenwoordigheid van de vrouw des Generaals gedragen moest. Hij verkeerde in twijfel of de gewone groet thands wel gepast ware en nam ten laatste in verwarring zijn muts van het hoofd.

‘Ik woon in de *faubourg Saint-Antoine*, straat *de Bréda*, Burgeres! op de vierde verdieping heb ik een kamertjen, waar vrouw en kinderen huizen. Ik woon er alleen 's nachts, want over dag gun ik ze de heele ruimte. Ze hebben die ook wel noodig.’

De veteraan wendde zijn hoofd af. Josephine vermoedde waarom hij het deed, en haastig hernam zij: ‘Uw vrouw is ziek, niet waar?’

De veteraan verwijlde een oogenblik met zijn andwoord. Hij was bevreesd dat zijn stem te veel beven zou. Eindelijk andwoordde hij: ‘Sedert drie maanden, Burgeres! Arme Marie! Ik heb soms het kommiesbrood niet willen eten; ik woû dat ik 't bewaard had.’

Er glom een traan in Josephines oog, toen de oude de laatste woorden gedwongen bedaard uitte.

Plotseling echter schrikte zij op. Zij hoorde een deur dichtslaan en Bonaparte naderen. Zij gevoelde dat zij geen kracht had hem tegen te treden, hoewel geen wrok haar bezielde, en de harde woorden door hem gesproken reeds lang vergeven waren. Het was voor de eerste maal dat zij trilde bij het vernemen van dien voetstap.

‘De Generaal komt bij u,’ voegde zij Matthieu toe. ‘Hou goeden moed.’ Haastig verwijderde zij zich door de deur, die tot haar gewoon vertrek geleidde, dat vlak aan het kabinet van Bonaparte grensde, en haar voorheen de gelegenheid schonk om de stem haars gemaals te hooren, al verboden hem zijne bezigheden haar te zien.

‘Eindelijk heeft men u dan gevonden,’ sprak Bonaparte op zijn half knorrigen, half vriendelijken toon, dien hij jegens zijne soldaten zoo dikwerf plach aan te slaan. ‘'t Is wel gelukkig. Waarom hebt ge van morgen mijn andwoord niet afgewacht?’

‘Generaal!’ hernam de snorbaard veel vrijer dan straks. ‘Generaal! ik heb u tijd van nadenken willen laten. Thands kom ik om uw andwoord.’

Bij de eerste woorden had de rimpel op Bonapartes voorhoofd, die bij het binnentreden kon worden waargenomen, zich ontplooid. Het gelaat nam een uitdrukking van zachtheid aan, zoo als niemant, na zijn terugkeer, nog bespeurd had. Hij beschouwde den veteraan opmerkzaam, en bleef toen een oogenblik in gepeins verzonken. Vervolgens ging hij voor hem staan en hem met de oogen metend, zeide hij: ‘Gij zijt bij Arcole geweest.’

‘Ja, Generaal!’

‘Herinnert ge u, dat ik omver werd geworpen en onder de voeten van mijn grenadiers geraakte, die de brug over-

stormden met den kreet van “Leve de Republiek,” onder het moorddadig vuur der Oostenrijkers?’

‘Ja, Generaal!’

‘Herinnert ge u dat een vriendenhand mij onder de lijken wegtrok, en mij een vaandel in de hand duwde, terwijl hij mij toeriep: Voorwaards!?’

‘Ja, Generaal!’

‘Gij zijt Matthieu, flankeur bij het 5de regiment. Die hand was de uwe.’

‘Ik heb haar niet meer; de Oostenrijker nam haar meê.’

‘En ge hebt het mij niet gezegd!’ riep Bonaparte, en er lag een verwijt in dien toon.

‘Generaal! niet *ik* mocht u dat herinneren.’ Dat woord kwam vrij uit de borst en het verloor niets van zijn kracht door den militairen groet, die het verzelde.

‘Ge hebt gelijk,’ hernam Bonaparte. ‘*Ik* moet het doen. Gij zult mij bij uw vrouw en kinderen brengen.’ Hij schelde, en gaf den portier in last met den meesten spoed een *fiacre* te bestellen.

‘Generaal!’ was alles wat Matthieu kon uitbrengen. Het was ook te veel wat hij ontving.

‘Stil! Ik moet u voor het eerst en het laatst de discipline herinneren. Geen woord tot dat de *fiacre* voorkomt.’

De soldaat begreep den Generaal, en duidde hem de schijnbaar harde woorden niet euvel. Juist van pas had hij zijne aandoening, waarover hij zich later zeker geschaamd had, nog kunnen bedwingen. Bonaparte wierp zich in zijn leunstoel voor de schrijftafel en haalde een brief te voorschijn, die hem in de *corridor* van wege den Direkteur Gohier was ter hand gesteld. Het behelsde eene uitnoodiging om dien middag te zijnent te komen eten in een kleinen kring van vrienden. Om te beter blijk te geven dat de staatkunde geheel vreemd aan die samenkomst moest blijven, verzocht hij tevens de eer te mogen hebben, de vriendin zijner vrouw, Josephine, mede te mogen ontvangen.

Bonaparte dacht een oogenblik na en greep toen de pen, om kennis te geven van zijne komst. Van Josephine werd evenwel geen woord gerept.

Matthieu had het grootste gedeelte van dien tijd besteed om zijn Generaal aan te staren en de oogen weder neêr te

slaan, zoodra hij vermoedde dat Bonaparte de zijne zou opheffen.

Eindelijk waagde hij 't een blik in het rond te slaan. De beeltenissen van Julius Caesar en den ouden Frits wekten niet de minste belangstelling. Aan den muur echter, half achter hem, zag hij een plaat hangen, die hem in vervoering bracht. Ze stelde een man voor in Generaals uniform, uit de eerste tijden der republiek.

‘Waarachtig, hij is 't!’ riep hij half luid.

Bonaparte hield op met schrijven en keerde zich even om. ‘Wat?’ vroeg hij Matthieu.

‘Ik meen.....’ hernam deze, eenige tonen lager.

‘Welnu?’

‘Generaal! dat is Jourdan.’

‘Geraden,’ was het andwoord.

‘Generaal! hij lijkt als mijn sabel op die van mijn nevenman.’

‘Hebt ge hem gekend?’

‘Zou ik niet? Ik ben ook bij Fleurus geweest,’ zeide Matthieu niet zonder trotschheid.

‘Zoo!’ en Bonaparte hield even met schrijven op.

‘Ge hadt hem moeten zien, Generaal! hoe hij de Parijsche vrijwilligers aanvoerde bij Fleurus; 't is waar, de jongens wilden ook wèl.’

‘Gij behoordet er zeker ook toe?’ vroeg Bonaparte glimlachend, terwijl hij een papier, door Dubois-Crancé hem gelaten, inzag.

‘Ja!’ hernam Matthieu, ‘maar ik was al een van de ouden. Ik herinner 't mij nog als den dag van gister, hoe hij de pennenlikkers onder discipline bracht. Die twee van de Konventie wilden alles beter weten dan hij. “Ingerukt, marsch!” riep hij ze achter na, toen hij ze naar Parijs terugzond. “*Ik* kommandeer!” en waarachtig, Generaal! we hadden ook voor geen ander een voet verzet.’

‘Jourdan begreep het óók, maar hij miste kracht. Een goed soldaat, meer niet,’ mompelde Bonaparte.

Het deed den oude goed van Fleurus te mogen spreken, en de lotgevallen van zijn bataillon en kompagnie op zíjne wijze te kunnen mededeelen. Bonaparte had er blijkbaar behagen in, want, ofschoon hij bezig was de voor hem liggende papieren te doorlezen, hij gaf van tijd tot tijd blijken dat hij een aandachtig hoorder was. De *fiacre*, met zooveel spoed

verlangd, stond reeds geruimen tijd te wachten, eer de Generaal den onvermoeiden verteller te kennen gaf, dat hij later het verhaal wel zou kunnen voortzetten, maar dat ze nu op marsch moesten gaan. Het was der opmerking waardig hoe snel de veteraan afbrak en, nu hij den toovercirkel waarin hij zich straks had bevonden weder te buiten moest gaan, geheel van toon veranderde. Matthieu wist de plaats die hem voegde, en gaf er blijk van in de *fiacre*, waar hij geen woord sprak wijl de Generaal hem niets vroeg.

Bonaparte kende het gedeelte der stad niet, waarheen hij thands werd gevoerd en zocht het ook niet te leeren kennen, daar hij voor zich bleef staren. Matthieu spiedde te scherper in het rond, schoon hij het niet behoefde, daar den voerman duidelijk genoeg de pleisterplaats was opgegeven en hij zonder te weifelen in de *faubourg St. Antoine* stil hield, vlak bij de aangewezen straat, die echter te naauw was om haar in te rijden.

Er was op die plek meer volks op de been dan men gewoon was. Het werd wellicht veroorzaakt door de *fiacre*, die daar reeds stil hield, en om welke zich de talrijkste volkshoop had saamgepakt. Het daar aanwezig zijn van zulk een voertuig scheen reeds eene bijzonderheid, waarover velen zich bevreemdden; de aankomst van een tweede moest natuurlijk nog meer verbazing wekken.

Bonaparte wenkte Matthieu het eerst uit te stappen. Deze werd door de aanwezigen als een bekende verwelkomd, maar beandwoordde niet den welkomstgroet en de daarbij gevoegde spotternijen over zijne ongewone weelde van zich in een *fiacre* te laten t'huis brengen. Hij vatte eerbiedig post aan het portier.

Naauwelijks had de Generaal zich vertoond, die door eenigen werd herkend, of het: ‘Leve Bonaparte!’ klonk in het rond en werd weldra door honderden herhaald. Hij knikte even met het hoofd en wenkte toen Matthieu hem voor te gaan.

Aan een huis, dat reeds uitwendig de armoede van het inwendige verkondigde, en dat in zijn voorovergebogen gevel het merkteeken des ouderdoms en vervals droeg, klopte Matthieu aan. De deur ging open en een oude, half vermolmde trap gaf toegang tot het N°. 13, dat een gantsch huisgezin bewoonde.

Het werd Bonaparte wonderlijk te moede, toen hij den voet zette op den uitgesleten drempel van het vertrek.

Een enkel raam, of liever dakvenster, gaf een flaauw licht, dat niet meer dan een schemerschijn was. Bijkans alle ruiten waren gebroken en de gaten hier en daar met papier beplakt, en waar dit niet langer houden kon, met stroo of lompen toegestopt. Het belette niet dat de wind door het vertrek heengierde en het smeulend houtjen op de schoorsteenplaat aanblies, waar vier half naakte kinderen, wier gelaat door het gebrek met een vaal bleeke tint was gemerkt, waren neêrgehukt, om zich de half verstijfde vingeren aan de spranken vuurs te verwarmen. In den hoek van het vertrek, het verst van het tochtende raam verwijderd, stond een schut, dat voor een tiental jaren wellicht een sieraad in het huis van Matthieu was geweest, maar nu gescheurd en half gesloopt, op zich-zelf reeds den graad der hier heerschende armoede zou hebben aangeduid. Een houten tafel en een stoel, die vroeger een matten zitting had bezeten, maakten het verder huisraad uit.

Wel mocht Matthieu bekennen, dat vrouw en kinderen de geheele ruimte behoefden; maar toch moest hij, om ze hun des daags te gunnen, nog veel opofferen, want de oude was verplicht op straat te huizen, en wat 's zomers niet te zwaar viel, was het des winters wel, wanneer het sneeuwde of de wind uit het noorden blies.

Bonaparte stond eene wijle sprakeloos bij den aanblik van die ellende.

Het is soms een gewichtige les voor den machtige en verhevene, te staren op den hongerenden natuurgenoot; te weten, dat hij met hem de vatbaarheid voor zíjne genietingen, voor zíjne weelden gemeen heeft en hem toch van het noodigste beroofd, ten prooi te zien aan het gebrek, verlaten en vergeten door wie hem steunen door één handdruk, die hem helpen konden met één woord.

En hier.....! Het was geen uitgeworpene, die gezondigd had tegen de wetten der menschelijke maatschappij en door haar was afgesneden als een bedorven lid, dat weldra bij gebrek aan sappen zou vergaan; maar een echte zoon van zijn Vaderland, die zijn bloed niet te kostelijk had geacht, om voor allen te worden vergoten; maar een zoon, die getrouw aan de roepstemme van het geboorte-land dat hem zoo karig had gevoed, het zwaard had geheven, totdat hij 't niet meer heffen kon; en toen, teruggekeerd, ondank oogstte voor loon, en op den stroo-zak of den straat-kei, het moede lijf kon neêr

leggen om er den slaap te zoeken, die hem den honger voor een wijle zou kunnen doen vergeten. Arme, verminkte soldaat! gij leedt gebrek en gij mordet ter naauwernood; gij badt om een aalmoes en gij hadt recht op zoo veel meer!

Als uit eerbied voor de smarten daar geleden, voor de sterkte waarmeê ze waren verduurd, ontblootte Bonaparte zich het hoofd, terwijl hij dit naar Matthieu heenwendde en zijn oog ongewoon glansde.

Deze begreep echter niets van de aandoeningen, die Bonaparte beheerschten, maar riep blijde, ja uitgelaten, uit:

'We zijn geholpen, vrouw! kinderen! - ik breng hulp!'

'Niet te overhaast, oude snorbaard!' sprak Bonaparte, terwijl hij zijn hand op Matthieus schouder leî.

Deze hoorde echter niet, maar wees verbaasd op het brood dat op de tafel lag en de versch gehaalde spaanders op den vloer.

'Vader!' kreet een der kleinen, terwijl hij naar hem toehuppelde, 'we hebben niets geen honger meer. Is dat de dokter?' voegde hij er bij, op Bonaparte wijzende.

'Oude!' zeide deze, 'gij zijt *concierge* op *Malmaison*. Zoodra uwe vrouw vervoerd kan worden, gaat gij naar uw nieuwe woning. Van daag nog, op het oogenblik.' Hij voelde ook hoe kil het vertrek was.

Matthieu greep Bonapartes hand in de zijne, spreken kon hij niet.

'Maar is het dan alles een droom?' riep hij ten laatste. 'Ik ben te gelukkig! Vrouw! hoort gij 't? *Concierge* op *Malmaison*!'

Hij ging naar de bedstede toe; doch een vrouwelijke gestalte trad hem tegen, waarvoor hij als voor een verschijning terugdeinsde.

'Josephine!' riep Bonaparte verwonderd.

De kinderen vlogen naar haar toe en vatteden vrijmoedig de hun toegestoken hand.

De kranke weende, maar het waren tranen van dankbaarheid, want Josephine had haar getroost.

'Josephine!' fluisterde Bonaparte haar toe; 'gij zijt mij voor geweest!' en hij drukte haar de hand.

'Maar gij hebt ze gered voor altijd,' was het andwoord.

De verzoening had plaats gegrepen, hoewel dat woord niet uitgesproken werd. Aan Bonaparte verscheen thands het gebeurde in een geheel ander licht. Hij was ook onder den

indruk van eene bewondering, die hem de zedelijke reinheid der straks beleedigde vrouw had bereid.

Hoe hij bijkans verlegen om zich heen blikte, waar zij zoo geheel te huis bleek te zijn; hoe hij - de welsprekende voor de linie zijner legers - geen woord wist te spreken, waar zij er zoo vele gereed had, en alle doeltreffend en gepast!

Het was ook de eerste reize dat hij Josephine in de sfeer ontmoette, waar zij meesteresse was, waar zij meer scheen dan hij.

‘Oude!’ zoo hief hij na eenige oogenblikken zwijgens aan; ‘ge hebt zeker in lang geen Bourgonje gehad. Daar,’ en hij gaf hem een vijffrancs-stuk, ‘het geeft kracht aan zieken en gezonden.’

‘Morgen, op *Malmaison*, heeft hij eerst tijd om zijn glas leêg te drinken, niet waar Matthieu? Thands kan hij slechts een stuk brood breken. Morgen proeft Jeanne-Marie’ - dus heette zijn vrouw - ‘meê,’ zeî Josephine.

Bonaparte begreep wat zij wilde zeggen. Brood was den hongerige beter dan wijn.

‘Als ik 't gebruiken mag zoo als ik wil,’ merkte Matthieu aarzelend aan, terwijl hij het munstuk heen en weêr draaide.

‘Zeker!’ viel Bonaparte in.

‘Dan zou ik..... Zie, Generaal!’ en hij wees naar een hoek, waar slechts de naakte muur te zien was, ‘daar hing mijn uniform en mijn sabel..... Ze zijn het eerst weggegaan, maar als ik mag doen wat ik wil, dan komen ze ook het eerst weêrom.’

Bonaparte klopte hem op den schouder ten teeken van goedkeuring, en bood toen Josephine zijn arm.

‘Vaarwel! Pas op de *consigne*. Morgen op *Malmaison*, oude!’

Beiden stegen voorzichtig den krakenden trap af, gevolgd door Matthieu, die hen blootshoofds uitgeleide deed tot aan het rijtuig. Hij had de muts reeds vroeger afgezet, en hem bij het uitgaan niet terug kunnen vinden. Hij was ook in een toestand, dien hij later op *Malmaison* aan Mijnheer Constant duidelijk maakte door de vergelijking: ‘Wie een flesch Bourgonje naar binnen heeft gestuurd, is juist zoo als ik was.’

Eene joelende volksmenigte ontving den Generaal en Josephine, met hunne betuigingen van genegenheid. Waren ze joelend en luide toen beiden wegreden, welk een naam

ware dan den uitroep te geven, toen Matthieu in aller midden het volle gebruik zijner zinnen terug ontving en duidelijk beschreef, wat de kleine korporaal en zijn vrouw hem en den zijnen had gedaan.

Het was een uitroep van bewondering, van gehechtheid, die door de geheele *faubourg St. Antoine* werd gehoord en er weêrklank vond; terwijl ze tuigenis gaf van eene opgewondenheid, waarvan Matthieu het eerste voorwerp moest worden; daar hij op de schouders in het rond werd gedragen, totdat hij eindelijk geheel bedwelmd tot de zijnen terug keerde.

Gedwongen was de stemming tusschen Bonaparte en Josephine, terwijl zij huiswaards reden. Geen van beiden sprak. Bonaparte scheen in gedachten verzonken, welke Josephine thands minder dan ooit verlangde te storen. Eene, die den Generaal minder had gekend, zou hem gebrek aan hoffelijkheid hebben verweten, toen hij de *fiacre* in de straat *Chantereine* uitstapte en zijne vrouw alleen liet staan zonder naar haar om te zien.

Eerst toen hij zich in de *corridor* bevond en Josephine gereed zag een ander vertrek in te treden, scheen hij acht op haar te slaan, want hij wenkte haar hem te volgen.

‘We zijn heden avond bij Gohier genoodigd. Ik wenschte dat gij medegingt,’ zeide hij zacht.

‘Gij weet wel, dat ik wensch wat gij wilt,’ hernam zij. ‘Kent gij ook al de genoodigden?’ vervolgde zij, niet zonder nieuwsgierigheid.

‘Neen. Hebt gij ook vermoeden? Gij zijt toch bekend in het huis van Gohier.’

‘Ik heb er bijna nimmer een vreemde ontmoet buiten den Direkteur Moulins; ja toch, een enkele maal Siéyès.’

Het was Bonaparte niet onaangenaam het laatste te vernemen. Hij wenschte Siéyès te ontmoeten, zonder de gelegenheid zelf te zoeken.

‘Weet ge, Bonaparte! waarom ik geloof dat het zelfs goed is dat ik meê ga?’ vroeg Josephine op haar naïeven toon, die wel het best den invloed verklaarde, dien zij zoo dikwerf op haren echtgenoot uitoefende.

‘Waarom dan?’

‘Omdat ik de vriendin van Mevrouw Gohier ben,’ andwoordde zij glimlachend. ‘Het kan niet kwaad dat men dat heden avond bij vernieuwing opmerkt, niet waar, Bonaparte!?

Het weert toch alle slechte vermoedens van verborgen vijandschap tusschen u en den Direkteur.'

'Gij ook al diplomaat,' zeide Bonaparte lachende. 'Dat belooft veel, mids het ontwikkeld worde.'

'Het zou zeker aan den leermeester niet haperen,' merkte Josephine aan, 'maar wel aan de leerling; die heeft slechts op zeer enkele tijden de vatbaarheid er voor.'

'Ik beklaag mij er juist niet over,' hernam Bonaparte, die in eene opgeruimde stemming bleek te zijn. 'Het moet maar bij de eerste proeve blijven, gij verliest er niet veel bij.'

De aanmerking van Josephine had Bonaparte verrast. Ze toonde dat zij het streven van haar gemaal begreep; ze mocht onkundig zijn van de middelen, het doel echter kende zij. Hij wenschte evenwel niet, dat zij dieper zoude doordringen en wees haar daarom met zachtheid tot haren eigen kring terug door de woorden: 'Gij moet van avond eens toilet maken, hoort ge! De *garde-robe* zal wel voorzien zijn.....'

'Gij zoudt evenmin als ik over haar rijkdom tevreden zijn,' merkte Josephine ernstig aan. 'Gij moest die van Charlotte Tallien eens zien, en haar man is slechts Lid van den Raad der Vijf-honderd.'

Bonaparte zag donker bij die woorden; doch wat hij in een ander oogenblik euvel had geduid, wekte thands geen duidelijker blijk van zijn ongenoegen op. 'Veertig duizend francs tot jaargeld en dan nog geen wèlvoorziene *garde-robe* te bezitten! Weinige vrouwen zijn u toch gelijk, tot in het verkwisten toe,' andwoordde hij lachend, terwijl hij zich aan zijn schrijftafel plaatste.

Josephine begreep dat hij alleen woû zijn en dat zij dus niet andwoorden kon, hoe gaarne zij het ook thands wenschte.

Zij nam zich echter voor, bij de eerste gelegenheid, vooral dit gewichtig gedeelte van het afgebroken onderhoud voort te zetten.

Juist toen zij zich verwijderen wilde, stormde haar zoon Eugène, die als *aide de camp* zijn schoonvader Bonaparte naar Egypte had verzeld, de trappen op. Hij viel haar met een blijden welkomstgroet in de armen en beandwoordde de kussen zijner moeder.

'Wat zijt ge groot geworden!' riep zij eindelijk den naauwelijks twintigjarige toe, terwijl zij ietwat achteruit trad, als

om hem beter te kunnen beschouwen. ‘Ge zijt waarlijk een man geworden.....’

‘Het jongensachtige is er af, niet waar, moeder!’ riep hij vrolijk.

‘Ge zijt bruin als een Egyptenaar,’ was haar wederwoord. ‘Maar wat zie ik? Wat fraaie monteering! Dús zijt ge niet vertrokken.’

Dat geloof ik waarachtig wel, moeder! Ik was nog maar Luitenant toen ik heenging, en gij ziet mij nu als Kapitein der Guides te paard.

‘Kapitein!..... Eugène, de Generaal zal u bederven.’ De moeder meende echter niet wat ze zeide, want haar hart riep maar al te luid dat hij zelfs den hoogsten rang wel verdiende, dat de Generaal wel wat al te veel zijn stiefzoon in het duister liet, en, om te doen zien hoe verre hij van het Nepotisme afkeerig was, zelfs onrechtvaardig werd jegens ware verdiensten. Dat hart vleide niet te veel, want ieder ander dan de moeder had ook met welbehagen den gezonden, levenslustigen jongeling gadegeslagen. De uniform droeg er het hare toe bij. De oogen glansden zoo helder, vooral in dit oogenblik. Zijn gelaat, dat niet schoon was, had iets voorkomends, ofschoon in mindere mate dan dat zijner moeder, daar het bij hem getemperd werd door de mannelijke kracht. Er lag in zijn wezen iets opens, iets goedronds, dat zeker in zijn prilste jeugd iets kinderlijk naiefs was geweest, doch dat reeds, zoo de vorming zijner leden het al niet had getoond, de gedachte aan fijnheid buitensloot.

Het was wellicht aan zijne kleeding voor een deel dank te weten, dat men het wel wat grove van het geheel niet opmerkte, of liever, dat men dit juist waardeerde als een kostbare eigenschap te meer. Het voegde den soldaat wel, dat alles wat den man der waereld, wat den *muscadin* behoorde, hier werd gemist. Wie nader met den levensloop des jongen Beauharnais ware bekend geweest, behoefde juist geene levendige verbeeldingskracht te bezitten, om zich zelfs in dit oogenblik, bij de pracht van het militair gewaad, den Kapitein-aide de camp, als schrijnwerkersleerling, die met het werk zijner handen het schamel stukjen brood voor moeder en zuster verdienen moest, te herinneren.

Of het torschen van betrekkelijk zware lasten, of het werken aan den schaafbank te veel op den aanwassenden knaap had ingewerkt, of dat het een gewoonte was geworden in het

kamp opgedaan, zijn loop teekende niet den hooggeplaatste, maar had iets vierkants, iets plomps. Daarom maakte Eugène nimmer gunstiger indruk dan te paard. Dan deed het goed den jeugdigen bevelhebber te zien voortgedragen door den brieschenden zwarten strijdhengst, bespat met het sneeuwwitte schuim, met de wuivende manen en de wapperende staart; hem te zien wiegen en golven in den zadel, als één met den renner, dien hij beheerschte door een vingerdruk aan den halflosgelaten teugel.

Hij was in het leger als goed ruiter bekend en om zijne minzaamheid geroemd, zoodat hem menig bravo tegenklonk, menige degen voor hem gebogen werd, als hij pijlsnel van *colonne* naar *colonne*, van divisie naar divisie reed, om een bevel van den Generaal *en chef* over te brengen. Bonaparte mocht hem gaarne, schoon hij 't hem niet liet merken, hem volgens den strengsten krijgstucht opleiden, en in de vermoeienis van ieder deelen liet.

‘Maar hoe en wanneer zijt ge dan toch Kapitein geworden?’ vroeg Josephine met belangstelling, terwijl zij haar kamer binnentrad.

‘Ja, moeder! dat is te lang om nu te vertellen. De Generaal wacht mij.’

‘De Generaal mag nu wel een oogenblik wachten,’ hernam zij. ‘Hij heeft u achttien maanden bij zich gehad en uw moeder heeft u even zoo lang moeten missen. Ge hebt zeker dapper gevochten, anders had de Generaal u niet verhoogd. Goed dat ik niet wist wanneer gij slaags waart, het had mijn angst nog vergroot. Zijt ge gekwetst geweest?’ vroeg zij, terwijl ze hem naauwkeurig gade sloeg, alsof ze vreesde dat hij haar iets verbergen mocht.

‘Stel u gerust, moeder! slechts een matte kogel.....’

‘O! ik dacht het wel. De Generaal liet in een zijner brieven iets merken.’

‘Dus hij schreef u over mij?’ riep Eugène, terwijl de vreugde over die ontdekking zijne oogen heller glans gaf.

‘Dikwijls, Eugène! en hij prees u hoog, ofschoon mij nog niet genoeg.’ Bij die woorden kuste zij hem.

‘Maar die kogel wondde u maar licht, niet waar?’ vervolgde zij.

‘Ik gevoelde er bijna niets van.’

‘Waar gebeurde het?’

‘Bij de belegering van St. Jean d'Acre. Moeder! als ik daar nog aan denk.....! Het is er ruw toegegaan.’

‘Ik heb er van gehoord; maar verder, mijn jongen! verder!’

‘Ge kent Kléber wel?’

‘Die altijd buldert, even als zijn kanonnen; die ruwe soldaat, die slechts goed geluimd is, als hij het kruid ruikt?’

Stil, moeder! vertel van hem geen kwaad! Kléber was van onze inscheping af mijn vriend. Eens dat ik met hem in de loopgraven voor St. Jean d'Acre heen en weêr ging, gaf hij luide zijn ongenoegen te kennen, dat men met den arbeid niet verder was gevorderd. ‘Zie eens, *Blondin*!’ zoo noemde hij mij altijd, ‘wat oud-wijven-werk uw stiefvader hier laat laat doen. De loopgraven komen me even aan de kniën.’

‘Dat had híj niet mogen zeggen,’ viel Josephine gebelgd in.

‘Naauwelijks had hij die woorden gesproken of een vijandelijke kogel schrampt hem de schacht van zijn linker stevel en verplettert het dijbeen van een *guide*, die in onze nabijheid had post gevat. Lichtsnel plaatste hij zich voor mij met uitgestrekte armen, als om de kogels, die voor ons nog bestemd mochten zijn, op te vangen; toen wendde hij het hoofd even om naar den gekwetsten soldaat en ging hij bedaard voort: “Nu, *Blondin*! had ik geen gelijk?”’

‘Hij moet dikwijls hier komen,’ zeide Josephine geroerd. ‘Hij is nog ginder, niet waar? Maar als hij terugkomt, kan hij mij niet te veel komen. Het was een schoone daad.’

‘Ik vergeet het nimmer, moeder!’ andwoordde Eugène, terwijl hij een traan poogde weg te pinken. ‘En gij hadt hem moeten zien, bij.....’

Bonaparte schelde, Eugène brak plotseling af.

‘Welnu?’ vroeg Josephine.

‘De Generaal ontbiedt mij zeker. Ik moet weg.’

‘Maar vertel mij toch eerst.....’

Ten tweedenmale klonk de schel, maar nu heviger. Eugène vloog de deur uit en liet zijn moeder, trotsch op het bezit van zulk een echtgenoot en van zulk een zoon, in de opgeruimdste stemming achter. Zij oogde hem een wijle na en fluisterde in zich-zelve: ‘Ik ben wél gelukkig. Mocht het zóó blijven!’ en een zucht verzelde de laatste woorden, alsof zij aan den duur van dat geluk twijfelde.

Heller en vroeger dan gewoonlijk, waren de vestibules in het *Luxembourg* dien avond verlicht, en in grooter getale en met meer haast dan ooit, kruisten de lakeien door het paleis. Het wekte de nieuwsgierigheid van menigen voorbijganger, die op het plein stil hield en begeerig door het hier en daar nog niet gesloten venster poogde heen te gluren, om de kristallen kroonen in de groote zaal te beter te kunnen opnemen.

Na den val van het schrikbewind was in zooverre het vroegere volkscharakter weder ontwaakt, dat bij elk voorval - zelfs het geringste niet uitgesloten - de nieuwsgierigheid een talrijke schare bij een riep; maar sedert de terugkomst van Bonaparte, die bij ieder, ja door geheel Frankrijk, de grootste verwachtingen opwekte, was de mate dier nieuwsgierigheid verdubbeld. De koffihuizen waren meer bevolkt en de aldaar gevoerde gesprekken levendiger. Overal gloeide er belangstelling in Bonaparte, in wat hij deed of niet deed, en overal rees de vrage op: ‘Wat zal hij doen?’ Talrijker dan ooit te voren waren de volkshoopen, die het plein van het *Luxembourg* bezochten, alsof men het schouwspel niet wilde missen, het paleis door Bonaparte te zien bestormen, hetgeen, naar het oordeel der menigte, wis gebeuren moest.

De toebereidselen tot het feest van heden avond voorspelden zeker een bezoek van den beroemden man. Hem, die zich aan aller blikken zoo zorgvuldig onttrok, te zien, en wel omgeven van zijne dapperen; - het was een feest, dat de deelneming van duizenden verdiende.

Nog eer dan het ongeduld het verwachtte kwamen de hooge genoodigden aan; en het was voor niemant raadselachtig, wie de staatsie-koets, anders voor het *Directoire* bestemd, thands had opgenomen.

Het was eene beleefdheid van Gohier geweest, die Bonaparte verraste, om hem en de zijnen in dat rijtuig te doen afhalen.

Hij had het glimlachend van uit het venster van zijn kabinet beschouwd en maakte in het bijzijn van Josephine, die nieuwsgierig zich voorover boog en de pracht bewonderde, de opmerking: ‘Het is niet geschikt voor vijf[1], misschien voor één.’

1 Het getal Direkteuren.

Josephine had geen tijd om de schoon beschilderde paneelen, Eugène geene gelegenheid om de vier appelgraauwe paarden te waardeeren. Beiden echter vonden zich behagelijk geplaatst op de zachte rood-fluweelen kussens, met goud-galon afgezet, terwijl de eerste met een geoefend oog de lange afhangende kwasten van gouddraad van nabij bewonderde.

De grootste verrassing zou hun echter nog bij hunne aankomst in de receptie-zaal van het *Luxembourg* verbeiden. Gohier had zijn diné slechts als zeer eenvoudig doen voorkomen, zoodat Bonaporte zich alleen als gast had gedacht. Gohier had echter de eer van het geheele *Directoire* willen handhaven, misschien den onvoorbereiden Generaal, die zich weinig in die kringen te huis kon gevoelen, willen overschitteren en hem eerbied inboezemen voor het hoogste bewind, dat in de ten toongespreide weelde en pracht zijn levenskracht bewijzen zou.

Hij had daarom een aanzienlijke schare genoodigd en tevens, als een blijk te meer van beleefdheid en ook van zijn geringe vrees voor Bonapartes krijgsroem, de met hem teruggekeerde Generaals.

Niet één had geweigerd, zoodat de anders ruime zaal ditmaal te eng scheen te zijn.

Het was een schoon gezicht, het licht der tallooze *bougies* en schitterende kroonen te zien afstralen hier op den geborduurden staatsierok, ginder op het wit satijn of het blaauw fluweel met diamanten bezet of met paarlen bestrooid.

Op een divan, bijkans aan het einde der zaal, doch zoo geplaatst dat aan alle kanten de toegang onbelemmerd was, aan weêrszijden omgeven van ettelijke leunstoelen, zat Mevrouw Gohier, soms oprijzende van haar zetel, of slechts even met het hoofd buigende, naar mate de rang der binnenkomenden, die haar kwamen begroeten, dit vorderde, en zoo als Barras, die, als gewezen *Vicomte* in die zaak geloof verdiende, het haar 's morgens had geleerd. Aan haar rechter hand op den divan, bleef de zitplaats nog onvervuld, even als de leunstoel aan haar linker.

Voor wie beiden waren bestemd was niemant een geheim. Rechts naast het eere-gestoelte, was Charlotte Tallien reeds gezeten; naast deze Mevrouw de Remusat, verder verscheidene Dames, die door haar toilet veler aandacht wekten, maar 't nog niet verbergen konden, dat zij zelven dit het

meest bewonderden, en verder in hunne houding bewezen, nog niet geheel gerust neder te zitten. Dit laatste maakte op dit oogenblik het onderwerp uit van het gesprek, door twee Dames gevoerd, die het *ancien regime* nog hadden gekend, en vroeger zelfs een *tabouret* mochten innemen in de salons van den ouden adel, maar nu teruggekeerd in Frankrijk, en oogluikend daar geduld, zich zelven en de vervlogen ‘gouden eeuw van Lodewijk en Maria Antoinette’ menigmaal wreekten door de scherpe spotternijen op de grove en burgerlijke manieren van het gepeupel, dat haar had doen vluchten en nog altijd vrees afdwong.

‘Wat zegt ge van den opschik?’ vroeg de eene.

‘Bont, als de vlag van de Republiek,’ was het andwoord.

‘Arm schepsel! ze heeft zich een *taille* laten maken. Ze kan naauwelijks ademhalen.’

‘Ziet gij dien vluggen ridder ginds?’ en beider aandacht bepaalde zich nu tot de Heeren, op wie hunne aanmerkingen van gelijken aard bleken te zijn.

De galanterie, de fijne toon van het oude Hof was nog niet teruggekeerd, ofschoon de receptie, op dit oogenblik gehouden, geen maatstaf had kunnen zijn.

Gedwongener dan ooit was de stemming, hoewel men het elkaâr ontveinzen wilde. Het was voorzeker aan den gastheer niet te wijten, die zijne plichten zoo goed mogelijk vervulde; maar er heerschte eene strakheid, die bijkans alle hoffelijkheid afsneed. De meeste der binnenkomenden meenden zich van hunne verplichting jegens Gohier door eene afgepaste buiging te hebben gekweten, en voegden zich dadelijk bij den eersten bekende, dien ze aantroffen, met wien ze zich fluisterend onderhielden.

Slechts de ambtgenoten, en die dezen het naast stonden, sloten zich aan Gohier aan. Velen echter der hoogste ambtenaren en schier alle militairen hadden zich afgezonderd.

Ginds, niet verre van de deur verwijderd, was een Generaal het voorwerp van veler achting. Hij droeg een zeer eenvoudige uniform en hield den steekhoed, waarop slechts weinige vederen prijkten, onder den arm. Zijn gelaat konde weinig opmerkzaamheid wekken; het had niet veel uitdrukking, doch deed bij langdurige beschouwing bedaardheid, kalmte, maar ook koude vermoeden. Misschien droeg het blonde hair en het groote licht-blaauwe oog niet weinig tot die opmerking bij, alsmede het gemis van scherpe lijnen of

diepe rimpels, welke zoo dikwerf de verwoestingen, door den hartstocht aangericht, getuigen.

Men kon het hem aanzien dat die man geenszins de geestdrift noch de neêrslachtigheid kende van het genie, maar dat hij, met een koel berekenend verstand begaafd, nimmer hoog steeg, maar ook nimmer laag neêrdaalde. Het was Moreau, de tweede Generaal der Republiek in veler schatting, en zelfs de eerste in die van eenige. Hij had reeds verscheidene jaren de Republiek verdedigd; hij was eerst Divisie-Generaal geweest onder Pichegru, wiens verraad hij verzweeg totdat het niet meer verzwegen kon worden. Even vóór de ontdekking was hij Generaal *en chef* in diens plaats geworden van het leger van den Rijn; na die ontdekking viel hij echter bij het *Directoire* in eene ongenade, die hij nimmer had kunnen doen opheffen, zelfs niet in de dagen van nood, toen hij, alleen door liefde voor zijn Vaderland gedreven, zich vrijwillig op de tweede plaats stelde, en hij de Luitenant werd van wie vroeger de zijne was geweest.

Het was een schoone, edele daad, die echter weinig werd opgemerkt, omdat zij, op de wijze waarop ze verzocht werd, dat is, zonder openlijke kennisgeving of betuiging van zelfopoffering, weinig schitterde en dus weinig ruchtbaar werd. Het ging met zijne verdiensten als veldheer evenzoo. Schoon bevoegde beoordeelaars hem de tweede plaats in dat tijdperk niet ontzeiden, was hij, de eenzijdige lofspraken van eene partij uitgezonderd, bij het algemeen weinig bekend. Zijne wijze van oorlogvoeren stond ook in het naauwste verband met zijn charakter. Nimmer had hij de hem toevertrouwde krachten der Republiek op één worp gesteld, maar ook nimmer had hij door een onverwachte wending, door een scherpzinnige kombinatie, den krijg met één zegepraal beslist, zoo als de jonge, minder voorzichtige Generaal van het leger van Italië zoo dikwerf had gedaan. Zijne terugtochten waren meesterlijk, zijne aanvallen gegrond op eene geleerde taktiek, maar bedaard, maar kalm, niet stormend, maar met beleid.

In den kring op dit oogenblik om hem heen gevormd, merkte men Jourdan, Leclerc, Lefébvre, den bevelhebber van de troepen in Parijs, en Marmont op.

Er ontstond een groote beweging onder deze groep, toen de drie Luitenants van Bonaparte, welke met hem uit Egypte waren teruggekeerd, werden binnengeleid. De eerste met dat

schier Romeinsche gelaat, waarop kracht te lezen stond, getemperd door eene fijnheid, die zelfs aan teederheid deed denken, was Lannes; de andere was Berthier; de derde, die de meeste opschudding maakte en bij zijn binnentreden aller blikken tot zich trok, was Murat. De grillige Generaal der kavallerie had zich voor dezen avond van zijne prachtige militaire kleeding ontdaan, maar had zorg gedragen de aanschouwers voor het gemis daarvan schadeloos te stellen. Hij verloochende den verkregen naam van de eerste fat, noch van de vermetelste ruiter van het leger te zijn.

Het laatste deden de blikken gissen, die hij stoutmoedig om zich wierp en ook zijn tred, die, niettegenstaande het mollig tapijt op den vloer, door de geheele zaal werd vernomen. Het toilet dat hij gemaakt had, droeg zelfs de goedkeuring der beide adellijke Dames weg. Hij droeg een frac van fijn groen laken en een wit satijnen vest met zilver geboord, welks schittering smaakvol afstak bij het zachte en matte wit van het satijn; verder een korte en naauw gesloten broek van het fijnste casimier, wit zijden kousen en lichte met gouden gespen gesloten schoentjens, die de schoone vormen van den voet gelukkig deden uitkomen. Hij hield onder den linkerarm een *claque*, die bij het gebruik zeker de symmetrie van de geurige *coiffure* niet verstoren zou.

Lannes en Berthier voegden zich, na Gohier en zijne vrouw begroet te hebben, bij de groep om Moreau; Murat daarentegen bleef terug bij de Dames, die zeker wel het meest bevoegd waren de vierschaar te spannen en door wie hij het best in dit oogenblik zou worden gewaardeerd.

Juist had hij een belangrijk onderhoud geopend met Mevrouw Tallien en de Remusat, waaraan de vijftigjarige Mevrouw Gohier zich gereed maakte mede deel te nemen, toen de trom op het plein werd geroerd en de direktoriale garde, in de wapens kwam. Kort daarop werden de slagdeuren met gedruisch opengeworpen en kondigde de deurwaarder met luider stemme de komst van den Generaal Bonaparte aan.

Hij droeg nog altijd den grijzen overjas en den Turkschen sabel, en trad groetend de rijen langs naar den divan, van welken Mevrouw Gohier zich ditmaal verder dan ooit verwijderde om hem te ontvangen.

‘Welkom, welkom, Generaal! welkom, Josephine!’ klonk het hartelijk, en zij voerde hen met zich mede naar den divan, waar beiden zich een tijd lang onderhielden, schoon het Mevrouw Gohier meer moeite dan gewoonlijk kostte, daar Josephine haar toescheen eenigzins teruggetrokken, ja schuchter te zijn.

‘Gij hebt mij verrast, Burger Direkteur!’ zeide Bonaparte tot Gohier, die gearmd met hem voortging. ‘Ik ben gevoelig voor de eer..... Ik wenschte dat Oostenrijk en Rusland hier hunne vertegenwoordigers hadden gezonden,’ vervolgde hij, terwijl hij in het rond zag, ‘ze zouden de Republiek, die ze zieltogend gelooven, in hare wezendlijke sterkte zien.’

Gohier dacht zich met hem te bevriend om in deze woorden ironie te zoeken.

Bonaparte werd het eerst aan de leden van het *Directoire* voorgesteld. Hij groette Moulins als een oude kennis, Barras niet in het bijzonder, Siéyès stijf, Roger Ducos minzaam. Hij merkte Fouché onder de naastbijstaanden op, en tevens dat diens oogen onophoudelijk op Barras waren gevestigd.

Gohier voerde hem verder en de beide adellijke Dames voorbij, die hem van zijn binnentreden af met de oogen hadden gevolgd, en thands haar onderhoud luid genoeg voortzetteden, om door Bonaparte, die haar langs ging, te worden verstaan.

‘De Generaal Monk![1]’ riep de eene.

‘De onoverwinnelijke!’ merkte de andere aan.

Bonaparte boog stilzwijgend, schoon hij de Dames een strakken blik toewierp, die haar onaangenaam aandeed.

De kring van Generaals opende zich thands, om Gohier en Bonaparte te ontvangen.

‘De Generaal Moreau,’ sprak Gohier.

Bonaparte stak hem gul de hand toe. ‘Ik heb er hartelijk naar verlangd u te zien, dappere wapenbroeder!’ Hij deed gewillig den eersten stap bij Moreau, dien hij beneden zich wist.

‘En ik dan, Generaal!’ hernam de aangesprokene warm. ‘In mijne brieven, heb ik het u nooit ontveinsd, hoe hoog ik u schatte.’ Moreau was werkelijk verrukt, zich boven allen dus te zien begroet.

1 Na Cromwells dood de hersteller van het Koningschap in Engeland.

Al de Generaals hingen aan Bonapartes lippen en trokken zich voldaan terug. Vooral Jourdan, die, toen hij werd voorgesteld, deze woorden hoorde: ‘De slag bij Fleurus behoort aan de historie, en de slag bij Fleurus ontleent zijn roem aan Jourdan.’

Bij de algemeene geestdrift werd de toon niet opgemerkt, waarop dit alles werd gezegd. Bonaparte stond in hun midden bijkans als hun opperhoofd; hij deelde lof uit als machthebbende; zijne minzaamheid was misschien nederdaling voor een oogenblik tot op de laagte waarop zij stonden; zeker was het, dat de gemeenzaamheid, die onder gelijken heerschte, hier niet gevonden werd.

De aanwezigen werden naar de eetzaal genoodigd, waar Bonaparte naast Mevrouw Gohier, Gohier naast Josephine, en Barras, wien het door de bemoeïingen van Fouché gelukt was in de nabijheid van Bonaparte te blijven, door een ongelukkig toeval naast Mevrouw Tallien plaats nam, die hij, na het voorval op *Malmaison*, een onverzoenlijken haat had gezworen.

De meest vertoornde van al de aanzittenden, was echter Siéyès. Toen hij met zijn trouwen vriend, die wel tevreden kon zijn over 's Generaals begroeting, naar de eetzaal stapte, fluisterde hij hem toe: ‘Hebt ge op den onbeschaamden dwerg gelet? Hij groette niet eens een lid van het bewind, dat hem reeds lang had moeten doen fusilleeren.’

Ze hadden elkaêr nog nimmer toegesproken, omdat geen van beiden de eerste wilde zijn.

‘Een misverstand,’ andwoordde Roger Ducos. ‘Het moet uit den weg worden geruimd; het moet, want wij hebben hem noodig.’

Het was wel voor het eerst dat Roger Ducos niet volkomen deelde in de aandoeningen van zijn vriend, en zich rechtstreeks tegen diens uitspraken aankantte. Deze zag hem daarom woedend aan en beet hem toe:

‘Behoort ge ook al tot zijne slaven? Gij en uw gelijken verdient een despoot!’

‘Wij hebben een hoofd en een arm noodig,’ klonk het eensklaps op fluisterenden toon achter hen. ‘Het hoofd vermag niets zonder den arm, de arm niets zonder het hoofd.’ Het was Talleyrand, die dit zeide, en zonder andwoord af te wachten in een andere groep verdween.

Gelukkig dat de Minister van Financiën bij het diné niet tegenwoordig was; want de man, ambtshalve belast met een deficit van tachtig millioen, had een treurtoon geslaakt bij den overvloed van dezen disch, die, even als de zwerm lakeien in blaauw en rood met goud galon geboord, maar al te luide te kennen gaf, dat men van de republikeinsche soberheid was afgeweken, en dat hij er weldra het zwaarst van allen voor boeten zou.

De *ragout* van lijsters, noch de meerlen van Maltha werden gemist; de *cotelettes purée d'ananas*, de *boudins à la mazarine*, noch de *caisses de foie à la provençale*.

Bonaparte beet zich dikwerf op de lippen, daar hij toonen moest een vreemdeling aan zulk een tafel te zijn. Hij gaf echter allen een voorbeeld van matigheid, zoowel in spijs als in drank. Hij had slechts eenmaal van de *boudins à la mazarine* geproefd, en toen voor alles bedankt, terwijl hij zijn glas, met *chambertin* en water gevuld, moest ter hulpe roepen, om zijn verhemelte tot den normalen staat terug te voeren. Slechts de in vleeschnat gekookte rijst, met saffraan gekruid, deed hij eer aan; en toen dat gerecht hem voorbij was gegaan, hield hij zijn middagmaal voor geëindigd. Hij moest echter, hoe noode ook, aan de *étiquette* gehoor geven, en zijne plaats behouden; hetgeen hem minder zwaar begon te vallen, toen het gesprek op Egypte werd gebracht, waarvan ieder de wonderen uit den mond des Generaals wilde vernemen.

Het dessert werd aangebracht en het teeken door den gastheer gegeven om de glazen te vullen uit den naauwelijks nedergezetten kristallen *flaçon*, van welken, aan een kettingjen bevestigd, een zilveren plaat afhing, waarop het fijne merk stond aangeduid.

Onder een plechtige stilte richtte Gohier het woord tot Bonaparte, wien hij geluk wenschte met zijn terugkeer, waarvan het heuchelijke alleen werd verbitterd door de gedachte, wat onherstelbaar verlies het leger van Egypte door zijn vertrek geleden had. In de eerbewijzing lag een scherpe berisping verholen.

Wie der aanwezigen het ook opmerkte, niemant deed het blijken. Eenstemmig was de groet van ‘leve Bonaparte!’ en schoon het driemalen werd herhaald, klonk telkens een basstem na, hetgeen van eene geestdrift, welke die van andere nog overtrof, getuigen moest.

Het trok aller opmerkzaamheid aan de zijde waar Bonaparte zat, en die van dezen niet het minst; want het was Barras.

Bonaparte meende de beleefdheid van Gohier niet onbeandwoord te kunnen laten, ofschoon hij weinig hield van die langgerekte ‘babbelarijen’ zoo als hij, in die periode zijns levens, de officieele aanspraken en begroetingen noemde. Hij stond op en ieder zweeg. ‘Ik dank den Burger Direkteur,’ sprak hij luid, zoodat iedere lettergreep duidelijk aan het ander einde der tafel kon worden verstaan, ‘ik dank den Burger Direkteur voor den mij toegebrachten groet en allen die er in deel namen. Niet alleen *ik* voel mij daardoor verrast, maar de dapperen van Egypte zullen het evenzeer zijn, zoodra ze vernemen, hoe levendig het *Directoire* ook in hen belang stelt. De éénheid der Republiek, hare kracht en grootheid, waarborgen ook hun een roemrijke toekomst. Het *Directoire* verzekert ons die eenheid en die kracht. Dat bewind leve daarom lang onder ons.’

Geene toejuiching volgde nog. Ieder vermoedde de spotternij in die woorden verborgen, en waagde het niet haar tot de zijne te maken door eene misschien ongepaste toejuiching. Toen echter Bonaparte met ernstig gelaat den gastheer en de overige leden van het *Directoire* begroette, werd het stilzwijgen afgebroken door de algemeene instemming met den uitgesproken wensch. De vrolijkheid, die er dien avond nog geheerscht had, was echter gebannen.

Gelukkig dat kort daarop de *antichambre* geopend werd en ieder de vrijheid ontving zich te verwijderen. Bonaparte was een der eersten, die er gebruik van maakten; en Fouché, die als wachter over Barras scheen aangesteld te zijn, had dit naauwelijks opgemerkt, of hij gaf er dadelijk bericht van aan zijn patroon. In het volgend oogenblik voelde Bonaparte zich zacht op den schouder tikken en toen hij omzag, vond hij Barras tegenover zich staan.

‘Burger Direkteur!’ zeide Bonaparte verbaasd en zonder de koude die de zelf beheersching hem in een ander oogenblik, en alsdan meer voorbereid, had doen aannemen.

‘Bonaparte! gun mij een oogenblik,’ fluisterde Barras gehaast, terwijl hij om zich heen zag. Vele gasten waren hen reeds gevolgd, zoodat de *antichambre* bijkans gevuld was. Geene goede bekenden trof hij er echter onder aan.

Hij vergiste zich echter ten aanzien van een, die hem zeer goed bekend en tevens nabij was, hoewel hij niet kon worden

opgemerkt, daar hij achter den rug eens anderen het gelaat ter halverwege wegschool. Het was Fouché. Deze kon wel niets van het gesprek verstaan, maar hij maakte het op uit de gebaren, die het begeleidden en ondersteunden. En toen Bonaparte, door Barras geleid, uit de kamer verdween, begreep hij dat er een geheim onderhoud zou plaats hebben.

Weinig later was ook hij verdwenen, maar langs eene tegenovergestelde zijde. Een lakei aan het einde van de eetzaal, waar zich Gohier met Josephine en nog eenige Dames onderhield, met het wegdragen van eenig zilverwerk bezig, moest ter zijde wijken, wijl hij den Minister van Policie met drift en toch met naauw hoorbaren tred zag aankomen.

De lakei scheen hem te kennen, wat op zich-zelf en uit aanmerking van het ambt dat Fouché vervulde, niet bevreemden kon; toch verklaarde dit niet de aard van zulk eene bekendheid, als uit 's Ministers vraag kon worden afgeleid.

‘Jacques! de sleutel van den geheimen ingang naar de vertrekken van den Burger Barras!’ fluisterde Fouché.

‘Ik heb dien boven bij de anderen geborgen,’ hernam de lakei bevend.

‘Breng hem mij dadelijk; ik wacht u in den tuin bij den bruinen beuk.’

Terwijl dit voorviel had Bonaparte, op zich zelven ontevreden dat hij het dringend verzoek van Barras had ingewilligd, een anderen vleugel van het paleis betreden, waar het helle licht uit de vertrekken van Gohier en uit de hoofdvestibule van het *Luxembourg* slechts nog een flaauw schijnsel wierp door eenige ramen van den langen bovengang, welken hij, voorafgegaan door Barras, doorging. Aan het einde ontsloot deze een deur en verzocht hij den Generaal een oogenblik op den drempel te wachten, totdat hij licht had ontstoken. Toen de aangestoken *candelabre* op de ronde tafel stond, bemerkte Bonaparte een klein vertrek, dat hij nimmer had betreden. De stoffeering duidde de uitgezochtste weelde aan en eigende zich het best aan een Dames-*boudoir*, waarvoor het kleen vertrek wellicht vaak genoeg werd bestemd. Het tapijt, dat den vloer bedekte, was van blaauw satijn, en het bekleedsel van den kleinen divan, aan gene zijde van den schoorsteen, van dezelfde stof. Barras noo-

digde op den fluisterenden toon, dien hij terstond bij het verlaten der *antichambre* had aangenomen, Bonaparte uit om plaats te nemen, en wees hem hoffelijk op den divan, terwijl hij de ebbenhouten, kunstig met goud en ivoor ingelegde tafel die er voor stond, eenigzins op zijde schoof.

Bonaparte gaf geen gehoor aan dat verzoek, maar bleef met den rug tegen den schoorsteen geleund, terwijl het vermoeden dat na den blik in het rond bij hem oprees, zijne verachting voor den bewoner die voor hem stond, in de hoogste mate opwekte. Dat vermoeden bracht hem onwillekeurig op de gedachte aan de verhouding tusschen Barras en Josephine. Hoewel hij aan de waarheid van het gerucht geen geloof meer kon slaan, prikkelde het hem tot toorne, nu hij zich in het heiligdom van den losbandigen Barras scheen te bevinden, waar het hem meer dan ergens scheen te worden toegeroepen, dat het niet aan Barras had gelegen om het gerucht waar te doen zijn.

‘Burger Direkteur....!’ ving hij aan, en hij had willen vervolgen op denzelfden scherpen toon, had hij de ronddwalende oogen niet gevestigd op de halfgesloten glazendeur tegenover hem, waarvan hij het gordijn, dat langs het spiegelglas aan de andere zijde in sierlijke plooien neêrhing, een oogenblik zag bewegen. ‘Zijn we alleen?’ vroeg Bonaparte, terwijl hij Barras strak aanstaarde.

‘Ja, Generaal!’ hernam deze, verschrokken door die vraag. Hij zag haastig in het rond. ‘Waarom vraagt ge mij dit?’

‘Ik vergiste mij. Ik dacht mij in een Egyptischen harem, waar men nooit alléen is.’

Bonaparte vermoedde dat Barras de onbeschaamdheid zoo verre dreef, om in het paleis van het *Directoire* zijne minnaressen woning te geven.

‘Doch ter zake, Burger Barras! Ik begrijp niets van wat ge wilt, van wat ge zoo geheimzinnig bedoelt. Wees kort, mijne afwezigheid wordt ginder opgemerkt.’

‘Bonaparte!’ zeide Barras vleiend, ‘Fouché heeft u van morgen gesproken, niet waar?’

‘Ja!’

‘Gij kent dan ook mijn ellendige verhouding jegens mijne amtgenoten. Ik heb veel goeds gewild, veel kwaads niet kunnen verhinderen. Het eenigst goede dat ik misschien gedaan heb, is dat ik u aan de Republiek heb doen kennen.

Zij dat het eenigst, het is toch veel, meer dan iemant deed.....'

Hij poosde, Bonaparte stond onbewegelijk.

Op klagenden toon vervolgde hij: 'Ik ben wars van het bewind; ik gevoel mij ziek; ik gevoel dat ik een versleten werktuig ben en gedwongen mij terug te trekken.' Hij zweeg weder een oogenblik, hij koesterde een flaauwe hoop, dat Bonaparte het zou tegenspreken; deze zweeg echter; het kon een bewijs van toestemming zijn.

'De Republiek is half ontbonden,' ging hij voort. 'Overal is verwarring, is wanhoop, is tweedracht. De vijand dreigt van binnen en van buiten; om haar te redden is het tegenwoordig bewind niet in staat; want er moet eenheid zijn in het bestuur, er moet slechts één hoofd zijn. Wilt gij de Republiek met mij redden, wilt gij de Republiek één hoofd geven?'

Bonaparte had bijkans geandwoord en zich daardoor bloot gegeven. Barras was de eerste, die zoo duidelijk zijne medewerking inriep. Hij bedacht zich echter nog bij tijds en andwoordde met een tegenvraag.

'Welk een titel wilt gij aan dien heerscher geven?'

'Den titel van President. En de persoon, daarvoor geschikt, zou wel te vinden zijn.'

'Moeielijk.'

'Wat zoudt ge zeggen,' en Barras sprak nog zachter en kwam nog dichter bij Bonaparte en uitte zich op nog vleiender toon; 'wat zoudt ge zeggen van den Generaal Hedouville?' Hij waagde het niet zich-zelven te noemen, schoon hij de dwaasheid had te vermoeden, dat Bonaparte het zoude doen; schoon hij blind genoeg was de klove niet te bespeuren, die er tusschen hen lag, en onnoozel genoeg om te gelooven dat Bonaparte nog dankbaarheid koesterde voor de eens genoten bescherming.

'Hebt ge iets tegen hem?' vroeg Barras, toen Bonaparte niet andwoordde.

'Niets; want ik ken hem niet.'

'Hedouville dus..... of een ander,' vervolgde Barras. 'Wat ú echter betreft, het blijft uw voornemen, niet waar, om zoo als ge Fouché hebt gezegd, naar het leger te gaan, en daar nieuwe lauweren te garen en de Republiek hare vorige grootheid te hergeven?'

Hij wilde Bonaparte dwingen zich te verklaren.

‘Ja!’ klonk het kort; ‘heeft de Direkteur mij nog iets te melden?’

Bonaparte maakte zich gereed te vertrekken. Barras werd het eensklaps duidelijk dat hij verstooten werd, dat hij een dwaalweg had ingeslagen. Hij wilde echter nog terugkeeren; hij poogde zich te redden, zijn bestaan te verlengen, en dit kon hij slechts, zoo Bonaparte hem de hand reikte.

‘Generaal!’ riep hij in den grootsten angst. ‘Een oogenblik nog. Gij hebt mij verkeerd begrepen. Ik ben niet zoo dwaas om te gelooven, dat de Republiek kan gered worden zouder u. Gij, en gij alleen, moet President zijn, de hervormer der Republiek; kan ik u daartoe van dienst zijn, beschik over mij. Ik noemde Hedouville, die niets meer is dan een marionet, om u tot eene verklaring te nopen. Als lid van het *Directoire* kan ik veel, wat onwettig zou schijnen, de kleur van wettigheid geven. Beschouw mij als den vriend, dien gij in eene belegerde en niet spoedig in te nemen stad bezit; de belegering zal echter niet lang duren; want de vriend opent u de poorten van binnen.’

Bonaparte hoorde koel deze verklaring aan, die in hare afgebroken volzinnen duidelijk de ongerustheid, waarmeê ze gedaan werd, te kennen gaf.

‘Welnu, Generaal?’ vroeg Barras bij herhaling, maar op smeekenden toon; ‘bepaal de wijze, den dag van uitvoering, den werkkring, dien ge voor mij bestemt. Ik reik u de hand, neem haar aan.’

Maar Bonaparte nam haar niet aan.

‘Burger Direkteur! gij schijnt niet veel te hechten aan mijne woorden. Ik heb u gezegd dat *ik* naar het leger ging. Ik wensch echter eerst uit te rusten van de doorgestane vermoeienissen. Ik voel mij afgemat; ik wil rust; ik hoop dat ik dan den afkeer zal kunnen overwinnen, dien ik van staatszaken en van de menschen heb opgevat. Vooral de laatsten heb ik leeren verachten; misschien dat ik er eenigen grond voor heb. Hebt gij als Direkteur mij nog iets te zeggen?’

Barras steunde zich met de rechterhand op de tafel, terwijl Bonaparte sprak. Zijn gelaat was vaal bleek en scheen dit nog meer in het matte licht dat van de *candelabre* uitging. De oogen puilden uit de kassen en hunne strakheid gaf hun iets wezenloos.

Bonaparte stond op den drempel met de kruk der deur in de hand. ‘De Generaal Barras,’ sprak hij kort, ‘zal wel zoo

goed zijn mij morgen vóór elf ure op te geven, welke som hij aan mijne vrouw gedurende mijne afwezigheid heeft geleend. Het zal hem alsdan met de rente worden teruggegeven. Het zal mij aangenaam zijn, dat die opgave vóór elf ure geschiede, daar ik op dit uur naar *Malmaison* vertrek.'

Hij wilde gaan, maar Barras trad op hem toe als om hem te weêrhouden. Bonaparte keerde zich om.

'Het is voor mij en voor u beter dat wij elk afzonderlijk in de zaal terug keeren. Het zal mij daarom genoegen doen, dat ge mij niet volgt.'

Barras bleef versteend staan en weldra was hij alleen. De schrik maakte plaats voor wanhoop, deze voor woede, die zich eindelijk lucht gaf in een koortsig verlangen naar wraak. 'De verwaande dwerg!' riep hij uit, 'wien het vroeger eers genoeg was mijn voetzool te mogen kussen. Hij waagt mij van zich af te stooten!..... Hij denkt zich sterk genoeg alleen. Maar hij kan niets zonder hulp; maar die hulp heeft hij zeker gevonden bij een ander..... Hij is opgehitst tegen mij, zijn vroegeren beschermer. Dat deed *zij*.'

Hij hield een oogenblik op en peinsde. 'Het is mij twintig, dertig, veertig duizend francs waard, dat hij valt. Voor die som vind ik wel een echt patriot, die de Republiek van een militairen despoot wil verlossen. Morgen gaat hij naar *Malmaison*..... en dan..... de preutsche Kreole zal aan mijne voeten liggen, en ik werp haar mijn lakeien in de armen.'

Hij schelde en noemde den binnentredende bediende een naam. Een half uur later, gedurende welken tijd Barras zijne gedachten den vrijen teugel had gevierd, trad een vreemdeling binnen, met wien hij op fluisterenden toon een onderhoud aanving, dat tot Barras' groot genoegen scheen te eindigen.

Bonaparte was reeds geruimen tijd in de zaal teruggekeerd, waar hij door Gohier niet gemist was. Slechts Moreau had hem gezocht en vond hem ook, toen hij ten derdenmale de *antichambre* binnentrad om hem te zoeken.

'Moreau!' groette Bonaparte vriendelijk. 'Ik wenschte wel dat gij mij een bezoek gundet op *Malmaison*. Ik had voor uw wapenverzameling een fraaien yataghan bestemd, afkomstig van Mourad-Bey. Mag het een herinnering zijn aan mij....?'

'Gaarne, Bonaparte!' hernam Moreau, terwijl hij hem de hand drukte; 'ofschoon ik het schoon geschenk als zooda-

nig niet aanneem. Ik heb u gezien en gesproken, dat is genoeg om u nooit weêr te vergeten.'

Het was het begin van een langdurig onderhoud, waarin Moreau zijn wrok jegens het *Directoire* niet verbloemde. Hij verhaalde Bonaparte de vernederingen, die hij had ondergaan en zocht van hem te vernemen wat hij voornemens was te doen.

'Wachten,' zeide Bonaparte, 'tot het uur komt, waarin het leger zich toonen kan. Als die ure komt, zult gíj ook bereid zijn, niet waar, om u bij de wèlgezinden te voegen?'

'Gewis. De tegenwoordige toestand is onhoudbaar. Als onze tijd komt, sta ik naast u.'

'En we zullen onoverwinlijk zijn,' andwoordde Bonaparte hoffelijk.

Gohier kwam hun onderhoud storen.

'De Generaal Moreau zal wel zoo beleefd zijn mij den Generaal Bonaparte voor een oogenblik af te staan. Ik weet dat ik veel van hem vorder, maar hij heeft zich reeds in het laatste half uur eenigermate schadeloos kunnen stellen.'

'Gij verzoekt waar gij kunt bevelen, dat is zeer beleefd,' zeide Moreau stijf, en vertrok naar de zaal, waar Josephine naast Mevrouw Gohier den toon gaf. Hij voegde zich bij haar en vond een hartelijk onthaal.

'Moulins deelde mij den inhoud van uw beider gesprek mede, Generaal!' zeide Gohier, toen zij beiden in een hoek van het vertrek waren nedergezeten. 'Gij zoudt een deel willen uitmaken van het *Directoire*?'

'Ik zou het op hoogen prijs stellen,' andwoordde Bonaparte.

'Ook het *Directoire*!' zeide Gohier beleefd. 'Het zou zich gesterkt en gesteund zien door een krachtigen arm.'

Het was bevreemdend dat ieder den Generaal slechts vergeleek met den arm die uitvoert, niet met het hoofd dat denkt. Ieder zwaaide hem wierook als veldheer, niemant ten minste niet openlijk - als staatsman toe. Bonaparte was de laatste om er zich gekwetst door te gevoelen; integendeel zocht hij de algemeene meening ten dien aanzien te versterken.

'Hoeveel voordeel, hoeveel roem uwe opneming ook schenken zou, hoeveel genoegen het mij in mijn privaat charakter als uw vriend, ook ware, dat ik u als mijn ambtgenoot

mocht welkom heeten, is er toch een beweegreden, die mij er tegen doet zijn. Ze moet wel gewichtig zijn, dat ze mij verbiedt mijn innigsten wensch te vervullen. Ik weet echter, dat zij gewichtig is; ik geloof, ja ik ben er van overtuigd, dat gij-zelf het erkennen zult. De Konstitutie verbiedt het. Gij zijt nog te jong om lid van het *Directoire* te zijn. Wij, de eerste dienaren der wet, mogen haar niet het eerst geweld aandoen.'

Bonaparte glimlachte even bij de konkluzie van de langgerekte pleitrede; hij dacht aan de herhaalde *coups d'état*, door de eerste dienaren der wet uitgevoerd, om die wet te verkrachten.

'Ik heb het vermoed, Burger Gohier,' hernam hij ernstig. 'Ik dacht wel dat dit juist bij u een niet weg te nemen hinderpaal zou zijn. Gij verstoort een mijner schoonste verwachtingen; maar..... ik zou wellicht in uwe plaats evenzoo doen.'

'Ik leer u hoe langer hoe meer hoogschatten,' andwoordde Gohier ongeveinsd. 'Wat zijt ge echter voornemens te doen? Beandwoord die vraag echter niet, zoo ze u eenigzins onbescheiden toeschijnt.'

'Ik zal wachten, Burger Gohier.'

'Wachten? Hoe meent ge dat? Wachten, waarop?'

'Op mijne mondigheid. Ik kom, geloof ik, nog slechts twee jaren te kort.'

'Maar, inmiddels, Generaal?' vroeg Gohier niet zonder angst.

'Mij voorbereiden voor die hooge waardigheid.'

'In het veld, niet waar? Op de grenzen der Republiek?'

'Wanneer ik eerst de noodige rust heb genoten, en het *Directoire* mij dan een kommando toevertrouwt.....'

'Twijfelt ge daaraan, Bonaparte?' riep Gohier vertrouwelijk. 'Gij kunt kiezen, gij kunt regelen,..... gij kunt bevelen....'

'In een leêg arsenaal en over doodgeschoten soldaten?' vroeg Bonaparte scherp.

'Wij zullen de arsenalen vullen, wij zullen nieuwe soldaten lichten.....

Als dat heeft plaats gehad, Burger Gohier! beschik dan over mij,' andwoordde Bonaparte; er lag eene fijne ironie in die woorden.

Talleyrand naderde hen. 'Ik kom in hoedanigheid van

bode, en ik ben trotsch op mijn ambt, Generaal! Uwe vrouw is gereed eene beschuldiging in te dienen tegen den tijd, die zoo snel voorbij vliegt, en haar daardoor noodzaakt den toovercirkel waarin zij zich bevindt te verlaten. Ik zie dat zij haar rechtsgeding zeker winnen zal, daar ook gij, nu ik u aan de zijde van den gastheer vind, met hare aanklacht u zult vereenigen.'

Bonaparte had bij de eerste woorden reeds op de pendule gezien. 'Waarlijk, het is reeds laat.' Hij stond op, wat Gohier mede deed, die na eenige plichtplegingen het voornemen van Bonaparte om te vertrekken niet meer weêrstreefde. Hij ging beiden voor naar de zaal; doch toen zij den drempel genaderd waren, hield Talleyrand den Generaal zachtkens terug. 'Siéyès is woedend, Generaal! dat gij hem niet hebt gegroet. Het toont dat hij op een groet van u prijs stelt. Zijn woede is teleurstelling. Zijn vriend Roger Ducos gaf mij te kennen, dat hij verlangt u te spreken.'

'Ook ik wensch het,' andwoordde Bonaparte.

'Eindelijk!' mompelde Talleyrand, ten hoogste voldaan. 'Wanneer?' vervolgde hij luid.

'Ik laat de bepaling aan hem over. Talleyrand! verzoek Cambacerès en Réal morgen te mijnent op *Malmaison*. Gij zult ze bij mij inleiden.' Zonder nader andwoord af te wachten trad hij de zaal binnen.

Terwijl hij den stoet Generaals voorbij ging, sprak hij tot Marmont, terwijl hij de oogen over allen liet gaan: 'Ik heb nog niet kunnen voldoen aan het verlangen van het garnizoen en de Nationale Garde van Parijs. Ik hoop echter eerlang de eer te mogen hebben mijne wapenbroeders bij mij te zien; ik verlang naar dat oogenblik.'

Toen bood hij Josephine den arm en gevolgd door Eugène, die onder de jeugdige officieren vrienden gevonden of gemaakt had, stapte hij, onder het geroffel der trommen en het gejoel van de menigte die van verre stond, de trede van het gala-rijtuig op.

'Gij zijt stil geweest, Josephine!' zeide hij onwillekeurig, toen zij in hunne nederige woning waren teruggekomen.

'Ik gevoelde mij beter te huis in de achterkamer van Matthieu,' hernam zij. 'Daar had ik de menschen liever dan ginder.'

'Een onbekende heeft een brief bezorgd, Generaal!' zeî Constant. 'Ik heb hem neêrgeleid in uw kabinet.' Bona-

parte herkende de hand niet. Hij brak hem onverschillig open. Met de grootste verbazing las hij echter: ‘Generaal! ga morgen ochtend niet naar *Malmaison*; ga niet, voor dat ge nader bericht ontvangt.’

Bonaparte was werkelijk verschrokken; niet door het gevaar, dat hem volgens dien brief dreigde, maar door de daarin getoonde kennis van een onderhoud, dat in volstrekte eenzaamheid had plaats gehad. Hij herinnerde zich echter zijn eerst vermoeden, bij de verdachte beweging van het glasgordijn opgerezen. De mogelijkheid van een dreigend gevaar kon niet worden betwijfeld, daar hij gevoelde Barras verpletterd te hebben; Barras, voor wien geen middel te laag zoude zijn om zich te wreken.

Hij onderstelde dat Fouché hem waarschuwde. Deze kwam hem van dat oogenblik af nader bij, want Bonaparte leerde de kracht der policie hooger waardeeren.

De gedane ontdekking temperde, hoewel hij 't zich zelven wilde ontveinzen, de vreugde over al het voorgevallene op het *Luxembourg*. Met een donker gelaat ging hij den gang door naar zijne kamer. Zoodra hij Josephine daar vond, klaarde het op. Lachend, zoo als hij 't bij haar alleen kon, vatte hij hare hand. ‘Morgen afrekening, kleine! Gij hebt u van avond goed gekleed.’

‘Vindt ge?’ en zij kuste hem. Zij was overgelukkig.

Slagveld bij Hastings.

‘Deux moines saxons, Asgod et Ailrik, députés par l'abbé de Waltham demandèrent et obtinrent de transporter dans leur église les restes de leur bienfaiteur. Ils allèrent à l'amas des corps dépouillés d'armes et de vétements, les examinèrent avec soin l'un après l'autre et ne reconnurent point celui qu'ils cherchaient, tant ses blessures l'avaient défiguré. Tristes et désesperant de réussir seuls dans cette recherche, ils s'adressèrent à une femme que Harold avant d'être roi avait entretenue comme maîtresse et la prièrent de se joindre à eux. Elle s'appelait Edithe et on la surnommait la Belle au cou de cygne. Elle consentit à suivre les deux moines et fut plus habile qu'eux à découvrir le cadavre de celui qu'elle avait aimé.’
P. 348 ‘de l'Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands,’ par Aug. Thierry.

Diep zuchtte de abt van Waltham, diep,
Op de ijsselijke mare:
Uw koning Harold viel in 't veld
Met heel zijn heldenschare!

Twee kloosterbroeders zendt hij straks
Naar 't slagveld uit, als boden:
Zoekt mij mijns dierbren konings lijk
Te Hastings bij de dooden.

De broedren togen zwijgend heen
En keerden gantsch verslagen:
‘Hoogwaarde! 't Lot is tegen ons!’
Zoo jammren zij en klagen.

‘Ach Bankert heerscht en Harold viel,
De Held, de bloem der braven;
Een rooverbent verdeelt het land
En maakt ons volk tot slaven!

Lord op ons Britteneiland wordt
De plompste van die Noren;
'k Zag al een snijder uit Bayeux
Te paard, met gouden sporen!

Wee iedren telg uit Saxisch bloed -
Wiens arm kan ons beveiligen?
Gij zelf loopt nu den smaad niet vrij
Daarboven, lieve Heiligen!

Dat heeft die schrikkomeet voorspeld,
- Profeet van booze tijën -
Dien 'k op een bezemstok van vuur,
Bloedrood, door 't zwerk zag rijën!

Het onheilsteeken ging vervuld
In Hastings schrikbre velden;
Wij zagen daar in slijk en bloed
De lijken onzer helden!

Wij draaiden ze om, wij speurden ze op,
Wij wroetten in de voren,
Maar vonden 't lijk van Harold niet,.....
Ach, alles is verloren!’

En de abt verzonk in diep gepeins
En prevelde gebeden;
Toen sprak hij eindlijk, als ontwaakt
Uit droomen van 't verleden:

‘Te Grendelfield in 't diepst van 't woud
Woont, eenzaam en vergeten,
Een vrouw, die Edith Zwanenhals,
De Schoone werd geheeten;

Want Ediths hals was blank en slank,
Gelijk de hals der zwanen;
Uw koning Harold had haar lief
Met kussen, eeden, tranen.

Hij had de jonge schoone lief,
Hij zwoer haar steun en trouwe;
Toen - zestien jaren is 't geleên -
Verliet hij de arme vrouwe.....

Op, broeders! maakt u ijlings op,
Naar Ediths schaamle woning,
De blik dier vrouw herkent in 't veld
Het lijk van Englands koning.

De abtdij van Waltham zal dien schat
Met dankbre liefde ontfangen,
Hier wacht den Held een christlijk graf
En zielmis en gezangen.'

En 's middernachts voor de arme kluis
Klonk reeds de stem der boden:
'Ontwaak, o Edith Zwanenhals!
En volg ons naar de dooden.

Der Noren Hertog zegeviert
En met zijn honderdtallen
Van helden, is in Hastings slag
Ook Englands vorst gevallen.

Volg ons naar Hastings, volg om 't lijk
Van Harold op te sporen,
Dat wij 't in Walthams heilige aard
Begraven naar behooren.'

Geen woord sprak Edith Zwanenhals
En volgde zwijgend. Over
Haar slanken hals golft grijzend hair.
De nachtwind fluit door 't lover.

Zij volgde barvoets, de arme vrouw,
Door poel en woud en hagen;
Het krijtgebergt van Hastings rijst
Van ver bij 't uchtenddagen.

De damp - een witte lijkwaê - die
Het veld had overtogen,
Trekt op. De kille najaarszon
Stijgt somber aan den hoogen.

Naakt, uitgeplunderd, half ontvleescht,
Bij stapels en bij dijken,
Ligt daar op de aard een duizendtal
Misvormde menschenlijken.

De grond was als van bloed doorweekt;
De riffen van de paarden,
Bedekken 't gruwlijk moordtooneel,
De splinters van de zwaarden.

En 't raafgebroed vloog fladdrend op,
Dat zich aan 't aas vergastte,
Als barvoets Edith Zwanenhals
Door 't zijplend bloedbad plaste.

Zij klauterde over lijken heen;
Als gloênde pijlen vlogen
De blikken vorschend, vreeslijk, ver
Van uit heur puilende oogen.

Zij staart, zij speurt, zij kruipt in 't rond;
Zij doet het roofdier vluchten.
De kloosterbroeders volgden noô,
Maar struikelden en kuchten.

Zij zocht den gantschen, langen dag;
Reeds kwijnden de avondstralen,
De boden schudden 't hangend hoofd
En poogden aêm te halen.

Maar plotslings over 't slagveld heen
Barst uit dat vrouwenharte
Een gil - - wild schieten raven op! -
Een kreet van liefde en smarte.

Daar - in een stapel lijken mocht
Zij 't dierbaar lijk ontdekken!
Een gil - - zij zwijgt, zij schreit niet - maar
Zij kust die bleeke trekken.

Naast Harold zijgt zij neêr op 't veld -
- Een schrikbre liefdesponde! -
En kust op 's konings breede borst
De halfgestremde wonde.

Intusschen haastten zich de boôn
Met takken saam te voegen
Ten baar, waarop zij 't vorstenlijk
Naar 't klooster henendroegen.

En Edith, als zij 't overschot
Voor 't laatst ten afscheid kustte,
Volgde onvermoeid heur Harolds baar
Naar Walthams heilge ruste.

Zij zong, al gaande, een kind zoo vroom,
De litany der dooden;
Dat klonk afgrijslijk door den nacht - -
Zacht prevelden de boden.

P.A. DE GÉNESTET.

(*Naar* HEINRICH HEINE.)

Chequeriana.

Salmagundi - ssimunculum!

Zijn er onder u, zeer lieven! wien de politiek, schraal en dor als de kost moge wezen, die ze onzen dagen opdischt, de eenige uitspanning is - zoo gij vrede kunt hebben met het woord -; wien, indachtig aan het gulden ‘festina lente,’ waarvan grootevaêr maar al te vaak het eerste vergat, om met te meerder klem op het laatste te drukken, het *raffelen* onzer Tweede Kamer vóór hare paaschvacantie eene ergernis blijft, nooit weder te vergoelijken door tallooze Bijbladen van de Staatscourant, bij 't heropenen der zitting; - zijn er onder u, wien alle streven, alle uiting van den menschelijken geest, elk verschijnsel des socialen levens, der wetenschap en der kunst onverschillig is, die oog noch tijd hebben voor 't geen hen omringt, tenzij 't zich bewege in de sfeer van hun ‘hobby-horse;’ die geen gehoor geven aan de stemme, die hen noodt tot kennisneming en genieten van 't geen de wereld huns tijds in verschillende rigtingen openbaart; welnu, wij raden hen deze regelen ongelezen te laten die, bont en schotschruitig als haar inhoud zij, evenwel voor hen verstoken zijn van de eenige, alvermogende aantrekkingskracht.

Voor hen eene andere, eene edelere taak; voor hen, bij gebreke aan meer gewigtige belangen, de aposterioritische beschouwing over het politieke gewigt der verkiezingen voor de Kamer van Koophandel, en het zoet ‘museeren’ over de oude leden, die thans natuurlijk de nieuwe zijn; voor hen het hoofdschudden over den Neef des Grooten Mans, wiens ongehoord despotisme en twaalf millioen francs de stoffe leveren voor eene tweede nachtmerrie, die

> ‘bien étonnés de se trouver ensemble’

zich voegt bij de stéréotype der Socialisten en Communisten!

Onze taak zal ligter en aangenamer zijn! - Wij willen, aan den ingang van den maand der rozen en der liefde, eenen vlugtigen blik wijden aan de vervlogene dagen, en u uitnoodigen tot een vriendelijk herdenken aan 't geen ze ons goeds en lieflijks hebben geschonken en - onthouden.

Hoe we, bij voorbaat, de prettige glimlach genieten, die zich om 't mondje onzer lieve lezeressen - die we ons zoo gaarne vóórtooveren, bladerende in het jongste Nommer van ‘de Gids’ - zal plooijen, als we 't woord ‘Bloemententoonstelling’ voor haar nederschrijven.

Bloemententoonstelling! Wat al kleurenpracht en geurenvracht, wat al frischheid en schoonheid omstroomde en omwuifde ons in die anders zoo smakelooze en ongeschikte lokalen onzer Kunstakademie in 't Oûmannenhuis, thans aan de vlugtigste en bontste kinderen der natuur tot kortstondig verblijf afgestaan!

We veronderstellen, dat ge u niet lang hebt opgehouden bij de specimina van tuinbanken en stoelen, wier zwaarmoedige ijzeren gelederen reeds een wanklank moeten zijn bij een bloeijend bed van maandrozen of een donzig terras, en u gehaast hebt de zaal in te treden, waar de bloemenfamilie in benijdenswaardige eendragt en harmonie zamengemengeld, u verbeidde.

Gij beweegt u langzaam - deels vrijwillig, deels gedwongen door de massa, die u omstuwt op de zeer enge ruimte, voor paden aangewezen - tusschen een haag van glanzig donkerbladerige Camelia's, wier witte en hoogroode bloemen de lievelingen der mode zijn, en een verkwikkend grastapeet, waarvan een trotsche geele roos - zeldzamer, doch welligt minder schoon, althans minder natuurlijk dan hare zusteren - het midden houdt, omringd door menig zachtverwige plant, die schuchter opziet naar de gevierde, en afgesloten door eene groep van teedere en doorschijnende azalia's, wier fijn lila niet kwaêlijk voegt bij het lichtere groen harer bladen. Maar waartoe, vraagt ge, door de plaatsing van den spiegel, u de illusie benomen van den overigens smaakvollen aanleg der perken, die het glas toch slechts onvolmaakt en fragmentarisch kan wedergeven? De Commissie moge u antwoorden!

Gij wijlt met welgevallen eenige oogenblikken alvorens den drempel der volgende zaal te overschrijden, waarin men ten eenen male het denkbeeld van ‘tuin’ schijnt te hebben opgegeven, en waar u niets dan eene ‘tentoonstelling’ wacht, die van kunst, en van kunst alleen tuigt. Maar toch, ofschoon ge 't anders hadt gewenscht, gij vindt er genoegen in, langs de rozen en erica's en de vezelstammige heesters en struiken der Tropen te wandelen, al wil 't u niet duidelijk worden, waartoe die *would-be* zonnige lucht achter de laatste is geschilderd, daar zij toch alle hoop op effect moet verbannen bij de wit gepleisterde muren en zoldering, en al vraagt ge u zelven af, of er geene betere plaats te vinden ware voor de hangplanten en bloemlantaarnen, dan juist boven uwe hoofden, in den lijst der deuren, en al billijkt ge de zwakke poging tot een *berceau* niet, in de zaal - vulgus dictus: der miskende geniën - waar onze groote de Ruijter staat. Vreemde plaats, en nog vreemder zamenvoeging!

Vreest niet, dat wij met u zullen gaan speculeeren over het onderscheid tusschen het karakter van den Zeeheld, en dat der bloemen; we willen ons vergenoegen met u opmerkzaam te maken op ééne goede eigenschap van de plaatsing van zijn beeld, namelijk, dat het den toegang bemoeijelijkt tot den tempel der hollandsche ijdelheid, de zaal der tulpen en hyacinthen. Of de oude veete tegen den bollenhandel er schuld aan draagt, we houden niet van die stofstijve, dik-

hoofdige en bedwelmende nageltakken, die zich zelven schijnen te bewierooken, en evenmin van die veelkleurige, wijdbladerige tulpen, die op hunnen eenzamen stengel met zelfvoldoening ‘poseeren.’

Ongunstiger konden ze zich zeker niet voordoen, dan op de Tentoonstelling, waar ze, in gesloten gelederen naast elkander geplaatst, eene caricatura gaven van sommige hoogst onderhoudende *soirées*, welke ten onzent maar te over bekend zijn.

Zijt ge eene goede hollandsche huisvrouw, lieve lezeres! gelijk wij ze zoo gaarne zien, zoo regt practisch; dan zult ge niet als wij met onverschillige oogen de eerstelingen der groenten en peulvruchten en de *précoce* fruiten voorbijgaan, die in de steenen kamer ter bezigtiging worden aangeboden, en tevens - zoo wij hopen - eenen meêlijdenden blik over hebben voor die ongelukkige, ruigharige cactus, die, als zoo vele *cendrillons*, achteraf geschoven zijn.

Onze korte beschouwing is ten einde; de uwe, gelooven we, nog niet; althans we zouden ons zeer bedriegen, indien ge niet ten tweeden male de wandeling door de bloemengaard aannaamt. Schuilt er welligt eenige vrouwelijke ijdelheid - eene zeer geoorloofde! - in uwe drukke en lange bezoeken, geldt uwe opmerkzaamheid, uwe belangstelling onverdeeld de plantenwereld, en dringt niet eenige andere gedachte, een ander doel tot toeven? Verwacht ge misschien woorden van vergelijking, die de bloemen ten uwen behoeve, overschaduwen, en is u de plaatse, wat elke andere is: eene gelegenheid om te zien en - gezien te worden?

Maar we doen u onregt met deze vragen, even onhoffelijk als onbescheiden; want gij hebt de bloemen lief, zeer lief, en te regt, wijl gij ze met *Saphir* beschouwt als de afgezanten en tolken der liefde, zwijgend, maar toch welsprekend voor wie hare tale verstaat; en wie verstaat haar niet? Gij maakt er ‘Minister der Herzensangelegenheiten’ van; geeft haar beteekenis en zin; verhoogt ze tot onderpanden van voorkeur, van liefde en trouw; zij brengen schatting aan uwe schoonheid, zij vinden eene plaatse aan uwen boezem, zij troosten en helpen u, wanneer gij troost en hulp behoeft; zij zijn uwe zusters.... in het wezen! Maar wij, ofschoon geen familietrek ons verbindt, wij hebben ze ook lief de bloemen, en daarom hebben wij de bloemen*tentoonstellingen* niet lief.

Bloemen zijn niet geschikt om tentoongesteld, om bezigtigd en genoten te worden, terwijl zij haar levenselement missen. Bloemen zijn schoon in de natuur, maar ook in de natuur alléén, waar ze deel uitmaken van de bekleeding der aarde, waar ze zwieren en tieren bij licht en warmte en uitrusten bij de daauw, waar ze eene schuttende omheining vinden in hooger plantsoen, waar hare eigenschappen en aanvalligheden zich kunnen doen gelden door die der omringende heesters, en zij niet in bonten hoop, op en naast haars gelijken worden geplaatst.

Eene tentoonstelling behoort zóó - uit den aard der zaak - tot het gebied der kunst, dat ze de natuur niet in hare lijst kan en mag opnemen. De natuur vertoont zich, zij wordt niet tentoongesfeld.

Vreemd als u de ongevergde uitweiding schijnen mag, toch moest zij ons van 't hart, omdat we zoo gaarne de overtuiging zagen deelen, dat niet alles tot *expositie* geschikt is; eene overtuiging, welke bij velen, zoo we vreezen, geenen gereeden ingang vinden zal.

Ook menschen vallen in dit opzigt in de cathegorie der bloemen; zij moeten niet in meerdere of mindere mate ten toon gesteld worden, of zich zelven ten toon stellen. Dat beide in onze dagen niet zelden geschiedt, getuigen de tallooze polemische geschriften in schier ieder vak van wetenschap en kunst. We gelooven niet, dat men in ernst zal willen beweeren, dat ze bijgedragen hebben tot onze verlichting en beschaving, dat zij winste hebben gebragt aan de waarheid; een enkele blik op het gebied der politiek en der theologie - waaruit ons proza thans hoofdzakelijk bestaat - zal volstaan om het tegendeel te bewijzen.

We willen ons niet begeven in de behandelde kwestiën zelven, maar ons bepalen tot het terrein der expositie. Gun ons, in verband daarmede, eene bescheidene vraag! Waarom heeft de man, wien de '*Fantazy en Werkelijkheid*' geldt, goed kunnen vinden, Beets als *dichter*, als *Hildebrand* te exposeeren in eene ringvergadering van *Broederen Predikanten?* De expositie was *malicieus*, en te ongepaster, daar het licht - even als in de bijzalen van 't Oûmannenhuis - valsch was aangebragt. Was 't Spijker dan volstrekt onmogelijk in de broederlijke bijeenkomst zijn onaangenaam sarcasme ter zijde te stellen?

Hoe 't zij, Beets had gelijk zich gevoelig te toonen over de verongelijking, en zijn goed geschreven antwoord tuigt even welsprekend van *Hildebrand*, als van den *dichter* en den *christenleeraar*, die harmonisch in de 'Fantazy en Werkelijkheid' zijn zamengesmolten. Hebt ge de 'nachtgezigten' niet genoten, en er de rijke verbeelding, de humor en het gezond verstand niet in bewonderd; hebt ge geen eerbied gevoeld voor den waardigen toon, waarmede eene gemoedelijke overtuiging werd verdedigd en blootgelegd, en vondt ge u niet bijna gedrongen tot instemming in 't laakbare van 't geen de Heemsteedsche predikant de 'orthodoxophobie' onzer dagen noemt?

't Eenige goede resultaat van Dr. Spijker's Tentoonstelling is, naar ons inzien, de wijze, waarop zij werd gewraakt; de kwestie van het onderwijs is er niets door gevorderd!

We vreezen, dat ge hoofdschuddend den titel van ons opstel zult herlezen, wanneer ge bespeurt dat wij u nogmaals opmerkzaam willen maken op eene expositie - trouwens van verschillenden aard - welke ons vrijwillig uit Noord-Brabant wordt aangeboden. Ge meent misschien, dat het juister ware geweest aan het hoofd dezer regelen den naam te plaatsen van het onderwerp, waaraan zoo groote ruimte is toegekend, doch zijt ge regtvaardig? Wettigt onze titel tot eenige aanmerking, en kunt ge u iets minder exclusief voorstellen, dan 't geen hij aanduidt? En hebt ge u wel afgevraagd, of niet iedere reproductie, iedere boekstaving van 't geen zich om u vertoont, leeft en beweegt, eene expositie zoude mogen genoemd worden?

Maar we spraken van Noord-Braband, en ge gist welligt reeds dat we de '*Tilburgsche Mijmeringen*' van *Elise* op het oog hebben. - Elise is auteur, of, gelijk ze zich zelve noemt 'eene schrijvende jonge juffer,' die in eenen open brief aan hare vrienden mededeeling doet van hare gedachten en indrukken op een uitstapje naar Tilburg onder den naam van 'Mijmeringen.' We zijn niet onheusch genoeg om 't eener schrijvende jonge juffer euvel te duiden, dat ze te wijlen mijmert, en zelfs *con amore* mijmert, ofschoon we 't nut niet inzien van *gedrukte* mijmeringen, en de Tilburgsche ons niet bij uitnemendheid belangrijk willen toeschijnen, maar wat we niet zouden kunnen vergeven, indien de zaak ons ernstiger voorkwam, is 'Elise's zielsportret' in een gecadanseerd omtrekje. - De 'Wildzang' moge als albumblad voor Ds. Schotel - wiens Pastorie het voorregt genoot Elise te zien mijmeren - groote waarde bezitten, als literarisch product mag ze op geene bogen. De vorm is werkelijk meer of min hybridisch, en het blad dat 'zweeft en golft, en duikt en stijgt, al is het noch vogel noch visch, een beeld van Elise's dolenden zin, van de zucht, van den lust harer ziele' ware beter als manuscript in de kartonnen doos van Dominé weggeborgen.

Is de omtrek gelijkend, het beeld waar, de wildzang een kort begrip van Elise's ziel,.....; maar we gelooven 't niet, na de lezing der 'Mijmeringen' zelven, waaraan het portret is toegevoegd.

Zoude Elise vrede kunnen hebben met de volgende beschouwing van haar karakter, zoo als 't zich heeft geopenbaard in haar werk? - We willen er de proef van nemen! -

Een lief, goedhartig, zachtgestemd meisje, beschaafd door lectuur en omgang met menschen, ietwat sentimenteel, maar in hooge mate ernstig en piëus, en zeer geneigd om *per fas, aut nefas* alles vast te knoopen aan eene godsdienstige gedachte, een woord des bijbels, eene theologische figuur. - De doorbladering harer 'Blikken in het rond, naar binnen en naar boven,' in verband tot hare 'Mijmeringen' moet ons oordeel regtvaardigen. - We gelooven niet dat hare levensbeschouwing, hare gedachten over maatschappelijke toestanden en verschijnselen, over menschen en zaken, natuurlijk mogen genoemd worden, en schrijven ze veeleer toe aan eene ziekelijke verbeeldingskracht, maar al te vaardig om punten van verschil of overeenstemming te ontdekken, en zoogenaamd hoogdichterlijke vergelijkingen te maken, die de kalme overweging verwerpt, en aan eene gehechtheid aan het conventioneel schoone, ware en goede. - '*N'est pas poète, qui veut*' wordt in Elise bewaarheid, en we zouden er bij kunnen voegen 'n'est pas philosophe qui vent,' althans in dien zin, waarin Elise de wijsbegeerte verstaat.

We hebben de verschijning van de Schrijfster van 'Hermine' met belangstelling begroet; we behooren niet tot hen, die 'medelijdend de schouders ophalen over de vrouwen, die het wagen de pen te voeren;' we zagen integendeel gaarne de gelederen onzer vrouwelijke

auteurs vergroot, maar we ontveinzen 't niet, dat noch de ‘Blikken’ noch de ‘Mijmeringen’ onze sympathie konden opwekken. - De weg, dien Elise bewandelt, moet leiden tot eene algeheele vernietiging harer individualiteit, tot eene oplossing in, eene afhankelijkheid aan geijkte denkbeelden en formules, waarbij der literatuur niets gebaat wordt. - Is terugkeer haar onmogelijk, dan nemen we voor altijd afscheid van Elise; stemt ze echter toe, dat natuurlijkheid en oorspronkelijkheid het vitale beginsel zijn voor hen, die werkend wenschen op te treden in de republiek der letteren, dan mogen we ons voor den vervolge meer voldoening voor haar, en meer genots voor ons van hare kunstprodukten belooven. Maar dan ook vooral geene ‘Zielsportretten’ of ‘gecadanseerde Wildzangen’ meer, die - *by the bye* - herinneren, aan al wat er overdrevens en gedwongens en gekunstelds ligt in Jean Paul's Titan. -

Eene andere, eene mannelijke, althans eene mannenfiguur doemt op uit het vorstelijk 's Gravenhage, 't Is een oude bekende, met wien ‘de Gids’ echter thans op ‘struikelenden’ voet staat, getuige ‘de Dichter en zijne Muze.’ - En wij, arme teleurgestelden als we zijn, die eene nieuwe ‘Hyppocreen Ontzwaveling’ of iets dergelijks hadden verwacht, daar we niet het minste regt hadden van die zijde eene tweede ‘English Bards and Scotch Reviewers’ te hopen, waartoe de meest noodzakelijke vereischten ontbraken, wij worden onaangenaam verrast door een goêlijk wiegelied, dat de muze

‘Soothing and healing’

haar verongelijkten beschermeling zingt!

Het ‘non bis in idem’ weêrhoudt ons van meer dan eene vingerduiding van ‘Wanhoop en Christendom,’ waar ge in fantastisch afwisselende maten en rijmen, den toestand beschreven vindt van den ongelukkigen Alfred, slagtoffer der zwaarmoedige orthodoxie, en den kahn-tevredenen Edward, uitdrukking van den verlichten, practischen Christen, wien het na een paar korte regels gelukt zijnen somberen vriend op te beuren, en een helderder inzigt in godsdienstzaken te doen verkrijgen. - Het vaers is opgedragen aan Prof. van Oordt, en mag beschouwd worden als ‘le dernier mot’ van den Heer van Dam van Isselt op het terrein der theologische vraagstukken.

Gij doet ons wis het verdriet niet aan, lieve lezers, geleidelijke overgangen, verbindende draden van dit opstel te vergen; gij berust in de vrijmoedige bekentenis, dat we de gewone regelen der techniek, de leer der eenheid, de theorie der schoonheid ter zijde hebben gesteld, en zult u dus niet verwonderen, wanneer we dadelijk het boeksken ter hand nemen, dat naast de ‘Wanhoop en Christendom’ op onzen schrijftafel ligt, schoon ook beide stukken, wat vorm en gehalte betreft, grootelijks verschillen. - En toch behooren beide tot de christelijke liederen, het eene practisch, het andere dichterlijk-contemplatief.

Luistert! Daar ruischt de *harptoon* van den apocalyptischen zanger, verheerlijkende den ‘*Christus* Remunerator’ in eene dichterlijke para-

phrase van Ary's Scheffer's meesterstuk. - De jongste dag is aangebroken, de dag der vergelding, des gerigts! Boozen en goeden verschijnen voor het aangezigt des Heeren; de eerste verwijst Hij naar zijne slinke, de laatste noodt Hij aan zijne regte, en Hij spreekt vonnis over de zonde, in hare veelvuldige gestaltenis, en Hij ontfermt zich der boetvaardige Magdalena, roept den verloren Zoon tot zich, rigt Saulus als Paulus op, en Hij breidt de armen uit, en zegent de Hem getrouwe discipelen! -

En toch, schoon en dichterlijk als de verzen waren, meester van de taal, van den vorm als ten Kate op nieuw bleek te zijn, liet zijn harptoon bij ons eene onbevredigdheid achter, die we bij de aanschouwing der schilderij niet hadden gevoeld.

De rijkdom van woorden zelve deed het gemis aan bepaaldheid, aan zuivere omtrekken; het nevelige in de reproductie der verschillende toestanden en karakters, van het geheele dichterlijke tooneel, naar ons inzien te meerder uitkomen, en we vraagden ons zelven twijfelend af, of de gedachten even schoon en verheven te prijzen waren, als de vorm, waarin de begaafde zanger ze had gegoten? Ook de aanhef en het terugkeerende:

> ‘Van de toren,
> Luid en schel,
> Doet het klinglend klokkenspel
> 't Plechtig middernachtsuur hooren.....
> 't Is verstomd!
> Maar de nagalm dreunt in de ooren:
> Maran-atha, Jezus komt!’ -

maakte op ons geen gunstigen indruk, wijl we vergeefs de idee zochten, die er beteekenis aan moest geven.

Liefelijk als ons de Harptoon evenwel was, schoon we haar meer intensiteit hadden gewenscht, wanklank scheen 't ons toe, wat we op zekeren Zondag-achtermiddag vernamen in den voorhof van een Huis des Heeren, waar zich de woelige en ongebondene menigte verdrong, niet om te luisteren naar de woorden des leeraars, maar tot bevrediging van het zingenot, dat het Koraalgezang van geoefende liederenzangers beloofde! -

Noemt ons kleingeestig, zoo ge wilt; maar we konden van den aanvang af, het besluit niet billijken, om ‘het kunsttalent’ van zangers en zangeressen van verschillende genootschappen en tafelen, in te roepen, bij ‘eene opzettelijke godsdienstoefening met koraalgezang,’ en de uitslag heeft ons welligt niet in het ongelijk gesteld. - We bezitten te weinig virtuositeit om te oordeelen over de meer of minder gelukkige uitvoering, maar we houden ons overtuigd, dat ‘de stichting bij de onderlinge zamenkomst’ veel te wenschen overliet, vooral wanneer men de opgangen tot de gaanderijen van de ‘zamenkomst’ niet uitsluit.

Heeren en dames met opgerolde partituren in de hand, eene gemeente, die luistert met een gewigtig muzikaal dilettantisme in stede

van in te stemmen in het loflied, eene menigte, die joelt en krioelt in de portalen, of ze een schouwburgzaal belegerde, zijn naar onze bescheidene meening, weinig geschikt tot bevordering der stichtelijke stemming. - Wettigde de avond niet tot het denkbeeld van eene representatie? -

De maand, aan welker uitgang wij staan, zoude in ons land de maand der sluiting en der opening kunnen worden genoemd; zij vormt den overgang van winter- tot zomerleven, van kunst- en wetenschappelijk genot tot de weelde der natuur, eene weelde, welke zij echter ditmaal in den volsten zin des woords slechts '*en herbe*' aanbiedt, dank zij den guren adem des winds. - De sluiting der werkzaamheden onzer tallooze geleerde maatschappijën, genootschappen, vereenigingen en kransjes bewijst de waarheid van het eerste lid onzer stelling; de heropening der kunstzaal van *Arti et Amicitiae* zoude als getuige tegen het laatste kunnen worden aangevoerd, indien het niet te over bekend ware, dat de beeldende kunst zich niet aan dezelfde wetten houdt als de kunst van verhandelen en geene jaargetijden voor hare beoefening erkent.

Hebben de Bloemen u niet verveeld, begeleidt ons dan op onze wandeling door de zaal op het Rokin, en wijdt eenige oogenblikken aan de beschouwing der daar tentoongestelde schilderijen, wier aantal niet te groot is, welligt een gevolg van den ijver onzer *artistes* voor het aanstaande Rembrandt's Feest, en van de verdere groote Expositeés, welke dit jaar op hunne schatting wachten.

Wat dunkt u van het groote doek, dat, bij het intreden der zaal, het eerst uwe oogen moet trekken? Het is een 'Tafereel na den Storm' door Hilverdink; somber en akelig genoeg om u te doen vermoeden, dat de schilder het Victor Hugo nazegt: 'Rien n'est beau que le laid!' - Ik bid u, waartoe die ongure, smakelooze voorstelling, wier keuze door niets geregtvaardigd schijnt; waartoe de reproductie van een' toestand, die zoo ongeschikt is, om met welgevallen te worden aanschouwd?

Waren er geene andere tafereelen na den storm, die schooner en verhevener gelegenheid aanboden tot staving van kunsttalent, dan het lijk eener vrouw, door de branding op een rif geslagen, en door een tweetal honden tegen de schendende klaauw van den wreeden roofvogel beschermd? Welke is, in 's hemels naam, de gedachte die den schilder heeft bezield bij het schetsen dezer groep? De trouw en waakzaamheid van het dier? Maar daartoe ware iedere andere toestand geschikter! De vreesselijke gevolgen van den storm? Maar de voorstelling van arme schipbreukelingen, worstelende om de opdoemende kust te bereiken, of het woedende element ontkomen op de dorre klip, waar hen welligt eene andere dood beidt, zoo er niet weldra hulpe daagt, zoude het denkbeeld krachtiger hebben weêrgegeven, dan de schilderij des heeren Hilverdink het mag.

En toegegeven zelfs, dat de idee er juist door veraanschouwelijkt

werd, kan het tafereel dan nog op aesthetische schoonheid, op kieschheid en smaak aanspraak maken? We aarzelen niet de vraag geheel ontkennend te beantwoorden, ongelukkig als we de ligging van het half ontbloote vrouwenbeeld vinden, dat daar ten prooije ligt aan de vraatzucht van het roofdier.

Wilden we tot eene naauwere analyse overgaan, we zouden den schilder rekenschap vergen van de kleur van het vleesch, die zelfs door den rossen gloed van de avondzon niet gemotiveerd wordt, en we zouden hem opmerkzaam maken op de pose van den vóórsten hond, die druipstaartend en dommelig bij het lijk nederligt; we zouden de weinige ruimte der zee aanduiden, waardoor de proportie van het wrak onevenredig wordt aan den afstand.

Het komt ons vóór, dat de heer Hilverdink zich sedert de laatste jaren toelegt op het leveren van groote *tableaux* en van *effecten*, en daaraan de nederige sfeer van het landschap, waarin hij zich vroeger bewoog, heeft opgeofferd, en 't schijnt ons twijfelachtig of de vele en zeer verscheidene producten, die wij van hem zagen, geïnspireerd zijn op de natuur; haren stempel dragen zij niet. - We achten 't niet geheel onmogelijk voor den artiste, zich de zee, het landschap, den mensch te *denken*, doch wij gelooven dat de méthode gevaarlijk, en slechts bij groote geniën vergeeflijk is, en in ieder geval eerst na lange voorafgaande bestudeering van de natuur in haar algemeen karakter.

Den heer Hilverdink, en zoo velen als met hem welligt hunne inspiratie ontleenen aan de voorbeelden van anderen, en ons vergasten op conventieele avond- of ochtendstonden, stille of woelende waters, boomrijke of rotsachtige landschappen en wat daar meer is, zij 't herinnerd, dat op den duur hunne producten geene waarde kunnen houden. - Bij de onmiskenbare vorderingen, die de heer Hilverdink in de techniek zijner kunst heeft gemaakt, zouden wij het ten zeerste betreuren, wanneer hij, door verzaking der natuurstudie, niet die hoogte bereikte, waartoe hij zich naar ons inzien, kan verheffen. -

Om zijnentwille hebben we onzer beschouwing meer plaatse ingeruimd, dan welligt onzen lezers lief is; we willen thans kort zijn.

De heer Calisch - de schilder van het veelgeprezene ‘Minnebriefje’ - gaf ons ‘*Na het Bal*’ eene jonge schoone te aanschouwen, die andere dan zoete herinneringen van de danszaal schijnt te hebben medegebragt. - Het rood fluweelen kleed, ontsprongen aan den band van het lint, dat het zamenhechtte, is halverwege den schouder afgegleden, en gunt een blik op het opperdeel der buste; het masque is neêrgelegd op het toilet, en de mijmerende trekken der blondine, beschenen door den glans van het kaarslicht, vertoonen zich in al de aanvalligheid harer lijnen vóór ons. - Aanvallig van lijnen, 't is waar; maar even schoon van uitdrukking? Vooral ten onzent, waar de *bals masqué's* niet behooren tot de wereld, welke men kan en mag beschrijven, valt het moeijelijk de oor-

zaak der tranen na te sporen, welke in het oog van Calisch' schoone wellen; is de smarte, welke haar te voorschijn riep, eene zulke, die men niet noemt, al gist men ze ook? - Maar misschien doen wij den schilder onregt, en heeft hij ons eene jonkvrouwe van goeden huize willen wedergeven, die op het bal eene hoop verijdeld, eene liefde vernietigd, eene illusie opgelost zag? 't Is mogelijk, maar de onzekerheid zelve, in welk karakter men zijn beeld heeft op te vatten, tuigt reeds tegen hem.

Hoe geheel verschillend van de zijne, is de rigting van van Pelt! Gij hebt voorzeker den ‘Vondel in burgemeesters kamer’ genoten, welke de wanden van het Oude-mannenhuis op de jongste tentoonstelling versierde, en er de breedheid van zijn penseel, zijn schoon koloriet, zijne rijke en gelukkige compositie in bewonderd, en gij zult met belangstelling kennis maken met zijnen *Paul Veronese, de monnikken van het klooster St. George ontvangende, ter bezigtiging zijner ‘“Bruiloft te Cana.”’* - Hoe ge ook weder in dit product zijne gaven, zijn echt kunstenaarsgevoel bewondert, al moogt ge ook hier en daar de teekening niet onberispelijk noemen, en meer lucht in de schilderij hebben gewenscht. - Hoe ge op nieuw hulde brengt aan zijn uitnemend oog voor kleur, zoo als 't zich openbaart in de éénheid en harmonie van zijn stuk, trots de veelsoortige groepen, die het in zijne lijst omvat. - Wij kennen den heer van Pelt eene eerste plaats toe onder de meesters onzer hedendaagsche school; hij weet eene schoone gedachte in schoone vormen te verzinnelijken, zijne compositie is rijk, zijne uitvoering oorspronkelijk. - Hoe jammer, dat niet meerdere zorgvuldigheid uit zijne stukken spreekt, dat ze soms het kenmerk dragen van onafgewerkt te zijn!

Zoo we ons hadden voorgesteld een beredeneerden catalogus te leveren, zouden we niet met stilzwijgen den ‘*Brouwer en Graesbeek*’ van denzelfden meester mogen voorbijgaan; thans echter houden we ons daartoe geregtigd.

We brengen u voor de schilderij van Bosboom. - Wie kent ze niet, de kerken van Bosboom, met al hare verhevene poëzie, met al de somberheid harer nissen en gewelven, met hare schoone verlichting en heerlijken toon? De gelukkige, die er in slaagt, een voorportaal, een refectorium, de witte wanden van een kloostercel, tot een belangrijk kunstproduct om te tooveren! De schilderij, die we u aanwezen, stelt u een monnik aan het orgel voor, die uit de toetsen het lied ter eere van Christus den Vorst te voorschijn roept en bewijst het u, eenvoudig als de gedachte, zedig als de voorstelling is. - Kerk en klooster, ze vinden in den grooten meester een waardigen tolk, een warm en dichterlijk lofredenaar. - Denkt ge, bij het genieten van dit stuk, niet met welgevallen terug aan zijn ‘*Cantabimus et Psallemus*’, vóór twee jaren ten toon gesteld?

Geeft ge ons toe, dat *Gruyter* door de drie aanwezige stukken van grooten vooruitgang doet blijken, en zijne zeeën in doorschijnendheid,

zelfs voor Gudin niet behoeven onder te doen, aan wien vele onzer schilders welligt hun terugkeer van de *Schotel*'sche opvatting hebben te danken, en deelt ge onze opmerking, dat het aantal leelijke landschappen nog steeds in schrikverwekkende proportie op al onze Exposities verschijnt, en het aantal goede steeds luttel blijft, dan zouden we onze beschouwing kunnen eindigen met u nog op een paar schilderijen te wijzen uit een ander genre, indien we daardoor geene onbillijkheid begingen tegen wat er goeds in het vak der landschappen geleverd is. - Dat goede verschijnt ons in het werk van *Dubourcq*, van wien we in langen tijd niet zulk een gelukkig produkt hebben gezien, en in de stukken van *Hendriks* en *van der Maaten*.

En nu we ons in dezen opzigte hebben gerust gesteld, mogen we 't aan u zelven overlaten, de portretten van *Schwartze*, de Zee van *Schotel*, het stil Water van *Dreibholtz*, en het gezigt op Amsterdam door *W.A. van Deventer* te beoordeelen, het *tableau* de *genre* in *Scholten* en *Hollander*, en op grooter schaal in *Stroebel* te genieten, of u te vermeiden in ‘moeder en kind’ van onzen fantastischen, ietwat sentimenteelen, toch genialen *Israëls*, of u te verheugen over de waardige beoefenaars, die de ‘Stadsgezigten’ ten onzent tellen in *Karsen* en *Springer*, waarvoor ge de bewijzen kunt vinden in het gezigt op den Binnen-Amstel van den eerste - eene kapitale compositie, schoon van kleur en toon, wanneer ge de boomen wilt uitzonderen, en door een warme avondzon verlicht - en het marktplein van den laatste, waarvan ge de gebouwen, en welligt niet minder de stoffeering zult bewonderen.

Voor *Cunaeus* en *Herman ten Kate* zult ge nog wel eenige oogenblikken over hebben! De jagt in de Highlands, op de sombere rotsen, gehuld in den nevel, aan Schotland zoo eigen, (of 't landschap niet zwaarmoedig te over ware) mag teregt aanspraak maken op onze hulde, schoon als de voorstelling en meesterlijk als de uitvoering is. - Cunaeus heeft er door getoond ook de natuur te kunnen gevoelen en wedergeven, en de figuren, die zijn tafereel stoffeeren, getuigen dat hij tevens het menschbeeld heeft bestudeerd. - En de ruigharige hazewinden? zij behooren immers tot het geliefkoosde vak des schilders, en voorzeker, ze zijn de omgeving waard, die hij hun in het Schotsche landschap schonk.

Van de natuur tot het sociale leven, dat och arm, tewijlen zoo weinig dien naam verdient! Ge beweegt u in een salon, *style renaissance*, met facetten geplafonneerd, met groene stof behangen; de poeder en de *mille fleurs* walmen u toe uit die koket gekostumeerde, kleurig en toch niet bonte groepen, die de gezelschapszaal vullen, en niet kwaêlijk passen - gemoucheerd, gehoepelrokt, gegallonneerd als ze zijn - bij de vergulden lijst der lambriseering, de kostbare chineesch-porseleinen vazen, den wit marmeren schoorsteenmantel, het goudpapieren kraamschut, en die duizend *petits riens*, zonder welke eene salon van de tweede helft der vorige eeuw ondenkbaar is, wan-

neer ze, zoo als deze, *muscadins* en *mignons, toutes-belles* en *galantes* zal ontvangen. - Beschouwen we de benijdenswaardige ongedwongenheid, waarmede de gasten zich hebben verdeeld, zelven vrij, en anderen vrijlatend! - In het midden, aan de groote tafel, zit de dochter des huizes met hare aanvallige achttienjarige vriendin, toch niet aanvalliger dan zij, en zingt, terwijl een jong en welgekleed heer - wij weten niet, in welke relatie hij tot de schoone dame staat - haar op de guitar accompagneert, en de omringende gasten naar de muziek luisteren of..... schijnen te luisteren. - Vreemd aan het rijk der harmonie, dat vóór den schoorsteenmantel zijn zetel heeft opgeslagen, vereenen zich aan uwe regte, de ouderen van dagen bij het kaartspel ‘dat in ons den zin voor gezelligheid verzwakt,’ gelijk een lief vriend beweert. -

Of 't gezellig zij, of niet; ze hebben 't daar goed, die oudtjes, beschermd tegen den togt door het hooge kraamschut, ver genoeg verwijderd van het jeugdige gezelschap, om niet te groote stoornis te ondervinden van de muziek. - Allerliefst en geestig, piquant en prettig, niet waar? Maar hoe komen de twee figuren, aan onze slinke op de sofa gezeten, in dit gezelschap? Zou 't welligt de schilder zelf zijn, die de schets zijner compositie craijonneert, wijl een goed vriend zich buigt om de wording te zien van het meesterstukje van Herman ten Kate?

Zoo uitlokkend als zich 't gezelschapsleven op het doek vertoont, hoe is 't mogelijk dat de werkelijkheid soms ten onzent zoo bitter teleurstellend is, dat onze soireés, onze bijeenkomsten den stempel dragen eener stijfheid en onnatuurlijkheid, die alle hoop op winste voor verstand of hart, op gulle vrolijkheid en geestige scherts, op broederlijke verzustering of zusterlijke verbroedering der beide seksen ten eenenmale moet verbannen?

We zullen de beantwoording aan elk onzer lezers overlaten, doch betreuren het verschijnsel, ook ter wille van ons verslag, wijl het ons de gelegenheid ontneemt, onze beschaafde kringen tot de stoffe onzer beschouwingen te maken. Maar wij betreuren het vooral, omdat we er de verklaring in moeten zoeken van een feit, dat niet gunstig voor onzen tijd getuigt; we bedoelen - de schaarschte der huwelijken, het tragisch einde der engagementen!

Zoo we, bij gebreke aan stoffe, aan onze gezelschapskringen ontleend, voor 't minst vergoeding vonden in het *tooneel*, maar helaas! ook *dat* bezitten wij niet, en de Commissie tot zijne verbetering, of liever tot zijne vorming, heeft voor één jaar hare werkzaamheden geschorscht.

Wat blijft ons over, dan u het ‘tot weêrziens’ toe te roepen?

Bibliographisch album.

De Weg der Wetenschap. Een Handboek der Logica, door Mr. C.W. Opzoomer. Leiden en Amsterdam, J.H. Gebhard & Comp. 1851. 159 blz. 8°.

De Staatkunde van Edmund Burke geschetst, door denzelfden. Amsterdam, J.H. Gebhard & Comp. 1852. 79 blz. 8°.

Het wijsgeerig stelsel van Prof. Opzoomer heeft in de laatste jaren eene belangrijke wijziging ondergaan. Vroeger een aanhanger der eigenlijk gezegde speculative en aprioristische wijsbegeerte, meer bepaaldelijk een leerling uit de scholen van Krause, en Fichte den jongeren, is hij thans tot een empiristisch en aposteriorisch standpunt overgeslagen. Die veranderde zienswijze, eerst in meer besloten kringen medegedeeld, is thans door de uitgave van den ‘Weg der Wetenschap’ ter kennis van het groot publiek gebragt. Dat boek strekt om de empirische methode der natuurkundige wetenschappen aan te bevelen, als uitsluitend rigtsnoer ook voor de beoefening van de wetenschappen des geestes. Dat alle kennis uit waarneming wordt verkregen, dat *apriorische* begrippen en *apriorische* oordeelen geene bestanddeelen onzer kennis uitmaken, en dat zelfs de redenering bij inductie en bij analogie, in haren laatsten grondslag, louter op waarneming steunt: - ziedaar eenige der voornaamste stellingen waarop de nieuwe Logica van den Hoogleeraar gebouwd is[1].

Het was te verwachten, dat een zoo talentvol en consequent denker, als Prof. Opzoomer is, nu hij eens tot eene nieuwe rigting was overgegaan, die ook in al hare gevolgen zou doorvoeren. De *Schets der Staatkunde van Edmund Burke* bevat eene toepassing der nieuwe wijsgeerige beginselen van den schrijver op het gebied van het Staatsregt. Burke wordt geprezen omdat zijne politiek zich niet naar bespiegeling of algemeene begrippen, maar naar de ervaring regelde. Terwijl Mr. Opzoomer vroeger, in zijne ‘Politische Bijdragen,’ het praktische Staatsregt op ideën en theoriën had gebouwd, veroordeelt hij thans met Burke de Fransche revolutie, die ‘het pad der ervaring’ verliet, en den Staat naar ‘schoolsche leeringen’ wilde hervormen.

Naarmate van het standpunt, waarop men zelf zich bevindt, zal men geneigd zijn deze verandering van gevoelens, eene *vordering* of een *achteruitgang* te noemen. Het oordeel, dat ik met bescheidenheid zal uitspreken, zal slechts goedkeuring kunnen vinden bij hen, die in den strijd tusschen apriorische en aposteriorische wijsbegeerte zich met mij aan dezelfde zijde scharen. Op de toestemming der andere partij maak ik dan ook volstrekt geene aanspraak.

Ik begin met het toebrengen van warme hulde aan Mr. Opzoomer, die de opregtheid en de waarheidsliefde boven de aanhankelijkheid aan vroegere gevoelens heeft gesteld. Maar, wat de zaak zelve betreft, moet ik open en

1 Zie vooral § 22, 34 en 40.

eerlijk bekennen, dat ik in zijne veranderde rigting, van mijn standpunt gezien, een *afcal* of *apostasie* aanschouw. En daar ik verder geloof dat alle apostasie altoos slechts schijnbaar is, en het bewijs oplevert, dat hij, die afviel, in waarheid *nooit* op het hooger standpunt gestaan heeft, hetwelk hij vroeger scheen in te nemen: - zoo houde Prof. Opzoomer mij ten goede, dat ik (altijd de zaak van mijn standpunt beschouwende) durf beweren, dat hij inderdaad nimmer een speculatief en aprioristisch wijsgeer, een der jongeren uit Krause's en Fichte's leerschool geweest is. Slechts den *schijn* van zoodanig wijsgeer te zijn - een schijn, dien hij zelf te goeder trouw voor het wezen hield - heeft hij aan zich gedragen: anders kon hij onmogelijk tot een empiristisch standpunt zijn neêrgedaald. Was hij in waarheid een onzer geweest, hij zou niet van ons zijn uitgegaan. Hij *had* niet werkelijk dat wat hij scheen te hebben; daarom is van hem weggenomen, ook dat wat hij had.

De erkentenis, dat in den menschelijken geest apriorische ideën aanwezig zijn, is het eigenlijk levensbeginsel van de bespiegelende wijsbegeerte. Alleen begrippen, die niet uit de ervaring zijn ontleend, kunnen ons verder leiden dan de ervaring. Zij zijn de gouden keten, die onzen geest zamenhecht met den geest der geesten: - de vleugels, die ons doen opstijgen boven het stof tot in de wereld van het ware zijn. Daarom is ook in alle tijden de bespiegelende wijsbegeerte met de erkentenis dier aprioriteit, geboren en gestorven, gerezen en gevallen. Socrates is de vader der wijsbegeerte geworden door het maken van twee ontdekkingen. Vooreerst ontdekte hij, dat de algemeene begrippen, die wij ons van de voorwerpen vormen, niet door waarneming van buiten kunnen zijn ontstaan, maar een *apriorisch* element in zich moeten bevatten. Met geestdrift drukt Plato die waarheid uit, door zijnen grooten leermeester aan het licht gebragt: *Οὐ γὰρ ἥ γε μήποτε ἰδοῦσα* (*ψυχὴ*) *τὴν ἀληθείαν εἰς τόδε* (*τὸ τοῦ ἀνθρώπου*) *ἥξει τὸ σχῆμα· δεῖ γὰρ ἄνθρωπον ξυνιέναι κατ᾽ εἶδος λεγόμενον, ἐκ πολλῶν ἰὸν αἰσθήσεων εἰς ἕν λογισμῷ ξυναιρούμενον τοῦτο δὲ ἔστιν ἀνάμνησις ἐκείνων, ἃ ποτ᾽ εἶδεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ ξυμπορευθεῖσα θεῷ, καὶ ὑπεριδοῦσα ἃ νῦν εἶναί φαμεν, καὶ ἀνακύψασα εἰς τὸ ὄντως ὄν*. - De tweede groote ontdekking van Socrates was gelegen in de opmerking, dat wij gewoon zijn bij inductie te redeneren, en aan die redenering eene bewijskracht toe te kennen, welke niet anders verklaarbaar is dan door de vooronderstelling, dat de onvolledigheid der ervaring door een aprioristisch *complement* wordt aangevuld. - Deze twee Socratische ontdekkingen zijn de wortels gebleven van al de wijsbegeerte der ouden. - De nieuwere wijsbegeerte heeft hare wedergeboorte te danken aan Descartes. Van de merkwaardige reize, welke die groote denker ondernomen heeft in de diepste diepten van den menschelijken geest, is ééne waarheid als een buit van onberekenbare waarde, door hem naar huis teruggebragt: - de *aprioriteit* der Gods-idee. Toen werd aan de wijsbegeerte haar *praesens numen*, en daarmede haar levensbeginsel geschonken. - En eindelijk in de derde plaats, Immanuel Kant is dáárdoor de bervormer der speculatieve philosophie geworden, omdat hij den *apriorischen* oorsprong van de stambegrippen van tijd en ruimte, van oorzaak en gevolg in een nieuw licht geplaatst, en boven alles de aprioriteit van den ethischen *imperativus* ons tot bewustheid heeft gebragt. De gedachte aan die aprioriteit van het pligtbegrip had voor Kant zooveel verhevens, dat hij zelf betuigt slechts één indruk te kennen, die in verhevenheid daarmede gelijk staat, - namelijk de aanblik van den starrenhemel. Ik voor mij beken geheel eenstemmig met hem te denken.

Zóóveel is der wijsbegeerte gelegen aan het vasthouden van de erkentenis der *apriorische* elementen, vervat in het menschelijk weten. Van lieverlede heeft de wijsbegeerte de aangeboren begrippen ontdekt en gewonnen, die zij geplaatst heeft op het inventarium der eeuwige waarheden, der organen, waarmede zij werkt, der kostbare schatten waarin zij leeft en weeft. Prof. Opzoomer haalt zonder erbarmen, op het voorbeeld van sommige Fransche en Engelsche ‘positieve’ philosophen, door dat gansche inventarium de pen. Zal ik trachten, hem te wederleggen? Ik zou er hier geen ruimte voor vinden. En, bovendien, zijn er niet drie wijsgeerige stelsels: de Cartesiaansche, de Leibnitziaansche en de Kantiaansche philosophie, waarin die wederlegging reeds sints lang volbragt is? - Eéne opmerking echter moet ik op nieuw herhalen. Neen, nooit heeft Mr. Opzoomer zich *waarlijk* vergast aan dien verheffenden aanblik van den starrenhemel der aangeboren ideën in het menschelijk gemoed, - lichten, door den Vader geplant, die van den Vader getuigen, en ons naar den Vader trekken: - want anders zou hij zijne eerste liefde niet zoo schromelijk hebben kunnen verzaken.

Nu nog een woord over de ‘Schets der Staatkunde van Edmund Burke.’ Met een talent, verre boven mijn lof, is die schets geschreven. Ik ken Burke's geschriften niet genoeg, om eene grondige recensie van die schets te leveren. Er zijn er, ook in de redactie van ‘de Gids,’ voor die taak veel beter berekend. Maar toch genoeg ken ik die geschriften, om van ganscher harte in te stemmen met schier alles wat Mr. Opzoomer ter eere van Burke heeft gezegd. Ik wil gelooven, dat hij onder al de nieuwere politici het ideaal der volmaaktheid het naast heeft bereikt. Ik zou er toe kunnen komen, zijne spreuk als het beste rigtsnoer van den staatsman aan te bevelen: ‘A disposition to preserve and an ability to improve would be my standard of a statesman.’ - Maar ik heb toch bij dit alles, - ik heb vooral bij de Rede van Mr. Opzoomer, - mijne reserves te maken. Zich niet van het pad der ervaring te verwijderen, niet op het ligchaam van het volk experimenten te maken, omtrent de deugdelijkheid van schoolsche leerbegrippen, geene hervormingen te doen, die niet door de meerderheid des volks verlangd, en door de tijdsomstandigheden als van zelve aan de hand gegeven worden: - dit zijn altemaal voorschriften van *voorzigtigheid*, waarvan de opvolging in de *praktijk*, of liever nog in de *pragmatiek*, der staatkunde pligtmatig wezen kan, en op wier waarde ik niets wil afdingen. Maar zoodanige regelen van voorzigtigheid tot *absolute* en uitsluitende beginselen ook in de wijsgeerige theorie van staatsregt en staatshuishouding te verheffen: - zie, dat kan ik niet goedkeuren. Van Burke, den praktischen politicus, laat ik mij dergelijke dingen gezeggen: - van den leerstoel der wijsbegeerte (de Hoogleeraar vergeve het mij) wensch ik iets hoogers en beters te vernemen. Neen, eene ideënlooze, empiristische, politiek kan het laatste woord der wetenschap niet zijn. De ervaring is blind, zoo zij niet (zij het dan ook met voorzigtige schreden) zich rigt naar de ideën, die eeuwige leidstarren van het menschelijk geslacht. Hoor het van den edelen Rossi, die toch ook wel geweten heeft wat het zegt een praktisch politikus te zijn: ‘Les théories inspirent naturellement beaucoup de défiance; mais on a beau faire, elles se glissent partout: plus ou moins complètes, elles dominent toujours les actions des hommes, qu'ils le sachent ou qu'ils l'ignorent. *On n'échappe point à l'empire des principes généraux, le monde leur appartient, et c'est la gloire de l'homme de leur obéir*.’

En terwijl Prof. Opzoomer zich werpt in de armen van een politiek empirisme, blijf ik met stille hoop den tijd verbeiden, waarin de ‘schoolsche

leering' zóóver zal zijn gevorderd, dat zij waardig wezen zal de uitoefening van haar aangeboren majesteitsregt te aanvaarden en de praktijk te gaan beheerschen: - en waarin de spreuk van Plato, thans nog eene onwaarheid, volle waarheid zal geworden zijn: *Gelukkig het land, waarin de koningen wijsgeeren, en de wijsgeeren koningen zijn*.

Mr. M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

W.L. de Sturler, Voorlezing over de delving van Metalen en andere Mineralogische voortbrengselen in onderscheidene landen, in betrekking tot Landbouw en Beschaving. Groningen, J. Oomkens, Jzoon. 1852.

De Voorlezing, welke wij hier aankondigen, werd, gelijk de titel ons meldt, door den Heer de Sturler gehouden in het Genootschap ter Bevordering van Natuurkundige Wetenschappen te Groningen, en mag als eene voortzetting worden beschouwd van zijne 'Verhandeling over den innerlijken rijkdom onzer Oost-Indische Bezittingen,' en over 'de natuurlijke voordeelen van bodem en luchtstreek op Java,' beide, zoo wij ons niet bedriegen, in denzelfden geleerden kring ten gehoore gebragt.

De reputatie van den Heer de Sturler als 'koloniale specialiteit', is te zeer door zijne veelvuldige geschriften over Indië gevestigd, dan dat we niet gaarne kennis zouden wenschen te nemen van de jongste brochure, aan zijne zeer vruchtbare pen ontvloeid en hoofdzakelijk gewijd aan 'een onderwerp, hetwelk in den jongsten tijd in Nederland de algemeene belangstelling in hooge mate heeft opgewekt, namelijk: de mineralogische gesteldheid der eilanden van den Indischen Archipel, met het oog op eene wenschelijke ontwikkeling der plaatselijke particuliere industrie.'

't Deed ons goed den geachten schrijver, in wien we tot nu toe eerder een' bestrijder dan een' voorstander van de particuliere nijverheid in Indië hadden meenen te ontmoeten, te hooren gewagen van hare *wenschelijke* ontwikkeling, en we verheugden ons bij voorbaat in de aanwinst van een' bondgenoot, die ons kwam schragen met den bijstand zijner natuur-wetenschappelijke argumenten, waar we onze overtuiging slechts hadden moeten verdedigen met wapenen, aan de staatkunde en staathuishoudkunde ontleend.

Na eene zeer korte inleiding, waarin de schrijver de vraag ontkennend meent te mogen beantwoorden, 'of men bij de leden eener aldus gevormde maatschappij' - 't geldt die van Californië - 'het besef der zedelijke voorwaarden mag vermoeden, waarop in de zamenleving de veiligheid voor persoon en bezittingen berust?' vermeldt hij de aanleiding, welke hem tot eene naauwgezette studie van het onderwerp dezer brochure heeft aangespoord.

Die aanleiding was: de Staats-commissie voor de Tinmijnen, waarvan de majoor de Sturler deel heeft uitgemaakt.

Wij lezen: 'Ter gelegenheid der Commissie, betrekkelijk de mijnen in Nederlands*ch* Indië, ten vorigen jare van regeringswege ingesteld, werd *onwillekeurig* bij mij de lust opgewekt ter verzameling van bescheiden, die mij in staat konden stellen om, *met terzijdestelling van eigene inzigten* (?) de voordeelen en bezwaren aan te toonen, welke aan de delving en bewerking der mineralogische voortbrengselen in den Archipel verbonden zijn.'

We verklaren openhartig, dat we 't woord *onwillekeurig* - hoe liefelijk en welluidend 't moge hebben geklonken in de verhandeling - voor eene druk-

fout aanzagen in de brochure. We geven toe, dat men eene *onwillekeurige* opwelling van drift, eene *onwillekeurige* huivering kan gevoelen, maar nooit was het denkbeeld bij ons opgekomen aan de mogelijkheid van ‘een *onwillekeurigen* lust,’ om zich naar behooren van een' ernstigen pligt te kwijten, dien men, in het volle bewustzijn van zijne belangrijkheid heeft aanvaard, en nog - niettegenstaande 't ongelukkige woord gedrukt vóór ons staat - blijven we gelooven, dat, zoowel de Heer de Sturler als de verdere leden der Staatscommissie voor de Tinmijnen, niet *onwillekeurig*, maar aangespoord door den *bepaalden wil* om het onderwerp te leeren kennen, waarover zij geroepen waren een oordeel te vellen, zich de noodige bescheiden hebben trachten te verschaffen. - De geachte schrijver houde ons deze hardnekkigheid ten goede!

Alvorens tot den mineralogischen rijkdom van den Archipel over te gaan, treedt de Heer de Sturler in eene, naar ons inzien, niet zeer gelukkige historische beschouwing van den oorsprong en de ontwikkeling der natuurwetenschappen, en meer bepaaldelijk der geologie en mineralogie, en beschrijft ons den voormaligen en tegenwoordigen toestand der mijngewesten, waaruit hij de conclusie meent te mogen trekken dat ‘de delfstoffelijke rijkdom van een land dan alleen waarde bezit, wanneer de ontginning van mijnen met de behartiging van andere belangen gepaard gaat.’

Tot staving dezer meening wordt de toestand van Peru en Mexico, tijdens den inval der Spanjaarden, als voorbeeld aangehaald, 't geen wij echter onjuist vinden. - De Spanjaarden toch onttrokken aan die landen het edele metaal, zonder daarvoor eenig equivalent in de plaats te geven; zij pleegden dus *roof*, en de toestand der amerikaansche inboorlingen stond dus volstrekt gelijk aan dien van ieder volk of individu, wien men zijne goederen ontneemt, en kan niet als bewijs voor de stelling des schrijvers dienen.

De Heer de Sturler schijnt eenigermate over het hoofd te zien, dat het edel metaal niet alleen een circuleerend medium, of een representatief van waarde is, maar eene zeer bepaalde intrinsieke waarde bezit, gelijk ieder ander product, en dus tegen eene zekere som van genietingen of tegen andere voorwerpen verruild kan worden. - Wij gelooven dus, dat een volk, hetwelk met delfstoffelijken rijkdom gezegend is, zijne belangen zeer goed behartigt door zijne mijnen ijverig te ontginnen, even als een ander, wien een vruchtbare teelgroud ten deele viel, bewijs zal geven van zijn gezond verstand, door zich op den landbouw toe te leggen.

Na aldus, ‘in zeer algemeene trekken,’ den toestand der mijngewesten te hebben geschetst, geeft de Heer de Sturler ons eene allezins lezenswaardige beschrijving van Zuid- en Oost-Australië, waarbij hij den bloei en de snelle ontwikkeling van het eerste overstelt aan den ongunstigen staat van het laatste, hetgeen hij wederom vastknoopt aan zijne geliefkoosde stelling, ‘dat de delving der metalen slechts dan voordeel aanbrengt, wanneer landbouw en veeteelt den grondslag der algemeene welvaart uitmaken.’

Deze ongunstige verhouding van oostelijk - Sydney - tegenover zuidelijk Australië - Adelaïde - vindt echter, gelijk de schrijver zelf ter plaatse erkent, hare verklaring in de schraalheid en ondankbaarheid van den bodem en in de drooge atmospheer, welke natuurlijk de ontwikkeling van den landbouw moeten belemmeren. - 't Zal wel eene waarheid zijn, dat het Zuiden, hetwelk, behalve zijne rijke mijnen, nog eenen vruchtbaren grond bezit, meer kan en moet bloeien dan het Oosten, dat buitendien, in zijne eigenaartige positie als strafkolonie, groote zwarigheden tegen eenen snellen en gezonden vooruitgang ontmoet. - Een land, dat in ruime mate edel metaal produceert, behoeft niet *per se* te kwijnen, omdat het van andere voordeelen verstoken is; voegen deze zich er bij, 't zal er zooveel te beter om zijn.

Maar, wanneer we ook de gevolgtrekking des Heeren de Sturler niet kunnen toegeven, we brengen daarentegen gaarne hulde aan de belangrijke data, door hem omtrent Australië medegedeeld in de 10 bladzijden aan dit onderwerp gewijd, en zijn geneigd om met hem, in dat werelddeel, een wordend nieuw Amerika te erkennen.

We slaan de uitweiding op bl. 24-25, als niets ter zake doende, over en komen thans tot de quaestie van den mineralogischen rijkdom onzer Oost-Indische Bezittingen, welke door den schrijver ingeleid wordt door het stellen der navolgende vragen:

1°. De geologische gesteldheid van den bodem, de aart en waarde der delfstof en de kosten van ontginning.
2°. Het kapitaal, voor die ontginning en de jaarlijksche bewerking vereischt.
3°. De aart en geneigdheid der plaatselijke bevolking en de mogelijkheid om, *zonder vreemde hulp en met inachtneming van bestaande regten der inboorlingen*, de mijnen te bewerken.
4°. De voorwaarden, welke het gouvernement in beginsel behoort vast te stellen bij eene eventueele ontginning door particulieren, en de algemeene en bijzondere bescherming, welke het aan de ondernemers zal moeten verleenen, behoudens zijne regten van opperheerschappij.
5°. De topographische en physische gesteldheid der plaats van productie, de wijze en de middelen van vervoer.
6°. De geographische ligging van het mijndistrict, tegenover de markten van afzet en consumtie van het product.
7°. Het nut van, en de behoefte aan het product zelf, met het oog op den invloed, dien de vermeerderde voortbrenging op de waarde zou kunnen uitoefenen.

Gewigtige vragen voorzeker, met welker juiste beantwoording de Heer de Sturler zich omtrent zijn vaderland zeer verdienstelijk zoude hebben gemaakt en welker oplossing wij het regt hadden van iemand te verwachten, die zoowel door eigen aanschouwing als door zijne wetenschappelijke studiën en de schoone gelegenheid tot onderzoek, welke hem als lid der Commissie aangeboden was, welligt meer dan eenig ander in staat is geweest, zich een oordeel te vormen over de punten, door hem in zijne vragen aangegeven.

Wij werden bitter teleurgesteld, en zagen ons voor de beantwoording der twee eerste vragen naar de geologen en mineralogen verwezen, terwijl de verdere slechts kortelijk en tamelijk oppervlakkig werden behandeld. - Bij de derde, deelt de schrijver als zijn gevoelen mede, dat de plaatselijke bevolking op de meeste eilanden van den Indischen archipel niet voldoende en geschikt zal zijn om de ontginningen te bewerkstelligen en men dus naar vreemde hulp en wel voornamentlijk naar die der Chinezen, zal moeten omzien.

Wij stemmen in dit punt met den Heer de Sturler overéén; ook wij gelooven, dat men, althans in den eersten tijd, verpligt zal zijn vreemde werklieden in dienst te nemen, vooral ook omdat wij - evenzeer als hij - overtuigd zijn ‘dat men *oordeelkundig* over de inlandsche bevolking moet beschikken, aangezien het plegen van zedelijk geweld ligtelijk op vooroordeelen - zoude men niet beter zeggen, op de menschelijke natuur? - afstuit.’

Wij vinden echter te dezer plaatse dezelfde vreemde redenering terug, welke wij in vele ‘koloniale’ brochures hebben ontmoet, namentlijk dat *‘voor de inlandsche bevolking niet de prikkel bestaat om geregelden arbeid te verrigten, waarvoor zij veelal slechts karig wordt beloond en waartoe hare geringe behoeften haar niet opwekken*.’

Zal men dan steeds de vicieuse cirkel voorbijzien, waarin zich deze rede-

neering beweegt? De inlandsche bevolking werkt niet, omdat zij weinig behoeften heeft, en zij heeft weinig behoeften, omdat zij slecht betaald wordt. Volgt hieruit nu niet zonneklaar, dat zij beter zoude werken en meer behoeften krijgen, wanneer zij meer geld voor haren arbeid ontving? - Beloont haar dus beter, en gij zult hare indolentie wegnemen en haar grootere behoeften creëeren, en die vermeerderde behoeften zullen wederom tot verhoogde vlijt en werkzaamheid leiden! Tast de oorzaak aan, in plaats van u te vermeiden in lange phrases over de nadeelige gevolgen!

Alleen *koloniale* schrijvers kunnen zich verwonderen, dat men niet gaarne hard werk verrigt, als men slecht betaald wordt.

Ook de vierde, zeer belangrijke, vraag wordt slechts vlugtig aangeroerd door den S., die zich vergenoegt met ons mede te deelen dat hare beantwoording afhankelijk is ‘van het begrip dat, in staatkundigen zin, aan den tijdelijken afstand van eenig mijngebied zal worden gehecht.’ - In plaats van ons te verklaren *welk* begrip hij, in staatkundigen zin, aan eenen afstand aan de particuliere nijverheid hecht, of - 't geen juister ware - welk begrip hij zich daarvan vormt, laat de Heer de Sturler zijnen lezers de gants niet gemakkelijke taak over, den duisteren zin dezer woorden te ontcijferen en merkt alleen op, dat hem wenschelijk voorkomt, dat de regering den vrijen invoer van werktuigen en gereedschappen toelate.

De vijfde vraag wordt behandeld in... eene serie van andere vragen, omtrent de meerdere of mindere gezondheid der plaatsen van ontginning; de brandstoffen, de wegen, kanalen, enz., en de zesde ‘lost zich van zelve op.’

Ter beantwoording der zevende zijn ‘naauwkeurige staathuishoudkundige bescheiden van onvermijdelijke noodzakelijkheid,’ doch deze bescheiden worden ons niet gegeven, tenzij men eene vergelijking van het gehalte en de kosten van verwerking van het *Banka*-tin met dat van *Cornwall* in Engeland en van *Malakka* als zoodanig aanneme.

In verband met deze vergelijking, deelt de schrijver eenige bijzonderheden van geologischen aart omtrent het tin mede, die bij de jongste nasporing ‘van den even ijverigen als bekwamen natuurkundige Dr. Croockewit’ zijn aan het licht gebragt, en waaruit blijkt, dat de Heer de Sturler - ofschoon zich geen stellig oordeel vermetende - niet ongeneigd is met dien natuurkundigen aan te nemen, dat het eiland *Billiton* geen tin bevat. - Men weet echter, dat de Minister van Koloniën voor weinige weken aan de Kamer heeft medegedeeld, dat Dr. Croockewit voor zijn welbekend rapport over *Billiton*, door den Gouverneur-Generaal ter verantwoording zoude worden geroepen.

We laten overigens alle regt wedervaren aan de belangrijke bijzonderheden, omtrent de delving en bewerking der tinerts op *Banka*, de tinslakken, het huishoudelijk beheer der mijnen, de Chinesche kongsies en het karakter en de arbeidzaamheid van dit volk, op bl. 34-39 vermeld, welke zeker door velen gaarne zullen worden gelezen.

De Heer de Sturler besluit zijne verhandeling ‘met eenige algemeene bemerkingen, waarbij hij wenscht de bezwaren aan te toonen, die voor de ontginning der mijnen in Indië - buiten *Banca* - bestaan.’

Onder deze rubriek wordt ons eene vlugtige beschouwing gegeven van de rijke ijzergronden van *Tanah-laut*; de goudmijnen op *Borneo, Celebes, Batjan* en *Sumatra*; de diamantgroeven, het antimonium en de steenkolen op *Borneo*, en de kopermijnen op *Timor*. - Aan het ijzer en de steenkolen wordt teregt in deze schets de grootste plaats ingeruimd.

Wat nu de bezwaren betreft, zoo schijnen deze vooral te bestaan in gebrek aan bevolking, ongezondheid der luchtstreek en woesten toestand des lands en der inboorlingen.

't Zoude ongerijmd zijn te willen beweeren, dat de ontginning van den delfstoffelijken rijkdom van den Indischen Archipel aan geene bezwaren en moeijelijkheden onderhevig is, of reeds dadelijk eene groote ontwikkeling van dezen nieuwen tak van nijverheid te willen verwachten; maar die bezwaren zijn verre van onoverkomelijk, vooral wat *Borneo* en *Timor* betreft, en men heeft dus het regt, in het belang van Nederland, van de regering te eischen, dat zij pogingen aanwende tot het verkrijgen der minerale schatten, welke in den Indischen grond sluimeren.

De Heer de Sturler schijnt zelf, zoo wij ons niet bedriegen, deze meening toegedaan te zijn, en, hoewel wij na het lezen zijner verhandeling nog niet tot de kennis zijn geraakt of hij vóór- of tegenstander der particuliere nijverheid is, zoo gelooven wij toch, dat hij het niet voor onwaarschijnlijk houdt, dat men ‘langzamerhand en zonder schokken’ tot eene exploitatie der verschillende delfstoffen zal kunnen geraken.

Wij nemen met genoegen acte van den wensch, door hem op blz. 48 uitgedrukt, ‘dat zich bij ons de overtuiging moge vestigen, dat wij zedelijk verpligt zijn, de helpende hand naar die min beschaafde volken uit te strekken, door hun eene weldadige bescherming te verleenen, *zonder welke geene ontwikkeling denkbaar is*,’ en wij beamen van ganscher harte de woorden, waarmede hij zijne redevoering besluit.

Dit alles neemt echter niet weg, dat wij de brochure onbevredigd en verdrietig ter zijde legden; onbevredigd, omdat wij eene naauwkeurige beschouwing en appreciatie hadden verwacht van de voor- en nadeelen der verschillende ontginningen op de hoofdeilanden van den Indischen Archipel, en van de voorwaarden en de middelen, waardoor die exploitaties zouden moeten geschieden; verdrietig, omdat wij wederom te over van den kolonialen zuurdeessem in het werkje terugvonden en wederom stuitten op gemis aan een bepaald systeem, eene juist omschrevene meening, gevestigd door grondig en onpartijdig onderzoek.

Kerk en school.

Aanteekeningen op eenige der vijf en zeventig stellingen van Dr. J.I. Doedes, door Dr. A. de Jager. Amsterdam, G. Portielje.
Brieven in de Nederlander van J.J. van Toorenenbergen aan C.L. van Woelderen.

De bekende 75 stellingen, die Dr. J.I. Doedes in het November-nommer van de Gids plaatste, gaven Dr. A. de Jager aanleiding eenige aanteekeningen op dezelve te maken, voor zooverre zij betrekking hebben tot onderwijs en opvoeding. Volgens den schrijver ‘moet men in deze beknopte aanmerkingen geene volledige ontwikkeling of toetsing van de belangrijke stellingen verwachten, die haar deden ontstaan. Het zijn,’ zegt hij, ‘*aanteekeningen*, en niets meer.’ Desniettegenstaande zond de redactie van de Gids mij dit werkje ter beoordeeling, en te regt. Dr. de Jager toch is een dier mannen, wiens veeljarige ondervinding, wiens erkende kunde en verdiensten en wiens helder oordeel hem regt geven om zijne stem te doen hooren in zaken het schoolwezen betreffende; zijne wederpartij zelfs erkent dit volmondig[1]. Gaarne voldoe ik aan het verzoek der redactie, vooreerst omdat ik met volle overtuiging den lof aan dit werkje kan geven, dat het hoogst belangrijk is en algemeen verdient gelezen te worden, en ten tweede, omdat die beoordeeling mij gereeder aanleiding geeft den heuschen en

1 De Heer Groen in de Nederlander van 10 Maart j.l.

hooggeachten schrijver der brieven aan mij in de Nederlander te beantwoorden.

Ik zal mij in de eerste plaats eenige aanmerkingen op den inhoud van het geschrift van Dr. de Jager veroorloven; vervolgens zal ik over het nut spreken, dat dit werkje onder Gods zegen stichten kan; dan over den geest, waarin het geschreven is; terwijl ik de aanmerkingen op de stellingen, de gemengde school en de gezindheidsschool aangaande, voor het laatst zal laten, omdat ik dan tegelijker tijd den Heer van Toorenenbergen zal beantwoorden, en die in dat antwoord zullen begrepen zijn.

I. Op blz. 7 zegt de schrijver: ‘De stelling (41 van Dr. Doedes) spreekt ook nog van het regt *om eene school te vragen*: ook daartegen wil ik mij niet verzetten, mits het regt van *weigeren* daarnevens sta.’ Spreekt hier Dr. de Jager van onzen tegenwoordigen en altijd voortdurenden provisionelen toestand, waarin wij onder het beheer der wet van 1806 blijven, dan is zijn gevoelen ongetwijfeld op de wet gegrond; bedoelt hij echter de wetgeving volgens de grondwet, dan kan er geene sprake van weigering zijn aan iemand, die behoorlijk van zijne bekwaamheid en zedelijkheid heeft doen blijken. Hieruit schijnt, zoude men zeggen, dat de Heer de Jager nog in geruimen tijd niet de nieuwe wetgeving op het onderwijs verwacht; nog meer blijkt dit uit zijne aanteekening op stelling 44, blz. 10. Deze stelling toch is geheel in overeenstemming met de grondwet; men oordeele. Dr. Doedes zegt: ‘De staat is evenzeer verpligt, de vrijheid van onderwijs toe te staan, als hij regt heeft, om voldoende waarborgen te eischen voor de wetenschappelijke bekwaamheid en het goed zedelijk gedrag der onderwijzers. Door de ontkenning van de laatste valt voor den staat de verpligting weg voor het heil des volks te zorgen, en door de ontkenning van het eerste zouden de ouders gedwongen worden, zich door den staat te laten voorschrijven, hoe zij hunne kinderen moeten doen opvoeden, indien zij hen niet van de school willen afhouden.’

De grondwet, art. 194, al. 4, houdt in:

‘Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezigt der regering, en bovendien, voor zooverre het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen.’

Desniettegenstaande zegt Dr. de Jager: ‘gevaarlijke stelling om zonder voorbehoud te onderteekenen!’ Dit oordeel nu en de daarop volgende beschouwing over de vrijheid van onderwijs is een *hors-d'oeuvre* voor de wet, die verwacht wordt; zij is het niet voor den provisionelen toestand, waarin wij nu verkeeren, en moet dus zeker alleen daarop betrekking hebben.

In eene noot op deze stelling zegt Dr. de Jager: In het Januarij-nommer van de Vereeniging levert Mr. C.M. van der Kemp eenige bedenkingen op de stellingen van Dr. Doedes en brengt ter gelegenheid van dezelfde 44ste stelling zijn bezwaar in tegen de verpligting van den staat, om waarborgen te eischen voor de bekwaamheid en het gedrag des onderwijzers. Hij ontkent de verpligting volkomen en beweert, ‘dat de ouders het regt hebben, voor de opvoeding hunner kinderen menschen te gebruiken, welke zij zelve daartoe bekwaam en geschikt oordeelen, zonder dat de staat hen in de vrijheid dier keuze beperken mag.’ Mr. van der Kemp plaatst zich dus gelijkelijk buiten de wet van 1806 en buiten de grondwet. Het is te verwonderen, dat én de Nederlander, én de Heer Groen in zijn antwoord aan Dr. de Jager dit gevoelen niet hebben gelaten voor rekening van den Heer van der Kemp. Nu toch Dr. de Jager in deze noot zegt, dat de Heer Mackay in hetzelfde nommer der Vereeniging verzekert: ‘*Homogeen en eensgezind is slechts ééne partij, die der Anti-revolutionairen*;’ dient men bij verschil over diergelijk gewigtig beginsel te weten, wie niet homogeen is met de partij, Mr. van der Kemp of Dr. Doedes[1].

Indien er nog zijn, die aarzelen in hunne keuze tusschen de gevoelens dier beide Heeren, zal het welligt niet ondienstig zijn uit mijn werkje: ‘de betrekking tusschen Kerk en School,’ het volgende mede te deelen: ‘De Heer Staats Evers verhaalt in zijne brochure: “Iets over Arnhem, naar aanleiding van zijne begrooting,” bl. 70, de volgende zeer belangrijke geschiedenis, die al de geloofwaardigheid van den schrijver noodig heeft om aangenomen te worden: “Op den 30 Augustus 1816 werd A.... W..... H....., schoolonderwijzer te A....., bij vonnis der Regtbank van eersten aanleg te Arnhem, ter zake van schandelijke inbreuk op de ze-

1 De Heer van Toorenenbergen noemt in de Nederlander van 3 April de meening van Mr. van der Kemp exceptioneel.

den jegens onderscheidene zijner scholieren, in het zoo even vermeld jaar en ook reeds vroeger gepleegd, tot eene gevangenisstraf van vijf jaren veroordeeld. Hij onderging die straf, door eenigen afslag verkort, in het verzekeringshuis aldaar. Het een en ander was van algemeene bekendheid in de gemeente. Niet lang na zijn ontslag kreeg de politie aanwijzingen, volgens welke hij, niettegenstaande zijne akte van toelating als onderwijzer ten gevolge van zijne veroordeeling was ingetrokken, in eene achterbuurt in dezelfde stad op nieuw met het geven van onderwijs werkzaam zoude zijn. Er werd onderzoek naar gedaan, en men vond inderdaad op den 31 October 1821, in een achtervertrek, ongeveer *vijftig* kinderen tot het ontvangen van onderwijs bij hem vereenigd."'

In zijne aanteekeningen op de volgende stellingen behandelt Dr. de Jager de gemengde school en de gezindheidsschool, die ik, zoo als gezegd is, het laatste zal behandelen; een enkel woord wil ik echter vooraf laten gaan; dit namelijk, dat ik gaarne instem met hetgeen Dr. de Jager zegt omtrent het behoud van het Christelijk beginsel op de gemengde school; het voorbeeld van van Alphen is zeer ter snede aangevoerd; zoo Dr. de Jager niet anders dan dit geschreven had, zou men reeds de lezing zijner aanteekeningen ten sterkste aanbevelen aan ieder, die belang stelt in ons nationaal schoolwezen.

De Heer de Jager is minder gelukkig in de uitlegging van de grondwet; op blz. 21 leest men: 'De Heer Groen weet, zoo goed als iemand, dat openbare scholen thans niet *overal* bestaan, en dat zij nergens *voldoende* bestaan, dat wil zeggen, *voor alle rangen der maatschappij*.' Ik weet niet deze laatste omschrijving ergens gelezen te hebben; ik begrijp zelfs niet goed wat hier bedoeld wordt. Is *rang* hier synoniem met *stand*? Zal dus het onderwijs dan eerst voldoende zijn, als de stand der arbeiders, der landbouwers, en der ambachtslieden overal voldoend onderwijs hebben, dus als er overal landbouw- en industrie-scholen zijn opgerigt? Wordt het woord *rang* in zijne gewone beteekenis opgevat, dan begrijp ik de omschrijving nog minder. Zal de dorpschool dan eerst voldoende zijn als het onderwijs er even zeer in de behoefte van den zoon des Burgemeesters als van dien des daglooners voorziet? De aanleidende oorzaak tot de grondwettige bepaling: 'er wordt overal in het rijk voldoend

openbaar lager onderwijs gegeven,' is geweest de vrees, dat door de concurrentie der bijzondere school de openbare zoude te niet gaan; die bepaling moet dienen om den openbaren onderwijzer een bestaan te waarborgen, onafhankelijk van het aantal kinderen op de school, om hem tot ambtenaar te maken, wiens ruimere of mindere bezoldiging van zijne vlijt en pligtsbetrekking, niet van de gril der ouders, zoude afhangen. Daarom ook kon en mogt de Minister van binnenlandsche zaken niet in de partiële verordeningen, door den Heer Groen voorgesteld, toestemmen, alvorens dit gewigtig punt bij de wet geregeld was. Bij eenig nadenken toch zal men vinden, dat met het regelen dezer aangelegenheid alle andere voorschriften, die de wet moet bevatten, in betrekking staan; daarenboven maakt deze bepaling der grondwet de afbakening der grens noodig tusschen lager en middelbaar onderwijs, die weder niet behoorlijk is te bepalen, dan door beide afdeelingen in dezelfde wet op te nemen. Van het oogenblik dan, dat de bepaling in de grondwet is opgenomen: 'Er wordt overal in het rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven,' was het beslist, dat er geene partiële wetgeving voor het lager en middelbaar onderwijs kon worden ontworpen, die te gelijker tijd aan de eischen des tijds en der grondwet voldeed.

Ook op het veld der staathuishoudkunde is de Heer de Jager niet gelukkig; op blz. 22 zegt hij: 'Mij dunkt, het lokaas van niets of wat minder dan elders te betalen, kan wel één van de kunstgrepen zijn, waarvan de Minister sprak: want een kunstgreep is het, en als zoodanig *zou het in iedere andere tak van bedrijf beschouwd en veroordeeld worden*.' Dus goedkooper een bedrijf uitoefenen, goedkooper eene waar aanbieden dan gebruikelijk, is eene kunstgreep, die veroordeeld moet worden! Ik geloof, dat de stelling moeijelijk te bewijzen is. - Maar de staatshuishoudkunde daargelaten, zou de kunstgreep, die Dr. de Jager hier bedoelt, veroordeeld moeten worden? Hij zegt op blz. 21: 'De spreker (de Heer Groen) vergeet, op welke wijze dat steeds toenemend aantal kinderen zoo al is verkregen. Ik wil er hem iets van herinneren. *Hier* bestaat omstreeks de helft der leerlingen uit niet betalende, voor welke bij meer vermogenden liefdegiften worden aangevraagd en lijsten ter inschrijving rondgaan. Nu met zulke soort van leerlingen kan men eene school nog al spoedig bevolkt zien, al ware

het ook buiten de Christelijke vlag.' Gave God, dat diergelijke kunstgrepen zich zoo vermenigvuldigden, dat alle leerlingen van die soort de scholen bevolkten, en nog wel eene kunstgreep, waardoor zij die *spoedig* bevolken, terwijl ik als lid van een algemeen armbestuur bedeelde ouders soms door honger heb moeten dwingen hunne kinderen ter schole te zenden.

Heeft het buitendien niet den schijn, alsof wij met eene dubbele maat meten, als wij de bemoeijingen van het Nut in het stichten der tusschenscholen toejuichen, en het eene ongeoorloofde kunstgreep heeten: 'het schoolgeld der betalende kinderen nog ietwat beneden den prijs te stellen, die op de minste burgerschool betaald wordt?' Ik vermoed, dat de Heer de Jager hier alleen heeft willen zeggen, dat het eene oratorische kunstgreep is de sterke bevolking eener school, waar goedkooper onderwijs dan elders gegeven wordt, als een argument te gebruiken om den tegenzin tegen de bestaande scholen te bewijzen, en dit zal hem, geloof ik, toegestemd moeten worden.

Juist om het gezag, dat ik aan iemand als Dr. de Jager toeken, meen ik punten van belang, waarin ik niet met hem instem, niet onaangeroerd te mogen laten; het is mij daarom dubbel aangenaam met het slot, mijns erachtens het gewigtigste deel van dit werkje, geheel te kunnen instemmen; onder Gods zegen kan dit boekje juist door dit slot veel nut stichten. Doch dit voert mij tot het tweede deel van mijn artikel, waar ik spreken zou over

II. het nut dat de uitgave dezer aanteekeningen kan hebben. De Heer de Jager is een groot voorstander van de tegenwoordige orde van zaken. Zijn naam is te regt in ons land met roem bekend; zijne aanteekeningen zullen zeker bijval vinden bij alle Protestanten, die de Fakkel, de Kerkelijke Courant of de Evangelische Kerkbode tot hun orgaan erkennen; een dier bladen heeft ze reeds met hoogen lof vermeld; zelfs de diatribes tegen den Heer Groen zullen ze nog meer in den algemeenen smaak doen vallen; zoo dan ooit de stem van een leek kans heeft ingang te vinden bij predikanten-vereenigingen of besturen, moet het deze stem zijn. Zoo veel in mij is zal ik medewerken tot het meer bekend worden van het schoone slot dezer aanteekeningen, door het hier in zijn geheel te doen volgen.

Aan het einde mijner Aanteekeningen gekomen, meen

ik nog eene andere leemte, die in de Stellingen van Dr. Doedes heerscht, niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan. Met prijzenswaardige naauwgezetheid is door hem gelet op het gewigt eener godsdienstige opvoeding, en op het verband, dat er, ter bereiking van zulk eene opvoeding, behoort te bestaan tusschen *huis* en *school*. Doch zeer tot mijne bevreemding, en tot mijn leedwezen tevens, is niet gewezen op het aandeel, dat de kerk behoort te nemen in de Godsdienstige opleiding der jeugd.

Ik zeg tot mijne bevreemding: want met reden mogt men dit verwachten van iemand, die daartoe bij uitnemendheid bevoegd is, en die er te regt grooten prijs op stelt, dat de leden eener kerk het eigenaardige harer geloofsbelijdenis niet uit het oog verliezen. Maar ik zeg, ook tot mijn leedwezen; want indien een leeraar der kerk, aangaande de godsdienstige opvoeding der jeugd in huisgezin en school, zijne gedachten en bezwaren blootlegt, en dan het gedeelte der opvoeding onaangeroerd laat, 't welk voor rekening der kerk ligt, dan zou daaruit wel eens kunnen worden afgeleid, óf dat dit gedeelte van ondergeschikt belang ware te achten, óf dat de kerk hare verpligting ten dezen vervult op eene wijze, die niets te wenschen overlaat.

Zoowel tegen de eene, als tegen de andere gevolgtrekking zou ik mij moeten verklaren. Wat de eerste betreft, dat namelijk het gedeelte der opvoeding, dat van de kerk behoort uit te gaan, minder gewigtig zou zijn, wordt reeds wederlegd, zoo men de 38ste stelling, die doet opmerken dat de kerk groot belang heeft bij de Christelijke opvoeding, in verband beschouwt met hetgeen in mijne Aanteekening op n°. 46 is aangevoerd ten betooge, dat de kerk bevoegd is, om onderwijs in de leerstellingen harer belijdenis te geven. Wie dit gewigt zou loochenen, zou het er ook voor moeten houden, dat het der kerk onverschillig moet zijn, of zij kundige of onbedreven lidmaten tot hare gemeenschap toelaat.

De andere gevolgtrekking uit het stilzwijgen aangaande het onderrigt der kerk zou zijn, zeide ik, dat men in den waan zou geraken, dat de kerk te dezen aanzien al hare verpligtingen vervult; en die waan zou gevaarlijk, ja, zelfs zeer schadelijk zijn, ingeval het tegenovergestelde eens waarheid was.

Ik treed in geene beoordeeling van 't geen door andere

kerkgenootschappen voor 't godsdienstig onderwijs der jeugd wordt verrigt: ik bepaal mij tot dat der Hervormden, en vraag of de Hervormde Kerk voldoet aan de verpligting, die, inzonderheid sedert eene halve eeuw, te dezen aanzien op haar rust.

Om die verpligting eenigermate te leeren kennen, is het noodig een blik te slaan op hetgeen bij de invoering der wet van 1806 heeft plaats gehad.

Die wet schreef voor, dat op de lagere school geen leerstellig godsdienstig onderwijs zou gegeven worden. Ik onderzoek thans niet naar den aard en de waardij van het leerstellig godsdienstig onderrigt, dat vroeger in de lagere scholen werd gegeven, of gegeven worden kon, door personen zonder opleiding of magtiging van wege de kerk. Ik zal evenmin de oordeelvellingen daarover van bevoegden opsommen: ik vermeld alleen, dat de Heer Groen, ten dezen zeker geen partijdig beoordeelaar, den toestand der scholen op het einde der vorige eeuw in zijn Handboek onder andere met deze korte, maar veelbeteekenende trekken maalt: ‘Het schoolwezen in diep verval; onderwijs in Bijbel en Catechismus veelal enkel geheugenwerk en doode vorm.’ - Zulk leerstellig godsdienstig onderwijs dan zou niet meer op de lagere school worden gegeven. Het Christendom werd daarmede op de school niet verzaakt; want de leerlingen moeten niet alleen tot maatschappelijke, maar ook tot christelijke deugden worden opgeleid, bijbelsche geschiedenis en zedeleer behoorden tot de voorgeschreven vakken, en de Bijbel moet het handboek der onderwijzers blijven. Opdat echter in geen geval het leerstellig godsdienstig onderwijs schade zou lijden, was de Wetgever op middelen ter vergoeding bedacht. Bij Circulaire van 30 Mei 1806, noodigde hij de verschillende kerkelijke gezindten in ons vaderland uit, onder anderen ‘om door het vernieuwen of beramen van gepaste maatregelen te zorgen, dat het der jeugd aan geene gelegenheid ontbrak, om door geregelde en welingerigte catechisatiën als anderzins leerstellig godsdienstig onderwijs te ontvangen.’ De kerkelijke besturen, met name dat der Hervormde gemeente van Zuid-Holland, betuigden hunne hooge belangstelling in de zaak, en deden groote beloften. Maar waar is de vervulling dier beloften aanschouwd? Zou iemand durven beweren, dat de gewone gelegenheden tot leerstellig onderwijs van wege de Hervormde Kerk vol-

doende zijn? dat zij, vooral in onze groote steden, allen omvatten, die daaraan behoorden deel te nemen? En dan nu die buitengewone gelegenheden, door het staatsbewind verlangd, en door de Kerk bereidwillig toegezegd, ter vervanging van het zoogenaamde leerstellig onderrigt der vroegere scholen; zijn die door alle predikanten opengesteld?

Het lager schoolwezen in Nederland heeft in den laatsten tijd velerlei aanvallen moeten verduren. De onderwijzers hebben blootgestaan aan beschuldigingen van verschillenden aard: men heeft hun bijna den naam van Christenen ontzegd. Wat men met die aanvallen en beschuldigingen beoogde, heeft zich nu genoegzaam opgehelderd. De onderwijzers hebben doorgaans gezwegen, en welligt in te groote mate zich lijdelijk gedragen. Daar is echter ook voor hen een tijd van spreken. Zij zullen niet beweren, dat het schoolwezen in Nederland is geworden, wat het zou hebben kunnen zijn. Doch wat zij beweren is, dat de schuld daarvan niet ligt in de wet van 1806, maar wel in de miskenning van haren geest, in de gebrekkige handhaving harer beginselen en voorschriften; niet in het verbieden van een leerstellig onderrigt op de school, die dat niet geven kan en mag, maar wel in het volstrekt gemis van alle zamenwerking van de zijde der kerk, wier regt en pligt tevens het is, voor dat onderrigt te zorgen. Wat zij met bescheiden ernst vragen is, wie meest, wie minst te beschuldigen valt: onderwijzers, die, niet zelden onder tegenwerking en miskenning, aan hunne roeping wenschen getrouw te zijn; die het Christelijk beginsel op hunne school trachten te handhaven, en zich daarvan door besluiten noch voorschriften, waartoe de omstandigheden des tijds de besturen dringen, laten afbrengen; - of leeraars der kerk, die nog niet hebben vervuld, wat zij sedert 1806 beloofden; die nu eens beraadslagen of de pen voeren over de belangen van onderwijs en opvoeding op eene wijze, welke duidelijk toont, dat zij over die zaken niet hebben nagedacht of ze door ondervinding kennen; dan weder door woord en daad een min gunstig oordeel uitspreken over inrigtingen, die zij niet genoegzaam hebben onderzocht, en hunne zorg en bemoeijing buiten het gebied eener kerk uitstrekken, op welker eigen akker, ook voor hen, nog zoo menige streek lands braak ligt?

Nevens deze ernstige vraag heb ik een niet minder ern-

stigen wensch. Mogten allen, die meenen wat goeds voor de opvoeding der jeugd te kunnen stichten, meer dan tot hiertoe het geval was, de handen ineenslaan, en vooral zij, die het Christelijk beginsel bij het lager onderwijs op prijs stellen, zich niet zoo verdeelen en tegenover elkander plaatsen! Dat kan alléén in het belang zijn van hen, die dat beginsel van de school willen geweerd zien. Mogt men voorts leeren inzien, dat ter oplossing van vraagstukken, als de vrijheid van onderwijs, de scheiding der scholen naar de gezindten, en dergelijke, de stemmen van ervaring en wetenschap[1] eenig regt hebben van te worden gehoord, en dat in eene aangelegenheid, zoo gewigtig als die van het volksonderwijs, de proefneming van 't geen zij beide nog bedenkelijk keuren, niet zeer raadzaam is! -

Dr. de Jager klaagt, dat het catechetisch onderwijs in de steden niet allen omvat, maar welligt is het ten plattelande nog meer onvoldoende. Na voor het grootste gedeelte 's zomers niet, en 's winters dikwijls onregelmatig te zijn school gekomen, verlaten de kinderen de school op hun 12de jaar, en vinden, door den veldarbeid verhinderd, moeijelijk tijd om geregeld ter catechisatie te komen; in zeer vele dorpen staat die ook des zomers stil; des Zondags alleen kunnen allen, de overige dagen kunnen in den winter verre de meesten 's avonds komen, en op hoe weinige plaatsen vindt men tot uitbreiding en stichting der kerk de eerste en tot onderhouding van het aangeleerde de laatste gelegenheid opengesteld! Hoe weinige zijn de Predikanten, die niet rusten, voordat zij in hunne gemeente avond-, bewaar- en zondag-scholen zien oprigten? Welke van onze protestantsche organen dringt er op aan, dat ze ingevoerd zullen worden waar zij niet bestaan? Wat is door onze kerkbesturen gedaan, om een stelsel van zondag-scholen, gelijk in Engeland en Amerika, in te voeren? Zal men wachten, tot de nieuwe wet op het onderwijs ingevoerd is? Maar het is niet mogelijk, dat men daarbij meer godsdienstig onderwijs erlange, dan thans op de scholen gegeven wordt, tenzij men de plannen van den Heer Groen aanneme, hetgeen men niet

1 Is de ervaring (of de wetenschap) van vrijheid van onderwijs onder behoorlijk toezigt en van scheiding der scholen zonder dwang, wel bijzonder groot? Zou de vrees niet veel grooter zijn, en menigeen beletten onbevooroordeeld te zien?

wil; en dan nog zouden alleen sommige steden en zeer weinige dorpen geholpen zijn.

Moge dan de lezing van de Aanteekeningen van Dr. de Jager den algemeenen lust opwekken bij de Predikanten, vooral bij die ten plattelande, alwaar hun invloed de grootste is, om zich ieder in den zijne het schoolwezen aan te trekken, ten einde het godsdienstig onderwijs vermeerderd en verbeterd worde. Zij, die alzoo zorgen, dat den armen het evangelie verkondigd worde, die niet rusten, totdat aan het gebod des Heeren: predikt het Evangelie aan alle creaturen, is voldaan, dezen geef ik gaarne den naam van trouwe Herders. Het was in dien zin, dat ik hem in mijn vorig artikel aan den Heer van Toorenenbergen gaf. Ik meen dit te moeten zeggen, omdat ik bijna geloof, dat die benaming door de Nederlander niet zoo is opgenomen; ik geef dien naam van trouwen herder even gaarne aan den Hoogleeraar Hofstede de Groot, aan den man, die bij zijne menigvuldige bezigheden den tijd vindt, om zich geheel het Nederlandsch schoolwezen aan te trekken, aan den rusteloozen bevorderaar van het godsdienstig, zedelijk en verstandig onderwijs, waar hij zijn invloed maar kan doen gelden. Zijne vlijtige pogingen onder het ministerie Kempenaer, die mij toevallig bekend zijn, hebben mijne geheele sympathie. Moge zulk een man van mij verschillen in opvatting van de natuur van Christus, waarvan de Eeuwige Wijsheid heeft gezegd: ‘Niemand weet wie de Zoon is dan de Vader,’ zoolang hij met mij den Christus houdt voor den Zoon des levenden Gods, voor onze eenige hoop in leven en sterven, en voor den eenigen naam onder den Hemel gegeven om zalig te worden, behoede God mij voor de zonde zulk een man te oordeelen (Matt. VII: 1).

III. En hier op het veld komende onzer ongelukkige twisten, die de Tijd c.s. zoo listig aanstookt en met zulk innig genoegen ziet: twisten, die met eene bitterheid gevoerd worden, die wij aan kampioenen als de Tijd moesten overlaten, maar die geen protestantsch geschrift moesten ontsieren; hier ben ik tot mijn derde punt gekomen, den geest namelijk van het geschrift van den Heer de Jager. Helaas! het is de algemeen heerschende geest: in de Kamer of in geschriften worden de zaken van kerk en school niet aangeroerd, of de Heer Groen en zijne partij krijgen een bitsen zet te pas of te onpas; hevige uitvallen, grove personalitei-

ten,vermoedens van kwade trouw, beschuldigingen van opzettelijke vervalsching, alles acht men zich te hunnen opzigte veroorloofd. Ik ben er verre af van dit op het geschrift van Dr. de Jager toe te passen; maar kon de Heer Groen niet door hem met meer humaniteit zijn behandeld geworden? Is het niet te betreuren, dat een man, die, welligt meer dan eenig ander van zijnen stand, werk heeft gemaakt van eene grondige studie van het lager onderwijs, zoowel gelijk het hier te lande gegeven wordt als elders, waarvan menig geschrift, maar vooral zijn Brief aan Graaf Schimmelpenninck, getuigenis draagt, dat deze kan zeggen: ‘Dr. A. de Jager heeft mij, zooverre ik weet, nooit met een ernstig onderzoek mijner schriften vereerd,’ en daarop moet laten volgen: ‘Ik acht een woord van zelfverdediging niet overtollig, wanneer mij door iemand, als Dr. de Jager... meer dan vergetelheid, eene niet eerlijke en niet christelijke handelwijze wordt te laste gelegd’[1]. Heeft nu het geschrift van Dr. de Jager in veler oogen niet in waarde verloren door de voldingende refutatie van den Heer Groen in de Nederlander, terwijl deze het zaakrijk gedeelte der Aanteekeningen onaangeroerd heeft gelaten?

Maar, zegt men, de Bilderdijkiaansche partij is bitter en is dit altijd geweest. Ik wenschte dit van de geheele partij te kunnen tegenspreken; maar hoe vinnig is dezer dagen weder de Nederlandsche Commissie van Christelijk onderwijs bejegend. Is niet het doel dezer Commissie, om ‘aan alle Protestanten gelegenheid te geven zelve den Bijbel te leeren lezen en gebruiken; en zoo dit niet mogelijk is in elke school, dan toch te zorgen, dat in elke stad en elk dorp een voldoend Christelijk onderwijs zij? Den Bijbel als volksboek te leeren hoogachten en aanwenden, en Gods openbaring daarin als eenigen toetssteen der waarheid te doen eerbiedigen?’ (pag. 5 van het berigt), vervolgens ‘daar, waar het Christelijk onderwijs voor gebrekkig moet worden gehouden, verbetering aan te brengen, ten einde er een voldoend Christelijk onderwijs te verkrijgen?’

‘De Commissie neemt als kenmerken aan, dat het Christelijk onderwijs gebrekkig is, *a.* als de Bijbelsche, *b.* als de Vaderlandsche Geschiedenis, niet of niet goed worden onderwezen, zoodat in de Bijbelsche Geschiedenis het zedelijk

1 Nederlander, 10 Maart.

godsdienstige, in de vaderlandsche het Christelijk element ontbreekt, *c.* waar geene gelegenheid is om zich voor het kerkgezang te oefenen, en voorts *d.* wat Protestanten betreft, waar deze geene gelegenheid hebben den Bijbel te leeren lezen en gebruiken' (pag. 8 van het berigt). 'Blijkt er hier en daar gebrek te bestaan, hoe dan daarin te voorzien? Hier zijn vier middelen aan te wenden: *a.* Eerst moet men trachten zedelijk op de schoolonderwijzers te werken, opdat zij hun gewoon onderwijs zoo inrigten, dat het Christelijk godsdienstig worde; zijn ze zelve daartoe niet in staat, dan kan het verschaffen van een ondermeester dikwijls een hulpmiddel zijn. *b.* Daarenboven moet men hen aansporen, om, wat er in de gewone schooluren gebrekkigs blijft, aan te vullen in buitengewone, afzonderlijke uren voor die kinderen, wier ouders dit verlangen. Wenschelijk is het toch, dat hij zelf dit doe, niet een ander, dewijl de godsdienstig Christelijke geest in de scholen, buiten de school door *hen* aangekweekt, hun den meesten invloed op de kinderen geeft. *c.* Waar ook dit niet mogelijk is, moet men in 't gebrekkige voorzien door Bijbel, herhaling-, zondags-, zang-, avond- of andere scholen, welke maar enkele dagen der week en dan ook maar enkele uren worden gehouden. Ze kunnen dan door den gewonen schoolonderwijzer of door eenen afzonderlijken onderwijzer worden gegeven. *d.* Waar dit hulpmiddel niet voldoende is, moet men er toe komen, om bijzondere lagere scholen naast de openbare of bijzondere op te rigten; geen dezer middelen moet evenwel worden aangewend in strijd met wettige verordeningen van staat of kerk; geen dan na vriendelijke ruggespraak en zoo veel mogelijk in overleg met school en kerkbestuur op elke plaats, waar dit eenigzins geschieden kan' (pag. 10 en 11). Ziedaar doel en werkkring der Commissie; zij tracht juist in die behoeften te voorzien, welke er ten plattelande bestaan, vooral ter plaatse waar gemengde bevolking is. Zoude men nu niet verwachten, dat de man, die dit plan ontwierp en tot stand bragt, die de middelen vond om het uitvoerbaar te maken, bij de Protestanten warmen dank zoude inoogsten? Och neen, de Nederlander vindt er een welbehagen in, de schimpredenen van de Tijd in zijne kolommen over te nemen!

Maar de Commissie zegt: 'er kunnen geene Protestantsche en Roomsche staats-scholen komen; bijzondere Protestantsche en Roomsche scholen zijn onpaedagogisch en in veler-

lei opzigten hoogst schadelijk' (pag. 6 en 7). Ik geloof, dat de Commissie beter had gedaan dit punt niet aan te roeren; overigens deel ik dit haar gevoelen niet; maar is dit, gevoegd bij eenige andere minder gelukkige uitdrukkingen in het berigt, voldoende, om hare geheele bemoeijing af te keuren? Ik deel ook den afkeer niet, dien de Heer Groen tegen de gemengde school heeft; is dit eene reden om hem te verguizen?

IV. De behandeling der quaestie van de gezindheidsschool, afzonderlijke en gemengde school, zou het vierde punt van dit artikel uitmaken. Ik moet daarbij mijnen dank aan den Heer van Toorenenbergen betuigen voor de heusche wijze, waarop hij mijn artikel in de Gids van Januarij, over hetzelfde onderwerp, heeft beantwoord; werd deze toon algemeen gevolgd, hoeveel twist zoude er worden voorgekomen, hoeveel misverstand vermeden, hoeveel beter zoude men tot de kennis der waarheid komen! Den man, den Christelijken leeraar, die zoo schrijft, zoo discuteert, moet men hoogachten. Die hoogachting dringt mij de zaak dieper op te halen, dan ik het anders in een artikel als dit voegzaam zou achten, en het niet als de vorige reis te laten bij eene betuiging van mijn leedwezen, dat wij de belangen van het schoolwezen verschillend beschouwen. Ik acht mij nu verpligt de gronden mijner overtuiging op te geven, waarom ik geloof, dat wij op het verschillend standpunt, waarop wij staan, nooit geheel eenstemmig kunnen denken of oordeelen, en dat wij, zoo wij het omtrent de bewoordingen eens werden, daaraan later verschillende beteekenis zouden hechten.

Des menschen kennis vloeit uit twee verschillende bronnen: uit de goddelijke openbaring en uit de waarneming. Voor ons Christenen is die openbaring vervat in eene geschrevene oorkonde; zij rust dus op gezag, terwijl de waarneming, dadelijk tegenover het gezag staande, niets aanneemt dan wat zij zelve heeft onderzocht; het vrij onderzoek is hare onmisbare gezellin of de waarneming kan nooit wetenschap worden; onze wetenschap nemen wij óf op gezag aan, óf zij is een gevolg van het vrij onderzoek van hetgeen wij door nadere waarneming vinden, daaraan toetsende wat wij vroeger bij waarneming vonden of op gezag aannamen. Zoodra *het gezag* zich nu wil handhaven tegenover de *waarneming*, ontstaat er strijd tusschen die beide beginsels. De mensch kan niet nalaten waar te nemen, over die waarne-

mingen na te denken en te oordeelen, of hij denkt *niet*; hoe onderzoeklievender hij is, des te meer is hij geneigd het veld zijner nasporingen uit te breiden, en daar zijne rede zeer feilbaar is, en zijn hoogmoed hem ligt verleidt dit veld van nasporingen verder uit te breiden, dan hem zijn gids, de waarneming, vergezelt, zal hij ligt geneigd zijn te ver te gaan, en ook datgene willen beoordeelen, wat hij bij gezag *moet* aannemen, en die grens eens overschreden hebbende, zal hij al ligt alle gezag verwerpen. Daarom zeide onze Heer: 'indien gij u niet verandert, en wordt gelijk de kinderkens, zoo zult gij in het koningrijk der hemelen geenszins ingaan'[1]. Daarom was zijne eerste zaligspreking: 'Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het koningrijk der hemelen'[2]. Voor de Christelijke kerk was het van het hoogste belang, dat het gezag, waarop zij rustte, geëerbiedigd werd; maar weldra wilde zij gezag gehecht hebben aan hetgeen geene goddelijke openbaring was, maar menschelijke opvatting; bij de opvattingen kwamen weldra bijvoegsels, en hoe uitgebreider het gezag werd, hoe moeijelijker men het tegen het vrij onderzoek kon handhaven; daarom werd dit weldra met geweld onderdrukt, tot het eindelijk aan de pauselijke hierarchie gelukte zich geheel van het gezag meester te maken; de Paus, 'bijzondere vertegenwoordiger van het autoriteits-beginsel'[3], eischte ook voor zijne zuiver menschelijke uitspraken denzelfden eerbied, als voor de goddelijke openbaring, en voor eene poos werd de tweede bron der menschelijke kennis bijna gestopt.

Die toestand was echter te strijdig met de menschelijke natuur, dan dat hij kon voortduren; de gezegende Hervorming opende die verstopte bron weder; het vrij onderzoek werd in zijne regten hersteld en de menschelijke kennis bereikte eene hoogte, die vroeger ongekend was. Maar was het alles ware kennis, die het vrij onderzoek gaf? In geenen deele; daar, waar de mensch zijne twee gidsen verliet, waar hij wijs wilde zijn boven hetgeen geopenbaard is, en de waarneming veronachtzaamde, dwaalde zijne feilbare rede vaak af en verwierp hij het goddelijke gezag, terwijl hij meende, alleen het menschelijke te verwerpen.

1 Matth. XVIII, vs. 3.
2 Matth. V, vs. 3.
3 Alberdingk Thijm, in de Gids, pag. 451.

Het was natuurlijk, dat zich onder de Protestanten twee partijen moesten vormen, de eene, die de grenzen van het gezag, de andere, welke die van het vrij onderzoek zocht uit te breiden. Het blijft de grootsche taak van het protestantismus, om de juiste grens te vinden, waar het gebied van het vrij onderzoek eindigt en het gezag begint; eerst als men deze kent, zal men de waarheid gevonden hebben. *Ik* geloof dus niet, dat tot nog toe de geloofsbelijdenis van eenige kerk de geheele waarheid bevat, ofschoon die der Hervormde Kerk mijne individuele overtuiging uitdrukt; de Heer *van Toorenenbergen* gelooft wel, dat die belijdenis de waarheid bevat. *Hij* moet dus overhellen tot het gezag, *ik* tot de waarneming; mij moet zij dierbaar zijn, omdat ik van haar het vinden van de waarheid wacht; hem kan de wetenschap weinig of niet meer geven; het is natuurlijk, dat zijne partij niet met de wetenschap is ingenomen en het vrij onderzoek, maar met zekere bepaling wil toelaten, uit vrees, dat die stellingen mogten beginnen te wankelen, welke zij beschouwt als fundamentele waarheden, die op gezag moeten aangenomen worden.

De Heer van Toorenenbergen behoort dus tot de partij die meent de waarheid in goddelijke zaken te bezitten, ik behoor tot degenen die meenen, dat zij nog altijd moet gezocht worden, en dat het nog niet is uitgemaakt, wat de menschen van het hunne aan de goddelijke openbaring hebben bijgevoegd; dit verschil van standpunt moet van invloed zijn op onze beschouwing van het schoolwezen.

Het zij mij vergund dit nader aan te toonen.

Het bestaan der kerk rust op het gezag; zij moet dit beginsel dus met alle kracht handhaven, en moet trachten de school, die de natuurlijke vertegenwoordigster is van het andere beginsel: de wetenschap, te overheerschen; de Roomsche kerk vooral moest daarom trachten de school in zich op te nemen, en deed haar gezag, even zeer als in zaken der godsdienst betreffende, gelden op het veld der wetenschappen, zelfs van die welke volstrekt niet bespiegelend zijn, maar die geheel en al op de waarneming berusten. Zij moet dus even vervolgziek worden wanneer men hare uitspraken omtrent de wetenschap, als wanneer men die omtrent de godsdienst betwijfelt. Galileus moest herroepen, of hij was even goed een ketter als Jan Huss. De school mag niets anders zijn dan hare dienares: de schoolmeesters moeten dus hare dienaars zijn,

zij eischt niets anders en niets meer; overtuiging is een vrij noodeloos toevoegsel.

Bij de fransche Revolutie had, vooral hierin, eene algeheele omwenteling plaats; de school zegevierde over de kerk. Het was een der schoonste denkbeelden van Napoleon om de zelfstandigheid der school door de Universiteit in het leven te roepen; jammer dat hij haar aan den invloed der kerk even als aan hare heerschappij onttrok, waardoor het evenwigt tusschen de beide beginsels geheel werd verbroken en de school op hare beurt zich boven de kerk verhief. Of was het geen aanmatigende trots, de godsdienst voor het volk tot een integrerend deel van het onderwijs te maken, die als een noodzakelijken band voor het plebs te beschouwen, en de kweekelingen der Universiteit tot eclectici te vormen, die de godsdienst van Christus zouden beoordeelen als de stelsels van Zeno of Epicurus? Dat dit inderdaad het geval was, blijkt uit het beroemde rapport van Thiers aan de kamer van gedeputeerden, voorgelezen den 13^{den} Julij 1844, van pag. 67 tot 74, waar hij, na de onmisbaarheid van de studie der wijsbegeerte bij het middelbaar onderwijs betoogd, en den lof der Universiteit over haar onderwijs in dat vak te hebben uitgesproken, zegt: ‘On a instruit les enfants d'après les doctrines les plus morales et les plus humaines, et on les livre ensuite à l'action du temps et de leur esprit.’ En zoo is dan de electicus gevormd om te komen oordeelen wat er al of niet bruikbaar is in de godsdienst van Christus. Zoo wordt het duidelijk, waarom Cousin, wiens *Cours de philosophie* voornamelijk gevolgd wordt, gezindheidsscholen voor het lager, en gemengde scholen voor het middelbaar onderwijs wil; even natuurlijk is de hevige strijd der Roomsche kerk tegen de Universiteit; weinig toch kon het haar baten, dat het beginsel van gezag bij het lager onderwijs was behouden; de schoolmeesters vormden zich naar de Universiteit, het vrij onderzoek kreeg, zonder eenig tegenwigt, de overhand, en men moest in 1850 te gelijk een drieduizendtal socialistische schoolmeesters afzetten. De Roomsche kerk ziet nu hare kans schoon om weder op hare beurt over de Universiteit te zegevieren; en zoo doet de gedurige strijd der beide beginsels het ongelukkige Frankrijk dobberen tusschen despotismus en anarchie. Alleen daar, waar de beide beginsels heerschen, is ware vrijheid, is eene constitutionele regering mogelijk; de schaal moge dan aan de eene, dan aan de andere zijde overhellen, het

moge nog eeuwen duren eer het evenwigt gevonden wordt, de geheele kennis aan den rijkdom des Evangelies zal het eens doen vinden, het voortdurend vlijtig onderzoek der schrift, en het beoordeelen van elken boom naar zijne vrucht moet er eens toe voeren.

De Nederlander van den 2^{den} April, n°. 542, bevat een allerbelangrijkst artikel uit de Tijd, over het besluit van den President, waarbij de Universiteit grootendeels hare regten verloren heeft. Na gezegd te hebben, dat men had verwacht ‘de opheffing van de Universiteit, en daartegenover, behoudens de bevoegdheid van den staat om scholen op te rigten, daar, waar op geene andere wijze in het onderwijs voorzien werd, eene *volkomen erkenning van de regten der kerk in zaken van onderwijs*,’ zegt zij verder, ‘dat de Katholijken in Frankrijk zich vooreerst gelukkig kunnen achten met hetgeen zij verkregen hebben,’ en vervolgt: ‘De naam van de Universiteit en een deel van hare organisatie mogen nog in stand zijn gehouden: *zij heeft verloren al datgene, waarop het voor haar inzonderheid aankwam; hare zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Voortaan is zij niets meer inderdaad*; of wil men, dat zij nog iets is, omdat zij nog in naam bestaat: zij is dan niets meer dan eene instelling, volstrekt afhankelijk van en onderworpen aan de staatsmagt. Daarin - wie zal het ontkennen? - schuilt nu wel weder een ander gevaar voor Frankrijk, wijl de staat evenmin bevoegd is tot het uitoefenen van het ambt van schoolmeester, als een Universiteitsligchaam, enz.’ - Ik geloof, dat men de Tijd gerust kan beschouwen als het orgaan der ultramontaansche partij; deze geheele partij houdt het dus voor gevaarlijk, dat de staat, zoo als de Tijd zegt, het ambt van schoolmeester uitoefent; haar onafgebroken strijd tegen de wet van 1806 toont hare vrees voor dat gevaar.

Maar veel grooter gevaar ziet zij in de zelfstandigheid der Universiteit, of, wat hetzelfde is, van het schoolwezen, en geen wonder, want dan is de wetenschap, dan is de school onafhankelijk.

Mogt mijne stem voor de zelfstandigheid der school niet langer eene stem des roependen in de woestijn zijn!

De protestantsche kerk zoekt, waar zij de heerschende is, ook haar gezag te handhaven en uit te breiden door gezindheidsscholen; zij zoekt minder door stoffelijken dwang dan door overtuiging haar gebied te vestigen en te vergrooten;

maar waarom verzuimde zij dan even als de Roomsche de vorming der schoolmeesters, door wie zij op de jeugd moet werken? Omdat ieder der protestantsche kerken ook menschelijk gezag en menschelijke instellingen heeft te verdedigen, en dus bekwame onderwijzers vreest, die de school zouden kunnen emanciperen, en dus het beginsel der wetenschap in dadelijke aanraking brengen met het beginsel van het gezag. De vrees voor zelfdenkende onderwijzers en de ondervinding, dat onbekwame meesters haar gebied niet uitbreiden, deden de protestantsche kerken verflaauwen in hare belangstelling in het onderwijs, waardoor zij zich gedwee onderwierpen aan de bevelen van den staat, als deze zich van het onderwijs meester maakte. Houdt eene protestantsche kerk op de heerschende te zijn, helpt de staat niet langer haar gezag ondersteunen, dan durft zij hare kerkleer niet handhaven, en verzuimt de gezindheidsscholen, een en ander tot groote ergernis van hen, welke innig aan die kerkleer zijn verbonden, en die bij het te niet gaan van haar gezag het voorthollen van het tweede beginsel als in Frankrijk vreezen.

Het was daarom eene belangrijke concessie van den Heer Groen, toen hij bij de partiële verbetering in de wet van het onderwijs afzonderlijke scholen in plaats van gezindheidsscholen voorstelde; het was een groote stap tot verzoening der partijen, die tot mijn leedwezen zeer weinig is begrepen.

Tusschen de gezindheidsschool en de afzonderlijke school toch is een groot verschil. Het heeft mij verwonderd, ook bij den Heer de Jager over deze tweederlei soorten van scholen eene uitdrukking te hebben gevonden, waaruit zoude zijn af te leiden, dat hij ze voor gelijksoortig houdt. ‘De benaming gezindheidsscholen zou, eigenlijk gesproken, alleen in zooverre kunnen gelden, als het bleek, dat eene kerkelijke gezindheid in haar geheel of door wettige vertegenwoordigers *afzonderlijke scholen* verlangde’ (pag. 25). Het maandblad van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap over Januarij zegt, pag. 3: ‘Gezindheidsscholen zijn, die voor eene gezindheid, gezindte of kerkgenootschap dienen, en dus door den staat voor haar, of door haar zelve voor zich worden opgerigt, en waarop dan het kerkelijk bestuur invloed en toezigt moet oefenen.’ Ook deze bepaling strookt niet met het begrip, dat ik van die scholen heb; ik be-

schouw ze als *bestemd om de kennis der leer van de gezindte te onderhouden, die leer of belijdenis in onderscheiding van andere te handhaven, en de belangstelling in die kerkleer onder de leden der gezindte op te wekken en levendig te houden*[1]. Ik zie dan ook geene reden, waarom eenige leden van een kerkgenootschap niet even goed als kerkelijke besturen eene gezindheidsschool zouden mogen oprigten.

Afzonderlijke scholen daarentegen zijn, mijns inziens, zulke scholen, die dienen om twee of meer categoriën van kinderen van elkander te scheiden, als zij om eene of andere reden niet gevoegelijk zamen onderwijs kunnen genieten. Zoo worden in de groote steden in de armen- en burgerscholen de kinderen in categoriën afgezonderd naar het vermogen der ouders; in burgerscholen en gymnasia naar den stand der ouders; in industrie-, handel- en militaire scholen naar de keus van hun beroep, en zijn nu alle deze en nog andere afzonderingen paedagogisch, en de afzondering naar de twee groote afdeelingen der Christenen bij ons onpaedagogisch? Is dan - ik zwijg van het onderwijs in de godsdienst - de opvoeding van een Protestant en een Roomsche dezelfde? Kan de Protestant het beginsel van het vrij onderzoek verzaken en zich verplaatsen op het terrein van den diepen eerbied voor en het onderworpen geloof aan het gezag eener alles beslissende kerk?

Van onze jeugd af in het onwaardeerbaar bezit van het vrij onderzoek opgegroeid, kunnen wij ons niet verbeelden, dat een onderwijs, hetwelk wij onergerlijk denken, den Roomschen ergernis geeft; hieruit nemen wij op onze beurt aanstoot, en hebben groot ongelijk; want wij verliezen uit het oog, in welke groote moeijelijkheid de Roomsche kerk verkeert, om haren onmogelijken toestand te handhaven, en de geweldige middelen, die zij daartoe moet gebruiken, die, nu zij magteloos zijn geworden naar buiten te werken, zich naar binnen moeten keeren: men denke aan het isoleren der priesters, eerst door het coelibaat, toen door het verbod van omgang met Protestanten, en nu door het afsnijden

1 Indien deze bepaling goed is, dan zijn hare noodzakelijke consequentiën hetgeen ik pag. 14 en 15 van de Gids heb gezegd. De Heer van Toorenenbergen komt in de Nederlander van 3 April, n°. 543, tegen die gevolgen op: deugt mijne bepaling niet, dan vervallen ze; maar er is, geloof ik, fantasie in de beschuldiging van orthodoxophobie.

van allen vertrouwelijken omgang met verlichte en invloedrijke leden hunner eigene gemeente; men denke aan de vreeselijke verantwoordelijkheid, waarmede zij zich jegens den Heer beladen, door zijn zaligend woord den volke te onthouden; aan de moeilijkheid, waarin het verkeer der volken en de algemeene concurrentie hen brengt, die hen dwingt het veld der wetenschappen aan het vrij onderzoek prijs te geven, willen industrie en handel hunnen geloofsgenooten niet ontwrongen worden: aan de moeilijkheid, zeg ik, om het beginsel des vrijen onderzoeks om des Mammons wille binnen te laten en buiten te sluiten, waar het noodig is om tot de kennis van God en Christus te komen. Bij zoo vele moeilijkheden kan alleen een dreigend gevaar van buiten zulk een toestand doen voortduren; dat dreigend gevaar bestaat, als eene gemengde school met protestantsche meesters, protestantsche boeken, protestantsch toezigt, in een protestantschen staat, de eenige plaats is, waar de Roomschen hunne kinderen henen kunnen zenden, om onderwijs te ontvangen. Deze worden daar tot het vrij onderzoek gedrongen; die werking geeft tegenwerking, en zoo wordt behouden, wat niet behouden kan blijven, als men de zaken haren natuurlijken loop laat gaan.

Eene afzonderlijke staatsschool is dus niets anders dan eene school, waar alleen óf Roomsche, óf Protestantsche óf Joodsche kinderen zamenkomen; het is geene gezindheidsschool, want de school dient volstrekt niet om de kerkleer eener gezindte te handhaven; hiermede mag de staat, zonder als geloofsregter op te treden, zich nimmer inlaten; want volgens de grondwet is het *toezigt* aan de overheid; dat *toezigt* beteekent niets voor de staatsschool, als het de magt niet insluit, den weerbarstigen staatsschoolmeester zijne demissie te kunnen geven; en dit te doen om geloofszaken, zou strijden met art. 164 der grondwet.

De Nederlandsche Commissie voor Christelijk onderwijs heeft op pag. 6 eene redenering over Roomsche en Protestantsche staatsscholen, die ik niet begrijp; de conclusie, dat de staat zoude moeten bepalen, wat Protestantsch, wat Roomsch was, gaat mijne bevatting te boven; Dr. de Jager antwoordt op de 41ste stelling van Dr. Doedes mijns erachtens juist:

‘Dat de ouders het regt hebben, “om zulk eene school voor hunne kinderen te *zoeken* en te *kiezen*, als hun meest

geschikt toeschijnt voor de opvoeding hunner kinderen," zal, dunkt mij, wel niemand tegenspreken. Ik meen ook, dat verstandige ouders van dit regt steeds zoo veel mogelijk gebruik maken, en daarin door niemand belemmerd worden. Ik zeg *zoo veel mogelijk*. Het zoeken en kiezen van eene school kan plaats vinden dáár, waar de talrijkheid der bevolking het aanwezen van meer dan ééne school mogelijk of noodzakelijk maakt. Hoe grooter bevolking eene plaats telt, hoe meer scholen zij kan onderhouden, en hoe meer dus de toepassing van dat regt doenlijk is. Maar is de bevolking zoo beperkt - en met hoevele plaatsen in Nederland is dit het geval - dat zij maar ééne school behoeft of kan onderhouden, dan vervalt het regt van *zoeken* en *kiezen* van zelf. Daarom was het niet overtollig geweest in de stelling eene opmerking als deze op te nemen: Daar, waar de bevolking slechts ééne school toelaat, en alzoo voor de ouders het regt van zoeken en kiezen vervalt, is het de pligt van den staat te zorgen, dat de school zooveel mogelijk voor allen geschikt zij.'

Ik geloof, dat hier het regt der ouders op de school zeer juist is opgegeven; de staat behoeft slechts te weten, of de meester Protestantsch of Roomsch is, en dit beslist de kerk, die daardoor invloed op de school uitoefent; ik zie niet, dat de staat dan in het minst behoeft te beslissen, wat Protestantsch of wat Roomsch is; de staat zorge slechts, dat het toezigt volledig zij, en trachte, dat het over schoolmeester, leerlingen, boeken, lokaal, meubelen, in één woord over alles ga, en dat het bestuur, met dat toezigt belast, de magt hebbe het gebrekkige te verhelpen, tenzij finantieel bezwaar dit onmogelijk make. Voor meer behoeft de staat niet te zorgen; de keuze der ouders late hij vrij; hij kan die echter ook invloed geven op het beroep der onderwijzers, door dit aan het gemeentebestuur te laten; indien dan ook geene onderwijzers konden gekozen worden dan die door de kerk beroepbaar waren verklaard, was ook haar invloed verzekerd.

Deze groote omweg had ik noodig om tot het antwoord te komen van den Brief des Heeren van Toorenenbergen in de Nederlander van 16 Februarij, n°. 502, en vooral van 26 Februarij, n°. 511, opdat wij elkander goed begrepen, als wij van gezindheidsscholen en afzonderlijke scholen spraken. Ik zal het gezegde nog kortelijk resumeren: de wetgeving op het onderwijs moet de kennis van goddelijke en

menschelijke zaken beide bevorderen; zij moet beide beginsels van gezag en vrij onderzoek gelijkelijk eerbiedigen; de kerk moet zelfstandig zijn om het eerste, de school om het tweede te vertegenwoordigen, en de staat moet het regt hebben om op constitutionele wijze het evenwigt te kunnen herstellen, als het verbroken wordt[1]. Bij het oprigten van staats-gezindheidsscholen moet de staat dit regt opgeven of regter in geloofszaken worden; bij het toestaan van afzonderlijke scholen blijven de regten van den staat ongeschonden; zijn toezigt en zijne zorg, beide grondwettige pligten, kan hij dan onbelemmerd volvoeren. Zijne zorg om bekwame onderwijzers te vormen, en ze hebbende, die te behouden, is niet onbestaanbaar met de afzonderlijke school; zijn toezigt over boeken en onderwijs kan zich even goed daarover, als over gemengde scholen uitstrekken.

Het heeft mij veel genoegen gedaan, dat de Heer van Toorenenbergen mij in zijn eersten brief toegeeft, dat bij het onderwijs de hoofdzaak is de vorming van den onderwijzer; het toont, dat het hem te doen is om door waarachtige overtuiging het Rijk zijns Heeren te sterken en uit te breiden, dat die overtuiging bij hem zelven zoo redelijk is, dat hij het vrij onderzoek van godsdienstig gevormde mannen niet vreest; hij daarentegen, die alleen het beginsel van het gezag wil doen heerschen, de voorstander van de gezindheidsschool *quand même*, vreest eer de bekwaamheid eens meesters, dan dat hij die wenscht.

Eene opmerking kan ik hier niet terughouden: indien de vorming des schoolmeesters voor staat, kerk, school en ouders de hoofdzaak is, waarom wordt daarover dan zoo weinig discussie gevoerd? Ik herinner mij in de Nederlander slechts eens een welgeschreven stuk over kweekscholen van schoolmeesters te hebben gelezen. Is men het over die vorming zoo eens, dat over dat beginsel de discussie overbodig is? Is men eensdenkend over het nadeel der kweekscholen? Zijn hare gebreken grondig onderzocht? Zijn ze voor geene verbetering vatbaar? Is de vorming in de school verkieslijk? voor Protestanten en Roomschen beide? Zou het verschillende standpunt, waarop zij later moeten staan, niet van invloed zijn op de keuze der wijze van vorming? Is

1 Ik heb dit uitvoeriger behandeld in mijn werk: ‘De betrekking tusschen Kerk en School.’

het al uitgemaakt, welk aandeel de kerk in die vorming moet hebben? Men misduide mij de klagt niet over de hartstogtelijkheid, waarmede men den strijd over de gemengde school voert; zij doet de hoofdzaak vergeten en de gewigtigste quaestiën onaangeroerd blijven.

Is eens de onderwijzer goed gevormd, dan zal zijn onderwijs te beter zijn naarmate het minder belemmerd is; in de gemengde school met hare beperkingen, en in de gezindheidsschool met hare bepaalde voorschriften, kan dat onderwijs zich nooit zoo vrij ontwikkelen als in de afzonderlijke school.

De Heer van Toorenenbergen vraagt mij in zijn tweeden brief:

'En wat dunkt u van een paar artikelen in eene aanstaande wet op het onderwijs, van dezen inhoud:

Het onderwijs wordt in overeenstemming met de godsdienstige begrippen der natie gegeven.

Daartoe zal dáár, waar de plaatselijke gesteldheid het toelaat, het openbaar lager onderwijs afzonderlijk voor Protestantsche en Roomsch-Katholieke kinderen worden ingerigt.

Waar het plaatselijk bestuur niet bij magte is daaraan te voldoen, zal de gemengde school provisioneel blijven bestaan. Het onderwijs in de gemengde school zal gegeven worden met die eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, welke eene gemengde instelling eigenaardig vereischt.

Het zal aan de onderscheidene kerkelijke gemeenten vrij staan om het plaatselijk bestuur voorstellen te doen, houdende aanbiedingen van bijzondere opoffering, welke zij zich zou willen getroosten tot het daarstellen van eene bijzondere school in overeenstemming met hare godsdienstige begrippen.'

Uit al het aangevoerde volgt nu vrij duidelijk, dat ik mij hiermede zeer goed zoude kunnen vereenigen; maar weldra volgen er woorden, die het mij noodzakelijk deden achten zoo lang stil te staan bij het verschil, dat er mijns erachtens tusschen gezindheidsschool en afzonderlijke school bestaat; die woorden zijn deze: 'Het groot bezwaar ligt elders. Het is het vooroordeel, dat tegen de gezindheidsschool bij vele ook achtingswaardige schoolmannen bestaat.' Want dat vooroordeel, zoo het er een is, deel ik ook. En hier zal, vrees ik, ons verschil van meening openbaar worden. Eene gezindheidsschool, naar mijne opvatting, is niet denkbaar, of het toezigt over de school, met de magt om den schoolmeester te

demitteren, moet aan het kerkelijke bestuur of aan diegenen zijn, die de school hebben opgerigt; kunde en pligtsbetrachting zijn dus voor den meester geene waarborgen meer tegen zijne demissie; onvastheid in de leer is voor zijne committenten voldoende reden om hem te ontslaan. De Heer van Toorenenbergen hecht veel waarde aan de zelfstandigheid der kerk, en ik ook, maar ik vrees dat hij niet zoo als ik even hooge waarde hecht aan de zelfstandigheid der school.

De ultramontaansche partij juicht op haar standpunt te regt in het aangehaalde artikel van de Tijd: ‘de Universiteit heeft hare *zelfstandigheid* verloren, *nu is zij niets meer inderdaad*!’ Eene vijftigjarige voogdij van den staat, waarin de minderjarige groote vorderingen maakte, en de haar toegestane vrijheid niet misbruikte, geven regt op emancipatie van de school in ons land.

Maar mogt het blijken dat ons verschil hier meer woorden dan zaken betreft, mogt het blijken dat wij beide het heil van staat, kerk en school zoeken in het evenwigt der beginsels van gezag en vrij onderzoek, dan vraag ik: wat zal mijne toetreding baten? Wat zal het baten, hooggeachte Heer van Toorenenbergen, of ik u toegeef, dat de wet de oprigting der afzonderlijke scholen moet bevorderen? *Gij* spreekt door haar orgaan als woordvoerder eener partij, vermogend door de talenten, het aanzien, de vaderlandsliefde en de achtbaarheid harer leden; *ik* behoor noch tot die partij, noch tot die der vrijzinnigen, noch tot die der Groningers, noch tot die der ijveraars voor de wet van 1806; ik sta alleen, ijverende voor de zelfstandigheid der school om haar zelfs wille, voor de zondagscholen om den wille van de Kerk; wat zal het baten, dat ik mijne stem bij die uwer partij voeg ten gunste der afzonderlijke school? De tijd is nog niet daar dat men de waarheid onbevangen zoekt en alleen de waarneming laat beslissen, ook over vooraf opgevatte meeningen; tot eene partij, die dat deed, zou ik gaarne behooren. De Nederlander doet mij de eer aan gewigt aan mijn gevoelen te hechten; ik verlang dit alleen, in zooverre mijn gevoelen op waarneming is gegrond, en ik zal mij gelukkig achten, als mijne argumenten iets hebben kunnen toebrengen om eenig punt toe te lichten; en bovenal zal ik mij gelukkig achten, als mijn geschrijf iets zal toebrengen om mannen, die uit volle overtuiging, uit liefde voor den Heer en voor het vaderland het goede willen, maar die op verschillend standpunt staan,

over te halen, dat ze elkanders standpunt en daaruit volgende verschillende wijze van zien eerbiedigen en elkanders bedoelingen niet langer mistrouwen; mogt ik er iets toe hebben bijgedragen om te doen inzien, dat een gevaarlijke vijand het vuur der tweedragt aanblaast, om ons te verzwakken en te gelegener tijd zijn voordeel met onze twisten te doen.

Daarom, hooggeachte Heer! heb ik met veel genoegen uwen derden brief in de Nederlander van 16 Maart, n°. 527, gelezen; de beginsels, die gij nadeelig acht, worden met kracht maar met bezadigdheid bestreden, en de personen met menagement behandeld; die woorden: ‘de ijverige en gemoedelijke voorzitter der Commissie,’ ben ik bij zulke polemiek niet gewoon aan den Heer Hofstede de Groot te zien geven, en toch verdient hij ze in allen deele. Kon men begrijpen, even als gij toont het te doen, dat men door de taal der hartstogten nooit iemand der waarheid nader heeft gebragt en dat de tijden voorbij zijn, dat het gezag de plaats der overtuiging kan innemen.

Ik behoor tot de partij dergenen, die de waarheid zoeken, omdat ze die nog niet meenen gevonden te hebben; die meenen, dat de wetenschap van de paedagogie en van de wetgeving op het onderwijs nog in hare wording is; dat bij de toepassing van de beginselen dier wetenschap, op nationale zeden en gebruiken, op landaard, op plaatselijke en gewestelijke bijzonderheden, op bestaande behoeften moet gelet worden, waarvan de kennis nog niet zeer grondig en uitgebreid is; die meenen, dat men de waarheid nog niet gevonden heeft, zoo lang men over de middelen van het onderwijs, over de soort der scholen, over de leermethoden, enz. aprioristisch moet redeneren, omdat men behoorlijke waarneming mist.

Zoo lang de eene de gemengde school met het Christelijk beginsel met even veel grond als verderfelijk kan schetsen, als de andere ze heilzaam voorstelt; zoo lang als een betoog over de voortreffelijkheid van de afzonderlijke scholen kan te niet worden gedaan met de magtspreuk: het zijn kweekscholen van onverdraagzaamheid en sectehaat! zoo lang deze en vele andere punten niet door waarneming, herhaalde en naauwkeurige waarneming van deskundigen zijn uitgemaakt, mist de wetenschap der paedagogie haren eenigen waren grondslag. Daarom dring ik er op aan, dat er bij de nieuwe

wet geene stelsels worden aangenomen, geen dwang worde voorgeschreven, weinig worde beslist, niet anders dan het hoognoodige, maar dat er een kundig, ervaren, vooral zelfstandig schoolbestuur, worde georganiseerd, hetwelk, even als de Fransche Universiteit, buiten den invloed der politiek en der heerschappij eener gezindte worde geplaatst, dat op de hoogte zij om het plan eener voldoende statistiek voor het onderwijs en deszelfs resultaten te ontwerpen, en dat de magt heeft zijn reglement te veranderen, naarmate die statistiek met genoegzame zekerheid de doeltreffendheid zal hebben aan het licht gebragt van bepaalde voorschriften omtrent punten, die vroeger onzeker waren.

In uwen vierden brief (Ned., n°. 543) zegt gij, zeker te weten, dat er bij mij nog eenig misverstand is omtrent hetgeen de voorstanders van gezindheidsscholen van den staat verlangen. Ik geloof het gaarne, want als gij eenige regels lager zegt: ‘de staat doet nu de *gedwongen* vereeniging ophouden en organiseert met meerdere of mindere konsequentie scholen, *waar de plaatselijke gesteldheid* de godsdienstige strekking van het onderwijs zal bepalen, onverminderd alle andere waarborgen voor een voldoend onderwijs,’ dan kan ik mij daar best mede vereenigen, er mede meenende, dat de staat, waar de plaatselijke gesteldheid het toelaat, het oprigten van afzonderlijke scholen zal toestemmen; maar als gij er dadelijk op laat volgen: ‘De staat oefent ook hier geen jus in sacra uit, maar geeft *voor de gezindheidsscholen*, die ten gevolge van hare inrigting ontstaan, een billijk deel in het schoolbestuur aan de opzieners der kerkelijke gemeente, welker kweekelingen van het onderwijs gebruik maken,’ dan moet ik geheel van u verschillen, want die overgang van de afzonderlijke school tot de gezindheidsschool strijdt tegen mijne boven uitgedrukte meening.

Ik neem u volstrekt niet kwalijk, dat gij mij van misverstand beschuldigt; ik beken gul uit, dat ik vroeger het groote verschil tusschen de gezindheidsschool en de afzonderlijke school niet heb ingezien, en daar eerst over ben ga nadenken, toen ik uit het amendement van den Heer Groen, den 24sten September j.l. in de Tweede Kamer bediscussieerd, zag, dat deze scherpzinnige staatsman, de scheiding van Protestanten en Roomschen vragende, zeide: ‘Ik spreek niet van eigenlijk gezegde gezindheidsscholen; zoo verre wil ik bij transitoren maatregel niet gaan. -’

Hij zag dus verschil tusschen afzonderlijke scholen en gezindheidsscholen, en bij nadenken zag ik, dat hij groot gelijk had. De verwarring tusschen die twee soorten van scholen heb ik ook later bij anderen waargenomen, en daarom vond ik het noodig bij dit artikel zoo lang daarbij stil te staan, om in het vervolg misverstand te voorkomen.

Gij vraagt mij het niet te wraken, dat gij mij in het gezelschap van Dr. de Jager hebt gebragt; verre vandaar, beschouw ik het als eene eer in zoo waardig gezelschap te zijn; voor mij was het even noodzakelijk u met hem zamen te brengen, doch dit zamenbrengen noodzaakt mij, om u reeds te antwoorden, alvorens uw vijfde brief is in het licht verschenen, omdat de redactie van de Gids mij eene uitnoodiging heeft doen geworden, om het werkje van Dr. de Jager reeds in het April-nommer van de Gids te recenseren; dit nu kon niet, omdat mijne werkzaamheden het mij niet toelieten; ik kan het nu echter ook niet langer uitstellen, want gaarne wensch ik er het mijne aan toe te brengen, om de belangrijke aanteekeningen van Dr. de Jager spoedig in veler handen te doen komen.

Velp, 8 April 1852.

Naschrift.

Het niet opnemen van bovenstaand artikel in het vorig nommer van dit tijdschrift stelt mij in de gelegenheid nog een woord te zeggen over den vijfden en laatsten brief van den Heer van Toorenenbergen in de Nederlander, N°. 575.

Hij zegt ten slotte:

‘Het zou mij regt aangenaam zijn van toenadering uwerzijds eenig openlijk blijk te mogen ontfangen. Maar wat door u daaromtrent ook besloten zij of worde, ik hoop dat in mijn schrijven niets voorkomt, wat in strijd zou zijn met de gevoelens van hoogachting en vriendschap, waarmede ik mij bewust ben de pen te hebben bestuurd, of met de bescheidenheid, die voor den Christen eene heilige roeping en voor eene vruchtbare diskussie een onmisbaar vereischte is.’

Ik meen in bovenstaand artikel, zoo volledig als mij doenlijk was, antwoord te hebben gegeven op de mij gedane vraag, en hulde te hebben gebragt aan de Christelijke wijze van discussie voeren van mijne hooggeëerde partij, wier betuiging van hoogachting ik op hoogen prijs stel.

Ten gevolge dier betuiging geloof ik dan ook zonder onbescheidenheid een openlijk blijk van toenadering van den kant van den Heer van Toorenenbergen en zijne vrienden te mogen vragen; het bestaat alleen daarin, dat zij die vragen behandelen, welke mij voorkomen voor de school levensquaestiën te zijn.

Indien ‘het uiteengaan van de Gemengde in eene Roomsche en Protestantsche School bij de wet *overal mogelijk* wordt gemaakt,’ door wie zal dit voorbereid, bevorderd en bewerkstelligd worden? De Heer van Toorenenbergen wil dit niet aan eene Schoolcommissie of het Gemeentebestuur hebben overgelaten; ik ook niet; mijns inziens is een zelfstandig Schoolbestuur, op welks zamenstelling de kerk invloed heeft, hiertoe alleen bevoegd, en het eenige, dat aan het denkbeeld van een grondwettig toezigt beantwoordt. De Heer Groen, tijdens zijne kandidatuur als lid der Tweede Kamer, heeft bij eene dergelijke quaestie gezegd in de Nederlander, N°. 45: ‘Zoo als Cousin en Guizot het reeds gewild hebben dat toezigt moet zijn: “une fonction spéciale d'instruction publique, qui reclame une autorité spéciale tant dans la commune que dans l'arrondissement.”’

Van den werkkring, de zamenstelling en het onafhankelijk gezag van dat toezigt verwacht ik alles; hiervan hangt de zelfstandigheid der school af; dit is de eerste levensquaestie, waarvan ik uiteenzetting van gevoelens en inzigten vraag.

Het is bij onze discussie tot klaarheid gekomen, dat bij de meest ijverige bemoeijing van zoodanig bestuur ter gunste van afzonderlijke scholen, een aanzienlijk deel van ons land (naar mijn gevoelen het grootste) de gemengde school zal *moeten* houden; het is derhalve pligt deze zoo goed mogelijk in te rigten, grondwettige pligt te zorgen, dat *overal* voldoend lager onderwijs zij, dus overal de gelegenheid voor godsdienstig onderwijs voorhanden zij. De volgende vragen doen zich dan van zelve voor: 1. Hoe zal de gemengde school het best ingerigt worden? 2. Hoe zal worden aangevuld wat de gemengde school niet kan geven?

Maar gezindheidsschool, afzonderlijke school en gemengde school zijn niets dan doode vormen zonder een goed onderwijzer; door dezen is het vooral, dat het kerkelijke leven moet bloeijen; de vraag doet zich dus voor: wat is in ons land, bij de bestaande omstandigheden, de beste wijze van opleiding der schoolmeesters, en hoe wordt daarbij het best de invloed der kerk verzekerd?

Deze zijn de vragen, op wier behandeling ik meen ernstig te mogen aandringen.

Velp, 14 Mei 1852.

C.L. VAN WOELDEREN.

Savonarola.

Eene historische studie.

De geschiedenis van Italië in het einde der vijftiende eeuw levert ons in den hoofdpersoon van de meest gewigtige episode uit de laatste dagen der Florentijnsche republiek eene schoone en treffende figuur, wier hooge belangrijkheid, door velen slecht begrepen en door sommigen miskend, den onpartijdige die ze naar waarde schat, tot nader onderzoek en oplettende beschouwing uitnoodigt. De snel voorbijgaande maar veelbeteekenende verschijning van Savonarola, den Profeet van Florence, was in menig opzigt de uitdrukking van den geest, de verwezenlijking van het maatschappelijk denkbeeld zijner eeuw. Als hervormer der zeden en grondvester van de vrijheid zijns lands, al mogt deze dan ook geen lange duur verzekerd zijn, heeft hij het onbestemd verlangen zijner tijdgenooten tot klaarheid gebragt en de wenschen zijner medeburgers, waar 't hem mogelijk was, vervuld. Zijn leven en werken was de trouwe afspiegeling van vele der deugden, maar ook van vele der dwalingen, die zijnen tijd hebben gekenmerkt. Zijne profetie, de hervorming der kerk en de tuchtiging van Italië, is vervuld geworden, schoon later en anders dan hij verwachtte. Zijn einde was het treurig beeld van Italië's naderenden val: beide veroorzaakt door eigene dwaling en uitwendig geweld eener vijandige magt.

Door zijne vrienden als heilige vereerd, door zijne tegen-

standers als valsch profeet gevloekt, door partijdige schrijvers als dweeper bespot en als demagoog veroordeeld, is hij in onzen tijd door kundige en waarheidlievende geschied vorschers van den heiligenglans en de martelaarskroon ontdaan, door overmatige vereerders hem toegekend, en, naar juister begrip van zijnen tijd, op de eervolle plaats hersteld die hem toekomt in de historie. Het resultaat dezer onderzoekingen, naar eigene wijze voorgedragen, en hier en daar naar eigene meening gewijzigd, wenschen we onzen lezers in de volgende bladen mede te deelen, indien zij namelijk den Profeet van Florence die belangstelling waardig keuren, die hij, naar onze meening, in zoo ruime mate verdient, en die hij dan ook in het naburige Duitschland vooral en in het zuidelijker land zijner vaderen, ten allen tijde heeft gevonden.

De tijd naderde waarop Italië, na langen en bloedigen strijd aan vreemde overheersching onderworpen, der veroveringszucht van naburige vorsten eene ligte prooi zou worden, om eindelijk, na eeuwen van vrijheid, van aanzien en magt, in eenen toestand te verzinken van slavernij, van kwijning en van vergetelheid. *Die* uitkomst kon door niemand worden voorzien, maar de teekenen van inwendig verval waren, in weêrwil van den uiterlijken glans die sommige der aloude republieken nog omgaf, te duidelijk in staats- en volksleven op te merken, dan dat ze het oog van helderzienden en verstandigen konden ontgaan. Teregt werd door hen de handhaving van vrijheid en burgerregten als het palladium der Italiaansche onafhankelijkheid beschouwd: kleine staten, niet gewoon den wil van éénen of van weinigen te dienen, konden niet groot, niet magtig worden, en bijgevolg geene vreemde overheersching weêrstaan, wanneer niet allen belang hadden bij de instandhouding der onafhankelijkheid. En dat belang van allen in het welzijn van den staat, was in de vijftiende eeuw, zoo al niet geheel verdwenen, dan toch grootendeels in Italië verloren gegaan; - waar vroeger het volk had geregeerd en in gewigtige omstandigheden beslist, daar heerschten nu eenige weinigen of enkele personen met bijna onbeperkte magt; het burgerregt was het bijzonder eigendom eener kleine minderheid geworden, en gansche landstreken, ja zelfs vrije steden, door magtiger staat onderworpen, werden als veroverde winge-

westen door den overweldiger beheerd. Wel moest het ten laatste onverschillig worden welken meester men diende, een alleenheerschend Koning of eene zoogenaamd vrije republiek; en terwijl de sterkere den zwakkere onderdrukte, verminderde hij onbezonnen zijne eigene magt, door zich vijanden te scheppen waar hij vrienden had moeten zien, en door de burgers van den staat hunne regten en hun aandeel te ontnemen in eene regering wier magt en grootheid van die der individuën afhankelijk was.

Terugkeer tot vroegere en betere toestanden, herstel der aloude vrijheid was dan ook de wensch van velen die zich niet als de groote menigte door den bedriegelijken glans van de heerschappij dergenen lieten verblinden die zich de staat tot heeren en meesters had gegeven, en weldra werd hun verlangen ook door anderen gedeeld, waar de magtige, eenmaal geëerde burgervorsten den haat hnnner feitelijke onderdanen begonnen te verdienen. Dat lang onbestemd en bij de meesten nog sluimerend verlangen werd het eerst met bewustzijn en klaarheid uitgesproken door Savonarola te Florence. De ziel der volkspartij, die zich om hem had gevormd, herstelde hij door zijn woord en gezag hare vrijheid en souvereiniteit. - Maar, gelijk volkomen terugkeer tot vroegere toestanden ten allen tijde, zoo al niet geheel onmogelijk, dan toch niet dan voorbijgaand is geweest, zoo ook hier. Die vrijheid door Savonarola duurzaam zoo hij meende, gevestigd, was slechts eene laatste schemering van het licht dat weldra voor altijd zou worden uitgedoofd; en, schoon ze zwichtte in 't einde voor het geweld van den magtigen en trouweloozen veroveraar, die in later jaren Florence eenen onwaardigen dwingeland tot meester gaf, toch werd haar ondergang voorbereid door de ontaarding van die burgerdeugd, welke de eerste en noodzakelijke grondslag der burgervrijheid behoort te zijn, en door het toenemend zedebederf, dat de levenskrachten van geheel Italië begon te ondermijnen.

Maar ook dat zedenbederf had sinds lang, en meer nog dan het verlies of de beperking der vrijheid, de aandacht getrokken en de bekommering gewekt van den deugdzame, van den regtvaardige, en krachtige stemmen tot het aandringen op hervorming en herstel, 't zij door de burgers zelven, 't zij door kerk en geestelijkheid, uitgelokt. De overmatige weelde, in de bloeijende handelsteden meer en meer

toegenomen, begon haren verderfelijken invloed op volksleven en volkszeden uit te oefenen; de valsche en trouwelooze Italiaansche politiek, later de algemeene kwaal der Europesche regeringen, in dezen tijd reeds het rigtsnoer van het onderling verkeer der volken en vorsten in Italië, verminderde het ontzag en den eerbied voor de overheden en bestuurderen van den staat; terwijl de verregaande zedeloosheid der aanzienlijken en grooten hunne minderen een noodlottig en ligt verleidend voorbeeld gaf. Nog nadeeliger werkte de slechte tucht, die er onder velen der geestelijken gehouden werd; te zwakker, naarmate het zedenbederf onder sommige Paussen ook in het Roomsche hof dieper was doorgedrongen, en weinig baatten de loffelijke pogingen door eenen Nicolaas V en eenen Pius II aangewend, wanneer het goede door hen gesticht, in de regering van eenen Innocentius VIII of eenen Alexander VI weder ten onderging. En waar reinheid van zeden op de raadgeving en vermaning des geestelijken herders vertrouwen deed stellen, daar werd menigmaal de weldadige invloed gemist van het zuiver en oorspronkelijk geloof, door vermenging met vreemde bestanddeelen verduisterd en ontaard. Overmatige geestdrift toch voor heidensche wetenschap en heidensche kunst had de zaden van ongeloof in de harten van velen gestrooid, en de zedeleer tot loszinnige wijsbegeerte en het godsdienstig onderrigt tot nuttelooze oratorie verlaagd, terwijl het bijgeloof der groote menigte te weinig door priesters en leeraren werd tegengegaan. Dat alles, dat verval van wat de middeneeuwen groots en goeds in het volksleven hadden voortgebragt, ontging het doorzigt van betergezinden niet, en meer en meer begon ook bij de volkeren zelven de dringende behoefte aan verandering en verbetering gevoeld te worden, en 't verlangen te ontstaan naar hervorming en herstel. Maar onbestemd en weinig bewust was bij de meesten nog dat verlangen, en zoo er al sommigen waren opgestaan, die de verdorvenheid der tijden in stoute tafereelen hadden afgemaald en aangedrongen op bekeering, enkelen zelfs die zich hadden afgescheiden van de kerk omdat zij draalde hunne wenschen te voldoen, niemand had tot dusverre eene onmiddelijke uitvoering der gezochte hervorming in de kerk zelve beproefd. De proef werd genomen, de poging gewaagd door een eenvoudigen monnik, die zich geroepen en in staat achtte te volbrengen wat tot dusverre aan

de kerk zelve niet was gelukt. Aanvankelijk met den gewenschten uitslag bekroond, leed zij ten laatste schipbreuk op de wispelturigheid van het ligt bewogen maar weinig volhardende volk, op de overdrijving van een oorspronkelijk juist beginsel, op den naijver van de vijanden en op de persoonlijke dwalingen van den hervormer zelven. Niettemin, welk ook het einde van het ondernemen geweest zij, Savonarola verdient den lof van ook in dit opzigt datgene tijdelijk in 't leven geroepen te hebben, wat zijne eeuw had gedacht en zijn volk gewenscht - hervorming der zeden en reiner verkondiging van het geloof; - maar ten onregte heeft hij voorbijgezien dat eene eigenmagtige hervorming onder het oog van den kerkvorst, wiens persoonlijke belangen bovendien met de zijne strijdig waren, nimmer volledig kon worden tot stand gebragt, en dat de pietistische rigting zijner zedeleer wel in staat was, het volk voor korten tijd in geestdrift te ontsteken, maar geenszins berekend duurzame begrippen en beginselen te vestigen in het zuidelijk en zinnelijk land der kunst. En de mislukking der proef, om die reinheid van zeden, voor een tijd door hem hersteld, ook te doen voortduren in het toekomende, moest in latere jaren, gelijk wij boven reeds opmerkten, den val verhaasten der pas herboren republiek, wier grondslag en magt door den terugkeer van het kwaad ondermijnd en vernietigd werden.

Dan ook hier faalde Savonarola zelf in de middelen door hem aangewend tot instandhouding van het gemeenebest; zijne theocratische democratie, op het tweeledig beginsel van volkssouvereiniteit en godsrijk op aarde gegrond, miste alle voorwaarden van blijvend bestaan, en met hem stortte het gebouw ineen, dat meer nog op de magt en den invloed zijner eigene persoonlijkheid dan op het beginsel was gevestigd dat hij vertegenwoordigde. Onder een anderen vorm sleepte de eenmaal door hem bezielde republiek haar kwijnend aanzijn voort, totdat de dag zou aanbreken van volkomen ondergang en vernederende slavernij. - Hoe het zijn moge, en afgezien van het al of niet slagen der poging, als hervormer in staat en maatschappij blijft Savonarola onze warme belangstelling verdienen, en wel verre van hem alleen de slechte uitkomst van het ondernemen te last te leggen, behooren wij niet te vergeten dat de tijd dien hij beleefde en het volk waaronder hij optrad wel eene zede-

lijke en maatschappelijke hervorming verlangden, maar geenszins geschikt en niet genoegzaam voorbereid waren om ze behoorlijk ten uitvoer te brengen of duurzaam te vestigen.

En zoo verschijnt hij ons in zijne grootheid en in zijnen val, het trouw en welgelijkend beeld van zijn ongelukkig vaderland, en tevens ook van het onrustig en nog vruchteloos streven eener eeuw, die zich zelve noodlottig, maar onbewust voorbereidend en duister vermoedend wat komen zou, als het overgangstijdperk van middeneeuwen en nieuwere geschiedenis beschouwd mag worden.

Zoo wenschen we dan ook Savonarola te doen optreden in de schets die we voornemens zijn van zijn leven en handelen te ontwerpen; als de vertegenwoordiger namelijk en de factor van eene der hoofdrigtingen van zijnen tijd. Als zoodanig hebben wij gemeend hem onzen lezers vooraf in eene korte inleiding te moeten voorstellen, en, daarin afwijkende van zijne geleerde biografen, doelmatiger geacht eerst te zeggen wat hij was, alvorens te verhalen wie hij geweest is. Wij mogen echter deze onze inleiding niet sluiten zonder nog met een enkel woord van een bijzonderen karaktertrek te gewagen, die hem welligt eene nieuwe, schoon zonderlinge belangrijkheid bijzet, de gave namelijk der profetie door vrienden en vereerders hem toegekend, en tevens tegen een misverstand te waarschuwen dat welligt uit zijnen titel van hervormer zou kunnen ontstaan.

Anders is Savonarola als profeet door zijne tijdgenooten, anders door zich zelven, anders door latere eeuwen beschouwd geworden. Florence heeft hem een tijd lang haren profeet genoemd om de gave die ze hem toeschreef, van de dingen te voorspellen die komen zouden, om de magt die ze hem toekende om wonderen te verrigten. Ze heeft hem een valschen profeet gescholden toen zijne voorzegging slechts ten deele werd vervuld, toen de wondermagt faalde waaraan ze geloofd had. - Hij zelf verwierp het profetisch karakter, namelijk het profetisch karakter in bijbelschen zin - en erkende de gebeurtenissen die hij voorspelde, uit de teekenen des tijds en den natuurlijken zamenhang der omstandigheden, der oorzaken en gevolgen voorzien te hebben, maar beriep zich tot bevestiging en waarborg zijner profetiën, op goddelijke openbaring en bovennatuurlijke gezigten, die zijne meeningen en redene-

ringen met het zegel der waarheid hadden bekrachtigd. Wat meer zegt, hij geloofde zelf aan den buitengewonen en goddelijken oorsprong dier voorstellingen en droombeelden, die zijn rusteloos werkende geest en de levendige fantaisie, zoo eigen aan het Italiaansch karakter, hem voortooverden in apocalyptische visioenen; hij geloofde aan eene wondermagt, die bezworen door het geloof, hem en zijne geheiligde zaak zou bijstaan en redden in de ure van het gevaar. Maar ofschoon hij van dweepzucht niet vrijgepleit kan worden, bedrieger was hij niet; en zoo het al vreemd moge schijnen, eenen man die zoo vrij en zoo helder dacht waar het staat en staatkunde gold, aan bovennatuurlijke openbaringen en visioenen te zien gelooven, onze bevreemding wordt merkelijk verminderd wanneer wij bedenken dat zelfs in den tegenwoordigen tijd nog geleerde en diepzinnige verstanden worden gevonden, die, schoon met omzigtigheid, niettemin toch veel van die supernaturalistische voorstellingen als waarheid aannemen[1], en Savonarola als den laatsten beschouwen dier weinige profeten, die de geschiedenis der middeneeuwen, na lange tusschenpoozen, bij gewigtige keerpunten ziet optreden. Ook is het bovennatuurlijke in de rigting van Savonarola verre van onnatuurlijk of buitenwoon: wat wij geestdrift noemen en voortbrengselen eener verhitte verbeeldingskracht, dat achtte hij, in zijnen tijd en naar de begrippen van dien, goddelijke ingeving en wonderdadige openbaringen. En wat zijn geloof aan eene geheiligde en voorbe stemde roeping betreft, hoevelen zijn er niet geweest (en hoevelen van de zoodanigen zijn er niet welligt nog aan te wijzen!) die, al waagden ze niet altijd het openlijk te verklaren, toch in dergelijken zin als uitverkorenen des Heeren zich beschouwd hebben. - Wat hiervan zijn moge, het algemeen gevoelen van onzen tijd acht Savonarola noch godsgezant noch profeet, en wanneer hij nog somtijds de Profeet van Florence wordt genoemd, dan geeft dit niet anders dan de hoedanigheid te kennen, in welke hij voor het Florentijnsche volk is opgetreden, niet die in welke de geschiedenis hem erkent. Protestantsche schrijvers intusschen noemen hem nog menigmaal den profeet der reformatie; en ze-

1 Zoo b.v. Rudelbach (*Hieronymus Savonarola und seine Zeit*. Hamb. 1835.).

ker niet geheel ten onregte: hervorming der kerk en tuchtiging van Italië waren, gelijk wij in den aanhef onzer inleiding reeds gezegd hebben, zijne beide voornaamste voorspellingen; en beide zijn vervuld geworden; maar die vervulling is verder gegaan dan hij verwachtte, en trouwens ook kon verwachten: de voorbijgaande kastijding door hem voorspeld is geëindigd met den val en de onderwerping zijns vaderlands, en de hervorming, die hij voorzag, is eene scheuring, eene geweldige revolutie geworden.

Die heeft Savonarola niet geprofeteerd, die niet gewenscht, die zou hij waarschijnlijk, had hij ze beleefd, ten stelligste hebben veroordeeld. Hervormer in staat en maatschappij alleen, hervormer ook der kerk, voor zooverre hij vele harer misbruiken en het absolutismus harer vorsten aantastte, was hij echter geenszins hervormer der leer. In zijne theologische rigting scholastisch speculatief en mystisch contemplatief[1], was hij in vele opzigten de trouwe volgeling van Thomas Aquinas den meester zijner orde, en wel verre van de aangenomene dogmatiek te willen veranderen, bleef hij integendeel, zooveel hem als kerkhervormer mogelijk was, haar ijverige voorstander en verdediger. Eenige afwijkingen toch, vooral met betrekking tot het meer practische leven, ontnemen hem dit karakter in 't algemeen niet, en zijne boetpredikatiën golden dan ook niet anders dan de verdorvenheid der zeden en het naar zijne meening ontaard, niet het oorspronkelijk gezag van geestelijken en kerkvorsten. Men zou dus in een schromelijk misverstand vervallen, wanneer men Savonarola met latere reformatoren wilde gelijk stellen; en deze erkennen hem dan ook geenszins als een der hunnen, maar alleen als getuige der waarheid, als voorlooper des noods, geenszins als grondlegger der hervorming. Bovendien bestaat er nog een ander, niet min gewigtig verschil tusschen hem en de reformatoren der volgende eeuw: terwijl deze de waarheid hunner meeningen, uit het Evangelie geput, in de getuigenis der menschelijke rede zagen bevestigd, sprak gene uit naam van Evangelie, van Kerk en van goddelijke openbaring, en wanneer zij welligt als uit-

1 Over de theologie van Savonarola zie: *A.G. Rudelbach*, 1. l. 3e Abth. en *F.K. Meier. Girolamo Savonarola*. Berlin. 1836. 2er Th. Verg. over zijne schriften het korte maar belangrijke overzigt bij *Dr. K. Hase. Neue Profeten*. Leipz. 1851. p. 304 v.

verkorenen zich mogten beschouwen, hij noemde zich godsgezant en profeet. De vraag, of Savonarola, wanneer hij in eene minder polemische stelling tegenover de buitenwereld ware geplaatst geweest, in zijne denkbeelden en begrippen meer naar de leer der Duitsche hervormers zou overgeheld hebben, blijft wel natuurlijk voor altijd onbeantwoord; maar zeker is het dat al mogt hij ook verder in zijne oppositie tegen Rome zijn gegaan, wanneer de omstandigheden hem daartoe meerdere vrijheid hadden gegeven, toch altijd het verschil van volkskarakter en land het verschil tusschen zijne en hunne rigting zou hebben doen voortduren.

Evenmin als zij intusschen, kon Savonarola de veroordeeling der kerk ontgaan: de banvloek van Rome heeft hem getroffen, zooal niet wegens ketterij in de leer, dan toch om zijn verzet tegen de pausselijke magt. En teregt welligt volgens de beginselen en de regelen der kerk, wier dienaar hij was. Maar met die maat kan hij door ons niet worden gemeten, die hem alleen als staatkundige en maatschappelijke verschijning wenschen ten tooneele te voeren, en zelfs met opzigt tot zijne theologie ons vergenoegen te verwijzen naar de schrijvers die er over gehandeld hebben; ook zal hij naar die beginselen, naar die begrippen niet worden beoordeeld door hen, die, met terzijdestelling van bijzondere en persoonlijke godsdienstige meeningen, uit vrijer en algemeener oogpunt de historische verschijnselen wenschen beschouwd en gewaardeerd te hebben.

I.

In de dagen van Lorenzo il Magnifico, toen het volk van Florence nog met eerbied en bewondering opzag naar het paleis der Medici, en de altaren nog bekranste van wetenschap en kunst, leefde in het naburige Lombardije een jeugdig kloosterling, die de genietingen der wereld voor een leven had versmaad van mijmering en boete, om in de eenzame cel de zonden te beweenen van zijn ligtzinnig vaderland, dat het geloof des harten aan de vergoding

van weelderige kunst en vrijzinnige wijsbegeerte had opgeofferd.

Gesproten uit een aanzienlijk Paduaansch geslacht, in wereldlijke rigting te Ferrara opgevoed, en voorgegaan en voorgelicht door een beroemd grootvader en een achtenswaardig vader, was Girolamo Savonarola geenszins bestemd geworden tot kloosterleven of geestelijken stand. Maar, stil en ingetogen als kind, als jongeling een dweeper voor godsdienst en geloof, had hij vroeg reeds een onoverwinnelijken afkeer gevoeld voor den omgang met de wereldgezinden en ligtvaardigen, die hij aan 't huis zijns vaders had leeren kennen, en in afzondering hen ontwijkend, te vergeefs troost en voldoening gezocht in de koude spitsvindige wijsbegeerte, die zijne meesters hem hadden geleerd. Daarentegen had hij al spoedig zijne overpeinzingen en nachtelijke studiën aan de diepzinnige theologie van Thomas Aquinas gewijd, en in geestelijke liederen, niet zonder dichterlijk talent, het mystisch godsdienstig gevoel dat hem beheerschte uitgestort. Later, toen hij zich gedwongen zag meer dan te voren in 't werkelijke leven op te treden, was hem de omgang met zijne gelijken en met de grooten en aanzienlijken, die hij dagelijks ontmoette, ten eenenmale onverdragelijk geworden, terwijl hij meer en meer zich in de strikken en onoplosbare vraagstukken der Aristotelische wijsbegeerte zag verward. Vandaar eindelijk zijn besluit om de loopbaan, waarvoor zijn vader hem had bestemd, en die hij niet dan met weêrzin was begonnen, geheel vaarwel te zeggen, en in het klooster de rust te zoeken, die hem het maatschappelijk leven scheen te ontzeggen. Met een jeugdigen monnik, Fra Ludovico, zijnen vriend, ontvlugtte hij onbemerkt het ouderlijk huis, en begaf zich met hem naar het klooster der Dominicanen te Bologna, om aldaar als novitius te worden aangenomen. Na geëindigden proeftijd, en eene verklaring van zijn gedrag aan zijne ouders en bede om vergiffenis zoo hij verkeerdelijk mogt gehandeld hebben in hunne oogen, nam hij in den jare 1476 het geestelijk ordekleed aan.

Maar de rust die hij gezocht had, mogt in de stille kloostermuren evenmin als in de levendige luidruchtige buitenwereld door hem gevonden worden. Eerst had hij aan harde en nederige diensten zijne krachten gewijd, om, naar zijne eigene uitdrukking, de aristocratie en den Aristoteles

der wereld niet te ruilen voor de aristocratie en den Aristoteles van het klooster, maar weldra had zijn helder verstand en zijne grondige kennis de aandacht zijner superieuren getrokken, en was hij door hen tot leeraar der wijsbegeerte aangesteld. Op nieuw vond zijn rustelooze geest, door de onthouding en kastijding des ligchaams eer versterkt dan verzwakt, een onmetelijk veld van bespiegeling en overpeinzing, en tevens ook van meer onmiddelijke werkzaamheid. Toen zag ook zijn scherpe blik op de wereld terug die hij verlaten had: hij zag ongeloof en ligtzinnigheid, weelde en misdaad bij de grooten en magtigen, bijgeloof en zedeloosheid onder het volk, misbruiken in de kerk en slechte tucht bij de geestelijkheid; en hij gevoelde dat hij niet was bestemd om als nederig leekenbroeder de lage kloosterdiensten te vervullen, of als stil en afgetrokken dweeper te klagen en te weenen over de zonden des tijds, en, gelijk hij vroeger had gedaan, eene betere toekomst te wachten aan gene zijde van het graf, maar dat hij was geroepen om op te treden voor den volke en bekeering en boete te prediken aan zijne tijdgenooten. - Reeds had hij zijne leerlingen tot inkeer en betering vermaand en hun Christelijke, geen heidensche wijsbegeerte verkondigd; en zijne woorden hadden ingang gevonden bij zijne hoorders, zijne vermaningen magtigen invloed uitgeoefend op zijne discipelen. Waarom een minder gelukkigen uitslag bij talrijker toehoorders, bij grootere schare te verwachten? - Hij gevoelde de magt, hij geloofde aan de heiligheid zijner roeping; - maar - waren zijne krachten geëvenredigd aan zijnen wil?

Hij beklom den kansel, hij sprak tot de menigte gelijk hij gesproken had tot zijne jongeren. Maar de arme Girolamo, zwak van gestel, door lange onthouding en strenge kastijding uitgeput, helder en overtuigend wel is waar in zijne redenering, maar met geenerlei gave der welsprekenheid toegerust, scheen tot redenaar niet geschapen: zijne stem was zwak als zijn ligchaam, zijne spraak hard en onwelluidend, zijne geste stijf en onbevallig, in één woord zijne voordragt slecht. Eenmaal had hij het gewaagd te prediken in de kerk van S. Lorenzo te Florence, maar zijne hoorders waren heengegaan, en troosteloos had hij den tempel verlaten waar hij gemeend had de harten te winnen voor het geloof en de gemoederen te doordringen van de waarheden die hij verkondigde.

Wie had in hem, den zwakken uitgeteerden jongeling, den nederigen monnik, wie in den magteloozen, smadelijk verlaten prediker dien Savonarola voorspeld, die eenmaal dat zelfde volk dat hem honend had verworpen, zou bezielen met zijn woord, die het trotsche Florence zou buigen naar zijnen wil en den rijken burgervorst zou verjagen uit zijne paleizen, die een magtig Koning de wet zou stellen en Rome zelf doen sidderen voor zijne stem? Niemand voorzeker, zoo niet welligt hij zelf. Hij wist het wat volharding in eene goede zaak vermag, gesteund door het geloof aan zijne roeping, door zijn vertrouwen op de hoogere magt die hem de middelen zou geven om ze te vervullen. - Eenzaam en vergeten keerde hij in zijn klooster terug; en lange jaren gingen voorbij eer ten tweedenmale zijne stem te Florence werd vernomen. De geschiedenis, die ons zijne jeugd uitvoerig verhaalt, zwijgt over die jaren van voorbereiding en strijd, als schepte ze behagen in onze verrassing, wanneer wij hem eensklaps weder zien optreden in de volle kracht zijns levens, toegerust met de wapenen eener wegslepende welsprekenheid.

Op aandringen van Graaf Pico della Mirandola, die Savonarola bij een algemeen convent der Lombardijnsche Dominicanen had gehoord en bewonderd, en sedert dien tijd zijn vriend en beschermer is gebleven, werd Savonarola in het jaar 1489 door Lorenzo de' Medici als leeraar in de wijsbegeerte naar Florence beroepen. - Toen sprak hij nogmaals tot de schare, die gelokt door den roem zijner geleerdheid, in grooten getale naar S. Marco was gestroomd. Maar hoe anders nu dan zeven jaren te voren! Zijne stem was krachtvol, welluidend, buigzaam, zijne geste rond en bevallig, zijne voordragt edel en indrukwekkend, zijne taal bezield, zijn woord gloeijend van geestdrift. En wie die het hoorde gevoelde zich niet getroffen en medegesleept door dat woord, als het opriep tot bekeering en boete en de dingen voorspelde die komen zouden? De zaal waar Savonarola was begonnen te prediken was spoedig te klein geworden voor de menigte, en ook de kloostertuin bleek weldra ongeschikt voor zijn talrijk gehoor. Toen werd hem de kerk van S. Marco opengesteld, en derwaarts stroomden nu geestelijken en leeken, geleerden en ongeletterden, aanzienlijken en geringen, om den boetprediker te hooren, die de zonden van Italië en de misbruiken der kerk, en weldra ook

die van den staat met gelijke stoutmoedigheid, maar zonder haat en zonder nijd tegen bijzondere personen, aantastte en veroordeelde, bezield van liefde voor het land zijner vaderen en van geestdrift voor het geloof. Toen waagde hij het ook, in lange nachtwaken voorbereid, en vertrouwend op de openbaringen, die hij meende te ontvangen, als profeet voor den volke op te treden, en de naderende kerkhervorming en de kastijding van Italië, in de duistere, maar treffende beelden der apocalypse te verkondigen. En het volk vernam het, en geloofde.

En hier begint het tweede tijdperk van het leven van Savonarola, het eerste zijner openbare werkzaamheid, het tijdperk van zijnen steeds toenemenden roem, van de voorbereiding zijner eenmaal geweldige magt. Dat tijdperk was voorbereidend ook in de geschiedenis van Florence: eene reeks van gebeurtenissen zag het ontstaan, noodlottig voor de magtige familie, die den staat beheerschte, en eindigend met haren val, maar tevens ook met het herstel der vrijheid, het herstel der aloude Florentijnsche republiek. Zou die omwenteling, die het volk zijne vrijheid teruggaf, en haren voornaamsten bewerker ten toppunt van magt verhief, ook het welzijn van beiden bevorderlijk zijn? Als zoovele anderen heeft zij het tegendeel geleerd.

II.

Nog heerschte Lorenzo de' Medici met bijkans onbeperkt gezag, nog was Florence gewoon in hem en zijn geslacht den oorsprong te ontdekken van grootheid en roem, en hechter dan ooit scheen de magt bevestigd, door den grooten Cosmo op de puinhoopen der republiek gebouwd. Maar de tijd kwam nader waarop de ster der Medici zou verbleeken onder zijnen kleinzoon, om met diens opvolger onder te gaan. Het hoog gezag door Cosmo op het volk veroverd, was meer en meer door Lorenzo uitgebreid, totdat het ten laatste in eene autocratie was ontaard, die, minder drukkend waar de belangen van den staat één waren met die des regeerders, te onverdragelijker zou worden waar beide

van elkander verschilden. Reeds hadden de geldmiddelen van het gemeenebest tot herstel van de schatkist des vorsten gediend, reeds waren ettelijke onregtvaardigheden in zijnen naam gepleegd, reeds was er bloed gestort tot instandhouding zijner heerschappij, en waar Cosmo had geregeerd met de wezenlijke magt van maatschappelijken rijkdom, daar trachtte Lorenzo, verarmd in weerwil van uiterlijke pracht, den scepter te voeren met het fictief gezag van erfelijken titel en voorvaderlijke regten. Wel hadden wetenschap en kunst onder zijn glansrijk bestuur nog hoogeren trap van bloei dan onder dat van zijnen grootvader bereikt, maar zoozeer dit ook den persoon des regeerders tot roem mogt verstrekken, te nadeeliger invloed had de weelde, die den vooruitgang dier beschaving verzelde, op de ontwikkeling van het volkskarakter uitgeoefend, zoodat het ten laatste den blik van helderzienden niet kon ontgaan, hoe langzamerhand de aloude burgergeest in de veranderde republiek ten eenenmale zou ophouden te bestaan, om eindelijk de vrije Florentijnen tot nederige dienaren van een magtig alleenheerscher te zien verlagen. Dat begon ook het volk in de laatste dagen van Lorenzo te vermoeden, en zooal het weelderig en zinnelijk leven, door zijne regering in bescherming genomen, de meesten aangenaam en welgevallig was, voldoening schonk het niet, en de wensch naar iets hoogers, iets meer overeenkomstig de waarde en de roeping van mensch en burger, scheen onvereenbaar met de instandhouding van zijn gezag. Vandaar dat ook zij zelfs, die den roem van Florence als bakermat van de plastische kunst, der middeneeuwen schoonste kind, met regt aan de loffelijke bescherming der Medici toeschreven, echter met weemoed op vroegere tijden terugzagen, toen Florence, minder beroemd in wetenschap en kunst, maar meer geacht en door Italië gevreesd, geen glansrijk hof en uitgezochte weelde, maar vrije burgers en reiner zeden kende. En het volk dat hem nog eerbiedigde en vereerde, was echter niet geneigd Lorenzo den roemvollen naam van vader des vaderlands toe te kennen, dien het in loffelijke en ligt verklaarbare, maar slecht begrepen dankbaarheid op het graf van Cosmo had geschreven.

En Savonarola, thans Prior van S. Marco, was in Florence opgetreden. Hij had gepredikt over de zonden des tijds, het verval in kerk en staat, en der Medici wederreg-

telijke overheersching. Wat lang, een onbewust vermoeden, in de harten van velen had gesluimerd, wat menigeen had gedacht en in stilte gewenscht, maar niemand tot dusverre had uitgesproken, dat werd openlijk thans van kansel en leerstoel verkondigd. En - ‘bekeert u! doet boete!’ had Savonarola de zorgeloozen en ligtvaardigen toegeroepen: ‘want het zwaard des Heeren zal over de aarde komen vreesselijk en snel.’ En gehoorzaam aan zijne stem waren zij ingekeerd tot henzelven, en rondziende in de hen omringende wereld naar de kwalen die zijn vinger hun aanwees, en de wonden, die hij ontblootte, hadden zij eene verfijnde beschaving, maar weinig geloof, schitterende weelde en diepe zedeloosheid gevonden, en waar ze hadden uitgezien naar de haven van redding en behoud, daar hadden ze nog dieper verval welligt en grootere magteloosheid tot het goede aanschouwd. Geen wonder dan, zoo de woorden van den boetprediker een onuitwischbaren indruk achterlieten in de door eigen nadenken reeds voorbereide gemoederen, geen wonder, dat zijne profetische stem ingang vond bij die velen, die lang reeds naar iets beters dan de sierlijke, maar ook niet anders dan sierlijke predikatiën hunner leeraren hadden uitgezien, of bij hen, die plotseling uit den aangenamen droom van een weelderig zinnenleven door het dreigend vermanen tot berouw en boete werden opgeschrikt.

Maar geen wonder ook, zoo hij vele vijanden telde, en onder dezen ook Lorenzo de' Medici. Zonderling en treffend is de betrekking tusschen die beide mannen geweest, beide eene bijzondere en eigenaardige rigting vertegenwoordigend van hunnen tijd, de een het weelderig zinnelijke en de bevallige kunst van het ten ondergang neigend heden, de ander het bijkans fanatisch godsdienstige en de strenge moraal van het dagend morgen der naastvolgende periode. Als zoodanig zijn ze vijanden geweest, maar beide elkanders deugden en talenten waarderend konden ze vrienden geweest zijn, wanneer tijd en omstandigheden hen in minder verhevene en invloedrijke stelling hadden geplaatst, of wanneer zij zelven hunne eenzijdige beginselen meer overeenkomstig de verschillende begrippen des tijds hadden gewijzigd. Wel heeft het, vooral aan de zijde van Lorenzo, geenszins aan pogingen tot verzoening ontbroken; maar wat uit den aard der zaak reeds volgen moest, is ook door de ondervinding ten einde toe bevestigd gebleven, de onvereenbaarheid na-

melijk van het bestaande regeringstelsel met de door Savonarola gewenschte en verwezenlijkte hervorming.

Maar zooal Lorenzo dit in den beginne minder juist dan de hervormer zelf had begrepen, toch was hem al spoedig de stijgende roem des boetpredikers gevaarlijk geschenen, die juist dat beginsel, of wil men, dat gebrek aan beginselen aantastte, waarop de Medici in latere jaren hunne magt hadden gebouwd. Vandaar zijne poging om Savonarola door Fra Mariano, een beroemd en welsprekend kanselredenaar, met zijne eigene wapenen te doen slaan; maar die poging was ten eenenmale mislukt, en Savonarola had, gelijk men verwachtte, eene schitterende overwinning op zijnen tegenstander behaald, terwijl deze, om zijnen naam te redden, zich openlijk met hem had verzoend[1]. Reeds vroeger trachtte Lorenzo den Prior van S. Marco, die van hem zijne waardigheid niet had willen ontvangen, maar Gode alleen den dank daarvoor toebragt, door andere zelden falende middelen tot eene minder vijandige houding over te halen; maar hij kende Savonarola nog niet, en zijne pogingen hadden schipbreuk geleden op de onverzettelijke standvastigheid van den man, die eene hoogere roeping voor oogen had dan de gehoorzame dienaar van Lorenzo de' Medici te zijn. Te vergeefs had de magtige burgervorst het nederig verblijf van den monnik bezocht, om hem uit te lokken tot een vriendschappelijk onderhoud; rijke geschenken had hij hem aangeboden; maar de jongeling, die de schatten der wereld voor de armoede van het klooster had versmaad, kon als man op het standpunt verheven dat hij zich gewenscht had, door rijkdom en weelde niet worden omgekocht. Hij zond Lorenzo zijne geschenken terug, en openlijk sprak hij van den kansel: ‘Een goede wachthond blaft om het huis zijns meesters te verdedigen, en wanneer roovers komen en hem een been voorwerpen, dan schuift hij het been ter zijde en laat daarom het blaffen niet’[2]. Ook het goud door Lorenzo aan het klooster gegeven, werd door hem versmaad en aan de armen uitgedeeld. En toen eenmaal verscheidene burgers tot hem kwamen, om schijnbaar uit eigen naam,

1 Hoe het met die verzoening gemeend was, blijkt uit de latere handelwijze van Fra Mariano, die sprekende over Savonarola, Alexander VI den raad gaf: ‘Abscinde hoc monstrum ab ecclesia Dei, beatissime Pater!’ *Migliore, Firenze illustrata*, p. 225. *Nardi* II f. 35.

2 *Burlamacchi, Vita del P.G. Sav.* 1764, p. 21.

maar inderdaad door hunnen meester gezonden, tot vrede en verzoening hem over te halen, toen antwoordde hij, den lastgever radend: ‘Gaat, en zegt Lorenzo de' Medici, dat hij boete doe voor zijne zonden, en dat God hem en de zijnen straffen zal. Ik ben vreemdeling, hij is burger en eerste in den staat, maar ik zal blijven en hij zal gaan!’[1].

En dagelijks steeg de invloed van Savonarola, door zijnen zege op Mariano niet weinig vermeerderd, terwijl die van Lorenzo van dag tot dag begon te verminderen. Eene botsing scheen onvermijdelijk, en reeds vreesde men, dat het noodlottig vuur van burgerlijke tweedragt in Florence weder zou worden ontstoken, toen Lorenzo, sinds lang reeds door eene slepende ziekte aangetast, zijn naderend einde begon te voorzien. Verkeerde behandeling zijner geneesheeren verhaastte het, en weldra begreep de vorst, dat de tijd van verantwoording voor hem gekomen was. Toen herinnerde hij zich den man, dien hij standvastig zijne vleijerijen en zijn goud, dien hij stoutmoedig zijne bedreigingen had zien weerstaan, den monnik dien hij zelf den eenig waren had genoemd, en wat zoovelen aan de lippen des predikers had doen hangen, de behoefte aan troost en voldoening door het geloof, dat noodigde thans ook Lorenzo dien eenige tot zich te roepen, van wien hij meende dien troost en die voldoening te mogen verwachten.

Savonarola verscheen aan het sterfbed van Lorenzo de' Medici. Dat tooneel, den dichter eene waardige stof, is kort maar treffend door de geschiedenis beschreven. Lorenzo had gebiecht en het sacrament reeds ontvangen toen hij den Prior tot zich riep. Van hem wachtte hij het laatste woord, om met den zegen van den regtvaardige de eeuwigheid te kunnen ingaan. Maar nogmaals moest zijne hoop in Savonarola en die van Savonarola in Lorenzo worden te leur gesteld. Op de vraag van den Prior of hij geloofde, antwoordde de vorst zonder aarzelen - ja! - en de vordering van al het onregt te doen herstellen, wat onder zijne regering was gepleegd, werd na ligte weifeling door den stervende toegestemd; maar toen Savonarola, ook in de laatste oogenblikken van zijn staatkundigen vijand niet verzacht, noch afwijkend van zijn

1 *Sav. Prediche.* Ven. 1540, f. 174. *J. Fr. Pici Vita H. Sav.* 1674, p. 28. De vereerders van Savonarola hebben deze zijne woorden als eene voorspelling van Lorenzo's dood en den val van Pietro beschouwd. Men begrijpt intusschen ligt dat ze in veel algemeener zin bedoeld waren.

beginsel, de onregtmatigheid hem voor oogen hield zijner heerschappij, toen hij den geduchten en veelbeteekenenden eisch had uitgesproken: ‘Lorenzo! geef Florence de vrijheid terug, die gij en uwe vaderen haar hebt ontnomen!’ toen wendde Lorenzo zich af, en Savonarola verliet hem zonder de hand tot verzoening of zegening uit te strekken.[1]

Zoo was het scheiden dier beide mannen, gelijk hun leven was geweest, - onverzoenlijk en vijandig, maar zonder persoonlijke vijandschap of haat, met achting wederzijds en eerbiediging van de regtschapenheid des eenen en van des anderen talenten en rijkbegaafden geest. Hoe groot konden zij niet geweest zijn, waren ze vereend geweest! Verdeeld door den strijd der beginselen die ze vertegenwoordigden, en beide overdrijvend in hunne tegengestelde rigting, hebben beide het einddoel dat ze zochten gemist, een doel, dat één had kunnen zijn, wanneer ze beter elkander en hunnen tijd hadden begrepen.

De dood van Lorenzo il Magnifico was het teeken van den naderenden strijd; de vrede onder zijn bestuur door Savonarola en Florence genoten zou weldra onder dat van zijnen zoon worden verbroken, en spoedig zou de profetie worden vervuld, die de kastijding door het zwaard aan Italië voorspelde.

Weinige weken na den dood van Lorenzo, in Julij van hetzelfde jaar, stierf Paus Innocentius VIII. Onder zijn zwak bestuur was de rust van Italië niet verstoord, maar ook weinig of niets voor het algemeene welzijn van kerk en staat gedaan. Zijn verscheiden kon dus op zich zelf niemand bedroeven of verheugen; maar te grooter een gewigt verkreeg het openvallen der pausselijke waardigheid, naarmate de keuze van den nieuwen kerkvorst beslissender zou zijn in eenen tijd, die meer en meer op hervorming begon aan

1 Wij volgen hier het berigt van Pico, den neef van den graaf della Mirandola (*Pici Vita*, p. 23 sq.); twee andere, eenigzins van bovenstaand verhaal afwijkende, het eerste van Burlamacchi, het tweede van Politianus (door Roscoe in zijn *Loeenzo de' Medicis*, II, 243, gebruikt), schijnen minder geloofwaardig, en worden door de beste schrijvers over Savonarola als partijdig verworpen.

te dringen, en de teekenen der verandering in zich droeg. Algemeen was dien ten gevolge de ontsteltenis toen men vernam, dat Roderigo Borgia, een man van groote talenten, maar verregaande zedeloosheid en trouweloos karakter, door openlijke simonie den pausselijken zetel veroverd had. Terwijl de vleijende Romeinen als redder des vaderlands en godsgezant hem begroetten, zag Italië met bekommering in de dreigende toekomst, en menigeen vreesde in Alexander VI den man te zullen aanschouwen die meer dan eenig ander de waardigheid zou onteeren die hij zich had verworven; zoodat veler hoop op verandering en hervorming door zijne keuze zich meer dan ooit zag te leur gesteld. -

Terzelfder tijd begon Pietro de' Medici, Lorenzo's zoon, zijne korte en weldra met smaad en schande geteekende regering. Hij was jong, in ligchaamsoefeningen bedreven, maar onbezonnen, ijdel, prachtlievend, tijranniek, tot de behandeling van staatszaken onbekwaam, en eer geschikt de harten der Florentijnsche vrouwen te veroveren dan bestemd om als magtig vorst met kracht van wil en kloek beleid de burgers te regeren van eene republiek, die nog geenszins den alouden vrijheidsgeest voor slaafsche onderwerping had prijs gegeven. En zelf niet eens in staat zijne eigene partij voor zijnen persoon te winnen, trotseerde hij onbedachtzaam de magt van den man, dien zijn vader met reden had ontzien, en door hoogmoed en eigenwaan verblind, scheen hij naauw te bemerken, hoe van dag tot dag de invloed van zijnen geduchten tegenstander, den Prior van S. Marco steeg, wiens boetpredikatiën en profetiën meer en meer de gemoederen van hem begonnen te vervreemden. Ongestoord en ongehinderd bleef Savonarola voortgaan op den weg, die, gelijk te regt Lorenzo had ingezien, tot het herstel der volksregering en den val der Medici leiden moest. Reeds had hij, door den Paus, thans zijn vijand nog niet, tot Vicaris-Generaal zijner orde benoemd, in het werkelijke leven, in zijn eigen klooster, eenen aanvang gemaakt met de hervorming, die hij zoo lang had gepredikt en voorspeld; reeds begon zich onder zijne talrijke volgelingen die strengheid van zeden en uiterlijke gewoonten te openbaren, die, het tegenbeeld van Rome en van Pietro's weelderig en ligtzinnig hof, weldra het kenmerk der vrome republikeinen worden zou; reeds had zich om Savonarola, onder Nerli, Valori en Soderini, eene magtige partij gevormd, die Pietro

de' Medici met straf en wrake dreigde als de ure der vergelding zou zijn gekomen; reeds was door den profeet de komst van den bevrijder voorspeld die Florence van het juk der dwingelandij zou verlossen, en het zwaard van den wreker aangewezen die Italië zou kastijden en de kerk hervormen en vernieuwen; en met juisten blik had het geoefend oog van den staatsman aan den verren gezigteinder de onweêrswolken ontdekt, die zijn vaderland dreigden met naderende oorlogsstormen.

Die bevrijder, die wreker, - hoe juist voorzien! maar tevens hoe verkeerd begrepen! - was Karel VIII, Koning van Frankrijk. Door Ludovico Sforza naar Italië gelokt, om de aanspraken van Anjou op Napels en Jerusalem tegen Arragon en de ongeloovigen door kracht van wapenen te doen gelden, had de jeugdige en onbezonnen vorst, tot regeren ongeschikt, maar dorstend naar krijgsroem, en de waarschuwing versmadend van verstandige raadslieden, aan de inblazingen gehoor gegeven van den man, die ter kwader ure de hulp van den vreemde tot handhaving en bescherming zijner eigene wederregtelijke magt had ingeroepen; en vertrouwend op zijn verdrag met dezen en de hem gunstige gezindheid der Florentijnsche volkspartij, die Savonarola's woorden gedachtig, hem als redder en Pietro's verbond met Napels en Arragon als strijdig met hare belangen beschouwde, was hij in den zomer van het jaar 1494 met een talrijk en welgerust leger de Alpen overgetrokken, en naderde thans, na eene zamenkomst met den Hertog van Milaan, de slecht bewaakte grenzen van het Toscaansch gebied.

Dat was dan de magt, lang te voren in vollen vrede door Savonarola aan Florence geprofeteerd, dat ‘de storin die over Italië zou komen gelijk aan de gestalte van Elia’; dat was hij die zou optrekken van gene zijde der Alpen, gelijk aan Cyrus van welken Jesaja schrijft, - de godsgezant, de dienaar der goddelijke geregtigheid ‘die de hoogmoedigen zou vernederen en de verdrukten verlossen, die de zonde zou straffen en de kerk hervormen en vernieuwen,’ - het ‘zwaard des Heeren dat over Italië zou komen vreesselijk en snel’[1]. - En te regt had Savonarola met diepen

1 *Compend. revelatt. Savonar.* 1537, p. 16, 18, 19.

blik in den natuurlijken loop en den noodwendigen zamenhang der omstandigheden, de komst van den Franschen Koning en het onmiddelijk gevolg zijner onderneming voorzien: wel wist hij dat zij Florence gunstig en Pietro noodlottig moest worden; maar verward in zijne begrippen en verblind door zijne voorstellingen omtrent de vernieuwing en wedergeboorte der kerk, begreep hij het karakter van den veroveringsoorlog niet, en als zoovele anderen zag hij de eindelijke en Italië noodlottige uitkomst voorbij, die het onvermijdelijk gevolg van elke inmenging der vreemden in de geschillen der Italiaansche vorsten worden moest; en terwijl hij den jeugdigen, ligtvaardigen Koning als een godsgezant beschouwde, die naar Italië was gekomen om zijne wapenen te leenen aan de geheiligde zaak der kerk, liet hij zich schandelijk bedriegen door zijn vertrouwen op eenen vorst, die zijne beloften vergat zoodra hij ze had uitgesproken, om zijnen vijanden te geven wat hij daags te voren aan zijne bondgenooten had toegezegd.

Intusschen klom dagelijks bij 't voorwaartsrukken der Franschen de haat der Florentijnen tegen Pietro de' Medici, wien niet ten onregte de beschuldiging trof van moedwillig, door 't verwerpen van den aangeboden vrede, het vaderland aan de gevaren en onheilen van een nutteloozen en noodlottigen oorlog blootgesteld te hebben, terwijl zijne zwakke verdediging der grensvestingen en de verkeerde maatregelen door hem genomen zijnen tegenstanders steeds nieuwen grond tot regtmatige verwijten bleven opleveren. Zoo van binnenen buitenlandsche vijanden terzelfder tijd bedreigd, en door de stemming zijner medeburgers en de houding des veroveraars gelijkelijk verschrikt, besloot Pietro ten laatste eenen stap te wagen, die zijnen vader in soortgelijke omstandigheden was gelukt, maar die hem, niet begaafd met de talenten en het beleid van eenen Lorenzo, en van grootere gevaren omringd, in 't einde niet dan noodlottig worden kon. In plaats van zijne troepen bij een te verzamelen en de sterke, bijna onneembare bergvestingen tegen den vijand te verdedigen, om hem alzoo door lang oponthoud in eene onvruchtbare landstreek tot een Florence voordeelig verdrag te noodzaken, gaf hij eensklaps den moed op, en snelde als gezant naar het Fransche leger, om persoonlijk met den Koning over den vrede te onderhandelen. En nog had hij, gebruik makende van zijne stelling, gunstige voorwaarden tot dien

vrede kunnen bedingen, en zijne eer althans en die zijner medeburgers kunnen redden; maar verbijsterd door de allerwege hem dreigende gevaren zag hij in eene onvoorwaardelijke toestemming in al wat Karel goedvond hem af te vorderen zijn eenig middel van persoonlijk behoud; en terwijl hij, tot verwondering der Franschen zelven, die niet nalieten hem om zijne lafhartigheid en zijn onverstand te bespotten, den Koning alle vestingen van Toscane, de burgt van Pisa en de haven van Livorno zonder eenig voorbehoud overgaf, om ze eerst na het einde van den veldtogt terug te ontvangen, beloofde hij hem uit naam zijner medeburgers eene aanzienlijke geldsom, alleen om daarvoor in de bescherming van den vreemden veroveraar te worden opgenomen!

Algemeen was dan ook de verontwaardiging der Florentijnen over dit schandelijk en onteerend verdrag, en terwijl zij de terugkomst van Pietro afwachtten, om hem te toonen dat Florence, den burger eerende waar hij voorging tot roem, echter niet geneigd was den dwingeland te volgen die laaghartig zijn vaderland verraadde, haastten zij zich een nieuw gezantschap onder Pier Capponi en Savonarola naar den Koning af te vaardigen, om redelijker voorwaarden te bedingen en de overijlde en eigenmagtige beloften van Pietro weder te doen intrekken.

En thans, begreep de profeet, was het oogenblik daar om het werktuig des Heeren voor te bereiden tot zijnen geheiligden arbeid, om den magtigen vorst te vermanen, waardiglijk den last te volvoeren die hem was opgelegd. En als profeet, niet als nederig gezant die ootmoedig den gevreesden veldheer genade kwam afsmeeken voor zijne stad, sprak Savonarola tot Karel VIII, toen hij te Pisa ten gehoore bij hem werd toegelaten. ‘Zoo zijt gij dan gekomen, o Koning!’ dus luidden zijne woorden, ‘gij, wiens naam ik nimmer heb genoemd, maar wiens komst ik in beeldspraak heb voorspeld. Heil u en de uwen! Gezegend zij uwe onderneming! Want de Heer, wiens onnutte dienstknecht voor u staat, heeft u uitverkoren om de hoogmoedigen te vernederen en de verdrukten op te rigten, om de zonde te wreken en de deugd te beloonen, en het oude en verdorvene te vernieuwen en te hervormen. Zoo kom dan tot ons als overwinnaar, met vreugde en vertrouwen; want Hij, die u zond, heeft de zege voor ons gewonnen aan het kruishout. Maar gedenk ook Zijne barm-

hartigheid, en vergeef hen, die u beleedigden, gelijk de Gekruissigde vergiffenis schonk aan Zijne moordenaren. Gehoorzaam, o Koning! mijne woorden, en de Heer zal uwe aardsche rijken vermeerderen en u doen zegevieren, werwaarts gij uwe wapenen wendt: Hij, die alleen zalig is en magtig, de Koning der Koningen, de Heer der heirscharen, Hij die woont in het ontoegankelijk licht, wien eere toekomt en heerlijkheid in alle eeuwigheid'[1]. - Getroffen door dit woord, en door den profetischen en gebiedenden toon waarop het tegen hem, den magtigen vorst, door den eenvoudigen monnik werd uitgesproken, bewilligde Karel, wien het bovendien niet onverschillig was de hem gunstige stemming der Florentijnen te doen voortduren, meer nog dan Savonarola en zijne medegezanten in 't eerst verwachtten, en schoon hij geen bepaald of duidelijk omschreven verdrag met hen wilde aangaan, beloofde hij toch als bondgenoot en vriend, niet als veroveraar in hunne stad te zullen verschijnen.

Inmiddels was Pietro de' Medici, vertrouwend op zijn tot dusverre niet miskend gezag en onbevreesd voor de bedreigingen zijner vijanden, zonder gewapend geleide naar Florence teruggekeerd. Maar eindelijk zou het lang reeds dreigend onweder over het hoofd van den schuldige losbarsten, en weldra bleek zijne korte afwezigheid en zijne onberaden handeling hem noodlottig te zijn geweest. Den 9^{den} November 1494 in de stad teruggekomen, vond hij het volk in openlijken opstand, de wapenen tegen hem gekeerd, het paleis der Signoria gesloten en met sterke wachten bezet om hem den toegang te verbieden. Te vergeefs zag hij uit naar de hulp zijner krijgsknechten: overal niet dan vijandige blikken, overal de zwaarden tegen hem opgeheven, van alle zijden woedende volkshoopen, die zijnen naam vervloekten en hem dreigden met hunne wraak. Te vergeefs poogde de Kardinaal Giovanni de' Medici de razende menigte toe te spreken, te vergeefs weergalmde het 'Palle! Palle!' die krijgsroep[2], anders gewoon duizenden bij een te brengen, door de straten van Florence; geen enkele die ter verdediging van den gehaten optrad. Toen begreep de verstoote dwingeland, te laat zijne dwaasheden

1 *Compend. revelatt.*, p. 19 sqq.
2 De Medici voerden zes kaatsballen (*palle*) in hun wapen; vandaar hun krijgsroep, en de naam hunner partijgangers, *palleschi*.

zich beklagend, dat de vlugt alleen hem redden kon, en met zijne broeders zich vereenigend, haastte hij zich de stad te verlaten, om in de naburige gebergten de wraak zijner vijanden te ontwijken, en later te Bologna bij Bentivoglio, zijnen vriend, eene veilige schuilplaats op te zoeken. Zoodra hij was heengegaan, werd de poort achter hem gesloten, om nimmer weder voor hem geopend te worden, en terwijl de balling in angst en ontsteltenis rondzwierf, stroomde het volk, dat hem een ellendig en eerloos leven had gelaten, naar zijn paleis en naar de woning zijns broeders, om de schatten te plunderen en de kunstgewrochten te vernielen, die zijne roemrijke vaderen met lofwaardigen ijver en verheven kunstzin hadden bijeenverzameld.

Evenwel, nog bij tijds keerde Savonarola, vernemende welke vruchten zijn woord te Florence had gedragen, van zijne zending terug, om de middelijk door hem opgewekte volkswoede door zijn aanzien en gezag in den verderen voortgang van haar vernielingswerk te stuiten. En zoodra was hij niet teruggekomen en nogmaals den volke als leider en middelaar verschenen, of de plundering hield op, de nog overgeblevene schatten en kunstverzamelingen werden voor verdere vernieling bewaard, en de vrienden en aanhangers der Medici door Savonarola van een wissen ondergang gered, terwijl de Signoria door zijnen invloed haar bestuur en hare magt als voorloopig bewind der herstelde republiek gehandhaafd en geëerbiedigd zag. Maar de naam der Medici had in Florence opgehouden te bestaan, hun wapen was verbroken, hunne goederen waren verbeurd verklaard, en de door Pietro verbannen en thans teruggekeerde leden van hun geslacht haastten zich rang en titel te verwerpen, om den naam van Popolani en het witte kruis der volkspartij daarvoor in de plaats te stellen. Zoo was dan in weinige uren eene heerschappij vernietigd, die, opgebouwd door de grootste mannen van hunnen tijd, onder eenen Cosmo en eenen Lorenzo, gedurende eene reeks van meer dan zestig jaren, den trots en den roem van Florence had uitgemaakt. En op de puinhoopen dier gevallene grootheid stond de eenmaal verachte monnik, de thans geheiligde profeet, die Florence weldra eene staatsregeling en een bestuur naar zijnen wil en zijne keuze geven zou.

Dan, de tijd was nog niet daar om de zaken van staat te ontwarren, en over regering en regeringsregten te be-

raadslagen; eerst moest de republiek van de haar dreigende gevaren worden gered, alvorens de opgerezen strijd der partijen eene beslissing kon erlangen. Naauwelijks toch was de rust na de verjaging der Medici eenigermate in Florence hersteld, of Karel VIII, van zijnen togt naar het onder zijne bescherming vrij geworden Pisa teruggekeerd, verscheen met zijne talrijke en geduchte legermagt voor de poorten der stad, en welverre van zijne beloften aan Savonarola en de zijnen gestand te doen, trok hij, niet als bondgenoot en vriend, maar als zegevierend veroveraar, met ontrolde banieren en de wapenen omhoog door de straten van Florence, om daarna, zich beroepende op een aloud, maar den Florentijnen onbekend krijgsgebruik, de heerschappij over Toscane als oorlogsbuit zich te doen toewijzen. Maar, hoewel men zoodanig eene onbeschaamdheid en zoo groote trouweloosheid niet had verwacht, op overdrevene eischen was men te Florence niet onvoorbereid, en vóór 's Konings intogt waren niet alleen de condottieri der republiek met al hunne soldaten in de stad bijeengeroepen, maar ieder burger had zijne onderhoorigen en loontrekkende boeren in zijn huis verzameld, om bij het eerste luiden der alarmklok onmiddelijk de Florentijnsche krijgsmagt te hulp te snellen; en, hadden de ingezetenen met eenige ontsteltenis de talrijke krijgsmagt gadegeslagen, die met hare vreemde en gevaarlijke wapenen de poorten was binnengetrokken, met niet minder ontzag beschouwden de Franschen de hooge en zwaargebouwde paleizen die als zoo vele versterkte vestingen, bij mogelijken strijd, met onvermijdelijken ondergang in de betrekkelijk naauwe straten hen bedreigden, terwijl het gezigt der ontzaggelijke volksmassa die zich onrustig in de straten bewoog wel geschikt was ook den stoutsten krijgsman van elken onberaden aanval af te schrikken. Ook ontging den Koning het gevaarvolle van den toestand niet waarin hij met zijn leger verkeerde, zoo lang hij de vijandige stelling bleef volhouden die hij in den beginne had aangenomen, en weldra bleek zijne hooghartige en aanmatigende verklaring weinig meer dan grootspraak te zijn geweest, toen hij zijne vermeende regten op de souvereiniteit der republiek voor eene eenvoudige geldvordering liet varen en tegen zekere som en het behoud van enkele vestingen den Florentijnen zijn bondgenootschap en zijne bescherming aanbood. Zijne eischen niettemin waren nog te overdreven, de som,

die hij vorderde bleef te hoog, dan dat Florence met behoud van welvaart en eer, op zoodanige voorwaarden tot het aannemen van den vrede kon besluiten; en eensklaps verdween alle uitzigt op minnelijke schikking, toen Pietro Capponi, met de Senatoren in de raadzaal van het paleis voor Karel verschenen, den koninklijken geheimschrijver, die de bepalingen van het aangeboden verdrag als het ultimatum zijns meesters had voorgelezen, het papier uit de hand rukte en voor de oogen des Konings verscheurde, terwijl hij dezen de veelbeteekenende bedreiging toevoegde: 'Welaan! zoo dat uw laatste woord is, dan zullen wij zien of uwe zwaarden zoo scherp zijn als de onze; en als gij uwe trompetten doet schallen, wij luiden onze stormklok!'[1]. Onverwijld toch gaf daarop Karel, door het stoutmoedig, en naar hij meende onverantwoordelijk gedrag van Capponi in woede ontstoken, en alle voorzigtigheid vergetend om zijne wraak tegen hem en de Florentijnen te voldoen, aan zijne legerhoofden bevel, om den volgenden avond den aanval te beginnen en de stad aan de plundering zijner soldaten prijs te geven. En deze, middelerwijl door kleine gevechten met de burgers aangevuurd, wenschten thans niets liever dan een algemeenen en beslissenden strijd, terwijl het volk, meer en meer over het onbeschaamde gedrag der Franschen verbolgen, de vreemde indringers met doodslag en moord begon te dreigen. In dezen bijna radeloozen toestand zocht de Signoria, in wanhoop aan eigene krachten, hulp bij den man wiens invloedrijk en veelvermogend woord een oproerig volk had beteugeld en een magtig vorst had doen luisteren naar zijne stem. En Savonarola gehoorzaam aan de bede sprak tot het volk en bragt het tot bedaren, en alleen tot den verbolgen Koning zich begevend, vermaande hij hem nogmaals tot vergevensgezindheid en vrede. En toen Savonarola den vorst had verlaten, werden de wapenen neêrgelegd en de partijen begaven zich naar de kerk van S. Maria del Fiore om het thans wederzijds redelijk gestelde verdrag te onderteekenen en te be-

1 'Noi vedremo, se le nostre spade tagliano come le vostre, e se voi sonerete le vostre trombe, et noi soneremo le nostre campane.' Burlamacchi, l.l. p. 545. Bijna dezelfde woorden bij Guicciardini, I: 'poichè si domandano cose si disoneste, voi sonerete,' etc.

zweren[1]. Teregt had Karel, den verstandigen raad van Savonarola en zijne veldheeren gehoorgevend, een voordeeligen vrede voor een ongewissen strijd verkozen, die, gewonnen, voor korten tijd hem de heerschappij over Florence kon verschaffen, maar tevens ook zijne onderneming tegen Napels, door het verzwakken zijner legermagt kon doen mislukken, en verloren een stelligen ondergang hem zou berokkend hebben. En toen hij niettemin nog draalde Florence te verlaten, en dagen na het sluiten van het verdrag in de stad bleef verwijlen, toen begaf Savonarola zich nogmaals tot hem en vermaande hem ten derdemale het heilig werk ten einde te brengen dat hij zoo roemrijk was begonnen, en den last te gaan volvoeren, hem door de Godheid opgelegd. Eindelijk liet zich dan ook de besluitelooze en ligtvaardige vorst, die telkens het doel zijner onderneming uit het oog scheen te verliezen, en zich naauwelijks den gepredikten kruistogt tegen de ongeloovigen herinnerde, tot het voortzetten zijner reize bewegen, en vertrok den 28sten November 1494 met zijn leger uit Florence, om zich van daar naar Sienna en vervolgens naar Rome te begeven.

Zoo was dan de eerste helft van het werk volbragt dat Savonarola had begonnen, en gedeeltelijk reeds de profetie vervuld die hij had verkondigd. De onregtmatige overheersching was gevallen, de vrijheid hersteld, de geessel des Heeren over Italië gekomen. Maar de republiek moest nog op hare vroegere grondslagen bevestigd, de kerk naar hare oorspronkelijke regelen hervormd worden. Tot dusverre had Savonarola gearbeid aan het afbreken van het bestaande; thans was de tijd daar waarin het nieuwe zou worden opgebouwd. Het ontkennende van het vraagstuk was opgelost, het stellende bleef nog overklaard. Tot dusverre was hij magtig en gevreesd; maar tot dusverre was hij eer nog als de vernielende demon dan als bode des vredes aan zijne volgelingen en zijne tegenstanders verschenen; grooter en mag-

1 Aldus volgens Burlamacchi (l.l. p. 545, 546), die in dezen van Guicciardini en de overige geschiedschrijvers eenigzins afwijkt. Op zijn getuigenis alleen zouden wij niet mogen vertrouwen, ware het niet door Savonarola zelven bekrachtigd, die twee jaren na de bovenvermelde gebeurtenis, openlijk bij eene predikatie, van zijne tusschenkomst gewaagt: ‘E cosi andai (alla Maesta del Rè), e loro stettono prostrati in coro in orazione tanto che io tornassi,’ etc. - - - ‘E cosi confirmato ogni cosa, uscì fuori e furono deposte le arme.’ *Predica fatta a di* 28 *d' Ott* 1496.. fol. 12.

tiger zou hij zijn waar hij als scheppende geest en verzoenend middelaar op zou treden, maar te dieper ook zijn val en te treuriger zijn einde, als hij, medegesleept onder de puinhoopen zijner schepping, tot offer zou strekken aan de woede zijner vijanden en den haat zijner benijders. Ook hij moest als zoo vele anderen het ondervinden, dat afbreken en vernietigen ligter valt dan opbouwen en hervormen.

Mr. P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

(*Wordt vervolgd.*)

Achttien brumaire. III.

Het was een donker vertrek, waarin de Minister van Policie Fouché gewoon was te arbeiden. De muur was met een vaal behangsel bedekt, waarvan de grondkleuren moeielijk waren te herkennen en dat gelukkig slechts hier en daar zich aan het oog van den beschouwer bloot gaf, wijl het voor verre het grootste deel bedekt werd door de hooge vierkante kasten, die aan drie zijden van het vertrek den wand bijkans geheel verborgen.

De overgeblevene ruimte werd deels ingenomen door de twee vensters, die het uitzicht gaven op eene binnenplaats, deels door drie deuren, die naar verschillende zijden van het gebouw leidden. Op iedere deur werd een nummer gevonden en in hare nabijheid een schelkoord, dat in de naburige kamer uitkwam en, langs het plafond van 's Ministers vertrek heenloopende, in beweging kon worden gebracht door den trekker, die vlak boven de in den hoek geplaatste schrijftafel afhing. Deze was, in afwijking van de aangenomen en door de ondervinding gebillijkte gewoonte, zoodanig geplaatst, dat hij, die er aan neêrzat, het venster en dus het licht achter zich had, maar ook de loket-kastjens voor zich, waardoor er eene soort van heining ontstond tusschen hem en den vreemden bezoeker of opontboden ambtenaar, en dezen tevens geen blik kon worden gegund op de papieren of zelfs, wanneer hij 't verhinderen wilde, op het gelaat van den Minister.

Dat deze tot het laatste zeer goed in staat was, bleek zelfs thands nu er niemant aanwezig was, en Fouché, gemakkelijk in zijn leunstoel neêrgelegen, niets van zich te zien gaf dan de zolen zijner laarzen, die onder de schrijftafel ten halve zichtbaar waren.

Er heerschte eene diepe stilte, slechts afgebroken door het eentonig getik van de pendule op den schoorsteenmantel en, nu en dan, door het knappen van het beukenhout in den kachel.

De Minister was bezig eenige rapporten in te zien, die hij na de lezing zorgvuldig weder in eene verborgene lade wegsloot, hetgeen voor een oningewijde wel overbodig mocht schijnen, daar ze allen in cijferschrift waren gesteld en de sleutel er niet naast werd gelegd.

‘Hij is dom, als hij in den strik valt,’ mompelde Fouché, toen hij verder las. ‘Maar de liefde.....!’ spottend voegde hij er bij: ‘ze is zoo machtig! Delila temde Simson..... Er zijn geen Delilaas meer..... ik had er een paar millioenen francs, wel te verstaan in Assignaten, voor over.’

Hij nam een tweede rapport ter hand. ‘Geld is toch maar alles! Een kostbaar pakjen,’ ging hij voort, terwijl hij de voor hem liggende papieren beschouwde. ‘Goede Coraly!’ en hij bootste de stem van Barras na.

Voorzichtig borg hij ze weg. Dat paket had groote waarde voor hem, want het bevatte de briefwisseling van Barras met de Koningsgezinden over de herstelling der Bourbons. Het paket had ook hooge waarde voor Barras, die er, bij het gelukken van de aan te wenden poging, eene aanspraak op roem en verheffing aan ontleenen kon; het kon echter vóór den tijd hem in groote ongelegenheid brengen, en daarom werd het immer met zorg door hem bewaard. Zijne minnares Coraly, die hem iederen avond hare liefde en trouw bezwoer, was echter voor de aanbiedingen van Fouché bezweken en had zich van dien schat meester gemaakt.

‘Een teugel te meer voor den patroon, of liever, de teugel is niet meer noodig, de patroon is mak genoeg- maar een aanklacht te meer tegen den ontzadelden ruiter,’ vervolgde Fouché, toen hij het kastjen dicht sloeg, waar het paket in geborgen was. ‘Trouwe Coraly!.... Had ik over honderd millioen, doch in specie, te beschikken, ik beheerschte de waereld....’

Weder boog hij zich over een ander rapport. Zijne bedaardheid maakte eensklaps plaats voor drift. ‘De Hertog is in Straatsburg geweest, en ik weet het eerst, nu de kanarie reeds op een andere plaats zingt.’ Hij zocht een papier dat een daglijst scheen te zijn van al de vreemdelingen, die de grensplaats waren binnengekomen en waarop hunne kleeding stond aangeduid.

‘Op dezen dag moet hij binnengekomen zijn,’ riep Fou-

ché. Hij vergeleek de beide rapporten met elkaâr. ‘Manteljas grijs, oogen, neus, enz., enz. Hij naderde weifelend, sloeg de oogen neêr in de poort, verhaastte zijn stap in de stad.... en ze hielden hem niet aan, de lomperts!..... Hij had een paspoort..... dat 's valsch geweest. In het hôtel *l'Aigle* gelogeerd, als de Valmy herkend...! maar hij was vertrokken...’

‘Wat hebben we hier?’ en hij zag het andere rapport in. ‘Een dame, die de stad verliet naar den kant van Parijs. Een hoed *gros de napels*, om de kin vastgehecht, hair *à la Brutus*, een sjaal....., gezeten in de diligence op N°. 3 - dus een hoekplaats - 't was 6 ure des avonds - hield bij de inspectie den zakdoek op het gezicht, alsof ze pijn leed - met reden! - neus, mond,..... het laatste komt met het eerste overeen; de ex-hertog heeft zich verkleed. Ze hadden haar moeten laten spreken, de baard had haar in de keel gestoken. De vervoerlijst van den kondukteur wees aan, dat N°. 3 op een tusschen-station zou afstappen. - We kennen die streken! Daar heeft ze op nieuw plaats genomen. N°. 3 kwam in Parijs. We zullen voor de lieve Dame in Parijs zorgen.’

Hij schelde. Een man van middelbaren leeftijd verscheen, die een treffende overeenkomst met wijlen Robespierre vertoonde. Hij had toch met dezen de vooruitstekende onderkaak en het achterwaards gebogen voorhoofd, ook de grijsachtige oogen en den loerenden blik, gemeen.

‘Burger Minister!’ sprak hij zacht, meer om blijk te geven van zijne tegenwoordigheid dan om verstaanbaar te zijn.

‘Maximilien!’ begon Fouché. Tot den naam toe had de aangesprokene van den gevallen Diktator geleend. Hij had vroeger een anderen bezeten, maar uit louter geestdrift voor den grooten man dezen aangenomen, toen hij, als adjunkt van Fouché en Collot d'Herbois, de stad Lyon na haren opstand op republikeinsche wijze had gezuiverd.

‘Maximilien! de muiter Charrette uit de Vendée is verliefd!’

‘Hij is ons!’ riep Maximilien.

‘De schoone woont te Nantes. Hij zou er naar toe te lokken zijn. Ge begrijpt me!’

‘Volkomen.’

Fouché gaf hem eenige papieren. Het paket daar naast opnemende, vervolgde hij: ‘De Hertog de Valmy is in Parijs.’

‘Valmy!’ klonk het schor. Maximiliens oogen schoten vuur. ‘Een van de Aristokraten, die de wapens hebben gedragen...?’

‘Tegen de Republiek,’ viel Fouché in.

‘Dus, als we hem vangen, geguillotineerd.....?’

‘Neen, gefusilleerd. Het eerste is uit de mode. We beginnen onder de krijgswet te leven.’

‘Zijn signalement, Burger Minister?’

‘Daar zijn er twee. De diligence is gister aangekomen. Let op mijn aanteekeningen in *margine*. Gij weet genoeg.’

De beambte scheen het te beâmen, want hij wilde vertrekken.

‘Nog iets!’ riep Fouché. ‘De beide Agenten, in die rapporten bedoeld, kunnen ontslagen worden. We hebben hunne trouwe diensten niet meer noodig. Den Kommissaris in Straatsburg kunt ge voor drie maanden schorsen; doch beleefd, hoor! Zet achter zijn naam een roode streep. Dan vergissen we ons niet bij een vakature.’

Een oogenblik later werd op de deur rechts driemaal zacht geklopt.

‘Binnen!’ riep Fouché.

Voorzichtig werd de deur geopend en een élégant gekleed Burger naderde de schrijflessenaar. Hij wierp zijn overjas met een viertal kragen - het nieuwste fatsoen - op een der stoelen neêr. Zijne bewegingen deden vermoeden, dat hij, des gevorderd, in de eerste salons eene plaats zou kunnen innemen.

‘Welkom, Mijnheer Dumont!’ zeide Fouché vriendelijk. De toon, waarop hij tot dezen sprak, was geheel anders dan straks. Tegenover den man, die aanspraak maakte op voornaamheid en aanzien, schoon hij zijn brood won als spion van de geheime policie, die de Minister, nevens de officiëele, geheel alleen bestuurde, was hij mede aristokraat en poogde hij de grove republikeinsche vormen af te leggen.

‘Welkom, Mijnheer Dumont! neem plaats.’

Dumont plaatste zich op den aangewezen leunstoel en scheen zich recht te huis te gevoelen in den zachten buitengewoon hoogen rug.

Fouché gunde hem tijds genoeg om zich gemakkelijk neder te vlijen en een oogenblik in stilte te genieten.

‘Gij komt uit de *Conciergerie*?’ vroeg Fouché eindelijk.

‘Zoo als gij mij verzocht hadt, Mijnheer de Minister. Onze gevangene is zeer wel, schoon wat onrustig.’

‘Zijn geweten zal bezwaard zijn,’ merkte Fouché glimlachend aan.

‘Ik ben op verzoek zijn biechtvader geweest en heb hem van een groote zonde ontlast,’ was het and woord.

‘Toch?’ klonk het onverschillig uit Fouchés mond.

‘De man, door uwen agent.... hoe heet hij ook....?’

‘Dat doet niets ter zake,’ zeide Fouché snel. ‘De man....?’

‘Gegrepen op den weg naar *Malmaison*, stond in dienst van Rénard,’ andwoordde Dumont.

‘Zou dat te bewijzen zijn, vriend?’ vroeg Fouché met zijn innemendsten glimlach.

‘Papieren had hij niet bij zich. Hij had echter geld, zoo als hij verklaarde - beste ongesnoeide 20 francs stukken - op hand gekregen, dat zou toch een begin van bewijs zijn,’ merkte Dumont buigend aan.

‘Als altijd even schrander,’ was het andwoord.

‘De arme duivel zou geen vijftig goudstukken - zooveel ontving hij - bij elkaâr kunnen schrapen..... Hij moet ze dus van anderen hebben ontvangen; we komen langzamerhand op een spoor; we zien voetstappen, we herkennen den vorm van den voetzool - 't is die van Rénard,’ merkte Dumont peinzend aan.

‘En Rénard zoudt ge gaarne.....?’ vroeg Fouché veelbeteekenend, terwijl hij valsch glimlachte.

‘Zien hangen,’ andwoordde Dumont bedaard. ‘Heeft hij ons niet bestreden; heeft hij ons de leverancie aan het leger niet doen ontzeggen? Heeft hij onzen goeden naam niet willen bezwalken door zijne aanklacht bij het *Directoire*.....?’

‘Ja, Dumont! gij hebt alle reden op hem verbolgen te zijn. Maar laten we de zaak zonder hartstocht beschouwen. Ik voor mij vergeef den man, wat hij mij kwaads heeft gewild. Hij heeft ons vroeger goed gediend, daarom zullen we thands niet te streng met hem te werk gaan. Hebt gij het geld, dat bij den gevangene gevonden is? Dat is een eerst vereischte, vriend!’ zeide Fouché grijnzend.

‘Het geld?’ vroeg Dumont verwonderd. ‘Maar dat heeft de man bij zijn gevangenneming moeten afgeven aan uwen Agent.....; hoe heet hij ook weêr?’

‘Zoo?’ vroeg Fouché achterdochtig.

‘Een onaangename zaak voor mij, Mijnheer de Minister! Gelukkig dat mijne pozitie u belet mij te verdenken. Ik had, zoo als ge u herinneren zult, in de geheele onderneming geen zin. Ze was beneden mij. In een *blouse* den weg naar *Malmaison* te bespieden, om er niets te doen dan een uwer Agenten van verre te volgen, niets te doen dan hem gade te slaan, hem, die eigenlijk met den arbeid was belast, en dien ge misschien niet vertrouwdet.....’

‘Wie heeft u dat gezegd, vriend Dumont?’ vroeg Fouché vleiend.. ‘Het kan immers mijne gewoonte wel zijn, mijne Agenten door mijne Agenten te doen gadeslaan. Ieder mensch is zwak, ieder kan een misstap doen, en om dat te voorkomen, zou ik ieder, dien ik gebruik, wel een gids kunnen geven.’

Dumont werd beurtelings bleek en rood bij die woorden. Fouché scheen het niet op te merken, hoewel hij meer dan eenig ander daaruit opmaakte. Hij schreef iets neder en schelde toen. Een beambte verscheen, wien hij stilzwijgend het briefjen overreikte. Het was het bevel om naar de woning van den Heer Dumont te gaan, en daar te vragen naar vijftig twintig francs stukken. De zendeling moest een bekende van Dumont zijn, zoodat het verzoek als van dezen moest schijnen uit te gaan.

De beambte vertrok zonder een woord te spreken.

Fouché vervolgde beleefd: ‘Verder, goede vriend! verder. Wat heeft de gevangene beleden?’

‘Rénard had bevolen Bonaparte op te wachten, hem met een verzoek te naderen en dan de deugdzaamheid van den kleinen ponjaart, dien hij ten geschenke ontvangen had, eens te beproeven.’

‘Meer niet?’ vroeg Fouché lachende. ‘Rénard, Barras! ik heb u gevangen,’ sprak hij zacht, terwijl zijn gelaat een uitdrukking van satanische vreugde aannam, waarvoor Dumont zelfs bevreesd werd.

‘Mijnheer Fouché! wat deert u?’ riep hij gejaagd.

‘Niets, mijn vriend!’ Hij nam een papier, dat naast hem lag en waarop Jacques, de lakei van Barras, mededeelde wat hij had afgeluisterd van zijns meesters gesprek met Rénard in het *Luxembourg*, op den avond van den 27sten *Vendémiaire*, den dag van het grootsche feest, door Gohier gevierd.

Den draad der intrige kon niemant volgen dan de Minister. Het was zijn gewone taktiek: de een door den ander te doen bespieden, en een gedeelte van dezelfde taak aan dezen Agent, het ander gedeelte aan genen op te dragen, zoodat geen van beiden het geheel kon overzien.

‘Wat moet er gedaan worden met den gevangene?’

‘We zullen hem nog voor eenigen tijd vrije huisvesting geven in de *Conciergerie*. Ik zal u later, als het noodig is, over dezen man onderhouden,’ zeide Fouché, en sneed met die woorden alle verdere vragen af.

Het was ook nog de tijd niet om het lot van den gevan-

gene te regelen. Slechts wanneer Bonaparte overwon, zou de moordaanslag ruchtbaarheid erlangen en had de Minister van Policie een bewijs te meer te geven van zijnen ijver in het gevangen nemen van den schuldige, wiens bestaan zelfs niet zou worden vermoed. Viel Bonaparte echter en bleef Barras Lid van het bewind, dan zou deze nog afhankelijker zijn geworden. In het laatste geval zou de aanklacht tegen Rénard en Barras niet opentlijk geschieden en kon de gevangene in de *Conciergerie* onschadelijk worden gemaakt, door hem als krankzinnige eene plaats te geven in Bicètre.

‘Geen verder nieuws, vriend Dumont?’ vroeg Fouché.

‘Er is een groote beweging onder de officieren van het garnizoen. De zoon van Mevrouw Bonaparte geeft *dejeuners* op *dejeuners* op *Malmaison*. Er wordt veel gedronken; het zijn meest jongelieden..... van goeden stand.....’

‘Uw gelijken. Ik begrijp u,’ hernam Fouché. ‘In die cirkels zijt ge beter te huis. Er werd veel gesproken over het *Directoire*?’

‘Al de Direkteurs werden bespottelijk gemaakt. Onder anderen was er een, die zich met het tafellaken op Grieksche wijze drapeerde, zijn zwart zijden halsdas afnam, den hemdsboord omsloeg, zich op gedwongen, bevallige wijze bewoog, terwijl hij met de linkerhand zich op den schouder van een zijner kameraden steunde; ieder herkende Barras. Een ander stelde Siéyès voor. Hij wikkelde stijf bordpapier in zijn halsdoek, verlengde zijn gelaat, ging schrijlings op zijn stoel zitten en hobbelde daarmeê door het vertrek, totdat hij ombuitelde. Op den aanstaanden grooten dag werd er gedronken. Er werd trouw gezworen aan den grooten, ik wil zeggen, aan den kleinen korporaal.’

‘Zoo? Dat wist ik,’ voegde Fouché er koel bij.

‘Maar weet ge dan ook van de samenkomst, die er heden plaats zal hebben in het *Luxembourg*?’ vroeg Dumont eenigzins gebelgd.

‘Welke?’

‘Die van Siéyès en Bonaparte.’

‘De slag is aanstaande,’ prevelde Fouché. ‘Ook dat wist ik reeds, vriend Dumont!’ vervolgde hij luid.

‘Er worden opruiende pamfletten in de kazernes verspreid. Ik ben er een machtig geworden. Zie hier.’

Dumont reikte Fouché een slordig gedrukt libel over, waarin het *Directoire* bespottelijk gemaakt en de Generaal Bonaparte als de onoverwinnelijke verheven werd.

Schoon het geschrift blijken droeg van met overhaasting gesteld te zijn, was het talent van den schrijver onmiskenbaar. De voorstelling van den toestand der Republiek was uitermate geschikt om op de verbeelding van den soldaat te werken. Er was geen betoog, geen *déclame*, maar een mededeeling van feiten, meest naar waarheid, soms verkeerd voorgedragen, maar allen dus gerangschikt, dat ze, beschouwd uit het oogpunt des schrijvers, medewerkten tot bereiking van het hoofddoel. Het was eene bedekte mededeeling uit het bijzonder leven der leden van het *Directoire*, waarvan de scherpe ironie te beter uitkwam, wijl de glorierijkste feiten uit Bonapartes leven daar tegenover werden gesteld.

'Niet onaardig,' prevelde Fouché, terwijl hij het boeksken naast zich nederleide.

'Ik was gister in den salon van Mevrouw de Cambacères,' vervolgde Dumont. 'Het was een uitgelezen kring. Ik bevond mij - het had in lang geen plaats - in goed gezelschap. Ik vernam daar veel van de moeiten, die Talleyrand zich getroost om vrienden te winnen voor zijn boezemvriend.'

'Wie is dat?' vroeg Fouché, terwijl hij een oogenblik rood werd.

'Weet ge dat niet? Het is toch overal bekend,' andwoordde Dumont, die behagen scheen te vinden juist hierover in het breede uit te weiden, nu hij bemerkte dat het den Minister onaangenaam scheen. 'Ieder weet toch dat Talleyrand door den Generaal Bonaparte boven allen wordt geschat.'

Fouché leed bij die woorden; hij haatte Talleyrand meer dan ooit. Tegenover zijn Agent gaf hij echter zijne zwakke zijde niet verder bloot. Koel merkte hij aan: 'Die vriendschap is voordeeliger voor Talleyrand dan voor Bonaparte. Ik heb echter nog geen bewijs van het bestaan dier vriendschap; kunt gij me er een aanbrengen?'

'Ik was, Mijnheer de Minister! dank mijner bekendheid, en, zoo als ik in alle nederigheid mag aanmerken, ook der achting, die men mij daar toedraagt, in de gelegenheid om tegenwoordig te zijn bij een vertrouwd gesprek tusschen Talleyrand, den Minister van Marine Bruix en eenige anderen. De eerste dacht zijn gewone overgroote omzichtigheid overbodig, en kwam voor zijne geheime wenschen, waartoe eene verandering in de Konstitutie behoorde, uit. Hij wenschte dat allen, die het wel meenden met de Republiek en den Generaal, daarvan blijk zouden geven door op een lijst te teeke-

nen, die hij mede had gebracht en vertoonde. Ze was bijkans reeds geheel gevuld met namen, met de meest vereerde met de meest hooggeschatte namen. Ik vond toen natuurlijk geen bezwaar om mede te teekenen, en leî den eed van geheimhouding af.'

'Ik herken u,' riep Fouché, terwijl hij dof lachte. 'Gelofte van geheimhouding.....! Nu, die zullen we goed houden, niet waar? Toezegging van hulp, door de teekening op die lijst! Als allen zoo goed helpen als gij,' mompelde Fouché, en zijn alleenspraak werd verstaanbarer omdat hij de oogen op zijn Agent vestte: 'Als allen zoo goed helpen als gij.....! 't is niet onaardig..... de Generaal Bonaparte beschermd door Mijnheer Dumont.... den bankroetier.....'

Dumont had de woorden niet kunnen hooren, maar de uitspraak er van kunnen gissen door de beweging van de lippen des Ministers. Bij het laatste rees hij doodsbleek op en stamerde hij: 'Mijnheer Fouché! wilt ge onze overeenkomst verbreken?'

'Waarom?' vroeg Fouché zoo bedaard alsof er niets ware gebeurd. 'Gij dient de Republiek in de tegenwoordige betrekking beter dan in de vorige, niet waar? Gij zijt nuttig in Parijs, gij waart het, geloof ik, niet in Marseille, wel?'

'Zachter, zachter, ik smeek u,' andwoordde Dumont, wien het koude zweet uitbrak.

Zijn angst was wel gegrond. Dumont had in Marseille een frauduleus bankroet geslagen, maar Fouché had zich zijner aangetrokken, wijl hij een Agent behoefde, die zich in de hoogste kringen bewegen kon en toch geheel zijn eigendom was.

'Welk een angst, goede vriend!' hernam Fouché op vleienden toon. 'Gij gelooft toch niet, dat ik ondankbaar kan zijn. Komen wij terug op die lijst, of zijt ge nog te onthutst om te andwoorden, dan zal ik wachten tot ge u hersteld hebt. Die lijst verbleef in het bezit van Talleyrand, niet waar?' Toen Dumont dit bevestigend beandwoordde, kon Fouché bijkans de verzoeking niet weêrstaan om het *Directoire* eenige gewichtige ontdekkingen te doen, ten einde Talleyrand te doen vallen. Maar het kon niet gedaan worden zonder de belangen van Bonaparte te kwetsen, zonder ook dezen te vernietigen.

Het binnentreden van denzelfden beambte, die het laatste bevel van den Minister ontvangen had, stoorde zijne overdenkingen. Een paket werd hem gegeven, dat een beurs

bevatte met goud gevuld. Dumont, die bij elk bezoek het gelaat afkeerde alsof hij bij ieder onbekend wilde blijven, had hiervan niets bemerkt.

Toen hij zich weder alleen met Fouché bevond, vroeg deze hem: ‘Hoeveel twintigfrancs stukken had Rénard ook gegeven?’

‘Mijnheer Fouché?’ vroeg Dumont verbaasd.

‘Andwoord, mijn vriend!’

‘Vijftig.’

‘Juist, zoo veel stuks heb ik ook hier, vriend Dumont!’

Deze sidderde; hij klappertandde van angst.

‘Het was niet om de waarde, dat ik deze beurs in uwe woning liet zoeken, maar omdat dit goud een begin van bewijs is, en ons op een spoor kan brengen, zoo als ge straks zoo juist mededeeldet.’

‘Ik wilde ze..... teruggeven,’ stamerde Dumont.

‘Ik twijfel er niet aan, mijn vriend!’

‘Ik had op dit oogenblik geld noodig.....’

‘Ik weet het; het verkeer in de groote waereld maakt groote uitgaven noodzakelijk,’ hernam Fouché.

‘Maar zoodra ik daartoe in staat ware geweest, had ik het teruggegeven.’

‘Wel zeker! Maar ge zoudt er nooit toe in staat zijn geweest. Het zou u in Parijs gaan als in Marseille. Ook daar was de wil goed..... ik twijfel er volstrekt niet aan..... Gij moest twintig duizend francs 's jaars verdienen, omdat ge er twintigduizend verteerdet, en, helaas! op de gewone wijze ontvingt ge slechts tienduizend. Hadt ge er twintig verdiend, dan zoudt ge nooit een valschen wissel hebben gemaakt.’

‘Zachter, Mijnheer de Minister! spaar mij,’ bad Dumont, door de ironie van Fouché bijkans tot wanhoop gebracht.

Een scherpe berisping had hij kunnen doorstaan, maar niet die geveinsde zachtheid, niet dat spelende wonden als in den onedelen strijd van de boschkat met heur buit.

‘Het zou niet kwaad zijn dat ge thands het voorbeeld van de Engelsche aristokratie volgdet, die op het vaste land zich van geleden verliezen herstellen gaat. Uwe kas is thands in slechten staat; om die te herstellen, moet ge voor eenigen tijd Parijs verlaten. Ik weet een goede plaats voor u. Gij neemt morgen een plaats op de diligence naar Straatsburg, en meldt u daar bij den waarnemenden Kommissaris van Policie aan. Hebt ge mij begrepen, vriend? Daar zijn geen goud-

stukken te verdienen, maar ze zijn er ook niet te verteeren. Gij kunt gaan.'

Dumont had toegeluisterd, terwijl het hoofd moedeloos op de borst neêrhing. Waar hij een vraag te beandwoorden had, knikte hij stilzwijgend, en toen hij bevel ontving te vertrekken, stond hij op, en verliet hij, zonder één woord te spreken, de kamer.

Fouché staarde hem even na.

'Hij zou mij in Parijs ook tot last worden, na zijn ontdekkingen van straks..... Talleyrand! ik kan u doen vallen, als ik het wil.....' Hij hief zich trotsch op en waagde het zich in zijn volle lengte te toonen, wat anders nimmer plaats had, daar hij met gekromden rug voortging en zich vrijwillig kleiner maakte dan hij werkelijk was.

'Het *Directoire* ontbiedt den Burger Minister. Zijne komst wordt dadelijk verlangd,' meldde een der onderhoorigen.

'Ik kom.'

'Dat briefjen werd op dit oogenblik aan het hôtel bezorgd, Burger Minister!' vervolgde de beambte.

Fouché opende het en las: 'Morgen middag te drie uur wordt de Minister van Policie op *Malmaison* verwacht door den Generaal Bonaparte.'

'Ik wist wel, dat hij mij noodig had,' mompelde Fouché zacht. 'Ik ben nog juist bij tijds van legervaan veranderd. Ik doe geen kwaden ruil, Bonaparte voor Barras.'

Hij herinnerde zich het ontvangen opontbod van het *Directoire* en vertrok.

Hij ging echter niet, voor alles naauwkeurig gesloten en zijn Sekretaris bevolen te hebben, dat niemant, wie het ook ware, in zijn vertrek toegelaten, en geen papieren, al wierd het ook in zijn naam geëischt, mochten worden afgegeven. De Burger Fouché wenschte niet in denzelfden val te geraken, waarin hij met zooveel geluk anderen had gelokt.

In het *Luxembourg*, waarheen hij zijn schreden richtte, werd op dit oogenblik door verschillende partijen het lot van de Republiek bepaald. In een kabinet, het laatste van de rij vertrekken aan den Burger Direkteur Siéyès toegewezen, zaten de eigenaar en de Generaal Bonaparte neder. De lang gewenschte samenkomst had eindelijk plaats. De muur, die beiden zoo lang hield gescheiden, was ten laatste omverre gehaald, en dit niet zonder de grootste krachtsinspanning van Talleyrand en de talrijke vrienden, die Bonaparte

en Siéyès dagelijks omringden. Ze beschouwden elkaâr met afkeer en het had wellicht zijn grond in het kennen van elkanders beweegredenen, die Siéyès in Bonaparte en deze weder in genen laakte. Toch waren die redenen volkomen gelijk, want beiden sproten uit zelfzucht. De eene wilde zijn konstitutie, in de eenzaamheid uitgedacht, door de Republiek in werking zien brengen, de ander wilde de heerschappij over Frankrijk; de eene streed voor een systeem, de ander voor een naam, - beiden uit eerzucht. Elk van beiden begreep den ander te behoeven, maar beiden begrepen ook *elkander* noodig te zijn. Geen wilde dus de eerste schrede doen. Siéyès verschanste zich in de voorrechten aan zijn hoogen rang verbonden, en wees op hetgeen hij immer voor de Republiek als wetgever, als bewindvoerder was geweest. Bonaparte vernam dat betoog met ergernis en beandwoordde 't alleen met verachting voor alles wat de Burger-abt gedaan had en doen kon; en besloot dan immer met den uitroep: ‘Geen praten voegt ons meer, slechts handelen; kon de Abt dit ooit?’

Talleyrand was echter de meest geschikte persoon om de meer schijnbare dan wezendlijke verwijdering tusschen die beiden te doen verdwijnen en om ze tot elkaâr te brengen, zonder dat de een, ten wille des anderen, zijn gevoelen behoefde ten offer te brengen. Hij wendde zich niet tot Siéyès, maar tot Roger Ducos, in wien hij een gewilligen bondgenoot vond, daar deze niets liever verlangde dan eene vereeniging met Bonaparte.

Wat Talleyrand, teruggekeerd in de straat *Chantereine*, voor den Generaal was, werd Roger Ducos bij Siéyès, totdat zij eindelijk van hunne meesters tegelijkertijd last ontvingen met elkaâr over eene samenkomst te onderhandelen. Wat Bonaparte voornamelijk bewoog de tegenpartij te naderen, bleek op het door Gohier gegeven feest, dat in Parijs het onderwerp van aller gesprekken had uitgemaakt, maar thands was vergeten, daar het reeds zes dagen tot het verleden behoorde.

Er was in de stoffeering van het kabinet, dat we thands binnentreden, eene soberheid, die hier echter niet geheel het bevallige, het smaakvolle verbannen had. Wel was het behangsel van donker en effenkleurig doek, maar het eentonige, het doodsche daarvan werd gebroken, hier door de platen in sierlijke lijsten gevat, ginds in de twee hoeken door de twee marmeren busten - Plato en Solon.

Het was der opmerking waardig, welk een netheid aan schrijftafel en boekenkast den schijn gaf van weinig te worden gebruikt, terwijl beiden bijkans nimmer werden verlaten, en geroepen waren om iederen dag den eenzamen denker ter dienste te staan.

Siéyès had zijn geliefkoosde plaats bij de schrijftafel ingenomen; doch thands keerde hij ter halverwege haar den rug toe, en het hoofd op de linkerhand leunend, staarde hij den Generaal, die vlak tegenover hem zat, aan.

Er werd na de eerste ietwat koude begroeting geen woord gesproken. Het was alsof de beide machtige geesten, in den blik dien ze elkander toewierpen, de sterkte die elk hunner bezat, wilden proeven, alsof ze huiverig waren eene onderhandeling te beginnen, die zoo licht een strijd zou kunnen worden; en een strijd tusschen hen - ze begrepen het - moest er een zijn op leven en dood.

‘Burger Siéyès!’ begon Bonaparte, toen hij zag dat zijn wederpartij niet goedvond aan te vangen, ‘gij hebt het Koningschap doen vallen.....’

‘Wat meent ge?’ vroeg Siéyès scherp, die reeds een beleediging meende te hooren. ‘Het bloed van Lodewijk XVI komt niet over mij.’

‘Het kome ter verantwoording van wie het aanga,’ hernam Bonaparte snel. ‘Ik wil niet twisten; ik begeer geen redekaveling; ik ben een vreemdeling in de politiek.’

Siéyès knikte hem toe, ten teeken van toestemming.

't Was niet vleiend voor den Generaal en getuigde bij Siéyès van eene onhandigheid om den verkoren bondgenoot te winnen.

Siéyès bedoelde echter geene beleediging. Hij was te voren overtuigd dat Bonaparte geen aanspraak kon maken op den titel van Diplomaat of Regent, en hij gaf daarom zijne goedkeuring te kennen, dat de Generaal dit begreep en geene onoverkomelijke bezwaren tegen beider bondgenootschap zou aanvoeren. Siéyès was toch vast besloten dat ieder hunner moest blijven in den kring die hem voegde, en geloofde daarom dat, even als hij geen gezach wilde erlangen in het leger, Bonaparte zich niet zou willen doen gelden in het burgerlijk bestuur.

‘Ik ben een vreemdeling in de politiek,’ herhaalde Bonaparte, ‘en toch geloof ik, dat gij, het meest van allen gij, het Koningschap hebt doen vallen.....’

‘Ik begrijp u; niet den Koning bedoelt ge, maar het Koningschap. Uwe gronden daarvoor?’ vroeg Siéyès, die zich onwillekeurig gereed maakte om zich te verdedigen.

‘Toen het volk schoorvoetend den troon naderde om eene hervorming af te smeeken, zijt gij de eerste geweest die bewees, dat het als gunst vroeg wat het echter als recht kon doen gelden. Gij steldet de vraag: wat is de *tiers-état*? Niets. Wat moet hij zijn? Alles.’

‘Juist!’ hernam Siéyès zacht; want hij scheen door die aanhaling uit zijn verleden aangenaam verrast.

‘Gij hebt overwonnen. Die *tiers-état* is ook alles geworden; ja te veel. Hij heeft alles om zich heen verwoest, en nu hij moet opbouwen, bewijst hij zijne onmacht. Gij hebt eens het volk zijn rechten leeren kennen; help thands mede, om het die rechten te doen begrijpen en gebruiken.’

‘Ik wensch niets liever; denk niet dat ik uwe aansporingwaarvoor ik u echter dank zeg - nog behoefde om een hervorming te doen plaats hebben, waarvan ik al het wenschelijke, het noodzakelijke ken. Toen gij, een onervaren jongeling, de rechten van den staat nog niet kendet, zag ik reeds wat gebeuren zou.....’

‘Waarom het dan niet gekeerd? En hebt gij dat niet kunnen doen, waarom den vijand uitgelokt tot den slag, dien ge verliezen moest?’ riep Bonaparte den trotschen denker toe.

‘Kunt gij de wetten der natuur opheffen; kunt gij de ebbe verlangen zonder den vloed? Ik heb mij niet beklaagd, dat ik de waarheid heb verkondigd, dat ik het beeld der godin heb ontsluierd, al was het niet te naderen dan door een stroom van bloed.’ Hij poosde een oogenblik. ‘Gij begrijpt mij wellicht verkeerd. Als ik verkondig dat ik vooruit zag wat gebeurd is, dan bedoel ik niet de menschenslachting onder de heerschappij van het kanaille, niet den dood van Lodewijk Capet. Neen,’ voegde hij er echter bij, terwijl hij met de hand over het voorhoofd streek en zijn wang bleek werd, bleeker dan gewoonlijk: ‘dat heb ik niet kunnen voorzien.’

Siéyès verried maar al te veel, dat de vrijheid, door hem verkondigd bij den aanvang der beweging, dat het beroemde geschrift, waaraan hij zijn grooten naam dank weet, vaak genoeg in de eenzaamheid tegen hem getuigd, en hem ge-

wezen had op het bloed dat van de guillotine droop, als op de vrucht van een door hem geplanten boom.

‘Wij dwalen af en de tijd is kostbaar,’ begon Bonaparte. ‘Beschouwen wij niet het verleden, maar handelen wij in het tegenwoordige.’

‘Het gister is de vader van het heden. Eene mededeeling van wat ik in het verleden was, kan u beter doen begrijpen wat ik in dit oogenblik voor u kan zijn. Ik heb als de zeeman gehandeld, die welgemoed de groote reize aanvangt ofschoon hij weet wat gevaren hem wachten; die de zeilen doet hijschen om elken bries op te vangen, maar ze strijkt, zoodra de storm opsteekt; die zijne krachten niet verspilt tegen een vijand, die hem te machtig is, maar ze bewaart, totdat die vijand zich-zelven vernietigd zal hebben, en, wanneer dat oogenblik komt, ze moediger dan ooit gebruikt.’

‘Ik begrijp u genoeg om daaruit af te leiden,’ andwoordde Bonaparte, die zonder dralen op het hoofddoel wilde afgaan, ‘dat ge mij de hand wilt reiken voor onze groote onderneming.’

‘Gij hebt mij niet begrepen,’ hervatte Siéyès gebelgd. ‘Gij schijnt in wat wij ons voorstellen slechts eene omkeering te zien, zoo als wij er reeds zoo velen hebben beleefd. Ik verschil daarin met u; want ik wil dat deze omkeering meer beteekene; ik wil dat zij de laatste zij; ik wil dat wij vastheid aan het nieuwe bestuur geven door eene konstitutie, die ieders rechten verzekert en niemants vrijheden deert.’

Hij zag Bonaparte scherp aan, wiens onbewegelijk gelaat de inwendige aandoeningen niet liet gissen, schoon de hand, op de leuning van den stoel uitgestrekt, door hare krampachtige beweging getuigde, dat er weinig kalmte in zijn binnenste huisvestte.

‘Ik heb,’ hernam Siéyès, ‘van het oogenblik dat de *Girondins* vielen en de Jakobijnen zich tot heerschers opwierpen, stil gezwegen, en den verderen strijd der partijen met bedaardheid aangestaard. Ik was echter niet ledig; ik heb gedacht, veel gedacht, en kwam tot het besluit dat geen Republiek mogelijk was op den toen aanwezigen grondslag. Ik schreef evenwel mijne opmerkingen niet neder, dan na rijpe overweging, en kwam ten laatste tot het besluit, om eene nieuwe konstitutie te ontwerpen. Met die konstitutie geloof

ik een nieuwen staat te kunnen stichten, de vrede *in* den staat te kunnen waarborgen....'

'Des te beter,' viel Bonaparte in. 'Gij hebt uwe konstitutie gereed; het is meer dan ik hopen mocht. Alles werkt meê, om ons het leveren van den grooten slag te doen wagen. Bespreken wij het noodige.'

Bij de eerste woorden scheen Siéyès zijne achterdocht jegens Bonaparte te zullen laten varen, daar hij in diens woorden een erkenning meende te zien van zijne rechten als wetgever; eene belofte, om de ontworpen konstitutie te zullen naleven. Bij de laatste zinsnede voelde hij echter zijn argwaan sterker dan ooit herleven. 'Bespreken wij het noodige,' had Bonaparte gezegd, en daarmeê gaf deze te kennen, dat de bepaling van den aanslag voor hem het alleennoodige was.

'Gij jaagt wel snel naar uw wit,' voerde Siéyès hem daarom hoog te gemoet. 'Ik kan het echter den krijgsman vergeven, die immer over soldaten gebood en geen bestuur kent over vrije burgers. Een kommando is voor den eerste genoeg; slechts een organisme van wetten stelt de laatsten tevreden.'

'Ik wil niet met u redekavelen,' andwoordde Bonaparte scherp. 'Ik had nimmer tijd om in stilte het woelen der partijen gade te slaan; ik was in het veld, strijdend voor de Republiek, terwijl gij in het studeervertrek voor haar dacht op uw leunstoel.'

Het verwijt was scherp genoeg en het trof ook diep, want Siéyès sprong op en staarde hem met vonkelende oogen aan. Bonaparte liet hem echter geen tijd om aan het woord te komen, want hij vervolgde: 'Wij handelen ook nog niet met vrije burgers, maar we hebben te strijden tegen den opstand, tegen de wanorde.'

'En hoe wilt gij die bezweeren; hoe wilt gij dan het evenwicht herstellen; in de eene schaal ligt de anarchie.....'

'In de andere werp ik mijn degen en het evenwicht is hersteld,' andwoordde Bonaparte trotsch, wien eene langere zelfbeheersching tegenover den ideoloog onmogelijk werd.

'Voor hoe lang?' riep Siéyès driftig. 'Gij zult mij wijzen op Italië, op Egypte; maar gij hebt ze beheerscht als wingewesten en ze zijn reeds verloren. Gij hebt met den sabel geregeerd en u slaven verworven, die voor u kniel-

den zoo lang ge de machtige waart, maar die u verjagen zoodra zij 't vermogen. Schatten hebt gij verspild, stroomen bloeds hebt gij vergoten, en wat hebt gij gewonnen? Misschien voor u zelven een naam, maar voor de Republiek.....? Uwe zegepralen hadden geen doel..... Italië is verloren.'

'Het kan terug gewonnen worden,' hernam Bonaparte koel, die kalmer werd naarmate de drift van Siéyès klom, alsof hij bevreesd ware zich bloot te zullen geven, zoo als deze het dit oogenblik deed. 'Het kan terug gewonnen worden. Maar welk verwijt, Burger Direkteur! *Wanneer* ging Italië verloren.....?'

Die vraag werkte niet mede, om Siéyès zijne bedaardheid te hergeven.

'Trotsche soldaat!' riep hij nog heftiger. 'Alsof door uw afzijn-alleen het voor een oogenblik gewonnene verloren is gegaan! Alsof gij het ooit hadt kunnen behouden. Alsof gij de redder waart geweest en zoudt kunnen zijn; alsof gij ooit meer dan den arm hebt kunnen heeten, wien de besluiten van het hoofd ter uitvoering werden toevertrouwd.'

Bonaparte vernam thands, zoo hij 't vroeger al niet vermoed had, hoe Siéyès hem beschouwde; op welken voet deze een bondgenootschap met hem zou willen aangaan; wat hij van hem verwachtte, ook bij den toekomstigen *coup d'état*.

'Zou de Republiek zoo lang hebben geworsteld,' ging Siéyès voort, 'waarheid te vinden, en zou ze ten laatste nog de buit worden van den wil eens despoots? Zou ik de hand willen leenen tot eene verandering, die alleen omkeering kan zijn; ik, die de bandeloosheid der menigte heb gezien, zou de bandeloosheid van één individu willen bevorderen; ik, die den steen der wijzen meen gevonden te hebben en mij de kracht toeken om het eenig ware, maar immer verminkt beginsel der volksregeering in zijn zuiverheid toe te kunnen passen en in werking te doen treden; ik zou mijn eigen werk weder vernietigen, en waarom? om de eerzucht van één enkele te bevredigen!.....'

'Dwaas!' mompelde Bonaparte, en hij wendde het hoofd met walging af.

'Siéyès!' riep Roger Ducos, haastig het vertrek binnentredende: 'alles is ontdekt; wij verkeeren in gevaar. Generaal! ook op u, op u barst het onweder los.'

Roger Ducos was geheel ontsteld; de kleur op zijn schoon gelaat, staag bewonderd in alle salons, was verdwenen; zijn

jabot en *cravate*, waaraan hij iederen dag een uur ten offer bracht, hadden verkeerde plooien ontvangen en zondigden in ieder opzicht tegen de voorschriften der mode.

‘Wat deed u ontstellen, Burger Direkteur?’ vroeg Bonaparte. ‘Waarlijk, gij zijt bleek.’

‘De meerderheid van het *Directoire* heeft een vergadering gehouden. Ik heb uwe afwezigheid zoo goed mogelijk verschoond. De vergadering is belegd, nadat Dubois-Crancé bij Gohier een bezoek had gebracht. Ik weet dat Dubois Crancé nasporing heeft gedaan, wie de schrijver was van het in de kazernes verspreide pamflet; dat hij Gohier en Moulins oprechtelijk is toegedaan, dat hij den Generaal Bonaparte haat. Zoo onze partij onvoorzichtig is geweest, zoo Chenier zich versproken heeft.... de aanhang van Bonaparte is talrijk en vereenigt de meest verscheiden charakters....!’

Bonaparte verbleekte; het duurde slechts een oogenblik, maar hij verbleekte toch. Hij wist ook, dat zijne vrienden onvoorzichtig waren: hij had zich zelven genoeg vermomd, maar mocht hij vermoeden, dat zijne vrienden dit evenzeer konden doen?

‘Siéyès! gij zwijgt?’ hervatte Roger. ‘Ook gij andwoordt niet. Wat moet ik uit de strakte opmaken, die ik bij u beiden bespeur? Heeft uw onderhoud tot geene overeenkomst geleid, maar tot twist? Rampzalig de bondgenooten, die ge ter hulp hebt opgeroepen en die ge opoffert aan een luim.’

Siéyès en Bonaparte zwegen nog, hoewel zij eene toenadering nog wenschelijker achtten dan ooit te voren. Gene voelde zich echter te diep beleedigd om het eerst de hand te reiken; hij kon ook wachten; hij streed voor eene gedachte, die hij waar geloofde en die - wist hij ook niet wanneer - toch later zou worden gehuldigd. Bonaparte echter behoefde het oogenblik, want hij bedoelde slechts een daad, wier wèl-gelukken van de omstandigheden afhing. Hij besloot daarom den eersten stap te doen, hoewel het hem veel kostte en hij al de macht van zijn wil ter hulpe moest roepen om zijn toorne te breidelen.

‘Siéyès!’ sprak hij kalm, terwijl hij hem de hand bood, ‘gij hebt mij niet begrepen. Ik wist wel, dat ik niet met u moest redetwisten. Ik ben slechts de man van de daad. Dat ik dien niet alleen genoegzaam geloof om de Republiek te redden, blijkt uit mijn aanzoek bij u om ondersteuning. Wat wij echter het eerst te bespreken hebben, voor

nu ons de omstandigheden dwingen met den meesten spoed voort te gaan, het is de uitvoering.'

Siéyès nam de hem aangeboden hand stilzwijgend aan, en gaf gehoor aan het verzoek om in den leunstoel zich neder te zetten.

'Mijne inzichten blijven echter dezelfde,' merkte hij aan. 'Ik wil geene omkeering, ten zij ze de kiem in zich bevatte eener verbetering. Beloof mij eene nieuwe Konstitutie aan de Republiek te helpen geven.'

'Dat beloof ik u,' hernam Bonaparte.

'Maar eene Konstitutie, gegrond op het beginsel der volkssoevereiniteit; eene Konstitutie, die werkelijk vrije burgers kweekt.....'

'En dus ingericht is naar de behoeften van het volk, naar den eisch der omstandigheden,' zeî Bonaparte, die zich in deze dubbelzinnige woorden tot niets verplichtte.

Siéyès was echter tevreden. 'Laat ons thands overgaan tot de regeling der uitvoering,' zeide hij.

'Ik ben ter goeder ure hier verschenen,' riep Roger Ducos verheugd uit. Maar toen hij het ratelen van een rijtuig hoorde, dat voor het *Luxembourg* stil hield, en hij den aangekomene herkende, zeî hij nedergeslagen: 'Ook Fouché is opontboden. Hij stapt aan het *Luxembourg* af. Bonaparte! waarom dien man ook van u gestooten?'

'Hij is mijn vriend, wees niet angstig, vriend Ducos!' hernam Bonaparte.

'Uw vriend?' vroeg Siéyès verwonderd.

'Sinds hoe lang?' viel Roger Ducos in.

'Sinds het diner bij Gohier. Doch hierover later,' voegde hij er bij, toen hij beider bevreemding bemerkte. 'Zoolang als hij gelooft aan de mogelijkheid van onze onderneming, zal hij voor ons zijn; zoodra hij er aan twijfelt, verraadt hij ons het eerst. Ik ken hem en ik weet dat hij ons thands ondersteunen zal.'

Roger Ducos plaatste zich thands tusschen beiden in. Bonaparte ontwikkelde een plan, dat Siéyès, wat de hoofddeelen aanging, goedkeurde, maar dat toch boven zijne aanmerkingen niet verheven was.

'Wat de *manoeuvres* met het garnizoen betreft, hierover doe ik geen uitspraak. Uw voornemen met den Raad der Vijfhonderd en der Ouden is echter te ruw. Wij moeten zoo min mogelijk afwijken van de wettelijke vormen. Geen

soldaat mag het heiligdom der wetgeving met zijn voetstappen bezoedelen.’

Had Bonaparte zich niet gewapend tegen alle beleedigingen, die de gehate Abt in zijn verwatenheid hem nog zoude kunnen aandoen, hij ware bij dit woord opgestaan en vertrokken. Hij zweeg thands echter stil en sloeg de oogen neder, als ware hij bevreesd dat deze hem zouden verraden.

‘Siéyès heeft daarin gelijk,’ viel Roger Ducos tot vergrooting van Bonapartes ergernis in. ‘Wij hebben over eene groote meerderheid in den Raad der Ouden te beschikken; dat we daar ons voordeel meê doen....’

‘Laat mij uitspreken, Roger!’ hernam Siéyès wrevelig. ‘Die meerderheid zal ik weten te gebruiken; hoor eerst mijn plan, en ik gun u het woord.’

Bonaparte, die Siéyès vooral, zoo niet alleen, tot bondgenoot had verkozen en de terechtwijzingen en oordeelvellingen van dezen duldde, omdat hij 's Direkteurs betrekking tot den Raad der Ouden kende, zag zich ten deele beloond voor zijne zelf-beheersching, toen Siéyès op de hem toegedane meerderheid zijn plan van aanval bouwde en zich daarvan een volkomen gelukkigen uitslag voorspelde.

‘Ik herken,’ zeî Bonaparte innemend, zoo als hij 't doen kon als hij 't wilde, ‘den fijnen diplomaat, die eens de kracht van een buitenlandschen vijand verlamde tot behoud van de republiek.’

Siéyès boog zich hoffelijk bij deze woorden. Hij gevoelde zich tot Bonaparte aangetrokken, nu deze blijk gaf zijn vroeger gezantschap in Pruisen op den rechten prijs te schatten.

‘Maar de Raad der Vijfhonderd?’ vroeg Bonaparte. ‘Hoe dien tot volgen te dwingen?’

‘Een eenvoudig en toch sterk werkend middel,’ fluisterde Siéyès glimlachend. ‘'s Nachts te voren laten wij de grootste tegenstrevers in hunne huizen oplichten....’

Dit zeide Siéyès, die een oogenblik te voren de wettelijke vormen wilde eerbiedigen.

Bonaparte herinnerde zich het vroeger gezegde en glimlachte even. ‘Een eenvoudig middel moge het zijn, maar veel te langzaam werkend; neen, Siéyès! dat niet.’

‘Weet ge een ander middel om een redenaar tot zwijgen te brengen?’ vroeg Siéyès spottend. ‘De praters in de

Vijfhonderd zouden hun stoelen in brand kunnen zien staan, ja hun kleederen zelfs; zoo lang hun tong ongeschroeid blijft zwijgen zij niet. Gij kent onze vergaderingen niet, Generaal!' en Siéyès drukte op het laatste woord meer dan Bonaparte het noodig dacht.

Het hier gevoerde onderhoud vormde een scherp kontrast met dat, hetwelk een half uur vroeger en op dit oogenblik in den salon van den Voorzitter-Direkteur Gohier plaats had.

Als gewoonlijk ijverig werkzaam met het doorlezen van de ingekomen depêches, verslagen en mededeelingen door de verschillende Ministeriën ingezonden, werd Gohier plotseling gestoord door den lakei, die de aankomst van den Minister van Oorlog meldde en diens verzoek om toegelaten te worden overbracht.

'Dubois!' groette Gohier, zonder van den leunstoel op te rijzen. 'Ga zitten; wat voert u op dit uur hier?'

De aangesprokene was een lange magere gestalte, die meer het uitzicht had van een provoost-geweldiger dan van een Minister van Oorlog. Zijn naam was bij het leger een voorwerp van spot en bij de bevolking, sinds de laatste nederlagen, hoe langer hoe ongunstiger bekend geworden. Hij werd beschermd door Gohier en Moulins, die zich het liefst omringd zagen van geniën van den derden rang, - een handelwijze die hun aanzien naar buiten wel niet vermeerderde, maar toch blijk gaf dat zij zich zelven op den rechten prijs wisten te schatten.

'Wat voert u op dit uur hier?' herhaalde Gohier, toen Dubois met voorzichtigheid een leunstoel in de nabijheid van de tafel nedergezet en zich behoorlijk had geplaatst.

'Een dreigend gevaar!' klonk het fluisterend. Een wonderlijk kontrast vormden die woorden met den kouden toon waarop ze geuit werden.

'Gevaar?' herhaalde Gohier, terwijl hij een opgevat rapport weder nederleî. 'Gevaar? Burger Dubois!'

'Ja, Burger Direkteur!'

'Van welken aard? Is er muiterij in het leger, onder het garnizoen van Parijs?' vroeg Gohier, niet zonder angst.

'Ook dat. Maar er is nog meer. Ik zou mij zeer moeten vergissen zoo er geen uitgebreide samenzweering bestond.'

Gohier zag den Minister aan, alsof hij twijfelde aan den

ernst van den spreker. De blik op het droefgeestig gelaat van Dubois overtuigde hem echter genoeg.

‘Bestaat ze ook in uwe verbeelding?’ wilde Gohier vragen, wien het bericht zeer onwaarschijnlijk voorkwam; hij hield echter die vraag terug, want hij wilde zijn beschermeling niet de beleediging aandoen van hem het bezit eener verbeelding toe te schrijven.

‘Eene samenzweering! En wie....?’

‘Bonaparte.... Talleyrand.... zelfs uwe ambtgenoten....’ fluisterde Dubois, terwijl hij angstig om zich heen zag, als vreesde hij beluisterd te worden.

‘Ambtgenoten? Maar welke? Barras?’

‘Neen, voor 't minst dat geloof ik niet; maar de overigen....’

Wij zullen doen zien dat wij den vijand niet vreezen, sprak Gohier plechtig, terwijl hij schelde. ‘Ontbie den Burger Fouché. Roep de Burgers Moulins, Barras, Siéyès en Roger Ducos ter vergadering.’

‘De twee laatsten ook?’ vroeg, Dubois met bevreemding.

‘Allen; zijn uwe berichten juist, dan zullen wij de samenzweerders ontmaskeren; dan zullen wij doen zien dat wij ze niet vreezen.’

Spoedig daarop was de meerderheid van het *Directoire* vergaderd. Alleen Siéyès werd gemist, daar het bezoek van Bonaparte hem terughield. Roger Ducos gaf er een reden voor op, echter niet zonder eenige verwarring daarbij te doen blijken.

‘Onze ambtgenoot heeft gewichtige bezigheden, die hij onmogelijk kan laten varen,’ zeide hij snel, toen hij binnentrad.

Dubois staarde Gohier veelbeteekenend aan, als wilde hij zeggen: Mijne berichten worden daardoor bevestigd.

‘Het was zeker voor de Republiek en voor het *Directoire* te wenschen,’ merkte Barras stekelig aan, ‘dat Siéyès zijne konstitutie had afgewerkt; zoo als ik verneem komt zij den schranderen Abt op twee uren verlies per dag te staan, zonder de verwoestingen nog te rekenen door het denken in zijn organen aangericht.’

‘Het spijt mij voor de schranderheid van den Burger Barras,’ hernam Ducos, wiens gelaat vuurrood werd, ‘dat hij ditmaal zoo slecht heeft kunnen raden.’ Onvoorzichtig voegde hij er bij: ‘De konstitutie *is* gereed.’

‘Geen wonder dat hij samenzweert,’ fluisterde Dubois, die achter Gohiers leunstoel stond. Deze begon werkelijk meer geloof te slaan aan de waarheid van het straks ontvangen bericht.

De verwarring van Roger Ducos in den aanvang, zijne latere verbolgenheid, zijn daarop gevolgde mededeeling droeg er het hare toe bij.

Roger, die thands door zijn vriend niet geregeerd werd en slechts zijn hart raadpleegde, kon Barras het schimpwoord op Siéyès niet vergeven. Hij vervolgde daarom, hem strak aanstarende: ‘Gij spreekt van verwoestingen door het denken aangericht; ze mogen bij eenige worden bespeurd; ik heb ze echter dikwerf en meer algemeen in de afschuwelijkste vormen waargenomen, waar ze juist niet aan het *denken* konden geweten worden.’

Barras keerde in verwarring gebracht het hoofd om. De aanmerking van Roger Ducos miste haar doel niet, want al de aanwezigen begrepen den zin dier woorden, daar ze thands meer acht gaven op de ongewone matheid die Barras' gelaat kenmerkte, op de diep ingezonken oogen die, als verglaasd, bewusteloos om zich heen staarden.

Gohier vond het meer dan tijd het onderhoud van richting te doen veranderen. Ieder had de gewone plaats aan de tafel ingenomen; en met meer gewicht dan ooit te voren, nam Gohier het woord.

‘De Burger Dubois-Crancé heeft mij een gewichtige tijding gebracht, die echter - ik zeg het met blijdschap - nog nadere bevestiging behoeft. Ik heb gemeend mijne ambtgenoten te moeten samenroepen om vereenigd de pogingen van eenige kwaadgezinden - die we echter reeds als zoodanig kenden - te verijdelen, tot schâ en tot schande der schuldigen. Meer dan ooit voegt het ons thands zonder aanzien des persoons en met strengheid te handelen, en te bedenken, dat het leven van één burger - zij het ook de beroemdste, de voortreffelijkste - minder geldt dan dat van allen. Burgers! de republiek is in gevaar.’

De aanspraak was wel in staat de meest sluimerende belangstelling te wekken. Moulins sprak 't het eerst van allen uit: ‘Wat dreigt ons, Gohier? Wie durft het wagen, nu wij het krachtigst zijn en in het bezit van onzen jeugdigen held, ons aan te randen? Wie het waagt zullen wij vernietigen.’

‘De Burger Dubois wordt uitgenoodigd de noodige mededeelingen aan het *Directoire* te doen,’ sprak Gohier.

‘Sinds lang was het mij bekend, dat het *Directoire* niet bemind was bij het leger....’

‘Gij hebt het ons vaak genoeg verzekerd, sla dit maar over,’ riep Moulins.

Dubois boog zich en vervolgde: ‘Nimmer bleek het mij zoo duidelijk als heden. In al de kazernes hebben samenscholingen plaats, worden de meest oproerige kreten gehoord; kreten die alle doelen op de aanstaande verheffing van den Generaal Bonaparte en de diepste vernedering van het *Directoire*. Ik schrijf dit toe aan een verachtelijk schotschrift dat ik de eer heb hierbij aan te bieden.’

Het pamflet ging van hand tot hand. Toen het tot Barras kwam, die sedert de laatste woorden van Dubois-Crancé uit zijn sluimering begon te ontwaken, mompelde hij op een toon van minachting: ‘Niets is den grooten man te klein. Hij werkt op het gemeen. Men geve acht.’ Het laatste woord werd luider uitgesproken; zoodat Gohier het vernam. Barras had reden om de vernietiging van Bonaparte te wenschen; het was niet alleen uit wraakzucht, maar thands ook uit zelfsbehoud.

‘Onder de officieren,’ zoo vervolgde Dubois, ‘is de gisting niet minder. Van alle wapenen worden eenige ten huize van Bonaparte genoodigd, en wat daar omgaat verraden de latere gesprekken genoeg. Zelfs onder de aanwezige Generaals bestaat dezelfde geest. Met deze onderhandelt Bonaparte zelf. Onder het zegel der geheimhouding hebben twee der vroegere krijgsmakkers, die Bonaparte toen reeds doorgrondden en niet genoeg voor diens breidellooze eerzucht kunnen waarschuwen, mij medegedeeld, hoe hij eenige der hoofdofficieren reeds heeft weten te winnen. Moreau onder anderen ontving een prachtig geschenk; anderen zijn het nog wachtende.’

Moulins was gedurig onrustiger geworden. Zijn blind vertrouwen op Bonaparte werd geschokt.

‘Zou het mogelijk zijn dat hij *mij* bedrogen heeft?’ vroeg Moulins zacht aan Gohier. ‘Wat zullen wij doen?’

‘Wachten tot wij wettelijke bewijzen in handen hebben,’ was het andwoord.

‘Als ik nu alles samenvoeg en het gebeurde vergelijk met het onderhoud, dat ik op last van het *Directoire* met

Bonaparte heb gehad, en waarin hij met mij de ontworpen oorlogsplannen gadesloeg en zich den schijn gaf eerlang een kommando te willen op zich nemen, dan zie ik daarin wel eene tegenstrijdigheid, maar....'

'Die niets beteekent!' riep Barras, 'die zelfs tegen den Korsikaan getuigt, want tegenover mij sprak hij van rustnemen, van zich te verpozen....'

'Ik merk,' merkte Roger Ducos aan, 'dat eenige leden van het *Directoire* den Generaal Bonaparte wel met bewijzen van belangstelling hebben verrast. Ik wist van al die bezoeken niets.'

Gohier beet zich op de lippen en zweeg. Barras sloeg de oogen neder.

'Ik onderstel thands dat het mij toen gebleken verlangen om te velde te gaan, slechts voorgewend was,' vervolgde Dubois. 'De tegenstrijdigheid zou daardoor opgelost zijn, of veel meer moeten dienen om de waarheid mijner berichten in heller licht te stellen. Wat mij in mijne vermoedens echter nog meer versterkt, is de samenkomst op dit oogenblik van den Generaal Bonaparte en den Burger Siéyès; zij ontvangt nog hooger belangrijkheid door de mededeeling straks van den Burger Roger Ducos ontvangen; eene mededeeling die de gantsche republiek zal verheugen daar ze verwachten mag een meesterstuk van wetgeving te zullen begroeten, maar tevens in de tegenwoordige omstandigheden stof tot nadenken geeft.'

Allen, behalven Roger Ducos, waren verbaasd; niemant wist ook van die samenkomst.

'Gij hebt gelijk,' riep Moulins, die zijn angst niet meer te verbergen wist. 'Gij hebt grond voor uwe vrees, Burger-Minister! Dwaas, die ik was!' - en hij sloeg zich met de hand voor het voorhoofd - 'ik sloeg aan de schoone woorden van den Korsikaan geloof.'

'En ik beweer, dat de Burger-Minister ijdele hersenschimmen voor iets wezendlijks opdischt,' riep Roger Ducos hevig uit. 'Ik beweer dat alles rondom ons rustig is, rustiger dan toen Bonaparte afwezig was.'

Bij deze woorden zag hij even in het rond. 'De Generaal wordt overal gevierd. Welnu, wie uwer beweert dat hij het niet verdient?'

'Niet zoo haastig, Burger Roger!' zeide Gohier. 'Het moge waar zijn, dat de berichten overdreven, dat de gevolg-

trekkingen onjuist kunnen wezen. Maar beandwoord mij deze vraag, die gij, de vriend van den Burger Siéyès, zoo licht beandwoorden kunt: is Bonaparte op dit oogenblik bij Siéyès?'

'Ja,' stamerde Roger; 'doch wat bewijst dit? Is hij ook niet bij ú geweest?' Bij die woorden zag hij Barras en Gohier aan.

'Bij mij?' stamerde Barras. 'Fouché, de Minister van Policie, heeft hem een bezoek gebracht. Het was wel op mijn verzoek, maar het *Directoire* begrijpt met welk oogmerk; het zal mij er dank voor weten.'

'Gij hebt hem ten uwent ontvangen,' vervolgde Roger tot Gohier.

'Gewis, maar in aller tegenwoordigheid. Ik ontving hem niet in het geheim; ik heb zijn bezoek te mijnent geen oogenblik ontkend, zoo als gij straks gedaan hebt. Waarom hebt gij toen niet de ware reden van Siéyès' afwezigheid opgegeven?'

'Waarom? Dat de Burger Siéyès het zelf u mededeele. Hij verzocht mij eenvoudig te melden, dat hij verhinderd was; hij kan daarmeê volstaan, niet waar? zoo lang hij nog geen rekenschap zijner daden aan zijne ambtgenoten schuldig is.'

'Dat de Burger Roger Ducos een trouwe bode van Siéyès kan zijn, of liever dat deze geen betere echo voor zijne woorden kan vinden dan in het spraak-orgaan van onzen ambtgenoot Roger Ducos, hieraan twijfel ik niet,' zeide Barras, die zenuwachtig trilde. 'Maar dat Roger Ducos slechts een echo heeft willen zijn, waar de nagegalmde woorden zoo zeer ten nadeele van zijn vriend zouden kunnen getuigen, dat verwondert mij. Wanneer die samenkomst geen vijandig doel had, waarom die dan niet terstond medegedeeld? Wat ik gehoord heb doet mij geloof hechten aan het rapport van den Burger Dubois. Ja, ook ik heb bemerkt,' - en Barras sprak luider en met meer kracht - 'dat er een toeleg bestaat tot omverwerping van het bestuur....'

'Ik moet er nog bijvoegen, dat Bonaparte ons den voorslag heeft gedaan om hem op te nemen in het *Directoire*, zeker in uwe plaats,' riep Moulins uit.

'Stil, onvoorzichtige!' fluisterde Gohier.

'Ik weet het, hij vreest mij,' hernam Barras, hoog kleurende.

‘Vreezen?’ vroeg Roger scherp. ‘Ik merk dat gij Bonaparte niet van nabij kent. Hij kent slechts twee aandoeningen - hij acht of veracht. Kies tusschen deze, of is de keuze voor u zoo moeielijk?’

‘Ik roep u tot de orde, Burger Roger!’ zeide Gohier.

‘Gun hem vrijheid van spreken, Burger Voorzitter!’ hernam Barras, die van woede trilde en wiens gelaat met een vaal bleek was bedekt. ‘Hij verspreekt zich telkens en vergast ons op belangrijke mededeelingen, die wij anders zouden moeten missen. Een oogenblik als dit, dat de Burger Roger, onbewaakt door zijn meester, vrij in 't spreken is, komt wellicht nimmer terug.’

‘Gij stelt u toch met weinig te vreden,’ hernam Roger. ‘Eene mededeeling als straks door mij gedaan werd, noemt gij eene belangrijke....’

‘Gij schijnt u zeer vertrouwd te gelooven met Bonapartes gezindheden. Het kan alleen zijn grond hebben in het menigvuldig verkeer met den Generaal. Ik wensch u met die eer geluk, ofschoon ze in de tegenwoordige omstandigheden niet te benijden is. Het kan een zeer gevaarlijke eer zijn.’

Barras zweeg een oogenblik en zag zijne ambtgenoten aan. ‘Ik geloof,’ vervolgde hij, ‘dat wij lang genoeg geduld hebben geoefend met de eerzucht, met de aanmatiging van een, dien wij deden worden wat hij is. Ik geloof aan de samenzweering waarvan Dubois sprak, doch ik heb geene voldoende bewijzen. Laten wij ons die verschaffen; ik ben zeker dat zij bestaan. Ik stel daarom voor, de papieren van het hoofd der samenzweering en eenige zijner luitenants in beslag te nemen en den Generaal hier buiten toegang te stellen.’

‘Waagt het niet,’ riep Roger Ducos in den grootsten angst. ‘Stelt u zelven niet in gevaar. Veroorzaakt niet wat ge bevreesd zijt dat bestaat.’

Moulins zat een oogenblik sprakeloos van verbazing over Barras' vermetelheid.

‘Dwing den tijger niet zijne klaauwen uit te slaan,’ fluisterde hij Barras toe, dien hij echter thands niet anders dan als den natuurlijken bondgenoot van hem en Gohier kon beschouwen.

‘Ik wil niet langer deel nemen,’ riep Roger, ‘aan eene vergadering, waarin den waanzin het hoogste woord wordt

gegund. Ik vertrek en ontveins u niet, dat ik Bonaparte ga waarschuwen om zich te verwijderen voor hij de eer geniet, waarnaar hij waarschijnlijk niet verlangt, om de gevangene te worden van drie leden van het *Directoire*.'

Hij stond op, en daar niemant hem weêrhield, was hij spoedig de deur genaderd, waar hij echter gelegenheid had om het andwoord van Gohier te vernemen.

'De Burger-Direkteur Roger Ducos wordt gewaarschuwd om niet te sterk partij te trekken voor eenen man, tegen wien zijne ambtgenoten een zware beschuldiging gereed zijn in te brengen. De Burger-Direkteur bedenke, dat hij zelf daardoor in gevaar kan worden gebracht zonder den hoofdschuldige te kunnen redden. Wat ons aangaat, ons, de meerderheid die regeert, wij zullen voortgaan zonder, door wie ook, ons te laten terughouden.'

Roger Ducos vertrok; hij beefde voor het dreigend gevaar en spoedde zich naar zijn vriend, waar wij hem reeds zagen aankomen.

Na de woorden door Gohier op vasten toon gesproken, had ieder gezwegen. Moulins was te onthutst om geregeld te kunnen denken. Barras was bezig om uit de hem bekende feiten de noodige bewijzen te zamelen, ten einde zijne ambtgenoten tot de gevangenneming van Bonaparte te doen besluiten. De wanhoop gaf hem een ongewonen moed. Het bewustzijn door Bonaparte te zijn vertreden, de vrees voor de ontdekking van een aanslag wiens ongelukkigen afloop hij kende, doch waarvan de ware toedracht hem een raadsel was, deed hem alles op het spel zetten om den gevreesden te doen vallen. Het was zelfsbehoud, het was wraak, die hem dreef tot dolzinnigheid.

Gohier alleen deed een moed blijken, die de achting van vriend en van vijand verdiende. Hij was voornemens om niet af te wijken van de bevoegdheid bij de wet hem gegeven, maar ook om van die bevoegdheid in al hare uitgestrektheid gebruik te maken.

Fouché, die aan het opontbod gehoor had gegeven en weldra binnentrad, deed spoedig het algemeen zwijgen afbreken.

'Burger-Minister!' begon Gohier, 'ik heb u hier doen ontbieden om ons eenige vragen te beandwoorden. Het ware ons aangenaam geweest, dat het indienen van *vollediger* rapporten het doen dier vragen overbodig had gemaakt.'

Fouché boog. ‘Mag ik den Burger-Direkteur verzoeken mij mede te deelen waaraan ik die berisping te wijten heb? Ik ben mij geener onachtzaamheid bewust.’

‘Wij hopen het in uw eigen belang,’ hernam Moulins.

‘Zijt gij eene samenzweering, die niets minder bedoelt dan de omverwerping van de konstitutie, op het spoor? Gij, als Minister van Policie, hadt dit het eerst kunnen ontdekken.’

‘Zoo er een samenzweering bestond, dan zeker, Burger Gohier! Ik wil op niets roemen, maar zoo er een dergelijk doemwaardig komplot slechts in de beginselen aanwezig was, ik zou het hebben ontdekt.’

‘Gij loochent dus dat er een bestaat?’

‘Beweert het *Directoire* het tegendeel, dan voegt het den dienaar de meerdere wijsheid zijner Superieuren te eerbiedigen en nederig te verzoeken hem met hunne gevoelens en ontdekkingen bekend te maken.’ Fouché vond het voorzichtiger eerst te vernemen wat het *Directoire* wist.

Gohier deelde hem in het kort het verslag van Dubois-Crancé mede.

‘En steunt hierop het vermoeden van het *Directoire*?’ vroeg Fouché.

‘Gij verwondert u daarover,’ zeide Barras, die het voor het eerst waagde hem aan te zien. ‘Kendet gij het bestaan van dat schotschrift; zoo ja, waarom het niet gemeld?’

‘Omdat ik dat geschrift alle belangrijkheid ontzeide en ook, omdat ik eerst den schrijver er van wilde kennen. De naam van dezen geeft alleen er eenige waarde aan.’

‘Dat is zoo,’ zeide Gohier.

‘Kent het *Directoire* den naam van den schrijver?’

‘Neen,’ hernam Gohier.

Fouché wist het evenmin, doch wilde hun vertrouwen winnen. ‘Welnu, ik ken hem.’

‘Wie is 't?’ vroegen allen.

‘Een oud-gediende van het leger van Italië, een verminkte, dien Bonaparte van den hongersnood redde en die zeker in de eerste vreugde over de hem verleende en, naar ik hoor, door het *Directoire* immer geweigerde ondersteuning, zijne bewondering lucht gaf....’

‘Door het *Directoire* geweigerde ondersteuning?’ vroeg Gohier. ‘Hoe heet de veteraan?’

Matthieu. Het *Directoire* zal des betreffende gewis meer

voldoende inlichtingen kunnen inwinnen bij mijn ambtgenoot van Oorlog, hier tegenwoordig.

Fouché twijfelde niet of de wanorde in Dubois' bestuur had het indienen van Matthieus verzoekschrift bij het *Directoire* onmogelijk gemaakt. Hij gunde den Minister van Oorlog, die de rol van aanklager scheen op zich genomen te hebben, van harte een kleine berisping.

‘Wij zullen dat later onderzoeken,’ sprak Gohier.

‘Het is de moeite niet waardig,’ merkte Barras onverschillig aan. ‘Ik herinner mij ook een verzoekschrift van een dergelijken vagebond ontvangen te hebben. Ik liet naar hem vernemen. Het was een ontslagene uit den *Bagne* van Toulon. Thands is hij handlanger van Bonaparte geworden.’

‘Ik kan niet verzekeren, dat de Burger-Direkteur Barras in allen deele goed is onderricht. Zoo als mij werd medegedeeld, is Matthieu een eerlijk burger.’ Fouché verdedigde de eerlijkheid bijkans nooit met zoo veel warmte. Ware ze ook niet aangerand geworden door Barras, hij zou voorzeker ook thands gezwegen hebben.

‘Ondersteld dat de Burger Barras daarin verkeerd oordeelde, ondersteld dat Matthieu een eerlijk burger is en door Bonaparte ondersteund, dan kan daaruit wel de eerbied, en de liefde voor dien grooten krijgsman in dat schotschrift uitgesproken, misschien worden afgeleid, maar toch niet die schimp, die haat, die verachting voor het *Directoire*, ten ware de beweldadigde dergelijke gevoelens bij zijn weldoener aangetroffen had.’

‘Bij gevolg wordt de schimp van dien Matthieu, een schimp ons door Bonaparte aangedaan,’ merkte Barras op.

‘Hoe anders verklaring gegeven van dergelijke straattaal,’ riep Moulins driftig, terwijl hij het pamflet, waarin hij had gebladerd en juist zich zelven zag aangetast, verontwaardigd dicht sloeg.

‘Dat de Burger-Direkteur zich daarover niet verwondere,’ hernam Fouché, zich diep buigend. ‘Indien dit het laatste ware dat het licht zag, dan zou het ook het laatste zijn waarin het *Directoire* werd gelasterd. Wist ik niet, dat het *Directoire* zich daar boven verheven gevoelde, ik had niet gewaagd het aan te merken.’

‘Dien Matthieu zullen wij doen vervolgen,’ hernam Gohier.

‘Nog niet, Burger-Direkteur!’ andwoordde Fouché. ‘Beschouw wat ik hier thands zeg als een geheime mededeeling der policie. Ik houd mij bezig het noodige bijeen te gâren om den schrijver zijn wandaad te kunnen *bewijzen*. Een te vroeg ingestelde vervolging zou wellicht een vrijspraak ten gevolge hebben. In allen gevalle kan ik nu reeds mededeelen, dat ik met zekerheid weet - en ik zal het later bewijzen als het *Directoire* het beveelt - dat Bonaparte niet de schrijver is van het pamflet en er zelfs niet van heeft geweten, misschien tot op dit oogenblik.’

‘Gij pleit welsprekend voor den Generaal Bonaparte,’ zeide Barras achterdochtig.

‘Indien de Burger Barras verlangt, dat ik die lofspraak naar de letter opneme, doe ik hem opmerken, dat zij tot hem-zelven terugkeert. Van den Burger Barras heb ik toch geleerd, hoe over Bonaparte te denken.’

Op bekomen verlof van den Voorzitter wendde Dubois-Crancé zich tot Fouché met de vraag: ‘Ontkent gij ook dat er gisting bestaat onder het garnizoen; dat er *dejeuners* en *soupers* gehouden worden op Malmaison, waarbij de officieren tegenwoordig zijn en ze opgehitst worden tegen het bewind?’

‘De Minister van Oorlog zal het eerste zeker beter kunnen weten dan ik, daar ik geen enkelen Agent in de kazernes heb. Ook Malmaison kan ik niet binnendringen, maar mijn eenvoudig gezond verstand zegt mij, dat er een omgekeerde verhouding kan bestaan, en dat, hetgeen de Burger Dubois als oorzaak doet voorkomen, werkelijk slechts gevolg is.’

‘Ik begrijp den Minister van Policie niet,’ andwoordde Dubois, die waarlijk bedwelmd was door de wending die Fouché aan het gebeurde gaf.

‘Mag ik ook een vrage aan ú doen? Sinds wanneer morde het garnizoen *niet*? Ik geloof uit uw stilzwijgen te mogen besluiten, dat gij 't met mij eens zijt als ik aanneem, dat dit tijdstip niet op te sporen is, wijl het zich in het verleden verliest. Welnu, wat is natuurlijker, dan dat de morrende officieren, onder het genot van een goed glas *Chambertin*, tegenover de overwinnaars van Egypte, hunnen wrevel luide te kennen geven en den gelukkigen aanvoerder van een zegevierend leger verheffen.’

Gohier was gedurende die woordenwisseling een aandach-

tig hoorder geweest. Hij had van tijd tot tijd Fouché doordringend aangestaard. Hij wist nog niet wat hij gelooven moest, daar de uitlegging van Fouché hem wel aannemelijk toescheen, maar de verdediging die ze bevatte tevens met wat te veel warmte voorgedragen.

Moulins stoorde zijne gepeinzen door hem toe te fluisteren: ‘We kunnen ons toch bedrogen hebben. Bonaparte is ook te rond om saam te zweeren.’

‘Volgens u,’ hernam Gohier, ‘zijn de loopende geruchten alzoo onwaar. Volgens u gedraagt Bonaparte zich in ieder opzicht als een trouw en gehoorzaam burger, wat in hem te meer zou te prijzen zijn daar men uit den aard der zaak kan afleiden, dat hij meer dan iemant omringd zal zijn van vleiers, die hem tot een dolzinnig opzet zouden kunnen aanzetten. Volgens u, heeft de Generaal Bonaparte geen andere eerzucht dan om te blijven wat hij is?’

‘Gewis niet, Burger Direkteur!’ andwoordde Fouché. ‘Ik heb niets van dit alles betoogd. Ik heb slechts geandwoord op de bezwaren, door u te berde gebracht, en deze - ik zeg het uit krachte van mijn ambt - zijn niet juist.’

Aller oogen waren thands op hem gevestigd. Gohier vergat een oogenblik de aangenomen kalmte en vroeg belangstellend: ‘Wat hebt gij dan ontdekt?’

‘Dat de Generaal Bonaparte niet wil blijven wat hij is. Dat hij zich plaatsen wil, waar hij niet zetelen kan, zonder de Konstitutie geweld aan te doen.’

‘En wat wil hij dan?’ vroegen Moulins en Barras.

‘Hij poogt lid te worden van het *Directoire*,’ hernam Fouché.

Er was teleurstelling op aller gelaat te lezen.

Fouché had van den voorslag, door Bonaparte aan Moulins gedaan, kennis ontvangen door Talleyrand, die hem als kliënt van Barras op een dwaalspoor wilde brengen. Hij bracht het gehoorde, waaraan hij nooit veel geloof had geslagen, thands ter sprake, om ten minste iets in Bonapartes nadeel te kunnen getuigen en de ontwaakte achterdocht weder te doen insluimeren.

‘Bonaparte bezigt allerlei listen,’ vervolgde hij, ‘om eenige leden van den raad der Ouden en der Vijfhonderd voor zich te winnen. Zijn broeder Lucien verleent hem daarin een zeer gewenschten en krachtigen bijstand; en wat het zonderlingste is,’ - Fouché sprak zachter, zoodat hij bijkans

fluisterde - ‘de aanval wordt door Bonaparte juist tegen dien man gericht, dien ik in den aanvang het meest door hem gevleid en vereerd dacht.’

Gohier zag Barras van ter zijde aan en schudde ongeloovig het hoofd. ‘Tegen wien?’

‘Tegen Siéyès,’ andwoordde Fouché.

‘Siéyès?’ Gohier zag Fouché donker aan. ‘Een scherts heeft menigen Minister een portefeuille in handen gespeeld en hem weder haar doen verliezen.’

‘Burger Direkteur! ik ben bereid mijn ontslag aan te nemen, zoo als het een nederig dienaar voegt. Zoo ik het echter thands ontvang, zal ik het niet te danken hebben aan een lichtvaardige scherts. Wat ik u mededeel, is de uitslag mijner nasporingen. Ik kan het u echter op staanden voet niet wettelijk bewijzen, maar.....’

‘De Generaal Bonaparte heeft thands een geheim onderhoud met zijn vijand Siéyès,’ merkte Barras schamper aan. ‘Het getuigt zeker voor uw beweren. Gij zijt scherpziende.’

‘Ik wil mij op niets beroemen, Burger Barras! ik durf niet verklaren dat ik het ten allen tijde ben; maar ik ben het vaak genoeg geweest, waar het niet verlangd werd.’ Hij staarde Barras strak aan, die de oogen in verwarring nedersloeg.

‘Het zal door het *Directoire* zeker niet onopgemerkt zijn gebleven, hoe op den dag van het *diner* door den Burger Gohier gegeven, Siéyès door Bonaparte met minachting werd behandeld,’ zeide Fouché.

‘Dat is waar,’ merkte Moulins aan, terwijl hij zijn gebuur van ter zijde aanzag.

‘Des te onverklaarbarer is thands die vertrouwelijke samenkomst,’ zeide Gohier, ten andwoord op het gezegde van Fouché.

‘Ik geloof het niet, Burger Direkteur! Ware het niet dat mijne berichten, van verschillende zijden vernomen, met elkander strookten, en mij dus de overtuiging hadden geschonken, dat ik het streven van Bonaparte begreep, ik zou het niet wagen mij zoo bepaald aan te kanten tegen de meening van het *Directoire*, waarvoor, het zij met bescheidenheid gezegd, echter geen grond wordt aangevoerd. Ik geloof dat Bonaparte in uw bijzijn zijn genegenheid voor u en zijn afkeer voor den Abt heeft willen doen blijken, dat hij echter door Talleyrand, tegenwoordig zijn boezemvriend,

werd overgehaald om met meer omzichtigheid te werk te gaan, en zich langzamerhand, na Siéyès in slaap gewiegd te hebben, van diens aanhang in den raad der Ouden en der Vijfhonderd meester te maken.'

'Ik geloof, dat hij gelijk kan hebben,' fluisterde Moulins.

'Ik begrijp de redeneering van den Minister van Policie niet,' zeide Barras. 'Men onderhandelt niet in het geheim met een vijand. Van het onderhoud dat thands in Siéyès' vertrekken plaats heeft, vernam het *Directoire* niets. Wenschte Bonaparte Siéyès te misleiden en de goede gunsten van de overige leden te behouden, hij zou gewis gezorgd hebben dat zijne vrienden hem niet verkeerd konden beoordeelen.....'

'Het beweren van den Burger Fouché wordt nog meer ontzenuwd door de weigering die ik Bonaparte deed ondergaan, toen hij mij des betreffende een voorstel deed,' zeide Gohier.

'Ik wist van die weigering,' hernam Fouché bedaard, ofschoon hij innerlijk verbaasd was, en de koude redeneering van Gohier hem in verwarring bracht.

'Zoo gij het wist, hoe dan nog te onderstellen,' riep Gohier, 'dat Bonaparte, als hij lid van het *Directoire* wil worden, juist ons, die het hem geweigerd hebben, zal blijven aanhangen, en juist Siéyès, die van die weigering niets weet, zal bestrijden.'

'Burger Direkteur! ik herhaal het, dat ik mijn gevoelen, als het u aangenaam is, gaarne ten offer wil brengen. Ik voor mij blijf echter mijne overtuiging getrouw. Dat Bonaparte Siéyès haat, is algemeen bekend; dat hij tevens zijn invloed kent, mag men vermoeden; dat hij eerst u heeft gepeild, getuigt voor zijne zucht om zich aan u te verbinden. Hij heeft een hinderpaal gevonden in uwen eerbied voor de wetten; ik weet dat dit, wel verre van hem te vertoornen, zijn achting voor u heeft doen rijzen. Ik stel mij daarom de zaak alzoo voor. Hij wil Direkteur worden, schoon hij den wettelijken ouderdom nog niet heeft bereikt. Hij acht u te veel om u tot een daad te dwingen, die gij laakt en die ge slechts dulden kunt wanneer ze volbracht zal zijn door hulp van de wetgevende macht, die hij slechts winnen kan door zich van den invloed van Siéyès te bedienen.'

Ditmaal had Fouché den Direkteur Gohier van eene zwakke zijde aangetast; hij had toch gewaagd van de achting, die de Generaal voor Gohier voedde en die deze op hoogen prijs

stelde. Gohier was door het andwoord gevleid; hij was nog niet geheel overtuigd, maar zijn rede kon zich thands niet meer geheel alleen laten gelden.

Moulins had reeds sinds lang zijne vrees voor een geduchte samenzweering voelen wijken. Fouché merkte dat hij veel had gewonnen en leverde thands zijn laatsten beslissenden slag.

‘Wat de aanmerking van den Burger Barras betreft, ik moet hem bij vernieuwing doen opmerken, dat het plaats hebbend geheim onderhoud juist geen bewijs is van groote vertrouwelijkheid. De Burger Barras heeft den Generaal Bonaparte toch ook in het geheim bij zich ontvangen, en ik twijfel of de Burger Direkteur en de Generaal elkander trouwe vriendschap toedragen.’

‘In het geheim ontvangen?’ vroeg Moulins, Barras met het oude wantrouwen beschouwende. ‘Ik dacht dat gij den Minister van Policie uit uw naam naar Bonaparte hadt gezonden.’

‘Dat is waar,’ hernam Fouché. ‘De Burger Direkteur vergeve mij zoo ik iets openbare wat hij geheim had willen houden; doch de omstandigheden gebieden het mij; het in twijfel trekken van wat ik aanvoerde, noopt mij in het belang van het *Directoire* te toonen, dat ik goed onderricht ben en dat niets mijner aandacht is ontslipt. De Burger Barras heeft eerst mij tot den Generaal gezonden, en dezen later in het dusgenaamd *boudoir* in het geheim ontvangen. Ik geloof te mogen verzekeren, dat dit onderhoud verre van vriendschappelijk is geweest.’

Barras was zich niet meer meester. Zijn angst dat Fouché voort zoude gaan, deed hem onwillekeurig oprijzen: ‘Fouché!’ riep hij uit met trillende stem, waarin meer een bede dan een bestraffing lag.

‘Ik zwijg,’ hernam Fouché, zich voor Barras buigend. Dat andwoord rechtvaardigde echter de handelwijze van Barras in de oogen zijner mede-leden niet; veeleer prikkelde het de verbeelding en deed het Gohier en Moulins denken aan een nieuw verraad, door Barras gepleegd.

‘Wij danken u voor uwe inlichtingen, Burgers!’ zeide Gohier tot Dubois en Fouché. ‘Gij kunt vertrekken.’ Toen de drie leden van het *Directoire* alleen waren, riep Moulins: ‘Onze vrees was ijdel. Ik wist wel, dat ik Bonaparte bij mijn bezoek te zijnent doorzien had. Maar, Burgers! zoo

ik mij bedrogen had, en het gerucht waarheid ware geweest, ik had mij aan het hoofd der troepen gesteld en de goede zaak tot mijn laatsten ademtocht verdedigd.'

'Ik twijfel daaraan niet,' hernam Gohier peinzend. 'Ik deel echter niet in uwe gerustheid.'

'Wat vreest gij dan?' vroeg Moulins.

'Ik weet het niet, en juist dat verdubbelt mijn angst. Ik ken den vijand niet, maar ik ben zeker dat wij er een hebben.'

'Het is Bonaparte, gelooft mij!' riep Barras in drift; hij ging op beiden toe, en ze de hand drukkend, voer hij overredend voort: 'Gelooft mij, gelooft mij,..... voor het eerst. Fouché brengt u op den dwaalweg; ik heb reden om het te vermoeden. Laat Bonaparte en Talleyrand gevangen nemen...'

Gohier zag Barras wantrouwend aan; hij trok zijne hand terug en sprak hem koud toe: 'Gij roept ons toe: gelooft mij, en - ik prijs uwe billijkheid - ge voegt er bij: voor het eerst. Wij hebben echter nog geen reden om nu reeds daar meê aan te vangen. Gij klaagt Fouché aan en gij bidt hem te zwijgen, als hij eene ontdekking wil doen aan zijne Supérieuren..... Wij hebben, geloof ik, reden, Barras! om u nog te beschouwen zoo als wij u vroeger hebben beschouwd. Gelief ons alleen te laten.'

'Gij geeft mij dus geen gehoor!' riep Barras. 'Gij neemt de samenzweerders niet gevangen? Maar wat zult gij dan doen?'

'Wachten, wachten, tot de nevel optrekt.'

'En ge 's vijands leger in slagorde ziet staan? Wachten!... Dan zijn we verloren!' riep Barras, en in wanhoop verliet hij het vertrek.

Thomas Moore.

> The harp, that once thro' Tara's halls
> The soul of music shed,
> Now hangs as mute on Tara's walls
> As if that soul were fled.
> THOMAS MOORE.

Gelooft hen niet - zegt John T. Ball[1] - die beweeren, dat de eeuw der poëzij voorbij is, dat de vermeerdering onzer kennis noodzakelijk onze liefde voor de dichtkunst moet uitdooven, dat verbeelding en geestdrift onbestaanbaar zijn met het middaglicht der wetenschap, en het gemoed slechts bij den eersten uchtendschemer van den roem eener natie, wanneer eene zigtbare duisternis alle voorwerpen in geheimzinnige vormen hult, die hen grootscher en verhevener doen schijnen dan zij zijn, vatbaar is voor ontroering en diepe indrukken. -

En voorzeker, hij had het regt zóó te spreken tot de landgenooten van Thomas Moore,

> 'The poet of all circles, the delight of his own,'

wiens naam alleen voldoende was het ongegronde der door hem bestredene stelling te bewijzen, zoo zij nog in ernst kon worden verdedigd in eene eeuw, die de zangen van Byron hoorde.

Thomas Moore, de dichter der *Iersche Melodiën* en van *Lalla Rookh*, wiens schoone en roemrijke loopbaan in den aanvang

1 An Address to the Members of the Dublin College Historical Society delivered at the termination of the Session 1836-1837, by John T. Ball, Scholar Trinity College, President of the Society.

van dit jaar werd gesloten, zag zich door de algemeene stem zijns volks eene plaatse aangewezen naast Byron, Scott en Southey; - zijne muze moge in stoutheid en diepte van gedachte, in hartstogt en dramatische conceptie verre voor die des zangers van *Childe Harold* onderdoen, zij mag daarentegen op meerdere liefelijkheid en welluidendheid, welligt zelfs op meerdere schoonheid en rijkdom in uitvoering bogen.

Wat aan de verzen van Moore bovenal zulk eene eigenaartige bevalligheid en aantrekkingskracht verleent, is de uitdrukking van een vriendelijk en open gemoed, in de hoogste mate bedeeld met ontvankelijkheid voor het schoone en harmonische, is het *zuiver menschelijke*, dat er zich in openbaart.

We zouden geneigd zijn, ze te karakteriseren met de woorden, waarin hij zelf het Alpengezang beschrijft:

> ‘Though lightly sounds the song I sing to thee,
> Though like the lark's its soaring music be,
> Thou'lt find ev'n here some mournful note that tells,
> How near such April joy to weeping dwells.’.

Daar ligt in zijne gedichten, bij al 't zinnelijke en levenslustige, dat er in doorstraalt, zulk eene zoete weemoed, zooveel sentimentaliteit, dat we mogen aannemen, dat ook bij hem ‘de lach zich oploste in tranen.’

Het is ons oogmerk niet, in de volgende bladen eene kritische analyse te geven van elk zijner werken; wij wenschen slechts aan de mededeeling zijner biographie - ontleend aan zijne eigene Voorreden, en de levensschetsen daaraan toegevoegd door zijne verschillende uitgevers - eene beschouwing te verbinden van het karakter zijner voornaamste werken, waarbij wij ons echter meer ten doel stellen, om op schoonheden opmerkzaam te maken, dan de vinger te strekken naar gebreken en leemten.

Thomas Moore is ten onzent genoeg gekend en gewaardeerd[1], om eenige sympathie te mogen verwachten voor de hulde, welke wij zijner nagedachtenis wenschen te brengen. -

1 Wij herinneren hier aan de vertalingen van:
De Vuuraanbidders (Fire-worshippers), door Mr. J. van Lennep.
Het Paradijs en de Peri (Paradise and the Peri) door Sybrandi.
Het Licht van den Harem (The Light of the Haram) door Ten Kate, en van vele zijner Melodiën en losse gedichten door Van Lennep, Beets, Potgieter, Haesebroek, Ten Kate, Heije en anderen.

In eene eenvoudige woning in Aungierstreet te Dublin, werd Thomas Moore den 28sten Mei 1779[1] geboren. Hij was de eenige zoon van Mr. Garret Moore, een kruidenier, die echter om de zorgen voor den broode, de zorg voor de opvoeding zijner kinderen niet vergat, en daarin liefdevol en verstandig werd bijgestaan door zijne vrouw, die even goede moeder als echtgenoot bleek te zijn.

In het ouderlijk huis sleet hij eene vrolijke en gelukkige jeugd, en de kinderjaren waren voor hem in den volsten zin des woords, een tijd van lust en weelde, en onbezorgd genieten. - Met hoeveel liefde en welgevallen blikte hij later terug op dien vredigen huisselijken kring met zijne onschuldige en toch zoo rijke genoegens, met welk eene aandoening, met hoeveel tederheid herdacht hij de bewijzen van genegenheid zijner ouders, met welk een gevoel van dankbaarheid herinnerde hij zijner zuster Kate de spelen hunner jeugd!

‘Tehuis’ - zegt hij - ‘vond ik in de vriendelijkheid mijns vaders en de tederheid mijner moeder, eene vrouw die, zoowel wat hoofd als hart betreft, zelden geëvenaard is geworden, die zuiverste aller drangredenen tot werkzaamheid en studie: de zucht om hen te behagen, die wij tegelijk het meest liefhebben en eerbiedigen.’

Vooral voor zijne moeder scheen Moore de innigste liefde te koesteren en bij zijn eenigzins vrouwelijk en zacht karakter schijnt ons deze voorkeur geenzins onnatuurlijk toe.

Hoe schoon drukt hij haar uit in de Stanza's:

> ‘They tell us of an Indian tree,’

waarvan we u de slotregels mededeelen:

> ‘'t Is thus, though woo'd by flattering friends
> And fed with fame (*if* fame it be)
> This heart, my own dear mother, bends
> With love's true instinct back to thee.’

1 Dit is de datum, dien zijn grafzerk draagt, en welken door de ‘Revue Britannique’, Mars 1852, en de ‘Gentleman's Magazine and Historical Review’, April 1852, als de ware wordt aangenomen. De overige tijdschriften stellen dien op 28 Mei 1780.

Het huis, N°. 12 Aungierstreet, waar Moore het eerste daglicht zag, wordt thans bewoond door Mr. T. Murphy, grocer.

Bij Mr. Samuel Whyte, die destijds eene school in Graftonstreet bij College-Green had, welke voor de beste van Dublin gold, welligt omdat de beroemde Richard Brinsley Sheridan er het eerste onderrigt had genoten, ontving ook de zoon van Mr. Garret Moore zijne opvoeding; en gelukkiger dan de schrijver van ‘The Duenna’ en ‘School for Scandal’[1] verwierf hij zich alras de goedkeuring en een gunstig oordeel van zijnen ietwat ijdelen, maar toch goedhartigen leermeester.

Mr. Whyte nu, die een groot voorstander was van uiterlijke welsprekendheid en rederijkerij, en zich daarin eene zekere vermaardheid had verworven, werd bij alle liefhebberij-voorstellingen, die in de paleizen der Iersche aristocratie werden gegeven, en zoo 't schijnt, zeer in trek waren, ingeroepen om met goeden raad, voorbeeld, prologen en epilogen te dienen en soms ook jeugdige dilettant-acteurs en actrices te leveren. - Geen wonder dan ook, dat hij den kleinen Thomas Moore, die eenen bijzonderen aanleg voor het tooneelspel bezat en daarbij zijner inrigting zeer tot eer verstrekte door zijnen vluggen geest en zijne groote begaafdheden, in bescherming nam en hem het voorregt schonk eene zijner epilogische kunstgewrochten, ‘A Squeeze te st. Paul's’ ten huize van Lady Borrowes, in het jaar 1790 te mogen opzeggen.

Wij zijn echter ondankbaar jegens de onschuldige liefhebberij van den goeden Heer Whyte, want ofschoon ook zijne dichterlijke werken behooren tot die ephemeriden, waarvan men pleegt te zeggen:

> ‘Ils ont vécu ce que vivent les roses: l'espace d'un matin,’

zoo mogen we niet voorbijzien dat zij welligt de middellijke aanleiding zijn geweest tot de eerste proeven van Thomas Moore.

Reeds ten tijde der voorstelling bij Lady Borrowes, had de leerling het gewaagd, in navolging van den meester,

1 Sheridan werd door Mr. Whyte ‘an incorrigible dunce’, dat is ‘een onverbeterlijke dommerik’ genoemd, terwijl Moore door hem werd gebruikt als ‘show-scholar’, om bij examens en bezoeken van wigtige personaadjes als specimen te dienen van 't geen Mr. Whyte's onderwijs opleverde.
‘Colburn's New Monthly Magazine and Humorist’, 1 April 1852.

eene toepasselijke epiloog te dichten bij eene harlequinade, die door hem en eenige andere knapen te Salt-hill of Booterstown bij Dublin werd gegeven, en waarin hij de hoofdrol vervulde. In eene zijner voorreden haalt hij de verzen aan, welke hem uit deze kinderlijke proeve nog waren bijgebleven, en die het publiek bekend maken met de *maatschappelijke positie* der vertooners:

> ‘Our pantaloon, who did so aged look,
> Must now resume his youth, his task, his book:
> Our Harlequin, who skipp'd, laugh'd, danc'd and died
> Must now stand trembling by his masters side.’

Het was niet te verwachten, dat de jeugdige dichter zich nog lang van het genoegen ‘zich gedrukt te zien’, zoude speenen. Met bevende hand schreef hij in 1793 aan de redactie van het Dublinsche tijdschrift ‘The Anthologia’, en verzocht haar om plaatsing der ‘volgende proeve eener jeugdige muze’. Het verzoek werd ingewilligd, en kort daarna verscheen in hetzelfde werk een Sonnet aan zijnen leermeester, Mr. Samuel Whyte.

Te vergeefs tracht Moore dat onbeschrijfelijke genot van zijn eerste werk gedrukt te zien, gedeeltelijk op rekening te stellen der ‘Pleasures of Memory’ van Samuel Rogers, waarvan in hetzelfde nommer een extract verscheen; waartoe te vergoêlijken, wat zoo waar en natuurlijk is, en geene verdediging behoeft?

Verre van de dichterlijke neiging zijns zoons te onderdrukken, moedigde de kruidenier van Aungierstreet haar aan, en liet zich zelfs bewegen zijne huiskamer af te staan voor de voorstelling van eene operette, door Thomas vervaardigd, en met zijne twee zusters en eenige andere jonge lieden uitgevoerd.

Behalve de gave des lieds, ontwikkelde Moore reeds vroegtijdig de gave der muziek en, waardige zoon van Erin, wist hij voor iedere melodie woorden, voor iedere dichterlijke regel melodiën te vinden. De natuur had hem eene liefelijke en heldere, ofschoon geene krachtige stem geschonken; hij voelde wat hij zong, en hij zong wat hij voelde.

‘There is no man’ - tuigde Sheridan later van hem - ‘who puts so much of his heart into his fancy; his soul seems to be a particle of fire, separated from the sun, and

always fluttering to get back to that source of light and heat.'

Maar hoe gelukkig de ouders zich ook prezen in de schoone en beminnelijke gaven van hun kind, zij lieten zich niet verblinden door de schitterende toekomst, welke deze schenen te waarborgen; zij achtten het zich ten pligt, zoo veel in hen lag, die toekomst te verzekeren door andere, meer dadelijke middelen. Maar de keuze van het beroep?

Mr. Garret Moore, die zich in den handel een klein vermogen had verworven, en geen kruidenier van *vocatie* bleek te zijn, had reeds ernstig gedacht, zijne zaken op te geven, en eene meer aan zijne neiging geëvenredigde plaats in het leger te zoeken, zoo als hij ook eenige jaren later deed. Hij was niet de man, om zijnen zoon te dwingen tot een beroep, waarmede zijn aanleg geheel in strijd was; hij huldigde de Egyptische castentheorie niet, en wenschte van den man van letteren geen slecht winkelier te maken. De omstandigheden kwamen hem hierin ter hulpe.

De Acte van 1793, waarbij de poenale bepalingen omtrent de Roomsch-Catholieken werden opgeheven, en hun, onder anderen, ook de vrije toegang werd verleend tot de universiteiten des lands, stelde Moore in de gelegenheid, aan het hooger onderwijs deel te nemen, en zijne ouders haastten zich van dit regt voor hunnen zoon gebruik te maken.

't Zij dat men dezen maatregel aan den invloed der Fransche omwenteling toe te schrijven hebbe, 't zij ze zonder vreemden aandrang genomen werd door de Engelsche staatkunde, zij herstelde eene grieve, welke Ierland tegen het magtige zuster-eiland koesterde.

Vele en zwaar waren die grieven geweest; in meer dan één opzigt had Ierland vroeger regt zich te beklagen over verongelijking en achteruitstelling, over willekeur en despotisme, in ons oog niet te verdedigen op de historische gronden, door de Engelsche staatslieden bijgebragt, niet te wettigen door 't geen het Iersche volk in vroegere tijden mogt hebben misdreven.

We willen aan den indruk, in de eerste jongelingsjaren ontvangen, aan den terugschok der Fransche revolutie, aan de geestdrift, welke zij in Ierland ontstak, de bittere, soms oproerige en uitdagende taal toeschrijven, welke Thomas Moore in vele zijner liederen, vooral in zijne politieke sa-

tiren bezigt; na de aanneming der acte van 1793 toch, had Ierland een goed deel van zijn regt tot klagen verloren, en zoo iemand, de dichter, wiens leven we schrijven, en die het voorwerp was der hulde en toegenegenheid van geheel Engeland, die door de Londensche aristocratie werd begunstigd en gevierd, mogt het land niet beschimpen en tarten, dat hem gastvrijheid, roem en vriendschap bood.

Wij verwonderen ons des niet, dat een geacht Engelsch tijdschrift[1], dat overigens de verdiensten des dichters naar waarde erkent, van hem zegt, dat hij wraak riep over tirannie en verdrukking, terwijl hij ongestraft de regering verguisde en bespotte, dat hij sprak van slavernij, terwijl hij alles schreef, wat hem goeddacht, dat hij zich Heloot noemde, terwijl heel Albion zich om 't zeerst beijverde hem te bewierooken; - wij verwonderen ons niet, wanneer we 't oordeel lezen, dat vele zijner gedichten verzamelingen waren:

> ‘Of fluent verse and furious prose,
> Sweet songster of *fictitious* woes!’

al kunnen we niet de geheele beschouwing van zijn karakter en zijne werken goedkeuren, die de schrijver van het aangehaalde opstel geeft.

Wij zullen later gelegenheid hebben, op de gevolgen terug te komen, welke de groote omwenteling voor Ierland had, en zetten thans onze afgebrokene taak voort.

Kort na de aanneming der Acte, werd Thomas Moore, op veertienjarigen leeftijd, als student in Trinity-College ingeschreven, om voor de balie te worden opgeleid.

Dank zij zijnen gelukkigen aanleg, wist hij zich ook hier weldra te onderscheiden, en met lof werd bij ieder verslag van den jeugdigen Moore gewaagd. - De klassieke studiën doofden echter zijne lust voor de dichtkunst niet uit; zij strekten integendeel om haar te bevestigen en te ontwikkelen door het voorbeeld der ouden, wier erotische poëzie zijn lievelingsvak werd.

Anacreon, de weelderige en smaakvolle minnezanger van Teos, trok den vurigen en levenslustigen jongeling het eerst en het meest aan, en reeds in 1794 getuigde ‘the Anthologia’ van zijne studie van den griekschen dichter in de

1 Blackwood's Edinburgh Magazine, May 1852, in voce.

Paraphrase der Vijfde Ode, in de voorrede zijner vertaling der Anacreontische oden te vinden[1].

Eene andere en oorspronkelijke dichterlijke proeve, door hem aan den raad van curatoren der hoogeschool bij het examen ingediend, vestigde in Trinity College zijn naam als zoon der muzen, en werd door een verguld-op-sneê exemplaar der Reizen van Anacharsis als prijs, beloond.

De instelling van het Koningrijk Dalkey[2] - een eiland nabij Dublin - en de plegtigheid der krooning van den eersten Monarch, eenen zekeren heer Stephen Armitage, gaf Moore het denkbeeld in van zijne eerste politieke satire, waarbij hij, in eene Ode aan Koning Stephen, eenen zijdelingschen uitval deed tegen den Koning van Groot-Brittanje.

Deze eerste werd, lacie! maar door te vele gevolgd! - Voor als nog liet Moore het echter bij deze proeve berusten - welke door zijnen biograaf in de ‘Revue Britannique’ met ‘le Roi d'Yvetot’ van Béranger vergeleken wordt - en keerde tot de melodische zangen van Anacreon weder.

Vele waren de bronnen, welke hij ter vertaling van zijnen lievelingsdichter raadpleegde, en in wier opsporing hem Doctor Kearney, later aartsbisschop van Ossory, en Rev. Cradock, bibliothecaris van ‘Marsh's Library’ bij de hoofdkerk van st. Patrik, behulpzaam waren. - De vele noten, die zijne vertaling begeleiden, getuigen van de veelzijdige studie en het ernstige onderzoek, die hij zich voor zijne taak heeft getroost.

Wij zijn niet in staat, de echtheid der Oden te beoordeelen; genoeg zij 't, dat Moore zelf haar betwijfelde, op grond van het jambische metrum.

We mogen u de volgende bijzonderheden, door den dichter verteld, niet sparen.

Toen hij eenige der Oden vertaald had, zocht hij de best geslaagde uit, om ze aan de curatoren der hoogeschool te onderwerpen, in de hoop op eenige onderscheiding of belooning. Alvorens echter den stap te wagen, sprak hij

1 ‘Let us, with the clustering vine,
The rose, Love's blushing flower, entwine.’

2 Die omtrent het koningrijk Dalkey iets meer vernemen wil, leze de ‘Iersche Schetsen’ in ‘de Gids’ Sept. 1851. Vergelijk: Th. Moore's Voorrede tot de Oden van Anacreon.

Dr. Kearney over zijn voornemen, die hem natuurlijk ontried, er gevolg aan te geven, daar de gedichten van zulk eene ‘joviale en amatorische natuur’ waren, dat de curatoren er onmogelijk het zegel hunner goedkeuring op konden drukken. Bij die gelegenheid gaf Dr. Kearney hem een facsimile van een M.S. der Oden, in de bibliotheek van het Vaticaan, door Spaletti uitgegeven.

‘Van dit werk nu,’ zegt Moore, ‘waren van Italië, tegelijk met het monument van Baldwin, twee exemplaren gezonden; het eene werd door Dr. Troy, den Roomsch-Catholieken aartsbisschop, als een geschenk van den Paus aan de Bibliotheek van Trinity-College aangeboden, en het andere aan Dr. Kearney. Terwijl dus, vreemd genoeg, Anacreon in 't *Engelsch* werd beschouwd - en waarschijnlijk op goede gronden - als een werk, waaraan deftige mannen der wetenschap hunne sanctie niet mogten geven, achtte men Anacreon in 't *Grieksch* geen ongepast geschenk, om aan een' Protestantschen Bisschop - het hoofd der Hoogeschool - te worden aangeboden door een' Roomsch-Catholieken Aartsbisschop, uit naam van Zijne Heiligheid, den Paus.’

Thomas Moore scheen echter zelf in te zien, dat zijn geleerde vriend gelijk had, en stak zijne vertaling weder bij zich, om op gunstiger gelegenheid te wachten. Laat ons zien, wat in het maatschappelijk leven des dichters voorviel, vóór de uitgave der Oden het licht mogt zien.

Onder de leerlingen van Trinity-College had zich eene vereeniging gevormd tot beoefening der uiterlijke welsprekendheid, welke als eene voorbereidende school voor de Dublin Historical Society mogt worden beschouwd. Dadelijk na zijne intrede was Moore, indachtig aan de lessen van Mr. Samuel Whyte, en gedreven door zijn vurig en opgewonden karakter, lid dezer vereeniging geworden, waar hij den jeugdigen Robert Emmet leerde kennen, wiens bloedig uiteinde hij later in zulke schoone verzen zoude bezingen.

De vijftienjarige Robert had zich toen reeds in de kleine Debating-Society den naam van een uitstekend redenaar verworven, en was de gevierde kampioen van het republikeinsche jonge Ierland, dat, met al de vermetelheid, den knapenleeftijd eigen, de gewigtigste politische onderwerpen tot de stoffe zijner beraadslagingen waagde te kiezen.

Moore deelt ons mede dat, onder andere, de vragen wer-

den geopperd: ‘of een soldaat, in alle omstandigheden, verpligt was, de bevelen zijner officieren op te volgen?’ en ‘welke regeringsvorm het gunstigst was voor de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen, de aristocratische of de democratische?’

Het was, bij de behandeling der laatste vraag, dat Robert Emmet opstond om het woord te voeren. Het kon niet twijfelachtig zijn, welke zijde hij koos. Na eene beschouwing van de republieken der oudheid, en van 't geen zij voor de beschaving en verlichting hadden verrigt, wees Emmet op het voorbeeld der overwinnende Fransche republiek, van waar Ierland hulpe en herleving mogt verwachten.

‘Gelijk Caesar, bij het doorwaden van den Rubicon, zijn zwaard en zijne Commentariën zorgvuldig met zich voerde,’ zeide hij, ‘zoo waadt Frankrijk thans door eene zee van bloed, terwijl het in de eene hand het zwaard opheft tegen zijne vijanden, en met de andere den roem van wetenschap en letteren ophoudt, onbesmet door de golven der bloedige oceaan!’[1]

Vindt ge in de aangehaalde woorden, bij al wat er overdrevens in ligt, niet de onmiskenbare sporen van het oratorische talent, dat eens de roem van Robert Emmet, en de oorzaak van zijn val zoude worden?

Weinig tijds daarna, verwisselden Moore en zijn vermetele vriend de nederige spheer der Debating Society voor de hoogere der Dublin Historical, waar beide echter hunne democratische denkbeelden overbragten en, schoon het reglement verbood politieke onderwerpen van onmiddellijk belang te behandelen, toch ruimschoots gelegenheid vonden hunne beginselen te verkondigen. De wegslepende taal van Emmet scheen der regering gevaarlijk genoeg toe, om haar te bewegen een beroemd redenaar van meerdere jaren de vergadering der Vereeniging te doen bijwonen, ten einde hem te bestrijden en den invloed zijner woorden te verlammen.

Op eene andere wijze was het Moore gelukt, de algemeene aandacht op zich te vestigen; hij had namelijk, ter verkrijging der literarische medaille, welke door de Societeit voor het beste dichtstuk was uitgeloofd, een stuk inge-

1 Wij ontleenen deze bijzonderheden aan de Voorrede tot het IV deel der Londensche editie van 1841.

zonden onder den titel van: ‘An Ode upon Nothing, with Notes, bij Trismegistus Rustifustius DD’, waarin hij de corypheën der wetenschap parodieërde, en dat door de meerderheid der Jury der bekrooning waardig was gekeurd. Een hevige strijd, die echter over deze uitspraak ontstond, bewoog hem van de medaille af te zien en zijn gedicht in te trekken.

In het jaar 1797 gaf Mr. Bunting eene verzameling uit van oude Iersche melodiën,[1] door hem met veel zorg en moeite uit den mond des volks opgevangen, of den luttelen reizenden meistreelen of harpenaars afgeluisterd, welke Ierland nog bezat. Nooit verscheen een werk onder gunstiger omstandigheden!

Met leede oogen had Erin langzamerhand de sporen zijner volksliederen zien verdwijnen, waarop het zijne aanspraken op vroegtijdige beschaving en hooge muzikale ontwikkeling grondde, en meer dan ooit werd het wegsterven der wilde en tegelijk weemoedige klanken betreurd in een' tijd, waarin de opgewondenheid der gemoederen de dageraad van een nieuw Iersch volksbestaan begroette.

Met hope en verwachting werden de lotgevallen, de vooruitgang, de zegepralen der jeugdige Fransche republiek gadegeslagen, als hing Ierland's toekomst van die van Gallië af.

Geheime genootschappen hadden zich gevormd, wier vertakkingen zich uitspreidden over het geheele land, en zelfs Trinity-College omvatten; plannen waren beraamd en ter uitvoering voorbereid, om de hulp der Republiek tegen Engeland in te roepen; de ‘United Irishmen’ hadden de wapenen gewet, om ze te gelegener uur tegen de regering te keeren; eene onheilspellende opgewondenheid en gisting heerschten in alle standen der Iersche maatschappij, en dreigden met spoedige en vreesselijke uitbarsting.

Als een nieuw en krachtig middel tot bevordering der democratische zaak, door opwekking van den volksgeest, werd de verzameling der oude nationale liederen ontvangen, en hare melodiën weêrgalmden weldra in alle oorden des lands en vervulden vooral de harten der jongelingschap met geestdrift en moed.

1 Moore leerde 't eerst deze verzameling kennen door zijnen jongen vriend Edward Hudson, die dikwijls deze melodiën op de fluit pleegde te spelen voor de familie Moore.

Thomas Moore beschrijft ons den diepen indruk, dien zij op zijn gemoed maakten, de hartstogtelijke verrukking, waarmede hij ze speelde, en de dichterlijke gedachten, die zij in hem opwekten, gedachten, welke hij later onder woorden bragt in zijne beroemde ‘Irish Melodies’, het voortreffelijkste zijner werken, ook in zijne eigene schatting[1].

Op zekeren avond dat hij, als gewoonlijk, eene der melodiën op de piano speelde, trad Robert Emmet de kamer binnen, en zette zich stilzwijgend aan zijne zijde neder en luisterde. Eensklaps brak hij de muziek af met den uitroep: ‘Dat ik aan 't hoofd van twintig duizend man stonde, en op mogt rukken op de maat van dat lied!’

Dat lied droeg tot opschrift: ‘the Red Fox’ en was bestemd om later de woorden van Moore te begeleiden:

> ‘ô Erin herdenke de dagen van ouds.’

Voor als nog had de jeugdige dichter er echter niet aan gedacht, zich deze rijke bron van volksmuziek voor zijne verzen te nutte te maken en haar tot voertuig te kiezen zijner politische denkbeelden.

Wij zullen hem zelven wederom laten spreken.

‘Het eerste stuk, dat ik als voorstander van Erin's zaak in het licht gaf,’ - zegt hij - ‘was in tamelijk langdradig en gezwollen proza. Tegen het einde van het jaar 1797 hadden namelijk de hoofden der United Irishmen, Arthur o'Connor, Thomas Addis Emmet - de broeder van Robert - en eenige anderen, het beroemde - of beruchte? - dagblad “the Press” opgerigt, waarin met de grootste vermetelheid, de onafhankelijkheid van Ierland werd gepredikt en republikeinsche gevoelens werden verkondigd. Vooral Emmet onderscheidde zich door zijne artikelen, onder den naam van “Montanus”[2], welke zoo-

1 ‘The only work of my pen, as I very sincerely believe, whose fame - thanks to the sweet music in which it is embalmed - may boast a chance of prolonging its existence to a day much beyond our own;’ eene meening, welke ook wij deelen.
Op eene andere plaats vergelijkt hij de woorden, die hij bij de zangwijzen schreef, bij ‘insects, preserved in amber.’

2 De geheele Iersche Beweging van 1798 droeg den stempel van eene flaauwe navolging der Fransche revolutie; de namen, woorden, leuzen en kleuren in Frankrijk aangenomen, werden ook in Ierland gebezigd; de handelingen der republiek golden als voorbeelden, hare uitspraken als orakels.

wel op literarische verdiensten als op stoutheid aanspraak mogten maken. Dit blad werd door mijne familie met de grootste gretigheid ontvangen; ik pleegde het 's avonds, na den maaltijd, voor te lezen met al de sympathie, welke ik voor de zaak voelde, die het voorstond. Het was natuurlijk, dat ik, bij mijne denkwijze en bij het ontwakend bewustzijn van schrijversaanleg, vurig wenschte mede te werken aan dit vaderlandlievend en populair orgaan, maar de bezorgdheid mijner goede ouders, die niettegenstaande hunne belangstelling in de Iersche zaak, het gevaar niet voorbijzagen, dat aan hare bevordering verbonden was, weerhield mij van den stap, welken ik anders zoude genomen hebben. Ik ben hun verschuldigd, dat ik niet ben betrokken geweest in al de noodlottige gevolgen der revolutie. Geheel kon ik echter den lust niet bedwingen in het blad te schrijven, en ik zond eene paraphrase in van eene der zangen van Ossian, welke geplaatst, doch niet bijzonder opgemerkt werd. Spoedig waagde ik een vermeteler stap, dien ik slechts aan mijn vriend Edward Hudson toevertrouwde; ik schreef een langen brief aan de *** van **, waarin de leus des opstands met duidelijke woorden werd ontvouwd, hier en daar gehuld in rhetorische bloemen en figuren. Ik durfde naauwelijks hopen, dat mijn proza geplaatst zoude worden, en met eene bevende hand stak ik den brief in de bus der redactie, maar ziet! den volgenden avond, toen ik het blad opende om de gewone lectuur te beginnen, sprongen mij eensklaps de kapitale letters van mijn stuk in het gezigt, dat eene eervolle plaats had verkregen bij het hoofdartikel. Ik trachtte eene uiterlijke bedaardheid aan te nemen, om de achterdocht van mijn familie-auditorium niet op te wekken, en las den brief voor, terwijl iedere zenuw in mij trilde. Het ging goed, en ik had het genoegen mijnen brief zeer te hooren prijzen, en zoude welligt daardoor verleid zijn geworden mijn geheim te ontdekken, indien mijn vader en moeder de uitdrukkingen niet wat al te kras en vermetel hadden gevonden, een oordeel, dat algemeen en ook door de hoogere autoriteiten scheen gedeeld te worden, daar later in het Comité van het Lagerhuis paragraphen daaruit werden aangehaald ten bewijze der vreesselijke plannen, welke “the United Irishmen” hadden gekoesterd. Mijne anonymiteit werd echter, door de onvoorzigtigheid van Edward

Hudson, aan mijne moeder verraden, die mij met angst vroeg, of ik den brief geschreven had. Ik bekende natuurlijk, en zij verzocht mij toen in de dringendste woorden mij niet in te laten met dat blad, en daar elk harer wenschen voor mij eene wet was, zoo beloofde ik 't haar plegtig, en ik ben er hartelijk dankbaar voor, dat ik haar verlangen opvolgde.'

Inmiddels was het jaar 1798 genaderd, en de opstand brak uit in alle oorden des lands. Het zoude ons te ver voeren, wanneer wij in eene beschouwing traden dezer voor Ierland zoo noodlottige gebeurtenis, die de Unie met Groot-Brittanje ten gevolge had.

Met weemoed herdenkt Moore in zijne voorrede tot de Melodiën, het lot zijner jeugdige vrienden, der Emmet's, van Edward Hudson, John Brown, en zoo vele andere zijner medeleerlingen aan Trinity-College, als in de Iersche omwenteling van 1798-1799 betrokken waren. Van den held en het hoofd der beweging, Lord Edward Fitzgerald, schreef hij later de biographie.

Ofschoon hij geen dadelijk deel had genomen aan de pogingen der 'United Irishmen', zoo onderging Thomas Moore toch een verhoor voor Lord Clare, den vice-kanselier der Universiteit, en Dr. Duigenan, daar op de geheele Dublinsche hoogeschool de verdenking van medepligtigheid rustte[1]. Dit onderzoek liep echter zonder verdere gevolgen af, en te regt scheen de regering te begrijpen, dat iemand van Moore's karakter, niet gevaarlijk, en geen zamenzweerder kon zijn. Hij kwam er dus met den schrik af, en bemoeide zich verder niet met de omwenteling, maar keerde tot zijne studiën terug, die hij ijverig voortzette.

Trouw bezoeker der lessen in Trinity-College, wist hij echter den tijd te vinden om zijne vertaling van Anacreon te vervolgen, en de verschillende geschriften in 'Marsh's Library' te lezen, die eenig licht konden werpen over de zangen van zijn lievelingsdichter.

Te midden der woelingen om hem henen, wijdde hij zich thans onverdeeld der wetenschappen en der literatuur, totdat hij in het jaar 1799 de school verliet voor den ruimeren werkkring van het bedrijvige leven.

1 De bijzonderheden van dit verhoor vindt men in de voorrede tot deel IV der Londonsche uitgave van 1841.

Wij begeleiden hem thans naar London, waar hij in den aanvang van 1799 zich liet inschrijven in de Middle Temple, om als advocaat te worden ontvangen. De pandecten en instituten vielen echter weinig in den geest van den dichter, en hij zeide, naar 't schijnt, weldra vaarwel aan Themis, aan de Temple en aan zijne betrekking van ‘barrister at law,’ - om zich geheel aan de letteren te wijden.

Hij kon te eerder zijne betrekking opgeven, daar het hem gelukt was eenen uitgever te vinden voor zijne Oden van Anacreon, die met vele belangrijke aanteekeningen verrijkt, en door eene Grieksche Ode van hem zelven voorafgegaan, in 1800 het licht zagen, nadat zij eerst aan het oordeel van den geleerden vriend van Edmund Burke, Dr. F. Laurence, onderworpen waren geworden[1].

Door tusschenkomst van den Earl of Moira, die hem in bescherming had genomen, en later een warm vriend werd, had hij de vergunning ontvangen zijne Oden aan den Prins Regent - toen Prins van Wallis[2] - op te dragen, eene vergunning, welke voor den jeugdigen auteur van groote waarde was voor de verspreiding van zijn werk. Hij werd bij die gelegenheid aan den Prins voorgesteld, die hem zeer vriendelijk ontving, en niettegenstaande zijne latere hatelijke uitvallen en satiren, steeds eene groote toegenegenheid bleef toedragen.

Wij gelooven gaarne, dat de Oden van Moore eene *zeer vrije paraphrase* van Anacreon[3] mogen genoemd worden, - wij zijn niet in staat dit te beoordeelen, daar wij geen Grieksch kennen, - en dus als woordelijke vertaling minder verdienste bezitten; het zal ons zelfs aangenaam zijn te hooren, dat de metrische overzetting van Mr. J.H. Hoeufft, of die van den Heer Dorn-Seiffen, in dit opzigt de zijne verre overtreffen; maar wij meenen toch uit de algemeene bewondering, welke dit werk in Engeland bij zijne verschijning opwekte, te mogen besluiten, dat het den geest van Anacreon

1 Dr. Laurence maakte hem opmerkzaam op de emendatie der 35ste Ode door onzen landgenoot Medenbach.

2 Later George IV.

3 Dit is het oordeel, dat Amédée Pichot, de tegenwoordige redacteur der ‘Revue Britannique,’ er over uitspreekt in zijne ‘Voyage Historique et littéraire en Angleterre et en Écosse.’ Paris, 1825, tome 3, gedeeltelijk overgenomen in ‘the living Poets of England.’ Paris, Baudry, 1827, 2de deel, bl. 274 en v.

wedergeeft in schoone en dichterlijke woorden. Wanneer we nagaan, dat Moore, bij zijne aangeborene liefde voor de erotische poëzie, zijn levenslustig en zelfs toenmaals sensueel karakter, zijne rijke verbeelding en muziekale gave, aan de studie van den Griekschen dichter verscheidene jaren wijdde en - getuigen zijne voorrede en noten - al de bestaande vertalingen raadpleegde, dan durven wij beweren, dat hij, meer dan iemand, in staat was in te dringen in het karakter der Anacreontische zangen.

We zouden, als bewijs, nog kunnen aanhalen de latere gedichten, door hem onder den naam van Thomas Little uitgegeven, de Odes aan Nea, ja zelfs sommige der Iersche Melodiën, die alle, in meerdere of mindere mate, de sporen dragen van zijne studie van den Griekschen minnezanger.

Dat Engeland ons gevoelen schijnt te deelen, moge de naam van *Anacreon* Moore getuigen, die den dichter gegeven werd, zoo door de stem van het groote publiek als door die van zijnen vriend, den eersten zanger onzer eeuw.

Gij kent ze zeker, de regels van Lord Byron:

> '..... Anacreon Moore,
> To whom the lyre and laurels have been given
> With all the trophies of triumphant song; -
> He won them well, and may he wear them long!'[1]

en deze:

> 'O You, who in all names can tickle the town,
> Anacreon, Tom Little, Tom Moore, or Tom Brown, -
> For hang me, if I know of which you may most brag.'[2]

Niet onaardig, en karakteristiek voor de Duitsche liefhebberij om zeer gezochte gronden, ter verklaring van een zeer eenvoudig feit, bij te brengen, is de reden, welke Dr. Jacobsen in zijne brieven aan 'die Gnädige Frau' voor den bijnaam van Moore aangeeft: 'Da der Name *Moore* in Gross-Brittanien sehr häufig ist, so bekam er den Namen *Anacreon Moore*!'[3].

1 Don Juan, Canto I, CIV.
2 To Thomas Moore. The Complete Works of Lord Byron. In 1 volume. Paris, Baudry, 1837, bl 183.
3 'Briefe an eine deutsche Edelfran über die neuesten Englischen Dichter, von dem Obergerichtsadvocaten Friederich Johann Jacobsen.' Altona, J.F. Hammerich, 1820.

De Oden van Anacreon werden met den grootsten bijval ontvangen, en vestigden reeds dadelijk den naam van den jeugdigen dichter. Zij bezitten dan ook, naar onze meening, vele eigenschappen, welke dat gunstige onthaal regtvaardigen. Tintelende van levenslust en zoeten hartstogt, zonder de grenzen der zedigheid of van den goeden smaak te overschrijden, gelukkig van versificatie, en bij uitnemendheid zangerig en welluidend - ofschoon ook tewijlen de gedachte beknopter had kunnen worden uitgedrukt - verrieden zij in den dichter een lyrisch talent, dat der aanmoediging overwaardig was.

De opgang, dien zijn eersteling maakte, opende hem de hoogere kringen van Londen, altoos bereid om de aristocratie des geestes in zich op te nemen, en verschafte hem de gelegenheid, niet alleen tot aanknooping van invloedrijke relatiën, maar tevens tot verdere ontwikkeling en beschaving; een voorregt, dat hij in hooge mate waardeerde en zich ten nutte wist te maken.

'High life' in Engeland is niet, als in vele andere landen, een leven van ijdelheid en onbeduidendheid, een wegdartelen van den tijd door beuzelpraat en klink-klank; het onderscheidt zich niet slechts door pracht en weelde, 't levert ook, op het gebied van geestbeschaving en smaak, 't reinste, 't edelste en kostbaarste wat de natie bezit. Men ga de politieke en literarische geschiedenis van Engeland na, en zie, hoevele uitstekende mannen in ieder vak van wetenschap de aristocratie heeft geleverd!

Thomas Moore was van de kringen, waarin zijne Oden hem zulk eene goede ontvangst hadden voorbereid, weldra een der meest gevierde leden, daar hij aan zijne dichterlijke talenten, een beminnelijk en open karakter, beschaafde vormen, eene welluidende stem en een grooten zin voor sociale genoegens voegde. Met welgevallen luisterde Belgravia naar de zangen van den kleinen dichter, die zijne ziel scheen uit te storten in het lied, of naar zijnen geestigen scherts, zijne humoristische uitvallen, zijne moedwillige aanmerkingen, zijne dartele toespelingen:

> 'About it, at it, and upon it;'

met bewondering staarde men op 'the little fellow'[1], die

1 Thomas Moore was zeer klein van gestalte, en niet veel meer dan vier en een half voet hoog.

dichter en geleerde tevens bleek te zijn, en zelfs waagde in Bondstreet en op St. James' Square voor zijne democratische gevoelens uit te komen, met al het vuur, zijnen leeftijd en landaart eigen.

Maar hoe zeer Thomas Moore het gezellige leven beminde, hij verzuimde de muze niet, maar haastte zich, moedig door den goeden uitslag der eerste poging, eene tweede te wagen. In het jaar 1801 gaf hij zijne ‘Juvenile Poems’ in het licht onder den pseudoniem van ‘the late Thomas Little,’ omdat hij eenig mistrouwen koesterde over het onthaal, dat deze jeugdige proeven, meestal van amatorischen aart, en gedurende zijn verblijf in Trinity-College vervaardigd, bij het publiek en bij - de recensenten zouden vinden, en hij 't dus wenschelijk achtte onbekend te blijven, en tevens hoopte de kritiek te ontwapenen door zijn ‘*wijlen* Thomas Little,’ steunende op het oude adage, dat men van de dooden slechts het goede zegt.

In eene inleiding verhaalt hij, dat de schrijver een zijner bijzondere vrienden was, die op zijn een en twintigste jaar was gestorven, en dus deze gedichten op zeer jeugdigen leeftijd had vervaardigd. De overleden vriend, wiens lievelingsstudie uit de erotische dichters der oudheid bestond, was natuurlijk eenigermate van hunnen geest doortrokken geworden. Na dit korte levensberigt van ‘the man in the moon,’ gaat Moore over tot de beschouwing van de minnezangen van Ovidius, dien hij een stoutmoedige losbol, van Propertius, dien hij een pedante schoolmeester noemt, van Tibullus, wiens fijn en natuurlijk gevoel hij alle regt laat wedervaren, en eindelijk van Catullus, met wien hij dweept.

Ofschoon Little - volgens Moore's getuigenis - zich niet alleen de Ouden, maar vooral ook de Engelsche en Iersche dichters tot voorbeeld had gekozen, vinden wij daarvan in zijn werk bijna geene sporen; daarentegen draagt het onmiskenbare teekenen van verwantschap met zijne Oden van Anacreon.

Het Horatiaansche motto: ‘non lusisse pudet,’ werd echter door den sluijer van geheim weêrsproken, waarin de dichter zich hulde, en welke voor als nog de kritiek deed zwijgen.

Het algemeen oordeel mogt echter verre van gunstig heeten, en zoo veel geestdrift als de *Oden* opwekten, zoo wei-

nig roem verwierf hij door de '*Juvenile Poems*.' - Het stilzwijgen der pers had hem echter vermetel gemaakt, en hij waagde eene tweede uitgave - waaruit echter de stukken werden weggelaten, die de meeste ergernis hadden gegeven - en voegde er zijne Initialen, en eene opdragt aan Joseph Atkinson Esqre aan toe. 'Ik ben overtuigd,' zegt hij daarin, 'dat gij, ofschoon geen *casuiste relâché*, toegefelijk genoeg zijt om u niet over zulke onschuldige dwaasheden te ergeren; gij weet, dat de vrome Beza niet te minder geacht werd om die losse *Juvenilia*, welke hij onder een fictieven naam uitgaf, en dat de dertelheid van Bempo's gedichten niet belette, dat hij later een zeer goed kardinaal werd.'

De ongelukkige zag niet, hoe in de mistige lucht van Schotland, zich een onweder zamenpakte, dat later geweldig over hem zoude losbreken!

De *Juvenile Poems* beleefden verschillende drukken, die echter allengs in inhoud smolten, tot in de laatste uitgave geene andere dan werkelijk *zeer* onschuldige verzen overbleven.

Ongaarne als ook wij zouden geacht worden te behooren tot de *casuistes relâchés*, kunnen we het harde vonnis niet onderteekenen, dat de Engelsche preutschheid over de jeugdige gedichten van Moore uitsprak. Daar is er onder de verzen aan Julia, Rosa, Jessy, Bessy, Kitty en Fanny, waarin het amoreuse element te duidelijk, te naakt te voorschijn treedt; maar daar is er ook, waaraan de zedigheid en goede smaak geen aanstoot nemen kunnen; als de regelen: 'To Mrs..... on some Calumnies against her Character,' 'On the Death of a lady;' 'The Natal Genius.' 'Elegiac Stanzas on the Death of Julia's Brother,' 'Hymn of a Virgin of Delphi,' en vele andere. De literarische waarde van het bundeltje moge gering zijn, het mag niettemin op geestige wendingen en regt bevallige vormen aanspraak maken.

Aan zijne beide eerste werken dankt Moore den naam van den Engelschen Parny; aan zijne Melodiën dien van den Engelschen Béranger.

Mogen we, ten slotte, een klein impromptu uit de 'Juvenile' aanhalen, waarin ge misschien geene poëzie, maar toch stellig veel luim zult ontdekken?

To the large and beautiful miss.....

(*alluding to some partnership in a lottery share*.)

In wedlock a species of lottery lies,
Where in blanks and in prizes we deal;
But how comes it that you, such a capital prize,
Should so long have remain'd in the wheel?

If ever, by Fortune's indulgent decree,
To me such a ticket should roll,
A *sixteenth*, Heav'n knows, were sufficient for me,
For what could I do with the whole?

En hiermede nemen we afscheid van de jeugdige zangen.

Kort na hare verschijning kondigde Moore een nieuw dichtstuk aan: ‘the Philosophy of Pleasure,’ dat echter nimmer het licht heeft gezien, daar hij welligt wijsselijk inzag, dat te veel anacreontisme op eenmaal zijnen lezers mogt mishagen.

De Earl of Moira, die begreep dat hij ook op andere wijze, dan door hem in te leiden bij den Prins en de aristocratie, voor zijnen jongen vriend behoorde te zorgen, bood hem de opengevallene plaats van ‘Registrar of prizes to the Admiralty’ te Bermuda aan, en hoe weinig de dichter zich getrokken voelde, of geschikt achtte tot de betrekking, aanvaardde hij haar echter met dank, te meer daar zij hem de gelegenheid verschafte om kennis te maken met het gelukkige zuidelijke klimaat, en de schoone natuur dier ‘Zomereilanden,’

‘Where Ariël[1] has warbled, and Waller has stray'd.’

Niet zonder weemoed verliet hij de genoegens der Engelsche hoofdstad en den vriendenkring, dien hij zich gedurende zijn driejarig verblijf had gevormd. In zijnen dichterlijken brief aan Lord Viscount Strangford, op de hoogte der Azorische Eilanden, in het zilveren licht der maan geschreven, herroept hij zijnen vriend de:

1 Ariël, eene figuur in Shakspeare's ‘Tempest.’ De dichter Waller heeft ook te Bermuda gewoond.

‘Delicious days of whim and soul,
When, mingling lore and laugh together,
We lean'd the book on Pleasure's bowl,
And turn'd the leaf with Folly's feather.’

Weinig dacht hij dat, eer de zomer zou zijn voorbijgegaan, zijn oog de zeilen zoude zien ontplooijen, welke hem naar het westelijk halfrond zouden henenstuwen!

‘And yet, 't was time.....’

Den 25sten September 1803 vertrok hij, aan boord van het fregat ‘de Phaeton,’ van de reede van Spithead, in gezelschap van den nieuw benoemden Engelschen gezant bij de Vereenigde Staten, Mr. Merry.

Bij de gezelligheid en gulle innemendheid van zijn karakter was 't niet vreemd, dat hij zich een welkome gast wist te maken aan de tafel der officieren, welke de staat van het fregat vormden, en *midshipman* Scott getuigt dan ook, dat ‘the gunroom mess witnessed the day of his departure with genuine sorrow.’

Te Norfolk in Virginia zette Moore met den ambassadeur den eersten voet in de magtige westersche republiek, welke hem later, vreemd genoeg! van zijne democratische gevoelens zoude genezen. Hij bragt er echter slechts weinige dagen in het huis van den Britschen Consul, Kolonel Hamilton, door en scheepte zich in een oorlogssloep naar de plaatse zijner bestemming, de Bermudische Eilanden, in.

De dichterlijke ambtenaar der Admiraliteit verzuimde ook in het vreemde land de dienst der muzen en der liefde niet.

We begroeten gaarne de bewijzen van het eerste in de gelukkige ‘Poems, relating to America,’ en vinden, met minder welgevallen, de sporen van het laatste in de vele erotische zangen, welke de Amerikaansche gedichten vergezelden, en gezamentlijk met hen uitgegeven werden onder den algemeenen titel van ‘Odes, Epistles and other Poems.’ Later werden zij - en te regt - afzonderlijk gedrukt.

Te Bermuda leerde Moore den later als reisbeschrijver zoo beroemden Kapitein Basil-Hall kennen, die een zeer gunstig en vleijend getuigenis aflegt van de naauwkeurigheid, waarmede de dichter de natuur dier eilanden heeft wedergegeven.

En inderdaad schijnt het landschap der Bermuden, door zijne pittoreske schoonheid, bijzonder geschikt te zijn om door een poëtisch gemoed te worden begrepen en genoten, en in allen-deele het enthousiasme te verdienen, dat in de beschrijvingen van Thomas Moore doorstraalt.

Maar wat ook de natuur in milden overvloed mogt aanbieden, het gezellige leven, de genoegens eener zoowel materieel als intellectueel verfijnde maatschappij, boden de Zomereilanden niet. - Teregt heeft welligt een geacht engelsch tijdschrift beweerd, dat Moore geen open zin bezat voor 't rurale; dat de natuur alleen niet in staat was hem te bevregen, ofschoon zijn langdurig verblijf in Mayfield- en Sloperton-cottage dit oordeel schijnt te weêrspreken.

Of we 't daaraan toe te schrijven hebben, of aan tegenzin in de betrekking, die hij bekleedde, of wel aan lust tot onderzoek en vermeerdering zijner menschenkennis, hij stelde, na weinige maanden, een plaatsvervanger te Bermuda aan en scheepte zich in het voorjaar van 1804 met zijnen vriend, kapitein - later admiraal - J.E. Douglas, naar New-York in, van waar hij zich naar Norfolk begaf.

Op de eilanden liet hij, niettegenstaande zijn vlugtig verblijf, de gunstigste herinnering na, waarvan hij een streelend bewijs ontving in de aanbieding eener drinkschaal, van een der vruchten vervaardigd van die breedgetakte kalabasboom, waarvan hij zingt:

> ‘'t Was there, in the shade of the Calabash Tree,
> With a few, who could feel and remember like me’[1],

en die sedert zijnen naam heeft gedragen.

Dit eenvoudig geschenk werd door hem onder zijne kostbaarste schatten gerangschikt.

Te Washington werd hij door zijnen vroegeren reisgenoot, Mr. Merry, aan den President Jefferson voorgesteld, die hem ontving in het volmaaktste *négligé*, dat men zich denken kan, namelijk, in een kamerjapon en op pantoffels. In hetzelfde costuum had hij het eerste gehoor verleend aan den Britschen gezant, bij de overhandiging zijner geloofsbrieven. -

1 Epistle to Joseph Atkinson, een zijner oudste vrienden en warmste bewonderaars, die de ligtzinnige muze van zijnen landgenoot pleegde te vergelijken bij ‘an infant, sporting on the bosom of Venus.’

De generaal Dearborne en eenige andere amerikaansche officieren, woonden met Moore het *levée* van den eersten staatsdienaar der Republiek en den opsteller van de verklaring harer onafhankelijkheid bij, doch schenen zich niet in 't minst te verwonderen over dit gemis aan decorum, dat onzen aristocratischen dichter, en nog meer den vormelijken Mr. Merry vreemd, zoo niet stuitend, moest voorkomen.

Reeds in New-York, de stad der dollars, waar rijkdom en verdienste gelijkluidende woorden zijn, en in Washington, den zetel der democratie van het Westen, verloor Moore een groot gedeelte der jeugdige illusies, die hij zich van 't wezen der gemeenebesten had gemaakt, en de weinige, die hem nog overbleven, werden opgelost door zijn verblijf in het gastvrije Philadelphia, waar hij vele en aangename betrekkingen aanknoopte onder de zoogeheeten foederalistische of anti-democratische partij.

Moore is openhartig genoeg, den slechten indruk, dien de regeringsvorm der Vereenigde Staten op hem maakte, gedeeltelijk aan zijne omgeving en de eenzijdige beschouwingen te wijten dergenen, die geroepen waren hem omtrent den toestand des lands in te lichten. - Maar die indruk zelf was - volgens zijn eigen getuigenis - zoo sterk, dat hij, gedurende zijn verblijf in Amerika, meermalen twijfelde aan de waarheid en voortreffelijkheid dier liberale beginselen, aan welker bevordering hij zijn geheele leven gewijd had en ook verder bleef wijden.

Zoo vreemd als het verschijnsel bij den eersten aanblik schijnen moge, zoo natuurlijk en verklaarbaar zal 't ons worden, wanneer we overwegen dat Thomas Moore, schoon als jongeling middellijk betrokken in den strijd voor het democratische beginsel, door zijne latere innige betrekking tot de hoogere kringen van Londen, zich allengskens verwijderd zag van de nederige spheer, waarin hij zich vroeger bewoog. - Hij behoorde tot die ‘démocrates de salon,’ die, den schijn voor 't wezen nemende, zich met welgevallen verdiepen in theoretische bespiegelingen omtrent volk en volksregering en bij de eerste praktische toepassing van hun stelsel terugdeinzen voor die ‘menschen zonder opvoeding en smaak,’ welke 't wagen zich hunne gelijken, welligt hunne meerderen te noemen.

Van daar dat zijne ideale en dichterlijke denkbeelden eenen gevoeligen stoot ondervonden, zoo ras hij in aanraking kwam

met eene maatschappij, welke leefde onder het democratische beginsel, en toch door gemis aan fijne beschaving en bevallige vormen, zijne sympathie niet kon opwekken. - Haasten we ons echter er bij te voegen, dat Thomas Moore, schoon vaarwel zeggende aan zijne republikeinsche gevoelens, toch gedurende zijn geheele leven een warm verdediger en voorstander bleef der liberale beginselen, welke door de Whig-partij werden vertegenwoordigd.

Het blijft evenwel te betreuren, dat de wrevel over het verlies zijner illusiën, hem onregtvaardig maakte in zijne beoordeeling der amerikaansche natie en toestanden, en der groote mannen, die aan het hoofd der Republiek stonden.

Van Philadelphia keerde hij naar New-York terug, om van daar zijne reize naar den Waterval van Niagara en naar Canada voort te zetten.

We stellen ons vóór, hem op die reize in ons volgend nommer te vergezellen, en daarna eene beschouwing te geven zijner gedichten, welke betrekking hebben tot Amerika. -

JOH. C.Z.

(*Wordt vervolgd.*)

Chequeriana.

Salmagundi - ssimunculum!

o Mijne schrijftafel! hoe zeer heb ik u lief! al is uw vorm geen nieuwerwetsche, al dekt u niet de geribde klep van een *bureau-ministre*, al is de tint van uw mahonie donkerder geworden dan wenschelijk ware voor het *relief* uwer vlammen, al verwerpt de smaak onzer dagen de koperen ringen uwer schuifladen en uwe gedraaide poten, en al zijt ge aan beide zijden afgesloten door ruime bergplaatsen, die u 't aanzien geven eener verschanste vesting en - 't moge u niet bedroeven! - verre van bevorderlijk zijn aan de voortplanting des lichts.

En toch, geliefde! zijn er oogenblikken in 't leven, waarin ik met sombere weemoed den blik laat rusten op uwe chaotische oppervlakte; waarin een bang gevoel, eene namelooze benaauwdheid - gelijk aan die, welke opwelt bij de dreigende nadering van een vervelend individu - mij overvallen, als ik mij bij u nederzet. - Het zijn die oogenblikken, wanneer de boeken en pamfletten tot eene schrikverwekkende hoogte op uwen breeden rug zijn opgetast en de zee der paperassen dreigt buiten hare oevers te treden en de dagen geteld zijn, ter doorwading van 't magtige element en ter beklimming der steile bergruggen toegestaan.

Ik weet het, dat gij zelf niet minder dan ik het pijnlijke van den toestand begrijpt; dat gij zelf, bij de veelheid der heterogeene geschriften - och, of dit het eenig passend epitheet ware! - die u dekken, uwe troost en opbeuring zoekt in de buste van Bilderdijk, die den baaijert overschouwt, maar wat ge niet kunt beseffen is het superlatief-moeijelijke van den tegenwoordigen oogenblik, met een Rembrandtsfeest in 't verschiet! -

Tracht ons, lieve lezers en lezeressen! tracht ons, wat wij u bidden mogen, niet op te beuren door ante-diluviaansche citaten op grootheid van ziel ‘bij rampspoed's felle vlagen;’ ge zoudt er ons slechts

wreveliger en wanhopiger door maken; - wilt ge ons moed verleenen bij de taak, welnu! geeft ons de verzekering, dat ge u niet zult verdiepen in gewaagde gevolgtrekkingen uit onze goêlijke en argelooze woorden; ge zult er ons een wezentlijk genoegen meê doen.

Wat dunkt u, zoo we eens de Chequeriana bij u inleidden met de mededeeling eener wijsgeerige opmerking? Zij is deze: dat de gevoelens in Nederland zeer verdeeld schijnen te zijn omtrent den meerderen of minderen dichterlijken aanleg van ons volk.

Daar was een tijd, waarin men - naar onze meening, teregt - dien aanleg in twijfel trok; het was de tweede helft der vorige eeuw, de lichtperiode der gekroonde en elkander vriendelijk bewierookende middelmatigheden, waaruit Bilderdijk met moeite het friesche broederenpaar - Onno Zwier en Willem - heeft opgedolven. - We gunnen de noodige ruimte voor 't creëren van verdere uitzonderingen!

De dichter van ‘de Ondergang der Eerste Wareld’ stond op, en de twijfel verdween! Onze natie werd dichterlijk verklaard, en bleef zich sedert in dat praedicaat verheugen. - Wel was er een tijd, toen de stem van Mr. Willem, van Loots en Helmers zweeg, dat de gave des lieds weder een onderwerp van discussie werd, welligt ten gevolge der al te weelderige vermenigvuldiging der letterlievende kransjes, maar de geest der negatie werd weldra onderdrukt door de schoone en verhevene zangen der dichterenrei, waarop Nederland thans roem mag dragen.

Zoo die overtuiging niet reeds lang de onze ware, een enkele blik op het portret, dat vóór ons ligt, zou ze ons schenken. - Het is de afbeelding van *Tollens*, den gevierden en beminden vaderlandschen bard, wiens balladen en romancen niets van hare waarde en schoonheid kunnen verliezen door de vele zwakke en onzuivere echo's, die zij hebben opgewekt.

‘Je présume,’ zegt Chateaubriand, niet zonder fatuiteit, ‘que Lord Byron serait aussi désolé des Childe Harold, auxquels il a donné naissance, que je le suis des René qui rêvassent autour de moi’[1].

Dit ongeluk heeft ook Tollens getroffen, doch hij heeft er zich niet over beklaagd, zedig en vriendelijk als zijn karakter is.

De uitvoering van het portret doet der lithografie van C.W. Mie-

1 In het volgend citaat der ‘Mémoires’ noemt Chateaubriand zich zelven het hoofd der nieuwe fransche school: ‘Il y aura peut-être quelqu'intérêt à remarquer dans l'aveuir - si pour moi il y a un avenir - le rencontre des deux chefs de la nouvelle école française et anglaise, ayant un même fonds d'idées, des destinées, sinon des moeurs, à peu près pareilles; l'un pair d'Angleterre, l'autre pair de France; tous deux voyageurs dans l'Orient, assez souvent l'un près de l'autre et ne se voyant jamais; seulement la vie du poète anglais a été mêléc a de moins grands évènements que la mienne. - Lord Byron est allé visiter après moi les ruines de la Grèce,’ enz.

ling, de gelijkenis den Heer Elink Sterk alle eer aan. We mogen onderstellen dat de afbeelding met belangstelling en welgevallen zal worden ontvangen, doch wenschen dat men bij de beschouwing niet slechts den dichter gedenke, maar tevens eenige hulde brenge aan de vorderingen, welke de lithographie in de laatste jaren ten onzent heeft gemaakt.

Zijt ge voorstander der schoone beeldhouwkunst, - dat er vele in Nederland waren! - ge zult gaarne kennis maken met de *buste* des dichters, door *Strackee* geboetseerd en in de kunstzaal van *Arti et Amicitiae* ten toon gesteld. Ook hier is de gelijkenis zeer gelukkig en, zoo we ook eenige meerdere fijnheid van teekening hadden gewenscht, we mogen over 't geheel de buste goed geslaagd en uwer aanmoediging van den kunstenaar waardig noemen.

Naast den dichter, de man van het proza!

Heeft Mieling er aan gedacht, toen hij tezelfder tijd het portret van *Thorbecke* en van *Tollens* in het licht gaf? -

Zoo de Minister van Binnenlandsche Zaken het proza vertegenwoordigt, het is een gezond en kernig proza, waaraan Nederland behoefte had.

Ge moogt zijn karakter niet innemend en beminnelijk vinden, ge moogt zijne vormen koud en stroef heeten, en onder den ministeriëelen rok ‘la petite férule du professeur’ ontdekken, toch zijt ge niet zoo onbillijk het goede, dat hij in 't leven riep of ontwikkelde, voorbij te zien om.... eene phrase; toch vervalt ge niet in de dwaling hem tegenover onzen geëerbiedigden Koning, in plaats van aan zijne zijde te stellen.

Ge kunt onmogelijk de kracht en consequentie loochenen, die in zijne handelingen doorstralen, of de ernstige studie, die ze voorafging en waaruit ze zijn voortgesproten. - Thorbecke's beginselen - of ge er mede instemt of ze bestrijdt - zijn de vrucht van onderzoek; ze rusten op gronden, van wier juistheid hij innig overtuigd is, ze worden toegepast - en dit is welligt hare fout - volgens de onverbiddelijke wetten der logica, zonder omzien ter slinke of ter regte.

Zijne beeldtenis, ter lithographie van Mieling gedrukt en door Waanders geteekend en op steen gebragt, geeft u zijn karakter volkomen weder, zoo als 't zich openbaart in de fijne, geslotene lippen, en in het hooge, denkende voorhoofd. - Dit portret overtreft in verdienste van uitvoering dat van den dichter; de lijnen zijn minder hard, en de overgang van licht en schaduw zachter en geleidelijker; ook de accessoires zijn gelukkiger.

Gelijk Thorbecke in de politiek het hoofd is der liberale partij, zoo is Dr. *Spijker* op kerkelijk gebied een harer warmste en talentvolste woordvoerders en verdedigers. Zoo ge u op de hoogte der quaestie wilt stellen en haar juist wilt leeren apprecieëren, dan moogt ge niet verzuimen het *Tweetal Memoriën van Toclichting* te lezen, de-

zer dagen door hem en Ds. van Voorst uitgegeven, in antwoord op de bekende en om haren bevalligen vorm geprezene brochure van Dr. Beets. - We weten niet of ge u schaart onder de banieren der orthodoxie; maar mogt zulks ook 't geval zijn, het karakter van Dr. Spijker en zijnen ambtsbroeder waarborgt u eene trouwe en opregte voorstelling der feiten. - Hadden de *Memoriën* niet vroeger het licht kunnen zien?

Twee geschriften van zeer verschillende strekking hebben de Utrechtsche persen verlaten. - Het eene is eene *Voorlezing in de Euangelische Vereeniging te Berlijn*, door den hoogleeraar *Stahl* - die, zoo we meenen, in Mr. Groen van Prinsterer een warm bewonderaar vindt - en draagt ten titel: *Wat is Revolutie*?; het andere is een protest van den hoogleeraar *Vreede* tegen den *coup d'état* van den franschen President en heet: '*la Renaissance de l'Empire français et la Liberté de l'Europe*.'

Eene andere pen dan de onze zal welligt eene beschouwing geven der beide boekskens; we halen ze slechts aan, om u te wijzen op de eenstemmigheid, waarmede de Berlijnsche en Utrechtsche hoogleeraren - schoon uit een verschillend standpunt, en de laatste strenger en breeder gemotiveerd - het Bonapartisme veroordeelen. - Vreede's welsprekend protest tegen het schenden der Constitutie zal ook in vele Duitsche harten, zoo niet in vele Duitsche monden, weêrklank vinden, al is 't ook minder dan het geschrift van den regtsphilosooph geschikt om aan een' pruissischen koning te worden voorgelezen.

Hoe de laatste phrase ons herinnert, dat wij zelven op den weg zijn ons opstel ongeschikt te maken voor onze lieve lezeressen, door het naderen van de gevaarlijke grenzen der politiek, die op den mensch hetzelfde magische aantrekkingsvermogen schijnt uit te oefenen als de lichtende oogen van 't verraderlijk reptiel op de onnoozele duivekens.

We gelooven op meerdere sympathie en belangstelling bij haar te mogen rekenen, wanneer we keeren tot de bellettrie, en een nieuw werk van Dr. *Heije* bij haar inleiden, dat door van Kampen is uitgegeven. - 't Zijn de *Nieuwe Kinderliederen*. - Gunstig als de gedichten van den zangerigen en begaafden kindervriend bekend zijn, is eene aanprijzing van zijnen jongsten bundel schier overbodig te noemen, maar toch willen we ons oordeel niet achterwege laten.

Blijkens den toon, die in de liefgeschrevene inleiding heerscht, zijn de liederen bestemd voor zeer jonge kinderen, en we mogen niet ontveinzen dat voor dien leeftijd sommige ons ietwat moraliseerend en verheven schijnen, en dichterlijke beelden en gedachten bevatten, welke in 't genre niet thuis behooren. We weten dat Van Alphen zich in hooge mate aan dezelfde fout heeft schuldig gemaakt; maar we weten tevens dat het hem steeds als fout is toegerekend geworden, en dat de naïveteit van uitdrukking sedert groote vorderingen heeft gemaakt,

waarvan Heije zelf in vele zijner populaire en kindergedichten een gelukkig bewijs geleverd heeft.

Onder de in dit opzigt minder geslaagde proeven rangschikken wij den zedeprekenden *Hollen Boom*, de *Wijnrank, Bloemen en Vogels*, de *Starren*, een *Woudbloempje, Gebroken, Maandrozen*, en *Leeuwrik*, schoon we regt doen aan wat er dichterlijk schoons in ligt; onder de werkelijk naïve en kinderlijke prijzen we *Haantje, Voorzigtig, Ooijevaar, Zwaantje* - door Heije medegedeeld in het Maartnommer van de Gids - *Vergeet-mij-nietje, de Langste Dag, Van een Aapje* en vele andere. Van 't laatstgenoemde eene kleine proeve!

> ‘Ik ken een aapje, loos en vlug,
> Een baasjen onder de apen;
> Een rokje dekt zijn slanken rug,
> Een hoedje dekt zijn slapen;
> Wanneer hij voor zijn hokje staat,
> Denkt gij een' Heer te groeten,
> Maar als hij aan het klimmen gaat,
> Ziet gij zijn bloote voeten: -
> En wat ge dan nog verder ziet,
> Dat zeg ik niet....
> Of waarom zou ik woorden spillen?...
> Gij weet toch, kindren! wat men ziet,
> Als apen hoogop klimmen willen!’

En dan de toepassing, welke we evenwel niet mogen afschrijven! -

Met den wensch dat Heije in 't vervolg meerdere vaderlandsche en minder moraliseerende zangen in zijne kinderenbundels invlechte, nemen we van hem afscheid, om eenen vreemdeling welkom te heeten, die echter voor ons geen vreemdeling meer zijn mag; we bedoelen *Hoffmann von Fallersleben*, den schrijver der *Horae Belgicae*. Onze literatuur wordt in den vreemde zoo schaars gekend en zoo dikwijls miskend, dat we steeds met blijdschap een geschrift begroeten, waarin zij vermeld, behandeld en gewaardeerd wordt. Dit heeft Hoffmann gedaan in zijne *Loverkens, Altniederländische Lieder*, welke eene voortzetting zijn van het bovenaangehaalde werk. Ook in dezen bundel troffen wij eenige belangrijke liederen aan, wier gevoel en naïve uitdrukking gunstig getuigen voor de door velen te laag gestelde, maar ook door anderen te hoog geprezene dichtkunst der middeneeuwen, - liefelijke kinderklanken eener wordende germaansche maatschappij. De inleiding maakt ons bekend met eene anecdote omtrent twee liederen, door Hoffmann zelven in den ouden trant vervaardigd, zijnde *Jonc Gherrit ende Moi Aeltje* en *Vaer Wel*, over wier oorsprong men zich later in niet onaardige gissingen heeft verdiept, tot groot genoegen van den schrijver, die er een treffend bewijs in vond, hoe goed hij den geest en de taal der middeneeuwen had begrepen. 't Herinnerde ons

‘les Martyrs’ van Turquéty of ten Kate, waarover ‘*de Tijdspiegel*’ een veel te scherp artikel heeft geschreven.

We weten niet, hoe ge over dat tijdschrift denkt; 't heeft vele bewonderaars en nog meer bestrijders. Welligt zouden we tot de laatste behooren, indien we ons niet eenigzins getrokken voelden tot de rigting, die het voorstaat, ofschoon we de wijze, waarop de ‘Tijdspiegel’ zijn gevoelen verdedigt, niet steeds kunnen billijken, of van eenzijdigheid vrijpleiten. Daar is echter nog iets! We deelen met zijnen redacteur in de bewondering voor Sterne - niet voor Jean Paul - en, mogen we ons gemoed ten volle uitspreken, we behooren tot hen, die ironie en sarcasme - met mate, en waar het onderwerp 't gedoogt - niet alleen zeer vergeeflijk, maar zelfs niet geheel onaantrekkelijk vinden. Beide ontmoet men in het *tijdschrift*.

Maar we wenschten niet van den Tijdspiegel of zijnen redacteur te spreken; we vermelden hen slechts als overgang tot den uitgever, den Heer *Fuhri*, wiens loffelijke onderneming we gaarne uwer aanmoediging willen aanbevelen.

De Nederlandsche pers begint een verblijdend teeken van leven te vertoonen, dat niet anders dan gunstig kan inwerken op onze literatuur, zoo althans de uitgevers hunne pogingen niet bepalen tot de reproductie van oude, maar uitstrekken tot nieuwe werken en dus der verdere ontwikkeling onzer letteren bevorderlijk willen zijn.

De *Nieuwe goedkoope Uitgave van gezochte letterkundige Voortbrengselen uit vroegeren tijd, van Nederlandschen bodem* - de titel is te lang - heeft reeds eenige Treurspelen van Vondel, Vertellingen van Jacob Cats, de Batavische Arcadia, Justus van Effen, Langendijk's Blijspelen, Bruno Daalberg's Lektuur, Wolff en Deken, Lukas Rotgans, Mevr. de Lannoy en Simon Stijl in een zeer bevallig Engelsch 32mo formaat gereproduceerd en zal, zoo we hopen, ons meerdere goede werken schenken. - We geven echter den Heer Fuhri in bedenking, om de boeken in hun geheel, en niet gesnoeid en gecondenseerd, weder te geven, waardoor hunne waarde zeer wordt verminderd, en raden hem om van de hoofdschrijvers alle de werken in zijne editie op te nemen, gelijk de Heer Roelants doet, en vooral voor goede correctie zorg te dragen en eene beknopte kritische biographie aan de werken toe te voegen.

De Heeren *Kruseman, Bohn, Roelants* en *van Heyningen* mogen we voorzeker niet voorbijgaan, waar we spreken van ontwaakte energie en leven bij de Nederlandsche boekverkoopers. - De eerste geeft eene Verzameling uit van *Buitenlandsche Klassieken*, waarin Ivanhoë, Gerusalemme Liberata, Don Quichote, Tristram Shandy en la Comoedia divina òf verschenen zijn, òf zullen voorkomen. - De vertaling der beroemde buitenlandsche schrijvers is, zoo als het prospectus ons meldt, door den Heer Kruseman aan mannen opgedragen, wier namen ons eene goede uitvoering van het hun toevertrouwde, gewigtige werk mogen doen verwachten.

Van minder omvang is de taak, door den Heer *Bohn* volbragt; zij bestaat in eene nieuwe, goedkoope uitgave der werken van Beets en Haesebroek, met inbegrip der ‘Camera Obscura’ en der ‘Waarheid en Droomen’. De uitvoering had echter iets schooner, het papier iets beter kunnen zijn.

De Schiedamsche boekverkooper, de Heer *Roelants*, rigt een Pantheon op voor onze dichterlijke klassieken, Vondel, Huygens, Cats, de Dekker, en zoo vele andere beroemde mannen, die ons vaderland, op het gebied der poëzie, heeft aan te wijzen. - Het plan is schoon, en we hopen dat hij zich bij de uitvoering met zijnen Haagschen ambtgenoot zal verstaan.

De uitgever van ‘Nederland’ eindelijk, de Heer *van Heyningen*, stelt zich voor, de novellen van Mevr. Bosboom, Schimmel, van Lennep, de Bull en anderen te reproduceeren, welke vroeger in zijn tijdschrift zijn verschenen, welligt met eenige nieuwe verrijkt.

Mogen de ondernemingen ruimen bijval vinden, en bijdragen tot ontwikkeling en verspreiding van literarischen zin; we wenschen 't in het belang van allen, die middellijk werkzaam zijn aan de opbouwing onzer letteren, in het belang vooral der uitgevers, wier pogingen we van harte toejuichen.

Eene andere grootsche taak blijft hun nog overig; - zij schenken ons eenen volledigen Bilderdijk!

We ontveinzen ons de vele moeijelijkheden niet, aan dit reuzenwerk verbonden; we weten dat groote bezwaren overwonnen, groote opofferingen gebragt zullen moeten worden, om de volledige werken van Nederland's verhevenen zanger het licht te doen zien. - Maar zouden eendragtige zamenwerking en goede wil van de verschillende eigenaars zijner geschriften niet in staat zijn, de hinderpalen uit den weg te ruimen; zoude de onderneming niet kunnen gelukken, wanneer men er het denkbeeld aan verbond van een nationaal monument ter eere des dichters, wanneer men haar beproefde door de middelen der associatie?

Of 't woord weêrklank vonde bij velen!

Eene andere onzer wenschen, welke sedert lang tot de vrome behoorde, zal *welligt* hare verwezentlijking, althans ten deele, naderen. - De dageraad van een' nieuwen morgen schemert aan den horizon van ons *Tooneel* dat, zoo we hopen, het qualificatief *nationaal* weldra zal mogen verdienen. - Zoo als wij in ons vorig nommer aanstipten, was het plan der door Z.M. benoemde Commissie verschoven, doch inmiddels werd door den koninklijken Beschermer der dramatische kunst eene vereeniging der hof- en hoofdstad gewenscht, waaraan de beide directeuren, Peters en de Vries, gereed zijn te voldoen. - We hopen dat de jaren van tegenspoed, gekenmerkt door de heerschappij der valsche smaak en de aanbidding van 't geen de beschaafde mensch als zijner onwaardig verwerpt, eenen gunstigen invloed zullen uitoefenen

op de hervorming van het répertoire en op de samenstelling van een ensemble, dat altoos wordt gevorderd en altoos werd gemist.

Het tooneel is ten onzent nimmer nationaal, in den waren zin des woords, geweest, daar het onzer literatuur aan beoefenaars van het dramatisch genre ontbrak, of althans zij, die nog in die hoedanigheid werden erkend, te veel verslaafd waren aan de rigting onzer naburen of aan de geijkte klassische vormen, om een open oog en oor te hebben voor nationale toestanden, zeden en behoeften.

Laat ons hopen dat, door de verzekering van een *droit d'auteur*, voor 't minst eene der hinderpalen voor de ontwikkeling van een nationaal drama zal worden uit den weg geruimd en een strenger bestuur en een meer bevoegd toezigt dan tot dus verre werd gehouden, de vervulling van de eerste voorwaarden voor het bestaan van een tooneel en voor zijne inwerking op het volk zal verzekeren. - Gesteund door de pogingen onzer literatoren, wier hulp we inroepen voor de goede zaak, gezuiverd van het jargon en de onhebbelijke plompheid, die we thans moeten dulden, moge de schouwburg ten onzent eene waardige plaatse van ontspanning, eene geschikte oefenschool voor kunst- en schoonheidszin, een tempel der Nederlandsche dramaturgie worden. - Dat zij zoo!

En thans mogen we overgaan tot de beschouwing der gebeurtenis, welke we in den aanvang van ons opstel hebben aangestipt en die in hooge mate de gemoederen heeft vervuld. - Ofschoon ge haar reeds vroeger hadt wenschen behandeld te zien, grondige redenen dwongen ons haar aan het slot dezer regelen te plaatsen.

Het *verschiet* is *verleden* geworden: het Rembrandsfeest behoort reeds tot de herinneringen; zoo we hopen, tot de aangename!

Het heeft echter regt van ons te vorderen, hoe zwaar die eisch ook zij, dat we 't herdenken in de bladen der Chequeriana. - Bij de hulde aan 't goede en schoone, die wij ditmaal in ruime mate zullen mogen brengen, willen we echter, waar 't pas geeft, ook de stemme der afkeuring niet doen zwijgen, en de aanmerkingen niet weêrhouden op wat zich min liefelijks en schoons aan ons voordeed.

Zult ge 't ons niet ten kwade duiden, wanneer we de ‘Rembrants-literatuur’ aan het feest doen voorafgaan, en op nieuw uwe opmerkzaamheid vergen voor de vlugtige doorlooping van geschriften, waarover de vorst der hollandsche schilderschool een middellijk vaderschap bekleedt. Welk eene gelukkige overeenstemming tusschen letteren en schoone kunst, zoudt ge misschien geneigd zijn uit te roepen, indien het lied der stoffe waardig ware die het bezong. - Hoe verre echter is het daarvan verwijderd!

Het kon vermoed worden dat niet alleen eene talrijke schare van eenvoudige burgers, bewonderaars van den grooten man, of zijne kunstgenooten, reikhalzend den feestdag te gemoet zagen, maar ook de breede dichterenrei aan 't IJ. Men merke in de toevallige *assonance*, waarmêe de laatste periode eindigt, geene poging op om het verschrik-

kelijk barbarisme, als de gelijkstelling der *ei* en der *ij* heeten mag, dat door 't jonge Holland - men ergere zich niet aan 't woord - op het voorbeeld van Vader Bilderdijk in den ban is gedaan, in eere te herstellen; wij zijn 't met de meerderheid eens om dezelfde redenen, welke zij bijbrengt, dat wil welligt zeggen om volstrekt geene, en beschouwen dit rijm strijdig met alle regelen der prosodie. - Men vergeve ons de lange parenthesis, die we echter behoefden om ons van allen schijn van ketterij te zuiveren, en gunne ons thans onze onverdeelde aandacht te wijden aan de poëzie, die Rembrandt vóór en na zijne apothéose in godentaal verheerlijkt heeft.

Van Lennep heeft te veel aanspraak op de prioriteit, dan dat we niet uit de massa, die onze schrijftafel bedekt, 't eerst zijne bijdrage zouden opdelven. - Het is eene opdelving, want der bijdrage heugt reeds twee jaar levens, schoon we er bij moeten voegen, dat ze weinig meer dan een vegetatief bestaan heeft gekend, 't geen teregt verwondering baren moet bij een volk, dat aan Helmers' Hollandsche Natie de onsterfelijkheid verzekert en Bilderdijk's Ondergang der eerste Wareld ten grave doemt. De toepassing dezer vergelijking op de *Rembrandt van Rhijn, historische Schets met zang*, door *Mr. J. van Lennep*, make de vriendelijke lezer zelf; zooveel is zeker, dat ze slechts op weinige sympathie heeft kunnen bogen en daarbij de troost mist zich, als Bilderdijk's Epos, te kunnen beroemen op systematische miskenning.

Toch vervulde die Schets eene voorwaarde, waarop zich zoo dikwerf een tooneel-succes grondt; zij had door eene nieuwheid in de bewerking kunnen treffen, daar we - wel gewoon aan de prachtige en hoogst natuurlijke apostrophes van wijsgeeren, helden en vorsten, cadanseerend in de maat der majestueuse alexandrijnen - ons tot dusverre moesten spenen van het genoegen, voorname personen te hooren aanheffen op de melodie van het lied. De zingende Fredrik Hendrik, die de ‘Historische Schets’ ons deed kennen, was eene nieuwheid, die veel verzoette, maar toch weinig navolging schijnt te hebben uitgelokt. Zoo men ons in gemoede vroeg, of de uitgever wel heeft gedaan met het boeksken bij deze gelegenheid op nieuw aan te kondigen, we zouden huiveren de vraag toestemmend te beantwoorden.

We hadden regt te verwachten, dat *Alberdingk Thijm* niet achterlijk zoude zijn waar 't eene hulde gold, aan den genialen Hollandschen Schilder gebragt. Zoo iemand, dan mogt hij er zich toe geroepen achten, die der Aesthetica reeds zulke gewigtige diensten bewezen en daardoor getoond heeft het hooge standpunt bereikt te hebben, van waar Rembrandt's kunstrigting moet worden waargenomen. - Wat hem magtigde tot het schrijven eener goede philosophische beschouwing, belemmerde hem juist, waar er weinig meer van hem werd gevorderd dan de conceptie van een feestlied, dat zich in lager spheer welligt beter te huis had gevoeld en *dan* meer genoten ware geworden door de feestvierenden zelven.

Men eischt te dezer gelegenheid van ons geene ontleding van het gedicht, welks bestemming genoeg wordt aangeduid door de plaats, die 't inneemt in een dagblad, op den morgen der Onthulling verschenen, waarin tevens eene korte, doch goed en kritisch geschrevene biographie van den Schilder voorkomt.

Alberdingk Thym heeft weinig op met de *Renaissance*. - Het staat in verband met zoo menige uitspraak van zijne zijde over het *universeele gevoel* - dat in de middeneeuwen de populariteit van zoo menig kunstwerk verklaart - en het *individueele verstand*, dat, bij de zoogeheeten Wedergeboorte, door analyse de *Waarheid* en *Schoonheid* zocht te begrijpen en soms verleid werd aan 't onnatuurlijke en wanstaltige cijnsbaar te worden. Alberdingk houde 't ons ten goede, dat we beweeren dat hij ook weder in dit gedicht heeft getoond, het minst van allen geregtigd te zijn het verstand hard te vallen; daar naar onze meening, dat verstand meer dan het gevoel tot de zamenstelling heeft bijgedragen. Of zoude het alleen gevoel zijn, dat de onbeperkte veroordeeling der mythologische vormen en figuren - die toch, uit een schoonheidsoogpunt beschouwd, die minachting niet geheel verdienen, ware het slechts om de diensten, vroeger aan de ontwikkeling onzer beschaving bewezen - deed uitspreken?

Niet alleen tot de waarneming van wat onze bekende letterkundigen ‘gelauwerde hoofden in het rijk der gedachten’ hebben geschonken, moeten we ons bepalen, wanneer we wenschen de uiting van het nationaal genie van deze eeuw bij de verheerlijking van dat eener vroegere gade te slaan, we moeten den kring onzer beschouwing verbreeden, en nederdalen in eene spheer, waarin we welligt grover en onbehagelijker, maar toch ook juister den geest der groote massa hooren verkondigen.

We vinden onder onze papieren ook *Schenkman's Jeremiade van Rembrandt van Rhijn* nedergelegd.

Met belangstelling sloegen we de eerste verschijning van dien volkstribun gade; - het was meer gebeurd, dat op rijperen leeftijd zich een dichterlijk talent ontwikkelde, uit den boezem des volks gesproten; ook Nederland bezit zijne *boulangers de Nímes*, en we meenden dat Schenkman de rei zou vergrooten. Er was een aanleg te bespeuren in zijne eerste proeve, maar ook niet meer dan aanleg. De populariteit, die hij plotseling verkreeg, verpligtte hem tot ontwikkeling, die echter achterwege bleef. Zijne ironie, die wel nimmer had behoeven te sterven uit gebrek aan voedsel, ontaardde te dikwerf in onaangename platheid en deed zich te goed op zoogenaamd scherpe kwinkslagen op regering en magistratuur en de zeden eener wereld die hij niet kon kennen, daar hij er zich niet in bewoog. - Hij werd veelschrijver en staatkundig tinnegieter onder de vormen eener conventioneele luimigheid en zocht, waar geest ontbrak, de lacune aan te vullen door loci communes, aan de aanvallen der Fransche socialistische schrijvers tegen de maatschappij onzer dagen ontleend.

Wat zich in zijne ongepaste beschouwing van den ‘Buurtmeester,’ hier grof, ginds verwaterd uitsprak, treffen wij, zoo het kan in verhoogde mate, in zijne *Jeremiade* aan. Het is eene ontboezeming, die in gedachteloosheid en matheid het boertige dichtstukje: *Wat een Eenvoudig Burger bij de Onthulling dacht*, of de *Vrolijke Tafereeltjes uit Rembrandt's Schilderkamer* niets toegeeft.

Fy upon you, Mijnheer H.A., schrijver van die gewaande Vrolijke Tafereeltjes, waarin de groote kunstenaar, wiens verheerlijking aanstaande was, tot een nietswaardig mannequin word verlaagd; waarin gij, onbekend met Rembrandt's kunst, onbekend met de eischen eener aanschouwelijke voorstelling en de vorderingen van den goeden smaak, u zoo onvoorzigtig der afkeuring bloot geeft, al zoude uwe gewoonte om anders slechts in wijsgeerige vorm te schrijven - zie de inleiding - u hebben moeten vrijwaren voor onbedachtzaamheid.

Zoo we bij al de poëzy, al het proza wilden beschouwen, we zouden welligt te veel van uw geduld vergen; de aanstipping van het boeksken van *Peijpers*, dat beide bevat, moge volstaan. De uitvoering verdient allen lof en het glyphographische portret van Rembrandt op den omslag tuigt niet ongunstig voor de vorderingen dier nieuwe kunst; de lithographie van het standbeeld echter is beneden de kritiek en het vers van Peijpers beschouwen we als eene bladvulling, die niet ontsiert.

De Rembrandtsliteratuur - we vatten onze beoordeeling kort te zamen - geeft even als de Onthulling zelve stoffe te over tot min verblijdende opmerkingen. Zij getuigt hoe weinig leven, hoe weinig geest er bij ons volk huist en is eene nieuwe bijdrage voor het ondoelmatige van gelegenheidsgedichten en -gelegenheidscomposities. Voor wie er aan hechten mogt, willen we verjaardagen uitzonderen.

Het verheugt ons de papieren wereld doorloopen te hebben, en het feest in werkelijkheid met u te kunnen intreden.

Het werd ingeleid door Dr. P. Scheltema, onzen ijverigen en geleerden Archivarius, die de schare in Arti's kunstzaal vereenigd het leven des grooten schilders, geput uit echte bescheiden, mededeelde en tegelijk met de waarde van den Koukerker molen, de rurale figuur van de Raarepsche Saskia deed verdwijnen. We brengen gaarne hulde aan den man van studie, wiens ernstige nasporingen, toegepast door eene heldere kritiek, reeds zoo menig belangrijk feit op het gebied der staatkunde en der wetenschap heeft aan het licht gebragt of in het zuivere licht hersteld, maar we mogen de aanmerking niet weerhouden, dat het slot zijner redevoering ons minder gelukkig voorkwam. De bestrijding van het vooroordeel, of men door de oprigting van standbeelden afgodendienst pleegde, mogt toch overbodig heeten in eene vereeniging, welke hem had uitgenoodigd het feest der onthulling van Rembrandt's monument te vieren. Als introductie tot de plegtigheid vonden we echter het denkbeeld van Scheltema's verhandeling zeer ge-

past, al hadden we minder moraal en preekstijl gewenscht, en al konden we niet geheel in zijne kunstkritiek deelen.

De prettige levendigheid, het tierige gewoel, dat in de laatste dagen, die de Onthulling vooraf gingen, in de kunstwereld heerschte en zich openbaarde in de zalen van Arti, voorspelde iets goeds voor den morgen van den 27sten Mei. Helaas, de voorspelling werd niet bewaarheid! Bij de onthulling ontbrak niets dan de geestdrift, maar dit gemis gaf aan 't feest eene stroefheid en leêgte, die noch door de aanschouwing van het schoone beeld van Roijer, noch door de aanspraak des Konings, of die van Dr. Beynen en den Heer van Reenen, noch door 't gezigt der talrijke menschenmassa die het plein bedekte, kon worden aangevuld of vergoêlijkt. 't Laatste vooral was eer geschikt den onaangenamen indruk te versterken, daar 't ons bewees, hoe weinig sympathie de plegtigheid bij het volk mogt opwekken, hoe weinig gevoel het heeft voor iets anders dan de opschik en de bonte kleuren van een tamboer-majoor, of een hoflakei.

Rembrandt's standbeeld had het licht gezien, verwelkomd door een handgeklap in de omheining, dat geen echo vond, door het geroffel der trommen, dat weemoedig deed denken, hoeveel schooner en passender eene fanfare en saluutschoten zouden hebben geklonken!

Schoon gewrocht van den grooten beeldhouwer stond het daar, om den eersten Hollandschen schilder te doen herleven in het midden van zijn volk, ‘zwijgende getuige van wat de eeuwen over de Amstelstad zullen brengen,’ maar welsprekende aansporing tot ontwikkeling en volmaking voor de kunst onzer dagen.

Zoo de geestdrift ontbrak, zoo geene juichende menigte kleur en gloed bijzette aan het hoogtij der schilderkunst, de schikking van het terrein en de voorbeeldige orde, die er heerschte, doen onzen *artistes* alle eer aan. De koninklijke tribune was wel niet vrij te pleiten van de schittering en de pailletten van een ballet-decoratief; maar we zouden onbillijk zijn, wanneer we haar plan en hare draperiën miskenden. En de banderolles? Men vergunne ons de idée schoon, maar de uitvoering mesquin te noemen.

Welk eene onafzienbare menigte vervult de grachten en straten, die leiden naar het Park; welk eene sleep van rijtuigen beweegt zich langzaam voorwaarts, in statigen optogt of ze vastgeschakeld waren!

We naderen den ingang van het reusachtige gebouw; ons is de dokzijde aangewezen, voorzeker niet de schoonste, vanwaar ge 't Park kunt binnentreden; we trekken de leelijke oude ophaalbrug over, we treuren over de harde noodzakelijkheid om Entrepôt-pakhuizen van achteren aan te moeten staren, waar we vóór de lustwarande der hoofdstad staan; we wagen de opmerking, dat de toegang van minder ruime proportiën is, dan we zouden wenschen, en dat het uiterlijk van

Stumpff's lokaal - aan deze zijde - meer dan eenvoudig blijkt en... we bevinden ons in de feestzaal!

> ‘Betoovrend was het nachtgezigt,
> Omschitterd door een Rembrandtsch licht,’

blonk de hooggewelfde zaal in al de schoonheid harer architectuur, in al de wonderen harer versiering, in al den smaak harer bloemfestoenen en draperiën. We brengen gaarne onze hulde aan hen, die de feestzaal van het Park wisten om te tooveren in eenen heerlijken kunsttempel, den grooten schilder waardig; we prijzen met dankbaarheid den edelen en fijnen smaak, die in al de deelen der decoratie doorstraalde, het talent der artistes, die de wanden van het gebouw, zijne frisen en lambrequins tot welsprekende tolken wisten te maken hunner kunst, den ijver der verschillende Commissies, die de moeijelijke taak der regeling en inrigting van het feest zoo gelukkig hebben vervuld.

Concordiâ Res Parvae crescunt! Daagt op, gij glorierijke schimmen van de gulden eeuw van Nederland, die 't oude randschrift tot waarheid hebt gemaakt, vertegenwoordigers van het Gemeenebest der Geüniëerde Provinciën, in de zeventiende eeuw! o Zij mogt fier zijn, de Hollandsche Maagd, als ze rondblikte langs de breede rei der achtbare mannen, die hare heerschappij verzekerden op de wateren, haren roem verkondigden in de kunsten des vredes, haren rijkdom vermeerden door ondernemingszucht waar 't handel en nijverheid gold; haar aanzien en luister ophielden, spijt de weefselen eener vijandige staatkunde, van hare deugd en vroedigheid en goedrondheid tuigden door hun verheven karakter!

En *God zij met ons*![1] de leuze, het randschrift van het Nederland onzer dagen, noode hersteld van de ziekelijke werkeloosheid der laatste, de vreemde overheersching van het begin dezer eeuw. Voorzeker, het randschrift is schoon en een vroom volk waardig; maar zij 't oude niet vergeten en blijve Nederland gedachtig, dat God hen helpt, die zich zelven helpen, die door eigen streven en werken, door eigene krachtsontwikkeling het groote doel trachten te bereiken, met biddend beiden van den Zegen, die eeniglijk gedijt.

Ge vindt de beide spreuken dichterlijk omschreven in de allegorische voorstellingen, die de uiteinden der zaal, boven het orchest en boven de koninklijke loge, versieren; de eene door Rochussen, de andere door Israëls ontworpen en met behulp van Peduzzi en Zurcher uitgevoerd.

We vinden 't denkbeeld schoon om den tijd, waarin Rembrandt leefde, te vertegenwoordigen op het feest, dat hem is gewijd en er

1 Waarom toch ‘ZY,’ in plaats van ‘ZIJ’?

de eeuw aan over te stellen, waarin hem die hulde wordt gebragt, en bewonderen de compositie der beide reusachtige doeken en 't meesterlijke der uitvoering, ofschoon we ons anders niet tot de voorstanders bekennen der allegorie.

Hebt ge het werk van Israëls en Rochussen genoten en u genoegzaam vermeid in den aanblik van het crescentvormige orchest en de bloemenpracht, die het siert, en van de smaakvolle draperiën der koninklijke loge - waarin Prins Hendrik plaats nam - gunt dan den vakken uwe opmerkzaamheid, die de beide punten vereenigen tot een harmonisch geheel. Die vakken worden ingenomen door meer dan levensgroote figuren, allegoriën der schoone kunsten, door onze eerste meesters, N. Pieneman, Schwartze, Calisch en van de Laar, geschilderd, en door voorstellingen uit het leven van Rembrandt door H.F.C. ten Kate, H. van Hove, A. van Pelt en H. Hollander, afgewisseld door Gezigten op 's Gravenhage, Amsterdam, Leyden en Haarlem, zoo als ze zich vertoonden in de 17de eeuw, door Karssen, Springer, Koster, Hilverdink, Pelgrom en Bilders, en hier en daar gevat in de zinteekenen van Kunsten en Wetenschappen, die op de lambrequins zijn aangebragt. Denkt u bij deze tresoren van het penseel, het beeldhouwwerk van Roijer en Georges, het liefelijk groen en bont der bloemen, de ornamenten door Bosboom, B.J. van Hove, P.F. van Os, S. van den Berg, Lieste, Eymer en Joosten geschilderd, de Goden van Nederlands hoofdstroomen, door Canta, te Gempt, Stoof en de Poorter veraanschouwelijkt, den lichtglans der vergulde candelabres, de schittering der toiletten, de ruischende klanken der muziek, een opgetogen publiek, eene geestdriftige kunstenaarsschare en ge hebt den omtrek van het Rembrandtsfeest.

Wilt ge groepen en accidenten, wilt ge kleur en toon, wenscht ge de schilderij afgewerkt te zien, we mogen 't gerust aan uwe eigene verbeelding overlaten, gelijk we aan uw eigen smaak en kunstgevoel de beoordeeling gunnen der doeken, die de wanden der Parkzaal bedekken. - Zoo ooit, hier ware eene kritiek misplaatst, daar ze producten zoude treffen, met het doel van versiering alléén geschilderd en vrijwillig vervaardigd als schoone en aandoenlijke hulde van een dankbaar nageslacht. - Zoo 't Rembrandsfeest slechts dit goede had gesticht, dat het ons het karakter onzer artistes naar waarde en op zulk eene gunstige wijze had leeren kennen, we zouden reeds stoffe te over hebben tot verblijding. - Hunne onbaatzuchtige medewerking tot opluistering van den avond, tuigt even schoon voor hun gevoel, als de geschonkene tableaux voor hun talent.

We spraken reeds met een enkel woord over den ongelukkigen uitslag der meeste gelegenheidsgedichten en composities. - De avond van den 27sten Mei versterkte ons in dat gevoelen.

Noch de feestouverture van van Bree, noch de compositie van den Feestzang ‘Rembrandt,’ door Verhulst, mogen we goed geslaagd noe-

men, grillig en onzamenhangend als de eerste scheen, met al haar kennelijk streven naar effect; miskenning van vele der gedachten van den dichter, als we in de laatste aantroffen. - Mogen we de gemakkelijkheid en rijkdom van overgangen in Verhulst's compositie, hare breede instrumentatie, vooral in de laatste phrase van het eerste deel, de liefelijkheid van de kleine tenor-solo en het quartet in het derde deel niet betwisten, het geheel liet ons onbevredigd, terwijl we de idee, nedergelegd in de regelen:

> Uit de sluimring van den nacht
> Kunst! uw schoonste bloemenpracht

verkeerd geïnterprêteerd achten, of liever in 't geheel niet wedervonden. - Dat we meer van de beide componisten hadden mogen verwachten, bewijst ons de schoone ouverture van *Sappho* van Van Bree die we onder de liefelijkste producten der nederlandsche muziekale school stellen, en de compositie van het *Vlaggelied* door Verhulst. - De stemme van het publiek heeft ons oordeel bekrachtigd in de luide toejuiching, waarmede het de twee laatste stukken begroette, in de weinige opgewektheid, die het bij 't aanhooren der twee eerste aan den dag legde.

Vergeeft ge 't ons, wanneer we nogmaals tot de literatuur keeren?

> '.....On revient tonjours
> 'A ses premiers amours!'

De feestzang 'Rembrandt' van Dr. Heye is niet gelukkig. - De leêgte van dien zang bevreemdt ons; Heye heeft er ons niet aan gewend. - De roem van Rembrandt, over heel Euroop gedragen door de bladeren van zijnen lauwerkrans, dien de wilde stormvlaag deed wegstuiven, schijnt ons eene gewrongene en pijnlijke dichterlijke figuur, die eene soort van antithése heeten moet op het eerste couplet. - Slechts de vijf laatste verzen bevatten eene gedachte, die we echter te onpas, en ook onwaar gelooven:

> 'Sier met die bloemen het beeld van metaal,
> Dat gij ter eere van hem hebt verheven!
> Kweek ze - jong Neêrland! - in leven en streven;
> Dan hebt gij meer dan verganklijken praal.....
> Dan heeft uw geest hem een standbeeld gegeven.' -

Is 't niet of de dichter, die een feestzang schenkt bij de oprigting van het standbeeld, die oprigting zelve veroordeelt? Toch won Heye dien avond een lauwer, dien we ons haasten wèl verdiend te noemen. - Zijn *Vlaggelied* is schoon en de gedachte in het derde couplet is onsterfelijk en zal, zoolang Nederland bestaat, op aller tongen blijven leven[1]. Oordeelt zelven:

1 't Herinnert de beste en edelste van Thomas Moore's Iersche Melodiën.
Aanteekening eens Derden.

‘Waai uit dan, o vlag! en verkondt onze beê
Om trouw en om vroomheid en moed!
De wereld ontzie u op golven en reê....
Maar - daaldet gij ooit op den vloed -
Wij heffen uw wit uit de schuimende zee
En voeren naar 't blaauw van den hemel u meê,
Al kleurt zich uw rood met ons bloed!’ -

Zulke zangen zijn in staat het harte warm te doen slaan voor het vaderland.

Maar eene andere verrassing was ons voorbereid! Ook de letteren moesten vertegenwoordigd worden op het feest van den hollandschen Apelles. De fraaije letteren werden vertegenwoordigd door de *Rederijkerskamer Achilles*. De keuze trof ons. Maar zacht, daar nadert in statigen optogt op het maatgeluid eener opzettelijk daartoe vervaardigde fanfare, de Kamer zelve met hare banieren, hare leerlingen en haren keizer, Mr. J. van Lennep. Evenmin als de tegenwoordige kamers, naar onze meening, de oude kunnen wedergeven of hare plaatse innemen, evenmin geleek de optogt, spijt de banieren en den keizerstitel, op de ommegangen der Rhetorijkers, fantastisch en schilderachtig als ze waren. We geven gaarne toe, dat ook de ‘Achilles’ gepoogd heeft komedie te spelen, doch de voorstelling was niet levendig en niet vrij van stijfheid. 't Ging zóó:..... maar ge kent het reeds uit de dagbladen.

Het is eene te zware taak voor ons, om juist te waardeeren wat niet der pers werd toevertrouwd en vlugtig als de klank van het gesproken woord ons voorbij ijlde. Mogen we onze indrukken raadplegen na de voordragt van het toepasselijk gedicht van Van Lennep, dan zouden we vele der verzen roemen, doch de greep - voor *dit* feest en bij *die* omstandigheden - niet gelukkig kunnen achten. In de groepeering en verschijning van enkele schoone idéen - erkend schoon - meenden we echter eene gedwongenheid te herkennen, die niet meer van onze dagen is.

Het mysterie, dat dit gedicht omhult, doet ons te meer naar de nadere kennismaking verlangen. Gelukt het ons den bevoorregte aan te treffen, die door het lot - hier naar den letter op te vatten - eigenaar van het handschrift is geworden, dan zullen we al onze overredingskracht aanwenden om de lezers der *Chequeriana* en de bezitters van de Compleete Werken van onzen geliefden legendendichter en *romancier*, voor dit onvolkomen verslag te doen schadeloos stellen.

Vóór we onze schets van het Rembrandtsfeest eindigen, is 't ons behoefte u te herinneren aan den schilder van ‘de Slag bij Waterloo’, den grijzen Pieneman, die, steunende op den arm van zijnen begaafden zoon, de feestzaal binnentrad. Daar lag iets aandoenlijks in de verschijning van den grootsten schilder onzer dagen, het hoofd der hollandsche school; zijne tegenwoordigheid zette in ons oog der plegtigheid

eene waarde en beteekenis bij, die we niet gaarne onopgemerkt zouden wenschen te laten. De kunst heeft aan den zwakken grijsaard, die de liefderijke hulpe zijns zoons behoefde, wilde hij deel nemen aan de hulde zijnen grooten kunstbroeder gebragt, de duurste verpligting; hij heeft haar opgewekt ten nieuwen leven, hij heeft door voorbeeld en raad haar in weinige jaren reuzenschreden doen maken en haar opgevoerd tot de hoogte, waarop we haar thans aanschouwen. We verheugden ons dat onze artistes deze verpligting toonden te erkennen door den eerbied, waarmede ze hem ontvingen.

We mogen thans met nog eene verblijdende opmerking sluiten, met de waarneming namelijk van den gullen en opgewondenen geest, welke onder de feestgenooten heerschte. Men zag er deftige en ernstige mannen der wetenschap, vaderlandsche zangers en starren aan ons dichterlijk uitspansel, redacteurs en schrijvers, slagtoffers en kritici met ziel en zin deelen in de vreugde des nachts en hun ‘Media-Noche’ vieren - al ging geen vasten haar vooraf - in eene broederlijke zamenstemming en eendragt, welke veel goeds belooven voor de verdere heilzame werking der kritiek. Hoe schoon en liefelijk was ze, die ‘Media-Noche’, welke ons in den wintertuin met de ‘vrienden uit den Haeg’ vereende, hoe blonk ze van geestdrift en vuur, hoe doortintlend was haar goedronde scherts, hoe won ze in levendigheid en jovialiteit bij de eerste schuchtere stralen van den blonden dageraad!

Haar en het Rembrandts-feest, een dankbaren traan!

Bibliographisch album.

De Pleegzuster, dichtstukje, door H. Tollens Cz., uitgegeven ten behoeve van de Protestantsche Vereeniging voor Ziekenverpleging te Rotterdam. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij Van der Meer en Verbruggen. 1852.

Wij hebben het immer toegejuicht, wanneer de poëzij, wier magtige toonen de fijnste draden van het menschelijk gevoel zoo dikwerf kunnen doen trillen, geroepen werd om diep in het werkelijk leven in te grijpen en niet slechts van ideale liefde te doen droomen, maar ook tot liefdadigheid aan te sporen.

Het getuigt juist niet tegen ons gevoelen, dat in de praktijk zoo dikwerf een jammerlijk ongunstige verhouding wordt bespeurd tusschen middel en doel, en het eerste de berisping uitlokt der kritiek, die alsdan slechts noode de gedane poging kan billijken en toch, door haar af te keuren, het bereiken van het doel ten eenenmale belemmert.

De kritiek heeft hier echter een min ondankbare taak te vervullen, daar zij te regt onderstellen mag, dat hare stemme minder dan ooit zal worden gehoord, en zij, al ware zij tot eene afkeuring gedwongen, het beoogde goede daardoor niet verstoren zou.

De aanleiding tot de zamenstelling van dit ‘gedichtje’ vinden wij in het voorberigt opgegeven.

De Heer Tollens, die de devinatorische gave zijner tijdgenoten in rijper leeftijd niet te leur stelt, en als grijsaard toont te bezitten, wat hem reeds op jeugdigen leeftijd werd toegekend; de dichter, wien de bewondering en de dankbaarheid reeds zoo menigen cijns heeft gebragt, voelde zich bewogen door ‘de aandoenlijke beschrijving’ door eene Amsterdamsche dame gegeven, ‘van de goede diensten en der edele gezindheden van eene pleegzuster, wier hulp men ter harer oppassing en verzorging had ingeroepen.’ Het verhaal trof den dichter en hij stelde dit gedichtje ‘zamen, welks inkleeding nogtans niets dan fictie is.’ De gulheid dezer bekentenis, even als de nederigheid, waarvan de volgende zinsnede blijk geeft, trof ons; hoewel de laatste ons minder verraste, gewoon als we zijn die eigenschap, nog in zijn laatsten bundel uitgesproken, en die bij hooge verdiensten zulke uitstekende waarde erlangt, in den meester-dichter te huldigen.

De bekentenis echter treft te meer, daar zij na de lezing van het dichtstuk den ontvangen indruk verklaart, en gij het welligt uwen lievelings-dich-

ter bijkans euvel duidt, dat hij een schimme der fantasie heeft doen opdagen, waar hij u zoo licht een levende figuur uit uwe omgeving had kunnen voorstellen.

Uw leedwezen is te grooter, naar mate ge meer het regt verkrijgt, juist *die* episoden in het dichtstuk het best geslaagd te noemen, waar gij, in spijt van 's dichters verzekering, u toch der werkelijkheid meer nabij gelooft.

Getuigt het tegen ons, dat de pleegzuster, hoe aanschouwelijk haar beeld ons in den aanhef ook wordt voorgesteld, onze sympathie zoo weinig opwekt, of getuigt het ook tegen den dichter, die ons - en wij huldigen die greep - de taak der pleegzuster wel voorstelt als een geheel vrijwillig opgenomene, ja meer nog, als eene, die werkelijk opoffering en zelfverloochening vordert, maar die zich tevens aan eene zoo banale beschrijving waagt, dat de reinheid van het wezen wel ietwat gevaar loopt?

O wie op schoonheid roemen mogen,
Zij mogt dit met haar lelievel,
Haar zachten blos, haar sprekende oogen,
Haar tooverzoeten glimlach wel.
Neen, hoe verhuld haar vormen waren,
In 't effen zwart en stemmig kleed,
Niet een toch die haar aan mogt staren
En dien zij 't hart niet kloppen deed.

Gelukkig dat de blik in het gemoedsleven der pleegzuster, het grove, dat er in de vroegere schildering mogt schuilen, verzacht, en wij eerbied opvatten voor de figuur, die, al wisten we niets van haar blanken *teint* of de almagt harer schoonheid, ons aan hare lippen had doen hangen, indien wij, even als de dichter, in de gelegenheid waren geweest om haar aan te hooren:

Als zij van 't menschlijk lijden sprak,
Van de armoê, in haar kluis verborgen,
Van 't krankbed met zijn bange zorgen,
Waar hoop op Gods genade ontbrak, -
Als zij 't gevoel, het nameloos verblijden,
't Genot beschreef, dat haar doorvloot,
Zoo vaak ze een droppel balsem goot,
In 't zielewee en 't ligchaamslijden.

Wij volgen den dichter waar hij haar aan het ziekbed plaatst, en haar in daden doet uitspreken, wat hare mond weinige regelen vroeger verkondde. Wij hebben er eenige schoone, eenige minder schoone verzen aan te danken, en erkennen daarbij, dat de voorstelling geene levendigheid mist. Het gelukkigst roemen wij evenwel in het gansche gedicht, of, zoo als de dichter het noemt, gedichtje, de gedachte in de volgende episode nedergelegd.

De dankbaarheid van den verheugden echtgenoot doet der zorgvuldigste verpleegster een goudstuk aanbieden ter belooning eener liefde, die haar loon moet vinden in zich-zelve.

Het is toch vaak onzer Protestantsche vereeniging verweten, dat slechts eene materiele belooning bij haar het roersel kan zijn eener daad, die de reinste bedoeling en de edelste gezindheid vergt, wil ze zijn wat ze voorgeeft. Tollens - en wij danken hem er voor - heeft met fijnen takt, terwijl hij tot de materiele ondersteuning der inrigting medewerkte, dit in het licht gesteld, daar hij, kiesch en keurig, de aangeboden gift door de pleegzuster tot nut eener arme kranke laat aanwenden.

Och of de dichter ons vergund had met deze gevoelens te eindigen en hij alzoo zijner schilderij een enger cadre had toegewezen. Dat hij had gevoeld, zoo als wij het op dit oogenblik gevoelen, dat de stoffe hier was verwerkt tot uitputtens toe.

Tot dus verre hebben wij de fantasie zedig zien ronddwalen op het gebied der verdichting; thans echter werpt zij band en teugel af, en geeft zij ons in een oratorische of poëtische figuur eene ontboezeming, die overtollig is, en daardoor reeds schaadt, ongepast en die we daarom betreuren, onnatuurlijk en die daarom den indruk van het geheel verstoort.

Te openhartiger mogen wij ons in ons oordeel toonen, naarmate de grijze zanger het zelf bewijst te zijn en het van anderen blijkt te verlangen. ‘Hartelijk hoop ik,’ - zoo besluit hij zijn voorrede - niet op eenigen lof maar op de geheele vervulling der goede verwachting, die men zich van deze uitgave heeft willen voorspellen.

Wij gelooven, dat, waar de dichter zulk eene hoop koestert, deze ook niet zal worden teleurgesteld.

***Algemeene Geschiedenis, een lees- en leerboek tot eigen oefening en ten dienste van het onderwijs, vooral der middelbare scholen; door Mr. A.W. Engelen, eertijds schoolopziener in het 2de distrikt van Gelderland. Te Tiel, bij Gebr. Campagne*, 1851. 267 bl. kl. 8°.**

Dit boekje neemt, naar het oordeel van Ref., eene eerste plaats in onder de handleidingen ter beoefening of aanleering der Geschiedenis voor de jeugd in onze taal voorhanden. Het beantwoordt aan het doel, waartoe het is opgesteld. De levendige en aangename stijl zal den jongen lezer boeijen, terwijl de geleidelijkheid en duidelijkheid van voordragt hem de gebeurtenissen gemakkelijk in het geheugen zullen prenten.

De Schrijver verdeelt de Algemeene Geschiedenis in de gewone drie hoofdafdeelingen of tijdvakken: Oude-, Middel- en Nieuwe Geschiedenis, die weder in behoorlijke onderafdeelingen of tijdperken gesplitst worden. Elk tijdvak wordt door eene gepaste en ophelderende Inleiding voorafgegaan, en het geschiedverhaal der Middeleeuwen door beknopte beschouwingen van den maatschappelijken toestand afgewisseld, waarbij, naar de vatbaarheid der jeugd, gehandeld wordt over het Leenstelsel, de Christelijke Kerk, de Kruistogten, de Opkomst der steden en van den burgerstand, en over de Kerkhervorming. De Heer E. blijft tevens niet in gebreke de aardrijkskundige ligging der oude volken, wier geschiedenis hij behandelt, beknoptelijk aan te wijzen, en ten slotte eenige tijdrekenkundige tafels te geven.

Ref. wil niet, gelijk eenigen, met kleingeestige naauwkeurigheid naar gebreken zoeken, nog veel minder de kleine vlekjes, welke hij meent hier en daar te hebben aangetroffen, met ongepaste vinnigheid opsommen. Hij acht echter een paar aanmerkingen den geëerden Schrijver niet te mogen onthouden. Het bevreemdt hem 1°. dat bl. 19 bij de geschiedenis van Cyrus het blijkbaar fabelachtig verhaal van Herodotus gevolgd is; dat 2°. bl. 114 gezegd wordt, dat Gerard van Velsen, de moordenaar van Floris V, in 1296 een smartvollen dood onderging, daar het bewezen is, dat hij althans zeven jaar daarna nog leefde en zich buiten 's lands bevond; dat 3°. onvoorwaardelijk van een scheepsstrijd bij Veere tusschen Margaretha van Henegouwen en haar zoon Willem gesproken wordt, dewijl het nog immer twijfelachtig is, of dit niet een landgevecht geweest zij; dat 4°. bl. 176 beweerd wordt, dat de geheele Nederlandsche natie door Filips II des doods schuldig verklaard werd, hetgeen, op zijn minst genomen, hoogst onwaarschijnlijk is; eindelijk 5°. dat bl. 162 de afschuwelijke laatste ziekte van dien Vorst en de krankzinnigheid van Graaf Willem V als regtvaardige straffen des Hemels beschouwd worden. Men zij toch vooral omzigtig met dergelijke beweringen, die moeijelijk te bewijzen zijn en gewoonlijk even gemakkelijk tegengesproken als opgeworpen kunnen worden.

Dr. J.P. AREND.

***Nieuw volledig Hoogduitsch-Nederduitsch en Nederduitsch-Hoogduitsch Woordenboek, naar de beste en nieuwste bronnen bewerkt. Tweede deel* (*Nederduitsch*). 1096 *bl. gr.* 8°. *Te Amsterdam, bij G.W. Tielkemeijer*. 1851.**

Het eerste deel van dit Woordenboek (Hoogduitsch) werd in 1845 door den Heer J.M. Calich uitgegeven, die ook een gedeelte van het tweede deel bewerkt heeft, hetwelk door den Heer W. Dijckerhof voltooid is.

Wanneer men de zwarigheden kent, aan het zamenstellen van een *goed* Woordenboek verbonden, zal men den Schrijvers van dit werk grooten lof noch dank betwisten. Zij hebben hunne moeijelijke taak met bijzondere vlijt, zorg en naauwgezetheid vervuld, en het volledigste Hoogduitsch-Nederduitsch en Nederduitsch-Hoogduitsch Woordenboek geleverd, dat nog immer in het licht verschenen is. Wij willen echter hiermede niet gezegd hebben, dat het *geheel volledig* is. Immers, wanneer men ook met den Heer Calisch aanneemt, dat de volledigheid eens Woordenboeks daarin bestaat, ‘dat uit de algemeene volkstaal, zoowel als uit het gebied der wetenschappen, der kunsten, der handwerken, enz., die woorden en uitdrukkingen er in opgenomen zijn, welke door het dagelijksch gebruik, en de gezaghebbende schrijvers gevestigd worden,’ zal men echter erkennen, dat, naar dien maatstaf, het aangekondigde werk, ondanks den grooten rijkdom van woorden, uitdrukkingen en spreekwijzen, welken het bezit, niet *volledig* te noemen is. Althans in dit tweede deel zochten wij te vergeefs naar de Hoogduitsche uitdrukking van: wie *a* zegt, moet ook *b* zeggen; van *a* tot *z* verhalen; een gladden aal bij den staart hebben; om den anderen dag; iemand de laatste eer bewijzen; er eene eer in stellen; uit grond des harten; wild haar in den neus hebben; op haren en snaren stellen; haar laten; zijn kerkgang doen; eene groote mate; te regt staan; op de tong liggen; vaak hebben; van de wijs zijn; iemand te wille zijn; de handen in de zijden zetten, enz.

De uitgever heeft zich insgelijks wakker van zijn pligt gekweten. Het werk is met verstandige spaarzaamheid, eene duidelijke letter en op goed papier gedrukt, terwijl de correctie niets te wenschen overig laat. Een ruim debiet zij het voor elken beoefenaar der Hoog- en Nederduitsche talen aanbevelingswaardige boek toegewenscht.

Dr. J.P AREND.

Het leven.

Wie weet niet een levend ligchaam van een dood te onderscheiden? Wie kent niet het onderscheid, dat er blijkbaar bestaat tusschen de bezielde en onbezielde, de levende en de doode natuur? Niemand voorzeker, die ook slechts eene oppervlakkige aandacht gewijd heeft aan de voorwerpen die hem omringen, zal de beantwoording dezer vragen schuldig blijven, maar elk zal zich onmiddellijk planten en dieren als levende, steenen, metalen enz. als doode zaken vertegenwoordigen. Hoe eenvoudig dit echter schijnen moge, is zulks nog geene juiste beantwoording eener vraag, die geene voorbeelden verlangde, maar eene verklaring der verborgene oorzaak, die het kennelijk onderscheid te weeg brengt. Deze verklaring vereischt meer nadenken dan men in het dagelijksche leven gewoon is aan natuurkundige zaken te wijden, en wordt nog moeijelijker wanneer men in zijn weetgierig onderzoek zich niet bepaalt tot hetgeen men dagelijks ziet, maar ook de natuur ondervraagt, zoo als zij zich in andere oorden der wereld vertoont, met andere voorwerpen, andere vormen en soms schijnbaar andere wetten, wanneer men met het mikroskoop in de hand die ontelbare schepselen onderzoekt, die te klein zijn om met het bloote oog gezien te worden, en wanneer men nu tot zijne verbazing ontdekt, dat die duidelijke verschilspunten, die een dier van een boom en een boom van een rotsblok onderscheiden, zoodat ook de onwetendste zich er niet in bedriegen kan, daar wregvallen en men dikwijls buiten staat is het levende van het doode ligchaam te onderscheiden,

terwijl eenige eigenschappen, die men gewoon is uitsluitend aan het dier toe te kennen, vrije beweging b.v., dan blijken ook aan plantendeelen, zelfs aan fijne mineraaldeeltjes eigen te zijn. Wanneer aldus het levende onmerkbaar in het levenlooze overgaat, is het moeijelijk de oorzaak te ontdekken, die het verschil tusschen deze beide klassen van wezens uitmaakt, ook daar waar het uit den aard der zaak duidelijker in het oog valt. Velen meenen de zaak als met één woord beslist te hebben, wanneer zij antwoorden, dat het eene voorwerp met leven begaafd is, het andere niet; maar, hoewel deze uitspraak niet betwist kan worden, zoo geeft zij, zonder verdere toelichting, aanleiding tot menig dwaalbegrip, zoo als gewoonlijk met dergelijke magtspreuken in de wetenschap het geval is. Dat de levende wezens begiftigd zijn met leven en daardoor die eigenschappen verkrijgen, waaraan men ze als levende wezens erkent, is of een ijdele circulus in demonstrando, of het geeft aanleiding tot het beschouwen van het leven als eene bijzondere gave, als een persoonlijk wezen, dat aan de levende ligchamen individueel verbonden is, of dat ze als een gedeelte van den algemeenen wereldgeest tijdelijk bezielt en ze eenmaal verlaat om zich over andere voorwerpen te verspreiden; in één woord, dit schijnbaar zoo eenvoudige denkbeeld, dat alles scheen te verklaren, gaf waarschijnlijk de eerste aanleiding tot de ontologische opvatting van het begrip van leven, eene opvatting, die de nieuwere wetenschap teregt heeft gewraakt.

Het is niet zonder eenige schroomvalligheid dat ik mij nederzet om mijnen lezers eenige denkbeelden omtrent dit duistere punt der natuurkunde voor te dragen, want die schroomvalligheid is, dunkt mij, onvermijdelijk voor hem, die gewoon is zich op den vasten bodem van het objective, onbedriegelijke onderzoek te bewegen en dien bodem onder zijne voeten voelt verdwijnen, nu hij zijne nasporingen uitstrekt over iets, dat nooit onder het bereik zijner zintuigen zal komen, al waren zij ook nog zoo sterk gewapend, over iets, dat in den loop des onderzoeks misschien een onstoffelijk wezen, of wel een afgetrokken denkbeeld, ik zou haast zeggen, iets dat misschien niets zal blijken te zijn. In heiligen eerbied voor een zoo geheimzinnig onderwerp zou ik haast met den Franschen dichter zeggen:

La vie! à ce seul mot tout oeil, toute pensée,
S'inclinent confondus et n'osent pénétrer;
Au seuil de l'Infini c'est la borne placée,
Où la sage ignorance et l'audace insensée,
Se rencontrent pour adorer.

Maar wat schoon klinkt uit den mond des dichters, is soms misplaatst in dien van den natuurkundige, en daarom, zonder met dwaze vermetelheid datgene te willen verklaren, wat in mijn onderwerp onverklaarbaar moet blijven, zonder mij in metaphysische bespiegelingen en vooronderstellingen te verdiepen, waarop men niet zelden de allergeleerdsten heeft zien schipbreuk lijden, wil ik, zoo veel mogelijk op een physisch terrein blijvende, de verschillende vragen, die hier in aanmerking komen, van verschillende zijden beschouwen.

Stof en kracht: ziedaar twee begrippen, die ten allen tijde het onderwerp van nasporingen en bespiegelingen zijn geweest; stof noemen wij alles wat onmiddellijk onder het bereik onzer zintuigen valt en wel hoofdzakelijk onder het bereik van ons gezigt; de verschillende eigenschappen, die men aan de stof opmerkte, de veranderingen die zij ondergaat, de wederzijdsche werking die ligchamen klaarblijkelijk op elkander uitoefenen, voerden tot het aannemen van krachten, als de grondoorzaak dier eigenschappen, veranderingen enz. Daar men zag dat alle ligchamen, die zich vrij in den dampkring der aarde bevinden, door de aarde worden aangetrokken, dat stukjes kurk in een kom met water drijvende elkander naderen, kwam men vrij natuurlijk tot de stelling, dat er eene aantrekkingskracht bestaat van het eene ligchaam op het andere. Wanneer door stooten, wrijven, raspen en dergelijke hulpmiddelen een ligchaam in ontelbare deeltjes uiteenviel, leerde eene eenvoudige redenering, dat het ook te voren uit die deeltjes was zamengesteld, die toen door eene onderlinge aantrekkingskracht (kracht van zamenhang) tot een geheel werden verbonden, tot dat het uitwendige geweld die kracht overwon. Deze voorbeelden zijn hoogst eenvoudig, maar voldoende om aan te toonen, hoe het aannemen van natuurkrachten voortsproot uit de waarneming der verschillende eigenschappen van de stof, en hoe men genoodzaakt was ze onophoudelijk te vermeerderen, naarmate men meerdere kennis bekwam van de ingewikkelde verschijnselen, die de

plantaardige en dierlijke wezens vertoonen. Er kan hier geen sprake zijn van het al of niet bestaan dier krachten; want het valt spoedig in het oog dat zij niets anders kunnen zijn dan afgetrokkene denkbeelden, dat zij op zich zelven niet kunnen bestaan, dat men ze zich niet voorstellen kan zonder de stof waaraan zij gebonden zijn, waarvan zij slechts eigenaardige verschijnselen vertegenwoordigen, die veelal afwisselen naar de omstandigheden waarin de stof geplaatst is. Hieruit volgt echter niet dat eene juiste natuurbeschouwing het gebruik der uitdrukkingen: aantrekkingskracht, afstootingskracht en wat dies meer zij, ja zelfs van levenskracht, als namen van denkbeeldige zaken, veroordeelt; integendeel kunnen zij noodig en nuttig zijn om zich in korte woorden uit te drukken, indien men slechts vooraf met juistheid bepaald heeft, welke beteekenis er aan gehecht moet worden, opdat men er zich zelf niet mede bedriege en al die krachten misbruike als zoovele *Dei ex machina*, om schijnbaar datgene te verklaren wat inderdaad onverklaarbaar is; zoo doende misleidt men zich zelf, door te wanen dat men de laatste oorzaak der verschijnselen heeft opgespoord, terwijl men slechts eene schrede verder behoefde te gaan om in te zien, dat men in dit opzigt nog even wijs was als te voren. Vroeg ik: waarom valt een steen op den grond? dan antwoordt men: Door de aantrekkingskracht der aarde op den steen, en meent nu alles gezegd te hebben; maar waarin die aantrekkingskracht bestaat en hoe die eigenschap aan de aarde en den steen gebonden is, weet niemand mij te zeggen. Wanneer wij dan de grondoorzaak van dit eenvoudige verschijnsel niet kunnen verklaren, moeten wij evenzeer erkennen, dat daarmede ook de verklaring vervalt van andere verschijnselen, die wij gewoon zijn van het genoemde af te leiden en dat wij door ons onderzoek wel de onveranderlijke wetten leeren kennen, volgens welke de stof bestaat en hare veranderingen doorloopt, maar dat de grondoorzaak ons verborgen blijft. Dat die oorzaak moet gelegen zijn in eene primitive eigenschap van de stof zelf, is duidelijk; maar is die eigenschap een noodzakelijk resultaat van de stof, of werd zij willekeurig maar doelmatig door eene hoogere magt aan de stof verbonden? Elk moge hier voor zich zelf beslissen; ik voor mij moet verklaren, dat ik het laatste als mijne stellige overtuiging aanneem. - Wat men echter hiervan denke moge,

de ondoelmatigheid eener twist over het al of niet bestaan van natuurkrachten is nu duidelijk, het onderzoek moet veeleer gerigt worden op de betrekking tusschen deze krachten en de stof; met andere woorden, men moet nagaan in hoeverre nog onverklaarde verschijnselen zijn af te leiden uit algemeene wetten, die de ondervinding ons eenmaal heeft leeren kennen. De grondslag onzer wijsgeerige natuurstudie is dus eene bloote empirie en op dien grondslag alleen kunnen wij veilig voortbouwen; dit leert ons op eene overtuigende wijze de algemeene natuurkunde of physica, maar dit zelfde beginsel moeten wij vasthouden in onze studiën van het levende wezen, van het leven, van de levenskracht, het eigenlijke onderwerp dat ons nu moet bezig houden, en dat ik na deze voorloopige en algemeene aanmerkingen nu meer in het bijzonder wil gaan behandelen.

Eene vroegere wijsgeerige beschouwing leerde, dat er in de natuur eene onveranderlijke stof voorhanden was, uit welke de levende wezens gevormd werden, eene stof, die in oorspronkelijken aard verschilde van die, welke de onbezielde ligchamen daarstelt, en die men zich voorstelde in staat te zijn, de verschillende voorbijgaande vormen aan te nemen, die wij als dieren en planten rondom ons zien. Wij staan hier dus op de grenzen tusschen stof en kracht, of liever deze beide begrippen worden in de genoemde beschouwing op eene onverklaarbare wijze te zamengesmolten. Werd er door de voorstanders dezer leer eene ware stof in den regten zin des woords bedoeld, dan was het een op zich zelf nog werkeloos iets, dat bijzondere omstandigheden, eigene krachten behoefde om in bepaalde vormen op te treden, die vormen te veranderen en te verlaten, en die ontelbare verwisselingen te ondergaan, die de natuur in elk harer schepselen aanbiedt. Hiermede is men echter nog niets gevorderd, want het blijft dan altijd de vraag, welke die omstandigheden, die krachten zijn, die zulk een vermogenden invloed op de hypothetische stof uitoefenen en, gelijk Lotze (Wagners Handwörterbuch, art. *Leben*) te regt aanmerkt, wanneer uitwendige krachten zulk eene magt uitoefenen op de vormen die de levensstof aanneemt, is deze stof zelf ten eenemale overbodig en kan men niet inzien, waarom zij meer dan eenige andere voor het leven noodzakelijk zou zijn; wilde men daarentegen aan de levensstof het vermogen toekennen om, onafhanke-

lijk van uitwendige omstandigheden, naar willekeur dezen of genen vorm aan te nemen, hier in de gedaante eener eenvoudige cel, ginds in dien van een mensch met zijne veelvuldige werktuigen en vermogens op te treden, dan zou men de wetten der natuur miskennen, die niets willekeurigs toelaten, maar aan bepaalde oorzaken bepaalde uitwerkselen verbonden hebben, dan zou men de kennis der natuur, die men door eene ondervinding en nasporing van eeuwen heeft verkregen, gerust als onnutte ballast kunnen wegwerpen en daarvoor eene almagtige levensstof in de plaats stellen, die te gelijk stof en kracht, werkend, denkend en scheppend beginsel en substraat dier werking zou zijn. Nemen wij dus als grondbeginsel onzer redenering aan, dat wij ons zoo veel mogelijk door eene onbevangene waarneming der natuur en van hare verschijnselen laten leiden en geene hypothesen dulden, die daarmede lijnregt in strijd zijn, dan zullen wij ook zonder eenigen twijfel erkennen, dat het denkbeeld eener algemeene levensstof heeft uitgediend en onbestaanbaar is, zoowel met het gezonde verstand als met de tegenwoordige kennis van de natuur en hare verschijnselen.

Eene andere opvatting, die in Autenrieth haren voornamen kampvechter vond, en eenen grooten invloed op de wetenschappelijke beschouwingen tot voor weinige jaren uitgeoefend heeft, sproot voort uit de opmerking dat de grondstoffen, waaruit het levende ligchaam bestaat, niet verschillen van die, welke in de onbezielde natuur voorkomen, dat het verschil alleen is gelegen in de wijze waarop zij zich onderling vereenigen en de eigenschappen die aan de zoogevormde verbindingen toekomen. Deze bijzondere wijze van vereeniging en de daaruit voortspruitende eigenschappen der stof schreef men toe aan de inwerking van een zelfstandig, onstoffelijk, van de stof geheel en al onafhankelijk beginsel, eene soort van geest die op de stof kon inwerken, die het vermogen had zich met die stof te verbinden, haar eigenaardige wetten van zijn en van werken op te leggen, en dat beginsel, dien geest noemde men *levenskracht*. De gewone grondstoffen, die de scheikunde als bestanddeelen onzer aarde leert kennen, worden volgens de voorstanders dezer theorie (en die zijn er toch nog vele: wij willen ze *dynamisten*, van *δύναμις* - kracht - noemen), deze grondstoffen, zeg ik, worden volgens hen door den invloed de-

zer levenskracht gedwongen om verbindingen aan te gaan, die min of meer strijdig zijn met hare welbekende eigenschappen, en door dien nieuwen invloed gewijzigd, vormen zij eene stof, die men organisch noemt, in tegenoverstelling van de anorganische die den invloed der levenskracht niet heeft ondervonden. De naam van organische stof werd afgeleid van het organisme, een ligchaam dat bijzondere werktuigen of organen heeft tot voeding, tot verspreiding van sappen, tot opneming van dampkringslucht enz. en waardoor het in staat gesteld wordt binnen zekere grenzen voor zijn eigen voortbestaan te zorgen, nieuwe stof in zich op te nemen, het verlorene te herstellen en te beantwoorden aan het doel, waartoe het op aarde bestaat. De stof die, door de levenskracht bezield, in staat is een dergelijk organisme te helpen daarstellen, heette eene organische, levende of levensvatbare stof, uitdrukkingen die wij meermalen zullen moeten gebruiken en straks nog in de gelegenheid zullen zijn verder toe te lichten. De organische stof is door menigvuldige verschilspunten van de anorganische onderscheiden; ik begon reeds met te vragen, wie niet een levend van een dood ligchaam kon onderscheiden; de bijzondere wijze van wording, van ontwikkeling, de groei door inwendige opneming van stof, de vrije beweging, de aanwezigheid van zintuigen, van stem, van spraak, van meerdere of mindere verstandsvermogens, zijn eigenschappen, die gezamenlijk of gedeeltelijk in wezens voorkomen, die leven, die uit organische stof gevormd zijn, en waaraan wij gewoon zijn dat zelfstandige leven te herkennen, terwijl wij eene zekere onveranderlijkheid, vergrooting en verkleining van massa door uitwendige toevoeging of afneming, niet door eigenlijke voeding, gemis van bewegelijkheid door eigene werktuigen en het volslagen ontbreken van de zoo even genoemde hoogere eigenschappen als de kenschetsende eigenaardigheden der anorganische stof beschouwen. Dringen wij in dit onderzoek dieper door, dan ontwaren wij spoedig een niet onbelangrijk verschil in de zamenstelling. Wel zijn het dezelfde grondstoffen die de bewerktuigde en onbewerktuigde ligchamen vormen, wel vindt men althans de bestanddeelen der eersten in de laatsten terug, maar zij zijn, immers meestal, op eene geheel andere wijze met elkander verbonden; in de onbewerktuigde wereld vereenigen zij zich in den regel twee aan twee en in standvastig bepaalde

hoeveelheden om een min of meer zamengesteld ligchaam te vormen, zoodat *a* met *b, c* met *d*, en *a b* met *c d* verbonden kunnen worden, *a b* echter niet met *c*, wegens de algemeene wet, dat een zamengesteld ligchaam zich niet met een enkelvoudig vereenigt. Een voorbeeld zal dit kunnen ophelderen: Het welbekende loodwit bestaat uit lood, koolstof en zuurstof. Zullen echter deze drie bestanddeelen de bedoelde stof vormen, dan is het noodig dat het lood zich eerst met de zuurstof tot loodverzuursel vereenige, de koolstof insgelijks met zuurstof tot koolzuur, en dat vervolgens deze beide zaamgestelde ligchamen zich onderling tot koolzuur-loodverzuursel verbinden, want dit is de scheikundige naam van het loodwit. Dergelijke verbindingen schijnen in het organische natuurrijk niet noodig te zijn; daar kunnen twee of drie grondstoffen te zamen vereenigd, tegenover een derde of vierde de rol eener enkelvoudige stof spelen en zich met haar verbinden, waaruit eene meer gelijkmatige onderlinge vereeniging der grondstoffen voortvloeit. De onveranderlijke hoeveelheden, waarin zich de stoffen zamenvoegen, valt hier ook tot op eene zekere hoogte weg; want in allerlei verhoudingen ziet men in de planten- en dierenwereld de grondstoffen te zamen treden; terwijl uit elke verhouding ook een verschillend ligchaam geboren wordt. Groot zijn hier de uitkomsten door geringe middelen verkregen; het verschil in scheikundige zamenstelling b.v. tusschen meel en de gewone rietsuiker is geringer dan dat, hetwelk men tusschen twee suikersoorten, de riet- en druivensuiker opmerkt. Groot is daardoor tevens de verscheidenheid van ligchamen, die door dezelfde grondstoffen gevormd worden en van hier het opmerkelijke feit, dat, terwijl de enkelvoudige stoffen, die de organische wezens daarstellen, veel geringer in aantal zijn dan die in de anorganische natuur worden aangetroffen, de zamengestelde ligchamen daarentegen veel menigvuldiger zijn en een rijkdom van vormen vertoonen, die door de onbewerktuigde natuur zelfs niet in de verte kan worden nagebootst. Van dit verschil in scheikundige zamenstelling, zijn weer andere eigenaardigheden afhankelijk. Zoo b.v. bestaat er een hoogst merkwaardig verband tusschen de scheikundige zamenstelling en den vorm der anorganische stoffen, hetgeen men in de organische ligchamen niet kan aannemen. Misschien vraagt hier iemand verwonderd, of

men dan aan de anorganische ligchamen een bepaalden vorm mag toekennen. Voorzeker. De meeste delfstoffen, die in grootere of kleinere massaas van toevallige uitgebreidheid en gedaante voorkomen, verbergen onder die schijnbare onregelmatigheid eene vaste gedaante, die op verre na niet de menigvuldige afwijkingen toelaat, welke in de planten- en dierenwereld voorkomen. Deze regelmatigheid bezitten zij misschien allen, zoo zij in daartoe geschikte omstandigheden verkeeren. Elk zal nu ligt begrijpen, dat ik hier den kristalvorm bedoel, dien de delfstoffen aannemen, wanneer zij uit den vloeibaren in den vasten toestand overgaan. Dat deze kristalvorm in verband staat met de scheikundige zamenstelling, zal uit een enkel voorbeeld blijken. Ieder kent het keukenzout, voor de bereiding onzer spijzen zoo onmisbaar, en niet minder is het zoogenaamde Engelsche zout als purgeermiddel algemeen bekend; niemand zal deze beide zouten met elkander verwarren, omdat zij altijd dezelfde gedaante behouden, ook wanneer men ze in het water oplost en door eene langzame verdamping van het vocht weder laat kristalliseren; alleen de omstandigheden waaronder dit geschiedt, het aanwenden van hoogere warmte, om het water spoediger te doen verdampen, hetgeen men tot koking kan doen stijgen, het omroeren gedurende die verdamping enz., kunnen de gedaante der kristallen aanmerkelijk wijzigen, en daarom bestaat de kunst der scheikundige werklieden, die zich met dergelijke zaken bezig houden, in het regelen dezer omstandigheden, ten einde de schoonste kristallen te verkrijgen. Elk kristal nu kan men als een op zich zelf staand individu beschouwen, dat in vereeniging met andere kristallen en vormlooze ligchamen (want niet alle anorganische stoffen heeft men tot nog toe in den kristalvorm aangetroffen) het rijk der delfstoffen vormt, gelijk het dieren- en plantenrijk door de afzonderlijke dieren en planten gevormd worden. Het valt niet te ontkennen, dat men uit den vorm van een kristal nog niet onvoorwaardelijk tot zijne zamenstelling kan besluiten, dewijl er verschillende stoffen zijn, die dezelfde gedaante kunnen aannemen; maar eene verdere ontwikkeling dezer zaak, die tot het gebied der scheikunde behoort, kan ons hier niet bezig houden; het gezegde is echter voldoende om daar tegenover het voorbeeld der dierlijke weefsels te stellen, die, gelijke zamenstelling bezittende, toch eene verbazende verscheidenheid van

gedaante vertoonen. Welk een verschil is er toch niet tusschen de afzonderlijke beenderen van het geraamte, tusschen de onderscheidene spieren des ligchaams enz. enz., en dringen wij in de fijnere zamenstelling dier weefsels door, die alleen door de hulp des mikroskoops te ontdekken is, dan zien wij veelal dezelfde onbestendigheid, vooral in de grootte der elementaire deelen, teweeg gebragt doordat zij in eene aanhoudende ontwikkeling verkeeren, dan zien wij den ronden vorm met zijne wijzigingen voorheerschen, terwijl de anorganische stoffen veelal hoekige gedaanten en bij gevolg meer wiskunstige figuren aanbieden.

Klimmen wij vervolgens van de stof op tot de ligchamen die zij vormt, dan bemerken wij al spoedig den hoogeren rang, dien de bewerktuigde boven de andere inneemt. In de onbewerktuigde wereld bepaalt zich, gelijk wij straks reeds zeiden, het vormen van ligchamen strikt genomen tot het ontstaan van kristallen, alles wat daarboven gaat is geen ligchaam, althans geen individu meer, het is eene ophooping van ligchamen, die geene andere verscheidenheid dan het toevallige verschil van grootte kan opleveren. Eene veel hoogere beteekenis daarentegen verkrijgt het individuële bestaan in de organische natuur; daar komen duizenden en millioenen deeltjes te zamen, van verschillenden aard en gedaante, om één wezen te vormen, in welks individualiteit hunne eigene zelfstandigheid wordt opgelost. Ontneem aan eene rots een enkel kristal en zij blijft wat zij was; eene ophooping van kristallen; het afgescheidene kristal blijft evenzeer onveranderd bestaan, want het is een individu; de voorwaarde van zijn bestaan was niet in zijne vereeniging met de overige kristallen, die de rots daarstellen, gelegen. Maar ontneem aan een levend ligchaam een deel, hoe klein het ook wezen moge, en het ligchaam is geschonden; was het afgescheiden gedeelte van groot belang voor het geheel, dan gaat het geheele ligchaam verloren, want het was een individu, wiens voortbestaan tot op eene zekere hoogte aan zijn ongeschonden toestand verbonden was; maar het afgescheiden gedeelte gaat onvoorwaardelijk te gronde, omdat het geen individu daarstelt, en dus ook niet op zich zelf kan bestaan; en ziet men desniettegenstaande enkele deelen na hunne afscheiding toch niet verloren gaan maar zelfstandig voortbestaan, dan is zulks alleen omdat die deelen reeds vooraf afzonderlijke individu's daarstellen, die zich

tot een bepaald doel in of aan het ligchaam ontwikkelden, zoo als de eijeren der dieren, de zaden en knoppen der planten daarvan de voorbeelden opleveren, en hoe hooger een wezen bewerktuigd is, aan des te meer voorwaarden is het zelfstandig bestaan van dergelijke afgescheiden deelen onderworpen. De plant verspreidt hare zaden op den adem des winds, en elke korrel in een geschikten bodem vallende, ontwikkelt zich tot eene nieuwe plant; de ringworm laat een zijner ringen los en uit dien ring groeit een nieuwe worm; maar hoe veel zorg wordt er niet vereischt, om het ei der hoogere dieren tot ontwikkeling te brengen, hoe veel naauwer is niet het verband, waarin het met het moederlijke individu moet blijven, om die ontwikkeling te bereiken, en hoe zien wij dat verband inniger en langer van duur worden, naarmate wij van de lagere tot de hoogere, van de eijerleggende tot de levendbarende dieren opklimmen. Het individuële bestaan der organische ligchamen verkrijgt eerst in de hoogere dieren zijne volledige beteekenis.

'Werkzaamheid is het kenmerk der organische ligchamen, eene altijddurende rust het deel der onbewerktuigde;' met deze woorden heeft men dikwijls een ander onderscheidingspunt tusschen beiden willen vaststellen. Ik geloof echter dat het niet met volkomene juistheid is uitgedrukt. Wel is waar, als men een vogeltje door het luchtruim ziet zweven of van tak tot tak, vrolijk zingende, ziet voorthuppelen en daarmede een keisteen vergelijkt, die onbewegelijk ligt aan den voet des booms, en daar reeds jaren lang heeft gelegen en nog eeuwen kan blijven liggen zoo hij aan zich zelf wordt overgelaten, dan zou men niet aarzelen deze twee voorwerpen te beschouwen als de overtuigende voorbeelden der voortgaande werkzaamheid en der eeuwigdurende rust, van het leven aan de eene, van den dood aan de andere zijde. Dan hoe groot ook dit onderscheid moge zijn, en hoezeer eene betrekkelijke rust tegenover dat meer zigtbare werken der organische natuur niet ontkend kan worden, mag men zich toch niet door den schijn laten misleiden. Werkeloosheid, stilstand is er nergens in de natuur, ook niet in het rijk der delfstoffen. Was dat rijk niet eenmaal de onmeetbaar groote werkplaats, waaruit de aarde, zoo als zij zich thans aan ons oog vertoont, met al wat zij draagt en bevat, te voorschijn kwam? Wanneer nog in den schoot dier aarde metalen worden ge

smolten, zouten ontleed, grondstoffen uit hare verbindingen vrijgemaakt, om zich met andere grondstoffen tot nieuwe ligchamen te vereenigen, is dat werkeloosheid, is dat rust? Is het werkeloosheid, als het ingewand van een berg, gelijk de smeltkroes van den scheikundige, zijnen schuimenden en kokenden en gloeijenden inhoud als breede lavastroomen uitstort, als door dat zelfde vuur, dat den boezem der aarde verteert en hare oppervlakte doet beven, hier nieuwe eilanden uit den schoot der zee oprijzen, ginds weer andere eilanden, plotseling of allengs, beneden den waterspiegel verzinken? Nog meer: is het rust, wanneer de zee in afwisselende eb en vloed schier onzigtbare aarddeeltjes aan de eene kust ontneemt, om ze aan de andere toe te voegen, als door dien geringen, maar altijd voortgaanden invloed aan de eene zijde, het land langzaam, maar onvermijdelijk wegsmelt, aan den anderen kant een nieuw land ontstaat waar het vroeger niet werd gezien, als door dienzelfden golfslag rotsen allengs ondermijnd worden en eindelijk in zee storten, of wanneer dijken plotseling worden vernield, en akkers en dorpen en steden onder de zwalpende baren verzinken? Neen, dat alles is werkzaamheid, en die werkzaamheid is overal door de geheele anorganische schepping verspreid; zij ontsnapt alleen dikwijls aan ons oog, omdat hare uitkomsten slechts in het groot kunnen worden gemeten; want wat is een nietig menschenleven, tot weinige jaren beperkt, om den voortgang van een arbeid waar te nemen, die voor duizenden, die voor millioen jaren werd aangevangen en nog niet is geëindigd?

De bovengenoemde stelling zou ik dan in dien geest willen veranderen, dat de bewerktuigde natuur een geheel andere werkzaamheid vertoont dan de onbewerktuigde. Als de grondstoffen in deze laatste de gunstige omstandigheden ontmoeten, die haar gelegenheid verschaffen om op elkander in te werken, gehoorzamen zij aan de wetten der scheikundige verwantschap, waardoor bestaande ligchamen ontbonden, nieuwe vereenigingen gevormd worden. Deze veranderingen gaan onophoudelijk voort: koolzuurhoudende bronwateren, door de spleten van bergen en rotsen, die soda bevatten, heenstroomende, geven aanleiding tot de vorming van koolzure soda, die vervolgens in rijke massa met het water der rivier wordt afgevoerd, en deze vorming en wegspoeling van genoemd zout moet noodwendig zoo lang du-

ren, als er nog eenig koolzuurhoudend water met eenige soda van het gebergte in aanraking komt. Maar bevindt zich dit zout of de daarmede eenigzins overeenkomende koolzure potasch op eene plaats, waar ontwikkeling van salpeterzuur geschiedt, dan wordt het koolzuur uitgedreven, het salpeterzuur treedt in de plaats en het vroegere zout is in salpeterzure soda of potasch veranderd. Dergelijke omzettingen gaan dus altijd gepaard met vernietiging van het bestaande; wat haar doel zij, is duister; wij kunnen hiervan niet anders zeggen, dan dat zij aan de voortbrengselen der natuur eene onbepaalde verscheidenheid geven, of liever, en dit moet ons gelden voor eene volledige verklaring, zij volgen noodzakelijk uit de eigenschappen der stof, die haar volgens onveranderlijke wetten zijn ingeprent; zij kunnen dus niet ontbreken, en het vragen naar een onbekend doel is derhalve onnut en ijdel, een voorbeeld dat ons tot navolging moet aansporen, wanneer wij ons met de inrigting der bewerktuigde natuur bezig houden, om daar uit het maaksel en de werkzaamheid der deelen niet tot hun doel te besluiten, zoolang dat doel niet op eene onmiskenbare wijze voor ons verstand bloot ligt. Geheel anders is het met de werkzaamheid der organische natuur; elk levend ligchaam biedt eene reeks van verrigtingen aan, die door verschillende deelen worden uitgeoefend, waarvan elk zijne bestemde taak heeft te verrigten en zich niet met die van andere ligchaamsdeelen inlaat; zoo zien wij de longen zich uitzetten ter ademhaling, het hart zich zamentrekken om het bloed door het geheele ligchaam heen te voeren, het darmkanaal de spijzen en dranken opnemen, velerlei sappen afscheiden, om ze met die spijzen te vermengen, zich afwisselend zamentrekken en uitzetten om zijnen inhoud al verder en verder te voeren; maar die verschillende werktuigen zijn deelen van een geheel, en als zoodanig zijn zij niet van elkander onafhankelijk; blijft het eene werkeloos, het andere kan zijnen arbeid niet ongestoord voortzetten; want niet alleen het werkelooze deel, maar het geheele ligchaam zou er spoedig onder lijden of bezwijken; al die verrigtingen moeten namelijk te zamen werken om het ligchaam in zijnen ongeschonden toestand te bewaren. Het einddoel kunnen wij hier althans raden; het individu, uit de bewerktuigde stof gevormd, heeft die verschillende deelen noodig om zich zelf in stand te houden; daar het dagelijks

stof verliest, moet het dagelijks ook nieuwe stof in zich opnemen, die door de genoemde verrigtingen en nog vele andere bewerkt moet worden; daarbij komen dan de verrigtingen, die ten doel hebben nieuwe wezens te stellen in de plaats der gestorvene, of het individu in verband te brengen met de buitenwereld, en wij zien uit dat alles, dat behoud het gevolg is der werkzaamheid in de bewerktuigde natuur, vernietiging of verandering daarentegen in de onbewerktuigde.

Het hier gezegde vloeit voort uit eene eenvoudige natuurbeschouwing en werd door mij als zoodanig medegedeeld, zonder de eene of andere theoretische verklaring daarin te volgen[1]. Zien wij nu op welke wijze de dynamisten het vermelde verschil tusschen de beide groote natuurrijken beschouwd hebben, welke verklaring zij gaven aan de ingewikkelde verschijnselen die de bewerktuigde wezens aanbieden. Daar de grondstoffen, die in de organische en anorganische natuur voorkomen, dezelfde zijn, moesten zij in de eerstgenoemde onder eenen nieuwen invloed staan, die hare eigenschappen wijzigde, soms geheel vernietigde om er nieuwe voor in de plaats te stellen, en dezen invloed stelden zij persoonlijk voor als eene bijzondere kracht, die, omdat zij in de levende wezens werd aangetroffen, den naam van levenskracht verkreeg. Die kracht moest men zich voorstellen als een beginsel, dat over alle levende wezens verspreid is, dat zich voortplant op de nieuwe ligchamen die aanhoudend gevormd worden, of liever door wiens bewerking die ligchamen alleen tot stand kunnen komen. De levenskracht treedt als werkend beginsel op tegen de scheikundige verwantschap, want in het levende ligchaam geschieden niet al die ontledingen, welke daarbuiten tot stand moeten komen, en wordt een deel van het ligchaam afgescheiden, dan wordt het aan de gewone scheikundige wetten onderworpen, omdat het buiten den werkkring der levenskracht is getreden, omdat het van het individu is afgescheiden en de levenskracht er zich uit terugtrekt; met een woord, omdat het sterft. Omdat het sterft, stremt het

1) Sommige uitdrukkingen, waaraan men eenen dynamistischen zin zou kunnen hechten, als van bewerktuigde en onbewerktuigde stof enz., heb ik in het voorgaande alleen gebruikt om mij zonder omschrijving verstaanbaar te maken. Zij zullen ook wel altijd zonder verdere gevolgtrekking in de wetenschap behouden blijven.

bloed, dat uit eene ader ontlast is, binnen weinig tijd, terwijl het binnen het ligchaam en het vaatstelsel besloten deze verandering niet ondergaat. Zal dus de stof levensvatbaar blijven, dat is, zal zij de geschiktheid behouden, der levenskracht tot eene woonplaats te strekken, door die levenskracht bezield te worden, dan is het noodig, dat zij in onderlingen zamenhang blijve en dat die zamenhang zoo innig mogelijk zij; dan echter heeft de levenskracht het vermogen zich uit te breiden over nieuwe hoeveelheden stof, die aan het levende ligchaam worden toegevoegd, mits die toevoeging langzamerhand en bij kleine hoeveelheden geschiede, zoodat de levenskracht zich reeds van het eerst afgezette meester gemaakt hebbe, en die stof als een nieuw gedeelte van het ligchaam opgenomen zij, alvorens er eene tweede hoeveelheid afgezet worde. Op deze wijze kan het geheele ligchaam groeijen en de later bijgekomen stof is evenzeer door de levenskracht beheerscht als de vroeger daargestelde, en dewijl deze toevoeging van nieuwe bestanddeelen niet geschiedt zonder afvoering der oudere, blijft dezelfde werkzaamheid ook dan voortgaan, wanneer het ligchaam niet meer in wasdom toeneemt, maar zich slechts op den eenmaal bereikten trap van ontwikkeling behoeft te onderhouden. Op dezelfde wijze kan zich op de eene of andere plaats des ligchaams een gezwel, b.v. een vetgezwel, vormen, dat met afzetting eener enkele, onzigtbare vetcel begint en allengs voortgroeijende eenen grooten omvang kan bereiken, terwijl de levenskracht toch deze geheele massa beheerscht en in stand houdt, en daardoor voorkomt, dat zij als een vreemd ligchaam afsterve en te niet ga; maar wilde men eene dergelijke vetmassa uit het eene ligchaam op het andere, of van de eene plaats des ligchaams op eene andere overplanten, dan zou zij bezwaarlijk op hare nieuwe zitplaats kunnen blijven bestaan, omdat de levenskracht niet in staat zou zijn zich spoedig genoeg over deze geheele massa te verspreiden. Hoewel zij dus alle hoedanigheden in zich vereenigde om een zamenhangend deel van het organisch wezen uit te maken, zou zij dit doel toch niet kunnen bereiken, evenmin als een arm of been zelfstandig kan blijven leven, nadat men zulk een lid op welke wijze ook van het ligchaam heeft afgezet.

Het onderscheid derhalve tusschen het afgezette ligchaamsdeel on elk ander dat nog een zamenstellend gedeelte van

het geheel uitmaakt, is daarin gelegen, dat het niet meer leeft, dat het niet meer door de levenskracht wordt bewoond, en eerst dien ten gevolge treden later scheikundige veranderingen in, die het meer en meer aangrijpen, die zijnen vorm doen verloren gaan en het eindelijk geheel en al vernietigen. Dewijl die scheikundige veranderingen eerst bij opvolging intreden, volgt daaruit, dat er een tijdstijp is, waarop de organische stof, hoewel niet meer levende, toch in niets van het levende ligchaam verschilt; zij is dan geene levende, maar toch eene levensvatbare stof, die ook, zoo als uit het gezegde voortvloeit, hare levensvatbaarheid na korteren of langeren tijd verliest. Dergelijke toestanden komen, hoewel in een gewijzigden zin, veelvuldig in de natuur voor. Welken rang bekleedt in de rij der levende wezens de zaadkorrel, die vroeger een deel van een plantaardig individu uitmaakte en later, van dat individu gescheiden, toch niet stierf, zoo als blijkt omdat hij bleef voortbestaan en niet vernietigd werd, gelijk alle organische wezens te niet gaan, die aan het gebied der levenskracht onttrokken werden? Was hij in een vruchtbare aarde gevallen, dan had zich zijne nieuwe levensperiode door eene verbazende werkzaamheid gekenmerkt, waaraan eene nieuwe plant haar ontstaan zou verschuldigd zijn. Nu echter die graankorrel misschien jaren lang aan die onmisbare voorwaarde onttrokken werd, toonde hij geenerlei werkzaamheid; noch het mikroskoop, noch de scheikundige ontleding kon er eenige belangrijke verandering in aantoonen, en toch gedurende dat aanmerkelijke tijdsverloop is hij niet gestorven, want na die langdurige rust heeft hij nog het vermogen behouden, om, in de aarde gebragt en door den regen gedrenkt en door het zonlicht gekoesterd, wortel te schieten en een stengel en bladen en bloesems en vruchten voort te brengen, in een woord dat tijdperk van leven en werken in te treden, waaraan hij zoo lang was onttrokken geweest. Het voorbeeld van bloembollen, bij Egyptische mummiën gevonden, heeft geleerd, dat zulk een plantendeel eeuwen lang die vatbaarheid ter ontkieming kan behouden. De eijeren bieden dergelijke voorbeelden uit het dierenrijk aan, hoewel hunne levensvatbaarheid tot een korter tijdsbestek beperkt is. Om dit eigenaardig verschijnsel te verklaren, heeft men een sluimerend leven aangenomen. Daar de geheele theorie der levenskracht berustte op de overeenkomst met

de zoogenaamde onweegbare stoffen, vooral met de warmte, de electriciteit en het magnetismus, kon het geene verwondering baren, dat men ook in het leven een toestand ontdekte, die met den gebonden staat dier onweegbare stoffen overeenkwam; alle ligchamen zijn electrisch, zijn magnetisch, bezitten de electrische en de magnetische vloeistof, als men het zoo mag noemen, maar zij openbaren deze eigenschap alleen onder bepaalde omstandigheden; ontbreken deze, dan noemt men de electriciteit en het magnetismus gebonden, dat is, sluimerend, zonder eenige zigtbare uitwerking, maar door wrijving, strijking, aanraking enz., kunnen zij vrijgemaakt worden en zich dan door hare bekende uitwerkselen openbaren. Zoo is het ook met de levenskracht gelegen, en wat de wrijving of aanraking voor de electriciteit is, dat is de vochtige aarde en de bepaalde warmtegraad voor het leven van den zaadkorrel en van het ei, de noodwendige voorwaarde, die het opwekt, die zijne rust in werkzaamheid doet overgaan, zijn onmerkbaar bestaan openbaart en zigtbaar maakt. Dewijl dit sluimerende leven juist aan die deelen eigen is, die later nieuwe individuën zullen voortbrengen, valt het niet te ontkennen, dat zulks bijzonder geschikt is om de vernietiging van talrijke kiemen te voorkomen, die anders, zoo zij niet onmiddellijk gunstige omstandigheden voor hare ontwikkeling aantroffen, zouden verloren gaan en de onafzienbare reeks van geslachten, die zij *virtueel* in zich bevatten, in haren ondergang zouden medeslepen, terwijl zij nu op eene gunstiger gelegenheid kunnen wachten om de ontwikkeling, waartoe zij bestemd zijn, te bereiken. Zulk een ligchaam mag dus levensvatbaar en de stof, die het daarstelt, eene levensvatbare stof genoemd worden. Zoo beschouwd is deze laatste uitdrukking eensluidend met die van organische stof, indien men in zijne gedachte het begrip van leven voor een oogenblik van deze stof afscheidt. En dat deze afscheiding niet alleen denkbeeldig kan bestaan, maar ook inderdaad in de natuur voorkomt, leeren wij uit hetgeen bij het sterven van een organisch individu plaats grijpt. De ondervinding leert, dat de werkzaamheid der levenskracht zich in zich zelf verteert, dat haar voortdurende strijd tegen de scheikundige verwantschap der grondstoffen niet altijd met de overwinning bekroond blijft, dat zij vroeg of laat, maar eenmaal onvermijdelijk, het onderspit moet delven; dan ver-

laat zij het ligchaam, dat zij niet langer te zamen kan houden; gelijk de schepelingen het wrak van een reddeloos verbrijzeld schip ontvlieden, en gelijk spoedig dat wrak tegen de rotsen verpletterd wordt en zijne verminkte overblijfselen aan de golven prijs geeft, zoo valt ook het ligchaam uiteen; ontkleurd en misvormd is het spoedig niet meer kenbaar; gassen die er zich uit ontwikkelen, vochten die er uit wegvloeijen, getuigen van de omzettingen die zijne bestanddeelen ondergaan hebben, en ontelbare dieren, die de dichters het gewormte der graven genoemd hebben, helpen het overschot slopen en verteren.

Waar bleef nu bij deze ontzaggelijke omwenteling de levenskracht; zij kon toch niet in de algemeene verwoesting worden medegesleept, in den ondergang van het individu mede ten ondergaan? Voorzeker niet; hare onstoffelijkheid waarborgt haar eeuwig bestaan en gelijk wij reeds zeiden, trok zij zich alleen uit het wezen dat zij bewoond had terug; maar toen zij de stof verliet, bleef deze nog levensvatbaar, nog geschikt om nieuwe combinatiën te vormen, nogmaals de werkplaats te worden, waarin de levenskracht haren arbeid hervatte en zich, die eerst tot één individu beperkt was, over millioenen nieuw gevormde wezens verspreidde, die het rottend overblijfsel doorknagen, een geslacht dat geene ouders heeft gekend, eene nieuwe bevolking zonder voorgangers, zonder geslachtslijst, onmiddellijk uit de scheppende hand der natuur ontsproten. Zoo verrijst het leven uit den dood, zoo wordt de vernietiging van een wezen de vruchtbare bron van het bestaan van duizend andere.

In vlugtige omtrekken hebben wij hier de wijze geschetst, waarop de dynamisten de ingewikkelde verschijnselen, die de bewerktuigde ligchamen aanbieden, trachten te verklaren. Uit de verschillende opmerkingen, die wij mededeelden, kunnen even zoo vele argumenten geput worden om de waarheid hunner theorie te staven en hunne leer met eene wapenrusting te omgeven, geschikt om haar tegen alle mogelijke aanvallen te verdedigen; maar hoe schitterend deze wapenrusting gepolijst moge zijn, het opmerkzame oog bespeurt al ras, dat zij op vele plaatsen doorboord en geenszins tegen de wapenen eener naauwkeurige natuurstudie bestand is. Wij willen eenige dier zwakke plaatsen aantoonen. Vooreerst heeft men de tegenstelling tusschen de wetten, die de bewerktuigde stof beheerschen en

die, welke in de onbewerktuigde natuur worden erkend, al te scherp afgeteekend. Zonder eenigen twijfel worden de natuurverschijnselen door de omstandigheden, waarin zich de stof bevindt, gewijzigd en veranderd, en het zou eene dwaasheid zijn zulks met het oog op een levend ligchaam te willen ontkennen; maar hieruit volgt nog geenszins dat men een strijd tusschen elkander vijandige krachten zou moeten aannemen en het bestaan van een bewerktuigd ligchaam van den uitslag dier worsteling doen afhangen. Op de ontwikkeling dezer stelling zullen wij straks terugkomen; hier willen wij alleen aantoonen, dat het onderscheid niet zoo volstrekt is als men het soms wil voorstellen. De scheikundige verwantschap is niet zoo geheel in banden geslagen als men wil doen voorkomen. De vroeger vermelde wijze, waarop zich de grondstoffen van het bewerktuigde ligchaam onderling verbinden, is niet zoo uitsluitend aan deze bewerktuiging verbonden, maar komt ook hoogstwaarschijnlijk elders voor, en wanneer men nu dezelfde verschijnselen waarneemt daar, waar er in geenen deele sprake van eene eigene levenskracht kan zijn, volgt daaruit zeer eenvoudig, dat men ze ook niet noodig heeft om dergelijke verschijnselen in de bewerktuigde wereld te verklaren. De omstandigheden, die vereischt worden om drie of vier grondstoffen onmiddellijk met elkander te vereenigen, zijn wel is waar niet naauwkeurig bekend, maar dit is met zoo vele andere onbetwistbare zaken het geval, en over het algemeen zijn wij verpligt meer waarde te hechten aan hetgeen wij waarnemen, en minder voorloopig naar de oorzaak, die in het duister verborgen ligt, te vragen. Veel minder nog heeft men bewezen door het voorbeeld der ligchaamsdeelen die van het geheel zijn afgescheiden, van het bloed dat uit eene ader ontlast is, wanneer men het sterven en de opvolgende ontbinding van het afgezette lid, of de stremming des bloeds toeschreef aan de terugtrekking der levenskracht, die het strijdperk aan de scheikundige verwantschapskrachten overliet en men daardoor het bestaan der levenskracht wilde betoogen. Zonder nog op het onlogische eener redenering te letten, die als grondslag der bewijsvoering juist datgene vooronderstelt wat nog bewezen moet worden, de aanwezigheid namelijk eener levenskracht, zal het gemakkelijk zijn dit schijnbare bewijs te ontzenuwen door de opmerking, dat men hier verscheidene omstandigheden uit het oog heeft

verloren, die op den toestand der afgescheidene deelen eenen belangrijken invloed moeten uitoefenen. Zij behooren tot een zamengesteld individu, dat zich door de zamenwerking van verschillende deelen in stand moet houden, waarvan de voornaamste gelegen zijn in de groote holten, die in het bekkeneel en in den tronk gevonden worden. De verrigtingen dier deelen strekken haren weldadigen invloed tot in de verste uiteinden des ligchaams uit; het bloed, door de zamentrekking van het hart voortgestuwd, moet in alle ligchaamsdeelen doordringen, om hun de noodige voedingsbestanddeelen toe te voeren; de zenuwen, die aan de eene zijde met de hersenen en het ruggemerg zamenhangen, moeten zich in die deelen verspreiden om hun het vermogen van werkzaamheid te geven en die werkzaamheid zelf te bestieren; als geleiddraden van indrukken, die van de uiteinden naar de hersenen en van deze weder naar de uiteinden gevoerd worden, hebben zij een onafgebroken zamenhang noodig; wordt die zamenhang ergens afgebroken, dan wordt de zenuw, die van de hersenen en het ruggemerg is afgescheiden, werkeloos en het deel is buiten den werkkring van het zenuwstelsel geplaatst. Door het afbreken van den bloedsstroom ontvangt het geene voedingsstoffen meer, is het verstoken van den onmiddellijken invloed, die het voortstroomende bloed er op uitoefende, en door deze omstandigheden laat het zich reeds genoegzaam verklaren, waarom het niet meer die verschijnselen kan vertoonen, die men aan het levende ligchaam opmerkt. Dat dergelijke zamengestelde omstandigheden noodig zijn, om de menging der deelen te behouden, hunne gewone werkzaamheid mogelijk te maken, zien wij in het voorbeeld van het bloed, dat door verscheuring van een bloedvat binnen het ligchaam is uitgestort geworden; dit bloed ondergaat dezelfde veranderingen, die buiten het ligchaam plaats grijpen, hoewel met mindere snelheid, omdat de buitenlucht is afgesloten en de warmtegraad, waaraan het gewoon was, niet afnam, maar het stremt, het sterft toch, ofschoon aan alle kanten met normale, levende weefsels in aanraking, en hoewel men geene reden zou kunnen geven, waarom de vooronderstelde levenskracht er zich uit zou terugtrekken; hetzelfde geldt van de versterving der teenen, die bij hoogbejaarden niet zelden voorkomt, die alleen afhankelijk is van eene gebrekkige voeding en dikwijls gepaard gaat met gebreken van

het hart en van het vaatstelsel, waardoor zich die gebrekkige voeding ten gevolge van eenen verzwakten bloedsomloop gemakkelijk laat verklaren. Om dezelfde reden moeten wij aan het genoemde voorbeeld der gezwellen alle waarde ontkennen; want alle ziekelijk gevormde ophoopingen, hetzij dan van vetcellen of van andere weefseldeelen, knnnen slechts in zoo ver blijven leven en een gedeelte van het ligchaam blijven daarstellen, als zij van eigene vaten voorzien zijn, die althans in genoegzaam getal moeten zijn, om hun het benoodigde bloed ter voeding toe te voeren, zij het ook veel of weinig naarmate zij zulks behoeven; ontbreken hun die vaten of werden zij in een later tijdperk vernietigd, digt gedrukt bij de vermeerdering der massa of gingen zij op eenige andere wijze te gronde, dan missen de gezwellen de noodige voorwaarden voor hun bestaan, vroeger of later sterven zij af. De aanneming van een voortdurenden strijd tusschen de levenskracht en de verwantschap der grondstoffen, die, zoo lang de laatsten bedwongen worden, het leven zou daarstellen en eindelijk door den dood besloten worden, wanneer de verwantschap de levenskracht overwon, berust op geene betere grondslagen; het is alweder eene hypothese, die men gemaakt heeft toen men zich van het bestaan eener levenskracht in den bedoelden zin des woords overtuigd hield en die nog weinig licht over het nog zoo duistere sterven verspreid heeft. Waarom, wanneer iemand een slag op het hoofd krijgt, die hem plotseling dood ter aarde doet storten, zonder dat er eenige zigtbare verwonding of eenige verandering, noch in het hoofd noch in eenig ander ligchaamsdeel te vinden is, waarom wordt in dat geval de levenskracht gedwongen voor de scheikundige verwantschappen het veld te ruimen? Men kan hier slechts zeer algemeene zaken als waarheid aannemen, zoo b.v. dat het ligchaam, om zijne verrigtingen ongestoord uit te oefenen, eene zekere scheikundige menging noodig heeft: maar nu zou men, gelijk Lotze (l.c.) zegt, even goed kunnen stellen, dat de dood het gevolg is van eene scheikundige verandering, die het leven onmogelijk maakte, als dat hij veroorzaakt wordt door de terugtrekking der levenskracht, die voor de overwinnende scheikundige verwantschap het veld ruimt. Geen dezer beide stellingen zou ik gaarne bij uitsluiting tot de mijne willen maken; want hoewel de scheikundige verwantschap dikwijls enkele ligchaamsdeelen, voch-

ten enz. reeds voor den dood aangrijpt, volgt daar nog niet uit, dat de dood altijd het noodzakelijke uitvloeisel eener chemische verandering is. De vraag, of er gedurende het leven scheikundige veranderingen tot stand kunnen komen, die wel den dood na zich slepen, maar voor de hulpmiddelen van ons onderzoek nog onbereikbaar zijn, moet uit den aard der zaak tot nog toe onbeantwoord blijven, en zoo geloof ik dat het geheele verband tusschen de chemische zamenstelling des ligchaams en het leven, als ook tusschen de veranderingen in dat chemisme en het sterven, vooralsnog onbeslist moet blijven.

Al de bewijsgronden der dynamisten hier op te noemen en te ontleden, hoe kortelijk dit ook mogt geschieden, zou de grenzen van dit opstel ver overschrijden; de voornaamste hebben wij reeds met een enkel woord behandeld en willen nu meer opzettelijk over het laatst aangevoerde argument, het ontstaan van nieuwe wezens uit eene bewerktuigde stof, die in ontbinding verkeert, het een en ander in het midden brengen. Hetgeen wij er vroeger over gezegd hebben, toont aan, welk naauw verband tusschen deze vraag en het hoofdonderwerp, dat ons bezig houdt, bestaat, en, daar wij ons in de beschouwing dezer belangrijke zaak vrijer op een zuiver natuurkundig terrein zullen bewegen, zal het mijnen lezers ongetwijfeld eene welkome afwisseling verschaffen van de bespiegelingen, waarin men ondanks zich zelf moet vervallen.

Het is eene overbekende zaak, dat, wanneer men vleesch langen tijd aan zich zelf overlaat en onder toetreding en medewerking van dampkringslucht in ontbinding laat overgaan, er zich binnen korteren of langeren tijd talrijke dieren in vormen, die in het dagelijksche leven den algemeenen naam van wormen hebben verkregen; maar minder algemeen is het bekend, dat deze, voor het bloote oog zigtbare dieren, slechts een zeer klein gedeelte uitmaken van de levende volkplanting, die in het vleesch tot ontwikkeling is gekomen. Zij vertegenwoordigen slechts de hoogere diervormen; millioenen kleinere, die aan het ongewapende oog ontsnappen, waren reeds langen tijd aanwezig voordat men eenig spoor dezer dierenwereld ontdekte. Vloeistoffen, van organische wezens afkomstig of eene zekere hoeveelheid bewerktuigde bestanddeelen in zich bevattende, vruchten en derg. op vochtige plaatsen bewaard, zijn, gelijk bekend

is, onderhevig aan beschimmeling, dat is, hare oppervlakte wordt bedekt met een nieuwen en weelderigen plantengroei. De gevormde planten behooren tot de allereenvoudigste soort en zijn zoo klein, dat de eerst gevormde en verspreide individuën niet opgemerkt worden, maar eerst zigtbaar worden als zij zich bij duizenden en duizenden hebben opgehoopt. Daar men nu mogt aannemen, dat deze dieren en planten niet vooraf in het vleesch, in de inkt, op de vrucht enz. aanwezig waren, besloot men hieruit, dat zij van zelve, dat is zonder de bemiddeling van een ouderlijk ligchaam, ontstaan waren, waarom men deze wijze van wording eene eigenmagtige noemde. De rol, die de levenskracht daarbij moest spelen, hebben wij reeds doen kennen. Zich terugtrekkende uit de stof, die zij niet meer tegen den invloed der scheikundige verwantschapswetten beschermen kan, vormt zij zich uit hetgeen nog aan hare wetten kan gehoorzamen nieuwe omhulsels, in de gedaante van kleine schier onzigtbare diertjes, die de eenvoudigste zamenstelling aanbieden, welke men in de dierenwereld aantreft, of die van plantjes, die even zeer uitmunten door hunne bijzondere eenvoudigheid en onbegrijpelijke snelle en overvloedige vermenigvuldiging, want het is eene algemeene wet in de natuur, dat, naarmate de organische wezens eenvoudiger zijn van zamenstel, zij gemakkelijker, sneller en in grootere menigte ontstaan, en die snelle vermeerdering, die men niet met zijne gedachten, veel min met het oog kan volgen, strekte tot hoofdbewijs, dat die wezens niet op de gewone wijze konden voortgebragt worden, dat zij noodzakelijk allen tot hetzelfde geslacht moesten behooren, allen onmiddellijk uit de ontbindende zelfstandigheid moesten voortgekomen zijn. Hier schreef men dus aan de levenskracht het vermogen toe, nieuwe wezens, onafhankelijk van dergelijke die reeds vooraf bestonden, uit organische stof te vormen, maar men is ook verder gegaan; men heeft haar de magt toegekend, om, onder zekere omstandigheden althans, bewerktuigde wezens te vormen uit eene onbewerktuigde stof; wel is waar, ziet men iets dergelijks nu niet meer geschieden, maar eenmaal, zoo dacht men, moet op deze wijze noodzakelijk de eerste vorming van dieren en planten plaats gehad hebben; toen er nog geene organische wezens, dragers der levenskracht waren, die haar op nieuwe wezens konden overbrengen; met een woord, toen er nog geene

ouderlijke wezens waren om jonge voort te brengen, moest de levenskracht noodwendig op de onbewerktuigde stof inwerken, omdat deze nog maar alleen bestond, en ziedaar de schepping van menschen, dieren en planten verklaard? en de dichters, dit onderwerp opvattende, hebben het verder uitgewerkt en op dergelijke voor den natuurkundige ijdele hypothesen, hunne heerlijke beschrijvingen der schepping gebouwd, die alles vóór zich hebben, uitgezonderd misschien de waarheid. Zij hebben rotsklompen beschreven, die zich op hunne voetstukken begonnen te bewegen, die zich allengs van de bergen losmaakten en eindelijk daar henen wandelden als olifanten of mammouts. Voorzeker stout gedacht en vaak schoon beschreven, maar wiens onbevangen verstand beeft niet terug voor het aannemen van zulke fantastische zaken?

Tegenover deze theorie eener eigenmagtige voortbrenging van planten en dieren heeft men het bekende beginsel gesteld: *Omne vivum ex ovo.* Al wat leeft komt uit een ei. - Het bestaan van een ei vooronderstelt een individu dat het ei heeft voortgebragt, bij gevolg eene moederplant, een moederdier, en zoo doende zou de voortbrenging der wezens, die ons nu bezig houden, wat de hoofdzaak betreft overeenkomen met hetgeen wij in dit opzigt bij grootere dieren en planten waarnemen. Tusschen deze beide gevoelens te beslissen kan niet geschieden, zonder een naauwkeurig onderzoek, steunende op de belangrijke ontdekkingen, die in den jongsten tijd in de natuurkunde zijn gedaan, en het mag ons niet verwonderen dat men, nog minder bekend met die zaken die men bij voorkeur de wonderen der schepping mag noemen, vroeger niet aarzelde aan het eerstgenoemde gevoelen een onbepaald geloof te slaan. Indien de infusoriën (-afgietseldiertjes, zoo werden die kleine schepseltjes door eigenmagtige voortplanting geboren, genoemd) in het rottende vleesch uit eitjes ontstaan, dan moeten deze vooraf reeds in het vleesch aanwezig geweest zijn, of zij zijn er door middel van de dampkringslucht of van het water, onder wier toetreding de ontbinding geschiedt, in geraakt; zoo redeneerde men en meende deze omstandigheden buiten te sluiten, door het vleesch sterk zamen te persen, kunstmatige lucht en gedestilleerd water te doen toetreden, het vleesch vooraf te koken enz.; wat hierop volgde was, dat er toch infusoriën gevormd werden, waar-

door men overtuigend meende te bewijzen, dat zij niet uit eijeren ontstonden, een bewijs dat echter niet zoo afdoend is, omdat men door de voorloopige bewerking van het vleesch niet zeker kan zijn alle aanwezige eitjes vernietigd te hebben, zoodat er zelfs niet *één* is overgebleven. Wanneer wij daartegen overstellen het voorbeeld der bereide spijzen, die in gesloten bussen naar verre landstreken verzonden worden, dan moeten de dynamisten hare bewaring trachten te verklaren door dat de lucht afgesloten zijnde, de levenskracht, de stof zoo als zij daar is kan blijven bewonen, dewijl de ontbinding eerst het gevolg moet zijn van de terugtrekking der levenskracht, en dus hier eigenlijk niet in aanmerking komt. Maar zou het niet veel eenvoudiger en begrijpelijker zijn hier aan te nemen, dat het afsluiten der dampkringslucht en wel hoofdzakelijk van hare zuurstof de ontbinding der spijzen belet en daardoor eene noodzakelijke omstandigheid voor het ontkiemen der eitjes, die waarschijnlijk wel aanwezig zijn, wegneemt. Op dezelfde wijze kan men zich dan rekenschap geven, waarom er geene infusoriën ontstaan in spijzen, die gedroogd, ingezouten, gerookt zijn of door de inwerking van azijn en dergelijke voor verrotting bewaard werden; de eitjes van duizende schier onzigtbare diertjes, de zaadkorrels van mikroskopische plantjes door eene geringe luchtstrooming medegevoerd, of hangende aan de tallooze stofdeeltjes, die de lucht rondom ons vervullen, daalden wel op die spijzen neder zoo zij niet genoegzaam waren afgesloten, maar zij konden daar niet tot ontwikkeling komen; het zaad werd wel uitgestrooid, maar het viel op onvruchtbare rotsen, die geene ontkieming veroorloofden.

Een ander bewijs voor de eigenmagtige vorming heeft men willen zien in het voorbeeld der ingewandswormen, die onwelkome gasten, die maar al te dikwijls de ingewanden der hoogere dieren bewonen en bij den mensch ook zoo veelvuldig voorkomen, dat bijna iedere huismoeder de maden der kinderen van nabij kent, en er wel niemand is die geen lintworm gezien, of althans er niet van gehoord heeft. Daar de aanwezigheid dezer wormen eene ziekte daarstelt of liever een verschijnsel is van een ziekelijken toestand, heeft men beweerd, dat zij uit den inhoud van het darmkanaal ontstaan, wanneer deze niet op eene volledige wijze door de spijsvertering bewerkt wordt, maar in eene soort

van ziekelijke ontbinding overgaat en met opgehoopte slijm en andere vochten der ingewanden verbonden, eene massa daarstelt, die de bron kan worden eener rijke eigenmagtige vorming van verschillende diersoorten. De invloed van ziekelijke toestanden op het ontstaan van dieren, niet alleen in het darmkanaal, maar ook op de oppervlakte van het ligchaam valt geenszins te ontkennen, maar hetgeen wij zoo straks hebben aangevoerd is ook hier van toepassing: de verandering, die de vochten in het darmkanaal of in andere ingewanden, of die de huid en hare afgescheidene stoffen ondergaan hebben, maakt ze alleen geschikt om eene vruchtbare ontkiemingsplaats te vormen voor de eitjes die van buiten af worden aangevoerd, of om somtijds eene verblijfplaats daar te stellen voor dieren, die van buiten af indringen en zich dan op de gewone wijze vermenigvuldigen. Het darmkanaal, dat van alle ingewanden het meest hieraan onderhevig is, biedt ook de gunstigste omstandigheden voor de invoering van eitjes aan; de spijzen, hetzij van dierlijken, hetzij van plantaardigen oorsprong, kunnen niet alleen, maar moeten zelfs, even als het gebruikte water dergelijke kiemen in het ligchaam brengen, en dat de ingewandswormen niet nog veel menigvuldiger voorkomen, kan alleen daardoor verklaard worden, dat de eitjes geen geschikten bodem voor hunne ontkieming gevonden hebben, en dien ten gevolge onvruchtbaar te gronde zijn gegaan. Het zal toch wel geen betoog behoeven, dat eene dergelijke overplaatsing der kiemen, die voor vele dieren noodzakelijk schijnt te zijn, zoo als uit eenige straks aan te voeren voorbeelden kan blijken, eene ongunstige omstandigheid voor hare ontwikkeling daarstelt, dat zij, de noodzakelijke voorwaarden dier ontwikkeling veelal niet aantreffende, bij duizenden verloren gaan, iets dat wij bij al de dieren, die lager dan de zoogdieren staan, in meerdere of mindere mate terugvinden; het kan toch geene verwondering baren, dat de eijeren van kikvorschen, visschen enz., die eenvoudig op eene geschikte plaats gelegd worden, zonder dat de ouders eenige zorg voor de uitbroeijing dragen, bij menigte verloren gaan; de natuur heeft het nadeel, dat zulks voor de instandhouding der soort zou moeten te weeg brengen, vergoed door de verbazende menigvuldigheid der gelijktijdig voortgebragte kiemen en de snelheid waarmede het dier zelf zijnen volledigen wasdom bereikt en in staat wordt gesteld nieuwe

kiemen te vormen; terwijl de zoogdieren een betrekkelijk gering aantal jongen te gelijkertijd ter wereld brengen en bij den mensch de tweelingen tot de zeldzaamheden behooren, legt de kikvorsch eenige honderden eijeren op eens en moet volgens sommigen dit getal bij eenige karpers tot 400,000 klimmen. Wanneer wij daarbij in aanmerking nemen, dat bij de lagere dieren een kortstondig leven ook eene snelle ontwikkeling medebrengt, kan de verbazend spoedige vermenigvuldiging dier schepselen ons niet bevreemden. De raderdiertjes, die in verrottende aftreksels, in het stilstaande water van goten enz. gevonden worden, kunnen volgens Ehrenberg binnen den tijd van 24 uren eene opvolgende reeks van geslachten voortbrengen. Deze beide omstandigheden gelden ook in hooge mate voor de ingewandswormen; de gewone ronde spoelworm, die zoo dikwijls wordt waargenomen, bevat eene ontelbare menigte eijeren in zijn ligchaam, en bij den breeden lintworm die in ons vaderland veel zeldzamer is, klimt het aantal der gelijktijdig aanwezige eijeren nog veel hooger; elk lid van dit zamengestelde dier heeft zijne eigene eijernesten, die eenige honderd eijeren bevatten; hoe ontzettend groot is dan hun aantal voor het geheele dier, dat volgens Eschricht somtijds 10,000 leden voortbrengt. Door deze onbetwistbare feiten mogen wij dan veilig aannemen, dat de snelle vermenigvuldiging dezer ingewandswormen of van ander ongedierte, dat zich bijna plotseling in eene ontelbare menigte opdoet, geen aannemelijk bewijs voor de ongelijksoortige of eigenmagtige voortplanting mag genoemd worden.

Hetgeen wij hier gezegd hebben over het ontstaan van ingewandswormen uit van buiten aangevoerde eijeren kan alleen in volle kracht gelden van die soorten, welke men in opene holten of kanalen aantreft, die eene vrije gemeenschap met de buitenwereld uitoefenen en voor hare verschillende voortbrengselen openstaan; maar hoe zou men zulks kunnen toepassen op andere, die alleen in volkomen geslotene holten gevonden worden, in het oog b.v., in de bloedvaten en de hersenen? en deze zijn het juist, die men als een bewijs aanvoert voor de eigenmagtige vorming; zij moeten toch noodzakelijk ontstaan zijn waar zij zich bevinden, dewijl er geen weg bestaat, langs welken zij van buiten konden indringen. Dit laatste moge waar zijn voor de eijeren, voor de dieren zelven schijnt het door de ondervinding te

worden tegengesproken. Vele dieren bezitten eigenaardige werktuigen, die zich in den vorm van stekels of haakjes vertoonen, geschikt om zich door de weefsels van het ligchaam eenen weg te banen, om zoodoende die plaatsen te bereiken, die voor het verdere leven en ontwikkeling de gunstigste omstandigheden aanbieden; kleine draadvormige wormpjes heeft men in de darmen, de bloedvaten en de hersenen der kikvorschen aangetroffen, zoodat het wel waarschijnlijk wordt, dat zij de vaatrokken doorboren, eerst om in de bloedmassa te geraken, waar men ze ook in vindt, en vervolgens, met den bloedsomloop medegevoerd, nogmaals om het vaatstelsel weder te verlaten en eene betere verblijfplaats, zoo als de hersenen die opleveren, te bereiken. Niet zelden worden de werktuigen, die tot deze verhuizing gediend hebben, afgeworpen zoodra het doel van hun bestaan bereikt is of nemen zij eene andere gedaante aan, die voor den nieuwen levensvorm van het dier beter geschikt is, zoo als die van zuigmouden, waardoor zij zich aan de wanden hunner nieuwe woning vastklampen en de voedende sappen die er in aanwezig zijn uitzuigen, om ze tot hun eigen onderhoud in zich op te nemen. Dien ten gevolge worden de vormen, die deze dieren aanbieden, veelal gewijzigd naar het tijdperk van hun leven en de plaats waar zij zich bevinden; elk levenstijdperk brengt nieuwe verrigtingen met zich en moet dan ook nieuwe werktuigen voor die verschillende verrigtingen doen geboren worden, en de opvolging dier tijdperken hangt weder voor een gedeelte van de plaats af, waar het nog onvolkomen ontwikkelde dier verwijlt; eene gunstige plaats bespoedigt deze veranderingen, eene ongunstige houdt ze even zeer tegen, en daarom kunnen ingewandsdieren, die in hunne verhuizing verdwalen en op eene verkeerde plaats geraken, geheel verschillende vormen aannemen van die, welke zij ter volledige ontwikkeling verkrijgen moesten. Dit brengt ons als van zelf tot de behandeling eener andere zwarigheid, die de voorstanders der eigenmagtige voortplanting tegen het ontstaan der ingewandswormen uit van buiten aangevoerde eitjes hebben geopperd. Zij is deze: zoo de ingewandswormen hun ontstaan te danken hebben aan eitjes, die met de spijzen of op welke andere wijs ook in het ligchaam gedrongen zijn, dan moeten er ook buiten het ligchaam gelijkvormige dieren zijn, die de eitjes gelegd hebben, en niet al-

leen kan men deze niet voor alle soorten aantoonen, maar zelfs is het niet waarschijnlijk dat de ingewandswormen, wegens hunne eigenaardige zamenstelling, buiten het dierlijke ligchaam zouden kunnen leven. Om deze zwarigheid uit den weg te ruimen, moeten wij een der meest ingewikkelde punten der natuurkunde nagaan, waarin wij de wonderwerken der natuur grooter en onbegrijpelijker zullen leeren kennen, dan de vruchtbaarste verbeelding eens dichters ze zou kunnen uitdenken. Ik bedoel de gedaanteveranderingen, waaraan de dieren onderworpen zijn, want het is onwaar, dat elke soort van ingewandswormen hare vertegenwoordigers buiten het ligchaam zou moeten bezitten, zoo men de vorming uit eijeren, van buiten aangebragt, wilde aannemen. Een zeer bekend voorbeeld van verschillende gedaanten, die de opvolgende levenstijdperken van hetzelfde dier daarstellen, levert de gewone rups, een onvolkomen ontwikkeld schepsel, niet in staat jonge individuën voort te brengen, een masker, zoo als de natuurkundigen het noemen, dat eerst in den vlinder, het volledig ontwikkeld insekt moet overgaan, om het toppunt zijner ontwikkeling, waaraan het voortplantingsvermogen verbonden is, te bereiken. Uit de eijeren van den vlinder ontwikkelen zich weder nieuwe rupsen. Iets dergelijks grijpt met zeer vele lagere dieren plaats, waardoor eene onafzienbare verscheidenheid van vormen ontstaat; hier is het het geheele ligchaam dat eene hoogere ontwikkeling verkrijgt, werktuigen afwerpt en andere aanneemt, ginds is het daarentegen een ligchaamsdeel dat zich tot een zelfstandig dier ontwikkelt, geheel van het moederdier verschillend. Een der merkwaardigste voorbeelden van deze soort van metamorphose, heeft de Hoogl. P. Harting (*De magt van het kleine*, bl. 49) bij de polypen beschreven: ‘Reeds sedert lang - zegt hij - zijn bij een aanzienlijk aantal der tot deze afdeeling behoorende polypen, afzonderlijke organen gevonden, bestaande uit kleine trechtervormige zakjes, welke door knop- en takvorming van het moederdier ontstaan. Deze zakjes bevatten een of meerdere ligchaampjes, die zich allengs ontwikkelen en aan een nieuw dier het aanzijn geven. Dit nieuwe dier is intusschen geene polyp, maar een geheel ander wezen; het is eene Meduze. - - - - - De polyp, die geene middelen tot plaatsbeweging bezat, bij welke men geen zenuwstelsel kon waarnemen noch zintuigen, dan alleen het

gevoel, heeft het aanzijn gegeven aan een wezen dat zich vrijelijk beweegt, lustig rondzwemt, maar nu ook zintuigen behoefde, om het met de buitenwereld in betrekking te brengen. Het bezit deze dan ook. Aan de inplanting van elken arm bevindt zich een oog, waarin, bij genoegzame vergrooting, duidelijk eene kristallens kan herkend worden. Men heeft zelfs organen bij hetzelve waargenomen, die zeer waarschijnlijk, te oordeelen volgens de analogie met dergelijke organen bij andere dieren, voor het gehoor dienen. Bij dieren, die zien en hooren, mag men ook een zenuwstelsel vooronderstellen, en werkelijk ook hiervan ontbreken de onmiskenbare sporen niet; in de nabijheid der maag neemt men een deel waar, welks duiding als zenuwknoop voorzeker niet te gewaagd is. Maar nog meer; om de maag heen bespeurt men eenige blinde zakjes; in deze zijn eijeren bevat; op een zeker levenstijdperk stroopt het geheele dier zich als een handschoen om, zoodat de binnenwaartsche oppervlakte der maag naar buiten komt, en de geheele gedaante eene groote verandering ondergaat. In dien toestand blijft het dier nog eenigen tijd voortleven, doch uit de nu vrij geworden eijeren ontwikkelen zich geene meduzen, maar polypen, polypen gelijk aan diegene, waaruit de meduze ontstaan is.’ - Dergelijke en vele andere gedaanteverwisselingen, die met de levensverhouding van het dier in het naauwste verband staan en, gedeeltelijk althans, door de plaats bedongen worden, waar het dier zich ophoudt, komen ook bij de ingewandswormen voor en moeten, gelijk ook ligt te vooronderstellen is, vooral bij deze dieren gevonden worden, die instinctmatig of toevallig zwervers zijn, die dikwijls van het eene ligchaam naar het andere verhuizen, toevallig omdat zij of hunne eijeren met de overblijfselen der genoten voedsels uit het darmkanaal verwijderd worden, of uit andere holten worden uitgedreven; maar ook instinctmatig, omdat zij daar, waar zij uit hunne eijeren ontstaan zijn, niet altijd de gelegenheid vinden hunnen volledigen wasdom te bereiken, en dan gedrongen worden eene andere plaats op te zoeken, die hun gunstiger omstandigheden aanbiedt; want gelijk wij reeds zeiden, van den bodem hangt niet alleen de ontkieming van het eitje af, maar ook zelfs de gedaanten die het jonge dier zal aannemen, naarmate het op den eenen of anderen trap van ontwikkeling blijft staan, of bij gunstiger om-

standigheden alle trappen, waarvoor het vatbaar is, zal doorloopen.

Een voorbeeld der instinctmatige verhuizing van ingewandswormen, leveren in de eerste plaats die soorten op, wier eijeren uit het ligchaam, dat het dier bewoont, verwijderd moeten worden, om tot ontwikkeling te komen; hier moeten wij aannemen dat de buitenwereld betere omstandigheden ter ontkieming oplevert dan het ingewand. Volgens Eschricht is zulks met eene soort van lintworm, die in het darmkanaal der donderpadde voorkomt, het geval. De leden, die met eijeren bevrucht zijn, worden in het voorjaar afgestooten en uitgeworpen, en misschien moet het uit eene dergelijke neiging verklaard worden, dat ook de lintwormen, die in den mensch huisvesten, op sommige tijden gemakkelijker dan op andere, door geneesmiddelen verwijderd kunnen worden.

Dikwijls is de verhuizing meer toevallig, maar niet minder doelmatig. Zoo vindt men in het darmkanaal van de stekelbaars een lintworm die nimmer eijeren voortbrengt, omdat hij zijne volkomene ontwikkeling zonder van woonplaats te veranderen niet bereiken kan. Geraakt hij echter met zijn huisheer in een ander dier, b.v. in het darmkanaal van een vischetenden vogel, dan treedt hij een nieuw levenstijdperk in, zijn ligchaam snoert zich in gezwollen leden af, die eijeren voortbrengen en uitstorten. Deze eijeren, met de drekstoffen des vogels in het water geraakt, worden daar uitgebroeid en de jongen dringen op de eene of andere wijze in stekelbaarzen om dezelfde veranderingen te ondergaan, of, zoo de gunstige plaatsverandering niet tot stand komt, onvruchtbaar te sterven. Deze vormverandering van den lintworm berust natuurlijk op de geheele bewerktuiging van het dier, maar de voorwaarde der verhuizing is toch noodzakelijk, waaruit blijkt dat de plaats, waar het dier zich bevindt, wezenlijke veranderingen in zijnen vorm, in zijne geheele bewerktuiging kan te weeg brengen. Geraakt het daarentegen op eene ongeschikte plaats, dan kan de verdere ontwikkeling niet alleen tegengehouden worden, maar het dier zelfs in bewerktuiging achteruitgaan. Dit is het geval als de eijeren of de jongen van een aan de kat toebehoorenden lintworm bij ongeluk in het ligchaam eener muis geraken; dan gaat hunne gedaante verloren, zij veranderen in blaaswormen, die veel eenvoudiger van zamen-

stel en tot volledige ontwikkeling ongeschikt zijn. Misschien kan het geleden nadeel hersteld worden, indien de muis door eene kat wordt opgegeten, en de worm nu op zijnen gunstigen bodem terugkomt. Volgens sommigen zijn al de blaaswormen, die in verschillende ligchaamsdeelen worden aangetroffen en die uit een gesloten zak, met een opgerolden worm daarin, bestaan, niets anders dan zulke ontaarde of in ontwikkeling teruggebleven lintwormen.

Eene hoogst eigenaardige gedaanteverwisseling, die wij nog even willen aanstippen, is die, waarbij het dier in eene soort van zak verandert, binnen welken zich jongen, maar van een geheel verschillend zamenstel vormen. - Een draadkopworm, die men in de ademhalingswerktuigen van sommige watervogels aantreft, brengt jongen ter wereld, die in het water vrij rondzwemmen door middel van bewegelijke haartjes die hunne oppervlakte bedekken; het uitwendig bekleedsel dezer diertjes sterft later af, maar uit het binnenste des ligchaams ontwikkelt zich een zak, die een groot aantal jongen van een geheel ander zamenstel, cercariën namelijk, omsluit; of die zak nog een eigenlijk dier daarstelt, is moeijelijk te beslissen; somtijds heeft hij nog een darmkanaal, soms mist hij dat, maar bezit in elk geval bewegingswerktuigen. Zoo wordt hij met zijnen inhoud een prooi voor verschillende weekdieren, en in hun ligchaam komen de cercariën vrij voor den dag, verlaten later het ligchaam waarin zij ter wereld kwamen, en weten zich nu een weg te banen door de weekere ligchaamsdeelen van insekten, waarbij zij eene zoodanige vormverandering ondergaan, dat zij in draadkopwormen veranderen, gelijk de worm die ze oorspronkelijk voortbragt. De kennis dezer opmerkelijke veranderingen zijn wij hoofdzakelijk aan het onderzoek van Siebold verschuldigd. Uit het hier besprokene volgt dus dat velerlei vormen van ingewandsdieren, hoe veel zij ook van elkander mogen verschillen, niets anders zijn dan verschillende ontwikkelingsgraden van het zelfde dier of ook ontaardingsvormen, zoo de natuurlijke ontwikkeling werd tegengehouden; wij hebben tevens kunnen opmerken, welk een veel vermogenden invloed de verblijfplaats van het dier op dien vorm schijnt uit te oefenen, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat eijeren van dieren, die vrij in de buitenwereld leven, in het darmkanaal of eenig ander deel gerakende, daar eene eigenaardige ontwikkelingsrigting ver-

krijgen, en de ongelijkvormigheid der dieren, die de buitenwereld bewonen met die, welke in de ingewanden van hoogere schepselen worden aangetroffen, kan dus niet als een stellig bewijs voor de eigenmagtige of ouderlooze vorming dezer laatsten gelden.

Wij hebben ons met de beschouwing der ongelijksoortige voortplanting langer bezig gehouden dan de omvang van dit opstel misschien veroorloofde; maar bij de behandeling van een zoo belangrijk onderwerp kon ik mij niet onthouden van eene korte vermelding der voorgaande natuurfeiten, die het rijk der wonderen zeer nabij schijnen te komen. Het besluit van al het gezegde is, dat de eigenmagtige of ongelijksoortige voortplanting waarschijnlijk niet bestaat, hoewel men niet altijd volkomen afdoende bewijzen voor of tegen haar kan aanvoeren, dat eene ijverige nasporing van hetgeen in de natuur geschiedt, het grondgebied, dat men deze voortplanting toekende, tot nog toe aanhoudend heeft doen afnemen en later haar misschien voor altijd uit de wetenschap zal verbannen. En dit staat in het naauwste verband met het onderwerp dat ons bezig hield, de zelfstandigheid der levenskracht; want in de eigenmagtige vorming van levende wezens trad zij als eene zelfstandig, bijna willekeurig werkende kracht op, als een van die ondergeschikte goden, waarmede de wijsgeeren van alle eeuwen het Heelal hebben vervuld, om de tallooze raderen van het groote uurwerk der natuur aan den gang te houden; was het ook omdat de gebrekkigheid van allen menschelijken arbeid aan de mogelijkheid deed twijfelen van een zoo zamengesteld werktuig, dat zoo juist berekend was, dat het al zijne tijdperken van zelf moest doorloopen en zijne eigene werkzaamheid onderhouden? En toch geloof ik dat men tot eene dergelijk besluit zal komen, zoo men de studie van het leven op een uitgebreider veld van onderzoek overbrengt en haar aan eene algemeene wereldbeschouwing verbindt. Hier opent zich een rijk veld voor eene nasporing, die even belangrijk als moeijelijk is, maar die de grenzen, aan eene bijdrage in een tijdschrift toegestaan, verre zou overschrijden. Met den wensch, dat deze belangrijke natuurbeschouwing door iemand, wiens krachten beter dan de mijne voor dat onderwerp berekend zijn, eenmaal ontwikkeld worde op eene wijze, die voor den beschaafden lezer begrijpelijk zij, en zich niet in de vaak ondoordringbare nevelen der bespiegelende wijsbegeerte verlieze, wil ik hier

slechts eenige omtrekken van dit tafereel ontwerpen, om mijne denkbeelden over het leven, daarbij kenbaar te maken.

Wij hebben in het begin van dit opstel gezegd, dat het denkbeeld van kracht noodzakelijk verbonden is aan dat eener stof, waarvan die kracht uitgaat; het natuurlijke gevolg hiervan is, dat de kracht niets anders is, dan de uitdrukking der eigenschappen, welke der stof als zoodanig toekomen, die haar nimmer ontnomen kunnen worden en zich altijd onder gunstige omstandigheden kenbaar moeten maken; wordt b.v. een steen naar het middenpunt der aarde aangetrokken en volgt hij die rigting totdat hij een' onverwinnelijken tegenstand ontmoet, dan is deze aantrekkingskracht het noodzakelijk uitvloeisel van de eigenschappen, die èn den steen èn de aarde toekomen. Deze eigenschappen staan in een naauw verband met de zamenstelling der ligchamen, de meerdere hardheid toch van een diamant, in vergelijking met die der kleiaarde, kan niet anders verklaard worden dan doordien de deeltjes, welke den diamant vormen, eenen grooteren zamenhang bezitten dan die der kleiaarde. Ondertusschen komt hier niet alleen de scheikundige zamenstelling der deeltjes in aanmerking, maar ook de omstandigheden, onder welke zij bij hunne zamenvoeging verkeerden, want de diamant is in scheikundigen zin gelijk te stellen met de zuivere kool, en het harde marmer met de brokkelige krijtmassa. Wanneer nu dat verschil in scheikundige zamenstelling en die omstandigheden, die ons dikwijls geheel ontsnappen en die zelden naar waarde beoordeeld worden, zulk een vermogenden invloed op de zoogenaamde anorganische ligchamen uitoefenen, dan kan het geen verwondering baren, dat de veel ingewikkelder omstandigheden, die in het plantaardig en dierlijk ligchaam plaats grijpen, ook veel uitgebreider wijzigingen in hunne waarneembare eigenschappen te weeg brengen. Reeds heeft het mikroskopische en scheikundige onderzoek, alsmede de proefondervindelijke physiologie, hier menig geheim onthuld, al moge de laatste oorzaak tot nog toe, en waarschijnlijk wel voor altijd verborgen blijven. Wanneer het mikroskopisch onderzoek ons leert, dat alle deelen van het dierlijk ligchaam, die voor zamentrekking vatbaar zijn, spiervezelen bevatten en proefnemingen aantoonen, dat omgekeerd ook alle weefsels, die met spiervezelen overeenkomen, zich kunnen zamentrekken, dan moeten wij ons met deze kennis ver-

genoegen, en hem, die nog mogt vragen, waarom de spier zich zamentrekt en de zenuw dit vermogen mist, zou ik wijzen op de straks aangehaalde voorbeelden en hem nog tallooze onoplosbare vragen uit de natuur- en scheikunde voorleggen. Dezelfde oorzaak, die den steen andere eigenschappen geeft dan het glas, brengt te weeg, dat de spier andere eigenschappen vertoont dan de zenuw. Verschillende deelen, waarvan elk geschikt is om onder bepaalde omstandigheden eene bepaalde werkzaamheid uit te oefenen, worden tot een harmonisch geheel vereenigd, tot een zamengesteld werktuig, dat boven alle werktuigen, door menschenhanden gemaakt, verre verheven is, maar toch volgens dezelfde wetten bestaat en werkt. Het is noodzakelijk een harmonisch werktuig, omdat het denkbeeld van het geheel reeds is uitgedrukt in elk zijner deelen, even als, om eene vergelijking van Lotze te gebruiken, het denkbeeld eener parabolische lijn in elk gedeelte dier lijn is uitgedrukt, de ligging en kromming van elk volgend gedeelte is door die van het eerste reeds onveranderlijk bepaald. Evenzoo in het dierlijke ligchaam[1]; het hart zou doelloos worden, zoo er geen bloed bestond, de aanwezigheid van spieren maakt die van zenuwen noodzakelijk, en eerst dan, wanneer al de ligchaamsdeelen op eene behoorlijke wijze zijn te zamengevoegd, kan uit hunne onderlinge zamenwerking de doelmatige werking van het geheel resulteren. Daar echter de werkzaamheid der verschillende deelen op zuiver mechanische wetten berust, kunnen wij het grondbegrip van een organisch individu beschouwen, als eene zamenstelling van werktuigkundige processen, die in eene bepaalde rigting werkende, aan een gegeven doel beantwoorden. Het organische wezen als werktuig beschouwd, is echter verre verheven boven alle werktuigen, door menschenhanden gevormd; want terwijl deze laatste door eene kracht, die van buiten af op een bepaald aangrijpingspunt inwerkt, in beweging gebragt moeten worden, is de werkzaamheid van het eerstgenoemde een uitvloeisel van het lig-

1 Men moet hier niet uit opmaken, dat de deelen des ligchaams in hunne oorspronkelijke vorming van elkander afhangen, integendeel is hunne ontwikkeling geheel zelfstandig; maar wanneer zij niet aan eene vastgestelde type beantwoorden, verliest het ligchaam zijne doelmatigheid, even als de gebogen lijn onregelmatig wordt, als zij de eenmaal gegeven kromming verlaat. In dien zin mag men zeggen, dat ook in het dierlijke ligchaam het geheel afhangt van elk zijner deelen.

chaam zelf, waarvan het aangrijpingspunt over de geheele massa der stof is uitgebreid. Daarbij laat de inrigting van het organisme eene veel grootere speelruimte voor stoornissen en onregelmatige werkingen toe dan de gewone werktuigen; daar vele deelen tot een gemeenschappelijk doel te zamenwerken, kan het eene somtijds de verrigtingen van het andere, althans gedeeltelijk overnemen, en gelijk wij in den gezonden, maar vooral in den zieken toestand des ligchaams dikwijls waarnemen, brengt de stoornis zelf de voorwaarde eener terugwerking, die haar of hare gevolgen opheft, met zich, hetgeen wij veel liever als het eenvoudige uitvloeisel van de harmonische zamenstelling des ligchaams willen beschouwen, dan door het aannemen eener transcendentale geneeskracht, die minstens overbodig is, verklaren. Gelijk nu het ligchaam het voortbrengsel is van stoffen, die onder bepaalde omstandigheden met elkander verbonden zijn en tevens de vereeniging van deelen, die in hunne onderlinge zamenstemming de voorwaarden van hun eigen bestaan en van hunne eigene werkzaamheid vinden, zoo is het leven de vereeniging der menigvuldige verschijnselen, waardoor die deelen hunne werkzaamheid openbaren, een groot en zamengesteld verschijnsel, waardoor het geheele ligchaam zijn bestaan als individu, als zelfstandig wezen verkondigt. Het leven als afgetrokken denkbeeld is iets, dat niet bestaat en niet kan bestaan, elke poging, om op die wijze zijne natuur te willen navorschen, moet daarom uit den aard der zaak ijdel zijn, veel minder nog kan men het regt hebben, het tot den rang van een zelfstandig wezen te verheffen. Hoe regt bevattelijk wordt nu het groote onderscheid, dat men tusschen de verschillende bewerktuigde wezens aantreft. Waarom zijn de levensverschijnselen, die de plant kenmerken, over het algemeen veel eenvoudiger zijn dan die het dier vertoont; waarom is er nog zooveel onderscheid tusschen het eene dier en het andere? De grondoorzaak van dit verschil ligt alleen in het maaksel. De levensverschijnselen van eene plant, die uit eene enkele cel bestaat, dat is, uit een klein, met eenig vocht en eenige korrels gevuld blaasje, die van een dier, dat zich ter naauwernood boven deze eenvoudige bewerktuiging verheft, zullen zich tot de opneming van vocht en van lucht bepalen, die, naar zuiver mechanische wetten, het blaasje doortrekken; wordt dit ligchaampje in eenige van elkander verschillende deelen

gescheiden, dan krijgt elk deel zijne eigene beteekenis en zijnen eigenen werkkring. Is er een belangrijker onderscheid tot stand gekomen tusschen de vochten in het ligchaam en die de buitenwereld aanbiedt, heeft zich een voedingsvocht, heeft zich bloed gevormd, dan worden er ook werktuigen gevorderd die dat bloed bevatten, en het voortbewegen, een vaatstelsel. - Dewijl dit bloed bestanddeelen van de dampkringslucht, die ook in het water aanwezig zijn, in zich moet opnemen, moet het in groote hoeveelheid naar de oppervlakte des ligchaams gevoerd worden om die bestanddeelen door de uitwendige bekleedselen henen tot zich te trekken, en waar die bekleedselen voor dit doel ongeschikt zijn, omdat zij een ander maaksel verkregen hebben dat aan andere einden beantwoordt, worden bijzondere werktuigen met de zuivering des bloeds belast, kieuwen of longen. - Nu volgt als van zelf dat met het ontstaan van vaatstelsel en ademhalingswerktuigen zich ook de bloedsomloop en de ademhaling als nieuwe levensuitingen vertoonen. Op dezelfde wijze zou men de eindelooze reeks der levende schepselen kunnen doorloopen en met elke vermeerdering van de zamenstelling des ligchaams ook eene hoogere ontwikkeling van het leven zien gepaard gaan.

Als uitvloeisel eener doelmatige vereeniging van grondstoffen en zamenwerkende deelen is het leven natuurlijkerwijze aan het behoud dier vereeniging gebonden. Niet alle deelen zijn echter even noodzakelijk voor de instandhouding van het geheel. Wordt b.v. een arm of een been van het ligchaam gescheiden, dan wordt alleen dat afgescheiden lid buiten de mogelijkheid gesteld om als zelfstandig wezen te blijven bestaan. Zijne zenuwen en bloedvaten zijn van hunne middelpunten afgesneden; zenuwwerking en bloedsomloop, voeding, beweging enz. zijn daardoor opgeheven, en het deel, de voorwaarde missende, waardoor het vroeger zijne doelmatige zamenstelling en gedaante verkregen had, moet noodzakelijk zijne sloping te gemoet gaan, het sterft, of liever op het oogenblik zijner afscheiding hield het op te leven. Men behoeft hier niet aan eene terugtrekking des levens of iets dergelijks te denken: het is alleen het ophouden eener eigenschap, wanneer de voorwaarden, waarvan zij afhing, verloren gaan. Komt er daarentegen, hetzij allengs, hetzij plotseling, eene mechanische of scheikundige verandering in een belangrijker werktuig of wel in het geheele lig-

chaam tevens tot stand, dan wordt het geheele ligchaam om dezelfde reden buiten staat gesteld zijnen gewonen werkkring voort te zetten; het kan niet langer bestaan zoo als het was, en de verandering der omstandigheden, die aan de stof eene bepaalde menging en vorm verzekerden, moet ook noodwendig eene verandering in de verschijnselen ten gevolge hebben, waardoor de stof haar bestaan openbaarde; het ligchaam sterft, dat is, het verliest de eigenschappen waardoor het zich als levend wezen onderscheidde. Te willen aannemen, dat het leven nog na dezen dood zou kunnen voortduren, zou even bespottelijk zijn als te vooronderstellen, dat het hout zijnen zamenhang niet verliest, wanneer het verbrand wordt.

En hiermede heb ik de taak afgewerkt, die ik mij had voorgesteld en zou ik kunnen eindigen, ware het niet dat ik van sommige zijden eene beschuldiging te gemoet zag, die ik niet op mij mag laten rusten. ‘Hoe!’ zal misschien iemand zeggen, ‘kan het leven na dezen dood niet blijven voortduren? Is dan ook des menschen bestaan aan deze aarde gebonden en gaat hij, als zijn ligchaam uiteenvalt, onherroepelijk verloren?’ - Misschien zou het voldoende zijn hierop te antwoorden, dat dit niet uit het besprokene voortvloeit, en dat hij, die deze gevolgtrekking kan maken, mij niet heeft begrepen. Ondertusschen is het eene vraag die men, hoewel ten onregte, in het naauwste verband heeft gebragt met het onderwerp dat ons bezig hield. Godsdienst en rede leeren ons dat de mensch zijne volledige beteekenis niet in zijn stoffelijk ligchaam kan stellen, dat hij ook een onstoffelijk gedeelte bezit, dat voorzeker meer dan het andere zijn eigenlijk wezen in de hoogste beduiding des woords daarstelt. Dat onstoffelijke gedeelte, die geest, die ziel, of met welke andere benaming men het moge bestempelen, beschouwde Stahl als het levensbeginsel, en vandaar de verwarring van twee zaken, die ik wel onderscheiden wil hebben. Evenmin als ik die ziel zou willen vernederen tot een uitvloeisel des ligchaams, evenmin zou ik haar willen beschouwen als de oorzaak en de noodzakelijke voorwaarde van het bestaan des ligchaams als levend wezen. Leven, die zeer betrekkelijke eigenschap zien wij alom verspreid ook daar, waar wij geen regt hebben een hooger geestelijk beginsel te vooronderstellen. Het was die verwarring van het leven met de ziel, die den stervenden Socrates door zijne vrien-

den deed vragen, volgens den dichter, wien wij reeds vroeger eenige regelen ontleenden:

> Mais si l'âme est au sens ce qu'est à cette lyre
> L'harmonieux accord que notre main en tire,
> Quand le temps ou les vers en ont usé le bois,
> Quand la corde rompue a crié sous nos doigts,
> Et que les nerfs brisés de la lyre expirante
> Sont foulés sous les pieds de la jeune bacchante,
> Qu'est devenu le bruit de ces divins accords?
> Meurt-il avec la lyre? et l'âme avec le corps?

Wie herkent hier niet in de laatste wegstervende klanken van het verbroken speeltuig, het beeld des levens, maar niet dat van de ziel. Daarom antwoordt ook de wijsgeer:

> L'âme n'est pas aux sens ce qu'est à cette lyre
> L'harmonieux accord que notre main en tire;
> Elle est le doigt divin qui seul la fait frémir!
> L'oreille qui l'entend ou chanter ou gémir,
> L'auditeur attentif, l'invisible génie
> Qui juge, enchaîne, ordonne et règle l'harmonie,
> Et qui des sons discords que rendent chaque sens
> Forme au plaisir des dieux des concerts ravissants!
> Envain la lyre meurt et le sou s'évapore,
> Sur ces débris muets l'oreille écoute encore![1]

Wanneer wij dan de troostrijke waarheid erkennen, dat wij een edel en onsterfelijk beginsel bezitten, waardoor wij ons aan eene hoogere en onvergankelijke orde van zaken aansluiten, dan kunnen wij met meerdere onderwerping berusten in het droevige, maar onmiskenbare feit, dat ons ligchaam eenmaal tot het stof der aarde moet terugkeeren, en dat daarmede al die heerlijke verschijnselen zullen ophouden, welke onze trots en onze bewondering uitmaken, dat geheimzinnige leven, met al zijne genoegens en met al zijne smarten. Neen, dan kunnen wij meer dan onderworpen daarin berusten, dan kunnen wij juichen over de doelmatigheid, waarmede werktuigelijke middelen ter verwezenlijking van het denkbeeld van een bewerktuigd geheel zijn aangewend, en mogen dan ook die mechanische middelen de oorzaak zijn van menigvuldige storingen, van eene onvermijdelijke zelfvertering, waardoor het leven te gronde gaat, met vreugde erkennen wij daarin de vooruitbepaalde maatregelen om het

1 A. de Lamartine, La mort de Socrate.

aardsche bestaan binnen zekere grenzen te beperken en den onsterfelijken geest zijne hoogere levenstijdperken te doen bereiken. Dit bevredigt ons met ons lot, dit verzacht de tranen, die wij over onze broosheid zouden willen storten, dit heiligt den geheimzinnigen sluijer, waarmede de dood, die onvermijdelijke eindpaal van ons aardsche leven, overtogen is, en met vreugde onderschrijven wij het vonnis, dat wij stof zijn en tot stof zullen wederkeeren.

Tot besluit dezer beschouwingen over leven en sterven zij het mij vergund de volgende regelen van den vaak door mij aangehaalden Lotze over te nemen.

‘Hoezeer wij ook met betrekking tot het einde des levens geene kennis van den oorzakelijken zamenhang bezitten, zoo vloeit hier toch de algemeene beschouwing van het leven tot eene eenheid te zamen, die op een hooger gebied een onafzienbaar veld van verhevene onderzoekingen opent en ons een eenvoudigen en heerlijken zamenhang in de geheele natuur vertoont, die niet door verspreide, hier en daar plotseling, zonder aanleidende oorzaak te voorschijn tredende tooverslagen wordt voortgebragt, maar veeleer onze bewondering opwekt, omdat hij het uitvloeisel is van de getrouwheid, waarmede de natuur aan hare eenmaal bepaalde onsterfelijke wetten gehecht is. Wij hebben gezien, dat, even als alle verschijnselen des geestelijken levens, het hoogste doel, dat in het ligchamelijke, aardsche leven bereikt kan worden, slechts door het rustelooze bewegingsspel van uiterst veranderlijke stoffen mogelijk was. Maar met deze veranderlijkheid waren storing en vergankelijkheid noodwendig verbonden; de natuur der hulpmiddelen, die ter bereiking van het doel moeten dienen, keerden zich ten slotte tegen dat doel en stelden het organisme aan tallooze beleedigingen bloot, waaraan het levenlooze grootendeels niet onderworpen is. En gelijk Goethe den klagenden bloemen door God laat antwoorden: Slechts het vergankelijke heb ik met schoonheid begiftigd. - zoo lost zich hier de jubelende lofspraak over de volmaakte harmonie van het organismus op in de klaagstem over zijne broosheid, die ten slotte moet erkennen, dat toch alleen het vergankelijke leeft.’

Dr. J.L. DUSSEAU.

Naschrift.

De bijvoeging der laatst voorgaande regelen, over het hoogere geestelijke leven in den mensch, hoewel strikt genomen niet tot mijn onderwerp behoorende, meende ik genoegzaam geregtvaardigd te hebben, toen mij iemand, wiens oordeel ik op hoogen prijs stel, de aanmerking maakte, dat de stap van het wetenschappelijke gebied op dat van het geloof, zoo als die hier gedaan is, te groot, niet logisch is, en dat men mij voorzeker van inconsequentie zou beschuldigen, alsof ik in het laatste gedeelte van mijn opstel de beginselen, in het vorige gehuldigd, omver had geworpen. Dit noopt mij hier nog eenige regelen bij te voegen, ten einde mijne gevoelens te dezen opzigte, kon het zijn, nog duidelijker te omschrijven. Wat de eerste aanklagt betreft, dat de gemaakte overgang onlogisch is en de eenheid van betoog en voorstelling verbreekt, zoo behoef ik daar alleen op te antwoorden, dat, gelijk ik het ook reeds te kennen gaf, de laatste bladzijden van dit opstel geen integrerend gedeelte van het geheel uitmaken; ik had niet op mij genomen het zelfstandig bestaan van een geestelijk wezen in den mensch wetenschappelijk aan te toonen en behoefde die taak bij gevolg niet te volbrengen. Maar al kon men dan ook geene logische uiteenzetting dezer vraag verwachten, zoo stond het mij toch vrij in eenige woorden te herinneren, dat mijne beschouwing van het leven niet de minste betrekking tot de zielkunde had en de veelbesproken twistvraag over het al of niet bestaan eener zelfstandige ziel te eenenmale onbeslist liet. Om dit onzijdige standpunt (wat de wetenschap betreft) te handhaven, en om elke verkeerde gevolgtrekking te voorkomen, heb ik er de bedoelde regelen bijgevoegd, waarin ik echter niet heb geschroomd te er-

kennen, wat mijne geloofsovertuiging is, zonder haar wetenschappelijk te betoogen, waartoe ik mij, ik herhaal het nogmaals, niet geroepen gevoelde.

Van meer belang is de beschuldiging van inconsequentie, niet alleen in het onderhavige geval, maar in het algemeen bij de behandeling van dergelijke vragen; eene beschuldiging, waaraan men in onze dagen eene vreesselijke uitgestrektheid heeft gegeven. Is het aannemen eener zelfstandige ziel in strijd met de beschouwing van het leven, zoo als ik die hierboven gegeven heb? Deze vraag wil ik, door de noodzakelijkheid gedrongen, nog met een enkel woord toelichten, en daarmede eene tweede in verband beschouwen: Is het geloof onbestaanbaar met de wetenschap? eene vraag, die in dezen tijd, soms met eene verwonderlijke ligtzinnigheid beantwoord is geworden.

Ik heb het leven in zijne algemeene beteekenis behandeld, aangetoond dat er leven is in den steen, even als in de plant, even als in het dier, omdat elk voorwerp uit eene zekere stof bestaat, elke stof eenige eigenschappen bezit en die eigenschappen te zamen genomen, of liever hare uitingen, het leven van het voorwerp daarstellen; dat het leven van een ligchaam, bijgevolg niets anders is dan de eigenaardige wijze van zijn bestaan, de wijze waarop het de verschillende eigenschappen, die hem toekomen, kenbaar maakt. Hieruit volgt, dat het leven in dezen algemeenen zin niets gemeens heeft met een hooger geestelijk beginsel, dat niet eens ter sprake mogt komen, dewijl ik de wijzigingen van het leven in de verschillende soorten van ligchamen, en bepaaldelijk bij den mensch niet in hare bijzonderheden kon nagaan. Het is waar, bij dezen ontmoeten wij levensuitingen, die in andere voorwerpen der natuur ontbreken, b.v. het denkvermogen en alles wat daarvan afhangt; maar men zou eene verkeerde gevolgtrekking van het algemeene tot het bijzondere maken, zoo men uit het bovenstaande wilde besluiten, dat ook het menschelijke denkvermogen een zuiver uitvloeisel van zijn stoffelijk zamenstel zou moeten zijn; immers, de eigenschappen der stof wijzigen zich naar de bijzondere omstandigheden, waarin zij verkeert, en zoo er dan een zelfstandig geestelijk beginsel in den mensch werkzaam is, moeten zijne levensuitingen door deze belangrijke omstandigheid ook aanmerkelijk gewijzigd worden. Men behoeft dus niet te beweren, dat het de stof is, die denkt; maar men kan vei-

lig aannemen, dat het denkvermogen hier op aarde, door middel van de stof wordt uitgeoefend; een normale zamenstelling der hersenen is er eene noodzakelijke voorwaarde, echter niet de eenige oorzaak van. Op deze wijze laat zich, naar het mij voorkomt, het denkbeeld eener zelfstandige ziel in den mensch, met dat van het leven als een uitvloeisel van het stoffelijke zamenstel ongedwongen vereenigen en vervalt dan elke beschuldiging van tegenstrijdigheid, die men aan eene dergelijke beschouwingswijze zou kunnen ten laste leggen. De zelfstandigheid der ziel is hiermede niet bewezen, ik erken zulks gaarne en wil er zelfs bijvoegen, wanneer zij, die dat denkbeeld bestrijden, mij overtuigend kunnen aantoonen, dat het in strijd is met het gezonde verstand, in strijd met de feiten, die de wetenschap als haar onbetwistbaar eigendom heeft verworven, dan wil ik met hen dit onverdedigbare denkbeeld verwerpen; maar dit bewijs is nog nimmer geleverd en zal nooit geleverd worden, omdat het onmogelijk is. Aan den anderen kant valt het niet te ontkennen, dat het dadelijke bewijs voor het zelfstandig bestaan der ziel, moeijelijk, misschien evenmin te geven is, maar ik schroom ook niet te verklaren, dat daar, waar de wetenschap mij niet verder kan voorlichten, ik hare gebrekkigheid wil erkennen en de Goddelijke openbaring, waar zij het ontbrekende aanvult, als rigtsnoer mijner overtuiging aanneem, op deze wijze grenst het geloof aan de wetenschap en is het geloof de eenige ware wetenschap van hetgeen voor ons verborgen is.

Sommige natuurkundigen willen van eene dergelijke vereeniging tusschen wetenschap en geloof niet hooren, die zij als eene onwaardige transactie beschouwen, als kluisters der wetenschap aangelegd, die haar in haren grootschen vlugt naar het rijk der waarheid belemmeren. Wie terugdeinst voor de uiterste gevolgtrekkingen van het materialisme, moge vrij terugkeeren; hem roepen zij met een aan verachting grenzend medelijden toe: zoek vrij uw troost en uwe rust in het geloof, niemand zal het u beletten! - Maar gaan zij niet te ver in hun afbrekings- en ontkenningsstelsel, als zij nog niets stevigs kunnen opbouwen, als hunne verklaringen nog zoo veel duisters overlaten, nog zooveel goed geloof vereischen, waar men van hen ten minsten eenige positive wetenschap zou mogen verwachten? Gaan zij niet te ver, wanneer zij durven beweren, dat de vertroostingen van het geloof met de

fakkel der wetenschap te willen vereenigen, steeds eene poging zijn zal, die de verdenking van schijnheiligheid zal verwekken? Zij, die het geluk hebben gehad, hun geloof niet aan de wetenschap ten offer te brengen, maar die ook aan de andere zijde geene noodzakelijkheid zagen, om de wetenschap vaarwel te zeggen, omdat zij nog niet alles weet op te lossen, maar die zich aan het geopenbaarde vasthouden, waar de menschelijke kennis te kort schiet - en hun getal is niet gering - zij zullen voorzeker de zijdelingsche beschuldiging van schijnheiligheid met verontwaardiging van zich werpen, en niet ophouden het grondgebied der wetenschap met behoedzaamheid, voor zoo ver tot nog toe in het menschelijke vermogen ligt, uit te breiden, in de hoop dat de inzigten der menschen in deze duistere zaken eenmaal zoo verruimd en opgeklaard zullen worden, dat de wetenschap niet langer vijandig tegenover de openbaring zal kunnen optreden, maar beiden in het gezochte punt, de waarheid, zullen zamenkomen. En mogt dit ook voor altijd hier op aarde onder de vrome wenschen blijven behooren, dan zal zulk een streven in werken toch niet doelloos zijn; want wie zou der wetenschap in waarheid meer dienst bewijzen, hij, die erkent dat zij grenzen heeft en dat daar buiten het gebied des geloofs is gelegen, of hij, die deze grenzen blindelings overschrijdt, zonder met zekerheid te weten, of hij den tempel der waarheid nadertreedt, dan of hij zich in den afgrond der dwaling nederstort?

D.

De Waldenzen.

***Geschiedenis der Waldenzen van den vroegsten tijd tot op het jaar* 1850. *Door Antoine Monastier, Predikant en inboorling der Valleijen. Uit het Fransch vertaald door J. Oudijk van Putten; met eene voorrede van N.C. Kist, Hoogleeraar te Leiden*. 2 Dl. XXIV *en* 437 *en* VIII *en* 452. 8°. *Rotterdam bij van der Meer en Verbruggen*. 1851.**
***Die Waldenser im Mittelalter. Zwei historische Untersuchungen von A. Wilh. Dieckhoff, Licent. u. Privatdoc. der Theologie zu Göttingen. - Göttingen* 1851.**
***Nederland in betrekking tot de Waldenzen gedurende hunne ballingschap na de herroeping van het Edict van Nantes* (1686-1690). *Grootendeels bewerkt naar de Resolutiën der Staten-Generaal en andere officieele bescheiden, door Herm. Joh. Royaards. Geplaatst in het: Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland*, 1ste Dl. *bl.* 179-310.**

Er zijn onderwerpen, in welker bespreking men nooit is uitgeput, geschiedenissen, voor welker mededeeling men steeds verzekerd kan zijn een luisterend oor te zullen vinden, zij het voor de eerste of voor de honderdste maal, dat het verhaal daarvan wordt voorgedragen. Zulk een onderwerp, zulk eene geschiedenis vindt de gemoedelijke Protestant in hetgeen de jaarboeken der kerk omtrent den strijd berigten, dien de Waldenzen, geene maanden of jaren, maar eeuwen achtereen, met opoffering van goed en bloed, voor de handhaving huns voorvaderlijken geloofs hebben doorgestaan. Hij hoort daarvan nooit genoeg. Hij kent, waar het zulke feiten geldt, de verveling niet, die hem zoo ligtelijk bekruipt

bij de optelling der dogmatische haarkloverijen en schoolsche spitsvondigheden, waaraan de beuzelgeest van sommige geslachten der Christenen tijd en krachten heeft verspild. Integendeel hij is dankbaar aan wie zijne aandacht gedurig op nieuw bij eene reeks van gebeurtenissen bepaalt, waarin een zooveel betere geest, de geest van een levend, werkzaam, door lijden beproefd geloof, zoo helder te voorschijn treedt. Hij vindt in de heenwijzing daarop een gezonder, krachtiger voedsel voor zijn gemoed, dan in het aanhooren der stichtelijkste leerrede. Want, wat deze hem slechts in woorden predikt, dat ziet hij dáár door daden en voorbeelden gestaafd. Hij hoort niet alleen een aaneengeschakeld verhaal der merkwaardigste bijzonderheden. Zijn hart wordt ook brandende in hem, terwijl hij de vruchten aanschouwt van een waarachtig geloof. Hij leert de onvergelijkelijke waarde van zulk een geloof daaruit beter schatten, en, ter zelfder tijd dat een gevoel van ootmoedige tekortkoming hem ter neder buigt, heft hij vrolijk en dankbaar het oog tot God, die ook hem uit de duisternis geroepen heeft tot zijn wonderbaar licht, ook hem het voorregt heeft geschonken van tot eene afdeeling der Christelijke kerk te behooren, die op een zoo kostbaar erfgoed boogt als dat, voor welks behoud de Piemontesche dalbewoners den smaad en de verachting der wereld, ja kerkerbanden, ballingschap en marteldood, met eene schier weergalooze standvastigheid verdragen hebben. Geen wonder dan ook, dat de literatuur over de Waldenzen eene der rijkste is, die de kerkgeschíedenis heeft aan te wijzen. Door belangstelling in de zaak, die zij met zooveel getrouwheid dienden, aangespoord, wenschte men niet alleen in telkens vernieuwden vorm het verhaal van hunnen strijd en de Iliade hunner rampen te vernemen, maar men verlangde ook in bijzonderheden, tot in de minste kleinigheden toe, te worden ingelicht omtrent hunne herkomst, den oorsprong van den naam dien zij voeren, hunne onderscheidene gevoelens in het godsdienstige, hunne taal en geschriften, gewoonten en zeden, zelfs omtrent de geografische ligging en natuurlijke gesteldheid van het land, dat sints onheugelijke tijden aan dit kleine heldenvolk tot woonplaats heeft verstrekt, en waarvan iedere plek zoo rijk is aan de roemruchtigste herinneringen. Vooral openbaarde dat verlangen zich, zoo vaak het telkens uitgedoofde en telkens uit de asch weer opflikkerende vuur der vervolging

zich met verwoestende vaart over Piemont's valleijen uitbreidde, of wanneer andere buitengewone oorzaken zamen werkten, om het oog der Protestantsche wereld naar die bakermat en kweekplaats van gewetensvrijheid heen te rigten. Dan ontbrak het nooit aan schrijvers, die, hetzij zelve Waldenzen zijnde, de pen opvatten om een getrouw verhaal te geven der dingen, waarvan zij ooggetuigen geweest waren, quorum ipsi magna pars fuerant; hetzij alleen door banden des geloofs met hen verbonden, doch in geestdrift ontstoken door het berigt van daden en ervaringen, die de wereld evenzeer verbaasden als ontroerden, de sympathie hunner tijdgenooten voor de zwaar geplaagde Dalbewoners zochten te voeden, door hen met het geschiedkundig verleden dezer helden van het Protestantisme nader bekend te maken. Niet alleen echter de Historieschrijvers, in den engeren zin des woords, hebben de Waldenzen herhaald tot het voorwerp hunner nasporingen gemaakt. Om er niet van te gewagen, dat in den laatsten tijd zelfs de geliefkoosde vorm van den historischen Roman gebezigd werd, om het een of ander gedeelte van een der aan romaneske episoden rijkste drama's ter kennis van het publiek te brengen[1], - zoo hebben wij hier slechts te herinneren, hoe dezelfde belangstelling, die anderen dreef om naar den toestand der Waldenzen te vragen, eenigen zelfs bewogen heeft, om een opzettelijken reistogt naar de Valleijen van Piemont te ondernemen, en, na daar, op de plaats zelve, de gedenkteekenen van eenen roem onderzocht te hebben, die onbezwalkt van vader op zoon was overgegaan, in eene afzonderlijke beschrijving den indruk weder te geven, dien al wat zij van de even koene en onverschrokkene als Christelijk vrome, eenvoudige, valleibewoners gezien en gehoord hadden, in hunne ziel had achtergelaten[2].

Het is ten gevolge van dit een en ander, dat de Waldenzische literatuur sedert de dagen van Matthias Flacius Illyricus eenen aanwas gekregen heeft, die, na gedurig te zijn toegenomen, tot op onzen leeftijd niet heeft opgehouden. Reeds vroeger, veel vroeger zelfs, was de zaak der

1 Mijn oog was hier op den welbekenden Roman, door den Eerw. Sybrandi uit het Engelsch vertaald: ‘Marie Arnaud, of de terugtogt der Waldenzen.’ Amsterdam, 1844.

2 Denken wij hier aan de reisbeschrijvingen van Gilly, Morland, Mayerhoff, Fleck en anderen.

valleibewoners gedurig behandeld geworden, doch steeds in een vijandigen geest, van de zijde eener kerk, die, in hare treurige verblinding, de Waldenzen niet alleen voor hoogst gevaarlijke ketters verklaarde, maar er ook een heiligen pligt in vond, hare getrouwe zonen ter kruistogt, hetzij met het zwaard of met de pen, tegen die ongehoorzamen op te roepen. De beroemde Protestantsche geschiedschrijver, daareven genoemd, was, om met den Hoogleeraar Kist te spreken: ‘een der eersten, die de Waldenzen en hunne geschiedenis in een beter daglicht plaatste’[1]. En sedert hem - hoevele genoemde en ongenoemde schrijvers, die in zijne voetstappen getreden zijn! Wij herinneren hier slechts de namen van voorname auteurs als Balthasar Lydius, Joh. Cappellus, Jean Paul Perrin, Piere Gilles, Samuel Morland, Jean Leger, H. Arnaud Boyer, Reynaudin, Marten Schagen, Martinet, von Moser, A. Coquerel, Gilly, Dieterici, Blair, Mayerhoff, Jas, Muston, Fleck, Beattie, N.G. van Kampen en K. Sybrandi, Weiss en anderen, wier monografiën over de geschiedenis der Waldenzen (van algemeene werken over kerkgeschiedenis zwijgen wij), naast een nog grooter aantal anonyme geschriften over hetzelfde onderwerp, vermeld staan op den Catalogus, nu eenige jaren geleden door den pas genoemden Hoogleeraar vervaardigd, en waarheen wij den weetgierigen lezer reeds in eene Aanteekening verwezen hebben. En toch, met hoeveel zorg voor zijnen tijd ook zamengesteld, toch is die Catalogus nog niet volledig. Want sedert de bewerking daarvan zijn alweder verscheidene geschriften, en daaronder hoofdwerken, in het licht verschenen, die aan de behandeling derzelfde zoo vaak beschreven stof zijn toegewijd, of waarin die stof uit een enkel bijzonder oogpunt wordt onderzocht en toegelicht. Waarlijk wel een bewijs voor de buitengewone belangstelling, waarmede al wat tot de Waldenzen betrekking heeft, door de Protestantsche wereld ten allen tijde is, en nog bij voortduring wordt ontvangen en gadegeslagen. Het is dan ook op die belangstelling, dat ik mij verlaat,

1 Het terugkeeren der Waldenzen in hunne valleijen, in de jaren 1680 en 1690, geschetst door een ooggetuige. Volgens het onuitgegeven handschrift medegedeeld door N.C. Kist en geplaatst in het VI^{de} Dl. van het ‘Nederl. Archief voor Kerkelijke Geschiedenis’. Aan dit opstel is eene Bijlage over de Literatuur der Waldenzen toegevoegd, alwaar wij sub N^{r}. 15 de bovenstaande woorden lezen.

terwijl ik 't onderneem, de drie aan het hoofd dezes genoemde producten der Waldenzische literatuur in dit Tijdschrift aan te kondigen. Door de Redactie uitgenoodigd, om mij met de beschouwing van het eerste uit dat drietal te belasten, voelde ik mij opgewekt, om deze Revue ook tot de twee andere uit te strekken. Ik hoopte langs dien weg eene strekking aan mijn overzigt te kunnen geven, waardoor het zoowel in algemeenheid als belangrijkheid aanmerkelijk won. Wat toch het werk van Monastier betreft, op zich zelf beschouwd geeft dit ons wel aanleiding tot een' blik op de daarin behandelde geschiedenis; doch het staat in dit opzigt gelijk met andere geschriften over hetzelfde onderwerp, zij 't dan ook, wat wij gaarne toestemmen, dat het door rijkdom van zaken en schoonheid van vorm boven de meeste zijner voorgangers uitmunt. Beschouwen wij het daarentegen in verband met geschriften, als die aan het hoofd dezes vermeld, dan ontdekt ons oog van zelf een standpunt vanwaar ons eene veel gewigtiger zijde ter bespreking aangeboden wordt. Het valt toch niet te ontkennen, dat wij 't slechts daarnaast behoeven te plaatsen, om op zekere leemten en betwistbare punten opmerkzaam te worden gemaakt, die Monastier's voortreffelijken arbeid wel naauwelijks ontsieren of zijne waarde en bruikbaarheid verminderen, maar die toch de aandacht van den wetenschappelijken beoefenaar der historie niet mogen ontgaan, al ware 't zelfs, dat geene andere, hoogst teedere belangen bij de ontdekking daarvan betrokken waren. Het is dan om deze reden, dat ik de drie nieuwste voortbrengselen op het gebied der Waldenzische literatuur bij elkander heb gevoegd. Met het oog op alle drie gezamentlijk wensch ik eenige vragen ter sprake te brengen, wier beantwoording van grooten invloed moet zijn op onze beoordeeling van het standpunt en de lotgevallen der Waldenzen, in de verschillende betrekkingen, waarin wij hen in den loop der eeuwen zien optreden. Ik wensch ze ter sprake te brengen, niet om ze in al hare uitgestrektheid te behandelen, wat de mij gegeven ruimte niet gedoogt - maar om de lezers van dit Tijdschrift, waaronder voorzeker ook vele lezers van Monastier's geschrift geweest zijn, of nog verder zullen gevonden worden, op het een en ander oplettend te maken, wat eene gezonde historische kritiek of eene specieel onderzoek ons leert, dat in den arbeid des Waldenzischen geschiedschrijvers hetzij gemist

of welligt minder juist wordt voorgesteld. Wat mij bij geheel dit onderzoek leiden zal, is de zucht om, zonder de onmiskenbaar groote verdiensten van laatstgemelden arbeid in het allerminst voorbij te zien, het een en ander aan te roeren, dat aan mannen als Dieckhoff en Royaards, ook na de verschijning van Monastier's geschiedverhaal, van zooveel gewigt is toegeschenen, dat zij er de pen opzettelijk voor hebben opgevat, en alzoo, in hunne voetstappen tredende, mede te werken tot eene heldere kennis en verspreiding der waarheid op geschiedkundig kerkelijk gebied[1].

I.
De Waldenzen in betrekking tot de R. Katholijke kerk.

Wanneer wij het verhaal der meer dan dertig vervolgingen lezen, die de Waldenzen in den loop des tijds hebben doorgestaan, dan bevinden wij bij de minste oplettendheid, dat het de vijandschap van Rome te hunnen aanzien is geweest, die geheel dien onafzienbaren vloed van rampen over hen heeft uitgestort. Wel was de staatkunde daaraan niet altoos vreemd; doch dit was, omdat die staatkunde zelve in dienst stond van de belangen eener kerk, die zich van haar wist te bedienen tot bereiking harer doeleinden, of omdat zij, in de ontwikkeling en verspreiding van nieuwe denkbeelden eene reden tot vrees voor zich zelve ziende, haren steun zocht in de handhaving van het volstrekte oppergezag der Roomsche hierarchie over het geloof en de conscientie der leeken. Overal, waar wij den wereldlijken arm boven het hoofd der ongelukkige Waldenzen zien opgeheven, is het die hierarchie, die hem, zoo niet door openlijke aansporing tot daden van geweld, dan door den meer

1 Onder het afdrukken dezer bladen ontvang ik het laatst verschenen N^{r}, van het Tijdschrift: ‘Waarheid in liefde’, en vind daarin een uitvoerig verslag van Dieckhoff's geschrift over de Waldenzen. De weetgierige lezer, die zich nog nader met dien kritischen arbeid wenscht bekend maken, zij derhalve daarheen verwezen.

verborgen invloed van geheime machinatie's, deze dreigende houding gegeven heeft. Reeds omtrent het eerste ons bekende decreet, waarbij de wereldlijke magt eene vervolging tegen de Waldenzen gelastte, het bevelschrift in 1198 door keizer Otto IV daartoe uitgevaardigd, wordt ons berigt, dat het door de Roomsche geestelijkheid was uitgelokt, tijdens genoemde vorst zich te Rome bevond, om zich door den paus te laten kroonen[1]. En hetzelfde feit, dat ons daarin voor oogen treedt, herhaalt zich bij iedere nieuwe vervolging, die wij over de bewoners der Piemontesche valleijen zien losbarsten. Geene enkele maal treedt de Roomsche kerk bemiddelend op, om de onderdrukten van eene al te groote gestrengheid van de zijde der politieke magten vrij te waren. Doorgaans integendeel neemt zij het initiatief bij de vijandige aanvallen tegen eerstgenoemden gerigt, of, zoo de ijver harer getrouwe zonen haar is voor geweest, zij acht zich voor het minst geroepen, met verzaking aller barmhartigheid, de uitgetogen zwaarden te scherpen, het twistvuur aan te blazen, door alle haar te dienste staande middelen mede te werken tot bereiking van het gemeenschappelijk doel - de onderdrukking niet alleen, maar uitroeijing van menschen, die niet blindelings aan haar gezag wilden gehoorzamen.

Na den vreeselijken kruistogt, in den aanvang der 13de eeuw, op last van Paus Innocentius III tegen de Albigenzen ondernomen, en die aan ten minste een millioen menschen het leven moest kosten, was het, ongeveer eene eeuw later, Paus Johannes XII, die, ter voortzetting van het vroeger aangevangen ‘goede’ werk, twee Inquisiteurs, één naar het zuiden van Frankrijk, en één naar Piemont zond, den laatsten met het uitdrukkelijk bevel, om zijne aandacht te vestigen op de Waldenzen der Valleijen van Lucerna en Perosa[2]. In denzelfden geest handelden later de pausen Clemens VII en Gregorius XI, van welken laatsten ons als eene bijzonderheid wordt vermeld, dat hij zich bij Karel V koning van Frankrijk over de tegenwerking beklaagde, welke de door hem gezonden Inquisiteurs, in de uitoefening hunner taak, bij 's konings officieren en dienaars ondervonden[3]. Na verschillende andere vervolgingen, die van de zijde der Roomsche geestelijkheid waren uitgegaan, was het in 1476, op aanhouden van Giovanni Compesio,

1 Monastier I. bl. 188.
2 Dez. I. bl. 213 en v.
3 Dez. I. bl. 216.

bisschop van Turijn, en van den inquisiteur Andrea di Aquapendente, dat de hertogin Jolante, weduwe van Amedeus den gezegenden, en voogdes van haren zoon Karel, een bevelschrift tot uitroeijing der ketters in hare Piemontesche staten uitvaardigde, waarin onder anderen gelezen werd: ‘Het is onze wil, dat bepaald die van Lucerna in den schoot onzer heilige moeder de kerk worden opgenomen’[1]. Nog duidelijker openbaarde zich de gezindheid van Rome ten aanzien der Waldenzen, toen eene bul van paus Innocentius VIII in den jare 1488 allen, wie ook, vorsten en heeren zoowel als hunne onderzaten, tegen de ketters ten strijde riep, met toezegging van volkomen aflaat, en met de aanlokkelijke vergunning aan ieder die de kruisvaan volgde, om zich den buit der ketters toe te eigenen[2]. En zullen wij hier nog opzettelijk gewagen van de vele en hevige vervolgingen, waaronder de Waldenzen ook later, in de 16de, 17de en 18de eeuw, zoo bloedig geleden hebben? Wij zouden, bij het doorloopen dier breede lijst van gruwelen en onmenschelijkheden, slechts gedurig in herhaling van hetzelfde moeten vervallen. Nu eens zijn het de vorsten uit het regerend huis van Savoije, dan weder de vorsten van het naburige Frankrijk, die de Valleijen der Alpen tot het tooneel der jammerlijkste verwoesting maken, - doch van welk eene zijde de aanval ook geschiede, het is eene rusteloos werkzame Propaganda, die de daartoe gemaakte plannen beraamt en bestuurt, terwijl het de Roomsche kerk, en geenszins de staat als zoodanig, is, die de vruchten plukt van iederen triomf, langs dezen weg op de weerstrevigen behaald.

Wij hebben het bovenstaande niet geschreven, om oude grieven op te halen, noch om aan ons Protestantsch gevoel lucht te geven bij het terugzien op de handelingen eener geestelijkheid, die, schoon dan ook door de heerschzuchtigste inzigten geleid, toch in haar regt meende te zijn, zoo vaak zij een' kruistogt tegen Rome's vijanden predikte. Ons doel was alleen, de geschiedenis der Waldenzen in het ware licht te stellen, en daartoe te doen uitkomen, wat het eigenlijk geweest zij, dat die geschiedenis gemaakt heeft tot hetgeen zij in den loop der eeuwen aan ons vertoont. Wat zij namelijk met korte, of lange tusschenpoozen be-

1 Monastier, I. bl. 221.
2 Dez. I. bl. 223 en v.

helst, is een strijd, niet tusschen vorsten en onderdanen, maar tusschen vervolgers en vervolgden om des geloofs wille. Rome ziet in de Dalbewoners gevaarlijke ketters, die het, door zachte en harde, door alle haar ten dienste staande middelen, tot onderwerping moet zoeken te brengen. De bewoners der Valleijen daarentegen van hunnen kant zien in de kerk van Rome niets dan een' diep verbasterden vorm der kerk van Christus, terwijl zij zich op dien grond geregtigd en verpligt achten, met versmading van het dwangjuk, dat men hun telkens weder tracht op te leggen, op zulk eene wijze in hunne geestelijke behoeften te voorzien, als hun het meest met de eischen des Evangelies schijnt overeen te komen. Het is deze strijd, die hunne jaarboeken vult. Het zijn de oorzaken die er toe geleid hebben, de redenen, die eene telkens vernieuwde uitbarsting van het onder de assche smeulend twistvuur hebben voortgebragt; het is het wisselend beloop van dien kamp op leven en dood, met geheel de daaraan verbonden reeks der belangrijkste, hetzij tragische of romantische, incidenten; het zijn eindelijk de bloedige sporen daardoor achtergelaten, en daarnevens uitkomsten, waardoor, zoo al geene volledige zegepraal aan de zaak der gewetensvrijheid verschaft, dan toch de ijver der vervolgers zoo zigtbaar werd beschaamd en teleurgesteld; het is, zeg ik, de aaneengeschakelde voorstelling van dit een en ander, waarmede ieder zijne lezers heeft bezig te houden, die de taak van geschiedschrijver der Waldenzen op zich nam.

Ook Monastier heeft in het voor ons liggend geschrift zijne pen tot zulk eene voorstelling geleend. Hij heeft in dit opzigt gedaan, wat reeds vele zijner voorgangers deden, en wat door allen behoort te geschieden, die later nog in zijne voetstappen treden zullen. Het eenige, schoon geenszins onbeduidend verschil, dat bij deze behandelingswijze kan bestaan, betreft het aanvangspunt van den strijd, en daarmede van de geschiedenis zelve der Waldenzen. De gevoelens der historieschrijvers loopen, met betrekking hiertoe, in twee tegenovergestelde meeningen uiteen. Volgens het eene dagteekent het bestaan der Waldenzen, als zoodanig, ongeveer van denzelfden tijd, waarop de vervolgingen tegen hen een begin hebben genomen. Volgens het andere daarentegen hebben zij in hunne antithetische verhouding tegenover, de Roomsche kerk veel langer bestaan,

ja moet, uit kerkhistorisch oogpunt, hun oorsprong tot de allervroegste tijden van het Christendom worden teruggebragt. Wie het eerstgenoemde gevoelen verdedigen, plegen het ontstaan der Waldenzen doorgaans met de godsdienstige bewegingen der 12de eeuw, en met de prediking van Petrus Waldus of Valdo in verband te brengen, onverschillig, voor het overige, of men in den hier gemelden voorlooper der hervormers den voornaamsten stichter van de sekte der Waldenzen zie, van wien zij al dan niet hanen naam heeft ontleend. De voorstanders der tegenovergestelde meening daarentegen, - en hieronder ook nog Monastier, wiens woorden wij bij deze gelegenheid laten volgen, - zijn van oordeel: ‘dat de Waldenzen uit Piemont niet eene sekte zijn, die haren oorsprong aan Valdo dank moet weten; niet een voorbijgaand verschijnsel der twaalfde eeuw; geene godsdienstige beweging, alleen aan *dat* tijdvak behoorende; neen, maar integendeel een overblijfsel der eerste Christelijke kerk; een spruitje van den ouden boom, dat door een wonderwerk was bewaard gebleven, en dat in het verborgen is blijven groeijen en bloeijen, te midden der stormvlagen die den moederstam nederwierpen, en terwijl alle overige takken en loten van den moederstam verdroogd en verstorven waren’[1].

Het is een netelig vraagstuk, te beslissen, aan welke zijde in dezen de historische waarheid zij. Veel is hierbij, ten gevolge van gebrek aan genoegzame bescheiden, aan de subjectiviteit des beschouwers overgelaten. Doch welk eene gevaarlijke klip, die juist daaruit ontstaat voor de onpartijdigheid der geschiedschrijvers! Evident is het zeker niet, dat de oorsprong der Waldenzen zich in zoo hooge oudheid verliest. Wanneer wij dan, in weerwil hiervan, met zooveel stelligheid hooren beweren, dat dit wel het geval moet zijn, terwijl men, tot verklaring van hetgeen in den eenmaal aangenomen gang van zaken duister blijft, zich zelfs op een *wonderwerk* beroept, - dan rijst al ligt het vermoeden, dat het onderzoek, waarop deze geheele voorstelling berust, misschien onder dezen of genen invloed heeft gestaan, waardoor aan de historische naauwgezetheid in mindere of meerdere mate afbreuk is geschied. Trouwens, het valt spoedig in het oog, dat, behalve eene partijdige, schoon

1 Dl. I. bl. 117.

ligt verklaarbare, ingenomenheid met de Valleibewoners, ook een apologetisch doel hierbij in het spel geweest is. De voorstanders van de hooge oudheid der Waldenzen zouden aan de bewijsvoering voor de waarheid hunner meening zooveel waarde niet hechten, als wij zien dat doorgaans door hen gedaan wordt, ware 't niet, dat op die oudheid zelve zooveel prijs door hen gesteld werd. En waartoe dit? Gewis niet, om door dit middel voor de Waldenzen zekeren voorrang boven de overige Protestanten te kunnen bedingen. Evenmin om daaruit te betoogen, dat de waarheid nog na verloop van vele eeuwen onder hen bewaard moet zijn gebleven. Neen, maar om, tot verdediging van hun goed regt, tegen het traditionele gezag der Roomsche kerk een ander te kunnen overstellen; om dier kerk te kunnen toeroepen: gij zijt het, die van der vaderen geloof zijt afgeweken, niet zij die thans als ketters door u vervolgd worden; hun voortdurend bestaan is maar een protest te meer tegen de dwalingen, waarin gij bevangen zijt, want, dat de zuiverder leer, die zij belijden, door alle tijden heen aanhangers gevonden heeft, daaruit blijkt, dat wel het licht heeft geschenen in de duisternis, maar dat gij de duisternis liever hebt gehad dan het licht!

Wij willen de kracht van het hier gebezigde argument ditmaal niet in het breede onderzoeken. Van Protestantsch standpunt, kan niemand daarin trouwens iets meer zien dan een ‘argumentum ad hominem,’ geschikt om de aanmatiging eener kerk te bestrijden, die voor de eenige ware, Apostolisch-katholijke wil gehouden worden, doch niets afdoende als bewijs voor de aanspraak, die men voor zich zelven op dergelijken titel meent te kunnen maken[1]. Ofschoon wij echter, als wij de zaak van dit standpunt beschouwen, tamelijk onverschillig kunnen zijn omtrent de wijze, waarop het door ons bedoelde vraagstuk moet worden opgelost, dit neemt toch niet weg, dat zij ons uit een kerkhistorisch oogpunt belang blijft inboezemen. Als bijdrage tot eene juiste kennis van de geschiedenis der lotgevallen van 's Heilands gemeente, is en blijft het een hoogst gewigtig onderzoek, in hoeverre en op welke gronden wij kunnen aannemen, niet alleen dat er, door alle tijden heen, eene kern

1 Verg. hetgeen de Hoogl. Kist schrijft in zijne Voorrede voor de vertaling van Monastier, Dl. I. bl. XI.

van Christenen geweest is, die zich heeft weten vrij te bewaren van de verbasteringen, welke al te spoedig en van lieverlede meer in de kerk zijn binnengeslopen, maar ook dat het de Waldenzen zijn, aan wie deze eer bepaald moet worden toegekend. Wij vinden deze gronden met uitvoerigheid vermeld door Monastier in het eerste gedeelte van zijn geschrift. Wel gaat hij niet, gelijk zijn voorganger Leger, tot de dagen der Apostelen terug, om de Kerk der Waldenzen door Paulus zelven, op zijne doorreize naar Spanje, te laten stichten; maar ook hij meent toch de geschiedenis dier kerk van zeer vroege tijden te moeten ophalen. Volgens zijne wijze van beschouwing, was, tot de troonsbestijging van Konstantijn den Grooten, de Christelijke kerk als zoodanig vrij wel bij hare Apostolische zuiverheid bewaard gebleven. Wel waren er dwalingen en misbruiken in haren boezem ontstaan, doch deze hadden nog den engen kring van sekten niet kunnen overschrijden, om het geheel te verontreinigen. Dit had eerst plaats nadat de kerk vrede met den staat had gesloten, doch nu ook in eene toenemende mate en op zeer uitgebreide schaal. Sedert dien tijd onderging het Christelijk leven, de wijze van godsdienstoefening, het kerkelijk bestuur gedurige veranderingen, totdat de Roomsch Katholijke kerk het standpunt had bereikt, waarop de Hervorming haar vond, of, zoo als Monastier zich uitdrukt, totdat zij, ‘na tien of twaalf eeuwen in barensnood geweest te zijn, die zonderlinge en bonte mengeling van instellingen en ceremoniën had voortgebragt, waaraan zij den aanmatigenden titel geschonken heeft van één en onfeilbaar te zijn, doch waarin de onpartijdige en opmerkzame beschouwer niets anders ziet, dan een zamenraapsel, dat bestaat uit overblijfselen van het Joodsche formalisme, uit bijgeloovigheden aan het Heidendom ontleend, uit menschelijke uitvindsels en droomerijen, kortom uit een aantal onchristelijke en onevangelische zaken, die men met misvormde, in eene verdraaide beteekenis opgenomene, bijbelplaatsen in verband heeft willen brengen’[1].

Al deze veranderingen en nieuwigheden werden niet ingevoerd zonder in den boezem der kerk zelve veelvuldigen tegenstand te ontmoeten. ‘Die tegenstand’ - schrijft Monastier - ‘vertoonde zich zoowel in de vergaderingen der

1 Dl. I. bl. 15.

bisschoppen als in den boezem der gemeenten, en evenzeer ontstond hij in het gemoed van den onaanzienlijken priester of van den voornamen prelaat, als bij den leek van hoogen of geringen stand'[1]. Wat voorts opmerking verdient in de voorbeelden, ten bewijze hiervoor bijgebragt, is, dat vooral het noordelijk gedeelte van Italië, bepaald het bisdom van Turijn, waartoe ook de valleijen der Waldenzen behoorden, zich te allen tijde door manmoedig verzet tegen de ingeslopen dwaalleeringen onderscheiden heeft. Geheel doortrokken van den zuiveren Evangelischen geest was nog Claudius, de vrome man, die sedert 822 aan het hoofd van dat bisdom was geplaatst, en het vele jaren achtereen heeft bestuurd. Hij stond echter in dit opzigt niet alleen. Meerdere feiten, door de geschiedenis opgeteekend, overtuigen ons, dat hij een' reeds begonnen arbeid maar heeft voortgezet, terwijl het even onbetwistbaar is, dat wij in hem den vertegenwoordiger eener ver verspreide rigting hebben te zien, en dat, hetgeen hij tot wering van het bederf der kerk heeft gedaan, in het hart van een groot aantal volgelingen weerklank heeft gevonden[2]. Sedert dezen 'Protestant der negende eeuw' gelijk Waddington Claudius van Turijn niet te onregte heeft genoemd, 'levert,' om met Monastier te spreken, 'de historie der getrouwe, echt geloovige kerk slechts weinig uitkomende trekken op. Intusschen is het er toch verre af, dat zij van zoodanige trekken schier ontbloot zou zijn.' 'Deze trekken, welke in die eeuwen op ongelijke tijden en dikwijls op geheel verschillende plaatsen zich voordoen, loopen op één middelpunt uit, en hebben zonder onderscheid de strekking, om ons oog heen te leiden naar de merkwaardige landstreek, waar altijd nog eene zuivere evangelische kerk was blijven bestaan, wier leden een ver ontwikkeld Christelijk leven voerden, en zich in leer en wandel getrouw hielden aan de leer der apostelen'[3]. Het is aan de vermelding van hetgeen tot staving en toelichting hiervan strekken kan, dat de eerstvolgende bladzijden van zijn geschrift zijn toegewijd, terwijl hij zich aldus den weg baant, om van de godsdienstige bewegingen te spreken, die in de 11de en 12de eeuw in het zuiden van Frankrijk en het daaraan grenzend gedeelte van Italië hebben plaats gehad, alles ten bewijze:

1 t.a. pl. bl. 17.
2 Ald. bl. 23-40.
3 Dl. I. bl. 41 en v.

‘dat de zetel, de kern der ware en getrouwe kerk, die buiten Rome bestaan bleef, in de valleijen der Waldenzen moet gezocht worden’[1].

Wij moeten ons hier onthouden van de mededeeling der bijzonderheden en feiten, met groote zorg door Monastier bijeengezameld, en op welker gezamenlijke kracht hij de waarheid zijner bewering heeft gegrond. Terwijl wij onze lezers echter naar de optelling daarvan verwijzen, mogen wij niet nalaten op te merken, dat langs den weg, op nieuw door Monastier bewandeld, toch niet geheel bewezen wordt, wat hij en zijne voorgangers zich hebben voorgesteld. Gold het hier alleen de vraag, of het Protestantisme, als poging om de waarheid des Evangelies naar vorm en inhoud zuiver van alle menschelijke inmengselen te bewaren, als iets nieuws moest worden aangemerkt, dan wel of de allengs verder gaande afwijking van die waarheid gedurige reactie's van het licht tegen de duisternis ten gevolge heeft gehad, die als zoo vele protesten tegen eene kerk, welke zich met deze afwijkingen vereenzelvigde, beschouwd kunnen worden, - wij zouden geen oogenblik aarzelen, in laatstgemelden zin een toestemmend antwoord daarop te geven. Doch dat is het standpunt niet, vanwaar de verdedigers der hooge oudheid van de kerk der Waldenzen die vraag willen hebben opgevat. Volgens hen komt aan die kerk bepaald de eer toe, de Evangelische waarheid door alle tijden heen getrouw bewaard te hebben, - met andere woorden: te midden van den donkeren nacht, die overal elders heerschte, ging het licht der waarheid voort, de valleijen van Piemont te beschijnen; de opgekomen nieuwigheden en misbruiken vonden dáár geen' ingang, drongen dáár niet door; of nog anders: wat de Waldenzen waren, ten tijde toen zij als ketters buiten de kerk gesloten en vervolgd zijn geworden, datzelfde zijn hunne voorvaderen door alle tijden heen geweest. Tegen zulk eene voorstelling verheffen zich evenwel gewigtige bedenkingen. Wij betwisten in geenen deele de echtheid der feiten, waarop Monastier zich in het voordeel zijner stelling beroepen heeft, doch meenen, dat daaruit eeniglijk kan worden afgeleid, dat er door alle tijden heen een voor de waarheid reagerend beginsel in de Christelijke kerk is overgebleven, terwijl wij voorts gaarne toegeven, dat

1 t.a. pl. bl. 54.

dit beginsel zich vooral werkzaam heeft betoond in dat gedeelte van Europa, waartoe ook de valleijen van Piemont behooren, en dat gedurende de middeleeuwen de meeste andere gedeelten in beschaving en verlichting vooruit plagt te zijn. Het is verder, onzes inziens, eene verkeerde beschouwing der geschiedenis, wanneer wij de Katholijke kerk dier tijden als 't ware in twee helften verdeelen, alle dwalingen en misbruiken op rekening der eene brengende, de andere daarentegen voorstellende als in het bezit der onvervalschte waarheid, zooals die door de Apostelen werd overgeleverd. Zoo was het in de werkelijkheid niet. Die werkelijkheid vertoont ons eene kerk, waarin het licht der waarheid nooit geheel werd uitgebluscht, ofschoon het ook hoe langer hoe meer als onder eene koornmaat werd geplaatst. Zij leert ons op het gebied dier kerk elementen van verzet en tegenstand kennen, die, als dragers van het steeds zwakker wordende licht, dat in de kerk is overgebleven, zigtbaar te voorschijn treden bij iedere nieuwe poging om dwalingen en misbruiken in te voeren. Die elementen liggen echter nog door elkander verspreid. Zij zijn nog niet van de kerk afgescheiden. Wat meer is, zij zijn zelve in mindere of meerdere mate besmet met het bederf, dat de gemeente van Christus in al hare leden heeft aangetast. Het is een chaotische strijd, in den eigen boezem der kerk, tusschen het licht en de duisternis. Eeuwen moeten nog verloopen, voordat de met elkander kampende elementen zich genoegzaam geconsolideerd, genoegzame zelfstandigheid verkregen hebben, om uit elkander te gaan. Eerst aan het einde van dien ontwikkelingsgang kan er sprake zijn van eene ware en valsche kerk. Zoolang die krisis echter nog niet gekomen is, is en blijft het ééne kerk, waarin waarheid en dwaling onderéén zijn gemengd, één ligchaam, welks verschillende leden, het een meer, het ander minder, deel hebben aan het bederf, waardoor het geheel is aangetast. Een blik op het bijzondere geval, waarvan wij spreken, zal ons de juistheid dezer beschouwingswijze nog beter doen kennen. Waaruit immers is het, dat de voorgeschiedenis der Waldenzen door Monastier en anderen geconstrueerd wordt? Uit feiten, die bewijzen, dat er door den loop der eeuwen heen eene sekte buiten de Katholijke kerk heeft bestaan, die de Evangelische heilsleer in de valleijen van Piemont zuiver heeft voortgeplant? Niets minder dan dat. Al die feiten zijn aan de

geschiedenis dier kerk zelve ontleend, en omvatten een zeer groot gedeelte van haar toenmalig gebied. Vragen wij vervolgens, of het dan voor 't minst bewezen zij, dat genoemde heilsleer werkelijk in al hare zuiverheid door de voorvaderen der Waldenzen bewaard is gebleven - wij moeten ook op die vraag weder ontkennend antwoorden, terwijl wij ons voorbehouden op de gronden daarvoor straks opzettelijk terug te komen. Wat blijft ons bij dezen stand van zaken anders over dan te stellen, dat de Waldenzen wel als één der produkten zijn aan te merken van het algemeene gistingsproces, dat gedurende de 11 of 12 eerste eeuwen in de kerk werd waargenomen, doch dat hun daarom het regt niet mag worden toegekend, om hunne geschiedenis van die der kerk in dier voege af te zonderen, alsof zij vroeger niet werkelijk tot die kerk behoord, noch als hare leden deel hadden gehad aan den strijd, die overal op kerkelijk gebied tusschen waarheid en dwaling gevoerd werd? Trouwens, wij hebben in het bovenstaande nog geenszins alles gezegd, wat strekken kan, om het bestaande geschilpunt te helpen uitmaken. Eene hoogst belangrijke omstandigheid ontleent de historische kritiek nog aan de vraag: wat de Waldenzen geweest zijn van het oogenblik af, dat zij als zoodanig in de geschiedenis optreden? Of het bewezen kan worden, dat zij toen nog geheel dezelfde waren als hunne vaderen, dan wel of destijds met en onder hen eene verandering hebbe plaats gehad, waardoor zoowel de naam, dien zij sedert dragen, als het sektarisch bestaan, dat zij verder leiden, genoegzaam wordt verklaard? Wij kunnen hier niet in alle bijzonderheden treden, die tot eene juiste oplossing dier vraag vereischt worden, doch beroepen ons op het oordeel van Dieckhoff, denzelfden, wiens arbeid over de Waldenzen wij in de tweede plaats aan het hoofd dezes vermeld hebben, en van wiens voorlichting wij verder nog meermalen gebruik hopen te maken. Dieckhoff namelijk meent, dat het eigenaardig nieuwe, waardoor de Waldenzen zich bij hun optreden als sekte onderscheiden hebben, daarin gelegen is geweest, dat zij, zonder daartoe door de prelaten der kerk geroepen te zijn, ja tegen het uitdrukkelijk verbod van dezen, het predikambt waarnamen, en daardoor strijdig handelden met de gehoorzaamheid, die de kerk, de paus en de bisschoppen van hen eischten[1]. Hij brengt deze

1 a.a.O.S. 167.

omstandigheid voorts in verband met het optreden en de werkzaamheid van Petrus Waldus, van wien wij weten, dat hij, schoon leek zijnde, zich vooral door zijnen ijver in het prediken onderscheiden heeft. Dat diezelfde ijver van dat oogenblik af tot de eigenaardige karaktertrekken der Waldenzen behoord heeft, is ook door Monastier uitvoerig aangetoond[1], zonder dat deze schrijver daaruit echter gelijksoortige gevolgtrekkingen wil hebben afgeleid. Ook lijdt het wel geen twijfel, dat daarin de voorname reden moet worden gezocht, waarom zij sedert dien tijd door de kerk als ketters zijn beschouwd en vervolgd geworden. Is dit echter zóó, dan blijkt hieruit nog te meer, dat hunne geschiedenis in onderscheiding van die der kerk en andere sekten, niet vroeger dagteekent dan van de laatste helft der 12de eeuw. Wat voor 't overige den naam betreft, dien zij sedert gedragen hebben, Monastier geeft zich op nieuw veel moeite, om de afleiding van dien van Petrus Waldus, den Lyoneschen handelaar, tegen te spreken. Hij ziet in dien Petrus alleen maar iemand, die op lofwaardige en volhardende wijze het goede werk van Pieter de Bruys en Hendrik den Italiaan heeft voortgezet[2]. Hij vergeet intusschen, dat, wat beide laatstgenoemden als geestelijken deden en doen mogten, door Petrus als *leek* in praktijk werd gebragt. Hij vergeet evenzeer, dat, terwijl genen het predikambt alleen als *middel* gebruikten om hunne oppositie voort te planten, deze daarvan een bepaald *beroep* heeft gemaakt[3]. En voorts twijfel ik er aan, of de gronden, door Monastier aangevoerd, ons wel volstrekt verbieden aan de naamsafleiding van Petrus Waldus vast te houden. Hoe dit intusschen zij, en al moest die afleiding zelve ook in het duister blijven, zooveel blijkt toch wel, dat de werkzaamheid van den koopman uit Lyon van grooten invloed op de Waldenzen is geweest[4], en dat zij sints, en vooral ten gevolge hiervan, hun onderscheidend haeretisch karakter verkregen hebben, na tot hiertoe een integrerend deel der Katholijke kerk te hebben uitgemaakt.

En dit zij genoeg ten aanzien van de betrekking der Waldenzen tot genoemde kerk. Wij komen nu tot een ander hoogst gewigtig punt, waardoor ook over het thans besprokene een nieuw licht zal geworpen worden.

1 Dl. I, bl. 171 en v.
2 Dl. I, bl. 98.
3 Dieckhoff, S. 169.
4 Verg. hierbij wat Monastier zelf getuigt t.a. pl. bl. 1S4.
(*Wordt vervolgd.*)

Savonarola.

III.

De lang onderdrukte en lang door Florence teruggewenschte vrijheid was eindelijk na jaren van slaafsche onderwerping aan den oppermagtigen wil der rijke en veelvermogende burgervorsten, in onbloedigen strijd op de autocratie heroverd; het hoog gezag door stilzwijgende toestemming aan den eersten burger van den staat geleend, was door eene geweldige maar geenszins onregtmatige omwenteling tot het hier zonder twijfel oorspronkelijk souvereine volk teruggekeerd, en de regeling van het staatsbestuur op nieuw aan het goedvinden en de beslissing van allen onderworpen. Maar gelijk zelden de vernietiging van de bestaande magt het moeijelijkste vraagstuk eener revolutie pleegt te zijn, zoo was ook hier de verjaging der Medici in vergelijking niets geweest bij de oplossing van het problema, hoe de pas herwonnen vrijheid ook voor het vervolg tegen alle overweldiging beschermd, hoe de heroverde souvereiniteit door allen ten nutte van allen uitgeoefend en in werking gebragt moest worden: en bij het onvermijdelijk verschil van ieders bijzondere inzigten of persoonlijke belangen, begon onmiddelijk na den val van Pietro en den aftogt van den Franschen Koning, de strijd der staatkundige partijen te Florence. Allen wenschten het volkomen herstel der republiek; maar terwijl sommigen onder aanvoering van den bekwamen en schranderen Vespucci eene strenge oligarchie trachtten te verdedigen, en de geheime aanhang der jongere Medici, na de verjaging van Pietro en zijne broeders nog steeds ijve-

rend voor hun geslacht, de benoeming van twintig accopiatori voor de verkiezing der hooge magistraturen in een daartoe bijeengeroepen parlement had weten door te drijven, eischten de magtige demagogen, de reeds met roem bekende Fransesco Valori en Pagol' Antonio Soderini eene minder beperkte volksregering en grooter aandeel der burgers in het bestuur van den staat en de behartiging van aller belangen dan eene der beide andere partijen geneigd was hun toe te staan. De twist scheen hevig en langdurig te zullen worden, en ofschoon de volkspartij de talrijkste was en door mannen werd verdedigd die niet ligt van hunnen invloed beroofd konden worden, toch begon reeds voor 't oogenblik de kans ten voordeele van Vespucci en de adelijke Florentijnen over te hellen, toen eensklaps de strijd beslist en de overwinning aan de democraten werd verzekerd door de tijdige tusschenkomst van den man die meer dan eenig ander tot den val der onregtmatige heerschappij en het herstel van Florence's onafhankelijkheid had medegewerkt, en die thans slechts het geschikte oogenblik had afgewacht, om met te grooter gezag en te beter gevolg onder de twistende partijen als middelaar te kunnen optreden, en gebruik makende van de weifeling der gemoederen, door zijnen nimmer falenden invloed het lang beraamde plan, het lang overdacht ideaal zijner theocratische democratie te kunnen verwezenlijken.

Boetprediker, hervormer en profeet tot dusverre, verschijnt ons Savonarola thans ook als staatsman. Zonderling als in nieuwere tijden die vereeniging van zoo vele verschillende hoedanigheden in denzelfden persoon ons moge voorkomen, in het karakter van Savonarola was zij natuurlijk en noodwendig. Natuurlijk in den profeet eener theocratie; noodwendig omdat de hervorming die hij verkondigde, naar zijne begrippen, niet van Rome maar van Florence, de stad des lichts, gelijk hijze noemde, moest uitgaan, en noch die hervorming der kerk, noch die opkomende verlichting in het geestelijke, die hare stralen over Italië zou verspreiden, mogelijk ware geweest zonder eene gelijktijdige hervorming van den staat, zonder vrije, zelfbewuste medewerking tot het groote doel, zonder verlichting ook in het staatkundige, in het werkelijke leven, - onmogelijk zeker waar slaafsche gehoorzaamheid, 't zij aan den wil van één, 't zij aan dien van eenige weinigen, de kracht en de werkzaamheid des

geestes onderdrukte. Daarom wilde hij geen alleenheersching, geen oligarchie, geen regering zelfs der edelen, maar eene wezenlijke democratie in ouden, historischen, - niet in nieuweren, zuiver theoretischen zin; geen regering der onkundige menigte, der toevallige meerderheid - den overgang tot anarchie of despotisme -, maar het grootst mogelijk aandeel der *eigenlijke burgers* aan wetgeving en bestuur, naar het bekende voorbeeld der republieken en stedestaten der oudheid. Evenwel niet in allen deele achtte hij dit voorbeeld navolgenswaardig, en werkelijk verschilde zijn hoofddoel van dat der Grieksche wetgevers en wijsgeeren: terwijl deze toch aan den staat en den staat alleen alles ondergeschikt en dienstbaar maakten, erkende Savonarola's republiek eene hoogere bestemming dan het voldoen aan het afgetrokken begrip van burgerlijke en staatkundige vrijheid, eene vrijheid door hem slechts als middel beschouwd ter opwekking en instandhouding van het zelfbewuste geloofsleven. In zijne democratie werd de heerschappij der ideën door de regering van den goddelijken geest, ja door die van Christus zelven vervangen; en met regt mag de verwezenlijking van het Godsrijk op aarde, het punt waar zijn karakter van staatsman met dat van profeet en hervormer zamensmelt, als het laatste woord zijner schoone, maar door haar theocratisch element onuitvoerbare utopie worden beschouwd.

In het laatst van November 1494 riep Savonarola de burgers van Florence in de domkerk van S. Maria del Fiore bijeen, om zijne uitspraak te vernemen over de in te voeren staatsregeling, met verzoek aan de Signoria en de overige magistraatspersonen om daarbij tegenwoordig te willen zijn, ten einde gezamenlijk met het souvereine volk over zijne meeningen en ontwerpen te kunnen beraadslagen. Uitvoerig en bevattelijk zette hij toen zijn gevoelen uiteen, verklaarde zijn veelomvattend stelsel aan zijn talrijk gehoor en overtuigde weldra zijne medeburgers en hunne overheden, zoo van de voortreffelijkheid der ontworpen staatsregeling, als van de verkiesselijkheid eener gematigde en van den geest des geloofs bezielde democratie boven de regering van éénen of van weinigen in de Florentijnsche republiek. Godsvrucht, zedelijk leven, Christelijk geloof en liefde en opoffering voor den staat en voor het algemeene welzijn, waren de beginselen waarop het voorgedragen regeringsstelsel berustte; - de

middelen van uitvoering: beslissing van alle gewigtige staatszaken, keuze der overheden en regeling der wetten door een algemeenen raad, uit de hoofden der Florentijnsche burgergeslachten zamengesteld, bestuur door een kleineren raad van tachtig leden, uit den algemeenen te verkiezen, en maandelijksche verandering der overheden. Deze, meende Savonarola, was de eenige regeringsvorm die Florence voegde. Wel was de alleenheersching door de natuur verordend en door de Goddelijke Wereldmonarchie, bij de instelling van Petrus tot hoofd aller geloovigen, bekrachtigd, maar de Florentijnsche republiek, in buitengewone, geheel eigenaardige omstandigheden geplaatst, duldde geen anderen Vorst dan Christus, geen Koning dan God alleen. ‘God,’ zeide hij, o Florence! wil uw Koning zijn, gelijk Hij Koning was van Israël naar het Oude Verbond, en gelijk Hij tot Samuel heeft gesproken toen het volk een aardschen heerscher wenschte: ‘En heeft dat volk dan Mij verworpen?’ - Maar hoe ook geordend, geen staat, dus besloot Savonarola zijn betoog, geene regering kon gelukkig zijn, die aanving met lafhartige wraak jegens diegenen die een vroeger bestuur waren trouw gebleven; daarom eischte hij vóór alles eene algemeene amnestie, zoowel voor zijne persoonlijke vijanden als voor de aanhangers van de verdrevene Medici. En de beschuldiging verwerpende, dat hij voornemens mogt zijn zich meester te maken van het bewind, of uit eigenbelang zich in de zaken van den staat had gemengd, eindigde hij met de later menigmaal herhaalde en herinnerde woorden[1]: ‘Florence! wat ik gezegd heb, is voor uw welzijn geweest, en God zij mijn getuige dat ik met geen ander doel, met geen bijoogmerk heb gesproken. Volk van Florence! ik bemin u; en al wat ik heb gedaan en nog doen zal, dat deed ik en dat zal ik doen ter eere van God en tot heil uwer stad. Van u wacht ik niets, van u vraag ik geen loon. Want wel weet ik dat ik den dood zal lijden voor u en voor mijn vaderland; maar geen twijfel zal mij doen wankelen, geen dood mij verschrikken, geen vrees mij weerhouden van de vervulling der pligten in mijne geheiligde roeping door mijnen Zender mij opgelegd.’

Door deze rede van Savonarola was weldra alles beslist,

1 O.a. in de *Prediche sopra Aggeo* (1494) fol. 125 en 180, aangeh. door Rudelbach, 1. l. p. 126.

en ofschoon de regerende overheden en de onlangs benoemde accopiatori weinig genegen mogten zijn zonder eenige vergoeding en onvoorwaardelijk de hun gegevene magt op het enkele woord van den monnik neder te leggen, de openbare meening dwong hen na korten tegenstand aan zijne eischen toe te geven, en reeds den 23sten December werden, na aftreding der bestaande regering, de groote Volksraad, het bestuur der 80 Senatoren en de nieuwe Signoria met haren Gonfaloniere ingesteld en als wettige en eenige overheden der Florentijnsche republiek erkend, terwijl kort daarna de algemeene amnestie, op herhaald aandringen van Savonarola werd afgekondigd. Eene ontzaggelijke zaal in het volkspaleis, de grootste in Italië, naar de ontwerpen van Michel Angelo en Leonardo da Vinci gebouwd, was voor de zittingen en beraadslagingen van regering en wetgevers ingerigt: in het midden namen de 2000 burgers plaats die gezamenlijk den grooten raad uitmaakten; aan beide zijden op eene verhevenheid de leden van het uitvoerend bewind; en terwijl de Signoria aan de westzijde was gezeten, tegenover het altaar met den schutspatroon van Florence, verhief zich aan het ander einde der zaal het spreekgestoelte voor den redenaar, onder den zwaar metalen beeldengroep van Danatello's Judith en Holophernes, met het waarschuwend opschrift voor den verrader des vaderlands: ‘Exemplum Salutis publicae cives posuere A^{o}. 1496.’ -

Voldaan over de vruchten van zijnen arbeid, maar zonder persoonlijke eerzucht, en elk ondergeschikt aandeel in het staatsbestuur versmadend, mengde Savonarola zich niet in de regering van het gemeenebest, en eenmaal het werktuig in beweging gebragt, liet hij het in zijnen verderen gang aan zich zelven over, om slechts een waakzaam oog op de eindresultaten te houden die het moest voortbrengen, en onvermoeid in zijne ijverig voortgezette predikatiën zijne medeburgers op het verheven doel en de grootsche bestemming te wijzen, aan de ontworpen en in 't leven geroepen staatsregeling ten grondslag gelegd. - Nogmaals intusschen ondernam hij eene deels staatkundige, deels weder profetische zending aan den Koning van Frankrijk, die, met regt de nu tegen hem verbondene Italianen vreezende, van zijne ligt en snel gelukte onderneming tegen Napels naar zijne eigene rijken terugkeerde, en inmiddels gedurende zijn kort verblijf te Pisa, in weerwil van zijne verbonden met Flo-

rence, den oproerigen Pisanen de hulp zijner wapenen had toegezegd. Strengelijk verweet Savonarola den ligtzinnigen vorst zijne verregaande trouweloosheid jegens zijne bondgenoote, en dreigde hem met de geregte straffen des hemels zoo hij het wagen mogt zijne duurbezworene eeden te verbreken en den roemrijk begonnen arbeid te staken tot welken hem de Voorzienigheid had uitverkoren. En ook nu misten Savonarola's herhaalde vermaningen hare uitwerking niet, en hoewel de Koning als gewoonlijk met halve beloften zich uit de moeijelijkheden trachtte te redden waarin hij zich geplaatst zag, en dus geenszins in allen deele zijne verbonden met Florence gestand deed, toch onttrok hij onmiddelijk de reeds verleende hulp aan de teleurgestelde Pisanen, en verklaarde plegtig het hem opgedragen hervormingswerk in Italië te zullen hervatten, zoodra hem daartoe de gelegenheid was gegeven; waarop hij, tot scheidsrigter en middelaar ongeschikt, en de beslissing van het geschil aan de oorlogvoerende steden zelve overlatende, zoo spoedig mogelijk van het tooneel zijner ligt volbragte heldendaden, na een wederzijds onbeslisten strijd met de Italiaansche bondgenooten, over de Alpen naar Frankrijk terugtrok. - Weinig beteekenend als deze zending van Savonarola op zich zelve en met opzigt tot hare gevolgen ons schijnen moge, zij levert een nieuw en merkwaardig bewijs van zijnen staatkundigen invloed te Florence, dat hardnekkig met hem in de eenmaal aangenomen dwaling volhardend, door zijn gezag het bondgenootschap met Frankrijk getrouw bleef, terwijl geheel Italië, ten laatsten vereend, met ter zijde stelling van eigene twisten, en beter inzigt in de heerschzuchtige bedoelingen van Karel VIII, tegen den vreemden veroveraar was opgestaan, dien Savonarola nog steeds als den redder des vaderlands en den toekomstigen hervormer der kerk bleef beschouwen. - Hoe die noodlottige dwaling hem later zou verweten worden! hoe het hem zou rouwen de ligtvaardige beloften van den valschen vriend geloofd en de bedreigingen der meest gevaarlijke vijanden veracht te hebben, als eenmaal de onvervulde profetie als eene zware en onwederlegbare beschuldiging hem zou worden tegengeworpen!

Dan, die tijd scheen nog verre. Savonarola, Florence's gevierde profeet, was door het in geestdrift ontstoken volk ten toppunt verheven van roem en van magt. Nederig als

altijd, maar zijne roeping gedachtig, en wereldlijke eer en wereldlijk gezag versmadend als in den beginne, met geene andere wapenen toegerust dan de kracht van zijn woord, den gloed zijner welsprekendheid, zijne onwrikbare trouw en zijn onwankelbaar geloof, was hij van trap tot trap al hooger opgestegen, en heerschte nu, grooter en geweldiger dan menig wereldlijk of geestelijk vorst, met oppermagtigen wil over een staat hem onderworpen, over burgers hem getrouw en over een volk dat hem aanbad.

Van heinde en ver stroomden scharen van geloovigen naar S. Maria del Fiore; te middernacht rezen de bewoners van Florence uit hunne slaapsteden op, om menigmaal in regen en wind, om in den barren winter zelfs, op de marmeren trappen van den dom het openen der kerkdeuren af te wachten, en vroeg in den morgen stond dikwijls eene opeengedrongen menigte voor de poorten, die van de verst afgelegene dorpen en vlekken naar de stad was gekomen om den wijdvermaarden prediker het woord des Heeren te hooren verkondigen. En als hij dan optrad, de gevierde, de godsgezant, als hij na het zwijgen van het koor, den steeds op het streven des tijds toepasselijken tekst verklaarde, als hij van verontwaardiging vervuld over het ongeloof en de zedeloosheid van velen zijner tijdgenooten, de ligtvaardigen en misdadigen met de wrake des Heeren dreigde, en Rome en het pausselijk hof in stoute en indrukwekkende taal de ergernis verweet, door den stedehouder van Christus veroorzaakt of geduld, als hij in geestdrift ontstoken met schitterende kleuren het komende godsrijk waagde af te malen, en van heiligen ijver bezield den sluijer op te ligten die de duistere toekomst bedekte en het beeld te onthullen dat den gewonen sterveling verborgen bleef, dan werd er naauw eene ademhaling vernomen onder de ontzaggelijke menigte die hem omgaf, en allen verstaanbaar klonk in de ruime kerkgewelven de zware en welluidende stem van den profeet, die den zondaar doemend den boeteling vergaf, en, vurig in den strijd, na behaalde overwinning het eerst van allen het verzoenende woord van vrede en liefde en eensgezindheid had uitgesproken. Dan keerde ook telkens het volk na geëindigde godsdienstoefening met nieuwen ijver voor de geheiligde zaak naar zijne woningen terug, dan voelde het nieuwe opwekking tot geloof en aandrang tot bekeering en boete, nieuwen haat tegen Rome en

wrok tegen zijne priesters, maar altijd en bovenal eerbied en bewondering, achting en liefde voor Savonarola.

Maar noch in zijne persoonlijkheid alleen, noch in de kracht van zijn woord, hoe groot en verheven ook, was de eenige en eigenlijke oorzaak gelegen van des predikers magt en vermaardheid. Welsprekend redenaar, diep verstand en achtenswaardig mensch, ware Savonarola in andere omstandigheden, in een ander tijdperk naauw meer geweest dan dat; nu was hij godsgezant en profeet, nu hij, de incarnatie van de idee des tijds, door het volk dat hem vergoodde op den troon was verheven dien het zichzelven had gebouwd, het volk dat onbewust in de woorden en daden van Savonarola de uitdrukking en vervulling zijner eigene wenschen aanschouwde, en de formule vereerde zijner eigene gedachte. Geloof had het gezocht; door hem was het verkondigd; vrijheid had het gewild; door hem was ze gevestigd; hervorming verlangde het; door hem was hervorming geëischt, voorspeld en aangevangen. Daarom was hij magtig en groot, daarom had het volk hem verheven, hooger dan hij zelf verlangde; want trotsch op den afgod wiens altaren zij bekranste, achtte de levendige en ligtbewogen menigte de voorzigtige maar diepzinnige onderscheiding niet, door Savonarola tusschen ziener en profeet gevonden; en waar zij eenmaal het voorwerp harer vereering had gekozen daar aanbad zij den heilige, niet den gewonen sterveling door zijn verstand en zijne deugden alleen boven zijne gelijken verheven, maar als anderen onderworpen aan de feilen en dwalingen der menschen. Dan, hoe vleijend ook, die vereering, die vergoding moest Savonarola in het einde toch gevaarlijk en noodlottig worden; noch één stap verder, - de overgang van den nu reeds in pietisme ontaarden godsdienstzin tot bijgeloovige dweeperij, en de val van den profeet, de vernietiging zijner heerschappij was onvermijdelijk. Die stap, dien overgang wachtten de vijanden van Savonarola slechts af, om te veiliger den man te kunnen treffen, die thans nog in de bescherming van het magtig Florence buiten het bereik hunner wraak, gelijkelijk den haat en de spot zijner benijders en de veroordeeling van Rome zelf trotseren kon.

En die vijanden van den profeet waren niet weinigen en niet gering van krachten; hun gezag wel is waar was in 't eerst te Florence gedaald bij het stijgen van Savonarola's

roem, maar hun aantal daarentegen ook in gelijke verhouding grooter geworden. Sinds lang had de door hem ingevoerde strengheid van zeden de jonge Florentijnsche edelen en hunnen aanhang tegengestaan; en spoedig begonnen de *arrabiati* of *compagnacci*, aldus genaamd naar hunne wilde en ruwe levenswijze, eene geduchte partij tegenover de vereerders van Savonarola te vormen, door hen met den scheldnaam van *piagnoni* bestempeld[1]. Dan, niet de jeugdige edelen alleen, ook menig rustig burger, aan vrijer en ongedwongener leven gewoon, stuitte de overdrevene strengheid die elke genieting, elk vermaak als misdaad en zonde verwerpend, zelfs kunst en beschaving waagde te veroordeelen wanneer ze niet uitsluitend aan geloof en godsdienst werden cijnsbaar gemaakt; en terwijl de Eupatriden zich niet ontzagen openlijk hunne ontevredenheid over de regering der laaggeborenen en het bestuur hunner minderen lucht te geven, bleef de langzaam weer aangroeijende factie der Medici, schijnbaar aan de volkspartij aangesloten, maar heimelijk voor zich zelve werkend, het gunstig oogenblik afwachten om, gebruik makende van de algemeene verdeeldheid en verwarring, te beter hare kansen waar te nemen en den beslissenden slag te kunnen slaan. - Maar geduchter en gevaarlijker vijand, meer gehaat maar ook meer gevreesd dan eenig ander, had Savonarola in den magtigen kerkvorst gevonden, wiens onbeperkt gezag, wiens leven en wandel, wiens zedeloos en losbandig hof hij niet gevreesd had openlijk aan te tasten en te veroordeelen. Dan, Alexander VI was te voorzigtig om in dit oogenblik zijn aanzien en zijne magt door een onzekeren strijd met den nederigen doch gevierden monnik in de waagschaal te stellen, te staatkundig om de Florentijnen, zoolang ze nog Savonarola vereerden, door harde maatregelen van zich te vervreemden; voor het tegenwoordige bleef hij zich dus vergenoegen met den Prior van S. Marco tot matiging te vermanen en in minzame brieven hem van het gevaarlijke zijner handelingen te overtuigen, terwijl hij, ontsteld over de bekend geworden brieven van Savonarola aan verscheidene vorsten van Europa, waarin hij op het bijeenroepen van

1 *Arrabiato* beteekent letterlijk *woedende, razende, - compagnacci liederlijke gezellen - piagnone huiler*. Deze partijnamen bleven nog lang na den val van Savonarola in Florence bestaan. De aanhangers der Medici behielden den naam van *bigi, graauwen*.

een algemeen concilie, dat schrikbeeld der Paussen, had aangedrongen, - geene vleijerijen spaarde om den gevreesde tot gunstiger stemming over te halen, en eenmaal zelfs, op raad van een zijner Bisschoppen, den kardinaalshoed hem aanbood indien hij zijne profetiën herroepen en zijne boetpredikatiën tegen Rome en de geestelijkheid staken wilde. Maar weinig baatte verleiding en vrees: beschermd en gesteund door de regering van Florence, en vertrouwend op de steeds klimmende volksgunst, verwierp Savonarola èn de uitnoodiging van den Paus om in Rome zelf zijne leerstellingen te komen verdedigen, èn het spoedig op verzoek der Signoria ook weder ingetrokken verbod om in Florence te prediken, èn het bevel om zich op nieuw met de Lombardijsche Congregatie te vereenigen, van welke eenigen tijd geleden het klooster van S. Marco met pausselijke vergunning was afgescheiden. Mondeling en in schrift verdedigde hij daarop zijne handelwijze tegen het hoofd der kerk, en gelijk hij vroeger het goud van Lorenzo had veracht, zoo versmaadde hij ook thans de verleidelijke eer door Alexander hem geboden, en openlijk sprak hij van den kansel, in tegenwoordigheid van den Bisschop zelven die hem zijne toekomstige benoeming tot Kardinaal had aangekondigd: ‘Ik wil geene eer dan van God alleen, ik zoek geen roem dan die Hem welgevallig is, ik verhef mij op geene andere grootheid dan die Zijne dienst mij heeft gegeven. Voor mij geen mijter en geen staf, geen kroon dan die Zijner heiligen - de doornkroon van den martelaarsdood: voor mij geen roode hoed dan die met mijn eigen bloed zal zijn geverwd’[1]. - Tegen zulk eenen man, zoo groot, zoo magtig, zoo trouw aan de eenmaal gekozene zaak, bleef verleiding even vruchteloos als bedreiging en straf. Maar zoo Alexander VI, het nuttelooze zijner pogingen inziende, met het uitspreken van den banvloek draalde, waarmede hij Savonarola, in geval van ongehoorzaamheid had gedreigd, zijn wrok was niet verminderd schoon hij dien openlijk niet blijken liet. En waarlijk, hij ware meer dan mensch geweest, zoo hij, het Hoofd der Christenheid, den lagen, ondergeschikten monnik zijne onophoudelijke aanvallen, zijne pogingen tot het bijeenroepen van een concilie, zijne trotsche versmading

1 ‘Non voglio se non quello, che Tu hai dato alli Tuo santi - la morte: un capello rostro, un cappello di sangue - questo desidero.’ *Pred. f.a. di* 20 *di Agosto* 1496. *Burlam.* 1. s.l. p. 85.

van de hoogste waardigheid na die des Paussen zelven, gewillig had vergeven, - te meer omdat hij zelf het gevoelde dat Savonarola waarheid sprak, dat zijne eischen niet ongegrond noch onredelijk konden genoemd worden, maar alleenlijk dat ze weinig strookten met de persoonlijke belangen van den beheerscher der kerk. Maar beter dan eenig ander wist de voorzigtige Borgia zijnen tijd af te wachten en zijn oogenblik te kiezen, en geduchter zou eenmaal zijne wraak ook worden naarmate hij langer had gedraald en heviger beleedigd was; geen vergiffenis dan ook voor den verwatene, geen genade, geen verontschuldiging voor den dwaze, die het gewaagd had te spelen met den banvloek van het Vaticaan; en wanneer Savonarola de roode hoed ontging dien hij zelf zich had gewenscht, het zou de schuld niet zijn van Alexander VI zoo hem die niet ter regter ure werd geschonken.

Zoo dreigde reeds de storm die den profeet zou nederslingeren van de duizelende hoogte die hij had beklommen, zoo naderde reeds het onweder dat doodelijk eenmaal hem zou treffen, toen zijn enkele wenk nog genoegzaam was om zijne wenschen te doen vervullen, en de aanvallen zijner talrijke vijanden nog werden afgeweerd door 't enkel wuiven zijner magtige hand. Maar toen verdrong zich nog het volk in den tempel waar hij leerde, toen was hij nog omstuwd van eene menigte die hem vergoodde, toen was hij nog de heilige, de profeet. Hoe anders, als de ligtgeloovige maar wisselvallige volksgunst hem zou verlaten, als de bewondering in verachting, de liefde in haat zou zijn verkeerd! als hij door eigene dwaling zijne vijanden eene ligte overwinning zou verschaffen, en met eigen hand de houtmijt zou ontsteken, ten tijde zijner grootheid door Rome hem reeds toegedacht.

IV.

De profetie van Savonarola was vervuld, zijn eerste wensch voldaan: Florence was vrij en erkende geen Koning dan God. Geen trotsch paleis verhief zich meer om het volk zijne slavernij te doen gevoelen, geen schitterend hof herinnerde den burger zijne afhankelijkheid; in de raadzaal troonden de

wettige en natuurlijke vertegenwoordigers van het volk, en boven den kansel in den dom waren de woorden geschreven: ‘Jesus Christus, Koning van Florence.’ De theocratische democratie was verwezenlijkt.

Maar was zij ook gevestigd? Mogt de grondslag waarop zij gebouwd was, het beginsel waarvan ze uitging, duurzaam en blijvend worden geacht? Of waar was het tegenwigt tegen eene overdrijving, eene eenzijdigheid, die te eeniger tijd dien grondslag, dat beginsel moest vernietigen? Aan dat alles heeft noch Savonarola, noch het volk gedacht; en Savonarola zelf, die wel het eerst van allen, zoo uit eigenbelang als uit liefde tot zijne zaak, tegen alle overdrijving moest gewaakt hebben, die het door hem bewogen volk had moeten beteugelen en tot matiging vermanen waar het van geloof tot fanatisme oversloeg, Savonarola is verder gegaan dan hem volgens eigen beginsel veroorloofd was, verder dan hij in den beginne zelf had gewild.

Niet lang toch of de strengheid van zeden veranderde in norschen en somberen haat tegen al wat tot de meest geoorloofde genietingen des levens, tot kunst en wereldlijke beschaving behoorde; de burgerzin ontaardde in partijzucht en sectegeest, de vrijheid in dwingelandij eener factie, het geloof in pietisme en de godsdienst in fanatieke dweeperij. Volksvermaken, spelen, wedloopen, alles in één woord wat tot ontspanning van den dagelijkschen arbeid dienen kon, was te Florence afgeschaft. Geen vrolijk volkslied, geen weelderige minnezang werd meer vernomen, geen stem der liefde die in Petrarca's zoetvloeijende taal de trouw van den minnaar en de deugden der schoone roemde, geen mannelijk burgerkoor dat in krachtige toonen het land der vaderen hulde bragt; maar jammerend over de zonden der wereld, in bange verwachting der naderende straf en onbestemd verlangen naar het komende godsrijk, zong het volk van Florence zijne psalmen en prevelde het zijne gebeden. - Een geestelijk karnaval verving het vroeger gebruikelijke volksfeest; kinderen in koorgewaad, met olijftakken bekranst, gingen bij de huizen rond, om kaarten en dobbelsteenen, versierselen der vrouwen, schilderijen, minneliederen, en al wat den vromen aanstoot gaf[1], onder den naam van *anatema* op te vorderen, en in

1 Zoo ook o.a. de Decamerone van Boccaccio, de Morgante Maggiore van Luigi Pulci en de Ars Amandi van Ovidius.

't midden der markt op een pyramidenvormig getimmerte neêr te leggen. Dan werd de stapel in brand gestoken, en terwijl het volk door juichen en jubelen zijne tevredenheid over de doellooze vernieling van zoo vele kostbaarheden te kennen gaf, alsof het daarin de zegepraal aanschouwde van het geloof, dansten monniken en leeken in wilde rijen om het vuur, en hieven hunne kruissen omhoog, en galmden hun pazzo! pazzo![1], onder het gezang der psalmen en Savonarola's stichtelijke liederen[2]. Dat heette dan *impazzir per Jesu*[3], en wel verre van deze dweeperij aan de opgewondenheid van het volk alleen toe te schrijven, en er zich zelven van te verontschuldigen, meende Savonarola dat niets hem meer tot roem kon verstrekken, daar toch de hoogste wijsheid, naar zijne eigene uitdrukking, in dwaasheid om Christus wille gelegen was. Maar het gevaarlijke van die onnatuurlijke en overspannen volksstemming begreep hij niet: in de zoo hoog geroemde pazzia zag hij niet anders dan heiligen ijver voor de zaak van het geloof, en weinig vermoedde hij dat niets hem zelven en de gewenschte kerkhervorming noodlottiger kon zijn dan een fanatisme, dat weldra niet tevrede met de nog onvervulde voorspellingen van den profeet, ook wonderen van hem zou verlangen om ze te bevestigen.

1 Zoo zegt b.v. Girolamo Benivieni, een aanhanger van Savonarola, in eene zijner canzone:

‘Non fu mai più bel solazzo
Più giocondo, nè maggiore
Che per zelo e per amore
Di Gesu divenir pazzo’ ct.

En: -

‘Ognun gridi com' io grido,
Sempre pazzo, pazzo, pazzo!’

2 B.v.

‘Viva, viva in nostro cuore
Christo Re, duce e signore!
Ciascun purghi l'intelletto
La memoria e volontà
Dal terrestre e vano affetto,
Arda tutto in carità:
Contemplando la bontà
Di Gesu, Re di Firenze,
Con digiuni e penitenze
Si riformi dentro e fuore,’ ct.

3 Meier (*Savonarola* p. 103, 104, 123) tracht dit fanatisme te verdedigen, en wil daarin noch met de tegenstanders van Savonarola een onverstandigen ijver, noch met Rudelbach (I.I. p. 178) eene ‘falsch pietistische Richtung’ erkennen.

Magtiger en talrijker intusschen werden dagelijks zijne vijanden, en schoon het volk hem gunstig bleef, en tegen elken aanval der wederpartij hem wist te verdedigen, ja zelfs den strijd in het kerkgebouw niet ontzag om hem te beveiligen tegen de beschimpingen der arrabiati, die in den persoon van den profeet de geheele partij der democraten aantastten, toch werd hem reeds door dat zelfde volk menig onheil tot schuld gerekend dat toch hem niet te wijten, en door hem niet te veranderen was. De levensmiddelen waren duur; eene vreesselijke pest woedde te Florence; Keizer Maximiliaan, door Sforza naar Italië geroepen, schoon spoedig weder vertrokken, belegerde juist te dier tijde de haven van Livorno, en Karel VIII, wiens terugkomst naar de voorzegging van Savonarola werd verwacht, bleef in Frankrijk vertoeven, en zond noch hulp, noch geld aan zijne trouwe en benarde bondgenoote. Kon de profeet dan met zijne wondermagt de schaarschte niet verhelpen en de pest niet verbannen, den vijand niet verjagen en den bondgenoot niet oproepen ter verdediging van Florence? Zoo morde reeds bij wijlen de bijgeloovige menigte; de vijanden van Savonarola namen zitting in den raad, en de maandelijks wisselende Signoria, nu eens hem gunstig dan weder hem vijandig, gebood en verbood zijne predikatiën, gaf nu eens den Paus en dan weder Savonarola gehoor, - een nooit voldongen strijd zoolang nog het volk gehecht bleef aan zijnen profeet, en door zijne beloften, en somtijds nog vervulde voorspellingen werd gerustgesteld. En ter dezer tijd, nu van alle zijden gevaren hem begonnen te dreigen, viel eene gebeurtenis voor die menigeen zijner meest opregte maar onpartijdige vereerders van hem vervreemdde, en niet weinig bijdroeg om zijn gezag te doen wankelen en de achting te verminderen door velen ook zijner tegenstanders hem bewezen.

Eene zamenzwering tot herstel van Pietro de' Medici werd ontdekt, en zijne poging verijdeld om geholpen door de op dat oogenblik uit zijne aanhangers zaamgestelde Signoria en den Gonfaloniere Bernardo del Nero zijnen vriend, de stad te verrassen en op nieuw zich meester te maken van het bewind. Hij zelf, reeds voor de poorten verschenen, maar door de bezetting der stad teruggejaagd, vond zijn heil in eene overhaaste vlugt; zijne vrienden echter werden spoedig gevangen genomen en kort daarop, na behoorlijk on-

derzoek eener buitengewone regtbank, door den Raad van Achten ter dood veroordeeld en hunne goederen verbeurd verklaard. De regtvaardigheid van het vonnis zelf viel niet te betwijfelen, maar het beroep op den Grooten Raad, volgens eene lang te voren door Savonarola voorgedragen wet, den veroordeelden toegestaan, werd hun door den invloed van Francesco Valori en andere demagogen, uit vreeze voor de partij der Medici en voor het medelijden van het volk, ontzegd, en weinige dagen later, in den nacht van den 21sten Aug. 1497 het doodvonnis aan den 71jarigen Bernardo del Nero en vier zijner medepligtigen voltrokken. - En Savonarola had gezwegen! had den kansel niet beklommen om het regt, om de wet door hem zelven gegeven, te doen handhaven of althans te verdedigen! hij wiens magtig woord nog steeds gehoorzaamd, wiens minste verlangen nog steeds door zijn volk geëerbiedigd werd. Zweeg hij uit vrees, uit weifeling? of uit staatkunde alleen en voor het eigenbelang zijner factie? Hoe gaarne wij het eerste zouden willen aannemen, wij kunnen niet anders dan het laatste veronderstellen: wie zijne magtige vijanden niet vreest, die vreest ook de gevallene niet. Hoe het zij, dat lijdelijk veroorlooven eener onmiskenbare regtschennis, verschoonbaar welligt in den staatsman, die eene strenge handhaving der wet in buitengewone omstandigheden, bij dreigende gevaren voor het heil zijns vaderlands noodlottig acht, was onvergeeflijk in den Christenleeraar die toch vroeger niet geaarzeld had in staatszaken zich te mengen, en ook thans de magt bezat om zich tegen het onregt te verzetten, - eene schromelijke inconsequentie in Savonarola, den grondlegger der vrijheid, den strengen boetprediker wien de geringste dwaling zonde en misdaad was, den profeet, den hervormer die het komende Godsrijk, het rijk van liefde, van deugd en van regtvaardigheid aan een volk verkondigde, welks heiligste wetten hij ongestraft thans liet verkrachten.

Het kan ons dan ook niet verwonderen zoo wij vernemen dat menigeen, na deze onverantwoordelijke zwakheid van Savonarola, aan de onfeibaarheid van den profeet begon te twijfelen, dat het geloof aan den heilige bij velen werd geschokt, dat het volk luider dan vroeger nog begon te morren en gretiger het oor te leenen aan de beschuldigingen zijner vijanden. De compagnacci herhaalden hunne aanvallen; dagelijks werd de orde door hunne twisten met de

piagnoni gestoord; dagelijks werd er gestreden; en telkens wanneer hij zijn klooster verliet aan de beschimpingen der arrabiati blootgesteld, kon Savonarola zonder gewapend geleide zijner vrienden zich niet meer naar het kerkgebouw begeven of in 't openbaar zich aan het volk vertoonen, terwijl de Signoria, weifelend welke partij te kiezen, hare bescherming hem onttrok en den moedwil en de baldadigheden zijner vijanden ongestraft liet voorbijgaan.

En thans, begreep Alexander VI, was het einde van Savonarola's heerschappij gekomen, zijn val nabij, het oogenblik daar om den schuldige te treffen; en bij den dagelijks magtiger tegenstand te Florence, bij het wankelen der regering, bij het morren der menigte kwam de banvloek van Rome - -. Maar niettemin nog te vroeg: - Savonarola verwierp de excommunicatie, - Florence, niet geneigd een vonnis over haren profeet zich te laten opdringen, het interdikt waarmede de Paus haar gedreigd had indien ze voortging den veroordeelde te beschermen; en weldra begon over de schuld of onschuld van Savonarola een voor Rome allergevaarlijkste strijd, - eerst in Italië alleen, daarna ook bij andere, door de beginselen der hervorming reeds bewogene volken van Europa: allerwege in Duitschland, Engeland, Frankrijk, in ons vaderland, in Constantinopel zelfs was de roem van den profeet, de faam van den man die de veroordeeling van het Vaticaan trotseerde, tegelijk met de geruchten over de schanddaden en gruwelen van Rome doorgedrongen, en tallooze geschriften ter zijner beschuldiging en verdediging waren heinde en ver door de pas ontdekte pers in allerlei talen verspreid geworden. Dat wenschte noch Alexander, zoolang hij de zege niet kon behalen, noch de regering van Florence die zich ongaarne voor geheel Europa aan den leiband van den monnik wilde ten toon stellen. Wel zwichtte reeds Savonarola voor het geweld van zooveler gelijktijdigen aanval, wel had hij op streng bevel der Signoria zijne predikatiën gestaakt, en den 18^{den} Maart 1498 voor het laatst de vromen door zijn woord gesticht; wel had hij, het einde voorziende van den hopeloozen strijd, zich zelven bij het werktuig vergeleken dat de bouwmeester wegwerpt na het gebruikt te hebben; wel vroeg hem reeds spottend de menigte waar de lang verwachte hulp van den Koning van Frankrijk, waar de voorspelde hervorming bleef; maar nog was de krijg zijner voor- en tegenstanders niet beslist, nog bleef het volk on-

gezind den heilige te verwerpen dien het zoo lange jaren had vergood, nog bleef Savonarola voor volkomen ondergang beveiligd, zoolang niet de magtige volkspartij haar bovendrijvend gezag verloor, of eenige buitengewone gebeurtenis den profeet hare gunst en hare bescherming ontroofde.

Spoediger intusschen dan velen nog verwachtten was de gelegenheid daar om den val van Savonarola te verhaasten. Omringd van gevaren, en vreezende voor den ondergang zijner zaak en de miskenning der lang verkondigde en lang geloofde waarheid, maar door de strenge maatregelen der regering verhinderd den kansel te bestijgen, verscheen hij weinige dagen vóór de vasten van het jaar 1498, met het sacrament in de hand op het balcon van S. Marco, en riep ten aanhoore van de zaamgestroomde menigte het vuur des hemels en de goddelijke vergelding over zijn schuldig hoofd, zoo hij ooit in zijne predikatiën en profetiën een woord van onwaarheid of logen had gesproken. Die wenk was genoeg; die uitnoodiging werd beter dan hij zelf verlangde door vijanden en vrienden begrepen, en onmiddelijk daarop verklaarde zekere minoriet, met name Francesco di Puglia, uit haat tegen Savonarola en zijne magtige orde door de naijverige Franciscanen opgestookt, zich bereid den eindeloozen twist door eene vuurproef te doen beslissen; en, zelf het offer van zijnen ijver, den dood te ondergaan, om de wereld van eenen grooten zondaar en Florence van eenen bedrieger te kunnen verlossen. Voor zich zelven verwierp Savonarola de uitdaging daar hij een godsgerigt ter bevestiging der waarheid onnoodig achtte, en de geregtigheid des Heeren slechts had ingeroepen om hem te straffen zoo hij schuldig was, niet om een wonder te verrigten om zijnentwille; maar toen Domenico da Pescia, Prior van Fiesole, zijn leerling en vriend, door de monniken van S. Marco ondersteund, zich aanbood zijne plaats te vervangen en de voorgestelde proef tegen Francesco di Puglia of Giuliano Rondinelli, den later gekozen vertegenwoordiger der Franciscanen, te bestaan, - toen het volk, eenen profeet mistrouwend die slechts predikte en voorspelde maar geene wonderen wilde verrigten, al luider en luider om de beslissing door het godsgerigt riep, toen meende Savonarola zich niet langer tegen den algemeenen wensch te mogen verzetten, en, zelf welligt in den waan dat eene buitengewone tusschenkomst der god-

delijke wondermagt hem redden zou, gaf hij den trouwen en geloovigen Domenico verlof, de uitdaging der Franciscanen aan te nemen[1], legde hem en de broeders van S. Marco eene korte geloofsbelijdenis ter onderteekening voor, en verbond zich plegtig het Florentijnsche gebied voor altijd te zullen verlaten wanneer het godsgerigt tegen hem beslissen mogt. Spoedig waren de noodige voorbereidselen gemaakt: de Signoria, sinds eenigen tijd gedwongen tusschen Rome en Savonarola te kiezen, maar besluiteloos wien de voorkeur te geven, haastte zich de onverwachte gelegenheid tot het erlangen eener afdoende beslissing aan te grijpen, en verleende onmiddelijk de gevraagde vergunning, terwijl Paus Alexander, niet ten onregte door sommigen van zamenspanning met de Franciscanen beschuldigd, zich wel wachtte de uitspraak der Kardinalen die de vuurproef als strijdig met de regelen der kerk hadden afgekeurd, aan de Florentijnen te doen toekomen vóór dat alles zou zijn afgeloopen. De dag werd bepaald, de markt van het volkspaleis tot het tooneel van den dubbelen zelfmoord bestemd, de brandstapel voor de beide strijders in gereedheid gebragt, - en niemand van het volk, noch van de invloedrijke burgers, die zijne stem waagde te verheffen tegen zoo roekeloos en doelloos een ondernemen, tegen zoo schandelijk en verouderd een bijgeloof. Zooverre was het reeds met Savonarola's theocratie gekomen; zoo was de godsdienst in fanatisme en het geloof in bijgeloof ontaard, dat wonderen niet alleen werden gevorderd maar door de meesten ook verwacht, ter bevestiging eener waarheid, nog weinige jaren, weinige maanden geleden door haarzelve bekrachtigd en om haarzelve geloofd en geëerbiedigd. Maar Savonarola was niet meer die hij geweest was; reeds wan-

1 Bij Burchard (*Diar*. 1696. p. 41 sqq.) vindt men de schriftelijke verklaringen van Savonarola, Domenico, Francesco, Rondinelli en de monniken van S. Marco. Die van Savonarola luidt als volgt:
‘Io Fra Hieronymo, Vicario indegno della Congregatione di San Marco Ordine di Fratri predicatori, accepto tutte l'offerte di questi fratri, che si trovano al presente à San Marco et in S. Domenico di Fiezoli, e prometto di darne uno, 2 ò 4, et 10 ò quanti bisogneranno per queste opera; cioè, per andar nel fuoco à probatione della verità ch' io predico, è mi confido nel Signore e Salvatore Jesu Christo et nel suo S. Evangelio, che ciascuno di loro ne uscira illeso, cioè senza alcun damno, et quando di questo dubitasse punto, no lo direi, per non esser homicida, et in fede hò fatto questa sottoscritta di mia propria mano.’

kelde zijn voet, reeds boog hij het hoofd onder de slagen zijner vijanden; en hij die in de dagen van vernedering en verachting op God en zich zelven alleen had vertrouwd, hij zocht redding bij menschen, redding na jaren van grootheid en magt, in eene volksgunst die hem verliet, redding in bijgeloof, om een gezag te behouden dat hem ontviel. De profeet der hervorming onderwierp zijne voorspelling aan de beslissing van een middeneeuwsch godsgerigt!

De middag van den 7^{den} April 1498 was door de Signoria voor het beloofde schouwspel bestemd. Eene ontzaggelijke volksmenigte overdekte de markt van Florence en de daken der kerken en paleizen; meer dan acht honderd gewapenden hielden de toegangen tot de beide voor Dominico en zijne wederpartij opgerigte brandstapels bezet; de Signoria had ter bepaalder ure hare zitplaatsen op het balcon van het volkspaleis ingenomen, en de Franciscanen waren reeds in stilte en zonder eenig vertoon in de voor hen bestemde loggia verzameld, toen in plegtigen optogt van de zijde van S. Marco de lange trein der piagnoni verscheen, onder het zingen van den psalm: ‘Exsurgat Deus, dissipentur ejus inimici.’ Allen met roode kruissen gewapend, aangevoerd door Fra Domenico in priesterlijk gewaad en het crucifix in de hand, en gevolgd van Savonarola met het sacrament, werden de monniken door eene geloovige menigte begeleid, die telkens instemmend met het referein, naar het verhaal van ooggetuigen, den grond deed daveren onder hare schreden. Maar toen men ten laatsten bij de loggia der Dominicanen was aangekomen en de Prior van Fiesole zich gereed maakte het strijdperk te betreden, waar noch Francesco noch Rondinelli was verschenen, toen begonnen van de zijde der Franciscanen allerhande moeilijkheden op te rijzen die Savonarola en zijne vrienden niet hadden voorzien; en nadat de eerste vordering, om het geestelijk ordekleed tegen de gewone monnikspij te doen verwisselen door Domenico was gehoorzaamd, ontdekten de tegenstanders van den profeet een nieuw en minder ligt te verhelpen bezwaar in het dragen van het crucifix dat de strijder van Christus als de banier van zijn geloof, als een wapen ter verdediging op den brandstapel wenschte mede te voeren. Onverzettelijk toch op dit punt weigerde Savonarola zijnen verdediger ongewapend ten strijde te laten vertrekken, en toen men zijn voorstel om het kruisbeeld door het sacrament

te doen vervangen met verontwaardiging over zoo gruwelijk eene heiligschennis had verworpen, verhief zich tusschen de vijandige partijen een hevige en lang gerekte twist, terwijl het uren reeds wachtende volk, dat de oorzaak van het geschil niet kon vernemen, al luider en luider zijn ongeduld te kennen gaf.

De tijd verliep, en de monniken twistten voort; de avond begon te vallen, en donkere wolken verkondigden een naderend onweder. - - Wat draalde de profeet? - wat weerhield den moedigen Domenico? - wat weifelde Savonarola, zoo zeker van zijne wondermagt? - En dreigender werd elk oogenblik het morren van het volk, en heviger de kreten van ongeduld die uit de digt opeengedrongen menschenmassa begonnen op te gaan. - Daar stroomde opeens een zware onweersregen neder, en doorweekte den brandstapel, en bragt verwarring en gedrang onder de zaamgeschoolde menigte. En toen de Signoria het bevel had gegeven dat allen zich zouden verwijderen, daar het beloofde godsgerigt door de opgekomene omstandigheden was verhinderd, toen barstte ook de storm over het hoofd van den schuldige los, en de lang verkropte woede gaf zich lucht in honende kreten en vreesselijke verwenschingen tegen den straks nog vergoden Savonarola. - - Dat was dan de heilige, de profeet, die jaren lang in Florence was geduld, die jaren Florence naar zijne willekeur had gebogen, maar die geroepen om zijne profetiën te bezegelen, voor het vuur van den brandstapel was teruggedeinsd! De profetie was onvervuld, de vuurproef mislukt, het wonder uitgebleven. En - weg met hem! weg met den valschen profeet! riep het volk dat weinige uren geleden hem nog aanbad, en woedend greep het Savonarola's geleiders aan, om zijne wraak te koelen aan den ontmaskerden huichelaar, en telkens terug geslagen hernieuwde het telkens zijnen aanval, totdat eindelijk na hevig gevecht de gevallen profeet, met smaad en hoon, met den vloek zijns volks beladen, maar voor 't oogenblik althans door de wachten der Signoria tegen verdere mishandelingen van het graauw beveiligd, naar het klooster van S. Marco werd teruggevoerd.

Dan, de strijd was niet geëindigd, de ondergang van Savonarola slechts uitgesteld. Den volgenden morgen was het volk weder bijeen; onrustige zamenscholingen werden op de pleinen en markten gevonden, onheilspellende kreten

vernomen; woeste benden van arrabiati doorkruisten de straten van Florence, en strooiden de gretig ontvangen en ter goeder trouw geloofde beschuldiging rond, dat Savonarola, de leugenprofeet, het sacrament in het vuur had geworpen, of althans eene roekelooze poging tot die heiligschennis had gewaagd. Op het luiden der vesper stroomde het volk naar den dom, en terwijl het den Dominicaan die de avonddienst zou verrigten, van den kansel sleurde, hieven de compagnacci den spoedig allerwege herhaalden kreet - naar S. Marco! naar S. Marco! - aan. Geleid door den razenden hoop, met stokken en balken en steenen gewapend om de deuren te verbrijzelen, snelden de oproerlingen naar het klooster, en terwijl de monniken, op het luiden der alarmklok bijeenverzameld, en spoedig onder aanvoering van den dapperen Domenico ter verdediging uitgerust, den aanval bleven afwachten, begon onder oorverdoovend geschreeuw en hevige verwenschingen tegen den profeet, de bestorming van het kerkgebouw. Brandende fakkels werden naar binnen geworpen, geweerschoten in het ruim gelost, hout en stroo tegen de deuren gestapeld en in brand gestoken, kanonnen op bevel der Signoria zelve om de muren geplaatst. Weldra hadden zich de belegeraars langs een onderaardschen gang eenen doortogt in de kerk gebaand; en man tegen man streden monniken en soldaten, piagnoni en arrabiati, in wilde verwarring dooreengemengd, - een vreesselijk en moorddadig gevecht in de donkere gewelven; en voet voor voet weken de verdedigers naar het koor, terwijl de vlammen om de muren speelden, en zwarte rookkolommen opwaarts stegen langs de daken, en de losgerukte balken nederstortten boven de hoofden der strijdenden. - In andere wijken der stad werden de paleizen van Savonarola's vermogende vrienden geplunderd, velen mishandeld, sommigen vermoord, weinigen gespaard; maar zoo ligt deze wraak, zoo moeijelijk bleek weldra de overmeestering van het klooster: als eene onneembare vesting bleef het den hevigen storm weerstaan, en hoewel het geschut der Signoria de moedige verdedigers met dood en verderf bedreigde, toch bleven zij, onvermoeid in den langdurigen strijd, en besloten tot den laatsten man den aanval hunner vijanden weerstand te bieden, de herhaalde bevelen der Florentijnsche regering tot overgave van S. Marco en de uitlevering van Savonarola verwerpen. De nacht was aangebroken en het bloedig ge-

vecht duurde voort. Bij 't roode fakkellicht, in kruiddamp en rook gehuld, onder 't luiden der stormklok en 't schrikverwekkend geschreeuw der woeste belegeraars streden de trouwe monniken den laatsten strijd voor hunnen meester en vriend. En Savonarola lag in het koor geknield en bad.... - -. Welk een toestand voor den eenmaal gevierde! welk eene verandering, welk een val! welk droevig einde na zoo roemrijk een begin! Welke gedachten zullen hem niet bestormd hebben, welke beelden niet voor zijn geest zijn opgerezen in die uren van strijd, van naberouw, van smarte! De mijmeringen zijner jeugd, de droomen van lateren leeftijd, zijne profetiën, zijne roemrijke daden, zijne dwalingen, de verlorene grootheid, de vernedering van zijnen val, het lot dat hem wachtte als de strijd zou zijn beslist, - welke herinneringen, welke visioenen, terwijl het gekletter der wapenen, de kreet der strijders, het gekerm der gewonden als een somber verwijt hem in de ooren klonk! En vond hij troost, vond hij bemoediging in het ijverig gebed? Hij had gedwaald, hij had gezondigd, maar toch, hij had welgedaan en de taak volbragt die hem was opgelegd. En Savonarola bereidde zich voor tot zijnen laatsten strijd: zijne ure was gekomen, de dood zoo hij meende nabij.... - - Daar naderden gezanten der Signoria met het dringend bevel om voor den raad te verschijnen, en vrijgeleide zoo hij willig ging; zoo niet, de kogels der kanonnen zouden den dienaren der geregtigheid eenen weg banen in het klooster van S. Marco. Toen rees hij op uit den gebede, en tot zijne vrienden zich wendend, sprak hij zijn laatste afscheidswoord: - ‘Te lang reeds, zeide hij, heeft de strijd geduurd; te veel onschuldig bloed is om mijnentwille vergoten. Ik gehoorzaam de stem die u vrede biedt, ik ga waar mijn vijand mij roept. Vaartwel, mijne broeders! en bewandelt ook in uw verder leven den weg des Heeren in geloof, in godsvrucht en geduld. Die weg is eng en steil, en van hindernissen overdekt. Mij voert hij door lijden en smart. Mijn vaderland heeft mij verstooten, het volk dat ik liefhad heeft mij verworpen, Florence dat ik heb welgedaan, eischt mijnen dood. Maar geloofd zij de wil des Heeren! Hij roept mij, en ik ga. En weent niet om mijn lot, schoon ik lijde om uwentwille, en voor de geheiligde zaak die eenmaal mij was opgedragen; maar gedenkt mijne woorden, de laatste die ik tot u spreken zal: Het leven

van den Christen is een leven van zelfverloochening en boete.'

Hij ging, - met gebondene handen als een misdadiger weggevoerd; hem volgden zijne trouwste vrienden, Domenico da Pescia en Silvestro Maruffi. Omringd van gewapenden, door sterke gelederen tegen de woede der menigte beschermd, bleef hij niettemin nog aan veler mishandelingen blootgesteld; compagnacci drongen door en sloegen met hunne vuisten hem op den rug, en riepen hem honend toe: 'Gij profeet van Florence! profeteer ons wie u geslagen heeft!' En zóó raasde het volk om hem henen, dat velen hem reeds in de handen zijner moordenaren waanden, en terwijl de buitenste gelederen zich genoodzaakt zagen de wapenen tegen het graauw te keeren, vormden de naast hem gaande soldaten een dak van lansen en musketten boven zijn hoofd om hem te beveiligen tegen de steenen die van muren en daken werden neergeworpen. Zoo werd hij van S. Marco, waar zijne monniken hunne gewonde vijanden verpleegden en de stervenden troostten, naar het paleis der Signoria overgevoerd; zoo betrad hij de gevangenis die hij niet weer zou verlaten dan voor zijnen laatsten gang - naar het schavot. De schijn mogt nog worden gered door een vormelijk regtsgeding, zijn vonnis was geveld, zijn dood besloten in den raad zijner rigteren. Want het geschiedde gelijk Savonarola had gezegd: de bouwmeester had het werktuig weggeworpen, nu het zijne diensten had verrigt, nu het nutteloos was geworden in zijne hand.

V.

Weinig blijft ons van Savonarola's laatste dagen te verhalen over. Met inachtneming van alle vormen, maar met verkrachting van alle regt, hebben zijne vijanden een partijdig proces tegen hem gevoerd, onbewezen beschuldigingen als bewezen aangenomen en later herroepen bekentenissen op de pijnbank hem afgeperst. Valsch profeet, oproerig demagoog en opzettelijk bedrieger genoemd, is hij van veler-

lei misdaden beschuldigd geworden: eerzucht had hem tot opstand verleid, eigenbelang tot huichelarij hem aangespoord; de geheimen der biecht had hij misbruikt om velen door de openbaring hunner zonden te verschrikken, de volksregering in Florence voorgestaan om zelf de eerste te worden in den staat, als profeet zich opgeworpen om het volk te misleiden, en godsgezant zich genoemd om zijnen invloed te vermeerderen. En zijne onvervulde profetiën ten opzigte van de kerkhervorming en van de zending des Franschen. Konings, zijn strijd tegen Rome, zijn verzet tegen den Paus, zijne verwerping der ex-communicatie, dat alles dat men geduld had en veel dat men had geprezen in de dagen zijner magt, dat werd lafhartig hem thans voor de voeten geworpen nu hij weerloos was en gevallen. Veel heeft hij bij de zevenmalen herhaalde pijnigingen erkend, door marteling en lijden uitgeput; maar telkens heeft hij weder herroepen wat hij niet dan gedwongen had toegestemd. En weinig nog van dat alles is onveranderd ons overgebragt; weinig meer althans is ons geworden dan vervalschte en verminkte procesacten, verwarde en ook dikwijls tegenstrijdige berigten. Een geheimzinnig duister ligt over de laatste lotgevallen van den profeet verspreid; en, gelijk een begaafd en kundig schrijver het verhaalt[1], uit de ontzettende geheimenissen der folterkamer is niets tot ons gekomen dan zijne klagt: ‘Laat mij sterven, o Heer! Het is genoeg.’ - Zijne geestkracht was verlamd, zijn ligchaam gebroken, en treurig, in het bewustzijn dier onmagt, sprak hij tot den monnik die hem naar de gevangenis terugleidde: ‘Bid voor mij; want de geest heeft mij verlaten.’ En toen zijne getrouwen hem openlijk afvroegen of het waar was wat hij erkend had, toen antwoordde hij, uit vreeze voor nieuwe pijnigingen: ‘Het is waar - woord voor woord.’ Geen wonder dan ook zoo velen van hem afvielen, zoo de broeders van S. Marco zelven in strijd geraakten over hunnen profeet, zoo Malatesta, zijn leerling, op die bekentenis hem de veelbeteekenende woorden ten antwoord gaf: ‘Ex ore Tuo credidi, ex ore Tuo discredo!’ (Uit uwen mond heb ik geloofd, uit uwen mond geloove ik niet meer). - De loopbaan van Savonarola was geeindigd, het groote drama afgeloopen waarin hij zulk eene gewigtige rol had gespeeld,

1 Hase. *N. Propheten*, p. 140.

en spoedig was ook de laatste wanklank weggestorven in deze disharmonie der menschelijke driften.

De regters hadden hun vonnis geveld, de Paus had zijne legaten gezonden om de uitspraak over den ketter te bekrachtigen[1]; - de banvloek van Rome had gezegevierd. Savonarola werd met zijne beide getrouwen, Domenico en Maruffi, tot den dood met den strop veroordeeld, om vervolgens op het schavot te worden verbrand. - De glorie van den profeet was voorbij, maar de martelaarsdood herstelde den heilige in de oogen van vrienden en vereerders. En waarlijk, zoo hij zwak zich moge betoond hebben bij zijne eerste beproeving, in zijn laatste lijden levert ons Savonarola een treffend beeld van Christelijke onderwerping en gelatenheid. En daar vinden wij den man terug dien we achting en eerbied hebben toegedragen in zijne jongelingsjaren, in zijne rijzende grootheid en magt, - geloovig, vertrouwend, nederig en gelaten, den man die na zoo roemrijk een loopbaan en zoo diep eenen val, zonder morren de vernedering verdroeg die hem was opgelegd, die na een schuldeloos leven, van naauw eene zonde overtuigd, zonder vreeze, maar ook zonder ijdel vertoon van moed, den naderenden dood met stille onderwerping bleef verwachten.

Den 23sten Mei 1498 was nogmaals een brandstapel op de markt van Florence opgerigt; en thans zou het toegestroomde volk in zijne verwachting niet worden teleurgesteld. Nog eenmaal zou Florence haren profeet mogen aanschouwen, maar als veroordeeld misdadiger, als overtuigd bedrieger, als uitgeworpen ketter; nog eenmaal zou hij optreden voor den volke, maar niet om gevierd te worden en vergood, maar om smadelijk gehoond door het gemeen, den dood te lijden op het schavot. - Van de teekenen der priesterlijke waardigheid door zijnen vroegeren leerling, den Bisschop van Vasona, met de woorden ‘Zoo scheide ik u van de overwinnende kerk’ ontdaan, antwoordde Savonarola, hem teregtwijzend: ‘Van de strijdende, niet van de overwinnende; want dat kunt ge niet.’ Daarna sprak hij niet meer; hij versmaadde zijne onschuld te betuigen voor een volk dat hem had verworpen; en zijne trouw hem ge-

1 ‘Sterven zal hij,’ had Alexander gezegd, ‘al was hij Johannes de Dooper zelf.’

hoorzame lotgenooten had hij vermaand stilzwijgend als Christus te sterven die toch onschuldiger was geweest dan zij. Toen hij het schavot had beklommen wierp het ruw gemeen hem met steenen, en honend riep het hem toe: ‘Nu monnik is het tijd een wonder te verrigten!’ Maar volhardend in zijn genomen besluit, zweeg Savonarola bij de beleedigingen hem aangedaan, en een stil verwijt alleen bleef zijn antwoord op de ondankbaarheid en de verloochening van zijn volk. - Een zijner vijanden greep eene fakkel, en ijverig om den doodstrijd der stervenden te verzwaren, ontstak hij den brandstapel vóór nog hun einde gekomen was. Maar een hevige wind joeg de vlammen ter zijde en dreef de menigte uiteen, en toen ze weder opstegen van het schavot, bereikten ze slechts de lijken der veroordeelden. Lang nog staarde het volk op het verminkte ligchaam van zijnen profeet totdat het nederstortte in den gloed en door het vuur was verteerd. Toen werd zijne asch verzameld, en op bevel der Signoria in den Arno gestrooid.

De dood van Savonarola was het teeken eener algemeene staatkundige en maatschappelijke omwenteling te Florence; de laatste band die velen zijner aanhangers nog tot eene partij had bijeengehouden was verbroken. De piagnoni werden aan de vervolging hunner vijanden prijs gegeven; ‘en het was in die dagen’ zegt de achtenswaardige Nardi[1], ‘alsof er geen grootere zonde, geen schandelijker misdaad bedacht kon worden dan Savonarola geloofd en geëerbiedigd en eene kerkhervorming gewenscht te hebben.’ Eene zedeloosheid erger dan de door hem gelaakte verving als eene natuurlijke reactie de strengheid van zeden door hem ingevoerd ‘en het scheen alsof wel te doen en een ordelijk leven te leiden bij wet en decreten verboden was.’ - En terwijl Rome zegevierend den banvloek tegen den ketter voltrok, werden de vrienden van Savonarola uit den raad van Florence verdreven, de Signoria bleef hun vijandig, en de partij der Medici begon langzamerhand haar verloren gezag te herwinnen, totdat eindelijk haar meest onwaardige vertegenwoor-

1 *Storie di Firenze*, p. 82, 83.

diger, de schandelijke bastaard van den Hertog van Urbino met de wapenen van Keizer Karel den laatsten schijn der Florentijnsche vrijheid zou vernietigen. En de profetie bleef onvervuld, die zoo lange jaren nog het bondgenootschap met Frankrijk had in stand gehouden: Karel VIII was plotseling gestorven, op den dag zelven van het mislukte godsgerigt; en niemand had er aan gedacht met Lodewijk XII de nuttelooze verbonden te hernieuwen. - Zoo verdween met Savonarola al wat hij had gedacht, al wat hij had verwezenlijkt, al wat zijne verschijning had gekenmerkt - zijne leer, zijne instellingen, zijne denkbeelden, zijne ontwerpen. Maar in volgende jaren heeft Florence zich haren profeet herinnerd en zijne nagedachtenis vereerd, de waarheid zijner leeringen en profetiën erkend, en te laat zich beklaagd zijne vermaningen te hebben verworpen. Nog lang heeft het Florentijnsche volk den dag van zijnen dood als een heiligendag gevierd, en lang nog hebben vereerders en vrienden bloemen op de plaats gestrooid waar zijn schavot had gestaan. En tot op onze dagen hing in de kleine kapel van S. Marco, waar eeuwen geleden Savonarola, en in latere jaren de ongelukkige Ricci, verketterd hervormer als hij, in stille eenzaamheid en vrome overpeinzing hebben neêrgeknield, het welgelijkend beeld van den profeet, door Fra Bartolomeo zijnen vriend op den dag van zijn verscheiden met den heiligenglans omgeven, dien Rome hem heeft geweigerd en de geschiedenis hem niet schenken mogt. - De geschiedenis toch heeft Girolamo Savonarola de martelaarskroon ontnomen, maar met deugdelijker en blijvender laauweren zijn edel hoofd gesierd, en beter dan zijne tijdgenooten zijne dwalingen erkend en zijne verdiensten begrepen. Veel heeft hij volbragt; maar zijn sterven is in 't einde vruchteloos geweest, vruchteloos als het streven zijns vaderlands in zijne en ook in volgende eeuwen. Te vergeefs heeft Italië, te vergeefs hebben de Italiaansche staten na den veroveringstogt van den Franschen Koning een langen en bloedigen strijd tegen overweldiging en dwingelandij gevoerd; kleine despoten hebben de volken onderdrukt, vreemde veroveraars hun vaderland overheerd, en nimmer heeft Florence na den val van Savonarola hare vroegere grootheid en de eenmaal zoo dierbare vrijheid teruggezien, die ze met hem heroverd en korten tijd in de dagen van haren profeet genoten had. Overdrijving eener grootsche gedachte is de hoofdoorzaak geweest

van zijnen val; overdrijving van verstandige begrippen, ontaarding van ware beginselen tot dwaze utopiën verijdelden tot op onze dagen de menigmaal herhaalde pogingen tot herstel der Italiaansche onafhankelijkheid. En zoo blijft ook na eeuwen de verschijning van Savonarola een leerrijk en waarschuwend beeld voor het volk dat hem gevierd heeft en verworpen, maar in latere dagen als een heilige hem heeft vereerd; en wanneer eenmaal het jeugdig Italië zijne wenschen mogt zien vervuld, dan moge het beter dan zijne vaderen voor de ondeugd zich wachten, die het verderf is geweest van hun land en de dwaling van hunnen profeet.

De hervorming door Savonarola voorspeld, heeft Italië nimmer verwezenlijkt. Geweldiger dan ooit verhief zich het trotsche Rome uit den langen en zwaar voldongen strijd; diepzinniger een volk en magtiger een geest, wiens voorbereiding tot de grootsche roeping reeds een aanvang had genomen, bleef het bewaard de verlorene zaak weder op te vatten en de gewenschte hervorming beter dan Florence en Savonarola ten uitvoer te brengen. Maar wat noordelijker en vrijer denkende natiën nuttig mogt zijn, dat voegde niet aan het zinnelijk en kinderlijk geloovig volk van zuidelijker streken; en evenmin als wij de vrijwording mogen veroordeelen van den menschelijken geest, door de Duitsche hervorming tot stand gebragt, evenmin achten wij de verijdeling van de pogingen te bejammeren, door velen in die dagen tot geheele vernietiging der kerkelijke hiërarchie in het werk gesteld. De strijd bleef noodig tusschen vrijheid en gezag, opdat niet de vrijheid in bandeloosheid en het gezag niet in dwingelandij ontaarden mogt.

Mr. P.A.S. VAN LIMBURG BROUWER.

Achttien Brumaire.

IV.

Een dichte nevel hulde Parijs in den morgen van den 18^{den} *Brumaire* in een schier geheimzinnig duister, dat evenwel in volkomen overeenstemming was met hetgeen er binnen hare muren plaats had. De slaap van menigeen werd gestoord door het gehinnik en den hoefslag van paarden, of het gedreun van den eentonigen voetstap der soldaten. Hier en daar vernam men zelfs het ratelen der *caissons* of der kanonnen. Met nieuwsgierigheid, maar tevens ook met angst, gluurde menigeen van achter het glasgordijn, de optrekkende schare na.

Het verminderde de opgevatte vrees in geenen deele, toen men bespeurde wie de rustverstoorders waren; en weldra vroeg men 't elkander, in de hier en ginder gevormde groepen, af, werwaards de talrijke regimenten infanterie en kavallerie zich begaven.

Eenige, die bekenden hadden onder de officieren, stelden weldra de verontruste gemoederen gerust door de mededeeling, dat de door Bonaparte lang uitgestelde wapenschouwing over het garnizoen, heden zou plaats hebben, en alle regimenten bevel hadden ontvangen om in groot *tenue* in den tuin der Tuilleriën zich te verzamelen.

Het gerucht verspreidde zich snel en lokte hoe langer hoe meer wandelaars op de been, waarvan velen, begeerig om den Generaal, voor het eerst na zijn terugkeer, omringd van een generalen staf te zien, naar de straat *du Mont Blanc* of *Chantereine* togen, waar ieder wist hem zeker te zullen ontmoeten.

Tot verwondering van allen, die deze reize ondernamen, werd de toegang tot de straat *Chantereine* afgesloten bevonden door een honderdtal dragonders van het 9de regiment, die hun bepaald den doorgang weigerde. Eenigen dachten beter te kunnen slagen, door langs omwegen de straat *du Mont-Blanc* te naderen en op die wijze de straat *Chantereine* te bereiken, doch ook hier troffen zij hetzelfde beletsel aan.

Alleen de Generaals, die in ongewonen getale, en mede in groot *tenue*, in galop de straat inreden, werden met de gewone militaire eerbewijzingen ontvangen en toegelaten.

De deur van Bonapartes woning stond open, alsof men zich reeds zoo vroeg op het bezoek van talrijke gasten had voorbereid en men zich de moeite van aan te dienen wilde bebesparen. De grootste ruimte, die de kleene woning aanbood, was de salon op de eerste verdieping, waarvan de toegang mede onbelemmerd was, wijl ook hier de deur geheel openstond. Daar binnen bevonden zich echter op dit oogenblik slechts de bewoners: Bonaparte, als gewoonlijk in den grijzen overjas, leunende met den rug tegen den schoorsteenmantel en in gepeinzen verdiept; Josephine, in een leunstoel gezeten, en in haar kleeding blijk gevende dat ze belast was als vrouwe des huizes de genoodigden te ontvangen; Eugène in het groot *tenue* der *guides* te paard, het venster uit starende, terwijl hij met vonkelend oog de posthoudende dragonders, die hij sinds Lodi en Arcole niet had gezien, beschouwde.

Josephine scheen onrustig en zag telkens van ter zijde haar gemaal aan. De goede vrouw begreep dat de groote dag gekomen was, hoewel zij, niet verder gevorderd dan haar zoon en zelfs het grootste deel der Generaals, niet wist wat eigenlijk het doel was waarnaar Bonaparte streefde. Zij had lang, even als allen gedacht, dat haar gemaal zitting wenschte te nemen in het *Directoire*, doch eenige afgebroken woorden, in de laatste dagen geuit, hadden haar daarvan doen terugkomen en een ander streven vermoeden. Het wezendlijk doel echter en de middelen, waardoor het bereikt moest worden, waren haar onbekend.

Het lange stilzwijgen, dat haar onverdragelijk werd in hare tegenwoordige stemming, welke in den half-schemer van den donkeren wintermorgen verre van opgeruimd was, waagde zij ten laatste af te breken:

‘Een donkere morgen, Bonaparte! een dichte nevel.....’

‘Die op zal klaren,’ andwoordde hij kort.

‘Ik hoop het.’ Zij zuchtte bij deze woorden en gaf daardoor te kennen, dat zij een ongewone beteekenis in hare opmerking had gelegd.

‘Waartoe die zucht?’ vroeg hij scherp, terwijl hij haar naderde. ‘Geene zwakheid, Josephine! heden minder dan ooit. Ik heb u eene zending op te dragen, een zeer gewichtige, kleine!’ vervolgde hij glimlachend, ‘voer haar goed uit en ik weet een belooning die u welkom zal zijn. Gij gaat te tien ure naar het *Luxembourg* en meldt den Direkteur Gohier dat *ik* waarschijnlijk van middag niet bij hem kan komen eten. Ik zal te vermoeid zijn na de wapenschouwing. Noodig hem echter en zijne vrouw uit om morgen te acht ure bij mij te komen *dejeuneeren*. Als hij zijne verwondering toont over het vroege uur, zegt gij hem, dat ik wel weet eene halve onbeleefdheid te begaan, maar dat ik gedwongen was dat uur te bepalen, wijl ik hem zoo gaarne, vóór mijn vertrek uit Parijs, te mijnent wilde zien.’

‘Vertrek uit Parijs?’ vroeg Josephine verbaasd. ‘Gij gaat.....?’

‘Wel zeker..... Volg nu mijn last en vraag slechts niet meer, nieuwsgierige!’

‘Vraag slechts niet meer,’ herhaalde zij eenigzins verbaasd; ‘ik had u juist zoo veel te vragen. Ik ben angstig, ofschoon ik u bekennen moet, dat ik veel kalmer ben geworden na uwe laatste woorden. Gij ziet er ook zoo wel tevreden uit.’

De uitdrukking op zijn gelaat machtigde haar juist niet tot dat gezegde. Zijne woorden duidden meer opgeruimdheid dan zijn strakke trekken. Zij had het opgemerkt en nam een kleine list te baat om een gedeelte van het groote raadsel opgelost te zien.

‘Wel tevreden?’ riep Bonaparte na hare laatste opmerking. ‘Nu ja, ik kon het zijn..... Waar toeven zij zoo lang!’ Driftig liep hij het vertrek door naar het venster.

‘Gij veinsdet voor mij, Bonaparte!’ sprak ze zacht, terwijl ze haar hand op zijn schouder leî. ‘Wat gaat er om?’ vroeg zij eindelijk met trillende stem.

‘Wees verheugd dat gij er niets van *behoeft* te weten,’ was het korte andwoord.

‘Ik vermoed toch....’

‘Zie, daar is uw plaats,’ en Bonaparte wees haar op een smaakvol werktafeltje, dat voor een der ramen stond, ‘ginds is de mijne.’ Bij de laatste woorden duidde hij op de dragonders, waarvan de eerste gelederen op de plek waar hij stond konden bespeurd worden.

‘Als ge dit meendet, zoudt ge thands niet zoo ongerust, - neen, dit is het woord niet’ (ze zag ook dat hij haar wrevelig aanzag) ‘maar zoo gehaast zijn. Als we hier het dak van het *Luxembourg* konden zien, hadt gij zeker dáar op gewezen.’

‘Wie heeft u dat in het hoofd gehaald?’ riep Bonaparte op knorrigen toon. ‘Er is genoeg over politiek gebabbeld door vrouwen, zoodat ik er niets meer van hooren wil.’

‘Ik zwijg, Bonaparte! Maar zou het dan toch waar zijn dat gij lid van het *Directoire* wilt worden? Gij wilt nederzitten naast B.....;’ zij waagde het niet den naam uit te spreken, die zulke onaangename herinneringen moest opwekken. ‘Ik begrijp niets van politiek, maar vergeef mij, ik weet toch wel dat ik geen sjaal van cachemire op een katoenen kleed zou dragen.....’

Bonaparte zag haar even glimlachend aan en zeker had hij haar vriendelijker dan vroeger geandwoord, zoo Eugène niet naar de deur ware geijld, met den uitroep: ‘De kolonel Sebastiani.’

‘Eindelijk,’ zeide Bonaparte. ‘Josephine! maak u gereed naar Gohier te gaan. Ik wil dat ge terstond vertrekt. Vergeet de boodschap niet: morgen ochtend te mijnent.’

‘Meent gij 't werkelijk, anders zou ik het niet kunnen vragen,’ merkte Josephine aarzelend aan.

‘Had ik u dan den last opgedragen?’ hernam hij, terwijl hij zich omkeerde en den binnentredende te gemoet kwam.

‘Generaal! tot uwe orders!’ riep Sebastiani hem op den drempel toe.

‘Welkom, kameraad! Op uw regiment kan ik rekenen,’ hernam Bonaparte op half vragenden toon.

‘Op man en paard,’ was het andwoord. ‘Voer ons waar ge wilt; we vragen niet: hoe lang is de marsch en waarheen.’

‘Reken op mij, zoo als ik op u, Kolonel! Zijn de overige troepen al in beweging?’

‘De meesten zijn reeds naar de Tuilleriën opgerukt. Ik heb verscheidene leden van den raad der Ouden in groot

tenue op de been gezien. Juist toen ik uit de kazerne optrok, kwam ik Lefèbvre tegen. Het scheelde weinig of hij had mij voor den krijgsraad willen brengen en mijn Luitenant bevolen het regiment terug te voeren daar het uitgetrokken was zonder zijn last.'

'Welnu?' vroeg Bonaparte gehaast. Hij bevroedde hoe gewichtig dit voorval was, daar Lefèbvre de geheele 17de militaire divizie kommandeerde.

'Ik andwoordde niet op zijne bedreiging, maar gaf hem eerbiedig te kennen, dat gij mij last gegeven hadt met de andere regimenten der divizie naar de Tuilleriën op te rukken en tevens om hem te verzoeken, zich naar de straat *Chantereine* te begeven. Met een hartigen vloek nam hij afscheid. Het kwam mij voor dat hij inwendig op u gebelgd was en het toch zelfs tegen mij niet durfde laten blijken.'

Het onderhoud werd afgebroken door de komst van Macdonald, Berthier, Lannes en Murat.

'Generaal!' riep de laatste boven aller welkomstgroeten uit. 'We zijn het *Luxembourg* voorbij getrokken, maar alles zag er nog slaperig uit.'

'Zij zullen vroeg genoeg wakker worden,' hernam Bonaparte, die, hoewel weinig instemmende met de luidruchtige vrolijkheid van Murat, dezen genoeg kende om te weten op welke wijze met hem moest gehandeld worden.

'Zij slapen gerust, maar ik wilde hunne droomen wel eens kennen.'

'Gij gelooft aan voorteekenen?' vroeg Bonaparte verstrooid.

'Zeker, Generaal!'

'Murat heeft veel uit Egypte meêgenomen,' merkte Lannes met zijn innemend glimlachjen aan. 'Een Franschen degen en een Egyptiesch bijgeloof.'

Gij hecht aan voorteekenen? Welnu, ik begrijp dan nog eer uwe opgeruimdheid. Zie, de nevel is opgetrokken.

'Het belooft een schoonen dag,' riep Murat.

Het gezelschap werd vermeerderd door Moreau, die in de uniform van divizie-generaal binnentrad.

'Trouw op het appèl, vriend Moreau!' riep Bonaparte, terwijl hij hem de hand reikte. 'Trouw, zoo als Moreau immer is, waar het de belangen der Republiek geldt. Gij kent toch ons doel?' vroeg hij zachter, terwijl hij zich een weinig van de anderen met hem verwijderde. Bonaparte vroeg

iets waarop hij het andwoord kon gissen. Hij had Moreau nooit in de geheimen ingewijd, wat deze trouwens ook niet verlangd had; hij wilde echter vernemen of Moreau nog onkundig van alles was, en dus diens komst geheel alleen van verknochtheid voor zijnen persoon getuigde.

‘Gij kent immers ons doel?’ vroeg hij daarom.

‘Neen; maar het zal ten voordeele zijn der republiek. Ik wil niets van uw plan weten. Hervorm als ge wilt het *Directoire*. Hervorm wat ge wilt en kunt, en zoo gij mij noodig hebt beschik dan over mij.’

‘Was de moeijelijkste zoo als hij!’ dacht Bonaparte.

Scherp stak de eenvoudige kleeding van den thands aangekomen gast, bij de schitterende uniformen der aanwezige Generaals af. Toch bogen deze zich eerbiedig, toen zij hem ontwaarden en traden voor hem terug om hem te doen doorgaan. Het was een jong mensch van even vijf en twintig jaren, hoewel de ernst op zijn gelaat uitgedrukt en de scherpe lijnen hem bijkans een tiental jaren ouder deden schijnen. Hij had den gelaatsvorm met Bonaparte gemeen en ook het beenige, dat dezen kenmerkte. Hetzelfde vuur gloeide in zijne blikken, dezelfde dunne lippen, dezelfde gebogen kin merkte men ook bij hem op. Tot de achteloosheid in de kleeding kwam met die des Generaals overeen, hoewel deze, als in menig ander opzicht, hem daarin nog overtrof. De zwarte kleur van zijn kleed toonde eene republikeinsche soberheid, die reeds bij zoo weinigen meer werd aangetroffen; en wis werkte er alles toe mede om hem den naam van een echt republikein te doen verdienen, dien hij thands reeds bezat en immer behouden heeft.

De eerbied, waarmeê voor hem plaats werd gemaakt, was zeker gepast, daar de aanwezigen in hem Lucien Bonaparte te begroeten hadden, den broeder des Generaals en tevens den Voorzitter van den Raad der Vijfhonderd.

‘Lucien!’ vroeg Bonaparte fluisterend, ‘is het voorsteler door?’

‘Nog niet; maar hoe zou het ook kunnen?’ hernam Lucien even zoo. ‘Het is even acht geslagen.’

‘Zijt ge nog in de zaal geweest?’

‘Ja; men begon juist te vergaderen; ik gunde mij den tijd niet om Cornet het voorstel te hooren lezen. Ik geloof dat ik juist heb gehandeld met de samenkomst van de Vijfhonderd een half uur later te stellen. Ik heb het gister avond met Siéyès en Talleyrand bepaald.’

‘Hoe laat komen ze dan nu bijeen, of liever, tegen hoe laat zijn ze beschreven?’

‘Te elf ure. Ik hoop dat de raad der Ouden ons voorstel alsdan aangenomen en de verplaatsing der Wetgevende macht zal hebben bevolen. Ik heb reden om daaraan veel te hechten, daar eenige van de Vijfhonderd iets beginnen te vermoeden, en toen ik binnen kwam reeds op de tribunes van de vergaderzaal der Ouden nederzaten.’

‘Zeker vol-bloed Jakobijnen.’

‘Ja, maar zoo zijn er niet weinige. Ik vermoed een geduchten tegenstand van die zijde.’

‘Het zou goed zijn dat die tegenstand, voor dat hij zijn eigen krachten kent, verbroken wierd.’

‘Juist,’ hernam Lucien, niet zonder zijn broeder strak aan te staren. ‘De raad der Vijf-honderd moet niet meer in Parijs vergaderen. Zoo het gebeurt, sta ik u niet voor de gevolgen in.’

‘Wilt ge dat ik u in het oog laat houden door mijne grenadiers. Gij, als Voorzitter.....’

‘Geene soldaten in onze vergadering,’ andwoordde Lucien heftig. ‘Niet dan in den hoogsten nood; en zoo ver zal het wel niet komen.’ Na een oogenblik peinzens voegde hij er bij: ‘Ook weet ik niet, in hoeverre ge op uw soldaten kunt rekenen. Verscheidene Generaals zijn u tegen. Ik ken de gevoelens van Augereau ten uwen opzichte.’

‘Dat beteekent niets. Augereau heeft geen kop.’

‘Maar Bernadotte haat u ook, en dat wel, zoo als hij voorgeeft, uit vaderlandsliefde.’

‘Ik weet het,’ andwoordde Bonaparte snel; ‘uit vaderlandsliefde zou hij willen zijn wat ik ben. Hij is de gevaarlijkste.’

‘Des te meer leed doet het mij,’ zeî Lucien, ‘dat hij ons op het spoor is. Ik zag hem straks op een van de tribunes in den raad der Ouden.’

Bonaparte verbleekte even en klemde de hand krampachtig om de greep van zijn degen. Het was hem aan te zien dat hij tot een geweldigen maatregel ten aanzien van Bernadotte besluiten wilde, toen hij, door de beweging onder de aanwezigen afgeleid, opzag en zijn broeder Joseph ontwaarde, die den Generaal Bernadotte verzelde, of liever geleidde. De tevredenheid, die zich een oogenblik op Bonapartes gelaat liet bespeuren, maakte weldra voor de vroegere

strakheid plaats, toen hij op Bernadottes burger-kleeding lette.

‘Ik heb u uitgenoodigd om te mijnent te komen,’ voerde hij hem echter vriendelijk te gemoet, ‘wijl ik mij omringd wenschte te zien van den krijgsroem der Republiek. Hoe leed doet het mij, dat ik Bernadotte thands niet in zijne edelste betrekking mag begroeten.’

‘Waarom niet, Generaal? Wat is er grootscher titel dan een vrije burger der Republiek te zijn? Als zoodanig verschijn ik u.’

‘Hoor mij, Bernadotte! De wapenbroeder wil tot zijn wapenbroeder spreken.’ Hij voerde hem in een zijvertrek, waarvan de deur echter open bleef staan. ‘Gij weet,’ vervolgde hij, toen zij alleen waren, ‘dat ik heden een wapenschouwing wil houden, op verlangen van al de officieren. Ik had gewenscht dat gij mij hadt verzeld.’

‘Of liever gevolgd, als een deel van uw lijfstoet?’ vroeg Bernadotte scherp.

‘Wat *ik* geen oneer zoude heeten, zoo gij het mij ooit te verzoeken hadt. Heden heb ik de *revue*, morgen gij,’ hernam Bonaparte.

‘Geloof mij niet zoo onnoozel;’ hernam Bernadotte koud. ‘Geloof toch niet, dat ik het doel dier wapenschouwing niet begrijp. Geloofdet gij mij werkelijk zóó blind?’

‘Welnu, als ge mij begrijpt, behoef ik u niet meer mijne inzichten te doen kennen. Bernadotte! gij hebt de Republiek lief; gij wilt dus ook haar behoud, en gij wilt dus ook wat ik wil.’

‘Werkelijk?’ zeî Bernadotte, valsch glimlachend. ‘Ik kwam u echter juist mededeelen, dat ik niet wil wat gij wilt, dat ik verdedig, wat gij bestrijdt.....’

Bonaparte klemde de tanden op elkaâr, als om het woord dat in hem opwelde, geen doortocht te geven. Hij beheerschte zijn toorn, en zijn verlangen om den vermetele, die voor hem stond, te vernederen. Het bewustzijn echter van zijn toestand, en van het gevaar dat er in stak zich een tegenstander meer te geven, gaf hem er te eer kracht toe.

‘Bernadotte!’ sprak hij vriendelijk glimlachend, ‘ik kan niet vermoeden, dat gij het *Directoire* zóó uitmuntend vindt saamgesteld, dat ge uw wapenbroeder er een plaats in ontzegt; dat gij het hem euvel duidt, het hoogste bewind te willen versterken.’

‘Gij wilt dat niet,’ hernam Bernadotte. ‘Gij wilt niet opbouwen, gij wilt afbreken.....’

‘Toch, om op te bouwen, kameraad!’ voerde Bonaparte hem te gemoet. ‘Vindt gij de Republiek dan zóo bloeiend, dat gij geene verandering wenscht; zijt gij onder het tegenwoordig bestuur dan zóo geacht en geëerd, als gij 't wenschen moet, als gij 't verdient?’

‘Onder het volgende zou dat gewis beter zijn,’ hernam Bernadotte ironiesch.

Bonaparte merkte thands duidelijk de grondoorzaak van Bernadottes verzet. Deze was wel niet tevreden over het *Directoire*, maar hij verwachtte nog minder van Bonaparte.

‘Waarom niet?’ vroeg deze hem daarom op de laatste aanmerking. ‘Dat ik u waardeer, toon ik nog in dit oogenblik, nu ik u oproep om mij te verzellen.’

‘Ik wil geen Diktator!’ riep Bernadotte gemelijk. ‘Wat geeft u het recht dit te willen zijn? Zoo gij het heden wordt, dan heeft een ander er morgen evenveel aanspraak op.’

‘Diktator?’ vroeg Bonaparte, schijnbaar verrast. ‘Wat geeft u aanleiding, om dit te denken? Gij stelt u de zaak verkeerd voor. Zoo ik in mijn voornemen slaag, Bernadotte! dan zult ge zien, dat *uw wapenbroeder* slechts het behoud der Republiek wil, dat hij daaraan zijn rust, zijn kracht ten offer wil brengen.’ Bonaparte sprak op ongewoon vleienden toon. Hij vervolgde, terwijl hij de hand op Bernadottes schouder leî: ‘Gij zult in mij altijd uw wapenbroeder zien.’

‘Maar ik kan niet goedkeuren wat ge voor hebt,’ andwoordde Bernadotte, op den vroegeren ernstigen toon, ofschoon de woorden-zelven reeds van eene halve omkeering getuigden. ‘Ik heb trouw aan de Konstitutie gezworen; ik mag u niet ondersteunen, zelfs al wilde ik 't ook.’

‘Ik eerbiedig uwe vaste grondbeginselen,’ hernam Bonaparte. ‘Ik verlang thands uwe hulp niet, op wat hoogen prijs ik haar ook stelle moge; wees echter geen bestrijder; ik begeer niet dat ge u aan mijne zijde schaart; maar waarom zoudt ge u aansluiten in het gelid van mijn vijand?’

‘Dat is mijn voornemen niet,’ andwoordde Bernadotte, ‘want ik ben er niet toe geroepen. Mijne Superieuren hebben mij tot dusverre niets bevolen....’

‘Maar als zij 't u bevelen....?’ vroeg Bonaparte. Het andwoord kon hij niet verstaan, daar het binnentreden van

den Generaal Lefèbvre eene groote opschudding te weeg bracht.

Deze naderde met een forschen krijgsmansstap de plaats, waar Bonaparte stond. Zijn gelaat was vuurrood; zijn stem trilde van aandoening bij de woorden: ‘De Kommandant der 17de Militaire divizie komt u rekenschap vragen van de troepenbeweging in Parijs.’

Bernadotte maakte zich gereed te vertrekken. Bonaparte hield hem even terug en vroeg hem fluisterend: ‘Welnu, als zij het u bevelen...?’

‘Dan zal ik de Konstitutie weten te verdedigen tegen wie haar ook aanvalt.’ Na deze woorden, die van een koele buiging vergezeld gingen, nam hij zijn afscheid en verliet hij het huis.

Bonaparte wendde zich bedaard tot den vertoornden krijgsman tegenover hem: ‘Vriend! ook gij hebt mij immers uitgenoodigd tot eene wapenschouwing. Ik heb dezen dag daarvoor uitgekozen.’ De kalme toon van Bonaparte had een verrassende uitwerking op Lefèbvre. Zijn andwoord had meer van een eerbiedige opmerking dan van een ernstig verwijt: ‘Waarom mij daarvan niets gemeld, Generaal?’

‘Ik had meenen op te merken, dat ge mij niet gaarne ter zijde zoudt willen staan; dat gij, hoewel geen blinde bewonderaar van het *Directoire* en dus niet geheel afkeerig van eene verandering ten voordeele der Republiek, u echter als dienaar van dat *Directoire*, geroepen zoudt achten het kinderachtig bewind dat ge in uw binnenste veracht, te ondersteunen. Gij zoudt u daardoor wikkelen in een strijd, die u van den beginne zou tegenstaan en later u in uwe loopbaan zoude schaden.’

‘Schaden?’ vroeg Lefèbvre verwonderd. ‘Gij spreekt dus van eene omkeering?’

‘Ik wilde u den inwendigen strijd tusschen neiging en plicht besparen. Ik wilde alleen, wanneer de kamp beslist en ik de overwinnaar was, u toeroepen: Vriend! ik heb u eene eervolle plaats bereid; gij wordt door uw krijgsmakkers beter gewaardeerd dan door de advokaten...’

‘Dat weet ik, dat weet ik,’ hernam Lefèbvre in vuur, terwijl hij hem de handen drukte.

‘Vergeeft gij mij nu, dat ik de troepen buiten uw weten heb doen verzamelen? Welnu, keer dan nu terug en wacht totdat de strijd is beslist, dien ik ook in uw voordeel aanvang.’

‘En verwacht ge dan, nu ik dat begrijp, dat ik u alleen zou laten strijden? Gij kent mij niet!’

‘Ik ken u als een goed soldaat, een echt republikein en een trouw vriend....’ Zijne blikken wendden zich ter zijde daar Eugène naar de hoofddeur snelde en die opende voor een lid der Wetgevende vergadering, die als zoodanig licht te herkennen was aan zijn driekleurige sjerp.

Deftiger dan gewoonlijk en met de plechtigheid, die den afgevaardigde voegde, trad hij naar den Generaal, terwijl al de aanwezigen zich in een halven kring schaarden. ‘Generaal!’ hief hij aan, ‘de Bode van Staat, welke de eer heeft voor u te staan, is belast geworden u dit dekreet te overhandigen, waarvan de uitvoering u is toevertrouwd.’

Bonaparte kon zijn vreugde niet ontveinzen. Het was het lang verwachte besluit, waarbij de zetel der beide Wetgevende Raden werd verplaatst. Bij de Konstitutie was die bevoegdheid aan den Raad der Ouden geschonken, met het doel om te voorkomen wat vroeger met de Konventie had plaats gehad, die, slechts te dikwerf door het gewapende graauw belegerd, tot het nemen van besluiten gedwongen werd. Het tegenwoordig dekreet was dan ook doorgedreven, op grond van het gevaar, waarin de Republiek, volgens het beweren der voorstellers, verkeerde. Om de mogelijke aanvallen van een woedenden volkshoop te ontgaan, had de meerderheid der Ouden de verplaatsing van beide Raden naar St. Cloud uitgesproken, waar de eerste vergadering op den volgenden dag (den 19^{den} *Brumaire*) zou gehouden worden.

Zoo als we straks aanmerkten, was dit Besluit volgens de Grondwet genomen; het andere echter, dat thands door Bonaparte met luider stemme werd voorgelezen, was het niet. Daarbij toch werd door de Wetgevende Vergadering een Generaal *en Chef* benoemd over de in Parijs en omstreken aanwezige troepen; hetgeen alleen door het Uitvoerend Bewind had mogen geschieden.

Zoo als men verwachten mocht, was Bonaparte de daartoe benoemde.

‘Kameraden! gij hebt het Besluit gehoord. Als een goed Burger der Republiek zal ik gehoorzamen en het uitvoeren. Ik zal de Republiek redden uit den burgeroorlog, die haar bedreigt, uit de wanorde en de regeringloosheid, die haar

ten grave voert. Kameraden! wilt ge mij volgen, wilt ge mij helpen?'

'Leve Bonaparte!' klonk het van alle zijden. De stem van Lefèbvre werd daaronder niet gehoord.

'Gij kunt thands over mij bevelen, Generaal!' zeide hij somber. 'Ik dien thands onder uwe orders.'

'Ik beveel u niets, Lefèbvre! Ik vraag u of ge met mij de advokaten uiteen wilt jagen? Zie,' vervolgde hij, terwijl hij den sabel opnam, die in een hoek van het vertrek stond, 'ik droeg dien bij de Pyramiden; ik geef hem u, als een blijk van mijn achting en mijn vertrouwen.'

'Leve Bonaparte!' riep hij in geestdrift. 'Ik volg u! Laten wij de advokaten in de Seine gaan werpen.'

'De raad der Ouden verwacht u terstond,' zeî Cornet, 'tot het afleggen van den eed.'

'Te paard, Mijne Heeren!..... Naar de Tuilleriën!' zeide Bonaparte, tot de hem omringenden. De toon, waarop hij die woorden sprak, was vriendelijk, maar hij was als die van een vorst tot zijn hofstoet.

Fouché die onbemerkt binnengekomen en Bonaparte genaderd was, fluisterde dezen in het oor: 'Beschik geheel over mij, Generaal! Ik heb de *barrières* doen sluiten en het vertrek van alle koeriers en diligences verboden.....'

'Gij behoeft dit niet te doen,' andwoordde Bonaparte luid. 'Die voorzorgen zijn onnoodig. Ik ben krachtig genoeg om de door u genomen voorzorgen overbodig te heeten;' zacht voegde hij er echter bij: 'Gij zult Bernadotte in het oog houden; gij zult hem doen volgen waar hij gaat en het mij melden. Ik verwacht u in de Tuilleriën.'

Hij steeg te paard, gevolgd door al de aanwezige generaals. Het was een schoon gezicht: den Generaal *en Chef* te zien voorbij rijden, omgeven van al wat de Republiek groots en roemrijks had. Door de menigte, die hem op het plein wachtte, werd hij met geestdrift ontvangen, en het geroffel der trommen en de volle tonen der krijgsmuziek werden verdoofd door de toejuiching van allen. Het schouwspel, dat der menigte thands geboren werd, was zoo nieuw, zoo prachtig, dat het allen verbaasde. De roem, die den kleenen krijgsman, op den appelgraauwen schimmel, met den grijzen overjas en den Turkschen sabel verzelde; de staf, die hem op geringen afstand, maar toch altijd op een afstand geleidde, en die saamgesteld was uit dapperen, die men in iederen anderen krijgsstoet den

eersten rang had toegekend; het woud van bajonetten voor het paleis, waar de linie stond geschaard, met haar blaauwen rok, met rood afgezet en witte kamisool; de artillerie, met de vuurroode pantalons, het loshangend jak met bont gevoerd en den golvenden veder op de hooge muts; de kavallerie, die het oog verblindde door het licht, dat van het uitgetogen blanke lemmer en de koperen hoofdkap afstraalde, terwijl het tintelen er van verhoogd werd door het trappelen der rossen in het gelid; de blaauwe hemel daar boven, de liefelijke zonneschijn beneden, alles vereenigd, stemde tot bewondering, tot verrukking, die zich in de aangeheven kreten wilde uitspreken, maar het echter niet volkomen vermocht.

Bonaparte reed de gelederen langs, maar hield plotseling stil bij een ouden knevelbaard, een flankeur bij het 9de regiment.

'We hebben elkaâr meer gezien, oude!' zeî hij gemeenzaam.

De oude trilde, toen hij dus werd aangesproken. Hij had het op het slagveld nimmer gedaan.

'De dolkop Thierry!' stamerde de flankeur.

'Juist; en die bijnaam verdiende je, want je gingt me bij Lodi een Oostenrijkschen arend halen; geheel alleen, wat ik wel wat dol vond. De witten hebben je toen ferm geteekend.'

Bonaparte doelde op het breede lidteeken op het bruingeroost gelaat van den dappere.

'We zullen spoedig *revenge* nemen! Ik heb ook nog wat te verrekenen. We praten er wel eens nader over, kameraad!'

Hij groette hem glimlachend met de hand en reed verder onder het algemeen gejuich dat, tegen de krijgstucht in, uit de gelederen van het 9de opsteeg.

Na voor het front eenige woorden gesproken te hebben, steeg hij af en trad hij de vergadering der Ouden, alleen omgeven van zijn schitterenden staf, binnen. Hij leî den gevorderden eed af, maar had zich daarbij gewacht een woord van de Konstitutie te reppen.

Hij zwoer slechts de Republiek te zullen redden, niets meer. Een der afgevaardigden wilde het doen opmerken, maar de algemeene toejuiching verdoofde de zwakke woorden. Eerst toen Bonaparte verdwenen was, werd de opmerking

verstaan en begrepen, maar tevens vermoedde men, dat de soldaat, die als een meester reeds over zijn gelijken gebood, een machtige was, wien zij niet meer zouden kunnen weêrstaan. Toch was de geestdrift voor den grooten Veldheer de heerschende aandoening bij de meerderheid, die even als de kommissie van de inspekteurs, die het voorstel hadden gedaan en verdedigd, door Siéyès en Talleyrand waren gewonnen.

Bonaparte ging toen over tot de grootsche wapenschouwing in den tuin der Tuilleriën, waar hij het geheele garnizoen van Parijs in de wapens vond, en daaronder ook troepen, die nimmer onder hem hadden gediend en van wier gehechtheid hij tot dusverre geen blijken had ontvangen.

Hij werd echter blijde verwelkomd, en toen alle regimenten hem voorbij waren getogen, en nadat hij in het *carré* getreden, als soldaat tot zijne soldaten had gesproken, steeg de geestdrift ten top en vernam hij tot in de zaal der Inspekteurs, waar hij zijn hoofdkwartier ging vestigen, de laatste kreten van: ‘Leve Bonaparte!’

De Veldheer mocht tevreden zijn over zijne soldaten; ze zouden hem met blinde gehoorzaamheid volgen, waarheen hij ze voeren zoû.

Was hij inwendig tevreden over den tot dusverre gelukkigen uitslag, zijn gelaat, dat strak en streng stond als gewoonlijk, droeg er geen sporen van. Toen hij de zaal binnentrad, vond hij Cambacères, den Minister van Justitie, Talleyrand, Siéyès en Roger Ducos, die allen hem blijde verwelkomden.

Het bij wijlen bedrukt gelaat van Talleyrand trok veler opmerkzaamheid. Bij de belangstellende vrage wat hem deerde, deelde hij mede dat de oude kwaal hem plotseling overvallen had en de jicht hem bijkans het staan onmogelijk maakte. ‘Het komt mij thands minder dan ooit te stade,’ besloot hij. ‘Morgen.....’

‘Wordt er wel een rappe voet vereischt,’ merkte een der omstanders - een lid van den Raad der Ouden - bijtend aan.

‘Ten minste voor wie niet zoo gelukkig is een molligen leunstoel in een der zalen van St. Cloud te vinden,’ hernam Talleyrand.

‘Heb ik u te veel gezegd van mijn overwicht bij den Raad der Ouden?’ vroeg Siéyès aan Bonaparte. Het welgelukken der poging schreef zijne ijdelheid geheel aan zijn invloed toe.

‘Ik heb ondervonden wat ik verwachtte,’ zeide Bonaparte strak.

Siéyès zag hem eenigzins gebelgd aan; schoon dat andwoord hoogmoedig en daarom ongepast was, oefende het toch een gunstigen invloed uit; het deed Siéyès lager toon voeren tegenover den krijgsman, dien hij evenwel nog slechts als den hoofduitvoerder van zijne plannen beschouwde.

Lucien trad op dit oogenblik binnen en werd door zijn broeder met vreugde ontvangen.

‘Is het dekreet aan de Vijf-honderd medegedeeld?’ vroeg hij.

‘Juist toen de vergadering geopend zou worden; eene vergadering, die onstuimig bleek te zullen zijn, daar Bernadotte, Augereau en Jourdan aan het stoken waren geweest. De meesten dachten de vrijheid in gevaar gebracht, daar ze het ergste van u verwachtten. Ik hoorde de woedendste kreten tegen u aanheffen. Gelukkig dat ik toen de vergadering kon opheffen door de mededeeling van het dekreet. De meeste leden zijn uiteengegaan onder het zingen der *Marseillaise*. Naar ik verneem zijn velen den weg naar de *faubourg St. Antoine* opgegaan; zeker om Santerre op te zoeken en een gewapenden opstand voor te bereiden.’

‘Ik zal ze ontvangen,’ hernam Bonaparte somber, ‘als op den 13^{den} *Vendémiaire*, met schroot.’

‘Een fiksche aderlating zou de ontsteking doen bedaren,’ fluisterde iemant achter den leunstoel des Generaals.

Het was Fouché, die in dit gezegde de herinneringen van zijn verleden getrouw was.

Bonaparte andwoordde niet; Siéyès voegde hem echter bijtend toe: ‘Wij zijn niet voornemens Parijs te behandelen, zoo als gij het Lyon eenmaal deedt.’

‘Geen tijd verloren met redetwisten,’ riep Bonaparte. ‘Hebt gij uwe demissie reeds ingediend?’

‘Ja, ik en Roger Ducos deden 't van morgen reeds. Wij moeten dus de demissie nog van één lid ontvangen en de meerderheid - bijgevolg het *Directoire* - bestaat niet meer.’

‘Gohier noch Moulins zullen die geven,’ merkte Roger aan.

‘Gij kunt Barras dwingen,’ fluisterde Fouché. ‘Wilt ge dat ik.....’

‘Neen,’ viel Bonaparte in. ‘Wij behoeven uwe diensten elders.’

‘Zoudt gij niet de noodige orders aan de troepen geven?’ vroeg Siéyès.

‘Slechts dit ééne nog en ik voldoe aan uwen wensch,’ hernam Bonaparte. ‘Wij verzoeken Talleyrand naar het *Luxembourg* te gaan. Thands laat ik het bestuur hierover gaarne aan u over,’ zeide hij tot Siéyès, wien de bevelende toon van Bonaparte en het zich mengen in alle zaken merkbaar begon te verdrieten.

Bonaparte ging naar de *anti-chambre*, waar de Generaals zich bevonden.

‘Murat! gij neemt terstond een detachement kavallerie en een bataillon grenadiers, - gedienden uit Italië, verstaat ge - en bezet er meê het kasteel van *Saint Cloud*. Lannes! gij neemt het bevel over de troepen, die om de Tuilleriën blijven post vatten. Moreau! gij neemt vijfhonderd man van het 9de regiment en sluit het *Luxembourg* af; gij staat mij borg voor de veiligheid van de ex-direkteuren en’ (hij gaf een schoonen glimp aan de gedwongen bewaking) ‘weêrstaat elken aanval, dien het verbitterd gepeupel wellicht wagen mocht.’

Moreau verbleekte, toen hij den weinig eervollen last ontving. Bonaparte staarde hem strak in de oogen, toen hij het bevel gaf.

‘Waarom juist *mij* daartoe verkozen?’ waagde Moreau zacht te vragen.

‘Ik zal het u later mededeelen, Generaal!’ klonk het stroef. Wilde hij Moreau, die algemeen de tweede Veldheer der Republiek werd geheeten, gehoorzaamheid leeren, en hem nu reeds doen gevoelen dat hij een meerdere bezat?

Toen Bonaparte in de zaal terugkeerde, was Talleyrand reeds op weg naar het *Luxembourg*. Eer hij vertrok, had hij Fouché echter ten andwoord moeten staan. Deze voegde hem vleiend toe: ‘Een schoone zending, waarin ge uw diplomatische talenten kunt ten toon spreiden, Talleyrand! Mag ik u echter de taak lichter maken, al weet ik ook dat ze u niet te zwaar kan zijn? Ik weet een onfeilbaar middel om Barras te doen buigen,’ en met een boog hij zich tot hem over en fluisterde hem eenige woorden in het oor.

Ze moesten den diplomaat welgevallig geweest zijn, want bij het afscheid reikte hij Fouché de hand.

‘Fouché heeft ons een goeden raad gegeven,’ zeide Siéyès, terwijl hij Bonaparte te gemoet ging. ‘In naam van het *Directoire* kunnen wij de municipaliteit van Parijs in hare functiën schorsen. Geen bevelen kunnen dan meer worden uitgevoerd, ten zij ze van hier uitgaan.’

Bonaparte knikte Fouché toestemmend toe. ‘En Bernadotte....?’ vroeg hij zacht.

‘Hij is voor een half uur het *Luxembourg* binnengegaan.’

Bonaparte beet zich op de lippen. ‘Die man dwingt mij tot gestrengheid,’ mompelde hij.

‘Hebt ge er aan gedacht het *Luxembourg* te doen bezetten?’ vroeg Siéyès, die dien naam hoorde noemen.

‘De noodige punten zijn bezet,’ was het korte andwoord.

‘Maar zullen wij na het bericht van uw broeder niet besluiten, om eenige leden van den Raad der Vijf-honderd in hechtenis te nemen? Gij hebt daar waarschijnlijk niet aan gedacht,’ zeide Siéyès, niet zonder bitterheid.

‘Waartoe? Zijn wij dan zoo zwak, dat wij het geschreeuw van eenige warhoofden behoeven te vreezen? En behalven dat, ik wil niet naäpen wat mijn zwakke voorgangers deden; ik wil geen herhaling van den 18^{den} *Fructidor*. Ik behoef het niet.’

Een scherp andwoord beefde Siéyès op de lippen; hoewel hij begreep niet meer terug te kunnen treden, ware een twist het onvermijdelijk gevolg geweest, hadden vele leden der Wetgevende macht zich dit oogenblik niet laten aandienen om de opgaande zon te aanbidden.

Moreau, die zich ingevolge den bekomen last naar het *Luxembourg* had gespoed, ondervond daar van de zijde der direktoriale garde geen tegenstand. Jubé gaf zijnen manschappen, bij de eerste uitnoodiging daartoe, bevel om op te rukken naar de Tuilleriën en de plaats in te ruimen voor de troepen, door Moreau medegebracht.

Gohier had uit zijn vertrek die verwisseling aangestaard en zond, zonder de waarheid geheel te vermoeden, zijn Sekretaris naar beneden, om te vernemen wat er plaats had. Toen het hem werd gemeld, was hij een oogenblik sprakeloos van verbazing. Eenigzins daarvan bekomen, liet hij Jubé en Moreau beiden bij zich ontbieden. Slechts de laatste verscheen.

‘Wat beduidt dit?’ riep hij Moreau op een toon van gezach toe. ‘Wie waagt het, bevelen te geven aan de garde van het *Directoire*?’

‘De Generaal *en Chef*, Bonaparte,’ hernam Moreau.

‘Bonaparte? En wie heeft hem tot die waardigheid verheven?’

‘De Raad der Ouden. Het bevreemdt mij dat het *Directoire*

daarvan onkundig schijnt,' zeide Moreau, wien het niet ongevallig was den Direkteur, die hem dikwerf genoeg vernederd had, verslagen te zien.

'Maar wat gaat hier dan toch om?' vroeg Gohier, die van kleur verschoot.

'Vraagt gij 't nog? Al de regimenten zijn onder de wapenen. Bonaparte verscheurt de Konstitutie met de bajonet!' riep Moulins, die binnentrad, en Gohier het dekreet van den Raad der Vijf-honderd voorhield.

'Gij kunt vertrekken, Generaal!' zeide Gohier. Hij wilde Moreau niet langer getuige doen zijn van beider verslagenheid.

Toen hij vertrokken was, vervolgde Gohier met bevende stem: 'Moulins! wij zijn gevangen; wij kunnen niets.'

'De ellendeling heeft het gewaagd.....!' hernam Moulins. 'Maar we zullen ons er door heen slaan. We zullen ons naar den Raad der Ouden begeven; we zullen de Nationale Garde oproepen; we zullen de *faubourg St. Antoine* in beweging brengen, daar woont Santerre nog, en die behoort mij...'

Gohier schudde peinzend het hoofd bij die heftige uitroepingen zijns vriends. Door diens drift was hij echter bedaarder geworden en verdween het gevoel van machteloosheid, dat hem straks bevangen had. Naar mate de overspanning van Moulins zich oploste in neerslachtigheid, wies zijn moed en zijn vertrouwen op de wettelijke macht, die het *Directoire* nog ter dienste stond.

'De huichelaar! Waarom heb ik zijn zoete woorden geloofd? Maar neen, daarover verwonder ik mij niet: *ik* ben opgevoed op het slagveld, waar het veinzen een slecht wapen is. Maar dat *gij* hem hebt vertrouwd, zelfs toen zijn bedrog, zijn verraad geopenbaard werd door den trouwen Dubois, dit bevreemdt mij ten hoogste. We hadden hem toen kunnen doen fusilleeren; thands doet hij het ons.'

'Geene klachten meer,' zeide Gohier, die thands kalm het gebeurde overzag. 'Bonaparte waagt veel. Nog bestaat het *Directoire*. Wij moeten nadere berichten zien in te winnen; wij moeten weten met wie hij heult. Wij kennen zelfs onze vijanden nog niet.'

'Wij weten niets; hoe ons dan te verdedigen? Hij heeft u in slaap gewiegd, tot op dit oogenblik toe. Waart *gij* het niet, dien hij van morgen nog te zijnent liet uitnoodigen? Het is een *Machiavelli*.'

‘Volg mij,’ hernam Gohier bedaard, ‘gaan wij naar onze ambtgenoten, zoo wij ten minste ons nog vrij kunnen bewegen *in* onze woning. Ook zij moeten van dit alles onkundig zijn of zij nemen deel aan het verraad.’

Beiden gingen het eerst naar de vertrekken van Siéyès en Roger Ducos. In de *antichambre* vonden zij een kamerdie naar, die hun meldde dat beide Direkteuren in den vroegen ochtend het paleis hadden verlaten en dat Mijnheer Siéyès hem op het oogenblik het bevel had doen toekomen om zich naar de Tuilleriën te begeven.

‘Thands kennen wij Bonapartes bondgenoten,’ fluisterde Gohier gedrukt. ‘Ik had het echter verwacht,’ vervolgde hij, als om den ongunstigen indruk zijner vroegere woorden op zijn vriend te verzwakken.

Zij begaven zich naar Barras, op wien hun laatste hoop gevestigd was. Toen zij binnentraden vonden zij ook dat vertrek ledig, doch de oorzaak daarvan was minder verontrustend. Barras bevond zich in het bad, dat hij gewoon was ieder dag te nemen.

‘De epikurist....! Helaas! waarom behoeven wij zijne hulp!’ zuchtte Gohier.

Barras voldeed spoedig aan het ernstig opontbod zijner ambtgenoten. Hij haastte zich echter zóozeer, dat hij zich den tijd niet gunde om behoorlijk toilet te maken. Zoo als hij thands halfgekleed binnentrad, was hij naauwelijks te herkennen door wie hem slechts in de salons hadden ontmoet. Het blanketsel kleurde op dit oogenblik zijne wangen, noch de pomade het grijsachtige hair. Geene kunstmiddelen had hij nog te baat kunnen nemen, om de matheid van het lichaam door prikkeling te overwinnen. Wezenloos was zijn blik, vaalbleek de wangen, heesch klonk zijn stem.

‘Wat is de oorzaak van dit vroegtijdig bezoek?’ vroeg hij hun verbaasd, terwijl hij hen wenkte plaats te nemen, om het des te eer zelf te kunnen doen.

‘Het gevaar dat de Konstitutie bedreigt. Is u dan nog niets bekend?’ vroeg Gohier.

‘Wat is er dan gebeurd?’ riep Barras, terwijl hij opwaakte uit zijne verdoving.

‘Bonaparte heeft zich met Siéyès vereenigd. Tot welk doel is ons nog niet volkomen bekend....’

‘Wij kunnen het echter wel gissen,’ zeide Moulins bitter.

‘Heb ik het u niet gezegd?’ riep Barras. ‘Heb ik u niet gewaarschuwd? De dwerg heeft ons om den tuin geleid. Hij triomfeert.’

‘Nog niet,’ andwoordde Gohier bedaard. De meerderheid van het *Directoire* bevindt zich nog hier.

‘Maar hoe wilt ge dan nog tegenstand bieden?’ vroeg Barras moedeloos.

Gohier verhaalde hem thands wat hij van den aanslag wist en deelde hem daarop zijn vermoeden mede omtrent hetgeen hij nog niet wist.

‘Het is echter een eerst vereischte om van alles onderricht te zijn en daarom stel ik u voor, uwen Sekretaris Bottot naar de Tuilleriën te zenden. Vervolgens zullen wij het Dekreet van den Raad der Ouden, waarbij de verplaatsing wordt uitgesproken, uitvaardigen; en dan....’ hij poosde een oogenblik, als om zijne ambtgenooten op het gewicht van het voorstel dat thands volgen zou, voor te bereiden, ‘en dan zullen wij het besluit, waarbij Bonaparte tot Generaal *en Chef* wordt benoemd, op grond van onwettigheid, vernietigen.....’

‘Waar zijn onze dienaren? Hebben wij nog Ministers?’ vroeg Barras mismoedig.

‘Dubois is ons zeker trouw gebleven,’ merkte Moulins aan.

‘Hij zou ook bij een omkeering het minst van allen winnen; hij zal ons daarom nog wel ter zijde staan,’ hernam Gohier bitter. Kalmer vervolgde hij: ‘Wij zullen de Nationale Garde oproepen en Bernadotte en Augereau aan hun hoofd stellen.’

‘Reken ook op de *faubourg St. Antoine*,’ riep Moulins. ‘Ik heb er warme vrienden. Reken op Santerre.’

‘Het is thands de vraag, Burger Barras,’ zeide Gohier, ‘of gij met ons zult volharden om, even als de edelste Romeinen, in ons ambtsgewaad de aanvallen af te wachten...’

‘Om even als zij op onze post te sneuvelen, als het zijn moet,’ voegde Moulins er bij.

‘Ik blijf u ter zijde,’ andwoordde Barras. ‘Indien wij den dwerg nog konden doen tuimelen, indien ik den valschen belager voor een peloton soldaten zag staan, met den blinddoek voor de oogen, ik zou genegen zijn zelf het geweer op te nemen..... Twijfelt niet, Burgers! ik vereenig mij geheel met u. Zoodra wij echter slechts een bataillon van de Nationale Garde tot onze beschikking hebben, moet het eer-

ste blijk van onze macht zijn: de gevangenneming van Fouché.'

'We kunnen dat bataillon beter gebruiken,' zeide Gohier. We moeten er het Stadhuis meê bezetten, waar we ons zullen vestigen en versterking moeten afwachten.

'Ik blijf er op staan,' hernam Barras. 'Eerst moet Fouché in hechtenis zijn.'

'Maar, bedenk toch.....' waagde Moulins aan te merken.

'Dat ge met mij het belang daarvan niet inziet!' riep hij verbolgen. 'Het is of ge altoos mij bestrijdt, of ge een geheime reden hebt, waarom ge Fouché *niet* gevangen wilt doen nemen.....'

Hij mat anderen naar zich-zelven af; hij wantrouwde tot in dit oogenblik zijne ambtgenoten.

'Ik bid u, Barras! geen twist,' riep Gohier. 'Hoe zullen wij de overmacht weêrstaan, zoo we in ons zelven verdeeld zijn. Helaas! het is immer het noodlot van het *Directoire* geweest. Wij handelen over die gevangenneming wel later,' voer hij voort, na een oogenblik zwijgens. 'Maak u thands gereed, terwijl wij de dekreten opstellen en Dubois-Crancé ontbieden, om met ons te vertrekken. Vergeet de boodschap aan uw Sekretaris niet.'

'Daar valt mij iets in,' zeide Moulins, terwijl hij Gohier even terug hield. 'Hoe zullen wij het *Luxembourg* verlaten? Wij zijn immers zoo goed als gevangen.'

'Vergeet ge de kleine deur, die in den tuin uitkomt?' hernam Barras. 'Daar is de sleutel.'

'Haasten wij ons thands,' zeide Gohier, terwijl hij Moulins meêvoerde.

Naauwelijks was Barras alleen, reeds uitgeput door de inspanning van het laatste half-uur, of de deur werd door Talleyrand zachtkens geopend. Barras zat met gebogen hoofd in zijn leunstoel en staarde strak voor zich heen, zoodat hij niet bemerkte wie er binnengekomen was. Talleyrand meldde daarom zich-zelven aan.

'Burger Barras!' zeide hij zacht.

'Gij!' klonk het verbaasd. 'Komt *gij* hier, en dat onder zulke omstandigheden? Biedt gij ons uwe diensten aan?'

'Ik kom in naam van den Generaal Bonaparte,' andwoordde Talleyrand, die Barras geen oogenblik langer in dien waan wilde laten.

'Ik heb met dien man niets uitstaan!' riep Barras heftig.

‘Ge kunt vertrekken, als ge in die hoedanigheid komt. Ik zou het u zelfs raden in uw eigen belang. Weet ge niet dat de meerderheid van het *Directoire* nog bestaat, dat zij u als afgezant van een muiter op staanden voet kan doen gevangen nemen en fusilleeren?’

‘Mijnheer Barras!’ andwoordde Talleyrand glimlachend en de schouders ophalend: ‘Gevangennemen? Maar dat onderstelt het bezit van dienaars. Fusilleeren? Bezit ge een enkel geweer?’

Dat Talleyrand, zoo geheel anders dan gewoonlijk, Barras op deze wijze toesprak, was een blijk, dat hij hem kende, dat hij wist hoe kleinmoedig de Direkteur was, al huichelde hij ook overmoed.

Barras beandwoordde dan ook niet de laatste tergende woorden, waarvan het snerpende niet verzacht werd door den glimlach op Talleyrands gelaat.

‘Is het zóo ver gekomen, dat gij.....?’ vroeg hij half luid. ‘Gij moet u wel zeker van de overwinning denken, kruipende diplomaat!’ vervolgde hij. ‘Gij moest mij eertijds dus hebben toegesproken, en.... gij hadt thands niet voor mij gestaan!’

‘Zeer wel mogelijk,’ hernam Talleyrand, die hem blijkbaar tot drift wilde aanzetten, om hem te spoediger af te matten. ‘Maar aangezien dat ik thands voor u sta als bode van den overwinnaar, zult ge mij wel gehoor dienen te leenen. Eigenlijk vorder ik meer lof dan blaam van u, Mijnheer Barras! want hoe zoudt gij kunnen denken dat ik om iets anders dan uwentwil hier ware gekomen.’

‘Dat gaat te ver!’ riep Barras. De vorm van Talleyrands antwoord kwetste hem meer dan de inhoud: ‘Nog ben ik Bewindhebber der Republiek; nog kan ik u bevelen den afstand in het oog te houden, die er tusschen den meester en den dienaar bestaat. Nogmaals gebied ik u te vertrekken.....’

‘Ik ga; maar ik vraag u in uw eigen belang, Mijnheer Barras, denkt ge u veilig, zoodra ge alleen in dit paleis achterblijft?’

‘Wat zou ik te vreezen hebben?’ vroeg Barras gehaast.

‘Voor ik die vraag beandwoord, waag ik het een tweede te doen. Wat zou het u baten, als gij hier blijft?’

‘Een wonderlijke vraag! Nog bestaat het *Directoire*.’

Talleyrand schudde ontkennend.

‘Ik zeg u dat het bestaat!’ riep Barras. ‘De meerderheid is meer dan ooit eensgezind. In den Raad der Vijf-honderd en der Ouden, hebben we een talrijken aanhang. In de bevolking, in de Nationale Garde hebben we een krachtigen steun. Het zou niet de eerste maal zijn dat de linietroepen moesten deinzen voor de Burger-garde. Burger Talleyrand! het *Directoire* is voornemens zich te handhaven en het kan het als het wil.’

‘Ik begrijp u niet,’ hernam Talleyrand op een toon van medelijden, waarvoor het naar zijn inzien thands tijd werd. ‘Aangenomen dat het *Directoire* nog bestaat, wat baat het, daar de dienaars ontbreken; hoe zal het *Directoire* zijn bestaan naar buiten toonen, nu er geen Minister meer is, die de besluiten zal willen uitvoeren.’

‘Geen Minister?.....’ vroeg Barras in angst. ‘Dubois-Crancé.....’

‘Is in hechtenis.’

‘Dan zullen we Bernadotte of Augereau tot Minister benoemen,’ andwoordde Barras, die kinderachtig genoeg was, om alles wat het *Directoire* zou kunnen doen, aan de wederpartij te openbaren. Het mocht een bewijs zijn dat zijn voorgeven om zich aan zijne medeleden aan te sluiten, hem niet geheel ernst was.

‘Bernadotte en Augereau staan onder opzicht van Fouché,’ hernam Talleyrand. ‘Gij begrijpt dat ze goed worden bewaakt!’

‘Fouché.....! Al was het slechts om de kans te hebben, dien verrader te straffen, wil ik tegenstand bieden. Nog blijft ons de municipaliteit van Parijs, die door ons is aangesteld.....’

‘Maar door ons in hare ambtsuitoefening is geschorst,’ hernam Talleyrand.

‘Ook dat,’ mompelde Barras. ‘Van alle kanten hinderpalen. Gohier heeft mij misleid.....’

Talleyrand merkte zijne verslagenheid zeer goed op. Thands achtte hij 't tijd om met zijne voorslagen te berde te komen. ‘Gij ziet het, met tegenstand is niets te winnen; en als ge mij hebt aangehoord, zult ge erkennen, dat ge met u te onderwerpen nog veel kunt behouden. Zie, ik wist wel, dat ge uw gezond verstand zoudt raadplegen en niet de baliewelsprekendheid van Gohier, die zeer verlangt naar een martelaarskroon, om ten minste bij zijn dood nog een naam te

maken; ik wist wel dat gij uw belang alleen in aanmerking zoudt nemen, en dat is, onderwerping, om den overwinnaar niet nog meer te vertoornen, volstrekte onderwerping om hem, die zoo veel reden heeft vertoornd te zijn, te verbidden.'

'Ben ik dan zoo machteloos, dat ik dit alles moet aanhooren?' kreet Barras in wanhoop. Ik ben nog niet overwonnen, want we zijn nog niet slaags geweest. Wat doet u het wagen mij dit te zeggen? besloot hij, terwijl hij Talleyrand woedend aanzag.

'Uw belang, altoos uw belang,' hernam Talleyrand, een snuifjen nemende. 'We moesten onze zaken maar spoedig vereffenen. Ik bied u de vergiffenis van den Generaal *en Chef* aan. Hij zal zorgen dat niemant u om het verleden zal lastig vallen, en dat is veel, niet waar? Mocht ge iets schuldig zijn aan de schatkist - en men gelooft algemeen dat het zoo is - dan zal die rekening worden vereffend, zonder dat het u een assignaat zal kosten. Men zal u laten wat ge bezit en u niet dwingen de titels van eigendom te toonen, wat nog al bezwaarlijk zou gaan, niet waar? Men zal u vrijheid gunnen u op uw landgoed Gros-bois te vestigen, en uw aftocht behoorlijk dekken; men gelooft dat men wel een regiment dragonders daarvoor behoeven zal. Zie, dit alles kan ik u aanbieden, wanneer ge eerst dit zult geteekend hebben.' Talleyrand leî hem eene verklaring voor, waarbij hij zijn ontslag als Direkteur nam.

Barras, die met de woede in het hart Talleyrand had aangehoord, zag naauwelijks dat geschrift in, of hij vernielde het in zijn krampachtig bevende vingeren en strooide de stukken om zich heen.

'Dat is kinderachtig,' merkte Talleyrand aan. 'Ik had verwacht dat ge teekenen zoudt.'

'Nooit. Ik begrijp dat Bonaparte er hoogen prijs op stelt, anders had hij u niet tot mij gezonden. Al vermag ik niets meer, ik kan hem nog tergen door hem dit te weigeren. Ik begrijp thands uit uw bezoek, dat ik machtiger ben dan ik zelf wel geloofde. Hoort gij, ik teeken niet!'

'Zoo als ge wilt,' hernam Talleyrand koel. 'Bedenk echter wel wat ge doet. Nu is het echter nog tijd, straks niet meer. Gij zult gedwongen worden om datgeen te doen, waartoe gij nu nog wordt uitgenoodigd.'

‘Ik weiger, meld Bonaparte dit. Of neen!’ riep hij uit, toen hij Talleyrand een beweging zag maken, als om te vertrekken.

‘Welnu....?’ vroeg deze.

‘Parijs moge in de macht van den despoot zijn, de departementen echter nog niet,’ prevelde Barras.

Talleyrand, die dichter bij was gekomen, hoorde die woorden. ‘Vlei u niet met een valsche hoop. Ondersteld dat ge juist oordeeldet, denkt ge dan dat Bonaparte dwaas genoeg zoude zijn om de departementen tijd te gunnen u bij te staan? Neen, als zij kennis dragen van den gedanen aanval, zullen zij 't te gelijk van de overwinning. Het nieuwe bewind zal zich noodzakelijk maken, door de sporeloze vernietiging van het oude. Begrijpt ge mij? Er kan slechts één bewind zijn, en wat er naast zou willen staan wordt *onschadelijk* gemaakt. Begrijpt ge wat dat woord: onschadelijk, beteekent in den mond van een nieuw bewind?’

De koele toon van den staatsman, die de noodzakelijkheid van een afschuwelijken maatregel betoogde, schokte Barras diep. Zijn hoofd zonk op de borst neder, de ademhaling viel hem moeielijk en de handen rustten krachteloos op de leuning van zijn stoel. De aanblik zijner ambtgenoten had zijne zwakheid kunnen schragen, maar hij was alleen en dat tegenover Talleyrand.

Deze wilde hem thands den laatsten slag toebrengen en alle kracht tot wederstand ontnemen: ‘Gij zult daarom wijzer zijn,’ dus begon hij; ‘en dus uw ontslag nemen. Aan het verleden wordt niet meer gedacht. Aan geen aanklacht tegen u wordt meer gehoor gegeven, zelfs aan die niet, welke uit de *Conciergerie* kon oprijzen, wegens een moordaanslag op.....’

‘Hoe, gij denkt.....?’ riep Barras, terwijl hij opsprong, en alles beefde wat straks bijkans verstorven scheen. ‘Maar dat is laster.’

‘Stel u niet in gevaar om dat te onderzoeken. Dien uw ontslag in..... op het oogenblik.....’

‘Maar het geschrift dat ge mij hebt voorgelegd, heb ik vernietigd,’ riep Barras, alsof hij thands bevreesd was om den wil van zijn vijand een oogenblik langer te weêrstaan.

‘Hier is een tweede. Men rekent in dergelijke gevallen op oogenblikken van drift en het is goed als die zich koelen kan aan een stuk papier,’ andwoordde Talleyrand. ‘Tee-

ken derhalve dit; gij kunt er op aan, het is van denzelfden inhoud.'

'Maar die man.....?' vroeg Barras, terwijl hem de pen in de vingeren trilde.

'Is een krankzinnige, zoodra ge geteekend hebt.'

'Waar is mijn waarborg?'

'Het woord van den Generaal. Geeft men ooit iets anders?' vroeg Talleyrand fijn lachend.

'Maar dat woord kan als niet gesproken worden beschouwd!'

Talleyrand haalde de schouders op en nam een snuifjen.

'Ik verlang een brief van zijne hand, waarbij.....'

'Verzekerd wordt dat hij u niet vervolgen zal om dien aanslag? Wilt ge dat liever?'

'Ja,' stamerde Barras.

'Domkop!' mompelde Talleyrand.

Hij had er reden voor, want zulk eene verzekering moest een genade-brief zijn en deze onderstelde het bestaan van wettelijk bewezen schuld.

'Teeken thands, en ik zal het den Generaal voorstellen.'

Barras voldeed aan het verzoek, dat thands als een bevel klonk.

'Wees gij mijn middelaar bij den Generaal!' zuchtte Barras, toen hij hem het geschrift toereikte. 'Ik heb hem nooit kwaad gewild; zoo als de geheele Republiek weet, heb ik hem zelfs het eerst verheven. Herinner hem dat ik eenmaal zijn beschermer ben geweest, worde hij thands de mijne.'

'Ik begrijp, ik begrijp.....' zeide Talleyrand, die zich thands haastte om te vertrekken.

'Zeg hem,' vervolgde Barras met aandrang, 'dat slechts een samenloop van omstandigheden mij schuldig doet *schijnen*. Dat eigenlijk Rénard de schuldige is, dat die een zijner handlangers geld heeft gegeven om Bonaparte te belagen in het park van *Malmaison*.....'

Talleyrand kon zijne minachting voor den laffen misdadiger, die zijnen bondgenoot onnoodig prijs gaf, niet ontveinzen.

'Het is wel; ik verlang niets meer te hooren van de geschiedenis van het overleden *Directoire*,' zeide hij.

'Nog iets, Talleyrand! Gij begrijpt dat ik Gohier of Moulins niet meer spreken kan, zorg dat ze mij niet meer kunnen lastig vallen. Neen, ik wil ze niet meer zien.' De gedachte dat hij ze zoude ontmoeten, joeg hem eene huivering aan.

'Daar is voor gezorgd. De deur van uwe *antichambre* wordt goed bewaakt. Gij zult spoedig worden afgehaald.'

‘Des te beter,’ hernam Barras. ‘Maar, Talleyrand!’ begon hij aarzelend, ‘zou de Generaal niet te bewegen zijn mij te helpen..... ik ben arm..... geloof mij, ik ben arm.....’ Er welden tranen in zijne oogen, het was een blijk dat het zenuwgestel van den vernederden man diep was geschokt.

‘Nog iets?’ vroeg Talleyrand, ijskoud.

En toen er geen andwoord volgde, wendde hij zich snel om en verliet het vertrek.

Barras bleef alleen en voor het eerst alléen met zich-zelven.....! Het was een vreeselijke ure.

Gohier en Moulins hadden middelerwijl de noodige besluiten opgemaakt en Dubois doen ontbieden. Bij het vernemen dat deze was gevangen genomen, zonden zij om Bernadotte, en in afwachting van zijne komst, begaven zij zich naar Barras. De toegang werd hun echter geweigerd, terwijl hun een briefjen werd overgereikt, dat van de hand van Talleyrand bleek te zijn. Ze vonden daarin een berigt van het ontslag, door Barras genomen. Zij geloofden het niet en vermoedden een hinderlaag; doch toen de Sekretaris Bottot, van de Tuilleriën teruggekeerd en tot Barras toegelaten, geheel ter neêrgeslagen zich weder bij de beide Direkteuren vervoegde en de tijding bevestigde, was geen twijfel meer mogelijk.

‘Hij wierp altoos een smet op het *Directoire*,’ zeide Gohier gesmoord. ‘Hij is de oorzaak van onzen val.’

Moulins boog doodsbleek het hoofd. ‘Wij hebben den slag verloren,’ mompelde hij.

‘Maar zullen, zoo wij moeten sneven, het met eere doen,’ sprak Gohier. ‘Wilt gij mij volgen naar de Tuilleriën? Wij zullen daar Siéyès en Roger Ducos vinden, en ze uitnoodigen met ons de meerderheid te helpen herstellen om.....’ zijne stem trilde van aandoening, ‘ten minste het dekreet wegens de verplaatsing der Wetgevende macht nog in den wettelijken vorm te kunnen uitvaardigen. Wilt gij?’

‘Ik volg u, waar ge gaat,’ hernam Moulins.

‘Burgers!’ zeide Bottot. ‘De Tuilleriën zijn opgevuld met soldaten. De opgewondenheid stijgt ieder oogenblik. Gij loopt gevaar.....’

‘Wij zullen doen zien dat wij 't niet vreezen,’ riep Gohier, die het gezegde van Talleyrand door zijne opgewondenheid bevestigde en liet vermoeden dat de gedachte van martelaar voor de Wet te zullen worden hem streelde.

‘Maar zonder kans van wèlslagen een batterij te bestormen,’ zeî Moulins, ‘dat ware dolzinnigheid.’

‘Gij weifelt? Welnu, dan ga ik alleen,’ hernam Gohier; in den blik, dien hij op zijn ambtgenoot wierp, lag een verwijt.

‘Neen, ik ga met u,’ hernam Moulins somber.

‘Wij zullen geen gebruik maken van den ons door Barras aangeduiden sluipweg, eer we beproefd hebben of ons de uitgang door de hoofdpoort geweigerd wordt,’ sprak Gohier. Moulins volgde hem zwijgend en met knikkende kniën.

De uitgang werd hun niet meer geweigerd; na het ontslag van Barras konden de beide overige leden van het *Directoire*, waar zij zich vertoonden, slechts spotternij opwekken en een vergelijking doen openen tusschen de sterkte van den Generaal *en Chef* en de zwakheid van het oude bewind.

Het *Directoire* stierf zoo als het geleefd had. Innerlijke kracht had het nooit bezeten, want de deelen waaruit het geheel was samengesteld, waren te vreemdsoortig. Bij den eersten ernstigen aanval, op de zwakste plaats beproefd, zonk het neder voor dat er een schot behoefde gelost te worden; de partijen, die het in zich had opgenomen, bestreden elkaâr.

Het vertoon van macht, dat het oude bewind immer noodzakelijk had gedacht om zijne waardigheid in de oogen der massa op te houden, het streven naar effekt, hetwelk de Direkteuren dikwijls deed grijpen naar al de versleten toovermiddelen van den komediant, - het werd ook nog opgemerkt tot in de laatste ure, tot bij de stuiptrekkingen van het stervende lichaam van Staat.

Toen Gohier en Moulins voor de Tuilleriën afstapten, zagen zij, zoo verre het oog reikte, het glinsteren en flikkeren van de bajonet en den karabijn, vonden zij zich omringd van de beroemdste officieren der Republiek, die eenmaal bogen voor hunne wenken, maar hun thands òf met onverschilligheid òf met bitteren spot bejegenden.

Geen trom werd geroerd, geen wacht in de wapens geroepen; slechts een officier van den laagsten rang trad op hen toe, om hun te vragen werwaards zij zich wilden begeven.

‘De Burgers Direkteuren Siéyès en Roger Ducos wenschten wij te spreken. Wij hebben gehoord dat ze zich hier

bevonden. Ga ons aandienen,' sprak Gohier op een toon van gezach.

'Ik weet niet of ge toegelaten kunt worden. Wacht hier,' en hij wees hun een klein vertrek, waar meer officieren van de wacht zich luidruchtig over het gebeurde onderhielden, en bij het binnentreden van Gohier en Moulins, zich weinig over hunne tegenwoordigheid schenen te bekommeren. Het was voor beiden een pijnlijk oogenblik; want de overwinnaars maakten een onedelmoedig gebruik van hunne zegepraal en vertrapten de gevallenen. Belachelijk werd het bestuur van het *Directoire* door de spotternijen en sarcasmen, die van alle zijden in het vertrek oprezen.

Waarlijk, de martelaarskroon, die Gohier zich verkozen had, bezat meer dorens dan hij vermoedde. Hij had zich ook iets anders voorspeld, dan een dergelijke ontvangst, die er op ingericht scheen te zijn, hen te verkleinen en alle medegevoel voor de gevallenen daardoor onmogelijk te maken en te doen verkeeren in minachting. Toch hadden de grijze hairen van Gohier eenig ontzach verdiend, en had het lijden, dat op beider gelaat was geteekend, de twee Direkteuren moeten bewaren voor de ongebonden scherts der jeugdige officieren.

Eindelijk was het uur hunner verlossing uit dezen kerker geslagen, want een Adjudant van den Generaal *en Chef* kwam hun verlof geven hem te volgen.

Zij traden de zaal binnen waar Bonaparte zich bevond, omringd van een schitterenden staf. Hij was in gesprek met onderscheidene leden der Wetgevende Macht. Ter zijde van die groep waren Siéyès en Roger Ducos neêrgezeten, bezig met eenige proklamatiën op te stellen, waarover zij beraadslaagden met Talleyrand, Réal en Regnault de Saint Jean d'Angély.

Er was een oogenblik van plechtige stilte, toen de vleugeldeur werd geopend, en de Heeren Gohier en Moulins werden aangediend.

Bonaparte liet hen naderen zonder hen te gemoet te gaan. Het scheen dat de bonte menigte zelfs Gohier in verwarring bracht, want onzeker tot wien zich te wenden, bleef hij een oogenblik staan, terwijl hij schuchter in het rond zag. Moulins, die hem immer op den voet volgde, hield de oogen nedergeslagen. Gohier had zich schromelijk vergist, toen hij zijner waardig op de post van eer meende te zullen vallen.

Een spotachtige glimlach vertoonde zich op veler gelaat en een gemompel werd door de geheele zaal vernomen, dat niets minder dan van eerbied getuigde.

Bonaparte, die een oogenblik te voren den Sekretaris van Barras zoo ruw had bejegend, was thands echter in betere stemming. Het ontslag, door Talleyrand hem gebracht, had zijne verbittering over den tegenstand, die zich hier en ginder openbaarde, doen bedaren. Wat haar ook zoude kunnen opwekken, zeker niet het overschot van het *Directoire*, dat hij thands voor zich zag. Hij sprak daarom Gohier en Moulins minzaam aan. ‘Het doet mij genoegen u hier te zien. Gij komt mij zeker uw ontslag aanbieden, want ik geloof u beiden te goede burgers om u tegen eene noodzakelijke en heilzame verandering te verzetten.’

‘Onze komst,’ zoo hief Gohier aan, ‘betreft alleen onze ambtgenoten Siéyès en Roger Ducos. Wij verzoeken hen in naam der Konstitutie, die wij geroepen zijn te verdedigen, om met ons de meerderheid, door het ontslag van Barras vernietigd, te herstellen, ten einde het dekreet van den Raad der Ouden, wegens de verplaatsing van de Wetgevende Macht, door het Uitvoerend gezach te doen uitvaardigen. Wij bedoelen slechts dat eene dekreet, want het is het eenig wettige. Het ander is door een onbevoegde macht genomen en derhalve krachteloos. Het is daarom dat wij met den Generaal Bonaparte niets gemeens mogen hebben.’

‘Ik heb u ten einde laten spreken, om te kunnen nagaan hoeverre uwe onkunde van het gebeurde zich uitstrekt,’ hernam Bonaparte strak. ‘Ik moet bekennen dat het mijne verwachting overtreft. De ambtgenoten, die ge hier zoekt, bestaan niet meer. Siéyès en Roger Ducos hebben hun ontslag ingediend.’

Gohier verbleekte, want hij had dit niet vermoed. Volgens zijne zienswijze moest Bonaparte in zijn eigen belang beide tegenstanders zoo lang mogelijk in hun vorig ambt doen blijven, om zich te meer met wettelijke vormen te kunnen omringen. Gohier zag thands dat alle tegenstand vruchteloos werd, daar het *Directoire* vernietigd was; doch de verontwaardiging over aller verraad en afval dreef hem tot volharding aan, zelfs waar zij onverstandig werd.

‘Is het waar?’ vroeg hij somber aan zijne vroegere ambtgenoten.

Beiden bogen toestemmend.

‘Gij ziet dat uwe komst doelloos is geworden, ten zij ge uw ontslag op dit oogenblik indient.’

‘Wij zijn gekomen om de Republiek te redden, niet om haar door een militairen diktator te doen vernietigen. Het moge hier, te midden *Uwer* vrienden onmogelijk zijn, wij zullen het elders beproeven, Generaal!’

‘Met welke middelen,’ andwoordde Bonaparte in drift. ‘Door de Konstitutie die te zieltogen ligt?’

‘Wie zegt u dat? Zij wellicht, die den moed noch den wil hebben haar hier te verdedigen? Zij, die daar voor u staan, en zich op dit oogenblik veilig weten, beschermd als ze worden door de bajonet; zij, die vergeten in hunne bedriegelijke rust, dat ze een misdaad bedrijven, die hen vogelvrij maakt, zoodra de wet, de nog niet zieltogende Konstitutie haar gezach herneemt. Gij zijt buiten de wet, gij hebt een ambt aangenomen, dat de Raad der Ouden u niet kan opdragen. Uwe benoeming is nietig, ja ik herhaal het, nietig, al zie ik ook den spottenden glimlach op het gelaat uwer huurlingen, die ons beiden wel zwak vinden tegenover u en uwe dragonders.’

‘Het is thands meer dan genoeg,’ riep Bonaparte, terwijl de toorn in zijn oogen flikkerde. ‘Merk het aan als een bewijs van medelijden met uw zwakheid, dat ik u de vrijheid gunde voor mij te verschijnen. Thands heeft de scherts een einde, verstaat ge? Ik heb te lang geduld gehad met het gerevel over wettigheid en onwettigheid. Wat beduidt dat geschreven stuk papier, dat ge Konstitutie noemt? Is het de uitgedrukte wensch der natie? Het moge 't eens geweest zijn, thands niet meer. De natie is het zwakke bestuur moede, dat haar ten ondergang voert. Wat hebt gij voor Frankrijk gedaan, dat ge mij durft tegentreden? Wat hebt gij van de Republiek gemaakt, die ik zoo machtig verliet? Ik liet u den vrede, ik vond den oorlog terug; ik liet u de zegepraal, ik vond slechts de nederlaag; ik liet u de millioenen van Italië en ik vond slechts armoede en ellende. Wat is er geworden van honderd duizend Franschen, die ik geleid heb ter overwinning? Ze zijn dood!’

Verre het grootste deel der aanwezigen had Bonaparte nooit aldus hooren spreken, had hem nimmer zoo machtig hooren gebieden over het woord. Er was een oogenblik van plechtige stilte, daar ieder schier ademloos op den aanvoerder staarde; ieder, behalven Siéyès, die zijn wrevel niet

ontveinsde over den toon, dien Bonaparte aansloeg en die hem deed verschijnen als het hoofd van allen.

‘Generaal!’ zoo luidde het bericht, dat een binnentredende Ordonnans-Officier aanbracht, ‘er openbaart zich een hevige gisting in de *faubourg St. Antoine*. Verscheidene leden van den Raad der Vijf-honderd hitsen er de bevolking op. De Jakobijnen, waaronder Santerre, komen op de been.’

Bonaparte hoorde het bedaard aan, en wendde zich toen tot Moulins: ‘Generaal Moulins! gij zijt een bloedverwant van Santerre?’

‘Neen, ik ben slechts zijn vriend.’

‘Ik verneem dat hij de *faubourg* zoekt op te ruien. Ga hem melden, dat ik hem bij de eerste beweging laat fusilleeren.’

‘Daartoe hebt gij het recht niet,’ andwoordde Moulins. ‘Ik tart u om het te wagen.’

‘Ik herhaal het u, ga hem mededeelen, wat ik u gezegd heb, anders fusilleer ik hem zonder waarschuwing,’ hernam Bonaparte koel.

‘Ziedaar, hoever het gekomen is,’ zeide Gohier bitter. ‘De sabel regeert.’

‘De Republiek is in gevaar!’ riep Bonaparte. ‘Zij moet gered worden. ... *ik wil het*.’

‘*Wij willen het*!’ riep Siéyès, die het thands meer dan tijd achtte, zich te doen gelden. Bonaparte zag den spreker ontevreden aan, maar hield het andwoord, dat hij gereed had, doch ontijdig achtte, terug.

Een tweede ordonnans bracht een nader bericht uit de *faubourg St. Antoine*. ‘Generaal!’ riep hij vrolijk, ‘waarlijk, uw naam is een talisman. De ongetemde Jakobijnen van de *faubourg* zingen zelfs uw roem. Santerre is gevangen genomen door zijne vroegere handlangers.’

De tijding verwonderde Bonaparte. Twijfelde hij echter in den aanvang aan de waarheid, weldra werd zij door nadere berichten bevestigd. De eenigste, die de juiste oorzaak van dit alles had kunnen gissen, was de veteraan Matthieu.

Toen Bonaparte fluisterend een der ordonnans-officieren eenige bevelen had gegeven, wendde hij zich tot Gohier en Moulins. Het was om hen vaarwel te zeggen, vaarwel voor altoos: ‘Gij weet nu, dat het *Directoire* niet meer bestaat, wijl de meerderheid onherroepelijk verdwenen is. Gij zult on-

der geleide terugkeeren naar het *Luxembourg*, waar ik u voor dit oogenblik woning geef. Gij zult spoedig ons nader besluit kennen.'

Wederstand bleek onmogelijk. Beiden keerden derhalve meer dan ooit gevangen in hunne vroegere woning terug.

Het driemanschap heerschte op dit oogenblik onbeperkt. Bonaparte scheen echter de aanvoerder tegenover zijne bondgenoten; en wekte het Siéyès' wrevel dikwerf dat Bonaparte zoo eigenmachtig besliste, hij moest Roger Ducos evenwel gelijk geven, dat er een oorzaak voor bestond, daar Bonaparte Generalissimus was en Parijs in staat van beleg kon worden beschouwd.

Ieder uur werd hun aanhang grooter, maar ook de meesten brachten tevens de tijding mede, dat de oppozitie in de Wetgevende raden zich naauwer aaneensloot en telkens toenam in verbolgenheid. Siéyès fluisterde Bonaparte daarom in het oor: 'Ik dring er bij herhaling op aan. Laten wij de driftigste leden doen gevangen nemen.'

'Wat vermogen de praters?' andwoordde hij met minachting. 'Ik heb mijn soldaten. Ik vrees de tabberts niet.'

'Gij kent ze niet,' beet Siéyès hem toe. 'Gij stelt het geheele plan in gevaar.'

Bonaparte andwoordde niet, maar wenkte Eugène, die als aide-de-camp reeds gewichtige diensten dien dag had verricht en met de zweetdruppels op het gelaat in zijne nabijheid stond.

'Gij zijt van avond vrij van dienst,' zeide hij. 'Ga naar uwe moeder en vertel haar het groote nieuws. Groet haar.'

Eugène begreep dat zijn schoonvader zelf niet vroegtijdig te huis dacht te komen en derhalve hem de zorg voor zijne moeder aanbeval.

Bonaparte gunde zich dan ook dien nacht weinig rust. Tot laat in den avond hield de vergadering met de hem toegedane partij aan. Een hevige woordenwisseling ontstond er, toen Bonaparte en Siéyès hunne plannen meer ontvouwden en eene geheel nieuwe regering voorstelden. De leden van de Wetgevende macht, die hem hadden ondersteund, wilden terugdeinzen, daar zij met den aanslag niets anders hadden bedoeld, dan om Bonaparte tot Direkteur te benoemen.

Ze konden echter geen schrede meer terug. Wel poogden zij de voorstellers hun plan te doen opgeven, maar het

gelukte in geenen deele. Zelfs een minder machtige wil dan die van Bonaparte, een min brandende ijver dan die van Siéyès, had bij den zoo ernstig overwogen aanslag volhard. Men moest derhalve toegeven en besprak de te nemen maatregelen.

Bonaparte, Siéyès en Roger Ducos zouden voorloopig het bewind uitmaken, onder den titel van Konsuls, en de Wetgevende macht zou worden geschorst.

Vroeg in den morgen waren de bondgenoten reeds op weg naar St. Cloud, waar de Wetgevende raden waren beschreven.

De weg derwaards was bedekt met de rijtuigen der nieuwsgierigen, die iets ongewoons verbeidden. Toen zij aan het kasteel afstapten, vonden zij reeds een aanzienlijk getal leden van de Wetgeving daar vereenigd. De meest stellige bevelen waren uitgevaardigd, om de zalen, ter vergadering bestemd, tegen twaalf ure gereed te doen zijn; maar de krachtsinspanning, om aan dat bevel te voldoen, bleek onvoldoende, daar slechts éene zaal, die der verbondenen, kon worden betrokken.

‘Een slecht begin,’ mompelde Siéyès, terwijl hij heen zag naar een rijweg bij het kasteel, waar een rijtuig stond, met zes paarden bespannen. Het was het zijne, en gaf blijk dat de Ex-direkteur zijn terugtocht behoorlijk had gedekt.

Bonaparte fronsde de wenkbraauw, toen hij de volksvertegenwoordigers, en daaronder Augereau en Bernadotte, in Generaalsuniform, door het park zag wandelen. Hij riep Murat tot zich: ‘Deel de meest stellige bevelen uit om vuur te geven op elk, die de troepen aanspreekt; op elk, verstaat ge, van welken rang ook.’

Murat boog; Bonaparte wist dat hij begrepen werd en tevens gehoorzaamd zou worden.

Hij wilde zich verwijderen toen hem een *depêche* werd gebracht. Het was een brief van Talleyrand, die door de jicht gedwongen was zijn bed te houden. Zoo de vreeselijke pijnen hem slechts eenigermate verlieten, zou hij zich naar St. Cloud begeven, want hij waardeerde het als een hooge eer, den roemrijken veldslag, dien Bonaparte gereed was te leveren, te mogen bijwonen.

Te twee ure werd de vergadering der Ouden en die der Vijf-honderd geopend. De Voorzitter der laatste was de broeder des Generaals, Lucien.

De eerste, die de tribune beklom, vas Gaudin, die in last had het gebeurde te verdedigen. Bij de eerste woorden echter klonk het hem reeds van alle zijden tegen: ‘Weg met de Diktators! leve de Konstitutie!’ De opschudding nam in die mate toe, dat Lucien de verbitterde sprekers tot de orde moest roepen. Het deed echter den storm niet bedaren, want het voorstel, door de hevigsten thands gedaan, om den eed op de Konstitutie in deze ure te vernieuwen, werd aangenomen.

Lucien zelf was genoodzaakt zijn voorzittersleunstoel te verlaten en den eed af te leggen, die de plannen van zijn broeder vernietigde.

Het gevaar voor het Driemanschap klom ieder oogenblik. Het masker was afgeworpen; de verbazing, door den snellen aanval opgewekt, was voorbij, en de tegenstanders, van welke kleur ook, hadden zich aaneengesloten, ter vernietiging van het militair geweld.

Siéyès werd doodsbleek, toen hij het gebeurde vernam. Zijne lippen namen een blaauwachtige kleur aan en beefden zoo zenuwachtig, dat hij moeielijk de woorden uitbracht: ‘Waarom mijn plan niet gevolgd? Gij kendet ze niet.....’

‘Stil!’ hernam Bonaparte. ‘Zoo wij zwakheid toonen, wie zal dan sterk zijn? Ik zal de babbelaars doen zwijgen. Komt!’

Hij wenkte zijn staf om hem te volgen en stapte met zijn gewonen tred de zaal uit naar die der Ouden. In het portaal ontmoette hij Augereau. Diens aanblik vermeerderde zijne sombere stemming. Een gemengd gevoel van toorn en van angst maakte zich van hem meester. Bonaparte bewees meer dan eens aan voorteekenen te hechten; en hoe zou hij deze ontmoeting niet als zeer ongunstig beschouwen.

Het gevaar vond hem echter altijd koelbloedig; ja het mocht gezegd worden, dat hoe hooger het steeg, het hem des te kalmer deed worden. Het bleek ook hier, daar hij de schampere aanmerking van Augereau: ‘Gij bevindt u in eene lieve pozitie,’ onverschillig beandwoordde. Hij deed het door eene zinspeling op eene gebeurtenis uit beider verleden, en glimlachend voerde hij hem te gemoet: ‘De zaken stonden slechter bij Arcole.’

Hij trad de vergaderzaal binnen. Een diepe stilte verving het luidruchtig gewoel. Den Generaal werd het een oogenblik angstig om het hart, toen hij zich zag aangestaard door alle

aanwezigen, die van hem eene verdediging van het voorgevallene en tevens het bewijs vorderden, dat de gedane aanslag noodzakelijk was.

Hij was ongewoon tot eene vergadering te spreken, uit geheel vreemde bestanddeelen saamgesteld. Hij stond een oogenblik sprakeloos en wist zich niet bij machte een klare voorstelling te vormen van wat hij voornemens was te doen. Eenige leden der oppozitie begonnen reeds te fluisteren en maakten zich gereed hem te ondervragen. Bonaparte bemerkte 't en bevroedde dat hij ze moest voorkomen. Hij verzamelde daarom al zijne kracht en begon eerst in afgebroken volzinnen en met bevende stem, toen met vastheid en kracht te spreken: ‘Burgers Vertegenwoordigers! gij zijt niet in gewone omstandigheden, want ge sluimert op een vulkaan. Veroorloof mij eenige inlichtingen te geven. Gij hebt de Republiek in gevaar geloofd; ge hebt het Wetgevend lichaam naar *St. Cloud* verplaatst; gij hebt mij geroepen om te waken voor de uitvoering uwer besluiten; ik heb mijne woning verlaten om u te gehoorzamen en men overstelpt mij reeds met lasterlijke aantijgingen, mij en mijne wapenbroeders; men spreekt van een nieuwen Cromwell, van een nieuwen Caesar. Burgers! zoo ik een dergelijke rol had willen spelen, ware het mij gemakkelijk geweest haar op te nemen, bij mijne terugkomst uit Italië, op het oogenblik van mijn schoonsten triomf, en toen het leger en al de partijen mij daartoe uitnoodigden. Ik heb het niet gewild en ik wil het ook thands niet. Slechts het gevaar, waarin de Republiek verkeert, wekte mijn ijver even als den uwen.’ Toen ondernam hij de schildering van den veegen staat der Republiek, verscheurd door de partijen, bedreigd door een burgeroorlog in het Westen en een aanval van buiten in het Zuiden. ‘Dat wij dit alles voorkomen,’ vervolgde hij met vuur, ‘redden wij de vrijheid en gelijkheid, waarvoor we ons reeds zooveel opofferingen hebben getroost.’

‘Spreek dan ook van de Konstitutie!’ riep een stem.

Het bracht hem een oogenblik in verwarring. Hij stamerde eenige naauw verstaanbare woorden. Eindelijk hernam hij: ‘De Konstitutie? Gij hebt er geen meer. Gij hebt haar zelf vernietigd, door den aanslag tegen de Volksvertegenwoordiging op den 18^{den} *Fructidor*, door de vernietiging der volkskeuzen op den 22sten *Florial*, door den aanval van den 30sten *Prairial* op de onafhankelijkheid van het uitvoerend

bewind. De Konstitutie, waar gij van spreekt, willen alle partijen vernietigen. Allen hebben mij hunne plannen medegedeeld; allen hebben zij mij verzocht hen te ondersteunen. Ik heb het niet gewild, maar, als het gevorderd wordt, zal ik de partijen en personen noemen.....'

De verdediging van Bonaparte was meesterlijk, waar hij op het verleden had gewezen en zijne tegenstanders hunne eigene daden verweet. Zijne drift voerde hem echter te ver. De laatste woorden vooral waren hoogst onvoorzichtig. De wederpartij wilde er dan ook haar voordeel meê doen.

'Noem ze,' riep er een, 'noem ze, vraag een geheim *comité*.'

Er ontstond eenige beweging in de zaal, zoodat Bonaparte tijd werd gegund zich te herstellen. 'De tijd is thands te kostbaar!' riep hij uit. 'Met iederen polsslag klimt het gevaar. Ik bezweer u eerst maatregelen te nemen om het te voorkomen. Omringd door mijne wapenbroeders, ben ik in staat uwe poging te ondersteunen. Ik neem die dappere grenadiers, wier bajonetten ik van deze plaats zie flikkeren, en die ik zoo menigmaal tot de overwinning heb geleid, tot getuigen; ik beroep mij op hun moed, bij de verzekering, dat wij u zullen ondersteunen om het Vaderland te redden. En indien iemant,' zoo besloot hij, terwijl hij het voorhoofd fronsde, 'en indien iemant, door een vreemde mogendheid omgekocht, er van mocht spreken, om mij buiten de Wet te verklaren, dan zal ik een beroep doen op mijne wapenbroeders. Bedenkt dat de fortuin en de God des oorlogs mij verzelt.'

Deze dreigende woorden bevatteden een wenk voor den Raad der Vijf-honderd. De Ouden namen ze goed op en schenen zelfs bemoedigd door de vermetelheid des Generaals. Na menig blijk van goedkeuring ontvangen te hebben, verliet Bonaparte de vergadering, die hem thands luttel tegenstand zou bieden, om zich naar de zaal der Vijf-honderd te begeven en deze evenzeer aan zich te onderwerpen.

Hij trad binnen, verzeld van eenige grenadiers, die hij echter aan de deur terug liet. Hij moest de helft der zaal doorgaan om de balie te naderen. Naauwelijks had hij eenige schreden voorwaards gedaan of een kreet van woede en verontwaardiging ging uit het midden der vergadering op. 'Hoe! soldaten in het heiligdom der Wet? Wie durft het wagen? Weg met den Diktator! weg met den tyran!'

Een groot aantal leden snelden hem te gemoet, als om hem den ingang der vergadering te beletten. ‘Al uw lauweren zijn verdord,’ riepen eenige. ‘Uw roem is verkeerd in schande. Eerbiedig den tempel der Wet. Van hier! van hier!’

Bonaparte was verloren onder de menigte, die hem omgaf. De grenadiers, die hij aan de deur had doen post vatten, snelden toe en droegen hem heen, terwijl zij de woedende Volksvertegenwoordigers op zijde duwden. De gescheurde uniform der soldaten bewees, dat er een worsteling had plaats gehad. Later getuigde zelfs Thomé, een der grenadiers, dat hij menigen dolksteek had moeten afweren.

Op dit oogenblik rolde een *fiacre* het voorplein over en hield stil voor een zijvleugel van het kasteel. Talleyrand strompelde, op de met flanel omwonden voeten, den trap op. Hij moest de leuning vastgrijpen, toen hij daar een van Bonapartes volgers ontmoette, die hem het gebeurde mededeelde. Talleyrand meende ook gekomen te zijn op het oogenblik dat er een overwinnaar moest zijn; hij had daarop gerekend en eene gelukwensching, wier adres hij slechts nog miste, op de lippen.

Een aanval van jicht verklaarde tegenover den berichtgever de verandering die er op Talleyrands gelaat na die mededeeling plaats had en waarom de diplomaat een wijle toefde eer hij den drempel overschreed.

Bonaparte lag bewusteloos in de armen zijner getrouwen. Toen hij de buitenlucht inademde kwam hij tot zich-zelven. Trillend van woede steeg hij te paard, en de linie der troepen langs rijdende, riep hij ze toe: ‘Kameraden! men heeft mij willen vermoorden! Kameraden! de Republiek is in gevaar!’

‘Leve Bonaparte!’ klonk het van alle zijden.

Hij wist echter nog niet wat te doen. Zij het, dat hij nog onder den invloed verkeerde van het gebeurde, en zijn denkvermogen nog niet tot zijne vorige kracht was teruggekeerd, zij het, dat hij het middel, dat hem alleen nog ter dienste stond, nog te veel schuwde, hij gaf den juichenden soldaten geen bevel om voorwaards te gaan.

De aangeheven kreet had echter reeds een veelzijdigen invloed uitgeoefend. Het deed Augereau, die gereed stond de soldaten toe te spreken, nogmaals afhouden, en Siéyès, die de tijding van het voorgevallene in den Raad der Vijf-

honderd vernomen had, en van Roger Ducos verzeld, het wachtende rijtuig wilde instappen, terugkeeren om zich bij Bonaparte te voegen, bij wien hij Talleyrand reeds vond.

Een spion van Fouché - hij had er verscheidene op dit oogenblik - was echter reeds op weg, vóor dat die toejuiching werd vernomen; zoodat den Minister van Policie, die al de *barrières* van Parijs had doen sluiten, gemeld werd dat Bonaparte overwonnen was. Eensklaps veranderde hij daarop van leuze en kleur, en de *barrières*, die in den aanvang voor de tegenstanders van den Generaal gesloten waren, werden het nu voor dezen en zijne medgezellen, waarvan hij aan zijne Agenten reeds het signalement opgaf. Door zijnen ijver om de overwonnenen te helpen opsporen, hoopte hij op eenige genade van de overwinnende partij.

Toen Bonaparte de zaal der Vijf-honderd was uitgedragen, hield de beweging heviger dan te voren aan. Aller verontwaardiging keerde zich tegen Lucien, hun Voorzitter.

‘Uw broeder is een tyran!’ riepen eenigen; terwijl van alle zijden verlangd werd, dat de Diktator buiten de Wet zou worden verklaard. Lucien had reden om bij dit woord te verbleeken. Het had Robespièrre doen vallen; het zou ook thands de trouw der troepen aan het wankelen kunnen brengen.

Het buiten de Wet verklaren was het scherpste wapen, dat der Wetgeving ooit ter dienste stond.

‘Dat men mijn broeder voor 't minst eerst hoore!’ riep Lucien, in hevigen angst. ‘Hij is deze zaal binnengetreden om er rekenschap af te leggen van zijn gehouden gedrag; maar gij hebt hem niet willen aanhooren. Dat men hem daarom vergunne.....’

‘Buiten de Wet! buiten de Wet!’ schreeuwden de hevigste Jakobijnen, die van hunne zetels waren opgerezen en de rollende oogen lieten ronddwalen over de vergadering. Deze scheen voor den invloed dier razenden te zullen buigen.

Lucien poogde te vergeefs gedurende eenige oogenblikken zich verstaanbaar uit te drukken en door kracht van redenen het nemen van zulk een vreeselijk besluit te beletten. Hij leî zijn muts en toga neder en verliet den Voorzittersleunstoel. ‘Ellendigen!’ riep hij woedend, ‘wilt ge dan dat ik mijn eigen broeder buiten de Wet doe verklaren? Ik leg de kenteekenen van mijn ambt neder.’

Bonaparte vernam wat er in den Raad der Vijfhonderd voorviel. Hij vreesde in dat oogenblik voor zijn broeder en gaf daarom een tiental grenadiers bevel Lucien uit de vergadering te voeren. Het gelukte na veel inspanning.

Somber staarde Bonaparte voor zich, toen Lucien tot hem wierd gebracht. Het was meer dan ooit het oogenblik om een bepaald besluit te nemen; want alles was verloren, zoo hij nog langer weifelde.

'Ik zal ze doen uiteenjagen, Lucien!' sprak Bonaparte gesmoord.

'Laat mij eerst tot uwe soldaten spreken,' hernam Lucien, die misschien nog te veel geloofde aan den eerbied der soldaten voor de Wetgevende macht.

Hij steeg te paard en reed naast zijn broeder tot voor het front van een bataillon grenadiers. 'De Raad der Vijfhonderd is ontbonden,' zeide hij, 'ik, de Voorzitter, verklaar het u. Eenigen, met dolken gewapend, hebben de zaal bestormd en doen de meerderheid geweld aan. Ik eisch u op om haar te gaan verlossen.'

'Het is genoeg; thands mijne beurt,' hernam Bonaparte, die tot zijne vorige koelbloedigheid was teruggekeerd en de koude bemerkte waarmede de troepen zijn broeder aanhoorden. 'Kameraden! voorwaards! voor de eer der Republiek! Uw Generaal behoeft uwe hulp. Voorwaards!'

'Leve Bonaparte!' klonk het van alle zijden.

Murat en Leclerc ontvingen thands bepaald bevel om de zaal te doen ontruimen. Bij het eerste kommando bewoog zich een bataillon grenadiers. Het drong met den stormpas de zaal binnen. Bij het zien der bajonetten steeg de verontwaardiging der Vijf-honderd ten top. Eenigen richtten het woord tot de soldaten; maar naauwelijks bemerkte Bonaparte dit, of hij wenkte de tamboers en het geroffel der trommen verdoofde ieder woord.

'Velt het geweer, Grenadiers! voorwaards!' klonk het uit den mond van Murat, en de Volksvertegenwoordigers ontvluchtten, hier door de nevendeuren, ginder door de ramen der vergaderzaal. Bonaparte was meester van het slagveld.

Siéyès, die den geweldigen maatregel vernam, terwijl hij bezig was den raad der Ouden in de door Bonaparte gebrachte gunstige stemming te houden, ijlde, van Roger Ducos verzeld, naar den Generaal.

'Wat hebt ge gedaan?' riep hij hem in grooten angst toe.

‘Het zwaard gebruikt waar het woord niet hielp,’ hernam Bonaparte bedaard. ‘Laat Roger de ons toegedane leden opzoeken en weder in de zaal zien te vereenigen. Ons voorstel moet aangenomen worden. Bereid gij den raad der Ouden er op voor.’

Het bevel van Bonaparte werd uitgevoerd, en tegen middernacht was het voorstel, waarbij een voorloopig bewind werd aangesteld en de Wetgevende macht werd geschorst, door beide Raden aangenomen.

Laat in den nacht keerde Bonaparte met zijn ambtgenoten naar Parijs terug. Hij vond de barrière gesloten; doch naauwelijks werd zijn naam genoemd, of ze werd ontsloten en Fouché trad buigend en met de vreugde op het gelaat aan het rijtuig.

‘Ik wensch de Republiek geluk met het nieuwe bewind, en ik bied der voorloopige regering de betuigingen aan van mijnen eerbied.’

‘Gij zijt snel van het gebeurde onderricht,’ hernam Bonaparte.

‘Ik heb reeds een veertigtal muiters van den overleden raad der Vijf-honderd achter slot,’ andwoordde Fouché.

‘Wie heeft u bevolen, ze in hechtenis te nemen?’ vroeg Bonaparte streng.

‘Maar, Generaal! als veiligheidsmaatregel der policie....’ merkte Fouché in verwarring aan.

‘Laat ik voor ditmaal het gelden,’ hernam hij. ‘Morgen vroeg bezorgt ge mij een lijst der gevangenen op het *Luxembourg*.’

‘Ik kan den maatregel van Fouché niet laken,’ zeide Siéyès, toen zij verder reden. ‘Wij zullen het morgen in onze vergadering bespreken en alsdán *in rade* een besluit nemen.’

Bonaparte andwoordde niet, schoon hij de geraaktheid van Siéyès, zoo blijkbaar in de laatste reden, had opgemerkt.

Uitgeput naar het lichaam, stapte hij aan zijne woning in de straat *Chantereine*, waar hij nu een sterke wacht vond geplaatst, af. Het was de laatste nacht dien hij daar doorbracht, daar de Konsuls zich voorloopig in het *Luxembourg* zouden vestigen.

Josephine en Eugène ontvingen hem met eene hartelijke gelukwensching.

‘Waarom zijt ge niet ter rust gegaan?’ vroeg hij de eerste, terwijl hij haar op de wang tikte.

‘Waarom? Kunt ge dat nog vragen? Bonaparte! ik heb grooten angst uitgestaan.’

‘En ik heb u Eugène nog al gelaten, om u te ondersteunen. Bloode! al had ik u een bataillon tot wacht gelaten, ge hadt, geloof ik, nog gesidderd.’

‘Zeker! ik vreesde immers niet voor mij-zelve,’ zeide zij zacht, terwijl er een traan in haar oog opwelde, dien ze echter haastig wegdreef.

‘Gij kunt thands veilig slapen; goede nacht!’ riep hij haar toe, terwijl hij zijn kabinet gereed was binnen te gaan.

‘En gij dan....?’ wilde zij vragen; maar hij was reeds het kabinet binnengetreden, waarvan de deur achter haar gesloten werd.

De proklamatiën van het nieuwe bewind werden door Bonaparte overpeinsd en eindelijk neêrgeschreven. *L'Hotêl de Ville* had reeds drie ure geslagen en nog immer kraste de pen op het papier. Toen hij de opgelegde taak ten laatste had geëindigd, verrees in de nachtelijke stilte schier een waereld van gedachten voor zijnen geest. Geheel Frankrijk lag thands aan zijne voeten; Frankrijk, dat stervend nederlag en dat hij gezworen had te zullen redden. Het hoofd zonk hem op de borst; het oog staarde, zonder dat het iets waarnam; doch de natuur, die hij dacht te kunnen overwinnen, vorderde eindelijk den lang onthouden cijns. De oogleden vielen neder, en het daglicht drong reeds het vertrek binnen, eer hij ontwaakte.

Hij bestrafte zich-zelven over de genomen rust. Er viel nog zooveel te stevigen in het opgetrokken gebouw, dat vertraging van den arbeid, al werd ze ook veroorzaakt door een noodzakelijke ruste, hem een vergrijp toescheen.

Op den 20sten *Brumaire*, die thands aanlichtte, zouden de nieuw benoemde Konsuls voor het eerst in rade vergaderen. Men was reeds bezig om in het *Luxembourg* de laatste sporen van het *Directoire* te vernietigen en het *Klein Luxembourg* tot de ontvangst van Bonaparte en de zijnen gereed te maken. Te tien ure ware de *anti-chambres* reeds gevuld met een schare, die de bevelen verbeidde van het nieuwe bewind, dat in de zaal, waar Gohier zijne ambtgenoten ontving, beraadslagen zou.

Siéyès had daar reeds geruimen tijd de aankomst der beide

andere Konsuls gewenscht en had zich wrevelig op een der divans neêrgeworpen. Hij meende ook een gebrek aan eerbied in het gedrag van Roger Ducos ten zijnen opzichte op te merken. Roger Ducos, die vroeger voor iedere vergadering bij hem zijne opwachting kwam maken, om het wachtwoord te vernemen, verscheen thands niet op het aangeduide uur; wellicht was hij bij Bonaparte. Siéyès had naauwelijks den tijd om de bij hem oprijzende gedachte uit te spreken, of hij zag het vermoeden bevestigd, door de gelijktijdige aankomst van zijne ambtgenoten.

In stede van de vroegere vijf leunstoelen aan de met groen laken bedekte tafel, stonden er thands slechts twee stoelen en een fauteuil. Siéyès bemerkte deze schikking eerst, toen hij Bonaparte en Roger koel verwelkomd had. Het deed zijn wrevel een weinig bedaren; want hij meende in deze schikking een bewijs van eerbied jegens hem te zien. Die éene leunstoel bewees toch dat twee leden van het Konsulaat zich zouden willen onderwerpen aan één hoofd; en wie dit zou zijn, bleef zijner ijdelheid niet verborgen. ‘Gij hebt mij lang doen wachten, Bonaparte!’ zeide hij vriendelijk; ‘maar ik kan het u licht vergeven; ik kon gister avond vermoeden, dat ge naar rust haaktet; dergelijke tooneelen, als ge gister hebt aanschouwd, zijt ge ook niet gewoon. Doch waarom heb ik u niet gezien?’ vroeg hij strak, terwijl hij zich tot Roger wendde.

‘Ik had nog veel met den Generaal te bespreken,’ hernam Roger op vasten toon.

‘'t Is wel. Laat ons overgaan tot gewichtiger zaken,’ zeide Bonaparte, terwijl hij de tafel naderde.

‘Wie van ons zal Voorzitter zijn?’ vroeg Siéyès, die het andwoord dacht te kunnen gissen en zijne jeugdige ambtgenoten door die vrage uitnoodigde, om hunnen voor hem zoo vleienden wensch uit te brengen.

Bonaparte had zich echter reeds in den leunstoel geworpen en staarde Siéyès eenigzins verbaasd aan.

‘Ziet ge dan niet, dat de Generaal het reeds is?’ vroeg Roger, die zich naast Bonaparte nederzette. Bleek van toorne plaatste Siéyès zich op den eenig onbezetten stoel tegenover zijne ambtgenoten.

‘Mijne Heeren!’ zeide Bonaparte, ‘wij moeten overgaan tot de benoeming van ons Ministerie; vooraf echter behoeven wij een Sekretaris. Ik ken echter iemant, die voor die

betrekking zeer geschikt is. Hij heet *Hugues Maret*, en hij wacht ginds.'

'Dus hebt ge hem reeds voorbereid?' vroeg Siéyès scherp. 'Ik ken dien Maret in 't geheel niet.'

'Maar *ik* ken hem,' zeî Bonaparte.

Siéyès was verbaasd over dien beslissenden toon, over de aanmatiging, die er in de gesproken woorden lag. 'Die waarborg is groot,' hernam hij; 'in ieder geval groot genoeg; hier echter, waar het de keuze geldt van een ambtenaar, wien mijne geheimen moeten worden toevertrouwd...'

'Zijn het ook de mijne niet?' riep Bonaparte. 'Zou ik die dan zoo onvoorzichtig wegschenken aan den eersten klerk?'

'Bij verschil beslist de meerderheid,' zeide Siéyès. 'Het is ten minste gebruikelijk bij vergaderingen van burgers.' Er lag iets meesterachtigs in den toon, waarop hij het zeide, alsof hij zijn ambtgenoot de ongewoonte van zitting te nemen in het hoog bewind verwijten wilde.

'Welnu, Roger?' vroeg Bonaparte.

'Ik ben het volkomen met u eens. Maret is een zeer geschikt mensch, dat weet ik; en al wist ik het niet, uwe aanbeveling is voor mij meer dan voldoende.'

Siéyès zag zijn vroegeren bondgenoot verwonderd aan. Ook deze boog zich gedwee voor Bonaparte; deze, die hem vroeger blindelings had gehoorzaamd, waagde het thands niet alleen eerbiedig van hem in gevoelen te verschillen, maar hem zelfs onbewimpeld te bestrijden. Hij begon den afvallige te verachten.

Roger Ducos was zich-zelven echter trouw gebleven. Zijne zwakheid van charakter was zóo groot, dat ze den steun van den sterkste niet overbodig achtte. Roger had Siéyès vroeger als zijn meerdere erkend, omdat hij hem sterker wist dan *hij* was; thands hing hij Bonaparte aan, omdat hij diens kracht had leeren stellen boven die van Siéyès.

Deze, die nooit tegenspraak verdragen kon, en het allerminste van Roger, en daardoor reeds zijne ongeschiktheid bewees tot regeren, kon thands zijne bittere teleurstelling niet ontveinzen.

'Ik schijn weder veroordeeld te zijn om tot de minderheid te behooren. Ik hoop dat de meerderheid in dezen raad een betere toekomst moge hebben dan die in het *Directoire*,' zeide hij bits.

‘Siéyès!’ hernam Bonaparte, en hij bezigde den toon van overreding, die hem zoo geheel ter dienste stond. ‘Siéyès! gij zult onze keuze billijken. Bovendien moest gij verheugd zijn, dat ik u te hoog geplaatst beschouwde, om kennis te nemen van zulke kleinigheden, als de benoeming van een ondergeschikt ambtenaar is. Er rest nog zoo veel dat slechts uwer zorge kan aanbevolen worden.’

‘Werkelijk?’ ontsnapte Siéyès, die echter in die vrage geen twijfel neêrlag, maar eer een gevoel van tevredenheid uitte. ‘Welnu! laten wij dan tot gewichtiger bezigheden overgaan en de werkzaamheden onder elkaâr verdeelen. Gij,’ hij zag Bonaparte daarbij aan, ‘gij belast u met het oppertoezicht over den oorlog en over alles wat daarbij in betrekking staat.....’

‘Juist, doch wij komen later daarop terug,’ andwoordde Bonaparte snel. Hij belette Siéyès verder te andwoorden, want hij schelde en beval dat Maret zou worden ingeleid. Dezen nam hij den eed van getrouwheid en gehoorzaamheid aan de Konsuls af, en liet hij toen naast zich nederzitten.

‘Gaan wij thands daartoe over,’ zeide Siéyès eindelijk. ‘Ik neem het binnenlandsch bestuur.....’

‘Ons Ministerie moet nog gevormd worden,’ hernam Bonaparte.

‘Behoort het saamstellen óok tot die bezigheden, welke gij voor mij te klein acht?’ vroeg Siéyès met bitterheid.

‘Zoudt ge over miskenning kunnen klagen, zoo ik bevestigend andwoordde?’ vroeg Bonaparte.

Siéyès wist niet of hij aan scherts of ernst bij die woorden moest denken.

‘Als Minister van Binnenlandsche Zaken zal mijn broeder optreden, tenzij gij u er tegen aankant.’ Daar niemant dit liet blijken, beschouwde hij de benoeming als geschied.

‘Cambacères kan onze Minister van Justitie blijven,’ vervolgde Bonaparte. Roger knikte toestemmend, Siéyès zweeg. ‘Evenzoo Fouché, Minister van Policie,’ besloot hij.

‘De handlanger van Barras?’ riep Siéyès. ‘Het hoofd van de beurzensnijders van den Staat; de dief, die reeds lang te pronk had moeten staan; ik dacht, dat wij een anderen weg zouden inslaan dan het *Directoire*, en niet alles van het oude bewind zouden overnemen, alles, tot de schurken toe.’

Roger zag Bonaparte aan, als vroeg hij: wat zult gij andwoorden?

‘Wij hebben bekwame dienaars noodig. Niemant komt Fouché in zijn departement nabij. Is hij een schurk geweest, dat getuigt tegen het vroeger bewind, dat hem niet heeft gestraft. Hij heeft ons gewichtige diensten bewezen en kan er ons nog meer bewijzen; wij zullen hem daarom gebruiken.’

‘Ofschoon ge weet dat hij een schurk is.....’ andwoordde Siéyès.

‘Hij zal 't niet meer zijn.’

‘Denkt gij hem te beschaven?’ vroeg Siéyès spottend. ‘Een schoone taak! Jammer dat ze zoo onmogelijk is.’

‘Onmogelijk?’ vroeg Bonaparte, alsof hij den zin van dat woord niet begreep, alsof hij het voor 't eerst hoorde uitspreken. ‘Ik zal hem dwingen te zijn, wat hij tot nu niet heeft kunnen wezen. Ik sta borg voor dien man; hij zal mij dienen zonder af te wijken van het spoor, dat ik hem wijzen zal.’

‘Klanken zonder zin,’ mompelde Siéyès.

‘Wat zegt ge?’ vroeg Bonaparte, die een gedeelte van dien uitroep had meenen te verstaan. Siéyès waagde het niet dien te herhalen; hij gevoelde zich meer en meer overheerscht door dien jongen soldaat, dien hij echter zoo ver beneden zich dacht.

‘Gij twijfelt aan mijne woorden?’ vroeg Bonaparte op hevigen toon. ‘Welnu! ik zeg u, dat ze waarheid zullen blijken.’ Hij schelde en beval den Burger Fouché te ontbieden. Deze, die in de *anti-chambre* de bevelen van het nieuwe bewind wachtte, trad terstond en met eene nederige buiging binnen.

‘Mijnheer Fouché! de Konsuls hebben u benoemd tot Minister van Policie,’ zeide Bonaparte.

‘Ik schat de eere hoog, u te mogen dienen,’ hernam Fouché oodmoedig.

‘De Konsuls achten u die eere waardig, omdat ze alleen uwe diensten, aan hén bewezen, in aanmerking doen komen. Die van het verleden willen zij niet kennen. Verder hebben zij u te gelasten, onmiddelijk opgave te doen van al de personen, op dit oogenblik door u in hechtenis genomen, en van het bedrag der geheime fondsen, u in uwe hoedanigheid van Minister verstrekt.....’

‘Maar, Generaal!’ viel Fouché verbleekend in. Hij dacht ook dat hij ter verandwoording van de verspilde gelden onder het *Directoire* werd geroepen.

‘Stel u gerust,’ hernam Bonaparte, ‘ik meen eene opgave van het bedrag, dat gij voor de dienst van uw departement zult behoeven. Gij geeft ons daarvan een lijst, waarop iedere post, met het gebruik dat ge er van wilt maken, staat aangeduid.’

Het *Directoire* had nimmer zoo iets gewild, of zoo 't dit ook een oogenblik wilde, nimmer een dergelijke opgave van Fouché kunnen verkrijgen. Fouché waagde ook thands, maar schoorvoetend, eene aanmerking.

‘Het zij mij vergund u te doen opmerken, dat ik vooraf niet kan berekenen.....’

‘Dergelijke gevallen zijn zeldzaam; zij kunnen echter voorkomen, en daarom zullen wij u een som, waarvan ge eerst later verandwoording moet doen, toestaan.’

‘Maar het inwendig bestuur van mijn Departement moet geheim blijven,’ riep Fouché.

‘Gewis. Dat zal het, ook wanneer ge rekenschap aflegt en het doet aan uwe Supérieuren,’ hernam Bonaparte hoog.

‘Doch de snelheid waarmede alles moet worden afgedaan, zal er door lijden, zoo ik telkens den Konsuls in rade verslag moet doen.....’

‘Dat behoeft niet. Die verslagen doet ge alleen mij; ik zal ze verder mededeelen, waar ze behooren.’

‘Beteekenen wij dan niets?’ prevelde Siéyès geërgerd, terwijl hij een blik op Roger Ducos wierp, als om dezen op te roepen, zich naast hem te scharen, ten einde den jongen despoot te onttroonen.

Fouché boog na het laatste andwoord. ‘Ik zal derhalve zoo gelukkig zijn, dagelijks met den Konsul Bonaparte te arbeiden.’

‘Nog iets. De Konsuls verbieden iederen ambtenaar om deel te nemen aan eenige onderneming, van welken aard ook. Ze verbieden het dus ook aan u. Zoo als mij bericht is, hebt ge vroeger in betrekking gestaan tot Rénard.’ Bonaparte staarde hem strak aan, bij het noemen van den naam. Fouché sloeg de oogen neder.

‘Gij weet misschien wel waar die man zich onthoudt,’ vervolgde Bonaparte.

‘Zeker, Generaal! Beveelt ge dat ik hem in hechtenis doe nemen....’

‘Neen! Maar zoo ik 't wilde, zou ik het u niet opdragen. Het behoort niet tot uw departement. Ik wil niet lan-

ger dat de policie ingrijpe in de zaken der Justitie. Die verwarring moet ophouden en we spreken er nader over. Voor 't oogenblik wordt ge gelast Rénard aan te zeggen, dat hij zich uit Parijs verwijdere en in Bordeaux ga vestigen, waar hij onder uw opzicht blijft. Hij wordt niet meer toegelaten als leverancier van het leger. Gij kunt gaan.'

De stilte duurde een oogenblik voort, ook na het vertrek van den Minister Fouché, die zeer goed begreep welke strakke toomen hem werden aangelegd.

Siéyès kon niet nalaten den juisten blik van zijn ambtgenoot, in zaken, die hem geheel onbekend moesten zijn, te erkennen.

'Als Minister van Oorlog zult ge zeker Dubois-Crancé niet willen behouden?' vroeg Bonaparte, terwijl hij Siéyès aanzag.

'Volg slechts de lijst, die ge met Roger hebt opgemaakt,' andwoordde Siéyès.

'Ik stel u daarom Berthier voor.....'

'Maar de man weet niets van administratie!' riep Siéyès uit.

'Hij is met mij in Italië en Egypte geweest en toonde immer een goed opmerker te zijn.'

'Zijn naam is gevestigd onder de officieren van den staf,' merkte Roger op.

'Hij zet nimmer een verkeerd cijfer, dat is een groote verdienste, die eenige dienaars van het vroeger bewind wel eens misten, niet waar?' vroeg Bonaparte.

'Welnu, het zij.....' gaf Siéyès toe. 'Maar hoe een Minister van Financiën te vinden, in de plaats van Ramel,' zeide hij. 'Die van Oorlog, Marine of Policie behoeft niet meer te zijn dan een buigzaam dienaar, en de door u aangestelden zullen ook wel niets anders wezen; maar een Minister van Financiën moet eene specialiteit zijn, tenzij ge u ook bekend weet op dat terrein.'

'Neen, ik heb mij nog nimmer in dat doornenbosch gewaagd. Ten minste niet hier, waar het ook weinig aanlokkelijks had,' andwoordde Bonaparte.

'Ik zou mij zelven gelukkig wenschen zoo het onder uw opzicht verbeterd werd,' hernam Siéyès stekelig.

'Het is een troost dat het nimmer slechter kan worden dan het geweest is,' andwoordde Bonaparte. 'Doch genoeg. Ramel heeft als Minister genoeg bewezen, dat hij

beter in staat is een vesting te ontmantelen dan te versterken. Er bevindt zich echter onder de mindere ambtenaren van zijn vroeger Departement een man, Gaudin genaamd, die mij zeer is geroemd.'

'Gaudin?' riep Siéyès; 'maar hij is een koningsgezinde...'

'Wat gaat ons dat aan? Ik vraag slechts of hij geschikt is,' vroeg Bonaparte.

'Ik moet het bevestigend beandwoorden,' merkte Roger Ducos aan.

'Maar wilt ge dan een vijand der Republiek doen zitting nemen in onzen raad?' zeide Siéyès.

'Wij staan boven de partijen; wie een arm en een hoofd heeft, is geschikt om ons te dienen. Gaudin is een uitmuntend financier, zoo als Roger mede verzekert. Hij heeft met de staatkunde niets gemeens; hij bestuurt de gelden der Republiek; meer niet.'

'Alsof zijne ambtgenoten voor de laatste aanmerking hadden gezwicht en met zijn voorstel instemden, gaf hij Maret Gaudin als benoemd op.

Thands blijft ons nog over een Minister van Buitenlandsche Zaken te kiezen,' vervolgde hij. 'Wie zou hier echter een betere aanwijzing kunnen doen, dan onze ambtgenoot Siéyès, die in de diplomatische waereld zoo goed bekend is.'

Bonaparte behandelde Siéyès bijkans als een weêrbarstigen knaap, die dan eens gedwarsboomd, dan weder toegefelijk wordt behandeld en op die wijze gedwee zich leiden laat.

Tegenover Gohier zou Siéyès eene kwetsende onverschilligheid hebben getoond, tegenover Bonaparte nam hij de eerste gelegenheid te baat om zich te doen gelden, en vond hij het zelfs geene vernedering meer die gelegenheid door een ander te verkrijgen.

'Gij zult wellicht aan Talleyrand denken,' zeide Siéyès, die in zijne vergevensgezindheid thands zelfs zoo verre ging, om Bonaparte, die hem de keuze liet, te raadplegen. Toen de Generaal niets andwoordde, vervolgde hij: 'Maar Talleyrand is niet gezien; hij heeft te openbaar in de laatste dagen verraad gepleegd.....'

'Juist,' hernam Bonaparte. 'Wij zullen hem daarom vooreerst de portefeuille niet geven, die hij evenwel vóór allen waardig is. We moeten het echter zoodanig inrichten, dat we evenwel van zijne bekwaamheden voordeel kunnen trekken en derhalve den gewezen Minister Reinhart, die zijn leer-

ling is, de portefeuille geven. We bereiken daardoor een dubbel doel, en geven Talleyrand een strenge les, die ons niets kost. Ge zult mij straks beter verstaan,' dus besloot hij, toen hij beiden hem verwonderd zag aanstaren.

'We zullen Talleyrand, die in de *anti-chambre* is, zelven met de kennisgeving aan zijn vriend Reinhart belasten.' Hij schelde en gaf het noodige bevel.

Nog immer lijdend, maar reeds veel minder dan op den 18^{den} en 19^{den} *Brumaire*, trad Talleyrand binnen.

'Wij hebben u ontboden,' zoo klonk het hem tegen, 'om u een dienst te vergen....'

'Als altoos, zal ik de gehoorzame dienaar der Konsuls zijn,' andwoordde Talleyrand hoffelijk.

'Wij twijfelen daaraan niet. Wij verzoeken u daarom uwen vriend Reinhart uit te noodigen zich herwaards te begeven; gij kunt hem tevens mededeelen, dat hij de portefeuille van Buitenlandsche Zaken behoudt.'

Talleyrand verschoot van kleur.

'Wij verzwijgen het u niet,' ging Bonaparte voort, 'dat het ons zeer leed deed, dat de kwaal, waaraan ge blijkbaar nóg lijdt, u ongeschikt doet zijn voor dit gewichtig ambt, dat zooveel inspanning en zooveel sterkte vordert.'

'Maar die kwaal is slechts voorbijgaande, Generaal!' zeide Talleyrand.

'Wij twijfelen daaraan niet; we zien ook met blijdschap, dat ge sinds gister merkelijk in beterschap zijt toegenomen. Maar het is geen genoegzame waarborg tegen eene instorting. Wij gelooven wel dat ge in kalme omstandigheden tot uw vroegere gezondheid zult terugkeeren, en omdat we hopen, dat ge ons dan zult kunnen ter zijde staan, vergunnen wij u thands de noodige rust.'

Talleyrand begreep waarvoor hij deze kastijding ontving, en dat Bonaparte zijne houding, in de ure des gevaars, maar te goed had opgemerkt.

Maret ontving bevel om de belanghebbenden van de genomen besluiten te onderrichten, en de Ministers onverwijld te doen ontbieden.

'Thands,' zeide Siéyès, die alle kenmerken der verveling op het gelaat droeg, 'thands kunnen wij elk den werkkring aanwijzen, die het best met zijn aanleg en ontwikkeling strookt. Wien het opperbestuur over de Binnenlandsche Zaken te beurt valt; moet belast worden met het opmaken der proklamatiën...'

‘Hier zijn ze,’ hernam Bonaparte, die eenige papieren ontvouwde. ‘Als uw stelling doorgaat, dat hij, die deze proklamatiën opmaakt, met het Binnenlandsch Bestuur belast moet zijn, dan zou, wat dit aangaat, de verdeeling der bezigheden hebben plaats gehad. Ik en mijn vriend Roger beschouwen ons derhalve met dat beheer belast....’

‘Maar gij overlaadt u,’ riep Siéyès.

‘Wij, de eerste dienaars der Republiek, mogen niets te zwaar noemen, waar het hare eer en haar roem betreft. Wij moeten ons wel met de uitvoerende macht belasten.....’

‘Maar daar is nog geen sprake van,’ zeide Siéyès verbaasd. ‘Het betrof enkel het beheer der Binnenlandsche Zaken...’

‘We dienen toch wel een dergelijke schikking te maken. U behoort de zorg voor de Wetgevende macht...’

‘De zorg voor hetgeen niet bestaat?’ riep Siéyès verbitterd, daar het thands duidelijk bleek, tot welke rol Bonaparte zich-zelven en hem had bestemd.

‘De Republiek ziet reeds sinds jaren uw modèl-Konstitutie te gemoet; de tijd is gekomen dat ge haar geven kunt; ik twijfel niet aan de degelijkheid en ik hoop op de uitvoerbaarheid van uw werk....’

‘Ik zal niet nalaten het aan uw oordeel te onderwerpen,’ klonk het scherp.

‘Daar het een werk geldt waarvan de toekomst der Republiek afhangt, kan er niet te veel gezorgd worden, dat de denker door niets van zijn verheven roeping wordt afgeleid. Ik zal mij daarom voorloopig geheel belasten met de uitvoerende macht, en wensch daarin geholpen te worden door uw vriend Roger.’

Bonaparte, die den gemoedstoestand van zijn ambtgenoot begreep, wilde hem op de proef stellen en tevens, indien hij haar niet doorstond, een strenge les geven. Hij noodigde hem daarom uit te blijven, toen de Ministerraad voor het eerst bijeen kwam, en de gewichtige regeringsarbeid een aanvang nam. Hij vroeg hem dikwijls gedurende de levendige woordenwisseling over de moeielijkste vraagstukken bij de meest verscheiden onderwerpen, om zijn gevoelen te doen kennen en het strekte den oud-regeerder ter beschaming dat hij, bestreden door den jongen Generaal, meestal door hem werd overwonnen. Deze, schoon hij geen aanspraak maakte op kennis van de bijzondere deelen, wekte dikwerf de verbazing op over den scherpen blik, die over alle zaken ging, over het

doordringend oordeel dat de natuurlijke orde der dingen volgde, van uitwerksel tot oorzaak wist op te klimmen en dit met eene gemakkelijkheid en volharding, die den vermoeiden Siéyès een voorwerp van bewondering werd. Wel voelde hij zich gekwetst, ja bijkans vernietigd door de persoonlijkheid van den jeugdigen krijgsman, maar tevens moest hij 't zich-zelven bekennen, dat het geen oneer was voor hem te moeten buigen, en dat men nog sterk kon zijn, al heette men zwak naast hem.

Siéyès vertrok eer de vergadering was geëindigd. Hij was naar lichaam en geest afgemat, en schoon hij tot het uiterste volhield, gaf hij eindelijk den wedstrijd op, toen hij geen zweem van vermoeidheid bij zijn jongen ambtgenoot opmerkte.

Toen hij de zaal verliet en in de *anti-chambre* Talleyrand aantrof, die nog altijd de gelegenheid bespiedde om tot Bonaparte te worden toegelaten, voerde hij dezen te gemoet: ‘De Republiek heeft een meester; Rome buige voor Caesar.’

‘Caesar vergat zijne vrienden nimmer,’ fluisterde Talleyrand. ‘Is uwe vergelijking in alle deelen wel juist, Burger Konsul? Is ze juist, wilt ge Caesar dan herinneren, dat ik niet de minste zijner vrienden ben?’

‘Doe het zelf,’ hernam Siéyès; en terwijl hij zich verwijderde, voegde hij er haastig bij: ‘het zal u evenveel baten.’

Toen de Ministerraad laat op den namiddag, tot vreugde van de meesten, die naar verademing verlangden, eindigde, gaf Bonaparte Berthier bevel den Sekretaris-Generaal van zijn Departement bij hem te zenden.

Hij bleef alleen achter en zette zich weêr neder aan de schrijftafel, om nog eenige depêches in gereedheid te brengen. Terwijl hij daarmede bezig was, werd de zijdeur zachtkens geopend en trad Josephine, die reeds eenigen tijd had toegeluisterd, of zij nog het geluid van stemmen vernam, de kamer binnen.

‘Altoos nog aan den arbeid?’ fluisterde zij. ‘De Republiek gunt u geen tijd om te denken aan de vrouw, die alles gereed had gemaakt om u waardig in deze woning te ontvangen. Bonaparte! gij hebt den gantschen dag niets gebruikt.’

‘Bevalt u het nieuwe huis?’ vroeg hij, zonder haar aan te zien.

‘Vraagt gij 't nog? Ik had nooit durven vermoeden, toen

ik de pracht en de weelde van het *Directoire* bewonderde, dat ik eenmaal.....'

'Ik begrijp u, gij zijt voldaan. Gij zult iedere week receptie dienen te houden; gij zult de vreemde Gezanten moeten ontvangen...'

'Ik?' vroeg zij, niet geheel gerust. 'Bonaparte! ik? Gij schertst.'

'In 't geheel niet.'

'Maar dat is vreeselijk. Ik ben er niet op ingericht... Gij, met uwe gierigheid....'

'Ik geef u twee duizend francs meer voor uwe garderobe.'

'Waarlijk? Twee duizend?'

'Maar ook niets meer.'

'De Sekretaris-Generaal van het Departement van Oorlog,' diende de bode van het *Luxembourg* aan.

'Laat hem binnenkomen. Mijnheer!' zeide Bonaparte, zoodra hij den ontboden ambtenaar bij zich zag. 'Gij zult dadelijk een koerier doen vertrekken naar Championnet, den Generaal van het leger van Italië.'

'Generaal! ik ben genoodzaakt u mede te deelen, dat in de kas van het Departement van Oorlog zich geen franc meer bevindt.'

'Hoe nu? En hoe heeft het vroeger bewind het gemaakt, wanneer het een dergelijke zending beval?'

'Het beval het in de laatste maanden nooit; vroeger betaalde het in papier; het is echter zonder waarde op het oogenblik.'

Bonaparte dacht een oogenblik na. 'Gij zult u terstond naar den Minister Berthier begeven, en hem verzoeken u drie duizend francs in specie uit te betalen. Verder wensch ik van u opgave van de getalsterkte van het leger....'

'Het is moeielijk dit op te geven,....' andwoordde de Sekretaris in verwarring.

'Waarom?'

'Wijl de lijsten ontbreken of niet zijn bijgehouden...'

'Ik bewonder uwe administratie, Mijnheer!' zeide Bonaparte streng. 'Maar geef mij dan de staten waarop de betaalde soldij is gebracht, dan kan ik daaruit de getalsterkte berekenen.'

'Wij betaalden geen soldij. Het leger teerde op den vijand.....'

‘Het is wèl, Mijnheer! Gij kunt vertrekken.’

Bonaparte was zijne drift schier niet meer meester. Hij stapte de zaal door. ‘Overal wanorde; - geen geld; - geen soldaten.... Armzalige klerken, die een rijk meenden te kunnen besturen; gij laat me een schoon erfdeel na; maar het zal anders worden; ik wil het....’

Hij bemerkte Josephine, die getuige geweest was van het onderhoud.

‘Die twee duizend francs geef ik u niet,’ zeide hij tot haar. ‘Zóó veel voor opschik is wat al te erg. Ik kan het geld beter gebruiken.’

‘Maar hoeveel dan....?’

‘Wij zullen zien....’

‘Bonaparte! als ik goed heb gezien, dan zal die geldnood wel spoedig ophouden.’ Zij naderde hem vertrouwelijk. Ik geloof, dat ik uw doel thands ken. Gij wordt er mij te liever om. Dwaze! ik, die dacht dat ge lid van het *Directoire* zoudt willen worden...! Gij wilt grooter zijn, gij wilt uw naam onsterfelijk maken; gij wilt..... en zij fluisterde meer dan dat ze sprak; ‘gij wilt Frankrijk teruggeven aan den wettigen eigenaar; een Bourbon zijn troon wederom opbouwen.....’

‘Geen politiek meer, Josephine!’ andwoordde hij lachend. ‘Pruil maar niet om de verloren tweeduizend francs.....’

‘Maar heb ik het niet geraden?’ vroeg zij nogmaals. ‘Val mij niet hard om mijne voorliefde voor het Koningschap; ik heb het gekend en altijd vereerd. Frankrijk behoort aan Bourbon....’

‘Neen,’ andwoordde hij koel, ‘het behoort mij.’

Hij sprak waarheid. Frankrijk lag aan zijne voeten en weldra zou het ook Europa zijn.

Hij ving de schoone taak, hem opgelegd, aan. Hij zou eenheid scheppen waar verbrokkeling, orde door de wet, waar verwarring bestond; hij zou den ledigen schatkoffer vullen, het openbaar krediet herstellen, de nijverheid doen herleven, den hongerenden soldaat voeden, en dezen, ontzenuwd door het gebrek, verontmoedigd door de nederlaag en de schande, in geestdrift doen ontgloeien voor de grootheid van het Vaderland en het genie van den krachtigen beheerscher. Hij zou boven de partijen zich een zetel kiezen en daardoor alle beheerschen; hij zou eene heerschappij beginnen, waarin de oude leuzen verstierven, en zich zouden oplossen in de eene: voor de glorie van het Vaderland! Doch, vermocht hij dit alles

door de uitnemende gaven hem geschonken, door den machtigen wil, die de omstandigheden beheerschte, immer zal het te betreuren zijn, dat de groote man, die het werk der opbouwing met reine handen aanving, deze bezoedelde, toen hij de partijen, wier vernietiging hij *moest* willen, ten onder bracht.

Alles was hem mogelijk geweest in die eerste - helaas! de eenigst waarlijk groote - periode van zijn bestuur, behalven eene bloedeloze zegepraal op het Jakobinisme en de Monarchie. Het eerste voelde den greep van zijn ijzeren arm en het boog zich gedwee; de tweede behoefde een doodelijke wonde om af te laten van het verbond met sluipmoordenaars en vrijbuiters.

De monarchie bracht in den strijd een harer edelste zonen ten offer, - de Hertog van Enghien werd gerechtelijk vermoord.

De monarchie vond daarin eene gedeeltelijke vrijspraak voor de gruwelen, die zij gewild had; verwierf zich daardoor eene deelneming, die zoo verre ging, van de verhouding voorbij te zien tusschen oorzaak en gevolg, van de verhouding te loochenen tusschen de aanslagen op den persoon van den Konsul en den treurigen moord aan het schuldeloos offer; - Bonaparte kocht er zich den vloek door van tijdgenoot en nageslacht, bracht er de hartstochten der menigte door in beweging, die hem nimmer die daad der politiek kon vergeven, en dit te minder, daar juist het meest glansrijke tijdvak zijner regering daarmeê sloot.

Wellicht schrikt mij het vermetele der poging niet af om later in deze bladen dat meest dramatische deel van de geschiedenis der Fransche revolutie tot stoffe eener voorstelling te kiezen. Mij rest slechts voor het tegenwoordige den lezer, die mij tot dusverre verzelde, dank te zeggen voor eene welwillendheid, die deze historische schets, in den vorm der novelle medegedeeld, gewis menigmaal op zware proef heeft gesteld.

H.J. SCHIMMEL.

Bibliographisch album.

Beschouwingen over het Indische Muntstelsel, naar aanleiding van de brochure van den Heer Mr. C.W. Mees (lees: Mr. W.C. Mees), door H.J. Lion. Utrecht, N. de Zwaan. 1852.

Ofschoon we verre van ingenomen zijn met het ontwerp van Wet tot Regeling van het Indische Muntstelsel, door den Minister van Koloniën, den Heer Pahud, aan de Tweede Kamer ingediend, daar wij behooren tot hen, die de aangegevene middelen voor zeer problematisch houden, zoowel wat de leening als wat de beschikbare saldo's betreft, zoo hebben wij niettemin met belangstelling de geschriften doorbladerd, welke over dit onderwerp het licht hebben gezien.

Een der belangrijkste en best geschrevene is voorzeker dat van onzen bekwamen staathuishoudkundige, den Heer Mr. W.C. Mees, Secretaris van de Nederlandsche Bank, welke het stelsel van inwisseling van den recepisgulden *à pari*, door het Gouvernement aangenomen en door de voornaamste Rotterdamsche handelaren en ingezetenen van Java, blijkens hunne adressen, voorgestaan, bestrijdt en daartegen eene inwisseling à 90 pCt. wenschelijk en billijk acht.

Indien een teregt geachte naam volstond om het pleit te beslissen, dan zouden we aan de overwinning van het systeem van den Heer Mees niet twijfelen; dat zulks echter niet het geval is, mogen de talrijke stemmen bewijzen, die zich vóór het stelsel der Regering en tegen het zijne hebben verheven. - Ook de brochure van den Heer Lion, welke wij aankondigen, dient ter bestrijding der inwisseling à 90 of 95 pCt.

De schrijver, reeds vroeger bekend door zijne bijdragen over Indische zaken in de Nieuwe Rotterdammer Courant, toont aan, dat zoowel de *wettelijke* als de *feitelijke* waarde van den recepis gelijk staat aan die van den nederlandschen gulden. - Tot staving van het eerste, beroept hij zich op de Publicatie van 29 Maart 1846, waarbij de recepissen zijn verklaard den standpenning van Nederland's Indië te vertegenwoordigen en een wettig middel van betaling te zijn voor alle sommen in zilver verschuldigd tot haar nominaal bedrag, gulden voor gulden. - Naar ons inzien wordt door deze Publicatie, in verband tot het besluit van 12 September 1825, reeds de geheele quaestie beslist; waar toch de letter der Wet zoo duidelijk spreekt, kan, dunkt ons, niet met grond worden beweerd, dat de Regering het regt zoude hebben bij de inwisseling aan den recepis eene andere waarde op te dringen, dan die van den nederlandschen gulden, welken hij wettig representeert. - Wanneer ook zelfs die waarde, door de groote creatie van papier en vermindering van het zilver, eene depreciatie mogt hebben ondergaan, dan zoude daaruit voor het Gouvernement nog niet het regt kunnen worden ontleend, die gedeprecieerde waarde thans als de normale aan te nemen. Wie anders dan de Regering zoude er de schuld van gedragen en het voordeel van genoten hebben, ten koste der Indische ingezetenen, en wat zoude

billijker en rationeler zijn, dan dat zij nu integraal haren misslag - zoo het geen erger naam verdient - herstelle en het nadeel vergoede, dat uit hare verkeerde handelingen voor de gemeente is voortgesproten?

De Heer Lion vergenoegt zich echter niet met de letter der wet, maar haalt verschillende voorbeelden aan, waarbij zij in al hare kracht en consequentie werd toegepast, zoo als bij hypothecaire en andere schuldbekentenissen, alle in zilveren munt aangegaan. - Vele dezer voorbeelden zijn ook vermeld in het voorloopig Verslag der Tweede Kamer.

Wat nu de *feitelijke* waarde van den recepisgulden betreft, zoo beweert de S., dat die ten onregte wordt aangenomen op ƒ 90. - De mindere waarde van den recepis is, naar zijne meening, slechts het gevolg van schaarschte van zilver, waardoor dat metaal, even als zulks bij alle andere goederen het geval zoude zijn, in prijs is gestegen; hij gelooft dus, dat de tegenwoordige stand niet als de feitelijke waarde kan worden beschouwd, maar dat men vragen moet, wat de recepis zal gelden op het oogenblik dat de verwisseling moet plaats hebben. - Ook de stand van den wissel op Nederland kan, volgens hem, niet als maatstaf worden genomen, daar die wissels voor behoeften *in* Nederland dienen, zoodat ƒ 95 hier, voor den kooper van den wisselblief veeleer meer waarde hebben dan ƒ 95 in Indië zelf. - Het verschil van 5 pCt. komt geheel op rekening der kosten, aan den uitvoer van specie uit Indië verbonden.

Wij mogen niet ontveinzen, dat de argumentatie van den Heer Lion ons eenigzins zwak voorkomt en hij moeijelijk de stelling zoude kunnen vasthouden, dat men ter bepaling van de *feitelijke* waarde eene andere dan die van het tegenwoordige oogenblik mag aannemen; het woord getuigt reeds tegen hem.

In de 3de paragraaf, waarmede hij de brochure besluit, schetst hij ons de verderfelijke gevolgen, welke uit eene inwisseling tot minder dan pari zouden ontspruiten; het vermogen van Indië zoude daardoor op eenmaal belangrijk worden verminderd.

Ons gevoelen omtrent het stelsel der inwisseling is uit deze korte beschouwing genoegzaam gebleken; het doet ons leed, uit het Voorloopig Verslag te vernemen, dat de meerderheid der Leden, welke over die quaestie het woord hebben gevoerd, het denkbeeld van den Heer Mees omhelzen en hopen dat de einduitslag der stemming - zoo het ontwerp in beraadslaging mogt worden gebragt - aan het voorloopige resultaat der overwegingen in de secties niet moge beantwoorden.

* *

***Mr. J. van Kuijk, De broodzetting onnut, schadelijk, ongeoorloofd. Leiden en Amsterdam, J.H. Gebhard en Comp.* 1852.**

Het stelsel van halve regeling en halve beperking, hetwelk bij den verkoop van het brood in de meeste gemeenten van ons Vaderland nog ten huidigen dage in zwang is, niettegenstaande de meer vrijgevige beginselen, welke onze handelswetgeving sedert de laatste jaren kenmerken, heeft in den schrijver van het hier aangekondigde werkje eenen nieuwen bestrijder gevonden.

Het *tempera mutantur* leidde den schrijver tot het opsporen der broodzetting bij haar ontstaan in aloude tijden, en tot het betoog dat zij, vroeger in verband met andere wetten en instellingen, met den geest der tijden, den graad van maatschappelijke en vooral materiele ontwikkeling, nuttig en noodzakelijk, thans na het vallen der kluisters, welke de maatschappij aan het

gildenwezen en het monopoliestelsel boeiden, onnut, schadelijk, ongeoorloofd is geworden.

De broodzetting werd het eerst op de steden toegepast. Hare eerste sporen ontdekt men te Groningen in 1804. Zij werd eerst later ten platten lande ingevoerd. Hier was vooral het doel: toezigt op de belasting, vanwaar de broodhuizen in enkele gemeenten, en bescherming van de bakkers, die in de steden woonden. In de steden daarentegen, waar niemand een beroep mogt uitoefenen, tenzij hij een deel uitmaakte der gilde, en het getal bakkers uit dien hoofde bepaald en beperkt was, diende de zetting ter voorkoming eener willekeurige prijsverhooging. Het stelsel, hoewel weinig vrijzinnig, was ten minste in dien tijd rationeel: regeling van prijs bij een bepaald aantal bakkers. Een stelsel, hetwelk nog in Parijs en Turijn wordt aangetroffen.

Terwijl het koninklijk besluit van 15 April 1843, hetwelk wel eens de grondwet voor de broodzetting is genoemd geworden, de zetting, enkel beschouwt als regeling van den *hoogsten* prijs, waarvoor elke broodsoort van bepaald gewigt mag verkocht worden, bepaalden de vroegere resolutiën, ordonnantiën en stedelijke keuren tevens den *laagsten* prijs van het brood. Die bepaling, welke eenigzing vreemd toeschijnt, diende ‘om voor te komen, dat de goede bakkers niet geprangd werden, hun brood voor minder prijs te moeten geven of hunne calanten te verliezen.’ De bepaling van het *minimum* van prijs was dus toen ingesteld in het belang der bakkers, gelijk die van het *maximum* in dat der verbruikers. In verband met dit stelsel stond de bepaling, dat vooral bij duurte van levensmiddelen, of in tijden van hoogen nood, het te kort, bij wijze van bedeeling of subsidie ten behoeve der armen, uit de stedelijke kas werd bijgepast. De Officier en Magistraat bepaalde dan den minderen prijs, voor welken het brood den armen moest verkocht worden. Dit herinnert ons aan de armenbakkerijen, in 1847 in Wurtemberg in zwang; aan de bons, welke in de laatste jaren van hooge graanprijzen te Parijs aan de armen werden uitgedeeld, en aan de grove misbruiken, welke tot groot bezwaar der stadskas toenmaals hebben plaats gehad. Ook de broodhuizen, eene soort van gemeentebakkerij, schijnen in die tijden van periodieke duurte in hongersnood, veroorzaakt door de beperktheid van het verkeer en van de vervoermiddelen, eene tegemoetkoming aan het armere deel der bevolking beoogd te hebben. Zulke bakkerijen worden althans nog in Italie, b.v. te Genua, aangetroffen, waarin twee soorten van brood werden gebakken, en de winsten, getrokken uit de eerste soort van brood, bestemd voor de meervermogenden, dienen om de verliezen te dekken, geleden bij den verkoop van de tweede soort tegen minderen prijs aan de armen.

De geschiedenis der graanwetten; de wrange vruchten, geplukt uit het noodlottige stelsel der schaalregten, hebben eindelijk tot de overtuiging geleid, dat vrije handel en verkeer, en onbeperkte mededinging, den armen het dagelijksch brood beterkoop verschaffen dan de gemeentebakkerijen. De laatsten behoeven gelukkig in ons land tot de geschiedenis; op haar kunnen wij toepassen het *requiescant in pace*. Geheel anders is het echter gesteld met de broodzetting. Zij kreeg wel is waar in de laatste jaren eenen harden deuk door hare afschaffing in Rotterdam, Haarlem, Schiedam, den Helder en enkele kleinere gemeenten, terwijl te 's Gravenhage zoowel door de bakkers als door een deel van den gemeenteraad die wensch op dit oogenblik geuit wordt. Zij blijft echter nog in wezen in verscheidene gemeenten van ons Vaderland, met name in Amsterdam, eerste koopstad des Rijks, die het voorbeeld had dienen te geven. Het hier aangekondigde werkje komt derhalve juist van pas, om de weifelenden van het noodzakelijke der afschaffing te overtuigen. Mij althans komt voor die afschaffing geen tijdstip gunstiger voor dan het tegenwoordige, nu het

ingevolge de geweentewet eene geheele hervorming geldt van het plaatselijke belastingstelsel.

Ik acht het niet ondienstig, de redenen, welke voor hare afschaffing doen pleiten, onder verwijzing naar een vroeger betoog in dit maandschrift geplaatst, hier kort zamen te vatten. De zetting heeft de strekking om den ingezetenen slecht en weinig voedzaam brood te verschaffen. De zetting regelt het *gewigt* en den prijs. De deugd en voedzaamheid van het brood hangt echter niet af van het *gewigt*, maar van de *hoedanigheid* van het brood of het deugdzame der bestanddeelen, waaruit het is zamengesteld. Op die hoedanigheid werkt echter de zetting nadeelig. Het hoofdgebrek der zetting is hierin gelegen, dat *prijs* en *gewigt* gelijktijdig worden geregeld. Te hooge zetprijzen benadeelen de verbruikers; te lage verarmen den eerlijken bakker. De min eerlijke geeft slechts *schijnbaar* het gewigt. Hij vermengt, ter verkrijging van het vereischte gewigt, vreemdsoortige, niet zelden voor de gezondheid hoogst nadeelige bestanddeelen. De zetting verschaft hem hiertoe eene gunstige gelegenheid, daar zij een toezigt voorschrijft op het gebakken brood, geenszins op de broodbereiding zelve.

De regeling der zetting baart voorts groote moeijelijkheden, dewijl hierbij de prijs van elke grondstof, tot de broodbereiding vereischt, gepaard met de billijke winst voor den bakker, dient in aanmerking te komen. De thans bestaande tarieven in verband met proefbakkerijen, zoodat de prijs van het brood slechts behoeft gewijzigd te worden naar de daling of rijzing der graanprijzen, verbeteren de zaak niet. Behalve dat bij het aannemen van vaste tarieven, rustende op de uitkomsten der proefbakkerijen, niet gelet wordt op de rijzing en daling van de overige bestanddeelen vereischt tot de broodbereiding, van de brandstoffen, den huurprijs der woningen, dag- of arbeidsloonen en wat dies meer zij, heeft men hier te doen met *judicas in propriam caussam*, daar meest de bakkers zelve, als deskundigen door het gemeentebestuur bij de proefbakkerij geroepen, de tarieven vaststellen.

Eindelijk is de geheele regeling der broodzetting bij besluit ongrondwettig. De uitvoerende magt treedt in het gebied, hetzij der algemeene hetzij der plaatselijke wetgeving, vooral indien men let op de straffen, welke het besluit tegen de overtreders vaststelt. (Zie het vonnis der Arr. Regtb. te Leiden, Weekbl. v.h.R., N°. 1259). Wij zouden er ten slotte kunnen bijvoegen, dat de zetting het eigendomsregt van den bakker willekeurig beperkt, de uitoefening van zijn bedrijf aan banden legt, waarvan de overige neringen voldoende zijn ontheven, en zijn regt verkort om met den kooper zijner waar eene overeenkomst te treffen.

Wij eindigen deze beschouwing met eenige aanmerkingen over den vorm en den zamenhang van het aangekondigde werkje. Het geheel mist mijns bedunkens bondigheid van betoog. Dit gemis is toe te schrijven aan eene min stelselmatige en geregelde bewerking van het onderwerp en aan een te zwak betoog van de nadeelen der broodzetting. Het uitstapje over den oorsprong der gilden (bl. 19-23), en de staathuishoudkundige proeve over waarde en prijs van alle zaken (bl. 41, verv.), hadden gereedelijk kunnen wegvallen. Hoogst oppervlakkig, doen zij meer afbreuk dan voordeel aan het werkje. Op deze enkele opmerkingen na, welke eigenlijk meer den vorm betreffen, is het onderwerp met zorg en oordeelkundig behandeld, zoodat wij het werkje gerust ter lezing durven aanbevelen.

M.M. v. B.

De ontwikkeling der constitutie van Duitschland.

Historische schets.

Ik vang dit opstel aan met te verklaren, dat vooral de gebeurtenissen der laatste jaren aanleiding tot de zamenstelling er van hebben gegeven. Wanneer ik den invloed gadesloeg, door de gebeurtenissen van het jaar 1848 op Duitschland uitgeoefend, wanneer ik in het vruchteloos streven naar eenheid tegenover de dreigende gevaren in het buitenland, op nieuw de treurige uitwerkselen van Duitschlands verdeeldheid bespeurde, - dan moest de vraag zich voor mij opdoen, hoe eene natie, één door afkomst, taal en zeden, tot dien staatsvorm was gekomen, die, door hare onderdeelen in zelfstandige Staten te splitsen, hare beste krachten verdeeld houdt.

Reeds tijdens het eerste ontstaan van een statenstelsel in Europa, was die natie niet meer één geheel, zoo als zij in den beginne was. Integendeel was Duitschland in de zestiende eeuw, hoewel in naam nog onder een erkend politiek Hoofd staande, verbrokkeld onder vele bijzondere magten. En dit was van te meer belang, omdat het staten-systeem de verschillende rijken van ons werelddeel allengs inniger met elkander verbond, en (in tegenstelling met hunne afscheiding van weleer) hun een' wederkeerigen invloed op elkanders gesteldheid en betrekkingen verzekerde. Het Duit-

sche Rijk nam aldus in die Staten-maatschappij eene even belangrijke als eigenaardige plaats in; want, terwijl het te weinig een geheel vormde om aan de overige staten van Europa regtmatige vrees in te boezemen, had toch de eenheid van taal en afkomst der rijksstaten en de onderlinge band, die hen vereenigde, ten gevolge, dat Duitschland nog altijd gewigt genoeg in de schaal legde om het algemeen evenwigt te kunnen in stand houden. Zoodanige staat, het geographisch middelpunt van ons werelddeel zijnde, moest noodzakelijk tevens het middelpunt van deszelfs staatkunde wezen.

En dat zulks tegenwoordig evenzeer nog het geval is, dat hebben immers de gebeurtenissen der laatste jaren bewezen. Of was het niet de omverwerping der bestaande orde van zaken in Duitschland, in het jaar 1848, die ten gevolge had dat Nederland, Frankrijk, Rusland met eenen oorlog bedreigd werden, en dat Denemarken dien werkelijk heeft moeten doorstaan! Heeft niet die oorlog met Denemarken bijwijlen gedreigd eene europesche oorlog te zullen worden: en nog zeer onlangs, toen Oostenrijk zijn voornemen deed blijken om al zijne landen in den Duitschen Bond te doen treden, toen protesteerden Engeland en Frankrijk daartegen, ja, verklaarde zelfs die laatste Mogendheid de verwezenlijking van dat voornemen als een *casus belli* te zullen beschouwen, onder anderen wegens de gevaren, welke dien ten gevolge voor het behoud van het Europesche evenwigt waren te duchten.

Eene nadere beschouwing van den oorsprong en de ontwikkeling der oude Duitsche Staatsregeling en van hare verhouding tot den tegenwoordigen stand van zaken, mag dus wel in hooge mate belangrijk worden geacht. Verre van mij dat ik zoude beloven, een punt, zoo gewigtig en veelomvattend, in de volgende regelen volledig te zullen behandelen. Maar ik zal ten minste iets trachten bij te brengen tot meer algemeene verspreiding van juiste begrippen omtrent de geschiedenis der staatkundige ontwikkeling eener natie, van welker toestand nog altoos het evenwigt van Europa afhankelijk is.

Het zij mij vergund tot dat einde allereerst het oog te vestigen op

Het ontstaan van het keizerschap bij de Duitschers.

Nadat de Germanen het oude Romeinsche Rijk in het Westen vernietigd hadden, was er gedurende meer dan drie eeuwen in dat gedeelte van Europa geen Keizer. De Geschiedenis leert, dat in het jaar 800 de Bisschop van Rome, Leo III, aan Karel den Groote de keizerskroon opzette. Maar de vraag is door de geschiedschrijvers veelal niet opgelost, hóe die herstelling der hoogste waardigheid in het westelijk Europa geschiedde, en of die bisschop kon gezegd worden dáártoe geregtigd te zijn.

Wanneer wij, met Muratori[1] en von Savigny[2], deze vraag in haar ware licht plaatsen, dan blijkt alras de onjuistheid van de bewering, alsof te dier gelegenheid het keizerschap door den bisschop van Rome van de Grieken op de Franken zou zijn overgedragen[3]; en dan zien wij tevens, dat de herstelling van dat keizerschap in Karel den Groote, en in de Germaansche vorsten in 't algemeen, reeds bij eene voorafgaande gelegenheid was uitgesproken.

Nadat namelijk in het jaar 754 Pipijn, Koning der Franken, op aanzoek van den toenmaligen Bisschop van Rome, met een leger over de Alpen was getrokken en de Longobarden, die het gedeelte van Italië, dat nog den Oosterschen Keizer toebehoorde[4], onveilig maakten, schijnbaar althans had ten onder gebragt, hadden deze Longobarden op nieuw hunne rooftogten door het schiereiland ondernomen, en andermaal de stad Rome en haar gebied bedreigd. Wederom trok dan ook Pipijn partij voor den bisschop van Rome, en werden de Longobarden door een Frankisch

1 Annali d'Italia.
2 Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter.
3 Dit eerste punt blijkt reeds, behalve uit de omstandigheid dat het Oostersche Keizerrijk als zoodanig na 800 bleef voortbestaan, ook daaruit dat op de munten, door Keizer Karel geslagen, de woorden staan: *renovatio Imperii*, d.i. *herstelling* van het (westersche) keizerrijk.
4 Waartoe ook het *Ducaat* (stad en gebied van Rome) behoorde.

leger verslagen; terwijl de Frankische Koning hun tevens het Exarchaat en de Pentapolis ontrukte, beide gewesten, die dat volk op den Oosterschen Keizer had veroverd. Hoe men nu ook denke over het punt van het regt van Pipijn, om over zijne verovering te beschikken, zooveel is zeker, dat hij zelf zich dat regt toekende, en het Exarchaat met de Pentapolis, in plaats van het een en ander aan den Oosterschen Keizer terug te geven, aan den bisschop van Rome schonk.

Deze schenking nu is voor het regt verstand van de wijze, waarop de herstelling der keizerlijke waardigheid in het Westelijk Europa plaats vond, van groot gewigt. Van Pipijn's donatie is de tekst zelf niet tot ons gekomen: het voornaamste wat men er van weet, is afgeleid uit eene verzameling van brieven, door de toenmalige Bisschoppen van Rome aan Pipijn en Karel geschreven[1]. Maar wat wij er van weten is voldoende, om het volgende als zeker te kunnen stellen.

De donatie was geschied aan de Kerk en aan het Romeinsche Rijk, 'Dei Ecclesiae, Reipublicae Romanorum'[2]. De bisschop van Rome werd *Patricius* in het Exarchaat en de Pentapolis, eene waardigheid die hem aldaar gelijke regten verleende als de voormalige Exarchen hadden uitgeoefend[3]. Wat echter in de schenking onder 'Respublica Romanorum' bedoeld werd, kon aan twijfel onderhevig zijn.

Het verdient opmerking, dat het oude Romeinsche Rijk, ook onder de schreeuwendste dwingelandij der Keizers, altoos den naam en de vormen der Republiek had behouden. Even als toenmaals het keizerrijk 'Respublica' was gebleven, zoo komt ook hier in Pipijn's donatie, onder de benaming van 'Respublica Romanorum,' het Westersche Keizerrijk voor, dat de Frankische Koning, nadat hij in Italië vasten voet had gekregen, in zijn geslacht wenschte te herstellen[4]. Het is waar dat de herstelling der keizerlijke waardigheid in het Westen door Pipijn in het geheel niet geschiedde, en door Karel eerst in het jaar 800 werd tot stand

1 *Codex Carolinus*; te vinden in het IIIde Deel van Muratori, 'Scriptores Rerum Italicarum,' Pars II, pag. 73, 59.

2 'Codex Carolinus,' pag. 109, N°. 8, pag. 181, N°. 45, etc.

3 'Cod. Car.' p. 251, N°. 85. Muratori, 'Annali d'Italia,' ad ann. 789. Zie ook von Savigny, D.I. p. 313.

4 Zie Muratori, ad ann. 755.

gebragt. Maar men houde hierbij wel in het oog, dat het koningschap van Pipijn en zijn geslacht in zijn eigen rijk slechts op overweldiging berustte, en dat dus de voorzigtigheid den vorsten uit het nieuwe Frankische stamhuis gebood, geene aanspraak op eene algemeene heerschappij te maken, voor en aleer in hun eigen gebied hun gezag op meer hechte grondslagen zoude gevestigd zijn.

De Frankische koningen (want ook Karel bevestigde de donatie van zijnen voorganger) zijn het dus, die de herstelling van het Keizerschap van het Westelijk Europa, en wel zonder tegenspraak van de zijde van den Oosterschen Keizer, hebben tot stand gebragt. Deze gevolgtrekking is van groot gewigt, want de onafhankelijkheid van dat keizerschap is daardoor boven allen twijfel verheven. Men werpe mij niet tegen, dat Italië *jure* onder het oppergezag van den Oosterschen Keizer stond, en dat zoolang het keizerschap van dezen aldaar voortduurde, de Frankische Koning geen regt had om de grondslagen te leggen tot de herstelling van een Westersch keizerschap. Terwijl toch het protest van den Oosterschen Keizer tegen de Donatie alleen ten doel had, de regten, die daaruit voor den Bisschop van Rome voortvloeiden, te bestrijden, en geenszins sloeg op de ‘Respublica Romanorum’, waarmeê toch wel niet het Oostersche Rijk bedoeld was, - verdient tevens te worden in het oog gehouden, dat die Keizer zijne suprematie in geenen deele had aangewend om Italië te herstellen in den toestand waarin het geweest was, en aan den Senaat en het volk van Rome hunne oude regten te hergeven. Integendeel, de koningen der Oost-Gothen, die de suprematie des Keizers vertegenwoordigd hadden, hadden die regten verkort; de Senaat was zelfs vernietigd geworden; en toen, na den ondergang der Gothen in Italië, de Longobarden Rome en het Exarchaat herhaaldelijk hadden bedreigd, was uit Rome meermalen te vergeefs de bescherming van den wettigen Souverein ingeroepen. Eerst toen was het, dat de Franken naar Italië waren geroepen, en Pipijn en Karel eene bescherming op zich hadden genomen, waartoe de Keizer, gelijk bleek, niet bij magte was. Onder zulke omstandigheden het Westersch keizerschap te willen herstellen, kon den Frankischen Koning niet als een opstand tegen den Oosterschen Keizer worden aangerekend. Want wat was meer natuurlijk, dan dat hij, terwijl hij de pligten van den laatsten vervulde, ook op de regten, die dezen toekwamen, aanspraak

maakte, te meer daar hij algemeen als werkdadig beschermer erkend en geëerbiedigd werd. De herstelling van het Westersch keizerschap, die in beginsel in de Donatiën lag opgesloten, was dus het gevolg eener handeling, voortgevloeid uit den vrijen wil van den Frankischen Koning. Het Senaatsbesluit omtrent Karel's verheffing was niets anders dan het uitspreken van dien wil, en de Bisschop van Rome vervulde, toen hij Karel den Groote de keizerskroon opzette, eene bloote plegtigheid.

De verheffing van een nieuwen keizerstroon in het Westen, had dan ook voor de Bisschoppen van Rome dat gevolg, dat zij sedert vasallen des Keizers waren, in de landen hun bij de Donatiën geschonken[1]. Na het jaar 800, zien wij Karel den Groote in het Exarchaat alle regten der souvereiniteit uitoefenen, en zelfs (in het jaar 808) als regter optreden over den Paus[2].

De krooning van Karel en de verovering van het geheele rijk der Longobarden, sedert 774 tot stand gebragt, zijn de eerste blijken van de vereeniging van Italië met het Germaansche Rijk, en van de keizerskroon met die der Germaansche koningen. De heerschappij van Karel den Groote strekte zich nu ten zuiden tot in Calabrië uit, en omvatte dus bijna geheel Italië. In het land, dat wij tegenwoordig Duitschland noemen, en dat onder volksstammen van tweeërlei oorsprong, Wendische (d.i. Slavische) en Germaansche, verdeeld was, breidde zich het Rijk der Franken, na de onderwerping der Saksers (804), over geheel het niet-Slavische gedeelte uit, en omvatte de volksstammen der Friesen, Allemannen, Franken, Saksers, Thuringers en Beijeren[3]; waarbij de Elbe het best als oostelijke, en de Noord-

1 In Rome komt sedert op de munten, aan de keerzijde van de beeldtenis des Keizers, die der Pausen voor. Hieruit, alsmede uit eene Constitutie van Lotharius van het jaar 824, schijnt men te mogen afleiden, dat na 800 het oppergezag in Rome door Paus en Keizer gedeeld werd.

2 Muratori, ad. ann. 808.

3 De *Friesen* woonden aan de Noordzee-kusten, van de Elbe tot de Schelde; de *Allemannen* (Sueven) tusschen den Rijn, den Neckar en de Lech, alsook in den tegenwoordigen Elsas (Zwaben);
de *Franken*, aan den Rijn en Main, tusschen Neckar en Weser;
de *Saksers*, tusschen de Noord- en Oostzeëen, van den Eider en langs den linkeroever der Elbe;
de *Thuringers*, tusschen Oder, Mulda en Lahn;
de *Beijeren*, langs den Donau, tusschen de Lech en Enns en verder benoorden den Donau.

(Mertens, 'Geschichte der Deutschen,' Th. 1, pag. 35, fg.).

zee als noordelijke grens kan worden aangenomen. Kolossaal in omvang en daarenboven rijk aan aanzien en magt was dus de monarchie, die Karel de Groote aan Lodewijk den Vrome naliet. Maar deze, welke deugden hij mogt bezitten, miste de geestkracht, welke in de toenmalige tijden een hoofdvereischte in den regent was; en een gevolg van de zwakheid en besluiteloosheid van Lodewijk den Vrome was, dat hij niet alleen zijnen zoon Lotharius deelgenoot maakte van het keizerschap, maar ook dat hij aan zijne andere zonen bij zijn leven gewesten van het rijk te besturen gaf. De eenheid, door Karel den Groote gevestigd, werd aldus weder verbroken, en deze stap was de geleidelijke overgang tot eene verdeeling van geheel het keizerrijk.

Zulk eene verdeeling had plaats ten gevolge van het verdrag van Verdun (843), De zonen van Lodewijk den Vrome verdeelden het rijk van Karel den Groote op die wijze onder elkander, dat Lodewijk de Duitscher Koning werd van het land beöosten den Rijn, Karel de Kale van het land bewesten de Maas, en Lotharius van het land, dat zich van de Noordzee af, tusschen Schelde en Maas en Rijn, langs de Rhone, tot aan de Middellandsche zee uitstrekte. Het verdrag van Verdun, waarin aldus de verschillende Duitsche volksstammen als één geheel zijn opgenomen, is het eerste staatsstuk, in hetwelk Duitschland als een zelfstandig gebied voorkomt.

Lotharius was, terwijl hij Koning werd in het naar hem genoemde Lotharingen, tevens Koning van Italië en Keizer geworden. Deze beide laatste waardigheden waren sedert de krooning van den grooten Karel innig verbonden. De oude overlevering, zoowel als de naauwe betrekking, die er bestond tusschen de verovering van de ijzeren kroon der Longobarden door Karel den Groote, en de suprematie die hij aan de donatiën ontleende, maakten deze verbinding onverbrekelijk. De eene zoon van Lotharius, Lodewijk II, was mede tegelijk Koning van Italië en Keizer; en toen, na den dood van dezen laatsten Lothariде (875), Karel de Kale van Frankrijk de keizerskroon verkreeg, werd tegelijk met haar ook de kroon van Italië met de Fransche vereenigd.

Lotharius II, de andere zoon van Lotharius, volgde zijnen vader in Lotharingen op. Toen hij stierf (869), verdeelden Karel de Kale van het westelijk Frankrijk en

Lodewijk de Duitscher van het oostelijk Frankrijk Lotharingen onder elkander, en werd de Maas aldus de grensscheiding tusschen Frankrijk en Duitschland.

Lodewijk de Duitscher, Koning van Duitschland, stierf in het jaar 876. Zijne drie zonen verdeelden zijn rijk onder elkander: Lodewijk de Jongere werd Koning van Friesland, Saksen, Frankenland en Thuringen; Karloman van Beijeren, en deze verkreeg tevens de souvereiniteit over de Slavische volken in Boheme en Moravië; Karel de Dikke werd Koning van Zwaben (Allemannië).

Deze laatste nu werd in het jaar 881 door Paus Johannes VIII te hulp geroepen tegen de Saracenen, die Italië en Rome bedreigden. Karel voldeed hieraan, en werd Koning van Italië en Keizer; zoodat de keizerlijke waardigheid, die van 877 af onvervuld was gebleven, nu met de Zwabische koningskroon vereenigd werd. Met den dood zijner beide kinderlooze broeders (880 en 882), vereenigde hij daarenboven beider Staten met de zijne, en op deze wijze werd geheel Duitschland weder een enkel koningrijk, waarvan het hoofd tevens Keizer en Koning van Italië was. In 884 bragten ook de grooten van Frankrijk hunne hulde aan den Duitschen Keizer, en onderwierpen zich aan hem; en Karel de Dikke vereenigde dus weder onder zich de geheele monarchie van zijnen grooten voorzaat. Echter toonde zijn bestuur dat hij de talenten van dezen miste, en waar het moeijelijke zijner taak voor een Karel den Groote aanleiding was geweest om zijne geestkracht te ontwikkelen, strekte het om in Karel den Dikke eene volstrekte magteloosheid aan den dag te brengen. De tijden, sedert den eersten Karel verstreken, hadden op den stand van het koningschap een noodlottigen invloed gehad, door de verbrokkeling van het oppergezag in de deelen van het Rijk. Karel de Dikke was dan ook buiten staat te verhoeden, dat de Friesen, Thuringers en Saksers zich aan zijn gezag onttrokken (887). En toen nu ook zijn eigen volksstam van hem afviel, daar Arnolf, hertog van Karynthie, zich beroepende op zijne natuurlijke afstamming van den laatsten Koning van Beijeren, zich tot Koning van geheel Duitschland opwierp, onttrok zich de Rijksdag aan Karels oppergezag en erkende Arnolf als Koning (887)[1].

1 Kort hierop werd Karel de Dikke ook in het westelijk deel der monarchie van den troon vervallen verklaard, en Otto, graaf van Parijs, tot Koning van Frankrijk verheven.

Zoodra de aldus in Duitschland en Frankrijk onttroonde Keizer gestorven was (888), traden twee pretendenten voor het bezit van Italië op: Guido, Hertog van Spoleto, en Berengarius, Markgraaf van Frioul, die beide beweerden van Karel den Groote af te stammen. Zij bestreden elkander in Italië zonder beslissenden uitslag, totdat de laatste de hulp van den nieuw verkozen Koning van Duitschland, Arnolf, inriep en verkreeg. Berengarius werd hierop tot Koning van Italië gekroond, en erkende den Duitschen Koning als zijnen opperheer. Deze daad van Berengarius ging nog aan Arnolf's verheffing tot Keizer vooraf, en is dus alleen verklaarbaar uit de behoefte die hij had aan den steun van den laatsten; want in het keizerschap alleen, en niet in het Fransche of Duitsche koningschap, berustte de souvereiniteit over Italië. Zij was dan ook, ten gevolge der Frankische Donatiën, oorspronkelijk met het koningschap over Italië verbonden, tenzij de Keizer, zoo als hier Arnolf, tijdelijk aldaar een Koning erkende, die zijn oppergezag eerbiedigde. Het verband van Italië met Duitschland was voor 't overige enkel persoonlijk, en nooit is een leenman des Keizers in Italië op den Duitschen Rijksdag verschenen.

Als opvolger van Arnolf erkenden de Duitsche grooten zijn zoon Lodewijk het Kind, gedurende wiens minderjarigheid het bestuur van het Rijk aan den Aartsbisschop van Mainz werd opgedragen. Wij merken omtrent zijne regering alleen nog dit op, dat Lotharingen, waarover Arnolf zijn natuurlijken zoon Zwentibold tot Koning had aangesteld, zich aan het gehate gezag van dezen onttrok, en weder met het Duitsche Rijk vereenigd werd.

In een en ander ontdekken wij een belangrijk feit, namelijk dat, als de Duitsche Koning afstammelingen had, alsdan, hetzij bij zijn leven hetzij na zijnen dood, het rijk onder hen verdeeld werd. Lodewijk de Vrome had Lotharius mede-Keizer, en een anderen zoon Koning van Beijeren gemaakt. Na zijnen dood, verdeelden zijne drie zonen de geheele Frankische Monarchie. Evenzoo handelden de zonen van Lodewijk den Duitscher in Duitschland. Arnolf maakte zijn zoon bij zijn leven Koning van Lotharingen. De noodlottige gevolgen dier verbrokkeling van het gezag bleven niet achter-

wege in den inwendigen toestand van het Rijk en in den aard van het koningschap. Wij zullen die uitwerking in de volgende bladzijden kunnen nagaan. Maar hiermede stond in naauw verband de wijze, waarop de troonsopvolging der Koningen van Duitschland geregeld was, en het is bij het uitsterven van het Karolingisch geslacht in Lodewijk het Kind, dat ik het niet ondienstig acht daaromtrent eenige opmerkingen in het midden te brengen.

Het Duitsche koningschap was geenszins onbepaald electief. De groote leenmannen en beambten in het Rijk hielden zich bij hunne keuze aan één en hetzelfde geslacht, zoo lang er maar mannelijke afstammelingen aanwezig waren: het aloude gebruik onder de Duitschers bragt dit mede. Maar Otto de Groote heeft dit gebruik tot een regel verheven, door, bij zijn leven, zijnen zoon tot zijn opvolger te doen erkennen, hetgeen door de volgende Koningen van Duitschland algemeen is in acht genomen. Toen nu de laatste Karolinger gestorven was (911), en de Franken en Saksers (die verreweg de magtigste Duitsche volksstammen uitmaakten) de noodzakelijkheid der verkiezing van eenen algemeenen Koning, om den wille van het behoud der eenheid van het Rijk, doorzetten, werd Koenraad, Hertog der Franken, door de vergaderde hooge geestelijke en wereldlijke leenmannen tot Koning van Duitschland verheven: evenzoo zijn opvolger, Hendrik, hertog der Saksers. Het gemis van een stamhuis had aldus voor een tijd meer gewigt bijgezet aan het beginsel der verkiesbaarheid tot het Duitsche koningschap; totdat met dezen Hendrik weder eene *dynastie* optrad. Hendriks zoon, Otto, herstelde de keizerlijke waardigheid onder de Duitschers, door de kroon van Italië en het keizerschap met de Duitsche koningskroon te vereenigen (962). En dit voert mij tot het onderzoeken van het beweren van Montesquieu, dat ‘l'Empire (het Duitsche namelijk), considéré comme un fief, soit électif’[1].

Montesquieu beschouwt dus het keizerschap in verband met het leenstelsel, en noemt het een verkiesbaar leen. En van wien? van den Paus welligt! Maar het keizerschap was immers door Karel den Groote *motu proprio* hersteld in het Westelijk Europa, wijl de magteloosheid der Oostersche Keizers daartoe gebleken was. En zal men dan het

1 Esprit des Lois, Tome IV, pag. 204.

regt van het beleenen met de keizerlijke waardigheid aan een' Bisschop willen toekennen, die slechts de herstelling dier waardigheid met de kerkelijke ceremoniën had opgeluisterd, als een blijk zijner dankbaarheid jegens den nieuwen Keizer, wiens ondersteuning hij verkregen had, en nog verder behoefde? De Bisschop van Rome had daartoe niets anders gedaan dan medegewerkt om de laatste hand te leggen aan de uitvoering der Frankische Donatiën; en dit is zoo waar, dat hij, nadat Karel Keizer was geworden, tot de ondergeschikte wereldlijke betrekking werd teruggebragt, van welke hij zich zoo gelukkig achtte sedert de vernietiging van het oude Westersche rijk ontslagen te zijn. Montesquieu moge tot zijne bewering gedreven zijn door eenige ondergeschoven stukken, als daar is eene verklaring van Lotharius I, - aan zoodanige documenten is geene waarde te hechten, sedert eene gezonde kritiek het stempel der onechtheid daarop heeft gedrukt, en de feiten zelve ze hebben gelogenstraft.

Ten tijde van Otto den Groote was daarenboven nog geenszins de idee doorgedrongen, dat de Paus de hoogste magt aan den Keizer verleende, en alle wereldlijke magten weder aan dezen ontleend waren; die idee, die het uitvloeisel was van de meest algemeene uitbreiding van het leenstelsel, dagteekent van lateren tijd. Het gezegde van Montesquieu, dat het keizerschap een leen was, mag dus wel als eene ijdele magtspreuk worden aangemerkt, te meer, wijl het oogpunt, waaruit hij het keizerschap beschouwt, onjuist is. De ontwikkeling er van heeft toch in omgekeerde reden met die der leenen plaats gehad, want terwijl in deze het beginsel der erfelijkheid doordrong, is het keizerschap onbepaald verkiesbaar geworden. Het was zoo innig verbonden met de koninklijke waardigheid in Duitschland, dat het alle phasen van deze heeft doorloopen, en dan ook, even als het koningschap, meestal in één stamhuis is gebleven. En nadat met Karel V de middeneeuwsche begrippen het veld hadden geruimd, heeft geen Duitsch Keizer het meer noodig geacht, zich de keizerlijke kroon door een Bisschop van Rome te doen opzetten.

Eindelijk heeft tot de verkeerde begrippen omtrent de wederzijdsche betrekking tusschen Paus en Keizer veel de omstandigheid bijgedragen, dat de Keizers waren Beschermheeren der Kerk. De Pausen hebben het doen voorkomen,

alsof het niet vervullen van dat Beschermheerschap hun het regt toekende ook het keizerschap als onvervuld te beschouwen. Men heeft aldus uit het oog verloren, dat die hoedanigheden scherp van elkander gescheiden waren, dermate, dat reeds Pipijn en Karel vóór 800 evenzeer Beschermheeren der Kerk waren, als de Keizers zulks geweest zijn. Terwijl dit Beschermheerschap dus in geen opzigt nadeel kon toebrengen aan de keizerlijke waardigheid, herinnert het ons tevens de ondergeschikte betrekking, waarin de bisschop van Rome zich tegenover de wereldlijke magt geplaatst vond. Karel de Groote had hem van zijne vijanden verlost; hij had zich door hem de keizerlijke kroon doen opzetten. Otto I neemt ook den Paus in zijne bescherming; hij bevestigt hem in het bezit der Frankische Donatiën, en laat zich daarop met de kroon des Keizers versieren. Een tijdsverloop van anderhalve eeuw had dus in de wederzijdsche betrekking tusschen Paus en Keizer geene verandering gebragt. Waar de Paus meer regten zich aanmatigt dan zijne betrekking van vasal des Keizers gedoogde, daar wordt hij door dezen vermaand, gestraft, afgezet. Nieuwe Pausen worden door de Duitsche Keizers aangesteld. En van alle zonder onderscheid moest de verkiezing door den Keizer worden goedgekeurd[1]. Hendrik III liet de afgevaardigden uit Rome, even als uit de andere bisdommen van zijn rijk, tot zich komen, om van hem, Keizer, de keuze eens nieuwen bisschops, d.i. van eenen Paus, te vernemen: alle, naar mij dunkt, zoo vele bewijzen, dat de Paus geene waardigheid kon verleenen, aan welke hij zelf ondergeschikt was, of met het keizerschap beleenen, waarvan hij zelf de leenman was.

Maar het bragt eere, het zette luister bij aan de keizerlijke kroon, wanneer zij door den Primaat der Kerk op het hoofd des Konings werd gezet. Dit was het wat dezen tot de togten naar Italië aanspoorde; waarbij tevens eene andere aanleiding kwam, een ander doel, namelijk het bezit van dat rijke schiereiland.

Jammer maar, dat de Duitsche Koningen hun keizerschap zoo hoog stelden boven hun koninklijk gezag in

1 Het oude gebruik bragt dit mede. Evenzeer als de Oostersche Keizers en de Koningen der Oost-Gothen, oefenden ook de Westersche Keizers dit regt te Rome uit.

Duitschland, en zij er alzoo toe kwamen om den eenigen waren grondslag, waarop het koningschap rust, te miskennen, de eenheid van den Staat. Otto de Groote noemde en teekende zich alleen Roomsch Keizer: een bewijs te meer, hoe zeer in zijn' tijd het begrip veld had gewonnen, dat het keizerschap bij de Duitschers eene voortzetting was van het oude Romeinsche Imperium. Het rusteloos najagen van deze idee is het kenmerkende van de Duitsche Keizers. Ongelukkig voor hen! Want zij hadden uit het oog verloren, dat het oude Rome alleen stond in zijne opperheerschappij, terwijl in het nieuwe Rome eene ontzagwekkende magt zich tot den strijd met het keizerschap voorbereidde.

Maar wij laten voor het oogenblik dien strijd daar. Keeren wij terug tot ons onderwerp, en wel, na kortelijk het ontstaan van het keizerschap onder de Duitschers te hebben nagegaan, tot de beschouwing van

De betrekking der onderdeelen van het Duitsche rijk tot den keizer en tot elkander.

Het oorspronkelijk beginsel van de beschaving der Germanen, de volkomene vrijheid van het grondbezit, was bij deze volken reeds verloren gegaan ten tijde van hunne vestiging op Romeinsch grondgebied. Dit was een gevolg van de zoogenaamde ‘Gefolgschaften’ onder hen. De Germanen waren naar hunnen aard een oorlogzuchtig volk, en bij hen was het meest in aanzien wie moedig was in den strijd en roemen kon op behaalde buit en overwinningen. Hem volgden de strijdbaren uit het volk, hem bewezen zij dienst in den oorlog, hem verkozen zij tot het Hoofd van hunnen stam.

Bij eene vestiging op wijduitgestrekt grondgebied, was niets natuurlijker dan dat de Koning of Hertog van eenen Germaanschen volksstam degenen, die hem in zijne krijgsondernemingen bijstonden, beloonde met bijzonder grondbezit. De hoofden der volksstammen konden dit te eerder doen, daar zij zich de privaat-goederen der voormalige Romeinsche Keizers toeëigenden. Maar, terwijl het ‘Gefolge’

(gevolg in den oorlog) den Koning weleer slechts tijdelijk dienst had bewezen, begon deze nu die dienst te vorderen zoo dikwijls hij krijg wilde voeren, liever dan het onderwerp van zoodanigen krijg eerst aan de overwegingen van de vergadering des volks te onderwerpen. Deze handelwijze heeft voor den toestand der Germanen hoogst belangrijke gevolgen gehad. Want aan den eenen kant traden aldus, in strijd met de oorspronkelijke Germaansche inrigting, de bezitters van allodiaal-goederen, de eigentlijk gezegde vrije mannen, meer en meer op den achtergrond; ten andere werd dat, wat voor de krijgsvolgelingen des Konings eene gunst was geweest, door hen voortaan als eene voorwaarde van het vervullen hunner dienst aangemerkt, en het persoonlijk bezit van bijzonder grondeigendom dus inniglijk verbonden geacht met de krijgsdienst, met andere woorden, beschouwd als bezoldigings-goed (*fe-oda*). Op die wijze werd de heerban door de leen-krijgsmagt des Konings verdrongen, en traden daarentegen leenen en leenmannen in de Duitsche staatsregeling op den voorgrond. En was dit in den beginne eerst het geval met de zoodanigen, die diensten aan den Koning bewezen, het stelsel van diensten te beloonen met persoonlijk bezit van grondeigendom vond allengs evenzeer toepassing ook bij hen, die zelve zoodanige *beneficia* van den Koning bezaten. Dat beginsel, doordringende in alle betrekkingen, heeft het leenstelsel doen ontstaan, - een stelsel, door Mertens met regt het *abenteuerliche* genoemd, en hetwelk verscheidene eeuwen lang de plaats eener geregelde maatschappij heeft ingenomen.

Dit stelsel intusschen ontwikkelde zich niet te gelijker tijd over het geheele gebied der Frankische Monarchie. Want de zamenstelling dier Monarchie was eene geheel bijzondere. Zij rustte in beginsel op het overwigt van den volksstam der Franken over andere Germaansche volksstammen. De Franken, die de magtigste onder hen waren, hadden reeds vroeg de Friesen, de Allemannen, de Oost-Franken, de Thuringers en de Beijeren aan het oppergezag hunner Koningen onderworpen.

Deze afhankelijkheid was zeer onbepaald, even als alle betrekkingen, die alleen in de kracht der wapenen hunnen grond hebben. Onder de zwakke vorsten uit den Merovingischen stam was het meermalen gebeurd, dat volksstammen het verbond met de Franken weder losrukten, waarvan veelal

oorzaak was, dat de Hertogen (want elke volksstam had zijnen Hertog) liever verkozen zelfstandige heerschers over hun volk te zijn, dan onder het oppergezag van vreemden te staan. Ook was de verbinding van de andere Germaansche stammen met den stam der Franken op zeer verschillende wijze tot stand gebragt. Het eene volk had zich aan de genade des overwinnaars overgegeven, - de betrekking met anderen rustte op een verdrag, dat veel had van eene overeenkomst tusschen gelijke partijen aangegaan - de meeste hadden, terwijl zij schatpligtig waren, hunne eigene Hertogen behouden. Bij allen had de onderwerping dit gemeen, dat zij de Bisschoppen der Katholijke Kerk en de Graven der Frankische Koningen aannamen. De Hertogen, welke in de onderworpene volksstammen behouden bleven, traden aldus terug tot den rang van beambten des Konings. Zij bleven niettemin de hoogste waardigheid in hun hertogdom (de provincie des Rijks) bekleeden. De Graven, die in rang onder hen werden gesteld, verdeelden zulk een hertogdom in onderdeelen (*Gauen*), in elk van welke een Graaf zoowel een ondergeschikt krijgsbevelhebberschap uitoefende als regt sprak in naam des Frankischen Konings; de bezoldiging der koninklijke Graven bestond in het vruchtgebruik der goederen van dezen. De Hertog bezat, zoo als van zelf spreekt, de hooge regtsbevoegdheid over zijne onderhoorigen, en was de aanvoerder van den heerban in zijn volksstam.

Nadat nu Karel de Groote in het jaar 804 ook de Saksers onder zijn oppergezag had gebragt, omvatte het aldus zamengestelde Frankische rijk het geheele eigenlijk gezegd Germaansch gedeelte van Duitschland, d.i. Saksen, Frankenland, Zwaben, Friesland, Thuringen en Beijeren. Het overige gedeelte van het tegenwoordige Duitschland werd door Wendische of Slavische volken bewoond, welke bij voortduring met de grenslanden van het Duitsche rijk in oneenigheid waren. De strijd met de Avaren, onder anderen, had de instelling van de oostelijke Mark ten gevolge, welke mark het beginsel was van de Oostenrijksche Monarchie.

Uit het voorgaande volgt, dat de Duitsche Hertogen het meest aan de eenheid van den Frankischen Staat in den weg stonden. Karel de Groote wilde deze eenheid; en waar hij dus de gelegenheid vond, werden de Hertogen, door wier verwijdering alleen deze tot stand kon gebragt worden, door hem afgezet. Reeds vroeger was dit meermalen geschied:

maar nooit was die handelwijze uit dat bewustzijn voortgevloeid; nooit was zij, zoo als nu, tot een doorgaand stelsel geworden. - In 788 had de rijksdag te Worms het doodvonnis uitgesproken over den Hertog Tassilo van Beijeren; Karel verzachtte dat vonnis, door hem alleenlijk van zijn hertogdom vervallen te verklaren, terwijl hij in Beijeren geen' nieuwen Hertog aanstelde. De waardigheid van Hertog van Saksen, Zwaben en Thuringen werd evenzeer door hem ingetrokken. Steeds naauwer werd aldus de band dier volksstammen met de Franken toegehaald, en eene eenheid in de Monarchie tot stand gebragt, voor zoover die mogelijk was in eenen staat, naar het leenstelsel ingerigt. Behalve de Graven werden daarenboven door Karel den Groote Zendgraven (*missi dominici*) aangesteld, die voor den Koning het oppertoezigt hadden over al wat in hun gebied omging, waarvan zij den uitslag op de rijksvergadering mededeelden: eene instelling, die voortreffelijk mag geheeten worden, daar zij het gezag in de onderscheidene gewesten verdeelde en daardoor meer ondergeschikt maakte aan het oppergezag van den Frankischen Koning. Zij ging echter te loor na den dood van den grooten vorst, die het eerst van alle Germaansche Koningen heeft ingezien, welke de voorwaarden zijn voor de eenheid van een staat.

De Graven, door de verwijdering der Hertogen zoozeer in aanzien verhoogd, waren, zoo als wij zagen, de vertegenwoordigers van het koninklijk gezag. Zoolang zij zelf dus onmiddellijk den Koning gehoorzaamden, bezat deze eene voldoende magt in de gewesten van het rijk. Tevens was het blijkbaar, dat de Graven door de hun verleende regtsbevoegdheid een zeer weldadigen invloed konden uitoefenen, daar het in hunne magt stond vele van die misbruiken te keer te gaan, welke, door het leenstelsel ontstaan, maar al te zeer door hetzelve gevoed werden. Het koningschap was aldus, en in zijn eigen welbegrepen belang, schut en scherm der zwakken. Maar, daar het verband van het Rijk daarvan afhing, of de Koning de noodige kracht bezat om zoowel zijne Graven als de groote leenmannen in toom te houden, moest de zwakheid der opvolgers van Karel den Groote de jammerlijkste gevolgen hebben in zoodanigen staat, waarin schier alles afhing van de persoonlijkheid van den Monarch. In den loop der negende eeuw wisten dan ook de groote leenman-

nen, even als de Bisschoppen de goederen der kerk, hunne leenen veelzijds aan de jurisdictie der Graven te onttrekken. En wanneer dan de Koning buiten magte was zich met dien nadruk te doen gelden, die voor de handhaving van zijn gezag werd vereischt, zoo ontstond eene gewenschte gelegenheid niet alleen voor de vasallen om hunne bezittingen uit te breiden, maar ook voor de Graven om van het hun verleende gezag in hun eigen voordeel partij te trekken; zij drongen de bezitters van vrije goederen om zich aan hunne bescherming over te geven en hunne lieden te worden. Dengenen, die geene bezittingen hadden, bleef, bij de heerschende geschillen en veten der grooten onder elkander, niets anders over dan de dienstbaren of lijfeigenen te worden van de Graven en leenmannen of van de bisdommen der kerk. In Duitschland verdween sedert dien tijd, even als in Frankrijk en Italië, de vrije stand der landbouwenden.

Het is van het grootste gewigt, dat wij deze feiten, de gevolgen van de verslapping van het koninklijk gezag, wel in het oog houden; want zij leveren een voornaam bewijs op voor de stelling, dat ware vrijheid voor de bevolkingen der Duitsche staten alleen dan mogelijk is, wanneer de vorsten des Rijks aan de wetten en aan het gezag van het Hoofd er van onderworpen zijn.

Een dadelijk uitvloeisel van het streven der geestelijke en wereldrijke leenmannen en Graven naar uitbreiding van hun gezag, was de verbindtenis welke de Karolingische Koningen (ik zal niet noodig hebben te herinneren, dat drie Koningen de Frankische Monarchie onder zich verdeeld hadden), op zich namen bij hunne zamenkomsten te Mersen (851) en te Coblentz (860). Zij verbonden zich namelijk, hunne bijzondere leenmannen en beambten in het bezit hunner regten en waardigheden, door hen verkregen, te handhaven, en verpligtten zich hunnen raad in te winnen over de belangen van Kerk en Staat[1]. Deze zamenkomsten der zonen van Lodewijk den Vrome hadden zeker eene vreemde houding, daar zij

1 Mertens, Gesch. d. Deutschen, D. I, pag. 86, meent ten onregte, dat de genoemde zamenkomsten der Frankische Koningen alleen wegens hunne bijzondere familiebelangen zouden gehouden zijn. - Zie von Pütter, Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des D. Reiches. Göttingen, 1786, D. I, pag. 87. De verdragmatige bepaling, zoo te Mersen als te Coblentz in dit opzigt getroffen, luidt als volgt: ‘Ut nostri fideles, unusquisque in suo ordine et statu veraciter sint de nobis securi - et illorum communi consilio - ad restitutionem ecclesiae et statum regni adsensum praebebimus, in hoc ut illi - etiam sint nobis fideles, et obedientes ac veri adiutores atque cooperatores’ etc.

Koningen waren over rijken, die door het verdeelingsverdrag van Verdun als zelfstandig waren erkend. Maar terwijl het vreemde, dat hierin gelegen is, welligt eenigermate wordt verklaard uit het naauwe verband, waarin de Rijken dier Koningen nog maar weinige jaren vroeger met elkander gestaan hadden, zij hier tevens aangemerkt, dat die zamenkomsten voornamelijk ten doel hadden het treffen van gemeenschappelijke maatregelen tegen onheilen, die de staten van de drie vorsten gelijkelijk bedreigden, de invallen der Slaven en Noormannen van buiten en het vete-regt in de Monarchie. Hoogst waarschijnlijk was het met het doel, om hunne vasallen gunstig voor maatregelen tegen het een en ander te stemmen, dat zij hun de bovenstaande concessiën deden.

De Verdragen van Mersen en Coblentz behelzen de eerste bepalingen eener Duitsche Staatsregeling; zij maakten tot eene geschrevene verbindtenis wat tot dus verre alleen op gewoonte berust had. Het is opmerkelijk, dat alzoo het eerste staatsstuk, waarbij de prerogativen der Duitsche grooten tot formele regten worden verheven, een *Verdrag* is geweest. De latere grondwettelijke bepalingen van het Duitsche staatsligchaam toch zijn ook in de verdragen van Munster en Weenen vervat.

Het regt, aan de Duitsche grooten in het bestuur van het Rijk toegekend, was door hen van den beginne af uitgeoefend. Eene rijksvergadering kwam, zoo niet bij buitengewone gelegenheden, geregeld tweemaal in het jaar bijeen. Op de eerste vergaderden de prelaten en de hof- en staatsbeambten, op de tweede de dynasten (groote grondbezitters) en de raadslieden des Konings. Hunne beraadslagingen liepen zoowel over het bestuur der Monarchie, over kerkelijke en policie-inrigtingen, als over het mijn en dijn van de onderdanen. Na den afloop dier beraadslagingen werd het resultaat er van aan den Koning onderworpen. Keurde hij het goed, dan werd het eene Wet voor het rijk (Capitulare); de Koning was echter geenszins door de goedkeuring der rijksvergadering gebonden[1].

1 Op de rijksvergaderingen heetten de Staatsbeambten en Dynasten de geheele natie te vertegenwoordigen. ‘Sie *Standen* für die ganze Nation.’ - Van deze uitdrukking is de benaming *Stände* afkomstig, welke later aan de vorsten des Rijks werd gegeven.

Intusschen werd onder de Duitsche Karolingische vorsten eene waardigheid in het Rijk hersteld, welke door Karel den Groote algemeen was ingetrokken, dewijl de magt, door haar vertegenwoordigd, het meest aan de eenheid zijner Monarchie had in den weg gestaan. De herhaalde invallen der Noordsche en Slavische volken, gevoegd bij de geringe magt, die de Koning in het Rijk en vooral in de grensgewesten bezat, maakten het noodzakelijk dat de waardigheid van Hertogen weder in het leven werd geroepen. Onder Lodewijk den Duitscher waren er reeds weder Hertogen in Saksen en Thuringen; in Beijeren sedert het laatst der 9de eeuw[1]. Die Hertogen waren nu bevelhebbers des Konings in de grenslanden, en werden, in tegenstelling met hunne voormalige betrekking, Diensthertogen genaamd. Zij verkregen tevens de regtsbevoegdheid in hun hertogdom, in overeenstemming met een grondbeginsel van het leenstelsel, volgens hetwelk militaire en civile jurisdictie in ééne hand berustten. Was echter de hertogelijke waardigheid, vóór hare intrekking door Karel den Groote, uit den aard der zaak eene erfelijke geweest, nu werd zij, even als de andere staatsambten, als leen beschouwd en door den Koning begeven. Toen in het jaar 908 de Hongaren Saksen en Thuringen verwoestten, en de Hertog van Thuringen in den strijd tegen hen was gebleven, werd zijne waardigheid mede aan den Hertog van Saksen opgedragen. Wat Frankenland aangaat, weet men alleen, dat de Duitsche Koning Koenraad I aldaar tijdens zijne verkiezing Hertog was.

Onder de Hertogen ontstond alras, ten tijde der Saksische Koningen, het streven naar erfelijkheid in hunne ambten, even als dit bij de groote leenmannen het geval was met opzigt tot hunne bezittingen. En de Graven trachtten tegelijkertijd de goederen der kroon, waarvan zij maar het vruchtgebruik genoten, met hunne eigene bezittingen te vereenigen. De Koning vond wel in de Bisschoppen der Katholijke Kerk een tegenwigt tegen de aanmatigende handelingen der Hertogen en Graven, en Otto I had, bij de instelling van vele nieuwe bisdommen, evenzeer het oog op dit staatkundige doel als op de verspreiding van het Christendom onder de Slavische volken. Maar allengs werd het toch noodig om den Hertogen personen ter zijde te stellen, die de koninklijke regten op de plaatsen zelve handhaafden. Dit nu

1 Mertens, Deel I, p. 90 en 104.

geschiedde door de aanstelling van zoogenaamde Paltzgraven. Otto I stelde zulke Paltzgraven aan in Zwaben, Saksen, Frankenland en Beijeren[1]. Zij moesten regt spreken in de zaken van partijen, welke van de jurisdictie der Graven of Hertogen ontheven waren, bij afwezigheid der Hertogen hunne plaats bekleeden, en verder de koninklijke goederen beheeren. Den Hertogen werd intusschen gelast, geene gewigtige zaak te ondernemen, zonder de toestemming van deze Paltz graven[2]. Ik twijfel echter, of die instelling volkomen aan het doel heeft beantwoord, daar de Paltzgraven als zoodanig allengs zijn verdwenen, en zich met de hertogelijke geslachten naauw hebben verbonden. In Frankenland alleen is de waardigheid van Paltzgraaf in afzonderlijke geslachten gebleven, en een van hen heeft langen tijd tot de eerste vorstenhuizen van Duitschland behoord.

Intusschen kwamen er meer en meer zaken voor, waarover de Duitsche Koningen met hunne Hertogen en Graven in oneenigheid geraakten. Zoo was het, bij voorbeeld, bij het onbeschrevene der wederzijdsche regten, een vraagstuk, hoe lang de Koning een opengevallen hertogdom onvervuld mogt laten, en of hij het eindelijk bij de koninklijke kroon konde voegen. Dit was een vraagstuk van het hoogste gewigt; immers, eene toestemmende beantwoording der laatste vraag zou aan het Duitsche Rijk eene geheel andere gedaante hebben gegeven dan die, welke het allengs verkregen heeft, ja, zou naar menschelijke berekening die eenheid in Duitschland verwezenlijkt hebben, welke thans tot de hersenschimmen behoort. Het is dus niet te verwonderen, dat elke poging tot vermindering van het getal der groote hertogdommen, door het onvervuld laten er van, een' hevigen tegenstand wekte in het Rijk, zoo van de zijde der overige Hertogen, die aldus middellijk hun eigen bestaan bedreigd zagen, als van de zijde der verschillende volksstammen, wier gevoel van nationaliteit door de herstelling der hertogelijke waardigheid verhoogd was. Aan Otto II mogt het gelukken Zwaben en Beijeren onder éénen Hertog te vereenigen; doch na zijnen dood werd Beijeren weder een afzonderlijk hertogdom. Koenraad II mogt eene wijle de hertogdommen Zwaben, Beijeren en Karynthie onvervuld hebben gelaten, zijn opvolger, Hen-

1 Mertens, Deel I, p. 135.
2 Von Pütter, Deel I, p. 125.

drik III, werd door den drang der volksstammen genoodzaakt daarin te voorzien. En Hendrik III, hoewel met kracht het Rijk besturende, zag zich niettemin genoodzaakt door zijne persoonlijke tegenwoordigheid den vijandigen Hertog van Saksen in toom te houden. Schoell beweert, dat de Duitsche Keizer over de opengevallene rijksleenen binnen het jaar beschikken moest[1]. Hoe dit zij, het is ontegenzeggelijk, dat deze omstandigheid, terwijl zij eenigzins een maatstaf geeft voor de magt der groote rijksleenmannen, eene der hoofdoorzaken van de tegenwoordig bestaande verdeeling van Duitschland in verschillende Staten is geweest, eene verdeeling waardoor het zoo eigenaardig onderscheiden is van alle andere staten van ons werelddeel.

Het was het algemeene streven der Saksische en Salische (Frankische) Koningen, de groote leenmannen van het Rijk in aantal en magt te doen afnemen, ook door zich de belangen hunner achterleenmannen aan te trekken. Dat streven druischte lijnregt in tegen het streven dier grooten. Toen een Hertog van Lotharingen zijn vorstendom aan zijne twee zonen wilde nalaten, maakte Hendrik III hiervan gebruik om het in tweeën te splitsen, maar tevens in beide gewesten andere Hertogen aan te stellen. Onophoudelijk was de botsing tusschen Koning en leenmannen; en had de Koning altijd zooveel geestkracht en eenheid van handeling aan den dag gelegd als de Otto's, als een Hendrik III en als na hem de Hohenstaufen, de zegepraal ware voorzeker aan de zijde van het koningschap gebleven. Maar de vorsten des Rijks vonden een bondgenoot, die alles vermogt, wijl hij gelijkelijk boven allen verheven was. Ik zal niet noodig hebben te zeggen dat ik het Pausdom bedoel.

Maar er waren twee andere oorzaken van den uitslag der crisis, die in de betrekking der groote vasallen tot den Duitschen Koning was ontstaan. Deze zijn de zwakheid van de Karolingische vorsten en de verkiesbaarheid van het koningschap. Het eerste had aan de ontwikkeling van het leenstelsel die uitbreiding gegeven, waardoor hetzelve allengs de eenige vorm van het Germaansche staatsleven was geworden, en er zulk eene verbrokkeling van het gezag ontstond, dat het koningschap tot een' ijdelen klank werd ver-

1 ‘Histoire abrégée des Traités,’ Tome II, p. 175 (Introduction Historique).

laagd. Het schoone gezegde van Montesquieu was hier van toepassing: ‘l'arbre étendit trop loin ses branches, et la tête se sêcha.’

De verkiesbaarheid tot het Duitsche koningschap was indedaad daardoor getemperd, dat men zich aan de mannelijke afstammelingen van eene en dezelfde dynastie hield, als ook door de instelling van het Roomsch-koningschap, nadat Otto I bij zijn leven zijn zoon tot zijnen opvolger had doen benoemen. Maar toch moest de nieuwe Koning altijd weder door de Duitsche grooten erkend worden. En dan, als een koninklijk stamhuis was uitgestorven! Wij zien onder anderen, toen, na den dood van Koning Koenraad, uit den volksstam der Franken, de Hertog der Saksers, Hendrik de Vogelaar, Koning werd, den Hertog Arnolf van Beijeren tegen den nieuwen Koning in opstand, onder voorwendsel dat hij van de pligt der gehoorzaamheid ontslagen was, nu het koningschap in een' anderen stam was overgegaan. Dergelijke beweringen konden niet dan uiterst nadeelig zijn voor de rust van het Rijk, en tevens voor de regten van het oppergezag. Hendrik I kocht dan ook zijne erkenning als Koning van den Hertog van Beijeren, door hem meerdere voorregten te verleenen en eene bijna onbegrensde magt over de geestelijkheid in zijn hertogdom toe te kennen. Welke voorwaarden zouden niet aan de erkenning van een Duitsch Koning verbonden worden, wanneer zijne waardigheid eenmaal eene bloot verkiesbare zou zijn!

En dit werd het Duitsche koningschap, door het gezamenlijk streven der Rijksvorsten en der Pausen. Het is opmerkelijk, hoe vooral de laatsten alle krachten inspanden om dit doel te bereiken. Onder Hendrik IV begon de burgeroorlog in Duitschland daarmede, dat een gezant van Rome niet alleen den Keizer van den troon vervallen verklaarde, maar ook uitdrukkelijk verkondigde, dat voortaan niet meer één stamhuis tot den troon geregtigd, maar de Koning geheel verkiesbaar zou zijn. En het gevolg van deze pauselijke bemoeijingen en van de daardoor ontstane onlusten in het Rijk, was dan ook, dat Lotharius II (1125), Koenraad III (1137), Frederik I (1152) door geheel vrije keuze tot het koningschap werden verheven. Het Duitsche Rijk was sedert in beginsel een Kiesrijk geworden. Maar ik geloof, dat, hadden niet de Pausen, ter instandhouding van dat beginsel, van tijd tot tijd tegen-Koningen verheven, het geene zoo aan-

merkelijke verandering in de verkiezing der Duitsche Koningen zou hebben gebragt, als velen meenen; want het Roomsch-koningschap bleef altoos een geschikt middel om het oppergezag over het Rijk in één en hetzelfde geslacht te handhaven[1].

Frederik I was de eerste Duitsche Keizer, wiens verkiezing door Keurvorsten is geschied[2]. Vroeger had die keuze plaats door de gezamentlijke wereldlijke en geestelijke leenmannen des Rijks. Zij vergaderden, onder de banieren hunner Hertogen, in de landstreek tusschen de steden Worms en Mainz; en die vergadering der grooten, met hun gewapend gevolg, die eene streek besloeg van ruim acht uren in uitgestrektheid langs beide oevers van den Rijn, had veelal meer van een ontzaggelijk legerkamp, dan van eene vergadering, met zoo vreedzaam een doel als de verkiezing van een opperhoofd des Rijks. Daarentegen werd de Koning nu door zes of acht der voornaamste Rijksgrooten gekozen, waartoe waarschijnlijk van den aanvang af de Aartsbisschoppen van Mainz, Trier en Keulen hebben behoord. De vergadering dier Keurvorsten en de keuze had plaats te Frankfort, en de nieuw gekozene ontving te Aken de Duitsche koningskroon. Deze historische feiten toonen op voldoende wijze het ongegronde der bewering, alsof de Keurvorsten door Paus Gregorius V (996-999) zouden zijn ingesteld.

Het zal welligt bij menigeen verwondering wekken, dat, gelijk wij zoo even zagen, de Bisschop van Rome zoo overmoedig optrad in de aangelegenheden van het Duitsche Rijk, te meer, daar die Bisschoppen door de herstelling der keizerlijke waardigheid in het westelijk Europa, in verband

1 Frederik I zelf, Frederik II, enz. en later de Habsburgers, hebben dit metterdaad bewezen. Ik kan dan ook niet zooveel waarde hechten aan de verbindtenis, door den tot tegenkoning verkozen Rudolf van Zwaben (1077) aangegaan, om zich voor zijne zonen geen erfregt op het Rijk aan te matigen. Want vooreerst is de wettigheid zijner keuze (op aanstooken des Pausen geschied), tegelijk met een wettig gekozen Koning, zeer betwistbaar; ten andere is deze Rudolf nooit algemeen erkend Koning van Duitschland geweest. In elk geval, was de verpligting, die hij op zich nam, uit den aard der zaak, bloot persoonlijk, en kan dus de algeheele verkiesbaarheid van het Duitsche Rijk nimmer geacht worden daardoor te zijn 'GRUNDGESETZLICH *bestimmt*,' - zoo als Mertens zich uitdrukt, Dl. I, p. 160, 161.

2 Deze keuze geschiedde door 6 à 8 rijksbeambten (*Reichserzbeambten*), welke in eene oorkonde van Frederik I, van het jaar 1156, uitdrukkelijk *Electores* worden genoemd. Het waren Mainz, Trier, Keulen, Bohemen, Saksen, Brandenburg, de Paltz en waarschijnlijk ook Beijeren.

met het wereldlijk bezit en de wereldlijke regten, die zij in Italië verkregen hadden, vasallen van het Duitsche Keizerrijk waren geworden. Doch mogt ook de Bisschop van Rome in een wereldlijk opzigt maar leenman gebleven zijn, in het geestelijke had hij zich sedert tot het algemeen hoofd der Kerk weten te verheffen. Aan den eenen kant onderworpen aan het keizerlijk gezag, was hij aan den anderen kant zich eene meerderheid bewust, het uitvloeisel van den slaafschen eerbied der Germanen voor eene godsdienst, waarvan zij den geest wel niet doordrongen, maar wier priesters zij hoogachtten wegens het overwigt dat zij hadden door hunne beschaving. De priesterlijke stand was allengs Rome's dienaar geworden. Want toen Gregorius VII (1073-1085) zich in staat zag openlijk te verkondigen, dat de geestelijken hunne aanstelling in hunne ambten niet langer van een' leek (d.i. van den Duitschen Koning) mogten aannemen, maar die investituur uit Rome moesten ontvangen, en Gregorius en zijne opvolgers dat beginsel konden doen gelden, toen werd ook de Duitsche geestelijkheid naauwer aan den Heiligen Stoel verbonden, ja, was voor haar sedert slechts te Rome heil te vinden. Het hiërarchisch gesloten geheel, dat de geestelijkheid, met den Paus als haar hoofd, uitmaakte, werd hierdoor voor eeuwen bevestigd.

En waar de Bisschoppen en Aartsbisschoppen zulke uitgebreide bezittingen en zoo groote privilegiën bezaten als in Duitschland, terwijl zij tevens hoe langer hoe meer afhankelijk werden van het hoofd hunner Kerk, daar kon het niet missen, of deze laatste moest invloed verkrijgen, ook in andere dan alleen in zaken, de godsdienst betreffende. Ook bevonden de Pausen zich van zelf op staatkundig gebied. Als wereldlijke vorsten, deelden zij in het algemeen streven naar meerdere magt en zelfstandigheid voor hunne bezittingen in Italië. Als hoofden der Katholijke Kerk, achtten zij zich geroepen, die Kerk in alle opzigten van de banden, die haar aan den Staat hechtten, te bevrijden. Vandaar dat zij zich in een' eeuwigdurenden strijd wikkelden met de wereldlijke magt, en bovenal met den Keizer, die, naar den geest dier tijden, als de eerste onder de vorsten beschouwd werd. De Pausen konden dien strijd te eerder ondernemen, daar zij de middelen bezaten, tot de zegepraal vereischt; want behalve op de magtige geestelijkheid in het Duitsche Rijk, steunden zij op de openbare meening der volken, die in hen de verte-

genwoordigers van het Goddelijk beginsel, ja, een' God op aarde meenden te zien.

Hierbij kwam de vreemdsoortige betrekking tusschen de hoofden der Christenheid onder elkander. De verkiezing der Pausen moest door den Duitschen Keizer bevestigd worden; aan den anderen kant bragt het oude gebruik mede, dat de keizerlijke kroon uit Rome werd gehaald. Een zoo eigenaardig ingrijpen in elkander, wel verre van een' innigen band te leggen, had integendeel gestrekt om de klove tusschen Keizerschap en Pausdom wijder te maken. En de strijd, die van een en ander het gevolg was, kreeg daarom zulk een groot gewigt, omdat hij de gebreken van het Pausdom aan het licht bragt en de krachten van het keizerschap ondermijnde.

Keizer Frederik II was vooral het voorwerp van de vervolgingen der Pausen, wijl hij onvermoeid er naar streefde om orde en gezag te herstellen in eene maatschappij, die door het wijd en zijd verbreide leenstelsel ontbonden was; eene taak, die daardoor zoozeer bemoeijelijkt werd, dat de Duitsche geestelijkheid getrouw de bevelen van Rome volgde, en alzoo het keizerschap, terwijl het van buiten werd aangevallen, zich tevens van binnen verraden zag. Frederik II werd tot viermalen toe door Gregorius IX in den ban gedaan, en de Paus bood het keizerrijk aan een ander vorst. Innocentius III ging zoo ver, dat hij den Keizer op een Concilie te Lyon van zijne waardigheid ontzette, en zijne kinderen vervallen verklaarde van hun regt op zijne staten. Innocentius IV, Clemens V, Johannes XXII en zoo vele anderen, beweerden dat het Rijk, bij ontbreken van een hoofd, aan den Heiligen Stoel toekwam, en verder, als een noodzakelijk uitvloeisel hiervan, dat de verkiezing van den Keizer door hen moest worden bevestigd. En toen Lodewijk van Beijeren en Frederik van Oostenrijk elkander de keizerlijke kroon betwistten, en de eerste ten laatste zegevierde, weigerde Johannes XXII hem als Keizer te erkennen en sprak hij zelfs den banvloek over hem uit, omdat zijne verkiezing, acht jaren vroeger geschied, niet door hem, Paus, was bevestigd.

Dit nu waren tastbare inbreuken op de regten van den Keizer, van het Rijk en van de Keurvorsten. Zij gaven dan ook aanleiding tot eene gebeurtenis, die voor de zelfstandigheid van het Duitsche Rijk van het hoogste belang is geweest. In

het jaar 1338 kwamen het Collegie der Keurvorsten en de Rijksvergadering te Rensee en te Frankfort bijeen. Op de herhaalde weigering van den Paus om den Keizer Lodewijk van den ban te ontslaan, vaardigde men daar het uitdrukkelijk verbod uit, om aan de banbliksems, tegen het hoofd van het Rijk geslingerd, eenige uitwerking hoegenaamd toe te kennen. - Hoe veranderd waren dus de tijden, vergeleken met die van een Robert Capet of zelfs van Frederik II! - Maar men ging te Rensee en te Frankfort nog verder. Men verklaarde openlijk dat, daar het aloude gebruik het bestuur van het Rijk bij ontstentenis van den Keizer aan den Paltzgraaf van den Rijn opdroeg, de bewering der Pausen, dat zij in zulk geval aan den Keizer opvolgden, niet dan aanmatiging was; dat de Paus zelfs geen schijn van regt op het Duitsche Rijk bezat; dat de meerderheid der Keurvorsten alleen over het keizerschap beschikte, zonder dat zij in eenig opzigt de goedkeuring van den Heiligen Stoel behoefden[1]. Dit statuut, dat het stelsel der pauselijke staatkunde, zoo als die zich in de laatste eeuwen ontwikkeld had, in zijne grondslagen aantastte, beslaat mijns inziens eene eervolle plaats in de geschiedenis der Duitsche staatsregeling. Het sprak het heldere bewustzijn eener onafhankelijkheid uit, die zich geenszins behoeft terug te trekken voor een geestelijk gezag, 't welk zich zoozeer te buiten ging, dat het de onderworpenheid van alle wereldlijke magten, de oplossing van alle zelfstandig bestaan durfde eischen.

Met deze besluiten van Frankfort en Rensee, moet de Gouden Bul van Keizer Karel IV wel in verband worden beschouwd. Deze was daarvan het onmiddellijk gevolg; want zij besliste betwistbare punten, tot de verkiezing der Keizers en tot de Keurvorsten betrekkelijk. Op zeven werd het getal dezer laatsten vastgesteld, waarvan drie geestelijke; en ter voorziening in eene tusschenregering werd het bestuur van het Rijk, voor zoodanig geval, in dat gedeelte waar Frankisch regt geldend was, aan den Keurvorst van den Paltz, en in dat, waar Saksisch regt gold, aan den Keurvorst van Saksen opgedragen.

En zietdaar dan het resultaat van den strijd tusschen Pausdom en Keizerschap. Het Rijk was in zijne integriteit be-

1 ‘Essai historique sur la puissance temporelle des Papes,’ Paris 1818, Tome I, p. 251.

waard, het keizerschap tegen alle aanranding gewaarborgd. In omgekeerden zin echter had die strijd op den inwendigen toestand van het Duitsche Rijk teruggewerkt. De Keizers hadden hunne beste krachten verspild om in Italië met eene indrukwekkende magt te kunnen optreden, en te gelijker tijd hunne kroon te beveiligen tegen de door de Pausen verheven tegen-koningen. Zij hadden met volle handen goederen en privilegiën weggeschonken. En de leenmannen des Rijks hadden niet alleen hun grondgebied uitgebreid, maar zich tevens het erfelijk bezit daarvan verzekerd.

(*Wordt vervolgd.*)

Iets over het vestingstelsel van ons land.

Is, hetgeen thans in Nederland, aangaande 's rijks verdediging, geschiedt, zoo hoogst verderfelijk, als wel eens beweerd wordt? Nijmegen, W.H. Stenfert Kroese. 1852.

Bij de zoo uiteenloopende gevoelens omtrent het vestingstelsel van ons land, kan men twee uiterste meeningen opmerken, die beide, gelooven wij, evenzeer afwijken van de waarheid, zoo als dit met uiterste meeningen nog al dikwijls gebeurt. Er zijn er, die, getroffen door de geheel onbeteekenende rol, welke de vestingen in de oorlogen van onze eeuw hebben gespeeld, en vooral door het weinige nut, dat zij soms *ons* vaderland hebben aangebragt, die vestingen even verouderd vinden als de wapenrustingen van den riddertijd; verlaat die bolwerken, roepen zij ons toe, die een land niet verzekeren tegen de invallen van den vijand, en zoek hechter waarborgen voor uwe onafhankelijkheid, dan die zoogenaamde *plechtankers van den staat*, die geen staat meer van den ondergang kunnen redden. Anderen, daarentegen, kleven eene geheel tegenovergestelde meening aan: zij willen de sterkte van een land in vestingen, en bijna alleen in vestingen, zoeken; verre van vestingen te willen verlaten of afbreken, willen zij er tal van nieuwe doen oprijzen; en bij die zucht om ons land met wallen en grachten te omgeven, verliezen zij geheel uit het oog, dat daardoor de hulpmiddelen worden uitgeput, die noodig zijn tot zamenstelling van

wat alleen waarde kan geven aan die doode strijdkrachten - van een leger.

Het mag eene verouderde en dikwijls misbruikte stelregel zijn, dat de waarheid meestal in het midden is, - hier, gelooven wij, dat die stelregel ten volle toepasselijk is, en dat die uiterste meeningen, omtrent de vestingen van ons land, geen van beide goedkeuring verdienen. Wij zijn voorstanders van vestingen; wij hebben de overtuiging, dat goede vestingen de kracht van ons land uitmaken, dat Nederland daaraan behoefte heeft; - maar wij zijn voorstanders alleen van de goede, nuttige vestingen; onnutte, overtollige vestingen achten wij slecht en verderfelijk, en wij zijn ten volle er van doordrongen, dat van diegenen, welke wij thans nog hebben, sommige die laatste benaming verdienen.

Het is ons voornemen dit onderwerp met een enkel woord te behandelen, bij de aankondiging van het hierboven genoemde werkje. Het is klaarblijkelijk geschreven door een deskundige, door een man, die het volste regt heeft om te vorderen, dat men het door hem uitgebragt gevoelen aandachtig en met zorg onderzoeke. Er wordt, zoo als de titel aanduidt, de vraag in behandeld, of het thans in ons land gevolgde verdedigingsstelsel goed of slecht is, en het eerste beweerd - zooals dan trouwens ook ligtelijk is op te maken uit de wijze, waarop de vraag is gesteld. Om het goede van het thans gevolgde vestingstelsel aan te toonen, geeft de schrijver een kort overzigt van de gebeurtenissen van 1672 en van 1794, en toont aan, dat de gebeurtenissen dier jaren niets *tegen* dat vestingstelsel bewijzen, maar zelfs daar-*voor* - altijd volgens het oordeel des schrijvers. Het werkje is duidelijk, grondig, met bekwaamheid en met talent geschreven; het bevat zeer veel goeds, - maar met niet alles is dit het geval; en juist om aan te toonen wat, naar onze meening, *niet* goed is, vatten wij de pen op. Wij hopen die taak te vervullen met de kracht en den nadruk, die pligt zijn, wanneer men de overtuiging koestert, dat men de waarheid aan zijne zijde heeft; maar tevens met de gematigdheid en den eerbied voor het persoonlijk karakter van onzen tegenstander, die, onzes inziens, altijd gevorderd worden, zelfs bij het grootste verschil van gevoelen, en vooral dan, wanneer die tegenstander door kunde en verdiensten de hoogste aanspraken heeft op de algemeene achting.

Natuurlijk, dat men bij het bepalen der noodige of nuttige vestingen of liniën niet willekeurig kan te werk gaan; dat men niet, volgens luim en gril, kan zeggen: wij moeten maar *zooveel* vestingen hebben; wij moeten *die* vesting behouden en *die andere* verlaten; - maar dat men grondige redenen moet hebben, om eene vesting of linie te bezetten of te ontruimen. Het komt er dus allereerst op aan, om te weten, aan welke stelregels of beginselen men de waarde of onwaarde van eene vesting toetst.

In het hier behandelde werkje komt daarover een stelregel voor, dien wij geheel juist en waar vinden; die, naar ons inzien, altijd gebezigd moet worden om het goede of slechte van eene vesting te onderzoeken. Men vindt dien regel op bl. 5-6:

'..... vestingen, die niet ingesloten kunnen worden en die hunne gemeenschap behouden met het hart des rijks, kunnen altijd toevloed van verdedigers, krijgs- en mondbehoeften erlangen, en zijn dus, bij goede verdediging, *onneembaar*.

Alleen vestingen, die op zich zelve liggen en door den vijand niet belegerd worden of behoeven te worden om zijn doel te bereiken, zijn nadeelig voor de verdediging; daar zij leiden tot versnippering van krachten, en de vijand, door de plaatsing van een observatie-korps, gelijk aan de bezetting, haar onschadelijk kan maken; en dus, in geval van groote overmagt, de verdediger zich meer vermindert dan de aanvaller.

Vestingen, die een gedeelte van eene verdedigingslinie uitmaken, waarvan alle gedeelten steeds in gemeenschap met elkander blijven, geven den achter die linie opgestelden verdediger gelegenheid, om bij doelmatige inrigting der vestingen op één punt met overmagt offensief te handelen door het doen van uitvallen, en noodzaken dus den vijand, ten einde die vesting voor hem onschadelijk te maken, groote magt daartegenover te stellen, of ze te belegeren, en zijn dus *zeer voordeelig* voor den verdediger.'

Dat is een stelregel, dien wij ten hoogste toejuichen; wij moeten vestingen hebben, die niet ingesloten kunnen worden. Behalve dat zulke vestingen eene bijna onneembare sterkte hebben, zoo putten zij de hulpmiddelen van een land ook veel minder uit, dan andere min voordeelig gelegene sterkten. Heb tien vestingen; de vijand zal er misschien maar

een of twee van belegeren, mogelijk geen een; maar toch, wanneer die vestingen spoedig door den vijand kunnen worden ingesloten, dan moeten zij al dadelijk alle tien voorzien worden van alles wat tot het doorstaan van een beleg vereischt wordt Zijn daarentegen die vestingen zoodanig gelegen, dat zij geene insluiting te vreezen hebben, dan behoeft men ze slechts te voorzien van zoodanige magt, als tot het weêrstaan van een gewelddadigen aanval noodig is; in de vesting, die werkelijk met een beleg wordt bedreigd, kan dan nog altijd alles worden gebragt, wat tot het doorstaan van een beleg wordt gevorderd. Vestingen, die niet ingesloten kunnen worden, putten dus de hulpmiddelen en strijdkrachten van een land niet uit; en dit is een voordeel bijna even groot als dat, wat uit de schier onneembare sterkte van zulke vestingen voortvloeit.

Maar zijn wij het met den geachten schrijver eens, dat ons land geene andere vestingen moet hebben dan die *niet* ingesloten kunnen worden, - het is in de toepassing van dat beginsel, dat wij soms met hem in gevoelen moeten verschillen.

Het ligt in den aard der zaak, dat die gestelde voorwaarde voor eene goede vesting, dat zij niet ingesloten moet kunnen worden, nooit in een volstrekten zin kan worden opgenomen: buitengewone inspanningen des vijands of eene geheel buitengewone wending van den oorlog kunnen te weeg brengen, dat de vesting ingesloten wordt, die men daartegen verzekerd waande; Antwerpen in de zestiende, la Rochelle in de zeventiende eeuw, mogten er met waarschijnlijkheid op vertrouwen, dat de belegeraar geene insluiting zoude kunnen verrigten, en toch wisten het genie en de volharding van Parma en van Richelieu die insluiting te bewerkstelligen. Het niet insluiten van eene vesting is dus nooit eene *zekerheid*, maar altijd slechts eene *waarschijnlijkheid*; en omtrent den meerderen of minderen graad van waarschijnlijkheid, die men in dat opzigt moet vorderen, deelen wij niet altijd de gevoelens in dit werkje geuit.

Wél omtrent de vesting 's Hertogenbosch. Wij zijn ten volle overtuigd, dat, wanneer de verdediging maar eenigzins goed geregeld is, de Hollandsche legermagt voortdurend in het bezit kan blijven van het eiland Bommel, en de insluiting van 's Hertogenbosch alsdan onmogelijk kan worden ge-

maakt; wij zijn het volkomen eens met den schrijver, wanneer hij die vesting ‘onneembaar’ noemt. Haar spoedige val in het najaar van 1794 bewijst niets; want toen was er noch beleid, noch moed bij de hoofden der verdedigers; en waar die hoedanigheden bij de bevelhebbers ontbreken, daar kan men van niet ééne vesting zeggen, dat zij onneembaar is. Die belegering van 's Hertogenbosch in 1794 is eene van de bladzijden in onze geschiedenis, die wij met weêrzin en schaamte moeten lezen.

Maar ons verschil van gevoelen betreft de vestingen Grave, Nijmegen, en de vestingen aan den Yssel; wij zijn niet zoo overtuigd, als de geëerde schrijver van dit werkje, dat die sterkten tegen eene insluiting gewaarborgd zijn.

De insluiting van Grave en Nijmegen, wordt gezegd, kan niet plaats hebben, zoo lang ons leger den overgang van de Maas en van de Waal aan den vijand betwist, en eene linie bezet houdt, die, naar des schrijvers voorstel, in het Maasen Waalsche, tusschen Grave en Nijmegen moet worden daargesteld; - neen, zoo lang aan *die* voorwaarde voldaan wordt, kunnen Grave en Nijmegen niet ingesloten worden; maar *zal* aan die voorwaarde voortdurend voldaan kunnen worden? Zal het den vijand niet gelukken de Maas of de Waal over te trekken, of die linie door te breken, die nog niet bestaat, en wier verdedigingsvermogen nog zoo twijfelachtig is? - Het kan gebeuren, dat de overtogt van die rivieren of het doorbreken dier linie aan den vijand *niet* gelukt; maar het tegendeel kan ook gebeuren; en in dat laatste geval zijn Nijmegen en Grave geheel van onze hoofdmagt afgesneden, en gaan nutteloos verloren. Het voorbeeld van Nijmegen in 1794 zullen wij hier niet aanhalen, want die vesting is toen bijna niet verdedigd geworden. Maar de verdediging van Grave in dat jaar is wél goed geweest, en toch heeft zij ons niets gebaat, en is die vesting toen gevallen, zonder ons eenig voordeel te hebben aangebragt door hare verdediging. - Wij houden daarom het nut van Nijmegen en Grave - ten minste *als vestingen* - voor twijfelachtig.

Even zoo wat betreft de Yssel-vestingen, Doesburg, Zutphen en Deventer. Zoo lang ons leger op den linkeroever van den IJssel blijft, kunnen die vestingen niet worden ingesloten, maar wel, zoodra dat leger den Yssel heeft moeten verla-

ten. Nu zal het wel altijd goed zijn, een vijand, die uit Duitschland oprukt, aan den Yssel het hoofd te bieden, en er is kans, dat men den overtogt van die rivier aan den vijand belet; maar dit is volstrekt niet iets, waarop men met zekerheid mag rekenen; het kan zeer goed gebeuren, dat, in weêrwil van onze verdediging, 's vijands leger den IJssel overtrekt; en dan zouden de bezettingen in Deventer, Zutphen en Doesburg voor de verdediging des lands geheel verloren zijn; dan zouden wij denzelfden misslag begaan hebben, dien onze voorouders in 1672 begingen, en die toen ons vaderland bijna ten val bragt.

Maar, omdat wij Nijmegen, Doesburg, Zutphen en Deventer schadelijk en slecht rekenen als vestingen, die men *voortdurénd* bezet, daarom zijn wij echter volstrekt niet van meening, dat men de vestingwerken, welke die steden omgeven, moet afbreken en slechten; wij deelen, in dat opzigt, niet in het gevoelen, door de redactie van de ‘Nieuwe Spectator’ voorgestaan. Wij zijn, integendeel, van oordeel, dat bij de verdediging van Waal en IJssel, het dikwijls zeer groot voordeel kan verschaffen, wanneer men die versterkte steden *tijdelijk* bezet. Men moet dan die bataillons en dat veldgeschut daarin plaatsen, die vereischt worden om een gewelddadigen aanval te wederstaan; maar men moet in die steden geen vestinggeschut hebben, geene arsenalen, geene magazijnen, - niets, in één woord, dat niet dadelijk daaruit te nemen is; wordt de rivier door het leger verlaten, dan moeten de bezettingen van Nijmegen, of van de IJsselsteden, zich oogenblikkelijk, met hunne artillerie, weder bij het leger aansluiten en daarmede wegtrekken. Onder die voorwaarde is het behouden der vestingwerken van de genoemde steden aan te raden; die steden zijn goed als tijdelijke bruggenhoofden; als vestingen zijn zij slecht.

Wij weten niet, in hoever wij, bij het uiten dezer bewering, in overeenstemming zijn met den geachten schrijver van het werkje, dat wij hier beschouwen: zijne meening omtrent dit punt is niet duidelijk en bepaald uitgedrukt. Wij zien wel uit zijn werkje, dat hij Nijmegen, Doesburg, Zutphen en Deventer versterkt wil laten; maar tot welk einde wordt niet gezegd; en dat is toch hier het hoofdpunt, waarvan het oordeel over het goede of slechte dier versterkingen zal afhangen.

Hetzelfde geldt van des schrijvers voorstel, om bij Pannerden ‘een bruggenhoofd met vooruitgeschovene posten’ (bl. 24) aan te leggen. Geldt het een veldwerk, dat men bezet zoo lang daar voordeel in is gelegen en dat men verlaat zoodra dat voordeel ophoudt, dan is dit voorstel goed; maar het is slecht, wanneer het eene nieuwe vesting betreft, die voortdurend bezet moet blijven. Alle versterkingen, die ons leger, bij de verdediging des lands, in voordeeliger toestand plaatsen, meer kracht bijzetten, zijn goed; slecht is alles, wat dat leger verdeelt en verzwakt.

Wat de schrijver zegt over het hooge belang van eene versterkte stelling aan de monding van den IJssel, bij Kampen, en over de verdediging van het noordelijke gedeelte der provincie Groningen, deelen wij geheel en al. Het bezit dier stellingen kan ons, bij een oorlog met Duitschland, een beslissend voordeel verschaffen; en daarom is het van groot gewigt om, zoo spoedig mogelijk, de daartoe vereischte versterkingsmiddelen aan te leggen of te verbeteren.

In het algemeen zijn er, in het vestingstelsel van ons land, verschillende gedeelten, wier nut en hooge waarde door iedereen erkend worden; - wij noemen onder anderen als zoodanig 's Hertogenbosch en Groningen. Andere gedeelten, zoo als Grave, Nijmegen en de IJsselvestingen, hebben eene *twijfelachtige* waarde, waarover de gevoelens nog verdeeld zijn; en wij begrijpen dus zeer goed, dat de schrijver ook die gedeelten voorstaat en verdedigt. Maar wat wij niet begrijpen, is, dat een man van zijne kunde en heldere inzigten nog op het behoud kan aandringen van vestingen, waarover de gevoelens niet meer verdeeld zijn, en wier onwaarde zoo klaar is als de dag. Hoe! na zelf dien gulden stelregel te hebben verkondigd, dat wij vestingen moeten hebben, die niet ingesloten kunnen worden, gaat hij, dien regel geheel vergetende, het behouden van Koevorden, de nieuwe Schans en Bourtange voorslaan, - onbeduidende sterkten, die een vijandelijk leger gerustelijk voorbijtrekt, en die dan dadelijk geheel afgesneden van Holland, geheel ingesloten zijn. Hoe flaauw en nietig zijn dan ook de gronden, waarop die meening wordt voorgestaan; en hoe strekt daar de onbestemdheid der woorden ten bewijze van het schemerachtige der denkbeelden:

(bl. 25) ‘Er kunnen omstandigheden plaats grijpen, waar-

in wij in de mogelijkheid zijn zullen, ook Friesland, Drenthe en Overijssel te verdedigen; wanneer wij dáár een gedeelte onzer krachten kunnen vereenigen, zijn ook dáár schoone en sterke verdedigingsstellingen aan te nemen. - Men doet verkeerd een gedeelte des rijks onvoorwaardelijk den vijand prijs te geven; moet een gedeelte verlaten worden tot nut der algemeene verdediging, *dan is het een noodzakelijk kwaad, maar ook niet meer*.'

Is het noodig zich hier met eene wederlegging in te laten? Is het noodig uitvoerig aan te toonen, dat, wanneer wij in de noordoostelijke gewesten onzes lands den vijand onmiddellijk aan de grenzen willen tegenhouden, wij daartoe eene magt moeten hebben, sterker dan die des vijands, of even sterk; dat wij dan die vestingen niet behoeven; dat wij bij mindere magt in die vestingen geen baat vinden; en dat, wanneer wij Koevorden, Bourtange en de Nieuwe Schans bezet houden, wij daardoor, bij een doordringen des vijands, volstrekt niet meester blijven van de provinciën, waar zich die sterkten bevinden, maar alleen van die geheel onbeduidende sterkten zelve? - 'Die sterkten kunnen nut doen,' zegt de schrijver (bl. 26); - maar datzelfde kan men zeggen van elke stad, van ieder dorp; men kan zich een toestand denken, waarin het voordeelig zoude kunnen zijn, dat die stad of dat dorp - hoe onbeduidend dan ook - versterkt waren; maar dwaasheid zoude het zijn, om dien toestand, die mogelijk nooit zal voorkomen, en om dat voordeel, dat mogelijk van een ondergeschikt belang is, van die stad of van dat dorp eene vesting te willen maken. 'Men doet verkeerd, een gedeelte des rijks onvoorwaardelijk den vijand prijs te geven,' zegt de schrijver; - toegestemd; maar het is geen onvoorwaardelijk prijs geven, wanneer men zich bij een oorlog de overwinning verzekert, en daardoor gemakkelijk weer meester wordt van dat gedeelte des rijks, dat voor het oogenblik ontruimd moest worden. Wie bij een verdedigenden oorlog *alles* bezetten en behouden wil, gaat ontwijfelbaar te niet; de verdediger moet alleen bezetten en behouden wat gunstig en voordeelig daarvoor is, of waarvan het verlies de beslissing des oorlogs zoude aanbrengen. Het behoud van een gewest hangt niet af van het in bezit houden van eene enkele vesting in dat gewest, maar wél van de geheele uitkomst des oorlogs. Al ware Koevorden eene groote, onneembare

vesting, dan zou zij het behoud van Drenthe niet verzekeren, wanneer de vijand intusschen Holland overheerde, en ons daardoor de voorwaarden des vredes kon opleggen; maar wanneer de oorlog voor ons eene voordeelige wending heeft genomen - waartoe het verlaten van Koevorden kan medewerken, - dan zijn wij zeker van Drenthe te behouden, al had de vijand het ook reeds in bezit genomen.

Wanneer wij hier ijveren tegen het behouden van Koevorden, Bourtange en de Nieuwe Schans, dan is dit omdat wij overtuigd zijn, dat de daar te plaatsen strijdmiddelen voor de verdediging des vaderlands verloren zijn; en dat, hoe gering het bedrag dier strijdmiddelen ook moge zijn, het altijd eene geheel verkeerde handeling is, ze nutteloos op te offeren. Maar grooter, oneindig grooter nadeel moet voortvloeijen uit het behouden van Maastricht en Venlo als vestingen; die vestingen vorderen niet een of twee duizend man tot hare verdediging, maar minstens acht of tien duizend, met eene bewapening en uitrusting, die schatten aan ons land moeten kosten.

En men antwoorde ons hier niet, dat eene mindere magt en mindere hulpmiddelen volstaan zullen tot verdediging dier vestingen; dat men - zoo als men dat soms noemt - ze slechts ‘ten halve’ zal bezetten en bewapenen; - want dat is iets, hetwelk den toets van het onderzoek volstrekt niet kan doorstaan. Eene vesting heeft tot hare goede verdediging eene bepaalde hoeveelheid troepen, geschut en krijgsbehoeften noodig; geeft gij die vesting *maar de helft* van die strijdmiddelen, verwacht dan ook, dat hare verdediging maar eene halve verdediging, dat wil zeggen, eene slechte verdediging, zal zijn. Zulk eene handeling staat daarmede gelijk, dat men tegen den vijand een oorlogschip afzendt, met slechts half zoo veel matrozen en half zoo veel kanonnen, als het noodig heeft. Zeker, de buitengewone dapperheid van de bezetting dier vesting of van de bemanning van dat oorlogschip kunnen dat gemis aan strijdmiddelen eenigzins opwegen; en het is een dure pligt voor ieder officier, om door zijn beleid en geestkracht de strijdmiddelen, die onder zijn bevel zijn geplaatst, te verdubbelen; - maar aan den anderen kant is het een even dure pligt voor eene regering, om de strijdmiddelen, die zij ter beschikking van hare officieren stelt, zoo goed

mogelijk te maken; en die regering handelt onverstandig en slecht, welke opzettelijk en met voorbedachten rade dien pligt niet nakomt, en daardoor de eer van een bevelhebber en den wapenroem van een volk roekeloos prijs geeft.

Eene halve bezetting en bewapening der Limburgsche vestingen is eene slechte handeling; eene geheele bezetting en bewapening put ons land nutteloos uit; daarom zijn die vestingen slecht. Dat wordt dan ook vrij algemeen erkend; en een sterk bewijs daarvoor is, dat in dit werkje, waarin het nut verdedigd wordt van menige vesting, wier nut twijfelachtig is, van Maastricht en Venlo geheel en al gezwegen wordt. Waarom juist daarvan gezwegen? - de schrijver weet toch zeer goed, dat men vooral op de ontruiming van *die* vestingen aandringt, omdat men ze nadeelig oordeelt. Deelde hij niet in die meening, dan was eene bestrijding en wederlegging hier noodig; deelde hij er wél in, dan was het voor hem pligt, om die meening te schragen door het uitbrengen van zijn gevoelen; - wij zeggen, pligt; want de waarheid zeggen bestaat daarin, dat men *de geheele waarheid* zegt, en niet een gedeelte daarvan verzwijgt.

De schrijver zwijgt over den nadeeligen invloed, dien Maastricht en Venlo op de verdediging van ons land moeten hebben. Zelfs kan men op ééne plaats in zijn werkje eene soort van zijdelingsche verdediging van het nut der Limburgsche vestingen vinden; het is op bl. 6, waar hij zegt:

‘Bij alle redeneringen over de doelmatigste zamenstelling van ons verdedigingsstelsel, gaat men altijd uit van het denkbeeld, dat Nederland geheel op zich zelven zal staan; het is goed, dat wij ons alléén kunnen verdedigen, en daarop in de eerste plaats rekenen; maar men moet niet *te naauwgezet* zich daar alléén naar inrigten.

Vestingen die ons, wanneer wij zonder bondgenooten zijn, van geen nut zijn, kunnen grooten invloed hebben, als wij geholpen worden door vreemde legers, die, hetzij bij het begin des oorlogs, hetzij later, hunne krachten met de onze vereenigen.....’

Wij zijn overtuigd, dat deze redenering door sommigen op Maastricht en Venlo wordt toegepast, en dat zij van die sterkten zeggen: ‘ja, die vestingen zijn wél nadeelig voor de

verdediging van Nederland, wanneer het geheel op zich zelve staat; dat is iets, dat geen verstandig mensch kan tegenspreken. Maar die vestingen kunnen voordeel aanbrengen, wanneer wij bondgenooten hebben; die vestingen kunnen, wanneer wij oorlog voeren tegen Frankrijk, de operatiën van Pruissische of andere Duitsche legers begunstigen; en het is in het voordeel van die legers, dat wij de Limburgsche vestingen in bezit moeten houden. Wij moeten daardoor de hulp van die bondgenooten koopen.' - Ziedaar de gronden, die men soms nog aanvoert tegen hen, die op het verlaten van Maastricht en Venlo aandringen; - een enkel woord daarover.

Dat het bezit van Maastricht en Venlo aan een Duitsch leger, dat in de Zuidelijke Nederlanden tegenover een Fransch leger staat, eenig voordeel kan opleveren, is mogelijk; maar groot is dat voordeel toch niet. Maastricht en Venlo verzekeren dan aan dat Duitsche leger den overgang van de Maas, en beletten het Fransche leger de verdediging van die rivier te verrigten. Maar zulk eene rivierverdediging zoude toch weinig of geen gunstige kansen opleveren, vooral niet, wanneer ons land de bondgenoot van Duitschland is, - en *zonder* dat bondgenootschap kan, natuurlijk, het Duitsche leger niet over Maastricht en Venlo beschikken. Wij gelooven dus, dat het, bij eenen veldtogt in de Nederlanden tusschen een Fransch en Duitsch leger, zeer weinig ter zake zal afdoen, of Maastricht en Venlo al dan niet vestingen zijn, en wie die vestingen in bezit heeft.

Maar zijn voor onze bondgenooten die Limburgsche vestingen misschien eenigzins voordeelig, voor ons zijn zij stellig nadeelig, en zeer nadeelig, door de sterke troepenmagt, die tot hare bezetting wordt vereischt. Men moet hier niet tegen inbrengen, dat een gedeelte dier bezetting door troepen van onze bondgenooten zal worden uitgemaakt, want ook dát heeft zijne kwade zijde; dan worden wij geheel afhankelijk van de inzigten dier bondgenooten; en wanneer hun belang het medebrengt, om niet langer in de Nederlanden te oorlogen, of niet langer die Limburgsche vestingen te behouden, dan kan eene spoedige en schandelijke overgave dier sterkten daarvan het gevolg zijn. Is dit eene uit de lucht gegrepene onderstelling? - Raad-

pleeg daarover den noodlottigen veldtogt van 1794 in de Nederlanden: toen is Maastricht, na een onbeduidend beleg (23 October tot 4 November), bezweken, en de schatten, die daar aan geschut en krijgsbehoeften vereenigd waren, zijn, zonder eenig nut voor ons, in 's vijands handen gevallen; en de voorname oorzaak van die schandelijke gebeurtenis moet daarin gezocht worden, dat een sterk gedeelte der bezetting toen werd uitgemaakt door eene Oostenrijksche afdeeling, en de bevelhebber daarvan, de Generaal Klebeck, onwillig was om zijne troepen op te offeren voor eene vesting, aan wier behoud Oostenrijk niets was gelegen. - ‘Waaruit zal men leeren, als men de lessen der geschiedenis verwaarloost?’ roept de geachte schrijver van het hier beschouwde werkje uit; - wij zeggen het met hem, maar passen die woorden eenigzins anders toe.

Maar bovendien, gij spreekt over het nut, dat de Limburgsche vestingen, bij eenen oorlog, kunnen aanbrengen aan de bondgenooten van Nederland, maar begin eerst met te beramen, hoe Nederland oorlogen moet *zonder bondgenooten*. Dat wij, bij eenen oorlog tegen Frankrijk of Duitschland, bondgenooten zullen hebben, is mogelijk, is zelfs niet onwaarschijnlijk; maar daarop met stellige zekerheid te rekenen, daarop het verdedigingsstelsel van ons land geheel en al te bouwen, dat is wel de dwaasste en slechtste handeling, die men daarbij volgen kan. Of is alweer niet de geschiedenis daar, om aan te toonen, dat die hulp van bondgenooten juist dán, wanneer zij het meeste noodig is, óf geheel achterblijft, óf te laat komt? Heeft Denemarken bondgenooten gehad in 1848, toen de stroom van Duitschlands heirscharen zich over zijn bodem uitstortte? Zou de hulp van het Brandenburgsche leger in 1672 ons gered hebben, wanneer wij ons zelve niet hadden gered? - En wanneer gij, enkel door de hulp van bondgenooten, uw land voor vreemde overheersching kunt bewaren, dan moet gij die hulp ook tot duren prijs koopen; dan moet gij ook toegeven aan al de eischen en vorderingen dier bondgenooten; dan hangt gij ook geheel af van hunne willekeur; dan hebt gij eigenlijk reeds afstand gedaan van uwe onafhankelijkheid. Zijn er landen, die tot zulk een ongelukkigen stand van zaken zijn gebragt, met Nederland is het, Goddank, zoo niet; wij *kunnen* ons verdedigen, alleen en

zonder bondgenooten, tegen de aanvallen eens magtigen vijands; en daarom vorderen gezond verstand en welbegrepen belang, evenzeer als de eer en waardigheid van ons volk, dat wij, bij het beramen van ons verdedigingsstelsel, alleen onze eigene krachten in rekening brengen, en alleen daarop bouwen. Worden wij ondersteund door bondgenooten, zooveel te beter; maar, des noods zijnde, moeten wij ons zelve genoeg zijn.

Behoeven wij, na dit alles, er nog bij te voegen, dat, naar onze meening, Maastricht en Venlo als vestingen te behouden, een groote misslag zoude zijn, die den val van ons vaderland kan na zich slepen?

De schrijver van het hier beschouwde werkje eindigt zijne pleitrede ten voordeele der vestingen met deze woorden:

‘Mogt ik slechts eenige mijner landgenooten overtuigd hebben, dat zij, die altijd roepen: “sloopt, sloopt uwe vestingen!” of geene vrienden, of zeer slechte vrienden huns vaderlands zijn!’

In die woorden is eene dubbelzinnigheid, die aanleiding kan geven tot eene verkeerde toepassing.

‘Sloopt uwe vestingen’, wil dat zeggen: ‘sloopt *alle* uwe vestingen’? - o dan zeker heeft de schrijver gelijk met zich te verheffen tegen hen, die zulk een ongerijmden en verderfelijken raad geven. Maar bestaan er zulke raadgevers, of oefenen zij eenigen invloed uit? - Wij gelooven het niet; wij gelooven, dat, wanneer de geëerde schrijver zijnen tegenstanders zulke woorden in den mond legt, hij zich tegenstanders denkt zoo als er geene zijn. Wij gelooven dan, dat hij hier hersenschimmen bestrijdt.

Maar treft zijne veroordeelende uitspraak hen, die op het verlaten van onnoodige of slechte vestingen aandringen - vestingen, zoo als wij er hebben - dan verheffen wij ons tegen die uitspraak, als onbillijk en onwaar; wij verheffen er ons tegen, in den naam van alles wat hier gezag moet uitoefenen, in den naam van het gezond verstand, van de regelen der krijgswetenschap, van de lessen der geschiedenis, van de welbegrepen liefde tot het vaderland. Zij, die op het verlaten aandringen van vestingen, welke ons geen nut aanbrengen, maar integendeel onze sterkte verminderen, zijn

de waarachtige vrienden van hun land; en zij volbrengen een pligt, wanneer zij onverpoosd en onvermoeid, zoover hunne krachten reiken, hunne overtuiging aan hunne landgenooten mededeelen, en naar de eindelijke zegepraal streven der ware beginselen van onze landsverdediging.

Breda, 9 Mei 1852.

W.J. KNOOP.

De Waldenzen.

***Geschiedenis der Waldenzen van den vroegsten tijd tot op het jaar* 1850. *Door Antoine Monastier, Predikant en inboorling der Valleijen. Uit het Fransch vertaald door J. Oudijk van Putten; met eene voorrede van N.C. Kist, Hoogleeraar te Leiden*. 2 Dln., XXIV *en* 437 *en* VIII *en* 452 *blz.* 8°. *Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen*. 1851.**
***Die Waldenser im Mittelalter. Zwei historische Untersuchungen von A. Wilh. Dieckhoff, Licent. u. Privatdoc. der Theologie zu Göttingen. - Göttingen*, 1851.**
***Nederland in betrekking tot de Waldenzen gedurende hunne ballingschap na de herroeping van het Edict van Nantes* (1686-1690). *Grootendeels bewerkt naar de Resolutiën der Staten-Generaal en andere officieele bescheiden, door Herm. Joh. Royaards. Geplaatst in het: Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland*, 1ste Dl., *bl.* 179-310.**

II.
De betrekking der Waldenzen tot de Hervormde kerk.
(*Vervolg en Slot van blz.* 61.)

Wij hebben vroeger reeds niet onduidelijk te kennen gegegeven, dat, wat de verdedigers van de oudheid der Waldenzen tot de voorgeschiedenis van dezen brengen, eigenlijk tot de voorgeschiedenis van het Protestantisme in het algemeen behoort. Wij hebben tevens gezegd, dat de vraag, of de Evangelische heilsleer wel ergens, of zij bepaaldelijk bij de Waldenzen der middeleeuwen in al hare zuiverheid be-

waard zij gebleven, onzes inziens ontkennend moet worden beantwoord. De voorstelling, die wij aldus verkrijgen, is deze: Er waren door alle tijden heen reformatorische elementen in de kerk aanwezig. Doch ofschoon wij gaarne toegeven, dat deze op de eene plaats meer dan op de andere te voorschijn traden, nergens toch hadden zij kracht en vastheid genoeg, om eene wezentlijke scheiding te weeg te brengen. Overal, ook bij de Waldenzen, blijft de waarheid met de dwaling vermengd, ofschoon de inwendige strijd tusschen beiden de behoefte aan eene grondige hervorming allengs meer tot bewustheid brengt, en op deze wijze den weg baant, eerst tot de godsdienstige bewegingen der 12de eeuw, die de Waldenzen buiten de kerk van Rome plaatsen, later tot hunne deelneming aan het werk der Duitsche en Zwitsersche Reformatie, waardoor zij voor altoos van de gemeenschap dier kerk worden afgescheiden.

Geheel verschillend van deze voorstelling is die, welke Monastier aan zijne lezers geeft. Niet alleen toch dat hij geen onderscheid tusschen de Waldenzen vóór en na de 12de eeuw wil gemaakt hebben, maar hij ontkent zelfs de behoefte, welke voor hen zou hebben bestaan aan het licht, dat later door Luther, Zwingli, Calvijn en anderen ontstoken werd, terwijl hij zóó ver gaat van te beweren, dat de kenmerkend Hervormde gevoelens hoofdzakelijk reeds van den aanvang af en gedurende alle volgende eeuwen door hen beleden zijn. ‘Het geloof der Waldenzen,’ zoo schrijft hij, ‘heeft een in het oogvallend karakter van getrouwheid die naar den Bijbel is, wat de hoofdpunten aangaat, geheel in overeenstemming met het geloof der oorspronkelijke kerk en der verschillende evangelische kerken, welke ten gevolge der Hervorming ontstaan zijn’[1]. En waarop beroept hij zich, om de waarheid dezer bewering te staven? Op de geschriften der Waldenzen. Die schriften, alle, naar men meent, opgesteld vóór de godsdienstige bewegingen, waarin ook Petrus Waldus werkzaam is opgetreden, bewij zen in zijn oog niet alleen de overeenstemming der latere Waldenzen met de denkbeelden en begrippen, die sedert de Reformatie veld hebben gewonnen, maar zij leveren hem ook een nieuw en krachtig getuigenis voor de oudheid hunner afkomst; zij strekken in zijne schatting tot een onwe-

1 Dl. I. bl. 145.

dersprekelijk bewijs, dat de gevoelens, waardoor de Waldenzen, sedert zij dien naam droegen, zich onderscheiden hebben, reeds lang te voren door hen beleden werden[1], en dat evenzeer eene kerk, die in het bezit van zulke belijdenisschriften was, reeds lang te voren moet hebben bestaan[2].

Het zal bij deze gelegenheid wel niet noodig zijn, in eene omstandige uiteenzetting te treden van hetgeen wij onder die dusgenaamde schriften der Waldenzen te verstaan hebben. Wij verwijzen den weetgierigen lezer te dien aanzien naar het 10de Hoofdstuk van Monastiers geschiedverhaal waar belangrijke mededeelingen voorkomen, zoowel omtrent den geest en de strekking dier geheele manuscripten-literatuur, als omtrent de wijze waarop zij voor onzen tijd bewaard is gebleven. Het eenige wat hier onze aandacht trekt, is het gebruik, dat wij van die schriften hebben te maken. Schijnbaar pleiten ze in het voordeel der stelling van Monastier en van al degenen, die zijne zienswijze met hem deelen. Wij kunnen ze indedaad niet lezen, zonder soms eene verrassende overeenstemming met de leidende beginselen der Hervorming aan te treffen. Wel valt ons in het oog, dat de daartoe behoorende denkbeelden in bonte mengeling met andere voorkomen, die alleen uit eene Roomsch-Katholijke beschouwing van het Christendom kunnen ontsproten zijn. Doch, al vinden wij in zulk eene vreemdsoortige vereeniging ook iets raadselachtigs, wij kunnen toch, met de genoemde schriften voor ons, naar het schijnt, niet twijfelen, of de Waldenzen hebben de hoogste waarheden, welke de Hervorming weder aan het licht heeft gebragt (bijv. de regtvaardiging door het geloof), reeds eeuwen te voren bij overlevering gekend. Maar - en ziedaar een punt van het hoogste belang - kunnen wij ons nu ook op de getuigenis dier schriften genoegzaam verlaten? Volgens Monastier hebben wij daartoe alle regt. Wat toch hunnen oorsprong betreft, alles dringt tot de erkentenis, dat zij werkelijk van de Waldenzen afkomstig zijn. En wat hunnen ouderdom aangaat, de dagteekening, welke enkele er van zelve voeren, het gemis daarvan bij de meeste andere, enkele hier en daar voorkomende data, die alleen uit gelijktijdige gebeurtenissen en omstandigheden verklaard kunnen worden, bovenal de getuigenis van een regter zoo bevoegd

1 Dl. I, bl. 124.
2 t.a. pl. bl. 143.

als Raynouard, den wetenschappelijken beoefenaar der Romanesche taal, een dialekt waarin de meeste schriften der Waldenzen zijn opgesteld, - dit een en ander schijnt aan Monastier voldoende toe, om te bewijzen, dat die schriften ten allerlaatste in het begin der 12de eeuw vervaardigd zijn. Wel heeft men tegen die stelling bedenkingen aangevoerd, doch deze zijn volgens hem niet van groot aanbelang, vooral niet in vergelijking met hetgeen voor de waarheid van het beweerde kan worden bijgebragt[1]. Zoo heeft men op de omstandigheid gewezen, dat in enkele geschriften de aanhalingen uit de H. Schrift geschied zijn bij kapittels en verzen, terwijl het toch bekend is, dat deze verdeeling des Bijbels eerst omstreeks het jaar 1250 heeft plaats gevonden. Die zwarigheid verdwijnt echter bij de opmerking, dat wij niet meer de *oorspronkelijke* Handschriften voor ons hebben, maar afschriften, die daarvan in later' tijd gemaakt zijn, en waarin de afschrijvers, zelve ongetwijfeld Barben of Waldenzer leeraars, de kapittel- en vers-indeeling ten gerieve hunner lezers hebben opgenomen. Een anderen grond van bedenking heeft men meenen te vinden in de hier en daar voorkomende aanhalingen uit de Kerkvaders, daar het regel voor de Waldenzen was, zich in zaken des geloofs alleen op den Bijbel te beroepen. Hiertegen kan echter worden aangevoerd, dat het niets vreemds heeft, zoo de Waldenzen zich, in weerwil van hun beginsel, nu en dan, ter betere wederlegging - hunner Roomsche tegenstanders, van de getuigenis der Kerkvaders, naast die der H. Schrift, hebben bediend. Dat in één der Waldenzische geschriften, uit het begin der 12de eeuw gedagteekend, een boek wordt aangehaald, dat eerst in de laatste helft der volgende eeuw in het licht is verschenen, verklaart zich uit de reeds bovengenoemde omstandigheid, dat er van de oorspronkelijke Handschriften in vervolg van tijd gedurig nieuwe copieën plagten gemaakt te worden. Zoo toch is het gebeurd, dat, terwijl de schrijver zelf uit de werken van Augustinus had geciteerd, een later afschrijver daarentegen, waarschijnlijk omdat hij dit bij de hand had, zijne citatie ontleende aan het bedoelde boek van Augustinus Triumphus, Milleloquium getiteld, en eene compilatie behelzende uit de schriften des voornoemden Kerkvaders. Doch men heeft in de laatste

1 Dl. I. bl. 138.

plaats ook nog daarop gewezen, dat de Waldenzische geschriften van vervolgingen gewagen, terwijl toch de geschiedenis leert, dat de Waldenzen eerst veel later in hunne valleijen vervolgd zijn geworden. Ook deze bedenking moet echter wegvallen, als men in aanmerking neemt, *deels*, dat zij vervolgingen hebben kunnen lijden, waarvan de geschiedenis niet gewaagt; *deels*, dat de ketters, die reeds in de 11de eeuw te Asti, te Orleans, te Toulouse, te Arras en elders, te vuur en te zwaard vervolgd zijn, door de Waldenzen als broeders in het geloof werden aangemerkt[1].

Het is dan op deze verschillende gronden, dat Monastier geene zwarigheid maakt, de schriften, waarover wij handelen, als echte oorkonden van een vroegeren ontwikkelingstoestand der Waldenzen te gebruiken. Hij voor zich is overtuigd, dat de leer, in die schriften nedergelegd, het juiste standpunt aanwijst, waarop de bewoners der Piemontesche valleijen, door alle tijden heen, in hunne antithetische betrekking tegenover Rome gestaan hebben, terwijl die schriften zelve - ik gebruik zijne eigene woorden - slechts ‘bestemd waren, om de geopenbaarde waarheden der Christelijke leer onvervalscht en onbeneveld steeds verder bekend te doen worden, en om tevens aan een Godewaardig, vroom en Christelijk leven krachtdadig bevorderlijk te zijn’[2].

Mogen wij die overtuiging tot de onze maken? Mogen wij den begaafden geschiedschrijver in zulk een gebruik, als hij van de schriftelijke overlevering der Waldenzen maakt, onvoorwaardelijk volgen? Ik weet niet, of zijne bovenvermelde bewijsvoering op mijne lezers denzelfden indruk als op mij heeft gemaakt; zoo ja, dan vonden zij zich daardoor toch niet volkomen bevredigd. Wel is waar, men kan, gelijk ook door Monastier is geschied, op vernuftige wijze het een en ander bijbrengen, om de aangevoerde bedenkingen op te lossen. Maar zijn zij daarmede ook werkelijk vervallen?[3] Is het niet opmerkelijk, dat in de geschriften, die van de Waldenzen tot ons gekomen zijn, zooveel voorkomt dat op een' lateren tijd schijnt te wijzen? Zou er dan toch aan het bewijs voor de oudheid dier schriften niet

1 Vg. bij het bovenstaande Dl. I, bl. 128 enz.
2 Dl. I, bl. 144.
3 Allerminst naar 't schijnt, de voorlaatste, aan citatie's uit het Milleloquium ontleend. Vg. Dieckhoff, a.a.O.S. 93.

iets kunnen ontbreken? Of, zoo zij al werkelijk van zoo vroege dagteekening zijn, als men veelal meent, zou het dan de vraag toch niet blijven, of zij wel geheel onvervalscht, in hun oorspronkelijken staat, wat den inhoud betreft, tot ons zijn overgebragt? Doch wat vragen wij ook nog, daar wij slechts het licht eener gezonde kritiek behoeven te hulp te roepen, om tot het inzigt te komen, dat Monastier, de anders zoo naauwkeurige geschiedvorscher, wien geene moeite te groot is om de waarheid uit te vinden, wat de schriftelijke overlevering zijner vaderen betreft, zich veel te gemakkelijk van zijne taak heeft afgemaakt. Om billijk jegens hem te zijn, moeten wij trouwens bekennen, dat hij op dit gebied slechts weinig voorgangers heeft gehad. Men heeft vóór hem de schriften der Waldenzen nog zelden, of eigenlijk in het geheel niet, met een kritischen blik onderzocht. Wel heeft men de onjuistheid van sommige dagteekeningen zoeken te bewijzen. Wel heeft men de verschillende geschriften, als blijkbaar niet alle uit denzelfden tijd afkomstig, naar hunne betrekkelijke oudheid in klassen verdeeld. Doch of zij niet misschien tot eene veel latere periode behooren, dan waartoe zij gemeenlijk worden teruggebragt, die vraag werd vroeger niet gedaan, omdat men stilzwijgend als waarheid plagt aan te nemen, dat zij alle gezamentlijk, en in hunnen tegenwoordigen toestand, als uit de tijden vóór de Reformatie herkomstig moesten worden beschouwd, en het bij dezen staat der quaestie vrij onverschillig was, of de tijd, wanneer zij zijn opgesteld, iets vroeger of later moest gesteld worden. Eerst Dieckhoff heeft zich, in zijne aan het hoofd dezes vermelde Monografie, de waarlijk niet geringe moeite getroost, om door een zorgvuldig onderzoek der Waldenzische geschriften, gepaard met eene vergelijking der historische getuigenissen omtrent den toestand der Waldenzen in de middeleeuwen, dit aangelegen punt, zoo mogelijk, tot meer klaarheid te brengen[1]. Hij heeft langs dien weg resultaten verkregen, die tegen Monastier's gevoelen

1 Schier gelijktijdig met hem heeft ook een andere geleerde, Herzog namelijk, zich met dat punt bezig gehouden in een Program getiteld: ‘de Origine et pristino statu Waldensium secundum antiquissima eorum scripta cum libris Catholicorum ejusdem aevi collata.’ De resultaten door dezen schrijver verkregen (ofschoon het stuk zelf mij onbekend bleef) komen met die van Dieckhoff overeen. Vergelijk wat deze daaromtrent schrijft in zijn boek: die Waldenser im Mittelalter. S. 23.

lijnregt overstaan, en waardoor tegelijk al datgene wordt omvergestooten, wat genoemde geschiedschrijver op de vroeger algemeen gangbare voorstelling, omtrent de oudheid der Waldenzen, heeft gebouwd. En al bevreemde het ons dan ook minder, dat die zelfde Monastier te dezen aanzien nog geheel in het voetspoor zijner voorgangers getreden is, wij mogen 't toch met grond voor onmogelijk houden, dat men later weêr even gemakkelijk als hij het Hervormd karakter der middeleeuwsche Waldenzen uit hunne schriften zal trachten te bewijzen.

Het is mij geheel ondoenlijk, bij deze gelegenheid den geheelen gang van Dieckhoff's kritisch betoog voor mijne lezers bloot te leggen. Het volgende, hoe weinig ook, zij genoeg, om hun een kort begrip daarvan te geven, en hen tot zulk een zelfstandig, onpartijdig onderzoek naar de waarde der hier verkregen resultaten uit te lokken, als de schrijver, in het belang der door hem behandelde zaak, zelf heeft verlangd.

Het is dan in de eerste plaats voor Dieckhoff eene bewezen zaak, dat veel in de manuscripten-literatuur der Waldenzen voorkomt, wat onmogelijk vóór de Hervorming, of liever onmogelijk vóór den tijd, waarop de Waldenzen tot de Hervorming zijn toegetreden, daartoe behoord kan hebben, en wat derhalve eerst na dien tijd daarin opgenomen moet zijn. Tot staving hiervan beroept hij zich op inwendige bewijsgronden, ontleend aan den strijd, die er bestaat tusschen de voorstellingen, welke wij in de geschriften der Waldenzen aantreffen, en hetgeen wij uit onpartijdige bronnen met zekerheid omtrent het standpunt kunnen opmaken, waarop zij zich tot op den tijd der Reformatie toe moeten bevonden hebben. Of bevreemdt het ons niet reeds dadelijk, wanneer wij, gedachtig aan hetgeen bijv. Monastier, niet zonder eenig regt, omtrent den Christelijken, echt Hervormden geest getuigt, die in voornoemde schriften heerscht, vergelijken wat bijv. Joannes Crispinus, een Protestantsch berigtgever, eer partijdig vóór dan tegen de Waldenzen gestemd, in zijne ‘Acta Martyrum’ (Genève 1556) schrijft: ‘Valdenses autem, etsi boni erant homines, cumprimis Deum metuentes, summoque verbi Dei studio affecti, tamen luce Evangelii jam exorta, cognoverunt multa desiderari in suis ecclesiis, quae ad veram religionem ac pietatem pertinerent; pleraque etiam ignoratione ac temporum culpa jam-

diu recepta retineri, *quae a pura Evangelii doctrina Ecclesiaeque disciplina abhorrerent*;' of wanneer hij iets later van de *vele* en *groote dwalingen* spreekt, waarin die zelfde Waldenzen door hunne Barben (leeraars) gestort waren?[1] Intusschen, op deze en gelijksoortige voorbeelden beroept zich Dieckhoff slechts in het voorbijgaan, daar hij andere, veel meer afdoende, getuigenissen heeft bij te brengen. De voornaamste plaats daaronder bekleedt die van Morel. Deze Morel was een der twee afgevaardigden, door de Waldenzen van Provence en Dauphiné in den jare 1530 belast, om met de hervormers van Duitschland en Zwitserland over den toestand hunner kerken te onderhandelen[2]. Als zoodanig kwam hij ook in betrekking met Oecolampadius, aan wien hij, in een vrij uitvoerig schriftelijk verslag, mededeeling deed van de godsdienstige denkwijze en gewoonten zijner geloofsgenooten. Dit verslag, met het daarop ingekomen antwoord van den Bazelschen hervormer, is voor ons bewaard gebleven, en verdient voorzeker, zoo eenig ander stuk, den naam van authentiek. Maar wat leert nu eene vergelijking daarvan met den inhoud der geschriften, die gezegd worden lang vóór de Hervorming onder de Waldenzen gebruikt te zijn? In zijn brief aan Oecolampadius schrijft Morel: 'Hierin hebben wij, naar ik hoor, *gedwaald*, dat wij meenden, dat er *meer dan twee* sacramenten waren.' In een Waldenzer Catechismus daarentegen, van het jaar 1100, vinden wij, op eene vraag naar het getal der Sacramenten, het antwoord: 'Deux, savoir le baptême et l'eucharistie'[3]. Omtrent de leer der voorbeschikking berigt Morel, dat, volgens zijn en der broederen geloof, God alle menschen tot de zaligheid bestemd had (omnem hominem fecisse ad vitam aeternam, reprobos quidem fieri sua culpa), welke voorstelling moeijelijk te rijmen is met eene definitie in bovengemelden Catechismus, volgens welke de kerk bestaat uit: 'tous les élus de Dieu dès le commencement jusqu'à la fin, en la grâce de Dieu par le mérite de Christ, assemblés par le S. Esprit et auparavant ordonnés à la vie éternelle' etc[4]. En gelijk het met deze leerstukken is, zoo is het ook met an-

1 Dieckhoff, a.a.O.S. 20.
2 Verg. bij dit en het volgende: Monastier, Dl. I, bl. 249.
3 Dieckhoff, a.a.O.S. 24.
4 Ibid. S. 25, vg. S. 368.

dere, de erfzonde, den Canon der H. Schrift, het verbod van den eed, de geoorloofdheid der doodstraf, de eeredienst der Roomsche Kerk, kortom met een aantal der gewigtigste punten, waaromtrent wij bij Morel geheel andere denkbeelden, als onder zijne geloofsgenooten gangbaar, vermeld vinden, dan die, welke wij in de eigene schriften der Waldenzen aantreffen[1]. Getuigt deze omstandigheid derhalve reeds van den invloed, dien de Hervormde grondbeginselen op de zamenstelling dier schriften hebben geoefend, wij worden - gelijk Dieckhoff zoekt aan te toonen[2] - in dit gevoelen bevestigd door een' blik op de geschiedenis en het diplomatisch karakter der Waldenzische manuscripten-literatuur, als waaruit blijkt, dat wij ons niet alleen op de naauwkeurigheid en de trouw, met welke zij aan de nawereld werd overgeleverd, met geenerlei veiligheid kunnen verlaten, maar dat zelfs niets ons noodzaakt aan te nemen, *dat het grootste deel dier manuscripten*, zoo als wij ze kennen, *vóór het midden der* 16de *eeuw vervaardigd werd*[3]. Belangrijk is in dit opzigt ook, hetgeen met het bovengenoemde verslag van Morel aan Oecolampadius heeft plaats gehad, daar het bewezen kan worden, dat ook dit eene vervalsching ondergaan heeft, en in die gedaante door den geschiedschrijver Perrin, in het voordeel der oudheid en regtzinnigheid der Waldenzen, gebruikt is geworden[4]. Intusschen, ofschoon het uit dit een en ander genoegzaam duidelijk wordt, dat wij meer dan reden hebben, om ten dezen aan onderschuiving te denken, de zaak in geschil wordt daardoor toch nog niet zoo opgehelderd als door hetgeen Dieckhoff nog verder tracht te betoogen. Door den gang zijns onderzoeks zelf geleid, is het hem namelijk gelukt, niet slechts het bewijs te leveren, dat de meeste geschriften der Waldenzen geenszins echte stukken zijn, maar ook bij enkele verwante sekten, de Hussiten en Taboriten inzonderheid, het origineel daarvan op te sporen. Dat de Waldenzen ze van deze, en niet omgekeerd, ontleend hebben, tracht hij terzelfder tijd op onwederlegbare gronden aan te toonen, en zoo verkrijgen wij dus het bewijs, dat de Waldenzische schriften, wel verre van oorspronkelijk en uit zoo vroegen tijd afkomstig te wezen, als door hunne dagteekening of door de overlevering wordt

1 Dieckhoff, S. 25-33.
2 S. 33 ff.
3 S. 59.
4 S. 60 ff.

aangeduid, integendeel slechts omgewerkte, tot de eerste tijden na de Reformatie behoorende, copieën zijn van stukken uit de 15de eeuw[1]. Bij dit resultaat der kritische nasporingen van Dieckhoff, is het natuurlijk eene ondergeschikte vraag, aan wien en aan welke beweegredenen de plaats gehad hebbende vervalsching moet worden toegeschreven. De schrijver heeft het echter aan geen antwoord ook daarop laten ontbreken. Volgens hem wordt de geheele zaak duidelijk, wanneer men haar in verband beschouwt met de ontwikkeling, die de secte der Waldenzen sedert den tijd der Reformatie verkregen heeft. Van dien tijd af zien wij tweeërlei beginsel bij hen werkzaam, een conservatief en een Hervormings-beginsel. Men wenscht zich bij de Hervorming aan te sluiten, doch zonder al te veel in botsing met zekere partij te geraken, die hare gehechtheid aan het oude niet terstond kan overwinnen, en zonder opspraak te verwekken bij de wereldlijke magt, die de valleibewoners in de laatste tijden tegen de Roomsche kerk in bescherming had genomen. Vandaar die bonte mengeling van nieuw en oud in de schriften der Waldenzen. Vandaar, dat men ook na de Reformatie voortgaat, zich van stukken uit een vroeger tijdperk, als authentieke documenten van het geloof der Waldenzen, bij het onderwijs der Barben te bedienen, doch met zulke veranderingen van redactie, als door de sedert opgekomen wijziging van denkbeelden gevorderd wordt. Maar vandaar ook, dat men aan die stukken, nadat ze van vader op kind zijn overgegaan, van lieverlede zulk een gezag begint toe te kennen, als wij weten, dat zij in vervolg van tijd bij de geschiedschrijvers hebben gehad[2].

Hoe dit intusschen zij, indien het door Dieckhoff geleverde betoog op geen lossen zandgrond rust, dan blijkt het daarentegen, dat Monastier en anderen, met hun beroep op de schriften der Waldenzen, als getuigen van der laatstgenoemden oudheid en regtzinnigheid, een kasteel in de lucht hebben gebouwd. En valt dit beroep weg, dan blijft ons alleen over, uit andere bronnen op te maken, wat de valleibewoners in den loop der middeleeuwen geweest zijn, en wat zij inzonderheid waren, op het tijdstip toen zij onder den naam van Waldenzen in de Kerkgeschiedenis op-

1 Dieckhoff, a.a.O.S. 69 ff, vg. S. 117 ff.
2 S. 121 ff.

traden. Onze schuld is het echter niet, dat zij zich alsdan uit een geheel ander gezigtspunt aan ons vertoonen, dan waaruit zij ons door hunne panegyristen gemeenlijk worden voorgesteld. Wel blijven wij zien, dat ook zij, even als zoo vele andere middeleeuwsche partijen en sekten, door moedig en standvastig verzet tegen de klimmende aanmatiging der geestelijkheid, tegen zoo menige andere dwaling in leer en tucht, zich onderscheiden hebben. Doch met dat al staan zij nog geheel en al op den bodem der Roomsch-Katholijke Kerk, in wier pelagianiserende rigting zij nog ten volle deelen, en ten gevolge waarvan zij dan ook, bij al hunne onmiskenbare zuiverheid van zeden, bij al hunne gehechtheid aan het formele beginsel van het Protestantisme, toch nog den grootsten zegen bleven missen, dien de Reformatie aan de menschheid heeft teruggeschonken, en waardoor die zelfde gebeurtenis ook voor hen nog eenmaal eene behoefte en eene weldaad kon worden: de erkentenis der waarheid, dat de mensch uit genade geregtvaardigd wordt, niet uit de werken, maar door het geloof![1]

III.
De Waldenzen en hunne Hervormde geloofsgenooten, bepaald in nederland.

Het plan, tot hiertoe door mij gevolgd, heeft er mij onwillekeurig toe geleid, om alleen de kwetsbare punten van Monastier's geschiedverhaal voor het oog mijner lezers bloot te leggen. De billijkheid zou thans vorderen, dat wij, alvorens deze aankondiging te besluiten, ook datgene deden uitkomen, waardoor het zich, naar vorm en inhoud, als een hoogst verdienstelijk werk onderscheidt. Indedaad niets zou mij gemakkelijker en aangenamer tevens kunnen zijn, dan

1 Verg. bij het bovenstaande het geheele tweede gedeelte van Dieckhoff's betoog, loopende van S. 145-360.

aan dien eisch gehoor te geven. Ik behoefde daartoe den schrijver maar voor zich zelven te laten spreken. Ik behoefde slechts van hier en ginds eenige proeven uit zijn boek te ontleenen, om te doen zien, met welk een gloed en kracht, met welk een warm gevoel, - *verve* zouden de Franschen zeggen - en tegelijk met welk eene onpartijdigheid en naauwkeurigheid, den echten historicus waardig, hij de wisselende lotgevallen zijner geloofsgenooten te boek heeft gesteld. Indedaad, wij missen in Monastier geene der eigenschappen, die den degelijken en tevens populairen geschiedschrijver kenmerken, ook de laatstgenoemde niet, van het oogenblik af, dat hij ons, hoe dan ook, de klip voorbij heeft gevoerd, waarop reeds zoo vele zijner voorgangers met hem schipbreuk leden - de oudheid en regtzinnigheid der Waldenzen. En zou het voorts geen aangename arbeid zijn, nogmaals eenen blik te slaan op den inhoud dier fraai geschreven bladzijden, en aan de hand van eenen gids als Monastier de gedenkboeken te doorloopen, waarin de roem der Piemontesche Valleibewoners, niet minder dan in eene reeks der heldhaftigste daden, in eene aaneenschakeling van moedig doorgestane vervolgingen staat opgeteekend, grooter, talrijker en zwaarder, dan eenig volk ze om des geloofs wille heeft moeten verduren? Wanneer ik niettemin afzie van de taak, om op deze wijze als lofredenaar van Monastier's geschiedwerk op te treden, ja, wanneer ik der billijkheid zelfs zóóver schijn te kort te doen, van de gelegenheid, die mij tot voldoening aan hare dringende vordering gegeven wordt, ongebruikt te laten, en, in stede daarvan, nogmaals op eene leemte in dat werk te wijzen, - dan hoop ik, dat men voor 't minst de reden zal goedkeuren, die mij tot zulk een vergrijp tegen de wet der betamelijkheid heeft geleid. Die reden is *vooreerst* daarin gelegen, dat ik Monastier's geschrift in de handen van al mijne lezers onderstel, en het dus, zoo al niet min of meer aanmatigend, dan toch in elk geval minder noodig mag achten, hen op verdiensten en schoonheden te wijzen, waarvan de opmerking veilig aan hun eigen oordeel en kieschen smaak mag worden overgelaten. Doch hierbij komt *ten andere*, dat, gelijk ik mij van den aanvang af heb voorgenomen, de lezers van dit Tijdschrift niet met datgene bezig te houden, wat ik kon vermoeden aan hen allen genoegzaam bekend te zijn, ik thans ook heb gemeend, de

aanleiding niet te moeten laten voorbijgaan om hunne aandacht te vestigen op een geschrift, welks belangrijke inhoud, om de plaats waar het gevonden wordt, anders welligt slechts ter kennisse van weinigen hunner komen zou, die niet bepaald van de beoefening der Kerkhistorie hun werk hebben gemaakt.

Dit geschrift is het laatste van het drietal, aan het hoofd van dit opstel vermeld. Reeds de Hoogleeraar Kist heeft in zijne Voorrede voor de vertaling van Monastier er van gewaagd, ‘dat, schoon wel de vermelding van Neêrlands betrekking op de Waldenzen door de geschiedschrijvers van dezen (ook door Monastier) natuurlijk niet geheel kan worden voorbijgegaan, daarvoor toch altijd slechts eene kleine plaats wordt ingeruimd, en zij vaak zelfs geheel op den achtergrond is geschoven’[1]. Dat het hier een hoogst gewigtig punt betreft, zal wel gereedelijk door ieder worden erkend. Men weet uit de geschiedenis, niet alleen hoe eindeloos veel de Waldenzen om des geloofs wille hebben uitgestaan, maar ook, hoe zij onder hunne zware beproevingen krachtdadigen bijstand van hunne buitenlandsche geloofsgenooten ondervonden hebben. Ja, men weet, hoe er onder laatstgenoemden herhaalde malen een edele wedstrijd heeft plaats gehad, wie aan die heldhaftige martelaars van het Protestantisme, wien zelfs de ballingschap buiten hun onvergetelijk vaderland geen te kostbaar offer was voor de handhaving van hun voorvaderlijk geloof, de meeste liefde, de grootste gastvrijheid, de warmste belangstelling in hun leed bewijzen zou. Het mag ons, Nederlanders, dan ook niet onverschillig zijn, in bijzonderheden kennis te dragen van het aandeel, dat onze vaderen aan dien wedstrijd genomen hebben, en alzoo te vernemen, of zij zich daarin hebben laten voorbijstreven, dan wel of zij anderen, zoo al niet overtroffen, dan toch voor 't minst geëvenaard hebben. Dat mag ons niet onverschillig zijn, niet omdat wij kunnen hopen iets te zullen hooren, waardoor aan eene ijdele roemzucht voedsel gegeven wordt, maar omdat, welk eene getuigenis wij ook vernemen, omtrent der vaderen deelneming in het lot der Waldenzen, wij daarin een' maatstaf ontvangen voor de kracht huns geloofs, de werkzaamheid hunner liefde, en wij elkander in elk geval, hetzij ter on-

1 Bl. VII.

zer beschaming of ter onzer opwekking, daarop mogen wijzen. En daarom verheugden wij ons te vernemen, gelijk de Hoogleeraar Kist zich verheugde te mogen aankondigen, ‘dat de reeds zoo rijke literatuur, de Waldenzen betreffende, eerlang door zijnen vriend, den Hoogleeraar Royaards, met een nieuw geschrift zou verrijkt worden, opzettelijk ingerigt, om de milde ondersteuning, welke de Waldenzen uit Nederland hebben geput, uit officiële stukken en in de bijzonderheden te doen kennen’[1].

Van zulk eene geachte en bevoegde hand mogten wij teregt iets goeds verwachten, gelijk dan ook de uitkomst die verwachting ten volle geregtvaardigd heeft. Het geschrift, door den Hr. Kist bedoeld, verscheen nu kort geleden in het 1ste Dl. van het Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland, en bevat een' rijkdom der wetenswaardigste bijzonderheden omtrent de bemoeijingen onzer vaderen, in het belang der verdrukte Waldenzen. Deze bijzonderheden zijn meerendeels geput uit eene verzameling van, onder den schrijver berustende, afschriften van de Resolutiën der Staten-Generaal en der Staten van sommige onzer gewesten, betreffende de zaak der Dal-lieden; en de wijze, waarop de Hoogleeraar in de mededeeling dier bescheiden te werk is gegaan, strekt, niet minder dan al het overige, om aan zijn' arbeid eene blijvende waarde bij te zetten. Wat nu den hoofdinhoud der hier ontvangen berigten aangaat, - wij hoorden den schrijver der Voorrede voor Monastier's vertaling daareven reeds van eene *milde ondersteuning* gewagen, en zullen straks op nieuw gelegenheid hebben ons te overtuigen, met hoeveel regt hij zulk eene uitdrukking kon bezigen. Vóóraf nog eene enkele opmerking. De Hoogl. Royaards heeft zich, in het voor ons liggend opstel, slechts een enkel punt uit de geschiedenis ter behandeling gekozen: het tijdperk namelijk, sedert de herroeping van het Edict van Nantes, tot op den terugkeer der Waldenzen in hunne valleijen (1686-1690). Wij weten echter, en Prof. Kist heeft het ons in zijne meergemelde Voorrede nog ten overvloede herinnerd, dat, sedert de vreeselijke vervolging, die in 1655 over de Valleijen losbarstte, in ons Vaderland herhaaldelijk tonnen schats tot lafenis en ondersteuning der verdrukten werden bijeengebragt.

1 t.a. pl. bl. VII en VIII.

Wij weten evenzeer, dat, ook na het door den Hr. Royaards behandelde tijdperk, de liefdadigheid onzer vaderen zich meermalen werkzaam heeft betoond in het belang hunner zwaargeteisterde Piemontesche geloofsgenooten; dat bijv. in het jaar 1699 de aanzienlijke som van ƒ 250,000,00, en in 1731 ver over de drie tonnen gouds, alleen in de provincie Holland en op éénen dag voor hen werd ingezameld[1]. Wat wij bovendien niet uit het oog mogen verliezen, is, dat de ondersteuning, van hier aan de Waldenzen verleend, niet alleen noch altoos uitsluitend in het openen van geldelijke hulpbronnen heeft bestaan, maar dat de liefde der Nederlanders ook gedurig naar andere middelen omgezien, van iedere voorkomende gelegenheid gebruik heeft gemaakt, om in het meeste voordeel der Waldenzen werkzaam te zijn. Merkwaardige proeven worden ons daarvan door den Hoogl. Royaards in het II^{de} Hfdst. van zijn opstel medegedeeld. ‘Reeds ten zelfden dage,’ zoo lezen wij daar, bl. 198, ‘toen de Hertog van Savoye, door Frankrijk gedwongen, het beruchte besluit nam, waarbij tot den ondergang der Waldenzen besloten werd (31 Jan. 1686), waren de Staten-Generaal onzer landen in het belang dier vervolgden vergaderd.’ Vrucht der toen gehouden beraadslagingen was het besluit, om bij gemelden Hertog in het belang der verdrukte geloofsgenooten tusschenbeide te komen, of, zoo als de Resolutie zelve aan het einde inhoudt: ‘Zijne Kon. Hoogheid zeer vriendelijk te verzoeken, dat deselve zoodanige voorsiening believen te doen, dat die van de voorz. gereformeerde religie, die haar in de landen en onder het gebied van Zijne K.H. bevinden, veilig secuijr verblijf moghen hebben ende genieten, en niet moghen werden getroubleert ofte geincommodeerd in de vryheid, daervan zij aldaar tot nog toe hebben gejouisseerd.’ Toen dit verzoek echter onverhoord bleef, en het lot der Waldenzen in korten tijd onherroepelijk beslist was geworden; toen, ten gevolge daarvan, de nood der Dal-lieden hooger dan ooit te voren, ja ten top gestegen was, schoot er voor hunne buitenlandsche geloofsgenooten, ook in ons Vaderland, niets anders over, dan om langs andere wegen in dien nood te voorzien. Aangeknoopte onderhandelingen over eene verplaatsing van Waldenzen naar Nederland, stuitten bij de

1 Voorrede voor Monastier's vertaling bl. VI.

Staten-Generaal af, niet op onwil, maar op verschillende gewigtige bedenkingen, als daar waren: het te duchten gebrek aan middelen van bestaan voor de overgekomen Dallieden, de verscheidenheid van spraeck en tale, de verandering van climaet, enz.[1]. Daarentegen verklaarden zich diezelfde Staten gaarne bereid, om, gehoor gevende aan de aanvraag, die daartoe van de zijde der Evangelische Zwitsersche kantons was geschied, weder even als vroeger tot eene generale collecte mede te werken. De brief, die aanvraag behelzende, werd, krachtens besluit van 17 Mei 1687, aan de Staten-vergaderingen der onderscheidene gewesten toegezonden, met dat gevolg, dat eerst Holland en West-Friesland, en iets korter of langer daarna ook de overige provinciën van hunne toestemming tot het houden der inzameling deden blijken. Er werd derhalve tegen den 10^{den} November van hetzelfde jaar (1687) zulk eene generale collecte langs de huizen der ingezetenen door geheel ons Vaderland uitgeschreven, en - schrijft de Hr. Royaards - ‘zoodanige oproeping, van wege 's Lands Overheid aan Nederland gedaan, bleek geenszins vruchteloos te zijn. De uitkomst toch dezer poging was zoo gunstig, dat deze collecte de aanzienlijke som van 223,349 gl., 17 st., 8 p. opbragt’[2]. Het duurde intusschen een vrij geruime tijd, vóórdat de Staten-Generaal het juiste bedrag der in elke Provincie gecollecteerde gelden kenden, en nog langer vóórdat al die gelden door de verschillende gewesten gestort waren. Sommige gewesten - en daaronder vooral Utrecht - betoonden zich bij deze gelegenheid voortvarender dan andere, die herhaaldelijk door ‘lieve en getrouwe’ aanschrijvingen der Generaliteit tot het overmaken hunner quota vermaand moesten worden[3]. Eindelijk, dat wil zeggen, vóór het einde des volgenden jaars, waren al de gelden toch geïnd, zoodat van toen af over het bedrag der collecte kon beschikt worden. Eene gemakkelijke zaak was dat evenwel niet. Niets ware zeker eenvoudiger en ligter geweest, dan de som in haar geheel en op eens aan de belanghebbenden over te zenden. Doch zoo lag het in de bedoeling onzer Staten niet. ‘Slaan wij,’ schrijft onze berigtgever, ‘de Resolutiën der Staten-

1 Royaards, t.a. pl. bl. 202.
2 t.a. pl. bl. 208, enz.
3 Royaards, t.a. pl. bl. 210 enz.

Gen. en der Provinciale Staten op, dan staan wij er gedurende het jaar 1688 verbaasd over, hoe 's lands hoogste gezagvoerders geene zorgen noch moeite ontzagen om niet maar met ijdele ligtvaardigheid de gecollecteerde penningen over te maken, en dan te achten, dat zij genoeg gedaan hadden, maar veelmeer in overeenstemming met hun nationaal karakter, dat wel langzaam, maar met overleg en bedachtzaam, *secuur*, gelijk men het noemde, pleegt te handelen, de gelden door eigen beheer alle ten besten einde aan te wenden en er *deelsgewijze* over te beschikken. Daaraan werden in den loop van dat jaar telkens herhaalde vergaderingen en zorgen gewijd'[1]. Het is aan de mededeeling der bijzonderheden, die tot deze administratie betrekking hebben, dat het overige gedeelte van des Hoogleeraars geschrift meerendeels is toegewijd. Hij doet ons daarin zien, hoe de Staten zich, te midden der veelvuldige aanvragen om hulp, steeds door een zorgvuldig en onpartijdig onderzoek naar de behoeften der hier en ginds verstrooide Waldenzen lieten voorlichten; hoe zij, om zich eene juiste kennis daarvan te verschaffen, zelfs een onderzoek *in loco* verordenden, en daarmede een specialen afgevaardigde (Gabriël Convenant) belastten; hoe zij er steeds met de grootste naauwgezetheid op uit waren, om de belangen der Dal-lieden tot zelfs in kleinigheden te behartigen, en daarom bijv. van iedere gelegenheid gebruik maakten, om de gelden, niet alleen op de zekerste, maar ook op de goedkoopste wijze over te maken; kortom, hoe zij niets verzuimden, om met de milde giften, door vaderlandsche liefdadigheid bij elkander gebragt, zoo veel nut en voordeel uit te werken, als binnen het bereik van menschelijke krachten lag. Mijne lezers zullen niet verwachten, dat ik hen met de détails dezer handelingen en bemoeijingen opzettelijk zal bezig houden. Slechts van twee andere, door den Hoogleeraar geboekte, bijzonderheden zou ik echter nog gewag behooren te maken, vooreerst namelijk van eene aanvankelijk geslaagde, doch later weêr mislukte poging om, door bemiddeling en onder bescherming der O.I. Compagnie, een aantal van tweehonderd Waldenzische familiën naar het grondgebied van de Kaap de Goede Hoop te verplaatsen, - en ten andere van het geldelijk beheer van den edelen

1 t.a. pl. bl. 216.

Clignet, den bekenden Leidschen Postdirecteur, die, gelijk reeds door den Heer Kist in zijne meergemelde Voorrede herinnerd was, en hier door nieuwe proeven wordt gestaafd, door zijne belangelooze werkzaamheid en geldelijke opofferingen ten voordeele der Waldenzen, zich zoo bij uitstek verdienstelijk heeft gemaakt[1]. Dan, een terugblik op hetgeen door mij geschreven werd doet mij vreezen, dat ik reeds te veel van de ruimte van een Tijdschrift voor mijne mededeelingen heb gevergd, en dat het daarom meer dan tijd wordt, de pen neder te leggen. Ik eindig dus mijn verslag, eerst met een woord van dankbetuiging, zoowel aan den Hoogleeraar Royaards voor zijne belangrijke monografie, als aan den bekwamen vertaler van Monastier, voor de moeite door hem besteed, om onze literatuur met een der voortreffelijkste schriften over de geschiedenis der Waldenzen te verrijken; en vervolgens met uitboezeming van den opregten wensch, dat de lezing dier vertaling, de kennismaking met het opstel in de laatste plaats door ons beschouwd, dat ook deze aankondiging zelve iets moge hebben bijgedragen, om de belangstelling onzer Protestantsche landgenooten in het lot der Piemontesche Valleibewoners te verhoogen. Worden van die belangstelling voor het oogenblik ook geene andere, geene onmiddellijke bewijzen gevraagd, zij kan zich toch reeds openbaren door de pogingen, die in dezen tijd worden aangewend, om een echt Evangelisch geloof in de Staten van den Koning van Sardinië, bepaald in de hoofdstad zelve van dat rijk, voort te planten, krachtdadig te ondersteunen, en aldus mede te werken tot de komst van een' beteren dag, welks rijzen, bij den nog altoos ongeregelden kerkelijken toestand der Waldenzen, in de eerste plaats voor dezen weldadig zou zijn. Het kan intusschen ook zijn, dat die dag niet alleen nog in lang niet doorbreekt, maar dat zelfs het licht, hetwelk om hen heen begint op te gaan, weder verdonkerd wordt. Mogt dit gebeuren, en mogt het - wat God verhoede! - nieuwe verdrukking voor de thans burgerlijk geëmancipeerde Dal-lieden ten gevolge hebben, dan zou op nieuw het tijdstip geboren worden, waarop voor de belangstelling hunner Hervormde geloofsgenooten een ruim veld van werkzaamheid geopend werd. Dan zouden ook Neêrlands Protestanten zich geroe-

1 Royaards t.a.p. bl. 270 enz.

pen zien, het bewijs te leveren, dat zij van der vaderen geloof en liefde niet zijn ontaard, en nog hun goud en zilver gaarne ten beste willen geven, waar dit van hen gevraagd wordt in den naam der waarheid, waardoor zij zijn vrijgemaakt. Zulk een tijdstip - o, dat het nooit weder voor Nederland kome! Doch zoo het immer mogt terugkeeren, dan vinde het ons allen wel toegerust en bereid, als één man staande en strijdende voor éénen Heer, en voor het geloof in Zijnen geheel eenigen naam!

D. HARTING.

Uit Noord-Amerika.

Onder knetteren, knarsen, stooten, steunen, door onmetelijke, overoude wouden heên, joeg de spoortrein voort op den weg van Buffalo naar den val van den Niagara. Het was nog vroeg in 't voorjaar en ik dus regt gelukkig, om, in den hoek van mijn zitplaats gedoken, de stralende warmte van een lief kagcheltje te kunnen opvangen.

Van een kagcheltje? vraagt mijn lezer; ja, zeker van een kagchel; want in de Vereenigde Staten zijn de waggons van den spoortrein veel praktischer ingerigt dan in Europa. Het is daar ook meer noodig, waar men vaak honderde Engelsche mijlen achtereen moet voortreizen, om b.v. van Cincinnati naar Baltimore te komen. Men stelle zich den Amerikaanschen waggon voor als een klein salon, dat ongeveer dertig voeten lang, twaalf voeten breed, met tapijten belegd, met donzig gevulde zetels voorzien, in een woord, keurig gestoffeerd is. In het midden van het salon staat een flinke kagchel, die in 't koude jaargetijde juist te pas komt, terwijl aan de uiteinden, ter zijde van een smallen gang, die naar buiten op een klein balkon uitloopt, kleine kamertjes voor dames en kinderen niet ontbreken. Elk balkon staat met dat van den naastaanhangenden waggon in verband en heeft tevens ter weêrszijden een trap, die tot in- en uitgang dient. Men kan dus van den eenen waggon naar den anderen gaan en - maar men sta vast op zijn voeten - heel aardig rondwandelen, wat bij eene reize, die wat lang duurt, hoogst aangenaam is.

Toen ik mijn reisgezelschap wat in oogenschouw genomen had, vleide ik mij, daar de streek, die wij doorjaagden, in niets verschilde van de eeuwige eentoonigheid der Ameri-

kaansche voorwouden, zeer behagelijk, gelijk ik reeds zeide in den hoek van mijn zetel, en liet mijne gedachten den vrijen loop. Hoe kon het anders, of zij streefden vooruit naar het einddoel, dat ik met rassen spoed te gemoet ijlde. Welke gewaarwordingen doortintelden mijn borst, bij de gedachte, dat ik reeds zoo nabij was aan de vervulling van een innigen wensch! Vroeg reeds, toen ik nog op de kinderschool de eerste beginselen der geographie ter naauwernood kende, wanneer mijn leermeester mij van de watervallen van den Niagara vertelde, ontwaakte de lust van het kind naar het nieuwe, naar het grootsche, waarvan ik mij als knaap de schoonste beelden vormde, die ik als jongeling gekoesterd en gekweekt had. Dat alles wilde ik als man verwezenlijkt zien.

'O den Gedanken könnt mein Herz nicht fassen.'

Ik zou de natuur in haar heerlijkste pracht, in haar vreesselijke kracht aanschouwen. Ik zou den Heer zien in het werk zijner handen! Want wat is de natuur anders als het afdruksel van den Maker, wiens heerlijke en goddelijke vermogens zij alom openbaart? Erkent men niet in de kleinste gewrochten der natuur, die bijna aan het menschelijk oog ontsnappen, zoo goed als in de grootste, waarnaar wij slechts met beven opzien, Zijn liefde, wijsheid en magt?

Ik was zóó in gedachten verzonken, dat ik 't naauwelijks bemerkte, hoe de dames zich stil in hare kamertjes hadden teruggetrokken, hoe de heeren, *sans gêne*, zich om den haard geschaard hadden. Daar zaten zij, de zwijgende zonen van Amerika, met de beenen in de lucht op een poot van hun stoel wiegelende. Zelfs het trillen en schudden des op de ijzeren baan voortijlenden treins, vermogt niet hun evenwigt te storen. Slechts hier en daar viel een enkel woord. Geen van allen scheen lust te hebben, een gesprek op touw te zetten. 't Leefde alles stil voor zich heen; de een geeuwde, de ander knikte, een derde smookte, een vierde '*chewed*' *his tabacco*, een ander doorbladerde 'Mitchell's new traveller's guide'[1] - in een woord, 't was een gezelschap, zoo als men het op elken spoortrein aantreft. Ik begon mij geducht te vervelen!

1 De Amerikaansche Murray.

Maar ‘Dank den Geschickes Mächten’ een erbarmende geest was mij nabij, die zich naast mij neêrliet, in de gedaante van eenen man, tusschen de vijftig en zestig jaren oud. Spoedig waren wij in een levendig gesprek.

‘Het geeft mij altijd een bijzondere gewaarwording,’ zeî mijn oude reisgenoot, in den loop van het onderhoud, ‘wanneer ik deze streek doortrek. Ik word daarbij zoo levendig herinnerd aan een geschiedenis, welke hier in de buurt voor een tiental jaren plaats vond. Men had er toen geen voorgevoel van, dat eens in deze oneindige wouden het brieschen van het ijzeren paard weêrgalmen zou en de overoude bewoners naar de verwijderdste hoeken van hun werelddeel zou terugdringen.’

‘En wat is dat voor een geschiedenis?’ vroeg ik nieuwsgierig.

‘Gij zult ze misschien reeds kennen; zij behoort tot het tijdperk van onzen vrijheidsoorlog.’

‘Ik moet bekennen, dat het met mijne kennis der Amerikaansche geschiedenis vrij armoedig geschapen staat. Gij zult het mij dus wel niet ten kwade duiden, wanneer ik zoo vrij ben, u te verzoeken mij uw verhaal niet te onthouden; gij zult mij daarmeê inderdaad verpligten.’

Opmerkzaam geworden door ons luid gevoerd gesprek, schikten eenigen van ons reisgezelschap, uitgelokt door het uitzigt op een belangrijk verhaal, wat naderbij en voegden hunne beden bij de mijne.

‘Nu dan, mijneheeren! wanneer ge er zoo op staat, wil ik met genoegen u te wille zijn. Evenwel, voor wij beginnen, laten wij eerst den genius van het comfort onze hulde brengen, terwijl wij hem eene fijne cigaar offeren. Hier heb ik eenige echte havana's, wees zoo goed houdt mij gezelschap - *gentlemen, there is a light*!’

In weinige oogenblikken zaten wij geheel in dikke wolken van welriekenden damp gehuld.

De goede oude heer zette zich in positie, hmde een paar malen en ving aan:

‘Wie van u, Mijneheeren! kent niet den zoogenaamden *Indian Summer*, die telken jare zijne pracht over ons gezegend land, over onze heerlijke Staten verspreidt. Laat in den herfst treedt hij op, wanneer al de heerlijkheid van den zomer voorbij is, wanneer de boomen van gouden vruchten beroofd, door de eerste nachtvorst hun blader-

dos met andere verwen gekleurd zien. De hemel draagt haar zachtblaauw kleed en eene heiligende rust ligt over het landschap uitgebreid. De winden sluimeren, slechts enkele sneeuwwitte wolkjes zweven aan den horizon. Het is het liefelijklagchend afscheid van den zomer; het laatst vaarwel, voordat hij den scepter afstaat aan den ijzigen winter. Dit kort tijdsverloop wordt door de Indianen gebruikt, om alle noodzakelijke voorzorgen tegen den winter in hun wigwam (dorp) tot stand te brengen. Vandaar den naam “Indian Summer.” Het was vroeg in den morgen van den 1sten November 1765, toen, op een van deze schoone dagen, een kleine kano den stroom van de Piscataqua afzakte en haar kiel naar de toen nog kleine stad Portsmouth heenstuurde. Een enkele pijnboom vormde geheel het vaartuig. en hoewel 't schijnbaar wat log en traag voortschoof, zoo kon men der kano toch een bevallig uiterlijk niet ontzeggen, terwijl zij zoo stil en onhoorbaar den majestueuzen vloed langs gleed. Aan het roer zat alleen een jongeling van ongeveer twintig jaar. Hij was gekleed in eenen eenvoudigen bruinen rok, in welke kleur zijne overige kleeding deelde, wie men 't kon aanzien dat zij aan de hand eener hartelijke moeder of van eene teedere zuster haar eenvoudige sneê te danken had. Zijn hoofd was gedekt met een ronde beerenmuts, waarom een lange strook van zwart floers gewonden was, waarvan de uiteinden sierlijk over zijne schouders fladderden. Om zijne armen, boven den elleboog, droeg hij eveneens een strook van oud krip.

Oogenschijnlijk verkeerde hij in diepen rouw of wilde althans daarvan het uiterlijk aannemen. Wat hooger op stapte hij aan land, trok zijn boot op het drooge en sloeg den weg in naar de stad. Naauwelijks was hij digter bij het vlek gekomen, toen een meisje, ongeveer zestien jaren oud, hem tegenkwam, die haastig met een grooten korf aan den arm den weg langs trippelde. Hij had haar nog niet bemerkt, toen zij haar tred wat matigde en hem met een lagchend gelaat toeriep: “Zoo, Henry Buel! zijt gij ook hier heen gekomen, om met al die andere dwaze luî meê te doen? Hoe komt gij hier?”

“Wel, om de begrafenis bij te wonen, dat spreekt. Ik ben uit het woud de rivier afgekomen om de dooden te begraven.” En fluisterend voegde hij er bij: “misschien wel om eene opstanding te aanschouwen.”

“Wat zijt gij toch een zonderling mensch! Mij dunkt dat gij verder zoudt gaan, om die bespottelijk onzinnige begrafenis te zien, dan wanneer wij alle op sterven lagen.”

“Hoor, Kitty! doe maar geen moeite om dat te zien - maar zeg eens, waar gaat gíj zoo vroeg heen?”

“Ik? ik ga met mijn vader meê; maar gij zijt zulk een vreesselijke Whig, dat ik bijna schroom u iets te vertellen. Mijn vader gaat naar zijn *log-cottage*, zoo als hij 't noemt, totdat die kwade tijden voorbij zijn, het volk weêr naar den bijbel hoort en den koning wil eeren, hetgeen gij, Puritein! ook zoudt kunnen lezen, wanneer gij maar wildet.”

“Nu, Kitty! daarover zullen wij geen twist maken, want ik weet toch dat gij er eveneens over denkt als ik - en.....”

“Dat weet gij niet, Mr. Henry Buel!” en meteen schudde zij heel boos haar lief kopje; “of ik het doe al of niet,” voegde zij na een wijle er bij, “het doet mij goed, dat mijn vader heen gaat van hier naar elders, waar men hem niet zoo plaagt en waar geen van uwe ruwe Whigs hem vinden kan.”

Dan moet hij al heel ver weggaan, wanneer hij er eenen ontloopen wil.’

Het lieve kind kreeg een blosje, prevelde een paar woorden, stak den jongeling haar klein handje tot afscheid toe en ging haren weg.

Pas spreidde de zon hare eerste gouden stralen over de bergen van het oosten in het thans nog stille dal. Op den oogenblik dat zij haar gansche stralenpracht voor de landstreek ontvouwde, liet zich uit de hoogte van den toren der stad het gelui der klokken hooren, maar het waren niet de vrolijke en heldere klanken, die oproepen tot godsdienstoefening of feestviering, 't waren doffe en ernstige toonen van diepen rouw. Zwarte linten werden aan de deuren gehangen en de met zwart laken overtrokken trommel werd geroerd. Tegen zeven uur begon een zwarte menschenmassa zich voor het oude raadhuis te verzamelen, en niet lang duurde het, of de geheele bevolking scheen op de been te zijn. Het was de dag, die volgens koninklijke proclamatie voor de eerste uitgifte van het *stamppaper* bestemd was, dat. door het Engelsch parlement aan de koloniën opgedrongen, door deze echter met verontwaardiging werd afgewezen. Een ieders gelaat verried vrees en bekommering, allen schenen in de uiterste spanning. Ongeveer te elf ure hadden de aanvoerders den stoet in orde gesteld.

De lijkdragers waren in het raadhuis gegaan en onder de aanwezigen, waarvan ieder een stuk floers om arm of hoed droeg, heerschte de diepste stilte. De klokken bromden voort, met hunne droeve rouw-verkondigende galmen.

Weldra verscheen, op de schouders van krachtige mannen gedragen, een nieuwe baar, waarop een schoon bewerkte doodkist rustte. Rijk versierd was zij door den adelaar, die met neêrgedoken kop de matte vleugels er over uitbreidde.

Op de wanden van de doodkist las men, in groote letters geschreven: 'LIBERTY, *age* 160 *years, born in the year* 1620, *at the landing of the pilgrims at Plymouth's rock*.'

Met langzamen tred, onder het dof gebrom der trommen en het klagend geluid der klokken, bewoog zich de stoet ter grafplaats heen.

Hier werd de doodkist, onder het gedonder van 't geschut, zachtkens in de aarde neêrgelaten. Daarop werd eene aanspraak gehouden, welsprekend en roerend, wild dreigend voor hen, die der Vrijheid den dood berokkend hadden. Naauwelijks was de aanspraak ten einde en maakte men zich gereed, om den grafkuil toe te werpen, toen onze jonge roeijer op den aardhoop neêrviel en riep: 'houdt op! houdt op! Ik zie het, zij beweegt zich, zij is nog niet dood! Daar komt zij bij - houdt op! - begraaft haar niet! -'

Woest greep het zengend vuur, door dien vonk gewekt, om zich heen. Een luid hoera - en de doodsbaar verrees weêr, de trommels lieten een opgewekten marsch hooren, de rouwbanden werden van arm en hoed gescheurd en in het open graf geworpen. De stoet is op nieuw geordend, de klokken stemden met vrolijk gejuich zamen en 'Liberty revived!' klonk het ginds en her, terwijl de menigte door de levendige straten terugtrok.

De jonge man, die óf opzettelijk óf bij toeval op den juisten oogenblik de brandende toorts in de gespannen gemoederen des volks wierp, werd onder de uitverkorenen van het gezelschap voortgedrongen en was op eenmaal de held van het feit. Hij droeg al die eerbetooning met bescheidenheid en de dames achtten hem beter opgevoed dan wèlgekleed. De dag werd besloten met een avondmaal, waaraan ieder, die wilde, deel kon nemen en waar het aan vaderlandlievende redenen, toasten en prophetiën niet ontbrak.

'Laat in den nacht zocht Henry Buel zijne kano weêr op en roeide terug naar zijn vaderlijk huis.

De liefelijke rust, welke zich nu over de landstreek had neêrgelaten, stak scherp en grillig af bij het woeste drijven en het gewoel van den dag.

Men hoorde niets dan het plassen der riemen, of, in de verte uit de bosschen langs den oever, het gehuil van een hongerigen wolf.

Verscheidene jaren na deze gebeurtenis was een gedeelte der armee van Generaal Gates in het dal van den Hudson gelegerd en hield van dáar de bewegingen van Bourgoyne in 't oog.

Het was voor den beroemden slag, waarin de laatste zich gevangen gaf. Slechts een klein getal vastberaden mannen was verkoren, om dezen gewigtigen post te bezetten. Zij waren van vijandelijke Indianen omringd en aan allerlei gevaar blootgesteld. Zij hadden zich aan de helling van een heuvel neêrgeslagen, die oostwaarts naar de rivier afliep. Ten noorden en ten zuiden bevond zich het woud, gedeeltelijk door het vuur vernietigd, gedeeltelijk door de bijl geslecht. Maar westwaarts van den heuvel lag een bosch, waarin nog geen Europeaansche voet doorgedrongen was, en dat zich tot aan de Great Lakes uitstrekte.

Op het eerste gezigt zou men geloofd hebben, dat in de legerplaats niets dan vrolijke zorgeloosheid heerschte, maar bij nadere beschouwing vond men achter de glinsterende uniformen en paraden allerlei ellende. Slecht, ontoereikend voedsel; slaapplaatsen op den kouden grond zonder dak: wonden die niet behandeld werden, daar de hulp van geneeskundigen ontbrak; zieken zonder oppassing, ja, zelfs zonder medelijden in het hart der omstanders; daarbij ontbering en gebrek van alles wat tot het dagelijksch levensonderhoud behoort, terwijl het egoïsme, zonder schaamte of belemmering, zich gelden liet.

Daar het jaargetij reeds ver gevorderd was, hadden de soldaten, vaak in de schrikkelijkste stormen en door dikke sneeuw, aanhoudende marschen af te leggen, om den vijand te verkennen. Zoo was de toestand niet enkel van deze kleine afdeeling, maar van het geheele Amerikaansche leger; daarmeê wilde Washington het magtige Engeland trotseren en de tijd heeft geleerd dat hij het kon. Want ofschoon de soldaten allerlei ellende te verduren hadden, ofschoon van hen door eergierige officieren vaak het bovenmenschelijke gevorderd werd, toch droegen allen het gevoel

in den boezem, dat zij voor een heilige zaak, de vrijheid van hun land, streden, en waar dat gevoel een volk bezielt, daar moet en zal het altoos de verdrukking van den despoot overwinnen.

Omstreeks den middag zag men een soldaat alleen in de legerplaats terugkomen; hij droeg geene wapenen, en toch was hij naar een blokhuis geweest, dat ruim vier mijlen van de legerplaats verwijderd lag; maar waarom hij daarheen gegaan was, wist niemand. Hij scheen in gedachten verzonken en bleek zeer verstrooid. Hij was een dapper soldaat en onder den naam van “de Puritein” algemeen bekend, omdat hij geregeld elken morgen en avond in zijnen bijbel las, nimmer scheld- of andere slechte woorden gebruikte, zich nimmer aan sterken drank te buiten ging en nimmer twist had; toch wist een iegelijk dat hij geen lafaard was. Bij allerlei werk, dat de soldaten in de legerplaats te verrigten hadden, was niemand vaardiger dan hij, - in een woord, hij was een toonbeeld van eenen Amerikaanschen strijder.

In de laatste dagen heerschte in de kleine legerplaats eene aanmerkelijke opgewektheid, welke door een gevaar, even nieuw als geheimzinnig, werd te weeg gebragt. Men vond namelijk dat de wacht aan den zoom van het westelijk gelegen woud telken nacht vermist werd; geen spoor liet zich er van ontdekken. Hij kon niet gedeserteerd zijn, omdat de wachters aan de noord- en zuidzijde hem in elk geval bemerkt zouden hebben, en het geheel onmogelijk was, dat hij het wagen zou het woud ten westen door te dringen. Buitendien waren alle mannen van zulk een karakter, dat ze in geenerlei omstandigheden zouden gedeserteerd zijn.

Bijna veertien dagen achtereen verdween de wacht en niemand wist waar die gebleven was, zoodat ten laatste de soldaten weigerden den post verder te betrekken. De menschlievende kommandant, die ter naauwernood meer wist hoe hij zich zou redden uit den nood, riep vrijwilligers op; niemand echter, dan de dappersten en beproefdsten, durfde dat waagstuk bestaan. Maar de uitslag bleef dezelfde.

Terwijl nu de soldaat, van wien wij zoo even spraken, langzaam, met ter neêrgeslagen oogen, op zijn tent toeliep, kwam hij zijnen overste tegen, die hem, met angstig vragenden blik, toevoegde:

“Zoo, Buel! gij zijt spoedig weêr terug. Hebt gij iets kunnen ontdekken? Onze kommandant is geheel en al in de war, hij wil tegen elken prijs dat gij het raadsel zult oplossen. Ik kan u echter verzekeren, dat, wanneer gij het doet, dit u gelijk staat met een kapiteinsplaats.”

“Ik dank u voor de eer, kapitein! Ik kon niet veel te weten komen, maar toch genoeg om een dieper inzigt in de zaak te krijgen. Ik heb besloten dezen nacht als vrijwilliger de wacht te betrekken, ingeval de overste mij eenige voorwaarden wil toestaan.”

“En die zijn?”

“Ik zal ze bij de inspectie voor mijne kameraden opnoemen.”

“Goed.”

Bij het vallen van de schemering werd de trom geroerd; de kompagnie marcheerde op, en nadat de soldaten alle gemonsterd waren, werden wederom vrijwilligers voor den gevaarlijken post opgeroepen. Toen trad Buel uit het gelid en sprak met luider stem:

“Ik wil den post betrekken; maar alleen onder drie voorwaarden. Dat hier een geheimzinnig en bepaald gevaar bestaat, is zeker; dat wij bijna allen vreezen die wacht waar te nemen, is waar; ik geloof dus, dat het mijner soldateneer niet te na is, wanneer ik op mijne voorwaarden blijf aandringen.”

“Noem ze op!”

“Vooreerst moet mijn post digter bij het bosch zijn, zoodat ik eenige boomen in mijne buurt heb.”

“Nu, daar zal de kolonel wel niets tegen hebben.”

“Ten tweede, moet ik den loop en de bajonet van mijn geweer zwart maken.”

“Nu, dat kan men geloof ik ook toestaan.”

“Ten derde moet het mij geoorloofd zijn op mijn post te fluiten.”

“Fluiten? een wacht op zijn post fluiten!?”

“Ja, Kapitein! juist dat wensch ik en ik acht het voor mijne zekerheid zoo noodzakelijk, dat ik zonder dat den post niet kan aannemen!”

“Rigt u!” kommandeerde de kapitein, “schoudert 't geweer! presenteert 't geweer!”

Daarop maakte hij regts omkeer en begaf zich naar den kolonel om diens orders te halen.

Na eenige minuten kwam hij terug.

“Schoudert 't geweer! links om! marsch!”

De gelederen zetten zich onder de leiding van een onder-officier in beweging.

“Buel!” zeî de kapitein, toen de overige soldaten een eind weegs waren afgetrokken, “ik geloof werkelijk, gij of de overste of beiden zijn mal of geheel en al gek! De overste zegt, gij kunt op de wacht fluiten, maar zachtjes!”

“Mooi, dat is alles, wat ik verlang!”

Ongeveer ten tien ure des avonds leunde de soldaat op zijn geweer; hij had den loop en bajonet zwart gemaakt; had de glinsterende knoopen van zijn uniform met donker laken overtrokken en zelfs zijn gezigt zwart gemaakt; hij had twee lange brieven geschreven, die hij aan een paar zijner kameraden gegeven had, om ze, ingeval hij van zijn waagstuk niet terug mogt keeren, te bezorgen; hij had eenige kapittels uit den bijbel gelezen en met een paar zijner vertrouwdste vrienden gebeden.

De bepaalde patrouille begeleidde hem op zijn post; het scheen een uitgemaakte zaak, dat zij hem voor de laatste maal zagen. Bij het afscheid sprak hij: “Officier der patrouille! wanneer gij mijn geweer hoort, hoop ik, zult gij geen oogenblik verzuimen om mij ter hulp te snellen!”

“Daarvan kunt gij zeker zijn, brave kerel!”

De patrouille marcheerde af; de soldaat nam zijn geweer op schouder en stiet met den voet elk stuk droog hout, dat op zijn pad lag, ter zijde.

De nacht was vreesselijk donker en stil. Nu en dan begon Buel eenige toonen te fluiten; nu eens zeer luid, dan weder zeer zacht, zoodat het bijna onmogelijk was op den toon af te bepalen waar eigenlijk de wacht zich bevond.

Bijna twee uren had de soldaat op en neêr gewandeld, toen hij op eenmaal tusschen het hout het knorren en den tred van een zwijn bemerkte. Zijn eerste gedachte was: waarom is het beest niet te huis gebleven? zijn tweede: *zij* heeft van iets dergelijks gesproken.’

Terwijl hij nu steeds op en neêr ging en afwisselend nu zacht dan luide floot, kwam het zwijn oogenschijnlijk nader. Het kon hem echter onmogelijk reeds bemerkt hebben, het dier wroette in de aarde en knorde immer voort.

Geen oogenblik verloor de soldaat het zwijn uit het oog.....

Ongeveer een voet of tien van de plaats verwijderd, waar de soldaat zich bevond, lag een boomstam, juist evenwijdig met zijn pad. Op het oogenblik dat het zwijn over dien boomstam heen wilde stappen, bemerkte hij dat het zijne pooten niet op de gewone wijs opligtte; het geschiedde te voorzigtig; op hetzelfde oogenblik legt hij zijn geweer aan, en luid en lang weêrgalmden de bosschen van den knal. De soldaat ging eenige schreden terug en ving aan op nieuw te laden. Daar hoorde men een steunen, niet gelijk aan dat van een stervend zwijn, en kort daarop klonk de alarmtrom, om de patrouille ter zijner hulpe op te roepen. Deze schoot toe en bereikte den post.

‘Buel! nog in leven?’

‘Ja, luitenant!’

‘Waarop hebt gij geschoten?’

‘Wij zullen zien,’ en daarop voerde hij de soldaten naar zijn doelwit.

‘Nu, daar hebt gij in uwen angst een zwijn geschoten.....’

Buel gaf het zwijn een schop; de huid gaf meê, en ziedaar, voor hen lag een vreesselijke Indiaan, volle zes voet en vier duimen lang. Hij was dood en het raadsel opgelost.

Telken nacht was het zwijn op die wijze tot bij de wacht voortgeslopen, totdat de Indiaan zoo digt bij was, dat hij met een sprong op den post toeschieten, hem verwurgen en dan dood wegslepen kon.

Buel ontving de gelukwenschingen zijner kameraden, de loftuiting zijner officieren en dit was de eerste stap tot zijne toekomstige grootheid.

Eer ik nu echter met mijn verhaal verder voortga, moet ik u eerst nader met de geschiedenis der lieden, welke gij gedeeltelijk reeds kent of kennen zult, gaan bekend maken, en daarom eenige jaren teruggaan.

In de kleine stad Portsmouth, aan den regteroever van de Piscataqua-rivier gelegen, woonde een gezeten man, met name Egbert Hamilton. Hij was van Engelsche afkomst en ofschoon hij reeds lang in Amerika woonde, zoo was en bleef hij toch Engelschman in de ware beteekenis des woords; Engelschman van top tot teen. Hij behoorde tot de Engelsche kerk en had een schrikkelijk vooroordeel tegen elke andere godsdienst, in 't bijzonder echter tegen puritanisme; de koning is onfeilbaar, was het eerste artikel van

zijn geloofsbekentenis. Hij was gehuwd en had een klein lief meisje, leefde voor het overige zonder zorgen en gelukkig. Zijn buurman was een stijve oude puritein, Jehiel Buel genaamd. Deze was een arbeidzaam man; een man, van wien een Engelschman zou zeggen: ‘he is well - to do - in the world,’ en die zaturdags precies bij het ondergaan der zon zijn sabbath begon; die nimmer zijn nevenmensch, ook niet voor een cent bedroog, een vroom en waar Christen en een ijzerharde Whig. Knielde Egbert Hamilton met zijn gebedeboek neêr, Jehiel Buel rees overeind, ontblootte zijn hoofd en liet niets tusschen zich en zijnen God komen dan zijnen Heiland alleen. Was Hamilton een onverzettelijke Tory, Jehiel Buel was een Whig, tot in 't merg zijner beenderen. Toch leefden deze twee gelukkig naast elkander en dikwijls verzamelden zich beider familiën om een en denzelfden haard en keuvelden over de geschiedenis van beider voorouders. En hunne kinderen zeiden hunne lessen op in hetzelfde kleine schoolgebouw en kregen dikwijls van hunnen leermeester gemeenschappelijke klappen. Maar de tijden veranderen. Egbert Hamilton verloor zijne familie geheel, behalve Kitty, zijne dochter, die hem de eenige troost in zijne verlatenheid, de enkele zonnestraal aan den donkeren horizon zijns levens bleef. Ook Buel werd van zijne familie en bezittingen beroofd; slechts een zoon, Henry, en eene twee jaren jongere dochter bleef hem over. Dien ten gevolge had hij het stadje verlaten, had zich hooger op aan de rivier eene kleine hoeve gebouwd, waar hij op dien tijd, waarop ons verhaal aanvangt, met zijne kinderen leefde. Deze hoeve was het, van welke Henry afzakte naar Portsmouth, toen wij hem bij de begrafenis der vrijheid leerden kennen.

De staatkundige beroering van den toenmaligen tijd, welke hoofdzakelijk van Boston uitging, was zeer groot. Zij strekte zich tot in de afgelegenste hoeken van het land uit, en er was bijna geen enkele bewoner, die niet meêgesleept was in de staatkundige woeling. Van het noorden tot aan den Mexikaanschen zeeboezem, van den Atlantischen Oceaan tot aan de Stille Zuidzee, scheen slechts één gedachte het hart van 't gansche volk te doen slaan. Alles haakte naar vrijheid!

Toen Hamilton merkte dat al zijne naburen Whigs werden, en dat hij ras als Tory alleen zou staan, besloot

hij naar een meer koningsgezind deel van het land te trekken.

New-York hield zich te dier tijde vrij onzijdig en zeî ten minste toen der Engelsche kroon de gehoorzaamheid nog niet op; daarom betrok Hamilton met zijne dochter een klein landgoed, dat zij aan den Hudson in den staat New-York bezaten. Juist op den dag der politieke demonstratie, waarvan ik straks sprak, verliet hij de hem liefgeworden woning met zijne dochter, om zich, zoo als zijn dochter zelve zeide, aan de ruwe plagerijen der Whigs te onttrekken.

Henry en Kitty kenden elkander van kindsbeen af; zij gingen zaam school en zonder dat zij het zelf wisten, hielden zij veel van elkander, zonder te gissen dat zij welligt meer dan schoolkennissen waren.

Toen de eerste berigten van den bloedigen strijd bij Lexington zich onder het volk verbreidden, was er geen enkel jongeling, die niet zijn geweer opvatte en van de bergen zijner huisselijke woning scheidde, om naar het tooneel van den strijd te ijlen.

Toen de mare van het nieuws ook Portsmouth bereikte, was juist Henry Buel met zijn vader voor zaken afwezig; maar zijne te huis gebleven zuster deelde in de geestdrift van het gansche volk. Zij wist dat haar broeder, zoodra hij teruggekeerd was, ook het voorbeeld van de andere jonge mannen volgen zou. Maar hoe zou hij de noodige kleedingstukken voor zijn uitrusting bekomen; op den oogenblik bezat hij daarvoor niets; wat doet het vaderlandslievende meisje? zij haalt zich een schoot vol haver, gaat naar de schapen, vangt er een en scheert het met haar eigen schaar de wol af. Maar hoe zal zij ze verwen? Zij draalt niet, maar vangt een zwart schaap, neemt de wol en vermengt die met de andere. Daarop wascht en kamt zij de wol, spint ze, weeft ze en terwijl zij den geheelen nacht opblijft en voortwerkt, heeft zij bij den opgang der zon inderdaad een flinke broek voor haar broeder klaar. Zij overhandigt hem dien, toen hij te huis keert. Zij zelve gordt hem zijn zwaard aan, geeft hem het geweer in de hand, en zegt hem weenend vaarwel! Met een hartelijken kus op de lippen zijner zuster, ijlt hij voort naar de verzamelplaats des volks, op den dag van het gevaar. De zegen zijns vaders was met hem.

Van dien tijd af aan was hij immer in het leger en had met allerlei gevaren en velerhande ellende te kampen[1].

Zoo, als zoo vele duizenden, diende hij zijn vaderland zonder loon of eer te verwerven, zelfs zonder vooruitzigt, noch op het een, noch op het ander. Hij muntte uit door dapperheid en moed, weshalve hij werd uitverkoren met een kleine schaar, om den gewigtigen post aan den Hudson te bezetten, ten einde daar, gelijk ik boven reeds zeide, de bewegingen van den vijand gade te slaan.

Hij werd hier vooral gebruikt om de tegenpartij te bespieden, waardoor hij soms dagen achtereen van de legerplaats verwijderd was. Ongeveer een week, voordat hij op wacht, stond, bij welke gelegenheid hij het raadsel van den Indiaan in de zwijnenhuid oploste, had hij op een van zijne eenzame togten in den omtrek een vrij groot blokhuis ontdekt, hetwelk hij, nadat hij het lang en naauwkeurig bespied had, voor eene plaats van zamenkomst van Tory's Indianen en zelfs Engelsche officieren hield, maar tot zijne grootste verbazing, vond hij later, dat het de woning van den ouden nabuur zijns vaders, van Egbert Hamilton was. Ook bemerkte hij, dat de oude speelnoote van de dagen zijner jeugd, Kitty, hier woonde. Maar hoe het aangelegd om haar alleen te treffen, te spreken, haar klein handje te drukken en de vreugdetranen aan hare schoone oogen te zien ontsnappen?

Zooveel is zeker, dat Henry Buel, thans bijna dagelijks na zijne gelukkige ontdekking, in den omtrek van het eenzaam gelegen huis, op verspieden uit was en zelden van zijn togt terugkwam, zonder op eene of andere wijze Kitty gesproken te hebben. Bij die zamenspraken, was het eenige thema van hun onderhoud de politiek, het thema van geheel de natie. Zeker had Kitty hem omtrent vele punten inlichting kunnen geven, maar zij was, gelijk zich ligt begrijpen laat, daarin zeer terughoudend. Toen zij elkaâr weêr ontmoetten, vertelde hij haar van het raadselachtige verdwijnen van den schildwacht en van zijn voornemen, zelf dien gevaarvollen post te betrekken. Zij bad en smeekte hem

1 Dit is een historisch feit. Het Amerikaansche volk is overigens op deze geschiedenis zoo trotsch, dat het die, wanneer er van vaderlandsliefde sprake is, steeds als voorbeeld aanhaalt.

met tranen in de oogen, het niet te doen; maar toen zij bemerkte dat niets hem kon weêrhouden, liet zij zich den wenk ontvallen, dat zij, wanneer zij in zijne plaats was, op het eerste levende voorwerp, wat haar in 't oog viel, schieten zou, om het even of het een zwijn of een hond, of iets anders was. Deze wenk deed hem handelen gelijk hij toen deed en redde hem het leven. Eenige dagen later was Buel wederom op verspieding uit en wel in het digtste van het woud, waar hij aan den westkant der legerplaats eenige belangrijke verkenningen van 's vijands stelling gemaakt had en juist dacht aan den terugkeer, toen hem van ter zijde uit een klein kreupelboschje de gedaante van een Indiaan in 't oog viel. Zijne eerste beweging was zijn buks aan te leggen, maar op denzelfden oogenblik liet hij den arm weêr zakken; want hij herkende in den Indiaan eenen bekende. Deze kwam op hem af, en terwijl hij hem door gebaren het stilzwijgen gebood, verzocht hij hem te volgen, daar hij iets te vertellen had. Hij voerde hem naar eenen kleinen heuvel, van welks hoogte men de geheele omstreek tamelijk wel kon overzien, zoodat zij elken naderenden vijand terstond konden bemerken; daar zetteden zij zich neêr, of liever, verborgen zij zich in een digt kreupelboschje. Geen woord hadden zij gewisseld, toen eindelijk Buel aanhief:

‘Zoo, Cassiheeno! ik geloofde dat wij u verloren hadden, ik heb u in geen drie weken gezien! waar zijt gij al dien tijd geweest?’

En terwijl hij dit zeide, hield Buel den blik strak op den Indiaan gevestigd, terwijl hij met zijne linkerhand de buks wat meer naar zich toetrok. Dit teeken van wantrouwen ontsnapte het snelle oog van den Indiaan niet. Droevig sloeg hij de oogen neêr en zeide toen:

‘Ik - zeer ziek - ik zoo ziek weêr - ik sterven moet.’

‘Ziek, ziek! wat schort er aan?’ en nu viel Buel het bleeke, matte uiterlijk van den armen man in 't oog.

Terwijl deze nu het kleed, dat hem tot dekking diende, opensloeg, en daardoor eene duchtige wonde aan den linkerschouder liet zien, antwoordde hij:

‘Ik beproeven tot u komen, - u gewigtige dingen zeggen, geheime dingen - zij mij gezien, op mij geschoten, ik half dood in het woud alleen. Juist kruip ik hierheen rond om u te vinden en u meer geheime dingen te vertellen.’

‘Goede kerel!’ elke wantrouwende trek was van het gelaat van Buel verdwenen. ‘Gebruik gij het maal, dat ik hier bij mij heb, gij ziet er zoo moê en zoo zwak uit, gij hebt zeker van daag nog niets gehad.’

‘Neen, in drie dagen niet.’

‘In 's hemelsnaam! eet dan wat.’

Maar de goede Indiaan wilde niet alleen eten. Buel moest het karige maal met hem deelen. Toen dit was afgeloopen ving de Indiaan aan.

‘Toen ik u verliet de laatste keer, hoorde ik van de Canada-Indianen dat zij de soldaten vermoordden; ik begaf mij onder hen als een vreemde Indiaan; ik sprak met hen San Fracese; ik hoor hen zeggen: dat Big Moose de huid van een zwijn aantrekt, wachten vangt, verwurgt, scalpeert en veel geld van de Engelschen ontvangt. Toen ik dat wist, wilde ik het u zeggen. De Engelschen zagen mij, geloofden dat ik bij u behoor en schoten op mij. Ik ontvlugt, zij weten niet, dat zij mij getroffen hebben. Maar daardoor kon ik niet vroeger bij u komen en u vertellen van Big Moose.’

‘Nu, Cassiheeno! Big Moose is doodgeschoten; dat alles is voorbij.’

‘Neen, niet voorbij! in 't geheel niet voorbij!’ riep hij treurig uit.

‘Wel, wat zal er dan nu nog gebeuren? Een soldaat van onze kompagnie schoot den ezel in de zwijnenhuid dood.’

‘En gij waart die soldaat!’

‘Hoe weet gij dat?’ vroeg Buel verbaasd.

‘Ik zal 't vertellen. Verleden nacht sloop ik weêr onder de Indianen rond, ik hoor hen spreken en plannen beramen en vloeken. Zij zeggen, Miss Kitty heeft alles verteld; zij hebben u met haar zien spreken; zij zeggen, zij zullen haar vermoorden, nemen Kitty gevangen en de tomahak zal vader Hamilton treffen. Zij zijn te vreezen, die Indianen, zij nemen bloedige wraak, wanneer zij vertoornd zijn, en dit zijn zij thans.’

Buel en de Indiaan verlieten elkander. De eerste snelde naar de legerplaats terug, terwijl de laatste wegsloop en in het omliggend hout verdween. Toen Buel de legerplaats bereikt had, vond hij alle soldaten onder de wapenen. De kommandant groette hem zeer vriendelijk, en nadat hij aan Buel den tijd had gelaten, om zich in 't gelid te plaatsen, zeide hij:

‘Buel! ter belooning van uwe lange en beproefde diensten heeft het Amerikaansche congres goedgevonden, u te bevorderen. Soldaten! begroet luitenant Buel!’

‘Hoerah! hoerah!’ klonk het als ééne stem uit den mond der geheele kompagnie en vrolijk roerden zich de roffelende trommen.

Tranen blonken in de oogen van den jongen officier. Kort daarop werd hij in de tent van den kommandant geroepen.

‘Luitenant Buel!’ zeî deze, zoodra hij binnentrad, ‘ik moet u met eene geheime en gewigtige zending, zoo snel als slechts mogelijk is, naar Boston zenden. Gij moogt geen tijd verliezen; in dezen nacht nog reist gij af. Kunt gij gereed zijn?’

‘Ja, Mijnheer! maar ik heb u nog iets meê te deelen, waarbij ik uwen raad en bijstand inroep.’

‘Wat dan?’

De luitenant verhaalde nu wat hem overkomen was, verhaalde van zijne bekendheid met de Hamiltons en eindigde met te melden, hoe Kitty hem de aanwijzing nopens het zwijn gegeven had, en aan welk gevaar het meisje daardoor blootstond.

Geduldig hoorde de officier alles aan en liet er op volgen: ‘Dan heb ik toch wèl gedacht, dat eene vrouw u op het denkbeeld gebragt heeft van den Indiaan, dien gij gedood hebt. Het is eene netelige zaak, maar gij kunt mij immers op uw eerewoord verzekeren, dat hier geene liefdeshistorie meê in 't spel is?’

‘Ik verzeker u, dat nimmer een woord van liefde over mijne lippen gekomen is.’

‘Des te beter! Ik verwonder mij alleen, hoe de dochter van zulk een Tory zulk een Whig zijn kan. Ik zie slechts één uitweg open in deze zaak. Gij moet het meisje overhalen haar leven te redden, terwijl zij u naar het oosten volgt; maar wees op uwe hoede, dat het geene schaakpartij worde. In de eerste plaats, omdat wij u voor soortgelijke bemoeijingen niet missen kunnen, en ten tweede, omdat ik te veel eerbied heb voor het vijfde gebod, om zoo iets aan te wakkeren of te ondersteunen. Maar breng het meisje bij hare familie in of bij Boston, want deze wilden kennen geen erbarmen, wanneer zij hun in handen valt.... Wanneer gij haar overreden kunt, zoo kunt gij van het rijtuig gebruik maken, dat hier naar

toe is gekomen, om den gekwetsten officier af te halen. Die is, zoo als gij weet, zoo even gestorven en het rijtuig gaat dus leêg naar Albany terug. Maak er tot aan die plaats gebruik van en vandaar kunt gij te paard naar Boston komen.'

Buel liet zich dit geen tweemaal zeggen, maar maakte zich spoedig op naar het blokhuis, waar men hem aldra met Kitty in een levendig gesprek gewikkeld had kunnen aantreffen.

De mededeeling, die de jonge officier aan Kitty deed, bragt haar in grooten angst, want met levendige kleuren rees het einde van Miss M'Crea[1] voor haren geest. Geen ander lot stond haar te wachten.

Zij zag in, wanneer zij het haren vader openbaarde, dat zijn leven gevaar liep. Zij hoopte, wanneer zij vlugtte, na eenige weken gezond en wel terug te keeren en hem dan alles te kunnen zeggen.

Het schrikkelijkste was echter, dat zij haren vader, zonder dat hij kennis droeg van de beweegredenen harer vlugt, onbekend met de rigting, die zij was ingeslagen, niet bekend met de bescherming, die haar verzekerd was, moest verlaten. Met tranen in de oogen stemde zij eindelijk toe, dat zij te middernacht reeds vaardig zou zijn om haren ouden schoolkameraad en vriend te volgen. Zij wist niets van zijne bevordering tot officier.

Kort na twaalf uur stond de oude wagen, die zoo juist van pas van Albany gekomen was, in de buurt van het huis onder de donkere schaduw van eenige hooge boomen gereed. Al de overredingskracht van Buel vermogt naauwelijks het meisje over te halen in het rijtuig te stappen. Zij had in haar kamertje eenige regelen voor haren vader achtergelaten, waarin zij hem bezwoer, harentwege niet ongerust te zijn; dat slechts omstandigheden van het hoogste gewigt haar noopten zoo te handelen; dat hij niet gelooven moest dat zij

1 Miss M'Crea werd onder den tomahak van een Indiaansch opperhoofd, in het liefgelegen stadje Gleasfalls, wreedaardig vermoord. Die gruwel vervulde het gansche land met schrik en rouw; zelfs de zuiverste onschuld, eene zwakke vrouw, werd door de bloedige handen der Indianen niet verschoond. In angst en vreeze sloot de moeder haar kind in de armen; want zij wist niet, of zij niet misschien morgen reeds met eigen oogen haar lieveling door de bloedgierige klaauwen van eenen wilde zou zien verscheuren. De jonge maagd omgordde hare slanke leest, onwetend of die tooi niet haar doodskleed zijn zou!

gevlugt was, om tegen zijn wil een huwelijk aan te gaan en besloot haar briefje met de vurigste bede, dat God haars vaders grijze hoofd met Zijne oneindige liefde en voorzienigheid beschermen zou. Nog een kus op het voorhoofd van haren slapenden vader, en Buel droeg haar half onmagtig in den wagen.

Wij treffen onze reizigers op den weg van Albany naar Boston weder aan, die, gelijk wij weten, te paard moest afgelegd worden. De lange bergketen der ‘Taghanic’ en ‘Hoossic mountains’ moest dikwijls tienmaal op eenen dag beklommen en weêr afgedaald worden, en dat wel langs kleine, smalle paden, daar te dier tijde aan groote chaussées nog niet te denken viel. Des avonds na een moeijelijke dagreize bereikten de reizigers het aanvallige dal van Pontoosuc. 't Was bijna geheel donker, toen zij den laatsten heuvel afreden; geen huis liet zich heinde en ver bespeuren, geen lichtje schitterde in de verte en toch vervolgden zij hunnen weg, totdat zij eindelijk aan den oever van een klein meer kwamen; hier hielden zij halt, terwijl de jonge officier zijne schoone reisgezelle verzekerde, dat het onmogelijk was de reize nog verder voort te zetten, daar hij er niet voor instaan kon het regte pad te vinden, en wanneer hij dit al kon, had hij toch geen de minste hoop, spoedig eene menschelijke woning aan te treffen. Het vermoeide meisje hoorde hem met vertrouwen aan, en scheen geheel met zijn' voorslag, om den nacht onder den blooten hemel door te brengen, in te stemmen.

Men steeg dus af; de paarden werden vastgebonden, en ras stegen de vlammen van een klein vuur in hellen gloed omhoog, terwijl het afgematte meisje zich in de stralende warmte verkwikte. Buel zocht in de buurt van het vuur, tusschen een paar boomen, eene beschermde, drooge legersteê voor zijne vriendin op. Het viel hem niet zwaar, in enkele oogenblikken eenige dikke takken van een nabijstaanden eik af te houwen, welke hij in den vorm van eene kleine tent over het uitgekozen plekje in den grond stak, ze digt met bladeren en loof bedekte en daarna ook den grond, waarover hij buitendien nog zijnen mantel uitspreidde. Nadat hij dezen arbeid volbragt had, ging hij naar het meisje, hetwelk bij het vuur zat neêrgedoken, en zeî haar, dat hij haar eene ware koninklijke legersteê in orde gebragt had. Zij bewonderde zijne trouwe zorg, zijne handigheid, maar

wilde zijn' mantel niet nemen, terwijl zij hem vroeg, waarmeê hij zich dan behelpen zou.

‘Waarmeê ik mij helpen? He! Miss Hamilton! ik moet de wacht houden, deels om de paarden te voederen met de weinige haver, die nog overbleef, deels om het vuur aan te houden; en ook om ons voor elken vijand te beschermen. Maar om 's hemels wil, wat zullen wij van avond eten?’

‘Hebt gij dan honger, Buel?’

‘Welnu, wat dat aangaat, ik zou wel kunnen eten, hoewel een oude jager als ik ook honger en dorst kan verduren; maar gij, wat zult gij beginnen?’

‘O, ik heb het niet noodig! gij weet hoe ik heden ochtend ontbijt nam.’

‘Ik wenschte wel, dat wij daarvan nu nog iets hadden - Maar halt! wat is dat?’

Van achter een uitspringend gedeelte van den oever werd op eens een helder licht zigtbaar, dat, naar het scheen, op het water zweefde.

Buel wist terstond dat het uit een kano kwam en dat achter deze brandende fakkel een Indiaan zitten moest, die misschien met visschen bezig was.

Op hetzelfde oogenblik scheen de kano het vuur op den oever te bemerken; want de fakkel werd eensklaps uitgebluscht. Zoo snel mogelijk nam Buel zijn hoed, schepte daarmeê water uit het meer, en doofde het vuur uit; daarop riep hij Kitty toe, weg te sluipen en zich plat op den grond te leggen. Hij zelf nam zijne buks, plaatste zich achter eenen eikenboom, en wachtte hier af wat het vaartuig zou aanvangen. Dit scheen langzaam naderbij te komen; evenwel men kon het slaan der riemen niet hooren. Op eenmaal geloofde Buel het ratelen van een' ratelslang te vernemen; dit signaal[1] scheen hem bekend te zijn; want hij antwoordde daarop met drie zachte toonen, die hij floot. Oogenblikkelijk waren de riemen in beweging en de kano kwam op hem toe.

‘Ik ken dat fluiten,’ zeide de Indiaan met gesmoorde stem.

‘Hé, Casiheeno! mijn goede oude vriend! Ik dacht, dat ik u ziek en gekwetst te huis had gelaten. Hoe komt gij hier?’

1 Elke Indianenstam heeft een bepaald signaal, waardoor zij zich aan hunne vrienden bekend maken. Zij bootsen daarbij gewoonlijk dieren na, hetwelk zij zoo bedriegelijk goed verstaan, dat men naauwelijks onderscheiden kan, of het een dier of een Indiaan is.

‘Kwam dwars door het woud.’

‘Dat is zeer eenvoudig, maar kom aan land, wij willen zamen spreken.’

‘De Indiaan moet eerst eten.’

‘Arme kerel! ik heb niets voor u.’

‘Zijt gij alleen?’

‘Neen, ik heb Miss Hamilton, die gij immers de blanke koningin noemdet, bij mij; gij weet waarheen ik ga?’

‘Ik weet het; ik vele visschen in mijne kano heb!’

Daarop stapte de Indiaan aan land.

In weinige oogen vlamde van nieuws het vuur vrolijk flikkerend op. De visschen, aan een stok gestoken, werden aan 't vuur gebraden en een avondmaaltijd klaargemaakt, die eenen epicurist zou doen watertanden.

Kitty voelde zich regt op haar gemak, terwijl zij zich thans nog veiliger geloofde en beweerde nimmer zulk een smakelijk maal gehouden te hebben als dezen avond.

De Indiaan nuttigde zijn deel stilzwijgend, 't geen Buel niet verwonderde, omdat hij met den aard der Indianen bekend was.

Maar toen deze na den maaltijd op eenen onverschilligen toon zeide: ‘nu, wanneer de blanke Koningin ter ruste gaat, wilt gij dan met mij daar ginds u neêrzetten en met mij rooken,’ begreep Buel, dat hij hem gewigtige zaken had meê te deelen.

Terwijl hij hem derhalve een klein eind weegs langs den oever volgde, kwamen zij aan een weinig uitstekend punt, waar het klateren van een beekje, dat hier in het meer afstroomde, hun zamenspreken niet meer duidelijk onderscheiden liet.

Hier zette zich de Indiaan neêr en Buel volgde zijn voorbeeld.

‘Waarom zijt gij in drie dagen niet verder gekomen dan tot hier?’

‘Het kostte mij zooveel moeite een goed paard voor Miss Kitty te verkrijgen; bijna een geheelen dag heb ik in Albany rondgeloopen eer ik er een vond.’

‘De groote officier wilde, ik zou loopen dwars door het woud om uwen weg af te snijden, u te vinden en u den brief te geven.’

Daarop reikte hij Buel een kleinen brief over. Terwijl deze een stukje hout aanstak, opende hij den brief en lae.

Hij vernam daaruit, dat de vijand eene bepaalde beweging gemaakt had, zoodat men binnen kort slag zou moeten leveren. Hij moest dus zijne reize zooveel mogelijk bespoedigen en zoodra hij kon den terugtogt beproeven. Hij hoorde verder van den Indiaan, dat de oude Hamilton, zoodra hij vernam dat zijne dochter gevlugt was, om, gelijk hij vast geloofde, met eenen officier der opstandelingen zich te verbinden, van toorn, verdriet en kommer buiten zich zelven was. Het was niet mogelijk geweest hem van het tegendeel te overtuigen, en binnen weinige uren was zijne woning verlaten; hij was vertrokken, en niemand wist waarheen.

Nadat Buel eenige minuten over die tijdingen had nagedacht, besloot hij die aan Kitty niet meê te deelen, daar zij haar te veel kommer zouden veroorzaken. Zich tot den Indiaan keerende, zeide hij: ‘Casiheeno! hoe zijt gij toch op dit meer gekomen om te visschen?’

‘'k Kwam van den weg, zie geen versch spoor van paarden, denk 'k moet hier wachten, 'k heb honger, vind den kano en visch: buitendien ik was bang, en wilde den ganschen nacht op het water blijven.’

‘Maar waarom waart ge bang?’ zeî Buel.

‘Gisteren ben ik onder weg, loop eenige mijlen ver, hou halt op een heuvel, zie om, en bemerk dat de Canada-Indiaan mij op het spoor is. Hij had geweer, liep zacht, had een' krijgsgordel aan en ging snel voort. Dezelfde Indiaan schoot mij toen ik de laatste maal gekwetst werd. Hij weet dat ik verspieder ben; de Engelsche officier heeft hem veel geld gegeven om mijn kop te leveren. Hij moet hier in de buurt zijn, kan elk oogenblik op mij losbranden, er is niets aan te doen.’

‘Dat hoop ik niet, mijn trouwe kerel! maar thans nu gij uwe boodschap hebt afgedaan, moet gij naar de legerplaats terug, daarheen kan hij u niet volgen; ik zal u een' kleinen brief aan den overste meêgeven. Laat ons nu naar het vuur teruggaan, maar zeg niets van hetgeen gij weet aan Miss Kitty; wanneer zij rustig in slaap is, zullen wij met de paarden over de bergen naar Albany rijden, dan verliest uw vijand uw spoor, en ik kan voor zonopgang weer terug zijn, om de reis verder te vervolgen. Wat zegt gij van dat plan?’

‘Het is zeer goed!’

Toen zij nu naar het vuur gingen, sprak de Indiaan:

‘Vindt gij goed, geen vuur langer aan te houden, laat het geheel uitgaan!’

‘Maar ik ben koud en vrees dat Miss Kitty het ook zijn zal.’

Tevens zamelde Buel nog eenige drooge twijgen bijeen, rakelde het vuur op en spoedig stegen de vlammen weêr vrolijk flikkerend omhoog. Slechts de naaste omgeving werd er door verlicht; daarbuiten was alles stikdonker. De Indiaan zat tusschen het vuur en het meer in; Miss Hamilton had zich ter ruste begeven en scheen in diepen slaap; Buel zat stilzwijgend, peinzende over het gevaar, waarin de trouwe Indiaan, die hem en zijn land zoo vele diensten bewees, verkeerde, toen plotselijk aan de zijde van het meer en van zeer nabij een scherpe, helle toon zijn oor trof; op het eigen oogenblik stond de Indiaan overeind, zijn gelaat gewend naar den kant, vanwaar het geluid kwam. Dadelijk daarop viel een schot, de Indiaan stortte neêr; Buel liep naar den oever van het meer en leî zijne buks aan, maar kon in het duister alleen bemerken, dat eene kano snel over het water weggleed. Een kreet van het arme meisje, dat plotseling door den slag van het schot ontwaakte, riep hem terug; hij spoedde zich naar den vermoorde en onderzocht zijne wonde. Het bloed gudste er uit; met een oogopslag bleek de wonde hem doodelijk te zijn. Hij ondersteunde zacht het hoofd, ontblootte de borst, en drukte den doek, dien Kitty in het meer had natgemaakt, op de gapende wond, om het bloed te stelpen, maar het bleeke gelaat, de sidderende leden van den gewonde toonden duidelijk genoeg, dat er niet veel te hopen was.

‘Als we hier maar een geneesheer hadden, of ten minste een huis, waar wij hulp konden erlangen voor dezen trouwen man!’

‘Moet hij sterven?’ sprak zij weenend.

‘Blanke Koningin! zie het, ik moet sterven; het was de Canada-Indiaan; hij had het voor, mij eens te treffen; want steeds volgde hij mijn spoor.’

Het was een treffend schouwspel; de arme Indiaan lag op den grond uitgestrekt, zijn hoofd rustend op den schoot van het snikkende meisje; zijne borst zwoegde, en een breede bloedvliet stroomde aanhoudend uit de wonde.

Henry knielde naast hem, en boog zich als een liefhebbende broeder voor hem neêr, om hem het doodzweet

van het voorhoofd af te vagen of zijne dorre lippen met water te laven. Van ter zijde verlichtte de heldere vlam de groep, en deed elke verandering van het gelaat van den Indiaan in 't oog vallen.

‘Casiheeno!’ sprak Buel met bevende stem, ‘gij zijt zwaar gekwetst, en gij kent de geschoten wonde te goed, om niet te weten, dat gij zeer gevaarlijk getroffen zijt; ik vrees zeer, ofschoon ik het niet hoop en voor uw behoud den Almagtige smeek, dat ras uw einde daar zal zijn; ik vrees 't zeer, dat....’

‘Ik elk oogenblik sterven kan, ik weet voor zonnenopgang. - Nimmer zie ik uw gelaat weêr - dan ben ik dood. - Gij waart voor mij immer een goede vriend, en ik wensch u een paar vragen te doen, die mij verontrusten.’

‘Doe dat, brave Casiheeno! en al wat ik voor u doen kan, wil ik u beloven, trouw te zullen nakomen.’

‘Nu, gij weet ik ben een ware vriend der Amerikanen. Ik spionneer, ik word gekwetst, gedood, wijl ik de vriend ben van uw volk. - De Canada-Indianen zeggen, gij zijt alle dieven; voor lang geleden kwaamt gij over het groote water. Den Indianen behoorde toen alles. Blanke menschen namen alles. De Indianen gaan dieper in het land terug. Was dat regt? Wat zegt gij hierop? Hierover was ik immer in tweestrijd.’

‘Het is waar, wij hebben uwe landen, uwe stroomen in bezit genomen, maar het is ook waar, dat wij daarvoor betaald hebben.’

‘Dat is geen betalen! Gesteld, gij ziet Boston, gij koopt het voor een paar dollars, en nu wilt gij veel geld voor een klein stuk daarvan; den Indiaan hebt gij niet zoo veel gegeven. Gij zegt toch niet: dat is regt?’

‘Casiheeno, hoor mij: herinner u, dat ik u eenmaal ontmoette, toen gij een droog worteleinde van den boom in de hand hadt, en wat zeide ik toen tot u?’

‘Ja, gij naamt het van mij, bekeekt het en vroegt wat ik daarmeê deed? Ik zeide, ik neem het meê en verbrand het; gij zegt: geef het mij, en ik geef er u een stuk tabak voor. Ik zeg ja, en verkoop het.’

‘Goed; gaf ik dan destijds niet wat het stuk hout waard was?’

‘O ja, veel meer dan dat!’

‘En hoeveel gelooft gij, is die fraaije buks waard, deze

hier, die gij dikwijls bewondert. Welnu! de kolf er van is gemaakt uit het stuk hout, dat gij mij voor een stuk tabak verkocht hebt. Daardoor, dat ik het bewerken liet, loop, slot en verder wat ik er aan liet maken, werd dat stuk hout vijftig dollars waard! Even zoo gaat het met het land; wij gaven u alles, wat het u waard was: daardoor, dat wij het bearbeid, wegen aangelegd, huizen, bruggen en winkels gebouwd hebben, is het nu zeer veel waard. Gij ziet, dat het van u niet regtvaardig zou zijn te verlangen, dat ik u voor het wortelhout betaalde, wat thans mijne buks waard is. Begrijpt gij dit, Casiheeno?'

'Ja, ik zie het duidelijk in.'

'Hoeveel hebt gij voor het ree gekregen, dat gij tam gemaakt en den verleden zomer in Boston verkocht hebt?'

'Tien dollars.'

'Wat was het waard, toen het nog wild was, gelijk gij het vingt?'

'Niets! ik zou het u verkocht hebben voor een handvol tabak.'

'Welnu, gij ziet, dat arbeid en kunst, welke men aan de voorwerpen, om het even welke, ten koste legt, er de waarde aan geeft. Mijne voorouders gaven den Indianen niet veel voor hun land, wijl het niet veel waard was.'

'O, thans zie ik dit alles in. Het is duidelijk; mijne oogen zijn geopend; ik zie het helder in. God zij dank, dat die gedachten niet meer in mijn hart zullen zijn. Blanken arbeiden, spannen zich in, en worden rijk. Indianen werken niet, en worden arm.'

'Maar toch, mijn trouwe vriend! thans heb ik eene gewigtige vraag aan u te rigten.'

'Ik zal antwoorden openhartig en waar!'

'Gij zijt een stervende. Eer de zon opgaat, zegt gij zelf, zijt gij dood; daarom wenschte ik wel te weten, waar gij henengaat na uwen dood?'

'Waarom vraagt gij dat? Is het nieuwsgierigheid?'

'Neen, maar als Christen, als belijder der Heilige Schrift bekommer ik mij om uwe ziel! O, waarom heb ik daarover niet vroeger met u gesproken, toen gij nog gezond waart! Weet gij iets van Jezus Christus? Hebt gij ooit gehoord van de genade, die wij arme zondaars door hem erlangen?'

'O, daarvan heb ik meer gehoord. Lang geleden, toen ik nog jong was, zeilde ik eenmaal naar Albany om de In-

dianen in Kaunaumeek te bezoeken. In eene kleine hut woonde een oude blanke, geheel alleen; niets dan Indianen rondom hem. Hij zag er ziekelijk uit; hij was 't ook; maar toen trok hij de Indianen tot zich, sprak met hen over den Bijbel, en bad met hen. Ik bleef maanden lang daar, en leerde veel van hen.'

'Maar verstond hij dan de taal der Indianen?'

'Neen, dat wel niet, maar hij had een jongen Indiaan, John Quunaunt, die alles in het Indiaansch oververtelde, wat hij in zijne taal sprak.'

'Wat hebt gij daarvan geleerd; kunt gij er u nog iets van herinneren?'

'Och ja, ik herinner mij: de Zoon Gods kwam op aarde, in menschelijke gedaante, leeraarde, verrigtte wonderen, genas kranken, maakte blinden ziende, kreupelen vlug ter been, stierf voor zondaren; de blanke zondaars - de Indianen-zondaars! Hij is thans in den hemel, en bemint de zondaren, die tot hem bidden en berouw hebben over hunne zonden.'

'Hebt ook gij gebeden, mijn vriend?'

'O ja, immer sedert ik den bleeken blanken man leerde kennen.'

'Maar hoe kan het sterven van Jezus Christus zoovele zondaren verlossen?'

'Even zoo als men met een klein stukje goud vele dingen koopen kan, en Hij is zoo veel meer, Hij is Gods Zoon, Hij is goed en heerlijk.'

'Gelooft gij dan, dat gij tot hem zult komen, wanneer gij sterft?'

'Zeker, ik vertrouw er op: Jezus Christus vergeet de arme Indianen niet. Ik heb hem niet vergeten, geen mijner dagen. Ik hoop hem te zien, zijnen grijzen zendeling, ik zal John Quunaunt zien voor de morgen komt. Ik heb geen vrees; mijn hart is rustig en kalm als het meer van San Hellon, dat gij zoo heerlijk vindt. Ik ben zeer zwak, denk, wanneer de Canada-Indiaan komt, en rooft mijnen schedel -'

'Neen, eer zal hij mij 't leven rooven, mijn trouwe broeder!'

'Heb dank, dank u - leg mij thans de handen op de borst - zoo, en laat mij stil tot dat de bazuinen van het jongst gerigt mij wekken.'

‘O Heer Jezus Christus! heb erbarmen met den armen Indiaan, maak hem wit als sneeuw, glinsterend als de zon, heerlijk als de regenboog; doe hem naderen tot u, en laat hem tot u komen. Amen!’

De tranen van Kitty vielen op het gelaat van den stervenden. Zij heette hem broeder; maar hij antwoordde niet meer.

De jonge officier nam zijne hand: zij was koud. Nog een laatste snik ontworstelde zijne borst en hij was niet meer.

‘Wie zou zulk een heerlijk sterven van een' Indiaan verwacht hebben?’ sprak Kitty.

‘Hij was in de school van het Hemelrijk,’ antwoordde Buel.

Toen de dag begon te schemeren, trad Kitty uit haar nachtleger te voorschijn, en vond Buel zittende bij de overblijfselen van het vuur: hij had het niet gewaagd een nieuw aan te steken.

‘Zijt gij in staat verder te reizen, Miss Hamilton? - Ik hoop, dat wij binnen een paar mijlen eene menschelijke woning zullen vinden.’

‘O ja! Maar waar is het ligchaam van onzen armen vriend?’

‘Daarvoor heb ik gezorgd; ik heb hem daar neêrgelegd, waar zijne bitterste vijanden hem niet uit zullen vinden, om zijn' schedel te rooven.’

‘Hebt gij hem begraven?’

‘Ja, maar zoo diep in het meer, dat niemand hem vinden zal; zelfs ik niet met weken lang zoeken. Ik heb hem in zijnen deken-mantel gewikkeld, en toen in een' boombast als doodkist vastgenaaid, er steenen aan vastgemaakt, om hem zoo in de diepte te doen zinken. Daar zal de trouwe doode rusten tot aan den jongsten dag. - Thans moeten wij voort.’

‘Gij ziet er vermoeid uit, Henry!’

‘Ik ben ook vermoeid, maar het is hier niet veilig genoeg, om er langer te vertoeven, zelfs wanneer mijne bezigheden niet zoo dringend waren.’

Nog een treurigen blik wierpen de beide reizigers op het stille meer, dat even van de eerste stralen der ochtendzon beschenen werd en verdwenen toen in het duister van het aangrenzende woud.

Kort na den gewigtigen slag, in welken zich Bour-

goyne bij Saratoga gevangen gaf, zag men in het dal van den Hudson eenen eenzamen ruiter naar het hoofdkwartier van Washington heêndraven.

Zijn paard was lamgereden en over het geheele lijf nat van zweet. De ruiter was bleek en ontdaan, en droeg den eenen arm in een' draagband, terwijl zijne officiersuniform bemorst en gescheurd er uitzag. De wacht aan de voorpost salueerde, en leidde hem naar den wachthebbenden officier heen. Deze voerde hem, na eene korte ondervraging: van waar, en waarheen? tot de tent van den generaal.

Toen hij afsteeg en binnentrad, kwam hem de groote held van Amerika allervriendelijkst te gemoet, en ontving hem, met welwillende stem vragende, of hij berigten voor hem met zich bragt?

'"Eene depêche van Generaal Gates, Mijnheer!"

Washington nam snel het papier, verzocht den bode te gaan zitten en was aldra in de lezing van het stuk geheel verdiept. Terwijl hij voortlas, verhelderden zijne gelaatstrekken, een lachje zweefde om zijne lippen, ja zelfs tranen van vreugde blonken in zijn oog.

"Gij brengt goede, heerlijke tijding, Mijnheer!" zeide hij na eene wijl, "de Hemel is onzer ondernemingen gunstig; het zal ons gansche land verheugen en bemoedigen. Gij moet overigens snel zijn voortgereden om ons zoo spoedig te kunnen bereiken."

"Mijn paard is dood af!"

"En uw arm?"

"Werd door een schampschot verminkt."

"Hebt gij er geen pijn aan?"

"Ik ben zoo verheugd, Generaal! over de eer van de overbrenger te mogen zijn van deze depêche en uw aangezigt te mogen aanschouwen, dat ik mijne pijn niet voel!"

"Rust dezen nacht behoorlijk uit, en morgen ochtend wensch ik u met een versch paard weder bij mij te zien. Maar, majoor Buel -"

"Luitenant Buel, Mijnheer! ik heb de eer luitenant te zijn."

"Nu, goed! voor dezen avond gaat het nog. De uitdrukkingen, waarin Generaal Gates van uwe diensten, zoowel van vroeger als in den laatsten veldslag, melding maakt, zijn zóo, dat, wanneer gij morgen ochtend tot mij komt, gij uwe benoeming als majoor ontvangen zult."

De jonge officier kleurde sterk, boog zich, maar kon niets uitbrengen tot antwoord. Washington bemerkte het, en bragt het gesprek op een ander onderwerp. Na een tamelijk lang onderhoud, waardoor aan Washington de bijzonderheden van den laatsten slag van naderbij bekend werden, zeide deze:

“Heer Majoor! gij hebt rust noodig en uw arm moet verbonden worden; ik wensch u dus goeden nacht. Morgenochtend met zonnenopgang zult gij alles in orde vinden.”

Terwijl hij zijn aide-de-camp bij zich ontbood, beval hij hem:

“Breng Majoor Buel in zijne tent. Hij moet ongestoord en alleen kunnen uitrusten, en gereed zijn om vroeg op te breken. Daar zijn paard dood af is, zal hij mijn rijpaard als geschenk van mij aannemen. Roep mijnen secretaris.”

Met zijne depêches keerde Majoor Buel des anderen daags in zijn eigen legerkamp terug. De wonde van zijnen arm echter, toen hij daar aankwam, was zóó verergerd, dat er niets anders overschoot, dan het lid te verliezen, of het leger voor eenigen tijd te verlaten. Hij gaf dus aan de bede zijner vrienden gehoor, en vroeg en verkreeg onbepaald verlof.

Wederom bevond zich de jonge majoor in de huisselijke woning aan de oevers van den Piscataqua, waar hem zijne vaderlandslievende zuster verpleegde. Maar nog eene andere pleegzuster was daar, wier zorge hem lief en dierbaar was. En dat was - Kitty Hamilton, hetzelfde lieve meisje, hetwelk hij aan het gevaar onttrokken en onder de bescherming zijns vaders en zijner zuster gesteld had, zoolang totdat zij van haren vader vernomen zou hebben waar deze zich verborgen had.

Door eene onverwachte erfenis viel majoor Buel een aardig fortuintje ten deel, waardoor hij in den toenmaligen tijd voor een welgesteld man kon gelden. Men zou gelooven, dat hij thans gelukkig en tevreden was, maar neen - wat doet de guit nog, hij deed aanvrage om Kitty.

In het eerst wilde deze er niet van weten, zij bloosde, en verklaarde, dat zij hem niet huwen kon, buiten weten en zonder den zegen haars vaders. Maar ten leste, om het regt te bezitten, met hem te zijn en hem te verplegen, stemde zij toe. En wie zou zich daarover verwonderen? zij wist toch niet, of zij buitendien nog een' vader of zelfs eenen vriend op aarde bezat. Zij bouwden dus een huisselijken haard, en dat hun echt gezegend was, behoef ik u niet te verzekeren.

Wat nog hun geluk verhoogde was, dat Kitty haren vader wedervond, zijne vergeving verkreeg en hem nu met de teêrste kinderliefde verplegen konde, om hem voor al dien kommer en al die zorgen, die zij hem veroorzaakt had, schadeloos te stellen.

En hiermeê, mijne Heeren! zijn wij aan het doel onzer reize.'

Zoo was het werkelijk; want wij hadden naauwelijks den goeden mijnheer, die ons den tijd zoo aangenaam gekort had, voor zijn verhaal hartelijken dank gezegd, toen wij het schrille piepen van de locomotief hoorden. Een paar onzachte schokken volgden en de trein vertraagde zijnen loop. Niet lang daarna schreeuwde de conducteur zoo hard hij kon zijn: 'gentlemen, the Niagarafall' - en wij waren ter bestemder plaatse. Maar ach! wat stond ons arme, vermoeide reizigers bij het afstijgen te wachten! Eene geheele bende schreeuwende en dringende menschen stormde op ons af. Men hoorde niets als: 'gentlemen! - gentlemen! - Eagle Hotel - Cataract Hotel - Gentlemen, bagage, Gentlemen, the finest hotel in the world is the Exchange Hotel!' Wie van mijne lezers, die gereisd heeft, kent niet het afgrijsselijke geschreeuw dezer vervelende loonbedienden. Gelukkig hij, die het hotel, waarin hij gaan wil, vooraf bepaald heeft, want slechts met een oogopslag moeten die lastige kerels 't maar zien, dat men het bij zichzelven nog niet eens is, dan weê en nogmaals weê! Alles komt op u los, en plukt, en trekt, en jankt u in de ooren, dat men schier uit zijn vel zou springen.

Ik was een der gelukkigen; want mij was door een vriend het Eagle Hotel aanbevolen, weshalve ik mij met mijne ellebogen door de menschenmassa heên werkte en op het logement toeliep.

Dit zal men niet ligt missen, want het ligt slechts eenige schreden van het station en wel aan de linkerhand, wanneer men daar komt. Ik kan het ook op mijne verantwoording aanbevelen; men logeert er zeer aangenaam en goed. De waard is een goede oude, die zijne gasten zeer beleefd behandelt en eene geheele portie anecdoten gratis geeft.

Ik wil mijnen lieven lezer het tooneel besparen, dat elk vrijgezel, die niet onder de bescherming eener dame reist, te wachten staat. Hij wordt van den eenen 'kellner' naar den anderen gewezen, geduwd en gestooten, tot hij eindelijk zoo

ver is, dat hem een armzalig kamertje boven op de vierde verdieping wordt aangewezen.

Men sta mij toe hierbij op te merken, dat ik ook even zoo hoog onder dak kwam, in een, ik moet bekennen, vrij net kamertje, met een hemelsch uitzigt op de watervallen, wat mij eenigzins met mijne plotselinge ontrukking van de aarde verzoende. Daarboven leî ik pak en zak neêr, schikte mijne kleeding wat in orde, en begaf mij toen weêr naar beneden in de zaal, waar ik gezelschap hoopte te vinden, waaraan ik mij, voor het bezigtigen van den waterval, kon aansluiten. Men maakte echter hier geheel andere toebereidselen, als zich voor de reis gereed te maken, om de heerlijke vrije natuur te genieten; want men zag met verwachting het diner te gemoet, dat in weinige oogenblikken gereed zou zijn. O, hoe prozaïsch! zal mijn lezer uitroepen; en ik moet bekennen, ja, het was schrikkelijk prozaïsch, maar er bleek niets aan te doen: de Amerikanen zijn en blijven prozaïsch - en daar het spreekwoord zegt: wanneer men onder wolven is, moet men meêhuilen, zoo werd ook ik prozaïsch en wachtte geduldig op het eten.

Het duurde niet lang of de bel, met smart gewenscht, liet zich voor de eerste maal hooren en te gelijker tijd opende men eene groote vleugeldeur, welke in de eetzaal, waar alles even prachtig was ingerigt, uitkwam. Door deze deur gingen de dames heel deftig aan den arm harer cavaliers naar de tafel en namen plaats, terwijl de heeren, die geene dames te begeleiden hadden, nog in het naaste vertrek moesten vertoeven. Er waren ongeveer zeventig à tachtig heeren, wien dit lot ten deele viel, en die nu, gespannen om voor de tweede maal het luiden der bel te hooren, gereed tot den sprong voor de deur stonden. Men zag het hen aan, dat zij allen op den eersten klank, die hun trommelvlies zou treffen, plotseling losbarsten zouden, om zoo snel mogelijk eene goede en gemakkelijke plaats aan tafel in te nemen. En eindelijk liet het gelui zich hooren. Als een pijl uit een' boog rende de troep op de andere kamers toe, maar, ongeluk boven ongeluk! - op den drempel gleed de eerste uit, en viel zoo lang als hij was ter neêr, de tweede over hem heen, de derde over den tweede, en ik verzeker u, waarde lezer! in weinige oogenblikken was eene barikade van hongerige vrijgezellen daar, die aan een geheel regement fransche soldaten weêrstand had kunnen bieden.

Men kan zich het geschreeuw en de verwarring en het ‘goddam’ dezer arme vrijheidsmannen ligtelijk voorstellen, tot dat de doortogt weêr vrij was en men wat bedaarder naar de tafel ging. Deze geheele geschiedenis zag ik met innig welbehagen van de tafel aan; want, ofschoon ik geene dame te begeleiden had, was ik toch bij het eerste gelui van den bengel met de dames doorgeslopen, en had mij rustig aan tafel gezet. Het is, wel is waar, een zwaar vergrijp tegen de Amerikaansche etiquette, als men aan tafel gaat eer het vrouwelijke geslacht heeft goedgevonden plaats te nemen. Men is ‘no gentleman’, wanneer men het waagt. Nooit of immer zou een Amerikaan dit van zich verkrijgen, trotsch als hij is ‘of his being a real fashionable gentleman’; want hij is er trotsch op, overal en bij elke gelegenheid te toonen, dat hij het zwakke geslacht eert en hoogacht. Ik vind dat zeer prijzenswaardig, want ik doe het ook; maar op die wijze acht ik het wat overdreven, en daarom moet ik bekennen, dat ik mij dikwijls voor ‘no gentleman’ heb laten uitschelden en mij te gelijker tijd met de dames aan tafel gezet.

Maar ik verwijl te lang aan tafel; dat kan slechte gevolgen hebben, vooreerst voor mij zelven, en ten tweede voor den lezer, dien 't misschien vervelen zou om mij te zien dineren. Ik wil dus slechts met een enkel woord opmerken, dat alles zonder verdere ongevallen ten einde liep, en dat ik daarna, dewijl ik geen aangenaam gezelschap om mij aan te sluiten aantrof, eenen gids nam en mij op weg begaf, om alle schoone punten van den Niagara-fall in oogenschouw te nemen.

Eer ik echter mijnen geëerden lezer vrage, mij op mijnen kleinen togt te vergezellen, houd ik het voor noodig in een paar woorden eenige algemeene opmerkingen te maken betreffende geographie, enz.

Aan de westelijke grens van den staat New-York, in eene noordelijke rigting, stroomt de rivier de Niagara, en scheidt zoo doende de Engelsche bezittingen (Canada) van die der Vereenigde Staten. Hij is eigenlijk als het afvoeringskanaal der groote meiren, van het Eric-, van het Huron- en Michigan-meer te beschouwen, terwijl hij hunne onmetelijke watermassa's in het meer Ontario uitstort, en daaruit, onder den naam St. Lawrence-rivier, naar den Atlantischen Oceaan henenvoert. Wat den naam Niagara aangaat, zoo

zegt men, dat hij van de taal der Indianen afkomstig is, en wel volgens David Cusick, een hoofdman van den Tuscarorastam, die in 1827 eene brochure over den Niagara-fall in het licht zond, van ‘Onyakarra’, hetgeen beteekent ‘de groote waterval’. De watervallen zijn 22 Engelsche mijlen van het meer Eric en 40 mijlen van het Ontario-meer verwijderd.

Men kan zich een begrip maken van de verbazende watermassa, die zij afvoeren, wanneer ik zeg, dat men berekend had, dat elk uur, jaar in jaar uit, 40 millioen ton water ten val gebragt wordt, en de meren niettemin stil en onuitgeput blijven, ja zelfs nimmer hunnen waterstand veranderen.

De tweede watervloed ontglijdt aan het Ericmeer, men zou bijkans zeggen, met een stil vertrouwen, wanneer men let op hare bestemming, even als somtijds het denkend schepsel onwetend en zonder omzien voortijlt ten verderve.

De vloed omarmt, als in innige liefkozing, eenige schoone eilanden, neemt in haren boezem den Tonemante en Unnekuqua op, kleine beekjes die ruischend en murmelend uit de wildernis komen aanspringen - en vloeit, door het heerlijke groen harer oevers dringend, verder en verder voort, tot zij het Ericmeer verre achter zich heeft. Het stroombed begint hier wat af te hellen; men bemerkt eene ligte en aanhoudende trilling op de oppervlakte van het water, alsof het zich bewust werd, welk gevaar het te gemoet snelt Het trillen wordt sterker, het worden golven, en plotseling schiet het zonder ophouden voort met eene vreesselijke snelheid. De golven breken zich en zijn met kokend wit schuim bedekt; het steunt, het schreit, het bruist tegen tallooze rotsen aan met magtelooze woede. Hoe nader bij den val, des te sneller wordt de stroom, zoodat men duizelig wordt het aan te zien. Nog eenmaal kampt het beroerde element, nog eenmaal beproeft het zijn noodlot te ontvlieden, maar te vergeefs; het raakt den schrikkelijken afgrond, en ziedaar als de kalmte der wanhoop, welke de overtuiging van het onvermijdelijk verderf volgt - de strijd houdt op. Het water geeft zich gelaten over. Het schuim is door een doorschijnend groen vervangen, en langzaam en vol majesteit stort het arme element in de diepte. En daaronder:

‘Es wallet und siedet und brauset und zischt
Wie wenn Wasser mit Feuer sich mengt,
Bis zum Himmel spritzt der dampfende Gischt
Und Well' auf Well' sich ohn' Ende drängt.’

Ongeveer een halve mijl van de plaats waar de vloed ten val komt, wordt hij door een groot eiland, dat den naam van Irish Island draagt, aan den rand van den afgrond in twee armen gedeeld, welke elk voor zich eenen bijzonderen val hebben, en daardoor ontstaat aan den kant van Canada de Canadasche of ‘horseshoefall’, gelijk op de Amerikaansche zijde de ‘Americanfall’.

De laatste word wederom in tweeën gedeeld door een kleiner eiland (Prospect Island), van welke vallen de smalste Crescentfall genoemd wordt. Wanneer men zich de ligging der watervallen en van het Irish-eiland onderling goed wil voorstellen, denke men zich een segment van een grooten, diepen ketel, wiens bovenste twee vierden de Canadasche val, wiens middelste vierde het eiland, en het onderste vierde de Amerikaansche val uitmaakt.

De Canadasche val heeft, gelijk de Engelsche naam reeds aanduidt, de gedaante van een hoefijzer, dat eene breedte van 700 Amerikaansche yards bezit. Hij valt, gelijk overigens de drie andere, loodregt naar beneden, en wel 158 voeten diep. Daarentegen valt de Amerikaansche 164 voet diep in eene regte lijn, die 320 voeten breedte heeft. De Crescentfall is 33 yards breed, en valt eveneens 164 voeten diep. Nadat het water zijnen val gedaan heeft, vloeit het onder een scherpen hoek van dit segment tusschen twee loodregte rotswanden van gelijke hoogte als de vallen zelf voort, en eerst eenige mijlen voor de inmonding in de Ontario worden de rotsige oevers iets lager.

In de beide stroomen, zoowel in de Canadasche als in de Amerikaansche, bevinden zich verscheiden kleinere en grootere eilanden, van welke men zich naauwelijks begrijpen kan, hoe zij de snelheid van den stroom weerstand bieden, en niet met hen worden voortgesleept. Zoo vindt men b.v. in den Canadaschen arm het Moss-, het Deer- en het Cynthia-eiland, in den Amerikaanschen het Bath-alsmede het Sloopen het Bay-eiland.

Aan den Amerikaanschen oever ligt vrij digt bij den waterval het tamelijk uitgebreide dorp van denzelfden naam

(Village of Niagara-falls). Hier is het, dat men afstapt, wanneer men met den spoortrein van Buffalo de watervallen komt bezigtigen. Gelijk zich gemakkelijk begrijpen laat, bij het inderdaad verbazend aantal vreemdelingen (vaak 44,000 in een zomer) is het meerendeel der huizen hôtels, die wel is waar op zeer grootschen, weelderigen voet ingerigt, maar tevens, gelijk wel immer aan dergelijke plaatsen het geval zal zijn, zeer duur zijn. Er zijn ook enkele concert-zalen en andere plaatsen van uitspanning, die bij slecht weêr en 's avonds hunne rekening maken.

Overigens is er in het plaatsje niet veel te halen, integendeel men moet er veel achterlaten, wel te verstaan ‘money’; want alles is hier à la badplaats aangelegd, waar, gelijk in Europa, elke voetstap geld kost.

De allesoverwinnende Amerikaan heeft het zoover gebragt, wat zelfs de Britten op hunne zijde niet klaar konden krijgen, dat hij over den stroom, waar hij het meeste verval heeft, naar Batheiland eene goede houten brug sloeg, en vandaar verder naar het Irish-, gelijk ook naar het Sloop-eiland, wat wel voor een wonderwerk gelden mag.

Maar, lieve lezer, ik geloof dat gij reeds genoeg met de plaatselijke gesteldheid vertrouwd zijt; laten wij ons dus op weg begeven om alle schoone punten wat nader te leeren kennen. Wij willen dus eerst de eilanden bezoeken.

Let us go to the cool and shady bowers,
Where flow the wild cascades,
Let us stroll through each deep and green recess,
And dark romantic glades,
Then let us rest on the mossy bank,
Or onward further let us stray,
And gaze upon the mighty stream,
That winds its course away.

Om van het Eagle-hôtel de rivier te bereiken, moet men van huis regtsaf wijken, dan komt men na enkele stappen aan eene straat (Bridge-street), welke regelregt op de brug, die het vaste land met Bath-eiland verbindt, uitloopt. Wanneer men aan de brug komt, wordt reeds ieder reiziger gewaar, dat, gelijk ik daareven opmerkte, elke voetstap betaald moet worden; want wil hij de houten brug betreden, dan is hij gedwongen de beurs voor den dag te halen en zonder complimenten 50 cents te betalen. Men

wordt hierdoor immer onaangenaam aangedaan. Men bedenke, dat men nog niets heeft gezien, men hoort slechts uit de verte het eeuwige donderen van den katarakt, dus vol verwachting, vol van de schoonste poëtische gewaarwordingen, snelt men de verwezenlijking zijner verhevenste ideeën te gemoet, en ziedaar! reeds bij den eersten stap ploft men uit den hemel der poëzij op de wereld vol proza neêr, en moet, of men wil of niet, gelaten zijne beurs openen.

De brugwachter schreeuwt u het *you may pass* in 't gezigt en men staat op de brug. Op het midden er van heeft men inderdaad een schoon gezigt; wendt men zijne oogen naar beneden den stroom af, dan ziet gij den ‘horseshoe-fall;’ onder uwe voeten bruist de stroom met verbazende snelheid, zoodat men vaak de handen uitslaat en de oogen sluit om niet door duizeling overvallen te worden. Den merkwaardigsten indruk heeft men echter, wanneer men naar boven den vloed opziet, en wel, wanneer men lang en stijf den blik daarheen rigt; dan komt het ons voor, als stortte eene geheele zee van een bergtop af, die alles in zijne golven dreigt te begraven, - daarbij het eeuwige deinen en trillen, het borrelende en sissende schuim, de razende branding van den stroom, is heerlijk om aan te zien.

Bath-eiland is ongeveer een paar morgen groot; daarop bevindt zich aan den zuidkant een papiermolen en in het midden ligt een zoogenaamde Curiosity-shop, dat tegelijk ook als tolhuis gebruikt wordt (waar men namelijk voor 25 cents de eer kan hebben zijn naam in het vreemdelingen-boek te schrijven). In dit Curiosity-shop is eene groote menigte fraaije Indiaansche handwerken ten toon gesteld, de inderdaad eenig in hun soort zijn; naauwelijks kan men het zich voorstellen, welke wonderfraaije en smaakvolle borduurwerken daar voorhanden zijn, waarover geene dame uit onzen beschaafden kring zich behoefde te schamen. En toch is die stof, waaruit die borduurwerken vervaardigd worden, slechts boombast, die zoo bewerkt is, dat zij het fijnste leder gelijk wordt, en haren, of liever stekels van eene soort van egel, welke zij met allerlei schakeringen kleuren. Uit deze stoffen worden cigarenkokers, waaijers, kleine dozen, korfjes, enz. gemaakt. Somtijds borduren de Indianen ook met paarlen op laken, wat zij van de Amerikanen voor andere handwerken inruilen; ook hierin kan men den goeden smaak

dezer zonen der wildernissen bewonderen. De Mocassins (eene soort van pantoffelen) is wel het artikel, dat het meest gefabriceerd wordt. Zij zijn uit fijn hertenleder, dat door de Indianen zelf gelooid is, in één stuk gemaakt en keurig met paarlen versierd. Bij duizenden worden deze mocassins in de Vereenigde Staten verkocht, en bragten de Indianen zelve ze aan de markt, dan werden ze zeker in korten tijd rijke gentlemen. Maar wijl zij nu uit hunne bosschen niet te voorschijn willen komen, zoo verkoopen zij hun fabrikaat aan marskramers (Pedlars) voor een spotprijs, waardoor deze het voordeel in hun zak steken.

(Eene verklaring, waarom in Amerika zoo vele mocassins gebruikt worden, kan ik slechts daarin vinden, dat de Amerikaansche vrouwen voor hare mannen er zoo vele noodig hebben.)

De Indianenstammen van Canada zijn, wanneer ik mij niet vergis, bijna de eenige, die deze handwerken vervaardigen; slechts één stam op den Amerikaanschen oever (Tuscarora-Tribe), die eene vaste woonplaats (Tuscarora-village), acht mijlen van Niagara-village, heeft, welke meestal door vreemden, die langer hier verwijlen, bezocht wordt, houdt zich bij uitsluiting met het vervaardigen van genoemd handwerk bezig. De Indianen van dezen stam evenwel zijn bijna geheel beschaafd en spreken goed Engelsch; niettemin willen zij de zeden en gewoonten der Amerikanen niet overnemen, maar behouden hunne oorspronkelijke kleeding. In dit dorp zijn alle aan den arbeid, oud en jong, mannen zoowel als vrouwen, voortdurend, 's zomers even goed als 's winters, terwijl de Canadasche Indianenstammen alleen in den winter arbeiden en den overigen tijd op de jagt zijn. De Indiaan toch is een hartstogtelijk liefhebber van de jagt; zelfs 's winters kunnen zij vaak dien hartstogt niet bedwingen; ze verlaten vrouw en kind, laten aan hen den arbeid over en vieren hun jagtlust bot. Men zegt in 't algemeen: de Indianen zijn verschrikkelijk slechte echtgenooten, en maar zelden vindt men eenen zoo galant, dat hij braaf en stil te huis bij zijne vrouw blijft en met haar werkt. Dat is dus juist andersom als bij ons.

Het uitzigt van Bath-eiland wordt geheel bedorven door de aanwezige gebouwen, en achter deze om te gaan, vanwaar men een fraai gezigt op de vallen zou kunnen heb-

ben, zou ik niemand aanraden, wijl het daar zeer glad en daardoor zeer gevaarlijk is.

Wij willen ons dus tot de kleine brug, die naar het Sloop-eiland voert, wenden en eens zien, wat dit eilandje oplevert.

Het Sloop-eiland is eigenlijk niets dan een groep van wilde romantisch op rotsen verspreide pijnboomen, waar nog plaats genoeg voor zes à acht menschen tusschen overblijft. Het is een allerliefst plekje, zoo koel, zoo

> ‘Recluse and hid from every eye
> Save that of smiling heaven.’

en

> ‘The isle is full of noises,
> Sounds that give delight and hurt not.’

met één woord, het is een plekje, gemaakt voor poëzij, om er meê te dweepen.

Laat ons, lieve lezer, aan dit hoekje nu een weinig uitrusten; laat ons het murmelen der wateren en het uit de verte dreunen van den waterval eerst beluisteren, en dan wil ik u inmiddels met een heerlijk gedicht den tijd verzoeten, dien wij hier doorbrengen. Gij wacht van mij eene beschrijving van den val, maar hoe zou ik, wien het niet vergund is den Pegasus te bestijgen, ik, die slechts met een karrepaard de gewesten der poëzij kan naderen, het beter kunnen doen, dan door u de goddelijke woorden van den onovertroffen Byron uit zijn Childe Harold te herinneren, waarin hij den *fall of Terni* bezingt:

> ‘The roar of waters! - from the headlong height
> Velino cleaves the wave-worn precipices;
> The fall of waters! rapid as the light
> The flashing mass foams, shaking the abyss;
> The hell of waters! where they howl and hiss,
> And boil in endless torture; while the sweat
> Of their great agony, wrung out from this
> Their Phlegethon, curls round the rocks of jet
> That gird the gulf around, in pitiless horror set,
>
> And mounts in spray the skies, and thence again
> Returnes in an unceasing shower, which round,

With its unemptied cloud of gentle rain,
Is an eternal April to the ground,
Making it al one emerald: - how profound
The gulf! and how that giant element
From rock to rock leaps with delirious bound,
Crushing the cliffs, which, downward worn and rent
With his fierce footsteps, yield in chasms a fearful vent.

To the broad column which rolls on, and shows
More like the fountain of an infant sea
Torn from the womb of mountains by the throes
Of an new world, than only thus to be
Parent of rivers which flow gushingly
With many windings through the vale. - Look back!
Lo! were it comes like an eternity,
As if to sweep down all things in its track,
Charming the eye which dread, - a matchless cataract,

Horribly beautiful! But on the verge,
From side to side, beneath the glittering morn,
An Irish sits, amidst the infernal surge,
Like Hope upon death-bed, and, unworn
Its steady dyes, while all around is torn
By the distracted waters, bears serene
Its brilliant hues with all their beams unshorn;
Resembling, 'mid the torture of the scene
Love wathing Madness with unalterable mien.' -

Heerlijke, krachtige woorden! niet waar?

Om echter, op onze wandeling voortgaande, naar Irish-eiland te komen, moeten wij thans opbreken en weder naar Bath-eiland terugkeeren.

Daar gaat men links af, dan komt men met enkele stappen op de brug, die er heenleidt. Het laatste eiland wordt, gelijk wij reeds zeiden, gevormd ten noorden en ten zuiden door de beide armen van den Niagara en ten oosten door den steilen afgrond, aan welks voet de wateren van den 'horseshoe-fall' voorbijgaan. Zij is vrij groot; ik geloof, dat ze wel eene oppervlakte van ongeveer veertig morgen heeft. Zij gelijkt op een schoon park, want zij bezit zeer schoone wandelplaatsen en allerliefste romaneske gezigten. En toch

is het slechts de heerlijk schoone natuur, die ze heeft aangelegd; de menschen hebben niets meer gedaan dan hun weg daarheen te effenen.

Terwijl men een zacht glooijenden heuvel van de brug, die wij zoo even passeerden, opgaat, bemerkt men een klein huisje, dat tot restauratie en tegelijk tot ‘curiosity-shop’ dient. Hier splitst zich de weg in drieën, de hoofdwegen van het eiland, regts en links, die, welke den oever langs het geheele eiland rondloopt, en een, die regtuit dwars over het eiland leidt. Gelijk ik zoo even aanmerkte, biedt het eiland de schoonste wandelingen aan, zoowel langs gebaande wegen, als op plekken, die slechts zelden een menschelijke voetstap betreedt, en juist hier:

> ‘There is a pleasure in the pathless woods,
> There is a rapture on the lonely shores,
> There is society where none intrudes;
> By the deep wave and music in its roar
> I love not man the less but nature more.’

Wanneer men de oude boomen aanziet, zoo vindt men die dikwijls van onderen tot boven met jaar- en naamcijfers volgeschreven, waaronder enkele van de vijftiende eeuw dagteekenen, en toch werd de brug naar 't eiland eerst in 1817 gelegd. Men bezocht voor dien tijd het eiland met booten, welke tusschen de twee stroomen naar het bovenste einde van het eiland doorvoeren. Den vreemdelingen scheen die togt zeer gewaagd, en hij was inderdaad ook niet zonder gevaar. Geraakt iemand onvoorziens ter zijde af in den eenen of anderen stroom, dan wacht hem niet lang de onverbiddelijke val[1].

In den strengen winter van 1820 vormde de groote opeenkruijing van ijs in den vloed eene gemeenschap van den oever naar het eiland, en ofschoon toen ter tijd de bruggen reeds gebouwd waren, verkozen toch velen om de merkwaardigheid het ijzige pad. In dien winter waren alle eilanden toegankelijk en werden door menigeen bezocht, en de Amerikaansche vlag werd in een rotsspleet midden in den stroom boven Bridgeisland geplant en wuifde daar, omgeven van

1 Travellers Guide to the Niagara falls.

schuimende golven, fier den geheelen zomer door, tot verbazing aller vreemdelingen hoe zij daar kwam.

Wij willen thans den weg naar regts inslaan, dan bereiken wij in weinige minuten de oostelijke punt van het eiland en daarmede tevens den ‘Crescent-fall.’ Hier ligt slechts enkele voeten van den afgrond eene smalle brug naar ‘Prospect-island.’ Het is inderdaad schrikbarend, wanneer men deze betreedt; er waart mij eene koude rilling over den rug, terwijl ik het beschrijf. Bedenk slechts, hoe men staat op twee dunne planken, men ziet naar beneden in de vreesselijke diepte, ziet hoe daaronder het verbrijzelende element in stof ten hemel spat ..... slechts een kleine misstap is er noodig, en men is onredbaar verloren!

Ik kan u verzekeren, dat men niet tot rust komt, eer men deze partij achter den rug heeft.

Wat verder op zijn de zoogenaamde ‘biddle-staires,’ een toren namelijk met een wenteltrap, langs welken men de helling kan afstijgen, om tusschen deze en het water door, op een pad van niet meer dan een voet breedte, zoover het de stofregen van den val toelaat, naar de ‘horseshoe’ voort te kruipen. Ik moet bekennen, dat men onder aan den oever mede het fraaiste uitzigt op genoemden val heeft. Men kan digt aan het vallende water voorbijgaan, maar hooren en zien vergaat ons daar van het donderen en kraken.

> ‘Thou fearful stream!
> How do thy terrors tear me from myself
> And fill my soul with wonder!’

Langzamerhand gewent het oor zich aan het vreesselijke geweld; men begint weêr vrij te ademen; nog éénmaal slaat men de oogen op, en in de magt der natuur erkent men de almagt Gods. Op zijne knieën moet men neêrzinken en bidden, zoo verheven is de indruk. Rigt hierheen uwe schreên, gij mensch, die alles ontkent, die het hoogste verloochent. Zie om u en erken het bestaan van het Hoogste Wezen, en leer bidden. Ja, treedt hierheen, en zeg dan, zoo gij kunt: er bestaat geen God. Wanneer men deze plaats verlaat, men gaat vandaar als uit een huis Gods, zoo voelt men zich te moede en zoo verheven gewaarwordingen doortintelen de borst.

Aan de noordelijke punt van Irish-island bevindt zich als boven den ‘horseshoe-fall’ een houten weg, die, over eenige rotsblokken gelegd, naar eene groote rots midden in het water heenvoert. Op deze rots is een klein torentje in den vorm van een lichttoren gebouwd, hetwelk den naam van ‘prospect-tower’ draagt. Vanhier heeft men een zeer ruim gezigt op de Amerikaansche vallen. Men ziet het stadje schilderachtig, niet al te ver verwijderd, voor zich liggen. Men kan den Canadaschen oever overzien, in 't kort, het is een allerliefst punt om een kwartier op zijn gemak uit te rusten. Het is ook vanhier af, dat men het best de meeste regenbogen zien kan, die een schitterend natuurtafereel daarstellen, hoewel toch, gelijk men weet, de oorzaak niets anders is dan de breking der lichtstralen van zon of maan door het dampende schuim. Men aanschouwt het oneindige spel der kleuren soms in zes tot acht regenbogen boven elkander.

Evenwel van deze beschouwing wordt men gewoonlijk op eene zeer onaangename wijze met schrik afgetrokken, wanneer uw leidsman vertelt, dat de rots, waarop men zich op het oogenblik bevindt, telken jare den val iets nader schuift, en dat die waarschijnlijk, binnen korteren of langeren tijd, mede in den afgrond naar beneden storten zal. Ik weet niet hoe het kwam, maar na deze kennisgeving had ik eigenlijk op die plek geen rust meer; ik vergat regenbogen en uitzigt en maakte mij voort op het drooge.

Ik wil derhalve thans mijnen lezer voorslaan dit gevaarlijke rotspunt te verlaten en met mij de wandeling het geheele eiland rond te maken, en dan weêr denzelfden weg langs naar het stadje terug te keeren, om vandaar ons over den Niagara naar de Canadasche zijde over te laten zetten, waar wij ook nog een en ander te bezigtigen hebben.

Het stadje ligt, gelijk wij reeds zeiden, in eenen hoek aan de Amerikaansche zijde, welks noordelijke been door het Amerikaansche kanaal en welks zuidelijke been door de helling van den vloed beneden den val gevormd wordt. Deze helling af ging men vroeger langs een houten trap en zag naar beneden, om, onderaan gekomen, met een bootje den tegenoverliggenden oever te bereiken. Thans echter is die trap door eene zeer vernuftige inrigting ver-

vangen; men heeft namelijk een overdekten tunnel, die slechts van de loodregte rigting van den rotswand afwijkt, gebouwd, en daarin dubbele spoorweg-rails gelegd, waarop twee kleine wagentjes, of liever kasten met zitbanken, op en neer loopen, voortbewogen door eene machine, zoodat, wanneer de eene naar boven rolt, de andere naar beneden glijdt. Op deze manier komt men zeer gemakkelijk beneden aan den oever en zoo ook zonder moeite naar boven. Die eigenaardige spoorweg, zoo als men het zou kunnen noemen, komt iederen vreemdeling in het eerst wel wat gevaarlijk voor, want het gaat zoo ontzettend steil en de wagens worden opgetrokken en neergelaten aan een enkel, hoewel vrij dik touw, dat men de gedachte niet van zich weren kan: wanneer dat touw eens brak! ..... Buitendien, wanneer men bovenaan staat, kijkt men juist onder zich op den stroom, zoodat het schijnt, alsof de tunnel van onderen in het water uitliep. Ik houde het dan ook voor eene gewaagde partij; maar men wil gaarne in Canada geweest zijn; daarom, na eenig bedenken, betaalt men weder het gevraagde geld, en laat zich bedaard naar beneden glijden, maar verheugt zich toch zonder halsbreken beneden gekomen te zijn. Hier wacht ons eene boot, die gevoerd wordt door een stuurman van werkelijk herculisch voorkomen en kracht, welke hem ook wel te stade komen, om het scheepje door de altijd nog oproerige golven voort te sturen. Men bestijgt nu het dansende en waggelende vaartuig, steekt af en roeit, zoo digt als de golven en de stofregen, die uit groote digte wolken neervalt, het veroorloven, naar de rotsen voort.

Naar mijne meening is van het midden van den vloed het gezigt het meest grootsch en prachtig. Men aanschouwt al die vallen tegelijk en wel van zeer nabij, en alleen het spattende schuim en de regen benemen van tijd tot tijd voor enkele oogenblikken het gezigt. Men blikt in een digten nevel, zoodat men met Bryant mogt uitroepen:

> ‘Tremendous torrent! for an instant hush
> The terrors of thy voice and cast aside
> Those wild involving shadows that my eye
> May see the fearfull beauty of thy face.’

Het gedruisch, dat de waterval veroorzaakt, is hier wel

het sterkst, daar de geluidgolven tusschen de rotswanden meer geconcentreerd blijven. Wat het ontstaan van dat geweldig razen betreft, zoo zegt men, dat het door het slaan van water op water wordt te weeg gebragt; onlangs echter maakte een Amerikaan de opmerking, dat het donderende geruisch van groote watervallen niet daaruit ontstaat, maar op het barsten van eene ontelbare menigte waterbellen berust; want hij wil waargenomen hebben, dat een waterstroom, die zonder vorming van bellen in het water stort, geen geluid maakt, terwijl schuim en waterblazen het plassen van beekjes zoowel als het geraas der branding begeleiden. De waterval wordt tot op een afstand van zes à zeven Engelsche mijlen gehoord, maar langs het stroomdal is hij wel tot op veertien mijlen waarneembaar, ja somtijds, zoo beweert men, hoort men den val te Toronto in Canada, welke stad veertig Engelsche mijlen er van verwijderd ligt. Men kan ligt begrijpen, dat de toestand van den atmospheer op het voortplanten van het geluid een grooten invloed heeft.

Met groote moeite en inspanning gelukt het den armen zweetenden schipper ons eindelijk, nadat wij ons met het rondstaren te goed gedaan hebben, aan den anderen oever te brengen.

Nu aan land gestapt, werkt men zich kugchend en hoestend het smalle pad, dat in den rotswand is uitgehouwen, op naar boven. Hier wordt men aldra overvallen door een hoop dikke Engelschen, die ons ginds en her alles willen aantoonen; en gewoonlijk, om zich van de geheele bende af te maken, geeft men zijn lot aan een van hen, op den Canadaschen of liever Queen-Victoria's-bodem, over. Zoo liet ik mij dan ook van zulk een roodneuzigen, dikbuikigen beefsteak naar een (zoogenaamd) museum meêslepen, hetwelk, zoo als hij mij onder weg vertelde, ‘the finest’ in Amerika en kort daarop ‘the finest in the world’ was. Dit gebouw ligt bij den ‘horseshoe-fall’; het is, om het nader te beschrijven, eene groote kast van houten planken met een dak er op. Boven de deur staat met groote letters: ‘Museum’; deze grootsche naam voert natuurlijk de verwachting ten top, met welke men den drempel betreedt en zich dan op eens in de voorkamer, die tot winkel dient, bevindt. Men schrijft dan zijnen geëerden naam in een oud

smerig album, betaalt entreêgeld en wordt daarop naar eene deur gebragt, waarboven weder het opschrift aanduidt wat er achter verborgen is. De deur gaat open, en ziedaar, men staat in een zes voet lang en evenzoo breed vertrekje, hetwelk door een kijkgat verlicht wordt. In den eenen hoek hangt in eene groote ijzeren kooi een papegaai, die den binnentredende met alle mogelijke titels begroet, zoo als ‘thief, gambler be damned, yankee’ (men is op Engelschen grond); in den anderen hoek staat een verroest geweer, waarmeê, gelijk de directeur van het museum ons meêdeelt, Washington geschoten heeft; men beschouwt het thans van naderbij, en ziet uit de ingegrifte jaarcijfers, dat het in 1839, dus lang na den dood van den held, gefabriceerd is; - misschien heeft het een paar jaar in het water gelegen.

In de overige hoeken staan soortgelijke merkwaardigheden, schelpen, rotsstukken, een paar keisteenen, een paar gebroken kroezen, die, in Canada opgegraven, van de Romeinen zouden afstammen.

Nadat alles behoorlijk bewonderd is, gelooft men pas het voorportaal van het prachtige museum bekeken te hebben, en thans eene groote zaal te zullen binnengeleid worden. Maar jawel, men uit den wensch die binnen te treden, en de eigenaar vraagt, met opgesperde oogen ons aanstarend, of dit dan geen museum is? Dan eerst gaat ons een licht op, en men wordt zich bewust, dat men ‘the finest museum of the world’ in oogenschouw genomen heeft. Men weet niet, wanneer men weêr in de vrije lucht is, of men lagchen of zich boos zal maken over deze uitgemaakte bedriegerij.

Ten slotte eindigt men met dezer eigenaardige industrie dier Amerikaansche Engelschen haar regt als ‘moneymaking’ te doen wedervaren, en vergeet gaarne zijnen halven dollar, dien men voor entreê betaald heeft.

Voor het huis strekt zich een groote rotsplank, ‘tablerock’ genaamd, in den val uit, die voor een gedeelte, omstreeks een paar jaar geleden, is ingestort en eenen wagen met twee paarden, die toevallig er op stonden, mede in de diepte sleepte.

Ook in den laatsten tijd is weder, gelijk ik uit een Amerikaansch blad zag, een groot stuk in de diepte gestort, zon-

der evenwel ongelukken te veroorzaken. Men slaat ook van hier een heerlijken blik vooral op de juist daar tegenoverliggende Amerikaansche vallen. De meeste vreemdelingen houden dit punt voor het indrukwekkendste en meest grootsche aan den geheelen Niagara. Ik moet niettemin bekennen, dat het mij niet zoo zeer beviel als het punt wat ik boven beschreef.

Aan de ‘tablerock’ bevindt zich ook een wenteltrap, waarlangs men naar beneden en vandaar geheel onder den val tusschen de waterplaat en de rots kan doorgaan.

Deze partij scheen mij wat gevaarlijk, waarom ik ze dan ook achterwege liet. Vele echter ondernemen dezen gewaagden togt, nadat zij zich te voren met geoliede kleederen, die ook in het museum te verkrijgen zijn, hebben toegerust, en zij beschrijven het als iets vreesselijk verschrikkelijks, maar tevens bij uitstek wonderbaar, zoo geheel onder den val te staan. Die dezen togt meêgemaakt heeft, erlangt van den directeur van het museum een diploma en een getuigenis, dat hij op dien en dien dag zoo vele schreden wijd zich onder den ‘horseshoe-fall’ bevond.

Er zijn op den Canadaschen oever nog menige schoone punten, welke wel waardig zijn bezocht te worden. Zoo b.v. is drie mijlen beneden de vallen de fraaije draadbrug (suspension bridge), welke van den eenen steilen oever naar den anderen over den stroom is uitgespannen, 165 voet hoog en 500 voet lang. Zij mag wegens hare schoone bouworde en stevigheid een kunststuk heeten. Ook de ‘whirlpool’, even beneden deze brug, is zeer interessant; hij bevindt zich midden in den stroom, welks water hier dertigmaal in de minuut om het middelpunt van den draaikolk henendwarrelt.

Eenige holen (Benders cove, etc. etc.) worden met veel genoegen door de reizigers bezocht. Maar toch al deze punten liggen wat te ver af, om ze in den tijd, die mij te karig was toegestaan, na te gaan. Derhalve, vriendelijke lezer, zult gij mij niet euvel duiden, wanneer ik u ten vriendelijkste verzoek met de beschrijving van het voornaamste van den Niagara, die ik u gaf, tevreden te zijn, en hiermeê hoop ik ten slotte, dat gij werkelijk bij het doorlezen dezer regelen mij in gedachten gevolgd zijt en uw deel genoten hebt van het genot, dat ik smaakte.

Want voor mij was de dag aan den Niagara een der schoonste mijns levens, een dag, waarop ik mij geheel en al aan het genot der goddelijke natuur kon overgeven, 't geen des te meer goed doet in Amerika, zoo rijk aan krachtig, kernig proza, zoo arm aan zielverheffende, veredelende poëzij. Ik zal dien dag nimmer vergeten.

Bibliographisch album.

Artikelen van Wet en Reglement op het Lager Onderwijs, voorgesteld en toegelicht door R.J. Lambrechts. Amersfoort, Joh. van Wermeskerken, DRz.

‘Men verwachte,’ zegt de Heer L. in zijne voorrede, ‘geen Ontwerp, geen Concept van Wet; Artikelen heb ik haar (de brochure) genoemd van Wet en Reglement.’

Waarom dan toch deze zonderlinge en onbehagelijke vorm door den Heer L. gekozen is, zegt hij niet. Het vereischt toch wel een woord tot opheldering, als hij geene Conceptwet leverde, waarom hij dan zooveel inspanning aan den lezer veroorzaakt; want inderdaad, het is van de meesten al genoeg gevergd, dat zij met aandacht de Regerings-ontwerpen met de Memoriën van Toelichting lezen en vergelijken, zoodat het niet te verwonderen is, dat zij knorrig worden, indien zij door een ongeroepene tot dezelfde onaangename lectuur verpligt worden. Verpligt? ja goedgunstige lezer, *gij* zijt dit niet; vervelen u de artikelen, dan laat gij ze ongelezen, maar de recensent heeft die vrijheid niet, en hij is wel degelijk verpligt met aandacht te lezen om u met het boek bekend te maken.

Als de schrijver door zijn gekozen vorm hem dwingt een vervelend artikel te schrijven, heeft hij alleen het regt dat artikel kort te maken, om u zoo kort mogelijk te vervelen, zoo ge al zijn geschrijf bij het zien van dien ongelukkigen naam van ‘Artikelen van Wet en Reglement’ niet overslaat.

Hoezeer nu in het algemeen voor boeken de regel niet kan toegepast worden: *la forme emporte le fonds*, is hij echter op dit werkje vrij toepasselijk; door alles te willen regelen en beslissen, is er soms tegenspraak in verschillende artikelen, leidt de redevoering der memorie wel eens tot eene slotsom, die met de artikelen strijdt; worden soms de gewigtigste en meest betwiste beginselen apodictisch beslist, zonder eenige toelichting; zoo zegt Art. 52: ‘Er worden door den Staat een of meer Normaalscholen opgerigt,’ dit vercischt echter eenige toelichting; als men toch leest in de motiven van het ontwerp voor het lager onderwijs, ingediend aan de Nationale Vergadering van Frankrijk door den Minister de Falloux en opgemaakt door eene Commissie van een 24tal der uitstekendste mannen van Frankrijk, waarvan Thiers de Voorzitter was, als men in die motiven, zeg ik, over die vormscholen leest: ‘De inrigting is in haar zelve bedorven en uit haren aard gebrekkig,’ dan vraagt men onwillekeurig, wie is de Heer L., dat men op zijn gezag die uitspraak als niet gedaan zou moeten beschouwen? Maar deze onwillekenrige verdenking van aanmatiging verdwijnt, als men 's mans nederige voor-

rede leest; eene geheele doorlezing van het werk geeft alleen de overtuiging, dat den Heer L. de discussiën bij de Wet Falloux onbekend zijn gebleven, even als de grondige discussiën in Duitschland over het zelfde onderwerp, waarbij de gebiedende noodzakelijkheid van hervorming is gebleken. De Heer L. sla bijv. een der laatste nummers van het Leipziger Repertorium en wel N°. VII van 1852, pag. 104, op en daar zal hij onder anderen in een artikel: '*Schul und Unterrichtswesen*' lezen: 'Wij kiezen tot bewijs hoe gebiedend de hervorming der schoolmeesters-seminaria zijn uit de vele openbaar gemaakte gevoelens, vervat in het adres, dat eenstemmig door de Stendenkamers van Saxen in 1851 is aangenomen. Hierin leest men: "De Regering te verzoeken, de vraag in zorgvuldige overweging te nemen, of niet door eene reorganisatie de voorgeschreven vorming der schoolmeesters grondig kan gezuiverd worden van de gebreken, die zich daarbij getoond hebben;" even als de merkwaardige verklaring door het republikeinsche Frankrijk, ten aanhoore der gansche beschaafde wereld uitgesproken: "dat het in de laatste jaren is aan het licht gekomen, dat grootendeels de bedorven toestand zijner school is te wijten aan de overbrenging van de Seminariën op duitsche wijze." Maar niet alleen in bijna alle kringen van het openbare leven van de zijde der regeringen, der kerk en des volks, is men met de tegenwoordige Seminariën ontevreden, ook de leeraren aan de Seminariën deelen meestal deze ongunstige stemming.' De Heer L. leze in dat artikel verder wat Dr. F.W. Schutze, Directeur van een Seminarium, voorstelt, om de ingeslopen misbruiken in het vervolg voor te komen: hij leze het gunstige oordeel over het door den Heer Schutze voorgedragene, en hij vrage zich dan af, of hij bij het nederschrijven van Art. 52, een der beide zaken, die hij in de voorrede zegt altijd in het oog te hebben gehouden: 'het uitvoerbare,' met het oog op ons land, wel behoorlijk in overweging heeft genomen, en zoo ja, of hij ons dan de gronden mogt verzwijgen, waarop zijne overtuiging berust.

Dit enkele punt zij voldoende om den Heer L. aan te toonen, dat het niet genoeg is, 'de lagere scholen te bezoeken, het onderwijs na te gaan, met de onderwijzers te redekavelen over hunne vorming, hunne opleiding, hun bestaan, hun werk, hunne vooruitzigten, over al wat hen in hunnen stand betreft;' (begin der voorrede) dat men ook moet nagaan wat in het buitenland voorvalt, om artikelen van wet en reglement te maken. Had de Heer L. zijn memoranda van gemaakte aanmerkingen gebruikt, om eene gewone brochure over een of ander onderwerp, de school betreffende, te schrijven, hij had waarschijnlijk iets belangrijks geleverd. Hij geeft doorslaande blijken, van met aandacht en onderscheiding des oordeels scholen te hebben bezocht; hij toont verheven te zijn boven de gewone vooroordeelen (bl. 36); ofschoon hij onverdiend scherp is tegen den Predikant van Toorenenbergen (wiens brieven in de Nederlander echter den Heer L. nog niet bekend konden zijn), schijnt hij niet met zulk eenen vijandigen geest bezield tegen hen, die gehecht zijn aan de formulieren van 1618, als zij, die zelve formulierknechten zijn van 1806. Over schoolopzieners en het waarnemen van hun ambt, over kweekelingen en hunne vorming, over het aandeel van schoolmeesters in schoolzaken, bevatten de aanteekeningen verscheidene belangrijke wenken, ja leveren bruikbare bouwstoffen voor het organismus eener zelfstandige school; maar het denkbeeld wat de zelfstandige school zelve is, staat weder den Hr. L. niet duidelijk voor den geest; men komt hier weder tot het besluit, dat hem, hetgeen Thiers, Cousin en Guizot over dit onderwerp geschreven en gezegd hebben, niet bekend is, want hoe had hij anders eene der ongelukkigste bepalingen uit het Ontwerp de Kempenaer kunnen overnemen in Art. 98: 'De schoolopzieners worden benoemd voor den tijd van vijf jaren.'

De Heer L. neme den Tijdspiegel van 1850 eens ter hand, waarin een der redevoeringen van Thiers, ter gelegenheid der Wet Falloux, is opgenomen, en leze daar pag. 330 wat deze staatsman, onder alle staatslieden zeker, met Guizot, degene die het meeste kennis van de school heeft, over het aanstellen van schoolopzieners door Ministers, zegt: 'Wilt gij dat wij zullen doen als in België? Wilt gij dat een Staatscollegie de opzieners aanwijze? Maar dan zullen het geene mannen van wetenschap, dan zullen het staatkundige partijen zijn, die elkander beurtelings in het bewind opvolgen. Zulk eene organisatie zoude beklagenswaardig zijn.' Hoe zou Thiers dan wel deze organisatie, met eene periodieke aftreding daarenboven, noemen? Zoo weinig is hier te lande het denkbeeld van zelfstandigheid der school doorgedrongen, dat deze wetsbepaling, die in Frankrijk vóór 2 Dec. 1851 ondenkbaar was, hier weinig tegenspraak heeft gevonden; dat men klaagt over de onmondigheid waarin het onderwijzend personeel wordt gehouden, en men niet bedenkt, dat men den mondige, dien men niet tot zelfstandigheid voert, beter doet onmondig te laten.

Uit eene zinsnede van de voorrede merk ik op, dat de Heer L. even als ik paedagoog is; daarom kan ik niet eindigen zonder dat wij nog een ernstig woord zamen wisselen. Pag 53 staat: 'Geene opvoeders, die alleen volgens den leiddraad van het Nieuwe Testament hunne leerlingen tot verdraagzaamheid weten op te wekken, maar opvoeders, die hunne discipelen ook uit het voorbeeld van den heidenschen Augustus tot vergevensgezindheid weten te stemmen, die de kunst verstaan om ook uit het voorbeeld van Cleobis en Biton de ouderliefde als eene eerste deugd door het jeugdig hart te doen waarderen. Dat dan de Wet voor alles van den onderwijzer vordere, dat hij zij een opvoedkundig man!' Wil dit zeggen: niet alleen als de opvoeder den Bijbel in de hand heeft, maar ook bij elke geschiedenis, die hij behandelt, zij het opvoedingkundig beginsel van het Christendom zijn leiddraad, dan heb ik vrede met de zinsnede, maar dan is zij onduidelijk; wil echter de schrijver zeggen, dat de opvoeder volgens den inhoud van het N. Testament zijne leerlingen tot verdraagzaamheid moet weten op te wekken, hen door een voorbeeld van een heiden tot vergevensgezindheid en van andere heidenen tot ouderliefde moet weten te stemmen, dan is hij op een gevaarlijken dwaalweg, die langzamerhand tot de vergoding van den mensch voert; een dwaalweg, waarop de paedagogie onzer eeuw maar al te veel, ook hier te lande, is vervallen, en die grootendeels oorzaak is van den zorgwekkenden zedelijken toestand der maatschappij. Er is slechts Één, van Wien de Heilige Schrift zegt: Hij heeft ons een exempel nagelaten. Slechts Één, op Wien wij als het volmaakte voorbeeld worden gewezen. De taak des opvoeders is, zijne kweekelingen te doen hongeren en dorsten naar de geregtigheid (Matth. V: 6), te doen hongeren naar het brood dat uit den Hemel is nedergedaald (Joh. VI: 36), te doen dorsten naar de fontein, die springt tot in het eeuwige leven (Joh. IV: 14). Dat alleen is opvoeden, al het overige is ontwikkelen. Ontwikkelen is: de kiem, die aanwezig is, verzorgen en opkweeken; opvoeden is: van buiten den mensch voedsel toedienen. De tuinman, die de pit poot, den wasdom der kiem bewaakt en bevordert, de plant verzorgt, den jongen boom in den goeden vorm dwingt en de overvloedige takken afsnoeit, is het beeld van den paedagoog, die ontwikkelt; de tuinman, die eene vreemde twijg op den boom ent, om den wilden stam goede vruchten te doen dragen, is het beeld van hem, die opvoedt. De geest en het ligchaam kunnen tot eene niet te bepalen hoogte ontwikkeld worden, het gemoed slechts eenzijdig; want de zelfzucht, die het ingeschapen is, ontwikkelt zich mede; zij moge fijne en beschaafde vormen aannemen, zij blijft niettemin onbepaald heerschend, en eene eeuw, waarin de paedagogie zich

alleen ontwikkelen ten doel stelt, moet de zelfzucht ten troon verheffen. Al wat met het zoogenaamd welverstaan eigenbelang overeenkomt, kan bevorderd worden. Spaarzaamheid, werkzaamheid en matigheid kunnen tijdelijk bloeijen, de philantropie zal overal spaarbanken, werkverschaffing en matigheidsgenootschappen doen verrijzen, en zij zullen deelneming vinden waar het offer, dat de zelfzucht moet brengen, wordt opgewogen door hetgeen het verstand zegt, dat het welverstaan eigenbelang vereischt; de staathuishoudkunde wordt de meest geliefkoosde wetenschap, het strafregt en de gewapende magt worden de plechtankers voor de rust en de instandhouding der Maatschappij. Hoe zwak deze plechtankers en die middelen zijn om de uitwerking der hartstogten van de menigte te voorkomen, hoe nietig zij zijn om die te beteugelen en hoe geheel vruchteloos op zich zelve tot hervorming der maatschappij, hebben de laatste jaren overvloedig getoond. ‘Waar de eeuw, God kennende, Hem als God niet verheerlijkt en dankt,’ Rom. I: 21, moet de maatschappij worden als in het overige deel van dat hoofdstuk staat te lezen. Daarom staat er geschreven: ‘De mensch zal bij brood alleen niet leven maar bij alle woord dat door den mond Gods uitgaat’ (Matth. IV: 14). Daarom is het leerstuk onzer Hervormde Kerk: van de diepe verdorvenheid van 's menschen natuur, voor de paedagogie een gewigtig leerstuk, duizendmaal vruchtbaarder en krachtiger dan het: ‘Ken u zelven,’ van den tempel te Delphi. Zijne leerlingen telkens blikken in hun eigen hart te doen slaan, daardoor de behoefte tot bekeering en tot verlossing bij hen op te wekken, en ze zoo te doen gevoelen wat ze in Christus hebben, ze zoo tot de volle overtuiging te brengen van de waarheid, dat God ons in Christus lief heeft gehad, vóór dat wij Hem lief hadden, dat kan alleen de zelfzucht doen overgaan in de zucht om God boven alles te behagen, en dan eerst krijgt voor het zelfzuchtige gemoed van den mensch het hoofdgebod des Christendoms zin en beteekenis: ‘Gij zult den Heere uwen God liefhebben boven alles.’

Het onbevangen oordeel en de onbekrompene denkwijze, waarvan de Heer L. doorslaande bewijzen geeft, zullen hem bij gelukkiger keuze van den vorm, als hij lust heeft nogmaals als schrijver over paedagogiek op te treden, zeker iets beters doen leveren dan deze artikelen. Hij schijnt in Duitschland bekend, en heeft ook over de opvoeding van het vrouwelijk geslacht nagedacht, waarover - met het oog op de aanstaande wetgeving - hier te lande weinig is geschreven; ik zou hem durven raden, dat onderwerp, dat thans in Duitschland aan de orde van den dag is, eens grondig te behandelen. Karel von Raumer's ‘Geschichte der Pädagogik,’ vooral de tweede afdeeling van het 3de deel, zal hem tot eene goede handleiding verstrekken om het daarover in Duitschland geschrevene te leeren kennen.

C.L. VAN WOELDEREN.

***Bloemlezing uit de werken van Pater Abraham van St. Clara, benevens eene Verhandeling over zijn leven, karakter en schriften, door J.P. Arend. Tweede druk*. 206 *blz. kl.* 8°. *Te Deventer, bij A. ter Gunne*. 1852.**

De wensch van den Recensent der eerste uitgave van dit werkje, in ‘de Gids’ voor 1838, D. I, bl. 556, is vervuld. Het spijt mij ondertusschen, dat de Uitgever, zonder mijne voorkennis, een tweeden druk van dit werkje bezorgd heeft. Indien hij mij geraadpleegd hadde, zou ik hem die lelijke vignetjes afgeraden hebben, welke aan het werkje onverdiend een hansworstachtig aanzien geven; ik zou niet op bl. 30 hebben laten staan, ‘dat men tegenwoordig in Duitschland met eene volledige uitgave van Pater Abrahams werken bezig is, en het eerste deel daarvan het licht ziet;’ dit was zoo in 1837, maar niet in 1852; ik zou de stukjes, in de Nalezing voorkomende, onder hunne behoorlijke afdeelingen in het werkje zelf gebragt, en dit misschien met eenige nieuwe opmerkingen van den geestigen Pater vermeerderd hebben; ik zou hier en daar stijl en taal meer gekuischt, en ongetwijfeld vele van de feilen voorkomen hebben, welke in dezen druk zijn ingeslopen, zoo als onder anderen bl. 16: *hij* ontbreekt hem, in stede van *het* ontbreekt hem, enz.

Ik meende dit ter kennisse van het publiek te moeten brengen, daar ik niet gaarne wilde gehouden worden, aan deze uitgave deel gehad te hebben.

Dr. J.P. AREND.

Eenige opmerkingen over de kwestie van den dag.

***J. de Bosch Kemper, Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons Vaderland, hare oorzaken en de middelen, die tot hare vermindering zouden kunnen worden aangewend. Bekroond door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, te Haarlem. Haarlem, Erven Loosjes*. 1851.**
***S. Blaupot ten Cate, Armwezen en Armverzorging. Bekroond en uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Leiden, D. du Mortier en Zoon*. 1851.**

Ik wensch niet, de groote menigte meer of minder omvangrijke verhandelingen, die de kwestie van den dag heeft uitgelokt, met nog ééne te vermeerderen. Ik ken geen onderwerp, waarover bij ons meer geschreven en minder licht verspreid is. Uit den schok der meeningen is hier nog niet de waarheid ontsprongen. De volkomene vastheid van overtuiging, waarmede zoovelen, waaronder ook mannen, wien men gezag moet toekennen, de verst uiteenloopende gevoelens uiten; de stoutmoedigheid, waarmede ieder *zijn* stelsel, lijnregt strijdende met dat des anderen, als het eenige redmiddel voorstelt en aanprijst, moet den belangstellenden lezer van al die geschriften meer in verlegenheid dan tot zekerheid brengen, en bijna zelfs doen twijfelen aan de deugdelijkheid der vruchten van eigen onderzoek naar feiten en beginselen. Ik voel mij dan ook minder dan ooit in staat tot de proeve, om ook *mijne* oplossing van de vraag te geven. En zoo ik - met aarzeling en schroom - de taak aanvaarde, mij door de redactie van ‘de Gids’ opgedragen, het is alleen om enkele opmerkingen aan de aandacht van hen, die in de

zaak belang stellen, te onderwerpen, opmerkingen van weinig beteekenis, en zeker voor hen, die eenmaal hun stelsel hebben, van geene waarde, maar die misschien nog hier of daar eenig nut kunnen doen.

Van de vele werken, vlug- en tijdschriften en vliegende blaadjes over de groote kwestie, door de uitgevers aan de redactie, door deze aan mij ter aankondiging toegezonden, vermeld ik er slechts twee aan het hoofd dezer bladzijden. De lange lijst van alle zou slechts noodeloos plaats innemen, noodeloos vooral, nadat én in het werk van den Heer de Bosch Kemper, én in de Voorrede van het onlangs te Zalt-Bommel verschenen boekje: ‘Het wettelijk armwezen of de verschillende gevoelens over de hoofdpunten eener wetgeving op het armbestuur voorgesteld en overwogen, in verband met het aanhangig ontwerp van Wet,’ zulke lijsten volledliger zijn te vinden. De gelegenheid zal zich echter meermalen voordoen om ook die geschriften te vermelden, waarvan de titels niet hierboven gedrukt staan. Dat ik deze twee uitgekozen heb, is minder, omdat ze toevallig beide bekroonde prijsantwoorden zijn, waardoor zij in veler oog bijzonder gezag hebben verkregen, dan wel, omdat zij mij voorkomen, de twee hoofdrigtingen, die bij de behandeling van de vraag over het armwezen gevolgd worden, te vertegenwoordigen, de eene, die van het naauwgezet, voorzigtig onderzoek, de andere, die van de luchtige, oppervlakkige stelselbouwerij. Dit onderscheid in rigting lag reeds in de beide vragen, die de twee verhandelingen hebben uitgelokt. De Hollandsche Maatschappij had gevraagd: ‘Is de klagt over toenemende armoede wel gegrond? Moeten de oorzaken daarvan werkelijk gezocht worden in de omstandigheden, die, even gereedelijk als de klagt geuit wordt, als redenen er voor worden opgegeven: overbevolking, overbelasting, enz.? Wat is er dan te doen om de armoede te verminderen?’ De Hollandsche Maatschappij verlangde dus slechts *onderzoek*, onderzoek naar den feitelijken toestand, naar de oorzaken er van, naar de middelen tot herstel, ofschoon ook zij zelve haren beantwoorder vooruitgeloopen is, door dadelijk na de vraag, of de klagt over toenemende armoede gegrond is, te laten volgen: ‘*moeten de oorzaken van die* ONMISKENBAAR GROOTE IN ONS VADERLAND HEERSCHENDE ARMOEDE *gezocht worden in*.... enz.’ - Maar de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, stelde zich op veel hooger terrein. Zij

vroeg niet naar *armoede*, zij sprak over *armwezen* in ons Vaderland als een element onzer staatshuishouding; zij wilde dat *armwezen* doelmatig hebben *ingerigt*; zij eischte *bepaalde en duidelijke aanwijzing van de grondslagen* van zulke inrigting. Haar verlangen was dus een stelsel, hecht en sterk te zamen geklonken, *ab omni parte absolutum*, en eens voor altijd afdoende. Men kan het derhalve den Heer Blaupot ten Cate niet euvel duiden, dat hij een antwoord in den geest der vraag geleverd en een stelsel gebouwd heeft. Alleen dit kan bij sommigen verwondering baren, dat hij zich aan de beantwoording van zulk eene vraag gewaagd heeft; eene verwondering, die nog te meer gewettigd wordt, als men zich herinnert, welke lange reeks van onderschikte punten (ik meen veertien in getal), waarop bij het leggen der ‘grondslagen’ moest worden gelet, oorspronkelijk aan de vraag gehecht was. Trouwens de beantwoorder is zoo voorzigtig geweest ze niet alle uitdrukkelijk te behandelen of zelfs te vermelden.

I.

De herinnering aan deze tweederlei rigting leidt mij van zelve tot de eerste opmerking, die ik heb te maken, d.i. het *misbruik der statistiek*.

Het is mode geworden om over de ‘schrikbarende’ toeneming der armoede te klagen; het woord *pauperisme* heeft bij ons burgerregt verkregen, ofschoon - misschien wel omdat - het een klank is, waarvan de meesten, die het gebruiken, bezwaarlijk de juiste beteekenis zouden kunnen aanwijzen. In treffende schilderingen van individueele en collectieve armoede en ellende, tracht de een den ander voorbij te streven, welligt mede eene vrucht van de overprikkeling van den smaak in onzen tijd; doch sedert den lyrischen aanhef van Dr. Donkersloots ‘Gedachten over Armoede,’ kan men hier wel het *Pindarum quisquis*..... toepassen. - Maar wij hebben ons niet op te houden met de meer of min welsprekende en dichterlijke ontboezemingen van hen, wien het meer om klank van fraaije woorden, dan om juiste

voorstelling van zaken te doen is. Wij hebben hier te spreken van de statistici, de mannen van feiten en cijfers.

De officieele statistiek is bij ons te lande in vele opzigten onvolledig en gebrekkig; doch met opzigt tot het armwezen (zoo als het heet) is zij sinds vele jaren met ijver en zorg vergaderd en openbaar gemaakt. De eerste opzettelijke wetenschappelijke bewerking der officieele verslagen en cijfers, is geschied door den Heer Luttenberg, in zijne ‘Proeve van onderzoek omtrent het armwezen in ons Vaderland’ verschenen in 1841, en het ‘Vervolg’ dier Proeve, in 1845. Luttenberg heeft daarmede grooten naam verworven; zijn werk heeft gezag bekomen; hij heeft zich daarmede onmiskenbaar zeer verdienstelijk gemaakt. Maar hij heeft ook kwaad gesticht. Hij heeft het eerst den weg geopend tot zulke beschouwing en bearbeiding van de officieele opgaven, die, in verband met den natuurlijken loop der zaken, als de vrucht van haar onderzoek, het resultaat *moet* leveren, dat de armoede bij ons van jaar tot jaar toeneemt. Hij heeft de groote fout gemaakt van niet op te merken, dat de officieele verslagen niet behelzen eene statistiek der *armoede*, maar eene statistiek der *bedeeling*; hij heeft evenzoo verzuimd op te merken, aan welke bijzonderheden het toe te schrijven is, dat op die officieele kolommen de cijfers van jaar tot jaar zwellen. En zijne volgers op het gebied der armenstatistiek zijn hem ook in deze verkeerde rigting gevolgd. Het is eene der groote verdiensten van den Heer de Bosch Kemper, den man van het voorzigtig onderzoek, dat hij ons van dezen doolweg heeft afgebragt. Hij heeft op den voorgrond gesteld, dat de officieele statistiek is eene statistiek der *bedeeling*, niet der *armoede*; hij heeft opmerkzaam gemaakt op de onderscheiding tusschen *vaste* en *tijdelijke* bedeeling; hij heeft jaar voor jaar aangewezen, hoe soms een hooger cijfer niet was toe te schrijven aan vermeerdering van onderstand, doch eenvoudig aan volledige opgave[1].

Doch, zoo als het gaat, de leerlingen zijn nog den meester voorbijgestreefd. Luttenberg had, zeer verstandig, in

1 Het is waar, ook Luttenberg heeft dit laatste niet over 't hoofd gezien; zie zijne Proeve, bl. 35, Vervolg, bl. 22. Maar hij heeft er niet genoeg op gedrukt, om bij den oppervlakkigen lezer de verblindende werking van zijne cijfers te voorkomen.

beginsel gesteld, dat uit de geheele reeks der officieele opgaven alleen die omtrent de bedeeling der zoogenaamde *huiszittende armen* tot maatstaf mogen dienen[1]. Onze latere voorstanders van het pauperisme hebben zich daaraan niet gehouden. Het is bekend, welke veel- en vreemdsoortige instellingen nevens elkander in de gouvernementsverslagen voorkomen, waaronder er zijn, die inderdaad niets met armoede en armen te maken hebben. Het is ook bekend, hoe de verslagen niet alleen vermelden het aantal personen, dat van die onderscheidene instellingen onderstand, hulp, dienst of voordeel hebben genoten, maar ook de sommen gelds jaarlijks door elke van haar uitgegeven. Wat deden nu onze statistici? Zij telden al die personen en al die geldsommen bijeen, en verkregen dan in waarheid een verbazend en verschrikkend cijfer. ‘Veertien, zestien, twintig, vier en twintig millioen (het komt hier niet op eenige millioenen aan) kosten ons jaarlijks onze armen!’ is eindelijk de algemeene kreet geworden. Ik voer eenige voorbeelden aan. - Mr. L.Ph.C. van den Bergh spreekt in zijne ‘Gedachten over armoede, overbevolking en kolonisatie’ (Leiden, 1845), blz. 18, als volgt: ‘Neemt men voor de twee jaren 1830 en 1840 alle degenen in zijne berekening op, die op de eene of andere wijze geldelijk ondersteund werden, dan bedraagt hun aantal in 1830 over het geheel 439,953 en in 1840 reeds 561,162, dat is in 1830 als 17997/100 tot 1000 of ruim een zesde der bevolking, en in 1840 als 19392/100 tot 1000 of bijna een vijfde der bevolking. De uitgaven daarvoor bedroegen in 1830 - ƒ14,873,219.14½ en in 1840 - ƒ 18,654,597.77, waaronder evenwel Limburg mede begrepen is. In 1842 was het aantal der armen alweder aanzienlijk vermeerderd; er waren toen in het geheele rijk 6385 instellingen van weldadigheid, waarvan 6339 gemeentelijk; de gevraagde inlichtingen ontbraken voor 202 derzelven. Buiten dezen hebben 635,290 personen onderstand ontvangen, waaronder niet begrepen zijn diegenen, die slechts spijs of brandstoffen erlangden. Het geheele getal dezer personen stond tot de bevolking als 2152/100 tot 1000 en de uitgaven bedroegen in het geheel ƒ 20,102,680.00, dat is de renten van een kapitaal van meer dan *vier honderd millioen* gulden. Rekent men

1 Zie zijne Proeve, blz. 21 sqq.

nu het nationaal vermogen op 2400 millioen, dan wordt reeds een zesde daarvan door de armenbedeeling verslonden.'

Ik heb deze geheele lange plaats afgeschreven om te doen zien, tot welk uiterste van naïve overdrijving de statistiek van het armenwezen bij ons voeren kan. Nu is het waar, dat de Heer van den Bergh in andere vakken van geleerdheid beter te huis is dan in de statistiek, en zijne uitgebreide en hoog te waarderen wetenschap onzer oudheid kan het hem doen vergeven, dat hij onzen actueelen maatschappelijken toestand niet zoo naauwkeurig heeft leeren kennen. Maar de Heer van den Bergh staat hier niet alleen, en, om geene andere mannen van beperkt gezag te noemen, onze waardige volksvertegenwoordiger van Dam van Isselt, wien het Pauperisme na aan het harte gaat, heeft meer dan eens in de Kamer en bij andere gelegenheden de stereotype ƒ20,000,000 armenbedeeling te berde gebragt[1]. De Heer Blaupot ten Cate, die nu toch het armenwezen tot onderwerp van gezette nasporing heeft gemaakt, laat ons op blz. 70 van zijne bekroonde Verhandeling lezen:

'Zien wij op het boven uitgedrukte cijfer van 600,000 eigenlijke [?] bedeelden, en dus armen in den striktsten zin, dan is dit getal voorzeker niet gering te noemen. Men kan dit ook opmaken uit het officieel verslag nopens den staat van het armwezen over 1845. Het behelst:

1°. Dat door 3716 instellingen omtrent 7 millioen tot onderstand worden verleend aan 460,023 menschen, buiten de commissiën, die levensmiddelen en brandstoffen in den winter uitdeelen.

2°. Dat door 2410 instellingen bijna 1 millioen wordt verstrekt aan 150,412 personen, tot vermindering van armoede, waarvan echter vele personen ook tot de eerste kategorie behooren.

3°. Dat door 461 instellingen met ruim 9 millioenen bij 233,869 personen pogingen worden aangewend om de armoede te voorkomen.' Desgelijks sprak ook de Heer Blaupot ten Cate nu onlangs in de Tweede Kamer, bij gelegenheid der discussie over het ontwerp van wet tot belasting op de renten, 'van de groote som van ƒ 12½ millioen, die in

1 Vergel. onder anderen het Verslag van het vierde Landhuishoudkundig Congres, te Utrecht, blz. 172.

1849 ten behoeve der armen is besteed'[1]. Ja zelfs de Heer J.J.P. van Zuylen van Nyevelt schermt met de 20 millioen. 'Jaarlijks (zegt hij blijkens een citaat in ten Cate's prijsverhandeling, blz. 158) worden er aan de armoede 20 millioen of meer ten koste gelegd. (Veel meer als men de gelden aan bedelaars mederekent[2].) Deze zijn *weggeworpen*, enz. enz.'

Ook de Heeren Tydeman-Heemskerk kunnen, ofschoon zij anders toonen de zaak grondiger te hebben onderzocht, de verzoeking niet wederstaan om eens even met hooge cijfers te pronken. In hunne 'Denkbeelden omtrent eene wettelijke regeling van het armwezen in Nederland' schrijven zij blz. 27: In 1847 bedroegen de armentaxen in Friesland gezamenlijk ƒ 469,046, -; de gewestelijke en gemeentelijke subsidiën in het Rijk te zamen ƒ 2,755,777; (en tot zoover houdt hunne statistiek steek - maar nu volgt er:) 'alle de uitgaven van besturen en inrigtingen tot het verleenen van onderstand te zamen ƒ 9,328,800, - waartoe niet behooren die der inrigtingen tot het verminderen en voorkomen der armoede. Indien men deze mederekent, ƒ 23,258,942.' En nog eens (blz. 200): 'Zoo als wij in de Inleiding herinnerden, bedragen thans de gezamentlijke uitgaven der inrigtingen tot het verleenen van onderstand aan behoeftigen in Nederland tusschen de 9 en 10 millioen 's jaars. Zoo men die tot voorkoming van armoede mederekent, 23 à 24 millioen.' In hun later vlugschrift: 'Het ontwerp van wet op het Armbestuur van 1851 beschouwd,' blz. 15, noot, wordt hetzelfde spel gedreven met het aantal der *personen*: Niettemin (ofschoon het jaar 1849 gunstige verschijnselen opleverde) 'was in 1849 het getal bekende ondersteunde behoeftigen 640,219, d.i. ruim 20, 9 pCt. van de bevolking; dat der bekende regtstreeks ondersteunden 485,463, d.i. bijna 15, 9 pCt. van de bevolking.'

Evenmin heeft de Heer de Bruyn Kops zich geheel van dezen valstrik kunnen vrijhouden: 'Hoe is onze tegenwoordige toestand?' vraagt hij in zijne 'Korte beschouwingen

1 Bijblad Staatscourant, 1851-52, IIe Kamer, vel 227.

2 Ik weet niet of deze tusschenzin aan den Heer v. Z. of aan den Heer t.C. behoort. Ik heb het oorspronkelijke opstel van den eersten, in het Letterl. Maandschrift, 1848, blz. 177, niet onder mijn bereik. Maar het is vrij onverschillig, wie van beide Heeren ze nog mederekenen wil. Beide zullen 't eens zijn, dat dáárvan hier geen sprake is.

over het armwezen,' blz. 33; het antwoord luidt: 'Zeer ongunstig. Over het geheele rijk wordt circa ⅙ der bevolking door de overigen onderhouden. In Noord-Holland is het ¼. Op enkele plaatsen is het nog erger.'

Wat zullen wij nu hiervan zeggen? Is het moedwillige verkrachting van de waarheid? Is het grove onkunde, die deze mannen zoo doet spreken? Voorzeker niet. Maar het is gebrek aan bedaard onderzoek, het is onwillekeurige overdrijving in het belang eener 'goede zaak.' De schrijvers, die ik aanvoerde, zijn allen, de een meer, de ander minder, voorstanders eener wettelijke organisatie van het armenwezen, allen voorstanders van het pauperisme. Allen gaan uit van het aprioristisch denkbeeld dat de armoede groot is, dreigend, schrikwekkend, van verderf zwanger voor onze maatschappij. Zij roepen en zoeken naar hulp, hulp! Zij hebben zelve - gedeeltelijk - hunne redmiddelen aan te bieden. En nu is het wel natuurlijk, zoo eigen aan onze menschelijke zwakheid, dat zij de cijfers, die de officieele verslagen opleveren, bezigen om hunne zorg en angst te regtvaardigen; dat zij ze tot een drangmiddel te meer gebruiken, opdat men hun geneesmiddel toch niet versmade. Het is bij geen hunner opgekomen die cijfers na te gaan met de vraag: is het wel zoo erg als wij het ons voorstellen?

Daarom was het wel hoog noodig dat deze vraag gesteld werd. Het is geschied door de Hollandsche Maatschappij, en het antwoord, door den Heer de Bosch Kemper gegeven, moge en zal, vertrouw ik, de angst een weinig verminderen. Hij heeft in een lang (haast al te lang) historisch overzigt, waarin hij tot de oudste tijden onzer geschiedenis opklimt, aangetoond, dat er waarschijnlijk nooit, zelfs in de bloeijendste dagen der Republiek, minder armoede in ons vaderland geleden is dan nu; en hij heeft dat beweren, uit nasporing van feiten geput, door wetenschappelijke gronden gestaafd. Hij heeft aangewezen, hoe de nieuwere statistiek voeren moet tot juiste waardering van onzen tegenwoordigen toestand, mits men slechts leere ze onbevooroordeeld te gebruiken.

En in waarheid, wat is er van die statistiek? Wat is er van die 20 millioen en 6 à 700,000 bedeelden?

In de eerste plaats (het kan niet genoeg herhaald worden) het is eene statistiek der *bedeeling*, niet der *armoede*.

Ware het de laatste, ja, dan waren wij in den jongsten tijd ontzettend achteruitgegaan; dan was ons land, na Engeland,

het rampzaligste van Europa, het rijkste in armen. Maar juist dit moest ons reeds ter waarschuwing strekken. Armoede is ontbering, gebrek, ellende. Statistiek der armoede moet dus zijn statistiek der ontbering, der ellende, van het gebrek bij de groote massa des volks. En waar zouden deze nu in ergere mate heerschen, in de beschaafde staten van 't westelijk Europa of in de halve barbaarschheid van Rusland, Turkije, Italië? In Engeland, waar de sterfte is 1 : 45 of in Turkije en Rusland, waar zij is 1 : 20? Men hebbe slechts het valsche begrip, dat statistiek der bedeeling statistiek der armoede is, tot zijne uiterste consequentie door te zetten, om van zijne onhoudbaarheid overtuigd te zijn. Men volge dan het voorbeeld van Villeneuve-Bargemont, die zegt: het getal armen is in Engeland tot de bevolking 1 : 6, in Nederland 1 : 7; maar in Italië 1 : 25, in Turkije 1 : 40. Hoe komt dit? Omdat de Protestantsche godsdienst en de fabriekindustrie dáár de armoede vermeerderen, maar de uitsluitende landbouwnijverheid, het Katholicismus in Italië en het positief geloof in Turkije hier voor armoede behoeden[1]. Gelukkig Italië! driemaal gelukkig Turkije! Maar, zegt de Bosch Kemper volkomen juist: ‘de oppervlakkige statistici willen ons doen gelooven, dat de landen, die milddadig zijn door hunnen rijkdom, arm zijn, en dat de landen, die uit armoede karig zijn in weldadigheid, rijk behooren genoemd te worden.’

Het is *statistiek der bedeeling*, dit moet ook op een ander standpunt van beschouwing niet vergeten worden. Men klaagt, met de tabellen in de hand, dat de cijfers jaarlijks hooger klimmen. Is dit bewijs voor vermeerdering der armoede? Het kan hoogstens slechts bewijs zijn voor vermeerdering der bedeeling. En dat is het ook, ofschoon nog slechts *ten deele*. De liefde tot den naaste heeft in den laatsten tijd een eigen kunstterm bekomen: *philanthropie*, en de philanthropie is mode geworden even als het pauperisme, bij geleerden en ongeleerden, bij grooten en geringen. Wat al nieuwe instellingen en inrigtingen verrijzen er jaarlijks tot bedeeling onder allerlei vorm, om telkenjare de cijfers van bedeelden en de sommen van uitgaven te doen zwellen! Juist de groote kreet van armoede! armoede! die door het land weêrgalmt, geeft aanleiding tot hunne vermeerdering, en zij zelve wor-

1 Zie de Bosch Kemper, blz. 11 en 13.

den weder in handen der statistici een bewijs voor vermeerderde armoede. In 1840 hadden we 7 genootschappen ten behoeve van schamele armen, in 1848 22; in 1840 70 commissiën tot uitdeeling van levensmiddelen, in 1848 125; in 1840 29 Dorkassen, in 1848 42; in 1840 28 werkinrigtingen, in 1848 36. In 1840 werd er gratis onderwijs gegeven aan 99,000 leerlingen, in 1848 aan 148,000. In 1840 waren er 45 spaarbanken, in 1848 76; in 1840 was er niet ééne spaarkas, in 1849 waren er 33. Ik weet wel, dat alles is vrij onbeduidend in verhouding tot den geheelen omvang der bedeelingsstatistiek. Van meer gewigt is, dat de subsidiën der burgerlijke gemeenten geklommen zijn van ƒ 1,336,000 in 1840, op ƒ 1,984,000 in 1848. Nu zullen het hierover de voorstanders van het pauperisme niet met mij eens zijn. Zij zullen hierin juist een bewijs voor meerdere behoeften zien, terwijl ik, ofschoon eene buitengewone behoefte in de twee jaren 1846 en 1847 niet ontkennende, evenwel meen te mogen volhouden, - overtuigd, dat elk die met de zaken van nabij bekend is, met mij zal instemmen -, dat de langzame en geleidelijke toeneming dier subsidiën sinds 1840 (en reeds vroeger) voornamelijk te wijten is aan de slapheid en ‘goedgeefsheid’ der gemeentebesturen, en den wedijver der onderscheidene diakoniën, om daarvan ieder op hare beurt gebruik te maken. De geschiedenis van 't geen daarmede in de laatste 10 jaren in Friesland voorgevallen is, is voldoende om hieromtrent allen twijfel weg te nemen. En nu is het wel waar, dat, naarmate het geven gemakkelijker en ruimer geworden is, ook het aannemen en vragen is toegenomen. Maar ligt dat niet in den aard der zaak?

Doch de klimmende cijfers der statistiek wijzen nog maar *ten deele* vermeerdering der bedeeling aan. Voor een ander en niet onaanzienlijk deel zijn ze niet anders dan gevolg van juister en volledige opgave. Een paar voorbeelden daarvan voert de Heer de Bosch Kemper wel ter snede aan[1]. In 1834 was het cijfer der bedeelden van de zoogenaamde *Huiszittende* en *Diakonie Armen* in Noord-Holland 60,396; in 1835 71,533; dat was eene vermeerdering van bijna 20 pCt. Waardoor? Omdat in 1835 voor 't eerst de Israëlitische bedeelden op de tabellen voorkwamen. In 1836 bleef nu het cijfer 72,596; maar in 1837 vermeerderde het wederom met circa

1 Bl. 15 v.

25 pCt. en klom tot 89,869. Waarom? Omdat in dit jaar de diakonie der Nederd. Hervormde Kerk voor 't eerst opgaven deed. - In 1843 stond in Zeeland het getal der bedeelden van de *Huisz. en Diak. Armen* tot de bevolking als 47.8: 1000; in 1844 als 108,9: 1000. Van waar die meer-danverdubbeling? Hieruit, dat de verslagen uit Zeeland in 1843 slechts de bedeelde *hoofden* van huisgezinnen opgaven, maar in 1844 *al de leden* van een bedeeld gezin. - Wie zal nu onderscheiden in ieder bijzonder geval, waar de hoogere cijfers aan volledige opgave of aan werkelijk ruimer bedeeling moeten worden toegeschreven? - Wie zal met zekerheid uit de afwisseling van zulke opgaven een besluit trekken omtrent vermeerdering of vermindering van de *armoede*?

In de tweede plaats, wat is er van deze statistiek? Welke zijn hare bestanddeelen? Hoe krijgt men zulke eindcijfers van 20 millioenen aan geld en eenige honderdduizenden personen bijeen? - Op de school hebben wij reeds geleerd, dat men geen ongelijksoortige voorwerpen bij elkander kan optellen, dat 100 paarden en 200 appels evenmin 300 paarden als 300 appels wordt. Maar hier schijnt die regel niet te gelden.

In de officiële verslagen werden de onderscheidene instellingen en inrigtingen, waarvan opgaven geschieden, vroeger verdeeld in drie kathegoriën, als: *a.* Inrigtingen tot verleenen van onderstand; *b.* Inrigtingen om het getal armen te verminderen; *c.* Inrigtingen tot voorkoming van armoede. Sedert 1848 zijn die drie rubrieken tot twee versmolten, t.w. *a.* Inrigtingen, strekkende ten behoeve of tot het verzorgen der armen ook door werk en onderwijs, *b.* Inrigtingen, ten doel hebbende het voorkomen van armoede. Al de (straks op te noemen) inrigtingen, onder deze rubrieken bijeengebragt, hebben dus, volgens het officiële verslag, betrekking tot de armoede, schoon alle lang niet op dezelfde wijze. In zekere mate kan het ook van alle waar zijn, en ook als men aan het verband tusschen sommige er van en de armoede twijfelen mag, moeten wij toch der regering dankbaar zijn voor deze inrigting van haar verslag, omdat daardoor statistieke kennis wordt verspreid over onderwerpen, waarover wij anders zeker in volslagene onkunde zouden blijven verkeeren.

Onder de eerste rubriek volgens de nieuwe indeeling worden vermeld:

1. De instellingen tot bedeeling van huiszittende armen.

2. De genootschappen voor schamele armen.
3. De commissiën of vereenigingen tot uitdeeling van levensmiddelen en brandstoffen.
4. De genootschappen tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen.
5. De godshuizen.
6. De gast- of ziekenhuizen.
7. De scholen tot onderwijs.
8. De werkscholen.
9. De gestichten voor doofstommen.
10. Het gesticht voor blinden.
11. De werkplaatsen van liefdadigheid.
12. De koloniën van de maatschappij van weldadigheid.

Onder de tweede rubriek:

1. De banken van leening.
2. De zieken- en begrafenisbussen.
3. De spaarbanken en spaarkassen.

Nu vraag ik: aangenomen al, dat die Inrigtingen onder de tweede rubriek, als vrucht van liefdadigen zin, of als bijzonder ten behoeve van minvermogenden tot stand gebragt, met reden in het verslag *omtrent het armwezen* zijn opgenomen, hoe kunnen dan de cijfers, die zij opleveren, strekken om *armoede* te bewijzen? Met even veel en even weinig regt komen zij hier eigenlijk voor als elke instellingen of vorm van crediet-verschaffing; - wat de *bank van leening* voor den geringen man is, is het hypotheek- en prolongatiestelsel voor den meervermogenden; - als elke andere instelling van levensverzekering - de Hollandsche maatschappij onder directie van den Heer P. Langerhuizen werkt op geen ander beginsel en met geen verschillend oogmerk van deze *bussen* en *fondsen*, - als elke andere inrigting tot kapitaalbesparing en vermeerdering - de maatschappij ‘Vereeniging van kapitalen onder Kerkhoven en C^{o}.’ is op groote schaal juist hetzelfde wat de *spaarbank* in het klein is. - En is er nu grootere dwaasheid ter wereld, dan de personen, die van zulke instellingen partij trekken, bij de armen en bedeelden op te tellen? de sommen, die de een bespaard en overgewonnen heeft en op rente uitgezet, die anderen ter verzekering tegen ongeval besteden, die weder anderen op onderpand ontvangen en tegen lossing van dat onderpand terugbetalen - ik vraag, is er grooter dwaasheid, dan zulke uitgaven eenvoudig bij elkaâr te tellen en dan uit te roepen met den Heer

Blaupot ten Cate: ‘dat door 461 instellingen *met ruim* 9 *millioenen bij* 233,869 *personen*, pogingen worden aangewend om de armoede te voorkomen’!? Deze rubriek zou veeleer een element der statistiek van den volksrijkdom, dan van de armoede kunnen heeten. Als, 't geen God geve, eenmaal ons land in elke eenigzins belangrijke gemeente een spaarbank bezit; als dienstbare, handwerksman en arbeider daar om strijd hunne spaarpenningen heen brengen, die nu nog al te veel versnoept, verkwist, verdronken worden, dan zeker zal de armoede minder zijn, maar wat zullen dan eerst onze goede statistici stof hebben om groote cijfers, misschien wel 100 millioen in 't jaar, aan te voeren als bewijs voor de ‘schrikbarende vermeerdering der armoede’!

Maar ook op de beteekenis van vele der onder de eerste rubriek verzamelde inrigtingen ter waardering van den toestand der bedeeling, valt vrij wat af te dingen. In hoeverre de Maatschappij van Weldadigheid met hare *koloniën* ('t woord is zéér juist) redelijkerwijze onder de armen-inrigtingen kan worden genoemd, wil ik hier in 't midden laten. Zij bestaat, - eene mislukte onderneming! - maar omdat ze bestaat met hare 11 à 12,000 kolonisten, moet men ze wel laten blijven bestaan; zij is voor ons de wolf dien men bij de ooren heeft. Maar mogen de scholen, waar gratis onderwijs verleend wordt, als teekenen van armoede gelden? mag het getal leerlingen, dat die scholen bezoekt, tot maatstaf strekken van de behoefte aan bedeeling? Moet iedere poging, om kennis en beschaving meer en meer toegankelijk te maken voor de lagere klassen des volks, eene bijdrage te meer leveren voor de armenstatistiek? Laat ons dan ophouden met die pogingen; laat ons de scholen, waar geheel of ten deele gratis onderwijs wordt gegeven, afbreken. Het is de vraag of het volk er bij winnen zal, maar zeker zullen de verslagen 150,000 personen en ¾ of 1 millioen guldens minder uitgaven vermelden, - en onze goede statistici zullen gerust gesteld worden. - Voor 't overige: hoe de *gast*- en *ziekenhuizen* - waaronder de *krankzinnigen*-gestichten - hoe de godshuizen - waaronder de hofjes en proveniershuizen, waar men den kost koopt - hoe de gestichten voor blinden en doofstommen, die ten deele pensionnaires zijn, alle ter goeder trouw onder de instellingen van onderstand en bedeeling aan *armen* gerangschikt kunnen worden, zij aan ieders oordeel overgelaten. Geen onzer statistici heeft zich echter de moeite ge-

geven, bij zijne optelling, de hier verpleegde personen en hier besteede gelden te schiften[1].

In de derde plaats, wat is er van deze statistiek? - ƒ12, 14, 18, 20, 24 millioen wordt er jaarlijks besteed; 500,000 of 600,000 of 700,000 personen worden er bedeeld, d.i. ⅙ of ⅕ der bevolking! Hoe komt men aan deze cijfers? Door eene oppervlakkigheid en slordigheid, waarvoor het woord *ergerlijk* nog te zwak is. Ik zal dit bewijzen.

De besturen der onderscheidene instellingen doen jaarlijks opgave van hunne ontvangsten en uitgaven. Maar daarop komen, als op elke balans, *alle* ontvangsten en uitgaven voor, al wat de kas gepasseerd is. Daaronder behooren administratiekosten, belastingen, arbeidsloonen, aanschaffing van grondstoffen en gereedschappen, voorschotten en restitutien aan andere instellingen, omzettingen van kapitaal, rentebetaling en aflossing van schuld enz. En nu wordt de totaalsom van al deze uitgaven opgeschreven en overgeschreven als of het alles *bedeeling* en *onderstand* was. Als dus een armbestuur heeft goedgevonden een verandering in de geldbelegging te maken en ƒ100,000 inschrijving op het Grootboek te verwisselen tegen hypotheek of landeigendom, dan geldt de uitzetting op hypotheek of de betaling der koopsom voor *bedeeling*; als een ander bestuur zijn batig saldo van een vorig jaar heeft gekapitaliseerd, dan geldt de uitgaaf daarvoor als *bedeeling*. Alleen de opmerking, dat het eindcijfer van alle uitgaven het eene jaar dikwijls verscheidene millioenen verschilt met dat van het andere, moest hierop de aandacht gevestigd hebben. Als de Heer Blaupot ten Cate de vergaderzaal der Tweede Kamer doet weergalmen van de jammerklagt dat er in 1849 door

1 Wanneer we een naauwkeurig *depouillement* maken van *al* de uitgaven, (uit welken hoofde ook) door de inrigtingen der 1e rubriek in 1849 gedaan, dan verkrijgen wij de volgende resultaten:

1°. *Eigenlijke inrigtingen tot onderstand en bedeeling* (Besturen van Huiszittende armen, Diakoniën, genootschappen voor schamele armen, id. voor kraamvrouwen en werkinrigtingen) 3097 inrigtingen, met 436,683 personen en ƒ 5,671,498 uitgaven.

2°. *Gods- en gasthuizen, blinden en doofstommen gestichten*.
457 met 39,219 p. en ƒ 2,976,962 uitg.

3°. *Inrigtingen tot onderwijs* (geheel of gedeeltelijk gratis.)
2540 met 153,528 p. en ƒ p.m. 700,000 uitg.

4°. De *Maatschappij van Weldadigheid*.
10,680 kolonisten, ƒ 3,923,631 uitg.

de instellingen tot ondersteuning der armen uitgegeven is eene som van ƒ12½ millioen, dan vergeet hij, dat in zijn eigen Tijdschrift is uitgerekend, hoe daaronder voorkomen minstens ƒ4½ millioen, die niet tot de bedeeling betrekking hebben[1]. En hier blijkt het nog te sterker, hoe onjuist het is, de statistiek der Maatschappij van Weldadigheid onder de bedeelingsstatistiek plaats te geven. Als *ondernemer van nijverheid* besteedt zij jaarlijks ongeveer drie millioen, en deze uitgaaf is hier in de statistiek der bedeeling evenmin op hare plaats als die van alle andere ondernemers van nijverheid in het land: aan *renten* betaalt zij jaarlijks nagenoeg eene tonne gouds, en wat heeft dit met onderstand of bedeeling te maken?

Op gelijke wijze gaat het met het cijfer der bedeelde personen, ofschoon dit minder duidelijk aan te wijzen is. Elk bestuur geeft de personen op, welke het op eene of andere wijze ondersteund heeft; nu is het gemakkelijk die allen, zoo als ze op elke tabel voorkomen, bij een te tellen en dan te zeggen: zie, wij hebben zóó veel armen! Maar is het juist? Hoe dikwijls zal het voorkomen, dat dezelfde persoon in duplo en in triplo geboekt wordt, en zich op den verzamelingsstaat even zoo veel malen vermenigvuldigt. Neem een gezin, dat bedeeld wordt door ééne, misschien wel door twee Diakonien en een burgerlijk armbestuur, waar de vrouw in den loop des jaars kraamvrouw is geweest en eene Dorcas te hulp heeft gehad, waarvan een of meer leden in het gasthuis hebben ziek gelegen, waarvan de kinderen op de armenschool gaan, en de man 's winters in eene werkinrigting is opgenomen. Zulk een gezin van 6 à 7 hoofden groeit in de statistiek al ligt tot 25 à 30 man. En zulke gevallen zijn niet zeldzaam. De arme (in den volsten zin des woords) grijpt en tast naar alle zijden om hulp. Maar met welke zekerheid kan men dan spreken van eene armenpopulatie van 500,000 of 600,000 hoofden en van de verhouding van ⅙ of ⅕ tot de geheele bevolking?

Eindelijk (want ik vrees, al te lang te worden) er is onderscheid tusschen *bedeeling* en *bedeeling*. Wij hebben

1) Zie ‘Tijdschrift voor het armwezen, onder redactie van S. Blaupot ten Cate en Mr. W. de Sitter’ 1e deel, 2e stuk, blz. 130 vg. - Het is echter waar, dat de Heer t.C. zich aan deze becijfering van zijn medelid in de *niet-homogene* redactie niet behoeft te storen.

reeds opgemerkt, hoe vele inrigtingen eigenlijk in deze statistiek niet op hare plaats zijn. Maar vestigen wij nu nog het oog op die, welke daar onbetwistbaar behooren en er verreweg het hoofdbestanddeel vormen: *de besturen der huiszittende armen*. Hun getal is ruim 3000; de som van *al* hunne uitgaven was in het laatste vijftal jaren ruim ƒ5 millioen per jaar[1] het aantal personen, door haar ondersteund, bedroeg van 1845-1849 tusschen 420,000 en 474,000[2]. Deze cijfers zijn op zich zelve hoog genoeg om van aanmerkelijke bedeeling te spreken; in hoeverre ook hier dezelfde personen meermalen geboekt zijn, laat ik daar. Ik neem aan dat, elk hoofd maar ééns voorkomt. Maar nu is nog een belangrijk feit bij deze statistiek der bedeeling van Huiszittende armen, dat ook wederom regelmatig door onze statistici over het hoofd gezien wordt. Het is dit, dat die bedeelden zich splitsen in *tijdelijk* en *duurzaam* bedeelden. Onder de eerste rubriek wordt opgeteekend elk, die, is het ook maar ééns in het geheele jaar, eenigen onderstand van de diakonie of het armbestuur genoot. En dat zij met zorg opgeteekend worden, dat er niemand, hoe onbeduidend ook de hem verleende hulp was, wordt overgeslagen, eischt de inrigting van het verslag, dat de armbesturen gehouden zijn in te leveren, en wordt ook in elks eigen voordeel niet verzuimd, sinds het vragen en geven van subsidiën zoo gemakkelijk is geworden, en dus een hoog cijfer van bedeelden kans geeft op eene goede subsidie. En nu maken de *tijdelijk* bedeelden 4/7 van het geheele aantal bedeelden, de *doorloopend* bedeelden 3/7; de eersten dus de grootste helft. Is het redelijk al die tijdelijk bedeelden als zoovele *armen* op te schrijven, als bewijs voor den ‘invretenden kanker van het Pauperisme’ aan te voeren[3]?

1 De som van *al* hunne uitgaven, ook die van administratie enz. (verg. blz. 247), die veilig met elkander op 1 millioen berekend kunnen worden, zoodat er voor eigenlijke bedeeling slechts 4 millioen overschiet. In het *niet* voordeelige jaar 1848 was de uitgaaf voor onderstand alleen ƒ 4,207,458,31. Dit is dan het eigenlijke cijfer van 't geen de armoede ons kost.

2 Namelijk:

1845	420,136
46	468,656
47	473,109
48	425,339
49	421,165.

Men houde in het oog, dat 1846 en 1847 jaren van duurte en van ziekte waren.

3 Van 1845-1849 was de verhouding tusschen *tijdelijk* en *duurzaam* bedeelden als volgt:

	tijdelijk.	***doorloopend.***
1845	235,163	184,973
46	273,549	195,107
47	269,402	203,707
48	248,947	176,392
49	240,558	180,607.

Belangrijk is het op te merken, hoe sinds een 20tal jaren, tegelijk met de verhooging der subsidiën, het getal der *tijdelijk* bedeelden veel sterker is toegenomen dan dat der *doorloopend* bedeelden. De verhouding was (gemiddeld per jaar):

	tijdelijk.	***doorloopend.***
1832-35	118,000	112,000

Doch genoeg van statistiek, dat dor en vervelend onderwerp. Zoo iemand beweert, dat ook onze maatschappij lijdt aan de kwaal van het Pauperisme, ik wil niet met hem over dat woord twisten; zoo iemand beweert, dat ook wij veel armen hebben, meer dan wenschelijk is, ik wil het niet tegenspreken. Maar hij voere niet tot bewijs van zijne stelling aan eene statistiek, die slechts is eene statistiek der bedeeling; die slechts aantoont, hoe ruim de liefdadigheid is, niet hoe groot de behoefte; die velerlei heterogene bestanddeelen bevat, waaronder er zijn die meer van rijkdom dan van armoede getuigen; die meer dan een slordig en oppervlakkig zamentrekken van cijfers eischt, zal men haar wèl begrijpen en wèl aanwenden; die in vele opzigten belangrijk is en nuttig zijn kan, mits men ze niet moedwillig of door onverstand misbruike[1].

1836-39	133,000	127,000
1840-43	163,000	146,000
1844-48	244,000	186,000
1849	240,000	180,000
vermeerdering sinds 1832: ruim	100 pCt.	60 pCt.

1 Het ligt niet binnen den kring van deze opmerkingen, om tegenover de ons gegevene statistiek der toenemende armoede eene andere statistiek van den toenemenden rijkdom in ons land te stellen. Het ware anders niet onbelangrijk, op te merken, dat in spijt van de klimmende cijfers van bedeelden en bedeelingen,

1°. De bevolking bij ons elk tiental jaren gelijkmatig en geregeld talrijker wordt.

2°. De verhouding der sterfte tot de bevolking, die bij ons tegenwoordig niet veel ongunstiger is dan in Engeland, gunstiger dan in vele landen van Europa, sedert het begin dezer eeuw merkelijk beter is geworden.

3°. Terwijl de bevolking tusschen 1840 en 1850 met 6¾ pCt. vermeerderd is, de opbrengst der *accijnsen* (de maatstaf der verteringen van de groote volksmenigte) tusschen 1843 en 1849 vermeerderd is met 8 pCt., die van het *personeel* (de maatstaf der verteringen van de gegoeden) met 10 pCt., zonder verandering in het belastingstelsel, die daarop invloed had kunnen hebben.

II.

Over '*het misbruik der beeldspraak*' zou ik willen schrijven om de strekking mijner tweede opmerking aan te wijzen. - 'Bon dieu! délivre nous du malin esprit et de la metaphore!' was eens de schier wanhopige verzuchting van P.L. Courrier. Maar het zal wel altijd een vrome wensch blijven. De beeldspraak maakt immers zoo fraai effect in de rede; zij is zulk een gemakkelijk middel om de zwakheid der redenering te hulp te komen; waar de nuchtere voorstelling te kort schiet om het verstand te overtuigen, komt zij zoo wèl van pas om op fantasie en gevoel te werken; zij verschaft u een vrijbrief om u aan grootspraak en overdrijving toe te geven, zonder dat ge zelf, veel minder uw lezer, er op verdacht raakt.

Wij zijn reeds zóó gewoon geworden aan een stereotyp beeld in de materie van maatschappelijke armoede, dat er niemand is, die in gemoede zou durven verklaren, dat hij het niet wel eens gebruikt heeft. *Hanc damus veniam petimusque vicissim*. De groote strijd zelf tusschen voor- en tegenstanders van geörganiseerd armenwezen heeft er zich in opgelost. De armoede in de maatschappij is eene ziekte die we moeten *genezen*, zegt de een; neen, die we slechts kunnen *lenigen*, zegt de ander; en dan redeneert men voort over de symptomen der kwaal, over haar karakter, over de methode van genezing, over de geneesmiddelen, enz., enz. De een noemt haar een tering, een ander de kanker, een derde de pest.

Somwijlen echter vinden wij, als voor de afwisseling, nog andere rhetorische figuren. Mijn vriend de Bruijn Kops laat ons in zijn jongste geschrift[1] de keus tusschen een land dat overstroomd is, en een klok die niet goed gaat. Het is niet genoeg, zegt hij, de dijken te herstellen, men moet ook het water uitpompen; het is niet genoeg het uurwerk schoon te maken, men moet ook de wijzers gelijk zetten. De Heer Blaupot ten Cate heeft nog een ander beeld gevonden: 'Als ik het Armwezen bij een schip mag vergelijken, zoo als de Staat zelf wel eens bij zulk een schip vergeleken is, dan moet ik betuigen, dat pompen niet langer baten zal, om

1 'Over het beginsel van Armverzorging door den Staat,' 1852, p. 19.

het wrakke vaartuig te behouden; maar dat het op de helling dient gebragt te worden, om hersteld en op nieuws getuigd, weêr zee te kunnen kiezen'[1]. - Maar waarom niet liever de oude kast gesloopt en een nagelnieuw schip op stapel gezet? Dat op de helling halen wordt toch maar lapwerk. - Bon Dieu, délivre nous du malin esprit et de la métaphore!

Doch keeren wij terug tot het geijkte beeld der ziekte. Het is eigenaardiger, en daarom verlokkelijker, en daarom gevaarlijker. Het ligt zoo voor de hand, om de armoede voor te stellen als eene kwaal, die het ligchaam der maatschappij verteert, hare krachten ondermijnt, de gezonde, natuurlijke werking van haar organismus belemmert. Men kan de vergelijking veilig in bijzonderheden uitwerken, zonder al te spoedig te stuiten op een *omnis comparatio claudicat*. En uit het begrip van kwaal vloeit van zelf het begrip van genezing voort. Men wil zoo gaarne de armoede weggenomen zien, of in haren voortgang gestuit zien, of althans verzacht zien; men wil niet behooren tot de 'moedeloozen,' waarvan de Heeren Tydeman-Heemskerk spreken[2]; men denkt en zint op middelen; men meent er eindelijk een gevonden te hebben. 'Ik heb een pijnstillend drankje,' zegt de een bescheiden; 'beproef eens of het helpen zal.' - 'Geen palliatieven,' roept een ander; 'ik heb een zalf, die de wond zal uitbranden en de aangetaste deelen van de gezonde afscheiden.' - 'Geen plaatselijke middelen,' roept een derde, 'ik heb een panacee, die de ziekte uitroeit.'

Nogtans - zonderling genoeg - is de figuur in het stelsel van hen, die haar 't meest en 't liefst gebruiken, ten eenemale misplaatst. De voorstanders eener regeling van het armenwezen verdeelen zich in twee partijen. De eene wil die regeling als tijdelijke maatregel, als maatregel van overgang, om uit eenen abnormalen toestand tot den normalen terug te komen; de meening van dezen is het duidelijkst geformuleerd door den Heer de Bruijn Kops. De andere partij, aan wier hoofd de Heeren Tydeman-Heemskerk en de Heer Blaupot ten Cate staan, wil regeling van het onderwerp voor goed en op den duur. Volgens hen is het een ijdel droombeeld te verwachten, dat de armoede

1 Bl. 174.
2 'Denkbeelden.' Inleiding, bl. 2.

ooit uit de maatschappij weggenomen, en het pauperisme uitgeroeid zal kunnen worden. Maar wanneer men aldus de armoede (of het pauperisme) aanneemt als een element in het maatschappelijk zamenstel, dat daaruit niet weg te nemen is, dus als iets *normaals*, waar blijft dan het begrip van ziekte, waar het begrip van genezing der ziekte? - Maar genoeg van de beeldspraak.

Het is van belang deze beide stelsels naast elkander te plaatsen en tegen elkaâr te wegen. Het zal kunnen strekken om ons der oplossing van de groote vraag een stap nader te brengen. Schijnbaar bestaat er tusschen beide veel overeenstemming, eenheid van doel en eenheid van middel. Inderdaad bestrijden zij zich onderling: ze bestrijden elkander (en hierin ligt het nut hunner vergelijking) in hunne wederkeerige overdrijving en afwijking van de waarheid.

De Heer de Bruijn Kops stelt in beginsel: *niet bij eene armenwet is genezing der armoede*; de armoede zal slechts weggenomen kunnen worden door vooruitgang der maatschappij: door eene onbelemmerde en geregelde productie, door vermenigvuldiging van het kapitaal, door bevordering van zedelijkheid en kennis, d.i. door opvoeding en onderwijs - niet alleen in de lagere, ook in de hoogere kringen. Maar aan dit alles ontbreekt nog veel; wij zuchten onder de gevolgen van de fouten, in vroegere tijden begaan, ook van onze eigene, en van daar de armoede van zoo velen, van daar het pauperisme; wat nu te doen? Wij moeten met alle kracht en magt, met eenheid en vastheid van wil den goeden weg op, maar inmiddels de gevolgen onzer dwalingen keeren. Nu is er wel niet bij eene armenwet genezing der armoede, maar de Staat is bevoegd en verpligt de *nu bestaande* armoede te bestrijden en te stuiten, opdat zij niet verder om zich grijpe en ons voortstreven op den goeden weg belemmere. Hier is dus wel eene armenwet, of wettelijke regeling van 't onderwerp noodig; de grondslagen daarvan moeten zijn wering der bedelarij, en, daartegenover, verschaffing van het noodzakelijke tot een gezond onderhoud; maar onder bezwarende voorwaarden, en zooveel mogelijk tegen arbeid.

Van de andere zijde wordt beweerd: er is altijd armoede geweest, en er zal altijd armoede zijn; ijdel is het, van de zelfstandige ontwikkeling van 't maatschappelijke leven wegneming der armoede te verwachten, ofschoon men ook hier

en daar verbetering moge kunnen aanbrengen; integendeel heeft deze ontwikkeling in de laatste tijden eene zoodanige rigting aangenomen, welke de armoede van een individuëel tot een sociaal kwaad maakt en het pauperisme verwekt. De individuëele pogingen, de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid zijn niet meer voldoende om dit maatschappelijke kwaad te bestrijden: daarom moet men het armenwezen organiseren: dit is de roeping en taak van den Staat; en derhalve willen wij eene wettelijke regeling van het armenwezen, gegrond op deze beginselen, dat niemand in een welgeordenden staat van gebrek mag omkomen; dat den onmagtige, om in zijn eigen onderhoud te voorzien, onderhoud verschaft moet worden; dat ieder, die tot arbeid bekwaam is, maar geen arbeid vinden kan, werk gegeven moet worden. Zulke wettelijke regeling van het armenwezen *mag de hoeksteen heeten van al hetgeen men van de regering tegen 't pauperisme te wachten heeft*.

Nu komt het mij voor, dat er moeijelijk grooter strijd denkbaar is, dan tusschen deze laatste woorden van de Heeren Tydeman-Heemskerk[1] en de stelling van den Heer de Bruijn Kops: '*niet bij eene armenwet is genezing der armoede*.' Hoe zulk verschil in beginsel bij zooveel eenheid van doel te verklaren? De oplossing ligt, geloof ik, hierin, dat aan beide zijden waarheid is, maar halve, eenzijdige waarheid. Ik geef den Heer de Bruijn Kops gelijk, als hij beweert, dat er in het maatschappelijke leven ontwikkeling ten goede, vooruitgang, bestaat; ook in de verspreiding van algemeene welvaart; en dat die ontwikkeling krachtig bevorderd kan worden door opregte en verstandige zamenwerking, door verspreiding van staathuishoudkundige wetenschap, door aankweeking van kennis en goede zeden, door koestering der productie, door zorg voor de vermenigvuldiging van het kapitaal; ik meen zelfs verder te mogen gaan dan hij, en zie die ontwikkeling niet alleen in eene meer of min verwijderde toekomst, maar vind er reeds de teekenen van op iedere bladzijde van 't geschiedboek van het verleden. Maar

1 'Denkbeelden,' p. 10. Het stelsel dezer Heeren is vooral duidelijk ontwikkeld in de Brochure: 'Het Ontwerp van Wet op het Armbestuur getoetst, enz.,' p. 10 v.v.; hetgeen daar gezegd wordt tegen de Heeren Boer en Alstorphius Grevelink over hunne opvatting van den *actuëelen* normalen toestand der maatschappij, geldt woord voor woord van den *toekomstigen* normalen toestand, welken de Bruijn Kops hoopt en verwacht.

ik ben het van de andere zijde eens met hen, die beweren, dat er altijd armen en armoede zijn zal; *individuëele* armoede niet alleen, zoolang er onder Gods bestuur hier en ginds en elders rampen zullen treffen, maar ook zoolang er armen en tragen van geest, luijaards en verkwisters, zoolang er zonde zijn zal; *collectieve* (s.v.v.), zoolang er bij hoogere en lagere klassen der maatschappij dwaalbegrippen zullen heerschen; zoolang het zal kunnen gebeuren, dat hartstogt de rede overweldigt; zoolang de leiders der openbare meening haar eene valsche rigting geven; zoolang de bestuurders der volken het algemeen welzijn miskennen of moedwillig verkrachten; zoolang er twist en oorlog en volksberoering, en inproductieve consumtie en vernieling van kapitaal is.

Nu is het niet vreemd, dat uit deze wederzijdsche eenzijdige voorstelling een belangrijk verschil tusschen beide partijen voortspruit omtrent het doel en de werking dier staatsarmenzorg, welke beide gelijkelijk voorstaan. De redenering van den Heer de Bruijn Kops is de verleidelijkste, om ons tot het stelsel van organisatie van het armenwezen over te halen. Maak u niet bezorgd voor de gevolgen van dat stelsel, zegt hij; het is slechts exceptioneel, slechts tijdelijk; het moet slechts dienen om ons zoo veel te spoediger op den regten weg te brengen; als wij eens dààr zijn, dan laten we de teugels weer los, dan keeren we terug tot het stelsel van het *laisser aller*. Maar indien er eenige waarheid ligt in de beschouwingen zijner medestanders, wanneer zal dan die gelukkige normale toestand gekomen, wanneer de termijn van het tijdelijke verstreken zijn? Het stelsel van den Heer de Bruijn Kops zou alleen dan uitvoerbaar zijn, als zijn armenwet (eenigzins in navolging van 't geen eens Malthus wilde) deze twee artikelen bevatte: art. 1. ‘De staat neemt op zich de verpligting om werk en brood te verschaffen aan een iegelijk die het zich zelf niet verwerven kan.’ Art. 2: ‘Deze verpligting bestaat niet jegens hen, die na het tijdstip der invoering van deze wet geboren worden.’ Zonder dergelijke beperking zal de armenwet eene wet worden, van welke wij ons ongeveer even spoedig ontslagen zullen zien, als van onze 1200 millioen schuld, ‘maar wie zal er op rekenen zoo iets te beleven?’ vraag ik met den Heer Heemskerk[1]. En

1 ‘Het ontwerp van wet beschouwd’ enz., bl. 11.

eene perpetueele armenwet wil de Heer de Bruijn Kops vooral niet, volstrekt niet; hij is daartoe te streng Economist. Hij is er bijna nog sterker tegen dan de Heeren Boer en Grevelink[1].

Derhalve *blijvende* staatsarmen-zorg; duurzame regeling van het armenwezen? ‘Zonder twijfel,’ is het ruiterlijker en consequenter, maar minder verleidelijke, minder troostrijke antwoord der anderen. Zij ontkennen wel niet de mogelijkheid van maatschappelijken vooruitgang, maar zij hechten er weinig gewigt aan, weinig invloed op de verbetering van den algemeenen welstand. Zij vinden het verkeerd daarop te wachten en inmiddels de zaken haren gang te laten gaan, want ze gaan eenen verkeerden gang, die ons op den rand van den afgrond brengt. Men moet ingrijpen, krachtig de hand aan de teugels leggen; want er is gevaar! Wie zijn hier de moedeloozen? Hunne geheele redenering berust inderdaad hierop, dat er werkelijk *achteruitgang* is in maatschappelijk welvaren. Trouwens op zulke redenering was het ook alleen mogelijk hun stelsel van doortastende maatregelen te bouwen. Van hier ook dat herhaalde aanvoeren van de statistiek der bedeeling als statistiek der armoede; van hier dat gedurig misbruik van cijfers. Zou men nu dezen niet een weinig mogen geruststellen, door hen te wijzen op de helderder vooruitzigten, ons door hun' bondgenoot de Bruijn Kops voorgesteld? Voorgespiegeld! zullen ze ons misschien toeroepen. Het zij zoo. We zullen niet trachten de geheimen der toekomst in te dringen, al geeft ook het bekende ons eenigzins een sleutel tot het onbekende; al mogen we ook op de meer en meer naauwkeurige kennis der wetten van het maatschappelijke leven eene weinig goede verwachting bouwen. Ik blijf met hen bij den actuëelen toestand. En dan vraag ik hun in gemoede: zie rondom u, ook buiten, maar vooral binnen ons vaderland, *nam nostra res agitur*. Wijs mij aan in de verschijnselen die zich opdoen - niet in uwe bedriegelijke statistiek - de teekenen van ach-

1 Mr. W. de Sitter heeft echter opgemerkt, en ik geloof niet onjuist, dat de Heer Kops, om zijne leer tegen de oppositie te verdedigen, in zijne opvolgende geschriften meer en meer, ondanks zich zelven, zijne streng economische beginselen laat slippen, om zoo veel te sterker vast te kunnen houden aan de ‘exceptionele’ staatsarmenzorg. Zie ‘Tijdschrift voor het Armwezen,’ blz. 251.

teruitgang. - Zeg mij van wanneer het begin van dien achteruitgang gedagteekend moet worden? Van een, twee eeuwen herwaarts? - Maar ik wijs u op de onderzoekingen van den Heer de Bosch Kemper. Van de vestiging van het Koningrijk der Nederlanden? - Maar ik bid u, vergelijk onzen materieelen toestand in 1815 en 1816 met den tegenwoordigen. Zie op onze dijken en waterkeeringen; onze droogmakerijen en bepolderingen en ontginningen; onze kanalen en vaarten en ons netwerk van straatwegen; zie op den aanwas van de meeste onzer steden, op de ontwikkeling van het fabriekwezen, op de millioenen die we jaarlijks uit de Oost putten, op de vermeerdering van onzen veestapel, op de verdubbeling van den prijs der landerijen; zie hoe alom kerken en scholen en inrigtingen van publiek nut verfraaid, verbeterd, vernieuwd, of nieuw gesticht zijn; zie in onze afgelegene gewesten de vestiging van bloeijende gemeenten. Bezoek onze provinciale hoofdmarkten ('t is wel de moeite waard), en verlustig uwe oogen aan het welgedaan voorkomen onzer landlieden, en hunne knappe en degelijke kleeding, aan den kostbaren opschik hunner vrouwen en dochters; bezoek hen op eigen hiem en hof, en merk op, hoe hunne schuren en stallen verbeterd en vergroot, hunne woningen verfraaid zijn; treed de woningen binnen en let op hoe de zin voor comfort en levensgenot daar doordringt. Of wilt ge een ander teeken? Doorwandel het Gooi, reis over Sticht en Veluwe; herinner u, of laat u door ouderen van dagen verhalen, hoe nog naauwelijks dertig jaren geleden de kruipende postwagen den armen reiziger in twee dagen tijds over het grondelooze zandspoor door eindeloos-eenzame heistreken van Utrecht naar Arnhem hotste; en zie nu, wanneer ge, om u voor éénen dag van 't beroepswerk te ontspannen, de muffe stadslucht in Arnhems omstreken ontvliedt, of wanneer ge, gelukkige! den zomer ‘buiten’ slijt en langs straat- en kunstwegen spelerijdt, - hoe de rijkdom onzer koopsteden en van onzen landadel die wildernissen in uren lang aaneengeschakelde tuinen herschapen heeft. - - Maar van het laatste tiental jaren dagteekent misschien onze verarming? Vindt ge het bewijs er van in de statistiek onzes handels, die jaar op jaar meerdere millioenen aan in- en uitvoer opgeeft? In de levendigheid onzer scheepvaart? In de toeneming onzer handelsvloot? In de meerdere opbrengst der belastingen?

In het herstel onzer financiën? In de jaarlijksche overschotten? In den standaard der rente? In den koers onzer schuldbrieven? In het uitzigt op conversie en rentereductie? Vindt ge het bewijs misschien in de levenskracht, waarmede wij vier, vijf jaren van aaneengeschakelden, verschillenden rampspoed - eene opeenstapeling van bezoekingen als de geschiedenis van vroegere tijden naauwelijks heeft aan te wijzen - zijn doorgeworsteld; van duurte en hongersnood in 1845 en 1846, van ziekte in 1846 en 1847 en 1849, van algemeene verstoring der maatschappelijke betrekkingen in 1848; of vindt ge het bewijs in de hulp, die overvloedig aanwezig was, overal waar geleden werd; in de kalme, rustige houding onzes goeden volks, eerst onder zoo veel leeds en jammers; daarna te midden van den zwijmel, die overal rondom ons gierde?

Neen - maar in de statistiek der bedeeling, - en in: ‘de erkende uitbreiding van het Pauperisme, dat de behoefte aan afdoende maatregelen tegen dat gevreesde kwaad thans dringender en algemeener dan ooit te voren doet gevoelen[1]!’

Pauperisme! dat is het groote tooverwoord, beteekenisvoller naarmate het barbaarscher is en uitheemscher klinkt. Wat wil het zeggen? Wat beteekent dat andere woord, dat men er naast stelt, en er in éénen adem mede uitspreekt, *armenwezen*?

Beide woorden zijn nieuw, negentiende-eeuws, even als *spoorwegen* en *gaslicht* en *collodium*. Is daarom de zaak, waarvan zij het begrip uitdrukken, ook eerst van onzen tijd? - Beide termen worden alleen gebruikt voor eenen toestand, voorkomende in de beschaafdste, de meest ontwikkelde, de rijkste afdeelingen der groote volken-maatschappij. Men heeft nog nooit iemand hooren spreken van het Armenwezen bij Hottentotten en Mongolen, van Pauperisme in Turkije of Siberië. Hieruit kunnen wij misschien eenig licht putten tot vaststelling van de beteekenis dezer woorden. De Heer Boer heeft getracht het eerste te verklaren, door eene (wel wat specieuse) onderscheiding tusschen *arm* en *pauper*. De Heer Heemskerk heeft hem teregtgewezen[2], en geleerd: ‘naar onze meening is *pau*-

1 Woorden van den algemeenen secretaris der M.t.N.v. 't A. in het voorberigt der prijsverhandeling van den Heer Blaupot ten Cate.

2 ‘Het ontwerp v. wet beschouwd enz.’ blz. 10, noot.

perisme alleen daardoor van *armoede* onderscheiden, dat deze benaming aan de kwaal wordt gegeven met betrekking tot den lijdenden mensch, gene met betrekking tot de kranke maatschappij.' Gaat dit op, dan lijden wij tegenwoordig, in het westen van Europa, aan eene krankte, - misschien wel door overbeschaving - die onzen voorvaderen vreemd was, en heden ten dage nog vreemd is in de steppen van Azië en het gelukkige Kafferland! - Mag ik eene andere verklaring wagen? Dan komt het mij voor, dat, naarmate de volkeren in rijkdom, welvaart en beschaving toenemen, het onderscheid tusschen hen, die van die voordeelen genot hebben, en hen die niet, grooter en tastbaarder wordt. In den beginne waren allen even rijk, of beter, even arm; later waren er enkele rijken, die het goede der aarde genoten, maar de meerderheid, de massa des volks was arm; nu is een deel arm, en te meer arm, naarmate de meerderheid, als vrucht van algemeenen en grooteren rijkdom, grootere behoeften heeft en vervult. Dit arme deel teekent zich te scherper af, naarmate het kleiner en compacter is, en vandaar in de ontwikkelde en rijke maatschappij een afgezonderde groep van niet-rijken; vandaar een schijnbaar heterogeen element in de maatschappij, dat zijn eigen naam heeft bekomen: *pauperisme*. Hoe duidelijker zich nu dat element voordoet, hoe meer men het oog er op vestigt, hoe sterker het contrast spreekt - te akeliger, te pijnlijker zal dat contrast zijn, te luider zal het mededoogen met die ongelukkigen zich doen hooren, te grooter de zorg zijn voor de mogelijke gevolgen van zulk eene afscheiding tusschen rijk en arm in ééne zamenleving. Dat mededoogen dringt tot helpen, die zorg roept tot waken, beide drijven tot handelen, individueel en gemeenschappelijk; men geeft aalmoezen, voeding, kleeding, werk; men vestigt inrigtingen; men stelt besturen aan; men maakt de zaak tot een voorwerp van wetenschappelijke studie; ook de staat vat ze op als een onderwerp van algemeen belang, en komt tusschenbeide leidend en besturend, wakend en beschermend - en zoo vormt zich in de ontwikkelde maatschappij een eigen *armenwezen*, even als een *schoolwezen*, een *krijgswezen*, een *gemeentewezen*.

Pauperisme, Armenwezen, zijn dus eigen aan de ontwikkelde, aan de rijke, aan de welvarende maatschappij.

Gaan wij nu eene nieuwe barbaarschheid te gemoet? Men

zou het haast denken als men voortdurend hoort klagen over de uitbreiding van het armenwezen, over den ‘invretenden kanker’ van het Pauperisme. Ik zou integendeel meenen dat we zulken weg opgingen, als die klagten verstomden.

Inderdaad! Het getuigt wel van een hoogen graad van ontwikkeling, wanneer in eenen maatschappelijken kring de leer verkondigd wordt: ‘In een welgeordenden staat mag niemand van gebrek omkomen.’ Zij getuigt van beschaafden, edelen, broederlijken zin; zij onderstelt dat ook de middelen dáár zijn om het te verhoeden. Maar indien eens deze leer bij ons hare volle, onvoorwaardelijke toepassing vond, zou dan niet de statistiek der openbare bedeeling nog meer aanleiding dan thans geven om van Pauperisme te spreken?

En hier heb ik den geduldigen lezer, wel langs eenen omweg, gebragt op een punt, waarop ik hem nog een oogenblik wensch staande te houden. Ik wensch hem opmerkzaam te maken op een ander belangrijk verschil tusschen de twee partijen onder de voorstanders van eene wettelijke regeling van het armenwezen.

De Heer de Bruijn Kops, die op den voorgrond stelt: ‘niet bij eene armenwet is genezing der armoede,’ wil echter staatsarmenzorg - d.i. eene armenwet - in het belang van den staat zelven. Hij beschouwt zulke zorg als een deel van de taak, die het meest onbetwistbaar op den staat rust, het waken voor de publieke veiligheid; deze wordt bedreigd, waar zich als het ware eene afzonderlijke klasse van armen vormt en zich vijandig tegenover den vermogende stelt; zij loopt gevaar, wanneer armoede en werkeloosheid het land met zwermen bedelaars belast. Vooral om die bedelarij te keeren, waarmeê zoo veel ander kwaad gepaard gaat, zij het den staat aanbevolen te zorgen, dat al wie werken kan ook werk vinde. Dit zelfde argument uit de bedelarij wordt ook door de Heeren Tydeman-Heemskerk gebruikt, maar eenigzins anders, en slechts subsidiair. Hun eerste, en - als het opgaat eenig en afdoend - argument is: ‘In den welgeordenden staat mag niemand van gebrek omkomen; niemand is verpligt zich dood te hongeren[1].’ Hoe verre deze Heeren dit ‘droit de vivre’

1 ‘Denkbeelden,’ passim, vooral blz. 75. ‘Het ontwerp van wet beschouwd,’ enz. blz. 3.

(want dat is het toch eigenlijk) uitstrekken, is mij niet duidelijk; de Heer Boer heeft reeds voor lang[1] de inconsequentie aangetoond - en zij is niet weg te redeneren - die er in ligt, den behoeftige een *regt* op onderstand toe te kennen, maar hem de *regtsvordering* te onthouden. Maar ik herinner mij, ergens - ik meen in de *Arnhemsche Courant* - de stelling gelezen te hebben: ‘de arme *moet* onderhouden worden OMDAT hij arm is; het staat niet vrij te vragen, hoe, waarom, waardoor hij arm is.’ De inderdaad logische ontwikkeling van het stelsel zoude zijn een artikel in de grondwet: ‘de arme is onschendbaar; de staat is verantwoordelijk.’ En deze werd dan ook, ofschoon iets omsluijerd, in de voorlaatste Fransche constitutie gevonden.

Maar voor 't oogenblik in 't midden gelaten, wáár de Heeren Tijdeman-Heemskerk het oorbaar achten, op den weg ter toepassing van hun stelsel te blijven staan, wil ik den Heer de Bruijn Kops gevraagd hebben, of hij gezind is *hunne* formule te onderschrijven, gelijk zij de zijne tot meerderen aandrang van hun stelsel overnemen? Overnemen in dezen zin, dat, als hij zegt: ‘bedelen is een kwaad voor de maatschappij, daarom moet de staat *als policie-maatregel* door bedeeling het bedelen voorkomen[2],’ zij het dus opvatten: bedelen of bedeeld worden is het eenig alternatief voor den arme; wie dus hem belet te bedelen, *is verpligt* hem te bedeelen[3].

Ook hier is de voorstelling van den Heer de Bruijn Kops verleidelijker dan die zijner medestanders. Heb geene vrees voor communistische of socialistische leerstellingen of gevolgtrekkingen! Ook de strengste economist moet met mijn plan vrede kunnen hebben. Zie, ik ben het volkomen eens met u, die beweert, dat de werking van den staat in de maatschappij beperkt moet blijven tot het bewaren van orde en regt, het verzekeren van veiligheid, het geven van waarborgen voor de vrije ontwikkeling van ieders vermogen en voor elks ongestoord genot van de vruchten van zijnen arbeid. Ik wil slechts een' policie-maatregel in het belang van die veiligheid en orde, tot versterking van deze waarborgen. Even als de staat bevoegd, verpligt is, een cor-

1 Gids, 1850, II, blz. 419.
2 ‘Korte beschouwingen,’ blz. 44, 48 v.v.
3 ‘Het ontwerp v. wet beschouwd,’ enz. blz. 17, 18.

don rondom zijne grenzen te trekken, bij het dreigend naderen van cholera of pest, even zoo keere hij hier de besmetting dezer morele en sociale epidemie. Kost dat geld? Welnu, dat cordon kost ook geld. Is het onvereenigbaar met een absoluut *laissez-passer*? Welnu, de quarantaine belemmert ook de vrije beweging. - Wij zijn reeds weder midden in de beeldspraak!

Maar ik vrees, dat het met dat speciale karakter van policie-maatregel niet anders wezen zal dan met dat speciaal tijdelijke van den maatregel, waarover wij hierboven spraken. Het verguldsel van de pil: de substantie van het medicament, dat men ons wil laten slikken, blijft dezelfde. 't Zij men het policie-maatregel noeme of erkenning van een regt om te leven, zoo vele armen als zich aanmelden, zullen er onderhouden moeten worden. Ja, haast zou ik meenen, dat de Heer de Bruijn Kops ons nog verder wil voeren. Als het getal armen al te hoog mogt klimmen, zoodat men ook met den besten wil allen den mond niet openhouden kan, dan kan de voorstander van het regt des armen zich nog beroepen op een *ultra posse nemo tenetur* (zoo als dan ook een voorzigtig man in het artikel der Fransche constitutie: ‘la république doit assurer l'existance des citoyens.....’ de woorden ingelascht heeft: ‘dans les limites de ses ressources’) en zeggen: gij moet u nu wat behelpen en zien zoo veel mogelijk u zelven te redden; mijne middelen raken uitgeput. Maar als het staatsbelang tot armenzorg verpligt, dan moet de zorg grooter worden, en grooter worden naarmate zij moeijelijker wordt: want het gevaar - de intensiteit der epidemie - klimt in geometrische reeks tegenover de arithemetische progressie van het getal der aangetasten. Goede hemel, waar kan ons dat heen voeren!

Als het eenmaal erkend en aangenomen en bij de wet vastgesteld en luide verkondigd is, dat de staat verpligt is zijne armen te voeden, dan zal hij, die er toe overgaat om dezen staatspligt ten zijnen behoeve te exploiteren, zich bitter weinig bezig houden met de vraag, of dat nu geschiedt uit bijzondere belangstelling in zijnen persoon, of in het belang der geheele maatschappij; of het geschiedt om hem voor den hongerdood te bewaren, of voor de verzoeking tot inbreuk op het regt der maatschappij. Hij zal het aan het brood niet proeven dat hem gegeven wordt, of het hem uit liefde of uit vrees gereikt wordt. Hij zal het zich

goed laten smaken, en hij zal naar meer verlangen, en hij zal weerkomen en meer vragen, en hij zal daarna met zijne vrouw terugkomen, en vervolgens - als zijn echt gezegend wordt - met zijne kinderen en later met de kinderen zijner kinderen. ‘Waarop trouwt ge?’ vroeg eens een diaken aan een jongman zonder verdienste. ‘Wel, op de bedeeling!’ was het antwoord: ‘mijn vader is bedeeld, en mijn grootvader is bedeeld; zou ik ook niet bedeeld worden?’ Dat was toen er nog maar een soort van costumier regt op onderstand bestond. Wat zal het zijn als we 't geschrevene regt hebben?

Ik ben tot nog toe geen onbepaald aanhanger van de bevolkingsleer van Malthus. Ik kan niet gelooven, dat het woord. Zijt vruchtbaar, vermenigvuldigt en vervult de aarde! gesproken zou zijn met de *reservatio mentalis*: Maar niet te sterk! Ik kan niet gelooven aan eene natuurlijke ordening, welke die zegenspraak onvermijdelijk ten vloek zou maken. Maar onder de waarheden, door de onderzoekingen van Malthus aan het licht gebragt, neemt ongetwijfeld deze de eerste plaats in, dat overal, waar onder een of anderen vorm de eigene verantwoordelijkheid wordt opgeheven, eene wanverhouding tusschen bevolking en voortbrenging ontstaat. De bittere vrucht van het stelsel van bescherming is geweest: overbevolking en overproductie nevens elkander. De vrucht van het stelsel van publieke armenzorg kan op den duur geen andere zijn, dan die overbevolking te bestendigen en uit te breiden, welke het beweert te bestrijden. De grondwet der zamenleving is het gebod aan ieder harer leden: ‘arbeid! gij zult ten gemeenen nutte werkzaam zijn, opdat gij daarin het middel vindet om in uwe eigene behoeften te voorzien.’ Maar de publieke armenzorg, die der gemeenschap den *pligt* oplegt, om voor een deel harer leden te zorgen, heft voor een evenredig deel dat gebod op. Zij zegt tot een gedeelte: de maatschappij moet en zal in uwe behoefte voorzien, zonder dat gij van uwe zijde haar nuttig zijt. Of nu dit woord tot velen of tot weinigen gesproken worde, het maakt geen verschil; het zamenstel der maatschappelijke orde is er door verbroken; en als eens dat woord uitgesproken is, wie zal dan bepalen, tot hoe weinigen of hoe velen het gerigt zal zijn? Zal men met twee maten meten, en den een aan zijne eigene verantwoordelijkheid overlaten, terwijl men die van den ander overneemt? Het kan niet anders: waar men eens

in eenen maatschappelijken kring het streng, maar heilzaam en weldadig beginsel van eigene verantwoordelijkheid heeft laten varen, daar zal de grens der maatschappelijke verantwoordelijkheid, zich steeds uitbreidende, niet anders bepaald worden dan door den omvang van den maatschappelijken kring zelven. Het is er mede, even als met het stelsel van bescherming; als men eens ééne soort van nijverheid, één deel van den maatschappelijken arbeid beschermt, wordt men zijns ondanks van stap tot stap voortgedreven, om meer en meer en eindelijk (indien 't mogelijk ware) alles te beschermen. En hierom, hoe men er ook tegen protestere, even als protectionisme de eerste stap is tot socialisme, zoo baant de verheffing der publieke armenzorg tot beginsel van staathuishouding den weg tot communisme.

Maar neen! neen! dat willen wij niet, roept gij: en door onze maatregelen bij de toepassing van ons beginsel, zullen wij wel zorgen dat het zoo ver niet komt. Wij nemen wel op ons de verantwoordelijkheid, dat niemand van gebrek omkome; maar wij zullen het wel zoo aanleggen, dat niemand, dan die werkelijk op het punt is van gebrek om te komen, de aanspraak, welke wij hem geven, zal doen gelden. En of dit mogelijk is? Zie slechts op Engeland, dat is te zeggen, op Engeland sedert 1834.

Dit leidt mij tot mijne *derde* opmerking.

III.

De Heer de Bruijn Kops schrijft[1]: ‘ofschoon men dus uit deze en voorgaande beschouwingen ziet, dat onze *beginselen* omtrent armenverzorging dezelfde zijn, waarop de Engelsche wetten op dit punt zijn gebouwd, vatte men echter onze redenering niet op, alsof wij voorstanders waren, dat op dit oogenblik in Nederland het geheele Engelsche systema met volmaakt dezelfde inrigting van werkhuizen en armentaxe wierd ingevoerd. Neen, volmondig willen wij het erkennen, hoe meer men dit onderwerp nagaat, hoe meer men tot de overtuiging komt, dat er gewigtige, zeer gewigtige bezwaren aan de uitvoering zijn

1 ‘Korte beschouwingen,’ blz. 52.

verbonden; - de gestrengheid, die aan het geheele stelsel ten grondslage ligt, en zonder welke het zekerlijk meer kwaad dan goed te weeg brengt, is ontwijfelbaar eene groote hinderpaal in de uitvoering. Engeland toont ons zoowel 1e. het heilzame van het beginsel, waar het streng wordt gehandhaafd, als 2e. het moeijelijke om het te handhaven.'

Wat heeft men aan een stelsel, dat niet uitvoerbaar is? niet dus uitvoerbaar, dat het *goede* vruchten draagt?

Niettemin geven alle voorstanders van wettelijke armenzorg - *ad unum omnes* - ons geen ander middel van toepassing van hun stelsel aan de hand, dan datgene wat sedert 250 jaren in Engeland gewerkt heeft.

Sinds de Heer A. Philips in een uitmuntend boekje[1], het Engelsche stelsel aan ons publiek heeft leeren kennen, en - hoewel hij er zelf verklaard voorstander van is[2] - met bewonderenswaardige onpartijdigheid, zoowel op de kwade als de goede zijde er van gewezen heeft, kan ik, zonder al te uitvoerig te worden, beproeven, datgene wat men nu hier wil, te toetsen aan Engelands ervaring. Hij zal toch wel vergunnen, dat een ander trachte uit zijnen arbeid *voor ons* eenig nut te trekken.

De Heer de Bruijn Kops laat zich omtrent de uitvoering niet verder in bijzonderheden uit. Daarentegen hebben de anderen van die uitvoering juist het hoofdonderwerp hunner geschriften gemaakt, en zelfs het geheele raderwerk opgezet. De Heer Heemskerk en de Heer Blaupot ten Cate hebben ieder op zijne beurt later doen opmerken, hoe toevallig en hoe naauw zij onderling overeenstemmen. De laatste geeft echter wel nog wat volkomener stelsel dan de auteurs der 'Denkbeelden.' De verwondering over die *toevallige* overeenstemming moet echter iets verminderen, als wij in 't oog houden, dat men beiderzijds het Engelsche systeem vrij naauwkeurig, hier en daar zelfs met zijne erkende fouten (hetgeen ik straks zal aantoonen), gecopiëerd heeft, voor

1 'De Engelsche armenwetten naar inhoud en werking geschetst,' 1851.

2 In zijn boekje zelf bewaart hij het onzijdig standpunt met groot talent en blijft getrouw aan de woorden, zijner voorrede: 'zoo er eenige besluiten uit het beschouwde getrokken worden, geschiedt dit enkel met het oog op Engeland, zonder te willen beslissen, of dezelfde instellingen, naar elders overgebragt, hetzelfde zouden uitwerken.' Maar na zijn artikel in de Gids, 1850, II, blz. 390 sqq., kunnen - tot dat hij zich nader verklaard zal hebben - de Heeren Tydeman-Heemskerk, Blaupot ten Cate en vooral de Heer de Bruijn Kops hem als bondgenoot aanvoeren.

zoo ver het met onzen eigenaardigen, historischen toestand vereenigbaar was, of, om met den Heer Heemskerk te spreken[1], ‘zoo consequent als Nederland de wettelijke regeling verdragen kan.’

Het gronddenkbeeld van allen is: onderhoud van invaliede armen, werkverschaffing aan valiede armen, maar onder zoo bezwarende voorwaarden, dat elk liever overal elders werk zoeke dan bij den armverzorger; werkverschaffing, 't zij door overbrenging des armen uit de steden op het platte land ter ontginning van woeste gronden, 't zij in fabrieken, 't zij in werkhuizen. Nevens de staats-armenzorg, willen zij de kerkelijke liefdadigheid laten bestaan (want de geheele opheffing hiervan is datgene ‘wat Nederland nog niet verdragen kan’), maar binnen zekeren werkkring beperkt, in verband met gene, en onder streng staatstoezigt. De Heer Blaupot ten Cate zegt: ‘noch van den staat naar de kerk, noch van de kerk naar den staat. Elk heeft voor zich het regt om onderstand te geven; de kerk ook om te weigeren, de staat niet; verkieslijk is nu een conciliatoir overleg - eene transactie - tusschen staat en kerk, waarbij ieder een bepaald deel voor zijne rekening neemt: de kerk de invaliede armen in haren kring; de staat allen, die tot geene kerk behooren, en de valiede armen, die geen werk kunnen of willen vinden of niet genoeg verdienen’[2]. De staats-armendienst zou aldus behooren georganiseerd te worden: aan het hoofd een ministerie van armwezen; daaronder provinciale en plaatselijke armencommissiën, uit en door de provinciale en gemeentebesturen verkozen; onder deze wederom armbezoekers, bij wijze van patronaat[3]. De auteurs der ‘Denkbeelden’ rigten nagenoeg dezelfde hierarchie in het publieke armbestuur in, met dit onderscheid, dat zij een bijzonder ministerie van armwezen onnoodig achten; dat zij de provinciale en plaatselijke commissiën niet uitsluitend uit de gewestelijke en gemeentebesturen benoemd willen hebben, en dat zij, in plaats van de vrijwillige armbezoekers, aangestelde wijk-gecommitteerden voordragen[4]. Voor 't overige willen ook zij eene transactie tusschen staat en kerk, behoudens de vrijheid der laatste, om te geven of te weigeren naar verkiezing. Zie hunne 4^{e}. en 5^{e}. stelling. De 6^{e}. geeft de

1 ‘Het ontwerp van wet beschouwd,’ blz. 17.
2 Blz. 19 v.v., blz. 84 v.v.
3 Blz. 97 v.v.
4 Blz. 58 v.v.

basis der transactie als volgt aan: ‘wenschelijk is het indien de zorg van de overheid met die van de kerkgenootschappen in overeenstemming kan uitgeoefend worden. Alsdan behoort de liefdadigheid der kerkgenootschappen inzonderheid zich hunner aan te trekken, die niet kunnen werken; de zorg voor hen die arbeiden kunnen is meer bijzonder de roeping van de overheid.’ Deze zorg bestaat in het verschaffen van arbeid, vooral veldarbeid, arbeid in werkhuizen en aan publieke werken[1].

Het is vrij onverschillig, hoe men het personeel der publieke armenzorg zamenstellen en organiseren wil; hoeveel commissiën, hoeveel personen in elke, hoe ze met elkander in betrekking zullen staan, enz. Maar er worden ernstiger vragen door deze organisatie opgeworpen. Ik bepaal mij tot de vier volgende:

Hoe zal het gaan met de werkverschaffing?

Hoe zal het gaan met de uitoefening der armenzorg door die commissiën?

Hoe zal het gaan met de verhouding tusschen staats- en kerkelijke armenzorg?

Hoe zal het gaan met de kosten der staats-armenzorg?

Hetgeen Engeland ons leert, zal tot antwoord kunnen dienen op de eerste en de laatste; onze eigene tegenwoordige toestand kan reeds aanwijzen, wat te antwoorden valt op de beide andere vragen. Ik acht het daarom overbodig hierover uit te weiden.

Staatszorg voor valiede armen door werkverschaffing 't zij *in* of *buiten* het werkhuis. Dit is wat men hier wil. En dit is ook wat men in Engeland gehad heeft tot 1834, zoo al niet volkomen volgens de letter der wet van 1601, althans volgens hare uitlegging, vooral sedert de *Gilberts-Act* van 1782. Het blijkt, dat men hier reeds dadelijk voor de waarschuwende stem uit Engeland doof wil blijven. De groote veranderingen, in de Engelsche wetgeving in 1834 ingevoerd, zijn deze twee: Centralisatie van het armbestuur tot beter toezigt en waken tegen misbruiken; en beperking van het werkverschaffingsstelsel tot het *werkhuis* alléén. Juist die werkverschaffing ook *buiten* het werkhuis heeft geleid tot die allerrampzaligste misbruiken, die, volgens 't eenstemmig gevoelen van allen - voor- en tegenstanders -

1 Blz. 51 v.v.

zonder uitzondering, de werking der armenwet ten goede verlamd hebben. Zij zijn door den Heer Philips uitvoerig beschreven[1]. En nogtans neemt men ze hier in zijn plan van wettelijke regeling op, niet eens tevreden met de kans, dat ze toch wel bij ons, even als dáár ginds, als misbruik in zouden sluipen. Het werkhuis wordt slechts bij uitzondering in het stelsel opgenomen (zie de 67e stelling der Heeren Tydeman-Heemskerk). Nog meer. Men schrijft zelfs zoodanige wijze van werkverschaffing voor, als daarginds erkend en gewraakt is als de schadelijkste van alle. Zulke zijn: het *roundsman-* of *ticket-system*, d.i. de besteding van den arme bij eenen landbouwer of werkbaas; en het *allowance-system*, de aanvulling uit de armenkas van hetgeen er aan onvoldoend loon mogt ontbreken; het gevolg van beide was slecht werk en slecht loon; demoralisatie van den werkman, die toch het zijne ontving, of hij luijerde of arbeidde; knoeijerij bij den ondernemer, die met de loonen speculeerde, en ze hoe langer hoe meer kon drukken omdat het armbestuur het ontbrekende aanvulde; misverstand en twist tusschen beiden onderling; wegzending van knappe arbeiders, maar die, om niet tot den armenstaat te vervallen, hooger loon moesten hebben dan de uitbestede. Wat behoef ik meer te zeggen? En nu lezen wij in de 60e stelling der Heeren Tydeman-Heemskerk: ‘voor de beide eerste (de verschaffing van huisselijken en veldarbeid) zorgt de plaatselijke commissie, door den behoeftige bij bijzondere personen aan te besteden of aan te bevelen,’ en in de 63e: ‘Landbouwers, bij wie dergelijke arbeiders worden besteed door eene commissie van armbestuur, betalen de werk- of dagloonen aan die Commissie.... Zoo dit loon volstrekt ontoereikend is om den bestedeling te onderhouden, kan de Commissie tijdelijk hetzelve met eene toelage vermeerderen.’ Dus het *ticket-* en *allowance-system* gecombineerd! Evenzoo de Heer Blaupot ten Cate, die zich vrij sterk *tegen* het werkhuis, als te hard, uitlaat[2], en dus juist het hervormde Engelsche stelsel van 1834 hier *niet* hebben wil. In wonderbaarlijke overeenstemming met de andere Heeren geeft ook hij zijne combinatie van *allowance-* en *ticket-system*[3]: ‘Men trachte zoo veel mogelijk de behoeftigen ergens te plaatsen waar nog eenig werk te vinden is. Heeft men

1 Blz. 21 v.v.
2 Blz. 138.
3 Blz. 132.

zulk eene bestaande gelegenheid, b.v. eene fabrijk of zoo iets, gevonden, dan contractere [ ] men met den eigenaar, of deze voor een bepaald gering [ ] loon werk geven kan. Dat loon zal dan zeker niet voldoende zijn voor het geheele onderhoud der werklieden; maar men zoeke dan eene billijke verhooging van werkloon door den onderstand der Commissiën te vinden; voor de bejaarden en mannen meer, voor de vrouwen en kinderen minder....' Was het te hard gesproken, toen ik op de eerste bladzijde van dit opstel van luchtige, oppervlakkige stelselbouwerij sprak?

Het lust mij niet - en mijn bestek zou het ook niet toelaten - de Heeren Tydeman-Heemskerk en Blaupot ten Cate in al de details hunner werkverschaffing verder te volgen. De meeste zijn niet nieuw, niet onbeproefd meer; de meeste zijn reeds geoordeeld en veroordeeld. *Heiontginning* - hoe veel kapitalen zijn er reeds door geforceerde heiontginning verslonden? *Vermenigvuldiging der Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid*. De Heer Blaupot ten Cate heeft gelezen en in zijn werk zamengevat[1] wat in het rapport der Heeren Staring en Quarles van Ufford over de werking der Maatschappij en hare Koloniën aan het licht gebragt is. Maar dat op de ca. 500 vrije hoeven - volgens 't rapport van die Heeren - slechts 20 gezinnen gevonden worden, die op zich zelven konden staan en zonder dwang werken wilden; dat de boeren uit den omtrek weigeren knechts uit de kolonisten te nemen, *omdat zij luije, onwillige, slecht werkende machines zijn*; dat men er, om slechts werk te vinden voor de overtollige handen, door menschen laat verrigten, wat overal elders het werk van paarden en trekbeesten is - dat alles, en nog veel meer wat aan de *ateliers nationaux* herinnert, schijnt hun ontsnapt te zijn. *Publieke werken* bij uitsluiting of bij voorkeur te laten verrigten door de bedeelden! God beware ons er voor, dat onze dijken en waterwerken worden aangelegd en onderhouden met behulp van een zaâmgeraapten hoop geënerveerde, luije en onwillige lieden. De Heeren Tydeman-Heemskerk wijzen[2] op den Buikslooter Ham bij Amsterdam. Is het hun - Amsterdammers - dan onbekend, hoe erbarmelijk dat werk geloopen is, dat men ten halve afgedaan heeft moeten verkoopen, om ten minste nog iets van het in dien plas verzwolgen ka-

1 Bl. 155.
2 'Denkbeelden,' bl. 153.

pitaal te redden? Is het hun onbekend, hoe men het alleen nog in zulken verkoopbaren staat heeft kunnen brengen, door de bedeelden, die men er eerst aan gezet had, zachtjes aan te laten vervangen door de gewone Polderjongens? - De Heer Blaupot ten Cate strekt zelfs ergens[1] de hand uit naar het inderdaad wanhopige middel, om alle ambtenaren te verpligten ‘voor hunne kleeding als anderzins, inlandsche manufacturiers te begunstigen!’

Maar genoeg van zulke dwaasheden. Ik heb echter nog een ernstig woord over de voorwaarde, die men - en met reden - aan de staatsarmenzorg en werkverschaffing hecht; namelijk, dat de ondersteunde het niet zoo goed mag hebben als de vrije, nijvere werkman. Men zou kunnen beweren: het is de afschrikkingstheorie van het misdrijf op de armoede overgebragt. Maar dit zij zoo. Het is *volstrekt onvermijdelijk* dit als beginsel te stellen. Hierover zijn wij het allen eens. Maar hoe zal het gaan met de toepassing? De Heer Philips heeft er herhaaldelijk op gewezen en op gedrukt, dat de hervorming der Engelsche armenwet in 1834 vooral ten doel had dit beginsel te herstellen en in praktijk te brengen, en dat men hierom tot de stelling heeft moeten komen: geen onderstand, geen werkverschaffing dan *in het werkhuis*. En het werkhuis met al zijne hardheden wilt gij niet, niet dan ten allerlaatste, niet dan bij uitzondering? Gij wilt ons dus van voren af aan de lange rij van bittere ervaringen laten doorloopen, die Engeland doorgestaan heeft? Of meent gij in uwe wijze van werkverschaffing de voorwaarde te zullen kunnen handhaven, terwijl nu, reeds na 16 jaren, de ondervinding in Engeland leert, dat zij dáár niet eens te handhaven is met het veel strengere nieuwe stelsel? Het is hier niet mijne zienswijze omtrent de werking der nieuwe wet, die ik mededeel. Het is die van den Heer Philips zelven[2]: ‘Men kan veilig stellen, dat de wetgeving van 1834 haar doel niet heeft bereikt wat de wijze aangaat waarop ondersteuning zou worden verleend.’ En[3]: ‘De Wet van 1834 kan slechts gedurende eenige jaren, en ook toen nog in beperkten omvang, gezegd worden in al hare strengheid te zijn uitgevoerd. Spoedig werd er van hare beginselen afgeweken; eerst onder den druk van buitengewoon rampspoedige jaren en het daaruit geboren lijden der lagere

1 Blz. 64, 124.
2 Blz. 77.
3 Blz. 80.

klassen; vervolgens door den invloed der vijandige stemming, die zich tegen het wettige stelsel had ontwikkeld.' Het is het gevoelen van den Heer de Bruijn Kops zelven[1]: 'Tot résumé voor het Engelsche pauperisme meen ik dat men sedert 1834 vrij duidelijk drie tijdperken kan onderscheiden: 1°. Merkbare verbetering gedurende een vijftal jaren, voornamelijk toe te schrijven aan de gestrenge handhaving der nieuwe beginselen. 2°. Vervolgens langzame maar doorgaande achteruitgang, gedeeltelijk veroorzaakt door het minder streng opvolgen dier regels. 3°. Een gunstigen toestand ongeveer sedert 1846 (als gevolg der hervorming van de belastingwetten).' Acht nu iemand het waarschijnlijk, dat men hier strenger aan beginselen vast zal houden dan in Engeland? dat onze armverzorgers hardvochtiger zullen zijn, en naauwkeuriger zullen toezien? dat de publieke opinie in Nederland minder zal opkomen tegen eene armenverzorging, waaruit het denkbeeld van liefdadigheid geheel en al weggenomen is? Kiest nu! *zonder* gestreng, onwrikbaar vasthouden aan uwe voorwaarde, zal het stelsel van wettelijke armenzorg hier worden zoo als het vroeger beschreven werd in Engeland[2]: 'Eene nationale instelling om den arbeidzamen en eerlijken man te gronde te rigten, doch den luijaard, zorgeloozen en slechtaard te beschermen; een stelsel om de vorming van kapitaal te voorkomen, het bestaande te vernietigen en den belastingschuldige tot armoede te dwingen; een slagboom voor de nijverheid, eene belooning van onvoorzigtige huwelijken, een prikkel tot vermeerdering der bevolking, een premie op onwettige kinderen; ouder-, kinder- en huwelijksliefde gelijkelijk ondermijnend.' *Met* de handhaving uwer voorwaarde zult gij uwen regel: 'In den welgeordenden staat mag niemand van gebrek omkomen,' toepassen op zoo eene wijze, dat het zedelijk gevoel des ganschen volks tegen u in opstand komt en de arme zelf uit koele berekening tot misdrijf overslaat om in de gevangenis het werkhuis te ontvlugten.

Het voorbeeld van Engeland kan ons ook tot antwoord dienen op de vraag: 'Hoe zal het gaan met de kosten der Staatsarmenzorg?' De Britsche armentax met al hare

1 'Over het beginsel van armverzorging,' enz., p. 45.
2 Philips, blz. 34.

bezwaren en ernstige gevolgen is den voorstanders der Staatsarmenzorg reeds genoeg voor de voeten geworpen. Ik wil al wat reeds daarover gezegd is niet weder ophalen. Ik bepaal mij liever tot hetgeen zij er op geantwoord hebben. Maar ik kan niet nalaten, in 't voorbijgaan op te merken, of liever te herinneren, want de opmerking is reeds elders gemaakt, hoe ook hier eene merkwaardige eenstemmigheid bij allen bestaat, namelijk daarin, dat zij zich niet stellig uitlaten over de wijze en den vorm van onzen eventueelen armentax. De Heer de Bruijn Kops verzekert[1] geen voorstander te zijn van dezelfde inrigting van armentax als in Engeland bestaat; maar welke andere hij wil, leert hij ons niet; de Heer Blaupot ten Cate hinkt tusschen eene gemeentelijke en eene algemeene Staatsbelasting tot vinding der middelen, maar hij denkt haast dat beide onnoodig zullen zijn; als men eens al het geld bijeen kon brengen, dat nu jaarlijks aan aalmoezen wordt uitgegeven! als men eens bij de diakoniën om wat van haren overvloed ging vragen! als men eens de gemeentekassen, die wat ruim voorzien zijn, kon aanspreken![2] De Heeren Tydeman-Heemskerk willen de kosten deels uit de staatskas, deels uit de gemeentekassen bestreden hebben, maar vooral niet de middelen daartoe door eene speciale belasting gevonden hebben; de armentax moet - als te afschrikkend - onder de andere belastingen verscholen blijven[3].

De voorstanders der wettelijke armenzorg hebben tweederlei antwoord op de bezwaren, die hun geopperd worden. ‘Gij betaalt toch reeds wetend of onwetend armentax sinds het subsidiestelsel zulk eene vlugt heeft genomen; wij willen slechts bestendigen en regelen wat sinds lang, maar ongeregeld, heeft bestaan;’ en: ‘ons oogmerk is, het pauperisme te bestrijden, de armoede te verminderen, en de besteding eener armenbelasting zal het middel zijn om in 't vervolg op alle andere wijzen veel minder dan thans te laten betalen.’ Zien wij wat hiervan is.

1 ‘Korte beschouwingen,’ blz. 52, noot.
2 Prijsverhandeling, blz. 103 v.v.
3 ‘Denkbeelden,’ blz. 66, 203. Ik heb ergens de opmerking gelezen, dat dit tot *gaspillage* en misbruik van allerlei aard moet leiden. Ik deel ze ten volle. Het verraadt wel twijfel aan het welslagen van hunne goede bedoelingen, dat de auteurs der ‘Denkbeelden’ het noodig achten het publiek onkundig te laten, hoe veel de publieke armenzorg van jaar tot jaar kost.

De vermeerdering der subsidiën is een der groote bezwaren tegen ons tegenwoordig bedeelingwezen. Maar te beweren dat wij nu reeds jaarlijks *drie millioen* aan armentax in den vorm van subsidie betalen, is weder eene van die overdrijvingen, welke bij alle statistiek van de bedeeling schijnen te moeten gepleegd worden. Het is waar, nagenoeg drie millioen is het totaalcijfer van alle bijdragen door de gemeenten, aan al de instellingen der eerste hoofdsoort in den vorm van subsidie verstrekt; en als men er de ondersteuning van staatswege, aan de Maatschappij van Weldadadigheid toegelegd, bijtelt, wordt dat cijfer nog overschreden. Maar hier geldt nog sterker, dan bij onze vroegere opmerking over de statistiek, dat men verkeerd doet, met eenvoudig al die instellingen bij elkander te tellen. De *publieke* armenzorg treedt bij de beschouwing van den toestand in Engeland zóó op den voorgrond, dat men het meestal doet voorkomen, alsof alle armenzorg, alle liefdadigheid daarin opgelost is. Het is echter verre van daar. De bijzondere liefdadigheid openbaart zich daar in het stichten en onderhouden van gast- en godshuizen; in commissiën en vereenigingen en in wat al meer bij ons opgeteld kan worden, en wordt vooral niet minder sterk; maar dit gaat geheel buiten de armentax om. Voor 't armenonderwijs is daarentegen de publieke zorg er even traag als de bijzondere. Met de publieke armenzorg, waarvoor de armentax in Engeland betaald wordt, kunnen we hier slechts gelijkstellen de eerste ondersoort van instellingen op onze statistiek: de *besturen der huiszittende armen*. Al wat verder volgt op de lijst. valt buiten de vergelijking, en zou ook wel bij de strengste toepassing van het stelsel van staatsarmenzorg onafhankelijk daarvan blijven bestaan. Maar nu moet men ook, als men zegt: ‘gij betaalt toch reeds subsidie,’ alléén spreken van de subsidie van die inrigtingen, tot welke zich de voorgestelde hervorming van ons armenwezen zou beperken; en van de drie millioen, die er in 't geheel betaald worden, genieten deze nog niet twee[1].

Wij hebben dus nu bij ons een erkende of vermomde armentax van hoogstens twee millioen of 65 cents per hoofd van de bevolking. In Engeland en Wales bedroeg zij in de 22 jaren vóór de hervorming der armenwet 's jaars gemid-

1 Zie de Tabel N°. IV bij den Heer de Bosch Kemper. Tot 1845 - het eerste der rampspoedige jaren - was het cijfer slechts 1½ millioen of minder.

deld ƒ 96 millioen of ƒ 7 per hoofd van de bevolking, en in de 16 jaren na die hervorming gemiddeld ƒ 80 millioen of ƒ 5 per hoofd van de bevolking[1]. Ik wil nu wel gelooven dat men alle pogingen zal aanwenden om het hier goedkooper te doen, dan het in Engeland, zelfs na de hervorming met hare afschrikkingstheorie, mogelijk is gebleken; maar de speling tusschen 65 cents en ƒ 5 is ruim genoeg; en wanneer men u voorhoudt: gij zult ons tot een armentax brengen even als in Engeland, is het niet genoeg te antwoorden: wat nood? wij betalen nu ook reeds armentax. Dàt is juist de groote grief, die er uit het voorbeeld van Engeland tegen uw stelsel wordt opgeworpen, dat uwe armentax het dubbele en drie- en tiendubbele zal worden van die, welke ons nu afgevraagd wordt, terwijl wij integendeel er dringend behoefte aan hebben, om het subsidiestelsel, dat bij ons een zorgwekkenden omvang begint te erlangen, in zijne uitbreiding te stuiten nu het nog tijd is. En zult gij nu beweren, dat uw stelsel van publieke armenzorg de strekking moet hebben de aanwending van gelden uit de publieke kassen te bekrimpen? Ik tart u, er een schijn van bewijs voor te leveren uit de ervaring, een schijn van grond uit uwe eigene beginselen. Gij kunt den toestand regelen, den wetteloozen tot eenen wettelijken verheffen; gij kunt het armenwezen organiseren. Maar kan de grondslag uwer organisatie: ‘dat staatsbelang of staatspligt bedeeling voorschrijft, opdat niemand hongere of bedele,’ tot beperking der bedeeling, en daarmede tot besparing leiden? Kan de improductieve consumtie van kapitaal in grondstoffen en werktuigen bij de gedwongen werkverschaffing, boven de aalmoes die nu geschonken wordt, dan als loon betaald zal worden, besparing heeten? Zal de oprigting en het onderhoud en het bestuur van werkhuizen - in meer dan één opzigt de tegenhangers onzer kostbare cellulaire gevangenissen - in alle arrondissementen bij ons een middel worden tot besparing, in vergelijking met de tegenwoordige uitgaven? Ik denk het niet.

Men prijst ons de alomvattende staatsarmenzorg aan met het voorbeeld van Engeland. De Heer de Bruijn Kops heeft het noodig geacht (in zijn laatste geschrift) ze nog te ondersteunen door het getuigenis van een der beroemdste Economisten in Engeland, John Stuart Mill: mij zij het ver-

1 Volgens de Tabellen medegedeeld, bij den Heer Philips, bl. 85.

gund daartegen over te stellen het getuigenis van Macculloch, voorzeker niet minder beroemd en door zijne practische rigting niet minder gezaghebbend in dezen. Na eene uitvoerige uiteenzetting van de werking der Engelsche armenwet in hare drie perioden: 1601-1782, 1782-1834 en 1834 tot nu, besluit hij dus:[1] 'Ziedaar eenige van de tegenstrijdigheden' (hij doelt vooral op de overmatige strengheid van het beginsel en de onmogelijkheid om het ten uitvoer te leggen), 'die in die verbeterde armenwet liggen opgesloten en van de rampzalige vruchten welke zij reeds heeft, en naar allen schijn nog zal voortbrengen. Het ligt buiten het plan van dit werk er een langer onderzoek aan te wijden. Wij vermeten ons niet hare horoscoop te trekken en te gissen hoe lang zij nog bestemd is de Wet des lands te zijn, of den graad van strengheid af te meten waarmeê het op den duur mogelijk zijn zal haar toe te passen; maar wij hebben gezien dat zij strijdig is met alle gezonde begrippen, dat zij tot eene publieke en nationale zaak maakt wat eigenaardig privaat en locaal belang is; en dat zij een ongeroepen inmenging is in de regten en pligten van den bijzonderen burger. Zal het gebeuren dat zij zonder grondige wijziging hare volle werking zal doen gelden, dan is het verwachten, *dat zij ten laatste even kostbaar en schadelijk in hare practische resultaten wezen zal, als zij valsch is in beginsel en vermetel in hare beloften*.'

Ik pas met volle, innige overtuiging deze laatste woorden op de ons voorgedragene plannen tot wettelijke regeling van het Armenwezen in ons Vaderland toe.

IV.

De Heer Philips heeft in zijn boekje over de Engelsche armenwetten[2] aangetoond, dat, zoo er gunstige resultaten van de hervorming in 1834 verkregen zijn, dit voornamelijk moet worden toegeschreven aan de regeling van het *armbestuur*, welke meerdere vastheid en eenheid in het stel-

1 'Principles of Political Economy,' 1849, blz. 479.
2 Blz. 86 v.v.

sel van bedeeling, toezigt van hoogerhand en waken tegen misbruiken mogelijk heeft gemaakt, althans meer dan vroeger. Dit geeft mij aanleiding tot eene andere opmerking - die de laatste zijn zal -, een woord namelijk over de aanhangig gemaakte regeling van het armbestuur bij ons. Ik heb bij al hetgeen hierover reeds gezegd en geschreven is niet veel belangrijks en zeker weinig nieuws te voegen; maar in eene zaak als deze geldt de regel van burgerpligt, dat elk, die over het onderwerp ernstig nagedacht heeft, tot een resultaat komen en partij kiezen en, waar het pas geeft, zijn gevoelen uiten moet.

De grondwet heeft, bedachtzaam, niet (gelijk de schrijver der voorrede voor de ‘Denkbeelden’ zich heeft laten ontvallen) eene wettelijke regeling van het *armenwezen*, maar van het *armbestuur* gelast. Het is, dunkt mij, alleen door zekere ingenomenheid met eigen stelsel, of met stelsels in 't algemeen, mogelijk in art. 195 den last te zien tot eene volslagene, afgeronde wettelijke organisatie der geheele armenzorg, als van eene eigenaardig zelfstandige inrigting in den staat, even als het openbaar onderwijs, de waterstaat, de gemeente, of het kiesregt. Ik schaar mij aan de zijde van hen, die beweren, dat hier de klemtoon moet vallen op de woorden: *door de wet*, in tegenoverstelling van den vroegeren - en tegenwoordig nog voortbestaanden - wetteloozen en willekeurigen toestand. De grondwet wil alleen, dat het armbestuur niet langer voor één achtste door de wet, voor zeven achtste door koninklijke besluiten of zelfs ministerieele decisiën geregeld worde. Van dit standpunt beschouwd, zou ook eene wet, die slechts zamenvatte en ordende alle voorschriften, die nu bestaan en al of niet geldig zijn, aan den eisch der grondwet voldoen. Zonder twijfel echter ligt de werking der gevorderde wet niet strikt binnen zoo enge grenzen beperkt. Zonder twijfel veroorlooft de grondwet verder te gaan, en verder te gaan dan eene loutere compilatie van vroegere wetten en besluiten, is noodig en nuttig. Maar tot hoeverre?

In de Memorie van Toelichting bij het aangeboden Wetsontwerp staat: ‘de grondwet veroorlooft des noods verder te gaan en de geheele armenzorge als eene publieke dienst te beschouwen.’ De uitdrukking is wat onbepaald. Wordt er mede bedoeld, dat de grondwet den staat de bevoegdheid geeft de armenzorg te monopoliseren, de bijzondere en

kerkelijke te verbieden en hare fondsen te naasten, dan acht ik de stelling onaannemelijk. Is er mede gemeend, dat de staat, des noods, *ne respublica detrementi quid capiat*, een alomvattend eigen stelsel van armenzorg aanneme, voor 't overige aan de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid overlatende behoeftigen te ondersteunen zoo ruim en zoo karig als zij kan en wil, dan neem ik gaarne aan, dat de grondwet het gedoogt, even als zij het zou toelaten, indien de regering mogt goedvinden in het belang der nijverheid voor elken handelstak eene handelmaatschappij te stichten, in iedere stad kostbare fabrieken aan te leggen, alle domaniale heigronden te ontginnen, of wel de geheele nijverheid aan reglementen te binden. ‘Máár zóó ver te gaan schijnt thans noch noodig, noch nuttig,’ laat de M.v.T. er op volgen en beaam ik ten volle, zelfs met dat voorwaardelijke *thans*; want hoe sterk ik mij ook vasthoude aan de beginselen, door de Staatshuishoudkunde gesteld, ik neem de mogelijkheid aan, dat uit de ontwikkeling der maatschappelijke verhoudingen eenmaal een toestand geboren *kan* worden, waarin het wel noodig of nuttig ware zoo ver te gaan - al acht ik het niet waarschijnlijk.

De vraag, tot hoeverre de wettelijke regeling van het armbestuur gaan zal, moet dus - binnen den kring van het regt, waaraan noch eenige wet, noch de grondwet zelve schade kan doen - opgelost worden door de beschouwing en waardering van den actueelen toestand zoowel van de maatschappij in 't gemeen, als van dien bijzonderen maatschappelijken toestand, waarin wij verkeeren. Tot waardering van den algemeenen toestand komt in aanmerking de verhouding tusschen de maatschappij en hare armen; tot waardering van den bijzonderen toestand, waarin wij verkeeren, moeten wij letten op het bestaan en de werking der inrigtingen van armenzorg, die wij in ons midden hebben.

In beide opzigten bevat nu de Memorie van Toelichting, in haren aanhef zelven, een merkwaardig antwoord op de vraag: tot hoeverre? ‘Aan de regeling door de wet bestaat wezenlijke behoefte. Het belang van den staat vordert, dat de onderscheiden instellingen van weldadigheid regelmatig werken tot bereiking van aller doel, de leniging der armoede, zoover de beschikbare middelen reiken, en op zulke wijze, dat de luiheid en lediggang niet worden gevoed.’ De plaats kan worden aangevuld door eene nog

duidelijker zinsnede, iets later: ‘de pogingen door onderscheidene diakoniebesturen op verschillende tijden in het werk gesteld, om zich aan de toepassing der bestaande wet te onttrekken, doen genoegzaam voorzien, dat de ontheffing dier instellingen van alle wettelijke banden zoude leiden tot eene groote willekeur van handeling, welke in het algemeen de strekking zou hebben om den last der ondersteuning van zeer vele armen op het burgerlijk bestuur over te dragen. Dit zou de weg zijn, langs welken men, na korter of langer tijd, onfeilbaar zou geraken tot eene eigenlijk gezegde armenbelasting op eene steeds toenemende schaal. Het behoeft geen betoog, dat de wetgever in het welbegrepen belang van den staat dit kwaad zoo veel mogelijk behoort te verhoeden. Intusschen is bij het wetsontwerp de bijzondere aard der diakoniën bepaaldelijk op het oog gehouden.’

Het ontwerp van wet pretendeert dus niet *genezing* van het pauperisme te zullen bewerken. Ik heb dan ook niet éénmaal - en ik acht het de moeite waard de aandacht op deze voorzigtige onthouding te vestigen - het woord *pauperisme* of de beeldspraak van *ziekte* en *genezing* in de geheele Memorie gevonden. Ook is er spaarzaam gebruik gemaakt van de statistiek, en geen misbruik van ('t geen hier anders evenzeer voor de hand lag) door groote cijfers van bedeeling en bedeelden er op aan te dringen, dat het tijd wordt krachtig door te tasten. Niet *genezing, leniging* der armoede is het voorgestelde doel der armenzorg; leniging zoo ver de beschikbare middelen reiken. De staatsarmenzorg en de daarvan onafscheidelijke armenbelasting wordt een *kwaad* genoemd, 't welk de wetgever zoo veel mogelijk behoort te verhoeden. En het ontwerp wil niet tot bereiking van dat bescheiden doel eenen nieuwen toestand scheppen, ‘maar den bestaanden regelen en zijne verschillende deelen in onderling verband brengen. De vrijheid van bijzondere personen en vereenigingen tot deelneming aan het werk der weldadigheid is daarbij behouden, ja gewekt, maar zoo veel mogelijk op eenparige zamenwerking gerigt.’

Ik acht het van belang te herinneren, dat deze de beginselen zijn, waarop het ontwerp van wet op het armbestuur, dat voor ons ligt, volgens de verklaring van den ontwerper zelven, rust. Ik acht het van belang, omdat dit wel eens

vergeten schijnt, zoowel door hen, wien het te ver, als door hen, wien het niet ver genoeg gaat. Of de minister, die het ontwerp voordroeg, voor zich het wenschelijk en mogelijk acht nog andere grondslagen te leggen voor zulke wet, kan ons daarbij vrij onverschillig zijn; alleen mag niet onopgemerkt blijven, dat zijne wenken daaromtrent eene toch reeds dreigende oppositie hebben aangeprikkeld, die echter nu niet zelden meer tegen de Memorie van Toelichting dan tegen het Wetsontwerp zelf gerigt is. Eene andere vraag is, of het ontwerp werkelijk op de voorgestelde beginselen gegrond en daaraan getrouw gebleven is?

Regeling van het bestaande tot bevordering van eenparige, regelmatige zamenwerking. Wat is dat bestaande? De toestand van het bedeelingswezen is bij ons geheel eigenaardig. Wat zijn omvang en daarmede zijne beteekenis voor de maatschappij aangaat, is het alleen te vergelijken met dat van Engeland. Wij staan met Engeland nagenoeg op ééne lijn, wat betreft de verhouding tusschen het cijfer der bedeelden en dat der bevolking, en laten hier alle andere staten verre achter ons. Maar wij zijn tot die gelijke hoogte langs geheel anderen weg gekomen dan Engeland. Daar gaf de secularisatie der kerkegoederen - en daarmede der *bona pauperum* (*quarta pauperum* zou men haast kunnen zeggen) - aanleiding tot wettelijke verpligte armenzorg, allengs van de kerkelijke op de burgerlijke gemeente overgeschoven; en de menigte bijzondere liefdadige instellingen, die nevens die verpligte armenzorg zijn opgerezen, blijven er ten eenemale vreemd aan de wetgeving, aan den staat, aan het publiek, als de aalmoes die van hand tot hand gaat. Hier is de oorsprong van al onze verschillende armbesturen - weinige uitgezonderd - zuiver en louter onverpligte liefdadigheid; maar hun karakter is allengs gewijzigd. De kerkhervorming heeft bij ons niet het gevolg gehad, dat der kerkelijke gemeenschap de verpligting tot onderhoud der arme ledematen werd opgelegd, om ze later tot een burgerpligt te maken; maar ieder kerkgenootschap, iedere gemeente heeft in eigen kring zich het lot van behoeftigen aangetrokken, daartoe gelden bestemd, die verkregen of aangevuld worden door inzamelingen onder de leden en andere gaven, en daarvan de zorg opgedragen aan eenigen uit haar midden, als dienaren - diakenen - der gemeente, en aan deze dienaren voorschriften gegeven, volgens welke zij hunne armenzorg zouden hebben in te rig-

ten. De aalmoes, door menschenliefde en godsvrucht voor den behoeftigen broeder bestemd, werd niet altijd dadelijk uitgereikt op 't oogenblik der gift; de giften werden tot een fonds vergaderd; het fonds werd, vergroot door schenking en legaat, gekapitaliseerd; zoo heeft zich ons kerkelijk bedeelingswezen als van zelf gevormd en ontwikkeld tot de hoogte waarop het nu staat.

Nevens deze kerkelijke instellingen zijn andere opgerezen, 't zij door beschikking van bijzondere personen, die aanzienlijke vermogens tot een of ander bijzonder liefdadig doel bestemden, bepaalden wie er genot van zouden hebben en onder welke voorwaarden, bestuurders over hunne stichting aanstelden, enz. enz.; 't zij door vereeniging van meerdere personen, oorspronkelijk dikwijls met een tijdelijk doel opgerigt, maar allengs bestendigd en bevestigd en gereglementeerd. Eindelijk eene vierde soort van instellingen kwam op, waar en voor zooverre in deze of gene gemeente de burgerlijke overheid oordeelde, dat de bijzondere en kerkelijke liefdadigheid niet voldeed aan alle behoeften, en het oorbaar achtte een deel der armenzorg op zich te nemen; niet zelden deelde dan hier de overheid zorg en beheer met de dienaren der heerschende kerk. Het zijn bekende dingen die ik herhaal; maar het is noodig, er nog eens op te wijzen, om te doen zien, hoe verre het er van af is, dat de armenzorg hier te lande ooit een georganiseerd zamenstel geweest of op den huidigen oogenblik nog zij. Noodig vooral, om de beteekenis te doen opmerken van 't geen nu volgt. Die veelheid en veelsoortigheid van instellingen getuigt van den liefdadigen zin des Nederlandschen volks; meer nog misschien van de ruimte der middelen, waarover deze liefdadigheid beschikking vond; van den rijkdom des volks. Zij namen met elkander, wat den omvang harer werking betrof, bijna de plaats in en de taak op zich van eene alomvattende publieke armenzorg. Nergens behoefde de arme verlegen te staan, waar hij hulp zou vragen; wie of wat hij was, waartoe hij behoorde, overal werd hem eene helpende hand op eene of andere wijze toegereikt. Maar die veelheid en veelsoortigheid van bestaan en die alomvattendheid van werking hadden ook hunne schaduwzijde. Van tweederlei schadelijk gevolg er van, bijkans strijdig tegenover elkander staande, maar één in oorsprong, moet ik gewagen: Aan de eene zijde vormde zich tusschen bedeeling en bedeelden

eene verhouding, die niet strekte om de armoede te lenigen, vooral niet ze te verminderen, maar om ze te vermeerderen. De ruimte van ondersteuning lokte maar al te veel uit, om er op te vertrouwen, en verstandige strengheid werd veelal bij overvloed van middelen veronachtzaamd. Vandaar allengs eene overbedeeling, die al verder en verder voortging en eindelijk, eerst in buitengewone gevallen, daarna ook in gewone en periodiek tot het vragen en geven van subsidiën voerde. Aan de andere zijde kon menigvuldige onderlinge aanraking tusschen die veelsoortige instellingen in hunnen werkkring niet uitblijven; en die aanrakingen, in plaats van tot zamenstemming en zamenwerking te leiden, werden botsingen, en wekten eenen geest van naijver en twist, verre afwijkende van de Evangelische liefde. Vanhier de geschillen over domicilie van onderstand, over armlastigheid, over restitutie, enz. Het kwaad werd erger, toen het publiek gezag beproefde het door eene onvolkomene reeks van wettelijke voorschriften te stuiten. Het werd nu niet meer een geschil over verpligtingen, maar een strijd om regten; de twisten werden processen, en de wet zelve gaf menige schoone kunstgreep aan de hand om elkander eenen arme toe te kaatsen. Inzonderheid ten platten lande en vooral in de kleine steden - de zetels der bekrompenheid - hebben deze tweederlei schadelijke gevolgen van ons eigenaardig bedeelingwezen zich ontwikkeld. Van andere feiten, als verspilling of zelfs onthouding van gelden aan hunne bestemming, wanorde in het beheer, partijdigheid en ongunst jegens personen, heersch- en bemoeizucht in plaats van liefde, misbruik van den invloed, dien de armverzorger verkreeg, tot eigen voordeel, zwijg ik; zij waren slechts exceptioneel. Zij waren niet bijzonder eigen aan onzen toestand. In Engeland zijn zij in veel grootere mate op te merken.

Het is nu de taak der wettelijke regeling, deze gebreken, in de eerste plaats die, welke door vroegere regeling zelve ontstaan zijn, weg te nemen. En hiermede is dan ook de grens aangewezen van het: tot hoe verre? Aan de onderscheidene instellingen eene onbepaalde vrijheid, eene volstrekte autonomie te geven, ware in dezen stand van zaken ondenkbaar. Hun bestaan is van den anderen kant te diep geworteld, te veel in het volksleven en de volksmeening vastgegroeid, om daaraan de hand te kunnen slaan, daar-

gelaten nog het economisch bezwaar tegen zulken maatregel, die onvermijdelijke algemeene staatsarmenzorg en armenbelasting in zijn gevolg zou voeren. Eene voorzigtige staatkunde kent dus geen anderen weg dan dien, welke ook door de Memorie van Toelichting is aangeduid: Handhaying van elke in haar zelfstandig bestaan en eigenaardige werking, gepaard met regeling harer onderlinge betrekkingen, met waken tegen misbruiken, en met voorzorg tegen eene ruimte van bedeeling die de armoede voedt, en 't zij door middel van subsidiën, 't zij op andere wijzen, dreigt hare armen ten laste van den staat of van de burgerlijke gemeenten te brengen. In één woord, wij moeten hier doen in onzen eigenaardigen toestand, wat men in Engeland in den daar bestaanden gedaan heeft: handhaven, versterken, opbouwen, verbeteren.

Het komt mij voor, dat het wetsontwerp in zijne algemeene strekking aan dezen eisch beantwoordt. Ik vind veel overdrijving in de oppositie, door de hoogere en lagere besturen in de Hervormde Kerk inzonderheid tegen art. 1 en 5 van het ontwerp gerigt. Het worde toegegeven, dat de geheel inwendige betrekkingen binnen den kring van het kerkgenootschap door de Kerk zelve zouden kunnen worden geregeld; dan nog blijven de betrekkingen naar buiten, met andere kerkgenootschappen, met andere instellingen, met de burgerlijke gemeente, met den staat, met de geheele maatschappij, te regelen over. Moet althans niet hierom de wet alle instellingen van weldadigheid omvatten? De bevoegdheid worde niet betwist van een algemeen kerkbestuur, om binnen zijn gebied al of niet regelen vast te stellen omtrent voorwaarden van bedeeling, domicilie van onderstand, armlastigheid, restitutie (het Reglement der Algem. Synode van 1844 zwijgt van dit alles); maar waar gelijksoortige kwestiën ook kunnen ontstaan met dezulken, die niet onder dat gebied behooren, is het toch noodig, dat een ander en algemeener gezag dergelijke voorschriften, voor *allen* werkende, geve; en dan is het niet meer dan billijk, dat een deel zich voege naar het geheel. - De verklaring, dat alle instellingen van weldadigheid in den staat beheerscht worden door de wet, de verpligting allen besturen opgelegd, om zich aan de wet te houden, is op zich zelve geene verkorting van iemands vrijheid of regt. De verkorting begint eerst, wanneer deze wet een artikel laat lezen, dat tegen die

vrijheid en dat regt aandruischt. Tegen zulke artikelen worde dan de oppositie gerigt, niet tegen het beginsel zelf van onderworpenheid aan de wet.

Dat er zulke artikelen in het ontwerp gevonden worden, wil ik niet ontkennen; ook geloof ik, dat er andere zijn, die, ofschoon niet regtstreeks strijdig met het strikte regt, echter onbillijkheid bevatten en schadelijk werken zullen; eindelijk vind ik er enkele in, waartegen op staathuishoudkundige gronden bezwaar kan worden ingebragt. Maar ik vertrouw, dat zulke artikelen òf weggenomen, òf gewijzigd kunnen worden, zonder aan de algemeene strekking der wet te schaden. Ik zal trachten aan te wijzen, wat mij uit dit driederlei oogpunt verandering schijnt te behoeven.

I. De Hoogleeraar Royaards heeft met helderen blik en prijsselijke waarheidsliefde opgemerkt en erkend, dat in dit ontwerp het regt en de vrijheid der besturen, inzonderheid der kerkelijke, meer gewaarborgd zijn dan in de conceptwet van 1845, meer zelfs dan in de tegenwoordige praktijk[1]. Die vrijheid is, mijns erachtens, volkomen, waar het geldt de inwendige dienst, de zamenstelling der besturen en hunne verhouding tegenover den bedeelde. Zeker, waar subsidie gevraagd en gegeven wordt, vindt zij ten deele beperking; maar dit is natuurlijk: wie zijn geld geeft, heeft regt van toezigt hoe het gebruikt wordt; het is noodzakelijk: het gemeentebestuur dat het geld geeft moet zelf verantwoord wezen; het is ook uit een ander oogpunt nuttig: geen beter beperkingsmiddel der subsidiën, dan zulk een ongunstiger toestand; het is de verstandige toepassing van den regel: wie op hulp van anderen bouwt, moet het slechter hebben dan hij, die zich zelven helpt. - Die vrijheid wordt echter door het ontwerp verkort, waar het het beheer der fondsen geldt (art. 18-21, vooral art. 19, 2^{e} en 3^{e} lid, en art. 20). Er zijn veel woorden verspild over de vraag, of die fondsen waren *goed der armen* of *goed der gemeente*; en ook hier heeft de Memorie van Toelichting meer oppositie gaande gemaakt dan het wetsontwerp zelf noodig maakte; ook hier heeft de overdrijving zich laten hooren en stelselzucht zich laten gel-

1 Zie het resumé der opmerkingen van Prof. Royaards in het opstel van Mr. A.S.v. Nierop, ‘Tijdschrift voor het Armenwezen’, blz. 224 vgg. Ik neem deze gelegenheid waar, om mijne volkomene eenstemmigheid met Mr. v. Nierop op schier alle punten te verklaren.

den; ik heb kerkelijken hooren spreken van *goed van den Heer* en de voorstanders van een georganiseerd pauperisme van het *regt*, dat de arme had op *zijn* goed. Tenzij men met zulke uitersten te doen hebbe, komt mij de kwestie vrij onverschillig voor, en ik wil de eene of andere kwalificatie van die fondsen aannemen, al naar men verkiest. Het komt metterdaad altijd hierop neder, dat de *gemeente* dat fonds heeft verzameld of ontvangen, het beheert en gebruikt door *hare* gemagtigden, uit haar midden gekozen, die *haar* er rekenschap van schuldig zijn, maar dat zij het gebruikt tot een bepaald doel: ondersteuning harer armen. De gemeente kan evenmin aan *haar* goed eene andere bestemming geven, b.v. om er eens een dag van feest te vieren, als de arme aan den diaken zeggen kan: geef mij *mijn* goed, of, geef *mij* verantwoording van uw beheer. Maar dit is nu duidelijk, dat de gemeente, even als zij het regt heeft te bepalen, door *wie* het goed beheerd zal worden, en rekenschap te vragen van *hare* gemagtigden, ook het regt heeft te bepalen, *hoe* het beheerd zal worden en de *voorwaarden der verantwoording* te stellen. Dit regt wordt verkort door de art. 18-21, en ik acht ze daarom onvoorwaardelijk te verwerpen. Ook zie ik er het nut niet van in. Ik weet wel, zij moeten voornamelijk strekken tot wering van misbruik, dat zich hier en daar, vooral in kleine gemeenten, wel eens heeft opgedaan; maar wordt het aldus niet eenigzins de fabel van den beer, die de mug op het aangezigt zijns meesters wilde doodslaan en den meester zelven doodsloeg? Zijn de gewone wetsbepalingen omtrent verantwoordelijkheid wegens toevertrouwd goed hier niet voldoende? Is het ontwakend publieke leven hier niets te achten? En dan, zullen deze voorschriften der wet wel altijd toepasselijk en uitvoerbaar zijn? Zal het niet ligt vallen, ze langs vele wegen te ontwijken? Zal het zelfs wel bij aanzienlijke administratiën mogelijk zijn ze op te volgen? Ik betwijfel het. In 't bijzonder daar zullen ze onuitvoerlijk en ontoepasselijk blijven, waar, als bij de Doopsgezinden vrij algemeen het geval is, er geen afzonderlijk armen- en kerke-zakje rondgaat en de uitgaven voor de eeredienst en de handreikingen aan de broederen uit ééne beurs geput worden. - Voorts ben ik het eens met hen, die bezwaar opperen tegen art. 8, 3e lid, art. 15, 17 en 27, 2e lid. Het zijn de strafbepalingen tegen verzuim en overtreding der wet, en als zoodanig kan hun eigenlijk niet ten verwijt toegerekend wor-

den, dat zij eenig regt of vrijheid verkorten. Dit juist is het eigenaardig effect van elke straf. Maar de vraag is hier, of de straf in evenredigheid staat met het misdrijf of met het vergrijp, dat is met andere woorden de vraag, of de straf *regtvaardig* is. En dan geldt hier ook de twijfel aan de uitvoerlijkheid der bepalingen. Straf kan niet worden opgelegd, tenzij het misdrijf geconstateerd en de schuld bewezen zij. Zullen art. 15 en 27 niet ijdele bedreigingen blijven? Desgelijks, de bedreiging van art. 17 zal mogelijk uitwerken dat men opgaven bekomt. Maar zal het publiek gezag, ook met den ‘sterken arm’, zeker zijn dat het goede, volledige en der waarheid getrouwe opgaven erlangt? Het is reeds opgemerkt, dat alle straf op eene of andere overtreding der wet zou kunnen bestaan in geldboete, den overtreders persoonlijk op te leggen. Het zou eigenaardig de taak eener administrative regtsmagt zijn, van deze overtredingen kennis te nemen. Maar....!

II. Er is een ander bezwaar, dat onderscheidene artikelen treft. Het is dit, dat het de zelfstandige besturen wel niet regtstreeks in hun regt en hunne vrijheid aantast, maar ze toch met bemoeijelijking in hunne werking bedreigt, door ze aan de willekeur der gemeentebesturen over te geven. Ik herhaal, niets billijker, dan dat een gemeentebestuur, 't welk subsidie verstrekt, regt hebbe op inzigt in en toezigt op de zaken van het gesubsidiëerd armbestuur, en op de regeling van dit in- en toezigt valt niets aan te merken; maar ook buiten zulk naauw verband is aan het gemeentebestuur (of aan burgemeester en wethouders) op meer dan ééne plaats eene magt toegekend, die naar believen begunstigend of beschadigend kan werken; en er is één punt met betrekking tot die subsidiën, dat niet van onbillijkheid vrij te pleiten is. Het toezigt, in art. 12 aan burgemeester en wethouders over de Godshuizen opgedragen, kan zijn nut hebben, als het b.v. strekt om eene medische politie uit te oefenen, of om te waken, dat onder den naam van Godshuis niet eene geheel andere inrigting verscholen zij; maar zoolang de aard van dat toezigt niet nader omschreven is, loopt het gelijkelijk gevaar om nietsbeteekenend te worden, of om in nuttelooze plagerij te ontaarden. Evenzoo kan art. 27 tot nuttelooze plagerij leiden, vooral door de onbestemde strafbepaling van het tweede lid, waarover ik zoo even reeds sprak. En ik druk hier te meer op, omdat niet uit het oog

verloren mag worden, dat hier en daar, op het platteland vooral, kerkelijke veete, helaas, wel eens invloed kan hebben op het verleenen of weigeren der magtiging. Ik zie ook niet in, waarom de inzameling van giften, mits met *voorkennis* van het dagelijksch bestuur, bijzonder die aan de huizen van geloofsgenooten, niet vrijgelaten kan worden. Zij geschiedt immers door bekende personen, bestuurders van erkende instellingen; en tegen opligting door misbruik van kwaliteit zal toch de gemeene strafwet ook hier wel voldoende zijn. - Er is één punt met betrekking tot de subsidiën, dat niet van onbillijkheid vrij te pleiten is, zeide ik. De art. 78 v.v. hebben de heilzame strekking, om de subsidiën tot hun tegenwoordig bedrag te beperken en, zoo mogelijk, te verminderen. Maar art. 81 v.v. verbinden de onderscheidene gesubsidiëerde instellingen in ééne gemeente tot eene solidariteit, die wel wat zonderling en zeker niet billijk is. De spilziekte of het verkeerd overleg van één kerkelijk of gecombineerd armbestuur zal ten gevolge hebben, dat de gemeenteraad bij een algemeen besluit allen in hunnen werkkring bekrimpt. De daad des eenen zal dus den anderen schaden. Mag dat? De memorie van toelichting verdedigt deze soort van collectieve verantwoordelijkheid, door de bewering, dat het anders dikwijls de moeite niet waard zoude zijn, tot ontlasting van ééne enkele instelling een burgerlijk armbestuur op te rigten. Is dit niet een argument van louter convenientie? En gaat het argument op? Zal volgens de economie der wet toch niet reeds in schier elke gemeente een burgerlijk armbestuur, 't zij werkelijk 't zij bij wetduiding (art. 45 slotzin), bestaan? Verg. de artt. 43, 47, 48, 2^{e} lid, 61, 63, 67 i.f. Bovendien doen zich eene menigte andere vragen op. De bedoeling van de regeling is blijkbaar, de armbesturen een toom op te leggen en zijdelings te dwingen, zich binnen den grens van het maximum der subsidie te bekrimpen. Goed. Maar zoo er nu eens een armbestuur is, dat zijne bedeelden gaarne aan de burgerlijke armenzorg *wil* overdragen[1]? Zoo eens hier of daar bij een burgerlijk bestuur het

1 Het is bekend dat de gewone kerkelijke bedeeling bij onze roomsch-gezinde landgenooten, in verhouding tot die der andere gezindheden, algemeen zeer karig is. Of dit ontspruit uit gebrek aan middelen, of uit het beginsel van waken tegen overbedeeling, weet ik niet. Maar het mag niet voorbijgezien worden, dat in die provinciën en in die gemeenten, welke uitsluitend of voor verreweg de groote meerderheid eene R.K. bevolking hebben, de last der armenzorg reeds nu bijna geheel op de *burgerlijke* gemeente ligt. Verg. de mededeelingen op blz. 30 v.v. van ‘Het Ontwerp van Wet op het Armbestuur van 1851, beschouwd door de schrijvers der “Denkbeelden” enz.’ Volgens het *Statistiek Jaarboekje*, hadden wij in 1848 1629 protestantsche Diakoniën en 412 R.K., dat is eene verhouding als 4 : 1; terwijl de verhouding wat de bevolking betreft, is 1½ : 1. - Het is ook bekend, dat in onze groote steden de verhouding tusschen de armen en de middelen bij de Israëlitische diakoniën meestal zóó ongunstig is, dat hieruit, *par la force des choses*, reeds dadelijk de onvermijdelijke toepassing van art. 82 zal moeten volgen.

begrip veld wint, dat de armenzorg eene publieke dienst worden *moet*? Zal art. 54 een billijken maatstaf geven tot begrooting van die helft, die niet overschreden mag worden, ook wanneer buitengewone rampen in den loop des jaars buitengewone hulp noodig maken? Zal het burgerlijk armbestuur, eens opgerigt, *altijd* in functie blijven en de eens gemaakte verdeeling voortdurend stand houden? Of zal, als in een volgend jaar de aanvraag om subsidie weder beneden het peil daalt, de burgerlijke armenzorg weder worden opgeheven? - Ik zie in deze bepalingen de kiem tot dat kwaad, dat de memorie van toelichting zelve zegt niet te willen: '*den last der ondersteuning van zeer vele armen op het burgerlijk bestuur over te brengen en alzoo tot eene eigenlijk gezegde armenbelasting op eene steeds toenemende schaal te geraken*.' Over 't geheele rijk bedraagt thans het cijfer der subsidiën nagenoeg de helft der ondersteuning door gesubsidiëerde instellingen verstrekt. Maar in de Provinciën Noordbraband, Zeeland, Friesland, Groningen en Drenthe bedraagt de subsidie *nu reeds* méér dan die helft voor de diakoniën, in Zuid-Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland méér dan de helft voor de gecombineerde armbesturen. Hoe is de verhouding in iedere gemeente? Binnen 10 jaren zullen wij met zulke wet wel vrij algemeen een lager cijfer van subsidiën, maar tegelijk bijkans overal de gevestigde en georganiseerde *gemeentearmenzorg* hebben. Is dat de bedoeling der wet? Dan zegge zij het ruiterlijk; maar dan ware het doel langs veel korteren weg te bereiken. Is het hare bedoeling niet; wil zij slechts inkorting van het subsidiestelsel? Dan bepale zij zich tot maatregelen, die daartoe alleen leiden, en die m.i. reeds voldoende in het ontwerp gevonden worden: contrôle en bedwang der gesubsidiëerde besturen, en de verpligting om *voor ieder subsidie*, tot welk gering bedrag ook, en *telken jare*, de aanvraag te doen en te overwegen (volgens den re-

gel van art. 79), opdat alzoo de vaardigheid om te vragen en de willigheid om te geven ingetoomd worde[1].

III. Mijne laatste aanmerking heeft mij reeds van zelve op het terrein van de economische bezwaren gebragt. Zij is zelfs mijne voornaamste aanmerking van dit standpunt. Ik heb er slechts een paar bij te voegen. Het tweede lid van art. 48 dreigt een weinig met hetzelfde gevaar. Het geeft aan elk gemeente-bestuur bevoegdheid om te ondersteunen of te doen ondersteunen alle behoeftigen, ook die niet uitdrukkelijk door de Wet bij hetzelve armlastig verklaard zijn, ‘indien de openbare orde het raadzaam maakt.’ Mogt nu bij een gemeente-bestuur de stelling aangenomen worden, dat de openbare orde eischt dat niemand gebrek lijde, dan stelt het artikel eene wijde deur open tot invoering der stelselmatige gemeente-armenzorg. Dit zal echter de bedoeling van het voorschrift niet zijn. Begrijp ik het wel, dan doelt het op tijden van onrust en duurte, of, zoo als de Memorie van Toelichting zich uitdrukt: ‘op onvoorziene omstandigheden.’ Ware het niet voorzigtiger deze exceptionele strekking duidelijker te doen uitkomen? - In de betrekking tusschen armbestuur en arme laat, ik merkte het reeds vroeger op, het ontwerp over 't geheel vrijheid genoeg. Art. 51 is een hoeksteen van het geheele gebouw. De beoordeeling van de noodzakelijkheid en nuttigheid van te verleenen onderstand, van den omvang en den aard en de wijze en de middelen van ondersteuning, is den armbesturen in den regel vrijgelaten. Tegen het voorschrift van Art. 53 is bezwaar geopperd om de moeijelijkheid van uitvoering. Zij, die het bezwaar opperden, vergeten, dat de woorden: ‘zooveel plaatselijke

1 Ik stap hiermede van de subsidiekwestie af. Het zij mij echter vergund, hier nog eene opmerking in te lasschen, die trouwens, hoop ik, voor vele gemeentebesturen niet meer nieuw zal zijn. De gemeentewet eischt herziening van het gemeentelijke belastingstelsel, in dezen geest, dat de opgedrevene belastingen op de consumtie verminderd of weggenomen worden.

De accijns op varkens- en schapenvleesch zal met 1°. November e.k. *geheel* ophouden. Nu zij men er op bedacht, dat tot nog toe de gemeentekas voor een deel aan consumtieve belasting van den bedeelde terugontving, wat zij hem als subsidie gaf. In sommige gemeenten klimt dit bedrag tot eenige guldens per hoofd in het jaar. Als nu het gemeentebestuur niet tegelijk met de verzachting der belasting op de levensmiddelen zijne subsidie in evenredigheid vermindert, zal men onwillekeurig tot eene *verhooging* van subsidie geraken. Wordt dit niet dadelijk in het eerste jaar voorgekomen, dan zal het later moeijelijk zijn er aan te tornen.

omstandigheden en middelen gedoogen', het voorschrift tot eenen goeden raad beperken. Doch op Art. 54 heb ik een paar vragen. Tegen het vaststellen van een maximum van bedeeling per hoofd en per gezin voor gesubsidieerde, gecombineerde en burgerlijke armbesturen, heb ik niet. Maar, zal men er zich altijd aan *kunnen* houden? Zal men in December te voren weten wat het komende jaar brengen zal? Wat, zoo bij de rekening blijkt, dat het maximum toch is overschreden? Aan de andere zijde, zal de bepaling van een maximum niet hier en daar tot verzoeking leiden, om ook tot den hoogsten graad van het peil op te klimmen? Het is meer gebeurd dat een maximum als een fixum aangemerkt is. Dan zou ik willen vragen: waarom in het tweede lid van art. 54 *geneeskundige hulp* en *onderwijs* (men denke aan de Diakonie-scholen en de besteding van kinderen op particuliere bewaar-, tusschen- en ambacht-scholen) niet opgenomen is; en daarentegen, of het wel goed is er *huishuur* in op te nemen? Dit laatste woord zal, vrees ik, meer het voordeel der huizenmelkers dan het belang der behoeftigen bevorderen[1]. - Eindelijk, art. 90 handhaaft en wettigt de tegenwoordig, volgens velen, onwettig opgedrongen verpligting der gemeentebesturen, om de kosten van opzending en verpleging der bedelaars in de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid - tot bedelaarsgestichten vernederd - te bekostigen. Ik onthoud mij van de vraag over het *regt* van den staat om de gemeenten zulken last op te leggen. Zij is elders overvloedig behandeld. Ik erken daarbij, dat de last, die thans voor vele gemeenten reeds al te zwaar is, verligt zal zijn als art. 87 tot uitvoering komt. Maar ik heb het oog op de vermoedelijke werking der bepaling. De Memorie van Toelichting zegt: 'zoo deze kosten genomen werden voor rekening van het rijk, zouden de armbesturen uit zoodanige bepaling aanleiding kunnen nemen, de armen in die mate hulpeloos te laten, dat hun geen andere toevlugt dan bedelen zou overblijven, en zoo zou de armenlast, onder den vorm van wering der bedelarij, voor een groot en vermoedelijk steeds toenemend gedeelte, op den staat worden over-

1 Eigene ondervinding doet mij bevestigen, wat daaromtrent medegedeeld wordt door den Heer de Bruijn Kops: 'Over het beginsel van armverzorging door den Staat,' blz. 37 (noot.).

gebragt.' De geheele redenering kan even goed gebruikt worden om te betoogen, dat het onderhoud van de gevangenen moet komen ten laste der gemeente van hun domicilie van onderstand; men leze slechts, in plaats van *bedelen, stelen*, en voor *bedelarij, diefstal*. Het argument is ontleend uit de leer: bedelen of bedeelen, *tertium non datur*. Mag men er niet dit argument tegenover stellen: Die opzending en verpleging is zóó kostbaar en bezwarend voor het gemeentebestuur, dat het, waar het dit in zijne magt heeft, liever de bedelarij zal toelaten dan vervolgen; en, waar het Openbaar Ministerie tegen zulke oogluiking mogt waken, liever elken onbeschaamden luijaard zal tevreden stellen, dan gevaar loopen van uit zijnen mond de bedreiging te moeten hooren: 'anders ga ik bedelen!' Dit bezwaar tegen de regeling van het ontwerp zou minder wezen, indien elke gemeente haar *dépôt de mendicité* of *union-workhouse* onder *eigen beheer* had. Geheel op te heffen is het alleen door geheele weglating van het 6de Hoofdstuk van het Ontwerp, en wijziging van het strafwetboek in gelijken zin. Art. 274 van den *Code Pénal* berust op het beginsel van staatsarmenzorg; het gaat verder dan de eenvoudige politie; het vermengt deze met de leer, dat, wie het bedelen verbiedt, arbeid en brood verschaffen moet. Ik meen, dat hier verwarring van begrip bestaat. Niet het vragen en aannemen van eene gift is een feit, dat onder het bereik van de strafwet vallen kan; maar het vragen op zulke wijze, dat de publieke veiligheid en orde er gevaar door loopt. Zùlk vragen bestempele men dan met den bijzonderen naam: *bedelen*; maar dan omschrijve de wet naauwkeurig, wàt onder dit bedelen verstaan moet worden en straffe het beschrevene feit, even als zij elk ander vergrijp tegen de publieke veiligheid en orde straft. Maar de staat neme zoo min *dezen* overtreder, na boeting van het misdrijf, eenen tijdlang in zijne verpleging op, als eenen dief of opligter of muntschenner. - Ik zoude niet gaarne dit tweeslachtig straf- en voeding-stelsel door de wet op het armbestuur bestendigd zien.

Ik leg de pen neder. Wel drong zich onder het schrijven nog menig punt aan mijnen geest op, waarover ik verder zou kunnen en ook wel zou willen spreken. ‘De armoede is eene rijke materie’! Maar: *sat prata biberunt*. En het doel dezer regelen was ook niet, te herhalen, wat reeds door anderen en beter gezegd is. Wat ik er meê bedoelde, vat ik ten slotte in deze regelen te zamen. Uit verkeerde voorstelling en verkeerd gebruik der bedeelingsstatistiek heeft zich hier te lande het wanbegrip ontwikkeld van een dreigend en schrikbarend veld winnen der armoede; daaraan heeft zich het philanthropisch socialisme gevoed, dat van elders ook tot ons overgewaaid is, en onze kwaal is niet zoo zeer, dat wij ziek zijn, als wel, dat we ons verbeelden ziek te zijn. Gelukte het nu iemand, ons zijn radicaal geneesmiddel op te dringen, dan zouden wij gevaar loopen inderdaad ziek te worden. Elke zoogenaamde afdoende regeling van het armenwezen zal juist dat bewerken wat men niet wil. De organisatie van een stelsel van publieke armenzorg wordt eene organisatie van de armoede zelve, wordt de grondslag van dat *pauperisme*, dat men ducht, namelijk, de afscheiding van twee klassen in de maatschappij, van de rijke, die *verpligt* is te *geven*, en de arme, die *regt* heeft te *eischen*. Zulke organisatie zal bovendien onvermijdelijk haar doel voorbijloopen; zij zal, gelijk de ondervinding elders geleerd heeft, aan de eene zijde het getal der wettelijke armen onbegrensd vermenigvuldigen, aan de andere zijde hare middelen om aan hunne eischen te voldoen, meer en meer uitputten. En de beperkende voorwaarde, die zij ter voorkoming van dit kwaad aan het regt op onderstand verbindt, zal of onuitvoerbaar zijn zoolang menschelijke zwakheid daarbij haren invloed kan laten gelden, of - waar het doenlijk mogt zijn die menschelijke zwakheid geheel buiten te sluiten - haar beginsel zelf omverwerpen. - In onzen eigenaardigen toestand is eene organisatie van het armenwezen bovendien eene onmogelijkheid. De Grondwet gaat ook niet zooverre deze te eischen; de Grondwet vordert slechts regeling van het *armbestuur*; eene regeling, die geene der tegenwoordige krachten of werktuigen van armenzorg vernietigt, die niet afschaft of afbreekt, maar ordent.

Zulke regeling geeft het aanhangig Ontwerp van Wet op het armbestuur, dat - met wijziging van eenige op zich zelve staande punten, inzonderheid van zulke bepalingen, die ons tegen wil en dank de staats-armenzorg te gemoet zouden voeren, - in zijne algemeene strekking heilzaam kan werken tot wegneming van de tegenwoordig voortwoekerende gebreken, en het eenige rationele stelsel van armenzorg bevat, dat Nederland verdragen kan of behoeft.

Zeist, Augustus 1852.

S. VISSERING.

Eenige beschouwingen over de Nederlandsche zeemagt.

Kan er iets droeviger zijn, dan het schouwspel van een volk, dat, vroeger met magt en roem omgeven, thans tot eene graad van magteloosheid is teruggebragt, die het van allen invloed berooft op den loop der staatkundige gebeurtenissen! Kan er iets grievender zijn voor hem, wiens hart warm slaat voor zijn Vaderland, dan dat hij dat Vaderland verstoken ziet blijven van de krachtige strijdmiddelen, die het vroeger bezat, om zijne eer te handhaven, om zijn naam te doen ontzien! Kan er iets hartverscheurender zijn, dan die ledigheid en doodsche stilte, thans heerschende in de havens, werven en tuighuizen, waar voorheen zoo onvermoeid gearbeid werd aan het uitrusten dier vloten, die tegen de magtigste koningen en op de verste zeëen, voor de glorie en het welzijn van Nederland moesten kampen!.... o Hij moet geen bloed in zijne aderen hebben, hij moet dood zijn voor alle edele aandoeningen en driften, de Nederlander, die kalm blijft, wanneer hij herdenkt, wat Neêrland's zeemagt eenmaal *was* en wat zij thans *is*; de blos van schaamte en spijt bedekt ons gelaat, wanneer wij zien, met welk eene geringschatting de vreemdeling van ons als zeemogendheid gewaagt, en die blos wordt nog verhoogd, wanneer wij erkennen moeten, dat die geringschatting niet ongegrond, niet onverdiend is.

‘Dwaasheid,’ merkt men aan, ‘zich over dit verval te ergeren of te bedroeven; dit lot hebben wij met andere volkeren gemeen. Venetië en Genua hebben evenzeer den schep-

ter over de zeëen in andere havens moeten nederleggen, en die steden, die onttroonde koninginnen, zijn niet meer dan de schaduw van wat zij vroeger waren. Spanje en Portugal hebben evenzoo hun tijdvak van grootheid en roem geheel zien voorbijgaan; de *armada* bestaat naauwelijks meer in de herinneringen des volks, en Lissabon is lang de tijden vergeten, toen de vloten der Gama's en der Albuquerque's, met den buit en de zegeteekenen van het Oosten, op den Taag terugkeerden. Zoo zal ook eenmaal het wereldbeheerschende Brittannië zijne magt zien vervliegen, en de stilte des grafs zal heerschen in die dokken en arsenalen, waar thans eene werkzame menigte arbeidt aan de uitrusting van talrijke en magtige oorlogsvloten. Wat reden hebben wij dan, om ons te bedroeven over het verval van onze volksgrootheid? Dat is de gewone loop der wereldsche zaken; bestendigheid is daaraan vreemd; en terugkeeren tot de dagen, die eens geweest zijn, is even onmogelijk als den stroom tot zijnen oorsprong te willen doen terugvloeijen.'

Gemakkelijke wijsbegeerte, om zich over dagen van tegenspoed en vernedering te troosten!..... Wij moeten ons dus maar in ons lot schikken; wij moeten geen vermoeijend streven voortzetten naar een doel dat onbereikbaar is. Wij moeten ons troosten met de genietingen van weelde en vermaak; van volksroem en volksgrootheid moeten wij afzien; de namen der groote mannen van het voorgeslacht moeten wij uit ons geheugen wisschen, of aan die mannen alleen denken als aan onderwerpen voor een tooneelspel of voor een schilderstuk. Maar gevoelt gij dan niet, dat die schijnbaar wijsgeerige troostgronden inderdaad niets anders zijn dan ellendige drogredenen, die geen mensch overtuigen; dat al wat er edels in ons hart is, zich met kracht daartegen verheft, en dat het sterke, het onverdoofbare gevoel van eer en pligt ons toeroept, dat het de onwaardigste handeling zou zijn voor ons volk, wanneer het, den roem zijner vaderen vergetende, laf en geesteloos, niet zijne krachten inspande, om dien roem waardig te blijven? Neen, het is eene onware, eene noodlottige bewering, dat het verval of de grootheid eens volks geheel afhangen van den kring en den tijd, waarin het zich beweegt; dat kan eene verschooning zijn voor teruggang van bloei en welvaart, maar nooit voor verzwakking en ontaarding van den volksgeest; en het eene is meestal de oorzaak van het andere. Wanneer Nederland

zijne magt heeft zien verdwijnen, dan is dit niet alleen veroorzaakt door de groote ontwikkeling, die de magt van andere volkeren heeft verkregen; maar dan is dit ook ontstaan, doordien de volksdeugden onzer vaderen, hunne geestkracht, hun verstand, ons verlaten hebben. Doe die deugden herleven, wek die geestkracht en dat verstand weer op, en wij zullen weer, even als in de zeventiende eeuw, een volk zijn, dat eerbied weet in te boezemen en de aanslagen zijner vijanden met kracht weet te keer te gaan.

Dat te doen is de pligt der regering. Het is een eerste en groote pligt voor eene regering, om niet enkel te zorgen voor de stoffelijke welvaart van het door haar bestuurde volk, maar ook, en bovenal, naar de zedelijke ontwikkeling van dat volk te streven, het met kennis en geestkracht toe te rusten, het den weg tot roem en grootheid te banen, het al die middelen te verschaffen, die het in staat kunnen stellen om tegen mededingers en vijanden met kracht den kamp vol te houden. Is dit pligt voor elke regering, voor die van Nederland in het bijzonder is het pligt, om voor het welzijn en de ontwikkeling der zeemagt te zorgen, en ook daardoor den heldengeest van vroegere eeuwen te doen herleven. Maar tot op den huidigen dag is die pligt geheel en al verwaarloosd; tot nu toe is er niets wezenlijks of krachtdadigs tot uitbreiding en verbetering onzer zeemagt gedaan.

Toen in 1813 de stem des volks het huis van Oranje weêr had teruggeroepen, en aan Willem I de koninklijke waardigheid werd opgedragen, deden zich al dadelijk twee verschillende meeningen omtrent onze zeemagt gelden; meeningen, beide evenzeer verkeerd, omdat beide evenzeer de krachten en hulpmiddelen van Nederland verkeerd beoordeelden, de eene door miskenning, de andere door overschatting. De koning zelf, die door zijn langdurig verblijf in Groot-Brittannië ten volle bekend was geworden met de reusachtige zeemagt van dat eilandrijk, oordeelde het dwaasheid voor ons land, om voortaan de rol eener zeemogendheid te willen spelen; die scherpzinnigheid, welke dien vorst door niemand wordt betwist, deed hem het ijdele inzien van alle pogingen, die van 1795 tot 1813 waren aangewend, om zich tot den kamp met Engeland toe te rusten; daarin had hij gelijk; maar, waarin hij geen gelijk had, dat was, voorbij te zien, dat er *andere* middelen waren om bij een oorlog met Groot-

Brittannië dat rijk gevoelig te benadeelen, en ons met vrucht tegen zijne magt te verdedigen. Maar was de koning van meening, dat er aan geen herstel der zeemagt was te denken, de hoofden van de vloot, de tijdgenooten van Zoutman en Kinsbergen, waren van een geheel ander gevoelen; zij droomden nog altijd van de dagen van voorheen; en zonder te letten op de geheele verandering, die door verschillende oorzaken in de zeeoorlogen was gekomen, drongen zij met kracht aan, op het bouwen en uitrusten van linieschepen, om daarmede de vloten en eskaders, zoo niet der zeventiende, dan toch der achttiende eeuw te doen herleven.

Uit die tweeledige en uiteenloopende meeningen sproot toen eene regeling der zeemagt voort, die men moet beschouwen als eene soort van stilzwijgende schikking tusschen de beide partijen. Aan de eene zijde werd het Ministerie van Marine opgedragen aan een man, die, welke achtingswaardige hoedanigheden hij ook anders moge hebben bezeten, stellig niet geschikt was voor eene betrekking, waartoe hij nooit was opgeleid; men had even goed het Ministerie van Oorlog kunnen opdragen aan den Voorzitter van een Geregtshof, of het Bestuur der Eerediensten áan een Kavallerie-Officier. Maar aan de andere zijde werden aan het hoofd der verschillende departementen, waarin ons zeewezen verdeeld werd, vlootvoogden geplaatst, die ten opzigte van de werkzaamheden en inrigtingen van dat gedeelte, waarover zij waren gesteld, met een groot gezag werden bekleed, met een bijna onbepaald vertrouwen begunstigd; het was eenigzins eene herleving van de oude admiraliteiten der republiek, met dat onderscheid, dat het gezag over elk gedeelte niet meer veelhoofdig was.

Uit die inrigting ontstond toen een bestuur, dat door alles wat onpartijdig en verstandig is, met de namen van verkeerd en slecht wordt bestempeld, en als de voorname oorzaak beschouwd van den toestand van zwakheid en verval onzer zeemagt[1].

1 ‘Het is overtollig dit eerste Ministerie, dat zonder stelsel begon, zonder kennis van den dag op den dag leefde, in andere aangelegenheden van deszelfs grootsche roeping verder te volgen; ook al ware orde, regelmaat of juistheid in eénige bepaling goed, ja volmaakt geweest, dit had niets beteekend bij de algemeene ellende, die hetzelve kenschetste en waarvan de gevolgen en vruchten voor ieders oogen sedert jaren zijn aanschouwelijk geweest! Neen, nimmer heeft China of Hayti zulk een marine-bestuur opgeleverd, nimmer een Ministerie den afkeer van een Gouvernement van eene der voornaamste staatskrachten beter gediend; of is een volk laauwer voor zijne eer, geld en belangen geweest.....’ (Bijdrage tot de kennis onzer Marine, door Arriens, gepensionneerd Schout-bij-Nacht, bl. 21-22).

Wanneer men ooit het nadeel wil aanwijzen van eene volstrekt monarchale regering, dan kan men de regering van koning Willem I als voorbeeld daarvan aanhalen; volstrekt monarchaal noemen wij die regering; want dat wordt, gelooven wij, door niemand meer betwist, dat het bestuur van dien vorst *slechts in naam* constitutioneel is geweest. Welnu, dat bestuur van Willem I bewijst, hoe nadeelig en slecht het is, wanneer het lot van een geheel land, door den wil van een man alleen, geregeld wordt. Zonder te deelen in de overdreven vleijerijen, die te dikwijls aan den eersten koning der Nederlanden zijn verkwist geworden, en zonder hem, als die vleijers, in wijsheid met Salomo en in volksliefde met Trajanus te vergelijken, moet men toch erkennen, dat Willem I geen gewoon koning was; dat hij heldere geestvermogens en uitmuntende hoedanigheden bezat; en dat zijne scherpzinnigheid, zijn rustelooze geest, zijne zucht tot arbeid, zoowel als de liefde en het vertrouwen, die hij zijn volk inboezemde, en het langdurige tijdvak van rust en vrede, dat de eerste helft zijner regering uitmaakte, van die regering alles goeds moesten doen verwachten. En toch is die verwachting geheel en al verijdeld geworden door de uitkomst, en zelfs onder de regering van dien zoo bekwamen vorst, is meer dan één gedeelte van het staatswezen op de jammerlijkste wijze bestuurd geworden! Wat moet het dan zijn, waar onverstand den schepter zwaait!

Het is in onze dagen te dikwijls de gewoonte, om met geringschatting en bespotting te gewagen van wetgevende vergaderingen en van den invloed, door de drukpers op de handelingen der regering uitgeoefend; te dikwijls roemt men dan als het ideaal van eene regering, die, welke uitgeoefend wordt door een enkel mensch, wiens magtige wil aller handelingen bestuurt, en zelfs het gematigdste oordeel over die handelingen verbiedt. Maar - niet gesproken daarvan dat zulk eene onbeperkte regering onbestaanbaar is met de waardigheid en regten van den mensch en ligtelijk in eene dwingelandij ontaardt, waaronder het schandelijk en misdadig is den nek te krommen - zoo is het zelfs onwaar, dat

zulk eene regering betere waarborgen oplevert voor de stoffelijke welvaart, voor de kracht en grootheid van een land. De welvaart, kracht en grootheid van een land hangen grootendeels af van het verstand der regering; en dat verstand zal altijd veel meer zijn dáár, waar die regering al hare daden aan het vrije oordeel van een geheel volk moet onderwerpen, en ook al de kennis, die bij dat volk is te vinden, tot steun en voorlichting kan inroepen, - dan dáár, waar alle magt in handen is van één mensch, die, aan niemand verantwoordelijk, niemands oordeel duchtende, alleen volgens eigene ingevingen, volgens eigene inzigten te werk gaat. De regering, die, ten allen tijde, de krachtige waarschuwende stem hoort van wat er verlichts en verstandigs bij het volk is, zal daardoor weêrhouden worden van menige dwaze of wederregtelijke handeling, waartoe zoo ligt die mannen vervallen, die, in hun verwaten overmoed, zich genie genoeg toeschrijven, om, alleen, het lot van een geheel land te regelen.

Dat zijn, wel is waar, *oude* waarheden; maar het zijn waarheden, die wel eens herinnerd mogen worden, nu men ze in onze dagen zoo stout durft tegenspreken, en zelfs Nederland - de klassieke bodem van vrijheid en verlichting - voorstanders telt van beperking en willekeur. Die waarheden blijken vooral uit den kwaden invloed, dien het geheele gemis van de deelneming des volks aan het bestuur des lands, op het lot onzer zeemagt heeft gehad. Raadpleeg onze zeeofficieren over die dagen, en gij zult er u over verbazen, dat toen zoo roekeloos de hulpmiddelen des lands op de meest dwaze wijze verspild, en de ware belangen der zeemagt zoo geheel verwaarloosd werden. Men had linieschepen, ja, overblijfselen van de vroeger tegen Engeland bestemde vloten; maar welk gebruik maakte men van die linieschepen? òf zij lagen in de dokken te vergaan, òf zij waren zoo gebrekkig uitgerust en bemand, dat, waar vreemden ze zagen, zij tot oneer van ons land verstrekten. Men ontzag zich niet om alle middelen te baat te nemen tot aanvulling van de bemanningen der oorlogschepen; en de verblijven der misdaad leverden soms de vlotelingen op, die bestemd waren om de eer der Trompen en de Ruyters te handhaven[1]. De slechte

1 ‘Ik heb op een admiraalschip gediend, waar alle nachten eene menigte extraschildwachten werden uitgezet en ƒ 3 premie toegewezen voor elken deserteur, dien zij doodschoten. - Op een schip in de baai van Gibraltar, 's middags onder het luiden der schaftklok, deserteerden tien man, die in de sloep sprongen en naar den Spaanschen wal roeiden.....
Hoe menig Kapitein is in vreemde havens niet van alle zijne roeijers, dan uit de meest *vertrouwde* zijner equipage zamengesteld, verlaten geweest, en *alleen* blijven staan, om met een huurvaartuig zijnen bodem weêr te bereiken!.....
Een verdienstelijk officier heeft zich het leven benomen, omdat hij geen kans zag met zijn volk teregt te komen.....’ (Arriens, bl. 14-15).

voeding, de slechte kleeding, vermeerderden den weerzin der schepelingen tegen 's rijks zeedienst, en meer dan eenmaal is op een oorlogsbodem de regtstreeksche medewerking der officieren noodig geweest, om de desertie der bemanning te beletten of tegen te gaan. Gebrekkig in bouw, in uitrusting[1], in bemanning, geleken onze oorlogschepen naar die verouderde, onhandelbare zeekasteelen, die Spanje nog bij het begin dezer eeuw had; maar deze, ten minsten, gingen bij Trafalgar met roem te niet, en der Nederlandsche linieschepen viel zulk een glorierijk einde niet ten deel.

De sommen, op de jaarlijksche uitgaven van den Staat voor de zeemagt uitgetrokken, waren, zeker, te gering; maar toch, ook met die geringe sommen, had men veel meer kunnen doen, veel sterker, veel beter vloot kunnen hebben. Doch een ongelukkig en verderfelijk beginsel won toen veld, het beginsel, om de actieve zeemagt te verwaarloozen, en uitsluitend bedacht te zijn op de vergrooting en uitbreiding der werven; men was goed op weg om onze zeemagt niet uit oorlogschepen te doen bestaan, maar uit werven, waarop die oorlogschepen konden worden gebouwd[2]. Wat op die werven al kostbare en nuttelooze arbeid plaats had! wat

1 Hier wordt van het verledene gesproken. Er is - vooral onder het bewind van den Minister Rijk, - zeer veel verbeterd in de voeding en het onderhoud der schepelingen, en in den bouw en uitrusting der oorlogsvaartuigen.

2 'Toen is eene nieuwe en noodelooze werf opgerigt geworden, waaraan langzamerhand millioenen schats werden verspild, en zulks op eene plaats, waar zij, in tijd van oorlog, ieder oogenblik door een bombardement kan vernietigd worden. Ook het etablissement te Rotterdam is aanmerkelijk uitgebreid geworden. De meerdere kosten, welke de werven naar zich sleepten, moesten op de actieve zeemagt bezuinigd worden. De schepen in de dokken verminderden gaande weg. Genoegzaam geene nieuwe schepen werden aangebouwd.....Wie staat niet verbaasd, als hij moet hooren, dat aan onze vijf maritieme etabiissementen ongeveer *drie duizend* menschen verbonden zijn, terwijl zuo even is gebleken, dat aan dezelve, gedurende de laatste zes jaren, niets van eenige beteekenis is verrigt geworden!.....'
(Blik op Neêrland's Zeemagt enz., 1841. - Bl. 5 en 7).

daar al schatten, ijdellijk, verspild werden aan gebouwen en inrigtingen zonder eenig doel of voordeel! wat daar al menigte onnutte menschen rondliepen, kostgangers van den Staat en dien Staat geen dienst bewijzende! wat daar al verkeerdheden en misbruiken bestonden, zoo verouderd, dat zij door lange gewoonte bijna regten schenen voor hem die er voordeel van trok! Het is God geklaagd, wanneer men ziet, hoe daar, op de ligtzinnigste en onverantwoordelijkste wijze, met de krachten en hulpmiddelen des lands werd gespeeld; en men weet niet, waarover men zich meer verwonderen en verontwaardigen moet, òf over het onverstand der bestuurders, òf over de onverschilligheid der natie, die dit alles lijdelijk toezag. De schildering van de vervallene monarchieën van Frankrijk of Spanje onder sommige der Bourbons, dat bestuur, waar kuiperijen, onverstand en ligtzinnigheid den schepter voerden, en de luim van een bureaulist soms vermogend was om eene eervolle loopbaan af te sluiten voor een man van genie en karakter, - die schildering herinnert ons soms aan de wijze, waarop lange jaren de Nederlandsche zeemagt is bestuurd geworden[1].

Maar hoe kon dit zoo lang in dien rampzaligen toestand blijven? zag niemand dan het gebrekkige daarvan in? was bij een ligchaam als dat onzer zeeofficieren, waar talent en vaderlandsliefde evenzeer schitteren als dapperheid en pligtbesef, dan niemand daar, die zijne stem verhief tot bestrijding van misbruiken en verkeerdheden, en tot aanwijzing van den weg dien men moest inslaan om het goede doel te bereiken? - Ja wèl waren er mannen, welke die taak op zich namen[2]; - maar hij, die zich verbeeldt, dat het bij ons

1 ‘De afgeleefdheid van het hoofd van het Ministerie had, natuurlijk, veel van zijne magt aan zijne ondergeschikten overgebragt, en inderdaad de magt der Subalternen op het *Smidswatertje* was zoo groot, dat ik mij zeer wel herinner, dat een jong officier, die er een na bloedverwant onder had, zeide van zijn' onmiddelijken Chef, over wien hij niet tevreden was: “hij zal geen kommandement meer hebben, daar zal ik voor zorgen”; zoo als hij er ook niet meer een gehad heeft.’ (Arriens, bl. 19 en 20).

2 Zie hier de titels van eenige over onze Marine handelende vlugschriften, grootendeels het werk van zeeofficieren:
Blik op Neêrland's Zeemagt. Amsterdam, Zweesaardt. 1841.
F.C.O. Iets over de Nederlandsche Marine. Amsterdam, Portielje. 1843.
F.C.O. Nog iets over de Nederlandsche Marine. Amsterdam, Portielje. 1843.
F.C.O. Marine. Rotterdam, Kramers. 1844.
Beschouwingen over de Nederlandsche Marine. Leyden, Hazenberg. 1844. A.E.P.
Teregtwijzing betrekkelijk 's Rijks Zeewezen. Amsterdam, Van Kampen. 1845.
Arriens, Bijdrage tot de kennis onzer Marine. 's Gravenhage, Langenhuyzen. 1846.
De Zeemagt, beschouwd in verband met de Oost-Indische Bezittingen van het Rijk. 's Hage, Doorman. 1847.
Jansen, De Zeemagt. 's Hage, Belinfante. 1848 en 1849.
Eenige gedachten over den materiëelen toestand der Marine. Amsterdam, Weytingh en Van der Haart. 1848.
Een Woord aan de Kiezers en Afgevaardigden van Nederland, over den toestand onzer Zeemagt, door een Practicus. Amsterdam, Weytingh en Van der Haart. 1850.
Rijk, Het bestuur der Marine, onder den Schout bij Nacht, later Vice-Admiraal Rijk. Amsterdam, Hulst van Keulen. 1851.
Het Koninklijk Instituut voor de Marine in Nederland. Utrecht, Van der Post. 1852.

zoo gemakkelijk valt afdoende verbeteringen in te voeren, hij is geheel en al vreemd aan ons land; hij weet niet, met welk eene hardnekkige vasthoudendheid - eene betere zaak waardig - men zich hier hecht aan alles wat bestaat, al is het verkeerde en slechte van dat bestaande voor iedereen overtuigend bewezen.

Voor een goed gedeelte zijn de geldverspillingen van dien tijd, - het uitgeven van tonnen en millioenen aan scheepskappen, aan sluizen, aan drooge dokken en aan andere werken, die meer de *ver*wondering dan de *be*wondering van den vreemdeling opwekten, - voor een goed gedeelte is dat alles te wijten aan de zucht van de hoofden der verschillende departementen van ons zeewezen, om dat gedeelte, waarover zij waren gesteld, uit te breiden en te doen bloeijen. Er bestond een onmiskenbare naijver tusschen de verschillende departementen, om in geldelijke uitgaven niet de minste te zijn; en de arbeid, dien men op de Schelde verrigtte, was een spoorslag voor de Maas en de Zuiderzee, om ook te laten werken, - of het noodig was of niet. Te goeder trouw meenden de mannen, die aan het hoofd der verschillende departementen stonden, dat het hun eerste pligt was, om *hun* departement te doen bloeijen; dat wil zeggen, om daar veel ambtenaars en veel arbeiders te hebben, en daar aan reusachtige maar doellooze werkzaamheden een goed gedeelte te besteden van de voor de zeemagt bestemde sommen. Wie dat deed, wie dat het meeste wist te doen, die meende ten volle aan zijne roeping te beantwoorden; - en welk Nederlander zal anders oordeelen, of zulk een gedrag

misprijzen? Is dat niet, bij ons, een algemeen, een ingekankerd dwaalbegrip, dat men zijne zorg hoofdzakelijk en uitsluitend moet wijden aan dat gedeelte van het Staatsligchaam, waartoe men behoort, en dat gedeelte moet bevoordeelen zelfs ten koste van het geheel? Hoort men het niet ieder oogenblik als de hoogste verdienste in het hoofd eener Staatsinrigting prijzen, indien hij er ijverig voor waakt, dat die inrigting niet wordt besnoeid, maar steeds toeneemt en uitgebreid wordt? - Ieder oogenblik zal men menschen aantreffen, die het als eene zeer loffelijke daad zouden beschouwen, wanneer zij millioenen uit 's lands schatkist konden besteden voor een beheer, waartoe eene som van eenige duizenden voldoende is. Bij velen onzer is de vaderlandsliefde vervangen door liefde voor eene stad, voor een wapen, voor eene werf, voor eene school, voor de eene of andere instelling; in het groote vaderland heeft ieder onzer nog zijn bijzonder vaderlandje, dat hij lief heeft en verzorgt ten koste van het algemeene. - Dat dit dwaas, dat dit slecht, dat dit misdadig is, dat dit een land te gronde moet doen gaan, - hoe weinigen zijn er die daaraan denken!

Talentvolle en moedige mannen verhieven dikwijls hunne stemmen, om het verval onzer zeemagt openbaar te maken, en de middelen tot herstel aan te wijzen; maar langen tijd bleven die stemmen zonder weêrklank bij eene menigte, die grootendeels onkundig of bevooroordeeld was. Zij, die persoonlijk belang hadden bij de voortduring der bestaande misbruiken; zij, die in verbindtenis of betrekking stonden met de hoofden en bestuurders van ons zeewezen; zij, die gunsten van die hoofden en bestuurders hadden te wachten, - die allen waren natuurlijk weinig genegen om op eene verandering van de bestaande orde van zaken aan te dringen; die allen waren ijverige bestrijders van ieder, die hervorming en verbetering wilde. De stemmen, die uit de rijen onzer zeemagt zich deden hooren, werden dan ook geruimen tijd onderdrukt en gesmoord; en daar, waar iemand als kampvechter voor het goede optrad, en duidelijk en overtuigend aanwees, dat, wat men bij het bestuur onzer zeemagt deed, slecht was, bestreed men hem met dat onedele wapen, dat, tot schande onzer natie, bij ons zoo dikwijls gebezigd wordt: men wederleide niet redeneringen, die moeijelijk te wederleggen waren; maar men viel het persoonlijk karakter des schrijvers aan; men weet aan gekrenkte eerzucht, aan misnoegen, aan

haat, aan de laagste drijfveren, wat niet anders dan uit zucht voor het algemeene welzijn geschiedde; men bestreed niet het nut der voorgestelde hervormingen, maar men poogde aan te toonen, dat de man, die ze voorstelde, daartoe onbevoegd was. Noemde die man zich niet - welk gezag kon men toekennen aan de meening van een nameloos schrijver! Noemde hij zich wel, - men spoorde alle daden van zijn leven na met het vergrootglas van den haat; en daar, waar zelfs dit niet baatte, riep men den laster ter hulp om het karakter aan te vallen van hem, die het waagde als hervormer op te treden. Behoorde die hervormer niet tot de zeemagt, dan kreet men het als eene verwaten aanmatiging uit, om te durven schrijven over een onderwerp, waarvan men niets konde weten; behoorde hij wel tot de zeemagt, dan brandmerkte men het bijna als een deloijalen afval, dat men de gebreken aanwees van een wapen, waarvan men zelf deel uitmaakte; - en zoo was men er op uit, om door drogredenen en spitsvondigheden, en door allerlei middelen die niet altijd met eer en regtschapenheid bestaanbaar waren, elke aanwijzing van de gebreken onzer zeemagt, elk voorstel van de middelen om in die gebreken te voorzien, te onderdrukken en te versmoren. De openbare behandeling der openbare aangelegenheden, die ons thans zoo natuurlijk en verstandig voorkomt, was vroeger iets ongehoords, iets dat met alle kracht en geweld werd tegengegaan; onze regering had een afschuw van publiciteit; vooral gold dit bij het bestuur der zeemagt, waar men door alle mogelijke middelen de zeeofficieren wilde beletten om hunne gevoelens en meeningen openbaar te maken; het was daar, zoo als de admiraal Arriëns dit krachtig uitdrukte, ‘geheimzinnigheid om ellende te bedekken’[1].

Maar eindelijk was het licht der waarheid doorgebroken, en liet den rampzaligen toestand zien, waarin Neêrland's zeemagt vervallen was; eindelijk moest het vermolmde gebouw, door onverstand en eigenbelang opgerigt, ineenvallen onder de mokerslagen van kunde en oordeel. Maar was daarmede alles gedaan? Waren daarmede de puinhoopen van het verledene uit den weg geruimd? Was daarmede iets goeds, iets krachtigs, iets duurzaams te weeg gebragt? Had daarmede de natie, die toen wist, dat de gelden voor de zeemagt *slecht* waren besteed, nu ook de wetenschap, hoe die gelden *goed* moes-

1 Arriëns, ‘Bijdrage tot de kennis onzer Marine,’ bl. 106.

ten worden besteed; had daarmede die natie, die toen wist, dat zij eigenlijk geene zeemagt had, nu ook de kennis verkregen van de middelen om die zeemagt te doen ontstaan? - Die vragen kan men niet toestemmend beantwoorden. Er hadden eenige veranderingen, eenige verbeteringen, bij onze zeemagt plaats; maar weinige van een' afdoenden aard; het oude, het bestaande, werd grootendeels behouden; wat er nieuws werd ingevoerd, was gedeeltelijk, was weinig, was zwak en als bij wijze van proefneming; men bleef weifelend en onzeker te werk gaan; en tot nu toe heeft aan onze zeemagt de krachtige hand ontbroken, die een goed doordacht en goed berekend stelsel tot uitvoering weet te brengen.

Waren de mannen, die in den laatsten tijd aan het hoofd onzer zeemagt hebben gestaan, dan geene mannen van kunde en verdienste? - Wij zullen de laatste zijn om dit te ontkennen of te betwijfelen. Zoo zullen wij, onder anderen, gaarne hulde doen aan het goede, door den vroegeren minister Rijk gesticht. Bij een alom geacht karakter, bij de beste bedoelingen, bij algemeene kundigheden, die niet alledaagsch zijn, en bij eene warme zucht voor het welzijn der zeemagt, paarde de Heer Rijk echter het gemis van die hoedanigheden, die in den hersteller onzer zeemagt een volstrekt vereischte zijn: hij miste het juiste en heldere inzigt van wat de zeemagt moet worden, en hij had niet de kracht van wil, die er noodig is, om wat men goed en nuttig oordeelt, door te zetten en tot stand te brengen. Waarschijnlijk had de Heer Rijk goede denkbeelden over de hervormingen, bij onze zeemagt in te voeren, maar rekende hij den geest van het algemeen nog niet genoeg doordrongen van het belang dier hervormingen, om hare invoering mogelijk te maken; ten minste, dit moet men uit vele der handelingen van dien minister besluiten: gedurig ziet men, dat hij het goede beoogt, maar niet altijd krachtig genoeg is om het te bereiken. De Heer Rijk heeft goeds, veel goeds, tot stand gebragt in zijn zevenjarig Ministerie; maar hij ging daarbij weifelend en onzeker te werk; wat hij den eenen dag verdedigde, offerde hij soms den anderen dag op; hij handelde niet volgens een vast stelsel, de vrucht van een rijp onderzoek en van een grondig nadenken, - maar hij ging te werk volgens eene overtuiging, wél dikwijls gegrond op eene schatbare ondervinding, maar ook dikwijls op eene los opgevatte meening of op de zucht om bestaande vooroordeelen niet te kwetsen. - En

wanneer wij hier zóó oordeelen over een man, wiens naam niet alleen bij de zeemagt, maar ook bij het overige der natie eene populariteit geniet, in vele opzigten ten volle verdiend, dan is dit niet, omdat wij blind zijn voor zijne uitstekende hoedanigheden; wij laten daaraan volkomen regt wedervaren. Maar wij zeggen alleen, dat, wanneer - zoo als niet onwaarschijnlijk is - de Heer Rijk, vroeg of laat, weêr als Minister van Marine optreedt, hij meer volgens een vast stelsel en beginselen en meer doorzettend zal moeten handelen dan bij zijn eerste ministerie, wil hij bij het bestuur onzer zeemagt dien toestand van onzekerheid, weifeling en werkeloosheid doen ophouden, waarin het thans verkeert.

Aan dien toestand van onzekerheid, weifeling en werkeloosheid bij het bestuur onzer zeemagt moet een einde komen. Het is tijd, hoog tijd, dat men daar eenmaal met krachtige hand afbreekt, wat verouderd en slecht is, opbouwt wat door de behoeften van onze eeuw en van ons volk gevorderd wordt; het is tijd, hoog tijd, dat men, bij de regeling van ons zeewezen, zich niet meer laat slingeren door allerlei veranderlijke, los opgevatte meeningen, maar dat men daarbij te werk gaat volgens een vast, een verstandig stelsel; het is hoog tijd, dat men eenmaal tot een duidelijk en juist inzigt kome van wat, in de negentiende eeuw, de zeemagt voor Nederland moet zijn.

Wat moet, thans, de zeemagt voor ons zijn? - Is die vraag door onze regeringen wel ooit ernstig behandeld, of bepaald beantwoord? - wij gelooven het niet; ten minste wij hebben het nooit kunnen bespeuren aan de wijze, waarop onze zeemagt is bestuurd geworden.

Wij zullen trachten dit antwoord te geven. Zie hier, naar ons inzien, wat de taak van Neêrland's zeemagt moet zijn, in de eeuw waarin wij thans leven:

Onze oorlogsvloot moet, op de verschillende zeëen van den aardbol, onzen handel beschermen en onze vlag doen eerbiedigen, overal waar de wederregtelijke handelingen van onbeschaafde volkeren dien handel of die vlag mogten willen krenken. Bij een oorlog tegen eene Europeesche mogendheid, moet onze vloot de groote rivieren en zeegaten van ons land voor den vijand afsluiten; ons het bezit verzekeren van de Zuiderzee en van de Zeeuwsche stroomen; en door eene naauwe aansluiting met het landleger, tot de verdediging des lands medewerken. Een goed gedeelte onzer vloot

moet in Oostindië verblijven; want in de Indische wateren moeten wij met kracht kunnen optreden, en onze heerschappij over den Oosterschen Archipel verkrijgt alleen door eene sterke zeemagt waarde en duurzaamheid. Eindelijk, bij een oorlog tegen eene zeemogendheid, ons verreweg aan scheepsmagt overtreffende - bij een oorlog tegen Groot-Brittanje, Amerika of Frankrijk - moet onze vloot den vijand geene zeeslagen leveren; maar zij moet hem in het klein afbreuk doen; wij moeten - laat ons het ware woord gebruiken - wij moeten dan kapers worden; wij moeten dan doen, wat de Vlissingers met goed gevolg deden tegen de Spanjaarden, en wat, in 1672, de Duinkerkers tegen ons en tegen Engeland hebben verrigt; wat de Amerikanen in 1812 tegen Groot-Brittanje hebben gedaan[1]; wat Joinville, nog voor korte jaren, Frankrijk heeft aangeraden, als het beste middel om ter zee een magtigen vijand afbreuk te doen.

Uit dat doel, dat wij met onze zeemagt willen bereiken, volgt van zelf de zamenstelling dier zeemagt. De linieschepen, vroeger onontbeerlijk bij de groote zeeslagen, die men toen leverde, zijn thans voor ons overtollig en schadelijk geworden; zij putten de hulpmiddelen van ons land uit, en brengen ons geen nut aan. Al meer en meer wint dan ook, bij onze zeeofficieren, de meening veld, dat wij geene grootere oorlogsvaartuigen moeten hebben dan de zoogenaamde groote fregatten, zoo als thans de Doggersbank en de Prins van Oranje[2]. Maar van die groote fregatten moeten wij er

1 ‘De Amerikanen leveren ook veel leerzaams op in hunnen oorlog in 1812. Eenige weinige fregatten, maar met excellente zeelieden bemand, hebben doen zien, hoe lastig het eene kleine doch goede marine aan eene groote en tevens goede kan maken, schoon dit aan hun goed en krachtig personeel was toe te schrijven, in tegenstelling huns vijands, toen in betrekking met hen te zwak bemand.’ (Arriens, bl. 29).

2 ‘Voor de grootste schepen ware het blijkbaar het verkieselijkst, alleen fregatten van 60 stukken, op één model.’
(Eenige gedachten over den materieelen toestand der marine, bl. 15).
‘Wanneer wij daarbij de groote kosten nagaan, welke de bouw en het gebruik van de grootste soort van schepen na zich slepen, hechten wij ons met gerustheid aan de meening, dat schepen van de grootte der fregatten van 60 stukken voor de tegenwoordige behoefte allezins voldoen, en dat onze voornaamste strijdkrachten in deze soort van schepen zouden dienen te bestaan.’
(Jansen, de Zeemagt. Tweede stuk, bl. 50-51).
‘Ik heb niet gezegd, dat wij geene linieschepen moeten hebben; ofschoon het beter is er geene te hebben, dan die te moeten laten verrotten, en jaarlijks groote sommen van onderhoud, bewaring en herstelling te moeten geven.’ (Arriens, bl. 2S).

veel meer hebben dan thans; die moeten onze voorname aanvallende kracht uitmaken; die moeten, snelzeilend, goed gewapend en sterk bemand, bij een oorlog, op alle zeeën, onze vijanden opzoeken en afbreuk doen; - zoo als in den oorlog van 1812 de Amerikanen met hunne fregatten de oneindig sterkere Britsche zeemagt het hoofd boden, en den vijand zulke gevoelige slagen toebragten, dat deze, meer dan zij, naar het einde des oorlogs haakte. Zóó moeten ook wij doen; dat is voor ons een voorbeeld ter navolging; verouderde wapenen, die geen nut meer aanbrengen, moeten wij laten varen, en ons bedienen van die middelen, waardoor wij onze vijanden het krachtigste en gevoeligste kunnen schaden. Geen linieschepen dus, maar veel groote fregatten. - Voor de verdediging onzer binnenwateren en van de Indische zeeën worden kleine oorlogsvaartuigen gevorderd, en vooral veel gewapende stoomschepen, die ons het middel verschaffen, om snel en op bepaalden tijd onze magt te kunnen overbrengen en op een gegeven punt te vereenigen. Want dát moet men wel in het oog houden, dat bij de hedendaagsche oorlogen, die Nederland zal te voeren hebben, onze oorlogsvaartuigen evenzeer het middel zullen zijn om strijdkrachten te vervoeren, als dat zij zelve strijdkrachten uitmaken; ook voor onze zeemagt is de zee niet altijd de plaats, waar zij strijden moet; haar werkkring zal ook bestaan in de gevechten op rivieren en binnenwateren, en in het verrigten van landingen.

Maar hoe! hooren wij ons toeroepen, eene oorlogsvloot zonder linieschepen, en de kaperoorlog de hoogste bestemming voor de opvolgers van Tromp en de Ruyter!

Het is waar ook: wij hadden Tromp en de Ruyter vergeten; wij hadden er niet aan gedacht, dat men die te regt gevierde namen zoude kunnen inroepen om onze voorstellen te bestrijden. - En men zie in die woorden geen blijk van geringschatting voor den roem van het voorgeslacht, geene miskenning van de groote daden der vlootvoogden van de zeventiende eeuw; wie ons daarvan beschuldigde, zou eene onware beschuldiging inbrengen. Want niemand kan met meer geestdrift bezield zijn, dan wij, voor het grootsche, het verhevene, het echt-Hollandsche van de mannen, wier namen wij hier nederschreven. Maar juist daarom is het ons een gruwel en eene ergernis, wanneer wij die namen hooren inroepen tot verdediging van dwaze of slechte handelingen; wanneer wij eene blinde, onverstandige bewondering

naar niets beters zien streven, dan om, zonder onderzoek of oordeel en zonder te letten op het verschil van tijd en toestand, alles zoo te willen regelen, als het in de zeventiende eeuw geregeld was; of wanneer wij zien, hoe bekrompenheid, de bespottelijkste kleingeestigheid, de volslagenste nietigheid, zich eerwaardig trachten te maken door zich achter den roem van het voorgeslacht te verschuilen. Dat is eene ontheiliging van wat voor ieder Hollander heilig moet blijven. Roep Tromp en de Ruyter aan, wanneer gij, op het voetspoor dier groote mannen, kracht van verstand, rijpheid van oordeel, onvermoeide volharding in het goede, vurige liefde voor vaderland en vrijheid, den geest van heldenmoed en zelfopoffering bezit, en daarvan blijken hebt gegeven; - maar zoo lang dat niet zoo is, zoo lang gij u niet boven het alledaagsche weet te verheffen, zoo lang gij minder hecht aan het welzijn en de grootheid van het vaderland dan aan de genietingen, die gemak en weelde u aanbieden, - zoo lang hebt gij het regt niet de namen uwer voorvaderen in te roepen. Uwe voorvaderen, - zij waren even wijs in den raad als dapper in den strijd; zij wisten zich te voegen naar de eischen van den tijd waarin zij leefden; en zij zouden blozen over een nageslacht, dat flaauw en geesteloos zijne bewondering voor hen *daardoor* zou willen bewijzen, dat het hen in alles blindelings navolgde.

Wanneer een verstandig huisvader ontdekt, dat zijne inkomsten niet toereikende zijn tot bestrijding zijner uitgaven, dan vermindert hij die uitgaven, dan schaft hij alles af wat overtollig is, alles wat als onnoodige praal of weelde kan worden beschouwd; - en niemand zal oordeelen, dat hij, dit doende, zijnen maatschappelijken toestand vermindert; integendeel, hij verbetert dien, door zóó schijn aan wezenlijkheid op te offeren. Zoo ook moet Nederland thans doen: onze middelen laten niet toe, om bij onze zeemagt iets overtolligs te hebben; wij moeten daarom afzien van linieschepen, die voor ons iets overtolligs zijn, en wier behoud onze hulpmiddelen uitput; zien wij daarvan af, dan kunnen wij aan wat wezenlijk noodig is voor onze zeemagt meer uitbreiding en kracht geven. Laat ons toch ook hier de wezenlijkheid niet aan den schijn opofferen; wat baat het, of wij op de lijst onzer oorlogsvaartuigen de namen van eenige linieschepen zien prijken, wanneer het ons toch aan middelen ontbreekt, om die schepen uit te rusten en in zee

te brengen, en die gevaarten, zonder nut of voordeel, in onze dokken vergaan! Te regt heeft een onzer kundigste zeeofficieren gezegd, dat de vijand oneindig meer ontzag heeft voor een fregat, dat, goed uitgerust en gewapend, de zee bouwt, dan voor een linieschip, dat in de havens moet blijven.

Een groot aantal linieschepen uitrusten en in zee brengen, dit kunnen wij niet; en dit ook zoude voor ons noch noodzakelijk, noch voordeelig zijn. De tijd der groote zeeslagen is voorbij; en het is niet waarschijnlijk, dat, even als in vorige eeuwen, de oceaan weer getuige zal zijn van die herhaalde en geregeld terugkeerende botsingen tusschen twee magtige oorlogsvloten. Wat voordeel hebben wij dan in het bezit van eenige linieschepen? Willen wij ze misschien aanwenden bij de verdediging van ons land, op onze binnenwateren, waar ondiepte gevaren aanbrengt, veel grooter dan die, welke van de zijde des vijands ontstaan? Willen wij doen, zoo als voor een paar jaar de Deenen, die dwaaselijk bij Eckernförde een linieschip in een naauw vaarwater bragten, onder het vuur eener vijandelijke landbatterij, en het daardoor aan de vernieling prijs gaven? Willen wij weêr doen, zoo als tijdens den Belgischen opstand, toen het linieschip de Zeeuw zonder nut of voordeel op de Schelde werd geplaatst, op een stroom, waar kleinere vaartuigen oneindig beter zouden geweest zijn?[1] voor zulke misslagen zal men zich toch in het vervolg wel hoeden. - Wat wil men dán met linieschepen doen? - Wij hebben wel eens hooren zeggen: het van tijd tot tijd uitrusten van een linieschip is noodig, al was het maar alleen voor de oefening der zeeofficieren, die door de dienst op een linieschip zoo zeer bevorderd wordt; het is ook noodig, dat wij linieschepen hebben voor de eer en waardigheid van den vorstelijken bevelhebber onzer vloot. - Maar het is ons altijd een raadsel gebleven, welk voordeel de kennis van de dienst op een linieschip kan hebben voor zeeofficieren, die bestemd zijn om zelden - en volgens ons voorstel, nooit - op een linieschip te dienen; en, wat die andere bedenking aangaat,

1 De dapperheid van de Deensche zeemagt verdient allen lof; maar dat die zeemagt bij Eckernförde meer dapperheid dan bekwaamheid heeft aan den dag gelegd, is onbetwistbaar.

De aanwending van het linieschip De Zeeuw, in 1832, op een vaarwater zoo als de Schelde, is een zoo vreemd feit geweest, dat men het in der tijd aan de werking van persoonlijke belangen heeft toegeschreven.

- de eer en waardigheid van den Vorst, die aan het hoofd der Nederlandsche scheepsmagt staat, zijn niet daarin gelegen, dat hij bij wijlen zijne vlag van een linieschip laat wapperen; maar wel daarin, dat onze vloot nuttig en goed en geen schijnvertooning zij, maar wezenlijke waarde en kracht bezitte.

Men hecht een te hoog belang aan die groote massa vuurmonden, die een linieschip met zich voert; dat kon in vroegere tijden, bij een gevecht, zeer veel bijbrengen tot beslissing van de overwinning, - in onze dagen is dat anders. Het is thans niet *de groote menigte geschut*, die aan een oorlogschip het overwigt geeft op zijne tegenpartij, het is het *goede* en het *goed gebruikte geschut*. Bij de reuzenschreden, die de artillerie in de laatste halve eeuw heeft gedaan, is het thans geene onwaarschijnlijkheid meer, om met een klein aantal vuurmonden die grootsche gevaarten te vernielen, die, met eene driedubbele rij van kanonnen omgeven, als trotsche burchten zich op de golven verheffen; een enkel granaat-kanon heeft thans geduchter kracht, dan al de artillerie van het grootste linieschip uit de Ruyter's tijd. De linieschepen behooren tot eenen tijd, die bijna voorbij is gegaan; het oogenblik nadert, waarop zij even zeer verouderd zullen zijn, als de Spaansche gallioenen der zestiende eeuw, en waarin men het bouwen van een linieschip als eene soort van anachronismus zal beschouwen[1].

Wij herhalen het: het snelzeilende, goedgewapende en sterk bemande fregat, dat vooral is het vaartuig, dat ons bij een oorlog tegen eene zeemogendheid kracht tot den aanval moet geven; niet, door, in groote afdeelingen vereenigd, den vijand op te zoeken, en de zeeslagen of groote gevechten van vroegere eeuwen te herhalen, maar door, over alle zeeën verspreid, den vijand overal daar op te zoeken, waar men hem afbreuk kan doen, overal daar aan te vallen, waar hij zwak is. De kaperoorlog is, bij eenen kamp tegen eene magtige zeemogendheid, voor ons een regtmatig en krachtig middel ter verdediging[2] Bij een oorlog

1 Over den invloed, dien de verbeteringen in het artillerie-wezen op de gevechten ter zee kunnen uitoefenen, kan men lezen: Jansen, ‘de Zeemagt,’ tweede stuk, bl. 48-52.

2 Wil men zich een denkbeeld vormen, hoe vermogend de uitwerking van een kaperoorlog is, men leze in Smollet's ‘Continuation of Hume,’ welke. verliezen zelfs het magtige Engeland, op het einde der 17^{e} en gedurende de 18^{e} eeuw, daardoor leed:
(Anno 1695)..... ‘In weerwil van de groote inspanningen, die de natie had gedaan om zulk een tal van verschillende eskaders te onderhouden tot bescherming van den handel en tot benadeeling des vijands, leed die handel geweldig door de Fransche kapers (privateers), die de beide kanalen - het Britsche en dat van S. George - doorkruisten en veel rijk geladen vaartuigen buit maakten. De Markies van Cadmarthen, met een smaldeel bij de Scillyeilanden gestationneerd, zag bij vergissing eene koopvaardijvloot voor de vloot van Brest aan, en nam in overhaasting de wijk naar de haven van Milford. Van dien aftogt gebruik makende, namen de kapers een goed getal vaartuigen van Barbados, en vijf uit de Oost komende, waarvan de waarde werd begroot op *een millioen pond Sterling*. De kooplieden herhaalden hunne klagten tegen het bestuur der admiraliteit.....’ (Vol. I, pag. 265).
‘..... In Europa waren de Spanjaarden even waakzaam en werkdadig; hunne kapers waren zoo behendig en gelukkig, dat zij, met den aanvang van dit jaar, sedert het begin des oorlogs genomen hadden 407 schepen, aan Britsche onderdanen toebehoorende en geschat op ongeveer *vier millioen piasters*. De kooplieden hadden daarom te meer regt tot klagen, daar er zoo geduchte vloten onderhouden werden tot bescherming des handels. In den loop van den zomer was Sir John Narris tweemaal naar de Spaansche kust gestevend aan het hoofd van een sterk eskader; zonder evenwel den vijand eenig noemenswaardig nadeel toe te brengen. De werkeloosheid van de Britsche krijgsmagt schijnt te meer onverschoonbaar, wanneer wij letten op de groote uitbreiding der toenmalige wapeningen. De landmagt van Groot-Brittanje, daaronder niet begrepen de Deensche en Hessische hulptroepen, bedroeg ongeveer zestigduizend man; en *de vloot bestond uit meer dan honderd oorlogschepen, door vier en vijftig duizend matrozen bemand*.’ (Vol. 3, pag. 67).
‘..... Op denzelfden tijd werd een edikt uitgevaardigd, waarbij de Fransche onderdanen aangespoord werden om kapers uit te rusten en eene premie werd beloofd van veertig livres voor ieder man, en dezelfde som voor ieder kanon, dat men op den vijand zoude vermeesteren;

moet een volk *die* wapens aanwenden, die den vijand het meeste kwaad kunnen doen; gebruik maken van *die* strijdwijze, die voor dat volk het voordeeligste is. Kan men geen veldslagen wagen, men wachte in de vestingen den vijand af, men voere den partijgangersoorlog; is men te zwak om groote zeeslagen te leveren, men neme zijne toevlugt

tevens werd beloofd, dat, bij een spoedig sluiten van den vrede, de Koning de kaperschepen zoude koopen voor de som waarvoor zij waren gebouwd.....' (Vol. III, pag. 491).
'..... Sir Edward Hawke, die de Middellandsche zee had schoon geveegd en 's vijands havens bedreigd, kwam met de huiswaarts keerende koopvaarders te Gibraltar terug, vanwaar hij in het laatste gedeelte des jaars onder zeil ging naar Engeland met een gedeelte van zijn eskader, het overige in die baai latende tot bescherming van onzen handel, welke in die wateren dra veel leed van de Fransche kapers, die zich toen over de Middellandsche zee verspreidden.....' (Vol. 3, pag. 517).
'..... Groot-Brittanje's handel onderging aanmerkelijke verliezen door de krachtige werking der Fransche kapers, waarvan velen uitgerust waren op de eilanden La Martinique en Guadaloupe.' (Vol. 4, pag. 222).
'..... Zij bezigden een veel meer afdoend middel om Engeland's zeevaart te schaden, door hunne onnutte oorlogschepen op te leggen, en de uitrusting aan te moedigen van stoute kapers, die, in de Europesche en Amerikaansche wateren kruisende, een aanmerkelijk nadeel toebragten aan den handel van Groot-Brittanje en Ierland. Sommige daarvan lagen in de havens van het kanaal tegenover de Engelsche kust, en zeilden uit zoodra de koopvaarders dier natie hunne reis ondernamen, en de kapers daarvan berigt hadden gekregen door ligte vaartuigen, tot dat einde dienende. Sommige plaatsten zich op de Noordzee, waar zij op de Schotsche kust een groot getal schepen buit maakten; anderen kruisten bij de hoofden van het kanaal en zelfs ten westen van Ierland; maar verreweg de meesten maakten de zeeën onveilig nabij de eilanden beneden den wind in West-Indië, waar zij een verbazend (prodigious) aantal Britsche schepen namen, die naar de koloniën zeilden of vandaar kwamen, en bragten die op in hunne eigene bezittingen op de eilanden Martinique, Guadaloupe en St. Domingo.' (Vol. 4, pag. 392).
'..... In weerwil van de waakzaamheid en den moed der Engelsche kruisers in de West, maakten de Fransche kapers de wateren zoo onveilig, dat zij in den loop van dit jaar *meer dan tweehonderd* Britsche schepen namen, geschat op eene waarde van 600,000 pond. Deze hunne voordeelen zijn te meer opmerkelijk, omdat het eiland Guadaloupe toen in het bezit was der Britten en de Commodore Moore een talrijk smaldeel in die zeeën had.....' (Vol. 4, pag. 491).
Zie verder de bewegingen van Thurot, beschreven in vol. 4, pag. 498 en 510.
(Anno 1760) '..... hoe belangrijk die toebereidselen geweest moeten zijn, kan men afleiden uit de verbazende uitbreiding der zeemagt, die, op dat tijdstip, tot eene sterkte van 120 linieschepen klom, behalve de fregatten, branders, sloepen, bombardeergaljoten en adviesjagten. Van die linieschepen waren er 17 gestationneerd in de Oost, 20 bestemd voor de verdediging der West-Indische eilanden, 12 in Noord-Amerika, 10 in de Middellandsche zee, en 61 deels op de Fransche kust, deels in de havens van Engeland, of kruisende in de Britsche zeeën tot bescherming van den Britschen handel. In weerwil van die talrijke en magtige vloten, was de vijand, *die niet één linieschip in zee had*, zoo werkzaam met zijne kleine kaperschepen en gewapende vaartuigen, dat, in het begin van dit jaar - van 1 Maart tot 10 Junij - hij meer dan twee honderd vaartuigen buit maakte, aan Groot-Brittanje en Ierland toebehoorende. Het geheele getal van Britsche schepen, dat, van 1 Junij 1756 tot 1 Junij 1760, door den vijand werd genomen, bedroeg *twee duizend vijf honderd negen en dertig*....' (Vol. 5, pag. 249).

tot kruisers. Ontegenzeggelijk kunnen wij door onze kruisers 's vijands handel belemmeren en benadeelen, 's vijands zwakste volkplantingen aanvallen en vermeesteren; ontegenzeggelijk kunnen wij hem, op die wijze, de gevoeligste slagen toebrengen; en de bewustheid, dat wij die magt bezitten, zal misschien vermogend zijn om het uitbreken van een oorlog te voorkomen.

Zeg dus vaarwel aan uwe linieschepen, maar geef uitbreiding aan het getal uwer groote fregatten; geef vooral ook uitbreiding aan het getal der oorlogs-stoomschepen. Wat daarbij eene hoofdzaak is, dat is, alles wat betrekking

heeft tot de uitrusting en bewapening onzer oorlogschepen, zoo veel mogelijk voltallig, gereed, vereenigd te hebben en geheel en al verzekerd tegen een onverwachten vijandelijken aanval: niet, alles over een groot aantal werven te verdeelen, wat op ééne kon vereenigd zijn; niet, kostbare gebouwen en inrigtingen te plaatsen in havensteden, die dadelijk bloot staan aan de aanslagen des vijands en gemakkelijk door hem kunnen worden genomen of vernield. In den Indischen Archipel, waar altijd een sterk gedeelte onzer zeemagt moet verblijven, waar die zeemagt heerscheresse kan en moet zijn, moet men ook havens hebben, beveiligd tegen de ondernemingen des vijands, en waar die zeemagt alles vindt, wat tot hare uitrusting of herstelling noodig is; - tot nu toe ontbreekt dit op Java; op dat eiland zijn wel vestingen gebouwd, maar voor de vloot is te weinig[1] gedaan; en toch is dat dringend noodig.

Bij de hedendaagsche zeegevechten hangt veel, bijna alles, af van de werking der artillerie; de zee-artillerie moet, zoo veel mogelijk, volmaakt worden; en daarnaar ten minste, wordt bij ons, in de laatste jaren gestreefd. De oefeningen in het gebruik van het geschut moeten altijd een belangrijk gedeelte van de oefeningen onzer zeemagt uitmaken; en zooveel mogelijk moet men aan alles, wat het geschutwezen der vloot betreft, dezelfde volmaaktheid geven, die het geschutwezen te lande heeft. De ondervinding heeft herhaaldelijk geleerd, welke nadeelen het oplevert, wanneer er geene eenvormigheid bestaat tusschen de artillerie te lande en de artillerie ter zee; een onzer kundigste zeeofficieren heeft, nog kortelings, de omstandigheid aangehaald, dat in 1832 de kanonneerbooten, die zich tijdens het beleg der Citadel van Antwerpen op de

1 '....Terwijl vele millioenen guldens en de arbeid van honderd duizend Javanen aan bevestigingen op het eiland zijn besteed geworden, *is er geen vuurmond geplaatst, welke een Nederlandsch schip zou kunnen beschermen of een vijandelijk vaartuig afweren*..... De maritieme etablissementen, welke in O.-I. bestaan, zijn ontoereikend voor de geringe zeemagt, welke Nederland daar onderhoudt..... Er is op Java noch droog dok, noch scheepshelling, noch de middelen om een groot schip te kielen; eene kraan of bok om de masten uit schepen te ligten, is er ook niet...' ('De zeemagt beschouwd in verband met de O.-I. bezittingen,' bl. 33, 86 en 89).
Sedert die brochure uitkwam (1847) heeft men in Indië door het bouwen van een drijvend droog dok te Soerabaya, en door het versterken van Onrust, *iets* gedaan voor de zeemagt; maar dat iets is weinig.

Schelde bevonden, slechts schaars van munitie waren voorzien, en daarbij op het nadeel verwezen dat het verschil van kaliber tusschen land- en zee-artillerie toen opleverde, dewijl men daardoor buiten de mogelijkheid was om de behoefte aan munitie der oorlogsvaartuigen door de munitie der Citadel weg te nemen[1]. Dat moet veranderen; daar moet verband, overeenstemming, eenheid, tusschen zee- en land-artillerie bestaan; afscheiding is hier kleingeestig en slecht; uit de batterij van een oorlogschip moet men geene kogels schieten, verschillende van die, welke uit de batterijen van een bastion of ravelyn worden afgeschoten; en dezelfde officieren en soldaten moeten de artillerie kunnen bedienen, onverschillig of zij zich op den vasten wal bevindt, of op de golven dobbert.

De kracht eener vloot wordt uitgemaakt, niet alleen door goede oorlogsvaartuigen, maar ook, en bovenal, door goede bemanningen[2]. Ook in dat opzigt moet er bij ons eene geheele verandering van stelsel plaats hebben; want de wijze, waarop thans de bemanning der oorlogschepen voltallig wordt gemaakt, is gebrekkig en slecht. Met moeite wordt eene equipaadje bijeengekregen; en om daartoe te geraken, moet men zelfs niet altijd naauwlettend zijn op de geoefendheid en geschiktheid der matrozen[3]. Die moeite bestaat nu in vredestijd, terwijl men slechts een klein aantal oorlogsvaartuigen heeft te bemannen; wat zal het dan zijn in oorlogstijd, wanneer de behoeften van eenen zeeoorlog ons tot eenige krachtsinspanning dwingen? - Wij

1 Nieuwe Spectator, Zesde Jaargang, N°. 8.

2 De Admiraal van Kinsbergen zegt: Het eerste voorwerp van onderzoek bij het vergelijken der sterkte van twee vloten moet geenszins het getal der schepen zijn, maar wel

1°. De order, discipline en de geoefendheid der equipagiën.

2°. De kunde en moed van de Chefs der schepen.

3°. De groote kunde en bekwaamheid des Admiraals, gepaard met zijne ondernemendheid van geest.

3 Het meest algemeene beginsel bij de dienst of den stand der matrozen was, dat er geen beginsel was, noch voor het verkrijgen, noch voor de behandeling, noch voor de aankweek, noch voor de goede trouw; - eindelijk in één woord, de vroegere ministeriën hebben nooit matrozen gezien, dan zoo als zij dezelve waardeerden, anders dan als het uitschot der maatschappij. Ik weet wel dat, gaande weg, het kwaad zelf redres vroeg en aanwees, doch ook in die opzigten is, niettegenstaande het belang en de moeijelijkheid der zaak, nooit een kordaat beginsel aangenomen; en een getal koppen, om het even welk, en hoe groot of klein, is het resultaat geweest dat men zich voorstelde. (Arriens, bl. 49).

hebben wel eens hooren antwoorden, dat dan de koopvaardij grootendeels ophoudt, en men dan voor de oorlogschepen partij kan trekken van de matrozen, die thans ter koopvaardij varen; maar zoo iets is geheel onzeker, daar ook op onze koopvaardijschepen een goed gedeelte der bemanningen uit vreemden bestaat, uit Duitschers, Noren en Britten. Zoo als het thans is ingerigt, zou het ons, bij eenen zeeoorlog, aan bemanning ontbreken voor onze oorlogschepen.

Vanwaar dat droevige verschijnsel, bij een volk, waaraan in proza en in poëzy onophoudelijk wordt toegeroepen, dat het voor de zee geboren is, - bij een volk dat, werkelijk, in vorige eeuwen op de zee heeft geschitterd? Vanwaar? - gedeeltelijk is dit de schuld van dat volk zelf, gedeeltelijk van de verkeerde inrigting van ons zeewezen.

Men misleidt zich zelven, men paait zich met woorden en klanken, zonder tot het wezen der zaak door te dringen, wanneer men in het Nederlandsche volk der negentiende eeuw dat zelfde volk meent te zien, dat, twee eeuwen vroeger, in heldendeugd en grootheid alle andere volkeren overtrof.

Dat is zoo niet; verschillende omstandigheden, voornamelijk de noodlottige invloed van onverstandige regeringen, hebben daarin eene geheele verandering te weeg gebragt; de geestkracht der vroegere dagen bestaat niet meer, en is door laauwheid en flaauwheid vervangen. Noemt gij dat oordeel te ongunstig? - Zie dan op dat schandelijk verschijnsel, dat, terwijl honderdduizenden bij ons het brood der liefdadigheid eten, wij evenwel in vele opzigten armen voor den arbeid te kort komen, en daartoe de hulp des vreemdelings moeten inroepen; het ontbreekt ons aan werkers voor onze dijken, aan maaijers voor onze grasvelden, aan soldaten voor het leger, aan matrozen voor de vloot; en het verbasterde volk verkiest ledigheid en bedelarij boven een moeijelijken maar eerlijken arbeid, die een bestaan verzekert en mogelijk tot roem en eer kan geleiden. En zoo is het niet alleen bij de mindere standen, zoo is het bij alle: de burgerman zal jammerklagten aanheffen over het onmogelijke om aan zijne zonen een beroep of stand te verschaffen, dat hun het levensonderhoud verzekert; maar hij zal er niet op letten, dat er in Indië een aantal betrekkingen zijn, die wij door vreemdelingen moeten laten waarnemen, omdat slechts schaars Neder-

landers zich daartoe aanbieden; de zoon des rijken brengt liever in gemak en weelde zijne dagen door, dan door lofwaardige werkzaamheid tot den bloei van zijn Vaderland bij te dragen; en de telg van een oud Hollandsch geslacht schaamt zich niet om in de rijen van vreemde legers eene gemakkelijke bevordering te zoeken, daar hij opziet tegen de inspanning, om in zijn Vaderland door verdienste den roem zijner voorvaderen te evenaren.

Maar heeft die geest van zwakheid bij ons volk, - die alleen door de werking van een verstandig en krachtig bestuur kan uitgedelgd worden, - een voornaam deel aan de moeijelijkheid om de bemanningen voor onze oorlogschepen te vinden, verkeerde inrigtingen bij ons zeewezen dragen ook daartoe bij. Er wordt te weinig verrigt om de liefde voor de zeedienst aan te wakkeren. Het is waar, in de laatste jaren is er veel gedaan om het lot van den matroos te verbeteren voor den tijd dien hij op het oorlogschip doorbrengt; hij wordt goed gevoed, goed gekleed en betaald; maar, is dat genoeg? moet men alleen op de stoffelijke belangen van den zeeman denken, en de zedelijke drijfveeren, die hem doen handelen, geheel over het hoofd zien? Vergeet men dan de woorden der schrift: de mensch leeft niet bij brood alleen? - neen, wilt gij den matroos aan zijnen stand gehecht maken, verander of wijzig dan dat schandelijke en onmenschelijke strafstelsel, - dat, zeker, door de menschelijkheid der bevelhebbers slechts weinig wordt toegepast, maar dat toch altijd als een dreigend schrikbeeld tegengrijnst wie 's lands zeedienst wil intreden! Wilt gij den matroos liefde voor zijnen stand inboezemen, verzeker dan zijne toekomst, waarvoor thans te weinig wordt gedaan. De band, die den matroos thans verbindt aan zijne makkers, aan zijne bevelhebbers, aan den Staat, is te los, te onbeteekenend, de diensttijd van den matroos is geëindigd; hij keert in de vaderlandsche havens terug; eene goede geldsom wacht hem daar, de vrucht van jaren zwalkens en zwoegens; - maar daarmede houdt ook alles op; men laat hem aan zijn lot over; hij verlaat zijne bevelhebbers, zijne medgezellen, - zoo als men, op eene spoorweg, reizigers verlaat, die men mogelijk nooit weerziet. Met die goedhartige ligtzinnigheid, zijnen stand eigen, werpt hij het gespaarde geld in weinig tijds weg; wordt hij door armoede en gebrek overvallen, geen mensch, die zich om hem be-

kommert, noch die wapenbroeders, waarmede hij moeite en gevaren heeft doorgestaan, noch de regeerders van het land, waarvoor hij zijn leven heeft gewaagd. Treedt hij weer in 's rijks zeedienst, dan komt hij op een bodem, waaraan hij door geen herinneringen is verbonden, dan komt hij bij bevelhebbers en bij scheepsmakkers, die hem geheel vreemd zijn, en waaraan hij dus onmogelijk gehecht kan wezen. Is het wonder, dat, onder zulke omstandigheden, de lust en ijver voor de zeedienst van het rijk niet groot zijn, en dat de matroos de voorkeur geeft aan de vaart ter koopvaardij, die hem hetzelfde materiëele welzijn verzekert, maar in vele andere opzigten oneindig meer aanlokkelijks heeft dan de dienst op 's Rijks vloot?

Men kan hierin verandering brengen, door de zamenstelling van een vast corps matrozen, dat, even als de vrijwilligers bij het leger, eene kern uitmaakt, waaraan zich, in oorlogstijd, dat gedeelte aansluit, hetwelk voor de meerdere bemanning onzer zeemagt noodig is. Wordt dan een oorlogsvaartuig buiten dienst gesteld, dan wordt toch de bemanning behouden en blijft als bezetting in onze oorlogshavens. De matroos heeft dan een te huis; hij is dan voortdurend bij dezelfde bevelhebbers, bij dezelfde kameraden; zijn lot is veel meer verzekerd; hij hecht zich oneindig meer aan zijnen stand; de oefening, die hij in 's lands dienst verkregen heeft, gaat niet verloren, maar wordt gedurig uitgebreid; men verkrijgt niet alleen goede, maar uitmuntende matrozen, men verkrijgt van die onschatbare mannen, die den trots van een bevelhebber, de kracht van een oorlogschip uitmaken. Men kan dan ook zorgen, dat, zoo veel mogelijk, dezelfde equipaadjes bijeenblijven en zoo veel mogelijk op hetzelfde vaartuig; en niemand zal het groote voordeel ontkennen, dat daarin is gelegen.

Een vast corps matrozen, regelmatig in compagnieën verdeeld en voortdurend in dienst gehouden, is voor onze zeemagt eene noodzakelijkheid; dit is volstrekt geen nieuw denkbeeld: reeds in den tijd van Koning Lodewijk Napoleon is het voorstel tot de oprigting van zulk een corps gedaan[1]; maar, zoo als het met vele zaken bij ons te lande gaat, het is bij een voorstel gebleven, en eene halve eeuw is

[1] Men vindt dat voorstel in: Marine, door F.C.O. Bijlage N°. 1, bladzijde 65-80.

voorbijgegaan, zonder dat men iets heeft gedaan om eene verbetering in te voeren, door iedereen als noodzakelijk geacht.

Uit den aard der zaak volgt echter, dat zulk een vast corps matrozen altijd slechts eene geringe sterkte kan hebben, volstrekt niet voldoende voor de behoeften der vloot bij eenen zeeoorlog. Het ontbrekende moet aangevuld worden door militie. De Grondwet geeft thans de bevoegdheid, om een gedeelte der militie voor de zeedienst te bestemmen; het komt er nu op aan, om van die bevoegdheid gebruik te maken. Wanneer de Wet, die dit regelen moet, verstandige bepalingen vaststelt; wanneer zij voor de zeedienst bestemt die lotelingen, die door hunne eerste opleiding ook de meeste geschiktheid voor die dienst bezitten; wanneer zij het intreden van de zeedienst zooveel doenlijk aanmoedigt, door het toekennen van voorregten, bij voorbeeld, door aan dat intreden geheele vrijstelling van elke schutterlijke dienst te verbinden; wanneer zij den diensttijd van den loteling slechts kort maakt, maar daarentegen hem nog een aantal jaren ter beschikking der regering laat in een tijd van oorlog, - dan kan die militie eene talrijke en goede reserve vormen, die, in tijd van nood, ons de bemanning onzer oorlogsvloot gemakkelijk maakt. Wat die reserve, mogelijk, aan geoefendheid mist, daarin wordt voorzien door de oude, beproefde matrozen, die, op ieder schip, de kern der bemanning zullen zijn.

Een voornaam vereischte bij de zeemagt van Nederland is ook, dat zij, zooveel doenlijk, in verband met de landmagt worde gebragt. Het is een jammerlijk vooroordeel, - dat, hoe eer hoe beter, met wortel en tak moet worden uitgeroeid, - dat eene naauwe verbinding van zee- en landmagt iets hersenschimmigs of iets nadeeligs is; - het tegendeel is waar: die verbinding is zeer goed mogelijk, is voordeelig, is noodzakelijk[1]. Bij de verdediging van ons land,

1 Als een bewijs van den invloed, door dat ongelukkige vooroordeel uitgeoefend, kan dienen een kortelings uitgekomen Vlugschrift: ‘Het Koninklijk Instituut voor de Marine in Nederland.’ De Schrijver daarvan beweert, dat er ‘eene vrij algemeene lusteloosheid voor hun vak’ bij de tegenwoordige jonge zee-officieren bestaat; om die lusteloosheid weg te nemen, wil hij, zooveel mogelijk, de zeemagt geheel van het leger afzonderen; en tot dat einde moet de opleiding der aanstaande zee-officieren plaats hebben op een linieschip aan het Nieuwe Diep; - even alsof de ondervinding niet reeds geleerd had, hoe gebrekkig en slecht *zulk* eene opleiding moet blijven! Dat er ‘lusteloosheid voor hun vak’ bij onze zee-officieren bestaat, dat erkennen wij niet; want dat soms jonge zee-officieren vrijwillig het corps verlaten, omdat zij geen kracht genoeg in zich gevoelen om de zware pligten van hun' eervollen stand te vervullen, dat is niets vreemds, dat zal men altijd zien. Iedereen is niet voor zee-officier geschikt: daar hoort een vast en mannelijk karakter toe, dat voor de hardste zelfverloochening niet terugdeinst. Maar indien die ‘lusteloosheid’ al eens bestond, dan zouden wij haar, met veel meer regt, toeschrijven aan den toestand van verval, waarin men onze zeemagt laat. Hoe meer een stand nut en waarde heeft, hoe meer die stand met eer en algemeene achting wordt omgeven, met hoe meer geestdrift men er naar zal streven om tot dien stand te behooren.

bij de oorlogen, die wij in Indië te voeren hebben, gebeurt het ieder oogenblik, dat zee- en landmagt vereenigd moeten werken; het kan honderdmaal voordeel opleveren, om landtroepen op de oorlogsstoomschepen te plaatsen, of de bemanning der vloot aan land te doen werkzaam zijn. Wanneer nu vloot en leger elkander onderling vreemd zijn gebleven, en niets hoegenaamd weten van wat ieders eigenaardige strijdwijze medebrengt, hoe kan dan daaruit iets goeds ontstaan? - En dat dit geene losse gezegden, geene hersenschimmige redeneringen zijn, maar beweringen op de ondervinding gegrond, - dat weet ieder, die bekend is met de oorlogen, welke wij, sedert onze vrijmaking van het Fransche juk, gevoerd hebben, zoo in Europa als in Indië; ieder, die geen vreemdeling is in de geschiedenis dier oorlogen, weet dat toen, bij meer dan ééne gelegenheid, het groote nadeel is gebleken van die afscheiding tusschen land- en zeemagt, van die wederzijdsche onbekendheid met elkanders vechtwijze; bij meer dan ééne gelegenheid heeft ons dit tegenspoeden en nederlagen gekost, of zijn die alleen vermeden door het verstandig besluit van een hooger geplaatst officier, om af te zien van het voeren van een bevel, waartoe hij de geschiktheid miste. Wij beroepen ons, ten bewijze van die stelling, op de ondervinding, opgedaan, onder anderen, in de gevechten bij Saparoea, bij Demak[1], op de bestorming van het fort S. Marie en op de derde Baliesche expeditie. - In eene nota over de verdediging van Java van

1 Over die nederlaag bij Demak (3 September 1825) leest men bij Weitzel het volgende: ‘De Kapitein Buschkens’ (de bevelhebber der Nederlandsche magt) ‘deed alles wat hij vermogt om de toenemende wanorde en het diep geschokte vertrouwen te herstellen, maar te vergeefs! Hij begaf zich nu hier, dan daar; hij-zelf moest bijna voor alles zorgen, *want de officieren der Marine begrepen zijne bevelen dikwerf met den besten wil der wereld niet*.....’ (Weitzel, Oorlog op Java, Iste Deel, bladz. 131).

25 Junij 1807, door den lateren admiraal Melvill opgemaakt, wordt voorgesteld om de bemanning der grootste oorlogschepen als landtroepen voor de verdediging van het eiland te bezigen; eene handeling, die zeer goed kan zijn, die ook in onze dagen nog toegepast kan worden, - maar die dan toch, vrij natuurlijk, op het denkbeeld brengt, dat die bemanningen eenigzins bekend moeten zijn met de dienst der landtroepen. Men zal toch niet willen beweren, dat die kennis van zelve komt, en dat onze zeemagt de spreuk van den valschen edelman in Molière's blijspel mag aannemen: *les gens de qualité savent tout sans avoir jamais rien appris*.

De wijze, hoe die verbinding van vloot en leger moet worden daargesteld, zullen wij hier niet uitvoerig behandelen. De middelen hiertoe kunnen voornamelijk bestaan in het partijtrekken van de landartillerie tot volmaking van de artillerie der vloot; in eene uitbreiding en veranderde inrigting van het goede, maar kostbare, corps der mariniers; vooral in de opleiding van de aanstaande officieren van zee- en landmagt. Wat de behoeften van andere landen voor de zeemagt vorderen, moet ons onverschillig zijn; voor ons land is het volstrekt noodzakelijk, dat wij zee-officieren hebben, die, zonder in bijzonderheden de dienst der landtroepen te kennen, toch, waar het noodig is, ook op den vasten wal aan eene troepenmagt goede bevelen weten te geven. De bemanning der vloot moet niet anders beschouwd worden dan als een gedeelte des legers, dat bijzonder bestemd is om ter zee werkzaam te zijn.

Wanneer gij, op die wijze, Neêrland's zeemagt inrigt, wanneer gij die doet bestaan uit de kleine vaartuigen, die tot de verdediging onzer binnenwateren en in Indië gevorderd worden[1]; uit talrijke stoomvaartuigen, thans een volstrekt noodzakelijk middel om, snel en zeker, eene krijgsmagt op een belangrijk punt te vereenigen, en uit groote

1 Die kleine vaartuigen moeten, bij voorkeur, bestaan uit schoonerbrikken, kanonneerbooten en mortierbooten; de schoonerbrikken om, sectiesgewijze, toegevoegd te worden aan de fregatten op de verschillende te bezetten stations in Indië; de kanonneerbooten en mortierbooten om tot de verdediging onzer binnenwateren mede te werken. Tijdens de Belgische onlusten en het beleg der Citadel van Antwerpen zouden mortierbooten van het grootste nut zijn geweest op de Schelde; zij kwamen er echter eerst, toen de vijandelijkheden reeds geëindigd waren. Zoo weinig was men toen tot een helder inzigt en tot een vast stelsel gekomen van wat voor onze landsverdediging vereischt wordt.

fregatten, die, óf in Indië, onze heerschappij over het oosten verzekeren, of, in eskaders vereenigd, krachtig medewerken tot de oefening onzer zeemagt en tot het doen ontzien van onze vlag; wanneer op onze werven en havens alles op de doelmatigste en eenvoudigste wijze is ingerigt om spoedig oorlogsvaartuigen uit te rusten; wanneer onze matrozen bestaan uit oude, uitmuntende zeelieden, die, waar het nood geeft, versterkt kunnen worden door eenige duizenden, welke de militie oplevert; wanneer onze zee-officieren de zekerheid hebben, dat de oorlogsvaartuigen, die onder hunne bevelen worden gesteld, in alle opzigten toegerust zijn om krijgs- en zeegevaren door te staan; wanneer de vloot naauw verbonden is met het leger, daaraan bijstand en sterkte kan ontleenen, en, wederkeerig, daarvan bijstand en sterkte kan geven; - zijt dan ook zeker, dat gij eene goede, krachtige, uitmuntende zeemagt zult hebben; eene zeemagt vol vertrouwen op hare deugdelijkheid en sterkte, en die de hoop en trots van het Vaderland zal zijn, zoo als in de dagen van voorheen.

Maar hier zal de gewone Hollandsche vraag komen: hoe veel geld kost dit? - Wij antwoorden daarop: met die som, die thans voor de zeemagt wordt uitgetrokken, is het onmogelijk eene goede zeemagt te hebben; de bekwaamste minister is daartoe onvermogend; die som moet, minstens, met een of twee millioen 's jaars verhoogd worden. Zie hier hoe het met die geldkwestie eigenlijk staat: met die *vijf* millioen, die thans 's jaars aan de zeemagt worden besteed, kunt gij geen goede vloot hebben; alles wat gij dan doet, is onvolledig en gebrekkig, en gij werpt uwe millioenen weg, zonder vruchten daarvan te trekken. Wilt gij daarentegen eene vloot hebben van linieschepen, eene vloot om zeeslagen of groote gevechten te leveren, dan is zelfs eene jaarlijksche uitgave van *twintig* millioen niet voldoende, en zulk eene uitgave gaat boven de krachten onzes volks. Maar eene jaarlijksche uitgave van *zeven* millioen, of daar omstreeks, voor de zeemagt, is niet boven de krachten der natie; en met die som kan men eene vloot hebben, - niet om zeeslagen te leveren, dat is ook niet noodig, - maar om, op andere wijze, de belangen, regten en eer van Nederland waardiglijk te handhaven. Kan hier dan nog twijfel zijn omtrent den weg, dien wij moeten inslaan?

Neen, die twijfel *kan* er niet bestaan; men *mag* niet lan-

ger aarzelen om den weg in te slaan, dien ons Vaderland tot sterkte en grootheid kan leiden. De regering kome gerustelijk aan de vertegenwoordiging des volks de middelen vragen, om Neêrland's vloot uit dien toestand van onbeduidendheid te verheffen, waarin zij thans verkeert; die middelen kunnen niet geweigerd worden, wanneer de vertegenwoordiging de overtuiging heeft, dat die middelen goed worden besteed, en dat daardoor ons Vaderland eene goede en krachtige oorlogsvloot verkrijgt. Maar dát is eene volstrekte voorwaarde[1]: geen penning mag uitgegeven worden voor onnutte zaken, voor dwaze overtolligheden; millioenen mag men alleen besteden aan wat goed, nuttig en noodig is. Daarom is het een eerste vereischte in het bestuur onzer zeemagt, om tot een helder inzigt te komen van wat die zeemagt moet verrigten, van wat zij moet zijn; een vast stelsel, op deugdelijke, verstandige gronden berustende, moet voortaan de rigtsnoer zijn van de handelingen der hoofden onzer zeemagt; die handelingen moeten niet meer de vrucht zijn van los opgevatte individuëele meeningen, van luim en willekeur; maar zij moeten het kenmerk dragen van overleg en beredeneerdheid; zij moeten voldoen aan het gezond verstand van het algemeen, - op den duur de meest bevoegde scheidsregter. Daarom ook vooral geen geheimzinnigheid,

1 Er is eene Commissie benoemd geworden tot bevordering van de belangen der Marine. Wel hebben dit de dagbladen verkondigd, maar niet of de werking dier Commissie heeft opgehouden. Bestaat die Commissie nog? Wat heeft zij uitgerigt? Mag zulks het daglicht zien? Of zal men voortdurend over onze gelden beschikken, zoo als Lodewijk XIV over onzen Staat trachtte te doen, toen aan onze afgevaardigden werd toegeduwd: *Nous traiterons de vous, chez vous et sans vous*.
Hoe zal het algemeen zijne medewerking kunnen verleenen, - zoo onmisbaar bij den tegenwoordigen regeringsvorm, - tot daarstelling van iets nuttigs, wanneer het geen kennis bekomt van de door die Commissie behandelde zaken?
De Minister van Binnenlandsche Zaken zeide eens: ‘Bij de beoordeeling eener begrooting komt het, geloof ik, aan op twee hoofdpunten; vooreerst of men, hetgeen gevraagd wordt, behoeft; in de tweede plaats, of wat men vraagt, door de natie kan worden gedragen en toegestaan.’ Het eerste moet klaarblijkelijk worden gemaakt, om het tweede te kunnen verkrijgen. Wanneer het in eenig departement noodig is om de rekening goed te kunnen maken, dan is dit stellig bij dat van Marine, waar den oningewijde zoo gemakkelijk een rad voor de oogen kan gedraaid worden.
Laten wij nooit vergeten, dat de oorlog, gevoerd tegen Cromwell in de twee jaren van 1652 tot 1654, gezegd wordt meer gekost te hebben dan de tachtigjarige oorlog tegen Spanje. (Zie *Handleiding tot de Geschiedenis der Staatsschulden*. Haarlem, Kruseman, 1851).

zoo dikwijls het middel, dat onkunde, vooroordeel en eigenbelang te baat nemen, om hunne jammerlijke ontwerpen bij eene regering ingang te doen vinden; neen, zooveel mogelijk openbaarheid, naauwlettend onderzoek en vrijmoedige beoordeeling van de ontwerpen en handelingen der regering, door ieder, wiens kunde hem daartoe bevoegd maakt; dat is het beste, bijna het eenige middel, om het goede van het kwade te kunnen onderscheiden. Wat het licht schuwt, is meestal gebrekkig en slecht.

Wanneer de regering dát doet; wanneer zij, in alle opzigten, den goeden weg inslaat; wanneer het duidelijk is, dat het haar niet is te doen om veel menschen te begunstigen met posten en betrekkingen aan havens en werven, maar dat zij alleen het algemeene welzijn beoogt door het scheppen en instandhouden eener sterke vloot; wanneer zij iedereen de overtuiging heeft gegeven, dat het stelsel, door haar gevolgd, werkelijk goed en verstandig is, dan kan zij ook rekenen op de deelneming en ondersteuning van geheel de natie; dan kan zij ook verzekerd zijn, dat de volksvertegenwoordiging haar geene verhooging van gelden zal weigeren; - want pligt en eer gebieden het aan ieder volk, en vooral aan het volk van Nederland, om zich opofferingen te getroosten tot behoud van zijne onafhankelijkheid, tot handhaving zijner regten. Aan onze regering is eene grootsche, verhevene taak voorbehouden; volbrengt zij die, dan kan onze volksgeest zich krachtig ontwikkelen, dan kunnen wij ons, in Europa en in Indië, weer doen eerbiedigen en ontzien, dan kunnen wij weer worden wat wij in de dagen van de Witt en de Ruyter waren; verwaarloost zij die taak, dan worden wij eene ontzenuwde natie, waar alles verkwijnt, waar alles verdooft, en die gekrenkt en gesmaad wordt door wie haar maar krenken en smaden wil.

> ‘Ik weet, daar komt een dag dat *Ilium* zal vallen,’

roept de Trojaansche held in de bitterheid zijner smart uit, wanneer hij met profetischen blik den nabijzijnden val van zijn Vaderland inziet. Die woorden zijn eene voorspelling van het lot, dat onfeilbaar ieder land, ieder volk wacht; bestendig is niets; en zeker is het dus, dat ook Nederland eenmaal zal vergaan en uit de rij der volkeren verdwijnen. Maar niet minder zeker is het ook, dat verstand en vaderlandsliefde en volksdeugd vermogend zijn, om die laatste

oogenblikken eener natie tot in eene verre toekomst te verschuiven; terwijl de ondergang dier natie bespoedigd wordt, wanneer zij noch wijsheid, noch geestkracht meer betoont. Hoofden en regeerders van het Nederlandsche volk! herinnert u die waarheid, en de zware verantwoordelijkheid, welke zij op u doet rusten; bedenk, dat het uwe taak is, om moed en heldengeest in dat volk op te wekken; dat dit het beste middel is om ons een lang en roemvol volksbestaan te verzekeren, of een glorievol uiteinde, onze vroegere geschiedenis waardig. ‘Het is beter te vergaan als Saguntum dan als Venetië;’ - die woorden van een vrijen Zwitser moeten de zinspreuk zijn van iederen Hollander, voor wien roem en vaderlandsliefde nog geen ijdele klanken zijn geworden.

15 Julij 1852.

Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie.

H.A. van Dijk, Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie. Handelingen met Frankrijk en Spanje in de jaren 1668-1672. *Utrecht, Kemink en Zoon*. 1851.

Wij ontvingen in deze Bijdrage slechts twee hoofdstukken van een uitvoerig werk, om verschillende redenen onvoltooid gebleven, doch, naar de schrijver ons hopen doet, alleen voorloopig gestaakt. Daarom bovenal is het de taak der kritiek die leemten en gebreken zorgvuldig aan te wijzen, welke in plan of uitwerking een verdienstelijken arbeid ontsieren. Niet om het aanprijzen van subjectieve meeningen, noch om het mededeelen van eigen inzigten is 't ons te doen. Maar de taak, door den Heer van Dijk opgenomen, is zoo veelomvattend, zijne liefde voor historische studie zoo blijkbaar, zijn inborst zoo vrij van eigenwaan, zijn toon althans zoo bescheiden, dat wij ons verpligt rekenen die opmerkingen onder zijne aandacht te brengen, welke het onderzoek van het veld, door hem bearbeid, bij ons heeft doen ontstaan. Met zijn plan, om namelijk de berigten en correspondentiën, bij uitheemsche schrijvers voorkomende, te vergelijken, toe te lichten of aan te vullen met die onzer eigen gezanten, zijn wij ten hoogste ingenomen. Te lang reeds hebben wij bij vreemden gebedeld, liever dan de schatten op te delven, die ons Rijks-archief bevat. Bij het nagaan der lange en toch onvolledige lijst van geschriften in de Inleiding van dit werk opgeteld, moet

de Nederlander niet zonder blozen ontwaren, hoezeer hij met zijne letterkunde ten dezen aanzien in de wetenschappelijke achterhoede is. Zelfs Spanje heeft eene verzameling aan te wijzen, als de ‘Coleccion de Documentos ineditos para la historia de España,’ in 1844 te Madrid uitgegeven, waaruit de Viel-Castel voor zes jaren het drama van Montigny's geregtelijken moord, dien gruwel onder Filips schanddaden, ontleend heeft. Wij hebben ons vergenoegd de vleijende lofspraak na te schrijven door Guizot aan de Hollandsche diplomatie der zeventiende eeuw gebragt: - met eene enkele uitzondering, door den schrijver bl. XVIII vermeld, terwijl de akademische litteratuur sedert o.a. verrijkt is met eene doorwrochte verhandeling over het Akensch vredecongres, van de hand des Heeren F.K.J. de Jonge, die den vaderlijken naam op dit gebied waardiglijk gehandhaafd heeft. Eere derhalve den Heer van Dijk, die zijne vrije uren aan het volvoeren eener taak wil wijden, waardoor Nederland blijk zal geven van beter zin! Of nu het tijdvak, door hem gekozen, die voorkeur verdient: of zijn oordeel over de beide gezanten, wier handelingen hier in 't licht worden gesteld, als vooroordeel moet worden beschouwd, beslisse de zaakkundige lezer. Men vergete niet, dat het glorierijke der uitkomst bij het doel des schrijvers niet hoofdzaak kon zijn; dat het gewigt der onderhandelingen, zoowel als de bekwaamheid der onderhandelaars, in aanmerking moest komen; en dat gewis onze historie geen viertal jaren omvat, rijker in gestadige afwisseling door buitenlandschen invloed, door de raadslagen van weifelmoedige vorsten, of door het beleid van talentvolle staatsdienaars te weeg gebragt. Zeer onlangs nog - en dit is eene zonderlinge overeenkomst - hebben de twee gezanten, wier werkzaamheid in deze Bijdrage wordt ten toon gespreid, afzonderlijk een verkondiger hunner verdiensten gevonden. De hulde, door Schotel aan Beverningk toegebragt, heeft ongetwijfeld in een breeder kring lezers ontmoet, dan de Levensschets van Mr. Pieter de Groot, door den schrijver, nazaat diens voortdurend miskenden Nederlanders, buiten den handel gehouden, en alleen gedrukt voor de leden en aanverwanten der familie. Ook aan den Heer van Dijk schijnt zij onbekend gebleven, althans geen spoor is te ontdekken, dat hij haren belangrijken inhoud gebruikt, of den soms afwijkenden tekst der ‘uittreksels uit

de briefwisseling' met de lezing in het Register, door hem zelven gevolgd, vergeleken heeft. Aan deze opmerking knoopt zich onze eerste grieve tegen de wijze van uitvoering, door den schrijver aan zijn plan gegeven. Op het rijks-archief zijn de originele brieven en depêches voorhanden; hier zijn afschriften van de kopijen nagedrukt. De volledige titel van dit Register is: 'Resolutiën, Brieven, Memoriën, Adviezen en alle andere secrete en publieke stukken en munimenten rakende de zaken van Frankrijk, zoo ter vergadering van de Hoog Mog. Heeren Staten-Generaal als van de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland genomen, ingekomen, afgegaan en gepresenteerd in den jare 1671.' Eene zeer naauwkeurige vergelijking dezer registers met de oorspronkelijke, dikwijls eigenhandige brieven van de Groot heeft ons tallooze feilen en afwijkingen doen kennen, zoodat schier geen enkele brief geheel juist is medegedeeld. Wij willen het oog en geduld onzer lezers niet vermoeijen met de opgaaf van alle varianten door ons aangeteekend. Maar aan den Heer van Dijk zijn wij enkele proeven schuldig, tot bewijs, dat het verschil niet onbelangrijk is, en omdat, bij voortzetting van zijnen arbeid, de lezers regt hebben op eene zorgvuldige toetsing der afgeschreven kopijen aan de oorspronkelijke minuten, die allen aanwezig zijn, en op het archief, onder den naam 'Lias van ingekomen Brieven,' enz. bekend, door ieder kunnen geraadpleegd worden. Wij zijn daarbij de woorden indachtig op bl. XXI der Inleiding, dat alleen die berigten uit de depêches zelve zijn weggelaten, welke van geen belang hoegenaamd zijn; als b.v. die omtrent feesten, zaken van particuliere en onbekende personen, enz. Gansch getrouw is de Heer van Dijk aan dit voornemen niet gebleven: waarom anders de tijdingen omtrent den toestand en loop der ziekte van den Dauphin nu eens opgenomen, dan weêr ter zij gelaten? Indien wij uit het gemis der depêches van v. Beverningk achter het tweede hoofdstuk moeten besluiten, dat de Heer van Dijk, bij nader inzien, aan de methode van Mignet de voorkeur geeft, - wij zouden er ons over verblijden: want ook in dit opzigt verdient zijn meesterwerk tot model te strekken voor allen, die soortgelijke bescheiden aan de vergetelheid willen ontrukken. Orde, klaarheid, juistheid van voorstelling zijn daar op onovertrefbare wijs vereenigd; het is of de auteur

uit de hand van Lodewijk en zijne ministers zelven de draden van het kunstig weefsel heeft opgevat: zoo helder inzigt biedt hij elken lezer dier stukken aan. Van het kenmerkende in karakter en stijl der personen, die in zijn boek herleven, deelt hij juist zoo veel mede, als men na een tijdsverloop van twee eeuwen ter kennismaking behoeft. Wij althans gelooven, dat de individualiteit van de Groot in den vloed der hier zaamgebragte stukken minder levendig en sprekend uitkomt dan de verschillende geaardheid van de Lionne b.v. en Courtin, of van Ruvigny en Arnauld de Pomponne, in de uitgelezen schetsen van Mignet, zonder dat de aaneenschakeling der feiten of de helderheid van het tafereel daarbij verliest. Wil men echter de oirkonden volledig en onverminkt, dan moet ook de stiptste getrouwheid worden in acht genomen: en de schrijver, die bij den aanhef verklaart ‘met de beginselen van den Heer Groen van Prinsterer in allen deele overeen te stemmen,’ had in den uitgever der Archives een uitstekend voorbeeld van echt historische naauwkeurigheid en klassieken zin.

De Groot had bij en na het aanvaarden zijner ambassade uitdrukkelijk ten last gekregen - en de Raadpensionaris liet niet af onzen gezant dit voorschrift telkens in te scherpen - om den staat van leger en vloot, den voortgang der krijgstoerustingen zorgvuldig gade te slaan en daarvan berigt naar het vaderland te zenden. Zie b.v. Resolutie van 19 Maart 1672 register secrete zeezaken. Wanneer men zich in die bange jaren verplaatst, moet de kennis dezer aangelegenheid als eene eerste, allernoodwendigste behoefte voorkomen. En dat de gezant, gelijk reeds vroeger de secretaris Rumpf, zich ijverig van dien last heeft gekweten, toont aanstonds eene vlugtige inzage hunner brieven. Desniettemin zal niemand uit het onderzoek der hier geleverde opgaven tot de juiste wetenschap van Lodewijk's strijdkrachten komen. Had de Heer van Dijk niet het register, maar de Lias der originele depêches geraadpleegd, hij zou een hoogst merkwaardig stuk hebben ontdekt, als annex-Bijlage tot de missive van 4 Maart 1672, onder den titel: ‘Estat des troupes tant d'infanterie que de cavalerie qui sont sur pied pour le service du Roi Très-Chrétien, suivant l'Etat expédié pour leur subsistance pendant les quatre premiers mois de l'année 1672.’ - Iedere compagnie en elk regiment wordt daarop met name gebragt, - het totaal klimt tot

een cijfer van 144,592 man, waarvan de infanterie 118,477, de cavalerie 26,115 bedraagt, ‘sans comprendre le régiment des gardes françaises Suisses et les gendarmes et chevaux légers de la garde du Roi, ni les troupes qui se lèvent actuellement dans tout le royaume, lesquelles, tout compris, iront à plus de 200,000 hommes.’ De aanmerking van de Heeren van Sypesteyn en de Bordes (de verdediging van Nederland in 1672, IV, bl. 16) wordt door dezen staat ten volle bevestigd. In een anderen bundel is een even-volledige lijst van de vloot vervat: ‘Liste des vaisseaux de guerre de France, de leur age, leur port, leurs canons, leur équipage, et leurs commandans:’ gedeeltelijk opgenomen in de Geschiedenis van het zeewezen door den Heer Archivarius de Jonge. Nog in zijnen laatsten brief aan den Griffier schreef de Groot: ‘Uit deze nevensgaande lijst zal UEd. kunnen zien, hoedanig de Koning eindelijk heeft goedgevonden dat de commandementen van de legers zullen worden verdeeld:’ bijna gelijkluidend met hetgeen in den aanvang des briefs aan de staten (bl. 275) is vervat: en kon er belangrijker tijding omtrent de krijgsinrigting worden gemeld, dan ‘de pertinente lijst aan den Heer griffier Fagel’ behelsde. Misschien is hier de plaats een woord te zeggen omtrent de wijze van corresponderen, door de Groot tijdens zijn gezantschap te Parijs in acht genomen. Wij hebben in een onuitgegeven brief van J. de Witt, gedagteekend den 31 December 1671, hieromtrent eenige wetenswaardige bijzonderheden vermeld gevonden. De raadpensionaris was van het gewigt der geheimhouding (het mesnageren en secreteren) diep doordrongen: wie mogt 't ook eer dan hij, die zwijgen kon, zonder achterdocht op te wekken. Bij den aanvang des jaars had hij geschreven: ‘wij hebben uwe laatste depêches aan den griffier trachten te doen supprimeren, zonder daarvan eenige kopijen te laten uitgeven, waartegen voornamentlijk de Heeren gedeputeerden van Zeeland zich hebben geformaliseerd, alleguerende specialijk gelast te zijn alle uwe secreete brieven over te zenden, alhoewel ik vertrouwe dat zij daartoe de minste reden hebben: - weshalve ik wel wenschte dat UEd. mij met een letterken gelieve te adverteren, of niet de Heer raadpensionaris van Zeeland van post tot post à-droiture gediend wordt van gelijk-luidende brieven als onder adres aan den Heer Griffier herwaarts overkomen. De reden waarom wij op 't supprimeren der voorz.

brieven zeer gestaan hebben, is geweest, omdat wij beducht waren of niet de kopijen van dien door den Heer ambassadeur de Pomponne wederom derwaarts gezonden wordende eenige passagiën U bij den Koning en de ministers wat zouden doen in 't ooge loopen' (M.S. brief van 1°. Januarij 1671). Twee weken later, vernomen hebbende dat inderdaad gelijke brieven aan den raadpensionaris van Zeeland werden afgezonden, zegt hij: 'ik zal zooveel in mij is, ook bij continuatie helpen bezorgen dat alle uwe brieven aan den Griffier Fagel, als daarin eenige zaken of termen voorkomen, die derwaarts overgeschreven, aanstoot zouden kunnen geven, ten eenen male gesupprimeerd mogen worden: maar het zal, mijns oordeels, niet ondienstig zijn dat ook zoo nu zoo dan eenige brieven overkomen zoodanig gecoucheerd, dat de provinciën daarvan zonder ondienst van 't land gediend mogen worden' (MS. brief van 15 Jan.). Eerst in December van hetzelfde jaar komt de Witt op deze zaak terug: 'Ik heb U vóór dezen geadviseerd dat het meer genoegen gaf ter vergadering van H. Ho. Mog. dat UEd. ieder post ook een briefken deed afgaan aan den Heer Griffier, vervattende die zaken, die wel geen materie behoorden te zijn van den publieken brief, maar die echter met circumspectie aan hun Ho. Mog. konden en behoorden geadresseerd te worden: - en dat een dubbel van dien, altijd aan mij geadresseerd, tegelijk met de publieke missieve aan H. Ed. Gr. Mog. mogt worden voorgelezen: die remarque en cautele zal voortaan, mijns oordeels, nog meerder noodig zijn als voorheen, dewijl ik praesupponere, dat 't geen mij toekomen zal in antwoord op mijne jongste, - aan mij naar gewoonte als een particulier vriend geadresseerd en door den Commissaris Bisdommer aan mijn logement gebragt zal worden, in welk geval echter altijd nog een particuliere brief met adres aan mij dient over te komen, en nevens de publieke in de vergadering ingeleverd en voorgelezen te worden' (MS. brief van 17 December 1671). Eindelijk beantwoordt hij, op den laatsten dag des jaars, de kennisgeving van de Groot in een schrijven van 25 vervat, op de navolgende wijs: 'Ik had vóór de receptie van uwe jongste missive niet geweten dat de Heer Griffier Fagel u geschreven had over de correspondentie volgens resolutie van den jare 1651 te houden, dewijl ik door de staatsgewijze vergadering van HEd. Gr. Mog. belet geweest ben de delibera-

tiën ter generaliteit en van de Heeren gedeputeerden tot de Triple Alliantie doorgaans bij te wonen: maar ik heb UEd. bij mijne missive van 10 dezes verzocht die zaken, die dezelve niet geraden mogt achten publiek te worden gelezen, aan mij in een briefken à-part over te schrijven bovèn de secreete brieven onder adres aan den Heer Griffier Fagel overkomende, voornamentlijk omdat van toen voortaan naar ik praesumeerde in uw brieven zoude influeren, wat mouvementen en operatien bij den Koning aldaar en in de gemoederen van ministers zoude doen de deliberatie alhier trotterende en ijverig vervolgd wordende, over het verkiezen van den Heer Prins van Oranje tot Kapitein Generaal met hetgeen daaraan dependeert, en voornamentlijk mede, of en hoeverre het Hof aldaar dienthalve met het hof in Engeland mogt eens zijn, 't welk ik niet kan oordeelen apparent te wezen, omdat ik mij verzekerd houde geen zake zoo zeer als die tegen het interest van Frankrijk te strijden.' Volgens de hier bedoelde resolutie van den 21sten Julij 1651 was bepaald, 'dat alle buitenlandsche ministers van dezen staat hunne brieven immediatelijk zullen adresseren aan de ordinaris-vergadering van H.H.M' en eenige zaken overschrijvende welke secreet behooren gehouden te worden, dat dezelve bij bijzondere besloten missiven telkens aan den Griffier van H.H.M. geadresseerd zullen worden: die gehouden zal zijn dezelve dadelijk aan zeven Heeren gecommitteerden door H.H.M. ter ordinaris-vergadering, uit ieder van de aanwezende provincien daartoe successievelijk te nomineren, te openen: en zal hetzelve secreet aan die ordinaris-vergadering dadelijk moeten bekend gemaakt worden, tenzij dat hetzelve eenigen geringen tijd volgens het oordeel van de voornoemde gecommitteerden diende bedekt gehouden te worden: waarvan dezelve daarna bij het bekend maken van 't selve secreet, gehouden zullen wezen redenen te geven ..... En opdat de dienst van het land door de voorz. publieke ministers des te beter en bekwamer mogen worden betracht, worden de voorz. gecommitteerden, wie het openen van de secreete brieven zal aanbevolen worden, mits dezen verzocht en geautoriseerd om aan de publieke ministers van tijd tot tijd over te doen zenden alle resolutien en andere noodige stukken, hun tot uitvoering hunner charges ten meesten dienste van den lande noodig zijnde. Extract uit het register van de Besoigne

op de groote zaal van het Hof van Holland gevallen. Veneris, den 21sten Julij 1651.

De Raadpensionaris was bij art. 24 zijner Instructie gehouden ‘met de ministers van dezen staat buiten 's lands residerende van tijd tot tijd te corresponderen om dezelve bekwamer te maken tot uitwerking van de intentie der regering, en tot dien einde specialijk aan dezelve suppediteren en overschrijven alle de resolutiën alhier genomen wordende, en 'tgeen verder in den staat passeert, welks kennis hij zal oordeelen de voorz. ministers tot uitvoering van hunnen last en commissie dienstig te zullen wezen: wel verstaande dat hij eenige zaken van teêre consideratie aan dezelve ministers overschrijvende, daarvan communicatie geven zal aan de Heeren Staten.’ En aan den Griffier van H.H. Mog. was uitdrukkelijk verboden, met wie en op welke wijze ook correspondentie te houden ‘van zaken de secreten ende den staat van den Lande aangaande,’ terwijl hij tevens gehouden was ‘de brieven of geschriften, die hem over zulke of dergelijke zaken zouden mogen ter hand komen, alsmede de propoosten, die iemand dien aangaande jegens hem zou mogen voeren, in de vergadering van H. Ho. Mog. aanstonds respectievelijk over te leveren en bekend te maken, om daarop resolutie genomen te worden ten meesten dienste van den Lande.’ Wanneer, gelijk wij meenen, de inhoud dezer onuitgegeven stukken eenig licht verspreidt over sommige deelen van de Groot's brieven, dan rekenen wij de vermelding - en daarmede dezen uitstap geregtvaardigd. De originele depêches behelzen een tal andere Bijlagen, wier openbaarmaking tot juiste waardering der gebeurtenissen van het vierjarig tijdvak door den Heer van Dijk ter behandeling gekozen, en tot regt verstand der correspondentie zelve, even wenschelijk als die der depêches zou zijn: ‘extraits de billets et lettres écrites: Controlles des troupes de l'armée de Lorraine, contenant les lieux où le Roi a résolu de les faire mettre en garnison, pendant l'hiver prochain; copie van 't antwoord jongst te Londen door den Franschen afgezant den Heer Colbert aan Z.M. van Groot-Brittanje overgeleverd op de voorgaande klagten van den ambassadeur Montague; Chemin du Roi en Flandre’ enz. Wij maken van de weglating geen grieve tegen den geachten auteur: maar zeker kan de aanmerking strekken om de methode, door den Heer van Dijk in het eerste hoofd-

stuk gevolgd, te doen afkeuren. Doch ook in de medegedeelde brieven is door misstelling en verzuim, bovenal door het gebrekkige der afgeschreven Registers-zelve, gezondigd, en menige fijne trek of onkenbaar geworden, of geheel verloren geraakt. Op bl. 130 waar het afscheid aan Buckingham zoo levendig wordt gemaald, staat in 't origineel: ‘Onder 't dansen soo wierde den voorn. Hertog sijn bandrier en degen met behendighijt door de laetste genoemde dame afgenomen, enz. achter “Outreville genaemt, anderhalf uure van Pont à Mousson gelegen:” bl. 134 wordt de naam van den Deenschen resident (Gabel) zoo als vele eigennamen elders verkeerd opgeven: en op bladz. 136 is eene geheele depeche vergeten. Om een voorbeeld te nemen uit eene eigenhandige missive van de Groot, bl. 181 is de lezing “van Thoulon nederwaers ontboden,” en op bl. 186: “datter weynigh staet te maecken was op de woorden en conduitte van een' gedesespereerde.” Zeer belangrijk komt ons voor de weggevallen plaats op bl. 188. “Het voornemen soude mede noch sijn alle de Fransche troupes op de voors. frontieren bij den anderen te brengen in twee verscheyde campementen te verdeelen, 't eene voor Duynquerque en 't ander voor Ath nedergeslagen sullende werden. Om te remplaceren de twee nieuw-geworven regimenten de marine, die naer Amiens afkomen, zoude ordre gegeven sijn om wederom een gelijck getal volx van de bequaemste die men vinden kan tot de zeevaert aen te nemen en ten spoedichsten te werven.” Men heeft hier sint eenige daegen in- en opgehouden de werkluyden die sint een geruymen tijd in de Coninghlicke manufacturen geëmployeert en op 's Coninx kosten onderhouden sijn geworden, uyt 's Conink financien haer gewoon onderhoud te fournieren ende te betaelen, in d'intentie gelyck geoordeeld werd, van die manufacturen aan particulieren te verpachten en in monopolien te veranderen: hoewel verseeckert werdt dat de magasynen van gefabriceerde manufacturen tegenwoordich opgepropt sijn, 't welck dan licht d' oorsaecke is dat men de voors. werckluyden voor een tijd lang sal doen stil staan.’ Uit een oeconomisch oogpunt wel niet, maar ter kenschetsing van de Groot's betrekking tot den Secretaris Rumpf is voorzeker evenwetenswaard wat uit den brief aan Fagel is weggelaten. (bl. 194) ‘op dewelcke ick my geobligeert vind te segghen,

dat de gedachte Secretaris noyt goedgevonden hebbende in mijnen dienst als ambassadeur van H. Ho. Mog. te treden, maar sich gedient hebbende van den titul van Secretaris van de ambassade van hooggedachte H. Ho. Mog., gelyck ick bevinde dat hem deselve niet alleen van syne vrienden, maer oock op de pacquetten die hem van de Griffie nu en dan worden toegesonden gegeven werd, - ick my gaerne ende met behoorlyck respect sal gedraegen tot hetgeen H. Ho. Mog. daer omtrent alrede hebben gelieven te resolveren, als kunnende niet oordeelen, dat sijne presentie ofte absentie alhier groote alteratie in den dienst van H. Ho. Mog. sullen toebrenghen: wenschende niettemin van herten dat haer Ho. Mog. yet tot establissement van sijne fortuyen gelieven vast te stellen als sijnde deselve een persoon die sonder twijffel bequaem is om goede diensten aen den staet te doen: (uit een brief aan Wicquefort van 17 April 1673 blijkt, dat de Groot destijds nog met Rumpf in correspondentie was.') Op bladz. 195 bij de woorden, 'affwaghtende d' equipagie van 13 oorloghschepen' staat met de hand van de Groot in margine dit veel beteekenend N.B. dat dese 13 schepen werden verdubbelt en dat het niet ondienstigh sal sijn dat haer desseynen door onse schepen die in de middellandsche souden mogen wesen, werden geobserveert. De brief aan Fagel van den 24 April 1671 heeft bij het afschrijven nagenoeg in elken volzin verloren. - Het autograaf van de Groot luidt (bl. 200 3de r.) 'De consideratie die men sedert eenighen tijd alhyer voor het Hoff van Engeland heeft, en specialick voor de Heer Hertogh van Yorcq, die sonder twijffel seer voor de interesten van deze croon is, is oorsaeck enz. (9de r.) pertinentelick sal informeren.' Verder 15de r.: 'Sijn discours was lang ende tenemaal panegyrijck, ende derhalven seer aengenaem aan de Coning die nyet insensibel aen die sijde en is,' (23 r.) 'de Heer Colbert en dede een seer avantagieux raport ..... men vertrouwt dat hij daermede de Coning, maer nyemand anders als meest alle contrarie geinformeert sijnde, heeft voldaen (bl. 201, reg. 3) "en dat hij derhalven daer over wel ten behoeve van yemand anders conde disponeren." By uitstek karakteristiek is het bijvoegsel omtrent 's Konings antwoord, bl. 201 almede gemist: De Coning mij uytgehoort hebbende, ende voorbijgaende al hetgeene ick hem uit de

naem van H. Ho. Mo. hadde geseght, antwoordende op het vorder, bedanckte mij, bl. 202, 11de regel, “die van Sweden sijn reyse uitstellende tot dat hij de nootsaecklijkheden daertoe sal hebben ontfanghen, 21 r. “sijne reyse sal gemackelick en daerom lanckzaam sijn.” Voor Metz, moet Ath worden gelezen; - voor ½ broot, ½ *pond* broot.” Zij die deze aanmerkingen welligt voor kleingeestige vitterij of pedante woordkritiek houden, geven toch vermoedelijk toe, dat bl. 153 niet eene geheele missive ontbreken moest aan den raadpensionaris geadresseerd, of bl. 206 aan H. Ho. Mog. uit Doornick den 30sten Mey 1671: dat bl. 223 de ingesloten brief van Rumpf aan den Griffier Fagel moest voorkomen, en niet (bl. 223 l.r.) 40 Fransche galeyen moest gelezen worden voor 14, noch (bl. 238) een lang P.S. van de Groot, gedagteekend 18 December 1671, zijn weggelaten: altoos vooropgesteld, dat in het systeem van dit Eerste Hoofdstuk naauwkeurige mededeeling der overgebriefde tijdingen een vereischte, en bij den schrijver hoofddoel was. Van de ingekomen brieven bij den raadpensionaris ging een geheele bundel verloren. Wij zijn derhalve in het nasporen der brieven van de Groot aan J. de Witt niet beter geslaagd dan de Heer van Dijk. Alleen zou de brief uit Rotterdam, gedagteekend den 29 April 1670, op bl. 62 kunnen vermeld staan, houdende kennisgeving, “van het kiesen ofte versetten van de Magistraet.... nae de electie van dewelcke de vroedschap vergadert sijnde, met eenparicht heeft goedgevonden mij te dispenseren van mijne functie voor den tijd van een jaer om geduyrende deselve de ordinaris-ambassade in Vranckryk te bekleeden.” Maar - en dit is eene tweede hoofdbedenking die wij allereerst aan het oordeel van den Heer van Dijk zelven onderwerpen - brengt het begrip van briefwisseling niet mede, dat ook het antwoord op de depeches ware meêgedeeld? En hier zou de bewaarde verzameling op het rijksarchief uitmuntend zijn te stade gekomen. Overrijk is het volumen van uitgegane Missiven wel niet in brieven van de Witt aan de Groot, tijdens het gezantschap van dezen te Parijs: maar schoon weinig in getal, zijn zij uiterst belangrijk, en onmisbaar ook voor de schatting der diensten van onzen gezant. Als proeve zijn reeds in de Levensschets van Mr. Pieter de Groot, bl. 26, eenige merkwaardige zinsneden te lezen uit een schrijven van 30 October 1670. Wij hebben de minuten

van 1671 geraadpleegd, afschriften van deze hier voor ons, en zullen met een paar bewijzen ons gevoelen staven. De brieven zijn ongedrukt: en al wat van de Witt komt is toch historisch zoo belangrijk! In eene missive van 29 Januarij 1671 deelt hij “eene lange conversatie” mede, gehouden met den Heer ambassadeur de Pomponne. “Het principaal subject van ons entretien is geweest de inhoud en dispositie van de jongste plakaten op 't stuk van de commercie - aangaande welke ik meende Zijne Exc. klaarlijk te kunnen aanwijzen dat van de zijde van Frankrijk, en voor- en na het plakaat van H. Ho. Mog., contrarie den inhoud van de jongste alliantie d.a. 1662 was gedisponeerd, daar H.H.M. bij hun plakaten, den 2^{den} dezes gedaan, zich zeer zorgvuldiglijk gewacht hadden de dispositie van de voorz. alliantie in eenigen deele te laederen: Zijne Excell. ter contrarie, alhoewel ingenument bekennende, dat het jongst arrest in Frankrijk met de voorz. alliantie niet wel gecompasseerd kon worden, sustineerde dat H.H. Mog. daartoe de eerste oorzaak gegeven hadden, willende hetzelve daarmede vastmaken, dat zij de Fransche manufacturen nominatievelijk en alleen met vrijlating van gelijke manufacturen van Engeland, van Italie enz. bezwaard hadden, sustinerende hetzelve tegen het 19de artikel van de voorz. alliantie strijdig te zijn.... alsof de woorden, dont le commerce et le transport n'est défendu généralement et universellement” dát importeerden, dat H.H. Mog. eenige manufacturen als b.v. satijn, linten enz. in 't inkomen willende bezwaren, hetzelve niet anders zouden vermogen te doen, dan generalijk voor alle satijn, en voor alle linten, hetzij dezelve in Frankrijk, te Genua, in Engeland of elders zouden mogen gemaakt zijn. Maar ik heb Zijne Exc. aangewezen, dat zulks de meening in 't coucheren van 't voorz. artikel nooit was geweest, en dat ook de woorden zelven zoodanige interpretatie niet konden lijden, dat de v.z. woorden “généralement et universellement” niet applicabel waren op de waren en koopmanschappen, maar op de menschen, die de waren en koopmanschappen in- of uitbrengen, en op de eigenaars van schepen, en dat zulks buiten alle contestatie wierd gesteld door de volgende woorden: dewijl niet simpelijk gezegd wierd “dont le transport n'est défendu généralement en universellement,” noch ook: “dont le transport n'est défendu généralement à l'égard de

toutes sortes de marchandises de la même nature, et à l'égard de toutes les nations” of diergelijke; maar ter contrarie, toutes sortes de marchandises dont le commerce et le transport n'est défendu généralement et universellement à tous tant sujets qu'étrangers, zulks dat, nademaal het satijn van Frankrijk notoirlijk was eene andere soort van satijn als dat van Genua, en Fransche linten eene andere soort dan Engelsche, het in de magt van H.H. Mog. was verbleven om de eene of andere soort apart te verbieden naar hun welgevallen, mits dat het verbod van iedere soort gedaan wierd ter reguarde van alle menschen, en inspecie zoowel ten aanzien van eigen subjecten als van vreemden: 't welk ook door het volg. 20ste en meer andere artikelen, ten aanzien van belastingen in denzelfden zin wierd geconfirmeerd..... Ik wil vastelijk vertrouwen dat de Heer de Pomponne in zijn gemoed vrij-overtuigd zal zijn: maar echter geliefde Zijne Exc. altijd bij zijn sustenu te persisteren en te verklaren, dat hij eene lange, wel-geraisonneerde missieve op 't zelve subject van den Heer Colbert had ontvangen, die het voorz. artikel mede in diervoege verstond.... Ik heb van mijn pligt geacht hetgeen voorafgaat in het breede over te schrijven, opdat UEd. ook aldaar occasie zoude mogen zoeken den Koning en Z.M. 's Ministers van H.H. Mog. equitable proceduren omtrent hetgeen voorz. staat wel te imbueren: ten einde de voorz. plakaten in tijd en wijle niet gedebiteerd mogen worden als de ware oorzaak van de attacque die Frankrijk aan dezen staat zou mogen komen te doen, en die nogtans handtastelijk geen anderen grond zoude hebben, als het rancoeur opgenomen over het gepasseerde omtrent het bevorderen van den Akenschen vrede en de garantie met de Triple Alliantie daarop gevolgd.’ Op den 30sten April schrijft de Witt, met blijkbaar welgevallen over het aannemen van een lievelingsdenkbeeld door de Staten van Holland, dat deze in hun jongste Vergadering meest bezig zijn geweest om orde te stellen op de betaling van de nieuwe militie en de vloot: ten welken einde onder anderen geordonneerd is te negotieren een millioen gulden op lijfrenten tegen den penning 14, in plaats dat de jongste ligting op lijfrenten gedaan is geweest tegen den penning 12, zulks dat daarmede voor 't land op ieder millioen geavanceerd wordt over de 166,666 gulden. In de laatste jaren hebben vreemdelingen

om strijd de verdiensten van de Witt, in het berekenen van de waardij der lijfrenten gehuldigd. (Zie Ch. Gouraud Calcul des probabilités. Paris. 1848, p. 15. Frederick Hendriks, Contributions to the History of Insurance. London 1851, en daarover the Athenaeum for February 1852.) In eene Missive van 5 November 1671 verlangt de Raadpensionaris ‘gediend te mogen werden van eene pertinente lijst van de militie te voet en te paard, die de Koning van Frankrijk op de been heeft en nog wervende is: ... dat men zich aldaar fondeert op de dissensiën tusschen de provinciën alhier is, Gode zij lof, een zeer zwak fundament.... hetgeen men daar bijvoegt van de ongenegenheid, die de militie in 't generaal heeft tegen den Veldmaarschalk Wirtz is, God beter het, al ten grooten deele waarachtig: en het ware te wenschen dat het humeur van dien Heer wat compatibeler was met deze natie.’. - Ik besluit met de merkwaardigste plaats, die een' blik vergunt in het gemoed des schrijvers, en tegelijk diens doorzigt en onverzettelijken aard bewijst: zij is ontleend aan een' brief van den 10^{den} December. ‘Ik heb uit uwe Eds. laatste missieve met aangenaamheid bespeurd, dat dezelve niet t' eenenmale buiten hope was, dat de voorgenomen groote desseinen tegen dezen staat nog wel zouden kunnen veranderen; en ik houde het voor gewis dat ze t' eenenmaal omkeeren zouden, indien men aan dat Hof teregt bewust was wat effect de apparentiën van een' aanstaanden oorlog met Frankrijk hier albereids gebaard hadden, en wat praejudiciabeler gevolgen bij voortgang van dien daaruit onfeilbaarlijk staan te resulteren: in één woord, wij geraken mijns oordeels, onder de protectie en in eene absolute dependentie van Engeland, indien men aldaar van koers niet verandert. De geaffectionneerden tot den Heere Prins van Oranje, en ook vele goede patriotten, die God de Heere juist met de grootste standvastigheid en courage niet heeft gewapend, doen hun uiterst effort, en harangueren openlijk zoo in de volle vergadering als in de particuliere besoignes, dat het voor dezen staat onmogelijk is alleen de magt van Frankrijk te kunnen wederstaan; dat de provincie van Holland voor hare quote tusschen de twintig en dertig millioenen in een jaar zou hebben op te brengen, dat het Land door zoo-excessieve schattingen zoude worden ontvolkt, en bij gevolg nog onmagtiger gemaakt als het tegenwoordig is

om zoo groote magt te contrebalanceren. Dat de Koningen van Zweden en Denemarken, mitsgaders de Keurvorst van Brandenburg en de Vorsten van Lunenburg ten schoonste genomen, tot adsistentie van dezen staat niet zullen zijn te bewegen dan door notabele subsidiën, waardoor het geld buiten den staat verzonden wordende, het Land met een millioen alzoo besteed meerder wordt verarmd, als met zesen meer millioenen die hier binnenslands tot verval van oorlogskosten worden aangeleid: dat er mitsdien geen keuze is, dan of men Frankrijk wil ten prooi worden, en t' eenenmaal verloren gaan, òf wel zich werpen in de armen van Engeland, die men zegt wel verzekerd te zijn de defensie van dezen staat vigoureuselijk te zullen aannemen, als men eenige zaken uit eigen beweging alhier gelieft te doen, die men zekerlijk weet aan den Koning van Groot-Brittanje zonderling aangenaam te zijn: nam. de promotie van den Heer Prins van Oranje tot het Kapiteinschap-Generaal over de militie van den lande; zijnde nog daarenboven eene zaak waardoor men sustineert alhier in den staat eene groote harmonie te zullen uitwerken, zes provinciën obligeren, de militie encourageren, de gemeente williger maken tot zoo zware contributien als boven: met veel meer andere argumenten van grooten uiterlijken glimp en schijn. Ik bekenne gaarne dat remedie erger te houden als het kwaad zelve, en hebbe derhalve zoo haast de eerste propositie daartoe in de vergadering van H.Gr. Mog. was gedaan, mij geëmancipeerd, alvorens om te vragen, daartegen te doen eene ampele representatie van redenen, te lang om alhier te worden gerefereerd, hebbende eindelijk voor besluit daarbij-gevoegd, dat ik mij volgens mijne Instructie en peremtoire wetten, ook solemnele contracten en verdragen van datis den 19^{den} December 1657, 12^{den} Januarij 1668, en 31 Mei 1670 - verpligt en gelast vond op zoodanige propositie geene omvraag te doen, veelmin eenige conclusie te formeren. En of wel de voorz. representatie zooveel te weeg-bragt dat het voorz. importante werk geleid werd in besoigne, zoo is nogtans de ijver in 't zelve besoigne zoo groot geweest, dat zich de Heeren gecommitteerde raden in het een en het ander kwartier door hun praeadvies, mitsgaders de Heeren van de ridderschap van Haarlem, van Leyden, van Amsterdam en van Enkhuizen met hunne adviezen, vóór de verkiezing van den Heer Prins

van Oranje, tot Kapitein-Generaal verklaard hebben: ook eenigen met bijvoeging, dat men in deze gelegenheid den Koning van Engeland niet alleenlijk daardoor, maar ook met het punt van de vlagge en diergelijke, - naar hun opinie meer in eere als in realiteit bestaande - behoorde te obligeren tot defensie en protectie van dezen staat. Niettemin, dewijl in hetzelve besoigne de Heeren van Dortrecht, van Delft en van Rotterdam zich daartegen ernstiglijk formaliseerden, en die van Gouda, Alkmaar en Hoorn verklaarden op zoo-importanten poinct zich buiten de conventie van harmonie van 31 Mei 1670 zonder specialen last van den Heeren hunne principalen zelfs in een particulier besoigne niet te kunnen elargeren: zoo is het resultaat van 't voorz. besoigne nog gevallen' als UEd. uit het bijgaand advies zal gelieven af te nemen. Doch dit opgaand vuur zal geenszins te stuiten zijn, maar door de komst van den Heer Downing, die, naar de jongste adviezen uit Engeland, nu op zee moet zijn, en door eene extraordinaris-deputatie van Zeeland derwaarts meer en meer opgeblazen en aangestoken worden, indien men aldaar niet promptelijk de oogen opent, de vrees in de slapmoedige en bekommerde harten wegneemt, alhier een' habiel Minister zendt, en deze vlamme met redintegratie van vorige alliantiën en van de oude confidentie helpt blusschen. Den Koning zal daartoe eene zeer bekwame aanleiding en occasie gegeven worden door de missive van hun H.M. heden aan Zijne Majesteit afgaande en de propositie die UEd. daarnevens gelast wordt aan dezelve te doen. God de Heer heeft voor dezen staat en tot conservatie van onze vrijheid, goedertierenlijk vele mirakelen gedaan, zoodat ik mij op dezelve zijne goedertierenheid betrouwende, vaste hope hebbe dat uit deze duisterheid nog een helder licht van vrede, en reintegratie van vriendschap met de kroon zal voortkomen. Maar het remedie moet prompt zijn en geappliceerd worden eer het te laat is. Of en hoeverre nu hetzelve aldaar mogelijk is weet ik niet, en of zij met Engeland in zoo vast een engagement staan dat zij dezen slag niet vreezen; - gelijk ik geenszins betrouwe, en het contrarie uit de vrienden in Engeland geparenteerd en gealliëerd niet duisterlijk meen te bespeuren - zal ik gaarne bij rescriptie verstaan, en zoude het ons ook, onder correctie, dienstig zijn hetzelve wel te weten, opdat de gemoederen die door geen blinde affectie

gedreven worden, ziende dat zelfs, ook na alle betoonde complaisances, van Engeland niets zoude wezen te wachten, daardoor mogelijk nog van hun tegenwoordigen koers gedetourneerd mogen werden.' Indien de Heer v.D. voor het opnemen in extenso van deze en soortgelijke staatsstukken terug deinst, hij zal niet betwisten dat op den inhoud moest zijn gelet bij het zoo-belangrijk overzigt in zijn eerste hoofdstuk vervat. Met de brieven van de Witt in de hand, zouden wij van meer dan ééne uitspraak herziening vragen, bijaldien het ons niet voornamelijk te doen was voor de toekomst eene rijke bron te openen, liever dan feilen aan te wijzen in het geleverd betoog. Onuitputtelijk zijn de schatten van ons rijks-archief: niet slechts de arbeid van den Heer van Dijk kan daaruit worden aangevuld, maar zelfs voor de_ 'Négociations rel. à la succession d'Espagne' van Mignet is, ook waar hij zich op eigen grond bevindt, nog eene nalezing mogelijk. Een voorbeeld slechts: in den loop des jaars 1663, werd in onderhandelingen tusschen de Witt en d'Estrades driemaal beproefd de zaak der Spaansche erfopvolging bij traktaat te regelen. Het derde voorstel was door de Witt geredigeerd, en dit oorspronkelijk concept, geheel met zijne hand geschreven en door d'Estrades hier en daar in margine veranderd, is nog aanwezig in eene onschatbare verzameling, van de familie de Witt afkomstig, getiteld: Saeken van staet en oorlogh, 5 deelen kl. f^{o}. - Vragen en nasporingen ter zake van het devolutie-regt te doen, waaruit later die voortreffelijke Memorie is ontstaan bij Mignet I, p. 255 te lezen: - aanteekeningen van gesprekken met den Franschen gezant gehouden, biljetten van den Graaf d'Estrades die den lezer in het geheim en den gang der onderhandeling inwijden, ziedaar bescheiden ter opheldering alleen van dit traktaat. Naast art. 1 (bij Mignet, p. 231), schreef d'Estrades: 'bien entendu que sa Majesté et les dits Etats ne porteront leurs armes dans les dits Pays-Bas jusques à l'ouverture de la ditte succession aucas que l'Espagne ne leur donne aucun nouveau sujet de plainte, qui les oblige de venir à une rupture,' waarmede verg. Continuation de la dépeche du 11 Octobre 1663: (Mignet, p. 234), terwijl hij aan de Witt schreef: 'J'ai confronté les deux premiers projets avec celui que vous m'avez envoyé. Je trouve que le premier article lie trop le Roi à ne pouvoir se plaindre du Roi d'Espagne,

s'il lui en donne quelque nouveau sujet, et aussi de même à Mrs. les etats. J'ai mis à la marge un bien-entendu, qui met tout à couvert. Vous me ferez la grâce de me mander si vous l'approuvez ainsi, ou si vous desirez mettre quelqu'autre chose dans ce premier article qui ne lie pas sifort le roi,' ce 11/12 October 1663. Men vindt almede in deze 'Saeken van staet,' de omwerking der doorwrochte dépèche van de Lionne van den 9^{den} November (bij Mignet I, p. 236), De Minister schreef: 'Il me semble qu'il serait bien à propos que, sans témoigner au sieur de Witt qu'on vous ait rien écrit d'ici de semblable, vous lui proposassiez comme de vous-même les mêmes doutes, pour le faire discourir et voir s'il nous y donnera des solutions qui puissent satisfaire l'esprit de sa majesté, et lui faire connâitre qu'elle aura plutôt de l'avantage que du préjudice en concluant cette affaire; après quoi, comme je n'y marche aujourd'hui qu'en tremblant de peur de quelque faux pas, je serai plushardi à lui dire mes sentiments, si elle me fait l'honneur de me les demander:' d'Estrades doorweeft de keurige taal der depèche met vleijende woorden voor de Witt, geheel niet in den stijl van de Lionne, en wij vermoeden uit bijgevoegde teekens, dat de Raadpensionaris eenige achterdocht heeft gekoesterd. Om deze episode niet geheel in een hors d'oeuvre te doen ontaarden, zullen wij enkel noemen eene uitvoerige memorie over het 'cantonneren' der Spaansche Nederlanden, waarin de Witt met zeldzaam doorzigt 'de wegen en middelen' uiteen zet, door welke 'deze staat best zou kunnen worden gelibereerd van de bekommernis' om die gewesten te zien vervallen in handen van den Franschen Koning; uit welke memorie, in verband met een viertal Brieven van 1658 (waarop reeds vroeger in ons tijdschrift werd gewezen) ten duidelijkste blijkt, hoe ernstig de Witt het denkbeeld 'eener vrije en onafhankelijke republiek, met dezen staat geallieerd en geappuijeerd met eene alliantie van Engeland, en was het mogelijk ook met die van Frankrijk' bedoelde en voorstond. Te gereeder onthouden we ons van verdere mededeeling omtrent den inhoud dezer verzameling, daar wij van dezelfde bekwame en bevoegde hand die onze opmerkzaamheid allereerst daarop vestigde, eene volledige opheldering omtrent haren aard en oorsprong te gemoet zien. Tot onze taak behoort nog te zeggen, dat meer dan een brief van Pieter de Groot aan Johan de Witt

in dien bundel vervat is. Ze zijn geschreven deels met dezelfde hand als die aan Wicquefort, op de koninklijke Bibliotheek berustend: enkelen ook gedrukt, in gevolge der Resolutie van de Staten-Generaal, 24 October 1669, bepalende, dat alle brieven, acten, memoriën van de ambassadeurs en diergelijke stukken, waarvan vijf kopijen en daarboven zullen moeten wezen, bij den ordinaris drukker van de provincie Holland zullen gedrukt worden (nader bevestigd bij de Resolutie van 4 Februarij 1670). Onze verwachting onder dezen de missiven van 24 September 1670 en 11 December 1671 te zullen aantreffen, die de Heer van Dijk, bl. 83 en 237, heeft gemist, is echter niet verwezenlijkt: alleen voor de tekst-kritiek leveren zij hier en daar eene bijdrage.

Wanneer wij thans, na aandachtige lezing dezer depêches in verband met hetgeen wij elders omtrent P. de Groot hebben opgedolven, het beeld pogen te schetsen dat van hem als gezant aan het Hof van Frankrijk voor ons staat, dan kunnen wij hem den lof van ijver, doorzigt, tact en vaderlandsliefde niet onthouden. De miskenning, waaraan hij later ook uit hoofde van deze zending blootstond, was meer gevolg van de ongunst der tijden, en van sommige eigenschappen in zijn karakter, dan ontsproten uit eene billijke waardering der onoverkomelijke bezwaren, met welke hij te kampen had, en der trouwe diensten door hem aan den staat bewezen. De plannen van den onverbiddelijken Lodewijk waren door geene bekwaamheid noch overredingskracht af te wenden. Maar de Groot wist zich persoonlijk aangenaam te maken, al vonden zijne vertoogen geen gehoor. Van zijnen uitmuntenden vader had hij met veel fierheid te gelijk een bezadigd, verdraagzaam gemoed geërfd: de rampen van zijn geslacht, de lessen en het voorbeeld van Vossius zullen dien aanleg ontwikkeld, en het karakter tot meer buigzaamheid hebben geplooid. Terwijl Grotius zijn nuttig en eervol leven in ballingschap sleet, was de opvoeding zijner zonen aan de trouwe zorg zijns broeders gelaten. Telkens dragen zijne brieven blijk, hoeveel hem die scheiding kostte: de wenken omtrent hun onderwijs en bezorgdheid over hunne bestemming en levenslot worden afgewisseld door klagten over traagheid, wuften aard, eigenzin, en het verlangen hen bij- en om zich te zien. In Pieter merkte hij al vroeg eerzucht op, het gebrek, zegt hij, van zijnen leeftijd: reeds

als jongeling had hij niets willen hooren van den handel en zeevaart, waartoe hem zijn vader bestemd had. Een zwak en ziekelijk ligchaamsgestel, onvolkomen genezing eener voetwond, en een onbehagelijk gelaat en voorkomen schenen hem voor altoos uit te sluiten van eene diplomatieke loopbaan en verkeer aan een vorstelijk hof. En echter is de weinig belovende knaap, naar het oordeel van zeer bevoegde regters, tot een staatsman en onderhandelaar opgewassen, wél in wetenschap en geleerdheid verre beneden het vaderlijk voorbeeld gebleven, maar hem meer dan evenarend als minister en gezant. Wicquefort zegt verder: 'Il réunissait la solidité de l'esprit avec les grâces: il fallait même qu'il réunit ces qualités dans un degré éminent, puisqu'elles perçoient à-travers une figure fort hideuse. On peut dire de Mr. de Groot que jamais un corps si mal-fait ne logea une si belle et si grande âme. Il avait une présence d'esprit admirable, la conversation charmante, le jugement net et solide, des sentimens justes et équitables, une très-grande connaissance de toute sorte d'affaires tant domestiques qu'étrangères et surtout ce que les François appellent "l'art de plaire."' Alvorens deze lofspraak aan de Groot's bedrijf in Frankrijk te toetsen, zullen wij nog eenige trekken van diens karakter opsporen uit de brieven aan Wicquefort. De Heer van Dijk spreekt van 'de MS. briefwisseling tusschen P. de Groot en Wicquefort, in de Kon. Bibliotheek te 's Hage bl. 118, van "de op de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage berustende Fransche brieven van Wicquefort aan voornoemden gezant," bl. XX. Doch dit is eene vergissing. Althans de eerste plaats is ontleend aan een folio-deel, behelzende brieven *alleen* van P. de Groot, vijf en veertig in getal, en loopende van den 10^{den} November 1672 tot den 29sten Junij 1674: - vier van welke mede voorkomen in de verzameling "Saeken van staet" boven vermeld, en wier inhoud hoofdzakelijk gestrekt heeft tot zamenstelling van de "crimineele eisch en conclusie overgegeven door den Procureur-Generaal Mr. Johan Ruysch." (overgenomen in het geschied- en letterkundig mengelwerk van Mr. J. Scheltema. II d. 3de st.) Bij al de verbittering tegen Fagel, die men den balling, in vertrouwen aan eenen vriend schrijvend, toch wel ten goede houdt, straalt in deze merkwaardige brieven een zachtzinnige aard door. "Je n'ai jamais mêlé mes intérêts avec ceux du public: je n'ai jamais servi mes amis aux dépens

de l'état: je n'ai jamais brigué des charges pour mes parents: mais j'ai toujours été le promoteur des gens de mérite et jamais de ceux qui n'en avaient point. Et en cela je n'ai point distingué ceux de l'un parti d'avec ceux de l'autre, ayant toujours été du sentiment que dans la manière de gouverner aussi bien que dans la religion, on peut *salvâ probitate* être d'une autre opinion que la mienne. Je n'ai point approuvé toutes les maximes du gouvernement précédent, et je l'ai souvent dit ingenument à feu Mr. le Grand-pensionnaire. Je n'ai point laissé pour tout cela de faire mon devoir de servir avec zèle et fidélité l'état qui m'a employé." f° 41. - "Je suis ennemi des révolutions et ne serais jamais auteur d'aucun changement, quand cela dépendrait de moi. Le gouvernement peut être aussi bon sous la direction de son Altesse qu'il a jamais été: mais il y faut apporter du conseil et de la modération, et y laisser toujours l'apparence de la liberté." Lettre MS. du 19 Janvier 1673. "Par cette façon d'agir ils n'eussent offensé personne: ils eûssent usé de cette déférence qu'on a toujours desiré d'eux, et qu'à mon grand regret on n'y voit pas encore, sans pourtant témoigner par-là aucune faiblesse ni lâcheté: la gloire des traités ne consistant pas dans les grimaces, mais dans les conditions." Lettre MS. du 6 Mars 1673. "Je lui dirais mon sentiment - qu'on avait commencé cette guerre par une espèce de gloire, et que présentement on ne la continuait que par dépit: que la France y avait plus dépensé d'argent que n'avait jamais valu toute leur conquête: que l'Angleterre en avait remporté ni profit ni honneur - que nous n'y étions pas entrés par choix mais par nécessité." Lettre MS. du 19 Nov. f° 241. Bitter en verbolgen is de toon tegen Fagel: "Je voudrais bien qu'on me dît sur ce sujet en quoi je suis plus coupable que ne sont ceux qui font présentement tant les embesoignés a l'entour de son Altesse après avoir formé contre lui l'Edit perpétuel avec beaucoup d'animosité, et de l'avoir rompu avec beaucoup de lâcheté." Lettre MS. du 22 Février 1673. "Il n'y a rien que je n'attende de sa violence: et quand avec cela je considère toutes les bevues qui ont été faites sous sa conduite, je n'attends rien moins que le rétablissement des affaires chez nous de son ignorance." Lettre MS. du 29 Mai 1673, f° 77. "Je me garderai bien autant que je pourrai de passer jamais pour un déserteur de l'un parti, ni pour traître de l'autre."

f°. 165. “Ils ne me cèlent point que le Tout-puissant demeure de mes ennemis: mais ils ne me dissimulent point aussi qu'il est dans la haine du peuple autant que personne le peut être. Lettre MS. du 5 décembre 1673. f°. 221. Je connois trop l'humeur violente et dissimulée de votre premier ministre pour en attendre rien de bon: ni pour moi, ni pour tout l'Etat. Si feu Mr. de Witt l'avait aussi bien connu que moi, il ne s'en serait pas laissé tromper comme il a fait. Je crois qu'il est fort-propre pour débattre quelque méchant procès: mais pour le gouvernement d'un État, je crois que ce n'est pas des gens sortis de la savate et trempés dans la chicane, qu'il le faut attendre; aussi en voyons nous tous les jours l'effet, qui ne répond pas mal à mon attente.” Lettre MS. du 11e. Mai 1673, f°. 71. - “Si votre premier ministre croit que la France fasse présentement la paix en quittant tout sans aucun échange, il est un ignorant; et s'il en abuse le gouvernement, il est un imposteur.” Lettre MS. du 8e. Décembre 73. Deze heftige uitvallen, waarvan Heinsius schreef: “contumeliose atque inclementer-dicta, vel sola hominem possent evertere si non premerent alia,” werden door Fagel met waardigheid beantwoord. “Fagelius laudabili exemplo vetuit patrono fisci ne quid immisceret publicis privatas hasce simultates, quod adversario libens donaret” (Sylloge Epistol. Burm. IV. p. 456) en Graevius schrijft terug: “Amplissimi Fagelii aequitatem et excelsum animum omnes in coelum ferunt.” p. 459. Meer dan elke wederlegging bewijst dit gedrag, hoe onverdiend vele dier verwijten zijn geweest. Doch zwaar vielen de ontberingen der ballingschap eenen man, die aan de gemakken en de grootschheid des levens gewend en gehecht was; en thans onder miskenning gebukt, ook voor de misslagen van nabestaanden meende te boeten. Liefde voor pracht en weelde schijnt een hoofdtrek in de Groot's karakter te zijn geweest: fraaije meubelen, eene keurige tafel, een stoet van paadjes en edellieden bezaten voor hem groote aantrekkelijkheid. Alleen uit dit oogpunt was eene missive van 30 Januarij 1671 (mede gedrukt in het Aanhangsel achter de Levensschets, bl. 54) de opname waardig geweest. Nog is op het Rijks-Archief voorhanden de “Specificatie van oncosten gedaan bij den Ambassadeur de Groot, gedurende sijne reijse van den Hage tot Paris, met sijn ganschen train:” en in margine de twee randtee-

keningen der Rekenkamer, “te dresseren volgens het reglement tegens 22 gulden daechs,” en “habeat voor den grooten rouw acht hondert ponden,” - waaraan de gekrenkte gezant zich zoo zeer ergerde. Merkwaardig is het naschrift: “Belangende den grooten rouw die de Ambass. volgens resolutie van H. Ho. Mog. in dato den 16^{den} Julij voor hem en zijn gantschen train heeft moeten maecken, zal ged. Amb. zich contenteren met de somma die in gelijcke occasie aen den Heer Boreel, Amb. in Engelandt - is toegevoecht: niettegenstaande lichtelijck can geoordeelt worden, dat deselve hem vrij meerder comt te staen, geconsidereert dat hij wel sooveel trains en daarenboven sijn huijsvrouw met drie dochters ende een staet-juffrouw in den rouw te kleden heeft gehadt: dat deselve haer caros en toebehooren soo wel als den Amb. moet hebben, en dat het rouw-laecken hier wel eens soo dier is als te Londen.” (Omtrent Mevr. de Groot merken wij in 't voorbijgaan op, - wat de schrijver der “Levens-schets,” bl. 43, “niet duidelijk” noemt, dat deze Agatha van Rijn ongetwijfeld, dezelfde was, wier huwelijk Maria van Reijgersbergh afkeurde, en beneden den stand van haren zoon meende te zijn. Janus Vlitius meldt aan Nic. Heinsius, destijds, in November 1652 te Florence: P. Grotius Rhijniam suam, invitis matre et necessariis, quippe procuratoris filiam caeterum praedivitem, bellam lepidamque puellam, nec nimis catholicam, tandem duxit, votisque suis fruitur beatus. Non diu est quod is Vossium, Gronovium et me habuerit convivas, tui non immemores,’ in Sylloge Burmann. Tom, III, p. 746). Hoe groot vertoont zich naast deze praalzucht het beeld van Johan de Witt in zijne edele eenvoudigheid: wiens nederige huishouding, door een zorgvuldig zusteroog bewaakt, slechts ééne enkele dienstbode bezig hield: en die later door zijne trouwhartige gade moest worden aangemaand om toch, gedurende haar afzijn, ‘zich wat wel te laten tracteren en wat ontbijt te nemen: want dit zeer gezond is: bijna gelijk Grotius door Maria aan het opmaken van een hoed moest herinnerd worden. - Wij zouden evenwel niet durven volhouden, dat aan Lodewijk's verfijnd en weelderig hof, deze eigenschap van Pieter de Groot schadelijk was: en zijn veeleer geneigd te gelooven dat het aanzien van den Nederlandschen gezant daardoor verhoogd, de toegang tot ruimer kringen hem geopend - en aldus de middelen om juist te worden ingelicht zijn uitgebreid geworden. Tot de grootste

bezwaren zijner taak te Parijs behoorde de geheimhouding van het Fransche Hof, “het naauwer en scherper egard nemen op de secreete intelligentie der uitheemsche ministers,” waarover de secretaris Rumpf reeds in Januarij 1670 klaagde. Zie van Dijk, bl. 60. Uit een' brief aan Wicquefort is ons gebleken, hoe ijverig de Groot was in het opsporen van wegen om berigten en geheime mededeelingen in te winnen. “J'avais onblié, Monsieur, de vous dire par ma précédente que le nom de la dame, qui s'est trouvée présente avec Madame d'Orléans, à l'entrevue de Douvres, était Duplessis, sa dame d'honneur; mais que celle qui avoit le plus de part à sa confidence, était Mlle. de Montalez, fille de bonne maison, d'esprit et d'assez de bien pour vivre à son aise: car elle n'était pas encore mariée. On l'a fait sortir de la cour parce qu'on la croyait tropintriguante. Dans les voies que j'ai cherché étant en France pour pénétrer tout ce qui pouvait être utile à mes maîtres, j'ai aussi fait connaissance avec cette demoiselle: mais nous ne nous sommes jamais vus qu'en lieu tiers: et je suis obligé de confesser qu'elle m'a bien appris de choses, que je n'aurais jamais sçues sans elle.” Lettre M.S. du 1^{r}. Décembre 1673. Dat de Groot ondanks zijne natuurlijke schranderheid, zijne gave van opmerking en vertrouwde berigtgevers, zoo zeer zou hebben misgetast als de schrijver (bl. 97) uit de daar aangehaalde woorden opmaakt, kunnen wij, zelfs op gezag van Wicquefort, even weinig aannemen als het gevoelen van dezen laatsten, op bl. 121 vermeld en bestreden. Om het te gelooven, zouden wij het rapport moeten kennen: en dan nog zou dit verslag met den inhoud en de strekking van velen zijner brieven strijdig zijn. Reeds in 1668 had de Groot, toen Ambassadeur in Zweden, zijne overtuiging uitgedrukt, “que dans les sentimens qu'avait la France pour lors, il n'était rien de favorable pour notre État, et que cela ne pouvait se remédier, si on ne s'alliait si fortement ailleurs, qu'il paraîssait visiblement qu'on se pourrait passer d'une alliance si leonine que la Française et si impérieuse:” Aan Fagel schrijft hij, 20 November 1671, bl. 230, “want het is wel seecker, dat bijaldien hij (de koning van Engeland) de partij niet en hadde verlaeten, dat men hier noijt en soude hebben durven dencken, 'tgeen men apparent is te sullen doen. Het en is geen werck van nu noch van gisteren, maar een engage-

ment, dat al in de *voorleden winter* is gemaeckt, gelijck ick daervan oock *in dien tijd* kennisse aen den Heer Raetpensionaris, hebbe gegeven, nae dat ick denselven noch in Sweden sijnde gewaarschouwt hebbe, dat wij van die kant zouden bedroogen werden." Zoo hij zich somtijds laat zeggen, "dat de saeken een anderen ploij zouden nemen," (bl. 151) wetende, dat "de mesures, die aen dit Hoff omtrent de publicque saecken werden genomen, veel veranderingen subject sijn" (bl. 170), en omdat de experientie heeft geleert, dat een kleyne circumstantie veeltijts bij dit Hoff een groote veranderinge is toebrengende (bl. 187), had hij den waren aard des Konings maar al te wel doorgrond: "Het is seecker dat het eenige misnoegen dat hier tegen H.H. Mog. is, niet uijt reden, maar nijt een opgeblaese belginge ontstaet, die niet en kan lijden, dat soo kleijn een Staet sigh de pair met een Coningh durft te stellen, 't sij in 't mainteneren van de Akensche vrede, 't zij in 't belasten van de waeren van dit Rijck, als verstaande, dat het zoo een Republicq niet en past soo weijnig respect aen desen Coningh te draegen, dat sij door haere placcaten sijne edicten sal soecken te contrecarreren ofte vruchteloos te maeken..... De desseijnen sijn hier noch als voor desen divers ende twijffelaghtigh: alleen staet vast, dat se seer quaet sijn, ende alleen tegen onsen Staet werden geformeert" (bl. 233). Wil men de dagteekening van deze laatste tijding als posterieur aan het bedoeld rapport tegenwerpen, welnu, de dépèche van den 6^{den} Maart 1671 houdt niets anders in. Alles werdt tot de aenstaende campagne vervaerdight; ende werden al veele desseynen geformeert, die mogelijck noch niet rijp en waeren op de apparentiën van succes, die men metiëert uijt de ongenegentheyt ofte ongereetheyt van eenige onser provinciën tot het formeren van de militie, die tot defensie van ons lieve Vaderlandt, mijns bedughtens, niet als al te noodigh sal zijn (bl. 187). Met verwondering leest men herhaaldelijk dat er weinig meldingwaardig voorvalt (als b.v. bl. 175, 187, 193, 211, 216, 236): maar van wervingen, waarschuwingen, "teeckenen van desseynen, die niet minder als naer rust ende vrede smaecken," en "schoon alles met groote secretesse werd gemaniëerd," berigten als: "dat sigh eyndelijck de drie ministers, die tot nogh toe seer avers van den oorlogh zijn geweest, daertoe hebben laeten bewegen" (bl. 184) is telkens gewaagd. Dat nu en dan

onder den indruk van koninklijke welwillendheid, door inblazing van geslepen hovelingen, en het schrikwekkend vooruitzigt der gevolgen die een oorlog met Frankrijk zou na zich slepen, een straal van hoop glinsterde, is wel vermoedelijk. In welken zin leeren zijne eigene woorden (bl. 254). Ook de groothartige raadpensionaris gaf zich somtijds aan hare zoete begoocheling over: en in ons oog doet 't den mensch, ja zelfs om de gronden waarop hij vertrouwde, den Staatsman eere aan. Ware ziels-adel en een geniaal politisch doorzigt beletten hem zoo diep te dalen als het peil waartoe de verachtelijke Karel, verrader van zijn volk, verzaker van zijn geloof, en slooper van zijn eigen' troon, gezonken was. Maar daarom bouwen zulke lieden nog niet goedgeloovig en argeloos op hetgeen zij boven alles wenschten, voort. Wij achten het zeer aanneemlijk, waarschijnlijk zelfs, dat de Groot enkele malen groote gedachte koesterde van zijnen invloed op de besluiten van Lodewijk, en dat Wicquefort zijne meening (bl. 121) uit de eigen brieven van zijnen vriend geput heeft. Immers schreef hij als balling nog vol zelfsvertrouwen: “Vous me dites, Monsieur, qu'il y aura de la peine à traiter avec la France, si longtemps qu'elle ne s'explique point sur la cause de la guerre. Je ne crois pas que cela empêche la paix. Nous savons à peuprès ce qui a fait l'indignation du Roi et le desir de la vengeance. Il a assez bien réussi pour être satisfait: et je crois que si je pouvais parler à ses ministres, je pourrais leur faire comprendre, etc. En inderdaad deze man bezat in hooge mate de gaaf om waardigheid met demoed te paren. Van de meesten zijner toespraken aan den Koning, of tot de Fransche Ministers, geldt de gelukkige uitdrukking van Mignet aangaande zijne afscheidsrede: des supplications bien inutiles, mais qui pour être humbles et détournées, ne conservaient pas moins quelque chose de digne et de touchant.” Men zie slechts bl. 244, 247, 248, 264: - zoo dat ook Lodewijk XIV, doorgaans niet kwistig met gunstbetoon, aan de Groot bij het eerste onderhoud (bl. 150), als bij het laatste gehoor (bl. 276) bewijzen van genegenheid gaf· - Van tact en van gevatheid, die hem bepaaldelijk voor dit Hof tot een geschikt onderhandelaar maakten, treft men overal sporen aan. (bl. 161) Men hadde hier al gesproken, van de Hollanders de haring en de cabeljauwsvangst te beletten, dat ick hadde

geseght niet te kunnen geschieden, ofte men moest forteressen in zee leggen.' Zoo mede, bl. 178, 197, 249 enz. Bij de heldere denkbeelden van de Groot omtrent handelsverkeer en handelsvrijheid kon hij met Colbert's inzigten wel niet ingenomen zijn; zijne voortreffelijke Memorie (Mignet, III, bl. 621; van Dijk, bl. 143) zou een' staatshuishoudkundige van onzen tijd tot eere strekken; en op de vraag of de Fransche Minister, dan wel de Nederlandsche Gezant dwaalde, toen deze voor Frankrijk zelf van dat nieuw tarief nadeel wachtte, heeft de geschiedenis voor lang een duidelijk antwoord gegeven. Maar niet van de kracht zijner redeneringen, ook niet van de achting voor zijn persoon beloofde hij zich afwending der dreigende onheilen en gevaren. 'Ick wil wel bekennen, dat ick voor desen weynig swaerigheyt hebbe gemaeckt in den oorlogh daermede onse staet van dees zijde wierde gedreyght, omdat ick wel wiste, dat men van hier denselven sonder apparentie van een ontwijffellijck succes niet en soude aenvangen, ende dat ick altijd ben gepersuadeert geweest, dat H.H. Mog. soodanige versieninge in sulcken pressanten noot tot bescherminge van haere landen ende ingesetenen souden stellen, dat sij soodanig succes van een leger, dat uyt soo veel diverse natien nieuwelijck geworven is gecomposeert, en eenen soo grooten marsch moet doen eer het ter gedestineerder plaetse sal gekomen zijn, niet te vreesen en hadden; in welcken gevalle men alhier, daer men niet gewent is als op desseynen van verseeckerde successen te gaen, de mediatie soude hebben geprocureert, waerdoor men sigh tot een accommodement hadde laeten bewegen; terwijl men tegenwoordig, siende dat onze Staet van een suffissante militie tot besetting van de frontieren en de tot afweeringh van de irruptiën blijft ontbloot, dat hy weynigh ervaeren hoofdofficieren heeft, ende dat tot de equipagie ter zee noch geene resolutie en is genomen, dat Sweden alrede de versochte neutraliteyt voor een jaar heeft toegestaan, dat de Coninginne regente van Spaigne sigh door een seer civielen brief aen desen Coningh, volgens desselfs versoeck, mede tot de neutraliteyt geduyrende de aanstaende campagne heeft verclaert, en dat men vertrouwt, dat de Keyser aen denwelcken men wederom een expressen tot dien einde heeft gesonden, hetselve exempel voor dien tijt sal volgen, met noch meerder yver als voor dezen de voorgenomen desseynen behertight, de landt militie soo te

voet als te paardt, van welcke leste noch weynig daegen geleden, 36 compagnien haere patenten hebben gekreegen, naer de frontieren afsendt, ende van daar met kleine trouppes naar haere rendevousplaatsen doet fileren, om den Staet der Vereeenighde Nederlanden, op sijn onvoorsienst ende alvorens dat hy in postuyr van defensie sal sijn, op het lijff te vallen, terwijl men denselven met aanbiedinge van mediatiën sal ophouden, die men t' zijner tijt naer de apparentie van de successen altijt zal kunnen aannemen off verwerpen; zoo en kan ick niet loochenen dat mijne vreese, raeckende de behoudenis van dit land vry grooter is als sy tot noch toe is geweest .... By aldien dat H.H. Mog. van intentie zijn sig te verlaeten op de aanbiedingen van mediatie, die haer sullen werden gedaen, soo vreese ick dat zy de macht van dit Rijck in haar land sullen sien, alvooren dat daarvan de propositien aan dit hoff sullen zijn gedaen' (bl. 254). Evenzoo bl. 193, 249 50, vg. bij Mignet, III, 666, Avis de M. le Prince de Condé. Maar billijk was het voorzeker niet, wanneer de Groot, verbitterd over de kleinachting aan zijne waarschuwingen zoo lang betoond, en moede zich zelven van verzuim te hooren beschuldigen, aan zijnen vriend de Wicquefort schreef: 'Les spécalations opiniastres de M. van Beuningen et la grandeur d'âme de M. de Witt, qui ne craignait jamais rien, ont été cause qu'en beaucoup de choses nous avons manqué de prévoyance.' Lettre MS. du 12 Septembre 1673, f° 153. Alle de brieven van den Raadpensionaris, niet het minst die aan den Ambassadeur te Parijs zelven, getuigen van zijn onverdroten streven om maatregelen van voorzorg te beramen en door te zetten, die afstuitten op den onwil of het onverstand van flaauwhartige of naijverige regenten. Ook de Heer van Dijk heeft deze onverdiende blaam van hem afgekeerd: bl. 89, 90. Mignet, III, 600, 619, 632. De Groot bleef aan het Fransche hof zoo lang - iets later welligt dan zoo lang - zijne diensten van nut konden zijn; alleen de zucht om de belangen zijns vaderlands te behartigen was in staat hem den terugkeer te doen verschuiven. 'Ick geeff UEd. te bedencken,' schreef hij in November 1671 aan den Griffier, 'het hertseer dat ick hebbe van langer in dit landt te zijn, daer men niet en doet als injuriën tegens H.H. Mog. uytbreecken' (bl. 231). Twee maanden later: 'In mijne jonghste... hebbe ick wel geseght, dat ick mij hier nogh eenigen tijt ter

intentie van H.H. Mog. sal ophouden; maer ick vertrouwe haere meeninge daeromtrent niet anders te sijn, als dat ick hetselve sal doen soolang als haere reputatie daer bij niet gelaedeert en werd' (bl. 252). Wederom in Februarij 1672: 'niets gaet mij soo seer ter herte als de dienst van het landt, ende het voorcomen ende uyt den weegh leggen van de gevaerlijcke desseynen die tegen hetselve schijnen geformeert te werden. Maer ... het is te vreesen, dat men hier tot de extremiteyt van rupture gecomen zijnde, niet gaerne sal sien dat zich een minister van eenen geattacqueerden staet omtrent dit hoff sal ophouden, dat niemant meer commercie ofte communicatie met deselve sal durven houden, ende dat hij dienvolgende voor den dienst van H.H. Mog. hier t' eenemael onnut ende inutil sal zijn.... Om niet te min te toonen, dat noch alle die consideratien, noch die van mijne gesontheijt selve, die ick bevinde met dese lucht gansch niet over een te komen, niet kraghtigh genoeg en sijn, om mij van de dienst van 't landt eenighsints te dimoveren, soo sal ick gaerne... met mijne familie hier blijven, soo langh als ick sal kunnen vernemen dat hetselve hier niet onaengenaem en sal zijn' (bl. 260). Eerst toen de Pomponne met fijnen tact had aangemerkt, 'dat de conditie van eenen Ambassadeur soodanigh was, dat hij niet te gelijck aen den dienst van sijne Meesters ende aen het welbehaegen van degeene, daer hy aangesonden was, voornaementlijck in soo een delicaeten toestant der saecken, conde voldoen,' en van een 'ontijdig verblijf' had gesproken, begreep de Groot op zijne terugroeping te moeten aanhouden, en vertrok.

Wij hopen op dit merkwaardig en wegslepend boek terug te komen. Indien de Heer van Dijk aan onze ingenomenheid met zijn werk, en onze belangstelling in de voortzetting mogt twijfelen, omdat we ons van de gewone, afgesleten lofspraken en formulen van aanprijzing hebben onthouden, dan is het doel dezer regels gemist.

J. HEEMSKERK.

Thomas Moore.
II.

De togt naar den Niagara bood in het begin dezer eeuw nog vele moeijelijkheden aan en voerde toen door wildernissen en wouden, waarin de hand des menschen naauw eenen engen doortogt had gebaand, terwijl hij thans door de bewoners van het volkrijke New-York als een zomeruitstapje wordt beschouwd, dat niet de minste opoffering van *comfort* vergt.

De beschrijving, die Moore er ons van geeft, mag als bijdrage dienen voor de verwonderlijke ontwikkeling, welke Amerika in de laatste jaren heeft ten toon gespreid. - Van de schier ontoegankelijke streken, waarvan hij gewaagt, zoude men thans vruchteloos het spoor zoeken; de vlekken en dorpen, die hij vermeldt, zijn magtige provinciesteden geworden; de wigwams en hutten van Buffalo, waar de vermoeide reiziger zich door kortstondige ruste voorbereidde tot den verderen togt, zijn in smaakvolle steenen huizen en prachtige paleizen omgetooverd. Alleen de schoonheid en majesteit van den Niagara-waterval en van de meren Erie en Ontario zijn dezelfde gebleven, en we mogen 't daarom betreuren dat de dichter ons de beschrijving onthield van het verhevenste natuurtooneel, waarop het westelijk werelddeel roem draagt. Zou 't niet getuigen voor het ernstige en trotsche karakter van het landschap, dat Moore, de schilder van het kleurige en zonnige Oosten, wel zijne schoonheid gevoelen, maar niet in woorden vertolken kon?

Hij schetst ons den indruk, dien de aanschouwing der

breede, schuimende watermassa, kantelende over den rand van den steilen afgrond, op hem maakte, in korte woorden in de voorrede tot zijne *Odes and Epistles*, en stipt ook slechts vlugtig de verdere incidenten van zijne reis, zijne ontmoeting met den stam der Tuscarora-Indianen, zijne vaart op de St. Laurence en zijn bezoek te Quebeck en Montreal, en eindelijk zijn vertrek van Halifax aan. Hij wijdt daarentegen eenige meerdere ruimte aan de mededeeling van den oorsprong zijner *Canadian Boatsong*.

We vergeven 't gaarne den dichter, dat hij met welgevallen de bijzonderheden herroept aan het ontstaan van het lied verbonden, dat een tijd lang op groote populariteit mogt bogen - naar ons inzien door niets geregtvaardigd, dan door den schoonen klank der woorden - maar kunnen, bij het minder belangrijke der zaak, volstaan met de vermelding, dat zoowel de muziek als de woorden geheel zijne eigene vinding zijn en slechts den naam gemeen hebben met den zang der bootslieden op de St. Laurence rivier, gelijk hem later bleek bij het toevallige herzien zijner eerste aanteekeningen[1].

Hij scheepte zich in October 1804 te Halifax naar Engeland in, aan boord van het fregat de ‘Boston’.

In de regelen aan het schip, waarmede hij de terugreize zoude aanvaarden, neemt hij afscheid van het land, dat vele zijner illusies verstoord, maar welks schoone natuur hij bewonderd had, met den wensch en de bede:

‘Well, peace to the land! may her sons know at length
That in high-minded honor lies liberty's strength,
That tho' man be as free as the fetterless wind,
As the wantonest air that the north can unbind,
Yet, if health do not temper and sweeten the blast,
If no harvest of mind ever sprung where it pass'd,
Then unblest is such freedom, and baleful its might, -
Free only to ruin, and strong but to blight! -

But see! - the bent top-sails are ready to swell -
To the boat - I am with thee - Columbia, farewell!’ -

1 Een zekere Heer Ellis, van Brighthon, heeft in de *Times* beweerd, dat de muziek gecomponeerd was door A vison van New-Castle, met gebruikmaking eener oude schotsche melodie. Colburn's New Monthly Magazine, April 1852.

Gelukkig voor Amerika heeft zich de dichterlijke voorspelling niet bewaarheid en mogen we dus de juistheid der beschouwing betwijfelen, waarop de ravenprofetie is gegrond.

Na eene afwezigheid van veertien maanden keerde hij in zijn geliefd Engeland weder en bevond hij zich als weleer omringd van de vrienden, wien hij de scheiding had verzoet door trouwe briefwisseling - losse bladen van zijn poëtisch dagboek - en te midden dier wereld, waarin hij zich zoo gaarne bewoog. De geheele aristocratie haastte zich, op het voorbeeld van Lord Moira, den jeugdigen Anacreon welkom te heeten en uit te noodigen tot het ordenen en verzamelen zijner dichterlijke brieven en in den vreemde vervaardigde liederen. Hij voldeed weldra aan hun verzoek en gaf in het voorjaar van 1806 eenen bundel in het licht onder den algemeenen titel van *Odes, Epistles and other Poems*, welken hij aan zijnen vriend en Meceen, Lord Moira opdroeg en waarin ook de *Poems relating to America* waren opgenomen, welke later - gelijk wij reeds vermeldden - afzonderlijk werden uitgegeven.

In deze gedichten, welke geheel den stempel dragen van Moore's subjectiviteit, ontmoeten we vele bevallige en geestige beschrijvingen van de natuur der Bermuda's, de zeden en toestanden der Vereenigde Staten en van zijne eigene lotgevallen en gewaarwordingen, hier en daar doorvlochten met regt dichterlijke bespiegelingen of herinneringen aan vroegere gelukkige dagen, welke gunstig voor het hart van den zanger getuigen.

Dat de erotische muze ook wederom in dezen bundel met warmte gehuldigd en aan de minneliederen eene breede en zeer in 't oog vallende plaats ingeruimd werd, zal voorzeker niemand bevreemden.

Toch zijn er onder deze, welke we gaarne prijzende aanstippen, daar ze de vergelijking kunnen trotseeren met de beste producten van zijne pen. We bedoelen de *Odes* aan *Nea*, te Bermuda geschreven, welke naar ons inzien zoowel door bevallige vorm, vloeijende versificatie en welluidende dictie als door eene schoone, poëtische idee uitmunten.

We willen trachten u de laatste kortelijk weêr te geven.

Nea was een beminnelijk kind der Zomereilanden, eene aanvallige zestienjarige in al de frissche onschuld harer jeugd, met al de ontvankelijkheid van een hart, dat de liefde voorgevoelt.

Zij luisterde naar de zangen des dichters met de naïve bewondering, de innige sympathie van haren leeftijd; zij begeleidde hem op zijne wandelingen door de bosschen, langs het strand; zij leerde door hem de schoonheid der natuur te genieten, woorden te vinden voor het ritselen der bladen, die 't zuchtend westewindje bewoog, voor den jubel van het gevederd woudkoor, voor het ernstige ruischen der zee; zij gevoelde in zijne tegenwoordigheid dien ongenoemden weemoed, welke het harte met zoete gewaarwordingen vervult en toch een onbepaald verlangen, een ledig nalaat; zij zag naar hem op met den vurigen blik eener zuidelijke en toch met die onbeschrijfelijk zaligmakende puurheid van een kind, dat nog nooit een vertrouwen geschonden zag.

Was 't wonder dat ze hem lief kreeg en ook weldra bij hem een inniger gevoel plaatse maakte voor de vriendschap? En toch, hij mogt haar niet beminnen, hij moest de wordende hartstogt onderdrukken, daar hij 't onmogelijke eener duurzame verbindtenis inzag, hoezeer hij die ook wenschte; daar hij voor de misdaad terugschrikte te spelen met een harte, dat zich zoo vertrouwend aan hem had overgegeven. Hij kende ze, de smartelijke gevolgen eener gebrokene liefde, het grievend verwijt, dat de ontrouw vergezelt!

‘Neen!’ roept hij uit, ‘verzoek mij niet meer tot de liefde; daar was een tijd, waarin zij zaligheid voor mij was. ô Nea! had ik u toen gekend, hoe zoude mijne ziel zich gehaast hebben de uwe te ontmoeten. Maar thans, nu mijn harte moede is van alle de smarten, die het heeft verduurd, zoude ik zelfs voor u, beminnelijk kind! niet nogmaals zulk een lijden willen dragen’.

Het is de aanhef van de eerste Ode aan Nea, welke wij hebben afgeschreven; de eerste phase der hartstogt waarin zich nog het egoïsme kan vertoonen, daar het beeld der geliefde nog niet de geheele ziel heeft vervuld. Ook de verdere inhoud van het lied draagt er de sporen van. Hij wenschte zich overgebragt op eene aarde, waar de schoonheid der vrouw onbekend was; waar rozenwang noch glinsterend oog de rust van zijn gemoed konden verstooren; hij herroept de gedachte aan eene vroegere liefde of hij er krachte in mogt vinden tegen de ontluikende, maar dan ook zijn egoïsme vaarwel zeggende, tracht hij het wapen ook ter hare bescherming dienstbaar te maken en eindigt met de woorden, die men zeker met welgevallen zal lezen, maar waaruit te-

vens reeds de intensiteit van zijn gevoel zal blijken: ‘Nea! het harte, dat *haar* heeft behoord, is niet waardig zich aan u toe te wijden. Ga, aanvallig kind! uw engelenblik moge eene ziel doortintelen, reiner dan de mijne. ô Gij moogt alles voor mij zijn, wat het harte gevoelen kan; ik zal u loven, u bewonderen, u aanbidden, maar kan en mag u niet beminnen!’

Het zoude ons te ver voeren, wanneer we de reeks der Odes wilden doorloopen en opmerkzaam maken op de schoone en natuurlijke climax, welke er in heerscht. We moeten ons bepalen tot het vlugtige afspinnen van den draad dezer liefelijke episode uit 's dichters leven en het aan onze lezers overlaten, zoo de figuur van Nea ook hunne sympathie opwekt, de beschrijving te lezen, welke Moore van haar geeft.

Sints den tijd dat het bewustzijn zijner liefde bij hem ontwaakte, vermeed hij angstvallig iedere gelegenheid haar alleen te zien; de vroegere wandelingen langs het wilde en eenzame strand hielden op, want zij konden temet gevaarlijk worden voor hen, die bestemd waren slechts vrienden voor elkander te zijn, en toch, de voorzorg bleek ijdel! 't Was op een avond, zoo als alleen de keerkringen kennen, frisch en verkwikkend, doorwademd van den balsem der geurige bloemen, verlicht door myriaden starren, dat Nea hem verscheen in al de bekoorlijkheid harer sylphengestalte;

> ‘Divinely through the graceful dance
> *She* seem'd to float in silent song,
> Bending to earth that sunny glance,
> As if to light *her* steps along!’

Hij snelde naar haar toe en wilde haar zijne hartstogt bekennen, maar vlug als de gejaagde hinde, ontsprong ze den geopenden arm! De schuchterheid der maagd had Nea gered!

Toen Moore weinige weken later het eiland verliet, mogt hij met kalmte terugblikken op de dagen, met zijne geliefde doorgebragt, en haar ten afscheid toeroepen:

> ‘Well - peace to thy heart, though another's it be,
> And health to that cheek, though it bloom not for me!’ -

Ge verheugt u zeker met ons in de ontknooping en wenscht er Nea en den dichter geluk mede, ofschoon gij

welligt de kalme berusting, welke uit die woorden spreekt, schier meer dan menschelijk vindt.

Met minder welgevallen dan de Oden aan het schoone kind der Bermuden, stippen we uit de gedichten op Amerika de hatelijke philippica's over de zeden en het karakter der Vereenigde Staten aan, welke maar in te vele zijner epistelen gevonden worden en naar onze meening op eene bevooroordeelde en geheel subjectieve beschouwing rusten. Zoo men het regt heeft van den dichter te eischen, dat hij het gezond verstand en de billijkheid niet ten offer brengt op het altaar eener invallende dichterlijke gedachte of van teleurgestelde verwachtingen, dan voorzeker verdient Moore afkeuring voor de ligtzinnige en kleingeestige wijze, waarop hij eene maatschappij hekelde, wier streven en leven buiten den kring zijner denkbeelden lagen. Wie zou 't den dichter euvel geduid hebben, dat hij zijn harte lucht had gegeven in schoone varianten op het bekende:

> ‘ô Mes douces erreurs, combien je vous regrette!’

maar wie kan 't hem ten goede houden, dat hij naar 't wapen der satire greep, om zich te wreken op het onschuldige voorwerp, dat niet aan zijn conventioneel ideaal had beantwoord?

We lezen in de ‘Epistle to Lord Viscount Forbes’, te Washington geschreven, regelen als deze:

> ‘While yet upon Columbia's rising brow
> The showy smile of young presumption plays,
> Her bloom is poison'd and her heart decays.
> Even now, in dawn of life, her sickly breath
> Burns with the taint of empires near their death;
> And, like the nymphs of her own withering clime,
> She's old in youth, she's blasted in her prime!’

welke even onwaar als stuitend zijn, en gevolgd worden door eenen aanval op Fransche wijsbegeerte en staatsregt, welke, zoo 't heet, ook Amerika hebben verpest; op geldzucht en materialisme, welke het leven tot een handwerk hebben gemaakt; op de onedele drijfveeren, die den bevrijdingsoorlog hebben doen ontstaan, en op de geheele reeks van menschelijke ondeugden, welke een dichterlijk brein te voorschijn kan roepen.

En zoo de uitdrukking althans het hatelijke van den in-

houd vergoedde, zoo de vorm voor 't minst schooner ware dan de gedachte! Maar ook deze is niet van ruwheid vrij te pleiten; - men oordeele uit de volgende regelen:

‘.....'t Is heartless, speculative ill;
All youth's transgression with all age's chill;
The apathy of wrong, the bosom' ice,
A slow and cold stagnation into vice!’

of uit deze karakterschildering der mannen, die aan 't hoofd der Westersche republiek staan:

‘..... Rabble senators and merchant kings; -
Even here already patriots learn to steal
Their private perquisites from public weal,
And, guardians of the country's sacred fire,
Like Afric's priests, let out the flame for hire.’

We gelooven met deze aanhalingen te kunnen volstaan, om ons ongunstig oordeel over de Amerikaansche gedichten van Moore te regtvaardigen; we zouden er, des gevorderd, nog vele bij kunnen voegen, aan de Epistelen aan Thomas Hume en W.R. Spencer ontleend. Slechts in ééne grieve wordt ook door ons gedeeld, we bedoelen in het verwijt aan den slavenhandel. Van harte stemmen we in, waar de dichter zegt:

‘Who can, with patience, for a moment see
The medley mass of pride and misery,
Of whips and charters, manacles and rights,
Of slaving blacks and democratic whites?’

‘To think that man, thou just and gentle God
Should stand before thee with a tyrants' rod
O'er creatures like himself, with souls from thee,
Yet dare to boast of perfect liberty!’ -

Ziedaar de regten der menschheid op schoone wijze verdedigd.

Een gewigtig oogenblik was in het leven van Moore aangebroken; hij ondervond ten eersten male de heilzame geesselroede der kritiek. We zeggen heilzame, omdat we gelooven, dat de strengste kritiek op de ontwikkeling van den man van talent en van geestkracht - zonder welke geen waarachtig talent denkbaar is - niet anders dan gun-

stig en bevorderlijk werken kan; omdat we meenen, dat het de roeping der kritiek is, om op gebreken en leemten opmerkzaam te maken, eene roeping, die algemeen wordt begrepen en erkend, waar het bewustzijn der hoogere gave de opwelling der gekwetste eigenliefde weet te overwinnen.

De verschijning der *Odes, Epistles and other Poems* gaf aan Francis Jeffrey[1], den oprigter en het hoofd van de *Edinburgh Review*, aanleiding tot het beschouwen en beoordeelen der producten van den jeugdigen dichter, welke de Oden van Anacreon hadden opgevolgd. Dat oordeel kon niet gunstig zijn; - al liet Jeffrey regt wedervaren aan den dichterlijken aanleg, aan den rijkdom van dictie, waarvan de verzen van Moore getuigden, hij keurde ten strengste den ligtzinnigen toon, de weelderige strekking en epicuristischen geest af, welke op schier iedere bladzijde der nieuwe bundels doorstraalden, en verweet hem in scherpe bewoordingen het huldigen der Anacreontische muze en het ten toon stellen der deugd, ‘with her zone loosened.’

Zoo Jeffrey's kritiek het eenige gevolg geweest ware van de Odes en Epistles, dan nog zoude Moore genoegzaam reden hebben gehad zich over de uitgave te verheugen; zij droeg echter in een ander opzigt rijkere en zoetere vruchten voor hem, daar zij hem later de vriendschap van zijnen regter, en van den grootsten Engelschen dichter onzer eeuw, Lord Byron, verzekerde. - Het volgende voorval was er de aanleiding toe.

De jeugdige en overmoedige Moore was niet de man om kalm het vonnis te ondergaan, dat het Edinburgsche tijdschrift over hem had uitgesproken; - gekwetst door de strenge en scherpe woorden van Jeffrey, daagde hij hem uit tot een tweegevecht, dat - vreemd genoeg - door zijne tegenpartij werd aangenomen en te Chalk-Farm bij Hampstead plaats had, of althans tot een begin van uitvoering kwam. De policie, door eenige vrienden der beide kampioenen gewaarschuwd, trad echter tusschenbeide, toen zij zich gereed maakten het eerste pistoolschot te lossen en deed dus dit bloedeloos tweegevecht eindigen, dat door eene verzoening - gelijk altoos - gevolgd werd en den grondslag legde tot de latere opregte vriendschap, welke Jeffrey en Moore elkander toedroegen.

1 Men leze over Francis Jeffrey, den grootsten Engelschen kriticus onzer eeuw, het onlangs verschenen werk van Lord Cockburn: ‘Life of Jeffrey.’

De ietwat romaneske ontmoeting zoude dus op eene hoogst bevredigende wijze zijn afgeloopen en ware weldra vergeten geworden, indien Lord Byron, in zijne *English Bards ana Scotch Reviewers*, niet goedgevonden had op de zaak terug te komen en de anecdote te paraphraseren, welke omtrent het duël werd verhaald.

De booze wereld had namelijk gefluisterd, dat de pistolen der moedige kampioenen niet geladen waren, en het geheele duël dus eene voorstelling ‘de haute comédie’ geweest was, en Byron meende het regt te hebben, de zaak dan ook als zoodanig te beschouwen en van

> ‘Little's leadless pistol’

te mogen gewagen. Wederom gevoelde Moore zich beleedigd, en thans niet als dichter, maar als Ier; hij zond eene uitdaging aan Byron, welke evenwel onbeantwoord bleef, daar de laatste juist naar het vasteland was vertrokken. - Toen de zanger van Childe Harold eenige jaren later in zijn vaderland terugkeerde, haastte hij zich aan Moore de reden van zijn stilzwijgen te verklaren, die van zijne zijde gaarne de hand van vrede bood, waartoe welligt de sympathie, die hij voor Byron gevoelde, zal hebben bijgedragen. Van dien tijd dagteekent de naauwe en hartelijke betrekking, waarin zij tot elkander bleven staan, en die voorzeker op beider dichterlijke ontwikkeling niet zonder invloed is gebleven.

Vóor het sluiten van dien vriendschapsband, had Moore echter eene nog inniger verbindtenis aangeknoopt. Hij was in het jaar 1807 in het huwelijk getreden met Miss Bessy Dyke, een lief, eenvoudig meisje, waarin hij eene goede en verstandige levensgezelle vond. De dankbare wijze, waarop hij steeds van haar spreekt, en het eenparig gunstig getuigenis, dat al zijne biographen van Mrs. Moore afleggen, mogen ons de zekerheid geven, dat zij werkelijk eene beminnelijke en uitmuntende vrouw is geweest, van die soort, welke wij ten onzent ‘degelijke’ vrouwen plegen te noemen. Had Moore dus alle regt zich gelukkig echtgenoot te prijzen, gelukkig vader mogt hij echter niet zijn. Zijne vier kinderen zijn hem alle in het graf vóorgegaan!

Gedurende de eerste jaren na zijne terugkomst in Engeland, bewoonde hij een huis in Bury-street te London, in

het midden der aristocratische wijken, en was zijn leven grootendeels aan den omgang met de groote wereld gewijd in wier kringen hij met opene armen werd ontvangen. Vooral de Whig-partij, waaraan hij later door zijne politieke satiren groote diensten bewees en waartoe hij steeds uit overtuiging behoorde, verzuimde geene gelegenheid den geestitigen en levendigen dichter in haar midden te noodigen. Teregt begreep hij echter, dat voor de ontwikkeling van zijn talent zulk eene levenswijze - hoevele andere voordeelen zij ook mogt aanbieden - op den duur nadeelig moest zijn; dat op de vruchtbaarheid van zijne pen en de werkzaamheid van zijnen geest het woelige en schitterende Belgravia ongunstig werken moest, en hij verliet de vermaken der hoofdstad voor de stilte en rust van het land en trok zich met zijn gezin terug te Mayfield-Cottage bij Ashbourne, in het graafschap Derby, aan de oevers van de Dove, zonder evenwel voor altoos vaarwel te zeggen aan zijne talrijke aristocratische vrienden, wier omgang hem eene behoefte geworden was. Wanneer wij ook zelfs die voorkeur gedeeltelijk willen toeschrijven aan de fijnere beschaving, welke hij ontmoette in de kringen van den Engelschen adel, toch mogen we ons niet ontveinzen, dat eene aangeborene ijdelheid veel heeft bijgedragen om hem den omgang met de aristocratie te doen verkiezen boven dien met minder hooggeplaatste standen, eene ijdelheid, welke - het zij te zijner verontschuldiging bijgebragt - maar al te zeer werd aangekweekt door de vleijende en vriendschappelijke wijze, waarop hij in hare woningen werd ontvangen.

Geheel onvruchtbaar waren evenwel de jaren niet, welke hij te midden dier wereld sleet, ofschoon de producten van dien tijd niet onder zijne gelukkigste zijn te rangschikken.

Zij bestonden hoofdzakelijk uit satiren, een genre waarin zijn eerste optreden als volkomen mislukt is te beschouwen doch dat hij later met goed gevolg beoefende, sedert hij den ernstigen en verhevenen toon verwisselde voor eenen meer schertsenden en zich bepaalde tot geestige aanvallen op de inrigtingen en toestanden en vooral op de personen zijns tijds, waartoe zijn talent meer geëigend was dan tot eene scherpe en wijsgeerige kritiek. De drie eerste gedichten, *Corruption, Intolerance* en *the Sceptic*, waarin hij beproefde Juvenalis na te streven, misten geheel hunne uit-

werking en dwongen noode eenen pijnlijken glimlach af, terwijl de later gevolgde ‘*Two-penny Postbag; intercepted Letters and satirical and humorous Poems*,’ welke hij uitgaf onder den naam van *Thomas Brown the Younger*, door het engelsch publiek, inzonderheid door de Whigpartij, met geestdrift werden ontvangen, dank zij den ondeugenden, geestigen maar toch niet bitteren aanvallen tegen den Prins-Regent, Lord Castlereagh, the Earl of Yarmouth, den Hertog van Cumberland, Lord Liverpool en zoovele andere hooggeplaatste personen, welke de camarilla vormden of het roer van staat in handen hadden. Maar zelfs voor hen, die onbekend zijn met de politiek en de *chronique scandaleuse* dier dagen, bezitten de *Intercepted Letters* - wanneer men enkele wil uitzonderen, die te zeer door partijgeest gestempeld zijn - eene groote bekoorlijkheid door de vele vernuftige kwinkslagen en den luimigen toon, welke er in gevonden worden. Zij zijn als bijdrage tot de kennis van Moore's literarisch karakter van het hoogste belang, al staat men in twijfel of zij aanspraak kunnen maken op den naam van poëzie; zij leeren hem kennen als een man van verlichte politische denkbeelden en getuigen gunstig voor zijnen blik op personen en zaken. Ook hier is de vorm - als schier overal - zeer bevallig en los, en de epistolaire stijl meesterlijk volgehouden.

Minder voldoening oogstte hij in voor zijne proeve op dramatisch gebied, hetgeen, bij eene studie van zijne werken, voorzeker geene verwondering wekken zal. Bij het schrijven zijner opera ‘Member Parliament or the Blue Stocking’ - die bij de eerste voorstelling erbarmelijk viel - heeft hij waarschijnlijk meer aan de muziek dan aan de handeling zijner dramatische personen gedacht en er slechts naar gestreefd hun welluidende coupletten in den mond te leggen. Moore behoorde echter niet tot hen die, met minachting nederziende op het oordeel over hunne producten uitgesproken, hun talent trachten te dwingen in eene onnatuurlijke bedding; hij had gezond verstand genoeg om zich aan de uitspraak te onderwerpen, even als hij vroeger zich den wenk ten nutte maakte, welken het publiek hem in de ontvangst zijner eerste satiren gaf.

De ‘Member Parliament’ bleef manuscript en werd door geene verdere dramatische werken gevolgd.

Het was in het jaar 1812 dat Moore zijne landelijke woning ‘Mayfield Cottage’ bij Ashbourne betrok, welke getuige werd van de wording zijner *Irish Melodies* - zijn schoonste titel op onsterfelijkheid - en van het oostersch gedicht *Lalla Rookh*.

Wij hebben in een vorig artikel de eerste aanleiding tot de *Irish Melodies* vermeld en willen in weinige woorden de verdere geschiedenis van dit werk mededeelen, welke wij - gelijk bijna alle biographische bijzonderheden van dit opstel - aan Moore's eigene voorreden ontleenen.

Nadat Mr. Bunting reeds in 1797 eene verzameling van Iersche muzijk in het licht had gegeven, vatte een Londonsch uitgever, Mr. Power, in het jaar 1806 het plan op om eenen nieuwen en meer volledigen bundel van oorspronkelijke melodiën te doen drukken, waarvan hij het muziekale gedeelte aan Sir John Stevenson opdroeg en voor den tekst zich de medewerking verzekerde van vele uitstekende literatoren en in de eerste plaats van Moore, wiens lyrisch talent en Iersche geboorte hem voor de schoone taak bijzonder schenen aan te wijzen.

Moore kweet zich van den arbeid met al de liefde en geestdrift, welke de herinnering zijner jongelingsjaren, de rijkdom der stoffe en de zucht om de melodiën van zijn bemind Erin naar waarde te vertolken, in een ontvankelijk gemoed als het zijne moesten opwekken. Hij had geleefd met dat volk, hij had er mede geleden en gestreden; hij was verbonden aan het geslacht, welks geschiedenis, karakter en gevoel hij bezong; Ierland's lot was ingeweven in alle zijne gedachten, Ierland's deugden en gebreken waren de zijne, Ierland's roem moest zijn gloriekroon worden. Hij werd de uitverkoren harpenaar van zijn land!

Al de poëzie, die in hem was, al zijn gevoel en verbeelding stortte hij uit in zijne Iersche melodiën; - beurtelings wild en fantastisch of kwijnend en klagend, teder en hartstogtelijk of somber en dreigend, paren zich de dichterlijke woorden aan den klank van het lied en mengelen hunne gedachte aan de gedachte der muziek. Vele en diep zijn de gewaarwordingen welke zij opwekken, maar hun grondtoon is weemoed, is een smachtend uitzien naar een geluk, dat men niet omschrijven kan, maar welks aanschouwing men hopend beidt.

Wij kennen in geene andere taal eene verzameling van liederen, welke zoo diep ingrijpen in het gemoed als deze vaerzen van Moore. Zij spreken uit het hart tot het hart, zij roeren de fijnste en edelste snaren aan en doen ze trillen voor alles wat goed en schoon is, voor vriendschap, liefde en deugd, voor grootsche herinneringen, voor gehechtheid aan den geboortegrond.

Schoon ook vele der werken van Moore in de vergetelheid mogen wegzinken, zijne Iersche zangen zullen blijven leven zoo lang er harten gevonden worden, die warm kloppen voor 't goddelijke in den mensch. - Deze uitspraak, door de meeste zijner beoordeelaars geveld, maken wij met volle overtuiging tot de onze en wij verheugen ons dat ook in het land onzer inwoning, de *Melodiën* tolken hebben gevonden, welke hare taal gevoelden en verstonden. Wij willen slechts aan de reeds vroeger door ons vermelde namen van Beets, Potgieter, ten Kate, Hasebroek, van Lennep, S.J. van den Bergh, Heije, Sybrandi en zoo vele andere herinneren, welke de Hollandsche poëzie met de vertalingen uit Moore's meesterwerk verrijkt en ons tevens zijne *Lalla Rookh* in schoone vaerzen wedergegeven hebben[1].

Onder de melodiën, welke ons het meest hebben getroffen, door de vurige vaderlandsliefde, die er in doorstraalt, rangschikken wij: *Let Erin remember the days of old; Sublime was the Warning; Before and After the Battle, Avenging and bright; The Song of o' Ruark, While History's muse, Dear Harp of my Country; Rich and Rare were the Gems she wore; Erin, the tear and the smile in thine eyes; the Harp, that once through Tara's halls; Remember the glories of Brien the Brave; My gentle Harp; the Origin of the Harp; Forget not the field; Oh, the sight entrancing; Shall the Harp then be silent; Silence is in our festal halls; Oh, blame not the Bard* en *Lay his Sword by his side*; onder de liederen, waaruit ons een weemoedig, teder en toch balsemend gevoel, of eene zalige rust en vrede schijnen toe te wuiven: *Oh! breathe not his Name; She is far from the land; The Meeting of the Waters; Go, where glory waits thee; It is not the tear at this Moment shed*;

1 Wij danken aan den Heer S.J. van den Bergh de vertaling van ‘The Light of the Harem.’ Ten onregte werd zij in ons vorig artikel aan den Heer ten Kate toegeschreven.

Farewell, but whenever you welcome the hour; Come, rest in this bosom; When cold in the Earth; If thou'lt be mine; They know not my heart, en vele andere, wier opsomming onze lezers zoude vermoeijen.

Hoeveel geestdrift en opgewondenheid spreekt er niet uit de volgende regelen:

‘Avenging and bright fall the swift sword of Erin
On him, who the brave sons of Usna betray'd! -
For ev'ry fond eye he hath waken'd a tear in,
A drop from his heartwounds shall weep o'er her blade.

We swear to revenge them! no joy shall be tasted,
The harp shall be silent, the maiden unwed,
Our halls shall be mute and our fields shall lie wasted,
Till vengeance is wreak'd on the murderer's head.

Yes monarch! tho' sweet are our home recollections,
Though sweet are the tears that from tenderness fall;
Though sweet are our friendships, our hopes, our affections,
Revenge on a tyrant is sweetest of all!’

En hoe krachtig en juist is de toon, dien hij aanslaat in zijnen strijdzang, welke, even als het vorige lied, vervuld is van zijne liefde tot de vrijheid:

‘Oh, the sight entrancing,
When morning's beam is glancing
O'er files array'd
With helms and blade
And plumes, in the gay wind dancing!
When hearts are all high beating,
And the trumpet's voice repeating
That song, whose breath
May lead to death
But never to retreating!’

Maar, om de volheid zijner poëzie te waarderen, om de diepte van zijn gevoel te peilen en de Iersche melodiën in haar geheel eigenaartig karakter te leeren kennen, leze men zijne weemoedige vaerzen, en vooral zijne elegiën op den ongelukkigen Robert Emmet en diens bruid, Sara Curran, of de liederen, aan Erin's harpe gewijd, of zijne beschrijving van de ruste in het liefelijke Avoca-dal.

Wij kunnen de verzoeking niet wederstaan, eenige er van af te schrijven, al wenschen wij dat gij ze reeds van vroeger kent:

‘Oh! breathe not his name, let it sleep in the shade,
Where cold and unhonour'd his relics are laid:
Sad, silent, and dark be the tears, that we shed,
As the nightdew, that falls on the grass o'er his head.

But the nightdew that falls, though in silence it weeps,
Shall brighten with verdure the grave, where he sleeps!
And the tear that we shed, though in secret it rolls,
Shall long keep his memory green in our souls.’

Deze woorden, uitgesproken na het treurig uiteinde van zijnen jeugdigen vriend, vinden eenen schoonen weêrgalm in de volgende aandoenlijke regelen aan Sara Curran, welke haren geliefden Robert slechts weinig tijds overleefde:

‘She is far from the land, where her young hero sleeps,
And lovers are round her sighing,
But coldly she turns from their gaze and weeps
For her heart in his grave is lying.

She sings the wild song of her dear native plains,
Every note which he loved awaking;
Ah! little they think, who delight in her strains,
How the heart of the Minstrel is breaking.

He had liv'd for his love, for his country he died;
They were all that to life had entwin'd him;
Nor soon shall the tears of his country be dried,
Nor long will his love stay behind him.

Oh! make her a grave where the sunbeams rest,
When they promise a glorious morrow;
They 'll shine ó'er her sleep, like a smile from the West,
From her own loved island of sorrow!’

Daar is geen werk van Moore, dat in rijkdom en verhevenheid van gedachte, in fijn en diep gevoel en welligt ook in schoonheid en welluidendheid van vormen met zijne me-

lodiën kan worden vergeleken. Wekten zijne *Juvenile Poems* den twijfel op, of hij meer bezat dan een meesterschap over het voertuig, - een twijfel, welke reeds week bij de verschijning zijner Oden aan Nea - de Melodiën vestigden voor altoos en zonder tegenspraak zijnen naam als waarachtig dichter.

Maar hoe groot ook onze sympathie voor den bundel wezen moge, zij belet ons echter niet op de vlekken te wijzen, welke hier en daar zijn werk ontsieren, of ons leedwezen uit te spreken over de invlechting van amatorische gedichten, gelijk *Fly not yet; to Ladies' eyes; 't Is sweet to think* en wat er meer is, welke in deze verzameling geheel misplaatst zijn en maar al te zeer den vertolker van Anacreon, ten koste van den Ierschen bard, herinneren.

Het jonge Ierland, dat sedert de Repeal-beweging van Daniel O'Connell is opgestaan, en zich op het gebied der letterkunde gunstig ontwikkeld heeft, verwijt aan de Melodiën van Moore, dat zij geen eigenaartig-Ierssche zangen zijn en den stempel missen, welke de producten van Gerald Griffin, Callanan, Banim, Carleton, Clarence Mangan en Ferguson - alle volgelingen der nieuwe school - onderscheidt.

Charles Gavan Duffy zegt in zijne voorrede tot de ‘Ballad Poetry of Ireland,’ na de voorwaarden en kenmerken eener nationale literatuur te hebben aangegeven: ‘Onze groote dichter “the sweetest lyrist of our saddest wrongs”, heeft niet goedgevonden deze nationale bekoorlijkheid te voegen bij zijne overige verdiensten. De geest, de incidenten en de inspiratie waren nationaal, maar de uitdrukking, de woordvoeging is zuiver Saksisch. De geschiedenis is die van Esau, maar de stem is onmiskenbaar die van Jacob. Mogelijk was 't ook beter voor den roem van Moore en voor den invloed zijner zangen dat zulks het geval was. Welligt zouden zijne liederen nooit dien diepen indruk in het hart van Engeland hebben achtergelaten, wanneer zij, behalve de zonde van vaderlandsliefde, nog de tint bezaten van zuiver Ierssche eigenaartigheden. Maar de dichter heeft niet de gave alle talen tegelijk te spreken, en de stem, die de zalen der *fashion* deed trillen, zoude koud en mat klinken in den kring rondom des bouwmans haard. Moore heeft, als de doorluchte mededinger van Caesar, zijne veroveringen uit-

gestrekt over alle volken der beschaafde wereld, terwijl er in zijn eigen land streken zijn, welke den heerschersstaf van zijnen geest nog niet hebben gevoeld.'

Wij vinden deze uitspraak bevestigd door eenen anderen jeugdigen dichter, D.F. M'Carthy, in 'the Book of Irish Ballads,' en door den te vroeg ontslapenen Thomas Lane in zijne aanspraak aan de Historische Societeit te Dublin op het einde van 1844 gehouden.

Nous ne décidons point entre Carthage et Rome; stellig is het, dat de producten der nieuwere Iersche dichtschool in naïveteit, frischheid en aanschouwelijkheid van uitdrukking boven die van Moore verheven zijn, 't geen echter als een natuurlijk gevolg mag beschouwd worden van de verwerping der classische vormen, waarvan men zich zoowel in Ierland als ten onzent, meer en meer begint vrij te maken. Zelfs wanneer Moore in zijne Melodiën "deze nationale bekoorlijkheid" niet bij zijne overige verdiensten gevoegd heeft, dan nog zijn die verdiensten talrijk en groot genoeg, om de hulde te regtvaardigen aan zijn werk bewezen.

Wij zouden ons bestek overschrijden, wanneer wij aan de beschouwing zijner kort na elkander gevolgde *National Airs* en *Sacred Songs* dezelfde ruimte wilden gunnen, welke wij aan de Iersche Melodiën hebben afgestaan. Wij mogen ons te eerder met eene vlugtige aanstipping vergenoegen, omdat de eerste in vele der eigenschappen deelen, welke wij bij de Melodiën hebben geprezen, en even als deze uitmunten door zangerigheid en zoetvloeijendheid. Over den inhoud zelven dier gedichten hebben wij geen oordeel uit te spreken, daar de gedachte ontleend is aan de volksgezangen van verschillende natiën, met behoud der oorspronkelijke melodiën door Moore vertolkt. Zoowel Italië als Spanje en Portugal, Frankrijk als Duitschland, het Noorden als het Oosten, hebben den muziekalen dichter hunne weelderige schatting geleverd en als bijdrage voor de verscheidenheid der volksstem, zoo als zij de eigenaartige begrippen, de meerdere of mindere mate van ontwikkeling van verstand en hart openbaart, zijn voorzeker de *National Airs* niet onbelangrijk te noemen. Slechts weinige oorspronkelijke heeft hij aan de vreemde toegevoegd.

Onder den titel van *Sacred Songs* heeft Moore eenige proeven geleverd van gewijde poëzie, welke, zoo wij mee-

nen, door S.J. van den Bergh en ten Kate zijn overgebragt. Ofschoon zijne muze niet onder de verhevene mag worden gerangschikt en zij zich meer te huis gevoelde in de spheer van het lied, worden toch onder de lofzangen eenige gevonden, waarin de hoogere toon met goed gevolg is aangeslagen, als in *Thou art, o God*, eene paraphrase van het 16de en 17de vaers van psalm 74; *Come not, oh Lord; Lord, who shall bear that day* en *Sound the loud Timbrel* - zang van Miriam. Het breede bazuingeschal, dat weêrklinkt in de gewijde poëzie van Byron, wordt hier echter gemist; de veldschalmei, de teder kweelende Pansfluit of de weemoedige alpenhoorn pasten beter aan het lied van den dichter. Van dáar dat de contemplatieve stukken van den bundel, waarin hij zijn gevoel kon uitdrukken en zijn hart uitstorten zonder gebonden te zijn aan oud-testamentische geest of vorm, tot de gelukkigste behooren. Wij hervinden met welgevallen den zanger van ‘She is far from the land’ in de volgende regelen:

> ‘Weep not for those, whom the veil of the tomb,
> In life's happy morning, hath hid from our eyes
> Ere sin threw a blight o'er the spirit's young bloom,
> Or earth had profaned what was born for the skies,
> Death chill'd the fair fountain, ere sorrow had stain'd it;
> 't Was frozen in all the pure light of its course
> And but sleeps till the sunshine of Heaven has unchain'd it,
> To water that Eden, where first was its source.
>
> Mourn not for her, the young Bride of the Vale,
> Our gayest and loveliest, lost to us now,
> Ere life's early lustre had time to grow pale
> And the garland of Love was yet fresh on her brow,
> Oh, then was her moment, dear spirit, for flying
> From this gloomy world, while its gloom was unknown -
> And the wild hymns she warbled so sweetly in dying,
> Were echoed in Heaven by lips like her own.’

In ‘This world is all a fleeting show,’ wordt in schoone vaerzen verkondigd, dat alleen in den hemel waarheid, vrede en geluk zijn te vinden, en de roem, de vreugde dezer wereld slechts schijn is, terwijl het ‘As down in the sunless

retreats' het stille, verborgene, maar zuivere, innige gebed omschrijft.

De dagen op Mayfield-Cottage droegen dus voor den dichter rijke vruchten, gelijk wij uit de beschouwing der verschillende werken hebben gezien, welke hij gedurende zijn verblijf in die woning vervaardigde. De omvang en verscheidenheid zijner producten getuigen zoowel voor zijne arbeidzaamheid als voor de vlugheid van zijnen geest en den rijkdom van zijnen dichtader. Behalve de bundels door ons opgenoemd, waarbij wij nog eenige andere kleinere geschriften zouden kunnen voegen, vond Moore den tijd tot de naauwgezette en ernstige voorbereidende studie, welke hij tot verwezentlijking der grootsche conceptie behoefde, die eenen nieuwen luister zoude bijzetten aan zijnen dichterlijken stralenkrans. Die studie omvatte het karakter van het oostersche landschap, de zeden en gewoonten, het kostuum en - last, not least - de denkbeelden, de godsdienst, de beschaving en den aart der oostersche volken en openbaarde zich in de schaars geëvenaarde lokale kleur, welke hij aan zijn beroemd gedicht '*Lalla Rookh*' wist bij te zetten.

De 'Lalla Rookh,' het schitterendste en weelderigste product van zijne pen - ofschoon het, naar ons inzien, in poëtische waarde beneden de *Irish Melodies* staat - verscheen in 1817 bij Longman in het licht en mogt meer dan twintig verschillende uitgaven beleven[1].

Dit oostersche verhaal, of liever deze krans van verhalen, wekte bij zijne verschijning in Engeland de algemeene bewondering op, zoowel om den rijkdom en gloed der vaerzen als om de romantische stoffe, de afwisseling en de belangrijkheid der toestanden en de schoonheid en waarheid der natuurschildering. De figuren, welke er in optreden, de lotgevallen, die zij ondergaan, de strijd der hartstogten, welken zij voeren, werken evenwel meer op de verbeelding dan op het gemoed. Hoe schoon hij zijne personen ook geteekend en gekleurd hebbe, toch mist de schilderij *relief* en aanschouwelijkheid genoeg om op den duur de belangstelling gaande te houden. Men wordt verrast door de wendingen, men bewondert het koloriet, men luistert met welgevallen naar de melodie van den zang, men geniet de weelderige

1 Moore ontving voor dit werk 3000 guinjes.

vormen en verbaast zich over den oosterschen overvloed van beelden en vergelijkingen, men gevoelt soms eene angstige spanning bij den eenen of anderen toestand, maar men *ziet* weinig en het gemoed blijft vreemd aan de genietingen van den geest of van de fantasie.

Wij zijn er echter verre van verwijderd aan de vier romancen, waarin de Lalla Rookh is afgedeeld, eene schoone grondgedachte te ontzeggen, maar wij gelooven niet dat de dichter die gedachte in al hare diepte heeft gepeild of zich overal rekenschap gegeven van de motiven, die zijne figuren doen handelen of lijden. Hij schijnt in de eerste plaats zijne aandacht te hebben gewijd aan het verrassende en afwisselende der dramatische handeling en aan de bevalligheid der stoffage. Vóor eenen schitterenden achtergrond heeft hij personen geplaatst, wier omtrekken zich met moeite redden tegen het kleurige tooneel, dat hen omgeeft, en aan die personen heeft hij eene actie, of eene gewaarwording opgedrongen, welke 't best strookte met de ontwikkeling van zijn drama, zonder zich zelven welligt af te vragen of het psychologisch bestaanbaar was met hun karakter om zóo te werken en te gevoelen.

Laat de Lalla Rookh het gemoed onbevredigd en mist men er het aangrijpende gevoel in, dat uit de Iersche Melodiën spreekt, zij bewijst daarentegen in hooge mate de veelzijdigheid des dichters, zijne levendige verbeelding en zijne groote literarische ontwikkeling. - De uitvoering van het gedicht is, naar ons inzien, zeer schoon en wij kunnen ons in dit opzigt niet vereenigen met het oordeel, in de Edinburgh Review door Lake uitgesproken[1]; de metaphoren mogen hier en daar wat kwistig zijn aangebragt, de taal soms gezwollen zijn en het werk te veel schoonheden van détail bezitten om als éénheid volmaakt schoon te worden genoemd, wij gelooven dat men in een oostersch verhaal niet die eenvoudigheid verlangen mag, welke in eene westersche ballade geëischt wordt. Het tooneel der handeling en de taal en zeden der opgevoerde personen zouden, naar onze meening, daarmede zelfs in strijd zijn.

Wij willen thans die personen zelve aan onze lezers herinneren.

1 'Edinburgh Review', November 1817.

De mechaniek der geschiedenis van Lalla-Rookh is hoogst eenvoudig; zij is de jongste dochter van den grooten Mogol Aurungzebe van Indië en door haren vader verloofd aan Abdalla, koning van Bucharije, welke, op eenen pelgrimstogt naar Arabië, eenigen tijd aan het hof van Delhi vertoefde. Lalla-Rookh - Tulpenwang - is eene Indische schoone, eene Leila van aanvalligheid en beminnelijkheid.

Het huwelijk zoude te Cashmire worden voltrokken, waar de jeugdige koning zijne bruid moest ontmoeten. Vergezeld van een talrijk geleide en eenen prachtigen hofstoet en onder opzigt van den zeer gewigtigen en deftigen Fadladeen, groot nazir of kamerheer van den Harem, verliet de schoone princes de stad harer vaderen en toog door de bekoorlijke valleijen en over de ruige bergen van het noordelijke Hindostan. De betoovering der natuur, de afwisselende tooneelen, welke zij op haren weg zag, waren echter niet in staat, op den duur hare aandacht bezig te houden; men beproefde op allerlei wijzen haar te verstrooijen en den tijd te verkorten door muziek en gezang, door dans en gesprek, maar vruchteloos. Eindelijk herinnerde men zich, dat onder de dienaars, door den koning aan zijne bruid gezonden, zich een jeugdig dichter van Cashmire bevond. De jongeling werd opontboden en aan de princes voorgesteld. Feramorz - zoo heette de zanger - huwde aan eene welluidende stem en aan de gave van het lied, een bevallig uiterlijk en onberispelijke vormen; geen wonder dat Lalla-Rookh met welgevallen naar de dichterlijke verhalen luisterde, welke hij met begeleiding der kitar en met al de levendigheid zijner Oostersche verbeelding voordroeg. Tot dus verre gaat de proza inleiding van het gedicht; de vier verhalen zelven, door Feramorz aan de princes medegedeeld, welke ten opschrift dragen: *The Veiled Prophet of Khorassan; Paradise and the Peri; the Fire-Worshippers* en *the Light of the Harem*, vormen den inhoud van het boek, en worden van elkander gescheiden door eene voortzetting der inleiding, welke ons de incidenten van de huwelijksreize, de schoone oorden, door welke zij voert, en de aanmerkingen der toehoorders op de zangen van Feramorz leert kennen.

Wij willen, alvorens tot de behandeling der verschillende romancen over te gaan, vlugtig de geschiedenis van Lalla-Rookh doorloopen.

Reeds bij zijne eerste verschijning had de schoone Feramorz eenen diepen indruk op de princes gemaakt, en die indruk werd bevestigd en ontwikkelde zich alras tot liefde bij de toovermagt zijner stem, de aantrekkingskracht van zijn bezielden blik. Aanvankelijk onbewust van het gevaar, dat zij liep, gaf zij zich willig over aan den invloed, dien de zanger op haar uitoefende en aan de zoete gewaarwordingen, welke zijn bijzijn bij haar opwekte, maar later, toen zij zich rekenschap gaf van haar gevoel, trachtte zij de wordende hartstogt te onderdrukken door de gedachte aan haren toekomstigen gemaal, eene poging welke, als altoos, faalde. Bij het einde van het derde verhaal ‘the Fire-Worshippers,’ barst zij in wanhoop uit over de wreedheid van het lot, dat haar voor altoos van den geliefden Feramorz scheiden en eenen vreemden in de armen voeren zal. Zij gevoelde het thans, dat zij hem vurig beminde en nooit zoude kunnen vergeten, en zij bekende zich zelve blozend dat ook hij in hare hartstogt deelde.

De liefde der princes ontging den wakenden blikken van Fadladeen niet, die reeds tegen den dichter ingenomen was door zijne opgewondene poëzie en de gevaarlijke stellingen welke hij verkondigde. Hij zon op middelen om Feramorz onschadelijk te maken en besloot bij zich zelven, bij hunne aankomst te Cashmire, den koning dadelijk van het gebeurde te verwittigen. Onder deze omstandigheden en met deze gewaarwordingen bereikt Lalla-Rookh met haren hofstoet het liefelijke Cashmire en het paleis van haren bruidegom, maar wie beschrijft hare verbazing, hare verrukking en zaligheid, toen zij in den Koning van Bucharije den dichter Feramorz herkent!

Ziedaar de gelukkige en blijde ontknooping der geschiedenis, welke door Moore in bevallig en levendig proza wordt verteld en ons de duizend-en-eene-nacht herinnert. Het *quasi*-hofnarkarakter van Fadladeen, die de rol van interjectie vervult, is welligt niet geheel van disharmonie met de overige deelen van het verhaal vrij te pleiten, maar breekt toch niet onaardig den verhevenen en weelderigen toon, welke in de verdere beschrijving heerscht.

The Veiled Prophet of Khorassan, het eerste der dichterlijke verhalen van Feramorz, is ontleend aan eene passage in d'Herbelot, welke melding maakt van eenen zekeren Mokanna,

die zich uitgaf voor een profeet, door God gezonden om de tyrannie te vernietigen, de misbruiken af te schaffen, de gouden dagen der vrijheid te verkondigen en eene nieuwe, zuivere leer te prediken, nog verhevener dan die van Mahomed. Mokanna wist zich spoedig eenen talrijken aanhang te verwerven, op welken hij eenen fanatieken invloed uitoefende en die hem gehoorzaamde op zijne wenken. Om de begoocheling te vermeerderen en zijne afzigtelijke trekken aan het oog zijner volgelingen te verbergen, droeg hij steeds eenen sluijer van zilvergaas om het gelaat, ten einde - zoo hij zeide - door den weêrglans der heerlijkheid, die er afstraalde van zijn voorhoofd, de oogen der aardbewoners niet te verblinden.

Zijne magt en grootheid, zijne schitterende hofhouding, zijne prediking, de toestand zijner dweepzieke volgers, zijn listig en afschuwelijk karakter, waarin menschenhaat met heerschzucht en animale lusten om den voorrang dingt, worden in het gedicht met levendige kleuren en eene verwonderlijk rijke dictie beschreven, terwijl de fijnste *détails* van draperie en stoffage met zorg zijn uitgewerkt, welligt zelfs te uitvoerig zijn omgetrokken om niet eenigzins te schaden aan den totalen indruk. De hoofdfiguur der handeling is echter niet de gesluijerde Profeet, maar Zelica, eene der schoonste parelen van zijnen kostbaren Harem, die de aanvalligheden van verschillende morgenlandsche streken bevat. Mokanna's Harem geldt voor de oefenschool des hemels, zijne vrouwen voor de bruiden van het Opperwezen, voor de uitverkorene priesteressen der nieuwe heilleer. Ziedaar het verschrikkelijke middel, dat de leugenaar, helaas! met al te goed gevolg, aanwendt om de onschuldige maar dweepzieke dochteren van het Oosten aan de bevrediging zijner wilde hartstogten dienstbaar te maken. Ook de ongelukkige Zelica viel in de handen van den booswicht; haar minnaar Azim was ten strijde opgetrokken tegen de Grieken en zoo zij meende den heldendood gestorven. Ontroostbaar over zijn verlies, wil zij vaarwel zeggen aan de aarde en al hare genietingen en zich den hemel wijden; zij neemt hare toevlugt tot den Profeet. De Harem opende zich, maar in plaats van de poorten des hemels, trad zij de poorten des verderfs in. Dichterlijk schoon is de beschrijving van hare angst en wroeging, hare vertwijfeling bij den steeds terugkeerenden

strijd tusschen de stemme van het geweten en de dweepzieke vereering, welke Mokanna haar heeft weten in te boezemen en waarvan zij zich niet weet los te rukken. Haar verstand wordt beneveld, zij geeft zich over aan haar lot en zoude steeds dieper gezonken zijn in den schoot der zonde, indien zij niet op zekeren dag door de zijden gordijnen van den Harem in eenen nieuw bekeerde, haren dood gewaanden Azim had herkend. De Profeet draagt haar op om Azim's geloof te versterken en hem geheel voor zijne zaak te winnen door de zinnelijkste middelen; zij gaat, maar in plaats van de haar opgedragene zending te vervullen, ontdekt zij haren geliefde in een meesterlijk geschreven tooneel het ware karakter van den man, in wiens magt zij zich bevindt.

De woede van Azim op het vernemen van het helsche bedrog kent geene palen; hij zweert, de deugd zijner geliefde te zullen wreken en begeeft zich naar het leger van den Kalif, welke tegen Mokanna was opgetrokken en op weinig afstands zijne tenten had opgeslagen. De strijd was kort maar hevig en werd door Azim ten gunste des kalifs gekeerd. De gesluijerde Profeet, die in eene burgt wijkplaats had gezocht, geen middel meer ziende om zijnen vijand te ontkomen, stort zich in de vlammen. Zelica rukt hem in den laatsten oogenblik den sluijer van het gelaat, bestijgt den muur omgeven van het noodlottige gaas en vindt door de hand van haren Azim den dood.

Wij hebben in vlugtige trekken den loop van het dichterlijk verhaal geschetst; wilden wij opmerkzaam maken op de schoone beschrijvingen, waarvan dit werk overvloeit, wij zouden de ruimte van ons opstel overschrijden.

Ofschoon de ‘Veiled Prophet of Khorassan’ als eenheid beschouwd, niet aan alle eischen der kunst voldoet en eene zekere onvoldaanheid bij den lezer achterlaat, welke haren oorsprong heeft in de mindere waarheid der toestanden en hunne niet genoeg gemotiveerde ontwikkeling; ofschoon hier en daar het gevoel wijkt voor den oogverblindenden glans der vormen of zich verliest in de overprikkeling der verbeelding, zoo gelooven wij toch niet dat men aan dit werk den naam van eene gelukkig geslaagde proeve van oostersche poëzij kan ontzeggen. Zoowel de rhetorische figuren als de versificatie getuigen voor den rijken dichtader van Moore, gelijk de lokale kleur de ernstige studie bewijst, welke hij

zich heeft getroost om door te dringen in het karakter van zijn onderwerp.

Daar is in het geheele gedicht eene verheffing en gloed, welke niet behoeven achter te staan bij de beste oorspronkelijke Perzische of Arabische verhalen. Men leze de beschrijving van Khorassan, van het paleis en den Harem des Profeets; de taal welke hij hem in den mond legt bij de verkondiging zijner leer; de schildering van den toestand van Zelica, van het booze gemoed van Mokanna, van het legerkamp des Kalifs of van den vreesselijken strijd; men leze vooral de aandoenlijke woorden, waarmede het stervende meisje van haren Azim afscheid neemt, en men zal van bewondering opgetogen zijn over de weelderige fantasie, maar tevens hulde brengen aan het diepe gevoel van den dichter.

Beweegt de Profeet van Khorassan zich alleen op het gebied der geschiedenis of der overlevering, zonder dienstbaar gemaakt te worden aan de verkondiging eener waarheid, in het daarop volgende verhaal: *Paradise and the Peri*, is eene schoone en reine gedachte nedergelegd, in een bevallig kleed getooid. Uit dit oogpunt staat daarom het laatste als dichterlijk kunstwerk bij ons hooger dan het eerste, al mist het ook 't dramatisch effect, dat de afwisselende en boeijende handeling, die den inhoud van ‘the veiled Prophet’ vormt, op den lezer moet te weeg brengen.

Paradise and the Peri is eene figuur, waarin Moore heeft uitgedrukt dat, in zijn oog, de traan van den berouwhebbenden zondaar het kostbaarste en welgevalligste offer aan den Hemel is.

De Peri, eene dier gevallene hoogere wezens, zit weenend aan de poorten van Eden, tot welks heerlijkheid en weelde haar den toegang is gesloten. De aartsengel, die den ingang des lichts bewaakt, hoort hare klagten en zegt, door hare diepe smarte bewogen: ‘Éene hope blijft u over; daar staat in het Boek des Noodlots geschreven, dat de Peri vergiffenis kan verwerven, zoo zij de gave weet te vinden, welke God het welbehagelijkst is. Ga, zoek haar en los uwe zonde af! Het is zalig hen in te doen gaan, wien God vergeven heeft!’

Op de vleugelen der blijde hope doorklieft de Peri de blaauwe hemelbogen; een nieuwe dageraad schijnt te lichten

in hare ziel. Maar waar zal zij den schat vinden, die tot rantsoen mag strekken harer schuld? Zij kent de rijkdommen van Chilminar en Arabië; zij weet waar de genii den bokaal van Jamschid hebben verborgen, maar wat edelsteen of metaal, vraagt zij zich zelve af, kan vergeleken worden met den glans, die er afstraalt van de trappen van Alla's troon; welke schat der aarde is kostelijk genoeg in zijn oog?

In gedachten verzonken strijkt zij over de vlakten van Indië, en ziet! daar valt haar blik op het bloedige slagveld, waarop Mahmoud van Gazna de zonen van Hindostan had overwonnen. Aan den oever der rivier ontdekt zij, tusschen ontelbare dooden, een jeugdig strijder, met het gebroken slagzwaard in de hand en de laatste pijl in zijnen koker. De overwinnaar treedt op hem toe, belooft hem vergiffenis, magt en aanzien, maar de Indiaan antwoordt den vijand van zijn land met den hem overgebleven pijl. Hij mist zijn doel, Mahmoud leeft en de jeugdige held valt! De Peri vangt den laatsten droppel bloeds van zijn hart op en brengt die hemelwaarts; maar de engel schudt weemoedig het hoofd en zegt: ‘Hoe schoon die gave ook zij, de poort van Eden opent zich nog niet!’ Wederom verlaat de Peri de blaauwe gewelven en wendt zich ditmaal naar de vlakten van Afrika, naar de wieg des Nijls. De doodelijke ziekte verwoestte het land, en bij een eenzaam meer lag een jongeling te zieltogen. Hij beidde in de wildernis de ure des doods! Maar daar nadert eene gestalte, eene lichtgestalte als die van een hemelsbode; het was zijne bruid. Zij hangt aan de bestervende lippen, zij wet hare vlechten om lafenis te brengen aan zijn brandend voorhoofd, zij trotseert den adem des verderfs, welke hem omgeeft, zij drinkt het vergif in der vreesselijke kwaal en

> ‘One kiss the maiden gives, one last,
> Long kiss, which she expires in giving!’

‘Slaap zacht!’ zeide de Peri, terwijl zij de laatste zucht der opofferende liefde tot zich trok, om haar den Hemel aan te bieden. Maar ook ditmaal mogt zij het beloofde land niet binnentreden, al hield de aartsengel met smarte de poort voor haar gesloten.

Ten derden male begeeft de Peri zich op de aarde, zij

daalt in Syrië neder. Een liefelijk en aandoenlijk tooneel treft haar oog! Een blozend kind speelt in het blozende bloembed met de vlinders, de lach der onschuld op het gelaat. Een krijgsman stijgt af van het vermoeide ros, een man des nachts, een man der zonde; hij ziet het jongsken aan, de woeste trekken ontplooijen zich, hij deelt in zijne spelen, hij hoort de ure des gebeds weêrklinken van de hooge minaret. Daar heeft een ommekeer plaats in zijn gemoed, één oogenblik nog, en hij knielt neder naast het kind, en de traan des berouws ontrolt het somber oog en daauwt de gegroefde wangen.

Een lichtstraal schiet neder van den hemel. ‘God lof!’ roept de Peri uit, ‘de poorten openen zich, de Hemel is gewonnen! Vaartwel, geuren en kleuren, weelden en genietingen der aarde, vaartwel!’

(*Wordt vervolgd*.)

Bibliographisch album.

Wat is de revolutie? Eene voorlezing, gehouden den 8*sten Maart* 1852, *in de Evangelische Vereeniging te Berlijn, door Prof. Stahl. - Uit het Hoogduitsch. - Utrecht, Kemink en Zoon*. 1852. 27 Bladz. 8°.

Deze rede, onlangs door den beroemden Stahl te Berlijn uitgesproken, verdient ook daarom onze belangstelling, omdat in ons Vaderland de partij, die zich zelve de *contra-revolutionaire* heet, en bij hare tegenstanders de *theocratische* genoemd wordt, in zekeren zin die redevoering, tot wimpel heeft gekozen, en als een programma van hare eigene gevoelens bij het Nederlandsche publiek heeft voorgesteld. Die omstandigheid verpligt ons, om de stellingen, daarin vervat, aan een onpartijdig en naauwlettend onderzoek te onderwerpen. Ik gevoel maar al te wel, dat mijne krachten voor die taak naauwelijks berekend zijn. Doch waar een minbevoegde den aanvang maakte, heeft wel eens een meerbevoegde het werk voltooid.

De kern der geheele rede is vervat in de bepaling van het begrip: *revolutie*, welke op bl. 9 in deze woorden gegeven wordt:

'Revolutie beteekent die bepaalde staatkundige leer, die, sedert 1789, als eene wereldberoerende magt de gedachten der volkeren vervult, en de instellingen van het maatschappelijk leven bepaalt. Vraagt men echter naar haren aard en hare bedoeling, dan is het: *Revolutie is de vestiging van den geheelen maatschappelijken toestand op des menschen wil in plaats van op Gods ordening en bestuur*; dat alle overheid en magt niet van God is, maar van de menschen, van het volk; en dat het doel van den geheelen maatschappelijken toestand niet is de handhaving van Gods heilige geboden, en het volbrengen van Zijn wereldplan, maar alleen de bevrediging van den lust en de willekeur des menschen.'

De gansche redevoering bevat slechts variatiën op dit ééne thema.

In deze definitie der revolutie wordt als haar grondslag aangewezen de menschelijke *lust* en *willekeur*. Elders in ditzelfde geschrift, bezigt Stahl daarvoor andere uitdrukkingen, namelijk: de menschelijke *rede* en de menschelijke *wijsheid*. Zoo lezen wij op bl. 12, dat, naar de revolutie-leer, elke staatsinrigting 'het werk, het *uitgedacht gewrocht* van ons zelven, de schepping van onzen geest wezen moet;' - op bl. 13, dat de revolutie wil, dat alles zij 'door onze magt en onze *wijsheid*;' - en op bl. 19, dat 'de menschelijke *rede* door haar in tempelen wordt aangebeden.' Volgens bl. 21 sticht zij een rijk, dat 'door *menschenverstand* in al zijne deelen gevormd is'. - *Lust* en *willekeur* aan de ééne - *verstand* en *wijsheid* aan de an-

dere zijde, schijnen volgens Prof. Stahl woorden te zijn van gelijke beteekenis. Zijne Ethica erkent daartusschen geen onderscheid. ‘Menschelijke *willekeur*’ en ‘menschelijke *rede*’ zijn beide even slecht en verschillen niet veel van elkander; want ze zijn immers beide ‘menschelijk,’ en wat menschelijk is, schijnt aan den Hoogleeraar weinig te behagen. Wij verwonderen ons dan ook niet, wanneer bl. 18 ons leert, dat *rationalisme* tot *materialisme* voert, en bl. 19, dat de emancipatie der menschelijke rede de eerste stap is tot - *vrijmaking des vleesches*!

Intusschen, niet iedereen zal (dunkt mij) de Ethica van Prof. Stahl tot de zijne willen maken. Er zullen er waarschijnlijk gevonden worden, die eene wijde klove aannemen tusschen de *rede*, dat edelste en verhevenste deel van den mensch - en de *willekeur*, het nietigste en verachtelijkste dat men bedenken kan. Wil dus Prof. Stahl zich ook voor hen, die zóó denken, verstaanbaar uitdrukken, dan zal hij genoodzaakt zijn eene keuze te doen. Of het hoogmoedig bouwen op menschelijke rede en menschelijk verstand - of wel - het botvieren aan menschelijke lust en willekeur, - van deze twee één zal Prof. Stahl als het eigenlijk beginsel der revolutie moeten aanwijzen, zoo hij ten minste in zijne beschouwingen éénheid brengen wil. Hij voor zich moge beide die beginselen evenzeer veroordeelen - anderen zal hij niet zoo ligt overtuigen, dat die beide in *digniteit* met elkander gelijk staan, en dat men geen onderscheid zou moeten maken tusschen de dienaren der rede en de apostelen des vleesches.

De vraag wordt dus deze: Is de revolutie geweest eene emancipatie van het menschelijk verstand, of wel van de menschelijke lust en willekeur? - Met andere woorden: was haar beginsel idealistisch of materialistisch? Ik voor mij geloof het eerste, en juist daarom kan ik, hoezeer de Fransche revolutie veroordeelende, haar toch niet alle gevoel van eerbied weigeren. Ik houd revolutie, uit een staatkundig oogpunt gezien, meestal voor noodlottig, en uit een zedelijk oogpunt beschouwd, *altijd* voor ongeoorloofd. Ik geloof dat de menschelijke rede zich van de bestaande orde van zaken niet *kan* emanciperen, en het ook niet *mag* beproeven; en daar ik met Stahl eene poging tot zoodanige emancipatie in de Fransche revolutie aanschouw, acht ik die revolutie *niet* te regtvaardigen. Maar die overtuiging maakt mij niet blind voor al het edele, dat in de Fransche revolutie gewerkt heeft. Ik wensch mij vrij te houden van het manichaeisme en de dualistische wereldbeschouwing der contra-revolutionaire partij, die in het Europesche Staatsregt tot aan 1789 de heerschappij van het *goede*, en sedert 1789 die van het simpele en zuivere *booze* ziet.

Rousseau, wiens geschriften het programma zijn geweest van de Fransche omwenteling, was - welke groote gebreken hem ook overigens kunnen verweten worden - in zijn wijsgeerig en staatkundig stelsel geen materialist maar spiritualist. Tegenover de rij der sensualistische en materialistische schrijvers, die Frankrijk in de 18de eeuw hebben ontsierd, staat hij aan het hoofd van de gelederen der wederpartij. Erdmann zegt van hem naar waarheid (‘Geschichte der neuern Philosophie’, II, 2, S. 395). ‘Ein einseitig theologischer Standpunkt kann dazu kommen, Rousseau's Ansichten mit denen Diderots, Voltaire's und Holbachs, zu identificiren, die seine Todfeinde nicht nur waren, sondern seyn mussten. Die Stellung, die ihm von französischen Bearbeitern der Geschichte der Philosophie gegeben wird, ist die entschieden richtige: Er steht dem Sensualismus, Empirismus oder Materialismus als Rationalist, Spiritualist oder Idealist gegenüber.’ - Wanneer Rousseau het staatsverdrag op het algemeene stemregt en den wil van allen grondvest, is het hem niet te doen, om aan de willekeur en de egoistische bedoelingen van elk individu een vrije baan te openen, maar hij zoekt - of-

schoon hij zich in het middel deerlijk vergist - de staatsregering te doen uitgaan van de ‘volonté *générale* des citoyens,’ welke hij naauwkeurig onderscheidt van de ‘volonté *de tous*,’ en van welke hij aanneemt, dat zij steeds het best met de uitspraken der gezonde rede zal overeenstemmen. Stahl zelf heeft dezen zamenhang van Rousseau's leerstellingen, in zijne ‘Geschichte der Rechtsphilosophie,’ S. 302, in het licht gesteld.

Met Stahl vereenig ik mij in de erkentenis van het naauwe verband tusschen de Fransche revolutie en het Duitsche rationalisme. Maar het komt mij voor - al ben ik ook zelf geen rationalist - dat dit gezelschap de Fransche revolutie geene oneer aandoet. In hetzelfde tiental jaren, waarin de omwenteling uitbrak en Europa beroerde, spiegelde zich de stoute en roekelooze, maar toch edele en verhevene gedachte, welke het beginsel der omwenteling is geweest, op de volgende wijze af in de schriften van den diepen en helderen denker, die de vader is geworden van het nieuwere rationalisme. Men veroorloove mij, hier eene bladzijde ter neder te stellen, die ik nooit zonder ontroering en eerbied lees, al zijn ook de daarin geuite overtuigingen de mijne niet. Zie hier dan hoe in Kant's ‘Kritik der reinen Vernunft,’ 3te Aufl. S. 372, het beginsel der revolutie zich in wijsgeerigen vorm uitspreekt: ‘Die Platonische Republik ist, als ein vermeintlich auffallendes Beispiel von ertraümter Vollkommenheit, die nur im Gehirn des müssigen Denkers ihren Sitz haben kann, zum Sprichwort geworden, und Brucker findet es lächerlich, dass der Philosoph behauptete, niemals würde ein Fürst wohl regieren, wenn er nicht der Ideen theilhaftig wäre. Allein man würde besser thun, diesem Gedanken mehr nachzugehen, und ihn (wo der vortreffliche Mann uns ohne Hülfe lässt) durch neue Bemühungen ins Licht zu stellen, als ihn, unter dem sehr elenden und schädlichen Vorwande der Unthunlichkeit, als unnütz bei Seite zu setzen. Eine Verfassung von der grössten menschlichen Freyheit nach Gesetzen, welche machen, dass jede Freyheit, mit der audern ihrer zusammen bestehen kann, (*nicht von der grössesten Glückseligkeit, denn diese wird schon von selbst folgen*[1]), ist doch wenigstens eine nothwendige Idee, die man nicht bloss im ersten Entwurfe einer Staatsverfassung, sondern auch bey allen Gesetzen zum Grunde legen muss, und wobey man anfänglich von den gegenwärtigen Hindernissen abstrahiren muss, die vielleicht nicht sowohl aus der menschlichen Natur unvermeidlich entspringen mögen, als vielmehr aus der Vernachlässigung der ächten Ideen bey der Gesetzgebung. Denn nichts kann schädlicheres und eines Philosophen unwürdigeres gefunden werden, als die pöbelhafte Berufung auf vorgeblich widerstreitende Erfahrung, die doch gar nicht existiren würde, wenn jene Anstalten zu rechter Zeit nach den Ideen getroffen würden, und an deren statt nicht rohe Begriffe, eben darum, weil sie aus Erfahrung geschöpft worden, alle gute Absicht vereitelt hätten. Je übereinstimmender die Gesetzgebung und Regierung mit dieser Idee eingerichtet wären, desto seltener würden allerdings die Strafen werden, und da ist es denn ganz vernünftig (wie Plato behauptet) dass bey einer vollkommenen Anordnung derselben gar keine dergleichen nöthig seyn würden. Ob nun gleich das letztere niemals zu Stande kommen mag, so ist die Idee doch ganz richtig, welche dieses Maximum zum Urbilde aufstellt, um nach demselben die gesetzliche Verfassung der Menschen der möglich grössten Vollkommenheit immer näher zu bringen. Denn welches der höchste Grad seyn mag, bey welchem die Menschheit stehen bleiben müsse, und wie gross also die Kluft, die zwischen der Idee und ihrer Ausführung nothwendig übrig

1 Welk een edel en verheven gevoel is in deze woorden uitgedrukt.

bleibt, seyn möge, dass kann und soll niemand bestimmen, eben darum, weil es Freyheit ist, welche jede angegebene Grenze übersteigen kann.' - Deze bladzijde uit Kant is het geweest, waardoor J.G. Fichte werd geinspireerd, toen hij in 1793 zijn 'Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publicums über die französische Revolution,' in het licht zond.

Doch keeren wij tot Stahl's geschrift terug. Volgens hem (bl. 18, 19) is het rationalisme, ('t welk hij op deze plaats als identisch beschouwt met de leer der revolutie), omdat het de rede op den troon zet, ongeloof aan God. Naar mijn gevoelen, is het juist dáárom *geloof* aan God. Wie de rede aanhangt, verwijdert zich van de Godheid niet; want de rede is één van de oogen, waarmede wij de Godheid zien, één van de armen, waarmede wij ons aan God vastklemmen. *Demonstrationes sunt oculi quibus videmus Deum*. Men verwarre slechts niet met het rationalisme de platte nuttigheids-leer en allemansphilosophie, die in ons Vaderland een tijd lang onder den naam van rationalisme is gangbaar geweest. - Al verder is volgens Stahl (t.a.p.) het rationalisme, terwijl het ongeloof aan God is, tevens '*een daartegen overstaand geloof* aan den mensch.' In die woorden erkent Stahl, op eene inderdaad meer dan naïve wijze, dat *geloof aan den mensch* hem vreemd is. Wat mij betreft, ik houd het daarvoor, dat 'wie aan den mensch niet gelooft en den mensch niet eert, dien hij ziet, moeijelijk aan God zal kunnen gelooven en God eeren, dien hij niet ziet.' - Eindelijk vat Stahl (t.a.p.) al zijne bezwaren tegen de rationalistische leer zamen in de stelling, dat zij 'eene *zelfvergoding* is van den mensch.' Het woord: *zelfvergoding* wordt gewoonlijk gebezigd van den man, die zich zelven tot zijn God maakt. In dien zin is de zelfvergoding, wel verre van door het rationalisme te worden gehuldigd, daarmede integendeel in lijnregten strijd. Men zou echter de spreekwijs: *zelfvergoden* ook kunnen toepassen op hem, die *zich zelven goddelijk maakt*, of - om eene bekende en schoone uitdrukking van Jacobi te gebruiken - die zich zelven *theomorphiseert. Die* zelfvergoding is het doel, waarnaar wij allen op deze aarde streven, en ik wil niet ontkennen, dat zóó edele mannen als Kant en J.G. Fichte zijn geweest, daarin niet juist de meest geringe vorderingen zullen hebben gemaakt.

Het zij mij geoorloofd ten slotte het volgende te zeggen. Al de hardheden en onbillijkheden, waartoe Stahl zich zoowel in dit geschrift als in zijne andere meer uitgebreide werken laat vervoeren, komen naar mijne bescheidene maar innige overtuiging voort uit ééne groote dwaling. Stahl's Godsbegrip is niet rein en zuiver genoeg. Hoewel hij zelf te goeder trouw meent in zijne philosophie het Christelijke Godsbegrip te bezitten - heeft inderdaad zijn God nog iets aan zich van dien *θεῖος φθόνος*, genoeg bekend uit Herodotus en andere Heidensche schrijvers. De God van Stahl is in de eerste en voornaamste plaats een oppermagtig heerscher, die nederige gehoorzaamheid en onderwerping wil, en tegenover wien, als *κρείττων*, wij boven alles onze minderheid moeten gevoelen. De God van Stahl is jaloersch: wat aan den mensch gegeven wordt, wordt aan Hem ontnomen. Maar, zoo reeds Plato geleerd heeft: *ἔπεται δὲ θεοῖς ὁ ἀεὶ θέλων τε καὶ δυνάμενος φθόνος γὰρ ἔξω χοροῦ θείου ἵσταται* - dan past het nog veel meer aan den Christen, met een kerkvader te zeggen: 'Niet te heerschen en magtig te zijn, is eerst en meest de ware goddelijkheid; dat alles ligt eigenlijk buiten de Goddelijke glorie.' En, terwijl Stahl ons vreeze aanjaagt met de Oud-Testamentische prediking: 'Al wat gij aan de menschheid toeëigent, is een roof aan God gepleegd,' leenen wij liever het oor aan de zachtere stem des Evangelies: 'Zoo wat gij aan de menschheid geeft, dat geeft gij aan *mij*.'

Mr. M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

***De leefregel, hygiène, der kinderen in Oost-Indië, benevens de voornaamste ziekten, die aldaar bij hen voorkomen, met hare behandeling, op practische ondervinding gegrond. Door H. van den Heuvell. Zalt-Bommel, Joh. Noman en Zoon*. 1851, II en 190 blz. gr. 8°.**

Des schrijvers langdurige geneeskundige loopbaan had hem in Indië vele verkeerdheden in de opvoeding der kinderen laten waarnemen. Hij wil deze verkeerdheden tegengaan door het schrijven van dit werk, dat in twee groote afdeelingen vervat is: eene diaetetische, (leefregel en diaetetiek, maar nog geene hygiène) en eene pathologische. De eerste afdeeling wint het in alle opzigten van de tweede; zij bevat wel niets nieuws, maar geeft toch hier en daar goede wenken, welke, hoe dikwijls ook reeds gezegd, echter niet te dikwijls herhaald kunnen worden. Achter eenige eigenaardige beweringen van den S. wilden wij ook daar wel eenige vraagteekenen plaatsen, wanneer hij bijv. op blz. 5 zegt, dat het pas geboren wicht rust behoeft, ‘door de vermoeijenissen die het ondergaan heeft’ (durante partu?); zoo op blz. 53 raadt hij baden van bronof rivierwater aan, maar die uit regenwater bestaan, worden afgeraden, omdat ‘dit water zeer nadeelig is, *dewijl het kind er ligt verkouden van wordt of kramp krijgt en zelfs stuipen of verlammingen*.’ - De tweede afdeeling is eene opsomming van eenige ziekten, waaronder van de spruw, van febris intermittens vel remittens, van convulsiones, als zelfstandige ziekten, en waarbij ook nog van ‘inwendige en binnenstuipen’ gesproken wordt. Komt de hydrocephalus acutus, de pneumonie, de tuberculosis pulmonum in de Indiën niet voor? De S., die aan de exanthemen nog al eenige bladzijden wijdt, noemt ze niet. Eene beschrijving van zeer verschillende symptomata en de daaropvolgende therapie, vormt de pathologische afdeeling en niets meer, waarbij wij in het onzekere worden gelaten, of zij voor leeken dan wel voor medici is geschreven. Begrijpen wij den S. wel, dan is het laatste het geval. Hij wil toch zeker leeken geene recepten met calomel, etc. laten gereed maken? Maar de medici kunnen in menig ander handboek over kinderziekten eenen beteren leiddraad vinden dan in dit werk, en zullen, hoop ik zeker, des S. veelvuldig aanwenden van purgantia in allerlei ziekten der kinderen niet volgen. De geheele pathologische afdeeling is overigens, voor het grootste gedeelte, noch overeenkomstig de tegenwoordige wetenschap, noch helder en duidelijk geschreven en voor leeken in het geheel niet geschikt.

Wij konden uit het werk niet zien, dat het klimaat en de leefwijze in de Indiën zoodanig op het kind inwerken, dat men de ouders niet veeleer het lezen van ‘de ontwikkeling van het kind,’ door Dr. Allebé, zoude aanbevelen. De geneeskundigen hebben aan zulke, naar vorm geheel verouderde handboeken over kinderziekten volstrekt geen behoefte. Er bestaan toch wel betere. Bewijzen voor ons gezegde levert bijna iedere bladzijde van dit werk.

- S.

***Parijs en Londen, door L. Kalisch; naar het Hoogduitsch. Te Gouda, bij A. Brinkman*, 1852.**

Zelden vonden wij ons zoo aangenaam verrast, als na de lezing van dit werk, welks uitwendige vorm zoo weinig beloofde; en dat in eene eeuw, waarin menige uitgever meer smaak en oordeel blijkt te bezitten dan menige schrijver.

Er is bij dit werk een groote disharmonie tusschen vorm en inhoud. Niet dat ons dit op zich-zelven verbaast; want de aanmerking van een onzer schranderste vrienden zou dan eene lastering inhouden, dat onze literatuur de vergelijking van de wit gepleisterde graven, die van binnen vol doodsbeenderen zijn, voor een goed deel op zich-zelve toepasselijk mag achten. De omstandigheid echter, dat het voordeel hier geheel aan het wezen van het werk behoort en het nadeel aan den vorm, treft ons schier als eene wonderbare nieuwheid, en zou ons haast den wensch ontlokken, dat voor 't minst een matig deel van al de pracht, zoo vaak ten onregte aan de gewrochten van één dag verspild, aan dit werk ware ten offer gebragt.

Wij treffen hier meer aan dan hetgeen wij in een gewone reisbeschrijving tot vervelens toe ontmoeten; meer dan eene optelling van hetgeen de reiziger gezien, gehoord en tevens bewonderd heeft. Het is hier eene kritische beschouwing der beide volken, waardig vertegenwoordigd door de beide hoofdsteden, wier namen den titel van het werk uitmaken. Het is hier eene beschouwing, die geene eenheid mist, wijl één idee door het geheel heenschemert, wijl ieder détail der beschrijving bewijst, dat de auteur zich van zijn doel was bewust, d.i.: den geest, het karakter eener natie op te sporen uit hare literatuur, uit hare leefwijze, uit hare kunstgewrochten, uit hare godsdienst en de meerdere of mindere inwerking, die deze op het openbaar of huiselijk leven heeft. Is den blik van den schrijver geene diepte te ontzeggen, zijne wijze van voorstelling mag tevens *piquant* in den goeden zin des woords worden geheeten. Hier en daar flikkeren eenige vonken van echten humor, ofschoon de jagt van den schrijver op metaforen, tropen en epitheta - als bijv. pag. 173, waar van de zon wordt gezegd, dat ze pruilde achter de weenende wolken, die door een *boertigen* zuidwesten-wind gejaagd werden - hem vaak tot eene onnatuurlijkheid verleidt, die onaangenaam aandoet, en die de vertaler ons had kunnen besparen.

Soms verheft zich de schrijver tot het werkelijk verhevene, en legt hij den geesel der satyre neder. Ten voorbeelde wijzen wij onder vele op ‘het bezoek in Bedlam;’ en vooral op de ontmoeting in dat krankzinnigengesticht op p. 257 beschreven. ‘Onder de zieken, welke zich in den hof bevonden, trok een jongeling met zeer fijne trekken mijne aandacht tot zich. Hij lachte gedurig en bewoog zachtkens zijne lippen. Hij had in de filozofie gestudeerd en wel met eenen ijver, die zijn geest vroeger dan zijn ligchaam ondermijnde. De ongelukkige! Hij had zich vermeten den sleutel der geheimenissen van den wereldgenius te vinden. Hij wilde God in zijne werkplaats bespieden en het eeuwig onbegrijpelijke begrijpen! en nu stond hij in een naauwen hoek van Bedlam als eene satire op zich zelven.’

Jammer is het, dat de vertaler zoo dikwerf doet gissen, uit welke taal dit werk in de onze is overgebragt.

Eerste Gedichten van P.A. de Genestet. Amsterdam, Gebr. Kraay, 1852.

Men heeft aan de tegenwoordige jongere generatie het verwijt gerigt, dat zij weinig verblijdende teekenen van leven vertoonde op het gebied der letteren. - Hoe streng de uitspraak zij, toch kunnen wij haar niet onbillijk noemen, wanneer we ons de voorafgegane jaren herinneren, en vooral het tijdvak van 1830-1840, waarin zich de mannen ontwikkelden, die thans aan het hoofd der Nederduitsche literatuur staan. Zoo wij tot eene vergelijking wilden overgaan, de uitslag zoude ons weinig stoffe tot blijdschap aanbieden en wij zouden ons zelven welligt niet zonder angst moeten afvragen: wie in latere jaren de rijen waardiglijk zullen aanvullen. Men beschuldige ons niet van miskenning der pogingen van onze jongere letterkundigen; wij zullen de eerste zijn om dankbaar te huldigen wat er goeds en loffelijks door hen is verrigt; maar zelfs wanneer wij eene breede plaatse toestaan voor gunstige uitzonderingen - wier vermelding hier overbodig mag worden geacht, daar een ieder ze reeds in gedachte noemt - dan nog is de juistheid der opmerking, in verband tot het bovenaangestipte tijdvak, naar ons inzien, niet te loochenen.

Dat tijdvak mogt ook inderdaad op grooten rijkdom bogen, vooral op het gebied der poëzie; de schier gelijktijdige openbaring van vele en hooge dichterlijke talenten vervulde de literatuur van een nieuw en frisch leven, en deed haar binnen weinige jaren den trap van ontwikkeling bereiken, waarop wij haar thans aanschouwen. Het heuchelijke verschijnsel is grootendeels toe te schrijven aan de geestdrift, welke de poëzie van Engeland, met name de zangen van Byron, Scott en Moore, bij het jongere geslacht ten onzent opwekte, een geestdrift, die de sluimerende gaven deed ontwaken en tot uiting en vertolking aanspoorde. Wèl dreigde de Byroniaansche school een oogenblik onze poëzie te zullen beheerschen; wèl ondervond de laatste eenigermate den invloed der uitheemsche, maar die invloed was slechts voorbijgaande en openbaarde zich later meer in den vorm dan in de gedachte, dank zij de oorspronkelijkheid zelve der mannen, welke in de school van den vreemden zanger hunne opvoeding hadden verkregen, doch wier eigene gave krachtiger bleek dan het voorbeeld des meesters. Op de technische ontwikkeling onzer dichtkunst en op den voortgang der romantiek heeft, naar onze meening, de Engelsche poëzie niet anders dan gunstig gewerkt.

Zoo dan de tijd, dien wij beleven, geenen weelderigen oogst oplevert, zoo hij arm moet worden genoemd aan ontluikende literarische talenten, met to grooter blijdschap en belangstelling zullen wij de airen zamelen, welke hier en daar ontkiemen; met te meer naauwlettendheid en zorg zullen wij 't gehalte proeven der korrelen en met te hooger dankbaarheid zullen wij ons gelukkig prijzen, wanneer het onderzoek regt geeft tot hope voor de toekomst!

Wij hebben de taak op ons genomen den bundel aan te kondigen, welks titel aan het hoofd dezer regelen is vermeld; wij hebben haar echter niet zonder huivering aanvaard, omdat wij ten volle hare moeijelijkheid en haar gewigt beseffen, omdat we ons zelven niet ontveinzen, dat wij, bij het beoordeelen eener eerstelinge, het gevaar loopen in onze eischen óf te streng óf te verschoonend te zijn, al naarmate wij bij onze beschouwing meer onze idéen van kunst en schoonheid op den voorgrond doen treden, of ons daarvan laten aftrekken door de persoonlijkheid van den jeugdigen dichter en de natuurlijke belangstelling, welke iedere eerste poging opwekt.

Alleen de overtuiging, dat de Heer de Genestet eenigermate mogt verwachten zijn werk, ook in ons tijdschrift, spoedig aangekondigd te zien, heeft ons bewogen de behandeling er van op ons te nemen.

In het algemeen gelooven wij, dat men in den eersten bundel van eenen dichter niet mag eischen - men kan 't wenschen - dat de vorm overal onberispelijk, de métaphore overal juist, de versificatie overal gelukkig en vloeijend zij; de vorm kan door oefening gepolijst en volmaakt worden, de beelden en vergelijkingen kunnen op rijperen leeftijd aan eenvoudigheid en waarheid, het rijm aan rijkdom en welluidendheid winnen. Zelfs voor rollende en gezwollene phrasen, voor hyper-fantastische figuren zouden wij in eerste gedichten niet terugdeinzen; wij gaan verder en beweren, dat het zoogeheeten ‘bombast’ niet steeds tegen den aanleg des schrijvers getuigt en zelfs in sommige gevallen gunstig voor dien aanleg kan spreken. Zoo er slechts goede, echt dichterlijke gedachten in het werk worden gevonden, en een rein en fijn gevoel er zich in openbaart en de vorm geen volkomen gemis aan smaak en schoonheidszin verraadt, dan meenen wij reeds het regt te hebben ons eene schoone toekomst, bij voortgaande ontwikkeling, van den dichter te beloven.

Evenmin als een onberispelijken vorm, mag men van de eerstelinge verwachten, dat zij juist en duidelijk de rigting van den schrijver zal aangeven of ons dadelijk in staat stellen tot eene aanwijzing van de plaats, welke hij zal gaan innemen. Zulk een eisch zoude - gelijk de Heer de Genestet in zijne voorrede zegt - onbillijk mogen worden genoemd; - waar de auteur nog niet gekomen is tot helder bewustzijn van hetgeen hij wil en vermag, kan ook de lezer niet verlangen, dat het beeld in zuivere omtrekken door het werk zal worden weêrgegeven.

Maar wanneer ook de kunstenaar zich zelven geene volkomene rekenschap kan geven van de rigting, van de groote idee, die hij voorstaat, toch wordt daardoor niet uitgesloten, dat zij - hoewel minder scherp afgebakend - zijnen lezers zoude kunnen blijken uit het werk. Dit nu mag men, zonder onbillijk te zijn, verwachten, namelijk dat het werk de levensbeschouwing van den maker wedergeeft en dus eene eenheid bezit, welke haren oorsprong ontleent aan zijne individueele ontwikkeling, zoowel moreel als intellectueel.

De *Eerste Gedichten* van de Genestet bezitten deze eenheid niet; zij verklaren ons geene individualiteit, zij hebben geen karakter, dat hen van zoo vele andere onderscheidt, zij laten geenen bepaalden indruk na. Vandaar dat hunne beoordeeling zoo moeijelijk is, wanneer men zich niet wil vergenoegen met de beschouwing van den meestal zeer bevalligen vorm, of onledig houden met de analyse van elk afzonderlijk gedicht. Wij gelooven echter onze meening te kunnen verduidelijken door de aanhaling van eenige regelen uit de ‘Lente:’

‘Laat het strooien hoedtjen zwieren
Op 't kastanjebruin!
Pluk een knopjen in uw tuin:

Dierbre, wij gaan lente vieren
Op het hooge duin.'

Op dezen aanhef laat de dichter in het tweede couplet volgen:

'Wij gaan juichen, wij gaan danken
Onzen rijken God,
Die uit bloemen weeft ons lot,
Die ons harte vult met klanken
Van het blijdst genot.'

Wat dunkt u, smelten hier ernst en vrolijkheid harmonisch zamen tot eene uitdrukking van christelijke blijdschap?

Deze onbepaaldheid, dit dwarrelen tusschen een meer ernstigen en meer jovialen, soms schertsenden toon vinden wij in vele der gedichten terug. Het verschijnsel heeft, naar ons inzien, niet zoo zeer zijnen oorsprong in gemis aan gevoel, maar moet veeleer toegeschreven worden aan het 'zwevende' van zijn karakter, dat de voorwerpen ligtelijk aanraakt, doch de stoffe niet verwerkt of dóordringt tot het wezen, de idee der zaak.

Dat de Genestet gevoel, en zelfs zeer veel en zuiver gevoel bezit, bewijzen ons zijn *'Dagelijksch Brood,' 'In gelukkige Dagen,' 'Aan mijn Vriend Mr. E.H. 's Jacob,' 'Idealen,'* maar vooral zijn *'Stem des Harten,'* dat voorzeker het beste vaers van den bundel is. Wij willen er het begin van afschrijven:

'Ach, zou dat zonde zijn, als ik mijn blijde handen
Des avonds reik tot God en dankend uitroep: Heer,
Ik ben gehecht aan de aard met meer dan aardsche banden
  Van waereldlust, of goud of eer.
Ja, 'k heb dees aarde lief; ik ben gehecht aan 't leven
Met tooversnoeren, *als door engelen geweven*;
  Mijn boezem jaagt van levenslust
Nu, luider dan weleer bij 't ruischen, vieren, blaken
Van onbezonnen scherts en wufte zinvermaken,
  En vreugde zonder rouw of rust.
Mijn wilde jonkheid heeft gespeeld met haar talenten
Als 't onnadenkend kind met nutloos *speelgoed speelt*,
De gave, die 'k ontfing, wierp vruchten af noch renten,
Al heeft mijn lied te-met een vriendlijk oor gestreeld.'

In de volgende coupletten wordt de beschrijving der rustelooze jongelingsjaren, met al hun twijfel en strijd, met al hun afval en terugkeer voortgezet, terwijl het tweede gedeelte van het gedicht - waarvan wij gaarne het slotcouplet hadden gemist - den vredigen gemoedstoestand schildert, die de zijne is geworden sedert het hart vervuld is van het christelijke geloof, doorstroomd van den balsem der godsdienst. Wij huldigen gaarne de schoone idee, welke in de tegenstelling ligt, en wenschen in het belang van den dichter en in het belang onzer letterkunde, dat de oorzaak van den gelukkigen ommekeer in zijn gemoed zich steeds helder moge afspiegelen in zijne toekomstige producten.

Indien wij moesten rangschikken, wij zouden welligt naast de *'Stem des Harten'* het gedicht plaatsen, dat den bundel opent en tot opschrift draagt *'Aan de Hollandsche Jongens,'* en, gelijk de aanhef getuigt, geïnspireerd is op de geestige schildering van Hildebrand in de Camera Obscura, schoon kind van de jaren des overvloeds.

Minder gelukkig dan in zijne zuiver uit het hart gevloeide vaerzen, schijnt de Heer de Genestet ons in het bezingen van historische onderwerpen. Noch de figuur van *Louise de Coligny*, noch die van de *Hertogin van Orleans* zijn aanschouwelijk en waar genoeg, om onze sympathie te kunnen opwekken, in spijt der schoone en welluidende woorden, waarin de beide ongelukkige vorstinnen ons worden beschreven. De weduwe van Wlllem den Zwijger verschijnt ons in het eerste als eene bedroefde vrouwe, die troost zoekt in het gebed, sterkte en kracht bij den Heer. Wij hebben niets tegen die voorstelling, maar we vragen ons zelven af, wat Louise de Coligny onderscheidt van elke andere treurende vrouw, wat er omgaat in haar hart, hoe zij het verleden gevoelt, wat zij in de toekomst beidt? De beschrijving, die de dichter er ons van geeft, en welke begint met de woorden:

> ‘ô Al wat in haar ziel aandoenlijks lag verborgen,
> De erinring harer jeugd, haar liefde, hope en zorgen
> 't Welt opwaarts in den traan, voor 't Alziend oog gevloeid,’

draagt geen bijzonder karakter en maakt weldra plaatse voor een verhaal der historische feiten, dat ons de lotgevallen der Vorstin doet kennen, maar ons haar beeld niet wedergeeft. Dezelfde aanmerking geldt ook voor het tweede gedicht en misschien in nog hoogere mate, omdat hier de toestand slechts in vlugtige trekken wordt geschetst en de dichter daarentegen eene breede plaats gunt aan eene ontboezeming op de Hertogin van Orleans, welke niet genoegzaam door de voorafgaande beschrijving wordt gemotiveerd.

Wij gelooven niet, dat de Heer de Genestet in staat is karakters weder te geven of hartstogten te beschrijven; hij bewege zich liever op het terrein van het eenvoudige lied of gezang. Tot dat gebied behooren de beste stukken van zijnen bundel, waartoe wij ook ‘de Volksdichter’ wenschen gerekend te zien, welke zich eenigermate schijnt aan te sluiten aan eene gedachte, in ‘de Hollandsche Jongens’ nedergelegd en later tot rijpheid gekomen.

Alvorens we afscheid nemen van de meer ernstige vaerzen, willen wij in 't voorbijgaan melding maken van ‘Kritiek’ eene navolging van Barbier, welke wij gaarne gemist hadden om den, naar ons inzien, vrij onbevaligen vorm vooral der laatste regels. Men oordeele!

> ‘Waar, geen maîtresse zelfs van weinige uitverkoornen
> En lievelingen der Fortuin,
> Gij hun uw rozen schenkt, en schimpend al uw doornen
> Stort op eens armen minnaars kruin;
> Neen waar ge uw lof, uw gunst aan ieder gaat verkoopen
> En 't beeld draagt van een slechte vrouw,
> Wier ademtocht de ziel des jongen kunstnaars slopen
> En 't rijk der kunst verpesten zou .....
> Had niet een kunstnaar nog wel zooveel bloed in de aeren
> En zooveel eerbied voor zich-zelf,
> Dat hij - en zonder drift! - u sleurde bij de hairen
> Van uit uw donker spookgewelf!’ -

Keeren we ons thans tot die gedichten welke de Heer de Genestet ‘gedrukte glimlachen’ noemt, of die hij schreef ‘om zich zelven Hollandsch te leeren.’ Wij willen in 't midden laten, in hoeverre glimlachen geschikt zijn om gedrukt te worden, en ons vergenoegen met eene beschouwing van deze

soort van vaerzen, welke in den bundel de overgroote meerderheid uitmaken.

De geest, die er in ademt, is geheel ‘studentikoos,’ hier en daar zelfs nog jeugdiger dan dit, voor een kunstwerk reeds vrij jeugdig epitheton, en van daar dat bij velen de twijfel oprijst of ze niet beter achterwege waren gebleven. De vaerzen zijn toch oorspronkelijk voor eenen geheel anderen kring, we zouden schier schrijven voor eene geheel andere wereld vervaardigd, dan die waaraan zij thans ter lezing worden aangeboden. Het groote publiek doet andere eischen dan het engere vriendenauditorium en onderschrijft niet altoos het oordeel, door het laatste uitgesproken. Op vele der vaersjes zoude men kunnen toepassen dat de Heer de Genestet ‘s'est trompé de date,’ al is men bereid hulde te brengen aan de spranken van vernuft, welke er soms in schitteren en het bevallige kleed te prijzen waarin hij de kwinkslag heeft getooid. Zijne scherts is te goêlijk dan dat zij iets anders zoude kunnen te voorschijn roepen dan een glimlach; zij is tegen alle wenkbraauwfronsen gewaarborgd, met uitzondering welligt van ‘Alarmisten’ dat hier en daar voorzeker niet zonder billijk hoofdschudden is ontvangen.

Onder de bestgeslaagde rekenen wij ‘Het Schotjen,’ waaruit we de verlichte denkbeelden des dichters op theologisch gebied leerden kennen. ‘Het Schotjen’ bevat in dat opzigt eene volledige geloofsbelijdenis; het schaart den Heer de Genestet in de rij der zoogenoemde ‘anti-orthodoxe’ partij.

Ook zijn ‘Errata’ en ‘Vogeltjens, die zoo vroeg zingen, krijgt de Poes’ hebben we met genoegen gelezen, ofschoon het laatste ons eenige qualificaties toedicht, welke minder vleijend of welluidend mogen worden genoemd en wij in bedenking zouden wenschen te geven, of een schrijver wél doet, bij zijn eerste optreden, eene overmoedige uitdaging te rigten aan de kritiek. Wanneer we bij de opsomming nog ‘'t Latijnsche School’ en ‘Morgen is mijn Dichter jarig’ voegen, dan meenen we regt te hebben gedaan aan wat er goeds in dit genre door hem is geleverd. Verre beneden de aangehaalde staan, naar ons inzien, de Vliegevreugd en Dichtersmart, ‘Een jong Student,’ ‘De Humorist’ - c'est du rococo! - ‘In de Bibliotheek van een Liefhebber,’ ‘Het Staats-Examen,’ ‘Op eene vervelende Soirée’ en wat daar meer is. Vooral trof ons in 't eerste het volstrekte gemis aan inhoud, in 't laatste het valsche der voorstelling en vergelijking. Indien de Heer de Genestet regtvaardig had willen zijn omtrent onzen tijd, hij had aan de beschrijving van den avond op het Muiderslot geene stijve soirée moeten overstellen, maar eene vereeniging in onze dagen van mannen en vrouwen, welke in geestbeschaving met het gezelschap van den Drost gelijk stonden. Of zouden we ze niet bezitten?

Daar de dichter zelf het rangschikt onder eene andere categorie, hebben wij bij ‘de gedrukte glimlachen’ geene melding gemaakt van zijn ‘Epicuriesch Feestgezang,’ dat een der vloeijendst berijmde van den bundel mag worden genoemd en ons bewijst, dat zijne ‘Hollandsche lessen’ vrucht hebben gedragen.

Wij zouden hiermede de aankondiging der ‘Eerste Gedichten’ kunnen besluiten, indien wij ons niet gedrongen voelden tot eene opmerking, waartoe ons het geheele werk, maar inzonderheid het ‘Als ik des Zomers,’ ‘Bij het Beekjen,’ ‘Album,’ ‘Geloof’ en ‘Egoïsmus’ aanleiding hebben gegeven. Het is deze, dat de Genestet's muze eenige overeenkomst met die van Moore's jongelingsjaren heeft. Zijn ‘Egoïsmus’ bevat eene wending in den laatsten regel, welke in vele der erotische gedichten van den Ierschen zanger wordt aangetroffen, en de overige door ons aangehaalde vaerzen en - wij herhalen het - bijna de geheele verzameling geven ons hetzelfde streven naar welluidendheid, hetzelfde onbepaalde gevoel, dezelfde ingenomenheid met den vorm, ten koste

der gedachte, weder, welke wij steeds in de *Juvenile Poems* van Moore hebben afgekeurd.

Niet dat wij den vorm gering schatten, of welluidendheid en zoetvloeijendheid geene wenschelijke eigenschappen noemen; maar wenschelijker dan die vorm, schijnt ons de inhoud, de gedachte. Zoo bevallig als de eerste bij den Heer de Genestet over het algemeen is, zoo arm en oppervlakkig schijnt ons de laatste. Men zal zijne gedichten welligt - waarschijnlijk zelfs - met genoegen lezen, maar zullen zij eene herinnering achterlaten, eenen indruk te weeg brengen? Zal 't gemoed er door getroffen, het verstand er door verrijkt worden; zal men, in één woord, bij de lezing iets anders gevoelen dan een welbehagen in met smaak gerangschikte regels?

De poëzie is iets meer dan ‘music in words;’ zij moet niet alleen het oor strelen, maar spreken tot het harte, het verstand, de verbeelding. Wil zij aan deze roeping beantwoorden, dan dient eene goede keuze en eene intieme kennis der stoffe aan hare verwerking vooraf te gaan; dan dient men te denken en te gevoelen alvorens men zijne regels nederschrijft. Men maakt geene vaerzen alleen met het doel om ze te maken, maar om eene schoone gedachte in een dichterlijk kleed te tooijen. Geen bloemenkrans of kostbaar gewaad deed de Egyptenaren vergeten, dat de zwijgende gast, die in hun midden aanzat, een geraamte was; geen schoone vorm kan gemis aan gehalte vergoeden.

Wij meenen, dat de volgende uitspraak van ‘the Athenaeum’ op de Eerste Gedichten van den Heer de Genestet toegepast zoude kunnen worden: ‘He has harmony and a fine versification and rhythm, but his thoughts and reflections are superficial. He has an extreme ease in making verses and thence he has so often repeated himself, not in form but in matter. He seems to be satisfied with *sounds*, melodious words, and few of his poetry is true to nature or strong in real passion. He cannot picture characters, but has a great skill in the arrangement of his lines.’

De Heer de Genestet spiegele zich aan den man, over wien dat oordeel werd uitgesproken. Moore vond later in de liefde voor zijn vaderland de bezielende gedachte, welke hem zijne ‘Irish Melodies’ ingaf; moge onze jeugdige dichter even gelukkig zijn als hij en vervuld worden van eene schoone en groote idee, welke aan zijne producten het degelijke gehalte bijzet, dat wij zijnen eerstelingen hebben moeten ontzeggen.

JOH. C.Z.

***Vermindering der bestaande Apotheken, eene dringende behoefte in onze dagen, door Dr. B. Meylink, Apotheker*. 30 *blz.* 8°. *Amsterdam, bij Gebroeders Diederichs*. 1852.**

Na eene korte inleiding, waarin de S. te regt opmerkt, dat de bestaande geneeskundige wetgeving niet zoo gebrekkig zou zijn, als zij maar van den beginne af behoorlijk ware nageleefd, gaat hij over tot het stellen van vier vragen, die achtereenvolgend door hem worden beantwoord.

Deze vragen zijn:

1°. Kunnen er te veel Apotheken zijn?

2°. Bestaan er thans werkelijk te veel Apotheken?

3°. Zoo ja, is dan de Hooge Regering bij magte, het getal Apotheken te beperken? en

4°. Heeft zij hiertoe het regt, op welke wijze zal zij zulks dan wel het doelmatigst kunnen ten uitvoer leggen?

Volgens het oordeel van Ref. zijn de door den Schr. gestelde vragen voldoende door hem beantwoord. Op blz. 16 bewijst hij echter te veel door aan te nemen dat in Duitschland gemiddeld 1 Apotheek op 8 à 10 duizend inwoners gerekend wordt, daar deze verhouding, volgens het oordeel van Ref., overdreven is. Wat de S. met de op blz. 16 voorkomende zinsnede, dat in Engeland 1 apotheek op 3300 en 1 *apothecaria* op 2500 inwoners, dus in doorsnede 1 op 2900 bestaat, bedoelt, is voor Ref. duister. Bij gelegenheid der, zoo hij hoopt, spoedige aanbieding eener Wet op de uitoefening der Geneeskunde, wenscht Ref. dit boekje in handen van allen, die belang stellen in eene goede uitoefening der pharmacie.

De wijsgeerige zedeleer van D^{r}. Richard Rothe.

Theologische Ethik von Dr. Richard Rothe, ordentl. Prof. der Theologie und Director des Evangelisch-Protestantischen Prediger-Seminariums zu Heidelberg, III Theile. Wittenberg 1845-1848.

Het is eene onloochenbare waarheid, die onlangs op nieuw door August Gladisch[1] in het licht is gesteld, dat de bespiegelende wijsbegeerte er nog op verre na niet in geslaagd is, om de schatten van het Christelijk geloof in zich op te nemen en tot haar eigendom te verwerken. De wereldbeschouwingen, die den grondslag uitmaken van de stelsels, ook van de meest voortreffelijke wijsgeeren, staan nog altijd verre beneden *die*, welke vervat is in de heilige belijdenis, die nu reeds sedert achttien eeuwen in het altijd nieuw en steeds zich zelf hervormend en reinigend geloof van millioenen Christenen leeft. Bij het Christendom is de wijsbegeerte ten achteren: de schatten van het Christelijk dogma kon zij tot nog toe niet ‘magtig’ worden.

Vruchteloos zou de wijsbegeerte trachten dezen stand van zaken te verbergen. Het past haar veeleer dien met nederigheid en demoed te erkennen. Welke deugden moeten aan haren beoefenaar meer eigen zijn dan deze? - Maar zij behoeft zich ook die erkentenis niet te schamen. Want het is juist een gevolg van de hooge voortreffelijkheid der

1 In zijn geschrift: ‘Die Religion und die Philosophie in ihrer weltgeschichtlichen Entwicklung und Stellung zu einander nach den Urkunden dargelegt.’ Breslau 1852.

wijsbegeerte, dat het *quantum* van waarheid, hetwelk reeds lang in het geloof en het onmiddellijk bewustzijn der menschheid aanwezig was, eerst veel later kan worden opgenomen in *hare* diepere opvatting. Vooral dán moet dit het geval zijn, wanneer de absolute waarheid zelve in het bewustzijn der menschheid wordt nedergelegd, zoo als geschied is bij de vestiging der Christelijke godsdienst. Die absolute waarheid volledig weder te geven in een organisch te zamenhangend denksysteem, en haar met de wijsgeerige bespiegeling geheel te doordringen en te overmeesteren, is een ideaal, dat welligt nimmer door de wijsbegeerte zal worden bereikt, - en waaromtrent zij ten minste de belijdenis zich niet als schande behoeft aan te rekenen, dat zij tot nog toe in de verwezenlijking van dat ideaal te kort schoot.

Maar wèl geloof ik dat de speculative wijsbegeerte thans ver genoeg is gevorderd, om meer opzettelijk, dan meestal tot dusverre geschiedde, zich met het Christelijk geloof in *contact* te stellen. De wijsbegeerte heeft hare eigene krachten in volle vrijheid en onafhankelijkheid thans genoeg beproefd. Het wordt tijd dat zij zich aan het Christendom *orientére*, en zich zelve ernstig de vraag voorlegge: ‘Wat het dan toch eigenlijk is, waardoor de Christelijke wereldbeschouwing, in verhevenheid en innerlijke kenmerken van waarheid, zóó ver boven de hare uitmunt?’

Wat mij betreft, ik geef op die vraag het volgende antwoord. - Volgens de Christelijke wereldbeschouwing is het eerste, het hoogste, en het absoluutste, de oorsprong en grondslag van alles, te zoeken in het *Ethos*, en wel in de volmaking van het Ethos, dat is te zeggen, in de *Liefde*. De heilige Agapé is, naar de leer des Christendoms, de oorzaak en moeder van alle dingen. In de stelsels der wijsgeeren daarentegen bekleedt het Ethos een secundairen en afgeleiden rang. Het ontspruit eerst uit den duisteren achtergrond óf van eene physische en materialistische, óf althans van eene logische noodwendigheid. Physica of Logica is bij de wijsgeeren de eigenlijke *ἀρχή*. Uit haar worden zedelijkheid, heiligheid en liefde gebaard, kinderen veel schooner dan de moeder zelve is. Wanneer men nu bedenkt, dat het product in verhevenheid en waarde niet staan kan boven datgene waardoor het *wordt* geproduceerd, dan bespeurt men ligtelijk, dat de wereldbeschouwing der wijsbegeerte mank gaat aan eene ongerijmdheid, en hare eigene

wederlegging met zich medebrengt. Het Ethos staat bóven de Physis en de Logica, - en toch wordt het in de stelsels der wijsgeeren uit de Physis of uit de Logica geboren. Zoo iemand die hoogere waarde der Ethica in twijfel mogt trekken, ik verwijs hem naar de heerlijke woorden van Pascal over de ‘drie rangen van grootheid,’ die ik hier, althans gedeeltelijk, wil afschrijven, omdat zij, hoe overbekend ook, nooit genoeg kunnen worden gelezen en bepeinsd.

‘La distance infinie des corps aux esprits figure la distance infiniment plus infinie des esprits à la charité, car elle est surnaturelle.

Tout l'éclat des grandeurs n'a point de lustre pour les gens qui sont dans les recherches de l'esprit. La grandeur des gens d'esprit est invisible aux rois, aux riches, aux capitaines, à tous ces grands de chair. La grandeur de la Sagesse[1], qui n'est nulle part sinon en Dieu, est invisible aux charnels et aux gens d'esprit. Ce sont trois ordres différant en genre.

Les grands génies ont leur empire, leur éclat, leur grandeur, leur victoire et leur lustre, et n'ont nul besoin des grandeurs charnelles, où elles n'ont pas de rapport. Ils sont vus non des yeux, mais des esprits; c'est assez. Les saints ont leur empire, leur éclat, leur victoire, leur lustre, et n'ont nul besoin des grandeurs charnelles ou spirituelles, où elles n'ont nul rapport, car elles n'y ajoutent, ni n'y ôtent. Ils sont vus de Dieu et des anges, et non des corps, ni des esprits curieux: Dieu leur suffit.

Archimède, sans éclat, serait en même vénération. Il n'a pas donné des batailles pour les yeux, mais il a fourni à tous les esprits ses inventions. Oh! qu'il a éclaté aux esprits! Jésus-Christ, sans bien, et sans aucune production au dehors de science, est dans son ordre de sainteté. Il n'a point donné d'invention, il n'a point régné; mais il a été humble, patient, saint, saint, saint à Dieu, terrible aux démons, sans aucun péché. Oh! qu'il est venu en grande pompe et en une prodigieuse magnificence, aux yeux du coeur, et qui voient la Sagesse!

Il eût été inutile à Archimède de faire le prince dans ses livres de géométrie, quoiqu'il le fût. Il eût été inutile

1 Onder *sagesse* wordt hier datgene verstaan, wat even te voren met het woord: *charité* is aangeduid.

à notre Seigneur Jésus-Christ, pour éclater dans son règne de sainteté, de venir en roi: mais qu'il est bien venu avec l'éclat de son ordre!

Il y en a qui ne peuvent admirer que les grandeurs charnelles, comme s'il n'y en avait pas de spirituelles; et d'autres qui n'admirent que les spirituelles, comme s'il n'y en avait pas d'infiniment plus hautes dans la Sagesse.

Tous les corps, le firmament, les étoiles, la terre et ses royaumes, ne valent pas le moindre des esprits; car il connaît tout cela, et soi; et les corps, rien. Tous les corps ensemble, et tous les esprits ensemble, et toutes leurs productions, ne valent pas le moindre mouvement de charité; cela est d'un ordre infiniment plus élevé.

De tous les corps ensemble, on ne saurait en faire réussir une petite pensée: cela est impossible et d'un autre ordre. De tous les corps et esprits on n'en saurait tirer un mouvement de vraie charité: cela est impossible, et d'un autre ordre surnaturel[1].'

Deze onsterfelijke plaats van Pascal bevat de veroordeeling van meest alle stelsels der wijsgeeren. Schier alle maken zij inbreuk op het axioma: 'De tous les corps et esprits on n'en saurait tirer un mouvement de vraie charité.' De philosophie der meest voortreffelijke denkers heeft tot nog toe, strijd voerende tegen empirisme en materialisme, als punt van uitgang aangenomen de *eerste* thesis van Pascal: 'De tous les corps ensemble on ne saurait en faire réussir une petite pensée: cela est impossible et d'un autre ordre.' Hare leuze was: *Niet de gedachte is uit de stof, maar de stof is uit de gedachte afgeleid*! - Thans ligt de *tweede* thesis van Pascal aan de beurt: 'De tous les corps et esprits, on n'en saurait tirer un mouvement de vraie charité, cela est impossible et d'un autre ordre surnaturel.' De wijsbegeerte construere thans een stelsel op dezen grondslag: *Niet het Ethos is uit de Physis of uit de Logica, maar Physis en Logica beide zijn uit het Ethos geboren, en bestaan slechts ten behoeve van het Ethos*! Eerst als de philosophie *dit* standpunt zal hebben bereikt, zal het empirisme en materialisme *waarlijk* door haar zijn overwonnen. Een louter *logisch* idealisme is eigenlijk niet idealistisch: - het is in den grond der zaak het materialisme nog niet te boven. Want wat is de logische

1 'Pensées de Pascal,' p. 223, der nieuwste uitgave van E. Havet.

gedachte anders dan een doffe weêrschijn van de materie en de empirie? Maar wanneer de ethische ideën - (niet dat wat *is*, maar dat wat zijn *moet* en *behoort* te zijn) - als de grondslag van het heelal zullen zijn aangewezen, eerst dán ademen wij vrij in het hoogere leven, en hebben wij de physische empirie werkelijk beneden ons[1]. - Dáárdoor alleen zal ook de philosophie voor goed een einde kunnen maken aan den bangen strijd, dien zij over Gods persoonlijkheid met het Pantheïsme te voeren heeft. Want als de absolute grond van alle dingen in het Ethos en in de Liefde moet gezocht worden: - denk u dan eens dat Ethos en die Liefde zonder persoonlijkheid!

De bovenstaande gedachten, die ik hier slechts met weinige woorden kon aanduiden, en in onvolkomene trekken kon schetsen, werden onlangs op nieuw in mij verlevendigd bij de beoefening van het merkwaardig boek, waarvan de titel aan het hoofd van dit opstel te lezen staat. Zoo er iemand was, van wien men met grond scheen te kunnen verwachten dat hij de zoo even aangewezene klip, waarop de meeste wijsgeerige stelsels gestrand zijn, gelukkig zou vermijden, en de literatuur met eene waarlijk *Christelijke* wijsbegeerte zou verrijken, het was voorzeker de edele Richard Rothe. Mijn ontslapen oudste broeder heeft hem te regt genoemd: ‘den meest christelijken van Duitschlands speculative denkers, en den meest speculativen van Duitschlands Theologen[2].’ Overal in Rothe's boek spreekt zich op de roerendste wijze zijne innige liefde tot het Christendom uit. Als bewijs daarvan wil ik eene schoone plaats uit zijne Voor-

1 Deze gedachte is in onze dagen ontwikkeld geworden door H.M. Chalybäus, van wien de jongere Fichte schrijft (‘System der Ethik,’ II, Vorr., S. XVII): ‘Schon seit dem Beginne seines Philosophirens, am Entschiedensten durch seine “Wissenschaftslehre,” hat Chalybäus darauf gedrungen, die ethische Lebensauffassung zur universalen und eigentlich wissenschaftlichen zu machen. Die Philosophie hat nicht bloss im Erkennen, sondern auch im *Willen* ihren Ausgangspunkt. *Wenn bloss jenes Streben stattfindet, sinkt die Philosophie selber zum Empirismus zurück; denn das blosse Wissen kann sich nur auf schon Gegebenes beziehen; niemals auf das, was da werden soll.*’

2 ‘De Godsdienst het wezen van den mensch,’ bl. 62. - Eene schets van de beminnenswaardige persoonlijkheid van Rothe, zie in mijns broeders ‘Academiercis,’ bl. 32-35.

rede[1] aanhalen, die - zoo het mij vergund is dit in het voorbijgaan te zeggen - ook mijn *credo* bevat, en waarmede mijne geheele ziel en mijn gansche gemoed instemt. ‘Wohl aber’ (zoo schrijft hij), ‘würde ich wünschen müssen, keine Feder angesetzt zu haben zu dieser Schrift, wenn man verkennen sollte, dass das sie beseelende Princip der unbedingte Glaube an Christum als den wirklichen und alleinigen Erlöser ist und die Liebe zu Ihm. Das Fundament alles meines Denkens, das darf ich ehrlich versichern, ist der einfache Christenglaube, wie er (nicht etwa irgend ein Dogma und irgend eine Theologie) seit achtzehn Jahrhunderten die Welt überwunden hat. *Er* ist mir das letzte Gewisse, wogegen ich jede andre angebliche Erkenntniss, die ihm widerstritte, unbedenklich und mit Freude bereit bin in die Schanze zu schlagen. Ich weiss keinen andern festen Punkt, in den ich wie für mein ganzes menschliches Sein überhaupt, so auch insbesondere für mein Denken den Anker auswerfen könnte, ausser der geschichtlichen Erscheinung, welche der heilige Name Jesus Christus bezeichnet. Sie ist mir das unantastbare Allerheiligste der Menschheit, das Höchste, was je in ein menschliches Bewusstsein gekommen ist, und ein Sonnenaufgang in der Geschichte, von dem aus allein sich Licht verbreitet über den Gesammtkreis der Objecte die in unser Auge fallen. Mit diesem Einen schlechthin unerfindbaren Datum, dessen Kunde unmittelbar auch von seiner Realität zeugt, wie das Licht von sich selbst, und in den unübersehlichen Consequenzen beschlossen liegen, steht und fällt für mich in letzter Beziehung jede Gewissheit des geistigen und deshalb ewigen Adels des menschlichen Geschöpfs. Möchte der Leser diess meinem Buche abempfinden! Ich selbst weiss recht gut, dass es ein kaltes Buch ist; aber kann und darf denn eine streng wissenschaftliche Arbeit anders sein als kalt? Die Melodie zu diesen abstracten Begriffen klingt hell und voll in meiner Seele, und diese kalten Sätze rechnen durchaus auf Leser, die ein volles und warmes christliches Herz schon mitbringen, und hier nur das verständige Wort für ihr christliches Gefühl suchen.’ - Uit eene andere plaats van Rothe's boek blijkt, dat ook de wijsgeerige bespiegeling zelve door hem slechts ondernomen wordt ter

1 S. VI.

bevrediging van de behoeften van zijn *Christelijk* hart. ‘Die Frömmigkeit’ (zegt hij[1]), ‘bedarf der Speculation um sich selbst wahrhaft genug zu thun, - namentlich um sich selbst wahrhaft zu verstehen, um auch nach der Seite des Verstandes, des begreifenden Denkens, ganz Frömmigkeit zu sein. Die theologische Speculation entspringt so aus einem unmittelbar religiösen Interesse, aus dem unmittelbaren Interesse der Frömmigkeit selbst, deutlich zu wissen, was alles sie besitzt, welcher unendlich reiche Schatz in der noch schlechthin unterschiedslosen Fülle des in seiner Unmittelbarkeit überschwänglichen frommen Gefühls beschlossen liegt. Das Denken, und namentlich das speculirende, ist ihr so ein eigentliches Lebensbedürfniss, - nämlich in demselben Maasse, in welchem in dem religiösen Individuum die denkende Function überhaupt entwickelt ist. Die religiöse Speculation hat also ihr Motiv und ihre Veranlassung durchaus nicht etwa in der religiösen Skepsis, sondern grade umgekehrt in der religiösen unbedingten Plerophorie. Im beglückenden Vollgefühl ihrer absoluten Selbstgewissheit ist sie kühn genug, auch die Speculation als ihr angestammtes Reich zu betrachten, und sich aufzumachen zu seiner Eroberung. In der Begeisterung der freudigsten Selbstzuversicht vertraut sie sich furchtlos ihrem Meere an, gewiss, dass sie in ihm nicht untergehen kann. - - Keiner wird sich von seinem theologischen Speculiren irgend Erfolg versprechen dürfen, der nicht die jedesmalige Schule der Philosophie mit möglichster Vollständigkeit durchgemacht hat, und fortwährend in ihr ausharrt. *Sollte es denn in der That so schwer sein für den wirklich frommen, zumal für den Christen, sich in diesem philosophischen Hörsaal seine religiöse Nüchternheit unverdüstert zu bewahren, die urkräftige Frische seines frommen Gefühls, die Glut und die Seligkeit seiner ersten religiösen Liebe und die Klarheit und Einfalt seines Glaubens und seiner Frömmigkeit überhaupt*?’

Een zóó warm en innig Christen is Rothe. Wie zou van hem niet eene geheel en al *Christelijke* Ethica verwachten? En toch - geen boek levert sprekender bewijs op voor de gegrondheid der opmerkingen, waarmede ik dit opstel aanving, dan juist Rothe's ‘Theologische Ethik.’ Zijne dusgenaamde ‘Ethik’ is eigenlijk geene Ethica: zij is in waarheid

1 I, S. 19-23.

eene ‘Physiek der Zedekunde,’ - men verschoone de uitdrukking, die mij zelven als eene *contradictio in adjecto* disharmonisch in de ooren klinkt.

Reeds de ‘Theologie,’ die bij Rothe als grondslag en inleiding van zijn ethisch stelsel wordt voorgedragen, is in waarheid eene ‘Physiek der Godheid.’

De constructie van zijn Godsbegrip vangt hij aan, door God te definiëren als het *absolute zijn*, en het *absolute leven*[1]. God is hem dus eerst en vooral de *ὄντως ὢν*, het *ens realissimum. Existentie in den hoogsten graad* is de oorspronkelijkste categorie, waaronder hij de Godheid denkt. Het komt mij voor, dat wie dergelijke categoriën aan zijne Godsbeschouwing ten grondslag legt, groot gevaar loopt om van den aanvang af op een verkeerden weg te geraken. Want bij die methode is het moeijelijk te vermijden, dat men aan de woorden: *zijn* en *existentie* eene meer of min *physische* beteekenis hecht. En wanneer dát geschiedt, bederft men van den beginne af het Godsbegrip ten volle. Men zal dan noodzakelijk een *physischen*, geen *ethischen*, een Heidenschen, geen Christelijken God tot resultaat bekomen. Wanneer het Christendom leert: ‘God is een geest,’ en vooral wanneer het zegt: ‘God is liefde,’ verheft het zijn godsbegrip ver boven alle louter physische categoriën. Existentie in een' *physieken* zin moet aan de Godheid *in het geheel niet* toegeschreven worden. Allerminst moet men, zoo als Rothe doet[2], God ‘eene absolute *natuur*’ noemen. Ook wij menschen zijn, voor zoover wij *gemoed* en *karakter* bezitten, voor zoover wij *persoonlijkheden* en *individualiteiten* zijn, boven de physische existentie verheven. In ons beter en edeler deel *existeren* ook *wij* niet: - het woord genomen in eene physieke beteekenis. J.G. Fichte had regt, toen hij tot het publiek van zijne dagen zeide: ‘Ihr Gott ist mir ein Götze; mir ist Gott ein von allem sinnlichen Zusatze gänzlich befreites Wesen, welchem ich daher nicht einmal den nur allein möglichen sinnlichen Begriff der Existenz zuschreiben kann.’ En op eene andere plaats: ‘Gott ist kein Sein, sondern ein reines Handeln, Leben und Princip einer übersinnlichen Weltordnung, gleichwie auch ich, endliche Intelligenz, kein Sein, sondern ein reines

1 I, S. 53-55.
2 I, S. 62, 63.

Handeln bin, als Glied einer übersinnlichen Weltordnung[1].'

Naast het absolute *zijn* en *leven*, kent Rothe vervolgens aan God absolute *persoonlijkheid* toe. Daarop gaat hij over tot de Kosmogonie, en ontwikkelt de redenen, welke de Godheid hebben gebragt tot de schepping der wereld. Hij zegt daarvan het volgende[2]:

'Die Schöpfung Gottes ist die unmittelbare Consequenz seines sich selbst zur Persönlichkeit bestimmens. Und zwar folgendergestalt. Indem Gott, denkend und setzend in Einem, sich als Persönlichkeit, d.h. als Ich bestimmt, denkt und setzt er *eo ipso* zugleich sein Nicht-Ich, ein Andres, welches Nicht-Gott ist. Der Begriff der Persönlichkeit oder des Ich involvirt nämlich nothwendig, dass das Ich sich selbst ein Nicht-Ich entgegensetzt. Es kann sich nicht auf die beschriebene Weise in sich selbst vollziehen ohne in Folge davon unmittelbar zugleich ein gegen es Anderes von sich zu unterscheiden, d.h. sich selbst ein Anderes entgegenzusetzen, zu welchem es sich als zu seinem Nicht-ich verhält. Ist nun dieses Sich ein Andres entgegensetzen, wie hier, nicht ein blosses Denken, sondern ein Denken und Setzen schlechthin in Einem: so ist das Sich vollziehen der Persönlichkeit oder des Ich eben als solches unmittelbar zugleich eine *wirkliche Contraposition* eines Nicht-ich. Wenn aber so Gott, sich in sich selbst zur Persönlichkeit zusammenfassend, nothwendig zugleich sein Nicht-ich setzt, so ist damit unmittelbar auch seine Absolutheit aufgehoben. Denn dieses Nicht-ich Gottes, dieses Nicht-Gott ist ja eben als solches, d.i. als Gegensatz Gottes, eine Negation oder Schranke Gottes. *Gott kann es also bei diesem Stande nicht belassen*. Er muss seine Absolutheit festhalten, indem er sie, wie sie aufgehoben wird, unmittelbar auch wieder herstellt. Diess aber kann er nur dadurch, dass er jenes Nicht-ich als *blosses* Nicht-ich von ihm aufhebt, indem er es als wesentlich zugleich Er selbst (sein Ich) denkt und setzt, - also als sein Nicht-ich, in welchem er selbst ist, als einen Nicht-Gott, in welchem Gott selbst ist. Denn *so* ist es dann für ihm keine Schranke mehr, ungeachtet es sein Andres ist. Es ist noch immer von ihm

1 Zie deze plaatsen van Fichte aangehaald bij Bachmann: 'die Philosophie meiner Zeit,' S. 138.
2 I, S. 85-87.

unterschieden, aber es ist nicht mehr sein *Gegensatz*; er ist in ihm als seinem Anderen schlechthin bei sich selbst. - Eben dieser Process, vermöge dessen Gott, indem er seine eigne Persönlichkeit vollzieht, unmittelbar zugleich einerseits sein Nicht-ich, anderseits aber sich selbst in diesem setzend denkt und denkend setzt, ist nun nichts andres als eben der Process der *Schöpfung*. Denn jenes Nicht-ich Gottes, welches er als persönlicher unmittelbar sich selbst contraponirt um sich selbst in ihm sein Sein zu geben, ist eben die *Welt*.'

Men ziet, dat volgens Rothe's voorstelling eene logischphysische noodwendigheid de oorzaak der schepping is. God, als *ik-heid*, kan zich zelven niet denken, zonder iets anders, een *niet-ik* tegen zich over te stellen. En daar nu het denken van God een *reëel* denken, d.i. tegelijk een *scheppen* is: zoo wordt dat niet-ik, hetwelk God gedwongen is naast zich zelven te denken, van zelf een existerend ding, te weten: de geschapene wereld. God *kan* het evenwel bij dien stand van zaken nog niet laten berusten. ('Er *kann* es bei diesem Stande nicht belassen'). De wereld namelijk, als tegen God overstaande gedacht, is eene begrenzing en beperking van Zijn wezen. God is dus gedwongen, wil Hij zijne onbeperktheid en absoluutheid bewaren, om zich aan de wereld mede te deelen, zich in de wereld 'in te wonen,' - geesten te scheppen naar zijn beeld en zijne gelijkenis met wie Hij in gemeenschap treden en omgang oefenen kan. - De schepping in het algemeen is dus een noodzakelijk resultaat van Gods *natuur*: - en de schepping der geesten-wereld in het bijzonder is een gevolg van het egoistisch streven van God om zijne absoluutheid te bewaren en te handhaven.

Rothe beweert echter, dat de schepping tevens een werk der Goddelijke *liefde* is. Hij vervolgt namelijk zijne beschouwingen aldus[1]:

'Hiermit tritt uns eine neue Bestimmtheit in Gott, und zwar näher in der Göttlichen Persönlichkeit entgegen, nämlich die Nothwendigkeit einer *schöpferischen* Wirksamkeit, als Nothwendigkeit *einer Selbstmittheilung an Andres*. Diese Bestimmtheit nun ist näher die *Liebe*, denn diese ist eben wesentlich der Process der Person, des Ich, sich selbst

1 I, S. 90, 91.

mitzutheilen an ein Andres (welches wiederum nur eine Person sein kann), und dadurch sich mit ihm zu vereinigen, in seinem Nicht-ich als seinem Du sein eignes Sein zu haben und continuirlich sich zu geben. Diese Liebe Gottes ist das Princip der Schöpfung und des Seins der Welt.' - En daarop roept dan de vrome man in aanbidding en geestvervoering uit: 'Welch ein Verein in Gott! Allgenugsamkeit, Seligkeit, Herrlichkeit, und dennoch Liebe!'

Met allen eerbied voor Rothe's vromen zin, zij het mij geoorloofd dien toon van bewondering en vervoering wat lager te stemmen. Indien Rothe's voorstelling van de oorzaken der schepping de ware is, dan weiger ik hardnekkig daarin een werk der Liefde te erkennen. Wat een gevolg is van den nooddwang van Gods natuurlijk wezen, en van zijn streven naar zelfbehoud, - dat kan *per accidens* en door een gelukkig toeval, ook voor de geschapene geesten een bron van heil en zaligheid wezen; doch daar dit resultaat niet de *grond* der handeling zelve was, kan die handeling nimmer een blijk van *liefde* zijn.

Rothe heeft die bedenking voorzien. Zie hier hoe hij tracht haar te weêrleggen[1].

'Die Schöpfung' (zoo schrijft hij) 'ist sonach freilich ein *schlechthin nothwendiger* Act Gottes. So wahr Gott Gott ist muss er Schöpfer sein. Aber diese Nothwendigkeit ist eine für ihn *innere*, die Nothwendigkeit seines eignen Seins selbst; sein schlechthin bestimmt werden, ist in dieser Beziehung ein schlechthin *durch sich selbst* bestimmt werden, d.h. eben die absolute Freiheit. *In concreto* ist ja überdiess diese Nothwendigkeit zu schaffen in Gott seine Liebe, und grade in dieser liegt die Einheit der wahren Freiheit mit der Nothwendigkeit am offenkundigsten da. *Nichts ist freier als das Lieben, aber auch nichts nothwendiger*. Je mehr der Liebe nur erst eine bloss relative Nothwendigkeit ihrer Wirksamkeit einwohnt, desto mehr fehlt ihr auch noch an ihrer Vollendung und Wahrheit.'

Bedrieg ik mij, of is in die redenering, onbewust en onwillekeurig, een sophisme binnengeslopen? En wel een sophisme, ontstaan uit de dubbelzinnige beteekenis van het woord: *noodwendigheid*. Zeker zijn in de volmaakte liefde

1 S. 91.

vrijheid en noodwendigheid één. Wie waarlijk liefheeft, *kan* niet nalaten te beminnen. Zegt ook de Schrift ons niet, dat het der moeder *onmogelijk* is haren zuigeling te vergeten? - Maar die noodwendigheid in de liefde is eene noodwendigheid *uit haar zelve* geboren - eene *erotische* noodwendigheid. *Logische* en *physische* dwang daarentegen werkt in de liefde niet: en wat dááruit voortvloeit, kan, voor zoover het daaruit voortvloeit, niet tevens een gewrocht der liefde zijn.

Ik herinner mij gelezen te hebben van zekere Grieksche wijsgeeren, die Eros lieten geboren worden uit het Chaos en uit de *Ἀνάγκη*. Op hetzelfde standpunt schier bevindt zich Rothe's Theosophie. Twee beginselen van alle dingen erkent hij: - den *βυθὸς* van het absolute Goddelijke wezen, en de Godin der Noodwendigheid. Die beide paren zich; en de Liefde is het kind dat door hen wordt voortgebragt. - Zou de wijsbegeerte waarlijk lust hebben op dat Heidensche standpunt terug te zinken?

Dit weinige zij genoeg over de Theologie en Kosmogonie van Rothe, - de grondslagen, waarop hij zijn Ethisch stelsel heeft gebouwd. Zijne Ethica zelve zal het voorwerp van mijn onderzoek in een tweede artikel zijn.

M^{r}. M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

(*Vervolg en Slot hierna*).

De ontwikkeling der constitutie van Duitschland.

Historische schets.
(*Vervolg van bladz.* 175.)
II.

Reeds in den loop der twaalfde eeuw had eene belangrijke omwenteling in de Hertogdommen en Graafschappen plaats gegrepen. In dat tijdperk toch werd de erfelijkheid der leenen, welke reeds vroegtijdig in het hertogdom Lotharingen was doorgedrongen, tot regel in geheel het Rijk. Vlaanderen, Luxemburg, Henegouwen, Holland, Gelderland, Friesland hadden zich als zelfstandige graafschappen, Utrecht als bisdom ontwikkeld. En gedurende de onlusten in het Rijk en onder de geschillen met den Paus, die den Keizer de handen vol werk hadden gegeven, was het streven onder de Graven om dat voorbeeld na te volgen algemeen met den gewenschten uitslag bekroond. Niet dat die omkeering plotseling geschiedde, noch dat het geheele gebied (*gau*), over hetwelk de grafelijke waardigheid zich uitstrekte, daarin deelde; maar nadat de Graven de goederen, die zij voor hunne bezoldiging in vruchtgebruik hadden gekregen, met hunne bijzondere bezittingen vereenigd hadden, en even als de vrije grondbezitters, de dynasten, hunne versterkte sloten hadden opgerigt, hadden zij eene eerste poging beproefd om zich het bezit van een en ander op den duur te verzekeren. En toen die eerste poging gelukt was, werd dat antecedent allengs tot regel, en trad aldus het beginsel der erfelijkheid in de plaats van het oorspronkelijk doel hunner instelling. De oorspronkelijke graafschappen hadden in omvang veel verloren, omdat, zoo als wij elders zagen, de geestelijkheid en ook vele dynasten hunne goederen aan de jurisdictie der graven hadden weten te onttrekken.

Met de dus verkregene erfelijkheid hunner bezittingen, veranderden de Graven veelal hunne namen, en noemden zij zich naar hun woonslot. Aldus ontstonden de geslachten van Wittgenstein, Hanau, Isenburg en zoo vele andere.Dikwijls echter veranderden de Graven die namen weder: zoo heetten de graven van Wittelsbach vroeger van Scheiern, die van Nassau van Laurenburg, de Heeren van Anhalt van Ballenstädt[1]. Het verdient opmerking, dat de namen, in dezen tijd ontstaan, de goederen, door de grafelijke geslachten in dezen tijd bezeten, over het algemeen dezelfde zijn gebleven tot op het einde der achttiende eeuw. Het aantal der Graven intusschen is aanmerkelijk verminderd omdat zoo vele stamhuizen, in den loop der tijden zijn uitgestorven. De geloofwaardigste Duitsche schrijvers schatten het getal dier uitgestorvene geslachten sedert de twaalfde eeuw tot op den ondergang van het keizerrijk, op verscheidene duizenden; hetgeen tevens een denkbeeld kan doen vormen van het aantal dergenen, die in de twaalfde eeuw over het geheele grondgebied van het keizerrijk verspreid waren.

Omstreeks dezen zelfden tijd gelukte het ook den Hertogen, hunne waardigheid erfelijk te maken in hunne geslachten. Tegelijk hiermede kwam echter ook de gewoonte in zwang, dat zoodanig hertogdom onder de takken van het hertogelijk geslacht verdeeld werd, hetzij dat de hoofden dier zijtakken werkelijk ieder een deel van hetzelve verkregen, en dat dan ook op den Rijksdag vertegenwoordigden, hetzij dat zij het hertogdom gezamentlijk bestuurden. Onder de Graven was die gewoonte minder in zwang, ook omdat hunne landen doorgaans minder uitgebreidheid bezaten. Zoo doende was dus het evenwigt tusschen de Hertogen en de Graven gehandhaafd; want een grafelijk stamhuis, dat alleen zijn graafschap bestuurde, en de tak van een hertogelijk huis, die een gedeelte van het hertogdom bestuurde, stonden tamelijk gelijk in aanzien en magt. Als geheel beschouwd, stelde tevens de veelheid der Graven en Heeren een tegenwigt daar tegen het kleiner aantal magtiger Hertogen.

Onder de Hertogen nu was in de twaalfde eeuw het stamhuis der Welfen verreweg het magtigste, vooral nadat Beijeren, in het jaar 1070, en Saksen in het jaar 1137, in datzelfde hertogelijk geslacht waren vereenigd geworden. Het

1 Pütter, Th. I, p. 163-168.

Welfische stamhuis leefde dan ook met de Hohenstauffen bij voortduring in strijd om het bezit der keizerlijke kroon, en, gelijk men weet, heeft dat stamhuis zijnen naam gegeven aan de partij, die het keizerschap uit beginsel bestreed. De strijd der Welfen met de Hohenstauffen leidde echter tot het uitspreken van den Rijksban over de beide voornaamste vorsten uit het eerste geslacht. En, hoewel de hoofdreden, daarvoor aangegeven, de vereeniging namelijk van verschillende Rijkslanden onder één geslacht, niet dan een voorwendsel was - daar zoo veel van dien aard zonder tegenspraak was geschied - had niettemin de Rijksban, in het jaar 1180 over Hertog Hendrik den Leeuw uitgesproken, ten gevolge, dat de uitgestrekte hertogdommen, door het stamhuis van Welf bezeten, voor altoos werden gesplitst. Saksen alleen besloeg het noord-westelijk gedeelte van Duitschland, tusschen den Rijn en de Elbe, met inbegrip van Holstein, en werd verdeeld; het voormalig hertogdom Westphalen kwam aan het aartsbisdom Keulen. De hertogelijke waardigheid van Saksen werd op andere landen overgebragt. Bernhard van Anhalt namelijk nam den titel van Hertog in Saksen, dien de Welfen gevoerd hadden, aan; en daar hij nu tevens in de landstreek aan de Elbe, die door zijn vader Albrecht den Beer aan de Wenden ontrukt was, de burgt Wittenberg stichtte, hebben de nakomelingen van dezen Heer van Anhalt in dat oord den naam van Hertogen van Saksen-Wittenberg verkregen[1]. Dit is de oorsprong van het Keurvorstendom Saksen. Wat aangaat de erflanden van het Welfische stamhuis, Brunswijk, Nordheim en Luneburg, deze bleven natuurlijk bij de splitsing der hertogdommen onbeschadigd. De Welfen bleven voortdurend aanspraak maken op den Saksischen hertogstitel, die hun ontnomen was, maar te vergeefs, tot dat eindelijk, in het jaar 1235, de laatst overgebleven Welf met den Keizer een verdrag aanging, waarbij deze laatste hem voor zijne Brunswijk-Luneburgsche erflanden de waardigheid van Hertog verleende. Van dien tijd af was dus het Welfische stamhuis tot die streken teruggedrongen, waar deszelfs nazaten thans Koningen zijn.

De Graven van Wittelsbach werden, bij de splitsing der Welfische hertogdommen tot Hertogen in Beijeren verheven (1180). Neuremburg en Lubeck werden Rijkssteden, als zoo-

1 v. Pütter, Th. I, p. 188, 189.

danig slechts onmiddellijk aan den Keizer onderhoorig. En de Wendische vorsten, die de Welfen in het noorden cijnsbaar hadden gemaakt, die in Pommeren namelijk en in Mecklenburg, werden nu als Stenden van het Duitsche Rijk aangenomen, en de eerste in 1311, de laatste in 1548 tot Hertogen verheven.

Niet genoeg intusschen dat, zoo als wij zagen, de voormalige beambten des Keizers, de Hertogen en Graven, even als de vrije grondbezitters, de dynasten, zich het erfelijk bezit hunner landen hadden toegeëigend, de Keizer moest hen ook nog bevestigen in de regten, welke zij in die landen uitoefenden. Reeds de landsvrede, door Frederik uitgevaardigd (1187), hield de bepaling in, dat de Hertogen en de Mark- Paltz- en Landgraven, niet alleen in naam des Keizers, maar evenzeer *uit eigene bevoegdheid*, den ban konden uitspreken over verstoorders van den openbaren vrede, eene bepaling, die zeker tot het behoud van dien vrede kon medewerken, maar die intusschen tevens bevorderlijk was aan de uitbreiding van den werkkring en het aanzien der Stenden. Doch de grondwettelijke bepalingen van het Duitsche Rijk in dit opzigt, zijn de oorkonden, door Keizer Frederik II in het jaar 1220 aan de geestelijke, en in 1232 aan de wereldlijke Stenden gegeven[1]. Ieder vorst, hetzij Leenman, hetzij hij zijn land als eigendom hebbe, wordt daarbij bevestigd in het rustig bezit van de voorregten en in de uitoefening der regtsbevoegdheden, welke de gewoonten van zijn land hem toekennen. Deze oorkonden zijn daarom van zoo groot gewigt, wijl de erfelijkheid der leenen nu was vastgesteld, en dus op die wijze aan zelfstandige Stenden werd toegekend, wat deze, toen zij nog beambten des Keizers waren, zich hadden verworven. Hunne zoogenaamde *Landeshoheit* omvatte nu de uitoefening van den heerban over hunne landzaten, en het regt om de leendienst te vorderen van hunne ridderschap. Wat aangaat hunne regtsbevoegdheid, persoonlijk spraken de Rijksvorsten regt in de aangelegenheid hunner leenmannen en beambten, terwijl voor de landzaten geregtshoven in de landschappen bestonden, onder vorstelijke regters. De eerste Instantie des Keizers was door de vermelde oorkonden uitgesloten. Het is zeer waarschijnlijk dat er appèl mogelijk was bij den Keizer; in hoeverre dit punt bepaald was, is mij echter niet gebleken. Tot

1 Schmauss, ‘Corpus Juris publici Sacri Romani Imperii,’ Tom. I, pag. 4-8.

de regaliën der Duitsche grooten behoorde daarenboven het genot van de opbrengst der tollen in hun land, en het regt om eene zelfstandige munt te hebben.

Even als de Rijksvorsten eene Stenden-Vergadering in het Rijk uitmaakten, zoo vormden allengs de vasallen van dezen eene Stenden-Vergadering in de Rijkslanden. De medewerking der Ridderschap in hunne bijzondere landen was voor de vorsten van te meer belang, daar zij bij den ongeregelden toestand van Duitschland de ondersteuning van deze in hunne veelvuldige verwikkelingen met andere vorsten noodig hadden. Daarenboven, naarmate de onderdeelen van het Rijk aan het gezag van den Keizer onttrokken werden, zag die ridderschap zich te eerder in staat, om tegenover den landsheer, naar algemeen aangenomen gebruik, zich zelven regt te verschaffen, en kon zij dus ligt eene houding aannemen, meer of min gelijk aan die, waarin de Rijksstenden zich tegenover den Keizer hadden geplaatst. Het was dus in het belang van den Vorst zoowel als van de Ridderschap, dat de eerste in de aangelegenheden van zijn land den raad der laatste inwon. Naar de vergaderingen der Landstenden, die aldus in de bijzondere vorstendommen van Duitschland ontstonden, hebben de steden eerst later hare afgevaardigden gezonden. Slechts in zeer buitengewone gevallen verkregen de rijksgrooten geldelijke bijdragen van zoodanige Stenden-Vergadering, en dan nog alleen bij wijze van vrijwillige gift. De geestelijke zoowel als de wereldlijke vorsten bezaten in hunne Stiften en in hunne familiegoederen genoegzame middelen om geene belastingen van hun vorstendom te behoeven.

Middelerwijl traden ook de steden in Duitschland meer onafhankelijk op. Aan den eenen kant was het een gevolg van de kruistogten, dat de steden zeer verrijkt werden, veelal door den handel, zóó dat het diegenen onder haar, over welke eene zoogenaamde *Schirmvogtei*, d.i. een keizerlijk stedehouderschap, aan eenen Bisschop of Hertog was opgedragen geweest, zich allengs, hetzij door afkoop hetzij door keizerlijke privilegiën, aan die lastige bescherming wisten te onttrekken. Vooral hadden de Keizers Hendrik IV en Hendrik V vele van die Rijksvoogdijen ingetrokken, ook met het doel om in de steden, die zij aldus onmiddellijk en uitsluitend aan zich onderhoorig maakten, het keizerlijk gezag te bewaren, dat elders zoozeer werd verzwakt. Aan den anderen kant hadden allengs de steden in de Rijkslanden het gezag van ha-

ren landsheer weten uit te sluiten, en zelve de regtsbevoegdheid verkregen. De steden oefenden aldus binnen haar gebied nu al de regten uit, welke de Rijksvorsten in hunne landen bezaten. De steden in de rijkslanden vonden in de geregtshoven der vorsten slechts eene hoogere instantie, even als die, welke zich uit de rijksvoogdijen ontwikkeld hadden, zulks bij den Keizer vonden. Deze zonden later hare afgevaardigden ter Rijksvergadering, gene op de Landdagen.

Het aantal der keizerlijke of Rijks-steden werd aanmerkelijk vergroot in de laatste helft der dertiende eeuw, ten gevolge van het uitsterven van het stamhuis der Hohenstauffen. Uit dat stamhuis was namelijk de Hertog in Frankenland, Zwaben en Elsas, en na de onthoofding van Conradyn, den laatsten spruit van dit geslacht, werd de hertogelijke waardigheid in die drie landen niet hersteld. Behalve vele ridders en prelaten, maakten ook aanzienlijke steden van deze omstandigheid gebruik, om zich tot immediate-stenden te verheffen. Niet alleen werd aldus het aantal der rijkssteden vergroot, maar het toenemend gewigt, dat zij in de algemeene aangelegenheden verkregen, deed haar ook toegang vinden op de Vergadering des Rijks. De juiste tijd van de opneming der afgevaardigden uit de Rijkssteden aldaar, is niet bekend. Intusschen werd reeds in het jaar 1293 door haar aan de werkzaamheden der Rijksvergadering deel genomen[1].

Bij het uitsterven der hertogelijke waardigheid in de landen der Hohenstauffen, breidde zich ook het graafschap Wurtemberg en het markgraafschap Baden uit, echter niet in die mate, als zoude hebben plaats gehad, wanneer niet gelijktijdig zoovele ridders, prelaten en steden zich zelfstandig hadden gemaakt. Die ridderschap, welke, terwijl zij in de overige rijkslanden aan de vorsten onderworpen bleef, hier zich eene onafhankelijke plaats in het Rijk verwierf, vormde onderling eene bijzondere orde, een soort van gilde, waarin de leden eerst na afgelegde bewijzen van moed werden opgenomen. Zulke vereenigingen van ridders hadden veelal gestrekt om ridderlijke ondernemingen (waaronder ook geld-afpersingen van de steden en het onveilig maken der wegen ge-

1 Mertens, ‘Gesch. der Deutschen,’ Th. I, p. 273. De formule, op den rijksdag gebruikelijk, luidt aldus: ‘Sodegeschehen mit Rate und mit Gunst der Fürsten, Grafen, Vrien und der Städte.’

teld werden) te begunstigen. Later echter vonden zij in hun verbond een waarborg tegen de hen omringende Rijksvorsten, die met leede oogen hunnen zelfstandigen toestand gadesloegen, en er voortdurend naar streefden, die ridders tot hunne landzaten te maken. Het is dit streven, hetwelk ten laatste tot de mediatisatiën van 1806 heeft geleid.

Omstreeks denzelfden tijd dat er in de Duitsche hertogdommen Frankenland, Zwaben en Elsas zulke groote omwentelingen plaats hadden, vielen belangrijke veranderingen voor in Oostenrijk en Thuringen. In het jaar 1246 stierf met Frederik den Strijdbare het stamhuis van Bamberg-Oostenrijk uit. De Hertog van Bohemen, Ottocar, bragt aanspraken op de landen van dat geslacht te berde, en, begunstigd door den toenmaligen Duitschen tegen-Koning Richard van Cornwallis, nam hij dezelve in bezit. Maar toen nu Rudolf van Habsburg tot Duitsch Koning was verheven geworden, terwijl dezelfde Hertog van Bohemen aan zijne verkiezing hindernissen had in den weg gelegd, verklaarde de eerste Habsburger de Staten van het uitgestorven huis van Oostenrijk tot vervallen leen, den Hertog van Bohemen als onwettig bezitter daarvan, en werd Rudolfs zoon, Albert, tot erfelijk Hertog in die staten aangesteld. Het huis van Habsburg kwam op deze wijze aan de landen, die thans het middelpunt zijner magt uitmaken; behalve Stiermarken, Karynthië en Krain, verkreeg het ook Oostenrijk, dat reeds te voren van een Markgraafschap tot een Hertogdom was verheven.

In het jaar 1247 stierf de gewezen tegen-Koning Hendrik, Landgraaf van Thuringen. Voor zijne nagelatene landen waren verschillende pretendenten, met name de Markgraaf van Meissen en de Hertogin van Brabant. Gedurende acht jaren (1256-1264) werd om het bezit daarvan gestreden. De strijd liep daarop uit, dat Sophia van Brabant Hessen verkreeg; en daar het betwistbaar was, op welk gedeelte van acht gewezen Landgraafschap de titel van hetzelve rusten zoude, zoo werd door Sophias zoon, Hendrik van Hessen, bij een vergelijk met den Keizer, in het jaar 1292 uitgemaakt, dat het Hessen-Landgraafschap zou zijn. De Markgraaf van Meissen verkreeg het Paltzgraafschap Saksen.

Met opzigt tot de Keurvorstendommen in Duitschland valt op te merken, dat de Gouden Bulle van Keizer Karel IV, waarvan wij elders reeds gewag maakten, omtrent de erfop-

volging in de wereldlijke onder dezelve eene belangrijke bepaling inhoudt. Zij stelt vast, dat die keurvorstendommen zullen zijn ondeelbaar, en erfelijk alleen voor de eerstgeborenen in de zijtakken. Bij kinderloos sterven van een Keurvorst had alzoo diens jongste broeder eerder regt om op te volgen dan de zonen van een overleden ouderen broeder. Door een en ander werd in de landen der Keurvorsten tot op zekere hoogte voorkomen, wat in een groot deel der overige Rijkslanden had plaats gevonden, de verdeeling namelijk van het vorstendom onder de takken van het geslacht. Deze bepaling der Gouden Bulle belette intusschen niet, dat die landen der Keurvorsten, waarop niet onmiddellijk de keurvorstelijke waardigheid rustte, verdeeld werden. Terwijl de Hertog van Beijeren, in het jaar 1215, Paltzgraaf aan den Rijn en daardoor Keurvorst was geworden, had zich het Huis van Beijeren, in 1253, in twee stammen gesplitst, Opper- en Neder-Beijeren, waarvan Opper-Beijeren de Paltz bekwam. Sedert 1294 was in de Paltz een geheel afzonderlijke tak van het Beijersche stamhuis. Zoover vóór het uitvaardigen der Gouden Bul. Maar ook daarna splitste zich het regerende geslacht in drie takken van Beijeren-Jugolstadt, Landshut en Munchen. In de Paltz had dit evenzoo plaats, waardoor de Huizen van Paltz-Tweebruggen, Paltz-Lautern, enz., ontstonden. En in verloop van tijd ontstonden uit het keurvorstendom Saksen, de liniën van Weimar, Eisenach, Gotha, Altenburg, Coburg, Meiningen, Hildburghausen, welke, hetzij zelfstandig, hetzij ondereengemengd, nog tegenwoordig staten van Duitschland uitmaken. Het schijnt dat die gewoonte, om hunne staten onder de afzonderlijke leden te verdeelen, onder de vorstelijke geslachten van Duitschland diep wortel had geschoten, en dat zij het tegenovergestelde zelfs in strijd met de godsdienst achtten[1]. Eenig in hare soort was dan ook de verordening op dat stuk van den Keurvorst van Brandenburg van het jaar 1473. Die verordening wijst twee kleine vorstendommen aan, ten behoeve van de jongere zonen van het stamhuis: het overige gedeelte van den Staat en al wat deze aan vergrooting nog erlangen mogt, werd voor altoos aan de keurvorstelijke waardigheid van Brandenburg gehecht. Aan dien wijzen maatregel heeft Brandenburg veel van zijne

1 v. Pütter, Th. I, p. 247.

groote magt te danken, in vergelijking met de andere Staten van Duitschland, die voor het meerendeel eerst in het begin der zeventiende eeuw het regt der primogenituur begonnen in toepassing te brengen.

Nog één woord over de betrekking tusschen de Hertogen en de Graven - en wij zullen voor eene wijle van de onderdeelen van het Rijk kunnen afstappen. De gelijkheid der Graven met de Hertogen, welke in de twaalfde eeuw onbetwistbaar was, had sedert dat tijdperk voor het overwigt der laatsten boven de eersten plaats gemaakt. De oorzaak hiervan was voornamelijk gelegen in de standsverheffingen, welke door de Keizers geschiedden. Frederik I had, om Beijeren schadeloos te stellen voor geledene verliezen, het graafschap Oostenrijk, dat toenmaals aan hetzelve onderhoorig was, tot hertogdom verheven. Lodewijk van Beijeren verhief den Graaf van Gelderland tot Hertog, Karel IV de Graven van Luxemburg, Gulik en Berg, en later werden insgelijks de Graven van Cleef, Holstein, Wurtemberg en anderen, in den stand der Hertogen opgenomen. Blijkbaar werd dus die stand boven den grafelijken, en zelfs boven den mark-grafelijken geacht. Ook nam in die zelfde mate het aanzien der Graven op de Rijksvergadering af. En wanneer zij dan zich daartegen trachtten te waarborgen door onderlinge vereenigingen, om aldus meer gewigt aan hunne stemmen bij te zetten, dan won, bij het onbepaalde der stemming op de Rijksvergadering, de meening veld, dat juist dergelijke vereenigingen onder de Graven noodig waren om het evenwigt met de Hertogen staande te honden. Tot de verheffing der Hertogen mag ook wel de omstandigheid hebben bijgedragen, dat in vroegere tijden die waardigheid zich over geheele volksstammen in Duitschland had uitgestrekt, terwijl toenmaals de grafelijke aan de hunne ondergeschikt was. Zooveel is zeker, dat in den stand, waarin zich de Graven op de Rijksvergadering allengs zagen teruggedrongen, de oorsprong moet gevonden worden van de curiën en curiale stemmen aldaar. Met opzigt tot de geestelijke Rijksvorsten, had de boven ontwikkelde beschouwingswijze ten gevolge, dat al wie niet tot de bisschoppelijke waardigheid in de Katholijke Kerk was opgeklommen, als gelijk in rang met de Graven aangemerkt, en geacht werd met hen den tweeden stand in het Rijk uit te maken. De Aartsbisschoppen en Bisschoppen waren de gelijken der Keurvorsten en Hertogen;

de eerste stand, gezamentlijk uit hen bestaande, heette bij uitnemendheid de vorsten-stand

Wanneer wij nu den toestand van het Duitsche Rijk nagaan, dan blijkt, dat verreweg het grootste gedeelte leen der wereldlijke en geestelijke vorsten was. Een gedeelte was vrij eigendom der leenmannen; en eindelijk een derde gedeelte rijkseigendom. Dit laatste punt nu is het, waartoe ik wenschte te komen, want wij hebben het Rijk als zoodanig geheel uit het oog verloren, sedert wij zagen dat het uitsluitend een Kies-rijk was geworden.

Het lot van de rijksgoederen hing naauw zamen met de verkiesbaarheid van het Duitsche keizerschap. Want de Keizers vonden langer in het behoud der zoogenaamde *Kammergüter* geen voordeel, sedert zij onzeker waren wie hun opvolger zoude zijn; liever genoten zij zelve de geheele waarde dier goederen. En zoo was het rijkseigendom, door verkoop als anderzins, hoe langer zoo meer ingekrompen, totdat hetzelve geheel verdween onder Karel IV en zijne naaste opvolgers.

In verband hiermede mag wel opgemerkt worden, hoe zeer nu de betrekking der Keizers tot het Rijk veranderd was, in vergelijking met hetgeen ik vroeger daaromtrent deed opmerken. Hadden toch de Otto's en de Hohenstauffen hunne beste krachten gewijd aan de verdediging der regten van het Keizerschap, de idee voor welke zij kampten had hare waarde verloren, eensdeels wijl de voornaamste vijand van het Keizerschap zelf eene schuilplaats had moeten zoeken binnen de muren van Avignon, en ten andere omdat men had geleerd, hoe zeer het doorzetten van die idee tot omverwerping van het koninklijk gezag in Duitschland had medegewerkt. Het werd dan ook sedert voor de keizerlijke kroon van belang geacht, dat zij aan vorsten kwam, die zelve erflanden bezaten, en die door het bezit daarvan eenigzins in staat waren te vergoeden wat de waardigheid des Keizers aan magt en luister in het Rijk verloren had. De verliezen der kroon werkten aldus zelve hare herstelling in de hand. Want wat anders was oorzaak, dat het Duitsche Keizerschap, niettegenstaande zijne verkiesbaarheid, in het stamhuis van Habsburg is gebleven, dan dat Oostenrijk, sedert Rudolf van Habsburg, de rijkste en magtigste Staat van Duitschland geworden was?

Het viel aan den anderen kant niet te ontkennen, dat

ten gevolge van de omstandigheid, dat de keizerlijke kroon aan een magtig stamhuis was gekomen, 't welk zijne eigene erfstaten had, nu ook belangen, vreemd aan het Duitsche Rijk, in het bestuur er van zouden gemengd worden. Wij zien het reeds in de Keizers uit den Boheemschen tak van het Habsburgsche stamhuis, hoeveel meer hun bijzonder goed hun aan het harte lag, dan het onbepaald gezag in het Rijk[1]; en het was te vreezen, dat de tegenstelling nog scherper zou worden, naarmate de regten des Keizers werden ingekort. Het was hiermede als met de even vreemdsoortige vermenging van een wereldlijk en geestelijk gezag in den persoon des Pausen. Want toen de staatkundige invloed en het geestelijk gezag der Pausen in vreemde Staten begon af te nemen, en alles aanduidde dat dit verval voortdurend zoude zijn, toen begonnen zij hoe langer hoe meer het oog op hunne bezittingen in Italië te rigten, en werd de bevestiging en uitbreiding daarvan hun voorname streven.

Intusschen was de inwendige toestand van het Rijk bedroevend. Sedert het uitsterven der Hohenstauffen had het veete-regt onder de Stenden eene ongehoorde uitbreiding verkregen. Wel is waar had, in het jaar 1235, Keizer Frederik II op den Rijksdag te Mainz, een permanent Hofregter aangesteld, die met toeroeping van assessoren regt zou spreken in naam des Keizers, in alle Rijkszaken, die voor hem zouden worden gebragt. Maar die instelling was weder in verval geraakt. En geene keizerlijke verordeningen of uitgevaardigde landsvreden vermogten het in het leven der Duitschers vastgewortelde gebruik uit te roeijen om hunne eigene regters te zijn. Het was in de veertiende en vijftiende eeuw zóó ver gekomen, dat de Keizer geheel buiten magte was, zwakke Stenden van het Rijk langs den wettigen weg tegen hunne magtiger mede-Stenden te beschermen; en de regering van Keizer Frederik III, d.i. de tweede helft der 15de eeuw, wordt dan ook in Duitschland algemeen den tijd van het *Faust- und Kolben-Recht* genoemd.

Is het te verwonderen dat de steden, op wier handel en overige bedrijven, die alleen in vredestijd kunnen bloeijen, de onrustige toestand van Duitschland het eerst en het meest terugwerkte, bij elke gelegenheid er bij den Keizer op aan

1 Mertens, Th. I, p. 276, 277, 285.

drongen, dat afdoende maatregelen tegen het veete-regt zouden genomen worden, hetwelk in de handen harer magtige naburen een zoo gevaarlijk wapen was? Ook de landen der Rijksvorsten werden door de uitwerkselen daarvan in een voortdurenden toestand van oorlog en verwoesting gehouden. Onderscheidene vredelievende Rijksvorsten hadden dan ook reeds tegen het einde der dertiende eeuw zich verbonden, om, bij het ontstaan van oneenigheden onder hen, de beslissing hunner zaak aan andere vorsten op te dragen, die buiten het geschil waren gebleven. Het is waar, de inmenging van het Hoofd van het Rijk werd aldus bij hunne twisten uitgesloten; maar in zooverre toch was deze handelwijze der Rijksgrooten een eerste stap tot een meer geregelden stand van zaken, als zonder die in het geheel geene beslissing gevolgd zou zijn. De *Austräge* nu, zoo als men deze vereenigingen van Rijksgrooten tot beslechting hunner onderlinge verdeeldheden noemde, kwamen in Duitschland algemeen in zwang. Ja, zij werden door de vorsten allengs als een kostbaar voorregt beschouwd, waaraan geen hunner zich onttrekken mogt; en Karel V heeft later te vergeefs gepoogd, dat gebruik af te schaffen. Wij zullen zien, dat de bevoegdheid der Rijksstenden om zelve in hunne aangelegenheden regt te spreken, in verloop van tijd tot eene formele regts-instantie is geworden.

Ook andere vereenigingen werkten middellijk of onmiddellijk tot het te keer gaan van het veeteregt mede. Reeds onder den Roomsch-Koning Willem van Holland (1255) hadden zich zeventig steden aan den Rijn verbonden, met het doel om haren handel te bevorderen, door handhaving van den openbaren vrede in het land. Het Zwitsersch Bondgenootschap heeft zijn oorsprong te danken aan een verbond, door Uri, Schweisz en Unterwalden aangegaan ter wederzijdsche ondersteuning tegen de aanmatigingen van magtige vorsten, en in de eerste plaats van het Huis van Habsburg. De Zwabische Bond eindelijk was verreweg de voornaamste (1488-1533). Al de Rijkssteden, uit het voormalig hertogdom Zwaben ontstaan, hadden dien met een groot aantal zoo geestelijke als wereldlijke Stenden gesloten, en hadden daarmede, nog meer onmiddellijk dan de straks genoemde vereenigingen, het te keer gaan van het veete-regt ten doel. De Zwabische Bond verkreeg zulk eene uitgebreidheid, dat hij een eigen raad van bestuur en een

eigen geregtshof had, en dat de Keizer zelf de instandhouding er van bevorderde tot handhaving van de orde in het Rijk. Men kan uit een en ander afleiden, hoe veel ruimte voor willekeurige handelingen de organisatie van dat Rijk aan de verschillende magten in hetzelve overliet. Intusschen hadden al die bijzondere vereenigingen het gelukkig gevolg, dat Keizer Maximiliaan zich in staat zag, om met goedvinden der Rijksvergadering, een' openbaren vrede af te kondigen, met zulke bepalingen, die de uitroeijing van het veete-regt moesten ten gevolge hebben. Niet alleen werden op den Rijksdag, in het jaar 1495 te Worms gehouden, alle feitelijkheden tusschen den eenen Staat en den anderen verboden; maar tevens werd, ter bestraffing van de overtredingen van dat verbod, een geregtshof in het Rijk opgerigt, hetwelk den naam van *Kammer-Gericht* verkreeg, en tot hetwelk zich een ieder had te wenden ter openlegging zijner bezwaren en klagten tegen anderen. Dit opperste geregtshof was dus eenigermate geschoeid op de leest van het sedert lang vervallen Hofgerigt, door welks instelling Keizer Frederik II in de dertiende eeuw had getracht het veete-regt te keer te gaan; met dit onderscheid echter, dat nu van de bijzittende regters de helft uit regtsgeleerden werd zamengesteld; eene bepaling, die wel is waar meer omhaal in de regtspleging veroorzaakte, maar die tevens aan die regtspleging meer bepaalde beginselen en een' meer geregelden gang verzekerde.

Opmerkelijk is het, dat het regtswezen in de onderdeelen van het Rijk, in de Staten der Duitsche grooten, nu op denzelfden voet werd ingerigt. De Stenden des Rijks bragten eenen gemeenen penning op tot oprigting en instandhouding van het Rijks-kamergeregtshof; zoo ook de Stenden der Rijkslanden tot het nu opgerigt Hofgerigt in dezelve. En gelijk de eerste weldra het regt verkregen om de bijzittende regters tot het hoogste geregtshof in het Rijk te benoemen, werd ook allengs die bevoegdheid aan de Landsstenden met opzigt tot het hoogste geregtshof hunner Landsheeren toegekend.

Van dezen tijd dagteekent ook de indeeling van het Duitsche Rijk in kreitsen. In het jaar 1500 namelijk besloten de vorsten op den Rijksdag tot de oprigting van een Raad uit hun midden, welke den Keizer in het bestuur van het Rijk moest ter zijde staan. Voor de keuze der leden van

den Raad, werd het Rijk in zes kreitsen verdeeld, waarbij men de namen van aloude Duitsche hertogdommen weder in het leven riep; het waren Frankenland, Beijeren, Zwaben, Westphalen, Saksen en de Rijn-kreits. Die Raad, het zoogenaamde *Reichsregiment*, hoewel aanvankelijk voor zes jaren ingesteld, ging na twee jaren reeds te niet; maar ofschoon dat bestuur zelf te niet ging, was toch gebleken dat eene afzonderlijke wijze van indeeling der Rijksstaten hare nuttige zijde had om uitvoering te geven aan besluiten van het oppergezag des Rijks.

Het *Reichs-Kammer-Gericht* nu was kort na zijne oprigting weder in verval geraakt, bij gebrek aan de middelen, tot deszelfs instandhouding vereischt. Maar nadat het in het jaar 1505 op den Rijksdag te Keulen weder formeel hersteld was, terwijl in 1512 de Keizer een Rijksraad, op den voet als de vorsten dien gewild hadden, maar welks leden door hem zelven verkozen werden, had opgerigt, werd in de moeijelijkheid om aan de besluiten dezer beide opperste Hoven des Rijks kracht van uitvoering te geven, voorzien door eene indeeling van het Rijk in kreitsen, op de wijze als zoo even vermeld is. Bij deze kreitsen werden nu nog de Oostenrijksche, Bourgondische en Saksische kreitsen gevoegd. In elk derzelve werd een Hoofdman of zoogenaamde *Kreis-director* aangesteld, doorgaans de Vorst van eenen der in de kreits begrepen Staten, die bepaaldelijk met het tenuitvoerleggen der regtskrachtige uitspraken van het Kamergerigt en van den Rijksraad was belast. Aan de besluiten der beide Rijkshoven moest op deze wijze eene uitvoering verzekerd worden, aan welke, zonder die indeeling, de zelfstandige magt en de ijverzucht der Stenden voorzeker onoverkomelijke hinderpalen had in den weg gesteld. De kreitsen werden ook, en meer bepaald door een besluit van den Wormser Rijksdag van het jaar 1521, met de handhaving der rust en orde in derzelver gebied belast.

Het Rijkskamergerigt was als de hoogste regterlijke instantie in het Keizerrijk erkend[1]. Het behoorde tot den kring zijner bevoegdheden, de klagten te vernemen, welke

1 Behalve dat na het in werking treden van dit Rijksgeregtshof en van de, naar deszelfs voorbeeld ingestelde Hofgerigten in de Rijkslanden, het veeteregt algemeen in onbruik geraakte, zijn ook sedert de genoeg bekende Veemgerigten in Duitschland algemeen afgeschaft.

de onderdanen der Rijksstenden tegen derzelver bestuur zouden kunnen inbrengen. In zoodanig geval dus had het Geregtshof des Rijks het regt om in de geschillen tusschen de Rijksstenden en derzelver onderdanen te beslissen. Maar behalve deze inmenging van het Rijk in het bestuur zijner onderdeelen, was deszelfs jurisdictie nu door die der Stenden uitgesloten. Want in de veertiende en vijftiende eeuw hadden de Rijksstenden niet alleen de algeheele regeringsmagt verkregen, maar tevens hun gezag ook over diegenen uitgestrekt, die te voren slechts jegens hen tot leendiensten verpligt waren geweest; deze hadden zich, in de woelige tijden die waren voorafgegaan, onder de onmiddellijke bescherming der vorsten gesteld, en waren zoo doende in dezelfde verhouding als hunne landzaten getreden. De werkkring en de bevoegdheid des Keizers werd aldus hoe langer zoo meer binnen enge grenzen beperkt.

Werpen wij nu een algemeenen blik op de staatsregeling van het Duitsche Rijk, dan zullen wij het belangrijk verschil leeren kennen, dat de ontwikkeling derzelve in latere eeuwen er in gebragt had, in vergelijking met haren vroegeren toestand niet alleen, maar ook in vergelijking met de staatsregelingen elders. De ontwikkeling der Duitsche Constitutie had dit geheel eigenaardige, dat al wat in het Rijk tot bepaling der betrekkingen tusschen Stenden en Keizer geschiedde, de strekking had om de eersten te bevestigen in hetgeen zij zich zelven verworven hadden. De staat van zaken in de Rijksleenen was, nadat het beginsel der erfelijkheid eenmaal diep wortel had geschoten, formeel erkend geworden bij het diploma van 1232. De regten, die de Stenden na dien tijd verkregen, berustten dus op een degelijken, erkenden grondslag. Het is waar, het genoemde staatsstuk was het uitvloeisel van de overweldigingen der Duitsche grooten; het was voor den Keizer een werk van noodzakelijkheid geweest; maar nu het eenmaal zoo ver gekomen was, kwamen de omstandigheden niet meer in aanmerking, onder welke het was tot stand gebragt. In beginsel konden zoowel de oorkonden van Mersen en Coblentz als die van 1232 misschien als privilegiën aangemerkt worden; maar in den loop der eeuwen waren zij tot een oud, historisch regt geworden. En waartoe strekten die formele verbindtenissen anders, in de oogen der Rijksvorsten, dan om hun ten waarborg te zijn voor een zelfstandig bestaan? Tegenover be-

ambten of ondergeschikten toch, is het verleenen van een regt eene gunst, geenszins eene verpligting. In geen ander land van Europa was in zoo algemeenen en uitgebreiden zin de erfelijkheid, de zelfstandigheid der onderdeelen van het Rijk door het hoofd van hetzelve erkend.

De erfelijkheid der Rijksleenen, waarin de souvereiniteit der Duitsche Staten haren oorsprong heeft, was ten deele het gevolg van de groote plannen en ondernemingen der Keizers; zij was echter evenzeer het gevolg van het gebrekkige standpunt, waarop de regeringskunst in de Middel-eeuwen stond. Men was verre verwijderd van de idee der eenheid in den Staat, verre dus ook van die der ware vrijheid. Waar dit hoofdbeginsel van het staatswezen ontbreekt, daar vervalt men noodwendig in tirannij of anarchie; hoeveel te eerder dus hier, waar de oude overlevering van verschillende volksstammen gewaagde, die slechts door de ijzeren hand van een Karel den Groote tot één geheel waren gevormd. De Hohenstauffen hadden de magt van het Keizerschap in Duitschland bij hunne vèr uitziende ontwerpen ingeboet. Hunne opvolgers hadden zich meer en meer binnen hunne bijzondere erflanden teruggetrokken. Kon het dus anders of de Rijksstenden moesten zelfstandig worden in hunne Staten, en den Keizer niet veel hooger aanmerken dan als een' hunner mede-Stenden, met den toevalligen titel van Keizer bekleed?

Veel voorzeker had hiertoe bijgedragen, dat de Keizerlijke waardigheid bij keuze opgedragen werd. Een bepaalde stand van Rijksvorsten, die de keus deden, had hierdoor waarlijk koninklijke privilegiën en eerbewijzingen verkregen[1]. Alle rijkseigendom in Duitschland was, mede ten gevolge daarvan, geheel verdwenen. En dat wel, terwijl elders de Koningen hoe langer zoo meer goederen aan de kroon bragten, en aldus die kroon, naarmate van de vermindering hunner vasallen, in magt en luister deden toenemen. In Frankrijk had, in de laatste helft der vijftiende eeuw, Lodewijk XI het roer van staat in handen; steunende op de door zijne voorgangers bewerkstelligde intrekking van groote leenen en derzelver toevoeging aan de koninklijke kroon, legde hij den grondslag tot een nieuw beginsel in de Europesche staatsregelingen, de centralisatie der staatsmagt in het Ko-

1 Met name bij de *Gouden Bulle*.

ningschap. En ziedaar het groote onderscheid tusschen de ontwikkeling der Duitsche Constitutie en die der andere Staten van ons werelddeel. Duitschland alleen bleef eene uitzondering maken op die algemeene rigting, welke den eersten dam opwierp tegen de voortsnellende regeringloosheid. In het Duitsche Keizerrijk, als zoodanig, bleef regeringloosheid heerschen; want het Rijk was zonder geheel, de Keizer zonder gezag, de Stenden zonder contrôle, de Rijksdag zonder attributen.

En welke naam nu, aan zulk een staatsvorm te geven? Zij, die het feit onvoorwaardelijk aan het regt ondergeschikt maken, noemen die staatsregeling monarchaal; de voorstanders eener absolute vrijheid daarentegen geven aan Duitschland de benaming van Statenverbond. Ik zal de vrijheid nemen hier niet tusschen Rome en Carthago te beslissen, en dat wel om deze reden, dat de constitutie van Duitschland, bij den aanvang van het tijdperk der Nieuwe Geschiedenis, evenveel aan het monarchaal beginsel ontleende, als gelijkenis had met een Statenbond. Dit moge vreemd, ja tegenstrijdig klinken, maar het is op feiten gegrond. Terwijl het monarchaal beginsel zijn vertegenwoordiger vond in het eenig Hoofd van het Rijk, den Keizer, waren daarentegen de Rijksvorsten zelfstandig in het bestuur der onderdeelen van hetzelve niet alleen, maar bezaten zij tevens groote regten in het bestuur van het geheel. Die regten waren wel niet juist omschreven, maar dit gaf ook wel eens aanleiding, dat de Vorsten, zoo als bij de instelling van het *Reichsregiment*, het geheele bestuur aan zich trokken. En het gevolg van een en ander was, dat de Keizer in het Rijk niets vermogt zonder de Rijksvergadering, en dat hij, bij het gedwongen weggeven van de erf-landen van een uitgestorven vorstelijk stamhuis, eigentlijk Staten weggaf, binnen welker grenzen hij niets meer te zeggen had. Tot die weinig beteekenende, onbepaalde rol, zag zich de Duitsche Keizer teruggebragt.

Het was er daarom verre van af, dat de Duitsche Grooten nu een onbeperkt gezag in hunne Staten zouden hebben bezeten. Veeleer zagen zij zich hier gebonden door hunne Stenden en door de Land-dagen, die deze vormden, en welke vrijelijk, naar hun goedvinden, vergaderden. Ik heb den oorsprong dier Land-dagen reeds aangeduid. En door het onmiddellijk verband, waarin zij stonden met de aangelegenheden van hun

land, hadden zij zich allengs belangrijke regten verworven. De Prelaten, de bezitters van riddergoederen en de steden vonden daartoe eene gewenschte gelegenheid telkenmale als de vorst zich gedwongen zag geldelijke bijdragen aan te vragen. Ten gevolge van de reeds vermelde oorzaken was dit in later tijden herhaaldelijk voorgekomen. En niet alleen verkregen de Land-dagen aldus het regt om over de gelden, welke zij bewilligden, ook het toezigt te houden, maar zij zagen hun invloed hoe langer zoo meer over de hoofdbelangen van hunnen bijzonderen Staat uitgebreid.

De Prelaten en Ridders intusschen, terwijl zij in het genot dier regten het voornaamste aandeel hadden, droegen geenszins zelve in de landslasten bij. Zij beriepen zich dienaangaande, de eersten op de immuniteit, hun door de Pausen verleend, de laatsten op de leendiensten, door hen bewezen. De steden bragten natuurlijk zelf de belastingen op. Zij waren het dus, met de onderzaten der beide eerste standen, op wie de druk der algemeene uitgaven nederkwam; een druk, die te meer voelbaar moest worden, naarmate het opbrengen dier lasten een vast stelsel werd, zoo als dit voornamelijk na den dertigjarigen oorlog het geval was. Op deze wijze ontstond die groote onregtvaardigheid in de onderlinge verhouding der standen, welke de oorzaak van zoo menigen oorlog en omwenteling is geweest.

De inrigting der geestelijke Staten was eenigzins anders gewijzigd, ten gevolge van de verkiesbaarheid der geestelijke vorsten. De Aartsbisschoppen en Bisschoppen werden verkozen door hunne kapittels, die uit geestelijke Heeren van stiftsmatigen adel bestonden. Deze konden ook zelve tot die waardigheid geraken. De kapittels waren de eerste onder de Landstenden, en niet alleen werd tot alle belangrijke zaken hunne medewerking vereischt, maar ook het kapittel oefende gedurende den tijd dat, door sterfgeval als anderzins, de bisschoppelijke stoel onvervuld was, al de hoogheidsregten, die dezen toekwamen, in het land uit. Zoowel door de verkiesbaarheid van den bisschoppelijken regent, als door de bijzondere voorregten, aan een der Stenden verleend, was dus de bestuursvorm der geestelijke Staten van Duitschland eigenlijk aristocratisch. Nog valt hierbij dit bijzondere op te merken, dat zij meer dan de overige Rijkslanden door lasten werden gedrukt, want zij moesten het

voorregt van een geestelijke tot hun landsheer te hebben, met het *Servitium*[1] betalen.

Wij zijn inmiddels tot een tijdvak genaderd, welks groote belangrijkheid voor geheel Europa een gevolg was van de gebeurtenissen, die in Duitschland hadden plaats gegrepen. De misbruiken, die het Pausdom en de Hiërarchie in de uitoefening der godsdienst hadden te weeg gebragt; de onbetamelijke invloed, door hen op den gang der staatkunde geoefend, hadden zoowel op dit gebied als op dat des geestes, eene reactie tegen hen ten gevolge, welke in het begin der zestiende eeuw in geheel Duitschland losbrak. Het Hof van Rome zag dezen tegenstand eerst met onverschilligheid aan, allengs echter met meer klimmende belangstelling. Maar toen het tot dwangmaatregelen overging, was het reeds te laat om den wassenden stroom te keeren. Het was daarenboven een stroom, die niet gekeerd kon worden; want hij was uit de bron der verlichting en beschaving gevloeid. Verlichting, welke de bestaande misbruiken had aan den dag gebragt; beschaving, welke tot het optrekken van een nieuw gebouw van Godsdienst in staat stelde. Maar wij willen niet als verdedigers optreden eener zaak, die onze verdediging zoo weinig behoeft. Mijne tegenwoordige taak ook brengt mede het als een *fait accompli* aan te merken, dat naast het Katholicisme het Protestantisme ontstond. Eene nieuwe Godsdienst dus naast de bestaande opgetreden, - zulk eene gebeurtenis moest ingrijpen in alle betrekkingen, want de Hiërarchie was met het staatsbestuur en de staatsinstellingen innig verbonden. In Duitschland moest in de eerste plaats de invloed daarvan voelbaar worden, niet alleen omdat de Hervorming daar haren oorsprong vond, maar wijl de Bisschoppen der Katholijke Kerk vorsten van het Rijk waren. Hunne betrekking, hunne regten, zoo als die der Katholijke vorsten in het algemeen tegenover hunne andersdenkende onderdanen, werden aldus tot een zwaarwigtig vraagstuk. En zulks niet minder de verhouding der Stenden van verschillende godsdienst onder elkander en tegenover den Keizer.

Bijna eene halve eeuw bleef de oplossing van deze gewigtige punten aan de wisselvallige kansen van de burger-

1 De algemeene naam voor Annaten, gelden voor het Pallium, enz.

twisten en van den oorlog overgelaten. En ten laatste nog was alleen een verdrag mogelijk, omdat men van beide zijden het eens was omtrent de noodzakelijkheid om aan den burger-oorlog een einde te maken. De vereeniging der verschillende meeningen was het niet meer, welke toen als hoofddoel werd aangemerkt, maar wel de herstelling van den vrede. Uit dit oogpunt beschouwd, schonk de religievrede van Augsburg (1555) tamelijk groote voordeelen aan de belijders der nieuwe leer. De Stenden van het Rijk mogten elkander in geen opzigt hinderlijk zijn in de uitoefening hunner godsdienst, en zouden, zij mogten de Katholijke of de Protestantsche[1] leer belijden, daardoor niet in het bezit hunner regten worden verkort. Hierbij valt nog op te merken, dat de Rijksvorsten, die zich reeds de bevoegdheid hadden aangematigd om de regters in het Rijkskamergerigt te benoemen, die bevoegdheid eenige jaren te voren, bij den Passauer vrede, hadden uitgestrekt tot de benoeming ook van Protestantsche regters. De jurisdictie der Katholijke Bisschoppen over andersdenkenden werd door den Religievrede opgeheven, met opzigt tot hun geloof en denkwijze.

Het zal geen betoog behoeven, dat de Religie-vrede duidelijke blijken gaf, dat men nog verre verwijderd was van het beginsel eener volstrekte gelijkheid van godsdienst. Ook liet hij verscheidene vragen onbeslist. Maar toch was nu de eerste, de moeijelijkste stap gedaan. De Protestanten hadden in de Passauer en Augsburgsche vredesverdragen een steunpunt verkregen, een punt van uitgang, voor hetgeen zij verder aan regten en vrijheden verkrijgen mogten.

De Paus liet door den bisschop van Augsburg tegen den Religie-vrede protesteren. Maar het protest mogt niet baten; en het bleek hoe langer zoo meer, dat zijn invloed, eens zoo magtig en veelomvattend, in het Duitsche Rijk, zoowel in het geestelijke als in het staatkundige werd uitgesloten. Eene omstandigheid bij de aftreding van Keizer Karel V werkte hiertoe nog mede. Paus Paulus IV beweerde, dat die aftreding onwettig was, als zonder zijne toestemming geschied, en wijl de Keizers, zoowel als de overige vorsten der wereld, door de Pausen waren ingesteld, en bijgevolg aan hen onderworpen. De Paus weigerde dan ook

1 De Augburgsche Confessie namelijk.

den Roomsch-Koning Ferdinand, die in het jaar 1558 tot Keizer verheven werd, als Karels opvolger te erkennen. Maar Ferdinand sloeg geen acht op de weigering, en hij behoefde dit ook niet te doen, want de aanmatiging van de pauselijke zijde was niet meer dan eene stuiptrekking van vroegere kracht. Bij Ferdinands verheffing tot Keizer bleef de formaliteit der pauselijke inzegening achterwege. En Karel V was de laatste Keizer geweest, die dat oude gebruik in toepassing had gebragt[1].

Wij hebben nu allengs gezien, welke uitbreiding de Duitsche Rijksstenden, in den loop der tijden aan hunne regten, zoo in het Rijk als in de onderdeelen van hetzelve gaven, en op welke wijze zij zich in het genot daarvan bevestigden. Wij hebben aldus voorbereid gezien, wat het Munstersche Vredesverdrag hun nog meer zou verleenen. Maar alvorens tot de beschouwing van den inhoud van dat groote verdrag en van de gebeurtenissen, die er toe geleid hebben, over te gaan, zal noodig zijn de inrigting van den Duitschen Rijksdag, zoo als die zich allengs ontwikkeld had, te leeren kennen; te meer, daar tegen het einde der zestiende eeuw nog eene belangrijke verandering in denzelven voorviel.

De Rijksdag van Duitschland bestond uit drie Collegiën, en werd gepresideerd door den Keurvorst van Mainz, Aartskanselier van het Keizerrijk. Het eerste Collegie was zamengesteld uit de acht Keurvorsten: Mainz, Trier, Keulen, Bohemen, de Paltz, Saksen[2], Brandenburg[3] en Brunswijk-Luneburg. Dit Collegie bestond sedert het jaar 1467, als wanneer, op de Rijksvergadering te Neurenberg, de Keurvorsten zich van de overige vorsten, zoowel als van de steden hadden afgezonderd[4]. Het tweede Collegie, dat der Rijksvorsten, was in twee banken verdeeld, die der wereld-

1 Dannou zegt hieromtrent zeer juist: ‘Le plus sur moyen de contenir le pouvoir pontifical dans de justes limites, était de supprimer ainsi les formalités et les cérémonies qui avaient si fortement contribué à l'exagirer.’ (‘Essai hist. sur la Puissance temp. des Papes’, Tome I.)

2 In het jaar 1822 was het stamhuis van Saksen-Wittenberg uitgestorven. Frederik de Strijdbare, Markgraaf van Meissen, was daarmede beleend geworden Hij is de stamvader van het tegenwoordig in het koningrijk Saksen regerende stamhuis.

3 De Mark Brandenburg was in het jaar 1417, met de keurvorstelijke waardigheid, door Frederik VI van Hohenzollern van Keizer Sigismund gekocht.

4 Mertens, ‘Geschichte der Deutschen,’ Th. I, p. 303.

lijke en die der geestelijke. De Prelaten en Graven, welke in rang op de Bisschoppen en Hertogen volgden, hadden zitting met hen; doch wij hebben reeds gezien dat de Graven aldaar onderling vereenigingen vormden, om zoo doende meer gewigt aan hunne stem te verschaffen, en dit had ten gevolge, dat thans de Graven, gezamenlijk met de Prelaten, twee *curial-stimmen* bezaten. Het derde Collegie eindelijk bestond uit de afgevaardigden der Rijkssteden, die sedert het einde der dertiende eeuw zitting hadden verkregen. Iedere stad had eene stem, zoodat zij 52 stemmen ter Rijksvergadering uitbragten.

De zaken werden in elk der drie Collegiën afzonderlijk behandeld. De voorstellen des Keizers werden aan hen afzonderlijk door het Praesidium medegedeeld. In elk Collegie besliste de meerderheid van stemmen. De besluiten, door den Rijksdag genomen, heetten *placita imperii*; zij drukten dus alleen het oordeel van denzelven, wat de Duitschers noemen het *Reichs-Gutachten*, uit. De goedkeuring des Keizers daarop was onmisbaar, en eerst na diens bekrachtiging vormde een besluit van de Rijksvergadering het *Conclusum Imperii*, d.i. eene voor het Rijk verbindende Wet. De minderheid van den derden stand tegenover de andere blijkt intusschen duidelijk uit de omstandigheid dat, bij eene in behandeling zijnde zaak, de twee hoogste Collegiën zich met elkander verstonden om, zoo mogelijk, tot eene uitkomst te geraken. Bestond tusschen de Rijksgrooten eensgezindheid, dan werd hun advies aan het Collegie der steden blootelijk medegedeeld, en werd de derde stand niet in aanmerking genomen. De theorie, dat voor een besluit van den Rijksdag de goedkeuring der drie Collegiën vereischt werd, is aldus eigentlijk nooit in praktijk gebragt. Een voornaam punt met betrekking tot den Rijksdag intusschen was alsnog zonder beslissing gebleven, de omschrijving van de regten, door de stenden aldaar uitgeoefend. Dit punt maakt mede het onderwerp van het Munstersche Verdrag uit.

Keizer Maximiliaan II was inmiddels oorzaak van eene belangrijke verandering in de inrigting van den Duitschen Rijksdag, door het voorbeeld te geven eener zoogenaamde primogenituur-verordening. Vroeger namelijk was het grondgebied der Rijkslanden algemeen onder de leden der vorstelijke geslachten verdeeld. Zoo waren de zonen des Keizers vorsten in de verschillende landen der Oostenrijksche

Monarchie. Maximiliaan II zelf was Koning van Hongarije, Bohemen en Oostenrijk, zijn broeder Ferdinand van Tyrol, Karel van Stiermarken, enz. Maar ten gevolge van Maximiliaans besluit, kreeg nu zijn zoon Rudolf II (1576) geheel de Oostenrijksche Monarchie in bezit. Hij was in dit opzigt de eerste van het Habsburgsche Stamhuis. De eerste Rijksstaat, die dit voorbeeld volgde, was Mecklenburg (1573). De primogenituur-verordening in Nassau-Oranje dagteekende van het jaar 1618.

Het veelzijds volgen van dit eens gegeven voorbeeld stelt een belangrijk keerpunt daar in de geschiedenis van het staatsregt van Duitschland. Want niet alleen ontnam het regt der primogenituur aan de jongere takken der vorstenhuizen het bestuur over de onderdeelen der Rijksstaten, maar het bragt tevens eene aanzienlijke verandering in de verhouding der stemmen op de Rijksvergadering. Zoolang de Staten des Rijks onder de leden der vorsten-huizen verdeeld waren, was in het Collegie der vorsten het aantal stemmen berekend naar het aantal der leden, die opkwamen. De vorsten, die nu door de invoering van het regt der primogenituur hunne geheele Staten aan zich trokken, vereenigden daarmede ook in hunnen persoon al de stemmen, welke de zij-liniën van hun geslacht weleer ter Rijksvergadering uitbragten. De staat van zaken hieromtrent op den Rijksdag van het jaar 1582 werd als regel aangenomen. De stemmen, die een Rijksvorstenhuis toen, door de meerdere of mindere verdeeling van deszelfs grondgebied onder zijne leden, bezat, heeft hetzelve sedert behouden. En zoo werd de zonderlinge tegenstrijdigheid geboren, dat b.v. Oostenrijk voortaan evenveel stemmen uitbragt als Holstein, en minder zelfs dan Mecklenburg. Het Huis van Hohenzollern werd geheel van den Rijksdag uitgesloten; en terwijl de oudste tak van het Huis van de Paltz zes stemmen verkreeg, bezat het magtige Beijeren er slechts ééne[1]. De wijze van stemverdeeling, welke ook in de tegenwoordige Bonds-vergadering gebruikelijk is, vindt hierin haren oorsprong, met dit verschil echter, dat thans de magt en uitgestrektheid der onderscheidene Staten ten grondslag ligt, maar dat toenmaals het toeval besliste. Het regt van stemming op de Rijksvergadering hield op persoonlijk te wezen, en kon geacht wor-

1 Schoell, Tome II, p. 184.

den meer aan de Staten als zoodanig gebonden te zijn, sedert de vorst in zich vereenigde en uitbragt al de stemmen, die met zijn grondgebied verbonden waren. Eene gewigtige verandering ontstond nog in den toestand van de hooge vergadering des Rijks in den loop der zeventiende eeuw; doch daar deze eerst na den vrede van Munster kan geacht worden volbragt te zijn, zoo zal ik de melding er van uitstellen tot na 1648.

Het jaar 1648 toch is een tijdstip, in de geschiedenis van Duitschland van het grootste gewigt. Want in dat jaar werd de vrede tot stand gebragt, die aan den dertigjarigen oorlog een einde maakte.

Die oorlog was ten deele een godsdienstige, ten deele een staatkundige. Reeds van den aanvang af deed zich dat dubbele karakter van denzelven kennen. Want terwijl de aanleiding tot den oorlog door het rijksbestuurderschap van de Keurvorsten van Saksen en de Paltz gegeven werd, was de eigenlijke oorzaak toch daarin gelegen, dat de antipathie tusschen de verschillende godsdienstbelijders wel eene wijle onderdrukt, maar geenszins uitgedoofd was. De Katholijken in hunne Ligue, de Protestanten in hunne Unie hadden zich weder als in twee legerkampen geschaard onder vanen, waarop wederzijdsche onverdraagzaamheid geschreven stond. De oorlog verkreeg hierdoor den hoogst mogelijken graad van algemeenheid in het Rijk. En, terwijl beide partijen streden, trachtte het Huis van Oostenrijk van dien strijd partij te trekken tot vernieuwde uitbreiding van het keizerlijk gezag. De Habsburgsche dynastie was te gelijker tijd de beschermer van het Katholicisme. En zoo vond dezelve een geruimen tijd, terwijl zij alle krachten inspande om het keizerlijk gezag te versterken en uit te breiden, steun in die partij in het Rijk, die met haar in het godsdienstige verbonden was. Het Katholicisme werd aldus als de voorstander van het keizerschap, het Protestantisme als de voorstander van de vrijheden der Rijksvorsten beschouwd. Wat de bedoelingen van het laatste medebragten, bewijst onder anderen de inhoud van een boek, onder den verdichten naam van een' protestantschen schrijver verschenen[1]. Daarin wordt met kracht de meening bestreden, dat het Duitsche

1 ‘De ratione status in Imperio nostro Romano-Germanico,’ in het jaar 1640 door Philipp Chemnitz in het licht gegeven, onder den naam van ‘Hippolithus a Lapide.’ Fransche vert., 1712.

Keizerrijk eene voortzetting van het Oude Romeinsche Rijk, de Keizer de opvolger der Romeinsche Imperatoren zoude zijn, terwijl integendeel beweerd wordt, dat de majesteit des Rijks berustte bij de Rijksvergadering, dat de stenden waren zelfstandige vorsten, die eene staatkundige federatie vormen, onder een verkiesbaar hoofd.

Wat men daarentegen van de overmagt des Keizers te duchten had, bewees het Edict van restitutie[1] en de wijze waarop het werd ten uitvoer gelegd, bewees verder zijne handelwijze jegens den Keurvorst van de Paltz en de Hertogen van Mecklenburg. Herstelling van het Katholicisme als de eenige godsdienstleer in het Rijk, onderwerping van de Rijksvorsten aan het oppergezag, ziedaar wat het groote doel was van den Keizer, die gehoor gaf aan de inblazingen der Jezuiten en aan de schoonschijnende idee eener wederoprigting van het Roomsche Rijk. Dit laatste intusschen was oorzaak dat de Keizer met de aan hem verbondene vorsten der Ligue weder in oneenigheid geraakte. Want het lag geenszins in de plannen der Katholijke vorsten, aan eene herstelling hunner godsdienst hun politiek bestaan op te offeren. Dezen stand der zaken ten voordeele der Protestanten te keeren, dit was de taak van den grooten Zweedschen Koning. En toen Gustaaf Adolf door godsdienstigen aandrang, en Richelieu uit politieke beweegredenen, de verdedigers hunner zaak waren geworden, toen werd de vrijheid der nieuwe leer voor altoos bevestigd.

Met de zegepraal van het Protestantisme, werden ook de regten der Rijksstenden tegen de overheersching des Keizers gewaarborgd. Het Keizerschap was met het Katholicisme te innig verbonden, dan dat de slagen, tegen het eene gerigt, niet tevens het andere zouden treffen. En Richelieu had ook het laatste slechts bestreden om het eerste te vernederen. Aan twee buitenlandsche mogendheden dus was het behoud van Protestantisme en vrijheid in het Duitsche Rijk te danken. Onder de vleugelen van hen, werd het resultaat van den dertigjarigen strijd voor de staten van Duitschland de onomstootbare steunpilaar hunner magt.

1 Het Edikt van restitutie verordent de teruggave van alle sedert het Passauer Verdrag door Protestanten ingetrokkene kerkgoederen, en dringt de Katholijke rijksvorsten om hunne protestantsche onderdanen uit hunne staten te verwijderen.

Het was op den eisch van Frankrijk en Zweden, dat de regten der Rijksstenden in het vredesverdrag van Munster werden opgenomen. De gevolmagtigden van den Duitschen Keizer op het congres, aldaar vergaderd, hadden tegen dezen eisch dier beide mogendheden de bewering overgesteld, dat de regten der stenden berustten op grondwettelijke instellingen des Rijks, en dat zijne inwendige constitutie in geenen deele het onderwerp van onderhandelingen met den vreemdeling kon worden. Maar Frankrijk en Zweden verklaarden, door hunne gevolmagtigden, dat de oorzaak hunner inmenging in de Duitsche aangelegenheden juist gelegen was in de gevaren, waarmede de constitutie toen bedreigd scheen; dat de bevestiging derzelve ook in dit vredesverdrag behoorde plaats te hebben; en dat hunne medewerking daartoe dus niet meer dan billijk was.

Toen dit hoofdbezwaar eenmaal uit den weg was geruimd, werd allereerst bepaald dat de Rijksdag van Duitschland voortaan telkenmale zou behooren bijeen te komen als het algemeen belang zulks vereischte. Die bepaling was het gevolg van de klagt, dat de Keizers menigmaal, ja zelfs de beide laatste Keizers, Ferdinand II en III, geheel zonder Rijksdag hadden geregeerd. De Keizer behield het regt der bijeenroeping van die hooge vergadering. Maar feitelijk zou hem dat regt weldra worden ontnomen; want de Rijksdag, die in het jaar 1663 bijeenkwam, is bijeen gebleven tot aan de ontbinding van het Keizerrijk.

Artikel 8 van het verdrag van Munster omschrijft de regten der stenden in het Rijk, en maakte aldus een einde aan de onzekerheid, die altoos in dat opzigt geheerscht had. Over het maken of interpreteren van wetten, het besluit tot den oorlog en vrede, het opleggen van belastingen, het heffen van ligtingen, het bouwen van vestingen, het aangaan van verdragen voor het geheele Rijk, werd hun de bevoegdheid der stemming op de rijksvergadering toegekend. Aan de beslissing der meerderheid aldaar werden echter onttrokken de bijzondere aangelegenheden der stenden (*jura singulorum*) in zaken de godsdienst betreffende, onder welke laatste alle punten gerangschikt werden, waaromtrent de Katholijken en de Protestanten het gezamentlijk oneens waren. In die gevallen scheidden de leden van den Rijksdag naar de godsdienst zich in twee partijen (*itio in partes*), en werden de zaken in elk ligchaam afzonderlijk behandeld.

De gevolmagtigden des Keizers op het vredescongres hadden slechts noode in de voorgaande bepalingen bewilligd, en ten laatste nog het voorbehoud willen doordrijven, dat de regten, die den Keizer toekwamen, zouden bewaard blijven en dat, in het algemeen, alles op de oude wijze behoorde verstaan te worden. De Fransche en Zweedsche gezanten hadden echter den strik, achter dat algemeene voorbehoud gespannen, opgemerkt, alvorens er zich in te laten vangen: zij eischten eene opgave van die regten des Keizers. En juist de weigering van de keizerlijke gevolmagtigden, om dergelijke opgave te doen, toont aan met welke bedoeling die bepaling was voorgesteld, en op welke wijze zij in toepassing zou zijn gebragt.

In de onderdeelen van het rijk werden de stenden door het verdrag van Munster in het bezit hunner territoriale souvereiniteit erkend. Het regt, dat hun daartoe nog ontbrak, was dat om vrede en oorlog en verdragen met vreemde staten aan te gaan. Onder elkander hadden de Rijksstenden zich reeds lang dat regt aangematigd. Wij maakten toch reeds melding van de *Austräge* onder de Duitsche vorsten, en van verschillende andere verbonden. Van gelijken aard waren nog het verbond van Torgau en dat van Smalkalde geweest, zoo mede die twee groote ligues, die in den dertigjarigen oorlog het Protestantisme en het Katholicisme vertegenwoordigen. Bij de onderhandelingen te Munster nu werd ook op de erkenning van dit regt der Rijksstenden door Frankrijk aangedrongen. Van de zijde des Keizers werd hiertegen wederom het verband van het Rijk aangevoerd, hetwelk niet toeliet, dat de stenden, zonder toestemming van het Hoofd van hetzelve, zich met vreemde mogendheden verbonden. Maar Mazarin bleef met al de kracht van zijnen invloed op eene beslissing in zijnen geest aandringen, welke, terwijl zij in Duitschland het federatief stelsel bevestigen zoude, voor het evenwigt van het Europesche statensysteem een waarborg van zekerheid te meer zoude opleveren. Men eindigde met den Duitschen Rijksstaten het regt van verdragen te sluiten in zijn geheelen omvang toe te kennen, mits dezelve niet gerigt waren tegen den Keizer of tegen het Rijk, of indruischten tegen het tegenwoordige vredesverdrag. Deze bepaling had den hevigsten tegenstand ontmoet; zij was ook van het geheele vredesverdrag de rijkste aan gevolgen, want in haar was, gelijk wij

nader zullen aantoonen, de kiem van den ondergang van het Duitsche Keizerrijk gelegen.

Ook op het stuk der godsdienst verkregen de Rijksvorsten de souvereiniteit over hunne onderdanen, d.i. het regt om de uitoefening der verschillende eerediensten te regelen, en de hoogste beslissing in de aangelegenheden der geestelijken en kerkgoederen. Veeltijds stelden de vorsten nu tot het bestuur der kerkelijke zaken van hun land een consistorie in, 't welk zij al of niet met geestelijken bezetten. Terwijl intusschen aan de Rijksvorsten de souvereiniteit over hunne onderdanen in het godsdienstige werd toegekend, was echter ten voordeele van de belijders eener andere godsdienst dan die van hunnen landsheer, deze beperking er bij gevoegd, dat degenen, die in het jaar 1624 de vrije uitoefening hunner eeredienst hadden bezeten, in het genot daarvan zouden blijven. Zij, die op dat als normerend aangenomen tijdstip nog geene vrije uitoefening hunner eeredienst genoten, of die in het vervolg van belijdenis veranderden, zouden geduld en in het belijden hunner begrippen niet mogen gehinderd worden. Het is waar, geene vrijheid van godsdienstoefening was aan de zoodanigen geschonken. Maar toch bezaten zij nu een onschatbaar voorregt, de vrijheid van het geweten. Ook de geestelijke jurisdictie der Katholijke Bisschoppen over Protestanten werd geheel afgeschaft, en met opzigt tot staatkundige regten, stelt het Munstersche vredesverdrag eene algeheele gelijkheid vast onder de stenden van verschillende godsdienst.

Veelomvattend waren dus ook in dit opzigt de bepalingen van den vrede. Kon dezelve in het staatkundige eene concessie genoemd worden aan de Vorsten des Rijks, in het godsdienstige was hij niet minder eene concessie aan het Protestantisme. Trouwens de vrijheden der Rijksvorsten hadden altoos met de godsdienst in naauw verband gestaan. In de middeleeuwen was de groote strijd gestreden tusschen Pausdom en Keizerschap. Het Hoofd van het Katholicisme, de Paus, had de Duitsche Grooten beschermd om den Keizer te vernederen, en hen ondersteund in het leggen van den grond tot hunne onafhankelijkheid; een noodzakelijk gevolg daarvan dat het Katholicisme zich op staatkundig gebied had geplaatst. En nu, sedert het Protestantisme de idee der vrijheid ontwikkeld had, als het uitvloeisel van de toegenomen verlichting en beschaving, nu was aan het Roomsche Keizerrijk als zoodanig de laatste slag gegeven; de regten des

Keizers waren in de vergadering des Rijks overgebragt en de zelfstandigheid der Vorsten was voltooid.

Zoo valt niet te ontkennen, dat de dertigjarige oorlog, hoe verwoestend en veelzins noodlottig hij voor Duitschland geweest zij, toch dit heilzaam gevolg had, dat er een meer dadelijk verband tusschen de Staten des Rijks ontstond. Men had in den oorlog zijne krachten aan die van anderen getoetst; men had zijne vrienden en zijne vijanden leeren kennen. De Katholijke Staten vereenigden zich sedert naauwer te zamen met het Hoofd van het Rijk, tegenover de groote uitbreiding, die het Protestantisme had verkregen. De Protestansche Staten voelden zich ingelijks niet minder tot elkander getrokken, om tegen zoodanige vereeniging opgewassen te zijn. De Rijksvorsten, als zoodanig, waren het natuurlijk altoos daarin met elkander eens, dat zij een gelijk belang hadden om hunne regaliën tegen alle aanranding te vrijwaren. Maar de steun, dien de Keizer bij de Katholijke en voornamelijk bij de geestelijke vorsten vond, zette intusschen een bijzonder gewigt bij aan die instellingen, waarin zich zijn gezag in het Rijk nog deed kennen. Dit waren hoofdzakelijk de beide hooge geregtshoven, de Rijkshofraad te Weenen, en het Rijkskamergerigt, sedert 1663 te Wetzlar gevestigd. De eerste besliste meer bijzonder in zaken, welke de betrekkingen der vorsten tot den Keizer betroffen; bij beiden was appèl van de geregtshoven in de Rijksstaten[1]. Aan het oppergezag was dus het allezins gewigtig regt verbleven, om niet alleen in de geschillen tusschen Rijksstenden onderling te beslissen. maar ook tusschen hen en hunne onderdanen. Het Duitsche volk had alzoo in deze instellingen een waarborg tegen alle verdrukking van de zijde zijner vorsten.

Om de besluiten der hooge geregtshoven ten uitvoer te leggen, was het Rijk geographisch-politisch in tien kreitsen verdeeld. Door middel dier indeeling geschiedde tevens de omslag der rijksbelastingen, waarvan in het jaar 1422 het eerste voorbeeld was gegeven, verder de inrigting van een algemeen policiewezen, en het op de been brengen van een Rijksleger. Aan deze indeeling van het Rijk had zich ech-

1 Intusschen was hierop niet alleen uitzondering gemaakt voor Zweden, dat in 1648 Pommeren verkregen had; maar ook voor de staten der Keurvorsten, wien bij de Gouden Bul reeds het voorregt *de non appellando* was verleend.

ter de Rijksridderschap onttrokken. Die ridderschap was, zooals ik vroeger vermeld heb, op het einde der dertiende eeuw ontstaan, en had zich door onderlinge verbonden in haren onafhankelijken staat gehandhaafd. Op het einde van de vijftiende eeuw was zij formeel als rijksstand erkend; waarbij zij echter in zooverre van de overige Rijksstenden onderscheiden was, dat zij nooit zitting of stem op de Rijksvergadering heeft gehad. De landen der ridders buiten de rijkskreitsen blijvende, vormden de drie zoogenaamde *Ritterkreise*; en in deze is de benaming van *gau* bewaard gebleven, welke in de twaalfde eeuw overal elders was verloren gegaan. Zoo had men hier de Nordgau, Rheingau, enz. De Rijksridderschap bragt geregeld zoogenaamde vrijwillige giften op aan den Keizer. Ook was het aantal van hen in latere tijden aanmerkelijk toegenomen, daardoor, dat de jongere zonen van vorstenhuizen in hunne verbonden traden. Ten gevolge der invoering van het eerstgeboorteregt, konden zulke jongere zonen geen gedeelte der Rijksstaten verkrijgen, en in de ridderschap moesten zij zich vergenoegen met het apanage, dat hun werd aangewezen. Die leden van vorstenhuizen hadden wel hun aandeel aan den Rijksdag, maar geenszins hunne immediate plaats in het Rijk verloren.

Het verdrag van Munster kende aan de Rijksridderschap de souvereiniteit over haar landgebied toe in het geestelijke. In het staatkundige bleef die bepaling echter achterwege; eene omstandigheid, die zeker zeer veel heeft bijgedragen tot hare latere mediatisatie.

Ik deed reeds opmerken hoe in het jaar 1582 de stemmen der vorsten op den Rijksdag veelzins in de hoofden hunner geslachten geconcentreerd werden; op het einde der 17^{e} eeuw kwam nog eene in de gevolgen belangrijke verandering in de zamenstelling van dien Rijksdag tot stand. Keizer Frederik III had het eerste voorbeeld gegeven, om in stede van op de veelvuldig door hem uitgeschreven vergaderingen in persoon te verschijnen, aldaar zijne gezanten te zenden. De vorsten van zijnen tijd hadden veelal dat voorbeeld gevolgd. Nu echter een rijksbesluit van het jaar 1670 de stenden magtigde om de kosten, aan hun verblijf ter Rijksvergadering verbonden, door hunne onderdanen te doen dragen, werd het een algemeene regel, dat de vorsten van Duitschland zich op den Rijksdag deden vertegenwoordigen. Het gevolg hiervan bleef niet uit. Waar vroeger de

vorsten bijeenkwamen om zich onderling te beraden, daar werden nu gezanten afgevaardigd, met bepaalde instructiën, waarop de discussiën van geen invloed mogten zijn. Het nut van de hooge vergadering des Rijks werd aldus grootelijks verminderd; want de stemmen, sedert op den Rijksdag uitgebragt, waren niets anders dan het resultaat van hetgeen de Staten, buiten de vergadering, te zamen hadden besloten. De permanente gezantschappen, die de Staten des Rijks ook aan elkander zonden, boden daartoe eene geschikte gelegenheid[1].

Behalve deze aangelegenheid van den Rijksdag, had het Munstersch vredesverdrag nog andere belangrijke punten aan eene nadere beslissing overgelaten, en met name de verkiezing van een Roomsch-Koning, de kieskapitulatiën der Keizers, en den Rijksban.

De verkiezing eens Roomsch-Konings was, als zoovele Duitsche instellingen, een oud gebruik. De Keizer wees bij zijn leven een zijner zonen als zijn opvolger aan, en trachtte dan bij de Keurvorsten te bewerken, dat dezen hem als zoodanig erkenden. Otto de Groote had, zoo als wij weten, het eerst dat gebruik ingevoerd; en het Saksische stamhuis zoowel als de Hohenstauffen en de Habsburgers hadden daarin het middel gevonden om het beginsel der verkiesbaarheid van het Duitsche keizerschap te niet te doen. Bij de onderhandelingen over den Westphaalschen vrede hadden de Rijksvorsten geëischt, dat de verheffing van een Roomsch-Koning, in stede van aan de Keurvorsten, aan den Rijksdag zou toekomen. Deze vraag werd echter niet eer beslist dan in het jaar 1711. Bij de kapitulatie voor de verkiezing van Keizer Karel VI werd vastgesteld, dat alleen dan een Roomsch-Koning zou verkozen worden, wanneer daartoe, uithoofde van den persoonlijken toestand des Keizers, noodzakelijkheid bestond. Het beoordeelen dier noodzakelijkheid werd aan den Rijksdag, de voordragt eens Roomsch-Konings echter aan de Keurvorsten overgelaten.

De kapitulatie voor de verkiezing der Keizers, waarvan

1 Op den Rijksdag bragten nu de 8 Keurvorsten, en 96 wereldlijke en 69 geestelijke Vorsten viriele stemmen uit. Daarenboven was op de vergadering van het jaar 1653-1654 bepaald, dat de niet-vorstelijke prelaten in twee, en de graven in vier curiën verdeeld werden, welke dus ook zoo vele curiaal-stemmen uitbragten. De 61 rijkssteden bezaten ieder ééne stem.

ik zoo even sprak, was een document, waarbij de Keurvorsten, als voorwaarden zijner verkiezing, de perken zijner magt omschreven, door in eene schriftelijke verbindtenis op te nemen al wat deswege op gebruik en overlevering berustte. Die zoogenaamde '*Wahl-Capitulation*' was het eerst bij de verkiezing van Karel V tot Duitsch Keizer ingevoerd. Zij was een gevolg van de vrees, door diens uitgebreide magt aan de vorsten des Rijks voor het behoud hunner zelfstandigheid ingeboezemd[1]. Ook was met betrekking hiertoe geeischt, dat de bepaling van den inhoud der kapitulatiën aan den Rijksdag zou worden gelaten. Dit regt werd wel is waar reeds in 1648 erkend; maar de kapitulatie voor de verkiezing van Karel VI was de eerste, die volgens de op den rijksdag aangenomen vormen werd vastgesteld.

Het derde punt eindelijk betrof het regt van den Rijksban, uit te spreken over de stenden. In de middeleeuwen had het beginsel gegolden dat zij slechts door hunne gelijken mogten veroordeeld worden, hetzij dan door een afzonderlijk gerigt van daartoe aan te wijzen vorsten, onder voorzitting van den Keizer (*Fürstenrecht*), hetzij door de Rijksvergadering[2]. De latere tijden hadden dat beginsel doen verloren gaan; waarvan mijns inziens de oorzaak moet gevonden worden eensdeels in de veranderingen, ten gevolge waarvan de vroegere gelijkheid tusschen de vorsten des Rijks allengs ophield te bestaan, 't geen ook op de Rijksvergadering terugwerkte, ten andere in de invoering der *Austräge.* Zooveel is zeker dat de Keizers zich later het regt aanmatigden om willekeurig over de personen der vorsten te beschikken;

1 De vrees voor de magt van Karel V buiten Duitschland openbaart zich vooral in die bepalingen zijner kapitulatie, waarbij hij zich verbinden moest geen' Rijksdag buiten het Duitsche Rijk te zullen houden, de Rijkswaardigheden met Duitschers te bezetten, en de Duitsche taal (of de Latijnsche) in Rijkszaken te bezigen. Karel V verbond zich verder, het Rijk en de stenden in hunne regten te handhaven; geregtigheid in acht te nemen bij geschillen tusschen rijksstenden; deze niet te verdrukken, noch te dulden dat zulks door anderen geschiedde; geene belastingen aan het Rijk op te leggen zonder dringende noodzakelijkheid, enz.; en eindelijk, de grondwetten des Rijks, zoo als de gouden bulle, de landsvrede van 1495, enz. te handhaven. Ieder Keizer moest sedert, bij zijne kapitulatie, de rijkswetten bevestigen, die onder zijne voorgangers waren tot stand gebragt.

2 Belangrijke voorbeelden van deze laatste wijze van den ban uit te spreken, vinden wij in het doodvonnis van den Hertog Tassilo van Beijeren (788), en in de bekende 'Achtserklärung' van Hendrik de Leeuw, Hertog van Saksen en Beijeren (1180).

en de geschiedenis leert hoe in dit opzigt Karel V en Ferdinand II van de hun gunstige omstandigheden gebruik hebben gemaakt. De regtsquestie ten deze, in 1648 verschoven op de eerstvolgende Rijksvergadering, geraakte op de lange baan, totdat mede in de kies-kapitulatie van Karel VI (1711) bepaald werd, dat de Rijksban aan de goedkeuring van den Rijksdag onderworpen zou zijn. Eene merkwaardige toepassing van het regt, door dezen aldus verkregen, zullen wij in den loop der achttiende eeuw leeren kennen.

Al deze bepalingen strekken tot aanvulling van het Munstersche vredesverdrag. Dat verdrag is een derde hoofdtijdperk in de geschiedenis der Duitsche staatsregeling. Want terwijl de verdragen van Mersen en Coblentz den grondslag tot die staatsregeling inhielden, en de oorkonden van de jaren 1220 en 1232 het beginsel der erfelijkheid in zijn geheelen omvang en al zijne uitwerkselen hadden bevestigd, had eindelijk het verdrag van Munster de onderdeelen des Rijks tot half-souvereine Staten verheven. Dit was het dan ook wat ik bedoelde, toen ik boven zeide, dat dit verdrag de zegepraal der vrijheid bevestigde; nevens de vrijheid des gewetens, was dit meer bijzonder de vrijheid van de vorsten des Rijks, hunne beveiliging tegen de suprematie des Keizers. Maar die bevestiging hunner vrijheid en zelfstandigheid was geenszins het middel om eene absolute vrijheid in het rijk te bevorderen. Integendeel, waar het streven der Rijksvorsten naar algeheele souvereiniteit zoo overwegend bleef als het dit bij voortduring geweest was, daar viel zoowel voor den Keizer als voor het Duitsche volk het ergste daarvan te vreezen. Ginds oplossing van het verband van het Rijk; hier verdrukking en absolutisme. En het is onmiskenbaar, dat sedert den Munsterchen vrede dit tweeledig streven het hoofdkarakter uitmaakt van de handelingen der Duitsche vorsten.

Een krachtig middel om hun gezag in de Rijksstaten uit te breiden vonden zij in de staande legers, welke door den dertigjarigen oorlog waren in zwang gekomen. Eensdeels verloor de adel, wiens leendiensten nu vervielen, daardoor veel van zijn vroeger gewigt, ten andere moesten nu de steden de krijgsmagt van den landsheer binnen hare muren toelaten en huisvesten. Meer nog. De vorsten achtten zich, door de hun bij het verdrag van Munster toegekende souvereiniteit bevoegd, in hunne landen in de vervulling der

regterlijke magt en in de zamenstelling van den tot dus verre zelfstandigen raad van bestuur in de steden te voorzien. Zij eigenden zich benoemingen toe, die, vóór dat verdrag, aan de steden zelve toekwamen, en stelden dus afhankelijkheid van hen daar, waar de Keizer vrijheid van bestaan en werkkring had willen vestigen. Het nut en het belang der Landsstenden, of zoogenaamde provinciale stenden-vergaderingen, nam ten gevolge van deze handelwijze der vorsten merkbaar af. Immers het waren nu geene onafhankelijke stenden meer, die zich daar deden vertegenwoordigen. Ja, zij werden dit allengs nog minder ten gevolge van maatregelen, welke van eene andere zijde getroffen werden. Reeds het reces van 1654 bepaalde, dat de onderdanen aan hunne vorsten bepaalde geldelijke bijdragen zouden leveren; maar bovenal maakten de keurvorsten bij de kieskapitulatie van Keizer Leopold I (1658) een beding, dat de regten der stenden in hooge mate inkortte. Daarbij wordt namelijk aan de stenden des lands de bevoegdheid ontzegd om te vergaderen zonder bijeenroeping der vorsten, alsmede om eenig toezigt te houden over de gelden, door hen bewilligd; blijkbare inbreuken op regten, vroeger verkregen. En wanneer nu eenmaal de vergadering der Lands-stenden afhankelijk was gemaakt van de willekeur der vorsten, was het dan niet te voorzien, dat deze laatsten met hen eveneens zouden handelen als weleer de Keizers met de vergaderingen des Rijks, en zonder hen zouden regeren? Eindelijk, op den Rijksdag van 1670-1671 wisten de Rijksvorsten, bij meerderheid van stemmen, een besluit door te drijven, waardoor zij de bevoegdheid erlangen zouden om hunne onderdanen, zonder eenige beperking hoegenaamd, te belasten. Dit ontwerp intusschen mislukte, want de Keizer weigerde om, door zijne goedkeuring, er kracht van wet aan te geven. Hij gaf als grond voor die weigering aan, dat op het oppergezag van het Rijk de verpligting rustte om een iegelijk in zijne verkregen regten te handhaven[1]. Voor het behoud der vrijheid van de Duitsche natie vertoont zich hier wederom het heilzame van het beschermend gezag des Keizers, een gezag 't welk hij nog slechts in zoo weinige gevallen en zoo uiterst beperkt vermogt uit

1 Schoell, Hist. des Traités, tome II, p. 185.

te oefenen. Wij zien ook hier de waarheid bevestigd, waarvan wij de eerste blijken in den aanvang dezer afdeeling deden zien, dat, in het belang dier vrijheid, niets meer wenschelijk was dan dat de Rijksvorsten zelve aan het oppergezag des Keizers onderworpen waren.

Het staatsregterlijk systeem van het Duitsche Rijk mogt, in het algemeen, zich tot een' aanmerkelijken trap van volkomenheid ontwikkeld hebben, het politiek stelsel was uiterst zwak en wankel geworden ten gevolge van den Munsterschen vrede. Het Duitsche Rijk bestond uit 355 nagenoeg onafhankelijke stenden[1]. Had die staatkundige zwakheid van het Rijk zich nog alleen naar binnen doen gevoelen, dan waren de gebreken der politieke organisatie wel niet voor het buitenland verborgen gebleven, maar dan had het Rijk toch zijne uiterlijke eenheid behouden. Nu echter de Duitsche vorsten hunne zelfstandigheid zoo ver hadden weten door te voeren, dat zij op eigen voet met vreemde Staten konden onderhandelen en verdragen sluiten[2], was voor dezen de deur geopend om in het raderwerk dier organisatie in te grijpen en met de gebreken er van hun voordeel te doen.

Hierbij kwam de ijverzucht der Duitsche vorsten onderling. Zij waren eenmaal nagenoeg souvereinen geworden, en elk wilde zich nu ook de meerderheid van zijn bijzonderen vorstenstand boven de anderen verzekeren. En evenzeer was het hun als den Keizer, een doorn in het oog als er onder hunne mede-staten waren, die door innerlijke ontwikkeling of door verbonden met den vreemdeling zich bijzondere voordeelen hadden verschaft.

1 150 hiervan waren wereldlijke Staten, 123 geestelijke en 62 steden des Rijks, welke laatste over 't algemeen republikeinsche vormen hadden aangenomen. De voornaamste Katholijke Staten waren Oostenrijk, dat, met het Keizerschap, Stiermarken, Carniolie, Hongarije en Bohemen bezat, en de Paltz. De eene tak van dit laatste stamhuis bezat Beijeren en de keurvorstelijke waardigheid; de andere de Rijnpaltz. De voornaamste Protestantsche Staten waren Saksen en Brandenburg. Saksen bezat Meissen, Thuringen, de beide Hessen en Coburg. Voor 't overige waren de Hoofdstaten van Duitschland, Brunswijk, Lüneburg, Wurtemberg, Holstein, Baden en Mecklenburg.

2 Hoeveel gewigt de Duitsche Rijksstaten aan dit hun regt hechtten, kan ond. and. blijken uit het verbond, door de geestelijke Keurvorsten en vele andere geestelijke en wereldlijke vorsten in het jaar 1661 te Frankfort a.M. gesloten, met het doel om elkander het bezit hunner regalien te waarborgen, en waarbij met name gedrukt wordt op het regt om verdragen te sluiten en op dat van oorlog en vrede.

Reeds de eerste rijksoorlog tegen Lodewijk XIV levert hiervan doorslaande bewijzen op. De Fransche Koning had in 1672 den krijg hoofdzakelijk tegen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en tegen Spanje gerigt. Maar zoowel uit hoofde van de invallen en verwoestingen, door de Fransche legers op de grenzen gepleegd, als uit de overweging, dat op deze wijze Duitschland voor den veroveraar openstond, werd in 1674 tot den rijksoorlog tegen Frankrijk be sloten. De Hollanders verwachtten intusschen weinig van de ondersteuning van het Duitsche Rijk in zijn geheel, en verbonden zich daarom afzonderlijk met de noordelijke staten, met Brandenburg, met Munster en Keulen (1674), welke beide laatste Keurvorsten in het begin van den oorlog, zoozeer tegen de belangen des Rijks, met Lodewijk XIV waren vereenigd geweest. Zweden was in dezen oorlog Frankrijks bondgenoot gebleven, en Frederik Wilhelm van Brandenburg ontrukte in den loop van 1676-77 Pommeren aan het gezag van dat Rijk. En deze laatste gebeurtenis, welke toch niet alleen in het regt van den oorlog gegrond maar tevens in het welbegrepen belang van Duitschland was, had de voor het Rijk zoo nadeelige bepalingen van den Nijmeegschen vrede ten gevolge.

Op grond van het regt, in 1648 verkregen, maakte de Rijksdag, bij de onderhandelingen over dien vrede, er aanspraak op om den gezanten des Keizers te Nijmegen, door middel eener deputatie uit zijn midden, ter zijde te staan. De Keizer ontweek dit, door de toezegging dat hij den Rijksdag op de hoogte der onderhandelingen zou houden, - en sloot eindelijk den vrede voor het Rijk, zonder hetzelve eenige gelegenheid te hebben gegeven om zich op de bepalingen er van te beraden. Die vrede toch gaf Pommeren, door den Keurvorst van Brandenburg veroverd, weder aan den Zweedschen Koning, die de bondgenoot van Frankrijk was, en de Keizer kon vooruitzien, dat zoodanige teruggave nooit de goedkeuring der Rijksstaten zou hebben verkregen. Dat de Keizer in eene bepaling had bewilligd, waardoor men eene gunstige gelegenheid liet voorbijgaan om eene vreemde Mogendheid voor altoos van het Duitsche grondgebied te verwijderen, had zijne reden in de wederzijdsche betrekking der vorsten. Want: ‘es gefiele dem Kaiser nicht dass sich ein neuer König der Vandalen an der Ostsee erheben sollte.’ Deze woorden van een Minister des Kei-

zers geven te kennen wat de ware reden was van de overijling, waarmede deze den Nijmeegschen vrede sloot. Hij wilde daardoor, voor het oogenblik althans, voorkomen, dat het Keurvorstendom Brandenburg, door de onderwerping van Pommeren, zich in het noorden van het Rijk een overwegenden invloed verschafte.

In het jaar 1681 liet Lodewijk XIV, in vollen vrede, Straatsburg, eene der voornaamste Duitsche Rijkssteden, en een groot gedeelte van den Rijn-oever bezetten. Hij opende zich alzoo de deur om in het binnenste van Duitschland te kunnen doordringen. Maar de Rijksdag sloeg geen acht op die overweldiging; en, in stede van haar door daden te keer te gaan, en zich althans opentlijk te verklaren tegen een onregt, dat, terwijl het tastbare inbreuk op de regten der volken maakte, tevens de integriteit van het Duitsche grondgebied had geschonden, hield men zich onvermoeid bezig met de twisten der Duitsche vorsten te behandelen omtrent den rang en de titels, die zij vermeenden dat hunnen gezanten toekwamen[1]. Die flaauwheid en oneenigheid, door den Rijksdag in de algemeene belangen van het Rijk aan den dag gelegd, had dan ook ten gevolge dat het Congres, te Frankfort bijeengeroepen (1681), tot geen resultaat leidde, en dat Lodewijk XIV, drie jaar later, bij den wapenstilstand van Regensburg, voorloopig in het bezit van zijn roof werd gelaten.

Met het doel om verder de Rijksstenden, en in de eerste plaats den Keurvorst van de Paltz, die het meest van de

1 Hoe ver die bespottelijke naijver onder de Duitsche Vorsten gedreven werd, kan ons blijken uit het tafereel, dat Becker daarvan ophangt. Hij schrijft: ‘Die Gesandten der Kurfürsten wollten Excellenz heissen, und, sogar in ihren eignen Häusern, den Vorrang vor den fürstlichen haben. Bei den Gastmählern ..... wollten sie auf roth ausgeschlagenen Stühlen und einem Fussteppiche sitzen, von Edelknaben bedient sein, und mit goldnen Messern und Gabeln essen, - dagegen die fürstlichen Gesandten nur auf grünen Stühlen ohne Fussteppich sitzen, nur von Lakaien bedient werden und nur silberne Gabeln bekommen sollten, und wenn der Reichprofoss am Pfingstage die Gesandten mit Maien beehrte, so sollten die kurfürstlichen sechs, die fürstlichen aber nur vier bekommen. Als der Frankfurter Congress im Sommer 1681 endlich eröffnet ward, gingen auch hier wieder jeder Berathschlagung tausend Rangstreitigkeiten voraus, wie man sitzen sollte, ob an einem runden Tische, oder an mehreren Tischen, und in welcher Ordnung die Stimmen gesammelt werden sollten. Die Kurfürsten wollten die Fürsten, und diese wieder die Reichsstädte und die Ritterschaft von manchen Verhandlungen ganz ausschliessen. Darüber entstanden heftige Reibungen, welche es auch nicht zum geringsten Resultate kommen liessen.’

overweldiging der Franschen geleden en nog te duchten had, te beschermen, sloot de Keizer een verbond met den Keurvorst van Brandenburg te Berlijn (Mei, 1686). En toen nu in 1688 de oorlog met Lodewijk XIV weder losbrak, hadden Oostenrijk en Brandenburg, benevens Saksen, als 't ware de verdediging des Rijks op zich genomen. Eerst in 1691 werd een eigentlijk gezegd rijksleger bijeengebragt, en nu talrijk genoeg om aan de Fransche legers met goed gevolg het hoofd te kunnen bieden. Maar zoowel de rangstrijd tusschen den opperbevelhebber des Keizers en dien van het Rijk, als de geschillen over het aantal van hooge bevelhebbers, die van de Protestantsche godsdienst waren, beletten het rijksleger om iets van belang uit te rigten ter volvoering van eene taak, waarvoor het nu welligt voor het eerst was opgewassen. De bevestiging van Lodewijk XIV in het bezit van den Elsas was dan ook eene onvermijdelijke bepaling van den Rijswijker vrede (1697).

In het Rijk zelf had de ijverzucht der stenden tot ernstige verwikkelingen geleid, welke, terwijl zij de kracht naar buiten verlamden, niet minder de ontbinding der constitutie in de hand werkten. Een aantal steden, die in hare regten nagenoeg op gelijken trap stonden met de Rijkssteden, wilden zich tot den rang van deze verheffen, en te dien einde zich onttrekken aan de zoogenaamde ‘Schutzpflichtigkeit’ jegens Staten des Rijks. Een hevige tweespalt ontstond hierdoor. En het ergste van alles was dat hier en daar Fransche hulp werd ingeroepen, waartoe de bestaande oorlog gereede aanleiding gaf, en het meermalen gebeurde, dat Fransche troepen uitspraken van de geregtshoven des Duitschen Rijks moesten ten uitvoer leggen. Bremen en Hamburg, waarop Zweden en Denemarken (beide ook stenden van het Rijk), ieder voor zich aanspraken te berde bragten, werden met het geschut van hunne beschermers gebombardeerd, maar wisten toch eene zelfstandigheid te bewaren, die haar later, als handelsteden, een zoo groot gewigt in Duitschland heeft verschaft.

In het jaar 1692 schonk de Keizer aan den Hertog van Brunswijk-Luneburg (Hanover) wegens zijne in de rijksoorlogen bewezene diensten, de waardigheid van Keurvorst, waartoe de meerderheid in het Collegie der Keurvorsten hare toestemming had gegeven. De minderheid echter, alsmede een groot deel der vorsten, beschouwde die verheffing

van een negenden Keurvorst als onwettig. De geschillen hierover werden zoo hevig dat verscheidene hunner zich vereenigden om tegen den Keizer en tegen Hanover een leger op de been te brengen. En dat midden in den rijksoorlog met Frankrijk! De indruk van deze instelling van een nieuw Keurvorstendom bleef bij enkele Vorsten zoolang voortduren, dat, in den aanvang van den Spaanschen successie-oorlog (Mei 1701), de andere Hertogen van Brunswijk, alleen uit haat tegen Hannover en Oostenrijk, zich met Frankrijk verbonden. Dit verbond intusschen had geen verder gevolg, daar Hannover, op last en in naam des Keizers, Brunswijk bezette, en het leger, dat tot versterking van het Fransche moest strekken, in de keizerlijke rijen deed overgaan.

In den Spaanschen successie-oorlog hadden zich nog andere Duitsche Staten met den vijand verbonden, en in de eerste plaats Beijeren. De Keurvorst van Beijeren bleef Frankrijks bondgenoot, ook nadat de oorlog, die één jaar lang een bijzondere krijg van het huis van Oostenrijk geweest was, in 1702 tot rijks-oorlog was verklaard. Daarom ook werd over den Keurvorst van Beijeren, even als over dien van Keulen, de rijksban uitgesproken, eene straf die waarlijk niet te zwaar kon genoemd worden, als men denkt aan de onheilen, door hun verraad over het gemeenschappelijk vaderland gebragt.

Wij zien in al deze bijzonderheden de gevolgen der veranderingen, door het verdrag van Munster in den staatkundigen toestand van het Duitsche Rijk gebragt. Het verdrag van Munster stond in zijne uitwerkselen met zich zelf in tegenspraak. Want terwijl het de grondwet der Duitsche Staatsregeling uitmaakte, strekte het niettemin om het Rijk te ondermijnen en omver te werpen. Die strekking werd vooral bevorderd door de verheffing eener magt, die wij vroeger reeds eene zekere vlugt hebben zien nemen, maar die eerst na het verkrijgen der koninklijke waardigheid die groote ontwerpen vormde en naar dat hoog aanzien streefde, welker verwezentlijking een hoofdtijdperk in de geschiedenis van Duitschland uitmaakt. Niet dat Pruissen juist de omverwerping der Duitsche constitutie wilde; het beweerde, integendeel, haar beschermer te zijn; maar de rang, door Pruissen in het Rijk ingenomen, en zijne geheele staatkunde

hebben gestrekt om aan het keizerlijk gezag den laatsten stoot te geven, en aldus den eenigen band los te rukken, die het Rijk nog te zamen hield.

Zoo komen wij tot de laatste afdeeling van mijn opstel, welke handelt over de ontbinding van het keizerrijk en deszelfs overgang in eenen Statenbond.

(*Wordt vervolgd.*)

Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie.

H.A. van Dijk, Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie. Handelingen met Frankrijk en Spanje in de jaren 1668-1672. *Utrecht, Kemink en Zn.* 1851.

II.

De arbeid en zorg door den Heer van Dijk aan het tweede Hoofdstuk zijner ‘Bijdrage’ besteed, kunnen alleen door hem gewaardeerd worden, wien eigen studie met den ingewikkelden aard der onderhandelingen ‘daarin geboekt’ heeft bekend gemaakt. Niet ligt zal men uit historische werken of gedrukte stukken tot dit onderwerp betrekkelijk eene bron kunnen aanwijzen, waaruit de schrijver niet heeft geput: en zoo het ons gebeuren mogt over enkele punten van ondergeschikt belang eenig nieuw licht te verspreiden, het zal aan onuitgegeven brieven en geschriften ontleend zijn. Een gelukkig toeval deed, in het dossier der criminele papieren tegen Mr. P. de Groot, ook enkele zijner missiven uit Stockholm, gedurende de jaren 1668 en 1669, bewaard blijven: van zeer vertrouwelijken aard, want zij werden geschreven aan Ab^{m}. de Wiquefort: van belangrijken inhoud, want de schrijver was gezant aan het Zweedsche hof: de kennisneming overwaardig, want zij scholen in het duister, totdat de welwillende heuschheid van den rijks-archivarius ons een onbekrompen gebruik der processtukken vergund heeft. Deze brieven hebben alleen betrekking tot de eerste afdeeling van dit tweede Hoofdstuk (bl. 281-333), voor het ander deel

zijn het wederom de ongedrukte brieven van de Witt, die wij zullen opslaan. De Heer van Dijk ontwikkelt duidelijk, naauwkeurig en volledig het goedregt en de aanspraken voor Zweden uit de voorwaardelijke toetreding tot de Triple Alliantie geboren: geeft eene vlugtige schets van Spanje, tot het betalen der onderstandsgelden onvermogend of ongezind, en doet daarbij levendig uitkomen hoe de Raadpensionaris te moede was, die, ondanks den ijver der Nederlandsche gezanten, zijne ontwerpen verijdeld en met mislukking bedreigd zag, door de traagheid, flaauwhartigheid of onwil van medestanders en bondgenooten: - voorbode van het hartzeer en de verdrietelijkheden aan Willem den derden en Marlborough en Heinsius in later tijd berokkend, gelijk het drievoudig verbond zelf slechts voorlooper der groote alliantie is geweest. Zeer teregt schrijft de Heer van Dijk, bl. 283: ‘het wèlgelukken der onderhandeling hing af van de betaling der onderstandgelden aan Zweden. Ontving het zijne gelden niet, dan wilde dat Rijk het verbond niet onderteekenen... werden die subsidiën niet door Spanje voldaan, alsdan weigerden Engeland en de staten aan het hof van Madrid den vrede te verzekeren.’ Vg. bl. 299. En onze gezant te Stockholm wees met zijne gewone schranderheid het onberekenbaar gewigt aan voor de republiek in een verbond met de Zweedsche kroon gelegen. ‘Si Messg^{rs} les Estats ont autant de considération pour cette couronne, comme elle en a présentement pour eux, je suis persuadé qu'ils pourront à peu de frais et avec beaucoup de gloire et d'utilité, ce que la France ne laisse pas de tenter encore sous main, encore qu'elle ait quelque raison de n'en être pas trop satisfaite. On avoit crû ici que j'en aurois fait quelque ouverture: et d'autant que cela n'a point été de ma commission, on a bien voulu passer pardessus cette cérémonie, et donner ordre à monsieur Silvercroon, qui pour cet effet est parti d'ici, il y a quatre jours, pour en faire conjointement avec monsieur Appelboom les propositions, premièrement sousmain et ensuite ouvertement, s'ils y trouvent la disposition qu'on y attend. Outre que je tiens cette alliance avec une couronne qui est puissante en ses conquêtes, en sa milice et principalement en l'estime qu'elle s'est acquise auprès de tous les bons officiers de l'Europe, très-considérable et très-importante, je suis encore de sentiment que dans la conjoncture présente de nos affaires, il n'y a que la diffi-

culté d'y réussir, qui peut faire passer à la France le desir qu'elle a de nous faire sentir son indignation, et avec le temps, la mémoire, - pour faire enfin revenir les affaires dans leur vieille assiette. Pour cet effet je crois fermement que la maintenue de la Triple Alliance est très-nécessaire: mais je n'ai pas l'imagination assez-forte pour me pouvoir persuader qu'elle sera de longue durée, si elle n'a de subsistance plus-solide que les intérèts d'un royaume très-malreconnoissant, et d'une république voisine qui a plus de jaloux que d'amis. Mais comme j'ai dit ci-dessus, on trouvera ici toute la disposition qu'on peut desirer pour une plus-forte alliance, pourvû qu'on n'y néglige rien: autrement je crois qu'avec le temps les amis, que la France a encore ici, l'emporteront.' de Stockholm ce 31 Oct./10 Nov. 1668. Eene maand later 12/22 December schrijft de Groot aan Wiquefort de volgende zinsneden, merkwaardig ook ter wederlegging van een verwijt, in ons vorig opstel weêrsproken. 'Il faut que je confesse qu'il y a dejà quelque temps que je ne puis comprendre comment on peut être si sécur chez-nous, et en avoir si peu de sujet. L'Espagne est en révolte; l'Angleterre sans armée; la Suède mécontente de ses nouveaux alliés et vivement sollicitée par ses anciens; la France seule est en état de tout entreprendre, et personne en celui de s'y opposer, pendant que notre état continue à faire des mécontens et à diminuer ses forces. Je ne doute pas que la réflexion qu'on y fait sur la Triple Alliance ne le mette fort en repos: mais considérons en un peu, je vous prie, les pièces. L'Angleterre est composée d'une nation altière, vindicative et avide: la mémoire de nos dernières guerres, la jalousie du traficq, et principalement un petit différend comme celui de Surinam sont capables de renverser toute la nouvelle liaison que nous avons faite ensemble. La Suède qui s'est jointe à ce parti sans autre motif, que celui du profit qu'elle pensoit tirer des subsides d'Espagne, s'en voyant frustrée comme elle fait - car je vous assûre qu'on aura bien de la peine avant que de faire condescendre ce gouvernement à une garantie universelle, et cela pour obtenir une somme, qu'elle prétend lui être due par des actions faites et non plus à faire, - regrettera et peut-être reprendra le parti qu'elle a quitté pour s'en ressentir contre ceux qui l'ont engagée mal à-propos, et appuyé très-foiblement ses intérèts. Car il est certain qu'on est per-

suadé ici, que la Reine d'Espagne, dans l'état où elle est, n'oseroit refuser au Roi d'Angleterre ni à Messg[rs] les Etats le remboursement des subsides, qu'ils auroient pû avancer en son nom, et que le dit avancement auroit été fait il y a longtemps, si les Etats y avoient été aussi disposés que le Roi d'Angleterre. Considérez par la, monsieur, en quelle opinion notre état est ici, et ce qu'on en pourroit attendre en cas de besoing. Il faut pourtant que je confesse, que je n'avois jamais crû, que je dûsse trouver ici tant de démonstrations d'amitié pour notre état comme j'y ai trouvé à mon arrivée, et que jamais je ne me serois imaginé que le naturel de ce peuple fût si généralement ami du nôtre, comme je le trouve encore: mais il ne faut point se persuader dans le penchant que tout le monde a pour ses propres intérêts, que cela puisse continuer, en cas que cette couronne n'y est conviée par une obligation plusforte que celle d'une Triple Alliance, stérile et infructueuse: et c'est pourquoi je crois qu'il n'y a rien de plus nécessaire que de se servir de l'occasion et d'entrer en quelque liaison plusforte avec ce royaume, par des conditions, dans lesquelles il puisse trouver plus d'avantage pour ses intérèts qu'il ne fait dans la garantie des Pays-Bas. Vous ne ferez pas peu de service à notre état, si vous y pouvez faire comprendre, combien il est utile de se conserver l'amitié de cette couronne, s'il n'est absolument en état de ne craindre jamais les desseins de la France, qui ne feroit point la démarche qu'elle fait pour regagner ce gouvernement, si elle n'avoit d'autres desseins que pacifiques.' Men vergelijke met deze zinrijke beschouwingen, die wij bijna voorspellingen mogten heeten, de berigten bij Mignet, partie 4e, section 2me. Tome III. p. 269; inzonderheid 'Extrait d'une lettre de M. de Lionne à M. Rousseau', p. 262.

Zijnerzijds verzuimde onze ambassadeur niets om de belangstelling in de Triple Alliantie wakker en levendig te houden. Zelfs een zinnebeeldige optogt voor het Zweedsche hof gehouden, - waarin Spanje telkens den voorrang boven Frankrijk had, en de leden van het verbond wegens gelijkheid met het Fransch gewaad geheel niet waren voorgesteld, - gaf hem aanleiding om aan de alliantie te herinneren. 'Je pris occasion de remercier les acteurs, d'avoir eû assez de respect pour la Triple Alliance, pour ne l'avoir pas voulu mêler dans leur jeu.' Lettre MS. du 14/24 Janvier

1669. - ‘Monsieur Thin passe par la Hollande, et comme il sera quelques jours à la Haye - il vous pourra dire, qu'on n'attend ici que le payement des subsides: qu'à faute de cela il n'y a pas grande apparence que ceux-même qui sont bien-intentionnés ici, pourront empécher que les partisans de France ne prévaillent et qu'on ne retourne à la vieille alliance: et comme on a effectivement quelque raison ici de prétendre le dédommagement des troupes qu'ils ont entretenus en vertu de la Triple Alliance, et que l'Espagne peut avoir quelque scrupule de donner une somme si considérable à une couronne, de l'amitié de laquelle elle n'a aucune assurance pour l'avenir, il faut de nécessité porter les affaires à engager cette couronne à faire une nouvelle alliance avec l'Espagne, de sorte que ce traité et le payement des subsides se fasse simul et semel: mais il faut que cela se fasse sans perte de temps, autrement je suis fort persuadé que les affaires se changeront, et que mon séjour en ces quartiers sera fort-inutile.’ (même lettre.) ‘Pour ce qui est du traité de la garantie, j'ai tant couru et travaillé qu'enfin on m'a promis ce matin qu'on enverra par ce même poste les pleins pouvoirs sur ce sujet tant à monsieur Appelboom, qu'au Sieur Maréchal, conseiller du Roi dans l'évêché de Bremen, pour départir sans aucun délai, et se transporter à la Haye, pour assister à l'ajûstement du traité de garantie susdit. Je crois que, moyennant qu'on puisse bien tomber d'accord sur le fait de l'exécution, et règler de telle sorte ce point que l'armée Suèdoise ne soit point obligée de se trop éloigner du corps de ses états pour ne donner point de prise à ses ennemis, et que les subsides qu'on lui donnera pour cet effet soient proportionnés au nombre de ses troupes, à l'égal de ryx^{d}. 60^{m} parmois pour les 12^{m} hommes, je crois que le traité sera bientôt conclû et signé, principalement si le Roi d'Angleterre et Messg^{rs} les Etats veulent encore avancer les 280^{m} ryx^{d}. que les Espagnols offrent de payer deux termes de huit en huit mois: car on estime fort ici l'argent comptant. Si Messg^{rs} les ducs de Lunenbourg ont de l'inclination à renouer l'amitié avec cette couronne, je vous assûre qu'ils y trouveront toute sorte de satisfaction, principalement s'ils veulent être de la partie de la Triple Alliance.’ de Stockholm ce 17/27 Février 1669. Hoe destijds ten aanzien der betrekkingen tusschen het Britsche en Fransche hof door misleiding of onverstand, het door-

zigt der scherpzinnigsten faalde, leert ons een brief van 19/29 Mei 1669. ‘Pour ce qui est de la Triple Alliance, dont on envoye aujourd'hui la ratification de cette couronne, comme il est difficile de parler positivement de l'avenir, je ne vous puis rien assûrer de son efficace. Mais je suis persuadé que ceux qui ont eû assez de crédit pour en faire faire la signature, - car c'est une affaire qui ne s'est point faite ici sans beaucoup de contestation - l'auront aussi pour lui faire sortir son effet en cas de besoin. Quant à la conduite de la cour d'Angleterre, je n'oserois me hazarder d'en juger. Si pourtant j'en puis croire mons. de Carlisle, il est a présumer que mons. Colbert y dépensera plus d'argent que ne vaudra le profit de sa négociation.’ Beter had de Groot der Zweden geaardheid doorgrond, als hij telkens al waarschuwend schreef, dat men toch in Holland hunne ligtgeraaktheid niet kwetsen mogt door eerst in dringenden nood tot hen zich te wenden: dat zij ontzien en geëerd wilden zijn, dat zelfs hunne vaak belagchelijke grootspraak met verschooning en toegevendheid moest behandeld worden. De les door Prior aan den echtgenoot omtrent zijne gade voorgehouden, ‘Be to her faults a little blind, Be to her virtues very kind’, moest in het gedrag der bondgenooten jegens Zweden op den voorgrond staan. Niets bewijst meer hoe juist onze gezant de gevolgen berekend had, dan de gemoedsstemming en gezindheid jegens Holland die de Pomponne te Stockholm vond, en die hij in eene depèche van 19 Augustus 1671 aan zijnen meester mededeelde. De grootkanselier des rijks Graaf Magnus was Frankrijk's belangen en gezant gelijkelijk toegedaan: het was om hem ten wille te zijn, dat Lodewyk de veertiende de benoeming van den marquis de Dangeau tot ambassadeur aan het hof van Zweden herriep, en Arnauld de Pomponne uit 's Gravenhage naar Stockholm deed vertrekken: eene verwisseling van standplaats, die deze hoogstbekwame staatsman ter liefde van zijn land en vorst, en om de herinnering aan een vroeger verblijf, zich liet welgevallen. ‘M. le grand-chancelier ne me fit pas paraître que l'on eût une satisfaction entière de la Hollande, et me dit que l'on remarquait assez qu'elle ne faisait cas de la Suède que lorsqu'elle croyait en avoir besoin; qu'elle n'avait contribué à ses avantages qu'aux dépens de l'Espagne; qu'elle avait retiré M. de Groot, son ambassadeur; qu'elle y avait renvoyé seulement M. Heinsius

pour résident, qui même en était parti; que présentement elle n'y avait personne, et qu'elle n'avait pris la pensée d'y faire passer une nouvelle ambassade que depuis que votre Majesté avait résolu de m'envoyer et que l'Angleterre y avait destiné M. Coventry.' Mignet III. p. 316. En zijn opvolger Courtin spreekt anderhalf jaar daarna van 'la vanité des Gascons du Nord, la présomption qui leur persuade qu'on ne s'aperçoit pas de leur faiblesse et de leur pauvreté, et qu'on ne se peut passer d'eux, etc.' p. 361. Hoe goed de Lionne de kunst verstond om de Zweedsche zelfgenoegzaamheid te genezen, heeft Mignet op onnavolgbaren trant verhaald. Uit diens werk zijn ook de hoofdtrekken ontleend, waarmede de Heer van Dijk het beeld van Spanje heeft geschetst: nu-en-dan eenigzins vreemd doormengd met opmerkingen van elders: (b.v. bl. 287), en de zonderling ingelaschte hulde en ontboezeming, op bl. 334 en 335. De zending van de Heeren van Vrijbergen en van der Tocht naar Brussel wordt volgens het Verbael door deze gedeputeerden-zelven gehouden, uitvoering meêgedeeld, en vervangen door de hoogstgewigtige ambassade van Hieronymus van Beverningh naar Madrid. Landgenooten en vreemdelingen hebben de verdiensten van dezen uitmuntenden Nederlander om strijd gehuldigd. Een' onderhandelaar die beter slaagde kent de geschiedenis niet. Hij scheen geboren om vrede te stichten. De knaap door de pen van een' bezorgden vader voor ons afgemaald, als 'liever gaande wandelen, zwemmen of spelen dan t' huis te blokken', te beschroomd om 'zijnen rector te vragen en aan te spreken', de bloode student 'uit wien naauwelijks een stout kapitein verwacht werd', heeft de gouden bergen nog overtroffen, waarvan de vader op andere tijden droomde, als hij schreef: 'wie weet, waartoe onze Heere God u mag geschikt hebben;' - 'ik wil geen kosten ontzien om een eerlijk man van u te kweeken;' - 'het is te Leiden kostelijk en hetgeen ik daar aan u te kost zal hangen, zal ik moeten uitsparen en uwe zusters onthouden, hetwelk ik niet zou willen doen, als ik niet hoopte buitengewone vruchten van u te telen.' Overal straalt in deze brieven de gezonde zin van den ouden krijgsman door, die aan letteroefeningen vreemd, met dubbele zorg de schreden van den aanstaanden student bewaakte. Karakter en aanleg sloeg hij zorgvuldig gade; het 'natuurlijk vernuft' van zijnen eenigen zoon was hem niet ontgaan; vele verstandige

wenken toonen, dat hij over inrigting en regelen van studie bevoegde raadslieden hoorde. Nog in rijper leeftijd, nadat zijn Hieronymus met gekroonde hoofden onderhandeld, en Europésche vermaardheid verworven had, zijn de sporen zigtbaar van dien afkeer van blokken, die de vaderlijke bezorgdheid wekte. ‘Ik beken gaarne’, schrijft hij den 23 April 1672 aan den Raadpensionaris, ‘dat mijn lust en de applicatie, welke ik behoorde te hebben tot zaken van deze importantie, zoodanig niet zijn geweest als het behoorde: en daarom vind ik mij in dezen beginne al een weinig verlegen, bij faute van grondige en volkomen instructie, maar ik zal mij nu daartoe absolutelijk stellen:’ bij de Jonge, Verhandelingen en Onuitgegeven Stukken II. 326. En toch kon hij onvermoeid arbeiden, zoodra zijn geest eenmaal voor de zaak gewonnen was, en werkzaamheid vereischt werd om haar wèl te doen gelukken. De snoodste laster alleen heeft zijne matigheid in verdenking kunnen brengen, welligt gevoed door zijn bekende kunstgreep, om in geveinsde beschonkenheid aan één der Fransche gezanten de gevoelens van dit hof te ontlokken; maar een blaam die wij met weêrzin bij schrijvers als Mignet en Courtenay wedervinden. Is het denkbaar dat Beverningh als onderhandelaar steeds zou zijn geslaagd, wanneer hij zich op dergelijke wijs in onbewaakte oogenblikken telkens had blootgegeven? Zucht voor letteren en wetenschap, die familietrek in groote staatslieden, schonk aan het buitenleven voor hem eene bekoorlijkheid te meer: de ‘Musae leniores’ wachtten hem wien de woelingen van het staatstooneel afgemat deden t' huiswaarts keeren. Zeldzame gewassen, de pracht uit het rijk der natuur, trokken het hart nog aan, dat vorstelijke luister en praal ledig lieten. Hij verlangde de werken van Plutarchus, toen zijn vader oordeelde, dat ‘hij zoo kostelijk boek nog niet zou kunnen te rade houden en schoon bewaren, als hij met vuile knokkelen van straat komende, daar zoude aanvallen:’ en het laatste bedrijf van den grijsaard was om, als curator van Leidens Hoogeschool, over de verrijking harer boekerij te waken. Hoezeer liefde tot zijn vaderland boven elke andere voorliefde ging, bleek uit den trouwen ijver, met welken hij, na den val der staatsgezinden, de zaak des Prinsen diende. Hij had geenszins tot hen behoord ‘die wilden in crediet zijn tegen den zomer, dat de oranje-appelen zouden rijpen om van die aangename vrucht de eerstelingen te plukken’;

maar zelf door ervaring en bekwaamheid onmisbaar, sloot hij de oogen voor den heldenmoed des twee-en-twintigjarigen jongelings niet, die tot redder van Europa rijpte. De adelaarsblik van Willem had in Beverningh één der zuilen ontdekt, waarop zijn glorierijk bewind moest rusten: groot genoeg om boven vermoedens of herinnering van vroeger tegenstand zich te verheffen, was hij het, aan wien Nederland de onwaardeerbare diensten van Beverningh's laatste levensjaren moet dankweten. Niet altijd was de betrekking tot voormalige medestanders ongedwongen en vrij: de brieven van de Groot zijn vol klagten over koelheid en terughouding. Maar Beverningh wist wat hij aan eigen karakter, en aan den omkeer van begrippen schuldig was; in de herinnering van oude vriendschap vergat hij nooit wat de nieuwe orde der dingen eischte. Zeker ware de Groot's leven voor vele rampen bewaard, en gewisselijk aan zijn naam velerlei smaad en verguizing gespaard, indien hij van de strenge terughouding en omzigtigheid zijns vriends iets meer bezeten had. Eéne zijner grieven moeten wij opnemen: want daar wordt de aanklager tot verdediger. De Groot schrijft uit Antwerpen aan de Wiquefort. ‘Je dinai hier chez Messieurs les médiateurs, où il y avoit trois de nos ambassadeurs, le seul M. de Beverningh étant absent selon son ordinaire, qui est de n'aller nullepart et de ne convier personne: ces trois-là me firent assez-bon accueil. M. Ysbrands parla de mon ambassade de France, assez à mon avantage: et les autres-deux me dîrent que je les pouvais voir quand il me plaîroit, qu'ils ne savaient sur quels ordres M. de Beverningh se règloit: mais que pour eux ils n'en avaient point, qui me fûssent contraires.’ (ce 13 Octobre 1673.) Zeldzame onmatigheid voorwaar! die tot zoodanige klagt kan aanleiding geven. Wij behoeven niet breedvoerig te vermelden, welke lange reeks van wèl-volbragte zendingen Beverningh voor dit gezantschap aan het hof van Madrid bij-uitnemendheid aanbeval. De Heer van Dijk heeft bl. 364 en volgg. uit de resolutiën der algemeene Staten en uit die van Holland de bedenkingen aangestipt, welke de voorslag der ambassade bij Beverningh ontmoette. Maar welke eigenlijk de tegenwerpingen zijn geweest, blijkt daaruit niet. Tot zekere hoogte wordt dit opgehelderd door de brieven van de Witt, waarbij de Raadpensionaris telken male de resolutiën aandrong. Hij geeft eerst kennis van het besluit der Staten van Holland,

in een merkwaardig schrijven van den 10^{den} Februarij 1670: ‘De zaken van de wereld hebben tegenwoordig dien keer en loop genomen, dat de principaalste post die alsnu van dezen Staat waar te nemen staat, is aan 't hof van Spanje te Madrid, zoo als UEd. zelf uit - of naar de constitutie der tijden en gelegenheden wel zal kunnen afnemen: en derhalve hebben de Heeren Staten van Holland en Westvriesland ook geoordeeld verobligeerd te wezen het bekwaamst subject uit te kiezen om het gerequireerde officie aan 't voorz. hof te gaan afleggen, en mij dienvolgens gelast UEd. uit hunnen naam te verzoeken, gelijk ik ben doende bij dezen, dat UEd. nog die dienst aan zijn vaderland gelieve te doen, van zich ter bekleeding van een extraordinaris ambassade aan voornoemd hof te laten gebruiken, en zulks dien vrede dien UEd. te Aken met zijne onderteekening als mediateur heeft bekrachtigd, door zijnen ijver en vigilantie aan 't gemelde hof te helpen handhaven: ook te helpen faciliteren die resolutiën, verbindtenissen en middelen die tot maintenue van denzelven vrede ten hoogste gerequireerd zijn, enz.’ Zeven dagen later (op den 17 Februarij 1670) betuigt de Witt, ‘tegen hope en verwachting met leedwezen te hebben bespeurd de negatieve resolutie’ door Beverningh bij missive van den 15^{den} berigt, daarvan kennis te hebben gegeven aan de Heeren Gecommitteerde Raden, als tot wier bezorging eigentlijk staat de executie van de resolutiën der Staten van Holland, en die bij ingesloten missive hem ‘op 't allerserieust verzoeken de gerequireerde dienst aan den Staat niet te willen weigeren.’ Maar in een' brief van 23 Februarij wordt de aard der bedenkingen door Beverningh aangevoerd iets duidelijker. ‘Als ik UEd. missive van den 21sten dezes ontvangen en den inhoud van dezelve aandachtiglijk gepondereerd hadde, heb ik best-geraden geoordeeld over uwe consideratiën daarin vervat, confidentelijk te communiceren met den Heere van Beuningen, die de goedheid heeft gehad van op zich te nemen UEd. dienthalve mondeling te gaan onderhouden, gelijk ZEd. op morgen van hier naar Amsterdam vertrekkende ten dien einde zijne reize expresselijk derwaarts over nemen zal; weshalve ik mij dan referere en verlate tot hetgeen tusschen UEd. zal worden geconcerteerd: ..... zullende echter alleenlijk hier bijvoegen, dat de Heeren H. Ho. Mog. Gedeputeerden tot het stuk der Triple Alliantie heden bij elkander zijnde, ik aldaar

occasie genomen heb om eens te sondèren, of de provinciën niet wel, zonder eenige ruggespraak of specialen last van de principalen UEds. persoon alleen zonden willen eligeren en committeren, om, in qualiteit als Extraordinaris Ambassadeur een' keer naar 't Hof te Madrid te doen, in cas de Heeren Staten van Holland het geluk mogten hebben UEd. daartoe te kunnen bewegen; en dat ik bij dezelve Heeren niet anders heb kunnen bespeuren of zulks zou apparentelijk wel kunnen geschieden. Wat aangaat de consideratie om aldaar niet langer gehouden te worden dan met UEd. gelegenheid en genegenheid zoude over een komen, dienthalve liggen verscheiden pertinente exempelen, en nog jongst, dat aan den gem. heere van Beuningen, laatst in ambassade gaande naar 't hof van Frankrijk, vóór deszelfs vertrek onwederroepelijk permissie is gegeven om, na 't expireren van weinig maanden weder terug te mogen keeren, zonder eenige nadere orde daartoe vannoode te hebben: 't welk ontwijfelijk in UEds. reguard mede gepractiseerd zal worden.' Nog was de tegenstand niet overwonnen: want op den 1sten Maart schrijft de Raadpensionaris andermaal met hartgrondig leedwezen bespeurd te hebben de nadere negatieve resolutie, en 'gelijk sentiment' bij Heeren Gecommitteerde Raden te ontwaren. 'Ik wil hopen dat UEd. niet ongevallig zal zijn voorgekomen, dat ik over deszelfs voorgaande missive, in dat den 21sten der vl. maand met den Heer Burgemeester van Beuningen in confidentie gecommuniceerd hebbe, die niet alleenlijk aangenomen heeft den inhoud van dien zorgvuldig te menageren, maar die mij ook bij missive van gisteren verzekerd heeft zulks exactelijk te hebben nagekomen: en gaat voorts volgens UEds. begeerte hiernevens de voorz. deszelfs missive in originali weder terug.'

Eindelijk weten wij nog uit een' brief, op 29 Augustus door den raadpensionaris geschreven, dat 'de ernstige genegenheid der Staten van Holland en Westvriesland' om van den persoon van Beverningh tot bekleeding van de Spaansche ambassade te worden gediend, gebleken uit de nadere resolutie van 1 Augustus, hem en den Heere van der Tocht het voornemen had doen opvatten om den Heer van Beverningh 'over dat subject eens te komen begroeten op aanstaanden Zondag die wezen zal de 31ste dezer.' Ook het daar mondeling verhandelde is natuurlijk niet voor ons be-

waard gebleven: zooveel is zeker, dat van Beverningh's hoofdbezwaar, de verpligting namelijk om in Spanje langer te verblijven dan met zijne gelegenheid en genegenheid zoude overeenkomen, is weggeruimd. Uit de Extract-resolutien van H. Ho. Mog. (Martis 5 Mei 1671, register bl. 166½) blijkt hun welgevallen in 't geen door den gezant aldaar genegotiëerd en verrigt is, en dat voorts t' eenenmale en absoluut aan zijne directie en discretie gelaten wordt om te repatrieren en terug te komen, zoohaast hij oordeelen zal zijn verblijf aldaar niet meer noodig te zijn. (bl. 425.) Welligt bezielde van Beverningh reeds vóór de afreis diezelfde vrees, welke hij in eene missive van 15 April 1671 aan de Groot aldus uitdrukt: ‘Ik ben bekommerd in cas van rupture met Frankrijk, hoe ik vanhier zal weg geraken, en zal gaarne vernemen wat in zulk een geval van UEd. intentie is: en of UEd. meent, dat ik zou mogen verzoeken en kunnen obtineren een pasport om door des konings landen naar huis te komen: want mij te gaan hazarderen met een enkel oorlogschip door het kanaal vinde ik gansch niet geraden: ook is mij de herwaarts-reis zoodanig bekomen, dat ik daar genoeg van hebbe.’ Gewaagd is de gissing wel niet dat Beverningh ook zijne zeer-geschokte gezondheid, als reden van verschooning zal hebben bijgebragt. Althans zou menig ander in zijne plaats daardoor terneêrgedrukt - en voor de gestadige inspanning van het werk eens onderhandelaars ongeschikt zijn geworden. Onbedrevenheid in de Spaansche taal was almede geen ongegrond beletsel. De Heer van Dijk zegt er een woord van in de noot op bl. 387, maar van Beverningh zelf wijst meermalen op de belemmering, en het oponthoud daardoor teweeg gebragt. Zoo lezen wij in de aangehaalde depèche: ‘Ik laat de translaten doen in de Spaansche taal door eenen taalmeester, dien ik expres van Brussel heb medegenomen, en de overzetting in de Nederlandsche taal door Mr. Meurier, mijn' secretaris, alzoo ik geen' tijd noch lust hebbe om zelf de hand daar aan te slaan, gelijk ik anderzins gewoon ben: en ik zende copie van mijne memorien in die laatste taal op vertrouwen dat het Hun Ed. Gr. Mog. zoo best-gevallig zal zijn.’ In die van 18 Maart aan den raadpensionaris en aan Fagel schrijft hij: ‘Dewijl ik het ongeluk hebbe van de Spaansche taal niet te verstaan, en de Heer Connestable in de Fransche niet zeer-geoefend is, zoodat wij in de conferentie van den

8sten dezer malkander zeer kwalijk hadden verstaan, en mij ook geweigerd was te geven bij copie hetgene mij mondeling wierd voorgedragen, heb ik die mondelinge conferentien gedeclineerd, en verzocht te mogen besoigneren bij geschrifte, zijnde de interpretatie van een' derde van gansch geen kracht omtrent de natuur van zulke zaken.' En vier weken later: 'Ik voldoe mij zelven aan de eene zijde niet, mits mijne zwakheid, en aan de andere zijde heb ik geen lust noch kracht gehad om de translatien zelve te doen: ik hebbe nogtans geoordeeld uit de kennis van den voorleden tijd, dat de leden van Holland gaarne zijn gediend in eene taal die zij verstaan: en ik zou blijde zijn te vernemen, of er eenige remarques opgevallen zijn, die men dan in 't volgende kan regten.' (vg. van Dijk, bladz. 403. 435.) Hoe dit zij, van Beverningh liet zich ten laatste bewegen, en ging. Vooraf deed hij een' keer naar Brussel, ten einde met den Graaf de Monterey eenige punten te bespreken; van welk bezoek een kort verslag voorkomt bij Wiquefort, Histoire Inédite Livre 19e. (folio 321-2 van het afschrift op de koninkl. Bibliotheek.) Er blijft niets te voegen bij de naauwkeurige berigten, door den Heer van Dijk uit het Verbaal geput, die ons beide staatslieden zoo sprekend voor oogen stellen, en het belang dezer zending, bij onze historieschrijvers vergeten, volkomen doen inzien. (bl. 364-72.) Opmerkelijk schijnt ons dat van Beverningh, gelijk van de meeste gezantschappen, waarin hij gebruikt werd, ook van dit mondgesprek een volledig verbaal heeft opgemaakt: voor de ambassade aan het hof van Madrid werd hem 'het rapport-doen ter zijner wederkomst en het overleveren van een schriftelijk verbaal' uitdrukkelijk opgelegd bij art. 47 zijner Instructie. Hare hoofdbepalingen zijn beknopt vermeld bl. 373-7 van deze 'Bijdrage'; en de inhoud geeft eenig denkbeeld van de talenten des staatsmans, die binnen drie maanden aan het Spaansche Hof zoodanigen lastbrief wist te volvoeren. Sterk is het contrast, als men bedenkt aan hoedanigen voorganger hij te Madrid is opgevolgd. De Heer van Reede van Renswoude had, volgens Wiquefort, livre 17o. fol. 93: 'fait le voyage d'Espagne pour voir le pays, et comme son père, qui était député de la part de la province d'Utrecht à l'assemblée des Etats-Généraux, était partisan déclaré de cette cour-là, il y fit demeurer son fils, à qui il fit donner la qualité de résident, afin de lui donner

moyen de subsister plus-commodément. On eût la faiblesse quelque temps après de le revêtir du caractère de répresentant, quoiqu'on n'y en eût point besoin alors, et qu'il y fit peu d'honneur à l'Etat. Il n'y négociait rien: ses dépèches ne valaient pas le port: et il eut l'imprudence de les faire passer par les mains d'un sujet du Roi d'Espagne, qui lui servoit de secretaire. Son avarice était si grande, qu'au lieu de vivre des appointemens que l'Etat lui donnait, il faisait des remises à son père des pensions qu'il tirait de la Reine depuis qu'il avait changé de religion, et fait changer le pasteur que les Etats entretenaient auprès de lui, quoique ce changement ne fût découvert qu'aux obsèques qu'on lui fit aux dépens de la Reine, avec tout l'apparat qu'on voulut bien donner à un prosélyte de cette qualité. Sa mort fut cause que les Etats de Hollande redoublèrent les instances qu'ils avaient faites de ce qu'on y envoyât un ambassadeur extraordinaire, plus habile et plus zèlé que celui, qui y avait fait ses affaires et non celles de l'Etat.... on était en peine de trouver une personne habile qui voulut se charger de cette commission, et ce ne fut qu'en l'an 1670 qu'on y disposa Jerôme de Beverningh.' De overtogt van dezen was langzaam en van stormen verzeld. Ook hierin aan zijnen vriend de Groot gelijk, moest hij uithoofde van den staat zijner gezondheid, der vertraagde aankomst van zijn bagagie en trein, eene poging wagen om de onderhandeling aan te vangen, alvorens hij in eene publieke audientie bij de Koningin ontvangen was. In welken toestand, en door welke partijen verdeeld hij het hof te Madrid vond, wordt uit de depèches van den Franschen gezant bij Mignet regt-duidelijk, en heeft de Heer van Dijk (bl. 384) in zekere mate aangewezen. Beverningh sloeg aanstonds en met grooten ijver zijne handen aan de taak; en het kan niet bevreemden dat zoodanige voortvarendheid den ambassadeur de Bonsy, Lodewijk's minister, weinig geviel. Zie Mignet III. p. 639. Hij-zelf berigt, 'dat zij hier zeer getroeteld en gefoveerd wierden in hunne lethargie' (bl. 395) en (depèche van 18 Maart): 'Indien men hier van gereede penningen voorzien ware, ik vertrouwe, dat zij liever omtrent Zweden en elders alle mogelijke devoiren zouden doen, om met de wapenen hun regt te vervolgen veeleer als te komen tot deze submissie.' Hij verlangt van de Witt te vernemen, 'of met de andere branches van het huis Lunenburg iets gehandeld

wordt, op den voet van de traktaten de anno 1665', en of de Staat gezind zou zijn 'de halve onkosten van de Lunenburchsche militie te dragen.' Wat Beverningh's Instructie op dit punt inhield, kan men bij onzen schrijver (bl. 375) lezen. In de onuitgegeven brieven van de Groot over de jaren 1671 en 1672 wijst deze, destijds Ambassadeur te Parijs, herhaaldelijk op het hoog gewigt der alliantie met de vorsten van dit huis. '1l est certain qu'on tâche ici de ménager l'amitié de Messg^{rs} les ducs de Lunenbourg, et que pour ce sujet il est très-nécessaire qu'on fasse quelque chose pour eux. J'en ai écrit ci-devant à M. de Witt, et le fais encore par cet ordinaire.' (du 27 Mars 1671.) Wederom elders: 'J'écris à M. de Witt que je m'étonne de ce qu'on fait si peu de cas chez-nous de l'amitié de Messg^{rs} les ducs de Lunenbourg, pendant qu'on les ménage ici de sorte qu'on n'a pas voulu s'engager avec l'evèque de Munster qu'en casque Messg^{rs} les Etats prîssent parti contre lui, pour ne leur donner aucun sujet d'offence et c'est pourquoi je vous ai proposé de trouver un autre moyen de satisfaction pour Messg^{rs} les Ducs qu'une assistance visible, qui pourroit exposer èt eux, èt notre état à plus de danger qu'on n'en peut attendre des troupes seules de l'Evèque susdit.' Evenzoo, ce 4 Septembre 1671: 'J'écris par cette poste à M. de Witt au sujet de Messg^{rs} les ducs de Lunenbourg, et m'étonne comment on les néglige dans une conjoncture, où nous pourrions bien avoir besoin de leur amitié.' En, 20 Novembre 1671: 'Le principal auteur de tout ce mal est le Roi de la Grande-Bretagne, et la corruption qui est dans une cour noyée dans le luxe et la débauche: et j'ai bien peur que l'Electeur de Brandenbourg et vos princes de Lunenbourg ne nous quittent au besoin, et ne choisîssent plutôt de bons deniers pour demeurer neutres, que la guerre.' Zelfs gaat hij eenmaal zóóver van te schrijven: 'Je doute encore fort, si on tentera rien de tout ce qu'on a entrepris quand Messg^{rs} les Etats auront fait cette nouvelle augmentation de troupes, et que Messg^{rs} de Brandenbourg et de Lunenbourg voudront bien se ranger de notre côté.' (Lettre MS. du 4 Décembre 1671, du 18 Décembre et du 29 Janvier 1672; met de boven-vermelde bewaard in het dossier van crimineele papieren tegen Mr. Pieter de Groot.)

Van hoeveel invloed op de beschouwingen van Condé de gezindheid dezer vorsten was, leert ons zijn advies,

bij Mignet, III. 666, geboekt. Maar de voorstellen van Beverningh omtrent de halve onkosten vonden te 's Hage geen bijval. ‘Ik vind mij verpligt’, antwoordde de raadpensionaris, ‘UEd. te adverteren dat H. Ho. Mog. en in specie mede H. Ed. Gr. Mog. nooit gedisponeerd hebben kunnen worden, en zoo als ik vastelijk vertrouwe, ook nooit zullen verstaan tot het uitloven van eenige subsidien aan wien het ook zoude mogen wezen, anders dan bij zooverre, mits opkomenden oorlog, de troupes waarvoor de subsidien uitgeloofd worden, effective ten goede van de geattaqueerden in actie gebragt zouden worden, en niet om daartoe tempore pacis, uit vreeze van eene aanstaande rupture te resolveren: veelmin, om daartoe in zulken cas effective te contribueren.’ (van Dijk, bl. 422.) Of dit ‘vastelijk vertrouwen’ goedkeuring van de Witt's zijde insluit, kan twijfelachtig schijnen. De tegenzin der staten ontsproot uit eene karigheid, door velen veroordeeld, toen meer dan ooit ongepast, en waarvan de Witt zich doorgaans wist te vrijwaren. ‘Les Etats’, schrijft Wiquefort, Livre XIX. fol. 255, ‘considéraient la guerre comme un mal violent mais éloigné et incertain: et les subsides comme une gangrène, qui consumait l'état sans remède et sans ressource, et ils étaient fort-résolus de n'en point donner, que lorsque l'état serait effectivement en rupture: c'est-à-dire lorsqu'il faudrait acheter au double les amis et les alliés, hors de saison et sans succès,’ Maar van de Witt had hij reeds vroeger, en bepaaldelijk ten aanzien van de betrekkingen met de Vorsten van Lunenburg gezegd: ‘En parlant de la sorte il n'exprimait pas si bien ses propres sentimens que ceux des Etats de Hollande. Les finances y étaient administrées dans une dernière exactitude sous sa direction: mais au travers de son humeur ménagère il ne craignait point d'opiner pour la dépense, lorsqu'il la jugeait nécessaire et ce n'était pas sans se faire violence qu'il acquisçait aux Résolutions de ses maîtres, qui ne prévoyant pas si bien que lui les maux que l'Etat avait sujet de craindre, ne voulaient faire de la dépense que lorsqu'elle était inutile, et qu'il fallait payer 20 sous ce que l'on aurait eû à 5, si on l'eût faite à-propos. Ils en ont fait une trop-fâcheuse expérience, qui les a conduits à des extrémités dont ils ne reviendront jamais.’ (Livre XVII. fol. 77 van voorn. afschrift.) Wil men de Groot volkomen regt doen, dan eischt de billijkheid te erkennen, dat ook deze

staatsman geen gelegenheid ongebruikt liet om op de nadeelen dier ontijdige spaarzaamheid te wijzen, en uit het voorbeeld des Franschen Konings aan te toonen, hoeveel beter die vorst de geldelijke middelen zijns rijks aan zijne grootsche ontwerpen wist dienstbaar te maken. ‘Nos messieurs font les choses de si mauvaise grâce qu'ils me font pitié: si on avait le coeur assez noble chez-nous pour faire civilité aux princes etrangers quand ils viennent dans nos provinces et de faire quelques petits présens en temps et lieu, on epargnerait beaucoup de millions en employant quelques milliers de bonne-grâce.... Il est certain qu'il n'y a plus à marchander et qu'il faut gagner les premiers princes à quel prix que ce soit.... connoîssant la plûpart de nos messieurs, plus-portés à leurs propres intérêts qu'à ceux du public, sans considérer qu'il est impossible que l'un subsiste sans l'autre.... Nous sommes bien-accoutumés de nous brouiller un peu dans les commencements des affaires: mais d'ordinaire les dangers et la crainte que chacun a de perdre le sien nous rejoint, et plus nous faisons de dépense, plus nous devenons résolus à la faire.’ (Onuitgegeven brieven in het boven-vermeld dossier.)

De Heer van Dijk herinnert (bl. 406) aan de verontrustende berigten, die de Groot uit Parijs overzond: en gewis heeft niemand der onzen zoo vroeg en zoo klaar ingezien, dat de wortel van de naderende rampen in Engeland te zoeken was. Lodewijk's krijgsmagt was in getalsterkte en geoefendheid tegen elken vijand bestand: maar de vloot der kleine republiek moest zijne bezorgdheid wekken. Dat de depèches van onzen gezant te Londen het kwalijk geplaatst vertrouwen maar al te zeer hebben gevoed, wordt hier (bijna woordelijk uit Wiquefort, livre XX. fol. 356) naar waarheid herinnerd. Maar wie de betrekkingen van het Fransch en Engelsch hof uit de echte bescheiden heeft leeren kennen, zal bezwaarlijk geloof hechten aan hetgeen de Heer van Dijk bl. 397. noot 2. uit denzelfden schrijver mededeelt, dat men door Arlington te winnen, den oorlog zou hebben verhoed. Er was hier meer in het spel dan ‘l'esprit ménager de celui qui avait alors la principale direction des affaires en Hollande et l'aversion qu'il avait pour les amitiés intéressées’, waarvan Wicquefort gewaagt. Zijne berigtgevers hadden geen begrip van het eerloos zamenweefsel, welks draden de verachtelijke Karel in handen had. Hoe de Witt

de eerste kennisgeving van het zamenspannen der beide vorsten opnam, heeft Temple in een zeer-onderhoudenden brief van 24 April 1669 aan Lord Bridgeman beschreven. (Letters. vol. 2. p. 64.) De gezant-zelf kon zoo iets niet gelooven; en de toon van verbazing, met zelf-verwijt doormengd, die in zijn schrijven telkens doorbreekt, doet zien hoeverre zoodanige verstandhouding buiten zijne berekening lag. Later spotte hij op zijne beurt met de ongeloovigheid van anderen, en smaalde op het gebrek aan doorzigt (the ill noses) der Hollandsche gezanten, die niets bespeurden voordat de slag gevallen was. Zie p. 307 en 309, waar Arlington erkent, dat men zelfs aan het Fransche hof toen eerst geloofde.

De klagt van de Witt ‘over een Koning en eene natie, die nergens in dan alleenlijk in eene continueele veranderlijkheid bestendig is’ (bl. 429), is aan de lezers van Temple's brieven wèl-bekend. Omtrent den omvang en uitslag van Beverningh's onderhandelingen te Madrid blijft weinig te zeggen, na de volledige berigten uit het Verbaal geput. Uit een' brief aan den Raadpensionaris blijkt, dat Beverningh in bedenken genomen had, dewijl het gezantschap in Spanje niet geheel kon ledig blijven, en hem onbekend was, ‘of Hun Ed. Gr. Mog. verdacht zijn iemand anders herwaarts te schikken met eenig karakter’, om ‘bij provisie en tot derzelver nader order aldaar te laten Mr. Cornelis Meurier, die mij als secretaris in deze ambassade dient: zijnde niet alleen ten respecte van vele goede qualiteiten van studie, talen en comportementen in 't generaal, maar specialijk door de kennis van de Spaansche taal, en door 't acces, 't welk hij met den tijd gekregen heeft bij de Heeren van deze regering, wel bekwaam om dezen post te kunnen waarnemen, immers om te vervolgen hetgeen ik hier onafgedaan zal moeten laten.’ (Missieve van 15 April 1671.) Maar dit plan had geen gevolg, en reeds op 27 Mei schreef hij aan zijne meesters: ‘Ik heb onder het goedvinden van U Gr. Mog. gedisponeerd om hier te blijven Monsr. Frederico Valkenier, vóór-dezen geweest secretaris van den Heere Baron Reede van Renswoude, en die nu in dezelfde qualiteit mij mede heeft gediend.’ Dat deze volkomen-berekend was voor de opgedragen taak, kunnen zijne brieven getuigen, waarvan belangrijke uittreksels (b.v. bl. 441, 453 enz.) zijn medegedeeld. - De conferentie tusschen Don Estevan

de Gamarra en de Gedeputeerden der Staten-Generaal (bl. 437) werd niet op den 25sten, maar op 21 Maart gehouden, en de acte op den 9^{den} Junij zeer heimelijk ‘overgeleverd door den Heer Ambassadeur van Spanje, in praesentie van den Heer van Louvignies, aan de Heeren van Heuckelom, Merens, raadpensionaris de Witt, Odijk, van der Hoolck, van Vierssen en van Pallant:’ - blijkens eene eigenhandige aanteekening van Fagel. Bij de depèche van den resident T. v. Sasburch, uit Brussel 26 Junij 1671 (aangehaald in de 5de noot bl. 440) is onder de originele stukken nog gevoegd het eigen berigt van den Graaf van Monterey aan den Spaanschen ambassadeur de Gramarra, wiens ‘secrete memorie’ gevolg van dit schrijven was: zonderling klinkt dus het antwoord der Staten, dat zij ‘voor het oogenblik aan de loopende geruchten nog geen volkomen geloof konden hechten’ als men de ondervinding van vroeger vergeet. Zie de Jonge, Onuitg. Stukken, I. 309. De berigten van den commissaris Mels, in velerlei opzigt merkwaardig, kunnen strekken om die soort van gerustheid te verklaren, welke b.v. te Madrid deed zeggen, ‘dat al het groot voorgeven der Franschen maar gasconnades zijn’ (bl. 464), en die ons in het gemoed van enkele staatslieden zelfs, nu zoo onverklaarbaar schijnt. De praal- en heerschzucht van den grooten Koning kwam de kern der Fransche natie duur te staan. Bijna terzelfder tijd dat Mels schreef: ‘'t Is ook niet wel uit te denken, hoe jammerlijk de ambachtsman en boeren getiranniseerd worden’ (bl. 642) deed eigen ervaring een' ooggetuige zeggen: ‘J'apprends avec beaucoup de joye ... que Messrs de Hollande prennent dignement à-coeur le soin qu'ils doivent à la conservation d'un si beau gouvernement dont on ne connaît la valeur que par la comparaison des autres qui ne font la guerre à leurs voisins que par la ruine de leurs propres sujets.’ (Lettre Ms. de de Groot à M. de Wicquefort de Paris ce 11me Décembre 1671.) Naauwlijks had van Beverningh zijne eervolle missie aan het hof van Spanje volbragt, of men dacht er aan opnieuw van zijne talenten gebruik te maken, voor de deputatie te velde. ‘Maar’, schrijft de raadpensionaris aan zijnen broeder, ‘ik vertrouwe dat gemelde Heer van Beverningh die deputatie niet zal willen aannemen, ingeval de zaak met Zijne Hoogheid blijft in termen als voorschreven is..... Gouda excuseerde den Heere van Bev. met verklaring van wel-verze-

kerd te zijn, dat ZEd. constantelijk geresolveerd was voortaan geenerhande commissien meer aan te nemen.' (bij de Jonge, Onuitgegeven Stukken, I. bl. 251.) Op welke Instructie hij desniettemin drie maanden later deze hagchelijke taak aanvaardde, en hoe roemrijk hij zich van alle verpligtingen kweet, is elders te lezen. Vg. Schotel, bl. 25 vg. en de briefwisseling door de Jonge uitgegeven. Tot onze aankondiging behoort het verhaal daarvan even weinig als het noodig schijnt nog eens in het breede te spreken van het gezantschap naar Brussel afgevaardigd, bij den Heer van Dijk bl. 456 geboekt. Sedert meer dan vijf-en-twintig jaren is deze zending, in de geschiedrollen vergeten, uit de echte oirkonden opgehelderd, en nu aangevuld met andere depèches uit het Verbaal van één der afgevaardigden. Men leert den landvoogd hoogschatten, die in de moeijelijkste oogenblikken de algemeene belangen met de eischen van zijn hof wist te vereenigen. Opregt, gematigd, verdraagzaam en dapper verdient de naam van den Graaf de Monterey in onze jaarboeken te leven. Met weemoedige belangstelling volgen wij de onderhandelingen met dezen edelen man gevoerd: want zij vormen een laatst bedrijf uit het werkzaam leven van de Witt, die weldra den marteldood zou sterven. Al ware de briefwisseling, die het teekenen der artikelen van 18 Maart 1672 voorafging, het eenigst geschenk geweest uit de hand van den raadpensionaris voor ons bewaard gebleven, het zou volstaan om zijne kunde en regtschapenheid te vereeuwigen.

Eén woord nog ten slotte over het werk van den Heer van Dijk. Ook van zijn tweede Hoofdstuk geldt eenigermate de aanmerking, dat hij liever kopijen dan originelen geraadpleegd heeft, aan het 'register' de voorkeur schonk boven de oorspronkelijke stukken zelven. Zoo zou, om iets te noemen, de klagt over het gemis van brieven en depèches op vele plaatsen vervallen, had hij het eigen Verbaal van Beverningh ter hand genomen. Wat methode, klaarheid, netten stijl, en levendige voorstelling betreft, kan deze 'Bijdrage' geenszins op gelijke lijn worden gesteld met de werken van Mignet of Leopold Ranke. De schrijver zou den ernst of de opregtheid van hem verdenken, die zoo iets beweren kon. Maar wie uit eigen ervaring de tallooze klippen kent die de geschiedvorscher heeft te mijden; de aanloksels om uit den rijken voorraad van onbekende schriften met

volle hand te zaaijen, en van zijn onderwerp telkens tot bijzaken te worden vervoerd, even-nieuw en even-wetenswaardig, - hij zal geen boek gering achten, omdat het overladen is. Als proeve om onze geschiedenis uit de echte bronnen te bearbeiden, bezit dit werk wezenlijke en blijvende waarde: en indien de Heer van Dijk aan de voortreffelijke modellen van het buitenland het geheim afziet om den bevalligen vorm aan degelijken inhoud te paren, hij zal bij voortzetting van zijnen arbeid aan onze letterkunde en historie beide een uitmuntende dienst bewijzen.

J. HEEMSKERK.

De zangwedstrijd van Nederlandsche liedertafels.

Dem Schönen ohne Begriff und Zweck, dem Spiel mit Empfindungen oder Phantomen zur Zeitverkürzung und langen Weile, - was gebührt ihnen anders als Verachtung? Cultivirende Künste aber, mit Ernst und anwendendem Verstande behandelt, kann nur der Thor verachten.

HERDER.

Tandem fit surculus arbor - door den tijd wordt de spruit een boom - was de geliefkoosde spreuk der vaderen, zoo vaak ze, in den geloove en de hope, geschoord door 't bewustzijn van eigen kracht en volharding, van een gering begin ontwikkeling, bloesem en vrucht verwachtten. Sinds dien tijd beschreef menig jonge veréeniging, waar wat goeds of nuttigs uit ontkiemen zou, haar vendel met die leuze. De jeugdige twijg werd verzorgd en gekweekt, tot dat ze langzamerhand al vaster wortelde, tot dat heur stam bij veêrkracht vastheid begon te paren, tot dat jonger loten en takken zich inéen-slingerden en welfden tot een digten bladerkroon, tot dat de onaanzienlijke kiem een eik - de spruit een boom geworden was.

Met het oog op die waarheid, vormden zich ook ten onzent onderscheiden veréenigingen ter beoefening van 't mannenchoorgezang - *Liedertafeln* noemen we ze met een Duitschen titel - eerst weinig in tal - gering van omvang, in stilte, maar krachtig voortarbeidend - later toenemend in cijfer, wassend in sterkte, strijdend en triomférend in den edelen kamp waar Polyhymnia de eerepalm geheven hield. Dat was de opwekking van een element, 't geen bij zijn looden

slaap reeds genoeg vergeten scheen, om gestorven te heeten - een element, dat in verloopen tijden op den Vaderlandschen grond zóo breed zich ontwikkeld en zóo krachtig had getierd, dat de naburen zich koesterden in de stralen, genoten van den rijkdom, waarop 't bogen mogt; het muziekaal element, dat te lang en te onregtvaardig vreemd gescholden werd aan den nederlandschen volksaard - alsof we geen proeven te over hadden van den ijver voor en de gelukkige beoefening der toonkunst - alsof de Nederlanden van de XVI^{de} eeuw, niet den eernaam verdienden van algemeene muziekale kweekschool voor geheel Europa! Eere aan hen, die gehoor gaven aan den inwendigen drang, om de herinnering der Vergetene op te delven uit het stof, waarin ze te sluimeren lag; eere aan hen, die de outers der Verhevene weêr poogden op te rigten en de eerste wijrookkorrels strooiden in de heilige vlam! Hun streven droeg vrucht, de kiem wies op - *tandem fit surculus arbor*!

Deze en dergelijke denkbeelden kwamen er bij mij op, toen ik de aankondiging vernam van den aanstaanden Zangwedstrijd van Nederlandsche Liedertafels, die binnen kort te Amsterdam zou plaats hebben. Met algemeene belangstelling werd die tijding ontvangen en 't aanzienlijk tal der mannenzangveréenigingen, dat aan *Eutonia's* noodiging gehoor gaf of zich bereid verklaarde, om meê te dingen naar den palm der eere, bewees reeds aanvankelijk, dat de poging der Amsterdamsche Zuster alom de warmste sympathie had opgewekt en krachtig zou worden gesteund.

Vergun me, dat ik trachte u in de volgende bladen een kort verslag te bieden van den lang verbeiden feestdag. 't Zal weinig méer wezen dan eene optelling van feiten; eene herinnering van 't genotene zonder ontleding, toelichting of omschrijving. Ik weet te wèl, dat ik mij niet wagen mag aan wezenlijke kunstkritiek, op een veld waar ik mij geen burger achten durf - maar treed ik buiten de grenzen van mijn regt, als ik de individuéle indrukken, die de feestavond bij mij opwekte, mijn subjektief oordeel over de voordragten, met passende bescheidenheid, hier mededeel? Terwijl ik de eerste ben om aan mijne uitspraak te dezen alle gezag te ontzeggen, geloof ik tevens, dat den dilettant niet geweigerd worden kan zijn meening uit te spreken. Herinnert ge u

waarom Webb[1] aan den kunstminnaar, liever soms dan aan den kunstenaar, het regt van beoordeeling toekent? Wat hij van schilders zegt is ook op toonkunstenaars van toepassing: ‘Zelden heb ik een kunstenaar aangetroffen, die niet een heimelijk bewonderaar was van deze of gene school, of bijzonder gehecht aan de een of andere manier, die hem bovenal toelachte. Hij geraakt schaars als de kunstliefhebbers, tot eene onbevooroordeelde beschouwing van 't schoon, omdat hij vaak de moeilijkheden, die hij in de oefening der Kunst vindt, tot het enkel werktuigelijke vernedert, en eigenliefde met ijdelheid hem dikwijls verleidt, om de penseelstreek, die der zijne 't meest nabij komt, het hoogst te schatten.’ Indien men verlangt te weten of eenig toonstuk naar de regelen der kunst zamengesteld en bewerkt, in één woord, of 't een kunstwerk is, dan vrage men alléen den *kenner* of den waren *kunstenaar*, maar het oordeel van ons *welgevallen* in zulk een toonstuk mogen en kunnen we niet binden aan de uitspraak van een ander', en wèl 't minst aan de meening van den kenner of kunstenaar, die altoos als kritikus optreedt van het standpunt der echte Kunst, dat niet voor ieder bereikbaar is. De dilettant, de kunstvriend heeft te dezen opzigte meer regt van spreken: we weten toch hoe Apelles de beoordeeling van zijn werk aan den kunstliefhebber toestond?

Wanneer ge nu, vriendelijke Lezer, in díen geest met ons de uitvoering der onderscheidene Liedertafels wilt nagaan, gun me dan uw geleider te zijn en begeven we ons naar de feestzaal!

De avond van den 3^{den} September, bestemd voor den Zangwedstrijd van Nederlandsche Liedertafels, was dáar. De menigte, die zich reeds vroeg in den tuin en de zaal van 't Park veréenigde, mogt getuigen van de sympathie, welke de noodiging der Amsterdamsche Liedertafel *Eutonia* had opgewekt. Hare stem, voor 't eerst in Holland opgegaan, was door eenen-twintig van hare zusters met welgevallen vernomen en

1 Webb, ‘Inquiry into the Beauties of Painting.’

van allen kant stroomden de zangers zamen, om veréenigd een feest te vieren, dat in de jaarboeken der toonkunst ten onzent iets nieuws heeten mogt, sinds de herinnering van 't mannenchoor, uit lang verloopen tijd, genoegzaam gestorven bleek. De stoet van zangers met hunne banieren en vendels, met hunne onderscheidings- en eereteekens, behaald in vroegeren strijd, werd geordend en - voorafgegaan van een muziekkorps, dat het oude ‘Wilhelmus’ en de volksliederen hooren deed - trok die - een lange sleep - door den tuin naar de zaal, waar ze zich op 't breede orkest in orde schikte. Men zag het den zangers en den hoorders aan, dat ze den wedstrijd van heden beschouwden niet enkel als feestviering, maar dat het denkbeeld der grootsche veréeniging 't geen in deze bij-een-komst verwerkelijkt werd, hen allen bezielde. De zaal, die prijkte met de wapenborden der steden, waar de strijd- en feestgenooten t'huis hoorden en versierd was met keurige tropaeën uit bloemen en vaandels, helder verlicht door tallooze gasvlammen en gevuld met eene kunstlievende schaar van toehoorders en belangstellende schoonen, bood een bevalligen aanblik - ernstig wèl, maar verheffend. 't Apollo-beeld, dat op den achtergrond van 't ruime orkest was aangebragt, hield den lauwerkroon geheven boven 't hoofd der zangers, als zou de Grieksche god zelf regter wezen en den palm der overwinning uitreiken. Diepe stilte heerschte in de zaal toen Bertelsmann, de Direkteur van *Eutonia*, den dirigeer-staf ter hand nam, het teeken gaf en bijna vijfhonderd stemmen zich veréenigden in 't *Festgesang an die Künstler* van Mendelssohn-Bartholdy. Hoe ze ruischten, die acchoorden; hoe ze zwol, die harmonie; hoe Schiller's dichterlied omschreven, toegelicht, verheerlijkt door de verheven toonschepping, den weg vond naar aller hart.

> ‘Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben,
> Bewahret sie!’

Wat die leer en vermaning aan beteekenis won, wies in kracht en overtuiging in 't *Allegro maestoso*, dat zóo breed en kernig werd voorgedragen.

> ‘Sie sinkt mit euch! mit euch wird sie sich heben!’

Wat al last, die er geladen is op den schouder des kuns-

tenaars; wat grootsche roeping, die hij te vervullen heeft; wat verantwoording voor den ontrouwen priester! Hem is 't opgedragen, om de tallooze stroomen en vlieten der onderscheiden kunstuiting te verzamelen en ze stil en statig heên te leiden naar den Oceaan der grootsche harmonie, de grondtoon van het goddelijk wereldplan.

‘Der Künste heilige Magie
Dient einem weisen Weltenplane,
Still lenke sie zum Oceane
Der grossen Harmonie!’

Daar klinken in het *Allegro moderato* de volle basstemmen, die der verstooten waarheid bescherming en rust verzekeren ‘*in der Kamönen Chor*,’ en versterkt door het groeijend tal der partijen, dreunt het lied:

Von ihrer Zeit verstossen, flüchte
Die ernste Wahrheit zum Gedichte,
Und finde Schutz in der Kamönen Chor.
In ihres Glanzes höchster Fülle,
Furchtbarer in des Reizes Hülle,
Erstehe sie in dem Gesange,
Und räche sich mit Siegesklange
An des Verfolgers feigem Ohr.

Juichend valt het *allegro vivace* in; de jubel roept ze zamen, die vrije zonen der meest vrije moeder, zamen naar 't heerlijk doel, dat hen vóorlicht:

Der freisten Mutter freie Söhne!
Schwingt euch mit festem Angesicht
Zum Strahlensitz der höchsten Schöne!
Um andre Kronen buhlet nicht!

‘Auf tausendfach verschlung'nen Wegen
Der reichen Mannigfaltigkeit,
Kommt dann umarmend euch entgegen,
Am Thron der hohen Einigkeit.’

En toen de laatste, breede acchoorden versmolten, toen het *fortissimo* voor diepe stilte had plaats gemaakt, barstte de opgewondenheid der hoorders los in een daverend handgeklap. Schiller's zang en Mendelssohn's toondichting had-

den het standpunt aangegeven, waarvan de feestviering van heden moest beoordeeld worden; de taal hunner Muze had gesproken en aller harten waren voorbereid en gestemd, om in dien geest, de grootsche uiting van den edelen strijd en de vereerende overwinning der Toonkunst te genieten.

Toen de gezamenlijke zangers een oogenblik hunnen triomf hadden genoten, verlieten ze 't orkest, om plaats te maken voor de Liedertafel *Arion* van Hoorn, die, in de orde door loting bepaald, de eerste wezen zou om hare krachten te beproeven in den wedstrijd.

Ter beoordeeling van de onderscheiden voordragten der negen concurrérende Liedertafels, had zich eene commissie gevormd, bestaande uit de Heeren A. ten Cate, J.Az., G.A. Heinze, David Koning, W. Smits en D^{r}. J.J. Viotta, die hunne niet zeer gemakkelijke taak bereidvaardig op zich genomen hadden. Ten einde de kritiek, waaraan eigenaardige moeilijkheden verbonden waren, te rigten naar een algemeen plan, had de Jury besloten, om de eischen, die men aan de vokaalmuziek doen mogt met betrekking tot het doel der uitvoering van heden, te formuléren in de waarde van: *intonatie, opvatting, nuancéring, toonvastheid, éenheid in maat, geluidschoonheid, evenredigheid der stemmen, geoefendheid in difficulteiten, uitspraak, aplomb*, en *keuze* der voor te dragen compositiën. Men was verder over-één-gekomen, om de deugd der verschillende rubrieken aan te geven door de letters *A, B, C* en *D*, die weder getallenwaarden (+ 3, + 2, + 1 en -) voorstelden, welke door ieder lid der Jury afzonderlijk opgeteekend en later bij-één-geteld, voor elke uitvoering eene som zouden opleveren, die de juiste verhouding moest aangeven van de krachten der strijders.

Arion had zich dan naast zijn banier op 't orkest geplaatst en begon den kamp met de toondichting van Kreutzer *Stille der Nacht*. Hoe lieflijk klonk dat zoet en vredig lied na den storm der acchoorden van Mendelssohn's feestzang. Hoe trof de keurigheid van schakéring, dat dalen en rijzen, dat zwellen en krimpen, die kracht en die zachtheid het luisterend oor, al mogt de kunstregter aanmerking maken op de evenredigheid der stemmen, al liet de intonatie wat te wenschen over. Het tweede lied van Kücken *Soldatenliebe*, ofschoon weinig geschikt voor een wedstrijd, waarin gewis 't geheele personeel der Liedertafel zich moet doen gelden en niet aan enkele stemmen de worsteling mag overlaten, vond uitste-

kenden bijval ter wille van de frissche, omvangrijke en buigzame tenor-stem, die 't refrein: *Schönste Schatz, nun lebe wohl*!, door bromstemmen gesteund, met zooveel bevalligheid en virtuositeit voordroeg, dat een daverend handgeklap de tolk was der algemeene toejuiching.

De *Liedertafel* van Schiedam trad daarna op met *Abendlied* van Otto en *Trinklied* van Kücken. Al dadelijk bleek de evenredigheid der stemmen, die zich in geen der beide voordragten verloochende, en prees men de juistheid van opvatting en schakéring, vooral van Otto's Avondlied. Daar was zooveel toon en kleur in dat landschap, waarover de dalende zon nog haar laatste stralen uitgoot, zooveel melodie in dat zangrige koeltje en 't gefluister van 't loover, zooveel rust in de sluimerzieke bloemekens, zooveel innigheid in den avondgroet aan de geliefde!

‘Dann bringen die Wolken dir trauliche Grüsse
Mit fröhlicher Botschaft send' ich sie dir,
Dann säuseln die Lüftchen dir wonnige Küsse,
Die Vöglein bringen dir Kunde von mir;
Und wenn das Liebchen am Ufer lauscht,
Im Abendglanz, wenn die Welle rauscht,
Tönt es: Möcht' bei dir wohl sein,
Süsse Maid, schlaf ein, schlaf ein!’

De talrijke veréeniging van Rotterdam *Amphion*, had een lied van Duport en een *Abendlied* van Abt voor hare voordragt gekozen. Deze uitvoering, waarvan de opvatting, nuancéring en geluidschoonheid zeer verdienstelijk werden geacht, zondigde soms in toonvastheid en in de keuze van haar eerste stuk, dat voor den wedstrijd minder gepast mogt geoordeeld worden. Het avondlied werd met blijkbaar genoegen aangehoord en 't is niet te verwonderen dat de lieflijke, melodieuse toonschepping van Abt, bij de talrijke *dilettanti* gereeder ingang vond, dan de meer ingewikkelde en minder zangrige compositie van Dupont.

Amstel's-mannenkoor trad op met *de Rots in Zee*, muzijk van A. ten Cate, J.A.Zn. Deugd van intonatie, toonvastheid en éenheid in maat karakteriseerden de voordragt van dit bevallig toonstuk. We beschouwen de keuze dezer vereeniging om, bij een wedstrijd van Nederlandsche liedertafels, ook compositiën van Nederlandsche toondichters ten gehoore te brengen en de poging, om het Hollandsch in plaats te

stellen van de andere talen, die gewoonlijk voor den zang worden gebezigd, als iets dat lof en aanmoediging verdient. Jammer maar, dat de uitspraak der moedertaal zooveel te wenschen overliet, dat het dialekt hier en daar u de afkomst en de vaderstad der veréeniging al dadelijk zou hebben doen raden, al had ze den naam van *Amstel's*-mannenchoor niet in heur vendel gevoerd. Misschien hebben we geen regt den dichter der woorden hard te vallen over den enthusiasmus, die hem zijne vergelijking van Nederland en de rots in zee in de pen gaf, vooral sinds ze door ten Cate's muziek zoo keurig is geïllustreerd, maar we betwijfelen echter of er niet wat overdrijving ligt in de ontboezeming:

‘Dat dierbaar erf van Bato's teelt,
Waarop zoo gram de golven woeden,
Bestookt door zooveel holle vloeden,
Dat was en blijft uw zinnebeeld.
In windgeloei en stormgeklots
Is Nederland Europa's rots.’

Houd ons deze opmerking in 't voorbijgaan ten goede! Het tweede *concours*-stuk *Zingen*, door den direkteur der veréeniging Stoetz, bleek minder gelukkig; het miste de deugden van het eerste zonder zijn gebreken te mijden en werkte dus minder gunstig op het publiek, waarvan het grooter deel, met vergeeflijke vooringenomenheid, de voordragt van eene *einheimische* liedertafel had aangehoord.

Dáar treedt de Liedertafel *Oefening en Uitspanning* van 's Hertogenbosch, veertig leden sterk, in het krijt. Met gelijke nieuwsgierigheid, met onverzwakte belangstelling, wenschten de feestgenooten te luisteren naar de voordragt der gekozen stukken, waarvan het laatste vooral eene bijzondere sympathie wist op te wekken. Het liefelijke *Stille Liebe* van Kreutzer klonk door de zaal, waar weder diepe stilte heerschte en de toehoorders met ingehouden adem de ruischende harmoniën opvingen.

‘Niemand weiss und niemand kennt,
Wie 's in meiner Seele brennt;
Was in meinem Herzen schlägt,
Niemand mir zur Ferne trägt.
Stille Nacht, du nur allein,
Sollst die Eingeweihte sein,

Hätt'ich's auch der Welt gesagt,
Hätt's reicher sie gemacht?
Niemand künd' ich je die Spur,
Ahndet er die Liebe nur.'

Met welk *aplomb*, met hoeveel evenredigheid van stemmen, met hoeveel juistheid van opvatting en fijnheid van schakéring werd dit bevallige toonstuk voorgedragen. Hoe trof de betoovering van 't geluid de luisterende schaar. Met gejuich werd de voordragt begroet en de opgewondenheid der hoorders getuigde krachtig van de verdiensten der veréeniging. Maar de aandacht werd hooger gespannen; men zou van de zangers, die zoo even de sprekende bewijzen hunner kunstkrachten geleverd hadden, de verheven harmoniën vernemen eener *Motette* van B. Klein. Gewis was de keuze aller toejuiching waard - en we mogen de aanmerking, die we hier en daar vernamen, alsof eene voordragt als deze niet stemmen of passen zou voor den wedstrijd van dezen avond, gerustelijk achten als eene miskenning van den aard der feestviering, die wèl verre van de veréeniging te beoogen eener wufte, vermaakzoekende menigte, integendeel op 't oog had een publiek te verzamelen, dat medegevoel genoeg koesterde voor de ontwikkeling van het muziekaal element ten onzent, om de verschillende uitingen daarvan in de Nederlandsche Liedertafels met hooge belangstelling en ernst gade te slaan. Die ernst moest vóorzitten bij de kunstbeoordeeling van ieder hoorder en, voorzeker, mogt de stemming, waarin men verkeeren moest of gebragt werd door de voordragt der kerkelijk-religieuse *Motette*, aan dezen avond niet vreemd wezen. Of is deze stemming niet eene verheffende en weldadige, waàr en onder welke omstandigheden men zich door haar voelt aangedaan?

Daarbij verdient deze overoude vorm der vokaalmuziek, om verschillende redenen, onze belangstelling. *Motette* was oorspronkelijk een kerkgezang, dat zijn text koos uit de Heilige Schrift, en een', als grondslag of aan-een-schakeling dienenden *Cantus firmus* aan 't (Gregoriaansche) kerkgezang ontleende. Terwijl nu eene stem dezen *Cantus firmus*, als hoofdinhoud *tenor* genoemd, voordroeg, voerden de overige stemmen hunnen text op motieven uit dien *tenor* door en omgaven zoo 't strenge, ernstige, vaak in overlange noten gerekte kerkgezang met levendiger, fris-

scher, afwisselende wijzen[1]. De Motette was reeds in de XIII^{de} eeuw bekend en is - in den loop der tijden veranderd, gewijzigd, beschaafd - tot heden bewaard gebleven. De Protestantsche kerk heeft dezen kunstvorm, die zich zoo innig aan den bijbel sloot, of ook het woord der Schrift met een liedvers in den *Cantus firmus* liet zamensmelten, met voorliefde opgenomen en tot ontwikkeling gebragt. Luther zegt van haar[2]: ‘in welcher (Musica) vor allem das seltsam u. zu verwunderen ist, dass einer schlechte Weis oder Tenor, wie es die Musici heissen, hersinget, neben welcher 3, 4 oder 5 andere Stimmen auch gesungen werden, die um solche schlechte, einfältige Weise oder Tenor, gleich als mit Jauchzen gerings herumher, um solchen Tenor spielen u. springen, und mit mancherlei Art und Klang dieselbige Weise wunderbarlich zieren u. schmücken und gleich wie einen himmlischen Tanzreihen führen, freundlich einander begegnen, und sich gleich herzen und lieblich umfangen, also, dass diejenigen, so solches ein wenig verstehen und dadurch beweget werden, sich dess heftig verwundern müssen und meinen, dass nichts seltsamers in der Welt sey, denn ein solcher Gesang mit vielen Stimmen geschmücket.’ Hierom heeft de Saksische school, vooral J. Seb. Bach met zijne leerlingen en aanhangers, dezen kunstvorm in al zijne vertakkingen, 't meest gebruikt en volmaakt. Wie ooit in de gelegenheid geweest is dergelijke toondichting te hooren van een voltallig choorpersoneel - we herinneren u Bach's Motette, op 't choraal ‘*Jesu meine Freude*,’ die op het laatst gehouden muziekfeest der ‘Maatschappij ter bevordering der toonkunst,’ te Haarlem werd uitgevoerd - zal daarvoor - zelfs wanneer hij als dilettant niet in staat is de kunstvolle zamenstelling, de techniek der motette naar waarde te schatten - gewis niet geringe sympathie gevoelen.

We keeren naar de Park-zaal en den zangwedstrijd weder! Krachtig en verheffend klonk de juichtoon van het choor:

Auferstehn wirst du mein Staub nach kurzer Ruh'.
Unsterblich Leben
Wird Er dir geben,
Der dich geschaffen.

1 Vgl. Dr. Gustav Schilling's Encyclopädie der gesammten musikalischen Wissenschaften. Stuttgart, 1837. Bd. V.S. 21.
2 Vgl. Luther's Werke. Ausg. v. Walch. XIV. S. 407.

Halleluja, Lob und Preis dem Herrn!
Herr Gott! dich loben wir.
Herr! dir danken wir.
Lob und Preis dem Herrn!
Wie dem Träumenden wird mir dann sein,
Zieh' ich in Jesu Freuden ein.
Ich will tragen hier all' Qual und Pein.
Jesu bleibt mir treu!

Jesu, Preis Dir, höchstes Gut,
Du brachest die höllischen Riegel,
Du führst uns auf ewig grüne Hügel,
Halleluja, Lob und Preis,
Halleluja, sei Dir o Herr!
Herr Gott, Dich loben wir,
Halleluja, Preis, Dank, sei Dir, o Herr! gebracht.
Halleluja!

Mijne krachten schieten te kort, om u met woorden den indruk te schilderen, dien dit zielverheffende gezang te weeg bragt. Het geheele auditorium was onder den invloed eener begeestering, die al het vorige overtrof. Wat zullen we 't eerste prijzen? De eenheid, het *aplomb*, de nuancéring, of de geoefendheid waarmeê de eigenaardige en niet geringe moeijelijkheden aan de uitvoering van dit toonstuk verbonden, werd overtroffen? Nog dreunen ze mij in het oor die volle toonen der bassen, die breed en rond als de stemme des orgels, het ‘Halleluja’ aanhieven; nog luister ik naar het statig choraal, dat, gedragen door de vleugelen der harmonie, vlotte' op de golven der fuga; nog beheerscht mij de stemming, die zich onwillekeurig meester maakte van de ziel, waarin ze zoo verheven, zoo heilige aandoeningen opwekte! Was het wonder, dat het opgetogen publiek, zoodra de laatste acchoorden versmolten waren en voor eene plegtige stilte hadden plaats gemaakt, zich zelf als regter opwierp en - een duizendstemmige Jury - met daverend, met geestdriftvol handgeklap de zangers begroette? dat de opgetogen menigte reeds bij voorraad en éenstemmig den lauwer toekende aan de liedertafel, die zoo roemvol keerde uit den edelen strijd?

Kriegers gebet.

MUSIK VON F. LACHNER.

‘Du bist, o Herr! mein Stern bei Nacht,
Du meine Sonn, am Tage,
Du meine Zuversicht und Macht,
Was ich auch immer wage;
Mit dir zieh' ich durch Wüstenei
Getrosten Muthes ohne Scheu.
Gieb meinen Armen Sehnenkraft
Und meinen Säbel Treue,
Aufdass, bevor mein' Will' erschlafft,
Kein Feind sich meiner freue.
Stell' du des Gegners Brust mir vor,
Und leit' mein Aug' und mein Geschoss.
Gieb meinen Rosse sichern Tritt,
Wenn ich am Abgrund hänge,
Und sende deinen Engel mit,
Durch Moor und Waldes Enge,
Sei du im zeichenlosen Sand,
Mein Fingerzeig und meine Hand.
Schenk mir der heil'gen Lüfte Weh'n
Und quellenreichen Schatten,
Eh' Kopf und Herz in Gluth vergeh'n,
Und Fuss und Aug' ermatten,
Und lass', hült mich der Schlummer ein,
Im Traum mich in der Heimath sein.
Du bist, o Herr! mein Stern bei Nacht,
Und meine Sonn' am Tage!’

Vijf honderd stemmen antwoordden op den donder van bazuinen en pauken, waar Lachner's verheven toondichting meê aanvangt. Plegtig klonk dat schetterend lied vol van onwankelbaar vertrouwen en biddend geloof! Daar teekende de fantasie mij een avond vóor den slag - een gevecht zoo als Gustaaf Adolf bij Breitenfeld geleverd heeft, met een leger als 't zijne, dat de leuze: ‘geene gebeden, geene overwinningen’ tot wapenkreet gekozen had. De benden, sterk door *the discipline of mind*, meer nog dan door die van 't ligchaam, trekken in gesloten gelederen, met forschen tred, den vijand te gemoet. Ze bevroeden 't dat ze een ongewisse kans tegen gaan, ze ontveinzen zich de gevaren niet, die

hen wachten, maar ze aarzelen geenzins om den dood onder de oogen te zien, die in duizenderlei gedaanten op hen zal aanstormen, want ze weten 't - en hun geloovig lied stijgt krachtig ten hemel -

‘Du bist, o Herr! mein Stern bei Nacht,
Du meine Sonn' am Tage,
Du meine Zuversicht und Macht,
Was ich auch immer wage.’

Met buitengewone geestdrift en bewonderingwaardig *aplomb* werd dit toonstuk voorgedragen. De juiste opvatting en de keurige schakéring zijn boven mijn lof en de zielverheffende melodie - waarin de aard en de behoefte van den krijgsman zoo krachtig is gekarakteriseerd - oefende eene werking op het opgetogen auditorium, die eenigermate bewijzen mag voor den reusachtigen invloed van den strijdzang, op den moed der krijgslieden.

Was 't moeilijk voor de 's Gravenhaagsche Liedertafel *Cecilia*, om de algemeene aandacht te boeijen, na 't reusachtig effekt van 't algemeen choor, des te gelukkiger en te verdienstelijker was haar voordragt; des te milder en lieflijker klonk haar *Lentelied* van onzen Verhulst, na de koperen acchoorden van den schaterenden krijgszang. Intonatie, opvatting, nuancéring, toonvastheid, gepaard met eene oefening, die de moeilijkheden onmerkbaar wist te effenen, onderscheidde haar voordragt. Kalm en helder als een lentemorgen, blijde en zuiver als de zang van den leeuwrik, doorweven met geuren en kleuren en stralen en gloed, drong de zangrige melodie der hoorders in het hart, 'tgeen dankbaar den troost wist op te vangen, die, bij den winter des gemoeds, wees op de aanstaande lente. De compositie van dit *Lied* rigt zich naauwkeurig naar de stemming der poëzie en is daarmeê zóo innig verbonden, dat 'et (naar onze bescheidene meening, die trouwens naauwlijks gelden mag voor het oordeel eens dilettants) niet mogelijk wezen zou, om op dezen text eene melodie van gelijke waardij uit te vinden. Hoewel de keuze van het tweede stuk, *les Matelots* van L. de Pauw, ons toescheen verre beneden de eerste te staan, mogen we toch niet verzwijgen, dat de voordragt zich beroemen kon op groote virtuositeit, op evenredigheid der stemmen - hier en daar wat benadeeld door de forsche too-

nen der baspartij - en eene heldere uitspraak van den text, die door geen der mededingende Liedertafels overtroffen werd.

De banier der Leidsche Liedertafel *de Avondster* vertoonde zich op 't orkest. Was er overeenkomst tusschen haar naam en de rigting harer keuze, die 't *Abendlied* van Abt, ook door Rotterdam's *Amphion* als *concours*-stuk gezongen, boven alles waardig achtte om haar wapen te zijn in den wedstrijd? We durven 't niet beslissen, maar beter zouden we ons in staat rekenen, om desgevorderd uit de vergelijking van beide voordragten, den voorkeur te motivéren dien we in dezen aan de Leidsche zangers moeten toekennen. Het *Amerikanisches Freiheitslied* van W. Fischer, Jr., waarvan de keuze ons 't minst gelukkig voorkwam, had in zijn uitvoering veel verdienstelijks, terwijl de evenredigheid der stemmen en de geluidschoonheid, met de intonatie en opvatting van het *Abendlied*, regt gaven op bijzondere onderscheiding.

Saffo, de Liedertafel van Hoorn, trad op met Bertelsmann's bevallige compositie *Glockentöne*. Misschien klonk ons de keurige uitvoering van *Eutonia*, bij vroegere gelegenheden, nog in de ooren, of stemde de bekendheid met deze toondichting onze eischen hooger - we moeten bekennen, dat de voordragt ons onbevredigd liet. Er ware op de vereischten ter uitvoering, op toonvastheid en éenheid in maat aanmerking genoeg te maken en er zou weinig aanspraak zijn op bijzonderen lof, ware het niet dat de keuze van het *concours*-stuk dien verdiende. - 't Kwam ons voor, dat *Die jungen Musikanten* van Kücken dien lof minder verdienden, omdat het quartet-solo (*Andantino*), de evenredigheid der stemmen verbrekend, aan een enkel deel van de veréeniging den pligt opleî, die door allen gezamenlijk moest worden vervuld. Over het algemeen eischt deze compositie eene fijnheid van nuance, eene juistheid van opvatting - kortom een *fini* van kleur, die wij in de voordragt der Hoorn'sche *Saffo*, niet hebben kunnen terugvinden.

Eindelijk betrad *Euterpe*, eene Amsterdamsche Liedertafel, het orkest en opende den strijd met de voordragt van *Tag im Herzen*, gecomponeerd door haren Direkteur J.A. van Eijken. Al dadelijk werd gelegenheid geboden, om de toonvastheid, de zuiverheid van intonatie, de juistheid van opvatting en schakéring der voordragt regt te doen, gelijk, vooral bij het tweede *Jägerslust* van Reissiger, het *aplomb*

en de éenheid van maat duidelijk werd. - Daar leî een frischheid in Euterpe's lied, dat van woudgeur sprak en een tint van 't vrijheidsgevoel, dat des jagers borst verruimt, als hij, met het groene bladerendak boven en zijn bevriende eiken óm zich, de schreden volgt van den trouwen brak, die 't wild voor hem opstoot, of, vermoeid van den togt, zich op 't fluweelen mosbed neêrvleit en de heldere toonen van den jagthoorn, langs de gewelfde bogen van den schaduwrijken loovertempel, doet weêrgalmen. - *Euterpe* had den wedstrijd gesloten en verliet de kampplaats onder gejuich en handgeklap van zoovelen, als de worsteling met levendige belangstelling en onverminderde aandacht hadden nagegaan en thans zich zelf rekenschap trachtten te geven van de verschillende indrukken, die de afwisselende voordragten bij ieder in 't bijzonder had achtergelaten. Eéne overtuiging stond vast: dat er geen kampioen in 't krijt getreden was, dan in vollen wapendosch en behoorlijk gerust ten strijde; dat elk, met inspanning en volharding, gedongen had naar den lauwer der overwinning en, zoo al de zegevierende - als *primus inter pares* - zich het eermetaal aan 't vendel hechten zou - voor allen 't bewustzijn bleef, dat ze eervòl medegewerkt hadden ter bereiking van een eervòl doel, gedachtig aan de spreuk van den dichter:

> ‘Het pogen zelfs is schoon in 't worstelperk der eer!’

Voor de laatste maal betraden de gezamenlijke zangers het orkest, om met de grootsche compositie van Mendelssohn-Bartholdy, het *Baccheus-Chor*, uit Sophokles' *Antigone*, den feestavond op eene waardige wijze te besluiten. Daar greep de direkteur Bertelsmann op nieuw den tooverstaf, die gebieden zou over de reusachtige toonmassa's. Hij gaf het teeken en het donderend *Allegro maestoso* dreunde ter eer van Baccheus-Dionysos, den zoon van Zeus! Eisch niet van mij, dat ik pogen zal de uitwerking te schetsen van de klassieke toondichting des Meesters, waar de Grieksche geest nog in ademt en leeft! Hoe wilt ge, dat ik doordringen zou in dien rijkdom der harmonie en u de edelsteenen beschrijven en aanwijzen, wier schittering alléen het ongeoefend oog verblindde? Wat bleef dan den oningewijde, die voor 't eerst de verheven toonschepping hooren

mogt, anders te doen, dan dat hij zich zonder wil noch plan, zonder de vergeefsche poging tot ontleding van zijn kunstgenot, liet meêsleepen in die wieling van toonen en, al dobberend op een zee van genieting, bukkend onder de *Macht des Gesangs*, bij zich zelv' Schiller nazeî:

> ‘Ein Regenstrom aus Felsenrissen,
> Er kommt mir Donners Ungestüm,
> Bergtrümmer folgen seinen Güssen,
> Und Eichen stürzen unter ihm,
> Erstaunt mit wollustvollem Grausen,
> Hört ihn der Wanderer und lauscht,
> Er hört die Fluth vom Felsen brausen,
> Doch weiss er nicht woher sie rauscht,
> So strömen des Gesanges Wellen,
> Hervor aus nie endeckten Quellen!’

En hiermede was het programma der muzikale feestviering ten einde gebragt. Een herhaald en schaterend ‘*bravi*!’ ging op uit de zaal, een uitbundig gejuich van de zangers begroette den verdienstelijken direkteur van *Eutonia*, die zoo krachtig had bijgedragen tot verwezenlijking van het doel der Amsterdamsche Liedertafel en het welgelukken dezer eerste, grootsche proefneming. Nog eenmaal zagen de zangers naar hem op en uit volle borst klonk het Volkslied, dat door de vergadering staande werd aangehoord en in aller gemoed zooveel weêrklank vond, dat de toonen van het zangerspersoneel spoedig zamensmolten in het krachtig *unisono* der geheele vergadering.

Intusschen had de Commissie ter beoordeeling zich verwijderd en kwam nu terug, om den uitslag harer beraadslaging, bij monde van den President van *Eutonia*, aan de zangers en 't publiek meê te deelen. De uiting der geestdrift van de toehoorders had vroeger reeds vonnis geveld - zou de Jury eenstemmig met hen gevoeld en gedacht hebben? Volkomen! Aan de Liedertafel *Oefening en Uitspanning* van 's Hertogenbosch werd de eerste, aan *Cecilia* van 's Gravenhage de tweede, aan *Euterpe* van Amsterdam de derde prijs toegewezen, terwijl ook 's Bosch het onderscheidingsteeken ontving, dat bestemd was voor de Liedertafel van de verst afgelegene plaats[1]. Een luid en aan-

1 Het totaal der punten, welke volgens den maatstaf door de Jury aangenomen, aan de respective Liedertafels waren te beurt gevallen, luidde aldus: I *'s Bosch*, 290. II *'s Hage*, 236. III *Euterpe*, 218. IV *Leiden*, 201. V *Rotterdam*, 194. VI *Alkmaar*, 177. VII *Schiedam*, 116. VIII *Hoorn*, 155, IX *Amstels mannenkoor*, 151.

houdend gejubel beantwoordde deze mededeeling! De roodfluweelen banier van *Oefening en Uitspanning*, door haren vaandrig omhoog geheven, werd met gejuich begroet en de trits van banieren der bekroonde Liedertafels, met het smaakvol bewerkte eereteeken getooid, volbragt een feestelijken omgang door de zaal, waar de vaandels der overwinnaars met de bewijzen der warmste sympathie werden ontvangen.

Daarop lokten de vrolijke toonen van het keurig orkest de feestvierenden in den tuin van het Park, waar de avond - kalm en schoon als in 't best van den zomer - door duizende gazvlammen in helderen dag herschapen scheen. De aangename stemming die er heerschte, het bont gewoel der menigte, de algemeene vrolijkheid, die zich openbaarde in gulle scherts en gelach, de ontmoeting van vrienden en bekenden, de herinnering van 't gesmaakt genot en de wisseling van denkbeelden over de verschillende uitingen der kunst, de zoele avondstond en 't zilver schijnsel der maan, die nieuwsgierig door de hooge popels glurend, de algemeene vreugde bespiedde, de verwijderde galm van 't orkest in de helverlichte zaal, die ten dans noodde of aan de voeten vleugels gaf, en de ruischende melodiën, welke het muziek-korps van den Heer Stumpff kwistig om zich heên strooide - 't werkte alles mede, om dezen avond te maken tot een feestavond, waaraan de vreemdeling en de stedeling nog lang met genoegen denken zal.

En zou die herinnering het eenige zijn, dat ons van de besproken feestviering overbleef? dát het eenige nut, 't geen de wedstrijd van Nederlandsche Liedertafels mogt uitwerken? Wij wenschen en verwachten iets duurzamers en beters! De afgeloopen wedstrijd is een sprekend bewijs, dat de ontwikkeling van het muziekaal element ten onzentzij 't ook langzaam - vooruitgaat; de sympathie waarin 't zich verheugen mag, geeft moed voor de toekomst. 't Is hier de plaats niet, om de verdediging te beproeven van de vaak miskende of scheef beoordeelde kunst der Muze, maar

gewis slaan we, met dankbare vreugde, den blik op de welgelukte pogingen van talrijke maatschappijen en vereenigingen, die de taal des gezangs voor het algemeen toegankelijk trachten te maken, omdat we overtuigd zijn van haar verheven, magtigen invloed op de bevordering van het Ware, 't Goede en 't Schoone. De muziek staat in 't kunstleven zoo hoog, omdat ze nimmer aan 't zedelijk gevoel een pijnlijken indruk bezorgen kan. Ze kan wel in verband gebragt worden met weelderigheid, ligtzinnigheid en alle ondeugden waardoor de mensch zich zedelijk verlaagt, maar zij zelve kan nooit de uitdrukking wezen van iets onzedelijks. Het gemeene kan in schilderijen, dichtstukken, dansen enz. vertoond worden, maar nooit in de muziek, welke hoogstens de scherts en de vrolijkheid, in één woord de lichtzij des levens, zoowel als den ernst en de waardigheid, het krachtige in den mensch, gelijk zijn smart, kan teruggeven, maar, zoodra 't een of ander in-een-gevlochten wordt met iets dat in tegenspraak is met de verhevene natuur des menschen, zulks begeleidt zonder daaraan deel te nemen. Van daar de kracht die de muziek bezit tot herstelling van 't verbroken evenwigt des gemoeds; van daar hare gunstige werking bij sommige zielsziekten en haren invloed ter herkrijging der verloren gemoedsrust. Daarbij bezit de muziek boven alle andere uitspanningen het voordeel, dat ze niet door overdaad storingen te weeg brengt, want de mogelijkheid van verzuim in beroepspligt door te ver gedreven liefhebberij voor de toonkunst, kan haar even weinig tot verwijt gemaakt worden, als iedere andere neiging, die op zich zelve loffelijk is - weldadigheid, ouderof kinderliefde en wat al meer den mensch in 't leven adelt - de overdrijving misgelden mag. De muziek moet dus ongemerkt werken op de ontwikkeling der menschheid: dát doet ze wanneer ze de wetten van 't Schoon eerbiedigt; dat doet ze voornamelijk in veréeniging met de poëzie. Een eenvoudig schoon lied, eene melodie uit de dagen der kindschheid wekt de verstijfde jonglingsdroomen van den grijsaard wêer op en toovert hem, in weinig maten, zijn rozekleurig verleden voor den geest, dat sinds lang begraven leî onder de kille sneeuw des ouderdoms. Een volkslied, dat diep ingrijpt in de behoeften en den geest der natie, roept, in de verste verte, onder de geluk-

kigste omstandigheden, 't verlangen wakker naar den vaderlandschen grond en doet het harte kloppen van grootsche, heilige liefde voor het land der geboorte. Ja, aan poëzie en muziek komt de eereplaats toe in de rei der veredelende kunsten: poëzie is de kunst van den geest, muziek is de kunst der ziel; de eerste berust meer op denken, de andere op gevoelen, - maar veréenigd leven ze in en door elkander, om zamen te smelten in 't volkomen *ik*. Vergun mij, dat ik met de gulden woorden van een' Oosterschen wijze (Hadschi Chalfa, uit de XIe eeuw) deze uitwijding besluite:

‘De ziel, die door schoone melodiën verrukt wordt, hijgt naar de aanschouwing van hooger wezens en geesten en naar de mededeeling van een reinere wereld. Door de Toonkunst worden de zielen, die verduisterd zijn door de digtheid des ligchaams, voorbereid tot en vatbaar gemaakt voor den omgang met de verhevene wezens en geesten des lichts, die in de heiligste plaatsen den zetel des Almagtigen omzweven.’

Het zangersfeest is afgeloopen; de verbonden Liedertafels zijn uit-één-gegaan, maar de veréeniging is tot stand gebragt. Dat ze toch niet blijke van zwakke nawerking! *Tandem fit surculus arbor*. En al maakt ook ons feestboekje[1] naast de *Festbeschreibung* van 't *Düsseldorfer grosses Gesangfest* eene vrij armelijke figuur, al strekt de algemeene opgewondenheid, de grootsche betuiging van sympathie bij kunstenaars, kunstvrienden en leeken, die de eerste dagen van Augustus in Düsseldorf kenmerkten, tamelijk scherp af bij de laauwheid van zoo velen als ten onzent de poging der Amsterdamsche *Eutonia*, door gezag, invloed en voorbeeld hadden kunnen steunen, toch achten we de eerste, de moeijelijkste stap gedaan en twijfelen geenszins aan de ontkieming van 't goede zaad, dat gestrooid is in een vruchtbare vore.

Zóo zal *Eutonia* bij den lof en den dank, die haar toe-

1 We willen niet nalaten hier den passenden lof te geven aan de uitvoering van het *Tekstboekje* door de Erven H. van Munster en Zoon, 't geen met een lief steendrukplaatje en een houtsneê op den titel gesierd, eene nette feestherinnering oplevert, maar wijzen vooral op de keurige Notendruk van den Heer P.D. van Es, die de verschillende partijen der algemeene chooren even smaakvol als duidelijk en doelmatig heeft uitgevoerd.

komt voor de verwerkelijking van een denkbeeld, dat dra van praktischen invloed blijken kan, bij 't verheffend bewustzijn van iets goeds gewild en gewerkt te hebben, ook de overtuiging oogsten, dat hare leer en haar voorbeeld ingang en navolging vinden; want er ligt diepe waarheid in de uitspraak des Dichters:

> Gieb der Welt, auf die du wirkst,
> Die Richtung zum Guten, so wird der ruhige
> Rhythmus der Zeit die Entwicklung bringen.
>
> RIEHM.

Chequeriana.
III.

Salmagundi - ssimunculum!

‘Och toe!’ zeî hij.

‘Waaratje!’ zeî ik.

‘Meen je 't?’ -

‘Heuschjes! - Een nieuw oorspronkelijk drama van een verdienstelijk tooneeldichter. - Zaturdag eerste opvoering; - meêgaan?’ -

‘Dank je,’ was het antwoord, ‘ik houd meer van die fransche *horreurs*, zoo als *jy lui* ze blieft te noemen.’

‘Nu ja!’ zeî ik, ‘het is wel een beetje anders - ik ken er zoowat den hoofdinhoud van, die mij door een' zwager van den vriend van den neef des auteurs in vertrouwen is medegedeeld -; het is wel een beetje anders, maar ik verzeker je, dat de overgang heel geleidelijk is; het zal je meêvallen en je zal 't misschien niet eens merken.’

‘Maar het is en blijft toch een oorspronkelijk, hollandsch stuk, dus de schildering van een hollandschen toestand.’

‘Hoor reis,’ zeî ik, ‘die gevolgtrekking van jou is hoogst oppervlakkig en verregaand pedant; de toestand is net zoo goed fransch als hollandsch, tenzij de tegenwoordige wetgeving op valsche wissels in Frankrijk van de onze verschilt.’ -

Ik wenschte, lieve lezers! dat gij de uitdrukking van geestdrift op het gelaat van mijnen vriend hadt gezien, toen hij mij de woorden *valsche wissels* hoorde uitspreken! -

‘Neem dadelijk twee bakplaatsen!’ riep hij in vervoering uit, ‘wil ik er ook mijn oppasser naar toe sturen, als gij soms op 't oogenblik geen gelegenheid hebt?’ -

‘Dat hoeft niet,’ zeî ik, ‘ik ga onmiddellijk naar .... de komedie op het leydsche plein.’ -

‘Rep je!’ zeî hij.

De eerste voorstelling van het nieuw, oorspronkelijk Drama kenmerkte zich door een druk bezoek en een hoog gestemde geestdrift. - Onze gevierde tooneelkunstenaar vervulde bij deze gelegenheid de hoofdrol met zulk eene kunst en gevoel, dat hij de toehoorders als electriseerde en niet alleen aanhoudend toegejuicht, maar ook meermalen teruggeroepen werd. Het stuk zelf is een van die pikante drama's der moderne fransche school - *ô, heilige eenvoud* en *uit den mond der zuigelingen zult gij de waarheid hooren* - in welke karakters en hartstogten scherp geteekend zijn en de situaties als hoogst pijnigend worden voorgesteld. -

Veel nieuws en schoons bevat dit jongste gewrocht van onzen hooggeschatten dramatischen dichter, en hoe veel episodes er ook in de hierboven (*niet*) geschetste fabel mogen ingevlochten zijn, alles is duidelijk uit elkander gehouden en tot éénheid gebragt. Daarbij is de dialoog natuurlijk en boeijend, en naarmate de karakters en situatiën het vereischen, pathetisch, geestig *of* komisch. - *Allen* vervulden hunne rollen op *waardige* en *treffende* wijze, kweten zich *loffelijk*, waren soms *meesterlijk* en vonden gelegenheid *met succes* partij te trekken van hunne *talenten*.

De dichter moge uit deze voorstelling leeren, wat het tooneelpersoneel kan, wat het publiek wil en wat zijne roeping is! -

(Beknoptelijk overgenomen uit de Zondagsavond-editie van het ‘Algemeen Handelsblad’ voor 30 Augustus 1852).

De Hemel geve, dat de dichter niets *daaruit* leere!

Nufneusje drong en vleide; nufneusje zag er poetig uit, maar het regende en ik had het druk. -

‘Neen, nichtje!’ zeî ik, hoofdschuddend, ‘’t is geen weêr voor je; je zou nat worden, want het waait zóó, dat ik de parapluie niet zal kunnen ophouden!’ -

‘Als je reis eene vigilante nam?’ vroeg zij met eene naïveteit, alsof zij het denkbeeld, dat zij aangaf, als iets bijzonder verrassends beschouwde.

‘Kijk!’ gaf ik lagchende toe, ‘dat is een geniale inval van je, lievert! Daar had ik niet aan gedacht.’ -

Weinige oogenblikken later ontscheepte ik haar aan den ingang van het Oudemannenhuis. -

Zij moest, zij zou de schilderij van *Israëls* zien.

De schilderij van Josef Israels! - Slechts weinige jaren zijn er

voorbijgegaan, sints de jeugdige kunstenaar de algemeene belangstelling en sympathie won voor zijne *Mijmerende*, en men het gevoel bewonderde, dat uit het fijne, blonde kopje sprak. - Hij beloofde veel, die met zulk een doek de reijen der nederlandsche schilderschool intrad; hij heeft woord gehouden. -

Zijn ‘Gezin van Oldenbarneveld, bij de voorlezing van diens laatsten brief,’ is schoon gedacht, en vooral de uitdrukking van diepe, stille droefheid op het gelaat van Maria van Utrecht goed begrepen. - Hadden we ons ook den Groenevelt minder ziekelijk gewenscht, de krachtige en donkere figuur van den Stoutenburg vormt eene tegenstelling, welke het effect van het schoone vrouwenbeeld nog verhoogt, en den schilder de gelegenheid gaf, het verschillend karakter der smarte bij moeder en zoon uit te drukken. - Zoo woest en somber als zij zich uitspreekt bij dezen, zoo treffend en innig ligt zij uitgespreid op het wezen van gene. - Voegt bij de familiegroep de diep verslagene dochter en den trouwen dienaar, die getuige was van zijne laatste oogenblikken, en gij hebt het volkomen tafereel, dat Israels veraanschouwelijkt heeft. -

Wij gevoelen de warmste sympathie voor Israel's talent; wij waardeeren vooral de schoone en verhevene gedachte, die de meeste zijner producten bezielt, al is zij niet altoos van eenige overdrijving vrij te pleiten.

De schilderij, die thans de wanden der Tentoonstelling versiert, voegt bij hare overige verdiensten, die van natuurlijkheid en eenvoud, en munt zoowel daardoor als door hare gelukkige groepeering en de belangrijkheid van het onderwerp, boven zijne vroegere werken uit.

De Heer Israels doordringe zich van de groote verpligting, die op hem rust! Hij late zich niet door den lof, waaraan het hem voorzeker niet ontbreken zal, aftrekken van verdere grondige studie in hel technische zijner kunst; hij late zich niet in slaap wiegen door meer of minder welgemeende vleijerijen; hij hebbe den moed zich zelven leerling te bekennen, al noemt de wereld hem meester en vinde in het bewustzijn van voortdurende ontwikkeling en vooruitgang zijne schoonste aanmoediging!

Ik weet niet hoe lang mijn nichtje vóór de schoone schilderij zoude hebben blijven staan, indien ik haar niet op vriendelijke, maar zeer ernstige wijze, het ‘hora ruit’ had herinnerd. Ik begon te begrijpen, dat mijn voordemiddag er mede gemoeid zoude zijn, maar ik wenschte zoo mogelijk niet door den suppoost verzocht te worden om heen te gaan.

‘ô Kijk reis!’ zeî zij, eensklaps stilstaande, toen ik juist dacht veilig de eerste zaal weder te zullen bereiken, ‘daar is Job!’ -

‘Dat is Job niet!’ antwoordde ik heel dom.

‘Ik verzeker je, dat hij het is.’ -

‘Nu dan, ja! 't *is* Job, maar het licht valt slecht op Job na half vier.’ -

‘Effentjes maar,’ zeî ze.

‘Onmogelijk,’ hernam ik, ‘je zou Achenbach onregt aandoen; morgen kan je hem zien met den ouden heer.’ -

‘Je bent een leelijkert,’ zeî mijn nichtje. -

Ik wist niets te antwoorden, want ik gevoelde dat zij volkomen gelijk had.

Ik verlangde echter, haar de schilderij van *Gallait* te doen zien, vóór wij heengingen.

‘Als je nu niet meer boos bent,’ zeî ik, ‘zeg mij dan, hoe je dat vindt.’ -

Zij was natuurlijk niet meer boos, zoodra zij een blik had geslagen op het werk van den schilder van ‘de Abdicatie van Karel V’ en van ‘Egmond en Hoorne.’ -

‘Dat is overheerlijk,’ riep zij uit; ‘maar daar ligt eene geheele geschiedenis in!’ -

‘Vertel mij dan de geschiedenis,’ hernam ik.

‘Ik behoef je die niet te vertellen, want je voelt, je ziet immers dat het meisje geen kind is, geene jeugd kent. - Daar is niets van die zorgelooze onschuld, die gulle opgeruimdheid in, welke kinderen eigen is. - Hoeveel lijden spreekt er niet uit dat kopje!’

‘En uit het gelaat der moeder?’ vroeg ik.

‘Ja, dat weet ik niet goed,’ antwoordde zij, ‘iets kouds en onverschilligs en toch iets zeer smartelijks; ik verbeeld mij dat haar kind ook zóó moet worden, als het opgroeit; maar ik kan mij geen rekenschap geven, waarom.’

‘Zou 't niet door gemis aan hooger beginsel kunnen zijn?’

‘Ik geloof, ja! maar toch, zou dat arme meisje ....’

‘Een leven van zonde te gemoet gaan, meent ge; ik vrees het althans. - Mij dunkt, hare omgeving, het slechte voorbeeld, dat zij vóór oogen heeft, de toestand waarin zij geplaatst is, moeten haar onweêrstaanbaar medeslepen, want zij kent geen God.’ -

‘Ik woû, dat een braaf mensch zich dat kind aantrok!’ zeî zij.

‘Ze is reeds verkocht,’ zeide een voorkomende Mijnheer, die haar waarschijnlijk verkeerd had verstaan.

‘Wat?’ riep mijn nichtje verschrikt uit.

‘Ja, Jufvrouw! die schilderij is al lang verkocht.’

Zoo het schijnt, vormt men zich in Frankrijk zeer overdrevene denkbeelden omtrent de intensiteit onzer vaderlandsliefde; zelfs komt het ons vóór, dat men er zoo verre gaat, van te meenen, dat die deugd bij onze natie alle mogelijke eigenschappen van verstand, smaak en kunst-

zin heeft verstikt. - Wij zullen u vertellen, hoe wij op deze gedachte gekomen zijn.

Het was op een van onze vroegere bezoeken aan de Tentoonstelling, dat wij, de ‘de Ruyter’ zaal binnentredende, aangenaam werden verrast door veel blaauw, geel en paersch, liefelijk vereenigd tot N°. 349. - Wij sloegen onzen Catalogus op en lazen: *A.N. Pérignon te Parijs; Albrecht Beyling, getrouw aan zijn woord, keert tot den vijand terug, om zijn vonnis te ondergaan*, en daaronder, een citaat van Tollens.

Als geëncadreerde palet beschouwd, vonden wij 't nog al aardig, maar toen wij gelezen hadden, dat het eene voorstelling uit onze vaderlandsche geschiedenis moest heeten, werden wij boos, of neen, wij hadden een ijsselijke pret. - Zelden hebben wij iets gezien dat zóó op de lachspieren werkt als dit tragische voorval uit de hoeksche en kabeljaauwsche oorlogen, met al die grappige mannetjes en vrouwtjes uit den roode, uit den blaauwe, uit den lila, uit den saffrane en wat er meer is.

Wij dachten een oogenblik na, uit welk motief de Heer Pérignon deze *croûte* zou gemaakt en ingezonden hebben; er bleef ons niets over dan te gelooven dat hij eene weddingschap had aangegaan, om onze vaderlandsliefde op eene harde proef te stellen. - Vonden wij 't mooi en kochten wij het geval voor fr. 4000, dan had de Heer Pérignon gewonnen; vonden wij 't leelijk en lieten wij 't hem houden, dan had de Heer Pérignon verloren.

Wij zijn op de hand van zijne tegenpartij.

Wilt gij, op een ander gebied, kennis maken met betere producten van den franschen geest, leest dan de *Redevoeringen van Montalembert en Guizot*, in het Instituut, bij den aanvang van dit jaar, uitgesproken, en door Mr. Alexander Kruseman vertaald, door Loman en Reudler uitgegeven.

Gij weet het, dat het *discours de rigueur* bij de receptie van een nieuw lid, de vermelding van den lof des voorgangers vordert van hem, die den opengevallen zetel inneemt.

Montalembert werd geroepen hulde te brengen aan de verdiensten van Droz, den schrijver van ‘Essai sur l'art d'être heureux.’

Met bewonderenswaardigen tact kweet hij zich van den moeijelijken taak, dubbel moeijelijk, omdat hij weinig sympathie gevoelde voor de rigting en de werken van Droz, hoe groote achting hij hem ook als mensch mogt toedragen.

Maar wanneer het receptie-discours ook de hulde vraagt van den overledene, het sluit de gelegenheid niet uit tot de openbaring eener

geloofsbelijdenis op theologisch, politisch of literarisch gebied van den nieuwbenoemden, ja, het verwacht die zelf.

Montalembert heeft gretig en talentvol gebruik gemaakt van zijne intrede in het Instituut, om zijn oordeel uit te spreken over het belangrijkste feit der fransche geschiedenis: de revolutie der vorige eeuw, om zijne meeningen en overtuigingen te verkonden omtrent den toestand der tegenwoordige maatschappij.

Aan Guizot viel de taak ten deel de aanspraak van zijn nieuw medelid te beantwoorden. Hij deed het kort en hartelijk, hij stelde met ernst en waardigheid zijne meeningen aan die van Montalembert over, hij sprak de lessen uit eener kostbare en langdurige ervaring. Het heeft ons genoegen gedaan, dat de Heer Kruseman de beide voortreffelijke redevoeringen in een hollandsch gewaad heeft gestoken.

Daar is een zeer mooi boekje bij W. Willems uitgekomen; het heet: *Ernstig Leven; Opwekkingen tot christelijke Werkzaamheid en IJver*, door James Hamilton, predikant bij de Schotsche Nationale Kerk. Wij wenschen er van harte een ruim debiet aan toe, zoowel om het doel der uitgave - welke ten voordeele der Armen van de Hervormde Gemeente te Hilversum geschiedt - als om den goeden inhoud.

Wij behooren niet tot hen, die onvoorwaardelijk dweepen met alles, wat de godsdienstige literatuur van Engeland oplevert; maar, waar wij een schoon voorschrift des Bijbels zoo duidelijk en eenvoudig zien verklaren, met zooveel warme overtuiging hooren aanbevelen, met zooveel menschenkennis zien toepassen, als James Hamilton het in zijn *Ernstig Leven* heeft gedaan, daar brengen wij gaarne onzen dank aan den schrijver, die zijn leven en zijne werken dienstbaar maakt aan de bevordering der christelijke waarheid.

‘Zijt niet traag in het benaarstigen; zijt vurig van geest; dient den Heer,’ ziedaar de driedubbele les, die ons in het boeksken gepredikt wordt. Daar is eene helderheid van blik in de wijze, waarop hij het voorschrift des apostels toepast op alle omstandigheden en betrekkingen des levens, welke, naar ons inzien, voor elken lezer zijne opwekking behartigenswaardig moet maken. Aan eenen goeden stijl paart het vele spranken van zuiveren humor, die treft, zonder te kwetsen; men leze b.v. de beschrijving van het leven der zwaluw en de vergelijking met den beuzelachtigen, wereldschen mensch. Het *Ernstig Leven* ademt overal gezond verstand en innige overtuiging, en is geheel vrij van mysticisme.

Wij gaan een treurigen tijd te gemoet, niet omdat de armenwet spoedig in behandeling zal komen, of de wet op het Onderwijs nog lang achterwege zal blijven, maar omdat het begint te winteren.

o Wij hebben den zomer zoo lief, met zijn groen en zijn zon, maar bijna nog liever is ons het voorjaar, als alles frisch en maagdelijk, jong en teêr herleeft. Maar die ongelukkige herfst met bruingeroosterd loof, dat ieder oogenblik dreigt af te vallen!

Wij waren zeer dankbaar aan de hollandsche maatschappij van landbouw, dat zij gepoogd heeft het schoone saizoen voor ons te veraanschouwelijken in de zalen van het Park, welke nog trilden van de toonen onzer nationale liedertafels. Nationale liedertafels! hoe de tijden veranderen en wij met hen!

Het was verkwikkelijk al dat groen en al die kleuren te zien, zelfs al hadden de gewassen, die er mede bekleed waren, geene geleerde namen gedragen, al waren zij niet kostbaar of zeldzaam geweest. Wij beschouwden 't als een *dernier adieu*, dat wij weemoedig toeriepen aan de schoone natuur van dit jaar, als een *goeden nacht*! in de hope van een blijd ontwaken.

Die beschouwing maakt ons ten eenenmale ongeschikt tot kritiek; wij hebben genoten, maar eigentlijk niet opgemerkt. Aan anderen de taak der analyse!

Zoude er eenige ondeugende schalkheid zitten in de Directie van de *Vaudeville Français*? Het is eene eenvoudige vraag; niets meer. Wij vonden het nog al verrassend dat zij Napoleon liet voorstellen door Prins Colibri, *à la barbe* van den President der Republiek en - van Victor Hugo! Is het eene anti-bonapartische demonstratie, of is het eene aardigheid, die geen bijzonder doel heeft? Kent gij het boekje van den schrijver van ‘Notre-Dame’? Zoo gij 't niet kennen mogt, raden wij u aan er spoedig kennis mede te maken. Victor Hugo raast en scheldt, zegt men; best! maar vertelt hij onwaarheden, is zijne voorstelling der historische feiten onjuist, is zijne beschouwing van den *coup d'état* en van het karakter van Louis Napoleon verkeerd, al mag zij scherp van vorm heeten? - Wij gelooven niet, dat men het zoude kunnen beweren. Er zijn overheerlijke brokken in, vol gloed en vuur; leest het; wij verheugen ons hier nog niet in de policie-voogdijschap, welke Frankrijk over België tracht uit te oefenen.

Wij hadden vóór eenige dagen het geluk een zeker vriend te spreken; een man, die heel knap is, veel geest en gevoel heeft, goed schrijft en niets uitvoert.

‘Je wordt duf!’ mogt ik zoo tegen hem zeggen, ‘je werkt opvallend weinig.’

‘Niets!’ antwoordde hij zeer bout.

‘Je moest je schamen!’ zeî ik, ‘waarom lever je niets?’

‘Omdat ik geene drie regels meer bij elkaêr kan krijgen,’ hernam hij.

‘Dat komt van het *dolce farniente*,’ bromde ik.

‘Juist, volmaakt juist!’ stemde hij toe.

Hij begon mij te ergeren met zijn phlegma.

‘Mag men weten, waarom je dan altoos de les der werkzaamheid predikt terwijl je zelf de prediking logenstraft?’

‘Omdat het heel gezond is,’ merkte hij goedig aan.

‘Je bewijst, dat het tegendeel hetzelfde resultaat oplevert.’

‘Je bent ontzaggelijk jong,’ zeide hij.

‘Des te meer afleiding.’

‘En te meer nuttig; ik begrijp mij niet, wat je beters zoudt kunnen uitvoeren.’ Het was half vraag, half uitroep. Ik nam de laatste helft.

‘Een kort en goed besluit!’ zeide ik, ‘ik ben gezond en - schei er uit!’

De Chequeriana scheidt er uit.

Bibliographisch album.

Over den gezondheidstoestand van 's Gravenhage, door Dr. J.W. Schick. 's Hage, Noordendorp, 1852.

Ziedaar eindelijk een oorspronkelijk werkje op het gebied der openbare gezondheidsregeling, dat inderdaad alle opmerking verdient, zoowel van geneeskundigen, als van stedelijke besturen, openbare magten en van hen, die zich voor de wetenschap en voor de statistiek interesseren. De strekking van dit werkje is zoo goed en noodzakelijk, zijn doel zoo wenschelijk, dat het in ‘de Gids’ niet met stilzwijgen voorbijgegaan mag worden. Bijna alles wat tot de openbare gezondheidsregeling behoort, is toch eigenlijk in ons land door de bevoegde uitvoerende magten verwaarloosd, door de minste geneeskundigen beoefend en zoodoende aan de meesten onbekend en onverschillig gebleven. Terwijl er in het naburige Frankrijk een congres gehouden werd, om de zoo belangrijke quarantaine-maatregelen te herzien, een congres, waarop de meeste natiën van Europa, die er belang bij hebben (met uitzondering echter van Holland), van hare belangstelling door afgevaardigden lieten blijken; - terwijl in het aangrenzende België, door de ijverige en verlichte bemoeijingen van een lid der hooge regering zelf, in deze maand een gezondheidscongres gehouden werd, waarop de belangrijkste vraagstukken, betreffende de openbare gezondheidsregeling ter sprake kwamen en waaraan de Koning zelf de eer zijner tegenwoordigheid schonk; - terwijl in Engeland de regering en de particulieren als om strijd hunne krachten inspannen, de eene om door wettelijke bepalingen, de andere om door vereenigingen het openbare welzijn te bevorderen (z. het beknopt en zaakrijk verslag daarvan door Dr. Penn in het Nederlandsch Weekbl. voor Geneesk., 1852, N°. 35 en 36 gegeven), geschiedt er in dit opzigt in ons land niets. Jaren lang worden de algemeene bepalingen met ongeduld te gemoet gezien, die aan dezen droevigen staat van zaken een einde moeten maken. Maar hare behandeling bij de wetgevende magt wordt onbegrijpelijkerwijze van jaar tot jaar vertraagd. De provinciale en stedelijke geneeskundige commissiën zitten intusschen magteloos daar, en moeten óf met gebonden handen, óf met onverschillige oogen, de verspreiding van het kwaad aanzien, en moeten voor een groot deel haren tijd verspillen met werkzaamheden, waarvan zij óf het nut niet kunnen inzien, óf van wier nadeelige strekking zij zelfs overtuigd zijn. Wat er voor de openbare gezondheid nog gedaan wordt, is de vrucht van den onvermoeiden ijver van enkele individu's, van enkele commissiën, van enkele stedelijke besturen; maar het geheel mist éenheid in regeling en allen klem in uitvoering en toezigt. - Een ieder derhalve, die op zijn gebied er iets toe wil bijdragen om het kwaad

te verhelpen, die door woord en daad er tegen te velde trekt, maakt zich ongetwijfeld jegens zijne tijdgenooten verdienstelijk en doet een goed werk.

De Heer Schick, doordrongen van warme belangstelling in het lot van de stad zijner inwoning en in het welzijn zijner medeburgers, heeft de pen opgevat om al wat tot den gezondheidstoestand van de residentie van ons land betrekking heeft, nader te onderzoeken. Het onbevredigende antwoord op de vraag: is de toestand van 's Gravenhage uit een geneeskundig oogpunt voldoende? Is deze plaats gezond? noopt hem na te gaan: welke de tegenwoordige gezondheidstoestand van die stad is, in vergelijking met vroegeren tijd; welke de veranderingen zijn, die plaats gegrepen hebben; welke daarvan de oorzaken zijn; en eindelijk door welke middelen het goede behouden, het kwade en schadelijke weggenomen en vernietigd kan worden. - Wie, na de inzage van dit plan, zou meenen, dat hier alleen plaatselijke belangen behartigd werden, zou zich zeer vergissen. De methode van be handeling is toepasselijk voor vele andere steden, en veel wat hier gezegd wordt, vindt ook gereedelijk voor elke andere stad zijne plaats. Het werkje worde daarom iedereen ter lezing aanbevolen, die het met het welzijn van zijne land- en stadgenooten goed meent, en vooral aan hen, bij wie de magt berust om daarvoor krachtdadig werkzaam te zijn.

Eene nadere inhoudsopgave moge den lezer duidelijker voor oogen brengen, wat hij hier te wachten heeft: Eerst wordt de sterfteverhouding van 's Gravenhage nagegaan en worden twee tijdperken vergeleken, van 1755-1773 en van 1830-1848. Die vergelijking valt ten nadeele van het laatste tijdperk uit, vooral indien men in aanmerking neemt, dat in het eerste nog zoo velen door de pokken ten grave gesleept werden; zij is nadeelig voor het laatste tijdperk, in weêrwil dat de levenswijze der ingezetenen doelmatiger geworden, de beschaving toegenomen en de wetenschappen uitgebreid en meer algemeen beoefend zijn; zij is nadeelig voor 's Hage, terwijl daarentegen voor de meeste plaatsen van ons land de sterfteverhouding, sedert het midden der vorige eeuw, ongeveer in dezelfde verhouding gedaald is. Dit een en ander wordt door cijfers nader aangetoond. Zeker is het dat op hunne waardering, even als op de bronnen, waaruit zij geput zijn, nog al het een en ander aangemerkt zou kunnen worden, en dat hier, bij gemis aan kennis van al de zamenwerkende oorzaken, de statistiek niet anders dan zeer voorzigtig kan toegepast worden, opdat haar ook hier de beschuldiging niet treffe: *qui prouve trop ne prouve rien*.

Er is echter nog eene andere aanmerking, die hier niet verzwegen kan worden. Zij geldt de logische orde van het betoog van den Hr. Schick. Nadat hij namelijk eerst aangetoond heeft, dat de gezondheidstoestand van 's Hage, blijkens de toenemende sterfteverhouding, in den laatsten tijd ongunstiger geworden is; nadat hij bewezen heeft dat dit geschied is, in spijt van verbeterde levenswijze en toenemende beschaving, zou men de opsomming verwacht hebben van datgeen, wat dan toch wel zoo nadeelig op de gezondheid van de ingezetenen gewerkt heeft, en daaruit zouden de maatregelen ter verbetering als van zelf hebben kunnen voortvloeijen. De redenering ware dan meer geleidelijk en ordelijk geweest. Maar in plaats daarvan, wordt door voorbeelden van Manchester, Leicester, Nottingham, enz.v., betoogd, dat zindelijkheid, het aanleggen van plaveisel en riolen en soortgelijke voorzorgen, den ongunstigen toestand eener stad aanmerkelijk verbeteren kunnen, terwijl het verzuim daarvan, zoo als de voorbeelden van New-Orleans en IJsland leeren, de noodlottigste gevolgen voor de gezondheid en het leven hebben kan. Na deze speciale voorbeelden volgen weêr eenige algemeene beschouwingen, over het groote belang van zuivere lucht en van goed welwater, die echter al wederom, even als genoemde voorbeelden, zonder regtstreeksche toepassing

op den Haag blijven. Eindelijk worden *in het algemeen* en in het kort de plaatselijke vereischten zamengevat, die tot de bewaring van de gezondheid en tot behoud van het leven der menschen gevorderd worden. Zij zijn *natuurlijke* omstandigheden van ligging, bodem, waterstrooming, en *kunstmatige*, die tot de inrigting der woningen, hare grootte, haren onderlingen afstand, hare zindelijkheid, hare reiniging, hare voorziening van goed drinken overvloedig waschwater, de voorkoming van schadelijke uitvloeiselen van handwerken, bedrijven en fabrieken, de onderhouding van beplanting van straten, enz., betrekking hebben.

Nu eerst komt men tot de geneeskundige plaatsbeschrijving van den Haag zelf, bestaande in een kort overzigt van de natuurlijke ligging en van den bodem, alsmede van de bebouwing en den waterstaat dezer stad, waarbij allerlei topographische, historische, geologische merkwaardigheden medegedeeld worden. Nadat de S. vervolgens in allerlei hoogstwetenswaardige bijzonderheden getreden is, die voor zijnen ijver en naauwgezetheid, waarmede hij zijn onderwerp behandeld heeft, loffelijke getuigenis afleggen, vat hij op pag. 71 de verschillende omstandigheden te zamen, welke eenen zeer nadeeligen invloed op de gezondheid en het leven der bevolking van den Haag uitoefenen. Zij zijn:

1°. Bederf van de dampkringslucht, veroorzaakt door:
- *a.* vergiftige uitwasemingen van met rottende stoffen en stilstaand water gevulde grachten en poelen,
- *b.* uitvloeiselen van een gebrekkig stelsel van riolen,
- *c.* te groote ophooping van woningen,
- *d.* overbevolking van huizen,
- *e.* slechte plaatsing en inrigting van huizen.
- *f.* gebrek aan reiniging der straten, enz.

2°. Het gebruik van slecht water, dat bedorven wordt door:
- *a.* groote onzuiverheid van het water in de grachten en wateren, die met de wellen in verband staan,
- *b.* door uitvloeiselen van gebrekkige riolen,
- *c.* door den grond, die opgevuld is met organische stoffen.

Deze verschillende punten worden door den S., het een met meerdere, het ander met mindere volledigheid en duidelijkheid behandeld, en ten slotte wordt de cholera, zoo als die in 1849 in 's Hage geheerscht heeft, als voorbeeld aangehaald, om daardoor duidelijk te maken, hoe groot de invloed der vroeger opgesomde omstandigheden op het ontstaan en de ontwikkeling van eenige bijzondere ziekte wel kan zijn.

De kwaal is nu bekend en de middelen tot herstel liggen derhalve als 't ware voor de hand. De Schr. heeft ze onder 3 hoofdrubrieken gebragt: 1. Luchtzuivering, die vooral door eene betere afwatering, door betere riolen tot stand gebragt moet worden. 2. Voorziening van alle punten der stad van goed en gezond drinkwater. 3. Verbetering der woningen, door den aanbouw te laten geschieden volgens een vast plan, en door bij de inrigting der woningen op ventilatie, verlichting, verwarming en constructie van riolen, goten en privaten meer acht te geven, en eindelijk de grootte der huizen in betere overeenstemming te brengen met het getal der bewoners.

Na dit alles komt de S. tot zijn besluit, hetwelk hij ons nog in weinig bladzijden mededeelt: 's Gravenhage is ongezonder dan vele andere plaatsen van ons land. Dat oordeel heeft hij voornamelijk op de waarneming der sterfte gebaseerd. Jammer is het zeker, dat de bronnen, waaruit hij zijne berekeningen putte, zoo als gezegd

is, niet boven alle verdenking van onnaauwkeurigheid of onvolledigheid verheven zijn, en dat de statistiek ook hier niet met die behoedzaamheid toegepast is, dat hare besluiten

niet bij menigen Hagenaar gegronde tegenspraak of voorzigtigen twijfel zullen doen ontstaan. Doch al ware die twijfel gegrond, al waren de gevolgen niet zóó zeer verschrikkelijk te noemen, al ware de schildering van den invloed der Haagsche poelen niet van overdrijving vrij te pleiten, die wij op blz. 87 lezen: ‘hoe nader men zich bij de poelen bevindt, die de smetstoffen uitstorten, des te grooter is het gevaar, des te meer is het te vreezen. Met honderd armen dringt dat dreigende en verslindende monster, wiens adem ziekte en dood is, de woningen in. In de woningen van allen, zonder onderscheid, van den aanzienlijksten tot den armsten. Aan den voet van het Vorstelijk paleis vindt men een modderpoel; de vergaderplaatsen der Volksvertegenwoordigers zijn niet vrij van de uitwasemingen, die uit den nabijliggenden vijver en uit slooten opstijgen. In iedere woning storten ongemerkt de riolen en privaten hunne verderfelijke gassen uit. Nevens rijen van schoone gebouwen en bevallige wandeldreven, vindt men slooten en grachten, die eenen verpestenden damp en stank verspreiden; krachten van geest en ligchaam worden daardoor aangetast en verzwakt, het leven verkort.’ - Ik herhaal, al moge hierin eenige overdrijving gevonden worden, het schijnt toch boven allen twijfel verheven te zijn, dat den Haag geene behoorlijke uitwatering, veel stilstaande wateren en gemis aan goed drinkwater heeft, en dat is op zich zelf reeds erg genoeg. Voltooijing van het kanaal, eene uitwatering te Scheveningen, is derhalve het eerste en voornaamste redmiddel, dat de Schrijver aanbeveelt. De uitvoerlijkheid daarvan kan hij op het gezag van de meest geachte bouwkundigen aantoonen en geen ander dan geldelijk bezwaar staat daarvoor in den weg.

Van harte is het derhalve te hopen, dat de middelen gevonden zullen worden om dit bezwaar uit den weg te ruimen en daardoor een toestand ophoude te bestaan, die tot schande verstrekt van eene stad, die op de hoogste beschaving en verfijning aanspraak maakt; van eene stad, die de zetel is der hooge regering, de residentie van Neêrlands vorsten, die door hare schoone ligging, door hare fraaije gebouwen, door hare bevallige omstreken, eene der kostbaarste parelen is in de kroon van Hollands steden. Moge de Heer Schick de voldoening smaken van in de gelegenheid gesteld te worden zelf de hand verder aan het werk te slaan en de maatregelen te helpen in het leven roepen, die den Haag niet alleen tot eene der schoonste, maar ook der gezondste steden van ons land kunnen maken, en mogen meerdere geneeskundigen door zijn voorbeeld aangespoord worden, den engen kring van hunne dagelijksche praktijk somwijlen te verlaten en hunne studiën en bemoeijingen uit te breiden tot alles wat meer tot het algemeene welzijn, tot de openbare gezondheidsregeling van de plaatsen hunner inwoning betrekking heeft.

Amsterdam,
September 1852.
G.E.V.S.

Het Huis met de Zeven Gevels. Een Amerikaansche roman; naar het Engelsch van Nathanaël Hawthorne, door C.M. Mensing. Amsterdam, P.N. van Kampen. 1852.

Ware het niet dat we mogten onderstellen, dat de kunstvoortbrengselen uit den vreemde, op onzen grond overgebragt, ook in hun vaderland als kostbaar, als van buitengewone waarde golden, we zouden door dezen roman eene onbeperkte hoogachting verkrijgen voor de zich ontwikkelende literatuur der nieuwe waereld.

Wij rangschikken toch ‘het Huis met de Zeven Gevels,’ onder het beste, dat dit genre geven kan, maar daarmede spreken wij tevens het vonnis uit, dat aan dit voortbrengsel onzes inziens niet dan een beperkt publiek zal kunnen ten deel vallen. De roman, die een rijkdom van handeling, eene verscheiden, heid van toestanden in zich opneemt, spreekt beter tot den weinig gevormde, bij wien fantazie en gevoel meer dan het oordeelend verstand den scepter zwaaijen. Waar, zoo als hier, de idée, die in het geheel leeft, een vorm ontvangt in eene eenvoudige handeling, zonder episodes, zonder verwikkeling, maar die hare belangrijkheid alleen ontleent aan de aanschouwelijkheid der zich bewegende figuren, aan de juistheid van karakterschildering en de meesterlijke opvatting van hoogst belangrijke individualiteiten, daar mag de kunstkeurige smaak des ontwikkelden voldaan worden, daar mag het oordeelend verstand gezond en natuurlijk voedsel erlangen, de eischen der menigte worden niet bevredigd.

‘De zonden der vaderen bezoekt de Heer aan de kinderen tot in het vierde gelid,’ of liever, de vinger Gods vertoont zich duidelijk in het waereldbestuur, waar Hij het kwaad zich-zelf doet straffen. Ziedaar het thema, dat Hawthorne als meester behandelt. Het thema moge oud zijn, de variatiën zijn nieuw. De wezens, die Hawthorne in het leven roept, bewegen zich ook in eene wereld, die in frischheid zoo veel boven de onze vooruit heeft; eene waereld, wier bewoners, in hunnen strijd tegen de natuur, die hen belemmerde, zoo veel van deze borgden; eene wereld, tot welke de beschaving niet kon naderen dan over den Oceaan, en alzoo verkwikt en verjongd door den luchtigen en sterkenden zeewind.

Hawthorne heeft ons in zijne twee Pyncheons eene type willen geven van de *species*, die ten onzent bijkans geheel is verstorven, en waar ze nog bestaat, zich uitspreekt in een onnatuurlijken afkeer voor alles wat schoon is en wèlluidt, tenzij het tevens nuttig en goed blijke; doch ginder op de samenstelling der maatschappij thans nog zoo krachtig inwerkt. Het is het Puritanisme, dat in beide figuren beligchaamd is, maar zich verschillend openbaart. De kolonel Pyncheon - de eerste van het geslacht - is de puritein der 17de eeuw, de rechter Pyncheon, diens afstammeling, bezit den aard des stamvaders, maar door verschillende bloedmenging gewijzigd. Het geslacht Pyncheon heeft verschillende phases doorloopen, maar de grondtrek heeft zich niet verloochend.

De auteur heeft dit meesterlijk in het licht gesteld en was daardoor in staat, zonder onnatuurlijk te worden, of de wet der zedelijke geregtigheid te schenden, de schuld van den stamvader te vergelden aan den laatsten mannelijken afstammeling, met wien hij zoo veel, en daaronder de zonde, gemeen heeft.

Ook Hepzibah Pyncheon heeft den grondtrek van haar geslacht en toch - dit verraadt een vinding, een meesterschap, zoo als wij slechts bij weinigen hebben opgemerkt - wekt zij onze deelneming niet alleen in hooge mate op, maar krijgen wij haar lief, juist door het bezit van hoedanigheden, die, bij andere leden van den alouden stam, ons tot afkeer zouden prikkelen. Bij haar zijn ze ook vermengd met zoo veel edels, ja schijnen ze zelfs de oorzaak te zijn van zoo veel goeds, dat wij gevoelen haar minder te zullen hoogschatten, indien ze minder een Pyncheon ware. Ook in haar spreekt zich het puritanisme uit, doch bij haar heeft het 't menschelijke niet verdoofd, heeft het de liefde niet verkoeld, leidde het niet, wat het in zijn overdrijving zoo ligt kan doen, tot werkheiligheid en huichelarij. Hare physique gebreken hebben haar rein doen houden van de zonden, die hare meer bevoorregte geburen aankleven. Zij wordt gehaat door de wereld, omdat deze haar als vijandinne beschouwt; zij begint zich zelve te overreden dat de wereld juist oordeelt, dat zij slechts haten kan ...! en de goede oude Hepzibah heeft een harte, vatbaar voor de edelste aandoeningen; vatbaar voor de zich zelve opofferende liefde. Van waar dat zelfbedrog? Dat hart heeft nog niemant ontmoet, aan wien het zich kon openbaren, maar nu het die vindt in Phebe en Clifford, blijkt het rijk genoeg om zelfs de geheele wereld om haar heen in liefde te vergelden wat haar in afkeer en haat was betaald.

Naast Phebe en Clifford ontwikkelt haar charakter zich eerst ten volle. Beide figuren zijn ook waardig haar ter zijde te staan. Zelden is met meer vastheid van oog en hand een kind der natuur en een zoon der beschaving geteekend; zelden heeft het brein des kunstenaars zich een reiner wezen dan Phebe, een meer vernietigde individualiteit, een meer ontzenuwd bestaan, dat echter nog het merk van vroegere grootheid en kracht vertoont, als Clifford kunnen denken. Phebe is de dochter der natuur; hare frischheid jaagt de vunzige dampen uit het eeuwenoude huis; Clifford is des levens moede, hij, de aanbidder der schoonheid, die hem niets meer wist te geven dan streeling en zinnelijk genot en geen hooger beginsel deed erkennen, had bevrediging gezocht, maar had eene teleurstelling ondervonden, die te bitter was voor zijn gevoel; had een strijd moeten strijden, die te zwaar was voor zijne fijne bewerktuiging; Clifford vindt ruste, - zoo de verdooving, waarin hij vervalt, dus heeten moge - in de sombere hallen van het oude vervallen gebouw. Hij is der vernietiging nabij, tenzij een magtige invloed van buiten hem sterke, hem helpe. En deze vindt hij in Phebe. Speurt ge de gedachte niet, die in dit détail is nedergelegd? De Kunst moet ondergaan, waar ze niet leeft van de natuur; zij verteert zich-zelve, tenzij ze zich verfrissche en sterke aan die eeuwig frissche bron; de cultus der schoone vormen verslapt in stede van te versterken, tenzij een hooger beginsel leven, nieuw leven geeft aan het doode omkleedsel.

Laat het ons vergund zijn te hopen, dat deze vlugtige schets der hoofdkarakters voldoende zij, om onze hooge ingenomenheid met dit kunstvoortbrengsel te wettigen en het in te leiden in menigen beschaafden kring van ons Vaderland.

De Heer Mensing was meer dan iemand geregtigd om dit werk in onze taal over te brengen. Er waren zwarigheden in de vertolking te overwinnen, die niemand beter dan hij zou kunnen bestrijden. Hoe gelukkig hij ook dikwerf geweest zij, hier en daar ontwaakte bij ons de wensch, het oorspronkelijk werk naast ons te zien.

***Zon en Maan. Beschouwing dier hemelligchamen, zoowel op zich zelve, als in betrekking tot de Aarde, door Joh. Heinr. Mädler. Uit het Hoogduitsch vertaald door M.J. van Oven, Oud-Conrector der Lat. School te Alkmaar. Amsterdam, Seijffardt's Boekhandel*, 1852.**

Met genoegen kondigen wij het boekje aan, waarvan de titel aan 't hoofd dezer regelen eene plaats vond. Op helderen, bevattelijken toon levert het eene beschrijving van zon en maan en de overige manen van het zonnestelsel naar den tegenwoordigen stand der wetenschap. Die kennis kan wel niemand nutteloos of onbelangrijk voorkomen, en we wenschen hartelijk, dat Mädler's opstel aan menigen leek ten leiddraad strekke bij de beschouwing van twee hemelligchamen, die uit een stoffelijk en zedelijk oogpunt voor de aardbewoners van zoo overwegend belang zijn. Boeken, als dit, verspreiden een schat van nuttige kennis, van *useful knowledge*, in een kring waar ze eertijds noch gekend, noch gewaardeerd kon worden, omdat de vorm waarin die gegoten was, niet berekend bleek voor 't publiek, waarop ze werken moest. De schrijver dezer ‘Beschouwing’ is er in geslaagd, om den toon van geleerdheid te mijden, die bij den lezer grooter kennis vooronderstelt, dan waarop hij rekenen mag, en heeft zich tevens vrij gehouden van oppervlakkigheid, die aan zijn arbeid, in de schatting van den beschaafden leek, niet minder nadeel toebrengen zou. Hij koos den middenweg en 't is hem gelukt dien te behouden. Daarom prijzen wij de overzetting van Mädler's boekje, dat door den Heer van Oven in vloeijend Hollandsch weêrgegeven en met eenige opheldernde aanteekeningen vermeerderd en verrijkt is, gaarne aan, met de betuiging van onzen dank aan den vertaler, die een' nuttigen arbeid op loffelijke wijze heeft verrigt. De belangstelling van het publiek en 't goed vertier van dit boekske, dat op eene nette typografische uitvoering bogen mag, beloone den overzetter en den uitgever voor de moeiten en kosten aan de vertaling en uitgave besteed.

Populaire aardrijkskunde in ons vaderland.

De Groote Bijbelkaart, door C.E. van Koestsveld. Groningen, J. Oomkens Jzoon*, 1849. 4 *bladen.
Oostelijk en Westelijk wereldhalfrond, vervaardigd door H.F. Puls, bekroond door het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap. Groningen, J. Oomkens Jzoon*. 8 *bladen.
Kaart van het Koningrijk der Nederlanden en het Groot-Hertogdom Luxemburg, vervaardigd door H.F. Puls en bekroond door het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap. Tweede verbeterde druk. Groningen, J. Oomkens Jzoon*. 6 *bladen.
Atlas van het Koningrijk der Nederlanden in* 13 *Kaarten. Naar de laatste kadastrale opmetingen ontworpen, geteekend en gegraveerd door J. Jaeger. Groningen, J. Oomkens Jzoon.
***Handleiding tot de Aardrijkskunde voor de Kadetten van alle wapenen, door Dr. A.A. van Heusden, Lector in de Geschiedenis en Letterkunde aan de Kon. Militaire Akademie. Tweede, herziene druk. Breda, ter drukkerij van Broese en Comp., voor rekening van de Kon. Milit. Akademie*, 1851.**
***Geographisch Woordenboek der geheele Aarde, door J. Kramers, Jzoon. In één boekdeel*. 1-5 *Aflev. Gouda, G.B. van Goor*, 1851.**
***Beknopte beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen, voor beschaafde lezers uit alle standen, door M.D. Teenstra, Oud-Inspecteur van bruggen, wegen en waterwerken en voormalig Rijks-kultivateur in de Kolonie Suriname. Met een Kaartje en eene Plaat. Drie Stukken. Groningen, J. Oomkens Jzoon*, 1852.**

Er zijn weinige wetenschappen meer praktisch en van meer algemeene behoefte, dan de kennis der planeet, welke de Voorzienigheid ons tot woonplaats en werkkring heeft aan-

gewezen. Men is gewoon die wetenschap in drie hoofdvakken te splitsen, naarmate zij onzen aardbol in zijne betrekking tot de andere hemelligchamen beschouwt, of gadeslaat in zijnen natuurlijken toestand en verdeeling, of eindelijk den blik vestigt op de veranderingen, die het verloop der geschiedenis en de beschikkingen der diplomatie op zijne oppervlakte te weeg brengen. Deze drie deelen der aardrijkskunde staan echter tot elkander in gedurige en gedeeltelijk wederkeerige betrekking; zij kunnen niet op zich zelve staan, maar behoeven den steun der andere. De afscheiding van de aangrenzende vakken van wetenschap is moeijelijk en het trekken der grenzen eenigzins willekeurig. De, niet geheel adaequaat, zoogenaamde mathematische aardrijksbeschrijving kan ook beschouwd worden als een onderdeel der sterrekunde. De natuurkundige aardrijksbeschrijving is eigenlijk niet anders dan eene beknopte zamenvatting der algemeenste waarheden, die, meer in bijzonderheden behandeld, aan de afzonderlijke wetenschappen der meteorologie, geologie, mineralogie, botanie, zoölogie, anthropologie hare stof leveren. Eindelijk de staatkundige aardrijksbeschrijving staat in de allernaauwste betrekking tot de geschiedenis, en is inderdaad niet anders dan de geschiedenis zelve van de oppervlakte der aarde, in hare verhouding tot het leven en streven der menschen. De algemeene nuttigheid der aardrijkskunde volgt reeds uit haar verband tot zoovele der meest gewigtige wetenschappen. Maar de geheele omvang van haar praktisch gebruik valt daardoor nog niet in het oog. De zeevaart, de handel, de nijverheid in al hare vertakkingen, de krijgsmanswetenschappen hebben aan de kennis van den aardbodem de dringendste behoefte; ja geen mensch, hoe nederig zijn stand, hoe beperkt de kring van zijn bedrijf wezen moge, kan alle aardrijkskundige wetenschap ontberen. De aardrijkskunde maakt dan ook een onmisbaar bestanddeel van het volksonderwijs uit. Terwijl hare meest algemeene trekken en eene wat meer uitgewerkte schets van sommige harer deelen (de Bijbelsche aardrijkskunde, de aardrijkskunde des Vaderlands) reeds behoefte zijn voor de lagere scholen, volgt zij, nu in deze dan in gene rigting, het onderwijs in al zijne takken, en geene middelbare of hoogere school, hetzij aan handel, aan industrie, aan scheepvaart, aan krijgswezen, of aan eene eigenlijk geleerde opvoeding gewijd, waar het onderwijs in de aardrijkskunde geheel mag worden gemist.

Men zou mogen verwachten, dat voor eene wetenschap van zoo algemeen nut gepaste leerboeken en hulpmiddelen bij geene beschaafde natie zouden ontbreken. Het plagt echter, naar de herinneringen onzer jeugd te oordeelen, nu 20 tot 30 jaren geleden in ons Vaderland daar slecht mede gesteld te zijn. Niet dat het onderwijs in de aardrijkskunde verwaarloosd werd; maar het was weinig meer dan bloot geheugenwerk. Die de meeste rivieren, meeren, kapen, landengten, gebergten en steden met haar inwonerental wist op te noemen, werd als de meest ervarene in dit vak beschouwd; wie de graafschappen van het Vereenigd Koningrijk, de departementen van Frankrijk, de staten van den Duitschen Bond met de onderverdeeling der grootere wist op te zeggen, werd als een phenix beschouwd. Van de natuurlijke gesteldheid der landen, van hetgeen zij voor handel en nijverheid opleveren, vernam men schier niets dan eene dorre lijst der produkten. De leerboeken waren geheel overeenkomstig deze geestelooze wijze van de wetenschap te beoefenen ingerigt. Aan goede kaarten bij het onderwijs was groot gebrek, en die voorhanden waren werden zelden gebruikt, nog zeldzamer op oordeelkundige wijze aan eene levendige voorstelling der gesteldheid van land en water op de aardoppervlakte dienstbaar gemaakt. Het geheugen werd met nuttelooze ballast overladen, en wat wezenlijk nut zou hebben aangebragt werd verwaarloosd en voorbijgezien. In plaats van een levenademend beeld van onze aarde, vertoonde men een dor geraamte, en de leerling schuwde eene wetenschap, die bij eene regte beoefening vol aantrekkelijkheid is, als het *non plus ultra* van wat hij zich vervelends denken kon.

Zulk een beklagenswaardige toestand van de populaire aardrijkskunde kon slechts het gevolg zijn van een gebrek aan diepere opvatting, aan hoogere, wetenschappelijke studie van dit vak. Gelijk de regen uit de dampen in de wolken zaamgepakt op de aarde nederdaalt, zoo druipt uit de schatten van kennis, in de studeercel vergaderd, een vruchtbaar onderwijs op alle standen des volks af. Altijd zal een tak van kundigheden in zijn praktisch nut ook voor het volk beter gewaardeerd en tot op de laagste klassen der scholen beter onderwezen worden, naarmate hij in den kring der geletterden met meer liefde wordt gepleegd en naar beter methode beoefend. De reden is klaar; want het geheel kan slechts wel verstaan worden door hem, die het diepst

in de kennis der deelen is ingedrongen, en de schets van het geheel, die voor het volksonderwijs vereischt wordt, zal eerst dan zijn wat zij wezen moet, indien eene behoorlijke doorvorsching van den ganschen omvang der wetenschap geleerd heeft, het algemeen belangrijke uit de gansche massa der wetenschappelijke stof af te zonderen.

De wetenschappelijke aardrijkskunde heeft in de laatste jaren in ons Vaderland belangrijke vorderingen gemaakt. Om het te bewijzen behoeven wij slechts te herinneren, wat sedert eenige weinige jaren in het vak der Bijbelsche aardrijkskunde en voor de kennis van ons eigen Vaderland en zijne overzeesche bezittingen verrigt is. Het is waar, dat de aardrijkskunde geene reuzenwerken bij ons gesticht heeft, die met Ritters ‘Erdkunde,’ den physicalischen Atlas of den Atlas van Azië van Berghaus, en den historischen Atlas van von Spruner kunnen vergeleken worden; - het is waar, dat onze aardrijkskundigen, bij de beoefening hunner wetenschap, met uitzondering van het terrein der Bijbelsche geschiedenis, zich veelal tot het Vaderland en zijne koloniën bepaalden; - toch mogen wij op onderscheidene wetenschappelijke werken en verdienstelijke kaarten wijzen, die der Nederlandsche geographische literatuur in de laatste jaren tot eer hebben verstrekt. Wat voor Bijbelsche aardrijkskunde door de Heeren de Bruyn en van Senden geleverd is, hebben wij in een vroeger artikel in dit tijdschrift getracht te schetsen. Wij zullen hier niet vermelden, wat voortreffelijke kaarten voor de kennis van den Vaderlandsche bodem in de laatste jaren uit het topographisch bureau te 's Hage zijn voortgekomen, maar herinneren gaarne, ten bewijze hoe men zich in verschillende rigtingen op den regten weg bevindt, de geologische kaarten van ons Vaderland door de Heeren Staring en Acker Stratingh (in zijn ‘Aloude staat en geschiedenis des Vaderlands,’ Gron. 1849), en den ‘Historische Atlas van Noord-Nederland,’ die thans door den Heer G. Mees wordt in het licht gegeven. Wat eindelijk de Overzeesche Bezittingen betreft, is het zeker niet te veel gezegd, wanneer wij beweren, dat sedert weinige jaren een nieuw tijdvak voor hare kennis, ook uit geographisch oogpunt, is aangebroken, vruchtbaar in eene menigte van verdienstelijke werken, en vooral opmerkelijk door de schoone kaarten van Java, door de Heeren van de Velde en Le Clercq geleverd, - die van verschillende deelen van den Indischen Ar-

chipel, door den Heer Melvill van Carnbée in zijn ‘Moniteur des Indes’ geplaatst, - de statistieke kaart van al onze Overzeesche Bezittingen, mede door den Heer Melvill van Carnbée, in den Jaarg. 1849, Dl. II, van het ‘Tijdschr. v. Ned. Indië’ opgenomen, - en eindelijk de kaarten van het oorlogstooneel op Java, van Banka en Sumatra's Westkust, in verschillende geschriften van den luit.-kolonel Lange voorkomende. Wil men zich overtuigen, hoe uiterst gebrekkig vóór een vijfentwintig jaren de kennis was, die zelfs kundige geographen van ons Oost-indisch rijk bezaten, men raadplege het anders toch niet onverdienstelijk ‘Aardrijkskundig Woordenboek’ van J. van Wijk Roelandszoon; en wil men zich als met een oogopslag vergewissen van de reuzenschreden in kennis, sedert op dit veld gemaakt, wij willen niet naar het groot aardrijkskundig Woordenboek van Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen van den Heer van der Aa verwijzen, maar onze lezers slechts verzoeken in het reeds verschenen gedeelte van het ‘Geographisch Woordenboek, in één boekdeel,’ van den Heer Kramers, de artikelen *Amboina, Anjer, Atsjien, Baglen, Bali, Bandong, Banjermassing, Banjoemaas, Banda, Banka, Bantam, Batavia, Benkoelen, Bezoeki, Billiton, Bima, Bintang, Boero, Boeton, Boni, Borneo, Celebes, Ceram, Cheribon* en vele andere met het Woordenboek van den Heer van Wijk te vergelijken.

Met de grondiger en omvattender wetenschappelijke beoefening van de aardrijkskunde heeft ook de vooruitgang van de populaire aardrijkskunde tred gehouden. Wij vatten onder dezen eenigzins onbepaalden naam te zamen: de aardrijkskunde, niet slechts zoo als zij wordt voorgedragen en veraanschouwelijkt in boeken en op kaarten, bepaaldelijk voor het onderwijs op lagere of hoogere scholen bestemd, maar ook zoo als hare resultaten in algemeen toegankelijke en voor het groote publiek bestemde geschriften, buiten den kring van de wetenschappelijke beoefenaars des vaks, worden medegedeeld. De kaarten en geschriften, welker titels aan het hoofd van dit opstel zijn geplaatst, zijn lang niet alles wat de laatste jaren in het vak van populaire aardrijkskunde hebben opgeleverd, maar zij zijn wat door toezending van den kant der uitgevers op meer bijzondere vermelding van onze zijde aanspraak had, en vertegenwoordigen tevens genoegzaam de hoofdrigtingen, die de populaire beoefening der aardrijkskunde in de scholen en huisgezinnen thans in ons land pleegt

te volgen. Wij zullen ons echter in onze volgende beschouwingen niet uitsluitend aan een verslag van de opgenoemde werken binden; maar incidenteel ook soms van andere geschriften en kaarten gewagen, waarmede in de laatste jaren onze populaire geographische literatuur is verrijkt.

Het ligt in den aard der zaak, dat de zoogenaamde mathematische aardrijkskunde zich eenigermate van de andere onderdeelen dezer wetenschap isoleert. Zij vordert een meer geoefend en gescherpt oordeel, en behoeft geheel andere hulpmiddelen, die doorgaans niet binnen het bereik althans der lagere scholen liggen. Hemel- en aardglobe kunnen slechts zeer gebrekkig door kaarten vervangen worden, en een dieper indringen in de kennis onzer aarde als planeet en in hare betrekking tot de andere hemelbollen wordt slechts mogelijk voor hem, die eene genoegzaam juiste voorstelling van het geheele zonnestelsel heeft verkregen, wat echter de grenzen van het gebied der aardrijkskunde overschrijdt. De voortreffelijke, in duidelijkheid en juistheid van voorstelling misschien onovertroffene, geschriften over populaire astronomie, met welke Prof. Kaiser onze letterkunde verrijkt heeft, kunnen echter in dit opzigt aan de behoeften van allen, die niet zelven mannen der wetenschap willen worden, volkomen voldoen[1]. Bij de populaire aardrijkskunde kan men ten aanzien der mathematische geographie al niet verder gaan dan een beknopt overzigt van eenige harer voornaamste stellingen, inzonderheid voor zoo verre die tot regt verstand der inrigting van geographische kaarten vereischt worden, en dit wordt dan ook in de leer- en handboeken der aardrijkskunde als grondslag voor het geographisch onderwijs zelden gemist. Kaarten van het planeetsysteem, de antipoden, enz., kunnen hierbij eenigermate te hulp komen, gelijk zij ook in Jaeger's ‘Uitgebreide Hand-Atlas in 48 kaarten,’ (Assen, bij J.O. van Houten) niet ontbreken; het gebruik van globen en planetariën blijft echter hier verreweg verkieslijk.

Heeft men zich eenmaal, bij wijze van inleiding, de nood-

1 Door deze voortreffelijke schriften zijn vroegere van dien aard, zoo als het ‘Leesboek over de beginselen der Sterrekunde, in verband met de Wisen Natuurkundige Aardrijksbeschrijving, in den vorm van gesprekken,’ in 1839-41 bij van Rooy te Delft uitgegeven, en in den Jaarg. 1842 (Boekb. bl. 121) door Prof. Kaiser beoordeeld, geheel in de schaduw gesteld.

zakelijkste kundigheden uit het gebied der mathematische aardrijksbeschrijving en tevens de definitiën van de voornaamste geographische begrippen eigen gemaakt, dan eerst kan men met vrucht overgaan tot hetgeen in populairen zin als het eigenlijk gebied der aardrijkskunde beschouwd wordt, en uit natuurkundige en staatkundige aardrijksbeschrijving, in zeer verschillende verhoudingen vermengd, is zamengesteld. Er is, onzes inziens, zoowel op kaarten als in geographische leer- en leesboeken, geen schadelijker en tevens algemeener gebrek, dan dat de staatkundige geographie te zeer op den voorgrond staat, en de kennis der natuurlijke gesteldheid van den bodem en zijne voortbrengselen aan politieke en administratieve indeelingen en namen van steden en dorpen wordt opgeofferd. Van dit gebrek is men gelukkig ook in ons Vaderland in de laatste jaren meer teruggekomen, ofschoon de *oude* rigting in het geographisch onderwijs nog niet geheel *verouderd* te noemen is.

Het zal, gelooven wij, niet moeijelijk zijn, uit het gezegde eenige der voornaamste kriteriën van goede werken over populaire aardrijkskunde af te leiden. Doch er doet zich nog eene andere gewigtige vraag voor. De aarde ondergaat door omwentelingen in de natuur, zoowel als in de geschiedenis, in de gesteldheid harer oppervlakte aanhoudende veranderingen; al hare deelen vertoonen zich nu geheel anders dan zij het deden in vroegere eeuwen. Zal zich de populaire aardrijkskunde alleen tot de kennis van de aarde naar haren nieuwsten toestand en verdeeling bepalen, of zal zij ook de geschiedenis der veranderingen, die de aardoppervlakte ondergaan heeft, in zich opnemen, en landen en gewesten soms beschrijven en afbeelden overeenkomstig den toestand, waarin zij zich voor eeuwen hebben bevonden?

Het spreekt wel van zelve, dat verreweg de meesten, die de aardrijkskunde beoefenen, voornamelijk bij de kennis der aarde in haren tegenwoordigen toestand en verdeeling belang hebben; voor schier alle praktische doeleinden is eene zoodanige kennis der aardrijkskunde toereikend, en het is dus duidelijk, dat zij in alle populaire geschriften over geographie in den regel op den voorgrond moet staan. De vervaardiger van kaarten voor het onderwijs of het dagelijksch gebruik, de schrijver van leer- en handboeken der geographie, hetzij in systematischen of alphabetischen vorm, moet er in het algemeen naar streven, zijn arbeid overeenkomstig

de nieuwste waarnemingen, opmetingen, verdeelingen en statistieke mededeelingen in te rigten, opdat zijn werk zoo lang mogelijk aan de bestaande, maar zich telkens wijzigende, behoeften kunne voldoen. Uit dit oogpunt is het een onvergefelijk (en helaas! zoo algemeen) verzuim, wanneer bij geographische kaarten het jaar der vervaardiging niet vermeld wordt; een verzuim, hetwelk wij, tot ons leedwezen, ook in eenige der aan het hoofd dezes genoemde kaarten moeten gispen.

Maar de regel, dat slechts de tegenwoordige toestand en verdeeling bij het geographisch onderwijs in aanmerking moeten komen, laat uitzonderingen toe, waar de aardrijkskunde als hulpwetenschap bij de geschiedenis wordt aangewend. Op de gymnasiën gaat met het onderwijs in de oude geschiedenis gemeenlijk ook dat in de oude geographie gepaard[1], terwijl daarbij veelal school-atlassen der oude aardrijkskunde, meestal van Duitschen oorsprong, in gebruik zijn. In onze taal kennen wij van dien aard slechts den naar het Hoogduitsch gevolgden ‘Atlas der oude wereld in dertien kaarten’ van Vieth, uitgegeven en met verklarende tabellen vermeerderd door Funke (2de druk, Groningen, van Boekeren, 1825), een werk, dat over het geheel zeer wel aan zijn doel beantwoordt, ofschoon de door Veelwaard gegraveerde kaarten, wat inrigting en duidelijkheid betreft, in menig opzigt, zelfs voor gelithographeerde in Duitsche school-atlassen van dien aard onderdoen. Dat historische kaarten voor de nieuwere geschiedenis eene minder gevoelde behoefte zijn, is alleen een gevolg van den lagen trap, waarop het onderwijs der nieuwe geschiedenis op onze gymnasiën en instituten geplaatst is. Althans zijn zij voor de geschiedenis des Vaderlands onontbeerlijk, gelijk zij inderdaad aan Van Lenneps ‘Geschiedenissen van Noord-Nederland, aan mijne kinderen verhaald,’ en aan de ‘Geschiedenis des Vaderlands voor Gymnasiën en Instituten’ van Elberts, doch beide op zeer kleine schaal, zijn toegevoegd. Maar zelfs op de lagere scholen kunnen zij hier, naar ons inzien, niet geheel

1 Het eenige ons uit later tijd bekende oorspronkelijke leerboek der Oude Aardrijkskunde, de ‘Korte Schets der oude Aardrijkskunde’ van den Heer Willemier (Gouda, van Goor, 1842), is zeer onvoldoende. Zie de aankondiging in ‘de Gids’ voor 1843, Boekb. blz. 292. Als leesboek over dit vak van studie is het werk van den Heer Costerus, ‘de Oude Wereld naar Herodotus,’ (Hoorn, Vermande, 1843) aan te bevelen.

gemist worden. Nu zijn, wel is waar, aan de ‘gesteendrukte kaartjes,’ uitgegeven door de gewestelijke Vereeniging Noord-Holland van het Nederl.

Onderwijzers-genootschap, kaartjes van Nederland in de 1ste en 7de eeuw toegevoegd; doch zij zijn, zoowel wegens de kleine schaal, als wegens de gekozen tijdstippen, voor het schoolgebruik onvoldoende. De groote ‘Historische Atlas van Noord-Nederland’ van den Heer Mees, van welken wij reeds gewaagden, kan natuurlijk in de behoeften van het onderwijs niet voorzien. Er blijft hier dus eene lacune, die, onzes inziens, het best door een paar wandkaarten van het Vaderland, in de tijdperken der graven en van de republiek, op groote schaal ontworpen, zou kunnen worden aangevuld.

Maar behalve -, en meer nog dan de Vaderlandsche geschiedenis, heeft ook de Bijbelsche geschiedenis bij het onderwijs in de scholen, op de catechisatiën en in de huisgezinnen, behoefte, om door kaarten te worden toegelicht. Hier toch hebben wij te doen met een deel der historische wetenschap, voor allen zonder onderscheid van rang of stand belangrijk, en waarin bij een wel geregeld onderwijs niemand, wie hij ook zij, een vreemdeling mag blijven. Maar bij het behandelen van dit gewigtig deel der geschiedenis worden wij geheel in een verleden van ten minste achttien eeuwen terug geplaatst. De landen, die het tooneel waren der Bijbelsche geschiedenissen, hebben door oorlogen en omwentelingen verbazende veranderingen ondergaan, en het gebruik van kaarten, welke die landen naar hunnen tegenwoordigen toestand voorstellen, treft dus hier geen doel. Daar de Bijbelsche geschiedenis zelve een tijdvak van vele eeuwen omvat, is bij een dieper indringen eene reeks van historische kaarten, gelijk de Heer van Senden in zijn Bijbel-Atlas geleverd heeft, verkieslijk; maar noodzakelijk is het althans zeker, dat men de leerlingen met eene voorstelling van het Joodsche land en van de Oude Wereld naar den Bijbel te gemoet kome, die hun zoo al niet het bijzondere der verschillende tijdperken, dan ten minste zoo veel mogelijk het algemeene en blijvende nevens het een of ander hoofdtijdperk der Bijbelsche aardrijkskunde, bij voorbeeld den tijd van de omwandeling des Zaligmakers, voor oogen houdt.

Bij het aardrijkskundig onderwijs, althans op de lagere scholen, beschouwen wij kaarten als de hoofdzaak, terwijl de leerboeken daarbij schier geheel op den achtergrond treden. Het eerste onderwijs toch moet zooveel mogelijk aanschou-

welijk zijn, en naauwelijks is er eene wetenschap, die meer geschikt is dan deze, om geheel door aanschouwing te worden verkregen. Tevens kan het niet twijfelachtig zijn, hoedanig goede kaarten voor de lagere scholen moeten zijn ingerigt. Men heeft het op het voetspoor onzer Duitsche naburen ook bij ons gaan inzien, dat hier kaarten vereischt worden, die, altijd aan den wand der schoolkamer ten toon hangende, van de verstafgeplaatste schoolbank zoo goed kunnen gezien worden, dat bij het geographisch onderwijs de orde niet behoeft te worden verstoord. De kaarten moeten derhalve op zeer groote dimensiën geteekend zijn, en toch slechts het allervoornaamste, het volstrekt noodige bevatten; de grenzen der landen en hunne verdeeling moeten met sterke in het oogloopende kleuren zijn afgezet; de bijzonderheden van het terrein in groote en duidelijke trekken zijn voorgesteld; de aanwijzing van de gewigtigste - en ook van niet meer dan de gewigtigste - plaatsen met in de verte zigtbare stippen zijn aangewezen, en alle namen, op de kaart voorkomende, met zoo groote en duidelijke letters geschreven zijn, dat zij door het scherpe oog der jeugd op goeden afstand kunnen gelezen worden. Reeds het dagelijks zien van zoodanige kaarten aan de schoolwanden zal de hoofdtrekken der aardrijkskunde in het geheugen griften; maar bovendien moet de onderwijzer die voorstelling door zijn mondeling onderrigt gedurig verlevendigen en versterken, door het verhaal van hetgeen land en volk merkwaardigs opleveren of de beschrijving der gewigtigste voortbrengselen aanvullen, en de leerlingen ieder op hunne beurt in de gelegenheid stellen, om zijne door elkander geworpen vragen over de ligging van landen, steden, bergen, stroomen, enz., vlug en vaardig door aanwijzing op de kaart te beantwoorden.

Zoodanige wandkaarten, als wij hier beschreven hebben, zijn, of willen althans zijn, de drie kaarten aan het hoofd van dit opstel in de eerste plaats vermeld. De Heer van Koetsveld, wiens veelzijdige bekwaamheden, nu eens als humoristisch schrijver en novellist, dan eens als prediker en in stichtelijke geschriften ten toon gespreid, wij bewonderen, trachtte ook aan de behoefte eener wandkaart bij het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis op scholen en catechisatiën, door de uitgave zijner ‘Groote Bijbelkaart,’ te voldoen. Zij was reeds in 1845 door eene kaart van Zuid-Westelijk Azië en Noord-Oostelijk Afrika ten tijde van

David en Salomo, met Palestina naar de stamverdeeling op een karton, en in 1846 door eene kaart van de Christelijke wereld gedurende de drie eerste eeuwen, met Palestina ten tijde des Zaligmakers op een karton, voorafgegaan. De Heer van Koetsveld was aanvankelijk voornemens op deze beide kaarten twee andere voor de gewigtigste tijdperken der kerkgeschiedenis, den tijd der kruistogten en den tijd der hervorming, te doen volgen; doch bespeurende, dat deze verzameling voor het volksonderwijs te kostbaar zoude worden, en tevens inziende, dat zijne ongekleurde en op slechts kleine schaal geteekende kaarten in de behoefte der scholen niet voorzagen, liet hij dit plan varen, om een ander meer doeltreffend te omhelzen, waaraan hij in 1849 door de uitgave der ‘Groote Bijbelkaart’ uitvoering schonk.

Deze kaart, uit vier vellen bestaande, die tot eene wandkaart van slechts matige grootte kunnen vereenigd worden, is op eene zeer eigenaardige wijze ingerigt, die eene korte beschrijving verdient. Bovenaan in het midden is eene kleine wereldkaart in twee halfronden naar de tegenwoordige indeeling en benaming geplaatst, om tot vergelijking met de oude wereld te dienen. Ter linkerzijde bevindt zich een karton, waarop de oudtijds bekende wereld is voorgesteld naar de indeeling en benaming bij de Grieken en Romeinen in gebruik. Een karton van Palestina naar de ten tijde des Zaligmakers gevolgde verdeeling bevindt zich in den tegenovergestelden hoek. Onder deze drie kleine kaarten strekt zich het groote veld uit, op hetwelk het tooneel der Bijbelsche geschiedenis van de Zee-ëngte van Herkules tot aan de Perzische golf op veel breeder schaal is voorgesteld. De linkerhoek aan de onderzijde is nog tot een karton van Jeruzalem en zijn omtrek gebezigd.

Wij vinden hier dus veel vereenigd, - meer misschien dan wij regt hadden te verwachten; maar toch niets dat op zulk eene kaart overtollig of misplaatst is, indien slechts alle deelen aan de vereischten eener goede wandkaart beantwoorden. Het verwondert ons dus in zeker opzigt niet, dat deze kaart zoo grooten lof mogt inoogsten van den Heer Mees, in de inleiding tot zijn historischen Atlas: ‘Hetgeen Ds. van Koetsveld zich voorstelde, - om eene volledige handleiding tot de Bijbelsche aardrijkskunde voor leerlingen te geven, is volkomen bereikt. Door de groote schaal, de sprekende letters en kleuren, de teekens der voorname plaatsen, zal het den on-

derwijzer niet moeijelijk vallen, aardrijkskunde en geschiedenis naar behooren te verbinden.’ Maar leed doet het ons, dat wij ons met deze lofspraak niet zoo gereedelijk kunnen vereenigen. Wij zullen onze aarzeling motiveren.

Er zijn in de Bijbelsche aardrijkskunde een groot aantal open vragen en betwiste punten, en onder deze zijn er eenige waarop wij een ander antwoord, eene andere uitspraak zouden gegeven hebben, dan de Heer van Koetsveld op zijne Kaart. Doch in dit overzigt mogen wij niet tot bijzonderheden afdalen; ook is het dit niet wat wij bedoelen. Wij willen de kaart slechts in verhouding tot de vereischten eener goede wandkaart beschouwen, en het schijnt ons toe, dat alleen het groote vak, het tooneel der Bijbelsche geschiedenis, daaraan eenigermate beantwoordt. Wij zeggen eenigermate; want ook hier ontbreekt het niet aan stof tot gegronde aanmerking. Zoo zijn b.v. de kapitale schrijfletters, waarmede de namen der werelddeelen zijn aangeduid, zeer ongelukkig gekozen. De krullen en trekken met fijne op- en zware nederhalen strijden met het geheele karakter der kaart, zijn zelven op een afstand niet duidelijk, en verstoren zelfs eenigzins de duidelijkheid der geheele voorstelling.

Maar eene veel gewigtiger bedenking treft de kartons, die, door vele détails in verhouding tot de gebezigde schaal, aan de vereischten eener wandkaart in het geheel niet meer voldoen. En dit gebrek is des te erger, daar ook Palestina hier op een dier kartons is voorgesteld, - Palestina dat, naar onze meening, op eene algemeene Bijbelkaart hoofdzaak zijn en blijven moet. Hoe zeldzaam noopt ons de Bijbelsche geschiedenis den blik te wenden naar Griekenland, Italië, Spanje, Noord-Afrika, en hoe weinig bepaalt zij zelfs onze aandacht bij de Palestina omringende landen, in vergelijking met hetgeen zij ons van Palestina zelf vermeldt. Zoo wij het verblijf in Egypte en de omzwerving in de woestijn van 't Sinaïetisch Schiereiland, de Assyrische en Babylonische gevangenschap en de verkondiging van het Evangelie onder de Heidenen door Paulus uitzonderen, is en blijft Palestina het hoofdtooneel der Bijbelsche geschiedenis, verheerlijkt door de daden van een Jozua, Gideon, Simson, Samuël, David, Salomo, Hizkia en zoo vele andere geloofshelden, en door de omwandeling van den Zoon Gods op aarde. Voor het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis is, naar ons inzien, eene goede wandkaart van Palestina hoofd-

zaak[1], en eene algemeene kaart van het tooneel der Bijbelsche geschiedenis, als bij den Heer Koetsveld hoofdzaak is, kan slechts in de tweede plaats in aanmerking komen.

Nevens eene kaart voor de Bijbelsche geschiedenis heeft het lager onderwijs vooral aan twee andere wandkaarten behoefte, eene van het geheele wereldrond, en eene van het land dat ons zag geboren worden. Beide schonk ons de Heer Puls, wiens schoone kaarten door het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap bekroond zijn, en die onderscheiding, naar onze gedachten, ten volle verdienen. De wereldkaart bevat de beide halfronden te zamen op acht groote bladen. Hare uitvoering overtreft verre die van de groote Bijbelkaart; maar toch hebben wij eene gewigtige bedenking: de schaal is veel te klein in verhouding tot de opgenomen détails, - de kaart is nog maar ten halve eene wandkaart. Wij erkennen dat het zeer moeijelijk is, zelfs op eene kaart van zeer grooten omvang, het gansche wereldrond zoo voortestellen, dat ook maar de hoofdzaken, die de leerling weten moet, met de vereischte duidelijkheid om van verre gezien te worden zijn aangewezen. Maar tenzij men den moed hebbe, Duitsche voorbeelden navolgende, eene wereldkaart van nog veel grootere dimensiën te ontwerpen, zal men, naar wij meenen, van het denkbeeld moeten afzien, om al wat de lagere school van de aardrijkskunde (die des Vaderlands uitgenomen) leeren moet alleen in eene wereldkaart te zamen te vatten. Dit denkbeeld heeft toch reeds de groote zwarigheid, dat het kleine, maar zoo verreweg gewigtigste werelddeel, dat wij bewonen, dan slechts naar zijne betrekkelijke grootte, maar niet overeenkomstig zijne waardigheid wordt afgebeeld. Maar zoodra men nevens de wereldkaart ook afzonderlijke kaarten van de werelddeelen bij het onderwijs bezigt, wordt het inderdaad overbodig de eerstgenoemde met zoovele bijzonderheden te vullen als hier geschied is, en doet men beter door de afzonderlijke kaarten het gebrekkige der algemeene aan te vullen.

Wanneer men echter de aanschaffing van zoovele afzonderlijke kaarten een te groot bezwaar voor de lagere scho-

1 Eene schoolkaart van Palestina, doch op te kleine schaal om hier in aanmerking te komen, werd reeds in 1837 geleverd door den Heer van Senden. Zij is in den jaargang 1839 van dit Tijdschrift (Boekb. bl. 557) beoordeeld door Prof. Weyers. Wandkaarten van Palestina leverden in Duitschland Bräm in vier en Ernst in negen vellen (vgl. ald. bl. 575).

len mogt achten, dan zou men welligt vooreerst nog met eene kaart van Europa, als het gewigtigste werelddeel, nevens de wereldkaart kunnen volstaan. Van Azië, Afrika en Australië, en zelfs van Amerika, hoezeer dit werelddeel dagelijks in gewigt moge toenemen, zal men aan de massa des volks vooralsnog door de wereldkaart een toereikend denkbeeld kunnen geven. In al deze werelddeelen toch zijn tot dusverre de veel schaarscher algemeen belangrijke punten over eene veel grootere oppervlakte verspreid, en in bijzonderheden te treden is hier minder noodig. Inderdaad is aan de behoefte eener wandkaart van Europa reeds door den Heer Jaeger voldaan. Wij kennen ze echter slechts door eene vlugtige inzage op de tentoonstelling te Arnhem, waar zij nevens de Wereldkaart en de kaart van Nederland door den Heer Puls aan de wanden prijkte, en zien ons dus tot ons leedwezen genoodzaakt, haar van eene meer opzettelijke beschouwing te dezer plaatse buiten te sluiten[1].

De andere bekroonde wandkaart van den Heer Puls is van het Koningrijk der Nederlanden; zij mogt reeds een tweeden verbeterden druk beleven, een bewijs tevens dat hare verdiensten door het publiek gewaardeerd worden, en dat de Heer Puls niet op de behaalde lauweren rust. Deze op zes groote bladen bevatte kaart van ons kleine rijk voldoet aan de eischen eener wandkaart oneindig beter dan de

1 De titel dezer kaart is: ‘Kaart van Europa, ingerigt voor den handel en het onderwijs, naar de nieuwste staatkundige verdeeling, in zes bladen; opgedragen aan het Ned. onderwijzers-genootschap.’ Ook deze kaart is bij den ondernemenden Groningschen uitgever J. Oomkens Jzn. in het licht verschenen. Wij hebben het misschien aan onze traagheid in de aankondiging der bovengemelde Wereldkaart en van Jaeger's Atlas van ons Koningrijk te wijten, dat de Heer Oomkens met de toezending der bij hem uitgegeven kaarten aan de Redactie van ‘de Gids’ niet is voortgegaan. Zelfs de hier aangekondigde wandkaart van Nederland is eigenlijk, meenen wij, langs een anderen weg tot ons gekomen. De schuld geheel van ons afwerpen willen wij niet; maar wij moeten toch de uitgevers verzoeken den aard van ons tijdschrift in het oog te houden, hetwelk zich niet zoozeer met ieder uitgegeven werk in het bijzonder bezig houdt, maar doorgaans eene reeks van werken, die tot dezelfde klasse behooren, in een meer omvattend overzigt te zamen vat. Niet zelden ontvangen wij de eerste afleveringen of eerste deelen van een werk, waarvan ons de vervolgen niet gezonden worden, denkelijk omdat de uitgevers over het wegblijven eener aankondiging ontevreden zijn. Doch zoo niet bij toeval een nog niet voltooid werk, gelijk hier het Geographisch Woordenboek van den Heer Kramers, in eenig overzigt eene gepaste plaats vindt, is dit schier een onfeilbaar middel om te zorgen, dat zulk een werk van eene aankondiging in ‘de Gids’ voor altijd verstoken blijft. In den regel kunnen wij onze artikelen slechts aan *voltooide* werken toewijden.

zoo even vermelde Wereldkaart. Zoo er ook namen en bijzonderheden op voorkomen, die niet op grooten afstand kunnen gezien worden, zij schaden niet aan de duidelijkheid der hoofdzaken, die geheel overeenkomstig de vereischten eener goede schoolkaart zijn voorgesteld. De trophee met de Nederlandsche en Oranjevlag, het rijkswapen en die der tien gewesten, tusschen den titel geplaatst, is bovendien eene gepaste en nuttige toegift. Maar onze lof moet zich bepalen tot de hoofdkaart en het karton van het groot-hertogdom Luxemburg. Wij mogen het op zich zelf niet wraken, dat de vervaardiger zich de ruimte, die hem, door het zuidwaarts uitspringen van het hertogdom Limburg, aan de onderzijde zijner kaart overbleef, voor een beknopt overzigt van Nederlands Overzeesche Bezittingen in West-indië, Zuid-Amerika, de kust van Guinea en den Oost-indischen Archipel, op vier kartons, heeft ten nutte gemaakt. Slechts meene men niet, dat hiermede voor het onderwijs genoeg is gedaan. De kennis onzer koloniën, maar inzonderheid onzer uitgestrekte bezittingen in den Indischen Archipel, en bovenal van het heerlijke Java, is voor den Nederlander thans reeds eene dringende behoefte, en zal het, vertrouwen wij, bij toeneming blijken, naarmate zich de koloniale staatkunde meer en meer plooit naar den billijken wensch, dat aan de ondernemingen van partikulieren in die gewesten een ruimer werkkring, een vrijer ontwikkeling worde gegund. Zulk eene voorstelling van den Indischen Archipel, als op de hier beschouwde Kaart wordt aangetroffen, moge niet schaden, maar zij kan ook weinig baten. Schande en onberekenbaar nadeel voor de ontwikkeling der krachten des volks zou het zijn, indien de Nederlandsche natie voortdurend vreemdeling moest blijven in de schoone en rijke gewesten, door het bloed harer vaderen gekocht. Het staat vooral aan hen, wien de belangen van het lager onderwijs zijn toevertrouwd, die schande en dat nadeel van ons af te keeren.

Wij hopen daarom, dat de eerstvolgende wandkaart, die door de Heeren Puls of Jaeger bewerkt, en door den Heer Oomkens uitgegeven zal worden, onze Oost-indische bezittingen zal ten onderwerp hebben. Niet slechts aan de scholen in Nederland, maar ook aan die in Indië zelve, zou daardoor eene gewigtige dienst worden bewezen; en dit mag, nevens het daardoor geopend uitzigt op meerder debiet, voor zulk eene onderneming wel een prikkel te meer zijn. Maar

daar wij ons hier op een terrein bevinden, waarop langdurige studie ons eenigzins te huis heeft doen zijn, zullen wij ons ten aanzien van zulk eene wandkaart nog enkele opmerkingen veroorloven.

De groote moeijelijkheid, die zich hier opdoet, is eene soortgelijke als bij de boven besproken Bijbelkaart; Java staat, wat zijne belangrijkheid aangaat, in eene soortgelijke verhouding tot de overige deelen van den Indischen Archipel, als Palestina tot de gezamenlijke landen, die het tooneel uitmaken der Bijbelsche geschiedenis. Van Java wordt eene veel naauwkeuriger kennis dan van de overige deelen des Archipels vereischt; en eene voorstelling op de schaal, die voor het geheel des Archipels zou moeten worden aangenomen, is hier niet toereikend. Het komt er dus op aan, eene kaart van den geheelen Archipel met eene aanmerkelijk vergroote voorstelling van Java op eene gepaste wijze te vereenigen. Dit oogmerk nu zou, naar onze gedachten, uitmuntend bereikt worden, indien voor de kaart van Nederlandsch Indië, even als voor die van Nederland, zes vellen gebezigd werden, van welke de vier bovenste aan eene algemeene voorstelling van den Archipel, en de beide andere aan eene afzonderlijke afbeelding van Java werden toegewijd. De gedaante van Java verdraagt zich volkomen met deze schikking, zonder dat men van het gebruik, om het Noorden naar boven te rigten, waaraan men zooveel mogelijk moet getrouw blijven, zou behoeven af te wijken. Java zou dan nog ongeveer denzelfden omvang hebben als op de kaart van den Heer van de Velde, de grootste van dat eiland die tot dusverre werd uitgegeven; en deze ruimte, met oordeel gebruikt, komt ons voor de aanwijzing van het volstrekt noodige, zelfs op eene wandkaart, toereikend voor.

Wij moeten bij het gezegde nog eene waarschuwing voegen, waartoe ons zoowel de kaart der Nederlandsche Oost-indische Bezittingen in den straks te bespreken atlas van den Heer Jaeger, als het karton van den Indischen Archipel op de wandkaart van Nederland aanleiding geeft. Beide schijnen grootendeels het gezag te hebben gevolgd van de groote kaart van Nederl. Indië door den baron von Derfelden van Hinderstein. Om een voorbeeld te noemen zijn beide in schier al de misslagen ten aanzien der eilanden langs Sumatra's Westkust vervallen, die wij reeds in 1849, in het ‘Tijdschrift voor Ned. Indië,’ op de kaart van den Heer von Der-

felden hebben aangewezen[1]. Dat die kaart bij hen, die van de aardrijkskunde des Indischen Archipels geene opzettelijke studie gemaakt hebben, groot gezag heeft, is niet te verwonderen, daar zij volgens bescheiden in het koloniaal archief voorhanden en onder het opzigt van den luit. ter zee Tindal bewerkt, op last des Konings uitgegeven en van wege het Departement van Koloniën verkrijgbaar gesteld werd. Ook voor de nieuwste kaart van den Indischen Archipel in Stielers voortreffelijken Hand-atlas is de kaart van von Derfelden ten grondslag gelegd. Maar hoe grooter en natuurlijker het gezag dier kaart is, des te betreurenswaardiger is het, dat zij het zoo weinig verdient. Wij zullen ons echter hier niet in hare gebreken verdiepen, maar alleen doen opmerken, dat sedert het jaar 1842, toen zij werd uitgegeven, onze geographische kennis van den Indischen Archipel groote vorderingen heeft gemaakt, en wij van de meeste deelen des Archipels, zoo als wij reeds boven gezien hebben, thans speciale kaarten bezitten, die veel veiliger gidsen kunnen zijn, dan de kaart van von Derfelden.

En nu *paullo majora canamus*. Wij verlaten het gebied der volksschool om het onderwijs in de aardrijkskunde op de instituten voor de hoogere standen en op de gymnasiën te volgen. De behoefte aan hulpmiddelen is hier gewijzigd en meer ingewikkeld. Ofschoon de wandkaarten in de school wenschelijk blijven, heeft de leerling daaraan niet meer genoeg; hij heeft hand-atlassen noodig, waarin de belangrijkste gedeelten van den aardbodem afzonderlijk en met meerdere uitvoerigheid zijn voorgesteld, en die hij niet enkel in de school, maar vooral ook te huis bij het bestuderen zijner lessen kan raadplegen, en, nevens deze, leerboeken, die hier de plaats moeten vervangen van de mondelinge toelichting der onderwijzers in de lagere school, orde en zamenhang moeten brengen in hetgeen de aanschouwing der kaarten leert, en aan moeten vullen wat de beoefening ook der beste kaarten niet leeren kan.

Een vrij goede school-atlas, die, zoo wij meenen, een tijdlang ook vrij algemeen in gebruik is geweest, werd in 1820 bij F. Bohn te Haarlem uitgegeven in 20 door van Baarsel gegraveerde kaarten, onder den titel: ‘Nieuwe en

1 In een opstel: ‘de Mantawei-eilanden ten W. van Sumatra’, Inleiding, in het Tijdschr. voorkomende, Jaarg. 1849, Dl. I, blz. 201.

beknopte verzameling der noodigste landkaarten ten gebruike der scholen, meerendeels volgens de atlassen van Lapie en Arrowsmith.' Geheel voldoende voor de tegenwoordige behoeften is echter deze verzameling niet. Niet slechts zijn in Europa groote veranderingen sedert dien tijd voorgevallen, b.v. de scheiding van Griekenland en Turkijë en van Nederland en België, maar vele landen in andere werelddeelen, b.v. de Vereenigde Staten, Britsch-Indië, en voor ons Nederlanders vooral de Indische Archipel, hebben een gewigt erlangd, dat eene geheel andere inrigting vordert in een atlas, die aan de tegenwoordige behoefte voldoen zal. Bovendien achten wij eene algemeene kaart van het Vaderland op zoo kleine schaal niet voldoende; zij behoort van kaarten van de afzonderlijke gewesten vergezeld te gaan. En evenzeer zouden wij wenschen, dat in een hand-atlas voor meergevorderde leerlingen en voor dagelijksch gebruik in de huisgezinnen, niet slechts een algemeen blad van den Indischen Archipel geleverd werd, maar bovendien ten minste de voornaamste eilanden, Java, Sumatra, Borneo, Celebes, de Molukken, op afzonderlijke bladen werden voorgesteld. Dit zou, nevens een goed leesboek over deze voor den Nederlander zoo bij uitnemendheid belangrijke gewesten, een voortreffelijk middel zijn om de kennis onzer Indische bezittingen onder alle klassen der maatschappij te verbreiden en den lust aan te wakkeren, om ze te maken tot het groot tooneel der ontwikkeling van onze nationale krachten. Ook schijnt het ons wenschelijk, dat door de school-atlasten eenigermate in de behoefte aan historische kaarten, althans bij het onderwijs in de Bijbelsche en Vaderlandsche Geschiedenis, worde voorzien. Eene goede kaart van Palestina, in den smaak van die in Stielers Hand-atlas, en eene kaart van het Vaderland in het grafelijk tijdvak en in dat der republiek moesten, onzes inziens, in een welingerigten en volledigen school-atlas nimmer ontbreken. Kaarten van de menschenrassen, de verspreiding der godsdiensten, de verwantschap der talen en dergelijke kunnen bij bet onderwijs mede van groot nut zijn; doch wij zouden vreezen te veel te vragen, indien wij ook die in een school-atlas begeerden[1].

1 Zie hier het uitgewerkte plan van een School-Atlas, zoo als wij wenschelijk oordeelen, in XL kaarten (waarbij echter ondersteld wordt, dat men zich voor de mathematische aardrijkskunde van andere hulpmiddelen dan de hier altijd onvoldoende kaarten bedient):

I.	Wereldkaart.
II-VI.	De vijf werelddeelen.
VII.	Nederland in de 14de eeuw (met een karton van den vroegst bekenden toestand).
VIII.	Nederland in de 17de eeuw.
IX.	Nederland in zijn tegenwoordigen toestand.
X-XX.	De elf Nederlandsche gewesten.
XXI.	De Indische Archipel.
XXII.	Java.
XXIII.	Sumatra.
XXIV.	Borneo.
XXV.	Celebes en de Molukken.
XXVI.	Nederlands bezittingen in Afrika en Amerika.
XXVII.	België en Luxemburg.

Wanneer wij uit het hier aangeduide oogpunt de nieuwste verzamelingen van kaarten, in ons Vaderland uitgegeven, beschouwen, dan valt het dadelijk in het oog, dat zij slechts ten deele aan onze wenschen voldoen. Het doet ons leed, dat wij over Jaegers boven reeds vermelden ‘Uitgebreide Hand-Atlas in 48 kaarten,’ voor eenige jaren te Assen uitgegeven, niet uit eigen aanschouwing kunnen oordeelen. Wij vernemen uit de reeds aangehaalde inleiding van den Heer Mees, dat deze atlas, behalve eenige kaarten voor de mathematische aardrijksbeschrijving, ook eene kaart der menschenrassen en der godsdienstverspreiding bevat, en zeer net is gesteendrukt. Uit welke kaarten hij verder is zamengesteld, is ons onbekend, maar wij durven wel als zeker stellen, dat hij niet voldoet aan hetgeen wij verlangen, waar onze wenschen het verst afwijken van hetgeen gewoonlijk in zulk een atlas gevonden wordt. Ook is die atlas eigenlijk niet voor schoolgebruik ingerigt, en bevat waarschijnlijk vele speciale kaarten, die voor gymnasiën en instituten minder noodig zijn.

Jaegers ‘Atlas van het Koningrijk der Nederlanden,’ aan het hoofd van dit opstel vermeld, voldoet natuurlijk niet aan de behoefte van het geographisch onderwijs in zijnen geheelen omvang; maar is, voorre zoover hij strekt, een hoogst verdienstelijk arbeid. Naauwkeurigheid, duidelijkheid, nette uitvoering dingen om het zeerst naar onzen lof; alleen kon de

XXVIII.	Groot-Brittanje en Ierland.
XXIX.	Britsch-Indië.
XXX.	Denemarken, Zweden en Noorwegen.
XXXI.	Europisch Rusland.
XXXII.	Frankrijk.
XXXIII.	Noord-Duitschland.
XXXIV.	Zuid-Duitschland, Zwitserland.
XXXV.	Het Keizerr. Oostenrijk.
XXXVI.	Spanje en Portugal.
XXXVII.	Italië.
XXXVIII.	Griekenland, Turkije.
XXXIX.	Vereenigde Staten.
XL.	Palestina tijdens den Zaligmaker.

kaart van den Indischen Archipel, bij het naauwgezet gebruik der nieuwste hulpmiddelen, een hoogeren graad van juistheid bereikt hebben, gelijk reeds boven is opgegeven. De dertien kaarten, waaruit die atlas is zamengesteld, zijn: eene algemeene kaart van het Koningrijk, elf speciale van de afzonderlijke provinciën, en eene van al de Overzeesche Bezittingen te zamen. Men weet reeds uit het hierboven gezegde, dat wij zulk een atlas van het Vaderland ook nog met een paar historische kaarten en eenige speciale kaarten van de voornaamste der Oost-indische eilanden zouden wenschen verrijkt te zien, waardoor het aantal der kaarten tot ongeveer twintig klimmen zou.

Gezamenlijk met den Heer J. van Wijk Roelandszoon, heeft de Heer Jaeger later nog een ‘Atlas der geheele wereld, ten dienste van Nederlanders’ (wederom te Groningen, bij J. Oomkens Jzn.), in het licht gegeven, die in 34 bladen de wereldkaart, de werelddeelen, de afzonderlijke landen van Europa, en Nederland met zijne provincien ieder afzonderlijk en eene kaart zijner Overzeesche Bezittingen bevat. Waarschijnlijk uit hoofde onzer traagheid in het aankondigen van Jaegers atlas des Vaderlands, is ons deze verzameling niet toegezonden; wij vermoeden echter, dat de het laatst opgenoemde kaarten slechts eene herhaling van die in den afzonderlijken atlas van ons Koningrijk zijn. Wat voor 't overige, naar ons inzien, nog aan deze verzameling ontbreekt, zal uit de vergelijking van den opgegeven inhoud met onze hierboven uitgesproken wenschen blijken. Maar het neemt niet weg, dat, zoo de uitvoering even net en duidelijk is als van den besproken atlas des Vaderlands, zij ongetwijfeld verreweg de bruikbaarste verzameling van kaarten voor het onderwijs vormt, tot dusverre in Nederland in het licht gegeven.

De leerboeken in vroeger tijd bij het onderwijs in de aardrijkskunde in gebruik, behalve dat zij naar stof en vorm verouderd zijn, bestonden doorgaans uit weinig meer dan dorre naamlijsten, waaraan geest en leven ontbrak. De Hoogl. van Kampen was de man, die de nieuwe wegen in dit vak, bij onze naburen ingeslagen, ten onzent bekend maakte, en door de lange reeks zijner, deels vertaalde, deels oorspronkelijke geschriften, de wetenschappelijke aardrijkskunde in Nederland populariseerde. Wij wijzen vooral op zijn werk: ‘De Aarde beschouwd in haren natuurlijken toestand en ver-

deeling,' van hetwelk eene verkorte uitgave tot leesboek voor de jeugd bestemd werd. Om tot leerboek voor de scholen te dienen, was echter dit boek ontoereikend, daar de staatkundige aardrijksbeschrijving, dat onderdeel der geographische wetenschap welks kennis het meest voor het dagelijksch leven gevorderd wordt, door het plan van het werkje was buitengesloten. Intusschen was nu de betere rigting voorbereid, en weldra kwam (in 1835) een in vele opzigten voortreffelijk leerboek in het licht, onder den titel van 'Algemeene grondbeginselen der Aardrijkskunde,' door den Heer Schroeder Steinmetz vervaardigd. Dit naar de beste geographische schriften onzer Duitsche naburen, maar toch zelfstandig bewerkt geschrift, werd later in de opvolgende uitgaven (2de druk, Groningen, van Boekeren, 1839; 3de druk, ald., 1845) zorgvuldig herzien en verbeterd door den Heer Riedel, en alzoo der gewenschte volkomenheid steeds nader gebragt. De verdiensten en gebreken van dit Handboek werden, ter gelegenheid van de tweede uitgave, in dit Tijdschrift in het breede aangewezen (zie 'Gids' voor 1839, Boekbeoord. bl. 592), maar op de verbeteringen in den derden druk aangebragt, door welke het zeer in volledigheid en naauwkeurigheid won, werd slechts ter loops opmerkzaam gemaakt ('Gids' voor 1847, Boekb., bl. 577).

Het werk van den Heer Schroeder Steinmetz is niet het eenige, dat voor een beter en grondiger beoefening der aardrijkskunde getuigt; in het gebruik voor het onderwijs heeft het geduchte mededingers erlangd in de geographische schriften van den Heer van Heusden, lector aan de Kon. Milit. Akademie, ofschoon deze eigenlijk met een bijzonder doel zijn vervaardigd. Het eerste geographische leerboek van den Heer van Heusden kwam in 1836 en 37 in twee stukjes in het licht; het was opgesteld met het doel, dat zij, die zich tot de lessen bij de Militaire Akademie wenschten voor te bereiden, daaruit leeren zouden wat ten opzigte van de aardrijkskunde tot hunne toelating aldaar gevorderd werd. Teregt begreep de Heer van Heusden, dat het geographisch onderwijs, hetwelk de jongelieden vóór hunne komst aan de Akademie genoten, zooveel mogelijk in verband moest gebragt worden met dat, hetwelk aldaar gegeven werd. Niettegenstaande deze bepaalde bestemming, kwam het boek op zeer vele scholen in algemeen gebruik; reeds in 1838 werd het met eenige veranderingen in één deel herdrukt, terwijl

in 1844 eene derde uitgave vereischt werd. Of het later nog weder herdrukt is, durven wij niet bepalen[1].

Het algemeen gebruik van het leerboek van den Heer van Heusden zal ons niet verwonderen, wanneer wij aan de eene zijde opmerken, dat de aspirant voor de militaire akademie inderdaad geen ander aardrijkskundig onderwijs dan ieder beschaafd jongeling behoeft, dewijl de speciale kennis, die hij als militair noodig heeft, hem later op de akademie zelve wordt medegedeeld, en aan de andere zijde, dat het leerboek van den Heer van Heusden inderdaad aan schier alle vereischten voldoet, die met regt voor een aardrijkskundig leerboek voor de middelbare scholen kunnen gesteld worden. Voor zulke scholen is het werk van den Heer Schroeder Steinmetz, dat dan ook eigenlijk voor de gymnasiën werd opgesteld, misschien wel wat te hoog en te uitgebreid. Het leerboek van den Heer van Heusden bevat in beknopten vorm en in aangenamen, duidelijken stijl een inderdaad toereikend overzigt der aardrijkskundige wetenschap voor beschaafde jongelingen, die niet tot eenig vak worden opgeleid, 't welk meer speciale kennis vordert. Aan de natuurkundige aardrijksbeschrijving, zoowel van den aardbol in het algemeen, als van elk werelddeel in het bijzonder, is hier eene betrekkelijk ruime plaats toegekend, en van de zoogenaamde staatkundige aardrijksbeschrijving is slechts medegedeeld wat inderdaad wetenswaardig is en tot verstand en verbeelding spreekt, terwijl alle dorre naamlijsten zorgvuldig vermeden zijn. Misschien zou men kunnen aanmerken, dat Europa, in verhouding tot zijn gewigt voor de leerlingen, bij vergelijking met de overige werelddeelen, wel wat heel kort is afgehandeld. In het oogloopend is vooral die kortheid bij Frankrijk en Groot-Brittanje, terwijl ook eene wat breedere behandeling van ons eigen land wenschelijk zou kunnen schijnen voor hen, die zich bij de beoefening der aardrijkskunde uitsluitend van dit leerboek bedienen. Maar wij moeten hierbij niet uit het oog verliezen, dat het door den Schrijver slechts voor een propaedeutischen cursus bestemd werd, dat over de aardrijkskunde van Nederland en de aangrenzende landen van Europa aan de Militaire

1 De titel is: ‘Leerboek der aardrijkskunde, ten dienste van hen, die zich tot de lessen bij de Kon. Mil. Akademie wenschen voor te bereiden,’ 3de druk. Breda, Broese en Comp., 1844.

Akademie zelve uitvoerig moet gehandeld worden, en dat, zoo dus het boek in sommige opzigten niet geheel voldoet aan hetgeen men voor de middelbare scholen zou verlangen, dit niet aan den Heer van Heusden is te wijten, maar daaraan dat het van zijne bestemming vervreemd wordt. Dat in den druk van 1844, die voor ons ligt, het een en ander voorkomt, 't welk verouderd is, en het een en ander gemist wordt, dat *thans* zou behooren te worden opgenomen, is slechts natuurlijk. Zoo nog geene vierde uitgave bestaat, hopen wij dat de Heer van Heusden, ook in het belang der volledigheid en naauwkeurigheid van zijn leerboek, spoedig tot de bezorging daarvan zal kunnen overgaan.

De aan het hoofd van dit opstel genoemde ‘Handleiding tot de aardrijkskunde voor de kadetten van alle wapenen,’ die door denzelfden schrijver het eerst in 1843, andermaal in 1851, werd in het licht gegeven, is inderdaad als een tweede cursus te beschouwen, en dit moet voor eene juiste beoordeeling wel worden in het oog gehouden. Bovendien is het werk bepaaldelijk voor de behoeften van aanstaande militairen ingerigt, het vertoont daarvan op elke bladzijde de bewijzen, en ofschoon daardoor zijn gebruik als van zelve beperkt wordt, is dit geen gebrek maar eene verdienste te achten. Houdt men het speciale doel van die handleiding wel in het oog, dan zal men, meenen wij, gereedelijk een der voortreffelijkste handboeken voor de aardrijkskunde daarin erkennen, waarop eenige natie bogen kan. Na eene inleiding, die den aard, de bronnen en hulpmiddelen der aardrijkskunde kortelijk aanwijst, en met een zeer verdienstelijk overzigt van de geschiedenis der aardrijkskunde en der aardrijkskundige ontdekkingen besloten wordt, behandelt Hoofdstuk I de aarde als wereldligchaam, Hoofdstuk II de aarde in haren natuurlijken toestand, Hoofstuk III de bewoners der aarde. Na deze algemeene schets wordt en blijft Europa de hoofdzaak. Na een overzigt van dit werelddeel in Hoofdst. IV, worden in de XVI volgende Hoofdstukken de verschillende landen van Europa afzonderlijk behandeld, terwijl aan de beschrijving van ieder land, dat ook bezittingen in andere werelddeelen heeft, eene beknopte, maar met zeer veel zorg bewerkte beschrijving dier gewesten, bij wijze van aanhangsel, wordt toegevoegd. Zulke aanhangsels vindt men bij de Hoofdstukken over de Nederlanden, Frankrijk, Groot-Brittanje en Ierland, Denemarken, Scandinavië, Spanje,

Turkije en Rusland, en het lijdt geen twijfel of zeer aanzienlijke gedeelten der overige werelddeelen, en wel die, welker kennis in den regel voor den militair van het grootste gewigt is, worden in die aanhangsels ter sprake gebragt. En wat dan de overige landen betreft, kan de Heer van Heusden naar zijn propaedeutischen of eersten cursus verwijzen, in welken, gelijk wij gezien hebben, de landen buiten Europa betrekkelijk nog al uitvoerig behandeld zijn. Wij stellen ons voor, dat de Schrijver op deze of dergelijke wijze zijn plan voor zich zelven heeft geregtvaardigd; geheel bevredigd zijn wij echter niet. Landen zoo gewigtig, ook voor de militaire geschiedenis, als de Vereenigde Staten, Brazilië, Perzië, Afghanistan, China, zijn door dit plan van den grooten cursus geheel buitengesloten, en de Heer van Heusden zal toch wel niet beweren, dat de officier, van deze landen niets meer behoeft te weten, dan wat op de weinige bladzijden, in het voorbereidend leerboek daaraan toegewijd, te lezen staat. Wij hopen dat weldra een derde druk aan deze, zoo het ons toeschijnt zeer gegronde, aanmerking zal te gemoet komen.

De laatste jaren sedert 1848 hebben voor den schrijver van aardrijkskundige handboeken groote moeijelijkheden opgeleverd. Hoeveel werd er niet in het jaar 1848 tot stand gebragt, dat sedert in rook is vergaan! Duitschland vooral en alle aan den Oostenrijksche Keizersstaat onderworpen gewesten hebben een tooneel opgeleverd van grenzenlooze verwarring, en moeijelijk voorwaar is het met juistheid te weten, welke de tegenwoordige politieke gesteldheid dier landen, welke thans hunne verhouding tot elkander en tot den Duitschen Bond is. Die den, in het laatst van 1851 verschenen herdruk der Handleiding van den Heer van Heusden oplettend leest en met de vroegere uitgave vergelijkt, zal, meenen wij, overvloedige stof tot verbazing vinden over de groote zorg en vlijt, waarmede het werk herzien en op de hoogte des tijds gebragt is. De Heer van Heusden heeft het net der politieke verwikkelingen bij ieder land gevolgd tot op den laatsten schakel, die daarvan voor den afdruk van zijn boek geknoopt was, en ofschoon dit niet verhinderen kan dat zijn werk, even als ieder werk over aardrijkskunde, vooral in zoo veranderlijken tijd als wij beleven, verouderen zal en moet, heeft hij echter het mogelijke gedaan, om te verhoeden dat dit spoedig zal plaats hebben. Hoezeer hier-

door de bruikbaarheid van zijn werk verhoogd is, behoeft geene aanwijzing. Daarom, ofschoon het, gelijk wij reeds opmerkten, bijzonder voor de behoefte van aanstaande militairen is ingerigt, en daarom niet voor jongelieden van allerlei bestemming even geschikt is, verheugen wij ons toch, dat het, gelijk al de leerboeken voor de Kon. Milit. Akademie gedrukt, ook buiten haren kring verkrijgbaar is gesteld. Wij hopen spoedig eene even goede, evenzeer op de hoogte des tijds staande handleiding tot de aardrijkskunde van de eene of andere bekwame hand te ontvangen, die niet zoo de teekenen eener speciale bestemming op het voorhoofd draagt; maar indien men ons thans vroeg, welk Nederlandsch werk over de aardrijkskunde wij voor meergevorderde leerlingen zouden aanbevelen, wij zouden, in weêrwíl dier speciale bestemming, en schoon het gemis eener beschrijving van vele belangrijke gewesten buiten Europa betreurende, niet aarzelen aan de ‘Handleiding’ van den Heer van Heusden de voorkeur te schenken.

Wij stappen thans met de herinnering, dat in 1846 de Heer Waterman een over het geheel verdienstelijk handboek voor het onderwijs der Bijbelsche aardrijkskunde aan meergevorderden geleverd heeft, hetwelk wij vroeger in dit Tijdschrift beoordeeld hebben (‘Gids’ voor 1848, Dl. II, blz. 561), van de geographische schriften voor het onderwijs af. Op die, welke de aardrijkskunde onzer Overzeesche Bezittingen behandelen, zullen wij later nog met een woord terugkomen. Thans gaan wij eenige oogenblikken onze aandacht wijden aan populaire schriften over de aardrijkskunde, voor het groote publiek bestemd.

Uit de menigvuldigheid van het praktisch nut der aardrijkskunde en de verbazende menigte der geographische namen, die het sterkste geheugen niet omvatten en ook de meest geoefende niet allen gereedelijk te huis brengen kan, is sedert lang de behoefte ontstaan aan populaire aardrijkskundige werken, die op iedere vraag, welke zich voordoet, oogenblikkelijk antwoord kunnen geven. De vorm van een woordenboek der geographische eigennamen, alphabetisch geordend, is daartoe zonder twijfel de meest geschikte, en daarom ook de meest algemeene. Alle beschaafde natiën van Europa bezitten meer of min voortreffelijke geographische woordenboeken; maar, wat misschien minder algemeen bekend is, reeds de Arabieren zijn ons in het zamenstellen

van zulke schriften voorgegaan, gelijk in het geheel bij hen de inrigting hunner schriften naar Alphabetische orde eene bijzonder geliefkoosde is. Het volledigste en tevens meest beknopte aardrijkskundig woordenboek, 't welk de Arabische literatuur oplevert, is dat, 't welk thans onder den titel van ‘Lexicon Geographicum’ door den Hoogleeraar Juijnboll, te Leyden, wordt uitgegeven[1]. Doch dit in het voorbijgaan. Onze Vaderlandsche literatuur bezit mede onderscheidene schriften van dien aard, zoo als het woordenboek van Raei de Jonghe, dat van Bruining, den ‘Staats- en Courantentolk’ van Hubner, en vooral het zeer uitgebreide Algemeen ‘Aardrijkskundig Woordenboek’ van J. van Wijk Roelandszoon (twee deelen in zeven stukken, Dordrecht, 1821-26, en Supplement in vier stukken, Amsterdam, 1836-42), waarbij in de laatste jaren zich gevoegd heeft, het nog op oneindig uitgebreider schaal aangelegde en pas voltooide ‘Aardrijkskundig Woordenboek,’ uitsluitend van Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen, door den Heer A.J. van der Aa (13 deelen, Gorinchem, 1839-1851). Deze werken zijn echter deels veel te oud en verouderd, deels veel te uitgebreid en omslagtig, om in de behoefte aan een gemakkelijk handboek in de huisgezinnen te voorzien. Wij juichen daarom ten sterkste het plan toe van een ‘Geographisch Woordenboek der geheele aarde,’ in één matig en betrekkelijk onkostbaar boekdeel, door den Heer J. Kramers Jz. opgevat en reeds gedeeltelijk volvoerd. Maar nog veel meer juichen wij de voortreffelijke wijze toe, waarop hij zich in de vijf tot dusverre verschenen afleveringen van zijne moeijelijke taak heeft gekweten. Een buitengewoon kleine, maar daarbij uitnemend zuivere en duidelijke druk, heeft den schrijver gelegenheid gegeven, in eene zeer beperkte ruimte eene volledigheid te bereiken, die onze bewondering verdient. Dat men, gelijk de voorwaarden van inteekening berigten, hier in één boekdeel evenveel letterdruk ontvangt, als doorgaans den inhoud van tien andere vrij lijvige boekdeelen uitmaakt, is ongetwijfeld geene grootspraak. En teregt is er de opmerking bijgevoegd, dat bij een werk als dit de kleinheid van den druk geen noemenswaard bezwaar kan opleveren, daar het uit zijnen aard niet tot doorloopende lectuur bestemd is.

1 Deel I, van Elif tot Za. Leyden, Brill, 1852. Wij stellen ons voor, dit werk later te bespreken in een artikel over de Aardrijkskunde der Arabieren.

De vijf ons tot dusverre geworden afleveringen, op ongeveer een vierde van het geheel berekend, loopen tot het artikel *Dalekarlië*. Zij zijn reeds toereikend, en meer dan toereikend, om over de verdiensten van het geheel te doen oordeelen. Intusschen moeten wij erkennen, dat onze zeer gunstige meening omtrent dit werk slechts op de inzage van eenige regts en links naar toeval of de eene of andere aanleiding opgeslagen artikelen berust. Het zal wel van niemand gevergd worden, een werk als dit geheel door te lezen; en wanneer wij ook al aan onze lezers wilden diets maken, dat wij het gedaan hadden, zij zouden ons niet gelooven.

Wanneer wij betuigen, dat het ons zeldzaam gebeurd is iets op te slaan zonder te vinden, en dat wij in de door ons gelezen artikelen doorgaans beknoptheid met naauwkeurigheid en betrekkelijke volledigheid vereenigd hebben gevonden, dan wil dit echter niet zeggen, dat wij nergens misstellingen hebben opgemerkt. In een werk van zoodanigen aard en zoodanigen omvang zijn zij onvermijdelijk. Zoo wordt art. *Arabië* te onregt van de Wahhabieten verzekerd, dat zij de goddelijke zending van Mohammed loochenen; eene stelling die moest plaats maken voor deze, dat zij alle afgodische hulde aan Mohammed verwerpen. Zoo wordt art. *Batavia* te onregt, of althans te algemeen, gezegd, dat men in de Nederl. Indische Bezittingen het Nederlandsche muntstelsel volgt, daar men in Nederland niets weet van een verschil tusschen guldens zilver en guldens koper, of guldens van 120 en 100 duiten, en in het geheel niet meer bij *duiten* rekent. Zoo leest men art. *Batoe*, dat dit een Oost-indisch eiland is bij Sumatra's Westkust, ook Mintao genoemd (misslagen wederom op het gezag der kaart van den Heer von Derfelden begaan), terwijl inderdaad de Poelo Batoe eene groep vormen van zestig eilanden, groot en klein, en *Mintao* eene verbastering is van *Mantawei*, den naam van een volksstam, die het eiland Sibiroe of Noord-Pora en de vandaar verder zuidwaarts gelegen eilanden tot aan Zuid-Pagei bewoont[1]. Doch waartoe meerdere bewijzen, dat de Schrijver niet boven het gewone lot der feilbare menschheid verheven is? Wij durven, in weêrwil daarvan, gerust beweren, dat zijn werk zoo vrij van misslagen is, als een werk van dien aard en die uitgebreidheid wezen kan.

1 Zie het boven aangehaald art. uit het ‘Tijdschr. voor N.I.’, jaarg. 1849, Dl. I, bl. 204.

Een hoogst nuttig toevoegsel tot dit met zorg bewerkte woordenboek zal het beloofde register van *verwijzingen* zijn, dat met een oogopslag zal aanwijzen, waar het artikel te vinden is, dat men naar eene andere spelling dan die des Schrijvers te vergeefs mogt hebben gezocht. De uiteenloopende spelling der eigennamen bij de verschillende natiën en vaak zelfs bij dezelfde natie, is in het tot stand brengen van een bruikbaar geographisch woordenboek als eene der grootste zwarigheden te beschouwen.

Nevens al het reeds genoemde ontbreekt het onzer nieuwste geographische literatuur niet aan populaire geschriften, geschikt om de kennis van landen en volken en den smaak voor de aardrijkskunde in ruimer kring te verspreiden. Wij zullen niet stilstaan bij de vele, deels vertaalde, deels oorspronkelijke reisbeschrijvingen, welker aantal met den dag toeneemt, noch bij tijdschriften aan de bevordering van landen volkenkunde gewijd, zoo als ‘de Globe,’ noch eindelijk bij de vele geschriften, die de beschrijving van een of ander bijzonder land of gewest, veelal ook met een bepaald doel, ten onderwerp hebben. Van meer algemeenen aard of meer bepaald tot ons onderwerp behoorend is b.v. het ‘Aardrijkskundig leesboek tot uitbreiding der kennis van verschillende volken op den aardbol’ (2^{e} druk, Deventer, v.d. Sigtenhorst, 1838; zie ‘de Gids’ voor 1843, Boekb. bl. 586), of het uitgebreide werk, in den vorm der ‘Penny-Magazines’ en met vele houtsneêplaten, onder den titel van ‘de Aardbol’ in het licht gegeven (Amsterdam, bij Laarman), en, zoo wij ons niet bedriegen, hoofdzakelijk door den Heer Witkamp bewerkt, - eene nuttige onderneming, waarbij het slechts jammer is, dat er in den tekst zoo weinig geest en levendigheid heerscht, en de platen zich zoo zelden boven het middelmatige verheffen. Maar inzonderheid moeten wij hier gewag maken van den verbazenden ijver, waarmede men in den laatsten tijd getracht heeft het Nederlandsch publiek met onze Overzeesche Bezittingen bekend te maken, - een ijver zonderling afstekende bij de vroeger te dien aanzien heerschende traagheid. Wij bepalen ons ook hier tot het vermelden van algemeene beschrijvingen. Doch het ‘Handboek der land- en volkenkunde, geschied-, taal-, aardrijks- en staatkunde van Ned. Indië’ van den Heer Roorda van Eysinga (tot dusver drie boeken in vijf deelen, Amsterdam, van Bakkenes, 1841-50), vroeger, wat de eerste deelen betreft, reeds in dit Tijdschrift beoordeeld (‘de

Gids' voor 1842, Boekb. bl. 563, 615), kan in geen geval tot het gebied der *populaire* aardrijkskunde gerekend worden, en behoort daarom niet tot ons onderwerp. Temmincks 'Coup d'oeil général sur les possessions Neêrlandaises dans l'Inde Archipélagique' (3 deelen, Leyden, Arnz en C^{o}., 1846-9), in de Fransche taal geschreven, om den vreemdeling te toonen, hoeveel tot uitbreiding der kennis van Indië door de zorg van het Nederlandsch bestuur is verrigt, en om de koloniale staatkunde der Nederlanders tegen de beschuldigingen van buitenlanders te verdedigen, behoort wegens taal en strekking evenmin tot de soort van schriften, die wij hier beschouwen, ofschoon sommige hoofdstukken (jammer dat het werk door zoovele onnaauwkeurigheden[1] en zoovele magtspreuken ontsierd wordt) tot het leesbaarste behooren, wat tot dusverre over Nederlandsch Indië geschreven werd. Maar ook met terzijdestelling dezer beide werken blijft er nog genoeg over. In de eerste plaats de 'Aardrijksbeschrijving van Ned. Indië, ook ten dienste van hen, die zich tot de lessen bij de Kon. Mil. Akad. voorbereiden, om eenmaal naar Ned. Indië te vertrekken,' door P.P. Roorda van Eysinga (Breda, Broese en C^{o}., 1838), een vrij dor boek vol doode namen, maar als eerste proeve verdienstelijk, eigenlijk voor het onderwijs bestemd; vervolgens het welgeschreven 'Tafereel van Oost-indië', voor jongelieden van beiderlei kunne, door J. Olivier Jzn. (Amsterdam, Beyerinck, 1840), welke Schrijver ons tevens met onderhoudende verhalen van zijne reis in de Molukken in het gevolg van den Gouv.-Gener. van der Capellen en van zijne verdere land- en zeetogten in Indië beschonk; dan de 'Handleiding tot de Aardrijkskunde van Neêrlands Oost-indische Bezittingen, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen' (Leyden, Deventer en Groningen, bij du Mortier, Lange en Oomkens, 1843), een werk dat, ofschoon van veel kennis getuigende, door den vorm en de schikking der stof van het lezen afschrikt, terwijl het voor het onderwijs veel te uitgebreid en overladen is; eindelijk het nog in bewerking zijnde 'Nederlands Oost-indië, of beschrijving der Nederlandsche bezittingen in Oost-indië' door A.J. van der Aa (tot dusverre drie deelen, Amsterdam, Schleyer,

1 Wij zeggen dit niet zonder groud. Zie b.v. de door ons aangewezen fouten in het 'Tijdschr. v.N.I.,' 1849, I, bl. 202, 206, 207 noot; 1850, I, bl. 209, noot 19, en in 'de Gids,' 1850, I, bl. 155. Al de op deze plaatsen aangetoonde misslagen komen alleen voor in het korte hoofdstuk over Sumatra.

1846-51), eene vlijtige compilatie, maar ook al weinig geschikt, om den lezer te boeijen en den leeslust aan te wakkeren. Deze vrij lange lijst kan thans nog vermeerderd worden met het pas voltooide werk, dat in de laatste plaats aan het hoofd van dit opstel genoemd is, de ‘Beknopte beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen’ door den Heer Teenstra, bij welke wij ten slotte nog een oogenblik de aandacht onzer lezers wenschen te bepalen.

Niet te onregt heeft de Heer Teenstra gemeend, dat er, nevens de bestaande beschrijvingen van Nederlandsch Indië, nog wel plaats was voor een leesboek over die gewesten *voor beschaafde lezers* uit alle standen. Zoo daaraan nog behoefte bestond in 1846, toen van dit werk de eerste aflevering verscheen, wij kunnen niet zeggen dat de zes jaren, vóór de voltooijing verloopen, daarin verandering hebben aangebragt. Ongelukkiglijk moeten wij er tot ons leedwezen bijvoegen, dat ook het werk van den Heer Teenstra zelven de behoefte niet heeft bevredigd.

Wij huldigen in dit werk de volledigheid, - het is het eerste sedert de verschijning der ‘Nederlandsche bezittingen in Azia, Amerika en Afrika’ door den generaal van den Bosch[1], dat nevens de Oost-indische Bezittingen ook de West-indische en Afrikaansche bevat, en de Schrijver heeft zich zeer beijverd, om in de aanteekeningen en bijlagen het vroeger gezegde naar de jongste berigten te verbeteren en aan te vullen; - de bewijzen van groote belezenheid, zich vertoonende in de mededeeling van vele opmerkelijke en weinig bekende bijzonderheden[2]; de menschlievende belangstelling in het lot van slaven en verdrukten, die overal door-

1 Twee deelen met atlas, 's Gravenhage en Amsterdam, Gebr. van Cleef, 1818.

2 In een der jongste nommers van het ‘Tijdschr. v.N.I.’ (Sept. 1852) leest men de bijzonderheid (bl. 254), dat de ingezetenen van Mauritius de piek van dat eiland *Piter-bot* noemen, zonder den oorsprong dier benaming te kennen; maar dat de majoor-ingenieur Raoul, die met Java en de geschiedenis der Nederl. koloniën bekend was, tot het vermoeden was gekomen, dat *Piter-bot* niet anders zou wezen dan de naam van den eersten Gouv.-Gener. van Ned. Indië Pieter Both. Men vergelijke hiermede wat reeds in de 1ste aflever. van den Heer Teenstra, bl. 71, voorkomt, waar hij den naam van dien berg verklaart uit de schipbreuk, door Both in 1615 op de kust van Mauritius geleden, en op het graf aan zijnen voet voor den eersten Gouv.-Gener. van Ned. Indië bereid. Trouwens reeds bij Dubois, ‘Vies des Gouverneurs,’ p. 24, en bij Valentyn, ‘Levens der opperlandvoogden,’ bl. 266, lezen wij, dat er op Mauritius een berg is, die den naam van Pieter Both draagt.

straalt; de waarheidsliefde, de onpartijdigheid, de waardering der verdiensten van hen, die van de zienswijze des Schrijvers verschillen. Dit alles zijn zonder twijfel voortreffelijke eigenschappen; maar zij zijn niet genoegzaam om een werk zamen te stellen, voor beschaafde lezers geschikt. Daartoe behoort eene behoorlijke verwerking en schikking der stof - niet een zoodanig gebrek aan orde, als waar, te midden der afdeeling over Oost-indië, ook de voortbrengselen van Suriname en de West-indische eilanden worden opgeteld (bl. 7-43) - niet zulk eene opeenstapeling van ruwe materialen, *rudis indigestaque moles*, als in het derde stuk tot aanvulling der beide eerste voorkomt, vermengd met menige bijzonderheid, die met onze Overzeesche Bezittingen niets gemeen heeft. Daartoe behoort een gekuischte stijl - geene perioden b.v. als de volgende (bl. 333), die niet de ergste is, welke wij konden aanhalen: ‘Intusschen strekt het regtsgebied van den Raad van Justitie te Batavia zich (volgens art. 118 van het nieuwe Reglement op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie in Nederlandsch Indië) niet alleen uit over de residentiën van West-Java, maar ook over die op de eilanden Sumatra (met uitzondering van het gedeelte, behoorende tot het regtsgebied van den Raad van Justitie te Padang), mitsgaders over de residentiën Bangka, Riouw, benevens over die op Borneo, en de personen, behoorende tot de factory in Japan en het Nederlandsch consulaat in China.’ Daartoe behoort een gezuiverde smaak - geen bombast als b.v. in de zinsnede (bl. 249): ‘de zwarte kleur van het buskruid, door een zwarten geestelijke Schwartz uitgevonden, kenmerkt dit noodlottig poeder als een werktuig des doods en des verderfs.’ Daartoe behoort eene nette en naauwkeurige spelling van eigennamen en vreemde woorden - niet zulk een wonderlijk abracadabra als wij b.v. in Achmat Nayam Oedin (bl. 397), Radja *perdamahianan* (in plaats van *perdameian*, bl. 369) en in honderd andere voorbeelden aantreffen. Daartoe behoort eene betere correctie, en - wat meer bijzonder den uitgever treft - een zuiverder druk en beter papier, fraaijer lithographie (zie de plaat tegenover den titel) en meer gedetailleerde kaart, dan ons hier worden aangeboden.

Wij zullen er den Schrijver geen verwijt van maken, dat in een zoo uitgebreid en omvattend werk eenige onnaauwkeurigheden voorkomen, en nu en dan weêr als steekhou-

dendend wordt voorgedragen, wat elders bewezen is onjuist te zijn. Wij willen echter eenige weinige voorbeelden aanhalen. *Hadji* beteekent niet *heilige* (bl. 352), maar een Mohammedaan, die de bedevaart naar Mekka verrigt heeft. De woorden van den Heer Baud, bl. 356 aangehaald, waren niet meer dan een handige vond om zich uit een netelige discussie te redden, en zijn in strijd met de geschiedenis, zoo als wij in de Inleiding tot het werk van den generaal de Stuers over onze vestiging en uitbreiding op Sumatra hebben aangetoond (bl. LVIII, noot). Indragiri is niet langer eene Nederlandsche adsistent-residentie, maar werd in 1843 even als alle meer noordwaarts gelegen distrikten van Sumatra's Oostkust ontruimd (zie de zoo even aangehaalde Inleiding, bl. LV, en het opstel: ‘Indragiri in 1850’, in het ‘Tijdschr. v.N.I.’ van April dezes jaars). De berigten in ‘de Indiër’ omtrent den hongersnood in Samarang waren niet *te hoog* gekleurd (bl. 807, vgl. bl. 954), maar de Gouverneur-Generaal, en dien ten gevolge ook de Minister van Koloniën, zijn door vergoêlijkende voorstellingen van den Resident misleid (zie de officiële stukken medegedeeld in het ‘Tijdsch. v.N.I.’ van Februarij dezes jaars, in het opstel: ‘Waar zijn waarachtige berigten omtrent den toestand van N.I. te zoeken?’). Het harde vonnis over lord Clive (bl. 874) heeft dringend revisie noodig; wij bevelen den Heer Teenstra de lezing aan van het schoone opstel over dien staatsman in Macaulay's ‘Critical and Historical Essays.’ Met de bevolkings-statistiek der steden in onze Overzeesche Bezittingen is de Schrijver (bl. 950) schromelijk in de war, wanneer hij beweert, dat er slechts 6 steden zijn, die meer dan 5000 zielen tellen, en dat Soerabaja slechts op 5000 inwoners gesteld moet worden, opgaven die slechts daaruit kunnen verklaard worden, dat van de bevolking der meeste steden alle opgaven ontbreken en dat bij Soerabaja ('t welk volgens Kussendrager, ‘Natuur- en aardrijksk. beschrijving van Java,’ bl. 292, 9000 huizen heeft) eene nul is over het hoofd gezien. Weinig moeite zou het kosten deze lijst aanmerkelijk te vermeerderen; maar wij zijn niet verzekerd, dat zoo de taak des Schrijvers ons ware ten deel gevallen, wij misstellingen van dien aard beter dan hij zouden hebben weten te vermijden. De Heer Teenstra is zonder twijfel, zoowel door zijne eigene ervaring in Oost- en West-indië-verkregen, als door zijne belezenheid en zijn vlijtig gebruik der

toegankelijke bronnen, zoo goed als iemand bevoegd over Indische aangelegenheden te schrijven. *Errare humanum est*, en dat hij niet boven dwaling verheven blijft, is slechts zijn aandeel in het gemeene lot der menschheid. In weêrwil der vele gebreken, die zijn werk aankleven, is het echter door de overal ingevlochten historische bijzonderheden onderhoudender, dan de meeste schriften van dien aard, die wij bezitten. De biographische *notices* in de aanteekeningen, hoewel buiten verhouding tot den omvang des geheelen werks, zullen velen welkom zijn. Jammer slechts, dat de Heer Teenstra aan de eischen van stijl en smaak en logische orde, die men bevoegd is in onze eeuw aan een schrijver voor beschaafde lezers te doen, niet beter heeft weten te beantwoorden.

Wij scheiden van dit overzigt onzer populaire geographische literatuur, met het streelend besef, dat wij ons in Nederland te dezen aanzien op den goeden weg van vooruitgang bevinden, maar tevens met de diepe overtuiging, dat nog lang verdubbelde inspanning noodig is, eer wij onze Duitsche naburen in dit vak van wetenschap zullen hebben ingehaald.

P.J. VETH.

De wijsgeerige zedeleer van D^{r}. Richard Rothe.

Theologische Ethik von Dr. Richard Rothe, ordentl. Prof. der Theologie und Director des Evangelisch-Protestantischen Prediger-Seminariums zu Heidelberg, III Theile. Wittenberg, 1845-1848.
(*Vervolg en Slot van bladz*. 432.)

In een vorig artikel heb ik getracht het gebrek van Rothe's Godsbegrip vooral dáárin aan te wijzen, dat God, volgens hem, in den grond der zaak een *physisch* Wezen is. Het noodzakelijk gevolg daarvan is, dat de God van Rothe door de physische schepping beperkt en begrensd wordt, en dus Zijne oneindigheid verliest. Wie het ethische gebied van het physische scherp houdt afgescheiden, kan aan het laatste in *relatieven* zin zijn en zelfstandigheid toekennen, en desniettemin de almagt en werkzaamheid van God voorstellen als vrij van alle perken en grenzen. Want beperking kan slechts gedacht worden, wanneer het beperkte en beperkende onderling *homogeen* zijn. Reeds Spinoza heeft geleerd: ‘Cogitatio alia cogitatione terminatur. *At corpus non terminatur cogitatione, nec cogitatio corpore*.’ Ja, men kan zelfs verder gaande zeggen, dat het geheele begrip van *perken* en *grenzen* slechts waarde heeft op physisch terrein, waar het zamenhangt met de categoriën van ruimte en ligchamelijke ondoordringbaarheid: maar dat dit begrip alle beteekenis verliest in de hoogere ethische sfeeren.

Rothe's God werkt derhalve, meer of min, op *dezelfde wijze* als de natuur, en daaruit vloeit voort, dat Zijne werkzaamheid door die van de natuur wordt buitengesloten, en omgekeerd. Zoo ver als het vermogen der natuurwetten strekt, wordt Gods almagt bij Rothe ingekrompen. Rothe moge die beschouwingswijze verdedigen met de schoone woorden van Julius Müller: 'Die Macht in Gott verträgt jede Schranke, die der heilige Wille der Liebe ihrem Wirken setzt'; - toch zal hij nimmer het Christelijk bewustzijn op zijne zijde overhalen, dat zich onmogelijk kan tevrede stellen met een beperkten en begrensden God. In gelijke moeijelijkheden, als waarin wij hier Rothe zien vervallen, verwikkelde zich ook in ons Vaderland, een paar jaren geleden, de Eerwaarde C.W. van der Pot, in zijne schoone Verhandeling 'over Gods Oneindigheid'[1], die een navolgenswaardig voorbeeld is van *opregtheid* in Theologische onderzoekingen.

Nog eene andere *monstruositeit* is Rothe gedwongen geweest in zijn systeem op te nemen, ten einde van zijn standpunt Gods almagt in overeenstemming te brengen met de werking van de wetten der natuur. De natuurwetten (zegt hij) beheerschen de schepping wèl: maar die wetten zijn van 'elastieken' aard, en hare gevolgen kunnen door God ieder oogenblik worden ingekrompen of uitgebreid, *zonder dat die wetten daarom ophouden als natuurwetten te werken*. Zie hier zijne eigene woorden[2]: 'Die Wirksamkeit der Naturgesetze wird von Gott beherrscht, sie stehn in seiner Macht *und sind so elastisch*, dass Er in jedem Augenblick *eben mittelst ihrer* das Dasein jedes einzelnen Weltwesens unfehlbar aufheben kann.' Deze voorstelling is onhoudbaar. De natuurwetten zijn in hare werkzaamheid volstrekt en noodwendig bepaald, óf ze zijn geene natuurwetten meer. *Tertium non datur*. Dezelfde voorstelling intusschen wordt in nog veel groveren vorm aangetroffen in de onlangs verschenen Christelijke Dogmatiek van Ebrard. Men leest daar[3] het volgende: 'Das Zusammenschlagen von Wärme und

1 In het Tijdschrift 'Waarheid in Liefde,' Jaargang, 1849.
2 I, S. 115.
3 'Christliche Dogmatik von J.H.A. Ebrard,' Königsberg, 1851, I, S. 368.

Kälte, die elektrischen und magnetischen Strömungen, der Einfluss der Attraktion des Mondes und anderer Gestirne, wirken in den meteorologischen Erscheinungen allerdings *bis auf einen gewissen Grad* mit bindender Nothwendigkeit. Was aber nun die Gestalt eines *einzelnen* Wölkchens, die Direktion eines *einzelnen* Blitzstrahls, die Richtung eines *einzelnen* Windzugs im grossen Bereich eines herrschenden, nothwendigen, Windes betrifft, so gehört einiger Aberglaube dazu, um hier alles auf schlechthin bindende Naturursachen zurückzuführen und nicht vielmehr zuzugeben, dass durch jene grossen allgemeinen und *vagen* Ursachen die Wirkung im allgemeinen bedingt, im einzelnen und einzelnsten aber freigelassen sei. Wir haben hier also eine Sphäre *objektiven Zufalls* in der Natur, ein *contingens*. Noch deutlicher findet ein solcher im Pflanzenreich statt. Ob eine Pflanze gedeiht, ober abstirbt, hoch oder kümmerlich wächst, viel oder wenig Früchte trägt, ist im allgemeinen freilich durch die ursprüngliche grössere oder geringere Kraft des Pflanzenindividuums, durch den Boden und Standort, durch die Witterung bestimmt. Dass aber an einer Eiche *gerade so und soviel* Blätter treiben, und jedes derselben *gerade so und so* gross ist, dass der durchstreichende Windzug gerade jene Zweige trifft, diese schont, dass gerade dieser Eichelstiel schwächer ist und bricht, oder dass von zwei gleichstarken gerade der eine bricht, und dass somit diese Eichel gerade auf das Gesicht des Schlafenden fällt, im Augenblick, als er ermordet werden sollte, dies und unzähliges andere kann nicht wohl durch jene allgemeinen Ursachen schlechthin bedingt sein, sondern in dieser Ausgestaltung der allgemeinen Ursache zum einzelnen Erfolg hat das Pflanzenleben *eine gewisse Freiheit* oder vielmehr *Willkühr* erhalten. Auch hier ist die Sphäre *objektiven Zufalls* freigelassen. Wie wenig eine solche Annahme unvernünftig sei, zeigt sich bei den Thieren, wo diese Willkühr, als Willkühr, im eigentlichsten Sinn auftritt. Dass sich der Wurm diese Pflanzenspecies zu seiner Nahrung aussucht, ist Nothwendigkeit des Instinkts, dass er aber gerade dieses Pflanzenindividuum aussucht, dass der Tiger von zwei Menschen gerade diesen einen zur Beute ersieht, darin ist er weder durch seinen allgemeinen Instinkt, noch durch specielle Motive und Beweggründe be-

dingt. *Im Reich der Athmosphäre und der Planzen giebt es einen objektiven Zufall, ein Naturspiel*, in dem der Thiere eine reale Willkühr, eine Lebensfreiheit. Somit giebt es hier eine höhere Möglichkeit für die Einwirkung der göttlichen Fürsehung, als im Bereich der Gestirne und Krystalle. Was nämlich dem Naturgesetz gegenüber (auch dem zum Naturgesetz gehörigen Instinkt gegenüber) Zufall und Willkühr, d.h. nicht bedingt sondern freigelassen ist, das ist dem ewigen Willen Gottes gegenüber nicht Zufall und Willkühr, sondern unterliegt der allmächtigen Einwirkung Gottes. Gott kann auf das Naturspiel und auf die thierische Willkühr einwirken, ohne mit den Naturgesetzen in Conflikt zu kommen. Duch seine - nicht pantheistisch todte - sondern *theistisch kräftige* Immanenz, durch sein allwaltendes Sein in Pflanze und Thier, durch seine allmächtige Gegenwart in ihnen, lenkt *er* das Naturspiel und die Willkühr wie er will, macht dass dieses Schiff vom Windstoss umgeworfen, jenes verschont wird, diese Frucht den vom Mörder bedrohten schlafenden durch ihren Fall weckt; dieser kleine Sonnenblick aus Wolken den umdüsterten Wanderer erheitert; dieser Fisch gerade dahin schwimmt wo der Stater ins Wasser fiel, etc. etc.'

Het is te hopen dat deze plaats van Ebrard met haar 'natuur-spel', hare 'toevallige' wolken, 'toevallige' winden, 'toevallige en willekeurige' ontbladering van het geboomte, niet onder de oogen van natuurkundigen zal komen. Want deze zouden anders (vrees ik) het *risum tenere* van Horatius moeijelijk in toepassing kunnen brengen. En dat zou jammer zijn voor onze Vaderlandsche orthodoxisten, die in Ebrard's boek het *non plus ultra* eerbiedigen van de geloovige en alléén zaligmakende dogmatiek. Behoudens allen eerbied zij het mij echter geoorloofd te zeggen, dat eene wereldbeschouwing, als die, welke vervat is in de afgeschrevene woorden van Ebrard, waarin aan de Goddelijke voorzienigheid ter sluiks een plaats wordt ingeruimd *naast* en *nevens* de werking der natuurwetten, - voorwaar geen blijk oplevert van een zeer ontwikkeld godsdienstig gemoedsbestaan. O, wat zijn onze hedendaagsche orthodoxisten vervallen en verbasterd van dat alles-omvattend en alles-doordringend Godsgevoel, dat in een Calvyn en Zwingli geleefd heeft,

naar wier namen zij gewoon zijn zich te noemen! Het ergste van de zaak is, dat Ebrard en de zijnen zich zorgvuldig hebben te wachten voor de beoefening der physica. Want hoe meer zij daarin vorderen, en hoe enger dus het gebied van dat zoogenaamde ‘natuur-spel’ voor hen zal worden beperkt: des te meer zullen zij genoodzaakt zijn ook de Goddelijke almagt te bekrimpen. Reeds nu verklaart Ebrard, dat Gods voorzienigheid minder almagtig werkzaam is ‘im Bereich der Gestirne und Krystalle.’ Zoodra bij dieper inzigt in de verschijnselen van den dampkring, ook op dit terrein de toevallige winden en wolken voor hem zullen zijn verdwenen: - zal ook dat gedeelte der schepping voor zijn bewustzijn ledig zijn geworden van de Goddelijke werkzaamheid. Ebrard vergist zich echter, wanneer hij meent dat zijne leer *gereformeerd* is. Voor den Gereformeerde is God één en alles; - voor Ebrard is God buitengesloten, zoover als de noodwendige werking der natuurwetten strekt.

Keeren wij terug tot Rothe. Het wordt tijd dat ik overga tot de beschouwing van Rothe's Moraal: want hetgeen ik tot hiertoe gezegd heb, behoort eigenlijk tot de beoordeeling zijner Theologie, waaraan ik reeds een vroeger artikel heb gewijd.

Van Rothe's ethisch systeem kan hetzelfde gezegd worden, dat schier van alle dogmatische en ethische-stelsels, die in de laatste decenniën verschenen zijn (ofschoon van sommige in mindere mate), geldt: ‘Wat uit Schleiermacher genomen is, is voortreffelijk; wat niet van Schleiermacher afkomstig is, heeft geene bijzonder groote waarde.’ Geestelijke kinderen van Schleiermacher zijn allen, zij mogen het weten willen of niet, die in onzen tijd met ernst en liefde de christelijke zedeleer en dogmatiek beoefenen. Schleiermacher is de uitverkoren profeet en apostel, dien de Heer der Kerk in deze onze negentiende eeuw aan Zijne gemeente geschonken heeft, om haar te verjongen en tot een nieuwen trap van ontwikkeling op te voeren. Naar waarheid zeide de beroemde Neander, toen hij na Schleiermacher's overlijden zijne theologische lessen heropende, dat de tijd komen zal, waarin de geschiedschrijvers der Christelijke Kerk eene nieuwe periode van Schleiermacher zullen datéren. Na het ongeloof der achttiende eeuw, heeft Schleiermacher de har-

ten der kinderen wedergebragt tot het geloof hunner vaderen, en overal de Godheid teruggeroepen in eene wereld, die aangegrepen was door eene onuitsprekelijke smart, omdat zij haar *praesens numen* verloren had. Hij heeft aan de Christenheid geleerd, wat toch dat ‘eeuwige leven’ is, waarvan gesproken wordt in de schriften van den Apostel, die aan de borst des Heeren gelegen heeft: en hoe het reeds hier op aarde een aanvang nemen kan. Door hem zijn wij geworden - zoo als hij zelf het noemt - ‘oneindig midden in de eindigheid, en eeuwig in ieder oogenblik.’ Vol van den Heiligen Geest, heeft hij den thyrsus-staf der verhevenste vervoering gezwaaid om zich heen: en alles wat hij aanraakte heeft hij herschapen in tempelen Gods, in heilige bronwateren, waaruit stroomen van eeuwig leven ons tegenvlieten. Den staat heeft hij geheiligd en de gezelligheid, de wetenschap en de kunst, de liefde en de vriendschap, de familie en het huisgezin: een hoogeren zin heeft hij ingeademd aan alles, wat hem omringde, en den hemel gehuwd aan de aarde. In den geest en volgens het spraakgebruik van den apostel Paulus, zou men kunnen zeggen, dat God de Christelijke kerk der negentiende eeuw, ‘*in* Schleiermacher’ geschapen heeft.

Ook Rothe heeft zich aan den invloed van dien oppermagtigen geest niet kunnen onttrekken. Ongelukkig hij die het kon, en die zich-zelven wist te berooven van de gemeenschap met het heiligste en heerlijkste dat onze tijd heeft opgeleverd! Reeds de indeeling van Rothe's Ethica is geheel en al Schleiermacheriaansch. Zijne hoofdverdeeling is die, welke men weet dat door Schleiermacher het eerst in de Moraal is ingevoerd, - in ‘Güterlehre’, ‘Tugendlehre,’ en ‘Pflichtenlehre.’ De Schleiermacheriaansche formule, dat het wezen van het ethisch proces bestaat in ‘de vereeniging van rede en natuur, en de toeeigening van de laatste aan de eerste, tot stand gebragt door het handelen van de rede en het lijden van de natuur’ - is, in eenigzins andere woorden uitgedrukt, ook de grondslag van Rothe's stelsel[1]. Wel is Rothe gewoon met deze voorstelling van het ethisch probleem nog eene andere te vereenigen, te weten dat het ethische proces bestaat in de verheffing van de natuur tot

1 I, S. 188 en 216.

geest, in de ‘Umarbeitung der irdischen Welt aus einer materiellen zu einer geistigen’[1]. Maar ook die laatste voorstelling, welke overigens, wèl bezien, met de eerste zamenvalt, is aan Schleiermacher niet vreemd. Ofschoon in zijn ethisch stelsel zelf, voor zoover ik mij herinner, niet opgenomen, komt zij echter voor op andere plaatsen zijner geschriften[2].

Ook de onderverdeelingen bij Rothe, en het gansche organisme van zijn boek, kunnen ligtelijk tot de Schleiermacheriaansche type worden teruggebragt. De twee hoofdcategoriën, waaronder bij Schleiermacher alle zedelijke handelingen worden gerangschikt, naarmate zij behooren tot de *organiserende* (vormende) of *symboliserende* (tot bewustzijn verheffende) functie, vinden wij bij Rothe terug in de werkzaamheden van de ‘Selbstthätigkeit’ en van het ‘Selbstbewusstsein.’ En de andere onderscheiding, die bij Schleiermacher de zoo even gemelde doorsnijdt, en den bouw van zijn ethisch stelsel voltooit, die van het handelen onder den *universeelen* en onder den *individueelen* typus; - ook deze bekleedt geheel denzelfden rang in het systeem van Rothe. Rothe zelf zegt[3] van deze vierledige indeeling van Schleiermacher: ‘Diese vier Hauptformen des Handelns sind die unsterbliche Entdeckung Schleiermachers. Sie werden unverrückbar für die Ethik bleiben, was die Keplerschen Gesetze für die Astronomie sind.’

De ‘Güterlehre’ van Rothe is geheel naar Schleiermacher gevolgd. De zes vormen der Ethische gemeenschap bij Rothe, - de familie, het kunstleven, het wetenschappelijk verkeer, de vrije gezelligheid, de staat en de kerk - herkent ieder dadelijk als Schleiermacheriaansch. In de ‘Tugendlehre’ en ‘Pflichtenlehre’ is Rothe eenigzins meer van Schleiermacher onafhankelijk[4]: maar die beide gedeelten van Rothe's werk

1 I, S. 213.
2 Zie vooral de ‘Abhandlung über den Unterschied zwischen Naturgesetz und Sittengesetz’ in Schleiermacher's ‘Sämmtliche Werke,’ IIIte Abth. II. S. 413-418.
3 I, S. 331.
4 Hij geeft dit zelf te kennen, I.S. 199, Anm. 4. - Overigens blijkt uit de Voorrede van Rothe's derde deel, (S.V.) dat ook in Duitschland de beschuldiging van ‘knechtische Abhängigkeit’ van Schleiermacher tegen hem is ingebragt.

staan dan ook, mijns inziens, in waarde beneden zijne ‘Güterlehre.’

Intusschen, niettegenstaande deze groote overeenkomst tusschen Rothe's Ethica en die van Schleiermacher, bestaat desniettemin tusschen beide, indien ik mij niet zeer vergis, een aanmerkelijk onderscheid. Ook waar zij hetzelfde *schijnen* te zeggen, wordt het door beiden gezegd in een verschillenden geest. *Duo cum dicunt idem, saepe non est idem*. Te weten, beide, Schleiermacher en Rothe, nemen een naauw verband aan tusschen de natuur en de zedelijkheid. Het ethische proces is bij beiden slechts eene hoogere ontwikkeling van het physische. Maar terwijl in dat schijnbaar *evenwigt* tusschen ethica en physica, in de daad en in de waarheid, de eerste bij Schleiermacher een niet twijfelachtig *óverwigt* heeft: is juist het tegendeel bij Rothe het geval. Onder de hand van Schleiermacher wordt de natuur zelve ongemerkt geïdealiseerd en geëthiseerd: - onder Rothe's behandeling verkrijgt omgekeerd het ethische proces een physisch, ja materialistisch aanzien[1]. Het is een waar woord, dat ‘niemand een philosooph worden kan, die niet, althans gedurende eenigen tijd, aan het bestaan van de materie getwijfeld heeft.’ Ik weet niet, of Rothe die preliminaire voorwaarde der speculatieve philosophie heeft vervuld. Men zou soms in de verzoeking komen om te betwijfelen, of de natuur hem tot een wijsgeer heeft bestemd. Zijn bespiegelend denken schijnt niet te kunnen werken dan met begrippen, die eene sterk realistische kleur hebben, die men als 't ware voelen en tasten kan. Hij zelf erkent[2] dat zijne gedachten ‘etwas Handgreifliches’, en een ‘derb realistischen Character’ bezitten. Daarom moet zijn boek een ‘unheimischen’ indruk maken op ieder, die meer gelooft aan de dingen die men *niet* ziet, dan aan die welke men ziet.

Volgens Rothe bestaat het ethisch probleem, dat aan elk onzer op deze aarde is voorgesteld, hierin, dat wij ons zelven een ‘geestelijk ligchaam,’ een ‘nieuwen geestelijken

1 Karakteristiek zijn de woorden van Rothe, I, S. 340: ‘Das Leben ist seinem Begriff zufolge *immer* physisches. Aber freilich nicht bloss materiell-physisches Leben gibt es, sondern auch geistig-physisches.’

2 I. Vorrede. S. IX.

mensch' scheppen zullen. Hij beroept zich daarbij op het *σῶμα πνευματικὸν* en op den *ἔσωθεν ἄνθρωπος* van den Apostel Paulus. Dat geestelijk ligchaam wordt nader door hem omschreven als een 'geistiger Naturorganismus', een 'geistiger beseelter Leib'[1], en daarmede begint het 'geestelijke' begrip reeds meer en meer een *physisch* aanzien te verkrijgen.

Dit produceren van het 'geestelijke ligchaam' geschiedt verder, door het zich toeëigenen van daartoe geschikte elementen uit ons zinnelijk omkleedsel en uit de stoffelijke, ons omringende, natuur. De geest is dus eigenlijk eene 'gesublimeerde' stof. Daarom wordt dan ook door Rothe de 'voeding' als een ethisch proces[2], en de 'gezondheid' als eene 'deugd'[3] beschouwd. Met zijne ethisch-physische voedings-theorie brengt hij vervolgens het Sacrament van het H. Avondmaal op eene wijze in verbinding, die mij althans toeschijnt meer of min kapernaïtisch te zijn[4]. Ook de verhoogde gemeenschap met God, die door het *gebed* wordt te weeg gebragt, beschrijft Rothe als een physisch proces[5]. Ja zelfs in de *wedergeboorte* en *heiligmaking* wijst hij een 'chemisch' moment aan, en betoogt in het breede, hoe daarbij de oude mensch door analyse in zijne elementen opgelost, en door synthese tot een nieuwen mensch hervormd wordt[6]. De gezaligden zullen in den hemel omkleed zijn met een 'licht,' dat wel geen 'stoffelijk' maar toch een 'reëel en physisch' licht wezen zal[7]. En door den invloed van dat 'licht' zal aan de verdoemden een 'Zersetzungs- und Verwesungs-process' worden voltrokken[8].

Nog een belangrijker deel in het organisme van Rothe's stelsel is misvormd geworden door het al te groote overwigt dat aan de physica boven de ethica door hem is toegekend. Ik bedoel zijne leer aangaande den oorsprong der *zonde*. Rothe beschouwt - en naar mijne overtuiging te regt -

1 I, S. 220-223.
2 I, S. 336-341.
3 II, S. 349.
4 II, S. 461-464.
5 I, S. 368-373.
6 II, S. 470-471.
7 II, S. 165 en 333-336.
8 II, S. 332. - Rothe beroept zich daarbij op Marcus IX: 49. In 't algemeen verklaart hij de uitspraken der H. Schrift dikwijls op eene uiterst materieele en vleeschelijke wijze. Zoo verstaat hij bijvoorb. Joannes VII: 38 het woord *κοιλία* in een' letterlijken zin. (II, S. 454 in de noot).

het ontstaan en den voortgang der zonde als een noodzakelijk en onvermijdelijk verschijnsel in de ethische ontwikkeling der menschheid. Die noodzakelijkheid is echter volgens hem niet een postulaat van het ethisch proces zelf. Integendeel, de ethische ontwikkeling, op zich zelve en *in abstracto* beschouwd, zou het best en het spoedigst zijn tot stand gekomen, zoo de zonde zich niet geopenbaard had, en de verlossing onnoodig was geweest. Een groot gedeelte van Rothe's boek is gewijd aan de beschrijving van den ‘normalen’ ontwikkelings-gang, dien de menschheid in die vooronderstelling zou hebben doorgeloopen. De reden waarom dat ideaal niet verwezenlijkt worden kon, - waarom de zonde onvermijdelijk de normale ontwikkelingsbaan in eene abnormale moest veranderen - en het menschelijk geslacht slechts langs den moeijelijken omweg der verlossing tot volmaking kon worden opgevoerd, zoekt Rothe in physische oorzaken, in de wetten der materieele schepping. De noodwendigheid der zonde is dus bij Rothe geenszins eene *ethische* noodwendigheid. Hare onvermijdelijkheid in het ethische proces is geene *esoterische*, maar eene *exoterische*. Het is de physis, die aan God geweld aandoet, en de Voorzienigheid noodzaakt haar wereldplan van het beste spoor en van het abstracte ideaal te doen afwijken.

Kan het Christelijke godsbewustzijn zoodanige leer aannemen?

Toen in den laatsten nacht des Heeren, de magten der aarde zich verhieven tegen den Zoon des menschen, sprak Jezus de onnavolgbaar verhevene woorden uit: ‘De overste dezer wereld komt: en hij vermag niets over mij.’ Volgens Rothe's leer zou de Vader niet kunnen zeggen, wat de Zoon gesproken heeft. Want bij Rothe is de geschapene wereld wèl degelijk eene magt, die tegen God overstaat, en waarmede God te rekenen heeft. De loop der wereld-geschiedenis is volgens Rothe onder de gegevene omstandigheden de ‘best mogelijke’: even als in de Theodicee van Leibnitz uit alle mogelijke werelden de beste door God wordt uitgekozen, om daaraan het aanzijn te geven. Wij echter denken niet zoo armoediglijk over de goddelijke almagt. Wij houden het daarvoor, dat Gods werken niet de ‘best mogelijke,’ maar dat zij *absoluut goed* zijn. - En wat voorts in het algemeen de verhouding tusschen physica en ethica be-

treft, wij gelooven dat de natuur niets anders is dan een sluijer, waarmede de wijsheid en de liefde van eene persoonlijkheid, die de grond en het wezen van de natuur is, zich zelve omhangen heeft om te gemoet te komen aan de zwakheid der stervelingen, die haren onmiddellijken aanblik nog niet verdragen kunnen. En wij verwachten eenen nieuwen hemel en eene nieuwe aarde, waarin de sluijer zal worden afgeworpen, - waarin Ethos, heiligheid en liefde zijn zal alles in allen.

M^{r}. M. DES AMORIE VAN DER HOEVEN.

Twee staatkundige geschiedschrijvers over den jongsten tijd.

***Vijf en dertig jaren*, 1815-1850. *Een overzigt van de nieuwste geschiedenis, als het worstelperk van het gezag der vorsten en de vrijheid der volken; door Dr. Friedrich Steger. Uit het Hoogduitsch vertaald door J. Oudijk van Putten. In twee deelen*. (*Motto - A thousand movements scarce one purpose gain - Pope*.) *Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri*. 1851.**[1]
***Geschiedenis van den jongsten tijd, sedert den val van Napoleon tot op onze dagen. In eene algemeene beschouwing voorgesteld door Dr. K. Hagen, Hoogleeraar in de Geschiedenis en Staatkunde te Heidelberg. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch door Mr. P. Bosscha, Hoogleeraar in de Geschiedenis en Letterkunde te Deventer. I en II Deel. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker*. 1849-1851.**

De geschiedenis van den jongsten tijd is gewis zoo belangrijk als daar immer eene was, en geen wonder dan ook, dat zij spoedig hare beschrijvers vindt. Alzoo zien er zelfs twee vertalingen daarvan bij ons te gelijk het licht; beide van Duitschers; beide - waarom het niet ronduit gezegd? - van vrijheidsmannen, die de gebeurtenissen, welke zij beschrijven, mede warm hebben omhelsd. De een, Dr. Steger, geeft reeds terstond op het titelblad duidelijk genoeg te kennen, welk gezigtspunt hij op het oog zal houden bij het te boek stellen van de voorvallen der jongste vijf en dertig jaren,

1 Aldus op den omslagtitel; de binnentitel daarentegen voert het jaartal 1852. Deze ongelijkvormigheid hadden wij gaarne gemist, even als de beide onbeduidende platen.

wanneer hij zulks noemt: *een overzigt van de nieuwste geschiedenis, als het worstelperk van het gezag der vorsten en de vrijheid der volken*, en daarop die aan Pope ontleende woorden, niet zonder beteekenis, laat volgen. De ander, Dr. Hagen, werd, en is nog volgens ons beste weten, van zijn hoogleeraarsambt geschorst wegens zijne al te levendige deelneming aan de debatten van het Frankforter parlement, woeliger gedachtenis. Onder dergelijke omstandigheden is het voorzeker moeijelijk het *sine studio et ira* altijd tot rigtsnoer te houden, in weêrwil men, volgens zijnen besten wil, geen ander zoekt te volgen. Meermalen is zelfs de stelling verdedigd, dat men geene goede geschiedenis *kan* schrijven van zijn eigen tijd; dat men, even als bij eenig ander voorwerp, om dat goed te aanschouwen, te overzien, op eenigen afstand daarvan, niet er boven op moet staan. Wij willen op dit oogenblik niet in het breede onderzoeken, wat er al voor en tegen deze stelling kon aangevoerd worden, ofschoon wij daarom geenszins aarzelen te verklaren: dat het werk van Dr. Steger ons ten minste een nieuw voorbeeld oplevert van de zwarigheden, die er blijkbaar bestaan, om bij de beschrijving van gebeurtenissen, waaraan men zelf eenig deel heeft genomen, zich op een geheel onzijdig standpunt te plaatsen. Zoo komt bij hem althans niet alleen eene sterke voorliefde telkens aan den dag ten opzigte der Duitsche eenheid, hetgeen op zich zelf beschouwd er nog door kon; maar zijne beoordeeling van andere toestanden, die hiermede in aanraking komen, wordt daardoor vaak in het oog loopend scheef en partijdig. Alles wat die eenheid van een groot constitutioneel Duitschland volgens hem in den weg staat, wordt kennelijk met zekeren weêrzin behandeld. Zoo zal men bij eene aandachtige lezing eene andere wijze van beschouwen ontdekken, bij de beschrijving der Italiaansche bewegingen, daar waar het de worsteling der Italianen onder elkander, of tegen hunne eigene vorsten, - en waar het den strijd geldt tegen Duitschers, tegen Oostenrijkers. Het allermeest straalt deze staatkundige partijdigheid door bij de behandeling der Sleeswijk-Holsteinsche zaken. Over den oorsprong zelven dezer oneenigheden, over het regt, dat aan weêrskanten werd aangevoerd, glijdt de Schr. zachtkens henen, en laadt althans den schijn op zich, alsof hij, bij eigene overtuiging dat de Duitschers hierbij in hun ongelijk waren, zich met eene *phrase* daarvan zoekt af te ma-

ken. Of mag het anders heeten, wanneer hij zegt[1]: ‘De betrekkingen van Sleeswijk-Holstein tot Denemarken zijn door latere gebeurtenissen zoozeer van algemeene bekendheid geworden, dat eene uitvoerige aanwijzing daarvan hier niet gepast zou wezen. Sleeswijk en Holstein staan met Denemarken in zoodanig verband, dat hunne eigenheden en regten geëerbiedigd en gehandhaafd moeten worden, zal de band van vereeniging niet regtens verbroken zijn.’ Waarop dan trouwens een kort zamenvatten dezer regten geschiedt. Doch waar wederom sprake is van eenig wapenfeit tusschen de strijdende partijen, daar wendt de Schr. in het breede alle hulpmiddelen aan, om de ‘Duitschers’ toch goed te doen uitkomen. Ten bewijze hiervan strekke eene enkele bladzijde, die wij overnemen uit het begin van dezen oorlog. ‘Van het krijgstooneel in Boven-Italië,’ zegt hij[2], moeten wij ons nu naar een ander oorlogsveld begeven, waar gestreden werd voor een duidelijker en ook zuiverder Duitsch regt, dan wel het geval was in Lombardije - naar Sleeswijk-Holstein namelijk. Wanneer ooit een volkstam met volkomen regt de wapenen heeft opgenomen, dan deden dat de moedige Sleeswijk-Holsteiners. Het volk en de regering van Denemarken hadden toch hun regt honderdvoudig gekrenkt; de oude staatsverdragen geschonden, op welke alleen de vereeniging van het Duitsche land met het rijk van Denemarken berustte; hoon op hoon, benadeeling op benadeeling gehoopt; enz. - En verder, na het begin van den opstand te Kiel: ‘Evenwel vertraagde het eer (voor de Sleeswijk-Holsteiners) Duitsche hulp kwam, en de Deenen[3] hadden het voordeel dat zij zich het eerst op de kampplaats vertoonen konden. Zij werden ook door geene angstvallige diplomatische berekeningen teruggehouden, en hadden ook niets te doen met die kleine ijverzuchtigheden, welke er hadden plaats gehad over de vraag, welke Staat den opperbevelhebber benoemen zou. Nogtans hadden de Sleeswijk-Holsteiners den moed den Deenen het hoofd te bieden, ofschoon zij aan troepen niet half zoo sterk waren. De stel-

1 S. I, 267. Overigens vergelijke men over deze Deensche zaken: *De Staatsregelingen in Europa sedert* 1848. *Eene bijdrage tot de kennis van het hedendaagsche Staatsregt*, door Iz. I. Lion. 's Hage, 1852, 2e. St., bl. 200 enz.

2 S. II, 45. enz.

3 Waarom hier en overal *Deenen*, in plaats van *Denen*, als men toch *Denemarken* schrijft?

ling, die zij bij Bau gekozen hadden, is geleund aan een doorsneden terrein, aan heuvelen en bosschen, en is tegen een aanval aan de landzijde volkomen gedekt. Wordt echter met den aanval te land nog een andere, door landingstroepen aan den zeekant te doen, verbonden, dan is het niet moeijelijk de stelling om te trekken, en enkele gedeelten af te snijden. Dit was hier de taktiek der Deenen, en daaraan hadden zij de overwinning te danken. Terwijl dan de Duitschers uit de schepen der Deenen geweldig beschoten werden, een' hevigen aanval op het middenste gedeelte hunner stelling hadden uit te staan, en hun' regtervleugel door den vijand omgetrokken zagen, was alles wat zij vermogten te doen, hun' grond voet voor voet te verdedigen, en werkten zij door hunnen heldenmoed ten minste uit, dat zij met zwaar verlies een' geregelden aftogt maken konden (8 en 9 April). Bij Wittensee, in de nabijheid van Eckernförde, hielden zij halt. Het tusschen gelegen land met de hoofdstad viel den vijand in handen, en de bewoners hadden voor hunne betoonde Duitschgezindheid zware mishandelingen uit te staan. Thans bespoedigden de Pruisen hunnen marsch, en stieten den 23sten April, bij de oude verschansing van Dannewerk, op de Deenen. De Pruisische troepen vorderden met onstuimigheid, dat men hen onmiddelijk tegen den vijand aanvoerde, opdat zij der wereld bewijzen mogten dat het geene lafhartigheid was geweest, waarom zij Berlijn hadden moeten ontruimen; en met wilden moed werden ook de werken genomen, en de zege van dien dag behoorde aan de Duitschers. Niet eene enkele maal hielden de Deenen in het open veld stand tegen hunne aanvallen, die onder luid hoerrah plaats hadden; zelfs schenen de wallen van Gottorp hun geene zekerheid te geven voor zulke vijanden: en toen de generaal Halkett met de Hanoveranen hunne achterhoede voor Flensburg inhaalde en krijgsgevangen maakte, werd hun terugtogt in eene ongeregelde vlugt veranderd. Nu lag de weg naar Jutland open, en den 2^{den} Mei trokken de Sleeswijk-Holsteiners met twee Pruisische brigaden de grenzen over. De Deenen hadden inmiddels ook hun plan van oorlog veranderd; zij waren van den vasten wal, alwaar de tegenstand der Duitsche wapenen het hun al te warm maakte, op hunne vlottende batterijen, hunne schepen, overgegaan, waartegen Duitschland niets kon overstellen.’ Dit laatste ‘Duitschland’ is vooral karakte-

ristiek: alle Duitschers, zonder onderscheid, dienden er in betrokken. Nog meer onbewimpeld treedt de Schr., op het einde van zijn werk, met deze gevoelens voor den dag, als hij zich dus uit[1]: 'Welke moeite men zich ook geve om eene verheugende zijde op te merken in de Duitsche geschiedenis der jongste dagen: steeds wordt het oog heengetrokken naar een donker punt, dat niet wijken wil uit den gezigtskring. Dit donkere punt, die vlek op de eer van het Duitsche volk is - Sleeswijk-Holstein.' Om toch ook daarenboven de Denen *rebellen* te noemen, gelijk hier gedaan wordt, zulks is eene uitdrukking, welke slechts kon ingegeven worden door kwalijk verborgen spijt. Als het dan al zoo moet, lezen wij nog liever 'onderdrukkers, tyrannen' of eenig dergelijk epitheton, dan dat *rebellen*, hetwelk al zeer ongepast is. Vervolgens weêr een weinig verder[2], bij de vredesonderhandelingen: 'De stijfhoofdigheid der Deenen sloeg alle schikking af. Maar waarom ook zou het groote Denemarken zijne overmagt tegen het kleine Duitschland niet hebben doen gelden?' - Zoo ergens dan komt hier de staatkundige gevoeligheid van den 'Duitscher' weêr uit, op eene wijze trouwens, die hem al zeer weinig tot eer verstrekt. Of zou het juist andersom moeten wezen, en het niet anders dan regt natuurlijk zijn, indien het groote Duitschland zijne overmagt aan het kleine Denemarken kon laten gevoelen?

Dit liefelijk droombeeld, intusschen, van een groot eenig Duitsch vaderland, phantastisch opgetrokken uit de holle theorie, welke bij het opgewonden lied van Arndt tot grondslag lag, breekt bij onzen Schr. op alle plaatsen hinderlijk door, waar de Duitsche aangelegenheden ter sprake worden gebragt. Die van andere landen, even als die van ons in 1830 en verder, worden vaak óf vlugtig behandeld, soms wel in het geheel niet opgenomen, óf zooveel mogelijk binnen den kring getrokken, waarin zij beschouwd konden worden ten opzigte van haren invloed tegenover den Duitschen bond. Deze bond, voorwaar, had ook altijd zoo uitmuntend gediend om Duitschland verdeeld en magteloos te houden, dat de benoeming van een Rijksbestuurder, daarom alleen reeds, door het buitenland met leedwezen werd aanschouwd.

1 S. II, 317.
2 Id. II, 324.

Gelijk ligt te begrijpen is, wordt de opening van het Frankforter parlement door Dr. Steger met geestdrift begroet, en brengt bij zijne warme hulde aan die mannen, wier streven bovenal was, om de Duitsche eenheid te bevorderen. Ziehier onder anderen zijn oordeel over Robert Blum[1]: 'Den 9^{den} November onderging hij zijn vonnis op de Brigittenau. Hij stierf van (*sic*) drie kogels doorboord, doch had tot aan het laatste oogenblik zijn' moed en onverschrokkenheid bewaard. Hij was in zijne hoedanigheid van lid van het Parlement onkwetsbaar[2], en daarom mogt men in zijne teregtstelling de grootste minachting zien, die met mogelijkheid het Parlement had kunnen aangedaan worden. In hem stierf een der weinige *mannen*, die het schier in slaap geraakte Duitschland met het aanbreken van 1848 op zijnen grond kon aanwijzen. Zijne partij verloor in hem een' aanvoerder, die door de reinheid zijner zeden, en het vaste, kordate van zijn karakter zich de achting ook van zijne tegenstanders te verwerven wist, terwijl hij, door de gelukkige gave zijner welsprekendheid, meer dan misschien iemand anders op de massa invloed uitoefenen kon.' Wij zijn echter verpligt den Schr. regt te doen wedervaren bij al wie hem, uit deze lofrede op Blum, voor velen slechts een symbool van scherpe roode republikeinsche beginselen, geheel verkeerd zou beoordeelen wat zijne meer bijzondere staatkundige gevoelens betreft. Een gedeelte toch dezer hulde mag men gewis vrijelijk toeschrijven aan de krenking, welke een gemoed als het zijne ondervinden moest bij de tijding, dat men het gewaagd had een lid van zijn geliefd Parlement dood te schieten. Doch overigens behoort Dr. Steger niet eens tot de republikeinsche partij, en trekt hij zelfs menigmaal daartegen te velde; alleen dewijl mede deze, zoo als in Baden en elders, de verwezenlijking van zijn droombeeld, de eenheid van het gansche Duitsche volk, vaak in den weg stond. Deze eenheid te bereiken langs parlementairen weg, Duitschland herschapen te zien in eenen eenigen magtigen staat, - ziedaar het ideaal zijner wenschen. Het Panslavonisme, welks tegenstrijdig nationaliteitsstreven voor hem slechts de strekking had, om een groot deel van den ouden Duitschen grond aan zich te trekken,

1 S. II, 142.
2 Dit *onkwetsbaar* klinkt hier wel eenigzins kluchtig na die drie kogels.

wordt om dezelfde reden overal min gunstig door hem beschouwd. Al het heil voor Duitschland was volgens zijne denkbeelden slechts te halen uit de Pauluskerk te Frankfort, en het is dan ook alsof hij op treurigen toon ons op eene begrafenis noodigt, wanneer hij met deze woorden de ontbinding van het Parlement vermeldt[1]: ‘Thans hebben wij een' droevigen pligt te vervullen. Wij moeten de Duitsche eenheid begeleiden op haren laatsten gang van Frankfort naar Gotha, van Gotha naar Erfurt, en van Erfurt naar Warschau, het graf der Poolsche vrijheid.’ Inmiddels geeft de Schr. van deze zijde alle hoop nog niet op. Als hij aan het einde van zijn werk van de Zwitsersche constitutie gewaagt, laat hij daarop, alhoewel niet zonder eenigen weemoed, volgen[2]: ‘Deze grondwet is de vrucht welke Zwitserland voor zich zelf heeft mogen plukken, te midden en gedeeltelijk ook ten gevolge der groote gebeurtenissen van het revolutie-jaar 1848. Intusschen is deze grondwet (van 12 September 1848) eigenlijk het resultaat van veeljarigen kamp, die van 1798 aan, onder de verschillende phasen welke het landsbestuur van Helvetië sedert vertoonde, heeft voortgeduurd, tot dat hij nu ten laatste tot het gewenschte doel mogt voeren. Dit zij denzulken onder ons herinnerd, die gereed zouden zijn zich aan vertwijfeling over te geven, omdat het eerste krachtdadig pogen van het Duitsche volk, om eene rijksconstitutie te verkrijgen, niet zoo dadelijk met het gehoopte gevolg is bekroond geworden.’ - Trouwens, wij zagen ook reeds op de eerste bladzijde geschreven: ‘A thousand movements scarce one purpose gain!’

Wij spraken met een enkel woord over de moeijelijkheid, die er bestaat, om zich van den persoonlijken indruk te ontdoen, dien de beschouwing van gebeurtenissen, waartusschen men zelf wordt medegeslingerd, onwillekeurig uitoefent; thans willen wij met nog een voorbeeld aanwijzen, hoe men ten minste later soms gaarne eene oordeelvelling zou terugtrekken omtrent personen of zaken, die het spoedig bleek, dat wij eigenlijk nog niet genoeg kenden. Wij twijfelen althans geenszins, of de Schr. zou zulks wel wenschen te doen ten opzigte van deze regelen, welke wij bij hem aantreffen over den tegenwoordigen president Lodewijk Napoleon[3]: ‘Terwijl in Frankrijk,’ zegt hij, ‘nog een staat

1 S. II, 302.
2 Id. II, 344.
3 Id. II, 301 enz.

van zweving blijft voortduren, wordt de voorzitterstoel ingenomen door een' man, die met zijne onhoudbare beloften aan iedereen; met zijn omdwalen van den eenen tot den anderen; met zijne bezoeken en gastmalen eindelijk, waarmede hij hoopt zich in de gunst van het volk en het leger in (?) te dringen, zich inderdaad belagchelijk heeft gemaakt, en die evenmin een Napoleon als een Washington kan worden, en op zijn hoogst genomen het armelijk materiaal bevat, waaruit een Monk zou kunnen voortkomen.' - Het zij genoeg hieromtrent aan te merken, dat, zoo de Schr. met de uitgave van zijn werk nog wat gewacht had, hij na dien coup d'état van 2 December in ieder geval *dat armelijk materiaal van een Monk* had achterwege gelaten, en daarbij voorzeker ook omtrent andere toestanden een verschillend gezigtspunt zou gekozen hebben. Elke monographie trouwens kan op zich zelve beschouwd eene geschikte bijdrage worden voor de geschiedenis. Doch nu eenmaal de gebeurtenissen sedert de Februarij-omwenteling op nieuw zulk eenen belangrijken omkeer hebben ondergaan na die Decemberdagen, en de gevolgen daarvan nog geenszins mogen beschouwd worden als ten einde geloopen, zoo zal Dr. Steger zich zelf al wel het verwijt hebben gedaan, dat hij wat al te voorbarig geweest is met het afbakenen van zijn geschiedperk, als nog te zeer ingesloten in de gebeurtenissen van later, om reeds een afzonderlijk deel te mogen uitmaken.

Hiermede willen wij vooreerst in geene verdere aanhalingen treden van enkele plaatsen nog, die ons onder het lezen meer bijzonder in het oog vielen; er niet bij stilstaan, hoe b.v. de rijksdag te Kremsier, Kossuth als dictator, en zoo nog sommige zaken, als het ware, uit de lucht komen vallen, zonder dat het voor een geschiedkundig overzigt noodige verband daarbij behoorlijk is in acht genomen; - alleen willen wij de aanmerking niet terughouden, dat de stijl van het werk meerendeels wel wat gezwollen, al te rhetorisch, soms daartegen vrij los, dan wederom nog al hartstogtelijk is: in één woord, dat hij in den regel *die classische Ruhe* mist, waarvan Göthe spreekt, en die wij vooral bij den geschiedschrijver zoo gaarne aantreffen. Aan deze hartstogtelijkheid schrijven wij ten minste op sommige plaatsen eenige overdrijving toe, onder anderen waar wij lezen als volgt[1]: 'Ney

1 S. I, 13.

viel in den tuin van het Luxemburg, getroffen door de kogels van Fransche officieren, die zich als soldaten verkleed hadden, en deze beulendienst hadden willen verrigten om hunnen politieken haat te bevredigen.' Intusschen vinden wij noch bij Hagen, noch bij eenig ander Schrijver deze omstandigheid medegedeeld[1]; terwijl Dr. Steger evenmin hier als elders zijne bronnen aanwijst. Iets anders is het, dat Ney mede door verkleede officieren bewaakt werd, hetgeen men echter meerendeels moet toeschrijven aan de vrees voor eene nieuwe ontvlugting, gelijk die bij Lavalette zoo even had plaats gehad[2]. - Zoo vindt men nog een weinig verder, bij de beschrijving der vreeselijke reactie die in Spanje plaats had na de herstelling van Ferdinand VII[3]: 'De nieuwe - Spaansche - wetten hielden in, dat een iegelijk des doods schuldig was, die vreemde boeken in zijn bezit had, die Engelsche of Fransche couranten las, of gevaarlijke meeningen was toegedaan.' - Men mag gerust aannemen, dat bij de hevige vervolging die allerwege door de inquisitie en de geheime politie tegen de zoogenaamde Liberales en Josephinos destijds werd in het werk gesteld, velen mede omkwamen, die men niet van nog minder, of liever in het geheel van geen vergrijp kon beschuldigen; maar dat daarom de *nieuwe wetten* inhielden, hetgeen onze Schr. daarvan zegt, zouden wij liefst hem niet nazeggen. Bij Dr. Hagen vindt men hieromtrent meer voldoende[4]: 'Hoe groot de vrees der regering was voor de uitbreiding der verlichting, toonen onder anderen de maatregelen omtrent de drukpers. Een schrijver, die een boek zonder censuur liet drukken, werd met verbeurdverklaring zijner goederen en eeuwigdurende (?) verbanning gestraft. De drukker en uitgever moesten elk 50,000 realen betalen en voor twee jaren het land ruimen. Al wie Spaansche, maar buitenlands gedrukte werken buiten toestemming des konings in het land bragt, werd met den dood en verbeurdverklaring gestraft.'

1 Louis Blanc beschrijft in zijne *Histoire de Dix Ans* nog de laatste oogenblikken van Ney (*Introduction*, p. 46 etc.), die hij wederom ontleent aan de *Histoire de la Restauration par un homme d'état*. Zoo ergens, dan zou men gewis bij Louis Blanc dit feit wel vermeld vinden.

2 Vergelijk hiervoor het eerst onlangs verschenen zesde deel van de Lamartines *Histoire de la Restauration*, p. 50 etc., alwaar verder bepaald gesproken wordt van een *peloton veteranen*, dat de bedoelde dienst deed.

3 S. I, 25.

4 H. I, 214.

De geschiedenis van dezen laatste is voorzeker over het geheel meer degelijk, in ieder geval ook veel uitgebreider. De beide deelen van Hagen, die aanvankelijk het licht zien, en op zich zelf reeds veel lijviger en meer compres gedrukt zijn dan die van Steger, loopen echter nog eerst tot den val van Warschau. Ofschoon naar de oorspronkelijke berekening het werk reeds in twee deelen kompleet zou wezen, zoo doet het ons nogtans van den anderen kant genoegen het in omvang te zien toenemen[1], vooral dewijl daardoor de tijd gegeven wordt, om de gebeurtenissen van het laatste van 1851 mede in oogenschouw te nemen, over welk gebrek wij reeds onze spijt te kennen gaven ten opzigte van het boek van Steger. Deze laatste toch had zich een bepaald tijdperk gekozen en zich daardoor de verpligting opgelegd van een einde te maken, waar hij daags daarna, om het maar zoo te heeten, liefst niet meer zou geëindigd hebben. Hagen, daarentegen, heeft zich met zijn '*tot op onze dagen*' op den titel, de handen minder gebonden, waarmede wij hem en ons geluk wenschen. Wij hebben gezien, hoe bij Steger diens voorliefde tot de Duitsche eenheid wel eens belemmerend in den weg trad, waar het beoordeeling gold der Frankforter aangelegenheden en wat daarmede in verband stond. En daarom, indien Hagen soms al weinig verder zal gaan met zijne beschrijving, zoo doet het ons althans genoegen, met het oog op de ongelegenheden, die hij in

1 Want zulks neemt niet weg, dat wij het daarom grootelijks afkeuren, dat alweêr niet aan de voorwaarden van inteekening wordt voldaan, waarmede men altijd voorzigtiger moest te werk gaan - *ci c'est là le mot toujours*. De 1e en 2e afl. (waarvan reeds eene aankondiging in dit Tijdschrift geschiedde - 1850, N°. 1 -) verschenen onder bepaling: 'dat het geheele werk compleet zou zijn in *twee* deelen van 20 à 25 vel druks en den inteekenaren alzoo hoogstens op den *uiterst goedkoopen* prijs van circa ƒ 7 te staan komen.' Ditzelfde berigt leest men nog op de keerzijde van de 3e afl. Bij de 4e bleef het geheel weg; maar de inteekenaren, voor wie men zich zoo beijverd had om hun voor uiterst goedkoopen prijs te leveren, waren eenmaal aan de lijn, en het werk, dat welligt nog eerst op de helft is, kost nu reeds meer dan voor het geheel was opgegeven. Wij herhalen het, bij al die inteekeningen diende men meer eerlijkheid, of althans meer naauwkeurigheid of voorzigtigheid met de beraming in acht te nemen. - Het bij Gebr. Diederichs verschijnende 'Algemeen Woordenboek van Zamenleving enz.,' kan in dit opzigt als een afschuwwekkend voorbeeld dienen. Men vergunne ons gereedelijk deze aanmerking hier op het sleeptouw te nemen, al ware zulks ook uit een zeker regt van *represaille*, dewijl toch de uitgevers reeds 20 jaren lang met dat touw spelen. Bij gegevene gelegenheid hopen wij op dit punt terug te komen.

eigen persoon als Parlements-lid ondervond, en mede op de stelling, die wij in het begin aanvoerden nopens het schrijven eener geschiedenis, dat vooral bij hem, de jongste gebeurtenissen, men vergeve ons de uitdrukking, wat minder heet van den rooster worden te boek gesteld.

Hetgeen wij tot nog toe van dit werk bezitten, is over het algemeen, in eenen gepast eenvoudigen stijl, duidelijk en klaar ontwikkeld; alhoewel de Schr., gelijk men overigens reeds uit zijnen naam verwachten mogt, meestal in meer staatkundige beschouwingen treedt. Wat hij door zijne gansche geschiedenis henen overal zoekt te laten uitkomen, is: ‘dat staten met vrije instellingen veel minder aan revolutionaire schokken bloot staan, dan de zoodanige, waarin aan het volk die eigenaardige staatsregten worden onthouden.’ Eene zekere mate van ingenomenheid met de instellingen van Engeland straalt duidelijk genoeg bij hem door; doch hoe hij daarbij van allezins gematigde beginselen uitgaat, moge onder anderen reeds blijken uit hetgeen hij van de reformbill zegt, die den 1sten Maart 1851 door lord Russell in het Lagerhuis werd ter tafel gebragt. ‘Men ziet het,’ zegt hij[1], ‘het ministeriële ontwerp was niets minder dan radicaal; het sloot zich aan de bestaande kieswet aan (?) en zocht slechts de schreeuwendste misbruiken en onregtvaardigheden weg te nemen. De bedoeling daarvan was geenszins een algemeen kiesregt, waarbij ook de lagere klassen evenzeer daaraan deel verkregen, maar veelmeer, om den gegoeden middelstand dien invloed op de verkiezingen voor het Lagerhuis te verzekeren, dien het (?) naar den aard der zaken behoort te hebben.’ Als een consequent gevolg van deze hoofdbeginselen gaat Hagen overal na, hoe de volkeren steeds hebben voortgestreefd, om deze hunne ‘eigenaardige staatsregten’ te verkrijgen, en de vorsten, van hunne zijde, bij voortduring hun best doen, om dit voorwaarts streven tegen te houden, of later elken vooruitgang weêr terug te dringen, zoo het hunne onderdanen al bij wijle eens gelukt is, eenig voordeel te behalen op het staatsveld, dat zij beiden, ongelukkig genoeg, met tegenovergestelde denkbeelden betreden. Vrijheid en heerschzucht, deze elementen waarin zich bij voorkeur beheerschten en beheerschers bewegen, stonden van het begin af steeds vijandig tegen

1 H. II, 305 enz.

elkander; en de lotgevallen der menschheid leeren ons meerendeels slechts eenen telkens terugkeerenden strijd, tusschen vorsten en volken, waarbij ieder op zijne beurt zooveel mogelijk zijn voordeel zoekt te trekken uit de gebreken, uitspattingen of uitputting zijner tegenpartij. ‘De geschiedenis der zeven jaren, van 1823 tot 1830,’ zegt Steger nog in zijne Inleiding[1], ‘zou voor de partijen hoogst leerrijk zijn, wanneer de partijen in het algemeen van de geschiedenis lessen aannemen wilden.’ Dit zelfde geldt, voorwaar, van schier ieder tijdvak; maar de geschiedenis is voor de meesten, helaas! een gesloten boek. Indien de min beschaafden slechts konden weten, hoe waar het is, wat de Romeinsche fabeldichter zegt:

> In principatu commutando civium
> Nil praeter domini nomen mutant pauperes. -

zij zouden zich gewis niet telkens laten opruijen of gebruiken tot menig doel, waarvan zij grootendeels slechts de moeijelijkheden torschen, zonder dat daarom hun toestand in iets verschillen zal van den vorigen. En de anderen weêr, de meer bevoorregten, de beschaafde klasse, gelijk zij heet, kent deze de geschiedenis genoeg, om daaruit lessen te ontleenen ter bewaring of uitbreiding van hare staatkundige vrijheid? Uit deze onkunde toch volgt in den regel onverschilligheid, wier treurige gevolgen vaak zijn, dat de slechten, om kort te gaan, boven komen en de goeden magteloos blijven.

Doch keeren wij hiermede weêr tot het werk van Dr. Hagen terug, van welks gedeeltelijken inhoud wij eenig kort overzigt wilden geven.

Na in de eerste afleveringen den toestand der Europesche staten te zijn nagegaan, sedert den val van Napoleon, wijst hij in fiksche trekken aan, hoe de tegenwerking daarop in Pruisen begon na de grondwetsherziening, welke daar het gevolg was van de beloften, vervat in de Duitsche Bondsakte, die op het Weener Congres was vastgesteld. Maar ook in Frankrijk woedde een hevige geest van reactie, welke zich in bloedige tooneelen lucht gaf, en insgelijks leed mede Italië aan oproerige bewegingen, welke nogtans weldra door de Oostenrijksche wapenen werden onderdrukt. Toen daarop

1 S. I, XIV.

tusschen de vorsten der drie absolute staten, die persoonlijk opkwamen, alsmede de gezanten van Engeland en Frankrijk, in den herfst van 1818, een congres te Aken belegd was, waarvan de uiterlijke aanleiding was, om de verhouding der groote mogendheden tot Frankrijk vast te stellen, het terugtrekken der vreemde troepen en de door dit rijk te betalen schadeloosstelling te regelen, en de beraadslagingen hierover spoedig genoeg waren afgeloopen, werden echter de onderhandelingen hiermede nog geenszins gesloten. Deze latere onderhandelingen, welke slechts door de ministers werden voortgezet (behalve die van Engeland en Frankrijk), werden intusschen met een digten sluijer bedekt, ofschoon men den geest daarvan, uit de maatregelen, die men vervolgens de hoven nemen zag, genoeg kon raden. Sedert dit congres toch was de partij der terugwerking nog veel meer in de weer, om geruchten van zamenzweringen en voorgenomen omwentelingen uit te strooijen, en alzoo ten opzigte van de eerlang te treffen maatregelen tegen de vrijheid des volks geregtvaardigd te zijn; voor welk doelwit haar zeer gewenscht te stade kwam eene daad, welke, schijnbaar van de universiteiten en de daar heerschende rigting uitgegaan, in het eerste oogenblik zeker al hare beschuldigingen bevestigde, namelijk de vermoording van Kotzebue door Sand.

Het volgende jaar werd, gelijk reeds te Aken besloten was, te Karlsbad een nieuw diplomatencongres gehouden, waarop behalve Oostenrijk en Pruisen, met Beijeren, Wurtemberg, Saksen, Hannover, Baden, Nassau, ook nog de beide Meckelenburgen, in het geheel alzoo tien staten werden vertegenwoordigd. Metternich had wederom de leiding der vergadering, en werd dapper bijgestaan door den Pruisischen minister, graaf Bernstorff. De besluiten van dit congres werden reeds voor het einde van ditzelfde jaar door den algemeenen Bond bevestigd. Hun voornaamste inhoud was: de uitlegging, of liever beperking van Art. 13 der Weener Bondsakte, over de landstenden; de provisionele regeling ter uitvoering van het nieuw voorgestelde ontwerp, hierop neerkomende: dat hetzelve overal door militairen bijstand van bondstroepen zou worden ingevoerd of gehandhaafd, zelfs indien de reden van het niet voltrekken daarvan in het verzet der regering zelve lag. De onafhankelijkheid en zelfstandigheid der afzonderlijke staten was hiermede natuurlijk sterk aangetast, nademaal de bijzondere regeringen

alzoo konden gedwongen worden het door den Bond, d.i. door de twee hoofdmogendheden, Oostenrijk en Pruisen, aangenomen stelsel te volgen, in weerwil op het congres te Weenen, bij het opmaken der Bondsakte, het streven der meeste regeringen daarheen gerigt was geweest, om den Bond zelven zoo weinig mogelijk magt te geven. Verder hielden deze besluiten nog in (welke, opmerkelijk genoeg, tegen den wettigen vorm in kleinen rade werden aangenomen), dat de universiteiten en de drukpers onder streng opzigt zouden komen te staan, terwijl eindelijk eene hooge commissie zou worden benoemd tot onderzoek der revolutionaire bewegingen, de naar haren zetel zoogenaamde Maintzer-bondscommissie, die eerst in het jaar 1828 werd opgeheven.

De bewegingen hadden zich inmiddels door geheel Europa verspreid: Spanje, Portugal, Italië met zijne carbonari, Griekenland, Moldavië, Wallachije en Polen waren daarvan doordrongen. Deze laatste omstandigheid spoorde intusschen Alexander eerst aan, om, in overeenstemming met Metternich, de zucht naar vrijheid overal met geweld te keer te gaan, en het onbeperkt gezag te herstellen. Ruslands keizer was met dien van Oostenrijk en den koning van Pruisen, tegen het einde van 1820, op een nieuw congres, te Troppau in Oostenrijksch-Silezië, bijeengekomen ter regeling van de Italiaansche zaken. Ook Engeland en Frankrijk hadden wederom hunne ministers gezonden. Dit laatste rijk echter, naijverig op den invloed van Oostenrijk in Italië, verklaarde zich terstond tegen het plan van Metternich, om aldaar gewapenderwijze tusschen beide te treden, waartegen ook Engeland zich verzette. Alexander zelf toonde zich in den beginne ook geenszins voor Metternichs voorslag gestemd. ‘Vooreerst hield hem misschien nog een overblijfsel van die vrijzinnigheid daarvan terug,’ zegt Hagen[1], ‘welke hij in vroegere jaren gekoesterd had, en die dan gewoonlijk bij hem terugkwam, als zij niet met Rusland in middelbare aanraking kwam en derhalve voor zijn eigen rijk niet gevaarlijk konde worden; doch veelmeer werkte bij hem eene andere overweging, t.w. de uitwendige politiek. Vroeger reeds deden wij het uitkomen, - dus gaat hij voort, - dat Rusland en Oostenrijk zelfs door hunne geographische ligging natuurlijke vijanden zijn; ook op het Weener congres

1 H. I, 278.

kwam die vijandelijkheid openbaar genoeg aan het licht; zij werd toen wel is waar op zijde gesteld, deels door de noodzakelijkheid van eenen gemeenschappelijken strijd tegen Napoleon, deels door eene gelijke politiek in betrekking tot de inwendige aangelegenheden van Duitschland; - doch opgeheven was zij daardoor geenszins, dewijl zij te zeer in de natuur der dingen zelve lag. Beide mogendheden zagen in elkander zeer te vreezen mededingers en de belangen van elke bragten het mede, de andere niet te zeer in magt te laten toenemen.' Doch Alexander had op zijne reis door Polen zelf een magtigen geest van tegenstand ontmoet, waarvan Metternich behendig wist partij te trekken, om hem tot zijne inzigten over te halen. Met Pruisen bestond geene zwarigheid; want sedert dat kabinet, na Napoleons val, de liberale rigting verlaten had, volgde het geene zelfstandige politiek meer, maar beurtelings Oostenrijk of Rusland. Zonder nu verder de Engelsche of Fransche gezanten een woord daarvan te zeggen, vereenigden zich Oostenrijk, Pruisen en Rusland tot gemeenschappelijke maatregelen tegen de revolutionaire woelingen, en wel vooreerst tegen Napels. Zij kwamen overeen nog ditzelfde jaar een congres te Laibach te houden, waarop ook de koning van Napels zou worden genoodigd. Eerst nadat de drie hoven het protocol hadden geteekend, deelden zij het aan Frankrijk en Engeland mede. Deze waren daarover ten hevigste verbitterd en vertoornd, doch de zaak zelve was intusschen niet meer te veranderen.

In Februarij 1821 rukten alzoo 80,000 Oostenrijkers, ingevolge de latere bepalingen van Laibach, uit Lombardije op naar de Napelsche grenzen. Het Parlement alhier had inmiddels besloten tot geen der voorslagen van de drie mogendheden te zullen toetreden; dat het den koning beschouwde als zich in een staat van dwang te bevinden; dat zijn zoon, de prins van Calabrië, de regtmatige regent was, en dat alle maatregelen tot redding van den staat behoorden aangegrepen te worden. Vruchteloos waren echter alle pogingen van den generaal Pepé (den later moedigen verdediger van Venetië), met de constitutionele partij, om den vijand tegen te houden. 'Het Napelsche volk is wel ligtelijk in beweging te brengen en voor een oogenblik op te winden; maar het bezit geene volharding en vastheid. Daarbij waren de Napolitanen, zoo lang onder politieken druk gehouden, nog niet rijp genoeg voor de nieuwe constitutie, dat zij

gereed zouden zijn er goed en leven voor op het spel te zetten.' Verwarring en verraad ontbonden daarenboven spoedig hunne slecht verzorgde legers. Reeds den 15den Mei kwam de oude koning te Napels terug, en nu greep daar eene zoo verschrikkelijke reactie plaats, als de geschiedenis er naauwelijks weet aan te wijzen. Alle vrijheden werden opgeheven; gestrenge vervolgingen tegen beambten en officieren van allen rang in het werk gesteld; elk, die slechts wapens achterhield of bij zich had, als moordenaar gestraft, terwijl insgelijks nog aan hoogverraad en des doods schuldig werd gehouden ieder die nog lid der carbonari of van eenig geheim genootschap was. Achttien infanterie- en vijf kavalerieregimenten werden te gelijk opgeheven. Daarvoor zou een nieuw leger worden opgerigt, en den Oostenrijkers inmiddels de handhaving der orde blijven opgedragen. Het gevolg dezer ontbinding was, dat ontslagen soldaten, die zich eensklaps zonder brood bevonden en niet wisten, wat aan te vangen, zich tot rooverbenden vormden en met roof, plundering en moord het land vervulden. Wel werden de Oostenrijkers tegen hen uitgezonden, maar het was hun niet mogelijk, het kwaad uit te roeijen. Geheel Napels bevond zich in eene treurige verwarring[1]. Sicilië onderging een gelijk lot; sedert de verandering van zaken had de hertog van Calabrië zich aan het bestuur onttrokken. Daarop werd ook de omwenteling in Piemont onderdrukt, alwaar insgelijks eene aanzienlijke krijgsmagt Oostenrijkers tot bewaring der rust achterbleef.

En hiermede was de eerste poging van het absoluut beginsel, om het nieuw ontwaakte streven naar vrijheid bij de volken van Europa terug te dringen, volkomen gelukt.

In Spanje had nogtans de constitutionele partij de beslissende meerderheid behouden tegenover het schrikbewind, hetwelk Ferdinand VII, na zijne terugkomst aldaar, had ingevoerd. Dit rijk was lang een der ongelukkigste landen van Europa geweest; nergens waren na de restauratie meer slagtoffers gevallen; nergens was de personele vrijheid zoo spoorloos verdwenen. Het leed echter geen twijfel, of Metternich liet, na dezen omkeer van zaken, nu de koning zelf in eene soort van gevangenschap werd gehouden en de cortes onbepaald regeerden, zich alles gelegen liggen aan de her-

1 H. I, 292.

stelling van Ferdinand, wien hij, aan zijne beginsels getrouw, even als den Napelschen koning, veeleer met geheel onbeperkte magt wenschte omgeven te zien. Daartoe bood hem het congres van Verona de hand.

Reeds hadden de vorsten te Laibach bepaald, dat zij, binnen het jaar, in eene Italiaansche stad nogmaals zouden bijeenkomen, en dien ten gevolge verschenen alzoo in October 1822 in het daarvoor gekozen Verona: de keizers van Rusland en Oostenrijk wederom met de koningen van Pruisen en Napels, mitsgaders die van Sardinië, de groothertog van Toskane, de aartshertogin Maria Louise, de hertog van Modena, de hertogin van Lucca; verder eene menigte staatsmannen van genoemde hoven, benevens de gezanten van Engeland en Frankrijk, waaronder Wellington en de Chateaubriand, met nog andere aanzienlijke diplomaten meer. De onderwerpen, welke men behandelen zou, waren: 1°. de verhouding tot Turkije; 2°. de verhouding tot Spanje; 3°. de ontruiming van Piemont door de Oostenrijkers; 4°. algemeene maatregelen tot bewaring der rust in Europa.

Omtrent het 1ste punt was men het spoedig eens en de vrede met de Porte werd bewaard. Eene vergrooting van Rusland ten koste van het Ottomanische rijk moest tevens altijd tot verzwakking van Oostenrijk strekken, en daarom had Metternich reeds te Laibach Alexander van alle tusschenkomst in de Turksch-Grieksche aangelegenheden weten af te houden, door de Grieken, evenzeer rebellen tegen hunne wettige overheid, in dezelfde categorie met de Italiaansche revolutionairen te plaatsen, en er op te verwijzen, hoe men blijkbaar eene tegenstrijdigheid zou begaan, wanneer men, op het oogenblik, waarin men tegen andere volken gewapenderhand tusschen beiden trad, zich aan de zijde der Grieksche opstandelingen wilde scharen. Ruslands keizer had tegen deze gronden niets weten in te brengen, en moest verder toegeven, hoezeer ook zijne geheime wenschen daartegen opkwamen, dat een Grieksch gezantschap, aan welks hoofd de graaf Metaras stond, en hetgeen in last had de bescherming der mogendheden in te roepen, te Verona bepaald werd afgewezen, en in de naburige kleine stad Reveredo vergeefs eenig antwoord op zijne gedane voorstellen inwachtte; terwijl van den anderen kant, niet minder veel beteekenend voor den geest van het congres, de gezanten

uit Seo d'Urgel van eene voorloopige Spaansche regering, die zich den naam gaf van ‘Regentschap van Spanje, gedurende de gevangenschap van Ferdinand VII’, terstond eene zeer vriendelijke ontvangst had gevonden.

Betreffende het 3de punt, de bezetting van Piemont, deden zich mede geene zwarigheden op. Zoowel door den koning van Sardinië, als ook door Frankrijk, dat de Oostenrijkers niet gaarne in deze voor zich gevaarlijke stelling wilde laten, werd deze terugroeping gewenscht. Metternich verzette er zich niet tegen; er werd besloten, dat Piemont met den laatsten September geheel door Oostenrijksche troepen ontruimd zou zijn, terwijl tevens de keizerlijke bezetting in Napels spoedig tot op 17000 man zou worden verminderd.

Het gewigtigste vraagpunt bleven de zaken van Spanje. Van de zijde van Frankrijk was de minister van buitenlandsche zaken, de Montmorency, als gezant naar het congres gezonden, aan wien de Chateaubriand voornamelijk was toegevoegd, om hem eenigzins in bedwang te houden. De Montmorency namelijk stond bekend als oorlogsgezind; van de Chateaubriand, die als gezant uit Engeland was teruggeroepen, en gedurende zijn verblijf aldaar eene zekere voorliefde ten opzigte van de politieke instellingen van dat land had opgedaan, koesterde men tegenovergestelde verwachtingen. Eigenlijk had Lodewijk XVIII Frankrijks grootsten steun liever willen vinden in de constutionele regeringsvormen der Romanische staten, aan wier hoofd het alsdan natuurlijk staan zou. Doch de zoogenaamde hofpartij, de ultra's, waren meer royalist dan hij zelf, en meer dan vroeger had deze partij der terugwerking haren invloed nog weten uit te breiden, sedert de vermoording van den hertog van Berry (13 Febr. 1820), welk geïsoleerd feit zij dadelijk had te baat genomen, om zelfs tegen het ministerie, dat nog al te liberaal naar haar zin was, de hevigste aanklagten in te brengen. - Bij de geweldige reactie, die op dezen moord gevolgd was, en welke zich over alle deelen des lands uitspreidde, werd mede nog Guizot, even als Cousin, aan de universiteit te Parijs in zijne voorlezingen geschorst. - Intusschen bleven de uitkomsten der liberalen in Spanje niet zonder uitwerking op Frankrijk; hier en daar vertoonden zich eenige sporen van denzelfden geest, vooral onder het leger; de groote meerderheid der kamers bestond echter uit

ultra's. Er werd een sterk observatie-korps getrokken langs de Pyreneën. De koning nogtans, gelijk wij deden uitkomen, was op zich zelven geenszins genegen om de inzigten der mogendheden ten aanzien van Spanje (reeds aan zijn gezant te Laibach voorloopig medegedeeld) krachtdadig te bevorderen. Ook Villèle, die aan het hoofd van het ministerie stond, en te gelijk niet zonder bekwaamheid de finantiën bestuurde, was geenszins voor oorlog gestemd; ofschoon de minister hierbij, behalve de gevaren aan zoodanigen krijg verbonden, de groote onkosten daarvan vooral niet uit het oog verloor. En daarom dan, toen men aan de eischen der ultra's had moeten toegeven, en de oorlogsgezinde, doch overigens weinig beduidende de Montmorency naar Verona gezonden werd, had men, om aangeduide redenen, de Chateaubriand hem opzettelijk ter zijde gevoegd, onder uitdrukkelijke bepaling daarenboven van aan de vereenigde diplomaten de zwarigheden van eenen oorlog met Spanje, met al de nadeelige gevolgen die deze hebben kon, duidelijk voor te houden, en in geen geval verpligtingen op zich te laden, maar het Fransche kabinet de handen vrij te laten.

De beide gezanten dienden evenwel de inzigten van hunnen koning en van Villèle slecht. De Montmorency, op wien Metternich zeer voordeelig had weten te werken, gedurende het voorafgaand bezoek dat gene te Weenen had afgelegd, ging verder dan hij in last had, en de ijdele Chateaubriand, die eigenlijk slechts eene secondaire rol vervulde, ontving zulken sterken indruk van Alexander, die het meeste van allen eene gewapende tusschenkomst in Spanje begeerde, dat hij verder des keizers staatkunde gemoedelijk volgde. Alexander beloofde terstond Russische hulp bijaldien Frankrijk te kort mogt schieten; doch juist daarom scheen Metternich zelfs een tijd lang minder oorlogsgezind. Hij wenschte dien, ja, vermits hij hem geheel op de schouders van Frankrijk alleen kon schuiven; maar van den anderen kant vreesde hij den reeds in het Oosten geheel overwegenden invloed van Rusland ook in het Westen te zien vastwortelen. De Spaansche interventie lag wijders, natuurlijk, geheel buiten de beginselen van den vrijzinnigen Canning, die sedert September aan het hoofd van Buitenlandsche-zaken in het Britsche ministerie was gekomen. Daarom was ook Wellington voorgeschreven zich op elke wijze hiertegen te verzetten. Maar gesteld al eens dat Canning van deze kwestie een *casus belli*

wilde maken, zoo kenden echter de diplomaten, door Wellington zelven, de zamenstelling van het Engelsche ministerie te goed, om niet daaruit te besluiten, dat de meerderheid daarvan zich in ieder geval hiertegen zou verklaren. Onder deze omstandigheden alzoo werd tot den oorlog tegen Spanje besloten, en de uitvoering daarvan aan Frankrijk opgedragen, bijaldien eerstgenoemd rijk niet aan de eischen eener collective nota voldeed, waaraan men trouwens wel wist, dat het nimmer gehoor zou geven. Niet minder ook dan eene geheele verandering in het tegenwoordige politieke stelsel werd daarin gevraagd: met andere woorden, de opheffing der constitutie van 1812, en wat daar verder het gevolg van moest zijn.

Eindelijk, omtrent de uitkomst van het congres, en als het 4de punt van zijne bijeenkomst, lieten de drie absolute mogendheden in den vorm eener circulaire eene akte opstellen, die aan de gezantschappen hunner hoven verzonden werd. Zij zochten daarin hunne politiek te regtvaardigen, als het gevolg eener gebiedende noodzakelijkheid. Welke deze politiek was, straalde het duidelijkste door uit de zinsnede in deze nota over de Grieksche aangelegenheden. De leiders der beweging, heette het daarin, vleiden zich aanvankelijk den Griekschen opstand te kunnen gebruiken, om tweedragt onder de mogendheden te brengen en hare strijdkrachten te neutraliseren. Doch deze hoop was verijdeld. ‘De monarchen, met het vaste besluit, de beginsels der omwenteling, aan welke plaats en onder welke gedaante zij zich ook vertoonen mogt, tegen te gaan, spraken dadelijk daarover hun verwerpingsoordeel uit.’ Het slot luidde aldus: ‘De mogendheden rekenen op de getrouwe en standvastige medewerking der regeringen; zij hopen dat deze nimmer in dwalingen vervallen of aan raadgevingen gehoor zullen geven, die haar vroeger of later de mogelijkheid zouden ontnemen, hare onderdanen tegen het verderf te beschermen, 't welk zij zelven hun (?) berokkend hadden. De monarchen voeden veeleer de hoop en het vertrouwen, dat zij in de VORSTEN, onverschillig onder welken vorm zij regeren, ware bondgenooten zullen vinden, bondgenooten, die niet slechts de letter en de stellige voorschriften der onderhandelingen, welke ten grondslag van het tegenwoordige Europesche stelsel liggen, maar ook haren geest en hare beginsels huldigen.’ Dit stuk was gedagteekend 14 Decem-

ber 1822, en onderteekend door Metternich, Nesselrode en Bernstorff[1].

Intusschen was nu wel tot den oorlog met Spanje besloten, maar de uitvoering daarvan stiet aanvankelijk nog weer op merkelijke zwarigheden, eensdeels door Lodewijk XVIII en Villèle, anderdeels door Canning in het midden gebragt. De Montmorency naar Parijs teruggekeerd werd daar koel door den koning ontvangen en moest na eenigen tijd aftreden als minister van Buitenlandsche-zaken; doch de Chateaubriand, die in zijne plaats benoemd werd, volgde verder, in weerwil van de engelschgezindheid, waarop men verkeerdelijk bij hem bleef rekenen, geheel en al de oorlogzuchtige beginselen, welke hij bij het congres had opgedaan. Het Fransche kabinet werd zoodoende meer en meer op de baan gebragt om aan den algemeenen aandrang der ultra's toe te geven, en dien ten gevolge had er ook van zijne zijde met de Spaansche regering eene wisseling van nota's plaats, minder hevig gesteld, doch overigens van inhoud genoegzaam gelijk aan die der mogendheden. Het antwoord daarop was trouwens gelijk men verwacht had, weigerend en fier, en daarmede was het lot geworpen. Wel vielen er in de Fransche kamer nog ergerlijke tooneelen voor, gelijk die destijds zooveel gerucht makende uitzetting van Manuel, toen de regering eindelijk honderd millioenen vroeg tot het voeren van den oorlog, en de geringe linkerzijde zich met alle kracht daartegen verzette; doch de reactionaire meerderheid bleef het veld behouden, en reeds trok, den 5^{den} April, een leger van 90000 man, onder aanvoering van Augoulême, over de Spaansche grenzen.

De geschiedenis van dezen veldtogt biedt voor een groot gedeelte dezelfde verschijnselen aan als die van Napels, twee jaren te voren. De Franschen trokken, om kort te gaan, reeds den 1sten October binnen Cadiz, en daarmede was de oorlog geëindigd. Vooraf hadden echter de cortes den koning Ferdinand nog overgehaald tot het houden eener proclamatie, waarin hij beloofde algemeene amnestie, en voorts de erkenning der staatsschulden, die onder het constitutioneel bewind gemaakt waren, doch wat reeds van deze laatste belofte gekomen is, weten onze Spaansche fondsenhouders het beste. Den volgenden dag al verklaarde Ferdinand alle han-

1 H. I, 391, enz.

delingen der regering, van 1820 af, voor krachteloos, en bevestigde hij daartegen de maatregelen zonder onderscheid, door het inmiddels, door Angoulême, ingestelde regentschap genomen. Zoodra dit benoemd was, waren terstond door de absolutisten, in alle oorden welke door de Fransche wapenen bezet waren, de schrikkelijkste gruwelen jegens de constitutionelen gepleegd. Dagelijks hoorde men van plundering en moord, en zoo waren reeds op den 1sten Julij 1823 de gevangenissen met 44000 man gevuld, die wegens politieke meeningen in hechtenis waren genomen. Maar dit alles was slechts een voorspel bij hetgeen men gebeuren zag na de herstelling van Ferdinand en de onderdrukking der constitutie van 1812. Het verbannen, opsluiten, ter dood brengen en vermoorden nam geen einde. Dadelijk na Ferdinands bevrijding schreef Lodewijk XVIII hem wel is waar eenen zeer uitdrukkelijken brief, waarin hij hem den raad gaf zelf zijn gezag te beperken en eene constitutie te verleenen, gelijk aan die der oude cortes; doch de partij der camarilla, die thans weer aan het roer zat, stoorde zich niet daaraan, en zelfs Angoulême, wien het te erg ging, en die de vervolgden eenigzins in zijne bescherming had zoeken te nemen, zag zich weldra genoodzaakt de handen weer ongemerkt van hen af te trekken en alles lijdelijk aan te zien. Het natuurlijk gevolg hiervan was, dat de Franschen bij alle partijen in Spanje gelijkelijk gehaat werden. Hun gezantschap bewerkte trouwens, dat er op den 1sten Mei 1824 eene amnestie werd afgekondigd; maar de vijftien uitzonderingen, welke zij bevatte, maakten haar bloot tot eenen naam. Met het einde van ditzelfde jaar trok hun leger weer naar huis, met achterlating van 30000 man, die nogtans reeds in Januarij insgelijks terugkeerden. Zij hadden, over het algemeen, in Spanje eene treurige rol gespeeld.

Aldus was de Spaansche reactie de naaste uitkomst van het congres van Verona, en deze reactie breidde zich van daar over alle landen van eenig gewigt op het vaste land uit; zij vertoonde zich het eerste in Portugal, en in vernieuwde mate in Frankrijk zelve.

Doch ook Duitschland gevoelde weldra den dadelijken invloed dezer gebeurtenissen. Sedert het ministercongres te Karlsbad, en de daarop gevolgde bondsbesluiten, had het absolute stelsel en de suprematie van Pruisen en Oostenrijk meer en meer veld gewonnen. In eerstgenoemd rijk kon

men de terugwerking mede duidelijk bespeuren op het kerkelijk gebied. De katholieke kerk erlangde groote voorregten, om dezelfde reden waarom men den geest van onderzoek, welke het wezen van het Protestantisme uitmaakt, op allerlei wijze zocht te beperken. Kenmerkend hiervoor is het, dat zelfs de naam van ‘Protestantisme’ niet meer welgevallig was. Bij eene kabinetsorde van 1821 werden de namen ‘Protestant’ en ‘Protestantisme’ in Pruisen verboden; den censoren werd aangeschreven deze benamingen in geene officiële stukken meer de dulden, maar in hunne plaats het woord ‘Evangelisch’ te stellen[1].

In de Zuid-Duitsche staten openbaarde zich evenwel van de zijde van sommige regeringen altijd meer neiging om constitutionele vormen aan te nemen dan bij de Noord-Duitsche. Wurtemberg ging daarin voor; vervolgens Beijeren en Baden met Saksen-Weimar, dat nogtans zooveel mogelijk werd teruggehouden door Oostenrijk. Hessen-Darmstadt zag zich daarop reeds in 1820 gedwongen mede eene staatsregeling te verleenen; van hier ging de beweging over op Noord-Duitschland. Als een gevolg van een en ander begon Beijeren, en vooral Wurtemberg, zich insgelijks te wapenen tegen het beginsel van suprematie, op het congres van Verona met vernieuwde kracht in het leven geroepen (doordien alleen Oostenrijk en Pruisen aldaar geheel Duitschland hadden vertegenwoordigd), en sprongen voor hunne eigene zelfstandigheid moedig in de bres. Saksen, welk dat curatorschap mede niet naar den zin was, werd echter nog door Oostenrijk gewonnen door het tijdelijk voorzitterschap in de bondsvergadering; insgelijks ook Baden.

Onder zulke omstandigheden werden de bondszittingen geopend van 1823. De eerste had plaats den 6^{den} Februarij. Zij was bijzonder gewigtig, dewijl daarin de besluiten van Verona officieel werden medegedeeld en de drie mogendheden, Rusland, Oostenrijk en Pruisen, een antwoord van den Bond verzochten. De Russische gezant gaf in zijnen begeleidingsbrief de verwachting te kennen, dat de bondsdag zou instemmen met alles wat de groote mogendheden besloten hadden. ‘*De natiën*,’ verklaarde hij daarin, ‘*zijn slechts rustig, als zij gelukkig zijn, en nimmer werd het geluk in beweging gevonden*. De ondergeteekende,’ dus ging hij voort, ‘zal

1 H. I, 346.

zich daarom op geene verdere beweegredenen beroepen. De zuiverheid van de bedoelingen der monarchen behoeft ze niet.' Wurtemberg en Beijeren waren evenwel met den aard dezer redenering in het geheel niet ingenomen; het beginsel toch van de suprematie der groote mogendheden werd daarmede tevens volkomen bevestigd. Zij verzetten zich alzoo, zooveel zij konden, tegen het voorstel van Oostenrijk, door den tijdelijken Saksischen voorzitter, Carlowitz, gedaan: - 'om de drie hoven voor hunne diplomatieke mededeelingen dank te zeggen, en tegelijk de erkentelijke overeenstemming van den Bond te betuigen met de bedoelingen en maatregelen, waardoor deze verhevene magten de rust en de orde in Europa zochten te bewaren,' - en wisten daarin althans eene beteekenende wijziging te brengen. Hierover verstoord zochten de groote mogendheden nog scherper maatregelen te nemen, om de oppositie uit elkander te drijven. Wurtemberg hield zich het langste staande, doch moest eindelijk zwichten, dewijl het den strijd onmogelijk alleen kon volhouden, en zelfs Rusland, Oostenrijk en Pruisen, ten gevolge van een gezocht voorwendsel, hunne gezanten uit Stuttgart terugriepen. De Wurtembergsche regering zag hierop geenen anderen uitweg open dan zijn eigen gezant, Wangenheim, uit Frankfort terug te roepen, en dien half te desavoueren; waarop, kort daarna, mede die van Hessen werd opontboden, von Lepel, Wangenheims getrouwste medestrijder. Toen dus de bondsdag, op het einde des jaars, weder bijeenkwam, was hij reeds van de voornaamste elementen van oppositie gezuiverd, en in het geheel zoodanig zamengesteld, dat de groote mogendheden hem geheel naar hare hand konden zetten. Wurtemberg zag zich zelfs door Oostenrijk verder gedwongen een nieuwen gezant naar Frankfort te zenden, geheel naar den zin dier regering. De reactie, die haren invloed wist uit te strekken tot in Zwitserland, dat mede verpligt werd zijne vrijheidsbeginsels te bedwingen, had volkomen gezegevierd. Zelfs werd op den 1sten Julij 1824, op voorstel van Oostenrijk, het eenstemmig besluit genomen, dat men voortaan de bondsprotocollen niet meer openbaar zou maken. Daarmede wilde men in de eerste plaats aan de minder magtige regeringen de gunst der openbare meening onthouden, terwijl men, van den anderen kant, die dus ook niet meer behoefde te ontzien. Van nu af bleven de bondshandelingen geheim; alleen die besluiten werden bekend gemaakt, van

welke de vergadering zulks noodig oordeelde. - Bij al deze verschillende aangelegenheden had Luxemburg in den regel gestemd voor de voorstellen van Oostenrijk[1].

Het was een geluk voor de vrijheid van Europa, dat Canning, in Sept. 1822, in het Britsche ministerie was gekomen, dat daarmede weldra eene geheele wijziging onderging. Zijn voorganger, Castlereagh (die zich den 12^{den} Augustus van genoemd jaar het leven benam), had zich steeds aan de absolute mogendheden gehouden, doch daardoor Engelands invloed merkelijk verzwakt, daar deze aansluiting dit rijk altijd meer of min onderwierp aan Rusland, Engelands natuurlijken tegenstander, vooral ten opzigte van het Oosten, waar beider belangen elkander vijandig in den weg treden. Canning nu zocht Engelands grootheid te herstellen, en begreep daarvoor zich vooreerst te moeten losmaken van het Heilig-Verbond; vervolgens zich te moeten opwerpen tot eenen schutsmuur der andere in Europa werkende kracht, tot den beschermer en verdediger der vrijheid. Dat hij hierbij trouwens de bijzondere belangen van Groot-Brittanje dubbel op het oog hield, gelijk bovenal bleek uit de Amerikaansche aangelegenheden, behoeft geen betoog.

Wij hebben intusschen gezien, hoe op het congres van Verona, Canning nog te magteloos was, om de partij van onderdrukking geheel het hoofd te kunnen bieden. De voornaamste reden hiervan was, dat het Britsche ministerie destijds nog gedeeltelijk uit erkende Torys was zamengesteld, op wier medewerking hij niet rekenen mogt; ja, de eerste minister, lord Liverpool, had zich niet ontzien werkelijk te doen uitkomen: ‘dat men beducht was, dat door de bepaalde aansluiting van Engeland in eenen oorlog over de Spaansche staatsregeling, de democratische denkbeelden, waarop deze gegrond was, eene te groote beteekenis, eene te wijde verbreiding mogten krijgen, hetgeen in ieder geval op Engeland zou terugwerken, en waardoor alzoo ook de staatsinrigtingen van dit rijk aan eene omkeering konden blootstaan.’ Het gelukte nogtans Canning spoedig Liverpool op zijne zijde te krijgen, en na eenigen tijd Robinson, later lord Goderich, met Huskisson in het ministerie te brengen, mannen geheel naar zijnen geest. Het voornaamste wat hij nog in den Spaanschen oorlog vermogt, was dat Frankrijk van

1 H. I, 456.

lieverlede zijne troepen uit Spanje terugtrok, zonder dat het van zijn inval eenig wezenlijk voordeel inoogste. Daarop zette Canning insgelijks door, dat Oostenrijk zijne legers uit Sicilië (1826) en Napels (1827) terugriep. Maar waarin zijne staatkunde het zegevierendst voor den dag trad, en waarbij hij telkens het Heilig-Verbond eene gevoelige neerlaag toebragt was: de erkenning der Zuid-Amerikaansche vrijstaten, de wederinvoering eener constitutie in Portugal, en de ondersteuning der Grieken in hunnen vrijheidsoorlog tegen de Turken.

Bij dit laatste verlieze men echter niet uit het oog, dat deze inmenging in de Grieksche zaken voor Rusland zeer gewenscht was, en dat zij ten slotte de magt en den invloed van dit kolossale rijk nog grootelijks deed toenemen. Engelands staatkunde moest altijd streven om het aanzien van de Porte te bewaren als een bolwerk tegen Rusland, en het was eene wel wat scherp uitgesprokene, doch gewis op onomstootelijke grondslagen steunende overtuiging, die lord Chatham eens in het Parlement uitte, als hij zeide: die niet begrijpt, dat Engeland het Ottomanische rijk moet in stand houden - met dien spreek ik niet. - Canning wist, dat hij met de Grieksche zaken in zijne bescherming te nemen de magt van Turkije verzwakken moest, en dat hij daarmede, gelijk men ook weldra gebeuren zag, tevens de deur openzette voor het indringen van Rusland, hetwelk, zoo als wij boven zagen[1], door Oostenrijk reeds een en andermaal behendig was afgeweerd, daar bij dit laatste rijk, ofschoon dan om eenigzins andere beweegredenen, dezelfde belangen omtrent Rusland golden als bij Engeland. Hij beging in dit opzigt gewis eene staatkundige fout; doch eene fout, die hij onmogelijk vermijden *kon* na zijne bemoeijingen in Zuid-Amerika en Portugal, en welke met dat al de gelukkigste gevolgen had voor het algemeen beginsel van vrijheid. Dit toch ontving een nieuw leven uit de opgewondene beweging, welke de Grieksche moordtooneelen aldra door gansch Europa te weeg bragten. Was nog te Verona het oordeel verwerpend uitgesproken over elken opstand, zonder onderscheid, door dien meêdoogenloos te beschouwen als het werk van rebellen, dat men slechts te vuur en te zwaard onderdrukken moest; - door Engelands optreden als bemiddelaar tusschen de Porte

1 Blz. 17.

en hare onderdanen werd ten minste tyrannie en schromelijk geweld niet meer gebillijkt, ja gerugsteund, maar openlijk gewraakt en bestreden. Het drukkend systeem van het Heilig-Verbond zag zijne krachten gebroken, en de volkeren vonden voor eenigen tijd verademing. Wat daarenboven nog die inmenging van Rusland betreft, Canning kreeg hierin ook weldra met eene tegenpartij te doen, op wier krachten hij aanvankelijk geenszins gerekend had. Den 1sten December namelijk van het jaar 1825, stierf vrij onverwacht keizer Alexander, wiens tweede broeder, Nikolaas, na een spoedig forsch gedempt oproer, den troon beklom, en terstond vertoonde, dat hij, met al de veerkracht en vasthoudendheid, welke zijn voorganger in de laatste jaren miste, de Grieksche zaak zou opvatten en zoodanig bewerken, als dienstig was voor de belangen van Rusland. Reeds kwam den 4^{den} April 1826 tusschen den Britschen gevolmagtigden en Nesselrode een verdrag tot stand, waarvan de voornaamste bepalingen waren: 1°. dat de Grieken, tegen betaling van eene jaarlijksche schatting, een afzonderlijk gebied zouden vormen onder zelf gekozene overheden, op wier benoeming alleen de Porte zekeren invloed had; 2°. dat Engeland daartoe de onderhandelingen openen zou en door Rusland ondersteund worden, en verder 3°. dat bijaldien Engelands bemiddeling door de Porte niet mogt worden aangenomen, beide contracterende mogendheden, *hetzij te zamen, hetzij afzonderlijk*, zouden voortgaan de bevrediging tot stand te brengen, in den zin van het eerste Art. - Dit was alzoo de eerste officiële stap door Engeland met Rusland ten gunste der Grieken gedaan; sedert het begin van 1821, toen hunne omwenteling losbarstte, waren zij genoegzaam aan hun lot overgelaten geweest.

Terstond na deze overeenkomst beproefde Canning de overige kabinetten gunstig voor zijne plannen te stemmen. Rusland echter, nu het eenmaal van Engelands medewerking in de Grieksche aangelegenheden verzekerd was, ging er behendig op uit om in de eerste plaats zijn invloed in de Donau-vorstendommen uit te breiden. De Sultan zat op dit oogenblik in eene moeijelijke houding. Hij had zoo even het korps der Janitsaren vernietigd, doch daardoor én de openbare meening beleedigd, én zijn leger geducht verzwakt. Onder zulke omstandigheden kon een oorlog met Rusland hem niet anders dan hoogst onwelkom wezen, en dit laatste

rijk verwees duidelijk naar zijne legermagt, die ieder oogenblik gereed was over de Pruth te trekken. Van den anderen kant beloofde het Petersburgsche kabinet, in tegenspraak met het verdrag van 4 April, dat het, ingeval de Porte aan zijne eischen gehoor gaf, zich niet verder zou inlaten met het Grieksche vraagstuk. De Porte liep in den val en sloot, den 26sten September van hetzelfde jaar 1826, een afzonderlijk verdrag met Nikolaas, het verdrag van Akkerman, waarbij Rusland, behalve de onafhankelijkheid van Moldavië, Wallachije en Servië, onder hunne min of meer dadelijke bescherming, nog verscheidene andere aanmerkelijke voordeelen verkreeg.

Canning, die op deze wijze door Rusland was om den tuin geleid, ondervond echter verder minder tegenstand bij de Europesche kabinetten ten opzigte van de Grieksche zaken, dan aanvankelijk. Men doorzag nu te Weenen en te Parijs nog duidelijker hoe gevaarlijk deze Russische bemiddeling worden kon, en verlangde daarom, dat onder waarborging van het *status quo* van het Ottomanische rijk, de beslechting van het Grieksche vraagstuk aan Engeland zou worden overgelaten. Maar Rusland was zoo gemakkelijk niet meer daar buiten te sluiten. Zijn gezant te Londen, de prins van Lieven, gaf onbewimpeld te kennen: dat indien Engeland niet verkoos gemeenschappelijk te handelen, het Petersburgsche kabinet *alleen* de bevrediging van Griekenland zou ter hand nemen, waartoe het derde Art. van het verdrag van 4 April het regt gaf. Hierop wierp Frankrijk zich mede onmiddellijk in de onderhandelingen, ten einde, nu het toch eenmaal zoover gekomen was, zijn invloed meer dadelijk te kunnen doen gelden, en zoodoende kwam, den 6^{den} Julij 1827, te Londen tusschen Rusland, Engeland en Frankrijk een nieuw verdrag tot stand, gegrond op dat vroegere van 4 April, waarvan de grondslagen waren: 1°. Terstond na de bekrachtiging van het verdrag zal door de drie mogendheden te Constantinopel een dadelijke wapenstilstand worden gevorderd, als voorwaarde tot verdere onderhandeling; 2°. de voorwaarden van bevrediging zijn dezelfde als in Art. 1 van het verdrag van 4 April; 3°. eveneens de grensbepalingen, enz. Bij dit protocol kwamen nog drie geheime artikelen, inhoudende: dat de mogendheden zich onmiddellijk in aanraking zouden stellen met Griekenland, handelsbetrekkingen aanknoopen, consulaire agenten zenden en ont-

vangen; ten andere, dat zij den verlangden wapenstilstand, zelfs tegen den wil der Turken en Grieken, door alle middelen zouden bedwingen, waartoe aan de bevelvoerende admiralen der drie eskaders in de Levantsche zeeën terstond de noodige bevelen zouden worden gezonden; ten derde, dat zij de bevrediging der strijdende partijen, ook tegen hunnen wil, op voorschreven grondslagen bij voortduring zouden doorzetten.

Gelijk men ziet was Oostenrijk tot dit verdrag niet toegetreden. Metternich bleef als altijd, en in weerwil van alle vertoogen van Rusland, zich tegen eene dadelijke menging in de Grieksche zaken verzetten, zonder die natuurlijk daarom maar haren gang te laten gaan; doch juist ten opzigte van Rusland hield hij zoodoende de handen ruimer.

De dood van Canning inmiddels, die reeds vier weken na dit verdrag aan uitputting onder zijne zwaarwigtige bezigheden bezweek, was niet alleen een verlies voor Engeland, maar voor de politieke ontwikkeling van geheel Europa. Vooral Rusland won bij het overlijden van den edelen staatsman, die mede onmisbaar was, om, met de minste voordeelen voor dit rijk, de groote ontwerpen verder door te zetten, wier uitkomsten reeds, voor zoover hij ze beleefd had, zoovele verwikkelingen hadden opgeleverd. De Porte intusschen wilde in het geheel niet luisteren naar de bepalingen van het gesloten tractaat. Zij beriep zich in vrij scherpe verwijtingen op hetgeen vroeger door de mogendheden te Verona omtrent den Griekschen opstand verhandeld was; een en ander nogtans met geen gelukkiger gevolg dan dat zij, op den 19^{den} October, hare geheele vloot te Navarino door de verbondene eskaders vernietigd zag. Over dit verlies was zij woedend, zonder daarom het verdrag van 6 Julij te willen aannemen; doch het resultaat hiervan was, dat Rusland daarop gretig de gelegenheid aangreep om Turkije verder afzonderlijk den oorlog aan te doen, naar het heette, ten einde nog meer gevolg te geven aan genoemd tractaat. Alzoo kwam de veldtogt van 1828 tot stand. De Porte was genoeg overtuigd, dat zij eigenlijk van Frankrijk en Engeland niets te duchten had; doch deze mogendheden hadden zich met dat al in eenen toestand gebragt, welke het onmogelijk maakte, dat zij nu den oorlog van Rusland met haar konden verhinderen. Pruisen, dat nog immer geene zelfstandige politiek volgde, maar steeds met Rusland hand aan hand ging, had

zich van het Oostersche vraagstuk verwijderd gehouden en dacht er niet aan zich thans daarin te mengen. Zoo bleef dus Oostenrijk alleen over om de nadeelige gevolgen van eenen Russisch-Turkschen oorlog, welken de Europesche diplomatie sedert zeven jaren had trachten te verhinderen, doch die nu door eene eigenaardige aaneenschakeling van omstandigheden eindelijk was losgebarsten, althans zooveel mogelijk te ontzenuwen. Trouwens Metternich verzuimde geene pogingen daartoe. De slechte uitkomsten van dezen eersten veldtogt sloeg hij innig tevreden gade, en hij verzuimde daarbij niet de verliezen der Russen in de dagbladen altijd nog grooter te doen opgeven, en daarentegen de hulpmiddelen der Turken in het breede uit te meten. Vervolgens schonk hij den Polen in Gallicië meerdere vrijheden, om daardoor de Polen in Rusland tot opstand aan te zetten. Maar bovenal zocht hij een viervoudig verbond tot stand te brengen, met oogmerk, om in den oorlog tusschen beiden te komen en aan het hof van Petersburg de voorwaarden tot den vrede voor te schrijven. Bij Engeland, tot wien hij zich het eerste wendde, vond hij geene groote hinderpalen. Na den dood van Canning, en het kortstondig bestuur van Goderich, was daar een tory-ministerie opgetreden met Wellington aan het hoofd. De torys waren van den aanvang niet voor den Griekschen oorlog geweest, en van de noodzakelijkheid overtuigd om Rusland niet te groot te laten worden, en daarom diens ontwerpen zooveel mogelijk te dwarsboomen. Bij Frankrijk evenwel stiet Metternich op ernstige moeijelijkheden. Het kabinet aldaar was na het aftreden van Villèle geheel Russisch-gezind geworden, waartoe vooral Chateaubriand het zijne had bijgebragt; alzoo van het beginsel uitgaande, dat eene verbindtenis tusschen Rusland en Frankrijk de ware Fransche staatkunde was, wilde het van de voorslagen van Metternich niets hooren. Deze spande wel alle krachten in, om zijn doel te bereiken, en bediende zich daarvoor onder anderen nog van den hertog van Reichstadt, die tot nog toe voor het buitenland zoo te zeggen levend dood was geweest, maar nu eensklaps met zeker gewigt werd te voorschijn gehaald en door den keizer zeer vriendelijk bejegend, om de Fransche regering te verontrusten; - zonder dat die daarom de Russische zijde wilde verlaten, te Parijs behendig en ijverig ondersteund door den geslepen gezant uit Petersburg, Pozzo di Borgo. Ja,

Frankrijk dreigde zelfs, indien Oostenrijk het wagen zou zijne plannen met Sardinië door te zetten[1], een leger over de Alpen te laten trekken, waardoor geheel Italië in beweging zou geraken, hetwelk Metternich juist zocht te vermijden. Met Pruisen slaagde hij evenmin; het bleef Rusland getrouw, voornamelijk mede ten gevolge van het sluw gedrag van Pozzo di Borgo, die den Pruisischen gezant te Parijs, en zoo verder diens regering, met nog sterkere banden dan vroeger aan de belangen van zijn hof wist te verbinden.

Bij deze houding van Frankrijk en Pruisen vond Wellington het nu ook bedenkelijk het plan van Metternich te blijven omhelzen; hij werd bovendien op het oogenblik te zeer door de inwendige aangelegenheden van Groot-Brittanje bezig gehouden, inzonderheid omtrent Ierland en de emancipatie der katholieken, dan dat hij al zijne aandacht kon schenken aan de buitenlandsche politiek. Oostenrijk bleef dus alleen staan en Rusland kon nu met onverdeelde krachten zich tot eenen nieuwen veldtogt gereed maken, waaraan het zich alles liet gelegen liggen, zoowel om de slechte meening over zijne magt te herstellen, als om de Porte tot eenen nadeeligen vrede te dwingen. Toen Metternich zag, dat al zijne plannen schipbreuk leden, zocht hij voor het uiterlijke de vroegere vriendschappelijke verstandhouding met Rusland weer te herstellen, dewijl hij meer dan immer beducht was voor eenen algemeenen oorlog, waarin de revolutionaire grondstoffen, die voor eenige jaren te naauwernood onderdrukt waren, zich op nieuw verheffen zouden en partij trekken van de twisten der groote mogendheden. Vooral boven Frankrijk vertoonden zich dreigende wolken. Toen daarom de Russische gezant aan het Weener hof, op last van zijn Kabinet, officiëel vragen deed over de stappen, die Oostenrijk tegenover Rusland gedaan had, loochende Metternich alles. De gezant, ofschoon van al wat had plaats gehad, naauwkeurig onderrigt, veinsde alsof hij aan die ver-

1 Den koning van Sardinië namelijk werd het denkbeeld ingeboezemd, om den prins van Carignan (Karel-Albert), die op eenen zeer goeden voet met het Fransche hof stond, en het naaste regt op den troon bezat, daarvan uit te sluiten. Deze prins was bij Metternich dubbel gehaat, dewijl hij zich met de zamenzwering der carbonari had ingelaten, en in de Piemontesche omwenteling eene rol had gespeeld, waardoor het te vreezen was, dat hij zich misschien als regerend vorst door dergelijke denkbeelden zou laten leiden; daarenboven om zijne franschgezindheid.

zekering geloof sloeg, om den minister eene gouden brug voor zijnen terugkeer te bouwen. Terstond daarop schreef keizer Frans aan dien van Rusland eenen vriendschappelijken brief, waarin hij dezen de verzekering gaf van zijne goede gezindheid. Nikolaas antwoordde hierop beleefdelijk, dat hem die verzekering van den keizer van Oostenrijk verheugde, hem aansporende, *haar door woord en daad bij den aanstaanden veldtogt der Russen te betoonen*[1].

Deze nieuwe veldtogt was allergelukkigst voor Rusland, en eindigde met den vrede van Adrianopel, die den 17^{den} Sept. 1829 gesloten werd. Alhoewel de Pruth, even als de Donau, weder als de grens tusschen het Russische en Turksche rijk werd aangeduid, waren echter alle overige bepalingen voor eerstgemelden zeer voordeelig en bevestigden op nieuw de voornaamste uit het verdrag van Akkerman. Daarenboven betaalde de Porte aan Rusland tien millioen dukaten voor oorlogskosten, beloofde eindelijk hare toetreding tot het traktaat van 6 Julij, en voegde zich daarbij naar de besluiten, welke de mogendheden op grond van dit verdrag nog verder nemen zouden. - De ondergang van het Ottomanische rijk, door velen gewenscht of gevreesd, was de uitkomst wel niet van dezen Russisch-Turkschen oorlog; maar niettemin hadden de Russen hun eigenlijk doel bereikt. Zij verstoorden de hervorming dezer monarchie, die haar eene nieuwe kracht kon verleenen, en bragten door dezen krijg de Porte derwijze ten onder, dat van nu af aan eenen ernstigen tegenstand tegen Rusland niet meer te denken viel. Te gelijker tijd werden de Russen tevens gebieders in Griekenland, alwaar Engelands invloed, door Canning bezorgd, door Wellington weer grootendeels verspeeld was. -

Hiermede willen wij de belangrijke beschouwingen van D^{r}. Hagen laten varen, doordien men de waarde van zijn werk, naar wij vertrouwen, reeds uit bovenstaande genoeg heeft kunnen opmaken, en wij zelfs in gevaar zouden komen van al te wijdloopig te worden voor de ruimte van dit tijdschrift; zoo wij op gelijke wijze een kort overzigt wilden geven van al de feiten en zaken, die hij in deze beide deelen behandelt. Het Russisch-Grieksch bestuur van Capo d'Istria, de voorvallen in Portugal, het afschuwelijk despotisme van den onwettigen[2] dom Miguel, de regering en de verdrijving

1 H. II, 95, enz.
2 Id. II, 114.

van Karel X, alle Europesche gebeurtenissen, in één woord, worden in een even helder als onderhoudend verband door hem te boek gesteld. In den aanvang vreesden wij nog, dat het Duitsche gedeelte welligt een te groot overwigt zou erlangen in vergelijking van de overige landen; doch deze vrees zagen wij weldra verdwijnen. De bronnen wijders staan niet overal aangewezen; waar zulks echter geschiedt, blijkt het, dat de Schr. in den regel uit de diplomatieke bescheiden zelve heeft geput. Om al deze redenen geven wij dit werk in ruime mate de voorkeur boven dat van D^{r}. Steger, in degelijkheid gewis veel minder, en beschouwen wij het ook als een waardiger vervolg op Rottecks geschiedenis; ofschoon het, volgens het berigt van uitgaaf, meer bepaald scheen te moeten sluiten op Schlosser. Hagen zelf toch is, naar ons oordeel althans, altijd dieper doordrongen van den geest van Rotteck, ‘om de geschiedenis meer van het enkel standpunt op te vatten eener naar vrijheid strevende rigting’[1], dan van de meer algemeen objectieve methode van Schlosser. Doch juist om deze waarde nu, die wij aan het boek van Hagen hechten, doet het ons te meer leed, dat de hoogleeraar Bosscha op den niet gelukkigen inval kwam van de Belgische omwenteling, die hem *voor den Nederlandschen lezer ten eenenmale ongeschikt voorkwam in een werk dat overigens geheel den stempel der waarheid draagt*,[2] ganschelijk om te werken. ‘De voorstelling,’ zegt hij, ‘ons door den Schr. gegeven, is in zoovele opzigten eenzijdig, dat hij blijkbaar alleen Belgische bronnen heeft geraadpleegd, en vele zaken in een verkeerd daglicht plaatst.’ Deze laatste bewering luidt gewis eenigzins vreemd na hetgeen onmiddellijk voorafgaat; maar waarom heeft in ieder geval de Hollandsche bewerker het verhaal van den Duitschen schrijver niet woordelijk teruggegeven, voorzien dan van zoovele teregtwijzingen en aanmerkingen als hij goed vond of noodig achtte? En wanneer hij dan toch eenmaal Hagen voor eenige bladzijden vervangen wilde, dan hadden wij mede liever daarbij gebruik zien gemaakt van hetgeen over de omwenteling in België vroeger in ditzelfde tijdschrift[3] door eene zoo bekwame hand is neergeschreven, dan eene aanprijzing gevonden van een libel gelijk *La ville rebelle* als ‘een werk misschien verkeerdelijk aan Libry toegeschreven, 't welk ook wel in som-

1 H. II, 227.
2 Id. II, 192.
3 1847, N°. 4.

mige punten partijdig is, maar toch met zooveel kennis van zaken geschreven, *dat het onder de beste bronnen van dien tijd mag gerangschikt worden*.' Ook hadden wij liefst, in eene ernstige beschrijving als die van Hagen overal is, geene dingen gevonden als: 'Een Franschman, in Brussel woonachtig, riep mede: *vive la liberté*! waarop een vreemdeling hem vroeg: *mais, monsieur, ou sont donc vos fers*?' aan den voet van het blad behoorlijk vertaald: '*Maar, mijnheer, waar zijn dan uwe ketenen*?'[1] Dit is zeker eene van de bijzonderheden aan *La ville rebelle* ontleend; wij herinneren ons zulks niet meer; ofschoon anders die twee vreemdelingen daar eigenaardig genoeg tegenover elkander staan, om hen als een staaltje van de brooddronkenheid der Belgen (want daarvoor zal deze anecdote zeker moeten dienen) in de geheugenis te bewaren. - 'Het lijdt bijna geen twijfel,' dus lezen wij iets verder, 'dat, waren ten tijde van den opstand de Zwitsers nog in Nederlandsche dienst geweest, de uitkomst waarschijnlijk eene andere zou geweest zijn.' Voor deze uitdrukking zal trouwens de Nederlandsche lezer al zeer weinig sympathie gevoelen, en wij vermeenen toch ook dat de houding onzer troepen te Brussel uitmuntend genoeg was, om met grond te mogen veronderstellen, dat, bijaldien men hunnen chefs niet de handen gebonden had, om redenen, die wij hier niet verder willen onderzoeken, het oproer aldaar spoedig genoeg zou zijn gedempt, en Brussel toch was het brandpunt waarnaar alle verdere beweging zich rigtte. De Hr.B. vergeve ons nog, wanneer wij op nieuw ons leedwezen betuigen over de merkelijke verkorting van het oorspronkelijke, welke hij zich veroorloofde ten opzigte van Duitschlands belletristen, Platen, Chamisso, Börne en Heine, alweer *dewijl hem zulks voor den Nederlandschen lezer minder belangrijk voorkwam*[2]. Wij voor ons althans deelen niet in die subjectiviteit van den vertaler; wij hadden integendeel Hagens geschrijf over deze mannen gaarne leeren kennen, te meer daar diens algemeene opmerkingen over de Duitsche letterkunde zoo fiksch als oordeelkundig voorafgingen, dat elke versnippering op dit punt een werkelijk verlies heeten mag. Ziehier, ten bewijze daarvan, eenig overzigt aan die bladzijden ontleend.

Sedert de beteugeling van het vrijzinnig streven na 1820,

1 H. II, 204, enz.
2 Id. II, 226.

dus vangt hij aan, had zich eene drukkende onverschilligheid van het geheele volk meester gemaakt. De geest der natie wendde zich daarop van de groote staatsveranderingen, naar welke zij te vergeefs had gestreefd, naar het rijk der verbeelding, en zocht daarin deels berusting, deels vergoeding voor het verlies van die idealen, die haar sinds den bevrijdingsoorlog voor oogen hadden gezweefd. Men legde zich weder met allen ijver toe op poëzij, kunst, muzijk en tooneel, om het eenzame veld van het gewone leven door het genot hiervan te versieren; maar zelfs de soort en de wijze, waarop de menschelijke geest zich hiermede bezig hield, droegen geheel den stempel des tijds. De drijfveer er toe ontstond ook niet uit de inwendige levenskracht eener opgewekte natie, doch was bloot de uitwerking van het ongeluk en den smaad, die nog daardoor werden vergroot, dat het volk erkennen moest, dat zijne eigene zwakheid daaraan geen gering deel had. De rigting van het tijdperk der reactie in kunst en poëzij draagt daarom geen kenmerk van frischheid, oorspronkelijkheid of vrijheid; maar zij is gedwongen, gekunsteld, flaauw, en sluit zich meestal aan reeds erkende oude autoriteiten, die alsdan met niets beduidende, afgesletene loftuitingen worden opgevijzeld. Kenmerkend hiervoor is het, dat in dien tijd de vergoding van Göthe haren hoogsten top bereikte, welke juist daarin opmerkelijk was, dat zij niet drong in het innige wezen van dezen grooten geest, maar zich slechts bepaalde, alles wat van hem was uitgegaan, al was het nog zoo onbeduidend, voortreffelijk te vinden. Dit was de zoogenaamde stellige, geloovige, historische rigting, gewoonlijk bestempeld met den naam van romantiek.

Zij was intusschen de eenige niet; de geest van vrijheid en vooruitgang sluimerde slechts. De denkbeelden omtrent politieke en ware menschelijke vrijheid, door de Fransche omwenteling in het leven geroepen, waren nog niet geheel van den Duitschen bodem verdwenen, maar werkten in het inwendige der natie nog voort en kwamen ook hier en daar aan het licht. Zoo doende greep in Duitschland eene vermenging plaats der meest verschillende bestanddeelen.

De romantiek inmiddels, wier vroegere verdiensten ontegensprekelijk zijn, daar zij eenmaal in den bedorven toestand van het openbare en inwendige volksleven eene nieuwe kracht poogde te brengen, en dat met nieuwe denkbeelden

te bevruchten, ontleend aan den diepen zin van een vroeger volksleven, schaarde zich later als een natuurlijk gevolg van haar eigenaardig historisch karakter geheel aan de zijde der reactie. Bij al haar edel streven was zij het echter met zich zelve zoo min omtrent het doel als omtrent de middelen eens, die haar moesten leiden, al had zij zich in het algemeen daarover eene gedachte gevormd. Meer bepaald uit de wereld der verbeelding en de opwellingen des gemoeds ontsproten, miste zij dat scherpe begrip der werkelijkheid, hetwelk alleen door een opgeklaard, in de behandelingen van zaken geoefend verstand kan verkregen worden. Zij zweefde in idealen, tegen wier verwezenlijking zich zoowel de magthebbende als de vooruitstrevende geest des tijds verzetten. Terwijl zij tegenover het nieuwe politieke streven op het wezen der middeleeuwen de aandacht vestigde, waarbij zij eene historische, nationale ontwikkeling van het staatswezen vorderde, vergat zij, dat het tegenwoordige niets anders wilde dan zij zelve verlangde, en dat de worstelstrijd der volken, om staatsinrigtingen overeenkomstig den geest des tijds te verkrijgen, niet minder de geschiedenis voor zich had dan de aangevoerde denkbeelden uit de middeleeuwen. Terwijl de romantiekers terugwezen op den schakel van den voortijd, die de stenden vormde, welke zij weder terug wenschten, vergaten zij, dat het streven van den tegenwoordigen tijd naar politieke gelijkheid eene noodwendige schrede was in de politieke ontwikkeling, die men doen moest, wilde men de zich eeuwig vernieuwende geschiedenis niet met geweld aan kluisters leggen. Terwijl zij het Christelijk bewustzijn poogden te vernieuwen, miskenden zij, dat de menschheid geenen terugtred doet, en dat de ontboeide geest van navorsching zijne eigene banen doorloopt. Terwijl zij aan poëzij en kunst eenen nieuwen spoorslag trachtten te geven en eenen nationalen geest op te wekken, zagen zij voorbij, dat deze zich niet afspiegelt in de schemerende nevelbeelden van een lang vervlogen voortijd, maar in de krachtige uitdrukking van den levensvollen tegenwoordigen. En toen nu de tegenwerking volgde en de vrijheidslievende rigting van het tijdperk met vernieuwde kracht tegen haar te voorschijn trad, en de tegenstellingen steeds scherper uitkwamen, kon toen de romantiek, nu het er maar op aankwam partij te kiezen, de zijde van het liberalisme omhelzen, dat een zoon der omwenteling was, en haar zelfs op

nieuw aankweekte? Daarbij sloot zich de reactie in verscheidene beginsels aan de romantiek, hoewel dan ook met geheel andere oogmerken dan deze oorspronkelijk had gehad. Zij nam van de romantiek het historische bestanddeel op, voorgevende dat te verdedigen, terwijl zij het werkelijk bestaande met het historische verwisselde, en daaronder weder niets anders verstond dan de willekeur der gouvernementen. Zij nam verder van de romantiek het duistere denkbeeld over eener organieke vertegenwoordiging door stenden, terwijl zij daaronder de politieke ongelijkheid der volksklassen, of liever den voorrang van den adel verstond, die door de meeste regeringen, de Noordelijke en de Oostenrijksche althans, in zijnen ouden rang werd gelaten. Zij huldigde de romantiek in hare nationale rigting, maar daaronder den haat tegen Frankrijk, d.i. de liberale instellingen van dat land verstaande, terwijl zij met Duitsch-gezindheid niets anders meende, dan geduldige onderwerping aan den wil der bewindvoerders. Zij sloot zich voorts aan de romantiek in hare godsdienstige en kerkelijke begrippen, daar zij het beginsel van terugkeer in de theologie voor haar doel trachtte aan te wenden, dewijl zij wel inzag, dat eene onderdrukking van den geest van navorsching op het gebied der godsdienst eene gelijksoortige werking op dat der politiek zou hebben. Zij ondersteunde eindelijk de romantische rigting op het gebied van poëzij en kunst, omdat deze, zich verdiepende in lang vervlogen tijden en vormen, in droombeelden en mystieke idealen, de kracht verloor zich aan het tegenwoordige en zijne eischen te wagen.

Er volgde dus eene toenadering tusschen de reactie en de romantiek, sedert welke vereeniging de laatste in drieërlei gedaante voorkomt. In de politiek verdedigt zij het bestaande, de aristocratie en het koningschap door Gods genade; in de godsdienst verschijnt zij als ultramontanismus en piëtismus; in poëzij en kunst verhindert zij, door het middeleeuwsch model aan te bevelen, de zelfstandige ontwikkeling en uiting van de tegenwoordige denkbeelden. -

Uit deze proeve nu, die wij slechts met te meer weerzin zooveel mogelijk afgebroken op nieuw uit Hagen hebben overgenomen, dewijl de denkbeelden daarin vervat ook ten onzent allezins behartiging verdienen, oordeele men of de Heer B. gezegd mag worden zich verdienstelijk te hebben gemaakt met de merkelijke bekorting van dit hoofdstuk voor

zijnen Nederlandschen lezer; eene bekorting daarenboven, - zij zulks gul doch bescheiden uitgesproken, - die altijd minder verwacht zou worden bij eenen vertaler, achter wiens naam men reeds een titel leest als de zijne.

De aanzienlijke uitgebreidheid, eindelijk, waarin wij onwillekeurig vervallen zijn, doet ons afzien van het mededeelen van nog enkele losse opmerkingen, germanismen en meer van dien aard, welke wij, zoowel in het werk van Dr. Steger als hier, onder het lezen hebben aangestipt. Voor den Hr. B., hij geloove ons, doet ons zulks eensdeels genoegen. Want ofschoon wij nimmer eene andere overtuiging hopen te omhelzen, dan dat op het zuiver gebied der wetenschap steeds volkomen vrijheid moet heerschen, om met bescheidenheid gebreken aan het licht te brengen, of verschil van gevoelen te openbaren, waar en omtrent welk punt ook de aanleiding daarvoor zich volgens onze gemoedelijkste overtuiging opdoet, ons daartoe aanzet in het belang dier wetenschap alleen; zoo doet het ons van den anderen kant echter leed daarmede soms de teergevoeligheid van dezen of genen gekwetst te zien, en redeneringen in het spel te zien komen, die beter daar buiten bleven. Alzoo heeft de Heer B. achter zijne vierde aflevering een paar bladzijden gevoegd, eindigende in tiraden over recensenten in het algemeen, en dies meer, waarvan wij trouwens niets anders willen zeggen, dan dat het althans goed is, dat zij afzonderlijk zijn gepagineerd.

Eene fout echter deelen wij nog slechts mede; zij kon tot malle verwarring aanleiding geven. Na de beroeringen, namelijk, die sedert de Julij-omwenteling in het verdrukte Brunswijk plaats hadden, geschetst te hebben, gaat Hagen voort met te beschrijven, hoe van daar de beweging oversloeg op Hanover. Ook hier was de algemeene toestand niet minder treurig dan in Hessen en Saksen, ten gevolge van het in den strengsten zin aristocratisch-bureaucratisch stelsel van den graaf von Munster, die sedert 1814 aan het hoofd der Hanoversche regering stond. In de hooge staats- en militaire betrekkingen kwamen steeds adellijken, en hoe meer deze stand bevoorregt was, in des te gedrukter toestand bevond zich de landman. Deze was sinds 1814 weder in onderhoorigheid, ja gedeeltelijk zelfs tot lijfeigenschap teruggevoerd; op hem drukte nog al de zwaarte van het leenstelsel. Intusschen begonnen, reeds in September 1830,

eenige oproerigheden in Hildesheim, Luneburg en Hanover; die in Göttingen zouden volgen. De Georgia-Augusta, Göttingens beroemde universiteit, bezat juist niets minder dan een revolutionair karakter; doch eenige jonge leeraren, waaronder Ahrens, meer van de denkbeelden des tijds doordrongen en gereed ze in het leven te roepen, stelden zich aan het hoofd der algemeene beweging. Zij verbonden zich met de advokaten ‘de Konig en Freitag,’ en het kwam, na een noodlottig voorval aan de universiteit, tot eene wapening te Osterode. De regering echter handelde hier zeer snel en zond in allerijl een detachement troepen derwaarts, dat de menigte uiteenjoeg, terwijl de beide advokaten werden gevangen genomen en geketend naar Hanover vervoerd. Thans eerst brak de beweging te Göttingen uit. De burgers wapenden zich ook hier; er werd een adres voorgelezen, waarin de koning om eene vrije, door de vertegenwoordigers der burgerij te ontwerpen staatsregeling werd verzocht; voorts eene nationale garde opgerigt; kortom, de gansche stad onderging eene omwenteling. Doch andermaal handelde de regering niet langzaam. Zij zond terstond allerlei troepen naar Göttingen, alwaar men, toen er ten slotte met de opheffing der universiteit gedreigd werd, alle denkbeelden van verdere verdediging varen liet. Ahrens, met eenige anderen, redden zich door de vlugt.

‘De Göttingsche omwenteling,’ dus lezen wij nu verder[1], ‘was derhalve onderdrukt; de woeling in het koningrijk had evenwel daarmede geen einde genomen. Want hoezeer men den aard en de wijze afkeurde, waarop de Göttingers tot eene verandering in den politieken toestand wilden geraken, zoo was men het toch omtrent het doel met hen eens. Men wenschte de invoering eener vrije vertegenwoordiging, de omverwerping der adelheerschappij, verligting van den druk der belastingen, nieuwe gemeente-instellingen, kortom eene geheele verandering in den tegenwoordigen staat van zaken. Deze stemming werd vooral onderhouden door een vlugschrift: ““Aanklagt tegen het ministerie Munster voor de regtbank der openbare meening,”” 'twelk van den koning zelven en de hoofden der Göttingsche beweging was uitgegaan, en wel is waar scherp, hartstochtelijk, hier en daar overdreven en half waar, over het algemeen echter den

1 H. II, 253, enz.

Hanoverschen toestand naar waarheid schilderde en het volk de oogen opende aangaande den oorsprong van het kwaad.'

Dit vlugschrift nu, *van den koning zelven* tegen zijn ministerie uitgegaan, bragt ons voor een oogenblik eenigzins van het stuk, totdat wij bedachten, dat er in het oorspronkelijke zeker iets van *König* stond, en daar in ieder geval natuurlijk gemeend werd: de advokaat 'de Konig', gelijk hij hier geschreven staat. - Tantum.

D^{r}. C.A. ENGELBREGT.

Naschrift.

Reeds waren in de vorige maand de proeven ons toegezonden der hier voorafgaande bladzijden, toen wij daarop gisteren het derde deel ontvingen van de geschiedenis van Dr. Hagen. De Hoogleeraar Bosscha heeft daarbij een voorwoord gevoegd 'aan den Nederlandschen lezer', waaruit wij terstond vernemen, dat met dit derde deel, waarin de schrijver zijne beschouwingen der gebeurtenissen voortzet tot aan het jaar 1840, dit belangrijke werk voorloopig door hem gesloten wordt. Wij twijfelen geenszins of deze verdere arbeid van Hagen zal in dezelfde mate onze belangstellende aandacht boeijen, als die door de beide vorige deelen werd opgewekt; doch meer vermogen wij, natuurlijk, op dit oogenblik niet daarvan te zeggen. Alleen kwam het ons gepast voor, den lezer van ons opstel, wiens kennismaking met deze geschiedenis wij daarmede trachtten te bevorderen, met een enkel woord even in te lichten ten opzigte van het voorloopig afbreken, dat hierbij, gelijk wij aanduidden, heeft plaats gehad, en daarvoor nog de volgende woorden van den Schr. zelven mede te deelen.

'Toen ik,' zegt hij, 'deze geschiedenis tegen het einde van 1847 begon, was mijn voornemen, het eerste deel op

zijn laatst op het einde van 1848, en het tweede (gedeeltelijk hier het derde), op het einde van 1849 te voltooijen. Doch naauwelijks waren de eerste afleveringen gereed, of de Fransche omwenteling van Februarij brak uit en daarop de beweging in Duitschland. Ten gevolge daarvan werd mijne medewerking op een ander tooneel ingeroepen; ik trad als afgevaardigde van het kiesdistrikt Heidelberg op in het Duitsche parlement. Ten tijde dat dit plaats had, waren de vijf eerste afleveringen van het eerste deel gereed. Gedurende het bestaan van het parlement was het mij onmogelijk het werk voort te zetten; het vraagstuk, hetwelk deze vergadering had op te lossen, was te groot, te veel omvattend, dan dat daarvoor niet elk ander werk moest achterstaan. Het gelukte mij dan ook slechts ééne aflevering, de zesde, tot stand te brengen. Na de ontbinding van het parlement, in Junij 1849, en de ontzettende schipbreuk, welke de Duitsche beweging geleden had, was er voorzeker ledige tijd genoeg voor schriftelijken arbeid overig, vooral daar mij mijn vroegere werkkring als akademisch leeraar ontnomen werd; ik werd wegens de politieke denkwijze, die ik als afgevaardigde der nationale vergadering had beleden, door de Badensche regering van mijn hoogleeraarsambt ontzet. Zoo voltooide ik dan het eerste deel op het einde van 1849. Het tweede meende ik op zijn laatst in het voorjaar van 1851 ten einde te brengen. Ook zoude dit het geval geweest zijn, daar ik in het begin van April met het 44ste blad gereed was, toen mij den 9^{den} April van dat jaar eene ontzettende ramp trof, de onverwachte plotselinge dood mijner vrouw, Julie, geboren Hepp.'

Daarop volgt eene kleine uitweiding over deze gade, welke wij gaarne gelooven regelregt uit het hart te zijn gevloeid, en waaruit wij kunnen opmaken, hoe de voltooijing van zijn werk hem nu vooreerst genoegzaam ondoenlijk was. Zij was volgens zijne verklaring 'een toonbeeld van vrouwelijke volkomenheid,' en, wat althans gewis voor haren geest pleitte, - hij gaf niets in druk uit, zonder het haar voorgelezen en haar oordeel gehoord te hebben, en zoo hoorde zij bepaaldelijk dit werk van hoofdstuk tot hoofdstuk, en hield hij geene afdeeling voor voltooid, zoo zij de proef van haar oordeel niet had ondergaan. - Doch veel aangenamer altijd, dan al deze treurige toonen, klonken ons de volgende woorden: 'Met dit deel is mijn werk bij voorraad voltooid,

doch ik geef het voornemen niet op, het verder voort te zetten en na eenigen tijd nog ten minste van twee deelen te laten volgen. Het eerste zal het tijdvak van 1840-1848 bevatten, en zich met de ontwikkeling der denkbeelden en toestanden bezig houden, welke de omwenteling van 1848 heeft voortgebragt; het tweede zal de bewegingen van 1848 en 1849 tot aan den ondergang der Hongaarsche omwenteling voorstellen.' -

Gelijk wij alzoo zien, heeft Dr. Hagen zijne geschiedenis hier afgebroken met het jaar 1840, en belooft hij ons de voortzetting daarvan in een eenigzins onzeker verschiet. Wij eerbiedigen trouwens de redenen, waardoor hij zijne oorspronkelijk voorgenomene taak alvorens onafgewerkt liet; als geschiedschrijver won hij onze sympathie, en daarom doet het ons leed, zoo hém leed wedervoer. Maar wanneer nu wijders de voltooijing zijner geschiedenis slechts niet achterwege blijft, dan zouden wij alweer, nu de omstandigheden eenmaal zóo waren, dit optimistisch resultaat daaruit trekken, dat, indien de beschrijving van de jongste gebeurtenissen - *et quarum pars magna fuit* - hetzij ons nogmaals geoorloofd dezelfde uitdrukking te bezigen! - vooral bij hem alzoo 'wat minder heet van den rooster gaat', de zaak als zaak daarbij niet verliezen kan. - Eindelijk kunnen wij nog de verzoeking niet wederstaan van uit deze voorrede, deze door huiselijke grieven welligt wat donker gekleurde, maar desniettemin gewis veel waarheid omvattende woorden af te schrijven: '- Ik geloof de oorzaak der gunstige ontvangst van mijn werk onder anderen daarin te mogen vinden, dat ik mij zooveel mogelijk onpartijdig heb gehouden - ten minste was het mijn streven aan de wereld te toonen, dat men bij eene eenmaal voor vast aangenomen politieke en godsdienstige rigting de geschiedenis van het tegenwoordige *sine ira et studio* schrijven kan. Men behoeft zeker de onpartijdigheid niet te zoeken in gebrek aan eigene meening en in den schroom om de dingen bij hunnen waren naam te noemen. Wanneer men de geschiedenis van zijnen tijd schrijven wil uit het standpunt, waaruit ik het ondernomen heb, namelijk uit het standpunt der verschillende denkbeelden, dan moet men volstrekt eene meening hebben aangaande het doel, naar hetwelk de ontwikkeling der menschheid streeft, en dat doel moet men in betrekking tot de magten, welke de bereiking er van verhinderen, als het

ware en rigtige erkennen, want de stem des volks is de stem Gods. 't Geen de menschheid, wat het meerendeel betreft, zoekt te bereiken, kan, hoezeer dan ook bloot ten opzigte van eenen bepaalden tijd en van bepaalde omstandigheden, alleen het rigtige zijn. Ik moest mij dus aan de zijde van den vooruitgang scharen, wilde ik niet mijne geheele opvatting van de ontwikkeling der tegenwoordige menschheid logenstraffen.

Ook spreken de feiten duidelijk genoeg voor de rigtigheid dezer opvatting. Een denkbeeld, dat in zich zelf niet houdbaar is, kan ligt verwonnen worden en verdwijnt spoorloos. De denkbeelden van vrijheid, met welke Europa meer dan zestig jaren vervuld is, zijn wel is waar meer dan eens verdrongen, maar zij hebben zich telkens weder verheven en wel met vermeerderde kracht. Deze van jaar tot jaar toenemende wasdom waarborgt hunne eindelijke zegepraal. De ontwikkeling, die zij tot nu toe hebben doorloopen, is de gewone weg, dien de wereldgeschiedenis pleegt te nemen; eene nieuwe rigting zegeviert niet bij hare eerste verschijning - zij moet soms eeuwen kampen eer zij de heerschappij verkrijgt. Het tijdperk, sedert de strijd der nieuwe denkbeelden met de heerschende magten begon, die tot hiertoe uiterlijk met nederlagen eindigde, is nog lang niet groot genoeg, om daarom aan hare eindelijke zegepraal te wanhopen. Juist het tegenwoordige, hoe troosteloos het ook schijnen mag, draagt de krachtige kiem in zijnen schoot. De terugwerking is op het punt genaderd, dat zij hare redding slechts in de geheele afbreking van alle tot nog toe bestaan hebbende zedelijke steunsels mogelijk acht; zij heeft alle stellig regt, elk spoor van wettigheid met voeten getreden en bouwt slechts op het drieste geweld. Doch met bloot geweld, vooral wanneer het met zulk eene willekeur en ruwheid wordt uitgeoefend, als door de tegenwoordige réactie geschiedt, laat zich Europa niet regeren, want de volkeren eischen zedelijke grondslagen der heerschappij. Reeds zijn er genoegzame kenteekenen voorhanden, dat zelfs in de hoogste kringen der maatschappij twijfel omtrent het houdbare van het tegenwoordige stelsel gerezen is, - beteekenisvolle voorboden eener naderende beweging. Gewis zal zij niet lang op zich laten wachten, want het tijdperk, dat met de omwenteling van 1848 is begonnen, is niet op gelijke wijze gesloten, als de beweging van de Julij-omwente-

ling in 1835; veel meer is de réactie sedert 1849 tot op heden slechts als eene episode in de groote omwenteling aan te merken, waarin wij ons nog bevinden; deze omwenteling zal denzelfden omvang, ja eenen nog grooteren hebben, dan die van 1789, en wij mogen nog lang niet hopen rustige tijden te gemoet te gaan, ingeval niet alle partijen, welke het absolutismus en het drieste geweld niet willen, eendragtig zamenstemmen, om deze vijanden van het tegenwoordige geslacht met éenen slag te vernietigen, en op hunne puinhoopen nieuwe inrigtingen te vestigen, die aan de wenschen der meerderheid voldoen. Nimmer evenwel was de vereeniging aller partijen dringender noodzakelijk, dan in het tegenwoordige oogenblik; want het is er thans om te doen, om de barbaarschheid eener dienstbaarheid af te keeren, zoo als Europa haar nimmer heeft gezien.' -

De vertaler, na vlugtig geschetst te hebben de voordeelen, welke de toestand van ons land, over het algemeen, op dit oogenblik aanbiedt tegenover de andere staten van Europa, laat hierop eenige woorden volgen, welke wij gaarne tot de onzen maken. 'Zoo staat gij dan,' zegt hij, 'mijn vaderland, even als vroeger, onder de volken van Europa als eene lichtende baak, als een toonbeeld van vrijheid, orde en wet. Handhaaf dan vrij met kloekmoedigheid de eereplaats, die gij hebt ingenomen; pluk met vrijmoedigheid de vruchten van uwe gelukkige ligging, van uwe gelukkige verhouding tot de overige staten, door het voorgeslacht u ten erfdeel nagelaten; luister dan niet naar den raad van schroomvalligen en flaauwhartigen, wees niet vreesachtig en kleingeestig tegenover magtige naburen, en is het noodig, gereed tot kloekmoedige zelfverdediging; want uw grondgebied is niet kleiner, dan in het schitterende tijdperk uwer voormalige glorie, en het hangt alleen van u af, of gij door uwe vaderlandsche deugden, door eerlijkheid, trouw, arbeidzaamheid, dapperheid en eene krachtige houding nog denzelfden eerbied van de volken weet àf te dwingen.' -

Doesborgh, 10 October 1852.
C.A.E.

Bibliographisch album.

Jezus Christus vooral in eenige trekken van zijn inwendig leven geschetst. Twaalf leerredenen, door M. van Staveren, Theol. Doct. en Pred. te Leeuwarden, Zutphen, bij A.E.C. van Someren. 1852.

Bij het lezen van het veelbeteekende opschrift, boven dit twaalftal leerredenen geplaatst, was het de eerste gedachte van Ref.: ‘Daar behoort inderdaad groote moed en zelfvertrouwen toe, om zich openlijk te durven wagen aan eene schets van het inwendige leven van Hem, die als de Grondlegger en Stichter van het Godsrijk op aarde zoo geheel eenig daarstaat in de geschiedenis der wereld.’ Die geschiedenis toch getuigt, hoe diep en omvattend het groote wereldplan, door Jezus van Nazareth ontworpen en tot stand gebragt, in het geheele leven der menschheid, in den zedelijken, burgerlijken, maatschappelijken toestand der volkeren ingegrepen heeft; eeuwen achtereen is van de kerk van Christus herscheppende, vernieuwende en bezielende kracht uitgegaan, en nog gaat zij in onverminderde mate van haar uit; zij is de groote spil, om welke het rad der ware beschaving van de menschheid zich beweegt, zij de kracht, die het voortstuwt, en met regt noemt men de komst van Christus, en het door Hem volbragte werk: DE STICHTING DER CHRISTELIJKE KERK OP AARDE, het grootste keerpunt in de geschiedenis der volkeren. Zelfs de ongeloovige, die in Jezus van Nazareth niets meer erkent dan eenen mensch, moet met hoogen eerbied en bewondering opzien tot dien man, die zulk eene diepte van geest en kracht van wil vereenigde, dat hij niet alleen het reuzenplan der stichting eener Kerk, bestemd om eens de geheele wereld te omvatten, ontwerpen, maar dit ook op zulk eene wijze en met zulk eenen uitslag tot stand brengen kon, als de geschiedenis der Christelijke Kerk getuigt. Vraagt hij toch, bij het zien van dat groote, omvattende verschijnsel in de wereldgeschiedenis, van de Christelijke Kerk: ‘Vanwaar?’ klimt hij op tot de eerste eeuw van haar bestaan, hij eindigt altijd met de overtuiging, dat daarvan geene andere verklaring bestaat, dan eenig en alleen de geest- en wilskracht, de geheele persoonlijkheid van zijnen Stichter. Het Christendom zelf is de heerlijke en onwederlegbare getuigenis van het geheel buitengewone en eenige, hetwelk de persoonlijkheid van Jezus Christus moet gekenmerkt, van den verbazenden indruk, dien Hij door persoon en woord en werk moet gemaakt hebben, daar toch van Hem ALLEEN alle kracht tot stichting van het Godsrijk is uitgegaan. *Van Hem alleen*, zeg ik; want zoo een Socrates (om een voorbeeld te noemen) zijnen naam als grootsten Wijsgeer van Griekenland gewisselijk ten deele te danken heeft aan zijne voortreffelijke leerlingen, die niet alleen zelfstandig hebben voortgebouwd op de grondslagen, door hem gelegd, maar van welke ook sommigen - een Plato - zelve een veel hooger standpunt van wijsgeerige ontwikkeling bereikt hebben dan hij, en in diepte en omvang van geest hunnen meester overtroffen; - van die mannen,

die door Jezus Christus gevormd zijn, om zijn werk voort te zetten en het Koningrijk der Hemelen op aarde te stichten en uit te breiden, moeten wij juist het tegenovergestelde getuigen, wanneer wij hen vergelijken met hunnen grooten Meester. Wij leeren de Apostelen van Jezus, uit zich zelven onontwikkelde, veelzins bekrompene Galileërs, kennen als gewrochten van den Heer, en zij treden bij Jezus zelven ten eenenmale in de schaduw. Bij alles, wat zij gedaan hebben tot stichting van Christus' gemeente, was het de kracht des Meesters, die door hen werkte; Jezus had hen bezield; wat zij waren, waren zij alleen door Hem; wat zij verkondigden aan de wereld, was niet de vrucht van zelfstandige overdenking; neen, het was slechts de verkondiging van den Heer, en van hetgeen zij in Jezus gezien of van Jezus gehoord hadden. Wordt nu zelfs de ongeloovige door de getuigenis der geschiedenis gedwongen, om in de geheel buitengewone persoonlijkheid van Jezus den Nazarener de eenige oorzaak te erkennen van dat reuzenwerk, hetwelk nergens in de wereld zijne wedergade heeft; moet ook hij den indruk, dien Jezus gemaakt heeft, de eenige kracht noemen, die zulk eenen beslissenden omkeer in de zedelijke ontwikkeling, ja in den geheelen zoo uiterlijken, als innerlijken toestand der menschheid te voorschijn geroepen en tot stand gebragt heeft, dan zal reeds deze het als eene uiterst moeijelijke taak beschouwen, om het karakter, de persoonlijkheid of het inwendige leven van Jezus Christus te schetsen. Maar hoe zeer klimt nog het moeijelijke dier taak voor allen, die Jezus geloovig erkennen en belijden als den Christus, den Zoon van God, die wel mensch geworden is, maar toch ook als mensch met Goddelijke krachten begaafd was, een Wezen, hooger dan al het geschapene, en welks oorsprong opklimt tot voor de grondlegging der wereld!

Meer dan gewone opmerkzaamheid wekt dan ook elke poging, om het inwendige leven van onzen Zaligmaker te schetsen. Ref. nam den voor hem liggenden bundel Leerredenen van Dr. van Staveren daarom ook met groote belangstelling ter hand - maar hij vond zich na het lezen der leerredenen eenigzins te leur gesteld in de verwachtingen, die de Geleerde Schr. door het opschrift: JEZUS CHRISTUS VOORAL IN EENIGE TREKKEN VAN ZIJN INWENDIG LEVEN GESCHETST, bij hem had opgewekt. Ziet hij alleen op den titel, onder welken de Schr. zijnen kanselarbeid het lezende publiek aanbiedt, dan kan hij niet ontveinzen, dat zijn oordeel ongunstig uitvalt, ja, dat hij menigmaal onder het lezen met verwondering zich zelven gevraagd heeft, wat toch den Schr. bewogen kan hebben, zulk een veelomvattend opschrift boven zijne Leerredenen te plaatsen; een opschrift, waaraan misschien enkele beantwoorden, maar dat op anderen naauwelijks ten deele, op sommigen zelfs volstrekt niet toegepast worden kan.

Om dit ons oordeel te motiveren, laten wij terstond de korte inhoudsopgave van dezen bundel volgen, zoo als de Schrijver zelf die in zijne voorrede geeft; wij voegen er echter eenige opmerkingen tusschen. '*Om het hooge gewigt van* Christus' *persoonlijke verschijning op aarde te doen gevoelen, heb ik eerst de aandacht gevestigd op de openbaring Gods in Hem*;' - Leerrede over JEZUS' NAAM: IMMANUEL, GOD MET ONS, volgens Matth. I: 23*b*. Bij al het goede, dat overigens deze preck bezitten moge, vonden wij het meer dan vreemd, dat reeds de eerste leerrede in den bundel niets bevat, wat den titel van het werk eenigzins regtvaardigt. De Eerw. van Staveren zoekt LANGS DEN GEWONEN WEG in het licht te stellen, hoe Gods openbaring in Christus ons God heeft doen kennen en in welke betrekking tot God wij door Christus staan. Hij spreekt I. over HETGEEN DE NAAM IMMANUEL ONS PREDIKT en II. WAARTOE DIE NAAM ONS STEMT; ter ontwikkeling van Dl. I. wijst hij op vier bijzonderheden: 1°. GOD WAARLIJK MET ONS; 2°. GOD IN DEN VERHEVENSTEN ZIN MET ONS; 3°. GOD MET ONS ALLEN EN IN ALLES MET

ONS; 4°. GOD VOOR EEUWIG MET ONS. Uit de behandeling blijkt, dat de Schrijver meer naar aanleiding van den tekst gesproken, dan dien in zijn verband beschouwd heeft. Volgens Mattheus bevat de naam IMMANUEL in het algemeen reeds, wat meer bepaald door dien van JEZUS uitgedrukt wordt. De Engel sprak tot Jozef in den droom: '*En zij zal eenen Zoon baren en gij zult zijnen naam heeten* JEZUS: *want Hij zal zijn volk* ZALIGMAKEN VAN HUNNE ZONDEN.' En daarin uu vindt Mattheüs de vervulling der Godspraak van Jezaija; '*Ziet, de maagd zal zwanger worden, en eenen Zoon baren, en gij zult zijnen naam heeten* EMMANUEL, *hetwelk is, overgezet zijnde, God met ons*.' Wij hebben dus regt, om ons te verwonderen, dat de Schr. hier bijkans stilzwijgende voorbijgaat, wat onzes inziens hoofdzaak wezen moest: 'God met ons, die ZONDAREN zijn, of de openbaring en betooning van Gods heilige en genadige liefde in Christus, den gekruisigden.' Is het niet vreemd, dat noch in deze, noch in de overige Leerredenen naauwelijks van onze verzoening met God in en door den Gekruisigde sprake is? Beschouwen wij deze Leerrede in verband met den titel - de Heer van Staveren zal toch de zeer vlugtige schets in enkele volzinnen van de werkzaamheid van Jezus, hoe deze zich tot *allen* uitstrekt (bl. 11), wel geene schets van 's Heeren inwendig leven durven noemen? - '*daarna*,' zoo gaat de Schr. voort, '*op het gewigtige werk, waarin, als in één middenpunt, zijne gansche werkzaamheid zamenloopt, de stichting der gemeente, terwijl de derde leerrede, in de bijzondere leiding zijner discipelen, dit punt nog nader in het licht stelt, en zijne Goddelijke wijsheid, in de middelen tot bereiking van zijn verheven doel, eenig(s)zins levendiger doet gevoelen*.' - In de TWEEDE Leerrede beschouwt de Schr. DE STICHTING VAN HET VOLMAAKTE GODSRIJK ALS DE HOOFDWERKZAAMHEID VAN CHRISTUS OP AARDE, volgens Lukas VI: 13, waar ons de aanstelling van twaalf discipelen van Jezus tot zijne Apostelen verhaald wordt, terwijl hij in de DERDE (de roeping van sommige discipelen, volgens Joh. I: 37-46, die alzoo volgens chronologische orde de tweede moest voorafgaan) JEZUS' EERSTE OPENBARE WERKZAAMHEID beschouwt ALS EENE PROFETIE VAN HETGEEN HIJ TEN ALLEN TIJDE IS EN DOET. Schetsen van Jezus' INWENDIG leven zult gij hier te vergeefs zoeken, en 't is merkwaardig, dat de Schr. zulks reeds in de opgave van de onderwerpen zelve aanduidt; zij handelen immers over Jezus' OPENBARE leven. Van de eerste valt niets bijzonders te zeggen; 't is eene preck, waarin evenmin veel te berispen, als te roemen valt; blz. 30 en 31 vinden wij echter eenen wenk, hoe de Schr. den dood van Christus beschouwt: 'Daarvoor - voor de stichting van het Godsrijk - heeft Hij alles veil! De zonde der wereld is te groot, dan dat zij haren haat tegen Jezus zal afleggen, vóór dat zij dien heeft gekoeld. Hij gevoelt het, zonder zijnen dood wordt de zonde als zonde niet openbaar en geoordeeld; wordt bij de zijnen niet alle aardsche verwachting den bodem ingeslagen, noch het zuiver hemelsche van zijn streven gewaardeerd. Zijn dood zal alle beletselen wegnemen, Zijne en 's Vaders liefde op het uitnemendst openbaren, en Hij, Hij is bereid te sterven. Zoo vergaderde Hij de verstrooide Godskinderen tot één, Zijn bloed is het inwijdingsoffer van het Nieuwe Verbond; een bloed, dat betere dingen spreekt dan het bloed van Habel, want in hetzelze is het Godsrijk gevestigd voor eeuwig.' Al wat de Schr. hier van Jezus' dood zegt, is zeker volkomen juist; maar drukt het wel alles uit, wat de Heer en zijne Apostelen als doel en vrucht van Jezus' lijden en sterven voorstellen? Wordt zelfs het voornaamste: '*Dit is mijn Bloed, het bloed des Nieuwen Testaments, 't welk voor velen vergoten wordt* TOT VERGEVING DER ZONDEN,' niet te veel op den achtergrond geschoven? In de DERDE leerrede is de Schr. onzes inziens gelukkiger geslaagd, al is het woord *profetie* in het thema misschien minder juist, omdat zich de roeping

der Apostelen niet in dien zin als de Schr. bedoelt als eene profetische handeling *aankondigt*. Uit deze beide leerredenen blijkt, dat de Schr. staat op het standpunt der zoogenaamde Groninger School, daar hij de opvoeding der discipelen als Jezus' hoofdwerkzaamheid voorstelt; ook de altijd praktische strekking dezer leerredenen getuigt hetzelfde, en zoo wij dit eenen eersten eisch van elke leerrede noemen, zoo hadden wij echter wel gewenscht, dat de S. telkens met meerderen nadruk gewezen had op het grondbeginsel van alle waarachtig Christelijk leven, nml. het hartelijke geloof in Jezus Christus, als den Zaligmaker, den Verlosser van onze zonden. - '*Daarna*,' zoo vervolgt de Schr. '*heb ik op zijn inwendig bestaan, de gaven zijns geestes, het oog geslagen*.' - De Schrijver bekent alzoo zelf, dat de drie eerste leerredenen, gelijk later de twee laatsten niet over Jezus' inwendig bestaan handelen, en dat alzoo vijf van de twaalf niet regtstreeks behooren tot eenen bundel, die in het licht verschijnt onder den titel: JEZUS CHRISTUS VOORAL IN EENIGE TREKKEN VAN ZIJN INWENDIG LEVEN GESCHETST. - '*Eerst sprekende over zijnen godsdienstijver, de eere Gods als het roersel zijner daden*.' - De vierde leerrede handelt, volgens Joh. II: 17*b*, over de tempelreiniging; zij is misschien eene der beste uit den bundel; het onderwerp is geleidelijk behandeld; menige goede, enkele malen eene zeer fijne opmerking, en bl. 78 en 79 eene beschrijving van 's Heeren stemming bij dien ijver, die voortreffelijk is en ons bijkans met den titel van het geheele werk zou verzoen en. Wij kunnen ons niet weêrhouden, daarvan een gedeelte af te schrijven: 'Het ware b.v. een blinde drift geweest, als de Heer op dezen oogenblik de bewustheid verloren had van hetgeen Hij verrigtte. Doch het woord: "maakt het huis mijns Vaders niet tot een huis van koophandel," leert het u anders.' Het oog des verstands is geen oogenblik gesloten; met beradenheid 'de beweging zijns gemoeds regelend, handelt Hij in het gevoel zijner verhevene waardigheid, zijner betrekking tot God. Het zelfde ziet gij in het onderscheid van handeling, dezen verschillenden zondaren wedervaren. De handelaars in vee, de benoodigdheid der rijken, die zich ligt elders konden voorzien, drijft Hij met hunne schapen en ossen den tempel uit. De tafels der wisselaars keert Hij om, hun geld stort Hij uit, omdat hiervoor, op andere plaatsen der heilige stad, de gelegenheid gemakkelijk kan worden gevonden. Doch de kooplieden in duiven, het offer der armen, die zich niet zoo gemakkelijk elders konden voorzien, zendt Hij eenvoudig henen met het woord der vermaning.' Ons frappeerde deze eenvoudige, maar treffende opmerking. - 'Voeg er bij,' zoo gaat de Schr. eenigzins later voort, 'dat zijn ijver Hem voor geen enkel oogenblik ongeschikt gemaakt heeft, zijn werk voort te zetten. Neen, Hij behoefde geen' tijd om tot kalmte weêr te keeren gij vindt Hem aanstonds weder bezig in eene redewisseling met het volk. Een woord ontvloeit zijnen mond, diepzinnig en hoogstgewigtig, aangaande het afbreken des tempels van zijn ligchaam, dat zijne discipelen eerst regt verstonden, nadat Hij uit den dood was opgestaan. Zoo helder was zijne zelfbewustheid, zoo duidelijk doorzag Hij al de gevolgen dezer daad, dat Hij in de vraag des volks: "wat teeken toont gij ons, dat gij deze dingen doet?" reeds de kiem ziet van dien dood, welke de zonde in hare volle afschuwelijkheid zou kenbaar maken. Voorwaar, gij stemt met mij in, ook hier verloochent zich de overeenstemming in 's Heilands ziele niet. De onheiligste bedrijven mogten een' geweldigen indruk maken op zijn binnenste, zijn ijvervuur doen ontgloeijen, al zijne vermogens werkten niet te min zamen, om dien gloed te regelen en te besturen. Zoo werd hij geene verteerende vlam, maar een reinigend vuur ter behoudenis der zondige menschheid.' Inderdaad voortreffelijk mag deze schildering van Jezus' volmaaktheid hee-

ten. Wanneer de Schrijver ons hier echter Jezus ten voorbeelde stelt, ... doch over het voorbeeld des Heilands later. - '*Vervolgens* (*heb ik*), *als eene proeve van zijn verheven verstand, getracht te doen inzien, hoe Hij in de eenvoudigste verschijnselen der natuur, op treffende wijze, de hoogste waarheid, het wezen Gods verklaarde*.' - Leerrede over Matth. V : 45*b*. Ook deze preek bevat menige schoone opmerking. Wanneer de Schrijver echter de vraag: waarom Jezus het eerst God als aller Vader opmerkte in de meest eenvoudige verschijnselen der natuur? beantwoordt vooral door op de zedelijke volmaaktheid van Jezus te wijzen, dan spreekt hij zeker eene diepe waarheid uit (vergelijk Rom. I), maar dan had hij toch ook moeten wijzen op den hemelschen oorsprong van Jezus, die den Vader volkomen kende, en die daarom uit den aard der zaak de hand zijns Vaders overal opmerkte. '*Deze dingen spreek ik, gelijk mijn Vader mij geleerd heeft*,' verklaart Jezus zelf, en Hij noemt zich zelven '*eenen mensch, die de waarheid gesproken heeft, welke Hij van God gehoord had*.' - '*De gaven zijns harten*, gaat de Schr. voort, *deelneming in onze vreugde en smart* (de bruiloft te Kana, en de opwekking van den weduwszoon te Naïn) *en de stof van zijne eigene blijdschap en droefheid* (Jezus' vreugde bij het terugkeeren zijner jongeren over het welslagen hunner zending, en Jezus' droefheid en tranen over Jeruzalem), *in één woord de openbaring van zijn gevoel, in eenige bijzonderheden afgemaald, zijn de onderwerpen der vier volgende redenen. Eindelijk hoe de kracht van zijnen wil zich in aanhoudenden arbeid voor het Godsrijk doet kennen, is de stof der tiende leerrede. Ten slotte heb ik er twee bijgevoegd, bevattende het oordeel der wereld en des Christens over den Zoon des menschen, die zich alzoo openbaarde*.'

Het zou ons te lang bezig houden, wilden wij elk dezer Leerredenen in bijzonderheden beschouwen. De achtste en negende Leerredenen: *Jezus' heilige vreugde*, en: *Jezus' heilige droefheid*, en de beide laatsten bevatten menig voortreffelijk gedeelte, en laten zich over 't geheel met veel nut en genoegen lezen, terwijl het zoowel in deze, als in de overigen niet aan vele opmerkingen ontbreekt, die van eene niet gewone menschenkennis getuigen. Eene psychologische fout is het echter, wanneer de Schr. in de Leerrede over Luk. XIX: 41-44: *Jezus' tranen over Jeruzalem*, wijst op DE BEDOELINGEN, WAARTOE DIE TRANEN VAN JEZUS GESTORT WERDEN. Tranen zijn de *onwillekeurige* tolken der droefheid, en te weenen, om met zijne tranen een zeker doel te bereiken, dat onderstelt eenen zekeren *willekeur*, die zich niet denken laat in Jezus. In de uitwerking van dit punt wordt deze fout echter gedeeltelijk gerectificeerd, omdat daar vooral gewezen wordt op de woorden, die Jezus weenende sprak.

Wij beschouwen het als eene groote verdienste van deze Leerredenen, dat zij over het geheel niet aan den tekst vastgeknoopt, maar werkelijk ontwikkelingen van den tekst zelven zijn, en dat zij vrij zijn van die gevaarlijke spelingen van het vernuft, waardoor men de Heilige Schrift alles kan laten zeggen, wat men zelf slechts wil. Maar is het bij elke Leerrede een volstrekte eisch: *getrouw aan het woord*, met meerdere gestrengheid doet zich die eisch gelden, waar men poogt, het inwendige leven van Jezus te schetsen. Hier vooral moet men eenig en alleen de Evangelische geschiedenis tot grondslag voor het onderzoek leggen, en men mag niet - wat intusschen menigmaal gebeurt - bij de beschouwing van Jezus' woorden of daden uitgaan van eene zekere idee van volkomenheid, die men zich reeds van te voren gevormd heeft, en waaraan men nu, om 't zoo uit te drukken, elk der woorden of daden van Jezus aanpast. Dit is eene gevaarlijke klip, waarop velen schipbreuk hebben geleden, die er zich aan gewaagd hebben, een beeld van Jezus' inwendig leven te schetsen. 't Is toch al eene zonderlinge en treu-

rige logica, die dezulken onbewust volgen: ‘Jezus is de volmaakte, die niets gedaan kan hebben, dat onvolmaakt is; derhalve moet ook deze of die uitspraak, deze of die handeling van Jezus zoo verklaard worden, dat zij aan het ideaal der volmaaktheid beantwoordt.’ Want uitgaande van dit beginsel, geeft men niet getrouw de eigene trekken van Jezus' leven terug, maar men schetst inderdaad in Jezus (even als de leerlingen van Socrates in hunnen Meester) het ideaal, hetwelk men zich zelven gevormd heeft; de beschrijving van Jezus' leven wordt dan in waarheid slechts eene poging, om - het koste wat het wil - in elke daad, in elk woord des Heeren eene trek van dit zelf gevormde ideaal weder te vinden; en al naar dat ideaal zelf bij den eenen of anderen verschillend gewijzigd is, zullen ook de woorden en daden van Jezus eene andere althans gewijzigde beteekenis verkrijgen. Intusschen spreekt het van zelf, dat de erkentenis van de volmaaktheid van den Heer in al zijn spreken en doen het resultaat moet zijn van de beschouwing van Jezus' leven. Wij bedoelen hiermede in geenen deele, dat men zich bij het schetsen van Jezus' inwendig leven niet op een geloovig standpunt zou mogen plaatsen; integendeel gelooven wij, dat dit juist eene behoefte is, en wij zouden ons sterk maken om te bewijzen, dat elke poging daartoe uit haren aard mislukken moet, indien zij niet aangevangen wordt met geloof in en liefde tot den Heer, zoodat hartelijk geloof in den Zaligmaker een volstrekt vereischte is in elk, die aan het schetsen van Jezus' inwendig leven zich waagt. Maar juist het waarachtig geloof, dat Jezus de Zoon van God en in alles de volmaaktste mensch is, moet ons krachtig dringen tot historische trouw; de waarlijk geloovige kan toch onmogelijk een zelf gevormd ideaal op den Christus willen overbrengen, maar bij hem staat de overtuiging vast, dat eerst eene naauwgezette beschouwing van Jezus' leven, zoo als het werkelijk is, hem kan brengen tot de regte kennis, waarin het ware ideaal van den volmaakten mensch bestaat. Hoe heeft nu de Geleerde van Staveren in zijne Leerredenen hieraan beantwoord? Waar hij ons het beeld van den Christus teekent, daar zeker blijft hij getrouw aan den tekst, en put uit den tekst de verschillende trekken van 's Heeren leven en bestaan, en in zoover verdient hij allen lof. Meer onverdeeld zou die lof echter zijn, ware de Schrijver getrouw geweest aan hetgeen hij zijnen lezers belooft, en beantwoordde de inhoud zijner Leerredenen aan haren algemeenen titel; nu toch beslaat de schets van Jezus' inwendig leven, die de geheele inhoud van zijn werk moest zijn, een betrekkelijk slechts klein gedeelte daarvan. De Schrijver laadt de verdenking op zich, dat hij den titel van zijn boek eerst gekozen hebbe, nadat hij eenige Leerredenen uit zijnen voorraad voor de uitgave van eenen bundel bijeen verzameld had, en dat het grondïdee: *ket schetsen van Jezus' inwendig leven*, hem bij het opstellen der leerredenen zelven niet voor den geest hebbe gestaan. Inderdaad toch zou men met hetzelfde regt, als de Schr., elke leerrede, die over eenig werk van Jezus handelt, onder deze rubriek kunnen brengen, omdat men bij de beschouwing van elke daad, door Jezus verrigt, ook en vooral de beginselen zocht op te sporen, die den Heer tot deze daad hebben gedrongen, of hem daarbij hebben geleid. Wie zou, lezende zulk eenen titel, niet onwillekeurig hier de behandeling verwachten van onderwerpen, of aan de laatste gesprekken des Heeren met zijne jongeren, of aan het hoogepriesterlijke gebed ontleend, waarin Jezus zelf zijn inwendig leven, zijn gemoedsbestaan zoo treffend uitspreekt, of eene schets van den biddenden Jezus, of eene zielkundige verklaring van de verzoeking des Heeren in de woestijn, of van zijnen strijd in Gethsemané, enz.? Wie de behandeling van zulke onderwerpen voor zijne krachten te zwaar oordeelt, welnu, dat hij zich dan ook niet wage aan het schetsen van den persoon des Heilands in zijn inwendig leven!

Wij hebben uog eene bedenking tegen de leerredenen, zoo als zij daar liggen, ook afgezien van haren algemeenen titel. De toepassing dezer leerredenen bestaat grootendeels daarin, dat het leven van Jezus ons ten voorbeelde wordt gesteld. Waar de prediker het leven van den Heiland voor de gemeente schetst, daar stelt hij zich daarmede uit den aard der zaak een tweeledig doel voor. Het eerste en voornaamste is, om de gemeente op te leiden tot de regte kennis en eerbiedige bewondering van haren Heiland, en haar alzoo op te bouwen in opregt geloof in, en hartelijke liefde tot den Heer. In dit opzigt is de grondinhoud van zulk eene prediking deze: ‘Komt en ziet, of deze niet waarlijk is de Christus, de Zoon van God, op wien gij met volkomen vertrouwen u verlaten kunt als op uwen Heiland, en wien gij liefhebben moet, zoo gij Hem slechts waarlijk kent.’ Het andere is, dat men het leven van den volmaakten Jezus der gemeente voorstelt als haar hoogste voorbeeld, en haar tot navolging opwekt. Wat dit laatste betreft, moet men echter bij de beschouwing van de werken des Heeren naauwkeurig onderscheiden of en in hoever Jezus in deze of die bijzondere daad gehandeld heeft eenvoudig als mensch, of als magthebbende, als de door God gezondene Messias der wereld, in de bewustheid zijner hoogere magt en waardigheid. Er behoort een scherpe blik toe, om altijd met de noodige juistheid te onderscheiden en te bepalen, waar wij al of niet de vrijheid hebben, om het gedrag van Jezus dadelijk aan de gemeente ten voorbeelde te stellen, en niet zonder de hoogste omzigtigheid mogen wij de verschillende trekken van Jezus' leven dadelijk overbrengen, of als zoovele regels van ons leven en onzen wandel beschouwen. Moet het zedelijke leven van elken mensch beoordeeld worden naar de betrekkingen, waarin hij geplaatst is, of optreedt; is de maatstaf dier beoordeeling reeds daarom zoo verschillend, dat het zelfde wat voor den eenen heilige pligt is, voor den anderen zonde zou zijn, dan geldt dit zekerlijk wel in de hoogste mate, wanneer wij het leven van gewone menschen naar het leven van den eenigen Zaligmaker en Godszoon beoordeelen, omdat Jezus Christus, ook in hetgeen hij deed, zich zijner hoogere goddelijke zending bewust was. En zoo Jezus slechts een gewoon mensch, en niet de door God gezondene, de Christus Gods geweest ware, dan zeker zouden niet weinige woorden en daden van den Heer van eene verregaande aanmatiging getuigen, die uit een zedelijk oogpunt nimmer te regtvaardigen zou zijn. Christus is dan inderdaad niet in *alles*, wat hij doet, het voorbeeld voor zijne volgelingen. Waar de Heer als magthebbende spreekt of handelt, b.v. waar hij openlijk den Grooten en Oversten des volks hunne zonden verwijt, gaf zijn karakter als profeet of Messias Hem daartoe wel het volle regt; maar wanneer wij dadelijk het voorbeeld onzes Heeren wilden navolgen, dan zouden wij ons een gezag en oordeel over anderen aanmatigen, hetwelk ons weinig voegen zou. Zoo oordeel ik het eenigzins gewaagd, wanneer de Schr. in zijne vierde Leerrede, naar aanleiding van de tempelreiniging, Jezus als het beeld van den waren godsdienstijver ons ter navolging voorstelt, omdat de wijze, waarop Jezus hier dien ijver betoont, inderdaad niet door allen nagevolgd worden mag. Men zou anders misschien wel den beeldenstorm kunnen verdedigen, door zich op de tempelreiniging door Jezus te beroepen! Jezus handelt hier echter in de bewustheid zijner profetische waardigheid, en met profetisch gezag; ware Jezus een gewoon mensch geweest, dan zou zijn gedrag moeijelijk te verdedigen zijn, gelijk ook de Joden reeds terstond tot Jezus zeiden: ‘*Welk teeken toont gij ons, dat gij deze dingen doet*?’

Doch ook daar, waar de prediker met volkomen regt het voorbeeld van Jezus ter navolging voorstelt, mag hij niet uit het oog verliezen, dat hij hier tegenover de gemeente zelve met een groot bezwaar te kampen heeft. Ik be-

doel namelijk de tegenwerping, die de gemeente gereedelijk maakt, zoodra zij op 's Heeren voorbeeld wordt gewezen, dat Jezus Christus, als de Zoon van God, een geheel éénig wezen is, met veel hoogere krachten begaafd dan gewone menschen, en dat het daarom voor ons, menschen, wel onmogelijk mag heeten, het voorbeeld van den Heer in vollen zin des woord na te volgen. Heeft de prediker deze tegenwerping niet helder voor den geest, hij kan er veilig op rekenen, dat zelfs zijne meest welsprekende rede kracht- en doelloos zijn zal. Zoolang de redenaar nog slechts bedoelt, om zijne hoorders van de geheele eenige volmaaktheid des Heeren te overtuigen, en hen tot bewondering en eerbied op te wekken, heeft hij ligtelijk gewonnen spel. Hij spreekt toch tot eene christelijke gemeente, die reeds, vóór hij zijne rede aanvangt, zich volkomen overtuigd houdt van hetgeen hij betoogen wil; ook in de toepassing is zijne taak zeer ligt, zoolang hij nog slechts aantoont, hoe ver wij beneden Jezus staan. Maar waagt hij met het voorbeeld van den volmaakten Heer eenen aanval op het geweten zijner hoorders, en gebruikt hij het als eenen aandrang, om hen tot ware zelfveroordeeling en verootmoediging te brengen, dan zal zich terstond de zoo evengenoemde tegenwerping als een bolwerk tusschen den prediker en de harten zijner hoorders plaatsen. De opmerking van Bungener (Un sermon sous Louis XIV, p. 201) is reeds in het algemeen volkomen waar, wanneer hij spreekt van ‘la deplorable manie de ne voir dans un prédicateur qu'un adversaire, dans un sermon qu'un plaidoyer. Or, ce prétendu adversaire, c'est le meilleur de nos amis; ce procès, nous avons tout à gagner à le perdre. Nous le savons, nous l'avouons..... et nous n'en continuons pas moins à regarder comme des gains tous les petits triomphes, vrais ou faux, que nous réussirons à remporter sur la logique - de l'orateur.’ Maar hoe groot is dan het gevaar, wanneer de redenaar door het voorbeeld van Jezus Christus op het geweten zijner hoorders zoekt te werken, dat al zijne pijlen afstuiten op het schild der tegenwerping: ‘Wie zou in staat zijn Hem na te volgen, die de Zoon van God is?’ Toont de redenaar niet, dat hij al de kracht der tegenwerping gevoelt, en poogt hij haar niet te ontzenuwen, hij moge met al den gloed zijner welsprekendheid dringen, vermanen, bidden zelfs, zijne hoorders trekken zich achter dat bolwerk terug, en hij spreekt, in plaats van de harten te treffen, inderdaad over de hoofden der gemeente heen. Alle deze opmerkingen treffen althans ten deele het gebruik, dat Dr. van Staveren van het voorbeeld van Jezus maakt.

Wij eindigen met nog ééne opmerking. Heeft de prediker regt om - zoo het met oordeel des onderscheids geschiede - Christus aan de gemeente te prediken als het voorbeeld, den belijder van Christus ter navolging voorgesteld, omdat niet alleen de Apostelen op het voorbeeld des Heeren gewezen hebben, maar ook Jezus zelf op zijn eigen voorbeeld wijst, hij vergete daarbij nimmer en late het ook dan, wanneer hij bepaaldelijk over Jezus als ons voorbeeld predikt, kennelijk doorstralen, dat Christus voor ons meer is dan voorbeeld. Schildering van Jezus' volmaaktheid als het voorbeeld, ons door God voorgesteld, is op zich zelve nog niet wat men *Christus-prediking* noemt. Deze laatste verlangt de gemeente, en zekerlijk is het christelijke gemoed nog weinig bevredigd, wanneer men Christus predikt als den Verkondiger eener volmaakte leer en zelf het beeld der volmaaktheid. De grondinhoud van alle waarachtige Christus-prediking is geene andere dan deze: ‘*God was in Christus de wereld met zich zelven verzoenende, hunne zonden hun niet toerekenende, en Hij heeft het woord der verzoening in ons gelegd*.’ In de leerredenen van Dr. van Staveren treedt echter de verlossende en verzoenende werkzaamheid Gods in en door den gekruisigden Christus zeer op den achtergrond tegenover de voorstelling van Jezus Christus als den Verkondiger der

waarheid en het volmaakte voorbeeld. Welke des Schrijvers denkbeelden omtrent deze eerste zijn, heeft hij wel laten gissen, ja, maar niet bepaald uitgesproken, zelfs dan niet, als er onzes bedunkens niet alleen gereede aanleiding toe bestond, maar het onderwerp der rede er als van zelf toe leiden moest; ik neem hier tot voorbeeld de laatste Leerrede uit dezen Bundel, die, volgens Coll. III : 4^{b}, tot onderwerp heeft: 'CRISTUS ONS LEVEN.' In het tweede deel wijst Dr. van Staveren op Christus als op de bron, den onderhouder en voleinder van ons waarachtig leven. Maar hoe ontwikkelt hij nu die waarheid, dat Christus de bron van ons leven is? Zonder van Hem te spreken als den Verlosser, door wiens leven, maar vooral lijden en sterven, zondaren met God verzoend zijn en de magt der zonde in ons gebroken is, gewaagt hij slechts van onze opvoeding in de christelijke gemeente, van de verkondiging des Evangelies, en 't allermeest van Jezus' voorbeeld. Het is - misschien bedriegen wij ons echter - alsof de Schrijver het doel der komst van den Zaligmaker meer ziet in verkondiging der waarheid en openbaring der volmaaktheid in leer en voorbeeld, dan in eene feitelijke verlossing van de zonden en verzoening met God, zonder welke laatste, mijns inziens, nogtans die verkondiging en openbaring krachteloos zijn zouden. Wij twijfelen daarom zeer, of op zulk eene wijze het Evangelie als de blijde boodschap onzer verzoening met God in Christus wel tot zijne regten komt, en wij schrijven het hieraan toe, dat leerredenen, die niet getuigen, dat de prediker doordrongen is van het gevoel: '*God heeft ons de bediening der* VERZOENING *gegeven*,' over het geheel voor de heilbegeerige gemeente minder aantrekkelijks bezitten, hoe voortreffelijk zij ook overigens mogen zijn. Bij zulk eene voorstelling toch wordt de schuldgevoelende ziel niet aangegrepen door de troostvolle waarheid: 'Jezus is waarlijk ook mijn Zaligmaker; ook mij heeft mijn Heiland verlost en verzoend met God.' Inderdaad wordt de Christus, zoo zijn werk bestaat alleen in leer en voorbeeld, voor ons gevoel meer de Weldoener der menschheid in het algemeen, dan ook nu nog de Redder en Behouder van elken zondaar in het bijzonder, meer een beeld, dat wij bewonderen, op hetwelk wij eerbiedig staren, dan de levenskracht, die ons bezielt en in ons werkt; er bestaat dan geen dadelijk rapport tusschen de ziel des zondaars en haren Zaligmaker; in het kort, het Evangelie wordt eene veredelde en volmaakte zedewet, en de antithese van wet en Evangelie valt weg.

Rotterdam.
S. HOEKSTRA, Bz.

***De algemeene levensregeling voor beschaafde menschen wetenschappelijk bewerkt door Dr. C.W. Ideler. Naar de tweede Hoogd. Uitgave in het Nederduitsch overgebragt, door Dr. A.H. Israëls. Utrecht en Amsterdam, C. en C.G. van der Post*, 1851.**

Ken u zelven! Delphi's tempelspreuk, eeuwen lang den menschen voorgepredikt, wordt nog altijd door hen al te weinig, al te eenzijdig behartigd. - Wel is waar kent ieder de verpligting zijn hart te toetsen, de bron van zijne driften en hartstogten na te sporen, zijn karakter te leeren kennen; maar stelt de groote menigte zich niet met het oppervlakkigste onderzoek daarnaar tevreden, en wordt de kennis van den mensch, in zijn geheel als stoffelijk en geestelijk wezen opgevat, niet door slechts zeer weinigen nagejaagd? Wie geeft zich over 't algemeen de moeite zich den oppermagtigen invloed duidelijk voor oogen te stellen, dien het stoffelijke element op de psychische uitingen heeft? Zijn het niet slechts enkelen, die met ijver en naauwgezetheid en zonder dogmatische vooringenomenheid er naar streven om de door de natuur gestelde wetten te leeren kennen, volgens welke de behoeften van het ligchaam nu eens ingewilligd, dan weder gewijzigd, bestreden, beheerscht en onderdrukt moeten worden? En kan er zonder deze kennis wel eene harmonische ontwikkeling van den mensch tot den hoogst mogelijken gaaad van ligchamelijke gezondheid en zedelijke kracht plaats vinden? Wat de logica voor den geest, wat de ethica voor het gemoed is, moet de diaetetica voor het ligchamelijke leven zijn. Alomme wordt van vooruitgang, verlichting, beschaving, hervorming, gesproken; maar de hervorming en verbetering van de leefwijze der menschen wordt door al te weinigen ter harte genomen.

De staathuishoudkunde, tegenwoordig meer dan ooit door jong en oud, soms met monomanischen ijver beoefend, alsof van haar alleen het heil der menschen in leven en sterven afhing, moge ten doel hebben om de welvaart zoo algemeen mogelijk te maken; maar daartoe is het toch wel noodig iets meer te weten, dan hoe de rijkdommen worden geboren en vernietigd. Een krank ligchaam, een krank verstand, een krank gemoed kunnen niet werken, niet denken, niet handelen ten voordeele der eigene en der maatschappelijke welvaart. De eerste en voornaamste, de fundamentele rijkdom is dus de gezondheid in hare meest uitgebreide beteekenis. Zonder haar geen geluk, geene welvaart, geene voortbrenging, geene verspreiding; en hoe gezonder, des te meer voortbrenging, des te meer verspreiding, des te meer verbruik. Waar hartstogten, die voortbrengselen en gevolgen van een ziek gemoed, woeden, daar moet iedere staat, ieder individu aan het wankelen geraken; een bekrompen verstand, verkeerde idéën, gebrek aan veerkracht en zoo duizende gevolgen meer van een ziek ontwikkelden geest, belemmeren den handel, de industrie. De welvaart der maatschappij moet derhalve de welvaart, de gezondheid zijner leden op den voorgrond plaatsen, wil men de welvaart ten minste zoo algemeen mogelijk maken. En bovendien bestaat er nog een ander geluk, dan alleen het geluk van den

mensch, als maatschappelijk burger. Een goed doorzigt, een scherp oordeel, de tevredenheid des harten, het gevoel van eigenwaarde, het huiselijk geluk, de liefde van vrouw en kinderen, hunne opvoeding, de toekomst der jeugd en eene menigte andere zedelijke omstandigheden, dit alles, lijdt het niet onder een ziek ligchaam, een krank verstand, een geschokt gemoed?

Wat dan de staathuishoudkunde voor den staat, voor het algemeen wezen kan, moet de Diaetetiek voor het individu zijn. Hare kennis is geenszins nieuw. Vroeger verstond men daaronder bij voorkeur de regeling van het gebruik van spijs en drank, of de wenken om de gezondheid te bewaren en het leven te verlengen. Haar gebied is later uitgebreid, sedert de ontwikkeling van physieke magt opgehouden heeft het hoofddoel van den mensch te wezen, wiens voornaamste roeping in de ontwikkeling van zijn geestelijkzedelijk beginsel gelegen is. Dit beginsel toch maakt het eigendommelijke van den mensch uit, waardoor hij zich meer van de andere dieren onderscheidt, dan door zijn ligchamelijk zamenstel. De taak der diaetetiek moet het derhalve zijn, het leven van den mensch zoodanig te regelen, dat hij werkelijk meer en meer mensch wordt, dat is een wezen dat door de rede geleid en met bewustzijn handelt. Zonder de voorlichting der physiologie, kan de diaetetiek den mensch daartoe niet verheffen; deze moest hem leeren zijn ligchaam overeenkomstig de natuur, overeenkomstig de bijzondere gesteldheid van dat ligchaam en den aard der invloeden, die daarop werken, te verzorgen en te verplegen. Maar met het oog op de bestemming van den mensch, moet zijne geestelijk-zedelijke natuur de hoofdzaak der Diaetetiek zijn; de geestelijk-zedelijke vrijheid moet het doel zijn, waarnaar zij al hare pogingen gerigt houdt. Zoolang men aan den eenen kant nog de ontwikkeling van het zoogenaamde physische leven verwaarloost, en aan den anderen kant zijne hoogste toepassing, de ware zedelijke vrijheid, uit het oog verliest, zal noch het individu, noch de maatschappij dien hoogsten trap van volmaaktheid bereiken.

Zie hier, lezer! den hoofdzakelijken inhoud van des vertalers inleiding meestal met zijne eigene woorden teruggegeven. Zij geeft over het algemeen het standpunt van Ideler, waarop hij zich bij zijne Diaetetiek, zoowel als bij al zijne psychiatrische schriften geplaatst heeft, vrij wel en duidelijk aan.

Het is zoo: gezondheid, in den ruimsten zin des woords, is het doel der diaetetiek. Zocht Hufeland in zijne macrobiotiek dit doel te bereiken, door de matigheid, het maathouden in alles, het evenwigt tusschen ontvangst en uitgave, als de hoogste wet vast te stellen, wier naleving aan het leven den langst mogelijken duur kon bezorgen; toonde Hartmann in zijne Eubiotiek dat niet de duur des levens, maar zijne gelukzaligheid er de eigenlijke waarde aan verleent, die alleen daardoor gewonnen kan worden, dat het leven overeenkomstig de natuur wordt ingerigt; Ideler ging nog verder; hij, voor wien het ligchaam slechts om des geestes wille en slechts door de ziel bestaat, stelde als hoogste principe der diaetetiek vast, dat de idée der geestelijkzedelijke vrijheid de grondvoorwaarde moet zijn voor het streven naar oneindige ontwikkeling der krachten, en dientengevolge het geheele somatische leven dermate moet doordringen en beheerschen, dat het daarmede steeds in de volkomenste harmonie te voorschijn treedt. Het leidende principe van zijne diaetetiek moet dan ook niet in de cultuur des ligchaams, maar in die des geestes gezocht worden. Maar daar het: *mens sana non nisi in corpore sano*, ook door hem aangenomen wordt, is de versterking van het ligchaam eene eerste en noodzakelijke voorwaarde voor zijne ideale gezondheid. Het motto voor zijn werk gekozen: ‘Die kracht heeft, heeft alles; die kracht mist, derft alles,’ geeft dit duidelijk genoeg te kennen. Griekenland, waaraan zoo

menig ideaal voor het ware, schoone en goede door ons ontleend wordt, biedt hem de verwezenlijking aan van hetgeen hij zich voorstelde. Dáár vindt hij de zuiverste diaetetiek; in Athene trad de idee der vrijheid, als het principe van elke werkdadige kracht, duidelijk in het leven. De physische wedergeboorte des menschengeslachts wordt dientengevolge voor Ideler niet doel, maar slechts middel, waardoor het in staat gesteld wordt aan zijne hoogere bestemming te voldoen, die in de hoogst mogelijke zedelijke en geestelijke ontwikkeling gelegen is. Zij is hem dit, daar het *streven naar het oneindige* zich aan hem als het Urphaenomen van de menschelijke ziel opdringt.

Zie hier het idealistische standpunt, hetwelk Ideler zich gekozen heeft en waardoor hij zich zeker zeer onderscheidt van zoo menigen schrijver over hygiene en diaetetiek van de latere tijden, maar waardoor zijn werk zich van den anderen kant naauw aansluit aan de Seelen-diaetetiek van Heinroth, Feuchtersleben en van Posner. Om dit standpunt volledíger aan te geven, deelt hij zijne beschouwingen omtrent beide hoofdelementen van het zieleleven mede: *de geest* vertoont zich aan hem in zijne grootste zuiverheid en volmaaktheid, onder den vorm van de idée, waardoor de grondwet van het denken zich onmiddellijk aan het bewustzijn te kennen geeft; de levensuiting van het *gemoed* daarentegen is het streven om door dadelijk handelen bepaalde werkingen voort te brengen, waardoor de mensch in de buitenwereld ingrijpt, om daar werkelijk eene positie meester te worden, die te handhaven en haar steeds eene in 't oneindige voortgaande uitbreiding te geven. Zoodoende kan de diaetetiek niets anders beoogen dan de geestelijk-zedelijke idéën door 't ligchamelijke practisch in het leven te laten treden.

Van dit standpunt uit, is de cultuur der hersenen als de werkplaats der idéën, voor Ideler de noodzakelijkste voorwaarde der Diaetetiek, wier taak dus nader zoo geformuleerd zou kunnen worden, dat zij de krachten des levens zoodanig moeten aankweeken, dat uit hare meest eendragtige zamenwerking de idée kan geboren worden.

Vóórdat Ideler de voorschriften daarvoor nader aangeeft, en om zijn Ideaal gestalte en een vasteren grondslag te geven, ontwikkelt hij vooraf de elementaire begrippen der physiologie, duidt de verscheidenheid in de verschijnselen des levens nader aan, bepaalt vooral de wederkeerige verhouding tusschen het vormende en bewegende, tusschen het vegetative en animale leven, en zoekt de zitplaats der levenswerkzaamheid nader op het spoor te komen, door ze voornamelijk aan de zenuwen gebonden te beschouwen.

Is dan nu ‘de ontwikkeling van de krachten des geestes en van het ligchaam tot den hoogst mogelijken graad van volkomenheid, van volharding en energie in haar werken, dus eene onophoudelijke voorwaarts gaande volmaking van het gansche leven, de voornaamste taak der Diaetetiek, dan moet oefening en inspanning dier krachten onmisbaar als beginsel dezer leer bovenaan staan.’ Een door herhaalde inspanning geoefend orgaan verkrijgt eerst die zelfstandigheid, waardoor de duurzaamheid van zijne normale verhouding voor zich zelf en tot de andere organen verzekerd wordt. Door den innigen zamenhang der organen, werkt de inspanning van het eene weldadig op het andere. Afwisseling moet derhalve in die oefening en inspanning der verschillende deelen gevonden worden; afwisseling moet er ook bestaan tusschen hoogere en lagere graden van werkzaamheid, tusschen hare vermeerdering en vermindering, tusschen inspanning en een ligt spel der krachten, tusschen waken en slapen en tusschen de verschillende prikkels, waardoor zij opgewekt en vermeerderd kan worden.

Zie hier de hoofdtrekken van Idelers *algemeene* diaetetiek; voor zijne *specieele* stelt hij eene dubbele taak: kultuur van de hersenen, als de werkplaats van het

denken, en kultuur van de spieren, als van de aan den wil dienstbare organen; terwijl hij op het laatst eerst aan de kultuur van het vormende leven zijne opmerkzaamheid schenkt, geheel verschillend van hen, die in dit laatste, en de stofwisseling, de eerste voorwaarde zien van alle verschijnselen des levens, derhalve ook van de psychische.

De kultuur der hersenen, als werkplaats van het denken, is echter wederom van dit laatste zelf afhankelijk; van daar dat Ideler ons eerst algemeene voorschriften voor dat denken geeft, ons daarbij aantoont, hoe de hersenen, door eene vrije werkzaamheid des geestes, op den hoogsten trap van ontwikkeling gebragt, van het grootste belang voor de huishouding des levens kunnen worden en de kultuur van het zenuwstelsel hierbij eene eerste plaats bekleedt, omdat door de zenuwen alle organen tot ééne eenheid, tot een organismus verbonden worden en het leven eerst daardoor zijne ware zelfstandigheid erlangt. Desniettemin moet dat denken binnen zekere grenzen besloten blijven, opdat het niet in eene vijandige verhouding tot het leven van het gansche ligchaam gebragt worde. Van daar dat met kracht en nadruk gewaarschuwd wordt tegen de misbruiken van het denken, tegen het valsche gebruik des verstands, tegen schijnwijsheid, ijle abstractiën en een metaphysicismus, dat met holle vormen spelend, volkomen onvruchtbaar is.

Moge ook al de betrekking van de spieren op het gemoed niet zoo in het oog loopend zijn, als van de hersenen op het denken, zoo is toch de kultuur van het spierstelsel, zoo al niet een volstrekt noodzakelijk, dan toch zeer hulprijk middel tot ontwikkeling van het gemoed. *Moed*, reeds in onze taal de wortel van het woord *gemoed*, is het ware leven der ziele; zonder hem geene volledige geestelijke ontwikkeling. Moed echter groeit het weligst in den bodem ven ligchamelijke kracht; deze wordt alleen door oefening, door gymnastiek van het spierstelsel verkregen. Ligchaamsbewegingen vormen het meest een zelfstandig, energiek karakter. Kracht is het palladium der vrijheid; eene kracht echter, zoo als slechts een gezonde geest in een gezond ligchaam kan bezitten. Daardoor laat zich de invloed verklaren, dien de kultuur van het spierstelsel op het gemoed en dit wederkeerig op de ontwikkeling der spieren heeft. Maar dat spierstelsel treedt ook in menige harmonische betrekking tot de overige stelsels des ligchamelijken levens. Zijne oefening versterkt de energie der zenuwen, stevigt het beenige geraamte, bevordert de spijsvertering, die bron van het vormende leven, en regelt de werking der longen, de kracht des harten en de menging van het bloed.

Het was des schrijvers doel, door al het voorgaande aan te toonen, dat de ziel hooger staat dan het ligchaam, en dat zij derhalve, door het bewegend leven, overeenkomstig de natuur, te leiden en te bepalen, alle verrigtingen van het vormend leven regelt en derhalve zijn heerschend beginsel is. Laat hij ons door dezen gang ook al niet langer in twijfel ten opzigte van het idealistisch standpunt, dat hij in de wetenschap, in de Diaetetiek, zoowel als in de philosophie en in de psychiatriek voor zich gekozen heeft, zoo verzuimt hij toch geenszins de belangrijkste verrigtingen van het vegetatieve leven, van de grovere stofwisseling, aan eene breedvoerige beschouwing te onderwerpen. De voornaamste diaetetische regelen voor de spijsvertering en de werkzaamheid der huid, worden in twee hoofdstukken door hem op cursorische, maar tevens zeer onderhoudende wijze geschreven en daarbij eene klip zorgvuldig vermeden, waarop zij zoo ligt schipbreuk lijden, die de verschillende organen te veel naar éénen vorm willen behandelen en leiden. De kunst van individualiseren komt ook hier voornamelijk te pas. De moeijelijkheid, die hij ondervindt en belijdt, om hierin altijd algemeene en bepaalde regelen vast te stellen, moge menigen lezer eenigzins teleurstellen, die, in al te eenzijdige rigting bevangen, door het zoeken naar de eenheid, de noodzakelijke verschei-

denheid uit het oog verliest; zij kan echter niet anders dan voor zijne omzigtigheid gunstig pleiten, waardoor hij geene leugens voor waarheid wil verkondigen of kwaad wil stichten met het doel om het goede te bevorderen. ‘De groote verscheidenheid in de toestanden des levens moet noodwendig in de gesteldheid hunner innerlijke voorwaarden, even als in de betrekking, waarin die levenstoestanden tot de buitenwereld staan, wezenlijke veranderingen te weeg brengen, waarnaar de Diaetetiek hare voorschriften aanmerkelijk behoort te wijzigen, opdat den eenen niet ten verderve strekke, wat voor een ander heilzaam is.’ Van daar dat de Diaetetiek vooral gewijzigd moet worden naar *leeftijd* en *geslacht*.

Het tot dusver besprokene geldt echter voornamelijk den ontwikkelden leeftijd, het mannelijke geslacht. De beperkingen, die de Diaetetiek voor den kinderlijken leeftijd, voor den knaap, voor den jongeling, voor den grijsaard, en in het bijzonder voor het vrouwelijk geslacht, noodzakelijk moet ondervinden, worden achtereenvolgens, met klaarheid en soms met wegslepende welsprekendheid, in het volgende hoofdstuk aangetoond.

Zoodoende vormde het geheele werk van Ideler tot nog toe een schoon geheel, daar door al zijne onderdeelen ééne leidende idée gevonden werd, waaraan zij alle dienstbaar gemaakt werden. Het laatste hoofdstuk echter, over den duur des menschelijken levens, hoevele wetenswaardige bijzonderheden het ook moge bevatten, staat met zijne Diaetetiek in minder regtstreeksch verband en zou eer als laatste hoofdstuk achter eene Macrobiotiek gepast hebben, wier hoogste doel in de verlenging des levens gelegen is.

Een schoon geheel werd het werk van Ideler door mij genoemd, en het is het inderdaad ook. Er is eene warmte, eene levendigheid, eene overtuiging in zijnen schrijftrant, soms eene wegslepende overredende kracht in zijne redenering, en eene groote afwisseling in de behandeling van zijn onderwerp, waardoor het boek aangenamer te lezen is, dan eenig ander van denzelfden schrijver. De breedvoerigheid en wijdloopigheid, die hij ook hier niet geheel heeft kunnen afleggen, hinderen intusschen te dezer plaatse minder, dan in zijne psychiatrische schriften, waar zij vaak tot onduidelijkheid en verwardheid aanleiding geven. Tot die onduidelijkheid draagt aldaar zijn idealismus zeker veel bij, hetgeen hier, alhoewel hij het geen oogenblik verloochent, minder breed uitgesponnen en in meer verstaanbare vormen gekleed is, daar hij zijn werk niet voor deskundigen, maar in het algemeen voor den beschaafden stand bestemd had.

De vertaler heeft het oorspronkelijke niet slaafs teruggegeven. Om wel begrepen te worden, moest hij den hoog wijsgeerigen toon en den soms *schwulstigen* stijl van den schrijver laten varen, en moest hier eens wat weglaten, daar weer wat bijvoegen. Ik geloof dat wij er hem vrijelijk dank voor kunnen zeggen, zijn werk is er des te verdienstelijker door geworden. Of het intusschen voor den *denkenden* en *beschaafden* lezer in Nederland nog wel altijd begrijpelijk genoeg zal zijn; of dat iedealistische, dat van zelf altijd een weinig in de lucht hangt, voor den Nederlander, die bij het woord Diëet doorgaans aan eten en drinken, hoogstens aan kleeding, beweging, lucht, licht enzv. denkt, niet wat al te zwevend zijn zal; of dat streven *naar het oneindige* (waarom niet liever *in het oneindige*), dat Ideler als Urphaenomen van den geest beschouwt, voor hem niet al te onbepaald en daardoor onbegrijpelijk zal worden; van dit alles zou ik den vertaler geene geruststellende verzekering durven afleggen. Wij willen intusschen het beste hopen. Het is waar, er wordt reeds meer belangstelling voor de Hygiene en de Diaetetiek, in ruimeren zin opgevat, bij onze landgenooten opgemerkt dan vroeger. Mulder heeft door zijn veelgelezen boekje: *de voeding in Nederland*, den weg gebaand; de grondslagen eener algemeene voedingsleer, onlangs door

Prof. Donders uitgegeven, zullen ongetwijfeld door den bevattelijken stijl, door de vloeijende voordragt en de eenvoudige en belangrijke zaken, die hij daarin behandelt, veel gelezen worden en veel nut stichten. Zelfs de mondelinge voordragten van eenen Ernst Mahner, hoeveel overdrevens er hier en daar ook in moge gevonden worden, hoezeer de vorm ook tot spotternij aanleiding mogt geven, hebben de aandacht van velen op de leer der levensregeling nader gevestigd. Ook in de hoofdstad zijn door Felix Meritis populaire voorlezingen over de gezondheidsleer aangekondigd, die wij zoo gaarne door onzen te vroeg ontslapenen vriend Dr. Doijer hadden zien houden. In één woord, wij gaan ook in dit opzigt eene betere toekomst te gemoet. De tijd zal en moet hier veel doen. De vooruitgang in werkelijke kennis, de onbevooroordeelde waardering der feiten zal den weg effenen. Moge in Nederland de waarheid weldra meer ingang vinden, dat onze welvaart, de verzekering van eene goede toekomst, in de verbetering onzer levensregeling opgesloten is. Ook het werk van Ideler moge haar den weg hier ruimer banen, en de Heer Dr. Israëls de zelfvoldoening smaken, dat hij haar door zijne vertaling bij ons toegankelijker en bevattelijker gemaakt heeft.

G.E.V.S.

Nederlandsche Spraakleer, een Vervolg op de Nederlandsche Spraakkunst voor Schoolgebruik. Door G.C. Mulder, Hoofdonderwijzer aan de Eerste Openbare School te Nijmegen. - Te Nijmegen, bij J.F. Thieme. 1852. (375 *bladz. in gr.* 8°.)

Deze Spraakleer wordt op den titel *een Vervolg* genoemd *op de Nederlandsche Spraakkunst voor Schoolgebruik*, van denzelfden Schrijver. Die benaming is onjuist. Zij zou doen denken, dat men hier *een tweede gedeelte, eene voortzetting* aantrof van het Schoolboek, en dit is het geval niet. De heer Mulder levert in zijne Spraakleer een geheel op zich zelf staand, en in zich zelf volledig werk, dat, ja, beschouwd kan worden als *eene uitbreiding* of *tweede cursus* zijner vroegere Spraakkunst voor Schoolgebruik, maar ook even dienstig is voor hen, die dit werkje niet kennen of gebruiken.

Ten bewijze, dat men hier eene volledige, en wel zeer volledige, Spraakleer heeft ontvangen, zal ik den inhoud kortelijk aanstippen.

Behalve de *Inleiding*, die eene beschouwing geeft van *spraak* en *taal* in 't algemeen; van *talen* en *dialekten*, en voorts van *de Nederlandsche taal* en *hare geschiedenis* in 't bijzonder, bestaat het werk uit *vier* Afdeelingen.

De *eerste* Afdeeling bevat *de etymologie* of *woordvorsching*. Zij beschouwt de woorden in hunnen aard als *stamwoorden* of *afgeleide*; van de laatste worden de *voor-* en *achtervoegsels* afzonderlijk behandeld, en voorts op de verschillende soorten van woorden, als *zamengestelde, vreemde*, enz. gewezen.

Voornamelijk evenwel is deze Afdeeling gewijd aan de behandeling der woorden, als *deelen der rede* beschouwd, die elkander dan in de gewone orde opvolgen.

De *tweede* Afdeeling behelst *de syntaxis* of *woordvoeging*, die onderscheiden wordt in *woordschikking* en *woordverbinding*.

De *derde* Afdeeling handelt over *de spelling*, waarbij eerst *de letters* zelve, en dan haar *gebruik* in aanmerking komen.

De *vierde* Afdeeling eindelijk geeft de leer der *prosodie* of *maatklank*; wordende hier eerst op *den toon*, vervolgens op *de maat* en ten slotte op *de versificatie* gelet.

In vergelijking met andere spraakkunsten mag van het werk des heeren Mulder, wat het plan betreft, derhalve wel gezegd, en wanneer men op de bewerking der verschillende deelen acht geeft, ook veelzins herhaald worden, dat het zeer volledig is.

De *eerste* Afdeeling, de *etymologie* of *woordvorsching* behelzende en genoegzaam de helft des boeks beslaande, komt mij voor, met bijzondere vlijt te zijn bearbeid. 't Is zigtbaar, dat de Schrijver groote zorg heeft aangewend, om alle bijzonderheden, die men tot dit gedeelte der spraakkunst pleegt te brengen, op te nemen en in geregelde orde en duidelijken stijl te ontwikkelen. De *derde* en *vierde* Afdeeling (de *spelling* en de *prosodie*) zijn, bij vergelijking met de eerste, niet zoo volledig bewerkt; hetgeen, wat de *spelling* aangaat, welligt daaraan toe te schrijven is, dat naar des Auteurs meening, in het Voorberigt geuit, deze eerder als een aanhangsel, dan als een eigenlijk deel der Spraakleer te beschouwen is. Het minst voldoende schijnt de *tweede* Afdeeling (de *syntaxis*). Zij bevat - en dit is in onze spraakkunsten doorgaans het geval - geen eigenlijk stelsel, maar losse opmerkingen over de wijze, waarop de woorden verbonden worden, naar de gewone orde der rededeelen. De onderscheiding, of liever opvolgende aanwijzing, van de regels der syntaxis, naar de rij der rededeelen, komt, mijns inziens, eigenlijk niet te pas. Die regels staan niet altijd in noodzakelijk verband met het rededeel, en laten zich nu op één, dan op meer zulke deelen toepassen. Aan eene behandeling als nu is gevolgd, is dan ook noodwendig verbonden, dat de meergenoemde regels niet genoeg uitkomen, alsmede dat somwijlen de herhaling van dezelfde opmerking niet te ontwijken is. Zoo vindt men - om dit laatste punt te staven - bl. 238 bij de *persoonlijke* voornaamwoorden opgemerkt, dat zij ‘in geslacht en getal overeenstemmen met het *denkbeeld*, dat zij vervangen, en niet met den *naam* van dat denkbeeld.’ Gelijke opmerking wordt bl. 242 gemaakt bij de *bezittelijke*, en bl. 249 nogmaals bij de *betrekkelijke* voornaamwoorden. In eene syntaxis, zoo als ik mij die voorstel te moeten zijn, zou deze bijzonderheid slechts éénmaal, en dan op hare plaats, behooren vermeld te staan. Zelfs is het den Schrijver meermalen gebeurd - en bij zijne wijze van behandeling is dit verschoonbaar - dat in de §§ der syntaxis bijzonderheden voorkomen, die reeds in de etymologie waren opgenomen. Men zie bij voorb. bl. 245 het opgemerkte over het gebruik van *deze, die* en *gene*, vergeleken met bl. 127. Het grootste bezwaar evenwel, aan die onstelselmatige behandeling van de syntaxis verbonden, noemde ik nog niet. Het is, dat de beginsels, waarop de regels rusten, niet in het licht worden gesteld, en deze zullen het toch wel zijn, waarop het boven alles aankomt. Zij zullen de verschijnsels, die eene taal als de onze aanbiedt, die niet voor een goed deel op afspraak of gebruik berust, moeten verklaren, en tevens den toetssteen in handen geven, om wat men taalregels noemt, te onderzoeken. Het gemis van zulke beginsels moet, dunkt mij, den Schrijver bij de bearbeiding van zijn werk meermalen niet weinig belemmerd hebben. § 135 handelt over *het gebruik van het lidwoord*, en geeft *twaalf* gevallen,

waarin het lidwoord wordt weggelaten, benevens *vijf* uitzonderingen daarop. Het beginsel echter, waarvan die twaalf gevallen de uitvloeisels zouden zijn, ontbreekt. Er blijkt zelfs geen verband te bestaan tusschen die gevallen onderling. Nu eens wordt als reden der weglating opgegeven, dat ‘de bepaling, die door het lidwoord aan het zelfst. naamw. gegeven wordt, reeds in dat zelfst. naamw. ligt opgesloten, en dit dus de dienst van het lidwoord niet noodig heeft.’ Dan weder wordt opgemerkt ‘dat de algemeenheid der beteekenis het lidwoord onnoodig maakt.’ Elders wordt gewezen op ‘het taalgebruik, dat daarbij zeker stilzwijgend het lidwoord veronderstelt.’ Mij dunkt, die twaalf gevallen vurmen alzoo een' doolhof, waarin de draad ontbreekt.

Indien ik, in 't belang eener wetenschappelijke behandeling onzer taalregelen, wat opzettelijk stilstond bij eene leemte in de Spraakleer des heeren Mulder, is dit geenszins, om de betrekkelijke verdiensten van zijn werk te verkleinen. Integendeel, onze spraakkunsten - ik merkte het reeds aan - gaan allen meer of min aan hetzelfde euvel mank. Zelfs zijn er verschenen, bij welker aankondiging, indien ze mij ware opgedragen, ik de bedenking op de syntaxis maar achterwege zou gelaten hebben, daar de behandeling van het geheel geen waarborg scheen op te leveren, dat de schrijvers mijne meening zouden vatten. Doch het werk van den heer Mulder doet hem kennen als ver boven zulke schrijvers verheven; als iemand, wien onder onze zelfstandige en helderdenkende taalbeoefenaars eene plaats toekomt. Op menige bladzijde geeft hij de bewijzen, zich niet gemakshalve aan den gewonen sleur te houden, maar tijd en vlijt aan te wenden, om zelf de waarheid op te sporen. Hij zal mijne bedenking verstaan niet alleen, maar toegeven, en welligt er zich door aangespoord gevoelen, om het min volledige gedeelte zijner Spraakleer op nieuw te bearbeiden, en alzoo eene leemte aan te vullen, die nog altijd - zoo lang Dr. Brill zijne gedane belofte niet nakomt - in onze taalliteratuur bestaat. De rigting zelfs, die zijne taalstudie heeft, geeft het regt, zoodanige verwachting te koesteren. Al had de heer Mulder het in zijn Voorberigt niet laten blijken, meer dan ééne bladzijde zijner *eerste* Afdeeling zou het hebben doen zien, dat hij bijzonder is ingenomen met de werken van den duitschen Taalgeleerde Becker. Zoo van iemand, dan van dezen aanvoerder der rigting in de taalstudie bij onze naburen, die ergens in een hoogduitsch tijdschrift de *abstract-systematiserende* werd geheeten, is het af te zien, hoe ook de syntaxis der taal op beginsels rust, en de regels daaruit zijn af te leiden. Anders, althans in leerboeken voor het algemeen of het onderwijs bestemd, geen onbepaald voorstander van Beckers methode, even weinig als van de uitsluitend *geleerd-historiserende* rigting, die volgens het genoemde tijdschrift er tegenover staat, houde ik het er voor, dat onze spraakkunsten voor alsnog, indien het goed geschiedt, wel wat meer systematiseren kunnen, zonder in overdrijving te vervallen. Indien het goed geschiedt, zeg ik. Ook in de Spraakleer van den heer Mulder blijkt het, dat het stelselmatig verdeelen en onderscheiden niet altijd even gepast wordt aangewend. Bl. 67 vindt men eene onderscheiding der *stamwoorden* in *vijf klassen* op deze wijze:

‘1. Die, welker ontstaan geheel in het duister ligt, en tot de oudste woorden der taal moeten gerekend worden, als: *man, vrouw, kind, huis*, enz.’

‘2. Die woorden, welke met klankwisseling uit werkwoorden ontstaan zijn of schijnen, als: *zang, drank, boog, sprong*.’

‘3. Die zonder klankwisseling uit den wortel van werkwoorden gevormd zijn, als: *leer, wasch, wensch*, enz.’

‘4. Die woorden, welker wortels niet met zekerheid, maar toch met veel waarschijnlijkheid zijn aan te wijzen, als: *regt* van *regen* of *rekken*; *pracht* van *prijken; rijm* van *rijem*, zooveel als *rijing*, d.i. het plaatsen op één rij.’

‘5. Die bij den wortel de klankwijziging *d, t* of *st* aannemen.’

Ik merk vooreerst aan, dat deze onderscheiding in vijf klassen niet logisch is, daar zij een beginsel mist, van 't welk de verdeeling uitgaat; en vraag ten andere: wat nut of waarde heeft eene onderscheiding, welker kenteeken nu eens ‘in het duister ligt;’ dan weder op een ‘zijn of schijnen’ berust, of ‘niet met zekerheid, maar toch met veel waarschijnlijkheid’ is aan te wijzen?

Tot de gedeelten van des heeren Mulders Spraakleer, die aantoonen dat hij op zelfstandig oordeel prijs stelt, en ook dan zijne meening durft uiten, als zij met heerschend begrip of gebruik in strijd is, behoort de Afdeeling der *spelling*. Bl. 319 wordt, mijns bedunkens op zeer zwakken grond, het behoud der *g*, waar zij op de *t* stuit, als in *magt, pligt*, enz. verdedigd, en de Schrijver is alzoo op dit punt nog siegenbeekscher dan Siegenbeek zelf, die reeds meer dan half heeft toegegeven, dat de *ch* in dit geval de voorkeur verdient.

De verdubbeling der *ch* in *kagchel, lagchen*, enz., door Siegenbeek vastgehouden, wordt daarentegen door den Schrijver verworpen, en wel op de navolgende gronden:

1. Wanneer een dubbele consonant vereischt wordt, moet men zulks door hetzelfde letterteeken aanwijzen.

3. De spelling van *gch* of de verdubbeling der *ch* wordt noch door de afleiding, noch door een gezaghebbend vroeger gebruik gewettigd.

3. De *ch* komt in onze taal nooit anders dan als sluitletter voor.

Het zij mij vergund, ten aanzien van deze, in den laatsten tijd meermalen besproken punten, den Schrijver het volgende in bedenking te geven:

1. Wanneer de consonant, die verdubbeld moet worden, door een zamengesteld teeken wordt uitgedrukt, heeft de verdubbeling *niet* door de herhaling van het geheele teeken plaats, bij voorb. in *vis-schen* van *visch, bos-schen* van *bosch*, enz. Hier wordt niet het geheele teeken *sch* herhaald, maar de eerste lettergreep met *s* gesloten, welke *s* tot de *sch* staat, als zacht tot scherp (zie Bilderd. *Verh. o.d. Gesl.* bl. 93), en dus in dezelfde verhouding als *g* tot *ch*. De door niemand betwiste spelling van *visschen, bosschen, tusschen* en vele andere woorden, pleit derhalve niet alleen voor de verdubbeling der *ch* in *lagchen*, maar tevens voor de verdubbeling met *g*.

2. Aangezien de verdubbeling der consonant, door een' korten klank voorafgegaan, niet door de afleiding bepaald wordt, maar alleen om den wille der uitspraak geschiedt, blijft de afleiding hier geheel buiten het spel. Een gezaghebbend vroeger gebruik heeft alleen gezag voor *vroeger*, en niet voor *tegenwoordig*, nu de spelling in meer dan één opzigt, en wel bepaaldelijk ten aanzien van het sluiten eener lettergreep en het verdubbelen van overgangsletters, op gansch andere beginselen rust dan voorheen.

3. De *ch* komt in onze taal, naar de wijze waarop wij afbreken, ook als aanvang eener lettergreep voor, als in *juichen, loochenen*, die, naar den van ouds bij ons heerschenden, en door den Schrijver bl. 339 erkenden regel, *jui-chen, loo-chenen*, en niet *juich-en, looch-enen*, moeten worden afgebroken. Hoe zal men ook *lacchen, pocchen*, zoo als vroeger gezaghebbende Schrijvers, met name de Overzetters van onzen Bijbel, dikwerf schreven, anders kunnen afbreken dan *lac-chen, poc-chen*? Ook in andere gevallen is de consonant, die uit zijn aard ongeschikt is om een *woord* te openen, niet ongeschikt om bij het afbreken eene *lettergreep* te openen. Men denke aan de *sch* bovengenoemd. Niet één woord vangt met die letter aan, of kan daarmede aanvangen, en toch opent zij de tweede syllabe in *tusschen, visschen*, enz.

Door deze korte tegenbedenkingen, elders door mij breeder ontwikkeld, vlei ik mij, den geachten Schrijver te hebben doen zien, dat zijne uitspraak op dit punt verre van beslissend is, en nieuwe bewijsgronden vordert.

Ik zou ten slotte nog op verscheidene, door mij opgeteekende, misstellingen of vergissingen kunnen wijzen van ondergeschikt, hoewel toch op zich zelve beschouwd, van wezenlijk belang. Om den schijn van vitzucht te ontgaan, zal ik mij slechts tot eenige weinige, van etymologischen aard, bepalen. De Schrijver kan er uit zien, dat ik zijn werk met al de belangstelling heb nagegaan, die het verdient.

Bl. 35. *Ont* heeft mede de hier voorbijgegane beteekenis van *begin, aanvang*. Zoo is *ontbranden, ontvlammen, ontspringen*, beginnen te *branden*, te *vlammen*, te *springen*.

Bl. 40. *Dom* wordt hier genoemd ‘een uitgang van duisteren oorsprong.’ Ik zou willen weten, of de Schrijver kennis draagt van de Verhandeling, reeds in 1848 over dien uitgang geschreven.

Bl. 42. Er is mij geen grond bekend, waarom *loos* in *goddeloos* eene andere beteekenis zou hebben dan in *eerloos*.

Bl. 75. De reden van het geslacht van *wijf* ligt niet in *wijfman*, maar in de omstandigheid, dat het woord geheel iets anders dan *vrouw* beteekent, en voor dit alleen bij overdragt gezegd wordt. Bilderdijk wees dit reeds aan in zijne *Verhandeling o.d. Gesl.*, en staafde het nader ergens in zijne *Verscheidenheden*.

Bl. 121. De oorsprong der achtervoegsels *lei* en *hande* is niet zoo duister, als de Schrijver meent. Zie onder anderen Grimms *Grammatik*, III. 79. Allerminst *hande*, dat ook Bilderdijk in zijne *Geslachtlijst* zeer goed verklaarde.

Bl. 141. De afbreking *el-kander*, ofschoon hier blijkbaar met opzet zoo gesteld, is stellig foutief. 't Is *elk-ander*, als compositum.

Bl. 270. Hier wordt gezegd, dat *altoos* verkeerd als tijdsbepaling gebruikt wordt. 't Is echter zeker, dat de afleiding des woords, even als *altijd*, eene tijdsbepaling aanduidt. Zie het *Taalkundig Magazijn*, III. 494.

Bl. 308. Bilderdijks aardigheid, in de verklaring van het woord *rust*, had hier niet als ernstig gemeende afleiding moeten voorkomen.

Bl. 321. *Lijk* in *lijkteeken* is niet *vleesch*, maar van *lijken*. Het is een *teeken tot* (*b*)*lijk*. Alle oude schrijvers leeren dit.

Bl. 325. Dat *wereld* uit *werlt* is ontstaan, zal de Schrijver, na hetgeen onlangs door den bekwamen Te Winkel over dit woord is geschreven, wel niet meer willen beweerd hebben. De zaak is omgekeerd waar.

Dr. A. DE JAGER.

***Nieuwe goedkoope vertaling van de klassische schrijvers van het buitenland. Uitgave van A.C. Kruseman te Haarlem*. Tassoos Jeruzalem verlost, *door J.J.L. ten Kate*.**

Zoo zeer wij afkeerig zijn van de uitgave der zoogenaamde klassieke Nederlandsche auteurs, die in hare wijze van bewerking slechts te veel de oppervlakkigheid vleit en slechts gebrekkig - zoogenaamd verkort, maar tevens al te dikwerf verminkt - de uitnemendste gewrochten uit vroegere tijdperken onzer literatuur wedergeeft, zoo zeer roemen wij de Uitgave aan het hoofd van dit opstel aangeduid.

Wij onthouden ons voor als nog van het reeds gegevene: *Sternes Tristam Shandy, Scotts Ivanhoe*, beide door Dr. M.P. Lindo; *Goldsmiths predikant van Wakefield* en *Tassoos Jeruzalem verlost*, door J.J.L. ten Kate, aan een kritiesch onderzoek te onderwerpen, doch gevoelen ons toch genoopt, vooral bij de verschijning van de eerste aflevering van laatstgenoemd werk, de aandacht van het beschaafd publiek op dezen arbeid te vestigen.

Het meesterstuk van Torquato Tasso, dat, naar de uitspraak van het gantsche beschaafd Europa naast de onsterfelijke voortbrengselen der Antieken en wellicht voor ónze beschaving, te voorschijn geroepen of gewijzigd door het Christendom, boven gene verdient gesteld te worden, is meesterlijk door ten Kate vertolkt, die in dezen arbeid een nieuw bewijs geeft van zijne heerschappij over zijne taal en poëtische form.

Zij, die het voorrecht niet hebben Tassoos Epiesch gedicht in het oorspronkelijke te genieten, zullen zelfs bij het lezen dezer vertaling het gemis niet betreuren van het zangerige, het dartelende en huppelende der Italiaansche vaers*maat*. Schoon ten Kate zich verwonderlijk luchtig en gemakkelijk in de *ottava rime* - de vaers*vorm* - van den grooten Italiaan beweegt, bejammeren wij het toch, dat hij, op het voetspoor van een der Duitsche vertalers, het anapaestische, dat het oorspronkelijke zulk eene liefelijkheid bijzet, zonder de kracht van uitdrukking te schaden, ons onthoudt en voor de ietwat stijve jambe heeft verwisseld. Het is echter de eenige aanmerking, die wij tot dus verre op den voortreffelijken arbeid wagen te maken; een arbeid, die onze letterkunde verrijkt en den zanger tot blijvenden roem zal gedijen.

S.

Een hoekje van de Veluwe.

Is het een noodwendig gevolg der eigenaardige rigting van den menschelijken geest, dat hij, bij voorkeur, naar de kennis van het meest verwijderde streeft en die van het naastbijgelegene verzuimt: of is 't aan de wijze onzer opleiding en ontwikkeling te wijten? Wij willen voor 't oogenblik deze zielkundige kwestie niet beslissen. Het verschijnsel is onmiskenbaar en openbaart zich bij elken tred in het maatschappelijk leven. Verreweg de meeste menschen zijn tamelijk wel onderrigt omtrent hetgeen anderen betreft. Zij kennen soms haarfijn de gelaatstrekken en inborst van verscheidene hun vreemde personen; maar tegelijkertijd ontbreekt hun alle *zelf*kennis. In de wereld buiten hen zijn ze te huis, in hun eigen wereld zijn ze vreemdelingen. Bij geschiedvorschers is het geene zeldzaamheid, dat, terwijl zij met de Romeinsche Koningen en Keizers, die vóór eeuwen leefden, zoo gemeenzaam zijn als waren 't hunne dagelijksche tafelvrienden, echter den Burgemeester hunner plaats nooit van aangezigt tot aangezigt aanschouwden. Van vele onzer zeelieden weet men, hoe zij, na Noord- en Zuidpool bezocht en met Kamschadalen en Vuurlanders op vertrouwelijken voet te zijn geweest, nogtans van de plaats hunner geboorte ter naauwernood iets meer kennen dan het huis hunner inwoning. Door tallooze andere voorbeelden zoude het aangevoerde te vermeerderen zijn. En voor zooveel er eene beschuldiging in opgesloten ligt, willen wij ons zelven in die beschuldiging gaarne in de eerste plaats begrijpen.

Wij bewonen een merkwaardig hoekje van de Veluwe; de Kerspelen Ede en Barneveld zijn onze grenzen; en echter wat is ons bekend van den vroegeren toestand dier landstreek, vergeleken bij de tegenwoordige gesteldheid van

den bodem; wat van zijne achtervolgende veranderingen en voortbrengselen, van de vroegere en latere bewoners, van zooveel dat op die veranderingen onmiddellijken invloed heeft geoefend, maar inzonderheid van den voormaligen en tegenwoordigen stand der wateren op de Veluwe, het geheim, waarbij de welvaart en belangen van een groot gedeelte van *twee* provinciën ten naauwste betrokken zijn?

Een enkele blik op de onafzienbare heidevelden, die ons omringen, en op de waterplassen en stroomen, die wij daar ontmoeten, en misschien meer nog, die wij er *niet* ontmoeten, geeft terstond ons het inzigt, dat, zoo er vroeger wat gedaan is, er ook nog veel te doen overblijft. Willem III plagt de Veluwe een valen hoed te noemen, met zilverborduursel (den rijn en hare uiterwaarden) omzoomd. Indien deze metaphorische uitspraak waarheid behelst, staat ons eene schoone taak te verrigten: wij bekleeden dien valen hoed met nieuw, sterk en glanzig vilt, en hij zal waardig zijn door een vorstenhoofd gedragen te worden.

Dat dezelfde zon, die thans onze heidevelden beschijnt, ook reeds in de vierde eeuw de vroegste bewoners van de Veluwe, de Salische-Franken, bij hunnen langdurigen strijd met de Angel-Saxen zal hebben voorgelicht, mag men wel met eenig vertrouwen aannemen; maar of daarom ook hetgeen wij gewoon zijn luchtgesteldheid of climaat te noemen volkomen hetzelfde zij geweest, daaromtrent zou eene stellige uitspraak voor 't minst onvoorzigtig zijn. Door de Romeinsche schrijvers, verlekkerd op hunne koesterende Zuiderzon, wordt Germanië, waaronder zij destijds ook de Veluwe begrepen, gewoonlijk afgeschilderd als guur en ruw van luchtstreek. Die algemeene bewoordingen leeren ons weinig omtrent den graad van koude of warmte, die er destijds heerschte, noch omtrent de weêrsgesteldheid in 't algemeen, en andere meer bepaalde aanwijzingen ontbreken ten eenenmale. Bij gemis evenwel van historische zekerheid, neemt men al spoedig zijne toevlugt tot gissingen, en zijn ons deze veroorloofd, dan zouden wij het er voor mogen houden, dat, wanneer wij tegenwoordig al eens klagen over een ongunstig climaat, het daarmede in vroegere eeuwen zeker niet beter zal geweest zijn. Deze meening berust vooral op het verschil in den staat van den bodem, waarmede, volgens natuurkundige wetten, het climaat in naauw verband staat.

Rooi of dun het digtbegroeide woud, zoodat de liefelijke zon er overal hare stralen inschiete en de frissche herfstwind de vochtige nevelen verjage; maak uwe meeren en moerassen droog, en beschut uwe akkers tegen overstroomingen, opdat de vochtige kilkoude waterdampen u van het lijf blijven, en gij zult u als van zelf onder eene mildere luchtstreek verplaatst gevoelen. Dit een en ander is, voor een deel althans en van lieverlede, door de voorzaten gedaan. Maar voor dat dit werk verrigt was, moeten zij noodwendig onderworpen zijn geweest aan den mingunstigen invloed van den dampkring, voor zooveel die van de gesteldheid van den bodem afhangt.

Hoedanig was die gesteldheid? Het antwoord op deze vraag is niet van alle belang ontbloot.

De geheele Veluwe, zegt men, was oudtijds een onmetelijk woud, door veenen, meren en enkele heuvelklingen afgebroken. De Romeinsche schrijvers, vooral Plinius, spreken van verbazende wouden, welke Germanië, en in 't bijzonder ons Land, bedekten, en de koude door hunne breede schaduwen nog vermeerderden. De digtste bosschen werden gevonden niet verre van de plaats, waar zich de Kauchen ophielden, die, nevens de Friesen, de kusten bewoonden. De Kauchen echter waren waarschijnlijk ook wel afgezakt uit Friesland en hadden zich aan de boorden van den IJssel, en in de omstreek vooral van twee meren, waartoe het meer Flevo, thans de Zuiderzee, ook zal behoord hebben, gevestigd. De oevers dezer meren waren als bedekt met eiken van den weligsten groei, waarmede soms vreemde tooneelen voorvielen. Zoo verhaalt Plinius, hoe er menigmaal van die boomen, door de golven ondermijnd en door stormen omvergerukt werden, hoe zij vervolgens geheele stukken gronds, waarin hunne stammen wortelden, medenamen, en zoo in evenwigt gehouden en met hunne groote takken, als opgetuigd, daarhenen dreven, en hoe zij hierdoor de Romeinsche vloten een schrik aanjoegen, wanneer zij bij nacht op de voor anker liggende schepen aandreven, welke laatste dan geen anderen raad wisten, dan aan die boomen een zeeslag te leveren[1].

Wat in 't bijzonder de Geldersche Vallei betreft, mag men veilig onderstellen, dat zij in de vroegste tijden, geheel

1 Plinius, Hist. Natur., XVI, 1.

tot aan Ede en Lunteren toe, een onafzienbaar woud uitmaakte. In de 9de eeuw strekte zich een digt begroeid bosch van Rijnswoude naar Woudenberg tot bij Stoutenburg uit, en was bekend onder den naam van Sylva (bosch) Renhem[1]. Reeds vroeger in de 8ste eeuw gaf Karel de Groote zijne villa Lusidana (Leusden) en andere omstreken bij de rivier de Hemus (Eem) benevens vier Foreessen (bosschen) Hengestschote, Fornheese, Mokoroth en Widock, aan de Utrechtsche Kerk ten geschenke[2]. Hengestschote lag waarschijnlijk ten westen van het dorp Woudenberg, zich uitstrekkende van den berg af naar de lage vlakte aldaar. Fornheese, later Vernheese en Overheese genaamd, moet bij den Amersfoortschen Eng gelegen hebben. Het groote woud Renhem strekte zich oostwaarts, denkelijk tot Lunteren en Ede uit; en de Luntersche veenen hebben sedert aan het vergaan dezer bosschen hunnen vermoedelijken oorsprong te danken. De geheele streek van Scherpenzeel tot Lunteren draagt ook nu nog den naam van 't WOUD. In hoeverre deze benaming van 't Woud eene historische beteekenis hebbe, zou welligt ook door den naam van het dorp Lunteren verklaard kunnen worden. 't Woordje *ter* beteekent in 't oud Hoogduitsch *boom*[3]. En wanneer wij den Heer Heldring mogen gelooven, die beweert, dat hier, ten tijde van de Romeinen, een altaar gesticht werd ter eere van Diana of Luna, de Godin der Jagt, en dat van daar de naam van *Lunae altare* en van hier Lunteren moet afgeleid worden[4], dan mogen wij ook aannemen, dat dit groote uitgestrekte woud, Sylva Renhem, van de vier bovengemelde Leusdensche bosschen, en alzoo ook van Amersfoort af, bijna onafgebroken tot Lunteren en welligt verder zich zal uitgestrekt hebben.

Naar den kant van Bennekom en Wageningen bevond zich het groote Moffetbosch, thans in die streken nog bekend onder den naam van den Moffenberg. Het was in de 10de en 11de eeuw '*bij raming van omtrent een mijl wegs lang en een halve mijl breed, schietende aan het Edenbosch Harten Grontfort en Bennekom*.' - In oude Charters van 997 en

1 Asch van Wijk, Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, pag. 56.
2 Bondam, Charterb., pag. 31.
3 Van den Bergh, Bijdr. voor de Vad. Gesch. en Oudh., D. V, p. 254.
4 Heldring, Wandeling op de Veluwe.

1129 vindt men vier bosschen van Veluwe vermeld, te weten: Sternwalt, meergemelde Moffet, Wichmoet en Subort; en in het laatste van 1129, betiteld quabuor Foreste, weder Sternwalt, de Moffet en Wichammerlas. Uit het woord Sternwalt wil men Steverenwalt gelezen hebben, en men houdt dit voor het Staverenwoud, het nu fraaije landgoed Staveren boven Garderen[1]. Nog in 't jaar 1559 zien wij gewag gemaakt van een groot bosch bij den Aanstoot (Otterlo), waarvan men zegt, dat het destijds onder het Houtrichterschap van zekeren Wijnand Hakfort behoorde, die hier van wege de stad Arnhem een proces-verbaal moest opmaken over eene houtdieverij, bestaande in het wegvoeren van een kar jonge heesters uit het Aanstooterbosch van den Wittenbergh[2].

Een voor de kennis der oude Veluwsche bosschen allerbelangrijkste giftbrief van zekeren Folkerus, van 7 en 10 Nov. 855, maakt ons bekend met de namen van het Putterbosch, het Ermelosche bosch, de bosschen van Burlo, Dalbonlo, Wuardlo, Orclo, Legurlo, Otterloun en Langlo[3].

Vele dezer bosschen zijn nog bekend, zoo als het Burlobosch. Bij Hartskamp draagt nog een gedeelte der heide den naam van Dobbenlo. Evenzoo zal men Wuardlo te Garderen, en Otterloun te Otterlo moeten te huis brengen, - iets, waarvoor het vroeger bestaan van een groot bosch aan den Aanstoot mede ten bewijs zou kunnen strekken.

Wat het bosch Wuardlo betreft, de ligging hiervan wordt door onderscheiden geleerden te Garderen ondersteld[4], en de herinnering van het Sylva Langlo is in de gemeente Barneveld bewaard gebleven door den naam van Langler.

Uit denzelfden bovengenoemden giftbrief blijkt verder, dat het Putterbosch reeds in 855 bestond. Wanneer wij nu hierbij voegen het Sprielderbosch, waarvan echter die hooge oudheid niet te bepalen is, en men zich het Speulderbosch herinnert, dat uit die zelfde oorkonde mag opgemaakt worden reeds in de 9de eeuw te hebben bestaan, benevens het Steverenwalt en het nu nog zoo belangrijke Beekbergerbosch en het Englanderholt, dan heeft men van Amers-

1 Van Hasselt, Geld. Bijzonderheden. N°. 2 et 3.
2 Van Hasselt, Arnh. Oudh., D. II, p. 183.
3 Aanteekeningen omtrent een paar oude Veluwsche bosschen, door Mr. G.A. de Meester.
4 Van den Bergh, Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudh., D. V, p. 248.

foort af, tot Lunteren toe, een onmetelijk woud. Terwijl verder het Luntersche bosch waarschijnlijk grensde of aan het Edesche of ook misschien aan het Dobbenlosche, waarvan welligt Hartskamp en Laar de overblijfselen zijn, en aan de linkerzijde het Edensche bosch aan het Moffetbosch paalde, zoo sloot zich dit welligt ter regterzijde aan het Aanstoterbosch of aan het misschien oudere Otterlounsche bosch. Aan de noord- en oostzijde werd deze streek door het Putter of Sprielder en Speulderbosch, benevens Sylva Wuardlo of Gardersche bosch, het Stavoren Holt, Englander Holt, Beekberger-, Buurloer- en het Loenerbosch begrensd[1].

De gissing van een in de Geldersche geschiedenis grondig ervaren geleerde, is dan ook geenszins gewaagd; wanneer hij meent, dat de Veluwsche bosschen weleer een zamenhangend geheel vormden, alleen door de namen der aangrenzende plaatsen onderscheiden[2].

Zie hier dan geheel deze streek, met ontelbare bosschen overdekt, en welke bosschen? bijna ontoegankelijke sombere, vochtige wouden, waarin nimmer een zonnestraal doordringt, schaars door een menschenvoet betreden, hemelhooge eiken, op de hooger gelegene gedeelten, terwijl de lagere met donkere elzen en enkele esschen bezet zijn. Stormen hebben hier en daar reuzen eiken en elzen ter nedergeworpen, die half door de vochtigheid vergaan, met tallooze varens en paddestoelen bedekt zijn. Braam- en boschbeziën beletten den doortogt. Iedere voetstap wordt u door eene of andere hindernis betwist. Een enkele maal ziet gij eene kleine groene plek, waar eeuwen heugende boomen ter nederliggen, en het mogelijk maken, dat deze plek door de zon verlicht is geweest. Gij rigt er uwe schreden heen, doch een zuigende moeras is al wat uw voet ontdekt. Gij wilt verder gaan, en acht uwen tred gestremd door dien groenen, dikken, afgeworpen tak, die daar ter zijde ligt. Doch langzaam beweegt en ontwikkelt zich de graauwe massa, dien gij een boomtak waandet: groene glinsterende oogen staren u aan: plotseling glijdt eene groote slang sissend langs u heen. Met huivering spoedt gij u verder, en ontdekt eindelijk een hooger gelegen gedeelte, waar eenige honderdjarige eiken, door enkele beuken afgewisseld, als

1 Nijhoff, Gedenkw. der Geld. Gesch., D. I, p. XIV.
2 Ibid., p. XIV.

zoovele trotsche zuilen eene opene plek omgeven, en u aan een ouden tempel doen denken, door reuzenkolommen geschraagd, terwijl de glanzig groene klimop met hare schitterend roode bessen zich om boomen en takken slingeren, en met zware festoenen deze zuilen met elkander verbinden. Aan den rand van het woud genaderd ontrolt zich de groene vlakte voor u, en door de koesterende zonnestralen gestoofd, meent gij te mogen uitrusten van uwen vermoeijenden togt. Doch naauwelijks gezeten, wordt u op eenmaal de borst beklemd: het matte zweet bedekt uw voorhoofd; gij ziet op, en bespeurt, dat het zoo even nog frissche groen, dat u van alle zijden omringde, slap en verwelkt ter neder hangt. Over de uitgestrekte grasvlakte ziet gij uit het zuid-westen een blaauw-grijzen nevel opdoemen, die zich allengs tot eene zware rookwolk verdikt. De zon, zoo even nog schitterend en helder, vertoont zich als een bruin-roode schijf, en dof-roode streepen doorsnijden de lucht. Vreemde geluiden treffen uw oor; gij meent het te hooren sissen, knapperen en knetteren; meer duidelijk hoort gij van tijd tot tijd een vreesselijk gekraak, dat door een doffen dreun wordt opgevolgd. De hitte wordt nu ondragelijk, en door benaauwdheid en angst opgejaagd, spoedt gij u over de hooge heide naar een nabijgelegen poel en waadt met uwe voeten door het koele water. De verschrikkelijke waarheid verduidelijkt zich eindelijk voor uwen geest. Het is de vreesselijke boschbrand die u langzaam nadert, en als een vlammend spook op u aandringt. Hier echter in het water gezeten, waant gij u veilig. Doch een ander gevaar naakt u; wat u tot vlugten noopte, heeft ook andere woudbewoners uit hunne sluimering opgeschrikt. Scharen van wilde stieren[1] met hunne korte kastanjebruine haren, met hun wild uitzigt, woeste manen en baard, treden van alle kanten te voorschijn, en rennen, met den kop tusschen de beenen en den staart in de lucht over de heide, zij worden voorbijgestreefd door heele roedels van groote damherten, met wolven en wilde zwijnen vermengd, terwijl op verderen afstand, in meer gematigden stap, groote troepen naderen van elanden met hunne muisvale kleur en naar het paard gelijkenden kop, die, hoe ook hijgend naar hun ei-

1 De Wisent. Zie: Het Jagtbedrijf onzer voorouders. Eene schets door Mr. L.A.J.W. Sloet, p. 4.

genlijk element, de moerassen, echter met hunne stijve beenen de snelheid van het hert en den wisent niet kunnen evenaren. Gij waant u thans in nog grooter gevaar; en toch allen, door blinde angst voortgezweept, vliegen u pijlsnel voorbij, en bekommeren zich uwenwege niet. Alleen de stijve eland duikt al snuivend in de moeras onder, en wacht met vrees zijn lot af.

De boschbrand heeft uitgewoed; maar heeft hij welligt alleen in de verbeelding bestaan? Zie de ligt te herkennen sporen, op de Veluwe overal te vinden, en door historische overleveringen menigvuldig gestaafd. - Nog kunt ge in het naburig Beekbergerwoud van zulk een aloud bosch of Urwald de overblijfselen duidelijk ontdekken[1]; en van de boschbranden, in de vroegste tijden niet zeldzaam, ziet ge aangeteekend, dat zekere Antonie Renes, Boschmeester in het jaar 1595 een tonne biers beloofde, om een boschbrand in de Moffet te helpen uitmaken[2]. En bij het gebrek aan voldoend toezigt en bij den rijkdom van houtgewas, zullen zulke boschbranden menigwerf en van grooten omvang geweest zijn.

Mogt de optelling van al deze verschillende wouden en de vlugtige schets van zulk een Urwalt eenig denkbeeld gegeven hebben van de groote boschrijkheid, woestheid en oorspronkelijke ruwheid der Veluwe, dan is het te begrijpen, hoe Hertog Arnolt van Guelder nog in 1432 van de Veluwe konde zeggen: ‘dat het een wilt en bijster landt is, dair in voele avergrepen in geschieden plegen’[3].

Maar het zou niettemin eene dwaling zijn, indien men dacht, dat nergens eenige grond bebouwd werd, en dat onze voorouders, even als de Squatters in Noord-America louter van het gevelde wild leefden: het tegendeel is waar. Terwijl men beweert, dat in de vroegste tijden reeds de Saxers de bosschen in brand staken, om den grond tot bouwland voor te bereiden[4]; verzekert ons Tacitus, de geschiedschrijver bij uitnemendheid, dat de voorvaderen, hoewel meer een Nomadisch herdersvolk, toch ook van lieverlede eenigen grond bebouwden, en zich onledig hielden met de veeteelt, die zelden of nooit geheel van akkerbouw afgescheiden is, maar altijd meer of min met dezen hand in hand gaat. De ossen der Friezen

1 Tijdschrift voor Nat. Gesch. en Phys., door J. van der Hoeven, D. III, p. I.
2 G. v. Hasselt, Geld. Bijzonderh., N°. 2 en 3.
3 Nijhoff, ‘Gedenkw. van Geld.,’ IV, p. 83.
4 Lex Burgondica, XL. I, en Lex Sax. XII. 2.

waren reeds vroeg bekend en zeer gewild. Overbekend is toch de schatting der Friezen in stierhuiden, welke zij aan de Romeinen moesten opbrengen, en de daaruit ontstane opstand. Ook hier op de Veluwe mag men aannemen, dat de Salische Franken, vooral de bewoners der lage gedeelten, veel runderen bezeten hebben, terwijl het maken van boter reeds aan de oude Germanen bekend was. Er is mede veel grond voor het vermoeden, dat hier in onzen tegenwoordigen omtrek de hoofdrijkdom der toenmalige bewoners in schapen zal bestaan hebben. Doch denk hierbij niet aan het tegenwoordig groot Veluwsch ras; maar stel u voor een klein graauw en zwart schaap, Heidschnucken of Heidschnacken genaamd, met meer haar dan wol op het lijf, gelijk er nog enkele kudden in hare oorspronkelijke onvolkomenheid op de Lunenburgsche heide zich bevinden, en waarvan het kleine Drentsche ras eene veredelde afstammeling is. Ook varkens werden in menigte er op nagehouden, die vrij rondzwervende, in de bosschen hun voedsel vonden. De groote hammen der Marsers, Moerasbewoners, stonden bij de Romeinsche lekkerbekken in bijzonder aanzien. En er is een steenen tafel in Klein Azië gevonden, die thans in Londen bewaard wordt, waarop gegrift is een edict van keizer Deocletiaan in het jaar 303, over den prijs van levensmiddelen, op welke steenen prijs-courant de beste Marsische hammen genoteerd staan a 20 denarii het Romeinsche pond, of in het Hollandsch de 24 lood tegen ƒ 4[1]. Ook aan paarden moet het niet ontbroken hebben. De Bataafsche ruiters dienden in het Romeinsche leger, en tot de trouwplegtigheden behoorde het, dat de bruidegom een opgetoomd paard mede ten huwelijk bragt.

In Duitschland en ook hier heeft men hoefijzers gevonden van betrekkelijk zeer kleinen omvang. Hieruit zou men mogen opmaken, dat de destijds gebezigde rassen klein van stuk waren, en vermoedelijk overeenkomende met die half wilde paarden van het naburig Duitsburger bosch en het Rijkswald, tusschen Nijmegen en Cleef. Het paard werd evenwel toen ter tijde hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, tot rijden gebruikt, en niet of weinig tot trekken afgerigt, waartoe men zich van ossen bediende.

1 Acker Stratingh, Aloude Staat en Gesch. d. Vaderlands, D. II, 239.

Of men toen op de Veluwe ook veel tam gevederte heeft bezeten, valt moeijelijk te bepalen.

Men houdt het er echter voor, dat kippen en duiven bij de bewoners van den Nederrijn in grooten getale aangefokt werden; hetgeen de onderstelling wettigt, dat onze kippetjes ook al vroeg over de heide gedwaald hebben.

Ten aanzien van de bijenteelt is het vroegtijdig bestaan niet twijfelachtig. Plinius beschrijft ons (Hist. Nat. XI. 14) bijenkorven van hout, boombast of uit gevlochten twijgen vervaardigd. Voor de Germaansche volkeren was de honig eene voedzame spijze, en men gebruikte dien tevens tot het maken van meê.

Dat er alzoo eenige veeteelt gedreven werd, kan men buiten twijfel stellen; maar het bedrijf was nog in zijne kindsheid. Het was meer een gebruik maken van hetgeen de natuur als van zelve aanbood, dan dat men het voor den handel of ruil trachtte te verbeteren. En, helaas! diep beschamende is de gedachte, dat na zooveel eeuwen ook nog heden ten dage, als men de meerdere algemeene beschaving hierbij in aanmerking neemt, deze wijze van handelen bij landbouw en veeteelt nog plaats grijpt.

Het landelijk bedrijf, de akkerbouw zoo gij wilt, was aan sommigen bekend. Men bewerkte den bodem met de bedoeling, om er vruchten van te plukken; maar het geschiedde op eene hoogst onvoldoende wijze, en dit laatste was aan twee oorzaken toe te schrijven. De eerste was, omdat niemand een zekere maat lands om te bebouwen voor zich zelven of zijne eigene afgebakende landerijen bezat. De overheden of vorsten deelden van het akkerveld voor één jaar aan de geslachten en huisgezinnen, welke zich vereenigden, zooveel toe, als en waar het hun goeddacht, en noodzaakten de bewoners in een volgend jaar wederom naar eene andere plaats te trekken; iets waarvan verwaarloozing van den bouwgrond het noodwendig gevolg moest zijn. Maar ten andere lieten de geslachten en familiën zelve de bebouwing hunner gronden aan hunne slaven, dat is hunne bedienden en onvrije lieden, over. Het eerste nu maakte alle verbetering of uitbreiding ten eenemale onmogelijk; en door het laatste moest de behandeling van den grond uit den aard der zaak hoogst gebrekkig blijven, vermits zij aan de meest onbeschaafde en minst belangstellende handen was toevertrouwd.

Over de eigenlijke wijze van verbouwing en de gebezigde hulpmiddelen is, althans van de vroegste tijdperken, weinig bekend; ook zijn er nergens overblijfselen van ploegen, eggen of andere landbouwkundige gereedschappen gevonden. Alleen heeft men nu en dan kleine sikkels ontdekt, en weet men, dat het koorn gemalen werd op handmolens, bestaande uit twee harde steenen, waarvan de onderste vast lag en de bovenste, de minder zware, heen en weder werd bewogen, om zoo doende het tusschen liggende graan te verbrijzelen. Men schijnt het er intusschen voor te mogen houden, dat de grond met den ploeg en de spade bewerkt en met heg en gracht of sloot omgeven werd, terwijl het koorn met den sikkel en met zeissen werd gesneden.

Het vroegste graangewas, dat men teelde, was de haver, welke als brij gegeten werd, en die nog in de 8ste eeuw het voornaamste voedsel schijnt geweest te zijn. Gerst en weit werden gebruikt tot het brouwen van het bier, en zullen dus waarschijnlijk ook reeds hier verbouwd zijn geweest, terwijl niets regt geeft, om in dit opzigt aanvoer van buitenaf te onderstellen.

Men schijnt ook eenig begrip gehad te hebben van tuinen met teenen of twijgen omgeven, en bepoot met radijs, wortelen, aspergiën en pinksternaken, welke vruchten de Romeinen zeer smakelijk vonden. Bovendien verbouwde men reeds, ten tijde van den Romeinschen geschiedschijver Tacitus, vlas, dat de Germaansche vrouwen tot kleedingstukken verwerkten.

De lage vochtige plaatsen of broekgronden dienden, zoo als thans, tot graslanden, waarvan het grasgewas gesneden werd in de maand Julij, die daarvan den naam van hooimaand, van houwen of maaijen afgeleid, behouden heeft. Het land zelf werd mate- of madeland, van maden of maaijen genoemd.

De fijnere vruchtboomen, die eene zorgvuldige kweeking vereischen, dagteekenen van veel lateren tijd; daarentegen schijnen de wilde appelen en peren niet te hebben ontbroken, en derzelver vruchten, hoewel houtachtig en wrang, wel gegeten te zijn.

Uit dit een en ander moge het alzoo duidelijk geworden zijn, dat, hoezeer niet onvoorwaardelijk alle pogingen, om den grond aan de behoeften van het leven dienstbaar te maken, achterwege bleven, nogtans de landbouw, zoo als

wij dien thans begrijpen, nog als een pasgeborene in zijne eerste windsels verborgen lag. Wèl was er neiging, lust en behoefte, om uit den schoot der aarde voedsel op te delven; wel was er kracht genoeg, om het moeivolle werk te verrigten; wel bleek de bodem willig genoeg, om zijne schatten af te staan; maar het ontbrak aan helder inzigt in het belang der zaak, en meer nog dan dit, de aandacht werd gedurig afgeleid, en naar andere ondernemingen getrokken. Strijd, gedurig zich hernieuwende strijd, hetzij dan met het wild gedierte des wouds, hetzij met den roofzieken nabuur, was bijna het eenige levensdoel van hen, die in vroegere eeuwen dit oord, even ruw en wild als hunne levenswijze, bewoonden. Onder den invloed dier omstandigheden en de daardoor onophoudelijk geprikkelde krijgszucht kon het dan ook wel niet anders, of de landbouw, die kalmte, rust en bestendigheid als eerste voorwaarde eischt, moest langen tijd verwaarloosd blijven. Allengs echter begon ook in dit opzigt eene kleine lichtschemering door den nacht der barbaarschheid heen te breken. Misschien was het wel een gevolg van, maar zeker ging het gepaard met de meer en meer zich regelende maatschappelijke betrekking der individu's, die in bepaalden omtrek te zamen leefden.

Bij de Germanen bestonden oorspronkelijk slechts twee standen; die der vrijen en onvrijen. Uit den eersten verhief zich de adel, uit den laatsten maakten de vrijgelatenen den overgang tot de vrijen. - Naarmate zich hunne maatschappelijke instellingen ontwikkelden, vermeerderden het aantal onderscheidene klassen; gelijk er bij de Franken zelfs negen klassen bestonden, ten tijde toen het Salische wetboek werd opgesteld. Later ontmoet men bij de Germanen drie standen, als edelen, vrijen en onvrijen, totdat er vervolgens almede tusschen de onvrijen meer onderscheid gemaakt werd, hoedanig men in oude wetten en andere gedenkstukken aangeduid vindt onder de benaming van Luden, Laten, Lassen. - De edelen waren de voornaamste vrijen, uit wier geslachten de Koningen en Hertogen of aanvoerders in den strijd gekozen werden. De tweede en meest talrijke klasse was die der gewone vrijen, de kern van de eigenlijke bevolking, benevens den adel, die als de hoogste trap van dien stand kan beschouwd worden. Alleen aan

den vrijgeborene was het vergund grond in eigendom en erfelijk te bezitten, dien te verkoopen of te vervreemden, naar vrije verkiezing van woonplaats te veranderen. - De derde klasse, die der onvrijen, bestond grootstendeels uit in den krijg buitgemaakte gevangenen, aan welke men het leven liet, om ze als slaven of eigen luden te behouden of te verkoopen. Doch daar de Germanen niet, gelijk de Romeinen, voor hun huis en persoonlijke diensten zoovele slaven behoefden, waren hunne dienstbaren meer gelijk aan de Romeinsche kolonisten, welke voor hunne heeren het land bebouwden en bezorgden. Zij woonden dus ook afgezonderd van de woning hunner meesters op een stuk van diens land, dat zij bebouwden, en zelve gebruikten, onder voorwaarde, dat zij een zeker deel van de opbrengst (d.i. van het koorn, vee of linnen) wederom moesten afstaan. Hierbij bepaalde zich hoofdzakelijk hunne dienstbaarheid en werkzaamheid; het overige huiswerk van den meester verrigtten hunne vrouwen en kinderen.

In de vroegste tijden bestond alzoo ook hier te lande de slavernij, doch de invloed van het Christendom en de hieruit voortvloeijende mildere zeden, de prediking der kruistogten, de oprigting der steden, waren alle zoovele oorzaken, dat reeds in de 12de eeuw de persoonlijke slavernij ophield te bestaan. Die van den landbouwenden stand bleef echter nog aanhouden, zoodat dan ook de heeredienssten, die de landman nog heden zijnen landheer op vele plaatsen verschuldigd is, als overblijfselen daarvan kunnen worden aangemerkt.

Dezelfde verdeeling van standen als bij de Germanen, vindt men in de middeleeuwen terug. De Landvorst werd uit den adel gekozen, welke adel wederom de kern was der vrij- en welgeboren mannen. Deze alleen bezaten groote landgoederen met onafhankelijk regtsgebied, of leefden ten minste op hunne eigene (behalve de tienden aan de geestelijkheid) schotvrije goederen te platten lande, of zij wijdden zich geheel aan de krijgsdienst; terwijl het lot der boeren niet veel beter was dan dat der Germaansche landbouwende slaven. Deze toch waren in volstrekten zin met vrouwen en kinderen *Eigenmannen*, dat is lijf- en grondeigenen van hen, welker huizen zij bewoonden, en welker landen zij bebouwden. Aan die eigenaars behoorden geheel of gedeeltelijk al wat er gewonnen werd, en deze verkoch-

ten, verruilden of schonken hen aan anderen met al het gezin, even als hunne overige goederen, naar volkomen welgevallen.

Ook de dorpsbewoners waren in hunne natuurlijke vrijheid zeer beperkt. Wèl mogten zij zelve eenige winst van hunnen arbeid trekken, maar de voorwaarde was er aan verbonden, dat zij jaarlijkschen cijns moesten betalen, en bezwarende diensten bewijzen aan den Heer van het dorp, zonder wiens wil zij, noch iemand van het gezin, eenige overeenkomst aangaan, of van woning, of wijze van bestaan veranderen mogt.

Daarom zegt ook Maerlant, een dichter uit het midden der dertiende eeuw:

> Nu is d'een adel d'ander vri
> Die derde Eyghen man daarbi
> Van waer quam dese name?
> Nu syt men tot den dorper fi
> Ganc weg! God oneere di.

De Eigenmannen waren dus eveneens als zulke onvrije kolonisten te beschouwen, welke aan een zeker stuk gronds eener landhoeve verbonden waren (*glebae adscripti*), die zij niet in eigendom bezaten, maar gebruikten, onder eene bepaalde uitkeering der opbrengst en zekere dienstverrigtingen.

Gelukkig echter, dat ook voor deze onderdrukte landlieden weldra in de elfde eeuw een nieuwe dageraad van vrijheid en verlossing uit slaafsche banden aan de kimmen verscheen.

De Vorsten, toen door onderlinge oorlogen uitgeput en verarmd, namen gretig de gelegenheid te baat, om de allengs tot welvaart gekomene grootere plaatsen voor belangrijke sommen tot den rang van steden te verheffen of eigenlijk deze steden te beschenken met vrijheden en privilegiën, door de bewoners dezer steden echter meest altijd met aanzienlijke schatten betaald. De vrijheid dier steden was van dien aard en de nieuw verkregene privilegiën werden op zoo hoogen prijs geschat, dat een slaaf of eigenhoorig man, zoodra hij maar een jaar binnen de stadsmuren vertoefd had zonder te worden opgeëischt, hierdoor reeds verklaard werd vrij man te zijn en deelgenoot der stedelijke privilegiën[1].

1 Robertson, a view of the State of Europe, pag. 318.

Ook waren de bewoners van zulk eene tot stad verhevene plaats geheel vrij van de schatting, willekeurige dienst of bede, die van eigenhoorigen geëischt werden[1].

Maar meer nog dan dit alles droegen de kruistogten bij om het lot van stedelingen en landbouwers, het lot van slaven en eigenhoorigen te verzachten of gedeeltelijk dit juk te verbreken.

De kruistogten, in de elfde eeuw begonnen, en in zekeren zin landverhuizingen, hadden standsverwisseling en lotsverandering voor allen ten gevolge. De adel, tot het hoogste toppunt van glans en glorie gekomen, vond hierin den weg tot zijnen ondergang. Terwijl zijn rijkdom uitsluitend in grondbezitting bestond en gereed geld in die dagen zeer schaars was en moeijelijk te verkrijgen, moesten de meeste adellijken, om zich tot deze gewigtige togten uit te rusten en hiervoor de benoodigde sommen te verkrijgen, een aanzienlijk deel hunner goederen verkoopen of verpanden. Velen waren zelfs gedwongen *al* hunne bezittingen te gelde te maken. De Landvorsten en de Geestelijken maakten hiervan gebruik: zij kochten deze gronden en gaven ze voor vaste tijnsen weder in vruchtgebruik. Ook stierven vele geslachten uit; en wanneer dit gebeurde, hechtte de Landvorst de opengevallene goederen weder aan zijne kroon. De slaven zelfs verdienden oogluikend eenig geld, daar men hen, uit vrees, dat zij deel aan de kruistogten mogten nemen, niet zwaar durfde drukken, en kochten zich hiervoor later vrij. Ook was elk, die het kruis opnam, gedurende den tijd van zijne dienst vrij, en zij, die terugkeerden, zullen weinig gezind zijn geweest het oude juk weder op te nemen. De Vorsten daarenboven, wien de allengs toenemende magt van den adel vrees was begonnen in te boezemen, begunstigden al deze pogingen tot vrijmaking van stad- en landbewoner. De laatste onttrokken zich hierdoor des te gemakkelijker aan de heeredienſten, zochten hunne toevlugt bij de gemeenten, aan welke de Vorsten, om bovengenoemde redenen, groote voordeelen verleenden; en zoo ontstond er allengs een vrije boerenstand.

Maar met die vrijheid ging niet terstond gewenschte welvaart gepaard. Een der voornaamste hinderpalen, welke den landbouw in den weg bleef staan, was de belemmerende

1 Nijhoff, Gesch. van Geld. I, bl. CII.

maatregel, waarbij de Vorsten een bepaald stuk gronds aan de geslachten en huisgezinnen ter bebouwing aanwezen. Dit geschiedde oorspronkelijk slechts voor één jaar, waarna de soms half afgewerkte taak in andere handen overging. Intusschen is het uit verschillende oorkonden na te gaan, dat in den loop der tijden onderscheidene geslachten, die zich in den krijg verdienstelijk gemaakt hadden, zulke gronden ook wel in eigendom verkregen. Reeds Tacitus gewaagt van zulke landhoeven (villae), door aanzienlijken, naar het schijnt, in eigendom bezeten. Hij spreekt ten minste, bij gelegenheid, dat hij den strijd der Friezen tegen de Romeinen verhaalt, van de landhoeve van zekeren Cruptorix, een voornamen Fries, die vroeger onder de Romeinen gediend had. Zulk eene toebedeeling van landerijen aan geslachten of familiën heeft welligt den grond gelegd tot de later ontstane marken.

Bij deze laatsten is het misschien niet overtollig een oogenblik stil te staan. Immers wanneer wij in onze dagen opmerken, met hoeveel nadruk en klem er op de verdeeling der markgronden wordt aangedrongen, en welk een hardnekkigen tegenstand die van de andere zijde ontmoet, dan zoude men daaruit reeds mogen opmaken, dat dit vreemdsoortig mengsel van eigendoms- en bezitregt op het lot der betrokkene landbewoners een allezins gewigtigen invloed moet hebben gehad, en met den landbouw zelven in naauw verband staat. Voor de Veluwenaars heeft de zaak ook nog een bijzonder belang, omdat de marken, hoezeer ook in hare inrigting in vele opzigten overeenkomende met de hier meer bekende maalschappen, holtingen en buurtschappen, - deze laatste echter in haren oorsprong geheel van de eerstgenoemden verschillen. Eene mark bestond uit het grondgebied eener gemeente en bevatte zoowel bosschen, als akkers en water. Binnen den omtrek van zoodanige mark lagen de bijzondere eigendommen; doch wat geen bijzonder eigendom was behoorde aan de markgenooten in 't gemeen.

Hoewel nu de marken voornamelijk in het Zutphensche kwartier, in Overijssel en in Drenthe te huis behooren, en waarschijnlijk van Saksischen oorsprong zijn, zoo treft men ze toch ook op de Veluwe aan; onder anderen vindt men in het jaar 793 gewag gemaakt van de Apoldro Villa vel Marca. Apoldro was de oude benaming voor Apeldoorn.

De leden of gemeene eigenaren der markgronden, mark-

genooten, gewaarden of geërfden genoemd, waren doorgaans de bezitters der oudste hoeven, erven of ook weren of wharen geheeten. Deze erven lagen in de marken zelve en maakten er een deel van uit.

Het beheer der marken berustte uitsluitend bij de markgenooten of gewaarden, de bezitters der oude erven, die dit bestuur op de daartoe uitgeschrevene markvergaderingen uitoefenden, en waarbij alsdan een der geërfden, onder den naam van markregter of boerregter, het voorzitterschap bekleedde, en daarbij soms door een markschrijver bijgestaan werd[1]. In vele marken was het voorzitterschap aan een bepaald goed verbonden, welks bezitter den titel van erfmarkregter droeg.

In deze vergaderingen maakte men reglementen en bepaalde boeten op derzelver overtreding; terwijl de genomene besluiten erkend en gehandhaafd werden bij de Geregten en Geregtshoven. Ja, zij hadden zelfs in de vroegste tijden een zeker regtsgebied, zoodat ook de vrije inwoners uit deze marken[2] burgerlijke regten ontleenden. In de marken of gemeenten, die aan den Vorst behoorden, benoemde deze den schout. In de Allodiën, vrij-eigengoederen, deden het de bezitters; maar de vrije inwoners der markgenooten stonden overal dezen ter zijde, velden vonnis naar hunne oude herkomen, deelden in het bestuur en handhaafden hunne markregten. Zij spraken over de hoorigen, de eigenmannen, regt, en waar allen hoorig waren, schijnt het, dat de voornaamste tijns- of coernoten in vele gevallen gezamenlijk met den schout bestuurd hebben.

Ofschoon het nu bewezen is, dat er reeds in het jaar 900, en alzoo vóór de heerschappij der Geldersche Graven op de Veluwe, eene mark te Apeldoorn bestond, en deze mark Apoldra evenmin aan den Keizer behoorde, daar reeds de vroeger genoemde Folkerus de magt schijnt gehad te hebben haar met andere goederen weg te schenken, zoo is het echter mogelijk, dat zij bij uitzondering en ook maar voor eenen korten tijd zich in de vrije uitoefening van verschillende burgerlijke regten heeft mogen verheugen; want het is evenzeer bewezen, dat over het algemeen de marken en maalschappen op de Veluwe zulke uitgebreide regten en voorregten *niet* genoten.

1 Nijhoff, Statistiek van Geld. bl. 377.
2 Van den Bergh, Bijdr. tot de Vad. Gesch. en Oudheden, D. V, bl. 272.

In het tijnsboek (Tiendenboek) van Ede worden tijnzen vermeld uit de goederen in de mark van Lunteren en in de maalschap van Doesburg, eene buurtschap onder Lunteren, geheven. Hetzelfde vindt men aangeteekend omtrent de maalschap of gemeenschap van Apeldoorn.

Het blijkt verder, dat de goederen in de marken, op de Veluwe gelegen, oudtijds *eigen* en *hoorige* goederen van den Graaf waren, uit den boezem van het grafelijk domein ontstaan[1], en dat de nog ongebouwde mark- of gemeentegronden niet aan de geërfden, maar van de vroegste tijden af aan den Graaf of Hertog, als Heer der Villa, toebehoorden, die ze aan een grooter of kleiner aantal bij elkander gelegen en eene buurschap uitmakende hoeven in gemeen gebruik verleende. Nadat vervolgens de eigenhoorigen gevrijd en de heerengoederen te hunnen behoeve in tijnsgoederen veranderd waren, bleven zij aan hen, onder den naam van marken, malenvelden, gemeenten of dergelijken, tot gemeene schaapsweiden en andere einden verstrekken, ofschoon de Graaf, als Heer der Villa, steeds het eigendomsregt behield en er als zijn onbetwistbaar eigendom mede handelde, totdat zij bij wettigen koop aan dezen of genen bijzonderen geërfde of aan de gezamenlijke geërfden overgingen[2].

Uit het bloot bezit dezer malevelden ontsproten dus ook natuurlijk geene burgerlijke regten voor de geërfden. Hun bestuur was beperkt tot een uitwendig beheer, van administratieven aard. Het maken van reglementen en invorderen van boeten stond hiermede in verband. De meeste marken of maalschappen hadden als zoodanig eene kas, niet alleen uit den verkoop van houtgewas, uit erfpacht of andere gelden, door de ongewaarden, niet geërfden, voor de uit de mark afgegraven gronden opgebragt, of uit boeten ontsproten, maar soms ook verkregen door een omslag over de verschillende erven of een opgeld boven de landslasten aangevuld. Deze kassen werden gebruikt tot bestrijding der onkosten voor het houden der geërfden-vergaderingen en het benoodigd toezigt. In deze en soortgelijke

1 Jure proprietatum et servitutum.

2 Van zoodanige wettige overdragten vindt men onderscheiden voorbeelden. Zoo b.v. kochten de geërfden van de buurtschap Manen onder Ede hunne gemeentegronden in 1346 voor 40 pond of gulden, die van Loenen op de Veluwe voor 120 pond. In 1334 betaalden de geërfden van Lunteren hiervoor 150 pond, die van den Aanstoot en Hartskamp 100 pond, die van Voorthuizen en van Essen ieder insgelijks 100 pond.

punten schijnen alzoo de marken met de maalschappen veel overeenkomst gehad te hebben, alhoewel zij in haren oorsprong aanmerkelijk verschilden; want terwijl men de marken als een oorspronkelijk eigendom en regt der vroegste bewoners kan beschouwen, zijn de maalschappen daarentegen blijkbaar eene vrijwillige gift der Graven op de Veluwe geweest, met dat gevolg, dat de gebruikers, zoolang zij niet door den aankoop eigenaars waren geworden, steeds hunnen tijns aan 's Graven hof (*curtis*) moesten komen voldoen.

De knellende banden nogtans, die gedurende langen tijd hand en voet van boer en dorpsbewoner beklemd hadden gehouden, werden van lieverlede meer rekbaar. Was de verheffing der steden en de invloed der kruistogten van vermogende werking geweest om het lastig juk te verbreken, men mag met zekerheid aannemen, dat reeds bij den aanvang der 14^{e} eeuw en misschien wel vroeger zeer vele eigenhoorigen gevrijd werden. Zelden echter traden deze dadelijk in den stand der vrijen (*Ingenui*), maar werden alvorens Laten, Liti of Maalmannen (*Ministeriales*). Dit was bereids eene aanmerkelijke schrede voorwaarts. Immers tot dusver waren zij volschuldige halseigene personen, die op de goederen, welke zij bewoonden, hunnen Heer goed en bloed moesten afstaan, en, op zijn gebied overleden, aan hem almede de helft van al de door hen nagelatene gereede goederen en aangekochte erven moesten doen toevallen, - de helft, wanneer de overledene kinderen had, doch bij ontstentenis van deze het geheel zonder onderscheid. Na hunne opname echter in den stand van Laten of Liti werden zij volle vruchtgebruikers dier zelfde goederen met vrije beschikking over de vruchten, terwijl zij in plaats van keur of beste pand der nalatenschap, ook wel keurmede of de doode hand genoemd, aan den Heer uit te keeren, diens regt daarop alleen door eene geringe schatting in geld behoefden te erkennen.

In hoeverre nu deze belangrijke omkeering van zaken, bepaaldelijk de verheffing van den stand der boeren, almede op de beoefening des landbouws invloed heeft gehad en welke gunstige verandering daardoor allengs te weeg is gebragt ‘in het wild en bijster land van Veluwe,’ is uit meer dan ééne omstandigheid af te leiden.

De in 1300 regerende Reinoud II, Hertog van Gelder, schijnt het uitgeven van maalgronden en derzelver aankoop door de gemeenten zeer bevorderd te hebben. De oude kronijk verhaalt van hem: ‘dat hij eenen getrouwen, schranderen en voortvarenden raadsman had, Johan Moliard genaamd, die regter van Arnhem was: dat deze vele gronden en veenen, en andere zandige onvruchtbare en niemand in het bijzonder toebehoorende gemeentegronden verdeelde; ze voor eenen vasten tijns of voor bepaalde aan den Graaf of eigenaar uit te keeren opbrengsten uitgaf, en hierdoor en door vele andere zaken den Hertog boven verwachting verrijkte, zoodat men zegt, dat hij diens inkomsten meer dan de helft vermeerderde[1].’

Het gevolg hiervan was, dat omstreeks 1334 tot 1340 de veenen van Ede, Barneveld, Dorenspijk, Nijkerk, Putten, Heerde, en ook verscheiden gronden in de buurtschappen Milligen en Tongeren en elders ontgonnen werden. De koopprijs voor zoodanige gemeentegronden of heidevelden was over 't algemeen matig gesteld. Werden de gronden in 1336 door de buurtschap Manen met 40 pond, door die van Lunteren in 1334 met 150 pond, en door die van den Aanstoot, Hartskamp, Voorthuizen en Essen ieder met 100 pond betaald, de prijzen, welke de ingezetenen van andere kerspelen en buurtschappen voor grootere of kleinere gedeelten bij de verdeeling van het daar omliggende Heerenveld, ook Hengemunde genoemd, besteedden, waren doorgaans niet hooger. Veelal betaalden zij voor ieder morgen lands één pond (ƒ 1) of daar beneden. De erfpachten waren almede drukkend noch bezwarend, daar men voorbeelden heeft, dat voor eene hoeve niet meer dan 54 *cs.* pacht behoefde opgebragt te worden. Niet alle echter waren zoo gering: eene hoeve in de Nieuwbroek, aan den IJssel bij Zutphen gelegen, betaalde 6 pond. Eene hoeve was in die dagen veelal 16 morgen groot. Gewoonlijk echter werd aan de regtverkrijgende partij of vruchtgebruikers de verpligting opgelegd om voor het onderhoud van wegen en afwateringsslooten de noodige zorg te dragen.

De Giftbrief, waarbij de gronden in de Nieuwbroek in erfpacht werden uitgegeven, doet reeds eenigermate zien, hoe het met de daarvan gehoopte voordeelen geschapen stond.

1 Nijhoff, Gedenkw. van Geld.; D. I, p. XVII.

‘Wy Reinalt, Grave van Gelder en Zutphen, doen kondt alle die geene die dezen brief sien sullen ofte hoeren lezen, dat wy met onzen vrijen willen ende met raede onser vrienden, *om onse renten ende heerlichheyt toe vermeeren*, hebben gegeven und geven mits desen briefe Johanna Verenbarten soen und Martijn Willems und alle den geenen die sy het voirt gunnen und geven sullen dat Alinge broek und alle die wildernissen die wy voirt meer dit Niebroeck geheysen willen hebben en wat dies meer zij[1].’

Niet zonder reden zegt Graaf Reinout in dezen zijnen Giftbrief, dat hij hierdoor zijne renten wilde vermeerderen, want belangrijk inderdaad waren de voordeelen, welke het uitdeelen van gronden in erfpacht en de verkoop van heidevelden of hengemunde voor den Graaf ten gevolge hadden. De tienden althans van nieuw aangemaakte gronden, welke omstreeks dezen tijd voor het eerst op de grafelijke rekeningen van de inkomsten der Veluwe voorkomen, bedroegen in het jaar 1334 200 malder [mud] rogge, 364 mudden garst, 2932 malder haver. Twee jaren later waren die tienden reeds gestegen tot 200½ malder rogge, 468 malder garst en 3060 malder haver; terwijl in het jaar 1340 de opbrengst van alle graansoorten aanmerkelijk veel hooger was, met uitzondering van de rogge, waarvan niet meer dan 150 malder werd opgebragt. Het aantal mudden garst daarentegen was met bijna 200 vermeerderd, het bedroeg 612 mudden; en dat der haver met meer dan duizend mudden, terwijl het namelijk 4465 mudden beliep.

Deze steeds toenemende hoeveelheid haver, bij vermindering der rogge, verdient eenige opmerking, en zou misschien uit twee natuurlijke oorzaken kunnen verklaard worden; in de eerste plaats: het waren nieuw ontgonnen gronden, en hierop is zeker in de zandstreken geene graansoort met meer voordeel te verbouwen dan haver; de tweede oorzaak is welligt te zoeken in de vele overstroomingen van den Rijn, te dier tijde nog door geene genoegzame dijken bedwongen, iets, waardoor hoogst waarschijnlijk menig winterzaaisel rogge vernietigd zal zijn geworden.

De erftijnsen van nieuw aangegraven gronden bedroegen in de rekening van het jaar 1334 de som van 1431 pond; in het jaar 1336 waren zij gestegen tot de aanmerkelijke

1 Nijhoff, Gedenkw. van Geld., D. I, pag. 233. Oorkonde N. 221.

som van 2683 pond. Wanneer men hierbij bedenkt, hoe gering veelal de erfpacht was, zoodat men van eene hoeve van 16 morgen soms niet meer dan 54 *cs.* en hoogst genomen ƒ 6 betaalde, dan kan men hieruit afleiden, hoe groot het aantal van zulke nieuw ontgonnen hoeven moet geweest zijn.

Het bedrag der kooppenningen van grondstukken, uit de gemeene velden afgedeeld, beliep in de rekening der inkomsten van Veluwe in het jaar 1334 de belangrijke som van 7696 pond, terwijl in 1336, dus niet meer dan twee jaren daarna, op deze rekening andermaal eene som van 1716 pond voorkomt.

Het is om 't even, of men deze verschijnselen als oorzaken of als gevolgen beschouwt, maar zeker is 't, dat zij met het toenemen van de bevolking der Veluwe en het verspreiden van welvaart onder den landelijken stand in naauw verband stonden. De kronijkschrijver Slichtenhorst, eene vergelijking makende tusschen de Betuwe en de Veluwe, aarzelt dan ook niet hiervan te getuigen:

‘De Betouw krielende van Volk en huysen en vermits zijne vettigheid gelijkende op een Egypten en de andere bijna op eene Arabische heyde, hoewel zij nu dagh op dagh in 't bijzonder omtrent de steden meer en meer wordt omgevroet en doorgaans, zoo niet in menigte, immers in groote en heerlijkheid van dorpen de Betouw beschaemt en voorbij loopt, daar men de wedergade van Ede ofte Barrevelt, om Nijkerk noch buyten den hoop te laten, naauwlijx en zal vernemen.’

De ijver, om woeste gronden te ontginnen, wakkerde dan ook zoo zeer aan, dat het de bewoners uit de buurtschap Wekerum verlokte tot het bebouwen van woeste gronden, die nog aan den Graaf behoorden, alvorens zij die gekocht hadden, doch waarvan zij erfpacht betaalden. Voor die al te groote voortvarendheid werden zij dan ook in het jaar 1338 behoorlijk beboet.

De grootere en kleinere streken van de tot nog toe woeste velden werden alzoo afgegraven of, zoo als het toenmaals heette, gevracht of in vreede gelegd en aan het gemeen gebruik onttrokken, en hiervoor met een sloot, greb of weg omringd, voorts omgebouwd en bezaaid.

Men bouwde in die dagen op de hooge gronden, en mitsdien voornamelijk op de Veluwe, winterrogge en haver. Op

de beste stukken werd echter destijds ook garst en spelt verbouwd, welke laatste graansoort thans bijna nergens in ons vaderland op het veld gevonden wordt. Het verwaarloozen van dit gewas zal wel ten deele daaraan zijn toe te schrijven, dat de korrel van dit graan zoo vast in de bolster of haar omkleedsel zit, dat zij door de gewone koornmolens hiervan niet bevrijd kan worden, en men dus hiertoe volstrekt een afzonderlijke pelmolen behoeft. Dit is evenwel zeer te betreuren, dewijl de spelt vooral voor dezen bodem de beste tarwesoort zoude zijn, deels omdat zij niet zoo keurig op den grond is, en het met minder goede vaag voorlief neemt, deels omdat zij beter versche mest verdraagt en daarenboven sterk uitstoelt, iets, dat bij onze meestal slordige grondbewerking van groot voordeel zoude zijn, wijl hierdoor het onkruid spoediger verstikt wordt. Het schoone blanke en fijne meel behoort tot het beste tarwemeel: het is het meest geschikte voor gebak, en zeer goed voor brood, hetwelk alleen iets spoediger verdroogt. In Beijeren en Hessen-Darmstad wordt het bijna uitsluitend hiertoe gebruikt, en het is bekend, dat men in die landen bij uitnemendheid smakelijk brood eet.

Waarom deze graansoort vroeger zoo veel meer dan thans in deze streken verbouwd werd, is misschien te verklaren uit hare bijzondere geschiktheid voor de bierbereiding, waarin zij de gerst verreweg overtreft. Een voorbeeld ter bevestiging hiervan vindt men in den aankoop voor 's Hertogs leger van 40 malders spelt (brasium), die te zamen gekocht waren voor 16 pond, 6 sch. 8 gr., met bijvoeging van gruit (fermentum), ter waarde van 2 pond, 13 sch., 4 gr., waaruit veertig tonnen bier gebrouwen werden[1].

Het bier was in die dagen eene eerste levensbehoefte en de bijna uitsluitende drank voor hoogere en lagere standen. Overal ontmoette men dan ook bierbrouwerijen. En oude rekeningen vermelden de omstandigheid, dat in het jaar 1347, de brouwers van Berichen, (Bennekom) Lunteren, Barneveld en Voorthuizen door een bode van Arnhem naar die stad geciteerd werden, met verbod van voort te gaan met brouwen, ten einde het gruitgeld of grafelijk accijns, door Arnout aan de stad afgestaan, te komen betalen.

1 Nijhoff, Gedw. v.d. Gesch. v. Gelderl., I, p. XXXVI.

De nu zoo zeer verachte gagel (myrica gale) schijnt mede in de bierbrouwerijen eene belangrijke rol vervuld te hebben en zeer algemeen in de plaats van hop gebruikt te zijn[1]. Zoo veel althans is zeker, dat er eene geldboete op stond, wanneer de gagel niet op den bepaalden tijd ingezameld en geleverd werd; en dat, terwijl van den vreemden, hier te lande ingevoerden gagel, impost of tol geheven werd, de inlandsche volgens een besluit van het jaar 1380 hiervan bevrijd bleef.

Van de verbouwing van boekweit op de Veluwe, een geschenk, dat wij aan de kruistogten te danken hebben, en waarom de Franschen het ook blé sarrasin noemen, vindt men nergens gewag gemaakt. De invoering van die, vooral voor deze streken zoo gezegende graansoort, had dan ook niet voor de 15de eeuw plaats; en hoewel men wil, dat zekere Vlaming, Jan van Gestel, haar in Nederland heeft bekend gemaakt en deze reeds in 1486[2] begraven werd, zoo schijnt zij echter eerst in de 16de eeuw hier te lande meer algemeen verbouwd te zijn geworden.

Wanneer men nu vervolgens een vlugtigen blik op de veeteelt slaat, dan bespeurt men ook hierin allengs eenen aanmerkelijken vooruitgang. Eene algemeene opschrijving van vee[3], op last van Karel van Egmond, Hertog van Gelder en Graaf van Zutphen, in den jare 1526 gehouden, doet zien, dat de Veluwe zich toen reeds in een uitgebreiden veestapel mogt verheugen. Het aantal paarden b.v. in Veluwenzoom, beliep 1547, op de Veluwe zelve 13,341, te zamen 14,888 paarden; en het aantal runderen voor Veluwezoom en Veluwe het aanzienlijk getal van 86,777. Niet minder belangrijk was het aantal schapen. In Veluwezoom bedroeg het 6,388, op de Veluwe 58,728, te zamen 65,116 stuks. Terwijl eindelijk, om de varkens niet te vergeten, hun aantal destijds op Veluwe en Veluwezoom op 5238 geschat werd.

Met eikels gevoed, zwierven de laatstgenoemde in de bosschen rond, en het zoogenaamde weidegeld der drijvers of het geld ter bekoming van de vergunning, om deze dieren in des Graven bosschen te drijven, benevens de pacht der bosschen, die hiervoor bij scharen werden verpacht, leverden belangrijke inkomsten voor de Graven van Gelder op.

1 Van Mieris, Groot-Charterboek, D. III, p. 363.
2 Staring, Gedichten, IIIde Stuk, p. 153.
3 Nijhoff, Statistiek van Gelderl, p. 259, 293.

Het aantal hoenders moet zeker in die dagen almede zeer aanzienlijk geweest zijn, daar Hertog Reynout II in het jaar 1340, in voldoening van erfpachten of cijnsen, die toenmaals dikwijls in *natura* werden betaald, alleen van de Veluwe 3776 kippen ontving. Ander gevogelte schijnt men in die dagen op de Veluwe niet gekend te hebben.

Hoe het voorts met de bijenteelt gesteld stond, zou men mogen opmaken uit de zeer merkwaardige omstandigheid, dat in 1312 de stad Zutphen des Graven watermolen pachtte voor een jaarlijksche erfpacht van 1000 pond was; terwijl op gelijke wijze vele andere pachten in die dagen in was schijnen te zijn betaald.

Bij de schaarschte van geschiedschrijvers en de onbelangrijkheid van kleinere plaatsen, zal het wel niemand verwonderen, dat er geene belangrijke gebeurtenissen van de dorpen op de Veluwe zijn opgeteekend. Het is trouwens ook zeldzaam, dat men hunne namen vermeld vindt. De naam van Barneveld komt het eerste voor in 1310, bij gelegenheid dat zekere Arnold de Barnevelder als provisor werd aangesteld in het St. Katrijne Gasthuis te Arnhem[1]. Van Voorthuisen vindt men vroeger, in 970, echter slechts als van eene hoeve gewag gemaakt[2]; van Garderen in 1334; van Kootwijk veel later, in 1534. Ede leeren wij voor 't eerst in 1225 kennen. Het werd toen Edhe genaamd en in eene lijst van Utrechtsche kerkgoederen van 866[3] wordt van *Edestorpa* gesproken, waaronder men gist, dat welligt het dorp Ede te verstaan zij. Lunteren komt met Berichem (Bennekom) het eerst voor in 1334, bij gelegenheid dat de brouwers naar Arnhem ontboden werden, en Otterloun, in den vroeger genoemden giftbrief van Folkerus, in 't jaar 885 vermeld, verschijnt in 1176 onder den naam van Otterlo.

Zoo had dan de ontluikende vrijheid, door belangrijke gebeurtenissen in 't leven geroepen, den nijveren landman tot een meer onafhankelijken stand verheven, en de welvaart der Veluwe bevorderd. De eertijds woeste streek werd van alle zijden bebouwd; groote stukken gronds waren door

1 Van Hasselt, Arnh. Oudh., D. I, p. 183.

2 Van Hasselt, Geld. Oudh., N°. 2 en 3.

3 Nijhoff, Tijdschr. voor Gesch. en Oudh., D. V, p. 246.

de gemeenten aangekocht en in de veertiende eeuw zag men de voortbrengselen der Veluwe, in een tijdsverloop van weinige jaren, meer dan de helft vermeerderd. In de hoofdkerspelen Ede en Barneveld, meer bloeijend en aanzienlijk dan de rijkste dorpen uit de vette Betuwe, heerschte welvaart alom, zoodat Hertog Arnout in 1430 zijne inkomsten alleen uit de ambten van Nijkerk, Barneveld en Scherpenzeel, voor de inzonderheid destijds belangrijke som van 40,264 Rijnsche gulden verpanden kon.

Van de toenemende welvaart schijnt dan ook vooral in die streken de steeds voortgaande landontginning het natuurlijk gevolg te zijn geweest. Deze ontginningen waren van zoo veel belang, dat Keizer Karel V den 14^{den} Junij 1555 een bijzonder ambtenaar aanstelde, belast met het onderzoek naar de nieuw afgegravene landen en het ontvangen der novale tienden. Bij een opneming, in 1628 namens de rekenkamer gedaan, bleek, dat alleen onder het ambt Ede met Bennekom en Lunteren meer dan 260 morgen of 221 B., gedurende eenen menschen leeftijd ontgonnen waren[1].

Wanneer wij nu bedenken, dat in de elfde eeuw de geheele Veluwe niet dan een woest bosch en de landman niet veel meer dan een slaaf was, dan staan wij verbaasd over de veerkracht en den moed der vroegere bewoners der Veluwe, die niettegenstaande gedurige oorlogen en met geringe middelen, in een kort tijdvak zulke reuzenschreden op den weg van vooruitgang konden doen. Maar onwillekeurig rijst dan ook de verwijtende vraag voor onzen geest: Hebben de latere tijden het gegeven voorbeeld gevolgd? Acht eeuwen zijn er sedert verloopen en is er wel veel gedaan om den valen hoed door een beteren te doen vervangen; maar toch, wat is de Veluwe? Wat zijn inzonderheid deze streken, door hare ligging niet alleen voor den landbouw, maar ook voor de veeteelt zoo bijzonder geschikt? In weêrwil van de gunstigste omstandigheden ontdekken wij nog overal rondom ons heen onafzienbare heidevelden; nog vertoonen zich in de kerspelen van Ede en Barneveld uitgestrekte broekgronden, waaruit de heerlijkste weiden zouden te verkrijgen zijn, waarbij 't genoeg is alleen aan den Valkschen asch te denken; nog zijn er onder Bennekom onmetelijke turfschatten, die ongebruikt blijven; nog liggen hier

1 Bijdragen tot de kennis van Gelderland. Sloet tot Oldhuis, Griffier der Staten, Stuk I, p. 125.

uitgestrekte heidegronden, die voor hout-kultuur en het aanleggen van sparrebosschen bij uitnemendheid geschikt zijn.

Van waar dit schromelijke verzuim? Het antwoord op deze vraag wenschen wij liefst onze lezers zelve te doen opmaken, wanneer wij, getrouw aan ons plan, ten slotte hunne aandacht zullen gevestigd hebben op den voormaligen en tegenwoordigen *waterstand* van de Veluwe. Aan deze beschouwing zij 't evenwel vergund eene enkele algemeene opmerking te doen voorafgaan.

Het water, om 't even of het uit de wolken op ons nederdruppelt, uit den schoot der aarde opwelt, of uit naburige stroomen over dammen en dijken tot ons komt, is voor ons beurtelings eene plaag of eene weldaad; - eene plaag, wanneer het onze akkers in moerassen herschept, de met zorg gekweekte vrucht vernielt, de steunsels onzer woningen wegknaagt, onze wegen onbegaanbaar maakt. Eene weldaad, wanneer het te gepasten tijde het dorstige land drenkt, of langs het aangewezen pad gewillig den rug kromt, om den last, voor onze schouderen te zwaar, op verren afstand over te voeren. Er is geen land ter wereld, waar, zoo als in het onze, deze waarheid zoo practisch gevoeld en ondervonden en toch dikwijls zoo weinig begrepen of vooruit berekend wordt. Wij gedragen ons in den regel tegenover die plaag zoowel als tegenover die weldaad, met eene lijdelijkheid, eene zorgeloosheid en onverschilligheid, die men belagchelijk zoude kunnen heeten, indien de zaak niet zoo hoog ernstig en van zoo ver uitziende gevolgen ware. Of beweren wij te veel, wanneer wij het er voor houden, dat bepaaldelijk voor dat kleine plekje der aarde, dat ons als woonplaatss is aangewezen en hetgeen wij Nederland noemen, het water, dat verschrikkelijk-weldadig element, ten slotte geheel over ons leven en bestaan beslist? Beweren wij te veel, als wij meenen dat onze voorspoed en welvaart er ten eenemale van afhangen, of wij dit element tot bondgenoot of tot vijand hebben? Zie, gij kent de beeldspraak van het Zeeuwsche wapen, de Hollandsch Leeuw, dobberende op de golven, met de woorden: *Luctor et emergo*, al worstelende blijf ik boven. Die leus, door de watergeuzen in figuurlijken zin gebezigd, was de karakteristieke herinnering van vroegere ervaringen en nog steeds gevoelde behoefte, het was de herinnering van den strijd der voorvaderen tegen het geweld der baren. Moge die leuze ook nu nog van toe-

passing zijn op een groot gedeelte van ons Vaderland, zij behelsde vooral in de vroegste tijden eene schrikkelijke waarheid.

In de elfde eeuw waren wij noch tegen de woedende baren der Noordzee, noch vooral in deze streken tegen de hooge vloeden van het meer Flevo en de overstroomingen van den Rijn beveiligd. En toch was de vijand, die van dien kant dreigde, de eenige niet. Voeg er bij, dat wij hier wonen aan de helling van eene groote vlakte, doorsneden met vele aanzienlijke beken, welke alle van den oostelijken heuvelkling naar de westwaarts gelegen vallei afvloeijen en zonder ophouden hare driftige wateren in de diepten nederplassen; en het zal u daaruit alleen reeds duidelijk worden, welk een strijd er vaak te strijden viel. Maar zie, ook het geschiedverhaal vervult u als met eene heimelijke angst, wanneer gij daar leest, hoe b.v. in 1170 de baren der Noordzee tot zulk eene hoogte werden opgezweept, dat zij zich tusschen de kruinen der duinen een weg baanden en hare woeste golven tot voor de poorten van Utrecht werden voortgestuwd: hoe de overstroomingen van den Rijn in 1342 zoo geweldig waren, dat de naauwelijks aangevangen bedijking der Betuwe niet alleen bezweek, maar dat het water meer dan anderhalf jaar de oppervlakte der Betuwe bedekte, zoodat Hertog Reinout II in de maand Augustus van het jaar 1343 genoodzaakt was dwars door de Betuwe te scheep van Nijmegen naar Arnhem te gaan[1].

Niet voor het begin der 14de eeuw schijnt men in Gelderland een aanvang met de bedijking gemaakt te hebben. In 1327[2] leest men het eerst van Betuwsche dijkregten. Op welk tijdstip evenwel de Noorder Rijndijk het eerst is aangelegd, hebben de geschiedkundige nasporingen nog niet uitgemaakt. Die dijk beschut voornamelijk de Geldersche vallei en loopt van Wageningen westwaarts tot aan de Grebbe en beveiligt alzoo den Wageningschen en Bennekomschen polder, de Reenensche Neude, benevens Veenendaal en de polders van Manen en Veldhuizen.

Daarentegen lag de Geldersche vallei aan den kant der Zuiderzee nog steeds open voor hare golven. Want van de

1 Nijhoff, Gedenkb. van de gesch. v. Gelderl., Deel I pag. XII.
2 Nijhoff, Geld. Statistiek, p. 75.

Stichtsche grenzen af strekt zich oostwaarts langs de Zuiderzee, ter lengte van twee uren gaans, eene vruchtbare streek gronds uit, eene streek, die door hare lagere ligging gedurig aan de nadeelen van hooge vloeden was blootgesteld[1]. Zij diende voornamelijk tot veeweiden en droeg den naam van Erkemede. Ook over deze vlakte kon alzoo een groot gedeelte der Geldersche vallei toenmaals door de golven van het meer Flevo overstroomd worden, totdat den 28sten Maart 1356 Graaf Reinoud II met de nabijgelegen kerspelen Nijkerk en Putten overeenkwam tot het leggen van eenen dijk en het aanstellen van een polderbestuur. Door dezen weldadigen maatregel werd vervolgens de grond gelegd tot bevestiging eener oppervlakte van omstreeks 3000 bunders land[2].

Maar was nu door dit een en ander de Geldersche vallei tegen den vijand van buiten eenigermate beschut, in haren eigen boezem woedde hij nog steeds met onbedwongen euvelmoed. Door hare ligging aan de helling van den oostelijk gelegen heuvelkling bleef zij veroordeeld het water te ontvangen van tallooze beken. De groote Barneveldsche beek, de Eschvelder, de Modderbeek, de Nederwoutsche beek, de groote Luntersche of Overwoudsche beek, de kleine Luntersche beek, de Veenbeek, de Methorster beek en meer andere, die, plaatselijk anders genoemd, in kleinere zijtakken zich verdeelen, - zij overdekken alle te zamen de gansche oppervlakte der vallei als met een net uit zilveren koorden geweven.

Doch hoedanig nu was vroeger en is voor een groot deel nog tegenwoordig het ligchaam, dat al die beken dooraderen? Vloeiden zij allen als helder kristal langs eenen vasten afgebakenden weg? Verplaatst ge u in uwe verbeelding in de 13de en 14de eeuw, en ziet gij in het rond, dan ontwaart uw oog op die uitgestrekte vlakte niet dan veenen, meeren en moerassen. 't Zijn voor het meerendeel de verwaterde bouwvallen der digte wouden, die eenige eeuwen vroeger op dezelfde plaats hunne groene tinnen naar de wolken rigtten. Op de oude kaart van Slichtenhorst vindt ge aangewezen de Wageningsche, Bennekomsche en Manensche veenen, en ook de Edensche komen daar voor.

In 1390[3] schonk Hertog Willem van Gulick aan de ge-

1 Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, p. 49.
2 Nijhoff, Gedenkw. der Geld. Gesch., II, pag. LXVI.
3 Slichtenhorst, Tooneel des Lands van Geld., I, p. 105.

ërfden van Wageningen en Benichem (Bennekom) de zuidzijde en aan de erfgenamen van Manen de noorderdeelen van het gemeene veen; en uit de genoemde kaart blijkt verder, dat van Wageningen tot aan en voorbij Lunteren, langs Velthuizen en Doesburg, een aaneengeschakeld moeras of veenstreek zich moet hebben uitgestrekt.

Lager in de Geldersche vallei vindt men de Amerongsche, Reenensche, Prattenburgsche en Ginkelsche veenen, terwijl eene geheele moerassige streek van Amerongen en Reenen naar de zijde van Prattenburg en de Ginkel dwars door de Geldersche vallei tot aan Stoutenburg duidelijk is aangewezen. Voegt men hierbij de veenen van Hoevelaken en Nijkerk, dan ziet men, hoe al de lagere gronden van de twee kerspelen Ede en Barneveld tot aan en op Stichtschen bodem óf veen óf moeras waren. Immers de lage velden onder Woudenberg, Leusden, Hamelsveld op Stichtsch gebied en die van Scherpenzeel, Barneveld, het Gardersche broek en den Valkschen Asch op Gelderschen bodem, zullen in vroegere dagen wel niet veel meer dan een moeras geweest zijn. Inmiddels verlieze men niet uit het oog, dat sommige dezer opgenoemde veenen, zoo als die van Prattenburg en Ginkel op Stichtsch grondgebied liggen. Zij maken echter één ondeelbaar geheel met de Geldersche vallei uit, en de gissing is niet al te gewaagd, dat deze geheele lage streek aan deze zijde welligt de oude bedding eener rivier is geweest.

Behalve deze veenen en moerassen schijnt er ook in de tiende eeuw aan den voet van den Amerongschen berg een beduidend meer geweest te zijn, Agelmari genaamd[1]. In den jare 950 toch gaf Keizer Otto eenige goederen, en daaronder Agelmari, in den gouw Veluwe, in het graafschap van Lingerus gelegen, aan het klooster Engeren ten geschenke, en waarschijnlijk maakte toen geheel Geldersch Veenendaal een gedeelte van dit meer uit; een klein gedeelte van dit meer bestaat nog onder den naam van het Egelmeertje[2].

Een gelijksoortig meertje van veel geringeren omvang lag oudtijds bij Rheenen, het bestaat nog onder den naam van *Hel*, bij de Reenensche Meent, het is zeer diep en vischrijk[3].

1 Asch v. Wijk, Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, pag. 21.
2 De Ned. Wateren voor de 12de eeuw, door C.Ph.C. van den Bergh, in de Bijdragen voor de Nederl. Gesch. en Oudheden, Deel VII, Stuk 4.
3 Asch v. Wijk, proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, pag. 18.

Evenzoo ontbreekt het niet aan sporen van vroegere stroomen of riviertjes, waarvan de beddingen nog hier en daar duidelijk zijn aan te wijzen. Het moge voorshands moeijelijk te beslissen zijn, of de tegenwoordige stroom Eem vroeger een noordelijke tak van den Rijn geweest zij; op goede gronden mag men niettemin aannemen het voormalig bestaan van een riviertje, dat bij Rheenen ontsprong, geheel de Geldersche vallei in de rigting naar Amersfoort doorvloeide en vervolgens bij Eembrug in de Zuiderzee zich ontlastte.

Dit vermoeden wordt gesteund door de schenking van Karel den Groote, die in 776 of 780 aan de Utrechtsche kerk zijne Villa Lusidiana of Leusden, benevens vier bosschen afstond. In den oorspronkelijken tekst van den giftbrief wordt de ligging van de rivier Hemus aangewezen ter wederzijde dezer bosschen.

De rivier de Eem liep derhalve op een zekeren afstand van Leusden natuurlijk aan deze zijde door de vlakte. Een der bosschen, Hengeschoten, later Henschoten genaamd[1], lag ten westen van het dorp Woudenberg en het bosch Fornheese, later genaamd Vernheese, bij den Amersfoortschen Eng.

Ter verdere bevestiging van dit vermoeden kan almede strekken hetgeen omtrent de stichting van de St. Paulus-Abdij, op den heuvel Hohorst, thans den Heiligenberg, vermeld wordt. In de levensbeschrijving van haren stichter, Bisschop Ansfried, wordt gezegd, dat de heuvel aan de eene zijde door een stroom omgeven werd en ter andere zijde door een moeras, en dat Bisschop Ansfried zich ter scheep daarheen liet brengen[2].

Wanneer men op de kaart de ligging der twee bosschen Hengeschoten en Fornheese en het dorp Leusden nagaat, en men vergelijkt hierbij de geheele moerassige streek van de Prattenburgsche en Ginkelsche veenen, tot digt bij Stoutenburg, zoo als zij op de oude kaart van Slichtenhorst is aangeduid, dan kan men met eenigen grond aannemen, dat deze oude rivier Hemus bij Rhenen of liever in de nabijheid der Greb ontspringende, langs dezen weg door geheel de Geldersche vallei naar Amersfoort heeft gevloeid.

1 De Nederl. Wateren voor de 12de eeuw, door v.d. Bergh. Nijhoff, Bijdragen, enz. VII, Stuk IV, p. 288.

2 Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem, pag. 32.

Maar er is meer. Naar hetgeen Slichtenhorst verhaalt omtrent de Nodam, eene vruchtbare strook aangeslibte grond aan den voet van den Heymenberg, die zich uitstrekt tot bij Wageningen, zou oudtijds voor deze streek eene zomerkade gelegen hebben, om het land des zomers bij hooge vloeden droog te houden. In het jaar 1595 echter moet de wintervloed met zulk eene kracht en met zoo groot eene massa water hier overheen door de Geldersche vallei gestroomd zijn, dat een der poorten van Amersfoort voor het geweld van het water bezweek. Dien ten gevolge werd, op dringend aanhouden der Stichtenaren, deze kade in eenen stevigen en breeden dijk veranderd. Men ziet hieruit, dat de Rijn, toen er aan die zijde nog geene dijken waren, zeker met eenigzins hoog water eenen geregelden afvloed door de Geldersche vallei moet gehad hebben.

Wanneer men nu daarenboven leest, dat Frederik Barbarossa in 1165 beval, dat de dijk of nieuwe dam, tusschen Wageningen en den Tafelberg, dwars door den regter Rijnarm gelegd, weder moest doorgegraven worden, ‘ingevolge dat het Rijnwater vrij door die opening zoude kunnen afstroomen naar de Zuiderzee, daar zoo digt bij gelegen,’ en dat deze vrije gemeenschap voortdurend moest blijven bestaan, dan kan, welke moeijelijkheid en duisterheid ook in deze woorden vervat zij, hieruit toch afgeleid worden, dat zich op deze hoogte de Rijn een doortogt baande.

Bij dit alles mag men niet vergeten de natuurlijke ligging dezer gronden, die zulk eene sterke helling heeft, dat het verval tusschen de Greb en de Zuiderzee 6 Ned. ellen en 5 palmen bedraagt. Oudere metingen komen hiermede overeen; want reeds in 1600 bedroeg het verval van den Rooden Haan in de Schoonenbeeksche Grift tot Amersfoort 21 Utr. voeten[1].

Wanneer men deze geschiedkundige en natuurkundige gronden bijeenvoegt, dan krijgt de onderstelde afloop van water door de Geldersche vallei eene hooge mate van waarschijnlijkheid, en hoe dan ook de juiste loop van dezen ouden riviertak moge geweest zijn, en onder welke benaming, zoo blijkt echter uit oude oorkonden en uit den natuurlijken toestand van een gedeelte der Geldersche vallei, dat er van den Rijn af, en wel op de hoogte van de Greb, in vroegere dagen eene rivier heeft geloopen dwars door de vallei heen tot Amersfoort.

1 Wilhelmi Heda, Historia Episcoparum Ultraj., p. 181.

Met het oog op deze omstandigheid, die misschien bij toekomstige ondernemingen een overwegend gewigt in de schaal zou kunnen leggen, is het van belang te weten, wat inmiddels door menschenhanden is gewrocht, terwijl de natuur nu eens dreigend, dan weder als het ware uitlokkend, zoo menige vingerwijzing gaf. Wat toch deed men, wat verzuimde men, om den watervijand hetzij te weren, hetzij af te leiden, hetzij zich tot bondgenoot te maken? De maatregel van den Bisschop van Bourgondie geeft al dadelijk eenig antwoord op die vraag. De nog bestaande Kromme Eembeek, die in de nabijheid van de Greb aan den voet van den Heymenberg of Hemerstein heenvloeit, werd in 1473 op zijn bevel met eene grift of vaart in verbinding gebragt; eene grift, die naar Veenendal loopt, ten einde de verveening daar ter plaatste te bevorderen, en de turf door dezelve naar den Rijn te kunnen afvoeren. Of deze vaderlijke daad zoo geheel belangeloos geweest zij, willen wij niet onderzoeken; voor een Bisschop, die veeltijds op het slot ter Horst vertoefde, tot welks grondgebied de veenen van Veenendaal behoorden, was het toen niet onverschillig een geschikt vervoermiddel te bezitten.

Maar in het jaar 1555 werd hier nog eene tweede grift gegraven door Gilbert van Schoonerbeke, een Antwerpenaar, die de meer westelijk gelegene veenen van Keizer Karel V voor een langdurige pacht verkreeg, terwijl zijne erfgenamen, of liever curatoren, in zijnen met schuld bezwaarden boedel, eene overeenkomst sloten over de afvoering van een honderd morgen veen, bij Prattenburg gelegen. Deze grift loopt van den Rooden Haan noordwaarts door de lage Ginkelsche veenen naar de Woudenbergsche grift, welke wederom in de Luntersche beek valt, terwijl deze beek in de nabijheid van den Heiligenberg zich met de Heiligenberger beek of grift, uit het westelijk gedeelte van Hamersveld voortkomende, en die nog een overblijfsel is der Schoonerbeeksche grift, vereenigt en voortloopt tot de grachten van Amersfoort.

Deze aanzienlijke Schoonerbeker grift was oorspronkelijk 4813 Utrechtsche roeden lang[1], en waarschijnlijk gemiddeld op de breedte van één en een halve oude roede gegraven. Ten gevolge eener overeenkomst tusschen de bewindvoer-

1 Asch van Wijk, ‘Waterafleiding en Kanaalvaart,’ pag. 93.

ders des boedels van Schoonerbeke en de veengenooten, aan Bisschop Davids grift gelegen, werd zij met deze in het jaar 1560 verbonden, doch ten gevolge der eeuwige twisten tusschen de Geldersche en Utrechtsche over het ontvangen van water, in 1599 weder toegedamd.

Zie hier alzoo twee belangrijke griften, die een tijdlang met elkander eene geregelde vaart daarstelden van de Greb af tot aan Amersfoort. Zij schijnen beide ter bevaring van vrij aanzienlijke schepen geschikt te zijn geweest. De Bisschopsgrift toch werd bevaren door Chamoureusen[1], een groot soort van schepen, die de turf onmiddellijk naar de zoutketen te Schoonhoven bragten; deze vaart had ook een behoorlijk jaagpad. De veel belangrijker Schoonerbeker grift[2], 4813 Utrechtsche roeden lang en anderhalf oude roeden breed, voerde de turf in vrij groote schepen naar Amersfoort en vervolgens over zee naar Antwerpen. Een waarlijk grootsche onderneming, die ons voor haren stichter met eerbied vervult.

Men schijnt echter ook al vroeg bespeurd te hebben, dat men, door al het water uit de Geldersche vallei naar den ouden Eem af te leiden, voor Amersfoort en de lager gelegene Eemlanden te veel water kreeg, en dat deze afloop niet voldoende was, daar, bij hoogen waterstand de Eem *el* 1.5.3.4 hooger kon staan dan de Barneveldsche beek[3]. En dit mag ook wel de reden zijn, waarom bijna al de latere plannen voor afwatering of bevaarbaarmaking van de Geldersche Vallei het denkbeeld voorstaan, van met eene vaart dwars door de Geldersche Vallei eene andere uitwatering onmiddellijk in de Zuiderzee te zoeken.

Hertog Karel van Egmond vormde in het jaar 1530 het plan om eene breede grift te graven, die in de nabijheid van het slot Hulkestein in de Zuiderzee zoude uitloopen, en verder dwars door de Arkemeente en Holster Erven omtrent Wageningen in den Rijn zoude uitkomen en den naam dragen van ouden Rijn[4].

In later tijd, later dan 1530, schijnen de Veenraden der Geldersche en Stichtsche veenen, door middel van waterpassing, het plan eener afwatering onderzocht te

1 Asch van Wijk, ‘Waterafleiding en Kanaalvaart,’ pag. 94, in een noot.
2 Ibid., pag. 93.
3 Ibid., pag. 60.
4 Slichtenhorst, id., pag. 108.

hebben. Volgens dit plan wilde men den afloop des waters van Veenendaal noordwaarts tot aan den Walderveenschen molen brengen, van daar langs Kallenbroek, Claarwater en het Nijkerkerveen naar Nijkerk en dus, zoo het schijnt, langs den waterloop, door Hertog Karel bedoeld[1].

Eindelijk moet er ook nog een oud kaartje bestaan, volgens overlevering, ten tijde van Prins Maurits van Oranje, waarschijnlijk in 1605 op aanraden van Simon Stevijn, vervaardigd, naar aanleiding waarvan het plan schijnt ontworpen te zijn van een kanaal, hetwelk zoude loopen van Wageningen af, tusschen Renswoude en Ede door, langs den Kallenbroekschen molen, oostwaarts van Hoevelaken, om eindelijk uit te monden westwaarts van Nijkerk, op het vroeger vermelde punt in de Zuiderzee[2]; een plan, waaraan in 1668 de vermaarde wis- en waterbouwkundige Johan de Witt en Joh. Studde hunne bijzondere aandacht en bijval schijnen geschonken te hebben.

Zoo had dan in de allervroegste tijden, waarschijnlijk welligt tot de 11de eeuw, de natuur eene afwatering aan de Geldersche Vallei bezorgd, of ten minste den weg aangewezen, hoe men de lage grondstreek aan de ontginning van veenen en het verbeteren van hoogere en lagere gronden met voordeel zoude kunnen dienstbaar maken, terwijl in de 14de eeuw plaatselijke belangen, althans tijdelijk, eene geregelde kanaalvaart en afwatering door de Geldersche Vallei daarstelden, totdat eindelijk het opperbestuur der provincie, én de gewestelijke belangen, én welligt in het bloeijendst tijdvak van ons gemeenebest, de Stadhouder der Vereenigde Staten, doordrongen van het gewigt der zaak en van het gebrekkige van het bestaande, algemeene maatregelen beraamden tot den aanleg van een geheel kanaal, waarbij zoowel de geregelde vaart, als de behoorlijke afwatering, zouden worden in acht genomen.

Oorlogen en de kleingeestige strijd van ondergeschikte belangen tusschen de twee belendende provinciën, schijnen echter voornamelijk oorzaak geweest te zijn, dat deze hoogst aangelegene en nog zoozeer gewenschte zaak steeds in hare beginselen is blijven rusten en nimmer tot uitvoering is gekomen.

1 Proeve over de verbeterde afleid. van 't water, pag. 16.
2 Proeve, id., pag. 17.

Ieder echter, die eenigzins met deze landstreek bekend is, zal gereedelijk de dringende noodzakelijkheid erkennen om de Geldersche vallei en ook bepaald deze streek van den overlast van het water te bevrijden, en de onmetelijke gagelvelden, die ons van alle zijden omringen, in goede weiden te herscheppen, terwijl er nu niets dan een weinig zuurgras groeit, waarvan het Meer voor het hoornvee en het Ongans voor de schapen, twee zulke gevaarlijke vee-ziekten, de noodlottige uitwerkselen en ware landplagen zijn.

Wij wagen het niet hier op het gebied der bespiegelingen te treden, of van de toekomst te vragen, wat zij ons belooft, wanneer eenmaal de weldaad van eenen goed geordenden waterstand mogt verkregen zijn. Maar wij mogen toch wijzen op de gezegende vruchten, die daarvan voor deze streek noodwendig de gevolgen *moeten* zijn. Wij mogen 't dus, als onze innigste overtuiging, uitspreken, dat onze veestapel vergroot, onze koornschuur met dubbelen voorraad verrijkt zullen worden: dat de veel goedkoopere wijze van vervoer te water de houtcultuur zal bevorderen; dat de hooge en tot bebouwing minder geschikt gelegene heuvels in winstgevende bosschen zullen herschapen worden; dat welvaart en zegen, alom verspreid, en, waar thans schamele hutten zich vertoonen, te midden van moerassen en onlanden, welvarende landhoeven zullen verrijzen, omringd van weelderig vee, te midden van grazige weiden.

Thomas Moore.
III.

Wij zijn genaderd tot het derde der dichterlijke verhalen, welke de *Lalla-Rookh* vormen.

Het is getiteld: '*The Fire-Worshippers*' en beschrijft den laatsten strijd der Ghebers of Vuuraanbidders tegen de volgelingen van den Profeet, die de nieuwe leer door het zwaard in Perzië hadden ingevoerd. - De Zon week voor de Halvemaan, en Iran was een wingewest geworden van het magtige Arabië, dat een zijner dapperste en strengste veldheeren, den Emir Al Hassan, tot landvoogd der kostbare provincie had aangesteld, wiens scepter loodzwaar drukte op het ongelukkige volk.

De strijd der Ghebers was niet alleen een strijd voor de vrijheid en het regt, het was een strijd voor het geloof; eene laatste wanhopige poging tot herstel der altaren aan de dienst van het groote Licht, de godheid van Perzië, gewijd. - De dramatische handeling van het gedicht, die even belangrijk en boeijend als schoon beschreven is, is ontleend aan de hartstogtelijke liefde, die de dochter des Emirs voor eenen vreemdeling heeft opgevat, welke alle gevaren trotseert, om tot zijne bekoorlijke Hinda door te dringen, wanneer zij de koelte van het avonduur geniet onder het frissche prieël, dat haar vader's zorge voor haar had bereid op het vlak van den hoogen toren, die het paleis van Harmozia - den zetel des Emirs - beschutte.

Wederom had de jongeling den steilen rotswand beklommen, aan welks uiterste rand zich de toren verhief, om eenige vlugtige oogenblikken in het bijzijn der geliefde door te brengen, maar ditmaal had de glans van verrukking, waarmede hij haar plagt te gemoet te treden, plaats gemaakt voor eene uitdrukking van somberen ernst, welke Hinda niets goeds voorspelde. - Vergeefs trachtte zij de wolken van zijn voorhoofd te vagen door de schildering van

het geluk dat hen wachtte in de toekomst; hij bleef haar zwijgend en weemoedig aanstaren, en ook van haar gelaat verdween de glimlach. Zij barstte in tranen uit:

> ‘Yes, yes!’ she cried, ‘my hourly fears,
> My dreams have boded all too right; -
> We part - for ever part - to night!’ -

Zij meende, dat den geliefde gevaar dreigde, zoo hij zijne bezoeken herhaalde en zij berustte in de scheiding, zoo zij slechts de overtuiging mogt hebben dat hij veilig was. - Maar niet het gevaar hield den vreemdeling terug; hij was moedig het te trotseeren, hij, die gewoon was met de hand aan het zwaard te slapen. - Een magtiger beletsel stond hunner liefde in den weg; de vreemdeling was een dier gevloekte, dier wreed vervolgde Ghebers, tegen wien haar vader in naam van den Islam den krijg had verklaard. - Vreesselijk was de ontdekking, en bang de vertwijfeling, die haar volgde, tot de Gheber eensklaps het sein ontdekt, dat hem tot zijne legerplaats terugroept:

> ‘My signal lights! - I must away -
> Both, both are ruin'd, if I stay.
> Farewell - sweet life! thou cling'st in vain. -
> Now, Vengeance, I am thine again!’ -

De toestand der Vuuraanbidders was wanhopig geworden en hunne gelederen werden dagelijks zwakker; - het eens zoo geduchte heir was tot een handvol helden gesmolten, die zich, als laatste wijkplaats, hadden verschanst in de puinhoopen van den tempel, die de spitse kroonde van den barren Kohé Gubr, welke zich, op weinig afstands van Harmozia, dreigend uit de diepten der Perzische Golf verhief. - Maar hoe luttel ook het aantal der krijgers wezen mogt, de moed en geestdrift, die hen bezielden - de moed en geestdrift des geloofs - de onverwinnelijke en ongenaakbare sterkte, die hen omsloot, maar bovenal de onverschrokkenheid van hunnen aanvoerder, den jeugdigen Hafed, wiens naam de schrik der Musulmannen was, maakten hen voor den Arabischen Emir nog steeds tot eenen gevaarlijken vijand, die - het koste wat het wilde - uitgeroeid moest worden. - Het gold de rust zijner provincie, die gedurig door de aanvallen dezer oproerige Ghebers werd verstoord. - Oproerige Ghebers!

Schoon zijn de woorden en der behartiging overwaardig, die Moore ter plaatse inlascht:

‘Rebellion! foul, dishonouring word,
Whose wrongful blight so oft has stain'd
The holiest cause that tongue or sword
Of mortal ever lost or gain'd. -
How many a spirit, born to bless,
Hath sunk beneath that withering name,
Whom but a day's, an hour's success
Had wafted to eternal fame!’ -

Wij willen niet beslissen of de veronderstelling juist is, dat Moore in den laatsten strijd en ondergang der Vuuraanbidders het lot van zijn eigen, geliefd Ierland heeft willen veraanschouwelijken - eene veronderstelling, welke, zoowel door eene passage in de voorrede, als door de treffende overeenkomst van sommige accidenten en karakters allezins gewettigd schijnt - maar het komt ons meer dan waarschijnlijk voor, dat hij, bij het nederschrijven dezer regels, aan Lord Edward Fitzgerald en Robert Emmet heeft gedacht. - Wij bevelen die regels ter overweging aan allen, die maar al te vaardig zijn een hard en onteerend vonnis te spreken over ieder verzet tegen de gestelde magten, hoe weinig zij ook beantwoorden aan hare hooge roeping.

De Emir slaagde; - niet door den moed zijner krijgers of de sterkte zijner wapenen, die hij vruchteloos zoude hebben gekeerd tegen de zwarte wanden der rots, maar door het verraad van een der volgelingen van Hafed, die den vijand het enge voetpad ontdekte, dat den eenigen toegang tot de schuilplaats der Vuuraanbidders bood. De Arabier bekent het zelf aan zijne dochter:

‘Hafed, my child, this night is our's,
Thanks to all-conquering treachery
Without whose aid the links accurst,
That bind these impious slaves, would be
Too strong for Alla's self to burst!’ -

Men stelle zich den angst van Hinda voor, bij het vernemen der tijding, welke het harte haars vaders met zooveel vreugde vervult! Bij den nachtelijken overval, dien de Emir tegen de Ghebers had beraamd, zoude ook hij vallen, de jongeling, dien zij meer lief had dan haar eigen leven, dan het licht harer oogen! - Hare ontsteltenis ontging den Emir niet, maar hij was verre van de ware oorzaak te vermoeden; hij schreef haar toe aan de teederheid harer sekse, welke haar ongeschikt maakte om deel te nemen aan een

leven van moord en verwoesting, en hij besloot haar terug te zenden naar Arabië, waar zij in vrede en rust, te midden der weelde, hare dagen zoude kunnen doorbrengen. - Al-Hassan mogt een wreed landvoogd wezen, hij bleek den naam van een goed vader niet onwaard.

De laatste strophen van dit deel des gedichts - dat door de voortzetting der geschiedenis van Lalla-Rookh in verschillende boeken wordt gesplitst - mogen onder de schoonste worden gerangschikt; zij bevatten eene vloek op het hoofd van den verrader, die dus de raadslagen des Dapperen verijdelde en hem vernietigde in de ure der magt.

Gehoorzaam aan het bevel haars vaders, scheepte de arme Hinda zich te Harmozia - het tegenwoordige Gombaroen, aan den oever der Perzische Golf - naar het land harer geboorte in. - Naauwelijks had zij de reize aanvaard en was het schip aan de Kohé Gubr genaderd, of een hevige storm stak op en dreigde de kiel tegen de hoekige wanden der sombere klip te verbrijzelen; maar Hinda, vervuld van de gedachte aan haren geliefde en het gevaar, waarin hij zich bevond, had geen acht geslagen op het woeden der elementen. - Eindelijk ontwaakt zij uit hare bange droomen, maar haar oor vangt tusschen het gieren van den wind en het kraken van het vaartuig nog andere geluiden op in dien nacht van verschrikking; zij hoort het gekletter van wapenen, het krijgsgeschreeuw der Musulmannen en de kreet: ‘Voor het Licht en voor Iran!’ - Zij wil hare rustplaats verlaten, maar de kracht ontbreekt haar en zij valt half bewusteloos neder. - Zij voelt eene hand, die haar aanraakt, zij wordt medegevoerd, maar zij weet niet waarheen en door wien, en toen zij tot bewustzijn terugkeerde, bevond zij zich aan boord van een ander vaartuig en miste hare dienaren, en ontwaarde met angst onder hen, die haar omringden, niet éénen Musulman. - Zij was overgeleverd in de handen der Vuuraanbidders - de lederen gordel en het donkergele wambuis bewezen het - in de handen van den bloeddorstigen Hafed, den vijand haars vaders, den bestrijder van haar geloof! Ééne hope blijft haar slechts over, of de geliefde zich ook onder hen bevinden mogte! Maar neen, zij staart vergeefs rond; de vreemdeling, dien zij zoekt, is niet op het vaartuig.

Toen de dag aanbrak, waren zij aan den ingang van een grot en te midden eener hevige branding, waardoor het schip pijlsnel voort werd gestuwd, tot het danste en wie-

gelde onder het gewelf der spelonk. - Hare oogen werden gebonden en zij werd langs een doolhof van paden medegevoerd door de ingewanden der rots en binnengeleid in de burgt der Ghebers. - In weêrwil van het hagchelijke van haren toestand, gevoelde Hinda zich één oogenblik gelukkig in het bewustzijn, dat zij in de nabijheid van haren geliefde was, maar even spoedig als de gedachte ontstond, maakte zij plaatse voor het verschrikkelijke denkbeeld, dat Hafed mogt ontdekken, dat een zijner volgelingen eene dochter van Arabië beminde. - In de wanhoop van haar harte, zweert zij zich geheel aan de dienst van Alla te zullen wijden en:

> ‘From *her* heart's inmost core to tear
> Love, Hope, Remembrance, though they be
> Link'd with each quivering life-string there.’ -

Daar werd de komst des aanvoerders aangekondigd; alle stemmen herhalen den naam van Hafed; schuchter en bloode durft zij den blik niet opheffen bij de nadering des gevreesden, maar toen allen, op zijn wenk, zich hadden teruggetrokken en hij haar aansprak met eene stemme, die haar zoo innig bekend was en alle snaren in haar gemoed deed trillen, sloeg zij het oog naar hem op; - in den veldheer der Ghebers had zij haren geliefde herkend!

Hoe spoedig verdween evenwel de vreugde der ontmoeting en de begoocheling van geluk, die zij opriep! Met rassche schreden naderde de onheilvolle nacht, dien haar vader tot zijnen overval had bepaald, en zij smeekte den jongeling, bij alles wat hem dierbaar was, met haar te vlugten en een ander oord op te zoeken, waar het geene zonde zoude zijn elkander te beminnen, of waar zij, zoo 't zonde was:

> ‘..... Might weep our faults away,
> Together kneeling, night and day,
> Thou, for *my* sake, at Alla's shrine
> And I - at *any* God's, for thine!’

Hafed wankelde; had hij eerst aan hare waarschuwing weinig geloof gehecht, daar hij meende, dat zij uit eene verhitte verbeelding was ontstaan, hare stellige verzekeringen, de diepe ernst, waarmede zij sprak, overtuigden hem, dat het gevaar niet denkbeeldig was. - Hij wankelde, want ook hij liet zich eene wijle medeslepen door de schoone toekomst, welke zij voor hem opende, maar hij overwon de

zwakheid en besloot tot den einde toe trouw te blijven aan Iran en het geloof zijner vaderen en den martelaarsdood te sterven. De ongelukkige Hinda mogt evenwel niet in zijn lot deelen; zij werd aan de zorg van eenige grijze krijgers toevertrouwd, om in een vaartuig terug te worden gebragt naar de woning des Emirs.

Toen de laatste strijd in zijn harte gestreden, en Hinda in veiligheid was, spoedde Hafed zich naar de wallen. De hoorn weêrgalmde lang en weemoedig door de bergpassen en de omringende vallei; het was het teeken dat zijne laatste ure van wraak geslagen had. Al de Ghebers verzamelden zich om hunnen aanvoerder en hoorden uit zijnen mond de mare van het gevaar, dat hen dreigde; nog nooit was de uitdrukking van Hafed's gelaat zoo edel en bezield geweest als op dien oogenblik. De overtuiging, dat zijne taak ten einde spoedde en dat hij haar met trouwe had vervuld, scheen een glans van verrukking over zijne schoone trekken te spreiden. Dat einde was gekomen; na eenen bloedigen tegenstand, bleef Hafed, met wond op wond overdekt, slechts met éénen zijner volgelingen over. Zij sleepten zich voort tot den ingang des tempels, waar het heilige vuur brandde; Hafed's laatste vriend bezweek! Met meer dan menschelijke kracht hief hij het lijk op en legde het op het altaar, en terwijl hij de vlammen deed aanwassen, tot ze zich uitspreidden tot een zee van licht, besteeg hij zelf de gewijde stede, onder den uitroep:

> ‘Now, Freedom's God! I come to Thee!’ -

en sterft, vóór nog het vuur zijne kleederen heeft gezengd.

En zij, de deerniswaardige Hinda, roerlooze getuige van het schriktafereel, dat zich op de hoogten der rots ontvouwde, vindt onder de smaragden wateren van Oman's Zee haar graf.

Wij hebben aan de mededeeling van den inhoud van dit dichterlijke drama eenige meerdere ruimte gewijd, omdat wij ons oordeel wenschten te motiveren, dat *the Fire Worshippers* in rijkdom van inhoud en belangrijkheid van situaties de eerste plaats bekleedt onder de vier verhalen van Lalla Rookh. De geschiedenis van Hafed en Hinda is bij uitnemendheid geschikt voor eene dichterlijke behandeling, zoowel om de karakters der beide figuren, als om den toestand waarin zij, als vertegenwoordigers van een verschillend geloof, gescheiden door volkshaat en godsdienst, en verbonden door de natuur, door hunne reine menschelijkheid, welke

krachtiger blijkt dan vooroordeelen en conventies, zijn geplaatst. Wij vinden deze gedachte schoon en treffend, en gelooven dat, ook als kunstwerk beschouwd, de Vuuraanbidders verre den voorrang verdient boven de Gesluijerde Profeet van Khorassan. Niet alleen zijn de natuurbeschrijvingen in dit gedicht - even als in alle andere van Moore - verrassend en weelderig, maar zijn ook de tooneelen tusschen de beide gelieven zoo aanschouwelijk, met zooveel levendigheid en waarheid aan het eenmaal opgevatte karakter geschreven en de motiven, die de handelingen verklaren, zoo juist en fijn aangegeven, dat zij den lezer het hoogste belang doen stellen in de ontwikkeling van het drama. Het gedicht wordt besloten met eene elegie der Peri op de schoone Hinda, die in de stilte der donkere zee rust.

Hoeveel minder rijk aan inhoud is daarentegen *The Light of the Harem*, welke groote verdiensten het ook bezitten moge in de welluidendheid zijner vaerzen en de bevalligheid zijner beschrijvingen, waaronder vooral die van het dal van Cashmire met hare rozen, de schoonste, waar 't bietje op aast, van het feest en de bekoorlijke bewoonsters van den Harem, uitmunten.

De geschiedenis, welke de stoffe van dit gedicht vormt, is de twist van twee gelieven - Selim en Nourmahal, het Licht van den Harem - waarvan ons de aanleiding in de volgende zoetvloeijende vaerzen wordt medegedeeld:

> ‘Alas! - how light a cause may move
> Dissension between hearts that love! -
>
> A something, light as air - a look,
> A word unkind or wrongly taken -
> Oh! love, that tempests never shook,
> A breath, a touch like this hath shaken.’ -

Op het groote feest der Rozen, waar de schoone Nourmahal, gesluijerd als eene dochter van Arabië verschijnt en den Sultan door de liefelijke toonen harer stem in verrukking brengt, worden de beide gelieven weder verzoend, en drukt Selim in de bevallige zangeres, het Licht van zijn Harem aan het hart.

Men ziet, dat het onderwerp - zoo 't een onderwerp heeten mag - eenvoudig genoeg wordt behandeld, en zoo de ingevlochtene zangen, zoo vooral de weêrgalooze weelderigheid der natuurschilderingen, het Licht van den Harem niet redden, twijfelen wij zeer of het gedicht ooit de plaats

zoude hebben ingenomen, welke men daaraan heeft toegekend.

De gunstige ontvangst van den oosterschen dichtkrans, en het gevoel van zelfvoldoening en kalmte, welke de gelukkige afloop van de grootsche taak bij Moore teweeg bragt, bewogen hem voor een tijd lang zijn werkzaam leven te verpoozen, en de uitnoodiging van zijnen vriend Samuel Rogers, tot eene reize naar de zoogenaamde hoofdstad der beschaving, Parijs, aan te nemen. -

Het was in het najaar van 1817, dat Moore voor eene korte wijle afscheid nam van zijn gezin en zijn vriendelijk May-field Cottage, om aan de hand van zijnen dichterlijken reisgenoot de schoonheden van de groote stad te bewonderen, en zich met hare kringen bekend te maken. - Het tijdstip kon voor een geest als de zijne niet gelukkiger gekozen zijn; - de eerste dagen der restauratie van de Bourbon-dynastie, boden rijke stoffe aan tot opmerking in de kantige en hoekige contrasten, die de verschillende elementen - het keizerrijk en het *ancien régime* - vormden. De dichter wist er ruimschoots partij van te trekken, waartoe de toegang tot de hoogere kringen van Parijs en zijne vroegere bekendheid met vele leden der familie Bourbon en van den ouden Franschen adel - die hij in de jaren 1802-1803 meermalen op het landgoed van Lord Moira, Donington Park, had ontmoet - hem meer dan eenig ander in staat stelden. - Toch waagde hij niet, in het bewustzijn der onvolkomene kennis, die hij van de Fransche politiek bezat, de ondeugende opmerkingen neder te schrijven, die zonder twijfel in zijn geest oprezen, en vergenoegde zich de weelderigheid zijner schalke luim uit te storten op het hoofd zijner eigene landgenooten ‘those groups of ridiculous English, who were at that time swarming in all directions throughout Paris, and of all whose various forms of cockneyism and nonsense I endeavoured, in the personages of the Fudge family, to give the concentrated essence.’

The Fudge Family in Paris, waarin wij den schrijver van ‘*The Two-penny Postbag*’ wedervinden, geeft ons de brieven van de verschillende leden der famille en vooral van Miss Biddy Fudge, waarin zij hun leven en hunne ontmoetingen in Parijs en de geschiedenis van den dag aan hunne vrienden in Engeland mededeelen, vergezeld van hunne eigene beschouwingen omtrent de voorvallen en personen om hen henen. - Zij zijn zeer karakteristiek en mogen met regt

een *essence* genoemd worden van typisch-engelsche buitensporigheid en *cockneyisme*, waar we vergeefs een gelijkstaand hollandsch woord voor zouden zoeken. - Dat het in deze brieven aan vrij scherpe en ondeugende aanvallen op Fransche zeden en toestanden en op de hoofdfiguren op het staatkundig tooneel niet ontbreekt, zal ons voorzeker van *Thomas Brown the younger*, na zijne epistelen over den Prins-Regent, niet verwonderen. Moore bezat in hooge mate de benijdenswaardige gave om lagchend en goedhartig-naïf de scherpste waarheden te zeggen; de aangename vorm, waarin hij den kwinkslag wist te gieten, droeg daartoe voorzeker het hare bij.

Ditmaal bleef de dichter slechts korten tijd in den vreemde; hij haastte zich zijne stille woning weder op te zoeken, en daar de bouwstoffen te ordenen, welke hij op zijne reize had verzameld. De *Fudge Family* zag in 1818 het licht en mogt een even gunstig onthaal ontmoeten als het groote werk, dat het was voorafgegaan.

In datzelfde jaar bezocht Moore zijn geboorteland, dat hij sedert zijne vestiging in Engeland slechts eenmaal had aanschouwd. Met warme sympathie, met geestdrift en liefde werd de zanger der Iersche Melodiën door zijne landgenooten verwelkomd, en zijn verblijf te Dublin en in de overige steden van het groene Erin was eene reeks van feesten, zijne gansche reize een triomftogt!

Wij zouden te breedvoerig worden, wanneer wij de aanspraken wilden wedergeven, door hem gehouden bij de verschillende eeremaaltijden, die hem werden aangeboden; wij mogen - op het gezag van Lake - aannemen, dat zij het bewijs leverden, dat Moore aan zijne overige talenten ook de oratorische gave paarde.

Zoo wij ons, bij het schrijven van dit artikel, hadden voorgesteld eene volledige opsomming te leveren van al zijne werken, dan zouden wij de *Ballads and Songs*, de *Fables for the Holy Alliance*, de *Evenings in Greece* of de *Miscellaneous Poems by different Members of the Pococurante Society* niet mogen vergeten, en evenmin de vermelding achterwege mogen laten van de *Trifles reprinted*, de *Political en Satirical Poems* en vooral van *Tom Crib's Memorial to Congress*, dat een der beste van zijne vele satirische gedichten is, en van de *Rhymes on the Road*, waarin hij de indrukken en ontmoetingen op zijne reize door Frankrijk en Italië wedergeeft, welke hij in het jaar 1822 in gezelschap van den jeugdigen Lord John

Russell ondernam, en die vooral belangrijk geacht mag worden om zijn verblijf bij Lord Byron te Venetië.

Alvorens hij evenwel ten tweeden male zijn vaderland verliet, had Moore zijne woning bij Ashbourne verwisseld voor Sloperton-Cottage bij Devizes, niet verre van Bowood, het vorstelijke landgoed van zijnen edelen vriend, den Markies van Landdowne, wiens kostbare bibliotheek hem onder hare trouwste en waardigste bezoekers telde. In Sloperton-Cottage bragt Moore het overige gedeelte zijns levens door; meer dan dertig jaren ondervond hij er veel liefs, veel geluks en veel roems, maar ook veel leeds; het was daar, dat hij de hem overgeblevene kinderen van zijne zijde zag weggerukt en dat hij zelf de eeuwige ruste inging, na drie jaren van treurig lijden, waarin hij in eene soort van wezenloosheid verkeerde, even als een zijner vroegere dichterlijke landgenooten, de Deken Swift.

Weinig tijds na zijne terugkeer van Italië, ontving Moore het berigt, dat zijn plaatsvervanger te Bermuda de vlugt had genomen, hem aansprakelijk latende voor eene verbindtenis van 6000 pond st., welke hij in zijnen naam had aangegaan. Wel verre van zich door deze ramp ter neêr te doen slaan, of de hulp aan te nemen, die hem door zijne vele vrienden werd geboden, besloot hij door eigen krachtsinspanning het gevoelige verlies te boven te komen en aan zijne verpligtingen te voldoen. Hij leende de som van een zijner uitgevers onder verbindtenis haar door de vruchten van zijnen geest te kwijten; - hij hield zijn woord en had binnen weinig jaren de schuld weder afgelost. Te regt wordt, naar onze meening, de handelwijze des dichters in deze zaak hoogelijk door zijne Engelsche biographen geprezen; zij getuigt van een braaf, mannelijk en onafhankelijk gemoed, dat slechts in en bij zich zelven hulpe zoekt.

Behalve de vlugtig door ons vermelde bundels, verscheen in 1823 een groot gedicht: *The Loves of the Angels*, een zijner schoonste en verhevenste gewrochten, waarvan de stoffe ontleend is aan het vaers van Genesis: ‘Toen zagen de zonen Gods de dochteren der menschen aan, dat zij schoon waren, en namen zich vrouwen uit allen, die zij verkoren.’ - De gedachte, die Moore heeft trachten te veraanschouwelijken, is het verlies van het licht en de rust der ziele, bij het najagen van de goederen dezer aarde, en de straffen, waarmede het geweten en de goddelijke regtvaardigheid de zonde, den trots, en de vermetelheid, die Gods raadsbesluiten tracht te doorgron-

den, achtervolgen. - De geschiedenis der drie gevallene engelen, die om de dochteren der aarde hun hemelsch verblijf hadden verlaten, aangedreven door hartstogt, door kennisdorst, door behoefte aan liefde - het is de clima, die de dichter in de drie boeken heeft gelegd - wordt ons in vaerzen verhaald, beurtelings tintelende van vuur en verbeelding, of medeslepend door hun weemoedig gevoel. - Zoo wij een vergelijkend oordeel moesten uitspreken over de verschillende deelen van dit gedicht, wij zouden het verhaal van den tweeden engel het schoonste prijzen, zoowel om de motiven van den val als om den rijkdom der dictie.

Men heeft *The Loves of the Angels* steeds vergeleken met *Heaven and Earth* van Byron, dat ongeveer terzelfder tijde het licht zag, en waarin hetzelfde onderwerp wordt behandeld. - Wij geven toe, dat de coïncidentie het vereenigen der beide werken wettigde, maar wij gelooven, dat eene naauwkeurige waardering der relatieve verdiensten van Moore's en Byron's gedicht hoogst moeijelijk is, bij het geheel verschillend karakter der beide zangers. Wat de laatste in gloed en hartstogt, in diepte en stoutheid boven Moore verheven is, wordt aan de andere zijde opgewogen door het fijnere en zachtere gevoel, de weelderiger fantaisie en schooneren vorm van den Ierschen bard, en wij zouden dus slechts aarzelend den palm aan een' van beiden reiken.

Zoo wij de kleinere gedichten, welke onder verschillende titels sedert 1823 het licht zagen en die gedeeltelijk politieke satiren, gedeeltelijk zangen en balladen bevatten, voorbijgaan, kunnen wij met *The Loves of the Angels* de beschouwing van Moore's dichterlijke werken besluiten. Wij willen dit evenwel niet doen, zonder melding te hebben gemaakt van zijn *Alciphron*, een fragment, waarin hij ons eenige grieksche brieven geeft, die aan de schoonheid der vaerzen eene lokale kleur paren, welke wij van den vertaler van Anacreon mogten verwachten, maar die niettemin aan dit werk eene hooge waarde bijzet en ons op nieuw overtuigt van zijne grondige en veelzijdige studie der klassieken, eene studie, welke zich mede openbaart in *The Sceptic*, maar inzonderheid in *The Epicurean*, een proza-verhaal, waarin de sceptische philosophie, worstelend met sentimentaliteit, ons wordt veraanschouwelijkt op eene levendige en hoogst onderhoudende wijze, en waarin Moore welligt het meest objectief is geweest van alle zijne werken.

The Epicurean zal echter, om verschillende redenen, slechts

door weinigen kunnen worden gewaardeerd en genoten; hij staat althans boven het bereik van hen, die geheel onbekend zijn met de systemen der oude wijsbegeerte.

Aan *the Epicurean* ging het *Leven van Sheridan* vooraf, dat in 1825 verscheen en waarvoor de Schrijver 2000 guinjes ontving. - Door dit werk vestigde Moore zijnen naam als Proza-Schrijver, welken hij heeft weten te handhaven in zijne later gevolgde *Geschiedenis van Ierland, Gedenkschriften van Lord Byron* en *Leven van Lord Edward Fitzgerald*. - Zijn schrijversloopbaan mag daarmede als geëindigd beschouwd worden; sedert de verschijning van de Geschiedenis van Ierland heeft hij geene afzonderlijke werken meer uitgegeven en bepaalde hij zich tot het leveren van politieke satires aan *The Times* en de *Morning Chronicle*. - Het honorarium, dat hij daarvoor ontving, en de jaarwedde van £ 500, die hij zich van Power voor zijne Iersche Melodiën verzekerd had, stelden hem in staat om in de afzondering van Sloperton-Cottage met zijne vrouw onbekommerd te leven. - Sedert het jaar 1835, toen de Whigs onder Lord Melbourne weder aan het bestuur geraakten, genoot hij daarbij een pensioen van £ 300, als belooning voor de diensten, aan die partij bewezen.

In de laatste jaren zijns levens, had Moore begonnen zijne verspreide gedenkschriften te verzamelen en tot een Dagboek te vereenigen; de geestverzwakking, waarin hij echter sedert 1847 of 1848 verkeerde, verhinderde hem in de voortzetting der taak. - M^{rs}. Moore heeft die papieren aan bekwame vriendenhanden toevertrouwd, ten einde ze voor de uitgave geschikt te maken.

Op den 25sten Februarij van dit jaar eindigde de Dichter zijn werkzaam en schoon leven; van hem kan met waarheid worden gezegd, dat hij een goed mensch en groot man was, die zich evenzeer bemind en geëerd wist te maken door de hoedanigheden van zijn hart, als door die van zijn geest.

Welke zijne gebreken als Dichter ook mogen zijn, de geheel eigenaardige liefelijkheid en bekoorlijkheid zijner zangen en melodiën waarborgen hem eene blijvende, eervolle plaatse onder de eerste starren aan Engeland's letterkundigen hemel. -

JOH. C. ZIMMERMAN.

De ontwikkeling der constitutie van Duitschland.

Historische schets.
III.
(*Vervolg en slot van bladz.* 472.)

Op geheel eigenaardige wijze is, van den aanvang af, de Pruissische monarchie zamengesteld geworden. Want Oost- en West-Pruissen en Posen waren in vroegere tijden geheel zelfstandige staten tegenover Brandenburg en Pommeren, en stonden in geene betrekking hoegenaamd met de landstreken van Minden en Magdeburg, noch met de Rijnprovinciën, noch met Silezië. Pruissen is dus eigenlijk uit veroverde en zamengevoegde landen gevormd, en heeft daardoor in het Duitsche Rijk eene geheel bijzondere plaats, en evenzeer als Oostenrijk en meer dan eenige andere Duitsche staat, gewigt in het Europesche statenstelsel verkregen.

Het land der Pruissen, dat in het laatst der 13de eeuw door de Teutonische Orde was veroverd geworden, omvatte de gewesten, welke men tegenwoordig de eigenlijk Pruisische noemt, namelijk Oost- en West-Pruissen en Posen[1]. Wij kunnen gevoegelijk daarlaten de oorlogen, door de Duitsche Orde bij voortduring met de omliggende volken tot hare bevestiging en uitbreiding gevoerd, en waarin nu eens hare wapenen tot in Estland zegevierden, dan weder de orde haren val nabij kwam. De oorlog, door haar in de jaren 1454-66 met Polen gevoerd, was in zeker op-

1 De oorspronkelijke namen der op de Koningen der Pruissen veroverde gewesten waren: Pomesanie, Pogesanie, Warnien, Natangien en Galindien. Deze werden door de Orde zamengevoegd onder de Kulmische, Pomesanische en Ermlandsche Diocesen. Verder: Samland, Nadrauen, Schalauen en Südauen, waarbij de orde in de 14de eeuw nog de Neumark en Pommerellen kocht.

zigt beslissend; want de steden en de adel in het gebied der orde waren tegen haar opgestaan, hadden de gehoorzaamheid aan haar formeel opgezegd, en zich niet alleen met den Poolschen Koning Kasimir III verbonden, maar dezen tevens het oppergezag over Pruissen aangeboden. De oorlog van 1454-66 was dus eigenlijk een verbond van de Pruissen met de Polen tegen de Duitsche Orde. De vrede, te Thorn gesloten, die aan den oorlog een einde maakte, was dan ook dermate nadeelig voor deze, dat niet alleen West-Pruissen en Ermeland aan Polen moesten worden afgestaan, maar daarenboven het overblijvende gebied der orde tot leen van Polen verklaard werd. Haar aanzien en magt waren aldus voor goed gebroken. En toen nu, in het jaar 1525, de Grootmeester Albert van Brandenburg-Anspach tot de Protestantsche godsdienst overging, terwijl hij niettemin met den Poolschen Koning was overeengekomen het bestuur over Pruissen te zullen behouden, werd op den Poolschen Rijksdag besloten tot de geheele opheffing der Duitsche Orde in het Pruisische gebied. Het land werd, zoo als het vóór den Thorner vrede was, tot wereldlijk leen verklaard, en de voormalige Grootmeester Albert van Brandenburg tot Hertog in Pruissen verheven. Met de opheffing der orde in Pruissen, was tevens de eerste schrede gedaan tot de verbinding van dat land met Brandenburg.

Brandenburg was sedert 1142 een Markgraafschap van het Duitsche Rijk. Voor dat tijdstip en van Karel den Groote af, was het gezag zijner Graven binnen de Nordmark beperkt. Toen nu het stamhuis Ballenstädt[1] de Mark Brandenburg van de Hohenstauffen verkreeg (1142), had hetzelve tevens de bevoegdheid bekomen om zijn gezag ook in Pommeren uit te breiden, dat tot dus verre een zelfstandig Wendisch hertogdom was. Vandaar de gedurige oorlogen, waarin de Markgraven met de Hertogen van Pommeren gewikkeld waren, die hunne souvereiniteit weigerden te erkennen, en over welke het dezen ook nimmer gelukt is hunne souvereiniteit te handhaven. Bij het uitsterven van het genoemde stamhuis (1323), gaf de Keizer de Mark aan zijnen zoon, en bleef Brandenburg sedert een toevoegsel aan de staten des Keizers, totdat Keizer Sigismund het huis van Hohenzollern (Zollern), dat zijn stedehouder in Brandenburg was, in 1411

1 Later Heeren van Anhalt.

daarmede, als Keurvorstendom, beleende. De meer zelfstandige betrekking der Vorsten van Brandenburg was hiermede hersteld.

In 1568 stierf de zoo even vermelde Hertog in Pruissen, Albert van Brandenburg. Daar zijn zoon, wegens den toestand zijner geestvermogens, tot regeren ongeschikt was, en zijne dochter met den toenmaligen Keurvorst van Brandenburg was gehuwd, zoo verkreeg deze, met bewilliging van Polen, het bestuur over het Hertogdom Pruissen, en de dood van den krankzinnigen zoon van Albert van Brandenburg, in het jaar 1618, had nu in zooverre de vereeniging van Pruissen met Brandenburg ten gevolge, als de Keurvorst van Brandenburg, Johan Sigismund, met het Hertogdom Pruissen beleend werd. Het huis van Hohenzollern, dat reeds voor Brandenburg leenman des Keizers was, werd aldus tevens leenman van Polen en Pruissen. De band tusschen beiden was dus geheel persoonlijk: de landen, welke het Hertogdom Pruissen omvatte, hebben ook nooit een deel van het Duitsche Keizerrijk uitgemaakt.

Het springt in het oog, hoe zeer de Keurvorst van Brandenburg door deze aanwinst van land, onafhankelijk van den Keizer, aan aanzien winnen moest; waarbij nog kwam, dat hem bij den Westphaalschen vrede het gedeelte van Pommeren beoosten den Oder ten deel viel[1]. Pommeren bewesten den Oder was aan Zweden vervallen. En Brandenburg, dat aldus aan den eenen kant aan de Zweedsche magt grensde, terwijl het aan den anderen kant zich aan Polen aansloot, verkreeg door die geographische ligging zelve eene politieke beteekenis. Zweden en Polen toch waren toenmaals de grootste mogendheden van het noordelijk Europa. En in de veelvuldige oorlogen, door die onderling wedijverende staten gevoerd, was Brandenburgs magt, als tusschen die beide in gelegen, voor beide gelijkelijk van belang. Nu eens met Zweden, dan weder met Polen verbonden, deed het de overwinning nu naar dezen, dan naar genen kant overslaan. In 1657 had Brandenburg zich met Polen verbonden, en bij deze gelegenheid wist het een lang gewenscht doel te bereiken, de vrijmaking namelijk van de Poolsche souvereiniteit over het Hertogdom Pruissen. Dat was de voorwaarde, door den Keurvorst Frederik Wilhelm

1 Benevens Magdeburg, Minden, enz.

gesteld, en waarin bij het vereenigingsverdrag van Welau door Polen bewilligd werd. De vrede van Oliva, die aan de Noordsche oorlogen een einde maakte (1660), bevestigde den Keurvorst van Brandenburg in zijne hoedanigheid van onafhankelijk Hertog van Pruissen.

Frederik Wilhelm breidde zijne magt tot aan de oevers van den Rijn uit, daar hij, tegen de vele pretendenten op de nagelaten bezittingen van het stamhuis van Gulik-Kleef, zijn regt op een deel daarvan wist te handhaven, en voorts ook in 1651 in het bezit kwam van de landstreek van Kleef, Mark en Ravensberg. Ook deze uitbreiding van Brandenburg's grenzen had eene gewigtige politieke beteekenis, want het werd op deze wijze de nabuur van de staten, die het meeste gewigt legden in de schaal van het algemeen evenwigt, van de Vereenigde Nederlanden en Frankrijk. Had zich al de staatkunde der eerste minder op Duitschland gerigt, die van het laatste des te meer. En het kon voor het Duitsche Rijk eene heilzame gebeurtenis genoemd worden, dat voortaan zijne grenzen tegen Frankrijk mede door eene magt zouden beschermd worden, die, met frissche krachten optredende, in staat was om aan de krijgskundige talenten van Lodewijks groote bevelhebbers met goed gevolg het hoofd te bieden.

In het jaar 1701 eindelijk zette de Keurvorst van Brandenburg, Frederik Wilhelm, zich de koningskroon van Pruissen op. Het oogenblik was gelukkig gekozen om daarop de goedkeuring van den Keizer te verkrijgen; want Oostenrijk had behoefte aan ondersteuning in den Spaanschen successie-krijg, en dat Brandenburg die ondersteuning verschaffen kon, bleek genoegzaam uit het verdrag, waarbij Keizer Leopold Frederik Wilhelm als koning erkende, onder voorwaarde dat deze hem in den oorlog met 10,000 man troepen zou bijstaan. De verdere voorwaarden, door den Keizer bedongen, hielden hoofdzakelijk in: eene gemeenschappelijke handeling van Pruissen met Oostenrijk in rijksaangelegenheden, en de toezegging der keurvorstelijke stem van Brandenburg voor het Huis van Oostenrijk, bij de verkiezingen tot het keizerschap. De verheffing van Frederik Wilhelm tot Koning in Pruissen had nu op den 18^{den} Januarij 1701 te Königsberg plaats.

Intusschen was hierdoor alleen het hertogdom Pruissen, afgescheiden van de andere staten van het Huis van Hohen-

zollern, tot koningrijk verheven. De Keizer had Frederik Wilhelm ook slechts als *König in Preuszen* erkend. Het feit dezer erkenning sloot alleen eene meerderheid des Keizers boven den Duitschen Keurvorst in zich, geenszins eene over den nieuwen Koning in Pruissen. Frederik Wilhelm I vroeg als lid van het rijk de toestemming van het Hoofd van hetzelve tot de toevoeging eener vreemde waardigheid aan zijne keurvorstelijke; die vreemde waardigheid, het koningschap dus van den Keurvorst van Brandenburg in Pruissen, bleef onafhankelijk van het keizerlijk gezag, gelijk zij van de keurvorstelijke waardigheid *jure* afgescheiden was[1]. De Koning van Pruissen bleef tot in het jaar 1809 Keurvorst in het Duitsche rijk.

In den nieuwen koningstaat trad een magtig beschermer van het Protestantisme op. De belangrijkheid van de plaats, door den Koning van Pruissen ingenomen, werd daardoor aanmerkelijk verhoogd; te meer nog nadat de Keurvorst van Saksen, die de traditionele voorstander van die godsdienstleer in het rijk geweest was, gelijk hij ook het hoofd van het Corpus Evangelicum van den Rijksdag was, - om den wille van de kroon van Polen, tot de Roomsch-katholijke godsdienst was overgegaan (1696). Tegenover het fanatisme van de regeringen der meeste Katholijke staten, was Pruissen een welkom toevlugtsoord voor de verdrukten. En terwijl uit Bohemen, Zwaben en Saksen vele Protestanten daarheen vloden, kwamen er, onder de regering van Frederik Wilhelm I, niet minder dan 30,000 uit het Aartsbisdom Salzburg, aan welke allen gelijke opname en verpleging van de zijde des Pruissischen konings ten deel viel. Dit versterkte den band, die nog alleen maar in den geest tusschen het Protestantsche Duitschland en Pruissen bestond. En het mogt voor het eerste een geluk genoemd worden, dat het laatste op zulk eene wijze optrad in een tijd toen Oostenrijk, de voorstander van het Katholicisme, aan zijn bestuur eene uiterst fanatieke rigting gaf, en tevens toonde van de slagen, die het in de zeventiende eeuw ontvangen had, hersteld te zijn. In Oostenrijk ontwikkelde zich eene

1 Frederik de Groote zegt omtrent deze verhouding: ‘La Monarchie, qu'il (Frederik I) avait laissée à ses descendants, était, s'il m'est permis de m'exprimer ainsi, une espèce d'hermaphrodite, qui tenait plus de l'Electorat que du Royaumc.’ - (*Oeuvres posthumes*).

magt, die voor de naijverige Duitsche vorsten wel een tegenwigt in Duitschland zelf wenschelijk maakte. Pruissen was alzoo, uit den aard zijner betrekking tot Duitschland, de tegenstander van Oostenrijk, de tegenstander des Keizers. Zijne medewerking tot Oostenrijks plannen in den Spaanschen successie-oorlog was maar voor zijne verheffing tot koningrijk gekocht. Het was de laatste maal, vóór 1792, dat Pruissen zich met Oostenrijk verbond.

De spanning tusschen beide kwam het eerst tot uitbarsting door de eerzucht en het jeugdige vuur van Frederik II. De dood van Keizer Karel VI (1742), die alleen eene vrouwelijke erfgenaam had achtergelaten, wier aanspraken op de Oostenrijksche Erflanden veelzijds betwist werden, bood eene schoone gelegenheid aan om de vermeende regten van Brandenburg op de Silezische landstreken tegenover Oostenrijk te doen gelden. Op het einde van 1740 viel Frederik met een Pruissisch leger in Silezië, en weldra had hij het grootste gedeelte van dat land aan de magt van Maria Theresia ontrukt. De roem zijner wapenen werd door de behaalde overwinningen op de geduchte vijandelijke legers zoozeer gevestigd, dat Fransche gezanten tot Frederik kwamen om hem, uit naam van den kardinaal Fleury, over te halen Frankrijks bondgenoot in den successie-oorlog te worden.

Pruissen trad toe tot het verbond, reeds door Beijeren en Saksen met Frankrijk gesloten, met het doel eener onderlinge verdeeling der Oostenrijksche Monarchie. Het maakte zich aldus deelgenoot van eene onderneming, die niet alleen tastbare inbreuken maakte op de bezworene Pragmatieke Sanctie, welke aan Maria Theresia de opvolging moest verzekeren, maar evenzeer op den vrede van Utrecht, waarbij men aan het Huis van Oostenrijk de integriteit van al zijne Staten gewaarborgd had. Frankrijk had te gelijker tijd den Keurvorst van Beijeren aangezet, zich tot pretendent voor de keizerlijke waardigheid in het rijk op te werpen; het verdrag van Nymphenburg (18 Mei 1741) verzekerde Frankrijks krachtige ondersteuning daartoe. De bovenvermelde inval nu van den koning van Pruissen in Silezië had de plannen der verbondenen dermate in de hand gewerkt, dat de Fransche en Beijersche troepen tot in de nabijheid van Weenen waren voortgerukt. Maar evenzeer als Frederiks inval en medewerking de plannen van Beijeren bevorderd had, werd de afzonderlijke vrede, dien hij (28 Julij 1742)

met Oostenrijk te Berlijn sloot, en waarbij hem een deel van Silezië werd afgestaan, het voorteeken van Beijerens vernedering, en nadat Maria Theresia haren geduchtsten vijand bevredigd had, zag zij hare wapenen wederom zegevieren en bevestigde zij zich in hare magt.

De Keurvorst van Beijeren mogt dan ook te Frankfort tot keizer verheven zijn (Januarij 1742); zijne eigene staten werden hem door de magt van Oostenrijk ontrukt, en hij had zich den zeer dubbelzinnigen roem verworven van zich tot het Duitsche keizerschap te hebben verheven door middel van Fransche wapenen, en zich zelven, zoo lang hij leefde, van hen afhankelijk te hebben gemaakt.

De nog onbesliste vraag omtrent het keizerschap werd in October 1745 uitgemaakt door de verkiezing van den gemaal van Maria Theresia, Frans I. Frederik van Pruissen erkende den nieuwen Keizer bij den vrede van Dresden (December), welke vrede een einde maakte aan den oorlog van 1744 tusschen beide magten door de herhaalde erkenning van Pruissen in het bezit van Silezië. Maar, hoewel door de verheffing van Keizer Frans I in de hoofdaanleiding tot den Oostenrijkschen successie-oorlog voorzien was, duurde die oorlog voort tot in het jaar 1748. De vrede van Aken bevestigde den bezitstoestand, door dien van Munster en Utrecht vastgesteld[1], en erkende daarenboven de troonsopvolging van het keurvorstelijk Huis van Hanover in Engeland.

De vrede, aldus ten laatste in het Duitsche rijk tot stand gebragt, was echter van korten duur. In de betrekking tusschen Frederik II en Oostenrijk lag de kiem tot nieuwe verwikkelingen; en de vrede tusschen beide kon niet anders dan een wapenstilstand genoemd worden, zoo lang Pruissen de winnende partij was gebleven. In den zomer van 1746 was een geheim verdrag tusschen Oostenrijk en Elisabeth van Rusland tot stand gekomen, hetwelk geheel de vijandige gezindheid van den Keizer en het Hof van Petersburg tegen den Koning van Pruissen aan den dag legde. Saksen was mede in dat verbond begrepen, en de meerdere toenadering, welke allengs ook tusschen Oostenrijk en Frankrijk ontstond, kon Frederik van dit alles het ergste doen vreezen. In die omstandigheden kreeg Pruissen een' nieuwen bondgenoot in Engeland. Na de openingen, door deze mogendheid te Ber-

1 Behalve natuurlijk de verovering van Silezië en Pruissen.

lijn gedaan, vereenigde Frederik zich met den Koning van Engeland (1756, 1757) tot wederzijdsche waarborging hunner bezittingen, Silezië en Hanover, waartegen nu echter Oostenrijk het reeds lang door den Minister von Kaunitz te Parijs voorbereide verbond aanging. Hunne historische vijandigheid opgevende, sloten Frankrijk en Oostenrijk met elkander een verdrag van defensie (Mei 1756), hetwelk het dadelijk gevolg was van Engelands verbond met Pruissen. De vernedering van dezen laatsten staat was het door Oostenrijk beoogde doel. En mij dunkt, indien dat verbond, om Pruissen ten onder te brengen, zoo noodzakelijk werd geacht, dat Oostenrijk alle middelen had te baat genomen en alle krachten aangewend om het tot stand te brengen, dan geeft dit meer dan iets anders ons de maatstaf van Pruissens krachten en tevens van de vrees die men te Weenen er voor koesterde. Zoo ver was het gekomen met de betrekking van den Keizer tot de stenden zijns rijks, dat hij de hulp van Frankrijk en van Rusland behoefde om aan een er van het keizerlijk gezag te doen gevoelen. Want de oorlog van Frederik den Groote tegen Oostenrijk, mogt hij ook in bijzondere redenen zijn' oorsprong vinden, bleef eigenlijk een opstand van een Vorst des Rijks tegen het Hoofd van hetzelve[1]. Het moest nu wel het streven van den Keizer zijn, de magt van Pruissen in den oorlog te breken, om alzoo te voorkomen, dat zich in den nieuwen koningstaat, ook in vredestijd, een mededinger des Keizers in het rijk verhief.

Oostenrijk had tot den strijd uitgedaagd; de Koning van Pruissen begon den oorlog. Het onvoorbereide en schijnbaar onregtvaardige van Frederiks aanval vermogt de Duitsche stenden, op Oostenrijks aandringen, tot den rijksoorlog tegen hem te besluiten, waartoe ook Zweden als lid van het rijk toetrad. Frankrijk gaf voor in de hoedanigheid van borg van den Westphaalschen vrede voor den Keizer partij te trekken, maar de ware grond was in het verdrag met Oostenrijk gelegen, hetwelk in 1758 nog versterkt werd. Voegen wij hierbij de indrukwekkende krijgsmagt, die Rus-

1 De Duitsche geschiedschrijver Becker, die aan de geschiedenis van Pruissen eene aanzienlijke plaats inruimt in de laatste deelen zijner ‘Weltgeschichte,’ is bij de beoordeeling der daden van Frederik den Groote van zijne gewone onpartijdigheid afgeweken.

land in het veld bragt, dan zullen wij ons de overmagt van Frederiks vijanden kunnen voorstellen, en tevens inzien dat alleen de krachten van een jeugdigen Staat als Pruissen, door uitstekende talenten geleid, dien tegenstand konden overwinnen, die zich als een muur aan al zijne grenzen verhief. Wij kunnen den zevenjarigen oorlog in zijnen loop niet volgen. Genoeg zij het te vermelden, dat de dood van Elisabeth van Rusland het terugtreden van dezen bondgenoot van Oostenrijk alsmede van Zweden, gelijk de vrede tusschen Engeland en Frankrijk het terugtreden van het laatste ten gevolge had. En nadat eindelijk de hoofdpartijen alleen nog tegen elkander over stonden, en dus tot dien stand waren teruggevoerd, in welken Oostenrijk, bij den aanvang van den oorlog, zoo magtige bondgenooten als Rusland en Frankrijk onmisbaar had geacht ter bereiking van zijn doel, deed de Keizer zelf den eersten stap tot de herstelling van den vrede, en werd Frederik de Groote te Hubertsburg in het bezit van Silezië bevestigd (1763).

En had nu Oostenrijk het doel bereikt, waarnaar het streefde, toen het de verbonden sloot, welke den oorlog met Pruissen onvermijdelijk hadden gemaakt? Het was het plan der bondgenooten, Frederik van zijne staten te berooven, en - hij had nog Silezië daaraan toegevoegd; hem tot den rang van Keurvorst van Brandenburg te verlagen, en - hij had zich als zelfstandig Koning van Pruissen gehandhaafd. In plaats van vernedering te ondervinden, had hij roem en lauweren geoogst, en zijn koningrijk eene eervolle plaats verschaft in de rij der grootste Mogendheden. Waarlijk, dit tijdperk kon veeleer dat der verheffing van Pruissen, der vernedering van den Keizer en van Oostenrijk worden genoemd.

Het Protestantsche Duitschland had zich naauwer aan Pruissen aangesloten. In den loop van den oorlog (1758) had de Keizer het plan willen ten uitvoer leggen om over Frederik den Groote den rijksban uit te spreken, wegens rebellie tegen den Keizer en verbreking van den vrede in het rijk. De rijksdag echter, aan wien sedert 1711 de goedkeuring van zoodanige handeling toekwam, verklaarde op dit ontwerp het *itio in partes* te zullen toepassen. De Protestantsche staten deden dus door hunne gezanten ter rijksvergadering het uitspreken van den rijksban over den Koning van Pruissen rangschikken onder de zaken de godsdienst be-

treffende, waaromtrent alleen[1] de splitsing van den rijksdag in twee partijen, naar de godsdienst, in aanmerking kwam. Een bewijs dus voor het groote belang, dat zij hechtten aan het behoud en den invloed van Pruissen als Protestantsche staat. En daar de Keizer later het mislukken van zijn ontwerp met zekerheid kon vooruitzien, kwam het op den Rijksdag niet eens tot een bepaald voorstel.

Niet alleen in deze aangelegenheid, welke groote belangen betrof, maar in het algemeen, was de Keizer van Duitschland buiten staat iets in het rijk uit te rigten. De ijverzucht der Vorsten was met de uitbreiding van hun gezag toegenomen en zocht in iedere voordragt, welke aan den rijksdag mogt worden gedaan, een' inbreuk op hunne bijzondere regten. De belangen der verschillende godsdiensten hadden tot het werkeloos maken van den Keizer, als ik mij de zoo eens mag uitdrukken, medegewerkt; wij zien het uit de eigen woorden van Josef II[2]. Het hoofd van het rijk was dus in waarheid teruggedrongen tot den rang van een gewoon Vorst des rijks, toevallig met den titel van Keizer bekleed. Het was niet te miskennen, dat hiertoe veel bijdroeg, dat Pruissen ook na den oorlog zich op de hoogte, waartoe het zich verheven had, staande hield, en alzoo de gelijke in magt bleef van den Keizer. Het overwigt toch, 't welk de Keizer in latere tijden nog in het Rijk behouden had, berustte toch veelal op de magt, aan zijne bijzondere staten ontleend.

Pruissen stelde zich nu als het ware ten taak, de stappen van Oostenrijk te bespieden, ten einde te voorkomen dat de Keizer zich boven de hoogte, hem in het rijk toegestaan, verhief. Wij zien die staatkunde van Pruissen in hare werking, als het zoowel in geschriften, als met de wapenen, de vereeniging belet van Beijeren met Oostenrijk, op welk land de Keizer aanspraken te berde bragt bij het uitsterven van den tak van het Huis van Wittelsbach, waaruit de Keurvorst Maximiliaan Jozef gesproten was (1777). De krach-

1 Ook was dit het geval bij de behandeling der *jura singulorum*.

2 Ik bedoel het bekende gezegde van den Keizer aan den Franschen gezant te Weenen, Breteuil: ‘Wenn ich einem Kapuzinerkloster Recht gebe, weil ich glaube dass es Recht hat, so sagen die Protestanten, ich gehe damit um, ihre Religion zu unterdrücken; finde ich dagegen einmal die Klagen der Protestanten gegründet, so schreien alle Priester und Möncke, dass das Reichsoberhaupt die Religion verlasse.’

tige vertoogen, later (1785) tegen het ontwerp van Keizer Jozef II, om het bezit van de zuidelijke Nederlanden tegen dat van Beijeren te verruilen, door Pruissen te Weenen gedaan, sproten evenzeer uit die eenmaal aangenomene staatkunde voort. En wij zien deze op haar toppunt, bij de oprigting van den Duitschen Vorstenbond.

Geruimen tijd reeds had Frederik de Groote het plan overdacht om onder de Vorsten des rijks een onderling verbond tot stand te brengen, dat hen tegen mogelijke aanmatigingen van de zijde des Keizers kon vrijwaren, en den grondwettigen gang op den rijksdag en in de geregtshoven handhaven. De stappen van Jozef II tot vergrooting der Oostenrijksche Monarchie gaven den doorslag aan Frederiks ontwerp. Op den 23sten Julij 1785 werd door Saksen, Hanover en Pruissen de zoogenaamde *Fürstenbund* geteekend, waaraan weldra ook de Hertogen van Brunswijk, Saksen, Weimar, Mecklenburg, de Graven van Baden, Hessen en anderen toetraden. De hoofdinhoud van dit verbond is: eenheid van handeling op den rijksdag en bescherming van de vrijheid der stemming aldaar; handhaving van onpartijdigheid in de uitspraken der rijksgeregtshoven; waarborging van de regten der kreitsen en van den algemeenen vrede, terwijl eindelijk, en voornamelijk, de regten der bijzondere rijksstaten onder de onmiddellijke bescherming der verbondenen worden gesteld.

Ziet daar wat de grootste Duitsche Monarch van zijn tijd noodig oordeelde voor de instandhouding der Constitutie van het Keizerrijk. Vreemd klinkt het dus, hoewel het niettemin zeer waar is, dat de Vorstenbond juist de ontbinding dier Constitutie heeft bevorderd. De reden hiervan is, mijns inziens, deze: men trachtte de Constitutie van het rijk te bewaren door handhaving der regten van de bijzondere staten; men hield dus niet in het oog, hoe, nadat de Munstersche vrede zijne uitwerkselen had doen gevoelen, het verband van het rijk als zoodanig eeniglijk nog in den persoon des Keizers gelegen was. Het dilemma was aldus gesteld: de Constitutie van het rijk te versterken door uitbreiding en versterking van het gezag des Keizers, of de zelfstandigheid der staten te bevestigen en daarmede het rijk te ontbinden. Pruissen trachtte door het laatste middel het eerste doel te bereiken. Dat was de fout, die het rijk te gronde hielp.

Pütter, die omstreeks dezen tijd zijn geacht werk over de Duitsche Constitutie schreef, merkt aan, dat, ten gevolge van de herhaalde schokken die zij ondervonden had, de eenheid van het rijk, op het einde der achttiende eeuw, zich met der daad nog alleenlijk te Weenen, Wetzlar en Regensburg openbaarde[1]. De drie instellingen, welke de uitvloeiselen van de ontwikkeling der Constitutie van het rijk waren geweest, de Rijkshofraad, het Rijkskamergerigt en de Rijksdag, waren nu nog de eenige blijken van haar aanzijn. Op de beide hooge geregtshoven rustte nog altoos de veelomvattende taak, om te beslissen zoo in de geschillen tusschen de rijksstaten onderling, als in de zaken van onderdanen, die zich bezwaard voelden over de handelingen hunner Vorsten of van de geregtshoven in hun land. Maar nu bleven de gewigtigste zaken aldaar onafgedaan; men kan zich hiervan overtuigen, wanneer men nagaat, hoe weinig uitspraken in lateren tijd bij de tallooze aanhangige zaken geschiedden. De oorzaak hiervan lag niet alleen in den geweldigen omhaal van formaliteiten, aan de Duitschers zoo eigen, maar ook in de verslapping van de inrigting der beide Hoven, waarin ook de beste pogingen van een Jozef II niet in staat waren verbeteringen aan te brengen. De losse grondslagen, waarop het bestaan der rijksgeregtshoven rustte, de geldelijke opbrengsten namelijk van de rijksstanden, had tevens de deur geopend voor omkoopingen, een misbruik dat, zoo ergens, bij de regterlijke magt de verderfelijkste gevolgen heeft.

Voor de werkeloosheid van den rijksdag bestonden verschillende redenen. Terwijl toch de afscheiding der Evangelische partij alle eenheid van handeling en onderling vertrouwen, zoo noodig in de vergadering der leden van één rijk, van den rijksdag van Duitschland had uitgesloten, hadden de langwijlige en telkens weder opgevatte geschillen over rang en titels en etiquette onder de gezanten, aan de werkzaamheden van dit ligchaam eene rigting gegeven, die de ware belangen van het gemeenschappelijk vaderland onaangeroerd liet. Ook de verheffing van bijzondere staten bleef niet zonder invloed op den rijksdag, en in de laatste oorlogen van Pruissen was zoowel de onbeduidendheid van

1 Zie het einde van het laatste Deel: ‘Allgemeine Betrachtungen über die Verfassung des Teutschen Rediches, wie sie jetzt (1785) würklich ist.’

de rijksvergadering, als de magteloosheid des Keizers, duidelijk in het licht getreden.

De bijzondere staten van Duitschland, wier aantal nog altoos meer dan 350 bedroeg, bezaten en oefenden, ieder volgens zijne gebruiken, al de regten der souvereiniteit binnen hunne grenzen. De enkele bevoegdheden, welke de Keizer behouden had, waren die der standsverheffing en van het vergeven van boeken-privilegiën, die door hem nog maar met goedkeuring der respective Vorsten konden worden uitgeoefend. Iedere staat vormde in waarheid een gesloten geheel, met bijzonderen grenzen, een eigen hof, eene eigene hoofdstad, een eigen bestuur, eene eigene wetgeving; alleen de gezamenlijke erkenning van een gemeenschappelijk hoofd maakte de Duitsche rijksstaten tot *half*-souvereinen[1]. Het onderling verband tusschen hen als leden van één Rijk was grootendeels opgeheven, en had plaats gemaakt voor hunne uitsluitend bijzondere belangen, waardoor eene volslagene onverschilligheid omtrent het geheel was geboren. Tot dien stand was de Constitutie van het Duitsche Rijk op het einde der achttiende eeuw teruggebragt.

Wij gaan thans hare ontbinding te gemoet. Waar de geest, die instellingen heeft doen geboren worden, uit dezelve geweken is; waar de verlevendigende nationale kracht van een volk gebroken is door de ijverzucht zijner meerderen en veelzijds uitgedoofd door hunne willekeurige handelingen; waar alleen nog op de overlevering al het bestaande berust, - daar heeft het zamenleven van een volk zijn einde bereikt, en is zijn behoud als Natie slechts mogelijk door zijn staatsleven in nieuwe vormen over te brengen. De groote omwenteling, op het eind der 18^{e} eeuw in Frankrijk uitgebroken, telt onder de belangrijkste harer uitwerkselen de ontbinding van Duitschlands Constitutie. Zij rukte de kabinetspolitiek der oude staten uit haren gewonen gang, en Frankrijk was daardoor bij magte zich op dat terrein boven alle te verheffen. En toen in dien staat van zaken het bestuur van Frankrijk werd opgevat door een man, die, om de zelfstandigheid van zijn rijk te bevestigen, de oplossing dier zelfstandigheid in de andere

1 Gütter zegt zeer juist: ‘Alles dasjenige, dessen rechtliche Wirkung sich nur innerhalb der Gränzen eines Landes aussert, ist in eines jeden Reichsstandes Landeshoheit begriffen.’

Europesche Staten noodig achtte, toen was het gedaan met de eenheid van het Duitsche Rijk, welke toch reeds alleen in ledige vormen bestond.

De aanmerkelijke verandering, door de Fransche omwenteling in alle toestanden en betrekkingen te weeg gebragt, openbaarde zich in Duitschland door het verbond van Pruissen met Oostenrijk tegen de Fransche Republiek in het jaar 1792. In verband beschouwd met hunne vroegere oppositie tegen elkander, kon het verbond van Oostenrijk met Pruissen evenzeer de verwezenlijking eener onmogelijk gedachte verhouding genoemd worden, als in 1756 dat van Oostenrijk met Frankrijk. Dit laatste was opgelost door de Fransche revolutie zelve, en die oplossing had tot het verbond van 1792 geleid. Zoo had slechts het gemeenschappelijk gevaar de veete tusschen de beide Duitsche hoofdmagten bijgelegd. En dit is zoo waar, dat het voortduren dier veete, ook gedurende den strijd met Frankrijk, en het geldend maken er van bij elke voorkomende gelegenheid, ten laatste aan de ontbinding van het Rijk den doorslag heeft gegeven.

Na de tegenspoeden en ongelukken, door de Bondgenooten tegen Frankrijk geleden, die even zeer hunne oorzaak vonden in de zamenstelling der coalitie met Engeland, als in de revolutionaire maatregelen van den vijand, trad Pruissen het eerst uit den oorlog terug. Den 5^{den} April 1795 teekende Pruissen te Bazel een afzonderlijken vrede met de Fransche Republiek, krachtens welken deze laatste voorloopig in het bezit bleef van de door hare wapenen veroverde Pruissische bezittingen aan den linkeroever van den Rijn. Bij een geheim artikel werd aan Pruissen als schadevergoeding hiervoor toegezegd het te seculariseren Bisdom Munster. Pruissen erkende dus in de Fransche Republiek de bevoegdheid om over Duitsche landen te beschikken, waarover zij niet eens het regt van verovering bezat. Maar de alvermogende Republiek zou aan Pruissen uitbreiding van grondgebied verschaffen; daarin lag de grond voor de toekenning van een zoo veel omvattend regt aan eene vreemde magt op Duitsch gebied. De demoralisatie der staatkunde in eene bloote veroveringspolitiek treedt nergens zoo zeer in hare gansche naaktheid voor den dag, als in de onderhandelingen der Duitsche Vorsten met de Republiek en met Napoleon. In Mei van dat zelfde jaar

bood de Republiek aan, om in haren voortdurenden oorlog met den Keizer en het rijk geheel Noord-Duitschland als onzijdig te erkennen, zoo maar de overige Noordelijke staten zich van Oostenrijk losmaken en aan Pruissen wilden aansluiten. Hanover en andere Noord-Duitsche staten gaven hieraan gehoor en riepen hunne troepen uit het keizerlijk leger terug. Eene demarcatie-linie, van de grenzen van Holland tot aan Silezie, toonde den opmerkzamen beschouwer aan, dat het Frankrijk gelukt was, de belangen van het noordelijk Duitschland van die van het zuiden af te scheiden, en het wantrouwen aan te kweeken, dat tusschen de beide hoofdmagten heerschte.

Oostenrijk sloot zijn' vrede den 17^{den} October 1797 te Campo Formio. De bepalingen van dien vrede, van belang voor het Duitsche rijk, zijn voornamelijk vervat in de veertien geheime artikelen, waarbij Oostenrijk bedingt dat Pruissen geene vergrooting van grondgebied zou verkrijgen, maar daarentegen den Rijn als Frankrijk's grens tegen Duitschland erkent. De Keizer verbindt zich onzijdig te blijven wanneer het rijk weigeren mogt het afstaan van den linker Rijnoever te bekrachtigen; Frankrijk zegt Oostenrijk zijne ondersteuning toe in het verkrijgen van Salzburg en van een deel van Beijeren. Waarlijk, van de zijde des Keizers waren die bepalingen uit eene zelfzuchtige rigting voortgevloeid. Want wat Leopold II hier betoonde, het was niet dan ijverzucht tegen Pruissen, onregelmatige zoowel als ontijdige begeerte naar landbezit, en daarenboven schending zijner keizerlijke pligten. En zulk een verdrag werd door het rijk goedgekeurd!

Eene deputatie uit de rijksstaten kwam in December 1797 te Rastadt bijeen, om met de gezanten der Fransche Republiek het vredeswerk voor het rijk te ondernemen, dat door het verdrag van Oostenrijk met de Republiek voorbereid was geworden. Omstreeks het midden van het volgende jaar had het Congres reeds de beide groote grondslagen aangenomen, in dezen vrede gelijk in dien met Pruissen vastgesteld, den afstand van den linker-Rijnoever aan Frankrijk, en de schadeloosstelling der door dien afstand onteigende Duitsche Vorsten in en door het rijk. Men kwam tevens overeen, dat die schadeloosstellingen zouden bestaan in geestelijke bezittingen, die geseculariseerd zouden worden. Maar op het einde van 1798 werden Oos-

tenrijk en Pruissen weder tot den oorlog tegen Frankrijk overgehaald. Rusland, dat zich sedert den vrede van Teschen als borg der Duitsche Constitutie opwierp[1], mengde zich ook nu in de aangelegenheden van het rijk, en nadat het de beide hoofdmagten tot den oorlog had doen besluiten, trad een Russisch leger op Duitsch grondgebied. De keizerlijke gevolmagtigde op het Congres van Rastadt werd teruggeroepen, na verklaard te hebben dat de Keizer al het verhandelde en overeengekomene op het Congres als niet geschied beschouwde[2]. De gewigtige zaak der schadevergoeding van de onteigende Vorsten werd aldus voor een geruimen tijd weder verschoven. En opmerkelijk is de wijze, waarop deze nader werd behandeld en afgedaan, nadat de Luneviller vrede (Februarij 1801) de beginselen bekrachtigd had, waarvan ik zoo even melding maakte.

Bij het ontbreken van eene algemeene bepaling dienaangaande in den rijksvrede van Luneville, trachtten Pruissen, Beijeren, Oranje-Nassau, Wurtemberg, die voornamelijk bij den afstand van den linker-Rijnoever verloren hadden, ieder voor zich, door afzonderlijke onderhandelingen met Frankrijk eene zoo uitgebreid mogelijke indemniteit te verkrijgen. Van Mei tot Junij 1802 sloten deze Duitsche staten hunne verdragen op dit stuk te Parijs. De gezant des Keizers werd door Talleyrand stelselmatig buiten de onderhandelingen gehouden, en zulks in weêrwil dat de vrede van Luneville, waaruit zij voortvloeiden, door den Keizer, op aandringen van Frankrijk zelf, in naam van het Duitsche rijk gesloten was. Parijs, en niet Weenen of Regensburg, was op deze wijze de verkoop-plaats, als ik het zoo noemen mag, van de Duitsche landen, die geseculariseerd zouden worden, en de Fransche Minister had daarin het middel gevonden om niet alleen aan Pruissen en Beijeren, maar ook aan enkele Staten van minderen rang, met name Baden, indemniteiten toe te kennen, die de door hen aan Frankrijk verlorene landen in uitgebreidheid overtroffen. Deze om-

1 De vrede van Teschen, die de geschillen van Pruissen met Oostenrijk omtrent de erfopvolging in Beijeren had beslecht, was door Ruslands bemiddeling tot stand gekomen; en daar die vrede ook het vredesverdrag van Munster bevestigde, zoo beweerde Rusland na dien tijd de borg van den door dat laatste verdrag daargestelden staat van zaken in Duitschland te zijn.

2 Zie Scholl, Tome II, pag. 46.

standigheid vinden wij nader toegelicht in een rapport, door Talleyrand aan den Eersten Consul gedaan[1], zoo ook in onderscheidene nota's van den Franschen gevolmagtigde te Regensburg. Niet alleen toch wordt hier als grond voor die handelwijze de verhouding tusschen het verlorene en het te verkrijgene aangegeven, maar vooral ook *de herstelling van het evenwigt tusschen de staten van Duitschland*. Afgezien nu van de omstandigheid, dat er bezwaarlijk sprake kan zijn van een evenwigt tusschen de deelen van één rijk, zoo zou dat evenwigt, zoo het geacht konde worden te bestaan, eerst toen zijn verbroken. Het is dus duidelijk, dat de laatste grond een bloot voorwendsel was om het doel, de vergrooting van sommige Duitsche staten, te bedekken, en in die van den tweeden rang zoo mogelijk een tegenwigt tegen Oostenrijk daar te stellen. De Keizer, die te vergeefs getracht had, te Parijs de leider der onderhandelingen te zijn, riep hierop eene buitengewone Deputatie des rijks bijeen om de zaak der Indemnisatie in overweging te nemen. En de afgevaardigden van de betrokkene staten constitueerden zich te Regensburg in Augustus van het jaar 1802.

Door de beide bemiddelende Mogendheden, Frankrijk en Rusland, werd een algemeen plan tot Indemnisatie aangeboden, op de leest van de reeds te Parijs geslotene verdragen geschoeid. Pruissen en Beijeren, die gevoelden, hoe zeer zij door die verdragen bevoordeeld, en daarenboven wegens het reeds bewerkstelligd in bezit nemen hunner indemniteiten met den Keizer in geschil waren, stonden gedurig tegen hen over. Van de opening der zittingen af aan wisten zij de Deputatie in twee partijen te scheiden, aan eene van welke zij zich aan het hoofd stelden, terwijl de andere zich aan Oostenrijk aansloot. Het door de bemiddelaars ter Rijksdeputatie aangeboden algemeene plan onderging driemaal belangrijke wijzigingen, en werd ten laatste, aldus gewijzigd, tot een Conclusum van de Deputatie (Februarij 1803). De aanneming van het aangeboden plan in massa was natuurlijk geheel in het voordeel van die staten, die zich omtrent hunne schadeloosstellingen reeds te voren met Frankrijk hadden verstaan. Het had tevens ten gevolge, dat zeer vele rijkssteden in die schadeloosstellingen werden begrepen[2]; terwijl voor 't overige de in-

1 Schoell, Tome II, pag. 202, 203.

2 De rijkssteden, welke in 1802 nog 47 in getal waren, werden aldus tot de 6 volgende beperkt: Neurenberg, Augsburg, Frankfort a/M, Bremen, Hamburg en Lubeck.

demniteiten, niettegenstaande de oppositie der geestelijke Vorsten, hoofdzakelijk bestonden in die geestelijke bezittingen, die tot wereldlijk goed verklaard werden[1].

De rijksdag stelde de aanneming van het reces der Deputatie voor, en de Keizer bekrachtigde het den 17^{den} April daaraanvolgende. Onder de reserves van den Keizer en van den rijksdag, is deze vooral opmerkelijk, dat zij de handhaving der regten van de rijksridderschap als eene der voorwaarden stelden voor hunne bekrachtiging van de toegekende Indemnisatie. Deze bepaling sloot dus in zich, dat het niet naleven der gestelde voorwaarde den Keizer, uit regtsgronden althans, de bevoegdheid geven zou om het reces der Rijksdeputatie, en dus de geheele zaak der schadeloosstellingen, als niet bekrachtigd en niet geschied aan te merken[2]. En de aanleiding daartoe bleef geenszins uit; want toen de betrokkene Vorsten hunne nieuwe staten in bezit namen, stelden zij herhaalde pogingen in het werk om de ridderschap des rijks op hun gebied ook aan hun gezag te onderwerpen. Zoo lang de Duitsche Vorsten nog geene volstrekte souvereiniteit bezaten, werd zoodanige bevoegdheid in hen echter niet erkend.

In September 1805 brak de oorlog tusschen Oostenrijk en Frankrijk weder los. Hoewel niet dan ondergeschikte twistpunten de aanleiding daartoe gaven, was de eigenlijke oorzaak van het uitbreken van den oorlog in den wrevel van Oostenrijk over Napoleons willekeurige handelingen in Italië gelegen, en voorts niet minder over het zich aanmatigen van het koningschap aldaar en van de keizerlijke waardigheid door den Eersten Consul. Dit laatste vooral had een Hof moeten schokken, dat, terwijl het het keizerschap in Duitschland als zijn erfdeel beschouwde, daaraan altoos de oude herinnering van de vereeniging met Italie bleef hechten. Zijne souvereiniteit over dat land had het huis van Oostenrijk wel is waar opgegeven; het lag echter in den aard

1 De geestelijke Vorsten, die aldus van hunne staten beroofd werden, behielden hunne immediate plaats in het rijk voor hunnen persoon, en er werd zoowel voor hunne residentie als voor hunne inkomsten in het noodige voorzien. Hoe nabij echter deze hunne plaats hen bragt tot die van geimmediatiseerde vorsten, zullen wij weldra gewaar worden.

2 Schoell, T. II, pag. 307.

der zaak, dat, wanneer het keizerschap in het westelijk Europa op den voet zou hersteld worden, waarop het vroeger geweest was tijdens de verbinding met Italie, het stamhuis der Duitsche Keizers die herstelling het allerminst dulden kon in een' persoon, die zijne verheffing aan de omwenteling van den ouden staat van zaken had te danken, en dus aan de zegepraal van beginselen, welke tegen de middeneeuwsche staatkunde lijnregt indruischten. Mijns inziens was dit de voorname grond voor den oorlog, die het lot der Oostenrijksche Monarchie heeft beslist.

Verscheidene nota's werden gewisseld vóór het uitbreken van den oorlog, in welke Oostenrijk en Napoleon elkander wederkeerig beschuldigden, den oorlog te willen en daartoe aanleiding te geven. Van beide zijden werden zij aan den rijksdag medegedeeld, en men scheen dezen, terwijl men op zijne medewerking niet den minsten prijs stelde en ook in geenen deele zijn raad of oordeel afwachtte, toch als geschikt te beschouwen om beider grieven te hooren, en de verantwoordelijkheid te deelen van den aanstaanden krijg. Zoo van alle beteekenis ontbloot was de houding van den Duitschen rijksdag op een tijd, toen de toeleg niet was te miskennen, om het rijk en daarmede zijn eigen bestaan te vernietigen. Wij willen dit echter het allerminst aan den toenmaligen rijksdag wijten, daar wij in het voorgaande gezien hebben, hoe zeer uit het staatsligchaam, dat hij vertegenwoordigde, alle eenheid geweken was.

Beijeren, Wurtemberg en Baden waren in den oorlog van 1805 de bondgenooten van Napoleon. Eene neutraliteit konden zij niet handhaven, daar de geographische gesteldheid hunner landen hen tusschen het vuur der beide strijdvoerende partijen plaatste, en wijl Oostenrijk ten sterkste aandrong op eene deelneming aan den oorlog in zijnen zin. Zoo besloten dan de drie Zuid-Duitsche Staten zich liever aan den Franschen dan aan den Duitschen Keizer aan te sluiten, en zeker is hun de gedachte niet vreemd geweest, dat zij zich hierdoor aanspraken op Napoleons erkentelijkheid verwierven[1]. Hij behoefde toch geene middelen te ontzien, om die erkentelijkheid, als hij wilde, door daden te betoonen.

1 De verdragen, door Beijeren, Wurtemberg en Baden met Napoleon aangegaan, zijn, naar ik vermeen, niet bekend geworden.

De oorlog werd nog binnen het jaar, waarin hij begonnen was, ten gevolge van den vermaarden slag van Austerlitz, ten einde gebragt. Bij den vrede van Presburg (December 1805) erkent Oostenrijk Napoleon als Koning van Italie en Keizer. Oostenrijk moet toestemmen, dat belangrijke landstreken zijner monarchie in het bezit der met Frankrijk verbondene Duitsche staten, Beijeren, Wurtemberg en Baden overgaan, een verlies voor dat Rijk te meer voelbaar, daar het zich nu van alle onmiddellijke gemeenschap met Zwitserland en met Italie verstoken zag. Meer nog! Het zevende artikel van den Presburger vrede zegt, dat de Keurvorsten van Beijeren en Wurtemberg den titel van Koning hadden aangenomen. Officieel was dit eene onwaarheid; maar de Duitsche Keizer erkent hen als zoodanig. En Art. 14 bepaalt, dat: ‘L L.M.M. les Rois des Bavière et de Wurtemberg, et S.A. l'Electeur de Bade, jouiront sur les territoires, à eux cédés, comme aussi sur leurs anciens états, de la plénitude de souverainité, et de tous les droits qui en dérivent;’ eene souvereiniteit, hun reeds te voren bij afzonderlijke overeenkomsten door Napoleon gewaarborgd. De Keizer deed dus in dezen afstand van het eenige regt, dat hem nog in het rijk overgebleven was, dat der standverheffing, door de eigenmagtige verheffing der Vorsten van Beijeren en Wurtemberg te erkennen. Groot was toch het verschil dat er gelegen was in de verheffing dezer Vorsten en die van den Keurvorst van Brandenburg in het begin der vorige eeuw. Want niet alleen had deze Keurvorst vooraf de toestemming des Keizers gevraagd, maar ook strekte zijne koninklijke waardigheid zich alleen uit over zijne landen buiten het Duitsche rijk. Met het wezen van het koningschap is ook geene ondergeschiktheid vereenigbaar; en de inhoud van Artikel 14 van het Presburger verdrag wedersprak dus de betuiging der drie daarin betrokkene Vorsten, dat zij leden bleven vau het Duitsche rijk. Eene ondergeschiktheid van hunne zijde aan het Rijksopperhoofd, gelijk die betuiging in zich sloot, was onbestaanbaar met de wijze, waarop Beijeren, Wurtemberg en Baden de regten opvatten, hun met hunne souvereiniteit toegekend. De vraag blijft overig, of die opvatting de juiste was? Het bewuste artikel omschrijft hunne souvereiniteit aldus: ‘ainsi et de la même manière, qu'en jouisent S.M. l'Empereur d'Allemagne et d'Autriche, et S.M. le Roi de Prusse, sur leurs

Etats Allemands.’ Die nadere bepaling in haren letterlijken zin op te vatten, is ondoenlijk, want wegens de geheel buitengewone wijze, waarop de beide monarchien Oostenrijk en Pruissen waren zamengesteld, was het gezag van den Vorst aldaar geheel verschillend naarmate van het gewest waarin hij het uitoefende. Dien staat van zaken in Beijeren, in Wurtemberg of in Baden na te volgen, zou daar verwarring in plaats van regering hebben doen ontstaan. Zal dus bovenstaande bijvoeging eenige beteekenis hebben, dan moet zij gezocht worden in de bepaalde vermelding van de Duitsche staten van Oostenrijk en Pruissen, met uitsluiting van die, welke niet tot het rijk behoorden. Op dezelfde wijze dus als Oostenrijk en Pruissen een souverein gezag hadden in hunne tot het Duitsche rijk behoorende staten, zouden ook Beijeren, Wurtemberg en Baden dit voortaan bezitten in al hunne staten. Maar die territoriale souvereiniteit hadden zij reeds, want zij hadden immers, even als alle staten des rijks, gedeeld in de voorregten van den Munsterschen vrede. Wanneer dan de drie Zuid-Duitsche vorsten gewigt hechtten aan Art. 14 van den Presburger vrede, dan kon dit niet zijn om den wezenlijken inhoud er van, maar wel om daarvan zulk gebruik te maken als hun voordeelig zou voorkomen. Van welke overeenkomst toch is veelal beter partij getrokken dan van eene dubbelzinnige?

Men toonde weldra dit volkomen te beseffen. Slechts vier dagen na het toekenen van den vrede (30 December 1805) ontbond de Koning van Wurtemberg de Stenden-vergadering van zijn land, en bij dezelfde acte vernietigde hij, uit eigene magtsvolkomenheid, al de regten, door de constitutie aan zijne onderdanen verzekerd. De Keurvorst van Baden handelde evenzoo iu het begin van het volgende jaar (25 Mei 1806). De verklaring, waarbij het stelsel van vertegenwoordiging in zijn land wordt opgeheven, stelt die opheffing voor als in overeenstemming met de souvereiniteit, welke hem door den vrede van Presburg was verleend. In Beijeren greep hetzelfde plaats, maar eerst na de oprigting van den Rijnbond.

Het is hier de plaats te herinneren, dat de ontwikkeling der landstenden en stendenvergaderingen in de rijksstaten trapswijze en als 't ware onmerkbaar had plaats gegrepen, meestal ten gevolge van concessiën van den Landsheer. Wij hebben in den loop van dit opstel mede gezien, dat de rijksdag in zijne handelingen, zoo mede de Keurvorsten in de ca-

pitulatien de aangelegenheden dier stenden en stendenvergaderingen regelden. Dit nu berustte alleen op het gebruik, want nergens was het regt van den rijksdag of van de Keurvorsten omschreven, om zich in de aangelegenheden der stenden van de bijzondere staten des rijks te mengen, noch ook hoe ver die inmenging kon worden gedreven. Maar zooveel is zeker, dat een besluit van den rijksdag, zooals b.v. dat van 1654 (door den Keizer bekrachtigd), dat den landstenden verpligtte, bepaalde geldelijke bijdragen aan hunne vorsten op te brengen, eene capitulatie, als b.v. die van Keizer Leopold I (1658), waarbij aan de landstenden het regt wordt ontzegd om te vergaderen, zonder voorafgaande bijeenroeping van hunnen Vorst, gelijkelijk verbindende waren voor alle staten des rijks, en in allen gelijke toepassing vonden. De Duitsche Vorsten zagen zich in dit opzigt aan de medewerking van het rijk en den Keizer gebonden; en dit zal genoegzaam verklaren, waarom Beijeren, Wurtemberg en Baden bepaalde toekenning van *plénitude de souverainité* zoo levendig verlangden. Maar dit toont tevens aan, dat, indien zij, op grond dier souvereiniteit, zoodanige maatregelen namen als de ontbinding der stendenvergadering van hun land, zij zich op een anderen voet ingerigt hadden dan hunne medestaten, anders ook dan Pruissen, welks voorbeeld in Art. 14 van den Presburger vrede is opgenomen. In waarheid maakten de Koningen van Beijeren en Wurtemberg en de Keurvorst van Baden, sedert den aanvang van het jaar 1806, geen deel meer uit van het Duitsche keizerrijk.

De drie Zuid-Duitsche vorsten maakten ook nog een ander gebruik van hunne vermeende souvereine regten. Reeds gedurende de onderhandelingen der Rijksdeputatie in de jaren 1802-1803, hadden zij, even als andere Vorsten, in wier staten de bezittingen van de rijksridderschap gelegen waren, bij de bemiddelaars ter Deputatie pogingen aangewend om hunne medewerking te erlangen tot de mediatisatie daarvan. De rijksadel had toen zijn behoud te danken aan den ridderlijken geest van den Russischen Keizer. Zoodra echter de bemiddelende mogendheden hunne taak te Regensburg volbragt hadden, had de Keurvorst van Beijeren verklaard, niet langer den toestand van den immediaten adel in zijn land te zullen dulden, en beweerde hij, dat die toestand moest worden teruggebragt tot het standpunt, waarvan hij nimmer had behooren af te wijken. Desgelijks had toen de afgevaar-

digde van Brandenburg op den rijksdag, zoowel als ter Deputatie, verklaard, dat de toenmalige stand der regten van den rijksadel, als zijnde voortgevloeid uit de nalatigheid van vroegere besturen en uit overweldigingen van vroegere tijden, onwettig was[1], en was alstoen die adel, wiens goederen in de staten van Brandenburg gelegen waren, gedwongen geworden, den eed van getrouwheid aan den Keurvorst af te leggen, en zijne 'Reichs-Unmittelbarkeit' op te geven. In Beijeren had men gepoogd hetzelfde te doen; maar, nadat de Keizer van den Keurvorst had geëischt, den rijksadel in zijn status quo te handhaven, en eenige rijksstaten aangespoord om aan dien eisch meer klem bij te zetten, had Beijeren toegegeven, en de mediatisatie der rijksridderschap bleef dus tot de staten van Brandenburg beperkt. Nu echter de meer genoemde Zuid-Duitsche staten door het verdrag van Presburg eene algeheele souvereiniteit hadden erlangd, hadden zij binnen hunne grenzen geene inmenging van het rijksopperhoofd meer te duchten. Het lot der rijksridderschap was aldus in hunne handen gesteld, en zoowel Beijeren als Wurtemberg en Baden maakten hiervan gebruik om hare mediatisatie te bewerkstelligen. De rijksadel, als zoodanig, hield sedert op in die landen te bestaan.

De nieuwe souvereinen waren in de bereiking van hun doel door Fransche troepen ondersteund geworden: dat was de prijs voor hunne medewerking, aan Napoleon in den vorigen oorlog bewezen, om Oostenrijk ten onder te brengen. Welk een aanblik bood het rijk nu aan! Het noordelijk Duitschland was en bleef onzijdig in de zaak van het vaderland; Oostenrijk lag ter neder; het zuidelijk Duitschland was door het laatste vredesverdrag van het rijk losgemaakt; en daarenboven was het een vreemde overweldiger, die den bezitstoestand der Duitsche vorsten regelde. Ook in de eerste maanden van 1806 werden nog de Hertogdommen Kleef en Berg, die leden waren van het Keizerrijk, door Napoleon aan Murat weggeschonken in onafhankelijk bezit en volle souvereiniteit. De voorbeelden, aldus gegeven, wa-

1 De redenen, waarop Pruissen en Beijeren hun regt grondden, om den rijksadel in hunne staten te mediatiseren, luiden, mijns inziens, vrij vreemd in den mond van Duitsche rijksstaten. Waarop toch berustten hunne regten zelve anders dan op overweldigingen op den Keizer, en op misbruiken in vroegere tijden ingeslopen?

ren te aanlokkelijk en tevens bij de bestaande omstandigheden te gemakkelijk in de uitvoering, om niet eene uitgebreide navolging onder de Vorsten van Duitschland op te wekken. In den zomer van 1806 werd het resultaat van dat streven het sein tot de ontbinding van het rijk.

Veertien Duitsche Vorsten[1] sloten den 12 Julij van dat jaar te Parijs een verdrag tot afscheiding van het keizerrijk, en tot oprigting van een afzonderlijk verbond, onder het beschermheerschap van den Franschen Keizer. De onderhandelingen hieromtrent waren in het diepste geheim gehuld. Op den 1sten Augustus werd, zoo van de Fransche zijde, als door de verbondene Duitsche staten, aan den Rijksdag de eerste mededeeling van de oprigting van het Rijnverbond gedaan. De nota van kennisgeving der Duitsche Vorsten tracht dien stap te regtvaardigen, door vooral de ongenoegzaamheid en gebrekkigheid van de constitutie des rijks te doen uitkomen, en verklaart dat het Rijnverbond naar de omstandigheden des tijds was ingerigt. De Fransche nota voert als gronden voor die oprigting aan de verslapping der banden van het keizerrijk, de onbestaanbaarheid der verhouding van de met Frankrijk verbondene Duitsche staten tot het rijk, de noodzakelijkheid voor dezen om zich te waarborgen tegen alle onzekerheid in de toekomst, en eindelijk wordt daarin het Rijnverbond beschouwd als ‘le complément nécessaire’ van den Presburger vrede[2].

Terwijl aldus een aanzienlijk aantal Duitsche vorsten[3] den band met het keizerrijk verbraken om de ongenoegzaamheid der constitutie, zou men verwachten, dat hun nu het meest ter harte zou gaan, en dat het hun eerste werk zou geweest zijn, aan het gebrekkige, in die constitutie van het Duitsche keizerrijk gelegen, eene krachtige organisatie van hunnen Bond in de plaats te stellen. Wat hiertoe moest strekken, nadat de Vorsten van het Rijnverbond hunne betrek-

1 De Koningen van Beijeren en Wurtemberg, de Keurvorst (Groothertog) van Baden, de Keurvorst-Aartskanselier, de Landgraaf van Hessen-Darmstadt, de Vorsten van Nassau, Hohenzollern, Saxen, Isemburg, Aremberg en Leijen. - Van December 1806 tot October 1808 nam Napoleon, op eigen gezag, verscheidene nieuwe Staten in het Rijnverbond op, met name de Koningen van Saksen en Westphalen, de Hertogen van Saksen, van Anhalt, van Mecklenburg, van Oldenburg.

2 Schoell, T. II, pag. 457, 458.

3 Op het einde van 1808 bedroeg hun getal 38.

king tot het rijk hadden opgezegd en de titels afgelegd, welke het bestaan dier betrekking nog aanduidden, was de schepping eener Bondsvergadering, en de erkenning van een Protector. Een Bondsdag dus, die nimmer vergaderd is, omdat daartoe van geene zijde ooit de minste geneigdheid werd aan den dag gelegd, - een Protectoraat, dat, terwijl het den Bondsvorsten de vrije hand liet in het bestuur hunner staten, aan het verbond zelf alle aanzien en werking ontnam door de heerschzucht en almagt des Protectors; - eene organisatie, op zulke grondslagen berustende, of liever, daaraan alleen haar bestaan verschuldigd, moest voorzien in al het gebrekkige en onvolledige aan de constitutie van het Duitsche keizerrijk eigen! De redenen, voor de oprigting van het Rijnverbond aangegeven, konden dus wel niet de ware zijn. Immers dan zoude men voorzien hebben in de behoeften, welke de verslapping der banden van het keizerrijk had doen ontstaan. De bedoelingen der oprigters van het verbond waren dus bedekt gehouden: verborgen konden zij echter niet blijven, bij den duidelijken inhoud der bondsacte, en de gebeurtenissen welke daaruit zijn voortgevloeid.

Het meeste gewigt voor de betrokkene Duitsche Vorsten bezat die rij van artikelen der acte van het Rijnverbond (Artt. XVII-XXVI), waarbij de goederen der Graven en Heeren, en mede die van den immediaten adel, in hunne staten geënclaveerd, als ook de bezitters zelve, aan hunne souvereiniteit ondergeschikt worden verklaard[1]. Napoleon, weigerende langer het keizerrijk te erkennen, had daarentegen iederen Duitschen staat als souvereine staat erkend, en de Vorsten van het Rijnverbond hadden daarenboven het regt bedongen om die souvereiniteit ook te mogen uitstrekken over hunne medestenden, wier goederen binnen hunne staten lagen ingesloten, en aldus het voorbeeld te volgen, reeds door Beijeren, Wurtemberg en Baden na den vrede van Presburg gegeven. Even als zij verklaarde ook de Groothertog van Hessen, op den 1sten October 1806, dat hij uit zijne onbeperkte magtvolkomenheid de constitutie en de stenden van zijn land ophief[2].

1 De voormalige Graven en Heeren werden nu, als voormalige stenden des rijks, *Standesherren* genaamd; de Immediate of Rijks-Ridderschap, *Grundherren*. Het eigendomsregt werd hun over hunne bezittingen gelaten, zoo ook zekere algemeene en personele voorregten, welke zamengenomen, bij de eersten *Standesherrlichkeit*, bij de laatsten *Grundherrlichkeit* heette.

2 Kluber bestrijdt het regt der nieuwe souvereinen, om van hunne souvereiniteit zoodanig gebruik te maken als zij werkelijk deden, en beweert: ‘die neu erlingte Souverainität schlos an ihrem Ursprunge rechtlich mehr nich in sich als Befreiung von der Reichshoheit.’ (Oeffentliches Recht des Teutschen Bundes, § 49). Deze opmerking is, mijns inziens, evenzeer van toepassing op hetgeen Beijeren, Wurtemberg en Baden deden, reeds terstond na den vrede van Presburg.

Maar in die voordeelen, welke de acte van het Rijnverbond aan de Duitsche Vorsten toekende, in welker bepalingen de veroveringspolitiek dier tijden zich zoo duidelijk openbaart, was ook van hunne zijde de eenige ware beweegreden gelegen voor het sluiten van dat verbond. Want het verbond, als zoodanig, bezat geen politieke beteekenis hoegenaamd, en leverde geen andere waarborgen en bezat geen andere kracht dan die, welke het protectoraat van den Franschen Keizer verleende. Art. 35 dier acte verbindt het Rijnverbond met Napoleon in al diens oorlogen. De contingenten der staten van het Rijnverbond waren bij voortduring ter beschikking van den Franschen Keizer, terwijl volgende bepalingen zelfs de wapeningen voor die contingenten van zijne oproeping afhankelijk maakten. Napoleon had het doel, met het aanvaarden van het protectoraat beoogd, bereikt: een groot deel van Duitschland van het rijk af te scheiden en, op grond der acte van het verbond, in alle zijne oorlogen te betrekken; echter niet om zijn deelgenoot, maar wel om zijn ondergeschikte te zijn. En hetzij Napoleon sedert oorlog verklaarde, hetzij hij vrede sloot, het Rijnverbond volgde hem gedwee en verspilde de krachten zijner staten om de Fransche Monarchie, reeds door de ontwrichting van het Duitsche keizerrijk versterkt, nog door Duitsche wapenen te helpen schragen. Ook in andere opzigten toonde Napoleon meer dan Protector te willen zijn. Op eigen gezag nam hij nieuwe leden in het verbond op en lijfde hij de landen van anderen weder bij zijn keizerrijk in; en over de geheele uitgestrektheid van het Rijnverbond werden zijne ambtenaren verspreid tot handhaving van het Fransche continentaal-systeem. Daarbij kwam, dat de Vorsten van het Rijnverbond zelve tot hunne vernedering medewerkten, daar zij, tevreden met hunne onafhankelijkheid tegenover Duitschland, niet schenen te gevoelen, dat de tyrannie, door Napoleon aan den Bond opgelegd, te hatelijker was, daar zij niet eens op oude regten berustte; ja, verscheidene hunner dreven de onderworpenheid aan hun' Protector zoo ver, dat zij, zonder in 't minst zich

daartoe verbonden te hebben, het Code Napoleon in hunne landen invoerden. Zoo werden de staten van het Rijnverbond van Duitschland en van de Duitsche belangen vervreemd; zoo was, bij de neutraliteit van Pruissen en de vernedering van Oostenrijk, elke poging tot verdediging van Duitschland tegen de Fransche overheersching volstrekt onmogelijk geworden.

Maar wat spreek ik nog van Duitschland en het Duitsche keizerrijk, alsof Napoleon niet verklaard had langer geen keizerrijk, maar wel de souvereiniteit van elk der deelen er van te erkennen![1]. De Fransche Keizer had eerst in de zuidelijke staten van Duitschland, daarna in de Vorsten van het Rijnverbond, gewillige helpers gevonden aan de sloping van het rijk: zijne weigering om dat rijk langer te erkennen, zijne uitoefening van een Protectoraat over een aanzienlijk deel er van, legden nu aan die sloping de laatste hand. Zoodra was de tijding der oprigting van het Rijnverbond niet te Weenen aangekomen, of Keizer Frans II vaardigde, den 6^{den} Augusttus 1806, eene verklaring uit, waarbij hij de Duitsche keizerskroon nederlegde, en zoowel het keizerlijk gezag als de leden des rijks van hunne wederzijdsche verpligtingen ontsloeg. Het was den Keizer, zoo luidde die verklaring, onmogelijk, onder de werking van den Presburger vrede en de gevolgen daarvan, de pligten, hem door zijne capitulatie opgelegd, te vervullen[2].

Zoo viel, in het jaar 1806, het keizerrijk der Duitschers, in het jaar 800 door Karel den Groote gevestigd. Ruim duizend jaren had dat rijk alle stormen getrotseerd, en nu viel het onder de slagen van één man! Voorwaar, die man moest wel geducht wezen, die aldus met zijne hand het werk der eeuwen vernietigde! Maar Napoleon had ook in Duitschland geenszins te kampen gehad met die innerlijke nationale kracht, welke het toonbeeld is van de eenheid van een volk; Napoleon's slagen hadden niet den boom getroffen, welks groeikracht zich tot in zijne uiterste twijgen openbaart, maar zulk eenen, die door de stormen van takken beroofd en van zijne wortels losgerukt, kaal en berooid, nog maar op de hand wacht,

1 Die verklaring is vervat in de nota, door den Franschen zaakgelastigde te Neurenberg aan den Rijksdag ingediend, ter gelegenheid der oprigting van het Rijnverbond, en hierboven vermeld.

2 Schoell, T. II, pag. 459.

die hem den laatsten slag zal toebrengen. Ook zonder Napoleon had het Duitsche keizerrijk noode kunnen blijven bestaan, en Napoleon had dat rijk niet kunnen vernietigen, indien niet de wijze, waarop zijne constitutie zich ontwikkeld had, reeds zijnen val had voorbereid. De woorden der Gouden Bulle waren ook hier tot waarheid geworden: *omne regnum in se divisum desolabitur*.

Het jaar 1806 zal dan wel altoos een der gewigtigste tijdperken blijven in de geschiedenis van Duitschland, voor den welgezinden Duitscher vooral, die met den val van het keizerrijk de laatste sporen der eenheid van zijn vaderland heeft zien verdwijnen. Het rijk mogt zich in latere tijden zwak en oneenig getoond hebben, en dat wel in omstandigheden, waarin kracht en eenheid de eerste vereischten waren, men sneed zich nu echter volkomen den weg af, om in de gebreken, in de constitutie ingeslopen, te voorzien, en dus ook om te herstellen wat de oorzaak was van de ontbinding van het rijk. De pogingen, sedert aangewend, hebben het voldoende bewezen, dat de herstelling der eenheid van Duitschland onmogelijk is zonder de herstelling van hetgene men thans vernietigd had. En wanneer wij nog kortelijk deze pogingen nagaan, zullen wij tevens bemerken, dat ook de eerste voorwaarden voor die eenheid onvervuld zijn gebleven. Hiertoe roep ik ten slotte de aandacht van den lezer in.

Na de oprigting van het Rijnverbond was Pruissen alleen nog staande gebleven, als 't ware achter zijne neutraliteit verschanst. Maar in den laatsten oorlog met Oostenrijk had Napoleon die neutraliteit geschonden, en het kon voor Pruissen, door een minister als Von Hardenberg geleid, wel geen geheim meer blijven, dat men het nu op zijnen ondergang had voorzien. Reeds in September 1806 brak de oorlog tusschen Frankrijk en Pruissen los, en de veldslag van Jena was voor de laatste monarchie even beslissend als de driekeizerslag voor Oostenrijk was geweest. Van November 1806 tot Julij 1807 nam Napoleon te Berlijn de plaats van den Pruissischen Koning in; en van het noordelijk Duitschland, dat met den val van Pruissen zijn beschermer verloren had, werd de eene staat na den anderen bij Frankrijk of bij het Rijnverbond ingelijfd[1].

1 De Keurvorst van Saksen trad tot het Rijnverbond toe, met den titel van Koning (traktaat van Posen, van 11 December 1806).

Onder deze omstandigheden sloot de Koning van Pruissen met den Keizer van Rusland een verbond te Bartenstein (26 April 1807), tot hetwelk ook weldra Engeland toetrad. Dit verdrag is het eerste uitvloeisel van het bewustzijn, dat de vereende krachten van geheel Europa alleen in staat waren, de overmagt van den Franschen overheerscher te breken[1]. Het legde, op het voetspoor der ontwerpen van den grooten Britschen staatsman, de grondslagen tot de herstelling van den algemeenen vrede en van de herschepping van het Europesche statensysteem. Meer nog. Bij de conventie van Bartenstein[2], erkennen Pruissen en Rusland de onafhankelijkheid van Duitschland als den eersten grondslag der onafhankelijkheid van Europa; verder, dat het eene gevaarlijke dwaling zou zijn, de oude staatsregeling van Duitschland te willen herstellen, eene staatsregeling, die altoos te zwak was geweest om den minsten schok te weêrstaan, en beide mogendheden verbonden zich, om met al wat in hunne magt stond in Duitschland eene constitutioneele federatie te doen ontstaan, en dezelve te bevestigen door eene voldoende militaire grens. Rusland mogt zich dan al, nog geene twee maanden later, om verschillende redenen weder terugtrekken, de grond was gelegd tot den wereldstrijd, die Napoleons overmagt zou fnuiken; de overtuiging was luide uitgesproken, dat Duitschland, het middelpunt van Europa's statensysteem, niet langer voor eene constitutie vatbaar was als die onder de voormalige Keizers; en op deze leest was het, dat de groote verdragen van Parijs en Weenen geschoeid werden.

De oorlog van 1808 was dan ook de laatste, waarin Napoleon zich de verdeeldheid van Duitschland kon ten nutte maken. Nogmaals waren hier de Vorsten van het Rijnverbond zijne getrouwe bondgenooten tegen Ootenrijk; nogmaals waren hier Duitschers zelve de vijanden hunner broederen! Maar op het tijdstip, dat Napoleon den vrede van Weenen sloot (October 1809), die aan dezen oorlog een einde maakte, had zijne magt haar toppunt bereikt, en had zij zelfs in de zuidelijke landen van Europa reeds den weêrstand gevonden, die het voorspel was van haren ondergang. De Norvins

1 Nog de derde Coalitie was hoofdzakelijk door de neutraliteit van Pruissen mislukt.
2 Zie deze conventie, in extenso, bij Schoell, T. III, Pièces Justificatives.

zegt in zijne geschiedenis van Napoleon: ‘un fusil espagnol, croisé avec un fusil anglais, devint le contrepoids de tant de prospérités.’ En waarlijk, nadat die vereenigde wapenen zijne krijgsmagt in Spanje geslagen en zijne staatkundige schepping aldaar verbroken hadden, was het uit met den hoogen dunk dier magt, die vooral op hare onoverwinbaarheid berustte. En nadat Napoleon, terwijl de voor hem noodlottige krijg in het Zuiden nog voortduurde, den reuzentogt tegen Rusland had ondernomen; nadat hij daar in de koele beradenheid der Russen de straf zijner overijling gevonden had, toen viel de heerschappij in duigen, die met al haar gewigt op Duitschland had gedrukt, die de oorzaak was van de ontbinding van het keizerrijk en van de verdeeling van het Duitsche vaderland.

Na den voor Napoleon noodlottigen afloop van zijnen krijgstogt naar Rusland, sloot Pruissen met die mogendheid een verdrag te Kalisch, waarbij onder meer de opheffing van het Rijnverbond werd beslist; en eene proclamatie van den Veldmaarschalk der geallieerden, van den 23 Maart 1813, verkondigde die opheffing aan de Duitsche natie. Eindelijk werd te Töplitz een definitief verbond tusschen Oostenrijk, Pruissen en Rusland tot stand gebragt (9 September), dat reeds in Julij van dat jaar was voorbereid. De beginselen, daarin aangenomen, waren hoofdzakelijk dezelfde als die van de conventie van Bartenstein, en tevens werd vooropgezet de herstelling van Oostenrijk en Pruissen op den voet van het jaar 1805. De Graven Von Metternich, Von Hardenberg en Von Nesselrode hadden aldus die vereeniging tusschen hunne staten bewerkstelligd, tegen welke het voortdurend streven van Napoleons staatkunde was gerigt geweest.

Voegt men hierbij, dat ook Zweden tegen Napoleon was opgetreden; dat Engeland zich met Rusland, Oostenrijk en Pruissen verbond, dan blijkt het, hoe zeer men in Europa algemeen de Fransche overweldiging moede was, en deed de buitengewone omvang van den strijd, die daaruit volgen zoude, eene beslissende uitkomst vooruit zien. Op de velden, waar voor twee eeuwen de zegepraal bevochten was van de vrijheid van het geweten, werd thans een stoffelijk dwangjuk afgeworpen, bijna even zwaar om te torschen, als het geestelijke dat toenmaals verbroken was, en de driedaagsche veldslag van Leipzig (16, 18 en 19 October 1813) was de eerste groote stap tot het werk der bevrijding van Europa.

Het Rijnverbond, wiens opheffing men reeds bij den vrede van Kalisch besloten had, begon zich nu van zelf te ontbinden. De verbondene staten hadden dure ondervinding verkregen van een protectoraat, dat hen tot de dienaren des Protectors vernederde; en onder zijne tegenspoeden, werd een band losgerukt, die slechts de kracht van het ligchaam verlamde en het in al zijne bewegingen bekneld hield. Mecklenburg had zich reeds in den aanvang van 1813 uit het Rijnverbond teruggetrokken. Beijeren was de eerste die het gegeven voorbeeld volgde.

Wel had Beijeren, op Napoleons oproeping, zijne troepen tegen de bondgenooten in het veld gebragt, maar in stede van tot vijandelijkheden over te gaan, werd de afgezonderde plaatsing van het Beijersche leger tegenover een Oostenrijksch observatiekorps aan den Donau gebruikt om in onderhandeling te treden over het toetreden van Beijeren tot de bondgenooten. Op den 8^{en} October sloten de Oostenrijksche en de Beijersche Generaals een verdrag te Ried, waarbij Beijeren zich aan het Rijnverbond onttrok, zijne troepen deed overgaan in de rijen der geallieerden, en zich verpligtte om tot de geheele ontbinding van het Rijnverbond mede te werken. Oostenrijk daarentegen kende, ook uit naam zijner bondgenooten, aan Beijeren toe: ‘la souverainité pleine et entière de tous ses états’, en bij herhaling, ‘l'indépendance entière et absolve de la Bavière’[1] Geen maand later sloot Wurtemberg te Fulda met Oostenrijk een gelijk verdrag als dat van Ried.

Oostenrijk en de bondgenooten erkenden zoo doende formeel de verhouding der Duitsche staten, zoo als die ten gevolge van Napoleons maatregelen was gevestigd geworden, en die de aanleiding was geweest tot de ontbinding van het keizerrijk. Dit punt is van het grootste gewigt, want de herstelling van dat keizerrijk werd aldus door de verdragen van Ried en Fulda onmogelijk gemaakt. Er blijft ons nog slechts over te onderzoeken, of de erkenning door de bondgenooten van Beijeren en Wurtemberg als souvereine staten van hunne zijde alleen het gevolg was van de zucht om, het kostte wat het wilde, de staten van het Rijnverbond van hun verbond met Napoleon af te trekken, dan wel of

1 Schoell, Tome III, pag. 295.

zij uit de overtuiging voortvloeide, dat de herstelling van het keizerrijk in Duitschland toch niet doenlijk was. Schnel, die de aanmerking maakt, dat het verdrag van Ried ten gevolge had, dat de geallieerden de hoop moesten opgeven om het Duitsche staatsligchaam te herstellen, beweert, dat die *fout* zeer groot zou zijn te achten, ware zij niet in de toenmalige omstandigheden noodzakelijk geweest. Wanneer het mij vergund is in deze van meening te verschillen, dan zou ik gelooven, dat de herstelling van het Duitsche keizerrijk niet in de bedoeling der geallieerden gelegen heeft. Ik beroep mij op de conventie van Bartenstein, waarbij Rusland zoowel als Pruissen de overtuiging hadden uitgesproken, dat het eene gevaarlijke dwaling zou zijn de oude staatsregeling van Duitschland te willen herstellen. Ook de verdragen van Töplitz geven hieromtrent licht. In de geheime artikelen toch van deze kwam men overeen, dat de staten, tusschen de Oostenrijksche en Pruissische monarchiën gelegen, zullen zijn onafhankelijke staten. Die bepaling was niet noodig om zich een bondgenoot te meer te verschaffen, gelijk dit bij het verdrag van Ried het geval was; en mij dunkt, dat het voornemen, om Saksen als een onafhankelijken staat te erkennen, niet wel vereenigbaar was met het herstel van het keizerrijk. Maar daarenboven zie ik niet in, dat, daar de staten van Duitschland door de ontbinding van het keizerrijk, in het jaar 1806 door den Keizer zelf bewerkt, eene volledige onafhankelijkheid en souvereiniteit hadden erlangd, zij die ook niet regtens konden doen gelden, al had de Fransche overheersching die souvereiniteit een wijle in de schaduw gesteld. Men kan niet zonder grond hiertegen aanvoeren de onwettige wijze, waarop de ontbinding van het keizerrijk had plaats gehad. Immers de Keizer mogt niet, zonder de medewerking van het rijk, de constitutie er van ontbinden. Maar het is evenzeer waar, dat ook de vrede van Presburg en zoo menig ander feit onwettig was. Zich op zulk een terrein te begeven, zou gelijk staan met een doolhof te bewandelen; want wanneer namen in Napoleons tijd de feiten de plaats niet in van het regt? Hoe dit zij, ik meen het er voor te mogen houden, dat de bondgenooten, bij de verdragen van Ried en Fulda, aan Beijeren en aan Wurtemberg niet anders toekenden, dan waarop zij regt hadden.

In het verdrag, waarbij Baden tot de zaak der bondge-

nooten toetrad, wordt die staat mede door Oostenrijk, Pruissen en Rusland als souvereine staat erkend, maar de Groothertog verbond zich tevens om zich te voegen naar de algemeene schikkingen, welke noodig zouden zijn in de orde van zaken, die definitief tot de handhaving van Duitschlands onafhankelijkheid zou gevestigd worden. Op gelijke wijze traden sedert de overige vorsten van het Rijnverbond tot de bondgenooten over; en opmerkelijk is het, dat ook de Keurvorst van Hessen, die geen lid van het Rijnverbond geweest was, bij de erkenning zijner souvereiniteit, in dezelfde voorwaarde toestemde. Wat anders volgt uit een en ander, dan dat de erkenning van de souvereiniteit der Duitsche staten, evenzeer als in 1806 door Napoleon, nu door de bondgenooten wel degelijk was op den voorgrond gesteld, en dat zij daaraan slechts eene voorwaarde verbonden bij die staten, welke buiten magte waren zelve hunne souvereiniteit op te houden, en die tevreden moesten zijn als zij haar tegen zoo gering eene verpligting in rust konden bezitten.

Na den veldslag van Leipzig traden de Duitsche Vorsten, die door Napoleon van hunne staten beroofd waren, weder in het bezit daarvan. Hanover werd door de geallieerden in naam des Konings van Engeland bezet. Westphalen, waar Jerôme Buonaparte zijn' troon door de vlugt verliet, werd onder Pruissen, uit welks landen het koningrijk voornamelijk was zamengesteld, en onder Hanover, Oldenburg, Hessen en Brunswijk verdeeld. Het Groothertogdom Frankfort, door Napoleon bij de oprigting van het Rijnverbond geschapen, werd door den Hertog zelven verlaten, en ten voordeele der bondgenooten beheerd.

De maatregelen, nu door hen genomen, om in Duitschland eenheid van handeling te verzekeren, kunnen wij gevoegelijk daarlaten, als betreffende alleenlijk de militaire operatiën. Nadat de onderhandelingen, van hier met Napoleon gevoerd, op diens ontwijkende antwoorden en voortdurende wapeningen hadden schipbreuk geleden, werd de oorlog, door de bondgenooten met zoo goed gevolg aangevangen, op Franschen bodem overgebragt. Maar toen had men ook zijne vroegere voornemens opgegeven. Men had de meening laten varen, dat de erkenning van den overweldiger als regtmatig Keizer van Frankrijk den algemeenen vrede duurzaam zou herstellen, en was veel meer tot de overtuiging gekomen, dat het aannemen van zoodanig beginsel tegen de

legimiteit der gekroonde hoofden indruischte. Napoleon's val was alzoo beslist eer nog het verdrag van Parijs[1] dien aan de wereld verkondigde.

Verscheidene verdragen werden, na de vernietiging van het Fransche keizerrijk, door de bondgenooten te Parijs gesloten, ter regeling van de algemeene aangelegenheden. Bij het tractaat van 30 Mei werd voornamelijk over de toekomstige betrekking der staten gehandeld, die door Napoleons ondernemingen uit hun verband waren gerukt, en daarbij werd een punt beslist, dat voor het tegenwoordige onderwerp van groot gewigt is. In Art. 6 namelijk van dat verdrag werd door de verbondene mogendheden het beginsel aangenomen, dat de staten van Duitschland zullen zijn *onafhankelijke staten, door een' federatieven band vereenigd*. Ziedaar dus het toekomstig lot van Duitschland beslist! Maar waren de bondgenooten tot zoodanige beslissing wel bevoegd? konden zij aan de Duitsche staten een' gemeenschappelijken band opleggen, nadat zij aan elk hunner afzonderlijk het bezit eener volstrekte onafhankelijkheid en souvereiniteit hadden verzekerd? Het is waar, men had bij de meeste Duitsche Vorsten aan de erkenning hunner souvereiniteit eene voorwaarde verbonden, die de toepassing van het ontwerp der bondgenooten op die Vorsten gemakkelijk maakte. Maar Beijeren en Wurtemberg dan! Was van hunne zijde geen gegronde tegenstand tegen de aanneming van eenen federatieven band te verwachten? Het bleek ook alras, dat men buiten hen had gerekend, en de Koningen van Beijeren en Wurtemberg gaven openlijk blijken van hunne overtuiging, dat het geheel en al van hen zou afhangen, om al dan niet tot het ontworpen verbond der Duitsche staten toe te treden. De redenen, waarop de bondgenooten zich meenden te kunnen gronden, bij de aanneming van het zoo even vermelde beginsel, vinden wij kortelijk ontwikkeld in eene nota, door den Graaf von Metternich aan den Wurtembergschen gevolmagtigde ter wederlegging van de door dezen uiteengezette meening gerigt. ‘Het belang van geheel Europa,’ zegt de Oostenrijksche minister, ‘vordert, dat die federatieve band besta; dat belang gedoogt niet, dat een der staten van Duitschland, door te weigeren in den Bond te treden, zich verzette tegen hetgeen het welzijn van al-

1 Het verdrag namelijk van 11 April, 1814.

len medebrengt.' In de sfeer eener hoogere staatkunde dus was de questie overgebragt; en, in waarheid, evenzeer als het Europesche statenstelsel vorderde, dat Holland door de toevoeging van België tot eene magtige mogendheid werd verheven, zoo ook vorderde datzelfde algemeen belang, dat de Duitsche staten altoos een onderling verbond in de plaats stelden van het voor een tiental jaren ontbonden keizerrijk. Maar onafhankelijk van deze beschouwing, bezaten Beijeren en Wurtemberg, zich grondende op de verdragen van Ried en Fulda, ten volle het regt om te handelen zoo als hun bijzonder belang dit medebragt. En dat men toen, evenmin als ooit, genegen was, bijzondere belangen op te offeren aan 't geen voor het algemeen belang eene behoefte was, dat leeren wij uit den weêrstand kennen, door die beide Duitsche staten tegen de plannen tot verbinding van het gemeenschappelijk vaderland geboden, bij gelegenheid dat het congres van Weenen die zoo moeitevolle en zwaarwigtige, maar ondankbare taak had op zich genomen.

Het zoogenaamde Duitsche Comité was op het Weener Congres meer bijzonder met het ontwerpen eener constitutie voor Duitschland belast. Dat Comité was zamengesteld uit de vertegenwoordigers van Oostenrijk, Pruissen, Beijeren, Hanover[1] en Wurtemberg. De overige Duitsche staten werden aanvankelijk buiten de beraadslagingen gehouden, op grond dat deze in hunne verdragen met de geallieerden zich reeds vooraf onderworpen hadden aan alle bepalingen, welke voor het herstel en de handhaving der onafhankelijkheid van Duitschland vereischt werden. Aldus werden uitsluitend door vijf groote Duitsche staten de onderhandelingen van den 14^{en} October tot den 16^{en} November 1814 gehouden.

In September had de Pruissische Minister von Hardenberg aan den Vorst von Metternich een ontwerp van federale constitutie voor Duitschland ter hand gesteld; dit Pruissische ontwerp, door Oostenrijk gewijzigd, werd het onderwerp der beraadslagingen. Pruissen stelde voor, dat, om het daar te stellen verbond naauwer en inniger te kunnen maken, Pruissen en Oostenrijk slechts voor een klein gedeelte hunner staten er in zouden treden; en dat ook de gemediatiseerden als

1 De Keurvorst van Hanover (Brunswijk Lüneburg) nam, gedurende de onderhandelingen van het Congres van Weenen, den koninklijken titel aan (26 October 1814).

leden van den Bond moesten aangemerkt worden. De Bond zou worden ingedeeld, onverlet de zelfstandigheid der bijzondere staten, in zeven kreitsen; de hoofdstaten in die kreitsen zouden met de organisatie van de contingenten er van belast zijn. De hooge vergadering van den Bond zou worden zamengesteld uit een Collegie der Vorsten en vrije steden, en uit een Collegie van de hoofden der kreitsen; het Directorium zou gezamenlijk door Oostenrijk en Pruissen worden uitgeoefend, maar Oostenrijk zou het presidium bekleeden, en wanneer de beide Collegien van de Bondsvergadering verschillend concludeerden, zou het Directorium beslissen. Een Bonds-geregtshof moest strekken tot beoordeeling van de geschillen der staten onderling, en de onderdanen der Bonds-staten konden tot dat opperste geregtshof hunne toevlugt nemen, wanneer zij door hunne bijzondere Vorsten onderdrukt wierden.

Wat nu de bijzondere staten betrof: zulke, die geene bezittingen buiten den Bond hadden, mogten niet, zonder medewerking van den Bond, verdragen aangaan met vreemde mogendheden. Elke Bondsstaat moest zijne vertegenwoordigende Staatsregeling hebben. En eindelijk werden de zekerheid van den eigendom, de vrijheid der drukpers en andere regten aan het Duitsche volk verzekerd[1].

Het Pruissische ontwerp bewees dus dat men zich de lessen der geschiedenis van Duitschland had ten nutte gemaakt, en, terwijl men aan den eenen kant had behouden wat de constitutie van het keizerrijk als noodwendig en gepast had leeren kennen, had men daarentegen vermeden wat deze schadelijks in zich had, en wel in de eerste plaats voorgesteld, het veel omvattend regt af te schaffen, dat sedert den Munsterschen vrede zoovele vreemde belangen in het keizerrijk gemengd en eindelijk eene der hoofdoorzaken van deszelfs ontbinding had opgeleverd. Eere dan ook den ontwerper, die, onder een anderen staatsvorm, welke meer vrijheid voor de afzonderlijke staten zou hebben doen verwachten, de idee der eenheid van Duitschland zoo juist in het oog wist te houden. Ervarene staatslieden hebben het betreurd, dat het ontwerp van den minister Von Hardenberg niet verwezenlijkt is, en velen hebben de meening al terstond gekoesterd, dat er een tijd zou komen, wanneer de Duitsche natie het

1 Schoell, Tome III, pag. 456.

diep zoude betreuren. En die tijd, is hij niet reeds gekomen? Heeft het jaar 1848 die voorspelling niet verwezenlijkt; en is het niet de miskenning van de lessen der geschiedenis, waarin de hoofdoorzaak ligt van het treurige schouwspel, dat Duitschland tot op den huidigen dag heeft opgeleverd?

Het Pruissische ontwerp van constitutie voor Duitschland werd eerst door Oostenrijk aanmerkelijk gewijzigd. In dit gewijzigd ontwerp, dat aan het Duitsche Comité werd aangeboden, is oneindig minder sprake van de regten des volks. Ook de Bondsacte zou slechts een minimum van regten vaststellen, door ieder der Bondsstaten aan zijne landsstenden toe te kennen. De onregtmatige mediatisatiën, sedert 1806 voornamelijk in de staten van het Rijnverbond geschied, werden stilzwijgend gehandhaafd. Eindelijk zouden Oostenrijk en Pruissen met al hunne landen in het Verbond treden.

Tusschen Oostenrijk, Pruisen en Hanover heerschte in het Comité over 't algemeen eensgezindheid omtrent de hoofdpunten van het aldus gewijzigd ontwerp van constitutie. Maar, zoo als wij reeds zeiden, Beijeren en Wurtemberg, ijverzuchtig op hunne nieuw verkregene onafhankelijkheid en souvereiniteit, boden een onafgebroken tegenstand tegen de voorgestelde bepalingen, en vooral tegen twee daarvan, van welke de eene hun het regt van vrede en oorlog ontnam. Beijeren verklaarde dat regt onafscheidelijk van zijne onafhankelijkheid, welke door buitengewone opofferingen van geld en bloed was verkregen. En zoowel Beijeren als Wurtemberg verwezen in dit opzigt naar het voorbeeld van het voormalige keizerrijk. Doch de presiderende Oostenrijksche minister wederlegde dat beroep op de oude constitutie van Duitschland, door aan te toonen, dat, wilde men eene zuivere federatieve unie, het volstrekt noodzakelijk was, dat er een naauwere band tusschen hare leden bestond dan weleer onder het oppergezag van één enkel hoofd.

Het tweede punt, waartegen Beijeren en Wurtemberg stemden, was de verpligting der staten van den Bond om aan hunne landsstenden een vast bepaald minimum van regten toe te kennen. Beijeren beweerde dat aldus de Bondsoverheid het regt zou verkrijgen om in de bijzondere aangelegenheden der Bondsstaten tusschen beide te komen, en

Wurtemberg wilde het zelfs aan den Souverein vrij laten om landsstenden te hebben of niet.

Hiertegen kwam de gevolmagtigde van Hanover op met een merkwaardig votum. In eene uitgewerkte nota, door hem aan de vergadering aangeboden, bestreed hij de meening van die beide staten, alsof de veranderingen, sedert de Fransche revolutie in hunne staatsbetrekking voorgevallen, hun eene volstrekte souvereiniteit over hunne onderdanen zou hebben verschaft, en alsof de oplossing van het keizerrijk in Duitschland regtens de omverwerping van de bijzondere constitutiën der staten had kunnen na zich slepen. Hanover eischte dan ook, dat in de daar te stellen Bondsacte de aloude regten van het volk duidelijk wierden aangegeven, en dat de territoriale constitutiën, behoudens de noodig bevondene wijzigingen, zouden behouden blijven[1].

In stede van tot vereeniging te leiden, strekte echter het votum van Hanover slechts om de gewigtige zaak op de lange baan te schuiven. Beijeren noch Wurtemberg hadden zich met de hoofdbepalingen van het voorgestelde vereenigd. En den 16^{en} October legde de Wurtembergsche gevolmagtigde eene verklaring af, waarvan de slotsom was, dat zijn Vorst de ontworpene verpligtingen niet op zich kon nemen, en welke dus de conferentiën der vijf groote Duitsche mogendheden deed afbreken.

De gevolmagtigden der staten van minderen rang en der vier vrije steden hadden zich inmiddels vereenigd om voor hunne belangen te waken met betrekking tot hetgeen het Comité der vijf staten moest daarstellen. Hunne eerste stappen waren ten voordeele van het herstel van het keizerschap onder de Duitschers, het keizerschap, dat alleen - zoo heette het in hunne memorie - een waarborg voor de constitutie en de vrijheid van Duitschland oplevert, en alleen eene ware bescherming is voor al de leden van het rijk en eene vertegenwoordiging van geheel de natie. Ook aan den gevolmagtigde van Hanover werd deze memorie toegezonden, ter mededeeling aan den Prins Regent van Hanover en Engeland; en uit het antwoord van dezen zien wij, dat Engeland, reeds gedurende de onderhandelingen vóór het verdrag van Parijs, in het voorjaar van 1814, mede de meening had geuit, dat het zekerste middel tot herstel van

1 Wheaton, Histoire du Droit des gens, Tome II, pages 136, 137, 138.

een degelijken band tusschen de staten van Duitschland in de herstelling van zijne oude Constitutie gelegen was, - dat die mogendheid toen bij den Keizer van Oostenrijk er op had aangedrongen, om de keizerlijke waardigheid in Duitschland wederom aan te nemen; dat echter Oostenrijk zelf geweigerd had de Duitsche keizerskroon als een' blooten titel te hernemen, nadat het haar zoo langen tijd in al haren luister gedragen had, - en dat aan die weigering dus het bekende zesde artikel van het Parijsche verdrag van 30 Mei zijn' oorsprong te danken had.

Toen de Duitsche staten, die men buiten het geheim der in het begin van 't jaar te Parijs gevoerde onderhandelingen gehouden had, zich aldus op de hoogte er van gebragt zagen, wendden zij onderscheidene pogingen aan om tot het Comité te worden toegelaten, dat te Weenen over eene federatieve constitutie voor Duitschland beraadslaagde. Daar dit Comité zich, zooals wij straks zagen, had genoodzaakt gezien uiteen te gaan, wendde men zich tot Oostenrijk en Pruissen. Maar eerst in Februarij 1815 vond hun verzoek gewillige ooren; en toen nu in Maart daaraanvolgende Napoleon de bekende poging deed, om den Franschen troon te hernemen; toen eensgezindheid in Duitschland meer dan ooit een levensbeginsel scheen te zijn, werden ook de staten van minderen rang tot de beraadslagingen van het Comité toegelaten. De volmaaktheid van het daar te stellen werk werd aldus aan de tijdelijke behoefte opgeofferd. Bij de hervatting zijner onderhandelingen, den 23^{en} Mei 1815, bestond het Duitsche Comité uit de vertegenwoordigers van Oostenrijk, Pruissen, Beijeren, Saksen, Hanover, Hessen-Darmstadt, Baden, Nederland voor Luxemburg, Denemarken voor Holstein, en vijf gevolmagtigden van de overige staten en vrije steden gezamenlijk. Wurtemberg nam geen deel aan de beraadslagingen, en zijn toetreden tot de opgestelde Bondsacte had eerst den 1^{en} September plaats, twee maanden voordat de nieuwe Bondsdag zich constitueerde[1].

De Bond, welke in het aldus uitgebreid Comité der Duitsche staten gevormd werd, beslaat bijna het geheele grondgebied van het voormalig keizerrijk. Onder de weinige uitzonderingen is het verlies van de Bourgondische kreits de voornaamste, van welke alleen het Groothertogdom Luxem-

1 Schoell, Tome III, page 463.

burg in den Bond werd begrepen. Oostenrijk en Pruissen traden met dat gedeelte hunner staten toe, dat reeds vroeger deel van het keizerrijk had uitgemaakt.

Wij laten hier de hoofdbepalingen volgen van de Bondsacte, als zijnde de grondslag, waarop het nieuwe staatsgebouw berust.

De Duitsche Bond is eene vereeniging van onafhankelijke staten tot een volken-regtelijk zamenleven, tot gemeenschappelijke doeleinden[1]. Het hoofddoel der vereeniging is de handhaving der onafhankelijkheid en onschendbaarheid der verbondene staten in 't bijzonder, zoowel als der zekerheid van Duitschland[2].

Een Bondsdag wordt ingesteld als eenige regtmatige overheid en bestendig orgaan van den Bond. Alle leden van den Bond hebben daar stem, hetzij individueel, hetzij collectief, in dier voege dat de 38 leden gezamenlijk 17 stemmen uitbrengen. In dezen genomen vorm gaf men aan de Bondsvergadering den naam van Engeren Raad. Bij het aanbrengen van wijzigingen in de grondwettelijke bepalingen of het maken van nieuwe, bij het nemen van besluiten, tot de Bondsacte zelve betrekkelijk, tot besluiten omtrent oorlog en vrede, tot opname van nieuwe leden in den Bond, wordt in de wijze der stemming in die hooge vergadering deze aanmerkelijke wijziging gebragt, dat, terwijl elk lid ten minste ééne stem uitbrengt, de grootere staten, naar den maatstaf hunner uitgebreidheid en magt, meer stemmen verkrijgen. De 30 Bondsleden bragten in zoodanig Plenum (volle Vergadering) gezamenlijk 69 stemmen uit[3]. Zoo bezaten b.v. Brunswijk en Nassau in den Engeren Raad te zamen ééne stem, terwijl zij in het Plenum ieder twee stemmen uitbragten.

In den Engeren Raad beslist in den regel de gewone (absolute[4]) meerderheid; in het Plenum ⅔ der stemmen. Omtrent de organieke bepalingen en instellingen van den Bond echter, omtrent zaken de godsdienst betreffende, en omtrent de jura singulorum, wordt, zoowel in den Engeren Raad als in het Plenum, tot het nemen van een besluit eenstemmig-

1 Inleiding en Artikel I der Bondsacte.
2 Art. II.
3 Art. IV, VI-X.
4 Art. VII.

heid vereischt[1]. Het Itio in partes van den voormaligen rijksdag verviel dus van zelf.

Tot bijlegging van geschillen tusschen Bondsleden, is aan de Bondsvergadering eerst de weg der bemiddeling aangewezen; en zij zelve verpligten zich, tegen hunne medestaten geen regt te zullen nemen. Komt langs dezen weg geene verzoening tot stand, dan wordt de beslissing der zaak aan eene Austrägaal-Instantie opgedragen, d.i. het hoogste geregtshof van zoodanigen Bondstaat, welke, als buiten het geschil zijnde, daartoe aangewezen wordt, en welk geregtshof, in den naam, in de plaats en op magtiging van den Bondsdag, de beslissende uitspraak doet[2].

Welke de oorsprong der zoogenaamde Austräge is, hebben wij reeds elders aangetoond, terwijl wij zagen, dat in de middeleeuwen de Vorsten de beslissing hunner geschillen aan andere Duitsche Vorsten opdroegen. Uit dit gebruik waren velerlei overeenkomsten onder de Vorsten van Duitschland voortgevloeid, ten einde in dergelijke gevallen onderling te voorzien. Deze overeenkomsten nu behielden den voorrang boven de austrägaal-instantie van den Bond, en in 1820 verklaarde de Weener slot-acte nog uitdrukkelijk, dat de bestaande *Familien-* en *Vertrag-Austräge* onder Bondsleden door de *Bundes-Austrägal-Instanz* niet waren opgeheven.

De verschillende Bondsleden waarborgen elkander den regts- en bezitstoestand hunner staten, verpligten zich elkander tegen alle aanvallen van buiten te beschermen, en geen Bondstaat vermag, zoodra de Bondsvergadering tot den oorlog besloten heeft, zich neutraal verklaren of afzonderlijk met den vijand onderhandelen. Het regt der Bondstaten van oorlog en vrede is ondergeschikt aan de voorafgaande goedkeuring der Bondsvergadering. Voor 't overige bezitten zij het regt om verdragen aan te gaan, in zijn geheelen omvang[3].

Art. XIII der Bonds-acte strekt ten waarborg voor het constitutioneel en vertegenwoordigend stelsel in de Bondstaten. ‘In allen Bundes-Staaten wird eine landständische Verfassung Statt finden.’ Dit is de woordelijke uitdrukking van dat artikel, zoo dikwerf ingeroepen ten bewijze van den illiberalen geest, waarin de Bonds-acte zoude zijn op-

1 Art. VII.
2 Art. XI.
3 Art. XI.

gesteld[1]. De geschiedenis van artikel XIII wentelt die beschuldiging op Beijeren, op Beijeren alleen, dat, met Wurtemberg, zich van den aanvang der beraadslagingen af, tegen alle bepaling van de regten der bijzonder landsstenden in de Bondsacte had verklaard. Beijeren, dat tot het laatst toe dergelijke bevoegdheid aan de Bondsacte en aan den Bond ontzegd en dan ook de weglating van alle bepaling bewerkt had, - Beijeren had ook deze onbeduidende, vage redactie van het artikel doorgezet, tegen den voorgestelden, meer imperatieven vorm[2]. Regt wedervare dus aan Hanover, dat op de ruimste grondslagen de regten der volken wilde bepaald hebben; aan Pruissen, dat die voorstellen krachtdadig ondersteunde; aan de vereenigde kleinere Duitsche Vorsten eindelijk, die daarin alleen het middel zagen om aan alle despotisme de handen te binden.

Wat nu de regten der natie betreft, de beide voornaamste bepalingen, voor haar in den loop der beraadslagingen verlangd, de vrijheid der drukpers, en de oprigting van een hoog geregtshof, waartoe men zich bij schending harer regten wenden kon, - werden door de meerderheid verworpen. Omtrent de vrijheid der drukpers zouden algemeene bepalingen nader door de Bondsvergadering gemaakt worden; maar die vrijheid is, als zoovele andere, nog onder den mantel van het conservatisme bedekt.

Nog één punt blijft mij te vermelden over, de regten der gemediatiseerden.

Men had in het algemeen ten aanzien der voormalige Rijksgraven en Rijksridderschap, als grondslag aangenomen den bezitstoestand van het jaar 1806. De erkenning der toen bewerkte mediatisatien was stilzwijgend in de verdragen opgenomen, door de bondgenooten in 1813 met de Vorsten van het Rijnverbond gesloten. Maar dit was geenszins het geval met die Graven en Ridderschap, die in het koningrijk Westphalen of in het Fransche keizerrijk waren ingelijfd geweest. De erkenning der mediatisatie ook van deze voormalige

1 Von Rotteck legt zijn weemoedig gevoel over die bepaling in de volgende bittere woorden aan den dag: ‘Der 13te Artikel enthält eigentlich den Lohn für die vieljährigen Opfer und Leiden des getreuen, loyalen, an Fürst und Vaterland hängenden Volkes, den Ersatz für Gut und Blut, des nicht zu verweigernden Anerkenntniss einer vorangeschrittenen Geistesbildung und dringlichsten Forderung einer grossen Zeit!’

2 Men had voorgesteld:.....soll.....bestehen.

rijksstenden, die op geen verdrag berustte, was dus van de zijde van het Congres van Weenen eene daad van onregtvaardigheid; want men onthield hun de bevoegdheid, waarop zij zelf, krachtens het volkenregt, aanspraak hadden, het jus postliminii. Oostenrijk en Pruissen hadden er op aangedrongen om aan de gemediatiseerde vorsten curiale stemmen ter Bondsvergadering toe te kennen, even als de kleinere Duitsche Vorsten in het keizerrijk bezeten hadden; zij waren daarin ondersteund door Hanover en Luxemburg. Maar ook dit voorstel was op den tegenstand van Beijeren en Wurtemberg afgestuit, en het regt der gemediatiseerden, om stem ter Bondsvergadering te hebben, werd aan die vergadering zelve ter beslissing overgelaten.

De gewezene Graven en Vorsten verkregen het regt om den eersten stand uit te maken in den staat, waarin zij geënclaveerd waren, zoodat zij naderhand, in die staten waar het vertegenwoordigend stelsel van twee kamers is ingevoerd, eene belangrijke plaats in de Eerste dier kamers innemen. Op hun grondgebied behielden zij, in eerste instantie, de civiele en criminele jurisdictie over hunne onderzaten; bij zeer uitgestrekte bezittingen, ook in de tweede instantie, ook nog andere regten. De gewezene Rijksridderschap eindelijk behield hoofdzakelijk slechts de patrimoniale regtsbevoegdheid.

Ziedaar in korte trekken den inhoud van het staatsstuk, dat de grondslagen bevat der nieuwe Constitutie van Duitschland. In de plaats van het eenhoofdig keizerrijk was een verbond van zelfstandige staten getreden, ten deele als een gevolg van de algemeene omwenteling van zaken in Europa, maar voornamelijk als het noodzakelijk uitvloeisel van de wijze, waarop zich de Constitutie van het keizerrijk ontwikkeld had. Intusschen was in de nieuwe staatsregeling van Duitschland veel behouden wat zijn oorsprong vond in het voormalige keizerrijk, evenzeer als in de acte van het Rijnverbond (als staatsverdrag beschouwd) en in de regtsbetrekkingen, die ten gevolge van dat Verbond waren ontstaan. Zoo hebben de bepalingen van den Luneviller vrede en van het Reces der Rijksdeputatie vele van hare uitwerkselen behouden; zoo handhaafde de Bondsacte de souvereiniteit der staten van het voormalig Rijnverbond, evenzeer als den bezitstoestand, door dat verdrag daargesteld.

Het staatsligchaam, dat nu in Duitschland geschapen was,

en dat tevens het bolwerk van het Europesche evenwigt moest zijn, zou ten waarborg strekken voor de onafhankelijkheid en souvereiniteit der afzonderlijke Duitsche staten. ‘Cette confédération,’ zegt Wheaton, ‘appartient à cette classe d'associations fédérales, où la souveraineté de chaque membre de l'Union demeure intacte, et où les décisions du corps fédéral ne sont pas regardées comme des lois, imposées à chaque sujet individuellement, mais qui n'acquièrent la force de loi que par l'application que chaque Etat de la confédération en fait, dans l'étendue de sa jurisdiction.’[1] Het Duitsche verbond is dus een volkenregterlijk verbond. Reeds het doel, dat men bij de oprigting er van voor oogen had, duidt dit aan, en de Weener slotacte zegt het in zoovele woorden. De grondwetten en wettelijke bepalingen van den Bond zijn dus verdragsmatige wetten (*leges conventionales*); en het noodzakelijk gevolg hiervan is, dat de Bond, en daarmede de Bondsvergadering, geene wetgevende magt bezit.[2]

Maar het doel van den Bond is tevens, zooals wij zagen, de orde en zekerheid van Duitschland te bewaren. Dat doel sluit noodwendig het regt van den Bond in zich, om daar, waar die orde gestoord en die zekerheid bedreigd wordt, tusschen beide te treden, en dus eene inmenging van den Bond in de bijzondere aangelegenheden der Bondstaten. De Weener slotacte zegt dit daarenboven uitdrukkelijk[3]. En die gevolgtrekking was van te grooter gewigt, nadat de onlusten, in de jaren 1818 en 1819 en in 1831 en 1832 in Duitschland voorgevallen, de storing dier openbare orde hadden doen te voorschijn treden uit den boezem der vertegenwoordigende vergaderingen dier staten. De wetgeving van den Bond was aldus met de wetgevingen der Bondsstaten regtstreeks in aanraking gebragt, en het bleek alras, dat, waar die niet overeenstemden, de bijzondere wetgevingen voor de algemeene van den Bond moesten onderdoen. Een merkwaardig voorbeeld hiervan levert het Bondsbesluit van 5 Julij 1832, waarbij de wet op de drukpers in het Groothertogdom Baden, door de stendenvergadering aldaar doorgedreven, opgeheven wordt verklaard, als in

1 Wheaton, Histoire des progrès du droit des gens, Tome II, p. 143.
2 Zie hieromtrent Klüber, Oeffentliches Recht des Teutschen Bundes, § 214.
3 Artikel XXV en XXVI.

strijd met de Bondswetgeving op dat stuk[1]. Door de regering van het Groothertogdom werd op deze verklaring die wet buiten werking gesteld.

In de bekende Weener slotacte van 1820, welke uit de woelingen der voorgaande jaren in Duitschland voortvloeide, wordt die meerderheid der Bondswetgeving in dier voege omschreven, dat geene Constitutie van eenen bijzonderen staat de souvereine vorsten vermogt terug te houden van, of te beperken in de uitoefening der pligten, welke de Bond hem oplegt. Eene andere bepaling dezer slotacte gebiedt dat de geheele souvereine magt in de Bondstaten in de Vorsten der afzonderlijke staten vereenigd blijve[2]. Hieruit volgt, dat voor het geval, dat de Constitutie van eenen Bondstaat werkelijk den Vorst in de uitoefening van zoogenaamde bondspligten beperkte - en dit geval is gansch niet ondenkbaar - deze wijzigingen zou moeten ondergaan, in zulken zin als de Bondsvergadering, als vertegenwoordiger van den Bond, dat noodig achtte. Duidelijk was het streven, om aan den Bondsdag eene bepaalde autoriteit over de Bondstaten te verzekeren; het zou moeijelijk zijn te bepalen, in hoeverre zulks vereenigbaar was met het bepaalde doel van den Bond, om de onafhankelijkheid en souvereiniteit dier staten te waarborgen.

Ten andere is in de voormelde bepalingen der Weener slotacte de geest duidelijk, in welken men in 1815 bedoeld had, aan het Duitsche volk een stelsel van vertegenwoordiging, aan de bijzondere staten eene ‘landständische Verfassung’ te verzekeren. Want hoewel het zeer waar is, dat in den monarchalen regeringsvorm de souvereiniteit in het hoofd van den staat berust, niet minder waar is het, dat hiermede het toekennen van veelomvattende regten aan de vertegenwoordiging in den staat, volgens moderne begrippen, zeer wel is overeen te brengen. De slotacte echter spreekt slechts van eenige weinige regten, in welker uitoefening de Bondsvorsten door hunne respectieve stenden mogten beperkt worden, en hiermede bedoelde zij wel niet anders dan de bevoegdheid dier stenden om mede te werken tot het opleggen van belastingen en in het algemeen zulke bevoegdheden, welke ook uit de beginselen eener strenge

1 Von Meijer, Staats-Acten.
2 Art. LVII.

regtvaardigheid voortvloeijen. Het bekende art. XIII der Bondsacte had eigenlijk geen ander doel, dan om in het algemeen te herstellen, wat in Duitschland veelzijds ten gevolge van den Presburger vrede en van het Rijnverbond was vernietigd, met andere woorden, het Duitsche volk terug te geven wat het onder het keizerrijk bezeten had, eene vertegenwoordiging hoe dan ook genaamd. Vandaar ook dat de Bondsacte zoo gewigtig een vraagstuk als de inrigting dier vertegenwoordiging in Duitschland op zoo gebrekkige wijze besliste; vandaar dat in Oostenrijk de oude Landdagen van vóór 1815 waren blijven voortbestaan, welke slechts nu en dan tot het bewilligen van gelden werden bijeengeroepen; vandaar dat in Pruissen provinciale landdagen werden ingevoerd, als raadgevende ligchamen voor de wetgeving der provinciën, en dat dus èn Oostenrijk èn Pruissen verre verwijderd waren gebleven van het stelsel van vertegenwoordiging voor hunne geheele monarchiën, een stelsel, dat in 1831 de Badensche Kamers, door een Rotteck en Welcker aangevoerd, te vergeefs op alle staten van den Bond wilden toegepast zien.

Eerst na de omwenteling van 1848 zijn de beide hoofdmagten van Duitschland tot eene meer vrijzinnige Constitutie en tot eene vertegenwoordiging voor geheel hunne monarchiën gekomen. Maar het is alsof de uitheemsche plant op Pruissischen noch Oostenrijkschen bodem wil wassen; want terwijl Oostenrijk zijne vertegenwoordigers weder naar hunne haardsteden heeft teruggezonden, is ook in Pruissen het streven naar de oude provinciale vertegenwoordiging, door een von Radowitz gehuldigd, weder levendig geworden, en is aldus een strijd opgewekt tusschen hetgeen met de nationale ontwikkeling van vroegere tijden overeenkomstig is, en wat de moderne, uitheemsche inzigten medebrengen.

Men houde mij deze uitweiding ten goede. Zooveel is intusschen zeker, dat art. XIII der Bondsacte, in verband met art. LVII der slotacte, geene vrijzinnige uitlegging of toepassing duldt; en hoe weinig zulks ook in de bedoelingen en inzigten van de Bondsvergadering gelegen was, bewezen de besluiten, in Junij van het jaar 1832 door die vergadering genomen, met het doel om de openbare meening in Duitschland te onderdrukken, die zich, ten gevolge der Fransche omwenteling van 1830, in de landsvergaderingen en in de dagbladen luide begon te verheffen. De

Bondsvergadering stelde vast, dat het doel der Duitsche confederatie het den souvereinen Vorsten tot pligt maakt, alle petitiën hunner stenden af te wijzen, die op het beginsel inbreuk zouden maken, dat alle magt in den Bondstaat in den Vorst er van vereenigd is, en dat de Souverein zich slechts in de uitoefening van enkele regten aan de medewerking zijner stenden mag binden. Verder, dat de kamers aan hunne Souvereinen geene lasten mogten weigeren, tot de vervulling van Bondspligten benoodigd; dat de inwendige Constitutiën der Bondstaten geen' inbreuk mogten maken op het doel van den Bond; dat de Bondsvorsten zich verpligtten alle wederspannigheid hunner kamers tegen den Bond te keer te gaan; eindelijk, dat de Bondsvergadering alleen en uitsluitend het regt bezit, om de Bondsacte en de Bondswetgeving te interpreteren en toe te passen.

Uit de wijze waarop men aldus, sedert 1815, de woelingen in Duitschland trachtte te beteugelen en in de bestaande moeijelijkheden en opgeworpene vraagstukken te voorzien, blijkt wel de weinig vrijzinnige geest van hen, die toenmaals het lot van Duitschland bestuurden. De vermelde besluiten der Bondsvergadering maakten in geheel Europa diepen indruk, en lokten zelfs in het Engelsche Hoogerhuis eene motie uit, waarbij van een' bezadigden kant werd voorgesteld, in Duitschland ten behoeve der verdrukte vrijheid en der landsvertegenwoordigingen tusschen beide te treden[1].

De Bondsbesluiten van 1832 waren ook voorzeker zeer geschikt om de vrees te versterken, dat, ten gevolge van het bepaalde doel van den Bond om de orde en zekerheid te bewaren, de inmenging der Bondsvergadering in de aangelegenheden der bijzondere staten te ver kon worden gedreven; te meer wijl de Bondsvorsten daarin eene verbindtenis hadden aangegaan, als het ware tegen hunne landstenden gerigt. De Weener slot-acte had, wel is waar, verklaard, dat de Bondsdag in geschillen tusschen de Regeringen en de stenden niet vermogt tusschen beide te treden[2]; maar het geval was toch ook voorzien, dat door die geschillen de orde gestoord werd, en ook hierop was de interventie van den Bond toepasselijk verklaard.

Zoodanige interventie, uitgaande van en steunende op be-

1 Wheaton, Histoire du droit des gens.
2 Artikel LXI der slot-acte.

ginselen, als welke in de slot-acte van 1820 en in de Bondsbesluiten van 1832 vervat waren, konden zeker niet dan uiterst nadeelig geacht worden voor de vrijheden, door het volk en de stendenvergaderingen genoten. Zij moest daarentegen zeer gewenscht zijn voor den Bondsvorst, die met zijne stenden in oneenigheid gewikkeld was, en dezen slechts noode eene vrijzinnige Constitutie toekende. Het voorbeeld van Keur-Hessen in de laatste jaren heeft dit voldoende bewezen. In dien Duitschen staat toch werd in 1850 de stendenvergadering door den Souverein ontbonden, om de getrouwheid door haar aan de bestaande Constitutie betoond. Met behulp van Bondstroepen werd daarop die Constitutie door den Keurvorst verbroken, en de orde in het vorstendom gehandhaafd, die door de willekeurige handelingen van het opperbestuur was op het spel gezet. De Keurvorst van Hessen is zoover gegaan, van de nieuwe staatsregeling, die hij zijn land heeft toegedacht, aan de voorafgaande goedkeuring der Bondsvergadering te onderwerpen. Het zal wel geen betoog behoeven, dat hij aldus zelf inbreuk maakte op zijne souvereine regten en op de zelfstandigheid van zijnen staat, welke te waarborgen en te handhaven eene der bedoelingen is van het Duitsch Verbond.

Ik geloof dan ook, dat de betrekking tusschen de wetgevingen der bijzondere staten en de wetgeving van den Bond, de landstenden en de Bondsvergadering, de zwakke zijde is der tegenwoordige Constitutie van Duitschland, en dat het zulks zal blijven, zoolang het Duitsche volk en zijne vertegenwoordigers zoo verschillende regten genieten, naarmate de Constitutie ven eenen bijzonderen staat hun die toekent.

Duitschland is in de laatste jaren het tooneel van groote gebeurtenissen geweest, voortvloeijende uit de rigting des volks naar meerdere eenheid onder eene natie, die geen vijftig jaren geleden nog evenzeer één was in staatsvormen, als zij zulks altoos is in taal, in afkomst en zeden. Wij hebben ons hier niet over die rigting uit te laten; dit alleen meen ik te mogen opmerken, dat de gebeurtenissen, die er uit zijn voortgevloeid, geheel ongeschikt waren om de zoo gewenschte eenheid in Duitschland te herstellen, en dat eene herziening der grondwetten van den Bond dit doel veel eerder zou bereiken. Wat de Pruissische gevolmagtigden op het congres van Weenen als een der hoofdvereischten voor de eenheid van Duitschland beschouwden, de

oprigting van een centraal geregtshof, niet alleen met het doel om in de geschillen tusschen Bondsleden te beslissen, maar evenzeer om in de klagten te voorzien, waartoe het bestuur der Bondsvorsten aanleiding mogt geven, met andere woorden, een geregtshof in den geest van dat van het keizerrijk, werd ook door de verstandige partij in de nationale vergadering te Frankfort als zoodanig beschouwd, en is dit nog in dezelfde mate wenschelijk. Bestond zulk een hoog gezag, menig Duitsch volk zou niet onder het despotisme zuchten, menige inbreuk op art. XIII der Bondsacte zou niet langer stilzwijgend geduld worden; geen Duitsch Vorst zou straffeloos eene regtmatig verleende en wettiglijk bezworene Constitutie willekeurig en meineedig hebben verbroken. Bij zulk een geregtshof eene volksvertegenwoordiging bij den Bond, met eene Handelsvereeniging van geheel Duitschland, en met de waarlijk krachtige militaire organisatie van 1819, een en ander gesteund door vrijzinnige inzigten en maatregelen van de zijde van hen die besturen, - ziet daar wat, ja! nog wel niet het ideaal is, dat men voor oogen heeft, en dat men in 1848 te Frankfort met een' tooverslag meende tot stand te kunnen brengen, maar wat eenmaal tot de verwezenlijking van dat ideaal zou kunnen leiden, en wat al dadelijk meer eenheid van doel, meer eenheid van handeling in Duitschland zoude te weeg brengen.

'sHage, Mei 1852.
M.L. VAN DEVENTER.

Bibliographisch album.

Proeve van eene Geschiedenis der Landhuishouding en Beschaving in de provincie Groningen; van de vroegste sporen der Geschiedenis tot op onzen tijd. Met oudheiden geschiedkundige aanteekeningen, benevens eene Kaart van de provincie, aanwijzende de verschillende grondsoorten van dit gewest, door H. Dijkema, in II stukken 8°. *Te Groningen, bij de Erven B. van der Kamp*, 1851. (*Voor rekening van den schrijver.*)

Het is een aangenaam verschijnsel, nu en dan de gewone werken van den dag te zien afwisselen met de vruchten van meer grondig wetenschappelijk onderzoek, als het bovenstaande is. Uitgenoodigd door de Redactie van dit Tijdschrift, daarvan eene aankondiging of beoordeeling te geven, voldoen wij dan ook gaarne aan het eerste, om dit werk ook buiten de provincie, waarover het handelt, meer te doen kennen. Want schoon het meest van gewestelijk belang voor de provincie Groningen, en hier reeds in een aantal exemplaren verspreid zijnde, volgens de bijgevoegde naamlijst der Inteekenaren, zoo verdient het ook elders in ons land, waarvan slechts weinige inteekenaren voorkomen, gekend en gelezen te worden. Eene beoordeeling van het werk te geven, daaraan hebben wij ons minder gewaagd; wij zullen ons hoofdzakelijk bij de opgaaf van den inhoud van het werk bepalen, en ons slechts veroorloven eenige aanmerkingen, die ons onder het lezen zijn voorgekomen, daarbij te voegen.

De schrijver, door meer vruchten van zijne pen reeds gunstig bekend, heeft aan dezen zijnen gewigtigen arbeid den bescheiden titel van ‘Proeve’ gegeven; en het is dan ook als zoodanig, dat wij dien hebben te beschouwen, en wel als eene *eerste proeve* van dien aard. Want een historisch geheel, zoo als de schrijver hier heeft zamengesteld, gewis met zeer veel moeite en zorg, van de landhuishouding en beschaving der provincie Groningen, bezaten wij nog niet van haar, zoo min als van eenig ander gewest van ons Vaderland.

Niet weinig werd hiertoe vereischt: geschiedkunde, vereenigd met wetenschappelijke en praktische landhuishoudkunde en veel plaatselijke kennis in

allerhande zaken, als hier behandeld worden en met haar en de beschaving in het algemeen in verband staan. Door het laatste onderwerp mede in zijne beschouwing op te nemen, heeft de schrijver, ons bedunkens, het veld daarvan wel wat ruim gekozen, en welligt had hij beter gedaan, om zich bij het hoofdonderwerp, de *landhuishouding*, alleen te bepalen, of liever beide afzonderlijk te behandelen. - Hoe dit zij, een hoogst verdienstelijk werk heeft hij allezins hiermede verrigt en dat ook zoo uitgevoerd, dat wij er onzen lof over het geheel niet aan kunnen onthouden, al vonden wij er het een en ander ook op aan te merken en ofschoon anderen dit ook zullen doen. Onze aanmerkingen betreffen meer bij- dan hoofdzaken. Wat den vorm betreft, dien van voorlezingen, wij laten daar, of de schrijver dien hier, als den meest gepasten, wel gekozen en ook den juisten toon getroffen heeft. Hij heeft zich hier het meerendeel van zijne lezers, uit landbouwers bestaande, voor oogen gesteld, en getracht de lezing hier en daar onderhoudender te maken, maar of de stijl daarbij wel altijd ongekunsteld gebleven is en vele geleerde aanhalingen wel passende zijn, zou men mogen betwijfelen. Hier en daar hadden wij wat meer orde gewenscht, waardoor onaangename herhalingen en afbrekingen hadden vermeden kunnen worden. Jammer is het ook, dat de inhoud, vooral van het 1ste stuk, met veel drukfouten en soms ook met misstellingen ontsierd is.

De schrijver had die wel, althans de zinstorende, mogen opgeven. Wij zijn die begonnen op te teekenen, maar hebben het onaangename werk, als het opmaken van zoodanig zondenregister is, laten varen.

De inhoud der twintig Voorlezingen, waaruit het geheele werk bestaat, is deze:

> I. ‘Inleiding. - De natuurlijke toestand van dit gewest (wat de grondgesteldheid betreft), tijdens de Romeinen deze streken bezochten. - De bewoners en hunne leefwijze. (Ongeveer de drie eerste eeuwen der Christelijke jaartelling.)’ Bl. 1-49.

De vroegste bewoners noemt de schrijver, in navolging van Westendorp, *Cimbren* van den *Celtischen stam* (bl. 2). Zoo als uit het vervolg blijkt verstaat hij onder *Celten* met dien schrijver en andere, een ander volk dan *Germanen*. Wij hebben getracht te betoogen in ons werk, dat de schrijver aanhaalt (‘Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands,’ Deel II, Stuk 1), dat, wat de oude schrijvers *Celten* noemen, in onze en naburige streken geen ander volk dan de *Germanen* waren, en deze in het algemeen ook oorspronkelijk met dezen naam bedoeld zijn, zoowel als de *Galliërs*. Deze stelling heeft ook weêrspraak gevonden in het verslag, daarvan gegeven in dit Tijdschrift (N^{o}. van October 1851), maar nog geene wederlegging, en tot zoolang meenen wij haar te moeten blijven aannemen. Wat de schrijver voorts beweert van de meerdere beschaving der vroegste bekende bewoners, dan eenige eeuwen later, berust op eene gewaagde veronderstelling, en is, zoo al, volgens het aangevoerde, toch alleen op de uiterste kustbewoners toepasselijk.

Op bl. 27 zegt de schrijver, dat de kleedingstukken, welke de Friezen van de wol hunner schapen bereidden, reeds vroeg onder den naam van *fresum* (*fries*) voorkomen. Hij heeft hier en verder (bl. 60) het oog op de plaats in de Wet der Anglen en Werners of der Thuringers, waarin van het vervaardigen van *fresum* gewaagd wordt, en welke wet, even als dat volk, men wel tot ons land heeft gebragt, hetgeen de schrijver ook doet (bl. 53, 54, 62); maar deze dwaling is reeds door ons (in genoemd werk) en anderen aangewezen, terwijl *fresum* ook wel geen eigenlijk kleedingstuk, maar eene soort van kant of franje zal aanduiden.

II. ‘De Romeinsche heerschappij eindigt in de Friesche landen. - Veranderingen in den staatkundigen toestand der Friesen. - Het Frankisch verbond. - De (lees: het) bondgenootschap met de Saksers, en haren (lees: hun) invloed op 't maatschappelijke leven in 't algemeen. - De Frankische heerschappij. (Van de 4de eeuw - 775, of Karel de (lees: den) Groote)’. Bl. 50-79.

Dat de Friezen mede opgenomen zijn geweest in het verbond der Franken, moge waar zijn, ook later in dat der Saksen; maar zoodanig als de schrijver tusschen deze beide laatsten voorstelt, komt ons niet overeenkomstig de geschiedenis, althans niet bewezen voor. Beide zullen, gelijk deze leert, even dikwijls met elkander in strijd dan in eenigheid geleefd hebben. En wat hij vermeldt van den vereenigden togt der Saksen en Friezen, onder aanvoering van Hengist en Horst naar Engeland, nog zeer twijfelachtig is het, al nemen wij ook het verhaal van dien togt als waarheid aan, dat inderdaad Friezen uit ons land dien hebben medegemaakt, daar de overlevering daarvan blijkbaar meer in het noorden te huis behoort, zoo als uit de bijgebragte bewijsplaatsen ook blijkt.

III. ‘Van Karel den Groote tot op de kruistogten (van de 9e-12e eeuw). - Staatkundige gesteldheid van dit gewest. - De invoering van het Christendom; zijn invloed op het maatschappelijke leven. - De invallen der Noormannen. - Belangrijkheid der stad Groningen. - Westeremden, Garrelsweer, Winsum, Appingedam. - De natuurlijke toestand van ons gewest in dit tijdvak.’ Bl. 80-119.

Op hetgeen de schrijver hier over den Staat en Regeringsvorm der Friezen onder de Franken te berde brengt, zouden wij nog al eenige aanmerkingen kunnen maken. Wij laten die daar, verwijzende naar het onderzoek, hetwelk wij hiernaar gedaan hebben in het laatste stuk van ons voornoemd werk, dat thans ook voor de uitgaaf gereed ligt.

Onder de oudste dorpen in de provincie Groningen, voert de schrijver ook aan, als in 1040 bestaan hebbende, die van het Gooregt (bl. 112). Maar dit blijkt geenszins uit den bekenden Groningschen giftbrief van dat jaar, noch uit de verhandeling daarover van de HH. Ypey en Feith, hierbij aangehaald, hoezeer het niet onwaarschijnlijk is. Te veel heeft voorts de schr. op de berigten van Westendorp vertrouwd, zonder de bronnen, waaruit deze zijn geput, overal nader te hebben geraadpleegd. Wat van Westeremden hier en vervolgens (bl. 182, 183, enz.) meer vermeld wordt, zal veeleer op Emden in Oost-Friesland van toepassing zijn.

Tot dus ver is nog maar weinig sprake van ons gewest kunnen zijn, en bevatten de drie eerste Voorlezingen meestal niet dan algemeene historische opmerkingen over Friesland of ons land. De schrijver had, meenen wij, ons wel met eene kortere algemeene schets kunnen ingeleid hebben in het eigenlijk onderwerp, de bijzondere beschouwing van ons gewest, waar dit in de geschiedenis optreedt.

IV. ‘De natuurlijke gesteldheid van dit gewest in het tegenwoordige tijdvak. - De kruistogten. - De opkomst en uitbreiding der kloosters in dit gewest. - Wat zij geweest zijn voor de landhuishouding, nijverheid en beschaving. - Tijdvak van de kruistogten, tot op 't ontstaan van den Dollard. (Van de 12e-14e eeuw.)’ Bl. 120-142.

Bij de beschouwing van de voormalige boschrijkheid van Groningerland, gewaagt de schrijver (bl. 123) van twee bosschen, in de 12de eeuw bij Groningen aanwezig,

waarvan een *Hackelivalda* genoemd. Hieronder is echter maar één bosch, en geen bij deze stad te verstaan, maar een bij die van

denzelfden naam in het Halberstadtsche, zoo als Driessen, wien hij hierbij aanhaalt, zelf reeds heeft erkend. Bij de vermelding van de voormalige wilde dieren, die in Drenthe, enz. leefden, maakt de schrijver geen onderscheid tusschen den *Urus* of *Ure* en den *Bison* of *Wisent*, en wat hij zegt, dat van die wilde dieren de *Elk* en *Schelk* in Europa niet meer gevonden worden, is althans van het eerste niet juist, als men, gelijk zeer waarschijnlijk is, daaronder den *Eland* mag verstaan.

Bij de vermelding der kruistogten spreekt de S. (bl. 127) over de bekende sage van 't doorzeilen der Nijlketting bij de belegering en inneming van Damiate, door middel van zagen aan de schepen verbonden, waarvan de Dokkumers en Haarlemmers zich de eer betwisten. In eene aanteekening daarop getuigt hij door inzage van het H.S. van de Kronijk van Menco, hem door den voormaligen eigenaar daarvan, Dr. F. Koppius, wijlen Predikant te Harn, toegestaan, *verzekerd* te zijn, dat de Dokkumers dat feit hebben verrigt. Ik heb dit H.S., dat door de geachte familie van den waardigen overledene aan de Akademische Bibliotheek alhier is ten geschenke gegeven, ook ingezien, maar vruchteloos naar de plaats, waar zulks zou staan, gezocht. Daar dit van belang is voor de vraag, of men hier een feit dan bloot eene sage voor zich hebbe, noodigen wij den Heer Dijkema uit zelf nog eens naauwkeurig het H.S. na te gaan en deze zaak te onderzoeken.

Nog is aan te merken dat de S. het getal met de namen en de ligging der kloosters in Groningerland wel wat naauwkeuriger had kunnen opgegeven hebben, dan hier geschiedt (bl. 138) even alsof daarover zoo veel verschil bestond.

> V. ‘Vervolg. - Geschiedenis van het dijkwezen en den waterstaat. - Nadere beschouwing van de landhuishouding der Kloosters. - 't Regtswezen en de geest der Wetten. - Toestand der landhuishouding en beschaving in het algemeen gedurende dit tijdvak (van de 12e-14e eeuw)’. Bl. 143-174.

Wat de schrijver bijbrengt (bl. 149) omtrent de bedijkingen der Romeinen in ons land, bepaaldelijk in het eiland der Batavieren, meenen wij te moeten betwijfelen, zooals wij gedaan hebben in ‘Aloude Staat,’ enz. 1. De beschrijving hierbij aangehaald van Saxo Gramm. (die niet in de 12^{e}, maar 13^{e} eeuw leefde), is niet van het Groningsche, maar van het Deensche Friesland. De Schrijver is hier door anderen, en wel ook door Westendorp, op een dwaalspoor geleid. Hij acht het voorts waarschijnlijker, dat de Friezen of onze voorouders het dijken van de meer beschaafde Saksen en Franken zullen geleerd hebben, dan uit hen zelve (?). Bl. 171 verwart de Schrijver de Proostdijen of Dekenschappen met de Kloosters.

> VI. ‘Vervolg: De vestiging der Gemeenten. - De Stad Groningen, in betrekking tot handel, nijverheid en beschaving beschouwd. - Voorbereiding tot die groote nijverheidsvereenigingen, bekend onder den naam van Gilden. - Belangrijke plaatsen, als Appingedam, Winsum en anderen. - Het turfgraven opent eene nieuwe bron van nijverheid. - Overzigt van den toestand des maatschappelijken levens gedurende dit tijdvak (van de 12e-14e eeuw). De grenzen der zeven Friesche Zeelanden.’ Bl. 174-201.

Wat de Schrijver Picardt nazegt (bl. 177), dat de handel in Holland minder uitgebreid was in gezegd tijdvak, dan die van Groningen en Friesland, een paar steden uitgezonderd, zou hij moeijelijk kunnen bewijzen - De opkomst van Groningen als handelstad had hij wel wat hooger mogen ophalen uit haren alouden rang van munt- en tol-, ja hoofdplaats van Drenthe.

Het vermelde (bl. 184) omtrent Houwerzijl, als een vroeger kerkdorp, zal veeleer op Hornhuizen, vroeger Horahuizen, slaan, en die plaats wel niet van zoo groot belang zijn geweest als men wil.

Bl. 194 wil de Schrijver, dat de turfgraverij zich eerst bij de lage veenen zal hebben bepaald en niet bij de hooge. Wij zouden liefst het omgekeerde stellen, als de eenvoudigste manier.

Terzelfder plaats leidt hij de heerschende misdaden van die tijden af uit de wetten, waarin zij voorkomen. Dit gaat evenwel niet altijd door en moet althans met voorzigtigheid geschieden; want dan zou men daaruit wel tot valsche besluiten kunnen geraken.

De indeeling, welke bl. 200 gegeven wordt van de Zeven Friesche Zeelanden, van de Wezer tot de Kinheim (?), zouden wij liever willen beperkt hebben tot het Vlie, zoo als wij in onze ‘Aloude Staat,’ enz. hebben gedaan.

> VII. ‘Overzigt van eenige der noodlottigste rampen, welke dit gewest vóór en gedurende het tegenwoordige tijdvak hebben getroffen. - Overzigt van eenige der zwaarste overstroomingen. - Schets van de Geschiedenis van den oorsprong en uitbreiding des Dollards. - Hongersnood, pestilentie en sterfte; veeziekte; inlandsche oorlogen, enz.’ Bl. 202-228.

Op de beschrijving van het ontstaan van den Dollard (bl. 208), zouden wij nog al iets aan te merken en bij te voegen hebben, doch laten dit daar, dewijl het ons voornemen is met den Heer Venema te Winschoten eene uitvoerige beschouwing van dezen boezem, welke voor de pers gereed ligt, in het licht te geven. De schrijver schijnt (bl. 206) de eerste oorzaak te stellen in eene overstrooming van 1267, waardoor de Eemsdijken veel zouden geleden hebben, en deze niet behoorlijk hersteld zouden zijn. Wij lezen in de Wierummer Jaarboeken wel van een vloed van 1266, den tweeden Marcellus-vloed, maar niet dat deze de Eemsdijken zoo zeer geteisterd, het tegendeel, gespaard heeft. De strenge winter, waarvan hij hierbij spreekt, had ook niet in 1285, maar in 1283 plaats. Vele namen van de in den Dollard vergane plaatsen en hare ligging zijn niet juist opgegeven.

> VIII. ‘Nieuw tijdvak, ongeveer van de 14e-16e eeuw. - Overzigt van de Geschiedenis van het merkwaardigste, den waterstaat en het dijkwezen betreffende. - Ontwikkeling der landhuishouding, blijkbaar in toenemenden welstand.’ Bl. 226-252.

Terwijl de schrijver (bl. 232, n°. 2) den Hr.-Magnin teregtwijst, met de aanmerking, dat het Hoornsche Diep naar het voormalig Klooster (nu nog buurt) den Hoorn aldus is genaamd, niet naar Haren, zoo begaat hij ook zeker een misstap, als hij den naam van dit dorp ontleend acht van den Hertog Haron. Eene andere natuurlijke verklaring is van dezen meer algemeen voorkomenden naam te geven.

De schrijver spreekt wat duister over het gelijktijdig bestaan van drie en zes Zijlvesten onder dat der Drie Delfzijlen; geeft overigens een vrij goed overzigt van de moeijelijke, zoo ingewikkelde geschiedenis van den waterstaat in deze provincie. Zij is ook nu nog, hier en elders, bij de voorgenomene nieuwe organisatie van het bestuur daaromtrent van belang, daar de regten van de onderscheidene Zijlvestenijen daarop steunen.

De beschrijving van den ouden loop der Westerwoldsche Aa en Tjamme vóór het doorbreken van den Dollard is zoo verward (bl. 245), dat de Schrijver niet regt heeft

begrepen, wat de oude bescheiden en Emmius anders vrij duidelijk daaromtrent behelzen.

Omtrent de invoering der steenbakkerij sprekende, zegt de Schrijver (bl.

250), dat de eerste steenen huizen de kloosters en stinsen waren; hij vergeet hier zeker de kerken te noemen.

> IX ‘De invloed der gemeenten op de bevordering der nijverheid. - De gilden in oorsprong en ontwikkeling. - Groningens handel en zeevaart. - Deelgenoot der Hansa. - Het stapelregt. - Stadsbestuur en stedelijke wetten. - Appingedam. - Landsbestuur en Wetten. - Betrekking tusschen Groningen, de Ommelanden en Oldambten. - Uitbreiding en verfraaijing der Stad. - Stads- en andere wapens.’ Bl. 253-279.

Den oorsprong van het Groningsche Stapelregt brengt de Schrijver tot de laatste helft der 14de eeuw (bl. 262). Dit mag waar zijn ten aanzien van de Friesche Ommelanden, ten opzigte van welke dit regt, even als de stad zelve niet tot Friesland behoorde, eerst niet bestond. Want de oorsprong is zeker ten opzigte van het Gooregt en geheel Drenthe reeds vroeger op te halen, en zal te zoeken zijn in het regt van markt en tol, hetwelk aan deze plaats al van onds verknocht was, en andere, gelijk Emden enz., ook later tot eene stapelplaats maakte Het regt namelijk van Stapel was veelal het gevolg van het eerste, en is ook van toepassing geworden op de Ommelanden, nadat Groningen, van Drenthe gescheiden, door hare verbinding met dezelve nu als de hoofdplaats daarvan is beschouwd geworden.

De Schrijver neemt met ons aan, dat Groningen krachtens de giftbrief van 1040 aan de Bisschoppen van Utrecht is gekomen, en door Stadhouders namens hen en vervolgens in leen is bestuurd geworden, maar ook, wat wij zeer betwijfelen, dat in het jaar 1255 dat bestuur zou zijn opgehouden (bl. 266). Dit is eene stellige onwaarheid, daar de stad nog jaren daarna daaraan onderworpen bleef.

Van den invloed en het aandeel der Geestelijkheid in de regering sprekende (bl. 268), zegt de Schrijver, dat die van de eerste eeuwen tot ongeveer het midden der 13de eeuw hoofdzakelijk in hare handen was, later meer in wereldlijke handen. Men moet hier wel onderscheiden tusschen wetgeving en regtspleging; tot de eerste waren de geestelijken van ouds en ook later geroepen en geregtigd; maar zelve regt doen of uitoefenen, namelijk in wereldlijke zaken, mogten zij echter niet; en men zal dus wel geestelijken ontmoeten als wetgevers, als scheidslieden, of in gevallen waarin het op bevrediging van partijen of de vrije beslissing van zaken aankwam, - maar niet als gewone regters.

In het anders vrij volledig en naauwkeurig overzigt van de oude Friesche wetten, dat hierop volgt (bl. 270), missen wij onder de *algemeene* nog de Magnuskeuren, opmerkelijk, omdat zij het verdrag bevatten, waarbij de Friezen in het Frankische rijk zijn ingelijfd, en als hunne grondwet te beschouwen zijn, gelijk de volgende 17 Kesten en 24 Landregten, als uitbreidingen daarvan. Tot deze algemeene wetten brengt hij ook de Upstalboomsche wetten van 1323, schoon zij hem toeschijnen ten oosten van de Eems niet van kracht te zijn geweest. Wij meenen het tegendeel in ons meergenoemd werk aangetoond te hebben.

Bij de *plaatselijke* wetten merkt de Schrijver aan (n°. 3, bl. 272 en 273), dat Tresling en von Richthofen, de uitgever der Friesche Wetten, den Aduarder Zijlbrief foutief onder de stukken van Hunsingoo plaatsen. Maar die Zijl en plaats van Aduard lagen immers in Middag, een onderdeel van Hunsingoo, zijnde eerst later tot het Westerkwartier gekomen. Verkeerdelijk dus brengt de schrijver dat stuk hiertoe en niet tot Hunsingoo. Ook is het mis, dat von Richthofen de Langewolder Willekeuren van 1207 niet zou opgenomen hebben, daar men die wel degelijk bij hem vindt, onder het

jaartal 1250, zoodat beide dezelfde zijn, welke de Schrijver als verschillende opgeeft.

Van de wapens voert de Schrijver alleen dat van de stad Groningen aan (bl. 278), schoon hij ook dat der Ommelanden belooft er bij te zullen voegen. Het eerste had zoowel als het laatste knnnen wegblijven. Veel van hetgeen in de laatste bladzijden van deze voorlezing staat, behoort tot een volgend tijdperk en dus tot de volgende voorlezing.

> X. 'De geest der wetten en derzelver invloed op de Maatschappij: Ordalia, Tienden. - Leend-, Erf-, Dijk-, Zijl- en Strafregten. - De leefwijze, zeden en gewoonten. - Inlandsche oorlogstooneelen. - Landzeden. - Een bruilofts[feest] in de stad Groningen in de 15de eeuw. Schets van de Stadszeden. - Slotwoord.' Bl. 280-306.

Zoo omgekeerd behoorde, wat hier van de uitoefening der Godsoordeelen volgt, wel tot een vroeger tijdvak, al waren zij in het hier behandelde (van de 14de-16de eeuw) nog niet geheel buiten gebruik. In de noot wordt nog ter loops vermeld de proef met de gewijde beet, het *Judicium ossae* hier genoemd, dat moet zijn *offae*, had ook in den tekst vermelding verdiend, als zijnde, even als de andere daar genoemde, in deze en gene Friesche landen in zwang geweest.

Omtrent de Tienden had de Schrijver wel iets uitvoeriger kunnen zijn, omdat deze nog een in meer opzigten - historisch en materieel - belangrijk vraagstuk opleveren. Hij had nader moeten en kunnen opsporen, waar al in deze Provincie tienden bestonden en nog bestaan, welke kerkelijke, welke wereldlijke tienden waren enz.

De Schrijver beweert (bl. 293) nog, dat de geestelijken in dit Friesland tot ongeveer aan de 15de eeuw nog leefden in den gehuwden staat, schoon de Heer Feith in de aangehaalde Verhandeling het tegendeel hiervan heeft bewezen.

Niet wel heeft de Schrijver het a. zesde artikel van het IXde Boek in het Stadboek van Groningen begrepen (bl. 298). Dit behelst immers niet, dat, zoo als hij zegt, het bruidspaar alleen - geen der gasten van de bruiloft - in feestkostuum mogt gedost zijn, maar dat niemand bij het aankleeden van den bruidegom mogt tegenwoordig zijn en helpen; hij moest zich zelf kleeden.

Zoo verklaart hij, mede zeker verkeerdelijk, de *rijmstoel*, waarvan in datzelfde Stadboek, art. 15, sprake is, door den zetel, waarop diegene zat, welke het bruidspaar een gedicht toezong. Die Rijmstoel zal toch wel niets anders geweest zijn dan eene bijeenkomst van wederzijdsche vrienden, die voorafging om het feest te regelen. Dat er echter toen al rijmelaars zullen geweest zijn, even als nu, willen wij echter niet ontkennen.

> XI. 'Nieuw tijdvak, van de 16de eeuw tot ongeveer 1740. - Een paar herinneringen vooraf. - Geschiedenis van de ontginning der Veenkoloniën (16e-17e eeuw).' Bl. 307-329.

Na den terugblik op het verhandelde in de 10de Voorlezing van het 1ste stuk, vervolgt de Schrijver in het 2de zijn onderwerp met de belangrijke geschiedenis van de ontginning der Veenkoloniën in ons gewest, zoo ver het aangeduide tijdvak gaat. Wij lazen daar (bl. 317) van het pachten door een Utrechtsch gezelschap van de stad Groningen in het jaar 1605 van de Eekster- en andere kloosterveenen; dit zal de Esserveenen moeten zijn.

> XII. 'Geschiedenis van den oorsprong en de ontwikkeling der Beklemming, tot het vaste, altoosdurende, onopzegbare en in alle lijnen verer-

vende Beklemregt, benevens den invloed van dat Regt op de Landhuishouding.' Bl. 330-355.

Dit is zeker een der gewigtigste punten, dat met zorg door den Schrijver behandeld is. Wij moeten het echter aan regtsgeleerden overlaten te beoordeelen, of hij den oorsprong en den aard van het Beklemregt juist heeft beschreven en gevat. Hij is vooral den Heer Feith gevolgd; doch er zijn regtsgeleerden, welke met dezen geleerde niet in allen deele instemmen. Het is een gewigtig, maar tevens ook nog al ingewikkeld regtspunt, dat zoo gemakkelijk niet is uit te leggen aan hen, welke daarin vreemd zijn. Wat de voordeelen betreft van deze inrigting, welke de Schrijver zoo hoog schat voor de landbouwers en eigenaars tevens, daarover bestaat ook nog al verschil van meening, en eene nadere vergelijking met de anders en elders gebruikelijke verhuringen enz., waarin de na- zoowel als voordeelen daarvan voor de Landhuishouding overwogen werden, zou hier wel op hare plaats zijn geweest.

XIII. Overzigt van de Geschiedenis der inpolderingen, van het dijkwezen en den waterstaat, gedurende dit tijdvak. (De inpolderingen tot op het jaar 1852.) Bl. 356-383.

Wij misten hier hetgeen de geschiedenis ons leert omtrent het regt van aanwas in ons gewest, en welke middelen men aanwendt om dien aanwas te bevorderen. Het eerste maakt eene nog niet afgedane regtsvraag uit van algemeen, maar bijzonder belang voor deze provincie. De Heer Westerhof heeft haar in zijne 'Kwelder-kwestie' enz. wel behandeld, maar meer ten aanzien der Ommelanden of der aan zee gelegene aanwassen, niet met het oog op die, welke aan de Eems en den Dollard zijn gelegen.

XIV. 'Overzigt van de Geschiedenis der Landhuishouding, benevens eenige der noodlottigste overstroomingen gedurende dit tijdvak.' Bl. 384-415.

In dit overzigt wordt eerst de landhuishoudelijke inrigting der Kloosters beschouwd en vervolgens hoofdzakelijk die der Stads-Veen-Koloniën, van het Oldambt enz.

De Schrijver spreekt bl. 408 van de schade, door muizen, alsmede (wat minder bekend is) door rupsen al in vroegere tijden aangerigt. Van beide maakt ook reeds Emmius gewag, als de twee voornaamste schadelijke gedierten in Friesland. Onder den naam toch van *worm*, welken hij als zoodanig beschrijft (Fris. Hist. I. 9), zal men wel geen ander dan eene of andere rupssoort te verstaan hebben.

XV. 'Overzigt van de Geschiedenis der veranderingen, welke in Kerk en Staat, in regeringsvorm, regtswezen en wetgeving, gedurende dit tijdvak hebben plaats gehad, benevens hare gevolgen op 't maatschappelijke leven.' Bl. 416-446.

De Schrijver schetst hier kort de geschiedenis en lotgevallen van de Oldambten, het Gooregt en van Westerwolde; hoe deze streken onder de stad Groningen zijn gekomen enz., echter niet geheel zonder onnaauwkeurigheden, als deze zijn, dat hij de hoofdlingen der Oldambten reeds vóór die gebeurtenis Drosten noemt; Selwerd voor eene van het Gooregt afgezonderde Heerlijkheid beschouwt, enz.

XVI. 'Overzigt van dit tijdvak. - Schets van den staat der Wetenschappen: 't Hooger Onderwijs; 't Lager Onderwijs. - De openbare Godsdienst. -

Genees- en Heelkunde; de meest bekende heerschende ziekten; geneeskundige inrigtingen. - Toestand van het maatschap-

pelijk leven. - De zeden en gewoonten. - Slotwoord.' Bl. 447-498.

In deze Voorlezing vindt men een geschiedkundig overzigt van de beroemde Abdij Aduard als toenmalige inrigting voor hooger onderwijs, en van de geleerdste mannen, welke aldaar onderwezen hebben en zijn: Ganzevoort, Agricola, Praedinius, enz.; van het middelbaar onderwijs in de kloosterscholen, als die te Wierum, Westeremden, de Roodeschool van Aduard, te Bedum, van de St. Maartenschool te Groningen. De Schrijver deelt hierbij een paar curieuse brieven mede, uit de Groningsche Volksalmanak ontleend, van een Student uit Groningerland, die te Leuven studeerde, hier ten jare 1552 geschreven. Van het lager onderwijs is vóór de Kerkhervorming weinig bekend. Met en na deze schijnt dat eerst algemeen ingevoerd te zijn en was het nog lang hoogst gebrekkig. Vele min bekende bijzonderheden deelt de Schrijver hieromtrent mede, gelijk ook van de verdere zaken, die hier voorkomen.

XVII. 'Tijdvak van 1749 tot 1795. De Waterstaat. - Overzigt van de Landhuishouding gedurende dezen tijdkring. - De Veepesten. - Deze ramp legt den grondslag tot een meer uitgebreiden akkerbouw en welstand. - Toestand van het dijkwezen en der publieke wegen.' Bl. 531-552.

In eene noot zegt de Schrijver, dat er in 't opschrift, bl. 447, verkeerdelijk 1740 voor 1749 staat; maar het een noch het ander staat daar, wel dat eerste jaartal in het opschrift van de elfde Voorlezing, de eerste van dit Stuk. Misschien is dit dus bedoeld, zoodat het daar aangeduide tijdvak tot 1749 loopt. Hoe dit zij, in deze Voorlezing is sprake o.a. van de invoering van de teelt van den aardappel, van de Brabandsche klaver, van het veenbranden en andere vorderingen in den landbouw; uitvoerig van die, welke de gevolgen van de herhaalde veepesten waren.

XVIII. 'Toestand van het Staatsburgerlijke leven. - De onderdrukking des volks leidt tot opstand. - (1748) De Fransche heerschappij hier te lande herstelt de volksregten. - 't Maatschappelijk leven. - Staat van de wetenschappen en het onderwijs. - Verbeteringen en verfraaijingen, die in de stad en op 't land werden tot stand gebragt. - Stadszeden. - Schets der landzeden, tot besluit van dit tijdvak.' Bl. 531-552.

Na een niet zeer behagelijk tafereel van den regtstoestand in de eerste helft der 18de eeuw, te hebben opgehangen, gaat de schrijver voort den staat en gang der beschaving in de merkwaardige laatste helft dier eeuw te schetsen. Onder andere bijzonderheden vermeldt hij de afschaffing der pijnbank in 1788; de oprigting der Groninger Couranten in 1747 en 1787 en van andere dagbladen; de eerste harddraverij in 1754. De schets ten slotte van het landleven, voor ongeveer 80 jaren, betreft inzonderheid de dijkstreek in de Marne en is eene der best gelukte van dien aard.

XIX. 'De natuurlijke gesteldheid van deze Provincie, zoo als die zich thans vertoont. - Een woord ter toelichting van het kaartje. - Verbeteringen in den waterstaat, door 't bouwen van grootere watermolens aangebragt. - Overzigt van de vorderingen der landhuishouding van af het jaar 1795-1818.' Bl. 553-581.

Hiermede onzen leeftijd genaderd zijnde, beschouwt de schrijver de provincie in hare tegenwoordige natuurlijke gesteldheid, wat de oppervlakte betreft, hare hoogte

en laagte, de grondsoorten, enz. Het kaartje, hierbij gevoegd ter opheldering, is wat schraal uitgevallen. - Wij zouden ook nog al

eenige aanmerking hebben op de verdeeling der gronden, daar hier gelijksoortige worden gescheiden en vreemdsoortige vereenigd, zoo als *hoogeveen*-van *moeras*-grond, die toch geene andere dan hoog veen is; hieronder wordt tevens laag veen gebragt, enz. Opmerkelijk is het overzigt van de vorderingen in den landbouw in dit tijdvak. De eigenaardige landhuishouding van Westerwolde en die in de Veenkoloniën wordt afzonderlijk bedacht.

> XX. ‘Geschiedenis van de vorderingen der landhuishouding, gedurende het tijdvak van 1818-1852. - Tegenspoed en rampen. - De Maatschappij van landeigenaren, enz. - Invoering van een beter bouwstelsel. - Kenmerkende bijzonderheden der landhuishouding in de verschillende oorden. - Belangrijke verbeteringen. - Gemiddelde grootte der boerderijen; beklemming-huur; kosten van 't bedrijf; koopprijs, enz. - Wegen en kanalen. - Verfraaijingen der stad Groningen. - Zeden en gewoonten. - Het Genootschap ter bevordering der Nijverheid te Onderdendam. - Landhuishoudelijke school te Haren. - Overzigt van de geschiedenis der beschaving, van af 1795-1851. - Slotwoord.’ Bl. 589-650.

Deze laatste Voorlezing betreft geheel den laatsten en tegenwoordigen tijd en zal wel voor de meesten het belangrijkst zijn. - De vraag is toch meer - vooral heden - hoe het nu gesteld is, dan hoe het vroeger was. Meer en meer voldaan zal men dan met ons dit werk uit de hand leggen en wenschen dat dit voorbeeld gevolgd werd, en men van de andere provinciën van ons land ook dergelijke beschrijvingen ondernam. Dit zou niet alleen onze kennis daarvan vermeerderen, maar ook eene hoogst nuttige strekking hebben, als men zoo van de onderscheidene streken den gang en stand der landhuishouding vooral, mogt vernemen.

Den schrijver van dit werk wenschen wij ten slotte toe, dat hij aangemoedigd worde, hetzelve te volmaken, en dan nog eens in de gelegenheid gesteld worde, het op nieuw aan zijne gewest- en landgenooten aan te bieden.

Dr. STRATINGH.

***De Bijbel. Door A. Tholuck, Hoogleeraar te Halle. Uit het Hoogduitsch door S.A.J. de Ruever Groneman, Theol. Doct. Utrecht*, 1852.**
***Onze Vader, die in de hemelen zijt! Het gebed des Heeren, bewerkt voor de gemeente, door H. Heemskerk, Theol. Doct, Haarlem*, 1852.**
***De gelijkenissen van onzen Heer Jezus Christus. Verklaard, toegepast en tot een leesboek bewerkt door H.A. Benit. Kampen*, 1852.**

Een professor, een theol. doct. en een predikant (want H.A. Benit is de naam van dien der Luthersche gemeente te Kampen) mogen hier *te zamen* voor de vierschaar onzer welmeenende kritiek staan, omdat zij één doel schijnen te hebben: de verlichting, de beiliging der gemeente van Christus, al noemt de predikant zijn werkje de vrucht van vroegeren arbeid met ‘eenige meergevorderde leerlingen’ en al heeft hij ook nu ‘een eenvoudig publiek’ voor oogen; de eenvoudigen maken nog het meerendeel der gemeente uit. Ja, 't zou zelfs twijfelachtig mogen heeten, of wij Tholuck's geschrift onder die mogen rangschikken, welke voor niet-theologen bekend zijn. Wat er ons toe deed besluiten? Half en half menige bladzijde van het anders belangrijke boekje, die toch zoo veel bekends mededeelt, dat de godgeleerde *ex professo* haar gerust kan overslaan. Maar dan deed ons eenig ander gedeelte weêr twijfelend vragen: ‘voor welke lezers?’ Grieksch, ja zelfs Hebreeuwsch verwachtten wij niet voor zoogenaamd meer ontwikkelden. Daarom verblijdden wij ons toen het boekje zelf een einde maakte aan ons vragen, voor wien de schrijver het ten minste bestemd had; de noten, bl. 40 en 50, hielpen ons uit den droom. Wij lezen daar toch: ‘voor leeken, die aangaande de hier behandelde historisch-critische vragen uitvoeriger wenschen onderrigt te worden,’ en ‘om ook aan leeken gelegenheid te geven, zich van dat contrast te overtuigen.’ Doen wij dan verkeerd, als wij nu Tholuck, Heemskerk en Benit bij elkander voegen? - Evenwel, juist omdat wij zoo doende in ons goed regt meenen te zijn, hebben wij ééne groote aanmerking tegen Tholuck, of nog liever tegen Dr. de R. Groneman, want het kan wel zijn, dat er onder onze naburen een publiek is, voor 't welk dit geschrift *juist* bestemd mag heeten; onder ons zouden wij niet weten, waar wij het zoeken moesten. Er is in het boekje, zoo als het daar nu voor Nederlanders ligt, iets tweeslachtigs. Uit de voorrede des vertalers zouden wij besluiten, dat ook hij minder bepaald aan godgeleerden gedacht had. Hij biedt het geschrift ‘aan hen, die belang stellen in den gang en de beweging der nieuwere theologie, en zich willen bekend maken met de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek ook van het buitenland.’ Hij beveelt daarenboven de raadpleging van andere geschriften ten sterkste aan, maar onder deze zijn er, die ons terstond doen denken: ‘hij spreekt tot het beschaafd publiek.’ Verbeeld u, lezer! *Scholten's leer der Hervormde Kerk* staat hier nog naauwkeurig aangeduid; de titel er van geheel uitgeschreven; wat daarin over de theopneustie gezegd is, als iets nieuws

medegedeeld. Dat kan toch niet voor den theoloog geschied zijn. Maar wederom, wat dunkt u dan van die vrij uitgebreide literatuur uit den laatsten tijd over hetzelfde onderwerp, van die dringende aanbeveling der *Revue de Theologie et de Philosophie Chrétienne* van Colani in de voorrede? Gelden deze nu voor den leek, om het woord te gebruiken, dat ge wel in gezonden zin zult gelieven op te nemen?

Wij hadden zoo gaarne gewenscht, dat de vertaler het boekske voor onze beschaafde Christenen had *bewerkt*. De godgeleerde zou het oorspronkelijke wel gevonden hebben, of een der theologische tijdschriften had kunnen meêdeelen, wat er voor hem nieuws en belangrijks in gevonden wordt. En hij zou er winst uit kunnen trekken! Wie geen aanbidder der letter is, voelt zich van groote blijdschap aangedaan, als hij een man als Tholuck, wel eens ‘de vaandrager der orthodoxen’ genoemd, zoo vrij over het gezag der H. Schrift hoort oordeelen, zoo onbewimpeld *in* haar Gods woord hoort erkennen. Hij zal den schrijver vergeven, dat hij minder op orde gelet heeft en onder den zeker algemeenen titel: ‘de Bijbel’ verschillende beschouwingen heeft zamengevat, die getuigen van zijn' diepen eerbied voor het heilig boek, van zijn' liberalen geest, en die echt stichtelijk zijn. En mogt hij tot bedachtzaamheid gestemd worden, omdat bij naar Tholuck's gevoelen, ook naar zijn eigen bekrompen inzigt, niet op zoo onwankelbaar vasten grond staat, als dezulken, die de onderscheiding van den Bijbel en van diens religieusen inhoud niet kennen: hij zal toch wel zoo veel vertrouwen hebben op den Geest, die in de gemeente leeft, en op de zorg des Heeren voor haar, dat hij aan deze twee de handhaving der erkenning van dien religieusen inhoud overlaat. Gelukkig als zulke verdedigers der schrift, niet enkel in haar geheel, maar ook in hare bijzonderheden, zich laten hooren als Tholuck! Wat zou de zoogenaamde beschaving minder afbreuk doen aan onzen dierbaren Bijbel! Omdat zij het doet, wenschen wij, dat Dr. de R.G. het geschrift des hoogleeraars voor het ontwikkeld publiek bewerkt had. De voortreffelijke *zesde* afdeeling over *de geschiedkundige geloofwaardigheid der bijbelsche schriften* had hij bijna geheel kunnen overnemen. De zwarigheden zijn er niet in bedekt, maar met name genoemd en - veel verligt, naar ons oordeel. Steenen des aanstoots als Bileam's ezel en de geboorte uit eene maagd zijn met weinige krachtige woorden zoo goed als uit den weg geruimd, voor wie den Bijbel niet wil lezen als een wiskunstig leerboek. De afdeeling over *de taal des Bijbels en de critiek van den tekst* hadden wij wegens hare schraalheid best kunnen missen. Ook begrijpen wij niet, waartoe de acht cursijve slotregels, zeker van de hand des vertalers, dienen. Voortreffelijk is *het ontwerp van den Bijbel in zijn geheel en opgave der bijzondere boeken*. Wie dat hoofdstuk leest, krijgt eerbied voor het boek der boeken en leert het beschouwen als het boek van den geest Gods in hoogeren zin, als waarin men vroeger het zoo noemde. In weinige woorden: ook zoo als dit boekje nu in een Nederlandsch gewaad voor ons ligt, verdient het aanbeveling, en verdient Dr. de R.G. dank voor zijne moeite, al vinden wij afkortingen als *leert 't bij Haman*, (bl. 29) *worden 't toch niet allen*, minder te prijzen. Indien de meest ontwikkelden in de gemeente het geschrift lezen, zullen zij wel eens het licht noodig hebben, dat van de studeerkamer des godgeleerden afstraalt. 't Kan geen kwaad. 't Zal stof opleveren voor het onderhoud des leeraars met zijne leden, dat, helaas! weinig zoo is als 't wel eens in boeken beschreven wordt, maar meestal flaauw en onbeduidend. Mogt onze literatuur meer stof voor zulk een onderhoud opleveren! Waarlijk, de stroom der stichtelijke lectuur vloeit rijkelijk, maar *kennis* zal toch wel een der pijlers zijn waarop gesticht moet worden. En aan hare ontwikkeling wordt nog niet te veel gedaan. Onze stichtelijke werken vergeten haar meest, en die anders willen, worden - niet

gelezen. Paulus mogt nog wel eens uit de dooden opstaan en nitroepen, dat ieder Christen het hoorde: WORDT IN HET VERSTAND VOLWASSEN!

Wordt in het verstand volwassen! Dr. Heemskerk heeft zijne roeping ingezien om vooral ook de kennis der aan hem toebehoorende gemeente te vermeerderen, en daartoe het *Gebed des Heeren* in eene reeks van leerredenen voor haar behandeld. Hij gaf ze over aan de pers, om aan veler verlangen te voldoen, en omdat hij niet wist, welk geschrift hij zou aanbevelen, om de vragenden tot dieper inzigt in den geest en in de bedoeling van het *onze vader* te leiden. De uitgever heeft het zijne gedaan om het voorkomen van dit bundeltje leerredenen zoo behagelijk mogelijk te maken. 't Is een net, lief, bevallig boekske, ofschoon het voor dit oogmerk ten minste onbeduidend titelplaatje, waarop wij ons anders geene aanmerking veroorloven, liefst moest achterwege gebleven zijn. Dezelfde teekening figureert in een ander boekske voor een' Samuël, bij de verschijning van Jehovah, waartoe zij ook oorspronkelijk zal dienen. Wat heeft nu dit onderwerp met het volmaakte gebed te doen? Illustreren is goed, maar onbeduidend illustreren is en blijft toch dwaas. Zien wij intusschen den titel voorbij ..... of neen! er is nog meer wat ons hindert. H. bestemt zijn werk voor de *gemeente*, terwijl hij zich *theol. doct.* noemt, en van zijn' eertitel, die vrij wat meer betrekking op de gemeente heeft, van zijne evangeliedienst zwijgt. Te meer verwondert ons dit, omdat wij hem in dit zijn boek veel meer als predikant dan als theol. doct. leeren achten, en omdat, als hij ons vroeg, wat, onzes inziens, hem meer aanspraak geeft op een' titel, zijne dissertatie of zijn *onze vader*? wij hem zouden raden liever het laatste dan de eerste te laten getuigen voor hetgeen hij is en voor hetgeen hij verdient te heeten: een waardig predikant zeker; maar ook een waardig doctor der heilige godgeleerdheid? Wij hebben geene vrijheid om te zeggen: ‘ja, ook dat laatste!’ en wij zouden er volstrekt niet van gesproken hebben, als niet dat ontijdig herinneren, hoe men eens *dissertationem qualemcunque* verdedigd heeft, ons geheel verkeerd schijnt.

Wij noemden H. een waardig predikant, en wagen er ons aan ook een enkel woord over zijne stukken als leerredenen te zeggen, al gaf hij ze niet als zoodanig. Wij zijn het niet met hem eens, dat het didaktisch element hier sterker heerscht dan over het geheel in kerkelijke redenen wordt vereischt en goedgekeurd. Juist gelooven wij, dat hij beter en nuttiger zal hebben gepreekt, nu het er hem om te doen was, zijne toehoorders dieper in den zin der Schrift in te leiden. Met dat doel voor oogen heeft hij *zaken* meêgedeeld, niet enkel *woorden*, waartoe anders eene onnaauwkeurige partitie als de zijne zoo gemakkelijk verleidt. Meestal is hij het gevaar ontkomen om zich op bijpaden te begeven, maar wij kunnen ons best voorstallen, dat hij in de overtuiging, dat hij met minder didaktisch element kan volstaan, bij zijne manier van rangschikking der gedachten tot beuzelpraat moet vervallen. De mensch die preekt en de menschen die hooren zijn toch ook *denkende* wezens, al is 't gemakkelijker voor den eersten dit te vergeten en al schijnt het welgevalliger voor de meeste der laatsten dat hij het vergeet. Wee den prediker die zijne hoorders in hunne gemakkelijkheid voedt! Wij vreezen dat H. er nu en dan aan schuldig zal zijn. Zie onze proeven ter bevestiging van dit ons oordeel! In de eerste preek, gezegd de *inleiding*, moeten wij onze aandacht vestigen op de *aanleiding*, de *bron*, het *gebruik* en de *waarde* van het volmaakte gebed. Dat is kort maar zeer onjuist gezegd, en ook zeer onbegrijpelijk voor den hoorder. Verwacht gij nu, lezer! dat de prediker onder I zal handelen over de aanleiding welke Jezus had tot het geven van het onze vader? Misschien nog wel. Maar wat verwacht gij van die *bron*? Gij zult de kwestie hooren behandelen of het gebed des Heeren ontleend is aan bestaande Joodsche gebeden. Na de wederlegging van dit denkbeeld, welke wij

vrij overbodig noemen, gaat II. voort: ‘Het *allervolmaahtste gebed*. Met deze benaming heeft de Christelijke kerk hare meening omtrent het *gebruik* reeds uitgesproken’ (bl. 11). Begrijpt gij wat H. bedoelt? Ons dunkt, dat wij hier veilig, ja beter, in plaats van *gebruik, waarde* zouden kunnen lezen, want dat die naam meer voor de laatste getuigt en weinig of niets voor het eerste zegt. En hiermede hebben *wij onze meening* uitgesproken over het gebrek aan helderheid, aan bepaaldheid, dat het geheele werk ontsiert. Hoe menigmaal moesten wij al lezende vragen: wat beteekent dit en wat beteekent het juist hier ter plaatse? Nog een voorbeeld. Bl. 53 lezen wij: ‘onze Vader, die in de hemelen zijt!’ die aanroep wees reeds op gemeenschap der ‘zielen.’ Hij is gelukkiger dan wij, die naauwkeurig kan opgeven, welke gedachte bij het schrijven dezer woorden voor H's. geest stond. En hoe weinig juist is de exegese van de woorden: *koningrijk Gods* (bl. 54 en volg.)! De hoorder en ook de lezer krijgen op 't allermeest een vrij verward denkbeeld van de zaak. - De gelijkenis van de *schapen en bokken* zou door een helder denker ook op bl. 67 niet gebruikt zijn, ten minste niet zóó, daar het weinig verband, 't welk zij heeft met de bede: *uw koningrijk kome*! niet is aangetoond. Over 't geheel gaat H. zonderling met het te pas brengen van plaatsen der Schrift te werk. Zie bl. 77 en de aaneenrijging bl. 105. En waartoe nu nog gesproken van de onduidelijkheid in de verklaring van het woord *verzoeking*, en die van het woordeke *en*, waarmede de bede om bewaring daarvoor wordt ingeleid, in die van hetgeen wij onder ‘de booze’ te verstaan hebben? Waartoe nog aanmerking gemaakt op de bl. 100 voorkomende vereeniging van woorden van Claudius, van Luther en van den Heidelb. Cathech., hoe gepast die nevens Calvyn hier en daar elders sprekend worden ingevoerd? Als H. ze zoo veel laat zeggen zonder hunne rhapsodie behoorlijk te verbinden, worden wij bevreesd voor armoede van gedachten, voor gebrek aan diepte, die wij verwaand genoeg zijn te willen zien, ook waar de gewone lezer haar niet opmerkt, welks gemis wij een gebrek noemen in eene preek, en ook in een zoogenaamd stichtelijk boek. Wij wilden wel, dat H. er zijn onze vader in herschapen had en het ontdaan had van zijn *preekvorm*, die veel gebrekkigs, weinig opmerkelijks heeft. Doch als wij er niet aan denken, dat wij preken in handen hebben, gelden nog onze meeste bovenstaande aanmerkingen. Wij hebben bezwaar tegen H's. *regt* om zich te *verontschuldigen* (wat anders niet behoefde) over zijne uitgave, met de woorden van Cl. Harms, die met het oog op de behandelingen van het *onze vader* allen uitnoodigt het hunne te geven, zeggende: ‘da das lieget, da lieget mehr, muss mehr liegen!’ Juist - maar waar is dat ‘mehr’ in het *onze vader* van H.? Jammer dat wij weder in de voorrede gekomen zijn, want, lezer! daarin ligt voor ons gevoel een angel, een *je ne sais quoi*, dat ons tegen H. moest innemen. Gij vindt na het reeds genoemde woord over het meer didaktische in deze zijne *leer*redenen eene tirade, die begint: *en zoo sprak ik in dit geschrift tot* ALLE *Christenen*, enz.. enz. Wie wil, sla het boekje open en verklare ons dat *zoo*, bl. v der voorrede! Ons ‘enz., enz.’ zult gij begrijpen, lezer! De uitdrukking is vrij plat, maar duidelijk: bij de hairen sleept Dr. H. er eene belijdenis van de zoogenaamde Remonstr. Ger. *verdraagzaamheid* bij, en ontwikkelt vrij oppervlakkig zijne begrippen over de voortdurende afscheiding der kerkgenootschappen. 't Is wel vreemd van zulke *verdraagzame* menschen als de Rem. Geref., dat zij te pas en te onpas zich zoo *onverdraagzaam* betoonen tegen de in hun oog zoo onverdraagzamen. Eilieve, steekt er ook niet veel ijdelheid in? Hebt ge nooit, als gij dien Remonstrantschen geest zoo echt liefelijk hoordet ademen, gedacht aan dat gebed van dien Pharizeër: ‘ik dank u, enz.?’ Wij zeggen niet dat zij dit bedoelen, maar och, ons menschelijk hart is zoo arglistig.

Wij willen verre blijven van alle bitterheid. Wij zijn reeds ondankbaar geweest tegen H., daar wij een minder aangenaam gevoel hebben uitgestort op 't papier. Van nu af moeten wij bijna onverdeeld zijnen lof verkondigen, want hij heeft ons goede uren geschonken en ons leeren bidden en ons gevoel gezaligd. De mensch, die preekt en die schrijft, en de menschen die hooren en lezen, zijn *denkende* wezens, maar zij zijn ook *gevoelende* wezens, en de weg voor hun gevoel tot hun hart staat in deze eeuw meer open dan die door hun verstand tot hetzelfde hart. Gij hebt gelijk, dat is eenzijdig, maar gebruik die eenzijdigheid, gebruik de menschen zoo als gij ze vindt om ze veelzijdig te maken. Daarom dank aan den schrijver van dit *onze vader*, dat hij zoo menig goed denkbeeld, al is 't ook niet oorspronkelijk, op zoo indringende wijze aan het verstand der menschen heeft gebragt, dat hij blijkbaar voortdurend in eene biddende stemming over het gebed gesproken heeft. Ondanks onze kleine aanmerking is het *gebruik* van het volmaakte gebed uitmuntend behandeld, gelijk ook de geheele *aanhef*. H. heeft treffend en meesterlijk ons doen begrijpen en gevoelen te gelijk, wat in bijbelstijl het woord *naam* beteekent, en de bede, waarin het voorkomt uitnemend als *eerste* bede gekenschetst. Tot de beste plaatsen behoort zeker ook het overzigt over de drie eerste beden, bl. 77 en volg. Het begin der behandeling van: *vergeef ons onze schulden*, enz. is juist geschikt om eene belangstelling te wekken, welke wel gaande zal blijven, daar die geheele behandeling zoo uitmunt onder het vele goede, dat wij in dit geschrift opmerkten.

Waaraan dat vele goede dank te wijten? Aan de stichtelijkheid van het geheele boek. Geen oogenblik behoeft gij het te vragen, of het den schrijver regt ernst is met de zaken, welke hij u meêdeelt; geen oogenblik, of hij met zijn hart het volmaakte gebed begrijpt. Mogen wij ééne proeve aanvoeren. Ziet dan hoe wij door de hand van H. worden geleid tot het erkennen van ons onwaardeerbaar voorregt, als wij ‘onze *Vader*’ bidden; de plaats vindt ge bl. 23. ‘*God* is *Vader*, wil als Vader worden erkend en geëerd. Wat ligt er in dien enkelen naam niet opgesloten? Men behoeft slechts kind te zijn om dien te verstaan; hij wordt voller en rijker van zin bij het klimmen onzer jaren, en vindt zijne volkomene vervulling in de eeuwigheid. *Liefde* maakt het wezen uit van dien naam. En welk eene liefde! Een vader heeft *uit* eigen, *vrijen* en innerlijken *aandrang* lief. Eer wij zelven nog wisten wat liefde was en liefde konden betoonen, klopte reeds voor ons het minnend vaderhart. Een vader heeft *al* zijne kinderen lief. Bij hem geldt het onderscheid niet, dat bij anderen voorkeur doet verwerven. Een vader *houdt niet op* van lief te hebben. 't Is of zijn hart met sneller en teederder bewegingen klopt over den onwaardigen zoon. Een vader *bedoelt* slechts het geluk, het ware welzijn zijner kinderen. Waar dat spreekt, moet alles zwijgen: geen moeite is te groot, geene opoffering te zwaar voor het regte ouderhart. Hij *leeft in* zijne kinderen, leeft zoo veel levens als hij kinderen telt en wil allen alles wezen. En zij leven *door* hem, ja, *in* hem leven zij, wiens brood zij niet slechts eten, maar wiens geest hen voedt en leidt en draagt. Ziet hier het beeld der liefde Gods jegens de kinderen der menschen. Neen! niet het *beeld*! God is waarlijk Vader; Hij alléén in den hoogsten en eigenlijken zin, *uit wien al het geslachte in de hemelen en op de aarde genaamd wordt*; en wat op aarde vader heet, is daarvan afgeleid, ontleent zijn naam en rang aan die oorspronkelijke hemelsche betrekking. Het is een vonk van den vollen gloed der goddelijke liefde, in het hart van menschen uitgestort!’

Wat dunkt u van Heemskerk's *onze vader*, dat zóó tot uw hart spreekt? Wij hebben den man lief gekregen, die wel vol moet zijn van innig godsdienstig gevoel en de gave heeft om zoo ongekunsteld en eenvoudig wat hij gevoelt mede te deelen aan anderen. Wij kunnen begrijpen, dat velen

hem volgen en hem de voorkeur geven boven menigeen, die *altijd* helder en logisch is, bepaald en juist, maar die het aantrekkelijke van H. mist. Deze mag daarom niet tevreden zijn met hetgeen hij heeft, want het blijft waarheid wat wij zeiden van een gebouw zonder fundament; maar genen willen wij op het hart drukken, dat zij toch zorgen, dat hun gebouw, schoon op goede fundamenten gesticht, niet overal de kenmerken drage, dat het hoofd vooraf naauwkeurig de plaats van iederen steen bepaald heeft, terwijl het bestek niet geleefd heeft in den éénen geest, van welken wij gevoel, wil en verstand als afzonderlijke krachten beschouwen. *Verlichting en verwarming*! Mogten zij vereenigd zijn in elk stichtelijk boek! Heemskerk zoeke vooral de eerste te bewaren; van nature heeft hij reeds de laatste - gaf hij schijnbaar meer, dan zou bij ligt tot bombast vervallen, waarvan al een enkel spoor in zijn ‘onze vader!’ voorkomt. Wij wenschen, dat de ongepaste taal van den uitgever in zijne vaak geplaatste annonce ditmaal waarheid en geen leugen moge zijn: ‘Het buitengewoon groote debiet hetwelk aan dit uitmuntend (met monsterletters!) Huisboek ten deel valt, is het beste blijk voor zijne hooge waarde.’ Mogt toch ieder die een *boek* aan de pers overgeeft, in het kontrakt met zijn' uitgever deze conditie stellen: ‘de uitgever belooft den schrijver vrijdom van de beoordeeling der boekverkoopers-kwakzalverij!’

Verlichting en *verwarming* moeten naar ons oordeel in ieder stichtelijk boek vereenigd zijn. Hoe is 't dan met de *gelijkenissen* van Benit? Na eene inleiding over de gelijkenissen in het algemeen, behandelt B. ze naar volgorde, ieder afzonderlijk, deelt met enkele in haakjes geplaatste aanmerkingen den tekst mede, geeft dan nog eene opheldering, bepaalt de *leering* meest in weinige woorden en spreekt een toepasselijk woord. Ons dunkt, die vorm is niet geheel verkeerd, al verkrijgt zij bij de lezing ook iets eentoonigs. Nu, wij behoeven het boekske ook niet als een' roman te lezen. Wij zouden den Hr.B. ongelijk doen als wij niet erkenden, dat hier en daar veel tot duidelijker verstand van de gelijkenissen voorkomt, dikwerf in punten, waaraan wij tegenwoordig minder denken en die toch opmerking verdienen, als wij deze woorden des Heeren verstaan zullen. B. geeft vaak regt gepaste verklaringen aangaande dingen uit het dagelijksche leven, uit de Joodsche oudheden, zonder welke men nooit het schoone der parabelen kan doen gevoelen. Ook dat streng vasthouden aan eene *hoofdwaarheid* (zonderling is de drukfout *hoofdwaasheid*, wel tweemaal) in iedere gelijkenis keuren wij allezins goed. En zoo mogen wij niet zeggen, dat de basis, waarop dit boekje rust, verkeerd is. Maar als wij nu in bijzonderheden treden, dan weten wij niet, wat wij het eerst zullen aanvallen: onze hongerige kritiek zou hier oververzadiging vinden. 't Is of wij het werk van een der leerlingen van den Hr. B. voor ons hebben, die het door hem gesprokene heeft opgeschreven en opgesierd. Zijn werkje gelijkt wel op een verknoeid professoraal diktaat over de gelijkenissen, waarin natuurlijk iets, ja veel goeds is blijven hangen, maar dat toch, eens uitgegeven, diepe afkeuring verdient. 't Is zoo wild, zoo onnaauwkeurig, zoo weinig ernstig geschreven! De manier van uitdrukking doet u menigmaal lagchen en vragen: hoe iemand zoo iets publiek durft maken? of neen, gij bedroeft u, dat er in ons land over de gelijkenissen des Heeren geschreven is op eene wijze, die den spotter doet lagchen, die niemand kan stichten, die het boekske werkelijk voor de wereld in al hare ligtzinnigheid tot eene *uitspannings-lectuur* zou kunnen maken. Hoe is het mogelijk dat de Hr. B. het ter goeder trouw daartoe bestemmen kon? Ja, er is ook uitspanning in hooger' en verhevener zin, maar *verba valent usu*, en als iemand van *uitspannings-lectuur* spreekt, zal niemand aan een boek over de gelijkenissen des Heeren denken. Niets van den geest der waarachtige verlichting, die Tholuck's boek bezielt, niets van den innigen warmen toon van Heemskerk vindt gij hier weer. Geen

ernst, geen vroomheid, geen naauwkeurigheid! *De liefde denkt geen kwaad*, maar het moet haar wel onverklaarbaar zijn, hoe Ds. Benit eerbied voor den Heer, ten minste eerbied voor zijne onnavolgbaar schoone gelijkenissen kan hebben. Wij willen hopen dat hij dien niet mist, dat die hem kennen ook in zijne vreemde vormen het *heilig spreken over het heilige* opmerken, en dat hij daardoor tot rijken zegen voor zijne gemeente kan zijn. Maar hij heeft de manier niet om voor een grooter publiek de zaak des Heeren voor te staan; hij zou haar benadeelen; en daarom zij hem broederlijk aangeraden, dat hij het voordeel van het koningrijk Gods daarin zoeke te bevorderen, dat hij niet meer voor de pers werke.

October, 1852.

L.

Mijne bevindingen bij de Duitsch-Katholieken en mijn overgang tot de Evangelische Kerk, door Maximiliaan Wangenmüller, gewezen Roomsch-Priester. Uit het Hoogduitsch vertaald door A. Radijs, Predikant te Doesborgh. Deventer, D.J. Wilterdinck, 1852.

Wie het Duitsch Katholicisme in zijn ontstaan en in zijne eerste werking heeft gadegeslagen; wie toen het verlicht oordeel van den overledenen v.d. Hoeven over deze scheuring in ‘de Gids’ gelezen heeft, kan hier bewezen vinden, dat diens woorden als profetie waren, dat zijner de beproeving der geesten was. Na eene inleiding, voornamelijk over de dwalingen van het Katholicisme, die niet genoeg aan het licht kunnen worden gebragt, getuigt W. hier, wat hij vond bij de Duitsch-Katholieken gedurende zijne tweejarige ambtsverrigting onder hen. Onder het algemeene opschrift: *de Leer der D.K.*, vindt de lezer onderscheidene §§, als: *Leer van Vader, Zoon en H.G., van den Zoon Gods, van den H. Geest, Openbaring en H. Schrift*, enz., enz. Wij kunnen vooraf wel nagaan, wat er van deze leerstukken wordt onder de handen dergenen, die het eigenaardig Christelijke uit het Christendom wegnemen; die de godsdienst in hunne vrijheidskoorts tot hun speelbal gebruiken. Wangenmüller drijft de kerkelijke orthodoxie ons nu ver genoeg. Hij is daarenboven geen meester in de kunst om zijne gedachten bepaald, kort en zonder hartstogt meê te deelen. Zijn boekje heeft iets water-enmelkachtigs, dat ons niet doet begrijpen, waarom D^{o}. Radijs het vertaalde. Een halve kolom in de Kerkelijke Courant over dezen afvallige van het Roomsch- en het Duitsch Katholicisme was voor onze landgenooten genoeg geweest, misschien beter dan deze 132 blz. Maar wij kunnen wel verkeerd oordeelen. 't Is ligt mogelijk, dat dezulken, die door de Brochures van Ronge en anderen vol vuur waren over deze heerlijke hervorming, door een geschrift, in gelijken schijnbaar levendigen, maar waarlijk taaijen trant en geest tot bedaren moeten gebragt worden. 't Heeft altijd op eenvoudigen nog meer invloed, als zij weten, dat ‘die Wangenmüller zus of zoo geschreven heeft,’ dan dat een ander hun beknoptelijk er iets van meêdeelt. Mogten zij dan uit dit boekje leeren, hoe dwaas het is, dadelijk met iets weg te loopen en anderen te bespotten, die nog eens met een ‘maar’ voor den dag komen - en vooral, Christus te handhaven als het eenig fondament, dat daar ligt.

En mogt D^{o}. Radijs minder vertalen en, als hij het doet, beter en zonder germanismen, opdat de Nederlandsche vertaalfabriek eens moge OPBLOEIJEN (bl. 129)!

Het spijt ons, dat van dezelfde fabriek het volgende artikel is uitgegaan:

***De rijke en de arme in hunne wederzijdsche betrekking. Drie Leerredenen van Athanase Coquerel, Volksvertegenwoordiger, Leeraar bij de Hervormde Gemeente te Parijs, vroeger Predikant bij de Waalsche Gemeente te Amsterdam. Naar het Fransch. Amsterdam, Gebr. Diederichs*, 1851.**

Wij zullen de laatsten zijn, om de groote talenten van C. te ontkennen; wij kunnen ons voorstellen, dat zijne hoorders in verrukking waren, toen hij het onderwerp van den dag, het pauperisme, zoo van nabij aanroerde op den kansel en op zulk eene dikwerf treffende wijze. 't Deed ons goed te vernemen, dat zijne stem in Parijs zich verheft tegen de kreten eener menigte, die de banden des huisselijken levens verscheuren, en die den hartstogt in plaats van het huwelijk stellen wil. Maar wij konden niet vergeten, dat wij hier woorden voor ons zagen van een' Christen leeraar, die naar de Schrift de gemeente opbouwt. Naar de Schrift?! 't Is ontheiliging van haar, wat wij hier vinden. 't Zij genoeg, onderwerp en tekst van het drietal uit te schrijven. 1. *De ontmoeting van den rijke en den arme*, naar Spreuken XXII vs. 2. 't Schijnt nog iets; de tekst is ook geëxegetiseerd, maar eigenlijk: de tekst is een punt van aanknooping voor philosophische beschouwingen, die niets met den tekst te doen hebben. 2. *De rijke en de arme beschouwd als hoofden des huisgezins*, naar 1 Tim. V, vs. 8. Paulus heeft niet gedacht aan rijken of armen. 3. *De rijke en de arme als burgers van het Vaderland*, Ruth I, vs. 16. Wie merkt hier eenig verband tusschen tekst en onderwerp?

Doch dit alles is nog niets; wij zien ook voorbij, dat deze preken, ieder voor zich, zoo onzamenhangend zijn, dat de hoorder onmogelijk meer dan eenige losse indrukken met zich mede naar huis kan nemen. Maar bovenal vragen wij: Waar is hier Christus? Is dat, vraag ik, prediking? Misschien moet de gemeente van Parijs nog langs den weg van zulk koud rationalisme, als wij hier vinden, tot Christus geleid worden? Maar ach! wat staat zij, de gemeente der wereldstad, dan ver beneden iedere dorpsgemeente in ons land! Ach! wat is het dan betreurenswaardig, dat de naam van C. zijne onchristelijke preken in zooverre nog ons land kan binnensmokkelen, dat een uitgever er nog baat bij vindt om ze te laten vertalen en drukken. Wij hopen, dat hij groote schade moge lijden!

L.

October 1852.

***Leerrede over de gehoorzaamheid van Abraham, naar Genesis* XXII, vs. 1-12. *Ten voordeele der stichting van een Kerkgebouw te Turin, door J.F. Fullink, Predikant bij de Hervormde Gemeente te Gulpen, Hertogdom Limburg. Schiedam, P.J. van Dijk*, 1852.**

Dat uitgeven van preken met een weldadig doel is ons meestal iets onverklaarbaars, hoe algemeen het ook geschiede. Wij vragen: waarom had b.v. D^{o}. Fullink meer regt, om door het laten drukken dezer leerrede zijne belangstelling voor de Kerk te Turin te toonen, dan ieder ander Predikant? Bijna allen zouden voor dit oogmerk wel eene preek ten beste hebben gehad. De eerste aanleiding tot het uitgeven moeten wij dus hier in iets anders zoeken, en als bijoogmerk willen wij Turin laten gelden. Het naast denken wij, dat D^{o}. Fullink door zijne hoorders is aangezocht om deze preek uit te geven, die welligt troost in droefheid, kracht in lijden heeft geschonken. Wij kunnen het begrijpen. Iets bijzonders vinden wij in de preek niet. Weinigen, zeer weinigen zal het ook gegeven zijn over Abraham's offerande iets nieuws te zeggen. Wij zijn niet allen meesters. Maar juist dit, dat wij al lezende niets bijzonders vonden, doet ons oordeel zeer gunstig zijn. Want wie kent niet die vele predikers, die zich eene plaats op den eersten rang trachten te verwerven door allerlei gezochte coupen, door jagen naar het piquante, die op den predikstoel meer willen schijnen dan zijn? Welk een heerlijk onderwerp is voor hunne behandeling, hetgeen geschied is op Moria! Hoe menigmaal is het verwaterd, verknoeid, ja belagchelijk gemaakt. Van dit alles bij Fullink niets. Zijne voorstelling van de geschiedenis is eenvoudig, maar daarom niet minder treffend. Zijn tweede deel, dat den aard der gehoorzaamheid van Abraham beschrijft, toont, dat Fullink's blik in het vaderlijk hart niet vlugtig, dat de vertoeving zijner gedachten op den berg niet verstandig is geweest, en het derde deel of de toepassing brengt ons op het gebied onzes levens en sticht ons met eenvoudigheid en hartelijkheid. - 't Is waar, dat de logica hier mishandeld is. Wie verwacht onder deel II, over den *aard* van Abraham's gehoorzaamheid, deze drie opmerkingen: *a.* Hoe die gehoorzaamheid een zonderling gebod betrof; *b.* Hoe die gehoorzaamheid zich proefhoudende betoonde; *c.* Hoe die gehoorzaamheid heerlijk werd beloond. Maar wie zal het den Limburgschen Dorpspredikant kwalijk nemen, dat hij geen held is in de partitie, waarin ook de beroemdste Kanselredenaars zich zoo onbegrijpelijk zwak toonen? 't Ware te wenschen, dat deze waarheid eens algemeenen ingang vond: '*t Is alleen toeval, als eene kwalijk verdeelde preek de gedachten bevat, die zij moet bevatten; om dus niet van het toeval afhankelijk te zijn, moet een iegelijk prediker vooral zich toeleggen op juistheid in de verdeeling, die niet door wispelturige wetten eener kunst, maar door de natuur der zaak zelve bepaald worde*!

L.

October 1852.